

મળવાનું ઠેકાણું :
શ્રી. અ. ભા. રવે. સ્થાનકવાસી
જેન શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ
ઠે. ગરેડિયા કુવારોડ, ગ્રીન લોજ
પાસે, રાજકોટ. (સૌરાષ્ટ્ર)

Published by :
Shri Akhil Bharat S. S.
Jain Shastoddhar Samti.
Garedia Kuv a road. RAJKOT.
(Saurashtra) W. Ry India

×

પ્રથમ આવૃત્તિ : પ્રત ૧૦૦૦

વીર સંવત : ૨૪૮૬

વિક્રમ સંવત : ૨૦૧૬

ઈસ્વીસન : ૧૯૬૦

×

: મુદ્રક :

મણિલાલ છગનલાલ શાહ
ધી નવપ્રભાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ
ધીકાંટા રોડ : ; અમદાવાદ

ડા. ૫૦૦૧) આપનાર આદ્ય સુરજીશ્રી

સ્વર્ગસ્થ શેઠશ્રી રંગજીભાઈ મોહનલાલ શાહ

અમદાવાદ.

જન્મ : ૧૯૪૪

અવસાન : ૨૦૧૩

જૈન માર્ગિક સંસ્થાન

શેઠશ્રી રંગજીભાઈ મોહનલાલની જીવન ઝરમર

શેઠશ્રી રંગજીભાઈ મોહનલાલનો ટુંક પરિચય કરાવતાં અમોને આનંદ થાય છે. તેઓશ્રી અમદાવાદ પાસે આવેલા ગામ વિસલપુરના વતની છે. તેમના પિતાશ્રી શેઠ મોહનલાલ ઉજ્જમસી વિસલપુરમાં અગ્રગણ્ય વેપારી જીવન ગુજરતા હતા. શેઠ રંગજીભાઈનો જન્મ સંવત ૧૯૪૪ની સાલમાં વૈશાખ વદી દને શુક્રવારના રોજ વીરમગામમાં થયો હતો. તેમના માતૃશ્રી નાનપણમાં ગુજરી જતાં રંગજીભાઈના પિતાશ્રીએ બીજી વારનું લગ્ન કર્યું હતું. અને રંગજીભાઈથી નાના તેમના ચોરમાન ભાઈશ્રી પોપટલાલ મોહનલાલનો જન્મ સંવત ૧૯૬૨માં વિસલપુર ગામમાં થયો હતો. તેમના પિતાશ્રીના અમદાવાદના વસવાટ દરમિયાન રંગજીભાઈએ સાધારણ ગુજરાતી સાત ચોપડીનો અભ્યાસ પૂરો કર્યો હતો. ત્યાર બાદ આર્થિક સ્થિતિ નબળી હોવાના કારણે આગળ અભ્યાસ થઈ શક્યો નહીં અને તેમને નોકરીમાં જોડાવાની જરૂર પડી તેઓશ્રી પ્રથમ રૂ. ૭ના માસિક પગારે અમદાવાદમાં નોકરીએ જોડાયા. પ્રથમથી જ તેઓ સ્વતંત્ર વિચારના હોઈ નોકરી કરી શક્યા નહીં અને સ્વતંત્ર ધંધાની શરૂઆત કરતાં તેઓશ્રીએ અનાજની દલાલી શરૂ કરી. ત્યાર બાદ તેમાં નહીં ફાવતા અને આર્થિક સ્થિતિ નબળી હોવાના કારણે તેઓશ્રી તેમના કુઆ શેઠ છક્કડલાલ ઉમેદરામના મશીનરીના કારખાનામાં જોડાયા. અહીંયા તેમનું મન સ્થિર થતાં ત્રણ ચાર માસનો ખાસ અનુભવ લઈ પોતાનો મશીનરીનો સ્વતંત્ર ધંધો આર. એમ. શાહની કંપનીના નામથી સને ૧૯૧૪ની સાલમાં શરૂ કર્યો. જે કંપની આજે છેલ્લા ત્રીસ વરસ થયાં સંગીન પાયા ઉપર ચાલી રહી છે.

પોતાનો સ્વતંત્ર ધંધો શરૂ કર્યો તે વખતે તેમના કુટુંબી જનોનો તમામ બોલે તેમના શિરે આવી પડ્યો હતો. તેઓશ્રી ધ્રાંગધરાના રહીશ શાહ અમુલખ ખુસાલ સકલસાવાળાના કુટુંબમાં પરણ્યા હતા. તેમના પત્ની બહેન છબલબહેન સ્વભાવે ઘણા જ માયાળુ હતા. છબલબહેન નાની ઉંમરમાં ગુજરી જતાં રંગજીભાઈને બે દીકરા ભાઈ બબલદાસ તથા ભાઈ પ્રેમચંદ અને એક દીકરી બહેન કાન્તા તથા તેમના ભાઈ પોપટલાલ અને માતૃશ્રી વગેરેને નીભાવવાનું તેમના જ શિરે હતું. મશીનરીના ધંધામાં તેઓએ શરૂઆતમાં એકલા ઘણી સારી મહેનત કરી પેઢીની જમાવટ કરી હતી. ત્યાર બાદ તેમના ભાઈ પોપટલાલ મેટ્રિક સુધીનો અભ્યાસ પૂરો કરી રંગજીભાઈ સાથે દુકાનમાં જોડાયા. ભાઈશ્રી પોપટલાલનો ધંધો શીખવાનો અથાગ પ્રેમ જોઈ રંગજીભાઈએ પોપટલાલને ઘણા આગળ વધાર્યા. અને દુકાનનો ઘણો ખર્ચ બોજ ભાઈશ્રી પોપટલાલે પોતાને શિરે લઈ લીધો. ત્યાર બાદ રંગજીભાઈના બે દીકરા ભાઈ

બબલદાસ તથા પ્રેમચંદ પણુ પોતાનો મેટ્રિકનો અભ્યાસ પૂરો કરી દુકાનમાં જોડાયા. આ પ્રમાણે રંગજીભાઈએ મશીનરીના ધંધાની કદેલી શરૂઆતને તેમના ભાઈ પોપટલાલ તથા તેમના બન્ને દીકરાઓએ ઘણી જ સારી રીતે વધાવી લીધી. આર. એમ શાહની કંપનીનું નામ આજે મશીનરીના બજારમાં અમદાવાદ તેમજ દેશાવરોમાં સારી રીતે કીર્તિ પામ્યું છે.

અત્યારે પેઢીનો વહીવટ ભાઈશ્રી પોપટલાલ તથા રંગજીભાઈના બે દીકરાઓ ઘણી સારી રીતે ચલાવી રહ્યા છે. રંગજીભાઈને તેમના ભાઈ પોપટલાલ તથા તેમના બન્ને દીકરાઓનો પેઢીમાં સાથ મળવાથી તેઓશ્રીએ નિવૃત્ત જીવન ગુજારવાનું શરૂ કર્યું હતું. અને સ્થાનકવાસી જૈન સમાજનાં કામમાં તેઓશ્રી છેલ્લા કેટલાક વર્ષોથી રસ લેતા થયા હતા અત્યાર સુધીમાં તેમણે સમાજના કામોમાં ઘણો સુંદર ફાળો તન મન અને ધનથી આપ્યો છે અને આપતા આવતાં હતા. સમસ્ત સ્થાનકવાસી કેમ કેમ આગળ આવે તેવા વિચારથી તેઓશ્રી ધર્મના તથા સમાજના કામોમાં સારો રસ લેતા હતા. તન-મન અને ધનથી સમાજને શક્તિ અનુસાર મદદ પણુ કરી હતી તેઓશ્રીએ અમદાવાદમાં ચાલતું “સ્થાનકવાસી જૈન છાત્રાલય” એજ નામથી કાયમ માટે ચાલતું રહે એ આશયથી રૂ. ૧૫૦૦૦ની ઉદાર મદદ કરી છે આ ઉપરાંત સ્થાનકવાસી જૈન ભોજનશાળા અને સ્થા. જૈન વર્ધમાન આયંબિલ ખાતામાં પણુ સારી સહાય કરી છે.

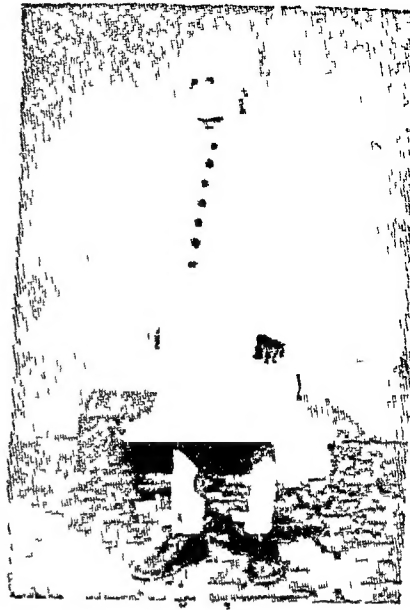
આ ઉપરાંત શ્રી રંગજીભાઈ સ્થા. જૈન કોમના દરેક કામમાં તથા ધર્મમાં ઘણી સારી રીતે મદદ કરતા હતા. આજે સ્થા. જૈન સમાજને આવા કાર્યકર્તાઓની ખોટ પડી છે.

આધ્યમુરખીશ્રીઓ

(સ્વ.) શેઠ હરખચંદ કાલીદાસ વારીઆ
ભાણુવડ.

કોઠારી હરગોવિંદભાઈ જેયંદ
રાજકોટ.

શેઠ શાંતિલાલ મંગળદાસભાઈ
અમદાવાદ.

(સ્વ.) શેઠ ધારશીભાઈ જીવણલાલ
સોલાપુર.

(સ્વ.) છગનલાલ શામળદાસ ભાવસાર
અમદાવાદ.

આધ્યમુરજીશ્રીઓ

(સ્વ.) શેઠશ્રી કન્ટિલાલ શાહ
અમદાવાદ.

(સ્વ.) શેઠશ્રી શામળ વેલુ વીરાણી
રાજકોટ.

(સ્વ.) શ્રી વિનોદકુમાર વીરાણી
રાજકોટ.
(દીક્ષા લીધા પહેલા શાસ્ત્રાભ્યાસ કરતા)

શેઠશ્રી નેસિંગલાલ ચાંચાલાલભાઈ
અમદાવાદ

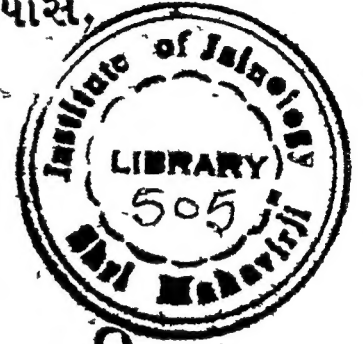
શેઠ આત્મારામ ભાલુકલાલ
અમદાવાદ.

અખિલ ભારત જ્વેતામ્બર સ્થાનકવાસી

જૈન શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ.

ગરેડીયા કુવા રોડ - ગ્રીન લોજ પાસે,

રાજકોટ.

દાનવીરોની નામાવલી

શકાબ્દ તા. ૧૮-૧૦-૪૪ થી તા. ૧૫-૫-૬૦ સુધીમાં
દાનલેલ થયેલ મેમ્બરોનાં સુખારક નામો.

લાઈફ મેમ્બરોનું ગામવાર કકાવારી લિસ્ટ.

(રૂ. ૨૫૦ થી ઓછી રકમ ભરનારનું
નામ આ યાદીમાં સામેલ કરેલ નથી.)

આદ્યમુરખમીશ્રીઓ-૧૧

(ઓછામાં ઓછી રૂ. ૫૦૦૦ની રકમ આપનાર)

નંબર	નામ	ગામ	રૂપિયા
૧	શેઠ શાંતીલાલ મંગળદાસભાઈ જાણીતા મીલમાલિક	અમદાવાદ	૧૦૦૦૦
૨	શેઠ હરખચંદ કાળીદાસભાઈ વારીયા હા. શેઠ લાલચંદભાઈ, જેચંદભાઈ, નગીનભાઈ વૃજલાલભાઈ તથા વલ્લભદાસભાઈ	ભાણુવડ	૬૦૦૦
૩	કેઠારી જેચંદ અજરામર હા. હરગોવિંદભાઈ જેચંદભાઈ	રાજકોટ	૫૨૫૧
૪	શેઠ ધાન્શીભાઈ જીવનભાઈ	વારસી	૫ ૦૧
૫	સ્વ. સ્મિતાશ્રી છગનલાલ શામળદાસના સ્મરણાર્થે હા. શ્રી ભોંગીલાલ છગનલાલભાઈ ભાવસાર	અમદાવાદ	૫૨૫૧
૬	સ્વ. દિનેશભાઈના સ્મરણાર્થે હા. શેઠ કાંતિલાલ મણીલાલ જેશીંગભાઈ	અમદાવાદ	૫૦૦૦
૭	શેઠ આત્મારામ માણેકલાલ હા. શેઠ ચીમનલાલભાઈ શાંતીલાલભાઈ તથા પ્રમુખભાઈ	અમદાવાદ	૬૦૦૧
૮	શ્રી શામજી વેલજી વીરાણી અને શ્રી કડવીયાઈ વીરાણી સ્મારક ટ્રસ્ટ હા. શેઠ શામજી વેલજી વીરાણી	રાજકોટ	૫.૦૦
૯	શ્રી શામજી વેલજી વીરાણી અને શ્રી કડવીયાઈ વીરાણી સ્મારક ટ્રસ્ટ હા. માતુશ્રી કડવીયાઈ વીરાણી	રાજકોટ	૫૦૦૦
૧૦	શેઠ પોચાલાલ પીતામરદાસ	અમદાવાદ	૫૨૫૧
૧૧	શાહ રગજીભાઈ મોહનલાલ	અમદાવાદ	૫૦૦૧

નોટ :- ઘાટકોપરવાળા શેઠ માણેકલાલ એ. મહેતા તરફથી અમદાવાદમાં પાલડી
બસ સ્ટેન્ડ ૫ એ પ્લોટ નં. ૨૫૦ વાળી ૬૯૮ ચો. વાર જમીન
સમિતિને ભેટ મળેલ છે. અને જેનું રજીસ્ટર તા. ૨૨-૩-૬૦ ના
રોજ થઈ ગયેલ છે.

મુરખીશ્રીઓ-૨૦

(યોજામાં યોજી રૂ. ૧૦૦૦ ની રકમ આપનાર)

૧	વકીલ જીવરાજભાઈ વર્ધમાન કોઠારી હા. કહાનદાસભાઈ તથા વેણીલાલ કોઠારી	જેતપુર ૩૬૦૫ રાજકોટ ૩૬૦૪
૨	દોશી પ્રભુદાસ મુળજીભાઈ	રાજકોટ ૩૨૮૬૧૧-૧૬
૩	મહેતા ગુલાબચંદ પાનાચંદ	ઘાટકોપર ૩૨૫૦
૪	મહેતા માણેકલાલ અમુલખરાય	જામનગર ૩૧૦૧
૫	સંઘવી પીતામ્બરદાસ ગુલાબચંદ	મોરબી ૨૦૦૦
૬	નામદાર ઠાકોર સાહેબ લખધીરસિંહજી બહાદુર	સિદ્ધપુર ૨૦૦૦
૭	શેઠ લહેરચંદ કુંવરજી હા. શેઠ ન્યાલચંદ લહેરચંદ	
૮	શાહ છગનલાલ હેમચંદ વસા હા. મોહનલાલભાઈ તથા મોતીલાલભાઈ	મુંબઈ ૨૦૦૦
૯	શ્રી સ્થાનકવાસી જૈન સઘ હા. શેઠ ચન્દ્રકાંત વીકમચંદ મોરબી	૧૯૬૩
૧૦	મહેતા સોમચંદ તુલસીદાસ તથા તેમનાં ધર્મપત્નિ અ. સૌ. મણીગૌરી મગનલાલ	રતલામ ૧૫૦૦
૧૧	મહેતા પોપટલાલ માવજીભાઈ	જામજેધપુર ૧૫૦૨
૧૨	દોશી કપુરચંદ અમરશી હા. દલપતરામભાઈ	જામજેધપુર ૧૦૦૨
૧૩	બગડીયા જગજીવનદાસ રતનશી	દામનગર ૧૦૦૨
૧૪	શેઠ માણેકલાલ ભાણુજીભાઈ	પોરબંદર ૧૦૦૧
૧૫	શ્રીમાન ચંદ્રસિંહજી સાહેબ મહેતા (રેલ્વે મેનેજર)	કલકત્તા ૧૦૦૧
૧૬	મહેતા સોમચંદ નેણસીભાઈ (કરાચીવાળા)	મોરબી ૧૦૦૧
૧૭	શાહ હરિલાલ અનોપચંદ	ખલાત ૧૦૦૧
૧૮	મોતી કેશવલાલ હરીચંદ્ર	અમદાવાદ ૧૦૦૧
૧૯	કોઠારી છબીલદાસ હરખચંદ	મુંબઈ ૧૦૦૦
૨૦	કોઠારી રંગીલદાસ હરખચંદ	ભાવનગર ૧૦૦૦

સહાયક મેમ્બરો-૬૩

(ઓછામાં ઓછી રૂા. ૫૦૦ ની રકમ આપનાર)

૧ શ્રી સ્થા. જૈનસંઘ હા. શેઠ ઝુંઝાભાઈ વેલશીભાઈ	વઢવાણુશહેર ૭૫૦
૨ શેઠ નરોત્તમદાસ ઓઘડભાઈ	શીવ ૭૦૦
૩ શેઠ રતનશી હીરજીભાઈ હા. ગોરધનદાસભાઈ	જામજોધપુર ૫૫૫
૪ ખાટવીયા ગીરધર પરમાણુદ હા. અમીચંદભાઈ	ખાખીજાળીયા ૫૨૭
૫ મોરખાવાળા સંઘવી દેવચંદ નેણુશીભાઈ તથા તેમનાં ધર્મપત્નિ	
અ. સો. મણીભાઈ તરફથી હા. મુળચંદ દેવચંદ સંઘવી	મલાડ ૫૧૧
૬ વેરા મણીલાલ પોપટલાલ	અમદાવાદ ૫૦૨
૭ ગોસલીયા હરીલાલ લાલચંદ તથા ચંપાબેન ગોસલીયા	,, ૫૦૨
૮ શાહ પ્રેમચંદ માણેકચંદ તથા અ સૌ સમરતબેન	,, ૫૦૨
૯ શેઠ ઇન્દરલાલ પુરુષોત્તમદાસ	,, ૫૦૧
૧૦ શેઠ ચંદુલાલ છગનલાલ	,, ૫૦૧
૧૧ શાહ શાંતિલાલ માણેકલાલ	,, ૫૦૧
૧૨ શેઠ શીવલાલ ડમરભાઈ (કરાંચીવાળા)	લીંમડી ૫૦૧
૧૩ કામદાર તારાચંદ પોપટલાલ ધોરાજીવાળા	રાજકોટ ૫૦૧
૧૪ મહેતા મોહનલાલ કપુરચંદ	,, ૫૦૦
૧૫ શેઠ ગોવિંદજીભાઈ પોપટભાઈ	,, ૫૦૦
૧૬ શેઠ રામજી શામજી વીરાણી	,, ૫૦૧
૧૭ સ્વ. પિતાશ્રી નંદાજીનાસ્મરણાર્થે હા. વેણીચંદ શાંતીલાલ	
(જાણુઆવાળા) મેઘનગર	૫૦૧
૧૮ શ્રી સ્થા. જૈનસંઘ હા. શેઠ ઠાકરશી કરશનજી	થાનગઢ ૫૦૦
૧૯ શેઠ તારાચંદ પુખરાજજી	ઔરંગાબાદ ૫૦૦
૨૦ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ	ઔરંગાબાદ ૫૦૦
૨૧ મહેતા મુળચંદ રાઘવજી હા. મગનલાલભાઈ તથા દુર્લભજીભાઈ	૭૫૦
૨૨ શેઠ હરખચંદ પુરુષોત્તમ હા. ઇન્દુકુમાર	ચોરવાડ ૫૦
૨૩ ,, દેશરીમલજી વરતીમલજી ગુગલીયા	મલાડ ૫૦૦
૨૪ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. ખાટવીયા અમીચંદ ગીરધરભાઈ ખાખીજાળીયા	૫૦૧
૨૫ શેઠ ખીમજીભાઈ ખાવાલાઈ હા. કૃષ્ણચંદભાઈ ગુલાબચંદભાઈ,	
નાગરદાસભાઈ, જમનાદાસભાઈ	મુંબઈ ૫૦૧

૨૬	શેઠ મણીલાલ મોહનલાલ ડગલી હા. મુળજીભાઈ મણીલાલભાઈ મુંબઈ	૫૦૧
૨૭	સ્વ. કાંતીલાલભાઈના સ્મરણાર્થે હા. શેઠ બાલચંદ્ર સાકરચંદ્ર	૫૦૧
૨૮	કામદાર રતીલાલ દુર્લભજી (જેતપુરવાળા)	મુંબઈ ૫૦
૨૯	શાહ જયંતીલાલ અમૃતલાલ	શીવ ૫૦૧
૩૦	વોરા મણીલાલ લક્ષ્મીચંદ્ર	શીવ ૫૦૧
૩૧	શેઠ ગુલાબચંદ્ર ભુદરભાઈ તથા કસ્તુરબેન હા. ભાઈ અનોપચંદ્ર	ખારરોડ ૫૦૧
૩૨	મહાન ત્યાગી બેન ધીરજકુંવર ચુનીલાલ મહેતા	ધ્રાક્ષ ૫૦૧
૩૩	શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ	ધ્રાક્ષ ૫૦૧
૩૪	શ્રી મગનલાલ છગનલાલ શેઠ	રાજકોટ ૫૦૧
૩૫	શેઠ ચતુરદાસ ઠાકરશી તથા અ. સૌ. નંદકુવરબેન	જામનગર ૫૦૩
૩૬	શેઠ દેવચંદ્ર અમરશી (બેન ધીરજકુંવરની દીક્ષા પ્રસંગે લેટ)	ભાણુવડ ૫૦૧
૩૭	શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ (બેન ધીરજકુંવરની દીક્ષા પ્રસંગે લેટ)	ભાણુવડ ૫૦૧
૩૮	વકીલ વાડીલાલ નેમચંદ્ર શાહ	વીરમગામ ૫૦૧
૩૯	મહેતા શાંતિલાલ મણીલાલ હા. કમળાબેન મહેતા	અમદાવાદ ૫૫૬
૪૦	શ્રીચુત લાલચંદ્રજી તથા અ. સૌ. ધીસાબેન	,, ૫૦૧
૪૧	શેઠ મોહનલાલ મુકુટચંદ્ર બાલચા	,, ૫૦૧
૪૨	સ્વ. શેઠ ઉકાભાઈ ત્રીભોવનદાસના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્નિ લક્ષ્મીબાઈ ગીરધર તરફથી હા. મરઘાબેન તથા મંગુબેન	અમદાવાદ ૫૦૧
૪૩	પારેખ જયંતીલાલ મનસુખલાલ રાજકોટવાળા હા. વિનુભાઈ	,, ૫૦૧
૪૪	શ્રીચુત શેઠ લાલચંદ્રજી મીશ્રીલાલજી	,, ૫૦૧
૪૫	શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ	વાંકાનેર ૫૦૧
૪૬	શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ	ખોટાદ ૫૦૧
૪૭	શેઠ ગુદડમલેજી શેષમલજી જોવર	(બરાર) પીપળગાવ ૫૦૧
૪૮	સ્વ. તુરખીયા લહેરચંદ્ર માણેકચંદ્રના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્નિ જીવતીબાઈ તરફથી હા. ભાઈ જયંતીલાલ તથા પૂનમચંદ્રભાઈ	ડભાસ ૫૦૧
૪૯	શાહ અચળદાસ શુકનરાજજી હા. શેઠ શુકનરાજજી	અમદાવાદ ૫૦૧
૫૦	લાવમાર ખોડીદાસ ગણેશભાઈ	ધંધુકા ૫૦૧
૫૧	અ. સૌ. હીરાબેન માણેકલાલ મહેતા	ઘાટકોપર ૫૦૧
૫૨	મહેતા શાંતીલાલ મગનલાલ તથા અ. સૌ. પદ્માવતી શાંતિલાલ મહેતા	અમદાવાદ ૫૦૦

- ૫૩ શેઠ હીરાચંદ્ર જ્ઞાનેચંદ્ર કટારીયા હુબલી ૫૦૧
- ૫૪ શેઠ છોટુભાઈ હરગોવિંદાસ કટોરીવાળા મુંબઈ ૫૦૧
- ૫૫ પારેખ રતિલાલ નાનચંદ મોરખીવાળા તરફથી તેમનાં
પિતાશ્રી નાનચંદ ગોવિંદજીના સ્મરણાર્થે તથા તેમનાં
ધર્મપત્નિ અ. સૌ. વસંત બહેનના અઠાઈ તપ નિમિત્તે
હા હુપતલાલ રતિલાલ અમદાવાદ ૫૧૧
- ૫૬ સ્વ શાહ ત્રીલોવનદાસ મગનલાલના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્નિ
શીવકુવરબાઈ તરફથી હા. રતીલાલ ત્રીલોવનદાસ શાહ અમદાવાદ ૫૧૧
- ૫૭ શ્રીમાન નાથાલાલ માણેકચંદ પારેખ મુંબઈ (માટુંગા) ૫૦૧
- ૫૮ શ્રી લીંમડી સપ્રદાયના ગચ્છાધીપતી પૂ આચાર્ય મહારાજશ્રી
લાધાજી સ્વામીના સ્મરણાર્થે હા શેઠ જેશીંગભાઈ પોચાલાલ
(મહારાજશ્રી છોટાલાલજી સદાનદીના ઉપદેશથી) અમદાવાદ ૫૦૧
- ૫૯ સ્વ શ્રી વિનયમૂર્તિ શ્રી લખમીચંદ્ર મહારાજના સ્મરણાર્થે
હા શેઠ જેશીંગભાઈ પોચાલાલ (મહારાજશ્રી છોટાલાલજી
સદાનદીના ઉપદેશથી) અમદાવાદ ૫૦૧
- ૬૦ બા. પ્ર પ્રભાવતી બેન કેશવલાલ ઉબેનવાળા તરફથી તેમની
દીક્ષા પ્રસંગે વીરમગામ ૫૫૧
- ૬૧ શ્રીચુત હરજીવનદાસ રાયચંદ હા. છબીલદાસ હરજીવન અમદાવાદ ૫૦૧
- ૬૨ શેઠ પોપટલાલ હસરાજ તથા દિવાળીબેનના સ્મરણાર્થે
હા. શેઠ બાબુલાલ પોપટલાલ અમદાવાદ ૫૦૨
- ૬૩ અ સૌ લીલાવતી બેન ઇશ્વરલાલ , ૫૦૨

૫૪૯ લાઈફ મેમ્બરો

અમદાવાદ તથા પરાંઓ

૧ શેઠ ગીરધરલાલ કરમચંદ	૨૫૧
૨ શેઠ છોટાલાલ વળતચંદ હા. ફકીરચંદ લાઈ	૨૫૧
૩ શાહ કાંતિલાલ ત્રીભોવનદાસ	૨૫૧
૪ શાહ પોપટલાલ મોહનલાલ	૨૫૧
૫ શેઠ પ્રેમચંદ સાકરચંદ	૨૫૦
૬ શાહ રતીલાલ વાડીલાલ	૨૫૧
૭ શેઠ લાલભાઈ મંગળદાસ	૨૫૧
૮ સ્વ. અમૃતલાલ વર્ધમાનના સ્મરણાર્થે હા. કાનજીભાઈ અમૃતલાલ દેશાઈ	૨૫૧
૯ શાહ નટવરલાલ ચંદુલાલ	૨૫૧
૧૦ શાહ નરસિંહદાસ ત્રીભોવનદાસ	૨૫૧
૧૧ બીપીનચંદ્ર તથા ઉમાકાંત ચુનીલાલ ગોપાણી	૩૦૧
૧૨ શ્રી શાહપુર દરિયાપુરી આઠકોટી સ્થા. જૈન ઉપાશ્રય હા. વહીવટ કર્તા શેઠ ઇશ્વરલાલ પુરુષોત્તમદાસ	૨૫૧
૧૩ શ્રી છીપાપોળ દરિયાપુરી આઠકોટી સ્થા. જૈન સંઘ હા. શેઠ ચંદુલાલ અચરતલાલ	૨૫૧
૧૪ શાહ ચીનુભાઈ બાલાભાઈ C/o. શાહ બાલાભાઈ મહાસુબલાલ	૨૫૧
૧૫ શાહ ભાઈલાલ ઉજ્જમશી	૨૫૧
૧૬ શ્રી સુબલાલ ડી. શેઠ હા. ડૉ. કુ. સરસ્વતીબેન શેઠ	૨૫૧
૧૭ શ્રી સોરાષ્ટ્ર સ્થા. જૈન સંઘ હા. શેઠ કાંતિલાલ જીવણલાલ	૨૫૧
૧૮ મોદી નાથાલાલ મહાદેવદાસ	૨૫૧
૧૯ શાહ મોહનલાલ ત્રીકમલાલ	૨૫૧
૨૦ શ્રી છકોટી સ્થા. જૈન સંઘ હા. શેઠ પોચાલાલ પિતામ્બરદાસ	૨૫૧
૨૧ દેશાઈ અમૃતલાલ વર્ધમાનના સ્મરણાર્થે હા. ભાઈલાલ અમૃતલાલ	૨૫૧
૨૨ શાહ નવનીતરાય અમુલખરાય	૨૫૧
૨૩ શાહ મણીલાલ આશારામ	૨૫૧
૨૪ શ્રી ચીનુભાઈ સાકરચંદ	૨૫૧
૨૫ શાહ બાલુવનદાસ ઉમેદચંદ	૨૫૧
૨૬ શાહ રત્નનીકાંત ઠક્કુરચંદ	૨૫૧

૨૭ સઘવી જીવણલાલ છગનલાલ	૨૫૧
૨૮ શાહ શાંતિલાલ મોહનલાલ ધ્રાંગધ્રાવાળા	૨૫૨
૨૯ અ. સૌ જેન રતનભાઈ લાલ શેઠ ધુલાળ પાલાલ	૨૫૧
૩૦ શાહ હરિલાલ જેઠાલાલ ભાડલાવાળા	૨૫૧
૩૧ શ્રી સરસપુર દરીયાપુરી આઠ કોટી સ્થા. જૈન ઉપાશ્રય	૨૫૧
હા. ભાવસાર ભોગીલાલ છગનલાલ	૨૫૧
૩૨ શેઠ પુખરાજી સમતીરામજી યુનમિયા સાદડીવાળા	૨૫૧
૩૩ સ્વ. પિતાશ્રી જવાહીરલાલજી તથા પૂ. ચાચાજી હામરીમલજી	
ખરડીયાના સ્મરણાર્થે હા. મુળચંદ જવાહીરલાલજી ખરડીયા	૨૫૧
૩૪ સ્વ. ભાવસાર બખાભાઈ (મંગળદાસ) પાનાચંદના સ્મરણાર્થે	
હા. તેમનાં ધર્મપત્નિ પુરીબેન	૨૫૧
૩૫ સ્વ. પિતાશ્રી રવજીભાઈ તથા સ્વ. માતૃશ્રી મુળીબાઈના સ્મરણાર્થે	
હા. કકલભાઈ કોઠારી	૩૦૧
૩૬ ભાવસાર કેશવલાલ મગનલાલ	૨૫૧
૩૭ શાહ કેશવલાલ નાનચંદ જામડાવાળા હા. પાર્વતી બેન	૨૫૧
૩૮ શાહ જીતેન્દ્રકુમાર વાડીલાલ માણેકચંદ રાજસીતાપુરવાળા	૨૫૧
૩૯ શ્રી સાબરમતી સ્થા જૈન સંઘ હા. શેઠ મણીલાલભાઈ	૨૫૦
૪૦ ભાવસાર છોટાલાલ છગનલાલ	૨૫૧
૪૧ ભાવસાર સકરાભાઈ છગનલાલ	૨૫૧
૪૨ અ. સૌ જેન જીવીબેન રતિલાલ હા. ભાવસાર રતિલાલ હરગોવિંદદાસ	૨૫૧
૪૩ ભાવસાર ભોગીલાલ જમનાદાસ પાટણવાળા	૨૫૧
૪૪ સઘવી બાલુભાઈ કમળશી તથા તેમના ધર્મપત્નિઓ અ. સૌ.	
ચપાબેન તથા વસંતબેન તરફથી	૨૫૧
૪૫ અ. સૌ વિદ્યાબેન વનેચંદ દેશાઈ વર્ષીતપ તથા અઠાઈ પ્રમગે	
હા. ભુપેન્દ્રકુમાર વનેચંદ દેશાઈ	૪૧૭
૪૬ શાહ નટવરલાલ ગોકળદાસ	૨૫૧
૪૭ શાહ શામળભાઈ અમરશીભાઈ	૨૫૧
૪૮ અ. મૌ કકુબેન (ભાવસાર ભોગીલાલ છગનલાલના ધર્મપત્નિ)	૩૦૬
૪૯ અ. સૌ સર્વિતાબેન (જયંતીલાલ ભોગીલાલનાં ધર્મપત્નિ)	૨૫૧
૫૦ અ. સૌ શાતાબેન (દીનુભાઈ ભોગીલાલનાં ધર્મપત્નિ)	૨૫૧
૫૧ અ. સૌ સુનંદાબેન (રમણભાઈ ભોગીલાલનાં ધર્મપત્નિ)	૨૫૧

૫૨	શેઠ હીરાજી રૂગનાથજીના સ્મરણાર્થે હા. વાગમલજી રૂગનાથજી	૩૦૧
૫૩	શેઠ મણીલાલ ખોઘાભાઈ	૨૫૧
૫૪	પટવા સુમેરમલજી અનોપચંદજી જોધપુરવાળા	૩૦૧
૫૫	સ્વ. માણેકલાલ વનમાળીદાસ શેઠના સ્મરણાર્થે હા. રમણલાલ માણેકલાલ	૨૫૧
૫૬	સ્વ. શાહ. ધનરાજજી જેમરાજજીનાં સ્મરણાર્થે હા. કનૈયાલાલ ધનરાજજી	૩૦૧
૫૭	શ્રી સારંગપુર ફ. આ. કે. સ્થા જૈન સંઘ હા. શાહ રમણલાલ ભગુભાઈ	૨૫૧
૫૮	દોશી હરજીવનદાસ જીવરાજ તથા લક્ષ્મીબાઈ લહેરચંદના સ્મરણાર્થે હા. દોશી મનહરલાલ કરશનદાસ મુળીવાળા	૨૫૧
૫૯	શાહ પુનમચંદ કુતોહચંદ	૨૫૧
૬૦	શ્રીચુત ચતુરભાઈ નંદલાલ	૨૫૧
૬૧	શ્રીચુત અમૃતલાલ ઇશ્વરલાલ મહેતા	૨૫૧
૬૨	શાહ ભદ્રજી મોહનલાલ તથા શાહ ચીમનલાલ અમુલખભાઈ	૨૫૧
૬૩	અ. સૌ. જેન લાલુજેન મગનલાલ હા. શાહ અમૃતલાલ ધનજીભાઈ વઢવાણ શહેરવાળા	૩૦૧
૬૪	અ. સૌ. જેન કાંતાજેન ગોરધનદાસ (ચાંદમુનિના ઉપદેશથી)	૨૫૧
૬૫	દોશી કુલચંદ સુખલાલભાઈ ખોટાદવાળાના સ્મરણાર્થે હા. દોશી છબીલદાસ કુલચંદભાઈ	૨૫૧
૬૬	લાલાજી રામકુંવરજી જૈન	૨૫૧
૬૭	શેઠ છોટાલાલ ગુમાનચંદ પાલનપુરવાળા	૨૫૧
૬૮	શાહ ધીરજલાલ મોતીલાલ	૨૫૧
૬૯	સઘવી સૂર્યપાંત ચુનીલાલના સ્મરણાર્થે હા. સંઘવી જીવણલાલ ચુનીલાલ	૨૫૧
૭૦	ભાવસાર મોહનલાલ અમુલખરાય	૨૫૧
૭૧	મહેતા મૂળચંદ મગનલાલ	૨૫૧
૭૨	વૈદ્ય નરસિંહદાસ સાકરચંદનાં ધર્મપત્નિ રેવાબાઈના સ્મરણાર્થે હા. હરીલાલ નરસિંહદાસ	૨૫૧
૭૩	શાહ કુલચંદ મુલચંદભાઈ હા. હસમુખભાઈ કુલચંદભાઈ	૨૫૧
૭૪	શેઠ મિશ્રીલાલજી જવાહીરલાલજી ખરડીયા	૨૫૧
૭૫	શાહ લલ્લુભાઈ મગનભાઈ ચૂડાવાળા હા. જશવંતલાલ લલ્લુભાઈ	૩૦૧

- ૭૬ કુમારી પુષ્પાબેન હીરાલાલ (ચાંદ મુનિના ઉપદેશથી) ૨૫૧
- ૭૭ શાહ મણીલાલ ઠાકરશી હા કમળાબેન મણીલાલ લખતરવાળા
(ચાંદ મુનિના ઉપદેશથી) ૨૫૧
- ૭૮ મીસ નલીનીબેન જયંતીલાલ ૨૫૧
- ૭૯ સ્વ. ઉમેદરામ ત્રીભુવનદાસના ધર્મપત્નિ કાશીબાઈના સ્મરણાર્થે
હા. શાંતિલાલ ઉમેદરામ (ચાંદ મુનિના ઉપદેશથી) ૨૫૧
- ૮૦ સ્વ. ભાવસાર મોહનલાલ છગનલાલના ધર્મપત્નિ દિવાળીબાઈના
સ્મરણાર્થે હા. રતીલાલ માણેકલાલ (ચાંદ મુનિના ઉપદેશથી) ૨૫૧
- ૮૧ મહેતા દેવીચ દિલ ખૂમચંદળ ધોડા ગઢસીયાણાવાળાના સ્મરણાર્થે
હા. મહેતા ચુનીલાલ હરમાનચંદ ૨૫૧
- ૮૨ ઘાસીલાલજી મોહનલાલજી કેઠારી C/O. લક્ષ્મી પુસ્તક ભંડાર ૨૫૧
- ૮૩ સ્વ. શેઠ નાથાલાલ રતનાભાઈ મારફતીયાના સ્મરણાર્થે
પુનાબેન તરફથી હા. કરશનભાઈ (ચાંદ મુનિના ઉપદેશથી) ૨૫૧
- ૮૪ શાહ મણીલાલ છગનલાલ ૨૫૧
- ૮૫ ભાવસાર જયંતીલાલ ભોગીલાલ ૨૫૧
- ૮૬ ભાવસાર દિનુભાઈ ભોગીલાલ ૨૫૧
- ૮૭ ભાવસાર રમણલાલ ભોગીલાલ ૨૫૧
- ૮૮ ભાવસાર કનુભાઈ સકરચંદ ૨૫૧
- ૮૯ શેઠ ભેરૂમલજી સાહેબ બેઘપુરવાળા ૨૫૧
- ૯૦ સ્વ. બેનાણી વર્ધમાન રામજીભાઈ કુદણીવાળાના સ્મરણાર્થે
હા. શાંતિલાલ વર્ધમાન ૨૫૧
- ૯૧ સ્વ. શાહ કચરાભાઈ લહેરાભાઈના સ્મરણાર્થે
હા. શાંતિલાલ કચરાભાઈ ૨૫૧
- ૯૨ એક સ્વધર્મી ખંધુ હા. શાહ રીખલદાસજી જયંતિલાલજી ૨૫૧
- ૯૩ અ સૌ સરસ્વતીબેન મણીલાલ ચતુરભાઈ શાહ
(સદાનદી છોટાલાલ મહારાજશ્રીના ઉપદેશથી) ૨૫૧
- ૯૪ ચીમનલાલ મણીલાલ શાહ (દરિયાપુરી સપ્રદાયના પૂ તપસ્વી
મહારાજશ્રી માણેકચંદ્રજી મહારાજના શિષ્ય મુનિશ્રી મગનલાલજી
મહારાજશ્રીના સ્મરણાર્થે) ૨૫૧
- ૯૫ જેકુવર ત્રજલાલ પારેખ ૨૫૧
- ૯૬ પુતમચંદજી જવાહરલાલજી ખરડીયા ૨૫૧

૯૭	અ. સૌ. લીલાવતી ધીરજલાલ મહેતા	
	C/o. ડૉ. ધીરજલાલ ત્રીકમલાલ મહેતા	૩૦૧
૯૮	શેઠ રાજમલજી ઘાસીમલજી કેઠારી કેશીથડવાળા	
	તરફથી સ્થા. જૈન સંઘને ભેટ	૨૫૧
૯૯	શેઠ ચુનીલાલ ભગવાનજી C/o. રતીલાલ ચુનીલાલ	૨૫૧
૧૦૦	ભાગ્યવતી અરવીંદકુમાર C/o. અરવીંદકુમાર સકરાભાઈ ભાવસાર	૨૫૧
૧૦૧	અ. સૌ. ચંચળબેન મનસુખલાલ	
	હા. મનસુખલાલ જેઠાલાલ રૂપેરા	૨૫૧
૧૦૨	સ્વ. આસીબાઈ તથા શેઠ વસ્તીમલજી ભોમાજીનાં સ્મરણાર્થે	
	હા. શેઠ મીશ્રીમલજી દેવીચંદજી ચોસવાલ કેરુવાળા	૨૫૧
૧૦૩	સ્વ. શેઠ કીશનમલજી માંડોતના સ્મરણાર્થે	
	હા. શીરેમલજી કીશનમલજી સોજતવાલા	૨૫૧
૧૦૪	સ્વ. શેઠ વકતાવરમલજીના સ્મરણાર્થે	
	હા. શેઠ ઘીસાલાલજી મુકનરાજજી શીયારીયા (ભેધપુરવાળા)	૨૫૧
૧૦૫	શાહ મહાસુખલાલ ભાઈલાલ (સદાનંદી પડિત મુનિશ્રી	
	છોટાલાલજી મહારાજના ઉપદેશથી)	૨૫૧
૧૦૬	અ. સૌ. કાંતાબેન કાળીદાસ C/o. કુમાર બુક બાઈન્ડીંગ વર્ક્સ	૨૫૧
૧૦૭	સ્વ. શેઠ હીંમતલાલ મગનલાલના સ્મરણાર્થે તેમના	
	સુપુત્રો મેસર્સ દ્વારકાદાસ એન્ડ બ્રધર્સ તરફથી	૩૫૧
૧૦૮	અ. સૌ. કાંતાબેનના સ્મરણાર્થે	
	હા. ભાવસાર નાગરદાસ હરજીવનદાસ	૨૫૧
૧૦૯	શ્રી ઉમેદચંદ ઠાકરશી C/o. M/s. યુ. ટી. ગોપાણી એન્ડ સન્સ	૩૫૧
૧૧૦	પૂ. માતુશ્રીના સ્મરણાર્થે હા. ભાવસાર લોગીલાલ છગનલાલ	૨૫૧
૧૧૧	શાહ શાંતિલાલ મોહનલાલ	૨૫૧
૧૧૨	સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર હા. પ્રભુદાસભાઈ મહેતા	૨૫૧
૧૧૩	શાહ ભુગલાલ કાળીદાસ	૨૫૧
૧૧૪	સ્વ. પિતાશ્રી મોતીલાલજીના સ્મરણાર્થે	
	હા. મહેતા રણજીતલાલજી મોતીલાલજી ઉદેપુરવાળા	૨૫૧
૧૧૫	શેઠ પરસોતમદાસ અમરસીના ધર્મપત્નિ સ્વ. કુસુમબેનના	
	સ્મરણાર્થે તથા અ. સૌ. સવિતાબેનના માસખમણા નિમિત્તે	
	હા. સોમચંદ પરસોતમદાસ (પોર્ટ સુદાનવાળા)	૩૦૧

- ૧૧૬ શ્રીમાન જોરાવરમલજી ધર્મચંદજી, ડુંગરવાલ રાજજી
રાજજીકાકેરડા વાળા (મુનિશ્રી માંગીલાલજીના ઉપદેશથી) ૨૫૧

અમલનેર

- ૧ શાહ નાગરદાસ વાઘજીભાઈ ૨૫૧
૨ શ્રી સ્થા જૈન સંઘ હા. શાહ ગાડાલાલ લીખાલાલ ૨૫૧

અજમેર

- ૧ શેઠ ભુરાલાલ મોહનલાલ ડુંગરવાલ ૨૫૧

અદવર

- ૧ શ્રીમતી ચ. પાદેવી C/o બુદ્ધામલજી રતનમલજી સચેતી ૨૫૧
૨ ચાંદમલજી મહાવીરપ્રસાદ પાલાવત ૨૫૧
૩ શ્રીચુત રૂપલકુમાર સુમતિકુમાર જૈન ૨૫૧

આસનસોલ

- ૧ બાવીશી મણીલાલ ચત્રભુજના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્નિ
મણીબાઈ તરફથી હા રસિકલાલ, અનિલકાત, વિનોદરાય ૨૫૧

આટકોટ

- ૧ મહેતા ચુનીલાલ નારણદાસ ૩૦૧

આણંદ

- ૧ શેઠ રમણીકલાલ એ કપાસી હા મનસુખલાલભાઈ ૨૫૧

આકોલા

- ૧ શેઠ કંચનલાલભાઈ રાઘવજી અજમેરા C/o મેસર્સ અજમેરા
પ્રધર્સ એન્ડ કા. (પૂ સદાન દી મુનિશ્રી છોટાલાલજી મહારાજના ઉપદેશથી) ૨૫૧

ઇગતપુરી

- ૧ શેઠ પન્નાલાલ લખીચંદ જૈન ૨૫૧

ઘનદોર.

- ૧ અ. સૌ. બેન દયાબેન મોહનલાલ દેશાઈ જેતપુરવાળા
(અ. સૌ. બેન વિદ્યાબેનના વંશી તપ નિમિત્તે)
હા. અરવિંદકુમાર તથા જીતેન્દ્રકુમાર ૨૫૧
- ૨ શ્રીચુત લાઈલાલ છગનલાલ તુરખીયા ૩૫૧
- ૩ સ્વ. ગૌરીશંકર કાળીદાસ દેશાઈ જેતપુરવાળાના સ્મરણાર્થે
હા. ભુપતલાલ ગૌરીશંકર દેશાઈ ૨૫૦

ઉદેપુર

- ૧ શેઠ મોતીલાલજી રણજીતલાલજી હીંગડ ૨૫૧
- ૨ શ્રીમતી સોહીનીબાઈ C/o. મોતીલાલજી રણજીતલાલજી હીંગડ ૨૫૧
- ૩ અ. સૌ. બેન ચન્દ્રાવતી તે શ્રીમાન બહોતલાલજી નાહરનાં
ધર્મપત્નિ હા. શેઠ મોતીલાલજી રણજીતલાલજી હીંગડ ૨૫૧
- ૪ શેઠ છગનલાલજી બાગેચા ૨૫૧
- ૫ શેઠ મગનલાલજી બાગેચા ૨૫૧
- ૬ સ્વ. શેઠ કાળુલાલજી લોઢાના સ્મરણાર્થે
હા. શેઠ દોલતસિંહજી લોઢા ૨૫૧
- ૭ સ્વ. શેઠ પ્રતાપમલજી સાખલાના સ્મરણાર્થે
હા. પ્રાણુલાલ હીરાલાલ સાખલા ૨૫૧
- ૮ શેઠ ભીમરાજજી થાવરચંદજી બાફણા ૨૫૧
- ૯ શ્રીચુત સાહેબલાલજી મહેતા ૩૦૧
- ૧૦ શેઠ પન્નાલાલજી ગણેશલાલજી હીંગડ ૨૫૧
- ૧૧ શેઠ દીપચંદજી પન્નાલાલજી લોઢા ૨૫૧

ઉપલેટા

- ૧ શેઠ જેઠાલાલ ગોરધનદાસ ૨૫૧
- ૨ સ્વ. બેન સંતોકબેન કચરા હા. ચોતમચંદલાઈ, છોટાલાલલાઈ
તથા અમૃતલાલલાઈ વાલજી (કલ્યાણવાળા) ૨૫૧
- ૩ શેઠ ખુશાલચંદ કાનજીલાઈ હા. શેઠ પ્રતાપલાઈ ૨૫૧
- ૪ દોશી વીરૂલજી હરખચંદ ૨૫૧
- ૫ સંઘાણી મુળશંકર હરજીવનલાઈના સ્મરણાર્થે હા. તેમના પુત્રો
જયંતીલાલ તથા રમણીકલાલ ૨૫૧

ઉમરગાંવ રોડ

- ૧ શાહ મોહનલાલ પોપટલાલ પાનેલીવાળા ૨૫૧

મોહન કેરુપ

- ૧ મહેતા પ્રેમચંદ માણેકચંદના સ્મરણાર્થે
હા. રાયચંદભાઈ, પોપટલાલભાઈ તથા રસીકલાલભાઈ ૨૫૧
- ૨ શાહ જગજીવનદાસ પુરૂષોત્તમદાસ ૨૫૧
- ૩ શાહ ગોકર્ણદાસ શામજી ઉદાણી ૨૫૧

કલકત્તા

- ૧ શ્રી કલકત્તા જૈન મે. સ્થા. (ગુજરાતી) સંઘ
હા. શાહ જયસુખલાલ પ્રભુલાલ ૨૫૧

કલોલ

- ૧ શેઠ. મોહનલાલ જેઠાભાઈના સ્મરણાર્થે હા. શેઠ
આત્મારામ મોહનલાલ ૨૫૧
- ૨ હા. મયાચંદ મગનલાલ શેઠ હા. હા. રતનચંદ મયાચંદ ૨૫૧
- ૩ સ્વ. નાથાલાલ ઉમેદચંદના સ્મરણાર્થે હા. શાહ રતીલાલ નાથાલાલ ૨૫૧
- ૪ શેઠ મણીલાલ તલકચંદના સ્મરણાર્થે હા. મારફતીયા
ચંદુલાલ મણીલાલ ૨૫૧
- ૫ સ્વ શ્રીચુત વાડીલાલ પરશોતમદામના સ્મરણાર્થે હા.
ઘેલાભાઈ તથા આત્મારામભાઈ ૨૫૧
- ૬ શાહ નાગરદાસ કેશવલાલ ૨૫૧
- ૭ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. શેઠ આત્મારામભાઈ મોહનલાલભાઈ ૨૫૧

કડી

- ૧ શ્રી સ્થા. દરિયાપુરી જૈન સંઘ હા ભાવસાર
દામોદરદાસભાઈ ઇશ્વરલાલભાઈ ૨૫૧
- ૨ પાર્વતીબેન C/o. જેસી ગભાઈ ઇશ્વરલાલભાઈ ૨૫૧

કાઠોર

- ૧ શ્રી સ્થા. જૈનસંઘ હા. શેઠ જેશીંગભાઈ પોચાલાલ
(માધવસિંહજી મહારાજશ્રીના ઉપદેશથી) ૨૫૧

કેત્રાસગઢ

- ૧ શ્રી શ્રવે. સ્થા. જૈન સંઘ હા. શેઠ દેવચંદ અમુલખ ૨૫૧

કલ્યાણ

- ૧ સંઘવી ઠાકરશીભાઈ સંઘજીના સ્મરણાર્થે
હા. શાહ હીમતલાલ હરખચંદ ૨૫૧

કાનપુર

- ૧ શાહ રમણીકલાલ પ્રેમચંદ ૩૦૦

કુંદણી-આટકોટ

- ૧ દોશી રતીલાલ જાકરશી ૨૫૧

કોલકી

- ૧ પટેલ ગોવિંદલાલ ભગવાનજી ૨૫૧
૨ પટેલ ખીમજી જેઠાભાઈ વાઘાણી
(તેમના સ્વ. સુપુત્ર રામજીભાઈના સ્મરણાર્થે) ૩૦૨

કમ્પાલા

- ૧ સ્વ. શેઠ નાનચંદ મોતીચંદ ધ્રાક્ષવાળાના સ્મરણાર્થે હા. તેમના
સુપુત્ર જમનાદાસ નાનચંદ શેઠ ૨૫૧
૨ શ્રીમતી હીરાબેન, રતીલાલ નાનચંદ શેઠ ધ્રાક્ષવાળા ૨૫૧

કુશળગઢ

- ૧ શેઠ ચંપાલાલજી દેવીચંદજી ૨૫૧

ખાખીનળીયા

- ૧ ખાટવીયા ગુલાબચંદ લીલાધર ૨૫૧

ખારાથોડા

- ૧ સ્વ પિતાશ્રી હરજીવનદાસ લાલચંદ શાહ
તથા સ્વ. અ. સૌ. જેન જમકુખાઈ તથા લીલાખાઈના
સ્મરણાર્થે હા. નરસિંહદાસ હરજીવનદાસ ૨૫૧
- ૨ સ્વ શેઠ ઓઘડલાલ લક્ષ્મીચંદના સ્મરણાર્થે હા. લાઈચંદ ઓઘડલાઈ ૨૫૧

ખીચન

- ૧ શેઠ કીશનલાલ પૃથ્વીરાજ ૩૫૨

ખુરદોરોડ

- ૧ શેઠ ગીરધારીલાલજી સીતારામજી જેડપવાળા ૩૦૦
- ૨ શેઠ નરસિંહદાસ શાંતીલાલજી ભોરલાંવાળા
(મુનિશ્રી ચાદમલજીના ઉપદેશથી) ૨૫૧

ખંભોત

- ૧ શેઠ માણેકલાલ ભગવાનદાસ ૨૫૧
- ૨ શેઠ ત્રિભોવનદાસ મગળદાસ ૨૫૧
- ૩ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. પટેલ કાંતીલાલ-અંબાલાલ ૨૫૧
- ૪ શાહ ચંદુલાલ હરીલાલ ૨૫૧
- ૫ શાહ સાકરચંદ મોહનલાલ ૨૫૧
- ૬ શાહ સકરાભાઈ દેવચંદ ૨૫૧

ગાંધીધામ

- ૧ શાહ મોરારજી નાગજી એન્ડ કુા. ૨૫૧

ગુ દાલા

- ૧ શાહ માલશી ઘેલાભાઈ ૨૫૧

ગુલાબપુરા

- ૧ શ્રી સ્થા. જૈન વર્ધમાન સંઘ
હા. માગીલાલજી ઉકારમલજી ધનોપવાળા ૨૫૧

ગોંડલ

- ૧ સ્વ. બાબડા વચ્છરાજ તુલસીદાસનાં ધર્મપત્નિ કમળબાઈ
તરફથી હા. માણેકચંદલાઈ તથા કપુરચંદલાઈ ૨૫૧
- ૨ પીપળીયા લીલાધર દામોદર તરફથી તેમનાં ધર્મપત્નિ અ. સૌ.
લીલાવતી સાકરચંદ કોઠારીના બીજા વર્ષીતપની ખુશાલીમાં ૩૦૧
- ૩ કામદાર બુઠાલાલ કેશવજીના સ્મરણાર્થે હા.
હરીલાલ બુઠાલાલ કામદાર ૩૦૧
- ૪ સ્વ. કોઠારી કૃપાશંકર માણેકચંદના સ્મરણાર્થે
હા. તેમનાં ધર્મપત્નિ પ્રભાકુંવરબેન ૨૫૧
- ૫ કોઠારી ગુલાબચંદ રાયચંદ રંગુનવાળા ૨૫૧
- ૬ જસાણી રૂગનાથલાઈ નાનજી હા. ચુનીલાલલાઈ ૨૫૧
- ૭ માસ્તર હકમીચંદ દીપચંદ શેઠ ૨૫૧

ગોધરા

- ૧ શાહ ત્રીભોવનદાસ છગનલાલ ૩૦૧
- ૨ સ્વ. પ્રેમચંદ ઠાકરશીના સ્મરણાર્થે હા. શાહ ચુનીલાલ પ્રેમચંદ ૩૦૧

ઘટકણ

- ૧ શાહ ચંદુલાલ કેશવલાલ ૨૫૧

ઘોલવડ (થાણા)

- ૧ મહેતા ગુલાબચંદજી ગંભીરમલજી ૩૦૦

ઘોડનદી

- ૧ શેઠ ચંદ્રભાણ શોભાચંદ ગાદીયા ૨૫૧

ચુડા

- ૧ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. રતીલાલ મગનલાલ ગાંધી ૨૫૧

ચોટીલા

- ૧ શાહ વનેચંદ જેઠાલાલ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘને લેટ ૩૦૧

ચારભુજરોડ

૧ શેઠ માંગીલાલજી હીરાચંદજી ખાભેલ

૩૦૧

જમશેદપુર

૧ દોશી ઝવેરચંદ વલ્લભજી

૨૫૧

જલેસર (ખાલાસોર)

૧ સંઘવી નાનચંદ પોપટભાઈ થાનગઢવાળા

૨૫૧

જયપુર

૧ શ્રીમાન હિંમતસિંહજી સાહેબ ગલૂડિયા, એડિસનલ કમીશ્નર
અજમેર ડીવીઝનવાળાનાં ધર્મપતિ અ. સૌ. માણેકકુંવરબેન
તરફથી હા ખુશાલસિંહજી ગલૂડિયા

૩૫૧

૨ શ્રીમાન શેઠ શીરેમલજી નવલખાનાં ધર્મપતિ અ. સૌ. પ્રેમલતાદેવી

૨૫૧

જાવરા

૧ સ્વ. લડારી સ્વરૂપચંદજી શાહના ધર્મપતિ મોતીબેનના
સ્મરણાર્થે હા. શ્રીચુત લાલચંદજી રાજમલજી ક્રીશનગઢવાળા
(ચાંદમુનિના ઉપદેશથી)

૨૫૧

જામખંભાળીયા

૧ શેઠ વસનજી નારણજી

૨૫૧

૨ શ્રી સ્થા. જૈન સઘ હા. મહેતા રણછોડદાસ પરમાણુદ

૨૫૧

૩ સઘવી પ્રાણલાલ લવજીભાઈ

૨૫૧

જામનગર

૧ શાહ છોટાલાલ કેશવજી

૨૫૧

૨ વોરા ચીમનલાલ દેવજીભાઈ

૨૫૧

૩ ડા સાહેબ પી. પી. શેઠ

૨૫૦

૪ શાહ રંગીલદાસ પોપટલાલ

૨૫૧

૫ વકીલ મણીલાલ ખેંગારભાઈ પુનાતર

૨૫૧

બુનારદેવ

૧ ઘેલાણી ત્રીકમજી લાધાભાઈ

૨૫૧

બુનાગઢ

૧ શાહ મણીલાલ મીઠાભાઈ હા. હરિલાલભાઈ (હાટીનામાળીયાવાળા)

૨૫૧

ભમભેધપુર

૧ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. મહેતા પોપટલાલ માવજીભાઈ

૩૮૭

૨ શાહ ત્રીભોવનદાસ ભગવાનજી પાનેલીવાળા

૨૫૧

૩ દોશી માણેકચંદ ભવાન

૨૫૧

૪ પટેલ લાલજી બુઠાભાઈ

૨૫૧

૫ શેઠ ખાવનજી જેઠાભાઈ

૨૫૧

૬ શેઠ વ્રજલાલ ચુનીલાલ

૨૫૧

જેતપુર

૧ કોઠારી ડાલરકુમાર વેણીલાલ

૨૫૧

૨ અ. સૌ. બેન સુરજકુંવર વેણીલાલ કોઠારી

૨૫૧

૩ શેઠ અમૃતલાલ હીરજીભાઈ હા. નરભેરામભાઈ (જસાપુરવાળા)

૨૫૧

૪ દોશી છોટાલાલ વનેચંદ

૨૫૧

જેતલસર

૧ શાહ લક્ષ્મીચંદ કપૂરચંદ

૨૫૧

૨ કામદાર લીલાધર જીવરાજના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્નિ

જળકબેન તરફથી હા શાંતીલાલભાઈ ગોહલવાળા

૨૫૧

ભેધપુર

૧ શેઠ નવરતનમલજી ધનવતસિંહજી

૨૫૦

૨ શેઠ હસ્તીમલજી મનરૂપમલજી સામસુખા

૨૫૧

- ૩ શેઠ પુખરાજજી પદમરાજજી ભંડારી ૨૫૧
 ૪ શેઠ વસ્તીમલજી આનંદમલજી સામસુખા ૨૫૧

જોરાવરનગર

- ૧ શ્રી સ્થા જૈન સંઘ હા. શેઠ ચંપકલાલ ધનજીભાઈ ૨૫૧

ઝરીયા

- ૧ શ્રી સ્થા જૈન સંઘ હા. શેઠ કનૈયાલાલ ખી. મોદી ૨૫૧

ડોંડાયચા

- ૧ શ્રી સ્થા જૈન સંઘ ૨૫૦

ઢસા

- ૧ શ્રી ઢસાગામ સ્થા. જૈન સંઘ હા. એક સદ્ગ્રહસ્થ તરફથી ૨૫૧
 ૨ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. બગડિયા નરભોરામ જેઠાલાલ (ઢસા જંકશન) ૨૫૦

તાસગાંવ

- ૧ સ્વ ચુનીલાલજી હુગડના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્નિ
 ઢોટુબાઈના તરફથી હા શેઠ રામચંદજી હુગડ ૩૫૧

થાનગઢ

- ૧ શાહ ઠાકરશીભાઈ કરસનજી ૨૫૧
 ૨ શેઠ જેઠલાલ ત્રીભોવનદાસ ૨૫૧
 ૩ શાહ ધારશીભાઈ પાશવીરભાઈ હા સુખલાલભાઈ ૨૫૧
 ૪ હંસાભેન અરવી દ હા ભાઈ રવીચ દ માણેકચ દ ૩૦૧

દહાણુરોડ

- ૧ શાહ હરજીવનદાસ ઓઘડ બ ધાર (કરાચીવાળા) ૨૫૧

દાહોદ

- ૧ શેઠ માણેકલાલભાઈ ખેગારજી ૨૫૧

દિલ્હી

- ૧ લાલજી પૂર્ણચંદજી જૈન (સેન્ટ્રલ બેંકવાળા) ૩૫૧
- ૨ શ્રીચુત ક્રીશનચંદજી મહેતાબચંદજી ચોરડીયા
હા. શ્રીમતી નગીનાદેવી તથા શ્રીચુત મહેતાબચંદ જૈન ૨૫૧
- ૩ અ. સૌ સજ્જનબેન ઇંદરમલજી પારેખ ૨૫૧
- ૪ લાલાજી મીઠનલાલજી જૈન એન્ડ સન્સ ૩૦૧
- ૫ લાલાજી ગુલશનરાયજી જૈન એન્ડ સન્સ ૩૦૧
- ૬ સ્વ. લક્ષ્મીચંદજીના સ્મરણાર્થે નગીનાદેવી સુજાતીના તરફથી
હા. સંઘવી હિમતકુમારજી જૈન ૨૫૧
- ૭ બેન વિજયાકુમારી જૈન C/o. મહેતાબચંદ જૈન
(વયોવૃદ્ધ સરલ સ્વભાવી ફૂલમતીજી મહાસતીજીની પ્રેરણાથી) ૨૫૧
- ૮ શ્રીમાન લાલાજી રતનચંદજી જૈન C/o. આઈ સી. હોઝીયરી ૨૫૧

ધ્રાફ્ટ

- ૧ શેઠ મણીલાલ જેચંદલાઈ ૨૫૧

ધાર

- ૧ શેઠ સાગરમલજી પનાલાલજી ૨૫૧

ધ્રાંગધ્રા

- ૧ ભાવદીક્ષિત અ. સૌ. રૂપાળીબેન હિમતલાલ સંઘવીના તપશ્ચાર્યે
સંઘવી ચીમનલાલ પગસોતમદાસ સંઘવી તરફથી ૩૦૫
- ૨ સંઘવી નરસિંહદાસ વખતચંદ ૩૦૧
- ૩ શ્રી સ્થા. જૈન મોટા સંઘ હા. શેઠ મંગળજી જીવરાજ ૨૫૧
- ૪ ઠક્કર નારણદાસ હરગોવિંદદાસ ૨૫૧
- ૫ કોઠારી કપુરચંદ મંગળજી ૨૫૧

ધોરાજી

- ૧ મહેતા પ્રભુદાસ મુળજીભાઈ ૩૫૧
- ૨ અ. સૌ. બચીબેન બાબુભાઈ ૨૫૧

૩	ધી નવસૌરાષ્ટ્ર ચોઈલ મીલ પ્રા લીમીટેડ	૨૫૧
૪	સ્વ. રાયચંદ ખાનાચંદના સ્મરણાર્થે હા. ચીમનલાલ રાયચંદ શાહ	૩૦૧
૫	ગાંધી પોપટલાલ જ્વેચંદભાઈ	૨૫૦
૬	દેશાઈ છગનલાલ ડાહ્યાભાઈ લાઠવાળાના ધર્મપત્નિ દિવાળીબેન તરફથી હા. કુમાર હસુમતી	૨૫૧
૭	શેઠ દલપતરામ વસનજી મહેતા	૨૫૧
૮	એક સદ્ગ્રહસ્થ હા. મહેતા પ્રભુદાસ મુળજીભાઈ	૨૫૧
૯	સ્વ. પિતાશ્રી ભગવાનજી કચરાભાઈના તથા ચિ હંસાના સ્મરણાર્થે હા. પટેલ દલીચંદ ભગવાનજી	૩૦૧
૧૦	મહેતા હેમચંદ કાળીદાસ જામખ ભાળીયાવાળા	૨૫૧

ધંધુકા

૧	શેઠ પોપટલાલ ધારશીભાઈ	૨૫૧
૨	સ્વ. ગુલાબચંદભાઈના સ્મરણાર્થે હા. ચોરા પોપટલાલ નાનચંદ	૨૫૧
૩	શ્રી ચત્રભુજ વાઘજીભાઈ વસાણી	૨૫૧

ધુલિયા

૧	શ્રી અમોલ જૈન જ્ઞાનાલય હા. કનૈયાલાલજી છાજેડ	૨૫૧
---	---	-----

નડીયાદ

૧	શાહ મોહનલાલ ભુરાભાઈ	૨૫૧
---	---------------------	-----

નારાયણ ગામ

૧	મોતીલાલજી હીરાચંદજી ચોરડીયા બોરીવાળા	૨૫૧
---	--------------------------------------	-----

નંદુરબાર

૧	શ્રી સ્થા. જૈન સઘ હા શેઠ પ્રેમચંદ ભગવાનલાલ	૨૫૦
---	--	-----

નાગોર

૧	શ્રીપાલભાઈ એન્ડ કું. હા. સાગરમલજી લુકંડ ડેરવાળા તરફથી	૨૫૧
---	---	-----

પાલનપુર

- ૧ બેન લક્ષ્મીબાઈ હા. મહેતા હરિલાલ પિતાંબરદાસ ૨૫૧
૨ શ્રી લોકાગચ્છ સ્થા. જૈન પુસ્તકાલય હા. કેશવલાલ જી. શાહ ૨૫૧

પાણસણા

- ૧ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. શાહ છોટાલાલ પૂંજભાઈ ૨૫૧

પાલેજ

- ૧ સ્વ. મનસુખલાલ મોહનલાલ સંઘવીના સ્મરણાર્થે
હા. ભાઈ ધીરજલાલ મનસુખલાલ ૩૦૧

પ્રાંતીજ

- ૧ સ્થા. જૈન સંઘ હા. શ્રીચુત અંબાલાલ મહાસુખરામ ૨૫૦

પીપળગાંવ

- ૧ શેઠ ગુદડમલજી શેષમલજી જોવર C/o. શેઠ બાલચંદ મીશ્રીલાલ ૫૦૧

પૂના

- ૧ શેઠ ઉત્તમચંદજી કેવળચંદજી ધોડા ૨૫૧

ફાલના

- ૧ મહેતા પુષ્પરાજજી હસ્તીમલજી સાદડીવાળા ૩૦૧
૨ મહેતા કુંદનમલજી અમરચંદજી સાદડીવાળા ૨૫૧

બગસરા

- ૧ શેઠ પોપટલાલ રાઘવજી રાઈડીવાળા
હા. નાનચંદ પ્રેમચંદ શાહ ૨૫૧

બરવાળા-ઘેલાશા

- ૧ સ્વ. મોહનલાલ નરસિંહદાસના સ્મરણાર્થે
હા. તેમનાં ધર્મપત્નિ સુરજબેન મોરારજી ૨૫૧

બદનાવર

- ૧ શ્રી વર્ધમાન સ્થા જૈન શ્રાવક સંઘ હા મિશ્રીલાલ જૈન વકીલ ૨૫૧

બાલોતરા

- ૧ શાહ જેઠમલજી હસ્તીમલજી ભગવાનદાસજી ભણસારી ૨૫૧

બીદડા

- ૧ શાહ કાનજી શામજીભાઈ ૨૫૧

બિકાનેર

- ૧ શેઠ ભેરૂદાનજી શેઠીયા ૨૫૪

બેરાળ

- ૧ શેઠ ગાગજી કેશવજી જ્ઞાનભંડાર માટે ૨૫૧

બેલાશી

- ૧ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા શેઠ હજારીમલજી હસ્તીમલજી રાંકા ૨૫૧

બેરમે

- ૧ શ્રી બેરમે સ્થા. જૈન સંઘ હા. મહેતા નવલચંદ હાકેમચંદ ૨૫૧

બેંગલોર

- ૧ બાટવીયા વનેચંદ અમીચંદ, મહાવીર ટેક્સટાઇલ સ્ટોર તરફથી
ભાઈ ચન્દ્રકાન્તના લગ્નની ખુશાલીમા ૨૫૨
- ૨ શેઠ કિશનલાલજી કુલચંદજી સાહેબ ૨૫૧

બોટાદ

- ૧ સ્વ. વસાણી હરગોવિંદદાસ છગનલાલના સ્મરણાર્થે
હા. તેમનાં ધર્મપત્નિ છબલબેન

૨૫૧

બોડેલી

- ૧ શાહ પ્રવીણચંદ્ર નરસિંહદાસ સાણુંદવાળા
૨ શાહ ગીરધરલાલ સાકરચંદ

૨૫૧

૨૫૧

બોરા

- ૧ સ્વરૂપચન્દ્ર જવાહરમલ જોરડીયા, મનોબાઈ સુગનલાલજીના
સ્મરણાર્થે (ચાંદમુનિના ઉપદેશથી)
૨ બેન રાધીબાઈ (પૂ. આચાર્ય ધર્મદાસજી મહારાજના સંપ્રદાયના
મંત્રિ કીશનલાલજી મહારાજના સુશિષ્ય શોભાગમલજી
મહારાજના શિષ્ય સ્વ. કેવળચંદ્રજી મહારાજના સ્મરણાર્થે)
(ચાંદમુનિના ઉપદેશથી)

૨૫૧

૨૫૧

ભાણુવડ

- ૧ શેઠ જયંદભાઈ માણેકચંદભાઈ
૨ સંઘવી માણેકચંદ માધવજી
૩ શેઠ લાલજી માણેકચંદ લાલપુરવાળા
૪ શેઠ રામજી જીણાભાઈ
૫ શેઠ પદમશી ભીમજી ફેફરીયા
૬ ફેફરીયા ગાંડાલાલ કાનજીભાઈ હા. અ. સૌ. શાંતાબેન વસનજી
૭ સ્વ. મહેતા પૂતમચંદ ભવાનના સ્મરણાર્થે હા. તેમનાં
ધર્મપત્નિ દિવાળીબેન લીલાધર (ગુંદાવાળા)

૩૫૨

૨૫૧

૨૫૧

૨૫૧

૨૫૧

૨૫૧

૨૫૧

ભાવનગર

- ૧ સ્વ. કુંવરજી બાવાભાઈના સ્મરણાર્થે હા. શાહ લહેરચંદ કુંવરજી
૨ કોઠારી ઉદયલાલજી સાહેબ

૩૦૧

૨૫૧

લીલવડિ.

- ૧ શ્રી શાંતિ જૈન પુસ્તકાલય હા. ચાંદમલજી માનમેલજી સંઘવી ૨૫૧
૨ શેઠ ભીમરાજજી મીશ્રીલાલજી ૩૦૧

લીમ

- ૧ ચંપકલાલજી જૈન પુસ્તકાલય હા. શેઠ ઇગામલજી માંગીલાલજી ૨૫૧

ભુસાવલ

- ૧ શેઠ રાજમલજી નંદલાલજી ચેરીટેબલટ્રસ્ટ ૨૫૧

ભોળાય

- ૧ જ્ઞાન મહિરના સેક્રેટરી શાહ કુવજી જીવરાજ ૨૫૧

મદ્રાસ

- ૧ શેઠ મેઘરાજજી દેવીચંદજી મહેતા ૨૫૧
૨ મહેતા મણીલાલ ભાઈચંદ ૨૫૧
૩ મહેતા સુરજમલ ભાઈચંદ ૨૫૧
૪ બાપાલાલ ભાઈચંદ મહેતા ૨૫૧

મનોર

- ૧ શાહ શેરમજી દેવીચંદજી જરાત તગઢવાળા હા.
પૂનમચંદજી શેરમલજી જોડયા ૨૫૧

માનકુવા

- ૧ સ્વ મહેતા કુવજી નાથાલાલના રમરણાર્થે હા. તેમના ધર્મપત્નિ
કુંવરબાઈ હરખચંદ (માનકુવા સ્ત્રી જૈન સંઘ માટે) ૨૫૧

માંડવી

- ૧ શ્રી સ્થા છકોટી જૈન સંઘ હા. મહેતા ચુનીલાલ વેલજી ૨૫૧

માંડવા

- ૧ શ્રી માંડવા સ્થા. જૈન સંઘ
હા. અ. સૌ. કચનગૌરી રતીલાલ ગોસલીયા (ગઢડાવાળા) ૨૫૧

માલેગાંવ

- ૧ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. કુતેલાલ, માલુ જૈન ૨૫૧

મુંબઈ તથા પરાંઓ

- ૧ સ્વ. પિતાશ્રી કુંદનમલજી મોતીલાલજી મુંથાના સ્મરણાર્થે
હા. શેઠ મોતીલાલજી જીજીરમલજી (અહમદનગરવાળા) ૨૫૧
- ૨ શ્રી વર્ધમાન સ્થા. જૈન સંઘ હા. કામદાર રૂપચંદ શીવલાલ (અંધેરી) ૨૫૧
- ૩ અ. સૌ. કમળાબેન કામદાર હા. કામદાર રૂપચંદ શીવલાલ (અંધેરી) ૨૫૧
- ૪ સ્વ. માતૃશ્રી કડવીબાઈના સ્મરણાર્થે હા. તેમનાં પૌત્ર
હુકમીચંદ તારાચંદ દોશી (અંધેરી) ૨૫૧
- ૫ શાહ હરજીવન કેશવજી ૨૫૧
- ૬ શાહ રમણીકલાલ કાળીદાસ તથા અ. સૌ. કાન્તાબેન રમણીકલાલ ૨૫૧
- ૭ સંઘવી હિંમતલાલ હરજીવનદાસ ૨૫૧
- ૮ વોરા પાનાચંદ સંઘજીના સ્મરણાર્થે
હા. ત્રિબક્લાલ પાનાચંદ એન્ડ બ્રધર્સ ૨૫૧
- ૯ શાહ રામજી કરશનજી થાનગઢવાળા ૨૫૧
- ૧૦ સ્વ. જટાશંકર દેવજીભાઈ દોશીના સ્મરણાર્થે
હા. રણછોડદાસ (બાબુલાલ) જટાશંકર દોશી ૩૦૧
- ૧૧ ઘેલાણી વલ્લભજી નરભેરામ હા. નરસીંહદાસ વલ્લભજી ૨૫૧
- ૧૨ કપાસી મોહનલાલ શીવલાલ ૨૫૧
- ૧૩ શાહ ત્રિલોચનદાસ માનસિંગભાઈ દોડીવાળાના સ્મરણાર્થે
હા. શાહ હરખચંદ ત્રિલોચનદાસ ૨૫૧
- ૧૪ ખેતાણી મણીલાલ કેશવજી (વડીયાવાળા) ઘાટકોપર ૨૫૧
- ૧૫ સ્વ. પિતાશ્રી શામળજી કલ્યાણજી ગોડલવાળાના સ્મરણાર્થે
હા. વૃન્દલાલ શામળજી બાવીસી ૩૦૧
- ૧૬ શાહ મનહરલાલ પ્રાણજીવનદાસ ૨૫૧

૧૭	સ્વ. આશારામ ગીરધરલાલના સ્મરણાર્થે હા. શાંતિલાલ આશારામવતી જશવતલાલ શાંતિલાલ	૨૫૧
૧૮	ગાંધી કાતીલાલ માણેકચંદ	૨૫૧
૧૯	શાહ રવજીભાઈ તથા ભાઈલાલભાઈની કું.	(કાંદીવલી) ૨૫૧
૨૦	અ સૌ લાહુબેન હા રવજીભાઈ શામજી	૨૫૧
૨૧	સ્વ. માતુશ્રી માણેકભાઈના સ્મરણાર્થે હા. શેઠ વલ્લભદાસ નાનજી	૩૦૧
૨૨	એક સફળહસ્થ હા. શેઠ સુંદરલાલ માણેકલાલ	૨૫૧
૨૩	શેઠ ખુશાલભાઈ ખેગારભાઈ	૨૫૦
૨૪	શેઠ ચુનીલાલ નરસેરામ વેકરીવાળા	૨૫૧
૨૫	સ્વ. માતુશ્રી ગોમતીબાઈના સ્મરણાર્થે હા. શાહ પોપટલાલ પાનાચંદ	૨૫૧
૨૬	કોટેચા જયતીલાલ રણછોડદાસ સૌભાગ્યચંદ જુનાગઢવાળા	૨૫૧
૨૭	વેરા ઠાકરશી જશરાજ	૨૫૧
૨૮	કોઠારી સુખલાલજી પુનમચંદજી	(ખારરોડ) ૨૫૧
૨૯	અ. સૌ. બેન કુંદનગૌરી મનહરલાલ સંઘવી	૨૫૧
૩૦	કોઠારી રમણીકલાલ કસ્તુરચંદભાઈ	૨૫૧
૩૧	દેશાઈ અમૃતલાલ વર્ધમાનના સ્મરણાર્થે હા. દલીચંદ અમૃતલાલ દેશાઈ	૨૫૧
૩૨	સ્વ. ત્રીલોવનદાસ વ્રજપાળ વીંછીયાવાળાના સ્મરણાર્થે હા. હરગોવિંદદાસ ત્રિલોવનદાસ અજમેરા	૨૫૧
૩૩	તેજાણી કુબેરદાસ પાનાચંદ	૨૫૧
૩૪	શેઠ સરદારમલજી દેવીચંદજી કાવેડીયા (સાદડીવાળા)	૨૫૧
૩૫	શેઠ નેમચંદ સ્વરૂપચંદ ખંભાતવાળા હા. ભાઈ જેઠાલાલ નેમચંદ	૨૫૧
૩૬	શાહ કોરશીભાઈ હીરજીભાઈ	૩૦૧
૩૭	શ્રીમતી મણીબાઈ વ્રજલાલ પારેખ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ ફંડ હા. વૃજલાલ દુર્લભજી	૨૫૧
૩૮	દડિયા અમૃતલાલ મોતીચંદ	(ઘાટકોપર) ૨૫૧
૩૯	દોશી ચત્રભુજ સુદરજી	૨૫૧
૪૦	દોશી જીગલકિશોર ચત્રભુજ	૨૫૧
૪૧	દોશી પ્રવિણચંદ ચત્રભુજ	૨૫૧
૪૨	શેઠ મનુભાઈ માણેકચંદ હા. ઝાટકીયા નરસેરામ મોરારજી	૨૫૧
૪૩	શાહ કાતીલાલ મગનલાલ	૨૫૧

૪૪	શેઠ મણીલાલ ગુલાબચંદ	ઘાટકોપર	૨૫૧
૪૫	શેઠ શેઠ છગનલાલ નાનજીભાઈ		૨૫૧
૪૬	શાહ શીવજી માણેકભાઈ		૨૫૧
૪૭	મેસર્સ સવાણી ટ્રાન્સપોર્ટ કું. હા. શેઠ માણેકલાલ વાડીલાલ		૨૫૧
૪૮	શાહ નગીનદાસ કલ્યાણજી (વેરાવળવાળા)		૨૫૧
૪૯	મહેતા રતિલાલ ભાઈચંદ		૨૫૧
૫૦	શાહ પ્રેમજી હીરજી ગાલા		૨૫૧
૫૧	બેન કેશરભાઈ ચંદુલાલ જેસીંગભાઈ શાહ		૨૫૧
૫૨	પારેખ ચીમનલાલ લાલચંદ સાયલાવાળાનાં ધર્મપત્નિ અ. સૌ. ચંચળભાઈના સ્મરણાર્થે હા. સારાભાઈ ચીમનલાલ		૨૫૧
૫૩	ધી મરીના મોર્ડન હાઈસ્કૂલ ટ્રસ્ટ ફંડ હા. શાહ મણીલાલ ઠાકરશી		૨૫૧
૫૪	મહેતા મોટર સ્ટોર્સ હા. અનોપચંદ ડી. મહેતા		૨૫૧
૫૫	શેઠ રસીકલાલ પ્રભાશંકર મોરળીવાળા તરફથી તેમનાં માતૃશ્રી મણીબેનના સ્મરણાર્થે		૩૦૧
૫૬	શ્રીચુત જશવંતલાલ ચુનીલાલ વોરા		૨૫૦
૫૭	શાહ કુંવરજી હંસરાજ		૨૫૧
૫૮	દડીયા જેસીંગલાલ ત્રીકમજી		૨૫૧
૫૯	મોદી અલેચંદ સુરચંદ રાજકોટવાળા હા. ડોસાલાલ અલેચંદ		૨૫૧
૬૦	શાહ જેઠાલાલ ડામરશી ધ્રાંગધ્રાવાળા હા. શાહ વાડીલાલ જેઠાલાલ		૨૫૦
૬૧	સ્વ. પિતાશ્રી ભગવાનજી હીરાચંદ જસાણીના સ્મરણાર્થે હા. લક્ષ્મીચંદભાઈ તથા કેશવલાલભાઈ		૩૦૧
૬૨	સ્વ. પિતાશ્રી શાહ અંબાલાલ પુરુષોત્તમદાસના સ્મરણાર્થે હા. શાહ બાપલાલ અંબાલાલ		૨૫૧
૬૩	સ્વ. કસ્તુરચંદ અમરશીના સ્મરણાર્થે હા. તેમનાં ધર્મપત્નિ ઝવેરબેન મગનલાલ વતી જયંતિલાલ કસ્તુરચંદ મફ્ફારીયા (ચુડાવાળા)		૨૫૧
૬૪	શેઠ હુંગરશી હંસરાજ વીસરીયા		૨૫૧
૬૫	શાહ રતનશી મોણશીની કું.		૨૫૧
૬૬	શેઠ શીવલાલ ગુલાબચંદ મેવાવાળા		૨૫૧
૬૭	શાહ ચંદુલાલ કેશવલાલ		૨૫૧
૬૮.	સ્વ. પિતાશ્રી વિરચંદ જેસીંગ શેઠ લખતરવાળાના સ્મરણાર્થે હા. કેશવલાલ વીરચંદ		૨૫૧
૬૯	ચંદુલાલ કાનજી મહેતા		૨૫૧

૭૦ શ્રી વર્ધમાને સ્થા જૈન સંઘ

- હા. કેશરીભલજી અનોપચંદજી ગુગલીયા (મલાડ) ૨૫૧
- ૭૧ સ્વ. પિતાશ્રી પતુભાઈ મોનાભાઈના સ્મરણાર્થે
હા. શાહ કાનજી પતુભાઈ ,, ૨૫૧
- ૭૨ અ. સૌ. પાનખાઈ હા શેઠ પદ્મશી નરસિંહભાઈ ,, ૨૫૧
- ૭૩ સ્વ. નાગશીભાઈ સેજપાલના સ્મરણાર્થે હા. રામજી નાગશી ,, ૩૦૧
- ૭૪ સ્વ. ગોડા વણારશી ત્રીભોવનદાસ સરસધવાળાના સ્મરણાર્થે
હા. જગજીવન વણારશી ગોડા ,, ૨૫૧
- ૭૫ સ્વ કાનજી મૂળજીના સ્મરણાર્થે તથા માતૃશ્રી દિવાળીખાઈના
૧૬ ઉપવાસના પારણા પ્રસંગે હા. જયંતિલાલ કાનજી ,, ૨૫૧
- ૭૬ શાહ પ્રેમજી માલશી ગંગર ,, ૨૫૧
- ૭૭ શાહ વેલશી જેશીગભાઈ છાસરાવાળા તરફથી તેમના ધર્મપત્નિ
સ્વ નાનખાઈના સ્મરણાર્થે ,, ૩૦૧
- ૭૮ સ્વ. પિતાશ્રી રાયશી વેલશીના સ્મરણાર્થે હા
શાહ દામજી રાયશીભાઈ ,, ૩૦૧
- ૭૯ સ્વ. પિતાશ્રી ભીમજી કેરશી તથા માતૃશ્રી પાલાખાઈના
સ્મરણાર્થે હા શાહ ઉમરશી ભીમશી ,, ૩૦૧
- ૮૦ શાહ વરજી ગભાઈ શીવજીભાઈ , ૨૫૧
- ૮૧ શાહ ખીમજી મુળજી પૂજા ,, ૨૫૧
- ૮૨ સ્વ. માતૃશ્રી જકલખાઈના સ્મરણાર્થે હા દેશાઈ વ્રજલાલ કાળીદાસ ,, ૨૫૧
- ૮૩ અ. સૌ. સમતાએન શાતિલાલ C/o. શાતીલાલ ઉજમશી શાહ ,, ૨૫૧
- ૮૪ સ્વ. કેશવલાલ વછરાજ કોઠારીના સ્મરણાર્થે સૂરજએન તરફથી
હા. તનસુખલાલભાઈ , ૨૫૧
- ૮૫ સ્વ. પિતાશ્રી હસરાજ હીંગના સ્મરણાર્થે
હા દેવશી હસરાજ કચ્છ ખીદડાવાળા ,, ૨૫૧
- ૮૬ ઘેલાણી પ્રભુલાલ ત્રીકમજી (ખોરીવલી) ૨૫૨
- ૮૭ શેઠ ત્રંબકલાલ કચ્છુરચ દલીમડી અજરામરશાસ્ત્ર ભંડારને લેટ (માટુંગા) ૨૫૧
- ૮૮ અ. સૌ. એન રંજનગૌરી C/o શાહ ચંદુલાલ દક્ષમીચંદ , ૨૫૧
- ૮૯ શાહ નટવરલાલ દીપચંદ તરફથી તેમનાં ધર્મપત્નિ અ. સૌ.
સુશીલાએનના વર્ષીતપની ખુશાલીમાં ,, ૨૫૨
- ૯૦ દોશી ભીખાલાલ વૃજલાલ પાળીયાદવાળા ,, ૨૫૧
- ૯૧ શાહ ગોપાળજી માનસંગ ,, ૨૫૧

૯૨	દોશી કુલચંદ માણેકચંદ	” ૨૫૦
૯૩	શેઠ ચંપકલાલ ચુનીલાલ દાદલાવાળા	” ૨૫૧
૯૪	શ્રી વર્ધમાન સ્થા. જૈન શ્રાવક સંઘ હા. સંઘવી ચીમનલાલ અમરચંદ	(દાદર) ૨૫૧
૯૫	શાંતિલાલ ડુંગરશી અદાણી	” ૨૫૧
૯૬	શાહ કરશન લધુભાઈ	” ૩૦૧
૯૭	કીશનલાલ સી. મહેતા	શીવ ૨૫૧
૯૮	માતુશ્રી જીવીબાઈના સ્મરણાર્થે હા. શામજી શીવજી કચ્છ ગુંદાળાવાળા	ગોરેગાંવ ૨૫૧
૯૯	સ્વ. શાહ રાયશી કચરાભાઈના સ્મરણાર્થે તેમના ધર્મપત્નિ નેણુબાઈ વતી હા. જેઠાલાલ રાયશી	” ૨૫૧
૧૦૦	શુશીલાબેનન શકરાભાઈ C/o. નવીનચંદ્ર વચંતલાલ શાહ વિલેપાલે	૨૫૧
૧૦૧	બેન ચંદનબેન અમૃતલાલ વારિયા	૨૫૧
૧૦૨	સ્વ. કાળીદાસ જેઠાલાલ શાહના સ્મરણાર્થે હા. સુમનલાલ કાળીદાસ (કાનપુરવાળા)	૩૦૧
૧૦૩	શાહ ત્રીભોવન ગોપાલજી તથા અ. સૌ. બેન કંચુંગા ત્રીભોવન (થાનગઢવાળા)	શીવ ૨૫૧

મુળી

૧	શેઠ ઉજ્જમશી વીરપાળ હા. શેઠ કેશવલાલ ઉજ્જમશી	૩૦૧
---	--	-----

મોરબી

૧	દોશી માણેકચંદ સુંદરજી	૩૫૧
---	-----------------------	-----

મોરબાસા

૧	શ્રીચુત નાથાલાલ ડી. મહેતા	૨૫૧
૨	શાહ દેવરાજ પેઘરાજ	૨૫૦

યાદગીરી

૧	શેઠ બાદરમલજી સુરજમલજી બેંકર્સ	૨૫૦
---	-------------------------------	-----

રતલામ

- ૧ અનેક ભકતજનો તરફથી હા. શ્રીમાન કેશરીમલજી ડક
(શ્રી કેવળચંદ મુનિશ્રીના ઉપદેશથી) ૨૫૧

રાણપુર

- ૧ શ્રીમતિ માતૃશ્રી સમરતબાઈના સ્મરણાર્થે
હા. ડૉ. નરોત્તમદાસ ચુનીલાલ કાપડીયા ૨૫૧
- ૨ સ્વ. પિતાશ્રી લહેરાભાઈ ખીમજીના સ્મરણાર્થે
હા. શેઠ કાલીદાસ લહેરાભાઈ વશાણી ૩૦૧

રાણાવાસ

- ૧ શેઠ જ્વાનમલજી નેમીચંદજી હા. બાબુ રીખબચંદજી ૩૦૧

રાયચુર

- ૧ સ્વ. માતૃશ્રી મોઘીબાઈના સ્મરણાર્થે
હા. શાહ શીવલાલ ગુલાબચંદ વઢવાણવાળા ૨૫૧
- ૨ શેઠ કાશીરામજી ચાંદમલજી સંચેતી મુથા ૨૫૧

રાજકોટ

- ૧ વાડીલાલ ડાઈંગ એન્ડ પ્રિન્ટીંગ વર્ક્સ ૪૦૦
- ૨ શેઠ રતીલાલ ન્યાલચંદ ચીતલીયા ૨૫૧
- ૩ બાબુ પરશુરામ છગનલાલ શેઠ ઉદેપુરવાળા ૨૫૦
- ૪ શેઠ મનુભાઈ મુળચંદ (એન્જનીયર સાહેબ) ૨૫૧
- ૫ શેઠ શાંતિલાલ પ્રેમ 'દ તેમના ધર્મપત્નિના વર્ષીતપ્રસંગે ૨૫૧
- ૬ શેઠ પ્રજારામ વીઠ્ઠલજી ૨૫૧
- ૬ ઉદાણી ન્યાલચંદ હાકેમચંદ વકીલ ૨૫૧
- ૮ બેન સચુબાળા નૌતમલાલ જસાણી (વર્ષીતપત્ની ખુશાલી) ૨૫૧
- ૯ મોતી સૌભાગ્યચંદ મોતીચંદ ૨૫૧
- ૧૦ બદાણી લીમજી વેલજી તરફથી તેમનાં ધર્મપત્નિ અ. સૌ,
સમરતબેનના વર્ષીતપ્રસંગે ૨૫૧

૧૧	દોશી મોતીચંદ ધારશીભાઈ (રીટામડી, એકેઝીક્યુટીવ એન્જનીયર)	૨૫૧
૧૨	કામદાર ચંદુલાલ જીવરાજ (ધાંગધ્રાવાળા)	૨૫૦
૧૩	હિમાણી ઘેલાભાઈ સવચંદ	૨૫૧
૧૪	દક્ષતરી પ્રભુલાલ ન્યાલચંદ	૨૫૧
૧૫	સ્વ. મહેતા દેવચંદ પુરૂષોત્તમના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્નિ	
	હિમકુંવરભાઈ તરફથી હા. જયંતિલાલ દેવચંદ મહેતા.	૨૫૧
૧૬	પારેખ શીવલાલ જૂંઝાભાઈ મોમ્બાસાવાળા હા. અ. સૌ. કંચનબેન	૨૫૨

રાપર

૧	પૂજ્ય વાલજીભાઈ ન્યાલચંદભાઈ	૨૫૧
---	----------------------------	-----

લાખતર

૧	શાહ રાયચંદ ઠાકરશીના સ્મરણાર્થે હા. શાંતિલાલ રાયચંદ શાહ	૨૫૧
૨	ભાવસાર હરજીવનદાસ પ્રભુદાસના સ્મરણાર્થે હા. ત્રીભોવનદાસ હરજીવનદાસ	૨૫૧
૩	શાહ તલકશી હીરાચંદના સ્મરણાર્થે હા. ભાઈ અમૃતલાલ તલકશી	૨૫૧
૪	શાહ ચુનીલાલ માણેકચંદ	૨૫૧
૫	શાહ જદવજી ઓઘડભાઈના સ્મરણાર્થે હા. શાંતિલાલ જદવજી	૨૫૧
૬	દોશી ઠાકરશી ગુલાબચંદના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્નિ સમરતબહેન તરફથી હા. જયંતીલાલ ઠાકરશી	૨૫૧

લાલપુર

૧	શેઠ નેમચંદ સવજી મોદી હા. ભાઈ મગનલાલ	૨૫૧
૨	શેઠ મુલચંદ પોપટલાલ હા. મણીલાલભાઈ તથા જેશીંગલાલભાઈ	૨૫૧

લાખેરી

૧	માસ્તર જેઠાલાલ મોનજીભાઈ હા. મહેતા અમૃતલાલ જેઠાલાલ (સીવીલ એન્જનીયર સાહેબ)	૨૫૧
---	---	-----

લાકડીયા

૧	શ્રી લાકડીયા સ્થા. જૈન સંઘ હા. શાહ રતનશી કરમણ	૨૫૧
---	---	-----

હીંમટી (સૌરાષ્ટ્ર)

૧ શાહ ચક્રભાઈ ગુલાબચંદ

૨૫૧

હીંમટી (પંચમહાલ)

૧ શાહ કુવરજી ગુલાબચંદ

૨૫૧

૨ છાજેડ ઘાસીરામ ગુલાબચંદ

૨૫૧

૩ શેઠ વીરચંદ પન્નાલાલજી કર્ણાવટ

૨૫૧

લોનાવલા

૧ શેઠ ધનરાજજી મુલચંદજી મુથા

૨૫૧

લુધિયાના

૧ બાબુ રાજેન્દ્રકુમાર જૈન દિલ્હીવાળા

૨૫૧

વઢવાણ શહેર

૧ શેઠ દિલીપકુમાર સવાઈલાલ C/o. શાહ સવાઈલાલ ત્રમ્બકલાલ

૨૫૧

૨ કામદાર મગનલાલ ગોકળદાસ હા. રતીલાલ મગનલાલ

૨૫૧

૩ સંઘવી મુળચંદ ખેચરભાઈ હા. જીવણલાલ ગફલદાસ

૨૫૧

૪ શેઠ કાંતીલાલ નાગરદાસ

૨૫૧

૫ વોરા ચત્રભુજ મગનલાલ

૨૫૧

૬ સંઘવી શીવલાલ હીમજીભાઈ

૨૫૧

૭ શાહ દેવશીભાઈ દેવકરજી

૨૫૧

૮ વોરા ડાસભાઈ લાલચંદ સ્થા. જૈન સંઘ

હા. વોરા નાનચંદ શીવલાલ

૨૫૧

૯ વોરા ધનજીભાઈ લાલચંદ સ્થા. જૈન સંઘ

હા. વોરા પાનાચંદ ગોખરદાસ

૨૫૧

૧૦ દોશી વીરચંદ સુરચંદ-હા. દોશી નાનચંદ ઉજમશી

૨૫૧

૧૧ સ્વ વોરા મણીલાલ મગનલાલ તથા વોરા ચત્રભુજ મણીલાલ

૨૫૧

૧૨ શાહ વાડીલાલ દેવજીભાઈ

૨૫૧

૧૩ કામદાર ગોરધનદાસ મગનલાલના ધર્મપત્નિ

અ. સૌ. કમળાબેન રંગુનવાળા

૨૫૧

૧૪ શેઠ વૃજલાલ સુખલાલ ૨૫૧

વડોદરા

- ૧ કામદાર કેશવલાલ હિંમતરામ પ્રોફેસર ૨૫૧
 ૨ વકીલ મણીલાલ કેશવલાલ શાહ ૨૫૧
 ૩ સ્વ. પિતાશ્રી ફકીરચંદ્ર પુંજભાઈના સ્મરણાર્થે ૨૫૧
 હા. શાહ રમણલાલ ફકીરચંદ્ર ૨૫૧

વડીયા

શેઠ ભવાનભાઈ કાળાભાઈ પંચમીયા ૨૫૧

વલસાડ

૧ શાહ ખીમચંદ્ર સુળભાઈ ૨૫૧

વણી

૧ મહેતા નાનાલાલ છગનલાલનાં ધર્મપત્નિ સ્વ. ચંચળબેન તથા
 પુરીબેનના સ્મરણાર્થે હા. મનહરલાલ નાનાલાલ મહેતા ૨૫૧

વટામણ

૧. શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. પટેલ ડાહ્યાભાઈ હલુભાઈ ૨૫૧

વડગાંવ

૧ શેઠ માણેકચંદ્ર રાજમલભાઈ બાફળા ૨૫૧

વાંકાનેર

૧ ખંઢેરીયા કાંતીલાલ ત્રંબકલાલ ૨૫૧
 ૨ દફતરી ચુનીલાલ પોપટભાઈ મોરખીવાળા
 હા. પ્રાણુલાલ ચુનીલાલ દફતરી ૨૫૧

વીંછીયા

૧ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ. હા. અજમેરા રામચંદ્ર વ્રજપાળ ૨૫૧

વિરમગામ

- ૧ માત્તર વીઠલભાઈ મોદી ૨૫૧
- ૨ શાહ નાગરદાસ માણેકચંદ ૨૫૧
- ૩ શાહ મણીલાલ જીવણલાલ શાહપુરવાળા ૨૫૧
- ૪ શાહ અમુલખ નાગરદાસનાં ધર્મપત્નિ અ. સૌ. બેન લીલાવતીના
વર્ષીતપ નિમિત્તે હા. શાહ કાતિલાલ નાગરદાસ ૩૦૦
- ૫ સ્વ. શેઠ ઉજ્જમશી નાનચંદના સ્મરણાર્થે
હા. શાહ ચુનીલાલ નાનચંદ ૨૫૧
- ૬ સ્વ શેઠ મણીલાલ લક્ષ્મીચંદ ખારાઘોડાવાળાના સ્મરણાર્થે
તેમના પુત્રો તરફથી હા ખીમચંદભાઈ ૨૫૧
- ૭ સ્વ શેઠ હરિલાલ પ્રભુદાસના સ્મરણાર્થે હા અનુભાઈ ૨૫૧
- ૮ સંઘવી જેયંદભાઈ નારણદાસ ૨૫૧
- ૯ સ્વ શાહ વેલ્લશીભાઈ સાકરચંદ કત્રાસગઢવાળાના સ્મરણાર્થે
હા ભાઈ ચીમનલાલભાઈ ૨૫૧
- ૧૦ પારેખ મણીલાલ ટોકરશી લાતીવાળા (મોટી બેનના સ્મરણાર્થે) ૨૫૧
- ૧૧ શાહ નારણદાસ નાનજીભાઈના પુત્ર વાડીલાલભાઈના ધર્મપત્નિ
અ. સૌ નારગીબેનના વર્ષીતપ નિમિત્તે હા શાતિલાલ નારણદાસ ૨૫૧
- ૧૨ સ્વ છખીલદાસ ગોકળદાસના સ્મરણાર્થે તેમના ધર્મપત્નિ
કમળાબેન તરફથી હા મળ્હલાકુમારી ૨૫૧
- ૧૩ શ્રી સ્વા જૈન શ્રાવીકા સઘ હા રભાબેન વાડીલાલ ૨૫૧
- ૧૪ સ્વ ત્રિલોચનદાસ દેવચંદ તથા સ્વ ચયગબેનના
સ્મરણાર્થે હા ડો હિમતલાલ સુખલાલ ૨૫૧
- ૧૫ શાહ મુળચંદ કાનજીભાઈ હા શાહ નાગરદાસ ઓઘડભાઈ ૨૫૧
- ૧૬ શેઠ મોહનલાલ પિતામ્બરદાસ હા ભાઈ કેશવલાલ તથા મનસુખલાલ ૨૫૧
- ૧૭ શ્રીમતી હીરાબેન નથુભાઈના વર્ષીતપ નિમિત્તે
હા નથુભાઈ નાનચંદ શાહ ૩૦૧
- ૧૮ શેઠ મણીલાલ શીવલાલ ૨૫૧
- ૧૯ સ્વ મણીયાર પરસોતમદાસ સુદરજીના સ્મરણાર્થે
હા. સાકરચંદ પરસોતમદાસ શાહ ૨૫૧

વેરાવળ

- ૧ શાહ કેશવલાલ જેયંદભાઈ ૨૫૧

૨	શાહ ખીમચંદ શોભાગચંદ	૨૫૧
૩	સ્વ. શેઠ મદનજી જેયંદલાઈના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપતિ લાડકુંવરબાઈ તરફથી હા. ધીરજલાલ મદનજી	૨૫૧
૪	શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. શાહ શોભેચંદ કરશનજી	૨૫૧
૫	શાહ હરકિશનદાસ કુલચંદ કાનપુરવાળા	૨૫૧

સતારા

૧	સ્વ. કોઠારી મદનલાલજી કુંદનમલના સ્મરણાર્થે હા. તેમનાં ધર્મપતિ રાજકુંવરબાઈ	૨૫૧
---	---	-----

સરા

૧	શ્રી સરા સ્થા. જૈન સંઘ હા. દોશી પાનાચંદ સોમચંદ	૨૫૧
---	--	-----

સાણુંદ

૧	શાહ હીરાચંદ છર્ગનલાલ હા. શાહ ચીમનલાલ હીરાચંદ	૩૦૧
૨	અ. સૌ. ચંપાબેન હા. દોશી જીવરાજ લાલચંદ	૨૫૧
૩	પટેલ મહાસુખલાલ ડોશાભાઈ	૨૫૧
૪	શાહ સાકરચંદ કાનજીભાઈ	૨૫૧
૫	પુરીબેન ચીમનલાલ કલ્યાણજી સંઘવી લીંમડીવાળાના સ્મરણાર્થે હા. વાડીલાલ મોહનલાલ કોઠારી	૨૫૧
૬	પારેખ નેમચંદ મોતીચંદ મુળીવાળાના સ્મરણાર્થે હા. પારેખ ભીખાલાલ નેમચંદ	૨૫૧
૭	સંઘવી નારણદાસ ધરમશીના સ્મરણાર્થે હા. જયંતીલાલ નારણદાસ	૨૫૧
૮	શાહ કસ્તુરચંદ હરજીવનદાસ સાણુંદવાળા હા. ડો. માણેકલાલ કસ્તુરચંદ શાહ	૨૭૧
૯	શેઠ મોહનલાલ માણેકચંદ ગાંધી ચુડાવાળા તરફથી તેમનાં ધર્મપતિ મંચાબેન લલ્લુભાઈના સ્મરણાર્થે	૩૦૧

સાલખની

૧	દોશી ચુનીલાલ કુલચંદ	૨૫૦
---	---------------------	-----

સાદડી

- ૧ શેઠ દેવરાજજી જીતમલજી પુનમીયા ૨૫૧

સાસવડે

- ૧ ચંદનમલજી મુથાના ધર્મપત્નિ અ. સૌ. રંગુભાઈ મુંથા તરફથી
હા. અમરચંદજી મુથા ૨૫૧

સુરત

- ૧ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા શાહ રતિલાલ લલ્લુભાઈ ૨૫૧
૨ શ્રીચુત કલ્યાણચંદ માણેકચંદ હડાલાવાળા ૨૫૧
૩ શ્રી હરીપુરા છકોટી સ્થા. જૈન સંઘ હા. બાબુલાલ છોટાલાલ શાહ ૨૫૧

સુરેન્દ્રનગર

- ૧ શેઠ આપશીભાઈ સુખલાલ ૨૫૧
૨ ભાવસાર ચુનીલાલ પ્રેમચંદ ૨૫૧
૩ સ્વ કેશવલાલ મુળજીભાઈનાં ધર્મપત્નિ અમરતબાઈના સ્મરણાર્થે
હા. ભાઈલાલ કેશવલાલ શાહ ૨૫૧
૪ શાહ ન્યાલચંદ હરખચંદ ૨૫૧
૫ શાહ વાડીલાલ હરખચંદ ૨૫૧

સુવધ

- ૧ સાવળા શામજી હીરજી તરફથી સદાનદી જૈન મુનિશ્રી છોટાલાલજી
મહારાજના ઉપદેશથી સુવધ સ્થા. જૈન સંઘ જ્ઞાનભંડારને ભેટ ૨૫૧

સંજેલી

- ૧ શાહ લુણાજી ગુલાબચંદભાઈ ૨૫૧
૨ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા શાહ પ્રેમચંદ દલીચંદ ૨૫૧

હારીજ

- ૧ શાહ અમુલખ મુળજીભાઈ હા પ્રકાશચંદ્ર અમુલખભાઈ ૩૦૧
૨ સ્વ. જૈન ચંદ્રકાતાના સ્મરણાર્થે હા. શાહ અમુલખ મુળજીભાઈ ૩૦૧

હાટીના માળીયા

- ૧ શેઠ ગોપાલજી મીઠાભાઈ ૨૫૦
૨ શ્રીમતી આનંદગૌરી ભગવાનદાસના સ્મરણાર્થે
હા તેમનાં નાનાજેન અ. સૌ. મંજુલાજેન ભગવાનદાસ ગાંધી ૨૫૧

તા. ૧૫-૫-૬૦ સુધીના મેમ્બરોની સંખ્યા

- ૧૧ આદ્ય મુરખીશ્રી
૨૦ મુરખીશ્રી
૬૩ સહાયક મેમ્બરો
૫૪૯ લાઇફ મેમ્બર
૬૪ બીજા કલાસના જુના મેમ્બરો

૭૦૭

સાકરચંદ લાઈચંદ શેઠ
મંત્રી,

રાજકોટ તા ૧૬-૫-૬૦

*

તા. ૧૬-૫-૬૦થી તા. ૩૧-૫-૬૦ સુધીમાં નીચે મુજબ
નવા મેમ્બરો નોંધાયા છે.

રૂ. ૫૦૦	કેઠારી પોપટલાલ ચત્રભુજલાઈ.	સુરેન્દ્રનગર
રૂ. ૩૫૧	સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર.	અમદાવાદ
રૂ. ૩૫૧	શેઠ ભુરાલાલ કાળીદાસ.	અમદાવાદ
રૂ. ૩૫૧	શેઠ મીયાચંદજી જુહારમલજી કટારીયા.	રાવટી
રૂ. ૩૦૧	શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ.	સુરેન્દ્રનગર
રૂ. ૨૫૧	ડો. ધનજીભાઈ પુરૂષોત્તમદાસ.	અમદાવાદ
રૂ. ૨૫૧	શાહ કાંતીલાલ હીરાચંદ.	સાણંદ
રૂ. ૨૫૧	શેઠ ગેરીલાલજી સુગનલાલજી ઉદેપુરવાળા	અમદાવાદ

*

મેમ્બર ફી.

ઓછામાં ઓછા રૂ. ૫૦૦૦ આપી આદ્ય મુરખીપદ આપ દિપાવી શકો છો.
ઓછામાં ઓછા રૂ. ૩૦૦૦ આપી એક શાસ્ત્ર આપના નામથી છપાવી શકો છો.
ઓછામાં ઓછા રૂ. ૧૦૦૦ આપી મુરખીપદ મેળવી શકો છો.
ઓછામાં ઓછા રૂ. ૫૦૦ આપી સહાયક મેમ્બર બની શકો છો.
અને ઓછામાં ઓછા રૂ. ૩૫૧ આપી લાઈફ મેમ્બર તરીકે દરેક લાઈ-બેન
દાખલ થઈ શકે છે.

ઉપરના દરેક મેમ્બરોને ૩૨ સૂત્રો તથા તેના તમામ ભાગો મળી લગભગ
૭૦ ગ્રંથો જેની કિંમત લગભગ ૮૦૦ ઉપર થાય છે તે ભેટ તરીકે મળી શકે
છે. અને દરેક શાસ્ત્રમાં તેમનું નામ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે.

તા. ૧-૬-૬૦ સુધીમાં પ્રસિદ્ધ થયેલાં સૂત્રો

શાસ્ત્રોનો નં.	શાસ્ત્રનું નામ	કિંમત
૧	ઉપાસકદશાંગ (ખીજી આવૃત્તિ) ખલાસ	૮-૮-૦
૨	દશવૈકલિક ૧ લો ભાગ	૧૦-૦-૦
	દશવૈકલિક ૨ નો ભાગ (છપાય છે)	૭-૮-૦
૩	આચારાંગ ૧ લો ભાગ	૧૨-૦-૦
	આચારાંગ ૨ નો „	૧૦-૦-૦
	આચારાંગ ૩ નો „	૧૦-૦-૦
૪	આવશ્યક	૭-૮-૦
૫ થી ૯	નિર્યાવલિકા	૧૧-૦-૦
૧૦	નંદી સૂત્ર	૧૨-૦-૦
૧૧	કલ્પ સૂત્ર ૧ લો ભાગ	૨૫-૦-૦
	કલ્પ સૂત્ર ૨ નો ભાગ	૨૦-૦-૦
૧૨	અન્તકૃત	૮-૮-૦
૧૩	વિપાક	૧૫-૦-૦
૧૪	અનુતરોપપાતિક	૭-૮-૦
૧૫	દશાશ્રુત	૧૧-૦-૦
૧૬	ઔપપાતિક	૧૨-૦-૦
૧૭	ઉતરાધ્યપન સૂત્ર ૧ લો ભાગ	૧૫-૦-૦
	„ ૨ નો ભાગ	૧૫-૦-૦
	„ ૩ નો ભાગ (છપાય છે)	
	„ ૪ થી „ („)	
૧૮	ભગવતી સૂત્ર ૧ લો ભાગ (છપાય છે)	

શ્રી અખિલ ભારત શ્વેતામ્બર સ્થાનકવાસી જૈન શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ, રાજકોટ.

પાંચવર્ષિય યોજના અને તેનો હેતુ

લવિખ્યતા તમારા વારસદારને ખાતર

ફક્ત પાંચ વર્ષ માટે સહાયક બનો

સ્થાનકવાસી સમાજ માટે ધર્મનાં બે અવલંબન છે. પહેલું શ્રમણવર્ગ અને બીજું આગમ બત્રીશી. જ્યાં જ્યાં શ્રમણવર્ગની ગેરહાજરી હોય ત્યાં ત્યાં ધર્મ ટકાવવાનું અત્યારે પણ એકજ સાધન છે અને તે જૈન સિદ્ધાંતો.

પરદેશમાં વસ્તાં તેમજ ગામડામાં રહેતાં ભાઈઓને તેમજ ખંડેનોને વીરવાણીનો લાભ ક્યારે મળી શકે કે જ્યારે તેઓ જે ભાષા બોલતા હોય તે ભાષામાં સૂત્રો લખાયેલ હોય.

લગવાન મહાવીરે ફરમાવેલ વાણીની ગુંથણી ગણુધરોએ કરી. તે પ્રાકૃત ભાષામાં રચેલાં શાસ્ત્રો અત્યારની પ્રજા વાંચી ન શકે એટલે લાભ તો ક્યાંથી લઇ શકે ?

આ બધી મુશ્કેલીઓના નિવારણ માટે પૂ. આચાર્યશ્રી ધાસીલાલજી મહારાજ મૂળ શાસ્ત્રોનું પ્રાકૃત, સંસ્કૃત, હિન્દી અને ગુજરાતી ભાષાંતર કરી એકજ પેઢી ઉપર એકજ પુસ્તકમાં સાથે ચારે ભાષામાં વીર પ્રભુના વચનોનો ખજનો હરકોઈ વ્યક્તિ સહેલાઈથી વાંચીને તેનો અમૂલ્ય લાભ ઉઠાવી શકે તેવી રીતે તૈયાર કરી રહ્યા છે.

આ સમિતિ દ્વારા પૂજ્યશ્રીનાં બનાવેલાં લગભગ અઠાર શાસ્ત્રો પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂક્યાં છે. હાલમાં લગવતી સૂત્ર છપાય છે જેના લગભગ ૧૨ ભાગ થશે. અને એક જ શાસ્ત્રનો ખર્ચ લગભગ સવા લાખ રૂ. થશે. બત્રીશ સૂત્રો અને તેના ભાગો મળીને લગભગ ૭૦ સી-તેર બુકો પ્રસિદ્ધ થવાની ધારણા છે.

રૂ. ૨૫૧૭ ભરનાર લાઈફ મેમ્બરને આ આખો સેટ જેની કિંમત લગભગ રૂ. ૭૦૦ થી રૂ. ૮૦૦ થાય છે તે ભેટ તરીકે આપવામાં આવે છે. પરંતુ આવી રીતે રોજબરોજ તોટો પડતો રહે તે ક્યાં સુધી ચલાવી શકાય ? અત્યાર સુધી

મેમ્બરોની સંખ્યા ૭૧૫ની થયેલ છે. હાલમાં મેમ્બરો થવા માટે વગર પ્રયત્ને નામો આવતાં જાય છે જુલાઈ ૧૯૬૦માં મળનાર કાર્યવાહક કમિટી વખતે રૂ. ૫૦૧૭ મેમ્બર પ્રી કરવા માટે વાટાઘાટો ચાલે છે. હાલમાં કામ ચલાઉ રૂ. ૨૫૧૭ને બદલે મેમ્બર ફી રૂ. ૩૫૧૭ રાખવામાં આવી છે.

ગઈ જનરલ સભાએ ઠરાવ કરીને પંચવર્ષીય યોજના ઘડી કાઢી છે અને તેનો હેતુ અત્યારે શાસ્ત્રો ભેટ તરીકે આપવામાં જે જોટ ખમવી પડે છે તે પુરી કરવાનો છે. રૂ. ૨૫૭ થી વધુ ગમે તેટલી રકમ પાંચ વર્ષ સુધી સમિતિને કોઈપણ વ્યક્તિ (મેમ્બર હોય ન હોય તે) ભેટ આપે તેમ સમિતિએ અપીલ કરી છે. સમિતિના પ્રમુખ શેઠ શાંતિલાલભાઈએ રૂ. ૧૦૦૦૭ એક હજાર પાંચ વર્ષ સુધી આપવાનું જાહેર કર્યું છે

અત્યાર સુધીમાં રૂ. ૪૦૭૮૭ ની રકમ સમિતિને પહેલા વર્ષની ભેટ તરીકે મળી પણ ગઈ છે. આવી રીતે મદદ આપનારને શાસ્ત્રો ભેટ મળવાનાં નથી તે વાત સમજી શકાય તેમ છે.

લગ્ન પ્રસંગે, પૂત્ર જન્મ પ્રસંગે, દિક્ષા પ્રસંગે વર્ષિતપ પ્રસંગે તેમજ બીજા શુભ પ્રસંગોએ થતા ખર્ચામાં થોડો કાપ મુકીને પણ આ યોજના અપનાવી લેવા સારા સમાજને અમો વિનંતિ કરીએ છીએ.

અથાગ પરિશ્રમ વેઠીને સમાજના કલ્યાણ માટે જે સંત આતું અણુમોહું કાર્ય કરી રહ્યા છે અને જેને વ્યવસ્થિત રીતે પ્રસિદ્ધ કરીને ઘેર ઘેર આગમો પહોંચાડવા જે સમિતિ કાર્યકરી રહી છે. તેના હાથ મજબુત કરવા સમાજના સાધુ, સાધવી શ્રાવક-શ્રાવિકા એ દરેકની પવિત્ર ફરજ છે -એજ વિનંતિ.

તા. ૧-૬-૬૦

રાજકોટ.

સેવકો,

માનદ્ મંત્રીઓ,

પંચવર્ષીય યોજનાની સંવત ૨૦૧૬ ની પહેલાં વર્ષની લેટ.

(તા. ૩૧-૫-૬૦ સુધીમાં દાતાઓ તરફથી મળેલી રકમો)

શ્રી	શેઠ શાંતિલાલ મંગળદાસ	અમદાવાદ	૧૦૦૦
„	„ બાબુલાલ નારણદાસ	ધોરાજી	૨૫૧
„	„ ભાવસાર ભોગીલાલ છગનલાલ	અમદાવાદ	૨૫૧
„	„ ઇશ્વરલાલ પુરૂષોત્તમદાસ	અમદાવાદ	૨૫૧
„	„ હરિલાલ અનોપચંદ	ખંભાત	૨૫૦
„	„ રંગજીભાઈ મોહનલાલ	અમદાવાદ	૨૫૦
„	„ મુલચંદજી જવાહીરલાલજી ખરડીયા	અમદાવાદ	૧૦૧
„	„ ગુલાબચંદ લીલાધર ખાટવીયા	ખાખીજાળીયા	૧૦૧
„	„ મહેતા પોપટલાલ માવજીભાઈ	જામજોધપુર	૧૦૧
„	„ શાહ પ્રેમચંદ સાકરચંદ	અમદાવાદ	૧૦૦
„	„ હાથીભાઈ ચત્રભુજ જામનગરવાળા	અમદાવાદ	૭૫
„	„ મહેતા ભાનુલાલ રૂગનાથ	ધ્રાક્ષ	૭૫
„	„ શાહ હરજીનદાસ કેશવજી	મુંબઈ	૭૫
„	„ ઝુંઝાભાઈ વેલશીભાઈ	સુરેન્દ્રનગર	૭૫
„	„ શાહ હીરાચંદ છગનલાલ હા. ચીમનલાલ હીરાચંદ	સાણુદ	૫૧
„	„ મોતીલાલજી હીરાચંદજી	નારાયણગામ	૫૧
„	„ વકીલ મણીલાલ કેશવલાલ	વડોદરા	૫૧
„	„ શેઠ ત્રીભોવનદાસ મંગળદાસ	ખંભાત	૫૧
„	„ ખાટવીયા અમીચંદ ગીરધરલાલ	ખેંગલોર	૫૧
„	„ સુમનલાલ કાળીદાસભાઈ	કાનપુર	૫૧
„	„ હરકીશનદાસ ફૂલચંદભાઈ	કાનપુર	૫૧
„	„ બાગમલજી રૂગનાથમલજી ભણસારી હા. શેઠ નેનમલજી અમદાવાદ		૫૧
„	„ ગીરધરલાલ મણીલાલ તરફથી		
	(સ્વ. અ. સૌ. છળલખાઈના સ્મરણાર્થે)	ખારાઘોડા	૫૧
„	„ એક સહઅહસ્થ હા. શાહ રીણભદાસ જયંતિલાલ	અમદાવાદ	૫૧
„	„ બગડીયા જગજીવનદાસ રતનશી	દામનગર	૫૧
„	„ વકીલ વાડીલાલ નેમચંદ શાહ	વીરમગામ	૫૧
„	„ સ્થા. જૈન સંઘ હા. મહેતા ચંદુલાલ ખેતશીભાઈ	વણી	૫૧
„	„ શેઠ દોશી જીવરાજ લાલચંદ	સાણુદ	૫૧

”	”	નરસિંહદાસ વર્ણતચંદ સંઘવી	ધ્રાંગધ્રા	૫૧
”	ડો	કસ્તુરચંદ બાલાભાઈ શાહ હા. રજનીકાંત કસ્તુરચંદ શાહ અમદાવાદ		૫૧
”	શેઠ	કસ્તુરચંદ હરજીવનદાસ હા. ડો. માણેકલાલ કસ્તુરચંદ સાણંદ		૫૧
”	”	ખીમચંદ મણીલાલ	ખારાઘોડા	૩૧
”	”	કેશવલાલ ઓતમચંદ શાહ	ખારાઘોડા	૩૧
”	”	ભાઈલાલ ઉજ્જમશી શાહ	અમદાવાદ	૩૧
”	”	રતીલાલ પોપટલાલ મહેતાના પૂ. માતુશ્રી		
		એન ચંચળએનના તરફથી ભેટ	વણી	૩૧
”	”	અમૃતલાલ ઓઘડભાઈ	ખારાઘોડા	૩૧
”	”	મહેતા રણજીતલાલ મોતીલાલ (ઉદેપુરવાળા)	અમદાવાદ	૨૫
”	”	કેશવલાલભાઈ	વીરમગામ	૨૫
”		પ્રવિણએન લક્ષ્મણભાઈ	અમદાવાદ	૨૫
”		પારેખ ભીખાલાલ નેમચંદ	સાણંદ	૨૫

સમિતિ સર્વ દાતાઓનો આભાર માને છે.

રાજકોટ

સાકરચંદ ભાઈચંદ શેઠ

તા. ૧-૬-૧૯૬૦

મંત્રી

उत्तराध्ययन भाग चौथा (अध्य. २५ से ३६ तक)का

विषयानुक्रमणिका

अनुक्रमाङ्क	विषय	पृष्ठांक
१	पच्चीसवें अध्ययनका प्रारम्भ	१
२	जयघोष और विजयघोषके चरित्रका वर्णन	२-४७
३	छाईसवें अध्ययनका प्रारम्भ और दश प्रकारकी सामाचारीका वर्णन	४८-५६
४	ओघ सामाचारीका वर्णन	५६-५८
५	विनयशील साधुके औत्सर्गिक दिनकृत्यका वर्णन	५९-६०
६	पौरुषिकालका परिज्ञान	६१-६३
७	पादोन (पोन) पौरुषी जाननेका उपाय	६४
८	मुनिके रात्रिकृत्यका वर्णन	६५-६८
९	विशेषरूपसे मुनिके दिवसकृत्यका कथन	६९-७१
१०	प्रतिलेखना विधिका वर्णन	७२-७५
११	प्रतिलेखनामें दोषोंके त्यागविषयमें सूत्रकारका कथन	७६-८०
१२	भंगप्रदर्शनपूर्वक सदोष और निर्दोष प्रतिलेखनाका विशेष रूपसे वर्णन	८१-८३
१३	निर्दोष प्रतिलेखनाको करताहुआ मुनिके छः कायका विराधक होनेका कथन	८४-८५
१४	निर्दोष प्रतिलेखना करताहुआ मुनिके आराधक होनेका कथन	८६
१५	आहारके छः कारणोंका निरूपण	८७-९०
१६	आहारके त्यागका छः कारणोंका वर्णन	९१-९२
१७	भिक्षाविधिका वर्णन	९३-९५
१८	परिष्ठापन विधिका वर्णन	९६-९९
१९	कायोत्सर्गमें अतिचारका चिन्तन	९९-१००
२०	कायोत्सर्गमें स्थित मुनिकी रात्रिचर्याकी विधिका कथन	१०१-१०४
२१	कायोत्सर्गमें ज्ञानादि अतिचारका चिन्तन	१०५-१०६
२२	कायोत्सर्गमें तपका चिन्तन और सिद्धोंकी स्तुति	१०७-१०८
२३	सामाचारीका कथन और उपसंहार अध्ययन समाप्ति	१०९-११०
२४	सत्ताईसवें अध्ययनका प्रारम्भ	१११

२५	शठताके स्वरूपका वर्णन	११२-१२८
२६	कुशिष्योंको छोड़कर गर्गाचार्य मुनिका आत्मकल्याणमें प्रयत्नशील होना	१२९-१३०
२७	अठाईसवें अध्ययनका प्रारम्भ और मोक्षमार्गके स्वरूप और उनके फलका कथन	१३१-१३६
२८	ज्ञान विषयका वर्णन	१३७-१३८
२९	द्रव्यादिके लक्षणका वर्णन	१३८-१४४
३०	द्रव्यभेदका वर्णन	१४५-१४६
३१	धर्मादिके भेद और उनके लक्षणका वर्णन	१४७-१४८
३२	काल और जीवके लक्षणका वर्णन	१४९-१५०
३३	पुद्गल और पर्यायके लक्षण	२५१-२५२
३४	नव तत्वका कथन और उनके कथनका कारण	१५३-१५६
३५	सम्यक्त्ववान जीवके भेदका कथन	१५७-१५८
३६	निसर्गरुचिका वर्णन	१५९-१६०
३७	उपदेशरुचि और आज्ञारुचिका वर्णन	१६२-१६३
३८	सूत्ररुचि, बीजरुचि, अभिगमरुचि और विस्ताररुचि का वर्णन	१६४-१६६
३९	क्रियारुचि और संक्षेपरुचिका कथन	१६७-१६८
४०	धर्मरुचिका कथन और सम्यक्त्ववानके लक्षण	१६९-१७०
४१	सम्प्रवृत्तका माहात्म्य	१७१-१७२
४२	सम्यक्त्वके आठ प्रकारके आचारका वर्णन	१७३-१७६
४३	चारित्ररूप मोक्षमार्गके भेदका वर्णन	१७७-१८०
४४	यथाख्यात चारित्र किसको होता है?	१८१-१८२
४५	ज्ञानादिके फलका वर्णन	१८३-१८४
४६	मोक्षगतिका कथन	१८५-१८६
४७	उन्तीसवें अध्ययनका प्रारम्भ	१८७
४८	उन्तीसवां अध्ययनकी अवतरणिका	१८८-१९१
४९	संवेगादि तिहत्तर पदार्थके नामनिर्देश	१९२-१९६
५०	संवेगके स्वरूपका वर्णन	१९७-२००
५१	निर्वेदके स्वरूपका वर्णन	२०१-२०३

५२	धर्मश्रद्धाका वर्णन	२०४-२०७
५३	गुर्वादिशुश्रूषाका वर्णन	२०८-२११
५४	आलोचनाके स्वरूपका वर्णन	२१२-२१५
५५	स्वदोष निंदाके फलका वर्णन	२१६-२१८
५६	गर्हाके स्वरूपका वर्णन	२१९-२२०
५७	सामायिक और चतुर्विंशति स्तव स्तुतिका वर्णन	२२१-२२४
५८	वन्दनाके फलका वर्णन	२२५-२२६
५९	प्रतिक्रमणके फलका वर्णन	२२७-२२८
६०	कायोत्सर्गके फलका वर्णन	२२९-२३०
६१	प्रत्याख्यानके फलका वर्णन	२३१-२३३
६२	स्तुतिके फलका वर्णन	२३४-२३६
६३	कालप्रतिलेखनाके फलका वर्णन	२३७-२५६
६४	प्रायश्चित्तकरणके फलका वर्णन	२५७-२५८
६५	क्षमायाचना और स्वाध्यायके फलका वर्णन	२५९-२६२
६६	वाचनाके फलका वर्णन	२६३-२६४
६७	प्रतिप्रच्छनाके फलका वर्णन	२६५-२६६
६८	परिवर्तनाके फलका वर्णन	२६७-
६९	अनुप्रेक्षाके फलका वर्णन	२६८-२७३
७०	धर्मकथाके फलका वर्णन	२७४-२७५
७१	श्रुतकी आराधना और एकाग्रमनका संनिवेशनका वर्णन	२७६-२७८
७२	संयमपालन और तपके फलका वर्णन	२७९-२८०
७३	व्यवदानके फलका वर्णन	२८१-२८२
७४	सुखशातके फलका वर्णन	२८३-२८४
७५	अप्रतिबद्धताके फलका वर्णन	२८५-२८६
७६	विवेकशयनासनताके फलका वर्णन	२८७-२८९
७७	विनिवर्तनाके फलका वर्णन	२९०-
७८	संभोगप्रत्याख्यानके फलका वर्णन	२९१-२९५
७९	उपधिप्रत्याख्यानके फलका वर्णन	२९६-२९७
८०	आहारप्रत्याख्यानके फलका वर्णन	२९८-२९९
८१	कषायप्रत्याख्यानके फलका वर्णन	३००-३०१

८२	योगप्रत्याख्यानके फलका वर्णन	३०२-
८३	शरीरके प्रत्याख्यानका वर्णन	३०३-३०४
८४	सहायप्रत्याख्यानके फलका वर्णन	३०५-३०६
८५	भक्तप्रत्याख्यानके फलका वर्णन	३०७-३०८
८६	सद्भाव प्रत्याख्यानके फलका वर्णन	३०९-३१०
८७	प्रतिरूपता और वैयावृत्यके फलका वर्णन	३११-३१४
८८	सर्वगुणसंपन्नताके फलका वर्णन	३१५
८९	वीतरागता और क्षान्तिके फलका वर्णन	३१६-३१८
९०	मुक्तिका और आर्जवताके और मार्दवके फलका वर्णन	३१९-३२२
९१	भावसत्यके फलका वर्णन	३२३-३२४
९२	करणसत्यके फलका वर्णन	३२५-३२६
९३	योगसत्यके फलका वर्णन	३२७
९४	मनोगुप्तिके फलका वर्णन	३२८-३२९
९५	वचनगुप्ति और कायगुप्तिके फलका वर्णन	३३०-३३२
९६	मनः समाधारणके फलका वर्णन	३३३-३३४
९७	वाक् समाधारणताके फलका वर्णन	३३५-३३६
९८	कायसमाधारणके फलका वर्णन	३३७-३३८
९९	ज्ञानसंपन्नताके फलका वर्णन	३३०-३४०
१००	दर्शनसंपन्नताके फलका वर्णन	३४१-३४३
१०१	चारित्र्य संपन्नताके फलका वर्णन	३४४-३४५
१०२	श्रोत्रेन्द्रिय निग्रहके फलका वर्णन	३४६
१०३	चक्षुरिन्द्रिय निग्रहके फलका वर्णन	३४७
१०४	घ्राणेन्द्रिय निग्रहका वर्णन	३४८
१०४	जिह्वेन्द्रिय निग्रहके फलका वर्णन	३४९-
१०६	स्पर्शेन्द्रिय निग्रहके फलका वर्णन	३५०
१०७	मानविजयके फलका वर्णन	३५१-३५२
१०८	मायाविजय और लोभविजयके फलका वर्णन	३५३
१०९	प्रेम-द्वेष-मिथ्यादर्शन विजयके फलका वर्णन	३५४-३५९
११०	शैलेशीभावके फलका वर्णन	३६०-३६३
१११	सकलकर्मक्षयके फलका वर्णन	३६३-३६५
११२	अध्ययनका उपसंहार और अध्ययन समाप्ति	३६६-३६७

११३	तीसवे' अध्ययनका प्रारम्भ	३६८
११४	तपके स्वरूप और उनके फल पानेवालोंकी गतिका वर्णन	३६९-३७०
११५	कर्म खपानेके प्रकारका दृष्टान्तपूर्वक वर्णन	३७१-३७२
११६	तपके भेदप्रभेदोंका वर्णन	३७३-३८१
११७	मरणकालमें होनेवाले अनशनका वर्णन	३८२-३८९
११८	ऊनोदरीके कलका वर्णन	६९०-३९२
११९	क्षेत्रअवमौदर्यका वर्णन	३९२-३९७
१२०	कालऊणोदरीके फलका वर्णन	३९८-३९९
१२१	भावऊणोदरीका वर्णन	४००-४०१
१२२	पर्यायऊणोदरीका वर्णन	४०२-४०३
१२३	भिक्षाचर्याका वर्णन	४०४-४०६
१२४	रसपरित्यागका वर्णन	४०७-
१२५	कायक्लेशका कथन	४०८-
१२६	संलीनताका वर्णन	४०९-४१०
१२७	आभ्यंतर तपका वर्णन	४११
१२८	दशविध प्रायश्चित्त का वर्णन	४१२-४१५
१२९	विनय का वर्णन	४१६
१३०	वैयावृत्य का वर्णन	४१७-
१३१	स्वाध्याय का वर्णन	४१८-
१३२	ध्यानतप और व्युत्सर्गतप का वर्णन	४१९-४२०
१३३	अध्ययन का उपसंहार और दो प्रकार के तपके फलका वर्णन	४२१-४२२
१३४	इकतीसवे' अध्ययन का प्रारम्भ और चरणाविधि का वर्णन	४२३-४४४
१३५	वत्तीसवे अध्ययन का प्रारम्भ और प्रमादस्थाका वर्णन	४४५-४७६
१३६	प्रमादस्थान वर्णनमें चक्षुरिन्द्रिय का वर्णन	४७६-४८२
१३७	राग के अनर्थ मूलत्व का निरूपण	४८३-४८८
१३८	रूपमें तृप्ति रहितो के दोषोंका वर्णन	४८९-
१३९	अदत्तादान शील के दोष वर्णन	४९०-४९४
१४०	रूपमें द्वेष करना भी अनर्थ मूलत्व होने का कथन	४९५-४९६
१४१	रूपमें रागद्वेष न करने पर गुण का कथन	४९७-४९८
१४२	श्रोतेन्द्रियका निरूपण	४९८-५१०
१४३	घ्राणेन्द्रिय का निरूपण	५१०-५२०

१४४ जिह्वेन्द्रिय का निरूपण	५२१-५३०
१४५ स्पर्शनेन्द्रिय का निरूपण	५३०-५३९
१४६ मन का निरूपण	५४०-५५१
१४७ कामभोग के स्वरूपका निरूपण	५५२-५५४
१४८ विकृति के स्वरूपका निरूपण	५५५-५५६
१४९ रागके अपनयन-दूर करने के प्रकारका निरूपण	५५७-५५९
१५० विकारोंसे दोषान्तरोंकी उत्पत्ति होनेके संभवका कथन	५६०-५६२
१५१ रागद्वेषसे ही अनर्थोत्पत्ति होनेका निरूपण	५६३-५६५
१५२ तृष्णाक्षयका वर्णन	५६६-५६९
१५३ मोक्षगतिका निरूपण	५७०-५७२
१५४ अध्ययनका उपसंहार	५७२-५७३
१५५ तैत्तिरीयसर्वे अध्ययनका प्रारम्भ	५७४
१५६ कर्म प्रकृतिका वर्णन	५७५-५८०
१५७ ज्ञानावरण और दर्शनावरणके स्वरूपका निरूपण	५८१-५८२
१५८ वेदनीय और मोहनीयके स्वरूपका निरूपण	५८३-५८४
१५९ दर्शनमोहनीयके तीन भेदका निरूपण	५८५-५८६
१६० आयुष्कर्म और नामकर्मके स्वरूपका वर्णन	५८७-५८८
१६१ गोत्रकर्मके स्वरूपका वर्णन	५८९-५९०
१६२ कर्मों के प्रदेशाग्र (परमाणु)का निरूपण	५९१-५९८
१६३ मोहनीय कर्मके स्थितिका निरूपण	५९८
१६४ नामगोत्रके स्थितिका निरूपण	५९९
१६५ अध्ययनका उपसंहार	६००-६०१
१६६ चौत्तीसवें अध्ययनका प्रारंभ और लेश्याओंका निरूपण	६०२-६०४
१६७ लेश्याओंके वर्णद्वारका निरूपण	६०५-६०९
१६८ लेश्याओंके रसद्वारका निरूपण	६०९-६१४
१६९ लेश्याओंके गंधद्वारका निरूपण	६१४-६१६
१७० लेश्याओंके स्पर्शद्वारका निरूपण	६१७-६१९
१७१ लक्षणद्वारका निरूपण	६१९-६३०
१७२ स्थानद्वारका निरूपण	६३०-६३२
१७३ स्थितिद्वारका निरूपण	६३२-६५४
१७४ गतिद्वारका निरूपण	६५५-६५६

१७५ आयुर्द्वारका निरूपण	६५७-६६०
१७६ अध्ययन का उपसंहार और समाप्ति	६६०-६६१
१७७ पैंतीसवें अध्ययनका प्रारम्भ	६६२-
१७८ भिक्षुके गुणका वर्णन	६६३-६६६
१७९ भिक्षु की वसतिका निरूपण	६६७-६७०
१८० भक्तपानादि आरम्भ के निवारणका उपदेश	६७०-६७१
१८१ अग्नि समारम्भ के निषेधका निरूपण	६७२-६७४
१८२ भिक्षुको क्रयविक्रय के निषेध का निरूपण	६७५-
१८३ सामुदानिक भिक्षाका निरूपण	६७६-६७८
१८४ भक्तपानादिमें रसलोलुप न होनेका निरूपण	६७९-६८०
१८५ शुक्लध्यानपूर्वक संयमाराधनका निरूपणम्	६८१-६८२
१८६ मृत्युसमय के कर्तव्यका निरूपण	६८३-६८४
१८७ जीव और अजीव के स्वरूप का निरूपण	६८५-६८८
१८८ जीवके दो प्रकारका निरूपण	६८९-
१८९ अरूपी अजीवों के दश भेदका निरूपण	६९०-६९२
१९० धर्मादिका निरूपण	६९३-६९४
१९१ कालसे धर्मादिका निरूपण	६९५-६९६
१९२ द्रव्यकी अपेक्षा से रूपिद्रव्यका निरूपण	६९७-७०२
१९३ क्षेत्रकी अपेक्षा से स्कंध एवं परमाणुका निरूपण	७०३-७०५
१९४ काल के विभाग और कालद्वारको आश्रित करके अजीवों की स्थितिका निरूपण	७०६-७०८
१९५ भावद्वारको आश्रित करके स्कंधपरमाणुका निरूपण	७०९-
१९६ वर्ण गंध आदि प्रत्येक के उत्तर भेदका निरूपण	७१०-
१९७ गंधसे परमाणु का निरूपण	७११-७१२
१९८ स्पर्शको आश्रित करके और परमाणुका निरूपण	७१३-७१४
१९९ संस्थान को लेकर स्कंध परमाणुका निरूपण	७१५-७१६
२०० निलादि वर्णों के भङ्गका निरूपण	७१७-७२०
२०१ गंधगुण के भङ्ग का निरूपण	७२१-७२२
२०२ रसके भङ्गका निरूपण	७२३-७२६
२०३ स्पर्श भङ्गका निरूपण	७२७-७३४
२०४ संस्थान भङ्गका निरूपण	७३५-७३८
२०५ जीवाजीवके स्वरूपका निरूपण	७३९-७४०
२०६ स्त्री मोक्षसमर्थनम्	७४१-७९३

२०७	सिद्धों के स्वरूपका निरूपण	७९४-७९८
२०८	अलोकमें गति के अवरोधका निरूपण	७९९-८०२
२०९	पृथिवी के संस्थानादिका निरूपण	८०२-८०८
२१०	सिद्धों के एकादि प्रदेशोंमें चलनस्वभावका निरूपण	८०९-८२१
२११	संसार के स्वरूपका निरूपण	८२२-८२६
२१२	श्लक्ष्ण पृथिवी के सात भेदका निरूपण	८२७-८२८
२१३	खर पृथिवी जीवों के छत्तीस भेदोंका निरूपण	८२८-८३१
२१४	पृथिवीकाय जीवोंका निरूपण	८३२-८३७
२१५	अप्काय जीवोंका निरूपण	८३८-८४१
२१६	वनस्पतिकाय जीवों का निरूपण	८४२-८५०
२१७	व्रसकाय जीवका निरूपण	८५१-८५३
२१८	अग्निकाय जीवोंका निरूपण	८५४-८५८
२१९	वायुकाय जीवोंका निरूपण	८५९-८६२
२२०	उदार तीसरे प्रकारके व्रस जीवका निरूपण	८६३-८६४
२२१	द्वीन्द्रिय जीवोंका निरूपण	८६९-८७२
२२२	त्रिन्द्रिय जीवोंका निरूपण	८६९-८७२
२२३	चतुरिन्द्रिय जीवका निरूपण	८७३-८७६
२२४	पञ्चेन्द्रिय नैरयिक जीवका निरूपण	८७७-८८६
२२५	जलचर जीवोंका निरूपण	८८७-८९०
२२६	स्थलचर जीवोंका निरूपण	८९०-८९६
२२७	खेचर जीवका निरूपण	८९७-९००
२२८	मनुष्योंके भेदका निरूपण	९०१-९०८
२२९	देवोंके भेदका निरूपण	९०८-९१८
२३०	देवोंके स्थानादिका निरूपण	९१९
२३१	देवोंकी आयुः स्थितिका निरूपण	९२०-९३२
२३२	देवोंकी कायस्थितिका निरूपण	९३३-९३४
२३३	प्रस्तुत प्रकरणका उपसंहार	९३५-९३७
२३४	संलेखनाके भेदका निरूपण	९३८-९४३
२३५	सधारा मे स्थित मुनिकी भावनाका निरूपण	९४३-९५२
२३६	कंदर्पादि भावनाका निरूपण	९५३-९६३
२३७	शास्त्रका उपसंहार	९६४-९६५
२३८	शास्त्रप्रशस्ति	९६६-९६७

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમ્ ।

ચતુર્થો ભાગઃ

॥ અથ યજ્ઞીયાશ્ચ પંચવિંશતિતમમધ્યયનમ્ ॥

ઉક્તં પ્રવચનમાતૃનામકં ચતુર્વિંશતિતમમધ્યયનમ્ । અથ યજ્ઞીયાશ્ચ પંચવિંશ-
તિતમમધ્યયનમારભ્યતે । અસ્ય ચ પૂર્વેણ સહાયમભિસમ્બન્ધઃ — પૂર્વસ્મિન્નધ્યયને
પ્રવચનમાતર ઉક્તાઃ । તાશ્ચ બ્રહ્મગુણસ્થિતસ્યૈવ તત્ત્વતઃ સંભવન્તિ इति, જયઘોષ
વિજયઘોષચરિતવર્ણનદ્વારા બ્રહ્મગુણા ઇહોચ્યન્તે । इत्यनेन સમ્બન્ધેનાયાતમિદમ-
ધ્યયનમ્ । અસ્યાધ્યયનસ્યેયમાદિગાથા—

સૂલ્પ—માહર્ણકુલસંભૂઓ, આસિ વિષ્ણો મહાર્જસો ।

જાયાઈ જમજંનમ્મિ, જયઘોસિત્તિ નામ્મઓ ॥ ૧ ॥

પચ્ચીસવાં અધ્યયન પ્રારમ્ભ—

પ્રવચનમાતૃક નામકા ચોઈસવાં અધ્યયન સમાપ્ત હુઆ । અબ યહ
પચ્ચીસવાં અધ્યયન પ્રારમ્ભ હોતા હૈ । इसका नाम यज्ञीय अध्ययन है,
इसका भी सम्बन्ध पूर्व अध्ययनके साथ है और वह इस प्रकारसे है—
पूर्व अध्ययनमें जिनप्रवचन माताओंका वर्णन किया जा चुका है वे प्रव-
चन माताएँ ब्रह्मगुणमें स्थित मुनिके ही होती हैं । इस हेतुसे यहां जय-
घोष, विजयघोषके चरित्रवर्णन द्वारा वे ब्रह्मगुण कहे जाते हैं । इसी
सम्बन्धके निमित्तसे इस अध्ययनका प्रारम्भ किया गया है । उसकी
यह प्रथम गाथा है—‘माहर्ण०’ इत्यादि ।

પચીસમા અધ્યયનનો પ્રારંભ

પ્રવચન માતૃક નામનું ચોવીસમું અધ્યયન સંપૂર્ણ થયું, હવે આ પચીસમા
અધ્યયનનો પ્રારંભ થાય છે. આ અધ્યયનનું નામ યજ્ઞીય અધ્યયન છે. આનો
સંબંધ ચોવીસમા અધ્યયન સાથે આ પ્રમાણે છે.—ચોવીસમા અધ્યયનમાં જીન
પ્રવચનમાતાઓનું વર્ણન કરવામાં આવેલ છે, તે પ્રવચનમાતાઓ બ્રહ્મશુણમાં
સ્થિત એવા મુનિઓમાંજ હોય છે. આ હેતુથી અહીં જયઘોષ, વિજયઘોષના
ચરિત્રવર્ણનથી એ બ્રહ્મશુણ કહેવામાં આવેલ છે. એ સંબંધના નિમિત્તથી
અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. જેની આ પ્રથમ ગાથા છે. “માહર્ણ” ઇત્યાદિ

છાયા—બ્રાહ્મણકુલસંભૂતઃ, આસીદ્ વિપ્રો મહાયજ્ઞાઃ ।

ચાયાજી યમયજ્ઞે, જયઘોષેતિ નામકઃ ॥ ૧ ॥

ટીકા—‘માહ્ણ’ ‘માહ્ણ’ ‘માહ્ણ’—

બ્રાહ્મણકુલસંભૂતો=બ્રાહ્મણવંશે સમુત્પન્નઃ યમયજ્ઞે=યમ ઇવ=કૃતાન્ત ઇવ પ્રાણ્યુ-
પધાતકારિતયા યમઃ, સ ચાસૌ યજ્ઞથેતિ, તસ્મિન્=તદ્વિષયે ચાયાજી=મુહુર્મુહુ
ર્યજ્ઞકર્તા - મુહુર્મુહુર્દ્રવ્યયજ્ઞકર્તા, અત એવ - મહાયજ્ઞાઃ = દ્રવ્યયજ્ઞકર્તૃસમુદાયે
વિસ્તૃતકીર્તિઃ વિપ્રઃ=દ્રવ્યયજ્ઞાદિ બ્રાહ્મણાચારે નિરતઃ જયઘોષેતિ નામકો બ્રાહ્મણ
આસીત્ । ‘માહ્ણકુલસંભૂતો’ ઇત્યુક્ત્વાઽપિ ‘વિપ્પો’ ઇતિ પુનઃ કથનં તસ્ય
માતુરપિ બ્રાહ્મણકુલોદ્ભૂતત્વં સૂચયતિ । માતુરબ્રહ્મકુલોત્પન્નત્વે સાંકર્યેણ તસ્ય
વેદાનધિકારિત્વાદ્ વિપ્રત્વમેવ ન સ્યાત્ ।

અન્વયાર્થ—(જયઘોષિત્તિ-જયઘોષ ઇતિ) જયઘોષ નામસે પ્રસિદ્ધ
એક વ્યક્તિ થા । યહ (માહ્ણકુલસંભૂતો-બ્રાહ્મણકુલસંભૂતઃ) બ્રાહ્મણ
કુલસે ઉત્પન્ન હુઆ થા । (જાયાઈ જમજન્મસ્મિ-ચાયાજી યમયજ્ઞે) પ્રાણિ
વધક હોનેસે યમરૂપ યજ્ઞકો પ્રતિદિન કરનેવાલા થા, इसी लिये (महा-
जसो-महायज्ञाः) इस द्रव्यरूप यज्ञके करनेवालों में यह विशेष प्रसिद्ध
माना जाता था । तथा (विप्पो-विप्रः) द्रव्ययज्ञ आदिरूप ब्राह्मण आचार
में यह निरत बना रहता था । “माह्णकुलसंभूतो” ऐसा कह कर
भी जो सूत्रकारने “विप्पो” ऐसा पाठ पुनः कहा है उससे यह सूचित
होता है कि इसकी माता भी ब्राह्मणकुलकी ही थी । यदि माता ब्राह्मण
कुलकी न होती तो उसमें वर्णसंकरता होनेके कारण वेदाध्ययन का
अधिकार भी नहीं होता ॥ १ ॥

અન્વયાર્થ—જયઘોષિત્તિ—જયઘોષ ઇતિ જયઘોષના નામથી પ્રસિદ્ધ એક
વ્યક્તિ હતી માહ્ણકુલસંભૂતો - બ્રાહ્મણકુલસંભૂતઃ એ બ્રાહ્મણકુળમાં ઉત્પન્ન
થયા હતા જાયાઈ જમજન્મસ્મિ—ચાયાજી યમયજ્ઞે પ્રાણીઓને વધ કરનાર હોવાથી
યમયજ્ઞ નામના યજ્ઞને પ્રતિદિન કરવાવાળા હતા. આજ કારણથી મહાજસા-
મહાયજ્ઞાઃ એ દ્રવ્યરૂપ યજ્ઞના કરવાવાળાઓમાં એની ખૂબ પ્રસિદ્ધિ હતી તથા
વિપ્પો-વિપ્રઃ; દ્રવ્યરૂપ બ્રાહ્મણ આચારમાં નિરત બની રહેતા હતા. “માહ્ણ-
કુલસંભૂતો” આમ કહીને પણ સૂત્રકારે “વિપ્પો” એવો પાઠ કરીથી
કહેલ છે એથી એ સૂચિત થાય છે કે, એની માતા પણ બ્રાહ્મણકુળની જ
હતી ને તેની માતા બ્રાહ્મણ કુળની ન હોત તો તેનામાં વર્ણસંકરતા હોવાના
કારણે વેદાધ્યયનનો અધિકાર તેને પ્રાપ્ત થયો ન હોત. ॥ ૧ ॥

અસ્ય કથાલેશો લિખ્યતે—

આસ્તાં વારાણસ્યાં નગર્યાં કાશ્યપગોત્રોત્પન્નૌ જયઘોષ-વિજયઘોષનામાનોં
સહજાતૌ સોદરૌ દ્વિજૌ । અથૈકદા જયઘોષો ગંગાયાં સ્નાતું ગતઃ । તત્ર સ એકં
સર્પમપશ્યત્, યઃ સર્પઃ સકરુણં રટત એકસ્ય મળ્દૂકસ્ય ભક્ષણે પ્રવૃત્ત આસીત્ ।
તસ્મિન્નેવ સમયે ચિલ્લપક્ષીઃ તત્ર સમાપત્ય લોહદંશતુલ્યેન સ્વચન્દ્રુપુટેન ભેકં ભક્ષ-
યન્તં તં નાગં ગૃહીત્વા ઉઢીય ભૂમૌ પ્રક્ષિપ્તવાન્ । ભૂમિપતનચુટિતસન્ધિઃ સ સર્પઃ
કિંચિદપિ ચલિતું સમર્થો નાભૂત્ । તદા સ પક્ષી સર્પં ભોક્તું પ્રવૃત્તઃ । પક્ષિણા

इसकी कथा इस प्रकार है—

વાણારસી નગરીમેં કાશ્યપગોત્રી બ્રાહ્મણપુત્ર દો ભાઈ રહતે થે । इन
का नाम जयघोष और विजयघोष था । ये दोनों सहोदर-सगे भाई थे ।
साथ २ उत्पन्न हुए थे । एक दिन जयघोष गंगामें नहानेके लिये गया ।
वहां उसने एक सर्प देखा । यह सर्प, सकरुण आवाज करते हुए एक
मेंढकके भक्षण करनेमें प्रवृत्त हो रहा था । इतनेमें वहां एक चील पक्षी
आया और उसने अपनी लोहदंशतुल्य चंचुपुटसे मेंढकको खाते हुए
उस नागको झपट कर पकड़ लिया और शीघ्रही उड़ गया । परन्तु वह
सर्प उसके मुखसे नीचे गिर पड़ा । नीचे गिरते ही सर्पके शरीरकी
समस्त संधियां टूट गईं । इससे वह चलनेमें सर्वथा असमर्थ हो गया ।
चीलने उसे चलनेमें सर्वथा असमर्थ देखकर खाना प्रारंभ कर दिया ।

એની કથા આ પ્રમાણે છે.—

વાણારસી નગરીમાં કાશ્યપ ગોત્રી બ્રાહ્મણપુત્ર એવા બે ભાઈ રહેતા
હતા. જેમનું નામ જયઘોષ અને વિજયઘોષ હતું. એ બન્ને સહોદર-સગાભાઈ
હતા. એક સાથે ઉત્પન્ન થયેલા હતા. એક દિવસ જયઘોષ ગંગામાં નહાવા
માટે ગયેલા. ત્યાં તેણે એક સર્પને જોયો. એ સર્પ કંઈ અવાજ કરી રહેલા
એક દેડકાનું ભક્ષણ કરી રહ્યો હતો. એટલામાં ત્યાં એક સમળી આવી પહોંચી
અને તેણે પોતાના લોહદંશ તુલ્ય ચાંચથી દેડકાને ખાઈ રહેલા એ સર્પને
ઝપટ કરીને પકડી લીધો. અને એકદમ આકાશ માર્ગે ઉડવા માંડ્યું. અદ્ધર
જતાં ગમે તે કારણે એ સર્પ તેની પકડમાંથી છટકી ગયો અને નીચે પડ્યો.
નીચે પડતાં એ સર્પના શરીરના સાંધે સાંધા છુટા પડી ગયા આથી તે આલ-
વામાં સર્વથા અસમર્થ બની ગયો. સાપને પોતાના તાબામાંથી છટકીને નીચે
પડેલો જાણતાં જ સમળી પણ ઝડપથી નીચે ઉતરી આવી અને નિશ્ચેષ્ટ થઈ
પડેલા એ સર્પને ખાવા માંડી. સર્પ પોતાના મોઢામાંના દેડકાને ગળી ગયો

મધ્યમાણઃ સ સર્પઃ તં મેકં મક્ષિતવાન્ । તતઃ પક્ષિનાઽપિ સ સર્પો મક્ષિતઃ । इति वीक्ष्य जयघोष एवं व्यचिन्तयत्—एकोऽन्यं भक्षति, तमप्यपरो भक्षति, इत्येवं बलवान् दुर्बलं भक्षति न तु रक्षति । अहो ! अस्मिन् जगति जीवानामेवं दुर्दशा दृश्यते ! महाशक्ति मृत्युः समग्रं जगद् ग्रसति । तदसारेऽस्मिन् संसारे बुद्धिमद्भि-
रास्थां न कर्त्तव्या । इह यदि कश्चित्सकलोપद्रव निवारकोऽस्ति, तर्हि धर्म एवाऽस्ति । अतोऽहं कल्पद्रुमोपमं तं धर्ममेव समाश्रयिष्ये । इत्थं विचिन्त्य पारेगङ्गं गतः स बद्धसदोरकमुखवस्त्रिकान् धृतरजोहरणादिसाधूपकरणान् साधून् ददर्श । ततः स

સર્પને भी उस मेढकको निगल लिया । चील भी उस सर्पको खा गई । इस परिस्थितिको देखकर जयघोषने विचार किया देखो यह संसारकी स्थिति कैसी है जो एक एक को खानेके लिये ही कटिबद्ध बना हुआ है । बलवान् दुर्बलको खानेमें ही आनंद मानता है रक्षा करनेमें नहीं । वह उसको खाता है, उसको कोई दूसरा खा जाता है । अहो ! इस संसार में जीवोंकी ऐसी ही दुर्दशा हो रही है । महा शक्तिशाली मृत्युरूप राक्षस इस समस्त जगत्को अपना घ्रास बनानेमें लगा हुआ है । अतः जब संसारकी ऐसी भयावह-भयकर स्थिति है, तो इस असारसंसारमें बुद्धिमानोंको आस्था करनी ही नहीं चाहिये । हां इस भयावह स्थितिका निवारक एक धर्म ही है । क्यों कि उसमें ही ऐसी कोई अपूर्व शक्ति समाई हुई है जो सकल उपद्रवोंको दूर कर देती है । इसलिये मैं उसी कल्पद्रुमोपम धर्मका सहारा क्यों न लूं । इस प्रकार विचार कर वह ज्यों ही गंगाके

અને સમળી એ સર્પને ખાઈ ગઈ. આં પરિસ્થિતિને જોઈને જયઘોષના મનમાં વિચાર થયો કે, જીઓ ! આ સંસારની કેવા પ્રકારની સ્થિતિ છે કે, એક એકને ખાવા માટે જ કટિબદ્ધ બની રહેલ છે. બલવાન દુર્બળાને ખાઈ જવા-માંજ આનંદ માને છે. પરંતું તેની રક્ષા કરવામાં નહીં. એ એકને ખાય છે તો કોઈ બીજી એને ખાઈ જશે. અહા ! આ સંસારમાં જીવોની આવી જ દુર્દશા થઈ રહી છે । મહા શક્તિશાળી મૃત્યુરૂપ રાક્ષસ આ સઘળા જગતને પોતાનો કોળીયો બનાવવાના કામમાં જ લાગી રહેલ છે. આથી સંસારની આવી ભયાવહ સ્થિતિ છે તો આવા સંસારમાં બુદ્ધિમાનોએ કદી પણ આસ્થા ન કરવી જોઈએ. આવી ભયાવહ સ્થિતિનું નિવારણ કરનાર એક માત્ર ધર્મજ છે. કેમકે, એનામાં કોઈ એવી અપાર શક્તિ સમાયેલી છે કે તે સકળ ઉપ-દ્રવોને દૂર કરી શકે છે આ કારણે હું એવા કલ્પદ્રુમોપમ ધર્મનો આશ્રય શા માટે ન શોધી લઉં ? આ પ્રકારનો વિચાર કરીને તે જ્યારે ગંગાના

साधूनां समीपे गत्वा तानभिवन्द्य समुपासांचक्रे । तत्र स तद्देशनया जिनधर्ममव-
गत्य तेषां सन्निधौ प्रव्रजितः । ततः स मुनिव्रतमनुपालयन् अप्रतिबद्धो भूत्वा शुवि-
विहारमकरोत् ॥ १ ॥

ततः किम् ? इत्याह—

मूलम्—इंदियग्गामं निग्गाही, मग्गगामी महामुणी ।

गामाणुगामं 'रीयंते, पत्तो वाणारसिं पुंरिं ॥ २ ॥

छाया—इन्द्रियग्रामनिग्राही, मार्गगामी महामुनिः ।

ग्रामानुग्रामं रीयमाणः, प्राप्तो वाराणसीं पुरीम् ॥ २॥

टीका—'इंदियग्गाम' इत्यादि—

इन्द्रियग्रामनिग्राही—इन्द्रियग्रामं=श्रोत्रादीन्द्रियसमूहं निगृह्णाति=तत्तदिन्द्रिय-
विषयेभ्यो व्यावर्त्तनेन नियमयतीति तथा, शब्दादिविषयेभ्यः श्रोत्रादीन्द्रिय-

पार गया कि उसको बद्ध सदोरक सुखवल्लिका वाले तथा मुनिके उपकरण
रूप रजोहरणादिकोंको धारण करनेवाले मुनि दिखलाई दिये ।
उनको देखकर वह शीघ्रही उनके पास जा पहुंचा । वहां पहुंचकर उसने
उनको वंदन किया और धर्म सुननेकी भावनासे उनकी सेवामें बैठ
गया । साधुओंने वहां उसको धर्म देशना सुनाई । उससे जिन धर्मका
परिज्ञान कर वह उनके पास दीक्षित हो गया । मुनिव्रतोंकी सम्यक्
आराधना करते हुए अप्रतिबद्ध विहारी होकर विचरने लगा ॥ १ ॥

फिर क्या ? सो कहते हैं—'इंदियग्गाम' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(इंदियग्गामनिग्गाहि—इन्द्रियग्रामनिग्राही) श्रोत्रादिक
इन्द्रियोंको अपने २ विषयभूत पदार्थोंको लोलुपतासे हटानेवाले अर्थात्

झिनारे पछोन्थे त्यारे सदोरकमुणवस्त्रिकावाणा अने मुनिना उपकरणरूप
रजोहरण आदिने धारण करेला अेवा अेक मुनि देखाया. मुनिने जेतां ज
अडपथी ते मुनिनी पासे जध पछोन्थे. नञ्जक जधने तेमने वंदन करीने
धर्म सांभणवानी भावनाथी तेमनी सेवामां जेसी जये. साधुआये त्यां तेने
धर्म देशना सांभणावी. आथी जैनधर्मनुं परिज्ञान करी ते जेमनी पासे
दीक्षित थध जये. मुनिव्रतानी सम्यक् आराधना करतां करतां ते अप्रतिबद्ध
विहारी थधने विचरवा लाग्या. ॥ १ ॥

पछी शुं ? ते कडेवामां आवे छे—“इंदियग्गाम” इत्यादि !

अन्वयार्थ—इंदियग्गामनिग्गाहि—इन्द्रियग्रामनिग्राही श्रोत्रादिक इन्द्रियेने
पोतपोताना विषयभूत पदार्थोंनी लोलुपताथी हटाववावाणा अर्थात्—अतेन्द्रिय

निवर्त्तकः, अत एव मार्गगामी=मुक्तिपथयायी स महामुनिर्जयघोषो ग्रामानुग्रामं
रीयमाणो=विहरन् वाराणसीं पुरीं प्राप्तः ॥ २ ॥

मूलम्—वाणारसीए बहियाँ, उज्जाणम्मि मणोरमे ।

फासुए सिज्जसंथारे, तैत्थ वासमुवागए ॥ ३ ॥

छाया—वाराणस्या बहिः, उद्याने मनोरमे ।

प्रासुके शय्यासंस्तारे, तत्र वासमुपागतः ॥ ३ ॥

टीका—‘वाणारसीए’ इत्यादि—

स जयघोषमहामुनिः, वाराणस्या नगर्या बहिः=बहिर्भागे, मनोरमे उद्याने—
तत्र=उद्यानमध्ये—प्रासुके=अचित्ते निरवधे एषणीये चेत्यर्थः, शय्यासंस्तारके=
तत्र-शय्या वसतिः, संस्तारकः—शिलापट्टादिकः, तयोः समाहारः, शय्यासंस्तार-
कं, तत्र वासमुपागतः निवासं कृतवान् इत्यर्थः ॥ ३ ॥

जितेन्द्रिय तथा (मग्नगामी-मार्गगामी) मुक्तिपथके गामी वे महामुनि
जयघोष (ग्रामानुग्रामं रीयन्ते-ग्रामानुग्रामं रीयमाणः) ग्रामानुग्राम विच-
रते हुए (वाणारसी पुरिं पत्तो-वाणारसीं पुरी प्राप्तः) वाणारसी
नगरीमें आये ॥ २ ॥

‘वाणारसीए’ इत्यादि—

अन्वयार्थ—वे मुनिराज (वाणारसीए बहिया-वाराणस्या बहिः)
वाणारसी नगरीके बाहर (मणोरमे उज्जाणम्मि-मनोरमे उद्याने)
मनोरम नामके उद्यानमें (फासुए सिज्जसंथारे-प्रासुके शय्यासंस्तारे)
जहां पर अचित्त-निरवध-एषणीय शय्या-वसति संस्तारक-शिलापट्ट
आदि हैं वहां (वासमुवागए-वासमुपागतः) उत्तरे ॥ ३ ॥

तथामग्नगामी-मार्गगामी मुक्ति पथना गामी ओवा ओ महामुनि जयघोष
ग्रामानुग्रामं-ग्रामानुग्रामं ग्रामानुग्राम विचरन् कर्त्तां कर्त्तां वाणारसी पुरिं पत्तो-
वाराणसी पुरीं प्राप्तः वाणारसी नगरीमां आब्या. ॥ २ ॥

“वाणारसीए” इत्यादि ।—

अन्वयार्थ—ते मुनिराज वाणारसीए बहिया-वाराणस्या बहिः वाणारसी
नगरीनी ओडार मणोरमे उज्जाणम्मि-मनोरमे उद्याने मनोरम नामना उद्यानमां
के ओ स्थण फासुए सिज्जसंथारे-प्रासुके शय्यासंस्तारे अचित्त-निरवध-एषणीय
शय्या-वसति संस्तारक-शिला-पट्ट आदिथी युक्त छे ते स्थणे वासमुवागए—
वासमुपागतः उत्तरा. ॥ ३ ॥

तदा च तस्यां पुरि यदभूत्तदुच्यते--

मूलम्--अहं तेणेव कालेणं, पुरीए तत्थ माहणे ।

विजयघोसेत्ति नामेणं, जण्णं जयइ वेयवी ॥ ४ ॥

छाया--अथ तस्मिन्नेव काले, पुर्यां तत्र ब्राह्मणः ।

विजयघोषेति नामा खलु, यज्ञं यजति वेदवित् ॥ ४ ॥

टीका--‘अहं’-इत्यादि--

अथेति वक्तव्यान्तरोपन्यासे । तस्मिन्नेव काले=जयघोषमुनिप्रमागमनकाल एव तत्र पुर्यां=वाराणस्यां नगर्यां वेदवित्=ऋग्वेदादि चतुर्वेदज्ञो विजयघोषेति नामा ब्राह्मणः खलु यज्ञं यजति=करोति । ‘णं’ शब्दो वाक्यालङ्कारे ॥ ४ ॥

मूलम्--अहं से तत्थ अणगारे, मासखखणपारणे ।

विजयघोसस्स जन्मि, भिक्खमट्ठा उवट्ठिण ॥ ५ ॥

छाया--अथ स तत्रानगारो, मासक्षपणपारणायाम् ।

विजयघोषस्य यज्ञे, भिक्षार्थमुपस्थितः ॥ ५ ॥

टीका--‘अहं’-इत्यादि--

अथ=वाराणसी नगरे समागमनानन्तरं स प्रसिद्धो जयघोषोऽनगारो मास-

‘अहं तेणेव’ इत्यादि--

अन्वयार्थ--(अहं-अथ) जब वे मुनिराज उस उद्यानमें उतरे (तेणेव कालेणं-तस्मिन्नेव काले) उसी समय (तत्थ पुरीए-तत्र पुर्याम्) उस वाराणसी नगरीमें (वेयवी-वेदवित्) ऋग्वेदादिक चारों वेदोंका ज्ञाता (विजयघोसेत्ति नामेणं-विजयघोषेति नामा) विजयघोष नामक (माहणे-ब्राह्मणः) ब्राह्मण (जण्णं जयइ-यज्ञं यजति) यज्ञ कर रहा था ॥ ४ ॥

‘अहं से’ इत्यादि--

अन्वयार्थ--(अहं-अथ) एक दिनकी बात है कि (से अणगारे-स

“अहं तेणेव” इत्यादि !--

अन्वयार्थ--अहं-अथ न्यारे ते मुनिराज ये उद्यानमां उतर्या. तेणेव कालेणं-तस्मिन्नेव काले ये सभये तत्थ पुरीए-तत्र पुर्याम् वाराणसी नगरीमां वेयवी-वेदवित् ऋग्वेद आदि चार वेदोना ज्ञाता विजयघोसेत्ति नामेणं-विजयघोष-इति नामा विजयघोष नामना माहणो-ब्राह्मणः ब्राह्मण जन्मं जयइ-यज्ञं यजति यज्ञ करी रहैल होता. ॥ ४ ॥

“अहं से”-इत्यादि !

अन्वयार्थ--अहं-अथ येक दिनसनी बात छे के, से अणगारे-स अनगारः

क्षपणपारणायां तत्र वाराणस्यां विजयघोषस्य यज्ञे भिक्षार्थम्, उपस्थितः-गतः ।
'भिक्षमदृष्ट्वा' इत्यत्रार्पणान्मकारागमः ॥ ५ ॥

तत्र यज्ञपाटके तस्मिन् मुनौ समागते स याजको यत्कृतवांस्तदुच्यते—
मूलम्-समुवद्वियं तर्हि संतं, जायगो पडिसेहए ।

नं हु दाहांमु ते भिक्खं, भिक्खू ! जायंहाहि अन्नंओ ॥६॥

छाया-समुपस्थितं तत्र सन्तं, याजकः प्रतिषेधति ।

न खलु दास्यामस्ते भिक्षां, भिक्षो याचस्व अन्यतः ॥६॥

टीका-‘समुवद्वियं’-इत्यादि-

तत्र-यज्ञपाटके भिक्षार्थं समुपस्थितं=समागतं सन्तं=सत्त्वगुणविशिष्टं तं जयघोष-
मुनिं याजको=विजयघोषः प्रतिषेधति=निवारयति । हे भिक्षो ! वयं ते=तुभ्यं खलु=
निश्चयेन भिक्षां न दास्यामः । अस्तत्त्वम्-अन्यतः=अन्यत्र भिक्षां याचस्व ॥ ६ ॥

अनगारः) वे जयघोष नामके महामुनिराज (मासक्खमणपरणे-मास
क्षपणपारणायाम्) मासक्षपणके पारणाके समय (तत्थ-तत्र) उस वाणा
रसी नगरीमें (विजयघोसस्स जन्नम्मि-विजयघोषस्य यज्ञे) विजयघोषके
यज्ञमें) भिक्षमदृष्ट्वा उवद्विए-भिक्षार्थं उपस्थितः) भिक्षाके निमित्त आकर
उपस्थित हुए ॥ ५ ॥

यज्ञपाडेमें मुनिके आने पर उस यज्ञ करनेवालेने क्या किया सो
कहते हैं-‘समुवद्वियं’ इत्यादि-

अन्वयार्थ-(तर्हि-तत्र) उस यज्ञशालामें (समुवद्वियं-समुपस्थितम्)
भिक्षाके लिये उपस्थित हुए (संतं-सन्तम्) उन सत्त्वगुणविशिष्ट जय-
घोष मुनिराजको (जायगो-याजकः) याजक विजयघोष ब्राह्मणने (पडि
सेहए-प्रतिषेधति) चले जानेके लिये कहा । और ऐसा कहा कि

नगरनी ञ्ढार उधानमां रडेला ओ जयघोष नामना भडा मुनिराज मासक्खमण
पारणे-मासक्षपणपारणायाम् मासक्षपणुना पारणुना समये तत्थ-तत्र ओ वाणारसी
नगरिमां विजयघोसस्स जन्नम्मि-विजयघोषस्य यज्ञे विजयघोषना यज्ञमां भिक्षमदृष्ट्वा
उवद्विए-भिक्षार्थं उपस्थितः भिक्षाना निमित्ते ञ्छं पडोन्था. ॥ ५ ॥

यज्ञना स्थणे मुनिना आववाथी ओ यज्ञ करवावाणाओ शुं कथुं ते कडे
छे-“ समुवद्वियं ”-इत्यादि !

अन्वयार्थ-भिक्षाना भाटे तर्हि-तत्र ओ यज्ञशालाभां समुवद्वियं-समुपस्थितम्
उपस्थित थयेला ओ संतं-सन्तम् सत्त्वगुणु विशिष्ट जयघोष मुनिराजने जायगो-
याचकः यज्ञना याजक विजयघोष ब्राह्मणे पडिसेहिए-प्रतिषेधति आद्या ञ्जानु

કુતો ન દાસ્યામિ ? इत्याह—

मूलम्—‘जे यं वेयविऊ विष्पा, जणमट्टा यं ‘जे दिर्या ।

जोइसंगविऊ जे यं, जे^१ यं धर्माण पारगां ॥७॥

छाया—ये च वेदविदो विप्राः, यज्ञार्थाश्च ये द्विजाः ।

ज्योतिषाङ्गविदो ये च, ये च धर्माणां पारगाः ॥ ७ ॥

टीका—‘ जे य ’—इत्यादि—

ये च वेदविदो वेदज्ञाः विप्राः सन्ति । ये च यज्ञार्थाः=यज्ञः अर्थः प्रयोजनं येषां ते तथा, यज्ञक्रिया परायणा द्विजाः=ये द्विवारं जायन्ते ते द्विजाः संस्कारापेक्षया द्वितीयजन्मवन्तः, उक्तं हि—मातुरग्रेऽधिजननं द्वितीयं मौञ्जिवन्धनात् ’ इति द्विजन्मानो ब्राह्मणाः सन्ति । ये च ज्योतिषाङ्गविदः=ज्योतिषं=वेदाङ्गं ज्योतिः शास्त्रम्, तदतिरिक्तानि अङ्गानि = शिक्षाकल्पव्याकरणनिरुक्तछन्दोरूपाणि पञ्च

(भिक्षू-भिक्षो) हे भिक्षो ! हम (ते-ते) तुमको (भिक्षुं न हु दाहामु भिक्षां न खलु दास्यामः) भिक्षा नहीं देंगे । तुम (अन्नओ-अन्यतः) दूसरी जगह जाकर (भिक्षुं जायाहि-भिक्षां याचस्व) भिक्षा मांगो ॥ ६ ॥

भिक्षा क्यों नहीं देंगे इसका कारण सूत्रकार बतलाते हैं—

‘ जे य ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जे य वेयविऊविष्पा—ये च वेदविदःविप्राः) जो वेदके ज्ञाता विप्रजन हैं (जे य जणमट्टा दिया—ये च यज्ञार्थाः द्विजा सन्ति) तथा जो यज्ञ क्रिया परायण द्विज हैं—संस्कारकी अपेक्षा द्वितीय जन्म संपन्न ब्राह्मण हैं तथा (जे जोइसंगविदो—ये ज्योतिषाङ्गविदः) जो ज्योतिषशास्त्र तथा तदतिरिक्त शिक्षा, कल्प, व्याकरण, निरुक्त एवं छन्दरूप पांच अंगो

કહીને કહ્યું કે. મિક્ષૂ-મિક્ષો હે ભિક્ષુ ! તે-તે તમેને મિક્ષુ ન હુ દાહામુ-ભિક્ષાં ન ખલુ દાસ્યામઃ ભિક્ષા નહીં આપીએ તમે અન્નઓ-અન્યતઃ બીજા સ્થળે જઈને મિક્ષુ જાયાહિ-ભિક્ષાં યાચસ્વ ભિક્ષા માંગો. ॥ ૬ ॥

ભિક્ષા શા માટે આપવાની ના કહી તેનું કારણ સૂત્રકાર બતાવે છે—
“જે ય ”—ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—જે ય વેય વિઠ વિષ્પા—યે ચ વેદવિદઃ વિપ્રઃ જે વેદના જ્ઞાતા વિપ્રજન છે, તથા જે ય જણમટ્ટા દિયા—યે ચ યજ્ઞાર્થઃ દ્વિજાઃ સન્તિ જે યજ્ઞ ક્રિયા પરાયણ દ્વિજ છે—સંસ્કારની અપેક્ષા દ્વિતીય જન્મ સંપન્ન બ્રાહ્મણ છે. તથા જે જોઈસંગવિદો—યે જ્યોતિષાંગવિદઃ જે જ્યોતિષશાસ્ત્ર તથા તદતિરિક્ત શિક્ષા કલ્પ, વ્યાકરણ, નિરુક્ત અને છંદરૂપ પાંચ અંગોના જ્ઞાતા બ્રાહ્મણ છે.

વિદન્તિ=જાનન્તિ યે તે તથા, બ્રાહ્મણાઃ સન્તિ । ય્યોતિઃ શાસ્ત્રસ્યાઙ્ઞાન્તર્ગતત્વેऽપિ
અદ્ભુતઃ પૃથગુપ્તાદાનં તસ્ય પ્રાધાન્યરૂપાપનાર્થમ્ । ચ=પુનઃ યે ધર્માર્ણાં=ધર્મશાસ્ત્રા-
ણામ્, ઉપલક્ષણત્વાત્-મીમાંસાન્યાયપુરાણાનાં વિદ્યાસ્થાનાનાં ચ પારગાઃ=પાર-
ગતાઃ સન્તિ, અર્થાચ્ચતુર્દશ વિદ્યાસ્થાનધારિણઃ સન્તિ । ચતુર્દશ વિદ્યાસ્થાનાનિ ચ-

‘પુરાણન્યાયમીમાંસા, ધર્મશાસ્ત્રાઙ્ઞમિશ્રિતાઃ ।

વેદાઃ સ્થાનાનિ વિદ્યાનાં, બુદ્ધાઃ પ્રાહુશ્ચતુર્દશ ॥ ઇતિ ॥ ”

અસ્યા ગાથાયા અગ્રિમગાથયા સહ સમ્બન્ધઃ ॥ ૭ ॥

તથા—

મૂલમ્—‘જે સમર્થા સમુદ્ધતું, પરં અપ્પાણમેવ યં ।

‘તેસિં અન્નમિદં દેયં, ભો ભિક્ષુ ! સર્વકામિયં ॥ ૮ ॥

છાયા— યે સમર્થાઃ સમુદ્ધતું, પરમાત્માનમેવ ચ ।

તેભ્યઃ અન્નમિદં દેયં, ભો ભિક્ષો ! સર્વકામિકમ્ ॥ ૮ ॥

ટીકા—‘જે સમર્થા’-ઇત્યાદિ ।

ભો ભિક્ષો ! એવંભૂતા યે બ્રાહ્મણાઃ પરમ્=અન્યમ્, આત્માનમેવ ચ=આત્માનમપિ
ચ સમુદ્ધતું=સંસારસાગરાત્ પારં કર્તુ સમર્થાઃ સન્તિ । તેભ્ય એવ બ્રાહ્મણેભ્યઃ
સર્વકામિકં કામ્યન્તે યે તે કામાઃ=રસાઃ, સર્વે ચ તે કામાઃ સર્વકામાઃ=મધુ-

કે જ્ઞાતા બ્રાહ્મણ હૈં, તથા (જે ય ધર્મમાગ પારગા-યે ચ ધર્માર્ણાં પારગાઃ)
જો ધર્મ શાસ્ત્રોંકે ઉપલક્ષણસે સમસ્ત ચૌદહ વિદ્યાઓંકે પારંગત બ્રાહ્મણહૈં ॥ ૭ ॥

તથા—‘જે’-ઇત્યાદિ—

અન્વયાર્થ—(ભો ભિક્ષુ-ભો ભિક્ષો) હે ભિક્ષો ! (જે પરં અપ્પાણં
સમુદ્ધતું સમર્થા-યે પરં આત્માનમ્ સમુદ્ધતું સમર્થાઃ) જો બ્રાહ્મણ દૂસ-
રોંકો એવં અપને આપકો હસ સંસારસાગરસે પાર કરાનેમેં સમર્થ હૈં
(તેસિં સર્વકામિયં હણં અન્નં દેયં-તેભ્યઃ સર્વકામિકં હદં અન્નં દેયમ્)

તથાજે યં ધર્મમાગ પારગા-યે ચ ધર્માર્ણાં પારગાઃ જે ધર્મશાસ્ત્રોના ઉપલક્ષણથી
સમસ્ત ચૌદ વિદ્યાઓના પારંગત બ્રાહ્મણ છે. ॥ ૭ ॥

તથા—“જે”-ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—ભો ભિક્ષુ-ભો ભિક્ષો હે ભિક્ષુ ! જે જં પરં અપ્પાણં સમુદ્ધતું
સમર્થા-યે પરં આત્માનમ્ સમુદ્ધતું સમર્થાઃ બ્રાહ્મણ બીજાઓને અને પોતાની
જાતને આ સંસાર સાગરથી પાર કરાવવામાં સમર્થ છે તેસિં સર્વકામિયં
હણં અન્નં દેયં-તેભ્યઃ સર્વકામિકં અન્નં દેયમ્ એ બ્રાહ્મણોના માટે જે આ વધુરસ

रामल्लवणकटुकषायतिक्तिरूपाः षड्रसास्ते सन्त्यस्मिन्निति सर्वकामिकं=षड्रसयुक्तम्
इदं=यज्ञीयमन्नं देयं भवति, न तु युष्मादृशेभ्यः ॥ ८ ॥

एवं तेनोक्तः स मुनिः कीदृशो जातः ? किं चाकरोत् ? तदुच्यते—
मूलम्—सो तत्थ एवं पडिसिद्धो, जायगेण महामुणी ।

न रुढो नवि तुढो, उत्तमद्वगवेसओ ॥ ९ ॥

छाया—स तत्र एवं प्रतिषिद्धो, याजकेन महामुनिः ।

नापि रुढो नापि तुष्टः, उत्तमार्थगवेषकः ॥ ९ ॥

टीका—‘सो तत्थ’—इत्यादि ।

तत्र यज्ञपाटके याजकेन तेन विजयघोषेण एवं=पूर्वोक्तप्रकारेण प्रतिषिद्धः,
उत्तमार्थ गवेषकः=मोक्षान्वेषी स महामुनिर्जयघोषो नापि रुढोऽभूत्, नापि च
तुष्टोऽभूत् । किन्तु समतामवलम्ब्य स्थितः ॥ ९ ॥

तथा—

मूलम्—नन्नद्वं पाणहेउं वा, नवि निव्वाहणाय वा ।

‘तेसिं विमोक्खणट्ठाए, इमं वयणमब्बवी ॥ १० ॥

उन ब्राह्मणोंके लिये ही यह षड्रससंपन्न यज्ञीय (यज्ञ प्रसंगमें बना हुआ)
अन्न देने योग्य होता है आप जैसोंके लिये नहीं ॥ ८ ॥

ऐसा कहने पर मुनिने क्या किया सो कहते हैं—‘सो तत्थ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(तत्थ-तत्र) उस यज्ञ पाटक पर (जायगेण एवं पडि-
सिद्धो-याजकेन एवं प्रतिषिद्धः) विजयघोष द्वारा इस प्रकारसे प्रतिषिद्ध
किये वे (उत्तमद्वगवेसओ महामुणी-उत्तमार्थगवेषकः महामुनिः)
मोक्षान्वेषी मुनिराज जयघोष (न रुढो नवि तुढो-नापि रुष्टः नापि तुष्टः)
न रुष्ट हुए और न तुष्ट ही हुए किन्तु समताभावमें ही बने रहे ॥ ९ ॥

संपन्न यज्ञीय अन्न आपवा योग्य होय छे आप जेवाने भाटे नही. ॥ ८ ॥

ओवुं कडेवाथी मुनिये शुं कथुं ते कडेवाभा आवे छे—“सो तत्थ”—इत्यादि

अन्वयार्थ—तत्थ-तत्र ओ यज्ञना पाटला उपर थेडेला जायगेण एणं पडि-
सिद्धो-याजकेन एवं प्रतिषिद्धः विजयघोष तरक्षी आ प्रकारथी प्रतिषिद्ध करायेला
ओवा ओ उत्तमद्वगवेसओ महामुणी - उत्तमार्थगवेषकः महामुनिः मोक्षान्वेषी
मुनिराज जयघोष न रुढो नवि तुढो-नापिरुष्टः नापितुष्टः न क्रोधित थया अथवा
न तो तुष्ट थया परंतु समताभावभय न् अपनी रह्या. ॥ ९ ॥

छाया—नान्नार्थं पानहेतुं वा, नापि निर्वाहणाय वा ।

तेषां विमोक्षणार्थाय, इदं वचनमब्रवीत् ॥ १० ॥

टीका—‘नन्नद्वं’-इत्यादि ।

स मुनिः न अन्नार्थम् न पानहेतुं वा, नापि निर्वाहणाय वस्त्रादिना स्वकालं यापयितुं वा, किन्तु तेषां=विजयघोषादीनां विमोक्षणार्थाय=मुक्त्यर्थम् इदं वक्ष्यमाणं वचनम् अब्रवीत्=उक्तवान् ॥ १० ॥

मुनिर्यदुक्तं वास्तदुच्यते—

मूलम्—न वि जानासि वेयमुहं, न वि जण्णाणं जं मुहं ।

नक्खत्ताणं मुहं जं चं, जं चं धर्माणं वां मुहं ॥ ११ ॥

छाया—नापि जानासि वेदमुखं, नापि यज्ञानां यन्मुखम् ।

नक्षत्राणां मुखं यच्च, यच्च धर्माणां वा मुखम् ॥ ११ ॥

टीका—‘न वि’-इत्यादि ।

भो ब्राह्मण ! त्वं वेदमुखं=वेदानां यन्मुखमिव तद् वेदमुखम्-वेदेषु प्राधान्येन यदुपात्तं तत्-नापि=नैव जानासि=वेत्सि । अपि च यज्ञानां यत् मुखम्=

तथा—‘नन्नद्वं’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—उन मुनिराजने (नन्नद्वं पाणहेतुं वा न वि निर्वाहणाय वा—न अन्नार्थम् पानहेतुं वा नापि निर्वाहणाय वा “किन्तु” तेसिं विमोक्खणट्ठाए इमं वयणमव्ववी-तेषां विमोक्षणार्थम् इदं वचनमब्रवीत्) न आहार पानीके निमित्त कुछ कहा और न वस्त्रादिक द्वारा अपने निर्वाहके निमित्त ही कुछ कहा किन्तु उन विजयघोषादिककी विमुक्तिके निमित्त इस प्रकार वक्ष्यमाण वचन कहे ॥ १० ॥

अब मुनिने जो कहा सो कहते हैं—‘न वि’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—भो ब्राह्मण ! तुम (वेय मुहं न वि जानासि-वेदमुखं नापि जानासि) वेदोंमें प्रधानतासे जो कहा गया है उसे नहीं जानते

तथा—“नन्नद्वं” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—ये मुनिराजे नन्नद्वं पाणहेतुं वा न वि निर्वाहणाय वा तेसिं विमोक्खणट्ठाए इमं वयणमव्ववी-न अन्नार्थं पानहेतुं वा नापि निर्वाहणाय वा तेषां विमोक्षणार्थम् इदं वचनमब्रवीत् न आहार पाणी भाटे कांछं कहुं के, न वस्त्रादिक भाटे के पोताना निर्वाह भाटे कांछं कहु परंतु ते विजयघोष आदिनी मुक्ति भाटे आ प्रकारनां वक्ष्यमाण वचन कछां ॥ १० ॥

इवे मुनिजे ने कहुं ते कडेवाभां आवे छे—“न वि” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—हे ब्राह्मण ! तमे वेदमुहं न विजानासि-वेदमुखं नापि जानासि वेदोंमें प्रधानताथी ने कडेवाभां आवेल छे तेने तमे ज्ञातता नथी न वि जज्जणजं

ઉપાયો ભવતિ, તદપિ ન જાનાસિ । યચ્ચ નક્ષત્રાણાં=જ્યોતિષશાસ્ત્રોક્તતારાણાં
મુખં=નક્ષત્રેષુ યત્ પ્રધાનં ભવતિ તદપિ ન જાનાસિ । વા=પુનઃ યચ્ચ ધર્માણાં
મુખમ્=ઉપાયોઽસ્તિ, તત્ત્વોઽપિ ન જાનાસિ । એતેન તસ્ય વેદયજ્ઞનક્ષત્રધર્માણામન-
ભિજ્ઞત્વં સૂચિતમ્ ॥ ૧૧ ॥

इत्थं तस्य वेदाद्यनभिज्ञत्वमभिधाय सम्प्रति तस्यैव पात्रानभिज्ञतामाह—
मूलम्—‘जे समर्था समुद्धर्तुं, परं अप्पाणमेव यं ।

नं ते तुमं वियाणासि, अह जाणासि ’तो भण ! ॥१२॥

છાયા—યે સમર્થાઃ સમુદ્ધર્તુ, પરમ્ આત્માનમેવ ચ ।

न तान् त्वं विजानासि, अथ जानासि ततो भण ! ॥. १२ ॥

टीका—‘ जे समर्था ’ इत्यादि ।

ये च परम्=अन्यम् आत्मानमेव=आत्मानमपि समुद्धर्तुं=तारयितुं समर्थाः
सन्ति । तान् त्वं न विजानासि । अथ=चेद् जानासि ततः=तर्हि तान् भण=कथय ।
आक्षेपाभिधानमिदम् ॥१२॥

હો (ન વિ જન્નાણ જં મુહં જાણસિ—નાપિ યજ્ઞાનાં યન્મુખં જાનાસિ)
તથા યજ્ઞોંકા જો મુખ-ઉપાય હૈ ઉસકો ભી નહીં જાનતે હો હસી તરહ
(જં નક્ષત્રાણમુહં જં ચ ધર્માણમુહં ન જાણસિ—યત્ નક્ષત્રાણાં મુખમ્ યચ્ચ
ધર્માણાં મુખં “તદપિ” ન જાનાસિ) જ્યોતિષશાસ્ત્રોક્ત તારાઓંમેં જો મુખ-પ્રધાન
હોતા હૈ એવં ધર્મોંકા જો ઉપાય હૈ ઉસકો ભી તુમ નહીં જાનતે હો ॥૧૧॥

इस प्रकार उसकी वेदानभिज्ञता (वेदको न जानना) प्रकट करके
अब पात्रानभिज्ञता (पात्रको न जानना) प्रकट करते हैं—‘ जे ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—भो ब्राह्मण (जे परं अप्पाणमेव समुद्धर्तुं समर्था तुमं ते
न वियाणासि अहजाणासि तओ भण—ये परं आत्मानमेव समुद्धर्तुं

મુહં જાણસિ—નાપિ યજ્ઞાનાં યન્મુખં નાપિ જાનાસિ તથા યજ્ઞોંકા જે ઉપાય છે તેને પણ
તમે જાણતા નથી. આજ રીતે જં નક્ષત્રાણમુહં જં ચ ધર્માણમુહં—યત્ નક્ષત્રાણાં
મુખં યચ્ચ ધર્માણાં મુખમ્ જ્યોતિષશાસ્ત્રોક્ત તારાઓમાં જે પ્રધાન હોય છે અને
ધર્મનો જે ઉપાય છે ન જાણાસિ—ન જાનાસિ એને પણ તમે જાણતા નથી. ॥૧૧॥

આ પ્રમાણે એમની વેદોની અજ્ઞાનતા પ્રગટ કરીને હવે પાત્ર અભિ-
જ્ઞતા પ્રગટ કરવામાં આવે છે.—“ જે ” ઇત્યાદિ !

अन्वयार्थ—हे ब्राह्मण ! जे परं अप्पाणमेव समुद्धर्तुं समर्था तुमं ते न
वियाणासि अह जाणासि तओ भण—ये परं आत्मानमेव समुद्धर्तुं क्षमाः त्वं तान् न वि-

एवं मुनिनाऽऽक्षिप्तः स विजयघोषो यत्कृतवांस्तदुच्यते—

मूलम्—तस्सकखेव पमुक्खं च, अचयंतो तहिं दिओ ।

सपरिसो पंजली होउं, पुच्छई तं महामुणिं ॥१३॥

छाया—तस्याक्षेपप्रमोक्षं च, अशक्नुवन् तत्र द्विजः ।

सपरिषत् प्राञ्जलिभूत्वा, पृच्छति तं महामुनिम् ॥१३॥

टीका—‘ तस्स ’ इत्यादि—

तत्र=तस्मिन् यज्ञे तस्य महामुनेः आक्षेपप्रमोक्षम्—आक्षेपस्य=प्रश्नस्य प्रमोक्षं
=प्रत्युत्तरं दातुं च अशक्नुवन्=असमर्थः सन् स द्विजः=विजयघोषब्राह्मणः सप-
रिषत्=ऋत्विगादिभिः सह प्राञ्जलिभूत्वा=अञ्जलिपुटं संयोज्य तं महामुनिं=
जयघोषं पृच्छति ॥१३॥

क्षमाः त्वं तान् न विजानासि अथ जाणासि ततो भण) जो दूसराको
तथा अपने आपको भी इस संसारसागरसे पार करानेमें समर्थ हैं, तुम
उनको नहीं जानते हो । यदि जानते हो तो कहो ॥ १२ ॥

मुनिराज का इस साक्षेप कथन सुनकर विजयघोषने क्या कहा वह
सूत्रकार कहते हैं—‘ तस्स ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(तहिं—तत्र) उस यज्ञशालामें (तस्सकखेव पमुक्खं
अचयंतो दिओ सपरिसा पंजलिः पुच्छा—तस्याक्षेपप्रमोक्षं अशक्नुवन्
द्विजः सपरिषत् प्राञ्जलिः भूत्वा तं महामुनिं पृच्छति) उन महामुनिराजके
आक्षेपका प्रत्युत्तर देनेमें असमर्थ हुए विजयघोष ब्राह्मणने ऋत्विग्-
(हवन करानेवाले) आदिकों के साथ हाथ जोड़कर मुनिराजसे पूछा ॥१३॥

जानासि अथ जाणासि ततो भण जे भीलओनी तथा पोते पोतानी जतने पण
आ संसार सागरथी पार करवाभां समर्थ छे जेने तसे जणुता नथी जे
जणुता हो तो छोड़ो ॥ १२ ॥

मुनिराजनुं आ प्रकारनुं अपेक्षावाणुं कथन सांखणीने विजयघोषे शु
कहुं ते सूत्रकार छोड़ छे—“ तस्स ” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—तहिं—तत्र जे यज्ञशालाभां तस्सकखेवपमुक्खं अचयंतो दिओ
से परिसा पंजलिं होऊं तं महामुणिं पुच्छ—तस्याक्षेपप्रमोक्षं अशक्नुवन् द्विजः
सपरिषत् प्राञ्जलिः भूत्वा तं महामुनिं पृच्छति जे महामुनिराजना आक्षेपने।
प्रत्युत्तर देवाभा असमर्थ जनेला विजयघोष ब्राह्मण जवन करवाभां साथ
आपनारा वगेरे सहित हाथ जोडीने मुनिराजने पूछुं ॥ १३ ॥

વિજયઘોષો યત્પૃષ્ટવાંસ્તદુચ્યતે—

મૂલમ્—વેયાણં ચ મુંહં બ્રૂહિ, બ્રૂહિ જન્નાણં જં મુંહં ।

નક્ષત્રાણં મુંહં બ્રૂહિ, બ્રૂહિ ધર્માણં વાં મુંહં ॥૧૪॥

‘જે સમત્થા સમુદ્ધત્તું, પરં અપ્પાણમેવ યં ।

એયં મે સંશયં સંઘં, સાહુ ! કેહય પુચ્છિંઓ ॥ ૧૫ ॥

છાયાં—વેદાનાં ચ મુખં બ્રૂહિ, બ્રૂહિ યજ્ઞાનાં ચ યન્મુખમ્ ।

નક્ષત્રાણાં મુખં બ્રૂહિ, બ્રૂહિ ધર્માણાં વા મુખમ્ ॥૧૪॥

યે સમર્થાઃ સમુદ્ધત્તું, પરમ્ આત્માનમેવ ચ ।

એતં મે સંશયં સર્વં, સાધો ! કથય પૃષ્ઠઃ ॥૧૫॥

ટીકા—‘વેયાણં ચ’ इत्यादि—

હે મુને ! વેદાનાં ચ મુખમ્—વેદેષુ યત્ પ્રાધાન્યેનોપાત્તં તદ્ મે બ્રૂહિ, इति પ્રથમઃ પ્રશ્નઃ, । તંથા—યજ્ઞાનાં યન્મુખં—ઉપાયસ્તદ્ બ્રૂહિ, इति દ્વિતીય પ્રશ્નઃ । વા= પુનઃ નક્ષત્રાણાં યન્મુખમ્=નક્ષત્રેષુ યત્પ્રધાનં તદ્ બ્રૂહિ, इति તૃતીયઃ પ્રશ્નઃ । ધર્માણાં ચ યન્મુખમ્=ઉપાયસ્તદપિ બ્રૂહિ, इति ચતુર્થઃ પ્રશ્નઃ । તંથા—યે ચ પરમ્ આત્માનં

વિજયઘોષને જો પૂછા સો દો ગાથાઓં સે કહતે હૈં—‘વેયાણં’ इत्यादि । ‘જે સમત્થા’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—હે મુને ! (વેયાણં ચ મુંહં જં જન્નાણમુંહં બ્રૂહિ—વેદાનાં ચ મુખં યત્ યજ્ઞાનાં મુખં તત્ બ્રૂહિ) વેદોંમેં જો પ્રધાનતામેં કહા ગયા હૈ વંહં આપ હમકો કહે, તંથા જો યજ્ઞોં કો ઉપાય હૈ વંહં ભી આપ હમકોં કહેં ? (નક્ષત્રાણં મુંહં બ્રૂહિ ધર્માણમુંહં બ્રૂહિ—નક્ષત્રાણાં મુખં બ્રૂહિ, ધર્માણાં મુખં બ્રૂહિ) હસી તરંહ નક્ષત્રોંમેં જો પ્રધાન હૈ ઓર ધર્મોંકા જો ઉપાય હૈ વંહં આપ હમકો કહેં । (જે પરં અપ્પાણમેવ સમુદ્ધત્તું સમત્થા

વિજયઘોષે જે પૂછયું તે જે ગાથાઓથી કહેવામાં આવે છે—

“વેયાણં”—इत्यादि । “જે સમત્થા”—इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—હે મુનિ ! વેયાણં ચ મુંહં જં જન્નાણ મુંહં બ્રૂહિ—વેદાનાં ચ મુખં યત્ યજ્ઞાનાં મુખં તત્ બ્રૂહિ વેદોમાં જે પ્રધાનતાથી કહેવાયેલ છે તે આપ અમને કહેો. તંથા જે યજ્ઞોનો ઉપાય છે તે પણ આપ અમોને કહેો. નક્ષત્રાણમુંહં બ્રૂહિ ધર્માણમુંહં બ્રૂહિ—નક્ષત્રાણાં મુખં બ્રૂહિ ધર્માણાં મુખં બ્રૂહિ આજ રીતે નક્ષત્રમાં જે પ્રધાન છે અને ધર્મનો જે ઉપાય છે તે આપ અમોને કહેો. તંથા જે પરં

ચ સમુદ્વર્તુ સમર્થાસ્તાનપિ ब्रूहि, इति पञ्चमः प्रश्नः । हे साधो ! हे संयत ! मया पृष्टः=जिज्ञासितस्त्वं मे=मम एतं=पूर्वोक्तं सर्वं संशयं-संशयेते=संशययुक्तं भवति मनोऽस्मिन्निति संशयो वेद मुखादिस्तम्-संशयविषयं वेदमुखादिकं कथय=ब्रूहि ॥ १४ ॥ १५ ॥

एवं पृष्टो मुनिराह—

मूलम्—अग्निहोत्तमुहा वेय्या, जण्णद्धी वेयसां सुहं ।

नक्खत्ताणं सुહं चંદો, धર્माणं કાશ્વપો સુહમ્ ॥૧૬॥

છાયા—અગ્નિહોત્રમુખા વેદાઃ, યજ્ઞાર્થી વેદસાં મુખમ્ ।

નક્ષત્રાણાં મુખં ચન્દ્રો, ધર્માણાં કાશ્યપો મુખમ્ ॥ ૧૬ ॥

ટીકા—‘ અગ્નિહોત્તમુહા ’—ઇત્યાદિ ।

हे विजयघोषः ! वेदाः=ऋग्वेदादयः अग्निहोत्रमुखाः=अग्निहोत्रं मुखं=प्रधानं यत्र ते तथा सन्ति । इहाग्निहोत्रशब्देन भावाग्निहोत्रं गृह्यते । द्रव्याग्निहोत्रस्य ते ब्रूहि साहू पुच्छिओमे एवं सत्त्वं कह्य-ये परं आत्मानमेव समुद्वर्तु समर्थाः तान् अपि ब्रूहि साधो पृष्टः मे एतं सर्वं संशयं कथय) जो पर को एवं अपने आपको भी पार करनेमें समर्थ हैं उनको कहें । हे संयत ! इस प्रकार पूछे गये आप मेरे इस सब संशयको दूर करें । अर्थात् संशय ज्ञानके विषयभूत जो वेदमुखादिकहैं उनको आप हमको अच्छी तरहसे समझावें ॥ १४ ॥ १५ ॥

ऐसे पूछे जानेपर मुनि कहते हैं—‘ अग्निहोत्तमुहा ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—विजयघोषकी इस प्रकार जिज्ञासा समझकर मुनिराजने उससे कहा हे विजयघोष ! (वेद्या-वेदाः) जो ऋग्वेदादिक हैं वे (अग्निहोत्तमुहा-अग्निहोत्रमुखा) अग्निहोत्र है प्रधान जिनमें ऐसे हैं । अग्नि

अप्पाणમેવસમુદ્વર્તુ સમર્થા તે બ્રૂહિ સાહૂ પુચ્છિઓ મે એવં સત્ત્વં કહ્ય-યે પરં આત્માનમેવ સમુદ્વર્તુ સમર્થા; તાન્ અપિ બ્રૂહિ સાધો પૃષ્ઠઃ મે એતં સર્વં સંશયં કથય જે બીજાને તથા પોતાને પાર કરવા-કરાવવામાં સમર્થ છે એ પશુ અમાને કહેા. હે સંયત ! આ પ્રકારથી પૂછાયેલા મારા આ સંશયને આપ દૂર કરો. અર્થાત્-સંશય જ્ઞાનના વિષયભૂત જે વેદ મુખાદિક છે તેને આપ સારી રીતે સમજાવો. ॥ ૧૪ ॥ ૧૫ ॥

આ પ્રમાણે પૂછવામાં આવતાં મુનિ કહે છે—“ અગ્નિ હોત્તમુહા ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—વિજયઘોષની આ પ્રકારની જિજ્ઞાસાને જોઈને મુનિરાજે એને કહ્યું કે, હે વિજયઘોષ ! વેદ્યા-વેદા જે ઋગ્વેદાદિક છે તે અગ્નિહોત્તમુહા-અગ્નિહોત્રમુખા અગ્નિહોત્ર જેમાં પ્રધાન રૂપથી છે. તેવા હોય છે. અગ્નિ-

ષટ્કાય જીવોપમર્દકતયા મોક્ષાર્થિનામનુપાદેયત્વાત્ । તથા-યજ્ઞાર્થી-યજ્ઞઃ=પ્રસ્તા-
વાદ્ ભાવયજ્ઞસ્તદર્થી-સંયમારાધકો મુમુક્ષુઃ, વેદસાં=યજ્ઞાનાં મુખં=કારણમ્ ।
યજ્ઞાર્થીનિ સદ્ભાવ એવ યજ્ઞાઃ પ્રવર્તન્તે ઇતિ યજ્ઞાર્થી યજ્ઞાનાં મુખત્વેનોક્તઃ । ‘વેદસ્’
શબ્દો યજ્ઞપર્યાયઃ । તદુક્તમ્-નિઘન્ટૌ-‘અધ્વરો વેપો વેપો મર્ચો વેદા વિતથઃ’
ઇત્યાદિ । વેદેન હેતુભૂતેન અશુભાનિ કર્માણિ અસ્યતિ=ક્ષિપતીતિ વેદાઃ । ઇતિ
‘વેદસ્’ શબ્દસ્ય નિરુક્તિઃ । તથા-ચન્દ્રો નક્ષત્રાણાં=મુખં પ્રધાનં, ચન્દ્રસ્ય તદધિ-
પતિત્વાત્ । કાશ્યપઃ=યુગાદિદેવો ભગવાન્ ઋષભઃ । ધર્માણાં મુખં=કારણમ્, તસ્યૈવ
પ્રથમતો ધર્મપ્રરૂપકત્વાત્ । નાભિસુતેન મરુદેવ્યા નન્દનેન મહાદેવેન ઋષભેણ
મોક્ષધર્મઃ પ્રરૂપિતઃ, જિજ્ઞાસુના શ્રી મહાગવતાદૌ દ્રષ્ટવ્યમ્ ॥ ૧૬ ॥

હોત્ર શબ્દસે યહાં ભાવાગ્નિહોત્રકા ગ્રહણ કરના ચાહિયે, કયોંકિ દ્રવ્યાગ્નિ
હોત્ર ષટ્કાયકે જીવોંકા ઉપમર્દક હોનેકે કારણ મોક્ષાર્થી દ્વારા અનુપાદેય
(ગ્રહણકરનેકે અયોગ્ય)કહા ગયા હૈ । (જળ્ણટ્ટા વેયસાં મુહં-યજ્ઞાર્થી વેદસાં મુખમ્)
તથા ભાવયજ્ઞકા જો અર્થી હૈ-સંયમકા આરાધક જો મોક્ષાભિલાષી
મુનિ હૈં વહ વેદોંકા કારણ હૈ । કયોંકિ યજ્ઞાર્થીકે સદ્ભાવસેં હી યજ્ઞોંકી
પ્રવૃત્તિ હોતી હૈ । હસ લિયે યજ્ઞાર્થી મુનિ યજ્ઞોંકા મુખરૂપસે કહા ગયા હૈ ।
તથા (નક્ષત્રાણં મુહં ચંદો-નક્ષત્રાણાં મુખં ચન્દ્રઃ) નક્ષત્રોંમેં પ્રધાનચન્દ્ર
હૈ । કયોંકિ વહ ઉનકા અધિપતિ હૈં । (કાસવો ધર્માણં મુહં-કાશ્યપઃ
ધર્માણાં મુખમ્) યુગાદિ દેવ ભગવાન્ ઋષભ પ્રભુ ધર્મોંકે પ્રધાન હૈં ।
કયોંકિ યે પ્રથમતઃ ધર્મકે પ્રરૂપક હુએ હૈં । શાસ્ત્રોંકા એસા કથન હૈ કિ
નાભિરાજકે નંદન મરુદેવીકે પુત્ર મહાદેવ-ઋષભદેવ ભગવાને મોક્ષ

હોત્ર શબ્દથી અહિં ભાવાગ્નિહોત્રનું ગ્રહણ કરવું જોઈએ. કેમકે દ્રવ્યાગ્નિહોત્ર
ષટ્કાયના જીવોને ઉપમર્દક હોવાના કારણે મોક્ષાર્થી આત્માઓ દ્વારા અનુપાદેય
કહેવામાં આવેલ છે. જળ્ણટ્ટા વેયસાં મુહં-યજ્ઞાર્થી વેદસાં મુખમ્ તથા ભાવયજ્ઞના
જે અર્થી છે.—સંયમના આરાધક જે મોક્ષાભિલાષી મુનિ છે. તે વેદોનું
કારણ છે. કેમકે, યજ્ઞાર્થીના સદ્ભાવમાં જ યજ્ઞોની પ્રવૃત્તિ થાય છે. આ કારણે
યજ્ઞાર્થી મુનિ યજ્ઞોનું મુખ કહેવામાં આવેલ છે તથા નક્ષત્રાણમુહં ચંદો-નક્ષત્રાણાં
મુખં ચન્દ્રઃ નક્ષત્રોમાં પ્રધાન ચંદ્ર છે કેમકે, તે એનો અધિપતિ છે. કાસવો
ધર્માણં મુહં-કાશ્યપઃ ધર્માણાં મુખં યુગાદિ દેવ ભગવાન ઋષભ પ્રભુ ધર્મોના
પ્રધાન છે. કેમકે, તેઓ પહેલાજ ધર્મના પ્રરૂપક થયા છે. શાસ્ત્રોનું એ કહે-
વાનું છે કે, નાભિરાજના નંદન મરુદેવીના પુત્ર મહાદેવ ઋષભદેવ ભગવાને

કાશ્યપસ્યૈવ મહાત્મ્યપ્રકાશનેન ધર્મમુલત્વં સમર્થયતિ—
મૂલમ્—જહાં ચંદં ગૈહાર્દયા, ચિદ્વંતિ પંજલીઝડા ।

વંદમાણો નમસંતા, ઉત્તમં મળહારિણો ॥ ૧૭ ॥

છાયા—યથા ચન્દ્રં ગ્રહાદિકાઃ, તિષ્ઠન્તિ પ્રાજ્જલિકૃતાઃ

વન્દમાનાઃ નમસ્યન્તઃ, ઉત્તમં મનોહારિણઃ ॥ ૧૭ ॥

ટીકા—‘જહા’—ઇત્યાદિ ।

યથા ગ્રહાદિકાઃ પ્રાજ્જલિકૃતાઃ=સમ્પુદિતકરાઃ વન્દમાનાઃ=સ્તુવન્તો નમસ્યન્તઃ=પ્રણમન્તઃ ઉત્તમમ્=ઉત્કૃષ્ટતમં--પ્રધાનં યથા સ્યાત્તથા મનોહારિણઃ=અતિવિનીતતયા ચિત્તાર્કર્ષકારિણસ્તિષ્ઠન્તિ, તથૈવ ભગવન્તમ્ ઋષભં દેવેન્દ્રમુખ્યા વન્દમાના નમસ્યન્તસ્તિષ્ઠન્તીતિ ભાવઃ ॥ ૧૭ ॥

ઇત્યં પ્રશ્નચતુષ્ટયસ્યોત્તરં દત્વા સ્વપરોદ્ધરણસમર્થઃ કોઽસ્તીતિ પશ્ચમં પ્રશ્નમુત્તરયિતુમાહ
મૂલમ્—અજાણગાં જળ્ણવાઈ, વિજ્ઞા સાહળસંપંયા ।

ગૂઢા સજ્ઞાયતવસા, ભાસચ્છન્ના ઇવર્ગિણો ॥૧૮॥

ધર્મકી પ્રરૂપણા કી હૈ । યહ બાત ભાગવત પુરાણમેં ભી પંચમસ્કંધકે ૨ સે ૬ અધ્યાયમેં વર્ણિત હૈ ॥ ૧૬ ॥

સૂત્રકાર ઇસી બાતકા પુનઃ સમર્થન કરતે હૈ—‘જહા’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(જહા-યથા) જૈસે (ચંદં-ચન્દ્રમ્) ચન્દ્રમાકો (ગૈહાર્દયા-ગ્રહાદિકાઃ) સમસ્ત ગ્રહાદિક (પંજલિઝડા-પ્રાજ્જલિકૃતાઃ) હાથ જોડકર (વંદમાણા-વન્દમાનાઃ) સ્તુતિ કરતે હુએ (નમસંતા-નમસ્યન્તઃ) તથા નમન કરતે હુએ (ઉત્તમં-ઉત્તમમ્) ઉત્તમરીતિ પૂર્વક (મળહારિણો ચિદ્વંતિ-મનોહારિણઃ તિષ્ઠન્તિ) જનમનહારી બનતે હૈં ડસી પ્રકાર ઋષભ દેવકો દેવેન્દ્ર મુખ્ય ભી વન્દના એવં નમસ્કાર કર જનમનહારી બનતે હૈં ॥૧૭॥

મોક્ષ ધર્મની પ્રરૂપણા કરી છે. આ વાત ભાગવત પુરાણમાં પણ પાંચમા સ્કંધના ૨ થી ૬ અધ્યાયમાં વર્ણવવામાં આવેલ છે. ॥ ૧૬ ॥

સૂત્રકાર આજ વાતનું ફરીથી સમર્થન કરે છે—“જહા” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—જહા-યથા જેમ ચંદ-ચન્દ્રમ્ ચંદ્રમાને ગૈહાર્દયા-ગ્રહાદિકાઃ સમસ્ત ગ્રહાદિક પંજલિઝડા-પ્રાજ્જલિકૃતા હાથ બેડીને વંદમાણા-વન્દમાના સ્તુતિ કરીને તથા નમસંતા-નમસ્યન્તઃ નમન કરીને ઉત્તમં-ઉત્તમમ્ ઉત્તમ રીતી પૂર્વક મળહારિણો ચિદ્વંતિ-મનોહારિણઃ તિષ્ઠન્તિ જનમનહારી બને છે. એજ પ્રમાણે ઋષભદેવને દેવેન્દ્ર મુખ્ય પણ વંદના અને નમસ્કાર કરી જનમનહારી બને છે. ॥ ૧૭ ॥

છાયા--અજ્ઞાનકા યજ્ઞવાદિનઃ, વિદ્યા બ્રાહ્મણસંપદઃ ।

ગૂઢાઃ સ્વાધ્યાયતપસા, ભસ્મચ્છન્ના ઇવાગ્નયઃ ॥૧૮॥

ટીકા--‘ અજાણગા ’-ઇત્યાદિ ।

હે વિજયઘોષ ! તવ દાનપાત્રત્વેનાભિમતા યે યજ્ઞવાદિનસ્તે બ્રાહ્મણસંપદઃ= બ્રાહ્મણાનાં સંપત્તિરૂપા યા વિદ્યાઃ=વેદસારભૂતા આરણ્યક બ્રહ્માણ્ડપુરાણાદિધર્મ-શાસ્ત્રરૂપાસ્તાસાં વિષયે અજ્ઞાનકાઃ=જ્ઞાનરહિતાઃ સન્તિ । વસ્તુવસ્તુ બ્રાહ્મણાનાં વેદસારભૂતા વિદ્યા એવ સંપદઃ । તદ્વિજ્ઞત્વે ચ કથમેતે બૃહદારણ્યકોક્તદશવિધ-ધર્મવેદનોઽપિ દ્રવ્યયાગં કુર્યુઃ ? અતો નાસ્તિ તેષાં વિદ્યાવેતૃત્વમ્ । કિંચ-સ્વાધ્યાય-તપસા=વેદાધ્યયનોપવાસાદિના ગૂઢાઃ=વહ્નિઃ સંવરયુક્તા અપિ ભસ્મચ્છન્નાઃ=ભસ્મા-

હસ પ્રકાર ચારોં પ્રશ્નોંકા ઉત્તર દે કર ‘ સ્વપરકા ઉદ્ધાર કરનેમેં કૌન સમર્થ હૈ ’ સો મુનિરાજ કહતે હૈ--‘ અજાણગા ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ-હે વિજયઘોષ ! તુમ જિનકો દાનકા પાત્ર માનતે હો એસે વે (જણવાઈ-યજ્ઞવાદિનઃ) યજ્ઞવાદીજન (માહ્મણસંપદા વિજ્ઞા અજાણકા-બ્રાહ્મણસંપદઃ વિદ્યાઃ અજ્ઞાનકાઃ) બ્રાહ્મણોંકી સંપત્તિસ્વરૂપ આરણ્યક પુરાણ બ્રહ્માણ્ડપુરાણ આદિ ધર્મશાસ્ત્રકે વિષયમેં જ્ઞાનરહિત હૈ । વાસ્તવમેં બ્રાહ્મણ તો વે હી હૈ જિનકી વેદસારભૂત વિદ્યા હી સંપત્તિ હૈ । યદિ યે બૃહદારણ્યોક્ત દશવિધ ધર્મકે વેદી હોતે ફિર દ્રવ્યયજ્ઞકો કૈસે કરતે હૈ । હસસે હસ દ્રવ્યયજ્ઞકે કરનેસે યહી જ્ઞાત હોતા હૈ કિ હનમેં વિદ્યાવેતૃત્વ નહીં હૈ । તથા યે યદપિ (સજ્જાયતવસા ગૂઢા-સ્વાધ્યાયતપસા ગૂઢાઃ) વેદાધ્યયનરૂપ સ્વાધ્યાય એવં ઉપવાસ આદિરૂપ તપસે યુક્ત હોતે હૈ તૌ મી યે (ભસ્મચ્છન્ના અગ્નિણો ઇવ સંતિ-ભસ્મચ્છન્ના અગ્નયઃ ઇવ સંતિ)

આ પ્રમાણે આર્ય પ્રશ્નોના ઉત્તર આપીને સ્વ અને પરનો ઉદ્ધાર કરવામાં કેાણુ સમર્થ છે તે મુનિરાજ બતાવે છે--“ અજાણગા ”-ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ-હે વિજયઘોષ ! તમે જેને દાનને પાત્ર માનો છો તેવા એ જણવાઈ-યજ્ઞવાદિનઃ યજ્ઞવાદીજન માહ્મણસંપદા વિજ્ઞા અજાણકા-બ્રાહ્મણસંપદઃ વિદ્યા અજ્ઞાનકાઃ બ્રાહ્મણોની સંપત્તિ સ્વરૂપ આરણ્યક પુરાણ, બ્રહ્માંડ પુરાણ, આદિ ધર્મ-શાસ્ત્રના વિષયમાં જ્ઞાનરહિત છે. વાસ્તવમાં બ્રાહ્મણ તો એજ છે જેમની વેદ સારભૂત વિદ્યા જ સંપત્તિ છે. જો તે બૃહદારણ્યોક્ત દશવિધ ધર્મના વેદી હોત તો પછી દ્રવ્યયજ્ઞને શા માટે કરે ? આનાથી એ બાણી શકાય છે કે, દ્રવ્યયજ્ઞ કરવાથી તેમનામાં વિદ્યાવેતૃત્વ નથી. જો કે તેઓ સજ્જાયતવસા ગૂઢા-સ્વાધ્યાયતપસા ગૂઢાઃ વેદાધ્યયન રૂપ સ્વાધ્યાય અને ઉપવાસ આદિરૂપ તપથી યુક્ત બનેલ છે તો પણ તેઓ ભસ્મચ્છન્ના અગ્નિણો ઇવ સંતિ-ભસ્મચ્છન્ના અગ્નયઃ

છાદિતા અગ્નય इव सन्ति । अयं भावः—यथा भस्मच्छन्नोऽग्निर्वहिरुपशान्तोऽप्यन्तः
प्रज्वलत्येव । तथैवैतेऽपि बहिरुपशमवत्त्वेन दृश्यमाना अप्यन्तः कषायवत्तया
प्रज्वलन्त्येव । अतो नास्ति तेषां स्वपरोद्धरण क्षमत्वमिति ॥ १८ ॥

कस्तर्हि भवन्मते ब्राह्मणः ? इति प्रश्ने प्राह—

मूलम्—जो लोए बंમળો વુત્તો, અગ્ની વા મહિઓ જંહા ।

સયા કુસલસંદિદ્ધં, તં વયં વ્રૂમ માહણં ॥ ૧૯ ॥

છાયા—યો લોકે બ્રાહ્મણ ઉક્તઃ, અગ્નિ વા મહિતો યથા ।

સદા કુશલસન્દિદ્ધં, તં વયં વ્રૂમો બ્રાહ્મણમ્ ॥ ૧૯ ॥

ટીકા—‘ જો લોએ ’ઇત્યાદિ ।

લોકે યઃ કુશલૈ બ્રાહ્મણ ઉક્તઃ=કથિતઃ, સઃ અગ્નિર્યથા=અગ્નિરિવમહિતઃ=
પૂજિતો ભવતિ । સદા=સર્વકાલં કુશલસન્દિદ્ધમ્-કુશલૈ=તત્ત્વજ્ઞૈઃ સન્દિષ્ટં=યયાર્થ
બ્રાહ્મણોઽયમિતિ રૂપેણ પ્રદર્શિતં જનં વયં બ્રાહ્મણં વ્રૂમઃ=કથયામઃ ‘ વા ’
શબ્દઃ પૂરણે ॥ ૧૯ ॥

ભસ્મસે ઢકી હુઈ અગ્નિકે સમાન હૈં । જિસ પ્રકાર ઝપરસે રાખસે ઢકી
હુઈ અગ્નિ ખીતરમેં જાજ્વલ્યમાન રહા કરતી હૈં उसी प्रकार ये भी ऊपरसे
स्वाध्याय तप आदिसे युक्त होने पर भी भातर कषायरूप ज्वालासे प्रज्व-
लित रहा करते हैं । अतः इनमें स्वपर तारकता नहीं आ सकती है॥१८॥

પુનઃ મુનિરાજને उस विजयघोष ब्राह्मणसे कहा कि तुम यदि हमसे
यह पूछो कि ब्राह्मण तुम्हारे मतानुसार कौन है—तो सुनो हम इसका
तुमको उत्तर देते हैं—‘ जो लोए ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(સયા કુસલસંદિદ્ધં તં વયં માહણં વ્રૂમ—સદા કુશલ
સન્દિષ્ટં તં વયં બ્રાહ્મણં વ્રૂમઃ) સદા કુશલ—તત્ત્વજ્ઞ વ્યક્તિયોંને જિસકો

इव संति लक्ष्मणी ढांडेला अग्निना जेवा छे. जे प्रमाणे उपरथी राखथी
ढांडयेल अग्नि अंदरथी जेम जलज्वल्यमान होय छे ते प्रकारे आ यणु उपरथी
स्वाध्याय, तप, आदिथी युक्त होवा छतां यणु अंदरमाने कषायरूप ज्वालाथी
प्रज्वलित रह्या करे छे. आ कारणे तेमनामां पोताने तेमज भीजने तारवानी
शक्ति आवी शकती नथी. ॥ १८ ॥

ફરીથી મુનિરાજે એ વિજયઘોષ બ્રાહ્મણને કહ્યું કે, તમે જો મને એ
પૂછો છો કે, તમારા મત અનુસાર બ્રાહ્મણ કોણ છે, તો સાંભળો હું એનો
તમને ઉત્તર આપુ છું—“ જો લોએ ”—ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—સયા કુસલસંદિદ્ધં તં વયં માહણં વ્રૂમ—સદા કુશલસંદિષ્ટં તં વયં
બ્રાહ્મણં વ્રૂમઃ સદા કુશલ—તત્ત્વજ્ઞ વ્યક્તિઓએ જેને બ્રાહ્મણ કહેલ છે એને એને

अथ कुशलसन्दिष्टब्राह्मण स्वरूपमुत्तरगाथाभिराह-

मूलम्—जो न सज्जइ आगंतुं, पव्वयंतो न सोयइ ।

रमए अज्जवयणम्मि, तं वयं बूम माहणं ॥२०॥

छाया—यो न सजति आगन्तुं, प्रव्रजन् न शोचति ।

रमते आर्यवचने, तं वयं बूमो ब्राह्मणम् ॥२०॥

टीका—‘जो न’-इत्यादि ।

यः प्रव्रजितः आगन्तुं न सजति=प्रव्रज्यापर्यायाद् गार्हस्थ्यपर्यायमागन्तुं नेच्छति । तथा प्रव्रजन्=प्रव्रज्यां गृह्णन् न शोचति=मां विना मम पित्रादयः कथं स्थास्यन्ति, एभ्यो विनाऽहं कथं स्थास्यामीति वा खेदं न करोति, किन्तु इदमेव

ब्राह्मण कहा है उसको हम ब्राह्मण कहते हैं, तथा (जो लोए बंभणो वुत्तो-यः लोके ब्राह्मण उक्तः) लोकमें जो ब्राह्मणरूपसे प्रसिद्ध हुआ है तथा (अग्गी वा जहा महिओ-अग्निर्वा यथा महितः) अग्निके समान जो पूज्य माना गया है उसको हम ब्राह्मण कहते हैं ॥ १९ ॥

किस प्रकारके व्यक्तिको कुशल पुरुषोंने ब्राह्मण कहा है-इस बातको सूत्रकार कहते हैं-‘जो न’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जो आगंतुं न सज्जइ-यः आगन्तुं न सजति) जो प्रव्रज्या पर्यायसे पुनः गार्हस्थ्यपर्यायमें आनेकी इच्छा नहीं करता है तथा (पव्वयंतो न सोयइ-प्रव्रजन् न शोचति) दीक्षा लेता हुआ जो ऐसा विचार नहीं करता है कि ‘मेरे पिता आदि स्वजन मेरे विना कैसे रहेंगे तथा इनके विना मैं कैसे रहूंगा’ इस प्रकारका जो खेद नहीं करता है

प्राक्षणु कहीअे छीअे तथा जे लोए बंभणो वुत्तो-यः लोके ब्राह्मणः उक्तः लोकभां प्राक्षणुइयथी प्रसिद्ध थयेद छे तथा अग्गीवा जहा महिओ-अग्निर्वा यथा महितः अग्निना समान जे पूज्य मानवामां आवेद छे अेने अमे प्राक्षणु कहीअे छीअे. ॥१९॥

क्या प्रकारनी व्यक्तिने कुशल पुरुषोअे प्राक्षणु कहेद छे आ वातने सूत्रकार कहे छे—“जो न”

अन्वयार्थ—जो आगंतुं न सज्जइ-यः आगन्तुं न सजति जे प्रव्रज्या पर्यायथी इरी अहस्थ्यपर्यायमां आववानी छेअछा करता नथी. तथा पव्वयंतो न सोयइ-प्रव्रजन् न शोचति दीक्षा लेती वअते अे अेवो विचार करता नथी के, भारा पिता आदि स्वजन भारा वगर कछ रीते रहेशे ? तथा अेमना विना हुं केम रही शकीश ? आ प्रकारनो जे जेद करता नथी. किंतु “आज ममुअ

મનુજન્મફલમિતિ મન્યમાનઃ શીઘ્રમેવાભિનિષ્ક્રામતિ । અત એવ ય આર્યવચને=તીર્થંકર વચને રમતે=અનુરાગં કરોતિ । તં જનં બ્રાહ્મણં બ્રૂમઃ ॥ ૨૦ ॥

મૂલમ્—જાયરૂવં જૈહૌમટું, નિદ્ધંતમલપૌવગં ।

રાગદ્વેષભયાઈયં, તં વયં બ્રૂમ સાહૃણં ॥ ૨૧ ॥

છાયા—જાતરૂપં યથાઽઽમૃષ્ટં, પાવકનિર્ધર્માતમલમ્ ।

રાગદ્વેષભયાતીતં, તં વયં બ્રૂમો બ્રાહ્મણમ્ ॥ ૨૧ ॥

ટીકા—‘ જાયરૂવં ’—ઈત્યાદિ ।

યથા=યેન પ્રકારેણ આમૃષ્ટં=મનઃ શિલાદિભિઃ શોધિતમ્, પુનઃ પાવકનિર્ધર્માતમલમ્=પાવકેન=અગ્નિના નિર્ધર્માતં=દૂરીકૃતં મલં યસ્ય તત્તથાભૂતં જાતરૂપં=સુવર્ણં બાહ્યાભ્યન્તરનિર્મલં ભવતિ, એવમેવ યો વાહ્યાભ્યન્તર નિર્મલો ભવતિ, એવં-ભૂતં રાગદ્વેષભયાતીતં=રાગદ્વેષભયવિનિર્મુક્તં તં જનં વયં બ્રાહ્મણં બ્રૂમઃ । ‘ નિદ્ધંત-મલપાવગં ’ ઇત્યત્ર ‘ પાવગ ’ શબ્દસ્ય પરનિપાત આર્પિત્વાત્ ॥ ૨૧ ॥

કિન્તુ ‘ યહી મનુષ્ય જન્મકા ફલ હૈ ’ એસા માનતા હુઆ પ્રવ્રજ્યા લેતા હૈ તથા (જો અઙ્ગવચનમ્મિ રમણ તં વયં માહણં બ્રૂમ-યઃ આર્યવચને-રમતે તં વયં બ્રાહ્મણમ્ બ્રૂમઃ) જો આર્ય વચનમેં-તીર્થંકર પ્રભુકે વચનોમેં અનુરાગ કરતા હૈ એસે વ્યક્તિકો હી હમ લોગ બ્રાહ્મણ કહતે હૈ ॥ ૨૦ ॥

‘ જાયરૂવં ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(જહા-યથા) જિસ તરહ (આમૃષ્ટં-આમૃષ્ટમ્) મનઃ શિલા દિકસે શોધિત કિયા ગયા પુનઃ (પાવગં નિદ્ધંતમલં-પાવકં નિર્ધર્માત-મલમ્) અગ્નિ દ્વારા જિસકા મલ સર્વથા નષ્ટ કિયા ગયા હૈ એસા (જાય રૂવં-જાતરૂપમ્) સુવર્ણ મીતર ઓર બાહિરમેં નિર્મલ હોતા હૈ ઇસી તરહ

જન્મનું ફળ છે ” એવું માનતા રહીને જે પ્રવ્રજ્યા લે છે. તથા જો અઙ્ગ વચનમ્મિ રમણ તં વયં માહણં બ્રૂમ-યઃ આર્યવચને રમતે તં વયં બ્રાહ્મણં બ્રૂમઃ જે આર્યવચનમાં તીર્થંકર પ્રભુના વચનોમાં અનુરાગ કરે છે. એવી વ્યક્તિને જ અમે લોકો બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ. ॥ ૨૦ ॥

“ જાયરૂવં ”—ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—જહા-યથા જે રીતે આમૃષ્ટં-આમૃષ્ટમ્ મનઃ શિલા આદિકથી શોધવામાં આવેલ અને ફરી પાવગં નિદ્ધંતમલમ્-પાવકં નિર્ધર્માતમલમ્ અગ્નિ દ્વારા જેની મલીનતા સર્વથા નષ્ટ કરવામાં આવેલ છે એવું જાયરૂ-જાતરૂપમ્ સુવર્ણ ફર અને બહારથી નિર્મળ હોય છે, આજ પ્રમાણે જે અંદર અને બહારથી

મૂલમ્—તવસ્સિયં કિસં દંતં, અવચિયંમંસસોણિયં ।

સુઘ્વયં પત્તનિર્વાણં, તં વયં બ્રૂમ માહણં ॥ ૨૨ ॥

છાયા—તપસ્વિનં કૃશં દાન્તમ્, અપચિતમાંસશોણિતમ્ ।

સુવ્રતં પ્રાપ્તનિર્વાણં, તં વયં બ્રૂમો બ્રાહ્મણમ્ ॥ ૨૨ ॥

ટીકા—‘તવસ્સિયં’—ઇત્યાદિ ।

તપસ્વિનં કૃશં=કૃશગાત્રં દાન્તમ્=વશીકૃતેન્દ્રિયગ્રામમ્, અપચિતમાંસશોણિતમ્=શુષ્કમાંસશોણિતં સુવ્રતં પ્રાપ્તનિર્વાણં=પ્રાપ્તો નિર્વાણઃ=મોક્ષો યેન સ તથા તમ્, સકલકર્મણઃ ક્ષયાન્મોક્ષપદગામિનં તાદૃશં તં જનં વયં બ્રાહ્મણં બ્રૂમઃ ॥ ૨૨ ॥

જો બાહ્ય એવં અભ્યન્તરમેં નિર્મલ હોતા હૈં ઇસ પ્રકાર (રાગદોસભયા-ઈયં તં વયં માહણં બ્રૂમ-રાગદ્વેષભયાતીતં તં વયં બ્રાહ્મણં બ્રૂમઃ) રાગ દ્વેષ ભયસે વિનિર્મુક્ત ઉસકો હમ્ બ્રાહ્મણ કહતે હૈં ॥ ૨૧ ॥

‘તવસ્સિયં’ ઇત્યાદિ—

અન્વયાર્થ—જો (તવસ્સિયં-તપસ્વિનમ્) તપસ્વી હોતા હૈં (કિસં-કૃશમ્) તપસ્યાસે જિસકા શરીર કૃશ હો ગયા હો (દંતં-દાન્તમ્) ઇન્દ્રિયોંકો તથા મનકો જો અપને આધીન રખતા હૈં (અવચિયમંસ સોણિયં-અપચિત્તમાંસશોણિતમ્) જિસકા માંસ એવં રક્ત શુષ્ક હો જાતા હૈં (સુઘ્વયં-સુવ્રતમ્) વ્રતોંકી જો નિર્દોષરૂપસે આરાધન કરતા હૈં એવં (પત્તનિર્વાણં-પ્રાપ્તનિર્વાણમ્) જો નિર્વાણ પ્રાપ્ત હોતા હૈં (તં વયં માહણં બ્રૂમ-તં વયં બ્રાહ્મણં બ્રૂમઃ) ઉસકો હમ્ બ્રાહ્મણ કહતે હૈં । ગાથામેં રહે હુએ પ્રાપ્ત નિર્વાણ શબ્દકા યહ ભાવ હૈં કિ સકલ કર્મોંકે ક્ષયસે

નિર્મળ હોય છે એટલે કે, રાગદોસભયાઈયં તં વયં માહણં બ્રૂમ-રાગદ્વેષભયાતીતં વયં બ્રાહ્મણં બ્રૂમ રાગ દ્વેષ અને ભયથી વિનિર્મુક્ત એને અમે પ્રાદ્વાણ કહીએ છીએ. ॥૨૧॥

“તવસ્સિયં”—ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—તવસ્સિયં-તપસ્વિનમ્ જે તપસ્વી હોય છે, તપસ્યાથી જેમનું શરીર કિસમ્-કૃશમ્ કૃશ થઈ ગયેલ છે, દંતં-દાન્તમ્ ઇન્દ્રિયોંને તથા મનને પોતાને આધીન રાખે છે, અવચીયમંસસોણિયં-અપચિત્તમાંસશોણિતમ્ જેના શરીરનું લોહી અને માંસ શુષ્ક થઈ જાય છે. સુઘ્વયં-સુવ્રતમ્ વ્રતોંનું જે નિર્દોષરૂપથી આરાધના કરે છે અને પત્તનિર્વાણં-પ્રાપ્તનિર્વાણમ્ જે નિર્વાણ પ્રાપ્ત હોય છે. તં વયં માહણં બ્રૂમો-તં વયં બ્રાહ્મણં બ્રૂમઃ એને અમે પ્રાદ્વાણ કહીએ છીએ. ગાથામાં રહેલા પ્રાપ્ત નિર્વાણ શબ્દનો એ ભાવ છે કે, સકળકર્મોના ક્ષયથી જેને

મૂલ્મ—તસે પાણે વિચાણિત્તા, સંગહેણ ચં થાવરે ।

જો નં હિંસઈ તિવિહેણં, 'તં વયં બૂમ માહણં ॥૨૩॥

છાયા—ત્રસાન્ પ્રાણાન્ વિજ્ઞાય, સંગ્રહેણ ચ સ્થાવરાન્ ।

યો ન હનસ્તિ ત્રિવિધેન, તં વયં બ્રૂમો બ્રાહ્મણમ્ ॥૨૩॥

ટીકા—‘તસે’-ઇત્યાદિ ।

યો જનઃ ત્રસાન્ પ્રાણાન્=ત્રસજીવાન્ સ્થાવરાન્=સ્થાવરજીવાન્ પૃથિવ્યાદીશ્ચ સંગ્રહેણ=સંક્ષેપેણ ઉપલક્ષણત્વાદ્ વિસ્તરેણ ચ વિજ્ઞાય ત્રિવિધેન=કાયવાડ્મનોરૂપેણ યોગેન ન હિનસ્તિ=ન હન્તિ । ઉપલક્ષણત્વાત્ ન યાતયતિ, નાપિ ચ ધનન્તમનુમો-દયતિ । તં જનં વયં બ્રાહ્મણં બ્રૂમઃ । ઉક્તં ચ—

“યદા ન કુરુતે પાપં, સર્વભૂતેષુ દારુણમ્ ।

કર્મણા મનસા વાચા બ્રહ્મ સમ્પદ્યતે તદા ॥” ઇતિ ॥૨૩॥

જિસકો ભવિષ્યમેં નિર્વાણપદકી પ્રાપ્તિ હોના હૈ । “પ્રાપ્તિનિર્વાણં” યહ કથન દ્રવ્ય નિક્ષેપકી અપેક્ષાસે ગાથામેં કહા ગયા જાનના ચાહિયે ॥૨૨॥

‘તસે’-ઇત્યાદિ—

અન્વયાર્થ—(જો-યઃ) જો (તસપાણે-ત્રસાન્ પ્રાણાન્) ત્રસ જીવોંકો (થાવરે-સ્થાવરાન્) તથા સ્થાવરએકેન્દ્રિય પૃથ્વ્યાદિક જીવોંકો (સંગહેણ-સંગ્રહેણ) સંક્ષેપસે તથા ઉપલક્ષણ દ્વારા વિસ્તારસે (વિચાણિત્તા-વિજ્ઞાય) જાનકર (તિવિહેણં ન હિંસઈ-ત્રિવિધેન ન હિનસ્તિ) મન, વચન એવં કાયરૂપ ત્રિવિધ યોગસે નહીં મારતા હૈ, નહીં મરવાતા હૈ ઓર મારને-વાલેકી અનુમોદના નહીં કરતા હૈ (તં વયં માહણં બૂમ-તં વયં બ્રાહ્મણમ્ મઃ) ડનકો હમ બ્રાહ્મણ કહતે હૈ । કહા ઓ હૈ—

ભવિષ્યમાં નિર્વાણ પદની પ્રાપ્તિ થનાર છે. “પ્રાપ્તિનિર્વાણં” આ કથન દ્રવ્ય નિક્ષેપની અપેક્ષાથી ગાથામાં કહેવાએલ બાણુવું બેઠેએ. ॥ ૨૨ ॥

“તસે”-ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—જો-યઃ બે તસે પાણે-ત્રસાન્ પ્રાણાન્ ત્રણુ ઓવાને તથા થાવરે-સ્થાવરાન્ સ્થાવર એકેન્દ્રિય આદિક ઓવાને સંગહેણ-સંગ્રહેણ સંક્ષેપથી તથા ઉપલક્ષણ દ્વારા વિસ્તારથી વિચાણિત્તા-વિજ્ઞાય બાણુને તિવિહેણં ન હિંસઈ-ત્રિવિધેન ન હિનસ્તિ મન વચન અને કાયારૂપ ત્રિવિધ યોગથી મારતા નથી. મરવાતા નથી, અને મારનારની અનુમોદના કરતા નથી, એને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ, કહું પણ છે—

मूलम्—कोहा वा जइ वा हासा, लोहा वा जइ वा भया ।

मुँसं न वयइ जो उ, तं वयं ब्रूम माहणं ॥२४॥

छाया—क्रोधाद् वा यदिवा हासात्, लोभाद् वा यदि वा भयात् ।

मृषा न वदति यस्तु, तं वयं ब्रूमो ब्राह्मणम् ॥२४॥

टीका—‘कोहा वा’ इत्यादि—

यस्तु क्रोधात्=क्रोधवशात्, उपलक्षणत्वान्मानवशाद् वा, यदि वा हासात्=हास्यवशात्, वा=पुनः लोभाद्=लोभवशात्, उपलक्षणत्वात् मायावशादपि, यदि वा भयात्=भयवशाच्चापि मृषा=असत्यं न वदति । तं जनं वयं ब्राह्मणं ब्रूमः ।

उक्तं च—

“यदा सर्वानृतं त्यक्तं, मिथ्याभाषा विवर्जिता ।

अनवद्यं च भाषेत, ब्रह्म संपद्यते तदा ॥” इति ।

“यदा न कुरुते पापं सर्वभूतेषु दारुणम् ।

कर्मणा मनसा वाचा ब्रह्म संपद्यते तदा ॥” ॥ २३ ॥

‘कोहा’ इत्यादि—

अन्वयार्थ—(जो उ-यस्तु) जो (कोहा-क्रोधात्) क्रोधसे मानसे

(जइ वा-यदि वा) अथवा हास्यसे (लोहा-लोभात्) लोभसे मायासे

(जइवा-यदि वा) अथवा (भया-भयात्) भयसे भी (मुँसं न वयइ-

मृषा न वदति) असत्य नहीं बोलता है । (तं वयं माहणं ब्रूम-तं वयं

ब्राह्मणं ब्रूमः) उसको हम ब्राह्मण कहते हैं ॥ कहा भी है—

“यदा सर्वानृतं त्यक्तं, मिथ्याभाषा विवर्जिता ।

अनवद्यं च भाषेत, ब्रह्म संपद्यते तदा ॥”

जब सब प्रकारके असत्यका त्याग हो, मिथ्या भाषा वर्जित हो

“यदा न कुरुते पापं, सर्वभूतेषु दारुणम् ।

कर्मणा मनसा वाचा, ब्रह्म संपद्यते तदा ॥” ॥ २३ ॥

“कोहा”—इत्यादि !

अन्वयार्थ—जो उ-यस्तु वो कोहा-क्रोधात् क्रोधथी, मानथी, अथवा हास्यथी,

लोभथी, मायाथी, अथवा लयथी यणु असत्य बोलता नहीं अभने अमो

प्राक्षथु कहीओ छीओ. कहुं यणु छे—

“यदा सर्वानृतं त्यक्तं, मिथ्या भाषा विवर्जिता ।

अनवद्यं च भाषेत, ब्रह्म संपद्यते तदा ॥”

न्यारे सर्व प्रकारना असत्यनो त्याग होय, मिथ्याभाषा वर्जित होय,

કિં ત્ર-પુરાણાદાવપિ-“અશ્વમેધસહસ્રં ચ, સત્યં ચ તુલયા ધૃતમ્ ।

અશ્વમેધસહસ્રાદિ, સત્યમેવ વિશિષ્યતે ॥” ઇતિ ॥૨૪॥

મૂલમ્—ચિત્તમંતમચિત્તં વા, અપ્પં વા જઈ વા વહું ।

નં ગિર્ણંહૈ અદંતં જો, તં વયં વ્રૂમો માર્હેણં ॥ ૨૫ ॥

છાયા—ચિત્તવદચિત્તં વા, અલ્પં વા યદિ વા વહુ ।

ન ગૃહ્ણાતિ અદંતં યઃ, તં વયં વ્રૂમો બ્રાહ્મણમ્ ॥૨૬॥

ટીકા—‘ચિત્તમંત’ ઇત્યાદિ—

‘યો જનઃ ચિત્તવત્=દ્વિપદાદિકમ્, અચિત્તં સુવર્ણાદિકં વા દ્રવ્ય સંખ્યાપરિમા-
ણાભ્યામ્—અલ્પં વા=સ્તોકં વા, યદિ=પુનઃ વહુ=અધિક વા અદંતં યદ્વા—અલ્પં વા=

ઔર જો નિરવચ બોલે તબ વ્રત્તમ્ની પ્રાપ્તિ હોતી હૈ । ઔર પુરાણ આદિમેં
મ્ની યહી કહા હૈ—

અશ્વમેધસહસ્રં ચ, સત્યં ચ તુલયા ધૃતમ્ ।

અશ્વમેધસહસ્રાદિ, સત્યમેવ વિશિષ્યતે ॥”

તરાજૂકે એક પલડે પર હજારોં અશ્વમેધ યજ્ઞોંકો ધરા જાવે ઔર દૂસરે
પલડે પર કેવલ એક સત્યકો રચા જાવે, ઇસ તરહ ઇન દોનોંકો તોલા જાવે
તો અશ્વમેધ સહસ્રોંકી અપેક્ષા સત્યકા પલડા હો વજનદાર રહેગા ॥૨૪॥

‘ચિત્તમંત’ ઇત્યાદિ—

અન્વયાર્થ—(જો-યઃ) જો મનુષ્ય (ચિત્તમંતં-ચિત્તવત્) દ્વિપદાદિ
સચિત્ત પદાર્થોંકો તથા (અચિત્તં-અચિત્તમ્) વસ્ત્રાદિક અચિત્ત
પદાર્થોંકો (અપ્પં વા વહુ વા-અલ્પં વા વાહુમ્ વા) સંખ્યા તથા

અને નિરવચ બોલે ત્યારે બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને પુરાણ આદિમાં પણ
એવું જ કહેલ છે—

“અશ્વમેધ સહસ્રં ચ, સત્યં ચ તુલયા ધૃતમ્ ।

અશ્વમેધસહસ્રાદિ, સત્યમેવ વિશિષ્યતે ॥”

ત્રાજવાના એક પલ્લામાં હજારો અશ્વમેધ યજ્ઞોને રાખવામાં આવે અને
બીજા પલ્લામાં કેવળ એક સત્યને રાખવામાં આવે આ રીતે આ બન્નેને તોળવામાં
આવે તો હજારો અશ્વમેધની અપેક્ષાએ સત્યનું પલ્લું જ વજનદાર રહેશે ॥૨૪॥

“ચિત્તમંત”-ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—જો-યઃ જે મનુષ્ય ચિત્તમંતં-ચિત્તવત્ દ્વિપદાદિ સચિત્ત પદાર્થોને
તથા અચિત્તં-અચિત્તમ્ વસ્ત્રાદિક અચિત્ત પદાર્થોને અપ્પં વા વહું વા-અલ્પં
વહું વા સંખ્યા તથા પરિમાણની અપેક્ષાએ અલ્પ અથવા અધિક અદંત-

मूल्यतो न्यूनं दन्तादिपरिशोधनार्थं तृणादिकं, बहु=अधिकमूल्यं वस्त्रादिकम् अदत्तं न गृह्णाति, तं जनं वयं ब्राह्मणं ब्रूमः। उक्तंच—

परद्रव्यं यदा दृष्ट्वा, आकुले ह्यथवा रहे।

धर्मकामो न गृह्णाति, ब्रह्म सम्पद्यते तदा ॥ इति ॥

आकुले=जनसंकुले, रहे=रहसि, अन्यत् सुगमम् ॥२५॥

परिमाणकी अपेक्षा अल्प वा अधिक (अदत्तं-अदत्तं) विना दिये हुए (न गृह्णाति-न गृह्णाति) नहीं लेता है (तं वयं माहणं ब्रूमः-तं वयं ब्राह्मणं ब्रूमः) उसको हम लोग ब्राह्मण कहते हैं। गाथामें जो अल्प और बहु शब्द है वह संख्या एवं परिमाणकी अपेक्षा भी सचित्त और अचित्त पदार्थोंमें अल्पता एवं अधिकता बतलाता है तथा मूल्य की अपेक्षा भी अल्पता एवं अधिकता बतलाता है। मूल्यकी अपेक्षा अल्पता दन्त आदिके परिशोधनके निमित्त ग्रहण किये तृणादिकोंमें जाननी चाहिये एवं अधिकमूल्यता वस्त्रादिकोंमें जाननी चाहिये। इन पदार्थोंको विना दिये हुए नहीं लेना चाहिये यह बात अन्यत्र भी पुष्ट की गई है, यथा—

“ परद्रव्यं यदा दृष्ट्वा, आकुले ह्यथवा रहे।

धर्मकामो न गृह्णाति ब्रह्म सम्पद्यते तदा ॥ ”

परद्रव्यको देखकर लोगोंके सामने अथवा एकान्तमें धर्म कामना वाला नहीं ग्रहण करता है तब ब्रह्मकी प्राप्ति होती है ॥ २५ ॥

अदत्तं वगर आपे न गृह्णाति-न गृह्णाति लेता नहीं. तं वयं माहणं ब्रूमः-तं वयं ब्राह्मणं ब्रूमः तेने अमे दोडो ब्राह्मणु कडुओ छीओ. गाथांमां ने अल्प अने बहु शब्द छे ते संख्या अने परिमाणुनी अपेक्षाओ पण सचित्त अने अचित्त पदार्थोंमां अल्पता अने अधिकता बतावे छे. तथा मूल्यनी अपेक्षा ओ पण अल्पता अने अधिकता बतावे छे. मूल्यनी अपेक्षाओ अल्पता दांत आदिने स्वच्छ करवा निमित्त आपवामां आवेल तृणादिकेमां जाणुवी जेछओ. तेमज अधिकमूल्यता वस्त्र आदिकमां जाणुवी जेछओ. आ पदार्थोंने आप्या वगर न लेवा जेछओ आ बात अन्यत्र पण पुष्ट करवामां आवेल छे यथा—

“ परद्रव्यं यदा दृष्ट्वा, आकुले ह्यथवा रहे।

धर्मकामो न गृह्णाति, ब्रह्म सम्पद्यते तदा ॥ ”

धारका द्रव्यने जेछने दोडोनी नजर सामे अथवा एकान्तमां धर्मकामना वाणा अडुणु करता नहीं. त्यारे ज ब्रह्मनी प्राप्ति थाय छे. ॥ २५ ॥

મૂલમ્-દિવ્યમાણુસતેરિચ્છં, જો ન સેવંઙ મેહુણં ।

મળસા કાયવક્કેણં, તં વયં બ્રૂમ માહણં ॥ ૨૬ ॥

ઢાયા—દિવ્યમાનુષતૈરશ્ચં, યો ન સેવતે મૈથુનમ્ ।

મનસા કાયવાક્યેન, તં વયં બ્રૂમો બ્રાહ્મણમ્ ॥૨૬॥

ટીકા—‘ દિવ્યમાણુસ ’ ઇત્યાદિ—

યો જનઃ મનસા કાયવાક્યેન=કાયેન વાક્યેન=વચનેન ચ દિવ્યમાનુષતૈરશ્ચં-દિવ્યવિષયત્વાદ્ દિવ્યં, માનુષવિષયત્વાદ્ માનુષં, તિર્યગ્વિષયત્વાતૈરશ્ચમ્, એતેષાં સમાહારઃ, એતત્ત્રિવિધમપિ મૈથુનં ન સેવતે । તં જનં વયં બ્રાહ્મણં બ્રૂમઃ ॥

ઉક્તંચ—“ દેવમાનુષતિર્યક્ષુ મૈથુનં વર્જયેઘદા ।

કામરાગવિરક્તશ્ચ, બ્રહ્મ સંપદ્યતે તદા ॥ ” ઇતિ ॥૨૬॥

‘ દિવ્યમાણુસ ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(જો-યઃ) જો મનુષ્ય (મળસા કાયવક્કેણં-મનસા કાયવાક્યેન) મન, વચન એવં કાયાસે (દિવ્યમાણુસતેરિચ્છં-દિવ્ય માનુષતૈરશ્ચમ્) દેવ, મનુષ્ય, તિર્યશ્ચ સંબન્ધી ઇસ તરહ ત્રિવિધ (મેહુણં -મૈથુનમ્) મૈથુન કો નહીં સેવતા હૈ (તં વયં માહણં વ્રૂમ-તં વયં બ્રાહ્મણં બ્રૂમઃ) ડસ મનુષ્ય કો હમ બ્રાહ્મણ કહતે હૈં । યહી વાત અન્યત્ર ઢી ઇસી તરહસે કહી હૈ ।

“ દેવમાનુષતિર્યક્ષુ, મૈથુનં વર્જયેત્તુ યદા ।

કામરાગવિરક્તશ્ચ, બ્રહ્મ સંપદ્યતે તદા ॥ ”

જો મનુષ્ય દેવ સંબન્ધી, મનુષ્ય સંબન્ધી એવં તિર્યશ્ચ સંબન્ધી મૈથુનકા ત્યાગ કરતા હૈ ઓર કામરાગસે રહિત હૈ વહી બ્રાહ્મણ હૈ ॥૨૬॥

“ દિવ્ય માણુસ ”-ઈત્યાદિ

અન્વયાર્થ—જો-યઃ જે મનુષ્ય મળસા કાયવક્કેણં-મનસા કાયવાક્યેન મન, વચન અને કાયાથી દિવ્ય માણુસસ તેરિચ્છં-દિવ્યમાનુષતૈરશ્ચમ્ દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ સંબંધી આ પ્રકારે ત્રણ મેહુણં-મૈથુનમ્ મૈથુનને સેવતા નથી. તં વયં માહણં વ્રૂમ-તં વયં બ્રાહ્મણં બ્રૂમઃ તે મનુષ્યને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ. આ વાત અન્ય સ્થળે પણ આજ પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે—

“ દેવ માનુષ તિર્યક્ષુ, મૈથુનં વર્જયેત્તુ યદા ।

કામરાગવિરક્તશ્ચ, બ્રહ્મ સંપદ્યતે તદા ॥ ”

જે મનુષ્ય દેવ સંબંધી, મનુષ્ય સંબંધી અને તિર્યંચ સંબંધી મૈથુનને કરે છે, અને કામરાગથી રહિત છે તેજ બ્રાહ્મણ છે. ॥ ૨૬ ॥

मूलम्--जहा पउमं जले जायं, नोव लिप्पइ वारिणा ।

एवं अलिप्ते कामेहिं, तं वयं बूम माहणं ॥२७॥

छाया—यथा पद्मं जले जातं, नोपलिप्यते वारिणा ।

एवमलिप्तः कामैः, तं वयं ब्रूमो ब्राह्मणम् ॥ २७ ॥

टीका—‘जहा’ इत्यादि—

यथा=येन प्रकारेण पद्मं=कमलं जले=जलमध्ये जातम्=उत्पन्नमपि तदुपरि व्यवस्थानतो वारिणा=जलेन नोपलिप्यते=उपलिप्तं न भवति । एवम्=अनेन प्रकारेण कामैः=शब्दादिभिः अलिप्तः=आबाल्यात्तैरेव वृद्धिं नीयमानतया तन्मध्योत्पन्नोऽपि तैर्लिप्तो न भवति । तं जनं वयं ब्राह्मणं ब्रूमः । उक्तं च—

“यदा सर्वं परित्यज्य, निस्सङ्गो निष्परिग्रहः ।

निश्चिन्तश्च चरेद्धर्मं, ब्रह्म सम्पद्यते तदा ॥” इति ॥२७॥

‘जहा पउमं’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जहा जले जायं पउमं वारिणा नावलिप्पइ एवं कामेहिं अलिप्ते तं वयं माहणं बूम—यथा जले जातमपि पद्मं वारिणा न उपलिप्यते एवं कामैः अलिप्तः तं वयं ब्राह्मणं ब्रूमः) जिस प्रकार कमल पानीके भीतर उत्पन्न होने पर भी उस जलसे लिप्त नहीं होता है उसी प्रकार जो व्यक्ति शब्दादिक विषयोंसे उनके बीचमें रहने पर भी तथा उनसे वृद्धिको प्राप्त होने पर भी लिप्त नहीं होता है उसको हम लोग ब्राह्मण कहते हैं । कहा भी है—

“यदा सर्वं परित्यज्य, निस्संगो निष्परिग्रहः ।

निश्चिन्तश्च चरेत्, धर्मं ब्रह्मसंपद्यते तदा ॥”

“जहा पउमं”—इत्यादि ।

अन्वयार्थ—जहा जले जायं पउमं वारिणा नावलिप्पइ एवं कामेहिं अलिप्ते तं वयं माहणं बूम—यथा जलजातमपि पद्मं वारिणा न उपलिप्यते एवं कामैः अलिप्तः तं वयं ब्राह्मणं ब्रूमः जे प्रमाणे उभय पाणीनी अंदर उत्पन्न थवा छतां पणु ओ पाणीथी लिप्त थतुं नथी. ओर रीते जे व्यक्ति शब्दादिक विषयोथी ओभनी वयमां रडेवा छतां पणु तथा ओमांज वृद्धि पाववा छतां पणु तेनाथी देपाता नथी तेने ओमां ब्राह्मण कह्यो छीओ. कह्यो पणु छे—

“यदा सर्वं परित्यज्य, निस्संगो निष्परिग्रहः ।

निश्चिन्तश्च चरेत्, धर्मं ब्रह्म संपद्यते तदा ॥”

इत्थं मूलगुणैर्ब्राह्मणमभिधायोत्तरगुणैस्तमाह—

मूलम्-अलोलुपं मुहाजीविं, अणगारं अकिंचणं ।

असंसक्तं गृहस्थेषु, तं वयं ब्रूम माहणं ॥ २८ ॥

છાયા—અલોલુપં મુઘાજીવિનમ્, અનગારમકિચ્ચનમ્ ।

અસંસક્તં ગૃહસ્થેષુ, તં વયં બ્રૂમો બ્રાહ્મણમ્ ॥ ૨૮ ॥

ટીકા — ‘અલોલુપં’ इत्यादि ।

અલોલુપમ્=આહારાદિષુ લોભરહિતમ્, મુઘાજીવિનમ્=અજ્ઞાતોઽઘ્ચવૃત્તિમ્, ન તુ મેષજમન્ત્રાદ્યુપદેશકૃતાજીવિકમ્, અનગારમ્=અગારરહિતમ્, અકિંચનમ્=દ્રવ્યવર્જિતમ્, ગૃહસ્થેષુ પૂર્વપરિચિતપશ્ચાત્પરિચિતેષુ અસંસક્તં=વર્જિતસમ્બન્ધં તં જનં વયં બ્રાહ્મણં બ્રૂમઃ । અનેન પિણ્ડવિશુદ્ધિરુપોત્તરગુણયુક્તત્વમુક્તમ્ ॥ ૨૮ ॥

जब सबका त्याग कर निस्संग निष्परिग्रह और निश्चित होकर धर्मका आचरण करता है तब ब्रह्मकी प्राप्ति होती है ॥२७॥

इस प्रकार मूलगुणों द्वारा ब्राह्मणत्वका कथन कर अब उत्तरगुणों द्वारा ब्राह्मणत्वका कथन करते हैं—

‘अलोलुपं’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—જો (અલોલુપં-અલોલુપમ્) આહાર આદિમેં લોલુપતાસે રહિત હોતા હૈ (મુઘા જીવિં-મુઘા જીવિતમ્) અજ્ઞાત કુલસે જો થોડી ૨ ભિક્ષા લેતા હૈ । મેષજ, મન્ત્રાદિકકે ઉપદેશસે જો આજીવિકા નહીં કરતા હૈ (અણગારં-અનગારમ્) જો ઘર રહિત હોતા હૈ (અકિંચણં-અકિંચનમ્) જો અકિંચન હોતા હૈ-અપને પાસ દ્રવ્ય નહીં રાખતા હૈ તથા (ગિહસ્થેહિં અસંસક્તં-ગૃહસ્થૈઃ અસંસક્તમ્) પૂર્વપરિચિત એવં પશ્ચાત્ પરિ-

ન્યારે સઘળાનેા પરિત્યાગ કરી નિસ્સંગ નિષ્પરિગ્રહ અને નિશ્ચિત થઈને ધર્મનું આચરણ કરે છે ત્યારે બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥ ૨૭ ॥

આ પ્રમાણે મૂળ ગુણો દ્વારા બ્રાહ્મણત્વનું કથન કરીને હવે ઉત્તર ગુણો દ્વારા બ્રાહ્મણત્વનું કથન કરે છે—“અલોલુપં”—ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—જે અલોલુપં-અલોલુપં આહાર આદિમાં લોલુપતાથી રહિત હોય છે, મુઘાજીવિં-મુઘાજીવિતમ્ અજ્ઞાત કુળોમાંથી જે થોડી થોડી ભિક્ષા લે છે, મેષજ-મન્ત્રાદિકના ઉપદેશથી જે આજીવિકા કરતા નથી, અણગારં-અનગારમ્ ઘર રહિત હોય છે, જે અકિંચણં-અકિંચનમ્ અકિંચન હોય છે, પોતાની પાસે દ્રવ્ય રાખતા નથી તથા ગિહસ્થેહિં અસંસક્તં-ગૃહસ્થૈઃ અસંસક્તમ્ પૂર્વપરિચિત

મૂલમ્--જહિત્તા પુઁવસંજોગં, ણાઙ્સંગે યં બંધવે ।

જો ન સજ્જઈ એસુ, 'તં વયં બ્રૂમ માહણં' ॥ ૨૯ ॥

છાયા--ત્યક્ત્વા પૂર્વસયોગં, જ્ઞાતિસંગાન્ બાન્ધવાન્ ।

યો ન સજતિ એતેષુ, તં વયં બ્રૂમો બ્રાહ્મણમ્ ॥ ૨૯ ॥

ટીકા--'જહિત્તા' इत्यादि--

પૂર્વસંયોગં=માત્રાદિસંબન્ધં, જ્ઞાતિસંગાન્=સ્વસ્રાદિસમ્બન્ધાન્; ચ=પુનઃ

બાન્ધવાન્=ભ્રાત્રાદીંશ્ચ ત્યક્ત્વા યઃ પુનરેતેષુ સમ્બન્ધેષુ ન સજતિ=અભિષ્વજ્ઞં ન કરોતિ, તં જનં વયં બ્રાહ્મણં બ્રૂમઃ ॥ ૨૯ ॥

કિં ચ-વેદાધ્યયનં યજનં ચ ત્રાયકમ્, તદ્યોગાદેવ બ્રાહ્મણો ભવતિ, ન તુ ત્વદુ-

ચિત્ત ગૃહસ્થોમં જો આસક્તિ નહીં રાખતા હૈ (તં વયં માહણં બ્રૂમ-તં વયં બ્રાહ્મણં બ્રૂમઃ) ઉસકો હમ બ્રાહ્મણ કહતે હૈં । ઇસ ગાથાદ્વારા પિંડ વિશુદ્ધિરૂપ ઉત્તરગુણસે યુક્તતા પ્રદર્શિત કી ગઈ હૈ ॥ ૨૮ ॥

'જહિત્તા' इत्यादि—

અન્વયાર્થ—(પૂર્વસંજોગં ણાઙ્સંગે બંધવે જહિત્તા-પૂર્વસંયોગં જ્ઞાતિ-સંગાન્ બાન્ધવાન્ ત્યક્ત્વા) માતા આદિ રૂપ પૂર્વસંબંધકો સાસ આદિ સંબંધરૂપ જ્ઞાતિસંગકો તથા ભ્રાતા આદિકોંકો છોડકરકે પુનઃ (એસુ-એતેષુ) ઇનમં (જો-યઃ) જો (ન સજ્જઈ-ન સજતિ) અભિષ્વંગરૂપ પરિણામ નહીં કરતા હૈ અર્થાત્ આસક્તિ નહીં કરતા હૈ (તં વયં માહણં બ્રૂમ-તં વયં બ્રાહ્મણં બ્રૂમઃ) ઉસકો હમ બ્રાહ્મણ કહતે હૈં ॥ ૨૯ ॥

વેદાધ્યયન ઓર યજન જીવકો ત્રાણ કરને વાલે હોતે હૈં ઇસલિયે

અને પશ્ચાત્ પરિચિત ગૃહસ્થોમાં જે આસક્તિ રાખતા નથી. તં વયં માહણં બ્રૂમ-તં વયં બ્રાહ્મણં બ્રૂમઃ એમને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ. આ ગાથા દ્વારા પિંડ વિશુદ્ધિરૂપ ઉત્તર ગુણથી યુક્તતા પ્રદર્શિત કરેલ છે. ॥ ૨૮ ॥

“જહિત્તા”—इत्यादि !

અન્વયાર્થ—પુર્વસંજોગં ણાઙ્સંગે બંધવે જહિત્તા-પૂર્વસંયોગં જ્ઞાતિસંગાન્ બાન્ધવાન્ ત્યક્ત્વા માતા આદિરૂપ પૂર્વ સંબંધને સાસ આદિ સંબંધરૂપ જ્ઞાતિસંગને તથા ભાઈઓ વગેરેને છોડીને પછીથી એસુ-એતેષુ જે એમાં જો-યઃ કોઈ પણ પ્રકારનો ન સજ્જઈ-ન સજતિ સંબંધ રાખતા નથી, અર્થાત્ આસક્તિ કરતા નથી એને જ અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ. ॥ ૨૯ ॥

વેદ અધ્યયન અને યજન જીવને ત્રાણ કરવાવાળા હોય છે, આ કરેલો

ક્તરીત્યા, इति चेत् शङ्केत, अत आह—

मूलम्--पशुबधा सर्ववेद्या यं, जट्टं च पापकर्ममुणा ।

न तं तांयन्ति दुस्सीलं, कर्माणि बलवन्ति हि ॥૩૦॥

છાયા--પશુવધાઃ સર્વવેદાશ્ચ, ઇષ્ટં ચ પાપકર્મણા ।

ન ત્રાયન્તે દુઃશીલં, કર્માણિ બલવન્તિ હિ ॥૩૦॥

ટીકા--‘પશુવધા’ इत्यादि--

हे विजयघोष ! सर्ववेदाश्च-सर्वे च ते वेदाश्च, सर्ववेदाः, ऋग्वेदादयः पशु-
बन्धाः-पशूनां बन्धो=विनाशाय नियमनं ये हेतुभूतैस्ते तथा सन्ति । अयं भावः-
‘श्वेतं छागमालभेत वायव्यां दिशि भूतिकामः’ इत्यादि वाक्योपलक्षितां वेदाः
पशुबन्धहेतुभूताः सन्तीति । इष्टं=यजनं च यत् पापकर्मणा=पापहेतुभूतपशुबन्धा-
द्यनुष्ठानेन भवति । तस्मात् सर्वे वेदा यजनं च दुःशीलं वेदयज्ञानुमोदितहिंसादौ
प्रवृत्त्या दुराचरणयुक्तं तं=वेदाध्येतारं यष्टारं च न त्रायन्ते=जन्मपरम्परारूपचतु-
उनके योगसे ब्राह्मण होता है किन्तु आपकी कही हुई रीतिसे नहीं,
ऐसी शंका होने पर कहते हैं—‘पशुवधा’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—હે વિજયઘોષ (સર્વવેદા-સર્વવેદાઃ) સમસ્ત ઋગ્વેદા-
દિક વેદ (પશુવધા-પશુવધાઃ) પશુવધ પશુવિનાશકા ઉપદેશ દેનેવાલે છે-
કયોં કિ “શ્વેતં છાગમાલભેત વાયવ્યાં દિશિ ભૂતિકામઃ” ઉનમેં એસે ર
સંત્ર પાચે જાતે છે । (જટ્ટ ચ પાવકર્મુણા-ઈષ્ટં ચ પાપકર્મણા) યજન જો
હોતા છે વહ પાપકે હેતુભૂત પશુવધાદિક રૂપ અનુષ્ઠાનસે હોતા છે । ઇસ
લિયે સમસ્ત વેદ (દુસ્સીલં-દુઃશીલમ્) વેદવિહિત યજ્ઞ દ્વારા અનુમોદિત
હિંસા આદિમેં પ્રવૃત્તિ કરનેસે દુરાચરણયુક્ત ઉસ વેદાધ્યયન ઓર યજન
કરનેવાલે વ્યક્તિકી (ન તાંયન્તિ-ન ત્રાયન્તે) જન્મ પરમ્પરા રૂપ ઇસ
તેના યોગથી પ્રાપ્ત થને છે. પરંતુ આપની કહેલી રીતથી નહીં. આવી
શંકા થવાથી કહે છે—“પશુવધા”-इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—હે વિજયઘોષ ! સર્વવેદા-સર્વવેદા ઋગ્વેદ આદિ સઘળા વેદ
પશુવધા-પશુવધા પશુ બંધ-પશુ વિનાશનો ઉપદેશ આપવાવાળા છે. કેમકે,
“શ્વેતં છાગમાલભેત વાયવ્યાં દિશિ ભૂતિકામઃ” એનામાં એવા એવા મંત્ર
જેવામાં આવે છે. જટ્ટ ચ પાવકર્મુણા-ઈષ્ટં ચ પાપકર્મણા જે યજ્ઞ વગેરે થાય
છે તે પાપના હેતુભૂત પશુબંધ આદિય અનુષ્ઠાનથી થાય છે. આ કારણે
સઘળા વેદ દુસ્સીલં-દુઃશીલમ્ વેદવિહિત યજ્ઞ દ્વારા અનુમોદિત હિંસા આદિની
પ્રવૃત્તિ કરવાથી દુરાચરણયુક્ત એ વેદ અધ્યયન અને યજ્ઞ કરવાવાળી વ્યક્તિની
ત્રાયન્તિ-ન ત્રાયન્તિ જન્મપરંપરાય આ ચતુર્ગતિક સંસારથી રક્ષા કરી શકતા નથી.

ગતિકસંસારાત્ ન રક્ષન્તિ । હિ યતઃ કર્માણિ=પશુવધાદિહેતુભૂતવેદાધ્યયનયજ્ઞો-
પાર્જિતાનિ જ્ઞાનાવરણાદીનિ કર્માણિ બલવન્તિ=દુર્ગતિનયનં પ્રતિ સમર્થાનિ ભવન્તિ ।
પશુવધાદિપ્રવર્તકતયા વેદાધ્યયનયજ્ઞયોઃ કર્મબલવર્ધકત્વમિતિ ભાવઃ । અનેન
દુર્ગતિહેતુત્વાદનયોઃ સ્વર્ગહેતુત્વમપિ નિરસ્તમ્ ।

ઉક્તંચ—“યૂપં કૃત્વા પશૂન્ હત્વા, કૃત્વા રુધિરકર્દમમ્ ।

યદ્યેવં પ્રાપ્યતે સ્વર્ગો, નરકે કેન ગમ્યતે ॥” ઇતિ ।

અતો નાનયોર્યોગાદ્ બ્રાહ્મણો ભવતિ, કિન્તુ પૂર્વોક્તગુણયુક્ત એવ બ્રાહ્મણો
ભવતીતિ ભાવઃ ॥૩૦॥

ચતુર્ગતિક સંસારસે રક્ષા નહીં કર સકતે હૈં । (હિ કર્માણિ બલવન્તિ—
હિ કર્માણિ બલવન્તિ) ક્યોંકિ પશુવધ આદિકે હેતુભૂત વેદકે અધ્યયનસે
એવં તદ્વિહિત યજ્ઞકે કરનેસે ઉપાર્જિત જ્ઞાનાવરણાદિક કર્મ ઇસ જીવકો
દુર્ગતિમેં લે જાનેમેં સમર્થ હોતે હૈં । તાત્પર્ય ઇસકા યહ હૈ કિ પશુવધા-
દિકમેં પ્રવૃત્તિ કરાનેવાલે હોનેકી વજહસે વેદાધ્યયન એવં યજ્ઞમેં કર્મબલ
વર્ધકતા હી આતી હૈ । કર્મબલ વર્ધકતાકે સદ્ભાવમેં જીવોંકો દુર્ગતિ કિ હી
પ્રાપ્તિ હોતી હૈ સ્વર્ગાદિક સુગતિ નહીં । અતઃ યે દોનોં વાતે સ્વર્ગપ્રાપ્તિમેં
હેતુભૂત નહીં હો સકતી હૈં । યહી વાત ઇસ શ્લોકસે પ્રમાણિત હોતી હૈ—

“યૂપં કૃત્વા પશૂન્ હત્વા, કૃત્વા રુધિરકર્દમમ્ ।

યદ્યેવં પ્રાપ્યતે સ્વર્ગો, નરકે કેન ગમ્યતે ॥ ”

ઇસ લિયે વેદાધ્યયનસે તથા યજ્ઞાનુષ્ઠાનસે મનુષ્ય બ્રાહ્મણ વનતા હૈ.
એસા માનના ઉચિત નહીં હૈ । ઇસ લિયે એસાહી માનના ચાહિયે કિ જિન ગુણોં

હિ કર્માણિ બલવન્તિ—હિ કર્માણિ બલવન્તિ કેમકે પશુવધ આદિના હેતુભૂત વેદના
અધ્યયનથી અને તદ્વિહિત યજ્ઞના કરવાથી પ્રાપ્ત થયેલ જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મનું
ઉપાર્જન થાય છે તે આ જીવને દુર્ગતિમાં લઈ જવામાં સમર્થ બને છે.
તાત્પર્ય આનું એ છે કે, પશુવધાદિકમાં પ્રવૃત્તિ કરાવનાર હોવાના કારણે વેદ
અધ્યયન અને યજ્ઞમાં કર્મબલ વર્ધકતા જ આવે છે. કર્મબલ વર્ધકતાના
સદ્ભાવમાં જીવોને દુર્ગતિ જ પ્રાપ્ત થાય છે, સ્વર્ગાદિક સુગતિ થતી નથી.
આથી એ બંને વાતો સ્વર્ગ પ્રાપ્તિમાં હેતુભૂત થઈ શકતી નથી. આજ વાત
આ શ્લોકથી પ્રમાણિત થાય છે.

“યૂપં કૃત્વા પશૂન્ હત્વા, કૃત્વા રુધિરકર્દમમ્ ।

યદ્યેવં પ્રાપ્યતે સ્વર્ગ, નરકે કેન ગમ્યતે ॥ ”

આ માટે વેદાધ્યયનથી તથા યજ્ઞ અનુષ્ઠાનથી બ્રાહ્મણ બને છે એવું
માનવું ઉચિત નથી. આ માટે એવું જ માનવું બેઠ્યું છે, જે શુણ્ણને હિમણું

किंच—

मूलम्—न वि मुण्डिण स्रमणो, न ओङ्कारेण बंभणो ।

न मुणी रणवासेणं, कुसचीरेण तावसो ॥३१॥

छाया—नापि मुण्डितेन श्रमणो, न ओङ्कारेण ब्राह्मणः ।

न मुनिररण्यवासेन, कुशचीरेण तापसः ॥३१॥

टीका—‘ न वि ’ इत्यादि—

मुण्डितेन=शिरोमुण्डनेन श्रमणो=निर्ग्रन्थो न भवति । ओङ्कारेण=प्रणवेन, उपलक्षणत्वात् प्रणवादिमन्त्रेण च ब्राह्मणो न भवति । अरण्यवासेन मुनिर्न भवति । कुशचीरेण=कुशमयवस्त्रधारणेन, उपलक्षणत्वात्-वलकलधारणेन च तापसो न भवति ।

‘ अपि ’ शब्दः पूर्यते ॥३१॥

तर्हि कथमेते भवन्ति ? इत्याह—

मूलम्—समयाण स्रमणो होई, बंभचरेणं बंभणो ।

नाणेणं यं मुणी होई, तवेणं होई तावसो ॥३२॥

को अभी बतलाया गया है उन गुणोंसे युक्त ही मनुष्य ब्राह्मण होता है ॥३०॥

औरभी—‘ न वि ’ इत्यादि—

अन्वयार्थ—(मुण्डिण-मुण्डितेन) शिरको मुण्डवानेसे (स्रमणो न-श्रमणो न भवति) मनुष्य निर्ग्रन्थ श्रमण नहीं होता है तथा (ओङ्कारेण बंभणो न-ओङ्कारेण ब्राह्मणः न भवति) तथा प्रणवादि मन्त्रके जाप करनेसे ब्राह्मण नहीं होता है, तथा (रणवासेणं मुणी न-अरण्यवासेन मुनिर्न) जंगलमें रहनेसे मुनि नहीं होता है (कुसचीरेण तावसो न-कुशचीरेण तापसो न) तथा कुशके वस्त्र धारण कर लेनेसे अथवा वल्कल के पहिर लेनेसे तापस नहीं होता है ॥ ३१ ॥

अताववाभां आवेल छे, ते शुण्णथी युक्त न मनुष्य ब्राह्मण भने छे ॥३०॥

वणी पणु—“ न वि ”—इत्यादि !

अन्वयार्थ—मुण्डिण-मुण्डितेन माथानुं मुण्डन कराववाथी स्रमणो न-श्रमणो न भवति मनुष्य निर्ग्रन्थ श्रमण थता नथी तथा ओङ्कारेण बंभणो न-ओङ्कारेण ब्राह्मणः न प्रणवादि मन्त्रना जाप करवाथी ब्राह्मण भनता नथी. रणवासेणं मुणी न-अरण्यवासेन मुनिर्न न जंगलभां रहेवाथी मुनि थता नथी. तथा कुसचीरेण तावसो न-कुशचीरेण तापसो न कुशना वस्त्र धारण करी देवाथी अथवा वल्कलना पहिर-नी तापस थवातुं नथी. ॥३१॥

છાયા—સમતયા શ્રમણો ભવતિ, બ્રહ્મચર્યેણ બ્રાહ્મણઃ ।

જ્ઞાનેન ચ મુનિર્ભવતિ, તપસા ભવતિ તાપસઃ ॥૩૨॥

ટીકા—‘ સમયાએ ’ ઇત્યાદિ ।

સમતયા=રાગદ્વેષાભાવરૂપતયા શ્રમણો ભવતિ । બ્રહ્મચર્યેણ=બ્રાહ્મણશ્ર્વર્યં બ્રહ્મ-
ચર્યં તેન બ્રાહ્મણો ભવતિ । અયં ભાવઃ બ્રહ્મ ચ દ્વિધા ભવતિ, શબ્દબ્રહ્મ પરબ્રહ્મચ ।
તદુક્તમ્—“દ્વે બ્રહ્મણી વેદિતવ્યે, શબ્દબ્રહ્મ પરં ચ યત્ ।

શબ્દબ્રહ્મણિ નિષ્ણાતઃ, પરં બ્રહ્માધિગચ્છતિ ॥ ૧ ॥” ઇતિ ।

પરં બ્રહ્મ ચ પ્રાણાતિપાતાદિ વિરમણ સ્વરૂપમ્ । इदमेवात्राभिमतम् । एतत्सेवने-
नैव ब्राह्मणो भवतीति । ज्ञानेन=हिताहितविवेकवत्त्वेन च मुनि भवति । तपसा=

तो श्रमणादि कैसे होता है ? सो कहते हैं—‘समयाए ’ इत्यादि

અન્વયાર્થ—(સમયાએ-સમતયા) રાગદ્વેષ અભાવરૂપ સમતાકે
સંબંધસે (સમણો હોઈ-શ્રમણઃ ભવતિ) શ્રમણ-નિર્ગ્રંથ હોતા હૈ ।
(વંમચેરેણ વંમણો-બ્રહ્મચર્યેણ બ્રાહ્મણઃ)પ્રાણાતિપાતાદિવિરમણરૂપ-બ્રહ્મકે
સંબંધસે બ્રાહ્મણ હોતા હૈ । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ-બ્રહ્મ, શબ્દ બ્રહ્મ એવં પરબ્રહ્મકી
અપેક્ષાસે દો પ્રકારકા હૈ । શબ્દ બ્રહ્મમેં નિષ્ણાત મનુષ્ય પરબ્રહ્મકો પ્રાપ્ત
કર લેતા હૈ । કહામી હૈ—

“દ્વે બ્રહ્મણી વેદિતવ્યે, શબ્દબ્રહ્મ પરં ચ યત્ ।

શબ્દ બ્રહ્મણિ નિષ્ણાતઃ, પરં બ્રહ્માધિગચ્છતિ ॥ ”

यहां ‘परब्रह्म ’ प्राणातिपातादि विरमण स्वरूप लिया जाता है, उसके
सेवन करनेसे ही ब्राह्मण होता है । (नाणेण मुणीहोइ-ज्ञानेन मुनिर्भवति)
ज्ञानसे हिताहितरूप विवेकसे-मुनि होता है (तवेणं तावसो होइ-

तो श्रमण आदि कुछ रीते थाय छे ? ते ऊहेवामां आवे छे—

“समयाए ”—इत्यादि !

અન્વયાર્થ—સમયાએ-સમતયા રાગદ્વેષના અભાવરૂપ સમતાના સંબંધથી
સમણો હોઈ-શ્રમણઃ ભવતિ શ્રમણ નિર્ગ્રંથ થાય છે, વંમચેરેણ વંમણો-બ્રહ્મચર્યેણ
બ્રાહ્મણઃ પ્રાણાતિપાતાદિરૂપ બ્રહ્મના સંબંધથી બ્રાહ્મણ થાય છે, તાત્પર્ય એ
છે કે, બ્રહ્મ શબ્દ બ્રહ્મ અને પરબ્રહ્મની અપેક્ષાથી બે પ્રકારનો છે. શબ્દ
બ્રહ્મમાં નિષ્ણાત મનુષ્ય પરબ્રહ્મને પ્રાપ્ત કરી લે છે. કહ્યું પણ છે—

“દ્વે બ્રહ્મણી વેદિતવ્યે, શબ્દબ્રહ્મ પરં ચ યત્ ।

શબ્દબ્રહ્મણી નિષ્ણાતઃ, પરં બ્રહ્માધિગચ્છતિ ॥ ”

અહિંયા “પરબ્રહ્મ” પ્રાણાતિપાતાદિ વિરમણ સ્વરૂપ લેવામાં આવેલ છે.
એતુ’ સેવન કરવાથી જ બ્રાહ્મણ થવાય છે. નાણેણ મુણી હોઈ-જ્ઞાનેન મુનિર્ભવતિ

વાહ્યાભ્યંતરભેદમિત્તે તાપસો ભવતિ । ન ત્વન્યથા શ્રમણો બ્રાહ્મણો મુનિસ્તાપસો
વા ભવતિ ॥ ૩૨ ॥

इयं भवदुक्ता ब्राह्मणादिपदनिरुक्तिरन्वयार्था । किन्तु अभिधानं डित्थादिवद-
नर्थकमपि भवति । एवमेव ब्राह्मणादि पदान्यपि सन्ति ? इति संशयं निराकर्तुमाह—
मूलम्—कस्मुणा बंभणो होइ, कस्मुणा होइ खत्तिओ ।

વૈસો કસ્મુણા હોઈ, સુંદો હૈવૈ કસ્મુણા ॥ ૩૩ ॥

छाया—कर्मणा ब्राह्मणो भवति, कर्मणा भवति क्षत्रियः ।

વૈસ્યઃ કર્મણા ભવતિ, શૂદ્રો ભવતિ કર્મણા ॥ ૩૩ ॥

टीका—‘कस्मुणा’ इत्यादि—

हे विजयघोष । कर्मणा=क्रियया ब्राह्मणो भवति ।

उक्तंच—“क्षमा दानं दमो ध्यानं, सत्यं शौचं धृतिर्धृणा ।

ज्ञान विज्ञानमास्तिक्य, मेतद् ब्राह्मणलक्षणम् ॥ ” इति ।

તથા—કર્મણા=ક્ષત્રિય લક્ષણેન ક્ષત્રિયો ભવતિ । કર્મણા=કૃષિપાશુપત્યાદિના

તપસા તાપસો ભવતિ) વાહ્ય એવં આભ્યંતર તપોંકે આરાધન કરનેસે
તાપસ હોતા હૈ ॥ ૩૨ ॥

બ્રાહ્મણાદિ પદોંકી નિરુક્તિ જિસકો આપને કહી હૈ, વહ યદ્યપિ
ઠીક હૈ કિન્તુ અભિધાન ડિત્થાદિકી તરહ અનર્થક મીં હોતા હૈ, અતઃ
યે બ્રાહ્મણાદિક અભિધાન મીં બિલકુલ અનર્થક હૈં યદિ હિસ પ્રકારકી
યહાં શંકાકી જાવે તો હિસકે લિયે જયઘોષ મુનિરાજ ઉત્તર દેતે હૈં—
‘કસ્મુણા’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—હે વિજયઘોષ ! (કસ્મુણા વંભણો હોઈ—કર્મણા બ્રાહ્મણો
ભવતિ) ક્રિયા—ક્ષમા, દાન, દમ આદિ ક્રિયાંસે બ્રાહ્મણ બનતા હૈ (કસ્મુણા

જ્ઞાનથી—હિતાહિતરૂપ વિવેકથી મુનિ થાય છે. તવેણં તાવસો હોઈ—તપસા તાપસો
ભવતિ બ્રાહ્મ અને આભ્યંતર તપોનું આરાધન કરવાથી તાપસ થાય છે. ॥૩૨॥

બ્રાહ્મણાદિ પદોની નિરૂક્તિ જેને આપેં બતાવેલ છે તે જો કે, ઠીક છે.
પરંતુ અભિધાનહિત્યાદિની માફક અનર્થક પણ હોય છે. આથી એ બ્રાહ્મણાદિક
અભિધાન પણ બિલકુલ અનર્થક છે. જો આ પ્રકારની અહિં શંકા કરવામાં
આવે તો આને માટે જયઘોષ મુનિરાજ ઉત્તર આપે છે—“કસ્મુણા”—ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—હે વિજયઘોષ ! કસ્મુણા વંભણો હોઈ—કર્મણા બ્રાહ્મણો ભવતિ
ક્ષમા, દાન, દમ આદિ ક્રિયાથી બ્રાહ્મણ બને છે, કસ્મુણા રાક્ષસી હોઈ—

વૈશ્યો ભવતિ । તથા-કર્મણા=સેવારૂપેણ શૂદ્રો ભવતિ । કર્મનાનાત્વમેવ બ્રાહ્મણાદિ વર્ણનિયામકમ્ । અન્યથા તુ બ્રાહ્મણાદિ વ્યપદેશાભાવ એવ સ્યાત્ ।

ઉક્તં ચાન્યત્રાપિ—

एकवर्णमिदं सर्वं, पूर्वमासीद् युधिष्ठिर ! ।

क्रियाकर्म विभागेन चातुर्वर्ण्यं व्यवस्थितम् ॥ ” इति ।

બ્રાહ્મણોપક્રમે ક્ષત્રિયાદ્યભિધાનં વર્ણપ્રસન્નાદિતિ ॥ ૩૩ ॥

સ્વત્તિયો હોઈ-કર્મણા ક્ષત્રિયો ભવતિ) ક્ષત્રત્રાણ લક્ષણરૂપ ક્રિયાસે ક્ષત્રિય બનતા હૈ (કમ્મુણા વડ્ડસો હોઈ-કર્મણા વૈશ્યો ભવતિ) કૃષિ, પશુપાલન આદિ રૂપ ક્રિયાસે વૈશ્ય બનતા હૈ (સુદ્ધો કમ્મુણા હવડ-શૂદ્રઃ કર્મણા ભવતિ) તથા શૂદ્ર મી સેવારૂપ ક્રિયાસે બનતા હૈ । તાત્પર્ય્ ઇસકા યહ હૈ કિ-કર્મોંકી વિવિધતા હી બ્રાહ્મણ આદિ વર્ણોંકી નિયામક હૈ । અન્યથા બ્રાહ્મણ આદિ વ્યપદેશ હી નહીં બન સકતા ।

यही बात अन्यत्र भी कही है—

“एकवर्णमिदं सर्वं, पूर्वमासीद् युधिष्ठिर ।

क्रियाकर्मविभागेन, चातुर्वर्ण्यं व्यवस्थितम् ॥”

ક્ષમા દાન ઓદિ ક્રિયાકે સંબંધસે મનુષ્ય બ્રાહ્મણ બનતા હૈ ઇસમેં

“ક્ષમા દાનં દમો ધ્યાનં સત્યં શૌચં ધૃતિર્ધૃણા ।

જ્ઞાનવિજ્ઞાનમાસ્તિક્યમેતદ્ બ્રાહ્મણલક્ષણમ્ ” ॥ ૧ ॥

યહ શ્લોક નિયામક હૈ । યહાં ક્ષત્રિયાદિકોંકા જો અભિધાન કરનેમેં

કર્મણા ક્ષત્રિયો ભવતિ ક્ષત્રત્રાણુ લક્ષણરૂપ ક્રિયાથી ક્ષત્રિય બને છે. કમ્મુણા વડ્ડસો હોઈ-કર્મણા વૈશ્યો ભવતિ કૃષિ, પશુપાલન, આદિરૂપ ક્રિયાથી વૈશ્ય બને છે. તથા કમ્મુણા સુદ્ધો હોઈ-કર્મણા શૂદ્રઃ ભવતિ શૂદ્ર પાણુ સેવારૂપ ક્રિયાથી બને છે. તાત્પર્ય્ આનું એ છે કે, કર્મોંની વિવિધતા જ બ્રાહ્મણુ આદિ વર્ણોંની નિયામક છે. આ સિવાય બ્રાહ્મણુ આદિ વ્યપદેશ જ બની શકે નહીં.

આ વાત અન્ય સ્થળે પણ કહેવામાં આવે છે—

एकवर्णमिदं सर्वं पूर्वमासीत् युधिष्ठिर ।

क्रियाकर्मविभागेन चातुर्वर्ण्यं व्यवस्थितम् ॥ ૧ ॥

ક્ષમા દાન આદિ ક્રિયાના સંબંધથી મનુષ્ય બ્રાહ્મણુ બને છે. આમાં

“ક્ષમા દાનં દમો ધ્યાનં સત્યં શૌચ ધૃતિ ધૃણા ।

જ્ઞાન વિજ્ઞાન માસ્તિક્યમેતદ્ બ્રાહ્મણલક્ષણમ્ ”

આ શ્લોક નિયામક છે. અહીં ક્ષત્રિય આદિકોંકાં જે અભિધાન કરવામાં આવેલ છે તે જો કે, બ્રાહ્મણના કથનમાં અનુચિત જેવું લાગે છે. પરંતુ

‘इदं स्वबुद्धयैव प्रकल्प्य त्वयोच्यते’ इति चेत्संशयो भवेदतस्तमपाकर्तुमाह—
मूलम्—एए पाउकरे बुद्धे, जेहिं होई सिणायओ ।

सर्वकस्मदिणिर्मुक्तं, तं वयं ब्रूम ब्राह्मणं ॥ ३४ ॥

छाया—एतान् प्रादुरकार्षीद् बुद्धो, यै भवति स्नातकः ।

सर्व कर्म विनिर्मुक्तं, तं वयं ब्रूमો ब्राह्મणम् ॥ ૩૪ ॥

टीका—‘एए’ इत्यादि—

एतान्=पूर्वोक्तान् अहिंसादीन् बुद्धः=सर्वज्ञः प्रादुरकार्षीत्=प्रकटितवान् ।
यैः=अहिंसादिभिर्जनः स्नातकः=देवली भवति । तं प्रत्यासन्नमुक्तितया सर्वकर्म
विनिर्मुक्तं=स्नातकं वयं ब्राह्मणं ब्रूमः ॥ ૩૪ ॥

આયા હૈ, વહ યદ્યપિ જ્ઞાત્યણકે કથન પ્રસંગમેં અનુચિત જૈસા જ્ઞાત હોતા
હૈ, પરંતુ અનુચિત નહીં હૈ કયોં કિ ક્ષત્રિયાદિકોંકા યહ કથન વર્ણકે
પ્રસંગસે હી હુઆ હૈ એસા જાનના ચાહિયે ॥ ૩૩ ॥

યહ આપ અપની બુદ્ધિસે હી કલ્પના કરકે કહતે હો કયા ? ઇસ
સંશયકો દૂર કરનેકે લિયે કહતે હેં—‘एए’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(एए-एतान्) इन पूर्वोक्त अहिंसा आदि व्रतोंको (बुद्धे-
बुद्धः) सर्वज्ञ भगवान् ने (पाउकरे-प्रादुरकार्षीत्) प्रगट किया है (जेहिं-
सिणाय सो होइ-यैः स्नातको भवति) इन्हीं व्रतोंके द्वारा मनुष्य केवली
बनता है । अतः (सर्वकस्मदिणिर्मुक्तं-सर्वकर्मविनिर्मुक्तं) उसकी सर्व-
कर्मविमुक्ति प्रत्यासन्न होनेसे (तं वयं ब्राह्मणं ब्रूम-तं वयं ब्राह्मणं ब्रूमः)
हम उसको ब्राह्मण कहते हैं ॥ ૩૪ ॥

અનુચિત નથી કેમકે, ક્ષત્રિયાદિકોંકા આ કથન વર્ણના પ્રસંગથી જ થયેલ છે,
એવું બહુવું બોધાયે. ॥ ૩૩ ॥

આ આપ પોતાની બુદ્ધિથી જ કલ્પના કરીને કહો છો શું ? એ સંશયને
દૂર કરવા માટે કહે છે કે,—“ ए ए ”—इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—ए ए-एतान् આ પૂર્વોક્ત અહિંસા આદિ વ્રતોને બુદ્ધે-બુદ્ધઃ
સર્વજ્ઞ ભગવાન પાઉકરે-પ્રાદુરકાર્ષીત્ પ્રગટ કરેલ છે. જેહિં સિણાયઓ હોઈ-યૈઃ
સ્નાતકો ભવતિ આજ વ્રતો દ્વારા મનુષ્ય કેવળી બને છે. સર્વકસ્મદિણિર્મુક્ત-
સર્વકર્મવિનિર્મુક્ત આથી એની સર્વ કર્મ વિમૂક્તિ પ્રત્યાસન્ન હોવાથી તં વયં
બ્રૂમ-તં વયં બ્રાહ્મણ બ્રૂમઃ અમે તેને બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ. ॥ ૩૪ ॥

સમ્પતિ પ્રકરણપ્રસંહર્તુમાહ—

મૂલમ્—એવં ગુણસમાયુક્તા, જે ભવંતિ દિઉત્તમા ।

‘તે સમર્થા ઉ ઉદ્ધર્તુ, પરં અપ્પાર્ણમેવ ચં ॥ ૩૫ ॥

છાયા—એવં ગુણસમાયુક્તા, જે ભવન્તિ દ્વિજોત્તમાઃ ।

તે સમર્થાસ્તુ ઉદ્ધર્તુ, પરમ્ આત્માનમેવ ચ ॥ ૩૫ ॥

ટીકા—‘ એવં ’ इत्यादि—

એવં ગુણસમાયુક્તાઃ—એવંગુણાઃ=इत्यम्भूतपूर्वोक्तगुणा स्तैः समायुक्ताः=सम-
न्विताः ये भवन्ति, त एव द्विजोत्तमाः=ब्राह्मणश्रेष्ठा भवन्ति । ते तु=त एव परम्
=अन्यम् आत्मानमेव च=आत्मानमपिच उद्धर्तु=संसारसमुद्रात्तारयितुम्-अर्थात्
मुक्तिपदे स्थापयितुं समर्था भवन्ति ॥ ३५ ॥

एवमुक्त्वा मौनमवलम्ब्य स्थिते जयघोषमुनौ विजयघोषो यत्कृतवांस्तदुच्यते—

મૂલમ્—એવં તુ સંસરે છિન્ને, વિજયઘોસે ચ માંહણે ।

સમુદાય તયં તં તુ, જયઘોસં મહામુનિં ॥ ૩૬ ॥

તુંદે ચં વિજયઘોસે, ઇણંમુદાંહુ કચંજલી ।

માહર્ણત્તં જહાંભૂયં, સુંદું મે ઉંવદંસિયં ॥ ૩૭ ॥

છાયા—એવં તુ સંશયે છિન્ને, વિજયઘોષશ્ચ બ્રાહ્મણઃ ।

સમાદાય તકાં તં તુ, જયઘોષં મહામુનિમ્ ॥ ૩૬ ॥

अब प्रकरणका उपसंहार करते हुए कहते हैं—‘ एवं ’ इत्यादि

અન્વયાર્થ—(એવં ગુણસમાયુક્તા—એવં ગુણસમાયુક્તાઃ) ऐसे पूर्वोक्त
ગુણોસે યુક્ત (જે ભવંતિ—યે ભવન્તિ) જો હોતે હૈં (દિઉત્તમા—દ્વિજો-
ત્તમાઃ) વે હી શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ કહલાતે હૈં ઓર (તે ઉ પરં અપ્પાણમેવ ઉદ્ધર્તુ-
સમર્થા—તે તુ પરં આત્માનમેવ ઉદ્ધર્તુ સમર્થાઃ) વે હી દૂસરોંકો એવં અપને
આપકો ઇસ સંસાર સાગરસે પાર કરનેમેં સમર્થ હોતે હૈં ॥ ૩૫ ॥

હવે પ્રકરણનો ઉપસંહાર કરતા કહે છે કે—“ एवं ”—इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—એવં ગુણસમાયુક્તા—એવં ગુણસમાયુક્તાઃ આવા પૂર્વોક્ત ગુણોથી
યુક્ત જે ભવંતિ—યે ભવન્તિ એ હોય છે. દિઉત્તમા—દ્વિજોત્તમા તેજ શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ
કહેવાય છે, અને તે ઉ પરં અપ્પાણમેવ ઉદ્ધર્તુ સમર્થા—તે તુ પરં આત્માનમેવ
ઉદ્ધર્તુ સમર્થાઃ એજ બીજાને તેમજ પોતાની જાતને આ સંસાર સાગરથી પાર
કરવા—કરાવવામાં સમર્થ હોય છે. ॥ ૩૫ ॥

તુષ્ઠશ્ચ વિજયઘોષઃ, इदमुदाह कृताञ्जलिः ।

ब्राह्मणत्वं यथाभूतं, सुष्ठु मे उपदर्शितम् ॥ ३७ ॥

टीका—‘ एवं तु ’ इत्यादि—‘ तुष्टेय ’ इत्यादि—

एवं पूर्वोक्तरीत्या संशये छिन्ने सति, स विजयघोषो ब्राह्मणः तकां-तां तद्वाणीं समादाय-हृदयधार्य तु-पुनः तं महामुनिं जयघोषं ‘ममासौ सोदरो भ्राता’ इति विज्ञाय । ‘ समादाय ’ इति स्थाने ‘ समुदाय ’ इत्यर्पित्वात् ॥ ३६ ॥

तुष्टो विजयघोषः कृताञ्जलिः=वद्धकरः सन् इदम्=वक्ष्यमाणम् उदाहु=उक्तवान् । यदुक्तवांस्तदुच्यते-हे मुने । भवता यथाभूतं=यथाऽवस्थितं ब्राह्मणत्वं मे=मह्यं सुष्ठु=शोभनरीत्या उपदर्शितम्=कथितम् ॥ ३७ ॥

इस प्रकार जब कह कर जयघोष मुनिराज चुप हो रहे तब विजयघोषने क्या किया यह बात सूत्रकार प्रकट करते हैं—

‘ एवं तु ’ इत्यादि, ‘ तुष्टेय ’ इत्यादि—

अन्वयार्थ—(एवं-एवम्) पूर्वाक्त रीतिसे (संसए छिन्ने-संशये छिन्ने) संशय नष्ट हो जाने पर (तओ-ततः) फिर (विजयघोसेय माहणे-विजयघोषः ब्राह्मणः) वह विजयघोष ब्राह्मण (तयं-तकां) उसकी वाणीको (समुदाय-समादाय) हृदयमें धारण करके (तं जयघोसं महामुनिं-तं जयघोषं महामुनिं) उन जयघोष महा मुनिराजको ‘ यह मेरा भाई है ’ ऐसा समझाकर (तुष्टे विजयघोसे-तुष्टः विजयघोषः) संतुष्ट हुए विजय घोषने (कयंजली-कृताञ्जलिः) दोनों हाथ जोड़कर (इणमुदाहु-इदमुदाह) इस प्रकार कहा कि हे मुने (जहाभूयं माहणत्तं मे सुष्ठु उपदर्शितं-यथाभूतं ब्राह्मणत्वं मे सुष्ठु उपदर्शितम्) आपने यथावस्थित ब्राह्मणत्व मुझे अच्छी तरहसे समझा दिया है । ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

આ પ્રમાણે જ્યારે કહીને જયઘોષ મુનિરાજ જ્યારે ચુપ થઈ ગયા ત્યારે વિજયઘોષે શું કર્યું ? આ વાત સૂત્રકાર પ્રગટ કરે છે—

“ एवं वेतु ”—ઈત્યાદિ ! “ तुष्टे य ”—ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—અવં-અવમ્ પૂર્વોક્ત રીતથી સંસએ છિન્ને-સંશયે છિન્ને સંશય નષ્ટ થઈ જવાથી તઓ-તતઃ પછી તે વિજયઘોસેય માહણે-વિજયઘોષઃ બ્રાહ્મણઃ વિજયઘોષ બ્રાહ્મણ તયં-તકાઃ તેની વાણીને સમુદાય-સમાદાય હૃદયમાં ધારણ કરીને ત જયઘોસં મહામુનિ-ત જયઘોષં મહામુનિં એ જયઘોષ મુનિરાજને “ આ મારા ભાઈ છે ” એવું સમજાવે તુઠ્ઠે વિજયઘોસે-તુષ્ટઃ વિજયઘોષઃ સંતુષ્ટ થયેલા વિજયઘોષે કયંજલી-કૃતાંજલિઃ બંને હાથ જોડીને ઇણમુદાહુ-ઈદં ઉદાહુ આ પ્રમાણે છું, હે મુનિ ! આપે યથા વસ્થિત બ્રાહ્મણત્વ મને સારી રીતે બતાવેલ છે-॥૩૬॥૩૭॥

કિંચ—

મૂલમ્—તુભમે જઈયા જણોણાં, તુભમે વેયવિઝુ વિઝુ ।

જોઈસંગવિઝુ તુભમે, તુભમે ધર્મમાણ પારંગા ॥ ૩૮ ॥

છાયા—યૂયં યષ્ટારો યજ્ઞાનાં, યૂયં વેદવિદો વિદઃ ।

જ્યોતિષાઙ્ગવિદો યૂયં, યૂયં ધર્માણાં પારંગા ॥ ૩૮ ॥

‘તુભમે’ ઇત્યાદિ—

યૂયમેવ યજ્ઞાનાં=ભાવયજ્ઞાનાં યષ્ટારઃ=યજનકર્તારઃ । તથા—હે વિદઃ=હે સકલતત્ત્વજ્ઞાઃ । યૂયમેવ વેદવિદઃ=વેદજ્ઞાઃ । તથા—જ્યોતિષાઙ્ગવિદઃ=વેદષડ્ઙ્ગવિદો યૂયમેવ । કિંચ—યૂયમેવ ધર્માણાં=ધર્મશાસ્ત્રાણામ્—ઉપલક્ષણત્વાચ્ચતુર્દશવિદ્યાસ્થાનાનાં ચ પારંગાઃ=પારંગતાઃ ॥ ૩૮ ॥

મૂલમ્—તુભમે સમર્થા ઉદ્ધતું, પરં અપ્પાણમેવ ચં ।

તમ્મણુર્ગમ્હં કરેહંહં, મિવ્વેણં મિવ્વુ ઉત્તમ ॥૩૯॥

છાયા—યૂયં સમર્થા ઉદ્ધતું, પરમ્ આપ્પનમેવ ચ ।

તદનુગ્રહં કુરુતાઽસ્માકં, મૈક્ષ્યેણ મિક્ષૂત્તમ ॥ ૩૯ ॥

और भी—‘तुभमे’ इत्यादि—

અન્વયાર્થ—(તુભમે જઈયા-યૂયમ્ યષ્ટારઃ) આપ હી ભાવયજ્ઞોંકે યજન કર્તા હૈં । તથા (વિઝુ=વિદઃ) હે સકલતત્ત્વજ્ઞ (તુભમે-યૂયમેવ) આપહી (વેયવિઝુ-વેદવિદઃ) વેદજ્ઞ હૈ (તુભમે જોઈસંગ વિઝુ-યૂયમ્ જ્યોતિષાંગવિદઃ) તથા આપ હી જ્યોતિષકે અંગોંકે-ઉપલક્ષણે વેદકે ષડંગોંકે વાસ્તવિક અર્થકો જાનને વાલે હૈં, ઓર (તુભમે-યૂયમ્) આપહી (ધર્મમાણ-ધર્માણામ્) ધર્મશાસ્ત્રોંકે, ઉપલક્ષણસે ચૌદહ વિદ્યાઓંકે(પારંગા-પારંગાઃ)પારંગામી હૈં॥૩૮॥

वणी पणु—तुभमे-इत्यादि !

અન્વયાર્થ—તુભમે જઈયા-યૂયમ્ યષ્ટારઃ આપજ ભાવયજ્ઞના યજનકર્તા છે, તથા વિઝુ-વિદુઃ હે સકળ તત્ત્વજ્ઞ ! તુભમે-યૂયમેવ આપજ વેયવિઝુ-વેદવિદઃ વેદજ્ઞ છે. તથા તુભમે જોઈસંગ વિઝુ-યૂયમ્ જ્યોતિષાઙ્ગવિદઃ આપ જ્યોતિષના અંગો તેમજ ઉપલક્ષણથી વેદના ષડંગોના વાસ્તવિક અર્થને જાણવાવાળા છે. અને તુભમે-યૂયમ્ આપજ ધર્મમાણ-ધર્મણામ્ ધર્મશાસ્ત્રના ઉપલક્ષણથી ચૌદ વિદ્યાઓના પારંગા-પારંગાઃ પારંગામી છે.॥૩૮॥

ટીકા—‘તુભે’ इत्यादि—

હે મુને ! યૂયમેવ પરમ્ આત્માનમેવ ચ=આત્માનમપિ ચ ઉદ્ધતું=સંસારસાગરોત્ પારં કર્તું સમર્થાઃ । તતઃ=તસ્માત્કારણાત્ હે ભિક્ષુત્તમ ! =હે ભિક્ષુશ્રેષ્ઠ ! યૂયં મૈક્ષ્યેણ=મદત્ત નિરવધભિક્ષાગ્રહણેન અસ્માકમુપરિ અનુગ્રહં=કૃપાં કુરુત ॥ ૩૯ ॥

एवं विजयघोषेणोक्ते जयघोषमुनिर्यदुक्तवांस्तदुच्यते—

મૂલમ્—નં કંજં મંજ્ઞં મિલ્લેણં, સિલ્પં નિલ્લસસૂ દિયા ।

सां भंसिहिसि भयावत्ते, घोरे संसारसागरे ॥ ४० ॥

છાયા—ન કાર્ય મમ મૈક્ષ્યેણ, મિલ્લં નિલ્ક્રામ દ્વિજ ।

ना भमीः भयावत्ते, घोरे संसारसागरे ॥ ४० ॥

ટીકા—‘ન કજ્ઞં’ इत्यादि—

હે દ્વિજ=વિજયઘોષ વિપ્ર ! મમ મૈક્ષ્યેણ=મિક્ષયા કાર્ય નાસ્તિ ! કિન્તુ ત્વં

‘તુભે સમત્યા’ इत्यादि—

અન્વયાર્થ—હે મુને ! (તુભે પરં અપ્પાણં એવ ઉદ્ધતું સપત્યા-યૂયમ્ પરં આત્માનં એવ ઉદ્ધતું સમર્થા) આપહી દૂસરોં એવં અપને આપકો હિસ સંસારસાગરસે પાર કરનેમેં શક્તિશાલી હો (તસ્-તત્) હિસ કારણ (મિક્ષુત્તમ-મિક્ષુત્તમ) હે મિક્ષુત્તમ ! આપ (મિક્ષેણ-મૈક્ષ્યેણ) મેરે દ્વારા પ્રદત્ત નિરવધ મિક્ષાકે ગ્રહણસે (અમ્હં અસ્માકમુપરિ) હમારે જપર (અનુગ્રહં કરેહ-અનુગ્રહં કુરુત) કૃપા કરો ॥ ૩૯ ॥

इस प्रकार विजयघोषके कहने पर जयघोष मुनिराजने उससे इस प्रकार कहा—‘न कज्जं’ इत्यादि—

અન્વયાર્થ—(દિયા-દ્વિજ !) હે દ્વિજ ! (મિક્ષેણ મજ્ઞં ન કજ્ઞં—

“તુભે સમત્યા”—इत्यादि

અન્વયાર્થ—હે મુનિ ! તુભે પરં અપ્પાણં એવ ઉદ્ધતું સમત્યા-યૂયમ્ પરં આત્માનમેવ ઉદ્ધતુ સમર્થાઃ આપ જ બીજાઓને તેમજ પોતાની જાતને આ સંસાર સાગરથી પાર કરાવવામાં શક્તિશાળી છો. તસ્-તત્ આ કારણથી મિક્ષુ ઉત્તમ-મિક્ષુત્તમ હે ભિક્ષુત્તમ ! આપ મિક્ષેણ-મૈક્ષ્યેણ મારા તરફથી પ્રદત્ત નિરવધ ભિક્ષાને ગ્રહણ કરીને અમ્હં-અસ્માકમુપરિ અમારા ઉપર અનુગ્રહ-અનુગ્રહં કુરુત કૃપા કરો. ॥ ૩૯ ॥

આ પ્રમાણે વિજયઘોષના કહેવાથી જયઘોષ મુનિરાજે એને આ પ્રમાણે કહ્યું—“ન કજ્ઞં”—इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—દિયા-દ્વિજ હે દિજ ! મિક્ષેણ મજ્ઞં ન કજ્ઞં-મૈક્ષ્યેણ મમ ન-

ક્ષિપ્રં=ત્યરિતં નિષ્ક્રામ=પ્રવ્રજ્યાં ગૃહાણ । ત્વન્નિષ્ક્રમણેનૈવ મમ કાર્યમ્ , ન તુ ત્વદ્વત્ત
મિક્ષયા મે કાર્યસિતિ માત્રઃ : કથમેવમુપદિશ્યતે ? इत्याह—‘મા મમિહિસિ’
इत्यादि—हे विजयघोष ! भयावर्त्ते=भयानि=जन्मजरामरणादि जनितानि, आवर्त्ता
इव यस्मिन्नसौ तस्मिन्स्थोक्ते, घोरे=भयङ्करे संसारसागरे मा भ्रमीः=मा पर्यटीः ।
‘ममिहिसि’ इत्यत्रार्पित्वाल्लुङर्थे लोट् ॥ ४० ॥

કિંચ—

મૂલમ્—ઉવલેવો હોઈ મોગેસુ, અમોગી નોવલિપ્પઈ ।

મોગી મમઈ સંસારે, અમોગી વિપ્પમુચ્ચઈ ॥૪૧॥

છાયા—ઉપલેપો ભવતિ મોગેષુ, અમોગી નોપલિપ્યતે ।

મોગી ભ્રાસ્યતિ સંસારે, અમોગી વિપ્રમુચ્યતે ॥ ૪૧ ॥

ટીકા—‘ઉવલેવો’ इत्यादि—

મોગેષુ=શબ્દાદિષુ બુદ્ધ્યમાનેષુ ઉપલેપઃ=કર્મોપચયો ભવતિ । અમોગી તુ
કર્મણા નોપલિપ્યતે=ઉપલિપ્તો ન ભવતિ । તતશ્ચ મોગી=શબ્દાદિભોગપરાયણઃ
‘મૈક્ષ્યેણ મમ ન કાર્યં’) મિક્ષારે મુક્તે કોઈ પ્રયોજન નહીં હૈ । કિન્તુ તુમ
(સ્વિપ્પં-ક્ષિપ્રમ્) શીઘ્રહી (નિક્કલમસુ-નિષ્ક્રામ) પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરો
યહી મૈરા એક કાર્ય હૈ ! (ભયાવર્ત્તે ઘોરે સંસારસાગરે મા મમિહિસિ-મ-
યવર્ત્તે ઘોરે સંસારસાગરે મા ભ્રમીઃ) જન્મ જરા એવં મરણ આદિસે જનિત
મયરૂપ આવર્તવાલે મયંકર હસ સંસારસાગરમેં તુમ જત ભ્રમણ કરો॥૪૦॥

ઔર भी—‘ઉવલેવો’ इत्यादि—

અન્વયાર્થ (મોગેસુ-મોગેષુ) શબ્દાદિક વિષયોંકે ભોગને પર (ઉવ
લેવો હોઈ-ઉપલેપઃ ભવતિ) કર્મોપચય હોતા હૈ તથા જો (અમોગી-

કાર્ય બિદ્ધાથી મને કોઈ પ્રયોજન નથી, પરંતુ તમે સ્વિપ્પં-ક્ષિપ્રં જલદીથી
નિક્કલમસુ-નિષ્ક્રામ પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરો એજ માફ એક કાર્ય છે. મયાવર્ત્ત
ઘોરે સંસારસાગરે મા મમિહિસિ-મયાવર્ત્તે ઘોરે સંસારસાગરે મા ભ્રમીઃ જન્મ,
જરા અને મરણ આદિથી જનિત લયરૂપ આવર્તવાળાં લયંકર આ સંસારમાં
તમે ભ્રમણ ન કરો. ॥ ૪૦ ॥

વળી પણ—“ઉવલેવો”—इत्यादि !

અન્વયાર્થ—મોગેસુ-મોગેષુ શબ્દાદિક વિષયોને ભોગવવાથી ઉવલેવો હોઈ-
ઉપલેપઃ ભવતિ કર્મોપચય થાય છે. તથા જે અમોગી-અમોગી અભોગી છે તે,
નોવલિપ્પઈ-નોપલિપ્યતે કર્મોથી ઉપલિપ્ત થતાં નથી. આ માટે મોગી સંસારે

સંસારે=વતુર્ગતિકલક્ષણે આમ્યતિ=પર્યટતિ-નિરન્તરં ભવપરમ્પરા ગૃહ્ણતીત્યર્થઃ,
અમોગી તુ વિપ્રમુચ્યતે=વિપ્રમુક્તો ભવતિ ॥ ૪૧ ॥

મોગીનામુપલેપમન્યેષાં ચ તદભાવં દૃષ્ટાન્તદ્વારેણાહ—

મૂલમ્—ઉલ્લો સુકો યં દો છૂઢાં, ગોલયા મદ્વિયામયા ।

દો વિં આવંડિયા કુંડે, જો ઉલ્લો સોડ્તથ લગ્ગંઈ ॥૪૨॥

છાયા—આર્દ્રઃ શુષ્કશ્ચ દ્વૌ ક્ષિપૌ, ગોલકૌ મૃત્તિકામયૌ ।

દ્રાવપ્યાપતિતૌ કુડચે, ય આર્દ્રઃ સોડ્ત્ર લગતિ ॥ ૪૨ ॥

ટીકા—‘ઉલ્લો’ ઇત્યાદિ—

આર્દ્રઃ શુષ્કશ્ચ દ્વૌ મૃત્તિકામયૌ ગોલકૌ=મૃત્પિણ્ડૌ ક્ષિપૌ, દ્રાવપિ કુડચે
આપતિતૌ પ્રાપ્તૌ । અત્ર=અનયોર્મધ્યે ય આર્દ્રો ગોલકો ભવતિ સ તત્ર કુડચે
લગતિ=સંશ્લિષ્ટો ભવતિ, શુષ્કસ્તુ ન લગતીતિ ભાવઃ ॥ ૪૨ ॥

અમોગી) અમોગી હૈ વહ (નોવલિપ્પઈ-નોપલિપ્યતે) કર્મોંસે ઉપલિપ્ત નહીં
હોતા હૈ । હસીલિયે (મોગી સંસારે અમઈ-મોગી સંસારે આમ્યતિ) મોગી
સંસારમેં નિરન્તર અપની અવ પરમ્પરાકો વઢાતા રહતા હૈ ઓર (અમોગી
વિપ્રમુચ્ચઈ-અમોગી વિપ્રમુચ્યતે) અમોગી હસ સંસારસે છૂટ જાતા હૈ ॥૪૧॥

મોગીમેં કર્મોંકી ઉપલિપ્તતા તથા અમોગીમેં હનકી અનુપલિપ્તતા
દૃષ્ટાન્ત દ્વારા સૂત્રકાર કહતે હૈ—‘ઉલ્લો’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(ઉલ્લો-સુકો ય દો મદ્વિયામયા ગોલયા-આર્દ્રઃ શુષ્કશ્ચ
દ્વૌ મૃત્તિકામયૌ ગોલકૌ) ગીલે ઓર શુષ્ક એસે દો મિટ્ટીકે ગોલે પેંકે
જાવે વે (દો વિ કુંડે આવંડિયા-દ્વૌ અપિ કુંડચે આપતિતૌ) દોનોં હી
મિત્તિ પર લગે । હનમેં (જો-યઃ) જો (ઉલ્લો-આર્દ્રઃ) ગીલા હૈ (સોડ્તથ-

મમઈ-મોગી સંસારે અમતિ ભોગી સંસારમાં નિરંતર ચોતાની ભવપરંપરાને
પધારતો રહે છે અને અમોગી વિપ્રમુચ્ચઈ-અમોગી વિપ્રમુચ્યતે અભોગી આ
સંસારથી છૂટી બચ છે. ॥ ૪૧ ॥

ભોગીમાં કર્મોંની ઉપલિપ્તતા તથા અભોગીમાં તેની અનુપલિપ્તતા દૃષ્ટાંત
દ્વારા સૂત્રકાર કહે છે—“ઉલ્લો”—ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—ઉલ્લો સુકો ય દો મદ્વિયામયા ગોલયા-આર્દ્રઃ શુષ્કઃ દ્વૌ મૃત્તિકા-
મયૌ ગોલકૌ લીલો અને સૂકો એવા માટીના બે ગોળાને ફેંકવામાં આવે તે
દો વિ કુંડે આવંડિયા-દ્વૌ અપિ કુંડચે આપતિતૌ બંને ભીંત પર લાગે ત્યારે
માં જો-યઃ બે ઉલ્લો-આર્દ્રઃ લીલો હોય સોત્થ લગ્ગઈ-સોડ્ત્ર લગતિ તે ગોળો

દૃષ્ટાન્તશ્રુત્વા દાષ્ટાન્તિકં યોજયતિ—

મૂલમ્—‘એવં લગ્ગંતિ દુમ્મેહા, જે નરા કામલાલસા ।

વિરક્તા ઉં ન લગ્ગંતિ, જંહા સુકે ઉં ગોલે ॥૪૨॥

છાયા—એવં લગન્તિ દુર્મેધસો, યે નરાઃ કામલાલસાઃ ।

વિરક્તાસ્તુ ન લગન્તિ, યથા શુષ્કસ્તુ ગોલકઃ ॥ ૪૩ ॥

ટીકા—‘ એવં ’ ઇત્યાદિ—

યે નરાઃ કામલાલસાઃ—કામેષુ=શબ્દાદિ ભોગેષુ લાલસાઃ યેષાં તે તથા,—
ભોગાઽસક્તાઃ સન્તિ, તે નરાઃ એવમ્=આર્દ્ર ગોલકવત્ લગન્તિ=શ્લિષ્યન્તિ સંસારે ।
તુ=પુનઃ વિરક્તાઃ=કામભોગપરાઙ્મુખા ન લગન્તિ=સંસારે ન શ્લિષ્યન્તિ । યથા
તુ શુષ્કો ગોલકો ભિત્તૌ ન લગતીતિભાવઃ ॥ ૪૩ ॥

લગ્ગઈ—સોઽન્ન લગતિ) વહ ગોલા ઇસ ભીંત પર ચિપક જાતા હૈ, ઔર
સૂઝા ગોલા નહીં ચિપકતા હૈ ॥૪૨॥

‘એવં લગ્ગંતિ’ ઇત્યાદિ—

અન્વયાર્થ—(એવં-એવમ્) ઇસી તરહ (જે નરા-યે નરાઃ) જો મનુષ્ય
(દુમ્મેહા-દુર્મેધસઃ) અજ્ઞાની હોકર (કામલાલસા-કામલાલસાઃ) શબ્દા-
દિક ભોગોંમેં લાલસા સંપન્ન હૈં તથા ભોગોંમેં આસક્ત હૈં વે હી મનુષ્ય
આર્દ્ર-ગીલે ગોલકકી તરહ ઇસ સંસારમેં ચિપકે રહતે હૈં । (ઉ-તુ)
પરન્તુ જો કામભોગોંસે પરાઙ્મુખ હૈં વે (ન લગ્ગંતિ-ન લગન્તિ) સંસારમેં
નહીં ચિપકતે હૈં (જહા-યથા) જૈસે (સુક ગોલક-શુષ્કઃ ગોલકઃ) શુષ્ક
ગોલક ભિત્તિમેં નહીં ચિપકતા હૈ ॥૪૩॥

ભીંત પર ચોંટી જાય છે અને સુકો ગોળો ભીંત સાથે અથડાઈને નીચે પટકાઈ
પડે છે. અર્થાત્ ભીંત પર ચોંટતો નથી. ॥ ૪૨ ॥

“ એવં લગ્ગંતિ ”—ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—એવં-એવમ્ આ પ્રમાણે જે નરા-યે નરાઃ જે મનુષ્ય દુમ્મેહા-
દુર્મેધા અજ્ઞાની થઈને કામલાલસા-કામલાલસાઃ શબ્દાદિક ભોગોમાં લાલસા
સંપન્ન છે તથા ભોગોમાં અસક્ત છે તેજ મનુષ્ય આર્દ્ર-લીલા માટીના
ગોળાની માફક આ સંસારમાં ચિટકી રહે છે. ઉ-તુ પરંતુ જે કામભોગોથી
પરાંગમુખ છે તે ન લગ્ગંતિ-ન લગન્તિ સંસારમાં ચિટકતા નથી. જહા-યથા
જે પ્રમાણે સુકે ગોલક-શુષ્કઃ ગોલકઃ સૂકો ગોળો ભીંત સાથે ચોંટતો નથી ॥૪૩॥

एवं जयघोषमुनिना प्रोक्तो विजयघोषो यत्कृतवाँस्तदुच्यते—
मूलम्—एवं से विजयघोसे, जयघोसस्स अंतिए ।

अणगारस्स निक्खंतो, धम्मं सोच्चा अणुत्तरं ॥४४॥

छाया—एवं स विजयघोषो जयघोषस्य अन्तिके ।

अनगारस्य निष्क्रान्तो, धर्मं श्रुत्वा अनुत्तरम् ॥ ४४ ॥

टीका—‘ एवं ’ इत्यादि—

एवं=पूर्वोक्तप्रकारेण स विजयघोषो ब्राह्मणः अनगारस्य तस्य स्वज्येष्ठ भ्रातुर्जयघोषस्य अन्तिके=समीपे अनुत्तरं=सर्वोत्कृष्टं धर्मं=श्रुतचारित्र्यलक्षणं श्रुत्वा निष्क्रान्तः=प्रव्रजितः ॥ ४४ ॥

सम्प्रत्यध्ययनार्थमुपसंहरन्नयोनिक्रमण फलमाह—

मूलम्—खवित्ता पुव्वकम्ममाइं, संजमेण तवेण यं ।

जयघोसं विजयघोसा, सिद्धिं पत्ता अणुत्तरंतिं वेमिं ॥४५॥

इइ जज्जज्जं पंच वासइमं अज्जयणं समत्तं ॥ २५ ॥

छाया—क्षपयित्वा पूर्वकर्मणि, संयमेन तपसा च ।

जयघोषविजयघोषो, सिद्धिं प्राप्तवानुत्तरामिति ब्रवीमि ॥ ४५ ॥

टीका—‘ खवित्ता ’ इत्यादि—

पूर्वोक्तौ तौ जयघोष विजयघोषौ संयमेन=सप्तदशविधेन तपसा=द्वादशविधेन

इस प्रकार जयघोष मुनिके कहने पर विजयघोष ब्राह्मणने क्या किया सो कहते हैं—‘ एवं से ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(एवं-एवम्) इस प्रकार (से विजयघोसे-स विजय-घोषः) उस विजयघोष ब्राह्मणने (अनगारस्स जयघोसस्स अंतिए अणुत्तरं धम्मं सोच्चा निक्खंतो-अनगारस्य जयघोषस्य अन्तिके अनुत्तरम् धर्म-श्रुत्वा निष्क्रान्तः) मुनिराज जयघोषके पास धर्म-श्रुतचारित्र्यरूप धर्म-श्रवण कर दीक्षा धारण करली ॥४४॥

आ प्रभाणु जयघोष मुनिना कडेवा पछी विजयघोष आहणु शुं कयुं ते कडे छे—“ एवं से ”

अन्वयार्थ—एवं-एवम् आ प्रभाणु से विजयघोसे-सः विजयघोषः अ विजयघोष आहणु अनगारस्स जयघोसस्स अंतिए अणुत्तरं धम्मं सोच्चा निक्खंतो-अनगारस्य जयघोषस्य अन्तिके अणुत्तरं धर्मं श्रुत्वा निष्क्रान्तः जयघोष मुनिराज १ धर्मश्रुत आरित्र्यरूप धर्मश्रवण करीने दीक्षा धारण करी दीधी. ॥४४॥

च पूर्वकर्माणि=प्राक्संचितकर्माणि क्षपयित्वा=क्षीणानि कृत्वा अन्ते अनुत्तरां-सर्वो-
त्कृष्टां लोक्षरूपसिद्धिं यावत् सिद्धिं प्राप्तौ । 'इति ब्रवीमि' इत्यस्यार्थः पूर्व-
वद् बोध्यः ॥ ४५ ॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्गुरु-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा कलित-ललि-
तकलापालापक प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशा-
स्त्रोत्तरपति-कोल्हापुरराजप्रदत्त-"जैनशास्त्राचार्य"-पदभूषित-
कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-
-पूज्य-श्रीधासीलालव्रतिविरचितायाम् "उत्तरा-
ध्ययनसूत्रस्य" प्रियदर्शिन्याख्यायां व्या-
ख्यायाम्-'यज्ञीयाख्यं' नाम पञ्चविं-
शतितममध्ययनं-सम्पूर्णम् ॥२५॥

'खवित्ता पुव्वकन्माहं' इत्यादि—

अन्वयार्थ—(जयघोसे विजयघोसे-जयघोषविजयघोषौ) जयघोष-
विजयघोष ये दोनों (संजमेण तवेण-संगमेन तपसा) सत्रह प्रकारके संयम
एवं बारह प्रकारके तपकी आराधनासे (पुव्वकन्माहं खवित्ता-पूर्वकर्माणि
क्षपयित्वा) पूर्वभवसंचित कर्मोंको नाश करके (अनुत्तरां सिद्धिं पत्ता-
अनुत्तरां सिद्धिं प्राप्तौ) सर्वोत्कृष्ट लोक्षरूपसिद्धिको प्राप्त हुए । (सिंवेमि-
इति ब्रवीमि) हे जम्बू! ऐसा मैं भगवान् महावीरके कथनानुसार कहना हूँ । ॥४५॥

॥ इस प्रकार पचीसवा अध्ययनका हिन्दी अनुवाद संपूर्ण ॥२५॥

"खवित्ता पुव्वकन्माहं"—इत्यादि ।

अन्वयार्थ—से जयघोसे विजयघोसे-सः जयघोषविजयघोषौ जयघोष विजयघोष
ये दोनों संजमेण तवेण-संगमेन तपसा सत्रह प्रकारके संयम अने बारह प्रकारके
तपकी आराधनासे पुव्वकन्माहं खवित्ता-पूर्वकर्माणि क्षपयित्वा पूर्वभव संचित
कर्मोंको नाश करी करके अनुत्तरां सिद्धिं पत्ता-अनुत्तरां सिद्धिं प्राप्तौ सर्वोत्कृष्ट
लोक्षरूप सिद्धिने प्राप्त गया । सिं वेमि-इति ब्रवीमि हे जम्बू ! मैं भगवान्
महावीरना कथन अनुसार कहूँ हूँ ॥ ४५ ॥

श्री उत्तराध्ययन सूत्रना यज्ञीय नामना पचीसवा अध्ययनने

उत्तराती व्यास अनुवाद संपूर्ण ॥ २५ ॥

॥ अथ षड्विंशतितममध्ययनम् ॥

उक्तं यज्ञीयाख्यं पञ्चविंशतितममध्ययनम् । सम्प्रति सामाचारीनामकं षड्विं-
शतितममध्ययनमारभ्यते । पूर्वस्मिन् अध्ययने ब्रह्मगुणा उक्ताः, ते च सामाचारी-
मन्तरेण न सम्यगाराधिता भवन्तीति मुनिनाऽवश्यमेव सामाचारी समाचरणीयाः
इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यैतस्याध्ययनस्येदमादिमं सूत्रम्—

मूलम्—सामायारिं प्रवक्ष्यामि, सर्वदुःखविमोक्षणिं ।

ॐ चरित्ता णं निर्गन्था, तिपर्णा संसारसागरं ॥१॥

छाया—सामाचारीं प्रवक्ष्यामि, सर्वदुःखविमोक्षणीम् ।

यां चारित्वा खलु निर्ग्रन्थाः, तीर्णाः संसारसागरम् ॥ १ ॥

टीका—‘सामायारिं’ इत्यादि—

हे जम्बू! सर्वदुःखविमोक्षणीं—सर्वाणि च तानि दुःखानि=शरीरमानसासात्वानि.
तेषां विमोक्षणीं=विमुक्तिकरीं सामाचारीं—समाचरणं समाचारः स एव सामाचरी

छाईसवां अध्ययन प्रारंभ

यज्ञीय नामक पञ्चीसवां अध्ययन समाप्त हुवा । अब यह छाईस
वां अध्ययन जिसका नाम सामाचारी है प्रारंभ होता है । पूर्व अध्ययन
में ब्रह्मगुण कहे गये हैं । वे ब्रह्मगुण सामाचारी के बिना सन्यक् प्रकार
से आराधित नहीं होते हैं । इसलिये यति जनको सामाचारी अवश्य ही
आचरित करनी चाहिये । इस संबन्ध को लेकर यह अध्ययन प्रारंभ
किया गया है । उसका यह आदि गाथा है—‘सामायारिं’ इत्यादि

अन्वयार्थ—सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामी से कहते हैं कि हे जम्बू! (सर्व
दुःख विमोक्षणिं—सर्वदुःखविमोक्षणीम्) समस्त शारीरिक एवं मान-

छन्वीसमा अध्ययननी शङ्क्यात

यज्ञीय नामतु पञ्चीशमु अध्ययन संपूर्ण धरुं, हुवे छन्वीसमां अध्ययनने
प्रारंभ धाय छे. आ छन्वीसमां अध्ययनतुं नाम सामाचारी छे, पञ्चीसमां अध्ययननी
साथे आ अध्ययनने संपर्ध आ प्रभाछे छे—पञ्चीसमां अध्ययनमां ब्रह्मगुणुतुं
वर्धुन करवामां आवेद छे. ये ब्रह्मगुण सामाचारी सिवाय सम्यक् प्रकारधी
आराधित धता नथी. आ माटे यतिजनोये सामाचारी अवश्य आचरित करवी
नेछ्छे पञ्चीसमां अध्ययन साथेना आ संपर्धने लईने सामाचारी अध्ययनने
प्रारंभ करवामां आवे छे तेनी आ प्रथम गाथा छे—“समाचारिं”—इत्यादि !

अन्वयार्थ—सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामीने कहे छे के, हे जम्बू! सर्व
विमोक्षणिं—सर्व दुःखविमोक्षणीं समस्त शारीरिक अने मानसिक दुःखोधी

साधुजनकर्तव्यरूपा ताम्, प्रवक्ष्यामि=कथयिष्यामि । यां सामाचारीं चारित्वा=आसेव्य निर्ग्रन्थाः=साधवः खलु=निश्चयेन संसारसागरं=संसाररूपदुस्तरसमुद्रं तीर्णाः=पारं गताः, उपलक्षणत्वात्-तरन्ति, तरिष्यन्ति च ॥ १ ॥

मूलम्—पढमा आवस्सिसया नाम, बिड्ढया यं निसीहिंया ।

आपुच्छणा यं तड्ढया, चंडत्थी पडिपुच्छणा ॥२॥

पंचमा छंदणा नामं, इच्छाकारो यं छट्ठओ ।

सत्तमो मिच्छकारो उ, तहकारो यं अट्ठमो ॥३॥

अब्भुट्ठाणं नवमा, दसमा उवसंपया ।

एसो दसगां साहूणं, सामायारी पवेड्ढया ॥४॥

छाया—प्रथमा आवश्यकी नाम, द्वितीया च नैषेधिकी ।

आप्रच्छना च तृतीया, चतुर्थी प्रतिप्रच्छना ॥ २ ॥

पञ्चमी छन्दना नाम, इच्छाकारश्च षष्ठिका ।

सप्तमी मिथ्याकारश्च, तथाकारश्च अष्टमी ॥ ३ ॥

अभ्युत्थानं नवमी, दशमी उपसम्पद् ।

एषा दशाङ्गा साधूनां, सामाचारी प्रवेदिता ॥४॥

टीका—‘ पढमा ’ इत्यादि ।

आवश्यकी नाम प्रथमा सामाचारी । आवश्यके=अप्रमत्तत्वेनावश्यकर्तव्य

सिक दुःखों से छुटकारा दिलानेवाली साधुजनों के कर्तव्य रूप (सामायारि-सामाचारी) समाचारीको (पवक्खामि-प्रवक्ष्यामि) मैं कहूंगा । (जं चरित्ता ण निग्गंथा संसारसागरं तिण्णा-यां चरित्वा खलु निर्ग्रन्थाः संसारसागरम् तीर्णाः) जिस सामाचारीका सेवन करके निर्ग्रन्थ साधु नियमतः संसाररूप दुस्तर समुद्रको पार होते हैं, हुए हैं और आगे भी होंगे ॥१॥

अब सूत्रकार उस समाचारीके प्रकारोंको कहते हैं—‘ पढमा ’ इत्यादि

अन्वयार्थ—(१) (आवस्सिसया-आवश्यकी) आवश्यकी (२) (निसी-

छुटकारे अपावनार साधुजनेना कर्तव्यरूप सामायारि-सामाचारीं सामाचारीने पवक्खामि-प्रवक्ष्यामि हुं कहुं छुं, जं चरित्ता ण निग्गंथा संसारसागरं तिण्णा-यां चरित्वा खलु निर्ग्रन्थाः संसारसागरं तीर्णा ने सामाचारीनुं सेवन करीने निर्ग्रन्थ साधु नियमतः संसाररूप दुस्तर समुद्रने पार करी जाय छे, पार थया छे. अने आगण पण पार थयाना छे. ॥ १ ॥

इसे सूत्रकार ने सामाचारीना प्रकारने बतावे छे—“ पढमा ”-इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(१) आवस्सिसया-आवश्यकी आवश्यकी, (२) निसीहिंया-

વ્યાપારે ભવા-આવશ્યકી । ઉપાશ્રયાત્ નિર્ગચ્છન્ સાધુરાવશ્યકીતિ વદતિ । અતઃ
આવશ્યકી નામ પ્રથમા સામાચારી ૧ । દ્વિતીયા સામાચારી ચ નૈષેધિકી ।
નિષેધેન=કાર્યાન્તરનિષેધેન નિર્વૃત્તા-નૈષેધિકી । સાધુર્યદ્ધર્થ નિર્ગચ્છતિ તદેવ કાર્ય
સંપાદનીયં યત્ર ભવતિ સા નૈષેધિકીત્યર્થઃ । આવશ્યકીં કૃત્વા સાધુર્ગુણા યાવદુક્તઃ
તાવદેવ કૃત્વા નિવૃત્તઃ ઉપાશ્રયે પ્રવિશન્ નૈષેધિકીતિ વદતિ । અતઃ આવશ્યકી
સામાચાર્યાનન્તરં દ્વિતીયા નૈષેધિકી સામાચારી ૨ । ચ=પુનઃ તૃતીયા સામાચારી

હિયા-નૈષેધિકી) નૈષેધિકી (૩) (આપુચ્છના-આપ્રચ્છના) આપ્રચ્છના
(૪) (પડિપુચ્છના-પ્રતિપ્રચ્છના) પ્રતિપ્રચ્છના (૫) (છંદના-છંન્દના)
છંદના (૬) (ઇચ્છાકારો-ઈચ્છાકારઃ) ઇચ્છાકાર (૭) (મિચ્છકારો-મિથ્યા-
કારઃ) મિથ્યાકાર (૮) (તદ્દકારો-તથાકારઃ) તથાકાર (૯) (અબ્યુદ્ઘાણં-
અબ્યુત્થાનં) અબ્યુત્થાન (૧૦) (ઉવસંપયા-ઉપસમ્પદ્) ઉપસમ્પદ્, યે
સાધુઓંકી સામાચારીકે દસ ભેદ હૈં । આવશ્યક કર્તવ્ય કરનેમૈં જો વિના
કિસી પ્રમાદકે સામાચારી કી જાતી હૈ વહ આવશ્યકી-સામાચારી હૈ ।
જબ સાધુ ઉપાશ્રયસે બાહર નિકલતા હૈ તવ વહ “આવશ્યકી” કહતા હૈ
વહ પ્રથમ સામાચારી હૈ । ૧ । કાર્યાન્તરનિષેધસે જો સામાચારી હોતી હૈ
વહ નૈષેધિકી સામાચારી હૈ-સાધુ જિસ કાર્યકે લિયે બાહર ગયા હો
ઉસકો વહી કાર્ય કરના ચાહિયે અન્ય નહીં । અર્થાત્ શુરુમહારાજને જો
કાર્ય કરને કૈ લિયે જિતના કહા હો વહ કાર્ય ઉતના હી કરના । ઇસકા
નામ નૈષેધિકી હૈ । આવશ્યકી ક્રિયા કરકે સાધુ ઇસ ક્રિયાકો કરતા હૈ ।
જવ વહ શુરુ દ્વારા કથિત કાર્યકો કરકે ઉપાશ્રયમૈં આતા હૈ તો ‘નૈષેધિકી’

નૈષેધિકી નૈષેધિકી, (૩) આપુચ્છના-આપ્રચ્છના આપ્રચ્છના, (૪) પડિપુચ્છના-
પ્રતિપ્રચ્છના પ્રતિપ્રચ્છના, (૫) છંદના-છંન્દના છંન્દના, (૬) ઇચ્છાકારો-ઈચ્છાકારઃ
ઈચ્છાકાર, (૭) મિચ્છકારો-મિથ્યાકારઃ મિથ્યાકાર, (૮) તદ્દકારો-તથાકારઃ
તથાકાર, (૯) અબ્યુદ્ઘાણં-અબ્યુત્થાનં અબ્યુત્થાન, (૧૦) ઉવસંપયા-ઉપસમ્પદ્
ઉપસમ્પદ, યે સાધુઓની સામાચારીના દશ ભેદ છે. આવશ્યક કર્તવ્ય કરવામાં
જે કોઈ પણ પ્રકારના પ્રમાદ વગર સામાચારી કરવામાં આવે છે તે આવશ્યકી
સામાચારી છે. જ્યારે સાધુ ઉપાશ્રયથી બહાર નીકળે છે. ત્યારે તે ‘આવશ્યકી’
એવું કહે છે. ૧ । કાર્યાન્તર નિષેધથી જે સામાચારી થાય છે તે નૈષેધિકી
સામાચારી છે. સાધુ જે કાર્યને માટે બહાર ગયા હોય, તેમણે તેજ કાર્ય કરવું
નેઈએ, બીજું નહીં. અર્થાત્ શુરુમહારાજે જે કાર્ય કરવા માટે જોડવું
કહ્યું હોય તેટલું જ કાર્ય કરવું તેનું નામ નૈષેધિકી છે. આવશ્યકી ક્રિયા
ને સાધુ આ ક્રિયાને કરે છે. શુરુએ કહેલા કાર્યને કરીને જ્યારે તે ઉપા.

आप्रच्छना भवति । आ-मर्यादया तथाविधविनयलक्षणया, अभिविधिना वा सर्वप्रयोजनाभिव्याप्तिलक्षणेन गुरुं प्रतिप्रच्छनम् आप्रच्छना ३ । चतुर्थी सामाचारी प्रतिप्रच्छना । गुरुणाऽनुज्ञातोऽपि प्रवृत्तिकाले पुनरपि गुरुं पृच्छेत्, इति-आप्रच्छना-ऽनन्तरं प्रतिप्रच्छना नाम चतुर्थी सामाचारी ४ । छन्दना नाम पञ्चमी सामाचारी । गुरुणा प्रदत्तेन स्वकीया हारादिभागेन कुरुममानुग्रहं परिभुङ्क्ष्व ममेदमिति रूपेण यथाक्रमं साधूनां निमन्त्रणं छन्दना ५ । च=पुनः इच्छाकारो नाम षष्ठिका=षष्ठी सामाचारी, इच्छया=वालभियोगमन्तरेण स्वमनसा करणम्-इच्छाकारः ६ । तु=पुनः मिथ्याकारो नाम सप्तमी सामाचारी । कथंचिदतिचारसंभवे मिथ्यादुष्कृत-दानम् ७ । च=पुनः तथाकारो नाम अष्टमी सामाचारी । गुरुणा कस्मिंश्चित् कार्ये

कहता है वह दूसरी सामाचारी है ॥ २ ॥ इस सामाचारीके बाद आप्रच्छना नामकी सामाचारी सबकार्यके लिये पूछनेरूप-की जाती है । इस सामाचारीमें शिष्य अपने कल्पनीय कार्यके लिये गुरुदेवसे बडे विनयके साथ जो कुछ पूछना होता है वह पूछता है । इसका नाम आप्रच्छना है वह तीसरी सामाचारी है ॥ ३ ॥ कार्यकी आज्ञा होने पर भी कार्य करनेके समयमें पुनः गुरुसे पूछना इसका नाम प्रतिप्रच्छना सामाचारी है वह चौथी सामाचारी है ॥ ४ ॥ अपने हिस्सेके आहार आदिके लिये अन्य साधुओंको यथाक्रम निमन्त्रित करना इसका नाम 'छन्दना' सामाचारी है वह पांचमी सामाचारी है ॥ ५ ॥ विना प्रेरणाके ही साधर्मिका कार्य करना इसका नाम इच्छाकार है वह छठी सामाचारी है ॥ ६ ॥ किसी भी तरह अतिचारकी संभावना होने पर 'मिच्छामिदुक्कडं' का देना इसका नाम मिथ्याकार है वह सातवी सामाचारी है ॥ ७ ॥ गुरुके द्वारा

श्रयमां आवे छे त्वादे "नैवेधिकी" એવું કહે છે. ॥ २ ॥ આ સામાચારી પછી આપ્રચ્છા નામની સામાચારી સઘળા કાર્યને માટે પૂછવારૂં કરવામાં આવે છે. આ સામાચારીમાં શિષ્ય પોતાને કલ્પનીય કાર્યને માટે ગુરુદેવને વિનયપૂર્વક બે કાંઈ પૂછવાનું હોય છે તે પૂછે છે. આનું નામ "આપ્રચ્છના" છે. ॥ ૩ ॥ કાર્યની આજ્ઞા મળવા છતાં પણ કાર્ય કરવાના સમયે ફરીથી ગુરુને પૂછવું તેનું નામ "પ્રતિપ્રચ્છના" સામાચારી છે. ॥ ૪ ॥ પોતાના ભાગના આહાર આદિના માટે અન્ય સાધુઓને યથાક્રમ નિમંત્રણ કરવું એનું નામ "છન્દના" સામાચારી છે. ॥ ૫ ॥ પ્રેરણા કરવામાં આવી ન હોય છતાં પણ સાધમીનું કાર્ય કરવું આનું નામ "ઇચ્છાકાર" સામાચારી છે. ॥ ૬ ॥ કોઈ કારણસર અતિચારની સંભાવના થવાથી "મિચ્છામિ દુક્કડં" નું આપવું એનું નામ "મિથ્યાકાર" સામાચારી છે. ॥ ૭ ॥ ગુરુએ કોઈ કાર્ય કરવા માટે નિયોજીત કરેલ શિષ્યે એ

નિયોજિતસ્ય શિષ્યસ્ય ગુરુવચનં પ્રતિ તથેતિ કૃત્વા સ્વીકરણમ્ । યદ્વા-અપરાધે જાતે ગુરોઃ સન્નિધાવાલોચનાયાં કૃતાયાં સત્યાં ગુરુચ્ચેદાદિશતિ તસ્ય તથેતિ કૃત્વા સ્વીકરણમ્ પ્રતિપત્તવ્યમ્ ॥ ૮ ॥

અભ્યુત્થાનં નામ નવમી સામાચારી । આચાર્યે પર્યાયજ્યેષ્ઠે સાંભોગિકે વા સમુપાગતે આસનં વિહાય સાધોરુત્થાનમ્, યદ્વા-આચાર્ય વાલગ્લાનાદીનાં સેવાર્થ-મુદ્યમોઽભ્યુત્થાનમ્ ૯ । તથા-ઉપસમ્પન્નામ દશમી સામાચારી । ઉપસમ્પન્નામ જ્ઞાનાદિગુણ પ્રાપ્ત્યર્થ ગણાન્તરે ગમનમ્ ૧૦ । એવા=ઉપરિનિર્દિષ્ટા દશાઙ્ગા=દશવિધા સાધૂનાં સામાચારી પ્રવેદિતા=કથિતા । ‘છટ્ઠો’ સત્તમો, અઠ્ઠમો’ इत्यत्र पुंस्त्वनिर्देश आर्षत्वात् ॥ ૨ ॥ ૩ ॥ ૪ ॥

કિસી કાર્ય કરનેકે લિયે નિયોજિત હુએ શિષ્યકા ઉસ કાર્યકો કરનેકા ‘તથેતિ’ કહકર સ્વીકાર કરના ઇસકા નામ તથાકાર હૈ । અથવા કિસી અપરાધકે હો જાને પર ગુરુકે સમીપ આલોચના કરને પર ગુરુકે આદેશકો “તથેતિ” કહ કર સ્વીકાર કરના ઇસકા નામ અી તથાકાર વહ આઠવી સામાચારી હૈ । ૮ । અભ્યુત્થાન નામકી નવમી સામાચારી ઇસ પ્રકાર હૈકિ આચાર્ય અથવા દીક્ષાપર્યાયમેં જ્યેષ્ઠ સાધુજનકે આને પર આસનકો છોડકર ઉનકે સમક્ષ સ્થહે હો જાના । અથવા આચાર્ય વાલ એવં ગ્લાન આદિ સાધુજનોંકી સેવાકે લિયે તત્પર રહના સો અી અભ્યુત્થાન નામકો નવમી સામાચારી હૈ ॥ ૯ ॥ જ્ઞાનાદિક ગુણોંકી પ્રાપ્તિ નિમિત્ત દૂસરે ગણમેં જાના ઇસકા નામ ઉપસંપત્ દસવી સામાચારી હૈ ॥ ૧૦ ॥ ઇન દસ સામાચારિયોંકા પાલન મુનિજન કરતે હૈ ॥ ૨-૪ ॥

इस तरह संक्षेपसे दशविध सामाचारि कहकर अब उसको सूत्रकार

કાર્ય કરવાને માટે “તથેતિ” કહીને સ્વીકાર કરવો એનું નામ “તથાકાર” છે. અથવા કોઈ અપરાધ થઈ જવાથી ગુરુની પાસે આલોચના કરતી સમયે ગુરુના આદેશને “તથેતિ” કહીને સ્વીકાર કરવો એનું નામ “તથાકાર” સામાચારી છે. ॥ ૮ ॥ અભ્યુત્થાન નામની નવમી સામાચારી આ પ્રકારની છે કે, આચાર્ય અથવા દીક્ષા પર્યાયમાં મોટા સાધુજનના આવવાથી આસનને છોડીને એમની સામે ઉભા રહી જવું, અથવા આચાર્ય, બાલ અને ગ્લાન આદિ સાધુજનોની સેવાને માટે તત્પર રહેવું એ “અભ્યુત્થાન” સામાચારી છે. ॥ ૯ ॥ જ્ઞાનાદિક ગુણોની પ્રાપ્તિ નિમિત્ત બીજા ગણમાં જવું એનું નામ “ઉપસંપત્” સામાચારી ॥ ૧૦ ॥ આ દશ સામાચારીયોનું પાલન મુનિજન કરે છે ॥ ૨-૪ ॥

આ પ્રમાણે સંક્ષેપથી દશવિધ સામાચારી કહીને હવે સૂત્રકાર તેને

સંક્ષેપતો દશવિધાં સામાચારીમભિધાય પુનઃ સવિસ્તરમાહ—
મૂલમ્—ગમણે આવસિસયં કુંજા, ઠાણે કુંજા ણિસીહિયં ।

આપુચ્છના સયંકરણે પરકરણે પહિપુચ્છના ॥૫॥

છાયા—ગમને આવશ્યકીં કુર્યાત્, સ્થાને કુર્યાત્ નૈષેધિકીમ્ ।

આપ્રચ્છના સ્વયં કરણે, પરકરણે પ્રતિપ્રચ્છના ॥ ૫ ॥

ટીકા—‘ ગમણે ’ ઇત્યાદિ ।

ગમને=તથાવિધકાર્યે સતિ વહિર્નિસ્સરણે સાધુઃ આવશ્યકીં કુર્યાત્ । ઇતિ પ્રથમા સામાચારી ॥૧॥ તથા-સ્થાને તિષ્ઠત્યસ્મિન્નિતિ સ્થાનમ્=ઉપાશ્રયસ્તસ્મિન્ પ્રવિશન્ નૈષેધિકીં કુર્યાત્ । ઇતિ દ્વિતીયા ॥૨॥ સ્વયં કરણે સ્વયમ્=આત્મના કરણં સ્વયં કરણં તસ્મિન્-સ્વયં કરણીયે કાર્યે આપ્રચ્છના-ઇદમહં કુર્યાં ન વેતિ ગુરુઃ પ્રષ્ટવ્ય ઇતિ ભાવઃ । ઇતિ તૃતીયા ॥૩॥ પરકરણે=પરસ્ય કાર્યે કરણીયે પ્રતિપ્રચ્છના ।

વિસ્તારસે કહતે હૈં —‘ ગમણે ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(ગમણે-ગમને) કોઈ એસા કાર્ય આજાય કિ જિસકી વજહસે સાધુકો ઉપાશ્રયસે બાહિર જાના પડે તો વહ સાધુ (આવસિસયં કુંજા-આવશ્યકીં કુર્યાત્) આવશ્યકી સમાચારી કરે । ૧ । (ઠાણે ણિસીહિયં કુંજા-સ્થાને નૈષેધિકીં કુર્યાત્) જબ ઉપાશ્રયમેં પ્રવેશ કરે તબ નૈષેધિકીં સામાચારી કરે । ૨ । (સયં કરણે આપુચ્છના-સ્વયં કરણે આપ્રચ્છના) જો કામ અપને આપ કરણીય હો ઉસમેં “યહ મૈં કરું યા નહીં ” ઇસ પ્રકાર પૂછનેરૂપ આપ્રચ્છના સામાચારી કરે । ૩ । (પરકરણે પહિપુચ્છના-પરકરણે પ્રતિપ્રચ્છના) સામાન્ય યહ નિયમ હૈ કિ સાધુ યાહે અપના કામ કરે યા દૂસરે કિસી સાધુકા કામ કરે ઉસકા કર્તવ્ય હૈ કિ

વિસ્તાર પૂર્વક કહે છે—“ ગમણે ”-ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—ગમણે-ગમને કોઈ એવું કામ આવી જાય કે જેને કારણે સાધુએ ઉપાશ્રયથી બહાર જવું પડે ત્યારે તે સાધુ આવસિસયં કુંજા-આવશ્યકીં કુર્યાત્ આવશ્યકી સામાચારી કરે. ॥ ૧ ॥ ઠાણે ણિસીહિયં કુંજા-સ્થાને નૈષેધિકીં કુર્યાત્ જ્યારે ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશ કરે ત્યારે નૈષેધિકી સામાચારી કરે. ॥ ૨ ॥ સયં કરણે આપુચ્છના-સ્વયં કરણે આપ્રચ્છના જે કામ પોતાની મેળે કરવાનું હોય તેમ છતાં તેમાં “ હું આ કામ કરું કે નહીં ” આ પ્રમાણે પૂછવારૂપ ‘આપ્રચ્છના’ સામાચારી કરે. ॥ ૩ ॥ પરકરણે પહિપુચ્છના-પરકરણે પ્રતિપ્રચ્છના સામાન્ય એવો નિયમ છે કે, સાધુ યાહે તો પોતાનું કામ કરે અથવા તો બીજા કોઈ સાધુનું કામ કરે ત્યારે તેનું કર્તવ્ય છે કે, તે આના માટે પડેલાં

ગુરુના નિયુક્તેનાડપિ કાર્યકાલે ગુરુઃ પ્રવૃત્ય એવ । ઇહ સ્વપરકાર્યયોરુપલક્ષણત્વાત્
સામાન્યેન સર્વેષ્યપિ સ્વપરકાર્યેષુ પ્રથમતો ગુરુણાં પ્રચ્છનમ્—આપ્રચ્છના । ગુરુનિયુ-
ક્તેનાપિ પ્રવૃત્તિકાલે પુનઃ પ્રચ્છનં પ્રતિપ્રચ્છના ॥ ૪ ॥ ૬ ॥

કિં ચ—

મૂલમ્—છન્દણા દ્વજાણં, ઇચ્છાકારો યં સારણે ।

મિચ્છાકારો યં નિંદાણ, તદ્દર્શનો પડિસ્સુણ ॥ ૬ ॥

છાયા—છન્દના દ્રવ્યજાતેન, ઇચ્છાકારશ્ચ સારણે ।

મિથ્યાકારશ્ચ નિન્દાયાં, તથાકારઃ પ્રતિશ્રુતે ॥ ૬ ॥

ટીકા—‘છંદણા’ ઇત્યાદિ ।

દ્રવ્યજાતેન=પૂર્વગૃહીતેન તથાવિધાશનાદિદ્રવ્યજાતેન છન્દના = શેષમુનિ
નિમન્ત્રણરૂપા કાર્યા । ઇતિ પંચમી ॥૫॥ ચ=પુનઃ સારણે=આત્મનઃ પરસ્પ વા
કૃત્યં પ્રતિ પ્રવર્તને ઇચ્છાકારઃ । તત્રાત્મસારણે યથા—ઇચ્છાકારેણ યુષ્મચ્ચિકીર્ષિતં
કાર્યમિદમહં કરોમીતિ । પરસારણે યથા—મમ પાત્રલેપનાદિ સૂત્રદાનાદિ વા
વહ પહિલે ઇસકે લિયે ગુરુસે આજ્ઞા પ્રાપ્ત કરે । જવ ગુરુ કાર્ય કરનેકી
આજ્ઞા દે દેવે તો શિષ્યકા પુનઃ યહ કર્તવ્ય હો જાતા હૈ કિ વહ પ્રવૃત્તિ
કાલમેં ડનસે ફિર આજ્ઞા ડસકે લિયે લે લેવે ઇસકા નામ પ્રતિપ્રચ્છના હૈ ॥૪॥૫॥

ઔર ઓ—‘છંદણા’ ઇત્યાદિ—

અન્વયાર્થ—(દ્વજાણં છંદણા—દ્રવ્યજાતેન છન્દના) પૂર્વગૃહીત અશ
નાદિ સામગ્રી દ્વારા શેષમુનિજનોંકો આમંત્રિત કરના ઇસકા નામ
છંદના હૈ । ૬ । (સારણે ઇચ્છાકારો—સારણે ઇચ્છાકારઃ) અપને વા પરકે
કૃત્યમેં પ્રવર્તન હોનેમેં ઇચ્છા કરના ઇસકા નામ ઇચ્છાકાર હૈ । આપકાં
ઈચ્છિત યહ કાર્ય મૈ અપની ઇચ્છાસે કરતા હું ઇસકા નામ આત્મસારણ

ગુરુની આજ્ઞા મેળવે. જ્યારે ગુરુ કામ કરવાની આજ્ઞા આપે ત્યારે શિષ્યનું
એ કર્તવ્ય છે કે, એ કામ કરતી વખતે ફરીથી ગુરુની આજ્ઞા મેળવે ત્યાર પછી
જ કામમાં પ્રવર્તે બને. આનું નામ ‘પ્રતિપ્રચ્છના’ છે. ॥ ૪ ॥ ૫ ॥

વળી પણ—“છંદણા”—ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—દ્વજાણં છંદણા—દ્રવ્યજાતેન છન્દના પોતાના આહાર માટેની
અશનાદિ સામગ્રીનો આહાર કરતી વખતે બીજા મુનિજનોને આહાર કરવા
આમંત્રણ આપવું તેનું નામ છંદના છે. ॥ ૫ ॥ સારણે ઇચ્છાકારો—સારણે
ઇચ્છાકાર પોતાના તેમજ બીજા સાધુના કાર્યમાં પ્રવર્તન થવાની ઇચ્છા કરવી
એનું નામ ઇચ્છાકાર છે. આપનું આ ઇચ્છિત કાર્ય હું મારી ઇચ્છાથી કરું છું.
‘મ આત્મસારણ છે. મારા પાત્રોનું પ્રતિલેખન આદિ તથા સૂત્ર પ્રહાન

इच्छाकारेण कुरुतेति। इति षष्ठी ॥६॥ च=पुनः निन्दायाम्=स्वनिन्दायां मिथ्या-
कारः—मिथ्याकरणं मिथ्याकारः=मिथ्येदमिति प्रतिप्रतिः। अतिचारे संजाते
मिथ्यादुष्कृतदानमिति भावः। इति सप्तमी ॥ ७ ॥ प्रतिश्रुते=प्रतिश्रवणे=गुरौ
वाचनादिकं प्रयच्छत्येवमेतदित्यङ्गीकाररूपे तथाकारः=इदमित्थमेवेत्यङ्गीकरणम्।
इत्यष्टमी ॥ ८ ॥ ६ ॥

किं च—

मूलम्—अब्भुट्टाणं गुरुपूया, अच्छणे उवसंपर्या।

एवं दुपंचसंजुत्ता, सामायारी पवेइया ॥७॥

छाया—अभ्युत्थानं, गुरुपूजायाम्, आसने उपसम्पत्।

एवं द्विपञ्चकसंयुक्ता, सामाचारी प्रवेदिता ॥ ७ ॥

ટીકા—‘અબ્ભુટ્ટાણં’ इत्यादि।

गुरुपूजायाम्—गुरुणाम्=आचार्यादीनां पूजा-संमाननं तत्र-तदर्थम्, अभ्यु-
त्थानम् आसनं विहाय उत्थानम्, यद्वा आचार्यग्लानबालादीनां पूजायां-सेवायाम्
है। मेरे पात्रोंका प्रतिलेखन आदि तथा सूत्र प्रदान आदि कार्य आप
अपनी इच्छासे करें इसका नाम परसारण है। ६। (निंदाए मिच्छाकारो
—निंदायां मिथ्याकारः) अतिचार आदिके हो जाने पर “मिथ्या मे दुष्कृतं
भवतु” इस प्रकार मिथ्यादुष्कृत देना इसका नाम मिथ्याकार है ७।
(पडिस्सुए तहकारो-प्रतिश्रुते तथाकारः) गुरुजनोंके वाचना आदि देते समय
‘यह ऐसा ही है’ इस प्रकार अंगीकार करना इसका नाम तथाकार है ८॥६॥

और भी—‘अब्भुट्टाणं’ इत्यादि—

अन्वयार्थ—(गुरुपूया अब्भुट्टाणं—गुरुपूजायाम् अभ्युत्थानम्) गुरु-
जनोंके—आचार्य आदि पर्याय ज्येष्ठोंके—निमित्त आसन छोड़कर खड़े
होना अथवा बाल एवं ग्लान आदि साधुओंकी सेवामें उद्यमशील रहना

આદિ કાર્ય આપ આપની ઇચ્છાથી કરે એનું નામ પરસારણ છે. ॥ ૬ ॥

નિંદાએ મિચ્છાકારો—નિંદાયાં મિથ્યાકારઃ અતિચાર આદિના થઈ જવાથી “મિથ્યા
મે દુષ્કૃતં ભવતુ” આ પ્રમાણે મિથ્યા દુષ્કૃત એનું નામ મિથ્યાકાર છે. ॥ ૭ ॥

પડિસ્સુએ તહકારો—પ્રતિશ્રુતે તથાકારઃ ગુરુજનો તરફથી વાચના આદિ આપવાના
સમયે ‘એ એમજ છે’ આ પ્રમાણે અંગિકાર કરવો એનું નામ તથાકાર છે. (૮) ॥ ૬ ॥

વધુ પણ—‘અબ્ભુટ્ટાણં’—ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—ગુરુપૂયા અબ્ભુટ્ટાણં—ગુરુપૂજાયाम્ અભ્યુત્થાનમ્ ગુરુજનોના
આચાર્ય આદિ પર્યાય મોટેરા નિમિત્ત આસન છોડીને ઉભા થઈ જવું, તેમજ
બાલ ગ્લાન આદિ સાધુઓની સેવામાં ઉદ્યમશીલ રહેવું એનું નામ અભ્યુત્થાન

अभ्युत्थानम्=सम्यगुद्यमः, वैयावृत्यकरणम् । इति नवमी ॥ ९ ॥ 'गुरुपूया'
इत्यत्रार्थत्वात्सम्यगर्थे प्रथमा । तथा-आसने=गणान्तराचार्य-समीपावस्थाने उप-
सम्पत्=इयन्तं कालं भवत्समीपे स्थास्यामीत्येवंरूपा कार्या । उपसम्पच्च-ज्ञानप्रा-
प्त्यर्था, दर्शनप्राप्त्यर्था, चारित्रप्राप्त्यर्था च भवति अतस्त्रिविधेयम् । इति दशमी सामा-
चारी । इति एवम्=अनेन प्रकारेण द्विपञ्चकसंयुक्ता=दशविधा सामाचारी प्रवे-
दिता=कथिता । 'दुपञ्चगसंयुक्ता' इति वक्तव्ये 'दुपञ्च संयुक्ता' इति आर्ष-
त्वान्निर्दिष्टम् ॥ ७ ॥

एवं दशविधां सामाचारी मुक्त्वा सम्प्रति सामान्यरूपामोघसामाचारीमाह—
मूलम्—पुण्विल्लमि चउब्भागे, आइच्चम्मि समुट्टिए ।

भडंगं पडिलेहिता, वंदितां र्य तओ गुरुं ॥८॥

पुच्छिज्जा पंजलीउडो, किं कायव्वं मैए ईह ।

इच्छं निओइउं भन्ते^{१०}!, वेर्यावच्चे वं सज्झाए ॥९॥

छाया—पूर्वस्मिन्चतुर्भागे, आदित्ये समुत्थिते ।

भाण्डकं प्रतिलेख्य, वन्दित्वा च ततो गुरुम् ॥ ८ ॥

पृच्छेत् प्राञ्जलिपुटः, किं कर्तव्यं मया इह ।

इच्छामि नियोजयितुं भदन्त ।, वैयावृत्ये वा स्वाध्याये ॥९॥

टीका—'पुण्विल्लमि' इत्यादि—

आदित्ये=सूर्ये समुत्थिते=उदिते सति दिवसेत्यर्थः पूर्वस्मिन्=प्रथमे चतु-
र्भागे=चतुर्थभागे बुद्ध्या प्रकल्पिते दिवसस्य प्रथमवोरूप्यामित्यर्थः ।

इसका नाम अभ्युत्थान है ९ । (अच्छणे उवसंपया-आसने उपसम्पत्)
ज्ञान दर्शन एवं चारित्रकी प्राप्तिके निमित्त अन्यगणूके आचार्यके पास
रहना सो उपसम्पत् सामाचारी है १० । (एवं दुपञ्चसंयुक्ता सामाचारी
पवेइया-एवं द्विपञ्चकसंयुक्ता सामाचारी प्रवेदिता) इस प्रकार द्विपञ्चक-
दश प्रकारकी यह सामाचारी कही गई है ॥ ७ ॥

इस प्रकार दशविध सामाचारी कहकर अब सूत्रकार सामान्यरूपसे

छे. ॥ ६ ॥ अच्छणे उवसंपया-आसने उपसम्पत् ज्ञानदर्शन अने चारित्रकी
प्राप्तिना भाटे भील गणुना आचार्यनी पासे रहेवुं ते उपसंपत् सामाचारी
छे. ॥ १० ॥ एवं दुपञ्चसंयुक्ता सामाचारी पवेइया-एवं द्विपञ्चकसंयुक्ता सामा-
चारी प्रवेदिता आ प्रभाणे दश प्रकारनी सामाचारी कहेवाभां आवेल छे. ॥ ७ ॥
आ प्रभाणे दशविध सामाचारी कहीने हवे सूत्रकार सामान्यरूपसे

भाण्डकं=पात्रम्, उपलक्षणत्वात् सदोरकमुखवस्त्रिकां वस्त्रादिकं च प्रतिलेख्य, ततः=प्रतिलेखनानन्तरं च गुरुम्=आचार्यादिकं प्राञ्जलिपुटः=भालनियोजित-करसम्पुटः सन्-‘ इह=अस्मिन् समये मया किं कर्तव्यम् ’ इति पृच्छेत् । किंच-स्वाध्याये वैयावृत्ये वा स्वनियोजने गुरोरभिप्रायं विदित्वा एवं पृच्छेत्-हे भदन्त! वैयावृत्ये=ग्लानादिपरिचर्यायम्, स्वाध्याये=वाचनादौ वा भवद्भिरहमात्मानं नियो-जयितुम् इच्छामि=अभिलषामि ॥ ८ ॥ ९ ॥

ओघ समाचारीको कहते हैं—‘ पुन्विहंमि ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(आइच्चम्मि समुद्रिण-आदित्ये समुत्थिते) सूर्यके उदित होने पर (पुन्विहंमि चउवभागे-पूर्वस्मिन् चतुर्भागे) बुद्धिसे कल्पित दिनके चतुर्भागमें अर्थात् प्रथम पौरुषीमें (भंडगं पडिलेहिता-भाण्डकं-प्रतिलेख्य) पात्र सदोरकमुखवस्त्रिका तथा वस्त्रादिकोंकी प्रतिलेखना करके (तओ गुरुं वंदित्ता-ततश्च गुरुं वन्दित्वा) पश्चात् आचार्यादिक बड़ोंको गुरु महाजको वंदना करके बादमें (पंजलीउडो-प्राञ्जलिपुटः) दोनों हाथ जोड़कर (इह-इह) इस समय (मए किं कायव्वं-मया किं कर्तव्यम्) मुझे क्या करना चाहिये ऐसा (पुच्छिज्जा-पृच्छेत्) पूछे । वैयावृत्य एवं स्वाध्यायमें अपनेको नियुक्त करनेका गुरुजनका अभिप्राय जानकर ऐसा पूछे (भंते-भदन्त) हे भदन्त हे पूज्य । (वैयावृत्ये स्वाध्याये वा नियोजयितुं इच्छामि) ग्लान आदिकी परिचर्यामें अथवा स्वाध्यायमें मैं आपके द्वारा आज्ञापित होकर नियुक्त होनेकी अभिलाषा करता हू अर्थात् आप फरमावे की मैं स्वाध्याय करूं ? ॥ ८ ॥ ९ ॥

ओघ सामाचारीने कहे छे—“ पुन्विहंमि ”-इत्यादि ।

अन्वयार्थ—आइच्चम्मि समुद्रिण-आदित्ये समुत्थिते सूर्यना उदय थया पछी पुन्विहंमि चउवभागे-पूर्वस्मिन् चतुर्भागे बुद्धिनी कल्पना मुज्ज्ज दिवसना थया लागमां प्रथम पौरुषीमां भंडग पडिलेहिता-भाण्डकं प्रतिलेख्य पात्र सदोरक मुखवस्त्रिका तथा वस्त्रादिकोनी प्रतिलेखना करीने तओ गुरुं वंदित्ता-ततश्च गुरुं वन्दित्वा पछीथी आचार्यादिक गुरु भडाराजने वंदन करीने पछीपंजलीउडो-प्राञ्जलिपुटः भन्ने हाथ जोडीने इह-इह आ समये मए किं कायव्वं-मया किं कर्तव्यम् भारे शुं करवुं नेधये. एवुं पुच्छिज्जा-पृच्छेत् पूछे. वैयावृत्य अने स्वाध्यायमां नियुक्त करवाने गुरुजनने. अभिप्राय ज्ञानीने एवुं पूछे के, हे भदन्त ! ग्लान आदिनी परिचर्यामां अथवा स्वाध्यायमां आज्ञा लधने नियुक्त थवानी अभिलाषा राखुं छुं ॥ ८ ॥ ९ ॥

... एवं प्रच्छन्नानन्तरं यत् कर्तव्यं तदुच्यते—

मूलम्—वेद्यावच्चे निउत्तेणं, कायव्वं अगिलायओ ।

સજ્ઞાયે વા નિઉત્તેણં, સવ્વદુઃખવિમોક્ષણે ॥૧૦॥

છાયા—વૈયાવૃત્યે નિયુક્તેન, કર્તવ્યમ્ અગ્લાનતઃ ।

સ્વાધ્યાયે વા નિયુક્તેન, સર્વદુઃખવિમોક્ષણે ॥૧૦॥

ટીકા—‘વેયાવચ્ચે’ इत्यादि—

गुरुणा सर्वदुःखविमोक्षणे=सर्वदुःखेभ्यो विमोक्षणं=विमोचनं यस्मात् तत्-
स्मिन्-चतुर्गतिकसंसारदुःखनिवारके वैयावृत्ये=ग्लानादिपरिचर्यायां नियुक्तेन
साधुना अग्लानतः=शरीरश्रममविचिन्त्यैव वैयावृत्यं कर्तव्यम् । वा=अथवा सर्व
दुःखविमोक्षणे=सर्वदुःखेभ्यो विमोचनं यस्मात्स तस्मिन्-चतुर्गतिकसंसारदुःख-
निवारके स्वाध्याये नियुक्तेन साधुना अग्लानतः स्वाध्यायः कर्तव्यः ॥१०॥

પૂછને પર જો કહના ચાહિયે સો કહતે હૈં—‘વેયાવચ્ચે’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(સવ્વદુઃખવિમોક્ષણે-સર્વદુઃખવિમોક્ષણે) ચતુર્ગતિક
સંસારકે દુઃખોંકે નિવારક એસે (વેયાવચ્ચે નિઉત્તેણં-વૈયાવૃત્યે નિયુક્તેન)
ગ્લાનાદિકાંકી પરિચર્યા-સેવારૂપ વૈયાવૃત્યમેં નિયુક્ત કિયે હુણે સાધુકો
(અગિલાયઓ વેયાવચ્ચં કાયવ્વં-અગ્લાનતઃ વૈયાવૃત્યં કર્તવ્યમ્) અગ્લા-
નપનસે અર્થાત્ શારીરિક પરિશ્રમકા રૂપાલ ન કરકે વૈયાવૃત્ય અચ્છી-
તરહ કરના ચાહિયે । (વા) અથવા (સવ્વદુઃખવિમોક્ષણે-સર્વદુઃખવિ-
મોક્ષણે) ચતુર્ગતિકરૂપ હસ સંસારકે દુઃખોંકો નાશ કરનેવાલે એસે
(સજ્ઞાયે નિઉત્તેણં-સ્વાધ્યાયે નિયુક્તેન) સ્વાધ્યાયમેં નિયુક્ત કિયે ગયે
સાધુકો (અગિલાયઓ-અગ્લાનતઃ) વિના કિસી ગ્લાનભાવકે સ્વાધ્યાય
કરના ચાહિયે ।

પૂછવાથી જે કહેવું જોઈએ તે કહે છે. “વેયાવચ્ચે” इत्यादि.

અન્વયાર્થ—સવ્વદુઃખવિમોક્ષણે-સર્વદુઃખવિમોક્ષણે ચતુર્ગતિક સંસારના
દુઃખોના નિવારક એવા વેયાવચ્ચે નિઉત્તેણં-વૈયાવૃત્યે નિયુક્તેન ગ્લાનાદિકાંકી
પરિચર્યારૂપ, વૈયાવૃત્તિમાં નિયુક્ત કરવામાં આવેલા સાધુએ અગિલાયઓ વૈયાવચ્ચં
કાયવ્વં-અગ્લાનતઃ વૈયાવૃત્યં કર્તવ્યમ્ અગ્લાન પશુથી અર્થાત્ શારીરિક પરિશ્રમને
ખ્યાલ ન કરતાં વૈયાવૃત્ય સારી રીતે કરવું જોઈએ વા અથવા સવ્વદુઃખવિમો-
ક્ષણે-સર્વદુઃખવિમોક્ષણે ચતુર્ગતિકરૂપ આ સંસારના દુઃખોને નાશ કરનાર
એવા સજ્ઞાયે નિઉત્તેણં-સ્વાધ્યાયનિયુક્તેન સ્વાધ્યાયમાં નિયુક્ત કરવામાં આવેલ સાધુએ
જો-અગ્લાનતઃ કોઈપણ પ્રકારના ગ્લાનભાવ સિવાય સ્વાધ્યાય કરવો જોઈએ.

પ્રતિલેખના સકલૌઘસામાચારી મૂલમસ્તિ, અતઃ પ્રથમં ગુરુમાપૃચ્છ્ય પ્રતિલે-
ખના કર્તવ્યા, इत्यभिधाय संप्रति विनयशीलस्यौत्सर्गिकं दिनकृत्यमाह—
मूलम्—दिवसस्स चतुरो भाए, कुञ्जा भिक्खू वियक्खणे ।

तओ उत्तरगुणे कुञ्जा, दिणंभागेसु चउसु विं ॥११॥

छाया—दिवसस्य चतुरो भागान्, कुर्याद् भिक्षुर्विचक्षणः ।

तत उत्तरगुणान् कुर्यात्, दिनभागेषु चतुर्ष्वपि ॥ ११ ॥

ટીકા—‘દિવસસ્સ’ इत्यादि—

विचक्षणः=मेधावी भिक्षु दिवसस्य चतुरो भागान् कुर्यात् । ततः=चतुर्भाग
करणानन्तरं चतुर्ष्वपि दिनभागेषु उत्तरगुणान्=स्वाध्यायादीन् कुर्यात् ॥ ११ ॥

भावार्थ—गुरुदेव यदि वैयावृत्यमें नियुक्त करें तो मुनि बड़े आनंदके
साथ वैयावच करे । और यदि स्वाध्यायमें नियोजित करें तो अच्छी
तरह स्वाध्याय करे ॥ १० ॥

પ્રતિલેખના સકલ સામાન્યરૂપ ઓઘ સામાચારીકા મૂલ હૈં इसलिये
सर्वप्रथम गुरुजनसे पूछकर वह प्रतिलेखना करनी चाहिये, ऐसा कहकर
अब सूत्रकार विनयशील साधुके औत्सर्गिक दिनकृत्य कहते हैं—
‘दिवसस्स’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(वियक्खणे भिक्खू-विचक्षणः भिक्षुः) मेधावी भिक्षु
(दिवसस्स चतुरो भाए कुञ्जा-दिवसस्य चतुरो भागान् कुर्यात्) दिवसके
चार भाग कर लेवे । (तओ चउसु वि दिणंभागेसु उत्तमगुणे कुञ्जा-
ततः चतुर्ष्वपि दिनभागेषु उत्तरगुणान् कुर्यात्) बादमें इन चारोंही भागों
में वह स्वाध्याय आदि करनेरूप उत्तर गुणोंका पालन करता रहे ॥११॥

ભાવાર્થ—ગુરુદેવ જો વૈયાવૃત્યમાં નિયુક્ત કરે તો મુનિ ઘણા જ આનંદ
સાથે વૈયાવચ કરે અથવા જો સ્વાધ્યયમાં નિયોજિત કરે તો સારી રીતે
સ્વાધ્યાય કરે. ॥ ૧૦ ॥

પ્રતિલેખના સકલ સામાન્યરૂપ ઓઘ સામાચારીતું મૂળ છે. આ માટે
सर्व प्रथम गुरुजनसे पूछीने એ પ્રતિલેખના કરવી જોઈએ. આ પ્રમાણે કહીને
હવે સૂત્રકાર વિનયશિલ સાધુના ઔત્સર્ગિક દિનકૃત્યને કહે છે—“દિવસસ્સ” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—वियक्खणे भिक्खू-विचक्षणः भिक्षुः मेधावी भिक्षु दिवसस्स चतुरो
भाएकुञ्जा-दिवसस्य चतुरो भागान् कुर्यात् दिवसना चार भाग करी द्ये. तओ
चउसु वि दिणंभागेसु उत्तम गुणे कुञ्जा-ततः चतुर्ष्वपि दिनभागेषु उत्तरगुणान् कुर्यात्
પછીથી એ ચારેય ભાગમાં તે સ્વાધ્યય આદિ કરવારૂપ ઉત્તર ગુણોનું
પાલન કરતા રહે. ॥૧૧॥

કથમિત્યાહ—

મૂલમ્—પઠમં પોરિસિ સજ્ઞાયં, બીયં જ્ઞાણં જ્ઞિયાયઈ ।

તદ્યાં મિલ્લાયરિયં, પુણો ચંડત્થીઈ સજ્ઞાયં ॥૧૨॥

છાયા—પ્રથમાયાં પૌરુષ્યાં સ્વાધ્યાયં, દ્વિતીયાયાં ધ્યાનં ધ્યાયેત્ ।

તૃતીયાયાં મિલ્લાચર્યાં, પુનશ્ચતુર્થ્યાં સ્વાધ્યાયમ્ ॥ ૧૨ ॥

ટીકા—‘ પઠમં ’ इत्यादि ।

પ્રથમાયાં પૌરુષ્યાં=દિવસસ્ય પ્રથમે પ્રહરે સ્વાધ્યાયં=વાચનાદિકં કુર્યાત્ ।
દ્વિતીયાયાં પૌરુષ્યાં=દ્વિતીયપ્રહરે ધ્યાનં=સૂત્રાર્થચિન્તનરૂપં ધ્યાયેત્=ધાતૂનામને-
કાર્થત્વાત્ કુર્યાદિત્યર્થઃ । દ્વિતીયપૌરુષ્યા અર્થપૌરુષીત્વાદસ્યામર્થવિષયે એવ
માનસાદિ વ્યાપારણમ્ इति भावः । તૃતીયાયાં પૌરુષ્યાં મિલ્લાચર્યામ્, ઉપલક્ષણ-
ત્વાદાહારાદિકં ચ કુર્યાત્ । પુનઃ ચતુર્થ્યાં પૌરુષ્યાં સ્વાધ્યાયમ્, ઉપલક્ષણાત્
પ્રતિલેખનાદિકં ચ કુર્યાત્ । ‘ પઠમં ’ ‘ બીયં ’ इत्यत्र सप्तम्यर्थे द्वितीया । ‘ પોરિસિ’
इति लुप्त सप्तम्यन्तं पदम् । ‘ જ્ઞિયાયઈ ’ इत्यत्र लिङर्थे लट् ॥ १२ ॥

ઉત્તર ગુણોંકા પાલન કૈસે કરે ? સો કહતે હૈ—‘ પઠમં ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(પઠમં પોરિસિ—પ્રથમાયાં પૌરુષ્યામ્) પ્રથમ પૌરુષી મેં—દિવસ
કે પ્રથમ પ્રહરમેં (સજ્ઞાયં કુજ્ઞા—સ્વાધ્યાયં કુર્યાત્) વાચનાદિકરૂપ
સ્વાધ્યાય કરના (બીયં જ્ઞાણં જ્ઞિયાયઈ—દ્વિતીયાયાં ધ્યાનં ધ્યાયેત્) દ્વિતીય
પૌરુષીમેં—દ્વિતીય પ્રહરમેં—સૂત્રાર્થ ચિન્તનરૂપ ધ્યાન કરે । (તદ્યાં મિલ્લા
યરિયં કુજ્ઞા—તૃતીયાયાં મિલ્લાચર્યાં કુર્યાત્) તૃતીયપૌરુષીમેં—તૃતીયપ્રહરમેં
મિલ્લાવૃત્તિ કરે (પુનઃ) ફિર (ચંડત્થાઈ સજ્ઞાયં કુજ્ઞા—ચતુર્થ્યાં સ્વાધ્યાયં
કુર્યાત્) ચતુર્થ પૌરુષીમેં—ચતુર્થ પ્રહરમેં—સ્વાધ્યાય એવં પ્રતિલેખના આદિ કરે ॥૧૨॥

‘ પ્રથમ પૌરુષીમેં સ્વાધ્યાય કરે ’ इस प्रकार जो कहा गया है सो

ઉત્તર ગુણોંકા પાલન કઈ રીતે કરે ? તે કહેવામાં આવે છે—“ પઠમં ” इत्यादि.

અન્વયાર્થ—પઠમં પોરિસિ—પ્રથમાયાં પૌરુષ્યામ્ પ્રથમ પૌરુષીમાં—દિવસના
પ્રથમ પ્રહરમાં સજ્ઞાયં કુજ્ઞા—સ્વાધ્યાયં કુર્યાત્ વાચનાદિકરૂપ સ્વાધ્યાય કરવા,
બીયં જ્ઞાણં જ્ઞિયાયઈ દ્વિતીયાયાં ધ્યાનં ધ્યાયેત્ બીજી પૌરુષીના બીજા પ્રહરમાં સૂત્રાર્થ
ચિન્તનરૂપ ધ્યાન કરવું તદ્યાં મિલ્લાયરિયં કુજ્ઞા—તૃતીયાયાં મિલ્લાચર્યાં કુર્યાત્ તૃતીય
પૌરુષીના—ત્રીજા પ્રહરમાં મિલ્લાવૃત્તિ કરવી, પછી ચંડત્થાઈ સજ્ઞાયં કુજ્ઞા—ચતુર્થ્યાં
સ્વાધ્યાય કરવા પ્રહરમાં સ્વાધ્યાય અને પ્રતિલેખના આદિ કરવું. ॥૧૨॥
‘ પ્રથમ પૌરુષીમાં સ્વાધ્યાય કરે ’ આ પ્રમાણે જે કહેવામાં આવેલ છે.

પ્રથમપૌરુષ્યાં સ્વાધ્યાયં કુર્યાદિતિ યદુક્તં તત્પરિજ્ઞાનાયાહ—
મૂલમ્—આસાઢે માસે દ્વિપદા, પૌષે માસે ચતુષ્પદા ।

ચિત્તાસોષ્ણુ માસેસુ, તિપયા હવઈ પોરસિ^{૧૦} ॥૧૩॥

છાયા—આષાઢે માસે દ્વિપદા, પૌષે માસે ચતુષ્પદા ।

ચૌત્રાશ્વયુજોર્માસયોઃ ત્રિપદા ભવતિ પૌરુષી ॥૧૩॥

ટીકા—‘ આસાઢે ’ इत्यादि ।

આષાઢે માસે દ્વિપદા પૌરુષી ભવતિ, પુરુષાદેરુધ્વોત્થિતસ્ય ઉત્તરાભિમુખસ્ય અષાઢપૂર્ણિમાદિને જાનુચ્છાયા દ્વિપદાપૌરુષી ભવતીત્યર્થઃ । એવમ્ સર્વત્રાપિ યોજ્યમ્ પૌષે માસે ચતુષ્પદા પૌરુષી ભવતિ । ચૈત્રાશ્વયુજોઃ માસયોઃ=ચૈત્રે માસિ આશ્વિને માસિ ચ ત્રિપદા પૌરુષી ભવતિ ॥ ૧૩ ॥

इत्थमाषाढादि षौर्णमासीषु पौरुषीमानमुक्तम्, सम्प्रति पौरुष्या वृद्धिहानी उच्येते—

મૂલમ્—અંગુલં સંતરત્તેણં, પૈવ્વલેણં તુ દુઅંગુલં ।

વૃદ્ધૅ હાંયૅ વાંવિ, માસેણં ચૈતરંગુલં ॥૧૪॥

છાયા—અઙ્ગુલં સપ્તરાત્રેણ, પક્ષેણ તુ દ્વચઙ્ગુલમ્ ।

વૃદ્ધતે હીયતે વાઽપિ, માસેન ચતુરઙ્ગુલમ્ ॥ ૧૪ ॥

उस पौरुषी कालका ज्ञान करानेके लिये सूत्रकार कहते हैं—

‘ આસાઢે ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(આસાઢ માસે દુપદા-આષાઢે માસે દ્વિપદા) આષાઢકે મહિનામેં દ્વિપદા પૌરુષી હોતી હૈ । (પૌષે માસે ચતુષ્પદા-પૌષે માસે ચતુષ્પદા)પૌષ માસમેં ચતુષ્પદા પૌરુષી હોતી હૈ । માસેસુ ચિત્તા સોષ્ણુ-ચિત્રાશ્વયુ જોર્માસયોઃ) ચૈત્ર એવં આશ્વિન માસમે (તિપયા પોરસી હવઈ-ત્રિપદા પૌરુષિ ભવતિ) ત્રિપદા પૌરુષી હોતી હૈ ॥ ૧૩ ॥

इस प्रकार पौरुषीका प्रमाण कह कर अब सूत्रकार पौरुषीकी वृद्धि

હવે એ પૌરુષીકાળનું જ્ઞાન કરાવવા માટે સૂત્રકાર કહે છે—“આસાઢે” इत्यादि.

અન્વયાર્થ—આસાઢે માસે દુપદા-આષાઢે માસે દ્વિપદા અષાઢ મહિનામાં દ્વિપદા પૌરુષી થાય છે. પૌષે માસે ચતુષ્પદા-પૌષે માસે ચતુષ્પદા પૌષ માસમાં ચતુષ્પદા પૌરુષી થાય છે. ચિત્તા સોષ્ણુ માસેસુ-ચૈત્રાશ્વયુજોર્માસયોઃ ચૈત્ર અને આસો માસમાં તિપયા પોરસી હવઈ-ત્રિપદા પૌરુષિ ભવતિ ત્રિપદા પૌરુષી થાય છે. ॥ ૧૩ ॥

આ પ્રમાણે પૌરુષીનું પ્રમાણ કહીને હવે સૂત્રકાર પૌરુષીની વૃદ્ધિ અને

ટીકા—‘ અંગુલં ’ ઇત્યાદિ ।

સપ્તરાત્રેણ=સપ્તાહોરાત્રેણ ઇત્યર્થઃ । રાત્રીનાં દિવસા વિનાભાવિત્વાદિહ રાત્રિ શબ્દેન અપિ ગૃહ્યન્તે । સાર્ધેન ઇતિ શેષઃ । અઙ્ગુલમ્-એકાઙ્ગુલપ્રમાણં પૌરુષી વર્દ્ધતે । પક્ષેણ તુ દ્વયઙ્ગુલં વર્દ્ધતે । માસેન ચતુરઙ્ગુલં વર્દ્ધતે । इदं દક્ષિણાયને વોધ્યમ્ । અપિ=પુનઃ ઉત્તરાયણે પૂર્વોક્તક્રમેણૈવ હીયતે ચ । પક્ષસ્યાર્ધં સાર્ધસપ્તાહોરાત્રં ભવતિ, અતઃ, સપ્તરાત્રેણ ઇત્યત્ર સાર્ધેનેતિ વોધ્યમ્ । યત્ર માસે ચતુર્દશભિર્દિનૈઃ પક્ષો ભવતિ, તત્ર સપ્તાહોરાત્રણાસ્યઙ્ગુલપ્રમાણં પૌરુષી વર્દ્ધતે હીયતે ચ । અનયા વૃદ્ધ્યા હાન્યા ચ । સપાદસાર્ધપૌરુષ્યાદિજ્ઞાનં પ્રત્યાખ્યાનાદાવપેક્ષિતં તદર્થમેતત્ કથિતમ્ ॥૧૪॥

और हानि बतलाते हैं—‘ अंगुलं ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ-દક્ષિણાયનમે(સત્તરત્તેણ-સપ્તરાત્રેણ)સાઢે સાત ૭૥ દિનરાત કાલમેં અંગુલ-અઙ્ગુલમ્ એક અંગુલ પ્રમાણ પૌરુષી વઢતી હૈ । (પક્ષેણ-પક્ષેણ) એક પક્ષમેં (દુ અંગુલ-દ્વયઙ્ગુલમ્) દો અંગુલ પૌરુષી વઢતી હૈ । (માસેણ-માસેન) એકમાસમેં (ચતુરંગુલમ્-ચતુરાઙ્ગુલમ્) ચાર અંગુલ પૌરુષી વઢતી હૈ । તથા ઉત્તરાયણમેં ઇસી ક્રમસે ઘટતી હૈ અર્થાત્-સાઢે સાત દિન રાતમેં એક અંગુલ પ્રમાણ પૌરુષી ઘટતી હૈ । એક પક્ષમેં દો અંગુલ તથા એક માસમેં ચાર અંગુલ પ્રમાણ પૌરુષી ઘટતી હૈ । પક્ષકે આધે સાઢે સાત હોતે હૈ ઇસલિયે સપ્ત રાત્રિકી જગહ સાઢે સાત ૭૥ રાત્રિ પ્રમાણ કાલ જાનના ચાહિયે । જિસ માસમેં ચૌદહ ૧૪ દિનકા પક્ષ હોતા હૈ વહાં સાત દિન રાત કાલ જાનના ચાહિયે । સો સાત ૭ દિન રાત પ્રમાણ કાલમેં સી એક અંગુલ પ્રમાણ પૌરુષી વઢતી ઘટતી રહતી

હાની બતાવે છે.—“અંગુલં” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—દક્ષિણાયનમાં સત્તરત્તેણ-સપ્તરાત્રેણ સાઢા સાત (૭૥) દિવસ રાત કાળમાં અંગુલ-અઙ્ગુલમ્ એક આંગળ પ્રમાણ પૌરુષી વધે છે. પક્ષેણ-પક્ષેણ એક પક્ષમાં દુ અંગુલ-દ્વયઙ્ગુલમ્ બે આંગળ પ્રમાણ પૌરુષી વધે છે. માસેણ-માસેન એક માસમાં ચતુરંગુલમ્-ચતુરાઙ્ગુલમ્ ચાર આંગળ પૌરુષી વધે છે. તથા ઉત્તરાયણમાં આ ક્રમથી ઘટે છે. અર્થાત્ સાઢા સાત દિવસમાં એક આંગળ પ્રમાણ પૌરુષી ઘટે છે. એક પક્ષમાં બે આંગળ અને એક મહિનામાં ચાર આંગળ પ્રમાણ પૌરુષી ઘટે છે. પક્ષનો અરધો ભાગ ૭૥ થાય છે આ કારણે સાત રાત્રીના સ્થળે સાઢા સાત રાત્રી પ્રમાણ કાળ બાણવે બેઠે એ. જે મહિનામાં ચૌદ દિવસનો પક્ષ હોય ત્યાં સાત દિવસ રાતનો કાળ બાણવે ઈએ. આ સમયે સાત દિવસ રાત પ્રમાણ કાળમાં પણ એક આંગળ પ્રમાણ

કેષુ કેષુ માસેષુ ચતુર્દશભિર્દિનૈઃ પક્ષો ભવતીત્યાહ—

મૂલમ્—આસાઢબહુલપક્ષે, ભદ્રવૈ કર્ત્તિૈ યં પૌસે યં ।

ફગ્ગુણં વૃહસાહેસુ યં, નાયંઘ્વા ઓમરત્તાઓ ॥૧૫॥

છાયા—આષાઢબહુલપક્ષે, ભાદ્રપદે કાર્તિકે ચ પૌષે ચ ।

ફાલ્ગુન—વૈશાખયોશ્ચ, જ્ઞાતવ્યા અવમરાત્રયઃ ॥ ૧૫ ॥

ટીકા—‘ આસાઢ ’ ઇત્યાદિ—

આષાઢબહુલપક્ષે=આષાઢકૃષ્ણપક્ષે, ભાદ્રપદે=ભાદ્રકૃષ્ણપક્ષે કાર્તિકે=કાર્તિક-કૃષ્ણપક્ષેચ, પૌષે ચ=પૌષકૃષ્ણપક્ષે ચ, તથા—ફાલ્ગુનવૈશાખયોઃ=ફાલ્ગુનવૈશાખ-કૃષ્ણપક્ષયોશ્ચ અવમરાત્રયઃ=એકેકાદોરાત્રન્યૂનારાત્રયોઽવગન્તવ્યાઃ । પૂર્વોક્તમાસેસુ કૃષ્ણપક્ષાઃ ચતુર્દશદિનપ્રમાણા ભવન્તીતિ ભાવઃ ॥૧૫॥

હૈ । યહ પૌરુષીકી ઘટતી બઢતી પ્રત્યાખ્યાન આદિમેં અપેક્ષિત હોતી હૈ ।
ઇસ લિયે યહ કહા ગયા હૈ ॥ ૧૪ ॥

કિન ૨ મહિનોમેં ચૌદહ ૧૪ દિનોંકા પક્ષ હોતા હૈ ઇસકો સૂત્ર-
કાર બતલાતે હૈ—‘ આસાઢ ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(આસાઢબહુલપક્ષે-આષાઢબહુલપક્ષે) આષાઢ કૃષ્ણ પક્ષમેં, (ભદ્રવૈ-ભાદ્રપદે) ભાદ્ર કૃષ્ણ પક્ષમેં (કર્ત્તિૈ-કાર્તિક કૃષ્ણ પક્ષમેં (પૌસે-પૌષે) પૌષકૃષ્ણપક્ષમેં તથા (ફગ્ગુણ વૃહસાહેસુ ઓમર-ત્તાઓ નાયઘ્વા-ફાલ્ગુન વૈશાખયોશ્ચ અવમરાત્રય જ્ઞાતવ્યાઃ) ફાલ્ગુન વૈશાખ કૃષ્ણપક્ષમેં એકએક અહોરાત્રસે ન્યૂન રાત્રિયાં જાનના ચાહિયે અર્થાત્ ઇન પૂર્વોક્ત માસોમેં કૃષ્ણપક્ષ ચૌદહ ચૌદહ ૧૪-૧૪દિનકે હોતે હૈ ॥૧૫॥

પૌરુષી વધતી રહે છે. આ પૌરુષીનું ઘટવું, વધવું, એ પ્રત્યાખ્યાન આદિમાં અપેક્ષિત હોય છે. આ માટે આ કહેવામાં આવેલ છે. ॥૧૪॥

કયા કયા મહિનામાં ચૌદ દિવસનું પક્ષ હોય છે તેને સૂત્રકાર બતાવે છે—“આસાઢ” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—આસાઢબહુલપક્ષે-આષાઢબહુલપક્ષે આષાઢ કૃષ્ણ પક્ષમાં, ભદ્રવૈ-ભાદ્રપદે ભાદ્રપદમાં કૃષ્ણ પક્ષમાં, કર્ત્તિૈ-કાર્તિકે કાર્તિકમાં કૃષ્ણ પક્ષમાં પૌસે-પૌષે પૌષમાં કૃષ્ણ પક્ષમાં, તથા ફગ્ગુણવૃહસાહેસુ ઓમરત્તાઓ નાયઘ્વા-ફાલ્ગુન વૈશાખયોશ્ચ અવમરાત્રય જ્ઞાતવ્યાઃ ફાલ્ગુ અને વૈશાખમાં કૃષ્ણ પક્ષમાં. એક એક અહોરાત્રથી ન્યૂન રાત્રિયો જાણવી જોઈએ. અર્થાત્ આ પૂર્વોક્ત મહિનાઓમાં કૃષ્ણપક્ષ ચૌદ-ચૌદ (૧૪-૧૪) દિવસનો હોય છે. ॥૧૫॥

एवं पौरुषीज्ञानोपायमभिधाय पादोनपौरुष्या ज्ञानोपायमाह—

मूलम्—जेष्ठामूले आसाढ—सावणे, छहिं अंगुलेहिं पडिलेहां ।

अष्टहिं बिईतियम्मि, तइए दंस अष्टहिं चउत्थे ॥१६॥

छाया—ज्येष्ठामूले आषाढश्रावणे, पइभिरङ्गुलै प्रतिलेखा ।

अष्टभिर्द्वितीयत्रिके, तृतीये दशभिरष्टभिश्चतुर्थे ॥ १६ ॥

टीका—‘ जेष्ठामૂલે ’ इत्यादि—

ज्येष्ठामूले=ज्येष्ठे मासि आषाढश्रावणे=आषाढश्रावणयोश्च पूर्वोक्त पौरुषी माने षडभिरङ्गुलैः प्रक्षिप्तैः प्रतिलेखा=निरीक्षणरूपा कर्तव्या । तेन पादोनपौरुष कालस्य ज्ञानं भवति । द्वितीयत्रिके=भाद्रपदाश्विनकार्तिकलक्षणे अष्टभिरङ्गुलैः प्रक्षिप्तैः प्रतिलेखा = निरीक्षणरूपा कर्तव्या । तृतीयत्रिके मार्गशीर्षपौषमाघरूपा दशभिरङ्गुलैः प्रक्षिप्तैः प्रतिलेखा कर्तव्या । तथा—चतुर्थे त्रिके=फाल्गुन चैत्र वैशाख

इस प्रकार पौरुषीको जाननेका उपाय कहकर अब सूत्रकार पादोन(पोन) पौरुषीको जाननेका उपाय बतलाते हैं—‘जेष्ठामूले’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जेष्ठामूले=ज्येष्ठामूले) ज्येष्ठ महिनेमें (आसाढ सावणे आषाढ श्रावणे) आषाढ सावनमें (छहिं अंगुलेहिं—षडभिरंगुलैः) पूर्वोक्त पौरुषी प्रमाणमें छह अंगुलोंके प्रक्षिप्त करनेसे (पडिलेहा—प्रतिलेखा) निरीक्षण रूप प्रतिलेखना करनी चाहिये । इससे पादोन पौरुषीका ज्ञान होता है । द्वितीयत्रिके) भाद्रपद, आश्विन, कार्तिक महीनोंमें (अष्टहिं—अष्टाभिः) पूर्वोक्त मानमें आठ अंगुलोंको प्रक्षिप्त करके प्रतिलेखना करनी चाहिये (तइए—तृतीये) अगहन, पौष एवं माघमासमें (दस—दशभिः) दश अंगुलोंको प्रक्षिप्त करके प्रतिलेखना करनी चाहिये । तथा (चउत्थे—

આ પ્રમાણે પૌરુષીને જાણવાનો ઉપાય કહીને હવે સૂત્રકાર પાદોન (પોન) પૌરુષીને જાણવાનો ઉપાય બતાવે છે—“જેષ્ઠામૂલે” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—જેષ્ઠામૂલે—જ્યેષ્ઠામૂલે જ્યેષ્ઠ મહિનામાં આસાદસાવણે—આષાઢ શ્રાવણે આષાઢ શ્રાવણમાં છહિં અંગુલેહિં—ષડ્ભિરંગુલૈઃ પૂર્વોક્ત પૌરુષી પ્રમાણમાં છ આંગળનું પ્રક્ષિપ્ત કરવાથી પડિલેહા—પ્રતિલેખા નિરીક્ષણરૂપ પ્રતિલેખના કરવી જોઈએ. આનાથી પાદોન પૌરુષીનું જ્ઞાન થાય છે. ભાદ્રપદ, આસો અને કાર્તિક મહિનામાં અઠ્ઠાહિં—અષ્ટાભિઃ પૂર્વોક્ત માનમાં આઠ આંગળને પ્રક્ષિપ્ત કરીને પ્રતિલેખના કરવી જોઈએ. તઈએ—તૃતીયે અગહન, પૌષ અને મહામાસમાં દસ—દશભિઃ દશ આંગળને પ્રક્ષિપ્ત કરીને પ્રતિલેખના કરવી જોઈએ. તથા—

સ્વરૂપે ચ અષ્ટભિરજ્જુલૈઃ પ્રક્ષિપ્તૈઃ પ્રતિલેખા કર્તવ્યા । તેન પાદોનપૌરુષી કાલસ્ય જ્ઞાનં ભવતિ । ‘દસ’ इत्यत्र तृतीयार्थे प्रथमा ॥ १६ ॥

इत्थं दिनकृत्यमभिधाय रात्रौ यद्विधेयं तदुच्यते--

मूलम्--रत्तिपि चउरो भाए, भिक्खू कुज्जा वियक्खणो ।

तओ उत्तरगुणे कुज्जा, राईभागेसु चउसु वि ॥ १७ ॥

છાયા--રાત્રેરપિ ચતુરો ભાગાન્, ભિક્ષુઃકુર્યાદ્ વિચક્ષણઃ ।

તત ઉત્તરગુણાન્ કુર્યાદ્, રાત્રિભાગેષુ ચતુર્થપિ ॥ ૧૭ ॥

ટીકા--‘રત્તિપિ’ इत्यादि-

વિચક્ષણઃ=મેધાવી, ભિક્ષુઃ રાત્રેરપિ ચતુરો ભાગાન્ કુર્યાત્ । તતશ્ચતુર્થપિ રાત્રિભાગેષુ ઉત્તરગુણાન્=સ્વાધ્યાયાદીન્ કુર્યાત્ । ‘રત્તિપિ’ इत्यत्र षष्ठ्यर्थे द्वितीया ॥ १७ ॥

ચતુર્થે) ફાલગુન, ચૈત્ર એવં વૈશાખ માસમેં (અઢહિં-અષ્ટમિઃ) આઠ અંગુલોંકો પ્રક્ષિપ્ત કરકે પ્રતિલેખના કરનીં ચાહિયે। इन सबसे पादोन(पौन) पौरुषी कालका ज्ञान हो जाता है ॥ १६ ॥

इस प्रकार दिनकी चारो पौरुषीका कर्तव्य कह कर अब रात्रिमें भिक्षुको क्या करना चाहिये यह बात सूत्रकार कहेतेहैं।-‘रत्तिपि’इत्यादि।

अन्वयार्थ--(विय.खणो भिक्खू रत्तिपि चउरो भाए कुज्जा-विच-
क्षणो भिक्षुः रात्रेः अपि चतुरो भागान् कुर्यात्) बुद्धिशाली मुनि रात्रिके
भी चार भाग कर लेवे (तओ-ततः) बादमें (चउसु वि राईभागेसु
चतुर्षु अपि रात्रिभागेषु) उन रात्रिके चारों भागोंमें भी वह (उत्तर
गुणे कुज्जा-उत्तर गुणान् कुर्यात्) स्वाध्याय आदिरूप उत्तर गुणोंकी
आराधना करे ॥ १७ ॥

चउत्थे-चतुर्थे शगण, चैत्र અને વૈશાખ માસમાં આઠ આંગળને પ્રક્ષિપ્ત કરીને પ્રતિલેખના કરવી નેઈએ. આ સઘળાથી પાદોન (પૌન) પૌરુષીકાળનું જ્ઞાન થઈ જાય છે. ॥૧૬॥

આ પ્રમાણે દિવસની ચારે પૌરુષીનું કર્તવ્ય કહીને હવે રાત્રીમાં ભિક્ષુએ શું કરવું નેઈએ. આ વાત સૂત્રકાર બતાવે છે--“રત્તિપિ” इत्यादि.

અન્વયાર્થ--વિચક્ષણો ભિક્ષુ રત્તિપિ ચઉરો ભાએ કુજ્જા-વિચક્ષણો ભિક્ષુઃ રાત્રિઃ અપિ ચતુરો ભાગાન્ કુર્યાન્ બુદ્ધિશાળી મુનિ રાત્રીના પણ ચાર ભાગ કરી દે. તઓ-તતઃ બાદમાં ચઉસુ વિ રાઈભાગેસુ-ચતુર્ષુ અપિ રાત્રિભાગેષુ રાત્રીના એ ચાર ભાગોમાં પણ તે ઉત્તરગુણે કુજ્જા-ઉત્તરગુણાન્ કુર્યાન્ સ્વાધ્યાય આદિ-
૩૫ ઉત્તર ગુણોની આરાધના કરે. ॥૧૭॥

कथमित्याह--

मूलम्-पढमं पोरिसि सज्झायं, वीयं झाणं झियायइ ।

तइयाए निदमोक्खं तु, चउत्थी भुज्जो वि^१ सज्झायं ॥१८॥

छाया--प्रथमायां पौरुष्यां स्वाध्यायं, द्वितीयायां ध्यानं ध्यायेत् ।

तृतीयायां निद्रामोक्षं तु, चतुर्थ्यां भूयोऽपि स्वाध्यायम् ॥ १८ ॥

टीका--' पढमं ' इत्यादि--

साधुः रात्रेः प्रथमायां पौरुष्यां प्रथमप्रहरे स्वाध्यायं कुर्यात् । द्वितीयायां पौरुष्यां=द्वितीयप्रहरे ध्यानं=सूत्रार्थचिन्तनलक्षणं क्षितिवलयद्वीपसागरभवनादि वा ध्यायेत्=चिन्तयेत् । तृतीयायां पौरुष्यां तु निद्रामोक्षं निद्रायाः पूर्वावरुद्धायाः मोक्षं मोचनं कुर्यात्, शयनं कुर्यादित्यर्थः । चतुर्थ्यां पौरुष्यां भूयोऽपि पुनरपि स्वाध्यायं कुर्यात् । अयं भावः-गीतार्थानां जिनकल्पिकानां परिहारविशुद्धिक-

कैसे करे ? सो कहते हैं--' पढमं ' इत्यादि ।

अन्वयार्थ-साधु रात्रिकी (पढमं पोरिसि-प्रथमायां पौरुष्याम्) प्रथम पौरुषीमें प्रथम प्रहरमें (सज्झायं कुज्जा-स्वाध्यायं कुर्यात्) स्वाध्याय करे (वीयं-द्वितीयायां) द्वितीय पौरुषीमें द्वितीय प्रहरमें-सूत्रार्थचिन्तनरूप ध्यान करे । अथवा जिनशास्त्रोक्त पृथिवीके तथा द्वीप सागर आदिके स्वरूपका चिन्तन करे । (तइयाए-तृतीयायां) तृतीय पौरुषीमें तृतीय प्रहरमें (निदमोक्खं निद्रामोक्षं) निद्रा लेवे-सोवे । (चउत्थी-चतुर्थ्याम्) चतुर्थ पौरुषीमें चतुर्थ प्रहरमें (भुज्जो वि-भूयोऽपि) फिर भी (सज्झायं कुज्जा-स्वाध्यायं कुर्यात्) स्वाध्याय करे । विशेष-गीतार्थ साधुओंके लिये, जिनकल्प साधुओंके लिये तथा परिहार विशुद्धिक चारित्रवालोंके लिये तृतीय प्रहर मात्र

कथं रीते करे ? ते कहे छे--" पढमं " इत्यादि

अन्वयार्थ-साधु रात्रीनी पढमं पोरिसि-प्रथमायां पौरुष्यां प्रथम पौरुषीमां प्रथम प्रहारमां सज्झायं कुज्जा-स्वाध्यायं कुर्यात् स्वाध्याय करे, वीयं-द्वितीयायां द्वितीय पौरुषीमां-भील प्रहारमां सूत्रार्थ चिन्तनरूप ध्यान करे अथवा-एन शास्त्रोक्त पृथिवी तथा द्वीप सागर आदिना स्वरूपतुं चिन्तन करे, तइयाए-तृतीयायां तृतीय पौरुषीमां-त्रील प्रहारमां निदमोक्ख-निद्रामोक्षं निद्रावे. सुवे चउत्थी-चतुर्थ्याम् चतुर्थ पौरुषीमां-थोथा प्रहारमां भुज्जोवि-भूयोऽपि इरीथी सज्झायं कुज्जा-स्वाध्यायं कुर्यात् स्वाध्याय करे विशेष-गीतार्थ साधुओंना भाटे एनकएपी साधुओंना भाटे तथा परिहार विशुद्धिक चारित्रवाणाना भाटे त्रीले

ચારિત્રવતાં ચ નિદ્રાકાલસ્તૃતીયપ્રહરમાત્રમ્ । શેષમુનીનાં તુ દ્વિતીયતૃતીયપ્રહરૌ નિદ્રાકાલઃ । ‘ચઉત્થી’ ઇત્યત્ર આર્ષત્વાત્સપ્તમ્યર્થે પ્રથમા ॥ ૧૮ ॥

સમ્પતિ રાત્રિભાગચતુષ્ટયપરિજ્ઞાનોપાયમુપદર્શયન્ સમસ્તમુનિકર્ત્તવ્યમાહ—
મૂલમ્—‘જં નેહ જયા રત્તિ, નક્ષત્રં તસ્મિં નહચઉઞ્માણ ।

સંપત્તે વિરમેજ્જા, સજ્જાયા પઓસકાલમ્મિ ॥ ૧૯ ॥

છાયા—યન્નયતિ યદા રાત્રિ, નક્ષત્રં તસ્મિન્નમશ્વતુર્ભાગે ।

સમ્પ્રાપ્તે વિરમેત, સ્વાધ્યાયાત્ પ્રદોષકાલે ॥ ૧૯ ॥

ટીકા—‘જં નેહ’ ઇત્યાદિ ।

યદા યન્નક્ષત્રં રાત્રિં નયતિ=સમાપયતિ, અર્થાત્—યસ્મિન્નક્ષત્રે ઉદિતે રાત્રેરાદિ-
ર્ભવતિ અસ્તમિતે ચ રાત્રેરવસાનં ભવતિ, તસ્મિન્નક્ષત્રે નમશ્વતુર્ભાગે નમસઃ પ્રથમ
ચતુર્થભાગે સંપ્રાપ્તે પ્રથમપ્રહરે સમાપ્તે સતીત્યર્થઃ, પ્રદોષકાલે રાત્રિપ્રથમપ્રહરે પ્રારબ્ધાત્

નિદ્રાકાલ હૈ । શેષ મુનિયોંકે લિયે તો દ્વિતીય એવં તૃતીય પ્રહર યે દોનોં પ્રહર નિદ્રાકે હૈ ॥ ૧૮ ॥

અબ્ રાત્રિકે ચાર પ્રહરરૂપ ચારોં આગોંકે જાનનેકા ઉપાય દિશ્વલાતે
હુણ મુનિકે સમસ્ત રાત્રિ કર્ત્તવ્યકો કહતે હૈ—‘જં નેહ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(જયા જં નક્ષત્રં રત્તિ નેહ—યદા યન્નક્ષત્રં રાત્રિં નયતિ)
જવ જો નક્ષત્ર રાત્રિકો સમાપ્ત કરતા હૈ, અર્થાત્—જિસ નક્ષત્રકે ઉદિત
હોને પર રાત્રિકા પ્રારમ્ભ હોતા હૈ ઓર ઉસીકે અસ્ત હોને પર રાત્રિકા
અન્ત હોતા હૈ, (તસ્મિં નહ ચઉઞ્માણ સંપત્તે પઓસકાલમ્મિ વિરમેજ્જા—
તસ્મિન્ નમશ્વતુર્ભાગે સંપ્રાપ્તે પ્રદોષકાલે પ્રારબ્ધાત્ સ્વાધ્યાયાત્ વિરમેત્)
એસા વહ નક્ષત્ર જવ આકાશકે પહિલે ચતુર્થ ભાગમેં પ્રાપ્ત હો અર્થાત્

પ્રહર માત્ર નિદ્રાકાળ છે. બીજા મુનિયો માટે બીજો અને ત્રીજો પ્રહર એ
બંને પ્રહર નિદ્રાના છે. ॥૧૮॥

હવે રાત્રીના ચાર પ્રહરરૂપ ચારે ભાગોને બણવાનો ઉપાય બતાવતાં
મુનિના સમસ્ત રાત્રી કર્તવ્યને કહે છે—“ જં નેહ ” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—જયા જં નક્ષત્રં રત્તિ નેહ—યદા યન્નક્ષત્રં રાત્રિં નયતિ બ્યારે જે
નક્ષત્ર રાત્રીને સમાપ્ત કરે છે, અર્થાત્ જે નક્ષત્રનો ઉદય થવાથી રાત્રીનો પ્રારંભ
ધાય છે અને તેના અસ્ત થવાથી રાત્રીનો અંત આવે છે. તમ્હિ નહ ચઉઞ્માણ
સંપત્તે પઓસકાલમ્મિ વિરમેજ્જા—તસ્મિન્નમશ્વતુર્ભાગે સંપ્રાપ્તે પ્રદોષકાલે પ્રારબ્ધાત્
સ્વાધ્યાયાત્ વિરમેત્ એવું એ નક્ષત્ર ત્યારે આકાશમાં પહેલાં એથા ભાગમાં પ્રાપ્ત

‘सज्झाय’ इति स्वाध्यायात् विरमेत्=निवर्त्तेत । ‘पढमं पोरिसि सज्झायं’ इति वचनाद् रात्रेः प्रथमपौरुष्यां क्रियमाणं स्वाध्यायं त्यजेदिति भावः । ‘वीयं ज्ञाणं झियायइ’ ‘तइयाए निहमोक्खं च’ इति वचनाद् रात्रे द्वितीयतृतीयपौरुष्योर्ध्यानं निद्रां च कुर्यादिति प्रकरणाद्बोध्यम् ॥ १९ ॥

अथ रात्रौ किञ्चिदवशिष्टतृतीयप्रहरसहितचतुर्थपौरुषी कर्तव्यमाह—

मूलम्—तस्मेव यं नक्खत्ते, गयणं च उब्भाय सावसेसम्मि ।

वेरत्तिं पिं कालं, पडिलेहितां मुणी कुज्जा ॥ २० ॥

छाया—तस्मिन्नेव च नक्षत्रे, गगने चतुर्भाग सावशेषे ।

वैरात्रिकमपि कालं, प्रतिलेख्य मुनिः कुर्यात् ॥ २० ॥

टीका—‘तस्मेव य’ इत्यादि ।

च=पुनः तस्मिन्नेव रात्रिसमापके नक्षत्रे चतुर्भागसावशेषे—चतुर्थभागेन गन्तव्येन सावशेषं चतुर्भागसावशेषं, तस्मिन् तादृशे ‘गयण’ इति गगने—आकाशदेशे

रात्रिका प्रथम प्रहर समाप्त हो जाय तब ‘पढमं पोरिसि सज्झायं’ इस आगम वचनके अनुसार रात्रिके प्रथम प्रहरमें प्रारंभ की हुई स्वाध्याय का परित्याग करे । तथा—‘वीयं ज्ञाणं झियायइ, तइयाए निहमोक्खं च’ इस आगम वचनके अनुसार रात्रिके द्वितीय प्रहरमें ध्यान और तृतीय प्रहरमें निद्रा करे यह भी प्रकरणसे समझलेना चाहिये ॥ १९ ॥

अब तृतीय प्रहरके कुछ भाग सहित चतुर्थ प्रहरके कर्तव्यको कहते हैं—‘तस्मेव’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(तस्मेव य नक्खत्ते—तस्मिन्नेव नक्षत्रे च) फिर वही नक्षत्र जब (गयणं च उब्भाय सावसेसम्मि—चतुर्भागसावशेषे गगने)

होय अर्थात् रात्रिने। प्रथम प्रहर समाप्त થઈ જાય ત્યારે “પઢમં પોરિસિ સજ્ઝાયં” આ આગમ વચન અનુસાર રાત્રિના પ્રથમ પ્રહરમાં પ્રારંભ કરવામાં આવેલ સ્વાધ્યાયને। પરિત્યાગ કરે, તથા—“વીયં જ્ઞાણં જ્ઞિયાયઈ, તઈયાએ નિહમોક્ખં ચ” આ આગમવચન અનુસાર રાત્રિના બીજા પ્રહરમાં ધ્યાન અને અને ત્રીજા પ્રહરમાં નિદ્રા કરે, એ પણ પ્રકરણથી સમજી લેવું જોઈએ ॥૧૯॥ હવે ત્રીજા પ્રહરના થોડા ભાગ સાથે ચોથા પ્રહરના કર્તવ્યને કહે છે.— “તસ્મેવ” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—તસ્મેવ ય નક્ખત્તે—તસ્મિન્નેવ ચ નક્ષત્રે ફરી એજ નક્ષત્ર જ્યારે ગયણ ચઢબાય સાવસેસમ્મિ—ગગને ચતુર્ભાગસાવશેષે ત્રીજા ભાગના

नक्षत्रे सम्प्राप्ते सति मुनिः वैरात्रिकं कालं=तृतीयप्रहरलक्षणम्, अपि शब्दात्-
स्वाध्याय प्रतिघातकोल्कापातादिपरिज्ञानायाकाशं च चतुर्दिक्षु प्रतिलेख्य कुर्यात्=
स्वाध्यायं कुर्यात् ॥ २० ॥

एवं सामान्येन रात्रिन्दिवकृत्यमभिधाय पुनर्विशेषतो दिवसकृत्यमाह सार्ध-
सप्तदशगाथाभिः--

मूलम्—पुण्ड्रिलम्नि चउवभागे, पण्डिलेहिताण भण्डगं ।

गुरुं वन्दितुं सज्ज्ञायं, कुज्जा दुःखविमोक्षणं ॥ २१ ॥

छाया--पूर्वस्मिन् चतुर्थभागे, प्रतिलेख्य भाण्डकम् ।

गुरुं वन्दित्वा स्वाध्यायं, कुर्याद् दुःखविमोक्षणम् ॥ २१ ॥

टीका--‘पुण्ड्रिलम्नि’ इत्यादि--

दिवसस्य पूर्वस्मिन् चतुर्थभागे = प्रथमपौरुषी लक्षणे सूर्योदयसमये सविनयं

तृतीय भागके अन्तिम भाग युक्त चौथे-चतुर्थभाग रूप आकाशमें
आवे तब (मुणी वेरत्तियं कालंपि पण्डिलेहिता कुज्जा—मुनिः वैरात्रिकं-
कालमपि प्रतिलेख्य कुर्यात्) मुनि वैरात्रिक काल अर्थात् तृतीय प्रहरकी,
“अपि” शब्दसे स्वाध्याय प्रतिघातक उल्कापातादिके परिज्ञानके लिये
चारों दिशाओंमें आकाशकी प्रतिलेखना करके स्वाध्याय करे ॥ २० ॥

इस प्रकार सामान्य रूपसे दिवस एवं रात्रि संबंधी कर्तव्य कहकर
अब सूत्रकार पुनः विशेष रूपसे दिवसमें करने योग्य कर्तव्य को सादे
सत्रह १७॥ गाथाओं द्वारा कहते हैं—‘पुण्ड्रिलम्नि’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—दिवसके (पुण्ड्रिलम्नि चउवभागे-पूर्वस्मिन् चतुर्भागों)
पूर्वचतुर्थभागमें-प्रथम पौरुषीरूप सूर्योदयके समयमें-मुनि सविनय

अन्तिम लाग साथे योथा लागइय आकाशमां आवे त्यारे मुणी वेरत्तियं कालं
पण्डिलेहिता कुज्जा-मुनिः वैरात्रिकं कालमपि प्रतिलेख्य कुर्यात् मुनि वैरात्रिकं डाण
अर्थात् त्रीण प्रहरनी “अपि” शब्दधी स्वाध्याय प्रतिघातक उल्कापातादिकना
परिज्ञानने माटे त्यारे दिशाओमां आकाशनी प्रतिलेखना करी स्वाध्याय करे ॥ २० ॥

आ प्रमाणे सामान्य इपथी दिवस अने रात्रि संबंधी कर्तव्यने कहीने
हवे सूत्रकार इरी विशेष इपथी दिवसमां करवा योग्य कर्तव्यने सादा सत्तर
(१७॥) गाथाओ द्वारा कहे छे—“पुण्ड्रिलम्नि” इत्यादि.

अन्वयार्थ—दिवसना पुण्ड्रिलम्नि चउवभागे-पूर्वस्मिन् चतुर्भागों पूर्व योथा लागमां
प्रथम पौरुषीरूप सूर्योदयना समयमां-मुनि सविनय सपंदन शुरुना आदेशने प्राप्त

છોયા—પ્રત્યાખ્યાનેન ભદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ ? । પ્રત્યાખ્યાનેન આસ્રવદ્વારાણિ નિરુણદ્ધિ । પ્રત્યાખ્યાનેન ઇચ્છાનિરોધ જનયતિ । ઇચ્છાનિરોધ ગતશ્ચ खलु जीवः सर्वद्रव्येषु विनीतवृष्णः शीतीभूतो विहरति ॥૧૩॥

ટીકા—‘ પચ્ચક્ષણેણં ભંતે ’ ઇત્યાદિ—

હે ભદન્ત ! પ્રત્યાખ્યાનેન પરિહરણીયં વસ્તુ પ્રતિઆખ્યાનં પ્રત્યાખ્યાનમ્ । ગુરોગ્રે નિવૃત્તિકથનમ્, સ્વેચ્છાપ્રવૃત્તિપ્રતિકૂલતયા મર્યાદયા વિવક્ષિતકાલાદિમાન-યાઽઽખ્યાનં પ્રકથનં પ્રત્યાખ્યાનં તેન, મૂલગુણોત્તમગુણપ્રત્યાખ્યાનરૂપેણ, જીવઃ કિં જનયતિ ? । ભગવાનાહ—હે શિષ્ય ! પ્રત્યાખ્યાનેન જીવઃ આસ્રવદ્વારાણિ—જીવતદ્વાગે કર્મજલસ્યાઽઽગમનમ્ આસ્રવઃ કર્મવન્ધનમિત્યર્થઃ, તસ્ય દ્વારાણીવ દ્વારાણિ, આસ્રવદ્વારાણિ—મિથ્યાત્વાવિરતિપ્રમાદકષાયયોગરૂપાઃ કર્મોપાદાનહેતવઃ પશ્ચેત્યર્થઃ, તાનિ નિરુણદ્ધિ—દૂરાદેવ વારયતીત્યર્થઃ । તથા—પ્રત્યાખ્યાનેન—ઉક્તરૂપેણ, ઇચ્છાનિરોધમ્—ઇચ્છા—વિપયવૃદ્ધિરૂપા તસ્યા નિરોધઃ—નિવારણમ્—ઇચ્છાનિરોધસ્તં, જનયતિ । ઇચ્છાનિરોધં ગતઃ—પ્રાપ્તશ્ચ खलु जीवः सर्वद्रव्येषु=सर्वेषु द्रव्येषु विनीतवृ-

કાયોત્સર્ગ કરનેપર મ્હી પુનઃ અતિચારોંકી સંભાવનામેં પ્રત્યાખ્યાન કરના યાહિયે યહ વાત સૂત્રકાર તેરહવેં બોલમેં કહતે હેં—‘પચ્ચક્ષણેણં’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(ભંતે પચ્ચક્ષણેણં જીવે કિં જણેઈ—ભદન્ત ! પ્રત્યા-ખ્યાનેન જીવઃ કિં જનયતિ) હે ભગવન્ । પ્રત્યાખ્યાનસે જીવ કિસ ગુણ કો પાતુ હૈ ? ઇસકે ઉત્તરમેં કહતે હેં કિ (પચ્ચક્ષણેણં આસ્રવદારાઈં નિરુંમઈ—પ્રત્યાખ્યાનેન આસ્રવદ્વારાણિ નિરુણદ્ધિ) પ્રત્યાખ્યાન સે જીવ આસ્રવકે ઢારોંકા નિરોધ કરતા હૈ । તથા (પચ્ચક્ષણેણં ઇચ્છાનિરોહં-જણેઈ—પ્રત્યાખ્યાનેન ઇચ્છાનિરોધં જનયતિ) પ્રત્યાખ્યાનસે હી અપની—ઇચ્છાઓંકા નિરોધ કરતા હૈ । (ઇચ્છાનિરોહં ગણ્યણં જીવે સઽવ દ્રવ્યેમ્ વિણીયતળહે સીઈમૂળ વિહરઈ—ઇચ્છા નિરોધં ગતઃ खलु सर्वद्रव्येषु विनी-

કાયોત્સર્ગ કરવા છતાં પણ ફરી અતિચારોની સંભાવનામાં પ્રત્યાખ્યાન કરવું બેઈ એ. આ વાત સૂત્રકાર તેરમાં બોલમાં કહે છે—“પચ્ચક્ષણેણં” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—ભંતે પચ્ચક્ષણેણં જીવે કિં જણેઈ—ભદન્ત પ્રત્યાખ્યાનેન જીવઃ કિં જનયતિ હે ભગવાન ! પ્રત્યાખ્યાનથી જીવ કયા ગુણને પામે છે ? આના ઉત્તરમાં કહે છે કે,—પચ્ચક્ષણેણં આસ્રવદારાઈં નિરુંમઈ—પ્રત્યાખ્યાનેન આસ્રવ-દ્વારાણિ નિરુણદ્ધિ પ્રત્યાખ્યાનથી જીવ આસ્રવના દ્વારોનો નિરોધ કરે છે તથા પચ્ચક્ષણેણં ઇચ્છાનિરોહં જણેઈ—પ્રત્યાખ્યાનેન ઇચ્છાનિરોધં જનયતિ પ્રત્યાખ્યાનથી જ પોતાની ઇચ્છાઓનો નિરોધ કરે છે. ઇચ્છાનિરોહં ગણ્યણં જીવે સઽવદ્રવ્યેસુ વિણીય તળહે સીઈમૂળ વિહરઈ—ઇચ્છાનિરોધં ગતઃ खलु सर्व द्रव्येषु विनीतवृष्णः

ણઃવિનિવર્તિતગૃહ્ણિભાવઃ, શીતીભૂતઃ—શાન્તિસુધાસ્વાદજનિતામન્દ્રપ્રમોદસંપન્નઃ,
વિહરતિ=સંયમમાર્ગે વિચરતિ ॥ સૂ૦ ૧૩ ॥

તત્ત્વણઃ શિતીભૂતો વિહરતિ) જબ ઇસકી ઇચ્છાઓંકા નિરોધ હો જાતા-
હૈ તબ યહ જીવ સમસ્ત વિષયોંકી ઓરસે વિતૃષ્ણ-તૃષ્ણારહિત હો જાતા
હૈ । વિતૃષ્ણ બના હુઆ યહ જીવ શિતીભૂત હોકર સંયમમાર્ગમેં વિચરતા હૈ ।

ભાવાર્થ—જિસ વસ્તુમેં સ્વાભાવિક પ્રવૃત્તિ હોતી હૈ, ઉસ પ્રવૃત્તિકે
પ્રતિકૂલ વિવક્ષિત કાલકી મર્યાદાનુસાર ગુરુકે સમક્ષ ઉસ વસ્તુકી
નિવૃત્તિકા કહના ઇસકા નામ પ્રત્યાખ્યાન હૈ ।

ઇસ પ્રત્યાખ્યાનસે જીવ આસ્રવકે દ્વારભૂત મિથ્યાત્વ, અવિરતિ,
પ્રમાદ, કષાય એવં યોગોંકા નિરોધ કરતા હૈ । જિસ પ્રકાર તલાવમેં નાલોં
દ્વારા જલ આતા હૈ ઉસી પ્રકાર ઇસ જીવરૂપી તાલાવમેં ઇન મિથ્યાત્વ
આદિ નાલોં દ્વારા કર્મરૂપી જલ આતા હૈ । ઇસ કર્મરૂપી જલ કા આનાહી
આસ્રવ હૈ । તથા—પ્રત્યાખ્યાન કે બલપર યહ જીવ વિષયોં મેં ગૃહ્ણિરૂપ
ઇચ્છાઓં કા ઓ નિરોધ કર દેતા હૈ । જબ વિષયોં કી ઓર સે ઇસકી
ઇચ્છાએં નિરુદ્ધ હો જાતી હૈં તબ યહ કિસી ઓ દ્રવ્ય કે સેવન મેં લાલસા
વાલા નહીં રહતા હૈ । સબ તરફ સે ઇસકો શાંતિ હી મિલતી હૈ । એસી
સ્થિતિ મેં શાન્તિરૂપી સુધા કે આસ્વાદ સે જો ઇસકો આનંદ હી આનંદ

શીતભૂતો વિહરતો જ્યારે તેની ઇચ્છાઓનો નિરોધ થઈ જાય છે. ત્યારે તે જીવ
સઘળાવિષયોના તરફથી તૃષ્ણા રહિત બની જાય છે. વિતૃષ્ણ બનેલા એ જીવ
શિતિભૂત બનીને સંયમમાર્ગમાં વિચરે છે.

ભાવાર્થ—જે વસ્તુમાં સ્વાભાવિક પ્રવૃત્તિ થાય છે, એ પ્રવૃત્તિના પ્રતિકૂળ
વિવક્ષિત કાળની મર્યાદા અનુસાર ગુરુની સામે એ વસ્તુની નિવૃત્તિનું કહેવું
એનું નામ પ્રત્યાખ્યાન છે. આ પ્રત્યાખ્યાનથી જીવ આસ્રવના દ્વારભૂત મિથ્યાત્વ
અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય અને યોગોનો નિરોધ કરે છે. જે રીતે તળાવમાં
નાના મોટા વેંકળા અને નદી દ્વારા પાણી આવે છે. એજ પ્રમાણે આ જીવ-
રૂપી તળાવમાં એ મિથ્યાત્વ આદિ નાળાઓમાંથી કર્મરૂપી પાણી આવે છે.
આ કર્મરૂપી પાણીનું આવવું એજ આસ્રવ છે. તથા પ્રત્યાખ્યાનના બળ ઉપર
એ જીવ વિષયોમાં ગૃહ્ણિરૂપ ઇચ્છાઓનો પણ નિરોધ કરી દે છે. જ્યારે
વિષયોના તરફથી એની ઇચ્છાઓ નિરોધ થઈ જાય છે. ત્યારે તે કોઈ પણ
દ્રવ્યના સેવનની લાલસાવાળા રહેતા નથી. સઘળી બાબતોથી તેને શાંતિ મળતી
રહે છે. આવી સ્થિતિમાં શાન્તિરૂપી સુધાના આસ્વાદથી એને આનંદ જ

પ્રત્યાખ્યાનેન જીવો નિરાસ્રવો ભવતિ, નિરાસ્રવો હિ વિગતકર્મા સન્ સિદ્ધો ભવતીતિ ચતુર્દશ સિદ્ધાનાં સ્તુતિ ફલમાહ—

મૂલમ્—થયથુઙ્મંગલેણં મંતે ! જીવે કિં જણેઙ્ ? । થયથુઙ્-મંગલેણં નાણદંસણચરિત્તબોહિલામં જણેઙ્ । નાણદંસણચરિત્ત-બોહિલામસંપન્ને ય ણં જીવે અંતકિરિયં કપ્પવિમાણોવવત્તિગં આરાહણં આરાહઙ્ ॥ ૧૪ ॥

છાયા—સ્તવસ્તુતિમંગલેન ભદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ ? । સ્તવસ્તુતિમંગલેન જ્ઞાનદર્શનચારિત્રવોધિલામં જનયતિ । જ્ઞાનદર્શનચારિત્રવોધિલામસંપન્નશ્ચ સ્વલુ જીવઃ અન્તક્રિયાં કલ્પવિમાનોપપત્તિકામ્ આરાધનામ્ આરાધયતિ ॥ ૧૪ ॥

ટીકા—‘ થયથુઙ્મંગલેણં મંતે ’ इत्यादि—

હે ભદન્ત ! સ્તવસ્તુતિમંગલેન—સ્તવશ્ચસ્તુતિશ્ચેત્યનયોઃ સમાહારઃ સ્તવસ્તુતિ, તદેવમંગલં ભાવમંગલરૂપં સ્તવસ્તુતિમંગલમ્, અત્ર સ્તવઃ—ગુણોત્કીર્તનં, સ્તુતિઃ—અસાધારણગુણોત્કીર્તનં, તીર્થકરવિષયે તદતિશયવર્ણનમ્ । આર્ષત્વાત્ સ્તુતિ શબ્દસ્ય પરપ્રયોગઃ । તેન સ્તવસ્તુતિમંગલેન જીવઃ કિં જનયતિ ? । ભગવાનાહ—હે શિષ્ય !

કા અનુભવ હોતા હૈ । વહ યહી જાનતા હૈ । ઇસ આનંદ કા અનુભવ કરતા હુઆ યહ તૃપ્ત હોકર હી સંયમમાર્ગ મેં વિચરણ કરતા હૈ । કિસી મી તરહ સે કહીં સે મી ઇસકો અશાંતિ નહીં હોતી હૈ ॥ ૧૩ ॥

પ્રત્યાખ્યાન કરનેવાલા આસ્રવરહિત હોતા હૈ, જો આસ્રવરહિત હોતા હૈ વહી કર્મક્ષય કરકે સિદ્ધ હોતા હૈ ઇસલિયે ચૌદહવે બોલમેં સિદ્ધોં કી સ્તુતિ—સ્તવસ્તુતિમંગલ કા ફલ કહતે હૈ—‘ થયથુઙ્ ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(મંતે થયથુઙ્મંગલેણં જીવે કિં જણેઙ્—ભદન્ત ! સ્તવ-સ્તુતિમંગલેન જીવઃ કિં જનયતિ) હે ભગવન્ ! સ્તવ—સામાન્યગુણોત્કીર્તન

આનંદનો અનુભવ થાય છે. તે એજ જાણે છે. આ આનંદનો અનુભવ કરીને તે તૃપ્ત બનીને જ સંયમમાર્ગમાં વિચરણ કરે છે. કોઈ પણ પ્રકારે તેને ક્યાંયથી પણ અશાંતિ થતી નથી. ॥ સૂ. ૧૩ ॥

પ્રત્યાખ્યાન કરનાર આસ્રવ રહિત થાય છે. જે આસ્રવ રહિત થાય છે તેજ કર્મક્ષય કરીને સિદ્ધ થાય છે. આ કારણે ચૌદમાં બોલમાં સિદ્ધોની સ્થિતિ—સ્તવ સ્તુતિ મંગળાનુ ક્ષણ કહે છે—“ થયથુઙ્ ” इत्यादि.

અન્વાયર્થ—મંતે થયથુઙ્મંગલેણં જીવે કિં જણેઙ્—ભદન્ત સ્તવસ્તુતિમંગલેન જીવઃ કિં જનયતિ હે ભગવાન ! સામાન્ય ગુણોત્કીર્તનથી તથા અસાધારણ ગુણો-

સ્તવસ્તુતિમંગલેન જીવઃ, જ્ઞાનદર્શનચારિત્રવોધિલાભં=જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપોવોધિઃ—
સમ્યગ્વોધસ્તસ્ય લાભસ્તં જનયતિ । इह चारित्रं बोधिफलत्वाद् बोधिरुच्यते
જીવોપયોગરૂપત્વાદ્ વા । ઉક્તં ચ સ્થાનાઙ્ગમુત્રે—(૩ ઠા ૦ ૨ ઉ ૦)

“ તિવિહા વોહી-પણત્તા । તં જહા-ણાણવોહી ચેવ, દંસણવોહી ચેવ,
ચરિત્તવોહી ચેવ । ” ઇતિ ।

અન્યઞ્ચ—મત્તીએ જિનવરાણં, પરમાએ સ્વીણપેઙ્ગદોસાણં, ।

આરુગ્ગવોહિલાભં, સમાહિમરણં ચ પાવેતિ ॥ ૧ ॥

છાયા—મક્ત્યા જિનવરાણાં, પરમયા ક્ષીણપ્રેમદ્વેષાણામ્ ।

આરોગ્યવોધિલાભં, સમાધિમરણં ચ પ્રાપ્નુવન્તિ ॥૧॥

સે તથા સ્તુતિ-અસાધારણ ગુણોત્કીર્તન સે જીવ કો કયા લાભ હોતા હૈ ?
इस प्रकार पूछने पर भगवान कहते हैं कि (अथयुइमंगलेणं नाणदंसणा-
चरित्तवोहिलाभं जणेइ-स्तवस्तुतिमंगलेन ज्ञानदर्शनचारित्र बोधिलाभं
जनयति) जीव इस स्तवस्तुतिरूपमंगल से ज्ञानदर्शन एवं चारित्ररूप
वोधिलाभ को प्राप्त करता है । बोधि का फल होने से यहां चारित्र को
वोधि कहा है, अथवा जीव का उपयोगरूप होने से चरित्र को बोधिरूप
कहा । स्थानाङ्ग में यही बात कही है—“ तिविहावोधि पणत्ता । तं जहा-
णाणवोहीचेव दंसणवोही चेव, चरित्तवोहीचेव ” इति । और भी कहा है कि

“ મત્તીએ જિનવરાણાં પરમાએ સ્વીણપેઙ્ગદોસાણં ।

આરુગ્ગવોહિલાભં સમાહિમરણં ચ પાવેતિ ॥ ”

ક્ષીણ રાગદ્વેષ વાલે જિનેન્દ્ર પ્રભુકી ઉત્કૃષ્ટ ભક્તિસે જીવોંકો આ-
રોગ્ય, વોધિ લાભ એવં સમાધિમરણ પ્રાપ્ત હોતા હૈ । (નાણદંસણચરિ-

તીર્તનથી જીવેને શુ લાભ થાય છે ? આ પ્રમાણે પુછવાથી ભગવાન કહે છે
કે,—અથયુઈમંગલેણં નાણદંસણ ચરિત્તવોહિલાભં જણેઈ - સ્તવસ્તુતિમંગલેન જ્ઞાન
દર્શનચારિત્રવોધિલાભં જનયતિ જીવ આ સ્તવસ્તુતિરૂપ મંગળથી જ્ઞાન દર્શન
અને ચારિત્ર રૂપ બોધિ લાભને પ્રાપ્ત કરે છે. બોધિનું રૂપ હોવાથી અહિ
ચારિત્રને બોધિ કહેલ છે. અથવા જીવના ઉપયોગ રૂપ હોવાથી ચારિત્રને બોધિ
રૂપ કહ્યું સ્થાનાંગમાં પણ આજ વાત કહેલ છે.—

“ તિવિહા વોહી પણત્તા તં જહા-ણાણવોહી ચેવ,

દંસણવોહી ચેવ, ચરિત્તવોહી ચેવ ” ઇતિ !

બીજું પણ કહેલ છે કે,—

“ મત્તીએ જોનવરાણાં પરમાએ સ્વીણપેઙ્ગદોસાણં,

આરુગ્ગવોહિલાભં સમાહિ મરણં ચ પાવેતિ ”

ક્ષીણ રાગદ્વેષવાળા જીનેન્દ્ર પ્રભુની ઉત્કૃષ્ટ ભક્તિથી જીવેને આરોગ્ય

જ્ઞાનદર્શનચારિત્રબોધિલાભસંપન્નશ્ચ સ્વલુ જીવઃ, અન્તક્રિયામ્=અન્તઃ-પર્યવ-
સાનઃ, સ ચ ભવસ્ય કર્મણાં વા, તસ્ય ક્રિયા નિવર્તનમ્ અન્તક્રિયા મુક્તિરિત્યર્થઃ,
તદ્દેતુત્વાદારાધનાઽપ્યન્તક્રિયાઽભિધીયતે, તામ્, કર્માવશેષે તુ કલ્પવિમાનો-
પપત્તિકામ્=કલ્પાઃ દેવલોકાઃ, વિમાનાનિ-ગ્રૈવેયકાઽનુત્તરવિમાનરૂપાણિ, તેષુપ-
પત્તિર્યતઃ સા તથા તામ્, અનન્તરજન્મનિ વિશિષ્ટદેવત્વફલાં, પરમ્પરયા તુ મુક્તિ-
પ્રાપ્તિકામ્, આરાધનાં=જ્ઞાનાદ્યાઽઽસેવનારૂપામ્, આરાધયતિ=કરોતીત્યર્થઃ ॥૧૪॥

અર્હદ્વન્દનાનન્તરં સ્વાધ્યાયઃ કર્તવ્યઃ, સ ચ કાલ એવ, તત્પરિજ્ઞાનં ચ
કાલપ્રતિલેખનાપૂર્વકમિતિ પશ્ચદશમેદરૂપાં તામાહ—

મૂલમ્—કાલપડિલેહણયાએ ણં મંતે ! જીવે કિં જણેઈ । કાલ-
પડિલેહણયાએ ણાણાવરાણિઝ્ઞં કર્મમં સ્વવેઈ ॥ ૧૫ ॥

કાલપ્રતિલેખનતયા સ્વલુ ભદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ ? । કાલપ્રતિલેખનતયા
સ્વલુ જ્ઞાનાવરણીયં કર્મ ક્ષપયતિ ॥ ૧૬ ॥

ત્તબોહિલાભસંપન્ને ય ણં જીવે અંતકિરિયં કલ્પવિમાણોવવત્તિગં આરાહણં
આરાહેઈ-જ્ઞાનદર્શનચારિત્રબોધિલાભસંપન્નશ્ચ સ્વલુ જીવઃ અન્તક્રિયા
કલ્પ વિમાનોપપત્તિકામ્ આરાધનાં આરાધયતિ) જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર-
રૂપ બોધિલાભસે યુક્ત હુઆ જીવ અન્તક્રિયાકો-મુક્તિકો, તથા કર્મઅ
વશિષ્ટ રહનેપર કલ્પોંમેં-દેવલોકોંમેં-અથવા ગ્રૈવેયક અનુત્તર વિમાનોંમેં
ઉત્પન્ન કરનેવાલી જ્ઞાનાદિકોંકી આસેવનારૂપ આરાધનાકો આરાધિત
કરતા હૈ ॥ ૧૪ ॥

અર્હતપ્રભુકી વંદનાકે વાદ સ્વાધ્યાય કરના ચાહિયે-પરન્તુ યહ
સ્વાધ્યાય સ્વાધ્યાય કરનેકા જો કાલ નિયત હૈ ડસીંમેં ક્રિયા જાતા હૈ ।
સ્વાધ્યાય કરનેકે કાલકા જ્ઞાન કાલ પ્રતિલેખનાપૂર્વક હોતા હૈ-અતઃ

બોધિલાભ અને સમાધિ મરણ પ્રાપ્ત થાય છે. નાળદંસણ ચરિત્રબોહિલાભસંપન્ને ય ણં
જીવે અંતકિરિયં કલ્પવિમાણોવવત્તિગં આરાહણં આરાહેઈ-જ્ઞાનદર્શનચારિત્રબોધિલાભ-
સંપન્નશ્ચ સ્વલુ જીવ. અન્તક્રિયાં કલ્પવિમાનોપપત્તિકાં આરાધનાં આરાધયતિ જ્ઞાન,
દર્શન, ચારિત્રરૂપ બોધિલાભથી યુક્ત બનેલ જીવ અન્તક્રિયાને-મુક્તિને, તથા
કર્મ અવશિષ્ટ રહેવાથી કલ્પોમાં-દેવલોકોમાં અથવા ગ્રૈવેયક અનુત્તર વિમાનોમાં
ઉત્પન્ન કરાવનાર જ્ઞાનાદિકોની આસેવનારૂપ આરાધનાને આરાધિત કરે છે ॥૧૪॥

અર્હત પ્રભુની વંદના પછી સ્વાધ્યાય કરવો જોઈ એ, પરંતુ એ સ્વાધ્યાય
કરવા માટેનો જે કાળ નિયત કરવામાં આવેલ છે એ કાળમાં જ કરી શકાય
છે, સ્વાધ્યાય કરવાના કાળનું જ્ઞાન કાળ પ્રતિલેખના પૂર્વક થાય છે. આથી

ટીકા—‘કાલપડિલેહણાણ’ ઇત્યાદિ—

હે ભદન્ત ! કાલપ્રતિલેખનયા=કાલસ્ય-અસ્વાધ્યાયકાલચતુષ્ટયસ્ય-પ્રાદોષિકાર્ધરાત્રિકવૈરાત્રિક-પ્રભાતિકરૂપસ્ય પ્રતિલેખના=સિદ્ધાન્તોક્તવિધિના નિરીક્ષણં, તત્ર પ્રાદોષિકે સૂર્યાસ્તકાલાત્ પ્રાગર્ધમુહૂર્તમાત્રમસ્વાધ્યાયકાલઃ, પ્રભાતિકે સૂર્યોદયાદનન્તરમર્ધમુહૂર્તમાત્રમસ્વાધ્યાયકાલઃ અર્ધરાત્રિકે મુહૂર્તમાત્રમસ્વાધ્યાયકાલઃ

અવ પન્દ્રહવે વોલમેં ઉસ કાલ પ્રતિલેખનાકો સૂત્રકાર કહતે હૈં—‘કાલપડિલેહણયાણ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(મંતે-ભદન્ત) હે ભગવન્ ! (કાલપડિલેહણયાણ જીવે કિં જણેહ-કાલપ્રતિલેખનયા જીવઃ કિં જનયતિ) કાલપ્રતિલેખનાસે જીવ કિસ ગુણકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ ? ઇસકા ઉત્તર કહતે હૈં કિ (કાલપડિલેહણયાણ જાણાવરણિજ્ઞં કમ્મં સ્વેહ-કાલપ્રતિલેખનયા સ્વલુ જ્ઞાનાવરણીયં કર્મ ક્ષયપતિ) કાલ પ્રતિલેખનાસે જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મકા નાશ કરતા હૈ ।

ભાવાર્થ—કાલ શબ્દસે યહાં અસ્વાધ્યાયકા કાલ ગૃહીત હુઆ હૈ । પ્રાદોષિક, અર્ધરાત્રિક, વૈરાત્રિક, એવં પ્રાભાતિકકે ભેદસે કાલ ચાર પ્રકારકા હૈ । પ્રાદોષિકમેં-પ્રદોષકે સમયમેં-સૂર્યાસ્ત સમયસે પહિલે અર્ધમુહૂર્તમાત્ર કાલ અસ્વાધ્યાયકા કાલ હૈ । પ્રાભાતિકમેં-પ્રભાતકે સમયમેં સૂર્યોદયકે અનન્તરકા અર્ધમુહૂર્તમાત્રકાલ અસ્વાધ્યાયકા કાલ હૈ । અર્ધરાત્રિકમેં-આધી રાતકે સમયમેં-મુહૂર્તમાત્ર કાલ અસ્વાધ્યાયકા કાલ

એ કાળ પ્રતિલેખનાને પંદરમા બોલમાં સૂત્રકાર કહે છે—‘કાલપડિલેહણયાણ’ ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—મંતે-ભદન્ત હે ભગવાન ! કાલપડિલેહણયાણ જીવે કિં જણેહ-કાલપ્રતિલેખનયા જીવઃ કિં જનયતિ કાળ પ્રતિલેખનાથી એવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? એના ઉત્તરમાં કહે છે કે, —કાલપડિલેહણયાણ જાણાવરણિજ્ઞં કમ્મ સ્વેહ-કાલપ્રતિલેખનયા સ્વલુ જ્ઞાનાવરણીયં કર્મ ક્ષયપતિ કાળ પ્રતિલેખનાથી એવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો નાશ કરે છે.

ભાવાર્થ—કાળ શબ્દથી અહીં અસ્વાધ્યાયનો કાળ ગૃહીત થયેલ છે, પ્રાદોષિક, અર્ધરાત્રિક, વૈરાત્રિક, અને પ્રાભાતિકના ભેદથી કાળ ચાર પ્રકારના છે. પ્રાદોષિકમાં-પ્રદોષના સમયમાં-સૂર્યાસ્ત સમયની પહેલાં અર્ધ મુહૂર્ત માત્ર કાળ અસ્વાધ્યાયનો કાળ છે. પ્રાભાતિકમાં-પ્રભાતના સમયમાં-સૂર્યોદયના અનન્તરનો અર્ધ મુહૂર્ત માત્ર કાળ, અસ્વાધ્યાયનો કાળ છે, અર્ધરાત્રિકમાં-અર્ધરાતના સમયમાં-મુહૂર્તમાત્ર કાળ અસ્વાધ્યાયનો કાળ છે. મધ્યાહ્નમાં પણ

જ્ઞાનદર્શનચારિત્રબોધિલાભસંપન્નથ્ર સ્વલુ જીવઃ, અન્તક્રિયામ્=અન્તઃ-પર્યવ-
સાનઃ, સ ચ ભવસ્ય કર્મણાં વા, તસ્ય ક્રિયા નિવર્તનમ્ અન્તક્રિયા મુક્તિરિત્યર્થઃ,
તદ્દેતુત્વાદારાધનાઽપ્યન્તક્રિયાઽભિધીયતે, તામ્, કર્માવશેષે તુ કલ્પવિમાનો-
પપત્તિકામ્=કલ્પાઃ દેવલોકાઃ, વિમાનાનિ-ગ્રૈવેયકાઽનુત્તરવિમાનરૂપાણિ, તેષ્વપ-
પત્તિર્યતઃ સા તથા તામ્, અનન્તરજન્મનિ વિશિષ્ટદેવત્વફલાં, પરમ્પરયા તુ મુક્તિ-
પ્રાપ્તિકામ્, આરાધનાં=જ્ઞાનાદ્યાઽઽસેવનારૂપામ્, આરાધયતિ=કરોતીત્યર્થઃ ॥૧૪॥

અર્હદ્વન્દનાનન્તરં સ્વાધ્યાયઃ કર્તવ્યઃ, સ ચ કાલ એવ, તત્પરિજ્ઞાનં ચ
કાલપ્રતિલેખનાપૂર્વકમિતિ પશ્ચદશભેદરૂપાં તામાહ—

મૂલમ્—કાલપડિલેહણયાણં મંતે ! જીવે કિં જળેઈ । કાલ-
પડિલેહણયાણં ણાણાવરણિજ્જં કર્મસં સ્વવેઈ ॥ ૧૫ ॥

કાલપ્રતિલેખનતયા સ્વલુ ભદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ ? । કાલપ્રતિલેખનતયા
સ્વલુ જ્ઞાનાવરણીયં કર્મ ક્ષપયતિ ॥ ૧૫ ॥

ત્તબોહિલાભસંપન્ને ય ણ જીવે અંતકિરિયં કલ્પવિમાણોવવત્તિગં આરાહણં
આરાહેઈ-જ્ઞાનદર્શનચારિત્રબોધિલાભસંપન્નથ્ર સ્વલુ જીવઃ અન્તક્રિયા
કલ્પ વિમાનોપપત્તિકામ્ આરાધનાં આરાધયતિ) જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર-
રૂપ બોધિલાભસે યુક્ત હુઆ જીવ અન્તક્રિયાકો-મુક્તિકો, તથા કર્મઅ-
વશિષ્ટ રહનેપર કલ્પોંમેં-દેવલોકોંમેં-અથવા ગ્રૈવેયક અનુત્તર વિમાનોંમેં
ઉત્પન્ન કરનેવાલી જ્ઞાનાદિકોંકી આસેવનારૂપ આરાધનાકો આરાધિત
કરતા હૈ ॥ ૧૪ ॥

અર્હતપ્રભુકી વંદનાકે વાદ સ્વાધ્યાય કરના ચાહિયે-પરન્તુ યહ
સ્વાધ્યાય સ્વાધ્યાય કરનેકા જો કાલ નિયત હૈ ઉસીમેં ક્રિયા જાતા હૈ ।
સ્વાધ્યાય કરનેકે કાલકા જ્ઞાન કાલ પ્રતિલેખનાપૂર્વક હોતા હૈ-અતઃ

બોધિલાભ અને સમાધિ મરણ પ્રાપ્ત થાય છે નાળદંસળ ચરિત્રબોહિલાભસંપન્ને ય ણ
જીવે અંતકિરિયં કલ્પવિમાણોવવત્તિગં આરાહણં આરાહેઈ-જ્ઞાનદર્શનચારિત્રબોધિલાભ-
સંપન્નથ્ર સ્વલુ જીવ અન્તક્રિયાં કલ્પવિમાનોપપત્તિકાં આરાધનાં આરાધયતિ જ્ઞાન,
દર્શન, ચારિત્રરૂપ બોધિલાભથી યુક્ત બનેલ જીવ અન્તક્રિયાને-મુક્તિને, તથા
કર્મ અવશિષ્ટ રહેવાથી કલ્પોમાં-દેવલોકોમાં અથવા ગ્રૈવેયક અનુત્તર વિમાનોમાં
ઉત્પન્ન કરાવનાર જ્ઞાનાદિકોની આસેવનારૂપ આરાધનાને આરાધિત કરે છે ॥૧૪॥

અર્હત પ્રભુની વંદના પછી સ્વાધ્યાય કરવો જોઈ એ, પરંતુ એ સ્વાધ્યાય
કરવા માટેનો જે કાળ નિયત કરવામાં આવેલ છે એ કાળમાં જ કરી શકાય
છે, સ્વાધ્યાય કરવાના કાળનું જ્ઞાન કાળ પ્રતિલેખના પૂર્વક થાય છે. આથી

ટીકા—‘કાલપડિલેહણાએ’ ઇત્યાદિ—

હે ભદન્ત ! કાલપ્રતિલેખનયા=કાલસ્ય-અસ્વાધ્યાયકાલચતુષ્ટયસ્ય-પ્રાદોષિ-
કાર્ધરાત્રિકવૈરાત્રિક-પ્રભાતિકરૂપસ્ય પ્રતિલેખના=સિદ્ધાન્તોક્તવિધિના નિરીક્ષણં,
તત્ર પ્રાદેષિકે સૂર્યાસ્તકાલાત્ પ્રાગર્ધમુહૂર્તમાત્રમસ્વાધ્યાયકાલઃ, પ્રભાતિકે સૂર્યો-
દયાદનન્તરમર્ધમુહૂર્તમાત્રમસ્વાધ્યાયકાલઃ અર્ધરાત્રિકે મુહૂર્તમાત્રમસ્વાધ્યાયકાલઃ

અવ પન્દ્રહવે બોલમેં ઉસ કાલ પ્રતિલેખનાકો સૂત્રકાર કહતે હૈં—‘કાલ-
પડિલેહણયાએ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(મંતે-ભદન્ત) હે ભગવન્ ! (કાલપડિલેહણયાએ જીવે
કિં જણેહ-કાલપ્રતિલેખનતયા જીવઃ કિં જનયતિ) કાલપ્રતિલેખનાસે
જીવ કિસ ગુણકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ ? ઇસકા ઉત્તર કહતે હૈં કિ (કાલપડિ
લેહણયાએ જાણાવરણિજ્જં કમ્મં સ્વેહ-કાલપ્રતિલેખનયા સ્વલુ જ્ઞાના-
વરણીયં કર્મ ક્ષયપતિ) કાલ પ્રતિલેખનાસે જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મકા
નાશ કરતા હૈ ।

ભાવાર્થ—કાલ શબ્દસે યહાં અસ્વાધ્યાયકા કાલ ગૃહીત હુઆ હૈ ।
પ્રાદોષિક, અર્ધરાત્રિક, વૈરાત્રિક, એવં પ્રાભાતિકકે ભેદસે કાલ ચાર
પ્રકારકા હૈ । પ્રાદોષિકમેં-પ્રદોષકે સમયમેં-સૂર્યાસ્ત સમયસે પહિલે
અર્ધમુહૂર્તમાત્ર કાલ અસ્વાધ્યાયકા કાલ હૈ । પ્રાભાતિકમેં-પ્રભાતકે સમ
યમેં સૂર્યોદયકે અનન્તરકા અર્ધમુહૂર્તમાત્રકાલ અસ્વાધ્યાયકા કાલ હૈ ।
અર્ધરાત્રિકમેં-આધી રાતકે સમયમેં-મુહૂર્તમાત્ર કાલ અસ્વાધ્યાયકા કાલ

એ કાળ પ્રતિલેખનાને પંદરમા બોલમાં સૂત્રકાર કહે છે—‘કાલપડિલેહણયાએ’ ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—મંતે-ભદન્ત હે ભગવાન ! કાલપડિલેહણયાએ જીવે કિં જણેહ-
કાલપ્રતિલેખનયા જીવઃ કિં જનયતિ કાળ પ્રતિલેખનાથી એવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત
કરે છે ? એના ઉત્તરમાં કહે છે કે,—કાલપડિલેહણયાએ જાણાવરણિજ્જં કમ્મ સ્વેહ-
કાલપ્રતિલેખનયા સ્વલુ જ્ઞાનાવરણીયં કર્મ ક્ષયપતિ કાળ પ્રતિલેખનાથી એવ જ્ઞાના-
વરણીય કર્મનો નાશ કરે છે.

ભાવાર્થ—કાળ શબ્દથી અહીં અસ્વાધ્યાયનો કાળ ગૃહીત થયેલ છે.
પ્રાદોષિક, અર્ધરાત્રિક, વૈરાત્રિક, અને પ્રાભાતિકના ભેદથી કાળ ચાર પ્રકારના
છે. પ્રાદોષિકમાં-પ્રદોષના સમયમાં-સૂર્યાસ્ત સમયની પહેલાં અર્ધ મુહૂર્ત માત્ર
કાળ અસ્વાધ્યાયનો કાળ છે. પ્રાભાતિકમાં-પ્રભાતના સમયમાં-સૂર્યોદયના અન-
ન્તરનો અર્ધ મુહૂર્ત માત્ર કાળ, અસ્વાધ્યાયનો કાળ છે, અર્ધરાત્રિકમાં-અર્ધરા-
ત્રના સમયમાં-મુહૂર્તમાત્ર કાળ અસ્વાધ્યાયનો કાળ છે. મધ્યાહ્નમાં પણ

મધ્યાહ્નેઽપિ મુહૂર્તમાત્રમસ્વાધ્યાયકાલઃ । વૈરાત્રિકસ્તુ રાત્રેસ્તૃતીયપ્રહરરૂપઃ સ ચ નિદ્રાકાલસ્તસ્માત્ સમસ્ત એવાસ્વાધ્યાયકાલઃ, તેષાં પ્રતિલેખનં કાલપ્રતિલેખના, તસ્યા ભાવસ્તત્તા, તયા જીવઃ કિં જનયતિ ? । ભગવાનાહ—હે શિષ્ય ! કાલપ્રતિલેખનયા જીવો જ્ઞાનાવરણીયં કર્મ ક્ષપયતિ । અત ઉક્તમ્—

“પિયધમ્મો દઢધમ્મો, સંવિગ્ગો ચેવઽવજ્જમીરુ ય ।

સ્થેયન્નૂ ય અમીરુ, કાલં પહિલેહણ સાહુ ॥ ૧ ॥”

છાયા—પ્રિયધર્મા દઢધર્મા, સંવિગ્નશ્ચૈવ અવજ્જમીરુશ્ચ ।

સ્થેદજ્ઞશ્ચ અમીરુઃ, કાલં પ્રતિલેખયેત્ સાધુઃ ॥ ૧ ॥

ઇહાસ્વાધ્યાયસ્ય પ્રસજ્ઞાદસ્વાધ્યાયિકં નિરૂપ્યતે—સ્વાધ્યાય—એવ સ્વાધ્યાયિક, નાસ્તિ સ્વાધ્યાયો યત્ર તદ્ અસ્વાધ્યાયિકમ્ ।

હૈ । મધ્યાહ્નમેં મી મુહૂર્તમાત્ર કાલ અસ્વાધ્યાયકા કાલ હૈ । રાત્રિકા તૃતીય પહરરૂપ જો કાલ હૈ વહ વૈરાત્રિક કાલ હૈ । યહ કાલ નિદ્રાકા હૈ । યહ સમસ્ત હી અસ્વાધ્યાયકાલ હૈ । ઇન કાલોંકી પ્રતિલેખનાકા નામ કાલ પ્રતિલેખના હૈ । ઇસ પ્રતિલેખનાકે પ્રભાવસે જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મકો વિનષ્ટ કરતા હૈ । ઇસ લિયે કહા હૈ કિ—

પિયધમ્મો દઢધમ્મો સંવિગ્ગો ચેવઽવજ્જમીરુ ય ।

સ્થેયન્નૂ ય અમીરુ કાલં પહિલેહણ સાહુ ॥ ૧ ॥”

અર્થાત્ પ્રિય ધર્મા દઢ ધર્મા સંવિગ્ન પાપમીરુ સ્થેદજ્ઞ પરદુઃસ્થકે જ્ઞાતા અર્થાત્ અમીરુ—પરીષદોપસર્ગસે નહીં ડરનેવાલે મુનિકો ચાહિયે કિ કાલ પ્રતિલેખના કરે । યહાં અસ્વાધ્યાયકે પ્રસંગસે આસ્વાધ્યાયિકકી નિરૂપણા કી જાતી હૈ । સ્વાધ્યાય હી સ્વાધ્યાયિક હૈ । સ્વાધ્યાય જિસ

મુહૂર્ત માત્ર કાળ અસ્વાધ્યાયનો કાળ છે. રાત્રીનો ત્રીજા પ્રહરરૂપ જે કાળ છે તે વૈરાત્રિક કાળ છે. આ કાળ નિદ્રાનો છે. આ સઘળા અસ્વાધ્યાય કાળ છે. આ કાળોની પ્રતિલેખનાનું નામ કાળપ્રતિલેખના છે. એ પ્રતિલેખનાના પ્રભાવથી જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો વિનાશ કરે છે. આ માટે કહ્યું છે કે—

“પિય ધમ્મો દઢ ધમ્મો સંવિગ્ગો ચેવઽવજ્જમીરુ ય ।

સ્થેયન્નૂ ય અમીરુ કાલં પહિલેહણ સાહુ ॥ ૧ ॥”

અર્થાત્ પ્રિયધર્મા દઢધર્મા સંવિગ્ન પાપભિરૂ પેદજ પર દુઃખના જ્ઞાતા અર્થાત્ અભિરૂ—પરીષદ ઉપસર્ગથી ન ડરનાર મુનિના માટે આવશ્યક છે કે, તે કાળ પ્રતિલેખના કરે. અહીં અસ્વાધ્યાયના પ્રસંગથી આસ્વાધ્યાયિકની નિરૂપણા કરવામાં આવે છે. સ્વાધ્યાય જ સ્વાધ્યાયિક છે. સ્વાધ્યાય જે સમયે

स्वाध्यायकरणस्य चत्वारः कालाः सन्ति, पूर्वाह्नः, अपराह्नः, प्रदोषः, प्रत्युषश्च । दिवसश्च प्रथमः प्रहरः पूर्वाह्नः, चतुर्थः प्रहरोऽपराह्नः, तथा रात्रेः प्रथमः प्रहरः प्रदोषः, रात्रेश्चतुर्थप्रहरः प्रत्युष इति । प्रहर एव पौरुषीत्युच्यते ।

अस्वाध्यायिकं द्विविधम्—आत्मसमुत्थं, परसमुत्थं च । तत्र यत् परसमुत्थं, तत् पञ्चविधम्—संयमोपघातिकं १, औत्पातिकम् २, सदेवं-(देवताप्रयुक्तं) ३, व्युद्ग्रहः ४, शरीरं ५ च । एतेषु पञ्चस्वप्यास्वाध्यायिकेषु स्वाध्यायं कुर्वतः आज्ञाभङ्गादयो दोषाः, संयमविराधना, आत्मविराधना च । तत्र-संयमविराधना इह-ज्ञानाचार विराधना ।

केन कारणेन तु-अस्वाध्यायिके स्वाध्यायं करोति ?, स्तोकावशेषायां पौरु-

समय नहीं किया जाय वह आस्वाध्यायिक है । स्वाध्याय करनेके चार काल हैं । वे ये हैं-१ पूर्वाह्न, २ अपराह्न, ३ प्रदोष, ४ प्रत्युष-प्रातः । दिवसका जो प्रथम प्रहर है वह पूर्वाह्न है । चतुर्थ प्रहर अपराह्न है । तथा रात्रिका प्रथम प्रहर प्रदोष, एवं रात्रिका चतुर्थ प्रहर प्रत्युष है । प्रहरकी नाम ही सिद्धान्तिक परिभाषाके अनुसार पौरुषी है ।

अस्वाध्यायिक काल दो प्रकारका है-१ आत्मसमुत्थ, २ परसमुत्थ । परसमुत्थ पांच प्रकारका है-संयमोपघातिक १, औत्पातिक २, सदेव ३, व्युद्ग्रह ४, एवं शरीर ५ । इन पांचमें स्वाध्याय करनेवाला आज्ञाभंग आदि दोषोंका भागी होता है, उसके संयमकी विराधना तथा आत्म-विराधना होनेका संभव है । संयमकी विराधनाका तात्पर्य ज्ञानाचार की विराधनासे है ।

जब ऐसी बात हैं तो क्या कारण हैं कि अस्वाध्यायिक कालमें

કરવામાં ન આવે તે અસ્વાધ્યાયિક છે. સ્વાધ્યાય કરવાના ચાર કાળ છે. તે આ છે. ૧ પૂર્વાહ્ન, ૨ અપરાહ્ન, ૩ પ્રદોષ, ૪ પ્રત્યુષ-પ્રાતઃ, દિવસનો જે પ્રથમ પ્રહર છે તે પૂર્વાહ્ન છે. ચોથો પ્રહર તે અપરાહ્ન છે. તથા રાત્રિનો પ્રથમ પ્રહર પ્રદોષ છે. અને રાત્રિનો ચોથો પ્રહર પ્રત્યુષ છે. પ્રહરનું નામ જ સિદ્ધાંતિક પરિભાષા અનુસાર પૌરુષી છે.

અસ્વાધ્યાયિક કાળ બે પ્રકારના છે-૧ આત્મસમુત્થ, ૨ પરસમુત્થ, પરસમુત્થ પાંચ પ્રકારના છે-સંયમોપઘાતિક (૧) ઔત્પાતિક (૨) સદેવ (૩) વ્યુદ્ગ્રહ (૪) અને શરીર (૫) આ પાંચમાં સ્વાધ્યાય કરવાવાળા આજ્ઞાભંગ આદિ દોષોના ભાગી અને છે. એને સંયમની તથા આત્માની વિરાધના થાય છે. સંયમની વિરાધનાનું તાત્પર્ય જ્ઞાનાચારની વિરાધનાથી છે.

જ્યારે આવી વાત છે તો શું કારણ છે કે, અસ્વાધ્યાયિક કાળમાં સ્વા-

ધ્યામ્, અધ્યયનમ્ ઉદ્દેશોવાડ્યાપિ સમાપ્તિ ન નીત ઇતિ કૃત્વા વ્યતીતાયામપિ પૌરુષ્યામ્ અસ્તમિતે વા સૂર્યે, સ્વાધ્યાયં કરોતિ ।

અથવા—‘ અસ્વાધ્યાયિકમ્ ’ ઇતિ શ્રુત્વાડપિ ચોડધ્યયનમ્ ઉદ્દેશં ચ કરોતિ, તસ્ય જ્ઞાનાદિત્રિકં તત્ત્વતોડપગતં ભવતિ । તીર્થંકરાજ્ઞામઙ્ગકરણાત્ । જ્ઞાનાદિત્રિક-સારહીનસ્ય નરકનિગોદાદિભવભ્રમણલક્ષણે સંસારે નિપતનં ભવતિ ।

(૧) પ્રથમેડસ્વાધ્યાયિકે સંયમોપઘાતિલક્ષણે સર્વાકાયિકી વાચિકી ચેષ્ટા સ્વાધ્યાયશ્ચ નિયમાદ્ વારિતઃ, કાયોત્સર્ગઃકર્તવ્ય-ઇતિ યાવત્ । શેષેષુ તુ ઔત્પાતિકાદિષુ ચતુર્ષુ અસ્વાધ્યાયિકેષુ સ્વાધ્યાય એવ કેવલો નિવારિતઃ, નાન્યાકાયિકી વાચિકી વા પ્રતિલેખનાદિકા ચેષ્ટા વારિતા ।

સ્વાધ્યાય કરતા હૈ ? ઉત્તર-યહ યહ સમઙ્ગકર ઉસ કાલમેં અધ્યયન કરતા હૈ કિ પૌરુષીકાલ થોડાસા બચા હૈ ઔર અધ્યયન વા ઉદ્દેશ અમી તક મી સમાપ્ત નહીં હુઆ હૈ અતઃ યહ પૌરુષીકે વ્યતીત હોને પર તથા સૂર્યકે અસ્ત હોને પર મી સ્વાધ્યાય કરતા હૈ ।

અથવા-“ અસ્વાધ્યાયિક ” કાલ હૈ એસા સુનકર મી જો અધ્યયન વ ઉદ્દેશ કરતા હૈ ઉસકે વાસ્તવમેં જ્ઞાનાદિક ત્રીન ગયા હી જાનના ચાહિયે । ક્યોં કિ એસા વ્યક્તિ તીર્થંકર પ્રમુકી આજ્ઞામંગ કરનેવાલા હૈ ઇસલિયે । જો જ્ઞાનાદિક ત્રિકસે વિહીન બન ચુકા હૈ એસે જીવકા નરક નિગોદ આદિ ભવભ્રમણરૂપ સંસારમેં નિપતન હી હોતા હૈ ।

પ્રથમ અસ્વાધ્યાયિક કાલમેં જો સંયમકા ઉપઘાતક હૈ સમસ્ત કાયિક એવં વાચિક ચેષ્ટાએ, પ્રતિલેખના ક્રિયા તથા સ્વાધ્યાય કરના નિયમતઃ નિષિદ્ધ હૈ । ઇસ સમયમેં તો કેવલ કાયોત્સર્ગ હી કર્તવ્ય હૈ ।

ધ્યાય કરે છે? ઉત્તર-એ એવું સમજીને એ કાળમાં અધ્યયન કરે છે કે, પૌરુષીકાળ થોડો બચેલ છે અને અધ્યયન અથવા ઉદ્દેશ હજી સુધી પણ સમાપ્ત થયેલ નથી. આથી આ પૌરુષીના પુરા થવા છતાં એને સૂર્યના અસ્ત થવા છતાં પણ સ્વાધ્યાય કરે છે.

અથવા-“ અસ્વાધ્યાયિક ” કાળ છે. એવું સાંભળીને પણ જે અધ્યયન તથા ઉદ્દેશ કરે છે તેના ત્રણે જ્ઞાનાદિક વાસ્તવમાં ગયાં જ બાણવાં બોધે. કેમકે એવી વ્યક્તિ તીર્થંકર પ્રભુની આજ્ઞાનો ભંગ કરે છે. આ કારણે તે જ્ઞાનાદિક ત્રયથી વિહીન બની ચૂકેલ છે. એવા જીવનું નરક નિગોદ આદિ ભવ ભ્રમણરૂપ સંસારમાં નિપતન જ થાય છે.

પ્રથમ આસ્વાધ્યાયિક કાળમાં જે સંયમના ઉપઘાતક છે સમસ્ત કાયિક અને વાચિક ચેષ્ટાઓ, પ્રતિલેખના ક્રિયા તથા સ્વાધ્યાય કરવો તે નિયમતઃ નિષિદ્ધ છે. આ સમયમાં તો ફક્ત કાયોત્સર્ગ જ કર્તવ્ય છે. બાકી પરસમુત્થ,

ઇદાનીં સંયમોપપાતિકં પ્રથમમસ્વાધ્યાયિકં પ્રરૂપ્યતે—કાર્તિકાદિમાઘ-
પર્યન્તાશ્ચત્વારો માસા ગર્ભમાસ इत्युच्यते તત્ર મિહિકા ૧, સચિત્તજલરજઃ—દિગ-
ન્તરેષુ સચિત્તજલરજો દૃશ્યતે ૨ । વાતોદ્ધૂતાશ્લક્ષણધૂલિરપિ સચિત્તરજ इत्यુच्यते ।

દ્રવ્યતઃ—મિહિકા સચિત્તજલરજો વા વર્જ્યતે । ક્ષેત્રતઃ—યત્ર ક્ષેત્રે નિપતતિ,
કાલતો યાવચ્ચિરં કાલં પતતિ, ભાવતઃ—ઉચ્છ્વાસમ્ ઉન્મેષં ચ મુક્ત્વા સર્વ વર્જ્યતે ।
તદ્વર્જને તુ જીવિતવ્યાઘાત સમ્ભવાત્ । ગમનાગમને પ્રતિલેખનાદિકં ચ કાયિક
વ્યાપારં ભાષાં ચ વર્જયતિ ।

બાકી પરસમુત્થ ઔત્પાતિક આદિ ચાર અસ્વાધ્યાયિક કાલમેં સ્વાધ્યાય
હી કરનેકા નિષેધ ક્રિયા ગયા હૈ કાયિક એવં વાચિક ચેષ્ટાઓંકા તથા
પ્રતિલેખનાદિ ક્રિયાકા નિષેધ નહીં ક્રિયા ગયા હૈ ।

સંયમોપપાતિક જો પ્રથમ અસ્વાધ્યાય કાલ હૈ વહ કયા હૈ ? હસ
બાતકો સ્પષ્ટ ક્રિયા જાતા હૈ । કાર્તિક, અગહન, પૂસ એવં માઘ, યે ચાર
માસ ગર્ભમાસ કહલાતે હૈં । હનમેં મિહિકા ધૂંઅર એવં સચિત્ત રજ, જો
દિશાઓંમેં દિખલાઈ દેતી હૈ ૨ ।

હન મિહિકા ઔર સચિત્ત રજકો દ્રવ્યક્ષેત્ર કાલ ઔર ભાવસે
વર્જના ચાહિયે દ્રવ્યસે મિહિકા ઔર સચિત્તરજ હો તબ સ્વાધ્યાયાદિ
વર્જના ૧ । ક્ષેત્રસે જિસ ક્ષેત્રમેં યે હોં વહાં સ્વાધ્યાયાદિ ન કરના ૨ ।
કાલસે જિતને કાલતક યે દીક્ષ પડતે હોં હસ કાલમેં ૩, ભાવસે
હસ સમયમેં ઉચ્છ્વાસ ઔર ઉન્મેષકે સિવાય સબ ક્રિયાકો ત્યાગના
ચાહિયે, કયોં કિ ઉચ્છ્વાસ ઔર ઉન્મેષકે વિના જીવન હી નહીં રહ

ઔત્પાતિક આદિ ચાર અસ્વાધ્યાયિક કાળમાં સ્વાધ્યાય જ કરવાનો નિષેધ
કરાયેલ છે. કાયિક અને વાચિક ચેષ્ટાઓનો તથા પ્રતિલેખનાદિ ક્રિયાનો
નિષેધ કરવામાં આવેલ નથી.

સંયમોપપાતિક જે પ્રથમ અસ્વાધ્યાય કાળ છે તે શું છે ? આ વાતને
સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે. કાર્તિક, અગહન, પોષ અને માઘ આ ચાર મહિના
ગર્ભમાસ કહેવાય છે. આ મહિનાઓમાં મિહિકા—ધુમ્ભસ અને સચિત્ત રજ
જે દિશાઓમાં દેખાય છે.

આ મિહિકા અને સચિત્ત રજને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી વર્જન
કરવું બેધાયક. (૧) દ્રવ્યથી મિહિકા અને સચિત્ત રજ હોયતો સ્વાધ્યાયાદિ
વર્જવા ક્ષેત્રથી જે ક્ષેત્રમાં એ હોય ત્યાં સ્વાધ્યાયાદિ ન કરવાં. (૨) કાળથી
જેટલા કાળ સુધી એ દેખવામાં આવે એ કાળમાં (૩) ભાવથી એ સમયમાં
ઉચ્છ્વાસ ઉન્મેષના વગર જીવન જ રહી શકતું નથી. ગમનાગમનમાં પ્રતિ-

कारणाभावे साधवो ब्रह्मादिना सर्वात्मना आवृतास्तिष्ठन्ति कायिकादि व्यापारं वर्जयन्ति । कार्ये तु समापतिते यतनया हस्तसंज्ञया अङ्गुलिसंज्ञया च व्यवहरन्ति । उच्चारप्रस्रवणग्लानादिप्रयोजने ब्रह्माच्छादिते, शरीरा गच्छन्ति ।
इति प्रथमं संयमोपधातिकम् १ ।

इदानीमौत्पातिकमुच्यते—

औत्पातिके सूत्रं न पठ्यते, शेषास्तु सर्वा अपि कायिक्यो वा वाचिक्यो वा प्रतिलेखनादिकाश्चेष्टाः क्रियन्ते । पांशुवृष्टिः १, रुधिरवृष्टिः २, केशवृष्टिः ३,

सकता है । गमनागमनमें प्रतिलेखनादिक कायिक व्यापार एवं बोलના-રૂપ વાચિક વ્યાપાર વર્જિત છે । इन धूंअर और सचित्त रजके समय मुनि विना कारण कायिकादि चेष्टा न करते हुए ब्रह्म आदिसे शरीरको ढक कर ही बैठे रहते हैं अर्थात् कायिक आदि व्यापार नहीं करते हैं । हा ! यदि कोई कार्य आ जाता है तो यतना पूर्वक हाथके संकेतसे अथवा अंगुलि आदिके संकेतसे कर लिया करते हैं । उच्चार प्रस्रवण अथवा किसी ग्लान आदिका कोई कार्य करना होवे तो उस समय अपने शरीरको ब्रह्मसे ढक कर करते हैं ।

॥ यह प्रथम संयमोपधातिक अस्वाध्याय हुवा १ ॥

औत्पातिक जो दूसरा अस्वाध्याय काल है इसमें सिर्फ सूत्र नहीं पढ़ा जाता है । बाकी समस्त कायिक एवं वाचिक क्रियाएँ की जाती हैं । उनके करनेका निषेध नहीं है । १ पांशुवृष्टि, २ रुधिर वृष्टि, ३ केशवृष्टि, ४ शिलावृष्टि, तथा रजउद्धात, ये सब उत्पान हैं । ये उत्पात जिस समय

લેખનાદિક કાયિક વ્યાપાર અને બોલવારૂપ વાચિક વ્યાપાર વર્જિત છે. એ ધુમ્મસ અને સચિત્ત રજના સમયે મુનિ વગર કારણે કાયિકાદિ ચેષ્ટા ન કરતાં વ્રહ્મ આદિથી આવૃત્ત જ બેઠા રહે છે. અર્થાત્-કાયિક આદિ વ્યાપાર કરતા નથી. એ સમયે કદાચ કેઈ કાર્ય આવી પડે છે તો યતના પૂર્વક હાથના સંકેતથી અથવા આંગળી આદિના સંકેતથી કરી લે છે ઉચ્ચાર, પ્ર વણ અથવા કેઈ ગ્લાન આદિનું કેઈ કાર્ય કરવાનું હોય તો એ સમયે તેઓ પોતાના શરીરને વ્રહ્મથી ઢાંકીને કરે છે.

“આ પ્રથમ સંયમોપધાતિક અસ્વાધ્યાય થયુ. ॥૧॥

औत्पातिक જે બીજો અસ્વાધ્યાય કાળ છે આમાં ફક્ત સૂત્ર લખાતાં નથી. બાકી સઘળી કાયિક અને વાચિક ક્રિયાઓ કરાય છે એ કરવાનો નિષેધ નથી. (૧) પાંશુવૃષ્ટિ, (૨) રૂધિરવૃષ્ટિ, (૩) કેશવૃષ્ટિ, (૪) શિલાવૃષ્ટિ,

શિલાવૃષ્ટિઃ ૪, રજઽદ્ધાતશ્ચ ૫। એતત્ સર્વમૌત્પાતિકમસ્વાધ્યાયિકમ્ । તત્ર પાંશુ-
વૃષ્ટિર્નામ યદિ રજો નિપતતિ ધૂમાકારમાપાણ્ડુરમચિત્તં રજઃ પાંશુરિત્યુચ્યતે । માંસ-
વૃષ્ટિઃ—માંસખંડાન્યાકાશાત્ પતન્તિ । તથા—રુધિરવૃષ્ટિઃ—આકાશાદ્ રુધિરવિન્દવઃ
પતન્તિ । કેશવૃષ્ટિઃ—કેશા આકાશાત્ પતન્તિ શિલાવૃષ્ટિઃ—શિલાવર્ષણમ્ । તથા—
રજઽદ્ધાતઃ=રજોભિઃ પૂર્ણાં દિશઃ। રજઽદ્ધાતે સતિ સમન્તતોઽન્ધકાર ઇવ દૃશ્યતે ।

તત્ર માંસે રુધિરે ચ પતતિ સતિ અહોરાત્રં વર્જ્યતે અવશેષે પાંશુવૃષ્ટિચાદૌ તુ
પાંશ્વાદિપતનકાલં યાવત્, સૂત્રં ન પઠ્યતે, અન્યકાલે તુ પઠ્યતે ।

इतिद्वितीयमौत्पातिकम् २ ।

મેં હોવેં વહ ઔત્પાતિક કાલ હૈ । ઇસમેં સ્વાધ્યાય કરના વર્જિત હૈ ।
જિસ સમય ધૂમકે આકાર જૈસી સફેદ અચિત્ત રજકી વૃષ્ટિ હો રહી હો
ઉસ કાલમેં સૂત્રકા અધ્યયન વર્જિત હૈ । ઇસી તરહ માંસખંડભી આકા-
શસે વરસતે હૌં, ઇસમેં ભી સ્વાધ્યાય વર્જિત હૈ । ઇસી પ્રકાર રુધિરકી
વૃષ્ટિ હોને પર, કેશકી વૃષ્ટિ હોને પર શિલાકી વૃષ્ટિ હોનેપર તથા ધૂલિકે
ઉડ્ડને પર સ્વાધ્યાય કરના વર્જિત હૈ । ધૂલિ દ્વારા જવ દિશાઈ ઢક જાતી
હૈં તવ અંધકાર જૈસા હો જાતા હૈ ઇસકા નામ હી રજઽદ્ધાત હૈ ।

જવ માંસ અથવા રુધિર આકાશ સે પડે તવ એક અહોરાત્ર તક
સ્વાધ્યાય કરના વર્જિત હૈ । બાકી પાંશુવૃષ્ટિ આદિ ઉત્પાત કાલમેં જવ-
તક યે ઉત્પાત હોતે રહેં તવતક સૂત્ર નહીં પઢના ચાહિયે ।

यह दूसरा औत्पातिकअस्वाध्याय हुआ २ ।

તથા રજઽદ્ધાત, આ સઘળા ઉત્પાત છે. આ ઉત્પાત જે સમયે થાય તે
ઔત્પાતિક કાળ છે. આમાં સ્વાધ્યાય કરવો વર્જિત છે. જે સમયે ધુમ્મસના
આકાર જેવી સફેદ અચિત્ત રજની વૃષ્ટિ થઈ રહેલ હોય એ કાળમાં સૂત્રનું
અધ્યયન વર્જિત છે. આજ પ્રમાણે માંસખંડ પણ આકાશમાંથી વરસે છે.
આમાં પણ સ્વાધ્યાય વર્જિત છે. આ પ્રમાણે લોહિની વૃષ્ટિ થવાથી, કેશની
વૃષ્ટિ થવાથી, શિલાની વૃષ્ટિ થવાથી, તથા ધૂળના ઉડવાથી, સ્વાધ્યાય કરવાનું
વર્જિત છે ધૂળથી જ્યારે દિશાઓ ઢંકાઈ જાય છે ત્યારે અંધકાર જેવું થઈ
જાય છે આનું નામ રજઽદ્ધાત છે

જ્યારે માંસ અથવા લોહિ આકાશમાંથી પડે ત્યારે એક અહોરાત્ર
સુધી સ્વાધ્યાય કરવો વર્જિત છે. બાકી પાંશુવૃષ્ટિ આદિ ઉત્પાત કાળમાં જ્યાં
સુધી એ ઉત્પાત થતા રહે ત્યાં સુધી સૂત્ર ન લખવા જોઈએ.

॥ આ બીજું ઔત્પાતિક અસ્વાધ્યાય થયું ॥૨॥

હૃદાનીં સદેવમાહ—ગન્ધર્વનગરં, દિગ્દાહઃ, વિદ્યુત્, ઉલ્કા, ગર્જિતં, યૂપકઃ, યક્ષદીપ્તમ્ । એતત્ સર્વં દેવતાપ્રયુક્તમસ્વાધ્યાયિકમ્ । એતેષુ એકૈકાં પૌરુષીં યાવદસ્વાધ્યાયઃ । યુગપદનેકોત્પાતસદ્ભાવેઽપિ એક પૌરુષીમાત્રમસ્વાધ્યાયઃ ।

અથ ગન્ધર્વનગરાદીનાં વ્યાख्या—ગન્ધર્વ નગરં નામ—યજ્ઞચક્રવર્ત્યાદિ નગરસ્યોત્પાતમૂચનાય સંધ્યાસમયે તસ્ય નગરસ્યોપરિદ્વિતીયં નગરં પ્રાકારાટ્ટાલકાદિ સંસ્થિતં દૃશ્યતે તત્ ૧, પૂર્વાદિકાયાં દિશિ છિન્નમૂલો દાહઃ—પ્રજ્વલનં દિગ્દાહઃ । કસ્યાંચિદિશિ મહાનગરપ્રદીપ્તમિવ ઉપરિપ્રકાશઃ, અધસ્તાદન્ધકાર ઇતિ દિગ્દાહઃ । ઉલ્કા—સરેલા, પ્રકાશયુક્તા વા । યૂપકો નામ—શુક્લપક્ષપ્રતિપદ્વિતીયાતૃતીયા રૂપેષુ

સદેવ દેવ પ્રયુક્ત—અસ્વાધ્યાય—ગન્ધર્વનગર, દિગ્દાહ, વિદ્યુત્, ઉલ્કા, ગર્જિત, યૂપક, યક્ષદીપ્ત, એ સર્વ ઉપદ્રવ દેવતા પ્રયુક્ત હુઆ કરતે હૈં । इनके होने पर सूत्रका पठन पाठन नहीं किया जाता है । अर्थात् ये जिस २ दिन हों उस दिन एक २ पौरुषी तक अस्वाध्याय काल माना जाता है । यदि एक दिनमें ही युगपत् ये अनेक उत्पात हो जायें तो भी अस्वाध्याय काल १ पौरुषी मात्र ही माना गया है ।

ચક્રવર્તી આદિકે નગરમેં ઉત્પાતકો સૂચન કરનેકે લિયે સંધ્યાકે સમય ઉસ નગરકે હી ઊપર પ્રાકાર અહાલિકા આદિસે યુક્ત જો નગર દિશ્વલાઈ પડતા હૈ વહ ગંધર્વ નગર હૈ । પૂર્વ આદિ દિશાઓમેં છિન્નમૂલ જો જ્વાલાસી પ્રતીત હોતી હૈ વહ દિગ્દાહ હૈ । હસ દિગ્દાહમેં કિસી એક દિશામેં ઊપરકી ઓર એસા પ્રકાશ માલૂમ દેતા હૈ કિ જૈસે કિસી નગર મેં આગ લગ રહી હો તથા નીચેકી ઓર બિલકુલ અંધકાર નજર આતા

સદેવ દેવપ્રયુક્ત—અસ્વાધ્યાય—ગંધર્વનગર, દિગ્દાહ, વિદ્યુત, ઉલ્કા, ગર્જિત, યૂપક, યક્ષદીપ્ત, આ સંધ્યાના ઉપદ્રવ દેવતા પ્રયુક્ત થયા કરે છે. આના હોવાના સમયે સૂત્રનું પઠન—પાઠન કરવામાં આવતું નથી. અર્થાત્ એ જે જે દિવસે એક એક પૌરુષી સુધી અસ્વાધ્યાયકાળ માનવામાં આવેલ છે. કદાચ એક દિવસમાં જ યુગપત્ એ અનેક ઉત્પાત થઈ જાય તો પણ અસ્વાધ્યાય કાળ એક પૌરુષી માત્ર જ માનવામાં આવેલ છે.

ચક્રવર્તી આદિના નગરમાં ઉત્પાતનું સૂચન કરવા માટે સંધ્યાના સમયે એ નગરનાજ ઉપર પ્રાકાર અટ્ટાલિકા આદિથી યુક્ત જે નગર જોવામાં આવે છે તે ગાંધર્વ નગર છે. પૂર્વ આદિ દિશાઓમાં છિન્નમૂલ જે જ્વાળા જેવું દેખાતું હોય છે તે દિગ્દાહ છે, આ દિગ્દાહમાં કોઈ એક દિશામાં ઉપરની તરફ એવો પ્રકાશ દેખાય છે કે, જાણે કોઈ નગરમાં આગ લાગી રહી હોય, સાથોસાથ નિચેના લાગમા બિલકુલ અંધકાર નજરે પડે છે. ઉલ્કાપાત તારાનું તૂટવું

ત્રિપુ દિનેષુ સન્ધ્યાગતચન્દ્ર इति कृत्वा सन्ध्या न विभाव्यते—संध्याविभागो न ज्ञायते, ततस्तानि शुक्लपक्षे त्रीणि दिनानि यावत् चन्द्रः संध्याच्छेदावरणः, संध्या-च्छेदः—संध्याविभागः स आव्रियते येन ससंध्याच्छेदाऽऽवरणः, स यूपक इत्युच्यते । एतेषु च त्रिषु दिवसेषु प्रादोषिकी पौरुषी नास्ति, संध्याच्छेदादि भवनादिति । यक्षदीप्तं नाम एकस्यां दिशि अन्तराऽन्तरा यद् दृश्यते विद्युत्सदृशः प्रकाशः । विद्युत् प्रसिद्धा, गर्जितं — मेघगर्जितम् । आर्द्रापुनर्वसु, पुष्य, अश्लेषा, मघा, पूर्वाफाल्गुन्युत्तराफाल्गुनी, हस्त, चित्रान्ता नव नक्षत्राणि विहायान्यनक्ष पु मेघस्य गर्जने प्रहरमात्रमस्वाध्यायः । तारापातेऽप्येवम् । घोरगर्जनं तु प्रहरचतुष्टयं

है । उल्कापाततारा टूटना प्रसिद्ध है । इसमें आकाशसे एक प्रकाश मात्र लंबी रेखा जैसी अग्नि पड़ती है । शुक्लपक्षकी प्रतिपत् द्वितीया तृतीयाके दिनोंमें संध्यासे ही चंद्रमा उदित हो जानेके कारण (इन दिनोंमें चंद्रमा ठीक २ लक्षित नहीं होती है अतः) संध्याकालका विभाग मालूम नहीं पड़ता है इन तीन दिनोंमें जब तक चन्द्रमा संध्याके विभागका आवारक (ढकनेवाला) बना रहता है तब तक ये तीन दिन यूपक कहलाते हैं । इन तीन दिनोंमें प्रादोषिकी पौरुषी नहीं है । तथा कोई एक दिशामें जो बीच २ में विद्युत् जैसा प्रकाश मालूम पड़ता है वह यक्ष-दीप्त है । मेघकी गर्जनाका नाम गर्जित है आर्द्रा पुनर्वसु, पुष्य, अश्लेषा, मघा, पूर्वाफाल्गुनी, उत्तरा फाल्गुनी, हस्त, चित्रा आदि नव नक्षत्रोंको छोड़कर अन्य नक्षत्रोंमें मेघकी गर्जना होने पर एक प्रहर मात्र अस्वा-ध्याय काल है । तारापात समयमें भी इतना ही अस्वाध्यायकाल माना

એ પ્રસિદ્ધ છે. આમાં આકાશથી પ્રકાશની એક લાંબી રેખા જેવી અગ્નિ પડે છે. શુક્લ પક્ષની પ્રતિપત્ત્ ખીજ અને ત્રીજના દિવસોમાં સંધ્યાના સમયથી જ ચંદ્રમાનો ઉદય થઈ જવાના કારણે સંધ્યાકાળનો વિભાગ માલુમ પડતો નથી. આ ત્રણ દિવસોમાં જ્યાં સુધી ચંદ્રમા સંધ્યાના વિભાગના આવારક બની રહે છે ત્યાં સુધી એટલા આ ત્રણ દિવસ યૂપક કહેવાય છે. આ ત્રણ દિવસોમાં પ્રાદોષિકી પૌરુષી નથી. તથા કોઈ એક દિશામાં જે વચમાં વચમાં વિદ્યુત જેવો પ્રકાશ માલુમ પડે છે તે યક્ષદીપ્ત છે. મેઘની ગર્જનાનું નામ ગર્જિત છે. આર્દ્રા, પુનર્વસુ, પુષ્ય, અશ્લેષા, મઘા, પૂર્વાફાલ્ગુની, ઉત્તરાફાલ્ગુની, હસ્ત-ચિત્રા આદિ નવ નક્ષત્રોને છોડીને બીજા નક્ષત્રોમાં મેઘની ગર્જના થવાથી એક પ્રહર માત્ર અસ્વાધ્યાય કાળ છે. તારાપાત સમયમાં પણ આટલો જ અસ્વાધ્યાય કાળ માનવામાં આવેલ છે. જે વખતે મેઘની ઘોર ગર્જના થાય

વા પ્રહરાષ્ટકં વા અસ્વાધ્યાયઃ । વિદ્યુત્પાતે તુ પ્રહરચતુષ્ટયં વા પ્રહરાષ્ટકં વા
સ્વાધ્યાયો વર્જનીયઃ ।

અત્ર ગન્ધર્વનગરાદિષુ મધ્યે ગન્ધર્વનગરં નિયમાદેવકૃતમેવ, અન્યથા તસ્યા
ભાવાત્ । શેષેષુ તુ દિગ્દાહાદિષુ ભજના ભવતિ, તાનિ કદાચિત્ સ્વાભાવિકાનિ,
કદાચિદ્ દેવકૃતાનિ ભવન્તિ । ઉભયત્ર સ્વાધ્યાયસ્ય પરિહારઃ ।

અન્યાન્યપિ અસ્વાધ્યાયિકાનિ સદેવાનિ (દેવતાપ્રયુક્તાનિ) ભવન્તિ । યથા-
ચન્દ્રોપરાગઃ, સૂર્યોપરાગઃ, નિર્ઘાતઃ, ગુંજિતં ચેતિ ।

ગયાં હૈ । जिस समय मेघकी घोर गर्जना हो उस समय चार प्रहरका अथवा
आठ प्रहरका अस्वाध्यायकाल जानना चाहिये । इसी तरह विद्युत् पातके
समयमें भी चार अथवा आठ प्रहरका अस्वाध्याय काल कहा गया है ।

इस गंधर्वनगर आदिकों में से गंधर्वनगर तो नियमसे देवकृत ही
होता है । बिना देवके यह नहीं बनता । अवशिष्ट दिग्दाह आदिकों में
देवकृततत्त्वकी भजना कही गई है । कभी ये देवकृत भी होते हैं
और कभी स्वाभाविक भी । चाहे जैसे ये हों इनमें स्वाध्याय करना
वर्जनीय ही कहा गया है ।

अन्य और भी सदेव-प्रयुक्त-ऐसे २ उत्पात होते हैं जिनमें स्वा-
ध्याय करना वर्जित है । जैसे चन्द्रग्रहण, सूर्यग्रहण, निर्घात एवं गुंजित ।
चाहे आकाशमें बादल छाये हों चाहें नहीं छाये हों ऐसे समयमें जो
व्यन्तरदेव कृत सहागर्जनाके समान ध्वनि होती है वह निर्घात है ।
गर्जितका ही विकार गुंजित है ।

એ વખતે ચાર પ્રહરનો અથવા આઠ પ્રહરનો અસ્વાધ્યાય કાળ જાણવો જોઈએ.
આ જ રીતે વિદ્યુત પાતના સમયમાં પણ ચાર અથવા આઠ પ્રહરનો અસ્વા-
ધ્યાય કાળ કહેવામાં આવેલ છે.

આ ગાંધર્વનગર આદિકોમાં ગંધર્વનગર તો નિયમથી દેવકૃત જ હોય
છે દેવના વગર એ બનતું નથી. અવશિષ્ટ દિગ્દાહ આદિકોમાં દેવકૃતત્વની
ભજના બતાવવામાં આવેલ છે કદી એ દેવકૃત પણ હોય છે. અને કદિક
સ્વાભાવિક પણ હોય છે, એ ગમે તે રીતે હોય છતાં તેમાં સ્વાધ્યાય કરવાનું
વર્જિત જ કહેવામાં આવેલ છે.

અન્ય બીજા પણ સદેવ-દેવતા પ્રયુક્ત એવા એવા ઉત્પાત થાય છે કે,
જેમાં સ્વાધ્યાય કરવાનું વર્જિત છે. જેવા-ચંદ્રગ્રહણ, સૂર્યગ્રહણ નિર્ઘાત અને
શુંભત ચાહે આકાશમાં વાદળ છવાયેલ હોય, ચાહે ન છવાયેલ હોય એવા
સમયમાં જે વ્યંતર દેવકૃત મહાગર્જનો સમાન ધ્વની થાય છે. તે નિર્ઘાત છે.
ગર્જિતનો જ વિકાર શુંભત છે.

તત્ર-ચન્દ્રગ્રહણ-ચન્દ્રોપરાગઃ । સૂર્યગ્રહણ-સૂર્યોપરાગઃ । સામ્રે નિરમ્રે વા વ્યન્તર
કૃતો મહાગર્જિતસમોઘ્વનિર્નિર્ઘાતઃ । ગર્જિતસ્યૈવ વિકારો ગુઙ્ગાવદ્ ગુઙ્ગનં
મહાઘ્વનિર્ગુઙ્ગિતમ્ ।

તત્ર નિર્ઘાતે ગુઙ્ગિતે ચ ચતસ્રઃ, અષ્ટૌ, દ્વાદશ વા પૌરુષીર્યાવદસ્વાધ્યાયઃ ।
ચન્દ્રોપરાગે જઘન્યેનાષ્ટૌ પૌરુષીર્યાવદસ્વાધ્યાયઃ, મધ્યમે દ્વાદશ, ઉત્કર્ષતસ્તુ સર્વ-
ગ્રાસે પોઢશપૌરુષીર્યાવદસ્વાધ્યાયઃ । એવ સૂર્યોપરાગેઽપિ બોધ્યમ્ । તથા ચતસ્ર-
સંધ્યા અપ્યસ્વાધ્યાયકાલઃ ઉક્તંચ સ્થાનાઙ્ગમૂત્રે—

ળો કપ્પઙ્ગિ ગિગ્ગંથાળં વા ગિગ્ગંથીળં વા ચઉહિં સંજ્ઞાહિં સંજ્ઞાયં કરેત્તણ ।
તં જહા-પઢમાણ, પચ્છિમાણ, મજ્ઞણ્હે, અઢ્ઢરત્તે ” ॥

એવં ચતસ્રઃ સંધ્યાઃ, અસ્વાધ્યાયકાલઃ । તત્ર પ્રભાતે સૂર્યેઽસ્તં ગચ્છતિ, અર્ધ-
રાત્રે, દિવસસ્ય મધ્યભાગે ચ, આસુ ચતસ્રષુ સંધ્યાસુ સ્વાધ્યાયો ન ક્રિયતે । શેષ-

નિર્ઘાતકાલમેં અથવા ગુંજિત સમયમેં ચાર પ્રહર, આઠ પ્રહર અથવા
વારહ પ્રહર તકકા અસ્વાધ્યાયકાલ હૈ । જિસ દિન ચન્દ્રગ્રહણ હો ઉસ
દિન જઘન્યસે આઠ પૌરુષી તક તથા મધ્યમમેં વારહ પૌરુષી એવં ઉત્કૃષ્ટ
સે સર્વગ્રાસ હોને પર સોલહ પ્રહર તક અસ્વાધ્યાય કાલ જાનનાં ચાહિયે ।
તથા ચાર સંધ્યા ઓ અસ્વાધ્યાય કાલ હૈ, કહા ઓ હૈ—

“ળો કપ્પઙ્ગિ ગિગ્ગંથાળ વા ગિગ્ગંથીળં વા ચઉહિં સંજ્ઞાહિં સંજ્ઞાયં
કરેત્તણ । તં જહા-પઢમાણ, પચ્છિમાણ, મજ્ઞણ્હે, અઢ્ઢરત્તે ॥ ” ઇતિ ।
હસ પ્રકાર ચાર સંધ્યા, સવ અસ્વાધ્યાય કાલ હૈ । ઇનકા વિવરણ હસ
પ્રકાર હૈ—સૂર્ય જિસ સમય અસ્ત હો જાતા હૈ એક સંધ્યા વહ, જવ અર્ધ
રાત્રિ હોતી હૈ તવ એક સંધ્યા વહ, જવ પ્રભાત સમય હોતા હૈ તવ એક
સંધ્યા ઉસ સમયકી તથા એક સંધ્યા મધ્યહ્નકાલકી, હસ પ્રકાર યે ચાર

નિર્ઘાત કાળમાં અથવા ગુણિત સમયમાં ચાર પ્રહર, આઠ પ્રહર અથવા
બાર પ્રહર સુધીનો અસ્વાધ્યાય કાળ છે જે દિવસે ચંદ્રગ્રહણ હોય એ દિવસે
જઘન્યથી આઠ પૌરુષી સુધી અસ્વાધ્યાય કાળ બાળવો બેઈ એ. તથા ચાર
સંધ્યા પણ અસ્વાધ્યાય કાળ છે. કહ્યું પણ છે—

“ળો કપ્પઙ્ગિ ગિગ્ગંથાળં વા, ગિગ્ગંથીળં વા ચઉહિં સંજ્ઞાહિં સંજ્ઞાયં ।
કરેત્તણ । તં જહા-પઢમાણ, પચ્છિમાણ મજ્ઞણ્હે, અઢ્ઢરત્તે ॥ ” ઇતિ ।

આ પ્રમાણે ચાર સંધ્યા, અસ્વાધ્યાય કાળ છે. એનું વિવરણ આ પ્રમાણે
છે—સૂર્ય જે સમયે અસ્ત થઈ જાય છે. તે એક સંધ્યા, જ્યારે અર્ધ રાત્ર
થાય ત્યારે તે એક સંધ્યા, જ્યારે પ્રભાતનો સમય થાય છે ત્યારે એક સંધ્યા
એ સમયની તથા એક સંધ્યા મધ્યાહ્ન કાળની આ પ્રમાણે એ ચાર સંધ્યા છે.

ક્રિયાણાં પ્રતિલેખનાદીનાં તુ ન પ્રતિષેધઃ । તત્ર સ્વાધ્યાયકરણે ચાજ્ઞાભંગાદયો
દોષાઃ । તથા—આષાઢપૌર્ણમાસી, તદનુગતા પ્રતિપદ્, ભાદ્રપદ્ પૌર્ણમાસી તદનુગતા
પ્રતિપદ્ આશ્વિનપૌર્ણમાસી તદનુગતા પ્રતિપદ્ કાર્તિકપૌર્ણમાસી તદનુગતા પ્રતિ-
પદ્, ચૈત્રપૌર્ણમાસી તદનુગતા પ્રતિપદ્, એતાસુ પશ્વસુ પૂર્ણિમાસુ પ્રતિપદ્સુ ચ
સ્વાધ્યાયો ન ક્રિયતે । પરંપરયા ભાદ્રપદ્ તદનુગતપ્રતિપદોર્ગ્રહણમ્, પ્રતિલેખના-
દીનાં શેષક્રિયાણાં તુ નાસ્તિ પ્રતિષેધઃ ।

અથ વ્યુદ્ગ્રહજમસ્વાધ્યાયિકમુચ્યતે—

વ્યુદ્ગ્રહો નામ રાજ્ઞાં પરસ્પરસંગ્રામઃ, સેનાપત્યાદીનાં ચ પરસ્પરસંગ્રામઃ,

સંધ્યા હૈં । इन चार संध्याओंमें स्वाध्याय करना वर्जनीय है । बाकी क्रि-
याएँ—प्रतिलेखना आदि क्रियाएँ वर्जनीय नहीं हैं । इन चार संध्याओंमें
स्वाध्याय करना इस लिये वर्जनीय कहा है कि इनमें स्वाध्याय करनेवाले
को आज्ञाभंग आदि दोषोंका भागी बनना पड़ता है । तथा आषाढकी पौर्ण-
मासी, एवं उसके बादकी प्रतिपदा भाद्रपदकी पूर्णिमा तथा उनके बादकी
प्रतिपदा आश्विन मासकी पौर्णमासी तथा उसके बादकी प्रतिपदा, कार्तिक
की पौर्णमासी तथा उसके बादकी प्रतिपदा, चैत्रकी पौर्णमासी तथा उसके
बादकी प्रतिपदा, इस प्रकार पांच पौर्णमासीयोंमें एवं पांच प्रतिपदाओंमें
स्वाध्याय नहीं करना चाहिये । अन्य प्रतिलेखना आदि क्रियाओंके
करनेका प्रतिषेध नहीं है ।

परसमुत्थ का भेद जो व्युद्ग्रह है उससे जनित अस्वाध्यायिक इस
प्रकार है—राजाओंका जो परस्पर संग्राम होता है उसका नाम व्युद्ग्रह

આ ચાર સંધ્યામાં સ્વાધ્યાય કરવાનું વર્જનીય છે. બાકીની ક્રિયાઓ પ્રતિલેખના
આદિ ક્રિયાઓ વર્જનીય નથી. આ ચાર સંધ્યાઓમાં સ્વાધ્યાય કરવાનું એ
ભાટે વર્જનીય બતાવેલ છે કે, આમાં સ્વાધ્યાય કરવાવાળાને આજ્ઞાભંગ આદિ
દોષોના ભાગી થવું પડે છે તથા અષાઢ મહિનાની પુનમ અને એના પછીની
પ્રતિપદા, ભાદરવા માસની પુનમ અને તેના પછીની પ્રતિપદા આસો માસની પુનમ
અને તેના પછીની પ્રતિપદા, કાર્તિક માસની પુનમ અને તેના પછીની પ્રતિપદા,
ચૈત્ર માસની પૂનમ તથા એના પછીની પ્રતિપદા. આ પ્રમાણે ચાર પુનમ તથા
એના પછીની પ્રતિપદાઓમાં સ્વાધ્યાય ન કરવો જોઈએ. અન્ય પ્રતિલેખના
ક્રિયાઓ કરવાનો પ્રતિષેધ નથી.

પરસમુત્થનો ભેદ જે વ્યુદ્ગ્રહ છે એનાથી જન્મતા અસ્વાધ્યાયિક આ
પ્રમાણે છે—રાજાઓનો જેમ પરસ્પર સંગ્રામ થાય છે એનું નામ વ્યુદ્ગ્રહ

દ્વૌ રાજાનો સ્કન્ધાવારસહિતૌ પરસ્પરં સંગ્રામં કર્તુકામૌ યાવન્નોપશાન્તૌ ભવતસ્તા-
વત્ સ્વાધ્યાયઃ કર્તુ ન કલ્પતે દ્વયો ગ્રામિયોઃ પરસ્પરં વિરોધે સતિ બહવસ્તરુણ-
પુરુષાઃ પરસ્પરં લોષ્ટૈર્યુધ્યન્તે । તતો યષ્ટિભિર્વા લોષ્ટાદિભિર્વા પરસ્પરં કલહે
યાવદુપશાન્તિર્ન ભવતિ, તાવદસ્વાધ્યાયઃ ।

તથા નૃપે કાલગતે સતિ યાવદન્યો રાજા નાભિષિક્તો ભવતિ તાવદસ્વાધ્યાયઃ ।
તથા-સમયાવસ્થાયાં મ્લેચ્છાદિભયાકુલત્વે સ્વાધ્યાયો ન કર્તવ્યઃ । તથા-ગ્રામ-
સ્વામિનિ, ગ્રામપ્રધાને, વસત્યનુરતે શય્યાતરે, શય્યાતરસંવન્ધિનિ માનુષે વા
કાલગતે એકમહોરાત્રં યાવત્ સ્વાધ્યાયપરિહારઃ કર્તવ્યઃ ।

હૈ । સેનાપતિ આદિકોંકા જો પરસ્પર સંગ્રામ હોતા હૈ વહ બી વ્યુદ્ગ્રહ
હૈ । હસ વ્યુદ્ગ્રહમેં સ્વાધ્યાય વર્જનીય હૈ । હસકા કાલ જબતક સંગ્રામ
શાંત ન હો જાય તબતકકા હૈ । હસી તરહ અનેક તરુણ પુરુષ પરસ્પર
પથર લકડી આદિ લડતે હોં વહ બી લડાઈ વ્યુદ્ગ્રહ હૈ । યહ જબતક
उनकी शांति नहीं हो जाती तबतक स्वाध्याय करना वर्जित है ।

તથા રાજાકે મર જાને પર જબ તક કોઈ દૂસરા રાજા ઉસ સ્થાનકા
નહીં બન જાતા તવ તક સ્વાધ્યાય કરના નહીં કહા હૈ । સમય અવ-
સ્થામેંઅથવા મ્લેચ્છ આદિકોં દ્વારા આકુલતા વ્યાકુલતા હોને પર સ્વા-
ધ્યાય કરના નિષિદ્ધ હૈ । ગ્રામકા માલિક અથવા ગ્રામકા પ્રધાન, શય્યા
તર અથવા શય્યાતરકા સંબંધી કોઈ મનુષ્ય મર ગયા હો તો એસી સ્થિ-
તિમેં બી સ્વાધ્યાય નહીં કરના ચાહિયે । હસ સ્થિતિમેં અસ્વાધ્યાયકા
સમય એક અહોરાત્ર હૈ ।

છે. સેનાપતિ આદિકોનો જે પરસ્પર સંગ્રામ થાય છે તે પણ વ્યુદ્ગ્રહ છે.
આ વ્યુદ્ગ્રહમાં સ્વાધ્યાય વર્જનીય છે. એનો કાળ જ્યાં સુધી સંગ્રામ શાંત
ન થાય ત્યાં સુધીનો છે. આજ રીતે કેટલાક યુવાન પુરુષ પરસ્પર પથર
લાકડી, આદિથી લડતા હોય તે લડાઈ પણ વ્યુદ્ગ્રહ છે. આ લડાઈ જ્યાં
સુધી ચાલુ રહે ત્યાં સુધી સ્વાધ્યાય કરવાનું વર્જિત છે.

તથા રાજાના મરી જવાથી જ્યાં સુધી બીજા રાજાનો એ ગાદી ઉપર
રાજ્યાભિષેક કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી સ્વાધ્યાય કરવાની મના કરવામાં
આવેલ છે. સમય અવસ્થામાં અથવા મ્લેચ્છ આદિકો દ્વારા આકુળતા વ્યા-
કુળતા થવાથી સ્વાધ્યાય કરવાનો નિષેધ છે. ગામનો માલિક અથવા ગામનો
પ્રધાન, શય્યાતર અથવા શય્યાતરનો સંબંધી કોઈ મનુષ્ય મરી જાય ત્યારે
એવી સ્થિતિમાં પણ સ્વાધ્યાય ન કરવો જોઈએ. આ સ્થિતિમાં અસ્વાધ્યાયનો
સમય એક અહોરાત્રનો છે.

કેન કારણેન સ્વાધ્યાયપરિહારઃ, ક્રિયતે ? ઉચ્યતે-તદા સ્વાધ્યાયકરણે 'અમી સાધવો નિષ્કરુણા નિર્દુઃસ્વાઃ સન્તિ' इत्यપ्रीत्या गर्हणं स्यात्, तस्मान्न पठन्ति ।

यदि कोपि मनुष्यो हस्तशताभ्यन्तरे मृतस्तदा स्वाध्यायो न क्रियते । यदि पञ्चेन्द्रियपशुकलेवरं षष्टिहस्ताभ्यन्तरे स्यात् तदा स्वाध्यायो न कर्तव्यः ।

अथ शारीरिकमस्वाध्यायिकमुच्यते शारीरिकं द्विविधम्-मानुषं तैरश्वं च । तत्र तैरश्वं त्रिविधम्-जलजं, स्थलजं, खजं च । तत्र जलजं मत्स्यादीनां, स्थलजं गवादीनाम्, खजं मयूरादीनाम् । पुनरेकैकं चतुर्विधम् चर्म-रुधिर-मांसास्थि भेदात् ।

इन सब बातोंमें स्वाध्याय करना इस लिये वर्जित किया गया है कि ऐसा करनेसे व्यवहारी अन्यजन “ ये साधु निष्करुण (दयारहित) हैं इनको दूसरोंके दुःखमें भी दुःख नहीं होता है ” इस प्रकारकी अप्रीतिसे साधुओंकी निंदा होती है ।

यदि कोई मनुष्य सौ हाथके भीतर मर गया हो तथा पंचेन्द्रिय पशुका मृत कलेवर साठ हाथके भीतरमें पड़ा होवे तो उस समय स्वाध्याय नहीं करना चाहिये ।

शारीरिक अस्वाध्यायिक इस प्रकार है-मूलमें यह शारीरिक अस्वाध्यायिक दो प्रकारका है-१ मनुष्य संबंधी और २ तिर्यश्च संबंधी । इनमें तिर्यश्च सम्बन्धी अस्वाध्याय-जलचर, स्थलचर, और खेचर, इनके भेदसे तीन प्रकारका है । मृत मत्स्य आदिकोंके शरीरके निमित्तको लेकर जो स्वाध्याय नहीं करना कहा है वह जलज शारीरिक आस्वाध्यायिक है ।

આ સઘળી વાતોમાં સ્વાધ્યાય કરવાનું એ માટે વર્જીત કહેવામાં આવેલ છે કે, એવું કહેવાથી વહેવારી અન્યજન “ આ સાધુ નિષ્કરુણ છે, આને ખીજના દુઃખમાં પણ દુઃખ થતું નથી. ” આ પ્રકારની અપ્રીતિથી સાધુ-ઓની નિંદા થાય છે.

જો કેઈ મનુષ્ય સો હાથની અંદર અંદર મરી ગયેલ હોય તથા પંચેન્દ્રિય પશુનું મૃત કલેવર સાઠ હાથની અંદરમાં પડ્યું હોય તો એ વખતે સ્વાધ્યાય ન કરવો જોઈએ.

શારીરિક અસ્વાધ્યાયિકનો આ પ્રકાર છે-મૂલમાં આ શારીરિક અસ્વાધ્યાયિક બે પ્રકારના છે.-૧ મનુષ્ય સંબંધી અને ૨ તિર્યંચ સંબંધી આમાં તિર્યંચ સંબંધી અસ્વાધ્યાય - જળચર, સ્થળચર અને ખેચર, લેહથી ત્રણ પ્રકારે છે. મરેલ માછલાં આદિના શરીરના નિમિત્તને લઈને જે સ્વાધ્યાય ન કરવાનું બતાવેલ છે તે જલજ શારીરિક આસ્વાધ્યાયિક છે. જે સમયમાં મરેલ

તત્રાપિ પુનર્દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવ ભેદાચ્ચાતુર્વિધ્યમસ્તિ । દ્રવ્યતઃ-પञ्चेन्द्रियाणा-
મેव જલજાદીનાં ચતુષ્ટયમસ્વાધ્યાયિકં ન તુ વિકલેન્દ્રિયાણામ્ । ક્ષેત્રતઃ-ષષ્ટિહ-
સ્તાભ્યન્તરે સ્વાધ્યાયો વર્જનીયઃ, કાલતઃ-યાવત્કાલપર્યન્ત ચર્માદિકસ્ય સ્થિતિઃ
સ્યાત્તાવદસ્વાધ્યાયઃ । ભાવતઃ-સૂત્રં ન પઠતિ ।

ઉપાશ્રયમધ્યે, ઉપાશ્રયાદ્ બહિઃ ષષ્ટિહસ્તાભ્યન્તરે વા અણ્ડકં યદિ પતિતં
સત્ મિન્નં, તસ્ય વા અણ્ડકસ્ય કલલવિન્દુર્ભૂમૌ પતિતઃ, તદા મિન્ને અણ્ડકે,

જિસ સમયમેં મૃત ગાય આદિકે કલેવરકે નિમિત્તકો લેકર સ્વાધ્યાય
કરના નિષિદ્ધ કહા ગયા હૈ, વહ સ્થલજ શારીરિક અસ્વાધ્યાયિક
કાલ હૈ । મૃત મયૂર આદિકોંકે શરીરકે નિમિત્તકો લેકર જો સ્વાધ્યાય
કરના વર્જિત કહા ગયા હૈ વહ લેચરજ શારીરિક અસ્વાધ્યાયિક
હૈ । પ્રત્યેક ચર્મ, રુધિર, માંસ એવં અસ્થિકે ભેદસે ચાર ૨ પ્રકારકે હૈ ।
યે ચાર ૨ પ્રકાર ભી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, એવં ભાવકે ભેદસે ચાર ૨ પ્રકારકે
હોતે હૈ । દ્રવ્યકી અપેક્ષા પંચેન્દ્રિય જલચર જીવોંકા હી ચર્મ, રુધિર, માંસ
એવં અસ્થિ (હડ્ડી) યહ ચતુષ્ટય અસ્વાધ્યાયિક કહા ગયા હૈ વિકલેન્દ્રિયોંકા
નહીં । ક્ષેત્રકી અપેક્ષા પંચેન્દ્રિય જલચર જીવોંકા યહ ઉક્ત ચતુષ્ટય સાઠ
૬૦ હાથકે ભીતર યદિ પડા હોવે તો સ્વાધ્યાય નહીં કરના ચાહિયે । કાલ
કી અપેક્ષા-જબ તક યહ ચર્માદિક ચતુષ્ટય વહાં પડા રહે તબ તક સ્વા-
ધ્યાય નહીં કરના ચાહિયે । સૂત્રકા નહીં પઢના યહ ભાવકી અપેક્ષા
અસ્વાધ્યાય હૈ । ઉપાશ્રયકે ભીતર અથવા ઉપાશ્રયકે બાહિર સાઠ ૬૦

ગાય આદિના કલેવરના નિમિત્તને લઈને સ્વાધ્યાય કરવાનો નિષેધ બતાવેલ છે.
એ સ્થલજ શારીરિક અસ્વાધ્યાયિક કાળ છે. મરેલા મોરલા આદિકોંના
શરીરના નિમિત્તને લઈને જે સ્વાધ્યાય કરવાનું વર્જિત બતાવવામાં આવેલ છે
તે બેચર શારીરિક અસ્વાધ્યાયિક છે. પ્રત્યેક ચર્મ, રુધિર, માંસ અને હાડકાંના
લેદથી ચાર ચાર પ્રકારના છે. એ ચાર ચાર પ્રકાર પણ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ
અને ભાવના લેદથી ચાર ચાર પ્રકારના હોય છે. દ્રવ્યની અપેક્ષા પંચેન્દ્રિય
જળચર જીવેનું જ ચામડું, લોહી, માંસ અને હાડકાં, આ ચતુષ્ટય અસ્વા-
ધ્યાયિક બતાવવામાં આવેલ છે. વિકલેન્દ્રિયોના નહીં. ક્ષેત્રની અપેક્ષા પંચેન્દ્રિય
જળચર જીવોના આ ઉક્ત ચતુષ્ટય, (૬૦) સાઠ હાથની અંદર જે પડેલ
હોય તો સ્વાધ્યાય કરવો નહીં જોઈએ. કાળની અપેક્ષા-જ્યાં સુધી એ ચર્મા-
દિક ચતુષ્ટય ત્યાં પડ્યા રહે ત્યાં સુધી સ્વાધ્યાય ન કરવો જોઈએ. સૂત્રનું ન
ભણવું એ ભાવની અપેક્ષા અસ્વાધ્યાય છે. ઉપાશ્રયની અંદર અથવા ઉપાશ્રયની

બિન્દૌ ચ ભૂમૌ પતિતે સ્વાધ્યાયો ન કલપતે । અથ અણ્ડકં ભિન્નં સત્ કલલં પતિતં, કલલબિન્દુર્વાં તત્ર લગ્નઃ, તદા તસ્મિન્ (સ્થાને) પષ્ટિહસ્તેભ્યઃ પરતો વહિર્નીત્વા ધૌતે સતિ સ્વાધ્યાયઃ કલપતે । અથ તદપિ તૈરશ્વમસ્વાધ્યાયિકં વર્ષોદકપ્રવાહેણ વ્યૂઠં ભવેત્, પ્રદીપનકેન ચ દગ્ધં વા ભવેત્ તદા નાસ્વાધ્યાયઃ ।

યદિ કુક્કુરઃ રુધિરાદિ સ્વરણિતેન મુખેન તત્રાગત્ય તિષ્ઠતિ, તદા ભવત્યસ્વાધ્યાયઃ । તથા—કુક્કુરસ્તથાવિઘઃ સમાગત્ય વમતિ, તદા ભવત્યસ્વાધ્યાયઃ । એવં માર્જારાદિકમપ્યધિકૃત્ય ભાવનીયમ્ ।

इदानीं मानुषं शारीरिकमस्वाध्यायिकमुच्यते—मानुषमस्वाध्यायिकं चतुर्विधम्, चर्म, रुधिरं, मांसम्, अस्थि च ।

હાથકે ખીતર ૨ યદિ કોઈ અંડા ગિર પડા હોવે ઓર વહ અંડા પડ કર ફૂટ ગયા હો ઓર ઉસકે કલલકે બિન્દુ ઉસ જગહ ભૂમિમેં ઇધર ઉધર પડ ગય હોવેં તો ઉસ સમય વહાં સ્વાધ્યાય નહીં કરના ચાહિયે । જવ વહ સ્થાન સ્વચ્છ કર દિયા જાય તમી સ્વાધ્યાય કરના ચાહિયે । તિર્યચ કા અસ્થિ, રુધિર, માંસ, ચર્મ જિસ સ્થાન પર પડા હોવે વહ સ્થાન યદિ વર્ષાકે જલસે સાફ હો ગયા હો, અથવા અગ્નિસે દગ્ધ હો ગયા હો તો વહાં સ્વાધ્યાય કરનેમેં કોઈ વાધા નહીં હૈ ।

યદિ કુક્ત્તા રુધિરસે સ્વરણિત-ભરે હુએ મુખસે આકર વહાં બૈઠ જાતા હૈ અથવા ઉસી અવસ્થામેં આકર વહ વહાં વમન કર દેતા હૈ તો એસી સ્થિતિ મેં વહાં સ્વાધ્યાય કરના વર્જિત હૈ । ઇસી તરહ માર્જાર આદિકોં કે વિષયમેં મી સમજ્ઞ લેના ચાહિયે ।

ખહાર સાઠ (૬૦) હાથની અંદર અંદર કદાચ કોઈ ઇંડું આવી પડયુ હોય અને તે ઇંડું પડીને ફૂટી ગયુ હોય અને તેના કલલના બિંદુ એ સ્થળે ભૂમિમાં અડિ તહિ પડેલા હોય તો એ વખતે ત્યાં સ્વાધ્યાય ન કરવો જોઈએ. જ્યારે તે સ્થળ સ્વચ્છ કરી નાખવામાં આવે ત્યારે જ સ્વાધ્યાય કરવો જોઈએ. તિર્યચનાં હાડકાં, લોહી, ચામડું, જે સ્થાન ઉપર પડેલ હોય તે સ્થાન જો વરસાદના પાણીથી સાફ થઈ ગયેલ હોય અથવા અગ્નિથી દગ્ધ થઈ ગયેલ હોય તો ત્યાં સ્વાધ્યાય કરવામાં કોઈ વાધો નથી.

જો કુતરો લોહીથી ખરડાયેલ મોંડુ લઈને આવીને બેસે અથવા એજ અવસ્થામાં આવીને ત્યાં ઉલટી કરીદે તો એવી સ્થિતિમાં ત્યાં સ્વાધ્યાય કરવાનું વર્જિત છે. આ રીતે મીંદડી આદિકોના વિષયમાં પણ સમજ્ઞ લેવું જોઈએ.

अत्रास्थिविहाय शेषेषु सत्सु क्षेत्रतो हस्तशताभ्यन्तरे स्वाध्यायो न कल्पते, कालतो यावत् कालं तिष्ठति । यदि कस्याश्चित् सप्तगृहाभ्यन्तरे प्रसूताया दारको जातस्तदा सप्त दिनान्यस्वाध्यायः, अष्टमे दिवसे स्वाध्यायः कर्तव्यः । अथ दारिका जाता तर्हि तस्यां जातायामष्टौ दिनान्यस्वाध्यायः, नवमे दिने स्वाध्यायः कल्पते । मनुष्यास्थिनि हस्तशताभ्यन्तरे पतिते न कल्पते स्वाध्यायः । अथ तत् स्थानमग्निकायेन मातं, पानीयप्रवाहेण वा धौतं तदा स्वाध्यायः कल्पते ।

मनुष्यके मृत शरीरको लेकर अस्वाध्यायका समय इस प्रकार है— यह भी चर्म, रुधिर, मांस, और अस्थिके भेदसे चार प्रकारका है । हड्डीको छोड़कर बाकी मनुष्यके शरीरके ये चर्म, रुधिर, एवं मांस यदि क्षेत्रकी अपेक्षा सौ १०० हाथके भीतर २ पडे होवें तो स्वाध्याय कल्पित नहीं है । तथा कालकी अपेक्षा ये जब तक—जितने समय तक पडे रहें तबतक स्वाध्याय नहीं करना चाहिये । यदि किसी स्त्रीके सात घरके भीतर २ लड़का पैदा हुवा हो तो सात दिन तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिये । आठवें दिनमें स्वाध्याय करनेमें कोई बाधा नहीं है । यदि लड़की हुई तो उसके होने पर आठ दिन तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिये । नवमें दिन स्वाध्याय करना चाहिये । मनुष्यकी हड्डी यदि सौ हाथके भीतर २ में पड़ी है तो बारह वर्ष तक स्वाध्याय करनेका निषेध है । यदि वह स्थान अग्निसे जला दिया गया हो अथवा पानीके प्रवाहसे धो दिया गया होवे तो फिर स्वाध्याय करनेमें कोई बाधा नहीं है ।

मनुष्यना मृत शरीरने लईने अस्वाध्यायने समय आ प्रमाणे छे—आ पणु आमडुं, दोही, मांस अने डाडकाना लेहथी आर प्रकारनां छे. डाडकाने छोडीने आधी मनुष्यना शरीरना अने आमडुं, दोही अने मांस क्षेत्रनी अपेक्षा १०० से डाथनी अंदर अंदर पडेल होय तो स्वाध्याय कल्पित नथी. तथा काणनी अपेक्षा ज्यां सुधी—जेटला समय सुधी पडेल रहे त्यां सुधी स्वाध्याय न करवो जेधअ. जे कोध स्त्रीने सात घरनी अंदर अंदर छोकरो अवतरेल होयतो सात दिवस सुधी स्वाध्याय न करवो जेधअ. आठमा दिवसे स्वाध्याय करवामां कोध बांधो नथी. जे छोकरो अवतरे तो अेना अवतरवाथी आठ दिवस सुधी स्वाध्याय न करवो जेधअ. नवमा दिवसे स्वाध्याय करवो जेधअ. मनुष्यनां डाडकां जे से डाथनी अंदर अंदरमां पडेल होय तो बार वरस सुधी स्वाध्याय करवानो निषेध छे. जे ते स्थान अग्निथी आणी नाभवामां आवेल होय अथवा पाणीना प्रवाहथी धोध नाभवामां आवेल होयतो पछी स्वाध्याय करवामां कोध बाधा नथी.

શ્મશાને યાનિ કલેવરાણિ દગ્ધાનિ તાન્યસ્વાધ્યાયિકાનિ ન ભવન્તિ । યાનિ તુ કલેવરાણિ ન દગ્ધાનિ, નિશ્વાતીકૃતાનિ વા તાનિ દ્વાદશવર્ષાણિ સ્વાધ્યાયં ધનન્તિ ।

યદ્યપિ ચ શ્મશાનં વૃષ્ટિજલેન પ્રવ્યૂઢં, તથાપિ તત્ર સ્વાધ્યાયો ન કલ્પતે, માનુષાસ્થિવાહુલ્યાત્ । તથા-આડમ્બર નામક યક્ષાયતને, રુદ્રાયતને, ચામુન્ડા-યતનેઽધસ્તાન્માનુષં કપાલ નિશ્ચિપ્યતે, તેન કારણેન તત્ર દ્વાદશ વર્ષાણ્યસ્વાધ્યાયઃ ।

યત્ર ગ્રામે સમુત્પન્નેનાશિવેન ભૂયાન્ જનઃ કાલગતઃ, ન ચ નિષ્કાસિતઃ અવ-મૌદર્યેણ વા પ્રભૂતો જનઃ કાલગતઃ, ન ચ નિષ્કાસિતઃ, આઘાતસ્થાનેષુ વા ભૂયાન્ જનો મારિતો નિશ્ચિપ્તો વર્તતે, એતેષુ સ્થાનેષુ દ્વાદશવર્ષાણિ યાવત્ સ્વાધ્યાયો ન કલ્પતે । યદિ તુ તત્ સ્થાનમગ્નિકાયેન ધ્માતં વર્ષોદકેન વા પ્લાવિતં, તદા ક્રિયતે તત્ર સ્વાધ્યાયઃ ।

શ્મશાનમાં જો કલેવર જલા દિયે ગયે હોં વે અસ્વાધ્યાયકે નિમિત્ત નહીં હોતે હૈં । અસ્વાધ્યાયમાં નિમિત્ત તો વે હી હૈં જો ન તો જલાયે ગયે હૈં ઓર ન ગાઢે ગયે હૈં । યદ્યપિ શ્મશાન વર્ષાકે જલસે ધુલતા રહતા હૈ તો ખી વહાં સ્વાધ્યાય ઇસલિયે નહીં કિયા જાતા હૈ કિ વહાં મનુષ્યોંકી અસ્થિયોંકા બાહુલ્ય રહતા હૈ । તથા આડમ્બર નામકે યક્ષાયતનમાં, રુદ્રકે આયતનમાં ચામુન્ડાકે આયતનમાં, નીચે મનુષ્યકા કપાલ રખા જાતા હૈ ઇસ લિયે વહાં બારહ ૧૨ વર્ષકા અસ્વાધ્યાય કાલ કહા ગયા હૈ ॥

જિસ ગ્રામમાં સમુત્પન્ન કિસી ખી બીમારીરૂપ અશિવસે મરે હુણ અનેક મનુષ્ય બાહિર નહી કિયે ગયે હૈં તથા ખૂલે-મરતે મર ગયે હોં, ઓર વે નિકાલે નહીં ગયે હો અથવા જહાં આઘાત સ્થાનોંમાં અનેક જન મરે પડે હોં, એસે ઇન સ્થાનોંમાં બારહ વર્ષ તક સ્વાધ્યાય નહીં કરના ચાહિયે

શ્મશાનમાં જે કલેવર બાળી નાખેલ હોય તે અસ્વાધ્યાય ના નિમિત્ત બનતા નથી. અસ્વાધ્યાયમાં નિમિત્ત તો એજ છે કે જે ન તો બાળવામાં આવેલ હોય અને ન દાટી દેવાયેલ હોય. જે કે, શ્મશાન વરસાદના પાણીથી ઘોવાતું રહે છે તો પણ ત્યાં સ્વાધ્યાય આ માટે નથી કરવામાં આવતો કે, ત્યાં મનુષ્યોનાં હાડકાં પડેલાં રહેતાં હોય છે. તથા આડમ્બર નામના યક્ષાય-તનમાં, રુદ્રના આયતનમાં, ચામુંડાના આયતનમાં નીચે મનુષ્યનું કપાળ રાખવામાં આવે છે. આ માટે ત્યાં બાર વર્ષનો અસ્વાધ્યાય કાળ કહેવામાં આવેલ છે.

જે ગામમાં સમુત્પન્ન કોઈ પણ બીમારીરૂપ આશીવથી મરેલા અનેક મનુષ્ય કે જેને બહાર કાઢવામાં આવ્યાં ન હોય તથા બૂખથી મરી ગયેલ હોય અને તેને કાઢવામાં આવેલ ન હોય અથવા બીજા આઘાત સ્થાનોમાં અનેક જન મરેલાં પડેલ હોય એવા એ સ્થાનોમાં બાર વર્ષ સુધી સ્વાધ્યાય ન કરવો જોઈએ જે તે સ્થાન અગ્નિથી બળી ગયેલ હોય અથવા વરસાદની

યદિ શ્મશાનં બહુભિર્જનૈરાવાસિતં, તતસ્તસ્મિન્નાવાસિતે શોધનં ક્રિયતે, યદ્ દૃશ્યતે, તત્ પરિત્યજ્યતે તતસ્તત્રાસ્વાધ્યાયો ન ભવતિ । ક્ષુલ્લકે ગ્રામે કોઽપિ મૃતઃ, તદા તાવત્-સ્વાધ્યાયી ન ક્રિયતે, યાવત્ કલેવરં ન નિષ્કાસિતં ભવતિ । પત્તને, મહતિગ્રામે વા યસ્મિન્ વાટકે રથ્યાયાં વા યદિ મૃતો ભવતિ, તદા તં વાટકં રથ્યાં વા પરિહરન્તિ, અર્થાત્-તત્ર સ્વાધ્યાયો ન ક્રિયતે યાવત્ તત્ કલેવરં વાટકાત્ રથ્યાતો વા નિષ્કાસિતં ન ભવતિ । વાટકાત્ રથ્યાતોઽન્યત્રમૃતે સતિ

યદિ વહ સ્થાન અગ્નિસે જલ ગયા હો અથવા વરસાતકે જલસે ધુલ ચુકા હો તો સ્વાધ્યાય કરનેમેં વહાં કોઈ બાધા નહીં હૈ ।

યદિ શ્મશાનકો અનેક જનોને મિલકર આવાસિત કર લિયા હો અર્થાત્ ઉસ સ્થાન પર અનેક મનુષ્ય મકાન બનાકર રહને લગ ગયે હો- તો ઉસ સ્થાનકા શોધન કિયા જાતા હૈ । ઉસ સમય વહાં જો મનુષ્યકી અસ્થિ મિલતી હૈ વહ ફેંક દી જાતી હૈ । ઇસ લિયે વહાં અસ્વાધ્યાય નહીં માનો જાતા હૈ । છોટે ગ્રામમેં યદિ કોઈ મર ગયા હો તો વહાં તબ તક સ્વાધ્યાય નહીં કરના ચાહિયે કિ જબ તક ઉસકા મૃત કલેવર ગાંવસે બાહિર ન કર દિયા ગયા હો । પત્તનમેં, અથવા બડે ગાંવમેં, યદિ વહાં બાડે મેં અથવા મોહલ્લેમેં યદિ કોઈ મનુષ્ય મર જાતા હૈ તો સાધુજન ઉસ બાડેકા એવં મોહલ્લેકા પરિત્યાગ કર દેતે હૈં અર્થાત્ વહાં સ્વાધ્યાય નહીં કરતે હૈં તબતક કિ જબતક ઉસકા મૃત કલેવર બાડેસે અથવા ઉસ મોહલ્લેસે બાહિર નહીં હો જાતા હૈ । બાડે અથવા મોહલ્લેસે અન્યત્ર

પાણીથી ઘોવાઈ ગયેલ હોય તો ત્યાં સ્વાધ્યાય કરવામાં કેઈ બાધ નથી.

જો શ્મશાનને અનેક જનોએ મળીને અવાસિત કરી લીધેલ હોય અર્થાત્ એ સ્થાન ઉપર અનેક મનુષ્ય મકાન બનાવીને રહેવા લાગેલ હોય તો એ સ્થાનનું શોધન કરવામાં આવે છે. એ વખતે ત્યાં જો કેઈ મનુષ્યનાં હાડકાં મળે છે તો તેને ફેંકી દેવામાં આવે છે આ કારણે ત્યાં અસ્વાધ્યાય માનવામાં આવતો નથી. નાના ગામડામાં જો કેઈ મરી ગયેલ હોય તો ત્યાં સુધી સ્વાધ્યાય ન કરવો જોઈએ તે જ્યાં સુધી એનું મૃત શરીર ગામથી બહાર કરવામાં આવેલ ન હોય પત્તનમાં અથવા મોટા ગામમાં જો ત્યાં વાડામાં અથવા મહોદ્વામાં જો કેઈ મરી જાય છે તો સાધુજન એ વાડાનો અને મહોદ્વાનો પરિત્યાગ કરી દે છે. અર્થાત્ ત્યાં સ્વાધ્યાય કરતા નથી. ત્યાં સુધી કે એ મરનારના કલેવરને વાડાથી અથવા એ મહોદ્વામાંથી બહાર કાઢવામાં ન આવેલ હોય. વાડા અથવા મહોદ્વાથી બીજે સ્થળે મરવાથી અસ્વાધ્યાય

નાસ્વાધ્યાયઃ । યદિ તન્મૃતકં નીયમાનં સંયતાનામુપાશ્રયસ્ય પુરતો હસ્તશતામ્ય-
ન્તરેણ નીયતે તતો યાવદ્વસ્તશતં વ્યતિક્રમ્યતે, તાવત્ સ્વાધ્યાયો ન ક્રિયતે ।
હસ્તશતં વ્યુત્ક્રાન્તે તુ સ્વાધ્યાયઃ ક્રિયતે । ઇતિ પञ्चविधं परसमुत्थमस्वाध्यायिकम् ।

અથાऽऽત્મસમુત્થમસ્વાધ્યાયિકમુચ્યતે-આત્મન,-શરીરાત્ સમુત્થમ્ । આત્મસ-
ત્થમ્ । તદેકવિધં ભવતિ, દ્વિવિધં વા । તત્ર યદ્ એકવિધમ્-અર્શો ભગન્દરાદિવિષયં,
તત્ શ્રમણાનાં ભવતિ । શ્રમણીનાં તુ દ્વિવિધં ભવતિ-અર્શો ભગન્દરાદિસમુત્થમ્,
ઋતુસંભવં ચ । તત્રાર્શો ભગન્દરરોગિણો મુનેઃ પાર્શ્વે વાચના વિધિં પ્રદર્શયતિ—

વ્રણે વા ભગન્દરે વા પરિગલતિ સતિ શ્રમણો વહિર્ગત્વા વિકૃતરુધિરં 'રસ્સી' 'પીપ'
ઇતિ પ્રસિદ્ધં પ્રક્ષાલ્ય અષ્ટપુટેન વસ્ત્રેણ વ્રણં વધ્નાતિ, તદા તત્સમીપેऽન્યો વાચયતિ ।

મરને પર અસ્વાધ્યાય નહીં હૈ । યદિ મૃતક, સાધુઓંકે ઉપાશ્રયકે આગેસે
સૌ હાથકે ખીતર ૨ સે લે જાયા જાતા હૈ તો જવતક વહ સૌ હાથ પાર
નહીં કર લેતા હૈ તવતક સ્વાધ્યાય નહીં કરના ચાહિયે । સૌ હાથસે બાહર
નિકલ જાને પર સ્વાધ્યાય કરનેમેં બાધા નહીં હૈ । યહાં પાંચ પ્રકારકા
પરસમુત્થ અસ્વાધ્યાય હુવા ।

આત્મ સમુત્થ અસ્વાધ્યાયિક હસ પ્રકાર હૈ-જો શરીરસે સમુત્થ હોતા
હૈ વહ આત્મસમુત્થ હૈ, યહ એક વિધ તથા દ્વિવિધ હોતા હૈ । એકવિધ
સંયતોંકે હોતા હૈ. દ્વિવિધ સાધ્વિગોંકે હોતા હૈ । એકવિધ અર્શ-બવાસીર-
ભગન્દર આદિ વિષયવાલા હૈ તથા દ્વિવિધ અર્શ-ભગન્દર આદિ વિષય-
વાલા તથા માસિક ધર્મવિષયવાલા હૈ । અર્થાત્ એસી સ્થિતિ મેં જબ કિ
બવાસીર હો અથવા માસિક ધર્મ હો રહા હો સ્વાધ્યાય નહીં ક્રિયા જાતા હૈ ।
અબ અર્શ વૌર ભગન્દરવાલે મુનિકે પાસ અસ્વાધ્યાયકી વિધિ કહતે હૈ-

નથી થતો. જે મડદાને સાધુઓના ઉપાશ્રયની આગળથી સો હાથની અંદર
અંદરથી લઈ જવામાં આવે છે તો જ્યાં સુધી તે સો હાથ છેટે નથી નીકળી
જતા ત્યાં સુધી સ્વાધ્યાય ન કરવો જોઈએ. સો હાથ છેટે નીકળી જવા પછી
સ્વાધ્યાય કરવામાં કોઈ બાધા નથી અહીં પાત્ર પ્રકારના પરસમુત્થ અસ્વાધ્યાય થયા.

આત્મસમુત્થ અસ્વાધ્યાયિક આ પ્રમાણે છે-જે શરીરથી સમુત્થ થાય છે
તે આત્મસમુત્થ છે તે એક વિધ તથા જે વિધ હોય છે. એક વિધ સંયતોને
હોય છે. એવિધ સાધ્વીયોને હોય છે. એક વિધ-અર્શ-બવાસીર-ભગન્દર
આદિ વિષયવાળા છે તથા જે વિધ અર્શ-ભગન્દર આદિ વિષયવાળા તથા
માસિક ધર્મ વિષયવાળા છે અર્થાત્ એવી સ્થિતિમાં જ્યારે બવાસીર હોય
અથવા માસિક ધર્મ હોય તો સ્વાધ્યાય કરવામાં આવતો નથી.

હવે અર્શ અને ભગન્દરવાળા મુનિ પાસે અસ્વાધ્યાયની વિધિ કહે છે-

स्वयं वा शृणोति एवं स्त्री विषयं द्विविधमस्वाध्यायिकमविज्ञेयम् ॥१५॥

कदाचिदकालपाठे प्रायश्चित्तं कर्तव्यमिति षोडशं प्रायश्चित्तकरणस्य फलमाह—

मूलम्—पायच्छित्तकरणेणं भन्ते ! जीवे किं जणेइ । पायच्छित्त
करणेणं पावकम्मविसोहिं जणेइ, निरइयारे आवि भवइ ।
सम्मं च णं पायच्छित्तं पडिवज्जमाणं मग्गं च मग्गफलं च
विसोहेइ । आयारं च आयारफलं च आराहेइ ॥ सू०१६ ॥

छाया-प्रायश्चित्तकरणेन भदन्त ! जीवः किं जनयति । प्रायश्चित्तकरणेन पापकर्म
विशोधिं जनयति, निरतिचारश्चापि भवति । सम्यक् तच्च खलु प्रायश्चित्तं प्रतिप-
द्यमानः मार्गं च मार्गफलं च विशोधयति । आचरम् आचारफलं चाराधयति ॥१६॥

टीका —‘ पायच्छित्तकरणेणं ’ इत्यादि—

हे भदन्त ! प्रायश्चित्तकरणेन पापं छिनत्ति-प्रायश्चित्तम्, अथवा चित्तं विशो-
धयतीति प्रायश्चित्तम् । उक्तंच—

व्रण-घाव अथवा भगंदरके चूने पर श्रमण उपाश्रयसे बाहिर जाकर
रस्सी-पीपको धोवे । और उस पर आठ पुटका बस्त्र बांध लेवे तो वहां
स्वाध्याय करनेमें बाधा नहीं है । इस अवस्थामें वह स्वयं भा सुनसकता
है । इसी प्रकार स्त्रीके विषयके दोनों प्रकारके अस्वाध्याय भी समझ
लेना चाहिये ॥ १५ ॥

कदाचित् साधु अकालमें पाठ करे तो उसको प्रायश्चित्त करना चाहिये । इस
प्रायश्चित्तका क्या फल होता है सो सोलहवे बोलमें कहते हैं—‘पायच्छित्त०’

अन्वयार्थ—(भन्ते पायच्छित्तकारणेणं जीवे किं जणेइ-भदन्त !
प्रायश्चित्त करणेन जीवः किं जनयति ?) भगवन् ! प्रायश्चित्तके करनेसे
जीव किस गुणको प्राप्त करता है ? इसके उत्तरमें कहते हैं कि (पायच्छित्त-

पणु-घाव अथवा लगन्दरना चूववाथी श्रमण उपाश्रयथी गहार न्धने रस्सी-
पीपने धुवे. अने तेना उपर आठ पडनुं वस्त्र गांधी लेवे तो त्यां स्वाध्याय
करवाभां आधा नथी. आ अवस्थाभां ते साधु पणु स्वाध्याय सांलणी शके छे.
आण प्रमाणे स्त्रीना विषयमा अन्ने प्रकारे अस्वाध्याय पणु समल लेवो लेधये. ॥१५॥

कदाचित् साधु अकालमां पाठ करे तो तेले प्रायश्चित्त करवुं लेधये, अने
प्रायश्चित्तनुं शुं क्षण थाय छे ते सोणमा ओलमां कडे छे—“पायच्छित्त ” इत्यादि !

अन्वयार्थ—भन्ते पायश्चित्तकरणेणं जीवे किं जणेइ-भदन्त प्रायश्चित्तकरणेन
जीवः किं जनयति हे भगवान् ! प्रायश्चित्तना करवाथी एव क्या गुणने प्राप्त

પાવં છિંદઈ જમ્હા, પાયચ્છિત્તં મ્મણ્ણ તેણં ।

પાણ વાઽવિ ચિત્તં, વિસોહણ તેણ પચ્છિત્તં ॥૧॥

છાયા-પાપં છિનત્તિ યસ્માત્, પ્રાયશ્ચિત્તં મ્મણ્યતે તેન ।

પ્રાયેણ વાઽપિ ચિત્તં વિશોધયતિ તેન પ્રાયશ્ચિત્તમ્ ॥૧॥

કરણેણં પાવકમ્મ વિસોહિં જણેઈ-પ્રાયશ્ચિત્તકરણેન પાપકર્મવિશોધિં જનયતિ) જીવ પ્રાયશ્ચિત્ત કરનેસે પાપકર્મકો દૂર કરતા હૈ (આવિ નિર-
ઈયારે ભવઈ-અપિ ચ નિરતિચારઃ ભવતિ) એવં અતિચારરહિત હોતા હૈ ।
(પાયશ્ચિત્તં સમ્મં પઢિવજ્જમાણે મગ્ગં ચ મગ્ગફલં ચ વિસોહેઈ-તત્ પ્રાય-
શ્ચિત્તં સમ્યક્ પ્રતિપચ્ચમાનઃ માર્ગં માર્ગફલં ચ-વિરોધયતિ) ઉસ પ્રાયશ્ચિત્ત
કો જો જીવ અચ્છી તરહસે કરતા હૈ વહ સમ્યગ્દર્શનરૂપ મોક્ષ માર્ગકો
એવં ઉસકે ફલરૂપ સમ્યગ્જ્ઞાનકો નિર્મલ કરતા હૈ ઇસકે વાદ વહ (આચારં
આચારફલં ચ આરાધયતિ) ચારિત્રકો એવં ચારિત્રકે ફલરૂપ મુક્તિકો
સાધ લેતા હૈ ।

ભાવાર્થ—પ્રાયશ્ચિત્ત શબ્દકા અર્થ સિદ્ધાન્તકારોને એસા કહા હૈ
કિ જિસસે પાપકા નાશ હાવે અથવા જિસસે ચિત્તકી વિશુદ્ધિ હોવે
વહ પ્રાયશ્ચિત્ત હૈ । જૈસે કહા હૈ—

“ પાવં છિંદઈ જમ્હા પાયચ્છિત્તં મ્મણ્ણ તેણં ।

પાણ વાઽવિ ચિત્તં વિસોહણ તેણ પચ્છિત્તં ॥ ૧ ॥ ”

છાયા—પાપં છિનત્તિ યસ્માત્, પ્રાયશ્ચિત્તં મ્મણ્યતે તેન ।

પ્રાયેણ વાઽપિ ચિત્તં, વિશોધયતિ તેન પ્રાયશ્ચિત્તં ॥ ૧ ॥

કરે છે ? આના ઉત્તરમાં કહે છે કે, પાયશ્ચિત્તકરણેણં પાવકમ્મવિસોહિં જણેઈ-
પ્રાયશ્ચિત્તકરણેન પાપકર્મવિશોધિં જનયતિ એવ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાથી પાપકર્મોને
દૂર કરે છે. આવિનિરઈયારે ભવઈ-અપિ ચ નિરતિચાર ભવતિ અને અતિચાર
રહિત અને છે. પાયશ્ચિત્તં સમ્મં પઢિવજ્જમાણે મગ્ગં ચ મગ્ગફલં ચ વિસોહેઈ-
તત્ પ્રાયશ્ચિત્તં સમ્યક્ પ્રતિપચ્ચમાનઃ માર્ગ માર્ગફલં ચ વિશોધયતિ એ પ્રાયશ્ચિત્તને
જે એ સારી રીતે કરે છે તે સમ્યગ્દર્શનરૂપ મોક્ષમાર્ગને અને એના ફળરૂપ
સમ્યગ્જ્ઞાનને નિર્માણ કરે છે, આના પછી તે ચારિત્રને અને તેના ફળ મુક્તિને પામે છે.

ભાવાર્થ—પ્રાયશ્ચિત્ત શબ્દનો અર્થ સિદ્ધાન્તકારોએ એવો બતાવેલ છે કે,
જેનાથી પાપનો નાશ થાય અથવા જેનાથી ચિત્તની વિશુદ્ધિ થાય છે તે
પ્રાયશ્ચિત્ત છે. જેમ કહ્યું છે—

“ પાવં છિંદઈ જમ્હા, પાયચ્છિત્તં મ્મણ્ણ તેણં, ।

પાણ વાઽવિ ચિત્તં, વિસોહણ તેણ પચ્છિત્તં ॥ ૧ ॥ ”

છાયા—પાપં છિનત્તિ યસ્માત્, પ્રાયશ્ચિત્તં મ્મણ્યતે તેન ।

પ્રાયેણ વાપિ ચિત્તં, વિશોધયતિ તેન પ્રાયશ્ચિત્તં ॥ ૧ ॥

તત્ચાલોચનાદિ, તસ્ય કરણં પ્રાયશ્ચિત્તકરણં તેન, જીવઃ કિં જનયતિ ? ।
 ભગવાનાહ-પ્રાયશ્ચિત્તકરણેન જીવઃ પાપકર્મ વિશોધિં પાપકર્મણાં વિશોધિમ્-અપન-
 યનં=નિવારણં જનયતિ-કરોતિ । અપિ ચ-નિરતિચારઃ-અતિચારરહિતો ભવતિ । તત્
 પ્રાયશ્ચિત્તં સમ્યગ્ પ્રતિપદ્યમાનઃ=કુર્વાણઃ માર્ગઃ=સમ્યગ્દર્શનલક્ષણં મોક્ષમાર્ગં, માર્ગ-
 ફલં ચ=સમ્યગ્દર્શનસ્ય ફલં=સમ્યગ્જ્ઞાનં ચ, વિશોધયતિ=નિર્મલી કરોતિ । તતશ્ચ
 આચારમ્=વારિત્રં, તત્ફલં-તસ્ય ફલં મુક્તિં ચ, આરાધયતિ=સાધયતિ ॥૧૬॥

પ્રાયશ્ચિત્તં વહતા મુનિના ક્ષમાયાચના કર્તવ્યેતિ સપ્તદશમ્ ક્ષમાપનાયાઃ ફલમાહ-
 મૂલમ્-સ્વમાવળયાણં ભંતે ! જીવઃ કિં જણેઈ ? । સ્વમાવ-
 ણયાણં પલ્હાયણભાવં જણેઈ । પલ્હાયણભાવમુવગણં ય સ્વ-
 પાણભૂયજીવસંત્તેસુ મિત્તીભાવમુપ્પાણં । મિત્તીભાવમુવગણં ય
 જીવે ભાવવિસોહિં કાઠુણં નિવ્ભણં ભવઈ ॥ સૂ૦૧૭ ॥

છાયા-ક્ષમાપનતયા સ્વલુ ભદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ ? । ક્ષમાપણતયા
 સ્વલુ પ્રહ્લાદનભાવં જનયતિ । પ્રહ્લાદનભાવમુપગતશ્ચ સર્વપ્રાણભૂતજીવસંત્તેષુ મૈત્રીભા-
 વમુત્પાદયતિ । મૈત્રીભામુપગતશ્ચ જીવઃ ભાવવિશોધિ કૃત્વા નિર્મયો ભવતિ ॥સૂ૦૧૭॥

ટીકા-‘સ્વમાવળયાણં’ ઇત્યાદિ-

હે ભદન્ત ! ક્ષમાપનતયા=ક્ષન્તવ્યોઽયં મત્કૃતાપરાધઃ, પુનરેવં ન કરિષ્યામી

હસ પ્રાયશ્ચિત્તકે આલોચના આદિ ભેદ હૈં । જો સાધુ હસ પ્રાયશ્ચિત્ત
 કો અચ્છી તરહ કરતા હૈ વહ અપને પાપ કર્મોંકો દૂર કરતા હુઆ અતિચાર
 રહિત બન જાતા હૈ । હસસે વહ સાર્ગ ઓર માર્ગકે ફલકો નિર્મલ કરકે
 આચારકી પ્રાપ્તિ કરતા હુઆ ઉસકે પ્રભાવસે મુક્તિકો સિદ્ધ કર લેતા હૈ ॥૧૬

પ્રાયશ્ચિત્ત વહન કરનેવાલેકો અપને અપરાધકી ક્ષમા-ક્ષમાયાચના
 કરની ચાહિયે સો સન્નહવે વોલમેં ક્ષમાપનાકા ફલ કહતે હૈ-‘સ્વમાવ-
 ણયાણં’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ-(અંતે સ્વમાવળયાણં જીવે કિં જણયઈ-ભદન્ત ! ક્ષમા-

આ પ્રાયશ્ચિત્તના આલોચન આદિ ભેદ છે. જે સાધુ આ પ્રાયશ્ચિત્તને
 સારી રીતે કરે છે તે પોતાના પાપ કર્મોંને દૂર કરીને અતિચાર રહિત
 બની જાય છે. આનાથી તે માર્ગ અને માર્ગના ફળને નિર્મળ કરીને આચારની
 પ્રાપ્તિ કરતાં કરતાં એના પ્રભાવથી મુક્તિને સિદ્ધ કરી લે છે. ॥ ૧૬ ॥

પ્રાયશ્ચિત્ત વહન કરવાવાળાએ પોતાના અપરાધની ક્ષમાપના કરાવવી જોઈએ.
 એ ક્ષમાપનાનું ફળ સત્તરમા બોલમાં કહે છે-“સ્વમાવળયાણં” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ-અંતે સ્વમાવળયાણં જીવે કિં જણેઈ-ભદન્ત ક્ષમાપનયા

ત્યાદિરૂપયા, જીવઃ કિં જનયતિ ? । મગવાનાહ-ક્ષમાપનતયા खलु जीवः प्रह्ला-
दनभावं=चित्तप्रसन्नतारूपं जनयति=प्राप्नोति । प्रह्लादनभावमुपगतश्च जीवः
सर्वप्राणभूतजीवसत्त्वेषु=प्राणाः-प्राणवन्तः, इह द्वित्रिचतुरिन्द्रियाः इत्यर्थः, तथा-
भूताः-तरवश्च, तथा-जीवाः-पञ्चेन्द्रियाश्च तथा सत्त्वाः-पृथिव्यप्तेजोवायवश्च,
प्राणभूतजीवसत्त्वाः, सर्वे च ते प्राणभूतजीवसत्त्वाश्च, सर्वप्राणभूतजीवसत्त्वाः, । उक्तं च-
' प्राणा द्वित्रिचतुः प्रोक्ता, भूताश्च तरवः स्मृताः ।

जीवाः पञ्चेन्द्रिया ज्ञेयाः शेषाः सत्त्वा इतीरिताः ॥१॥

તેણે મૈત્રીભાવમુત્પાદયતિ=પરહિતચિન્તારૂપાં મૈત્રીભાવનાં કરોતિ, “ મિત્તી મે
સવ્વખૂણસુ વેરં મઙ્ગલ ન કેળઈ ” એવંરૂપાં ભાવનાં પ્રપ્નોતીત્યર્થઃ ।

મૈત્રીભાવમુપગતશ્ચ જીવઃ, ભાવવિશોધિ=રાગદ્વેષ નિરાકરણાદાત્મનઃ શુદ્ધિપરિ-
પણયા જીવઃ કિં જનયતિ) પ્રશ્ન-હે ભગવન્ ! ક્ષમાપણાસે જીવ કિસ
ગુણકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ ? ઉત્તર-(ક્ષમાપણયાએ નં પલ્હાયણભાવં જળેઈ-
ક્ષમાપણયા खलु प्रह्लादनभावं जनयति) ક્ષમાપણાસે જીવ અપને ચિત્તકે
પ્રસન્નતારૂપ પ્રહ્લાદનભાવકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ । (પલ્હાયણભાવમુવગણય
સવ્વપાણભૂય જીવસત્ત્વેસુ પ્રહ્લાદનભાવમુપગતશ્ચ સર્વ પ્રાણભૂત-જીવ
સત્ત્વેષુ) જવ ચિત્તમેં પ્રસન્નતારૂપ પ્રહ્લાદનભાવ રહતા હૈ તવ યહ જીવ
સમસ્ત દ્વીન્દ્રિય, તેન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિયરૂપ પ્રાણિયોં પર, તથા ભૂતોં પર-
વનસ્પતિ પર તથા પંચેન્દ્રિયરૂપ જીવોં પર એવં પૃથિવીકાય, અપકાય તેજ
કાય એવં વાયુ કાય રૂપ એકેન્દ્રિય સત્ત્વોં પર (મિત્તીભાવમુપ્પાણઈ-મૈત્રી
ભાવં ઉત્પાદયતિ) મિત્રતાકે ભાવકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ । (મિત્તિભાવમુવ-
ગણ જીવે ભાવવિસોઈ કાઝળ-મૈત્રીભાવં ઉપગતઃ જીવઃ ભાવવિશોધિ-

જીવઃ કિં જનયતિ પ્રશ્ન-હે ભગવાન ! ક્ષમાપનાથી છવ કયા શુણ્ણને પ્રાપ્ત
કરે છે ? ઉત્તર-ક્ષમાવણયાએ નં પલ્હાયણભાવં જળેઈ-ક્ષમાપનયા खलु प्रह्लादन
भावं जनयति ક્ષમાપનાથી છવ પોતાયા ચિત્તની પ્રસન્નતાઈય પ્રહ્લાદન ભાવને
પ્રાપ્ત કરે છે પલ્હાયણભાવમુવગણય સવ્વપાણભૂય જીવસત્ત્વેસુ-પ્રાહ્લાદનભાવમુપગતશ્ચ
સર્વપ્રાણભૂત જીવેસત્ત્વેષુ ત્યારે ચિત્તમા પ્રસન્નતાઈય પ્રહ્લાદન ભાવ રહે છે. ત્યારે
એ છવ સમસ્ત દ્વિન્દ્રિય, ત્રણ ધીન્દ્રિય અને ચાર ધન્દ્રિયઈય પ્રાણીયો. ઉપર
તથા ભૂતો ઉપર વનસ્પતિ ઉપર તથા પાંચ ધન્દ્રિયઈય છવે. ઉપર અને
પૃથ્વીકાય, અપકાય, તેજકાય અને વાયુકાયઈય એકેન્દ્રિય તત્ત્વો ઉપર મિત્તિ
ભાવમુપ્પાણઈ-મૈત્રિભાવં ઉત્પાદયતિ મિત્રતાના ભાવને પ્રાપ્ત કરે છે મિત્તિ ભાવમુવગણ
જીવે ભાવવિસોઈ કાઝળ-મૈત્રીભાવં ઉપગતઃ જીવઃ ભાવવિશોધિ કૃત્વા આ પ્રમાણે

ળામં કૃત્વા નિર્ભયઃ=સર્વથા ભયરહિતઃ, દેહાદિષુ રાગઃ સર્પાદિષુ દ્રેષશ્ચ મયોત્પાદ-
હેતુસ્તદભાવાત્, ઇતિ ભાવઃ ॥૧૭॥સૂ૦॥

કૃત્વા) હસ તરહ સમસ્ત પ્રાણ, ભૂત, જીવ. એવં સત્ત્વોં પર જવ હસકા
મૈત્રીભાવ સ્થાપિત હો જાતા હૈ તવ યહ જીવ રાગદ્વેષ રૂપ અપની અશુદ્ધ
પરિણતિકા પરિત્યાગ કરકે શુદ્ધિરૂપ પરિણતિકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ । ઉસકે
પ્રાપ્ત હોતે હી ફિર યહ સર્વત્ર (નિઘ્મણ મવઙ્-નિર્ભયો મવતિ) નિર્ભીક
(નિહર) હોકર વિચરતા હૈ ।

ભાવાર્થ-હસ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકારને નિર્ભય હોનેકા ઉપાય કહા હૈ ।
વે કહતે હૈં ક્ષમાપનાસે-અર્થાત્ ‘મેરે દ્વારા હુઆ યહ અપરાધ ક્ષમા
કરને યોગ્ય હૈં અવ એસા અપરાધ આગે નહીં કરૂંગા’ હસ પ્રકાર ક્ષમા-
માંગનેરૂપ યાચનાસે-ચિત્ત સદા પ્રસન્ન રહતા હૈ । જવ તક ક્રોધાદિ બને
રહતે હૈં-તવ તક ચિત્તમેં એક તરહકી મલિન ભાવના બની રહતી હૈ ।
પરન્તુ જવ હસ ક્ષમાપનાકા ચિત્તમેં સદ્ભાવ હો જાતા હૈ તવ ચિત્ત બિલ-
કુલ નિર્મલ બન જાતા હૈ-એસી સ્થિતિમેં રાગ દ્વેષકી ભાવના અસ્ત હો
જાતી હૈ । એસા હોનેસે સર્વત્ર એકેન્દ્રિયાદિક જીવોંમેં હસ જીવકી ભાવના
મૈત્રી ભાવમેં પરિણત હો જાતી હૈ । હસીકા નામ ભાવ વિશોધિ હૈ । હસ
અવસ્થામેં વહાં ન તો અપને દેહાદિક મેં રાગ રહતા હૈ, ઓર ન સર્પાદિ-
કોં કે વિષયમેં દ્વેષ હી રહતા હૈ, રાગ ઓર દ્વેષ યે દો હી એસે હૈં જો

સમસ્ત પ્રાણુ, ભૂત, જીવ અને તત્ત્વો ઉપર જ્યારે એનો મૈત્રીભાવ સ્થાપિત
થઈ જાય છે. ત્યારે એ જીવ રાગદ્વેષરૂપ પોતાની અશુદ્ધ પરિણતિનો પરિત્યાગ
કરીને શુદ્ધિરૂપ પરિણતિને પ્રાપ્ત કરે છે. એ પ્રાપ્ત થતાં જ પછી તે સર્વત્ર
નિઘ્મણ મવઙ્-નિર્ભયો મવતિ નિર્ભીક થઈને વિચરે છે.

ભાવાર્થ—આ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકારે નિર્ભય થવાનો મંત્ર બતાવેલ છે.
તેઓ કહે છે કે, ક્ષમાપનાથી-અર્થાત્ “ મારાથી થવા પામેલ આ અપરાધ
ક્ષમા કરવા યોગ્ય છે. હવે પછી હું આવો અપરાધ કદી પણ કરીશ
નહી.” આ પ્રમાણે ક્ષમા માગવારૂપ યાચનાથી-ચિત્ત સદા પ્રસન્ન રહે છે.
જ્યાં સુધી ક્રોધાદિક બન્યા રહે છે. ત્યાં સુધી ચિત્તમાં એક પ્રકારની
મલિનભાવના બની રહે છે. પરંતુ જ્યારે આ ક્ષમાપનાનો ચિત્તમાં સદ્ભાવ
થઈ જાય છે. ત્યારે ચિત્ત તદન નિર્મળ બની જાય છે. આવી સ્થિતિમાં રાગ
દ્વેષની ભાવના અસ્ત થઈ જાય છે. આમ થઈ જવાથી સર્વત્ર એકેન્દ્રિયાદિક
જીવોમાં એ જીવની ભાવના મૈત્રીભાવમાં પરિણત થઈ જાય છે. આનું જ નામ
ભાવવિશુદ્ધિ છે. આવી અવસ્થામાં તેને ન તો પોતાના દેહાદિકમાં રાગ રહે
છે, કે ન સર્પાદિકોના વિષયમાં દ્વેષ પણ રહે છે’ રાગ અને દ્વેષ આ બન્ને એવા

નિર્ભય એવ સ્વાધ્યાયં કર્તુ શક્નોતીતિ અષ્ટાદશમ્ સ્વાધ્યાયફલમાહ—

મૂલમ્—સજ્ઞાણં ભંતે ! જીવે કિં જણેઈ ? । સજ્ઞાણં
નાણાવરણિજ્ઞં કમ્મં સ્વેઈ ॥ ૧૮ ॥

છાયા—સ્વાધ્યાયેન ભદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ ? । સ્વાધ્યાયેન જ્ઞાનાવર-
ણીયં કર્મ ક્ષપયતિ ॥ ૧૮ ॥

ટીકા—‘ સજ્ઞાણં ’ इत्यादि—

હે ભદન્ત ! સ્વાધ્યાયેન=સુષ્ટુ-આ-મર્યાદયા અસ્વાધ્યાયપરિહારેણ પૌરુષ્યા-
દ્યપેક્ષયા અધ્યાયઃ-અધ્યયનં સૂત્રસ્ય મૂલપઠનં સ્વાધ્યાયઃ તેન જીવઃ કિં
જનયતિ ? । ભગવાનાહ-સ્વાધ્યાયેન જીવો જ્ઞાનાવરણીયં કર્મ ક્ષપયતિ ।

ઉક્તંચ—

“ કમ્મમસંસ્વેજ્જભવં, સ્વેઈ અણુસમયમેવ ઉવઉત્તો ।

અન્નયરંમિ વિજોણ, સજ્ઞાયમ્મિ ય વિસેસેણ ” ॥ ૧ ॥

છાયા—કર્માડસંસ્વેયભવિકં, ક્ષપયત્યનુસમયમેવોપયુક્ત ।

અન્યતરસ્મિન્નપિ યોગે, સ્વાધ્યાયે ચ વિશેષેણ ॥ ૧ ॥

ભયકે ઉત્પાદક હોતે હૈં । इनके अभावमें भयका अभाव हो जाता है,
फिर वह जीव भयरहित हो जाता है ॥ १७ ॥

જો નિર્ભય હોતા હૈ વહી સ્વાધ્યાય કર સકતા હૈ इसलिये अठारहवें
बोलमें स्वाध्यायका फल कहते हैं—‘ सज्ज्ञाणं ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(ભંતે સજ્ઞાણં જીવે કિં જણેઈ-ભદન્ત । સ્વાધ્યાયેન
જીવઃ કિં જનયતિ) હે ભગવન્ ! સ્વાધ્યાય કરનેસે જીવકો કયા લાભહોતા
હૈ ? (સજ્ઞાણં નાણાવરણિજ્ઞં કમ્મં સ્વેઈ-સ્વાધ્યાયેન જ્ઞાનાવરણીયં
કર્મક્ષપયતિ) સ્વાધ્યાય કરનેસે જીવ અપને જ્ઞાનકે આવારક (આચ્છાદક)

છે કે, જે ભયને ઉત્પન્ન કરનાર છે. એના અભાવમાં ભયનો અભાવ થઈ ભય છે
પછી તે જીવ ભયરહિત થઈ ભય છે. ॥ ૧૭ ॥

જે નિર્ભય હોય છે તેજ સ્વાધ્યાય કરી શકે છે. આ માટે અઠારમા
બોલમાં સ્વાધ્યાયનું ક્ષણ કહે છે—“ સજ્ઞાણં ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—મંતે સજ્ઞાણં જીવે કિં જણેઈ-ભદન્ત સ્વાધ્યાયેન સ્વલુ જીવઃ કિં
જનયતિ હે ભગવાન ! સ્વાધ્યાય કરવાથી જીવને કયો લાભ થાય છે ? આના
ઉત્તરમાં કહે છે કે, સજ્ઞાણં નાનાવરણિજ્ઞં કમ્મં સ્વેઈ-સ્વાધ્યાયેન જ્ઞાનાવરણીયં
કર્મ ક્ષપયતિ સ્વાધ્યાય કરવાથી જીવ પોતાના કર્મની નિર્જરા કરે

સ્વાધ્યાયકરણે વાઙ્મનઃ કાયયોગાનામન્યતરસ્મિન્ યોગેऽપિ અનુસમયમુપ-
યુક્તઃ સન્નેવ અસંખ્યેયમવિકં કર્મવિશેષેણ ક્ષપયતીત્યન્વયઃ ॥સૂ૦૧૮॥

સ્વાધ્યાયકારકો વાચનામપિ કરોતીતિ ઇકોનવિંશતિતમમ્ વાચનાફલમાહ—
‘મૂલમ્—વાયળયાણ ણં મંતે ! જીવે કિં જણેઈ ? । વાયળાણ
નિજ્જરં જણેઈ । સુયસ્સ ય અણુસજ્જળાણ અળાસાયળાણ વટ્ટણ ।
સુયસ્સ અણુસજ્જળાણ અળાસાયળાણ વટ્ટમાળેતિત્થધમ્મં અવલં-
વડ્ઢ । તિત્થધમ્મં અવલંબમાળે મહાનિજ્જરે મહાપજ્જવસાળે મવડ્ઢ ॥૧૯

છાયા—વાચનતયા સ્વલુ મદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ । વાચનયા નિર્જરાં
જનયતિ । શ્રુતસ્ય ચ અનુષ્ઞને અનાશાતનાયાં વર્તતે । શ્રુતસ્ય અનુષ્ઞને અના-
શાતનાયાં વર્તમાનસ્તીર્થધર્મમવલંબતે । તીર્થધર્મમ્ અવલમ્બમાનો મહાનિર્જરઃ મહા-
પર્યવસાનો મવતિ ॥સૂ૦૧૯॥

ટીકા—‘વાયળયાણ ’ ઇત્યાદિ

હે મદન્ત ! વાચનયા=વાચયતીતિ વાચના—ગુરુસમીપે સૂત્રસ્ય વા અર્થસ્ય ગ્રહ-
ણમ્, તયા જીવઃ કિં જનયતિ ? મગવાનાહ—હે શિષ્ય ! વાચનયા અનુકૂલભાવનાયાં
નિર્જરામ્=આત્મપ્રદેશેભ્યઃ કર્માપનયનં જનયતિ । તથા શ્રુતસ્ય અનુષ્ઞને—અનુવ-

જ્ઞાનાવરણીય કર્મકો નષ્ટ કરતા હૈ સ્વાધ્યાય કરનેમેં મન વચન એવં કાય,
इन तीन योगोंमेंसे किसी भी एक योगमें प्रति समय उपयुक्त बना हुआ
जीव असंख्य भवोंमें उपार्जित कर्मों का विशेष रूपसे विनाश कर देता है ॥

સ્વાધ્યાય કરનેવાલા જીવ વાચના મી કરતા હૈ ઇસ લિયે ઉત્તીસવે
બોલમેં અવ વાચનાકા ફલ કહતે હૈ—‘વાયળયાણં ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(મંતે વાચળયાણં જીવે કિં જણેઈ—મદન્ત ! વાચનયા સ્વલુ
જીવઃ કિં જનયતિ) હે મગવન્ ! વાચનાસે જીવ કો કયા લામ હોના હૈ ।
(વાયળાણ નિજ્જરં જણેઈ—વાચનયાનિ નિર્જરાં જનયતિ) વાચનાસે જીવ

છે તથા જ્ઞાનના આવારક (આચ્છાદક) જ્ઞાનાવરણીય કર્મેનો નાશ કરે છે. સ્વાધ્યાય
કરવામાં મન, વચન અને કાયા એ ત્રણે યોગોમાંથી કોઈ પણ એક યોગમાં
પ્રતિસમય ઉપયુક્ત બનેલ એવ અસંખ્ય ભવોમાં ઉપાર્જિત કરેલાં કર્મેનો
વિશેષરૂપથી વિનાશ કરે છે. ॥ ૧૮ ॥

સ્વાધ્યાય કરવાવાળો એવ વાચના પણ કરે છે આ માટે હવે યોગણીસમા
બોલમાં વાચનાનું ક્ષણ કહે છે—“વાયળયાણં ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—મંતે વાયળયાણ ણં જીવે કિં જણેઈ—મદન્ત વાચનયા—સ્વલુ જીવઃ
કિં જનયતિ હે ભગવાન ! વાચનાથી એવને શું ક્ષણ મળે છે ? ઉત્તરમાં કહે
છે કે, વાયળયાણ નિજ્જરં જણેઈ—વાચનયા નિર્જરાં જનયતિ વાચનાથી એવ પોતાના

ર્તને વર્તતે, શ્રુતસ્યાઽવ્યવચ્છેદે સ્મરણં કરોતીત્યર્થઃ । અનાશાતનાયાં વર્તતે, વાચ-
નયા શ્રુતસ્યાશાતનાપરિવર્જકો ભવતીત્યર્થઃ । શ્રુતસ્યાનુષક્ષ્ણેઽનાશાતનાયાં વર્ત-
માનો જીવઃ તીર્થધર્મ=તીર્થ-ગણધરઃ, તસ્ય ધર્મઃ આચારઃ-શ્રુતપ્રદાનરૂપસ્તમ્
અવલંબતે-આશ્રયતિ । સ વાચનાચાર્યો ભવતીત્યર્થઃ । તતસ્તીર્થધર્મમ્ અવલંબ-
માનઃ-આશ્રયન્ મહાનિર્જરઃ=મહતોનિર્જરા-ઋમ્ભયલક્ષણા यस્ય સ તથા, ભવતિ,
પુનર્મહાપર્યવસાનઃ-મહત્=પ્રશસ્તં પર્યવસાનમ્=અન્તઃકર્મણો ભવસ્ય વા यस્ય સ
મહાપર્યવસાનશ્ચ ભવતિ, તદ્ભવસિદ્ધિગામી ભવતીત્યર્થઃ ॥૧૯॥

અપને કર્મો કી નિર્જરા કરતા હૈ । તથા (સુયસ્સય અણુસજ્જણા અણાસાય-
ણા વટ્ટહ-શ્રુતસ્ય અનુષક્ષ્ણે અનાશાતનાયાં વર્તતે) શ્રુતકે અનુવર્તનમેં રહતા
હૈ-અર્થાત્ શ્રુતકા અવ્યવચ્છેદપનેસે સ્મરણ કરતા હૈ તથા વાચનાસે શ્રુતકી
આશાતનાકા પરિવર્જક હોતા હૈ । (સુયસ્સ ય અણુસજ્જણા અણાસા-
યણા વટ્ટમાણે તિત્થધર્મમ્ અવલંબહ-શ્રુતસ્ય અનુષક્ષ્ણે અનાશાતનાયાં
વર્તમાનસ્તીર્થધર્મ અવલંબતે) હસ તરહ શ્રુતકે અનુવર્તન એવં અનાશાતના
મેં વર્તમાન જીવ તીર્થકે-ગણધરદેવકે-ધર્મકો અર્થાત્ શ્રુત પ્રદાનરૂપ
આચારકો સમ્હાલતા હૈ-ઁસકો આશ્રય કરતા હૈ-(તિત્થ ધર્મમ્ અવલંબ
માણે મહાનિજ્જરે મહાપજ્જવસાણે ભવહ-તીર્થધર્મ-અવલંબમાનઃ મહા
નિર્જરઃ મહાપર્યવસાનઃ ભવતિ) તીર્થધર્મકે આશ્રય કરનેસે યહ જીવ
કર્મોકી મહા નિર્જરા કરતા હુઆ કર્મોકા અથવા ભવકા અન્ત કરને રૂપ
મહાપર્યવસાનવાલા-તદ્ભવસિદ્ધિ ગામી બન જાતા હૈ ।

ભાવાર્થ—ગુરુમહારાજકે સમક્ષ સૂત્રકા અથવા અર્થકા ગ્રહણ કરના હસ

કર્મોની નિર્જરા કરે છે, તથા સુયસ્સય અણુસજ્જા અણાસાયણા વટ્ટહ-શ્રુતસ્ય
અનુષક્ષ્ણે અનાશાતનાયાં વર્તતે શ્રુતના અનુવર્તનમાં રહે છે. અર્થાત્ શ્રુતનું
અવ્યવચ્છેદપણુથી સ્મરણ કરે છે તથા વાચનાથી શ્રુતની આશાતના પરિવર્જક થાય છે
સુયસ્સ ય અણુસજ્જણા અણાસાયણા વટ્ટમાણે તિત્થધર્મમ્ અવલંબહ-શ્રુતસ્ય અનુષક્ષ્ણે
અનાશાતનાયાં વર્તમાનસ્તીર્થધર્મ અવલંબતે આ પ્રમાણે શ્રુતના અનુવર્તન અને
આશાતનામાં વર્તમાન જીવ તીર્થના, ગણધર દેવના, ધર્મના, અર્થાત્ શ્રુત-
પ્રદાનરૂપ આચારને સાંભળે છે તેનો આશ્રય કરે છે તિત્થધર્મમ્ અવલંબમાણે
મહાનિજ્જરે મહાપજ્જવસાણે-તિત્થધર્મ અવલંબમાનઃ મહાનિર્જરઃ મહાપર્યવસાનઃ ભવતિ
તીર્થ ધર્મનો આશ્રય કરવાથી એ જીવ કર્મોની મહાનિર્જરા કરીને કર્મોના તથા
ભવનો અન્ત કરવારૂપ મહાન પર્યવસાયવાળા-એ ભવમાં સિદ્ધિગામી બની છે.

ભાવાર્થ—ગુરુદેવની સમક્ષ સૂત્રનું અથવા અર્થનું ગ્રહણ કરવું તેનું નામ

વાચનાકારકઃ પ્રાયઃ પ્રચ્છનાં કરોતીતિ વિંશતિતમમ્ પ્રચ્છનાફલમાહ—
મૂલમ્—પડિપુચ્છણયાણ પં ભંતે ! જીવે કિં જણેઈ । પડિ-
પુચ્છણયા સુત્તત્થતદુભયાઈં વિસોહેઈ । કંઘામોહણિજ્ઞં કમ્મં
વોચ્છિદ્દઈ ॥ ૨૦ ॥

છાયા—પ્રતિપચ્છનયા સ્વલ્પ ભદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ ? । પ્રતિપચ્છનયા
સૂત્રાર્થતદુભયાનિ વિશોધયતિ । કાઙ્કશામોહનીયં કર્મ વ્યુચ્છિનત્તિ ॥૨૦॥

ટીકા—‘પડિપુચ્છણયાણ’ इत्यादि

હે ભદન્ત ! પ્રતિપચ્છનેન=ગુરુસમીપે પૂર્વાધીતસૂત્રાદેઃ પુનઃ પ્રચ્છનં તેન જીવઃ
કિં જનયતિ ? ભગવાનાહ—પ્રતિપચ્છનેન જીવઃ સૂત્રાર્થતદુભયાનિ વિશોધયતિ—

કા નામ વાચના હૈ। इस वाचनासे यह जीव अपने आत्माके प्रदेशोंके कर्म
प्रदेशोंको हटाता जाता है । तथा श्रुतकी परम्पराका अव्यवच्छेदक बनता
है । तथा उसकी आशातनाका परित्यागी होता है । इस प्रकार श्रुत
परम्पराको चालू रखनेवाला होनेसे तथा उसकी आशातनाका परिहारक
होनेसे ऐसा जीव तीर्थधर्माका अवलंबन करनेवाला बन जाता है अर्थात्
स्वयं वाचनाचार्य हो जा । है । इससे कर्मोंकी निर्जरा होते २ वह तद्भव
(इसी भवमें) सिद्धिगामी बन जाता है ॥ १९ ॥

જો વાચના કરતા હૈ વહ પ્રચ્છના બી કરતા હૈ इस लिये वीसवे
बोलमें प्रच्छनाका फल कहते हैं ‘पडिपुचछणयाण’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(ભંતે પડિપુચ્છણયાણ પં જીવે કિં જણેઈ—ભદન્ત !
પ્રતિપચ્છનેન જીવઃ કિં જનયતિ) હે ભગવન્ પ્રતિપચ્છનાસે જીવ કિસ

વાચના છે આ વાચનાથી એ જીવ પોતાના આત્માના પ્રદેશના કર્મપ્રદેશોને
દૂર કરતો જાય છે તથા શ્રુતની પરંપરાનો અવ્યવચ્છેદક બની જાય છે. તથા
એની આશાતના પરિત્યાગી બની જાય છે. આ પ્રમાણે શ્રુત પરંપરાને ચાલુ
રાખવાવાળા હોવાથી અને એની આશાતનાના પરિહારક હોવાથી એવા જીવ
તીર્થધર્મનું અવલંબન કરવાવાળા બની જાય છે. અર્થાત્ સ્વયં વાચનાચાર્ય બની જાય
છે. આનાથી કર્મોની નિર્જરા થતાં થતાં એ તદ્ભવ સિદ્ધિગામી બની જાય છે. ॥૧૯॥

જે વાચના કરે છે, તે પ્રચ્છન્ના પણ કરે છે, આ માટે વીસમા બોલમાં
પ્રચ્છન્નાનું ક્ષણ કહેવામાં આવે છે—“ પડિપુચ્છણયાણ ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—મન્તે પડિપુચ્છણયાણ પં જીવે કિં જણેઈ—ભદન્ત પ્રતિપચ્છનેન
જીવઃ કિં જનયતિ હે ભગવાન ! પ્રતિપચ્છનાથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ?

સંશયાદ્યપનયનેન વિશુદ્ધાનિ કરોતિ । તતશ્ચ કાઙ્ક્ષામોહનીયમ્=ઇદમિત્યમિત્ય ચ મમાધ્યેતુમુચિતમ્ ' ઇત્યાદિ રૂપા કાઙ્ક્ષા સૈવ મોહનીયં કર્મ-અનાભિગ્રાહિકમિથ્યાત્વરૂપં વ્યુચ્છિનન્તિ=વિશેષેણાપનયતિ ॥૨૦॥

ઇત્યં વિશોધિતસ્યાપિ સૂત્રસ્ય વિસ્મરણં નાભૂદતઃ પરિવર્તના કર્તવ્યેતિ એકવિંશતિતમાં તામાહ—

મૂલમ્—પરિચટ્ટણયાણં પાં મંતે ! જીવ કિં જણેઈ ? પરિચટ્ટણયાણં પાં વંજણાઈં જણેઈ, વંજણલહ્મિં ચ ઉપ્પાણેઈ ॥૨૧॥

છાયા—પરિવર્તનતયા સ્વલુ ભદન્ત ! જાવઃ કિં જનયતિ ? । પરાવર્તનતયા સ્વલુ વ્યજ્જનનાનિ જનયતિ, વ્યજ્જનલહ્મિં ચ ઉત્પાદયતિ ॥૨૧॥

ગુણકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ ? (પહિપુચ્છણયા સુત્તત્થ તદુભયાઈં વિસોહેઈ-પ્રતિપ્રચ્છનેન સૂત્રાર્થતદુભયાનિ વિશોધયતિ) પ્રતિપ્રચ્છનાસે જીવ સૂત્ર, અથ એવં સૂત્રાર્થં ઇન સબ્બકો તત્તદ્વિષયક સંશયાદિકકે અપનયનસે દૂર કરને સે વિશુદ્ધ કરતા હૈ । ઇસસે વહ (કંઘા મોહણિજ્જં કર્મમ્ વોચ્છિદઈ-કાંક્ષા મોહનીયં કર્મ વ્યુચ્છિનન્તિ) કાંક્ષારૂપ મોહનીય કર્મકો નષ્ટ કરતા હૈ ।

ભાવાર્થ—ગુરુકે સમીપ પૂર્વ અધીત સૂત્ર આદિકા પુનઃ પૂછના ઇસકા નામ પ્રતિપ્રચ્છના હૈ । ઇસ પ્રતિપ્રચ્છનાસે જીવકો યહ લાભ હોતા હૈ કિ વહ સૂત્ર અર્થ એવં તદુભય વિષયક સંદેહકો દૂર કર ઇન સબ મેં નિઃસંદેહરૂપ બન જાતા હૈ । ઇસ નિઃસંદેહરૂપ પરિણતિસે ઉસકા “ યહ ઇસ પ્રકાર હૈ તથા ઇસ પ્રકાર મુજે પઢના ઉચિત હૈ ” ઇસ તરહકા કાંક્ષામોહનીય-અનભિગ્રાહિક મિથ્યાત્વરૂપ કર્મ નષ્ટ હો જાતા હૈ ॥૨૦॥

ઉત્તરમાં કહે છે કે, પહિપુચ્છણયા સુત્તત્થ તદુભયાઈં વિસોહેઈ-પ્રતિપ્રચ્છનેન સૂત્રાર્થં તદુભયાનિ વિશોધયતિ પ્રતિપ્રચ્છનાથી જીવ સૂત્ર, અર્થ અને સૂત્રાર્થ આ સઘળાને તત્તદ્વિષયક સંશાદિકના અપનયનથી વિશુદ્ધ કરે છે. આનાથી તે કંઘા મોહણિજ્જં કર્મ વોચ્છિદઈ-કાંક્ષા મોહનીય કર્મ વ્યુચ્છિનન્તિ કાંક્ષારૂપ મોહનીય કર્મને નષ્ટ કરે છે.

ભાવાર્થ—ગુરુની સમીપ પૂર્વ અધીત સૂત્ર આદિનુ ફરીથી પૂછવું તેનું નામ પ્રતિપ્રચ્છના છે આ પ્રતિપ્રચ્છનાથી જીવને એ લાભ થાય છે કે, તે સૂત્ર, અર્થ અને એ વિષયના અંગે ઉદ્દભવતા સંદેહને દૂર કરી આ સઘળામાં નિઃસંદેહરૂપ બની જાય છે. આ નિઃસંદેહરૂપ પરિણતિથી તેના “ આ પ્રમાણે છે, અને તેને આ પ્રકારે પઢવું મારે ઉચિત છે. ” આ પ્રકારનાં કાંક્ષા મોહનીય અનભિગ્રાહિક મિથ્યાત્વરૂપ કર્મ નષ્ટ થઈ જાય છે ॥ ૨૦ ॥

ટીકા—‘પરિવટ્ટણાણ’ ઇત્યાદિ

હે ભદ્રન્ત ! પરિવર્તનયા—અધોતસ્ય સૂત્રાદેઃ પુનપુનરાવૃત્તિ કરણં ગુણનં પરિવર્તના તયા, જીવઃ કિં જનયતિ ? । ભગવાનાહ—પરિવર્તનયા સ્વલુ જીવઃ વ્યજ્ઞનાનિ=વ્યજ્યતે એમિરર્થ ઇતિ વ્યજ્ઞનાનિ—અક્ષરાણિ તાનિ જનયતિ=ઉત્પાદયતિ । તાનિ વિસ્મૃતાન્યપિ પરિવર્તનયા પુનરુપસ્થિતાનિ ભવન્તીત્યુત્પદ્યન્ત ઇતિ વ્યપદેશાઞ્જીવો જનયતીતિ કથનમ્ । તતશ્ચ તથાવિધકર્મક્ષયોપશમાદ્ વ્યજ્ઞનલબ્ધિ, એકેન સૂત્રાક્ષરેણ સ્મૃતેન તદનુકૂલાન્યક્ષરશતાનિ સ્મરતિ યયા લબ્ધ્યા સા વ્યજ્ઞનલબ્ધિસ્તામુત્પાદયતિ । ચ શબ્દાદ્ પદસ્ય વ્યજ્ઞનસમુદાયાત્મકત્વાત્ તલ્લબ્ધિ ચ જનયતિ । ઇહ ચ શબ્દવાધિતાઃ પદલબ્ધિઃ પદાનુસારિલબ્ધિર્વિજ્ઞેયા—પદેન સૂત્રાવયવેનૈકેન સ્મૃતેન તદનુકૂલાનિ પદશતાન્યનુસરતિ અનુસ્મરતિ, યયા લબ્ધ્યા સા પદાનુસારિલબ્ધિઃ, સ્તાં ચ પ્રાપ્નોતાત્યર્થઃ ॥ ૨૧ ॥

इस प्रकार विशोधित भी ‘सूत्रका विस्मरण न हो जावे’ इसलिये परिवर्तना करना चाहिये—इसलिये एकवीसवे बोलमें परिवर्तनाका फल कहते हैं—‘परिवट्टणयाए’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(ભન્તે પરિવટ્ટણયાણ જીવે કિં જણેઈ—ભદ્રન્ત ! પરિવર્તનયા જીવઃ કિં જનયતિ) પરિવર્તના સે જીવકો કયા લાભ હોતા હૈ ? (પરિવટ્ટણયાણ ણં વંજણાઈં જણેઈ—પરિવર્તનયા સ્વલુ વ્યજ્ઞનાનિ જનયતિ) પરિવર્તના સે જીવ વિસ્મૃત અક્ષરોંકો ઠીક ૨ કર લેતા હૈ—અનકો શુદ્ધ કર લેતા હૈ । (વજ્ઞણલલ્લિ ચ ઉપ્પાણ્—વ્યજ્ઞનલલ્લિ ચ ઉત્પાદયતિ) ઇસ તરહ જીવ એક સૂત્રાક્ષરકે સ્મરણ હોતે હી તદનુકૂલ અન્ય સૈકડોં અક્ષરોંકી સ્મૃતિ કર લેતા હૈ । એસી લલ્લિ ઉસકો પ્રાપ્ત હો જાતી હૈ । સૂત્રસ્થ “ચ” શબ્દસે ‘પદલલ્લિ તથા પદાનુસારિલલ્લિ ભી ઉસકો પ્રાપ્ત હો જાતી હૈં’ યહ વાત કહો ગઈ હૈ ।

આ પ્રમાણે વિશેષિત પણુ સૂત્રનુ વિસ્મરણુ ન થઈ જાય એ માટે પરિવર્તના કરવી જોઈએ. આ માટે એકવીસમા બોલમાં પરિવર્તનાનું ફળ કહેવામાં આવે છે—

“પરિવટ્ટણયાણ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—ભન્તે પરિવટ્ટયાણ ણં જીવે કિં જણેઈ—ભદ્રન્ત પરિવર્તનયા જીવઃ કિં જનયતિ હે ભગવાન ! પરિવર્તનાથી જીવને શું લાભ થાય છે ? ઉત્તરમાં કહે છે કે, પરિવટ્ટણયાણ ણં વંજણાઈં જણેઈ—પરિવર્તનયા વ્યજ્ઞનાનિ જનયતિ પરિવર્તનથી જીવ વિસ્મૃત અક્ષરોને ખરોખર કરી લે છે એને શુદ્ધ કરી લે છે, વજ્ઞણલલ્લિ ચ ઉપ્પાણ્—વ્યજ્ઞનલલ્લિ ચ ઉત્પાદયતિ આ પ્રમાણે જીવ એક સૂત્રાક્ષરના સ્મરણના કારણે તદનુકૂળ બીજા સેંકડો અક્ષરોની સ્મૃતિ કરી લે છે. આવી લલ્લિ તેને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. સૂત્રસ્થ ‘ચ’ શબ્દથી પદ લલ્લિ તથા પદાનુસારિ લલ્લિ પણ તેને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. આ વાત બતાવવામાં આવેલ છે.

સૂત્રવર્થસ્યાપિ વિસ્મરણં મા ભૂદિત્યેતદર્થમનુપ્રેક્ષા કર્તવ્યા, અત દ્વાવિંશ-
તિતમાં તામાહ—

મૂલમ્—અણુપ્પેહાણ ણં મંતે ! જીવ કિં જણેઈ ? । અણુ-
પ્પેહાણ ણં આડયવજ્ઞાઓ સત્ત કમ્મપ્પગડીઓ ઘણિયબંધણવ-
દ્ધાઓ સિદ્ધિલબંધણવદ્ધાઓ પકરેઈ । દીહકાલદ્વિઙ્ગયાઓ હસ્સ-

ભાવાર્થ—અધીત સૂત્ર આદિકી બાર બાર આવૃત્તિ કરના—ગુનના
ઇસકા નામ પરિવર્તના હૈ ઇસ પરિવર્તના સે જીવકો યહ લાભ હોત હૈ કિ વહ
સૂત્રાદિકોંમેં વિસ્મૃત્ હુએ અક્ષરોંકો ઠીકર કર લેતા હૈ । પઠિત સૂત્રાદિકાં મી
યદિ બારં ન ફેરે જાવેં તો ઉનમેં સે કિતનેક અક્ષર વિસ્મૃત્ હો જાતે હૈં ।
યહ સ્વાનુભવ ગમ્યવાત હૈ । પરંતુ જો જીવ ઇનકો અથવા અપને પઠિત
વિષયકો ફેરતા રહતા હૈ વહ ઉસકો ઉપસ્થિત બના રહતા હૈ । ઉસકા
એક મી અક્ષર અથવા પદ જવ યાદ આ જાતા હૈ તો વહ પૂરા કા પૂરા
યાદ હો જાતા હૈ । સૂત્રકે એક અક્ષરકી સ્મૃતિસે તદનુકૂલ અન્ય સૈકડોં
અક્ષરોંકી સ્મૃતિ હો જાના ઇસકા નામ વ્યજ્ઞનલબ્ધિ હૈ । તથા વ્યજ્ઞન
સમુદાયકા નામ પદ હૈ । પરિવર્તનાસે પદલબ્ધિ મી પ્રાપ્ત હો જાતી હૈ ।
ઇસી તરહ પદકે સ્મરણ હોનેસે તદનુકૂલ અન્ય સૈકડોં પદ મી યાદ હો
જાતે હૈં । ઇસકા નામ પદાનુસારિલબ્ધિ હૈ । યે સબ લબ્ધિયાં જીવકો
પરિવર્તના સે પ્રાપ્ત હોતી હૈં ॥ ૨૧ ॥

ભાવાર્થ—અધિત સૂત્ર આદિની વારંવાર આવૃત્તિ કરવી, ગણુતું તેનું
નામ પરિવર્તના છે. આ પરિવર્તનાથી જીવને એ લાભ થાય છે કે, તે સૂત્રા-
દિકોમાં વિસ્મૃત થયેલા અક્ષરોને ઠીક ઠીક કરી લે છે પઠિત સૂત્રાદિક પણુ
જો વારંવાર ફેરવવામાં ન આવે તો એમાંથી કેટલાક અક્ષર વિસ્મૃત થઈ
જાય છે. આ સ્વાનુભવની વાત છે. પરંતુ જે જીવ આને તેમજ પોતે કંઈસ્થ-
કરેલા વિષયને ફેરવતો રહે છે વારંવાર તેને જોખતો અથવા તો યાદ કરતો
રહે છે. તેનો એક પણુ અક્ષર અથવા પદ જ્યારે તેને યાદ આવી જાય છે.
ત્યારે તે તેને સંપૂર્ણ યાદ આવી જાય છે. સૂત્રના એક અક્ષરની સ્મૃતિથી
તદનુકૂળ બીજા સેંકડો અક્ષરોની સ્મૃતિ થવી તેનું નામ વ્યજ્ઞનલબ્ધિ છે.
તથા વ્યજ્ઞન સમુદાયનું નામ પદ છે. પરિવર્તનાથી પદલબ્ધિ પણ પ્રાપ્ત થઈ
જાય છે. આ પ્રમાણે પદનું સ્મરણ થવાથી તદનુકૂળ બીજા સેંકડો પદ પણ
સ્મૃતિમાં આવી જાય છે. આનું નામ પદાનુસારિ લબ્ધિ છે. આ બધી લબ્ધિઓ
જીવને પરિવર્તનાથી જ પ્રાપ્ત થાય છે ॥ ૨૧ ॥

કાલટ્ટિદ્યાઓ પકરેઈ, તિવ્વાણુભાવાઓ મંદાણુભાવાઓ પકરેઈ ।
 બહુપણસગ્ગાઓ અપ્પપણસગ્ગાઓ પકરેઈ । આડયં ચ ણં કમ્મં
 સિયા નો બંધઈ । આસાયાવેયણિજ્જં ચ ણં કમ્મં નો મુજ્જો
 મુજ્જો ઉવચિણાઈ । અણાઈયં ચ ણં અણવદગ્ગં દીહમઘ્ઠં
 ચાઉરંતં સંસારકતારં ચિપ્પામેવ વીઠ્ઠવયઈ ॥ સૂ૦ ૨૨ ॥

છાયા—અનુપ્રેક્ષયા खलु भदन्त ! जीवः किं जनयति ? । अनुप्रेक्षया आयु-
 र्वर्जाः सप्तकर्मप्रकृतयः गाढबन्धनवद्धाः शिथिलबन्धनवद्धाः प्रकरोति । दीर्घकाल-
 स्थिति क्वाश्च ह्रस्वकालस्थितिकाः प्रकरोति । तीव्रानुभावा मन्दानुभावः प्रकरोति ।
 बहुप्रदेशाग्राः अल्पप्रदेशाग्राः प्रकरोति । आयुष्कं च खलु कर्म स्यात् बध्नाति,
 स्यान्न बध्नाति । असातवेदनीयं च खलु कर्म नो भूयो भूय उपचिनोति । अना-
 दिकं च खलु अनवदग्रं दीर्घाद्धं चतुरन्तं संसारकान्तारं क्षिप्रमेव व्यतिव्रजति ॥ सू० २२ ॥

ટીકા—‘ અણુપ્પેહાણ ’ ઇત્યાદિ

હે ભદન્ત !—હે પૂજ્ય ! અનુપ્રેક્ષ યા=અનુપ્રેક્ષા-ભાવના-ચિન્તના, રૂપે પ્રસ્તા-
 વાત્ સૂત્રાર્થચિન્તનારૂપા, સ્વાધ્યાયવિશેષઃ તયા જીવઃ કિં જનયતિ ? । મળવાનાહ-
 દે શિષ્ય ! અનુપ્રેક્ષાયાઃ પ્રકૃષ્ટશુભભાવોત્પાદકત્વાત્ તયા જીવઃ, આયુષ્કવર્જાઃ

‘ સૂત્રકી તરહ અર્થકા મી વિસ્મરણ ન હોવે ’ રૂપે અનુપ્રેક્ષા-
 કરના ચાહિયે સો બાઈસવે બોલમેં અનુપ્રેક્ષાકા ફલ કહતે હૈં—
 ‘ અણુપ્પેહાણ ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(મંતે અણુપ્પેહાણ ણં જીવે કિં જણેઈ--ભદન્ત ! અનુ-
 પ્રેક્ષયા खलु जीवः किं जनयति-) હે મળવન્ ! અનુપ્રેક્ષાસે જીવ કિસ
 પરિસ્થિતિકો ઉત્પન્ન કરતા હૈ ? (અણુપ્પેહાણ ણં આડય વજ્જાઓ સત્ત
 કમ્મ પગહિઓ ઘણિય બંધણ વદ્ધાઓ સિથિલ બંધણવદ્ધાઓ પકરેઈ-
 અનુપ્રેક્ષયા खलु आयुर्वर्जाः-सप्त कर्मप्रकृतयः गाढबन्धनवद्धाः शिथिल

સૂત્રની માફક અર્થેનુ પણ વિસ્મરણ ન થાય, આના માટે અનુપ્રેક્ષા કરવી
 જોઈએ, જેથી બાવીસમાં બોલમાં અનુપ્રેક્ષાનું ફળ કહે છે—“અણુપ્પેહાણ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—મંતે અણુપ્પેહાણ ણં જીવે કિં જણેઈ-ભદન્ત અનુપ્રેક્ષયા खलु
 जीवः किं जनयति- હે ભગવાન ! અનુપ્રેક્ષાથી જીવ કઈ પરિસ્થિતિને ઉત્પન્ન
 કરે છે ? અણુપ્પેહાણ ણં આડય વજ્જાઓ સત્તકમ્મપગહિઓ ઘણિય વંધણ વદ્ધાઓ
 સિથિલવંધણ વદ્ધાઓ પકરેઈ-અનુપ્રેક્ષયા खलु आयुर्वर्जाः सप्तकर्मप्रकृतयः गाढबन्धन
 वद्धाः शिथिलबन्धनवद्धाः प्रकरोति ઉત્તર આને । આ પ્રમાણે સૂત્રકાર આપે છે

સત્ત્વકર્મપ્રકૃતિઃ—જ્ઞાનાવરણ—દર્શનાવરણ—વેદનીય—મોહનીય—નામગોત્રાન્તરાયરૂપાણાં
કર્મણાં યાઃ પ્રકૃતયસ્તાઃ, શિથિલબંધનવદ્ધાઃ—અપવર્તનાદિકરણયોગ્યાઃ પ્રકરોતિ
કથંભૂતાસ્તાઃ સત્ત્વકર્મપ્રકૃતિઃ ૨ ગાઢબંધનવદ્ધાઃ—ગાઢ—દૃઢં વંધનં આત્મપ્રદેશૈઃ સહ
શ્લેષણ, તેન વદ્ધાઃ, નિકાચિતાઃ અતિનિબિડબંધનવદ્ધાઃ इत्यर्थः । અયં ભાવઃ—
અનુપ્રેક્ષા હિ સ્વાધ્યાયવિશેષઃ, સ તુ મનસસ્તત્રૈવ નિયોજનાદ્ ભવતિ । સ ચાનુ-
પ્રેક્ષારૂપઃ સ્વાધ્યાય આભ્યન્તરં તપઃ, તપસ્તુ નિકાચિતમપિ કર્મ શિથિલીકર્તું
ક્ષપયિતં ચ સમર્થં ભવત્યેવેતિ ।

કિં ચ—હે શિષ્ય ! દીર્ઘકાલસ્થિતિકાસ્તાઃ અનુપ્રેક્ષયા હસ્વકાલસ્થિતિકાઃ
બંધનવદ્ધાઃ પ્રકરોતિ) इसका उत्तर सूत्रकार इस प्रकार देते हैं कि जीव
अनुप्रेक्षाके बलसे आयुर्कर्मको छोड़कर शेष सात कर्मोंकी प्रकृतियोंको
जो आत्मप्रदेशोंके साथ अतिनिबिड रूपसे बंधी हुई होती हैं उनको
अपवर्तनादिकरण योग्य—सुगमतासे हटाने योग्य कर देता है । अनु-
प्रेक्षा शब्दका अर्थ चिन्तन है । इसमें सूत्रार्थका चिन्तन होता है । यह
अनुप्रेक्षा प्रकृष्ट शुभ भावोंकी उत्पादक होती है । इस लिये इसको
स्वाध्याय विशेषमें परिणत किया गया है । यह स्वाध्याय विशेष जब
तक मनकी एकाग्रता नहीं होनी तबतक साध्य नहीं होता है । इसीलिये
इसको आभ्यन्तर तपमें गिनाया है । तपमें यह शक्ति है कि वह अति
निबिड बंधनवद्ध भी कर्मोंको शिथिल बंधनवद्ध बना देता है और
कर्मोंको क्षय करनेमें समर्थ होता है ।

तथा अनुप्रेक्षामें यह शक्ति रही हुई है कि वह सातकर्म प्रकृतियोंको
कि (दीर्घ कालद्विष्टयाओ—दीर्घकालस्थितिकाः) जिनमें स्थिति दीर्घकालकी

કે, જીવ અનુપ્રેક્ષાના બળથી આયુ કર્મને છોડીને શેષ સાત કર્મની પ્રકૃતિઓને
જે આત્મપ્રદેશોની સાથે ઘણાજ ઘાટા સંબધથી બંધાયેલ હોય છે તેને
અપવર્તનાદિ કારણે યોગ્ય સુગમતાથી હટાવવા યોગ્ય કરી દે છે. અનુપ્રેક્ષા
શબ્દનો અર્થ ચિંતન એમાં સૂત્રાર્થનું ચિંતન થાય છે. એ અનુપ્રેક્ષા પ્રકૃષ્ટ
શુભ ભાવોની ઉત્પાદક થાય છે. આથી એ કારણે એને સ્વાધ્યાય વિશેષમાં
પરિણત કરવામાં આવેલ છે. આ સ્વાધ્યાય વિશેષ જ્યાં સુધી મનની એકાગ્રતા
નથી થતી. ત્યાં સુધી સાધ્ય બનતા નથી. આ કારણે તેને અભ્યન્તર તપમાં
ગણાવેલ છે. તપમાં એ શક્તિ છે કે, તે ચારે બાજુથી લેખાં મળેલાં બંધન
બદ્ધ એવા કર્મોના બંધને પણ શિથિલ બનાવી દે છે. એવા કર્મોનો ક્ષય
કરવાનું એનામાં સામર્થ્ય છે.

તથા—અનુપ્રેક્ષામાં એ શક્તિ રહેલી છે કે, તે સાત કર્મ પ્રકૃતિઓને
કે, દીર્ઘકાલદ્વિષ્ટયાઓ—દીર્ઘકાલસ્થિતિકાઃ જેનામાં દીર્ઘકાળની સ્થિતિ પડી ચૂકેલ

પ્રકરોતિ-બહુકાલભોગ્યાનિ કર્મણિ સ્વલ્પકાલભોગ્યાનિ કરોતીત્યર્થઃ, શુભાધ્ય-
વસાયયોગાત્ સ્થિતિકણ્ડકાનામપહારાદિતિ ભાવઃ—

કિં ચ—તીવ્રાનુભાવાઃ=તીવ્રઃ-ઉત્કટઃ, અનુભાવઃ, રસઃ, યાસાં તાશ્ચતુઃ
સ્થાનિકરસત્વેન તીવ્રાનુભાવાઃ, દૃશીરતા-એવ કર્મપ્રકૃતીઃ, મન્દાનુભાવાઃ=મન્દઃ—
નિર્બલઃ, અનુભાવો યોસાં તા મન્દાનુભાવાઃ, મન્દ-મન્દતર-મન્દતમરૂપત્રિસ્થાનિ-
કરસત્વાધ્યાપાદનેન તાદૃશીઃ । પ્રકરોતિ । ઇહ ચાશુભપ્રકૃતય એવ ગૃહ્યન્તે ।

કિં ચ—બહુપ્રદેશાગ્રાસ્તાઃ કર્મપ્રકૃતિઃ, અલ્પપ્રદેશાગ્રાઃ પ્રકરોતિ । ઇદમુક્તં
ભવતિ-અનુપ્રેક્ષયા અશુભશ્ચતુર્વિધોઽપિ બંધઃ-પ્રકૃતિબંધઃ, સ્થિતિબંધઃ, અનુભાગ-
બંધઃ, પ્રદેશબંધઃ શુભત્વેન પર્ણિમતિ । અત્ર ચ ‘આયુર્વર્જા’ इत्युक्तम्, તદનેન

પડ ચુકી હૈ જો બહુત કાલ ભોગ્ય બન ચુકી હૈં ઉન્હેં (હસકાલદ્વિદ્યાઓ
પકરેઈ-હસ્વકાલસ્થિતિકાઃ પ્રકરોતિ) અલ્પકાલમેં ભોગને યોગ્ય બના દેતી
હૈ । અર્થાત્ ઉનકો સ્વલ્પકાલકી સ્થિતિવાલી બના દેતી હૈ । ક્યોં કિ
શુભાધ્યવસાયકે યોગસે ઉનકે સ્થિતિકણ્ડકોં કા અપહાર હો જાતા હૈ ।

તથા યહ અનુપ્રેક્ષા (તિવ્વાણુભાવાઓ મંદાણુભાવાઓ પકરેઈ-તીવ્રા-
નુભાવા મન્દાનુભાવાઃ પ્રકરોતિ) ઉન સાત કર્મોંકી પ્રકૃતિયોંકો એસા
બના દેતી હૈ કિ જિનકા અનુભાવ મન્દ હો જાતા હૈ ચાહે વે ઉત્કટ અનુ
ભાવવાલી ક્યોં ન બંધી હોં । ઇનમેં રસ મન્દ મન્દતર તથા મન્દતમ
રૂપસે રહ જાતા હૈ । એસી રસવાલો અશુભ પ્રકૃતિયાં હી જાનની ચાહિયે ।
શુભ પ્રકૃતિયાં નહીં ।

તથા (બહુપણ્સગાઓ અપ્પપણ્સગાઓ પકરેઈ-બહુપ્રદેશાગ્રાઃ અલ્પ
પ્રદેશાગ્રાઃ પ્રકરોતિ) યહ અનુપ્રેક્ષા અશુભરૂપ ભી પ્રકૃતિબંધ, પ્રદેશબંધ, સ્થિ-

છે-જે ઘણા કાળભોગ્ય બની-ચૂકેલ છે તેને હસકાલદ્વિદ્યાઓ પકરેઈ-હસ્વ-
કાલસ્થિતિકાઃ પ્રકરોતિ અદ્ય કાળમાં જ ભોગવવા યોગ્ય બનાવી દે છે. અર્થાત્
તેને સ્વલ્પની સ્થિતિવાળી બનાવી દે છે. કેમ કે, શુભ અધ્યવસાયના યોગથી
એના સ્થિતિક્ષેણેના અપહાર થઈ જાય છે.

તથા એ અનુપ્રેક્ષા તિવ્વાણુભાવાઓ મંદાણુભાવાઓ પકરેઈ-તિવ્રાનુભાવા
મન્દાનુભાવા પ્રકરોતિ આ સાત કર્મોંની પ્રકૃતિયોંને એવી બનાવી દે છે કે, જેનો
અનુભવ મંદ થઈ જાય છે, આડે તે ઉત્કટ અનુભવવાળી કેમ ન બંધાયેલ
હોય. એનામાં રસ મંદ મંદતર તથા મંદતમ રૂપમાં રહી જાય છે. એવા
રસવાળી પ્રકૃતિઓને જાણવી જોઈએ. શુભ પ્રકૃતિયોંને નહીં.

તથા બહુપણ્સગાઓ અપ્પપણ્સગાઓ પકરેઈ-બહુપ્રદેશાગ્રાઃ અલ્પપ્રદેશાગ્રાઃ
પ્રકરોતિ આ અનુપ્રેક્ષા અશુભરૂપ પણ પ્રકૃતિબંધ, પ્રદેશબંધ સ્થિતિબંધ

एकस्मिन् भवे सकृदेव अन्तर्मुहूर्तकाले एवायुर्जीवो बध्नातीति सूचितम् ।

ચ-પુનઃ, આયુષ્કં કર્માઽપિ સ્યાદ્ વધ્નાતિ, સ્યાન્નવધ્નાતિ, સંસારમધ્યે તિષ્ઠતિ ચેત્ તર્હિ અશુભમાયુ ન વધ્નાતિ । જીવેન તૃતીયભાગાદિ શેષાયુષ્કેળ આયુઃ કર્મવધ્યતે, અન્યથા ન વધ્યતે અત એવ આયુર્વર્જાં ઇત્યુક્તમ્ । યદિ મુક્તિ વ્રજતિ, તદા આયુ ન વધ્નાતીતિ ભાવઃ ।

કિં ચ—અસાતવેદનીયં—શરીરાદિદુઃસ્વજનકં કર્મ ચ શબ્દાદન્યા અપિ અશુભપ્રકૃતી નો ભૂયો ભૂયઃ—પુનઃ પુનઃ, ઉપચિનોતિ યદિ કશ્ચિત્ પ્રમાદં સેવેત, તદા વધ્નાતીતિ ભાવઃ ।

તિબંધ એવં અનુભાગબંધ, ઇન ચાર પ્રકારકે બંધોકો શુભ રૂપસે પરિણમા દેતી હૈ । સૂત્રમેં “આયુર્વર્જ” એસા જો કહા હૈ ઉસેકાં તાત્પર્ય યહ હૈ કિ એકભવમેં એક હી બાર અન્તર્મુહૂર્તમેં હી જીવ આયુકા બંધ કરતા હૈ । (આયુ ચ ણં કર્મ સિયા બંધઈ સિયા નો બંધઈ—આયુષ્કં ચ સ્વલ્પ કર્મ સ્યાત્ વધ્નાતિ સ્યાન્નવધ્નાતિ) જિસ જીવકા સંસાર પરિભ્રમણ અવશિષ્ટ હૈ વહ જીવ આયુ કર્મકા બંધ કરતા હૈ, તથાં જિસ જીવકો સમકિત હો ગયા હૈ વહ ઉસકે બાદ અશુભ આયુકા બંધ નહીં કરતા હૈ । એસે જીવ કા સંસારભ્રમણકા કાલ અર્ધપુલ્લ પરાવર્તનમાત્ર હી રહતા હૈ । તૃતીય ભાગ આદિ શેષ આયુવાલે જીવકે દ્વારા આયુ કર્મ બાંધા જાતા હૈ । ઇસસે ભિન્ન સ્થિતિમેં નહીં । યદિ કોઈ જીવ ઉસી અવસે મુક્તિમેં જા રહા હૈ તો એસા જીવ આયુકર્મકા બંધ નહીં કરતા હૈ । અતઃ અનુપ્રેક્ષાકે પ્રભાવસે જીવ આયુકર્મ બાંધતા ભી હૈ ઓર નહીં ભી બાંધતા હૈ ।

અને અનુભાગબંધ આ ચાર પ્રકારના બંધોને શુભરૂપથી પરિણમવા દે છે સૂત્રમાં “આયુર્વર્જ” એવું જે કહેલ છે, એનું તાત્પર્ય એ છે કે, એક ભવમાં જ એક જ વખત અન્તર્મુહૂર્તમાં જ એવ આયુનો બંધ કરે છે. આયુ ચ ણં કર્મ સિયા બંધઈ સિયા નો બંધઈ—આયુષ્કં ચ સ્વલ્પ કર્મ સ્યાત્ વધ્નાતિ સ્યાન્નવધ્નાતિ જે એવનું સંસાર પરિભ્રમણ અવશિષ્ટ છે. તે એવ આયુ કર્મનો બંધ કરે છે તથા જે એવને સમકિત થઈ ગયેલ છે તે એના પછી અશુભ આયુનો બંધ નથી કરતો. એવનો સંસાર ભ્રમણ કાળ અર્ધપુલ્લ પરાવર્તન માત્ર જ રહે છે. ત્રીજો ભાગ આદિ શેષ આયુવાળા એવના દ્વારા આયુકર્મ બાંધવામાં આવે છે આનાથી ભિન્ન સ્થિતિમાં નહીં. જો કોઈ એવ એજ ભવમાં મુક્તિને પ્રાપ્ત કરી દે છે તો એ એવ આયુ કર્મનો બંધ કરતો નથી અને અનુપ્રેક્ષાના પ્રભાવથી એવ આયુ કર્મ બાંધે પણ છે તેમ નથી પણ બાંધતો.

કિં ચ—અનુપ્રેક્ષયા જીવશ્ચતુરન્તં=ચત્વારઃ ચતુર્ગતિરૂપાં અન્તા અવયવા यस્ય તચ્ચતુરન્તં, સંસારકાન્તારં—સંસારરૂપમરણ્યં, ક્ષીપ્રમેવ=શીઘ્રમેવ, વ્યતિવ્રજતિ=ઉલ્લઙ્ઘયતિ । કીદૃશં સંસારકાન્તારમ્ ? અનાદિકમ્=આદિરહિત, પુનઃ કીદૃશમ્ ? અનવદગ્રમ્—અનાગચ્છદ્ અગ્રં પરિમાણં यस્ય તદનવદગ્રમ્ અનન્તમિત્યર્થઃ, પ્રવાહાપેક્ષયા અનાદ્યેનન્તમ્ । પુનઃ કીદૃશં ? દીર્ઘાદ્ધ્વમ્=દીર્ઘકાલમ્ । યદ્વા—‘દીર્ઘાધ્વમ્’ इति चिच्छाया दीर्घः—તત્પરિભ્રમણહેતુઃ કર્મરૂપો માર્ગો યસ્મિન્સ્તત્તથા, । ‘દીર્ઘમદ્ધ્વ’ इत्यत्र मकार आर्षत्वात् ॥ સૂ० ૨૨ ॥

इसी तरह अनुप्रेक्षाके प्रभावसे जीव (आसाया वेयणिज्जं च णं कम्मं नो भुज्जो भुज्जो उवचिणाइ—आसातावेदनीय च खलु नो भूयो भूयः उपचिनोति) आसातावेदनीय कर्म तथा अशुभ प्रकृतियोंका बार २ बंध नहीं करता है । यदि कोई जीव प्रमादका सेवन करता है तो इनका बंध भी करता है ॥

तथा (चाउरत संसारकन्तारं खिप्पमेव वीइवयइ—चतुरन्तसंसार कान्तारं क्षिप्रमेव व्यतिव्रजति) भावनाके प्रभावसे जीवका यह चतुर्गति रूप संसार शीघ्र ही विगष्ट हो जाता है—अर्थात् इस चतुर्गतिरूप संसार को अनुप्रेक्षाशाली जीव शीघ्र ही पार करनेवाला बन जाता है । यह चतुर्गतिरूप संसार (अणाइयं च णं अणवदगं दीहमद्वं—अनादिकं खलु अनवदग्रं दीर्घाद्वम्) अनादि एवं अन्तरहित—अनन्त है, दीर्घकालवाला है अथवा दीर्घाध्व है इसमें परिभ्रमण करानेके कारणभूत कर्मरूपी मार्गदीर्घ है ।

भावार्थ—अनुप्रेक्षाका फल कहते हुए सूत्रकार कहते हैं कि इस

આ પ્રમાણે અનુપ્રેક્ષાના પ્રભાવથી જીવ આસાયાવેયાણિજ્જં ચ ણં કમ્મં નો ભુજ્જો ભુજ્જો ઉવચિણાઈ—આસાતાવેદનીયં ચ ખલુ નો ભૂયો ભૂયઃ ઉપચિનોતિ આસાતા વેદનિય કર્મ તથા અશુભ પ્રકૃતિયોનો વારંવાર બંધ કરતા નથી. જો કોઈ જીવ પ્રમાદનું સેવન કરે છે તો એનો પણ બંધ કરે છે.

તથા ચાઉરતં સંસારકંતારં ક્ષિપ્પમેવ વીઈવયઈ—ચાતુરન્તં સંસારકાન્તારં ક્ષિપ્રમેવ વ્યતિવ્રજતિ ભાવનાના પ્રભાવથી જીવનો આ ચતુર્ગતિરૂપ સંસાર તાત્કાલિક વિનષ્ટ થઈ જાય છે. અર્થાત્ આ ચતુર્ગતિરૂપ સંસારને અનુપ્રેક્ષાશાળી જીવ ધણી જ ઝડપથી પાર કરવાવાળો થઈ જાય છે. આ ચતુર્ગતિરૂપ સંસાર અણાઈયં, ચ ણં અણવદગં દીર્ઘમદ્ધ્વ—અનાદિકં ખલુ અનવદગ્રં દીર્ઘાધ્વમ્ અનાદિ અને અંતરહિત—અનંત છે. દીર્ઘકાળ વાળો છે અથવા દીર્ઘાધ્વ છે. અમાં પરિભ્રમણ કરાવના કારણભૂત કર્મરૂપી માર્ગ દીર્ઘ છે.

ભાવાર્થ—અનુપ્રેક્ષાનું ફળ બતાવતાં સૂત્રકાર કહે છે કે, અનુપ્રેક્ષાનો આ

અનુપ્રેક્ષાવાન ધર્મકથામપિ કરોતીતિ ત્રયોવિંશતિતમાં તામાહ—

મૂલમ્—ધમ્મકહાણ ણં ભંતે ! જીવે કિં જણેહિ । ધમ્મકહાણ ણં નિજ્જરં જણેહિ । ધમ્મકહાણં પવયણં પમાવેહિ । પવયણ-પમાવણં જીવે આગમિસ્સમદત્તાણ કમ્મં નિબંધહિ ॥ સૂ. ૦૨૩ ॥

છાયા—ધર્મકથયા સ્વલુ ભદન્ત ! જીવઃ કિં-જનયતિ ? । ધર્મકથયા સ્વલુ નિર્જરાં જનયતિ । ધર્મકથયા સ્વલુ પ્રવચનં પ્રમાવયતિ પ્રવચનપ્રમાવકઃ સ્વલુ જીવઃ આગમિષ્યદ્ ભદ્રતયા કર્મ નિબધ્નાતિ ॥ ૨૩ ॥

અનુપ્રેક્ષાકા યહ અપૂર્વ પ્રમાવ હૈ કિં હિસકે બલ પર જીવ આયુ કર્મકે સિવાય શેષ કર્મોંકા ગાઢ બંધન બદ્ધ પ્રકૃતિયોંકો શિથિલ બંધનબદ્ધ કર દેતા હૈ । દીર્ઘકાલકી સ્થિતિવાલી પ્રકૃતિયોંકો અલ્પકાલકી સ્થિતિ-મેં લાકર રાખ દેતા હૈ । જિન પ્રકૃતિયોંકા ઉદય તીવ્રરૂપમેં આનેવાલા હો ઉનકો મન્દરૂપ ઉદયમેં પરિણમા દેતા હૈ । પ્રકૃતિબંધ, પ્રદેશબંધ, સ્થિતિ બંધ એવં અનુભાગબંધ, હિન ચાર પ્રકારકે અશુભ બંધોંકો શુભ બંધરૂપ કર દેતા હૈ । “આયુવર્જ” પાઠ સૂત્રકારને હિસલિયે રાખા હૈ કિં જીવ કો આયુ કર્મકા બંધ એકવાર હી અન્તમુહૂર્તકાલમેં એકભવ મેં હી હોતા હૈ । અસાતાવેદનીય આદિ અશુભ પ્રકૃતિયોંકા બાર ૨ બંધ જીવકો નહીં હોતા હૈ । તથા એસે જીવકા યહ અનાદિ અનંતરૂપ સંસાર શીઘ્ર હી નષ્ટ હોતા હૈ । અર્થાત્ વહ જીવ સંસારકો સુખપૂર્વક પાર કર દેતા હૈ ॥ ૨૨ ॥

અનુપ્રેક્ષાવાંલા ધર્મકથા મી કરતા હૈ સો તેઈસવે બોલમેં ધર્મકથાકા

અપૂર્વ પ્રમાવ છે કે, એના બળ ઉપર જીવ આયુકર્મ સિવાય શેષકર્મોના ગાઢ બંધનોથી બધાયેલ પ્રકૃતિયોનાં બંધનને ઢીલાં બનાવી દે છે. દીર્ઘકાળની સ્થિતિ વાળી પ્રકૃતિયોને અલ્પકાળની સ્થિતિમાં લાવીને રાખી દે છે. જે પ્રકૃતિયોનો ઉદય તીવ્રરૂપમાં આવવાવાળો હોય તેને મન્દરૂપ ઉદયમાં પરિણમાવી દે છે. પ્રકૃતિબંધ, પ્રદેશબંધ, સ્થિતિબંધ અને અનુભાગબંધ આવા ચાર પ્રકારના અશુભબંધોને શુભબંધરૂપ કરી દે છે “આયુવર્જ” પાઠ સૂત્રકારે આ માટે રાખેલ છે કે, જીવને આયુકર્મનો બંધ એકવાર જ અંતમુહૂર્ત કાળમાં એક ભવમાં જ થાય છે. અસાતા વેદનીય આદિ અશુભ પ્રકૃતિયોનો બંધ જીવને વારંવાર થતો નથી. તથા એવા જીવનો આ અનાદિ અનંતરૂપ સંસાર ઘણીજ ઝડપથી નષ્ટ થઈ જાય છે. અર્થાત્ એ જીવ સંસારને સુખપૂર્વક પાર કરી જાય છે. ॥૨૨॥

અનુપ્રેક્ષાવાળા ધર્મકથા પણ કરે છે, જેથી તેવીસમાં બોલમાં એ ધર્મકથા

ટીકા—‘ ધમ્મકહાણં ’ ઇત્યાદિ—

હે ભદન્ત ! ધર્મકથયા—દુર્ગતૌ પ્રપતન્તં સત્ત્વસંઘાતં ધારયતિ ’ ઇતિ ધર્મસ્તસ્ય કથનં ધર્મકથા અહિંસાદિધર્મપ્રરૂપણા વ્યાખ્યાનરૂપા તયા જીવઃ કિં જનયતિ ?, ણં=ખલુ નિશ્ચયેન ભગવાનાહ—ધર્મકથયા જીવો નિર્જરાં જનયતિ । ધર્મકથયા પ્રવચનં—શાસનં પ્રભાવયતિ—પ્રવચનગતં મહત્ત્વં પ્રકાશયતિ । ઉક્તંચ—

પાવયણી ૧ ધમ્મકહી ૨ વાદી ૩ નૈમિત્તકો ૪ તપસ્વી ૫ ચ ।

વિજ્ઞા ૬ સિદ્ધો ય ૭ કવિ ૮ અદ્વૈવ પદાવગા મણિયા ॥ ૧ ॥

છાયા—પ્રાવચની ૧ ધર્મકથિકો ૨ વાદી ૩ નૈમિત્તક ૪ સ્તપસ્વી ૫ ચ ।

વિદ્યા ૬ સિદ્ધશ્ચ ૭ કવિ ૮ રઘૈવ પ્રભાવકા મણિતાઃ ॥ ૧ ॥

પ્રવચનપ્રભાવકશ્ચ ખલુ જીવઃ આગમિષ્યદ્ભદ્રતયા=આગમિષ્યત્—આગમિકાલ-ભાવિ, ભદ્રં—કલ્યાણ યસ્મિન્સ્તત્ આગમિષ્યદ્ભદ્રં તસ્ય ભાવઃ—આગમિષ્યદ્ભદ્રતા,

ફલ કહતે હૈં—‘ ધમ્મકહાણં ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(મંતે ધમ્મકહાણં જીવે કિં જણેહ—ભદન્ત ! ધર્મકથયા ખલુ જીવઃ કિં જનયતિ) હે ભગવાન્ ધર્મકથાસે જીવકો વ્યા લાભ હોતા હૈ ? ધમ્મકહાણં નિજ્જરં જણેહ—ધર્મકથયા ખલુ નિર્જરાં જનયતિ) ધર્મકથાસે જીવ અપને કર્મોંકો નિર્જરા કરતા હૈ । તથા (ધમ્મકહાણં પાવયણં પ્રભાવેહ—ધર્મકથયા ખલુ પ્રવચનં પ્રભાવયતિ) ધર્મકથાસે જીવ પ્રવચનકે મહત્ત્વકો જનતામેં પ્રકાશિત કરતા હૈ । કહા મી હૈ—

“ પ્રાવચની, ધર્મકથિક, વાદી, નૈમિત્તિક, તપસ્વી, વિદ્યા, સિદ્ધ ઓર કવિ, યે આઠ ધર્મકે પ્રભાવક માન ગયે હૈ ” (પાવયણ પ્રભાવણં જીવે આગમિસસ ભદ્ત્તાણ કમ્મનિબંધહ પ્રવચનપ્રભાવકઃ ખલુજીવઃ આગમિષ્યત્ ભદ્રતયા કર્મનિબંધનાતિ) જો પ્રવચન પ્રભાવક જીવ હોતા હૈ, વહ આગામી

તું જણ કહેવામાં આવે છે—“ ધમ્મકહાણં ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—મંતે ધમ્મકહાણં જીવે કિં જણેહ—ભદન્ત ધર્મકથયા ખલુ જીવઃ કિં જનયતિ હે ભગવાન્ ! ધર્મકથાથી જીવને કયો લાભ થાય છે ? ઉત્તરમાં કહે છે કે, ધમ્મકહાણં નિજ્જરં જણેહ—ધર્મકથયા ખલુ નિર્જરાં જનયતિ ધર્મકથાથી જીવ પોતાના કર્મોંની નિર્જરા કરે છે, તથા ધમ્મકહાણં પાવયણં પ્રભાવેહ—ધર્મકથયા ખલુ પ્રવચનં પ્રભાવયતિ ધર્મકથાથી જીવ પ્રવચનના મહત્ત્વને જનતામાં પ્રકાશિત કરે છે. કહ્યું પણુ છે—

“ પ્રાવચની, ધર્મકથિક, વાદી, નૈમિત્તિક, તપસ્વી, વિદ્યા, સિદ્ધ અને કવિ આ આઠ ધર્મના પ્રભાવક માનવામાં આવેલ છે. ” પાવયણં પ્રભાવણં જીવે આગમિસસ ભદ્ત્તાણ કમ્મનિબંધહ—પ્રવચનપ્રભાવકઃ ખલુ જીવઃ આગમિષ્યત્ ભદ્રતયા કર્મ નિબંધનાતિ જે પ્રવચન પ્રભાવક જીવ હોય છે. તે આગામી કાળમાં

તયા ઉપલક્ષિતં શુભાનુબન્ધિ કર્મ નિવધ્નાતિ, શુભકર્મોપાર્જયતીત્યર્થ. । યદ્વા-
' આગમે શશ્વદ્ભદ્રતયા ' ઇતિ છાયા આગમિષ્યતીત્યાગમઃ-આગામીકાલસ્તસ્મિન્,
શશ્વદ્ભદ્રતયા સર્વદા કલ્યાણકારક તયોપલક્ષિતં કર્મ નિવધ્નાતિ ॥ સૂ. ૨૩ ॥

इत्थं पञ्चविधस्वाध्यायकरणेन श्रुतमाराधितं भवतीति चतुर्विंशतितम श्रुताराधनामाह-
मूलम्-सुयस्स आराहणयाए णं भंते ! जीवे किं जणेइ ? । सुयस्स
आराहणयाए णं अपणाणं खवेइ, न य संकिलिस्सइ ॥सू०२४॥

छाया-श्रुतस्याराधनतया खलु भदंत ! जीवः किं जनयति ? । श्रुतस्याराधनया
खलु अज्ञानं क्षपयति, न च संकिलिश्यते ॥ २४ ॥

टीका—‘ सुयस्स આરાહણયા’ ઇત્યાદિ—

हे भदन्त ! श्रुतस्य-आगमस्य, आराधनया-सम्पगासेवनया जीवः किं
जनयति ? भगवानाह—श्रुतस्याराधनया जीवः खलु अज्ञानं क्षपयति=अपनयति

કાલમેં ભદ્ર અર્થાત્-કલ્યાણ-કા ભાગી હો જાતા હૈ, અતઃ ઇસકી વજ-
હસે વહ એસે હી શુભ કર્મોકા બંધ કરતા હૈ જો ઉસકે કલ્યાણ કરનેમેં
સાધક બનતે હૈં ।

भावार्थ—दुर्गतिमें पड़नेसे जो जीवको बचाता है वह धर्म है उसकी
कथा करना-अर्थात् अहिंसादि रूप धर्मकी प्ररूपणा करना-इसका नाम
धर्मकथा है । इस धर्मकथाको करनेवाला जीव नियमतः अपने कर्मोंकी
निर्जरा करता है और वह प्रवचनका प्रभावक माना जाता है । जो प्रवचन
का प्रभावक जीव होता है वह ऐसे २ शुभ कर्मोंका उपार्जन करता है कि
जिनके कारण उसके कल्याण होनेमें किसी भी प्रकारकी बाधा नहीं
आती है ॥ २३ ॥

पूर्वोक्त पांच प्रकारके स्वाध्यायके करनेसे श्रुतकी आराधना होती है

ભદ્ર-કલ્યાણને લોગવનાર બની જાય છે. અર્થા એનાં કારણે તે એવાંજ શુભ
કર્મોની બંધ કરે છે કે, જે એનું કલ્યાણ કરવામા સાધક બને છે.

ભાવાર્થ—દુર્ગતિમાં પડવાથી જે જીવને બચાવે છે તે ધર્મ છે એની
કથા કરવી-અર્થાત્ અહિંસાદી૩૫ ધર્મની પ્રરૂપણા કરવી એનું નામ ધર્મકથા
છે. આવી ધર્મકથાને કરવવાળો જીવ નિયમતઃ પોતાના કર્મોની નિર્જરા કરે
છે અને તે પ્રાપ્ત્યની મનાય છે. જે પ્રવચનના પ્રભાવનો જીવ હોય છે. તે
એવાં એવાં શુભ કર્મોનું ઉપાર્જન કર્યા કરે છે, કે જેના કારણે એનું કલ્યાણ
થવામાં કોઈ પ્રણ પ્રકારની બાધા નહીં નથી. ॥ ૨૩ ॥

પૂર્વોક્ત પાંચ પ્રકારના સ્વાધ્યાય કરવાથી શ્રુતની આરાધના થાય છે.

તત્ત્વજ્ઞાન લાભાદિતિ ભાવઃ । ચ=પુનઃ, ન સંકલિશ્યતે-રાગાદિજનિતવિવિધક્લેશ-
રહિતો ભવતીત્યર્થઃ, શ્રુતાઽઽરધના હિ નવનવસંવેગમુત્પાદયતિ । ઉક્તંચ—

જહ જહ સુયમવગાહૃ, અહસય-રસ પસર સંજુયમપુવ્વં ।

તહ તહ પલ્હાઈ મુળી, નવ-નવ સંવેગસદ્ધાણ ॥ ૧ ॥

છાયા—યથા યથા શ્રુતમવગાહતે, અતિશયરસપસરસંયુતમપૂર્વમ્ ।

તથા તથા પ્રલ્હાદયતિ, મુનિર્નવ નવ સંવેગશ્રદ્ધયા ॥૧॥ઈતિ॥સૂ. ૨૪॥

इसलिये चौबीसवे बोलमें श्रुतकी आराधनाका फल कहते हैं—‘सुयस्स’

अन्वयार्थ—(भंते सुयस्स आराहणयाए णं जीवे किं जणेइ-भदन्त !
श्रुतस्याराधनया खलु जीवः किं जनयति ?) हे भदन्त ! श्रुतकी
आराधनासे जीवको क्या लाभ होता है ? (सुयस्स आराहणयाए णं
अण्णा णं खवेइ-श्रुतस्याराधनया खलु अज्ञानं क्षपयति) श्रुतकी आराधना
से जीव तत्त्वज्ञानका लाभ करता है और तत्त्वज्ञानके लाभसे अज्ञानका
नाश कर देता है । तथा (न य संकिलिस्सइ-न च संकिलिश्यते) रागा-
दिकरूप विकार भावोंसे जनित विविध क्लेशोंसे रहित हो जाता है ।

कहा भी है—“जह जह सुयमवगाहइ, अहसय रस पसर संजुयमपुव्वं ।

तह तह पल्हाइ मुणो, नव नव संवेगसद्धाए ॥ ”

अर्थात्—श्रुतकी आराधनाका एक यह भी फल जीवको प्राप्त होता है कि
उसका संवेगभाव प्रतिदिन नवीन २ रूपसे वर्द्धित होता रहता है ।

भावार्थ—आगमकी सम्यक् आसेवनाका नाम श्रुतकी आराधना है ।

આ માટેચોવીસમાં બોલમાં શ્રુતની આરાધનાનુ ક્ષણ કહે છે—“સુયસ્સ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—ભંતે સુયસ્સ આરાહણયાએ ણં જીવે કિં જણેઈ-ભદન્ત શ્રુતસ્યા-
રાધનતયા ખલુ જીવઃ કિં જનયતિ હે ભદન્ત ! શ્રુતની આરાધનાથી જીવને કયે
લાભ થાય છે ? ઉત્તરમાં કહે છે કે, સુયસ્સ આરાહણયાએણં અણ્ણાણં ખવેઈ-શ્રુતસ્યારાધન-
તયા ખલુ અજ્ઞાનં ક્ષપયતિશ્રુતની આરાધનાથી જીવ તત્ત્વજ્ઞાનનો લાભ કરે છે.
અને તત્ત્વજ્ઞાનના લાભથી અજ્ઞાનનો નાશ કરી દે છે. તથા ન ચ સંકલિસઈ-
ન ચ સંકલિશ્યતે રાગાદિરૂપ વિકાર લાવેથી જન્મતા વિવિધ ક્લેશોથી રહિત
બની જાય છે. કહ્યું પણ છે—

“ જહ જહ સુયમવગાહૃ, અહસય રસ પસર સંજુયમપુવ્વં ।

તહ તહ પલ્હાઈ મુળી, નવ નવ સંવેગસદ્ધાણ ॥ ”

અર્થાત—શ્રુતની જેમ આરાધનાનું આ પણ એક ક્ષણ જીવને પ્રાપ્ત થાય
છે કે, એનો સંવેગભાવ પ્રતિદિન નવાનવા રૂપથી વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત કરતો રહે છે.

ભાવાર્થ—આગમની સમ્યક્ આરાધનાનું નામ શ્રુતની આરાધના છે.

શ્રુતારાધના એકાગ્રમનઃ સંનિવેશનયા વિના ન ભવતીત્યતઃ પશ્ચવિંશતિતમાં તામાહ—
મૂલમ્—एकगमणसंनिवेशणया ए णं भंते ! जीवे किं जणेइ ? ।
एकगमणसंनिवेशणया ए णं चित्तनिरोहं करेइ ॥२५॥

છાયા—एकाग्रमनः संनिवेशनया खलु भदन्त ! जीवः किं जनयति ? । एकाग्रमनः संनिवेशनया खलु चित्तनिरोधं करोति ॥२५॥

ટીકા—‘ एकगमणसंनिवेशणया ए ’ इत्यादि

શિષ્ય આહ—હે ભદન્ત ! એકાગ્રમનઃ સંનિવેશનયા એકમ્—એકમેવ, અગ્રમ્—અગ્રવર્તિ લક્ષ્યમ્—આલમ્બનં यस્ય તદેકાગ્રમ્, એકાગ્રં ચ તન્મનશ્ચ, તસ્ય સંનિવેશના—સ્થાપના અથવા—એકાગ્રે—એકાગ્રાવસ્થાયાં મનઃસંનિવેશના—મનસઃ સ્થાપના એકાગ્રમનઃ સંનિવેશના, તયાં ખલુ જીવઃ કિં જનયતિ=કં ગુણ સુત્પાદયતિ ?, ગુરુઆહ—

जीव जैसे २ इस श्रुताराधनाको करता है वैसे २ उसके हृदयमें अपूर्व तत्त्वज्ञान उत्पन्न होता है । इससे उसका अज्ञान भाव दूर होकर वह उत्तरोत्तर संवेगभावको प्राप्त करता है । जब जीव संवेगशाली बनता है तो फिर इसको रागादिक जनित क्लेश व्यथित नहीं कर सकते हैं ॥२४॥

શ્રુતકી આરાધના એકાગ્રમનકે વિના નહીં હોતી હૈં इसलिये पचीसवे बोलमें एकाग्रमनका फल कहते हैं—‘ एगग ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(મંતે એકગમણસંનિવેશનયા એ જીવે કિં જણેઈ—ભદન્ત ! એકાગ્રમનઃસંનિવેશનયા જીવઃ કિં જનયતિ) મનકી એકાગ્રતાસે—અપને લક્ષ્યપર મનકો જમાનેસે—જીવકો કયા લાભ હોતા હૈં ? તો इसका उत्तर इस प्रकार है कि (एकगमण संनिवेशणया ए णं चित्त निरोहं करेइ—एकाग्र-

જીવ જેમ જેમ આ શ્રુતની આરાધનાને કરે છે તેમ તેમ તેના હૃદયમાં અપૂર્વ અપૂર્વ તત્ત્વજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું જાય છે. આનાથી એના અજ્ઞાનનો ભાવ દૂર થઈને તે ઉત્તરોત્તર સંવેગભાવને શુભ કરતો રહે છે. જ્યારે જીવ સંવેગશાળી બની જાય છે, ત્યારપછી એને રાગ આદિથી ઉત્પન્ન થતા કલેશ વ્યથા કરી શકતા નથી ॥૨૪॥

શ્રુતની આરાધના એકાગ્ર મનના વગર થઈ શકતી નથી. આ માટે પચીસમાં બોલમાં એકાગ્ર મનનું ફળ કહે છે—“ एगग ” इत्यादि ।

મંતે એકગમણસંનિવેશનયા એ જીવે કિં જણેઈ—ભદન્ત એકાગ્રમનઃ સંનિવેશનયા જીવઃ કિં જનયતિ મનની એકાગ્રતાથી પોતાના લક્ષ ઉપર મનને જમાવવાથી જીવને કયા લાભ છે તો આનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે કે, એકગમણસંનિવેશનયા એકાગ્રમનઃ સંનિવેશનયા ચિત્તનિરોહં કરોતિ એક લક્ષ ઉપર

एकाग्रमनःसंनिवेशनया खलु चित्तनिरोधं=चित्तस्य-इतस्तत उन्मार्गगामिनः,
निरोधः=नियन्त्रणं चित्तनिरोधस्तं करोति ॥२५॥

एवंविधस्यापि संयमेन विनाऽभीष्टलाभो न भवतीत्यतः पञ्चविंशतितमं संयममाह—
मूलम्—संजमेणं भंते जीवे किं जणेइं ? । संजमेणं अण-
ण्हयत्तं जणेइ ॥ सू० ॥ २६ ॥

છાયા—સંયમેન ભદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ ? । સંયમેન અનંહસ્કત્વં
જનયતિ ॥૨૬॥

ટીકા—‘ સંજમેણં ’ इत्यादि

हे भदन्त !—हे स्वामिन् ! संयमेन=संयमनं-सम्यगुपरमणं सावधयोगादिति
संयमः, स च सप्तदशविधः—पञ्चास्रवचिरमणं, पञ्चेन्द्रियनिग्रहः, चतुर्विधकपायजयः
दण्डत्रयचिरतिश्चेति । तेन संयमेन जीवः किं जनयति ? भगवानाह—हे शिष्य !
मनः संनिवेशनया चित्तनिरोधं करोति) मनको एक लक्ष्यपर स्थिर रखने
से जीव इधर उधर उन्मार्गपर चलने वाले चित्तका नियन्त्रण कर लेता है ।

भावार्थ—શ્રુતકા સમ્યક્ આરાધન જવ તક મન ચંચલ બના રહતા
હૈ તવ તક નહીં હો સકતા હૈ । અતઃ ઇસકે લિયે પરમાવશ્યક હૈ કિ
ચિત્તકી એકાગ્રતા કી જાવે । ચિત્તકી એકાગ્રતા કા નામ હી ચિત્તકો
ઉન્માર્ગસે હટાના હૈ । ઔર ડસકા નામ હી નિરોધ હૈ ॥ ૨૫ ॥

एकाग्रमनबालेको भी संयमके बिना इष्टलाभ नहीं होना है सो
छवीसवें बोलमें संयमका फल कहते हैं—‘ संजमेणं ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—‘भंते संजमेणं जीवे किं जणेइ—भदन्त ! संयमेन जीवः
किं जनयति) हे भगवन् ! संयमसे जीव किस गुणको प्राप्त करता है ?
भगवान् कहते हैं कि (संजमेणं अण्हयत्तं जणेइ—संयमेन-अनं-

स्थिर राखवाधी एव अङ्गितङ्गिं उन्मार्गे होऽवा पाणा चित्तनुं नियन्त्रणं करी दे छे.

ભાવાર્થ—ત્યાં સુધી મન ચંચળ બનેલું રહે છે. ત્યાં સુધી શ્રુતનું
સમ્યક્ આરાધન થઈ શકતું નથી. આથી આને માટે ઘણું જ અગત્યનું એ
છે કે, ચિત્તની એકાગ્રતા કરવામાં આવે. ચિત્તની એકાગ્રતાનું નામ જ ચિત્તને
ઉન્માર્ગથી હટાવતું તે છે. અને એનું નામ જ એનો નિરોધ છે. ॥ ૨૫ ॥

એકાગ્ર મનવાળાને પણ સંયમના વગર ઈષ્ટ લાભ નથી થતો, ના માટે
છઠ્ઠીમાં બોલમાં સંયમનું ફળ કહે છે—“ સંજમેણં ” इत्यादि !

અન્વયાર્થ—મંતે સંજમેણં જીવે કિં જણેइ-ભદન્ત સંયમેન જીવઃ કિં જનયતિ
હે ભગવાન ! સંયમથી એવ ક્યા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? ભગવાન કહે છે કે, સંજમેણં

સંયમેન જીવઃ અનંહસ્કત્વમ્-ન વિદ્યતે અંહઃ-પાપં યસ્ય સઃ અનંહસ્કસ્તસ્યભાવઃ
અનંહસ્કત્વમ્-જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મ રહિતત્વં, તજ્જનયતિ, જીવસ્ય કેનચિત્ પાપ-
કર્મણા શ્લેષો ન ભવતીત્યર્થઃ ॥૨૬॥

સંયમવતોઽપિ તપો વિના કર્મક્ષયો ન ભવતીતિ સપ્તત્રિંશતિમં તદાહ—

મૂલમ્—તવેણં મંતે ! જીવે કિં જણેઈ ? તવેણં વોદાણં જણેઈ ॥

છાયા—તપસા ભદન્ત જીવઃ કિં જનયતિ ? તપસા વ્યવદાનં જનયતિ ॥૨૭॥

ટીકા—‘તવેણં’ इत्यादि

हे भदन्त ! तपसा=तपति अष्टप्रकारकं कर्म दहतीति तपः, तपतेरौणादिकोऽसु

हैस्कत्वं जनयति) સંયમસે જીવ જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોસે રહિતપના
પ્રાપ્ત કરતા હૈ । અર્થાત્ જીવકા કિસી મી પાપકર્મસે શ્લેષ નહીં હોતા હૈ ।

ભાવાર્થ—સાવધયોગસે સમ્યક્ વિરક્ત હોનેકાં નામ સંયમ હૈ । યંહ
સંયમ સત્રહ ૧૭ પ્રકારકા હૈ જૈસે—“પાંચ પ્રકારકે આસ્રવસે વિરક્ત હોના
૫ પાંચ ઇન્દ્રિયોંકા નિગ્રહ કરના ૫, ચાર કષાયોંકા જીતના ૪, ત્રીને
દળ્હોંસે અલગ રહના ૩” । ઇસ સંયમકે પ્રભાવસે જીવમેં એસી વિશેષતા
આ જાતી હૈ કિ વહ અનંહસ્કત્વકો પ્રાપ્ત કર લેતા હૈ । અંહસ્ નામ પાપકા
હૈ । ઇસસે રહિત હોના અનંહસ્ત્વ હૈ । સંયમી જીવ પાપમય કર્મસે
લિપ્ત નહીં હોતા હૈ । યહી ઇસકા સંક્ષિપ્તાર્થ હૈ । સંયમકી આવશ્યકતા
કો ચિત્તકી એકાગ્રતાકે બાદ ઇસલિયે કહી ગઈ હૈ કિ એકાગ્રતાવાલે જીવ
કે મી વિના સંયમકે અમીષ્ટકા લાભ નહીં હોતા હૈ ॥ ૨૬ ॥

સંયમી હોને પર મી તપકે વિના કર્મક્ષય નહીં હોતા હૈ—ઇસ લિયે

અણહ્યત્તં જણેઈ-સંયમેન અનંહસ્કત્વં જનયતિ સંયમથી જીવ જ્ઞાનાવરણીય આદિ
કર્મોથી રહિતપણું પ્રાપ્ત કરે છે. અર્થાત્ જીવનો કોઈપણ પાપકર્મથી શ્લેષ થતો નથી.

ભાવાર્થ—સાવધયોગથી સમ્યક્ વિરક્ત થવાનું નામ સંયમ છે. આ
સંયમ ૧૭ સત્તર પ્રકારનો છે. જેમ “પાંચ પ્રકારના આસ્રવથી વિરક્ત થવું,
પાંચ ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવો, ચાર કષાયોને જીતવા, ત્રણ દંડોથી અલગ
રહેવું આ સંયમના પ્રભાવથી જીવમાં એવી વિશેષતા આવી જાય છે કે, તે
અનંહસ્કત્વને પ્રાપ્ત કરી લે છે. અંહસ્ નામ પાપનું છે એનાથી રહિત થવું
તે અનંહસ્કત્વ છે સંયમી જીવ પાપમય કર્મથી લિપ્ત થતો નથી. આજ એનો
સંક્ષિપ્તાર્થ છે. સંયમની આવશ્યકતાને ચિત્તની એકાગ્રતા પછી. બતાવવામાં
આવેલ છે તેનું કારણ એ છે કે, એકાગ્રતાવાળા જીવને પણ સંયમના અભિ-
ગ્નને લાભ થતો નથી ॥ ૨૬ ॥

સંયમી હોવા છતાં પણ તપ વગર કર્મનો ક્ષય થતો નથી, આ માટે

પ્રત્યયઃ । અનશનાદિદ્વાદશવિધે તેન જીવઃ કિં જનયતિ ? ભગવાનાહ—હે શિષ્ય । તપસા વ્યવદાનં=શુદ્ધિં પૂર્વબદ્ધકર્મમલક્ષ્યાદાત્મનો નૈર્મલ્યં જનયતિ ॥૨૭॥

અષ્ટવિંશતિતમં વ્યવદાનફલમાહ—

મૂલમ્—વોદાણેણં મંતે ! જીવે કિં જણેઈ ? । વોદાણેણ અ-
કિરિયં જણેઈ । અકિરિયણ । મવિત્તા તઓ પચ્છા સિજ્ઞઈ,
બુજ્ઞઈ, મુચ્ચઈ, પરિનિવ્વાયઈ, સવ્વદુઃખાણમંતં કરેઈ॥સૂ૦૨૮॥

છાયા—વ્યવદાનેન મદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ ? , વ્યવદાનેન અક્રિયં
જનયતિ । અક્રિયકો ભૂત્વા તતઃ પશ્ચાત્ સિધ્યતિ બુદ્ધ્યતે, મુચ્યતે, પરિનિર્વાતિ,
સર્વદુઃખાનામન્તં કરોતિ ॥૨૮॥

ટીકા—‘ વોદાણેણં ’ इत्यादि

હે મદન્ત ! વ્યવદાનેન=વિશેષેણ અવદાનં=શુદ્ધિ વ્યવદાનં, પૂર્વકૃતકર્મમલા-
પનયનં, તેન જીવઃ કિં જનયતિ ? , ભગવાનાહ—હે શિષ્ય ! વ્યવદાનેન જીવઃ, અક્રિયં=

સત્તાવોસવે બોલમેં તપકા ફલ કહતે હૈં—‘ તવેણં ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(મંતે તવેણં જીવે કિં જણેઈ ? મદન્ત ! તપસા
જીવઃ કિં જનયતિ) હે મગવન્ । તપસે જીવ કિસ ગુણકો પ્રાપ્ત
કરતા હૈ ? ઉત્તર મેં મગવાન કહેતે હૈં કિ (તવેણં વોદાણં જણેઈ—તપસા
વ્યવદાનં જનયતિ) તપસે જીવ વ્યવદાનકો—પૂર્વબદ્ધ કર્મરૂપી મલકે
ક્ષયસે નિજાત્માકી નિર્મલતાકો—પ્રાપ્ત કરતા હૈ ।

ભાવાર્થ—જીવ જિસકે પ્રભાવસે અપને અષ્ટવિધ કર્મોંકો જલાતા
હૈ વહ તપ હૈ । અનશન, અવમૌદર્ય આદિકે ભેદસે યહ તપ બારહ પ્રકા
રકા હૈ । ઇસકે પ્રભાવસે જીવ નિર્જરા કરતા હુઆ સંવર કરતા હૈ ॥૨૭॥

સત્યાવીસમાં બોલમાં તપનું ઇળ કહેવામાં આવે છે—“તવેણં” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—મંતે તવેણં જીવે કિં જણેઈ—મદન્ત તપસા જીવઃ કિં જનયતિ
હે ભગવાન ! તપથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? ઉત્તરમાં ભગવાન કહે
છે કે, તવેણં વોદાણં જણેઈ—તપસા વ્યવદાનં જનયતિ તપથી જીવ વ્યવદાન—
પૂર્વબદ્ધ કર્મરૂપી મળના ક્ષયથી નિજાત્માની નિર્મળતાને પ્રાપ્ત કરે છે ?

ભાવાર્થ—જીવ જેના પ્રભાવથી પોતાનાં અષ્ટવિધ કર્મોંને બાળી શકે છે,
તે તપ છે. અનશન, અવમૌદર્ય આદિના ભેદથી આ તપ બાર પ્રકારનાં છે
આના પ્રભાવથી જીવ નિર્જરા કરતાં કરતાં સંવર કરે છે. ॥ ૨૭ ॥

ન વિદ્યતે ક્રિયા યસ્મિંસ્તત્ ધ્યાનં વ્યુપરત ક્રિયાભ્યં શુક્લધ્યાનં જનયતિ, તતશ્ચ અક્રિયાકઃ=વ્યુપરતક્રિયાભ્યં શુક્લધ્યાનવર્તી ભૂત્વા તતઃ પશ્ચાત્ સિધ્યતિ=સિદ્ધિં વ્રજતિ કૃતકૃત્યો ભવતીત્યર્થઃ, તતશ્ચ બુદ્ધ્યતે=વિમલકેવલાર્લોકેન સકલલોકાર્લોકં કરતલામલકવત્ પશ્યતીત્યર્થઃ । મુચ્યતે=સકલકર્મભ્યો મુક્તો ભવતિ, અતઃપરં પરિ-નિર્વાતિ=પરિ-સમન્તાત્ કર્મવહ્નિં વિધ્યાપ્ય શીતલો ભવતિ । તતશ્ચ સર્વદુઃખાનાં=સર્વેષાં શારીરમાનસાનાં દુઃખાનામ્, અન્તમ્=આત્યન્તિકનિર્વૃત્તિં કરોતિ અવ્યાવાધ-સુખં પ્રાપ્નોતિ ॥૨૮॥

અવ અઠાવીસવે બોલમેં વ્યવદાનકા ફલ કહતે હૈં—‘વોદાણેણં’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(મંતે વોદાણેણં જીવે કિં જણેઈ-મદન્ત ! વ્યવદાનેન જીવઃ કિં જનયતિ ?) હે મગવન્ ! વ્યવદાનસે જીવ કિસ ગુણકો પ્રાપ્ત કરતા હૈં । ઇસકે ઉત્તરમેં મગવાન્ કહતે હૈં કિ (વોદાણેણં અકિરિયં જણેઈ-વ્યવદાનેન અક્રિયં જનયતિ) વ્યવદાનસે જીવ અક્રિય-વ્યુપરત ક્રિય નામકે શુક્લધ્યાનકો પ્રાપ્ત કરતા હૈં । (અકિરિયાએ મવિત્તા તઓ પચ્છા સિજ્ઝાઈ બુજ્ઝાઈ મુચ્ચાઈ પરિનિવ્વાયાઈ સવ્વદુઃખાણમંતં કરેઈ-અક્રિયકઃ ભૂત્વા તતઃ પશ્ચાત્ સિધ્યતિ બુદ્ધ્યતે મુચ્યતે પરિનિર્વાતિ સર્વદુઃ-ખાનાં અન્તં કરોતિ) ઇસકી પ્રાપ્તિકે પશ્ચાત્ યહ જીવ કૃતકૃત્ય હો જાતા હૈં, વિમલકેવલજ્ઞાનરૂપ આલોક-પ્રકાશસે લોક ઔર અલોકકો હસ્તા મલકવત્ જનને લગતા હૈં, સમસ્ત કમાસે સર્વથા રહિત હો જાતા હૈં । ઇસ તરહ સબ તરફસે કર્મરૂપી અગ્નિકો બુઝાકર યહ શીતલ પન જાતા હૈં ઔર ઇસકે શારીરિક ંવં માનસિક સમસ્ત દુઃખોંકા અન્ત હો જાતા હૈં—

હવે અઠાવીસમાં બોલમાં વ્યવદાનનુ ક્ષણ કહેવામાં આવે છે—“વો દાણેણં” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—મંતે વોદાણેણં જીવે કિં જણેઈ-મદન્ત વ્યવદાનેન જીવઃ કિં જનયતિ હે ભગવાન્ વ્યવદાનના ગુણથી જીવ કેવા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? આના ઉત્તરમાં ભગવાન કહે છે કે, વોદાણેણ અકિરિયં જણેઈ-વ્યવદાનેન અક્રિયં જનયતિ વ્યવદાનથી જીવ અક્રિય-વ્યુપરતક્રિય નામના શુક્લધ્યાનને પ્રાપ્ત કરે છે. અકિરિયાએ મવિત્તા તઓ પચ્છા સિજ્ઝાઈ બુજ્ઝાઈ મુચ્ચાઈ પરિનિવ્વાયાઈ સવ્વદુઃખાણમંતં કરેઈ-અક્રિયકઃ ભૂત્વા તત પશ્ચાત્ સિધ્યતિ બુદ્ધ્યતે મુચ્યતે પરિ-નિર્વાતિ સર્વદુઃખાનાં અન્તં કરોતિ એની પ્રાપ્તીના પછી એ જીવ કૃત્યકૃત્ય થઈ જાય છે. વિમળ કેવળ જ્ઞાનરૂપ આલોક પ્રકાશથી લોક અને પરલોકને હસ્તા-મલકવત્ જાણવા લાગે છે સમસ્ત કર્મોથી સર્વથા રહિત થઈ જાય છે આ રીતે સઘળી આત્મથી કર્મરૂપી અગ્નિને બુઝાવીને એ શીતળ બની જાય છે. અને એનાં શારીરિક અને

સર્વ દુઃખાનામન્તસ્તુ શબ્દાદિવિષયસુખાનાં શાતનેનૈવ ભવતોતિ એકોનત્રિશત્તમં સુખશાતસ્ય ફલમાહ—

મૂલમ્—સુહસાણં મંતે ! જીવે કિ જણેઈ ? । સુહસાણં અણુસ્સુયત્તં જણેઈ । અણુસ્સુય પં જીવે અણુકંપણ અણુભ્મહે વિગયસોણ, ચરિત્તમોહણિજ્ઞં કમ્મં સ્વેઈ ॥ સૂ૦૨૧ ॥

છાયા—સુખશાતેન ભદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ ? । સુખશાતેન અનુત્સુકત્વં જનયતિ । અનુત્સુકથ ચ્ચ સ્વલુ જીવોઽનુકમ્પકઃ, અનુદ્ગટઃ, વિગતશોકઃ, ચારિત્રમો-
હનીયં કર્મ ક્ષપયતિ ॥૨૧॥

ટીકા—‘ સુહસાણં ’ ઇત્યાદિ

હે ભદન્ત ! સુખશાતેન—સુખસ્ય—શબ્દાદિવિષયસુખસ્ય શાતઃ=શાતનં તદ્ગત-
ગૃહ્ણિનિરાકરણેન પરિવર્જનં સુખશાતસ્તેન જીવઃ કિં જનયતિ ? । મગવાનાહ—હે
શિષ્ય ! સુખશાતેન અનુત્સુકત્વં—વિષયસુખં પ્રતિ લિપ્સારહિતત્વં, જનયતિ । અનુ-

અર્થાત્ અવ્યાબાધ સુખકા યહ ભાગી બન જાતા હૈ । પૂર્વકૃત કર્મમલકા
અપનયન—દૂર હોના વ્યવદાન હૈ ॥ ૨૮ ॥

સુખદુઃખાંકા અન્ત શબ્દાદિ વિષયોંકે સુખોંકે શાતન—નિરાકરણસે
હી હોતા હૈ ઇસલિયે ઉન્તીસવે બોલમેં સુખશાતકા ફલ કહતે હૈ—
‘ સુહસાણં ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(મંતે સુહસાણં જીવે કિં જણેઈ—ભદન્ત ! સુખશાતેન
જીવઃ કિં જનયતિ ?) સુખશાતાસે જીવ કિસ ગુણકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ ?
ઇસકે ઉત્તરમેં મગવાન ફરમાતે હૈ કિ (સુહસાહેણં અણુસ્સુયત્તં જણેઈ—
સુખશાતેન—અનુત્સુકત્વં જનયતિ) સુખશાતસે યહ જીવ અપને આપમેં
વિષયસુખકે પ્રતિ ઉત્સુકતા—લાલસા રહિતપના ઉત્પન્ન કરતા હૈ । (અણુ-

માનસિક સઘળા દુઃખોના અત આવીજાય છે અર્થાત—અવ્યાબાધ સુખના એ લાગી
ખની જાય છે પૂર્વે કરેલા કર્મ ફળનું અપનયન—દૂર થવું એ વ્યવદાન છે. ॥ ૨૮ ॥

સુખ દુઃખોના અન્ત શબ્દાદિવિષયોના સુખોના નિરાકરણથી થાય છે.
આ માટે ઓગણત્રીસમાં ખોલમાં સુખશાતનું ફળ કહે છે—“સુહસાણં” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—મંતે—ભદન્ત હે ભગવાન ! સુહસાણં જીવે કિં જણેઈ—ભદન્ત
સુખશાતેન જીવઃ કિં જનયતિ સુખશાતથી જીવ કેવા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ?
આના ઉત્તરમાં ભગવાન કહે છે કે, સુહસાહેણં અણુસ્સુયત્તં જણેઈ—સુખશાતેન
અનુત્સુકત્વં જનયતિ સુખશાતાથી એ જીવ પોતાનામા વિષયસુખની ઉત્સુકતા—
લાલસા રહિત જીવ ઉત્પન્ન કરે છે. અણુસ્સુય પં જીવે અણુકંપણ—અનુત્સુકચ્ચ સ્વલુ

ત્સુકશ્ચ જીવઃ અનુકમ્પકઃ દુઃખિતેષુ જીવેષુ દયાવાન્ ભવતિ, યો હિ સ્વસુખોત્સુકઃ સ માર્યમાણમપિ પ્રાણિનમવલોક્ય નોદ્વિજતે, ન તં મોચયતીત્યર્યઃ, કિં તુ સ્વસુખરસિકં એવ તિષ્ઠતિ, અયં તુ તદ્વિપરીત્વમિતિ દુઃખેન કમ્પમાનં કંચન જીવમવલોક્ય તદુઃ-
 સ્વદુઃખિતતયા સ્વયમપિ તત્કાલ એવ કમ્પતે ! તં પ્રતિદયાં કરોતિ તથા—અનુદ્ભટઃ
 =મર્યાદાવર્તી, તથા વિગતશોકઃ=શોકરહિત । મુક્તિપદવદ્વસ્પૃહત્વાદ્ વિષયલિ-
 પ્સારહિતસ્ય મુનેઃ કથમપિ શોકો ન ભવતીતિ ભાવઃ । એવંવિધશ્ચ જીવઃ પ્રકૃષ્ટ
 શુભાધ્યવસાયેન ચારિત્રમોહનીયં કર્મ ક્ષપયતિ યથાખ્યાતચારિત્રં પ્રાપ્ય મોક્ષં
 પ્રાપ્નોતીતિ ભાવઃ ॥૨૧॥

સ્મુ એ ય ણં જીવે અણુકંપક—અનુત્સુકશ્ચ સ્વલુ જીવઃ અનુકંપકઃ) અનુત્સુક
 બના હુઆ જીવ અનુકંપક સમસ્ત દુઃખિત જીવોંકે ડપર દયાલુ હોતા
 હૈ । જો જીવ અપને આપકો સુખી બનાનેમેં મેં ઉત્કંઠિત રહતા હૈ વહ
 માર્યમાણ—મારતે હુએ પ્રાણીકો દેશ કર ડદ્વિગ્ન નહીં બનતા હૈ કિન્તુ
 અપને સુખમેં હી રસિક બના રહતા હૈ । ડસકો દૂસરોંકે સુખદુઃખસે
 કોઈ સંબંધ નહીં રહતા હૈ । અર્થાત્ વહ મારતે હુએ જીવકો મો નહીં
 છુડાતા હૈ પરન્તુ અનુત્સુક જીવ એસા સ્વાર્થી નહીં હોતા હૈ । યહ તો
 દુઃખસે ત્રસ્ત હુએ જીવકો જબ દેશતા હૈ તબ ડસકે દુઃખસે દુઃખિત હો
 સ્વયં મો ત્રસ્ત હો ડઠતા હૈ । ઓર ડસકો મુક્ત કરને કા ડપાય કરતા
 હૈ (અણુબ્ધે વિગયસોએ ચરિત્ત મોહણિજ્ઞં કર્મમં સ્વેદ—અનુદ્ભટઃ વિગ-
 તશોકઃ ચારિત્રમોહનીયં કર્મ ક્ષપયતિ) ડસ સુખશાતાવાલે જીવકી
 પરિણતિ મર્યાદાવર્તી હોતી હૈ તથા મુક્તિમેં વદ્વ સ્પૃહાવાલા હોનેસે ડસકે
 અન્તરંગમેં કમો શોક નહીં હોતા હૈ । ડસ તરહ એસે જીવ પ્રકૃષ્ટ શુભ

જીવઃ અનુકંપક અનુત્સુક બનેલ એ જીવ અનુકંપક સમસ્ત દુઃખિત જીવોના તરફ
 દયાળુ બને છે. જે જીવ પોતે પોતાની જાતને જ સુખી બનાવવામાં ઉત્કંઠિત
 રહે છે તે માર્યમાણ—મારતા પ્રાણીને જોઈ ને ઉદ્વિગ્ન બનતો નથી. પરંતુ પોતાના
 સુખમાં જ રસિક બનીને રહે છે એને બીજાના સુખ દુઃખ સાથે કોઈ સંબંધ
 રહેતો નથી. અર્થાત તે મારતા જીવને પણ છોડાવતો નથી. પરંતુ અનુત્સુક
 જીવ એવો સ્વાર્થી હોતો નથી. એ દુઃખથી ત્રસ્ત થતા જીવને જીએ છેત્યાદે
 એના દુઃખથી દુઃખિત થઈને પોતે પણ ત્રસ્ત થઈ જાય છે અણુબ્ધે વિગય-
 સોએ ચરિત્તમોહણિજ્ઞં કર્મમં સ્વેદ—અનુદ્ભટઃ વિગતશોકઃ ચારિત્રમોહનીયં કર્મ ક્ષપયતિ
 આ સુખશાતાવાળા જીવની પરિણતિ મર્યાદાવર્તિ હોય છે. તથા મુક્તિમાં
 બદ્ધ સ્પૃહાવાળા હોવાથી એના અન્તરંગમાં કદી શોક હોતો નથી. આ પ્રમાણે
 એવો જીવ પ્રકૃષ્ટ શુભ અધ્યવસાયના પ્રભાવથી ચારિત્રમોહનીય કર્મને નષ્ટ કરી દે
 છે. અર્થાત—અથાખ્યાત ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરીને મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી દે છે.

વિષયસુખસ્પૃહાનિરાકરણં ચા પ્રતિવદ્ધતાં વિના ન ભવતીત્યત ત્રિંશત્તમાં તામાહ—

મૂલમ્—અપ્પહિવદ્ધયાણં ણં મંતે ! જીવે કિં જણેઈ ? ।

અધ્યવસાયકે પ્રભાવસે ચારિત્ર મોહનીય કર્મકો નષ્ટ કર દેતા હૈ ।
અર્થાત્ યથાખ્યાત ચારિત્ર પ્રાપ્તકર મોક્ષકો પ્રાપ્ત કર દેતા હૈ ।

ભાવાર્થ—શબ્દાદિક વિષયસુખોંકા તદ્ગત ગૃહ્ણિકે નિરાકરણસે પરિત્યાગ કરના હસકા નામ સુખશાત હૈ । હસ સુખશાતકે પ્રભાવસે જીવ જબ વિષય સુખકે પ્રતિ લાલસા^૧ રહિત બન જાતા હૈ તબ ઉસકે ખીતર ઇતની ઝૂઝ કરુણા પરિણતી આ જાતી હૈ કિ વહ કિસી ખી પ્રાણીકો દુઃખિત નહીં દેખ સકતા હૈ । દુઃખિત પ્રાણીકો દેખતે હી હસકા હૃદય કરુણાસે ઇકદમ દ્રવિત હો ઉઠતા હૈ । જિસકે ખીતર વૈષયિક સુખોંકો ખોગનેકી લાલસા બની હુઈ હૈ વહી પ્રાણી અપનેકો સુખી બનાનેમેં દૂસરોંકે દુઃખોંકે ધ્યાન નહીં રખતા હૈ । પરંતુ જિસકી વૈષયિક અભિલાષાઈ સર્વથા શાંત બન ચુકી હૈં ઉસ મુનિકો ઈસા કોઈ કારણ નહીં બચતા હૈ કિ વહ સ્વયં દૂસરોંકો દુઃખી કરે યા ઉનકો દુઃખી દેખ સકે । અપની મર્યાદામેં રહતા હુઆ યહ શોકસે સંતપ્ત ન હોકર પ્રકૃષ્ટ શુભ પરિણામોં કે બલ પર ચારિત્ર મોહનીય કર્મકે ક્ષય કરનેમેં હી લગા રહતા હૈ ઓર ઇસ પ્રકાર યથાખ્યાત ચારિત્ર કો પ્રાપ્ત કર યહ અન્ત મેં મુક્તિ કો પ્રાપ્ત કર લેતા હૈ ॥ ૨૯ ॥

ભાવાર્થ—શબ્દાદિક વિષય સુખોના તદ્ગત ગૃહ્ણિકો નિરાકરણથી પરિ ત્યાગ કરવો એનું નામ સુખશાત છે. એ સુખશાતના પ્રભાવથી જીવ બીયારે વિષય સુખના તરફ લાલસા રહિત બની જાય છે ત્યારે તેની અંદર એટલી ઉંચી કંઈ પણ પરિણતિ આવી જાય છે કે, તે કોઈ પણ પ્રાણીને દુઃખિત બોધ શકતો નથી. દુઃખિત પ્રાણીને બોધને તેનું હૃદય એકદમ કંઈથી દ્રવિત બની જાય છે. જેની અંદર વૈષયિક સુખોને ભોગવવાની લાલસા બની રહેલ હોય છે એ પોતાને સુખી બનાવવામાં ખીજના દુઃખોનું ધ્યાન રાખતો નથી. પરંતુ જેની વૈષયિક અભિલાષાઓ સર્વથા શાંત બની ચૂકેલ છે એ મુનિને એવું કોઈ કારણ બચતું નથી કે તે એથી ખીજને દુઃખી કરે અથવા દુઃખી બોધ શકે, પોતાની મર્યાદામાં રહીને એ શે કંઈ સંતપ્ત ન થતાં પ્રકૃષ્ટ શુભ પરિણામોના બળ ઉપર ચારિત્ર મોહનીય કર્મનો ક્ષય કરવાના કામકાજમાં જ લાગી રહેલ હોય છે. અને આ પ્રમાણે યથાખ્યાત ચારિત્રને પ્રાપ્ત કરી એ અંતમાં મુક્તિને પ્રાપ્ત કરી લે છે. ॥ ૨૯ ॥

અપ્પહિવદ્ધયાણં નિસ્સંગત્તં જણેહ, નિસ્સંગત્તગણં ય જં
જીવે એગં એગગ્ગચિત્તે દિવાય રાઓ ય અસજ્જમાણે અપહિવદ્ધે
આવિ વિહરહ ॥ સૂ. ૩૦ ॥

છાયા—અપ્રતિવદ્ધતયા खलु भदन्त ! जीवः किं जनयति ? । अप्रतिवद्व तथा
खलु निःसंगत्वं जनयति । निःसंगत्वगतश्च जीवः, एकः एकाग्रचित्तः दिवा च रात्रौ
च असज्जन्, अप्रतिवद्वश्चापि विहरति ॥ ३० ॥

ટીકા—‘ અપ્પહિવદ્ધયાણં ’ ઇત્યાદિ—

હે ભદન્ત ! અપ્રતિવદ્ધતયા=મનોજ્ઞશબ્દોદિવિષયેષુ મનસોઽનાસક્તતા અપ્રતિવ-
દ્ધતા, તયા, જીવઃ, ‘કિં જનયતિ ?’ । ભગવાનાહ—અપ્રતિવદ્ધતયા खलु निःसंगत्वं=बहिः
संगाभावं जनयति, निःसंगत्वगतश्च खलु जीवः, एकः=एकद्वेषरहितः, एकाग्रचित्तः=

वैषयिक सुखकी स्पृहाका निराकरण अप्रतिवद्वताके विना नहीं हो
सकना है—अतः सूत्रकार अब तीसरे बोलमें उसी अप्रतिवद्वताको
कहते हैं—‘अपपहिवद्वयाणं जं’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(મંતે જીવે અપ્પહિવદ્ધયાણં જં કિં જણેહ—ભદન્ત !
जीवः अप्रतिवद्वतया किं जनयति) हे भगवन् । यह जीव अप्रतिवद्वता
से किस गुणको प्राप्त करता है ? उत्तरमें कहते हैं कि (अप्पहिवद्वयाणं
जं निस्संगत्तं जणेह—अप्रतिवद्वतया खलु निःसंगत्वं जनयति) अप्रति-
वद्वतासे जीव निःसंगताको प्राप्त होता है । (निस्संगत्तगणं जीवो एगो
एगगगचिच्छे दिवाय राओय असज्जमाणे अप्पहिवद्वे आवि विहरह—
निःसंगत्वगतः च जीवः एकः एकाग्रचित्तः दिवा च रात्रौ च असज्जन् अ-
प्रतिवद्वश्चापि विहरति) बाहिरी पदार्थोंमें आसक्ति रहित बना हुआ जीव

વૈષયિક સુખની સ્પૃહાનુ નિરાકરણ અપ્રતિવદ્ધતાના વગર થઈ શકતું નથી. આથી
સૂત્રકાર હવે ત્રીસમા બોલમાંજે અપ્રતિવદ્ધતાને બતાવે છે—

“અપ્પહિવદ્ધયાણં” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—મંતે જીવે અપ્પહિવદ્ધયાણં જં કિં જણેહ—ભદન્ત જીવઃ અપ્રતિ-
વદ્ધતયા કિં જનયતિ હે ભગવાન ! આ જીવ અપ્રતિવદ્ધતાથી કયા ગુણને
પ્રાપ્ત કરે છે ? ઉત્તરમાં કહે છે કે, અપ્પહિવદ્ધયાણં જં નિસ્સંગત્તં જણેહ—
અપ્રતિવદ્ધતયા खलु निःसंगत्वं जनयति અપ્રતિવદ્ધતાથી જીવ નિઃસંગતાને પ્રાપ્ત
થાય છે. નિસ્સંગત્તગણં જીવો એ એગગગચિત્તે દિવા ય રાઓ ય અસજ્જમાણે
અપ્પહિવદ્ધે આવિ વિહરહ—નિઃસંગત્વગતઃ ચ જીવઃ એકઃ એકાગ્રચિત્તઃ દિવા ચ
રાત્રૌ ચ અસજ્જન્ અપ્રતિવદ્ધશ્ચાપિ વિહરતિ બહારના પદાર્થોમાં આસક્તિ રહિત

धर्मध्यानैकनिष्ठः, ततश्च दिवा च रात्रौ च असजन्=बहिः सङ्गं विवर्जयन्, अप्रति-
बद्धः=प्रतिबन्धरहितश्चापि विहरति—मासकल्पादिना उद्यतविहारेण पर्यटति । सू३० ।

अप्रतिबद्धता च विवक्तशयनासनतां विना न भवतीत्यत एकत्रिंशत्तमां तामाह—

मूलम्—विविक्तसयणासण्याए णं भंते ! जीवे किं जणेइ ? ।
विविक्तसयणासण्याए चारित्तगुत्तिं जणेइ । चारित्तगुत्ते य
णं जीवे विविक्ताहारे दढचरित्ते एगंतरए मोक्खभावपडिवन्ने
अट्ठविहकम्मगंठिं निज्जरेइ ॥ सू० ॥ ३१ ॥

छाया—विविक्तशयनासनतया खलु भदन्त ! जीवः किं जनयति ? । विविक्त
शनयासनतया खलु चारित्रगुप्तिं जनयति । चारित्रगुप्तश्च खलु जीवः विविक्ताहारो

एक-रागद्वेष रहित होता है तथा धर्मध्यानमें ही एकनिष्ठ रहता है ।
रात दिन-सर्वदा-उसका एक यही प्रबल प्रयत्न रहता है कि वह बाहिरी
पदार्थों के साथ किसी भी तरह ममत्वसे न बंधने पावे । इस तरह प्रति
बंध रहित होकर यह मासकल्प आदिरूप उद्यत विहारसे विचरता है ।

भावार्थ—मनोज्ञ शब्द विषयों में मानसिक अनासक्ति का नाम
अप्रतिबद्धता है । इसके प्रभावसे जीव कभी भी बाहिरी पदार्थोंमें आसक्त
नहीं बन पाता है । जब इसकी परिणति ऐसी हो जाती है तो उसको
पदार्थ विषयक रागद्वेष आकुल व्याकुल नहीं करते हैं । एकाग्रचित्त बन
कर रातदिन यह अपने कर्तव्यपालनमें एकनिष्ठ रहता है । तथा मास-
कल्प आदि रूप उद्यत विहारसे विचरण करते हुए उसको फिर किसी
भी प्रकारकी बाधा नहीं सताती है ॥ ३० ॥

अनेक जेव रागद्वेष रहित अने छे. तथा धर्मध्यानमां जे एकनिष्ठ रहे छे.
रात अने दिवस तेने सर्वदा एकज प्रयत्न प्रयत्न रहे छे के, ते अहारना
पदार्थोनी साथे कोइ पणु रीते ममत्वथी न अंधाई जय. आ प्रमाणे प्रतिबंध
रहित थईने जे मासकल्प आदिइय उद्यत विहारथी विचरे छे

भावार्थ—मनोज्ञ शब्द आदि विषयोमां मानसिक अनासक्तिनु नाम
अप्रतिबद्धता छे. आना प्रभावथी जेव कही पणु अहारना पदार्थोमा आसक्त
अनतो नथी. ज्यारे जेनी परिणति जेवी अनी जय छे तो पछी तेने पदार्थ
विषयक रागद्वेष आकुल व्याकुल करी शकता नथी. एकाग्रचित्त अनीने रात दिवस
जे चोताना कर्तव्य पालनमां एकनिष्ठ अनी रहे छे तथा मासकल्प आदिइय उद्यत
विहारथी विचरणु करतां तेने कोइ पणु प्रकारनी बाधा सतावी शकती नथी. ॥ ३० ॥

દૃઢચરિત્ર એકાન્તરતઃ મોક્ષભાવપ્રતિપન્નઃ, અષ્ટવિધકર્મગ્રન્થિ નિર્જરયતિ ॥ ૩૧ ॥

ટીકા—‘વિવિક્તસયનાસનયાએ’ ઇત્યાદિ—

હે ભદ્રન્ત ! વિવિક્તશયનાસનતયા=વિવિક્તાનિ=સ્ત્રીપશુપંડકરહિતાનિ, શયનાસનાનિ, ઉપલક્ષણત્વાદુપાશ્રયશ્ચ યસ્યાસૌ વિવિક્તશયનાસનઃ, તસ્ય ભાવઃ—વિવિક્તશયનાસનતા તયા, જીવઃ કિં જનયતિ ? । ભગવાનાહ—વિવિક્તશયનાસનતયા ખલુ જીવઃ, ચારિત્રગુપ્તિ=ચરણરક્ષાં, જનયતિ । ચારિત્રગુપ્તઃ—રક્ષિતચારિત્રશ્ચ ખલુ જીવઃ વિવિક્તાહારઃ—વિકૃત્યાદિરહિતાહારકારકઃ, ચારિત્રરક્ષણતત્પરસ્ય કસ્મિન્નપિ

યહ અપ્રતિબદ્ધતા વિવિક્તશયનાસનતાકે વિના નહીં હોતી હૈ—અતઃ સૂત્રકાર અવ એકત્તીસવે બોલમ્મં વિવિક્તશયનાસનતાકે વિષયમ્મં કહતે હૈ—‘વિવિક્ત’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(મંતે વિવિક્તસયનાસનયાએ ણં જીવે કિં જણેઈ—ભદ્રન્ત ! વિવિક્તશયનાસનતયા ખલુ જીવઃ કિં જનયતિ) હે ભગવન્ વિવિક્તશયનાસનતાસે જીવ સ્ત્રી પશુ પંડકરહિત સ્થાનમ્મં રહનેવાલા મુનિકો કયા લાભ હોતા હૈ ? ઇસકે ઉત્તરમ્મં કહતે હૈ કિં (વિવિક્તસયનાસનયાએ ચારિત્ર ગુપ્તિ જણેઈ—વિવિક્તશયનાસનતયા ખલુ ચારિત્રગુપ્તિ જનયતિ) વિવિક્તશયનાસનતાસે જીવ અપને ચારિત્રગુણકી રક્ષા કરતા હૈ । (ચારિત્ર ગુપ્તેય ણં જીવે વિવિક્તાહારે દૃઢચરિત્તે એગંતરે મોક્ષભાવપડિવન્ને અઢવિહકમ્મગંઢિ નિજ્જરેઈ—ચારિત્રગુપ્તશ્ચ ખલુ જીવઃ વિવિક્તાહારઃ દૃઢચારિત્રઃ એકાન્તરતઃ મોક્ષભાવપ્રતિપન્નઃ અષ્ટવિધકર્મગ્રન્થિ નિર્જરયતિ) રક્ષિત ચારિત્ર હોનેસે જીવ વિકૃતિ આદિ રહિત આહાર કરતા હૈ । કયોં કિં ચારિત્ર કી રક્ષા કરનેમ્મં તત્પર બના હુઆ

આ અપ્રતિબદ્ધતા વિવિક્તશયનાસનતાના વગર થતી નથી. આથી સૂત્રકાર હવે એકત્રીસમાં બોલમાં વિવિક્તશયનાસનતાના વિષયમાં કહે છે—‘વિવિક્ત’ ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—મંતે વિવિક્તસયનાસનયાએ ણં જીવે કિં જણેઈ—ભદ્રન્ત વિવિક્તશયનાસનતયા ખલુ જીવઃ ‘કિં જનયતિ’ હે ભગવાન ! વિવિક્તશયનાસનતાથી શું લાભ થાય છે ? આના ઉત્તરમાં કહે છે કે, વિવિક્તસયનાસનયાએ ચરિત્રગુપ્તિ જણેઈ—વિવિક્તશયનાસનતયા ખલુ ચારિત્રગુપ્ત જનયતિ વિવિક્તશયનાસનતાથી એવ પોતાના ચારિત્ર ગુણની રક્ષા કરે છે ચરિત્રગુપ્તેય ણં જીવે વિવિક્તાહારે દૃઢચિત્તે એગંતરે મોક્ષભાવપડિવન્ને અઢવિહકમ્મગંઢિ નિજ્જરેઈ—ચારિત્રગુપ્તશ્ચ જીવઃ વિવિક્તાહારઃ દૃઢચારિત્રઃ એકાન્તરતઃ મોક્ષભાવપ્રતિપન્નઃ અષ્ટવિધકર્મગ્રન્થિ નિર્જરયતિ વિવિક્તશયનાસનતાથી એવ પોતાના ચારિત્ર ગુણની રક્ષા કરે છે.

ચારિત્ર હોવાથી એવ વિકૃતિ આદિ રહિત આહાર કરે છે કેમ કે, રક્ષા કરવામાં—તત્પર બનેલા પ્રાણી કેઈ પણ વિષયમાં લાલસાવાળા

विषये स्पृहा न जायते' इति भावः । तथा—दृढचारित्रः=दृढं निश्चलं चारित्र्यं यस्य स तथा, अतएव एकान्तरतः=एकान्तेन—निश्चयेन, रतः संयमेऽनुरक्त इत्यर्थः । तथा—मोक्षभावप्रतिपन्नः=मोक्षानुरागसंपन्नः, मोक्षएव मया साधनीय इति भाव-
नावानित्यर्थः । ततश्च एवंभूतो मुनिः अष्टविध कर्मग्रन्थि—अष्टविधं कर्म दुर्भयत्वाद्
ग्रन्थिरिव अष्टविधकर्मग्रन्थिस्तं निर्जरयति=क्षपकश्रेणिं प्राप्य क्षपयतीत्यर्थः ॥ ३१ ॥

प्राणी किसी भी विषयमें लालसावाला नहीं होता है । इसीलिये उसका (दृढ चारित्रः) चारित्र दृढ कहलाता है । तथा (एकान्तरतः) निश्चयसे वह संयममें अनुरक्त बना रहता है । भावना उसकी “मेरे द्वारा साध्य यदि कुछ है तो वह एक मोक्ष ही है” ऐसी रहा करती है, अर्थात् वह मोक्षानुराग से सम्पन्न रहता है । इस तरह का मुनि क्षपकश्रेणीपर आरूढ़ हो कर अष्ट प्रकारकी कर्मग्रन्थि को नष्ट कर देता है । अर्थात् सिद्धिपद को प्राप्त करता है ।

भावार्थ—स्त्री, पशु, एवं पण्डक से रहित शयनासन एवं उपाश्रय का नाम विवक्तशयनासन है । इनको सेवन करनेवाला मुनि अपने चारित्रगुणका संरक्षण करता है । तथा इस गुण की संरक्षणताके अभि-
प्राय से ही वह विकृति रहित आहार करता है । जिह्वा इन्द्रिय पर जितना अधिक काबू रहेगा उतना ही अधिक वह अपने चारित्रके पालन करनेमें सत्य साबित होगा । जिह्वा इन्द्रिय का निग्रह वही कर सकता है कि जिसकी एक मात्र लालसा मुक्ति प्राप्त करने की हो । ऐसा व्यक्ति ही दुर्भेद्य इस अष्टविध कर्मग्रन्थि को भेद सकता है और मोक्ष प्राप्त कर सकता है ॥ ३१ ॥

नથી હોતા. આ કારણે તેનું ચારિત્ર દૃઢ કહેવાય છે. તથા નિશ્ચયથી તે સંય-
મમાં અનુરક્ત બની રહે છે, ભાવના એની “ મારા દ્વારા બે કંઈ પણ સાધ્ય
હોય તે એક મોક્ષ જ છે. ” એવી રહ્યા કરે છે. અર્થાત તે મોક્ષાનુરાગથી
સંપન્ન રહે છે. આ પ્રમાણે તે મુનિ ક્ષપકશ્રેણી ઉપર આરૂઢ થઈને આઠ પ્રકા-
રની કર્મગ્રન્થિને નષ્ટ કરી દે છે. અર્થાત સિદ્ધિપદને પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ—સ્ત્રી, પશુ અને પન્ડકથી રહિત શયનાસન અને ઉપાશ્રયનું
નામ વિવક્તશયનાસન છે. આનું સેવન કરવાવાળા મુનિ પોતાના ચારિત્ર ગુણનું
સંરક્ષણ કરે છે. તથા એ ગુણની સંરક્ષણતાના અભિપ્રાયથી તે વિકૃતિ રહિત
આહાર કરે છે જીભા ઇન્દ્રિય ઉપર જેટલો વધારે કાબુ રાખવામાં આવે
એટલા જ અધિક પ્રમાણમાં તે પોતાના ચારિત્રનું પાલન કરવામાં સત્ય સાબિત
થાય છે. જીભા ઇન્દ્રિયનો નિગ્રહ એજ કરી શકે છે કે, જેની એક માત્ર
લાલસા મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવાની હોય છે, આવી વ્યક્તિ જ દુર્ભેદ્ય આ અષ્ટવિધ
કર્મગ્રન્થિને ભેદી શકે છે. અને એના કારણે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. ॥ ૩૧ ॥

વિવક્તશયનાસનતાયાં સત્યાં વિનિવર્તના ભવતીતિ દ્વિત્રિશત્તમાં તામાહ—

મૂલમ્—વિનિવટ્ટણયાણ પં મંતે ! જીવે કિં જણેઈ । વિનિ-
વટ્ટણયાણ પં પાવકમ્માણં અકરણયાણ અબ્બુટ્ટેઈ । પુઠ્ઠવવદ્ધાણ
ય નિજ્જરણયાણ તં નિયત્તેઈ । તઓ પચ્છા ચાઉરંતં સંસાર-
કંતારં વીઠ્ઠવયઈ ॥ સૂ૦ ॥ ૩૨ ॥

છાયા—વિનિવર્તનતયા खलु भदन्त ! जीवः किं जनयति । विनिवर्तनतया
खलु पापकर्मणां अकरणतया अभ्युत्तिष्ठते । पूर्ववद्धानां च निर्जरणतया तन्निवर्तयति ।
ततः पश्चात् चातुरन्तं संसारकान्तारं व्यतिव्रजति ॥ ३२ ॥

ટીકા—વિનિવટ્ટણયાણ ' ઇત્યાદિ—

હે ભદન્ત ! વિનિવર્તનયા=શબ્દાદિવિષયેભ્ય આત્મનઃ પરાઙ્મુખીકરણરૂપયા
જીવ' કિં જનયતિ ! । ભગવાનાહ—વિનિવર્તનયા खलु जीवः पापकर्मणां=ज्ञानावर-
णादीनम्, अकरणतया—अकरणेन—अनुपार्जनेन, 'अकरणयाण' इति स्वार्थेतल्
प्रत्यय आर्षत्वात् अभ्युत्तिष्ठते—मोक्षार्थमुद्यतो भवतीत्यर्थः । पूर्ववद्धानां=इहभवपर-

વિવિક્ત શયનાસનતાકે હોનેપર વિનિવર્તના હોતી હૈ, ઇસલિયે વત્તીસવે
બોલમેં વિનિવર્તના કા ફલ કહતે હૈ—' વિણિવટ્ટણયાણ ' ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(મંતે વિનિવટ્ટયાણ પં જીવે કિં જણેઈ—ભદન્ત !
વિનિવર્તનતયા खलु जीवः किं जनयति) હે ભગવન્ ! વિનિવર્તના સે
જીવ કો કયા લાભ હોતા હૈ ? ઇસકે ઉત્તરમેં ભગવાન કહતે હૈ કિ
(વિનિવટ્ટણયાણ પં પાવકમ્માણં અકરણયાણ અબ્બુટ્ટેઈ—વિનિવર્તનતયા
खलु पापकर्मणां अकरणतया अभ्युत्तिष्ठते) વિનિવર્તના સે જીવ ફિર
જ્ઞાનાવરણીય આદિ પાપકર્મેં કા ઉપાર્જન નહીં કરતા હૈ અર્થાત્ ઇસસે
વહ મોક્ષકે લિયે તૈયાર હો જાતા હૈ । તથા (પુઠ્ઠવવદ્ધાણ ય નિજ્જરણ-

વિવિક્ત શયનાસનતાના હોવાથી વિનિવર્તના થાય છે આ માટે વિનિ-
વર્તનાનું ક્ષણ કહે છે—“ વિણિવટ્ટણયાણ ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—મંતે વિનિવટ્ટણયાણ પં જીવે કિં જણેઈ—ભદન્ત વિનિવર્તનયા
खलु जीवः किं जनयति હે ભગવાન વિનિવર્તનતાથી જીવને શું લાભ થાય છે ?
આના ઉત્તરમાં ભગવાન કહે છે કે, વિનિવટ્ટણયાણ પં પાવકમ્માણં અકરણયાણ
अबुट्टेई—વિનિવર્તનયા खलु पापकर्मणां अकरणतया अभ्युत्तिष्ठते વિનિવર્તનાથી
જીવ ફરીથી જ્ઞાનાવરણિય આદિ પાપ કર્મેંનું ઉપાર્જન કરતો નથી. અર્થાત્
આનાથી તે મોક્ષના માટે તૈયાર થઈ નથી, તથા પુઠ્ઠવવદ્ધાણ ય નિજ્જરણ-

भवोपार्जितानां पापकर्मणां निर्जरण्या, इह च शब्दादभिनवकर्मानुपार्जनेन—च तत्
कर्म निवर्तयति=निवारयति । ततः पश्चात् चतुरन्तं=चत्वारः—चतुर्गंतिलक्षणाः,
अन्ताः=अत्रयवा यस्मिंस्तच्चतुरन्तं तदेव चातुरन्तं संसारकान्तारं—भवारण्यं,
व्यतिव्रजति=विशेषेणातिक्रम्य गच्छति, मुक्तिं प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ सू० ३२ ॥

विनिवर्त्तनावान् जीवश्चरित्रस्योत्कृष्टाराधनानिमित्तं संभोगप्रત્યાख्यानं
કરોતીતિ ત્રયસ્તિશત્તમમ્ તદાહ—

मूलम्—संभोगपच्चक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? । संभो-
गपच्चक्खाणेणं आलंबणाइं खवेइ । निरालंबणस्स य आय-
ट्ठिया योगा भवंति । सएणं लाभेणं संतुस्सइ, परलाभं नो

યાए તં નિયત્તેइ—પૂર્વબદ્ધાનાં ચ નિર્જરણતયા તન્નિવર્તયતિ) પૂર્વમેં બાંધે
હુએ—ઇસ ભવ એવં પરભવમેં ઉપાર્જન કિયે હુએ—પાપકર્મોંકી નિર્જરા-
કરતા હૈ ઇસ તરહ વહ પાપકર્મોં કો દૂર કર દેતા હૈ । (તઓ પચ્છા
ચાઉરંતં સંસારકંતારં વીઢવયइ—તતઃ પશ્ચાત્ ચતુરંતં સંસારકાન્તારં વ્ય-
તિવ્રજતિ) જવ પાપકર્મ ઇસકે દૂર હો જાતે હૈં તવ યહ જીવ ચતુર્ગતિરૂપ
ઇસ સંસાર અટવીકો ઉલ્લંઘન કર દેતાહૈ । અર્થાત્ મોક્ષકો પ્રાપ્ત કરલેતાહૈ ।

भावार्थ—शब्दादिक विषयों से अपने आपको परांमुख करना इस
का नाम विनिवर्तना है । इस विनिवर्तना से जीव ज्ञानावरणादिक
पापकर्मोंको उपार्जित नहीं करता है । तथा पूर्वबद्ध कर्मोंकी निर्जरा करता है,
इस तरह नवीन कर्मोंका आगमन रुक जानेसे तथा पूर्वसंचित कर्मोंकी
निर्जरा होनेसे जीव इस चतुर्गतिरूप संसारका विच्छेद कर देता है ॥ ३२ ॥

યાए તં નિયત્તેइ—પૂર્વબદ્ધાણાં ચ નિર્જરણતયા તન્નિવર્તયતિ પૂર્વે બાધલાં—આ ભવ
તથા પરભવમાં ઉપાર્જન કરેલાં પાપકર્મોંની નિર્જરા કરે છે. આ પ્રમાણે તે
પાપ કર્મોંને દૂર કરી દે છે તઓપચ્છાચાઉરંતં સંસારકંતારં વીઢવયइ—તતઃ પશ્ચાત્
ચતુરંતં સંસારકાન્તારં વ્યતિવ્રજતિ બ્યારે એનાં પાપકર્મ દૂર થઈ જાય છે. ત્યારે
એ જીવ ચતુર્ગતિરૂપ આ સંસાર અટવીનું ઉલ્લંઘન કરી જાય છે. અર્થાત્
મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી લે છે.

ભાવાર્થ—શબ્દાદિક વિષયોથી પોતાની જાતને પરાંગમુખ કરવી એનું
નામ વિનિવર્તના છે. આ વિનિવર્તનાથી જીવ જ્ઞાનાવરણિયાદિક પાપકર્મોંને
ઉપાર્જિત કરતો નથી, તથા પૂર્વબદ્ધ કર્મોંની નિર્જરા કરે છે, આ રીતે નવા
કર્મોંનું આગમન રોકાઈ જવાથી તથા પૂર્વસંચિત કર્મોંની નિર્જરા થવાથી
જીવ આ ચતુર્ગતિરૂપ સંસારનો વિચ્છેદ કરી દે છે. ॥ ૩૨ ॥

આસાણે, પરલાભં નો તકેઈ, નો પીહેઈ, નો પત્થેઈ, નો અભિલસઈ.
પરલાભં અણસ્સાયમાણે અતકેમાણે અપીહેમાણે અપત્થેમાણે અણ-
ભિલસમાણે દુચ્ચં સુહસેજ્જં ઉવસંપાજિજ્જતા ણં વિહરઈ॥સૂ. ૩૩॥

છાયા—સંભોગપ્રત્યાખ્યાનેન ભદન્ત । જીવઃ કિં જનયતિ ? । સંભોગપ્રત્યા-
ખ્યાનેન આલમ્બનાનિ ક્ષપયતિ । નિરાલમ્બનસ્ય ચ આયાતાર્થિકા યોગા ભવન્તિ ।
સ્વકેન લાભેન સંતુષ્યતિ । પરલાભં નો આસ્વાદયતિ, નો તર્કયતિ, નો સ્પૃહયતિ
નો પ્રાર્થયતિ, નો અભિલષતિ । પરલાભમ્ અનાસ્વાદયન્ અતર્કયન્ અસ્પૃહયન્
અપ્રાર્થયન્ અનભિલષન્ દ્વિતીયાં સુત્રશય્યામ્ ઉપસંપદ્ય સ્વલુ વિહરતિ ॥૩૩॥

ટીકા—‘ સંભોગપચ્ચક્કલાણેણં ’ इत्यादि

હે ભદન્ત ! સંભોગપ્રત્યાખ્યાનેન—એક—સામાચારિક સાધૂનામેકત્ર ભોજનં
અન્યમુનિદત્તાહારાદિગ્રહણં સંભોગઃ, તસ્ય પ્રત્યાખ્યાનં—ગીતાર્થાવસ્થાયાં જિનકલ્પા-
દ્યભ્યુદયતવિહારપ્રતિપત્ત્યા પરિહારઃ સંભોગપ્રત્યાખ્યાન તેન, જીવઃ કિં જનયતિ ? ।
ભગવાનાહ—સંભોગપ્રત્યાખ્યાનેન જીવઃ આલમ્બનાનિ—ગ્લાનાદોનિ, ક્ષપયતિ તિર-
સ્કુરુતે । અયમર્થઃ—અન્યો હિ માન્દ્યાદિ કારણેષ્વન્યદત્તમાહારાદિકં ગૃહ્ણતિ, અસૌ

વિનિવર્તનાવાન—શબ્દાદિ વિષયોંકા ત્યાગી—જીવ ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રકી
આરાધનાકે લિયે સંભોગપ્રત્યાખ્યાન કરતા હૈ इसलिये तेत्तीसवे बोलमें
संभोगप्रत्याख्यान का फल कहते हैं—संभोग पचचक्कलाणेणं इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(સંભોગપચ્ચક્કલાણેણ જોવે કિં જણેઈ—ભદન્ત સંભોગ-
પ્રત્યાખ્યાનેન જીવઃ કિં જનયતિ ?) હે ભગવન્ સંભોગ પ્રત્યાખ્યાનસે જીવકો
ક્યા લાંભ હાંતા હૈ? इसका उत्तर कहते हैं कि (संभोगपचचक्कलाणेणं आलं-
बणाईं स्ववेइ—संभोगप्रत्याख्यानं आलंबनानि क्षपयति) संभोगप्रत्या-
ख्यान से आलंबनोंका परित्याग करता है अर्थात् आलम्बनोंकी उसको

વિનિવર્તનાવાન શબ્દાદિક વિષયોના ત્યાગી જીવ ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રની આરા-
ધનાના માટે સંભોગ પ્રત્યાખ્યાન કરે છે આ માટે સંભોગપ્રત્યાખ્યાનનું ફળ
કહે છે—“ સંભોગપચ્ચક્કલાણેણં ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—મંતે સંભોગપચ્ચક્કલાણેણ જીવે કિં જણેઈ—ભદન્ત સંભોગપ્રત્યા-
ખ્યાનેન જીવઃ કિં જનયતિ હે ભગવાન સંભોગપ્રત્યાખ્યાનથી જીવને શું
લાભ થાય છે ? આનો ઉત્તર આપતાં કહે છે કે, સંભોગપચ્ચક્કલાણેણ આલંબનાઈં
સ્વવેઈ—સંભોગપ્રત્યાખ્યાનેન આલંબનાનિ ક્ષપયતિ સંભોગ પ્રત્યાખ્યાનથી આલંબનાનો
પરિત્યાગ કરે છે અર્થાત આલંબનોની તેને આવશ્યકતાજ રહેતી નથી.

तु कारणे सत्यपि न तथा करोति, किं तु सदोद्यतत्वेन वीर्याचारमेवावलम्बते । निरालम्बनस्य च आयतार्थिकाः=भायतः-मोक्षः स एवार्थः प्रयोजनं येषां ते, आयातार्थिनस्त एव आयतार्थिकाः, योगाः=वाङ्मनः काययोगाः भवन्ति । अयं-भावः-सालम्बनस्य हि केचिद् योगास्तादृशा न भवन्त्यपीति । तथा स्वकेन-स्वकीयेन लाभेन संतुष्यति । परलाभं=अन्यमुनिसमानीतं, नो आस्वादयति-न भुङ्क्ते, नो तर्कयति=यद्यसौ मह्यमिदं ददाति तदा शुभमिति मनसा विकल्पनं न करोतीत्यर्थः । नो स्पृहयति=इदं रुचिरमिति श्रद्धालुतयाऽऽत्मनो भावं न प्रकटी-करोतीत्यर्थः । नो प्रार्थयति='मह्यमिदं देहि' इति याचनां न करोतीत्यर्थः । नो

आवश्यकता ही नहीं रहती है । (निरालम्बस्स य आयट्टिया योगा भवंति-निरालम्बस्य च आयतार्थिका योगा भवन्ति) इस प्रकार जब यह आलं-बनोंका त्याग कर देता है तब यह निरालम्ब बन जाता है । इस अव-स्थामें इसके योग-मन, वचन, काय-आयतार्थ बन जाते हैं-अर्थात् मोक्ष ही इनका एक प्रयोजन मात्र अभिलषित अर्थ बन जाता है । (सएणं लाभेणं संतुस्सइ परलाभं नो आसाएइ परलाभं नो तक्केइ नो पीहेइ नो पत्थेइ नो अभिलसइ-स्वकेन लाभेन संतुष्यति परलाभं नो आस्वादयति, नो तर्कयति नो स्पृहयति, नो प्रार्थयति, नो अभिलषति) यह अपने लाभसे संतुष्ट रहता है । परलाभको यह नहीं भोगता है । और न मनमें ऐसा विकल्प ही करता है कि "अच्छा होता यदि यह मुझे लाकर भिक्षा आदि देता तो" । तथा अपना ऐसा भाव भी प्रकट नहीं करता है कि 'यह बहुत ही अच्छा है । 'मुझे अमुक वस्तु दो' ऐसी याचना भी नहीं करता है । और न उस वस्तुकी लालसा करता है ।

निरालम्बस्स य आयट्टिया योगा भवंति-निरालम्बनस्य च आयतार्थिका योगा भवन्ति
आ प्रभाण्णे ज्यारे ते आलंभनानो परित्याग करी दे छे त्थारे ते निरालंभ
जानी जय छे, आ अवस्थाभां जेनो योग-मन, वचन, काया, आयतार्थं जनी
जय छे, अर्थात् मोक्ष ज जेनुं जेक प्रयोजन मात्र अभिलषित अर्थ जनी
जय छे. सएणं लाभेणं संतुस्सइ परलाभं नो आसाएइ परलाभं नो तक्केइ नो पीहेइ नो पत्थेइ
नो अभिलसइ-स्वकेन लाभेन संतुष्यति परलाभं नो आस्वादयति नो तर्कयति नो
स्पृहयति नो प्रार्थयति नो अभिलषति जे पोताना लालथी ते संतुष्ट रहे छे, भीजना
लालने ते लोगवतो नथी. अथवा तो मनमां जेवो विकल्प पणु करता नथी के,
“ जे जे मने भिक्षा आदि लावी आपे तो धणुं साइं थात. ” तथा पोतानो
जेवो लाव पणु प्रगट करता नथी के, “ आ धणुं ज साइं छे. ‘ मने अमुक वस्तु
आपो. ’ आवी याचना पणु करता नथी. तेम न ते वस्तुनी लालसा करे

અભિલષતિ=તલ્લોલુપતયા ન વાચ્છતીત્યર્થઃ । યદ્વા-નાનાદેશીયશિષ્યાનુગ્રહાર્થમેતાનિ સમાનાર્થકાનિ પદાનિ તત્તદેશપ્રસિદ્ધિમનુસૃત્ય ગૃહીતાનિ । પરલાભમનાસ્વાદયન્ અતર્કયન્ અસ્પૃહયન્ અપ્રાર્થયન્ અનભિલષન્ દ્વિતીયાં સુખશય્યામુપસંપન્ન વિહરતિ દ્વિતીયસ્યાઃ સુખશય્યાયાસ્તથાવિધત્વાદિતિ ભાવઃ । તથાચોક્તં સ્થાનાઙ્ગસૂત્રે—

इस प्रकार (परलाभं अणस्सयमाणे अतक्केमाणे अपीहेमाणे अभिलस-
माणे दुच्चं सुहसेज्जं उपसंपज्जित्ता णं विहरइ - परलाभं अनास्वादयन्
अतर्कयन् अस्पृहयन् अप्रार्थयन् अनभिलषन् द्वितीयां सुखशय्यां उप-
संपद्य विहरति) अन्यमुनिजनों द्वारा लब्ध आहारको नहीं भोगता हुआ,
उसको लेनेकी इच्छा नहीं करता हुआ, उसमें स्पृहालु नहीं बनता हुआ
उसकी चाहना नहीं करता हुआ, उसकी अभिलाषा नहीं करता हुआ
इस द्वितीय सुख शय्यारूप मुनि अवस्थाको प्राप्त कर विचरता है ।

भावार्थ—एक सामाचारीवाले साधुओंका एक जगह भोजन करना
अन्य मुनिजनों द्वारा प्रदत्त आहार आदिका ग्रहण करना—इसका नाम
संभोग है । इस संभोगका परिहार संभोगप्रत्याख्यान है । अर्थात् जब
गीतार्थावस्था संपन्न साधु बन जाता है, तब जिनकल्पादिरूप उद्यत
विहारकी प्रतिपत्ति (स्वीकार)से उसके यह संभोग प्रत्याख्यान होता है ।
इस अवस्थामें यदि यह ग्लान आदि अवस्थायुक्त भी हो जावे तो वह
इस अवस्थाकी परवाह नहीं करता है । एवं स्वलाभसे ही संतुष्ट रहता है
स्वयं गोचरी करता है । जब की अन्य साधुजन तो ग्लान आदि दशा में
अन्य साधुओं द्वारा लाये हुए आहारादिकरूप लाभ को ग्रहण करते हैं

છે, આ પ્રમાણે અન્ય મુનિજનો દ્વારા લબ્ધ આહારને ન લોગવતા એને
લેવાની ઈચ્છા પણ ન કરતાં, એમાં સ્પૃહાળુ ન બનતાં; એની ચાહના પણ
ન કરતાં તેમ અભિલાષા પણ ન કરતા આ બીજી સુખશય્યારૂપ મુનિ
અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરી વિચરે છે.

ભાવાર્થ—એકે સમાચારીવાળા સાધુઓનું એક સ્થળે લોગન કરવું,
બીજા મુનિજનો દ્વારા પ્રદત્ત આહાર આદિનું ગ્રહણ કરવું, એનું નામ સંલોગ
છે. આ સંલોગને પરિહાર સંલોગપ્રત્યાખ્યાન છે. અર્થાત્ જ્યારે સાધુ
ગીતાર્થાવસ્થાસંપન્ન બની જાય છે ત્યારે જીન કલ્પાદિરૂપ ઉદ્યત વિહારની
પ્રતિપત્તિ(સ્વીકાર)થી એના એ સંલોગપ્રત્યાખ્યાન થાય છે. આ અવસ્થામાં કદાચ
એ ગ્લાન આદિ અવસ્થા યુક્ત પણ થઈ જાય તો એ અવસ્થાની પરવાહ કરતા
નથી, એને સ્વલાભથી જ સંતુષ્ટ રહે છે, સ્વયં ગોચરિ કરે છે. જ્યારે બીજા
સાધુજન તો ગ્લાન આદિ દશામાં અન્ય સાધુઓ દ્વારા લાવવામાં આવેલ આહાર

અહવરા દોઢ્વા સુહસેજ્જા, સે ણં મુંડે મંવિત્તા અગારાઓ અણગારિય પવ્વહ્ણે સમાણે સણં લાભેણં સંતુસ્સહ, પરસ્સ લાભનો આસાણ્હ, નો તક્કેહ, નો પત્થેહ, નો પીહેહ, નો અભિલસેહ, સેણં પરસ્સ લાભં અણાસાણમાણે અતક્કેમાણે અપીહેમાણે અપત્થેમાણે અણભિલસમાણે નો મણં ઉચ્ચાવયં નિયચ્છહ નો વિણિઘાયમાવજ્જહં।।ઇતિ।।

છાયા—અથાપરા દ્વિતીયા સુખશય્યા સ મુણ્ડો ભૂત્વાઽગારાદનગારિતાં પવ્ર-જિતઃ સન્ સ્વકેન લાભેન સંતુષ્યતિ પરસ્ય લાભં નાસ્વાદયતિ ન તર્કયતિ, ન સ્પૃહ-યતિ, ન પ્રાર્થયતિ, નાભિલ્ષ્યતિ। સ પરસ્ય લાભમનાસ્વાદયન્ અતર્કયન્ અસ્પૃહયન્ અપ્રાર્થયન્ અનભિલ્ષ્યત્ નો મનઃ ઉચ્ચાવચં નિયચ્છતિ નો વિનિઘાતમાપદ્યતે ।। ઇતિ।। સૂ૦ ૩૩ ।।

તબ કિ યહ સાધુ હસ પ્રકારકે કારણ કલાપ ઉપસ્થિતિ હોનેપર મી એસા નહીં કરતા હૈ । કિન્તુ સદા ઉદયન હોને સે આપને વીર્યાચાર કા હી અવ-લંબન કરતા હૈ । હસ પ્રકાર નિરાલંબન બને હુણ્ હસ સાધુ કે મન વચન એવં કાંય ચે તીનો યોગ મુક્તિ માત્ર પ્રયોજન વાલે હોતે હૈં । નિરાલંબન દશામેં સાધુ અપને લાભ સે હી સંતુષ્ટ રહા કરતા હૈ । અન્યમુનિયોં દ્વારા લાયે હુણ્ આહાર આદિ કા વહ ચાહના નહીં કરતા હૈં । મન મેં એસા વિકલ્પ મી નહીં લાતા હૈ કિ કોઈ મુઝે લાકર આહાર આદિ દેવે । દ્વિતીય સુખશય્યા કે વિષય મેં સ્થાનાઙ્ગમૂત્ર મેં એસા હી કહા હૈ ।

અહવરા દોઢ્વા સુહસેજ્જા, સે ણં મુંડે મંવિત્તા અગારાઓ અણ-ગારિયં પવ્વહ્ણે સમાણે સણં સંતુસ્સહ, પરસ્સ લાભં નો આસાણ્હ, નો તક્કેહ, નો પીહેહ, નો પેત્થેહ, નો અભિલસેહ, સે ણં પરસ્સલાભં અણા-સાણમાણે અતક્કેમાણે અપીહેમાણે અપત્થેમાણે અણભિલસમાણે નો મણં

આદિરૂપ લાભને ગ્રહણ કરે છે. ત્યારે એ સાધુ આ પ્રમાણે કારણ કલાપ ઉપસ્થિત હોવા છતાં પણ એવું કરતાં નથી પરંતુ સદા ઉદયત હોવાથી પોતાના વીર્યા ચારતું જ અવલંબન કરે છે. આ પ્રમાણે નિરાલંબન બનેલા એ સાધુનાં મન, વચન અને કાયા, એ ત્રણે યોગ મુક્તિ માત્ર પ્રયોજનવાળા હોય છે. નિરાલંબન દશામાં સાધુ પોતાના લાભથી જ સંતુષ્ટ રહે છે. અન્ય મુનિયો દ્વારા લાવવામાં આવેલ આહાર આદિની તે ચાહના કરતા નથી. મનમાં એવો વિકલ્પ પણ લાવતા નથી કે, કોઈ મને આહાર પાણી લાવી આપે બીજી સુખશય્યાના વિષયમાં સ્થાનાઙ્ગ સૂત્રમાં એમ જ કહેલ છે.

“અહવરા દોઢ્વા સુહસેજ્જા, સે ણં મુંડે મંવિત્તા અગારાઓ અણગારિયં પવ્વહ્ણે સમાણે સણં સંતુસ્સહ, પરસ્સલાભં નો આસાણ્હ, નો તક્કેહ, નો પીહેહ, નો પેત્થેહ, નો અભિલસેહ, સેણં પરસ્સલાભં અણાસાણમાણે અતક્કેમાણે, અપી-

સંભોગં પ્રત્યાખ્યાતવતઃ સાધોરુપધિપ્રત્યાખ્યાનમપિ સ્યાદિતિ ચતુસ્ત્રિશત્તમ-
તદાહ—

મૂલમ્—ઉવહિપચ્ચક્ષાણેણં ભંતે ! જીવે કિં જણેઈ ? ।
ઉવહિપચ્ચક્ષાણેણં અપલિમંથં જણેઈ । નિરુવહિષ્ણં ણં જીવે
નિકંઠ્ઠે ઉવહિમંતરેણ ય ન સંકિલિસ્સઈ ॥ સૂ૦ ॥ ૩૪ ॥

છાયા—ઉપધિપ્રત્યાખ્યાનેન ભદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ ? । ઉપધિપ્રત્યા-
ખ્યાનેન અપરિમન્થં જનયતિ । નિરુપધિકઃ સ્વલુ જીવઃ નિષ્કાઙ્ક્ષઃ ઉપધિમન્તરેણ
ચ ન સંકિલિશ્યતિ ॥ ૩૪ ॥

ટીકા—‘ ઉવહિપચ્ચક્ષાણેણં ’ ઇત્યાદિ—

હે ભદન્ત ! ઉપધિપ્રત્યાખ્યાનેન=ઉપધિઃ=ઉપકરણં—સદોરકમુખવસ્ત્રિકા રજો-
હરણવસ્ત્રપાત્રાદિરૂપં તસ્ય સાધુમર્યાદા ત્યતિરિક્તસ્થ પ્રત્યાખ્યાનં=ન મયા મર્યાદા-
તિરિક્તમુપકરણં ગ્રાહ્યં ઇત્યેવરૂપા નિવૃત્તિઃ—ઉપધિપ્રત્યાખ્યાનં તેન જીવઃ કિં
જનયતિ ? । ભગવાનાહ—હે શિષ્ય ! ઉપધિપ્રત્યાખ્યાનેન અપરિમન્થં જનયતિ, પરિ-
મન્થઃ—સ્વાધ્યાયાદિવ્યાગ્રાતઃ, ન પરિમન્થોઽપરિમન્થસ્તં સ્વાધ્યાયાદૌ—અનાલસ્યં—

ઉચ્ચાવયં નિયચ્છઈ નો વિણિઘાયમાવજ્જઈ ઇતિ ॥ હસ સ્થિતિકા નામ
હી દ્વિતીય સુશ્વશય્યા હૈ ॥૩૩॥

સંભોગપ્રત્યાખ્યાનવાલે સાધુ કે ઉપધિ કા પ્રત્યાખ્યાન બી હોતા હૈ
યહ બાત ચોત્તીસવે વોલમેં સૂત્રકાર પ્રકાશિતકરતે હૈ—‘ ઉવહિપચ્ચ-
ક્ષાણેણં ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(ભંતે ઉવહિપચ્ચક્ષાણેણં જીવે કિં જણેઈ—ભદન્ત !
ઉવહિપ્રત્યાખ્યાનેન જીવઃ કિં જનયતિ) હે ભગવાન્ ! ઉપધિ કે પ્રત્યાખ્યાન
સે જીવ કો કયા લાભ હોતા હૈ ? ઉત્તર—(ઉવહિપચ્ચક્ષાણેણં અપલિમંથં
જણેઈ—ઉપધિપ્રત્યાખ્યાનેન અપરિમંથં જનયતિ) ઉપધિકે પ્રત્યાખ્યાન સે

હેમાણે અપત્થેમાણે, અણમિલસમાણે, નો મણં ઉચ્ચાવયં નિયચ્છઈ નો વિણિઘાય
માવજ્જઈ ” ઇતિ ॥ આવી સ્થિતિનું નામ જ સુખશય્યા છે ॥ ૩૩ ॥

સભોગ પ્રત્યાખ્યાનવાળા સાધુની ઉપધિનું પ્રત્યાખ્યાન પણ થાય છે.
આ વાત સૂત્રકારચોત્તીસમાં બોલમાં પ્રકાશિત કરે છે—“ઉવહિપચ્ચક્ષાણેણં” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—ભંતે ઉવહિપચ્ચક્ષાણેણં જીવે કિં જણેઈ—ભદન્ત ઉપધિપ્રત્યાખ્યા-
નેન જીવ કિં જનયતિ હે ભગવાન્ ! ઉપધિના પ્રત્યાખ્યાનથી જીવને કયો
લાભ થાય છે ? ઉત્તર ઉવહિપચ્ચક્ષાણેણં અપલિમંથં જણેઈ—ઉપધિપ્રત્યાખ્યાનેન
અપરિમંથં જનયતિ ઉપધિના પ્રત્યાખ્યાનથી જીવને સ્વાધ્યાય આદિ કરવામાં

प्रोत्साहं जनयतीत्यर्थः । निरुपधिकः—मर्यादातिरिक्तोपकरणपरित्यागी जीवः, निष्काङ्क्षः=वस्त्राद्यभिलाषरहितो भवति । तादृशो हि उपधिमन्तरेण=उपधिं विना यथोचितोपकरणाप्राप्तावपि न संविलिङ्ग्यति—मानसं शरीरं वा दुःखं न प्राप्नोति । जीर्णशीर्णवस्त्रपात्रादिनाऽपि संयमयात्रा निर्वाहयतीतिभावः ।

जीव को स्वाध्याय आदि करने में आलस्य नहीं होता है अर्थात् उत्साह रहा करता है (निरुपदिष्टेण जीवे निरुपदिष्टे उपधिमन्तरेण य न संविलिङ्ग्यति—निरुपधिकः खलु जीवः निष्काङ्क्षः उपधिमन्तरेण च न संविलिङ्ग्यति) निरुपधिकजीव निष्काङ्क्ष-वस्त्रादिककी अभिलाषासे रहित हो जाता है । एवं यथोचित उपकरण की अप्राप्तिमें भी दुःखित नहीं होता है ।

भावार्थ—सद्वैराग्यदुःखवस्त्रिका रजोहरण, वस्त्र एवं पात्र आदि यह उपधि साधु मर्यादा के अनुसार है । इस साधु मर्यादा से व्यतिरिक्त उपधिका त्याग करना उपधिप्रत्याख्यान है । अर्थात् ऐसा संकल्प करलेना कि मैं मर्यादातिरिक्त उपकरण नहीं रखूंगा । इस उपधि के प्रत्याख्यान से साधु निश्चित होकर स्वाध्याय आदि करनेमें तल्लीन रहा करता है । उसको किसी भी प्रकारका प्रमाद सताता नहीं है और न वह मर्यादारिक्त उपधिकी लालसा से क्लेशित होता है । जीर्ण शीर्ण वस्त्रपात्रादिक से भी अपनी संयमयात्राका निर्वाह करता रहता है उसको जीर्णशीर्ण अर्थात् जुने पुराने फटे हुए वस्त्रोंके विषयमें कोई चिन्ता नहीं रहती है ।

आणस्य श्रुती नथी अर्थात् उत्साह रह्या करे छे. निरुपधिक एव निष्काङ्क्ष-वस्त्रादिकनी अबिलाषाथी रहित भनी ज्ञाय छे. अने यथोचित उपकरणनी अप्राप्तिभां पणु दुःखित थता नथी.

भावार्थ—सद्वैराग्यदुःखवस्त्रिका, रजोहरण अने पात्र आदि आ उपधि साधु मर्यादाना अनुसार छे. आ साधु मर्यादाथी व्यतिरिक्त उपधिने त्याग करवे. ओ उपधिप्रत्याख्यान छे, अर्थात् ओवे संकल्प करी लेवे. के, हुं मर्यादातिरिक्त उपकार नहीं राखुं. आ उपधिना प्रत्याख्यानथी साधु निश्चित भनीने स्वाध्याय आदि करवामां तल्लीन भनी ज्ञाय छे, अने केछ पणु प्रमाद रने प्रमाद सतावतो नथी तेम न तो ते मर्यादारिक्त उपधिनी लालसाथी क्लेशित अने छे एषुशीर्ण वस्त्र पात्रादिकथी पणु पोतानी संयमयात्राने निर्वाह करता रहे छे. अने एषुशीर्ण अर्थात् जुनां पुराणां. फटेयां टूट्यां, वस्त्रोना विषयमां केछ चिन्ता रहेती नथी.

ઉક્તંચ—

“તસ્ય ણં મિક્ષુસ્સ નો એવં ભવતિ-પરિજુન્ને મે વત્થે સૂઠં જાહ્સસામિ સંધિસ્સાતિ ઉક્કંસિસ્સામિ તુણિસ્સામિ વોક્કંસિસ્સામિ”-ઇત્યાદિ ।

છાયા—તસ્ય ચલુ મિક્ષો નૈવં ભવતિ-પરિજીર્ણ મે વક્ષં, સૂર્ચીં યાચિણ્ણે સંધાસ્યે ઉત્કર્ષયિણ્ણામિ તૂણયિણ્ણામિ (વેણ્ણામિ) વ્યુત્કર્ષયિણ્ણામિ”-ઇત્યાદિ॥૩૪॥

ઉપધિ પ્રત્યાખ્યાતુર્યોગ્યાહારાદ્યલાભે ઉપવાસા અપિસ્યુસ્તેચાહારપ્રત્યા-
ખ્યાનરૂપા इति पञ्चत्रिंशत्तमम् तदाह—

મૂલમ્—આહારપચ્ચક્ષણેણં મંતે ! જીવે કિં જણેહ ? ।

આહારપચ્ચક્ષણેણંજીવિયાસંસપ્પઓગં વોચ્છિદ્દહ । જીવિયા-
સંસપ્પઓગં વોચ્છિદ્દિત્તા જીવે આહારમંતરેણં ન સંકિલિસ્સહ॥૩૫॥

છાયા—આહારપ્રત્યાખ્યાનેન ભદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ ? । આહારપ્રત્યા-
ખ્યાનેન જીવિતાશસાપયોગં વ્યવચ્છિનન્તિ । જીવિતાશંસાપયોગં વ્યવચ્છિધ જીવ
આહામન્તરેણ ન સંકિલિશ્યતે ॥૩૫॥

ટીકા—‘ આહારપચ્ચક્ષણેણં ’ ઇત્યાદિ

હે ભદન્ત ! આહારપ્રત્યાખ્યાનેન=નિરવદ્યાહારસ્યાલાભે આહારસ્ય-સદોષા-
હારસ્ય પ્રત્યાખ્યાનં ત્યાગઃ, તથા-નિરવદ્યાહારલાભસંભવેऽપિ તપશ્ચર્યાદ્યથ નિરવદ્યા-

જैसे कहा भी है—“ तस्सणं भिक्खुस्स नो एवं भवति-परिजुन्ने मे वत्थे सूइं वा जाह्स्सामि संधिस्साभि उक्कंसिस्सामि तूणिस्सामि वोक्कंसिस्सामि ” इत्यादि । अर्थात् अपनी संयमयात्रों का जीर्णशीर्ण आदि वस्त्रपात्रों द्वारा निर्वाह करने वाले साधु के चित्त में ऐसा नहीं उठता है कि ये मेरे वस्त्र जीर्ण हो गये हैं—चलो सूईसांगकर इन्हें सीलूंगा, सांध लूंगा, तुरुपलूंगा (तून लूंगा आदि) ॥३४॥

ઉપધિકાપ્રત્યાખ્યાન કરને વાલે સાધુ કો યોગ્ય આહારાદિક કે
અલાભ મેં ઉપવાસ મી હો જાતા હેં ઇસી કા નામ આહારપ્રત્યાખ્યાન હૈ

જેમ કહ્યું પણ છે—“તસ્ય ણં મિક્ષુસ્સ નો એવં ભવતિ-પરિજુન્ને મે વત્થે સૂઈં વા જાહ્સસામિ સંધિસ્સામિ ઉક્કંસિસ્સામિ તુણિસ્સામિ વોક્કંસિસ્સામિ”-ઇત્યાદિ । અર્થાત-
પોતાની સંયમયાત્રોનો જીર્ણશીર્ણ આદિ વસ્ત્ર પાત્રો દ્વારા નિર્વાહ કરવાવાળા
સાધુના ચિત્તમાં એવો વિકલ્પ નથી ઉઠતો કે, આ મારાં વસ્ત્ર જીર્ણ થઈ ગયાં
છે. આલો સુઈં માંગીને આને સીવી લઉં, સાંધી લઉં, દોરા ભરી લઉં. આદિ. ॥૩૪॥

ઉપધિનુ પ્રત્યાખ્યાન કરવાવાળા સાધુને યોગ્ય આહારાદિકના અભાવમાં
ઉપવાસ પણ થઈ જાયછે. આનું નામ આહારપ્રત્યાખ્યાન છે. આજ વાતને

હારસ્ય પ્રત્યાખ્યાનમિત્યુભયવિધમ્, તેન જીવઃ કિં ફલં જનયતિ ? । મગવાનાહ—
હે શિષ્ય ! આહારપ્રત્યાખ્યાનેન જીવો જીવિતાશંસાપ્રયોગં વ્યવચ્છિનન્તિ,
જીવિતે-પ્રાણધારણે યા આશંસા-અભિલાપસ્તસ્યાઃ પ્રયોગઃ, કરણં જીવિતાશંસા
પ્રયોગસ્તં વ્યવચ્છિનન્તિ=નિવારયતિ । જીવિતાશંસાપ્રયોગં-જીવનેચ્છા હેતુકં વાઙ્-
મનઃ કાયયોગં વ્યવચ્છિદ્ય=પરિત્યજ્ય, જીવઃ આહારમન્તરેણ આહારં વિના ન સંકિલ-
શ્યતે વિકૃષ્ટ-તપોઽનુષ્ઠાનેઽપિ જીવિતાશંસારહિતો મુનિર્ન દુઃસ્વમનુભવતીતિ ભાવઃ॥

इसी बातको सूत्रकार पैतीसवे बोलमें कहते हैं—‘आहारपचचक्खाणेणं’ ।

અન્વયાર્થ—(મંતે-મદન્ત!) હે મગવન્! (આહારપચ્ચક્ખાણેણં
જીવે કિં જળેઈ—આહારપ્રત્યાખ્યાનેન જીવઃ કિં જનયતિ) આહાર કે
પ્રત્યાખ્યાન સે જીવકો કયા લાભ હોતા હૈં ? ઉત્તર—(આહારપચ્ચક્ખાણેણં
જીવિયાસંસપ્પઓગં વોચ્છિદ્દઈ—આહારપ્રત્યાખ્યાનેન જીવિતાશંસાપ્રયોગં
વ્યવચ્છિનન્તિ) આહાર કે પ્રત્યાખ્યાનસે જીવ અપને જીવનકી અભિ-
લાષા કરના છોડ દેતા હૈ । (જીવિયાસંસપ્પઓગં વોચ્છિદિત્તા જીવે
આહારમંતરેણં ન સંકિલિસ્સઈ-જીવિતાશંસાપ્રયોગં વ્યવચ્છિદ્ય જીવઃ
આહારમન્તરેણ ન સંકિલિશ્યતે) જીવનકો ઇચ્છા કેહેતુમૂત વાઙ્મન એવં
કાયયોગ કા પરિત્યાગ કર વહ જીવ આહાર કે વિના કલેશ નહીં પાતા
હૈ અર્થાત્ વિકૃષ્ટ તપકે અનુષ્ઠાન મેં મી જીવિતાશંસા સે રહિત મુનિ
દુઃસ્વકા અનુભવ નહીં કરતા હૈ ।

ભાવાર્થ—નિરવધ આહાર કે અલાભ મેં સદોષ આહાર કા ત્યાગ-
કરના તથા તપશ્ચર્યાકે નિમિત્ત નિરવધ આહાર કા લાભ સંભવિત હોને

સૂત્રકાર પાત્રીસમા બોલમાં કહે છે—“આહારપચ્ચક્ખાણેણં” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—મંતે-મદન્ત હે ભગવાન ! આહારપચ્ચક્ખાણેણં જીવે કિં જળેઈ—
આહારપ્રત્યાખ્યાનેન જીવઃ કિં જનયતિ આહારના પ્રત્યાખ્યાનથી જીવને શું લાભ
થાય છે ? ઉત્તરમાં—આહારપચ્ચક્ખાણેણં જીવિયાસંસપ્પઓગં વોચ્છિદ્દઈ—આહારપ્રત્યા-
ખ્યાનેન જીવિતાશંસાપ્રયોગં વ્યવચ્છિનન્તિ આહારના પ્રત્યાખ્યાનથી જીવ પોતાના
જીવનની અભિલાષા કરવાનું છોડી દે છે, જીવિયાસંસપ્પઓગં વોચ્છિદિત્તા જીવે
આહારમંતરેણં ન સંકિલિસ્સઈ-જીવિતાશંસાપ્રયોગં વ્યવચ્છિદ્ય જીવઃ આહારમન્તરેણ
ન સંકિલિશ્યતે જીવનની ઇચ્છા હેતુમૂત વાઙ્મન અને કાયયોગનો પરિત્યાગ
કરીને એ જીવ આહાર વગરના કલેશને પામતા નથી. અર્થાત્ વિકૃષ્ટ તપના
અનુષ્ઠાનમાં પણ જીવનથી નિસ્પૃહ બનેલા મુનિ દુઃખનો અનુભવ કરતા નથી.

ભાવાર્થ—નિરવધ આહારના અલાભમાં સદોષ આહારનો ત્યાગ કરવો
તથા તપશ્ચર્યાના નિમિત્ત નિરવધ આહારનો લાભ હોવા છતાં પણ એનો

एतच्च प्रत्याख्यानत्रयमपि कषायरहितस्यैव सफलं भवतीति पञ्चत्रिंशत्तमम्
कषायप्रत्याख्यानमाह—

मूलम्—कसायपचचक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? । कसा-
यपचचक्खाणेणं वीयरगभावं जणेइ । वीयरगभावपडिवन्ने
वि य णं जीवे समसुहदुक्खे भवइ ॥ ३६ ॥

छाया—कषायप्रत्याख्यानेन भदन्त ! जीवः किं जनयति ? । कषायप्रत्या-
ख्यानेन वीतरागभावं जनयति । वीतरागभाव प्रतिपन्नश्च खलु जीवः समसुख
दुःखो भवती ॥ ३६ ॥

टीका—‘ कसायपचचक्खाणेणं ’ इत्यादि

हे भदन्त ! कषायप्रत्याख्यानेन=कषायाः क्रोधादयस्तेषां प्रत्याख्यान ‘ क्रोधा-
दीन् न करोमि ’ इति निश्चयकरणं कषायप्रत्याख्यानं तेन, जीवः किं जनयति ? ।

पर भी उसका परित्याग करदेना यह दोनों प्रकारका त्याग आहारप्र-
त्याख्यान है । आहारप्रत्याख्यान करने वाले मुनिराज को चित्त में ऐसा
कभी विकल्प नहीं उठता है कि मैं इसके बिना मर जाऊँगा । तथा मुझे
अभी और जीना है इसलिये इसका प्रत्याख्यान नहीं करूँ । इस प्रकार
जीविताशंसा प्रयोग का परित्याग कर यह विद्वष्ट तर्कों का अनुष्ठान
करनेमें भी दुःखका अनुभव नहीं करता है ॥ ३५ ॥

संभोग उपाधि तथा आहार ये तीनों प्रत्याख्यान भी कषायरहित
मुनि के ही सफलता होते हैं—अतः अब कषायप्रत्याख्यानके विषयमें
सूत्रकार छत्तीसवे बोलमें कहते हैं—‘ कसायपचचक्खाणेणं ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(भंते कसायपचचक्खाणेणं जीवे किं जणेइ—भदन्त !
कषायप्रत्याख्यानेन जीवः किं जनयति) हे भगवन् ! कषाय के प्रत्या-

પરિત્યાગ કરી દેવો. આ બંને પ્રકારનો ત્યાગ આહારપ્રત્યાખ્યાન છે. આહાર-
પ્રત્યાખ્યાન કરવાવાળા મુનિરાજના ચિત્તમાં એવો કદી પણ વિકલ્પ નથી ઉઠતો
કે હું આના વગર મરી જઈશ તથા મારે હજી વધુ જીવવું છે આ માટે
એનું પ્રત્યાખ્યાન ન કરું. આ પ્રમાણે જીવિતાશંસા પ્રયોગનો પરિત્યાગ કરીને
વિકૃષ્ટ તર્કોનું અનુષ્ઠાન કરવામાં પણ દુઃખનો અનુભવ કરતા નથી ॥ ૩૫ ॥

સંભોગ, ઉપાધિ તથા આહાર એ ત્રણ પ્રત્યાખ્યાન પણ કષાય રહિત
મુનિમાં જ સફળ થાય છે. આથી હવે છત્તીસમાં બોલમાં કષાયપ્રત્યાખ્યાનના
વિષયમાં સૂત્રકાર કહે છે—“ કસાયપચ્ચક્ખાણેણં ” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—ભંતે પચ્ચક્ખાણેણં જીવે કિં જણેઈ—ભદન્ત કષાયપ્રત્યાખ્યાનેન જીવઃ
કિં જનયતિ હે ભગવાન ! કષાયના પ્રત્યાખ્યાનથી જીવને શું લાભ થાય છે ?

શ્રગવાનાહ—હે શિષ્ય ! કષાયપ્રત્યાખ્યાનેન—ક્રોધમાનમાયાલોભત્યાગેન જીવો વીતરાગભાવમ્ વીતરાગત્વં ઉપલક્ષણત્વાદ્ વીતદ્વેષભાવમપિ जनयति=પ્રાપ્નોતિ । વીતરાગભાવં પ્રતિપન્નશ્ચ સ્વલુ જીવઃ સમસુખદુઃસ્વો ભવતિ રાગદ્વેષસદ્ભાવાદ્ વૈષમ્યં સંભવતિ રાગદ્વેષરહિતસ્ય તુ સુખદુઃસ્વે સમે ભવત इति भावः ॥૩૬॥

કષાયવર્જકસ્યાપિ યોગપ્રત્યાખ્યાનાદેવ મોક્ષઃ સ્યાદિતિ સમત્રિશત્તત્ત્વેદમ્ તમાહ—

મૂલમ્—જોગપચ્ચક્ષણેણં મંતે ! જીવે કિં જણેઈ ? । જોગપ-
ચ્ચક્ષણેણં અજોગિત્તં જણેઈ । અજોગી ણં જીવે નવં કમ્મં ન
બંધઈ, પુઠ્ઠવલ્લં ચ નિજ્જરેઈ ॥ સૂ. ૩૭ ॥

ખ્યાન સે જીવ કો કયા લાભ હોતા હૈ ?ઉત્તર—(કસાય પચ્ચક્ષણેણં વીયરાગભાવજણેઈ—કષાયપ્રત્યાખ્યાનેન વીતરાગભાવં जनयति) કષાયોં કા પરિત્યાગ કરને સે જીવ અપને ખીતર વીતરાગ ભાવ કો પૈદા કરતા હૈ । (વીયરાગભાવપડિવન્ને—વીતરાગભાવ પ્રતિપન્નઃ) વીતરાગભાવ પ્રતિપન્નજીવ (સમસુહદુઃસ્વે ભવઈ—સમસુખદુઃસ્વો ભવતિ) સુખ એવં દુઃસ્વ મેં સમાનસ્થિતિવાલા બન જાતા હૈ ।

ભાવાર્થ—ક્રોધ, માન, માયા એવં લાભ યે ચાર કષાય હૈં । इनका त्याग करना कषायप्रत्याख्यान है । इस प्रत्याख्यान से जीव राग एवं द्वेष रहित हो जाता है । माया और लोभ ये दो रागभाव परिणतियां हैं तथा क्रोध एवं मान ये दो द्वेषभाव की परिणतियां हैं । जब जीव कषाय से रहित हो जाता है तो वह वीतराग एवं वीतद्वेष हो जाता है । इस स्थिति में क्या सुख क्या दुःख उसको दोनों बराबर लगते हैं । क्योंकि पक्षपात का हेतु राग द्वेष था अब वह रहा नहीं है ॥ ૩૬ ॥

ઉત્તર—કસાયપચ્ચક્ષણેણં વીયરાગ ભાવં જણેઈ—કષાયપ્રત્યાખ્યાનેન વીતરાગભાવં जनयति કષાયોનો પરિત્યાગ કરવાથી જીવ પોતાની અંદર વીતરાગ ભાવને પૈદા કરી લે છે. વીયરાગભાવપડિવન્ને—વીતરાગ ભાવપ્રતિપ્રચ્છન્નઃ વીતરાગ ભાવ તરફ ઢળેલો. સમસુહ-
દુઃસ્વેભવઈ—સમસુખદુઃસ્વો ભવતિ જીવ સુખ દુઃખમાં સમાન સ્થિતિવાળો બની જાય છે.

ભાવાર્થ—ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ આ ચાર કષાય છે. આનો ત્યાગ કરવો એ કષાયપ્રત્યાખ્યાન છે. આ પ્રત્યાખ્યાનથી જીવ રાગ અને દ્વેષ રહિત બની જાય છે. માયા અને લોભ એ બે રાગભાવની પરિણતિયો છે. તથા ક્રોધ અને માન આ બે દ્વેષભાવની પરિણતિયો છે. જ્યારે જીવ કષાયથી રહિત થઈ જાય છે. ત્યારે તે વીતરાગ અને વીતદ્વેષ બની જાય છે. આ સ્થિતિ ના સુખ અને દુઃખ બંને તેને બરાબર જ લાગે છે. કેમકે, પક્ષપાતના હેતુ રાગ છે તે નષ્ટ થતાં સમાન ભાવના જ રહે છે. ॥ ૩૬ ॥

છાયા—યોગપ્રત્યાખ્યાનેન ભદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ ? । યોગપ્રત્યાખ્યા-
નેન અયોગિત્વં જનયતિ । અયોગી યજી જીવઃ નવં કર્મ ન વધ્નાતિ । પૂર્વવદ્વં ચ
નિર્જરયતિ ॥૩૭॥

ટીકા—‘ જોગપચ્ચક્ષણેણ ’ ઇત્યાદિ

હે ભદન્ત ! યોગપ્રત્યાખ્યાનેન=મનોવાક્યાનાં વ્યાપારો યોગઃ, તસ્ય પ્રત્યા-
ખ્યાનં પરિહારો યોગપ્રત્યાખ્યાનં તેન જીવઃ કિં જનયતિ ? । ભગવાનાહ—યોગ-
પ્રત્યાખ્યાનેન જીવઃ અયોગિત્વં=શૈલેશીભાવં, જનયતિ=પ્રાપ્નોતિ । અયોગી=અયો-
ગિત્વં પ્રાપ્તઃ યજી જીવઃ, નવં કર્મ ન વધ્નાતિ—ચતુર્દશગુણસ્થાને પ્રવર્તમાનસ્ય તસ્ય
નૂતનકર્મવન્ધકારણીભૂતયોગાભાવાદિતિ ભાવઃ । પૂર્વવદ્વં=કર્મ—ભવોપગ્રાહિકર્મચ-
તુષ્ટયં તદિતરસ્ય કર્મણસ્તુ તદાનીમસંભવાદિતિભાવઃ, નિર્જરયતિ= ક્ષયયતિ ॥૩૭॥

કષાય કા પરિત્યાગ કરનેવાલે મુનિ કો યોગ કે પ્રત્યાખ્યાન સે હી
મોક્ષ પ્રાપ્ત હો જાતા હૈ યહ બાત સૂત્રકાર સહસ્રાસ્રવે વોલમે પ્રદર્શિત
કરતે હૈ—‘ જોગપચ્ચક્ષણેણ ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(મંતે જોગપચ્ચક્ષણેણ જીવે કિં જણેઈ—ભદન્ત !
યોગપ્રત્યાખ્યાનેન જીવઃ કિં જનયતિ) હે ભગવાન ! યોગ કે પ્રત્યાખ્યાન
સે જીવ કિસ ગુણ કો પ્રાપ્ત કરતા હૈ ? ઉત્તર—(જોગપચ્ચક્ષણેણ અજો-
ગિત્તં જણેઈ—યોગપ્રત્યાખ્યાનેન અયોગિત્વં જનયતિ) યોગ કે પ્રત્યાખ્યાન
સે જીવ અયોગી અર્થાત્ શૈલેશીભાવ કો પ્રાપ્ત કરતા હૈ । (અજોગીણં
જીવે નવકર્મ્મં ન વંધઈ પુરૂવવદ્વં ચ નિર્જરેઈ—અયોગી યજી જીવઃ નવં કર્મ
ન વધ્નાતિ પૂર્વવદ્વં ચ નિર્જરયતિ) શૈલેશીભાવ કો પ્રાપ્ત હુઆ જીવ નવીન
કર્મો કા વંધ નહીં કરતા હૈ તથા પૂર્વવદ્વં ભવોપગ્રાહિકર્મચતુષ્ટય કી
નિર્જરા કર દેતા હૈ ।

કષાયનો પરિત્યાગ કરવાવાળા મુનિને યોગના પ્રત્યાખ્યાનથી જ મોક્ષ પ્રાપ્ત
થાય છે. આ વાત સૂત્રકાર સાહસ્રીસમા બોલમાં પ્રદર્શિત કરે છે—“ જોગપચ્ચ
ક્ષણેણ ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—મંતે જોગપચ્ચક્ષણેણ જીવે કિં જણેઈ—ભદન્ત યોગપ્રત્યાખ્યા
નેન જીવઃ કિં જનયતિ હે ભગવાન ! યોગના પ્રત્યાખ્યાનથી જીવ કયા ગુણને
પ્રાપ્ત કરે છે ? ઉત્તર—જોગપચ્ચક્ષણેણ અજોગિત્તં જણેઈ—યોગપ્રત્યાખ્યાનેન અયો-
ગિત્વં જનયતિ યોગના પ્રત્યાખ્યાનથી જીવ અયોગી અર્થાત્ શૈલેશીભાવને પ્રાપ્ત
કરે છે. અજોગીણં જીવે નવં કર્મ્મં ન વંધઈ વદ્વં ચ નિર્જરેઈ—અયોગી યજી જીવઃ
નવં કર્મ ન વધ્નાતિ પૂર્વ વદ્વં ચ નિર્જરયતિ શૈલેશી ભાવને પ્રાપ્ત બનેલ જીવ નવા કર્મોના
બંધ કરતો નથી. તથા પૂર્વવદ્વં ભવોપગ્રાહિકર્મચતુષ્ટયની નિર્જરા કરી દે છે.

યોગપ્રત્યાખ્યાનકર્તુઃ શરીરપ્રત્યાખ્યાનમપિ સ્યાદિતિ અષ્ટત્રિંશત્તમમ્ તદાહ—
મૂલમ્—સરીરપચ્ચક્ષાણેણં મંતે ! જીવે કિં જણેઈ ? । સરીરપ-
ચ્ચક્ષાણેણં સિદ્ધાઈસયગુણત્તં નિવ્વત્તેઈ । સિદ્ધાઈસયગુણસંપન્ને
ય ણં જીવે લોગગ્ગમુવગણ પરમસુહી ભવઈ ॥સૂ.૦॥૩૮॥

છાયા—શરીરપ્રત્યાખ્યાનેન ભદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ । શરીરપ્રત્યાખ્યાનેન
સિદ્ધાતિશયગુણત્વં નિર્વર્તયતિ । સિદ્ધાતિશયગુણસંપન્નશ્ચ જીવો લોકાગ્રમુપગતઃ
પરમસુખી ભવતિ ॥૩૮॥

ટીકા—‘ સરીરપચ્ચક્ષાણેણં ’ इत्यादि

हे भदन्त ! शरीरप्रत्याख्याननेन=शरीरस्य व्युत्सर्जनेन जीवः किं जनयति=
कं गुणमुत्पादयति ? । भगवानाह—शरीरप्रत्याख्याननेन सिद्धातिशयगुणत्वं निर्व-
र्तयति—सिद्धानां ये अतिशयगुणाः—सर्वोत्कृष्टगुणास्तेषां भावः सिद्धातिशयगुणत्वं,
तत् प्राप्तोतीत्यर्थः । ते च गुणाः सिद्धानामेकत्रिंशत् संख्यकाः सन्ति तथाहि—

भावार्थ—મન, વચન એવં કાચ કે વ્યાપાર કા નાન યોગ હૈ । इस
योग के प्रत्याख्यान से जीव को शैलेशी अवस्था प्राप्त हो जाती है । इस
अवस्था के प्राप्त होने पर नवीन कर्म का बंध होना रुक जाता है तथा
पूर्वबद्ध कर्म की निर्जरा होती है ॥ ३७ ॥

યોગપ્રત્યાખ્યાન કરનેવાંલે મુનિરાજ કે શરીર કા પ્રત્યાખ્યાન મી
હોતા હૈ યહી વાત સૂત્રકાર અડતીસવે બોલમ્ પ્રકટ કરતે હૈ—‘ સરીર
પચ્ચક્ષાણેણં ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(મંતે સરીરપચ્ચક્ષાણેણં જીવે કિં જણેઈ—ભદન્ત !
શરીરપ્રત્યાખ્યાનેન જીવઃ કિં જનયતિ) હે ભગવાન ! શરીરપ્રત્યાખ્યાન
સે જીવ કિસ લાભ કો પ્રાપ્ત કરતા હૈ ? ઉત્તર—(સરીરપચ્ચક્ષાણેણં
સિદ્ધાઈસયગુણત્તં નિવ્વત્તેઈ—શરીરપ્રત્યાખ્યાનેન સિદ્ધાતિશયગુણત્વં પ્રાપ્નોતિ)
શરીરપ્રત્યાખ્યાન સે જીવ સિદ્ધોં કે સર્વોત્કૃષ્ટપને કો પ્રાપ્ત હોતા હૈ ।

ભાવાર્થ—મન, વચન અને કાયાના વ્યાપારનુ નામ યોગ છે. આ યોગના
પ્રત્યાખ્યાનથી જીવને શૈલેષી અવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. એ અવસ્થા પ્રાપ્ત થયા પછી
નવા કર્મનો બંધ થવો રોકાઈ જાય છે. તથા પૂર્વબદ્ધ કર્મની નિર્જરા થાય છે. ૩૭

યોગ પ્રત્યાખ્યાન કરવાવાળા મુનિરાજના શરીરનું પ્રત્યાખ્યાન પણ થાય આજ
વાતને સૂત્રકાર આડત્રીસમા બોલમાં પ્રગટ કરે છે—“સરીરચ્ચક્ષાણેણં ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—મંતે સરીરપચ્ચક્ષાણેણં જીવે કિં જણેઈ—ભદન્ત શરીરપ્રત્યા-
ખ્યાનેન જીવઃ કિં જનયતિ હે ભગવાન શરીર પ્રત્યાખ્યાનથી જીવ કયા લાભને
પ્રાપ્ત કરે છે ? ઉત્તર—સરીરપચ્ચક્ષાણેણં સિદ્ધાઈસયગુણત્તં નિવ્વત્તેઈ—શરીરપ્રત્યાખ્યાનેન
સિદ્ધાતિશયગુણત્વં પ્રાપ્નોતિ શરીર પ્રત્યાખ્યાનથી જીવ સિદ્ધોના સર્વોત્કૃષ્ટ ગુણુપણને

પશ્ચવિધજ્ઞાનાવરણીય ક્ષીણત્વાનિ પશ્ચ, નવવિધદર્શનાવરણીયક્ષીણત્વાનિ નવ, દ્વિવિધવેદનીય ક્ષીણત્વે દ્વે, દ્વિવિધમોહનીય ક્ષીણત્વે દ્વે, ચતુર્વિધાયુઃ ક્ષીણત્વાનિ ચત્વારિ દ્વિવિધનામ કર્મ ક્ષીણત્વે દ્વે, દ્વિવિધગોત્રકર્મ ક્ષીણત્વે દ્વે, પશ્ચવિધાન્તરાયક્ષીણત્વાનિ પશ્ચ, ઇતિ । સિદ્ધાતિશયગુણસંપન્નશ્ચ જીવઃ લોકાગ્રં-લોકાગ્રમં મોક્ષપદમ્ ઉપગતઃ સન્ પરમસુખી ભવતિ ॥૩૮॥

(સિદ્ધાદશયગુણસંપન્ને ય જીવે લોગગમુવગે પરમસુહી ભવહ-સિદ્ધાતિ-શય ગુણસંપન્નશ્ચ જીવો લોકાગ્રમુપગતઃ પરમસુખી ભવતિ) સિદ્ધોં કે અતિશયગુણત્વ કો પ્રાપ્ત હુઆ જીવ લોક કે અગ્રભાગ કો પ્રાપ્તકર પરમસુખી બન જાતા હૈ ।

આવાર્થ—શરીરપ્રત્યાખ્યાન સે જીવ કો કયા લાભ હોતા હૈ ? હસકા ઉત્તર દેતે હુએ ભગવાન કહતે હૈં કિ હસ પ્રત્યાખ્યાન કે પ્રભાવ સે જીવ ઇકતીસ ૩૧ ગુણોં કો પ્રાપ્ત કરનેવાલા બન જાતા હૈ । ઇકતીસ-૩૧ ગુણ યે હૈં—પાંચ પ્રકાર કે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કે ક્ષયરૂપ પાંચગુણ, નવ પ્રકાર દર્શનાવરણીય કર્મ કે ક્ષયરૂપગુણ, દો પ્રકાર કે વેદનીયકર્મ કે ક્ષયરૂપ દો ગુણ, દો પ્રકાર કે મોહનીયકર્મ કે ક્ષયરૂપ દો ગુણ, ચાર પ્રકાર કે આયુકર્મ કે ક્ષયરૂપ ચાર ગુણ, દો પ્રકાર કે નામકર્મ કે ક્ષયરૂપ દો ગુણ, દો પ્રકાર કે ગોત્રકર્મ કે ક્ષયરૂપ દો ગુણ, એવં પાંચ પ્રકાર કે અન્તરાયકર્મ કે ક્ષયરૂપ ૫ પાંચ ગુણ । હસ પ્રકાર હસ ઇકતીસ સિદ્ધાતિ શયગુણોં કો પ્રાપ્ત હોતા હુઆ જીવ લોક કે અગ્રભાગ મૈં રહનેવાલે મુક્તિ પદ કો પ્રાપ્તકર પરમસુખી હો જાતા હૈ ॥ ૩૮ ॥

પ્રાપ્ત કરે છે, સિદ્ધાદશયગુણસંપન્ને ય જીવે લોગગમુવગે પરમ સુહી ભવહ-સિદ્ધાતિશય-ગુણસંપન્નશ્ચ જીવો લોકાગ્રમુપગતઃ પરમસુખી ભવતિ સિદ્ધોના અતિશય ગુણત્વને પ્રાપ્ત થયેલ જીવ લોકના અગ્રભાગને પ્રાપ્ત કરીને પરમ સુખી બની જાય છે.

ભાવાર્થ—શરીર પ્રત્યાખ્યાનથી જીવને શું લાભ થાય છે ? આનો ઉત્તર આપતાં ભગવાન કહે છે કે, આ પ્રત્યાખ્યાનના પ્રભાવથી જીવ સિદ્ધોના એકત્રીસ (૩૧) ગુણોને પ્રાપ્ત કરનાર બની જાય છે. એ એકત્રીસ ગુણ આ છે.—પાંચ પ્રકારના જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયરૂપ પાંચ ગુણ, નવ પ્રકારના દર્શનાવરણીય કર્મના ક્ષયરૂપ ગુણ, બે પ્રકારના વેદનીય કર્મના ક્ષયરૂપ બે ગુણ, બે પ્રકારના મોહનીય કર્મના ક્ષયરૂપ બે ગુણ, ચાર પ્રકારના આયુકર્મના ક્ષયરૂપ ચારગુણ, બે પ્રકારના નામકર્મના ક્ષયરૂપ બે ગુણ, બે પ્રકારના ગોત્રકર્મના ક્ષયરૂપ બે ગુણ, અને પાંચ પ્રકારના અન્તરાયકર્મના ક્ષયરૂપ પાંચ ગુણ, આ પ્રમાણે એ એકત્રીસ સિદ્ધાતિશય ગુણોને પ્રાપ્ત કરનાર જીવ લોકના અગ્રભાગમાં રહેવા વાળા મુક્તિપદને પ્રાપ્ત કરી પરમ સુખી બની જાય છે. ॥ ૩૮ ॥

संभोगादिप्रत्याख्यानानि च प्रायः सहायप्रत्याख्याने कृते सुखेन भव-
न्तीति एकोनचत्वारिंशतमम् तदुच्यते—

मूलम्—सहायपच्चक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? । सहाय-
पच्चक्खाणेणं एगीभाव जणेइ । एगीभावभूए य णं जीवे
एगत्तं भावेमाणे अप्पसद्दे अप्पझंझे अप्पकलहे अप्पकसाए अप्प-
तुमंतुमे संजमबहुले संवरबहुले समाहिबहुले यावि भवइ ॥सू० ३९॥

छाया—सहायप्रत्याख्यानेन भदन्त ! जीवः किं जनयति ? । सहायप्रत्या-
ख्यानेन एकीभावं जनयति । एकीभावभूतोऽपि च त्वलु जीव एकत्वं भावयन् अल्प-
शब्दः, अल्पझंझः, अल्पकलहः, अल्पकषायः, अल्पत्वं त्वः, संयमबहुलः, संवरबहुलः
समाधिबहुलश्चापि भवति ॥३९॥

टीका—‘सहायपच्चक्खाणेणं’ इत्यादि

हे भदन्त ! सहायप्रत्याख्यानेन=सहायाः=साहाय्यकारिणः, स्वगच्छवर्तिनः
साधवस्तेषां प्रत्याख्यानं-परिवर्जनम्-अभिग्रहविशेषरूपं सहायप्रत्याख्यानं तेन
जीवः किं जनयति ? । भगवानाह—हे शिष्य ! सहायप्रत्याख्यानेन एकीभावम्-
एकत्वं-गच्छवर्तित्वेऽपि साधुसमुदाये स्थितोऽपि रागद्वेषरहितत्वेन एकाकित्वं ज-

ये संभोग आदिप्रत्याख्यान प्रायः सहायकों के प्रत्याख्यान करनेपर
सुख से साध्य होते हैं यह बात सूत्रकार उन्चालीसवे बोलमें कहते हैं
—‘सहायपच्चक्खाणेणं’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(भंते सहायपच्चक्खाणेणं जीवे किं जणेइ-भदन्त !
सहायप्रत्याख्यानेन जीवः किं जनयति) हे भगवान ! सहायकारियों के
प्रत्याख्यानसे जीव को क्या लाभ होता है ? उत्तर (सहायपच्चक्खाणेणं
एगीभावं जणेइ-सहायप्रत्याख्यानेन एकीभावं जनयति) सहायकारियों
के प्रत्याख्यान करने से जीव (साधु) आत्मा एकीभाव को प्राप्त होता है ।

ये संभोग आदि प्रत्याख्यान प्रायः सहायकों के प्रत्याख्यान करनेपर
सुख से साध्य थाय छे. आ बात योग्युत्थानीसमां भावमां सूत्रकार बतावे छे—
“सहायपच्चक्खाणेणं” इत्यादि.

अन्वयार्थ—भंते सहायपच्चक्खाणेणं जीवे किं जणेइ-भदन्त सहायप्रत्या-
ख्यानेन जीवः किं जनयति हे भगवान ! सहायकारियों के प्रत्याख्यानसे जीव को
शुं लाभ थाय छे ? उत्तर सहायपच्चक्खाणेणं एगीभावं जणेइ-सहायप्रत्याख्यानेन
एकीभावं जनयति सहायकारियों के प्रत्याख्यान करने से जीव (साधु) आत्मा

નયતિ=પ્રાપ્નોતિ । એકીભાવભૂતશ્ચ=એકત્વં પ્રાપ્તશ્ચ જીવઃ, એકાગ્રમ્-એકાલમ્બનત્વં, ભાવયન્=અભ્યસ્યન્, અલ્પશબ્દઃ=અલ્પજલ્પકો ભવતિ । તતશ્ચ-અલ્પજ્ઞઃ=ગણાદૌ પરસ્પરભેદજનકવચનાનભિધાયકો, ભવતિ । તથા—અલ્પકલહઃ=અવિદ્યમાનઃ—કલહઃ=રોષોત્પોદકં વચનં यस્ય સ તથા, ભવતિ । તથા-અલ્પકષાયઃ=અવિદ્યમાનઃ કષાયઃ ક્રોધાદિર્યસ્ય સ તથા ભવતિ । તથા-અલ્પ તુમંતુમો ભવતિ, અવિદ્યમાનં તુમં તુમં ઇતિ-ત્વં ત્વમ્ ઇતિ વાક્યં यस્ય સઃ, અલ્પતુમંતુમઃ, ત્વમેવ એતત્ કાર્યં કૃતવાન્, ત્વમેવ સદા અકૃત્યકારી વર્તસે ઇત્યાદિ પ્રલપનં ન કરોતીત્યર્થઃ । તથા—સંયમબહુલઃ=સંયમઃ=સપ્તદશવિધઃ સ બહુલઃ=પ્રચુરો यस્ય સ તથા ભવતિ । તથા—સંવરબહુલો ભવતિ, અપિ ચ સમાધિબહુલો ભવતિ, સમાધિઃ=ચિત્તસ્વાસ્થ્ય, સ બહુલઃ પ્રચુરો यस્ય સ તથા ભવતિ ॥ ૩૯ ॥

(એગીભાવ ભૂય ય જીવે ણં એગત્તં ભાવેમાણે અપ્પસદ્દે અપ્પજ્ઞે અપ્પકલહે અપ્પકસાએ અપ્પતુમંતુમે સંજમબહુલે સંવરબહુલે સમાહિ બહુલે યાવિ ભવઈ — એકીભાવભૂતોઽપિ ચ જીવઃ યલ્લુ એકત્વં ભાવયન્ અલ્પશબ્દઃ અલ્પજ્ઞઃ અલ્પકલહઃ અલ્પકષાયઃ અલ્પત્વં ત્વઃ સંયમબહુલઃ સંવરબહુલઃ સમાધિબહુલશ્ચાપિ ભવતિ) એકત્વકો પ્રાપ્ત હુઆ વહ જીવ એકાલમ્બન કા અભ્યાસ કરતા હુઆ વહુત થોડા બોલતા હૈ, ગણાદિક મેં પરસ્પર ભેદજનક વચન નહીં કહતા હૈ । કિસી સે કલહ નહીં કરતા હૈ । ક્રોધાદિક કષાયોં સે રહિત હોતા હૈ । “તૂં તૂં” ઇત્યાદિ અપમાન સૂચક શબ્દ કા પ્રયોગ નહીં કરતા હૈ । સત્રહ ૧૭ પ્રકાર કા સંયમ ઇસકા પ્રચુરમાત્રા મેં પલને લગતા હૈ । સંવર મી વહુત અધિક હોને લગતા હૈ । ચિત્તસ્વાસ્થ્યરૂપ સમાધિ મી ઇસકી અધિક માત્રામેં વધ જાતી હૈ ।

એકીભાવને પ્રાપ્ત કરે છે. એગીભાવભૂય ય જીવે ણં એગત્તં ભાવેમાણે અપ્પસદ્દે અપ્પજ્ઞે અપ્પકલહે અપ્પકસાએ અપ્પતુમંતુમે સંજમબહુલે સંવરબહુલે સમાહિબહુલે યાવિ ભવઈ—એકીભાવભૂતોઽપિ ચ જીવઃ યલ્લુ એકત્વં ભાવયન્ અલ્પશબ્દઃ અલ્પજ્ઞઃ અલ્પકલહઃ અલ્પકષાયઃ અલ્પત્વં ત્વઃ સંયમબહુલઃ સંવરબહુલઃ સમાધિબહુલશ્ચાપિ ભવતિ એકત્વને પ્રાપ્ત બનેલ એ જીવ એકાલમ્બનનો અભ્યાસ કરતાં કરતાં ખૂબજ થોડું બોલે છે. ગણાદિકમાં પરસ્પર ભેદજનક વચન બોલતો નથી. ક્રોધથી કલહ કરતો નથી. ક્રોધાદિક કષાયોથી રહિત બને છે. “તું તું” ઇત્યાદિ અપમાન સૂચક શબ્દોનો પ્રયોગ કરતો નથી. સત્ર ૧૭ પ્રકારના સંયમને પ્રચુર માત્રામાં પાળવા લાગે છે. સંવર પણ ઘણા વધારે વખત થવા લાગે છે ચિત્તસ્વાસ્થ્યરૂપ સમાધિ પણ તેની આધિક પ્રમાણમાં વધતી જાય છે.

सहायप्रत्याख्यानवान् जीवः अन्ते भक्तप्रत्याख्यानं करोतीति चत्वारिंशतमम् तदाह—

मूलम्—भक्तपञ्चवक्त्राणेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? । भक्तपञ्च-
वक्त्राणेणं अणेगाइं भवसयाइं निरुंभइ ॥ सू० ॥ ४० ॥

छाया—भक्तप्रत्याख्यानेन भदन्त ! जीवः किं जनयति ? । भक्तप्रत्याख्यानेन
अनेकानि भवशतानि निरुणद्धि ॥ ४० ॥

भावार्थ—अपने गच्छवर्ती साधुजन ही यहां सहाय शब्द से गृहीत
हुए हैं । इन सहायकारी साधुओं का प्रत्याख्यान करना सहायप्रत्या-
ख्यान है । इनकी सहायता का परित्यागी साधु अपने आप को गच्छ में
रहने पर भी साधु समुदाय के बीच में स्थित होने पर भी अकेला ही
समझता है । इसका तात्पर्य यह नहीं है कि वह सब की सहायता का
प्रत्याख्यान रागद्वेष के वशवर्ती होकर करता है किन्तु यह समझ कर
ही करता है कि ‘ मैं अकेला हूं मेरा कोई नहीं है और न मैं किसी और
का हूं ’ । इस प्रकार अपने आप को एकाकी की भावना से वासित
करनेवाला साधु आत्मा अपनी प्रत्येक क्रिया को इतनी परिमित बना
लेता है कि जिससे उसकी इस भावना को ठेस नहीं पहुँचती है—थोड़ा
बोलता है—भेदजनक वचन नहीं कहता है—कलह एवं क्रोधादिक भाव
से सर्वथा रहित होता है । “ मैं तुं ” के झगडे में नहीं पड़ जाता है ।
संयम संवर एवं समाधि की बहुलता इसके रहती है ॥ ३९ ॥

सहाय प्रत्याख्यानवाला जीव अंत में भक्तप्रत्याख्यान करता है
इस लिये चालीसवे बोलमें भक्तप्रत्याख्यानका फल कहते हैं—
‘ भक्तपञ्चवक्त्राणेणं ’ इत्यादि ।

भावार्थ—पोताना गच्छवर्ती साधुजन अही सहाय शब्दથી ગૃહીત થયેલ છે. આ સહાયકારી સાધુઓનું પ્રત્યાખ્યાન કરવું એ સહાયપ્રત્યાખ્યાન છે. એમની સહાયતાના પરિત્યાગી સાધુ ગચ્છમાં રહેવા છતાં પણ, સાધુસમુદાયની વચમાં સ્થિત હોવા છતાં પણ પોતાને એકલો જ માને છે. આનું તાત્પર્ય એ નથી કે, તે આ સધળા સાધુજનની સહાયતાનું પ્રત્યાખ્યાન રાગદ્વેશને વશ બનીને કરે છે. પરંતુ એ સમજીને જ કરે છે કે, હું એકલો છું, મારું કોઈ પણ નથી. અને હું ન બીજા કોઈનો છું. આ પ્રમાણે પોતાને એકાકી ભાવનાથી વાસિત કરવાવાળા એ સાધુ આત્મા પોતાની પ્રત્યેક ક્રિયાઓને એટલી પરિમિત બનાવી લે છે કે, જેનાથી એની એ ભાવનાને ઠેસ લાગતી નથી. થોડું બોલે છે, ભેદજનક વચન બોલતાં નથી, કલહ અને ક્રોધાદિના ભાવથી સર્વથા રહિત હોય છે. “ હું તું ” ના ઝગડામાં પડતા નથી. સંયમ, સંવર અને સમાધિની બહુલતા તેને રહે છે. ॥ ૩૯ ॥

ટીકા—‘ ભક્તપચ્ચક્ષણેણ ’ इत्यादि ।

हे भदन्त ! भक्तप्रत्याख्याननेन—आहारत्यागेन भक्तपरिज्ञादिनाऽनशनविशेषेण जीवः किं जनयति ? । भगवानाह—हे शिष्य ! भक्तप्रत्याख्याननेन जीवोऽनेकानि भवशतानि निरुणद्धि तथाविधदृढाध्यवसायवतः संसाराल्पत्वसंभवादिति भावः॥४०॥

अथ एकचत्वारिंशत्तमम् सकलप्रत्याख्यानप्रधानं सद्भावप्रत्याख्यानमाह—

मूलम्—सबभावपचचक्खण्णेणं भंते जीवे किं जणेइ ? । सबभावपचचक्खण्णेणं अनियद्धि जणेइ । अनयद्धि पडिवन्ने य अण-

અન્વયાર્થ—(ભંતે ભક્તપચ્ચક્ષણેણં જીવે કિં જણેઈ—ભદન્ત ! ભક્તપ્રત્યાખ્યાનેન જીવઃ કિં જનયતિ) હે ભગવન્ ! ભક્તપ્રત્યાખ્યાનસે જીવકો કયા ગુણ પ્રાપ્ત હોતા હૈ ? ઉત્તર—(ભક્તપચ્ચક્ષણેણં અંણેગાઈં ભવસયાઈં નિરુંભઈ—ભક્તપ્રત્યાખ્યાનેન અનેકાનિ ભવશતાનિ નિરુણદ્ધિ) ભક્તપ્રત્યાખ્યાનસે જીવકો અપને અનેક આગામી ભવોંકો નિરોધ કરનેકી યુક્તિ હાથ લગ જાતી હૈ—અર્થાત્ ભક્તપ્રત્યાખ્યાન કરનેવાલે જીવકા સંસાર અલ્પ રહ જાતા હૈ ।

ભાવાર્થ—આહારકા ત્યાગ કરના હસકા નામ ભક્તપ્રત્યાખ્યાન હૈ । હસસે જીવકો યહ લાભ હોતા હૈ કિં વહ અપને અનેક સૈકડોં ભવોંકો રોક દેતા હૈ । ક્યોંકિ જો હસ પ્રકારકે દૃઢ અધ્યવસાયસે સંપન્ન હોતા હૈ હસકા સંસાર અલ્પ હો જાતા હૈ ॥૪૦॥

સહાય પ્રત્યાખ્યાનવાળા જીવ અંતમાં ભક્તપ્રત્યાખ્યાન કરે છે. આ માટે ચાલીસમા બોલમાં ભક્તપ્રત્યાખ્યાનનું ક્ષણ કહે છે—“ભક્તપચ્ચક્ષણેણં” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—ભંતે ભક્તપચ્ચક્ષણેણં જીવે કિં જણેઈ—ભદન્ત ભક્તપ્રત્યાખ્યાનેન જીવઃ કિં જનયતિ હે ભગવાન ! ભક્તપ્રત્યાખ્યાનથી જીવને કયો ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે ? ભક્તપ્રત્યાખ્યાનથી જીવને પોતાના અનેક આગામી ભવોને અટકાવવાની યુક્તિ હાથ લાગી જાય છે. અર્થાત ભક્તપ્રત્યાખ્યાન કરનાર જીવના સંસારના ફેરા ટુંકા બની જાય છે.

ભાવાર્થ—આહારનો ત્યાગ કરવો એનું નામ ભક્તપ્રત્યાખ્યાન છે. આનાથી જીવને એ લાભ થાય છે કે, તે પોતાના અનેક આગામી ભવોને રોકવામાં શક્તિશાળી બની જાય છે કેમ કે, આ પ્રકારના દૃઢ અધ્યવસાયથી સંપન્ન બને છે તેનો સંસાર અલ્પ બની જાય છે. ॥ ૪૦ ॥

ગારે ચત્તારિકેવલિ કમ્મંસે સ્વેદે, તં જહા—વેયણિજ્ઞં, આડયં, નામ ગોયં । તઓ પચ્છા સિજ્ઞઇ બુજ્ઞઇ મુચ્ચઇ સઘ્વદુઃસા-
પમંતં કરેઇ ॥ સૂ૦ ૪૧ ॥

છાયા—સદ્ભાવપ્રત્યાખ્યાનેન ભદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ ? । સદ્ભાવપ્ર-
ત્યાખ્યાનેન અનિવૃત્તિં જનયતિ । અનિવૃત્તિપ્રતિપન્નશ્ચ અનાગારઃ ચત્વારિ કેવલિ-
સત્કર્માણિ ક્ષપયતિ । તદ્ યથા વેદનીયમ્, આયુષ્કં નામ, ગોત્રમ્ । તતઃ પશ્ચાત્
સિધ્યતિ, બુધ્યતે, મુચ્યતે, સર્વદુઃસાનામન્તં કરોતિ ॥ ૪૧ ॥

ટીકા—‘સઘ્ભાવપચ્ચક્કલાણેણં’ ઇત્યાદિ ।

હે ભદન્ત ! સદ્ભાવપ્રત્યાખ્યાનેન-સદ્ભાવેન-પરમાર્થતઃ । પ્રત્યાખ્યાનં સદ્ભાવપ્રત્યા-
ખ્યાનં સર્વસંવરરૂપં શૈલેશીતિ યાવત્, તેન જીવઃ કિં જનયતિ ? । ભગવાનાહ—હે શિષ્ય!
સદ્ભાવપ્રત્યાખ્યાનેન અનિવૃત્તિં=ન વિદ્યતે નિવૃત્તિઃ—નિવૃત્તિમપ્રાપ્ય નિવર્તનં યસ્ય
સોઽનિવૃત્તિઃ શુક્લધ્યાનચતુર્થભેદસ્તં જનયતિ । અનિવૃત્તિં પ્રતિપન્નશ્ચ અનાગારશ્ચત્વારિ
કેવલિસત્કર્માણિ કેવલિનઃ સત્કર્માણિ=વિદ્યમાનકર્માણિ ભવોપગ્રાહાણિ, ક્ષપયતિ ।

અવ એકતાલીસવે બોલમેં સકલ પ્રત્યાખ્યાનોં કે પ્રધાનભૂત સદ્ભાવ
પ્રત્યાખ્યાનકો સૂત્રકાર કહતે હૈં—‘સઘ્ભાવપચ્ચક્કલાણેણં’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(મંતે સઘ્ભાવપચ્ચક્કલાણેણં જીવે કિં જણેઈ—ભદન્ત !
સદ્ભાવપ્રત્યાખ્યાનેન જીવઃ કિં જનયતિ) હે ભગવન્ ! સદ્ભાવપ્રત્યાખ્યાનસે
જીવકો કયા લાભ હોતા હૈ ? ઉત્તર—(સઘ્ભાવપચ્ચક્કલાણેણં અનિયદ્દિં
જણેઈ—સદ્ભાવપ્રત્યાખ્યાનેન અનિવૃત્તિં જનયતિ) હસ સદ્ભાવપ્રત્યાખ્યાન-
સે જીવકો અનિવૃત્તિ નામક શુક્લધ્યાનકા ચતુર્થ પાયા પ્રાપ્ત હોતા હૈ ।
(અનિયદ્દિ પડિપન્ને ય અણગારે ચત્તારિ કેવલિકમ્મંસે સ્વેદે—અનિવૃત્તિ
પ્રતિપન્નશ્ચ અનાગારઃ ચત્વારિ કેવલિસત્કર્માણી ક્ષપયતિ) શુક્લધ્યાનકે

હવે સઘળા પ્રત્યાખ્યાનના પ્રધાનભૂત સદ્ભાવપ્રત્યાખ્યાનને એકતાલીસા
બોલમાં સૂત્રકાર બતાવે છે—“સઘ્ભાવપચ્ચક્કલાણેણં” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—મંતે સઘ્ભાવપચ્ચક્કલાણેણં જીવે કિં જણેઈ—ભદન્ત સદ્ભાવ-
પ્રત્યાખ્યાનેન જીવઃ કિં જનયતિ હે ભગવાન ! સદ્ભાવપ્રત્યાખ્યાનથી જીવને
કયો લાભ થાય છે ? ઉત્તર સઘ્ભાવપચ્ચક્કલાણેણં અનિયદ્દિં જણેઈ—સદ્ભાવ
પ્રત્યાખ્યાનેન અનિવૃત્તિં જનયતિ આ સદ્ભાવ પ્રત્યાખ્યાનથી જીવને અનિવૃત્તિ
નામના શુક્લધ્યાનનો એથો પાચો પ્રાપ્ત થાય છે. અનિયદ્દિ પડિવન્ને ય અણ-
ગારે ચત્તારિકેવલિ કમ્મંસે સ્વેદે—અનિવૃત્તિં પ્રતિપન્નશ્ચ અનાગારઃ ચત્વારિ કેવલી-
સત્કર્માણિ ક્ષપયતિ શુક્લ ધ્યાનના આ એથા પાયાને પ્રાપ્ત કરી લેનાર મુનિ

‘કર્મસે’ ઇતિ શાસ્ત્રપરિભાષયા અંશશબ્દસ્ય સત્પર્યાયત્વાત્ ‘સત્કર્માણિ’ ઇતિ-
ચ્છાયા ભવતિ । કેવલિસત્કર્માણિ નિર્દિશતિ-‘તં જહા’ ઇત્યાદિ । તદ્ યથા-
વેદનીયમ્, આયુષ્કં, નામ, ગોત્રમ્ । તતઃ પશ્ચાત્ સિધ્યતિ, બુધ્યતે, મુચ્યતે, સર્વ
દુઃખાનામન્તં કરોતિ । સિધ્યતીત્યાદિપદાનાં વ્યાખ્યાઽસ્મિન્નેવાધ્યયનેઽષ્ટાવિંશ-
તિતમે ભેદે કૃતેતિ તત્ર દ્રષ્ટવ્યા ॥ ૪૧ ॥

इस चतुर्थ पायेको प्रतिपन्न हुआ मुनि आत्मा केवली दशामें विद्यमान
भवोपग्राही कर्मोंको-अघातिक कर्मोंको-नष्ट कर देता है । वे कर्म ये हैं-
(वेद्यणिज्जं आउयं नामगोयं-वेदनीयं आयुष्यं नाम गोत्रम्) वेदनीय,
आयु नाम और गोत्र । (तओपच्छा-ततःपश्चात्) इसके बाद वह (सि-
ज्झइ बुज्झइ मुच्चइ सव्वदुःखाणमंतं करेइ-सिध्यति, बुध्यते, मुच्यते
सर्वदुःखानामन्तं करोति) सिद्ध हो जाता है, बुद्ध होता है, मुक्त हो जाता
है एवं समस्त दुखोंका अन्त कर देता है “इन सिद्ध बुद्ध आदि पदोंकी
व्याख्या अठाईसवें बोलमें की गई है ।

भावार्थ—परमार्थतः प्रत्याख्यान का नाम सद्भावप्रत्याख्यान है । यह
प्रत्याख्यान सर्वसंवररूप होता है इसको शैलेशी भी कहते हैं ।
इससे जीव शुक्लध्यानके चतुर्थ पायेको प्राप्त होकर अघातिया कर्मों का
नाश करता है । ततः पश्चात् सिद्ध बुद्ध मुक्त बनकर समस्तदुःखों का
अन्त कर देता है-अर्थात् अव्याबाध सुखका भोक्ता बन जाता है ॥४१॥

આત્મા કેવળી દશામાં તેનાં બાકી રહેલાં ભવોપગ્રાહી કર્મોને-આઘાતિયા
કર્મોને નષ્ટ કરી દે છે. તે કર્મ આ છે-વેદનિજ્જં આઉયં નામગોયં-વેદનીય
આયુષ્યં નામગોત્રં વેદનીય; આયુ, નામ અને ગોત્ર તઓ પચ્છા-તત્ પશ્ચાત્
આના પછી તે સિજ્ઝઈ બુજ્ઝઈ મુચ્ચઈ સવ્વદુઃખાણમંતં કરેઈ-સિધ્યતિ બુધ્યતે મુચ્યતે
સર્વદુઃખાનામંતં કરોતિ સિદ્ધ બની જાય છે, બુદ્ધ બને છે, મુક્ત બની જાય છે
અને સધળા દુઃખોનો અંત કરી દે છે. ” આ સિદ્ધ બુદ્ધ આદિ પદોની
વ્યાખ્યા અઠાવીસમાં બોલમાં કહેવાઈ ગયેલ છે.

ભાવાર્થ—પરમાર્થતઃ પ્રત્યાખ્યાનનું નામ સદ્ભાવ પ્રત્યાખ્યાન છે. એ
પ્રત્યાખ્યાન સર્વ સંવરરૂપ હોય છે. આને શૈલેશી પણ કહે છે. આનાથી
જીવ શુક્લધ્યાનના ચોથા પાયાને પ્રાપ્ત કરીને આઘાતિયા કર્મોનો નાશ
કરે છે. આ પછી સિદ્ધ બુદ્ધ મુક્ત બનીને સધળા દુઃખોનો અંત કરી દે છે.
અર્થાત અવ્યાબાધ સુખને ભોગવનાર એવા બની જાય છે. ॥ ૪૧ ॥

સદ્ભાવપ્રત્યાખ્યાનં સ એવ કરોતિ યઃ પ્રતિરૂપો ભવતીતિ દ્વિચત્વારિશત્તમમ્ પ્રતિરૂપફલમાહ—

મૂલમ્—પઢિરૂવયાણ પં ભંતે જીવે કિં જણેઈ ? । પઢિરૂવયાણ લાઘવિયં જણેઈ । લઘુભૂણ પં જીવે અપ્પમત્તે પાગડલિંગે પસત્થલિંગે વિસુદ્ધસમ્મતે સત્તસમિઈ સમત્તે સઠ્ઠપાણભૂય-જીવ-સત્તેસુ વીસસણિજ્જરૂવે અપ્પપઢિલેહે જિહંદિણ વિઝલતવસમિઈ સમન્નાગણ યાવિ ભવઈ ॥ સૂ૦ ૪૨ ॥

છાયા—પ્રતિરૂપતયા खलु भदन्त ! जीवः किं जनयति ? । प्रतिरूपतया लाघवितां जनयति । लघुभूतश्च खलु जीवः अप्रमत्तः प्रकटलिङ्गः प्रशस्तलिङ्गः विशुद्धसम्यक्त्वः सत्त्वसमितिसमाप्तः सर्वप्राणभूतजीवसत्त्वेषु विश्वसनीयरूपः अप्रत्युपेक्षितः, जितेन्द्रियः, विपुलतपः समितिसमन्वागतश्चापि भवति ॥ ४२ ॥

ટીકા—‘પઢિરૂવયાણ’ ઇત્યાદિ ।

हे भदन्त ! प्रतिरूपतया=अत्र प्रतिशब्दो योग्यार्थकः, प्रति=स्थविरकल्पिक योग्यं रूपं वेषो यस्य स प्रतिरूपस्तस्य भावः प्रतिरूपता स्थविरकल्पिकसाधुयोग्य वेषधारिता, स्थविरकल्पिकानां शास्त्रमर्यादानुकूलं रूपमेव योग्यरूपं तच्च-मुखो-परिवद्धसदोरकमुखवस्त्रिकं, परिहितश्वेतचोपट्टकं, परिधृतश्वेतवस्त्रप्रावरणं, परिगृहीत प्रमार्जिका रजोहरणं, भिक्षाधानीसमावृतपात्रहस्तं, अनावृतमस्तकं, लुञ्चितकेशं, पादत्राणरहितचरणं, पादचारेण गमनम्, आधारितच्छत्रम्, अप्रतिबन्धविहारि-त्वम्, ईर्यादिष्वसमितिसमितं, गुप्तित्रयगुप्तमिति, एतादृशस्य स्थविरकल्पिक साधुसमुचितरूपस्य धारणमिति यावत्, तथा जीवः किं जनयति ? । भगवानाह— हे शिष्य ! प्रतिरूपतया जीवः, लाघवितां-लाघवमस्यास्तीति लाघवी तस्य भावो

સદ્ભાવ પ્રત્યાખ્યાન વહી કર સકતા હૈ જો પ્રતિરૂપ હોતા હૈ ઇસ લિયે ચાલીસવે બોલમેં પ્રતિરૂપતા કા ફલ કરતે હૈ—‘ પઢિરૂવયાણ ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(ભંતે પઢિરૂવયાણં જીવે કિં જણેઈ—ભદન્ત ! પ્રતિરૂપતયા જીવઃ खलु किं जनयति) हे भगवान् ! प्रतिरूपतासे जीवको क्या लाभ होता है ? उत्तर—(पडिखूवयाण लाघविंयं जणै—प्रतिरूपतया लाघवितां जन-

સદ્ભાવ પ્રત્યાખ્યાન એજ કરી શકે છે, જે પ્રતિરૂપ હોય છે. એ માટે એંતાલીસમાં બોલમાં પ્રતિરૂપતાનું ફળ કહે છે—“ પઢિરૂવયાણ ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—ભંતે પઢિરૂવયાણં જીવે કિં જણેઈ—ભદન્ત પ્રતિરૂપતયા જીવઃ खलु किं जनयति હે ભગવાન ! પ્રતિરૂપતાથી જીવને શું લાભ થાય છે ? ઉત્તર—પઢિરૂવયાણ લાઘવીયં જણેઈ—પ્રતિરૂપતયા લાઘવિતાં જનયતિ પ્રતિરૂપતાથી લાઘવતા

લાઘવિતા તાં લઘુત્વમિત્યર્થઃ । દ્રવ્યતઃ સ્વંલ્પોપકરણધારિત્વં, ભાવતસ્તુ અપ્ર-
તિવન્ધવિહારિત્વેન જનયતિ । લઘુભૂતશ્ચ खलु जीवः, अप्रमत्तः=प्रमादरहितो
भवति, तथा-प्रकटलिङ्गः=प्रकटं-स्थविरकल्पवेષેण स्फुटं लिङ्गं चिह्नं यस्य स तथा,
भवति । तथा-प्रशस्तलिङ्गः=प्रशस्त-समीचीनं जीवरक्षणोपयोगि, लिङ्गं चिह्न-
रजोहरण-सदोरकमुखवस्त्रिकादिकं यस्य स तथा, भवति । तथा-विशुद्धसम्यक्त्वः
=निर्मलसम्यक्त्वो भवति । तथा-सत्त्वसमितिसमाप्तः=सत्त्वं च समितयश्च सत्त्व-
समितयस्ताभिः समाप्तः-संपूर्णः, धैर्यसमिति सपन्न इत्यर्थः । ततः पुनः सर्वप्राण-
भूतजीवसत्त्वेषु, इह प्राणाः-प्राणवन्तः, द्वीन्द्रिया स्त्रीन्द्रिया श्रतुरिन्द्रियाः, भूता-
स्तरवश्च, जीवाः-पञ्चेन्द्रियाश्च, सत्त्वाः-पृथिव्यप्तेजोवायवश्च प्राणभूतजीवसत्त्वाः,

યતિ) પ્રતિરૂપતા સે લાઘવતા ઉત્પન્ન હોતી હૈ । (લઘુભૂણં જીવે અપ્પમત્તે
પાગડલિંગે પસત્થલિંગે વિસુદ્ધસમ્મત્તે સત્તસમિદ્ધસમ્મત્તે સવ્વપ્પાણભૂય
જીવસત્તેસુ વિસસણિજ્જરૂવે અપ્પપહિલેહે જિહંદિએ વિઝલતવસમિદ્ધ
સમન્નાગે યાવિ ભવઈ-લઘુભૂતશ્ચ खलु जीवः अप्रमत्तः प्रकटलिङ्गः प्रश-
स्तलिङ्गः विशुद्धसम्यक्त्वः सत्त्वसमिति समाप्तः सर्वप्राणभूतजीवसत्त्वेषु
विश्वसनीयरूपः अप्रत्युपेक्षितः जितेन्द्रियः विपुलतपः समितिसमन्वा-
गतश्चापि भवति) जब जीव लघुभूत हो जाता है तो वह अप्रमत्त-प्रमा-
दरहित बन जाता है । तथा उसका चिह्न-स्फुट-सब के पहचानमें आने-
वाला हो जाता है । रजोहरणरूप तथा उसके सदोरकमुखवस्त्रिका आदि
रूप साधु का वेष प्रशस्त हो जाता है । उसका सम्यक्त्व विशुद्ध हो जाता
है । सत्त्व-धैर्य एवं समितियों से वह परिपूर्ण बन जाता है । समस्त
प्राणियोंमें-द्विन्द्रियादिक विकलत्रय जीवों में, भूतों में-वनस्पतियों में,

ઉત્પન્ન થાય છે. લઘુભૂણં જીવે અપ્પમત્તે પાગડલિંગે પસત્થલિંગે વિસુદ્ધસમ્મત્તે
સત્તસમિયસમ્મત્તે સવ્વપ્પાણભૂય જીવસત્તેસુ વિસણિજ્જરૂવે અપ્પપહિલેહે જિહંદિએ
વિઝલતવસમિદ્ધસમન્નાગે યાવિ ભવઈ-લઘુભૂતશ્ચ खलु जीवः अप्रमत्तः प्रकटलिङ्गः
प्रशस्तलिङ्गः विशुद्धसम्यक्त्वः सत्त्वसमितिसमाप्तः सर्वप्राणीभूतजीवसत्त्वेषु
विश्वसनीयरूपः अप्रत्यુપેક્ષિતः जितेन्द्रियः विपुलतपः समितिसमन्वागतश्चापि भवति
ન્યારે જીવ લઘુભૂત થઈ જાય છે, ત્યારે તે અપ્રમત-પ્રમાદ રહિત બની જાય
છે. તથા તેનું ચિહ્ન-સ્ફુટ સહુના જાણવામાં આવે તેવું થઈ જાય છે રજોહરણ
રૂપ તથા સદોરકમુખવસ્ત્રિકા આદિ રૂપ સાધુનો વેશ પ્રશસ્ત થઈ જાય છે.
એનું સમ્યક્ત્વ વિશુદ્ધ બની જાય છે સત્ય, ધૈર્ય અને સમિતિઓથી તે પરિ-
પૂર્ણ બની જાય છે. સઘળા પ્રાણીઓમાં-ખેડેન્દ્રિયવાળા વિકલત્રય જીવોમાં,
મા-વનસ્પતિઓમાં, જીવોમાં-પાંચ ઈન્દ્રિય પ્રાણીઓમાં તથા સત્ત્વોમાં-પૃથ્વી,

सर्वे च ते प्राणभूतजीवसत्त्वाश्च सर्वप्राणभूतजीवसत्त्वास्तेषु विश्वसनीयरूपः—तत्पीडा-
निवारकत्वाद् विश्वासयोग्यो भवति, तथा अप्रतिलेखः=इह नञ् शब्दस्याल्पार्थ-
कत्वादल्पप्रतिलेखः अल्पोपकरणधारकत्वादल्पः प्रतिलेखः—प्रतिलेखनं यस्य स
तथा, अल्पप्रतिलेखनावान् भवतीत्यर्थः । तथा जितेन्द्रियः=वशीकृतेन्द्रियो भवति ।
अपि च—विपुलतपः समितिसमन्वागतः विपुलानि—विस्तीर्णानि, तपांसि समित-
यश्च विपुलतपः समितयस्ताभिरन्वागतः—सहितः सन् विहरति, द्वादशविधेन तपसा
समितिगुप्तिसहितो भूत्वा ग्रामनगरादौ विचरतीत्यर्थः ॥ ४२ ॥

जीवों में—पंचेन्द्रियप्राणियों में तथा सत्त्वों में—पृथिवी, अप, तेज एवं
वायु कायों में—वह विश्वसनीयरूपवाला बन जाता है । अल्पप्रतिलेखना
वाला हो जाता है । समस्त इन्द्रियों को वश में कर लेता है । तथा विपु-
लतप एवं समितियों से युक्त होकर ग्रामानुग्राम विहार करता है ।

भावार्थ—यहां प्रतिरूपतामें प्रतिशब्द योग्य अर्थका वाचक है । तथा
रूप शब्द वेषका वाचक है । स्थविरकल्पिक साधुओं का जो शास्त्रमर्यादा
के अनुकूल रूप है वही यहां प्रतिरूप है । इस प्रतिरूप का जो भाव है
वह प्रतिरूपता है । मुख के ऊपर सदोरकमुखवस्त्रिका बांधना, श्वेतचोल-
पट्टकका पहिरना, श्वेतवस्त्रकी चदररखना प्रभार्जिका एवं रजोहरण
रखना, भिक्षाधानीमें पात्रोंको रखकर भिक्षावृत्तिके लिये पर्यटन करना,
मस्तक को खुला रखना, केशोंका लुंचन करना, खुले पैर रहना—अर्थात्
जूते, भोजे, खडाऊ आदि नहीं पहिरना, पैदल चलना फिरना, छत्ता
धारण नहीं करना, अप्रतिबंध विहार करना पांच समिति तीनगुप्तियों

अप, तेज અને વાયુ કાયોમાં—તે વિશ્વસનીય રૂપવાળા બની જાય છે. થોડી
પ્રતિલેખનાવાળા થઈ જાય છે, સઘળી ઇન્દ્રિયોને વશ કરી દે છે. તથા વિપુલ
તપ અને સમિતિયોથી યુક્ત બનીને ગામે ગામ વિહાર કરે છે.

ભાવાર્થ—અહીં પ્રતિરૂપતામાં પ્રતિ શબ્દ યોગ્ય અર્થનો વાચક છે.
તથા રૂપ શબ્દ વેષનો વાચક છે. સ્થવિર કલ્પિક સાધુઓનું જે શાસ્ત્ર મર્યાદાની
અનુકૂળ રૂપ છે. તેજ અહીં પ્રતિરૂપ છે. આ પ્રતિરૂપનો જે ભાવ છે એ પ્રતિ-
રૂપતા છે. મોઢા ઉપર મુખ સદોરક વસ્ત્રિકા બાંધવી, સફેદ ચોલપટો પહેરવો,
સફેદ વસ્ત્રની ચાદર રાખવી, પ્રભાજીકા અને રજોહરણ રાખવાં, માથાને ખુલ્લું
રાખવું, વાળોનું લુંચન કરવું, ભિક્ષાધાનીમાં પાત્રોને રાખીને ભિક્ષાવૃત્તિના માટે
પર્યટન કરવું, ખુલ્લા પગે રહેવું, અર્થાત જોડાં, મોજાં, ખડાઉ આદિ ન
પહેરવાં, પગપેદલ ચાલવું, છત્રી ધારણ કરવી નહીં, અપ્રતિબંધ વિહાર કરવો,
પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિઓનું પાલન કરવું, આ સઘળું સ્થવિરકલ્પિક

પ્રતિરૂપતાયાઃ સદ્ભાવેऽપિ વૈયાવૃત્ત્યાદેવ વિશિષ્ટફલપ્રાપ્તિઃ સ્યાદિતિ ત્રિચ-
ત્વાર્ણિશત્તમમ્ વૈયાવૃત્ત્યમાહ—

મૂલમ્—વૈયાવચ્ચેણં ભંતે જીવે કિં જણેઈ ? । વૈયાવચ્ચેણં
તિત્થયર નામગોત્તં કમ્મં નિબંધઈ ॥ સૂ૦ ૪૨ ॥

છાયા—વૈયાવૃત્ત્યેન ભદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ ? । વૈયાવૃત્ત્યેન તીર્થકર નામ
ગોત્રં કર્મ નિવધ્નાતિ ॥૪૨॥

ટીકા—‘ વૈયાવચ્ચેણં ’ इत्यादि—

હે ભદન્ત ! વૈયાવૃત્ત્યેન=વ્યાવૃત્તસ્ય-શુભવ્યાપારવતો ભાવઃ કર્મ વા વૈયાવૃ-
ત્ત્યમ્ । આહારાદ્યાનયનેન સાહાય્યમ્ , અનુકૂલેન ચરણમર્દનાદિના સેવનમપિ વૈયા-
વૃત્ત્યં તેન, જીવઃ કિં જનયતિ ? , ભગવાનાહ—હે શિષ્ય ! વૈયાવૃત્ત્યેન તીર્થકરનામ
ગોત્રં કર્મ નિવધ્નાતિ, વૈયાવૃત્ત્યં કુર્વન્ તીર્થકરનામગોત્રં કર્મ મુપાર્જયતીત્યર્થઃ ॥૪૨॥

કા પાલન કરના, યહ સબ સ્થવિર કલ્પિક સાધુઓં કા વેષ હૈ । ઇસકો
ધારણ કરના ઇસકા નામ પ્રતિરૂપતા હૈ ॥૪૨॥

પ્રતિરૂપતાકે સદ્ભાવમેં મી વૈયાવૃત્ત્યસે હી વિશિષ્ટ ફલકી પ્રાપ્તિ
હોતી હૈ ઇસલિયે સૂત્રકાર અવ તૈતાલાસવે બોલમેં વૈયાવૃત્ત્યકો કહતે હૈ
—‘ વૈયાવચ્ચેણં ’ इत्यादि

અન્વયાર્થ—(ભંતે વૈયાવચ્ચેણં જીવે કિં જણેઈ—ભદન્ત ! વૈયાવૃત્ત્યેન
જીવઃ કિં જનયતિ) હૈ ભગવન્ ! વૈયાવૃત્ત્યસે જીવકો કયા લાભ હોતા હૈ ?
ઉત્તર—(વૈયાવચ્ચેણં તિત્થયરનામગોત્તં નિબંધઈ—વૈયાવૃત્ત્યેન તીર્થકર
નામગોત્રં નિવધ્નાતિ) વૈયાવૃત્ત્યસે જીવ તીર્થકર નામગોત્ર કર્મકા બંધ
કરતા હૈ । આહાર આદિકા લાદેના ઇત્યાદિ કિસી પ્રકારકી સહાયતા
પહુંચાના વૈયાવૃત્ત્ય હૈ । યહ આચાર્ય ઉપાધ્યાય આદિકે મેદસે દસ
પ્રકારકી હોની હૈ ॥૪૨॥

સાધુઓ માટે શાસ્ત્ર મર્યાદા અનુકૂળ સાધુ વેષ છે. આને ધારણ કરવો એનું
નામ પ્રતિરૂપતા છે. ॥ ૪૨ ॥

પ્રતિરૂપતાના સદ્ભાવમાં પણ વૈયાવૃત્ત્યથીજ વિશિષ્ટ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે.
આ માટે હવે સૂત્રકાર તે તાલીસમા બોલમાં વૈયાવૃત્ત્યને ‘કહે છે—“ વૈયાવચ્ચેણં”

અન્વયાર્થ—મંતે વૈયાવચ્ચેણં જીવે કિં જણેઈ—ભદન્ત વૈયાવૃત્ત્યેન જીવઃ
કિં જનયતિ હે ભગવાન ! વૈયાવૃત્ત્યથી જીવને શુ લાભ થાય છે ? ઉત્તર—વૈયા-
વચ્ચેણં તિત્થયરનામગોત્તં નિબંધઈ—વૈયાવૃત્ત્યેન તીર્થકરનામગોત્રં નિવધ્નાતિ વૈયાવૃત્ત્યથી
જીવ તીર્થકર નામ ગોત્ર કર્મનો બંધ કરે છે. આહાર આદિનું લાવી આપવું,
વગેરે પ્રકારની કોઈ પણ સહાયતા કરવી તેનું નામ વૈયાવૃત્ત્ય છે. એ આચાર્ય
ઉપાધ્યાય આદિના લેક્ષથી બે પ્રકારની છે. ॥ ૪૩ ॥

વૈયાવૃત્યેનાર્હન્ ભવતીત્યુક્તમ્ તદ્ભાવે સર્વગુણસંપન્નઃ સ્યાદિતિ ચતુઃશ્વત્વારિ-
શત્તમમ્ સર્વગુણસંપન્નતામાહ—

મૂલમ્—સર્વગુણસંપન્નયાએ પાં મંતે ! જીવે કિં જણેઈ ? ।
સર્વગુણસંપન્નયાએ અપુનરાવૃત્તિં જણેઈ । અપુનરાવૃત્તિં પત્તએ ય
પાં જીવે સારીરમાણસાણં દુઃખાણં નો ભાગી ભવઈ ॥સૂ૦૪૪॥

છાયા—સર્વગુણસંપન્નતયા સ્વલ્પ મદન્ત । જીવઃ કિં જનયતિ ? । સર્વગુણસંપ-
ન્નતયા અપુનરાવૃત્તિં જનયતિ । અપુનરાવૃત્તિં પ્રાપ્તકથ્ સ્વલ્પ જીવઃ શારીરમાણસાનાં
દુઃખાનાં નો ભાગી ભવતિ ॥૪૪॥

ટીકા—‘સર્વગુણસંપન્નયાએ’ ઇત્યાદિ—

હે મદન્ત ! સર્વગુણસંપન્નતયા=સર્વગુણાઃ કેવલજ્ઞાનકેવલદર્શનાદયસ્તૈઃ સંપન્નઃ—
યુક્તઃ સર્વગુણસંપન્ન-સ્તસ્યભાવઃ સર્વગુણસંપન્નતા તયા, સ્વલ્પ જીવઃ કિં જનયતિ ? ।
મગવાનાહ—હે શિષ્ય ! સર્વગુણસંપન્નતયા, અપુનરાવૃત્તિં-પુનરાગમનનિવૃત્તિં મુક્તિં
જનયતિ । અપુનરાવૃત્તિં-પ્રાપ્તકઃ પ્રાપ્ત-એવ પ્રાપ્તકો જીવઃ સ્વલ્પ શારીરમાણસાનાં
દુઃખાનાં ભાગી=ભાજનં ન ભવતિ, સિદ્ધિસુખભાજનમેવ ભવતીતિ ભાવઃ ॥૪૪॥

વૈયાવૃત્ય કરનેસે અરિહંત બન જાતા હૈ, ઓર જો અરિહંત હોતે હૈ
વે સર્વગુણસંપન્ન હોતે હૈં ઇસલિયે ચૌવાલીસવે બોલમેં સર્વગુણસંપન્નતાકા
ફલ કહતે હૈં—‘સર્વગુણસંપન્નયાએ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(મંતે સર્વગુણસંપન્નયાએ જીવે કિં જણેઈ-મદન્ત !
સર્વગુણસંપન્નતયા જીવઃ કિં જનયતિ) હે મગવન્ ! સર્વગુણસંપન્નતાસે
જીવ કૌનસી વિશિષ્ટતા પ્રાપ્ત કરતા હૈ ? ઉત્તર—(સર્વગુણસંપન્નયાએ
અપુનરાવૃત્તિં જણેઈ-સર્વગુણસંપન્નતયા અપુનરાવૃત્તિં જનયતિ) સર્વગુણ-
સંપન્નતાસે જીવ અપુનરાવૃત્તિકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ । (અપુનરાવૃત્તિં પત્તએ ય
જીવે સારીરમાણસાણં દુઃખાણં નો ભાગી ભવઈ-અપુનરાવૃત્તિં પ્રાપ્તશ્ચ

વૈયાવૃત્ય કરવાથી અરિહંત બની જવાય છે. અને જે અરિહંત હોય
છે તે સર્વગુણસંપન્ન હોય છે. આ માટે ચુંભાણીસમા બોલમાં સર્વગુણ સંપ-
ન્નતાનું ફળ કહે છે—“સર્વગુણસંપન્નયાએ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—મંતે સર્વગુણસંપન્નયાએ જીવે કિં જણેઈ-મદન્ત સર્વગુણસંપ-
ન્નતયા જીવઃ કિં જનયતિ હે ભગવાન સર્વગુણ સંપન્નતાથી જીવ કઈ વિશિષ્ટ-
તાને પ્રાપ્ત કરે છે ? ઉત્તર—સર્વગુણસંપન્નતયાએ અપુનરાવૃત્તિં જણેઈ-સર્વગુણસંપ-
ન્નતયા અપુનરાવૃત્તિં જનયતિ સર્વગુણ સંપન્નતાથી જીવ અપુનરાવૃત્તિને પ્રાપ્ત
કરે છે. અપુનરાવૃત્તિં પત્તએ ય જીવે સારીરમાણસાણં દુઃખાણં નો ભાગી ભવઈ-

સર્વગુણવત્તા ચ વીતરાગતાયાઃ સદ્ભાવેસ્યાદિતિ પશ્ચચત્વારિંશત્તમા તામાહ—

મૂલમ્—વીયરાગયાણં ણં ભંતે ! જીવે કિં જણેહ ? । વીયરાગયાણં નેહાણુબંધનાણિ તણ્ણાણુબંધનાણિ ય વોચ્છિદ્દહ, મણુજ્ઞામણુન્નેસુ સદ્ધરૂવગંધરસફરિસેસુ ચેવ વિરજ્જહ ॥ સૂ૦ ૪૫ ॥

છાયા—વીતરાગતયા સ્વલુ મદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ ? । વીતરાગતયા સ્નેહાનુબન્ધનાનિ તૃણાનુબન્ધનાનિ ચ વ્યવચ્છિનન્તિ, મનોજ્ઞામનોજ્ઞેષુ શબ્દરૂપગન્ધરસસ્પર્શેષુ ચૈવ વિરજ્યતે ॥૪૫॥

ટીકા—‘વીયરાગયા’ इत्यादि—

हे भदन्त ! वीतरागतया वीतः—नष्टः रागो मायालोभरूपः, उपलक्षणत्वात्-क्रोधमानरूपो यस्य द्वेषश्च स वीतरागस्तस्य भावो वीतरागता, तया—रागद्वेषाभावेन जीवः किं फलं जनयति ? । भगवानाह—हे शिष्य ! वीतरागतया स्नेहानु-

जीवः शरीरमानसानां दुःखानां नो भागी भवति) इन अपुनरावृत्तिरूप मुक्तिधामको प्राप्त हुआ जीव शारीरिक एवं मानसिक दुःखोंका भागी नहीं बनता है । किन्तु सिद्धिके सुखोंका ही केवल भोगी बनता है । अर्थात्—केवलज्ञान केवलदर्शन आदि गुणोंसे युक्तता ही सर्वगुणसंपन्नता है । इसके प्रभावसे जीव नियमतः मुक्तिका भागी बन जाता है । ४४।

वीतरागताके सद्भावमें सर्वगुणवत्ता होती है । अतः पैतालीसवे बोलमें वीतरागताको सूत्रकार कहते हैं—‘वीयरागयाणं णं’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(भंતે વીયરાગરયાણં ણં જીવે કિં જણેહ—ભદન્ત ! વીતરાગતયા સ્વલુ જીવઃ કિં જનયતિ) हे भगवन् ! वीतरागतासे जीव किस गुणको अपने आपमें उत्पन्न करता है ? उत्तर—(वीयरागरयाणं नेहा-

अपुनरावृत्ति प्राप्तश्च जीवः शरीरमानसानां दुःखानां नो भागी भवति) એ અપુનરાવૃત્તિ મુક્તિ ધામને પ્રાપ્ત બનેલ જીવ શારીરિક અને માનસિક દુઃખોને લોગવનાર બનતા નથી પરંતુ સિદ્ધિના સુખોને લોગવનાર જ બને છે અર્થાત—કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન આદિ શુભ્રેથી યુક્ત એવી સર્વગુણસંપન્નતા પ્રાપ્ત કરે છે. એના પ્રભાવથી જ નિયમતઃ મુક્તિને લોગવનાર બની જાય છે. ॥૪૪॥

વીતરાગના સદ્ભાવમાં સર્વગુણ વત્તા હોય છે, આથી પિસ્તાલીસમા બોલમાં વીતરાગને સૂત્રકાર બતાવે છે —“વીયરાગયાણં ણં” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—ભંતે વીયરાગરયાણં જીવે કિં જણેહ—ભદન્ત વીતરાગતયા સ્વલુ જીવઃ કિં જનયતિ હે ભગવાન ! વીતરાગથી જીવ કયા ગુણને પેતાનામાં પન્ન કરે છે ? ઉત્તર—વીયરાગયાણં નેહાણુબંધનાણિ તણ્ણાણુબંધનાણિ ય વોચ્છિ-

વન્ધનાનિ-સ્નેહઃ પુત્રકલત્રાદિવિષયકરૂતદ્રૂપાણિ અનુવન્ધનાનિ પુત્રમિત્રકલત્રાદિષુ પ્રેમપાશાન્ તથા-તૃણાનુવન્ધનાનિ, તૃણારૂપાણિ-અનુવન્ધનાનિ હિરણ્યસુવર્ણાદિષુ સંગ્રહવાઙ્છારૂપાન્ પાશાન્ વ્યવચ્છિનન્તિ-વિશેષેણ ત્રોટયતિ । તથા-મનોજ્ઞેષુ=મનો હરેષુ અમનોજ્ઞેષુ=અમનોહરેષુ શબ્દરૂપગંધરસસ્પર્શેષુ વિરજ્યતે તેષુ રાગદ્વેષરહિતો ભવતિ । ષટ્ત્રિંશત્તમેભેદે-પ્રાગુક્તેન કષાયપ્રત્યાખ્યાનેનૈવ ગતાર્થત્વાદ્ વીતરાગતા પ્રત્યાખ્યાનસ્ય પુનરુપાદાનં રાગસ્યૈવ સકલાનર્થમૂલત્વમિતિ સૂચનાર્થમ્ ॥૪૫॥

વીતરાગત્વસ્ય ચ ક્ષાન્તિમૂલમિતિ ષડ્ચત્વારિંશત્તમા તામાહ—

મૂલમ્—સ્વંતીષ્ણ ણં મંતે ! જીવે કિં જણેઈ ? । સ્વંતીષ્ણ પરીસહે જિણેઈ ॥ સૂ० ૪૬ ॥

પુબંધનાણિ તણ્ણાપુબંધનાણિ ય વોચ્છિંદ્દઈ-વીતરાગતયા સ્નેહાનુવન્ધનાનિ તૃણાનુવન્ધનાનિ ચ વ્યવચ્છિનન્તિ) વીતરાગતાસે જીવ પુત્રમિત્ર-કલત્રાદિકોંકે વિષયમેં મમત્વરૂપ પ્રેમબંધનકો તથા હિરણ્ય, સુવર્ણ આદિકોંકો સંગ્રહ કરનેકી વાંછારૂપ તૃણાનુબંધોંકો સર્વથા છોડે દેતા હૈ । તથા (મણુન્ના મણુન્નેસુ સદ્દરૂવગંધરસફરિસેસુ ચેવ વિરજ્જઈ-મનોજ્ઞા-મનોજ્ઞેષુ શબ્દરૂપગંધરસસ્પર્શેષુ ચેવ વિરજ્યતે) મનોજ્ઞ એવં અમનોજ્ઞ શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, એવં સ્પર્શ, ઇન પંચેન્દ્રિયોંકે વિષયોંમેં રાગદ્વેષ રહિત હો જાતા હૈ । યદ્યપિ છત્તીસવેં બોલમેં-સૂત્રમેં-કથિત કષાયપ્રત્યાખ્યાનસે હી વીતરાગતા કહી ગઈ હૈ । પરન્તુ યહાં પર જો ઉસકા પુનઃ સ્વતંત્રરૂપ-સે પ્રતિપાદન કિયા હૈ ઉસકા કારણ રાગ હી સકલ અનર્થોંકા મૂલ કારણ હૈ યહ કહા હૈ ॥ ૪૫ ॥

દઈ-વીતરાગતયા સ્નેહાનુવન્ધનાનિ તૃણાનુવન્ધનાનિ ચ વ્યવચ્છિનન્તિ વીતરાગતાથી જીવ પુત્ર, મિત્ર કુટુંબીજનના વિષયમાં મમત્વરૂપી પ્રેમબંધનને તથા હિરણ્ય, સુવર્ણ આદિકોંકો સંગ્રહ કરવાની વાંછનારૂપ તૃણાનુબંધને સર્વથા છોડી દે છે. તથા મણુન્નામણુન્નેસુ સદ્દરૂવગંધરસફરિસેસુ ચેવ વિરજ્જઈ-મનોજ્ઞામનોજ્ઞેષુ શબ્દરૂપગંધરસસ્પર્શેષુ વિરજ્યતે મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ શબ્દ, રૂપ, ગંધ રસ અને સ્પર્શ આ પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિષયમાં રાગદ્વેષ રહિત બની બીજ છે. બે કે છત્રીસમા બોલમાં-સૂત્રમાં કહેવામાં આવેલ કષાય પ્રત્યાખ્યાનથી જ વીતરાગતા કહેવામાં આવેલ છે. પરંતુ અહિંયા જે તેનું ફરીથી સ્વતંત્રરૂપથી પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલ છે તેનું કારણ રાગ જ સઘળા અનર્થોનું મૂળ કારણ છે. એ બતાવવા વીતરાગતાને સ્વતંત્રરૂપથી કહેવામાં આવેલ છે. ॥ ૪૫ ॥

છાયા—ક્ષાન્ત્યા खलु भदन्त ! जीवः किं जनयति ? । क्षाન્त્યા परीषहान् जयति ॥ ४५ ॥

ટોકા—‘ खंतीए ’ इत्यादि—

हे भदन्त ! क्षान्त્યા=क्षान्तिः क्रोधजयस्तया जीवः किं जनयति ? । भगवानाह—हे शिष्य ! क्षान्त્યા परीषहान् वधादीन् जयति ॥ ४५ ॥

ક્ષાન્તિશ્ચ મુક્ત્યા દઢા ભવતીતિ સપ્તચત્વારિશ્તમામ્ તામાહ—

मूलम्—मुक्तीए णं भंते ! जीवे किं जणेइ ? । मुक्तीए णं अकिंचणं जणेइ, अकिंचणे य जीवे अत्थलोलानं पुरिसाणं अपसत्थणिज्जे हवइ ॥ सू० ४७ ॥

છાયા—મુક્ત્યા खलु भदन्त ! जीवः किं जनयति ? मुक्त्या खलु अकिंचन्यं जनयति । अकिंचनश्च जीवोऽर्थलोलानां पुरुषाणाम् अप्रार्थनीयो भवति ॥ ४७ ॥

ટોકા—‘ मुक्तीए ’ इत्यादि—

हे भदन्त ! मुक्त्या=निर्लोभतया खलु जीवः किं जनयति=कं गुणमुत्पादयति ? ।

वीतरागताका मूल कारण क्षान्ति है अब सूत्रकार छियालीसवे बोलमें क्षान्तिको कहते हैं—‘ खंतीए ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(भंते खंतीए जीवे किं जणेइ—भदन्त ! क्षाન્त્યા जीवः किं जनयति) हे भगवन् ! क्रोधजयरूप क्षान्तिसे जीव अपने आपमें किस गुणको प्राप्त करता है ? उत्तर—(खंतीए परीसहे जिणइ—क्षान्त्या परीषहान् जयति) क्षान्तिकी प्राप्तिसे जीव परीषहोंको जीतनेकी क्षमता-सामर्थ्य प्राप्त करता है ॥ ४६ ॥

मुक्ति-निर्लोभतासे क्षान्ति दृढ होती है-इसलिये सैंतालीसवे बोलमें

વીતરાગતાનું મૂળ કારણ ક્ષાન્તિ છે, જેથી હવે સૂત્રકાર છેતાલીસમાં બોલમાં ક્ષાન્તિને કહે છે—

“ खंतीए ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—ભંતે खंतीए जीवे किं जणेइ—भदन्त क्षान्त्या जीवः किं जनयति હે ભગવાન ! ક્રોધ જયરૂપ ક્ષાન્તિથી જીવ પોતાનામાં કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? खंतीए परीसहे जिणइ—क्षान्त्या परीषहान् जयति क्क्षान्तिनी प्राप्तीथी जिव परीषहोने जितवानुं सामर्थ्यं प्राप्त करे છે. ॥ ४६ ॥

મુક્તિ નિર્લોભતાથી ક્ષાન્તિ દઢ બને છે, એ માટે સુડતાલીસમાં બોલમાં

મગવાનહ-હે શિષ્ય ! મુક્ત્યા-લોભત્યાગેન, અર્કિચન્યં=નિઃપરિગ્રહત્વં જનયતિ ! અર્કિચનશ્ચ જીવઃ, અર્થલોલાનાં-ધનલોલુપાનાં પુરુષાણાં-ચૌરાદીનામ્ અપ્રાર્થનીયઃ-અનભિકાંક્ષણીયો ભવતિ, અર્કિચનો હિ નિર્ધનતયા હરણીયવસ્ત્વભાવાત્તસ્કરૈરુ-પેક્ષણીયો ભવતીતિ ભાવઃ ॥ ૪૭ ॥

લોભાભાવે ચ માયાકરણકારણાભાવાત્ તદભાવ આર્જવમનશ્ચં ભવતીતિ અષ્ટચત્વારિંશત્તમં ભેદમહ—

મૂલમ્—અજ્જવયાણં મંતે જીવે કિં જણેઈ ? । અજ્જવયાણં કાઉજ્જુયયં મા વુજ્જુયયં માસુજ્જુયયં અવિસંવાયણં જણેઈ । અવિ-

મુક્તિ-નિર્લોભતાકો કહતે હૈં—‘ મુક્તીણં ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—મંતે મુક્તીણં જીવે કિં જણેઈ-મદન્ત ! મુક્ત્યા સ્વલુ જીવઃ કિં જનયતિ) હે મગવાન ! મુક્તિસે જીવ કિસગુણકો ઉત્પન્ન કરતા હૈં ? ઉત્તર-(મુક્તીણં અર્કિચણં જણેઈ-મુક્ત્યા સ્વલુ અર્કિચન્યં જન-યતિ) મુક્તિસે જીવ નિષ્પરિગ્રહત્વકો પ્રાપ્ત કરતા હૈં । (અર્કિચણે ય જીવે અત્ય લોલાણં પુરિસાણં પમાથણિજ્જે હવઈ-અર્કિચનશ્ચ જીવઃ અર્થ લોલાનાં પુરુષાણાં અપ્રાર્થનીયઃ ભવતિ) પરિગ્રહ રહિત બના હુઆ જીવ ધનલોલુપ પુરુષોંકે લિયે-ચૌરાદિકોંકે લિયે-અનભિકાંક્ષણીય હો જાતા હૈં ।

ભાવાર્થ—મુક્તિ શબ્દકા અર્થ લોભકા પરિત્યાગ હૈં । મુક્તિસે યુક્ત હુઆ જીવ પરિગ્રહ રહિત હોતા હૈં । સંસારમ્મેં સ્વબ અનર્થ ઇસ પરિગ્રહકી પ્રેરણાસે હી હોતે હૈં । જબ જીવ પરિગ્રહ રહિત હો જાતા હૈં તો ઉસકે હરણીય વસ્તુકા અભાવ હોનેસે વહ ચૌરોંકે લિયે સદા ઉપે-ક્ષણીય રહા કરતા હૈં ॥૪૭॥

મુક્તિ નિર્લોભતાને કહે છે—‘ મુક્તિણં ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—મંતે મુક્તિણં જીવે કિં જણેઈ-મદન્ત મુક્ત્યા સ્વલુ જીવઃ કિં જનયતિ હે મગવાન ! મુક્તિથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? ઉત્તર—મુક્તિણં અર્કિચણં જણેઈ-મુક્ત્યા સ્વલુ જીવઃ અર્કિચન્યં જનયતિ મુક્તિથી જીવ નિષ્પરિગ્રહત્વને પ્રાપ્ત કરે છે, પરિગ્રહ રહિત બનેલ જીવ ધનલોલુપ પુરુષોના માટે, ચોર આદિકોના માટે અનભિકાંક્ષણીય બની જાય છે.

ભાવાર્થ—મુક્તિ શબ્દનો અર્થ લોભનો પરિત્યાગ છે. મુક્તિથી યુક્ત થયેલ જીવ પરિગ્રહ રહિત હોય છે. સંસારમાં સઘળા અનર્થ આ પરિગ્રહની પ્રેરણાથી જ થાય છે. જ્યારે જીવ પરિગ્રહ રહિત થઈ જાય છે તો પછી એની પસેથી પડાવી દેવા જેવી વસ્તુનો અભાવ હોવાથી ધન લોલુપ માણસો-ચોરોના માટે એ સદા ઉપેક્ષણીય રહ્યા કરે છે. ॥૪૭॥

સંવાયણસપન્નયાણ ણં જીવે ધમ્મસ્સ આરાહણ ભવઈ॥સૂ૦૪૮॥

છાયા—આર્જવેન યલુ મદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ ? । આર્જવેન કાયર્જુ-
કતાં ભાવર્જુકતાં ભાષર્જુકતામ્ અવિસંવાદનં જનયતિ । અવિસંવાદનસંપન્નતયા યલુ
જીવો ધર્મસ્યારાધકો ભવતિ ॥ ૪૮ ॥

ટીકા—‘ અઙ્ગવયાણ ’ ઇત્યાદિ—

હે મદન્ત ! આર્જવેન=ઋજોર્ભાવઃ આર્જવં માયાપરિત્યાગસ્તેન જીવઃ કિં
જનયતિ ? । મગવાનાહ—હે શિષ્ય ! આર્જવેન જીવઃ કાયર્જુકતાં—ઋજુરેવ ઋજુકઃ,
કાયેન ઋજુકઃ કાયર્જુકસ્તસ્ય ભાવઃ કાય—ર્જુકતા, સ્વજ્ઞકુઙ્ગાદિવેષાકરણેન
ભ્રૂમઙ્ગાદ્યકરણેન શરીરસ્ય સરલતા તાં જનયતિ, તયા ભાવર્જુકતાં=યદન્યદવિચિ-
ન્તયન્ લોકારાધનનિમિત્તમન્યદ્ વાચા ભાષતે, કાયેન વાઽન્યત્ કરોતિ, તથાવિધ-
ભાવકુટિલતાયાઃ પરિવર્જનં ભાવર્જુકતા તાં જનયતિ, તથા ભાષર્જુકતાં—ભાષાયા-
મૃજુકતા—ભાષર્જુકતા યદુપહાસાદ્યર્થં વિલક્ષણભાષયા ભાષણં ક્રિયતે તત્પરિત્યા-
ગસ્તાં જનયતિ । તથા—અવિસંવાદનં=પરવચ્ચનરાહિત્યં ચ જનયતિ । અવિસંવાદન-

લોભકે અભાવ મેં માયા ચારી કરને કે કારણ કા અભાવ હોને સે
માયાચારીકા મી અભાવ હો જાતા હૈ । માયાકે અભાવમેં આર્જવભાવ
અવશ્યંભાવી હૈ હસલિયે અડતાલીસવે ચોલમેં આર્જવ કા ફલ કહતે હૈ
—‘ અઙ્ગવયાણં ’ ઇત્યાદિ

અન્વયાર્થ—(મંતે અઙ્ગવયાણ ણં જીવે કિં જણેઈ—મદન્ત ! આર્જવેન
યલુ જીવઃ કિં જનયતિ) હે મગવાન્ ! આર્જવસે જીવ કિસ ગુણ કો
ઉત્પન્ન કરતા હૈ ? ઉત્તર—(અઙ્ગવયાણ કાઁઙ્ગવયયં માસુઙ્ગુયયં માસુ-
ઙ્ગુયયં અવિસંવાયણં જણેઈ—આર્જવેન કાયર્જુકતાંભાવર્જુકતાં ભાષ-
ર્જુકતાં અવિસંવાદનં જનયતિ) આર્જવ સે જીવ કાય કી સરલતા
ભાવોં કી સરલતા ભાષાકી સરલતા ઇવં અવિસંવાદન—પરવચન નહીં

લોભના અભાવમાં માયાચારી કરવાના કારણનેા અભાવ હોવાથી માયા-
ચારીનેા પણ અભાવ થઈ જાય છે. માયાના અભાવમાં આર્જવભાવ યોગ્ય છે.
આથી સુકતાલીસમા યોગમાં આર્જવતુ ડુંગ કહે છે—“ અઙ્ગવયાણં ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—મંતે અઙ્ગવયાણં જીવે કિં જણેઈ—મદન્ત આર્જવેન યલુ જીવઃ કિં
જનયતિ હે ભગવાન્ । આર્જવથી જીવ કયા ગુણને ઉત્પન્ન કરે છે ? ઉત્તર—અઙ્ગવયાણ
કાઁઙ્ગુયયં માસુઙ્ગુયયં—માસુઙ્ગુયયં અવિસંવાયણં જણેઈ—આર્જવેન કાયર્જુકતાં ભાવર્જુ-
કતા ભાષર્જુકતાં અવિસંવાદનં જનયતિ આર્જવથી જીવ કયાની સરળતા, ભાષાની
સરળતા, ભાષાની સરળતા, અને અવિસંવાદન-પરાયાની નિંદા ન કરવી, આ

संपन्नतया, उपलक्षणत्वात् कायर्जुकतादिसंपन्नतया च खलु जीवो धर्मस्याराधको भवति विशुद्धाध्यवसायत्वेनान्यजन्मन्यपि तत्प्राप्तेः ॥ ४८ ॥

करना इन सब गुणों को अपने में उत्पन्न करता है । (अविसंवायणसंपन्नया ए णं जीवे धम्मस्स आराहए भवइ-अविसंवादनसंपन्नतया खलु जीवः धर्मस्याराधकः भवति) इन अविसंवादन गुणों से युक्त होने के कारण जीव धर्मका आराधक बन जाता है ।

भावार्थ—माया कषायके परित्याग से आत्मामें जो सरलता उत्पन्न होती है उसका नाम आर्जव है । जब इस प्रकारकी परिणति जीवकी हो जाती है तब इसमें मायाचारी के अभाव से कायको सरलता अजाती है—कि वह अपने शरीरको लंगड़ा कूबडा आदिके वेषमें पहिले बनाता था अब वह नहीं बनाता है । तथा भावोंमें भी ऐसी सरलता आ जाती है कि जो कुछ यह विचारता है वही वाणीसे कहता है तथा जो वाणीसे कहता है वही शरीरसे करके दिखलाता है । ऐसा नहीं करता कि वचनसे कुछ कहे विचार कुछ और ही तथा करे कुछ और ही । परवञ्चन-ठगाई यह नहीं करता है इसतरह आर्जव गुणकी प्राप्तिसे यह जीव धर्मका आराधक बन जाता है । विशुद्ध अध्यवसायके प्रभावसे अन्य जन्ममें भी इसको धर्मकी प्राप्ति होती है ॥४८॥

सधणा गुणोने पोतानामां उत्पन्न करे छे. अविसंवायणसंपन्नया ए णं जीवे धम्मस्स आराहए भवइ-अविसंवादनसंपन्नतया खलु जीवः धर्मस्याराधकः भवति आवा अविसंवादन गुणोथी युक्त होवाना कारणे एव धर्मो आराधक भनी ज्ञय छे.

भावार्थ—माया कषायना परित्यागथी आत्माभां जे सरलता उत्पन्न थाय छे तेनुं नाम आर्जव छे. ज्यारे एवनी आ प्रकारनी परिणति थछ ज्ञय छे त्यारे तेनाभां मायाचारीना अलावथी कायानी सरलता आवी ज्ञय छे. के ते पोताना शरीरने लंगडुं, कुण्डुं, आदिना वेषभां भनावतो डेतो, डवे आ प्रमाणे भनावतो नथी. तथा लावोभां पणु ओवी सरलता आवी ज्ञय छे के, ते जे कांछ विचारे छे ते वाणीथी कहे छे. तथा ते जे वाणीथी कहे छे ते शरीरथी करीने भतावे छे. ओवुं नथी करतो के, वचनथी कांछ कहे, विचारे कांछ भीणुं, अने करे भीणुं न कांछ, भीजनी कुथली ते करतो नथी, आ प्रमाणेनी आर्जव गुणनी प्राप्तिथी ओ एव धर्मनुं आराधन करनार भनी ज्ञय छे. विशुद्ध अध्यवसायना प्रलावथी अन्य जन्मभां पणु तेने धर्मनी प्राप्ति थाय छे. ॥ ४८ ॥

આર્જવસંપન્નસ્યાપિ વિનયં વિના ન સમગ્રફલપ્રાપ્તિઃ, સ ચ માર્દવાદેવેતિ
एकोनपञ्चाशत्तमंभेदमाह—

મૂલમ્—મદ્વચ્યાણં મંતે ! જીવે કિં જણેઈ ? મદ્વચ્યાણ અણુ-
स्सियत्तं जणेइ । अणुस्सियत्तेणं जीवे मिउमद्वसंपन्ने अट्टमय-
ट्टाणाइं निट्ठावेइ ॥ સૂ૦ ૪૯ ॥

છાયા—માર્દવેન खलु भदन्त ! जीवः किं जनयति ? । मार्दवेन अनुच्छित्तत्वं
जनयति । अनुच्छित्तत्वेन जीवः मृदुमार्दवसंपन्नः, अष्टौ मदस्थानानि निष्ठाप-
यति ॥ सू० ॥ ४९ ॥

ટીકા—‘ મદ્વચ્યાણ ’ इत्यादि—

हे भदन्त ! मार्दवेन=आत्मनः कोमलपरिणामो मार्दवं तेन, जीवः किं जन-
यति ? । भगवानाह-हे शिष्य ! मार्दवेन-कोमलपरिणामेन मानत्यागरूपेण
अनुच्छित्तत्वम्=अनुद्धतत्वं विनयं जनयति । मार्दवं हि विनयस्य कारणम्, विन-
यश्च प्रधानधर्म इति सूचयन् प्राह-‘ अणुस्सियत्तेणं ’ इत्यादि । अनुच्छित्तत्वेन-
विनयेन जीवः, मृदुमार्दवसंपन्नः = मृदुः-द्रव्यतो भावतश्चावनमनशीलस्तरय

આર્જવ ગુણવાલેકે મી વિનયકે વિના સમગ્ર ફલકી પ્રાપ્તિ નહીં
હોતી હૈ । यह विनय मार्दव धर्मसे ही प्राप्त होता है । इसलिये उनचासवे
बोलमें मार्दव गुणको कहते हैं—‘ मद्दव्याणं ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(મંતે મદ્વચ્યાણં જીવે કિં જણેઈ-ભદન્ત ! માર્દવેન
खलु जीवः किं जनयति) हे भगवन् ! मार्दव गुणसे जीव किस गुणको
प्राप्त करता है ? उत्तर—(मद्दव्याण अणुस्सियत्तं जणेइ-मार्दवेन अनुच्छि-
तत्वं जनयति) मार्दवसे जीव अनुच्छित्तत्व-उद्धतताके त्यागरूप विनय-
धर्मको प्राप्त करता है । (अणुस्सियत्तेणं जीवे मिउमद्वसंपन्नेअट्टमयट्टा-

आर्जव गुणवाणाने यणु विनयना वगर समग्र ફળની પ્રાપ્તિ થતી નથી,
એ વિનય માર્દવ ધર્મથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. આ કારણે ઓગણપચાસમા બોલમાં
માર્દવ ગુણને કહે છે—“ મદ્વચ્યાણં ” इत्यादि !

અન્વયાર્થ—મંતે મદ્વચ્યાણં જીવે કિં જણેઈ-ભદન્ત માર્દવેન खलु जीवः
किं जनयति હે ભગવાન ! માર્દવ ગુણથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ?
ઉત્તર-મદ્વચ્યાણ અણુસ્સિયત્તં જણેઈ-માર્દવેન અનુચ્છિતત્વં જનયતિ માર્દવથી
જીવ અનુચ્છિતત્વ-ઉદ્દતતાના ત્યાગરૂપ વિનય ધર્મને પ્રાપ્ત કરે છે.
અણુસ્સિયત્તેણં જીવે મિઉમદ્વસંપન્ને અટ્ટમયટ્ટાણાં નિટ્ઠાવેઈ-વિનય ધર્મથી જીવ

યન્માર્દવં તેન સંપન્નઃ=માર્દવાભ્યાસાત્ સદા મૃદુ સ્વભાવઃ સન્, અષ્ટૌ મદસ્થા-
નાનિ-જાતિ-કુલ-બલ-રૂપ-તપ-ૐશ્વર્ય-શ્રુત-લાભ-ગર્વ રૂપાણિ નિષ્ઠાપયતિ=
નિવારયતિ ॥ ૪૯ ॥ સૂ. ॥

મૃદુસ્વભાવો ભાવસત્યવાન્ ભવતીતિ પચ્ચાશત્તમં ભાવસત્યફલમાહ—

મૂલમ્—ભાવસત્યચ્ચે ણં મંતે ! જીવેકિં જળેઈ ? । ભાવસત્યચ્ચે ણં ભાવ-
વિસોહિં જળેઈ । ભાવવિસોહિણ વદ્ધમાણે જીવે અરહંત પન્નત્તસ્સ
ધમ્મસ્સ આરાહણયાણ અબ્બુદ્ધેઈ । અરહંતપન્નત્તસ્સ ધમ્મસ્સ
આરાહણયાણ અબ્બુદ્ધિત્તા પરલોગધમ્મસ્સ આરાહણ ભવઈ ॥ સૂ. ૫૦ ॥

છાયા—ભાવસત્યેન મદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ ? । ભાવસત્યેન ભાવવિ-
શોધિં જનયતિ । ભાવવિશોધ્યા વર્તમાનો જીવઃ, અર્હત્પણ્ણસ્ય ધર્મસ્ય આરાધનાય
અભ્યુત્તિષ્ઠતે । અર્હત્પણ્ણસ્ય—ધર્મસ્યારાધનાય અભ્યુત્થાય પરલોકધર્મસ્યાઽઽરાધકો
ભવતિ ॥ ૫૦ ॥

ળાઈં નિદ્ધાવેઈ—અનુચ્છિન્નતત્ત્વેન જીવઃ મૃદુમાર્દવસંપન્નઃ અષ્ટૌ મદસ્થાના-
નિ નિષ્ઠાપયતિ) વિનયધર્મસે જીવ મૃદુ—અતિશય નમ્ર સ્વભાવકા
વનકર આઠ મદસ્થાનોંકા પરિત્યાગ કરતા હૈ ।

ભાવાર્થ—માનકષાયકે અભાવસે જો આત્માકી પરિણતિ હોતી હૈ
ઉસકા નામ માર્દવ હૈ । ઇસકી પ્રાપ્તિસે પરિણામોંમેં અતિશય કોમલતા
આ જાતી હૈ । તથા ઉદ્ધતતાકા ભાવ નષ્ટ હો જાતા હૈ । દ્રવ્યસે તથા
ભાવસે દોનોં પ્રકારસે યહ સદા વિનમ્ર રહતા હૈ । ઇસીકા નામ વિનય
હૈ । જાતિમદ, કુલમદ, બલમદ, રૂપમદ, તપમદ, લાભમદ, ૐશ્વર્યમદ,
શ્રુતમદ એવં ઇન આઠ મદોંસે યહ સર્વથા રહિત હોતા હૈ ॥ ૪૯ ॥

અતિશય નમ્ર સ્વભાવવાળા બનીને આઠ મદસ્થાનોનો પરિત્યાગ કરે છે.

ભાવાર્થ—માન કષાયના અભાવથી આત્માની જે પરિણતિ થાય છે
એનું નામ માર્દવ છે. આની પ્રાપ્તિથી પરિણામોમાં અતિશય કોમળતા આવી
જાય છે જેને લઈ ઉદ્ધતતાનો ભાવ નષ્ટ થઈ જાય છે. દ્રવ્યથી તથા ભાવથી
આ પ્રમાણે બન્ને પ્રકારથી એ સદા વિનમ્ર રહે છે આનું જ નામ વિનય છે.
જાતિમદ, કુળમદ, બળમદ, રૂપમદ, તપમદ, ૐશ્વર્યમદ, શ્રુતમદ, અને લાભ-
મદ, આ આઠ મદોથી એ સદા સર્વદા રહિત હોય છે ॥ ૪૯ ॥

ટીકા—‘ ભાવસચ્ચેણ ’ इत्यादि—

हे भदन्त ! भावसत्येन=भावसत्यं—शुद्धान्तरात्मतारूपं तेन, जीवः किं जनयति ? । भगवानाह—हे शिष्य ! भावसत्येन भावविशोधिं=शुद्धाध्यवसायात्मिकां जनयति । भावविशोध्या सह वर्तमानो जीवः, अर्हत्प्रज्ञस्य धर्मस्याऽऽराधनया—आराधनार्थनम् अभ्युत्तिष्ठते=उद्यतो भवति । अर्हत्प्रज्ञस्य धर्मस्याराधनया अभ्युत्थाय परलोकधर्मस्य — परलोके — भवान्तरे धर्मः परलोकधर्मस्तस्याराधको

મૃદુસ્વભાવવાળા ભાવસત્ય-ભાવસે સત્ય બોલનેવાળા હોતા હૈં इस-लिये पचासवे बोलमें भावसत्यको कहते हैं—‘ भावसचचेण ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(મંતે ભાવસચ્ચેણં જીવે કિં જણેઈ-મદન્ત ! ભાવ-સત્યેન જીવઃ કિં જનયતિ) હે મગવન્ ! ભાવસત્યસે જીવ કિસ ગુણકો પ્રાપ્ત કરતા હૈં ? ઉત્તર—(ભાવસચ્ચેણં ભાવવિસોહિં જણેઈ-ભાવસત્યેન ભાવવિશોધિં જનયતિ) ભાવસત્યસે જીવ ભાવવિશોધિકો ઉત્પન્ન કરતા હૈં । (ભાવવિસોહિં વદ્દમાણે જીવે અર્હતપન્નત્તસ્સ આરાહ્ણયાં અબ્હુ-ટ્ટેઈ-ભાવવિશોધ્યા વર્તમાનઃ જીવઃ અર્હત્પ્રજ્ઞસ્ય ધર્મસ્ય આરાધનાય અભ્યુત્તિષ્ઠતે) इस भाव विशोधिके साथ वर्तमान जीव अर्हत्प्रज्ञस्य धर्मकी आराधनाके लिये सदा उद्यत रहता है । (अरहंतपन्नत्तस्स धम्म-स्स आराहणयाए अब्भुट्ठित्ता परलोकधम्मस्स आराहए भवइ-अर्हत्प्रज्ञ-स्य धर्मस्याराधनया अभ्युत्थाय परलोकधर्मस्याराधकः भवति) अर्हत्प्र-ज्ञस्य धर्मकी आराधनासे अभ्युत्थित होकर-भावित अन्तःकरण होकर

મૃદુ સ્વભાવવાળા ભાવસત્ય-ભાવથી સાચું બોલવાવાળા હોય છે, આ કારણે પચાસમા બોલમાં ભાવસત્યને કહે છે—“ ભાવસચ્ચેણં ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—મંતે ભવસચ્ચેણં જીવે કિં જણેઈ-મદન્ત ભાવસત્યેન જીવઃ કિં જનયતિ હે ભગવાન્ ! ભાવસત્યથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? ઉત્તર—ભાવસચ્ચેણં ભાવવિસોહિં જણેઈ-ભાવસત્યેન ભાવવિશોધિં જનયતિ ભાવસત્યથી જીવ ભાવશુદ્ધિને ઉત્પન્ન કરે છે. ભાવવિસોહિં વદ્દમાણે જીવે અર્હત પન્નત્તસ્સ ધમ્મસ્સ આરાહ્ણયાં અબ્હુટ્ટેઈ-ભાવવિશોધ્યા વર્તમાનજીવ અર્હત્પ્રજ્ઞસ્ય ધર્મસ્ય આરાધનાય અભ્યુત્તિષ્ઠતે આ ભાવશુદ્ધિની સાથે વર્તમાન જીવ અર્હત્પ્રજ્ઞપ્ત ધર્મની આરાધનાને માટે સદા ઉદ્યત રહે છે, અરહતપન્નત્તસ્ય ધમ્મસ્સ આરાહ્ણયાં અબ્હુટ્ઠિત્તા પરલોકધમ્મસ્સ આરાહ્ણ ભવઈ-અર્હત્પ્રજ્ઞસ્ય ધર્મસ્યારાધનયા અભ્યુત્થાય પરલોકસ્યારાધકઃ ભવતિ અર્હત્પ્રજ્ઞપ્ત ધર્મની આરાધનાથી અભ્યુત્થિત થઈને—ભાવિત અંતઃકરણ થઈને જીવ પરલોક ધર્મનો આરાધક બની જાય છે. અર્થાત્—

ભવતિ, પરમવે જિનધર્મપ્રાપ્ત્યા, વિશિષ્ટમવાન્તરપ્રાપ્ત્યા વા ધર્મારાધકો ભવ-
તીતિ ભાવઃ । ‘ આરાધનયા ’ इत्यत्र हेतौ तृतीया अध्ययनेन वसतीतिवत् ॥ ૫૦ ॥

ભાવસત્યે ચ સતિ કરણસત્યં સ્યાદિતિ એકપશ્ચાશ્ચત્તમં ભેદંતમાહ—

મૂલમ્—કરણસચ્ચેષાં મંતે ! જીવે કિં જળેઈ ? । કરણસચ્ચેષાં
કરણસત્તિં જળેઈ, કરણસચ્ચેય વદ્ધમાળે જીવે જહાવાઈ તહાકારી
યાવિ ભવઈ ॥ સૂ૦ ૫૧ ॥

છાયા—કરણસત્યેન મદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ ? । કરણસત્યેન કરણશક્તિં
જનયતિ । કરણસત્યે ચ વર્તમાનો જીવઃ, યથાવાદી તથાકારી ચાપિ ભવતી ॥ ૫૧ ॥

ટીકા—‘ કરણસચ્ચેષાં ’ इत्यादि—

હે મદન્ત ! કરણસત્યેન=કરણે—પ્રતિલેખનાદિ ક્રિયાયાં, સત્યં—આલસ્યનિ-
રાકરણપૂર્વકં યથોક્તવિધિના આરાધનં, કરણસત્યં તેન જીવઃ કિં જનયતિ=

જીવ પરલોક ધર્મકા આરાધક હોતા હૈ અર્થાત્—પરમવર્મે જિનધર્મ કી
પ્રાપ્તિ સે અથવા વિશિષ્ટ પર્યાયાન્તર કો પ્રાપ્તિસે ધર્મકા આરાધન કરને
વાલા હોતા હૈ ।

ભાવાર્થ—શુદ્ધ અન્તરાત્માસ્વરૂપ હૈ । ઇસ ભાવસત્ય સે જીવ શુદ્ધ
અધ્યવસાયરૂપ પરિણતિ કો ઉત્પન્ન કરતા હૈ । ભાવવિશોધિમે વર્તમાન
જીવ સદા જિનેન્દ્રપ્રણીત ધર્મ કે સેવન કરને મેં તત્પર રહતા હૈ । ઇસકા
પ્રભાવ યહ હોતા હૈ કિ પરમવર્મે મી ઇસ જૈનધર્મ કે સેવન સે પ્રીતિ
રહતી હૈ । તથા ઉત્પત્તિ મી ઇસકી એસે કુળ મેં હોતી હૈ કિ જિસ મેં
જૈનધર્મકા સેવન કુળ પરમ્પરા સે ચલા આતા હો ॥ ૫૦ ॥

ભાવસત્યવાલા કારણ સત્ય હોતા હૈ ઇસલિયે ઇક્કાવનવે વોલમેં
પરભવમાં જીનધર્મની પ્રાપ્તિથી અથવા વિશિષ્ટ પર્યાયાન્તરની પ્રાપ્તિથી ધર્મનું
આરાધન કરવાવાળા બને છે.

ભાવાર્થ—શુદ્ધ અન્તરાત્મા સ્વરૂપ ભાવરૂપ છે. આ ભાવસત્યથી જીવ
શુદ્ધ અધ્યવસાયરૂપ પરિણતિને ઉત્પન્ન કરે છે. ભાવ વિશુદ્ધિમાં વર્તમાન જીવ
સદા જિનેન્દ્ર પ્રણીત ધર્મનું સેવન કરવામાં તત્પર રહે છે. આનો પ્રભાવ એ
થાય કે, પરભવમાં પણ આ જૈનધર્મનું સેવન કરવામાં પ્રીતિ રહે છે. તથા
ઉત્પત્તિ પણ એની એવા કુળમાં થાય છે કે, જે કુળમાં જૈનધર્મનું સેવન
કુળ પરમ્પરાથી આલ્યું આવતું હોય છે, ॥ ૫૦ ॥

ભાવ સત્યવાળા જીવ કરણસત્ય હોય છે, આ માટે એકાવનમા બોલમાં

કિં ફલપ્રપાર્જયતિ ? । મગવાનહ-હે શિષ્ય ! કરણસત્યેન કરણશક્તિ=તન્માહા-ત્મ્યાદ્ અપૂર્વાર્વશુભક્રિયાકરણસામર્થ્યરૂપાં તપઃ સંયમારાધને ઉત્તરોત્તરવીર્યો-હાસટ્ટદ્વિરૂપાં જનયતિ । પુનઃ કરણસત્યેન વર્તમાનો જીવો યથાવાદી તથાકારી ભવતિ યાદૃશં સૂત્રાર્થ પઠતિ, તાદૃશં સૂત્રાનુસારં ક્રિયાકલાપં કરોતિ । યથા વદતિ તથા કરોતીત્યર્થઃ ॥ ૫૧ ॥

કરણસત્ય કો કહતે હૈં—‘કરણસચ્ચેણં’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(મંતે કરણસચ્ચેણં જીવે કિં જણેઈ-મદન્ત ! કરણસત્યેન જીવઃ કિં જનયતિ) હે મગવન્ ! કરણસત્ય સે જીવ કિસ ગુણકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ ? ઉત્તર—(કરણસચ્ચેણં કરણસત્તિં જણેઈ-કરણસત્યેન કરણશક્તિં જનયતિ) કરણસત્ય સે જીવ કરણશક્તિ કો ઉત્પન્ન કરતા હૈ (કરણસચ્ચેય વદમાણે જીવે જહાવાઈ તહાકારીયાવિ ભવઈ-કરણસત્યે ચ વર્તમાનઃ જીવઃ યથાવાદી તથાકારી ચાપિ ભવતિ) ઇસ કરણસત્ત્વમેં વર્તમાન જીવ યથાવાદિ એવં તથાકારી હોતા હૈ ।

ભાવાર્થ—પ્રતિલેખનાદિક ક્રિયાકા આલસ્ય નિરાકરણપૂર્વક યથોક્ત-વિધિકે અનુસાર આરાધન કરના ઇસકા નામ યહાં કરણસત્ય હૈ । ઇસ કરણસત્યસે જીવ અપૂર્વ ૨ શુભ ક્રિયા કરનેકી શક્તિકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ । ઇસ શક્તિકે પ્રાપ્ત હોનેપર જીવ તપ એવં સંયમકે આરાધન કરનેમેં ઉત્તરો-ત્તર વીર્યાહાસકી વૃદ્ધિ કરતા રહતા હૈ । તથા ઇસ કરણસત્યમેં વર્તમાન જીવ જૈસા સૂત્રાર્થ પઢતા હૈ વૈસી હી-ઉસકે અનુસાર ક્રિયા કરતા હૈ ॥૫૧॥

કરણ સત્યને કહે છે—“ કરણસચ્ચેણં ” ઇત્યાદિ

અન્વયાર્થ—મંતે કરણસચ્ચેણં જીવે કિં જણેઈ-મદન્ત કરણસત્યેન જીવઃ કિં જનયતિ હે ભગવાન ! કરણસત્યથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? ઉત્તર—કરણસચ્ચેણં કરણસત્તિં જણેઈ-કરણસત્યેન કરણશક્તિં જનયતિ કરણસત્યથી કરણશક્તિને ઉત્પન્ન કરે છે. કરણસચ્ચેય વદમાણે જીવે જહાવાઈ તહાકારિ યાવિ ભવઈ-કરણસત્યેન વર્તમાનજીવઃ યથાવાદી તથાકારી ચાપિ ભવતિ આ કરણસત્યમાં વર્તમાન જીવ યથાવાદી તેમજ તથાકારી થાય છે.

ભાવાર્થ—પ્રતિલેખનાદિક ક્રિયામાં આગસ નિરાકરણ પૂર્વક યથોક્ત વિધિ અનુસાર આરાધન કરવું એનું નામ અહીં કરણસત્ય છે, આ કરણસત્યથી જીવ અપૂર્વ શુભ ક્રિયા કરવાની શક્તિને પ્રાપ્ત કરી લે છે, આ શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ જતા જીવ તપ અને સંયમનું આરાધન કરવામાં ઉત્તરોત્તર વીર્યોદ્ધાસની વૃદ્ધિ કરતો રહે છે તથા આ કરણસત્યમાં વર્તમાન જીવ જે પ્રમાણે સૂત્રાર્થ લખે છે એજ પ્રમાણે એ અનુસાર ક્રિયા કરે છે. ॥૫૧॥

કરણસત્યવતો મુને યોગસત્યમપિ સ્યાદિતિ દ્વિપશ્ચાશ્ચત્તમભેદમાહ—

મૂલમ્—યોગસત્યચ્ચેષણં ભંતે ! જીવે કિં જણેઈ ? । જોગસત્યચ્ચેષણં જોગે વિસોહેઈ ॥ સૂ૦૫૨ ॥

છાયા—યોગસત્યેન ભદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ ? । યોગસત્યેન યોગાન્ વિશોધયતિ ॥ ૫૨ ॥

ટીકા—‘ જોગસત્યચ્ચેષણં ’ ઇત્યાદિ—

હે ભદન્ત ! યોગસત્યેન=યોગેષુ—મનોવાક્કાયયોગેષુ, મનોવાક્યાનાં વ્યાપારેષુ સત્યમ્—એકરૂપત્વં, યોગસત્યં તેન, જીવઃ કિં જનયતિ ? । ભગવાનાહ—યોગસત્યેન યોગાન્ કાર્યિકવાચિકમાનસાન્ વિશોધયતિ—કર્મવન્ધાજનકત્વાન્નિર્દોષાન્ કરોતિ ॥ ૫૨ ॥

કરણસત્યવાળે મુનિ કો યોગ સત્ય મી હોતા હૈ સો વાવનવે બોલમં યોગસત્યકો કહતે હૈ—‘ જોગસત્યચ્ચેષણં ’ ઇત્યાદિ ।

અન્યઅર્થ—(ભંતે યોગસત્યચ્ચેષણં જીવે કિં જણેઈ—ભદન્ત ! યોગસત્યેન જીવઃ કિં જનયતિ) હે ભગવન્ યોગસત્યસે જીવ કિસ ગુણકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ ? (જોગસત્યચ્ચેષણં જોગે વિસોહેઈ—યોગસત્યેન યોગાન્ વિશોધયતિ) યોગસત્યસે જીવ અપને યોગોંકો શોધતા હૈ ।

ભાવાર્થ—મન, વચન, એવં કાય, इनके व्यापारका नाम योग है इस व्यापारमें एकरूपता रहना इसका नाम योगसत्य है । इस योगसत्यसे जीव अपने इन योगोंको ऐसा बनालेता है कि जिससे उसको कर्मोंका बंध नहीं होता है अर्थात् वह अपने योगोंको निर्दोष कर लेता है ॥ ५२ ॥

કરણસત્યવાળા મુનિને યોગસત્ય પણ હોય છે જેથી આવનમા ખોલમાં યોગસત્યને કહે છે—“ જોગસત્યચ્ચેષણં ” ઇત્યાદિ.

અન્યઅર્થ—જોગસત્યચ્ચેષણં જીવે કિં જણેઈ—ભદન્ત યોગસત્યેન જીવઃ કિં જનયતિ હે ભગવાન ! યોગસત્યથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? જોગસત્યચ્ચેષણં જોગે વિસોહેઈ—યોગસત્યેન યોગે વિશોધયતિ યોગસત્યથી જીવ પોતાના યોગોને સાધે છે.

ભાવાર્થ—મન, વચન અને કાયા એના વ્યાપારનું નામ યોગ છે. આ યોગ સત્યથી જીવ પોતાના એ યોગોને એવા બનાવે છે કે, જેનાથી એને કર્મોનો બંધ થતો નથી અર્થાત્ એ પોતાના યોગોને મજબૂત બનાવી લે છે. ॥ ૫૨ ॥

एतच्च सत्यं गुप्तियुक्तरयैव भवति, अतः त्रिपञ्चाशत्तमभेदरूपां मनोगुप्तिमाह—
 मूलम्—मणगुत्तयाए णं भंते ! जीवे किं जणेइ । मणगुत्तयाए
 जीवे एगग्गं जणेइ । एगग्गचित्ते णं जीवे मणगुत्ते संजमारा-
 हए भवइ ॥ सू० ५३ ॥

છાયા--મનોગુપ્તતા ચલુ ભદન્ત ! જીવ કિં જનયતિ ? । મનોગુપ્તતા
 જીવઃ એકાગ્ર્યં જનયતિ । એકાગ્રચિત્તઃ ચલુ જીવો મનોગુપ્તઃ સંયમારાધકો
 ભવતિ ॥ ૫૩ ॥

ટીકા--‘ મણગુત્તયાએ ’ ઇત્યાદિ--

હે ભદન્ત ! મનોગુપ્તતા-મનસોગુપ્તતા મનોગુપ્તતા-મનોગુપ્તિ મનસો નિય-
 ત્રણા-અશુભપદાર્થાદ્ શોષનં તયા જીવઃ કિં જનયતિ ? । ભગવાનાહ-હે શિષ્ય !
 મનોગુપ્તતા જીવઃ, એકાગ્ર્યં મનોગુપ્તિત્રિવિધા-આર્તરોદ્ધ્યાનાનુબન્ધિકલ્પનાજાલ-
 વિયોગઃ પ્રથમા ૧, શાસ્ત્રાનુસારિણી પરલોકસાધિકા ધર્મધ્યાનાનુબન્ધિની માધ્ય-

यह योगसत्य गुप्तियुक्त मुनिके ही होता है इसलिये अब तिरपनवे
 बोलमें सूत्रकार गुप्तिका कथन करते हैं—‘मणगुत्तयाएणं’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ--(મંતે મણગુત્તયાએ ણં જીવે કિં જણેઈ-ભદન્ત ! મનો-
 ગુપ્તતા ચલુ જીવઃ કિં જનયતિ) હે ભગવન્ ! મનોગુપ્તિસે જીવ કિસ
 ગુણકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ ? (મણગુત્તયાએ જીવે એગગ્ગં જણેઈ-મનોગુપ્તતા
 જીવઃ એકાગ્ર્યં જનયતિ) ઉત્તર-મનોગુપ્તિસે જીવ એકાગ્રતાકો ધારણ કરતા
 હૈ (એગગ્ગચિત્તેણં જીવે મણગુત્તે સંજમારાહએ ભવઈ-એકાગ્રચિત્તઃ ચલુ
 જીવઃ મનોગુપ્તઃ સંયમારાધકઃ ભવતિ) એકાગ્રચિત્ત બના હુઆ જીવ
 મનોગુપ્તિવાલા હોનેસે સંયમકા આરાધક હોતા હૈ ।

આ યોગસત્ય શુદ્ધિયુક્ત મુનિને જ થાય છે. આ માટે હવે તેપનમા
 બોલમાં સૂત્રકાર શુદ્ધિનું કથન કરે છે--“મણગુત્તયાએણં” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ--મંતે મણગુત્તયાએ ણં જીવે કિં જણેઈ-ભદન્ત મનોગુપ્તતા ચલુ
 જીવઃ કિં જનયતિ હે ભગવાન ! મનોગુપ્તિથી જીવ કયા શુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે
 છે ? ઉત્તર-મણગુત્તયાએ જીવે એગગ્ગં જણેઈ-મનોગુપ્તતા જીવઃ એકાગ્ર્યં જનયતિ
 મનોગુપ્તિથી જીવ એકાગ્રતાને ધારણ કરે છે. એગગ્ગચિત્તેણં જીવે મણગુત્તે
 સંજમારાહએ ભવઈ-એકાગ્રચિત્ત ચલુ જીવ. મનોગુપ્તઃ સંયમારાધકઃ ભવતિ એકાગ્ર-
 ચિત્ત બનેલ એ જીવ મનોગુપ્તિવાળા હોવાના કારણે સંયમના આરાધક હોય છે.

स्थयपरिणति द्वितीया २, कुशलाकुशलमनोवृत्तिनिरोधेन योगनिरोधावस्थाभाविनी आत्मस्वरूपावस्थानरूपता तृतीया ३ । तदुक्तं विशेषणत्रयेण योगशास्त्रे—

“ विमुक्तकल्पनाजालं, समत्वे सुप्रतिष्ठितम् ।

आत्माऽऽरामं मनस्तज्ज्ञैः मनोगुप्तिरुदाहता ॥ १ ”

भावार्थ—अशुभ पदार्थोंकी विचारणासे मनका निवारण करना अर्थात् अशुभ पदार्थोंका विचार नहीं करना इसका नाम मनोगुप्ति है । इस मनोगुप्तिके प्रभावसे जीव चित्तकी एकाग्रता प्राप्त कर लेता है । मनोगुप्ति तीन प्रकारकी है—आर्त्तध्यान एवं रौद्रध्यान जिससे हों ऐसी कल्पनाओंका परित्याग करना सो १ प्रथम गुप्ति है ? धर्मध्यानका अनुबन्ध जिसमें हो तथा जो शास्त्रके अनुसार हो एवं परलोकका जिससे साधन हो ऐसी साध्यस्थ परिणति द्वितीय मनोगुप्ति है । २। शुभ एवं अशुभ मनोवृत्तिके निरोधसे योगनिरोधावस्थाएँ होनेवाली आत्मस्वरूपावस्थानरूप परिणति तृतीय मनोगुप्ति है ३ । योगशास्त्रमें तीन विशेषणों द्वारा यही बात इस प्रकार कही है—

“ विमुक्तकल्पनाजालं, समत्वे सुप्रतिष्ठितम् ।

आत्मारामं मनस्तज्ज्ञैः, मनोगुप्तिरुदाहता ॥१॥ ”

अर्थात् जो मन समस्त कल्पनाओंसे रहित है और सम भावमें प्रतिष्ठित होकर आत्मस्वरूपमें रमण करता है उसको मनोगुप्ति कहते हैं ।

भावार्थ—अशुभ पदार्थोंकी विचारणाथी मनने रोक्नुं, अर्थात् अशुभ पदार्थोंको मनमां विचार न करवो એનું नाम मनोगुप्ति છે. એ मनोगુપ્તિના પ્રભાવથી જીવ ચિત્તની એકાગ્રતા પ્રાપ્ત કરી લે છે. મનોગુપ્ત ત્રણ પ્રકારની છે, આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન જેનાથી થાય એવી કલ્પનાઓનો પરિત્યાગ કરવો. એ પ્રથમ મનોગુપ્તિ છે. ધર્મધ્યાનનો અનુબંધ જેમાં હોય તથા જે શાસ્ત્રના અનુસાર હોય અને જેનાથી પરલોકનું સાધન હોય એવી મધ્યસ્થ પરિણતિ બીજી મનોગુપ્તિ છે. શુભ અને અશુભ મનોવૃત્તિના નિરોધથી યોગ નિરોધાવસ્થામાં થવાવાળી આત્મસ્વરૂપ પાપસ્થાનરૂપ પરિણતિ ત્રીજી મનોગુપ્તિ છે. યોગશાસ્ત્રમાં ત્રણ વિશેષણો દ્વારા વાતને આ પ્રમાણે કહેલ છે—

“ વિમુક્તકલ્પનાજાલં, સમત્વે સુપ્રતિષ્ઠિતમ્ ।

આત્મારામં મનસ્તજ્ઞૈઃ, મનોગુપ્તિરુદાહતા ॥૧॥ ”

અર્થાત્—જે મન સઘળી કલ્પનાઓથી રહિત છે તેમજ સમભાવમાં એકાગ્ર બનીને આત્મસ્વરૂપમાં રમણ કરે છે એને મનોગુપ્તિ કહેવામાં આવે

સત્યામૃષાદિભેદેન ચતુર્વિધા મનોગુપ્તિરિતિ તુ પ્રાગિહૈવ ચતુર્વિંશતિતમેઽધ્યયને ભગવતા પ્રરૂપિતમ્ । તયા મનોગુપ્તતયા જીવઃ કિં જનયતિ ? । ભગવાનાહ-હે શિષ્ય ! મનોગુપ્તતયા જીવઃ, એકાગ્ર્યં=ધર્મે એકાન્તત્વં નિશ્ચલતયા ચિત્તસ્ય ધર્મે સ્થિતિં જનયતિ=ઉપાર્જયતિ । તતશ્ચ એકાગ્રચિત્તઃ=ધર્મેકનિષ્ઠચિત્તઃ, ચ્ચ જીવઃ, મનોગુપ્તઃ=શુભાધ્યવસાયેષુ પ્રવૃત્તિમતા મનસા ગુપ્તઃ-રક્ષિતઃ સન્ સંયમારાધકો ભવતિ, તત્ર મનોનિરોધસ્ય પ્રધાનત્વાદિતિ ભાવઃ ॥ ૫૩ ॥

મનોગુપ્તિ મતોમુને વાંગુપ્તિ ભવતીતિ ચતુઃપશ્ચશ્ચત્તમભેદરૂપાં તામાહ—

મૂલમ્—વયગુપ્તયાએ ણં મંતે ! જીવે કિં જળેઈ ? । વયગુપ્તયાએ નિવિચારં જળેઈ । નિવિચારે ણં જીવે વડ્ગુપ્તે અઙ્ગપ્પજોગસા-હણજુત્તે યાત્રિ વિહરઈ ॥ સૂ૦ ૫૪ ॥

છાયા—વાગુપ્તતયા ચ્ચ ભદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ ? । વાગુપ્તતયા ચ્ચ નિર્વિકારત્વં જનયતિ । નિર્વિકારઃ ચ્ચ જીવઃ વાગુપ્તઃ, અધ્યાત્મયોગસાધન-યુક્તશ્ચાપિ ભવતિ ॥ ૫૪ ॥

ટીકા—‘ વયગુપ્તયાએ ’ ઇત્યાદિ—

હે ભદન્ત ! વાગુપ્તતયા—શુભવાગુદીરણે ન જીવઃ કિં જનયતિ ? । ભગવાનાહ-હે શિષ્ય ! વાગુપ્તતયા ચ્ચ નિર્વિકારત્વં=વિતથાદિ વાગ્વિકારાભાવં જનયતિ તતશ્ચ નિર્વિકારો જીવો વાગુપ્તઃ=પ્રવીચારાપ્રવીચારભેદેન દ્વિવિધાયા વાગુપ્તેઃ

યહ મનોગુપ્તિ સત્યામૃષા આદિકે ભેદસે ચાર પ્રકારકી હોતી હૈ યહ બાત પહિલે ચોઈસવે અધ્યયનમેં સૂત્રકારને કહી હૈ । ઇસ મનોગુપ્તિસે જીવ ધર્મમેં એકાન્તરૂપસે સ્થિર ચિત્ત બન જાતા હૈ । જબ યહ ધર્મમેં એકનિષ્ઠ ચિત્ત બન જાતા હૈ તબ ઇસકા મન શુભ અધ્યવસાયસે સુરક્ષિત બના હુઆ પ્રાણી સંયમકા આરાધક બન અપને જન્મકો સફલ બના લેતા હૈ ॥ ૫૩ ॥

મનોગુપ્તિવાલેકો વચનગુપ્તિ હોતી હૈ અબ ચોપનવે બોલમેં વચન-

છે. આ મનોગુપ્તિ સત્યાસત્યના ભેદથી ચાર પ્રકારની હોય છે આ વાત પહેલાં ચોવીસમા અધ્યયનમાં સૂત્રકારે બતાવેલ છે, આ મનોગુપ્તિથી જીવ એકાન્ત રૂપથી ધર્મમાં સ્થિર ચિત્તવાળા બની જાય છે, જ્યારે તે ધર્મમાં એકનિષ્ઠ ચિત્ત થઈ જાય છે ત્યારે એવું મન શુભ અધ્યવસાયથી સુરક્ષિત બની જાય છે. આ પ્રમાણે મનથી સુરક્ષિત બનેલ એ પ્રાણી સંયમ આરાધક બનીને પોતાના મને સફળ બનાવી લે છે. ॥ ૫૩ ॥

સર્વથા વાગ્નિરોધરૂપ વાગુપ્તિસમન્વિતઃ સન્, અધ્યાત્મયોગસાધનયુક્તઃ=અધ્યાત્મયોગાઃ-મનોવ્યાપારા ધર્મધ્યાનાદયસ્તેષાં સાધનાનિ-एकाग्रतादीनि, તૈર્યુક્તશ્ચાપિ ભવતિ । વિશિષ્ટવાગુપ્તિ રહિતો હિ ન ચિત્તૈકાગ્રતાદિભાગ્ ભવતીતિ ભાવઃ ॥૫૪॥

ગુપ્તિકો કહતે હૈં-‘ વચગુત્તયાણં ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(મંતે વચગુત્તયાણં જીવે કિં જણેઈ-મદન્ત ! વાગુપ્તતયા સ્વલુ જીવઃ કિં જનયતિ) હે ભગવન્ ! શુભવાણીકે ઉદીરણરૂપ વચનગુપ્તિસે જીવ કિસ ગુણકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ ? ઉત્તર—(વચગુત્તયાણં નિવિચારં જણેઈ-વાગુપ્તતયા સ્વલુ નિર્વિકારત્વં જનયતિ) શુભવાણીકે ઉદીરણરૂપ વચનગુપ્તિસે જીવ વિકથા આદિ રૂપ વાણીકે વિકારકા અભાવ કરદેતા હૈ । (નિર્વિકારઃ સ્વલુ જીવઃ વાગુપ્તઃ અધ્યાત્મ યોગસાધનગુપ્તશ્ચાપિ ભવતિ) इस प्रकार वाणीके विकारसे रहित बना हुआ जीव वचनगुप्ति सहित धर्मध्यान आदिके साधनभूत एकाग्रता आदिसे युक्त हो जाता है ।

ભાવાર્થ—શુભવાણીકા બોલના અથવા સર્વથા વાણીકા નિરોધ કરના યહ દોનોં પ્રકારસે વચનગુપ્તિ હૈ । પ્રથમ વચનગુપ્તિ જો પ્રવૃત્તિરૂપ હૈ ઉસમેં રહનેવાલે સાધુકા વિકથા આદિ રૂપ વચન બોલનેકા ત્યાગ હોતા હૈ । તથા સર્વથા વાગ્નિરોધરૂપ ગુપ્તિમેં રહા હુઆ સાધુ ધર્મધ્યાન આદિકે સાધનભૂત એકાગ્રતા આદિસે યુક્ત બનતા હૈ । જિસકે યહ વિશિષ્ટ વાગુપ્તિ નહીં હોતી હૈ ઉસકે ચિત્તકી એકાગ્રતા નહીં હોતી હૈ ॥૫૪॥

મનોગુપ્તિ વાળાને વચનગુપ્તિ થાય છે. હવે વચનગુપ્તિને કહે છે—‘વચગુત્તયાણં’

અન્વયાર્થ—મંતે વચગુત્તયાણં જીવે કિં જણેઈ-મદન્ત વાગુપ્તતયા જીવઃ કિં જનયતિ હે ભગવાન શુભ વાણીના ઉદીરણરૂપ વચનગુપ્તિથી જીવ કેવા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? ઉત્તર—વચગુત્તયાણં નિવિચારં જણેઈ-વાગુપ્તતયા સ્વલુ નિર્વિકારત્વં જનયતિ શુભ વાણીના ઉદીરણરૂપ વચનગુપ્તિથી જીવ વિકથા આદિ રૂપ વાણીના વિકારનો સર્વથા ત્યાગ કરી દે છે. આ પ્રમાણે વાણીના વિકારથી રહિત બનેલ જીવ વચનગુપ્તિ સહિત ધર્મધ્યાન આદિના સાધનભૂત એકાગ્રતાને ધારણ કરનાર બની જાય છે.

ભાવાર્થ—શુભ વાણીનું બોલવું, અથવા તે સંપૂર્ણપણે વાણીના ઉચ્ચારણનો નિરોધ કરવો આ બંને પ્રકાર વચનગુપ્તિના છે. પ્રથમ વચનગુપ્તિ જે પ્રવૃત્તિરૂપ છે આમાં રહેવાવાળા સાધુ વિકથા જેવા વચનોને બોલવાનો ત્યાગ કરે છે. તથા સર્વથા વાણી ઉચ્ચારણના નિરોધરૂપ ગુપ્તિમાં રહેનાર સાધુ ધર્મધ્યાન આદિના સાધનભૂત એકાગ્રતા વગેરેથી શોભાયમાન બને છે. જેમને આવી વિશિષ્ટ વચનગુપ્તિ નથી હોતી એનાં ચિત્તની એકાગ્રતા નથી થતી. ॥૫૪॥

વચનગુપ્તિમતો યુનેઃ કાયગુપ્તિરવશ્યં ભવતીતિ પશ્ચપશ્ચાશ્ચત્તમભેદરૂપાં તામાહ—

મૂલમ્—કાયગુપ્તયાણં ણં ધંતે ! જીવે કિં જણેઈ ? । કાયગુપ્ત-
યાણં સંવરં જણેઈ । સંવરેણં કાયગુપ્તે પુણો પાવાસવનિરોહં
કરેઈ ॥ સૂ૦ ૫૫ ॥

છાયા—કાયગુપ્તતયા સ્વલુ ભદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ । કાયગુપ્તતયા
સ્વલુ સંવરં જનયતિ । સંવરેણ કાયગુપ્તઃ પુનઃ પાપાસ્રવનિરોધં કરોતિ ॥ સૂ૦ ૫૫ ॥

ટીકા—‘ કાયગુપ્તયાણ ’ ઇત્યાદિ—

હે ભદન્ત ! કાયગુપ્તતયા=કાયસ્ય ગુપ્તતા-ગુપ્તિઃ, શુભયોગપ્રવૃત્તિરૂપા કા-
યગુપ્તિઃ કાયગુપ્તતા તયા જીવઃ કિં જનયતિ ? । ભગવાનાહ—હે શિષ્ય ! કાય-
ગુપ્તતયા સ્વલુ સંવરં=અશુભયોગં નિરોધરૂપં જનયતિ । સંવરેણ અભ્યસ્યમાનેન
કાયગુપ્તઃ—કાયેન ગુપ્તઃ—કાયકૃતા શુભયોગનિરોધેન રક્ષિતઃ, પુનઃ પાપાસ્રવનિ-
રોધ પાપાસ્રવસ્ય—પાપકર્મોપાદાનસ્ય પ્રાણાતિપાતાઘટ્ટાદશવિધસ્ય નિરોધં કરોતિ ॥

વચનગુપ્તિવાલેકો કાયગુપ્તિ અવશ્ય હોતી હૈ સો પચપનવે વોલમેં
કાયગુપ્તિકો કહતે હૈ—‘ કાયગુપ્તયાણં ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(ધંતે કાયગુપ્તયાણં જીવે કિં જણેઈ—ભદન્ત ! કાય-
ગુપ્તતયા જીવઃ કિં જનયતિ) હે ભગવન્ ! શરીરકી શુભયોગ પ્રવૃત્તિરૂપ
કાયગુપ્તિસે જીવ કિસ ગુણકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ ? ઉત્તર—(કાયગુપ્તયાણ
ણં સંવરં જણેઈ—કાયગુપ્તતયા સ્વલુ સંવરં જનયતિ) જીવ કાયગુપ્તિકે
પ્રભાવસે અશુભયોગ નિરોધરૂપ સંવરકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ । (સંવરેણં
કાયગુપ્તે પુણો પાવાસવનિરોહં કરેઈ—સંવરેણ કાયગુપ્તઃ પુનઃ પાપાસ્રવ-
નિરોધં કરોતિ) સંવર દ્વારા કાયગુપ્ત બના હુઆ જીવ પાપકર્મકે ઉપા-
દાનભૂત પ્રાણાતિપાત આદિ અઠારહ પ્રકારકે પાપાસ્રવકા નિરોધ કરદેતા હૈ ।

વચનગુપ્તિવાળાને કાયગુપ્તિ અવશ્ય થાય છે. આથી કાયગુપ્તિને કહે છે—

“ કાયગુપ્તયાણ ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—ધંતે કાયગુપ્તયાણં જીવે કિં જણેઈ—ભદન્ત કાયગુપ્તતયા જીવઃ
કિં જનયતિ હે ભગવાન ! શરીરની શુભયોગ પ્રવૃત્તિરૂપ કાયગુપ્તિથી જીવ કયા
ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? ઉત્તર—કાયગુપ્તયાણ સંવરં જણેઈ—કાયગુપ્તતયા સંવરં
જનયતિ કાયગુપ્તિના પ્રભાવથી જીવ અશુભયોગ નિરોધરૂપ સંવરને પ્રાપ્ત કરે
છે. સંવરેણં કાયગુપ્તે પુણો પાપાસ્રવનિરોહં કરેઈ—સંવરેણ કાયગુપ્તઃ પુનઃ પાપાસ્રવ-
નિરોધં કરોતિ સંવરથી કાયગુપ્ત બનેલ જીવ પાપ કર્મને ઉત્પન્ન કરનાર પ્રાણા-
તિ આદિ અઠાર પ્રકારના પાપાસ્રવનો નિરોધ કરી દે છે.

गुप्तिमिथ्य यथाक्रमं मन आदि समाधारणा संभव इति पूर्वं षडपञ्चाशत्तमं मनः समाधारणमाह—

मूलम्—मणसमाहारणयाए णं भंते ! जीवे किं जणेइ ।
मणसमाहारणयाए णं एगग्गं जणेइ । एगग्गं जणइत्ता नाण-
पज्जवे जणयइ नाणपज्जवे जणइत्तासम्मत्तं विसोहेइ, मिच्छत्तं
च निज्जरेइ ॥ सू० ५६ ॥

छाया—मनःसमाधारणतया खलु भदन्त ! जीवः किं जनयति । मनः समा-
धारणतया खलु एकाग्रं जनयति । एकाग्रं जनयित्वा ज्ञानपर्यवान् जनयति ।
ज्ञानपर्यवान् जनयित्वा सम्यक्तत्वं विशेषयति । मिथ्यात्वं च निर्जरयति ॥ ५६ ॥

टीका—‘मणसमाहारणाय’ इत्यादि—

हे भदन्त ! मनः समाधारणतया=मनसः—समाधारणा—आगमोक्तविधिना
स्थापनं, मनः समाधारणा तया जीवः किं जनयति ? । गुरुराह—मनः समाधार-

भावार्थ—शरीर को शुभ कार्यों में लगाना—एवं अशुभ कार्यों में
उसको प्रवृत्त नहीं करना इसका नाम कायगुप्ति है । इस कायगुप्तिके
प्रभावसे जीव अशुभयोगका निरोध करता है । इसी का नाम संवर
है । इस तरह कायकृत अशुभयोगके निरोध से रक्षित बना हुआ
जीव कर्मोपादान के हेतुभूत प्राणातिपात आदि अठारह प्रकारके पापों
का निरोध करता है ॥ ५५ ॥

मन वचन एवं कायगुप्ति से मन आदि की समाधारणा होती है
इस लिये छप्पनवे बोलमें पहिले मनसमाधारणा को कहते हैं—
‘मणसमाहारणयाए’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(भंते मणसमाहारणयाए णं जीवे किं जणेइ—भदन्त !
मनः समाधारणतया खलु जीवः किं जनयति) हे भगवन् ! मन समा

भावार्थ—शरीरने शुभ कार्योंमां लगाउवुं—अने अशुभ कार्यों तरङ्ग जवा
हेवुं आनु नाम कायगुप्ति छे. आ कायगुप्तिना प्रभावथी ओव अशुभ योगोना
निरोध करे छे. आनु ज नाम संवर छे. आ प्रभाणु कायकृत अशुभ योगना
निरोधथी रक्षायेदो. ओव कर्मोपादानना हेतुभूत प्राणातिपात आदि अठार
प्रकारना पापास्रवणो निरोध करे छे. ॥५५॥

मन, वचन अने कायगुप्तिथी मननी समाधारणा थाय छे आ माटे
पडेदां मनसमाधारणाने कडे छे—“मनसमाहारणयाए” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—भंते मणसमाहारणयाए णं जीवे किं जणेइ—भदन्त मनः समा-
धारण तया खलु जीवः किं जनयति हे भगवान् ! मनसमाधारणाथी ओव

णया खलु ऐकाग्र्यं=धर्मैकनिष्ठचित्तत्वं जनयति । ऐकाग्र्यं जनयित्वा ज्ञानपर्यवान्=तत्त्वस्वरूपावबोधरूपां जनयति । ज्ञानपर्यवान् जनयित्वा सम्यक्त्वं विशोधयति । तत्त्वस्वरूपे ज्ञाते सति तद्विषया रुचिरपि शुद्धतरा भवतीति भावः । सम्यक्त्वे विशुद्धे सति मिथ्यात्वं च निर्जरयति=अपयति ॥ ५६ ॥ ८० ॥

धारणा से जीव किस गुण को प्राप्त करना है ? उत्तर (मणसमाधारण-या ए णं एगगं जणेइ-मनः समाधारणतया खलु एकाग्रं जनयति) मन समाधारणा से जीव धर्म में एकनिष्ठ चित्तता को प्राप्त करना है । जब (एगगं जणइत्ता नाणपज्जवे जणेइ-एकाग्रं जनयित्वा ज्ञानपर्यवान् जनयति) एकाग्रचित्तता इसमें आ जाती है तब यह तत्त्वावबोधरूप ज्ञानपर्यायों को अपने आपमें उत्पन्न करना है । (नाणपज्जवे जणइत्ता सम्मत्तं विसोहेइ-ज्ञानपर्यवान् जनयित्वा सम्यक्त्वं विशोधयति) ज्ञान पर्यायों को प्राप्त करने के बाद अर्थात् तत्त्वस्वरूप ज्ञात हो जानेके पश्चात् सम्यक्त्व को शुद्ध करता है अर्थात् तद्विषयक रुचि भी इसकी विशुद्धतर बन जाती है । (मिच्छत्तं च निज्जरेइ-मिथ्यात्वं च निर्जरयति) वह मिथ्यात्व की निर्जरा करता है ।

भावार्थ—आगमोक्त विधिके अनुसार मनका स्थापन करना इसका नाम मनः समाधारणा है । जब मनकी समाधारणा बन जाती है तो चित्त धर्म में एकनिष्ठ हो जाता है । इस तरह चित्त की एकनिष्ठतासे जीव तात्त्विक ज्ञानसे युक्त बन कर अपने सम्यक्त्व को शुद्ध कर लेना

क्या शुद्धिने प्राप्त करे छे ? उत्तर-मनसमाधारणया ए णं एगगं जणेइ-मनः समाधारणतया खलु एकाग्रं जनयति मन समाधारणाधी एव धर्ममां ऐकनिष्ठं चित्ताने प्राप्त करे छे. त्थारे एगगं जणइत्ता नाणपज्जवे जणेइ-एकाग्रं जनयित्वा ज्ञानपर्यवान् जनयति येनामां ऐकाग्रं चित्तता आवी जय छे, त्थारे ते तत्त्वावबोधइय ज्ञानपर्यायाने पोतानामां उत्पन्न करी दे छे. नाणपज्जवे जणइत्ता सम्मत्तं विसोहेइ-ज्ञानपर्यवान् जनयित्वा सम्यक्त्वं विशोधयति ज्ञानपर्यायाने प्राप्त करी दीधा पछी अर्थात्-तत्त्वस्वरूप ज्ञाती दीधा पछी सम्यक्त्वने शुद्ध करे छे. अर्थात्-ये अंगनी इयि पछु तेनामां विशुद्धतर भनी जय छे. अने मिच्छत्तं च निज्जरेइ-मिथ्यात्वं च निर्जरयति ते मिथ्यात्वनी निर्जरा करे छे.

भावार्थ—आगमोक्तविधि अनुसार मनने स्थिर करवुं आतुं नाम मनः समाधारणा छे. त्थारे मननी आ प्रकरे समाधारणा भनी जय छे. त्थारे चित्त धर्ममां ऐकनिष्ठं धर्म जय छे. आ रीते चित्तनी ऐकाग्रताधी तात्त्विक ज्ञान संपन्न भनीने पोताना सम्यक्त्वने शुद्ध करी दे छे.

મનઃ સમાધારણાનન્તરં વાક્સમાધારણા ભવતીતિ સપ્તપञ्ચાશત્તમભેદરૂપાં
તામાહ—

મૂલમ્—વૈસમાહારણયાણં ણં ભંતે ! જીવે કિં જણેઈ ? । વૈ-
સમાહારણાણં વૈસાહારણદંસણપજ્જવે વિસોહેઈ, વૈસાહા-
રણદંસણપજ્જવે વિસોહિત્તા સુલહબોહિયત્તં નિવ્વત્તેઈ, દુલ્લહ-
બોહિયત્તં નિજ્જરેઈ ॥ ૫૭ ॥

છાયા—વાક્ સમાધારણતયા સ્વલુ ભદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ । વાક્સમા-
ધારણયા સ્વલુ વાક્ સાધારણદર્શનપર્યવાન્ વિશોધયતિ । વાક્સાધારણદર્શનપર્યવાન્
વિશોધ્ય સુલભવોધિકત્વં નિર્વર્તયતિ, દુર્લભવોધિકત્વ નિર્જરયતિ ॥ ૫૭ ॥

ટીકા—‘ વૈસમાહારણયાણં ’ इत्यादि—

હે ભદન્ત ! વાક્સમાધારણતયા=સ્વાધ્યાય એવ વાગ્ધિનિવેશઃ—વાક્ સમાધા-
રણા, તયા, જીવઃ કિં જનયતિ ? । ભગવાનાહ—હે શિષ્ય ! વાક્સમાધારણતયા
સ્વલુ વાક્સાધારણદર્શનપર્યવાન્=વાક્ સાધારણાશ્ચ તે દર્શનપર્યવાશ્ચ, વાચઃ
સાધારણાઃ વાચો વિષયાઃ પ્રરૂપણીય પદાર્થાઃ, જીવાજીવાદયસ્તદ્વિષયકા દર્શન
પર્યવાઃ, દર્શનપર્યાયાઃ—નિશ્ચયવ્યવહારાદિસમ્યક્ત્વભેદાઃ, इह દર્શનપર્યવાણાં
તદભેદારોપેણ સામાનાધિકરણ્યમ્, વાક્સાધારણદર્શનપર્યવાસ્તાન્ પ્રજ્ઞાપનીયપદાર્થ
વિષયકસમ્યક્ત્વવિશેષાન્ વિશોધયતિ । દ્રવ્યાનુયોગાભ્યાસાત્ તદ્વિષયાઃશબ્દાદિ
હૈ । एवं मिथ्यात्व की निर्जरा कर देता है ॥ ५६ ॥

મન સમાધારણા કે બાદ સત્તાવનવે બોલમેં વચન સમાધારણાકો
કહતે હૈ—‘ વૈસમાહારણયાણં ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(ભંતે વૈસમાહારણયાણં સ્વલુ જીવઃ કિં જણેઈ—
ભદન્ત ! વાક્ સમાધારણતયા સ્વલુ જીવઃ કિં જનયતિ) હે ભગવન !
વાક્ સમાધારણા દ્વારા, જીવ કિસ ગુણકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ ? ઉત્તર—
(વૈસમાહારણાણં વૈસાહારણદંસણપજ્જવે વિસોહેઈ—વાક્ સમાધાર-

અને મિથ્યાત્વની નિર્જરા કરે છે. ॥૫૬॥

મન સમાધારણા પછી વચન સમાધારણાને કહે છે—“વૈસમાહારણયાણં” इत्यादि।

અન્વયાર્થ—ભંતે વૈસમાહારણયાણં સ્વલુ જીવે કિં જણેઈ—ભદન્ત વાક્
સમાધારણતયા સ્વલુ જીવઃ કિં જનયતિ હે ભગવાન ! વચન સમાધારણા દ્વારા
શુવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? ઉત્તર—વૈસમાહારણાણં વૈસાહારણદંસણ-
પજ્જવે વિસોહેઈ—વાક્સાધારણતયા સ્વલુ વાક્સાધારણદર્શનપર્યવાન્ વિશોધયતિ

માલિન્યનિરાકરણેન વિશુદ્ધાન્ કરોતીત્યર્થઃ । વાક્સાધારણદર્શનપર્યવાન્ વિશોધ્ય સુલભવોધિકત્વં નિર્વર્તયતિ, અત એવદુર્લભવોધિકત્વં, નિર્જરયતિ=અપયતિ ॥૬૭॥

ળતયા સ્વલુ વાક્ સાધારણદર્શનપર્યવાન્ વિશોધયતિ) વાક્ સમાધાર-
ણાસે વાક્ સાધારણદર્શનપર્યાયોં કો વિશુદ્ધ કરતા હૈ । (વહસાહારણ-
દંસણ પઝજવે વિસોહિતા સુલહવોહિયત્તં નિવ્વત્તેહ દુલ્લહવોહિયત્તં નિજ્જરેહ
-વાક્સાધારણદર્શનપર્યવાન્ વિશોધ્ય સુલભવોધિકત્વં નિર્વર્તયતિ દુર્લભ-
વોધિકત્વં નિર્જરયતિ) વાક્ સાધારણદર્શનપર્યાયોં કો વિશુદ્ધ કરકે જીવ
સુલભવોધિવાલા બન જાતા હૈ ઓર દુર્લભવોધિપનેકો નિર્જરા કરતા હૈ ।

ભાવાર્થ—સ્વાધ્યાય આદિ પ્રશસ્ત વચનોં મેં પ્રવૃત્તિ રાખના ઇસકા
નામ વાક્ સમાધારણા હૈ । ઇસસે જીવકો યહ લાભ હોતા હૈ કિ વહ
વાક્ સાધારણ વાણીકે વિષયભૂત જીવ અજીવ આદિ પદાર્થ કો વિષય
કરનેવાલે દર્શનપર્યાયોં કો-નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ એવં વ્યવહારસમ્યક્ત્વ
આદિરૂપ સમ્યક્ત્વકે ભેદોં કો-અર્થાત્ પ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થવિષયક સમ્ય-
ક્ત્વ વિશેષોં કો વિશુદ્ધ કરતા હૈ । ડસકે દ્રવ્યાનુયોગ કે અભ્યાસ સે
પ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થવિષયક શઙ્કાદિક દોષ દૂર હો જાતે હૈ । ઇસસે પ્રજ્ઞા-
પનીય પદાર્થવિષયક સમ્યક્ત્વ વિશેષણ ભી ડસકા નિર્મલ હો જાતા
હૈ । ઇસ તરહ જલ ઇસકા સમ્યક્ત્વ નિર્મલ હો જાતા હૈ તો વહ સુલભ-
વોધિવાલા બન જાતા હૈ ઓર દુર્લભવોધિકતા કો દૂર કર દેતા હૈ ॥૫૭॥

વચન સમાધારણાથી ળવ વચન સાધારણ દર્શન પર્યાયોને વિશુદ્ધ કરે છે.
વહસાહારણદંસણપઝજવે વિસોહિતા સુલવોહિયત્ત નિવ્વત્તેહ-વાક્સાધારણદર્શનપર્યવાન્
વિશોધ્ય સુલભવોધિકત્વં નિર્વર્તયતિ દુર્લભવોધિકત્વં નિર્જરયતિ વચન સાધારણ
દર્શન પર્યાયોને વિશુદ્ધ કરીને ળવ સુલભ યોધિવાળો બની જાય છે. અને
દુર્લભ યોધિપણી નિર્જરા કરે છે.

ભાવાર્થ—સ્વાધ્યાય આદિ પ્રશસ્ત વચનેમાં પ્રવૃત્તિ રાખવી એનું નામ
વાક્ સમાધારણા છે. આનાથી ળવને એ લાભ થાય છે કે, તે વાક્ સાધારણ
વાણીના વિષયભૂત ળવ અળવ આદિ પદાર્થોને જાણી શકનારા દર્શન પર્યાયોને,
નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ અને વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ આદિરૂપ સમ્યક્ત્વના ભેદોને, અર્થાત્
પ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થ વિષયક સમ્યક્ત્વ વિશેષોને વિશુદ્ધ કરે છે. એના દ્રવ્યાનુ-
યોગના અભ્યાસથી પ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થ વિષયક શંકાદિક દોષ દૂર થઈ જાય
છે. આને લઈને પ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થ વિષય સમ્યક્ત્વ વિશેષણ પણ એનું
નિર્ભળ થઈ જાય છે આ પ્રમાણે એનું સમ્યક્ત્વ જ્યારે નિર્ભળ થઈ જાય છે ત્યારે તે
યોધિવાળો બની જાય છે અને દુર્લભ યોધિકતાને દૂર કરી દે છે ॥૫૭॥

વચનસમાધારણાનન્તરં કાયસમાધારણા ભવતીતિ અષ્ટ પશ્ચાશ્ચત્તમભેદરૂપાં તામાહ—

મૂલમ્—કાયસમાહારણયાણ પં ભંતે ! જીવે કિં જણેઈ ? । કાય-
સમાહારણાણ પં ચરિત્તપજ્જવે વિસોહેઈ, ચરિત્તપજ્જવે વિસો-
હિત્તા અહક્કયાચચરિત્તં વિસોહેઈ, અહક્કયાચચરિત્તં વિસોહિત્તા
ચત્તારિ કેવલિ કરુમંસે સ્વવેઈ, તઓ પચ્છા સિજ્ઞાઈ બુજ્ઞાઈ
મુચ્ચઈ પરિનિઠ્ઠાઈ સઠ્ઠદુઃસ્વાણમંતં કરેઈ ॥ ૫૮ ॥

છાયા—કાયસમાધારણતયા સ્વલુ ભદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ ? । કાય-
સમાધારણયા સ્વલુ ચારિત્રપર્યવાન્ વિશોધયતિ । ચારિત્રપર્યવાન્ વિશોધ્ય યથા-
સ્થ્યાતચારિત્રં વિશોધયતિ । યથાસ્થ્યાતચારિત્રં વિશોધ્ય ચત્તવારિ કેવલિસત્કર્માણિ
ક્ષપયતિ, તતઃ પશ્ચાત્ સિધ્યતિ, બુધ્યતે, મુચ્યતે, પરિનિર્વાતિ, સર્વદુઃસ્વાનામન્તં કરોતિ॥

ટીકા—‘ કાયસમાહારણયાણ ’ ઇત્યાદિ—

હે ભદન્ત ! કાયસમાધારણતયા=સંયમારાધને શરીરસ્ય સમ્યગ્વ્યાપારણરૂપયા
જીવઃ કિં જનયતિ ? । ભગવાનાહ—હે શિષ્ય ! કાયસમાધારણતયા સ્વલુ ચારિત્રપ-
ર્યવાન્=ચારિત્રભેદાન્ ક્ષાયોપશમિકાન્ વિશોધયતિ ! ઉન્માર્ગપ્રવૃત્ત્યા હિ અતિચા-

વચન સમાધારણાકે પશ્ચાત્ કાયસમાધારણા હોતી હૈં ઇસલિયે અઢાવનવે
વોલમેં કાયસમાધારણા કો કહતે હૈં—“કાયસમાહારણયાણ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(ભંતે કાયસમાહારણતયાણ પં જીવે કિં જણેઈ—
ભદન્ત ! કાયસમાધારણતયા સ્વલુ જીવઃ કિં જનયતિ) હે ભગવન્ ।
સંયમકે આરાધનમેં શરીરકે સમ્યક્ વ્યાપારરૂપ કાયસમાધારણાસે
જીવકો કયા લાભ હોના હૈં ? ઉત્તર—(કાયસમાહારણાણ પં ચરિત્તપજ્જવે
વિસોહેઈ—કાયસમાધારણયા સ્વલુ ચારિત્રપર્યવાન્ વિશોધયતિ) કાય-
સમાધારણાસે જીવ ક્ષાયોપશમિક આદિ ચારિત્રભેદોંકો નિર્મલ કરના હૈં ।

વચન સમાધારણા પછી કાય સમાધારણા થાય છે આ માટે અઢાવનમા
ખોલમાં કાયસમાધારણાને કહે છે—“ કાયસમાહારણયાણ ” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—ભંતે કાયસમાહારણતયાણ પં જીવે કિં જણેઈ—ભદન્ત કાયસમા-
ધારણયા સ્વલુ જીવઃ કિં જનયતિ હે ભગવાન ! સંયમના આરાધનામાં શરીરના
સમ્યક્ વ્યાપારરૂપ કાયસમાધારણાથી જીવને શું લાભ થાય છે ? ઉત્તર—
કાયસમાહારણાણ પં ચરિત્તપજ્જવે વિસોહેઈ—કાયસમાધારણતયા સ્વલુ ચારિત્રપર્યવાન્
વિશોધયતિ કાયસમાધારણાથી જીવ ક્ષાયોપશમિક આદિ ચારિત્ર ભેદોને નિર્મળ

રલક્ષણં કાલુષ્યમુત્પદ્યતે, કાયસમાધારણયા તદપનયનેન ક્ષાયોપશમિકચારિત્ર
 નિર્મલીકરોતીત્યર્થઃ । ચારિત્રપર્યવાન્ વિશોધ્ય યથાખ્યાતચારિત્રં વિશોધયતિ ।
 અસતો નોત્પાદ ઇતિ સિદ્ધાન્તાત્ પૂર્વમપિ કથંચિદ્ વિદ્યમાનમેવ યથાખ્યાતચારિત્રં
 ચારિત્રમોહોદયેન માલિનીકૃતં તન્નિર્જરણેન નિર્મલીકરોતીત્યર્થઃ યથાખ્યાતચારિત્રં-
 વિશોધ્ય ચત્વારિ-ચતુઃસંખ્યકાનિ કેવલિસત્કર્માણિ=કેવલિનઃ સત્કર્માણિ-
 વિદ્યમાનકર્માણિ ભવોપગ્રાહીણિ, વેદનીયમ્, આયુષ્કં, નામ, ગોત્રં ચેતિ ક્ષપયતિ,
 ‘કમ્મસે’ ઇત્યત્ર શારૂપરિભાષયા અંગશબ્દસ્ય સત્પર્યાયત્વાત્ ‘સત્કર્માણિ’

ઉન્માર્ગ પ્રવૃત્તિસે અતિચારરૂપ કલુષતા ક્ષાયોપશમિક ચારિત્રમેં આ-
 જાતી હૈ સો ઇસ કાયસમાધારણા દ્વારા વહ દૂર હો જાતી હૈ । ઇસસે
 ચારિત્ર નિર્મલ હો જાતા હૈ । ઇસ તરહ (ચરિત્તપજ્જવે વિસોહિત્તા-
 ચારિત્રપર્યવાન્ વિશોધ્ય) ક્ષાયોપશમિક ચારિત્રમેદોંકો નિર્મલ કરકે
 (અહક્કવાયચરિત્તં વિસોહેઇ-યથાખ્યાતચારિત્રં વિશોધયતિ) યથાખ્યાત-
 ચારિત્રકો નિર્મલ કરતા હૈ અર્થાત્ યહ યથાખ્યાત ચારિત્ર કથંચિત્ પહિલે
 મી આત્મામેં વિદ્યમાન હી થા-ક્યોં કિ અસત્કા ઉત્પાદ નહીં હોતા હૈ
 એસા સિદ્ધાન્ત હૈ । પરન્તુ વહ ચરિત્રમોહનીય કર્મકે ઉદયસે મલિન હો
 રહા થા અતઃ ક્ષાયોપશમિક ચારિત્રકે નિર્મલ હોનેકે વાદ ચારિત્રમોહકી
 નિર્જરા કરકે યહ જીવ ઉસકો નિર્મલ કરતા હૈ । (અહક્કવાયચરિત્તં
 વિસોહિત્તા ચત્તારિ કેવલિ કમ્મસે સ્વેઇ-યથાખ્યાતચારિત્રં વિશોધ્ય
 ચત્વારિ કેવલિસત્કર્માણિ ક્ષપયતિ) જવ યથાખ્યાત ચારિત્ર નિર્મલ હો
 જાતા હૈ તવ કેવલિ અવસ્થામેં વિદ્યમાન ભવોપગ્રાહી વેદનીય, આયુ,

કરે છે. ઉન્માર્ગ પ્રવૃત્તિથી અતિચારરૂપ કલુષતા ક્ષાયોપશમિક ચારિત્રમાં આવી
 બળ્ય છે તે કાયસમાધારણા દ્વારા દૂર થઈ બળ્ય છે એવી ચારિત્ર નિર્મળ
 બની બળ્ય છે, આ પ્રમાણે ચરિત્તવજ્જવે વિસોહિત્તા-ચારિત્રપર્યવાન્ વિશોધ્ય ક્ષાયો
 પશમિક ચારિત્ર ભેદોને નિર્મળ કરીને અહક્કવાયચરિત્તં વિસોહેઇ-યથાખ્યાત-
 ચારિત્રં વિશોધયતિ યથાખ્યાત ચારિત્રને નિર્મળ કરે છે, અર્થાત્—આ
 યથાખ્યાત ચારિત્ર કદાચિત્ આત્મામાં પહેલાં પણ વિદ્યમાન હોય
 છે—કેમ કે, અસતનો ઉત્પાદ નથી થતો. આવો સિદ્ધાન્ત છે. પરંતુ તે ચારિત્ર
 મોહનીય કર્મના ઉદયથી દુષ્પાદ ગયેલ હોય અને ક્ષાયોપશમિક ચારિત્રના
 નિર્મળ થવા પછી ચારિત્ર મોહની નિર્જરા કરીને એ જીવ એને નિર્મળ કરે
 છે. અહક્કવાયચરિત્તં વિસોહિત્તા ચત્તારિ કેવલિકમ્મસે સ્વેઇ-યથાખ્યાતચારિત્રં
 વિશોધ્ય ચત્વારિ કેવલિસત્કર્માણિ ક્ષપયતિ બ્યારે યથાખ્યાત ચારિત્ર નિર્મળ
 થ છે, ત્યારે કેવળી અવસ્થામાં વિદ્યમાન ભવોપગ્રાહી વેદનીય, આયુ

इति च्छाया भवति । ततः पश्चात् सिध्यति, बुध्यते, मुच्यते, परिनिर्वाति, सर्व-
दुःखानामन्तं करोति—सिध्यतीत्यादिपदानां व्याख्याऽस्मिन्नेवाध्ययनेऽष्टविंशति-
तमे भेदे कृतेति तत्र द्रष्टव्या ॥ ५८ ॥

इत्थं समाधारणात्रयाद् ज्ञानादित्रयस्य विशुद्धिरुक्ता, अथ एकोनषष्टितमे भेदे
ज्ञानादि त्रयस्य फलमाह—

मूलम्—नाणसंपन्नयाए णं भંते ! जीवे किं जणेइ ? । नाणसं-
पन्नयाए णं जीवे सव्वभावाहिगमं जणेइ । नाणसंपन्ने णं जीवे
चाउरंते संसारकंतारे न विणस्सइ, जहा सूई ससुत्ता पडियावि
न विणस्सइ, तहा जीवे ससुत्ते संसारे न विणस्सइ नाणविणय
तव चरित्तजोगे संपाउणइ, ससमय परसमय विसारए य
असंघायणिजे भवइ ॥ ५९ ॥

छाया—જ્ઞાનસંપન્નતયા खलु भदन्त ! जीवः किं जनयति ? । ज्ञानसंपन्न-
तया खलु जीवः सर्वभावाभिगमं जनयति । ज्ञानसंपन्नः खलु जीवः चतुरन्ते संसा-
ररूपांतारे न विनश्यति । यथा मूची समूत्रा पतिताऽपि न विनश्यति, तथा जीवः
समूत्रः संसारे न विनश्यति । ज्ञानविनयतपश्चारित्रयोगान् संप्राप्नोति । स्वसमय
परसमयविशारदश्चासंघातनीयो भवति ॥ ५९ ॥

ટીકા—‘નાણસંપન્નયાએ’ ઇત્યાદિ—

हे भदन्त ! ज्ञानसंपन्नतया=ज्ञानेन श्रुतज्ञानेन संपन्नः—युक्तः, ज्ञानसंपन्नस्तस्य
नाम एवं गोत्र इव चार कर्मोको नष्ट करदेता है । (तओ पच्छा सिज्जइ
बुज्जइ मुच्चइ परिनिव्वाइ सव्वदुःखाणमंतं करेइ—ततः पश्चात् सिध्यति,
बुध्यते, मुच्यते परिनिर्वाति, सर्वदुःखानामन्तं करोति) उसके बाद सिद्ध
हो जाता है, बुद्ध हो जाता है, मुक्त हो जाता है एवं शीतीभूत हो जाता
है । इस प्रकार यह जीव अव्याबाध सुखका भागी बन जाता है ॥ ५८ ॥

इस प्रकार तीन प्रकारकी समाधारणासे ज्ञानादि तीनकी शुद्धि कही

નામ અને ગોત્ર એ ચાર કર્મોને નષ્ટ કરી દે છે. તઓ પચ્છા સિજ્જઈ બુજ્જઈ
મુચ્છઈ પરિનિવ્વાઈ સવ્વદુઃખાણમંતં કરેઈ—તતઃ પશ્ચાત્ સિધ્યતિ બુધ્યતે મુચ્યતે
પરિનિર્વાતિ સર્વદુઃખાનામન્તં કરોતિ આ પછી સિદ્ધ બની જાય છે. બુદ્ધ થાય
છે. મુક્ત થઈ જાય છે, અને શીતીભૂત બની જાય છે. આ પ્રમાણે એ ૬૫
અવ્યાબાધ સુખને ભોગવનાર બની જાય છે. ॥ ૫૮ ॥

આ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારની સમાધારણાથી જ્ઞાનાદિ ત્રણની શુદ્ધિ કહેવામાં આવેલ છે,

ભાવઃ—જ્ઞાનસંપન્નતા તથા યજ્ઞુ જીવઃ કિં જનયતિ ? । ભગવાનાહ—હે શિષ્ય ! જ્ઞાનસંપન્નતા તથા યજ્ઞુ જીવઃ સર્વભાવાભિગમં=સર્વભાવાનાં જીવાજીવાદિપદાર્થાનામ્, અભિગમઃ—જ્ઞાનં, સર્વભાવાભિગમસ્તં જનયતિ ! જ્ઞાનસંપન્નઃ યજ્ઞુ જીવઃ, ચતુરન્તે-ચત્વારઃ—ચતુર્ગતિરૂપાઃ, અન્તાઃ—અવયવા યસ્ય તથચતુરન્ત તસ્મિન્, સંસારકાન્તારે—સંસારાટ્કાન્તા, ન વિનશ્યતિ । તત્ર દૃષ્ટાન્તમાહ—‘ જહા ’ ઇત્યાદિ । યથામૂચી સમુત્ત્રા—સંલગ્નદોરકા ક્વચિત્ કચવરાદૌ પતિતાઽપિ ન વિનશ્યતિ; સર્વથા નષ્ટા ન ભવતિ, તથા જીવઃ સમુત્ત્રઃ=મૂત્રેણ-શ્રુતેન સહવર્તત ઇતિ સમુત્ત્રઃ શ્રુતજ્ઞાનસંપન્ન ગર્હિ હૈ અવ ઉત્તસઠવે બોલમેં જ્ઞાનાદિક ત્રયકા ફલ કહતે હુએ પ્રથમ જ્ઞાનકા ફલ કહતે હૈ—‘ નાણસંપન્નયાએ ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(મંતે નાણસંપન્નયાએ ણં જીવે કિં જણેહ—ભદન્ત ! જ્ઞાનસંપન્નતા તથા જીવઃ કિં જનયતિ) હે ભગવન્ ! શ્રુતજ્ઞાનરૂપ જ્ઞાનસંપન્નતાસે જીવ કિસ ગુણકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ ? ઉત્તર—(નાણસંપન્નેણં જીવે સર્વભાવાભિગમં જણેહ—જ્ઞાનસંપન્નતા તથા યજ્ઞુ જીવઃ સર્વભાવાભિગમં જનયતિ) જ્ઞાનસંપન્નતાસે જીવ એસે જ્ઞાનકો પ્રાપ્ત કરલેના હૈ કિં જિસસે ડસકો જીવ અજીવ આદિ પદાર્થોંકા વોધ હો જાતા હૈ । (નાણસંપન્નેણં જીવે ચડરતે સંસારકાન્તારે ન વિણસ્સહ—જ્ઞાનસંપન્નઃ યજ્ઞુ જીવ ચતુરન્ત-સંસારકાન્તારે ન વિનશ્યતિ) ઇસ પ્રકારકે વોધસે સંપન્ન બના હુઆ જીવ ઇસ ચતુર્ગતિકરૂપ સંસારાટ્કાન્તામેં નષ્ટ નહીં હોતા હૈ । (જહા સુઈ સસુત્તા પડિયાવિ ન વિણસ્સહ—યથા સમુત્ત્રા સૂચી પતિતા અપિ ન વિનશ્યતિ) જેસે ડોરાસહિત સૂઈ કૂડે કચરે આદિમેં ગિરજાને પર ખી સ્વોઈ નહીં જાતી

હવે ઓગણસાઈઠમા બોલમા જ્ઞાનાદિક ત્રયનુ ક્ષણ કહેતા પ્રથમ જ્ઞાનનુ ક્ષણ કહે છે—“ નાણસંપન્નયાએ ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—મંતે નાણસંપન્નયાએ ણં જીવે કિં જણેહ—ભદન્ત જ્ઞાનસંપન્નતા તથા યજ્ઞુ જીવઃ કિં જનયતિ હે ભગવાન્ ! શ્રુત જ્ઞાનરૂપ જ્ઞાનસંપન્નતાથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? ઉત્તર—નાણસંપન્નેણ જીવે સર્વભાવાભિગમ જણેહ—જ્ઞાનસંપન્નતા તથા યજ્ઞુ જીવઃ સર્વભાવાભિગમં જનયતિ જ્ઞાનસંપન્નતાથી જીવ એવા જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરી લે છે કે, જેનાથી તેને જીવ આદિ પદાર્થોંકા વોધ થઈ જાય છે. નાણસંપન્નેણં જીવે ચડરતે સંસારકાન્તારે ન વિણસ્સહ—જ્ઞાનસંપન્નઃ યજ્ઞુ જીવઃ ચતુરન્તસંસાર કાન્તારે ન વિનશ્યતિ આ પ્રકારે જીવ અજીવના વોધથી સંપન્ન બનેલ જીવ આ ચતુર્ગતિ રૂપ સંસારાટ્કાન્તામેં નષ્ટ બનતો નથી, જહાસુઈ સસુત્તા પડિયાવિ ન વિણસ્સહ—યથા સમુત્ત્રા સૂચી પતિતા અપિ ન વિનશ્યતિ જે ડોરા સાથેની સોય કચરા આદિમા પડી જવા છતાં પણ બોવાઈ

इत्यर्थः, संसारे न विनश्यति किं तु ज्ञानविनयतपश्चारित्रयोगान् संप्राप्नोति—
ज्ञानं च अवध्यादिकं, विनयश्च—शुश्रूषादिः, तपश्च—अनशननादिकं, चारित्रयोगाः—
चारित्रप्रधानाव्यापाराः, ज्ञानविनयचारित्रयोगास्तान् प्राप्नोति । तथा—स्वसमयपर-
समयविशारदः स्वसिद्धान्तपरसिद्धान्तज्ञानवान् भवति । च=पुनः असंघातनीयः=
परैरपराभवनीयो भवति ॥ ५९ ॥

ज्ञानસંપન્નતાડનન્તરં પષ્ટિતમભેદે દર્શનસંપન્નતામાહ—

મૂલમ્—દંસણસંપન્નયાણ ણં મંતે ! જીવે કિ જણેઈ ? । દંસણ-
સંપન્નયાણ ભવમિચ્છત્તછેયણં કરેઈ, પરં ન વિજ્ઞાયઈ । પરં અ-
વિજ્ઞાણમાણે અણુત્તરેણં નાણદંસણેણં અપ્પાણં સંજોણમાણે
સમ્મં ભાવે માણે વિહરઈ ॥ ૬૦ ॥

है । (तहा जीवे ससुत्ते संसारे न विणस्सइ—तथा जीवः ससूत्रः संसारे
न विनश्यति) उसी तरह श्रुतज्ञानसंपन्न जीव संसारमें नष्ट नहीं होता है ।
किन्तु (नाणविणयतवचरित्तजोगे संपाउणइ — ज्ञानविनयतपश्चारित्र
योगान् संप्राप्नोति) ज्ञान, विनय, तप तथा चारित्रयोगोंको प्राप्त करता है ।
यहां ज्ञान शब्दसे अवध्यादिज्ञान, विनय शब्दसे शुश्रूषा आदि, तप
शब्दसे अनशन आदि तथा चारित्रयोग शब्दसे चारित्र प्रधान व्यापार
गृहीत हुए हैं । तथा ज्ञानसंपन्नतासे जीव (ससमय परसमय विसारए
य असंघायणिज्जे भवइ—स्वसमय परसमय विशारदश्चासंघातनीयः
भवति) स्वसिद्धान्तका ज्ञाता एवं परसिद्धान्तका ज्ञाता बन जाता है ।
अतः वह प्रतिवादि द्वारा पराभव नहीं पाता है ॥५९॥

જતી નથી જોવાથી મળી આવે છે. તહા જીવે સસુત્તે સંસારે ન વિણસ્સઈ
તથા જીવઃ સસૂત્રઃ સંસારે ન વિનશ્યતિ એજ પ્રમાણે શ્રુતજ્ઞાન સંપન્ન જીવ
સંસારમાં નષ્ટ નથી બનતી પરંતુ નાણવિણયતવચરિત્તજોગે સંપાઉણઈ—જ્ઞાન
વિનયતપશ્ચરિત્રયોગાન્ સંપ્રાપ્નોતિ જ્ઞાન, વિનય, તપ તથા ચરિત્ર યોગોને પ્રાપ્ત
કરે છે આઢીં જ્ઞાન શબ્દથી અવધ્યાદિ જ્ઞાન, વિનય શબ્દથી શુશ્રૂષા આદિ
તપ શબ્દથી અનશન આદિ, તથા ચારિત્ર યોગ શબ્દથી ચારિત્ર પ્રધાન
વ્યાપાર ગૃહિત થયેલ છે, તથા જ્ઞાનસંપન્નતાથી જીવ સસમય પરસમય
વિસારણ ય અસંઘાયણિજ્જે ભવઈ—સ્વસમયપરસમયવિશારદશ્ચાસંઘાતનીયઃ ભવતિઃ
સ્વસિદ્ધાંતના જાણનાર અને પરસિદ્ધાંતને જાણનાર બની જાય છે. આથી તેને
પ્રતિવાદી દ્વારા પરાભવ થવા પામતો નથી. ॥ ૫૯ ॥

છાયા—દર્શનસંપન્નતયા खलु भदन्त ! जीवः किं जनयति ? । द^१न-
संपन्नतया भवमिथ्यात्वच्छेदनं करोति, परं न विध्यायति । परम् अविध्यायन्
अनुत्तरेण ज्ञानेन दर्शनेन आत्मानं संयोजयन् सम्यग् भावयन् विहरति ॥ ६० ॥

टीका—दंसणસંપન્નયાए इत्यादि—

हे भदन्त ! दर्शनसंपन्नतया=दर्शनेन क्षायोपशमिकसम्यक्त्वेन, संपन्नः-
युक्तः, दर्शनसंपन्नः-क्षायोपशमिकसम्यक्त्ववान्, तस्य भावः दर्शनसंपन्नता तया
क्षायोपशमिकसम्यक्त्वयुक्तत्वेन जीवः किं जनयति ? । भगवानाह-दर्शनसंपन्नतया
खलु भवमिथ्यात्वच्छेदनं-भवहेतुभूतं मिथ्यात्वं भवमिथ्यात्वं, तस्य छेदन-क्षणं,
तत् करोति=क्षायिकसम्यक्त्वं प्राप्नोतीत्यर्थः । परं=ततः परं तदनन्तरम्, उत्कर्षत-
स्तस्मिन्नेव भवे, मध्यमजघन्यापेक्षया तु तृतीये चतुर्थे वा भवे उत्तरश्रेण्यारोहणेन
केवलज्ञानप्राप्तौ न विध्यायति=ज्ञानदर्शनप्रकाशावरणं न प्राप्नोति, किंतु परं=

ज्ञानસંપન્નતાકે વાદ સાઠવે બોલમેં દર્શનસંપન્નતાકો કહતે હૈ—
'દંસણસંપન્નયાए' इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(મંતે દંસણસંપન્નયાए णं जीवे किं जणेइ-भदन्त !
दर्शनसंपन्नतया खलु जीवः किं जनयति) हे भगवन् ! क्षायोपशमिक
सम्यक्त्वरूप दर्शनसे युक्त होनेसे जीव किस गुणको प्राप्त करता है ?
उत्तर—(दंसणसंपण्णयाए भवमिच्छत्तछेयणं करेइ-दर्शनसंपन्नतया भव-
मिथ्यात्वच्छेदनं करोति) क्षायोपशमिक सम्यक्त्वरूप दर्शनसे युक्त होनेसे
जीव भवके हेतुभूत मिथ्यात्वका छेदन करता है अर्थात् क्षायिक सम्य-
क्त्वको प्राप्त कर लेता है । (पर न विज्झायइ-परं न विध्यापयति) इसके
वाद् उत्कृष्टतासे उसी भवमें तथा मध्यम एवं जघन्यकी अपेक्षा तृतीय या
चतुर्थ भवमें उत्तर श्रेणीके आरोहणसे केवलज्ञानकी प्राप्ति होने पर

ज्ञान સંપન્નતા પછી હવે સાઠમા બોલમાં દર્શન સંપન્નતાને કહેવામાં
આવે છે—“દંસણસંપન્નયાए” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—મંતે દંસણસંપન્નયાए णं जीवे किं जणेइ-भदन्त ! दर्शनसंपन्नतया
जीवः किं जनयति हे भगवान ! क्षायोपशमिक सम्यक्त्वरूप दर्शनથી युક્ત થવાથી
જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? ઉત્તર—દંસણસંપન્નયાए भवमिच्छत्तछेयणं
करेइ - दर्शनसंपन्नतया भवमिथ्यात्वच्छेदनं करोति क्षायोपशमिक सम्यक्त्वરૂપ
दर्शनથી युક્ત થવાથી જીવ ભવના હેતુભૂત મિથ્યાત્વનું છેદન કરે છે. અર્થાત
ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરી લે છે. પરં ન વિજ્ઞાયइ-પરં ન વિધ્યાપયતિ આ
પછી ઉત્કૃષ્ટતાથી એજ ભવમાં તથા મધ્યમ અને જઘન્યથી અપેક્ષા ત્રીજા
અથવા ભવમાં ઉત્તર શ્રેણીના આરોહણથી કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થવાથી

ततः परम् अविध्यायन्-ज्ञानदर्शनप्रकाशावरणमप्रान्नुवन् अनुत्तरेण=न विद्यते उत्तरम्=उत्कृष्ट यस्मात् तदनुत्तरं तेन-क्षायिकत्वात् सर्वोत्तयेन, ज्ञानेन दर्शनेन प्रतिसमयमुत्तरोत्तरमुत्कृष्टोपयोगरूपतया जायमानेन, आत्मानं संयोजयन्, सम्यग्भावयन्=तन्मयं कुर्वन्, विहरति=भवस्थकेवलि भूत्वा विचरति ॥६०॥सू०॥

ज्ञान एवं दर्शनके प्रकाशके आवरणको प्राप्त नहीं होता है । किन्तु(परं-अविज्ज्ञायमाणे अणुत्तरेण नाणदंसणेण अप्पाणं संजोएमाणे सम्मं भावेमाणे विहरइ-परं अविध्यायन् अनुत्तरेण ज्ञानेन दर्शनेन आत्मानं संयोजयन् सम्यक् भावयन् विरहति) सर्वोत्कृष्ट क्षायिक ज्ञान एवं क्षायिक सम्यक्त्वसे अपनी आत्माको युक्त करता हुआ भवस्थ केवली होकर विचरता है ।

भावार्थ—जीव जब क्षायोपशमिक सम्यक्त्व विशिष्ट बन जाता है तब वह भवबंधनके हेतुभूत मिथ्यात्वका नाश कर क्षायिक सम्यक्त्वी हो जाता है । क्षायिक सम्यक्त्वधारी बनकर या तो यह उसी भवमें केवल-ज्ञान प्राप्त कर लेता है । यदि नहीं करता है तो मध्यम जघन्यकी अपेक्षा तीसरे या चौथे भवमें क्षायिकश्रेणी पर आरोहण कर केवल-ज्ञान प्राप्त कर लेता है । तृतीय या चतुर्थ भवमें इसके ज्ञान या दर्शन-को आवरण करनेवाले ज्ञानावरणी एवं दर्शनावरणी कर्म नहीं रहते हैं अर्थात् उन भवोंमें इसके दर्शन या ज्ञानका आवरण नहीं रहता है । इस

ज्ञान અને દર્શનના પ્રભાવથી આવરણથી પર બની જાય છે. પરં અવિજ્ઞાણમાણે અણુત્તરેણં નાણદંસણેણં અપ્પાણં સંજોણમાણે સમ્મં ભાવેમાણે વિહરઈ-પરં અવિધ્યા યન્ અનુત્તરેણ જ્ઞાનેન દર્શનેન આત્માને સંયોજયન્ સમ્યક્ ભાવયન્ વિહરતિ અથવા સર્વોત્કૃષ્ટ ક્ષાયિક જ્ઞાન અને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વથી યોતાના આત્માને યુક્ત કરીને ભવસ્થ કેવળી બનીને વિચરે છે.

ભાવાર્થ—જીવ જ્યારે ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ વિશિષ્ટ બની જાય છે ત્યારે તે ભવબંધનના હેતુભૂત મિથ્યાત્વનો નાશ કરીને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વી બની જાય છે. ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ધારી બનીને કાં તો તે એજ ભવમાં કેવળ-જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી દે છે. કદાચ ન કરી શકે તો મધ્યમ જઘન્યની અપેક્ષા ત્રીજા અથવા ચોથા ભવમાં ક્ષાયિક શ્રેણી ઉપર ચડીને કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરી દે છે. ત્રીજા અથવા ચોથા ભવમાં તેના જ્ઞાન દર્શનને આવરણ કરવાવાળા જ્ઞાનાવરણી અને દર્શનાવરણી કર્મ રહેતાં નથી અર્થાત એ ભવોમાં તેને દર્શન અથવા જ્ઞાનનું આવરણ રહેતું નથી. આ પ્રમાણે એ સર્વોત્કૃષ્ટ ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ

દર્શનસંપન્નતાઽનન્તરં એકોત્તરષષ્ઠિતમભેદે ચારિત્રસંપન્નતામોહ—

મૂલમ્—ચરિત્તસંપન્નયાએ ણં મંતે ! જીવે કિં જણેઈ ? । ચરિત્ત-
સંપન્નયાએ ણં સેલેસીભાવં જણેઈ । સેલેસીપડિવન્ને ય અણગારે
ચત્તારિ કેવલકરુમસે સ્વેઈ, તઓ પચ્છા સિજ્ઞઈ, બુજ્ઞઈ,
મુચ્ચઈ, પરિનિવ્વાઈ, સઠ્ઠદુઃસાણમંતે કરેઈ ॥૬૧॥

છાયા—ચારિત્રસંપન્નતયા સ્વલુ ભદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ ? । ચારિત્ર-
સંપન્નતયા સ્વલુ શૈલેશીભાવં જનયતિ । શૈલેશીપ્રતિપન્નશ્ચ અનગારશ્ચત્તારિ કેવલિ-
સત્કર્માણિ ક્ષપયતિ । તતઃ પશ્ચાત્ સિધ્ધયતિ બુધ્ધયતે મુન્યતે પરિનિર્વાતિ સર્વદુઃસા-
નામન્તં કરોતિ ॥ ૬૧ ॥

ટીકા—‘ ચરિત્તસંપન્નયાએ ’ ઇત્યાદિ—

હે ભદન્ત ! ચારિત્રસંપન્નતયા—ચારિત્રસંયમસ્તેન સંપન્નશ્ચારિત્રસંપન્નશ્ચારિત્ર-
વાન્, તસ્ય ભાવશ્ચારિત્રસંપન્નતા, તયા, સ્વલુ જીવઃ કિં જનયતિ ? । મગવાનાહ-
હે શિષ્ય ! ચારિત્રસંપન્નતયા—ચારિત્રયુક્તત્વેન સંયમારાધનેન, સ્વલુ શૈલેશીભાવં-

તરહ યહ સર્વોત્કૃષ્ટ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ એવ જ્ઞાનસે અપની આત્માકો
ભાવિત કર ભવસ્થ કેવલી હોકર વિચરતા હૈ ॥૬૦॥

દર્શનસંપન્નતાકે વાદ ઇકસઠવે બોલમેં ચારિત્રસંપન્નતાકો કહતે હૈ
—‘ ચરિત્તસંપન્નયાએ ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(મંતે ચરિત્તસંપન્નયાએ ણં જીવે કિં જણેઈ—ભદન્ત !
ચારિત્રસંપન્નતયા સ્વલુ જીવઃ કિં જનયતિ ?) હે મગવન્ ચારિત્રસંયમસે
સંપન્ન હોનેસે જીવ કીસ ગુણકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ ? ઉત્તર—(ચરિત્તસંપન્ન-
યાએ ણં સેલેસી ભાવં જણેઈ—ચારિત્રસંપન્નતયા સ્વલુ શૈલેશી ભાવં
જનયતિ) ચારિત્રસે સંપન્ન હોનેસે-સંયમકી આરાધના કરનેસે જીવ

અને જ્ઞાનથી પોતાના આત્માને ભવિત કરીને મધ્યસ્થ કેવળી બનીને વિચરે છે.
દર્શન સંપન્નતા પછી હવે એકસડા બોલમાં ચારિત્ર સંપન્નતાને કહે
છે— ‘ ચરિત્તસંપન્નયાએ ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—મંતે ચરિત્તસંપન્નયાએ ણં જીવે કિં જણેઈ—ભદન્ત ચારિત્ર-
સંપન્નતયા સ્વલુ જીવઃ કિં જનયતિ હે ભગવાન ! ચારિત્ર સંયમથી સંપન્ન
થયેલ જીવ કેવા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? ઉત્તર—ચરિત્ત સંપન્નયાએ સેલેસીભાવં
જણેઈ—ચરિત્રસંપન્નતયા શૈલેશીભાવં જનયતિ ચારિત્રથી સંપન્ન થવાથી
ના આરાધના કરવાવાળો જીવ શૈલેશી ભાવને પ્રાપ્ત કરે છે. અર્થાત—શૈલે-

શૈલાઃ-પર્વતાસ્તેષામીશઃ શૈલેશો મેરુઃ સ ઇવ શૈલેશો મુનિઃ મનોવાકાયયોગનિરો-
ધાદત્યન્તસ્થૈર્યેણ મુનિરપિ શૈલેશ ઇત્યુચ્યતે, તસ્યેયમવસ્થા શૈલેશીઅચલતા, તસ્યા-
ભાવ ઉત્પત્તિઃ શૈલેશીભાવઃ યદ્વા-શૈલેશીરૂપો ભાવઃ શૈલેશીભાવસ્તં જનયતિ=
પ્રાપ્નોતિ । શૈલેશીપ્રતિપન્નઃ-શૈલેશીં પ્રતિપન્નઃ-પ્રાપ્તશ્ચ, અનગારઃમુનિઃ, ચત્વારિ
કેવલિસત્કર્માણિ કેવલિનઃ સત્કર્માણિ-વિદ્યમાનકર્માણિ વેદનીયમ્, આયુષ્કં,
નામ, ગોત્રં ચેતિ ક્ષપયતિ । ‘ કમ્મંસે ’ ઇત્યત્ર શાસ્ત્રપરિભાષયા અંશબ્દસ્ય સત્પ-
ર્યાયત્વાત્-‘ સત્કર્માણિ ’ ઇતિ ઋછાયા ભવતિ । તતઃ પશ્ચાત્ સિધ્યતિ, બુધ્યતે,
મુચ્યતે, પરિનિર્વાતિ, સર્વદુઃખાનામન્તં કરોતિ-સિધ્યતીત્યાદિપદાનાં વ્યાખ્યા-
સ્મિન્નેવાધ્યયનેઽષ્ટાવિંશતિતમે ભેદે કૃતેતિ તત્ર દ્રષ્ટવ્યા ॥ ૬૧ ॥

- ઇન્દ્રિયનિગ્રહાદેવ ચરિત્રં સ્યાદિતિ પ્રત્યેકમિન્દ્રિયનિગ્રહમભિધિત્સુઃ પ્રથમં
દ્વિષષ્ટિતમેભેદે શ્રોત્રેન્દ્રિયનિગ્રહમાહ--

મૂલમ્-સોઙ્દિયનિગ્ગહેણં મંતે ! જીવે કિં જણેઈ ? સોઙ્દિય

શૈલેશી ભાવકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ-અર્થાત્-શૈલો-પર્વતોંકા ઈશ-સ્વામી
સુમેરુપર્વત વહ જિસ પ્રકાર અત્યંત સ્થિર હોતા હૈ ઉસી પ્રકાર મન વચન
અવં કાય, ઇન યોગોંકે નિરોધસે મુનિ સી અચલ હો જાતે હૈ । ઇસ
અચલતાકા નામ હી શૈલેશીભાવ હૈ । (સેલેસી પઢિવન્નેય અણગારે
ચત્તારિ કેવલકમ્મંસે સ્વેઈ-શૈલેશી પ્રતિપન્નશ્ચ અનગારઃ ચત્વારિ કેવ-
લિસત્કર્માણિ ક્ષપયતિ) શૈલેશીભાવકો પ્રાપ્ત હુઆ મુનિ ચાર કેવલી
સત્કર્મોંકો-વિદ્યમાન વેદનીય, આયુ, નામ અવં ગોત્ર ઇન ચાર અઘાતિક
કર્મોંકો નષ્ટ કરતા હૈ । (તઓ પછા સિજ્ઝઈ વુજ્ઝઈ મુચ્ચઈ પરિનિવ્વા-
ઈ સવ્વદુઃખાણમન્તં કરેઈ-તતઃ પશ્ચાત્ સિધ્યતિ બુધ્યતે મુચ્યતે પરિનિર્વાતિ
સર્વદુઃખાનાં અન્તં કરોતિ) જબ ચાર આઘાતિક કર્મ નષ્ટ હો જાતે હૈ
તબ જીવ સિદ્ધ, બુદ્ધ મુક્ત આદિ બન જાતા હૈ ॥૬૧॥

પર્વતોનો સ્વામી સુમેરુ પર્વત કે, જે અત્યંત સ્થિર હોય છે. એજ પ્રમાણે
મન, વચન. અને કાયા, આ ત્રણ યોગના નિરોધથી મુનિ પણ અચલ બની
જાય છે. આ અચલતાનું નામ જ શૈલેશી ભાવ છે. સેલેસી પઢિવન્નેય અણગારે
ચત્તારિ કેવલકમ્મંસે સ્વેઈ-શૈલેશીપ્રતિપન્નશ્ચ અનગારઃ ચત્વારિ કેવલી સત્કર્માણિ
ક્ષપયતિ શૈલેશી ભાવને પ્રાપ્ત કરનાર મુનિ ચાર સત્કર્મોંકો-વિદ્યમાન વેદનીય
આયુ, નામ અને ગોત્ર આ ચાર અઘાતિકા કર્મોંકો નષ્ટ કરે છે. તઓપછા
સિજ્ઝઈ વુજ્ઝઈ મુચ્ચઈ પરિનિવ્વાઈ સવ્વદુઃખાણમન્તં કરેઈ-તતઃપશ્ચાન્ સિધ્યતિ
બુધ્યતે મુચ્યતે પરિનિર્વાતિ સર્વદુઃખાનામન્તં કરોતિ આ રીતે જ્યારે ચાર આઘાતિક
કર્મ નષ્ટ થઈ જાય છે ત્યારે જીવ સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત આદિ બની જાય છે ॥૬૧॥

નિગ્ગહેણં મણુન્નામણુન્નેસુ સદ્દેસુ રાગદોસ નિગ્ગહં જણેહિ । તપ્પ-
ચ્ચઈયં ચ કમ્મં ન બંધહિ, પુઠ્ઠવંધં ચ નિજ્જરેહિ ॥ સૂ. ૬૨ ॥

છાયા—શ્રોત્રેન્દ્રિયનિગ્રહેણ ભદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ ? । શ્રોત્રેન્દ્રિયનિ-
ગ્રહેણ મનોજ્ઞામનોજ્ઞેષુ શબ્દેષુ રાગદ્વેષનિગ્રહં જનયતિ । તત્પ્રત્યયિકં કર્મ ન
બધ્નાતિ, પૂર્વવંધં ચ નિર્જરયતિ ॥ ૬૨ ॥

ટીકા—‘ સોહિંદિયનિગ્ગહેણં ’ इत्यादि—

શિષ્ય આહ—હે ભદન્ત ! શ્રોત્રેન્દ્રિયનિગ્રહેણ=શ્રોત્રેન્દ્રિયસ્ય નિગ્રહઃ—નિયંત્રણં
સ્વવિષયાભિમુખં ધાવતસ્તતઃ પરાહ્મુખીકરણં શ્રોત્રેન્દ્રિયનિગ્રહસ્તેન, જીવઃ કિં
જનયતિ ? । ગુરુઆહ—હે શિષ્ય ! શ્રોત્રેન્દ્રિયનિગ્રહેણ મનોજ્ઞામનોજ્ઞેષુ=પ્રિયાપ્રિયેષુ
શબ્દેષુ યથાક્રમં રાગદ્વેષનિગ્રહ રાગદ્વેષયોર્નિગ્રહં—નિરોધં જનયતિ=કરોતિ । તત્તથ-
તત્પ્રત્યયિકં—રાગદ્વેષનિમિત્તકં, કર્મ=ન બધ્નાતિ, રાગદ્વેષયો નિવૃત્તૌ કર્મવંધહેતો-

ઇન્દ્રિયોંકે નિગ્રહસે હી ચારિત્ર હોતા હૈ ઇસલિયે વાસઠવે બોલમેં
અવ ઇન્દ્રિયોંકે નિગ્રહકો કહતે હુએ સૂત્રકાર પ્રથમ શ્રોત્રેન્દ્રિયકે નિગ્રહકો
કહતે હૈ—‘ સોહિંદિયનિગ્ગહેણં ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(મંતે સોહિંદિયનિગ્ગહેણં જીવે કિં જણેહિ—ભદન્ત !
શ્રોત્રેન્દ્રિયનિગ્રહેણ જીવઃ કિં જનયતિ) હે ભગવન્ ! શ્રોત્રેન્દ્રિયકે નિગ્ર-
હસે જીવકો કયા લાભ હોતા હૈ ? ઉત્તર—(સોહિંદિયનિગ્ગહેણં મણુન્નામ-
ણુન્નેસુ સદ્દેસુ રાગદોસનિગ્ગહં જણેહિ—શ્રોત્રેન્દ્રિયનિગ્રહેણં મનોજ્ઞામનો-
જ્ઞેષુ શબ્દેષુ રાગદ્વેષનિગ્રહં જનયતિ) શ્રોત્રેન્દ્રિયકે નિગ્રહસે જીવ
મનોજ્ઞ એવં અમનોજ્ઞ શબ્દોંકે વિષયમેં રાગ એવં દ્વેષકા પરિત્યાગ કરતા
હૈ । ઇસલિયે (તપ્પચ્ચઈયં ચ કમ્મં ન બંધહિ—તત્પ્રત્યયિકં કર્મ ન બધ્નાતિ)

ઇન્દ્રિયોના નિગ્રહથી જ ચારિત્ર થાય છે આ માટે હવે બાસઠમા બોલમા
ઇન્દ્રિયોના નિગ્રહને કહેતાં સૂત્રકાર સહુ પ્રથમ શ્રોત્રેન્દ્રિયના નિગ્રહને કહે છે—

“ સોહિંદિયનિગ્ગહેણં ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—મંતે સોહિંદિયનિગ્ગહેણં જીવે કિં જણેહિ—ભદન્ત શ્રોત્રેન્દ્રિયનિગ્રહેણ
જીવઃ કિં જનયતિ હે ભગવાન ! શ્રોત્રેન્દ્રિયના નિગ્રહથી જીવને શું લાભ થાય
છે ? ઉત્તર—સોહિંદિયનિગ્ગહેણં મણુન્નામણુન્નેસુ સદ્દેસુ રાગદોસનિગ્ગહં જણેહિ—
શ્રોત્રેન્દ્રિયનિગ્રહેણં મનોજ્ઞામનોજ્ઞેષુ શબ્દેષુ રાગદ્વેષનિગ્રહં જનયતિ શ્રોત્રેન્દ્રિયના
નિગ્રહથી જીવ મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ શબ્દના વિષયમા રાગ અને દ્વેષનો પરિ-
ત્યાગ કરે છે. આ કારણે તપ્પચ્ચઈયં ચ કમ્મં ન બંધહિ—તત્પ્રત્યયિક કર્મ ન બધ્નાતિ

રમાવાન્નૂતનકર્મવન્ધો ન ભવતીત્યર્થઃ । પૂર્વબદ્ધં ચ-પૂર્વોપાર્જિતં ચ કર્મ નિર્જરયતિ-
ક્ષયયતિ । શ્રોત્રેન્દ્રિયનિગ્રહે સતિ શુભાધ્યવસાયોત્પત્ત્યા પૂર્વકર્મણો નિર્જરા ભવતીતિ
ભાવઃ ॥ ૬૨ ॥ સૂ૦ ॥

અથ ત્રિષષ્ટિતમે ભેદે ચક્ષુરિન્દ્રિયનિગ્રહમાહ--

મૂલમ્--ચર્ચિસ્વદિયનિગ્રહેણં મંતે ! જીવે કિં જણેઈ ? । ચર્ચિસ્વ-
દિયનિગ્રહેણં મણુણ્ણામણુણ્ણેસુ રાગદોસનિગ્રહં જણેઈ તપ્પ-
ચ્ચઇયં કર્મમં ન વંધઈ, પુવ્વબદ્ધં ચ નિજ્જરેઈ ॥ ૬૩ ॥

છાયા--ચક્ષુરિન્દ્રિયનિગ્રહેણ મદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ ? । ચક્ષુરિન્દ્રિ-
યનિગ્રહેણ મનોજ્ઞામનોજ્ઞેષુ રૂપેષુ રાગદ્વેષનિગ્રહં જનયતિ । તત્પત્યયિકં કર્મ ન
વધ્નાતિ, પૂર્વબદ્ધં ચ નિર્જરયતિ ॥ સૂ૦ ૬૩ ॥

રાગદ્વેષનિમિત્તક કર્મકા બંધ ફિર નહીં હોતા હૈ । તથા (પુવ્વબધં ચ
નિજ્જરેઈ-પૂર્વબદ્ધં ચ નિર્જરયતિ) પૂર્વબદ્ધ કર્મોંકી નિર્જરા કરતા હૈ ।

ભાવાર્થ--શ્રોત્રઈન્દ્રિયકા વિષય શબ્દ હૈ । શબ્દ મનોજ્ઞ એવં અમનો-
જ્ઞકે ભેદસે દો પ્રકારકા હોતા હૈ । જો રુચે વહ મનોજ્ઞ એવં જો ન રુચે
વહ અમનોજ્ઞ । શબ્દરૂપ અપને વિષયકે પ્રતિ દોડનેવાલે શ્રોત્રકો ઉસ
ઓરસે હટાના ઇસકા નામ શ્રોત્ર ઇન્દ્રિયકા નિગ્રહ હૈ । ઇસસે જીવકો
યહ લાભ હોતા હૈ કિ વહ મનોજ્ઞ એવં અમનોજ્ઞ શબ્દોંકો, સુનકર મી
ઉનમ્ રાગ એવં દ્વેષ નહીં કરતા હૈ । અતઃ રાગદ્વેષકા અભાવ હોનેસે ઇન
નિમિત્ત કર્મોંકા જો બંધ જીવકો હોતા થા વહ રુક જાતા હૈ તથા પૂર્વ-
બદ્ધ કર્મોંકી નિર્જરા હોતી હૈ ॥૬૨॥

રાગદ્વેષ નિમિત્તક કર્મનો બંધ ફરી થતો નથી તથા પુવ્વબદ્ધં ચ નિજ્જરેઈ-
પૂર્વબ ચ નિર્જરયતિ પૂર્વબદ્ધ કર્મોંની નિર્જરા કરે છે.

ભાવાર્થ--શ્રોત્ર ઇન્દ્રિયોનો વિષય શબ્દ છે. શબ્દ મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞના
ભેદથી બે પ્રકારના હોય છે. જે રૂચિ કર હોય તે મનોજ્ઞ અને રૂચિ કર ન
હોય તે અમનોજ્ઞ શબ્દરૂપ પોતાના વિષય તરફ દોડનાર શ્રોત્રને એ તરફ
હર કરવાને શ્રોત્ર ઇન્દ્રિય નિગ્રહ કહેવામાં આવે છે. આનાથી જીવને એ
લાભ થાય છે કે, તે મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ શબ્દોને સાંભળીને પણ એમાં
રાગ અને દ્વેષ કરતો નથી. આ કારણે રાગદ્વેષના અભાવથી એ નિમિત્ત
કર્મોને જે બંધ જીવને થતો હોય છે તે રોકાઈ જાય છે અને પૂર્વબદ્ધ
કર્મોની નિર્જરા થાય છે. ॥ ૬૨ ॥

ટીકા—ચક્ષુ દિયનિગ્ગહેણં ' ઇત્યાદિ—

વ્યાખ્યા પૂર્વસૂત્રે કૃતપ્રાયા ॥ ૬૩ ॥ સૂ૦ ॥

અથ ચતુઃષ્ઠિતમેભેદે ગ્રાણેન્દ્રિયનિગ્રહમાહ—

મૂલમ્—ઘાણિંદિય નિગ્ગહેણં ભંતે ! જીવે કિં જણેઈ ? । ઘણિં-
દિયનિગ્ગહેણં મણુન્નામણુન્નેસુ ગંધેસુ રાગદોસનિગ્ગહં જણેઈ ।
તપ્પચ્ચઈયં કમ્મં ન વંધઈ, પુવ્વવદ્ધં ચ નિજ્જરેઈ ॥૬૪॥

છાયા—ગ્રાણેન્દ્રિયનિગ્રહેણ ભદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ ? । 'ગ્રાણેન્દ્રિયનિ-
ગ્રહેણ મનોજ્ઞામનોજ્ઞેષુ ગન્ધેષુ રાગદ્વેષનિગ્રહં જનયતિ । તત્પ્રત્યયિકં કર્મ ન વધ્નાતિ,
પૂર્વવદ્ધં ચ નિર્જરયતિ ॥ ૬૪ ॥

ટીકા—'ઘાણિંદિયનિગ્ગહેણં' ઇત્યાદિ । વ્યાખ્યા પ્રાગેવ કૃતપ્રાયા ॥૬૪॥

અવ તિરસઠવે બોલમેં ચક્ષુરિન્દ્રિયકા નિગ્રહ કરતે હૈં—'ચક્ષુદિય૦'
અન્વયાર્થ—(ભંતે ચક્ષુદિયનિગ્ગહેણં જીવે કિં જણેઈ—ભદન્ત !
ચક્ષુરિન્દ્રિયનિગ્રહેણ જીવઃ કિં જનયતિ) ભગવન્ ચક્ષુ ઇન્દ્રિયકે નિગ્રહ
કરનેસે જીવકો કયા લાભ હોતા હૈ ? ઉત્તર—(ચક્ષુદિયનિગ્ગહેણં મણુન્ના
મણુન્નેસુ રૂવેષુ—ચક્ષુરિન્દ્રિયનિગ્રહેણ મનોજ્ઞામનોજ્ઞરૂપેષુ) ચક્ષુ ઇન્દ્રિયકે
નિગ્રહસે જીવ મનોજ્ઞ એવં અમનોજ્ઞ રૂપોમેં (રાગદોસ નિગ્ગહં જણેઈ—
'રાગદ્વેષનિગ્રહં જનયતિ) રાગદ્વેષ કરના છોડ દેતા હૈ । (તપ્પચ્ચઈયં કમ્મં
ન વંધઈ પુવ્વવદ્ધં ચ નિજ્જરેઈ—તત્પ્રત્યયિકં કર્મ ન વધ્નાતિ, પૂર્વવદ્ધં ચ
નિર્જરયતિ) રાગદ્વેષકે પરિત્યાગસે રાગદ્વેષ નિમિત્તક કર્મોંકા વંધ નહીં
કરતા હૈ ઓર પૂર્વવદ્ધ કર્મોંકી નિર્જરા કરતા હૈ ॥૬૩॥

હવે ત્રેસઠમા બોલમાં ચક્ષુરિન્દ્રિયના નિગ્રહને કહે છે—“ચક્ષુદિય” ઇત્યાદિ

અન્વયાર્થ—ભંતે ચક્ષુદિયનિગ્ગહેણં જીવે કિં જણેઈ—ભદન્ત ચક્ષુરિન્દ્રિય-
નિગ્રહેણ જીવઃ કિં જનયતિ હે ભગવાન ! ચક્ષુ ઇન્દ્રિયનો નિગ્રહ કરવાથી
જીવને શું લાભ થાય છે ? ઉત્તર—ચક્ષુદિયનિગ્ગહેણં મણુન્નામણુન્નેસુ રૂવેસુ—
ચક્ષુરિન્દ્રિયનિગ્રહેણ મનોજ્ઞામનોજ્ઞરૂપેષુ ચક્ષુ ઇન્દ્રિયના નિગ્રહથી જીવ મનોજ્ઞ
અને અમનોજ્ઞ રૂપોમાં રાગદોસનિગ્ગહં જણેઈ—રાગદ્વેષનિગ્રહં જનયતિ રાગદ્વેષ
કરવાનું છોડી દે છે. તપ્પચ્ચઈયં કમ્મં ન વંધઈ પૂર્વવદ્ધં ચ નિજ્જરેઈ—તત્પ્રત્યયિકં
કર્મ ન વધ્નાતિ પૂર્વવદ્ધં ચ નિર્જરયતિ રાગદ્વેષના પરિત્યાગથી રાગદ્વેષ નિમિત્તક
નો વંધ થતો નથી. અને આથી પૂર્વવદ્ધ કર્મોંની નિર્જરા કરે છે. ॥૬૩॥

अथ पञ्चषष्ठितमेभेदे जिह्वेन्द्रियनिग्रमाह —

मूलम्—जिबिभदियनिग्रहेणं भंते ! जीवे किं जणेइ । जिबिभ-
दियनिग्रहेणं मणुन्नामणुन्नेसु रसेसु रागदोसनिग्रहं जणेइ
तप्पच्चइयं कम्मं न बंधइ, पुव्वबद्धं च निज्जरेइ ॥६५॥

छाया—जिह्वेन्द्रियनिग्रहेण भदन्त ! जीवः किं जनयति ? । जिह्वेन्द्रिय-
निग्रहेण मनोज्ञामनोज्ञेषु रसेषु रागद्वेषनिग्रहं जनयति । तत्प्रत्ययिकं कर्म न
बध्नाति । पूर्वबद्धं च निर्जरयति ॥ ६५ ॥

टीका—‘जिबिभदियनिग्रहेणं’ इत्यादि । व्याख्यानिगदितग्राया ॥६५॥

अथ षडुत्तर षष्ठितमे भेदे जिह्वेन्द्रियनिग्रमाह—

मूलम्—फासिंदियनिग्रहेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? । फासिं-
दियनिग्रहेणं मणुन्नामणुन्नेसु फासेसु रागदोसनिग्रहं जणेइ ।
तप्पच्चइयं कम्मं न बंधइ, पुव्वबद्धं च निज्जरेइ ॥६६॥

छाया—स्पर्शेन्द्रियनिग्रहेण भदन्त ! जीवः किं जनयति ? । स्पर्शेन्द्रियनि-
ग्रहेण मनोज्ञामनोज्ञेषु स्पर्शेषु रागद्वेषनिग्रहं जनयति । तत्प्रत्ययिकं कर्म न बध्नाति,
पूर्वबद्धं च निर्जरयति ॥ ६६ ॥

अब चोसठवे बोलमें घ्राणेन्द्रियका निग्रह कहतेहैं—‘घ्राणिंदिय’ इत्यादि ।

इस बोलकी व्याख्या पूर्वके समान जानना चाहिये ॥६४॥

‘जिबिभदिय०’ इत्यादि ।

यहां पर भी जिह्वा इन्द्रियकी प्रश्नोत्तरके रूपमें व्याख्या पूर्ववत्
समझलेनी चाहिये ॥६५॥

‘फासिंदिय०’ इत्यादि ।

स्पर्शेन्द्रिय निग्रहकी व्याख्या पहले जैसी ही जाननी चाहिये ॥६६॥

હવે ચોસઠમા બોલમાં ઘ્રાણેન્દ્રિયના નિગ્રહને કહે છે—“ઘ્રાણિંદિય ” ઇત્યાદિ

આ બોલની વ્યાખ્યા અગાઉની માફક બાણવી બેઠએ ॥ ૬૪ ॥

“ જિબિભદિય ” ઇત્યાદિ.

અહિં પણ જીહ્વા ઇન્દ્રિયની પ્રશ્નોત્તરના રૂપમાં વ્યાખ્યા અગાઉની

માફક સમજ લેવી બેઠએ. ॥ ૬૫ ॥

“ ફાસિંદિય ” ઇત્યાદિ.

સ્પર્શેન્દ્રિય નિગ્રહની વ્યાખ્યા પહેલાં જેવી જ બાણી લેવી. ॥ ૬૬ ॥

ટીકા—‘ફાર્સિદિયનિગ્ગહેણ’ इत्यादि । व्याख्या प्रागुक्तप्राया ॥सू० ६६॥
इन्द्रियनिग्रहः क्रोधादिविजयेनैव भवतीति सप्तपष्ठितमं क्रोधादिविजयफलमाह—

मूलम्—कोहविजएणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? । कोहविजएणं
खंतिं जणेइ । कोहवेयणिज्जं कम्मं न बंधइ, पुव्ववद्धं च
निज्जरेइ ॥ सू० ६७ ॥

छाया—क्रोधविजयेन भदन्त ! जीवः किं जनयति ? । क्रोधविजयेन क्षान्तिं
जनयति, क्रोधवेदनीयं कर्म न बध्नाति पूर्ववद्धं च निर्जरयति ॥ ६७ ॥

ટીકા—‘કોહવિજણં’ इत्यादि—

हे भदन्त ! ‘क्रोधविजयेन’ क्रोधमोहनीयोदयसंपाद्यः कृत्याकृत्यविवेको-
न्मूलकः प्रज्वलनात्मको जीवस्य परिणतिविशेषः क्रोधस्तस्य विजयः—दुरन्तादिपरि-
भावेनोदयनिरोधः क्रोधविजयस्तेन जीवः किं जनयति ? । हे शिष्य ! क्रोधवि-
जयेन=क्रोधनिग्रहेण जीवः क्षान्तिं शक्तस्याशक्तस्य वा जीवस्य परुषभाषणादि
सहनपरिणामः क्षान्तिस्तां जनयति=प्राप्नोति, क्रोधविजयी क्षान्तिमान् भवती-
त्यर्थः किं च—क्रोधवेदनीयं=क्रोधोदयेन वेद्यते इति क्रोधवेदनीयं क्रोधहेतुभूतं

यह इन्द्रिय निग्रह क्रोधादि कषायके विजयसे ही होता है इसलिये
सरसठवे बोलमें क्रोधादि विजयका फल कहते हुए प्रथम क्रोधविजयका
फल कहते हैं—‘कोहविजएणं’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(भंते कोहविजएणं जीवे किं जणेइ—भदन्त ! क्रोध-
विजयेन जीवः किं जनयति) हे भगवन् क्रोध पर विजय प्राप्त करनेसे
जीवको क्या लाभ होता है ? उत्तर—(कोहविजएणं खंतिं जणेइ—क्रोध
विजयेन क्षान्तिं जनयति) क्रोध पर विजय प्राप्त कर लेनेसे जीवके
चित्तमें क्षमारूप परिणाम आ जाता है । (कोहवेयणिज्जं कम्मं न बंधइ—

આ ઈન્દ્રિય નિગ્રહ ક્રોધાદિ કષાયના વિજયથીજ થાય છે. આ માટે સડ-
સઠમાં બોલમાં ક્રોધાદિ વિજયનું ફળ કહેવાને પ્રથમ ક્રોધ વિજયનું ફળ કહે છે—

“ કોહવિજણં ” ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—ભંતે કોહવિજણં જીવે કિં જણેઈ—ભદન્ત ક્રોધવિજયેન જીવઃ
કિં જનયતિ છે ભગવાન ! ક્રોધ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરવાથી જીવને શું લાભ
થાય છે ? ઉત્તર—કોહવિજણં ક્ષંતિં જણેઈ—ક્રોધવિજયેન ક્ષાન્તિં જનયતિ ક્રોધ ઉપર
વિજય પ્રાપ્ત કરવાથી જીવના ચિત્તમાં ક્ષમારૂપ પરિણામ આવી જાય છે.

પુદ્ગલરૂપં, આગન્તુકં કર્મ=મોહનીયકર્મવિશેષં ન વધ્નાતિ પૂર્વબદ્ધં ચ-પૂર્વોપાર્જિતં
ચ કર્મનિર્જરયતિ=ક્ષપયતિ ॥ ૬૭ ॥

અથાષ્ટષ્ટિતમં માનવિજયમાહ—

મૂલમ્—માણવિજયણં મંતે ! જીવે કિં જણેઈ ? માણવિજયણં
મદ્દવં જણેઈ । માણવેયણિજ્જં કર્મમં ન બંધઈ, પૂઠ્ઠવબદ્ધં ચ
નિજ્જરયઈ ॥ સૂ. ૬૮ ॥

છાયા—માનવિજયેન મદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ ? માનવિજયેન મદ્દવં
જનયતિ । માનવેદનીય કર્મ ન વધ્નાતિ, પૂર્વબદ્ધં ચ નિર્જરયતિ ॥ ૬૮ ॥

ક્રોધવેદનીયકર્મ ન વધ્નાતિ) ઇસસે વહ ક્રોધ વેદનીય કર્મકા બંધ નહીં
કરતા હૈ । તથા (પુઠ્ઠવબદ્ધં ચ નિજ્જરેઈ-પૂર્વબદ્ધ ચ નિર્જરયતિ) પૂર્વોપાર્જિત
કર્મકી નિર્જરા કરતા હૈ ।

ભાવાર્થ—ક્રોધ મોહનીયકે ઉદયસે જો જીવકા પ્રજ્વલનાત્મક પરિ-
ણામ વિશેષ હોતા હૈ વહ ક્રોધ હૈ । ક્રોધસે જીવ કૃત્ય ઔર અકૃત્યકે
વિવેકસે વિહીન બન જાતા હૈ । કારણ કિ યહ ક્રોધ ડસ વિવેકકો
શ્વસ્ત કર દેતા હૈ । ‘ઇસકા પરિપાક બહુત દુઃસ્વદાયિ હોતા હૈ’ ઇસ પ્રકારકે
વિચારસે જીવ ઇસ પર વિજય પા લેતા હૈ । ક્રોધ પર વિજય પા લેનેસે
જીવકે ચિત્તમે ક્ષાન્તિ પરિણામ આ જાતા હૈ । ઇસ પરિણામકી યહ
પહિચાન હૈ કિ જીવ ઇસકે સદ્ભાવમે શક્ત અથવા અશક્ત વ્યક્તિકે
પરુષ ભાષણ આદિકો હૈસતેર વિના કિસી વિકૃતિકે સહન કર લેતા હૈ ।
તથા ઇસકો ક્રોધકે ઉદયસે બંધનેવાલે મોહનીય કર્મ વિશેષકા બંધ નહીં
હોતા હૈ ઔર પૂર્વમે બાંધે હુએ કર્મકી નિર્જરા હો જાતી હૈ ॥ ૬૭ ॥

કોહવેયણિજ્જં કર્મમ ન બંધઈ-ક્રોધવેદનીય કર્મ ન વધ્નાતિ આથી તે ક્રોધવેદનીય
કર્મનો બંધ કરતો નથી. તથા પૂર્વોપાર્જિત કર્મોની નિર્જરા કરે છે.

ભાવાર્થ—ક્રોધ મોહનીયના ઉદયથી, જે જીવને પ્રજ્વલનાત્મક પરિણામ
વિશેષ થાય છે તે ક્રોધ છે ક્રોધથી જીવ કૃત્ય તેમજ અકૃત્યના વિવેકને ભૂલી
જાય છે. કારણ કે, એ ક્રોધ એનાં વિવેકનો નાશ કરે છે. આનો અંતમ
ખૂબજ ખરાબ આવે છે. આ પ્રકારના વિચારથી જીવ તેના ઉપર વિજય મેળવી
લે છે. ક્રોધ ઉપર વિજય મેળવી લેવાથી જીવના ચિત્તમાં શાંતિ પરિણમે છે.
આ પરિણામની એ ઓળખાણ છે કે, જીવ તેના સદ્ભાવમાં શક્તિશાળી
અથવા તે અશક્ત એવી વ્યક્તિની અયોગ્ય ભાષા આદિને હસતાં હસતાં
કોઈ પ્રકારની મનમાં વિકૃતિ આવવા ન દેતાં સહન કરી લે છે. તથા એને
ક્રોધના ઉદયથી બંધાતા મોહનીય કર્મનો બંધ થતો નથી. અને પૂર્વમાં
કર્મની નિર્જરા થાય છે. ॥ ૬૭ ॥

ટીકા—‘ માણવિજયણં ’ ઇત્યાદિ—

હે ભદન્ત ! માનવિજયેન—માનઃ—અહંકારઃ કષાયવિશેષસ્તસ્ય વિજયઃ—નિગ્રહ-
સ્તેન જીવઃ કિં જનયતિ ? મગવાનાહ—હે શિષ્ય ! માનવિજયેન જીવઃ સ્વલુ માર્દવં—
કોમલપરિણામં જનયતિ—પ્રાપ્નોતિ । કિંચ—માનવેદનીયં=પાનહેતુભૂતં પુદ્ગલ-
રૂપં, કર્મ=મોહનીયકર્મવિશેષં ન વધનાતિ, પૂર્વવદ્દં ચ=પૂર્વોપાર્જિતં ચ કર્મ નિર્જ-
રયતિ=ક્ષપયતિ ॥ ૬૮ ॥

અથ એકોનસપ્તતિતમં માયાવિજયમાહ—

મૂલ્મ—માયાવિજયણં ભંતે ! કિં જણેઈ ? । માયાવિજ-
યણં અજ્જવં જણેઈ । માયાવેયણિજ્જં કર્મમં ન વંધઈ, પુત્તવંધં
ચ નિજ્જરેઈ ॥ સૂ. ૬૯ ॥

અથ અહસડવે ચોલમેં માનવિજયકા ફલ કહતેહે—‘ માણવિજયણં ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(ભંતે માણવિજયેણં જીવે કિં જણેઈ—ભદન્ત ! માન-
વિજયેન જીવઃ કિં જનયતિ) હે મગવન્ ! માનવિજય કરનેસે જીવકો
કિસ ગુણકી પ્રાપ્તિ હોની હૈ ? ઉત્તર—(માણવિજયેણં મદ્દવં જણેઈ—માન-
વિજયેન માર્દવં જનયતિ) માનવિજયસે જીવ મૂઢતા ગુણકો પ્રાપ્ત હોતા
હૈ । તથા ઇસકે માનકે ઉદયસે વંધનેવાલે કર્મકા વંધ નહીં હોતા હૈ
ઔર પૂર્વવદ્ધ કર્મકી નિર્જરા હોતી હૈ ।

ભાવાર્થ—માન નામ અહંકારકા હૈ । યહ એક કષાય વિશેષ હૈ ।
ઇસ માનકષાય વિશેષકે નિગ્રહ કરનેસે જીવકા પરિણામ કોમલ બન
જાતા હૈ । ઇસસે ઇસકો યહ લાભ હોતા હૈ કિ ઇસકે ઉદયસે વંધનેવાલે
મોહનીય કર્મ વિશેષકા વંધ નહીં કરતા હૈ તથા પૂર્વવદ્ધ કર્મકી નિર્જરા
હી કરતા હૈ ॥ ૬૮ ॥

હવે અહસડમાં ખોલમા માનવિજયનુ ઇણ કહે છે—“ માણવિજયણં ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—ભંતે માણવિજયણં જીવે કિં જણેઈ—ભદન્ત માનવિજયેન જીવઃ
કિં જનયતિ હે ભગવાન ! માનવિજય કરવાથી હવને કયા ગુણની પ્રાપ્તિ
થાય છે ? ઉત્તર—માણવિજયણં મદ્દવં જણેઈ—માનવિજયેન માર્દવં જનયતિ માન
વિજયથી હવ મૂઢતા ગુણને પ્રાપ્ત થાય છે. તથા તેને માનના ઉદયથી બંધા-
નારા કર્મોનો બંધ થતો નથી. અને પૂર્વવદ્ધ કર્મોની નિર્જરા થાય છે.

ભાવાર્થ—માન નામ અહંકારનુ છે. આ એક જખખર કષાય છે. આ
માન કષાય વિશેષનો નિગ્રહ કરવાથી હવનુ પરિણામ કોમલ બની જાય છે.
આથી તેને એ લાભ થાય છે કે, તેના ઉદયથી બંધાનાર મોહનીય કર્મ
વિશેષનો બંધ થતો નથી. તથા પૂર્વવદ્ધ કર્મોની નિર્જરાજ કરે છે. ॥ ૬૮ ॥

છાયા--માયાવિજયેન ભદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ ? । માયાવિજયેન આર્જવં જનયતિ । માયાવેદનીયં કર્મ ન બધ્નાતિ, પૂર્વવદ્ધં ચ નિર્જરયતિ ॥ ૬૯ ॥

ટીકા--‘ માયાવિજયણં ’ इत्यादि--एतत् सूत्रं सुगमम् ॥ ६९ ॥

अथ सप्ततितमं लोभविजयमाह—

મૂલમ્--લોભવિજયણં ભંતે ! જીવે કિં જણેઈ ? । લોભવિજયણં સંતોસં જણેઈ । લોભવેયણિજ્જં કર્મમં ન બંધઈ । પુઠ્ઠવદ્ધં ચ નિજ્જરેઈ ॥ સૂ૦ ॥ ૭૦ ॥

છાયા--લોભવિજયેન ભદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ ? । લોભવિજયેન સંતોષં જનયતિ । લોભવેદનીયં કર્મ ન બધ્નાતિ । પૂર્વવદ્ધં ચ નિર્જરયતિ ॥ ૭૦ ॥

ટીકા--‘ લોભવિજયણં ’--इत्यादि- । एतत् सुगमम् ॥ ७० ॥

ક્રોધાદિકષાયજયો हि राग-द्वेष-मिथ्यादर्शन विजयं विना न स्यादतः
एकसप्ततितमस्तमाह—

મૂલમ્--પેજ્જદોસમિચ્છાદંસણવિજયણં ભંતે ! જીવે કિં જણેઈ । પેજ્જદોસમિચ્છાદંસણવિજયણં નાણદંસણચરિત્તારાહ-
ણયાણ અબ્બુદ્દેઈ । અદ્ધવિહસ્સ કર્મસ્સ કર્મમંગ્ઠિ વિસોયણ-
યાણ તપ્પહમયાણ જહાણુપુઠ્ઠવીણ અદ્ધવીસઈવિહં મોહણિજ્જં કર્મમં
ઉગ્ધાણઈ પઞ્ચવિહં નાણાવરણિજ્જં, નવવિહં દંસણાવરણિજ્જં,
પઞ્ચવિહં અંતરાઈયં, ણણ તિન્નિ વિં કર્મસંજુગવં સ્વેઈ । તઓ
પચ્છા અણુત્તરં કસિણં પઢિપુણં નિરાવરણં વિતિમિરં વિસુદ્ધં
લોગાલોગપ્પભાવં કેવલવરનાણદંસણં સમુપ્પાડેઈ । જાવ સજોગી
ભવઈ, તાવ ઈરિયાવહિયં કર્મમં નિબંધઈ, સુહફરિસં દુસમયઠિ-

अब उनहत्तरवे बोलमें मायाविजयको कहते हैं—‘ मायाविजयणं ’
इत्यादि । इसका अर्थ सुगम है ॥ ६९ ॥

अब सत्तरहवे बोलमें लोभविजय कहते हैं—‘ लोभविजयणं ’ इत्यादि ।
इस बोलका अर्थ भी सुगम है ॥ ७० ॥

હવે અગ્ન્યેતેરમા બોલમાં માયા વિજયને કહે છે--‘ માયા વિજયેણં ’ इत्यादि ।

આનો અર્થ સુગમ છે ॥ ૬૯ ॥

હવે સીત્તેરમાં બોલમાં લોભ વિજયને કહે છે--‘ લોભ વિજયેણં ’ इत्यादि ।

આ બોલનો અર્થ પણ સુગમ છે. ॥ ૭૦ ॥

इयं । तं पढमसमएवद्धं, बिइयसमए वेइयं, तइयसमए निजि-
ण्णं, तं वद्धं पुट्टं उदीरियं वेइयं निजिण्णं सेयाले य अकम्मया
च भवइ ॥ सू० ७१ ॥

छाया—प्रेमद्वेषमिथ्यादर्शनविजयेन भदन्त ! जीवः किं जनयति ? । प्रेम-
द्वेषमिथ्यादर्शनविजयेन ज्ञानदर्शनचारित्रााराधनायै अभ्युत्तिष्ठते । अप्रविधस्य कर्मणः
कर्मग्रन्थिविमोचनायै, तत्प्रथमतया यथानुपूर्वि अष्टाविंशतिविधं मोहनीयं कर्म
उद्धातयति । पञ्चविधं ज्ञानावरणीयं, नवविधं दर्शनावरणीयं, पञ्चविधम्, अन्तरा-
यम्, एतानि त्रीण्यपि सत्कर्माणि युगपत् क्षययति । ततः पश्चात् अनुत्तरम् अनन्तं
कृत्स्नं प्रतिपूर्णं निरावरणं वित्तिमिरं विशुद्धलोकालोकप्रभावकं केवलवरज्ञानदर्शनं
समुत्पादयति । यावत् सयोगी भवति तावच्च ऐर्यापथिकं कर्म बध्नाति, सुखस्पर्शं,
द्विसमयस्थितिकं, तत् प्रथमसमये वद्धं, द्वितीयसमये वेदितं, तृतीयसमये निर्जीर्णं
तद्वद्धं स्पृष्टम्, उदीरितं, वेदितं निर्जीर्णम् एष्यत्काले अकर्म चापि भवति ॥७१॥

टीका—‘ पेज्जदोसमिच्छादंसणविजएणं ’ इत्यादि—

हे भदन्त ! प्रेमद्वेषमिथ्यादर्शनविजयेन=प्रेम-रागः, द्वेषः-अप्रीतिरूपः,
मिथ्यादर्शनं-मिथ्याज्ञानरूपं मिथ्यात्वं, तानि प्रेमद्वेषमिथ्यादर्शनानि तेषां विजयः
प्रेमद्वेषमिथ्यादर्शनविजयस्तेन जीवः किं जनयति ? । भगवानाह—हे शिष्य ! राग-
द्वेषमिथ्यादर्शनविजयेन जीवो ज्ञानदर्शनचारित्राणामाराधनायै अभ्युत्तिष्ठते=

क्रोधादि कषायोंका विजय रागद्वेष और मिथ्यादर्शनके विजय किये
बिना नहीं हो सकता है. अतः अब इकहत्तरवे बोलमें उनके विजयके
विषयमें कहते हैं—‘ पेज्जदोस० ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(भंते पेज्जदोसमिच्छादंसण विजएणं जीवे किं जणेइ-
भदंत ! प्रेमद्वेषमिथ्यादर्शनविजयेन जीवः किं जनयति) हे भगवन् !
प्रेमराग तथा द्वेष एव मिथ्या दर्शनके विजयसे जीवको क्या लाभ होता
है ? उत्तर—(पेज्जदोसमिच्छादंसणविजएणं नाणदंसणचरित्ताराहणयाए

क्रोधादिक कषायोना विजय राग द्वेष अने मिथ्यादर्शनोना विजय कथा
वगर थई शकतो नथी, आथी हुवे ओकेतेरमां ओलमां ओमना विजयना विषयमां
कडे छे—“ पेज्जदोस ” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—भंते पेज्जदोसमिच्छादंसण विजएणं जीवे किं जणेइ-भदन्त
प्रेमद्वेषमिथ्यादर्शनविजयेन जीवः किं जनयति हे भगवान् । प्रेम, राग अने
द्वेष तथा मिथ्यादर्शनथी एवने शुं लाभ थाय छे ? उत्तर—पेज्जदोसमिच्छा-
दंसणविजएणं नाणदंसणचरित्ताराहणयाए अचमुट्ठेइ - प्रेमद्वेषमिथ्यादर्शनविजयेन

સાવધાનો ભવતિ । અભ્યુત્થાય ચ અષ્ટવિધસ્ય કર્મણો મધ્યે યઃ કર્મગ્રન્થિઃ—દુર્મે-
ઘતયા ઘાતિકર્મરૂપસ્તસ્ય વિમોચના ક્ષપણા તસ્યૈ, ઘાતિકર્માણિ ક્ષયયિતું ચેત્યર્થઃ,
અભ્યુત્તિષ્ઠતે ।

અથ કર્મગ્રન્થિવિમોચનૈઽનુક્રમમાહ—‘તત્પદ્મયાણં’ ઇત્યાદિ । તત્પ્રથ-
મતયા—તત્ પૂર્વતયા—યત્પુરા ક્ષપિતં નાસીત્ તત્ યથાનુપૂર્વિ—આનુપૂર્વ્યા અનતિ-
ક્રમેણ યથાનુક્રમમ્ અષ્ટાવિંશતિવિધં મોહનીયં કર્મ—ષોડશકષાયાઃ, નવ નો ક-
ષાયાઃ, ચારિત્રમોહનીયત્રયમ્, ઇત્યેતત્, ઉદ્ઘાતયતિ—ક્ષપકથ્રેણિમારૂઢઃ સન્ ક્ષપ-
યતિ । તત્ર ક્ષપણાકાલઃ પ્રત્યેકં સર્વત્ર ચાન્તર્મુહૂર્તમેવ એતદન્તર્મુહૂર્તસ્યાસંખ્યઽભેદ-

અભ્યુદ્દેહ-પ્રેમદ્વેષમિથ્યાદર્શનવિજયેન જ્ઞાનદર્શનચારિત્રારાધનાયૈ અભ્યુ-
ત્તિષ્ઠતે) પ્રેમ દ્વેષ એવં મિથ્યાદર્શનકે વિજય કર લેને પર જીવ જ્ઞાન,
દર્શન એવં ચારિત્રકી આરાધના કરનેકે લિયે સાવધાન બન જાતા હૈ ।
(અટ્ટવિહસસ કમ્મરસ કમ્મગંઠિ વિમોચણયાણ-અષ્ટવિધસ્ય કર્મણઃ કર્મ-
ગ્રન્થિ વિમોચનાયૈ) જ્ઞાનદર્શન તથા ચારિત્રકી આરાધના કરનેમેં સાવધાન
બના હુઆ જીવ અષ્ટવિધ કર્મોંકે બીચમેં જો ઘાતિક કર્મરૂપી ગ્રન્થિ હૈ
ઉસકો સર્વ પ્રથમ ક્ષય કરને લગતા હૈ । ઉસકા ક્રમ ઇસ પ્રકાર હૈ—
(તત્પદ્મયાણ જહાણુપુવ્વીણ અટ્ટવીસઈવિહં મોહણિજ્જં ડગ્ધાણઈ—તત્પ્રથમ-
તયા યથાનુપૂર્વિ અષ્ટવિંશતિવિધં મોહનીયં કર્મ ઉદ્ઘાતયતિ)સબસે પહિલે
અટ્ટાઈસ પ્રકારકે મોહનીય કર્મકો—અર્થાત્ સોલહ કષાય, નવ નોકષાય તથા
દર્શનમોહનીયત્રિક મિથ્યાત્વ મોહનીય, મિશ્રમોહનીય, સમ્યક્તત્ત્વ મોહ-
નીયકો ક્ષપકથ્રેણી પર આરોહણ કર ક્ષય કરતા હૈ । ઇન સબકે
ક્ષય કરનેકા કાલ સર્વત્ર અન્તર્મુહૂર્ત હી હૈ । ઇસ અન્તર્મુહૂર્ત કે અસંખ્યાત

જ્ઞાનદર્શનચારિત્રારાધનાયૈ અભ્યુત્તિષ્ઠતે પ્રેમ, દ્વેષ, અને મિથ્યાદર્શન ઉપર વિજય
પ્રાપ્ત કરી લેવાથી જીવ જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રની આરાધના કરવામાં
સાવધાન બની જાય છે અટ્ટવિહસસ કમ્મસસ કમ્મગંઠિ વિમોચણયાણ-અષ્ટવિધસ્ય
કર્મણઃ કર્મગ્રન્થિવિમોચનાયૈઃ જ્ઞાન દર્શન. તથા ચારિત્રની આરાધના કરવામાં
સાવધાન બની રહેલ જીવ અષ્ટવિધ કર્મોની વચમાં જે ઘાતિયા કર્મોંકી ગાંઠે
છે એનો સહુથી પ્રથમ ક્ષય કરે છે. એનો આ ક્રમે પ્રમાણે છે—તત્પદ્મયાણ
જહાણુપુવ્વીણ અટ્ટવીસઈવિહં મોહણિજ્જં ડગ્ધાણઈ—તત્પ્રથમતયા યથાનુપૂર્વિ અષ્ટવિંશ-
તિવિધં મોહનીયં કર્મ ઉદ્ઘાતયતિ. સહુથી પહેલા અઠ્યાવીસ (૨૮) પ્રકારનાં
મોહનીય કર્મોને અર્થાત્ સોળ કષાય, નવનો કષાય, તથા દર્શન મોહનીય
ત્રણ મળીને અઠ્યાવીસનો ક્ષપકથ્રેણી ઉપર આરોહણ કરીને ક્ષય કરે છે.
આ સધાનાને ક્ષય કરવાનો કાળ સર્વત્ર અંતર્મુહૂર્ત જ છે. આ અંતર્મુહૂર્તના

त्वात् । एवं चरमसमये मोहनीयं क्षपयित्वाऽन्तर्मुहूर्तं यथाख्यात=चारित्रमनुभवन्
छद्मस्थवीतरागताद्विचरमसमययोः प्रथमसमये निद्राप्रचले, नाम प्रकृतीश्च देव-
गत्याद्याः क्षपयति । यत् क्षपयति, तत्क्रममाह-‘पंचविहं’ इत्यादि । पञ्चविधं
ज्ञानावरणीयं=मति-श्रुता-वधि-मनःपर्ययकेवलज्ञानावरणरूपं कर्म, पश्चान्न-
वविधं दर्शनावरणीयं कर्म-चक्षुर्दर्शना - चक्षुर्दर्शनावधिदर्शनकेवलदर्शनावरणं,
निद्रापञ्चकम्, एवं नवप्रकारकं दर्शनावरणीयं कर्म, ततः पश्चात् पञ्चविधमन्त-
रायम् एतानि त्रीणि सत्कर्माणि=विद्यमानानि कर्माणि, युगपत् एकस्मिन् काले,
क्षपयति=क्षपकश्रेण्यारूढः सन् क्षयं नयतीत्यर्थः ।

भेद हैं । इसलिये चरम समय में मोहनीय कर्म को क्षपित करके अन्त-
र्मुहूर्ततक यथाख्यात चारित्र का अनुभव करते हुए छद्मस्थवीतरागता के
द्विचरम (अन्तिम दो) समयों में से प्रथम समय में निद्राप्रचला तथा
नामकर्म की प्रकृति देवगति आदि का क्षय करता है । और भी जिनका
क्षय करता है उनका क्रम इस प्रकार है-(पंचविहं नाणावरणिज्जं नवविहं
दंसणावरणिज्जं पंचविहम् अंतराइयं एए तिन्नि वि कम्मसे जुगवं खवेइ-
पञ्चविधं ज्ञानावरणीयं, नवविधं दर्शनावरणीयं, पञ्चविधम् आन्तरायिकम्,
एतानि त्रीण्यपि सत्कर्माणि युगपत् क्षपयति) मतिज्ञानावरणीय, श्रुत-
ज्ञानावरणीय, अवधिज्ञानावरणीय, मनःपर्ययज्ञानावरणीय, एवं केवल-
ज्ञानावरणीय, इस प्रकार पांच प्रकार के ज्ञानावरणीय कर्मकी, पश्चात्
चक्षुर्दर्शनावरण, अचक्षुर्दर्शनावरण, अवधिदर्शनावरण, केवलदर्शना-
वरण, निद्रा, निद्रानिद्रा, प्रचला, प्रचलाप्रचला, स्त्यानगृद्धि, इस नवविध
दर्शनावरणीय कर्म का, इसके बाद दान, लोभ, भोग, उपभोग, वीर्य

असंभ्य लेह छे. आ माटे, चरम समयमां मोहनीय कर्मने क्षपित करीने
अन्तर्मुहूर्त सुधी यथाख्यात चारित्रने अनुभव करतां करतां छद्मस्थ वीतराग-
द्विचरम समयमांथी प्रथम समयमा निद्रा-प्रचला तथा नाम कर्मनी प्रकृति, देवगति
आदिने क्षय करे छे. नीजे पणु जेने क्षय करे छे ओने कम्म आ प्रमाणे छे

पंचविहं नाणावरणिज्जं नवविहं दंसणावरणिज्जं पंचविहं अंतराइयं एए
तिन्नि वि कम्मसे जुगवं खवेइ-पञ्चविधं ज्ञानावरणीयं नवविधं दर्शनावरणीयं पञ्चविधं
आन्तरायिकम्, एतानि त्रीण्यपि सत्कर्माणि युगपत् क्षपयति-मतिज्ञानावरणीय, श्रुत-
ज्ञानावरणीय, अवधिज्ञानावरणीय, मनःपर्यय ज्ञानावरणीय अने केवण ज्ञाना-
वरणीय आ प्रमाणे पांच प्रकारनां ज्ञानावरणीय कर्मनी, पछीथी अक्षुर्दर्शना
वरणीय, अक्षुर्दर्शनावरणीय, अवधिदर्शनावरणीय, केवण दर्शनावरणीय, निद्रा
निद्रा, निद्रा, प्रचला, प्रचला प्रचला, स्त्यानगृद्धि, आ नव प्रकारना दर्शना-
वरणीय कर्मने, आना पछी दान, दोल, भोग, उपभोग, वीर्य, ओवा पांच

ततः पश्चात्=तेषां कर्मणां क्षयीकरणादनन्तरम्, अनुत्तरं=सर्वेभ्यः प्रधानम्, अनन्तम्=अनन्तार्थबोधकं, कृत्स्नं=समस्तवस्तुपर्यायग्राहकं, प्रतिपूर्णं=सकलैः स्वपरपर्यायैः सहितं, निरावरणं=समस्तावरणरहितम्, वित्तिमिरम्=अज्ञानांशरहितं, विशुद्धं=सर्वदोषरहितं, लोकालोकप्रभावकं=लोकालोकयोः प्रकाशकम्, एवंभूतं केवलवरज्ञानदर्शनं समुत्पादयति, यावत् सयोगी भवति-मनोवाक्यानां योगो व्यापारस्तेन सह वर्तत इति सयोगी भवति ।

त्रयोदशगुणस्थाने यावत् तिष्ठति, तावत् ईर्यापथिकं कर्म निवध्नाति-ईरणम् ईर्यागतिस्तस्याः पन्था ईर्यापथः, ईर्यापथे भवम्, ऐर्यापथिकम्, इह पथिग्रहण-
ऐसे पांच प्रकार के अन्तराय कर्म का, इन तीनों विद्यमान कर्मों का एक ही काल में क्षय करता है । (तओ पच्छा कसिणं अणुत्तरं पडिपुण्णं निरावरणं वित्तिमिरं विशुद्धं लोगालोगप्पभावं केवलवरणाणदंसणं समुत्पाडेह-ततः पश्चात् अनुत्तरं अनन्तं कृत्स्नं प्रतिपूर्णं निरावरणं वित्तिमिरं विशुद्धं लोकालोकप्रभावकं केवलवरज्ञानदर्शनं समुत्पादयति) जब इनसमस्त ज्ञानावरणीयादिक घातिक कर्मप्रकृतियों के क्षय करने के बाद यह जीव अणुत्तर सब में प्रधान-अनन्त अर्थों का बोधक, समस्त वस्तु पर्याय का ग्राहक, सकल-स्व पर पर्यायों से रहित, निरावरण, अज्ञान अंश से रहित, विशुद्ध एवं लोक और अलोक के प्रकाशक, ऐसे केवल-ज्ञान और केवलदर्शन को प्राप्त कर लेता है । अर्थात् तेरहवें गुणस्थान में प्राप्त हो जाता है ।

(जावसजोगी भवइ ताव ईरियावहियं कम्मं निवधइ-यावत्सयोगी भवति तावत् ऐर्यापथिकं कर्म निवध्नाति) जब तक जीव तेरहवें गुणस्थान

प्रकारना अंतराय कर्मोना आ त्रणे विद्यमान कर्मोना ओकज्झ कालमां क्षय करे छे. तओ पच्छा अणुत्तरं कसिणं पडिपुण्णं निरावरणं वित्तिमिरं विशुद्धं लोगालोगप्पभावं केवलवरणाणदंसणं समुत्पाडेह-ततः पश्चात् अनुत्तरं अनन्तं कृत्स्नं प्रतिपूर्णं निरावरणं वित्तिमिरं विशुद्धं लोकालोकप्रभावकं केवलवरज्ञानदर्शनं समुत्पादयति न्यारे आ सधणा ज्ञानावरणीयादिक कर्म प्रकृतिओना क्षय कर्या पथी ओ एव अनुत्तर सधणाभां प्रधान-अनन्त अर्थोना बोधक, सधणी वस्तु पर्यायना ग्राहक, सधणा स्वपर पर्यायोधी रहित, निरावरण, अज्ञान अंशधी रहित, विशुद्ध तथा लोक अने अलोकना प्रकाशक, ओवा केवलज्ञान अने केवलदर्शनने प्राप्त करी ले छे. अर्थात् तेरहा गुणस्थानने प्राप्त करी ले छे.

जाव सयोगी भवइ ताव इरियावहियं कम्मं निवधइ-यावत्सयोगी भवति तावत् ऐर्यापथिकं कर्म निवध्नाति न्यां सुधी एव तेरहा गुणस्थानमां रहे छे त्यां

મુપલક્ષણય્ તસ્ય તિષ્ઠતોઽપિ સયોગસ્ય ઈર્યાયાઃ સંભવાત્ સંયોગતાવસ્થાયાં
કેવલિનોઽપિ દુક્ષ્મસંચારાઃ સન્તિ । તદીર્યાપથિકં કર્મ કીદૃશમ્ ? સુખસ્પર્શ=
સુખયતીતિ સુખઃ-સુખકારીત્યર્થઃ, તાદૃશઃ સ્પર્શઃ-આત્મપ્રદેશૈઃ સહ સંશ્લેષો यस્ય
તત્તથા, દ્વિસમયસ્થિતિકમ્=દ્વૌ સમયૌ યસ્યાઃ સા દ્વિસમયા, દ્વિસમયા સ્થિતિ
ર્યસ્ય તત્ તથા, તદધિકસ્થિતેઃ કષાયપ્રત્યયત્વાત્ । તત્=દ્વિસમયસ્થિતિકં પ્રથમ-
સમયે વદ્ધં=સ્વસ્ય સ્પર્શનાયાધીનકૃતં, અધીનકરણાત્ સ્પૃષ્ટમપિ, દ્વિતીયે સમયે
તદ્વદ્ધં સ્પૃષ્ટં વેદિતં=કાચેનાભૂતં, તૃતીયસમયે નિર્જીર્ણં-પરિશ્રાવિતં, નિષ્કષાયસ્ય
ઉત્તરકાલસ્થિતૈરભાવો વર્તતે । ઉત્તરકાલે સ્રુપાયસ્ય વન્ધો ભવતિ, પરં કેવં-

મેં રહતા હૈ ત્યતક વહ ઈર્યાપથિક કર્મ કા બંધ કરતા હૈ । ઈર્યા શબ્દ
કા અર્થ ગતિ હૈ । ઇસકા જો માર્ગ હૈ વહ ઈર્યાપથ હૈ । ઇસ ઈર્યાપથ
મેં જો બંધ હોતા હૈ વહ ઈર્યાપથિક હૈ । માર્ગ યહાં ઉપલક્ષણ હૈ । સ્થિત
રહને પર ખી સયોગી કે ઈર્યા કી સંભાવના હૈ । ક્યોં કિ સયોગતાવસ્થા
મેં કવલી કે ખી દુક્ષ્મસંચાર હોતે હૈં । (સુહફરિસયં દુસમય ટિહયં તં
પદમસમય વદ્ધં વિહયસમયે વેહયં તદ્વિહયસમય નિજિજ્ઞાનં ત વદ્ધં પુદ્ધં ઉદીરિયં
વેહયં નિજિજ્ઞાનં સેચાલે અકર્માય ભવદ્-સુખસ્પર્શ દ્વિસમયસ્થિતિકં
તત્ પ્રથમસમયે વદ્ધં દ્વિતીયસમયે વેદિતં તૃતીયસમયે નિર્જીર્ણં તદ્
વદ્ધં સ્પૃષ્ટ ઉદીરિતં વેદિતં નિર્જીર્ણં એવ્યકાલે અકર્માચાપિ ભવતિ) યહ
ઈર્યાપથિક કર્મ સુખકારી સ્પર્શવાલા હોતા હૈ । અર્થાત્ આત્મપ્રદેશોં કે
સાથ ઇસકા જો બંધ હોતા હૈ વહ દુઃખદાયી નહીં હોતા હૈ । ઇસકી
સ્થિતિ દો સમય કી હોતી હૈ-અધિક સમય કી સ્થિતિ નહીં હોતી હૈ ।
કારણ કિ અધિક સમય કી સ્થિતિ કર્મ કી કષાય કે સંબંધ સે

સુધી તે ઈર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે. ઈર્યા શબ્દનો અર્થ ગતિ છે. તેનો
જે માર્ગ છે તે ઈર્યાપથ છે. આ ઈર્યાપથમાં જે બંધ થાય છે તે ઈર્યાપથિક
છે. માર્ગ આડી ઉપલક્ષણ છે સ્થિત રહેવા છતાં પણ સયોગીની ઈર્યાની
સંભાવના છે. કેમકે સયોગતાવસ્થામાં કેવળીને પણ સૂક્ષ્મ સંચાર થતા
રહે છે. સુહફરિસયં દુસમયપઠિહયં તં પદમસમય વદ્ધં વિહયસમયે વેહયં તદ્વિહયસમયે
નિજિજ્ઞાનં તં વદ્ધં પુદ્ધં ઉદીરિયં વેહયં નિજિજ્ઞાન સેચાલે અકર્માય ભવદ્-સુખસ્પર્શ
દ્વિસમયસ્થિતિકં તત્ પ્રથમસમયે વદ્ધં દ્વિતીયસમયે વેદિતં તૃતીયસમયે નિર્જીર્ણ
એવ્યકાલે અકર્મા ચાપિ ભવતિ આ ઈર્યાપથિક કર્મ સુખાકારી સ્પર્શવાળા
હોય છે અર્થાત્ આત્મપ્રદેશોની સાથે તેનો જે બંધ થાય છે તે દુઃખદાયી
હોતા નથી તેની સ્થિતિ બે સમયની હોય છે. વધારે સમયની સ્થિતિ હોતી
નથી. કારણકે અધિક સમયની સ્થિતિ કર્મની કષાયના સંબંધથી થાય છે

લિનો ન ભવતિ । તદેવ યુનઃ સુત્રકારો આન્તિનિવારણાર્થમાહ-‘તં વદ્ધં’
 इत्यादि । ततश्च-तत्=ईर्यापथिकं कर्म केवलिनो, वद्वं-जीवप्रदेशैः श्लिष्टम्
 आकाशेन घटवत् तथा स्पृष्टं-मसृणमणिकूडचापनितशुस्फुल्लचूर्णवत् । अनेन
 विशेषणद्वयेन केवलिनो हि निधत्तनिकाचितावस्थयोरभाव इत्युक्तम् । उदीरितम्=
 उदयप्राप्तं सत्, वेदितं=तत्फलसुखानुभवनेन अनुभूतम्, केवलिनो हि उदीरणा
 न भवति । ततो निर्जीर्णं क्षयमुपगतम्, ततः एष्यत्काले=आगामिनि काले,
 अकर्मा=कर्मरहितश्चापि भवति ॥ ७१ ॥ सू० ॥

शैलेशીमुપलभ्यार्क्यता स्यादिति शैलेभ્યકર્મતાદ્વારે અર્થતો વ્યખ્યાતું દ્વિ
 સપ્તતિતમભેદમાહ—

મૂલમ્—અહ આડયં પાલઇત્તા અંતો મુહુત્તદ્વાયસેસાડય જોગ-
 નિરોહં કરેમાણે મુહુમકિરિયં અપ્પડિવાઇં સુક્કજ્ઞાણં દ્વાયમાણે
 તપ્પહમયાણ મળયોગં નિરુમ્ભઇ, વડ્ડયોગં નિરુમ્ભઇ, કાયજોગં

होती है । वह कषाय यहां नहीं है । ईर्यापथिक कर्म प्रथम समय में जीव
 बांधता है और द्वितीय समय में उसका वेदन करता है तथा तृतीय
 समय में उसकी निर्जरा कर देता है । इस तरह यह ईर्यापथिक कर्म
 केवली के साथ आकाश से घट की तरह वद्व-श्लिष्ट होता है तथा स्पृष्ट
 होता है अर्थात् जिस प्रकार चिकने मणियों से निर्मित भीत पर शुष्क
 धूलि का संपर्क रहता है उसी तरह केवली की आत्मा से इस ईर्यापथ
 कर्म का मात्र संपर्क रहता है—निधत्त निकाचित बंधवाला नहीं होता है ।
 केवली भगवान् जब यह उदय में आता है तब सुखानुभवनरूप फल
 से इसका वेदन करते हैं । केवलियों के उदीरणा बध नहीं होता है ।
 वेदन के बाद यह निर्जीर्ण हो जाता है । अतः केवली आगामीकाल में
 इस तरह कर्मरहित हो जाते हैं ॥ ७१ ॥

જે કષાય ત્યાં હોતા નથી. ઈર્યાપથિક કર્મ પ્રથમ સમયમાં જીવ બાંધે છે
 અને બીજા સમયમાં તેનું વેદન કરે છે. તથા ત્રીજા સમયમાં તેની નિર્જરા
 કરી દે છે. આ પ્રમાણે આ ઈર્યાપથિક કર્મ કેવળીની સાથે આકાશથી
 ઘટની માફક બદ્ધ-શ્લિષ્ટ હોય છે. જે પ્રમાણે ચિકણ મણીયોથી નિર્મિત ભીત
 ઉપર શુષ્ક ધૂળનો સંપર્ક રહે છે. એજ પ્રમાણે કેવળીની આત્માથી નિકાચિત
 બંધવાળા હોતા નથી કેવળી ભગવાન ત્યારે એ ઉદયમાં આવે છે ત્યારે
 સુખાનુભવન રૂપ ફળથી તેનું વેદન કરે છે કેવળીયોને ઉદીરણા બંધ થતો
 નથી. વેદનના પછી તે નિર્જીર્ણ થઈ જાય છે. આથી કેવળી આગામી કાળમાં
 આ પ્રમાણે કર્મ રહિત થઈ જાય છે. ॥૭૧॥

નિરુંભઙ્, આણપાણનિરોહં કરેઙ્; ઈસિ પંચરહસ્તકલ્પચારણદ્વાય
ય પાં અણગારે સમુચ્છિન્નકિરિયં અનિયદ્ધિ સુક્કજ્ઞાણં ઝિયાય-
માણે વેયણિજ્જં, આઝયં, નામં, ગોત્તં ચ એવં ચત્તારિ કમ્મંસે
જુગવં સ્વેદ ॥ સૂ. ૭૨ ॥

છાયા—અથ આયુષ્કં પાલયિત્વાન્તર્મુહૂર્તાદ્વાવશેષાયુષ્કઃ, યોગનિરોધં
કરિષ્યમાણઃ સૂક્ષ્મક્રિયમ્ અપ્રતિપાતિ શુક્લધ્યાનં ધ્યાયંસ્તત્પ્રથમતયા મનો-
યોગં નિરુણદ્ધિ, વાગ્યોગં નિરુણદ્ધિ, કાયયોગં નિરુણદ્ધિ આનાપાનનિરોધં કરોતિ
કૃત્વા ઈષત્પશ્ચહસ્વાક્ષરોચ્ચારાદ્વાયાં ચ સ્વલ્પ અનગારઃ સમુચ્છિન્નક્રિયમ્ અનિવૃત્તિ
શુક્લધ્યાન ધ્યાયન્ વેદનીયં આયુષ્ક નામ, ગોત્રં ચૈતાનિ ચત્વાર્યપિ સત્કર્માણિ
યુગપત્ ક્ષપયતિ ॥ ૭૨ ॥

ટીકા—‘અહઆઝયં’ इत्यादि—

અથ=કેવલિત્વાનન્તરં, આયુષ્કં=જીવિતમ્, અન્તર્મુહૂર્તાદારભ્ય દેશોનપૂર્વકો-
ટિપર્યન્તં, પાલયિત્વા, અન્તર્મુહૂર્તાદ્વાવશેષાયુષ્કઃ=અન્તર્મુહૂર્તપરિમાણા અદ્વા-કાલઃ,
અન્તર્મુહૂર્તાદ્વા, સા અવશેષા યસ્મિન્ તદ્ અન્તર્મુહૂર્તાદ્વાવશેષં, તાદશમાયુર્યસ્ય
સોઽન્તર્મુહૂર્તાદ્વાવશેષાયુષ્કઃ સન્, યોગનિરોધં કરિષ્યમાણઃ, સૂક્ષ્મક્રિયમ્, અપ્રતિ-

શૈલેશી અવસ્થા કો પ્રાપ્તકર જીવ કર્મરહિત થન જાતા હૈ इसलिये
अब वहत्तत्वे बोलमें शैलेशी द्वार को तथा अवर्जता द्वार को
सूत्रकार कहते हैं—

‘अह आउयं’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(અહ-અથ) કેવલી હોનેકે વાદ (આઝયં પાલિત્તા-
આયુષ્કં પાલયિત્વા) અન્તર્મુહૂર્ત સે લગાકર દેશોનપૂર્વકોટિપર્યન્ત આયુ-
કર્મ કો ભોગકર-પાલનકર (અન્તોમુહૂર્તદ્વાવશેષાઝય-અન્તર્મુહૂર્તાદ્વા-
વશેષાયુષ્કઃ) જવ અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ કાલવાલા આયુ અવશિષ્ટ રહતા હૈ
તવ (જોગનિરોહં કરેમાણે-યોગનિરોધં કરિષ્યમાણઃ) આગે યોગોં કા

शैलेशी अवस्थाने प्राप्त करी एवं कर्म रहित बनी जाय છે આ માટે
હવેબોતેરમાં બોલમાં શૈલેશી દ્વારને તથા અવર્જતા દ્વારને સૂત્રકાર કહે છે—

“अह आउयं” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—કેવળી થઈ ગયા પછી આઝયં પાલિત્તા-આયુષ્કં પાલયિત્વા
અન્તર્મુહૂર્તથી લગાડીને દેશોનકોટી પર્યંત આયુ કર્મને લોગવી-પાલન કરી
અન્તોમુહૂર્તદ્વાવશેષાઝય - અન્તર્મુહૂર્તાદ્વાવશેષાયુષ્કઃ બંધારે અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ
કાળવાળું આયુષ્ય અવશિષ્ટ રહે છે ત્યારે જોગનિરોહં કરેમાણે-યોગનિરોધં
કરિષ્યમાણઃ આગળ યોગોને નિરોધ કરવાવાળા એ કેવળી સુદુર્મકિરિયં

पाति-अधःपतनाभावादप्रतिपतनशीलं, शुक्लध्यानं=शुक्लध्यानतृतीयभेदं, समु-
दायेषु हि प्रवृत्ताः, शब्दा अवयवेष्वपि वर्तन्त इति न्यायात् । ध्यायन् कुर्वन्,
तत्प्रथमतया मनोयोगं=मनसो योगः-मनोद्रव्यसाहाय्येन जनितो व्यापारस्तं निरु-
णद्धि तत्र च पर्याप्तमात्रस्य संज्ञिनो जघन्ययोगिनो यावन्ति मनोद्रव्याणि तज्ज-
नितश्च यावद् व्यापारस्तदसंख्यगुणानि मनोद्रव्याणि तद्व्यापारं च प्रतिसमयं
निरुन्धन्नसंख्येयसमयैस्तत्सर्वनिरोधं करोति ।

तदनन्तरं वाग्योगं-वाचो योगः, वाग्योगः-भाषाद्रव्यसाहाय्येन जनितो
जीव व्यापास्तं, निरुणद्धि, तत्र च पर्याप्तमात्रद्विन्द्रियजघन्यवाग्योगपर्यायेभ्योऽसं-
निरोध करनेवाला वह केवली (सूक्ष्मकिरियं अप्पडिवायं सुक्कज्झाणं
ज्झायमाणे-सूक्ष्मक्रियं अप्रतिपातिशुक्लध्यानं ध्यायन्) जिसमें पतन
होना संभव नहीं ऐसे सूक्ष्मक्रिया अप्रतिपाति नामक तृतीय शुक्लध्यान
को ध्याता हुआ (तत्पढमयाए मणयोगं निरुंभइ-तत्प्रथमतया मनोयोगं
निरुणद्धि) सर्व प्रथम मनोयोग का निरोध करता है-मनोद्रव्य की
सहायता से जनित व्यापार का निरोध कर देता है । अर्थात्-जघन्य
योगी पर्याप्त मात्र संज्ञीजीव के जितने मनोद्रव्य तथा इनसे जनित
व्यापार होता है उनसे असंख्यातगुणित मनोद्रव्यों को तथा उनके
व्यापार को प्रति समय निरोध करता हुआ असंख्यात समयों में उन
सब का निरोध कर देता है । इसके बाद (वइयोगं निरुंभइ-वाग्योगं
निरुणद्धि) वचनयोग जनित व्यापार को रोकता है-भाषा द्रव्य की
सहायता से जनित जीव के व्यापार का नाम वाग्योग है । इसमें
पर्याप्त मात्र द्विन्द्रिय जीव के जघन्य वाग्योग की पर्यायों से असंख्यात-

अप्पडिवाय सुक्कज्झाणं-ज्झायमाणे सूक्ष्मक्रियं अप्रतिपाति शुक्लध्यानं ध्यायेत्
जेमां पतन थवानो संभव नथी जेवा सूक्ष्मक्रिया अप्रतिपाती नामना त्रीण
शुक्ल ध्यानने धरतां धरतां तत्पढमयाए मणयोगं निरुंभइ-तत्प्रथमतया मनोयोगं
निरुणद्धि सहुथी प्रथम मनोयोगनो निरोध करे छे-मनोद्रव्यनी सहायताथी जन्मना
व्यापारनो निरोध करी दे छे. अर्थात्-जघन्य योगी पर्याप्त मात्र संज्ञी
जुवने जेटला मनोद्रव्य तथा जेनाथी जन्मता जेटला व्यापार डाय छे
जेनाथी असंख्यात गुणीत मनोद्रव्येने तथा तेना व्यापारनो प्रति समय
निरोध करता रहिने असंख्यात समयोमां जे सधजानो निरोध करी दे
छे. आना पछी वइयोगं निरुंभइ-वाग्योगं निरुणद्धि वचनयोग जनित व्यापारने
रोके छे भाषाद्रव्यनी सहायताथी जन्मता जुवना व्यापारतुं नाम वाग्योग
छे. तेमां पर्याप्त मात्र द्विन्द्रिय जुवने जघन्य वाग्योगनी पर्यायों
उ-४६

ख्येयगुणविहीनास्तत्पर्यायान् समये समये निरुन्धन् असंख्येयसमयैः सर्वं वाग्योगं निरुणद्धि ।

काययोगं निरुणद्धि=काययोगनिरोधं च कुर्वन् प्रथमसमयोत्पन्न सूक्ष्मपनक-जघन्यकाययोगतोऽसंख्येयगुणहीनं काययोगेन एकैकसमये निरुन्धन् देहत्रिभागं च मुञ्चन् असंख्येयसमयैरेव सर्वं निरुणद्धि । आनापाननिरोधं करोति=आनापानौ उच्छ्वासनिःश्वासौ तयोर्निरोधं करोति ।

इत्थ योगत्रयनिरोधं कृत्वा, ईषत् पञ्च ह्रस्वाक्षरोच्चाराद्धायां=ईषत्-प्रयत्नापेक्षया स्वल्पः, पञ्चानां ह्रस्वाक्षराणाम् अ, इ, उ, ऋ, लृ, इत्येवं रूपाणाम्, उच्चारः-

गुणित विहीन जघन्यवाग्योग की पर्यायों को प्रतिसमय रोकता हुआ केवली असंख्यात समयों में समस्तवाग्योग का निरोध कर देता है । (कायजोगं निरुन्धन्-काययोगं निरुणद्धि) इसके बाद काययोगका निरोध करता है । अर्थात् प्रथम समयमें उत्पन्न सूक्ष्मपनक जीवके जघन्य काय-योगसे असंख्यातगुण हीन काययोगको एक एक समयमें निरोध करता हुआ वह केवली-असंख्यात समयोंमें देहके त्रिभागको छोड़कर समस्त काययोगका निरोध कर देता है । पश्चात्-(आनापाननिरोधं करोति-आनापाननिरोधं करोति) श्वास और उच्छ्वासका निरोध कर देता है । (इसि पंचरहस्सस्वरुच्चारणद्वाएयणं अणगारे समुच्छिन्न किरियं अनियद्धि सुक्खज्जाणं झियायमाणे वेयणिज्जं आउयं नामं गोत्तं च ए ए चत्तारि कम्मंस जुगवं खवेइ-कृत्वा ईषत् पंचह्रस्वाक्षरोच्चाराद्धायां च खलु अनगारः समुच्छिन्नक्रियम् अनिवृत्ति शुक्लध्यानं ध्यायन् वेदनीयं, आयुष्कं, नाम, गोत्रं चैतानि चत्वारि अपि सत्कर्माणि युगपत्

असंख्यात गुणीत विहित जघन्य वाग्योगनी पर्यायेने रोकतां रोकतां केवली असंख्यात समयोभां सधणा वाग्योगने निरोध करी दे छे. कायजोगं निरुन्धन्-काययोगं निरुणद्धि आना पछी काययोगने निरोध करे छे. अर्थात्-प्रथम समयभां उत्पन्न सूक्ष्म पनक जघन्य काय योगथी असंख्यात गुणाहित काययोगने ओक ओक समयभां निरोध करतां करतां ते केवली असंख्यात समयोभां देहना त्रीभागने छोडीने सधणा काययोगने निरोध करी दे छे. पछीथी आनापाननिरोहं करेइ-अनापाननिरोध करोति श्वास अने उच्छ्वासने निरोध करी दे छे इसि पंचरहस्सस्वरुच्चारणद्वाएयणं अणगारे समुच्छिन्न किरिय अनियद्धि सुक्खज्जाणं झियायमाणे वेयणिज्जं आउयं नामं गोत्तं च ए ए चत्तारि कम्मंस जुगवं खवेइ-कृत्वा ईषत् पञ्च ह्रस्वाक्षरोच्चाराद्धायां च खलु अनगारः समुच्छिन्नक्रियं शुक्लध्यानं ध्यायन् वेदनीयं आयुष्कं नामगोत्रं चैतानि चत्वार्यपि सत्कर्माणि

उच्चारणं, ह्रस्वाक्षारोच्चारणं च न विलम्बितं नापि वा ३ तं किंतु मध्यममेव गृह्यते । तस्याद्धा-कालः, यावता ते वर्णा उच्चार्यन्ते, ईषत्पञ्चह्रस्वाक्षरोच्चाराद्धा तस्यां च खलु अनगारः समुच्छिन्नक्रियम्=समुच्छिन्ना-निरुद्धा, क्रिया-मनोव्यापारा-दिरूपा यस्मिंस्तत्तथा, उपरतमनोवाकाययोगमित्यर्थः, अनिवृत्तिः=न निवर्तते कर्मक्षयात् प्रागित्येवं शीलं, शुक्लध्यानं-शुक्लध्यानचतुर्थभेदरूपं ध्यायन्=कुर्वन्-शैलेश्यवस्थामनुभवन्, वेदनीयं-सातादि, आयुष्कं=मनुष्यायुः, नाम-मनुजग-त्यादि, गोत्रं च-उच्चैर्गोत्रम् एतानि चत्वार्यपि सत्कर्माणि=विद्यमान कर्माणि युग-पत्=एकदैव, क्षपयति=निर्जरयति ॥ ७२ ॥

सकलकर्मक्षयानन्तरं किं भवतीति त्रिसप्ततितमभेदमाह—

मूलम्—तओ ओरालियतेयकम्माइं सव्वाहिं विप्पजहणाहिं विप्पजहिता उज्जुसेढिपत्ते अफुसमाणगई उड्डं एगसमएणं अविग्गहेणं तत्थ गंता सागरोवउत्ते सिज्झइ बुज्झइ जाव अंतंकरेइ ॥ सू० ॥ ७३ ॥

क्षपयति) इस प्रकार योगत्रयका एवं श्वास उच्छ्वासका निरोध करके वह केवली अ, इ, उ, ऋ, लृ, इन पांच ह्रस्व अक्षरोंके मध्यम स्वरसे उच्चारण करनेमें जितना समय लगता है उतने प्रमाण कालमें समुच्छि-न्न क्रिया अनिवृत्ति नामक चतुर्थ शुक्लध्यानको कि जिसमें मन वचन कायकी किसी भी प्रकारकी स्थूलसूक्ष्म क्रिया नहीं होती है और जो अनिवृत्ति है-कर्मक्षयसे पहिले निवृत्त नहीं होता है-उसको ध्याता हुआ सातावेदनीय, मनुष्यायु, मनुष्यगति आदि नामक उच्चगोत्र इन चारों ही विद्यमान अधातिक कर्मोंका युगपत् क्षय कर देता है ॥७२॥

युगपत् क्षपयति श्वास अने उच्छ्वासने। निरोध करी दे छे. आ प्रमाणे योग त्रयने। अने स्वाच्छ उस्वाच्छने। निरोध करीने ते केवणी अ, इ, उ, ऋ, लृ, आ पांच ह्रस्व अक्षराना मध्यम स्वरथी उच्चारण करवाभां नेटवो समय लागे छे नेटवो प्रमाणे कालभां समुच्छिन्न क्रिया अनिवृत्ति नामना योथा शुक्लध्यानने के, जेभां मन, वचन, कायानी केछपण प्रकारनी स्थूल सूक्ष्म क्रिया थती नथी अने जे अनिवृत्ति छे. कर्मक्षयथी पडेलां निवृत्त थता नथी अने ध्यान करतां करतां सातावेदनिय, मनुष्यायु, मनुष्य गति आदि नामक उच्च गोत्र अे आरिय विद्यमान अधातिया कर्मेनि। युगपत् क्षय करि नाये छे. ॥७२॥

छाया—ततः औदारिक तैजस-कर्मणानि सर्वाभिर्विप्रहाणिभिर्विप्रहाय ऋजुश्रेणिप्राप्तः, अस्पृशद्गतिः ऊर्ध्वम् एकसमयेन अविग्रहेण तत्र गत्वा साकारोपयुक्तः सिध्यति, बुध्यते यावत् अन्तं करोति ॥ ७३ ॥

टीका—‘तओ’ इत्यादि—

ततः=वेदनीयादिचतुष्टयकर्मक्षयानन्तरम्, औदारिक-तैजस-कर्मणानि, शरीराणि, सर्वाभिः-निरवशेषाभिः, विप्रहाणिभिः=विशेषेण प्रकर्षतो हानयः-त्यागा विप्रहाण्यस्ताभिः, सर्वथा परिशाटनेनेत्यर्थः, विप्रहाय=विशेषेण प्रहाय-परिशाटय, ऋजुश्रेणिप्राप्तः=ऋजुः-सरलाचासौ श्रेणी च, ऋजुःश्रेणिः सरलाकाशप्रदेशपङ्क्तिस्तां प्राप्तः अनु श्रेणिगत-इति यावत्, तथा-अस्पृशद्गतिः-अस्पृशन्ती सिद्ध्यन्तरालप्रदेशान् गतिर्यस्य स तथा, अन्तरालप्रदेशानां स्पर्शनं विनैवोर्ध्वगमनं सिद्धस्य भवतीति भावः । ऊर्ध्वम्=ऊर्ध्वदिशि एकसमयेन=द्वितीयादिसमयास्पर्शनेन, अतएवान्तरालप्रदेशानामसंस्पर्शनमिति निश्चीयते अन्तरालप्रदेशस्पर्शने हि नैकेन समयेन सिद्धिः प्राप्यते, इष्यते च तत्रैव एव समयः, य एव चायुष्कादिकर्मणां क्षयसमयः स एव निर्वाणसमयः, अतोऽन्तराले समयान्तरस्याभावादन्तरालप्रदेशानामसंस्पर्शनमिति । सूक्ष्मश्रायमर्थो भावतः केवलिगम्यः ।

सकल कर्मोंके क्षय होने पर क्या होता है सो तिहत्तरवे बोलमें कहते हैं—‘तओ’ इत्यादि

अन्वयार्थ—(तओ-ततः) वेदनीय आदि चार आघातिक कर्मोंके क्षय हो जानेके बाद (ओरालिय तेय कम्माइ-औदारिक तैजस कर्मणानि औदारिक, तैजस एवं कर्मण, इन तीन शरीरोंको (सव्वाहिं विप्पजहणाहिं-सर्वाभिः विप्रहाणाभिः) समस्त विशेष प्रकारकी हानियोंसे सर्वथा परिशाटनसे-(विप्पज्जहिता-विप्रहाय) सर्वथा छोड़कर (उज्जुसेट्ठिपत्ते-ऋजुश्रेणिप्राप्तः) सरल आकाश प्रदेशकी पंक्तिरूप श्रेणीको प्राप्त हुए वे केवली भगवान् (अफुसमाणगई-अस्पृशद्गतिः) आकाशके अन्त-

सधणा कर्मोने। क्षय थवाथी शुं थाय छे ते तोतेरमा ओलमां डडे छे —“तओ ” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—तओ-ततः वेदनीय आदि चार आघातिक कर्मोने। क्षय थर्ध्वा पछीथी ओरालिय तेय कम्माइ-औदारिकतेजस्कर्मणानि औदारिक, तेजस, अने कर्मणु आ त्रणु शरीराने सव्वाहिं विप्पजहणाहिं-सर्वाभिः विप्रहाणाभिः सधणा विशेष प्रकारनी हानीयेथी विप्पज्जहिता-विप्रहाय सर्वथा छोडीने उज्जुसेट्ठिपत्ते-ऋजुश्रेणिप्राप्तः सरल आकाश प्रदेशनी पंक्तिरूप श्रेणीने प्राप्त थयेल ओ केवली भगवान् अफुसमाणगई-अस्पृशद्गतिः आकाशना अंतराल प्रदेशोने स्पर्श न करतां उर्ध्वम्-ऊर्ध्व दिशाभा एकसमयण-एकसमये ओकठ वधते अविग्रहेण तत्त्वगता-अविग्रहेण तत्र गत्वा ओक समयमां वडता वगरनी गतिथी,

અવિગ્રહેણ=વક્રગતિરૂપવિગ્રહાભાવેન, ‘ઉજ્જુસેઢિપત્તે’ इत्यनेन प्राक्प्रतिबोधि-
 તાર્થસ્યૈવ પુનઃ કથનમિહાન્વયવ્યતિરેકાભ્યામુક્તોઽર્થઃ સ્પષ્ટતરો ભવતીતિ લોક-
 ન્યાયમનુસૃત્યેતિ બોધ્યમ્ । તત્ર=સિદ્ધિપદે ગત્વા, સાકારોપયુક્તઃ-જ્ઞાનોપયોગ-
 વાન્, સિધ્યતિ, બુધ્યતે, યાવદન્તં કરોતિ । इह यावच्छब्देन-‘मुच्यते, परिनि-
 वर्ति, सर्वदुःखानाम्’ इति पाठो बोध्यते, सिध्यतीत्यादिपदानां व्याख्याऽष्टा-
 विंशतितमे भेदे कृतेति तत्र द्रष्टव्या ॥ सू० ७३ ॥

રાલ પ્રદેશોંકા નહીં સ્પર્શ કરતે હુએ (ઉડું-ઝડ્ઘર્મ્) ઝડ્ઘર્મદિશામેં (એગ-
 સમ્પણ-એક સમયે) એક સમયમેં (અવિગ્રહેણ તત્થ ગંતા-અવિગ્રહેણ
 તત્ર ગત્વા) વિના વક્તતાકી ગતિસે અર્થાત્ સરલ ગતિસે સિદ્ધિપદમેં
 જાકર (સાગારોવ ઉત્તે-સાકારોપયુક્તઃ) જ્ઞાનોપયોગવિશિષ્ટ હોકર
 (સિજ્ઞહ્ બુજ્ઞહ્ જાવ અંતં કરેહ-સિધ્યતિ, બુધ્યતે યાવદન્તં કરોતિ)
 સિદ્ધ હો જાતે હૈં, બુદ્ધ હો જાતે હૈં યાવત્સમસ્તદુઃખોંકા અન્ત કર દેતે હૈં ।

ભાવાર્થ—કેવલી ભગવાન્ વેદનીય આદિ ચાર અઘાતિકા કર્મોંકે
 ક્ષય હો જાનેકે બાદ ઔદારિક તૈજસ એવં કાર્મણ્ઁ ઇન્ ત્રીન્
 શરીરોંકા સર્વથા ક્ષય કર સરલ અનુશ્રેણી ગતિસે એક હી સમયમેં
 જ્ઞાનોપયોગ વિશિષ્ટ બનકર સિદ્ધગતિ મેં વિરાજમાન હો જાતે હૈં । સૂત્રમેં
 “અસ્પૃશદ્ગતિ” એસા જો કહા હૈં ઉસકા તાત્પર્ય યહ હૈં કિ અન્તરાલ
 કે પ્રદેશોંકા સ્પર્શ ન કરનેસે દ્વિતીયાદિક સમયોં કે સદ્ભાવકી સંભા
 વના હો જાતી હૈં । ઇસ તરહ એક સમય મેં સિદ્ધગતિ જો પ્રાપ્ત હોતી હૈં
 વહ ઉસ એક સમય મેં પ્રાપ્ત ન હોકર દ્વિતીયાદિક સમયોં મેં હી પ્રાપ્ત
 હોની માની જાવેગી-પરન્તુ એસા સિદ્ધાન્ત નહીં હૈં । સિદ્ધાન્ત તો એક

અર્થાત્ સરળ ગતિથી, સિદ્ધિ પદમાં જઈને સાગારોવઉત્તે-સાકારોપયુક્તઃ જ્ઞાનો-
 પયોગથી વિશિષ્ટ થઈને સિજ્ઞહ્-બુજ્ઞહ્-જાવઅંતં કરેહ-સિધ્યતિ બુધ્યતે યાવદન્તં
 કરોતિ સિદ્ધ થઈ જાય છે, બુદ્ધ થઈ જાય છે. યાવત્સમસ્તદુઃખોનો અંત કરી દે છે.

ભાવાર્થ—કેવળી ભગવાન્ વેદનિય આદિ ચાર અઘાતિકા કર્મોંનો ક્ષય
 થઈ જવા પછી ઔદારિક, તેજસ અને કાર્મણ્ઁ આ ત્રણ શરીરોંનો સર્વથા
 ક્ષય કરી સરળ અનુશ્રેણી ગતિથી એકજ સમયમાં જ્ઞાનોપયોગ વિશિષ્ટ બનીને
 સિદ્ધ ગતિમાં બિરાજમાન થઈ જાય છે. સૂત્રમાં “અસ્પૃશદ્ગતિ” એવું જે
 કહેલ છે તેનું એ તાત્પર્ય છે કે, અંતરાળના પ્રદેશોંનો સ્પર્શ કરવાથી
 દ્વિતીયાદિક સમયોના સદ્ભાવની સંભાવના થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે એક
 સમયમાં સિદ્ધિગતિ જે પ્રાપ્ત થાય છે તે એક સમયમાં પ્રાપ્ત ન થતાં
 દ્વિતીયાદિક સમયોમાં જ પ્રાપ્ત થાય એવું માનવામાં આવે. પરંતુ એવો સિદ્ધાન્ત

અધ્યયનાર્થમુપસંહરન્ સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામિનમાહ—

મૂલમ્—એસ खलु सम्मत्तपरक्रमस्स अज्झयणस्स अट्ठे सम-
णेणं भगवया महावीरेणं आघविण्णपणविण्ण पखाविण्ण निदंसिए
उवदंसिए त्तिवेमि ॥ सू० ७४ ॥

॥ इइ सम्मत्तपरक्रमे समत्ते ॥

છાયા—એપ खलु सम्यक्त्वपराक्रमस्याध्ययनस्यार्थः श्रमणेन भगवता महा-
वीरेण आख्यातः प्रज्ञापितः प्ररूपितः निदर्शितः, उपदर्शित इति ब्रवीमि ॥७४॥

ટીકા—‘ એસ खलु ’ इत्यादि ।

हे जम्बू ! एषः=अनन्तरोक्तः. खलु=निश्चयेन, सम्यक्त्वपराक्रमस्य=सम्य-
क्त्वपराक्रमनामकस्य, अध्ययनस्यार्थः श्रमणेन भगवता महावीरेण, आख्यातः=

સમય મેં હી પ્રાપ્ત હોને કા હૈ । ક્યોં કિ આયુષ્ક આદિ કર્મોં કે ક્ષય
કા જો સમય હૈ વહી નિર્વાણ પ્રાપ્તિ કા સમય હૈ । ઇસ લિયે અન્તરાલમેં
સમયાન્તરકા અભાવ હોને સે અન્તરાલસ્થ પ્રદેશોંકા અસ્પર્શન કહા ગયા
હૈ । તથા ઇસકા ઔર મી સૂક્ષ્મ અર્થ જો હો વહ કેવલિ જ્ઞાનગમ્ય હી હૈ ॥

અવ અધ્યયન કે અર્થકા ઉપસંહાર કરતે હુએ શ્રી સુધર્માસ્વામી
જંબૂસ્વામીસે કહતે હૈ—‘ એસ खलु ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—હે જમ્બૂ ! (એસો-એષઃ) यह अनन्तरोक्त (सम्मत्तपर
क्रमस्स अज्झयणस्स अट्ठे-सम्यक्त्वपराक्रमस्य अध्ययनस्य अर्थः)
सम्यक्त्वपराक्रमनामक अध्ययन का अर्थ (समणेणं भगवया महावीरेणं
-श्रमणेन भगवता महावीरेण) स्वयं श्रमण भगवान् महावीरने (आघ-

નથી. સિદ્ધાંત તો એક સમયમાં જ પ્રાપ્ત થવાનો છે કેમકે, આયુષ્યના આદિ
કર્મોના ક્ષયનો જે સમય છે તેજ નિર્વાણ પ્રાપ્તિનો સમય છે. આ કારણે અંત
કાળમાં સમયાન્તરનો અભાવ હોવાથી અન્તરાલસ્થ પ્રદેશોના અસ્પર્શનનું કહેવામાં
આવેલ છે. તથા આનો બીજો પણ જે સૂક્ષ્મ અર્થ હોય તે કેવળી જ્ઞાન
ગમ્ય જ છે. ॥૭૩॥

હવે અધ્યયનના અર્થનો ઉપસંહાર કરતાં શ્રી સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામીને
કહે છે—“ એસ खलु ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—હે જમ્બૂ ! એસો-એષઃ આ અનન્તરોક્ત સમ્મત્ત પરક્રમસ્સ
અજ્ઝયણસ્સ અટ્ઠે-સમ્યક્ત્વપરાક્રમસ્ય અધ્યયનસ્ય અર્થઃ સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ નામના
ધ્યયનનો અર્થ સમણેણં ભગવયા મહાવીરેણં-શ્રમણેન ભગવતા મહાવીરેણ સ્વયં
ભગવાન મહાવીરે આઘવિણ-આખ્યાતઃ સામાન્ય કથનથી કહેલ છે.

સામાન્યતઃ કથનેન કથિતઃ, પ્રજ્ઞાપિતઃ=વિશેષતઃ કથનેન હેતુફલાદિપ્રજ્ઞાપનેન પ્રતિબોધિતઃ, પ્રરૂપિતઃ-તત્ત્વદર્થસ્વરૂપનિરૂપણેન નિરૂપિતઃ, નિદર્શિતઃ=દૃષ્ટાન્તોપ-દર્શનેન શિષ્ય-હૃદયે સ્થાપિતઃ, ઉપદર્શિતઃ-પૂર્વોક્તમર્થમુપસંહૃત્ય પ્રદર્શિતઃ । ઇતિ =એતદ્ બ્રવીમિ, યથા ભગવતા કથિતં તથૈવ કથયામિ ન તુ સ્વબુદ્ધ્યાપરિ-કલ્પ્યેત્યર્થઃ ॥ સૂ૦ ૭૪ ॥

ઇતિ શ્રી વિશ્વવિખ્યાત-જગદ્ગુહ્ય-પ્રસિદ્ધવાચક-પશ્ચદશભાષાકલિત-લલિ-તકલાપાલાપક પ્રવિશુદ્ધગદ્યપદ્યનૈકગ્રન્થનિર્માપક-વાદિમાનમર્દક-શ્રીશાહુ છત્રપતિ-કોલ્હાપુરરાજપ્રદત્ત-“ જૈનશાસ્ત્રાચાર્ય ”-પદભૂષિત-કોલ્હાપુરરાજગુરુ-બાલબ્રહ્મચારિ-જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર-પૂજ્યશ્રીધાસીલાલત્રતિવિરચિતાયામ્ “ઉત્તરા-ધ્યયનસૂત્રસ્ય” પ્રિયદર્શિન્યાખ્યાયાં વ્યાખ્યા-યામ્ ‘સમ્યક્ત્વપરાક્રમ’ નામકમેકોનત્રિશ-ત્તમઅધ્યયન-સમ્પૂર્ણમ્ ॥૨૮॥

વિષ-આખ્યાતઃ) સામાન્ય કથન સે કહા હૈ (પણવિષ-પ્રજ્ઞાપિતઃ) હેતુફલકે પ્રજ્ઞાપનરૂપ વિશેષ કથન સે સમજાયા હૈ (પરુવિષ-પ્રરૂપિતઃ) ઉસ ૨ અર્થકે સ્વરૂપકે નિરૂપણ સે નિરૂપિત ક્રિયા હૈ । (નિદંસિષ-નિદર્શિતઃ) દૃષ્ટાન્તકે ઉપદર્શન સે શિષ્યોંકે હૃદય મેં સ્થાપિત ક્રિયા હૈ । તથા (ઉવદંસિષ-ઉપદર્શિતઃ) પૂર્વોક્ત અર્થકા ઉપસંહાર કરકે દિશ્વલાયો હૈ । એસા મેં કહતા હું-અર્થાત્-જૈસા ભગવાન્ ને હસ અધ્યયન કા અર્થ કહા હૈ જૈસા હી મેં ને તુમ સે કહા હૈ । અપની કલ્પના સે કલ્પિત કર નહીં કહા હૈ ॥૭૪॥

॥ યહ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રકા સમ્યક્ત્વપરાક્ર નામક ઉન્તીસવા અધ્યયન સમાપ્ત હુઆ ॥ ૨૯ ॥

પાણવિષ-પ્રજ્ઞાપિતઃ હેતુ ફળકા પ્રજ્ઞાપનરૂપ વિશેષ કથનથી સમજાવેલ છે. પરુવિષ-પ્રરૂપિતઃ એ એ અર્થના સ્વરૂપને નિરૂપણથી નિરૂપિત કરેલ છે. નિદંસિષ-નિદર્શિતઃ દૃષ્ટાન્તના ઉપદર્શનથી શિષ્યોના હૃદયમાં સ્થાપિત કરેલ છે. ઉવદંસિષ-ઉપદર્શિતઃ તથા પૂર્વોક્ત અર્થનો ઉપસંહાર કરીને દેખાડેલ છે એવું હું કહું છું. અર્થાત્ જેવો ભગવાને આ અધ્યયનનો અર્થ કહેલ છે એવો જ મેં તમને કહેલ છે. પોતાની કલ્પનાથી કરીને કહેલ નથી. ॥ ૭૪ ॥

આ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ નામનું ઓગણત્રીશમું અધ્યયન સંપૂર્ણ થયું. ॥૨૯॥

॥ अथ त्रिशत्तममध्ययनम् ॥

सम्यक्तत्त्वपराक्रमनामकमेकोनत्रिशत्तममध्ययनयुक्तम्, अधुना त्रिशत्तमं तपो-
मार्गगतिनामकमध्ययनं प्रारभ्यते । अस्य च पूर्वेण सहायकमभिसम्बन्धः—अष्टा-
विंशतितमेऽध्ययने तपो मोक्षस्य मार्ग इत्युक्तम् एकोनत्रिशत्तमेऽध्ययने चाकर्मताऽ-
भिहिता सा हि तपसः समाराधनं विना न स्यात्, तस्मात् प्रागुक्ताध्ययनद्वयाथ-
प्रतिपत्त्यनन्तरं जिज्ञासितस्य भेदप्रभेदसहितस्य तपसः स्वरूपं तत्फलवतां गतिं
च वर्णयितुमिदमारभ्यते । तत्रादौ सुधर्मा स्वामी जम्बूस्वामिनमाह—

मूलम्—जहाँ उ पावैयं कर्ममं, रागदोससमजिजयं ।

खवेइ तवसा भिक्षू, तमेगंगसणो सुण ॥ १ ॥

छाया—यथा तु पापक कर्म, रागद्वेषसमर्जितम् ।

क्षपयति तपसा भिक्षुः, तमेकाग्रमनाः गृणु ॥ १ ॥

तीसवां अध्ययन प्रारंभ

सम्यक्तत्त्व पराक्रम नामका उन्तीसवां अध्ययन कहा जा चुका है ।
अब यह 'तपोमार्गगति' नामका तीसवां अध्ययन प्रारंभ होता है । इसका
पूर्व अध्ययनके साथ संबन्ध इस प्रकार है—अट्ठाईसवें अध्ययनमें तप
मोक्षका मार्ग है यह कहा गया है, तथा उन्तीसवें अध्ययनमें अकर्मता
कही गई है । परन्तु यह अकर्मता तपके आराधन किये बिना नहीं होती
है, इसलिये पहिले कहे गये दो अध्ययनोंके अर्थकी प्रतिपत्तिके बाद
भेदप्रभेद सहित तपके स्वरूपकी तथा उसके फल पानेवालोंकी गतिका
वर्णन करनेके लिये यह अध्ययन प्रारंभ किया गया है । उसकी यह
आद्य गाथा है—'जहाउ' इत्यादि ।

तीसमा अध्ययननो प्रारंभ

सम्यक्तत्त्व पराक्रम नामनु ओगणुतीसमु अध्ययन पुइं थयुं छे, हुवे आ
तपोमार्ग गति नामनुं तीसमु अध्ययन शइ थाय छे आ अध्ययननो ओग-
णुतीसमा अध्ययन माथेनो संणध आ प्रसारनो छे.—अट्ठावीसमा अध्ययनमां
तप मोक्षनो मार्ग छे ओ गतावयामां आवेल छे. ओगणुतीसमा अध्ययनमा
अकर्मता कडेवामां आवेल छे परंतु आ अकर्मता—तपनुं आराधन कर्था बिना
थती नथी आ माटे पडेला कडेवामां आवेला ओ अध्ययननो अर्थनी प्रति
पत्ति पछी लेइ प्रलेइ सहित तपना स्वरूपने तथा ओना कृणने पाभवानी गतिनु
वर्णन करवा माटे आ अध्ययननो प्रारंभ करवामां आवेल छे. ओनी आ प्रथम
छे.—“जहाउ” इत्यादि ।

ટીકા—‘ જહાઝ ’ ઇત્યાદિ—

હે જમ્બૂઃ ! મિશ્નુઃ=મુનિઃ, રાગદ્વેષસમર્જિતં=રાગદ્વેષાશ્ચ્યાં સમર્જિતં-વાહુલ્યે-
નોપાર્જિતં, પાપકં કર્મ=જ્ઞાનાવરણીયાદિકં યથા=યેન પ્રકારેણ, તપસા-વક્ષ્યમાણ-
સ્વરૂપેણ, ક્ષપયત્યેવ, તત્-તપઃ, એકાગ્રમનાઃ=સાવધાનચિત્તઃ સન્ શૃણુ, અનેન
જમ્બૂપ્રભૃતિકં શિષ્યગણમભિમુખીકૃત્ય સુધર્માસ્વામી વત્તું પ્રવૃત્ત ઇતિ વોધિતમ્ ।
इह तु शब्दोऽवधारणार्थकः क्षपयतीत्यस्याग्रे योजनीयः ॥ १ ॥

કર્મક્ષપણે કર્તવ્યેનાસ્ત્રવતાપ્રથમમુપાદેયા, અતસ્તત્પ્રાપ્તિહેતુમાહ—

मूलम्—प्राणिवहमुसावाया, अदत्तमेहुणपरिग्रहा विरओ ।

રાઈભોયણવિરઓ, જીવો ભવંઈ અણાસવો ॥ ૨ ॥

છયા—પ્રાણિવધમૃષાવાદાદ્, અદત્તમૈથુનપરિગ્રહાદ્ વિરતઃ ।

રાત્રિભોજનવિરતઃ, જીવો ભવતિ અનાસ્ત્રવ. ॥ ૨ ॥

ટીકા—‘ પાણિવહ ’ ઇત્યાદિ—

इह विरत इत्यस्य प्राणिवधादिभिः प्रत्येकमभिसंबन्धः, प्राणिवधाद्विरतः,

અન્વયાર્થ—જમ્બૂસ્વામીકો સમજાતે હુએ સુધર્માસ્વામી કહતે હૈં કિ
हे जम्बू ! (भिक्षू-भिक्षुः) भिक्षु-मुनि (रागदोससमज्जियं-रागद्वेष
समर्जितम्) राग एवं द्वेषसे उपार्जित (पावगं कर्म-पापकं कर्म) ज्ञाना-
वरणीयादिक कर्मोंको (जहा-यथा) जिस प्रकार (तपसा-तपसा) तपसे
(खवेइ-क्षपयति) क्षय करता है (तत्) उस तपको तुम (एगग्रमणो
सुण-एकाग्रमनाः शृणु) एकाग्रमन होकर सुनो ॥ १ ॥

કર્મોંકા ક્ષય કરતે સમય જીવકો સર્વ પ્રથમ અનાસ્ત્રવતા ઉપાદેય હૈ-
અતઃ ઇસકો પ્રાપ્તિકે હેતુકો સૂત્રકાર કહતે હૈં—‘ પાણિવહ૦ ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(પાણિવહ મુસાવાયા અદત્તમેહુણપરિગ્રહા વિરઓ-
પ્રાણિવધ-મૃષાવાદાત્ અદત્તમૈથુનપરિગ્રહાત્ વિરતઃ) પ્રાણિવધસે વિરત,

અન્વયાર્થ—જમ્બૂ સ્વામીને સમજાવતાં સુધર્મા સ્વામી કહે છે કે, હે
जम्बू ! भिक्षू-भिक्षुः मुनि रागदोससमज्जियं-रागद्वेषसमर्जितम् राग अने द्वेषથી
ઉપાર્જિત પાવગં કર્મ - પાપકં કર્મ જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મોંનો જહા-યથા જે રીતે
તપથી ક્ષય કરે છે એ તપને તમે એકાગ્ર મન થઈને સાંભળો ॥ ૧ ॥

કર્મોંનો ક્ષય કરતી વખતે જીવને સર્વ પ્રથમ અનાસ્ત્રવતા ઉપાદેય છે.
આથી એની પ્રાપ્તિના હેતુને સૂત્રકાર કહે છે.—“ પાણિવહ ” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—પાણિવહમુસાવાયા અદત્ત મેહુણ પરિગ્રહાવિરઓ-પ્રાણિવધ મૃષા-
વાદા અદત્તમૈથુનપરિગ્રહાત્ વિરતઃ પ્રાણિવધથી વિરત, મૃષાવાદથી વિરત અદ-

मृषावादाद् विरतः, अदत्ताद्-अदत्तादानाद् विरतः, मैथुनाद् विरतः परिग्रहाद् विरतः इत्यर्थः, प्राणातिपात विरमणादिपञ्चमहाव्रतधारक इति यावत् तथा रात्रि भोजनविरतश्च जीवः, अनास्रवः-आस्रवरहितः सन्, आगन्तुकज्ञानावरणीयादि-कर्मानुपार्जको भवतीति भावः ॥ २ ॥

मूलम्-पंचसमिओ तिगुत्तो, अकसाओ जिइंदिओ ।

अगारवो यं निस्सल्लो, जीवो होइं अणासंवो ॥ ३ ॥

छाया-पञ्चसमित त्रिगुप्तः, अकषायो जितेन्द्रियः ।

अगौरवश्च निःशल्यो, जीवो भवति अनास्रवः ॥ ३ ॥

टीका-‘पंचसमिओ’ इत्यादि-

पञ्चसमितः=पञ्चविधसमितिसमन्वितः, त्रिगुप्तः=त्रिविधगुप्तियुक्तः, अकषायः-क्रोधादिकषायचतुष्टयरहितः, जितेन्द्रियः=श्रोत्रादिपञ्चेन्द्रियनिग्रही, अगौरवः-ऋद्धि

मृषावादसे विरत, अदत्तादानसे विरत, मैथुनसे विरत एवं परिग्रहसे विरत (राईभोयणविरओ-रात्रिभोजनविरतः) एवं रात्रिभोजनसे विरत (जीवा-जीवः) जीव (अनासवो भवइ-अनास्रवःभवति) आगन्तुक ज्ञानावरणीय आदि कर्मोंका उपार्जन नहीं करता है। अर्थात्-हिंसा झूठ चोरी आदि पांच पापोंसे विरत जीव नवीन कर्मोंका बंध नहीं करता है। २।

‘पंचसमिओ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ- (पंचसमिओ तिगुत्तो-पंचसमितः त्रिगुप्तः) पांच प्रकार-की समितियोंसे युक्त (त्रिगुप्तः) मनोगुप्ति, वचनगुप्ति एवं कायगुप्ति, इन तीन गुप्तियोंसे समन्वित (अकसाओ जिइंदिओ-अकषायः-जितेन्द्रियः) क्रोधादिक चार कषायोंसे रहित तथा पांचों इन्द्रियोंका निग्रही (अगारवो-अगौरवः) ऋद्धिरस सात गौरवसे वर्जित एव (निस्सल्लो-निःशल्यः)

तादानशी विरत मैथुनशी विरत, अने परिग्रहशी विरत, राईभोयणविरओ-रात्रिभोजनविरत. रात्रिलोभनशी विरत, जीवो-जीवः एव आगन्तुक ज्ञानावरणीय आदि कर्मोंनु उपार्जन करतो नथी. अर्थात्-हिंसा, झूठ, चोरी, आदि पांच पापोंशी विरत एव नवीन कर्मोंनु बंध करतो नथी. ॥ २ ॥

“पंच समिओ” इत्यादि !

अन्वयार्थ-पंचसमिओ तिगुत्तो-पंचसमित त्रिगुप्तः पांच प्रकारकी समिति योथी युक्त मनोगुप्ति, अने कायगुप्ति, आ त्रिगुप्ति योथी समन्वित अकसाओ जिइंदियो-अकषाय. जितेन्द्रिय. क्रोधादिक चार कषायोथी रहित तथा इन्द्रियोना निग्रही, अगारवो-अगौरवः ऋद्धिरस सात गौरवोथी वर्जित

રસસાતગૌરવર્જિતઃ નિઃશલ્યઃ=માયાદિશલ્યત્રયરહિતશ્ચ જીવઃ, અનાસ્રવઃ=જ્ઞાનો-
વરણીયાદિકર્મબન્ધકારણીભૂત પ્રાણાતિપાતાદિરહિતો ભવતિ ॥ ૩ ॥

દૃષ્ટાન્તપ્રદર્શનપૂર્વક કર્મક્ષયપણપ્રકારં વિવક્ષુઃ સુધર્માસ્વામી પ્રાહ—

મૂલમ્—‘એસિં તું વિવજ્જાસે, રાગદોસસમજ્જિયં ।

સ્વવેઈ તં જહાં મિવસ્સૂં, તં મે’ એગમણાં સુણ ॥૪॥

છાયા—એતેષાં તુ વિપર્યાસે, રાગદ્વેષસમર્જિતમ્ ।

ક્ષપયતિ તદ્ યથા મિક્ષુઃ, તન્મે એકમનાઃ શ્રુણુ ॥ ૪ ॥

ટીકા—‘એસિં’ इत्यादि—

હે જમ્બૂઃ ! એતેષામ્—અનાસ્રવસ્ય કારણાનાં પ્રાણાતિપાતાદિવિરમણાનાં સમિ-
ત્યાદીનાં ચ વિપર્યાસે=વૈપરીત્યે કૃતે સતિ, રાગદ્વેષસમર્જિતં—રાગદ્વેષાભ્યામુપાર્જિતં
યત્ કર્મ ભવતિ, તત્ કર્મ યથા=યેન પ્રકારેણ, મિક્ષુઃ=સંયતઃ ક્ષપયતિ, તત્—કર્મ-
ક્ષયપણકારણરૂપં તપઃ, મે—સમ સમીપે એકમનાઃ=એકાગ્રચિત્તઃસન્ શ્રુણુ ॥ ૪ ॥

માયા, મિથ્યા એવં નિદાન, इन तीनों शल्योंसे रहित (जीवो—जीवः) जीव
(अणासवो होइ—अनास्रवः भवति) ज्ञानावरणीय आदि कर्म बन्धके
कारणभूत प्राणातिपात आदिसे रहित होता है ॥३॥

अब कर्म खपानेके प्रकारको दृष्टान्तपूर्वक कहनेका विवक्षासे श्री-
सुधर्मास्वामी कहते हैं—‘ऐसिं’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—हे जम्बू ! (ऐसिं तु विवज्जાસે રાગદોસસમજ્જિયં તં
જહાં સ્વવેઈ તં મે એગમણા સુણ—એતેષાં તુ વિપર્યાસે રાગદ્વેષસમર્જિતમ્
મત્ યથા ક્ષપયતિ તન્મે એકમનાઃ શ્રુણુ)અનાસ્રવકે કારણભૂત પ્રાણાતિ-
પાતાદિકવિરમણ તથા સમિતિ આદિકોંકી વિપરીતતા હોને પર રાગદ્વેષ

અને નિસ્સહો—નિઃશલ્યઃ માયા, મિથ્યા અને નિદાન આ ત્રણ શલ્યોથી રહિત
જીવો—જીવઃ ७૫ અણાસવોહોઈ—અનાસ્રવઃ ભવતિ જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મબન્ધના
કારણભૂત પ્રાણાતિપાત આદિથી રહિત હોય છે. ॥ ૩ ॥

હવે કર્મ ખપાવવાના પ્રકારને દૃષ્ટાંત પૂર્વક કહેવાની વિવક્ષાથી શ્રી
સુધર્માસ્વામી કહે છે—“એસિં” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—હે જમ્બૂ ! એસિં તુ વિવજ્જાસે રાગદોસસમજ્જિયં તં જહાં
સ્વવેઈ તં મે એગમણા સુણ—એતેષાં તુ વિપર્યાસે રાગદ્વેષસમર્જિતં સન્ યથા ક્ષપયતિ તન્મે
એકમનાઃ શ્રુણુ અનાસ્રવના કારણભૂત પ્રાણાતિપાતાદિક વિરમણ તથા સમિતિ
આદિકોની વિપરીતતા થવાથી રાગદ્વેષ દ્વારા જે કર્મ ઉપાર્જિત થાય છે એ

દૃષ્ટાન્તમાહ--

મૂલમ્-જહા મહાતલાયસ્સ, સંનિરુદ્ધે, જલાગમે ।

ઉત્તિચ્ચનાણ તવણાણ, કમેણં સોસણા ભવે ॥૫॥

છાયા--યથા મહાતલાયસ્ય, સંનિરુદ્ધે જલાગમે ।

ઉત્તસેચનેન તપનેન, ક્રમેણ શોષણા ભવતિ ॥ ૫ ॥

ટીકા--'જહા મહાતલાયસ્સ' ઇત્યાદિ--

યથા-મહાતલાયસ્ય=જલસહિતસ્ય મહતઃ સરોવરસ્ય જલાગમે=જલપ્રવેશે, સંનિરુદ્ધે=પાલ્યાદિના પ્રતિષિદ્ધે સતિ ઉત્તસેચનેન=અરઘદૃઘટી નિવહાદિના જલસ્ય વહિષ્કારણેન, તપનેન=ભાસ્કરકરનિકરસંતાપેન, ક્રમેણ શોષણા=જલક્ષયરૂપા ભવતિ । અસ્ય વાક્યસ્યોત્તરગાથયા સહ સંવન્ધઃ ॥ ૫ ॥

મૂલમ્-एवं तु संजयस्सावि, पावकम्मनिरासवे ।

ભર્વકોડીસંચિયં કમ્મં, તવસા ણિર્જરિજ્જઈ ॥૬॥

દ્વારા જો કર્મ ઉપાર્જિત હોતે હૈં ઉન કર્મોંકો સંઘમી જન જિસ પ્રકારસે રૂપાતે હૈં ઉસ પ્રકારકો મૈં કહતા હૂં સો ઉસકો તુમ એકાગ્રમન હોકર સુનો । ૪।

અવ પ્રથમ દૃષ્ટાન્ત કહતે હૈં--'જહા' ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ--(જહા-યથા) જૈસે (મહાતલાયસ્સ જલાગમે સંનિરુદ્ધે ઉત્તિચ્ચનાણ તવણાણ કમેણં સોસણા ભવે-મહાતલાયસ્ય જલાગમે નિરુદ્ધે ઉત્તસેચનેન તપનેન ક્રમેણ શોષણા ભવતિ) જલ સહિત વડે ભારી તલાવ-કા જલાગમ રોકદેને પર ઓર ઉસમેંકા ભરા હુઆ જલ અરઘદૃ-રેંટ આદિ દ્વારા બાહર નિકાલદેને પર અથવા સૂર્યકી ગર્મીંસે સંતપ્ત હોતે રહને પર ક્રમશઃ શોષણ હો જાતા હૈ અર્થાન્ સૂક જાતા હૈ ॥ ૫ ॥

કર્મને સંઘમી જન જે પ્રકારથી બપાવે છે. એ પ્રકારને હું કહું છું તે। એને તમે। એકાગ્રમન થઇને સાંભળો। ૪।

હવે પ્રથમ દૃષ્ટાન્ત કહે છે--"જહા" ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ--જહા-યથા જેમ મહાતલાયસ્સ જલાગમે સંનિરુદ્ધે ઉત્તિચ્ચનાણ તવણાણ કમેણં સોસણા ભવે-મહાતલાયસ્ય જલાગમે નિરુદ્ધઉત્તસેચનેન તપનેન ક્રમેણ શોષણા ભવતિ પાણીથી ભરપૂર એવા મોટા તળાવના જળનુ આગમન રોકી દેવામાં આવે અને તેમાં ભરેલું પાણી અરઘદૃ રેંટ આદિ દ્વારા બહાર કઢાઈ જાય અથવાતો સૂર્યની ગરમીથી સંતપ્ત થતું રહેવાથી ક્રમશઃ તેનું શોષણ જાય છે. ॥ ૫ ॥

छाया--एवं तु संयतस्यापि, पापकर्मनिरास्रवे ।

भवकोटिसंचितं कर्म, तपसा निर्जीयते ॥ ६ ॥

टीका-- ' एवं तु ' इत्यादि--

एवम्=उक्तरीत्या प्राणातिपातविरमणादिभिः समित्यादिभिश्च, संयतस्यापि=मुनेरपि पापकर्मनिरास्रवे=पापकर्मणां ज्ञानावरणीयादीनां निरास्रवः-आस्रवाभावः, अनुत्पत्तिरित्यर्थः, तस्मिन् पापकर्मनिरास्रवे-नूतनपापकर्मानुत्पत्तौ सत्यामित्यर्थः । भवकोटिसंचितं=रागद्वेषमिथ्यात्वादिहेतुकं बहुतरभवोपार्जितं कर्म=ज्ञानावरणीया-घट्टविधं तपसा=वक्ष्यमाणलक्षणेन निर्जीयते=क्षीयते ॥ ६ ॥

तपसा कर्म निर्जीयत इत्युक्तमतस्तद्भेदप्रभेदान् प्रदर्शयति--

मूलम्-सो तवो दुविहो वुत्तो, वाहिरब्भितरो तहा ।

वाहिरो छविहो वुत्तो, एवमब्भितरो तवो ॥७॥

छाया--तत् तपो द्विविधम् उक्तं, बाह्यमाभ्यन्तरं तथा ।

बाह्य पञ्चविधमुक्तम्, एवमाभ्यन्तरं तपः ॥ ७ ॥

टीका--' सो तवो ' इत्यादि--

तत्=पूर्वनिर्दिष्टं, तपः, द्विविधं=द्विप्रकारकम्, उक्तम् । तद्-यथा-बाह्यम् आभ्यन्तरं च, इह तथा शब्दः समुच्चयार्थकः । तत्र बाह्यं-बाह्यशरीरस्य परिशोप-

' एवं तु ' इत्यादि ।

अन्वयार्थ--(एवं-एवम्) इसी तरह प्राणातिपात विरमण आदि द्वारा (संजयस्सावि-संयतस्यापि) संयतशुनिके भी (पापकर्मनिरास्रवे-पापकर्मनिरास्रवे) नवीन ज्ञानावरणीय आदि पापकर्माका अनास्रव होने पर (भवकोटी संचितं कर्म-भवकोटि संचितं कर्म) करोड़ों भवमें रागद्वेष आदि कारणों द्वारा संचित कर्म (तवसा णिज्जरिज्जई-तपसा निर्जीयते) तप से नष्ट हो जाते हैं ॥ ६ ॥

पहले 'तपसे निर्जरा होती है' सो कहा अब तपके भेद प्रभेदोंको

" एवं तु " इत्यादि.

अन्वयार्थ--एव-एवम् आज प्रभाणु प्राणातिपात विरमण आदि द्वारा संजयस्सावि-संयतस्यापि संयतशुनिकां यणु नवीन पापकर्मनिरास्रवे-पापकर्मनिरास्रवे ज्ञानावरणीय आदि पाप कर्मोंका अनास्रव यवाथी भवकोटीसंचितं कर्म-भवकोटिसंचितं कर्म करोड़ों लवभा रागद्वेष आदि कारणों द्वारा संचित कर्म तवसा णिज्जरिज्जई-तपसा निर्जीयते तपधी नष्ट थथ जय छे. ॥ ६ ॥

पछेदां "तपधी निर्जरा थाय छे" ते इहु, कुवे तपना लेह प्रलेहाने

णेन कर्मक्षपणहेतुत्वात् । अभ्यन्तरं तु तद्धिन्नं, चित्तनिरोधप्राधान्येन कर्मक्षप-
णहेतुत्वात् । बाह्यं-षड्विधं-षट्प्रकारकमुक्तं तीर्थकरैरिति । एवम् ईदृशम्
षड्विधमाभ्यन्तरं तपः ॥ ७ ॥

तत्र यथाबाह्यषड्विधं, तथाऽऽह—

मूलम्-अणसणमूणोयोरिया, भिक्षवायोरिया यं रसपरिच्चाओ ।

कायकिलेसो संलीणया यं वज्झो तवो होइ ॥८॥

छाया—अनशनमूनोदरिका, भिक्षाचर्या च रसपरित्यागः ।

कायक्लेशः संलीनता च, बाह्यं तपो भवति ॥ ८ ॥

टीका—‘अणसणम्’ इत्यादि—

अनशनम्=आहारत्यागः, एकस्मादुपवासादारभ्यपाण्मासिकपर्यन्तम् ? । उનો-

कहते हैं—‘सो तवो’ इत्यादि ।

अन्वયાર્થ—(સો તવો દુવિહો વુત્તો વાહિરવિંમત્તરો તહા—તત્ તપઃ
દ્વિવિધં ઉક્તં બાહ્યમ્ આભ્યન્તરં તથા) વહ તપ દો પ્રકારકા કહા હૈ એક
બાહ્ય તથા દૂસરા આભ્યન્તર (વાહિરો છવ્વિહો વુત્તો એવમવિંમત્તરો તવો-
બાહ્યં ષડ્વિધં ઉક્તં એવં આભ્યન્તરં તપઃ) બાહ્ય તપ છહ પ્રકારકા તથા
આભ્યન્તર તપ છહ પ્રકારકો હૈ । તાત્પર્ય યહ હૈ—કિ બાહ્ય શરીરકે પરિ
શોષણ દ્વારા કર્મોંકે ક્ષયકા હેતુ બાહ્ય તપ તથા ચિત્ત નિરોધકી પ્રધાનતા
દ્વારા કર્મોંકે ક્ષયકા હેતુ આભ્યન્તર તપ માના ગયા હૈ ॥ ૭ ॥

અવ છહ પ્રકારકે બાહ્ય તપકો કહતે હૈ—‘અણસણ૦’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(અણસણં-અનશનમ્) એક ઉપવાસસે લેકર છહ
મહિને પર્યન્ત ત્રિવિધ યા ચતુર્વિધ આહારકા પરિત્યાગ કરના હસકા

કહે છે—“સો તવો” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—સો તવો દુવિહો વુત્તો વાહિરવિંમત્તરો તહા—તત્ તપઃ દ્વિવિધં
ઉક્તં બાહ્યમ્ આભ્યન્તરં તથા એ તપ એ પ્રકારના કહેલ છે. એક બાહ્ય અને બીજું
આભ્યંતર વાહિરો છવ્વિહો વુત્તો એવમવિંમત્તરો તવો—બાહ્યં ષડ્વિધં ઉક્તં એવં આભ્યંતરં
તપઃ બાહ્ય તપ છ પ્રકારનાં તથા આભ્યંતર તપ પણ છ પ્રકારનાં છે. તાત્પર્ય એ
છે કે, બાહ્ય શરીરના પરિશોષણ દ્વારા કર્મોના ક્ષયનો હેતુ બાહ્યતપ તથા ચિત્ત
નિરોધની પ્રધાનતાદ્વારા કર્મોના ક્ષયનો હેતુ આભ્યંતર તપ માનવામાં આવેલ છે.

હવે છ પ્રકારના બાહ્ય તપને કહે છે—“અણસણ” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—અણસણં-અનશનમ્ એક અપવાસથી લગાડીને છ મહિના
ંત ત્રિવિધ કે ચતુર્વિધ આહારનો પરિત્યાગ કરવો આનું નામ અનશન છે

દરિકા=ઝનમ્ ઉદરમ્, ઝનોદરં, તમ્ય કરણમ્, ભાવે બુબ્ । ન્યૂનાહારકરણાદપૂર્ણો-
દરતા, ૨ । મિક્ષાચર્યા=મિક્ષાર્થ ચર્યા-ચરણમ્ અટનમ્ । મિક્ષાચર્યા તર્પોનિર્જરા-
ઙ્ગત્વાદનશનવત્ ૩ । રસપરિત્યાગઃ=આહારે દુગ્ધાદિ વિકૃતિપરિત્યાગઃ ૪ । કાય-
ક્લેશઃ=કાયસ્થ-શરીરસ્ય, ક્લેશઃ-લોચાદિના ક્લેશનમ્, ૫ । સંલીનતા=સંલી-
નસ્ય-સંવૃતસ્ય ભાવઃ, કાયસ્ય સંગોપનમ્, इत्येवं पङ्क्तिं बाह्यं तपो भवति ॥ ८ ॥

મૂલમ્—इत्तरियं मरणकालं च, अणसणां दुविहा भवे ।

इत्तरियं सावकंखा, निरवकंखा उं विद्वज्जिजया ॥ ९ ॥

છાયા—इत्तरिकं मरणकालं च, अनशनं द्विविधं भवेत् ।

इत्तरिकं सावकाङ्क्षं तु, निराकाङ्क्षं तु द्वितीयम् ॥ ९ ॥

ટીકા—‘इत्तरिय’ मित्यादि—

अनशनम्=न अशनम्-अनशनं त्रिविधस्य पानवर्जितस्याहारस्य त्यागश्चतुर्विध-

नाम अनशन है । (ऊणोयरिया-ऊनोदरिका) भूखसे कम भोजन करना इसका नाम अनोदरिका है । (भिक्षायायरिया-भिक्षाचर्या) निर्जराका कारण होनेसे भिक्षाचर्या अनशनकी तरह तप है । भिक्षाके निमित्त पर्यटन करना इसका नाम भिक्षाचर्या है । (रसपरिच्चाओ-रसपरित्यागः) आहारमें दुग्ध आदि विकृतिका परित्याग करना इसका नाम रसपरित्याग है । (कायकिलिसो-कायक्लेशः) लोच क्रिया करना इसका नाम कायक्लेश है । (संलीणया-संलीनता) शरीर और इन्द्रियोंका संगोपन करना इसका नाम संलीनता है ॥ ८ ॥

‘इत्तरिय’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(अणसणा दुविहा भवे-अनशनं द्विविधं भवेत्) अन-

ऊणोयरिया-ऊनोदરિકા ભૂખથી ઓછું ભોજન કરવું એનું નામ ઉનોદરિકા છે
ભિક્ષાયાયરિયા-ભિક્ષાચર્યા નિર્જરાનું કારણ હોવાથી ભિક્ષાચર્યા અનશનની માફક
તપ છે, ભિક્ષાના નિમિત્તે પર્યટન કરવું આનું નામ ભિક્ષાચર્યા છે. રસપરિ-
ચ્ચાઓ-રસપરિત્યાગઃ આહારમાં દૂધ આદિ વિકૃતિનો પરિત્યાગ કરવો આનું
નામ રસપરિત્યાગ છે. કાયકિલેસો-કાયક્લેશઃ લોચ આદિથી શરીરને કલેશીત
કરવું આનું નામ કાયક્લેશ છે. સંલીણયા-સંલીનતા શરીર અને ઇન્દ્રિયોનું
સંગોપન કરવું એનું નામ સંલીનતા છે. ॥ ૮ ॥

“इत्तरिय” इत्यादि !

अन्वयार्थ—अणसणा दुविहा भवे-अनशनं द्विविधं भवेत् अनशन तप ये

સ્યાપિ વા, દ્વિવિધં ભવતિ, ઇત્વરિકં મરણકાલં ચ । ઇત્વરે-ગમનશીલે સ્તોકે કાલે ભવમ્ ઇત્વરિકમ્, યદ્વા-ઇત્વર:-સ્તોકઃ, કાલો યત્રાસ્તિ તદિત્વરિકં સ્વત્પ-કાલવર્તિ, નિયતકાલાવધિકમિત્યર્થઃ, તથા-મરણકાલં=મરણાવસાનઃ કાલો यस્ય તત્તથા, યાવજ્જીવમિત્યર્થઃ । ઇહ મધ્યમપદલોપી સમાસઃ । ચ શબ્દઃ સમુચ્ચયાર્થકઃ ।

તત્ર-ઇત્વારિકં સાવકાઙ્ક્ષયા અવકાઙ્ક્ષયા-નમસ્કારસહિત-પૌરુષ્યાદ્યારમ્ય ષળ્માસાવધિ ત્રિવિધચતુર્વિધાહારપરિત્યાગરૂપયા-સહ વર્તતે इति तथा भवति । द्वितीयं-મરણકાલં તુ નિરાકાઙ્ક્ષમ્-આકાઙ્ક્ષયા નિષ્ક્રાન્તં ભવતિ, તદ્ભવે ભોજ-નેચ્છાયા અભાવાત્ । ‘ઇત્તરિય’ ઇત્યત્રાનુસ્વારલોપઃ, ‘મરણકાલા’ ઇત્યાદૌ સ્ત્રીલિङ્ગનિર્દેશશ્ચ આર્પત્વાત્ ॥ ૯ ॥

મૂલમ્-જો સો ઇત્તરિયૈતવો, સો સમાસેન છવિવૈહો ।

સેઢિતૈવો પર્યતવો, ધંણો યં તૈહ હોઈ વર્ગો યં ॥૧૦॥

છાયા—યત્ તદ્ ઇત્વરિકં તપઃ, તત્ સમાસેન ષડ્વિધમ્ ।

શ્રેણિતપઃ પ્રતરતપઃ, ધનશ્ચ તથા ભવતિ વર્ગશ્ચ ॥ ૧૦ ॥

જાન તપ દો પ્રકારકા હોતા હૈ (ઇત્તરિયં-ઇત્વરિકમ્) જો નિયમિત સમય તક ત્રિવિધ યા ચતુર્વિધ આહારકા પરિત્યાગ કર દિયા જાતા હૈ વહ ઇત્વરિક અનજાન તપ હૈ । તથા (મરણકાલાય-મરણકાલામ્) મરણકાલ-પર્યન્ત ત્રિવિધ યા ચતુર્વિધ આહારકા પરિત્યાગ કર દેના હસકા નામ જાવજીવ અનજાન હૈ । યહ (ઇત્તરિયં સાવકંઘ્વા-ઇત્વરિકં સાવકાંક્ષમ્) ઇત્વરિકનમોકારસી-પોરસીસે લેકર છહ મહીને પર્યન્ત ત્રિવિધ ચતુર્વિધ આહારકા પરિત્યાગ કરનેરૂપ અકાંક્ષાસે યુક્ત હૈ, તથા (વિઙ્ગિજયા નિરવ-કંઘ્વા-દ્વિતીયં નિરાકાંક્ષમ્) દૂસરા જીવન પર્યન્ત ત્રિવિધ ચતુર્વિધ આહારકે પરિત્યાગરૂપ હોતા હૈ ॥૯॥

પ્રકારતું હોય છે ઇત્તરિયં-ઇત્વરિકમ્ અમુક નક્ષી કરેલા સમય સુધી ત્રિવિધ, અથવા ચતુર્વિધ આહારનો પરિત્યાગ કરી દેવાય છે એનું નામ ઇત્વરિક અન-જાન તપ છે. તથા મરણકાલાય-મરણકાલમ્ મરણકાળ પર્યંત ત્રિવિધ અથવા ચતુર્વિધ આહારનો પરિત્યાગ કરવો આનું નામ બીવ જીવ અનજાન તપ છે. એ ઇત્તરિયં સાવકંઘ્વા-ઇત્વરિકં સાવકાંક્ષમ્ ઇત્વરિક-નમોકારસી પોરસીથી લઈને છ મહિના પર્યંત ત્રિવિધ ચતુર્વિધ આહારનો પરિત્યાગ કરવા રૂપ આકાંક્ષાથી યુક્ત છે. તથા વિઙ્ગિજયા નિરવકંઘ્વા-દ્વિતીય નિરાકાંક્ષમ્ બીજું જીવન પર્યંત વિધ ચતુર્વિધ આહારના પરિત્યાગ રૂપ હોય છે. ॥ ૯ ॥

ટીકા—‘ જો સો ’ ઇત્યાદિ—

યત્ તદ્ ઇત્વરિકં તપઃ—ઇત્વરિકાનશનરૂપ તપઃ—તત્, સમાસેન=સંક્ષેપેન-
પઢિવધં=પટ્પ્રકારકં, વિસ્તરેણ તુ વહુત્તરમેદમિતિ ભાવઃ । ઇત્વરિકસ્ય તપસઃ
પઢિવિધત્વં દર્શયતિ—‘ સેઢિતવો ’ ઇત્યાદિ । શ્રેણિઃ—પદ્ધતિસ્તદુપલક્ષિતં તપઃ
શ્રેણિતપઃ, તત્ત્વતુર્થાદિક્રમેણ ક્રિયમાણમિહ ચરમતીર્થકર શ્રીમહાવીરતીર્થે પળમા-
સાન્તં પરિગૃહ્યતે, પ્રથમતીર્થકર તીર્થે સંવત્સરપર્યન્તમ્, મધ્યમ દ્વાવિંશતિતીર્થકર-
તીર્થે તુ અષ્ટનામપર્યન્તમ્ ૧ । તથાશ્રેણિરેવ શ્રેણ્યા ગુણિતા પ્રતર ઉચ્યત, તદુપલ-
ક્ષિતં તપઃ પ્રતરતપઃ ૨ । इह च अव्यामोहार्थं चतुर्थं पष्ठा-ष्टम-दशमाख्यपद

‘ જો સો ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(જો સો ઇત્તરિયતવો સો સમાસેણ છવિવહો—યત્
ઇત્વરિકં તપઃ તત્ સમાસેન પઢિવધમ્) જો ઇત્વરિક તપ હૈ વહ સંક્ષેપસે
છહ પ્રકારકા હૈ । વિસ્તારકી અપેક્ષાતો વહુત પ્રકારકા હૈ । ઉસકે વે છહ
પ્રકાર ચે હૈ—(સેઢિતવો પયરતવો ઘળોય તહ વળ્લોય હોઈ—શ્રેણિતપઃ
પ્રતરતપઃ ઘનશ્ચ તથા વર્ગશ્ચ ભવતિ)શ્રેણિ શબ્દકા અર્થ પંક્તિ હૈ । ઇસ શ્રેણિસે
ઉપલક્ષિત જો તપ હૈ વહ શ્રેણિતપ હૈ । વહ ચતુર્થભક્ત આદિકે ક્રમસે
ક્રિયમાણ હોના હુઆ ચરમ તીર્થકર શ્રી વર્ધમાન સ્વામીકે તીર્થમેં છહ
મહીને તક કિયા જાતા હૈ । પ્રથમ તીર્થકરકે તીર્થમેં ઇસકી મર્યાદા એક
વર્ષ તકકી હૈ તથા વાઈસ તીર્થકરોંકે તીર્થમેં યહ આઠ મહીને તકકા
હોતા હૈ । શ્રેણિકો શ્રેણીસે ગુણિત કરને પર પ્રતર હોના હૈ અર્થાત્ શ્રેણિકા
વર્ગ પ્રતર હૈ ઇસ પ્રતરસે ઉપલક્ષિત જો તપ હૈ વહ પ્રતરતપ હૈ । ચતુર્થ-
ષષ્ઠ-અષ્ટમ એવં દશમ ઇન ચાર પદોંસે યુક્ત શ્રેણી હૈ—યદિ ઇસ પદ

“ જોસો ” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—જોસો ઇત્તરિયો તવો સો સમાસેણ છવિવહો—યત્ ઇત્વરિકં તપઃ તત્
સમાસેન પઢિવિધમ્ જે ઇત્વરિક તપ છે તે સંક્ષેપથી છ પ્રકારતું છે. વિસ્તારની
અપેક્ષા તો ઘણા પ્રકારતું છે. આના છ પ્રકાર આ છે. સેઢિતવો પયરતવો
ઘળોય તહવળ્લોય હોઈ—શ્રેણિતપઃ પ્રતરતપઃ ઘનશ્ચ તથા વર્ગશ્ચ શ્રેણી શબ્દનો અર્થ
પ ક્તિ છે. આ શ્રેણીથી ઉપલક્ષિત જે તપ છે તે શ્રેણીતપ છે. તે ચતુર્થભક્ત
આદિના ક્રમથી ક્રિયમણ થતાં થતાં ચરમ તીર્થકર શ્રી વર્ધમાન સ્વામીના
તીર્થમાં છ મહિના સુધી કરવામાં આવે છે. પ્રથમ તીર્થકરના તીર્થમાં
આની મર્યાદા એક વર્ષ સુધીની છે. તથા બાવીસ તીર્થકરના તીર્થમાં આ
આઠ મહિના સુધીની છે, શ્રેણિને શ્રેણીથી ગુણિત કરવાથી પ્રતર થાય છે એ
પ્રતર તપ છે. ચોથ, પછ, અષ્ટમ, અને દશમ આ ચાર પદોથી સુક્ત શ્રેણી છે.

ચતુષ્ટયાત્મિકા શ્રેણિર્વિવક્ષ્યતે । સા ચતુર્ભિર્ગુણિતા ષોડશપદાત્મકઃ પ્રતરો ભવતિ ।
અયં ચાયામતો વિસ્તરતશ્ચ તુલ્ય હત્યસ્ય સ્થાપનોપાય ઉચ્યતે—

एकाद्याद्या व्यवस्थाप्याः, पङ्क्तयोऽत्र यथाक्रमम् ।

एकादींश्च निवेश्यान्ते, क्रमात् पङ्क्तिं प्रपूरयेत् ॥ १ ॥

અસ્યાર્થઃ—એક આદિર્યેપાં તે એકાદયઃ, એકક-દ્વિક-ત્રિક-ચતુષ્કાઃ, તે આદ્યા યાસુ તા એકાદ્યાદ્યાઃ, પઙ્ક્તયઃ=શ્રેણયઃ યથાક્રમં=ક્રમાનતિક્રમેણ વ્યવસ્થા-પ્યાઃ-સ્થાપનીયાઃ, અયમર્થઃ-પ્રથમા=એકાદ્યા-એકકાદારમ્-ચતુર્થમક્તાદારમ્-દશમમક્તપર્યન્તા પ્રથમાશ્રેણિરિત્યર્થઃ । દ્વિતીયા=દ્વિકાદ્યા-દ્વિકાદારમ્, -ષઠમ-ક્તાદારમ્-ષઠમદશમચતુર્થમક્તપર્યન્તાદિતીયેત્યર્થઃ । તૃતીયા=ત્રિકાદ્યા-ત્રિકાદારમ્ અષ્ટમમક્તા-દારમ્ દશમચતુર્થષઠમક્તપર્યન્તાતૃતીયેત્યર્થઃ । ચતુર્થી=ચતુ-ષ્કાદ્યા-ચતુષ્કાદારમ્, દશમમક્તાદારમ્ ચતુર્થષઠાષ્ટમમક્તપર્યન્તા ચતુર્થીશ્રેણિ-રિત્યર્થઃ । નન્વેવં સતિ પ્રથમપઙ્ક્તિરેવ પરિપૂર્ણા ભવતિ, દ્વિતીયાદ્યાસ્તુ ન પૂર્યન્ત

ચતુષ્ટયાત્મક શ્રેણીકો ચારસે ગુણા ક્રિયા જાય તો સોલહ આતે હૈં ।
इस प्रकार षोडशपदात्मक प्रतर होता है । यह तप आयाम एवं विस्तार-
की अपेक्षा तुल्य है । इसकी स्थापना इस प्रकार करना चाहिये-प्रथम
श्रेणिमें चतुर्थभक्त, षष्ठभक्त, अष्टमभक्त एवं दशमभक्त इन चार पदोंको
लिखना चाहिये तथा द्वितीय पंक्तिमें षष्ठभक्त, अष्टमभक्त, दशमभक्त
एवं चतुर्थभक्त, इन चार पदोंको लिखना चाहिये, तृतीय पंक्तिमें
अष्टमभक्त, दशमभक्त, चतुर्थभक्त एवं षष्ठभक्त इन चार पदोंको
लिखना चाहिये, तथा चतुर्थ पंक्तिमें दशमभक्त, चतुर्थभक्त, षष्ठभक्त,
एवं अष्टमभक्त, इन चार पदोंको लिखना चाहिये ।

શંકા—इस प्रकार लिखने पर प्रथम पंक्ति ही पूर्ण होती है द्वितीय

જો આ પદ ચતુષ્ટયાત્મક શ્રેણીનો ચારથી શુભાકાર કરવામા આવે તો સોળ આવે છે. આ પ્રમાણે ષોડશ પદાત્મક પ્રતર થાય છે. આ તપ આયામ અને વિસ્તારની અપેક્ષા તુલ્ય છે. આની સ્થાપના આ પ્રમાણે કરવી જોઈએ. -પ્રથમ શ્રેણિમાં ચતુર્થભક્ત, ષષ્ઠભક્ત, અષ્ટમભક્ત, અને દશમભક્ત, આ ચાર પદોને લખવાં જોઈએ. તથા બીજી પંક્તિમાં ષષ્ઠભક્ત અષ્ટમભક્ત, દશમભક્ત અને ચતુર્થભક્ત, આ ચાર પદોને લખવાં જોઈએ ત્રીજી પંક્તિમાં અષ્ટમભક્ત, દશમભક્ત, ચતુર્થભક્ત, અને ષષ્ઠભક્ત, આ ચાર પદોને લખવાં જોઈએ. તથા ચોથી પંક્તિમાં દશમભક્ત, ચતુર્થભક્ત, ષષ્ઠભક્ત, અને અષ્ટમભક્ત, આ ચાર પદોને લખવાં જોઈએ.

શંકા—આ પ્રમાણે લખવાથી પ્રથમ પંક્તિ જ પૂરી થાય છે. બીજી

एव तत्कथं पूरणीयाः? उच्यते—एकादींश्च निवेश्य=व्यवस्थाप्य, अन्ते=अग्रे, क्रमात्=क्रममाश्रित्य, पङ्क्तिम्=अपूर्यमाणां श्रेणिं, पूरयेत्=परिपूर्णां कुर्यात् । तत्र च द्वितीयपङ्क्तौ द्विकत्रिकचतुष्कानामग्रे एककः, तृतीयपङ्क्तौ त्रिकचतुष्कयोः पर्यन्ते एकको द्विकः, चतुर्थपङ्क्तौ—चतुष्कस्याग्रे एकक-द्विक-त्रिकाः स्थाप्यन्ते । स्थापनाचेयम्—चतुर्थ-षष्ठा-ष्टम दशमप्रक्रमः । एतावद्विश्वतुर्था-

१	२	३	४
२	३	४	१
३	४	१	२
४	१	२	३

दिदशमान्ततपःपदैरुपलक्षितं तपः प्रतरतपो षोडशपदात्मकं भवति । घन इति घनतपः, षोडशपदात्मकः, प्रतरः पदचतुष्टयात्मिकया श्रेण्या गुणितो घनो भवति । तथा च घनतपश्चतुःषष्टिपदात्मकं भवति ६४ । एतदुपलक्षितं

આદિ પંક્તિયાં નહીં—તબ્બે ઇનકો કૈસે પૂર્ણ કરના चाहिये ?

तो इसका उत्तर इस प्रकार है—एक आदिको लिखकर उनके आगे क्रमसे २-३-४ लिखना चाहिये, इस प्रकार लिखनेसे पंक्तियां पूर्ण हो जानी हैं—यथा प्रथम पंक्तिमें १-२-३-४ ऐसा लिखना चाहिये—यहां १-२-३ ४से तात्पर्य यथाक्रम चतुर्थभक्त-षष्ठभक्त, अष्टमभक्त दशमभक्तसे है । द्वितीयपंक्तिमें २-३-४-१ लिखना चाहिये । तृतीयपंक्तिमें ३-४-१-२ लिखना चाहिये, चतुर्थपंक्तिमें ४-१-२-३ लिखना चाहिये । इस प्रकार यह षोडश (१६) पदात्मक प्रतरतप जानना चाहिये । घनतप इस प्रकार है—४×४×४ चार चोको सोलह १६ और १६ सोलह चोको चौसठ ६४ इस प्रकार घन करने पर चतुष्पष्टि ६४ पदात्मक घन तप होता है ।

આદિ પંક્તિયો પુરી થતી નથી તો એને કઈ રીતે પુરી કરવી જોઈએ ?

તો એને ઉત્તર આ પ્રમાણે છે.—એક આદિને લખીને એની આગળ ક્રમથી ૨-૩-૪ લખવું જોઈએ. આ પ્રમાણે લખવાથી પંક્તિયો પુરી થઈ જાય છે,—યથા પ્રથમ પંક્તિમાં ૧-૨-૩-૪ એમ લખવું જોઈએ. અહીં ૧-૨-૩-૪થી તાત્પર્ય યથાક્રમ ચતુર્થ ભક્ત, ષષ્ઠભક્ત, અષ્ટમભક્ત, દશમભક્તથી છે. બીજી પંક્તિમાં ૨-૩-૪-૧ લખવું જોઈએ ત્રીજી પંક્તિમાં ૩-૪-૧-૨ લખવું જોઈએ. ચોથી પંક્તિમાં ૪-૧-૨-૩ લખવું જોઈએ આ પ્રમાણે આ ષોડશ (૧૬) પદાત્મક પ્રતર તપ સમજવું જોઈએ. ઘન તપ આ પ્રમાણે છે. ૪×૪×૪×૪ ચાર ચોકો (૧૬) અને સોળ ચોકો ચોસઠ (૬૪) આ પ્રમાણે ઘન કરવાથી ચતુષ્પષ્ટિ ૬૪

તપો ઘનતપ ઉચ્યતે । ચ શબ્દઃ સમુચ્ચયે । તથા-વર્ગઃ=વર્ગતપશ્ચ ભવતિ । તત્ર ચ ઘન એવ ઘનેન ગુણિતો વર્ગો ભવતિ, અર્થાત્-ચતુષ્ષષ્ટિશ્ચતુષ્ષષ્ટયેવ ગુણિતા, જાતાનિ ષણ્ણવત્યધિકાનિ ચત્વારિ સહસ્રાણિ ૪૦૯૬ । એતાવદ્વિશ્વતુર્થાદિદશ-માન્તતપઃપદૈરૂપલક્ષિતં વર્ગતપો ભવતિ । ‘જો સો’ ઇત્યાદૌ પુંલિંગનિર્દેશ આર્પત્વાત્ । ॥ ૧૦ ॥

મૂલમ્—તત્તો ય વગ્ગવગ્ગો, પંચમો છંદ્વઓ ઉં પઙ્ગણતવો ।

મળઙ્ચિચ્છર્ય ચિત્તત્થો, નાયવ્વો હોંઙ્ગે ઇંત્તરિઓ ॥૧૧॥

છાયા—તતશ્ચ વર્ગ વર્ગઃ, પશ્ચમં ષષ્ઠકં તુ પ્રકીર્ણતપઃ ।

મનર્હિપ્સિતચિત્રાર્થ, જ્ઞાતવ્યં ભવતિ ઇત્વરિકમ્ ॥ ૧૧ ॥

ટીકા—‘તત્તો ય’ ઇત્યાદિ—

તતશ્ચ=વર્ગતપસોઽનન્તરં, વર્ગવર્ગઃ=વર્ગવર્ગનામકં તપઃ પશ્ચમમિત્વરિકમ્ । તત્ર વર્ગ એવ યદા વર્ગેણ ગુણિતઃ સ્યાત્, તદા વર્ગવર્ગો ભવતિ । યથા ચત્વારિ સહસ્રાણિ ષણ્ણવત્યધિકાનિ, તાવતૈવ ગુણિતાનિ સ્યુસ્તદા એકા કોટિઃ, સપ્તષષ્ટિ-લ્લક્ષાઃ, સપ્તસપ્તિઃ સહસ્રાણિ, દ્વે શતે, ષોડશાધિકે (૧૬૭૭૭૨૧૬) । એતાવ-

અર્થાત્ ષોડશ ૧૬ પદાત્મક પ્રતર તપકો પદચતુષ્ટયાત્મિક શ્રેણી દ્વારા ગુણિત કરને પર યહ ઘન તપ હોતા હૈ । તથા ચૌસઠ ૬૪કો ૬૪ચૌસઠ-સે ગુણા કરને પર વર્ગ તપ હોતા હૈ । ૬૪×૬૪ ચૌસઠ ચૌસઠકો ગુણા કરને પર ગુણન ફલ ચારહજારછયાનવે ૪૦૯૬ આતે હૈં । ઇતને ચતુર્થાદિ દશમાન્ત તપપદોંસે ઉપલક્ષિત વર્ગતપ હોતા હૈ ॥૧૦॥

‘તત્તો ય’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—વર્ગતપકે બાદ (તત્તોય-તતશ્ચ) (પંચમો વગ્ગ વગ્ગો-પશ્ચમં વર્ગવર્ગઃ) પાંચમા વર્ગ વર્ગ નામના ઇત્વરિક તપ હૈ અર્થાત્ ૪૦૯૬ ચારહજારછયાનવેકો ૪૦૯૬ ચારહજારછયાનવેસે ગુણા કરને પર-

પદાત્મક ઘનતપ થાય છે. અથવા ષોડશ (૧૬) પદાત્મક પ્રતર તપને ૫૬ ચતુ-ષ્ટયાત્મિક શ્રેણી દ્વારા ગુણવાથી આ ઘનતપ થાય છે ૬૪×૬૪ ચૌસઠ ચૌસઠને ગુણવાથી ગુણનફળ ચાર હજાર છન્તુ (૪૦૯૬) આવે છે. આટલા ચતુર્થાદિ દશમાન્ત તપ પદોથી ઉપલક્ષિત વર્ગતપ છે. ॥૧૦॥

“તત્તોય” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—તત્તોય-તતશ્ચ વર્ગતપની ૫મી પંચમો વગ્ગવગ્ગો-પશ્ચમં વર્ગવર્ગઃ

‘અમુ વર્ગ વર્ગ’ નામનુ ઇત્વરિક તપ છે અર્થાત ૪૦૯૬ ચાર હજાર છન્તુને ૬ ચાર હજાર છન્તુથી ગુણાકાર કરવાથી ૧૬૭૭૭૨૧૬ એક કરોડ સડ-

દ્ભિસ્તપઃ પદૈરુપલક્ષિતં તપો વર્ગવર્ગતપ્ત્વમિત્યુચ્યતે । एवं चतुर्थादीनि चत्वारि पदान्याश्रित्य श्रेण्यादितपोदर्शितम् । प्रकीर्णतपः=यत् श्रेण्यादिनियतरचना विरहितं स्वशक्त्या यथा कथंचिद् विधीयते, तत् तु पष्ठकमित्त्वरिकम् । नमस्कारसहितादि पूर्वपुरुषचरितं, श्रेणिरहितं चतुर्थभक्तादिकं, तथा यवमध्यचन्द्रप्रतिमादिकं च प्रकीर्णतप इत्युच्यते ।

इत्थमित्त्वरिकमेदान् प्रदर्श्य उपसंहारमाह—‘ मण ’ इत्यादि । इत्त्वरिकम्—अनशनविशेषरूपमित्त्वरिकाख्यं तपः, मनईप्सितचित्रार्थं ज्ञातव्यं भवति—मनस ईप्सितः—मनईप्सितः, मनोऽभिलषितः, चित्रोऽनेकप्रकारकोऽर्थः स्वर्गापवर्गादिरूपस्तेजोलेश्यादिरूपो वा यस्मात् तत् तथाविधं विज्ञेयम् । इत्त्वरिकतपसा सर्वं मनोभिलषितं प्राप्नोतीति भावः ॥ ११ ॥

૧૬૭૭૭૨૧૬ એકકરોડ સહસ્રઠલાખ સનહત્તરહजार दोसौसोलह होते हैं यह वर्ग वर्ग नामका पंचम इत्वारिक तप है । अर्थात् इतने तपपदोंसे उपलक्षित तप वर्ग वर्ग तप होता है ऐसा जानना चाहिये । इस प्रकार चतुर्थभक्त आदि चार पदोंको लेकर ये श्रेणी आदि इत्त्वरिक तप कहा दिये हैं । श्रेणी आदिकी नियतरचनासे जो रहित होता है एवं अपनी शक्तिके अनुसार जो यथा कथंचित् किया जाता है वह (छट्ठओउ पङ्णतवो—पष्ठकं तु प्रकीर्णतपः) छठवां प्रकीर्णक तप है । श्रेणी रहित चतुर्थभक्त आदि तप तथा यवमध्यचन्द्रप्रतिमादिक तप ये सब प्रकीर्णकतप हैं । (इत्तरिओ—इत्त्वरिकम्) इस प्रकार अनशन विशेषरूप इस इत्त्वरिकतपसे जीव (मणइच्छिय चित्तथो नायवो होइ—मनईप्सित चित्रार्थं ज्ञातव्यं भवति) मनोभिलषित स्वर्ग मोक्ष आदिरूप विविध प्रकारके पदार्थको अथवा तेजोलेश्यारूप अर्थको प्राप्त कर लेता है ॥ ११ ॥

સહસ્રાણ સત્તોતેર હજાર બસો સોળ થાય છે. આ વર્ગ વર્ગ નામનું પાંચમું ઇત્તરિક તપ છે અર્થાત્ આઠલા તપ પદોથી ઉપલક્ષિત તપ વર્ગ વર્ગ તપ થાય છે. એમ બાણુનું બેઈએ. આ પ્રમાણે ચતુર્થ ભક્ત આદિ ચાર પદોને લઈને એ શ્રેણી આદિ ઇત્તરિક તપ બતાવવામાં આવેલ છે. શ્રેણી આદિની રચનાથી જે રહિત થાય છે. અને પોતાની શક્તિ પ્રમાણે જે યથાકથંચિત કથે બંધ છે. તે છટ્ઠઓઉ પઞ્ણતવો—પષ્ઠકં તુ પ્રકીર્ણ તપઃ છટ્ઠ પ્રકીર્ણક તપ છે. શ્રેણી રહિત ચતુર્થભક્ત આદિ તપ તથા યવમધ્યચન્દ્ર પ્રતિમાદિક તપ આ સઘળાં પ્રકીર્ણક તપ છે. ઇત્તરિઓ—ઇત્તરિકમ્ આ પ્રમાણે અનશન વિશેષ રૂપ એ ઇત્તરિક તપથી જીવ મણઈચ્છિયચિત્તથો નાયવો હોઈ—મનઈપ્સિતચિત્તાર્થ જ્ઞાતવ્યં ભવતિ મનોભિલષિત સ્વર્ગ મોક્ષ આદિ રૂપ વિવિધ પ્રકારના પદાર્થોને અથવા તેજોલેશ્યારૂપ અર્થને પ્રાપ્ત કરી લે છે. ॥૧૧॥

સમપ્રતિ મરણકાલમનશનનાહ—

મૂલ્મ-જા સાં અણસૈળા મરણે, ડુવિહા સાં વિયાહિયા ।

સવિચારમવિચારા, કાયચિટ્ટં પૈઈ મૈવે ॥૧૨॥

ઢાયા—યન્ તદ્ અનશનં મરણે, દિવિવં તદ્ વ્યાખ્યાતમ્ ।

સવિચારમવિચારં, કાયચેષ્ટાં પ્રતીત્ય ભવતિ ॥ ૧૨ ॥

ટીકા—‘ જા સા ’ ઇત્યાદિ—

યન્ તદ્ અનશનં મરણે=મરણાવસરે ભવતિ યદનશનં મરણકાલિકમિત્યર્થઃ, એતદેવ યાવત્કાયિકમુચ્યતે, તદ્ દિવિવં વ્યાખ્યાતં તીર્થકરાદિભિરિતિશેષઃ । સવિચારમ્-અવિચારં ચેતિ । તત્ર-યન્ વિચારેણ-ચેષ્ટાલક્ષણેન સદ્વર્તતે તન્ સવિચારમ્, અવિચારં તુ-તદ્મિત્તમ્, વિચારશ્ચ કાયચેષ્ટાનનોભેદાન્ ત્રિવિધઃ । તદ્વિશેષપરિજ્ઞાનાર્થમાહ-‘ કાયચિટ્ટં ’ ઇતિ । કાયચેષ્ટામ્=પ્રતિલેખના, સંસ્તારક-

અવ મરણ કાલમેં હોનેવાલે અનશનકો દો ભેદોંકો સૂત્રકાર કહતે હૈ—‘ જાસા ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(જા અણસૈળા મરણે હોઈ સા ડુવિહા વિયાહિયા-યન્ અનશનં મરણં ભવતિ તન્ દિવિવં વ્યાખ્યાતન્) જો અનશન મરણ સમયમેં હોના હૈ વહ દો પ્રકારકા કહા ગયા હૈ (સવિચારમવિચારા-સવિચારં અવિચારમ્) ૧ સવિચાર ઓર ૨ અવિચાર । જિસ તપમેં ચેષ્ટાલક્ષણરૂપ વિચાર હોના હૈ વહ સવિચાર તથા જિસમેં વહ ચેષ્ટાલક્ષણરૂપ વિચાર નહીં હોના હૈ વહ અવિચાર તપ હૈ । કાયા વચન એવં મન ઇસ તરહ વિચાર ત્રીન પ્રકારકા કહા હૈ । (કાયચિટ્ટં પૈઈ મૈવે-કાયચેષ્ટાં પ્રતીત્ય ભવતિ) પ્રતિલેખના કરના, સંસ્તારક કરના, પ્રાસુક જલમાત્રકા

હવે મરણ કાળમેં કરનાં અવેદ અનશનના લેહેને સૂત્રકાર કહે છે.—‘ જાસા ’ ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—જા અણસૈળા મરણે હોઈ સા ડુવિહાવિયાહિયા-યન્ અનશનં મરણં ભવતિ તન્ દિવિવં વ્યાખ્યાતન્ એ અનશન મરણ સમયમેં થય છે એ છે પ્રકારનાં બતાવવામાં આવેલ છે. સવિચારમવિચારા-સવિચારં અવિચારમ્ ૧ સવિચાર, ૨ અવિચાર. એ તપમેં ચેષ્ટા લક્ષણરૂપ વિચાર હોય છે એ સવિચાર તથા એમાં આ ચેષ્ટા લક્ષણરૂપ વિચાર હોતો નથી અવિચાર તપ છે. કાયા વચન અતે મન આ પ્રમાણે વિચાર ત્રણ પ્રકારના બતાવવામાં આવેલ છે. પૈઈમૈવે-કાયચેષ્ટાં પ્રતીત્ય ભવતિ પ્રતિલેખના કરના સંસ્તારક કરવા,

करणं, प्रासुकजलमात्रपानम्, उद्धर्तनापवर्तनादिकं च कायचेष्टा तां तत्र उद्धर्तनम्
अन्तः प्रदेशाद्वहिर्गमनं, अपवर्तनं-वहिः प्रदेशान्त प्रवेशनमिति । प्रति=
आश्रित्य सविचारं भवति ।

तत्र सविचारं द्विविधं-भक्तप्रत्याख्यानम् इद्वितं च । तत्र भक्तप्रत्याख्याने
गच्छमध्यवर्ती गुरुदत्तालोचनो मरणायोद्यतो विधिना संलेखनां विधाय, ततस्त्रि-
विधस्य चतुर्विधस्य वाऽऽहारस्य प्रत्याख्यानं करोति । स च समास्तृतृणसंस्ता-
रकस्त्यक्तशरीराद्युपकरणममत्वः, स्वयमुच्चारितनमस्कारमंत्रः, समीपवर्तिसाधुदत्त-
नमस्कारो वा, शक्तौ सत्यां स्वयमेव सर्वं प्रतिलेखनादिकं कार्यं करोति । शक्तेर-
भावे चापरैरपि कारयति ॥

पान करना, उद्धर्तन अपवर्तनादिक करना ये सब कायचेष्टा हैं । इन
कायिक चेष्टाओंको आश्रित कर सविचार अनशन तप होता है ।
भीतरसे बाहर आना उद्धर्तन तथा बाहरसे भीतर जाना अपवर्तन कह-
लाता है । सविचार तप भक्तप्रत्याख्यान तथा इंगितके भेदसे दो प्रकारका
है । गच्छके बीचमें रहते हुए साधु द्वारा भक्त प्रत्याख्यान तप किया
जाता है । गच्छमध्यवर्ती साधु जब मरणमें उद्यत होता है तब वह गुरु
द्वारा आलोचना ग्रहण कर विधिपूर्वक संलेखना करता है, उस समय
वह तीन प्रकारके अथवा चारों प्रकारके आहारका त्याग कर देता है ।
तृण संस्तारक बिछाकर शरीर एवं उपकरणसे ममत्वभावका परित्याग
करके उस पर बैठ जाता है । एवं पंचनमस्कार मंत्रका जाप करता रहता
है । समीपवर्ती अन्य साधुजन भी इसको पंचनमस्कारमंत्र सुनाते रहते
हैं । जबतक इसके शरीरमें शक्ति रहती है तबतक यह स्वयं ही प्रति-

प्रासुक जल मात्र पान करवुं, उद्धर्तन अपवर्तनादिक करवुं आ सधगी काय
चेष्टा छे. आ कायिक चेष्टाओंको आश्रित करीने सविचार अनशन तप थाय
छे अंदरधी अहार आवुं उद्धर्तन तथा अहारधी अंदर जुं अपवर्तन छे-
वाय छे. सविचार तप लकतप्रत्याख्यान तथा इंगितना लेहथी छे प्रकारना छे.
गच्छनी पयमां रहीने साधु द्वारा लकतप्रत्याख्यान तप करी शक्याय छे. गच्छनी
पयमां रहेनार साधु न्यारे मरणमां उद्यत थाय छे त्यारे ते गुर् द्वारा
आलोचना ग्रहण करीने विधिपूर्वक संलेखना करे छे. ओ समये ते त्रु
प्रकारना अथवा तो त्यारे प्रकारना आहारनो त्याग करी दे छे तृण संस्ता-
रक भीछावीने शरीर अने उपकरणथी ममत्वभावनो परित्याग करीने तेना
उपर भेसी जाय छे. अने पंच नमस्कार मंत्रनो जाप कर्या करे छे. साथे
रहेदा अन्य साधुजन पण अने पंच नमस्कार मंत्र संलणावता रहे छे. न्यां
सुधी अने शरीरमां शक्ति रहे छे. त्यां सुधी ते पोते न प्रतिदेखना आदि

ઈન્દ્રિતમરણેઽપિ ઉક્તન્યાયતઃ શુદ્ધસ્થણ્ડિલે સ્થિત એકાક્યેવ કૃતચતુર્વિધાઽઽ-
હારપ્રત્યાખ્યાનસ્તસ્ય નિયમિતસ્યાણ્ડિલસ્યૈવાધ્યન્તરે એવ પ્રતિલેખનાં સંસ્તારક
વહિર્ગમનમન્તઃપ્રવેશનં ચ સ્વયમેવ કરોતિ, નત્વન્યેન કિંચિત્ કારયતિ ।

અવિચારં તુ પાદપોપગમનમ્ । તત્ર हि देवगुरुवन्दनादि विधिना चतुर्विधाहार-
પ્રત્યાખ્યાનં કૃત્વા ઉપાશ્રયાદૌ ગિરિગરદ્વાદૌ વા ગત્વા પાદપ એવ યાવજ્જીવં
નિશ્ચેષ્ટ એવાયતિષ્ઠતે । ‘ઘાસાઅણસણા’ ઇત્યાદૌ સ્ત્રીલિન્ગનિર્દેશ આર્પત્વાત્ ॥૧૨

લેખના આદિ ક્રિયાઈ કરતા રહતા હૈ પરન્તુ જવ શક્તિ ક્ષીણ હો જાતી
હૈ તવ પ્રતિલેખના આદિ દૂસરોસે કરવાતા હૈ ।

ઈન્દ્રિત મરણમેં ભી યહ એસા હી કરતા હૈ । શુદ્ધસ્થણ્ડિલમેં સ્થિત
હોકર અકેલા ચતુર્વિધ આહારકા પરિત્યાગ કર ઉસ મર્યાદિત સ્થણ્ડિલ-
કે ભીતર હી પ્રતિલેખના કરતા હૈ ઓર વહી સંસ્તાર વિછાતા હૈ । તથા
ઉસી મર્યાદિત ભૂમિમેં આના જાના કરતા હૈ । ઇસ મરણમેં યહ દૂસરોસે
કાર્ય નહીં કરાતા હૈ । સબ ક્રિયાઈ અપને હી આપ કરતા હૈ । પાદપોપ-
ગમન મરણ અવિચાર હૈ । ઇસ મરણમેં દેવગુરુ વન્દના વિધિપૂર્વક ચતુર્વિધ
આહારકા પ્રત્યાખ્યાન કરકે અવિચાર અનશની સાધુ ઇસ મરણકો યા
તો ઉપાશ્રય આદિમેં રહકર કરતા હૈ યા કિસી પર્વત આદિકી ગુફામેં
રહકર કરતા હૈ । વહાં યહ જીવનપર્યન્ત પાદપ અર્થાત્ વૃક્ષકી તરહ
સર્વથા નિશ્ચેષ્ટ હોકર સ્થિર રહતા હૈ ॥૧૨॥

ક્રિયાઓ કર્યા કરે છે. પરંતુ બ્યારે શક્તિ ક્ષિણ થઈ જાય છે ત્યારે તે પ્રતિ
લેખના આદિ બીજાની પાસે કરાવરાવે છે.

ઈન્દ્રિત મરણમાં પણ એ એમજ કરે છે. શુદ્ધ સ્થણ્ડિલમાં સ્થિત થઈને
એકલા ચતુર્વિધ આહારનો પરિત્યાગ કરી એ મર્યાદિત સ્થણ્ડિલની અદર જ
પ્રતિલેખના કરે છે. અને ત્યાંજ સંસ્તાર બીજાવે છે તથા એજ મર્યાદિત
ભૂમિમાં આવવું જવું કરે છે. આ મરણમાં બીજાઓથી કાર્ય કરાવતા નથી.
સમ્રાજી ક્રિયાઓ પોત પોતાની બંતે જ કરે છે. પાદપોપગમન મરણ અવિચાર
છે. એ મરણમાં દેવગુરુ વંદના વિધિપૂર્વક ચતુર્વિધ આહારનું પ્રત્યાખ્યાન
કરીને અવિચાર અનશની સાધુ આ મરણને કાંતો ઉપાશ્રય આદિમાં રહીને
કરે છે, અથવા તો કોઈ પર્વત આદિની ગુફામાં રહીને કરે છે એ સ્થળે તે
જીવન પર્યન્ત પાદપ અર્થાત્ વૃક્ષની માફક સંપૂર્ણપણે નિશ્ચેષ્ટ બનીને
રહે છે. ॥૧૨॥

પુનર્દ્વિવિધ્યમેવ પ્રકારાન્તરેણાહ—

મૂલમ્—અહવા સપરિકૈમ્મા, અપરિકૈમ્મા ય આહિયાં ।

નીર્હારિમનીર્હારી, આહારચ્છેઓ યં દોસુ વિં ॥૧૩॥

છાયા—અથવા સપરિકર્મ, અપરિકર્મ ચાખ્યાતમ્ ।

નિર્હારિ અનિર્હારિ, આહારચ્છેદશ્ચ દ્વયોરપિ ॥ ૧૩ ॥

ટીકા—‘અહવા’ ઇત્યાદિ—

અથવા—મરણકાલરૂપમનશન પ્રકારાન્તરેણપિ—દ્વિવિધમ્ આખ્યાતં—સપરિકર્મ, અપરિકર્મચેતિ । તત્ર સ્થાનોપવેશન—ત્વગ્વર્તનોદ્વર્તનાદિલક્ષણપરિકર્મયુક્તં સપરિકર્મ, તત્ર સ્થાનમ્ ઉત્થાનમ્, ઉત્થાપનં વા, ઉપવેશનં પ્રતીતમ્, ત્વગ્વર્તનં—પાર્શ્વપરિવર્તનમ્, ઉદ્વર્તનં—તૈલાદિનોપમર્દનમ્ । તદ્વિપરીતં ત્વપરિકર્મ । સપરિકર્ત દ્વિવિધમ્—ભક્તપ્રત્યાખ્યાનમિદ્જિતમરણં ચ । ભક્તપ્રત્યાખ્યાને સ્વપરકૃતપરિકર્મણઃ સદ્ભાવાત્ । ઉક્તં ચ—

અવ ફિર મરણકાલિક અનશનકે દૂસરે પ્રકારકે ભેદ કહતે હૈ—

‘અહવા’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(અહવા—અથવા) અથવા મરણકાલરૂપ અનશન ફિર મી દો પ્રકારકા હોતા હૈ । (સપરિકૈમ્મા અપરિકૈમ્મા ય આહિયા—સપરિકર્મ અપરિકર્મચાખ્યાતમ્) સપરિકર્મ^૧ ઓર અપરિકર્મ^૨ જિસ અનશનમેં ઉઠતા બેઠતા હો, કરબટ બદલતા હો તૈલાદિકસે માલિશ કરના હો યહ સપરિકર્મ અનશન હૈ । જિસમેં યહ સબ ન હો વહ અપરિકર્મ હૈ । સપરિકર્મ અનશન ભક્તપ્રત્યાખ્યાન એવં ઇંગિતમરણ ઇસ પ્રકાર દો તરહકા હૈ । ભક્તપ્રત્યાખ્યાનમેં અપને આપ તથા દૂસરોંસે મી શારીરિક સેવા આદિ કરાયા જાતા હૈ કહા મી હૈ—

હુવે પછી મરણકાળના અનશનના બીજા પ્રકારના ભેદ કહે છે—“જાસા” ઇત્યાદિ

અન્વયાર્થ—અહવા—અથવા અથવા મરણકાળ રૂપ અનશન બે પ્રકારનાં હોય છે. સપરિકૈમ્મા અપરિકૈમ્મા ય આહિયા—સપરિકર્મ અપરિકર્મ ચાખ્યાતમ્ સપરિકર્મ અને અપરિકર્મ બે અનશનમાં ઉઠવું બેસવું થાય છે, કરબટ બદલી શકાય છે, તેલ આદિથી માલીશ કરાય છે, આ સપરિકર્મ અનશન છે. જેમાં આ સધળું ન કરી શકાય તે અપરિકર્મ છે. સપરિકર્મ અનશન ભક્તપ્રત્યાખ્યાન અને ઇંગિત મરણ આ પ્રમાણે બે પ્રકારનું છે. ભક્તપ્રત્યાખ્યાનમાં પોતાની બંતે તથા બીજાઓથી પણ શારીરિક સેવા આદિ કરાવી શકાય છે, કહ્યું પણ છે—

“ ભક્તપરિણાણસળં, તિચઉવિહાહારનિષ્ફન્નં ।

સપ્પઙ્કિકમ્મં નિયમા, જહા સમાહી વિણિદિટ્ઠં ॥ ૧ ॥ ” ઇતિ ।

છાયા—ભક્ત પરિજ્ઞાનશનં, ત્રિચતુર્વિધાહારનિષ્પન્નમ્ ।

સપ્રતિકર્મ નિયમાત્, યથાસમાધિ વિનિર્દિષ્ટમ્ ॥ ૧ ॥

ઇક્ષિતમરણે તુ સ્વયંકૃતસ્યૈવ પરિકર્મણઃ સત્ત્વાત્, ઇક્ષિતમરણમેવ ઇક્ષિનીમરણ-
મુચ્યતે । અપરિકર્મ તુ પાદપોપગમનં, તત્ર સર્વથા પરિકર્માભાવાત્ । પાદપોપગમને
નિયમતો નિષ્પરિકર્મ નિશ્ચલનં ચ । તથાહિ—યેનાસનેન સ્થિતઃ સ યાવજ્જીવમપિ
તેનૈવાસનેન તિષ્ઠતિ ।

યદ્વા—પરિકર્મ સંલેખના, સા યાત્રાસ્થિતત્ સપરિકર્મ, તદ્વિપરીતં ત્વપરિકર્મ ।
તત્ર ચ વ્યાધાતાભાવે ભક્તપ્રત્યાખ્યાનાદિ ત્રયમપિ જિનવચનમર્મજ્ઞો ગીતાર્થ
સંલેખનાપૂર્વકમેવ કરોતિ, અન્યથાઽઽર્તધ્યાનસંભવાત્ ઉક્તં ચ—

“ ભક્તપરિણાણસળં તિચઉવિહાહારનિષ્ફન્નં ।

સપ્પઙ્કિકમ્મ નિયમા જહા સમાહી વિણિદિ ॥ ”

ઇંગત મરણમેં સાધુ અપને આપ હી સમસ્ત શારીરિક ક્રિયાએં કરતા હૈ ।
દૂસરોંસે કુછ નહીં કરાતા હૈ । ઇંગિત મરણકા દૂસરા નામ ઇંગિની મરણ
ભી હૈ । પાદપોપગમન અપરિકર્મ મરણ હૈ । જિસ આસનસે યહ અનશન
ધારણ કિયા જાતા હૈ વહી આસન યાવજ્જીવ હસમેં રહતા હૈ । અથવા
પરિકર્મકા અર્થ સંલેખના હૈ યહ સંલેખના જહાં હોતી હૈ વહ પરિકર્મ હૈ
ઔર હસસે વિપરીત અપરિકર્મ હૈ । સુખસમાધિ અવસ્થામેં જિન વચન
મર્મજ્ઞ ગીતાર્થ સાધુ ભક્તપ્રત્યાખ્યાન આદિ તીનોં મરણોંકો સંલેખના-
પૂર્વક હી ધારણ કરતા હૈ । અન્યથા આર્તધ્યાન હોનેકી સંભાવના રહતી
હૈ । કહા ભી હૈ—

“ ભક્તપરિણાણસળં તિચઉવિહાહારનિષ્ફન્નં ।

સપ્પઙ્કિકમ્મં નિયમા જહા સમાહી વિણિદિટ્ઠં ॥ ”

ઇંગિત મરણુમાં સાધુ પોતે પોતાની બંતે જ સમગ્રી શારીરિક ક્રિયાઓ
કરે છે. બીજાઓથી કાંઈ પણ કરાવતાં નથી. ઇંગિત મરણુનું બીજું નામ
ઇંગિની મરણુ પણ છે. પાદપોપગમન અપરિકર્મ મરણુ છે. જે આસનથી આ
અનશન ધારણ કરવામાં આવે છે. એજ આમનજ યાવજીવ તેમાં રહે છે.
અથવા પરિકર્મનો અર્થ સંલેખના છે. આ સંલેખના જ્યાં થાય છે તે પરિ-
કર્મ છે. અને તેનાથી વિપરીત અપરિકર્મ છે સુખ સમાધિ અવસ્થામાં જીન વચન
ગીતાર્થ સાધુ ભક્તપ્રત્યાખ્યાન આદિ ત્રણે મરણુને સંલેખના પૂર્વક
કરે છે. અન્યથા આર્તધ્યાન થવાની સંભાવના રહે છે. કહ્યું પણ છે—

“देहंमि असंलिहिए, सहसाधाऊहि रिज्जमाणेहिं ।

जायइ अट्टज्झाणं, सरीरिणो चरिम कालंणि ” ॥ १ ॥ इति ।

छाया—देहे असंलिखिते, सहसाधातुषु क्षीयमाणेषु ’

जायते आर्त्तध्यानं, शरीरिणश्चरमकाले ॥ १ ॥

इति सपरिकर्मोच्यते । यत्तु विद्युद्गिरिभित्तिपतनाभिघातरूपे सद्योधाति-
रोगादिरूपे वा व्याघाते सति संलेखनामकृत्वैव भक्तप्रत्याख्यानादि क्रियते,
तदपरिकर्मेति उक्तं च—

अविघातो या विज्जू, गिरिभित्तीपडणा य वा होज्जा ।

संबद्धहत्थपाया, दयो व वाएण होज्जाहि ॥ १ ॥

एएहिं कारणेहिं बाघाइम मरण, होइ बोद्धव्वम् ।

परिकर्ममकाऊणं पच्चक्खाई, तओ भत्तं ॥ २ ॥

“देहंमि असंलिहिए सहसा धाऊहिं खिज्जमाणेहिं ।

जायइ अट्टज्झाणं सरीरिणो चरणकालंमि ॥ ”

विजलीका ऊपर गिरना भित्तिके नीचे दब जाना आदि व्याघातके होने
पर अथवा प्राणघातक रोगादिरूप व्याघातके होने पर संलेखनाको नहीं
धारण करके भी भक्तप्रत्याख्यान आदि तीनों मरणोंको साधु कर लेता
है । यह अपरिकर्म है । कहा भी है—

“अविघातो या विज्जू गिरिभित्तीपडणा य वा होज्जा ।

संबद्धहत्थपाया दयो व वाएण होज्जाहि ॥ १ ॥

एएहिं कारणेहिं बाघाइम मरण होइ बोद्धव्वम् ।

परिकर्ममकाऊणं पच्चक्खाई तओ भत्तम् ॥ २ ॥

“देहंमि असंलिहिए सहसा धाऊहिं खिज्जमाणेहिं ।

जायइ अट्टज्झाणं सरीरिणो चरणकालंमि ॥ ”

विज्जणीनुं ऊपर पडणुं, सीतनी नीचे दगार्छ जणुं, आदि व्याघातना
थवाथी, अथवा प्राणघातक रोगादिइय व्याघातना थवाथी, संलेखनाने धारण
न करवा छतां पणुं सकतप्रत्याख्यान आदि त्रणुं मरणाने साधु करी द्ये छे.
आ अपरिकर्म छे. कल्लुं पणुं छे—

“अविघातो या विज्जू गिरिभित्तीपडणा य वा होज्जा ।

संबद्ध हत्थपाया दयोव वाएण होज्जाहि ॥ १ ॥

ए ए हिं कारणेहिं बाघाइम मरण होइ बोद्धव्वम् ।

परिकर्ममकाऊणं पच्चक्खाई तओ भत्तम् ॥ २ ॥

છાયા—અપિઘાતથ ગિરિવિદ્યુદ્ભિત્તિપતનાચ્ચ વા ભવેત્ ।

સંવદ્વહસ્તપાદાદયો વા, વાતેન ભવેયુઃ ॥ ૧ ॥

एतैः कारणैर्व्याघातिमं मरणं भवति बोद्धव्यम् ।

परिकर्माकृत्वा, प्रत्याख्याति ततो भक्तम् ॥ २ ॥

અસ્મિન્ પક્ષે સપરિકર્માપરિકર્મરૂપં ભેદદ્વયં ભક્તપ્રત્યાખ્યાનાદૌ ત્રિવિધેઽપિ મરણે વિજેયમ્ ।

તથા નિર્હારિ, અનિહારિ, ઇતિ દ્વિવિધમાખ્યાતમ્ । ઉપાશ્રયાદૌ ગ્રામનગરા-મ્યન્તરે યો મરણકાલાખ્યમનશનં પ્રતિપદ્યતે તસ્ય તન્નિર્હારિ ભવતિ, મરણાનન્તરં તત્કલેવરસ્ય નિર્હરણાત્ । નિર્હરણં—મૃતકલેવરસ્ય ગ્રામાદ્ વહિર્નિષ્કાશનં નિર્હારઃ, સોઽસ્યાસ્તીતિ—નિર્હારિ । યત્તુ ગ્રામાદિભ્યો વહિઃ ક્વચિદરણ્યાદૌ ગત્વા મરણ-

ऐसे कारणोंके उपस्थित होनेपर कि जब रोग असाध्य हो जाय वायु-रोगसे हाथपांच जकड़ जावें विजली पर्वत या दिवाल ऊपर गिर पड़े आदि कारणोंके उपस्थित होनेपर साधु संलेखनाके विना ही भक्तप्रत्याख्यान आदि धारण कर लेता है । इस पक्षमें सपरिकर्म अपरिकर्म, ये दो भेद भक्त-प्रत्याख्यान इंगित पादपोषगमन, इन तीनों प्रकारके मरणमें जानना चाहिये । (निहारीमनीहारी—निर्हारी अनिर्हारी) तथा यह मरणकालरूप अनशन निर्हारी और अनिर्हारिके भेदसे भी दो प्रकार होता हैं—ग्राम नगरके भीतर उपाश्रय आदिमें जब यह मरणकाल अनशन साधु अंगीकार करता है तब उसका वह अनशन निर्हारी है, क्योंकि मरणके बाद ही उसका वह कलेवर गांवसे बाहिर निकला जाता है । तथा जब ग्रामनगर आदिसे बाहिर वन आदिमें जाकर साधु मरणकालरूप अनशन धारण

આવા કારણોના ઉપસ્થિત થવાથી કે, ત્યારે રોગ અસાધ્ય થઈ જાય, વાયુરોગથી હાથ પગ ઝકડાઈ જાય, વિજળી ઉપર પડે આદિ કારણો ઉપસ્થિત થવાથી સાધુ સંલેખના વગર જ ભક્ત પ્રત્યાખ્યાન આદિ ધારણ કરી લે છે. આ પક્ષમાં સપરિકર્મ, અપરિકર્મ, આ બે ભેદ ભક્તપ્રત્યાખ્યાન, ઇંગિત, પાદ-પોષગમન, આ ત્રણે પ્રકારના મરણમાં જાણવા જોઈ એ. નિહારીમનીહારી-નિર્હારિ અનિર્હારિ તથા આ મરણકાળરૂપ અનશન નિરહારી અને અનિહારી ના ભેદથી પણ બે પ્રકારના હોય છે. ગ્રામ અથવા નગરની અંદર ઉપાશ્રય આદિમાં ત્યારે આ મરણકાળ અનશન સાધુ અંગિકાર કરે છે ત્યારે તેનું એ અનશન નિરહારી છે. કેમકે, મરણના પછી જ તેનું એ કલેવર ગામથી બહાર 'માં આવે છે. તથા ત્યારે ગ્રામ અને નગરથી બહાર વન આદિમાં સાધુ મરણકાળ રૂપ અનશન ધારણ કરે છે ત્યારે એ અનશન અનિ-

કાલાખ્યમનશનં પ્રતિપદ્યતે તદનિર્હારિ, મરણાનન્તરં તત્કલેવરસ્ય નિર્હારાભાવાત્ ।

एतच्च प्रकारद्वयं भक्तप्रत्याख्यानं, इङ्गिते, पादपोषगमने च भवति ।
तथाचोक्तं—स्थानाङ्गसूत्रे—

पाओवगमणे दुविहे पणत्ते । तं जहा—णीहारिमे चेव, अणीहारिमे चेव,
णियमं अपडिकम्मे ।

भक्तपञ्चकखाणे दुविहे पणत्ते । तं जहा—णीहारिमे चेव, अणीहारिमे चेव,
णियमं सपडिकम्मे ॥ ” (ठा. ठा. २७. ४)

इङ्गितमरणेऽपि निर्हारित्वानिर्हारित्वभेदः शास्त्रसंमतः ।

यत्तु—एतच्च निर्हारित्वानિર્हारિત્વ પ્રકારદ્વયમપિ પાદપોષગમનવિષયં, તત્પ્રસ્તાવ
આગમેઽસ્યાભિધાનાત્, इत्युक्तं श्री शान्तिमूरिणा भावविजयगणिना श्री
नेमिचन्द्रेण च, तत्प्रामादिकम्, उक्तरीत्या स्थानाङ्गभगवतीमूत्राद्यागमविरोधात् ।
उक्तागमे तयोः इङ्गितमरणेऽपि प्रतिपादनात्

आहारच्छेदश्च द्वयोरपि समः—आहारः—अशनादिस्तस्य छेदः—परित्यागः,
आहारच्छेदः, स तु द्वयोरपि सविचाराविचारयोः सपरिकर्मापरिकर्मणोर्निर्हारिणोश्च

करता है तो वह अनशन अनिर्हारि है । क्यों कि मरणके अनन्तर उस
कलेवरका निर्हार नहीं होता है । निर्हार एवं अनिर्हार ये दोनों प्रकार
भक्तप्रत्याख्यान, इङ्गित एवं पादपोषगमन, इन तीनोंमें होते हैं । स्थाना-
ङ्गमूत्रमें यही बान कही है—

“ पाओवગમણે દુવિહે પળત્તે—તં જહા—ણીહારિમેચેવ અણીહારિમેચેવ
ણિયમ અપડિકમ્મે । ભક્તપચ્ચકલાણે દુવિહે પળત્તે તં જહા—ણીહારિમેચેવ
અણીહારિમેચેવ ણિયમં સપડિકમ્મે ” ઇંગિત મરણમાં બી નિર્હારિત્વ
અનિર્હારિત્વમાં બંને ભેદ શાસ્ત્રસંમત છે । (આહારચ્છેદોય દોસુવિ-
આહારચ્છેદશ્ચદ્વયોરપિ) સવિચાર અવિચારમાં, સપરિકર્મ અપરિકર્મમાં,

હારી છે. કેમકે, મરણના પછી એ કલેવરનો નિર્હાર થતો નથી. નિર્હાર અને
અનિર્હાર આ બંને પ્રકાર ભક્તપ્રત્યાખ્યાન ઇંગિત અને પાદપોષગમન આ
ત્રણેમાં હોય છે. સ્થાનાંગસૂત્રમાં પણ આજ વાત કહેલ છે—

“ પાઓવગમણે દુવિહે પળત્તે—તંજહા—ણી હારિ મેચેવ અણીહારિમેચેવ ણિયમ
અપડિકમ્મે । ભક્તપચ્ચકલાણે દુવિહે પળત્તે તંજહા ણીહારીમેચેવ અણીહારિમેચેવ
ણિયમં સપડિકમ્મે ”

ઈંગિત મરણમાં પણ નિરહારિત્વ અનિરહારિત્વમાં બંને ભેદ શાસ્ત્ર
સંમત છે. આહારચ્છેદોય દોસુવિ-આહારચ્છેદશ્ચ દ્વયોરપિ સવિચાર અવિચારમાં,

સમઃ, આહારપરિત્યાગસ્યોભયત્ર તુલ્યત્વાદિતિ ભાવઃ । इह 'च' शब्दस्त्वर्थे ।
 इदमत्रावधेयम्—अक्षयप्रत्याख्यानं रक्षयितुं साधनं पानं विना त्रिविधाहारस्य
 व्यवच्छेदः, चतुर्विधाहारस्यापि वा भवति—इद्विधे पादपोषणमने तु चतुर्विधाहारस्य
 व्यवच्छेद इति चतुर्विधाहार व्यवच्छेदमाश्रित्य सान्त्वयिमिति ॥ १३ ॥

ऊनोदरિકામાહ—

मूलम्—ओमोवरणं पञ्चैहा, सूक्ष्मेण विद्याहियं ।

दृढઓ લેતકાલેપાં, ભાવેણં પજ્જવેહિ ચ ॥૧૪॥

छाया—अवमोदयं पञ्चैहा, सूक्ष्मेण विद्याहियं ।

દ્રવ્યતો ક્ષેત્રકાલેન, ભાવેન પર્યાયૈશ્વ ॥૧૪॥

टीका—' ओमोवरणं ' इत्यादि ।

अवमोदयम्=अवमं=मूत्रम्, उदरं दस्यागावमोदरस्य भाव अवमोदयं—
 ऊनोदरिका, समाप्तेग=संक्षेपग. पञ्चैहा=पंचनारकं व्याख्यातम् । पञ्चविधत्व

નિર્હારિ અનિર્હારિણેં ફલ સખલેં આહારકા પરિત્યાગ સમાન હૈ । इसका
 आशय यह होता है कि अक्षयप्रत्याख्यानमें अपनी शक्तिके अनुसार
 पानीके बिना अन्य तीन आहारका तथा चतुर्विध आहारका भी परि-
 त्याग होता है । तब इंगिनीकरण एवं पादपोषणमनमें तो चारों ही
 प्रकारके आहारका परित्याग होता है । इस प्रकार चतुर्विध आहारके
 परित्याग इन सबमें समान रूपसे नहीं है ॥ १३ ॥

अब ऊनोदरी तपके लेते कहते हैं—' ओमोवरणं ' इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—દ્રવ્યઓ લેતકાલેપાં ભાવેહિં પજ્જવેહિય—દ્રવ્યતો ક્ષેત્રતો
 કાલેન ભાવેન પર્યાયૈશ્વૈવ' દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવ તથા પર્યાયનો અપેક્ષા

સપરિધર્મ અપરિધર્મના નિર્હારિ અનિર્હારિના આ સહુના આહારનો પરિત્યાગ
 સમાન છે તેનો આશય છે. છે, અક્ષયપ્રત્યાખ્યાનના પેતાની શક્તિ અનુ-
 સાર પાણી વગર બીજા ત્રણ આહારનો તથા ચતુર્વિધ આહારનો પણ પરિત્યાગ
 થાય છે ત્યારે ઇંગિની મરદ અને પાદપોષણમનનાં તો ચારેય પ્રકારના
 આહારનો પરિત્યાગ કર્ય છે આ પ્રમાણે ચતુર્વિધ આહારના પરિત્યાગથી
 આ સઘળામાં સમાનતા બતાવવામાં આવેલ છે. ૧૩ ॥

હવે ઉનોદરી તપના લેદને કહે છે—' ઓમોવરણં '

અન્વયાર્થ—દ્રવ્યઓ લેતકાલેપાં ભાવેહિં પજ્જવેહિય—દ્રવ્યતો ક્ષેત્રતો કાલેન
 પર્યાયૈશ્વૈવ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ તથા પર્યાયની અપેક્ષા ઓમોવરણં—

માહ—‘ દ્રવ્યઓ ’ ઇત્યાદિ । દ્રવ્યતઃ—દ્રવ્યેણ, ક્ષેત્રકાલેન=ક્ષેત્રં ચ કાલથેતિ ક્ષેત્ર કાલં તેન, ભાવેન ચ, પર્યાયૈશ્વ । સર્વત્ર હેતો તૃતીયા ॥ ૧૪ ॥

તત્ર દ્રવ્યત આહ—

મૂલમ્—જો જરૂર ડ આહારો, તત્તો ઓમં તુ જો કરે ।

જહંદ્રોળેયસિરંથાહ, ઇવં દ્રવ્યેણં ડ મંવે ॥ ૧૫ ॥

છાયા—જો યસ્ય તુ આહારઃ, તતોડવમં તુ યઃ કુર્યાત્ ।

જઘન્યેન ઇક સિવથાદો, ઇવં દ્રવ્યેણ તુ મવતિ ॥ ૧૬ ॥

ટીકા—‘ જો જરૂર ’ ઇત્યાદિ—

યસ્ય ય આહારઃ—દ્વાત્રિજલકલ્યાદિજાનઃ, તતઃ સ્વાદ્વાગત્, અવમં=ન્યૂનં યઃ કશ્ચિત્ ભોજને કુર્યાત્, અયં ભાવઃ—પુરુષસ્ય હિ દ્વાત્રિંશત્ કલમાન આહારઃ, સ્ત્રિયાશ્ચાષ્ટાત્રિંશતિકલમાનઃ । નપુંસકસ્ય ચતુર્વિંશતિકલમાનઃ, કલલશ્ચેદ્દ યરિમન્ ક્ષિપ્તે મુખમતિવિકૃતં ન સ્થાત્, તાવાન્માનોડવમન્તવ્યઃ । તતશ્ચતન્માનાદૂન યો મુદ્ગ્ને ઇતિ । યત્તદોર્નિલ્પસાકાડક્ષતયા ‘તરય’ ઇતિ સમ્બન્ધઃ । ઇવમ્=અમુના

(ઓમોચરણં—અવમૌદર્યં) અવમૌદર્યં તપ (લગ્નાસેણ—સપાસેન) સંક્ષેપસે (પંચહા—પશ્ચધા) પાંચ પ્રકારકા કહા ગયા હૈ ॥ ૧૪ ॥

અવ દ્રવ્ય ડનોદરી કહલે હૈ—‘ જો ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(જસસ જો આહારો—યસ્ય યઃ આહારઃ) જિસકા જિતના આહાર હૈ (તત્તો ઓમં જો કરે—તતઃ અવમં યઃ કુર્યાત્) ડસસે કય જો ળાતા હૈ વહ દ્રવ્યકી અપેક્ષા ડનોદરિકા હૈ । જૈસે પુરુષકા આહાર બત્તીસ કલ ગ્રાસકા હૈ । સ્ત્રિયાંકા આહાર અઠ્ઠાઈસ કલ ગ્રાસકા હૈ તથા નપુંસકકા ચોઈસ કલ ગ્રાસકા હૈ । જિસકે કુલ્લે પ્રક્ષિપ્ત કરને પર મુગ્ગ અતિ વિકૃત ન વન પાવે યહ ઇક ગ્રાસકા પરિમાણ જાનના

—અવમૌદર્યં અવમૌદર્યં તપ સમાસેણ—સમાસેન સંક્ષેપથી પંચહા—પશ્ચધા પાંચ પ્રકારના બતાવવામાં આવેલ છે. ॥૧૪॥

હવે દ્રવ્ય ડનોદરી કહે છે —“ જો ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—જસસ જો આહારો—યસ્ય યઃ આહારઃ જેનો જેટલો આહાર છે, તત્તો ઓમં જો કરે—તતઃ અવમં યઃ કુર્યાત્ એનાથી એાછું જે ખાય છે તે દ્રવ્યની અપેક્ષા ડનોદરિનો છે. જેમ પુરુષનો આહાર બત્તીસ કોળીયાનો છે, સ્ત્રીઓના આહાર અઠ્ઠાવીસ કોળીયાનો છે, તથા નપુંસકનો આહાર ચોવીસકોળીયાનો છે. જેને મોઢામાં નાખવાથી મોઢું અતિ પડેાળું ન થાય એ એક કોળીયાનું

પ્રકારેણ, દ્રવ્યેણ અવમૌદર્યં ભવતિ । તુ શબ્દઃ પાદપૂરણે । એતચ્ચ જઘન્યેન એક સિન્ધ્યાદિ ભવતિ । સિન્ધ્ય—કળપમાણમન્નં ‘સિન્ધ્યા’ ઇતિ શાવાપ્રસિદ્ધમ્ । એફ-સિન્ધ્યાદાગ્મ્ય કવલપર્યન્તં ન્દનં પ્રાપ્નુમન્નં શુજ્યતે યત્ર, તજ્જઘન્યમવમૌદર્યં ભવતિ । દ્વાત્રિંગતકવલપમાણે આતારે ચતુર્વિંગતિકવલમાત્રં શુજ્યતે યત્ર, તત્પ્રમાણ-પ્રાપ્તમવમૌદર્યમ્ પોષકકવલમાત્રં યત્ર શુજ્યતે, તદર્ધમવમૌદર્યમ્, કવલાપ્તકાદારમ્ય સિન્ધ્યમાત્રપર્યન્ત યત્ર શુજ્યતે તદુત્કૃષ્ટપુત્રકૃષ્ટતરમ્, ઉત્કૃષ્ટતમમવમૌદર્યં ભવતીતિ શાવઃ ॥ ૧૬ ॥

ક્ષેત્રાવમૌદર્યમાહ—

મૃત્મ—ગામે નગરે નૈહ રાયૈહાણિ નિગમે ચં આતારે પૈછી ।

સેંહે કવ્વડે દોળસુહ પદ્ધણ સહંચ સંવાહે ॥૧૬॥

આસમપણ ત્રિહારે, સન્નિવેસે સનાયૈધોસે ચં ।

દૈલિનેણા સંધારે, સતૈયે સંવદ્દેઓદ્દે ચં ॥ ૧૭ ॥

વાંહેસુ વૈ સ્તથાસુ વૈ, ઘરેસુ વૈ સ્વૈનિર્તિયં સેત્તં ।

કેંપરહ ઉ એવંવાઈ, એવં સેત્તેર્ણં હૈં મંવે ॥ ૧૮ ॥

ગામે નગરે તથા રાજગાનો, નિગમે ચાકારે પલ્લયામ્ ।

સેટે કવ્વડ, દ્રોપહુત્તનમહન્દમંદાધે ॥ ૧૬ ॥

ચાહિયે । (જહન્નેનેગસિત્યાઈ—જઘન્યેન એકસિન્ધ્યાદિ) એક કળસે લેકર એક કવલગ્રાસ તકકા આતાર કરના યહ જઘન્ય અવમૌદર્યં હૈ । વત્તીસ કવલમાત્ર આહારમેસે ચોઈલ કવલમાત્ર રાના વહ પ્રમાણપ્રાપ્ત અવમૌદર્યં હૈ । સોલહ કવલમાત્રકા આહાર કરના વહ અર્ધ અવમૌદર્યં હૈ । આઠ કવલસે લેકર એક સાર કળનક રાના વહ ઉત્કૃષ્ટ, ઉત્કૃષ્ટતર, તથા ઉત્કૃષ્ટતમ અવમૌદર્યં હૈ ॥૧૫॥

પરિમાણ બહુ ઓછ એ જહન્નેનેગસિત્યાઈ—જઘન્યેન એકસિન્ધ્યાદિ એક કણથી ઓછે એક કોળીયા સુધેનો આહાર કરવો આ જઘન્ય અવમૌદર્યં છે. બત્તીસ કોળીયાના આહારમાથો ચોવીસ કોળીયા માત્ર આવા એ પ્રમાણ પ્રાપ્ત અવમૌદર્યં છે સોળ કોળીયાનો આહાર કરવો તે અર્ધ અવમૌદર્યં છે. આઠકોળીયાથી ઓછે એક કણ સુધીનું આવું તે ઉત્કૃષ્ટ, ઉત્કૃષ્ટતર તથા ઉત્કૃષ્ટતમ ગૌદર્યં છે. ॥૧૫॥

आश्रमपदे विहारे, संनिवेशे समाजघोषे च ।
स्थलीसेनास्कन्धावारे, सार्धे संवर्तकोट्टे च ॥ १७ ॥
वाटेषु वा रथ्यासु वा, गृहेषु वा एवमेतावत् क्षेत्रम् ।
कल्पते तु एवमादि, एवं क्षेत्रेण तु भवति ॥ १८ ॥

टीका—‘गामे’ इत्यादि ।

ग्रामे=लघुवसतौ, नगरे=अष्टादशकरवर्जिते, ‘शहर’ इति भाषा प्रसिद्धे,
तथा राजधानी निगमे, राजधान्यां-राज्ञो निवासस्थाने, निगमे=बहुतरवणिजां
निवासस्थाने, आकरे=हिरण्यादीनामुत्पत्तिस्थाने पल्ल्यां यत्र वृक्षतले वने वा
तस्करा निवसन्ति, तत् ‘पल्ली’ इत्युच्यते, तत्र, तथा खेटे=यत्र नगरे धूलि मयः
प्राकारस्तत् खेटं, तस्मिन्, तथा-कर्कट-द्रोणमुख-पत्तन मडम्ब-संवाधे=कर्कट-
कुत्तितजननिवासस्थानम्, द्रोणमुखं-द्रोण्यो नावो मुखं यस्य तत् तथा, जलस्थल-
मार्गयुक्तं नगरम्, पत्तनं-समस्तवस्तुप्राप्तिस्थानम्, मडम्बं-यस्य सर्वदिक्ष्वर्ध-

क्षेत्रकी अपेक्षा अवमौदर्य इत्त प्रकार है—‘गामे’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(गामे-ग्रामे) छोटी वसतीरूप ग्राममें, (नगरे-नगरे)
अठारह करवर्जित शहररूप नगरमें, (रायहाणि-राजधानी) राजधानीमें,
(निगमे-निगमे) अनेक वणिक् जहां निवास कर रहे हों ऐसे निगममें,
(आकरे-आकरे) हिरण्य आदिकी उत्पत्तिभूमिस्वरूप आकरमें, पल्ली-
पल्याम्) वृक्षतल अथवा वनमें, जहां चौर रहते हैं उस स्थानरूप पल्लीमें,
(खेटे-खेटे) धूलिमय प्राकारसे वेष्टित खेट-खेडामें, (कव्वडे-कर्कटे),
कुत्तित जनोंके निवासस्थानरूप कर्कटमें, (द्रोणमुखे-द्रोणमुखे) जलस्थल
मार्गयुक्त नगररूप द्रोणमुखमें, (पट्टणे-पत्तने) समस्त वस्तुकी प्राप्ति होनेके
स्थानरूप पत्तनमें, (मडम्बे-मडम्बे) जिसके आमपास ढाई ढाई कोसमें

क्षेत्रकी अपेक्षा अवमौदर्य आ प्रमाणे छे—“गामे” इत्यादि !

अन्वयार्थ—गामे-ग्रामे नानकडी वस्तीवाला ग्राममां नगरे-नगरे अठार
कर वगरना शहररूप नगरमां, रायहाणि-राजधान्यां राजधानीमां, निगमे-निगमे
अनेक वणिक् ल्यां वसता होय अथवा निगममां आकरे-आकरे हिरण्य आदिनी
उत्पत्ति भूमिस्वरूप आधारमां पल्ली-पल्याम् वृक्षनी नीचे अथवा वनमां, ल्यां
चौर होके रहता होय अथवा स्थानरूप पल्लीमां, खेडे-खेडे धूलि प्राधारधी
वेष्टित खेट-ग्राममां कव्वडे-कर्कटे कुत्तित जनोना निवासस्थान रूप कर्कटमां
द्रोणमुखे-द्रोणमुखे जलस्थल मार्गयुक्त नगररूप द्रोणमुखमां पट्टणे-पत्तने स्थानी
वस्तुप्राप्ति प्राप्ति भवना स्थानरूप पत्तनमां मडम्बे-मडम्बे जेनी आमपास

તૃતીય ક્રોશાન્તગ્રામો નાસ્તિ તત્ , સંવાધઃ—પ્રભૂતચાતુર્વર્ણ્યનિવાસઃ કર્વટાદીનાં ચ સમાહારસ્તસ્મિન્ ॥ ૧૬ ॥

તથા—‘આસમપણ’ ઇત્યાદિ—

આશ્રમપદે=તાપસનિવાસસ્થાને, વિહારે=વિહારો જનાનાં વિશ્રામસ્થાનમ્, ઉદ્યાનાદિકં, તસ્મિન્, સંનિવેશે=પથિકાનાં નિવાસસ્થાનમ્-ધર્મશાલાદિકં સંનિવેશ-સ્તસ્મિન્, સમાજઘોષે=સમાજઃ-પથિકસમૂહઃ, ઘોષઃ-ગોકુલમ્, અનયોઃ, સમાહારઃ સમાજઘોષં તસ્મિન્, ચકારઃ સમુચ્ચયાર્થકઃ, સ્થલી-ઉચ્ચભૂભાગઃ, સેના=ચતુરંગ-વલસમૂહઃ, સ્કન્ધાવારઃ-સેનાનિવેશસ્થાનમ્, ઇવાં સમાહારસ્તસ્મિન્ તથા સાર્થે-સાર્થયુક્તસ્થાને ગણિમધરિમાદિસંશ્રુતશકટાદિસહિત વ્યાપારિણાં સમૂહો, યત્ર, તત્ર, ચ=પુનઃ, સંવર્તકોટ્ટે=સંવર્તઃ-ભયસ્તત્રજનસ્થાનં, કોટ્ટઃ-પ્રકારયુક્તઃ પ્રદેશઃ, દુર્ગ ઇત્યર્થઃ, ‘કિલા’ ઇતિ ભાષા પ્રસિદ્ધઃ, અનયોઃ સમાહારસ્તસ્મિન્ ॥ ૧૭ ॥

કોઈ ગામ ન હો એસે મહંબમેં ઔર (સંવાહે-સંવાધે) બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય તથા શૂદ્ર એસે ચારોં વર્ણ જહાં વસતે હોં એસે સંવાધમેં ॥૧૬॥

તથા—‘આસમપણ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(આસમપણ-આશ્રમપદે) તાપસજનોંકે નિવાસપ્રભૂત આશ્રમમેં, (વિહારે-વિહારે) વગીચા આદિમેં, (સન્નિવેસે-સંનિવેશે) ધર્મશાલામેં (સમાય ઘોસેય-સમાજ ઘોષેચ) સમાજમેં, ઘોષમેં, (થાલિસે-નાલંધારે-સ્થાલિસેનાસ્કન્ધાવારે) સ્થલીમેં, ચતુરંગ વલસમૂહરૂપ સેનામેં, સેનાકે નિવેશસ્થાનમેં, (સત્થે-સાર્થે) સાર્થયુક્ત સ્થાનમેં, (સંવટ્ટકોટ્ટેય-સંવર્તકોટ્ટે ચ) સંવર્તમેં-ભયત્રસ્તજનસ્થાનમેં, કોટ્ટ-ડુર્ગ-કિલ્લેમેં ॥૧૭॥

અહી અહી ગાઉમાં કોઈ ગામ ન હોય એવા મહંબમાં, અને સંવાહે-સંવાધે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, તથા શૂદ્ર, એવા ચારે વર્ણો જ્યાં વસતા હોય એવા સ્થાનોમાં ॥૧૬॥

તથા—“આસમપણે” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—આસમપણે-આશ્રમપદે તાપસજનોના નિવાસસ્થાનરૂપ આશ્રમમાં વિહારે-વિહારે બગીચા વગેરેમાં સન્નિવેસે-સંનિવેશે ધર્મશાળામાં સમાય ઘોસેય-સમાજે ઘોષેચ સમાજમાં, ઘોષમાં, સ્થલીમાં, ચતુરંગ બળ સમૂહરૂપ સેનામાં, થાલિસેના લંધારે-સ્થાલિસેનાસ્કન્ધાવારે સેનાના નિવાસસ્થાનમાં સત્થે-સાર્થે સાર્થ યુક્ત સ્થાનમાં, સંવટ્ટકોટ્ટેય-સંવર્તકોટ્ટેચ સંવર્તમાં-ભયત્રસ્ત જનસ્થાનમાં, કોટ્ટ-કિલ્લામાં, ॥ ૧૭ ॥

Handwritten text at the top of the page, possibly a header or title.

First section of handwritten text, consisting of several lines of cursive script.

Second section of handwritten text, continuing the narrative or list.

Third section of handwritten text, showing further development of the content.

Fourth section of handwritten text, located at the bottom of the page.

મિક્ષાર્થં પર્યટનં પેટાનામકં ક્ષેત્રાવમૌદર્યં ભવતિ । ચ=પુનઃ, અર્ધપેટા-તદર્ધગૃહ-
 ભ્રમણેર્ધપેટાનામકં ક્ષેત્રાવમૌદર્યં ભવતીત્યર્થઃ । ગોમૂત્રિકા=ગોમૂત્રિકેવગોમૂત્રિકા,
 ગોમૂત્રિકાવદ્ વક્રાકારેણ વામદક્ષિણતો ભ્રમણે ગોમૂત્રિકાનામકં ક્ષેત્રાવમૌદર્યં
 ભવતીત્યર્થઃ । પતંગવીથિકા=પતંગવીથિકેવ-પતંગવીથિકા, પતંગોડ્ડયનસદૃશી,
 ચતુરિન્દ્રિય જીવવિશેષ તિહ્વદન્તરા વહુગૃહાણિ મુક્ત્વા મુક્ત્વા ભ્રમણે પતંગવીથિ-
 કાનામકં ક્ષેત્રાવમૌદર્યમ્ । શમ્બુકાવર્તા=શમ્બુકઃ-શઙ્ખસ્તદ્વદાવર્તો યસ્યાં સા તથા,
 સા દ્વિવિધા-આભ્યન્તરશમ્બુકાવર્તા વહિઃ શમ્બુકાવર્તા ચ । શંખનાભિસદૃશાકારે

અવ સૂત્રકાર અન્ય પ્રકારસે મી ક્ષેત્ર ઝળોદરીકો કહતે હૈ—
 ‘પેઢાય’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(પેઢા-પેટા) ક્ષેત્રાન્તર્ગત મંજૂષાકી આકૃતિવાલે ઘરોમ્
 હી મિક્ષાકે નિમિત્ત પર્યટન કરના યહ પેટા નામક ક્ષેત્ર ઝળોદરી હૈ ।
 (અર્ધપેઢા-અર્ધપેટા) ક્ષેત્રાન્તર્ગત મંજૂષાકી આકૃતિવાલે આધે ઘરોમ્
 મિક્ષાકે લિયે ભ્રમણ કરના અર્ધપેટા નામક ક્ષેત્ર ઝળોદરી હૈ । (ગોમુ-
 ત્તિ-ગોમૂત્રિકા) ગોમૂત્રિકાકી તરહ વક્રાકારસે વામદક્ષિણ ભ્રમણ કરના
 ગોમૂત્રિકા નામક ક્ષેત્ર ઝળોદરી હૈ । (પતંગવીથીયાચેવ-પતંગવીથિકાચેવ)
 ટીંકે ઉડનેકી તરહ વીચ વીચમ્ અનેક ઘરોંકો છોડ ૨ કર મિક્ષાકે
 લિયે ભ્રમણ કરના પતંગવીથિકા નામક ક્ષેત્ર ઝળોદરી હૈ । (શંબુકાવરુ-
 શમ્બુકાવર્તા) શમ્બુકાવર્તા નામક ક્ષેત્ર ઝળોદરી દો પ્રકારકી હૈ । એક
 આભ્યન્તર શમ્બુકાવર્તા તથા દૂસરી વહિઃ શમ્બુકાવર્તા । શંખકી નામિકે
 સમાન આકારવાલે ક્ષેત્રમ્ મધ્યભાગસે લેકર બાહ્યઘર તક મિક્ષાકે લિયે

હવે સૂત્રકાર અન્ય પ્રકારથી પણ ક્ષેત્ર ઝળોદરીને કહે છે—‘પેઢાય’ ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—પેઢા-પેટા ક્ષેત્રાન્તર્ગત મંજૂષાની આકૃતિવાળા ઘરોમાં જ
 મિક્ષાના માટે પર્યટન કરવું એ પેટા નામનું ક્ષેત્ર ઝળોદરી છે. અર્ધપેઢા-અર્ધ-
 પેટા ક્ષેત્રાન્તર્ગત મંજૂષાની આકૃતિવાળા અર્ધા ઘરોમાં મિક્ષા માટે ભ્રમણ
 કરવું એ અર્ધપેટા નામની ક્ષેત્ર ઝળોદરી છે. ગોમુત્તિ-ગોમૂત્રિકા ગોમૂત્રિકાની
 માફક વક્રાકારથી વામ દક્ષિણ ભ્રમણ કરવું ગોમૂત્રિકા નામની ક્ષેત્ર ઝળોદરી
 છે. પતંગવીથીયાચેવ-પતંગવીથિકા ચેવ તીડના ઉડવાની માફક વચમાં વચમાં
 અનેક ઘરોને છોડી દઈને ભીક્ષાને માટે ભ્રમણ કરવું. પતંગ વીથિકા નામનું
 ક્ષેત્ર ઝળોદરી છે. શંબુકાવદ્-શમ્બુકાવર્તા શમ્બુકાવર્તા નામની ક્ષેત્ર ઝળોદરી બે
 પ્રકારની છે. એક આભ્યન્તર શમ્બુકાવર્તા તથા બીજી વહિઃ શમ્બુકાવર્તા
 નામના બેવા આકારવાળા ક્ષેત્રના મધ્યભાગથી લઈને બાહ્ય ઘર સુધી

ક્ષેત્રે મધ્યભાગાદારમ્ય વાહ્યગૃહં યાવદટને પ્રથમા, વાહ્યગૃહાદારમ્ય મધ્યભાગવર્તિગૃહં યાવદ્ ભ્રમણે દ્વિતીયા । આયતં ગત્વા પ્રત્યાગતા ષષ્ઠી=આયતં દીર્ઘં ગત્વા પ્રત્યાગતા, ઋજુતયાઽગ્રતો ગત્વા યદિ પ્રતિનિવર્તેતે, તદા ષષ્ઠં ક્ષેત્રાવમૌદર્યં ભવતીત્યર્થઃ ।

નનુ પેટાદિકાઃ કથં ક્ષેત્રાવમૌદર્યરૂપાઃ આસાં ગોચરરૂપત્વેન ભિક્ષાચર્યાત્મકત્વાત્ ? ઉચ્યતે—‘ અવમૌદર્યં મમાસ્તુ ’ इत्याशयेन પેટાદિકાઃ ક્રિયન્તે इति ता अवमौदर्यतया व्यपदिश्यन्ते । दृश्यन्ते हि निमित्तभेदादेकस्मिन् देवदत्तादौ पितृपुत्रादयोऽनेके व्यपदेशाः । एवं पूर्वमुक्तस्य ग्रामादिनियमस्याग्रे वक्ष्यमाणस्य कालादिनियमस्य चाभिग्रहरूपत्वेन भिक्षाचर्यात्वप्रसङ्गे इदमेवोत्तरं विज्ञेयम् ॥१९॥

ધૂમના સો પ્રથમ-આશ્યન્તર શમ્બૂકાવર્તા નામક ક્ષેત્ર ઝનોદરી હૈ, તથા વાહ્ય ઘરસે આરમ્ભ કર મધ્યભાગવર્તી ઘર પર્યન્ત ભિક્ષાકે લિયે ભ્રમણ કરના સો દ્વિતી-બહિઃ શમ્બૂકાવર્તા ક્ષેત્ર ઝનોદરી હૈ । ભિક્ષા નિમિત્ત સીધા દીર્ઘ અર્થાત્ લંબા જાકરકે ફિર વાપસ લૌટના યહ છઠી (આયય ગંતુ પચ્ચાગયા છટ્ટા-આયત ગત્વા પ્રત્યાગતા ષષ્ઠા) નામકી છઠી ક્ષેત્ર ઝનોદરીહૈ । શંકા-ઇન પેટાદિક ભિક્ષાચરીકો ક્ષેત્ર ઝનોદરી ક્યોં કહા હૈ કારણ કિ ઇનમેં ગોચરરૂપતા હોનેસે ભિક્ષાચર્યાત્મકતા હૈ ?

ઉત્તર—“ ઝનોદરી મેરે હોવે ” इस प्रकारके आशयसे ये पेटादिक-भिक्षाचरी की जाती है, इसलिये ये ऊनोदरी रूपसे कही गयी हैं । निमित्तके भेदसे एक ही देवदत्त आदिमें पिता पुत्र आदि अनेकरूपसे व्यपदेश होता देखनेमें आता है । इसी तरह पूर्व कथित ग्रामादिकके नियममें तथा आगे बहे जाने वाले कालादिक नियममें अभिग्रहरूपता होनेसे भिक्षाचर्यात्मकत्वके प्रसंगमें यही उत्तर जानना चाहिये ॥१९॥

ભિક્ષાને માટે ધૂમવું એ પ્રથમ આશ્યન્તર શમ્બૂકાવર્તા નામની ક્ષેત્ર ઝનોદરી છે. તથા વાહ્ય ઘરથી આરંભ કરી મધ્યવર્તી ઘર સુધી ભિક્ષાના માટે ભ્રમણ કરવું એ બીજી બહિઃ શમ્બૂકાવર્તી ક્ષેત્ર ઝનોદરી છે. ભિક્ષાના માટે લાંબે દૂર સુધી એમને એમ નીકળી જવું અને ત્યાંથી પાછું ફરવું એ આયય ગંતુ પચ્ચાગયા છટ્ટા-આયતગત્વા પ્રત્યાગતા એ નામની છઠી ક્ષેત્ર ઝનોદરી છે.

શંકા—આ પેટાદિક ભિક્ષાચારીને ક્ષેત્ર ઝનોદરી શા માટે કહેલ છે. કારણ કે એમાં ગોચરરૂપતા હોવાથી ભિક્ષાચર્યાત્મકતા છે ?

ઉત્તર—“ ઝનોદરી મને થાય ” આ પ્રકારના આશયથી એ પેટાદિક ભિક્ષાચરી કરવામાં આવે છે. આ કારણે એ ઝનોદરી રૂપથી કહેવામાં આવેલ છે. નિમિત્તના ભેદથી એક જ દેવદત્ત આદિમાં પિતાપુત્ર આદિ અनेક રૂપથી વ્યપદેશ થતો જોવામાં આવે છે. આજ પ્રમાણે પૂર્વ કથિત ગ્રામાદિકના નિયમમાં તથા આગળ કહેવામાં આવનાર કાળાદિક નિયમમાં અભિગ્રહરૂપતા હોવાથી ભિક્ષાચર્યાત્મકત્વના પ્રસંગમાં જ આજ ઉત્તર જાણવો જોઈએ. ॥૧૯॥

કાલાવમૌદર્યમાહ—

મૂલમ્—દિવસસ્સ પૌરિસીણં, ચઽઽહંપિ ડ જંતિઓ ભવે કાલો ।

૬વં ચરમાણો ઁલુ, કાલોમાણં મુણેયંઁવં ॥૨૦॥

છાયા—દિવસસ્ય પૌરુષીણાં, ચતમ્ણામપિ તુ યાવત્ ભવેત્ કાલઃ ।

૬વં ચરતઃ ઁલુ, કાલાવમત્વં જ્ઞાતવ્યમ્ ॥ ૨૦ ॥

ટીકા—‘દિવસસ્સ’ ઇત્યાદિ—

દિવસસ્ય ચતમ્ણામપિ પૌરુષીણાં યાવાન્ કાલોઽભિગ્રહવિષયો ભવેત્, ૬વમ્—૬વંભૂતેન કાલેન ચરતઃ—ભિક્ષાર્થે ંમતઃ, દિવસસ્ય પૌરુષીચતુષ્ટયમધ્યેઽમુક કાલે ભિક્ષાચર્યા કરિષ્યામીત્યેવમભિગ્રહં કૃત્વા પર્યટતે ઇત્યર્થઃ, ઁલુ=નિશ્ચયેન કાલાવમત્વં કાલેન હેતુનાઽવમત્વં—પ્રસ્તાવાદુદરસ્ય, કાલાવમૌદર્યમિતિ યાવત્, જ્ઞાતવ્યમ્ । ‘ચરમાણે’ ઇત્યત્ર ષષ્ઠચર્યે પ્રથમા આર્ષત્વાત્ ॥ ૨૦ ॥

કાલાવમૌદર્યમેવ પ્રકારાન્તરેણાહ—

અવ કાલ ડ્ઞાનોદરીકો સૂત્રકાર પ્રકટ કરતે હૈ—‘દિવસસ્સ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(દિવસસ્સ ચઽઽહંપિ પૌરિસીણં—દિવસસ્ય ચતુર્ણામપિ પૌરુષીણાં) દિવસ સંબંધી ચારોં પૌરુષિયોંકો (જંતિઓ ભવે કાલો—યાવત્ ભવેત્ કાલઃ) જિનના કાલ અભિગ્રહકા વિષયભૂત વનતા હૈ (૬વં ચરમાણો ઁલુ—૬વં ચરતઃ) ડસ વિષય ભૂતકાલમેં ભિક્ષાકે લિવે ંમણ કરનેવાલે સાધુકા અર્થાત્ દિવસકી ચારોં પૌરુષિયોંકે બીચમેંસે મેં અમુક પૌરુષિમેં ભિક્ષાચર્યા કહૈંગા’ ઇસ પ્રકારકા અભિગ્રહ કરકે ગોચરીકે લિવે પર્યટન કરનેવાલે સાધુકા વહ (કાલો માણં મુણેયંઁવં—કાલાવમત્વં જ્ઞાતવ્યમ્) કાલ—કાલ ડ્ઞાનોદરી હૈ ॥૨૦॥

હવે ડાળ ડ્ઞાનોદરીને સૂત્રકાર પ્રગટ કરે છે—“દિવસસ્સ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—દિવસસ્સ ચઽઽહંપિ પૌરિસીણં—દિવસસ્ય ચતુર્ણામપિ પૌરુષીણાં દિવસ સંબંધિ ચારે પૌરુષીયોના જંતિઓ ભવે કાલો—યાવત્ ભવેત્ કાલઃ નેટલે ડાળ અભિગ્રહના વિષયભૂત બને છે ૬વં ચરમાણં ઁલુ—૬વં ચરતઃ ઁલુ એ વિષયભૂત ડાળમાં ભિક્ષાના માટે ંમણ કરવાવાળા સાધુનો, અર્થાત “દિવસની ચારે પૌરુષીયોના વચમાંથી હું અમુક પૌરુષીમાં ભિક્ષાચર્યા કરીશ” આ પ્રકારનો અભિગ્રહ કરીને ગોચરીના માટે પર્યટન કરવાવાળા સાધુનો એ ડાળ મુણેયંઁવં—કાલાવમત્વં જ્ઞાતવ્યમ્ ડાળ ડ્ઞાનોદરી છે. ॥૨૦॥

મૂલમ્—અહવા તંદ્યાય પોરસીએ, ઝળાઈ ઘાસમેસંતો ।

ચઢભાંગૂળાણ વા, એવ કાલેળું ઝં ભંવે ॥ ૨૧ ॥

છાયા—અથવા તૃતીયાયાં પૌરુષ્યામ્, ઝનાયાં ગ્રાસમ્ એપયતઃ ।

ચતુર્ભાગોનાયાં વા, એવં કાલેન તુ ભવેત્ ॥ ૨૧ ॥

ટીકા—‘અહવા’ इत्यादि—

અથવા તૃતીયાયાં પૌરુષ્યામ્ ઝનાયાં, ગ્રાસમ્=આહારમ્, એપયતઃ=ગ્રહીતુમિ-
ચ્છતઃ, ક્રિયતાભાગેન ન્યૂનાયાં તૃતીયપૌરુષ્યામિત્યાશંકાયામાહ—‘ચઢભાંગૂળાણ
વા’ इति । ચતુર્ભાગોનાયાં—વા શબ્દાત્ પશ્ચાદિભાગોનાયાં વા, અયમર્થઃ—ચતુ-
ર્ભાગોનાયાં, તૃતીયપૌરુષ્યાં ભિક્ષાચર્યાં કરિષ્યામિ, इत्येवमभिग्रहं कृत्वा भिक्षार्थं
पर्यटते इति, એવં પશ્ચદિભાગો ન તૃતીયપૌરુષીવિષયાભિગ્રહં કૃત્વા પર્યટતો વા

इसी काल ऊणोदरीको सूत्रकार पुनः प्रकारान्तरसे कहते हैं—
‘अहवा’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(અહવા-અથવા) અથવા-કુછ ભાગ ન્યૂન (તંદ્યાય પોર-
સીએ-તૃતીયાયાં પૌરુષ્યામ્) તૃતીય પૌરુષીમેં (ઝળાઈ ઘાસમેસંતો-ઝનાયાં
ગ્રાસમ્ એપયતઃ) આહારકો લેનેકે લિયે નિકલે હુણ સાધુકે કાલ ઝનો-
દરી હોતી હૈ । ગાથામેં કુછ ન્યૂન જો તૃતીયપૌરુષી કહી હૈ સો ડસકો
કિતની ન્યૂન હોની ચાહિયે ઇસ શંકાકે સમાધાન નિમિત્ત સૂત્રકાર
કહતે હૈં કિ વહ (ચઢભાંગૂળાણ વા-ચતુર્ભાગોનાયાં વા) ચતુર્ભાગ ઝન
“વા” શબ્દસે પંચ આદિ ભાગ ઝન હોની ચાહિયે । ઇસકા તાત્પર્ય યહ
હૈ કિ ચતુર્ભાગ ન્યૂન અથવા પંચ આદિ ભાગ ન્યૂન તૃતીય પૌરુષીમેં
ભિક્ષાચર્યા કરૂંગા । (એવ કાલેળ ઝ ભવે-એવં કાલેન તુ ભવેત્) ઇસ

આ કાળ ઉનોદરીને સૂત્રકાર ફરીથી પ્રકારાન્તરથી કહે છે—“અહવા” इत्यादि.

અન્વયાર્થ—અહવા-અથવા અથવા થોડો ભાગ ન્યૂન તંદ્યાય પોરસીએ-
તૃતીયાયાં પૌરુષ્યામ્ ત્રીણ પૌરુષીમાં ઝળાઈ ઘાસમેસંતો-ઝનાયાં ગ્રાસમ્ એપયતઃ
આહારને લેવા માટે નિકળેલા સાધુને કાળ ઉનોદરી હોય છે. ગાથામાં થોડી ન્યૂન
જે ત્રીણ પૌરુષી કહેલ છે. તે એ એને કેટલી ન્યૂન હોવી જોઈએ. આ
શંકાના સમાધાન નિમિત્ત સૂત્રકાર કહે છે કે, ચઢભાંગૂળાણ વા-ચતુર્ભાગોનાયાં વા
તે ચતુર્ભાગ ઝન “વા” શબ્દથી પાંચ આદિ ભાગ ઝન હોવી જોઈએ આનું
તાત્પર્ય એ છે કે, ચતુર્ભાગ ન્યૂન અથવા પંચ આદિ ભાગ ન્યૂન ત્રીણ પૌરુ-
ષીમાં ભિક્ષાચર્યા કરીશ. એવ કાલેળ ઝ ભવે-એવં કાલેન તુ ભવેત્ આ પ્રમાણે અભિ-
ગ્રહ કરીને ભિક્ષા માટે જમણ કરતા સાધુને કાળ વિષયક અભિગ્રહ હોવાથી

इत्यर्थः, एवम्=ईदृशेन, कालविषयाभिग्रहेण तु कालेनावमौदर्यं भवति । 'काले कालं' इति वचनाद् देशाचारानुरोधेन यो यत्र भिक्षुकालस्तत्र तस्मिन्नेवकाले भिक्षाटनं कर्तव्यम्, अत्र तु अभिग्रहमपेक्ष्य चतसृणां पौरुषीणां तथा चतुर्थपञ्चमादि भागो न तृतीयपौरुष्याश्रयोपादानम् ॥ २१ ॥

भावानामौदर्यमाह—

मूलम्—इत्थी वा पुरिसो वा, अलंकિओ वा नलंकિओ वा वि ।

अन्नयरं वयत्थो वा, अन्नयरेणं व वत्थेणं ॥ २२ ॥

अन्नेणं વિસેસેણં, વર્ણેણં આવસણમુચંતે ઉ ।

एवं चरमागो खलु, भावोसाणं सुणेर्येव ॥ २३ ॥

છાયા—સ્ત્રી વા પુરુષો વા, અલંકૃતો વા અનલંકૃતો વાઽપિ ।

अन्यतरवयःस्थो वा, अन्यतरेण वा वस्त्रेण ॥ २२ ॥

अन्येन विशेषेण, वर्णेन भावम् अनुमुञ्चरतु ।

एवं चरतः खलु, भावावसत्वं ज्ञातव्यम् ॥ २३ ॥

टीકા—‘इत्थी वा’ इत्यादि—

સ્ત્રી વા પુરુષો વા, અલંકૃતો વા=આભૂષણયુક્તો વા, અનલંકૃતો વા=આભૂષણ

પ્રકાર અભિગ્રહ કરકે ભિક્ષાકે લિયે ભ્રમણ કરતે હુએ સાધુકે કાલવિષયક અભિગ્રહ હોનેસે કાલ ઝનોદરી હોતી હૈ । “કાલે કાલં” હસ પ્રકારકે વચનસે દેશાચારકે અનુસાર જહાં સો ભિક્ષાકાલ હોતા હૈ ઉસી કાલમેં વહાં ભિક્ષાટન કરના ચાહિયે । યહાં તો અભિગ્રહકી અપેક્ષા કરકે ચાર પૌરુષિયોંકા તથા ચતુર્થ પંચમ આદિ ભાગ ન્યૂન તૃતીયપૌરુષીકા ઉપાદાન હુઆ હૈ ॥૨૧॥

अव भाव ऊणोदरीको सूत्रकार प्रदर्शित करते हैं—‘इत्थीवा’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(इत्थी वा पुरिसो वा अलंकिओ वा नलंकिओ वा वि, अन्नया वयत्थो वा अन्नवरेणं व वत्थेणं—સ્ત્રી વા પુરુષો વા અલંકૃતો વા

કાળ ઊનોદરી થાય છે “કાલે કાલં” આ પ્રકારના વચનથી દેશાચારના અનુસાર જ્યાં એ ભિક્ષાકાળ હોય છે એજ કાળમાં ત્યાં ભિક્ષાટન કરવું જોઈએ. અહીં તો અભિગ્રહની અપેક્ષા કરીને ચાર પૌરુષીયોંતુ તથા ચતુર્થ પંચમ આદિ ભાગ ન્યૂન ત્રીજી પૌરુષીયું ઉપાદાન થયેલ છે. ॥૨૧॥

હવે ભાવ ઊનોદરીને સૂત્રકાર પ્રદર્શિત કરે છે.—‘इत्थीवा’ ઇત્યાદિ !

અર્થ—इत्थी वा पुरिसो वा अलंकिओ वा नलंकिओ वा वि अन्नया पय-

रहितो वा, अन्यतरवयःस्थो वा=अन्यतरच्च तद्वयः, अन्यतरवयस्तत्र तिष्ठतीति वा, बाल्य तारुण्यादि वयोविशेषे स्थितो वेत्यर्थः अन्यतरेण वा वस्त्रेण=पट्टसूत्रमयादिना उपलक्षितो वा ॥ २२ ॥

तथा—‘अन्नेण’ इत्यादि—

अन्येन=विशेषान्तराद् भिन्नेन, विशेषेण=कुपितप्रहसिताद्यवस्थाभेदेन, वर्णेन=कृष्णादिवर्णविशेषेण, उपलक्षितः, भावम्-पर्यायम्, अलंकृतत्वादिरूपम्, ‘अनुन्मुञ्चन्=अत्यजन्, एव, ‘यदि दाता दास्यति, तदाऽहं ग्रहीष्ये नत्वन्यथा’ इत्येवं परिग्रहं कृत्वा चरतः-भिक्षार्थं पर्यटतः, खलु=निश्चयेन, भावाऽवमत्वं-भावावमौदर्यं=ज्ञातव्यम् ॥ २३ ॥

अनलंकृतो वाऽपि अन्यतरं वयःस्थो वा अन्यतरेण वस्त्रेण) स्त्री हो अथवा पुरुष हो, अलंकृत हो चाहे अलंकृत नहीं हो, बालक हो चाहे तरुण हो अथवा पट्टसूत्रमय आदि वस्त्रसे युक्त हो ॥ २२ ॥

अथवा—‘अन्नेण’ इत्यादि—

अन्वयार्थ—(अन्नेण विसेसेणं वर्णेणं भावमणुमुयंतो-अन्येन विशेषेण, वर्णेन भावम् अनुन्मुञ्चन्स्तु) और भी किसी अन्य प्रकारकी विशेषतासे विशिष्ट हो, वह दाता कुपित आदि अवस्था वाला हो, कृष्ण आदि वर्णवाला हो, तो ही मैं उससे भिक्षा लूंगा अन्यथा नहीं लूंगा’ इस प्रकार नियम करके (चरमाणो-चरतः) भिक्षाटन करनेवाले साधुको (भावोमाणं मुणेयव्वं-भावावमत्वं ज्ञातव्यम्) भाव ऊनोदरी होती है ।

त्येवा अन्तवरेणं वा वत्थेणं-स्त्री वा पुरुषोवा अलंकृतो वा अनलंकृतो वाऽपि अन्यतर-वयःस्थो वा अन्यतरेण वस्त्रेण स्त्री होय अथवा पुरुष होय, अलंकृत होय अथवा अलंकृत न होय, आणक होय, अथवा तण्ण होय, अथवा पट्टसूत्रमय आदि वस्त्रेण युक्त होय. ॥२२॥

अथवा—“अन्नेण” इत्यादि !

अन्वयार्थ—अन्नेण विसेसेणं वर्णेणं भावमणुमुयंतो-अन्येन विशेषेण वर्णेन भावम् अनुन्मुञ्चन्स्तु भीष्म कोर्ध पणु अन्य प्रकारनी विशेषताथी विशिष्ठ होय, ओ दाता कोध लरेली वगेरे अवस्थावाणा होय, काना वणुवाणा होय तो पणु हुं तेनाथी लिक्षा लर्धश, भील्लथी नही. आ प्रकारने नियम करीने चरमाणा-चरतः लिक्षाटन करवावाणा साधुने भावोमाणं मुणेयव्वं-भावावमत्वं ज्ञातव्यम् भाव उणोदरी थाय छे.-

પર્યવાઽવમૌદર્યમાહ—

મૂલમ્—દઢ્વે ચિત્તેકાલે, ભાવંમિ ય આહિયા ડ જે ભાવાઃ ।

एएंहि ओमंचरओ, पज्जवंचरओ भवे भिक्खू ॥ २४॥

છાયા—દ્રવ્યે ક્ષેત્રે કાલે, ભાવે આખ્યાતસ્તુ યે ભાવાઃ ।

एतैः अवमचरकः, पर्यवचरको भवति भिक्षुः ॥ २४ ॥

ટીકા—‘દઢ્વે’ ઇત્યાદિ—

દ્રવ્યે=અશનાદૌ, ક્ષેત્રે=ગ્રામાદૌ, કાલે=પૌરુષ્યાદૌ, ભાવે=સ્ત્રીત્વાદૌ ચ, યે ભાવાઃ=પર્યાયાઃ એકસિક્થોનત્વાદયઃ, આખ્યાતાઃ=કથિતાઃ, એતૈઃ—સર્વૈરપિ દ્રવ્યા-
દિપર્યાયૈઃ, અવમચરકઃ—અવમમ્—લક્ષણાટ્ટયા અવમૌદર્યમિત્યર્થઃ, તચ્ચરતીત્યવ-
મચરકઃ સન્ ભિક્ષુઃ=મુનિઃ, પર્યવચરકો ભવતિ । પ્રાધાન્યતઃ પર્યવાન્—એકસિક્થો

भावार्थ—ऐसा नियम करलेना कि-‘मैं आज स्त्रीके हाथ गोचरी लूंगा
अथवा पुरुषके हाथसे गोचरी लूंगा, बालकके हाथसे लूंगा, जवानके
हाथसे लूंगा, अलंकृतसे लूंगा, अथवा जो अलंकृत नहीं होगा उससे लूंगा
इत्यादि दाता विषयक विशेष अभिग्रह करना सो भाव ऊनोदरी है ॥२३॥

अव पर्याय ऊनोदरीको सूत्रकार कहते हैं—‘दध्वे’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(दध्वे चित्ते काले भावस्मि य जे भावाः आहिया एएंहि
ओमचरओ भिक्खू पज्जवचरओ भवे—द्रव्ये, क्षेत्रे, काले, भावे ये भावाः
आख्याताः एतैः अवमचरकः भिक्षुः पर्यवचरको भवति) अशन आदिरूप
द्रव्यमें ग्राम आदिरूप क्षेत्रमें, पौरुषी आदिरूप कालमें स्त्रीत्वादिरूप
भावमें जो एकसिकथ ऊनत्व आदि पर्यायें कहीं हैं इन समस्त द्रव्य

ભાવાર્થ—એવો નિયમ કરી લેવો કે, હું આજ સ્ત્રીના હાથથી ગોચરી
લઈશ અથવા પુરુષના હાથથી ગોચરી લઈશ, બાળકના હાથથી લઈશ, જુવા-
નના હાથથી લઈશ, અલંકૃતથી લઈશ, અથવા જે અલંકૃત નહીં હોય તેના
હાથથી લઈશ. ઇત્યાદિ દાતા વિષયક વિશેષ. અભિગ્રહ કરવો એ ભાવ
ઉણોદરી છે. ॥૨૩॥

હવે પર્યાય ઉણોદરીને સૂત્રકાર કહે છે—“દઢ્વે” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—દઢ્વે ચિત્તે કાલે ભાવંમિ ય જે ભાવા આહિયા એએહિ ઓમચરઓ
ભિક્ષૂ પજ્જવચરઓ ભવે—દ્રવ્યે, ક્ષેત્રે, કાલે, ભાવે યે ભાવાઃ આખ્યાતાઃ એતૈઃ અવ-
મચરકઃ ભિક્ષુઃ પર્યવચરકઃ ભવતિ અશન આદિરૂપ દ્રવ્યમાં, ગ્રામ આદિરૂપ ક્ષેત્રમાં
પૌરુષી આદિરૂપ કાળમાં, સ્ત્રીત્વ આદિરૂપ ભાવમાં, જે એકસિક્થ ઉનત્વ આદિ
પર્યાયો કહી છે એ સઘળી દ્રવ્ય પર્યાયોથી ઉણોદરીનું આચરણ કરવાવાળા

નત્વાદિરૂપાન્ પર્યાયાન્ આશ્રિત્યાવમૌદર્યમાચરન્ પર્યવચરક હત્યુચ્યતે । સ એવ પર્યાવાવમૌદર્ય ધારકો ભવતીત્યર્થઃ ।

નતુ ક્ષેત્રાવમૌદર્યાદિષ્વપિ અનશનાદિદ્રવ્યેણૈવોદરસ્યાવમત્વં ભવતિ, તર્હિ દ્રવ્યાવમૌદર્યતઃ કથમેવાં વિશેષઃ ?, ઉચ્યતે—ક્ષેત્રાવમૌદર્યાદિષુ ક્ષેત્રાદિહેતુકત્વં પ્રાધાન્યેન વિવક્ષિતં, યતો દ્રવ્યાવમૌદર્યમપિ તેષુ ક્ષેત્રાદિહેતુકમેવ ભવતિ । તસ્માત્ તદેવ પ્રાધાન્યેન વિવક્ષ્યતે । યદ્વા—યત્રાપિ દ્રવ્યતો ન્યૂનત્વમુદરસ્ય નાસ્તિ । તત્રાપિ ક્ષેત્રાદિગતન્યૂનતામાશ્રિત્ય ક્ષેત્રાદ્યવમાદર્યતયા વ્યપદેશો ભવતિ, એવં ચ નાસ્તિ પ્રશ્નાવકાશ इति बोध्यम् ॥ ૨૪ ॥

પર્યાયોસે ઝળોદરીકા આચરણ કરનેવાલા મિશ્રુ ‘પર્યવચરક’ એસા કહા જાતા હૈ । અર્થાત્-પર્યવચરક હી પર્યવ ઝળોદરીધારક માના ગયા હૈ ।

શંકા—જવ ઇન ક્ષેત્ર ઝળોદરી આદિકોંમેં મી અશન આદિ દ્રવ્યકો લેકર ઉદરકી અવમતા-અપૂર્ણતા હૈ તવ ક્ષેત્ર ઝળોદરી આદિકોંમેં દ્રવ્ય ઝળોદરીસે કયા વિશેષતા હૈ ?

ઉત્તર—ક્ષેત્ર ઝળોદરી આદિકોંમેં પ્રધાનતા ક્ષેત્રાદિકોંકી હૈ, દ્રવ્ય ઝળોદરીમેં પ્રધાનતા દ્રવ્યરૂપ અશનસામગ્રીકી હૈ । તથા ક્ષેત્રાદિકોંમેં જો દ્રવ્ય ઝળોદરી હોતી હૈ વહ મી વહાં ક્ષેત્રાદિ હેતુક હી હોતી હૈ । ઇસલિયે વહી પ્રધાનતાસે વિવક્ષિત હોગી । અથવા—જર્હા દ્રવ્યકી અપેક્ષા ઉદરમેં ન્યૂનતા નહીં હૈ—અર્થાત્ દ્રવ્ય ઝળોદરી નહીં હૈ વહાં પર મી ક્ષેત્રાદિગત-ન્યૂનતાકો આશ્રિત કરકે ક્ષેત્ર ઝળોદરીકા વ્યપદેશ હોતા હૈ ॥૨૪॥

મિશ્રુ ‘પર્યવચરક’ એવા કહેવામાં આવે છે. અર્થાત્ પર્યવચરક જ પર્યવ ઝળોદરી ધારક માનવામાં આવે છે.

શંકા—જ્યારે આ ક્ષેત્ર ઝળોદરી આદિકોમાં પણ અશન આદિ દ્રવ્યને લઈને ઉદરની અવમતા-અપૂર્ણતા છે. ત્યારે ક્ષેત્ર ઝળોદરી આદિકોમાં દ્રવ્ય ઝળોદરીથી શું વિશેષતા છે ?

ઉત્તર—ક્ષેત્ર ઝળોદરી આદિકોમાં પ્રધાનતા ક્ષેત્રાદિકોની છે. દ્રવ્ય ઝળોદરીમાં પ્રધાનતા દ્રવ્યરૂપ અશન સામગ્રીની છે. તથા ક્ષેત્રાદિકોમાં જે દ્રવ્ય ઝળોદરી થાય છે એ પણ ત્યાં ક્ષેત્રાદિ હેતુક જ હોય છે. આ કારણે એજ પ્રધાનતાથી વિવક્ષિત થાય. અથવા—જ્યાં દ્રવ્યની અપેક્ષા ઉદરમાં ન્યૂનતા નથી—અર્થાત્-દ્રવ્ય ઝળોદરી નથી એ સ્થળે પણ ક્ષેત્રાદિગત ન્યૂનતાને આશ્રિત કરીને ક્ષેત્ર ઝળોદરીનો વ્યપદેશ થાય છે. ॥૨૪॥

અથ ભિક્ષાચર્યામાહ—

મૂળમ્—અટ્ટવિહગોચરગ્ગં તુ, તંહા સત્તેવં ઈસણા ।

અભિગ્ગહા યં જે અન્ને, ભિક્ષાચરિયમાહિયાં ॥૨૫॥

છાયા—અષ્ટવિધ ગોચરગ્ગસ્તુ, તથા સપ્તૈવ ઇષણાઃ ।

અભિગ્રહાશ્ચ યે અન્યે, ભિક્ષાચર્યા આહ્યાતા ॥ ૨૫ ॥

ટીકા—‘અટ્ટવિહ’ इत्यादि—

અષ્ટવિધગોચરાગ્રઃ—ગોચર ઇવ ગોચરઃ, યથાઽરણ્યે—ગોશ્વરણં ગમનમવિશેષણ ભવતિ, તથોચ્ચાવચકુલેષ્વવિશેષેણ પર્યટનં ગોચરઃ, અષ્ટવિધઃ—અષ્ટપ્રકારકઃ, અગ્રઃ—આધાકર્માદિપરિવર્જનેન પ્રધાનો યો ગોચરઃ સોઽષ્ટવિધગોચરાગ્રઃ, યદ્વા—ગોચરેષુ પરતીર્થિકભિક્ષુક ભેદાદ્ વિવિધેષુ, અગ્રઃ—અકલ્પપરિહારેણ, આધાકર્માદિદોષ-રહિતત્વાચ્ચ પ્રધાનઃ ગોચરાગ્રઃ, અષ્ટવિધશ્ચાસૌ ગોચરાગ્રઃ, અષ્ટવિધગોચરાગ્રઃ, ઇહાગ્રશબ્દસ્ય વિશેષણવાચકસ્ય પૂર્વપ્રયોગે કર્તવ્યે પરપ્રયોગ આર્પત્વાત્ । તથા—સપ્તૈવ ઇષણાઃ, અભિગ્રહાશ્ચ યેઽન્યે એતદતિરિક્તાઃ, તેઽપિ ભિક્ષાચર્યાઽઽહ્યાતાઃ—ભિક્ષાચર્યા વિષયત્વાદ્ ભિક્ષાચર્યેતિ નામ્ના કથિતાઃ । વૃત્તિસંક્ષેપઃ, વૃત્તિપરિસં-રુયાનં, ભિક્ષાચર્યેતિ ચ એકાર્થકાઃ શબ્દાઃ ।

અવ ભિક્ષાચર્યાકે વિષયમેં સૂત્રકાર કહતે હૈં—‘અટ્ટવિહ૦’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(અટ્ટવિહગોચરગ્ગં—અષ્ટવિધગોચરાગ્રઃ) આધાકર્માદિ દોષોંકે પરિવર્જનસે પ્રધાન એસા જો ગોચર હૈ વહ આઠ પ્રકાર હોતા હૈ । (તહા—તથા) તથા (એસણા સત્તેવ—ઇષણાઃ સપ્તૈવ) ઇષણા સાત પ્રકારકી હૈં । સો યહ ઉત્તમ આઠ પ્રકારકા ગોચર તથા સાત પ્રકારકી ઇષણાઈ (જે અન્ને અભિગ્ગહા—યેઽન્યે અભિગ્રહાઃ) તથા ઔર ભી इनसे अतिरिक्त अन्य અભિગ્રહ (ભિક્ષાચરિયમાહિયા—ભિક્ષાચર્યા આહ્યાતા) યે સવ ભિક્ષાચર્યારૂપ કહે ગયે હૈં ।

હવે ભિક્ષાચર્યાના વિષયમાં સૂત્રકાર કહે છે—“અટ્ટવિહ૦” इत्यादि !

અન્વયાર્થ—અટ્ટવિહગોચરગ્ગં—અષ્ટવિધગોચરાગ્રઃ આધાકર્માદિ દોષોના પરિ-વર્જનથી પ્રધાન એવું જે ગોચર છે તે આઠ પ્રકારનું હોય છે. તહા—તથા તથા એસણા સત્તેવ—ઇષણાઃ સપ્તૈવ એષણા સાત પ્રકારની છે. એ આઠ પ્રકારનું ઉત્તમ ગોચર તથા સાત પ્રકારની એષણાઓ જે અન્ને અભિગ્ગહા—યે અન્યે અભિગ્રહાઃ તથા એનાથી બીજા અતિરિક્ત બીજા અલિખિત ભિક્ષાચરિયમાહિયા—ભિક્ષાચર્યા તથા આ સધળા ભિક્ષાચર્યારૂપ કહેવામાં આવેલ છે.

इहाष्टौ गोचराग्रभेदाः पेटादय एव, तत्र शम्बूकावर्ताया बाह्याभ्यन्तरभेदेन द्वैविध्याश्रयणात्, आयतं गत्वाप्रत्यागतायाश्चापराया अपिप्रक्षेपाद्द्वैविध्याश्रयणादष्टविधत्वं संपद्यते । सप्तैषणाश्चेमाः—

संसदृमसंसदृ २, उद्धड ३, तह अप्पलेविया चेव य ।

उग्गहिया ५, पग्गहिया ६, उज्झियधम्मा य ७ सत्तमिया ॥ १ ॥

छायां—संसृष्टा १, असंसृष्टा २, उद्धृता ३, तथा अल्पलेपिका चैव ४ ।

उद्गृहीता ५, प्रगृहीता ६, उज्झितधर्मा ७ च सप्तमिका ॥ १ ॥

संसृष्टाभ्यां—तत्स्वरणिताभ्यां हस्तपात्राभ्यां भिक्षां गृह्णतः प्रथमा संसृष्टा १ । असंसृष्टाभ्यां गृह्णतोऽसंसृष्टाख्या द्वितीया २ । पाकस्थानाद् यत् स्थाल्यादौ स्वार्थं

भावार्थ—पेटા. અર્ધપેટા, ગોમૂત્રિકા, તથા પતંગવીથિકા એ ૪ ચાર તથા બાહ્યશંબૂકાવર્તા, આભ્યન્તર શંબૂકાવર્તા એ છ ૬ તથા ગમન, પ્રત્યાગમનકે ભેદસે દો ભેદ વાલી ‘આયતં ગત્વા પ્રત્યાગતા’ અર્થાત્ સીધો જાકર પીછા લોટના, તથા ફરવા વિપરીત વક્રગતિસે જાકર વાપસ લોટનેરૂપ દૂસરે ભેદકે મિલાનેસે આઠ=ભેદ ગોચરીકે હો જાતે હૈં । સાત પ્રકારની ઇષણાઈ એ હૈં—

“ ૧સંસદ્રમસંસદ્રા ૨ઉદ્ધડ ૩તહ અપ્પલેવિયાચેવ ૪ઉગ્ગહિયા ૫પગ્ગહિયા ૬, ઉજ્ઝયધમ્મા ય ૭સત્તમિયા ॥૧॥

૧ સંસ્રુષ્ટા ઇષણા, ૨ અસંસ્રુષ્ટા ઇષણા, ૩ ઉદ્ધૃતા ઇષણા, ૪ અલ્પલેપિકા ઇષણા, ૫ ઉદ્ગૃહીતા ઇષણા, ૬ પ્રગૃહીતા ઇષણા, ૭ ઉજ્જિતધર્મા ઇષણા । ભોજનની સામગ્રીસે ખરે હુણે હાથ એવં પાત્રસે ભિક્ષા લેના સો સંસ્રુષ્ટા ઇષણા હૈ ૧ । ફરવા અસંસ્રુષ્ટ હાથ એવં પાત્રસે ભિક્ષા લેના અસં-

ભાવાર્થ—પેટા, અર્ધપેટા, ગોમૂત્રિકા, તથા પતંગ વીથિકા, આ ચાર તથા બાહ્ય શંબુકાવર્તા, અભ્યન્તર શંબુકાવર્તા, આ છ તથા ગમન પ્રત્યાગમનના ભેદથી બે ભેદવાળી “આયતન્નત્વા પ્રત્યાગતા” અર્થાત્ સીધા જઈને પાછું ફરવું તથા એનાથી વિપરીત વક્રગતિથી જઈને પાછું ફરવા ૩૫ બીજા ભેદને મેળવવાથી ગોચરીના આઠ ભેદ થઈ જાય છે. સાત પ્રકારની ઇષણાઓ આ છે—

“સંસદ્રમસંસદ્રા (૧) ઉદ્ધડ (૨) તહ અપ્પલે વિયાચેવ (૩) ઉગ્ગહિયા (૪) પગ્ગહિયા (૫) ઉજ્ઝીય ધમ્માય (૬) સત્તમિયા (૭) ॥ ૧ ॥

૧ સંસ્રુષ્ટા ઇષણા, ૨ અસંસ્રુષ્ટા ઇષણા, ૩ ઉદ્ધૃતા ઇષણા, ૪ અલ્પલેપિકા ઇષણા, ૫ ઉદ્ગૃહીતા ઇષણા, ૬ પ્રગૃહીતા ઇષણા, ૭ ઉજ્જિત ધર્મા ઇષણા ભોજનની સામગ્રીથી ખરડાયેલા હાથ અને પાત્રથી ભિક્ષા લેવી અસં-

ભોજનાયોદ્ધૃતં તતો ગૃહ્ણતઃ ઉદ્ધૃતાશ્ચ તૃતીયા ૩ । નિર્લેપં મર્જિતચળકાદિકં
ગૃહ્ણતોઽલ્પલેપા ચતુર્થી ૪ । ઇહાલ્પશબ્દોઽભાવાર્થકઃ । ઉદ્ગૃહીતા નામ ભોજનકાલે
મોક્તુકામસ્ય પરિવેપયિતું દર્વીશરાવાદિના યદુપહતં ભોજનજાતં તત એવ ગૃહ્ણતઃ
પશ્ચમી ૫ । પ્રગૃહીતા નામ ભોજનકાલી મોક્તુકામાય દાતુમુઘટેન મોક્તા વા યન્ત
કરાદિના ગૃહીતં, તત એવ ગૃહ્ણતઃ ષષ્ઠી ૬ । ઉજ્જિતધર્માતુ યત્ પરિહારાર્હં મોજન-
જાતં યદન્યે દ્વિપદાદયો નાવકાઙ્ક્ષન્તિ, તદ્ ગૃહ્ણતઃ સપ્તમી ૭ ।

અભિ હાશ્ચ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવ વિષયાઃ । તત્ર દ્રવ્યાભિગ્રહાઃ કુન્તાગ્રાદિ
સંસ્થિતં ઘૃતપૂરાદિકં ગ્રહીવ્યામીત્યાદયઃ । ક્ષેત્રાભિગ્રહાઃ—જઙ્ઘયોર્મધ્યે દેહલીં

સૃષ્ટા એષણા હૈ ૨ । પાક ઘરસે બાહર લાકર જો થાલી આદિમેં અપને
નિમિત્ત ભોજન રખાં ગયા હો ઉસકો લેના ઉદ્ધૃતા એષણા હૈ ૩ । નિર્લેપ
મુંજે હુએ ચના આદિ લેના અલ્પલેપા એષણા હૈ ૪ । ભોજન કરનેકે
સમય ભોજન કરનેવાલે વ્યક્તિકો પોસનેકે લિયે ચમચા શકોરા આદિ
દ્વારા જો ચાચ સામગ્રી બાહર નિકાલ કર રખલી ગઈ હૈ ઉસકો લેના સો
ગૃહીતા એષણા હૈ ૫ । ભોજનકી ઇચ્છાવાલેકો દેનેકે લિયે ઉઘત હુએ
દાતાને જો કુછ અપને હાથમેં ભોજન સામગ્રી લે રખી હો ઉસકો હી
લેના સો છઠી પ્રગૃહીતા એષણા હૈ ૬ । નિસ્સાર હોનેકે કારણ જિસકો
જાનવર મી નહીં ચાહતે હૈં એસે ગિરાને યોગ્ય ભોજનકો લેના સો
સાતવીં ઉજ્જિતધર્મા એષણા હૈ ૭ ।

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, એવં ભાવકો આશ્રિત કરકે અભિગ્રહ હુઆ કરતે
હૈં । એસા નિયમ કરના કિ ‘માલે આદિકી અની પર રખે હુએ ઘૃતપૂરા-

સૃષ્ટા એષણા છે ૨ રસોઈ ઘરમાથી બહાર લાવી બે થાળી આદિમાં પોતાના
નિમિત્ત ભોજન રાખવામાં આવેલ હોય એનું લેવું તે ઉદ્ધૃતા એષણા છે. ૩
નિર્લેપ શેકેલા ચણા આદિનું લેવું એ અલ્પલેપા એષણા છે, ૪ ભોજન કરવાના
સમયે ભોજન કરવાવાળી વ્યક્તિને પીરસવા માટે ચમચા, શકોરા આદિ દ્વારા
બે ખાદ્ય સામગ્રી બહાર કાઢીને રાખવામાં આવેલ છે એને લેવી એ ગૃહીતા
એષણા છે, ૫ ભોજનની ઇચ્છાવાળાને દેવા માટે ઉભા થયેલ દાતાએ બે કાંઈ
પોતાના હાથમાં ભોજન સામગ્રી લઈ રાખેલ હોય એને જ લાવીએ છઠી પ્રગૃ-
હીતા એષણા છે. ૬ નિસાર હોવાને કારણે જેને જનાવર પણ ચાહતાં નથી
એવાં ફેંકી દેવા યોગ્ય ભોજનને લેવું એ સાતમી ઉજ્જીત ધર્મા એષણા છે ૭,

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને લાવને આશ્રિત કરીને અલિચ્છ થયા કરે છે.
વે નિયમ કરવો કે, ‘લાલા આદિની આણી ઉપર રાખેલ ઘૃતપૂરાદિક ભોજ-

કૃત્વા યદિ દાસ્યતિ, તદા ગ્રહીષ્યામીત્યાદયઃ । કાલાભિગ્રહાઃ-સકલભિક્ષાચર
નિવર્તનાવસરે મયા પર્યટિતવ્ય મિત્યાદયઃ । ભાવાભિગ્રહાસ્તુ હસન્ રુદન્ વા વદ્ધો
વા યદિ દાતા દાસ્યતિ તદાઽહમાદાસ્યે નત્વન્યથેત્યાદયઃ ॥ ૨૫ ॥

રસપરિત્યાગમાહ—

મૂલમ્—સ્ત્રીરંદહિ સપ્પિમાઈ, પંણીયં પાણભોયણં ।

પરિવજ્જણં રસાણં તુ, ભર્ણિયં રસવિવજ્જણં ॥ ૨૬ ॥

છાયા—ક્ષીર દધિ સર્પિરાદિ, પ્રણીતં પાનભોજનમ્ ।

પરિવર્જનં રસનાં તુ, ભણિતં રસવર્જનમ્ ॥ ૨૬ ॥

ટીકા—‘સ્ત્રીરંદહિ’ इत्यादि—

ક્ષીરં-દુગ્ધં, દધિ-इदं પ્રસિદ્ધાર્થકમ્, સર્પિઃ-ઘૃતમ્, આદિ શબ્દાદ્ ગુહ્યપક્વા-
ન્નાદીનાં ગ્રહણમ્, તથા પ્રણીતં-સરસં વ્યાગ્રારિતં, પાનભોજનં પાનં-પાનકં ગ્વર્જન-

દિક ભોજનકો લૂંગા’ સો દ્રવ્યાભિગ્રહ હૈ । ‘જો દાતા દેહલીકો અપની
જંઘાકે વીચમેં કરકે ભોજન દેગા ઉસસે ભિક્ષા લૂંગા’ સો ક્ષેત્રાભિગ્રહ
હૈ । ‘સમસ્ત ભિક્ષુક જબ ભિક્ષા લે આવેંગે તબ મેં ભિક્ષા લેને જાઝંગા’
એસા નિયમ કરના સો કાલાભિગ્રહ હૈ । ‘હૈસતા હુઆ, યા રોતા હુઆ
અથવા વદ્ધ હુઆ દાતા ભિક્ષા દેગા તો હી લૂંગા’ એસા નિયમ કરના
ભાવાભિગ્રહ હૈ ॥ ૨૫ ॥

અબ રસપરિત્યાગકા સ્વરૂપ કહતે હૈ—‘સ્ત્રીરંદહિ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(સ્ત્રીરંદહિ સપ્પિમાઈ-ક્ષીર દધિ સર્પિરાદિ) ક્ષીર-દુગ્ધ,
દધિ, સર્પિ-ઘૃત્ત્વમ્, રસોકે તથા ગુહ્યમેં પકે હુએ અન્ન તથા (પંણીયં પાણ
ભોયણં-પ્રણીતં પાનભોજનમ્) જિસમેં વગાર લગા હો એસે ભોજન પાન-

નને લઈશ’ એ દ્રવ્યાભિગ્રહ છે. “જે દાતા દેહલીને પોતાની જંઘાની વચમાં
કરીને ભોજન આપશે તેનાથી ભોજન લઈશ.” એ ક્ષેત્રાભિગ્રહ છે. ‘સઘળા
ભિક્ષુ જ્યારે ભિક્ષા લઈને આવશે ત્યારે હું ભિક્ષા લેવા જઈશ’ એવો નિયમ
કરવો તે કાળ અભિગ્રહ છે. ‘હસતા, રોતા, અથવા બંધાયેલ દાતા ભિક્ષા
આપશે તો જ હું લઈશ’ એવો નિયમ કરવો એ ભાવાભિગ્રહ છે ॥ ૨૫ ॥

હવે રસપરિત્યાગનું સ્વરૂપ કહે છે.—“સ્ત્રીરંદહિ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—સ્ત્રીરંદહિ સપ્પિમાઈ-ક્ષીરદધિસર્પિરાદિ ખીર, દૂધ, દહીં, ઘી.
આ રસોને તથા ગોળમાં પકવેલ અન્ન પાણીયં પાણભોયણં-પ્રણીતં પાનભોજનમ્
તથા જેમાં વધાર લાગેલ હોય એવું ભોજન, પાન, ખજૂર, રસ, આદિ તથા

कायक्लेशमाह—

અન્યથાર્થ—વીરાસળ ર્જ્યા ઠાળા-વીરાસનાદિકાનિ સ્થાનાનિ વીરાસન તથા ગોદોહિક આસન લગાવીને ખેસવું, કેશોનું લુચન કરવું, આ સઘળા સ્થાન ા શુભપરિણામ જનક માનવામાં આવેલ છે. અથવા મોક્ષ સુખને

સંપાદકાનિ, इह तु शब्दो निश्चयार्थकः । पुनः कथं भूतानि ? उग्राणि=दुष्करतया कठिनानि । यद्यपीह संसार्यात्मनः कायानुगतत्वेन क्लेशः स्यात् : तथापि मोक्षा-
भिलाषिणां भावितात्मनां क्लेशो न भवतीति कायक्लेशस्य कर्मनिर्जराजनकत्वेन तपोधर्म रूपत्वमुक्तम् । ‘ ठाणा ’ इत्यादौ पुल्लिङ्गनिर्देश आर्षत्वात् ॥ २७ ॥

સંલીનતામાહ—

मूलम्—एगंतमणावाए, इत्थीपसुविवज्जिए ।

सयणासणसेवणया, विवित्तसयणासणं ॥ २८ ॥

छाया—एकान्तेऽनापाते, स्त्रीपशुविवर्जिते ।

शयनासनसेवनता, विवक्तशयनासनं ॥ २८ ॥

ટીકા—‘ એગંત ’ इत्यादि—

एकान्ते-जनसंवाधरहिते, अनापाते-स्त्रादिगमनागमनवर्जिते, स्त्रीपशुविवर्जितं
=स्त्रीपशुपण्डकादि, रहिते, शून्यागारादाविति भावः । शयनासनसेवनता=शयना-

(उग्रा-उग्रा) अथवा मोक्ष सुखके प्रदाता माने गये हैं । इसीलिये ये दुष्कर होनेसे (कायकिलेसं तमाहियं-कायक्लेशः स आख्यातः) सो कायक्लेश नामका बाह्यतप है । यद्यपि संसारी आत्माओंको ऐसा करनेसे क्लेश होता है परन्तु मोक्षाभिलाषी भावित आत्माओंको ऐसा करना क्लेशास्पद न होकर प्रत्युत कर्म निर्जराका कारण माना जाता है इसलिये यह ‘तप’ माना गया है ॥२७॥

સંલીનતા इस प्रकार है—‘एगंतमणावाए’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(एगंतमणावाए-एकान्तेऽनापाते) जो स्थान एकान्त हो स्त्री आदिकोंके गमनागमनसे वर्जित हो (इत्थीपसुविवज्जिए-स्त्री पशु

આપવાવાળા મનાયેલ છે. આ માટે એ દુષ્કર હોવાથી ઉગ્રા-ઉગ્રા મહાકઠિન છે. જહા ધરિજંતિ-યથા ધાર્યન્તે આ જે પ્રમાણે ધારણ કરવામાં આવે તે રીતે તેને ધારણ કરવું તે કાયકિલેસં તમાહિયં-કાયક્લેશઃ સ આખ્યાતઃ કાયક્લેશ નામનું બાહ્ય તપ કહેવામાં આવે છે. જે કે, સંસારી આત્માઓને આ પ્રમાણે કરવામાં ભારે ક્લેશ થાય છે પરંતુ મોક્ષાભિલાષી ભાવિત આત્માઓને આ કરવું ક્લેશા-સ્પદ નહીં પરંતુ કર્મનિર્જરાનું કારણ માનવામાં આવે છે. આ કારણે આ ‘તપ’ માનવામાં આવેલ છે. ॥૨૭॥

સંલીનતા આ પ્રકારે છે.—“ એગંતમણાવાએ ” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—એગંતમણાવાએ-એકાન્તેઽનાપાતે જે સ્થાન એકાન્ત હોય, સ્ત્રી આદિકોના ગમનાગમનથી વર્જિત હોય, ઇત્થી પસુ વિવજ્જિએ-સ્ત્રી પશુ વિવર્જિતે

સનસેવનં=શય્યાપીઠાદિસેવનમ્, વિવક્તશયનાસનં નામ બાહ્યં તપ ઉચ્યતે । ઉપલક્ષણં ચૈતદ્ એષણીયફલકાદિગ્રહણસ્ય । અનયા ગાથયા વિવિક્તચર્યાં નામ સંલીનતા નિર્દિષ્ટા ભવતિ । इयं शेष संलीनतोपलक्षणम् । संलीनता हि चतुर्विधा—इन्द्रियसंलीनता, कषायसंलीनता, योगसंलीनता, विवक्तचर्या चेति । तथाचोक्तम्—

इंदिय १ कसाय २ योगे ३, पङ्कुच्च संलीणया मुण्येयव्वा ।

तह जा विवित्तचरिया ४, पण्णत्ता वीयरामेहिं ॥ १ ॥

છાયા—ઇન્દ્રિયકષાયયોગાન્, પ્રતીત્ય સંલીનતા જ્ઞાતવ્યા ।

તથા યા વિવિક્તચર્યા, મજ્જમા વીતરાગૈઃ ॥ ૧ ॥

તત્રેન્દ્રિયસંલીનતા—મનોજ્ઞામનોજ્ઞેષુ શબ્દાદિષુ રાગદ્વેષાકરણાત્ । કષાયસંલીનતા તદુદયનિરોધાદેઃ । યોગસંલીનતામનોવાકાયાનાં શુભેષુ પ્રવૃત્તેરશુભાન્નિવૃત્તેશ્ચ । વિવિક્તચર્યાઅત્રૈવોક્તેતિ बोध्यम् ॥ २८ ॥

વિવર્જિતે) સ્ત્રી પશુ પંડક આદિસે રહિત હો એસે સ્થાનમેં (સયણાસણ સેવણયા—શયનાસનસેવનતા) સોના બેઠના ઇસકા નામ (વિવિત્તસયણાસણ—વિવિત્તશયનાસન) વિવિક્ત શય્યાશન હૈ । ઇસ વિવિક્ત શયનાસનરૂપ સંલીનતાસે અવશિષ્ટ સંલીનતાઓંકા ગ્રહણ હો જાતા હૈ । ઇન્દ્રિયસંલીનતા, કષાયસંલીનતા, યોગસંલીનતા તથા વિવિક્તચર્યા, ઇસ તરહ સંલીનતા ચાર પ્રકારકી હૈ ।

કહા મી હૈ—“इंदिय कसाय योगे पङ्कुच्च संलीणया मुण्येयव्वा ।

तह जा विवित्तचरिया पण्णत्ता वीयरामेहिं ॥१॥”

મનોજ્ઞ એવં અમનોજ્ઞ પદાર્થોંકે વિષયમેં રાગદ્વેષ કરનેકા ત્યાગ કરના યહ ઇન્દ્રિય સંલીનતા હૈ । ક્રોધ, માન, માયા એવં લોભ ઇન કષાયોંકે ઉદયકા નિરોધ કરના સો કષાય સંલીનતા હૈ । મન, વચન એવં કાયા

સ્ત્રી, પશુ, પંડક આદિથી રહિત હોય, આવા સ્થાનમા સયણાસણાસેવણયા—શયનાસનસેવનતા સુવું એસવું આનુ નામ વિવિત્તસયણાસણ—વિવિક્તશયનાસનં વિવિક્ત શય્યાસન છે. આ વિવિક્ત શયનાસનરૂપ સંલીનતાથી અવશિષ્ટ સંલીનતાઓંનું અહણુ થઈ જાય છે. ઇન્દ્રિય સંલીનતા, કષાય સંલીનતા, યોગસંલીનતા, તથા વિવિક્તચર્યા, આ પ્રમાણે સંલીનતા ચાર પ્રકારની છે કહું પણ છે—

“इंदिय कसाय योगे पङ्कुच्च संलीणया मुण्येयव्वा ।

तह जा विवित्तचरिया पण्णत्ता वीयरामेहिं ॥ १ ॥”

મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ પદાર્થોના વિષયમા રાગદ્વેષ કરવાનો ત્યાગ કરવો સંલીનતા છે. ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ, આ કષાયના ઉદયનો વો એ કષાય સંલીનતા છે. મન, વચન, અને કાયા આ ત્રણ

ઉક્તમેવાર્થમુપસંહરન્ વક્ષ્યમાણાર્થસમ્બન્ધમાહ—

મૂલમ્—એસો બાહિરગતવો, સમાસેણ વિર્યાહિઓ ।

અભિંમંતરં તવં એતો, વોચ્છામિ અણુપુઠ્ઠવસો ॥૨૯॥

છાયા—એતદ્ બાહ્યકતપઃ, સમાસેન વ્યાખ્યાતમ્ ।

આભ્યંતરં તપ ઇતો, વક્ષ્યામિ અનુપૂર્વશઃ ॥ ૨૯ ॥

ટીકા—‘એસો’ ઇત્યાદિ । ગાથેયં સુગમા ॥ ૨૯ ॥

પ્રતિજ્ઞાતમાહ—

મૂલમ્—પાયચ્છિત્તં વિણઓ, વૈયાવચ્ચં તહેવં સઙ્ગાઓ ।

ઙ્ગાણં ચ વિઉસસગ્ગો, એસો અભિંમંતરો તવો ॥ ૩૦ ॥

છાયા—પ્રાયશ્ચિત્તં વિનયો, વૈયાવૃત્ત્યં તથૈવ સ્વાધ્યાયઃ ।

ધ્યાનં ચ વ્યુત્સર્ગઃ, એતદાભ્યંતરં તપઃ ॥ ૩૦ ॥

ટીકા—‘પાયચ્છિત્તં’ ઇત્યાદિ । અક્ષરાર્થઃ સુગમઃ । શાવાર્થસ્તુ વક્ષ્યતે ॥૩૦॥

इन तीन योगोंको शुभमें प्रवृत्त करना तथा अशुभसे हटाना यह योग-संलीनता है । एकान्तमें उठना बैठना आदि एकान्तचर्या है ॥२८॥

उक्त अर्थका उपसंहार करते हुए आगे कहे जाने वाले अर्थके सम्बन्धको कहते हैं—‘एसो’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—हे जम्बू ! (एसो बहिरगतवो समासेण विर्याहिओ-एतद् बाह्यकतपः समासेन व्याख्यातम्) मैंने यह बाह्यतपका संक्षेपसे वर्णन किया, (एतो आभिंमंतरं तवं-इत आभ्यंतरं तपः) अब अनुक्रमसे आभ्यन्तर तपका (अणुपुठ्ठवसो वोच्छामि-अनुपूर्वशः वक्ष्यामि) वर्णन करता हूं ॥२९॥

अब आभ्यन्तर तपके नाम कहते हैं—‘पयच्छित्तं’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(पयच्छित्तं-प्रायश्चित्तं) प्रायश्चित्त १ (विणओ विनयो)

યોગોને શુભમાં પ્રવૃત્ત કરવાં તથા અશુભથી હટાવવાં એ યોગ સંલીનતા છે. એકાન્તમાં એસવુ આદિ એકાન્ત ચર્યા છે. ॥૨૮॥

ઉક્ત અર્થને ઉપસંહાર કરીને તથા આગળ કહેવામાં આવનાર અર્થના સંબંધને કહે છે.—“એસો ” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—એસો બહિર ગતવો સમાસેણ વિર્યાહિઓ-એતત્ બાહ્યકતપઃ સમાસેન વ્યાખ્યાતમ્ હે જમ્બૂ મેં આ બાહ્ય તપનુ સંક્ષેપથી વર્ણન કર્યું, એતો અભિંમંતરં તવં-ઇતઃ આભ્યંતરં તપઃ હવે અનુક્રમથી આભ્યંતર તપનું વર્ણન કરું છું ॥૨૯॥

હવે અભ્યંતર તપનાં નામ કહેવામાં આવે છે.—“ પાયચ્છિત્તં ” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—પાયચ્છિત્તં-પ્રાયશ્ચિત્તં પ્રાયશ્ચિત્ત ૧, વિણઓ-વિનયો વિનય ૨,

પ્રાયશ્ચિત્તમાહ—

મૂલમ્—આલોચનારિહાર્દયં, પાંચચ્છિત્તં તૃં દસેવિહં ।

જં મિર્ક્સૂ વૃહર્દ સમ્મં, પાંચચ્છિત્તં તૃમંહિયં ॥૩૧॥

છાયા—આલોચનાર્હાદિકં, પ્રાયશ્ચિત્તં તુ દશવિધમ્ ।

યદ્મિશુર્વહતિ સમ્યક્, પ્રાયશ્ચિત્તં તદાલ્યાતમ્ ॥ ૩૧ ॥

ટીકા—‘ આલોચનારિહાર્દયં ’ इत्यादि—

પ્રાયશ્ચિત્તં તુ—પૂર્વપ્રદર્શિતેષુ ષટ્સુ આભ્યન્તરતપઃસુ યત્ પ્રથમં પ્રાયશ્ચિત્તા-
મિધાનં તપ ઉક્તં, તત્તુ—આલોચનાર્હાદિકં દશવિધં ભવતિ । તત્ર—આલોચનાર્હમ્—
આદિ ર્યસ્ય તદાલોચનાર્હાદિકમ્ । ઇહાદિશબ્દાત્ પ્રતિક્રમનાર્હાદિગ્રહણમ્, નનુ
આલોચનાર્હમ્—આલોચનાયોગ્યમતીચારાદિરૂપં પાપમ્, આલોચના તુ તદ્વિશોધકં,

વિનય ૨, (વેયાવચ્ચં—વૈયાવૃત્યં) વૈયાવૃત્ય ૩, (સજ્જાઓ—સ્વાધ્યાયઃ)
સ્વાધ્યાય ૪, (જ્ઞાણં—ધ્યાનં) ધ્યાન ૫, (વિઝ્સગ્ગો—વ્યુત્સર્ગઃ) એવં
વ્યુત્સર્ગ ૬, (एसो अविमत्तरो तवो—एषः आभ्यन्तरं तपः) યહ છહ
પ્રકારકા આભ્યન્તર તપ હૈ ॥૩૦॥

પ્રથમ પ્રાયશ્ચિત્ત નામક તપકે સ્વરૂપકો કહતે હૈ—‘ આલોચના ’ इत्यादि

અન્વયાર્થ—પૂર્વ ગાથામેં છહ પ્રકારકે આભ્યન્તર તપ કહે હૈં ઉનમેં
જો પ્રથમ પ્રાયશ્ચિત્ત નામકા તપ હૈ વહ (આલોચનારિહાર્દયં—આલોચના-
ર્હાદિકમ્) આલોચનાર્હાદિકકે ભેદસે દશ પ્રકારકા હૈ । આલોચનાર્હા-
દિક-હસમેં રહે હુએ આદિપદસે પ્રતિક્રમણ આદિકા ગ્રહણ હુઆ હૈ ।

શંકા—આલોચનાકે યોગ્ય જો અતિચાર આદિ રૂપ પાપ હૈં વે-હી

વેયાવચ્ચં—વૈયાવૃત્યં વૈયાવૃત્ય ૩, સજ્જાઓ—સ્વાધ્યાયઃ સ્વાધ્યાય ૪, જ્ઞાણં—ધ્યાનં
ધ્યાન ૫, વિઝ્સગ્ગો—વ્યુત્સર્ગઃ વ્યુત્સર્ગ ૬, एसो अविमत्तरो तवो—एष आभ्यन्तरं
तपः આ છ પ્રકારનાં આભ્યન્તર તપ છે. ॥૩૦॥

પ્રથમ પ્રાયશ્ચિત્ત નામના તપના સ્વરૂપને કહેવામાં આવે છે—“ આલો-
ચના ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—પૂર્વ ગાથામાં છ પ્રકારના આભ્યન્તર તપ કહેલ છે. આમાં
જે પ્રથમ પ્રાયશ્ચિત્ત નામનું તપ છે તે આલોચનારિહારિયં—આલોચનાર્હાદિકમ્
આલોચના હાદિકના ભેદથી દસ પ્રકારનું છે. આલોચનાર્હાદિક આમાં રહેલા
આદિ પદથી પ્રતિક્રમણ આદિનું ગ્રહણ થયેલ છે.

શંકા—આલોચનાને યોગ્ય જે અતિચાર આદિરૂપ પાપ છે એજ આલો-

તત્ કથમનયોરેકરૂપત્વં સ્યાત્ ? ઉચ્યતે—અભેદારોપણાલોચનાદિકમપિ આલોચના-
હૃદિ શબ્દેનોક્તમ્ । इह हि पापान्यालोचनादीनां विषयः, आलोचनादीनि च
विषयीणीति । किं नाम तत् प्रायश्चित्तम् ? इत्याह—‘ जे ’ इत्यादि, यत्—तपोऽनु-
ष्ठानं भिक्षुः—भुनिः सम्यग् वहति पापविशुद्धयर्थं सुष्ठुरित्या समाचरति तत्
प्रायश्चित्तमाख्यातमिति ।

પ્રાયશ્ચિત્તસ્ય દશવિધત્વં પ્રોક્તમ્—

“ આલોચના પટિક્રમણે, મોસ વિવિગે તહા વિડસગ્ગે ।

તવ-હેય-મૂલ અણવ, ટુપ્પા ય પારંચિય ચેવ ॥ ૧ ॥ ”

છાયા—આલોચના પ્રતિક્રમણં, મિશ્રં વિવેકસ્તથા વ્યુત્સર્ગઃ ।

તપશ્ચેદોમૂલમનવસ્થાપ્યતા, ચ પારિશ્વિકમેવ ॥ ૧ ॥

આલોચનાર્હ હૈં । અતઃ જબ પાપકર્મ આલોચનાર્હ હૈં ઓર ડનકી વિશો-
ધિકા હી આલોચના હૈ તો ફિર ઇન્ન દોનોંમેં એકરૂપતા કૈસે આસકતી હૈં ।

ઉત્તર—અભેદકે આરોપસે આલોચનાદિક મી આલોચનાર્હાદિ
શબ્દસે કહે દિયે ગયે હૈં । પાપાદિક આલોચનાદિકોંકે વિષય હૈં । તથા
આલોચના આદિક વિષયી હૈં । પ્રાયશ્ચિત્ત કિસકો કહતે હૈં ઇસ પર
કહતે હૈં કિ (જં ભિક્ષુ સમ્મં વહઈ—યદ્ ભિક્ષુ વહતિ સમ્યક્) જિસ
તપકો ભિક્ષુ અપની પાપવિશુદ્ધિકે લિયે સમ્યગ્રૂપસે આચરિત કરતા હૈ
(તં પ્રાયશ્ચિત્તં આહિયં—તત્ પ્રાયશ્ચિત્તં આખ્યાતમ્) વહ પ્રાયશ્ચિત્ત કહા
જાતા હૈ । (પ્રાયશ્ચિત્તં તુ દસવિહં—પ્રાયશ્ચિત્તં તુ દશવિધમ્) વહ પ્રાયશ્ચિત્ત
દસ પ્રકારકા હૈ વહ ઇસ પ્રકાર હૈ—આલોચના, પ્રતિક્રમણ, તદુભય,
વિવેક, વ્યુત્સર્ગ, તપ, હેદ, મૂલ, અનવસ્થાપ્ય, પારંચિક । લગે હુવે પાપકો

ચનાહું છે. આથી જ્યારે પાપકર્મ આલોચનાહું છે અને એની વિશોધિકા જ
આલોચના છે તો પછી આ બંનેમાં એકરૂપતા કય રીતે આવી શકે છે ?

ઉત્તર—અભેદના આરોપથી આલોચનાદિક પણ આલોચનાહૃદિ શબ્દથી
કહેવાયેલ છે. પાપાદિક આલોચનાદિકોના વિષય છે. તથા આલોચના આદિક
વિષયી છે. પ્રાયશ્ચિત્ત કોને કહેવામાં આવે છે. આના અંગે કહે છે કે, જં
ભિક્ષુ સમ્મં વહઈ—યદ્ ભિક્ષુ વહતિ સમ્યક્ જે તપને ભિક્ષુ પોતાની પાપવિશુદ્ધિના
માટે સમ્યગ્રૂપથી આચરિત કરે છે તં પ્રાયશ્ચિત્તં આહિયં—તત્ પ્રાયશ્ચિત્તં આખ્યા-
તમ્ તેને પ્રાયશ્ચિત્ત કહેવામાં આવે છે. પ્રાયશ્ચિત્તં તુ દસવિહં—પ્રાયશ્ચિત્તં તુ દશવિધમ્
એ પ્રાયશ્ચિત્ત દસ પ્રકારનાં છે. જે આ પ્રમાણે છે—આલોચના, પ્રતિક્રમણ,
તદુભય, વિવેક, વ્યુત્સર્ગ, તપ, હેદ, મૂલ, અનવસ્થાપ્ય, પારંચિક । લાગેલાં

તત્રાઽઽલોચના-ગુરોરગ્રે વાઽચા પાપસ્ય પ્રકાશનં, તન્માત્રેણૈવ યત્ પાતકં શુધ્યતિ, તદાલોચનાર્હમ્ ॥ ૧ ॥

પ્રતિક્રમણં દોષાન્નિવૃત્તિર્મિથ્યા દુષ્કૃતદાનમિત્યર્થઃ । અશુભયોગપ્રવૃત્તમાત્માનં પ્રતિનિવર્ત્ય, તસ્ય શુભયોગે સમાનયનમિતિ-યાવત્ । તન્માત્રેણૈવ યત્ સાવધવચનાદિ પાપં શુધ્યતિ, ન તુ ગુરુ સમક્ષમાલોચ્યતે, તત્ પ્રતિક્રમણાર્હમ્ । તથા-યત્ર ગુરુ-સમક્ષમાલોચ્ય તદાજ્ઞયા મિથ્યાદુષ્કૃતં દદાતિ, તદાલોચના-પ્રતિક્રમણાર્હવાન્મિ-શ્રમ્-ઉભયાત્મકમ્ । તથા-વિવેકઃ-પૃથક્કરણં, તન્માત્રેણૈવ યસ્ય શુદ્ધિસ્તદ્ વિવેકાર્હમ્ । યતઃ કથંચિદશુદ્ધાઽઽહારાદિગ્રહણે તત્યાગમાત્રેણૈવ શુદ્ધિર્ભવતિ ।

ગુરુકે સમક્ષ શુદ્ધ ભાવસે અપને મુખસે પ્રકટ કરના હસકા નામ આલો-ચના હૈ । હતને માત્રસે જિસ પાપકી શુદ્ધિ હોતી હૈ વહ પાપ આલોચનાર્હ હૈ ૧ । લગે હુએ પાપકા પશ્ચાત્તાપ કરકે ઉસસે નિવૃત્ત હોના ઓર નવા પાપ ન હો હસકે લિયે સાવધાન રહના પ્રતિક્રમણ હૈ । અર્થાત્ અશુભ યોગમેં પ્રવૃત્ત અપની આત્માકો વહાંસે હટાકર શુભયોગમેં સ્થાપિત કરના પ્રતિક્રમણ હૈ । હતને માત્રસે હી જિસ પાપકી શુદ્ધિ હોતી હૈ વહ પાપ પ્રતિક્રમણાર્હ હૈ । પ્રતિક્રમણાર્હ પાપ ગુરુકે સમક્ષ આલોચિત નહીં હોતા હૈ ૨ । આલોચના એવં પ્રતિક્રમણ, દોનોં સાથ કરના સો મિશ્ર હૈ । અર્થાત્ ગુરુકે સમક્ષ આલોચના કરકે ઉનકી આજ્ઞાસે મિથ્યાદુષ્કૃત દેના યહ તદુભય પ્રાયશ્ચિત્ત હૈ ૩ । અશનપાન આદિ વસ્તુ યદિ અકલ્પ-નીય આજાવેં ઓર પીછેસે માલૂમ પડે તો ઉસકા ત્યાગ કરના વિવેક પ્રાયશ્ચિત્ત હૈ । હસ વિવેક પ્રાયશ્ચિત્તસે કથંચિત્ અશુદ્ધ આહાર આદિકે

પાપને ગુરુ સમક્ષ શુદ્ધ લાવથી પોતાના મુખથી પ્રકટ કરવાં આનુ નામ આલોચનાં છે. આટલા માત્રથી જે પાપની શુદ્ધિ થાય છે તે પાપ અલોચ-નાર્હ છે ? લાગેલા પાપનો પશ્ચાત્તાપ કરીને એનાથી નિવૃત્ત થવું. અને ફરીથી નવું પાપ ન થઈ જાય એ માટે સાવધાન રહેવું પ્રતિક્રમણ છે. અર્થાત્ અશુભ યોગમાં પ્રવૃત્ત પોતાના આત્માને ત્યાંથી હટાવી લઈને શુભયોગમાં સ્થાપિત કરવો આનું નામ પ્રતિક્રમણ છે. આટલા માત્રથી જ જે પાપની શુદ્ધિ થાય છે. તે પાપ પ્રતિક્રમણાર્હ છે. ૨, પ્રતિક્રમણાર્હ પાપ ગુરુના સમક્ષ આલો-ચિત થતું નથી. આલોચના અને પ્રતિક્રમણ, બન્ને સાથે કરવાં એ મિશ્ર છે. અર્થાત્ ગુરુની સમક્ષ આલોચના કરીને એમની આજ્ઞાથી મિથ્યા દુષ્કૃત દેવું એ તદુભય પ્રાયશ્ચિત્ત છે. ૩, અશનપાન આદિ વસ્તુ અકલ્પનીય આવી જાય અને પછીથી માલૂમ પડે ત્યારે એનો ત્યાગ કરવો એ વિવેક પ્રાયશ્ચિત્ત છે આ યશ્ચિત્તથી કથચિત્ અશુદ્ધ આહાર આદિનું શ્રદ્ધણ થવાથી લાગેલા

व्युत्सर्गः—कायोत्सर्गस्तेनैव यस्य शुद्धिस्तद् व्युत्सर्गार्हम् । तथा—यत्र प्रतिसेविते निर्वृकृतिकादि षण्मासान्तं तपो दीयते तत् तपोऽर्हम् । यत्र चाऽसेविते पर्यायच्छेदः क्रियते, तच्छेदार्हम् । यत्र चाऽऽपतिते सर्वं पर्यायमुच्छेद्य मूलतो व्रतारोपः स्यात्, तन्मूलार्हम् । येन तु सेवितेन उपस्थापनाया अप्ययोग्यः सन् यावद् गुरुक्तं तपो न कुर्यात् तावद् व्रतेषु न स्थाप्यते, आचीर्णतपास्तु दोषोपरतो व्रतेषु स्थाप्यते, तदनवस्थाप्यम् । यस्मिन् सेविते लिङ्गक्षेत्र—कालतपसा पारमश्रुति, तत् पाराश्रितम् ।

ग्रहण होनेसे लगे हुए पापोंकीं शुद्धि उसके परित्याग करनेसे होती है । यह विवेकाह दोष है ४ । एकाग्रता पूर्वक शरीर और वचनके व्यापारोंका त्यागना व्युत्सर्ग है । व्युत्सर्गसे जो पाप शुद्ध होता है वह व्युत्सर्ग है ५ अनशन आदिका करना सो तप है । इस तप प्रायश्चित्तमें निर्विकृतिसे लेकर छह महीने तक अनशन आदि बाह्यतप किया जाता है ६ । दोषके अनुसार दिवस, पक्ष, मास आदिकी प्रव्रज्या घटा देना छेद है, यह प्रायश्चित्त छेदाह माना गया हैं ७ । जिसमें मूलतः दीक्षा पर्यायका छेद किया जावे और फिर नवीन दीक्षा दी जावे वह मूलार्ह प्रायश्चित्त हैं ८ । ऐसा दोष बन जाय कि जिसमें साधु उपस्थापनाके भी योग्य न रहे उस समय गुरु महाराज इसके लिये जो तप अनुष्ठित करनेके लिये कहें वह तप जबतक न किया जाय तबतक व्रतोंमें स्थापित नहीं करना एवं तप जब कर लिया जावे तब शुद्धि होने पर व्रतोंमें स्थापित करना इसका नाम अनवस्थाप्य प्रायश्चित्त है ९ । जिसके सेवित करने पर जीव लिङ्ग,

पापोनी शुद्धि એના પરિત્યાગ કરવાથી થાય છે. આ વિવેકાહ્ દોષ છે. ૪, એકાગ્રતા પૂર્વક શરીર અને વચનના વ્યાપારોનો ત્યાગ કરવો. વ્યુત્સર્ગ છે. વ્યુત્સર્ગથી જે પાપ શુદ્ધ થાય છે તે વ્યુત્સર્ગ છે ૫, અનશન આદિનું કરવું એ તપ છે, આ તપ પ્રાયશ્ચિત્તમાં નિર્વિકૃતિથી લઈને છ મહિના સુધી અનશન આદિ બાહ્ય તપ કરવામાં આવે છે. ૬, દોષના અનુસાર દિવસ, પક્ષ, માસ આદિની પ્રવ્રજ્યા ઘટાડી દેવી છેદ છે. આ પ્રાયશ્ચિત્ત છેદાહ્ માનવામાં આવેલ છે. ૭, જેમાં મૂલતઃ દીક્ષા પર્યાયનો છેદ કરવામાં આવે, અને પછી નવી દીક્ષા આપવામાં આવે તે મૂલાહ્ પ્રાયશ્ચિત્ત છે-૮, એવો દોષ બની જાય કે, જેનાથી સાધુ ઉપસ્થાપનાને પણ યોગ્ય ન રહે, એ સમયે ગુરુમહારાજ એના માટે જે તપ અનુષ્ઠિત કરવાને માટે કહે એ તપ જ્યાં સુધી કરવામાં ન આવે, ત્યાં સુધી વ્રતોમાં સ્થાપિત ન કરવા અને તપ જ્યારે કરી લેવામાં આવે ત્યારે શુદ્ધિ થયા પછી વ્રતોમાં સ્થાપિત કરવા એનું નામ અનવસ્થાપ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત છે. ૯, જેનું સેવન કરવાથી જીવ લિંગ, ક્ષેત્ર, કાળ, અને

યદ્વા-પારમન્તં પ્રાયશ્ચિત્તાનામશ્વતીતિ પારાશ્ચિતમ્, તત્ ઉત્કૃષ્ટસ્ય પ્રાયશ્ચિત્તસ્યા
ભાવાત્ । इत्येवं दशविधं प्रायश्चित्तं प्रायश्चित्तनामकं तपस्तीर्थंकरादिभिरुक्तमित्यर्थः॥

વિનયમાહ—

મૂલમ્—અવ્મુદ્ઘાણં અંજલિકરણં, તૈહેવાસર્ણદાયણં ।

गुरुभक्तिभावसुस्सूसा, विणओ एस वियाहिओ ॥३२॥

છાયા—અભ્યુત્થાનં અંજલિકરણં, તૈથૈવાસનદાનમ્ ।

गुरुभक्तिर्भावशुश्रूषा, विनयएष व्याख्यातः ॥ ३२ ॥

ટીકા—‘અવ્મુદ્ઘાણં’ इत्यादि—

અભ્યુત્થાનં—ગુર્વાદીનાં સંમાનાર્થ તદભિમુલ્લસુત્થાનમ્, અંજલિકરણં=કરદ્વય-
સ્ય સંપુટાકારેણ યોજનમ્, તથા આમનદાનં—પીઠાદિદાનમ્ । એવકારઃ પાદપૂરણે,
તથા—ગુરુભક્તિઃ, ગુરુવિષયોઽનુરાગઃ, તથા—ભાવશુશ્રૂપા=ભાવઃ—અન્તઃકરણં, તેન

ક્ષેત્ર, કાલ, એવં તપકી અપેક્ષા પાર પહુંચ જાતા હૈ અથવા પ્રાયશ્ચિત્તોકે
પાર પહુંચ જાતા હૈ ઉસકા નામ પારાંચિત પ્રાયશ્ચિત્ત હૈ ૧૦ । ઇસસે
ઉત્કૃષ્ટ ઓર કોઈ પ્રાયશ્ચિત્ત નહીં હૈ । યહ સવસે ઝંચા પ્રાયશ્ચિત્ત હૈ ।
ઇસ પ્રકાર પ્રાયશ્ચિત્ત નામક યહ દશવિધ આશ્યન્તર તપ હોતા હૈ ॥૩૧॥

વિનય તપ ઇસ પ્રકાર હૈ—‘અવ્મુદ્ઘાણં’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(અવ્મુદ્ઘાણં—અભ્યુત્થાનમ્) ગુરુ આદિ માન્યજનોકે
સમક્ષ સન્માન પ્રદર્શિત કરનેકે લિયે સ્વડે હો જાના અભ્યુત્થાન હૈ ।
(અંજલિકરણં—અંજલિકરણં) દોનો હાથોંકો ઉનકે સમક્ષ જોડના અંજલિ-
કરણ હૈ (તહેવ આસનદાયણં—તૈથૈવાસનદાનમ્) ઉનકો ઉચ્ચ આસન
પ્રદાન કરના યહ આસનદાન હૈ । (ગુરુભક્તિ ભાવસુસ્સૂસા—ગુરુભક્તિર્ભાવ

તપની અપેક્ષા પાર પહોંચી જાય છે. અથવા પ્રાયશ્ચિત્તોની પાર પહોંચી જાય
છે. આનુ નામ પારાચિત પ્રાયશ્ચિત્ત છે. ૧૦, આનાથી ઉત્કૃષ્ટ બીજું કોઈ
પ્રાયશ્ચિત્ત નથી. આ સહુથી ઉચું પ્રાયશ્ચિત્ત છે. આ પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્ત નામનું
આ દશવિધ અભ્યન્તર તપ થાય છે. ॥૩૧॥

વિનય તપનો આ પ્રકાર છે—“અવ્મુદ્ઘાણં” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—અવ્મુદ્ઘાણ—અભ્યુત્થાનમ્ ગુરુ આદિ માન્ય જનોની સામે
સન્માન પ્રદર્શિત કરવા માટે ઉભા રહેવું, અભ્યુત્થાન છે. અંજલિકરણં—અંજલિ
કરણં બંને હાથોને એકબી સામે જોડવા અંજલિ કરણ છે. તહેવ આસનદાયણં—

એમને ઉચ્ચ આસને બેસાડવા તે આસન દાન છે. ગુરુભક્તિ
સા—ગુરુભક્તિર્ભાવશુશ્રૂષા ગુરુના વિષયમાં અનુરાગ રાખવો તે ગુરુભક્તિ

શુશ્રૂષા ગુરુવચનં શ્રોતુમિच्छा ગુર્વાજ્ઞાયાઃ પ્રતીક્ષેત્યર્થઃ, યદ્વા-ભાવેન-
આદરેણ શુશ્રૂષા ગુર્વાદીનાં સેવા, एष विनयः विनयनामकं तपः, व्याख्यातः=
તીર્થકરાદિભિઃ કથિત इत्यर्थः ॥૩૨॥

વૈયાવૃત્યમાહ--

मूलम्-आयरियमाईए, वेयावच्चमि दसविहे ।

आसेवणं जह्णायामं, वेयावच्चं तमाहियं ॥૩૩॥

છાયા—આચાર્યાદિકે, વૈયાવૃત્યે દશવિધે ।

આસેવનં યથાસ્થામ, વૈયાવૃત્યં તદાખ્યાતમ્ ॥૩૩॥

ટીકા—‘આયરિય માઈએ’ इत्यादि

આચાર્યાદિકે = આચાર્યાદિવિષયકે દશવિધે-આચાર્યોપાધ્યાય-સ્થવિર-
તપસ્વિંગ્લાન-શૈક્ષ-સાધર્મિક-કુલ-ગણ-સંઘાત્મકવિષયભેદાદશપ્રકારકે વૈયાવૃત્યે=
આહારાદિસંપાદનં વૈયાવૃત્યં તસ્મિન્, યત્ યથાસ્થામ=યથા શક્તિ, આસેવનમ્-
આરાધનં, તદ્ વૈયાવૃત્યં વૈયાવૃત્યનામકં તપસ્તીર્થકરાદિભિરાખ્યાતમ્ ॥૩૩॥

શુશ્રૂષા) ગુરુકે વિષયમેં અનુરાગ રાખના સો ગુરુભક્તિ હૈ । એવં અંતઃક-
રણસે ગુરુવચનોંકો સુનનેકી આકાંક્ષા રાખના, ઉનકી આજ્ઞાંપાલન કરને
કી પ્રતીક્ષામેં રહના સો ભાવ શુશ્રૂષાં હૈ । (एस विणओ वियाहिओ-
एषः विनयः व्याख्यातः) અથવા આદરપૂર્વક ગુરુજનોંકી સેવા કરના યહ
સંવ વિનય તપ હૈ ॥૩૨॥

વૈયાવૃત્યં ઇસ પ્રકાર હૈ—‘આયરિયં’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(આયરિયમાઈએ દસવિધે વેયાવચ્ચમિ-આચાર્યાદિકે
દશવિધે વૈયાવૃત્યે) આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સ્થવિર, તપસ્વી, ગ્લાન, શૈક્ષ,
સાધર્મિક, કુલ, ગણ, સંઘ, ઇન ભેદોંસે વૈયાવૃત્ય તપ દસ પ્રકારકા

છે. અને અંતઃકરણથી શુરૂ વચનોને સાંભળવાની આકાંક્ષા રાખવી, એમની
આજ્ઞાનું પાલન કરવાની પ્રતિક્ષામાં રહેવું તે ભાવ શુશ્રૂષા છે. एस विणओविया-
हिओ-एषः विनयः व्याख्यातः અથવા આદર પૂર્વક શુરૂજનોની સેવા કરવી એ
સઘળાં વિનય તપ છે. ॥૩૨॥

વૈયાવૃત્યનો આ પ્રકાર છે.—“આયરિય” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—આયરિય માઈએ દસવિધે વેયાવચ્ચમિ-આચાર્યાદિકે દશવિધે
વૈયાવૃત્યે આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સ્થવિર, તપસ્વી, ગ્લાન, શૈક્ષ સાધર્મિક
કુળ, ગણ, સંઘ, આ ભેદોથી વૈયાવૃત્ય તપ દસ પ્રકારનું હોય છે. આ તપમાં

સ્વાધ્યાયમાહ—

મૂલમ્—વાયળાં પુચ્છળાં ચૈવ, તહેવં પરિયટ્ટળાં ।

અણુપ્પેહા ધમ્મકહાં, સજ્ઞાઓ પંચહાં ભવે ॥૩૪॥

છાયા--વાચના પ્રચ્છના ચૈવ, તથૈવ પરિવર્તના ।

અનુપ્રેક્ષા ધર્મકથા, સ્વાધ્યાયઃ પશ્ચધા ભવતિ ॥૩૪॥

ટીકા--'વાયળા' ઇત્યાદિ ।

સુ-સુષ્ટુ, આ-મર્યાદયા, અધ્યયઃ-અધ્યયનં, સ્વાધ્યાયઃ-સ્વાધ્યાયનામકં તપઃ, પશ્ચધા ભવતિ, વાચના, પ્રચ્છના, પરિવર્તના અનુપ્રેક્ષા, ધર્મકથાચેતિ । વાચનાદયઃ શબ્દાઃ પ્રાગેકોનત્રિશત્તમેઽધ્યયને વ્યાખ્યાતા ॥૩૪॥

હોતા હૈ । ઇસ તપમેં (આસેવળં જહાથામં વૈયાવચ્ચં તમાહિયં-આસેવન યથાસ્થામ વૈયાવૃત્યં તદાખ્યાતમ્) અપની શક્તિકે અનુસાર આચાર્ય આદિકોંકે લિયે આહાર આદિકા લા દેના યહી ઉનકી સેવા હૈ .ઔર યહી વૈયાવૃત્ય તપ હૈ ॥૩૩॥

સ્વાધ્યાય તપ ઇસ પ્રકાર હૈ—'વાયળા' ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(સજ્ઞાઓ પંચહા ભવે-સ્વાધ્યાયઃ પશ્ચધા ભવતિ) અચ્છી તરહ મર્યાદાનુસાર અધ્યયન કરના ઇસકા નામ સ્વાધ્યાય હૈ । યહ સ્વાધ્યાય અન્તરંગ તપ હૈ । યહ પાંચ પ્રકાર કા હૈ । વૈ.પાંચ પ્રકાર યે હૈ—(વાયળા પુચ્છળા ચૈવ તહેવ પરિયટ્ટળા અણુપ્પેહા ધમ્મકહા-વાચના, પ્રચ્છના ચૈવ તથૈવ પરિવર્તના અનુપ્રેક્ષા ધર્મકથા) વાચના, પ્રચ્છના, પરિવર્તના, અનુપ્રેક્ષા ઔર ધર્મકથા । વાચના આદિકોં કા અર્થ પહિલે ઉન્તીસવે અધ્યયન મેં લિખા જા ચુકા હૈ ॥ ૩૪ ॥

આસેવળં જહાથામં વૈયાવચ્ચં તમાહિ—આસેવનં-યથાસ્થામ વૈયાવ્રાત્યં-તદાખ્યાતમ્-પોતાની શક્તિના અનુસાર આચાર્ય આદિકોના માટે આહાર આદિનુ લાવી આપવું એજ એમની સેવા છે, અને એજ વૈયાવૃત્ય તપ છે. ॥૩૩॥

સ્વાધ્યાય તપ આ પ્રકારનું છે—“વાયળા” ઇત્યાદિ

અન્વયાર્થ—સજ્ઞાઓ પંચહા ભવે-સ્વાધ્યાયઃ પશ્ચધા ભવતિ મર્યાદા અનુસાર સારી રીતે અધ્યયન કરવું તેનું નામ સ્વાધ્યાય છે આ સ્વાધ્યાય અન્તરંગ તપ છે આ પાંચ પ્રકારનું છે એ પાંચ પ્રકાર આ છે-વાયળા પુચ્છળા ચૈવ તહેવ પરિયટ્ટળા અણુપ્પેહા ધમ્મકહા-વાચના પ્રચ્છના ચૈવ તથૈવ પરિવર્તના અનુપ્રેક્ષા વાચના, પ્રચ્છના, પરિવર્તના, અનુપ્રેક્ષા અને ધર્મકથા, વાચના ॥ અર્થ પહેલાં એગણત્રીસમા અધ્યયનમાં કહેવાઈ ગયેલ છે. ॥૩૪॥

ध्यानमाह—

मूलम्—अट्टरुद्दाणि वज्जित्ता, झाएज्जा सुसमाहिण ।

धम्मसुक्काइं झाणाइं, झाणं तं तु बुंहावणं ॥३५॥

छाया—आर्तरीद्रे वर्जयित्वा, ध्यायति सुसमाहितः ।

धर्मशुक्ले ध्याने, ध्यानं तत्तु बुधा वदन्ति ॥३५॥

टीका—‘अट्टरुद्दाणि’ इत्यादि—

साधुः सुसमाहितः सन् आर्तरीद्रे=आर्तध्यानं रौद्रध्यानं च वर्जयित्वा—विहाय, यत् धर्मशुक्ले ध्याने धर्मध्यानं शुक्लध्यानं च, ध्यायति, तत्तु=तदेव, बुधाः=तीर्थकरादयः, ध्यानं-ध्यानाख्यं तपः, वदन्ति । इह तु शब्दो निश्चयार्थकः ॥३५॥

अथ व्युत्सर्गमाह—

मूलम्—सयणासनठाणे वा, जे उं भिक्खू न वावरे ।

कायस्स यं विउत्संगो, छुट्ठो सो परिकित्तिओ ॥३६॥

छाया—शयनासनस्थाने वा, यस्तु भिक्षु न व्याप्रियते ।

कायस्य च व्युत्सर्गः, पष्ठं तत् परिकीर्तितम् ॥३६॥

टीका—‘सयणासनठाणे वा’ इत्यादि—

शयनासनस्थाने वा—शयनं-संस्तारकादौ तिर्यक् शरीरनिवेशनं तत्रःवा, आसनम्—उपवेशनं तस्मिन् वा, ‘सयणासन’ इत्युभयं पदं लुप्तसप्तम्यन्तम् आर्ष-

ध्यान का स्वरूप इस प्रकार है—‘अट्टरुद्दाणि’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(सुसमाहिण-सुसमाहितः) समाहित साधुद्वारा (अट्टरुद्दाणि वज्जित्ता-आर्तरीद्रे वर्जयित्वा) आर्तध्यान एवं रौद्रध्यानका परित्याग करके जो (धम्म सुक्काइं झाणाइं झाएज्जा-धर्मशुक्ले ध्याने ध्यायति) धर्मध्यान एवं शुक्लध्यान, ये दो ध्यान ध्याये जाते हैं । (तं झाणं झाणाइं बुहावण-तत्तु ध्यानं बुधा वदन्ति) इनको ही तीर्थकारादिक देवध्यान नामक तप कहते हैं ॥ ३५ ॥

ध्याननुं स्व३५ आ प्रमाणे छे—‘अट्टरुद्दाणि’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—सुसमाहिण-सुसमाहितः समाहित साधुद्वारा अट्टरुद्दाणि वज्जित्ता-आर्तरीद्रे वर्जयित्वा आर्तध्यान अने रौद्रध्यानने परित्याग करीने जे धम्मसुक्काइं झाणाइं झाएज्जा-धर्मशुक्ले ध्याने ध्यायति धर्मध्यान अने शुक्लध्यान अने ध्यान धरवाभां आवे छे तेने जे तीर्थकरादिक देव ध्यान नामनुं तप कहे छे ॥३५॥

સ્વાત્ સમ્પ્ર્યા ઉભયત્ર હુક્ । તથા સ્થાને=ઊર્ધ્વસ્થાને વા, અત્ર 'વા' એટલે વિકલ્પાર્થકં પ્રત્યેકમભિસંવધ્યતે । સ્વશક્ત્યપેક્ષ્યા સ્થિતિત્વમિત્યર્થઃ, યસ્તુ ભિક્ષુર્ન વ્યાપ્રિયતે=ન ચલનાદિચેષ્ટાં કરોતિ, યત્તદોનિત્યસાકાઙ્ક્ષતયા વિભક્તિપરિણામતશ્ચ તસ્ય ભિક્ષોર્યઃ કાયસ્ય=કાયચેષ્ટાયાઃ વ્યુત્સર્ગઃ=ત્યાગઃ, તત્=ષષ્ઠં આખ્યન્તરં તપઃ પરિકીર્તિતં-તીર્થકરાદિભિરુક્તમ્, વ્યુત્સર્ગસ્થાનેકવિધત્વાદવશિષ્ટવ્યુત્સર્ગસ્યોપલક્ષણમેતત્ ।

ઉક્તંચ—દ્રવ્યે ભાવે ય તદા, દુર્લભસમ્પદો ચડવિહો દ્રવ્યે ।

ગણદેહો વહિ ભક્તે, ભાવે કોહાઈ ચાઓત્તિ ॥ ૧ ॥

છાયા—દ્રવ્યે ભાવે ચ તથા, દ્વિવિધ ઉત્સર્ગશ્ચતુર્વિધો દ્રવ્યે ।

ગણદેહોપધિભક્તે, ભાવે ક્રોધાદિત્યાગ ઇતિ ॥ ૧ ॥ ૩૬ ॥

‘સયણાસણ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(સયણાસણઠાણે વા જેઠ ભિક્ષુ ન વાવરે-શયનાસનસ્થાને વા યસ્તુ ભિક્ષુર્ન વ્યાપ્રિયતે) સોનેમેં બેઠને મેં અથવા ઊર્ધ્વસ્થાન-ઠાણે હોને મેં જો ભિક્ષુ વ્યાસ નહીં હોતા હૈ । (કાયસ્ય ડ વિ ઉત્સર્ગો-કાયસ્ય તુ વ્યુત્સર્ગઃ) ઇન શારીરિ વાતોં મેં જો અહંતા તથા મમતા કા પરિત્યાગ કરતા હૈ । ઉસકે હી (છાટ્ટો સો પરિકિત્તિઓ-ષષ્ઠં તત્ પરિકીર્તિતમ્) યહ છટ્ટવાં વ્યુત્સર્ગનામક આખ્યન્તર તપ હોતા હૈ । યહ વ્યુત્સર્ગ તપ અનેક પ્રકાર કા હૈ ।

યથા—“દ્રવ્યે ભાવે ય તદા, દુર્લભસમ્પદો ચડવિહો દ્રવ્યે ।

ગણદેહોવહિ ભક્તે, ભાવે કોહાઈ ચાઓત્તિ ॥૧॥”

દ્રવ્ય વ્યુત્સર્ગ તથા ભાવવ્યુત્સર્ગ એસે વ્યુત્સર્ગ દો પ્રકાર કા હોતા હૈ ।

“સયણાસણ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—સયણાસણઠાણે વા જેઠ ભિક્ષુ ન વાવરે-શયનાસનસ્થાને વા યસ્તુ ભિક્ષુર્નવ્યાપ્રિયતે સુવામાં, બેસવામાં, અથવા ઊર્ધ્વસ્થાન-ઠાણે વા ભિક્ષુ વ્યાપ્રિયતે નથી. કાયસ્ય ડ વિઉત્સર્ગો-કાયસ્ય તુ વ્યુત્સર્ગઃ આ શારીરિક વાતોમાં જે અહંતા તથા મમતાનો પરિત્યાગ કરે છે એને જ છટ્ટો સો પરિકિત્તિઓ-ષષ્ઠં તત્ પરિકીર્તિતમ્ આ છટ્ટા વ્યુત્સર્ગ નામનું આખ્યન્તર તપ થાય છે. આ વ્યુત્સર્ગ તપ અનેક પ્રકારનું છે.

જેવી રીતે કે—“દ્રવ્યે ભાવે ય તદા દુર્લભસમ્પદો ચડવિહો દ્રવ્યે ।

ગણદેહો વહિ ભક્તે ભાવે કોહાઈ ચાઓત્તિ ॥૧॥”

દ્રવ્ય વ્યુત્સર્ગ તથા ભાવવ્યુત્સર્ગ આમ વ્યુત્સર્ગ બે પ્રકારના હોય છે.

અધ્યયનનાર્થમુપસંહરન્ દ્વિવિધસ્ય તપસઃ ફલમાહ—

મૂલમ્—એવં તવં તુ દુવિહં, જે સમ્મં આયરે મુણી ।

સો સ્વિપ્પં સઘ્વસંસારા, વિપ્પમુચ્ચઈ પંડિણ—ત્તિવેમિ ॥૩૭॥

છાયા—એવં તપસ્તુ દ્વિવિધં, યઃ સમ્યગાચરતિ મુનિઃ ।

સ ક્ષિપ્રં સર્વસંસારાદ્, વિપ્રમુચ્યતે પણ્ડિતઃ । ઇતિ બ્રવીમિ । ૩૭॥

ટીકા—‘ એવં ’ ઇત્યાદિ ।

જિનમેં દ્રવ્યવ્યુત્સર્ગ ચાર પ્રકાર કા હૈ—ગણવ્યુત્સર્ગ, દેહવ્યુત્સર્ગ, ઉપધિ-
વ્યુત્સર્ગ એવં ભક્તવ્યુત્સર્ગ । ભાવવ્યુત્સર્ગ ભી ચાર પ્રકારકા હૈ—ક્રોધવ્યુ-
ત્સર્ગ, માનવ્યુત્સર્ગ, માયાવ્યુત્સર્ગ, તથા લોભવ્યુત્સર્ગ ॥૩૬॥

ઇસ અધ્યયનકા ઉપસંહાર કરતે હુએ સૂત્રકાર દોનોં પ્રકારકે તપકા
ફલ કહતે હૈ—‘ એવં ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(એવં તપંતુ દુવિહં—એવં તપસ્તુ દ્વિવિધં) ઇસ પ્રકાર બાહ્ય
ઔર આમ્યન્તરકે ભેદસે દ્વિવિધ તપકો (જે મુણી સમ્મં આયરે—યઃ મુનિઃ
સમ્યગાચરતિ) જો મુનિજન અઠ્છી તરહ પાલન કરતે હૈં (સો પંડિણ—સઃ
પણ્ડિતઃ) વે હી સઘ્વે પંડિત હૈં ઔર (સ્વિપ્પં સઘ્વસંસારા વિપ્પમુચ્ચઈ—

જેમાં દ્રવ્યવ્યુત્સર્ગ ચાર પ્રકારના છે. ગુણવ્યુત્સર્ગ, દેહવ્યુત્સર્ગ, ઉપધિવ્યુ-
ત્સર્ગ, અને ભક્તવ્યુત્સર્ગ, ભાવવ્યુત્સર્ગ પણ ચાર પ્રકારના છે. ક્રોધવ્યુત્સર્ગ
માનવ્યુત્સર્ગ, માયાવ્યુત્સર્ગ અને લોભવ્યુત્સર્ગ. ॥૩૬॥

આ અધ્યયનનો ઉપસંહાર કરતાં સૂત્રકાર બંને પ્રકારના તપનું ફળ
બતાવે છે.—‘ એવં ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—એવં તપં તુ દુવિહં—એવં તપસ્તુ દ્વિવિધં આ પ્રમાણે બાહ્ય અને
આમ્યન્તરના ભેદથી દ્વિવિધ તપને જે મુણી સમ્મં આયરે—યઃ મુનિઃ સમ્યગા-
ચરતિ જે મુનિજન સારી રીતે પાલન કરે છે સો પંડિણ—સઃ પણ્ડિતઃ એજ
સાચો પંડિત છે. અને સ્વિપ્પં સઘ્વસંસારા વિપ્પમુચ્ચઈ—ક્ષિપ્રં સર્વસંસારાદ્ વિપ્ર-

एवं=उत्तरीत्या बाह्याभ्यन्तरभेदाद् द्विविधं तपः, यो मुनिः सम्यगाचरति=
आसेवते, तु शब्दः पादपूरणे, स पण्डितः सर्वसंसारात्=चतुर्गतिरूपात्, क्षिप्र-
शीघ्रं, विप्रमुच्यते=अत्यन्तमुक्तो भवति। इति=एतद्, ब्रवीमि=व्याख्या प्राग्वत् ॥३७॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललि-
तकलापालापक प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहू
छत्रपति-कोल्हापुरराजप्रदत्त-“ जैनशास्त्राचार्य ”-पदभूषित-
कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
-पूज्यश्रीधासीलालव्रतिविरचितायाम् “उत्तरा-
ध्ययनसूत्रस्य” प्रियदर्शिन्याख्यायां व्याख्या-
याम् ‘ तपोमार्ग ’ नामकं त्रिंश-
त्तममध्ययनं-सम्पूर्णम् ॥२९॥

ક્ષિપ્રં સર્વ સંસારાદ્ વિપ્રમુચ્યતે) વે હી ઇસ સંસારસે શીઘ્ર પાર હોતે હૈં।
ऐसा मैं कहता हूं ॥३७॥

॥ यह तपोमार्ग नामक तीसवां अध्ययन सम्पूर्ण ॥

મુચ્યતે એજ આ સંસારમાં શીઘ્ર પાર થાય છે. એવું હું કહું છું ॥૩૭॥

આ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ત્રીસમું અધ્યયન સંપૂર્ણ થયું. ॥૩૭॥

અથ એકત્રિશત્તમમધ્યયનમ્ ।

ઉક્તં ત્રિશત્તમમધ્યયનમ્ । અથૈકત્રિશત્તમમધ્યયનમુચ્યતે-અસ્ય ચ તેન સહાય-
મભિસમ્બન્ધઃ-અનન્તરોક્તાધ્યયને તપોઽભિહિતં, તત્ત્વચરણવત એવ સફલં ભવતીત્યત્ર
ચરણમુચ્યતે, ઇત્યનેન સમ્બન્ધેનાયાતમિદમધ્યયનમ્ । ચરણવિધિબોધકત્વાચ્ચરણત્રિ-
ધિનામ્ના પ્રસિદ્ધસ્યૈતસ્યાધ્યયનસ્યાધગાથામાહ—

મૂલમ્—ચરણવિહિં પવક્ષ્વામિ, જીવસ્સ ડે સુહાવહં ।

જં ચરિત્તાં બહૂ જીવાં, તિર્ણાં સંસારસાગરં ॥૧॥

છાયા—ચરણવિધિં પ્રવક્ષ્યામિ, જીવસ્ય તુ સુહાવહમ્ ।

યત્ ચરિત્વા બહવો જીવા સ્તીર્ણાઃ સંસારસાગરમ્ ॥૧॥

ટીકા—‘ચરણવિહિં’ ઇત્યાદિ—

જીવસ્ય તુ=નિશ્ચયેન સુહાવહં=સુખોત્પાદક, ચરણવિધિં । ચર્યતે-મુમુક્ષુભિરા-

ઇકતીસવાં અધ્યયન પ્રારંભ—

તીસવાં અધ્યયન સમાપ્ત હો ચુકા, અવ ઇકતીસવાં અધ્યયન પ્રારંભ
હોતા હૈ । ઇસ અધ્યયનકા પૂર્વ અધ્યયનકે સાથ સંબંધ ઇસ પ્રકાર હૈ—
પૂર્વઅધ્યયનમેં તરકા અનુષ્ઠાન :કરના કહા ગયા હૈ—વહ તપોઽનુષ્ઠાન
ચારિત્રશાલીકે હી સફલ હોતા હૈ, અતઃ ઇસ અધ્યયનમેં ડસી ચારિત્રકા
પ્રતિપાદન કિયા જાયગા—ઇસી સંબંધકો લેકર યહ અધ્યયન કહા
જારહા હૈ । ઇસ અધ્યયનકા નામ ચરણવિધિ હૈ । કારણ કિ યહ ડસ
ચરણકી વિધિકા બોધક હૈ । ઇસકી આદિ ગાથા યહ હૈ—

‘ચરણવિહીં’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(જીવસ્સ ડે સુહાવહં ચરણવિહિં પવક્ષ્વામિ—જીવસ્ય તુ

એકત્રીસમા અધ્યયનનો પ્રારંભ—

ત્રીસમું અધ્યયન સમાપ્ત થઈ ગયેલ છે. હવે એકત્રીસમાં અધ્યયનની
શરૂઆત થાય છે. આ અધ્યયનનો ત્રીસમા અધ્યયનની સાથેનો સંબંધ આ
પ્રમાણે છે—ત્રીસમાં અધ્યયનમાં તપનું અનુષ્ઠાન કરવાનું બતાવવામાં આવેલ
છે. એ તપ અનુષ્ઠાન ચારિત્રશાળીને જ સફળ થાય છે. આથી આ એકત્રીસમા
અધ્યયનમાં એ ચારિત્રનું પ્રતિપાન કરવામાં આવશે. આ સંબંધને લઈને આ
અધ્યયન કહેવાઈ રહ્યું છે. આ અધ્યયનનું નામ ચરણવિધિ છે. કારણ કે, આ
એ ચરણની વિધિના બોધક છે. આની પ્રથમ ગાથા આ છે—

“ચરણવિહિ” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—જીવસ્સ ડે સુહાવહં ચરણવિહિં પવક્ષ્વામિ—જીવસ્ય તુ સુહાવહં

સેવ્યતે इति चरणम्, अथवा-चर्यते गम्यते प्राप्यते भवसागरस्य परं कूलमनेनेति चरणं चारित्रं मूलगुणरूपं, तस्य विधिः-आगमोक्तरीतिस्त्वं प्रवक्ष्यामि यं-चरित्वा=आसेव्य, बहवो जीवाः संसारसागरं-भवसमुद्रं तीर्णाः=उल्लङ्घितवन्तः, मुक्तिं प्राप्ता इत्यर्थः ॥ १ ॥

एकोनविंशत्या गाथाभिः निश्चितार्थमाह—

मूलम्—एगओ विरेइं कुज्जा, एगओ यं पवत्तणं ।

असंयमे निर्यतिं च, संजमे यं पवत्तणं ॥ २ ॥

છોયા—एकतो विरतिं कुर्यात्, एकतश्च प्रवर्तनम् ।

असंयमे निवृत्तिं च, संयमे च प्रवर्तनम् ॥ २ ॥

टीका—‘एगओ’ इत्यादि—

साधुः, एकतः—एकस्मात् स्थानाद् विरतिं-विरमणं निवृत्तिं कुर्यात् । च=

सुखावहं चरणविधिं प्रवक्ष्यामि) जीवको निश्चयसे मुख प्रदायक चरण-विधिको मैं कहता हूं । (जं चरित्ता बहू जीवा संसारसागरम् तिण्णा-यत् चरित्वा बहवः जीवा संसारसागरम् तीर्णाः) इस चरण चारित्रको पालं-कर अनेक जीव इस संसारसागरसे पार हो गये हैं । मोक्षाभिलाषियों द्वारा जो सेवित किया जाता है उसका नाम चारित्र है अथवा संसाररूप समुद्रका पार जिसके प्रभावसे जीव प्राप्त कर लेता है वह चारित्र है । यह मूलगुणरूप है । आगममें इसके पालन करनेकी जैसी विधि कही गई है उसके अनुसार उसका पालन करना यही चरणविधि है । इस विधिके अनुसार चारित्रकी आराधना करके ही अनेक जाव इस संसारसे पार हुए हैं । अतः सूत्रकार यहां उस चारित्रकी विधिको कहते हैं ॥ १ ॥

ચરણવિધિં પ્રવક્ષ્યામિ એવને નિશ્ચયથી સુખને આપનાર ચરણવિધિને હું કહું છું. જં ચરિત્તાં બહૂ જીવા સંસારસાગરમ્ તિણ્ણા-યત્ ચરિત્વા બહવઃ જીવાઃ સંસારસાગરમ્ તીર્ણાઃ આ ચરણ ચારિત્રને પાળીને અનેક એવ આ સંસાર સાગરથી પાર થઈ ગયા છે. મોક્ષાભિલાષીઓ દ્વારા જેનું સેવન કરવામાં આવે છે એનું નામ ચારિત્ર છે. અથવા સંસારરૂપ સમુદ્રને જેના પ્રભાવથી એવ પાર કરી લેવા છે. એ ચારિત્ર છે, આ મૂળ ગુણરૂપ છે. આગમમાં આનું પાલન કરવાની જેવી વિધિ બતાવવામાં આવેલ છે. એ પ્રભાવે એનું પાલન કરવું એ ચરણ વિધિ છે. આ વિધિના અનુસાર ચારિત્રની આરાધના કરીને જ અનેક એવ આ રથી પાર થાય છે. આથી સૂત્રકાર અહીં એ ચારિત્રની વિધિને કહે છે. ॥૧॥

અપિ એકતઃ=એકસ્મિન્ સ્થાને પ્રવર્તનં કુર્યાત્ । ઉક્તમેવાર્થં સ્પષ્ટીકુર્વન્ પ્રાહ—
‘અસંજમે’ ઇત્યાદિ । અસંયમે પશ્ચમ્યર્થે સપ્તમી આર્ષત્વાત્, અસંયમાત્ પ્રાણાતિપાતા-
દિરૂપાત્ નિવૃત્તિં કુર્યાત્ સંયમે=સાવધવિરતિલક્ષણે ચારિત્રે ચ પ્રવર્તનં કુર્યાત્ ।
સમ્યક્ ચારિત્રારાધને સાધુના પ્રવર્તિતવ્યમિત્યર્થઃ ॥૨૧॥

મૂલમ્—રાગદોસે યં દ્વૌ પાવે, પાવકર્મ્મપવત્તણે ।

જે^૧ ભિક્ષૂ^૨ રૂમ્ભંઈ^૩ નિચ્છં, સે^૪ ને^૫ અચ્છંઈ^૬ મંડલે ॥૩॥

છાયા—રાગદ્વેષૌ ચ દ્વૌ પાપૌ, પાપકર્મ્મપ્રવર્તનૌ ।

યો ભિક્ષુરુણદ્વિ નિત્યં, સ નાસ્તે મળ્ડલે ॥૩॥

ટીકા—‘રાગદોસે’ ઇત્યાદિ—

યો ભિક્ષુઃ—મુનિઃ, પાપકર્મ્મપ્રવર્તનૌ—પાપકર્મ્મણાં જ્ઞાનાવરણીયાદીનાં, પ્રવર્તનૌ—
પ્રવર્તકૌ, દ્વૌ પાપૌ=પાપપ્રકૃતિરૂપૌ, રાગદ્વેષૌ, નિત્યં=સર્વકાલે, રુણદ્વિ=નિવર્તયતિ,

અવ સૂત્રકાર ઉચ્છીસ ગાથાઓસે ચારિત્રકી વિધિ કહતે હૈં—

‘એગઓ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—સાધુ (એગઓ વિરહં કુજ્જા એગઓ ય પવત્તણં—એકતઃ
વિરતિં કુર્યાત્ એકતશ્ચ પ્રવર્તનમ્ કુર્યાત્) એક સ્થાનસે વિરતિ કરે તથા
દૂસરે સ્થાનમેં પ્રવૃત્તિ કરે । અર્થાત્ (અસંયમે નિયતિં ચ સંજમે ય પવ-
ત્તણં—અસંયમે નિવૃત્તિં સંયમે ચ પ્રવર્તનમ્) પ્રાણાતિપાતાદિરૂપ અસંયમસે
જીવ નિવૃત્તિ કરે ઓર સાવધ વિરતિલક્ષણરૂપ ચારિત્રમેં પ્રવૃત્તિ કરે ।
અસંયમસે હટકર સંયમમેં પ્રવૃત્તિ કરના ઇસીકા નામ ચારિત્ર હૈ ॥૨॥

‘રાગદોસે ય’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(જે ભિક્ષૂ—યઃ ભિક્ષુઃ) જો મુનિ (પાપકર્મ્મપવત્તણે—

હવે સૂત્રકાર ઓગણીસ ગાથાઓથી ચારિત્રની વિધિ કહે છે—“એગઓ” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—સાધુ એગઓ વિરહંકુજ્જા એગઓય પવત્તણં—એકતઃ વિરતિં કુર્યાત્
એકતશ્ચ પ્રવર્તનમ્ એક સ્થાનથી વિરતિ કરે તથા બીજા સ્થાનમાં પ્રવૃત્તિ કરે.
અર્થાત્ અસંયમે નિયતિં ચ સંજમેય પવત્તણં—અસંયમે નિવૃત્તિં સંયમે ચ પ્રવર્તનમ્
પ્રાણાતિપાતાદિરૂપ અસંયમથી જીવ નિવૃત્તિ કરે અને સાવધ વિરતિ લક્ષણરૂપ
ચારિત્રમાં પ્રવૃત્તિ કરે. અસંયમથી દૂર બસીને સંયમમાં પ્રવૃત્તિ કરવી
આનું જ નામ ચારિત્ર છે. ॥ ૨ ॥

“રાગદોસે ય” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—જે ભિક્ષૂ જે ભિક્ષુઃ જે મુનિ પાવકર્મ્મપવત્તણે—પાપકર્મ્મ

તયોરુદયસ્ય તત્સ્વરૂપચિન્તનેન ઉદિતયોસ્તુ તયોઃ ક્ષાન્ત્યાદિના નિરાકરણાદિતિ
ભાવઃ । સ ભિક્ષુઃ, મળ્ડલે-સંસારે નાસ્તે=ન તિષ્ઠતિ, મોક્ષં ગચ્છતીત્યર્થઃ ॥૩॥

મૂલમ્-દંડાણં ગારવાણં ચ, સહ્યાણં ચ તિયં તિયં ।

જે^૧ ભિક્ષૂ ચયઈ નિચ્ચં, સે^૨ નં અચ્છઈ મંડલે ॥૪॥

છાયા—દળ્ડાનાં ગૌરવાણાં ચ, શલ્યાનાં ચ ત્રિકં ત્રિકમ્ ।

યો ભિક્ષુસ્ત્યજતિ, સ નાસ્તે મળ્ડલે ॥ ૪ ॥

ટીકા—‘દંડાણં’ इत्यादि—

યો ભિક્ષુઃ, દળ્ડાનાં ત્રિકં-મનોદળ્ડવાગ્દળ્ડકાયદળ્ડરૂપં, ચ=પુનઃ, ગૌર-
વાણાં ચ ત્રિકમ્-ઋદ્ધિગૌરવસગૌરવસાતગૌરવાત્મક તથા શલ્યાનાં ચ ત્રિકં-

પાપકર્મપ્રવર્તનૌ) જીવકો પાપકર્મરૂપ જ્ઞાનાવરણીયાદિકોંમે પ્રવૃત્તિ
કરારેવાલા (રાગદોસેય નિચ્ચં હંમઈ-રાગદ્વેષૌ નિત્યં રૂણદ્વિ) રાગદ્વેષૌકો
નિત્ય હટાતા હૈ (સે મંડલે ન અચ્છઈ-સ મંડલે નાસ્તે) વહ ઇસ સંસારમેં
નહીં રહતા હૈ ।

ભાવાર્થ—રાપદ્વેષ જીવકો પાપકર્મોમેં પ્રવૃત્તિ કરારેવાલે હૈં । અતઃ
એસા સમજ્ઞકર જો જીવ ઇનમેં પ્રવૃત્તિ નહીં કરતા હૈ-જવ યે ઉદિત હો
જાતે હૈં તવ ઇન્હેં ક્ષાન્ત્યાદિક દ્વારા તથા ઇનકે ઉદયકો ઇનકે સ્વરૂપચિ-
ન્તવન દ્વારા રોક દેતા હૈ વહ ભિક્ષુ ઇસ સંસારસે પાર હો જાતા હૈ ॥૩॥

‘દંડાણં’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(જે ભિક્ષૂ-યઃ ભિક્ષુઃ) જો ભિક્ષુ (દંડાણં તિયં ગારવાણં
તિયં સહ્યાણં તિયં ચયઈ-દળ્ડાનાં ત્રિકં ગારવાણાં ત્રિકં શલ્યાનાં ત્રિકં

પવર્તનૌ ળવને પાપ કર્મરૂપ જ્ઞાનાવરણિયાદિકોંમા પ્રવૃત્તિ કરવાવાળા રાગદોસેય
તિચ્ચં હંમઈ-રાગદ્વેષો નિત્યં રૂણદ્વિ રાગદ્વેષોને નિત્ય હઠાવે છે સે મંડલે ન
અચ્છઈ-સ મંડલે નાસ્તે તે આ સંસારમાં રહેતા નથી.

ભાવાર્થ—રાગદ્વેષ ળવને પાપકર્મોમાં પ્રવૃત્તિ કરવાવાળા છે, આથી ળેવું
સમળને જે ળવ ળેનામાં પ્રવૃત્તિ ન કરતાં જ્યારે તે ઉદિત બની જાય છે
ત્યારે તેને ક્ષાન્ત્યાદિક દ્વારા તથા ળેના ઉદયને ળેના સ્વરૂપ ચિતવન દ્વારા
રોકી લે છે, તે ભિક્ષુ આ સંસારથી પાર થઈ જાય છે. ॥ ૩ ॥

“દંડાણં” इत्यादि.

અન્વયાર્થ—જે ભિક્ષૂ-યઃ ભિક્ષુઃ જે ભિક્ષુ દંડાણં તિયં ગારવાણં સહ્યાણં
તિયં ચયઈ-દળ્ડકાનાં ત્રિકં ગૌરવાણાં ત્રિકં શલ્યાનાં ત્રિકં ત્યજતિ મનોદંડ, વાગ્દંડ,

માયાશલ્ય-નિદાનશલ્ય-મિથ્યાશલ્યરૂપં, ત્યજતિ । ત્રિકં ત્રિકમ્, इति प्रत्येकं त्रिकमित्यर्थः । स मण्डले=संसारे नास्ते=न तिष्ठति, मोक्षं गच्छतीत्यर्थः ॥४॥

મૂલમ્—દિવ્વે ય જે' ઉવસગ્ગે, તહા તેરિચ્છમાણુસે ।

જે' ભિક્ખૂ સહઈ નિચ્ચં, સે' ન અચ્છઈ મંડલે ॥૫॥

છાયા—દિવ્યાંશ્વ ય ઉપસર્ગાન્, તથા તૈરશ્વ માનુષાન્ ।

યો ભિક્ષુઃ સહતે નિત્યં, સ નાસ્તે મણ્ડલે ॥ ૫ ॥

ટીકા—‘ દિવ્વે ય ’ इत्यादि—

યો ભિક્ષુઃ, દિવ્યાન્=દેવૈઃ કૃતાન્, ઉપસર્ગાન્-અનુકૂલ-પ્રતિકૂલવિક્ષોભકાન્ ઉપદ્રવાન્, સહતે, હાસ્ય-પ્રદ્વેષ-પરીક્ષાપૃથગ્ વિમાત્રાભિર્દેવા ઉપસર્ગાન્ કુર્વન્તિ અત્ર પૃથગ્ વિમાત્રાશબ્દેન હાસ્યાદીનાં દ્વિકસંયોગાદય ઉચ્યન્તે, અયમર્થઃ-યદિ કશ્ચિત્ મિલિતાભ્યાં હાસ્યદ્વેષાભ્યાં, હાસ્યપરીક્ષાભ્યાં વા, દ્વેષપરીક્ષાભ્યાં વા હાસ્યદ્વેષ પરિક્ષાભિર્વા મિલિતાભિસ્તિષ્ઠમિરુપસર્ગાન્ કરોતિ, તદા પૃથગ્ વિમાત્રયે-ત્યુચ્યતે । તથા-તૈરશ્વમાનુષાન્=તિરશ્વામિમે તૈરશ્વાઃ, તિર્યગ્મિઃ કૃતાઃ, મય-પ્રદ્વેષા-

ત્યજતિ) મનોદણ્ડ, વાગ્દંડ, કાયદણ્ડરૂપ ત્રીન દંડોંકો ઋદ્ધિગૌરવ રસ-ગૌરવ સાતગૌરવરૂપ ત્રીન ગૌરવોંકો, તથા માયા, મિથ્યા એવં નિદાન હન ત્રીન શલ્યોંકો, છોડદેતા હૈ (સે મણ્ડલે ન અચ્છઈ-સ મંડલે નાસ્તે) વહ હસ સંસારસે પાર હો જાતા હૈ ॥૪॥

‘ દિવ્વે ય ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(જે ભિક્ખૂ-યઃ ભિક્ષુઃ) જો ભિક્ષુ (દિવ્વેય જે ઉવસગ્ગે તહા તેરિચ્છ માણુસે-દિવ્યાન્ ઉપસર્ગાન્ તથા તૈરશ્વ માનુષાન્) દેવકૃત અનુકૂલ પ્રતિકૂલ ઉપસર્ગોંકો, તિર્યશ્ચકૃત તથા મનુષ્યકૃત ઉપસર્ગોંકો (સહતે) સહન કર લેતા હૈ (સ-સઃ) વહ (મંડલે ન અચ્છઈ-મંડલે નાસ્તે) હસ સંસારસે મુક્ત હો જાતા હૈ ।

કાયદંડરૂપ ત્રણ દંડોને ઋદ્ધિગૌરવ, રસગૌરવ, સાતગૌરવરૂપ ત્રણ ગૌરવોને તથા માયા, મિથ્યા અને નિદાન, આ ત્રણ શલ્યોને છોડી દે છે. સે મંડલે ન અચ્છઈ-સ મણ્ડલે નાસ્તે તે આ સંસારથી પાર થઈ જાય છે. ॥૪॥

“ દિવ્વેય ” इत्यादि.

અન્વયાર્થ—જે ભિક્ખૂ-યે ભિક્ષુઃ જે ભિક્ષુ દિવ્વે ય જે ઉવસગ્ગે તહા તેરિચ્છ માણુસે-દિવ્યાન્ ઉપસર્ગાન્ તથા તૈરશ્વમાનુષાન્ દેવકૃત અનુકૂળ, પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગોને તિર્યચ્ચકૃત તથા મનુષ્યકૃત ઉપસર્ગોને સહન કરી દે છે. સ મંડલે ન અચ્છઈ-સ મણ્ડલે નાસ્તે તે આ સંસારથી મુક્ત થઈ જાય છે.

હારહેત્વ-પત્ય-નીડ-રક્ષાહેતોસ્તિર્યશ્ચ ઉપસર્ગાન્ કુર્વન્તિ, તત્ર મયાત્-શ્વાદયો દશેયુઃ, પ્રદ્રેશાત્ યથા-ચણ્ડકૌશિકો ભગવન્તં દષ્ટવાન્, આહારહેતોઃ-સિંહાદયઃ, અપત્યનીડસંરક્ષણાય કાવ્યાદય ઉપસર્ગાન્ કુર્વન્તિ । તથા-માનુષાશ્ચ-મનુષ્યા-ણામિમે માનુષાઃ મનુષ્યકૃતાઃ, હાસ-પ્રદ્રેષ-પરીક્ષા-કુશીલપ્રતિસેવનાહેતોઃ મનુષ્યા ઉપસર્ગાન્ કુર્વન્તિ, તેષાં દ્વન્દ્વસમાસે તૈરશ્ચમાનુષાન્, ઉપલક્ષણત્વાત્, પૂર્વત્ર ચ શબ્દસ્યાનુક્ત સમુચાર્યકત્વાદ્ વાઽઽત્મસંવેદનીયાનપિ ઘટન-પ્રપતન-સ્તમ્ભન-સંશ્લેષણોદ્ભવાન્, અથવા-વાત-પિત્ત-શ્લેષ્મ-સંનિપાતોદ્ભવાન્ ઉપસર્ગાન્ યો મિશ્રુ નિત્યં-સર્વદા સહતે, સ મળ્ડલે=સંસારે, નાસ્તે=ન તિષ્ઠતિ, મોક્ષં ગચ્છતીત્યર્થઃ॥૧૫॥

ભાવાર્થ—તપસ્વિયોંકી દેવતા પરીક્ષા કિયા કરતે હૈં । ઇસ પરીક્ષામેં વે ઉન પર અનેક પ્રકારકે ઉપસર્ગ કરતે હૈં । યે ઉપસર્ગ અનુકૂલ મી હોતે હૈં તથા પ્રતિકૂલ મી । કમી યે હૈંસીમેં આકર ઉન પર ઉપસર્ગ કરતે હૈં તો કમી પૂર્વભવકે દ્રેષકે કારણ । તથા કમી ૨ યે તપસ્યામેં કિતને દૃઢ એવં નિરત હૈં ઇસ ભાવનાસે પ્રેરિત હોકર ઉનપર નાના પ્રકારકે ઉપસર્ગ કરતે હૈં કમી હાંસી દ્રેષ દોનોંસે મિશ્રિત હોકર કમી હાંસી પ્રદ્રેષ એવ પરીક્ષા કી ભાવનાસે મિશ્રિત હોકર ઉપસર્ગ કરતે હૈં । ઇસી તરહ તિર્યશ્ચ મી સાધુઓં પર અનેક પ્રકારકે ઉપસર્ગ કિયા કરતે હૈં—જવ યે કિસીસે ભયમીત હો જાતે હૈં તો ઉસ અવસ્થામેં યે ઉનકો કાટ રાતે હૈં—સિંહાદિક જાનવર ઉનપર પ્રહાર કર દેતે હૈં । પૂર્વભવકે વૈરસે મી પશુ ઉપસર્ગ કરતે દેખે જાતે હૈં । જૈસે ચણ્ડ કૌશિકને ભગવાન્ મહાવીરકો કાટા થા । આહારકે નિમિત્ત સિંહાદિક ઉપસર્ગ કર દેતે હૈં યહ વાત

ભાવાર્થ—તપસ્વિઓની દેવતા પરીક્ષા કર્યા કરે છે, એ પરીક્ષામાં તેઓ એના ઉપર અનેક પ્રકારના ઉપસર્ગ કરે છે. એ ઉપસર્ગ અનુકૂળ પણ હોય છે તથા પ્રતિકૂળ પણ. કેાઈ વખતે તેઓ ખુશ મિનન બનીને એના ઉપર ઉપસર્ગ કરે છે. તો કદીક પૂર્વભવના દ્રેષના કારણે ત્યારે કેાઈ વખત એ તપસ્યામાં કેટલા દૃઢ છે. આ ભાવનાથી પ્રેરાઈને એના ઉપર નાના પ્રકારના ઉપસર્ગ કરે છે. કેાઈ વખતે હાંસી અને દ્રેષ બન્નેથી મિશ્રિત થઈને, કદીક હાંસી, દ્રેષ અને પરીક્ષાની ભાવનાથી પ્રેરાઈને ઉપસર્ગ કરે છે, આજ પ્રમાણે તિર્યચ પણ સાધુઓ ઉપર અનેક પ્રકારના ઉપસર્ગ કરે છે. જ્યારે એ ભયભીત થઈ જાય છે ત્યારે એ અવસ્થામાં તે એને કરડી ખાય છે. સિંહાદિક જાનવર એના ઉપર પ્રહાર કરે છે પૂર્વભવના વૈરથી પણ ઉપસર્ગ કરતા જોવામાં આવે છે જેમ ચંડ કૌશિક સાથે ભગવાન મહાવીરને કરડ્યો આહારના નિમિત્ત સિંહાદિક ઉપસર્ગ કરે છે, આ વાત પ્રસિદ્ધ

મૂલમ્—વિગહા કસાયસન્નાણં, જ્ઞાણાણં ચ દુયં તંહા ।

જે' મિક્ખૂ વંજ્જઈ નિચ્ચં, સે' નં અચ્છઈ મંડલે ॥૬॥

છાયા—વિકથા કષાયસંજ્ઞાનાં ધ્યાનયોશ્ચ દ્વિકં તથા ।

યો મિક્ષુર્વર્જયતિ નિત્યં, સ નાસ્તે મંડલે ॥ ૬ ॥

ટીકા—વિગહા કસાયસન્નાણં ' ઇત્યાદિ—

યો મિક્ષુઃ, વિકથા સંજ્ઞાનાં વિકથા—સ્ત્રી ભક્તદેશ રાજભેદાચ્ચતુર્થા, કષાયાઃ—ક્રોધમાનમાયાલોભાઃ, સંજ્ઞાઃ—આહારભય મૈથુનપરિગ્રહાઘ્યાસ્તેષાં પ્રત્યેકં ચતુષ્કં, પ્રસિદ્ધ હી હૈ । કાગલી આદિ પક્ષી અપને નીડકી તથા બચ્ચોંકી રક્ષાકે નિમિત્ત ચોચોં દ્વારા સાધુઓં પર વિવિધ પ્રકારકે ઉપદ્રવ કરતી હૈં । મનુષ્ય મી હૈંસીસે, પ્રદેષસે, પરીક્ષા કરનેકે અભિપ્રાયસે, તથા કુશીલ પ્રતિ સેવના કરનેકે ભાવસે સાધુસાધ્વિયોં પર ઉપસર્ગ કરતે હૈં । ઇસી તરહ સાધુઓં પર ઘટન, પ્રપતન, સ્તમ્ભન, સંશ્લેષણસે ઉદ્ભૂત ઉપસર્ગ મી આતે હૈં । અથવા વાત, પિત્ત ઓર કફ તથા સંનિપાતસે જાયમાન ઉપસર્ગ ઉદ્ભૂત હોતે હૈં । સાધુકા કર્તવ્ય હૈ કિ વહ ઇન સમસ્ત ઉપસર્ગોં કોક્ષમતા ભાવસે સહન કરે । ઇનકે સહન કરનેસે વહ સંસારસે મુક્ત હો જાતા હૈ ॥

‘ વિગહા ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(જે મિક્ખૂ—યઃ મિક્ષુઃ) જો મિક્ષુ (વિગહા કસાયસન્નાણં જ્ઞાણાણં ચ દુયં નિચ્ચં વંજ્જઈ સે મંડલે ન અચ્છઈ—વિકથાકષાયસંજ્ઞાનાં ધ્યાનયોશ્ચ દ્વિકં નિત્યં વર્જયતિ સ મંડલે નાસ્તે) સ્ત્રીકથા, ભક્તકથા,

જ છે. કાગડી આદિ પક્ષી પોતાના માળાની તથા બચ્ચાની રક્ષા નિમિત્ત આંચો દ્વારા વિવિધ પ્રકારનો ઉપદ્રવ કરે છે. મનુષ્ય પણ હાંસીથી, પ્રદેશથી, પરીક્ષા કરવાના અભિપ્રાયથી, તથા કુશિલ પ્રતિસેવના કરવાના ભાવથી સાધુ, સાધ્વિઓ ઉપર ઉપસર્ગ કરે છે. આજ પ્રમાણે સાધુઓ ઉપર ઘટન, પ્રપતન, સ્તમ્ભન, સંશ્લેષણથી ઉદ્ભૂત એવા ઉપસર્ગ પણ આવે છે. અથવા વાત; પિત્ત અને કફ તથા સંનિપાતથી જાયમાન ઉપસર્ગ ઉદ્ભૂત થાય છે. સાધુઓનું કર્તવ્ય છે કે, તે આવા સઘળા ઉપસર્ગોનું ક્ષમતા ભાવથી સહન કરે. આના સહન કરવાથી તે સંસારથી મુક્ત બની જાય છે. ॥ ૫ ॥

“ વિગહા ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—જે મિક્ખૂ—યઃ મિક્ષુઃ જે મિક્ષુ વિગહા કસાય સન્નાણં જ્ઞાણાણં ચ દુયં નિચ્ચં જયઈ સે મંડલે ન અચ્છઈ—વિકથા કષાયસંજ્ઞાનાં ધ્યાનયોશ્ચ-દ્વિકં નિત્યં વર્જયતિ સ મંડલે નાસ્તે સ્ત્રી કથા, ભક્ત કથા, દેશકથા તથા રાજકથા

તથા ધ્યાનયોદ્ધિકમ્-આર્દ્રરૌદ્રરૂપં ચ વર્જયતિ, સ મળ્ડલે=સંસારે, નાસ્તે=ન તિષ્ઠતિ, મોક્ષં ગચ્છતીત્યર્થઃ । ધ્યાનસ્ય ચતુર્વિધત્વાદિહપ્રસ્તાવે તસ્યામિધાનમ્॥૬॥

મૂલમ્-વણ્સુ ઇંદિયત્થેસુ, સમિર્ઠસુ કિરિયાસુ ચ ।

જે' મિક્કૂ જયઈ નિચ્ચં, સે' નં અચ્છઈ મંડલે ॥૭॥

છાયા—વ્રતેષુ ઇન્દ્રિયાર્થેષુ, સમિતિષુ ક્રિયાસુ ચ ।

યો મિક્કુ ચતતે નિત્યં, સ નાસ્તે મંડલે ॥૭॥

ટીકા—' વણ્સુ ' ઇત્યાદિ—

યો મિક્કુઃ વ્રતેષુ=પ્રાણાતિપાતવિરમણાદિષુ, પશ્ચમહાવ્રતેષુ, ઇન્દ્રિયાર્થેષુ=શબ્દાદિવિષયેષુ, સમિતિષુ=ઈર્યાદિષુ પશ્ચસુ, ક્રિયાસુ=કાયિક્યાધિકરણિકી પ્રાદેષિકી-પારિતાપનિકી-પ્રાણાતિપાતિકીરૂપાસુ ચ નિત્યં ચતતે=ચત્તં કુરુતે,

દેશકથા તથા રાજકથા ઇનચાર વિકથાઓંકા ક્રોધ, માન, માયા, તથા લોભ ઇન ચાર કષાયોંકા, આહારસંજ્ઞા, ભયસંજ્ઞા, મૈથુનસંજ્ઞા, તથા પરિગ્રહસંજ્ઞા ઇન ચાર સંજ્ઞાઓંકા આર્તધ્યાન તથા રૌદ્રધ્યાન ઇન દો દુર્ધ્યાનોંકા સદા પરિત્યાગ કરતા રહતા હૈ વહ ઇસ સંસારસે પાર હો જાતાહૈ ॥૬॥

' વણ્સુ ' ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(જે મિક્કૂ-ચઃ મિક્કુઃ) જો મિક્કુ (વણ્સુ ઇંદિયત્થેસુ સમિર્ઠસુ ચ કિરિયાસુ નિચ્ચં જયઈ સ મંડલે ન અચ્છઈ-વ્રતેષુ ઇન્દ્રિયાર્થેષુ સમિતિષુ ચ ક્રિયાસુ નિત્યં ચતતે સ મંડલે નાસ્તે) પ્રાણાતિપાત વિરમણ આદિરૂપ મહાવ્રતોંમેં, શબ્દાદિક ઇન્દ્રિયોંકે વિષયોંમેં, ઈર્યા-સમિતિ આદિ પાંચ સમિતિયોંમેં, તથા કાયિકી, આધિકરણિકી, પ્રાદેષિકી, પારિતાપનિકી, એવં પ્રાણાતિપાતિકીરૂપ પાંચ ક્રિયાઓંમેં

આવી ચાર વિકથાઓંનુ ક્રોધ, માન, માયા તથા લોભ. આ ચાર કષાયોંનો આહારસંજ્ઞા, ભયસંજ્ઞા. મૈથુનસંજ્ઞા તથા પરિગ્રહસંજ્ઞા આ ચાર સંજ્ઞાઓંનો, આર્તધ્યાન તથા રૌદ્રધ્યાન આ બે દુર્ધ્યાનોંનો સદા પરિત્યાગ કરતા રહે છે. તે આ સંસારથી પાર થઈ જાય છે. ॥ ૬ ॥

“ વણ્સુ ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—જે મિક્કૂ-ચઃ મિક્કુઃ : જે મિક્કુ વણ્સુ ઇંદિયત્થેસુ સમિર્ઠસુ ચ કિરિયાસુ નિચ્ચં જયઈ સ મંડલે ન અચ્છઈ-વ્રતેષુ ઇન્દ્રિયાર્થેષુ સમિતિષુ ચ ક્રિયાસુ નિત્યં ચતતે સ મંડલે નાસ્તે પ્રાણાતિપાત, વિરમણ આદિરૂપ મહાવ્રતોંમાં શબ્દાદિક ઇન્દ્રિયોંના વિષયોંમાં, ઈર્યા સમિતિ આદિ પાંચ સમિતિયોંમાં, તથા કાયિકી, ભુકી, પ્રાદેષિકી, પરિતાપનિકી, અને પ્રાણાતિપાતિકી, રૂપ પાંચ ક્રિયા-

અયં ભાવઃ—વ્રતેષુ સમિતિષુ ચ સમ્યક્ પાલનેન, ઇન્દ્રિયાર્થેતુ રાગદ્વેષવર્જનેન, ક્રિયાસુ—પરિવર્જનેન યત્નં કરોતીતિ । સ ભિક્ષુર્મંડલે=સંસારે, નાસ્તે=ન તિષ્ઠંતિ, મોક્ષં ગચ્છતીત્યર્થ ॥ ૭ ॥

મૂલમ્—લેસાંસુ છંસુ કાણંસુ, છંકે આહારકારણે ।

જે^૧ ભિક્ષુ જયઈ નિચ્ચં, સે^૨ નં અચ્છંદ મંડલે ॥૮॥

છાયા—લેશ્યાસુ ષટ્ટુ કાયેષુ, ષટ્ટકે આહારકારણે ।

યો ભિક્ષુર્યતતે નિત્યં, સ નાસ્તે મંડલે ॥ ૮ ॥

ટીકા—‘લેસાસુ’ ઇત્યાદિ—

યો ભિક્ષુઃ, ષટ્ટસુ=ષટ્વિધાસુ લેશ્યાસુ=કૃષ્ણાદિષુ, ષટ્ટસુ=ષટ્ત્રિવિધેષુ કાયેષુ=પૃથિવ્યાદિષુ, ષટ્ટકે = ષટ્સંખ્યકે આહારકારણે — ષટ્ત્રિવિધેષુ કાયેષુ=પ્રાગુક્તે (૩૩-૩૫ ગા.) જીવાવેદનીયોપશમન વૈયાટ્યાદિ ષટ્વિધે આહારકારણકારણે, આત્મકોપસર્ગાદિષટ્વિધે આહારવર્જનેકારણે ચ ઇત્યર્થઃ । નિત્યં

નિત્ય પ્રયત્નશીલ રહતા હૈ અર્થાત્ મહાવ્રતો તથા સમિતિઓંકો જો અચ્છી તરહ પાલન કરતા હૈ, ઇન્દ્રિયોંકે વિષયોંમેં જો રાગદ્વેષ નહીં કરતા હૈ, પાંચ ક્રિયાઓંકા જો પરિવર્જન કરતાં હૈ વહ ભિક્ષુ સંસારમેં ભ્રમણ નહીં કરતા ॥ ૭ ॥

‘લેસાસુ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(જે ભિક્ષુ-યઃ ભિક્ષુઃ) જો ભિક્ષુ (છસુ કાણસુ છકે આહાર કારણે નિચ્ચં જયઈ સ મંડલે ન અચ્છંદ-ષટ્ટસુ લેશ્યાસુ કાયેષુ ષટ્ટકે આહારકારણે નિત્યં યતતે સ મંડલે નાસ્તે) છહ પ્રકારકી લેશ્યાઓં-મેં, પૃથિવ્યાદિક ષટ્ટકાયમેં, આહાર કરનેકે ‘છહ કારણોંમેં તથા આતંક ઉપસર્ગ આદિ છહ પ્રકારકે આહાર વર્જનકે કારણોંમેં નિત્ય પ્રયત્નશાલી

(૧) ૨૬વેં અધ્યયનવેમેં ૩૩-૩૫ ગાથામેં ઇનકા વર્ણન આયા હૈ ।

ઓંમાં નિત્ય પ્રયત્નશીલ રહે છે. અર્થાત્ મહાવ્રતો તથા સમિતિઓંનું જે સારી રીતે પાલન કરે છે ઇન્દ્રિયોંના વિષયોંમાં જે રાગદ્વેષ કરતા નથી. પાંચ ક્રિયાઓંનું જે પરિવર્તન કરે છે તે ભિક્ષુ સંસારમાં ભ્રમણ કરતા નથી. ॥ ૭ ॥

“લેસાસુ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—જે ભિક્ષુ-યઃ ભિક્ષુઃ જે ભિક્ષુ છસુ કાણસુ છકે આહારકારણે નિચ્ચં જયઈ સે મંડલે ન અચ્છંદ-ષટ્ટસુ લેશ્યાસુ કાયેસુ ષટ્ટકે નિત્ય યતતે સ મંડલે નાસ્તે છ પ્રકારની લેશ્યાઓંમાં, પૃથિવ્યાદિક ષટ્ટકાયમાં, આહાર કરવાના છ કારણોંમાં, તથા આતંક ઉપસર્ગ આદિ છ પ્રકારનાં આહાર વર્જનોનાં

યતતે લેશ્યાસુ-અધર્મલેશ્યાવર્જનેન પૃથિવ્યાદિ કાયેષુ રક્ષાકરણેન, આહારકરણે પરિજ્ઞાનેન યત્નં કરોતીત્યર્થઃ, સ ભિક્ષુર્મંડલે સંસારે, નાસ્તે-ન તિષ્ઠતિ મોક્ષં ગચ્છતીત્યર્થઃ ॥ ૮ ॥

મૂલમ્—પિંડોગ્ગ્રહપટિમાસુ, ભવદ્વાંણેસુ સત્તસુ ।

જે' ભિક્ષૂ જયઈ નિચ્ચં, સે' નં અચ્છંઈ મંડલે ॥૯॥

છાયા--પિંડાવગ્રહપ્રતિમાસુ, ભયસ્થાનેષુ સત્તસુ ।

યો ભિક્ષુર્યતતે નિત્યં, સ નાસ્તે મંડલે ॥૯॥

ટીકા--' પિંડોગ્ગ્રહપટિમાસુ ' इत्यादि--

યો ભિક્ષુ', પિંડાવગ્રહપ્રતિમાસુ=આહારગ્રહણવિષયાભિગ્રહરૂપાસુ સંસૃષ્ટાદિષુ ત્રિશત્તમેઽધ્યયને (૨૫ ગા.)ઽમિહિતાસુ સત્તસુ, તથા-સત્તસુ ભયસ્થાનેષુ-ભયસ્ય-

રહતા હૈ વહ સંસારસે પાર હો જાતા હૈ અર્થાત્ જો અધર્મરૂપ અશુભ લેશ્યાઓંકા ત્યાગ કર દેતા હૈ તથા પૃથિવ્યાદિક છહ કાયકે જીવોંકી રક્ષા કરતા હૈ એવં આહારકે છહ પ્રકારકે કારણોંકો જો સમજતા હૈ વહ ભિક્ષુ મોક્ષમેં જાકર વાસ કરતા હૈ ॥૮॥

' પિંડોગ્ગ્રહ૦ ' इत्यादि ।

અન્વયાર્થ--(જે ભિક્ષૂ પિંડોગ્ગ્રહપટિમાસુ સત્તસુ ભયદ્વાંણેસુ નિચ્ચં જયઈ સ મંડલે ન અચ્છંઈ-યઃ ભિક્ષુઃ પિંડાવગ્રહપ્રતિમાસુ સત્તસુ ભયસ્થાનેષુ નિત્યં યતતે સ મંડલે નાસ્તે) જો ભિક્ષુ આહારગ્રહણરૂપ સંસૃષ્ટાદિ (૨) સાત એષણાઓંમેં, તથા સાત ભયસ્થાનોંમેં નિત્ય પ્રયત્ન

(૨)૩૦વેં અધ્યયનમેં સંસૃષ્ટાદિક એષણાએ કહી જા ચુકી હૈ ।

કારણોમાં. નિત્ય પ્રયત્નશાળી રહે છે તે સંસારથી પાર થઈ જાય છે. છવીસમા અધ્યયનમાં તેત્રીસ અને પાંત્રીણ ગાથામાં આનું વર્ણન કરવામાં આવેલ છે. અર્થાત્ અધર્મરૂપ અશુભ લેશ્યાઓનો જે ત્યાગ કરી દે છે તથા પૃથિવ્યાદિક છ કાયના જીવોની રક્ષા કરે છે, તેમજ આહારના છ પ્રકારના કારણોને સમજે છે એ ભિક્ષુ મોક્ષમાં જઈને વાસ કરે છે ॥ ૮ ॥

“ પિંડોગ્ગ્રહ૦ ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ--જે ભિક્ષૂ પિંડોગ્ગ્રહપટિમાસુ સત્તસુ ભયદ્વાંણેસુ નિચ્ચં જયઈ સે મંડલે ન અચ્છંઈ-યઃ ભિક્ષુઃ પિંડાવગ્રહપ્રતિમાસુ સત્તસુ ભયસ્થાનેષુ નિત્યં યતતે સ મંડલે નાસ્તે જે ભિક્ષુ આહાર ગ્રહણરૂપ સંસૃષ્ટાદિ સાત એષણાઓમાં અધ્યયન ત્રીસમામાં સંસૃષ્ટાદિક એષણાઓ કહેવાઈ ચૂકેલ છે એનું વર્ણન જેઠ લેવું જોઈએ. તથા સાત ભય સ્થાનોમાં નિત્ય પ્રયત્નશીલ રહે

ભયમોહનીયકર્માદય સમુત્પન્નાત્મપરિણામસ્ય, ઉત્પત્તિનિમિત્તતયાઽઽશ્રયેષુ, ઇહ-
લોકાદિષુ નિત્યં યતતે—એકત્ર પાલનેન, અન્યત્ર ભયકારણેન યત્નં કરોતીત્યર્થઃ,
સ ભિક્ષુર્મળડલે નાસ્તે ॥૯॥

મૂલમ્—મણ્સુ વમ્મગુત્તીસુ, ભિક્ખુધમ્મમિ દસવિહે ।

જે ભિક્ખૂ જયઈ નિચ્ચં, સે નં અચ્છંદ મંડલે ॥૧૦॥

છાયા—મદેષુ બ્રહ્મગુણિષુ, ભિક્ષુધર્મે દશવિધે ।

યો ભિક્ષુઃ યતતે નિત્યં, સ નાસ્તે મળડલે ॥૧૦॥

ટીકા—‘મણ્સુ’ इत्यादि—

યો ભિક્ષુઃ, મદેષુ=મદાઃ—જાતિમદાદયોઽષ્ટૌ તેષુ, ઇહાઽન્યત્ર ચ પ્રસિદ્ધત્વા-
ન્મદાનાં સંખ્યાનોક્તા । બ્રહ્મગુણિષુ=બ્રહ્મચર્યં, તસ્ય ગુણિર્ગોપનં યામિસ્તા બ્રહ્મગુણ-
યસ્તાસુ વસત્યાદિષુ નવસુ, તથા દશવિધે=ભિક્ષુધર્મે=ક્ષાન્ત્યાદિકે ચ નિત્યં યતતે=
યથાવત્ પરિહારા સેવન પરિપાલનાદિભિર્યત્નં કરોતિ સ ભિક્ષુઽઽમળડલે નાસ્તે ॥૧૦॥

શીલ રહતા હૈ વહ સંસારસે પાર હો જાતા હૈ । તાત્પર્ય ઇસકા યહ હૈ કિ
જો સંસૃષ્ઠાદિક ઇષળાઓંકા પાલન કરતા હૈ તથા ભયમોહનીય કર્મકે
ઉદયસે ઉદ્ભૂત આત્મપરિણતિ રૂપ ભયકે સ્થાનમૈં નિહર રહતા હૈ અર્થાત્
નિર્ભય રહતા હૈ વહ ઇસ સંસારસે પાર હો જાતા હૈ ॥૯॥

‘મણ્સુ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(જે ભિક્ખૂ મણ્સુ વમ્મગુત્તીસુ દસવિહે ભિક્ખૂ ધમ્મમિ
નિચ્ચં જયઈ સે મંડલે ન અચ્છંદ—યઃ ભિક્ષુઃ મદેષુ બ્રહ્મચર્યગુણિષુ દશ-
વિધભિક્ષુધર્મે નિત્યં યતતે સ મંડલે નાસ્તે) જો ભિક્ષુ જાતિ મદ આદિ
આઠ મદોંમૈં તથા નૌપ્રકારકી બ્રહ્મચર્યગુણિયોંમૈં એવં દસ પ્રકારકે ભિક્ષુ

છે. એ સંસારથી પાર થઈ જાય છે. તાત્પર્ય આનું એ છે કે, સંસૃષ્ઠાદિક
એષણાઓનું પાલન કરે છે. તથા ભય મોહનીય કર્મના ઉદયથી ઉદ્ભૂત આત્મ
પરિણતિરૂપ ભયના સ્થાનમાં નિહર રહે છે, અર્થાત્ નિર્ભય રહે છે એ
સંસારથી પાર થઈ જાય છે. ॥ ૯ ॥

“ મણ્સુ ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—જે ભિક્ખૂ મણ્સુ વમ્મગુત્તીસુ દસવિહે ભિક્ખૂ ધમ્મમિ નિચ્ચં
જયઈ સે મંડલે ન અચ્છંદ—યઃ ભિક્ષુઃ મદેષુ બ્રહ્મચર્ય ગુણિષુ દશવિધભિક્ષુધર્મે
નિત્યં યતતે સ મંડલે નાસ્તે એ ભિક્ષુ જાતિ મદ આદિ આઠ મદોમાં, તથા
નવ પ્રકારની બ્રહ્મચર્ય ગુણિઓમાં અને દસ પ્રકારના ભિક્ષુ ધર્મોમાં પ્રયત્નશીલ

મૂલમ્-ઉવાસંગાણં પઢિમાસું, મિક્કલૂણં પઢિમાસુ યં ।

જે' મિક્કલૂ જયઈ નિચ્ચં, સે' નં અચ્છંદ મંડલે ॥૧૧॥

છાયા--ઉપાસકાનાં પ્રતિમાસુ, મિક્કલૂણં પ્રતિમાસુ ચ ।

યો મિક્કલૂ યતતે નિત્યં, સ નાસ્તે મંડલે ॥૧૧॥

ટીકા--' ઉવાસંગાણં ' इत्यादि--

યો મિક્કલૂ, ઉપાસકાનાં=શ્રાવકાણાં, પ્રતિમાસુ=અભિગ્રહ વિશેષરૂપાસુ દર્શના-
દિષુ एकादशसु तथा-મિક્કલૂણાં-સાધૂનાં પ્રતિમાસુ ચ-માસિક્યાદિષુ દ્વાદશસુ ચ
નિત્યં યતતે=યથાવિધિ પરિજ્ઞાનોપદેશપાલનાદિભિર્યત્નં કુરુતે સ મિક્કલૂ
મંડલે નાસ્તે ॥૧૧॥

મૂલમ્-કિરિયાસુ ભૂયગામિસુ, પરમાહમ્મિણસુ યં ।

જે' મિક્કલૂ જયઈ નિચ્ચં, સે' નં અચ્છંદ મંડલે ॥૧૨॥

ધર્મોંમેં પ્રયત્નશીલ રહતા હૈ વહ્ હસ સંસારસે પાર હો જાતા હૈ । અર્થાત્
જાતિ આદિક આઠ મદોકો જો નહીં કરતા હૈ, બ્રહ્મચર્યકી નવ ગુણિયોંકો
જો પાલતા હૈ ઔર ક્ષમા આદિ રૂપ દસ યતિ ધર્મોંકો આચરતા હૈ વહ્
હસ સંસારમેં નહીં ભટકતા હૈ ॥૧૦॥

' ઉવાસંગાણં ' इत्यादि ।

અન્વયાર્થ--(જે મિક્કલૂ ઉવાસંગાણં પઢિમાસુ મિક્કલૂણં પઢિમાસુ ય
નિચ્ચં જયઈ સે મંડલે ન અચ્છંદ-યઃ મિક્કલૂ ઉપાસકાનાં પ્રતિમાસુ
મિક્કલૂણાં પ્રતિમાસુ ચ નિત્યં યતતે સ મંડલે નાસ્તે) જો મિક્કલૂ શ્રાવકકી
ગ્યારહ પ્રતિમાઓંમેં તથા મુનિયોંકી વારહ પ્રતિમાઓંમેં નિત્ય પ્રયત્નશીલ
રહતા હૈ વહ્ સંસારસાગરસે તર જાતા હૈ ॥૧૧॥

રહે છે, તે આ સંસારને પાર કરી જાય છે તથા જાતિ આદિ આઠ મદોને
જે કરતા નથી, બ્રહ્મચર્યની નવ ગુણિયોને જે પાળે છે અને ક્ષમા આદિ રૂપ
દસ યતિ ધર્મોંનું સંપૂર્ણતઃ આચરણ કરે છે. એ આ સંસારમાં ભટકતા નથી । ૧૦॥

“ ઉવાસંગાણં ” इत्यादि.

અન્વયાર્થ--જે મિક્કલૂ ઉવાસંગાણં પઢિમાસુ મિક્કલૂણં પઢિમાસુ ય નિચ્ચં
જયઈ સે મંડલે નાસ્તે-યઃ મિક્કલૂ ઉપાસકાનાં પ્રતિમાસુ મિક્કલૂણાં પ્રતિમાસુ ચ
નિત્યં યતતે સ મંડલે નાસ્તે જે મુનિ શ્રાવકની ગ્યાર પ્રતિમાઓંમાં, તથા
તથા મુનિઓની આર પ્રતિમાઓંમાં નિત્ય પ્રયત્નશીલ રહે છે, એ સંસાર
તરી જાય છે. ॥ ૧૧ ॥

છાયા—ક્રિયાસુ ભૂતગ્રામેષુ, પરમાધાર્મિકેષુ ચ ।

યો ભિક્ષુ યતતે નિત્યં, સ નાસ્તે મળ્ડલે ॥૧૨॥

ટીકા—‘કિરિયાસુ’ ઇત્યાદિ—

યો ભિક્ષુઃ, ક્રિયાસુ—કર્મબન્ધકારણીભૂતાશ્રેષ્ઠાઃ ક્રિયા—અર્થાનર્થાદિભેદાત્
ત્રયોદશવિધાસ્તાસુ । ઉક્તંહિ—

અઢ્ઢા—ડળઢ્ઢા—હિંસા—કમ્હા—દિઢ્ઢી ય—મોસ—ડદિળ્ળો ય ।

અજ્ઞત્થ—માળ—મિત્તે, માયા—લોમે—રિયાવહિયા ॥૧॥

છાયા—અર્થાડનર્થ—હિંસા, અકસ્માદ્ દષ્ટિશ્ચ મૃષા—ડદત્તં ચ ।

અધ્યાત્મં માનો મૈત્રી, માયા લોમ ઈર્યા પથિકી ॥૧॥

તથા—ભૂતગ્રામેષુ=ભૂતાનિ—પ્રાણિનસ્તેષાં ગ્રામાઃ સમૂહાઃ ભૂતગ્રામા એકેન્દ્રિયાદિ
ભેદેન ચતુર્દશવિધાસ્તેષુ । ઉક્તં હિ—

એગિંદિય મુહુમિયરા, સન્નિયર પળિંદિયા ય સવિતિ ચઙ ।

પજ્જત્તા પજ્જત્તગમેણં ચોદસગ્ગામા ॥૧॥

છાયા—એકેન્દ્રિયાઃ સૂક્ષ્મા ઇતરે સંજ્ઞિન ઇતરે પશ્ચેન્દ્રિયાશ્ચ સ દ્વિત્રિચતુરિન્દ્રિયાઃ ।
પર્યાપ્તાપર્યાપ્તક્રમેદેન ચતુર્દશ ગ્રામાઃ ॥૧॥

‘કિરિયાસુ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(જે ભિક્ષુ કિરિયાસુ ભૂયગ્રામેસુ પરમાહમ્મિએસુ ય નિચ્ચં જયઈ સે મંડલે ન અચ્છઈ—યઃ ભિક્ષુઃ ક્રિયાસુ ભૂતગ્રામેષુ પરમાધાર્મિકેષુ ચ નિત્યં યતતે સ મંડલે નાસ્તે) જો ભિક્ષુ ક્રિયાઓંમેં, ભૂતગ્રામોંમેં એવં પરમાધાર્મિકોંમેં નિત્ય પ્રયત્નશાલી રહતા હૈ વહ સંસારસે પાર હો જાતા હૈ ।

ભાવાર્થ—કર્મબન્ધકી કારણભૂત ચેષ્ટાઓંકા નામ ક્રિયા હૈ । યે અર્થ ઔર અનર્થ આદિકે ભેદસે તેરહ પ્રકારકી હૈં । અર્થક્રિયા૧, અનર્થક્રિયા૨, હિંસાક્રિયા૩, અકસ્માત્ક્રિયા૪, દષ્ટિક્રિયા૫, મૃષાક્રિયા૬, અદત્તક્રિયા૭,

“કિરિયાસુ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—જે ભિક્ષુ કિરિયાસુ ભૂયગ્રામેસુ પરમાહમ્મિએસુ ય નિચ્ચં જયઈ સે મંડલે ન અચ્છઈ—યઃ ભિક્ષુ ક્રિયાસુ ભૂતગ્રામેષુ પરમાધાર્મિકેષુ ચ નિત્યં યતતે સ મંડલે નાસ્તે જે ભિક્ષુ ક્રિયાઓંમાં, ભૂત ગ્રામોંમાં અને પરમાધાર્મિકોંમાં નિત્ય પ્રયત્નશાળી રહે છે એ સંસારથી પાર થઈ જાય છે.

ભાવાર્થ—કર્મબંધની કારણભૂત ચેષ્ટાઓંનું નામ ક્રિયા છે, એ અર્થ અને અનર્થના ભેદથી તેર પ્રકારની છે. (૧) અર્થક્રિયા, (૨) અનર્થક્રિયા, (૩) હિંસાક્રિયા, (૪) અકસ્માત્ ક્રિયા, (૫) દષ્ટિક્રિયા, (૬) મૃષાક્રિયા, (૭)

મૂલ્-ઉવાસંગાણં પડિમાસું, મિક્કલૂં પડિમાસું યં ।

જેં મિક્કલૂં જયઈ નિચ્ચં, સેં નં અચ્છંદ મંડલે ॥૧૧॥

છાયા--ઉપાસકાનાં પ્રતિમાસુ, મિક્કલૂં પ્રતિમાસુ ચ ।

યો મિક્કલૂં યત્તે નિત્યં, સ નાસ્તે મંડલે ॥૧૧॥

ટીકા--' ઉવાસંગાણં ' इत्यादि--

યો મિક્કલૂં, ઉપાસકાનાં=શ્રાવકાણાં, પ્રતિમાસુ=અભિગ્રહ વિશેષરૂપાસુ દર્શના-
દિષુ એકાદશસુ તથા-મિક્કલૂં-સાધૂનાં પ્રતિમાસુ ચ-માસિકયાદિષુ દ્વાદશસુ ચ
નિત્યં યત્તે=યથાવિધિ પરિજ્ઞાનોપદેશપાલનાદિભિર્યત્નં કુરુતે સ મિક્કલૂં
મંડલે નાસ્તે ॥૧૧॥

મૂલ્-કિરિયાસુ ભૂયગામૈસુ, પરમાહમ્મિસુ યં ।

જેં મિક્કલૂં જયઈ નિચ્ચં, સેં નં અચ્છંદ મંડલે ॥૧૨॥

ધર્મોમેં પ્રયત્નશીલ રહતા હૈ વહ્ હસ સંસારસે પાર હો જાતા હૈ । અર્થાત્
જાતિ આદિક આઠ મદોકો જો નહીં કરતા હૈ, બ્રહ્મચર્યની નવ ગુણિયોકો
જો પાલતા હૈ ઓર ક્ષમા આદિ રૂપ દસ યતિ ધર્મોકો આચરતા હૈ વહ્
હસ સંસારમેં નહીં ભટકતા હૈ ॥૧૦॥

' ઉવાસંગાણં ' इत्यादि ।

અન્વયાર્થ--(જે મિક્કલૂં ઉવાસંગાણં પડિમાસુ મિક્કલૂં પડિમાસુ ય
નિચ્ચં જયઈ સે મંડલે ન અચ્છંદ-યઃ મિક્કલૂં ઉપાસકાનાં પ્રતિમાસુ
મિક્કલૂં પ્રતિમાસુ ચ નિત્યં યત્તે સ મંડલે નાસ્તે) જો મિક્કલૂં શ્રાવકની
ગ્યારહ પ્રતિમાઓમેં તથા મુનિયોકો બારહ પ્રતિમાઓમેં નિત્ય પ્રયત્નશીલ
રહતા હૈ વહ્ સંસારસાગરસે તર જાતા હૈ ॥૧૧॥

રહે છે, તે આ સંસારને પાર કરી જાય છે તથા જાતિ આદિ આઠ મદોને
જે કરતા નથી, બ્રહ્મચર્યની નવ ગુણિયોને જે પાળે છે અને ક્ષમા આદિ ૧૫
દસ યતિ ધર્મોનું સંપૂર્ણતઃ આચરણ કરે છે. એ આ સંસારમાં ભટકતા નથી ॥૧૦॥

“ ઉવાસંગાણં ” इत्यादि.

અન્વયાર્થ--જે મિક્કલૂં ઉવાસંગાણં પડિમાસુ મિક્કલૂં પડિમાસુ ય નિચ્ચં
જયઈ સે મંડલે નાસ્તે-યઃ મિક્કલૂં ઉપાસકાનાં પ્રતિમાસુ મિક્કલૂં પ્રતિમાસુ ચ
નિત્યં યત્તે સ મંડલે નાસ્તે જે મુનિ શ્રાવકની અગ્યાર પ્રતિમાઓમાં, તથા
તથા મુનિઓની બાર પ્રતિમાઓમાં નિત્ય પ્રયત્નશીલ રહે છે, એ સંસાર
તરી જાય છે. ॥ ૧૧ ॥

છાયા—ક્રિયાસુ ભૂતગ્રામેષુ, પરમાધાર્મિકેષુ ચ ।

યો ભિક્ષુ યતતે નિત્યં, સ નાસ્તે મળ્ડલે ॥૧૨॥

ટીકા—‘કિરિયાસુ’ ઇત્યાદિ—

યો ભિક્ષુઃ, ક્રિયાસુ-કર્મબન્ધકારણીભૂતાશ્ચેષ્ટાઃ ક્રિયા-અર્થાનર્થાદિભેદાત્
ત્રયોદશવિધાસ્તાસુ । ઉક્તંહિ—

અટ્ટા-ડળટ્ટા-હિંસા-કમ્હા-દિટ્ઠી ય-મોસ-ડદિણ્ણે ય ।

અજ્ઞત્થ-માણ-મિત્તે, માયા-લોભે-રિયાવહિયા ॥૧॥

છાયા—અર્થાડનર્થ-હિંસા, અકસ્માદ્ દષ્ટિશ્ચ મૃષા-ડદત્તં ચ ।

અધ્યાત્મં માનો મૈત્રી, માયા લોભ ઈર્યા પથિકી ॥૧॥

તથા-ભૂતગ્રામેષુ=ભૂતાનિ-પ્રાણિનસ્તેષાં ગ્રામાઃ સમૂહાઃ ભૂતગ્રામા એકેન્દ્રિયાદિ
ભેદેન ચતુર્દશવિધાસ્તેષુ । ઉક્તં હિ—

એગિંદિય સુહુમિયરા, સન્નિયર પળિંદિયા ય સવિતિ ચઙ્ગ ।

પજ્જત્તા પજ્જત્તગમેણં ચોદસગ્ગામા ॥૧॥

છાયા—એકેન્દ્રિયાઃ સૂક્ષ્મા ઇતરે સંજ્ઞિન ઇતરે પશ્ચેન્દ્રિયાશ્ચ સ દ્વિત્રિચતુરિન્દ્રિયાઃ ।
પર્યાપ્તાપર્યાપ્તકભેદેન ચતુર્દશ ગ્રામાઃ ॥૧॥

‘કિરિયાસુ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(જે ભિક્ષુ કિરિયાસુ ભૂયગ્રામેસુ પરમાહમ્મિએસુ ય
નિચ્ચં જયઈ સે મંડલે ન અચ્છઈ-યઃ ભિક્ષુઃ ક્રિયાસુ ભૂતગ્રામેષુ પરમાધાર્મિકેષુ
ચ નિત્યં યતતે સ મંડલે નાસ્તે) જો ભિક્ષુ ક્રિયાઓમેં, ભૂતગ્રામોમેં
એવં પરમાધાર્મિકોમેં નિત્ય પ્રયત્નશાલી રહતા હૈ વહ સંસારસે પાર
હો જાતા હૈ ।

ભાવાર્થ—કર્મબન્ધકી કારણભૂત ચેષ્ટાઓંકા નામ ક્રિયા હૈ । યે અર્થ
ઔર અનર્થ આદિકે ભેદસે તેરહ પ્રકારકી હૈં । અર્થક્રિયા૧, અનર્થક્રિયા૨,
હિંસાક્રિયા૩, અકસ્માત્ક્રિયા૪, દષ્ટિક્રિયા૫, મૃષાક્રિયા૬, અદત્તક્રિયા૭,

“કિરિયાસુ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—જે ભિક્ષુ કિરિયાસુ ભૂયગ્રામેસુ પરમાહમ્મિએસુ ય નિચ્ચં જયઈ
સે મંડલે ન અચ્છઈ-યઃ ભિક્ષુઃ ક્રિયાસુ ભૂતગ્રામેષુ પરમાધાર્મિકેષુ ચ નિત્યં યતને
સ મંડલે નાસ્તે જે ભિક્ષુ ક્રિયાઓમાં, ભૂત ગ્રામોમાં અને પરમાધાર્મિકોમાં નિત્ય
પ્રયત્નશાળી રહે છે એ સંસારથી પાર થઈ જાય છે.

ભાવાર્થ—કર્મબન્ધની કારણભૂત ચેષ્ટાઓનું નામ ક્રિયા છે, એ અર્થ
અને અનર્થના ભેદથી તેર પ્રકારની છે. (૧) અર્થક્રિયા, (૨) અનર્થક્રિયા,
(૩) હિંસાક્રિયા, (૪) અકસ્માત્ ક્રિયા, (૫) દષ્ટિક્રિયા, (૬) મૃષાક્રિયા, (૭)

અથવા-ઉચાર પાસવળાદિ ચતુર્દશ સંમૂર્છિમાઃ ભૂતગ્રામાસ્તેષુ, તથા-પરમાધાર્મિકેષુ
=ધર્મેણ ચરન્તિ ધાર્મિકાઃ, એ તથા. ન ધાર્મિકા અધાર્મિકાઃ, પરમાશ્વ તે ડધાર્મિકાઃ
પરમાધાર્મિકાઃ-સકલાધાર્મિકપ્રધાનભૂતા અત્યન્ત સંકલિષ્ટચેતસોઽમ્બાદયઃ પન્ચ-
દશ, તેષુ ચ યો મિહુ નિત્યં યતતે-યથાક્રમં પરિહારસ્થા પરિજ્ઞાનાદિર્યત્નં કુરુતે।

પન્ચદશ પરમાધાર્મિકા એવમ્—

અંબે અંવરિસી ચેવ, સામે સવલેતિ આવરે।

રુદ્રોવરુદ્ધકાલે ય, મહાકાલે તિ આવરે ॥ ૧ ॥

અસિપત્તે ધણૂકુંભે, ચાલૂ વૈયરણી ઇય।

સ્વરસ્સરે મહાઘોસે, એણ પળ રસાહિયા ॥ ૨ ॥

છાઆ—અમ્બોઽમ્બર્વિશ્વૈવ, શ્યામઃ શવલ ઇત્યપરઃ।

રુદ્ર ઉપરુદ્રઃ કાલશ્ચ, મહાકાલ ઇતિ ચાપરઃ ॥ ૧ ॥

અધ્યાત્મક્રિયા૮, માનક્રિયા૯, મૈત્રીક્રિયા૧૦. માયાક્રિયા૧૧, લોભક્રિયા-
૧૨, તથા ઐર્યાપધિકી ક્રિયા ૧૩. ભૂતગ્રામ ચૌદહ પ્રકારકા હોતા હૈ, વહ ઇસ પ્રકારસે-એકેન્દ્રિય સૂક્ષ્મ ઓર બાદરકે ભેદસે દો પ્રકારકે હૈં ૨, તથા સંજી ઓર અસંજીકે ભેદસે પંચેન્દ્રિય જીવ દો પ્રકારકે હૈં ૪, તથા દો ઇન્દ્રિયવાલે, ત્રીન ઇન્દ્રિયવાલે ઓર ચાર ઇન્દ્રિયવાલે એ ત્રીન મિલનેસે સાત હુણ. સાતોં પર્યાપ્ત અપર્યાપ્તકે ભેદસે ચૌદહ પ્રકારકે હોતે હૈં, ઇસ પ્રકાર ભૂતગ્રામ ચૌદહ પ્રકારકા હોતા હૈ. અથવા ઉચ્ચારપાસવળ આદિ જા ચૌદહ સંમૂર્છિમ હૈં વે ભૂતગ્રામ હૈં. ધર્માત્માઓંકો ધાર્મિક કહતે હૈં. જો એસે નહીં હૈં વે અધાર્મિક હૈં. સકલ અધર્માત્માઓંમેં જો પ્રધાન-ભૂત માને જાતે હૈં વે પરમાધાર્મિક કહે ગયે હૈં. એ પંદ્રહ ઇસ પ્રકાર હૈં—

અદ્વૈતક્રિયા, (૮) આધ્યાત્મિકક્રિયા, (૯) માનક્રિયા, (૧૦) મૈત્રીક્રિયા, (૧૧) માયાક્રિયા, (૧૨) લોભક્રિયા, (૧૩) ઐર્યાપધિકીક્રિયા. ભૂતગ્રામ ચૌદ પ્રકારના હોય છે. તે આ પ્રકારથી એકેન્દ્રિય સૂક્ષ્મ અને બાદરના ભેદથી બે પ્રકારનાં છે. તથા સંજી અને અસંજીના ભેદથી પંચેન્દ્રિય જીવ બે પ્રકારના છે. તથા બે ઇન્દ્રિયવાળા, અને ચાર ઇન્દ્રિયવાળા એ ત્રણને મેળવવાથી સાત થયાં આ સાતે પર્યાપ્ત અપર્યાપ્તના ભેદથી ચૌદ પ્રકારના થાય છે. આ પ્રમાણે ભૂતગ્રામ ચૌદ પ્રકારનાં હોય છે અથવા ઉચ્ચાર-પાસવળ આદિ બે ચૌદ સંમૂર્છિમ છે તે ભૂતગ્રામ છે. ધર્માત્માઓને ધાર્મિક કહે છે, જે એવા નથી તે અધાર્મિક છે. સધળા અધર્માત્માઓમાં જે પ્રધાનભૂત મનાય છે તે પરમાધાર્મિક હોય છે એ પંદર આ પ્રમાણે છે—૧ અંબ, ૨ અંબર્વિ, ૩ શ્યામ, ૪

असिपत्रो धनुः कुम्भः, बालुकः वैतरणिरिति ।

खरस्वरो महाघोषः, एते पञ्चदशाख्याताः ॥ २ ॥

स भिक्षुर्मण्डले नास्ते ॥ १२ ॥

मूलम्—गाहाँ सोलसएहिं, तँहा अस्संजमम्मि यँ ।

जे' भिक्खू जयई निच्चं, से' नँ अँच्छइ मंडले ॥१३॥

छाया—गाथा षोडशकैः, तथा असंयमे च ।

यो भिक्षुर्यतते नित्यं, स नास्ते मंडले ॥ १३ ॥

टीका—‘गाहासोलसएहिं’ इत्यादि—

यो भिक्षुः, गाथाषोडशकैः—सप्तम्यर्थे तृतीया अर्पित्वात्, गाथाषोडशकेषु—गाथा—गाथानामकमध्ययनं षोडशं येषां तानि गाथाषोडशकानि—सूत्रकृताङ्ग प्रथम श्रुतस्कन्धाध्ययनानि तेषु, तथा—असंयमे=असंयमः पृथिव्यादिविषयकः सप्तदशविधः एतत्प्रतिपक्षस्य संयमस्य सप्तदशविधत्वेनाऽस्यापि सप्तदशविधत्वं, तस्मिंश्च नित्यं यतते=एकत्र तदुक्ताऽनुष्ठानेन, अन्यत्र तु तत्परिवर्जनेन यत्नं कुरुते स भिक्षुर्मण्डले नास्ते ॥ १३ ॥

अब १, अंघ्रि २, श्याम ३, शबल ४, रुद्र ५, उपरुद्र ६, काल ७, महा-काल ८, असिपत्र ९, धनु १०, कुम्भ ११, बालुका १२, वैतरिणी १३, खरस्वर १४, और महाघोष १५ ॥१२॥

‘गाहासोलसएहिं’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जे भिक्खू—यः भिक्षुः) जो भिक्षु (गाहासोलसएहिं—गाथासोडशकैः) सूत्रकृताङ्गके प्रथम श्रुतस्कन्धके अध्ययनोंमें तथा (अस्संजमम्मि—असंयमे च) सत्रह प्रकारके असंयममें तथा सत्तरह प्रकारके संयममें भी (निच्चं जयई—नित्यं यतते) सदा प्रयत्नशील रहता है (से मण्डले न अँच्छइ—स मंडले नास्ते) वह इस संसारसे पार हो जाता है ।

३६, ५ उपरुद्र, ६ काल, ७ महाकाल, ८ शबल, ९ असिपत्र, १० धनु, ११ कुम्भ, १२ बालुका, १३ वैतरणी, १४ खरस्वर, अने १५ महाघोष ॥१२॥

“गाहासोलसएहिं” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—जे भिक्खू—यः भिक्षुः वे भिक्षु गाहासोलसएहिं—गाथाषोडशकैः सूत्रकृताङ्गना प्रथम श्रुतस्कन्धना अध्ययनोभां तथा अस्संजमम्मि—असंयमे च सत्तर प्रकारना असंयमभां तथा सत्तर प्रकारना संयमभां पणु निच्चं जयई—नित्यं यतते सदा प्रयत्नशील रहे छे. से मण्डले न अँच्छइ—स मंडले नास्ते

મૂલ્મ-વંમંમિ નાયજ્ઞયણેસુ, ઠાણેસુ અસમાહિણ ।

જે' મિક્કૂ જયઈ નિચ્ચં, સે' નં અચ્છઈ મંડલે ॥૧૪॥

છાયા--બ્રહ્મણિ જ્ઞાતાધ્યયનેષુ, સ્થાનેષુ અસમાધેઃ ।

યો મિક્કૂર્યતતે નિત્યં, સ નાસ્તે મળ્ડલે ॥ ૧૪ ॥

ટીકા--' વંમંમિ ' इत्यादि--

યો મિક્કુઃ, બ્રહ્મણિ=બ્રહ્મચર્યેઽષ્ટાદશવિધે, તથા-જ્ઞાતાધ્યયનેષુ=ઉત્ક્ષિપ્તજ્ઞા-
તાદિષુ એકોનવિંશતિસંખ્યકેષુ, તથા-અસમાધેઃ સ્થાનેષુ-કારણેષુ વિંશતિ સંખ્યકેષુ
ચ નિત્યં યતતે=પાલનેન, જ્ઞાનેન, ત્યાગેન ચ યતનં કુરુતે સ મળ્ડલે નાસ્તે॥૧૪॥

મૂલ્મ-एगवीसाए सबले, बावीसाए परीसहे ।

જે મિક્કૂજયઈ નિચ્ચં, સે ન અચ્છઈ મંડલે ॥૧૫॥

છાયા--एकविंशतौ शबलेषु, द्वाविंशतौ परीषहेषु ।

યો મિક્કૂર્યતતે નિત્ય, સ નાસ્તે મળ્ડલે ॥૧૫॥

અર્થાત્ જો અસંયમકે ત્યાગમેં એવં સંયમકે પાલનમેં સાવધાન રહતા હૈ
વહ મિક્કુ સંસારમેં ભ્રમણ નહીં કરતા હૈ ॥૧૩॥

‘ વંમંમિ ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ--(જે મિક્કૂ-યઃ મિક્કુઃ) જો મિક્કુ (વંમંમિ નાયજ્ઞયણેસુ
ઠાણેસુ અસમાહિણ નિચ્ચં જયઈ સે મંડલે ન અચ્છઈ-બ્રહ્મણિ જ્ઞાતાધ્ય-
યનેષુ સ્થાનેષુ અસમાધેઃ નિત્યં યતતે સ મંડલે નાસ્તે) અઠારહ પ્રકારકે
બ્રહ્મચર્યમેં જ્ઞાતાધ્યયનોમેં ઉત્ક્ષિપ્ત જ્ઞાત આદિ ઉત્તીસ જ્ઞાતોમેં, તથા
અસમાધિકે વીસ સ્થાનોમેં સદા પ્રયત્નશીલ રહતા હૈ વહ મિક્કુ સંસારસે
પાર હો જાતા હૈ ॥૧૪॥

‘ एगवीसाए ’ इत्यादि ।

તે આ સંસારથી પાર થઈ જાય છે. અર્થાત્ જે અસંયમના ત્યાગમાં અને
સંયમના પાલનમાં સાવધાન રહે છે તે મિક્કુ સંસારમાં ભ્રમણ કરતા નથી. ॥૧૩॥

“ वंमंमि ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ--જે મિક્કૂ-યઃ મિક્કુઃ જે મિક્કુ વંમંમિ નાયજ્ઞયણેસુ ઠાણેસુ
અસમાહિણ નિચ્ચં જયઈ સે મંડલે ન અચ્છઈ-બ્રહ્મણિ જ્ઞાતાધ્યયનેષુ સ્થાનેષુ અસ-
માધે. નિત્યં યતતે સ મંડલે નાસ્તે અઠાર પ્રકારના બ્રહ્મચર્યમાં, જ્ઞાતાધ્યયનોમાં
ઉત્ક્ષિપ્ત જ્ઞાત આદિ ઓગણીસ જ્ઞાતોમાં તથા સમાધીના વીસ સ્થાનોમાં સદા
પ્રયત્નશીલ રહે છે તે મિક્કુ સંસારથી પાર થઈ જાય છે. ॥ ૧૪ ॥

“ एगवीसाए ” इत्यादि ।

टीका--‘एगवीसाए’ इत्यादि--

यो भिक्षुः, एकविंशतौ-एकविंशतिसंख्यकेषु, शबलेषु-चारित्रदूषकक्रिया-विशेषेषु, तथा द्वाविंशतौ-द्वाविंशतिसंख्यकेषु परीषहेषु-इह द्वितीयाध्ययनोक्तेषु नित्यं यतते=परिहारेण सहनेन यत्नं कुरुते, स मण्डले नास्ते ॥ १५ ॥

मूलम्-तेवीसाइं सूयगडे, रूवाहिणसु सुरेसु यं ।

जे^१ भिक्खू जयई^२ निच्चं, से^३ न अँच्छइ मंडले ॥१६॥

छाया--त्रयोविंशति सूत्रकृते, रूपाधिकेषु सुरेषु च ।

यो भिक्षुर्यतते^४ नित्य, स नास्ते मण्डले ॥ १६ ॥

टीका--‘तेवीसाइ’ इत्यादि--

यो भिक्षुः, त्रयोविंशतिसूत्रकृते=त्रयोविंशतिः-त्रयोविंशत्यध्ययनयुक्तं, सूत्र-कृतं=सूत्रकृताङ्गं तस्मिन्, यद्वा-‘तेवीसाइ’ इति पृथक्पदं लुप्तसप्तम्यन्तम्, त्रयोविंशतौ=त्रयोविंशत्यध्ययनयुक्ते, सूत्रकृते-सूत्रकृतनाम्नि अङ्गे, तथा-रूपाधि-केषु=रूपम्-एकस्तदधिकेषु प्रक्रमात् सूत्रकृताध्ययनेभ्यः एकादिकेषु-चतुर्विंशति

अन्वयार्थ--(जे भिक्खू-यः भिक्षुः) जो भिक्षु (एगवीसाए सबले-एकविंशतौ शबलेषु) इक्कीस प्रकारके शबल दोषोंमें तथा (वावीसाए परीषहे-द्वाविंशतौ परीषहेषु) वाईस प्रकारके परीषहोंमें (निच्चं जयई-नित्यं यतते) सदा सावधान रहता है वह (से मंडले न अँच्छइ-स मण्डले नास्ते) भिक्षु इस संसारमें नहीं भ्रमण करता है ॥१६॥

‘तेवीसाइ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ--(जे भिक्खू-यः भिक्षुः) जो भिक्षु (तेवीसाइ सूयगडे-त्रयोविंशति सूत्रकृते) सूत्रकृताङ्गके तेईस अध्ययनोंमें तथा (रूवाहिणसु सुरेसु य-रूपाधिकेषु सुरेषु च) चौबीस प्रकारके कल्पवासियोंमें दस

अन्वयार्थ--जे भिक्खू-यः भिक्षुः ते भिक्षु एगवीसाए सबले-एकविंशतौ शबलेषु ऐकवीस प्रकारना सण्ण दोषोभां तथा वावीसाए परीसहे-द्वाविंशतौ परीषहेषु भावीस प्रकारना परीषडोभां निच्चं जयई-नित्यं यतते सदा सावधान रहे छे से मंडले न अँच्छइ-समंडले नास्ते ते भिक्षु आ संसारभां भ्रमण करता नथी. ॥ १५ ॥

“तेवीसाइ” इत्यादि.

अन्वयार्थ--जे भिक्खू-यः भिक्षुः ते भिक्षु तेवीसाइ सूयगडे-त्रयोविंशति-सूत्रकृते सूत्रकृताङ्गना त्रेवीस अध्ययनोभां, तथा, रूवाहिणसु सुरेसु य-रूपाधिकेषु

સંખ્યકેષ્વિત્યર્થઃ । સુરેષુ-દેવેષુ ચ ભવનપતિ-વ્યન્તર-જ્યોતિષ્ક-વૈમાનિકરૂપેષુ
યથાક્રમં દશાષ્ટપદ્ધિવિધેષુ ચ યો મિશ્રુનિત્યં યતતે-યથાવત્પ્રરૂપણાદિના યત્નં
કુરુતે, સ મણ્ડલે નાસ્તે ॥ ૧૬ ॥

મૂલમ્—પણ્ણવીસ ભાવણાસુ, ઉદ્દેસેસું દસાઈણં ।

જે મિશ્રુ જયઈ નિચ્ચં, સે ન અચ્છઈ મંડલે ॥૧૭॥

છાયા—પચ્ચવિંશતૌ ભાવનાસુ, ઉદ્દેશેષુ દશાદીનામ્ ।

યો મિશ્રુ યતતે નિત્યં, સ નાસ્તે મણ્ડલે ॥૧૭॥

ટીકા—‘પણ્ણવીસ’ इत्यादि—

યો મિશ્રુઃ, પચ્ચવિંશતૌ-ભાવનાસુ-મહાવ્રતવિપયાસુ, તથા-ઉદ્દેશનકાલેષુ,
દશાદીનાં=દશાકલ્પવ્યવહારાણાં પચ્ચવિંશતૌ ચ, નિત્યં યતતે-પરિભાવનાપ્રરૂપણા-
દિભિર્યત્નં કુરુતે, સ મણ્ડલે નાસ્તે ॥૧૭॥

પ્રકારકે ભવનવાસિયોંમેં આઠ પ્રકારકે વ્યન્તર દેવોંમેં પાંચ પ્રકારકે
જ્યોતિષિયોંકે વિષયમેં (નિચ્ચં જયઈ-નિત્યં યતતે) યથાવત્ પ્રરૂપણા
કરનેસે પ્રયત્નશીલ રહતા હૈ (સે મંડલે ન અચ્છઈ-સ મણ્ડલે નાસ્તે)
વહ સંસારસે પાર હો જાતા હૈ ॥૧૬॥

‘પણ્ણવીસ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(જે મિશ્રુ-યઃ મિશ્રુઃ) જો મિશ્રુ (પણ્ણવીસ ભાવણાસુ
ઉદ્દેસેસુ દસાઈણં નિચ્ચં જયઈ સે મંડલે ન અચ્છઈ-પંચવિંશતૌ ભાવ-
નાસુ ઉદ્દેશેષુ દશાદીનામ્ નિત્યં યતતે સ મંડલે નાસ્તે) મહાવ્રતોંકી
પચ્ચવીસ ભાવનાઓંમેં તથા દશાકલ્પવ્યવહારોંકે છવ્વીસ ઉદ્દેશન
કાલોંમેં નિત્ય પરિભાવના એવં પ્રરૂપણા આદિ દ્વારા પ્રયત્નશીલ રહતા હૈ
વહ હસ સંસારસે પાર હો જાતા હૈ ॥૧૭॥

સુરેષુ ચ યોવીસ પ્રકારના કલ્પવાસીયોમાં, દસ પ્રકારના ભવનવાસીયોમાં. આઠ
પ્રકારના વ્યન્તર દેવોમાં, પાંચ પ્રકારના જ્યોતિષિયોના વિષયમાં નિચ્ચં જયઈ-
નિત્યં યતતે યથાવત્ પ્રરૂપણા કરવાથી પ્રયત્નશીલ રહે છે તે સે મંડલે ન
અચ્છઈ-સ મંડલે નાસ્તે સંસારથી પાર થઈ જાય છે. ॥ ૧૬ ॥

“પણ્ણવીસ” इत्यादि.

અન્વયાર્થ—જે મિશ્રુ યઃ મિશ્રુઃ જે મિશ્રુ પણ્ણવીસ ભાવણાસુ ઉદ્દેસેસુ
દસાઈણં નિચ્ચં જયઈ સે મંડલે ન અચ્છઈ-પંચવિંશતૌ ભાવનાસુ ઉદ્દેશેષુ દશાદીનામ્
નિત્યં યતતે સ મંડલે નાસ્તે મહાવ્રતોની પચ્ચવીસ ભાવનાઓમાં તથા દશાકલ્પ
વ્યવહારોના છવ્વીસ ઉદ્દેશન કાળોમાં નિત્ય પરિભાવના અને પ્રરૂપણા આદિ દ્વારા
રહે છે તે આ સંસારથી પાર થઈ જાય છે. ॥ ૧૭ ॥

मूलम्—अणगार गुणेहिं चं, पगप्पंमि तहेव यं ।

जे^१ भिक्खू जयई निच्चं, से^{१०} नं अच्छइ मंडले ॥१८॥

छाया—अनगारगुणैश्च, प्रकल्पे तथैव च ।

यो भिक्षु र्यतते नित्यं, स नास्ते मण्डले ॥१८॥

टीका—‘अणगारगुणेहिं’ इत्यादि—

यो भिक्षुः, अनगारगुणैः सप्तम्यर्थे तृतीया, अनगारगुणेषु इति, भावः अनगारस्य गुणाः सप्तविंशतिस्तेषु च, तथा—प्रकल्पे=प्रकृष्टः कल्पः—साधुमर्यादा यस्मिन्नसौ प्रकल्पः, स चेहाचाराङ्गसूत्रं शास्त्रपरिज्ञाद्यष्टाविंशत्यध्ययनात्मकं तस्मिंश्च तेनैवप्रकारेण यथावदासेवनाप्ररूपणादिना नित्यं यतते, स मण्डले नास्ते ॥ १८ ॥

मूलम्—पावसु य पसंगेसु, मोहठाणेसु चैव यं ।

जे^१ भिक्खू जयई निच्चं, से^१ नं अच्छइ मंडले ॥१९॥

छाया—पापश्रुतप्रसङ्गेषु, मोहस्थानेषु चैव च ।

यो भिक्षु र्यतते नित्यं, स नास्ते मण्डले ॥१९॥

टीका—‘पावसु य पसंगेसु’ इत्यादि—

यो भिक्षुः, पापश्रुतप्रसंगेषु=पापजनकानि श्रुतानि पापश्रुतानि, तेषु प्रसंगाः—आसक्तिरूपास्तेषु एकोनत्रिंशद्भेदेषु, च मोहस्थानेषु च=तिष्ठति—निमित्ततया

‘अणगारगुणेहिं’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जे भिक्खू—यः भिक्षुः) जो भिक्षु (अणगारगुणेहिं—अणगारगुणैश्च) सत्ताईस अणगार गुणोंमें तथा (पगप्पंमि तहेव य—प्रकल्पे तथैव च) साधुमर्यादाको बतलानेवाले आचाराङ्गसूत्रके शास्त्र परिज्ञा आदि अठाईस अध्ययनोंकी यथावत् आसेवनासे तथा प्ररूपणा करनेसे (निच्चं जयई—नित्यं यतते) नित्य उपयुक्त रहता है (से मंडले न अच्छइ— स मंडले नास्ते) वह संसारमें भ्रमण नहीं करता है ॥१८॥

“ अणगार गुणेहिं ” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—जे भिक्खू—यः भिक्षुः ७ भिक्षु अणगारगुणेहिं—अनगार गुणैश्च सत्यावीस अणगार गुणोंमां तथा पगप्पम्मि तहेवय—प्रकल्पे तथैव च साधु मर्यादाने अताववावाणा आचाराङ्ग सूत्रना शास्त्र परिज्ञा आदि अठ्यावीस अध्ययनोनी यथावत् आसेवनाथी तथा प्ररूपणा करवाथी निच्चं जयई—नित्यं यतते नित्य उपयुक्त रहे छे. से मंडले न अच्छइ—स मंडले नास्ते ते संसारमां भ्रमण करता नथी. ॥ १८ ॥

વર્તતે એતેષ્વિતિ સ્થાનાનિ, મોહસ્ય-મહામોહસ્ય સ્થાનાનિ મોહસ્થાનાનિ, જલા-
ગ્ન્યાદૌ નિપાત્ય ત્રસપ્રાણિમારણાદીનિ ત્રિશત્, તેષુ ચ નિત્યં યતતે-તત્પરિવર્જનેન
યત્નં કુરુતે, સ મળ્ડલે નાસ્તે ॥૧૯॥

મૂલમ્-સિદ્ધાધૂગુણજોગેસુ, તેત્તીસાંસાયણાસુ ચ ।

જે' મિક્કલૂ જયઈ નિચ્ચં, સે' નં અચ્છંદ મંડલે ॥૨૦॥

છાયા--સિદ્ધાદિગુણયોગેષુ, ત્રયસ્ત્રિશદાશાતનાસુ ચ ।

યો મિક્કુ યતતે નિત્યં, સ નાસ્તે મળ્ડલે ॥૨૦॥

ટીકા--'સિદ્ધાદિગુણજોગેસુ' इत्यादि--

યો મિક્કુઃ, સિદ્ધાદિગુણયોગેષુ-સિદ્ધિપદં પ્રાપ્તાઃ સિદ્ધાસ્તેપામ્ આદિગુણાઃ
સિદ્ધાવસ્થાપ્રાપ્તિવેલાયામેવ યૌગપદ્યેન સ્થાયિનો ન તુ ક્રમભાવિનો ગુણાઃ સિદ્ધાદિ-
ગુણાઃ એકત્રિશત્ પશ્ચવિઘજ્ઞાનાવરણીય ક્ષીણત્વાદયઃ, યોગાઃશ્રુભવ્યાપારાસ્તે ચ
દ્વાત્રિશત્ આલોચનાદયસ્તેષુ, તથા-ત્રયસ્ત્રિશદા શાતનાસુ=અર્હદાદિ વિષયાસુ,
તથા-પુરતઃ શિષ્યગમનાદિષુ ચ નિત્યં યતતે=શ્રદ્ધાનેન, સેવનેન વર્જનાદિના ચ

'પાવસુય' इत्यादि ।

અન્વયાર્થ--(જે મિક્કલૂ-યઃ મિક્કુઃ) જો મિક્કુ (પાવસુ ય પસંગેસુ
મોહઠાણેસુ ય નિચ્ચં જયઈ સે મંડલે નાસ્તે-પાપશ્રુત પ્રસંગેષુ મોહસ્થાનેષુ
ચ-નિત્યં યતતે સ મંડલે નાસ્તે) પાપ જનક શ્રુતકે પ્રસંગમેં તથા મોહકે
સ્થાનોમેં નિત્ય સાવધાન રહતા હૈ વહ્ હસ સંસારસે પાર હો જાતા હૈ ।
પાપશ્રુતપ્રસંગ ગુનતીસ પ્રકારકા તથા મોહસ્થાન તીસ પ્રકારકા હૈ ॥૧૯॥

'સિદ્ધાદિ' इत्यादि ।

અન્વયાર્થ--(જે મિક્કલૂ-યઃ મિક્કુઃ) જો સાધુ (સિદ્ધાદિગુણજોગેસુ-
સિદ્ધાદિગુણયોગેષુ) સિદ્ધાવસ્થાકી પ્રાપ્તિ વેલામેં હી યુગપત્ સ્થાયી, ક્રમ-

" પાવસુય " इत्यादि ।

અન્વયાર્થ--જે મિક્કલૂ-યઃ મિક્કુઃ જે લિક્કુ પાવસુયપસંગેસુ મોહઠાણેસુ ય
નિચ્ચં જયઈ સે મંડલે નાસ્તે-પાપશ્રુતપ્રસંગેષુ મોહસ્થાનેષુ ચ-નિત્યં યતતે સ મંડલે
નાસ્તે પાપજનક શ્રુતના પ્રસંગમાં તથા મોહના સ્થાનોમાં નિત્ય સાવધાન રહે
છે તે આ સંસારથી પાર થઈ જાય છે. પાપશ્રુત પ્રસંગ યોગણત્રીસ પ્રકારના
તથા મોહસ્થાન ત્રીસ પ્રકારનાં છે. ॥ ૧૯ ॥

" સિદ્ધાદિ " इत्यादि ।

અન્વયાર્થ--જે મિક્કલૂ-યઃ મિક્કુઃ જે લિક્કુ સિદ્ધાદિગુણ જોગેસુ-સિદ્ધાદિ-
ગુણયોગેષુ સિદ્ધાવસ્થાની પ્રાપ્તિ વેળાએ જ યુગપત્ સ્થાયી, ક્રમભાવી નહીં,

યત્નં કુરુતે, સ મળ્ડલે=સંસારે, નાસ્તે=ન તિષ્ઠતિ, મોક્ષં ગચ્છતીત્યર્થઃ। અસ્મિ-
ન્નધ્યયને-એકસ્માત્ સ્થાનાદારમ્ય ત્રયસ્ત્રિંશત્ સ્થાનપર્યન્તાનિ સ્થાનાનિ પ્રોક્તા-
નિ-તેષાં વિસ્તરતો વર્ણનં તુ આવશ્યકસૂત્રે મત્કૃતમુનિતોષિણી ટીકાયાં વિલોક-
નીયમ્ ॥ ૨૦ ॥

મૂલમ્-ઇહાણસુ ઠાણેસુ, જો ભિક્ષૂ જયઈ સયા ।

સે ચિપ્પં સઠ્વસંસારા, વિપ્પમુચ્ચઈ પંડિણ તિબેમિ ॥૨૧॥

॥ ઇહ ચરણવિહિજ્જં સમત્તં ॥

ભાવી નહીં, એસે સિદ્ધોંં ઇકતીસ ગુણોંં, તથા શુભ વ્યાપારરૂપ આલો-
ચનાદિક વત્તીસ ગુણોંં (તેત્તીસાસાયણાસુય-ત્રયસ્ત્રિંશદાશાતનાસુ ચ)
એવં અર્હદાદિ વિષયક તેત્તીસ આશાતનાઓંં, (નિચ્ચં જયઈ સે મંડલે
ન અચ્છઈ-નિત્યં યતતે સ મંડલે નાસ્તે) સદા પ્રયત્નશાલી રહતા હૈ-
અર્થાત્-સિદ્ધોંંકે ગુણોંં શ્રદ્ધાન કરતા હૈ તથા આલોચનાદિકોંંકા સેવન
કરતા હૈ એવં આશાતનોંંકા પરિહાર કરતા હૈ વહ સંસારસે પાર હો
જાતા હૈ । ઇસ અધ્યયનમેં એક સ્થાનસે લેકર તેત્તીસ સ્થાન કહે હૈં । ઇન
સબકા વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન આવશ્યક સૂત્રકી મુનિતોષિણી ટીકામેં
કિયા ગયા હૈ ॥ ૨૦ ॥

એવા સિદ્ધોના એકત્રીસ ગુણોમાં, તથા શુભ વ્યાપારરૂપ આલોચનાદિક બત્રીસ
ગુણોમાં અને તેત્તીસાસાયણાસુય-ત્રયસ્ત્રિંશદાશાતનાસુ ચ અર્હદાદિ વિષયક તેત્રીસ
આશાતનાઓમાં નિચ્ચં જયઈ સે મંડલે ન અચ્છઈ-નિત્યં યતતે સ મંડલે નાસ્તે
સદા પ્રયત્નશાળી રહે છે-અર્થાત્ સિદ્ધોના ગુણોમાં શ્રદ્ધાન કરે છે, તથા
આલોચનાદિકોનું સેવન કરે છે. અને આશાતનાઓનો પરિહાર કરે છે, એ
સંસારથી પાર બની જાય છે. આ અધ્યયનમાં એક સ્થાનથી લઈને તેત્રીસ
સ્થાન બતાવેલ છે. આ સહુનું વિસ્તાર પૂર્વક વર્ણન આવશ્યક સૂત્રની મુનિ-
તોષિણી ટીકામાં કરવામાં આવેલ છે. ॥ ૨૦ ॥

છાયા--इत्येतेषु स्थानेषु, यो भिक्षु र्यतते सदा ।

स क्षिप्रं सर्वसंसाराद् विप्रमुच्यते, पण्डित इति ब्रवीमि ॥२१॥

॥ इति चरणविधीयम् एकत्रिंशत्तममध्ययनं समाप्तम् ॥ २१ ॥

टीका--‘ इह एएसु ’ इत्यादि--

गाથેયં સુગમા ॥ ૨૧ ॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्गुरु-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललि-
तकलापालापक प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहू
छत्रपति-कोल्हापुरराजप्रदत्त-“ जैनशास्त्राचार्य ”-पदभूषित-
कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
-पूज्यश्रीधासीलालव्रतिविरचितायाम् “उत्तरा-
ध्ययनसूत्रस्य” प्रियदर्शिन्याख्यायां व्याख्या-
याम् ‘चरणविधीयम्’ नामकमेक त्रिंश-
त्तममध्ययनं-सम्पूर्णम् ॥३१॥

अन्वयार्थ—(इह एएसु ठाणेसु-इत्येतेषु स्थानेषु) इस प्रकार इन
स्थानोंमें (जो भिक्षु सदा जयई-यो भिक्षुः सदा यतते) जो मेधावी
भिक्षु सदा प्रयत्नशील रहता है (से खिप्पं सव्वसंसारा विप्पमुच्चइ-
स क्षिप्रं सर्वसंसाराद् विप्रमुच्यते) वह शीघ्र चतुर्गतिरूप समस्त
संसारसे पार हो जाता है ॥

॥ यह चरणविधि नामक ३१वें अध्ययन समाप्त हुवा ॥

અન્વયાર્થ--ઈહ એસુ ઠાણેસુ-इत्येतेषु स्थानेषु આ પ્રમાણે એ સ્થાનોમાં
જે ભિક્ષુ સદા જયઈ-यो भिक्षुः सदा यतते જે મેધાવી ભિક્ષુ સદા પ્રયત્નશીલ
રહે છે. સે ક્ષિપ્પં સવ્વસંસારા વિપ્પમુચ્ચઈ-स क्षिप्रं सर्वसंसाराद् विप्रमुच्यते તે
શીઘ્ર ચતુર્ગતિરૂપ સમસ્ત સંસારસાગરને તરી બીચ છે.

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના આ ચરણવિધિ નામનું એકત્રીસમું અધ્યયન સંપૂર્ણ. ૩૧

॥ अथ द्वात्रिंशत्तममध्ययनम् ॥

अनन्तराध्ययने चरणमभिहितम् । तच्च प्रमादस्थानपरिहारादेव समराधायितुं शक्यम् । प्रमादस्थानपरिहारश्च तज्ज्ञाना देव सर्वथा भवितुमर्हति । नहि विषज्ञानं विना विषं परिहातुं कश्चित्समर्थो भवति । अतस्तत्परिहार्यमेकत्रिंशाऽध्ययनाऽनन्तरं द्वात्रिंशत्तमं प्रमादस्थाननामकमध्ययनमधुना निगद्यते, इति सम्बन्धेनायातमिदमध्ययनम्, तस्याद्यगाथामाह—

मूलम्-अच्चंतकालस्स समूलकस्स, सर्वस्स दुःखस्स उजो पमोक्खो ।
तं भासओ मे पडिपुण्णचित्ता, सुणोह एगंतं हियं हियत्थम् ॥१॥

छाया—अत्यन्तकालस्य समूलकस्य, सर्वस्य दुःखस्य तु यः प्रमोक्षः ।

तं भाषमाणस्य मे प्रतिपूर्णचित्ताः, शृणुत एकान्तहितं हितार्थम् ॥१॥

टीका—‘अच्चंतकालस्स’ इत्यादि—

अत्यन्तकालस्य=अन्तमतिक्रान्तोऽत्यन्तः, अन्तश्च द्विविधः—आरम्भक्षणः समा-
प्तिक्षणश्च । तत्र प्रकृते आरम्भक्षणरूपोऽन्तः परिगृह्यते । एवञ्च—अत्यन्तः, अनादिः

बत्तीसवां अध्ययन प्रारंभ—

बत्तीसवें अध्ययनमें जो चारित्र की विधि कही गई है वह प्रमाद-
स्थान के परिहार से ही आराधित हो सकती है । प्रमादस्थान का परिहार
जीव तबतक नहीं कर सकता है कि जबतक उसको उसका परिज्ञान न
हो जाय । विष का परित्याग विषज्ञानपूर्वक ही होता है, अतः सूत्रकार
इस बत्तीसवें अध्ययन द्वारा उस प्रमादस्थान का परिज्ञान करावेंगे ।
इसीलिये वह अध्ययन प्रारंभ किया जाता है । इस अध्ययन का नाम
प्रमादस्थान है । इसकी प्रथमादि गाथा यह है—‘अच्चंत०’ इत्यादि ।

બત્તીસમા અધ્યયનની શરૂઆત

એકત્રીસમા અધ્યયનમાં જે ચારિત્રની વિધિ કહેવાયેલ છે તે પ્રમાદ
સ્થાનના પરિહારથી જ આરાધિત થઈ શકે છે. પ્રમાદ સ્થાનનો પરિહાર જીવ
ત્યાં સુધી કરી ન શકે, જ્યાં સુધી એને તેનું પરિજ્ઞાન ન થઈ જાય. વિષનો
પરિત્યાગ વિષથી જ થાય છે. એ રીતે વિષજ્ઞાન આવશ્યક છે. આથી સૂત્રકાર
આ બત્તીસમા અધ્યયન દ્વારા એ પ્રમાદસ્થાનનું પરિજ્ઞાન સમજાવશે. આ કારણે
આ અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. આ અધ્યયનનું નામ ‘પ્રમાદસ્થાન’
છે. જેની પ્રથમ ગાથા આ છે—“અચ્ચંત” ઇત્યાદિ!

કાલો यस્ય સોઽત્યન્તકાલસ્તસ્ય । સમૂલકસ્ય=મૂલેન કષાયાઽવિરતિરૂપેણ સહ વર્તતે, इति समूलकस्तस्य, सर्वस्य=सम्पूर्णस्य, शरीरमानसरूपस्येत्यर्थः, दुःखस्य-यद्वा-सर्वस्य=नरकादिगतचतुष्टयरूपस्य दुःखस्य-दुःखाधिक्याद् दुःखरूपस्य संसारस्य, यः प्रमोक्षः=आत्यन्तिकनिवृत्तिः । तं=प्रमोक्षम् । एकान्तहितम्=एकान्तेन नियमेन हितं-कल्याणकारम्, भाषमाणस्य=यथा स प्रमोक्षो भवति, तथा कथयतः, मे=मम समीपे । प्रतिपूर्णचित्ताः=प्रतिपूर्ण=विषयान्तरागमनेनावण्डितं चित्तं येषां ते तथोक्ताः, एकाग्रचित्ताः सन्त इत्यर्थः, यूयम् । हितार्थ-हितं-तत्त्वतो मोक्ष एव, तदर्थ, शृणुत ॥ ૧ ॥

यहां जम्बूस्वामी को संबोधन करते हुए श्री सुधर्मास्वामी कहते हैं कि मैं एकान्तहितकारी हितरूप अर्थ को कहता हूं सो तुम सुनो-

અન્વયાર્થ—(અચ્ચંતકાલસ્સ - અત્યન્તકાલસ્ય) અનાદિકાલ સે હસ જીવ કે સાથ લગે હુણ તથા (સમૂલસ્સ-સમૂલકસ્ય) મિથ્યાત્વ અવિરતિ, પ્રમાદ એવં કષાય યે જિસકે મૂલકારણ હૈં એસે (સવ્વસ્સ દુક્ખસ્સ-સર્વસ્ય દુઃખસ્ય) શારીરિક એવં માનસિક સમસ્ત દુઃખોં કી અથવા નરકાદિગતચતુષ્ટયરૂપ દુઃખ કી અધિકતા કા આશ્રય હોને-સે સંસાર કી (જો પમોક્ષો-યઃ પ્રમોક્ષઃ) જો આત્યન્તિક નિવૃત્તિ હૈ વહી મોક્ષ હૈ ઓર વહ મોક્ષ (એગન્તહિયં-એકાન્તહિતમ્) એકાન્તરૂપ સે કલ્યાણકારી હૈ । અતઃ (તં-તમ્) એસે કલ્યાણકારી ડસ મોક્ષ કો (ભાસઓ-ભાષમાણસ્ય) જિસ તરહ વહ જીવકો પ્રાપ્ત હોતા હૈ ડસ તરહ કહનેવાલે (મે-મે) મેરે પાસ (પઙ્કિપુણ ચિત્તા-પ્રતિપૂર્ણચિત્તઃ) એકાગ્રચિત્ત હોકર (હિયત્થમ્-હિતાર્થમ્) અપને હિતાર્થરૂપ (સુણેહ-શૃણુત) ડસ મોક્ષકા કથન સુનો ।

અહી જમ્બૂસ્વામીને સંબોધન કરતાં શ્રી સુધર્માસ્વામી કહી રહ્યા છે કે, હું એકાન્ત હિતકારી હિતસ્વરૂપ અર્થને કહું છું, જેને તમે સાંભળો—

અન્વયાર્થ—અચ્ચંતકાલસ્સ-અત્યન્તકાલસ્ય અનાદિકાળથી આ જીવની સાથે લાગેલા તથા સમૂલસ્સ-સમૂલકસ્ય મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ અને કષાય આ જેતું મૂળકારણ છે, એવા સવ્વસ્સ દુક્ખસ્સ-સર્વસ્ય દુઃખસ્ય શારીરિક અને માનસિક સંવળા હું જોની અથવા નરકાદિગત ચતુષ્ટયરૂપ દુઃખની અધિકતાનો આશ્રય હોવાથી સંસારની જે જો પમોક્ષો-યઃ પ્રમોક્ષઃ આત્યન્તિક નિવૃત્તિ છે એજ મોક્ષ છે, એ મોક્ષ એગંતહિયં-એકાન્તહિતમ્ એકાન્તરૂપથી કલ્યાણકારી છે, આથી તં-તમ્ એવા કલ્યાણકારી એ મોક્ષને ભાસઓ-ભાષમાણસ્ય જે રીતે એ જીવને પાસ છે, એ પ્રમાણે કહેનાર મે-મે મારી પાસે પઙ્કિપુણચિત્તા-પ્રતિપૂર્ણચિત્તઃ જીવનીને તમારા હિતાર્થનું કથન તમે સાંભળો.

अन्वयार्थ—सद्वस्स नाणस्स पगासणाए अन्नाणमोहस्स विवज्जणाए एगस्स दोसस्स य संखएणं एगतसुखं मोक्खं समुवेइ-सर्वस्य ज्ञानस्य प्रकाशनया अज्ञानमोहस्य च विवर्जनया रागस्य द्वेषस्य च संक्षयेण एकान्तसौख्यं मोक्षं समुपैति आत्मा आभि-

મોક્ષહેતુરુક્તઃ । તથા-રાગસ્ય=દ્વેષસ્ય ચ સંક્ષયેણ=સર્વથા વિનાશેન, અનેન ચારિત્રાત્મકો મોક્ષહેતુરુક્તઃ । રાગદ્વેષયોઃ કષાયરૂપત્વેન ચારિત્રોપઘાતકત્વાત્ । એકાન્તસૌખ્યં=નિત્યસુખસ્વરૂપં મોક્ષં સમુપૈતિ=પ્રાપ્નોતીત્યર્થઃ । આત્મેતિ શેષઃ । મોક્ષસ્ય દુઃખાઽસંપૃક્તસુખરૂપત્વાત્ દુઃખપ્રમોક્ષે સત્યેવ મોક્ષો લભ્યતે, દુઃખપ્રમોક્ષશ્ચ જ્ઞાનદર્શનચારિત્રૈર્ભવતીતિ ભાવઃ ॥ ૨ ॥

નન્વસ્તુ જ્ઞાનાદિભિર્દુઃખપ્રમોક્ષે સતિ દુઃખવર્જિત સુખરૂપો મોક્ષઃ, જ્ઞાનાદિ પ્રાપ્તિસ્તુ કથં ભવિષ્યતીત્યાશંકયાહ—

મૂલમ્—તંસ્મેસ મંગ્ગો ગુરુવિદ્ધંસેવા, વિવર્જ્જના વાલજ્જંણસ્સ દૂરા ।

સજ્જાય એગંત નિસેવ્વણં ચ, સુત્તત્થસંચિત્તળંયા ધિર્દં ચ ॥૩॥

છાયા—તસ્યેષ માર્ગો ગુરુવિદ્ધસેવા, વિવર્જ્જના વાલજનસ્ય દૂરાત્ ।

સ્વાધ્યાયૈકાન્તનિષેવ્વણા ચ, સૂત્રાર્થસશ્ચિન્તનયા ધૃતિશ્ચ ॥ ૩ ॥

સમસ્ત જ્ઞાનોં કે પ્રકાશન સે તથા અજ્ઞાન એવં મોહ કે પરિહાર સે ઔર રાગ ઔર દ્વેષકે સર્વથા ક્ષય સે એકાન્ત સૌખ્યસ્વરૂપ મોક્ષ કો પાતા હૈ ।

ભાવાર્થ—ઇસ ગાથા દ્વારા સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, એવં સમ્યક્ ચારિત્રાત્મક મોક્ષ હૈ કહ સિદ્ધાન્તિક માન્યતા પ્રકટ કી ગઈ હૈ । “સર્વસ્ય જ્ઞાનસ્ય પ્રકાશનયા” ઇસ પદ દ્વારા જ્ઞાનાત્મક “અજ્ઞાનમોહસ્ય ચ વિવર્જનયા” ઇસ પદ દ્વારા સમ્યગ્દર્શનાત્મકતા તથા “રાગસ્ય દ્વેષસ્ય ચ સંક્ષયેણ” ઇસ પદ દ્વારા સમ્યક્ ચારિત્રાત્મકતા સૂત્રકારને કહી હૈ । યહ મોક્ષ દુઃખ કે સંપર્ક સે રહિત સુખરૂપ હૈ । હસલિયે યહ દુઃખભાવરૂપ નહીં હૈ । દુઃખ કે અત્યંત અભાવ હોતે હી યહ આત્મા કો પ્રાપ્ત હોતા હૈ તથા દુઃખ કા અભાવ જ્ઞાન, દર્શન એવં ચારિત્ર દ્વારા હોતા હૈ ॥ ૨ ॥

નિષાધક આદિ સઘળા જ્ઞાનોના પ્રકાશનથી તથા અજ્ઞાન અને મોહના પરિહારથી અને રાગ આદિ દ્વેષના સર્વથા ક્ષયથી એકાન્ત સૌખ્ય સ્વરૂપ મોક્ષને પામે છે.

ભાવાર્થ—આ ગાથા દ્વારા સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, અને સમ્યક્ ચારિત્રાત્મક મોક્ષ છે. આ સિદ્ધાન્તિક માન્યતા પ્રગટ કરવામાં આવી છે. “સર્વસ્ય જ્ઞાનસ્ય પ્રકાશનયા” આ પદ દ્વારા જ્ઞાનાત્મકતા “અજ્ઞાનમોહસ્ય ચ વિવર્જનયા” આ પદ દ્વારા સમ્યગ્દર્શનાત્મકતા તથા “રાગસ્ય દ્વેષસ્ય ચ સંક્ષયેણ” આ પદ દ્વારા સમગ્ર ચારિત્રાત્મકતા સૂત્રકારે બતાવેલ છે. આ મોક્ષ દુઃખના સંપર્કથી રહિત સુખરૂપ છે આથી આ દુઃખ ભાવરૂપ નથી. દુઃખનો અત્યંત અભાવ થી એ આત્માને પ્રાપ્ત થાય છે તથા દુઃખનો અભાવ ધ્યાન દર્શન અને દ્વારા થાય છે. ॥ ૨ ॥

ટીકા—‘તસ્સેસ’ ઇત્યાદિ—

તસ્ય=મોક્ષોપાયસ્ય-જ્ઞાનાદેઃ । એષઃ=અનંતરવક્ષ્યમાણઃ, માર્ગઃ=ઉપાયઃ, પ્રાપ્તિહેતુરિતિ યાવત્, બોદ્યવ્યઃ । કોડસૌ ? ઇત્યાહ—‘ગુરુવિદ્વસેવા’ ઇત્યાદિ । ગૃણન્તિ—સમુપદિશન્તિ યથાવસ્થિતં શાસ્ત્રાર્થમિતિગુરવઃ, સમ્યગ્ધર્મશાસ્ત્રાર્થોપદેષ્ટાર ઇત્યર્થઃ, યદ્વા—ગુરવો દીક્ષાદાતારઃ, તથા—સમ્યગ્ જ્ઞાનદર્શનચારિત્રવન્તઃ, પર્યાયજ્યેષ્ઠા વા । વૃદ્ધાઃ=શ્રેષ્ઠાઃ જ્ઞાનદર્શનચારિત્રતપોવીર્યાચારાદિભિરુત્કૃષ્ટાઃ । તેષાં સેવા—પર્યુપાસના, વિનયેન વર્તનં વૈયાઢૃત્યાદિ કરણં ચ । ઇહ સેવાપદં ગુરુકુલે નિવાસ-સ્યાપ્યુપલક્ષણમ્, તત્ર સમ્યગ્ દર્શનાદીનાં સૌભ્યાત્ । ઉક્તં ચ—

નાણસ્સ હોઽ ભાગી, થિરયરઓ દંસણે ચરિત્તે ય ।

દન્ના આવકહાણ, ગુરુકુલવાસં ન મુંચંતિ ॥ ૧ ॥

છાયા—જ્ઞાનસ્ય ભવતિ ભાગી, સ્થિરતરો દર્શને ચરિત્રે ચ ।

ધન્યા યાવત્કથં, ગુરુકુલવાસં ન મુશ્ચન્તિ ॥ ૧ ॥

યાવત્કથં=યાવજ્જીવમિત્યર્થઃ ।

તથા—બાલજનસ્ય=પાર્શ્વસ્થાદેઃ, દૂરાત્=દૂરતઃ વિવર્જના=વિશેષણ પરિહારઃ, અલ્પસ્યાપિ બાલસંસર્ગસ્ય મહાદોષ હેતુત્વાત્ । પાર્શ્વસ્થાદિ સંસર્ગશ્ચારિત્રોપઘાતક ઇતિ ભાવઃ । બાલસંસર્ગ પરિવર્જનેડપિ સ્વાધ્યાયાડરાધનેન વિના જ્ઞાનાદિપ્રાપ્તિ ન સ્યાદિત્યત આહ—‘સજ્ઞાય’ ઇત્યાદિ । સ્વાધ્યાયૈકાન્તનિવેષણા ચેતિ ।

જ્ઞાનાદિકોં કી પ્રાપ્તિ કૈસે હોતી હૈ સો સૂત્રકાર કહતે હૈ—

‘તસ્સેસ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(તસ-તસ્ય) મોક્ષ કે ઉપાયભૂત ડન સમ્યગ્જ્ઞાનાદિકોં કી પ્રાપ્તિકા હેતુભૂત (એસમગ્ગો-એષો માર્ગઃ) યહ માર્ગ હૈ (ગુરુવિદ્વસેવા) દૂરા બાલજનસ્સ વિવર્જના-ગુરુવૃદ્ધસેવા દૂરાત્ બાલજનસ્ય વિવર્જનાયા) ગુરુજનોં કી સેવા કરના તથા વૃદ્ધજનોં કી સેવા કરના એવં જો બાલઃ અજ્ઞાની તથા પાસત્થાદિક હૈ ડનકી સંગતિ સે સદા દૂર રહના (સજ્ઞાય એગંત નિસેવણા ય-સ્વાધ્યાયૈકાન્તનિવેષણા ચ) નિયમતઃ સ્વાધ્યાય

જ્ઞાનાદિકોની પ્રાપ્તિ કેમ થાય છે તેને સૂત્રકાર બતાવે છે—“તસ્સેસ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—તસ-તસ્ય મોક્ષના ઉપાયભૂત તે સમ્યગ્જ્ઞાનાદિકોની પ્રાપ્તિના હેતુભૂત એસમગ્ગો-એષો માર્ગઃ આ માર્ગ છે. ગુરુવિદ્વસેવા દૂરા બાલજનસ્સ વિવર્જના-ગુરુવૃદ્ધસેવા દૂરાત્ બાલજનસ્ય વિવર્જનયા ગુરુજનોની સેવા કરવી તથા વૃદ્ધજનોની સેવા કરવી અને જે બાલ અજ્ઞાની તથા પાસત્થાદિક છે એની સંગતિથી સદા દૂર રહેવું સજ્ઞાય એગંત નિસેવણા-સ્વાધ્યાયકાન્તનિવેષણા ચ

સ્વાધ્યાયસ્ય=વાચનાપ્રચ્છના પરિવર્તનાઽનુપ્રેક્ષાધર્મકથારૂપસ્ય, એકાન્તનિવેસના=નિયમત સમાચરણમ્, તત્રાપ્યનુપ્રેક્ષૈવ પ્રધાનમિત્યભિપ્રાયેનાહ—‘સુત્તત્થસંચિત્ત-ગયા’ ઇતિ । સૂત્રાર્થસંચિન્તનતા=સૂત્રાર્થસશ્ચિન્તના=સૂત્રાર્થસ્ય સમ્યગ્વિચારણા, આર્ષત્વાત્ સ્વાર્થે તત્ । ઉક્તં ચ—

“વૃથા શ્રુતમચિન્તિતમ્, ” ઇતિ ।

ચ=પુનઃ । ધૃતિઃ=ધીરત્વમ્-અનુદ્વિગ્નત્વમિત્યર્થઃ । નહિ ધૃતિં વિના જ્ઞાનાદિ-લ્ભ્યમ્ ઇતિ ભાવઃ । ગુરુવૃદ્ધ સેવાદયઃ સ્વલુ મોક્ષોપાયભૂતાનાં સમ્યગ્દર્શનાદીના-મુપાયભૂતાઃ સન્તીતિ ગુરુવૃદ્ધ સેવાદિકં વિના સમ્યગ્દર્શનાદેરસમ્ભવ ઇતિ ગાથાશયઃ ॥ ૩ ॥

करना और उस स्वाध्याय में (सुत्तत्थ संचित्तगया-सूत्रार्थसञ्चिन्तनता) सूत्रार्थ अच्छी तरह विचार करना (धीई य-धृतिश्च) एवं धैर्य रखना ।

भावार्थ—यथावस्थित शास्त्र के अर्थ को जो समझता हैं वे गुरु कहलाते हैं । धर्मशास्त्र के अर्थ का जो दूसरों को उपदेश देते हैं वे गुरु कहलाते हैं । अथवा जो दीक्षा प्रदान करते हैं वे गुरु कहलाते हैं । अथवा सम्यग्दर्शन, सम्यग्ज्ञान एवं सम्यक् चारित्र का जो पालन करते हैं वे तथा जो दीक्षापर्याय में ज्येष्ठ होते हैं वे भी गुरु कहलाते हैं । ज्ञान, दर्शन, चारित्र, तप, वीर्य, इन आचारों से श्रेष्ठ होते हैं वे वृद्ध हैं । इनके साथ विनयपूर्वक रहना’ व्यवहार करना इनकी वैयावृत्य (सेवा) करना यह सब गुरुवृद्ध सेवा है । तथा गुरु कुलमें रहना यह बात भी सेवा से उपस्थित हो जाती है क्योंकि गुरुकुल में निवास करने से जीव को सम्यग्दर्शन आदि गुणों की प्राप्ति सुलभ होती है ।

નિયમથી સ્વાધ્યાય કરવો અને તે સ્વાધ્યાયમાં સુત્તત્થ સંચિત્તગયા-સૂત્રાર્થ સશ્ચિન્તનતા સૂત્રાર્થનો સારી રીતે વિચાર કરવો ધીઈય-ધૃતિશ્ચ અને ધૈર્ય રાખવું

ભાવાર્થ—યથાવસ્થિત શાસ્ત્રના અર્થને જે સમજાવે છે, તે ગુરુ કહેવાય.

છે. અથવા ધર્મશાસ્ત્રના અર્થનો જે બીજાઓને ઉપદેશ આપે છે તે ગુરુ કહેવાય છે, અથવા જે દીક્ષા પ્રદાન કરે છે તે ગુરુ કહેવાય છે, તથા સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, અને સમ્યક્ચારિત્રનું જે પાલન કરે છે તે, તથા જે દીક્ષા પર્યાયમાં મોટા હોય છે, તે પણ ગુરુ કહેવાય છે. જ્ઞાન દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય, આ આચારોથી જે શ્રેષ્ઠ હોય છે તે વૃદ્ધ છે. એમની સાથે વિનયપૂર્વક રહેવું વહેવાર કરવો, વૈયાવૃત કરવી, એ સઘળી ગુરુ-વૃદ્ધ સેવા છે. તથા ગુરુકુળમાં રહેવું એ વાત પણ સેવાથી નક્કી થઈ જાય છે કેમકે, ગુરુકુળમાં નિવાસ અને સમ્યગ્દર્શન આદિકોની પ્રાપ્તિ સુલભ થાય છે. કહ્યું પણ છે—

यद्येतादृशो ज्ञानादेरुपायस्तर्हि तदभिलाषिणा पूर्वं किं कर्तव्यम् ?
इत्याशङ्क्याह—

मूलम्—आहारं मिच्छेमिय मेसंणिज्जं, सहायमिच्छे निउणट्ठबुद्धिं ।

निकेयं मिच्छिज्जं विवेगंजोगं, समाहिकामे समणे तवस्सी ॥४॥

कहा भी है—गुरुकुल में निवास करनेवाला प्राणी ज्ञान दर्शन एवं चारित्र्य का पात्र बन जाता है । धन्य हैं वे जीव जो जीवनपर्यन्त गुरुकुल के वास को नहीं छोड़ते हैं । तथा पासत्थादिकों का संसर्ग इसलिये वर्जनीय कहा है कि उनकी संगति से चारित्र्य का घात होता है । बाल संसर्ग छोड़ देने पर भी जबतक स्वाध्याय नहीं किया जाता है तबतक जीव को ज्ञानादिकों की प्राप्ति नहीं होती है इसलिये सूत्रकार ने स्वाध्याय करना बतलाया है । स्वाध्याय, वाचना, पृच्छना, परिवर्तना, अनुप्रेक्षा एवं धर्मकथा के भेद से पांच प्रकार का है । इनका एकान्ततः नियमतः सेवन करना ही स्वाध्यायैकान्त निषेवण है । स्वाध्याय अनुप्रेक्षा को प्रधान बतलाया गया है अतः सूत्रकार ने 'सूत्रार्थ का चिन्तन करना' कहा है । क्यों कि विना चिन्तन का सूत्र व्यर्थ होता है । धैर्य के अभाव में ज्ञानादिकों की प्राप्ति नहीं होती है । इसी अभिप्राय से धैर्य भी ज्ञानादिकों की प्राप्ति में कारण बतलाया गया है । तात्पर्य इसका केवल यही है कि सम्यग्दर्शनादिकों का लाभ इस जीव को गुरुवृद्ध सेवा आदि के विना नहीं हो सकता है ॥ ३ ॥

गुरुकुलमां निवास करनार प्राणी ज्ञान, दर्शन अने चारित्र्यने पात्र अनी जाय छे, धन्य छे, ओ अवने के ने, अवनपर्यन्त गुरुकुलना वासने छोडता नथी. तथा पासत्थादिकेनो समागम आ भाटे वर्जनीय अतावेले छे के, तेनी संगतीथी चारित्र्यने घात थाय छे.

आल संसर्ग छोडी देवा छतां पण, ज्यां सुधी स्वाध्याय करवामां नथी आवतो, त्यां सुधी अवने ज्ञानादिकेनी प्राप्ति थती नथी. आ कारणे सूत्रकारे स्वाध्याय करवानुं कहेले छे स्वाध्याय, वाचना पृच्छना, परिवर्तना, अनुप्रेक्षा आ धर्मकथाना लेहथी पांच प्रकारनां छे. आनुं एकान्ततः नियमतः सेवन करवुं ओ स्वाध्याय एकान्त निषेवण छे. स्वाध्याय अनुप्रेक्षाने प्रधानइयथी अताववामां आवेले छे. आथी सूत्रकारे सूत्रार्थनुं चिन्तन करवानुं कहेले छे. केमके, चिन्तन वगरनुं सूत्र व्यर्थ थाय छे. धैर्यना अलावमां ज्ञानादिकेनी प्राप्तिमां कारणइय अताववामां आवेले छे. तात्पर्य आनुं इकत ओ छे के, सम्यग्दर्शन आदिकेनो लाभ ओ अवने गुरु-वृद्ध आदिनी सेवा वगर भणी शकतो नथी. ॥ ३ ॥

છાયા—આહારમિચ્છેન્મિતમેષનીયમ્, સહાયમિચ્છેન્નિપુણાર્થબુદ્ધિમ્ ।

નિકેતમિચ્છેત્ વિવેકયોગ્યમ્, સમાધિકામઃ શ્રમણસ્તપસ્વી ॥૪॥

ટીકા—‘ આહારમિચ્છે ’ इत्यादि ।

સમાધિકામઃ=इह समाधिर्भाव समाधिः, स च ज्ञानादिरूपस्तत्प्राप्ति काम इत्यर्थः । तपस्वी=अनशनादिद्वादशविधतपः समाराधकः, श्रमणः=भिक्षुः, मितम्=प्रमाणोपेतम्, एषणीयं=निर्दोषम्, आहारम्=अनशनादि चतुर्विधम्, इच्छेत् । निपुणार्थबुद्धिं=निपुणा-समर्था अर्थेषु-जीवादिषु, बुद्धिः=ज्ञानम्, यस्य स निपुणार्थबुद्धिस्तं तथोक्तं, सहायं=शिष्यम्, इच्छेत् । तथा-विवेकयोग=विवेकः=पृथग्भावः स्त्र्यादिराहित्यं, तस्य योगः सम्बन्धो यत्र स विवेकयोगस्तं, निकेतम्=आवासम्, इच्छेत् । स्त्रीपशुपण्डकादि रहिते स्थाने निवसेदित्यर्थः । स्त्र्यादियुक्त-निवासेन चित्तविप्लवादि विविधदोषसंभवस्ततश्च चारित्र्यभङ्गस्यादिति भावः ॥४॥

“ यदि इस प्रकार यह ज्ञानादि गुणोंकी प्राप्ति का उपाय है तो ज्ञानादि के अभिलाषी को पहिले क्या करना चाहिये ? सो कहते हैं—

‘ अरहा० ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(સમાહિકામે-સમાધિકામઃ) જ્ઞાનાદિરૂપ સમાધિ કો પ્રાપ્ત કરને કી ઇચ્છાવાલા તથા (તવસ્સી-તપસ્વી) અનશન આદિ બારહ પ્રકાર કી તપસ્યા કે આરાધન મેં નિરત તપસ્વી (સમણે-શ્રમણઃ) (મિયં-મિતમ્) પ્રમાણયુક્ત (એસણિજ્ઞં-એષનીયમ્) નિર્દોષ (આહાર-મિચ્છે-આહારમિચ્છેત્) આહાર લેને કી ભાવના રાખે । તથા એસે (સહાયમિચ્છે-સહાયમ્ ઇચ્છેત્) સહાયક (શિષ્ય) કી ચાહના રાખે જો (નિપુણબુદ્ધિ-નિપુણાર્થ બુદ્ધિમ્) જીવાદિક પદાર્થો કે જાનને મેં નિપુણમતિ વાલા હો । તથા એસે (નિકેય મિચ્છિજ્ઞ-નિકેતં ઇચ્છેત્) આવાસ કો ચાહે જો (વિવેકયોગ-વિવેકયોગમ્) સ્ત્રીપશુ પણ્ડક

ને આ પ્રમાણે આ જ્ઞાનાદિકોની પ્રાપ્તિનો ઉપાય છે તો, જ્ઞાનાદિકના અભિલાષીએ પહેલાં શું કરવું જોઈએ ? એ કહે છે.—“ આહાર ” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—સમાહિકામે-સમાધિકામ જ્ઞાનાદિરૂપ સમાધીને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળા તથા તવસ્સી-તપસ્વી અનશન આદિ બાર પ્રકારની તપસ્યાના આરાધનમાં નિરત તપસ્વી સમણે-શ્રમણઃ સાધુ મિયં-મિતમ્ પ્રમાણયુક્ત, એસણિજ્ઞં-એષનીયં નિર્દોષ, આહારમિચ્છે-આહારમિચ્છેત્ આહાર લેવાની ભાવના રાખે. તેમજ એવા સહાયમિચ્છે-સહાયમ્ ઇચ્છેત્ સહાયકની આહવા રાખે. જે નિપુણબુદ્ધિ-બુદ્ધિ ઇવાદિક પદાર્થોના જાણવામાં નિપુણમતિવાળા હોય. તથા એવા જ્ઞ-નિકેતં ઇચ્છેત્ આવાસને આહે જે સ્ત્રી, પશુ, પંડક, આદિથી

तादृशसहायाप्राप्तौ यत् कर्त्तव्यं तदाह—

मूलम्—न वा लभिज्जा निउणं सहायं, गुणाहियं वा गुणओ समं वा।
एगो वि पावाइ विवज्जयंतो, विहरेज्जं कामेसु असज्जमाणो ॥५॥

छाया—नवा लभेत निपुणं सहायं, गुणाधिकं वा गुणतः समं वा ।

एकोऽपि पापानि विवर्जयन्, विहरेत् कामेषु असजन् ॥ ५ ॥

टीका—‘ न वा लभिज्जा ’ इत्यादि ।

यदि निपुणं=कृत्याकृत्यविवेकज्ञानयुक्तं गुणाऽधिकं=गुणैर्ज्ञानादिभिरधिकम्—
उत्कृष्ट वा=अथवा । गुणतः ज्ञानादिगुणानाश्रित्य, समं=तुल्यं, सहायं=शिष्यं, न
आदि से रहित हो ।

भावार्थ—जो साधु यह चाहता है कि मुझे ज्ञानादिकों की निर्विघ्न प्राप्ति हो, तो उसके लिये सूत्रकार यह कह रहे हैं कि वह साधु कितना ही तपस्वी क्यों न हो यदि वह एषणीय आहार नहीं लेता है, सहायक उसके ज्ञानी नहीं हैं, निवासस्थान उसका स्त्रीपशुपण्डक आदिसे रहित नहीं है तो चित्तमें सदा विप्लवता बनी रहनेके कारण उसका चारित्र्य यथावत् नहीं पल सकता है ॥४॥

ऐसे गुणवानकी प्राप्ति नहीं होने पर साधुको क्या करना चाहिये यह सूत्रकार कहते हैं—‘ नवालभिज्जा ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—यदि (निउणं-निपुणम्) कृत्य और अकृत्यके विवेक ज्ञानसे युक्त तथा (गुणाहियं-गुणाधिकम्) ज्ञानादिक गुणोंसे उत्कृष्ट अथवा (गुणओ समंवा-गुणतः समं वा) ज्ञानादिक गुणोंसे अपने बराबर रहित होय.

भावार्थ—जो साधु એવું ચાહે છે કે, મને જ્ઞાનાદિકોની નિર્વિઘ્ન પ્રાપ્તિ થાય, તો એને માટે સૂત્રકાર એવું બતાવે છે કે, એ સાધુ ગમે તેવા તપસ્વી મ ન હોય, કદાચ તે એષણીય આહારને લેતા ન હોય, એના સહાયક જ્ઞાનિય, નિવાસસ્થાન એનું સ્ત્રી, પશુ, પંડક, આદિથી રહિત ન હોય, આથી માં સદા વિપ્લવતા બની રહેવાના કારણે તેનું ચારિત્ર્ય યથાવત્ બની નથી. ॥ ૪ ॥

૫. ગુણવાનની પ્રાપ્તિ ન થવાના કારણે સાધુએ શું કરવું જોઈએ તે તાલે છે. “ નવા લમિજ્જા ” ઇત્યાદિ !

યાર્થ—જો નિઉણં-નિપુણમ્ કૃત્ય અકૃત્યના વિવેકજ્ઞાનથી યુક્ત તથા ધિકમ્ જ્ઞાનાદિક ગુણોથી ઉત્કૃષ્ટ અથવા ગુણો સમંવા-ગુણતઃ માં પોતાના બરોબરનો સહાયં-સહાયમ્ શિષ્ય ન લમિજ્જા-ન લમ્બે

છાયા—આહારમિચ્છેન્મિતમેષનીયમ્, સહાયમિચ્છેન્નિપુણાર્થબુદ્ધિમ્ ।

નિકેતમિચ્છેત્ વિવેકયોગ્યમ્, સમાધિકામઃ શ્રમણસ્તપસ્વી ॥૪॥

ટીકા—‘ આહારમિચ્છે ’ इत्यादि ।

સમાધિકામઃ=ઈહ સમાધિર્ભાવ સમાધિઃ, સ ચ જ્ઞાનાદિરૂપસ્તત્પ્રાપ્તિ કામ इत्यर्थः । તપસ્વી=અનશનાદિદ્વાદશવિધતપઃ સમારાધકઃ, શ્રમણઃ=ભિક્ષુઃ, મિતમ્=પ્રમાણોપેતમ્, એષનીયં=નિર્દોષમ્, આહારમ્=અનશનાદિ ચતુર્વિધમ્, ઇચ્છેત્ । નિપુણાર્થબુદ્ધિઃ=નિપુણા-સમર્થા અર્થેષુ-જીવાદિષુ, બુદ્ધિઃ-જ્ઞાનમ્, यस्य स निपुणार्थबुद्धिस्तं तथोक्तं, સહાયં=શિષ્યમ્, ઇચ્છેત્ । તથા-વિવેકયોગ=વિવેકઃ=પૃથ-ભાવઃ સ્વ્યાદિરાહિત્યં, તસ્ય યોગઃ સમ્બન્ધો યત્ર સ વિવેકયોગસ્તં, નિકેતમ્=આવાસમ્, ઇચ્છેત્ । સ્ત્રીપશુપણ્ડકાદિ રહિતે સ્થાને નિવસેદિત્યર્થઃ । સ્વ્યાદિયુક્ત-નિવાસેન ચિત્તવિપ્લવાદિ વિવિધદોષસંભવસ્તતશ્ચ ચારિત્રમદ્ભસ્યાદિતિ ભાવઃ ॥૪॥

‘ यदि इस प्रकार यह ज्ञानादि गुणोंकी प्राप्तिका उपाय है तो ज्ञानादि के अभिलाषी को पहिले क्या करना चाहिये ? सो कहते हैं—

‘ अरहा० ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(સમાહિકામે-સમાધિકામઃ) જ્ઞાનાદિરૂપ સમાધિ કો પ્રાપ્ત કરને કી ઇચ્છાવાલા તથા (તવસ્સી-તપસ્વી) અનશન આદિ બારહ પ્રકાર કી તપસ્યા કે આરાધન મેં નિરત તપસ્વી (સમણે-શ્રમણઃ) (મિયં-મિતમ્) પ્રમાણયુક્ત (એસણિજ્ઞં-એષનીયમ્) નિર્દોષ (આહાર-મિચ્છે-આહારમિચ્છેત્) આહાર લેને કી ભાવના રાખે । તથા એસે (સહાયમિચ્છે-સહાયમ્ ઇચ્છેત્) સહાયક (શિષ્ય) કી ચાહના રાખે જો (નિઝણદ્વબુદ્ધિ-નિપુણાર્થ બુદ્ધિમ્) જીવાદિક પદાર્થોં કે જાનને મેં નિપુણમતિ વાલા હો । તથા એસે (નિકેય મિચ્છિજ્ઞ-નિકેતં ઇચ્છેત્) આવાસ કો ચાહે જો (વિવેગજોગં - વિવેકયોગમ્) સ્ત્રીપશુ પણ્ડક

ને આ પ્રમાણે આ જ્ઞાનાદિકોની પ્રાપ્તિનો ઉપાય છે તો, જ્ઞાનાદિકના અભિલાષીએ પહેલા શું કરવું જોઈએ ? એ કહે છે.—“ આહાર ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—સમાહિકામે-સમાધિકામ. જ્ઞાનાદિષુ સમાધીને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળા તથા તવસ્સી-તપસ્વી અનશન આદિ બાર પ્રકારની તપસ્યાના આરાધનમાં નિરત તપસ્વી સમણે-શ્રમણઃ સાધુ મિયં-મિતમ્ પ્રમાણયુક્ત, એસણિજ્ઞં-એષનીયં નિર્દોષ, આહારમિચ્છે-આહારમિચ્છેત્ આહાર લેવાની ભાવના રાખે. તેમજ એવા સહાયમિચ્છે-સહાયમ્ ઇચ્છેત્ સહાયકની આહવા રાખે જે નિઝણદ્વબુદ્ધિ-નિપુણાર્થબુદ્ધિ જીવાદિક પદાર્થોના બહુવામાં નિપુણમતિવાળા હોય તથા એવા નિકેય મિચ્છિજ્ઞ-નિકેતં ઇચ્છેત્ આવાસને ચાહે જે સ્ત્રી પશુ પાંડક આદિ

તાદૃશસહાયપ્રાપ્તૌ યત્ કર્તવ્યં તદાહ—

મૂલમ્—ન વાં લભિજ્ઞાં નિરૂપણં સહાયં, ગુણાહિયં વા ગુણઓ સમં વાં।

એગો વિ પાર્વાઈ વિવર્જ્યંતો, વિહરેજ્ઞં કામેસું અસજ્જમાણો ॥૫॥

છાયા—નવા લભેત નિપુણં સહાયં, ગુણાધિકં વા ગુણતઃ સમં વા ।

एकोऽपि पापानि विवर्ज्यन्, विहरेत् कामेषु असज्जन् ॥ ५ ॥

ટીકા—‘ ન વા લભિજ્ઞા ’ ઇત્યાદિ ।

यदि निपुणं=कृत्याकृत्यविवेकज्ञानयुक्तं गुणाऽधिकं=गुणैर्ज्ञानादिभिरधिकम्—
उत्कृष्ट वा=अथवा । गुणतः ज्ञानादिगुणानाश्रित्य, समं=तुल्यं, सहायं=शिष्यं, न
आदि से रहित हो ।

ભાવાર્થ—જો સાધુ યહ ચાહતા હૈ કિ મુઝે જ્ઞાનાદિકોં કી નિર્વિઘ્ન પ્રાપ્તિ હો, તો ઉસકે લિયે સૂત્રકાર યહ કહ રહે હૈં કિ વહ સાધુ કિતના હી તપસ્વી ક્યોં ન હો યદિ વહ ઇષણીય આહાર નહીં લેતા હૈ, સહાયક ઉસકે જ્ઞાની નહીં હૈં, નિવાસસ્થાન ઉસકા સ્ત્રીપશુપણ્ડક આદિસે રહિત નહીં હૈ તો ચિત્તમેં સદા વિપ્લવતા બની રહનેકે કારણ ઉસકા ચારિત્ર યથાવત્ નહીં પલ સકતા હૈ ॥૪॥

ऐसे गुणवानकी प्राप्ति नहीं होने पर साधुको क्या करना चाहिये यह सूत्रकार कहते हैं—‘ नवालभिज्जा ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—યદિ (નિરૂપણં-નિપુણમ્) કૃત્ય ઔર અકૃત્યકે વિવેક જ્ઞાનસે યુક્ત તથા (ગુણાહિયં-ગુણાધિકમ્) જ્ઞાનાદિક ગુણોંસે ઉત્કૃષ્ટ અથવા (ગુણઓ સમંવા-ગુણતઃ સમ વા) જ્ઞાનાદિક ગુણોંસે અપને બરા-

રહિત હોય.

ભાવાર્થ—જો સાધુ એવું ચાહે છે કે, મને જ્ઞાનાદિકોંની નિર્વિઘ્ન પ્રાપ્તિ થાય, તો એને માટે સૂત્રકાર એવું બતાવે છે કે, એ સાધુ ગમે તેવા તપસ્વી કેમ ન હોય, કદાચ તે ઇષણીય આહારને લેતા ન હોય, એના સહાયક જ્ઞાન ન હોય, નિવાસસ્થાન એનું સ્ત્રી, પશુ, પંડક, આદિથી રહિત ન હોય, આથી ચિત્તમાં સદા વિપ્લવતા બની રહેવાના કારણે તેનું ચારિત્ર યથાવત્ થળી શકતું નથી. ॥ ૪ ॥

એવા ગુણવાનની પ્રાપ્તિ ન થવાના કારણે સાધુએ શું કરવું જોઈ એ તે સૂત્રકાર બતાવે છે. “ નવા લભિજ્ઞા ” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—જો નિરૂપણં-નિપુણમ્ કૃત્ય અકૃત્યના વિવેકજ્ઞાનથી યુક્ત તથા ગુણાહિયં-ગુણાધિકમ્ જ્ઞાનાદિક ગુણોથી ઉત્કૃષ્ટ અથવા ગુણઓ સમંવા-ગુણતઃ સમંવા જ્ઞાનાદિકમાં પોતાના બરોબરનો સહાયં-સહાયમ્ શિષ્ય ન લભિજ્ઞા-ન લભેત

લભેત=ન પ્રાપ્તુયાત્ ।તર્હિં એકોઽપિ=અસહાયોઽપિ, પાપાનિ=પ્રાણાતિપાતાદીનિ ।
વિવર્જયન્=સર્વથા પરિહરન્ । કામેષુ=શબ્દાદિવિષયેષુ, અસજન્-સજ્જમકુર્વન્,
વિહરેત્=મોક્ષમાર્ગે વિચરેત્ ॥ ૫ ॥

સમ્યગ્ જ્ઞાનાદિભિર્દુઃસ્વપ્રમોક્ષો ભવતીત્યુક્તમ્ । અથ જ્ઞાનાદિભિર્મોહાદીનાં
ક્ષયે સતિ દુઃસ્વપ્રમોક્ષ इति દુઃસ્વ પ્રમોક્ષં પ્રતિ મોહાદિક્ષયસ્ય સાક્ષાત્કારણત્વમ-
સ્તીત્યતો મોહાદીનામુત્પત્તિ દુઃસ્વહેતુત્વ ચ દર્શયન્ પ્રાહ--

મૂલમ્--જહાં ય અંડપ્રભવા બલાંગા, અંડં બલાગપ્પભવં જહા ય ।

એમેવ મોહાયર્યણં સ્વ તંહં, મોહંચ તંહાયર્યણં વર્યંતિ ॥૬॥

છાયા--યથા ચ અંડપ્રભવા બલાકા, અંડં બલાકા પ્રભવ યથા ચ ।

એવમેવ મોહાયતનાં સ્વલુ તૃષ્ણાં, મોહશ્ચ તૃષ્ણાયતનં વદન્તિ ॥ ૬ ॥

ટોકા--‘ જહા ય ’ ઇત્યાદિ ।

યથા ચ=યે નૈવ પ્રકારેણ, અંડપ્રભવાઃ=અંડસમુત્પન્નાઃ, બલાકાઃ=પક્ષિણઃ
ભવન્તિ । યથા ચ-અંડ-બલાકાપ્રભવં=પક્ષિભ્યઃ સમુત્પન્નં ભવતિ । એવમેવ=અને-
બરકા (સહાય-સહાયમ્) શિષ્ય (ન લભિજ્ઞા-ન લભેત) ન મિલેતો
(એગોવિ-એકઃ અપિ) અકેલે હી (પાવાઈ વિવર્જયન્તો-પાપાનિ વિવર્જયન્)
પ્રાણાતિપાત આદિ પાપોંકા પરિત્યાગ કરતે હુએ તથા (કામેસુ અસજ્જ-
માણે-કામેષુ અસજન્) શબ્દાદિક વિષયોંમેં આસક્ત નહીં હોતે હુએ
(વિહરેજ્જ-વિહરેત્) મોક્ષમાર્ગમેં વિચારણ કરે ॥૬॥

સમ્યગ્જ્ઞાન આદિકોં દ્વારા દુઃસ્વકા નાશ હોતા હૈ સો ઇસકા તાત્પર્ય
ચહ જાનના ચાહિયે કિ જ્ઞાનાદિકોં દ્વારા મોહાદિ દોષોંકા ક્ષય હોતા હૈ
ઔર મોહાદિ દોષોંકે ક્ષયસે દુઃસ્વોંકા ક્ષય હોતા હૈ, અતઃ દુઃસ્વોંકે ક્ષયમેં
મોહાદિકકા ક્ષય સાક્ષાત્કારણ હૈ । ઇસલિયે સૂત્રકાર મોહાદિદોષોંકી
ઉત્પત્તિ તથા દુઃસ્વહેતુતા કહતે હૈ--‘ જહા ય ’ ઇત્યાદિ ।

ન મળે તો, એકલા એગોવિ-એકા અપિ એકલાજ પાવાઈ વિવર્જયતો પાપાનિ
વિવર્જયન્ પ્રાણાતિપાત આદિ પાપોના પરિત્યાગ કરીને તથા શબ્દાદિક વિષયોમાં
આસક્ત ન થતાં વિહરેજ્જ-વિહરેત્ મોક્ષમાર્ગમાં વિચરણ કરે. ॥ ૫ ॥

સમ્યગ્જ્ઞાન આદિના દ્વારા દુઃખનો નાશ થાય છે આથી એવું તાત્પર્ય
એ બધુવું બોધ્યે કે, જ્ઞાનાદિકોં દ્વારા મોહ આદિકોંનો ક્ષય થાય છે. અને મોહ
આદિકોના ક્ષયથી દુઃખોનો ક્ષય થાય છે. એ કારણે દુઃખોના ક્ષયમાં મોહ
કાનો ક્ષય સાક્ષાત કારણ છે. આ માટે સૂત્રકાર મોહાદિકોની ઉત્પત્તિ તથા
હેતુતાને બતાવે છે,--“ જહા ય ” ઇત્યાદિ ।

નૈવ પ્રકારેણ તૃષ્ણાં સ્વલુ મોહાયતનાં=વદન્તીત્યન્વયઃ । મોહઃ=અજ્ઞાનં મિથ્યા-
દર્શનશ્ચ, સ આયતનમ્ ઉત્પત્તિસ્થાનં યસ્યાઃ સા મોહાયતના તામિત્યર્થઃ । મોહ-
સ્તૃષ્ણાયાઃ કારણમિતિ વદન્તિ તીર્થકરણધરાઃ । મોહાભાવે તૃષ્ણાક્ષયઃ સ્યા-
દેવેતિ ભાવઃ । મોહં ચ=મોહં પુનઃ । તૃષ્ણાયતનમ્=તૃષ્ણા-આયતનં ગૃહં યસ્ય સ
તૃષ્ણાયતનસ્તં વદન્તિ । અત્રેદં બોધ્યમ્-તૃષ્ણા-નામ-પ્રાપ્તેઽપ્રાપ્તે વા વસ્તુનિ મૂર્ચ્છાં,
સા ચાત્યન્તદુસ્ત્યજેતિ, રાગપ્રધાના, તતસ્તયા રાગ ઉપલક્ષ્યતે, રાગમૂલકત્વાદ્
દ્વેષસ્યાપિ સંભવ ઇતિ દ્વેષોઽપ્યુપલક્ષિતો ભવતિ । તથા ચ તૃષ્ણાગ્રહણેન રાગદ્વેષા-
નુક્તૌ । એતયોશ્ચાનન્તાનુબન્ધિકષાયરૂપયોઃ સદ્ભાવેઽવશ્યં મિથ્યાત્વોદયસમ્ભવઃ,
અતઃ ઉપશાન્તકષાયવીતરાગસ્યાપિ મિથ્યાત્વે ગમનમ્, તત્ર ચ સિદ્ધિ એવાજ્ઞાન-
રૂપો મોહઃ । એવં ચાત્ર પરસ્પરં કાર્યકારણભાવપ્રદર્શનેન રાગાદીનામુત્પત્તિરુક્તા ॥૬॥

અન્વયાર્થ—(જહા-યથા) જિસ પ્રકાર (અંડપ્પભવા બલાગા-અણ્ડ-
પ્રભવા બલાકા) અણ્ડસે ઉદ્ભૂત બલાકા (પક્ષી) હોતે હૈં ઓર (જહા-યથા)
જૈસે (અણ્ડં બલાગપ્પભવં-અણ્ડં બલાકાપ્રભવમ્) અણ્ડા બલાકા (પક્ષી)
સે ઉદ્ભૂત હોતા હૈ । (એમેવ-એવમેવ) ઇસી તરહ (મોહાયયણં-મોહાયતનાં)
અજ્ઞાન એવં મિથ્યાદર્શનરૂપ મોહ જિસકી ઉત્પત્તિકા સ્થાન હૈ એસી
તૃષ્ણા હોતી હૈ તથા (તણ્હાયયણં મોહ વયંતિ-તૃષ્ણાયતનં મોહં વદન્તિ)
તૃષ્ણા હૈ આયતન કારણ જિસકા એસા મોહ હોતા હૈ ઇસ વાતકો તીર્થ-
કર તથા ગણધરાદિક કહતે હૈં ।

ભાવાર્થ—યહાં પર મોહ ઓર તૃષ્ણામેં પરસ્પર કાર્ય કારણભાવ
સૂત્રકારને કહા હૈ । વસ્તુ પ્રાપ્ત હો ચાહે અપ્રાપ્ત હો ઓસમેં મૂર્ચ્છાકા
નામ તૃષ્ણા હૈ । યહ અત્યંત દુસ્ત્યજ એવં રાગપ્રધાન હૈ । અતઃ ઇસસે

અન્વયાર્થ—જહા-યથા જે પ્રમાણે અણ્ડપ્પભાવા બલાગા-અણ્ડપ્રભાવા બલાકા
ઇં ઠામાંથી બન્યું ઉત્પન્ન થાય છે. અને જહા-યથા જેમ અણ્ડં બલાગપ્પભવં-અણ્ડં
બલાકાપ્રભવમ્ ઇંડું પક્ષીથી ઉદ્ભૂત બને છે. એમેવ-એવમેવ આજે પ્રમાણે મોહાયયણં
-મોહાયતનાં અજ્ઞાન અને મિથ્યાદર્શન રૂપ મોહ જેની ઉત્પત્તિનું સ્થાન છે
એવી તૃષ્ણા હોય છે. તથા તણ્હાયયણં મોહં વયંતિ-તૃષ્ણાયતનં મોહં વદન્તિ તૃષ્ણા
જેના આગમનનું કારણ છે તે મોહ છે. આ વાતને તીર્થકર તથા ગણધર
આદિ દેવ કહે છે

ભાવાર્થ—અહીંયાં મોહ અને તૃષ્ણામાં પરસ્પર કાર્યકારણભાવ સૂત્રકારે
કહ્યું છે. વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય અથવા પ્રાપ્ત ન થાય તેમાં મૂર્ચ્છાનું નામ
તૃષ્ણા છે. જરૂરથી તજવા જેવા રાગને ઉત્પન્ન કરનાર છે. આથી એનાથી

સંપતિ રાગદ્વેષમોહાનાં દુઃખહેતુત્વં પ્રદર્શયતિ—

મૂલમ્--રાગો ય દોસો વિ કમ્મવીયં, કમ્મં ચ મોહપ્પભવં વયંતિ ।

કમ્મં ચ જાઈમરણસ્સ મૂલં, દુઃખં ચ જાઈમરણં વયંતિ ॥૭॥

છાયા—રાગશ્ચ દ્વેષોઽપિ ચ કર્મ્મવીજં, કર્મ્મ ચ મોહપ્રભવં વદન્તિ ।

કર્મ ચ જાતિમરણસ્ય મૂલં, દુઃખં ચ જાતિમરણં વદન્તિ ॥ ૭ ॥

ટીકા—‘રાગો ય’ इत्यादि—

રાગશ્ચ—માયાલોભરૂપઃ । દ્વેષોઽપિ ચ—ક્રોધમાનરૂપઃ । કર્મ્મવીજં=કર્મ્મણઃ—
જ્ઞાનાઽવરણાદે વીજં=કારણમ્, અત એવ કર્મ્મ—મોહપ્રભવ=મોહઃ પ્રમવઃ ઉત્પત્તિ-

રાગ જાના જાતા હૈ । જહાં રાગ હોતા હૈ વહાં દ્વેષ ભી હોતા હૈ । ક્યોં
કિ દ્વેષ રાગમૂલક હોતા હૈ । ઇસ તરહ તૃષ્ણાસે દ્વેષ ભી ઉપલક્ષિત હોતા
હૈ । અતઃ તૃષ્ણાકે ગ્રહણસે રાગ ઓર દ્વેષ દોનોં ગૃહીત હો જાતે હૈં ।
અનંતાનુબંધી કષાયરૂપ ઇન દોનોંકે સદ્ભાવમેં અવશ્ય હી મિથ્યાત્વકા
ઉદય સંભવિત હોતા હૈ । ઇસલિયે ગ્યારહવેં ગુણસ્થાનવાલે જીવકા પ્રથમ
ગુણસ્થાનમેં પતન હો જાતા હૈ । વહાં અજ્ઞાનરૂપ મોહ સિદ્ધ હી હૈ । ઇસ
તરહ યહાં પરસ્પર કાર્ય કારણ ભાવકે દિલ્લખાનેસે રાગાદિકોંકી ઉત્પત્તિ
કહી ગઈ હૈ ॥ ૬ ॥

અવ સૂત્રકાર રાગ, દ્વેષ એવં મોહમેં દુઃખહેતુતા પ્રકટ કરતે હૈ—
‘રાગો ય’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(રાગો-રાગઃ) માયા એવં લોભરૂપ રાગ (દોસોવિ ચ-
દ્વેષોઽપિ ચ) તથા ક્રોધ એવં માન રૂપ દ્વેષ યે દોનોં (કમ્મવીયં-કર્મ-
વીજમ્) જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મકે કારણ હૈં । ઇસીલિયે (કમ્મ મોહપ્પ-

રાગ દેખાઈ આવે છે. જ્યા રાગ હોય છે ત્યાં દ્વેષ પણ આવે છે. કેમકે, દ્વેષ
રાગનું મૂળ છે. આ પ્રમાણે તૃષ્ણાથી દ્વેષ પણ ઉપલક્ષિત થાય છે, આથી તૃષ્ણા-
ના ગ્રહણથી રાગ અને દ્વેષ બંને ગ્રહણ થઈ જાય છે. અનંતાનુબંધી કષાયરૂપ
આ બંનેના સદ્ભાવમા અવશ્ય મિથ્યાત્વનો ઉદય થવાનો જ. આ માટે
અગ્યારમા ગુણસ્થાનવાળા જીવનું પ્રથમ ગુણસ્થાનમાં પતન થઈ જાય છે. આમાં
અજ્ઞાનરૂપ મોહ સિદ્ધ જ છે. આ રીતે અહીં પરસ્પર કાર્ય કારણ ભાવ દેખા-
ડવાથી રાગાદિકોની ઉત્પત્તિ કહેવામાં આવેલ છે ॥ ૬ ॥

હવે સૂત્રકાર રાગ, દ્વેષ અને મોહમાં દુઃખ હેતુતા પ્રગટ કરે છે—
“રાગો ય” इत्यादि !

અન્વયાર્થ—રાગો-રાગઃ માયા અને લોભરૂપ રાગ દોસોવિ ચ-દ્વેષોઽપિ ચ
ક્રોધ અને માનરૂપ દ્વેષ આ બંને કમ્મવીયં-કર્મ વીજમ્ જ્ઞાનાવરણીય

કારણં यस્ય તત્ તથા, ચ=અપિ, વદન્તિ, રાગદ્વેષમોહાઃ જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મણઃ કારણમિતિ વદન્તીત્યર્થઃ। કસ્મિં ચ જાતિમરણસ્ય—જાતયશ્ચ મરણાનિ ચ જાતિમરણં તસ્ય, અનન્તજન્મમરણાનામિત્યર્થઃ, મૂલં=કારણં વદન્તિ । જાતિમરણં ચ—અનન્ત જન્મમરણાનિ ચ દુઃખં—દુઃખજનકત્વાત્ દુઃખરૂપં વદન્તિ । એતેન રાગાદીનાં દુઃખ- હેતુત્વમુક્તમ્ । જન્મમરણસમાનમપરં દુઃખં નાસ્તિ । ઉક્તં હિ—

મરમાણસ્સ જં દુઃખં, જાયમાણસ્સ જંતુણો ।

તેણ દુઃખેણ સંતત્તો, ન સરઈ જાઈમપ્પણો ॥ ૧ ॥

છાયા—મ્રિયમાણસ્ય યદ્ દુઃખં, જાયમાણસ્ય જન્તોઃ ।

તેન દુઃખેન સંતપ્તો, ન સ્મરતિ જાતિમાત્મનઃ ॥ ૧ ॥ઈતિ ॥ ૭ ॥

ભવં—કર્મ મોહપ્રભવં) મોહસે જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મ ઉત્પન્ન होते हैं। अर्थात् रागद्वेष तथा मोह ये सब ज्ञानावरण आदि कर्मोंके कारण हैं। इसी तरह (जाई मरणस्स मूलं च कस्मिं—जातिमरणस्य च मूलं कर्म) जाति—जन्म तथा मरणका कारण कर्म है। तथा (जाइ मरणं—जातिमरणम्) ये अनन्त जन्म और मरण दुःखजनक होनेसे स्वयं दुःखरूप हैं ऐसा (वयंति—वदन्ति) तीर्थकरादिक देव कहते हैं। कहा भी है—

“મ્રિયમાણતથા જાયમાણ જંતુ કે જો દુઃખ હોતા હૈ ઉસ દુઃખ સે સંતપ્ત હોને કે કારણ વહ જીવ અપની જાતિ કી સ્મૃતિ નહીં કરતા હૈ— અર્થાત્ મરણ સમય તથા જન્મ લેતે સમય પ્રાણીકો જો દુઃખ પરંપરાકા અનુભવ હોતા હૈ ઉસકે આગે વહ જીવ અપના પૂર્વભવ મૂલ જાતા હૈ॥૭॥

આદિ કર્મનાં કારણ છે. આ માટે કસ્મિં મોહપ્રભવં—કર્મ મોહપ્રભવં મોહથી જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મ ઉત્પન્ન થાય છે. અર્થાત રાગ દ્વેષ તથા મોહ જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોનું કારણ છે. આજ પ્રમાણે જાઈમરણસ્સ મૂલં ચ કસ્મિં—જાતિમરણસ્ય ચ મૂલં કર્મ જાતિજન્મ તથા મરણનું કારણ કર્મ છે. તથા જાઈ મરણં—જાતિમરણમ્ એ અનંત જન્મ અને મરણ દુઃખ જનક હોવાથી પોતે જ દુઃખ રૂપ છે. એવું તીર્થકર આદિ દેવ કહે છે કહું પણ છે.—

“મ્રિયમાણ તથા જાયમાણ જંતુથી જે દુઃખ થાય છે. એ દુઃખથી સંતપ્ત થવાના કારણે એ જીવ પોતાની જાતની સ્મૃતિ કરતા નથી. અર્થાત—મરણ સમયે તથા જન્મ લેતા સમયે પ્રાણીને જે દુઃખ પરંપરાનો અનુભવ થાય છે તેની આગળ એ જીવ પોતાનો પૂર્વ ભવ ભૂલી જાય છે. ॥ ૭ ॥

एवं सति किं जातमित्याह—

मूलम्—दुःखं ह्यं जस्म न होइं मोहो,

मोहो ह्यो जस्म न होइं तण्हा ।

तण्हा ह्यं जस्म न होइं लોહો,

લોહો હ્યો જસ્મ ન કિંચ ણાંઈ ॥ ૮ ॥

છાયા—દુઃખં હતં यस્ય ન ભવતિ મોહઃ, મોહો હતો યસ્ય ન ભવતિ તૃણા ।

તૃણા હતા યસ્ય ન ભવતિ લોભઃ, લોભો હતો યસ્ય ન કિંચનાપિ ॥૮॥

टीका—‘ दुःखं ह्यं ’ इत्यादि—

यस्य मोहो न भवति=न विद्यते, तस्य दुःखं=जातिमरणरूपं, हतं=नष्टम्, दुःखस्य कारणं मोहस्ततश्च मोहाभावाद् दुःखं भवतीति भावः ! यस्य तृष्णा न भवति, तस्य मोहो हतः=नष्टः, तृष्णा, मोहस्य कारणमिति भावः । यस्य लोभो न भवति, तस्य तृष्णा हता, लोभस्तृष्णायाः कारणमिति भावः । इह तृष्णा शब्देन

ऐसा होने पर क्या होता है सो कहने हैं—‘ दुःखं ह्यं ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(જસ્મ-યસ્ય) જિસ જીવ કે (મોહો ન હોઈ-મોહઃ ન ભવતિ) મોહ નહીં હોતા હૈ (તસ્મ દુઃખં હ્યં-તસ્ય દુઃખં હતમ્) ડસકે જાતિ એવં મરણરૂપ દુઃખ નષ્ટ હો જાતા હૈ । ક્યોંકિ દુઃખકા કારણ મોહ હૈ ઓર જવ મોહ હી નષ્ટ હો ચુકા તવ કારણ કે અભાવ મેં દુઃખરૂપ કાર્ય મી નષ્ટ હુવા જાન લેના ચાહિયે । તથા (જસ્મ તણ્હાં ન હોઈ તસ્મ મોહો હ્યો-યસ્ય તૃષ્ણા ન ભવતિ તસ્ય મોહોઃ હતઃ) જિસકી તૃષ્ણા નષ્ટ હો ચુકી હૈ ડસકા મોહ મી નષ્ટ હો ચુકા જાન લેના ચાહિયે । કારણ કિ તૃષ્ણા મોહ કા કારણ હૈ । (જસ્મ લોહો ન હોઈ તસ્મ તણ્હા હ્યા-યસ્ય લોભઃ ન ભવતિ તસ્ય તૃષ્ણા હતા) તથા જિસકા લોભ નષ્ટ હો

આવું થવાથી શું થાય છે એ કહે છે.—“ દુઃખં હ્યં ” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—જસ્મ-યસ્ય જે જીવને મોહો ન હોઈ-મોહ ન ભવતિ મોહ થતો નથી તસ્મ દુઃખં હ્યં-તસ્ય દુઃખં હતમ્ તેનાં જાતિ અને મરણરૂપ દુઃખ નષ્ટ થઈ જાય છે. કેમકે, દુઃખનું કારણ મોહ છે, અને જ્યારે મોહ જ નષ્ટ થઈ ગયો ત્યારે કારણના અભાવમાં દુઃખરૂપ કાર્ય પણ નષ્ટ થઈ ગયેલ જાણવું જોઈએ. જસ્મ તણ્હા ન હોઈ તસ્મ મોહો હ્યો-યસ્ય તૃષ્ણા ન ભવતિ ન તસ્ય મોહ હતઃ તથા જેની તૃષ્ણા નષ્ટ થઈ ગયેલ છે, એનો મોહ પણ નષ્ટ થયેલો જાણી દેવો જોઈએ કારણ કે, જો મોહનું કારણ છે, જસ્મ લોહો ન હોઈ તસ્મ તણ્હા હ્યા-યસ્ય લોભઃ ન ભવતિ તૃષ્ણા હતા તથા જેનો મોહ નષ્ટ થઈ ગયેલ છે, એની તૃષ્ણા નષ્ટ થયેલ

रागद्वेषौ गृह्येत । पूर्वत्र तथोक्तत्वात् । रागान्तर्गतत्वेऽपि तस्य पृथग्रहणं तत्प्राधान्य-
ख्यापनार्थं, लोभक्षये सति रागद्वेषयोरुभयोः सर्वथैवाभावात् । यस्य किञ्चनापि=
स्वल्पमपिद्रव्यमितिशेषः, नास्ति तस्य लोभः हतः=विनष्टः । परिग्रहो लोभस्य
कारणं, द्रव्ये सति हि लोभो भवत्येव, तस्मात् परिग्रहः संसारमूलं स सर्वथा त्याज्य
इति भावः ॥ ८ ॥

मोक्षाभिलाषिणा जन्ममरणात्मकदुःखजनकानां रागद्वेषमोहादीनां निराकर-

चुका है उसकी तृष्णा नष्ट हुई जान लेनी चाहिये क्यों कि तृष्णा का
कारण लोभ कहा गया है । यहां तृष्णा शब्द से राग एवं द्वेष ये
दो ग्रहण किये गये हैं । यद्यपि लोभ राग के अन्तर्गत हो जाता है तो
भी यहां उसका जो पृथक् रूप से ग्रहण किया गया है वह उसकी प्रधा-
नता निर्दिष्ट करनेके लिये किया गया है । लोभके क्षय होनेपर रागद्वेष
दोनों का सर्वथा अभाव हो जाता है । (जस्स न किञ्चनाइ तस्स लोहो
हओ-यस्य न किञ्चनापि तस्य लोभो हतः) तथा जिसके पास कुछ भी
नहीं है उसका लोभ नष्ट हुआ जानना चाहिये । परिग्रह लोभका कारण
कहा गया है । द्रव्यके होने पर लोभ अवश्य होता ही है । इसलिये परि-
ग्रह संसार का मूल है और वह मोक्षाभिलाषियोंको सर्वथा त्यज्य कहा
है । इस प्रकार सूत्रकारने मोक्षाभिलाषी जावों को यह समझाया है कि
जन्म और मरण के दुःखोंको उत्पन्न करनेवाले इन राग, द्वेष एवं मोहको
दूर करनेके लिये अकिञ्चनता आश्रयणीय है ॥ ८ ॥

જાણી દેવી જોઈએ. કેમકે, તૃષ્ણાનું કારણ લોભ બતાવવામાં આવેલ છે. અહીં
તૃષ્ણા શબ્દથી રાગ અને દ્વેષએ બંને ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. જો લોભ
રાગના અંતર્ગત બની જાય છે તો પણ અહીં તેનું જે પૃથક્કરણથી ગ્રહણ
કરવામાં આવેલ છે એ તેની પ્રધાનતા બતાવવા માટે કરવામાં આવેલ છે.
લોભનો ક્ષય થવાથી રાગદ્વેષ બંનેનો સર્વથા અભાવ બની જાય છે. જસસ ન
કિંચનાઈ તસસ લોહો હઓ-યસ્ય ન કિજ્જનાપ તસ્ય લોમો હતઃ તથા જેની પાસે
કંઈ પણ નથી એનો લોભ નષ્ટ થયેલો જાણવો જોઈએ. પરિગ્રહ લોભનું કારણ
બતાવેલ છે. દ્રવ્ય હોવાથી લોભ અવશ્ય થાય જ છે. આ માટે પરિગ્રહ
સંસારનું મૂળ છે. અને તે મોક્ષાભિલાષીઓ માટે સર્વથા ત્યાજ્ય બતાવેલ છે.
આ પ્રમાણે સૂત્રકારે મોક્ષાભિલાષી જીવોને એ સમજાવેલ છે કે, જન્મ અને
મરણના દુઃખોને ઉત્પન્ન કરનાર આ રાગ, દ્વેષ અને મોહને દૂર કરવા માટે
અકિંચનતા આશ્રયણીય છે. ॥ ૮ ॥

णार्थमकिञ्चनताऽऽश्रयणीयेति बोधितम् । अथ तदर्थमन्यानप्युपायान् सविस्तरं वर्णयितुं प्रारभते—

मूलम्—रागं च दोसं च तथैव मोहं, उद्धतुकामेण समूलजालं ।

जे जे उवाया पडिवज्जियंवा, ते कित्तइस्सामि अहाणुं पुर्वि ॥९॥

छाया—रागं च द्वेषं च तथैव मोहं, उद्धर्तुकामेन समूलजालम् ।

ये ये उपायाः प्रतिपत्तव्याः, तान्कीर्त्तयिष्यामि यथाऽनुपूर्वि ॥९॥

टीका—‘रागं च’ इत्यादि—

समूलजालं=मूलजालेन-स्वकरणसमूहेन सह वर्तते, इति समूलजालस्तम्, इदं यक्ष्यमाणस्य रागादेर्विषयम् । रागं=मायालोभरूपं च, द्वेषं=क्रोधमानरूपं तथैव मोहं च, उद्धर्तुकामेन=उन्मूलयितुमिच्छता, मुनिना, ये ये उपायाः=तदुद्धरण हेतवः प्रतिपत्तव्याः=स्वीकर्तव्याः । तान्=उपायान् यथाऽनुपूर्वि=यथाक्रमम्, कीर्त्तयिष्यामि=वर्णयिष्यामि ॥ ९ ॥

अब रागद्वेष आदि के परिहार निमित्त अन्य और भी उपाय कहते हैं—‘रागं’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(समूलजालं-समूलजालम्) अपने कारण समुदाय से युक्त (रागं च दोसं च तथैव मोहं-रागं च द्वेषं तथैव मोहं) राग-मायालोभरूप कषाय, द्वेष-क्रोध मानरूप कषाय तथा मोहको (उद्धर्तुकामेण-उद्धर्तुकामेन) उन्मूल करने की अभिलाषावाले मुनिजन द्वारा (जे जे उवाया पडिवज्जियंवा-ये ये उपायाः प्रतिपत्तव्याः) जिन उपायों को अपने काममें लाना चाहिये (ते-तान्) उन सब उपायों को मैं (अहाणुपुर्वि-यथानुपूर्वि) यथाक्रम (कित्तइस्सामि-कीर्त्तयिष्यामि) कहूंगा ॥९॥

अब बारह गाथाओं से रागादि का क्षय करने के लिये उपाय

इसे राग, द्वेष आदिना परिहार निमित्त भील उपायो पण्ण भताववाभां आवे छे—“रागं” इत्यादि!

अन्वयार्थ—समूलजालं-समूलजालम् पीताना कारण समुदायथी युक्त रागं च दोसं च तथैव मोहं-रागं च दोषं च तथैव मोहं राग-माया, दोष-द्वेष, द्वेष-क्रोध मानरूप कषाय तथा मोहनु उद्धर्तुकामेण-उद्धर्तुकामेन उन्मूलन करवानी अभिलाषावाणा मुनिजन द्वारा जे जे उवाया पडिवज्जियंवा-ये ये उपायाः प्रतिपत्तव्याः ते ते उपायेने पीताना कर्मभां देवा नेधये ते-तान् ये सधणा उपायेने पुं-यथानुपूर्वि यथाक्रम कित्तइस्सामि-कीर्त्तयिष्यामि सभनवीश. ॥९॥

અન્વયાર્થ—રસા—રસાઃ દૂધ આદિ વિકૃતિ પગામં—પ્રકામમ્ નિરંતર વખતે વખત ન નિસેવિયવ્વા—ન નિષેવિતવ્યા સેવન ન કરવું જોઈએ. વાતાદિ કારણની વાત બુદ્ધી છે. નિરંતર સેવન કરવાથી એ રસા—રસાઃ રસ પાચં—પ્રાયઃ બહુલતાથી નરાણં—નરાણામ્ મનુષ્યોને દિત્તિકરા—દૃષ્ટિકરાઃ દૃષ્ટિપકર થાય છે. અર્થાત આનું સેવન કરવાથી ધાતુઓની વૃદ્ધિ થાય છે અને એનાથી ચિત્ત વિક્ષિપ્ત થાય છે. જહા સાહુફલં દુમં પક્ષીવ દિત્તં ચ કામા સમભિદ્રવંતિ—યથા સ્વાદુફલં વૃક્ષં પક્ષીવા દૃપ્તં ચ કામાઃ સમભિદ્રવન્તિ જે પ્રમાણે સ્વાદવાળા ફળના

=કામ્યન્તેઽભિલ્ષ્યન્તે, इति ते शब्दादिविषयाः, दृप्तं=चित्तविक्षेपयुक्तं नरं सम-
भिद्रवन्ति=सम्यग्गभिमुखीभूय गच्छन्ति समाक्रामन्तीत्यर्थः ॥ ૧૦ ॥

રસપ્રકામભોજને દોષઃ, પ્રોક્તઃ, સંપ્રતિ સામાન્યેનૈવ પ્રકામભોજને દોષમાહ-
મૂલમ્--જહા દવગ્ગી પડરિંધણે વળે, સમારુઓ નોવસમં ઉવેઈ ।

एवं दिअंगी वि पगामभोईणो, नं बंभयारिस्सं हियाय कस्सई ॥ ૧૧ ॥

છાયા-યથા દવાગ્નિઃ પ્રચુરેન્ધને વને, સમારુતો નોપશમમ્ ઉપૈતિ ।

एवम् इन्द्रियाग्निरपि प्रकामभोजिनः, न ब्रह्मचारिणो हिताय कस्यचित् ॥ ૧૧ ॥

ટીકા--‘ જહા દવગ્ગી ’ ઇત્યાદિ--

यथा=येन प्रकारेण समारुतः=मारुतेन-पवनेन, सह वर्त्तते, इति समारुतः-
पवनप्रेरितः, दवाग्निः प्रचुरेन्धनेन=प्रचुरकाष्ठसम्पन्ने, वने उपशमं नो पैति=न

વાલે વૃક્ષ કી ઓર પક્ષીગણ આક્રમણ કરતે હૈં ઉસી તરહ શબ્દાદિક વિષય મી ચિત્તવિક્ષેપ યુક્ત મનુષ્ય કે ડપર આક્રમણ કરતે હૈં ।

भावार्थ-दुग्धादिकरस साधुसाध्वीयोको कारण विना सेवन क्यों नहीं करना चाहिये इसके लिये स्पष्ट करते हुए सूत्रकार कह रहे हैं कि जिस प्रकार स्वादुफलवाले वृक्षपर पक्षी आक्रमण करतेहैं उसी प्रकार दुग्धादिक रसों के विना कारण सेवन से दृप्त बने हुए प्राणी पर शब्दादिक विषय आक्रमण कर देते हैं ॥ ૧૦ ॥

પ્રકામ રસ સેવન કે દોષ કહે । અવ પ્રકામ-અધિક-ભોજન કે દોષ કો દૃષ્ટાન્ત દ્વારા કહતે હૈં--‘ જહા ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ--(જહા-યથા) જિસ પ્રકાર (સમારુઓ-સમારુતઃ) પવન સે યુક્ત (દવગ્ગી-દવાગ્નિઃ) વન કી અગ્નિ (પડરિંધણે વળે-

વૃક્ષ તરફ પક્ષીયો આક્રમણ કરે છે એજ પ્રમાણે શબ્દાદિક વિષય પણ ચિત્ત વિક્ષેપવાળા મનુષ્યની ઉપર આક્રમણ કરે છે

ભાવાર્થ--દુધ આદિ રસનું સાધુ-સાધ્વીયોએ શા માટે સેવન ન કરવું જોઈએ એનું કારણ સ્પષ્ટ કરતાં સૂત્રકાર કહી રહ્યા છે. કે, જે પ્રમાણે સ્વાદીષ્ટ ફળવાળા વૃક્ષની ઉપર પક્ષીયોનાં ટોળે ટોળાં આક્રમણ કરે છે આજ પ્રમાણે દુગ્ધાદિક રસોનું વિના કારણ સેવનથી દૃષ્ટ બનેલા પ્રાણી ઉપર શબ્દાદિક વિષય આક્રમણ કરે છે. ॥૧૦॥

પ્રકામ રસસેવન દોષ કહીને હવે પ્રકામ-વધારે ભોજનના દોષને દૃષ્ટાંત દ્વારા કહે છે--“ જહા ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ--જહા-યથા જે પ્રમાણે સમારુઓ-સમારુતઃ પવનથી યુક્ત દવાગ્નિઃ વનની અગ્નિ પડરિંધણે વળે-પ્રચુરેન્ધને વને પ્રચુર કાષ્ઠાદિક ધંધન

प्राप्नोति, एवम्-इन्द्रियाऽग्निरपि=इन्द्रियशब्देन इन्द्रियजनितो रागो गृह्यते, तथा च-रागवह्निरपि, प्रकामभोजिनः-अतिमात्रभोजनशीलस्य कस्यचित्=कस्यापि ब्रह्मचारिणः, हिताय=कल्याणाय न भवति ॥ ११ ॥

अन्यच्च--

मूलम्-विविक्तं सेजासणं जंति याणं, ओमांसणाणं दमिइंदियाणं ।

न रागसत्तु धरिसेइ चित्तं, पराइओ वांहिं रिवोसहेहिं ॥१२॥

छाया-विविक्तशय्यासनयन्त्रितानाम्, अवमाशनानां दमितेन्द्रियाणाम् ।

न रागशत्रुं दर्शयति चित्तम्, पराजितो व्याधिरिवौषधैः ॥ १२ ॥

टीका--'विविक्तसेज्जा' इत्यादि--

विविक्तशय्यासनयन्त्रितानां = विविक्ता-स्त्रीपशुपण्डकादिरहिता शय्या-
वसति स्तत्रासनम्-अवस्थानं, तस्मिन् यन्त्रिताः=शास्त्रमर्यादया स्थितिस्तेषाम्,
प्रचुरेन्धने वने) प्रचुर काष्ठादिक इन्धन युक्त वन में (उवसमं न उवेइ-
उपशमं न उपैति) शान्त नहीं होती है (एवं-एवम्) इसी तरह (इंदी
अग्नि वि-इन्द्रियाग्निः अपि) इन्द्रियरूपी अग्नि भी (पगामभोइणो-
प्रकामभोजिनः) सरस अथवा अतिमात्र भोजन करने वाले किसी भी
(वंभयारिस्स-ब्रह्मचारिणो) ब्रह्मचारीके लिये (हियाय न भवइ-हिताय
न भवति) हितावह नहीं होती है ।

भावार्थ-प्रचुर इन्धन संपन्न वन में लगी हुई अग्नि जिस प्रकार
बुझती नहीं है उसी प्रकार प्रमाणाधिक भोजन करनेवाले ब्रह्मचारी के
भां रागवह्नि कल्याणप्रद नहीं होती है ॥ ११ ॥

और भी-'विवत्त०' इत्यादि ।

अन्वयार्थ-(विविक्तसेज्जासणजंतियाणं-विविक्त शय्यासनयन्त्रि-

युक्त वनभां उवसमं न उवेइ-उपशमं न उपैति शान्त होती नहीं एवं-एवम् आ
प्रमाणे इंदियग्नी वि-इन्द्रियाग्निः अपि इन्द्रियरूपी अग्नि પણ पगामभोइणो-
प्रकामभोजिनः सरस अथवा अति लोभन करवावाणा केई પણ वंभयारिस्स-
ब्रह्मचारिणो ब्रह्मचारीना भाटे हियाय न-हिताय न भवति हितावह होती नहीं.

भावार्थ-प्रचुर इन्धन संपन्न वनभां लागेले अग्नि ने प्रमाणे बुझती
नहीं. એજ પ્રમાણે પ્રમાણથી अधिक લોભન કરવાવાળા બ્રહ્મચારીની પણ
રાગવહ્નિ કલ્યાણપ્રદ હોતી નથી. ॥११॥

वणी પણ--“विवत्त०” इत्यादि ।

अन्वयार्थ-विविक्तसेज्जासणजंतियाणं-विविक्तशय्यासनयन्त्रितानाम् श्री,

अवमाशनानां=अवमौदरिकतपः समाराधकानां, दमितेन्द्रियाणां चित्तं रागशत्रु न धर्षयति=न पराजेतुं शक्नोति क इव ? औषधैः पराजितो व्याधिरिव । यथौषधपरा-भूतो व्याधिः शरीरं धर्षयति तद्वित्यर्थः ॥ १२ ॥

विविक्तवसत्यभावे दोषमाह—

मूलम्—जहां विरालावसहस्रस मूले, न मूसगाँणं वसही पसत्थां ।
एमेव इत्थीनिलयस्स मंज्जे, न वंभयारिस्स खंसो निवासो ॥ १३ ॥

तानाम्) स्त्री पशु पण्डक आदि से रहित वसति में रहनेरूप अवस्थान से यन्त्रित हुए तथा (ओमासणाणं—अवमाशनानाम्) अवमौदर्यादिक तपश्चर्या में निरत (दमिहंदियाणं—दमितेन्द्रियाणाम्) इन्द्रियों को दमन करने में तत्पर ऐसे संयमीजनों के (चित्तं—चित्तम्) अन्तःकरण को (रागसत्तू न धरिसेइ—रागशत्रुः न धर्षयति) रागरूपी शत्रु किसी तरह से भी पराजित नहीं कर सकता है । (ओसहेहि पराइओ वाहिरिव—औषधैः पराजितः व्याधिः इव) जिस प्रकार औषधियों द्वारा नष्ट की गई व्याधि शरीर पर आक्रमण नहीं कर सकती हैं ।

भावार्थ—जिस प्रकार औषधियों द्वारा नष्ट हुआ रोग शरीर पर किसी भी तरह का अपना प्रभाव नहीं दिखला सकता उसी प्रकार विविक्तशय्यासनवाले तथा औषधौदारि आदि तप करनेवाले एवं इन्द्रियों को अपने वश में रखने वाले साधुओं के चित्त को रागरूपी शत्रु विक्षिप्त नहीं बना सकता है ॥ १२ ॥

पशु, पण्डक आदिही रहित वसतीमां रडेवाइय अवस्थानथी यन्त्रित थयेल तथा ओमासणाणं—अवमाशनानाम् अवमौदर्यादिक तपश्चर्यामां निरत दमि इंदियाणं—दमितेन्द्रियाणाम् इन्द्रियोनुं दमन करवामां तत्पर येवा संयमी जनोना चित्तं—चित्तम् अंत करणने रागसत्तू न धरिसेइ—राग शत्रुः न धर्षयति रागइपी शत्रु केअ पणु रीते पराअत् करी शकता नथी, ओसहेहि पराइओ वाहिरिव—औषधैः पराजितः व्याधिः इव वे प्रमाणे औषधियो द्वारा मटाउवामां आवेल रोग शरीर उपर आक्रमण करी शकतो नथी.

भावार्थ—वे रीते औषधीयोधी शरीरमांना रोगने नष्ट करवामां आव्या पधी तेने केअ पणु प्रकारने प्रभाव देभातो नथी. येअ प्रमाणे विविक्त शय्यासनवाणा तथा अवमौदारि आदि तप करवावाणा अने इन्द्रियोने पोताना वशमां राअवावाणा साधुओना चित्तमां रागइपी शत्रु पोतानुं स्थान जभावी

੫੯

છાયા--ન રૂપલાવણ્ય વિલાસહાસં, ન જલ્પિતમ્ ઇક્ષિતં પ્રેક્ષિતં વા ।

સ્ત્રીणां ચિત્તે નિવેશ્ય, દ્રષ્ટું વ્યવસ્યેત્ શ્રમણસ્તપસ્વી ॥ ૧૪ ॥

ટીકા--‘ ન રૂપલાવણ્ય ’ इत्यादि ।

તપસ્વી=તપઃ સમારાધકઃ શ્રમણઃ-મુનિઃ, સ્ત્રીणां રૂપલાવણ્યવિલાસહાસં=રૂપં =સુસંસ્થાનત્વમ્, લાવણ્યં=શરીરકાન્તિઃ, વિલાસઃ=વેપવિન્યાસઃ, હાસઃ-મન્દસ્મિ-તરૂપઃ, તપાં સમાહારે રૂપલાવણ્યવિલાસહાસં, તત્ ચિત્તે નિવેશ્ય=સ્થાપયિત્વા, દ્રષ્ટું ન વ્યવસ્યેત્ અહો રમણીયમિદં રૂપલાવણ્યાદિકમિતિ-કૃત્વા તાઃ, દ્રષ્ટું ન વ્યવસ્યેત્-ન વાઠ્છેત્ । તથા-જલ્પિતં=ભાષિતં ચિત્તે નિવેશ્ય તાઃ સ્ત્રિયો દ્રષ્ટું ન વ્યવસ્યેત્ । તથા-ઇક્ષિતમ્=અજ્ઞમજ્ઞાદિ ચેષ્ટાં ચિત્તે નિવેશ્ય દ્રષ્ટું ન વ્યવસ્યેત્ । વા શબ્દઃ સમુચ્ચયે, પ્રેક્ષિતં=કટાક્ષાદિકં ચ ચિત્તે=મનસિ, નિવેશ્ય=સ્થાપયિત્વા દ્રષ્ટું ન વ્યવસ્યેત્ ॥ ૧૪ ॥

વિવિક્ત વસતિ મેં રહને પર ખી યદિ કદાચિત્ વહાં સ્ત્રી આવે તો ઉસ સમય કયા કરના ચાહિયે સો યહ બાત સૂત્રકાર કહતે હૈં—

‘ નરૂવ૦ ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(તવસ્સી સમણે-તપસ્વી શ્રમણઃ) તપસ્વી સાધુ (इत्थीण રૂપલાવણ્યવિલાસહાસં ચિત્તંસિ નિવેસइत्ता દદ્દટું ન વવસ્સે-સ્ત્રીणाં રૂપલાવણ્યં વિલાસહાસં ચિત્તે નિવેશ્ય દ્રષ્ટું ન વ્યવસ્યેત્) સ્ત્રીયોં કે રૂપ, લાવણ્ય, વિલાસ એવં હાસ્યકો ચિત્તમેં રચ્ચકર ઉનકો દેશ્વનેકી ઇચ્છા ન કરે ઔર (ન જંપિયં ઇંગિય પેહિયં ચિત્તંસિ નિવેસइत्ता દ ટું વવસ્સે-ન જલ્પિતં; ઇંગિતં, પ્રેક્ષિતં, ચિત્તે નિવેશ્ય દ્રષ્ટું વ્યવસ્યેત્) ઉનકે ભાષણ-કો, અંગ મંગાદિ ચેષ્ટાકો, ઔર કટાક્ષ વિક્ષેપ આદિકો અપને મનમેં રચ્ચકર રાગભાવસે ઉનકો ન દેશ્વે ।

વિવિક્ત વસતિમાં રહેવા છતાં પણ જો કદાચિત ત્યાં સ્ત્રી આવે તો એ સમયે શું કરવું જોઈએ. આ વાતને સૂત્રકાર બતાવે છે—“નરૂવ૦” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—તવસ્સી-તપસ્વી તપસ્વી સાધુ इत्थीण રૂપલાવણ્યવિલાસહાસં ચિત્તંસિ નિવેસइत्ता દદ્દટું ન વવસ્સે-સ્ત્રીणाં રૂપલાવણ્યવિલાસહાસં ચિત્તે નિવેશ્ય દ્રષ્ટું ન વ્યવસ્યેત્ સ્ત્રીયોનાં રૂપ લાવણ્ય વિલાસ અને હાસ્ય ચિત્તમાં રાખીને એને જોવાની ઇચ્છા ન કરે તેમજ ન જંપિયં ઇંગિયપેહિયં ચિત્તંસિ નિવેસइत्ता-દદ્દટું વવસ્સે-ન જલ્પિતં ઇંગિત પ્રેક્ષિતં ચિત્તે નિવેશ્ય દ્રષ્ટું વ્યવસ્યેત્ એના ભાષણને અંગભંગાદિ ચેષ્ટાને, અને કટાક્ષવિક્ષેપ આદિને પોતાના મનમાં રાખીને રહી એની સામે ન જુએ.

કસ્માત્ કારણાદેવ મુપદિશ્યતે ?, इति । तत्राह—

मूलम्—अदंसणं चेव अपत्थणं च, अचित्तणं चेव अकित्तणं च ।

इत्थीजणस्सारियझाणयुग्गं, हियं^{१५} सया वंभवये रयाणं ॥१५॥

छाया—अदर्शनं चैव अप्रार्थनं च, अचिन्तनं चैव अकीर्तनं च ।

स्त्रीजनस्यार्यध्यानयोग्यं, हितं सदाब्रह्मव्रते रतानाम् ॥ १५ ॥

टीका—‘અદંસણં ચેવ ’ इत्यादि—

સ્ત્રીજનસ્ય અદર્શનં=ન દર્શનમદર્શનમ્-અપ્રેક્ષણમ્, ‘ચેવ ’ इति समुच्चये, તથા-અપ્રાર્થનમ્=અનમિલણં ચ=પુનઃ અચિન્તનં રૂપલાવણ્યાદ્યપરિભાવનમ્, અકીર્તનમ્=નામગુણયોરવર્ણનં ચ, સદા-સર્વદા બ્રહ્મવ્રતે-બ્રહ્મચર્યે, રતાનામ્=તત્પરાણાં,

भावार्थ—वसतिमें यदि कदाचित् कोई स्त्री आ भी जावे-तो उनकी तरफसे सर्वथा विरक्त रहे । किसी भी प्रकारकी उनकी चेष्टाको लक्षित कर उनका निरीक्षण न करे और न उनके रूप लावण्य आदिके अनुराग से प्रेरित होकर उनको देखे ॥१४॥

अब इसमें कारण कहते हैं—‘अदंसणं’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(इत्थीजणस्स अदंसणं अपत्थणं अचित्तणं चेव अकित्तणं च सया वंभवये रयाणं आरियझाण युग्गं हियं-स्त्री जनस्य अदर्शनं अप्रार्थनं अचिन्तनं च अकीर्तनं सदा ब्रह्मव्रते रतानाम् आर्यध्यानयोग्यं हितम्) स्त्रीजनका रागभावसे नहीं देखना, उनकी अभिलाषा नहीं करना, उनके रूप लावण्य आदिकी विचारणा नहीं करना, उनके नाम गुण आदिका वर्णन नहीं करना यह सब अदर्शनादि सदा ब्रह्मचर्यव्रतमें

ભાવાર્થ—વસતિમાં જો કદાચિત કોઈ સ્ત્રી આવી પણ જાય તો એના તરફ ન જોવાતા સર્વથા વિરક્ત રહે, એની કોઈ પણ પ્રકારની એટાને જોવાની મનમાં લેશ માત્ર પણ ઈચ્છા ન કરે, તેમ તેના રૂપ લાવણ્ય તરફ અનુરાગથી પ્રેરાઈને ન જુએ. ॥૧૪॥

હવે એમાં કારણ બતાવે છે—“અદસણં” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—इत्थीजणस्स अदंसणं अपत्थणं अचित्तणं चेव अकित्तणं च सया वंभवये रयाणं आरियझाण युग्गंहियं-स्त्रीजनस्य अदर्शनं अचिन्तनं च अकीर्तनं सदा-ब्रह्मव्रते रतानम् आर्यध्यानयोग्यं हितम् स्त्रीजनની તરફ રાગભાવથી જોવું નહીં, એની અભિલાષા કરવી નહીં, એના રૂપ લાવણ્ય આદિની વિચારણા કરવી નહીં, એના રૂપ, ગુણ અને બીજા કોઈ ભાવનું ચિતવનકરવું ન જોઈએ. આ સહુ

મુનીનામ્ આર્યધ્યાનયોગ્યં-ધર્મધ્યાનસંપાદકમ્, અત એવ-હિતં કલ્યાણકારકં ભવતિ । અતઃ સ્ત્રીણાં રૂપાદિ સાનુરાગં દ્રષ્ટુમ્, ન પ્રયતેતેતિ ભાવઃ ॥ ૧૫ ॥

નનુ ‘વિકારહેતૌ સતિ વિક્રિયન્તે યેષાં ન ચેતાંસિ ત એવ ધીરાઃ’ ઇતિ તત્ કથં વિવિક્તશયનાસનતાયા વિધાનં, વિકાર કારણસદ્ભાવેઽપિ ધીરાણાં વિકારા-નુદ્ભવાદિત્યાશંક્યાહ—

મૂલમ્—કામં તુ દેવીહિ વિભૂસિયાહિં, નંચાઈયા સ્વોભયિતં તિગુત્તા ।

તેહાવિ એગંતંહિયંતિ’ નંચા, વિવિક્તમાવો મુણિણં પસંત્થો ॥૧૬॥

છાયા—કામ તુ દેવીભિઃ, વિભૂષાતિભિઃ, ન શક્તાઃ ક્ષોભયિતું ત્રિગુપ્તા ।

તથાઽપિ એકાન્તહિતમિતિ જ્ઞાત્વા, વિવિક્તમાવો મુનીનાં પ્રશસ્તઃ ॥૧૬॥

ટોકા—‘કામં તુ’ ઇત્યાદિ—

કામં તુ=અનુમતમેવૈતત્, યદ્ વિભૂષિતાભિઃ-અલંકૃતાભિઃ, દેવીભિરપિ ત્રિગુપ્તાઃ=તિસ્ટભિઃ-મનોગુપ્ત્યાઽદિભિઃ, ગુપ્તાઃ-રક્ષિતાઃ, મુનયઃ ક્ષોભયિતું ન

તત્પર મુનિયોકે ધર્મધ્યાનકા સંપાદક માનાગયા હૈ ઓર ઇસીલિયે યહ સબ ડનકે કલ્યાણ કારક માના ગયા હૈ । અતઃ મુનિકા કર્તવ્ય હૈ કિ વહ સ્ત્રિયોંકે રૂપાદિકકો અનુરાગસે દેખનેકા ત્યાગ કરે ॥૧૫॥

કોઈ એસા કહતે હૈ કિ “વિકાર હેતુ ઉપસ્થિત હોને પર મી ચિત્તમેં ચલાયમાન નહીં હોના યહી સચ્ચી ધીરતા હૈ તવ મુનિજન તો ધીર વીર હોતે હી હૈ -વે વિકારકે કારણ ઉપસ્થિત હોને પર મી ચચ્ચલચિત્ત બન નહીં સકતે હૈં ફિર વિવિક્ત શયનાસનતા આદિકા વિધાન ડનકે લિયે ક્યોંકિયા ગયા હૈ ? ઇસકે ડપર સૂત્રકાર કહતે હૈં-‘કામં તુ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(વિભૂસિયાહિં દેવિહિ તિગુત્તા સ્વોભયિતં ન ચાઈયા ત્તિ

અદર્શનાદિ સદા બ્રહ્મચર્યં વ્રતમાં તત્પર મુનિયોના ધર્મ ધ્યાનના સંપાદનમાં બાધા રૂપ માનવામાં આવેલ છે. અને એજ કારણે એનો સર્વથા ત્યાગ એમને માટે કહ્યાણ કારક માનવામાં આવેલ છે. આથી મુનિયોનું કર્તવ્ય છે કે, તેઓ સ્ત્રિયોના રૂપાદિકને અનુરાગથી જોવાનો ત્યાગ કરે. ॥૧૫॥

કોઇ એવું કહે છે કે, “વિકાર હેતુ ઉપસ્થિત થવા છતાં પણ ચિત્તમાં ચલાયમાન ન થવું એજ સાચી ધીરતા છે. ત્યારે મુનિજન તો ધીરવીર હોય જ છે. તેઓ વિકારનું કારણ ઉપસ્થિત થવા છતાં પણ ચચ્ચળચિત્ત બની શકતા નથી. પછી વિવિક્ત શયનાસનતા આદિનું વિધાન એમને માટે કેમ કરવામાં આવે છે ? આના ઉપર સૂત્રકાર કહે છે—“કામંતુ” ઇત્યાદિ ।

વચાર્થ—વિભૂસિયાહિં દેવિહિતિગુત્તાસ્વો ભયિતં નચાઈયાત્તિકામં-વિ-ભૂ

શક્તિતાઃ=ચાલયિતું ન શક્યન્તે, इत्यर्थः । तथाऽपि एकान्तहितं=निश्चयेन कल्याण कारकम् इति ज्ञात्वा मुनिनां 'विविक्तभावः' एकान्तनिवासः प्रशस्तः-अन्तर्भावित्पण्यर्थतया प्रशंसितस्तोत्रैः। अयं भावः-स्त्रीपशुपण्डकादि संगे प्रायो योगिनोऽपि क्षुभ्यन्ति, येऽपि न क्षुभ्यन्ति, तेऽप्यवर्णादि दोषभाजो भवन्तीति विवक्तव्यया-सेवनमेव श्रेय इति ॥ १६ ॥

इदमेव समर्थयितुं स्त्रीणां दुरतिक्रमत्वमाह—

मूलम्-मोक्खाभिकंखिस्संऽवि माणवस्स, संसारभीरुस्स ठियस्स धम्मो

नेयारिसं दुत्तरमत्तिं लोए, जंहित्तिंओ बालमणोहराओ ॥१७॥

છાયા-મોક્ષાઽભિકાંક્ષિણોઽપિ માનવસ્ય, સંસારમીરોઃ સ્થિતસ્ય ધર્મે ।

નૈતાદૃશં દુસ્તરમસ્તિ લોકે, યથાસ્ત્રિયો બાલમનોહરાઃ ॥ ૧૭ ॥

ટીકા—‘મોક્ષાભિકંખિસ્સ’ इत्यादि ।

સંસારમીરોઃ, સંસારાત્=ચતુર્ગતિરૂપાત્, મીરુઃ-મીતઃ સંસારમીરુસ્તસ્ય, તથા ધર્મે=શ્રુતચારિત્રલક્ષણે સ્થિતસ્ય, મોક્ષાભિકાંક્ષિણોઽપિ=મોક્ષાઽભિલાષિણોઽપિ

કામં-વિભૂષિતાભિઃ દેવીભિઃ ત્રિગુણાઃ ક્ષોભયિતું ન શક્તિતાઃ इति तु कामम् (विभूषित हुई देवियों द्वारा भो मनोगुप्ति आदि से गुप्त मुनिजन चलायमान नहीं हो सकते हैं यह बात बिलकुल सत्य है-तौ ओ एकान्त निवास (एकान्तहितं-एकान्तहितम्) उनके लिये एकान्ततः हितविधायक है (इति नञ्चा-इति ज्ञात्वा) ऐसा जानकर (मुनिण विविक्तभावो पसत्थो-मुनिनां विविक्तभावः प्रशस्तः) मुनियों का एकान्तनिवास स्त्री पशुपંડક रहित स्थानमें निवास ही तीर्थकरादिक महापुरुषों ने प्रशस्त कहा है ॥ १६ ॥

फिर इसी बात का समर्थन करते हैं-‘मोक्खाभि०’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(સંસારમીરુસ્સ-સંસારમીરોઃ) ચતુર્ગતિરૂપ સંસાર સે ભયમીત તથા (ધર્મે ઠિયસ્સ-ધર્મે સ્થિતસ્ય) શ્રુતચારેત્ર લક્ષણ ધર્મ મેં

ષિતાભિઃ દેવિભિઃ ત્રિગુણાઃ ક્ષોભયિતું ન શક્તિતાઃ इति तु कामम् विभूषित થયેલ દેવીયોથી પણ મનોગુપ્તિ આદિથી ગુપ્ત એવા મુનિજન ચલાયમાન બની શકતા નથી આ વાત ખીલકુલ સાચી છે, છતાં પણ એકાન્ત નિવાસ એમના માટે એકાન્તતઃ હિત વિધાયક છે. એવું બાણીને તીર્થંકર આદિ મહા પુરુષોએ મુનિ-યોને માટે એકાન્ત નિવાસ અંગે કહેલ છે. ॥૧૬॥

इरीथी પણ એજ વાતનુ સમર્થન કરે છે.—“मोक्खाभि ” इत्यादि।

અન્વયાર્થ—સંસારમીરુસ્સ-સંસારમીરોઃ ચતુર્ગતિરૂપ સંસારર્થ લયલીત ધર્મે ઠિયસ્સ-ધર્મે સ્થિતસ્ય તથા શ્રુત ચારિત્ર લક્ષણ ધર્મમાં સ્થિત બનેલા તથા

માનવસ્ય=પુરુષસ્ય લોકે એતાદૃશમ્=ઈદૃશં, દુસ્તરં=દુરતિક્રમમ્, અન્યત્ નાસ્તિ
યથા-વાલમનોહરાઃ=વાલાનામ્, મનોહરાઃ સ્ત્રિયઃ, દુસ્તરાઃ સન્તિ । અતઃશ્ચાતિ-
દુસ્તરત્વાત્ સ્ત્રીणां પરિહાર્યત્વેન વિવિક્તશય્યાસનસેવનમેવ શ્રેય इति भावः ॥૧૭॥

સ્ત્રીસજ્ઞાઽતિક્રમે ગુણમાહ—

મૂલમ્—एए य संगे समइक्कमित्ता, सुहुत्तरा चेव ह्वंति सेसा ।

જહાં મહાસાગર મુત્તરિત્તા, નંદૃ મંવે અંવિ ગંગાસર્માણા ॥૧૮॥

છાયા—एताश्च सज्ज्ञान् समतिक्रम्य, सुखोत्तरा चैव भवन्ति शेषा ।

યથા મહાસાગરમુત્તીર્ય, નદી ભવત્યપિ ગજ્ઞા સમાના ॥૧૮॥

ટીકા—“ एए य संगे ’ इत्यादि ।

एतान्=સ્ત્રીવિષયાન્ । સજ્ઞાન્=તત્સહનિવાસાઽદિસમ્બન્ધાન્, સમતિક્રમ્ય=

સ્થિત હુઆ તથા (મોક્ષાભિકંચિસ્સ-મોક્ષાભિકાંક્ષિણઃ) મુક્તિ કી
અભિલાષા યુક્ત એસે (માણવસ્મ-માનવસ્ય) મનુષ્ય કો (લોએ-લોકે)
હસ લોક મેં (ઇયારિસં દુત્તરં-એતાદૃશં દુસ્તરમ્) એસા દુરતિક્રમ અન્ય
ઔર કોઈ પદાર્થ નહીં હૈ (જહા-યથા) જૈસી (વાલમનોહરાઓ
इत्थिओ-वालमनोहराः स्त्रियः) વાલજનોં કે લિયે મનોહર યે સ્ત્રિયાં હૈ ।
હસલિયે અતિદુસ્તર હોનેસે સ્ત્રી પરિહાર્ય હૈ । અતઃ વિવિક્ત શય્યાસન
સેવન હી શ્રેયસ્કર હૈ ।

ભાવાર્થ—મોક્ષાભિલાષી જીવોંકે લિયે ઇતની દુરતિક્રમ દૂસરી
કોઈ चीज नहीं है कि जितनी स्त्रियां हैं । अतः इसीलिये मोक्षाभिलाषि-
योंको विविक्तशय्यासन कल्याणकारक कहा गया है ॥૧૭॥

સ્ત્રીસંગકા પરિત્યાગ કરને પર અન્ય વસ્તુકા પરિત્યાગ કરના સહજ

મોક્ષાભિકંચિસ્સ-મોક્ષાભિકાંક્ષિણ' મુક્તિની અભિલાષાથી યુક્ત એવા માણવસ્સ-
માનવસ્ય મનુષ્યને લોએ-લોકે આ લોકમા ઇયારિસં દુત્તરં-એતાદૃશં દુસ્તરમ્ એવો
દુરતિક્રમ બીજો કોઈ પદાર્થ નથી જહા-યથા જેમ વાલમનોહરાઓ इत्थिओ-
वालमनोहरा' સ્ત્રિયઃ બાલ જનોને માટે મનોહર આ સ્ત્રિયો છે. આ કારણે અતિ
દુસ્તર હોવાથી સ્ત્રી પરિહાર્ય છે. આ માટેજ વિવિક્તશય્યાસન સેવનજ શ્રેયસ્કર છે.

ભાવાર્થ—મોક્ષાભિલાષી જીવોના માટે એટલી દુરતિક્રમ બીજી કોઈ
ચિજ નથી કે જેટલી સ્ત્રિયો છે. આ જ માટે મોક્ષાભિલાષિયોને વિવિક્તશય્યા-
સન - કલ્યાણ કારક બતાવેલ છે. ॥૧૭॥

‘સંગનો પરિત્યાગ કરવાથી અન્ય વસ્તુનો પરિત્યાગ કરવાનું સહજ

પરિત્યજ્યા શેષાઃ=અન્યે દ્રવ્યાદિ સંગાઃ સુખોત્તરાઃ=અનાયાસપરિત્યજ્યાઃ, ભવન્ત્યેવ । તત્ર દૃષ્ટાન્તમાહ—‘જહા’ ઇત્યાદિ । યથા=યેન પ્રકારેણ, મહા સાગરં=સ્વયંભૂરમણમ્, ઉત્તીર્ય=ઉલ્લઙ્ઘ્ય, ગંગાસમાનાઽપિ=ગંગાતુલ્યાઽપિ, નદી સુખોત્તરા-અનાયાસોલ્લઙ્ઘ્યા ભવતિ । ક્ષુદ્રનદી તુ આસ્તામ્ । સર્વસંગાનાં રાગરૂપત્વે તુલ્યેઽપિ, સ્ત્રીસંજ્ઞાનામેવ પ્રધાન્યાત્, તત્પરિહારેઽન્યે સર્વે વિષયસંગાઃ સુતરાં પરિહાર્યાં ભવંતીતિ ભાવઃ ॥ ૧૮ ॥

હો જાતા હૈ સો દિશ્વલાતે હૈ—‘એય’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(એય સંગે-એતાન્ સંગાન્) ઇન સ્ત્રી સહવાસ યુક્ત નિવાસ આદિ સંબંધોંકા (સમઙ્કમિત્તા-સમતિક્રમ્ય) પરિત્યાગ કરને પર (સેસા સુહુત્તરા ચેવ હવંતિ-શેષાઃ સુખોત્તરાઃ ચૈવ ભવન્તિ) અન્ય દ્રવ્યાદિક સંબંધોંકા પરિત્યાગ સહજ હોતા હૈ । (જહા મહાસાગરમુત્તરિત્તા-યથા મહાસાગરં ઉત્તીર્ય) જૈસે સ્વયંભૂરમણકો ઉલંઘન કરનેવાલે વ્યક્તિકે લિયે (ગંગાસમાના અવિ નર્દ સુહુત્તરા હવંતિ-ગંગાસમાના અપિ નદી સુખોત્તરા ભવતિ) ગંગાકે સમાન વિશાલ નદી ભી અનાયાસ રૂપસે પાર કરને યોગ્ય હો જાતી હૈ । ક્ષુદ્ર નદીકી તો વાત હી કયા હૈ । સમસ્ત સંબંધોંમેં રાગરૂપતા તુલ્ય હોને પર ભી સ્ત્રી સંગમેં પ્રધાનતા હોનેસે ઉસકે પરિહાર હોને પર સમસ્ત વિષયસંગકા પરિહાર હો જાના સહજ હૈ ।

ભાવાર્થ—સ્વયંભૂરમણકો પાર કરનેકી સામર્થ્ય રાખનેવાલે વ્યક્તિ-કો ગંગા જૈસી નદિયોંકો પાર કરના કોઈ બડી વાત નહીં હૈ । હસી પ્રકાર જિન મહાત્માઓંને સ્ત્રિયોંકે દુસ્તર સંગકા પરિત્યાગ કર દિયા હૈ

થઈ જાય છે. એને બતાવવામાં આવે છે—‘એય’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—એય સંગે-એતાન્ સંગાન્ આ સ્ત્રી સહવાસ યુક્ત નિવાસ આદિ સંબંધોંને । સમઙ્કમિત્તા -- સમતિક્રમ્ય પરિત્યાગ કરવાથી સેસા સુહુત્તરા ચેવ હવંતિ-શેષા સુખોત્તરાચેવ ભવન્તિ અન્ય દ્રવ્યાદિક સંબંધોંને । પરિત્યાગ સહજ બની જાય છે. જહા મહાસાગરમુત્તરિત્તા-યથા મહાસાગરં ઉત્તીર્ય જેમ સ્વયંભૂરમણનું ઉલંઘન કરવાવાળી વ્યક્તિના માટે ગંગાસમાના અવિ નર્દ સુહુત્તરા હવંતિ-ગંગાસમાના અપિ નદી સુખોત્તરા ભવન્તિ ગંગાના સમાન વિશાળ નદી પણ અનાયાસરૂપથી પાર કરવા યોગ્ય બની જાય છે, તો પછી નાની એવી નદીની તો વાત જ કયાં રહી. સમસ્ત સંબંધોંમાં રાગરૂપતા તુલ્ય હોવા છતાં સ્ત્રી સંગમાં મુખ્યતા હોવાથી તેનું નિવારણ થતાં સમસ્ત વિષયસંગને પરિહાર થઈ જવો સહજ છે.

ભાવાર્થ—સ્વયંભૂરમણને પાર કરવાનું સામર્થ્ય રાખવાવાળી વ્યક્તિને ગંગા જેવી નદીયોંને પાર કરવી કોઈ મોટી વાત નથી. આ પ્રમાણે જે

કિંચ—

મૂલમ્—કામાણુગિદ્ધિપ્પમ્ભવં સ્વદુઃખં, સર્વસ્સલોગસ્સ સદેવગ્સસ ।
જં કાઙ્કયં માણસિયં ચ કિંચિ, તસ્સંતંગં ગચ્છઈ વીયરાગો ॥૧૯

છાયા—કામાણુગિદ્ધિ પ્રભવં સ્વલુ દુઃખમ્, સર્વસ્ય લોકસ્ય સદેવકસ્ય ।

યત્કાયિકં માનસિકશ્ચ કિંચિત્, તસ્યાઽન્તકં ગચ્છતિ વીતરાગઃ ॥૧૯॥

ટીકા—‘કામાણુગિદ્ધિપ્પમ્ભવં’ इत्यादि ।

સદેવકસ્ય=દેવસહિતસ્ય, સર્વસ્ય=સમ્પૂર્ણસ્ય, લોકસ્ય=કામાણુગિદ્ધિપ્રભવ=કામેષુ-શબ્દાદિવિષયેષુ યાઽણુગિદ્ધિ-રાગઃ, તત્પ્રભવં-તદ્જનિતં, કાયિક=શારીરિક, રોગાદિરૂપમ્, ચ=પુનઃ, માનસિકમ્=દષ્ટવિયોગાદિજનિતમ્, યત્કિંચિત્=અલ્પં વા અધિકં વા, દુઃખં ભવતિ, તસ્ય=કાયિકસ્ય માનસિકસ્ય ચ દુઃખસ્ય, અન્તકમ્=અન્ત એવ અન્તકસ્તં નાશં । વીતરાગઃ ગચ્છતિ=પ્રાપ્નોતિ, રાગ એવ દુઃખસ્ય કારણમિતિ ભાવઃ ॥ ૧૯ ॥

उनके लिये अन्य पदार्थोंसे संबंधका परित्याग करना कोई कठिन बात नहीं होती है ॥१८॥

और भी कहते हैं—‘कामाणु’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(સદેવગ્સસ-સદેવકસ્ય) દેવસહિત (સર્વસ્સ લોગસ્સ-સર્વસ્ય લોકસ્ય) હસ સંપૂર્ણ લોકકે (કામાણુગિદ્ધિપ્રભવં કાઙ્કયં માણસિયં જં કિંચિ દુઃખં-કામાણુગિદ્ધિપ્રભવં કાયિકં માનસિકં ચ યત્ કિંચિત્ દુઃખમ્) શબ્દાદિક વિષયરૂપ કામોમેં ગૃદ્ધિરૂપ અનુરાગસે કાયિક ઓર માનસિક જો કુછ ઓ થોડા યા બહુત દુઃખ હોતા હૈ (તસ્સંતંગં વીયરાગો ગચ્છઈ-તસ્ય અન્તકં વીતરાગઃ ગચ્છતિ) ઉસ દુઃખકો નાશ કરનેવાલા એક વીતરાગ અર્થાત્ રાગરહિત પુરુષ હી હો સકતા હૈ ।

મહાત્માઓ એ સ્ત્રિયાના હસ્તર સગનો પરિત્યાગ કરી દીધો છે એમને માટે અન્ય પદાર્થોના સંબંધનો પરિત્યાગ કરવો એ કેઈ કઠણ વાત નથી. ॥ ૧૮ ॥

વળી પણ કહે છે—“કામાણુ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—સદેવગ્સસ-સદેવકસ્ય દેવ સહિત સર્વસ્સ લોગસ્સ-સર્વસ્ય લોકસ્ય આ સંપૂર્ણ લોકના કામાણુગિદ્ધિપ્રભવં કાઙ્કયં માણસિયં જં કિંચિ દુઃખં-કામાણુગિદ્ધિપ્રભવં કાયિકં માનસિકં ચ યત્ કિંચિત્ દુઃખમ્ શબ્દાદિક વિષયરૂપ કામોમા ગૃદ્ધિરૂપ અનુરાગથી કાયિક અને માનસિક જે કાંઈ થેડું અથવા તે ૨૨ દુઃખ થાય છે તસ્સંતંગં વીયરાગો ગચ્છઈ-તસ્યાન્તકં વીતરાગઃ ગચ્છતિ એ નાશ કરવાવાળા એક વીતરાગ અર્થાત રાગ રહિત પુરુષ જે થઈ શકે છે.

નનુ કામાઃ મનોજ્ઞશબ્દાદિવિષયામ્તે ચ સુખજનકત્વાત્ સુખરૂપાસ્તર્હિ કથં
દુઃખં કામાનુશૃદ્ધિ પ્રભવમ્ ? इति । तत्राह—

मूलम्—जहाँ य किंपागं फला मणोरंसा, रंसेण वणणेण यं भुज्जमाणा ।

‘ते खुडुंय जीवियं पच्चमाणा, एसोर्वमाकामं गुणा विवंगे ॥२०॥

छाया—यथा च किम्पाकफलानि मनोरमाणि, रसेन वर्णेन च भुज्यमानानि ।

तानि क्षोदयन्ति जीवितं पच्यमानानि, एतदुपमाः कामगुणा विपाके ॥२०॥

टीका—‘जहाँ य’ इत्यादि—

यथा च=यथैव किम्पाकफलानि—किम्पाकोवृक्षविशेषतत्फलानि, यदा भुज्य-
मानानि—अस्वाद्यमानानि भवन्ति, तदा—रसेन=आस्वादेन, वर्णेन=रूपेण, चकराद्

भावार्थ—इस संसारमें हर एक गतिमें विषय सुखकी गृद्धि लगी
रहती है । चाहे देवगति भी क्यों न हो । इसीलिये मानसिक तथा
कायिक दुःखोंके भागी प्रत्येक गतिके जीव बने हुए हैं । इन दुःखोंका
अभाव यदि किसीके होता है तो केवल एक राग रहितके ही हैं । उनके
ऐसे दुःखोंका संसर्ग नहीं है—कारण कि राग ही दुःखका कारण होता है । १९।

मनोज्ञ शब्दादिक विषय तो इस जीवके लिये सुखदायक हैं फिर
आप उनसे उद्भूत सुखको दुःखरूप क्यों कहते हैं ? इस पर सूत्रकार
कहते हैं—‘जहाय’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जहा—यथा) जैसे (किंपाग फला—किंपाक फलानि)
किंपाक वृक्ष विशेषके फल (भुज्जमाणा—भुज्यमानानि) खानेके समय
(रसेण—रसेन) आस्वादसे (वणणेण—वर्णेन) अपने रूपसे तथा गन्धादि-

ભાવાર્થ—આ સંસારની હરએક ગતિમાં વિષય સુખની ગૃદ્ધિ લાગેલી
રહે છે. ચાહે દેવ ગતિ પણ કેમ ન હોય, આ માટે માનસિક તથા કાયિક
દુઃખોને ભોગવનાર પ્રત્યેક ગતિના જીવ બનેલા છે. આ દુઃખોનો અભાવ જો
કોઈનામાં પણ હોય તો તે એક ફક્ત રાગ રહિતને જ છે. એને આ પ્રકારનાં
કોઈ દુઃખોનો સંસર્ગ હોતો નથી કારણ કે, રાગ જ દુઃખનું કારણ હોય છે. ॥૧૯॥

મનોજ્ઞ શબ્દાદિક વિષય તો આ જીવના માટે સુખદાયક છે, પછી આપ
એનાથી ઉદ્ભવતા સુખને દુઃખરૂપ કેમ કહો છો ? આ સંબંધમાં સૂત્રકાર
કહે છે.—“ જહાય ” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—જહા-ચથા જેમ કિંપાગફલા-કિંપાકફલોનિ વિષય વૃક્ષનાં
ફળને ભુજ્જમાણા-ભુજ્યમાનાનિ ખાવાના સમયે રસેણ-રસેન આ સ્વાદથી, વણણેણ-
વર્ણેન રૂપથી તેમજ સુગંધ વગેરેના ગુણથી મણોરમા-મનોરમાણિ દુર્દર આ દુર્દા-

ગન્ધાદિના ચ । મનોરમાણિ. હૃદ્યાનિ હૃદયાહ્વાદકાનિ ભવન્તિ, તાનિ કિંપાકફલાનિ પચ્યમાનાનિ વિપાકાવસ્થામાપ્તાનિ કિરપાકફલાનિ જીવિતસ્=આયુઃ, ક્ષોદયન્તિ= વિનાશયન્તિ । તથા કામગુણાઃ-ગન્ધાદિવિષયાઃ, વિપાકઃ=પરિણામે-ફલપ્રદાન-કાલે. એતદુપમાઃ=એતત્તુલ્યાઃ, વિપાકદારુણતાસામ્યેન કિરપાકફલતુલ્યાઃ સન્તી-ત્યર્થઃ । અયં ભાવઃ-યથા કિમ્પાકફલાનિ મુજ્યમાનાનિ મનોરમાણિ વિપાકાવસ્થાયાં તુ સોષકમાયુષાં મરણહેતુતયાઽતિદારુણાનિ. એવં કામગુણા અપિ સ્પષ્ટમુજ્યમાના મનોરમાઃ. વિપાકાવસ્થાયાં તુ નરકાદિ દુર્ગતિદુઃસ્વાદાયકતયાઽન્યન્તદારુણા એવ । તથા ચ-કામગુણાનાં દુઃસ્વજનકત્વાત્ સુખરૂપતાનાસ્તીતિ ॥ ૨૦ ॥

ગુણસે (મનોરમા-મનોરમાણિ) હૃદયાહ્વાદક હોતે હૈં પરન્તુ (પચ્યમાના-પચ્યમાનાનિ) જવ્નકા વિપાકકાલ આતા હૈ તથ (તે-તાનિ) વે (જીવિય સુહૃદ્ય-જીવિતં ક્ષોદયન્તિ) જીવનકો નષ્ટ કર્ન દેતે હૈં । ઇસી તરહ (કામગુણા-કામગુણાઃ) યે કામગુણ ઓ (વિવાને-વિપાકે) વિપાક સમયમેં (એસોવમા-એતદુપમાઃ) ઇસી પ્રકારકે હોતે હૈં ।

ભાવાર્થ--કિંપાક ફલ, જાતે સમય વડા હી સ્વાદિષ્ટ માલુમ હોતા હૈ । રસ રૂપ વર્ણ એવં ગંધમેં વહ ચિત્તકો આકૃષ્ટ કર લેતા હૈ પરન્તુ જવ્નકા વિપાક હોના હૈ તથ વહ જાનેવાલેકે પ્રાણોંકા અપહારક હો જાતા હૈ । ઇસી તરહ ભોગતે સમય યે વિષય સુખ વડે મનોરમ પ્રતીત હોતે હૈં । કિન્તુ જવ્નકા વિપાક સમય આતા હૈ તથ યહ જીવોંકો નરક નિગો-દાદિક સંસ્થાંધી દારુણ દુઃખ દેતે હૈં । ઇસલિયે કામગુણોંમેં કલ્પિત સુખરૂપતા હોનેસે વાસ્તવિક સુખજનકતા નહીં હૈ । કેવલ દુઃખ-જનકતા હી હૈ ॥ ૨૦ ॥

દક હોય છે, પરંતુ પચ્યમાનાં-પચ્યમાનાનિ ત્યારે એનો વિપાક કાળ આવે છે ત્યારે તે-તાનિ તે જીવિય સુહૃદ્ય-જીવિતં ક્ષોદયન્તિ જીવનનો નાશ કરી દે છે. આજ રીતે એ કામગુણા-કામગુણાઃ કામગુણ પણ વિવાને-વિપાકે વિપાક સમયમાં એસોવમા-એતદુપમાઃ એના પ્રકારના જ બને છે

ભાવાર્થ--કિંપાક ફળ, જાતા સમયે તો ખૂબ જ સ્વાદિષ્ટ માલુમ પડે છે. રસ, રૂપ અને ગંધથી એ ચિત્તને આકર્ષિત કરી દે છે પરંતુ ત્યારે એનો વિપાક આવે છે ત્યારે તે ખાવાવાળા પ્રાણીના પ્રાણનો નાશ કરી નાખે છે આજ પ્રમાણે એ વિષય સુખ કે જેનો ઉપલોગ કરતી સમયે તો તે ખૂબ જ મનોરમ જણાય છે પરંતુ ત્યારે એનો વિપાક સમય આવે છે ત્યારે તે જીવને નરક નિગોદાદિ સંસ્થાંધી દારુણ દુઃખને આપનાર બને છે આ માટે કામગુ-ણોમાં કલ્પિત સુખરૂપતા હોવાથી વાસ્તવિક સુખ જનકતા નથી. કેવળ દુઃખ જનકતા જ છે. ॥૨૦॥

एवं केवलरागस्योद्धरणोपायं कथयित्वा द्वेषसहितस्य-तस्योद्धरणोपायं विवक्षुः,
दमितेन्द्रियत्वञ्च सिंहाऽवलोकितन्यायाश्रयेण व्याचिख्यासुः=कथयति-

मूलम्—जे इन्द्रियाणं विसया मणुञ्जा, न तेषु भावं निसिरे कयाई ।
न यामणुञ्जेसु मणंपि कुंज्जा, समाहिकामे समणे तवस्सी ॥२१॥

छाया-ये इन्द्रियाणां विषया मनोज्ञाः न तेषु भावं निसृज्जेत्कदाचित् ।
न चैवाऽमनोज्ञेषु मनोऽपि कुर्यात्, समाधिकामः श्रमणस्तपस्वी ॥ २१ ॥

टीका--‘ जे इन्द्रियाणं ’ इत्यादि--

ये इन्द्रियाणां=चक्षुरादीनां, विषयाः=रूपादयाः, मनोज्ञाः=मनोऽनुकूलाः, तेषु
समाधिकामः=समाधिं चित्तस्य स्थित्यं कामयते=ऽभिलषतीति समाधिकामः समाधिश्च
रागद्वेषाभावमूलक एव भवतीति रागद्वेषनिराकरणार्थीत्यर्थः । तथा-तपस्वी तपश्चर्या-
शीलः, अत एव श्रमणः=चारित्र्याराधनपरायणः, साधुः भावम्=अभिप्रायं, कदा-
चित्=करिष्येति समये, न निसृजेत्=न कुर्यात् । मनाज्जविषयेषु चक्षुरादीनिन्द्रि-
याणि प्रवर्तयितुं न दाढ्छेदित्यर्थः । तथा-अमनोज्ञेषु च रूपादि विषयेषु मनोऽपि

इस प्रकार केवल रागके उद्धरणका उपाय कह कर अब द्वेषसहित
उस रागके उद्धरणका उपाय कहनेकी इच्छासे, तथा सिंहावलोकनन्याय
(आगे चल कर पीछेकी ओर देखना) से दमितेन्द्रियत्वकी व्याख्या
करनेकी इच्छासे कहते हैं-‘ जे ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ--(जे इन्द्रियाणं मणुञ्जा विसया-ये इन्द्रियाणां मनोज्ञाः
विषयाः) जो इन्द्रियोंके मनोज्ञ विषय हैं (तेषु-तेषु) उनमें (समाहिकामे-
समाधिकामः) रागद्वेषके अभाव मूलक समाधिकी चाहना करनेवाला-
राग और द्वेषके निवारण करनेका अभिलाषी ऐसा (तवस्सी समणे-
तपस्वी श्रमणः) तपस्वी श्रमण (कयाई-कदाचित्) कभी भी (भावं-भावम्)
अपने अन्तःकरणको आसक्त न करे-अर्थात् किसी भी समयमें उन

आ प्रमाणे केवल रागना उद्धरणनो उपाय कहीने डवे द्वेषरहित उपरागना
उद्धरणनो उपाय अताववानी धर्छाथी, तथा सिंहावलोकनन्याय (आगे गेने पाछुं
गेवुं) थी दमितेन्द्रियत्वनी व्याख्या करवानी धर्छाथी कहे छे--“ जे ” इत्यादि ।

अन्वयार्थ--जे इन्द्रियाणं मणुञ्जा विसया-ये इन्द्रियाणां मनोज्ञाः विषयाः जे
इन्द्रियोना मनोज्ञ विषय छे, तेषु-तेषु अनामा समाहिकामे-समाधिकामः राग
द्वेषना अलाव जेवा समाधिना आडना करवावाणा, राग अने द्वेषतु निवारण
करवाना अलिलापी अवा तवस्सी समणे-तपस्वी श्रमणः तपस्वी श्रमण कयाई-
कदाचित् कही पणु पोताना भावं-भावम् अन्तःकरणने आसक्त न करे-अर्थात्-
कही पणु समयमा अे मनोज्ञ विषयों वितवन पणु न करे. आ प्रमाणे

નૈવ કુર્યાત્ । અપિ શબ્દેન ચક્ષુરાદીનીન્દ્રિયાણિ ચ મનોજ્ઞામનોજ્ઞાવિષયેષુ ન પ્રવર્તયેદિતિવોચિતમ્ ॥ ૨૧ ॥

વિષયેષુ ચક્ષુરાદીન્દ્રિયપ્રવૃત્તૌ મનસશ્રાપિ યો દોષસ્તં પ્રત્યેકમિન્દ્રિયાણિ મનશ્રાશ્રિત્યાઘટસપ્તયા ગાથાભિઃ પ્રદર્શયિષ્યતિ, તત્ર સમ્પતિ ચક્ષુરાશ્રિત્ય ત્રયોદશ-ગાથાઃ કથયતિ—

મૂલમ્—ચક્ષુસ્સ રૂપં ગ્રહણં વ્યંતિ, તં રાગહેતું તુ મણુંન્ન માહુ ।

“તં દોષહેતું અમણુંન્ન માહુ, સમો ઈ જો તેસું સં વીર્યરાગો ॥ ૨૨ ॥

છાયા—ચક્ષુસો રૂપં ગ્રહણં વદન્તિ, તદ્ રાગહેતું તુ મનોજ્ઞમાહુઃ ।

તદ્ દ્રેષહેતું અમનોજ્ઞમાહુઃ, સમસ્ત યસ્તયોઃ સ વીતરાગઃ ॥ ૨૨ ॥

મનોજ્ઞ વિષયોંકા ચિન્તવન તક મી ન કરેં । ઈસી તરહ (અમણુન્નેસુ-અમનોજ્ઞેષુ) જો રૂપાદિક વિષય અમનોજ્ઞ હૈં ઉનમેં મી (મણં ન કુજ્જા-મનઃ ન કુર્યાત્) મનકો ન લગાવે ।

ભાવાર્થ—જો સાધુ યહ યાહતા હૈ કિ મનોજ્ઞ એવં અમનોજ્ઞ ચક્ષુ-રાદિક ઇન્દ્રિયોંકે વિષયોંમેં મુજ્ઞે સમાધિ પ્રાપ્ત હો-તો ઉસકા કર્તવ્ય હૈ કિ વહ ઉન વિષયોંમેં ચક્ષુરાદિક ઇન્દ્રિયોંકો પ્રવર્તિત કરનેકી વાઙ્છા ન કરે । ઈસસે ઉન વિષયોંમેં ઉસકો રાગદ્રેષાભાવ મૂલક સમાધિ પ્રાપ્ત હો જાવેગી ॥ ૨૧ ॥

વિષયોંમેં ચક્ષુરાદિક ઇન્દ્રિયોંકી પ્રવૃત્તિ હોને પર તથા જનકી આસક્તિ હોને પર જો દોષ ઉત્પન્ન હોતે હૈં વે પ્રત્યેક ઇન્દ્રિયોં તથા મનકો આશ્રિત કરકે હી હોતે હૈં ઈસલિયે અબ સૂત્રકાર ઈસી વાતકો અઠહત્તર ૭૮ ગાથાઓંસે કહતે હૈં ઉસમેં સર્વ પ્રથમ ચતુરિન્દ્રિયકો આશ્રિત કરકે

અમણુન્નેસુ-અમનોજ્ઞેષુ જે રૂપાદિક વિષય અમનોજ્ઞ છે, એમા પણ મણં ન કુજ્જા-મનઃ ન કુર્યાત્ મન ન લગાવે.

ભાવાર્થ—જે સાધુ એવું યાહે છે કે, મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ ચક્ષુ આદિક ઇન્દ્રિયોના વિષયોમા મને સમાધિ પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે એનું એ કર્તવ્ય છે કે, તે એ વિષયોમાં ચક્ષુ આદિ ઇન્દ્રિયોને પ્રવર્તિત કરવાની વાચ્છના ન કરે. આથી એ વિષયોમા એમને રાગદ્રેષભાવ મૂલક સમાધી પ્રાપ્ત થાય. ॥ ૨૧ ॥

વિષયોમાં ચક્ષુશરિક ઇન્દ્રિયોની થવાથી તેમજ મનની આસક્તિ થવાથી જે દોષ ઉત્પન્ન થાય છે તે પ્રત્યેક ઇન્દ્રિયો તથા મનને આશ્રીત કરીને જ થાય છે. આ માટે હવે સૂત્રકાર આજ વાતને અઠ્યોતેર (૭૮) ગાથાઓથી

ટીકા—‘ ચક્ષુસ્સ ’ ઇત્યાદિ—

રૂપં=રૂપ, સંસ્થાનં વા, ચક્ષુષઃ=નેત્રસ્ય, ગ્રહણં=ગ્રહણેત્તેનેતિ ગ્રહણમ્, આકર્ષકં વદન્તિ=તીર્થકરગણધરાદયઃ કથયન્તિ । મનોજ્ઞં=સુન્દરં, તત્=રૂપ તુ રાગહેતું=રાગકારણં, આહુઃ=વદન્તિ । અમનોજ્ઞં=અસુન્દરં, તત્=રૂપં દ્વેષહેતું=દ્વેષકારણં વદન્તિ । તસ્માન્મનોજ્ઞામનોજ્ઞરૂપયોશ્ચક્ષુઃ પ્રવર્તને રાગદ્વેષોત્પત્તિસમ્ભવાત્ તદુદ્ધરણાઽવત્તિરૂપો દોષઃ સ્યાદિતિ ભાવઃ । નન્વેવં રૂપસ્ય રાગહેતુત્વાત્ તસ્મિન્ વિद्यમાને ક્ષિદ્ધિતરાગો ન સ્યાદત આહ—‘સમા ડ જો તે સુ’ ઇત્યાદિ । યસ્તુ તયોઃ=મનોજ્ઞાઽમનોજ્ઞરૂપયોઃ, સમઃ=તુલ્યાભાવયુક્તઃ, નાનુરક્તો ન ચ દ્વિષ્ટ ઇત્યર્થઃ । સ વીતરાગઃ=તથાવિધરાગાભાવાત્ । યદ્વા-ઇહ વીતરાગ ઇવ વીતરાગઃ ઉપલક્ષણત્વાદ્ વીતદ્વેષશ્ચ ભવતિ । અયં ભાવઃ-યસ્યૈવ રાગદ્વેષો વિદ્યેતે, તસ્યૈવ તદુદીરકત્વેન મનોજ્ઞામનોજ્ઞરૂપયોસ્તજ્જન-
તેરહ ગાથાઓસે દોષ કહતે હૈં—‘ ચક્ષુસ્સ ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—જો (રૂપં-રૂપમ્) રૂપ (ચક્ષુસ્સ ગ્રહણ-ચક્ષુષઃ ગ્રહણમ્) ચક્ષુરિન્દ્રિયકો આકૃષ્ટ કરતા હૈં વહ (મનુન્નં-મનોજ્ઞમ્) મનોજ્ઞ કહા ગયા હૈં ઓર વહ (રાગહેતું વયન્તિ-રાગહેતું વદન્તિ) જીવકો રાગકા હેતુ હાતા હૈં એસા તીર્થકરાદિક દેવોને કહા હૈં । તથા જો રૂપ (દોસહેતું-દ્વેષહેતુમ્) દ્વેષકા કારણ હોતા હૈં-ચક્ષુરિન્દ્રિયકો અરુચિકા કારણ હોતા વહ (અમણુન્નં-અમનોજ્ઞમ્) અમનોજ્ઞ કહા ગયા હૈં । યહ દ્વેષકા હેતુ માના ગયા હૈં । (જો તેસુ સમો-યઃ તયોઃ સમઃ) જો इनमें सम होता है-मनोज्ञमें राग एवं अमनोज्ञमें द्वेष नहीं करता है (स वीतरागो-सः वीतरागः) वह वीतराग कहा गया है ।

ભાવાર્થ—ચક્ષુરિન્દ્રિયકો જો રૂપ રુચે વહ મનોજ્ઞ એવં જો નહીં

ખતલાવે છે. આમાં સર્વ પ્રથમ ચક્ષુરિન્દ્રિયને આશ્રીત કરીને તેર ગાથાઓથી દોષ ખતલાવે છે—‘ ચક્ષુસ્સ ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—જે રૂપં-રૂપમ્ ૩૫ ચક્ષુસ્સ ગ્રહણં-ચક્ષુષઃ ગ્રહણમ્ ચક્ષુ ઈન્દ્રિયનું આકર્ષણ કરે છે. મણુન્નં-મનોજ્ઞમ્ એને મનોજ્ઞ કહેવામાં આવે છે. અને તે રાગહેતું વયન્તિ-રાગહેતું વદન્તિ એવને રાગના હેતુભુત બને છે, એવું તીર્થકરાદિ દેવોએ કહ્યું છે. તથા જે ૩૫ દોસહેતું-દ્વેષહેતુમ્ દ્વેષનું કારણ બને છે, ચક્ષુરિન્દ્રિયની અરુચિનું કારણ બને છે, તે અમણુન્નં-અમનોજ્ઞમ્ અમનોજ્ઞ કહેવાયેલ છે, એ દ્વેષનો હેતુ માનવામાં આવેલ છે. જો તેનું સમા-યઃ તયોઃ સમઃ જે એનામાં સમ હોય છે-મનોજ્ઞમાં રાગ તેમજ અમનોજ્ઞના દ્વેષ કરતા નથી સ વીતરાગો-સઃ વીતરાગઃ એને વીતરાગ કહેવામાં આવે છે.

ભાવાથ—ચક્ષુરિન્દ્રિયને જે ૩૫ ૩૫ એ મનોજ્ઞ અને જે ન ૩૫ તે અમનોજ્ઞ

કત્વમુચ્યતે, ન તુ યઃ સમસ્તસ્ય રૂપં રાગદ્વેષજનકં ભવતિ । તસ્માન્મનોજ્ઞામનોજ્ઞ-
રૂપયોશ્ચક્ષુર્ન પ્રવર્તયેત્, કથંચિત્ ચક્ષુષઃ પ્રવૃત્તૌ વા સમતાઽઽશ્રયણીયેતિ ॥ ૨૨ ॥

નતુ યદ્યેવં રૂપમેવ રાગદ્વેષજનકં ન તુ ચક્ષુસ્તર્હિ કિં રૂપે ચક્ષુર્ન પ્રવર્તયેદિતિ
ચક્ષુર્નિગ્રહેણ ? इत्याशङ्कापनोदनार्थमाह—

મૂલમ્—રૂવંસ્સ ચક્ષુઃ ગૃહણં વ્યંતિ, ચક્ષુસ્સ રૂવં ગૃહણં વ્યંતિ ।

રાગસ્સ હેઁ સમણુન્ન માંહુ, દોસંસ્સ હેઁ અમણુપ્પેણ માંહુ ॥ ૨૩ ॥

છાયા—રૂપસ્ય ચક્ષુર્ગ્રહણં વદન્તિ, ચક્ષુષોરૂપં ગ્રહણં વદન્તિ ।

રાગસ્ય હેતું સમનોજ્ઞમાહુઃ, દ્વેષસ્ય હેતું અમનોજ્ઞમાહુઃ ॥ ૨૩ ॥

ટીકા—‘ રૂવંસ્સ ચક્ષુઃ ’ इत्यादि—

ચક્ષુઃ=નેત્રં, રૂપસ્ય=કૃષ્ણાદેઃ, ગ્રહણં=ગૃહ્ણતીતિ ગ્રહણં, ગ્રાહકં વદન્તિ=તીર્થકરાઃ
કથયન્તિ । તથા-રૂપં ચક્ષુષઃ-નેત્રસ્ય, ગ્રહણં-ગૃહ્યતે, इति ગ્રહણં-ગ્રાહ્યં વદન્તિ ।

રુચે વહ અમનોજ્ઞ હૈ । મનોજ્ઞ રાગકા કારણ એવં અમનોજ્ઞ દ્વેષ કા કારણ
કહા ગયા હૈ । इन दोनोंमें जिसके रागद्वेषकी परिणति नही होती है वह
वीतराग है । जिनमें रागद्वेष विद्यमान है उनमें ही मनोज्ञ एवं अमनोज्ञ
रूप, रागद्वेषके जनक होते हैं । परन्तु जो उनमें सम हैं उनके वे राग-
द्वेषके जनक नहीं हो सकते हैं । सम वीतराग होता है । इसलिये मनोज्ञ
एवं अमनोज्ञमें चतुरिन्द्रियकी प्रवृत्ति साधुको नहीं करनी चाहिये ।
यदि चक्षुरिन्द्रिय वहां प्रवृत्त हो भी जावे तो वहां उसको समता
धारण करनी चाहिये ॥ २२ ॥

यदि ऐसी ही बात है जो रागद्वेषको जनक चक्षु न होकर रूप ही
रागद्वेषका जनक होता है-अतः चक्षुरिन्द्रियके निग्रह करनेसे क्या

છે. આ અન્નેમા જેના રાગદ્વેષની પરિણતિ થતી નથી તે વીતરાગ છે જેનામા
રાગદ્વેષ વિદ્યમાન છે એનામાજ મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ રૂપ રાગદ્વેષ જાગતા હોય
છે. પરંતુ જે એમા સમ છે. એનામા એ રાગદ્વેષ જાગતા નથી. સમ વીતરાગ
હોય છે. આ કારણે મનોજ્ઞ અથવા અમનોજ્ઞ કોઈ પ્રકારની ચક્ષુરિન્દ્રિયની
પ્રવૃત્તિ સાધુએ ન કરવી જોઈ એ. જો કોઈ સમયે ચક્ષુરિન્દ્રિય ત્યા પ્રવૃત્ત થઈ
પણ જાય ત્યારે ત્યા એણે સમતા ધારણ કરવી જોઈ એ. ॥ ૨૨ ॥

જો એવી જ વાત છે કે, રાગદ્વેષને જગાડનાર ચક્ષુ નહીં પણ રૂપ જ
દ્વેષને જગાડનાર છે, તો ચક્ષુરિન્દ્રિયનો નિગ્રહ કરવાથી લાભ શું ? આ

એતેન રૂપચક્ષુષોગ્રાહ્યગ્રાહકભાવપ્રદર્શિતઃ । અતएवाह—‘રાગસ્સ’ ત્યાદિ, સમનોજ્ઞં સમનોજ્ઞેન—ગ્રહેણ રૂપેણ સહ વર્તતે इति સમનોજ્ઞં—મનોજ્ઞરૂપવિષયકં સમનોજ્ઞ-રૂપાનુષઙ્ગિચક્ષુરિત્યર્થઃ, તત્ રાગસ્ય હેતું કારણં વદન્તિ । તથા—અમનોજ્ઞં—અમનોજ્ઞરૂપ-વિષયકં, અમનોજ્ઞરૂપાનુષઙ્ગિચક્ષુરિતિ યાવત્, દ્રેષસ્ય હેતું વદન્તિ । રૂપં રાગદ્રેષ કારણમિતિપૂર્વગાથયા પ્રદર્શિતમ્, ચક્ષુશ્ચ રાગદ્રેષકારણમિત્યનયા ગાથયા પ્રદર્શિતમ્ । એવં ચ રૂપચક્ષુષોઃ સહિતયોરેવ રાગદ્રેષજનકત્વાદ્રૂપે ચક્ષુર્ન પ્રવર્તયે-દિતિ ચક્ષુર્નિગ્રહઃ કર્તવ્ય એવેતિ ભાવઃ ॥ ૨૩ ॥

લાભ ? इस पर सूत्रकार कहते हैं—‘रूवस्स’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(ચક્ષુઁ રૂવસ્સ ગ્રહણં વયંતિ રૂવં ચક્ષુસ્સ ગ્રહણં વયંતિ—ચક્ષુઃ રૂપસ્ય ગ્રહણં વદન્તિ રૂપં ચક્ષુષઃ ગ્રહણં વદન્તિ) નેત્ર ઇન્દ્રિય રૂપકા ગ્રાહક માના ગયા હૈ તથા રૂપ નેત્ર ઇન્દ્રિયકા ગ્રાહ્ય માના ગયા હૈ । इस तरह नेत्रइन्द्रिय और रूपमें ग्राह्यग्राहक भाव है । इसलिये (समणुन्नं—समनोज्ञम्) मनोज्ञरूप विषयक चक्षुको (रागस्स हेतुं आहु—रागस्य हेतु-माहुः) रागका हेतु तीर्थकरादिक देवोंने कहा है तथा (अमणुण्णं—अमनोज्ञम्) अमनोज्ञ-अमनोज्ञरूप ग्राहक चक्षुको उन्होंने (दोसस्स हेतुं आहु—द्वेषस्य हेतुं आहुः) द्वेषका कारण कहा है ।

ભાવાર્થ—યહાં “ચક્ષુરિન્દ્રિય નિગ્રહકે યોગ્ય નહીં હૈ કારણ કિ રાગ-દ્રેષકા જનક રૂપ હી હૈ” इस शंकाका समाधान सूत्रकारने किया है वे कहते हैं कि अपने २ विषय सहित इन्द्रियां ही मोही जीवको अपने २ विषयमें रागद्वेषकी जनक होती हैं । कारण कि इन्द्रिय और विषयका

વિષયમાં સૂત્રકાર કહે છે.—“રૂવસ્સ ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—ચક્ષુઁ રૂવસ્સગ્રહણં વયંતિ રૂવં ચક્ષુસ્સ ગ્રહણં વયંતિ—ચક્ષુઃ રૂપસ્ય ગ્રહણં વદન્તિ રૂપં ચક્ષુષઃ ગ્રહણં વદન્તિ નેત્ર ઇન્દ્રિયને રૂપના ગ્રાહક તરીકે માનવામાં આવેલ છે, તથા રૂપ નેત્ર ઇન્દ્રિયને ગ્રાહ્ય માનવામાં આવેલ છે. આ પ્રમાણે નેત્ર ઇન્દ્રિય અને રૂપમાં ગ્રાહ્ય ગ્રાહક ભાવ છે. આ કારણે સમણુન્નં—સમનોજ્ઞમ્ મનોજ્ઞરૂપ વિષયક ચક્ષુને રાગસ્સ હેતું આહુ—રાગસ્ય હેતુમાહુઃ રાગના હેતુ તીર્થકરાદિક દેવોએ કહેલ છે. તથા અમણુન્ન-અમનોજ્ઞમ્ અમનોજ્ઞરૂપ ગ્રાહક ચક્ષુને એમણે દોસસ્સ હેતું આહુ—દ્રેષસ્ય હેતું આહુઃ દ્રેષનુ કારણ કહેલ છે.

ભાવાર્થ—અહીં “ચક્ષુરિન્દ્રિય નિગ્રહના યોગ્ય નથી કારણ કે, રાગદ્રેષને જન્માવનારરૂપ જ છે” આ શંકાનું સમાધાન સૂત્રકારે કરેલ છે. તેઓ કહે છે કે, પોત પોતાના વિષય સહિત ઇન્દ્રિયો જ મોહી જીવને પોત પોતાના વિષયમાં રાગદ્રેષને જન્માવનાર હોય છે. કારણકે, ઇન્દ્રિય અને વિષયનો પર-

एवं रागद्वेषोद्वरणोपायमभिधाय तदनुद्धरणे दोषमाह—

मूलम्—रूवेसु जो गिद्धि' मुंवेइ तिब्बं, अकालियं पांवेइ सौ विणांसं।
रागा उरे से जहवा पयंगे, आलोयलोले समुंवेइ मर्चु ॥२४॥

છાયા—રૂપેષુ યો ગૃદ્ધિ મુપૈતિ તોત્રામ્, આકાલિકં પ્રાપ્નોતિ સ વિનાશમ્ ।

રાગાતુરઃ સ યથા વા પતક્કઃ, આલોકલોકઃ સમુપૈતિ મૃત્યુમ્ ॥ ૨૪ ॥

टीका—‘रूवेसु जो गिद्धि’ इत्यादि—

यथा वा=येन प्रकारेणैव, वा शब्द एवकार्थकः । रागातुरः=रागविह्वलः ।

अतएव-आलोकलोलः=दीपशिखादर्शनलुब्धः । सः=लोकप्रसिद्धः, पतङ्गः=चतुरिन्द्रि-

परस्परमें ग्राह्यग्राहक संबंध है । पूर्वगाથામાં રૂપ રાગદ્વેષકા કારણ છે તથા
इस गाथा द्वारा चक्षुरिन्द्रिय रागद्वेषका कारण है ऐसा कहा गया है।
अतः इस बातसे ऐसा ही समझना चाहिये कि जब रूप और चक्षु पर-
स्पर संबंधित होते हैं तब मूलतः जिनमें राग है ऐसे जीव ही इनके
संबंध होने पर मनोज्ञ एवं अमनोज्ञ विषयमें रागद्वेष करते हैं । अतः
रूपकी ओरसे इस रागद्वेषकी परिणतिको हटानेके लिये चक्षुरिन्द्रियको
उसमें प्रवर्तित नहीं होने देना चाहिये । यही इसका निग्रह ॥२३॥

इस प्रकार रागद्वेषको हटानेका उपाय कहकर अब उसके नहीं
हटानेमें दोष प्रकट करते हैं—‘रूवेसु’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जहा वा-यथा वा) जिस तरह (रागाउरे-रागातुरः)
रागसे विह्वल अतएव (आलोयलोले-आलोकलोलः) आलोक-प्रकाश

સ્પરમાં ગ્રાહ્ય ગ્રાહકનો સંબંધ છે. પૂર્વગાથામાં રૂપ રાગદ્વેષનું કારણ છે, તથા
આ ગાથામાં ચક્ષુરિન્દ્રિય રાગદ્વેષનું કારણ એવું બતાવવામાં આવેલ છે, એટલે
આ વાતથી એવું જ સમજવું જોઈએ કે, જ્યારે રૂપ અને ચક્ષુ પરસ્પર સંબં-
ધમાં આવે છે ત્યારે મૂલતઃ જેનામાં રાગ છે એવો જીવ જ એનો સંબંધ
થવાથી મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ વિષયમાં રાગદ્વેષ કરે છે. એટલે રૂપના તરફથી
આ રાગદ્વેષની પરિણતિને હટાવવા માટે ચક્ષુરિન્દ્રિયને એમાં પ્રવર્તિત ન થવા
દેવી જોઈએ. આજ એનો નિગ્રહ. ॥ ૨૩ ॥

આ પ્રમાણે રાગદ્વેષને હટાવવાનો ઉપાય કહીને હવે એને ન હટાવવાના
દોષ પ્રગટ કરે છે —“ રૂવેસુ ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—જહા વા-યથા વા જે રીતે રાગાઉરે-રાગાતુરઃ રાગથી વિહ્વળ
આલોય લોલે-આલોકલોલઃ તે પ્રકાશ અર્થાત દીપશીખાને જોવાનો

યજીવવિશેષઃ, મૃત્યુ સમુપૈતિ=પ્રાપ્નોતિ । તથૈવ-યો જનઃ, રૂપેષુ=મનોજ્ઞરૂપેષુ
તીવ્રામ્=ઉત્કટાં, ગૃહ્ણિ=રાગમ્, ઉપૈતિ=પ્રાપ્નોતિ, સઃ=રૂપવિષયકતીવ્રરાગવાન્,
આકાલિકં=અસામયિકં યથાસ્થિત્યાયુરૂપરમાત્ પ્રાગેવ વિનાશં-ઘાતં પ્રાપ્નોતિ ।
એતેન રાગાઽનુદ્વરણે જનસ્યાસામયિકમૃત્યુરૂપો દોષ પ્રદર્શિતઃ ॥ ૨૪ ॥

પુનરપિપ્રાહ—

મૂલમ્—જેયાંવિં દોસં સમુવેદં તિવ્વં, તં સિંઘલંણે સેંડ ઉવેદં દુંઘલં ।
દુદંત દોસેળં સણંણ જંતૂં, નં કિંચિં રૂંવં અવરંડેદં સેં ॥૨૫॥

છાયા—યથાઽપિ દ્વંષ સમુપૈતિ તીવ્રમ્, તસ્મિન્શ્વળે સ તુ ઉપૈતિ દુઃખમ્ ।
દુર્દાન્તદોષેણ સ્વકેન જન્તુઃ, કિશ્ચિત્ રૂપં અપરાધ્યતિ તસ્ય ॥૨૬॥

અર્થાત્ દીપશિખાકે દેખનેમેં લોલુપી (સે-સઃ) વહ લોક પ્રસિદ્ધ (પયંગે-
પતંગઃ) પતંગ-ચતુરિન્દ્રિય જીવ શલભ-(મચ્છું-સમુવેદ-મૃત્યુ સમુપૈતિ)
મૃત્યુકો પ્રાપ્ત હોતા હૈં इसी तरह (જો-યઃ) જો મનુષ્ય (રૂવેષુ-રૂપેષુ)
મનોજ્ઞરૂપમેં (તિવ્વ ગિહ્ણિ ઉવેદ-તીવ્રામ ગૃહ્ણિમ ઉપૈતિ) તીવ્ર રાગકો પ્રાપ્ત
કરતા હૈં । (સે-સઃ) વહ (અકાલિયં વિનાસં પાવદ-આકાલિકં વિનાશં
પ્રાપ્નોતિ) અસમયમેં હી મૃત્યુકો પ્રાપ્ત હો જાતા હૈં ।

ભાવાર્થ—યહ પ્રસિદ્ધ વાત હૈં કિ રૂપકા લોભી પતંગ દીપશિખામેં
પડકર અપને પ્યારે પ્રાણોંકો સ્વો બેઠતા હૈં इसी प्रकार जो प्राणी मनुष्य-
मनोज्ञरूपमें तीव्ररागी बन जाता है वह अकालमें ही अपनी आयु समाप्त
कर जीवनको स्वो बैठता है । इस गाथा द्वारा रागके अनुद्वरणमें मनुष्य
अकाल मृत्युको प्राप्त कर लेता है यह बात लाई गई है ॥૨૪॥

લોલુપિ એવો સે-સઃ તે લોકપ્રસિદ્ધ પયંગે-પતંગઃ પતંગીયો-ચતુરિન્દ્રિય જીવ
મચ્છું સમુવેદ-મૃત્યુ સમુપૈતિ મૃત્યુને લોગ બને છે આજ પ્રમાણે જો-યઃ જે
મનુષ્ય રૂવેષુ-રૂપેષુ મનોજ્ઞરૂપમાં તિવ્વં ગિહ્ણિ ઉવેદ-તીવ્રા ગૃહ્ણિ ઉપૈતિ તીવ્ર રાગને
પ્રાપ્ત કરે છે સે-સઃ તે અકાલિયં વિનાસં પાવદ-અકાલિકં વિનાશં પ્રાપ્નોતિ આ
સમયમાં જ મૃત્યુને લોગ બને છે.

ભાવાર્થ—એ પ્રસિદ્ધ વાત છે કે, રૂપને લોભી પતંગીયો, દીવાની જ્યોતને
ભેળને તેમાં જ પલાવે છે અને પોતાના પ્યારા પ્રાણને ખોઈ બેસે છે. આજ
પ્રમાણે જે મનુષ્ય મનોજ્ઞરૂપમાં તીવ્રરાગી બની જાય છે તે અકાળે જ પોતાની
આયુષ્ય સમાપ્ત કરી જીવનને ખોઈ બેસે છે. આ ગાથાદ્વારા રાગને વશ બનનાર
મનુષ્ય અકાળ મૃત્યુને પ્રાપ્ત કરી લે છે. આ વાત બતાવવામાં આવેલ છે ॥૨૪॥

ટીકા—‘ જે યાવિ દોસં ’ ઇત્યાદિ—

યશ્ચ=યસ્તુ જન્તુઃ=પ્રાણી, તીવ્રં=ઉત્કટં દ્વેષં=અમનોજ્ઞરૂપેષુ દુર્ભાવનં સમુપૈતિ=પ્રાપ્નોતિ, સ=અમનોજ્ઞરૂપ દ્વેષી । તસ્મિન્ ક્ષણેઽપિ=દ્વેષોત્પત્તિસમયેઽપિ સ્વકેન=આત્મીયેન, દુર્દાન્તદોષેણ=સુષ્ટુ ચક્ષુષો દમનં ન કૃતમ્, ઇતિ દુર્દમનદોષેણ, દુઃખં=શરીરં માનસં ચ, ઉપૈતિ=પ્રાપ્નોતિ । ન પુનઃ, રૂપસ્ય તત્ર દોષ ઇત્યાહ—રૂપ=અમનોરૂપં, તસ્ય=અમનોજ્ઞરૂપદ્વેષિણઃ, કિશ્ચિન્=સ્વલ્પમપિ, ન અપરાધ્યતિ=ન દુઃખમુત્પાદયતીત્યર્થઃ । અયમત્ર ભાવઃ—યદિ રૂપમેવ દુઃખહેતુઃ સ્યાત્, તદા વીતરાગસ્ય તીર્થકરાદેરપિ રૂપનિરૂપણે રૂપદર્શને ચ સતિ દુઃખમુત્પદ્યેત, ન ચૈતદસ્તિ, તસ્માદ્રાગદ્વેષકરણાદેવ પ્રાણી દુઃખં પ્રાપ્નોતિ । તતશ્ચ રાગદ્વેષાનુદ્ધરણે શરીરં માનસં ચ સકલં દુઃખં મોક્ષાભાવશ્ચેતિ મહાનનર્થઃ સ્યાદિતિ ગાથાદ્વયસ્ય ભાવઃ ॥ ૨૫ ॥

ફિર મી કહતે હૈં—‘ જેયાવિ ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(જો જંતૂ તિવ્વં દોસં સમુવેહ-યઃ જન્તુઃ તીવ્રં દ્વેષં સમુપૈતિ) જો પ્રાણી અમનોજ્ઞરૂપોંમેં ઉત્કટ દ્વેષકો કરતા હૈ (સે તસિ ક્ષણે સણ દુદ્દંત દોસેણ દુઃખં ઉવેહ-સ તસ્મિન્ ક્ષણે સ્વકેન દુર્દાન્ત દોષેણ દુઃખં ઉપૈતિ) વહ પ્રાણી ઉસ ક્ષણમેં અપને દુર્દાન્ત દોષસે-મેંને અચ્છી તરહસે ચક્ષુકા દમન નહીં કિયા-ઇસ દોષસે-શારીરિક એવં માનસિક દુઃખોંકો પાતા હૈ । (સે રૂપં કિંચિ ન અવરજ્ઞઈ-તસ્ય રૂપં કિશ્ચિત્ ન અપરાધ્યતિ) ઇસ તરહ અમનોજ્ઞ રૂપકે દ્વેષી જીવકા વહ-અમનોજ્ઞરૂપ-કુછ મી બિગાડ નહીં કરતા હૈ । અર્થાત્ વહ અમનોજ્ઞરૂપ ઉસ અમનોજ્ઞ દ્વેષીકો કુછ મી દુઃખ નહીં દેતા હૈ ।

ફરી પણ કહે છે—“ જે યાવિ ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—જે જંતૂ તિવ્વં દોસં સમુવેહ-યઃ જન્તુઃ તીવ્રં દ્વેષં સમુપૈતિ જે પ્રાણી અમનોજ્ઞ રૂપોમાં ઉત્કટ દ્વેષને કરે છે, સે તંસિક્ષણે સણ દુદ્દંતદોસેણ દુઃખં ઉવેહ-સ તસ્મિ ક્ષણે સ્વકેન દુર્દાન્તદોષેણ દુઃખં ઉપૈતિ એ પ્રાણી તે ક્ષણમાં પોતાના દુર્દાન્ત દોષથી-મેં સારી રીતે ચક્ષુનું દમન કરેલ નથી આ દોષથી-શારીરિક અને માનસિક દુઃખોને લોગવે છે સે રૂપં કિંચિ ન અવરજ્ઞઈ-તસ્ય રૂપં કિશ્ચિત્ ન અપરાધ્યતિ આ પ્રમાણે અમનોજ્ઞ રૂપનાં દ્વેષી જીવનું તે અમનોજ્ઞરૂપ કંઈ પણ બગાડી શકતું નથી. અર્થાત્ તે અમોજ્ઞરૂપ એ અમનોજ્ઞ દ્વેષીને કંઈ દુઃખ પહોંચાડતું નથી.

रागो द्वेषश्च सकलानर्थहेतुस्तियुक्तम् । अथ द्वेषस्य रागहेतुकत्वात् राग एव महाननर्थहेतुरिति स एव प्रथमं परिहार्य इति बोधयितुमाह—

मूलम्—एगंतरत्तो रुइरंसि रूवे, अतालिसे से कुणई पओसं ।

दुखस्स संपीलं सुवेइ बाले, न लिप्यई तेणं मुंणी विरांगो ॥२६॥

छाया—एकान्तरक्तो रुचिरे रूपे, अतादृशे स करोति प्रद्वेषम् ।

दुःखस्य सम्पीडमुपैति बालो, न लिप्यते तेन मुनि विरामः ॥२६॥

टीका—‘एगंतरत्तो’ इत्यादि—

यस्तु रुचिरे=सुन्दरे, रूपे=वर्णो, संस्थाने वा, एकान्तरक्तः, भवति । स बालः—हिताहितविवेकरहितः, अतादृशे—न तादृशम् अतादृशम्, प्रक्रमाद् अरुचिरं

भावार्थ—यदि मात्र रूप ही दुःखका हेतु होता तो जो वीतराग तीर्थंकर आदि हैं उनको भी रूपके निरूपणमें एवं रूपके दर्शनमें दुःख उत्पन्न होना चाहिये था—परन्तु ऐसा नहीं होता है इसलिये रागद्वेषके करनेसे ही प्राणी दुःख पाता है अतः जबतक रागद्वेषका त्याग नहीं किया जायगा तबतक शारीरिक एवं मानसिक दुःख एवं मोक्षा का भावरूप महान् अनर्थ इस जीवको प्राप्त होता रहेगा ॥२५॥

राग एवं द्वेष ये दोनों संपूर्ण अनर्थके हेतु हैं, यह कहा जा चुका है । अब ‘द्वेष भी रागहेतुक होता है अतः महान् अनर्थका हेतु एक राग ही है । इसलिये सर्वप्रथम राग ही त्यागने योग्य है’ इस बातको सूत्रकार कहते हैं—‘एगंतरत्तो’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—जो (रुइरंसि रूवे एगंतरत्तो हवइ—रुचिरे रूपे एकान्त-

भावार्थ—जे कदाच ३५ ४ दुःखनेो डेतु डोत तो जे वीतराग तीर्थंकर आदि छे जेमने पणु ३५ना नि३५णुमां तथा ३५ना दर्शनमां दुःख उत्पन्न थवुं जेधतुं डेतुं. परतु तेवुं जनेल नथी. आ कारणे रागद्वेषना करवाथी ४ प्राणी दुःख पावे छे, जेटवे जयां सुधी रागद्वेषनेो त्याग करवामां नथी आवतो त्यां सुधी शारीरिक अने मानसिक दुःख अने मोक्षाभावइय महान अनर्थ आ जवने प्राप्त थता ४ रहेवाना ॥२५॥

राग अने द्वेष जे जन्ने सघणा अनर्थोना डेतु छे आ जतावाध गयेल छे. हवे “द्वेष पणु रागना डेतुइय डोय छे, आथी महान अनर्थनेो डेतु जेक राग ४ छे जे माटे सर्वप्रथम राग ४ त्याग करवा योग्य छे” आ वातने सूत्रकार कहे छे—“एगंतरत्तो” इत्यादि !

अन्वयार्थ—जे रुइरंसि रूवे एगंतरत्तो हवइ—रुचिरे रूपे एकान्तरक्तः भवति

રૂપમિત્યર્થઃ તરિમન્ પ્રદેષં=પ્રકૃષ્ટં દ્વેષં કરોતિ । અત એવ-દુઃખસ્ય=શરીરમાનસ-
રૂપસ્ય, સમ્પીડં=સંઘાતં સમૂહમ્, ઉપૈતિ=પ્રાપ્નોતિ । વિરાગઃ=રૂચિરરૂપે રાગરહિતઃ,
મુનિઃ=સાધુસ્તુ તેન=દ્વેષકૃતદુઃખેન, ન લિપ્યતે=ન સંયુજ્યતે ॥ ૨૬ ॥

રાગ એવ હિંસાઽઘાસ્રવહેતુરિતિ હિંસાદોદ્ધારેણ રાગ એવ દુઃખસ્ય મૂલકારણ-
મિતિ ષડ્ભિર્ગાથાભિરાહ—

મૂલમ્—રૂવાણુગાસાણુગા યં જીવે, ચરાચરે હિંસઈ જેગંરૂવે ।

ચિંત્તેહિ તે^૧ પરિતાંવેઈ બાલે, પીલેઈ^૨ અત્તદ્વંદુરુ કિલિંદે ॥૨૭॥

છાયા—રૂપાણુગાશાણુગતથ જીવઃ, ચરાચરાન્ હિનસ્તિ અનેકરૂપાન્ ।

ચિત્રૈસ્તાન્ પરિતાપયતિ બાલઃ, પીડયત્યાઽત્માઽર્થગુરુઃ કિલિટઃ ॥૨૭॥

ટીકા—‘ રૂવાણુગાસાણુગા ય જીવે ’ इत्यादि—

કિવઘ્ઠઃ=રાગવાધિતઃ, અત એવ આત્માર્થગુરુઃ=આત્માર્થઃ સ્વપ્રયોજનં, સ એવ

રક્તઃ ભવતિ) સુન્દરરૂપમેં એકાન્તરક્ત હોતા હૈ (સે-સઃ) વહ (એતા-
લિસે પઓસં કુણઈ-અનાદરો પ્રદેષ કરોતિ) અસુન્દરરૂપમેં પ્રકૃષ્ટ દ્વેષ
કરતા હૈ । એસા જીવ (બાલો-બાલઃ) હિતાહિતકે વિવેકસે રહિત હોનેકે
કારણ બાલ-અજ્ઞાની માના જાતા હૈ । હસીસે વહ (દુઃખસ્સ સંપીલ
મુવેઈ-દુઃખસ્ય સમ્પીડમ્ ઉપૈનિ) શારીરિક એવ માનસિક અનેક દુઃખોં-
કો ભોગા કરતા હૈ । (વિરાગો મુણી તેણ ન લિપ્પઈ-વિરાગઃ મુનિઃ તેન
ન લિપ્યતે) પરન્તુ જો એસે હોતે હૈં કિ જિન્હે સુન્દર રૂપમેં રાગ હી નહીં
હૈ એસે મુનિજન રાગદ્વેષ જન્ય દુઃખસે લિપ્ત નહીં હોતે હૈં ॥૨૬॥

‘રાગ હી હિંસા આદિ આસ્રવકા હેતુ હૈ । હસ તરહ હિંસાદિ દ્વારા
રાગ હી દુઃખકો મૂલ કારણ હૈ’ હસ વાતકો સૂત્રકાર છહ ગાથાઓસે

સુન્દર રૂપમાં એકાન્તરક્તઃ રક્ત બને છે સે-સઃ તે એતાલિસે પઓસં કુણઈ-એતાદરો
પ્રદેષ કરોતિ અસુન્દરરૂપમાં પ્રકૃષ્ટ દ્વેષ કરે છે. આવો જીવ બાલો-બાલઃ હિતા
હિતના વિવેકથી રહિત હોવાના કારણે બાલ-અજ્ઞાની માનવામાં આવે છે.
આથી જ તે દુઃખસ્સ સંપીલમુવેઈ-દુઃખસ્ય સમ્પીડમ્ ઉપૈતિ શારીરિક અને
માનસિક અનેક દુઃખોને ભોગવતો રહે છે. પરંતુ વિરાગો મુણી તેણ ન લિપ્પઈ-
વિરાગ મુનિ તેન ન લિપ્યતે જે એવા હોય છે કે, એને સુન્દરરૂપ રાગ નથી
હોતો એવા મુનિજન રાગદ્વેષ જન્ય દુઃખમાં લિપ્ત થતા નથી. ॥ ૨૬ ॥

“ રાગ જ હિંસા આદિ આસ્રવનો હેતુ છે આ પ્રમાણે હિંસા આદિ
રાગ જ દુઃખનું મૂળ કારણ છે ” આ વાતને સૂત્રકાર છ ગાથાઓથી

ગુરુઃ=સમ્પાદનીય કાર્યેષુ પ્રધાનો यस્ય સ તથા, અત એવ બાલઃ=હિતાહિતવિવેક-
રહિતઃ, રૂપાનુગાશાનુગત-રૂપં=પસન્નશાન્મનોજ્ઞરૂપમ્, તદનુગચ્છતિયા સા રૂપા-
નુગા, તાદૃશી યા આશા સા રૂપાનુગાશા-રૂપવિષયોઽભિલાષઃ, તદનુગતશ્ચ જીવઃ=
પ્રાણો અનેકરૂપાન્=જાત્યાદિભેદેન બહુવિધાન્ ચરાચરાન્=ત્રસસ્થાવરરૂપાન્ જીવાન્
હિનસ્તિ=નાશયતિ । કાંશ્ચિત્તુ તાન્ ચરાચર જીવાન્ ચિત્રૈઃ=અનેક પ્રકારકૈઃ સ્વકાય
પરકાયશસ્ત્રાદિભિરૂપાયૈઃ પરિતાપયતિ = સર્વથા દુઃસ્વયતિ । અપરાંશ્ચ કાંશ્ચિત્
પીડયતિ=અકદેશ દુઃસ્વોત્પાદનેન પીડિતાન્ કરોતિ । એતેન રાગસ્ય હિંસાધાસ્રવ-
હેતુત્વં કથિતમ્ ॥ ૨૭ ॥

કહતે હૈં—‘રૂવાણુગા’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(કિલિદ્દે-કિલિષ્ટઃ) રાગસે બાધિત હુઆ તથા (અત્તદ્ગુરુ-
આત્માર્થગુરુઃ) અપના પ્રયોજન હી જિસને સ્વ કરનેયોગ્ય કાર્યોંમે પ્રધાન
માન રહ્યા હૈ ઇસીલિયે જો (બાલે-બાલઃ) હિત ઓર અહિતકે વિવેકસે
વિકલ બના હુઆ હૈ એસા (રૂવાણુગાસાણુગા જીવે-રૂપાનુગાશાનુગતઃ
જીવઃ) મનોજ્ઞરૂપકે પીછે ૨ દોડનેવાલી આશાસે મોહિત બના જીવ
(અણેગરૂવે ચરાચરે હિંસઈ-અનેકરૂપાન્ ચરાચરાન્ હિનસ્તિ) જાત્યાદિકે
ભેદસે અનેકવિધ ચરાચર પ્રાણિયોંકી હિંસા કરતા હૈ । તથા કિતનેક
(તે-તાન્) ડન જીવોંકો (ચિત્તૈહિ-ચિત્રૈઃ) અનેક પ્રકારકે ઉપાયોં દ્વારા
(પરિતાવેઈ-પરિતાપયતિ) સર્વથા દુઃસ્થિત કરતા હૈ તથા કિતનેક જીવોં-
કો (પીડયતિ) પીડા પહુચાતા હૈ ।

ભાવાર્થ—રાગસે જીવ જબ બાધિત હો જાતા હૈ તબ યહ અપને

કહે છે—“ રૂવાણુગા ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—કિલિદ્દે-કિલિષ્ટ રાગમાં બંધાયેલ તથા અત્તદ્ગુરુ-આત્માર્થગુરુઃ
પોતાનુ પ્રયોજન જ જેણે સમ્પાદનીય કાર્યોમાં પ્રધાન માની રાખેલ છે. આ
કારણે જે બાલે-બાલઃ હિત અને અહિતના વિવેકથી વિકળ બની રહેલ છે.
એવા રૂવાણુગાસાણુગા જીવે-રૂપાનુગાશાનુગતઃ જીવઃ મનોજ્ઞરૂપની પાછળ પાછળ
દોડવાવાળી આશાથી મોહિત બનેલ એવ અણેગરૂવે ચરાચરે હિંસઈ-અનેકરૂપાન્
ચરાચરાન્ હિનસ્તિ જાત્યાદિના લેદથી અનેકવિધ ચરાચર પ્રાણીયોની હિંસા
કરે છે, તથા તે-તાન્ કેટલાક એવા એવોને ચિત્તૈહિ-ચિત્રૈઃ અનેક પ્રકારના
ઉપાયો દ્વારા પરિતાવેઈ-પરિતાપયતિ સર્વથા દુઃસ્થિત કરે છે. તથા કેટલાક
એવોને પીડા પહોંચાડે છે.

ભાવાર્થ—રાગથી એવ જ્યારે બંધાયેલ બાય છે. ત્યારે તે પોતાના પ્રયોજન

અન્યચ્ચ—

મૂલમ્—રૂવાણુવાણં ણં પરિગ્રહેણં, ઉપ્પાયણે રક્ષણસન્નિઓગે ।

વંણવિઓગે યં કંહિં સુંહંસે, સંભોગકાલે યં અતિત્તિલાભે ॥૨૮

છાયા—રૂપાનુવાતે સ્વલુ પરિગ્રહેણ, ઉત્પાદને રક્ષણસન્નિયોગે ।

વ્યયે વિયોગે ચ ક્વ સુખં તસ્ય, સંભોગકાલે ચ અતૃપ્તિલાભે ॥૨૮॥

ટીકા—‘ રૂવાણુવાણં ’ ઇત્યાદિ—

રૂપાનુવાતે=રૂપેડુવાતઃ—અનુગમનમ્—અનુરાગો રૂપાનુવાતસ્તસ્મિન્ સતિ ‘ણં’
ઇતિ વાક્યાલક્ષારે, પરિગ્રહેણ=રૂપવિષયે મૂર્છાત્મકેન હેતુના ઉત્પાદને=રૂપવદ્વસ્તુન
ઉપાર્જને, તથા રક્ષણસન્નિયોગે—રક્ષણં ચ સન્નિયોગથેતિ રક્ષણસન્નિયોગં તસ્મિન્,

પ્રયોજનકો जिस किसी भी उपायसे सिद्ध करनेमें लग जाता है। उस समय
यह उपाय कर्तव्य है या अकर्तव्य है इस बात को नहीं गिनता है।
इस प्रकार की प्रवृत्ति में यह जीव उस मनोज्ञ रूप की आशा के पीछे
पड़कर कितनेक चराचर प्राणियों को मारता है शारीरिक एवं मानसिक
कष्ट पहुंचाता है। अतः इससे यही बात सिद्ध होती है कि, राग ही
सब अनर्थों का तथा हिंसादिक जनित आस्रवोंका हेतु है ॥२७॥

और भी कहते हैं— ‘ रूवाणु वाण्ण ’ इत्यादि ।

અન્વયાયે—(રૂવાણુવાણ-રૂપાનુવાતે) રૂપ સે અનુરાગ હોને પર
યહ જીવ (પરિગ્રહેણ-પરિગ્રહેણ) રૂપ મે સર્વપ્રથમ મૂર્છારૂપ પરિગ્રહ સે
બંધ જાતા હૈ । ફિર (ઉપ્પાયણે રક્ષણસન્નિઓગે—ઉત્પાદને રક્ષણ-
સન્નિયોગે) વહ ઉસ રૂપવાલી વસ્તુ કે સ્નેહ સે ઉસ વસ્તુ કે ઉપાર્જન

જનને કેઈ પણ ઉપાયથી સિદ્ધ કરવાના કામમાં લાગી જાય છે. એ વખતે
આ ઉપાય કર્તવ્ય છે કે, અકર્તવ્ય છે. આ પ્રકારનો વિચાર કરતો નથી અને
તે મનોરૂપની આશાની પાછળ પડીને એ જીવ કેટલાક ચરાચર પ્રાણીઓને
મારે છે તેમજ કેટલાકને શારીરિક અને માનસિક કષ્ટ પહોંચાડે છે. આ
કારણે આથી એ વાત સિદ્ધ થાય છે કે, રાગ જ સઘળા અનર્થોનો તથા
હિંસાદિક આસ્રવોનો હેતુ છે. ॥૨૭॥

વળી પણ કહે છે—“ રૂવાણુ વાણ્ણ ” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—રૂવાણુવાણ-રૂપાનુવાતે રૂપમાં અનુરાગ ઉત્પન્ન થવાથી એ
જીવ પરિગ્રહેણ-પરિગ્રહેણ રૂપમાં સર્વપ્રથમ મૂર્છારૂપ પરિગ્રહથી બંધાયે
છે પછી ઉપ્પાયણે રક્ષણસન્નિઓગે—ઉત્પાદને રક્ષણસન્નિયોગે તે એ રૂપવાળી વસ્તુના
એ વસ્તુનું ઉપાર્જન કરવામાં લાગી જાય છે. અને એનું ઉપાર્જન

तत्र रक्षणं विनाशहेतुभ्योऽग्निजलतरकरादिभ्यः परिपालनं, संनियोगस्तु स्वपरप्रयो
जनेषु सम्यग्द्वयापारणं, तत्र, तथा-व्यये=अग्निजलादिना विनाशे वियोगे च=
राज तरकरादिकृतापहराद् विहरे च सति तस्य रूपानुरागिणः पुरुषस्य क्व
सुखम्=न क्वचित् सुखं भवति । सुरूपकलत्रवरितुरगादीनामुपार्जन रक्षणादिषु
रूपानुरागी, दुःखमेवानुभवतीति भावः । ननु सुरूपद्रव्यसमुपार्जनादिषु सुख
माभूत्, संभोगकाले तु भविष्यतीत्याशङ्क्याह—‘संभोगकाले य ’ इत्यादि—
संभोगकाले च=उपभोगसमयेऽपि अतृप्तिलाभः—न तृप्तिलाभः—अतृप्तिलाभः—
तरिमश्च सति तृप्तिप्राप्त्यभावे च क्व सुखमित्यन्वयः । बहुशोऽपि रूपदर्शने

करने में लग जाता है एवं उसका उपार्जन होने पर ‘ इसका विनाश न
हो जाय ’ इस ख्याल से उसकी रक्षा करने में तत्पर रहा करता है ।
एवं अपने प्रयोजन में तथा पर के प्रयोजन में उसका उपयोग करता है।
यदि वह वस्तु (वये विओगे-व्यये वियोगे) नष्ट हो जाती है अथवा उससे
छिनी जाती है तो ऐसी स्थिति में (कहिं सुहु-तस्य क्व सुखम्)उस रूप
विमोहित मतिवाले प्राणी के लिये एक क्षण भर भी सुख नहीं मिलता है।
इसी तरह (संभोगकाले य अतृप्तिलाभे कहिं सुहुं-संभोगकाले च
अतृप्तिलाभे क्व सुखम्) उपभोग काल में भी इस को तृप्ति नहीं होती
है तो उस अवस्था में भी इसको सुख कहाँ है ।

भावार्थ—रूपवाले पदार्थ में जब यह प्राणी उन्मत्त बन जाता है तब
सर्व प्रथम वह उस पदार्थ की बलवान् सूच्छा से मूर्च्छित हो जाता है ।
इस दशा में यह उस पदार्थ की प्राप्ति में और प्राप्त होने पर अपने

थया पछी “ आनो विनाश न थछ जय ” એવા ખ્યાલથી એની રક્ષા કરવામાં
તત્પર રહ્યા કરે છે. આથી પોતાના પ્રયોજનમાં તથા બીજાના પ્રયોજનમાં એનો
ઉપયોગ કરે છે, જો એ વસ્તુ વયે વિઓગે-વ્યયે વીયોગે નષ્ટ થઈ જાય છે
અથવા એની પાસેથી કોઈ આંચકી હ્યે છે તો એવી સ્થિતિમાં સે કહિં સુહું-
તસ્ય ક્વ સુખમ્ એ રૂપવિમોહિત મતવાલા પ્રાણીના માટે એક ક્ષણભર પણ
સુખ રહેતું નથી આજ પ્રમાણે સંભોગકાલે ચ અતિત્તિલાભે કહિં સુહું-સંભોગકાલે
ચ અતૃપ્તિલાભે ક્વ સુખમ્ ઉપભોગ કાળમાં પણ એને તૃપ્તિ થતી નથી આ
અવસ્થા પણ એના માટે સુખ આપનાર બનતી નથી.

ભાવાર્થ—રૂપવાળા પદાર્થમાં જ્યારે એ પ્રાણી ઉન્મત્ત બની જાય છે
ત્યારે સહુ પહેલાં તે એ પદાર્થની બલવાની મૂર્છાથી મૂર્છિત થઈ જાય છે.
આવી દશામાં એ તે પદાર્થની પ્રાપ્તિમાં તેમજ પ્રાપ્ત થયા પછી પોતાના કર્ત-

રાગિણાં તૃપ્તિર્ન ભવતિ । તથા ચોક્તમન્યૈરપિ—

ન જાતુ કામઃ, કામાનામુપભોગેન શામ્યતિ ।

હવિષા કૃષ્ણવર્ત્મેવ, ભૂય એવાભિવર્ધતે ॥

અન્યચ્ચ—‘ભોગાભ્યાસમતુવિવર્ધન્તે રાગાઃ, કૌશલાનિ ચેન્દ્રિયાણામ્’ ॥૬૮૧॥

ઉત્તરોત્તરેચ્છયા હિ જન્તોઃ, પરિતાપ એવ ભવતીતિ ભાવઃ ॥ ૨૮ ॥

કર્તવ્ય કો મૂલકર રાત્રિનિ ઉસો કો સંરક્ષણ મેં લગ જાતા હૈ । અપને ઉપયોગ મેં યા પર કો ઉપયોગ મેં કામ આને પર જવ વહ વસ્તુ નષ્ટ હો જાતી હૈ યા નિયુક્ત-અલગ હો જાતી હૈ તો એસી સ્થિતિ મેં યહ વિશેષ દુઃસ્થિતિ હોતા રહતા હૈ ફિર હસકે ળિયે સુખ કહાં ? ઉપયોગ અવસ્થા મેં હસકો અતૃપ્તિ બની રહતી હૈ । અતઃ રૂપવિમોહિત મતિવાલે કો કિસી મી તરહ સુખ નહીં હૈ ।

ઔર મી કહા હૈ—ન જાતુ કામઃ કામાનામુપભોગેન શામ્યતિ ।

હવિષા કૃષ્ણવર્ત્મેવ ભૂય એવાભિવર્ધતે ॥૧॥”

અગ્નિ જૈસે ૨ ઘૃત સે સીંચી જાતી હૈ વૈસે ૨ વહ પ્રદીપ્ત હોતી રહતી હૈ । હસી તરહ અભિલાષાએ જ્યોં ૨ અભિલષિત પદાર્થોં કી પ્રાપ્તિ હોતી જાતી હૈ ત્યોં ૨ વધતી જાતી હૈ શાંતિ નહીં હોતી । તાત્પર્ય કહને કા યહી હૈ કિ ઉત્તરોત્તર ઇચ્છાઓં કી વૃદ્ધિ સે પ્રાણિયોં કો કેવલ પરિતાપ હી હોતા હૈ । અતઃ જિસ પ્રકાર લગામ કો દ્વારા ધીઢ સે મી ધીઢ ઘોડા વશ

બંધને બૂલીને રાત્રિ દિવસ તે સંરક્ષણમાં જ લાગ્યો રહે છે. પોતાના ઉપયોગમાં અથવા બીજાના ઉપયોગમાં કામ આવવાથી બ્યારે એ વસ્તુ નષ્ટ બની જાય છે, અથવા તો વિકૃત-અલક થઈ જાય છે ત્યારે આવી સ્થિતિમાં એ વિશેષ પ્રમાણમાં દુઃખીત થતો રહે છે. પછી એના માટે સુખ કયાં ? ઉપયોગ અવસ્થામાં તેનામાં અતૃપ્તિ રહ્યા કરે છે, આથી રૂપવિમોહિત મતિવાળા જીવને કોઈ પણ રીતે સુખ મળતું નથી વળી કહ્યું પણ છે—

ન જાતુ કામઃ કામાનામુપભોગેન શામ્યતિ ।

હવિષા કૃષ્ણવર્ત્મેવ ભૂય એવાભિવર્ધતે ॥ ૧ ॥ ”

અગ્નિમાં જેમ જેમ ધી હોમવામાં આવે છે તેમ તેમ તે વધારે પ્રદીપ્ત થતી રહે છે. આજ પ્રમાણે અભિલાષાઓ જેમ જેમ અભિલષિત પદાર્થોની પ્રાપ્તિ થતી જાય છે તેમ તેમ એ વધતી જ જાય છે, શાંતિ થતી નથી. તાત્પર્ય એ ન એ છે કે, ઉત્તરોત્તર ઇચ્છાઓની વૃદ્ધિથી પ્રાણીઓને કેવળ પરિતાપ છે. આમ જે પ્રમાણે લગામથી બળવાન એવો ઘોડો પણ વશમાં

રૂપવિષયે તૃપ્તિપ્રાપ્તિરહિતસ્ય ચે દોષા ભવન્તિ, તાનાહ—

મૂલમ્—રૂપે અતિત્તે ચ પરિગ્રહસ્મિં, સત્તોવસત્તો ન ઉવેદ્ તુટ્ઠિં ।

અતુટ્ઠિદોષેણ દુઃખી પરસ્મિં, લોભાવિલે આર્યયદ્ અદત્તં ॥૨૯॥

છાયા—રૂપે અતૃપ્તશ્ચ પરિગ્રહે, સત્તોપસત્તો ન ઉપૈતિ તુટ્ઠિમ્ ।

અતુટ્ઠિ દોષેણ દુઃખી પરસ્ય, લોભાવિલ આદત્તે અદત્તમ્ ॥ ૨૯ ॥

ટીકા—‘રૂપે અતિત્તે ચ’ इत्यादि—

રૂપે=મનોજ્ઞરૂપવિષયે, અતૃપ્તઃ=તૃપ્તિપ્રાપ્તઃ, તથા પરિગ્રહે-પરિગૃહ્યતે, इति પરિગ્રહસ્તસ્મિન્, રૂપે इत्यर्थઃ, સત્તોપસત્તશ્ચ=પૂર્વસત્તઃ, પશ્ચાદુપસત્તઃ, પૂર્વ સામાન્યેનૈવાડસત્તિમાન્ પશ્ચાદ્ ગાઢમાસત્ત इत्यर्थઃ । તુટ્ઠિં=સન્તોષં, નો પૈતિ= ન પ્રાપ્નોતિ અથ ચ-અતુટ્ઠિદોષેણ=અતુટ્ઠિરેવ દોષોડતુટ્ઠિદોષસ્તેન, દુઃખી=દુઃખમિદં

में हो जाता है उसी प्रकार संयमादिक द्वारा इन्द्रियां वश में हो जानी हैं यही उनका निग्रह है ॥२८॥

રૂપ કે વિષયमें जिस को तृप्ति नहीं होती है उस प्राणी को कौनसे दोषोंका भागी बनना पड़ता है ? यह बात सूत्रकार प्रदर्शित करते हैं ‘रूपे’ इत्यादि—

અન્યથાર્થ—(રૂપે-રૂપે) મનોજ્ઞ રૂપકે વિષયमें (અતિત્તે-અતૃપ્તઃ) તૃપ્ત નહીં હુઆ છે તથા (પરિગ્રહસ્મિં સત્તોવસત્તો-પરિગ્રહે સત્તોપસત્તઃ) જો રૂપमें પ્રથમ સામાન્ય રૂપસે સત્ત (આસત્ત) હુઆ છે પશ્ચાન્ વિશેષ રૂપमें उसमें આસત્ત બના છે એસા પ્રાણી કબી ઓ (તુટ્ઠિં ન ઉવેદ્-તુટ્ઠિં ન ઉપૈતિ) તૃપ્તિકો પ્રાપ્ત નહીં કરતા છે । इस (અતુટ્ઠિદોષેણ-અતુટ્ઠિદોષેણ) અસંતોષરૂપ દોષસે (દુઃખી-દુઃખી) દુઃખી બના હુઆ વહ ફિર (લોભાવિલે-

આવી જાય છે એજ પ્રમાણે સંયમ આદિ દ્વારા ઇન્દ્રિયો વશમાં આવી જાય છે. આજ એનો નિગ્રહ છે. ॥૨૮॥

इपना विषयमा लेने तृप्ति થતી નથી, એ પ્રાણીને કયા કયા દોષોના ભાગી બનવું પડે છે ? આ વાત સૂત્રકાર પ્રદર્શિત કરે છે—“રૂપે” इत्यादि !

અન્યથાર્થ—રૂપે-રૂપે મનોજ્ઞ ઇપના વિષયમાં અતિત્તે-અતૃપ્તઃ લેને તૃપ્તિ થતી નથી તથા પરિગ્રહસ્મિં સત્તોવસત્તો-પરિગ્રહે સત્તોપસત્તઃ લે ઇપમાં પ્રથમ સામાન્યરૂપથી સત્ત થયેલ છે. પછીથી વિશેષ રૂપથી એનામાં આસત્ત બને છે એવો પ્રાણી કદી પણ તુટ્ઠિં ન ઉવેદ્-તુટ્ઠિં ન ઉપૈતિ તૃપ્તિને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. આમ અતુટ્ઠિદોષેણ-અતુટ્ઠિદોષેણ અતુટ્ઠિરેવ દોષો દુઃખી-દુઃખી દુઃખી

ચ રૂપવદ્વસ્તુ મમ સંપદતામિત્યાકાઙ્ક્ષા વશાદતિશયદુઃસ્વયુક્તઃ સન્, લોભાઽવિલઃ
=લોભમલિનીકૃતચિત્તઃ, પરસ્ય=અન્યસ્ય, અદત્તં, રૂપવદ્વસ્તુ આદત્તે=ગૃહ્ણતિ॥૨૯॥

અદત્તાદાને કૃતે યે દોષા ભવન્તિ તાનાહ—

મૂલમ્-તળ્હાભિભૂયસ્સ અદત્તહારિણો, રૂવે અત્તિત્તસ્સ પરિગ્ગહે ચં ।
માયામુસંવંઢ્ઢૈ લોભદોસા, તત્થાંવિદુઃસ્વાનં વિમુચ્ચંઈ સે' ॥૩૦॥

છાયા—તૃષ્ણાઽભિભૂતસ્ય અદત્તહારિણઃ, રૂપે અતૃપ્તસ્ય પરિગ્રહે ચ ।

માયામૃષા વર્ધતે લોભદોષાત્, તન્નાપિ દુઃસ્વાન્ન વિમુચ્યતે સઃ॥૩૦॥

ટીકા—‘તળ્હાભિભૂયસ્સ’ ઇત્યાદિ—

રૂપે=રૂપવિષયકે, પરિગ્રહે=મૂર્છાઽત્મકે અતૃપ્તસ્ય=અસન્તુષ્ટસ્ય ચ તૃષ્ણા-
ભિભૂતસ્ય=લોભવશવર્તિનઃ, અત એવ-અદત્તહારિણઃ-અદત્તાદાનશીલસ્ય, લોભદો-
લોભાવિલઃ) લોભસે મલિન ચિત્ત હોકર (પરસ્ય આયદ્યં અદત્તં-પરસ્ય
અદત્તમ્ આદત્તે) દૂસરેકી અદત્ત વસ્તુકો લેતા હૈ અર્થાત્ ચોરી કરતા હૈ ।

ભાવાર્થ—જો પ્રાણી મનોજ્ઞ રૂપ કે વિષય મેં મી સંતુષ્ટ નહીં રહતા
હૈ તથા જો પ્રથમ સામાન્ય રૂપ સે પશ્ચાત્ વિશેષ રૂપ સે રૂપ મેં
વિમોહિત મતિ હો જાતા હૈ, ઈસે પ્રાણી રૂપ મેં અસંતુષ્ટ હો કર સદા
દુઃખી હી બના રહતા હૈ ઓર દૂસરોં કી રૂપવિશિષ્ટ વસ્તુ કો મી વિના
પૂલે હી ઉઠાને મેં તત્પર રહતા હૈ ॥૨૯॥

અદત્તાદાન મેં કયા૨ દોષ હૈં ? સો કહતે હૈં—‘તળ્હાં’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(પરિગ્ગહે રૂવે-પરિગ્રહે રૂપે) પરિગ્રહ સ્વરૂપ રૂપમેં (અતિ-
ત્તસ્સ-અતૃપ્તસ્ય) અસન્તુષ્ટ તથા (તળ્હાભિભૂયસ્સ-તૃષ્ણાભિભૂતસ્ય) તૃષ્ણા

બનેલ એ પ્રાણી પછી લોભાવિલે-લોભાવિલઃ લોભથી મલિન ચિત્ત થઈને
પરસ્ય આયદ્યં અદત્તં-પરસ્ય અદત્તમ્ આદત્તે બીજાની અદત્ત વસ્તુને લેયે છે,
અર્થાત્ ચોરી કરે છે.

ભાવાર્થ—જે પ્રાણી મનોજ્ઞરૂપના વિષયમાં પણ સંતોષ અનુભવી શકતા
નથી તથા જે પ્રથમ સામાન્ય રૂપથી અને પછીથી વિશેષરૂપથી રૂપમાં વિમો-
હિત મતિવાળા થઈ જાય છે એવા પ્રાણી રૂપની પાછળ અસંતુષ્ટ થઈને સદા
દુઃખી જ રહ્યા કરે છે. અને બીજાની રૂપ વિશિષ્ટ વસ્તુને લઈ લેયે છે. અર્થાત્
ચોરી કરે છે. ॥૨૯॥

અદત્તાદાનમાં કયા કયા દોષ છે ? એને કહે છે—“તળ્હા” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—પરિગ્ગહે રૂવે-પરિગ્રહે રૂપે પરિગ્રહ સ્વરૂપ રૂપમાં અતિત્તસ્સ-
અસંતુષ્ટ તથા તળ્હાભિભૂયસ્સ-તૃષ્ણાભિભૂતસ્ય તૃષ્ણાથી અભિભૂત-

षात्-लोभ एव दोषः, लोभ दोषस्तस्मात्, कुकर्मप्रवर्तकतया लोभस्य दोषरूपता-
ऽस्तीति । लोभदोषप्रभावादित्यर्थः । मयामृषा-मायाप्रधानं मृषा-असत्यभाषणं,
मयामृषा, वर्द्धते-वृद्धिं प्राप्नोति । लुब्धो हि परकीयं वस्तु आदत्ते, आदाय च
तद्गोपनपरो मायामृषा भाषते । तदनेन लोभ एव सर्वास्त्रवाणामपि प्रधानं कारणमिति
सूचितम् । इह-रागप्रस्तावे सर्वत्र लोभवर्णनेन रागेऽपि लोभांश एव दुर्निवार इति
सूचितम् । तत्राऽपि-मृषाभाषणेऽपि, सः अदत्तादानशीलः, दुखात्-असातरूपात्
न विमुच्यते-मुक्तो न भवति, किं तु दुःस्वभाजन मेव भवतीत्यर्थः ॥ ३० ॥

से अभिभूत-लोभके वशवर्ती-इसीलिये (अदत्तहारिणो-अदत्तहारिणः)
अदत्तको लेनेके स्वभाववाले पुरुषके(लोभदोसा-लोभदोषात्) कुकर्ममें
प्रवर्तक होने के कारण लोभरूप दोष के प्रभावसे (माया मुसं
वड्डइ - माया मृषा वर्द्धते) माया प्रधान असत्यभाषण बढ़ता
रहता है । तात्पर्य इसका यह है की लोभी पुरुष परकीय वस्तुको ग्रहणा
करता है तथा ग्रहण कर के उसके छुपाने में सचेष्ट रहता है और माया
मृषा स्वरूप भाषण करता है इस कथन से यह सूचित होता है, कि एक
लोभ ही समस्त आस्त्रवों का प्रधान कारण है । तथा इस राग के प्रकरण
में सर्वत्र लोभ के वर्णन से राग में भी एक लोभ का अंश ही दुर्निवार
है । (तत्थावि दुक्खा से न विमुच्चइ-तत्रापि दुःखात् स न विमुच्यते) मृषा
भाषणमें भी अदत्तादान शील वह व्यक्ति असातवेदन रूप दुःखसे
मुक्त नहीं होता है किन्तु केवल दुःखका ही भागी बनता है ।

भावार्थ—जो प्राणी इस रूपात्मक परिग्रहमें असंतुष्ट रहा करता है

दोषना वशवर्ती-आज कारणे अदत्तहारिणो-अदत्तहारिणः अदत्तने देवाना
स्वभाववाणा पुरुषना लोभदोसा-लोभदोषात् कुकर्ममां प्रवर्तक होवाना कारणे
दोषरूप दोषना प्रभाववाणी माया मुसं वड्डइ-माया मृषा वर्द्धते माया प्रधान असत्य
भाषण रहतुं रहे छे. तात्पर्य अने अने छे के, दोली पुरुष पारकी वस्तुने
ग्रहण करीने अने छुपाववाभां पण सचेष्ट रहे छे अने माया मृषा स्वरूप
भाषण करे छे. आ कथनथी अ सूचित थाय छे के, एक दोल ज सधना
आस्त्रवोनुं प्रधान कारण छे. तथा आ रागना प्रकरणमां सर्वत्र दोलना वशु-
नथी रागमां पण एक दोलना अंश ज दुर्निवार छे. तत्थावि दुक्खा से न
विमुच्चइ-तत्रापि दुखात् स न विमुच्यते मृषा भाषणमां पण अदत्तादानशील
अ व्यक्ति असातवेदनरूप दुःखथी मुक्त थती नथी, परंतु उदट दुःखनी
गतीमांज गणउती रहे छे.

भावार्थ—जे प्राणी आ रूपात्मक परिग्रहमां असंतुष्ट रहा करे छे,

અદત્તાદાન શીલસ્ય મૃષાભાષણેન દુઃખાન્મોક્ષો ન ભવતીત્યાહ—

મૂલમ્—મોસસ્સ પચ્છાંય પુરત્થઓયં, પઓગકાલેય દુહી દુરંતે ।

एवं अदत्ताणि समायेंयंतो, रूवे अतित्तो दुहिओ अंणिस्सो॥૩૧

છાયા—મૃષાવાદસ્ય પશ્ચાત્ચ પુરસ્તાત્ચ, પ્રયોગકાલે ચ દુઃખી દુરન્તઃ ।

एवं अदत्तानि समाददानः, रूपे अतृप्तः दुःखितः अनिश्रः ॥ ૩૧ ॥

ટોકા—‘મોસસ્સ’ ઇત્યાદિ ।

‘મોસસ્સ’ જીવાઃ મૃષાવાદસ્ય, અનૃતભાષણસ્ય પશ્ચાત્ચ પુરસ્તાત્ચ, પ્રયોગકાલે ચ દુઃખી સન્, દુરન્તો ભવતીત્યન્વયઃ તત્ર પશ્ચાત્=મૃષાભાષણાત્પરે કાલે ચ, ‘યદિદં ભાષણકૌશલેન મયાઽપહૃતવસ્તુનઃ સ્વામી પ્રતારિત ઇતિ’ તન્મૃષાભા

उसको लोभ रूप तृष्णा कभी शांत नहीं होती है । उस तृष्णासे व्यामोहित होकर वह परकीयरूप विशिष्ट वस्तुका हरण करता है और उस वस्तुको छिपानेके लिये अनेक मायाप्रधान असत्य भाषण करता है । इस मृषाभाषण करनेसे वह सुखी नहीं होता है किन्तु दुःखका ही भागी बनता है ॥૩૦॥

જો અદત્ત ગ્રહણ કરતે હૈં ઓર ઉસ અદત્તાદાનકો છિપાનેકે વાસ્તે મૃષાભાષણ કરતે હૈં ઉનકો ઉસ મૃષાભાષણ જન્ય દુઃખકે કારણ થોડી સી મી શાંતિ નહીં મિલતી હૈ—યહ બાત સૂત્રકાર કહતે હૈ—

‘મોસસ્સ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(મોસસ્સ પચ્છાંય પુરત્થઓ ય પઓગકાલે ય દુહી દુરંતે—મૃષાવાદસ્ય પશ્ચાત્ચ પુરસ્તાત્ચ પ્રયોગકાલે ચ દુઃખી સન્ દુરન્તઃ) મૃષાવાદકે પશ્ચાત્ પશ્ચાત્તાપસે. મૃષાવાદકે પહિલે ચિન્તાસે તથા મૃષાવાદ

એની લોભરૂપ તૃષ્ણા કદી શાન્ત થતી નથી. એ તૃષ્ણાથી વ્યામોહિત થઈને તે પરકાર્યરૂપ વિશિષ્ટ વસ્તુનું હરણ કરે છે. અને એ વસ્તુને છુપાવવા માટે અનેક પ્રકારનાં પડયંત્રો તેમજ અસત્ય ભાષણ કર્યા કરે છે. આ પ્રમાણે મૃષા ભાષણ કરવાથી તે સુખી થતો નથી પરંતુ દુઃખને લોગવનાર જ બને છે ॥૩૦॥

જે અદત્ત ગ્રહણ કરે છે, અને એ અદત્તાદાનને છુપાવવા માટે મૃષાભાષણ કરે છે, અને એ મૃષાભાષણ જન્ય દુઃખના કારણે થોડી પણ શાંતિ મળતી નથી. આ વાતને સૂત્રકાર બતાવે છે—“મોસસ્સ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—મોસસ્સ પચ્છાંય પુરત્થઓ ય પઓગકાલે ય દુહી દુરન્તે—મૃષાવાદસ્ય પુરસ્તાત્ચ પ્રયોગકાલે ચ દુઃખી સન્ દુરન્તઃ મૃષાવાદની પછી પશ્ચાત્તાપથી,

पणं मयाऽनुचितं कृतमिति, पश्चात्तापेन, पुरस्ताच्च—कथमयं मया वञ्चनीय इति चिन्तया, प्रयोगकाले च=मृषावादसमयेऽपि, असौ वस्तुस्वामी मम मृषाभाषणं लक्षयिष्यति न वा, इति क्षोभतः, दुःखी=दुःखयुक्तः सन्। दुरन्तः=इह जन्मन्यनेक विडम्बनया विनाशेन, परजन्मनि च नरकादि प्राप्स्या दुष्टावसानयुक्तः भवति। एवम्—अमुना प्रकारेण अदत्तानि समाददानः प्राणी रूपे—रूपविषये, अतृप्तः तथा अनिश्रः=निश्चा—अवलम्बनस्थानं न विद्यते यस्य स तथा, ‘अयं चौर्यकारी’ इति दोषवत्त्वेन कोऽप्यस्य पक्षपाती न भवतीत्यतो निरालम्बनः सन्नित्यर्थः दुःखितो भवति। अत्र रूपं मैथुनास्रवस्याप्युप लक्षणम्। रूपे, अतृप्तो जीवः, कदाचिदपि दुःखविमुक्तिं न प्राप्नोतीति भावः ॥ ३१ ॥

बोलते समय क्षोभसे दुःख युक्त बना हुआ वह प्राणी इस जन्ममें तथा परजन्ममें दुःखद अवसानवाला होता है। (एवं—एवम्) इस तरह (अदत्ताणि सामाययंतो—अदत्तानि समाददानः) अदत्तको ग्रहण करने-वाला प्राणी (रूपे अतृप्तो—रूपे अतृप्तः) रूपविषयमें अतृप्त होता हुआ (अणिस्सो—अनिश्रः) निरालंब बन जाता है और इस कारण वह (दुहिओ—दुःखितः) सदा दुःखित ही रहता है।

भावार्थ—मृषावाद के पश्चात् मृषावादीको ऐसा पश्चात्ताप होता है कि मैंने व्यर्थ ही मृषाभाषण की कुशलता से जिसकी वस्तु चुराई है उसको प्रतारित किया है, तथा मृषाभाषण के पहिले मृषावादीको ऐसी चिन्ता रहती है कि जिसकी वस्तु मुझे चुराना है उसकोमें किस उपायसे विप्रतारित करूँ (ठगुं) तथा जब वह मृषावाद बोलता है उस समय उसको स्वयं अपनी आत्मामें क्षोभ होता है परन्तु क्या करे आदत्त से लाचार

मृषावाहना પહેલા ચિંતાથી, એ પ્રાણી આ જન્મમાં તથા પર જન્મમાં દુઃખદ અવસાન વાળો થાય છે. એવં—એવમ્ આ પ્રમાણે અદત્તાણિ સામાયયંતો—અદત્તાણિ સમાદદાનઃ અદત્તને ગ્રહણ કરવાવાળો પ્રાણી રૂપે અતૃપ્તઃ રૂપવિષયમાં અતૃપ્ત થતો રહીને અણિસ્સો—અનિશ્રઃ નિરાલંબ બની જાય છે. અને આ કારણથી તે દુહિઓ—દુઃખિતઃ દુઃખિત જ રહ્યા કરે છે.

ભાવાર્થ—મૃષાવાહના પછી મૃષાવાદીને એવો પશ્ચાત્તાપ થાય છે કે, મેં વ્યર્થમાં જ મૃષાભાષણની કુશળતાથી જેની વસ્તુ ચોરેલ છે, એને પ્રતારિત કરેલ છે, તથા મૃષાભાષણના પહેલાં મૃષાવાદીને એવી ચિંતા રહે છે કે, જેની વસ્તુ મારે ચોરવી છે અને હું કયા ઉપાયથી વિપ્રતારિત (ઠગું) કરું. તથા બીજાં તે મૃષાવાદ બોલે છે એ વખતે તેને સ્વયં પોતાની આત્મામાં દોષ લાગે છે. પરંતુ ઉપાય શું? આદતથી લાચાર હોય છે. આ પ્રમાણે દુઃખી બનેલ એ

ઉક્તમેવાર્થ નિગમયિતુમાહ—

મૂલમ્—રૂવાણુરક્તસ્સ નરસ્સં એવં, કંતો સુહં હોજ્જ કયાઈ કિંચિં ।
તંતથો પંભોગેવિ કિલેસદુઃખં, નિર્વત્તંઈ જસ્સકંણ ન દુઃખં ॥૩૨॥

છાયા—રૂવાણુરક્તસ્ય નરસ્ય એવં, કુતઃ સુખં ભવેત્ કદાચિત્ કિંચિત્ ।

તત્રોપભોગેપિ કલેશદુઃખં, નિર્વર્તયતિ યસ્ય કૃતે સ્વલુ દુઃખં ॥૩૨॥

ટીકા—‘ રૂવાણુરક્તસ્સ ’ इत्यादि ।

एवम्=पूर्वकथितप्रकारेण, रूवानुरक्तस्य=रूपेऽनुरक्तः, रूवानुरक्तस्तस्य, नरस्य
=पुरुषस्य, कदाचित्=कस्मिन्नपि समये, किञ्चित्=अल्पमपि, सुखं कुतो भवेत्=सुखं

है । इस तरह दुःखी बना हुआ वह इस जन्ममें अनेक विडम्बनाओं से युक्त होकर अपने विनाश से तथा पर जन्म में नरक निगोदादिक की प्राप्ति के कारण अन्त में दुःखी बनता है । इस जन्म में भी उसका कोई विश्वास नहीं करता “यह चोर है ” इस तरह के अपवाद से-उसका कोई भी पक्षपाती नहीं होता है । सब से तिरस्कृत होकर निरालम्ब निःसहाय बना हुआ वह सदा दुःखित ही होना है । यहां अदत्तादान उपलक्षण होने से मैथुन का भी ग्रहण होता है । तात्पर्य यह है कि अतृप्त व्यक्ति कदाचित् भी दुःखसे छुटकारा नहीं पा सकता प्रत्युत प्रतिसमय दुःखित ही बना रहता है ॥३१॥

इसी विषयों को फिर कहते हैं—‘ रूवाणु० ’ इत्यादि ।

अन्वયાર્થ—(એવં-एवम्) इस तरह (रूवाणुरक्तस्स नरस्स-रूवाणु-
रक्तस्य नरस्य) रूप में अनुरक्त हुए मनुष्य को (कयाइ किंचि सुहं कतो-

જીવ આ જન્મમાં અનેક વિટબણાઓથી ઘેરાઈને પોતાના વિનાશથી તથા પર જન્મમાં નરક નિગોદાદિકની પ્રાપ્તિના કારણે અંતમાં દુઃખી બને છે. આ જન્મમાં પણ તેનો કોઈ વિશ્વાસ કરતું નથી. “ એ ચોર છે ” આ પ્રકારના અપવાદથી એનો કોઈ પણ પક્ષપાતી થતો નથી. બધાથી તિરસ્કૃત થઈને નિરાલમ્બ, નિઃસહાય બનેલ એવો એ જીવ સદા દુઃખ અનુભવતો રહે છે. અહીં અદત્તાદાન ઉપલક્ષણ હોવાથી મૈથુનનું પણ ગ્રહણ થાય છે તાત્પર્ય એ છે કે, અતૃપ્ત વ્યક્તિ કદી પણ દુઃખથી છુટકારો મેળવી શકતી નથી. એ દરેક સમયે દુઃખીતજ રહ્યા કરે છે. ॥ ૩૧ ॥

આજ વિષયોને ફરીથી કહે છે—“ રૂવાણુ ” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—એવં-एवम् આ પ્રમાણે રૂવાણુરક્તસ્સ નરસ્સ-રૂવાણુરક્તસ્ય નરસ્ય
અનુરક્ત થયેલા મનુષ્યને કયાઈ કિંચિ સુહં કતો-કદાચિત્ કિંચિત્ સુખં

ન સ્યાદિત્યર્થઃ, સર્વદા દુઃખમેવ ભવેદિતિ ભાવઃ । કસ્માત્ કારણાત્ સુખં ન સ્યાદિત્યાશંક્યાહ—‘ તત્થ ’ इत्यादि । तत्र—रूपानुरागे, तथा उपभोगेऽपि—रूपस्योपभोगेऽपि क्लेशदुःखं=क्लिश्यते येन स क्लेशः—अतृप्तिरभिरूपस्तज्जनितं दुःखं भवति । स उपभोगः कथंभूतः ? इत्याह—यस्य कृते दुःखं निर्वर्तयति—यस्य रूपवद्वस्तुनः कृते हेतोः स्वात्मनः कष्टमुत्पादयति । यस्योपार्जने दुःखं तस्मिन् प्राप्तेऽपि दुःखं भवतीति भावः । ‘ ण ’ इति वाक्यालंकारे ॥ ३२ ॥

एवं रूपविषये रागोऽनर्थ हेतुरित्युक्तम्, अथ तत्र द्वेषोऽप्यनर्थहेतुरित्याह—
मूलम्—एमेव रूपमि गओ पओसं, उवेइ दुखखोहपरंपराओ ।

પદુટ્ટચિત્તો યં ચિંણાઈ કર્મમં, ‘ જં સે ’ પુંણો હોઈ દુહં વિવોંગે ॥ ૩૨ ॥

છાયા—एवमेव रूपे गतः प्रद्वेषम्, उपैति दुःखौघपरम्पराः ।

પ્રદ્વિષ્ટચિત્તશ્ચ ચિનોતિ કર્મ, ય તસ્ય પુનર્ભવતિ દુઃખં વિપાકે ॥ ૩૩ ॥

कदाचित् किञ्चित् सुखं कुतः) किसी भी समय में कुछ भी सुख कैसे हो सकता है । उसको तो सर्वदा दुःख ही होता है । क्योंकि (जस्स कए दुक्खं निव्वत्ताइ तत्थ उपभोगे वि किलेस दुक्खं—यस्य कृते दुखम् निर्वर्तयति तत्र उपयोगेऽपि क्लेश दुःखम्) जिस रूप विशिष्ट वस्तु के उपार्जन में जब दुःख प्राप्त होता है तो उस रूपानुराग में तथा उसके उपयोग में अतृप्ति जन्य दुःख क्यों नहीं होगा—अवश्य ही होगा ।

भावार्थ—रूपानुरक्त पुरुषको किसी भी समय यहां पर भी कुछ भी सुख नहीं मिलता है । कारण कि जब उसके उपार्जन करने में ही प्राणी को दुःख होता है तो उसके उपभोग करने में सुख कैसे मिल सकता है । वहां पर भी दुःख ही मिलेगा ॥ ३२ ॥

કુતઃ કોઈ પણ સમયે કોઈ પણ સુખ કઈ રીતે મળી શકે ? એના માટે તો સદા સર્વદા દુઃખ જ દુઃખ નિર્માણ થઈ ચૂક્યું હોય છે. કેમકે, જસ્સ કए दुक्खं निव्वत्ताइ तत्थ उपभोगे वि किलेस दुक्खं—यस्य कृते दुखम् निर्वर्तयति तत्र उपयोगेऽपि क्लेशदुःखम् જે રૂપવિશિષ્ટ વસ્તુને મેળવવામાં દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે તો પછી રૂપ અનુરાગમાં તથા તેના ઉપયોગમાં અતૃપ્તિ જન્ય દુઃખ કેમ ન થાય ? અવશ્ય થાય જ.

ભાવાર્થ—રૂપની પાછળ બહાવરા બનેલ મનુષ્યોને કોઈ પણ સમયે કોઈ પણ સુખ મળતું નથી. કારણ કે જ્યારે તેને મેળવવામાં જ પ્રાણીને દુઃખ થાય છે તો પછી તેનો ઉપભોગ કરવામાં સુખ કયાથી મળી શકે ? ત્યાં પણ તેના માટે તો દુઃખ જ દુઃખ રહેવાનું ॥૩૨॥

ટીકા—‘એમેવરૂવમ્મિ’ ઇત્યાદિ—

રૂપે=અમનોજ્ઞરૂપવિષયે, પ્રદ્વેષં ગતઃ=પ્રાપ્તશ્ચ । એવમેવ=યથારૂપાનુરક્ત સ્તથૈવ,
દુઃસ્વૌઘપરમ્પરાઃ=ઉત્તરોત્તરદુઃસ્વસમૂહાન્, ઉપૈતિ=પ્રાપ્નોતિ । તથા—પ્રદ્વિષ્ટચિત્તઃ=
પ્રકર્ષેણ દ્વિષ્ટ પ્રદ્વિષ્ટં ચિત્તં યસ્ય સ તથા—દ્વેષપરિપૂર્ણચિત્તઃ સન્ તત્ કર્મ ચિનોતિ=
ઉપાર્જયતિ । તેસ્ય-ઉપાર્જિજત્તકર્મ્મણઃ, વિપાકે-અનુભવકાલે, ઇહ જન્મનિ,
પરમવેચેત્યર્થઃ, પુનર્દુઃસ્વં ભવતિ । ઇહ-પુનર્દુઃસ્વગ્રહણમૈહિકદુઃસ્વાપેક્ષમ્, અશુભ-
કર્મોપચયશ્ચ હિંસાઘાસ્રાવિનાભોવીતિ તદ્દેતુત્વં દ્વેષસ્યાપિ રાગવદિતિ સૂચિતમ્॥૩૩॥

इस प्रकार रूप के विषय में अनुराग अनर्थ का हेतु है यह बात
यहां तक कही गई है अब उसमें द्वेष करना यह भी अनर्थ का हेतु है
यह बात सूत्रकार कहते हैं—‘एमेव’ इत्यादि।

અન્વયાર્થ—(રૂવમ્મિ-રૂપે) અમનોજ્ઞ રૂપકે વિષય મેં (પઓસં ગઓ-
પ્રદ્વેષં ગતઃ) પ્રદ્વેષ કરનેવાલા મનુષ્ય (એમેવ દુઃસ્વૌહપરમ્પરાઓ ઉવેઈ—
એવમેવ દુઃસ્વૌઘપરમ્પરાઃ ઉપૈતિ) ઇસી તરહ દુઃસ્વાંકી પરમ્પરાઓં કો
પ્રાપ્ત કરતાં હૈ । (પદુટ્ટચિત્તો ય કર્મમ્મં ચિનાઈ—પ્રદુટ્ટચિત્તઃ કર્મ ચિનોતિ)
દ્વેષસે પરિપૂર્ણ ચિત્ત બના હુઆ વહ મનુષ્ય જિન કર્મોં કા બંધ કરતાં હૈ
(સે વિવાગે-તસ્ય વિપાકે) ઉન કર્મોં કૈ વિપાક સમય મેં ઉસકો
(પુણો દુહં હોઈ-પુનઃ દુઃસ્વં ભવતિ) ઇસ જન્મ મેં તથા પર જન્મ મેં દુઃસ્વ
હી મિલતાં હૈ । ગાથા મેં દુઃસ્વ કા દો વાર ગ્રહણ કરને સે યહ ભાવ પ્રકટ
હોતાં હૈ । કિ ઉસકો ભવ-ભવ મેં દુઃસ્વ હી ભોગના પડતાં હૈ । તથા અશુભ
કર્મોં કા વહ બંધ કરતાં હૈ । જો બંધ હિંસાદિ આસ્રવ કૈ વિના નહીં હોતા

આ પ્રમાણે રૂપના વિષયનો અનુરાગ અનર્થનો હેતુ છે આ વાત અહીં
ત્યાં સુધી બતાવવામાં આવી ગઈ છે. હવે એમાં દ્વેષ કરવો એ પણ અનર્થનો
હેતુ છે આ વાતને સૂત્રકાર બતાવે છે—“એમેવ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—રૂવમ્મિ-રૂપે અમનોજ્ઞ રૂપના વિષયમાં પઓસં ગઓ-પ્રદ્વેષ
ગત પ્રદ્વેષ કરવાવાળો મનુષ્ય એમેવ દુઃસ્વૌહપરમ્પરાઓ ઉવેઈ-એવમેવ દુઃસ્વૌઘ
પરમ્પરા ઉપૈતિ આ રીતે હું બની પરમ્પરાઓને પ્રાપ્ત કરતો રહે છે પદુટ્ટચિત્તો ય
કર્મમ્મં ચિનાઈ-પ્રદુટ્ટચિત્ત કર્મ ચિનોતિ દ્વેષથી જેનું સાચું મન પરિપૂર્ણ ભરા-
યેલું છે એવો એ મનુષ્ય જે કર્મોના બંધ કરે છે સે વિવાગે-તસ્ય વિપાકે એ
કર્મોના વિપાકના સમયે તેને પુણો દુહં હોઈ-પુનઃ દુઃસ્વં ભવતિ આ જન્મમાં
હઃખ જ મળે છે. ગાથામાં હું બનું એ વખત થકણ કરવામાં આવેલ હોવાથી
પ્રગટ થાય છે કે, એને ભવ-પરભવમાં હું જ લોગવવું પડે છે.
પુલ કર્મોના એ બંધ કરે છે જે બંધ હિંસાદિ આસ્રવના વગર થતો

રૂપવિષયે રાગદ્વેષયોરનુદ્ધરણે દોષા ઉક્તાઃ, અથ તદુદ્ધરણે ગુણમાહ—
મૂલ્મ—રૂંવે વિરંતો મણુઓ વિસોગો, ઇંઈણ દુઃસ્વોહપરંપરેણં ।
નં લિપ્પેભવમજ્ઞેવિ સંતો, જલેણ વાં પોક્કરિણી પંલાસં ॥૩૪

છાયા—રૂપે વિરક્તો મનુજો વિશોકઃ, એતયા દુઃસ્વૌઘપરમ્પરયા ।

ન લિપ્યતે ભવમધ્યેડપિસન્, જલેન ઇવ પુષ્કરિણીપલાશમ્ ॥૩૪॥

ટીકા—‘રૂંવે વિરંતો’ ઇત્યાદિ—

રૂપે=મનોજ્ઞે, અમનોજ્ઞે ચ રૂપે, વિરક્તઃ=રાગદ્વેષરહિતઃ । અત એવ—વિશોકઃ=
શોકરહિતઃ, મનુજઃ=મનુષ્યઃ, ભવમધ્યેડપિ=સંસારમધ્યેડપિ સન્ વિદ્યમાનઃ,
એતયા—પૂર્વકથિતયા, દુઃસ્વૌઘપરમ્પરયા=દુઃસ્વાનામ્ ઓઘાઃ—સંઘાતાસ્તેષાં પર-
મ્પરા—સન્તતિઃ, દુઃસ્વૌઘપરમ્પરા, તયા નરકનિગીદાઘનન્તદુઃસ્વપ્રવાહરૂપયા ન
લિપ્યતે । તત્ર દૃષ્ટાન્તમાહ—‘જલેણ વા’ ઇત્યાદિ । જલેન પુષ્કરિણીપલાશં—

હૈ । ઇસ ગાથા સે સૂત્રકાર ને યહ સૂચિત કિયા હૈ કિ દ્વેષ ઓ રાગ કી
તરહ હિંસાદિક આસ્રવ કે વિના નહીં હોતા હૈ ॥૩૩॥

ઇસ પ્રકાર રૂપકે વિષયમેં રાગ ઓર દ્વેષકે કરને પર પ્રાણીમેં જો
દોષ ઉસન્ન હોતે હૈં વે તો કહ ચુકે હૈ અબ્બ ઇનકે નહીં કરને પર જો ગુણ
હોતે હૈં ઉનકો સૂત્રકાર કહતે હૈં—‘રૂંવે’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(રૂંવે—રૂપે) મનોજ્ઞ એવં અમનોજ્ઞ રૂપમેં (વિરંતો મણુઓ-
વિરક્તઃ મનુષ્યઃ) રાગદ્વેષસે સર્વથા રહિત બના હુઆ મનુષ્ય (વિસોગો-
વિશોકઃ) રૂપ વિષયક શોકસે રહિત બન જાતા હૈ । તથા (ભવમજ્ઞેવિ સંતો-
ભવમધ્યેડપિ સન્) સંસારમેં રહતા હુઆ ઓ (જલેણ પોક્કરિણી
પલાસં ઇંઈણ દુઃસ્વોહપરંપરેણ ન લિપ્પે—જલેન પુષ્કરિણી પલાશં ઇવ

નથી. આ ગાથાથી સૂત્રકારે એ સૂચિત કરેલ છે કે, દ્વેષ યથુ રાગની માફક
હિંસાદિક આસ્રવના વગર થતો નથી. ॥૩૩॥

આ પ્રમાણે રૂપના વિષયમાં રાગ અને દ્વેષના કરવાથી પ્રાણીમાં જે દોષ
ઉત્પન્ન થાય છે એ તો કહેવાઈ ગયેલ છે. હવે આના ન કરવાથી જે શુભ
થાય છે એને સૂત્રકાર બતાવે છે.—“રૂંવે” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—રૂંવે—રૂપે મનોજ્ઞ અથવા તો અમનોજ્ઞરૂપમાં વિરંતો મણુઓ-
વિરક્તઃ મનુષ્યઃ રાગ અને દ્વેષથી સંપૂર્ણપણે અલગ રહેલ મનુષ્ય વિસોગો-
વિશોકઃ રૂપ વિષયક શોકથી તદ્દન મૂક્ત બની રહે છે. તથા ભવમજ્ઞેવિ સંતો-
ભવમધ્યેડપિસન્ સંસારમાં રહેવા છતાં યથુ જલેણ પોક્કરિણી પલાસં ઇંઈણ દુઃસ્વોહ-

કમલિની પત્રમિવ । યથા જલમધ્યેऽપિ વિદ્યમાનં કમલિનીપત્રં જલેન ન લિપ્યતે,
તદ્વન્નલિપ્યતે इत्यर्थः ॥ ૩૪ ॥

॥ इति चक्षुरूप प्रकरणम् ॥

इत्थं त्रयोदशगाथा श्रक्षुराश्रित्य व्याख्याताः । एतदनुसारेणैव शेषेन्द्रियाणां
मनसश्च त्रयोदश त्रयोदशगाथाः स्वस्य विषयाख्यानपूर्वकं वक्ष्यन्ते । तासां व्याख्या
चक्षुः प्रकरणवद् विज्ञेयाः । तत्र यो यो विशेषः स व्याख्यास्यते तत्र श्रोत्रेन्द्रिय-
प्रकरणमाह—

अथ श्रोत्रेन्द्रियप्रकरणम्—

मूलम्—सोयस्सं संहं गहणं वयंति, तं राग हेउं तु मणुन्न माहु।
તં^૧ દોસ હેउં^૨ અમંણુન્ન માહુ, સંમોય જોતેસું સ વીર્યરાગો॥૩૫

एतया दुःखौघपरम्परया न लिप्यते) जलसे कमलिनी पत्रकी तरह पूर्व
कथित इस समस्त दुःखपरम्परासे लिप्त नहीं होता है ।

भावार्थ—जिस प्रकार कमलिनीका पत्र जलमें रहता हुआ भी
उससे अलिप्त रहता है उसी प्रकार जो मनुष्य रूप विषयक रागद्वेषसे
रहित होता है वह संसारमें वसता हुआ भी वहांकी दुःखपरम्परासे
अलिप्त रहता है ॥ ३४ ॥

॥ चक्षु प्रकरण समाप्त ॥

इस प्रकार तेरह गाथाओं द्वारा चक्षु इन्द्रियको आश्रित कर यह
व्याख्यान किया गया है । इसी तरह शेष इन्द्रियों तथा मनके भी अपने
२ विषयोंका व्याख्यान सूत्रकार करेंगे । उनकी व्याख्या चक्षु इन्द्रियके
प्रकरणकी तरह जाननी चाहिये । परन्तु वहां जो विशेषता होगी वह

परंपरेण न लिप्यइ—जलेन पुष्करिणी 'पलाशं इव एतया दुःखौघपरंपरया न लिप्यते
જળથી કમળપત્ર જે રીતે તેમાં રહેવા છતાં પણ અલિપ્ત રહે છે તેમ 'પૂર્વ'
કહેવાયેલ સઘળી દુઃખ પરંપરાઓથી તદ્દન અલિપ્ત રહે છે.

ભાવાર્થ—જે પ્રમાણે કમળ જળમાં રહેવા છતાં પણ એથી અલિપ્ત રહે
છે અને તે સંસારમાં વસતો હોવા છતાં આવા પ્રકારની દુઃખ પરંપરા તેને
લેશ માત્ર સ્પર્શ કરી શકતી નથી. ॥૩૪॥

॥ ચક્ષુ પ્રકરણ સમાપ્ત થયું ॥

આ પ્રમાણે તેર ગાથાઓથી ચક્ષુરિન્દ્રિયના વિષયને સામે રાખીને કહે-
વામાં આવેલ છે. આ જ પ્રમાણે બીજી ઈન્દ્રિયો તથા મનનું પણ જે તેના
લગતું ધ્યાન સૂત્રકાર કહેશે. એની વ્યાખ્યા ચક્ષુરિન્દ્રિયના પ્રકરણની
બાજુવી ભેદએ. પરંતુ એમાં જે જે વિશિષ્ટતાઓ હશે તે કહેવામાં

છાયા—શ્રોત્રસ્ય શબ્દં ગ્રહણં વદન્તિ, તં રાગહેતું તુ મનોજ્ઞમાહુઃ ।

તં દ્વેષહેતું અમનોજ્ઞમાહુઃ, સમશ્ચ યસ્તેષુ સ વીતરાગઃ ॥૩૫॥

ટીકા—‘સોયસ્સ’ ઇત્યાદિ—

શબ્દં=શબ્દચતે-પ્રોચ્યતે જન્તુભિરિતિ શબ્દોઘ્વનિસ્તમ્ । શ્રોત્રસ્ય-શ્રોત્રેન્દ્રિયસ્ય, ગ્રહણમ્-આકર્ષકં, વદન્તિ-તીર્થઙ્કરાદયઃ કથયન્તિ । મનોજ્ઞ-સુન્દરં, કાકલી-ગીતાદિકમ્, તં-શબ્દમ્, રાગહેતું-રાગકારણમ્, આહુઃ-વદન્તિ, અમનોજ્ઞમ્-અસુન્દરં સ્વરકર્કશાદિકમ્, તં-શબ્દમ્, દ્વેષહેતું-દ્વેષકારણં વદન્તિ, યઃ જીવઃ તયોઃ-મનોજ્ઞાઽમનોજ્ઞશબ્દયોઃ, સમઃ-તુલ્યાભાવયુક્તઃ નાતુરક્તો ન ચ દ્વિષ્ટ ઇત્યર્થઃ, સઃ, વિતરાગઃ-વિજિતરાગદ્વેષો ભવતિ ॥ ૩૫ ॥

અથ ચ—

મૂળમ્—સહસ્સં સોયં ગહૈણં વયંતિ, સોયસ્સં સહં ગહૈણં વયંતિ ।

રાગસ્સં હેઝં^૧ સમણુર્ણં માહુ, દોસસ્સં હેઝં^૨ અમણુર્ણં માહુ ॥૩૬

કહી જાવેગી । અબ શ્રોત્રેન્દ્રિયકે પ્રકરણકો સૂત્રકાર પ્રારંભ કરતે હૈં—

‘સોયસ્સ સહં’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(સોયસ્સ સહં ગહૈણં વયંતિ—શ્રોત્રસ્ય શબ્દં ગ્રહણં વદન્તિ) શ્રોત્ર ઇન્દ્રિયકા વિષય શબ્દ કહા ગયા હૈં વહ મનોજ્ઞ અમનોજ્ઞકે ભેદસે દો પ્રકારકા હૈ (મણુન્નં તં^૧ ગહેઝં આહુ-મનોજ્ઞં તં રાગહેતું આહુઃ) તીર્થકર ગણધરોં ને મનોજ્ઞ શબ્દ^૨ રાગ કા હેતુ કહા હૈ । તથા (અમણુન્નં દોસહેઝં આહુ—અમનોજ્ઞં^૩ દેષહેતું આહુઃ) અમનોજ્ઞ શબ્દ કો દ્વેષ હેતુ કહા હૈ । (જો તેસુ સમો સ વીયરાગો—યઃ તયોઃ સમઃ સ વીતરાગઃ) જો ઇન દોનોં મેં સમભાવ રક્ષતા હૈ વહ વીતરાગ હૈ અર્થાત્ વહી રાગદ્વેષ રહિત કહા જાતા હૈ ॥૩૫॥

આવશે. હવે શ્રોત્રેન્દ્રિયના પ્રકરણનો પ્રારંભ કરે છે—

“સોયસ્સ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—સોયસ્સ સહં ગહૈણં વયંતિ—શ્રોત્રસ્ય શબ્દં ગ્રહણં વદન્તિ શ્રોત્ર ઇન્દ્રિયનો વિષય શબ્દ કહેવામાં આવેલ છે તે મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞના ભેદથી બે પ્રકારના છે. મણુન્નં તં રાગહેઝં આહુ-મનોજ્ઞં તં રાગહેતું આહુઃ તીર્થકર ગણધરોં એ મનોજ્ઞ શબ્દને રાગનો હેતુ કહેલ છે તથા અમણુન્નં દોસહેઝં આહુ—અમનોજ્ઞં દ્વેષહેતું આહુઃ અમનોજ્ઞ શબ્દને દ્વેષનો હેતુ કહેલ છે. જો તેસુ સમો સ વીયરાગો—યઃ તયોઃ સમઃ સ વીતરાગઃ એ આ બન્નેમાં સમભાવ રાખે છે, વીતરાગ છે. અર્થાત્ એજ રાગદ્વેષ રહિત કહેવાય છે. ॥૩૫॥

જાયા—શબ્દસ્ય શ્રોત્રં ગ્રહણં વદન્તિ, શ્રોત્રસ્ય શબ્દં ગ્રહણં વદન્તિ ।

રાગસ્ય હેતું સમનોજ્ઞમાહુઃ, દ્વેષસ્ય હેતું અમનોજ્ઞમાહુઃ ॥ ૩૬ ॥

ટીકા—‘સદસ્સ’ ઇત્યાદિ—

શ્રોત્રં-શબ્દસ્ય, ગ્રહણં વદન્તિ, શબ્દં શ્રોત્રસ્ય ગ્રહણં વદન્તિ, સમનોજ્ઞં રાગસ્ય હેતુમાહુઃ । અમનોજ્ઞં દ્વેષસ્ય હેતુમાહુઃ ઇત્યન્વયઃ વ્યાખ્યાતા પૂર્વવત્ ॥ ૩૬ ॥

કિં ચ—

મૂલમ્—સદેસું જો ગિદ્ધિં મુવેદ્ તિઁવં, અકાંલિયં પૌવદ્ સે વિળાંસં ।
રાગૌઝરે હરિણમિઁવ મુંદ્દે, સંદે અતિત્તે સંમુવેદ્ મંચ્ચું ॥૩૭॥

અન્વયાર્થ—સદસ્સ ગ્રહણં સોયં વયંતિ સોયસ્સ ગ્રહણં સદં વયંતિ—
શબ્દસ્ય ગ્રહણં શ્રોત્ર વદન્તિ, શ્રોત્રસ્ય ગ્રહણં શબ્દં વદન્તિ) અપને વિષયભૂત શબ્દ કો ગ્રહણ કરને વાલી શ્રોત્ર ઇન્દ્રિય માની ગઈ છે । તથા શ્રોત્ર ઇન્દ્રિય કા વિષય શબ્દ માના ગયા છે । ઇસ તરહ શબ્દ ઓર શ્રોત્ર ઇન્દ્રિય મેં ગ્રાહ્યગ્રાહક સંબંધ કહા ગયા છે । (સમણુણં રાગસ્સ હેઠં આહુ અમણુણં દોસસ્સ હેઠં આહુ—સમનોજ્ઞં રાગસ્ય હેતું આહુઃ અમનોજ્ઞં દ્વેષસ્ય હેતું આહુઃ) મનોજ્ઞ શબ્દ રાગ કા હેતુ તથા અમનોજ્ઞ શબ્દ દ્વેષકા હેતુ કહા ગયા છે ।

ભાવાર્થ—તીર્થકારાદિકોં ને ઇસા કહા છે કિ શબ્દ ઓર શ્રોત્ર ઇન્દ્રિય કા પરસ્પર મેં ગ્રાહ્ય ગ્રાહક સંબંધ છે । શબ્દ ગ્રાહ્ય ઇવં શ્રોત્ર ગ્રાહક છે । મનોજ્ઞ ઓર અમનોજ્ઞ કે ભેદ સે શબ્દ દો પ્રકાર કે હોતે હેં । ઇનમેં મનોજ્ઞ શબ્દ રાગ કા ઇવં અમનોજ્ઞ શબ્દ દ્વેષકા કારણ બનતા છે ॥૩૬॥

અન્વયાર્થ—સદસ્સ ગ્રહણં સોયં વયંતિ—શબ્દસ્ય ગ્રહણં શ્રોત્રં વદન્તિ પોતાના વિષયભૂત શબ્દને ગ્રહણ કરવાવાળી શ્રોત્ર ઇન્દ્રિયને માનવામાં આવે છે તથા સોયસ્ય ગ્રહણં સદં વયંતિ—શ્રોત્રસ્ય ગ્રહણં શબ્દં વદન્તિ શ્રોત્ર ઇન્દ્રિયનો વિષય શબ્દ માનવામાં આવેલ છે. આ પ્રમાણે શબ્દ અને શ્રોત્ર ઇન્દ્રિયમાં ગ્રાહ્ય તેમજ ગ્રાહકનો સંબંધ બતાવવામાં આવેલ છે. સમણુણં રાગસ્સ હેઠં આહુ અમણુણં દોસસ્સ હેઠં આહુ—સમનોજ્ઞં રાગસ્ય હેતું આહુઃ અમનોજ્ઞં દ્વેષસ્ય હેતું આહુઃ મનોજ્ઞ શબ્દ રાગનો હેતુ છે, તથા અમનોજ્ઞ શબ્દ દ્વેષનો હેતુ કહેવામાં આવેલ છે.

ભાવાર્થ—તીર્થકારાદિકોં એ એવું કહેલ છે કે, શબ્દ અને શ્રોત્ર ઇન્દ્રિયનો પરસ્પરમાં ગ્રાહ્ય અને ગ્રાહકનો સંબંધ છે. શબ્દ ગ્રાહ્ય અને શ્રોત્ર ગ્રાહક છે અને અમનોજ્ઞના ભેદથી શબ્દ બે પ્રકારના હોય છે. આમાં મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ શબ્દ દ્વેષનું કારણ બને છે. ॥૩૬॥

છાયા—શબ્દેષુ યો ગૃહ્ણિમુપૈતિ તીત્રાં, આકાલિકં પ્રાપ્નોતિ સ વિનાશમ્ ।
રાગાતુરઃ હરિણમૃગ ઇવ મુગ્ધઃ, શબ્દે અતૃપ્તઃ સમુપૈતિ મૃત્યુમ્ ॥૩૭॥

ટીકા—‘ સદેસુ જો ગિદ્ધિસુવેઈ ’ ઇત્યાદિ—

યઃ શબ્દેષુ તીત્રાં ગૃહ્ણિમ્ ઉપૈતિ, સઃ અકાલિકં વિનાશં પ્રાપ્નોતિ । તત્ર
દૃષ્ટાન્તમાહ—‘ રાગાતુરે ’ ઇત્યાદિ । રાગાતુરઃ—મનોજ્ઞશબ્દાનુરાગાન્ધઃ અતૃપ્તઃ
મુગ્ધઃ—હિતાહિતજ્ઞાનરહિતઃ, શબ્દે લુબ્ધકગીતાયાત્મકશબ્દવિષયે, તદાકૃષ્ટ
ચિત્તતયા અતૃપ્તઃ સન્, હરિણમૃગ ઇવ—હરિણાશ્વાઽસૌ મૃગશ્ચ હરિણમૃગઃ—હરિણરૂપપશુઃ,
ઇવ—યથા મૃત્યું સમુપૈતિ તદ્વત્ । મૃગ શબ્દેન સર્વોઽપિ પશુરુચ્યતે તથોક્તમ્—

“મૃગશીર્ષે હસ્તિ જાતૌ, મૃગઃ પશુ કુરજ્જયોઃ ” ॥ ઇતિ ॥ ૩૭ ॥

ઉક્તં શબ્દવિષયકરાગફલં સાંપ્રત્તં શબ્દવિષયકદ્વેષફલમાહ—

મૂલમ્—‘ જે થાવિ દોસં સંમુવેઈ તિવ્વં,

તં સિવ્વર્ણે સેં ઉ ઉવેઈ દુવ્વં ।

દુદંત દોસેળં સંપૂં જંતૂં,

નં કિંચિં સંદં અવરજ્જઈ સેં ” ॥ ૩૮ ॥

और भी कहते हैं—‘ सदेसु ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जो सदेसु तिव्वं गिद्धिं उवेइ—यः शब्देषु त्रीत्रां गृह्णी
उपैति) जो जीव शब्दों में तीव्र आसक्ति को प्राप्त करता है (से अकालीयं
विणासं पावइ—सः अकालिकं विनाशं प्राप्नोति) वह असमयमें नाशको
प्राप्त होता है । (इव—इव) जैसे (रागातुरे—रागातुरः) मनोज्ञ शब्दोंके अनु-
रागसे अंधा बना हुआ (हरिणमिण—हरिणःमृगः) हरिण पशु (मुद्वे—मुग्धः)
हित और अहितके ज्ञानसे रहित होकर (मच्चुं समुवेइ—मृत्युं समुपैति)
मृत्युको प्राप्त करता है । इसी तरह (सदे अतीत्ते—शब्दे अतृप्तः) शब्दमें
अनुरागसे आकृष्ट बना प्राणी भी अकालमें ही मृत्युको प्राप्त करता है । ३७

વધુમાં પણ કહે છે—“સેસુ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—જો સદેસુ તિવ્વં ગિદ્ધિં ઉવેઈ—યઃ શબ્દેષુ તીત્રાં ગૃહ્ણિ ઉપૈતિ
જે જીવ શબ્દમાં તીવ્ર આશક્તિને પ્રાપ્ત કરે છે, સે અકાલિયં વિનાસં પાવઈ—
સઃ અકાલિકં વિનાશં પ્રાપ્નોતિ તે અસમયમાં નાશને પાત્ર બને છે. રાગાતુરે—
રાગાતુરઃ મનોજ્ઞ શબ્દના અનુરાગથી આંધળું બનેલ હરિણમિણ—હરિણમૃગઃ હરણ
પશુ મુદ્ધે—મુગ્ધઃ હિત અને અહિતના જ્ઞાનથી રહિત બનીને મચ્ચું સમુવેઈ—મૃત્યું
સમુપૈતિ મૃત્યુને પ્રાપ્ત કરે છે. આ પ્રમાણે સદે અતીત્તે—શબ્દે અતૃપ્ત. શબ્દમાં અનુ-
રાગથી આકૃષ્ટ બનેલો પ્રાણી પણ અકાળમાં જ મૃત્યુને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૩૭॥

છાયા—યશ્ચાઽપિ દ્વેષ સમુપૈતિ તીવ્રં, તસ્મિન્ ક્ષણે સ તુ ઉપૈતિ દુઃખમ્ ।

દુર્દાન્તદોષેણ સ્વકેન જન્તુઃ, ન કિંચિત્ શબ્દોઽપરાધ્યતિ તસ્ય ॥૩૮॥

ટીકા—‘ જે યાચિ ’ ઇત્યાદિ—

યશ્ચ જન્તુસ્તીવ્રં દ્વેષં સમુપૈતિ, સ તુ તસ્મિન્ક્ષણેઽપિ સ્વકેન દુર્દાન્તદોષેણ દુઃખમુપૈતિ । શબ્દઃ—સ્વરક્કર્કશાદિરૂપો ધ્વનિઃ, તસ્ય કિંચિત્ નાપરાધ્યતિ ઇત્યન્વયઃ । વ્યાખ્યા પ્રાગ્વત્ ॥ ૩૮ ॥

મૂલમ્—एगंतरक्तो रुचिरे सदे, अतालिसे से कुणइ पओसं ।

दुखस्स संपीलं सुवेइ बाले, न लिप्पई तेणं मुणी विरांगो॥३९॥

છાયા—एकान्तरक्तो रुचिरे शब्दे, अतादृशे स करोति प्रद्वेषम् ।

दुःखस्य सम्पीडमुपैति बालः, न लिप्यते तेन मुनिर्विरागः ॥३९॥

ટીકા—‘ एगंतरक्तो ’ इत्यादि—

यस्तु रुचिरे शब्दे एकान्तरक्तः, स बालः, अतादृशे, प्रद्वेषं करोति । अतएव

પહલે શબ્દ વિષયક રાગકા ફલ કહા, અવ શબ્દ વિષયક દ્વેષકા ફલ વાહતે હૈ—‘જેયા ચિ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(જે યાચિ જંતૂ તિવ્વં દોસં સમુવેइ—યશ્ચ જન્તુઃ તીવ્રં દ્વેષં સમુપૈતિ) જો પ્રાણી અમનોજ્ઞ શબ્દોમેં તીવ્ર દ્વેષ કરતાં હૈ વહ (તંસિ ક્ષણે સોણં દુદ્દન્ત દોસેણ દુક્ખં ઉવેइ—તસ્મિન્ ક્ષણે સ્વકેન દુર્દાન્ત-દોષેણ દુઃખમ્ ઉપૈતિ) ડસી ક્ષણમેં અપને દુર્દાન્ત દોષસે શારીરિક એવં માનસિક દુઃખકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ । ઇસ તરહ (તસ્સ-તસ્ય) અમનોજ્ઞ શબ્દમેં દ્વેષ કરનેવાલેકા વહ (સદે-શબ્દઃ) અમનોજ્ઞ શબ્દ (ન કિંચિ અવરજ્જઈ—ન કિંચિત્ અપરાધ્યતિ) કુછ મી અપરાધ નહીં કરતા હૈ ॥૩૮॥

પહેલાં શબ્દ વિષયક રાગનું ફળ કહ્યું, હવે શબ્દ વિષયક દ્વેષનું ફળ કહે છે—“ જે યાચિ ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—જે યાચિ જંતૂ તિવ્વં દોસં સમુવેइ—યશ્ચ જન્તુઃ તીવ્રં દ્વેષં સમુપૈતિ જે પ્રાણી અમનોજ્ઞ શબ્દમાં અત્યંત દ્વેષ કરે છે, રૂચિર શબ્દમાં એકાંતરૂપથી અત્યંત અનુરક્ત તે એજ વખતે તંસિક્ષણે સોણં દુદ્દન્તદોષેણ દુક્ખં ઉવેइ—તસ્મિન્ ક્ષણે સ્વકેન દોષેણ દુઃખમ્ ઉપૈતિ પોતાના દુર્દાન્ત દોષથી શારીરિક અને માનસિક દુઃખને પ્રાપ્ત કરે છે આજ પ્રમાણે તસ્સ-તસ્ય અમનોજ્ઞ શબ્દમાં દ્વેષ કરવાવાળાનું એ સદે-શબ્દઃ અમનોજ્ઞ શબ્દ ન કિંચિ અવરજ્જઈ—ન અપરાધ્યતિ કાંઈ પણ અહિત કરી શકતો નથી. ॥૩૮॥

દુઃખસ્ય સમ્પીડમુપૈતિ, વિરાગો મુનિસ્તેન ન લિપ્યતે, इत्यन्वनः । व्याख्या
પ્રાગ્વત્ ॥ ૩૯ ॥

રાગ એવ હિંસાદ્યાસ્રવહેતુરિતિ હિંસાદિ દ્વારેણ રાગ એવ દુઃખસ્ય મૂલકારણ-
મિતિ ષડ્ભિર્ગાથાભિરાહ—

મૂલમ્--સદ્દાણુગાસાણુંગણ યં જીવે, ચર્યાચરે હિંસાં જૈર્ગૃહ્યે ।

ચિંત્તેહિં તે^{૧૧} પરિતાંવેહ બાલે, પીલેહં અત્તદ્દુર્ગુરુ કિંલિદ્દે ॥૪૦॥

છાયા—શબ્દાઽનુગાથાઽનુગતશ્ચ જીવઃ, ચરાઽચરાન્ હિનસ્તિ અનેકરૂપાન્ ।

ચિત્રૈસ્તાન્ પરિતાપયતિ બાલઃ, પીડયત્યાત્માર્થગુરુઃ કિલિષ્ટઃ ॥૪૦॥

ટીકા—‘સદ્દાણુગાસા’ ઇત્યાદિ—

કિલિષ્ટઃ, આત્માર્થગુરુઃ, અતએવ બાલઃ, તથા—શબ્દાઽનુગાથાઽનુગતઃ—
કાકલીગીતાદિરૂપધ્વન્યભિલાષયુક્તઃ, જીવઃ, અનેકરૂપાન્, ચરાચરાન્—મૃદજ્ઞા-

‘એગંતરત્તો’ ઇત્યાદિ—

અન્વયાર્થ—(જો રુદ્રંસિ સદ્દે એગંતરત્તો—યસ્તુ રુચિરે શબ્દે એકા-
ન્તરક્તઃ) જો પ્રાણી રુચિર શબ્દમેં એકાન્તરૂપસે અનુરક્ત હોતા હૈ વહ
(એતાલિસે પઓસં કુણહ—એતાદૃશે પ્રદ્વેષં કરોતિ) અમનોજ્ઞ શબ્દમેં દ્વેષ
કરતા હૈ (સે બાલે—સઃ બાલઃ) વહ બાલ—અજ્ઞાની (દુઃખસ્ય સંપીડમુ-
(વેહ—દુઃખસ્ય સમ્પીડમ્ ઉપૈતિ) શારીરિક એવં માનસિક અનેક દુઃખોંકો
ભોગતા હૈ । પરન્તુ જો એસે હોતે હૈં કિ જિન્હેં મનોજ્ઞ એવં અમનોજ્ઞ
શબ્દમેં કિસી ઓ પ્રકારકા પક્ષપાત નહીં હોતા હૈ (વિરાગો—વિરાગઃ) તે
વિરાગી હૈં ઓર એસે (મુણી—મુનિઃ) મુનિજન (તેણ ન લિપ્પહ—તેન ન
લિપ્યતે) ઉસ દુઃખસે લિપ્ત નહીં હોતે હૈં ॥૩૯॥

“એગંતરત્તો” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—જો રુદ્રંસિ સદ્દે એગંતરત્તો—યસ્તુ રુચિરે શબ્દે એકાન્તરક્તઃ જે
પ્રાણી રુચિર શબ્દમાં એકાન્ત રૂપથી અનુરક્ત બને છે તે એતાલિસે પઓસં
કુણહ—એતાદૃશે પ્રદ્વેષં કરોતિ અમનોજ્ઞ શબ્દમાં દ્વેષ કરે છે. સે બાલે—સઃ બાલઃ
એ બાળ અજ્ઞાની દુઃખસ્ય સમ્પીડમ્ ઉવેહ—દુઃખસ્ય સમ્પીડમ્ ઉપૈતિ શારીરિક
અને માનસિક અનેક દુઃખોને ભોગવે છે. પરંતુ જે એવા હોય છે કે, જેમને
મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ શબ્દ જરા સરખોએ કેઈ પણ પ્રકારનો પક્ષપાત નથી
વિરાગો—વિરાગઃ તે વિરાગી છે. અને એવા મુણી—મુનિઃ મુનિજન તેણ ન લિપ્પહ—
તેન ન લિપ્યતે એ દુઃખથી લિપ્ત થતા નથી. ॥૩૯॥

દિવાદ્યોપકારકસ્નાયુ ચર્મકાષ્ઠાદ્યર્થ ત્રસસ્થાવરાત્મકજીવાન્, હિનસ્તિ । કાંશ્ચિત્તુ તાન્ ચિત્રૈઃ પરિતાપયતિ-અપરાંશ્ચ પીડયતિ । વ્યાખ્યાપૂર્વવત્ ॥ ૪૦ ॥

‘સદ્દાણુગા’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(કિલિટ્ટે-કિલ્લિષ્ટઃ) મનોહ શબ્દોંકો સુનનેકે અનુરાગસે વાધિત હુઆ તથા (અત્તદ્વ ગુરુ-આત્માર્થ ગુરુઃ) મનોહ શબ્દ શ્રવણરૂપ પ્રયોજન હી જિસને કરને યોગ્ય કાર્યોંમેં પ્રધાન માન રક્ષા હૈ ઓર હસીલિયે જો (બાલે-બાલઃ) હિત ઓર અહિતકે વિવેકસે વિકલ હૈ એસા (સદ્દાણુગાસાણુગા-શબ્દાણુગાશાણુગતઃ) કાકલી ગીતાદિરૂપ ધ્વનિ અર્થાત્ ગાનકી મધુરધ્વનિકો સુનનેકી અભિલાષાસે ઓહિત બના હુઆ (જીવે-જીવઃ) જીવ (ળેગરૂવે ચરાચરે હિંસઈ-અનેક રૂપાન્ ચરાચરાન્ હિનસ્તિ) જાતિ આદિકે ભેદસે અનેકવિધ ચર અચર પ્રાણિયોંકી હિંસા કરતા હૈ । તથા કિતનેક (તે-તાન્) ઉન જીવોંકો (ચિત્તેહિં-ચિત્રૈઃ) અનેકવિધ ઉપાયોં દ્વારા (પરિતાવેઈ-પરિતાપયતિ) સર્વથા દુઃખિત કરતા હૈ તથા કિતનેક જીવોંકો (પીલેઈ-પીડયતિ) પીડા દેતા હૈ ।

ભાવાર્થ—મનોહ શબ્દ સુનનેકે અનુરાગસે જબ જીવ ઓતપ્રોત હો જાતા હૈ તબ ઉસકે સુને બિના ઉસકો ચૈન નહીં મિલતા હૈ । વહ અપને હસ પ્રયોજનકો અનુચિત ઉપાયોં દ્વારા મી સફલ કરનેકી ચેષ્ટામેં લગા રહતા હૈ । અપના અભિલષિત જૈસે મી સધે વૈસા હી ઉપાયકી સાધનામેં

“ સદ્દાણુગા ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—કિલિટ્ટે-કિલ્લિષ્ટઃ મનોહ શબ્દને સાંભળવાના અનુરાગથી બંધાયેલા તથા અત્તદ્વગુરુ-આત્માર્થગુરુ મનોહ શબ્દરૂપ પ્રયોજન જ જેણે કરવા યોગ્ય કાર્યોંમાં પ્રધાનરૂપે માની રાખેલ છે. અને એજ કારણે જ બાલે-બાલઃ અજ્ઞાની હિત તેમજ અહિતના વિવેકથી વિકળ છે, એવા સદ્દાણુગાસાણુગા-શબ્દાણુગા શાણુગતઃ કાગડાના ગીત આદિ રૂપ ધ્વની અર્થાત્ ગાવાની મધુર ધ્વનીને સાંભળવાની અભિલાષાથી મોહિત બનેલ જીવે-જીવ એવ ળેગરૂવે ચરાચરે હિંસઈ-અનેકરૂપાન્ ચરાચરાન્ હિનસ્તિ જાતિ આદિના ભેદથી અનેકવિધ ચર-અચર પ્રાણીયોંની હિંસા કરે છે. તથા કેટલાક તે-તાન્ એવા જીવોંને ચિત્તેહિં-ચિત્રૈઃ અનેકવિધ ઉપાયોં દ્વારા સદા પરિતાવેઈ-પરિતાપયતિ સર્વદા દુઃખિત કરે છે. તથા કેટલાક જીવોંને પીડા આપે છે.

ભાવાર્થ—મનોહ શબ્દ સાંભળવાના અનુરાગથી જ્યારે જીવ એમાં ઓતપ્રોત બની જાય છે ત્યારે એને સાંભળ્યા સિવાય તેને કયાંય એન પડતું નથી. એ પોતાના આ પ્રયોજનને અનુચિત ઉપાયોં દ્વારા પણ સફળ કરવાની ચેષ્ટામાં રહે છે. પોતાનું ઇચ્છેલ કાર્ય જે રીતે સફળ બને તેવા ઉપાયની

મૂલમ્—સદાણુવાણ પરિગ્રહેણ, ઉપ્પાયણે રક્ષણ સન્નિજોગે ।

વૈણ વિજોગે યં કેહં સુંહં^૧ સે, સંભોગકાલેયં^૨ અતિત્તિલાભે ॥૪૧॥

છાયા—શબ્દાનુપાતે સ્વલુ પરિગ્રહેણ, ઉત્પાદને રક્ષણસન્નિયોગે ।

વ્યયે વિયોગે ચ ક્વ સુખં તસ્ય, સમ્ભોગકાલે ચ અતૃપ્તિલાભઃ ॥૪૧॥

ટીકા—‘સદાણુવાણ’ ઇત્યાદિ—

શબ્દાનુપાતે—શબ્દે કાકલીગીતાદિધ્વનૌ—અનુપાતઃ—અનુગમનમ્, અનુરાગ સ્તસ્મિન્ સતિ ‘ણ’ ઇતિ વાક્યાલઙ્કારે, પરિગ્રહેણ—શબ્દવિષયે મૂર્છાત્મકેન હેતુના,

વહ સદા સચેષ્ટ રહતા હૈ । ઇસ તરહ વહ મનોહ શબ્દોંકો સુનનેકી અભિલાષાસે પ્રેરિત હોકર સ્થાવર જંગમ પ્રાણિયોંકી ભી વિરાધના કરનેમેં નહીં હિચકના હૈ । મૃદંગ વાય આદિકે ઉપકારક સ્નાયુ ચર્મ કાઢઠ આદિકે લિયે વહ જીવોંકી હિંસાતક કર ડાલતા હૈ । ઇસ તરહ મનોહ શબ્દ સુનનેકી આશાસે બંધા હુઆ જીવ વિવિધ ઉપાયોં દ્વારા જીવોંકો દુઃખિત એવં પીડિત કરતા હૈ ॥૪૦॥

‘સદાણુવાણ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(સદાણુવાણ—શબ્દાનુપાતે) શબ્દમેં અનુરાગ હોને પર (પરિગ્રહેણ—પરિગ્રહેણ) સર્વ પ્રથમ યહ જીવ ઉસકે સુનનેકી વાઙ્છા-રૂપ પરિગ્રહસે બંધ જાતા હૈ । ફિર (ઉપ્પાયણે—ઉત્પાદને) વહ મનોહ શબ્દ સુનાને વાલી વસ્તુકે ઉત્પાદનમેં લગ જાતા હૈ । જબ ઉસકી ઉત્પત્તિ યા

સાધનામાં તે સદા ગુંથાયેલ રહે છે. આ પ્રમાણે એ મનોહ શબ્દોને સાંભળવાની અભિલાષામાં પ્રેરિત બનીને સ્થાવર જંગમ પ્રાણીયોની વિરાધના કરવમાં પણ તે અચકાતો નથી. મૃદંગ, વાજ્ર, આદિમાં ઉપયોગમાં આવતાં આમડાં, લાઠડાં, વગેરે માટે એ જીવોની હિંસા પણ કરતો રહે છે. આ પ્રમાણે મનોહ શબ્દ સાંભળવાની આશાથી બંધાયેલો એ જીવ વિવિધ ઉપાયો દ્વારા જીવોને પીડિત અને દુઃખિત કરે છે. ॥૪૦॥

“સદાણુવાણ” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—સદાણુવાણ—શબ્દાનુપાતે શબ્દમાં અનુરાગ થવાથી પરિગ્રહેણ—પરિગ્રહેણ સર્વ પ્રથમ આ જીવ એને સાંભળવાની વાંચ્છના રૂપ પરિગ્રહથી બંધાયેલ બને છે, પછી ઉપ્પાયણે—ઉત્પાદને તે મનોહ શબ્દ સાંભળાવનારી વસ્તુના ઉત્પાદનમાં લાગી બને છે. જ્યારે તેની ઉત્પત્તિ અને ઉપાજન થઈ બને છે

ઉત્પાદને, રક્ષણસન્નિયોગે, વ્યયે, વિયોગે ચ તસ્ય ક્વ સુખમ્ । સમ્ભોગકાલે ચ, અતૃપ્તિલાભે સતિ ક્વ સુખમિત્યન્વયઃ । વ્યાખ્યાપૂર્વવત્ ॥ ૪૧ ॥

મૂલમ્--સદે અતિત્તે ચ પરિગ્રહસ્મિં, સત્તોવસત્તો ન ઉવેદ્ તુટ્ઠિં ।

અતુટ્ઠિદોષેણ દુઃખી પરસ્સં લોભાવિલે આર્યયદ્ અદત્તં ॥૪૨॥

છાયા--શબ્દે અતૃપ્તશ્ચ પરિગ્રહે, સત્તોપસત્તો ન ઉપૈતિ તુટ્ઠિમ્ ।

અતુટ્ઠિદોષેણ દુઃખી પરસ્ય, લોભાવિલઃ આદત્તે આદત્તમ્ ॥ ૪૨ ॥

ટીકા--' સદે અતિત્તે ' इत्यादि--

શબ્દે અતૃપ્તઃ, પરિગ્રહે સત્તોપસત્તશ્ચ, તુટ્ઠિ નો પૈતિ, અતુટ્ઠિદોષેણ દુઃખી

ઉપાર્જન હો ચુકતા હૈ તવ (રક્ષણસન્નિયોગે-રક્ષણસન્નિયોગે) इसका विनाश न हो जाय-यह सुझसे छिन न जाय इस अभिप्रायसे युक्त होकर उसकी रक्षा करनेमें तत्पर रहता है । तथा अपने प्रयोजनमें एवं परके प्रयोजनमें उसका उपयोग करने लगता है । (वए विजोगे य कहं सुहं से-व्यये वियोगे च क्व सुखं तस्य) जब उस वस्तुका विनाश हो जाता है अथवा वह उससे छिन जाती है तो ऐसी दशामें उस मनोज्ञ शब्दमें विमोहित मति हुए उस व्यक्तिको एक क्षण भर भी सुख नहीं मिलता है । इसी तरह (संभोगकाले अतिस्तिलाभे-संभोगकाले अतृप्तिलाभः) उपभोग-कालमें इससे उसको तृप्ति लाभ नहीं होता है । अतः उससे इसको सुख कैसे मिल सकता है ॥४१॥

‘ સદે ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ--જવ્ન યહ જીવ (સદે અતિત્તે-શબ્દે અતૃપ્તઃ) શબ્દરૂપ

ત્યારે રક્ષણસન્નિયોગે-રક્ષણસન્નિયોગે એનો વિનાશ ન થઈ જાય, આ મારી પાસેથી કોઈ પડાવી ન લે, આવા અભિપ્રાયથી ચુકત બનીને તેનું રક્ષણ કરવામાં તત્પર રહે છે. તથા પોતાના પ્રયોજનમાં અને બીજાના પ્રયોજનમાં એનો ઉપયોગ કરવા લાગી જાય છે. વए વિજોગે ય કહં સુહં સે-વ્યયે વિયોગે ક્વ સુખં તસ્ય ત્યારે એ વસ્તુનો વિનાશ થઈ જાય છે, અથવા તો એ તેની પાસેથી કોઈ પડાવી લે છે, આવી દશામાં તે એ મનોજ્ઞ શબ્દમાં વિમોહિત બનેલ એ વ્યક્તિને એક ક્ષણ સુખ મળતું નથી આ પ્રમાણે સંભોગકાલે અતિત્તિ લાભે-સંભોગકાલે અતૃપ્તિલાભ ઉપલોગ કાળમાં એનાથી તેને તૃપ્તિનો લાભ થતો નથી. આથી તેને સુખનો લાભ ક્યાંથી મળી શકે ? ॥૪૧॥

“ સદે ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ--ત્યારે એ સદે અતિત્ત-શબ્દે અતૃપ્ત એ શબ્દરૂપ વિષયમાં

સન્, લોભાવિલઃ પરસ્ય, અદત્તમ્-ગીતગાયકદાસ્યાદિકં વીणावंशादिकं वा
सुललितशब्दसम्पादकं वस्तु, आदत्ते-गृह्णाति । व्याख्या प्राणवत् ॥ ४२ ॥
मूलम्-तण्हाभिभूयस्स अदत्तहारिणो, सँदे अतित्तस्स परिगँहे यँ ।
मायामुसं वड्डई लोभदोसा, तँत्थावि दुक्खा न विमुच्चई सेँ ॥ ४३

છાયા—તૃણાભિભૂતસ્ય અદત્તહારિણઃ, શબ્દે અતૃપ્તસ્ય પરિગ્રહે ચ ।

માયામૃષા વર્દ્ધતે લોભદોષાત્, તત્રાપિ દુઃસ્વાન્ન વિમુચ્યતે સઃ॥૪૩॥

ટીકા—‘ તણ્હાભિભૂયસ્સ ’ इत्यादि—

તૃણાભિભૂતસ્ય અદત્તહારિણઃ, શબ્દે પરિગ્રહે ચ, અતૃપ્તસ્ય, લોભદોષાત્,
વર્દ્ધતે । તત્રાપિ સ દુઃસ્વાત્ ન વિમુચ્યતે । વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ ॥ ૪૩ ॥

વિષયમેં અસન્તુષ્ટ રહતા હૈ અર્થાત્ જૈસે બને વહ સુનનેકો મિલે એસે હી
ઉપાયમેં જો રાતદિન તત્પર રહતા હૈ એસા પ્રાણી (પરિગ્રહમ્મિ સત્તોવસત્તો-
પરિગ્રહે સત્તોવસત્તઃ) પ્રથમ સામાન્યરૂપ શબ્દમેં આસક્ત મતિવાલા
બનતા હૈ પશ્ચાત્ વિશેષ શબ્દોમેં આસક્તિ ધારણ કર લેતા હૈ । ફિર
મી (તુઠ્ઠિં ન ઉવેઈ-તુષ્ટિં ન ઉપૈતિ) મનોજ્ઞ શબ્દ સુનતે ૨ કમી મી
ઉસસે ઉસકો સંતોષ નહીં હોતા હૈ । ઇસ પ્રકાર (અતુષ્ટિદોષેણ દુઃહી-
અતુષ્ટિદોષેણ દુઃસ્વીસન્) અતુષ્ટિકે દોષસે દુઃસ્વિત્ત હોકર વહ ફિર
(લોભાવિલે-લોભાવિલઃ) લોભસે સ્થલિન ચિત્ત બનતા હૈ ઓર (પરસ્સ
અદત્તં આચયઈ-પરસ્ય અદત્તં આદત્તે) ઇસ તરહ વહ દૂસરોંકી ગીતગાયક
દાસી આદિકોંકો અથવા વીણા વાંસુરી આદિ સુન્દર ગાનેકે સાધનોંકો
વિના પૂછે વિના દિયે હી ઉઠા લેતા હૈ ॥૪૨॥

‘ તણ્હામિ૦ ’ इत्यादि ।

અસંતુષ્ટ રહે છે, અર્થાત્ ગમે તે રીતે સાંભળવાનું મળે એવા જ ઉપાયમાં એ
રાત દિવસ ગુથાયેલ રહે છે. એવો પ્રાણી પરિગ્રહમ્મિ સત્તોવસત્તે-પરિગ્રહે સત્તો-
વસત્તઃ પ્રથમ સામાન્યરૂપ શબ્દમાં આસક્ત મતિવાળો બને છે. પછીથી વિશેષ
શબ્દમાં આસક્ત બની જાય છે. પછીથી પણ તુષ્ટિં ન ઉવેઈ-તુષ્ટિં ન ઉપૈતિ
મનોજ્ઞ શબ્દ સાંભળતાં સાંભળતાં એનાથી તેને કદી પણ સંતોષ થતો નથી
આ પ્રમાણે અતુષ્ટિદોષેણ દુઃહી-અતુષ્ટિદોષેણ દુઃસ્વીસન્ અસંતુષ્ટ પણના દોષથી
દુઃખિત થઈને તે પછીથી લોભાવિલે-લોભાવિલઃ લોભથી ભેલા બનવાળો થઈને
રહે છે. અને પરસ્સ અદત્તં આચયઈ-પરસ્ય અદત્તં આદત્તે આ કારણે મલિનચિત્ત
બનેલો તે બીજાની ગીતગાયક દાસી આદિકોંકે અથવા વીણા, વાંસળી, આદિ
સુંદર એવાં ગાવાનાં સાધનોને વગર પૂછયે, વગર આપ્યે, ઉઠાવી લેયે છે. ॥૪૨॥

“ તણ્હામિ ” इत्यादि ।

મૂલમ્—મોસૈસ પચ્છાય પુરસ્થાઓ ય, પઓગકાલે ય દુઃખી દુરંતે ।
 एवं अदत्ताणि समाययंतो, सदे अतित्तो दुहिँओ अणिँसंसो ॥४४॥

છાયા—મૃષા પશ્ચાત્ચ પુરસ્તાત્ચ, પ્રયોગકાલે ચ દુઃખી દુરન્તઃ ।

एवं अदत्तानि समाददानः, शब्दे अतृप्तः दुःखितः अनिश्रः ॥४४॥

ટીકા—‘ મોસસ ’ ઇત્યાદિ—

‘ મોસસ ’ મૃષાવાદસ્ય, પશ્ચાત્ચ પુરસ્તાત્ચ, પ્રયોગકાલે, ચ દુઃખી સન્ દુરન્તઃ ભવતિ । એવમ્ અદત્તાનિ સમાદદાનઃ, શબ્દેઽતૃપ્તઃ, તથા અનિશ્રઃ સન્ દુઃખિતો ભવતિ, ઇત્યન્વયઃ । વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ ॥ ૪૪ ॥

અન્વયાર્થ—(તળ્હામિભૂયસસ અદત્તહારિણો સે પરિગ્રહે ય અતિ-
 ત્તસ લોભદોસા માયામુસંવદ્ધૃ તત્થાવિ દુક્ખા ન વિમુચ્ચઈ—તૃણામિ-
 ભૂતસ્ય અદત્તહારિણઃ શબ્દે પરિગ્રહે ચ અતૃપ્તસ્ય લોભદોષાત્ માયામૃષા-
 વર્ધ્વતે તત્રાપિ સ દુઃખાત્ ન વિમુચ્યતે) તૃણાસે અમિભૂત મનોજ્ઞ શબ્દકો
 મુનનેકી અમિલાષાસે અમિભૂત-લોભકે વશવર્તી—ઈસલિયે અદત્ત
 સુંદર ગાનેકે સાધનોંકો વિના પૂછે વિના દિયે હી લેનેવાલે તથા શબ્દરૂપ
 પરિગ્રહમેં અસન્તુષ્ટ એસે પુરુષકે લોભકે દોષસે માયા પ્રધાન અસત્ય
 ભાષણ વૃદ્ધિગત હોતા હૈ । માયાપ્રધાનરૂપ ડસ અસત્ય ભાષણકે કરનેપર
 મી વ્રહ દુઃખસે મુક્ત નહીં હોતા હૈ ॥૪૩॥

‘ મોસસ ’ ઇત્યાદિ—

इसका अर्थ तथा भावार्थ पहिले लिख दिया गया है देखो गाथा
 एकतीस ३१में ॥४४॥

અન્વયાર્થ—તળ્હામિભૂયસસ સદે પરિગ્રહેય અતિત્તસ લોભદોસા માયા મુસં
 વદ્ધૃ તત્થાવિ દુક્ખાનવિમુચ્ચઈ—તૃણામિભૂતસ્ય અદત્તહારિણઃ શબ્દે પરિગ્રહે ચ
 અતૃપ્તસ્ય લોભદોષાત્ માયા મૃષા વર્ધ્વતે તત્રાપિ સ દુઃખાત્ ન વિમુચ્યતે તૃણાને વધાર-
 નાર એવા મનોજ્ઞ શબ્દને સાંભળવાની અભિલાષાથી અભિભૂત-લોભના-વશ-
 વર્તી—આ કારણે સુંદર એવાં ગાવાનાં સાધનોને કોઈને પૂછ્યા વગર કે
 આખ્યા સિવાય દેવાવાળા તથા શબ્દરૂપ પરિગ્રહમાં અસંતોષિ એવા યુરૂપના
 લોભના દોષથી માયા પ્રધાન અસત્ય ભાષણ વૃદ્ધિગત બને છે. માયા પ્રધાનરૂપ
 એ અસત્ય ભાષણના કરવા છતાં પણ તે હુઃખથી મુક્ત થતો નથી. ॥૪૩॥

“મોસસ” ઇત્યાદિ ।

આનો અર્થ તેમજ ભાવાર્થ અગાઉ કહેવામાં આવી ગયેલ છે. ગાથા
 ૩૧ જુઓ ॥૪૪॥

ઉક્તમર્થ નિગમયિતુમાહ—

મૂલમ્—સદ્ધાનુરત્તસ્સ નરસ્સ એવં કંત્તો સુહં હોજ્જ કયાઈ કિંચિં ।
તંત્થોપભોગેવિ કિલેસદુક્કલં, નિર્વવંત્તઈ જસ્સ કંણ નદુક્કલં ॥૪૫॥

છાયા—શબ્દાનુરત્તસ્ય નરસ્ય એવં, કુતઃ સુખં ભવેત્ કદાચિત્ કિંચિત્ ।

તત્રોપભોગેપિ કલેશદુઃખં, નિર્વર્તયતિ યસ્ય કૃતે સ્વલુ દુઃસ્વમ્ ॥૪૫॥

ટીકા—‘સદ્ધાનુરત્તસ્સ’ ઇત્યાદિ—

એવં શબ્દાનુરત્તસ્ય નરસ્ય કદાચિત્ કિંચિત્ સુખં કુતો ભવેત્, તત્ર શબ્દાનુરાગે, તથા—ઉપભોગેઽપિ કલેશદુઃખં ભવતિ, યસ્ય કૃતે દુઃખં નિર્વર્તયતિ ।
વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ ॥ ૪૫ ॥

એવં શબ્દવિષયે રાગોનર્થહેતુરિત્યુક્તમ્, તત્ર દ્વેષોઽપ્યનર્થહેતુરિત્યાહ—

મૂલમ્—એમેવં સદ્ધમ્મિ ગંઓપઓસં ઉવેઈ દુક્કલોહપરમ્પરાંઓ ।

પદુટ્ઠચિંત્તો ય ચિળ્લાંઈ કંમ્મં, જં સે પુણોહોઈ દુહં વિવંણો ॥૪૬॥

છાયા—એવમેવ શબ્દે ગતઃ પ્રદ્વેષં, ઉપૈતિ દુઃસ્વૌઘપરમ્પરાઃ ।

પ્રદ્વિષ્ટ ચિત્તશ્ચ ચિનોતિ કર્મ, યત્તસ્ય પુનર્ભવતિ દુઃખં વિપાકે ॥૪૬॥

ટીકા—‘એમેવ સદ્ધમ્મિ’ ઇત્યાદિ—

શબ્દે પ્રદ્વેષં ગતઃ, એવમેવ દુઃસ્વૌઘપરમ્પરાઃ ઉપૈતિ, તથા—પ્રદ્વિષ્ટચિત્તશ્ચ યત્ કર્મ ચિનોતિ, તસ્ય વિપાકે પુનર્દુઃખં ભવતિ, ઇત્યન્વયઃ । વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ ॥૪૬॥

ઉક્ત અર્થકો સમાપ્ત કરતે હુણ સૂત્રકાર કહતે હૈં—

‘સદ્ધાનુરત્તસ્સ’ ઇત્યાદિ ।

હસકા અર્થ દેલ્લો પીછે હસી અધ્યયનકી બત્તીસ ૩૨વીં ગાથામેં ॥૪૫॥

‘એમેવ’ ઇત્યાદિ ।

હસકા અર્થ ઓર ભાવાર્થ પીછે હસી અધ્યયનકી તેતીસ ૩૩વીં ગાથામેં લિખ દિયા ગયા હૈ । વહીં વહ અર્થરૂપકો લેકર લિખા ગયો હૈ તબ કિ હસકે અર્થ કરનેમેં વહ શબ્દકો લેકર લગા લેના ચાહિયે ॥૪૬॥

એ અર્થને સમાપ્ત કરીને સૂત્રકાર કહે છે—“સદ્ધાનુરત્તસ્સ” ઇત્યાદિ.

આનો અર્થ બુદ્ધો અગાઉ કહેવાઈ ગયેલ ગાથા ૩૨ માં ॥૪૫॥

“એમેવ” ઇત્યાદિ ।

આનો અર્થ અને ભાવાર્થ આ અધ્યયનની ૩૩ મી ગાથામાં કહેવાઈ ગયેલ છે. ત્યાં તેને અર્થરૂપ ભાવાર્થથી કહેવામાં આવેલ છે. ત્યાંથી એનો અર્થ કરવામાં એ શબ્દોને લઈને જોડી લેવા જોઈ એ. ॥૪૬॥

एवं शब्दविषये रागद्वेषयोरनुद्धरणे दोषा उक्ताः, अथ तदुद्धरणे गुणमाह—
मूलम्—सदे विरक्तो मणुओ विसोगो, एएण दुक्खोहपरम्परेण ।
न लिप्पई भवमज्जे वि संतो, जलेण वां पुक्खरिणी पलासं ॥४७

छाया—शब्दे विरक्तः मनुजः विशोकः, एतया दुःखौघपरम्परया ।

न लिप्यते भवमध्येऽपि सन्, जलेन पुष्करिणी पलाशम् ॥४७॥

टीका—‘सदे विरक्तो’ इत्यादि—

शब्दे विरक्तः, अत एव विशोकः, मनुजः, भवमध्येऽपि सन्, एतया दुःखौघपरम्परया न लिप्यते । जलेन पुष्करिणी पलाशमिव, इत्यन्वयः । व्याख्या पूर्ववत् ॥ ४७ ॥

॥ इति श्रोत्रप्रकरणम् ॥

अथ घ्राणप्रकरणमाह—

मूलम्—घाणस्स गंधं ग्रहणं वयंति, तं रागहेउं तु मणुन्न माहु ।
तं दोसहेउं अमणुन्न माहु, संसो य जो तेसुं स वीयरंगो ॥४८

छाया—घ्राणस्य गन्धं ग्रहणं वदन्ति, तं रागहेतुं तु मनोज्ञमाहुः ।

तं द्वेषहेतुम् अमनोज्ञमाहुः, समश्च यः तयोः स वीतरागः ॥४८॥

टीका—‘घाणस्स’ इत्यादि—

गन्धं=गन्ध्यते प्रायते इति गन्धस्तं, घ्राणस्य=घ्राणेन्द्रियस्य ग्रहणम्=आकर्षकं

इस प्रकार शब्दविषयक रागद्वेषके दोष कहे हैं अब उसमें रागद्वेष नहीं करनेके गुण कहते हैं—‘सदे’ इत्यादि ।

इसके अर्थ और भावार्थको जाननेके लिये गाथा चोतीसवीं ३४ देखो ॥४७॥

इस प्रकार श्रोत्रका प्रकरण कहा अब घ्राणका प्रकरण कहते हैं—
‘घाणस्स’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(घाणस्स ग्रहणं गंधं वयंति—घ्राणस्य ग्रहणं गन्धं

आ प्रमाणे शब्द विषयक रागद्वेषना दोषने कहेवाभा आवेल छे हवे तेभां रागद्वेष न करवाना गुणने कहे छे—“सदे” इत्यादि

आना अर्थ अने लावार्थने लणवा माटे गाथा ३४ भी लुओ. ॥४७॥

आ प्रमाणे श्रोत्रनुं प्रकरण कहुं हवे घ्राणनुं प्रकरण कहेवाभा आवे छे—
“घाणस्स” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—घाणस्स ग्रहणं गंधं वयंति—घ्राणस्य ग्रहणं गन्धं वदन्ति घ्राणे-

વદન્તિ । મનોજ્ઞ=સુરર્મિ, તં=ગન્ધં, રાગહેતુમાહુઃ । અમનોજ્ઞમ્=અસુરર્મિ, તં=ગન્ધં
દ્વેષહેતુમાહુઃ । તયોઃ=મનોજ્ઞામનોજ્ઞગન્ધયોઃ, યઃ સમઃ, સઃ વીતરાગઃ=વીતરાગઐવ
ભવતિ । શેષ વ્યાખ્યા પ્રાગ્વત્ ॥ ૪૮ ॥

મૂલમ્—ગંધસ્સ ઘ્રાણં ગ્રહણં વ્યંતિ, ઘ્રાણસ્સ ગંધં ગ્રહણં વ્યંતિ ।

રાગસ્સ હેઝં સમણુન્નમાહુ, દોસસ્સ હેઝં અમણુન્નમાહુ ॥૪૯॥

છાયા—ગન્ધસ્ય ઘ્રાણં ગ્રહણં વદન્તિ, ઘ્રાણસ્ય ગન્ધં ગ્રહણં વદન્તિ ।

રાગસ્ય હેતું સમનોજ્ઞમાહુઃ, દ્વેષસ્ય હેતું અમનોજ્ઞમાહુઃ ॥૪૯॥

ટીકા—‘ગંધસ્સ ઘ્રાણં’ इत्यादि—

ઘ્રાણં ગન્ધસ્ય ગ્રહણ વદન્તિ, ગન્ધે ઘ્રાણસ્ય ગ્રહણં વદન્તિ, સમનોજ્ઞં રાગસ્ય
હેતુમાહુઃ । અમનોજ્ઞ દ્વેષસ્ય હેતુમાહુઃ इत्यन्वयः । વ્યાખ્યા પ્રાગ્વત્ ॥ ૪૯ ॥

વદન્તિ) ઘ્રાણ ઇન્દ્રિયકા વિષય ગન્ધ કહા ગયા હૈ । વહ સુગન્ધ ઓર
દુર્ગન્ધકે ભેદસે દો પ્રકારકા હૈ । (મણુન્નં તં રાગહેઝં આહુ—મનોજ્ઞં તં
રાગહેતું આહુઃ) તીર્થકર ગણધરાદિક દેવો ને સુગન્ધરૂપ મનોજ્ઞગંધકો
રાગકા હેતુ કહા હૈ । તથા (અમણુન્નં દોસહેઝં આહુ—અમનોજ્ઞં દ્વેષહેતું
આહુઃ) દુર્ગન્ધરૂપ અમનોજ્ઞકો દ્વેષકા હેતુ કહા હૈ । (જો તેસુ સમો વીય-
રાગો-યઃ તયોઃ સમઃ સ વીતરાગઃ) જો ઇન દોનોમ્હે સમભાવ રખતા હૈ
વહ વીતરાગ હૈ ॥૪૮॥

‘ગંધસ્સ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(ઘ્રાણં ગંધસ્સ ગ્રહણં વ્યંતિ—ઘ્રાણં ગન્ધસ્ય ગ્રહણં વદન્તિ)
ઘ્રાણ ઇન્દ્રિય ગંધકા ગ્રાહક હૈ તથા (ઘ્રાણસ્સ ગંધં ગ્રહણં વ્યંતિ—ઘ્રાણસ્ય
ગંધં ગ્રહણં વદન્તિ) ઘ્રાણ ઇન્દ્રિયકા વિષય ગંધ કહા હૈ । (રાગસ્સ હેઝં
સમણુન્નં આહુ—રાગસ્ય હેતું સમનોજ્ઞં આહુઃ) રાગકા હેતુ મનોજ્ઞગંધ
વતલાયા હૈ । એવં (અમણુન્નં દોસસ્સ હેઝં આહુ—અમનોજ્ઞં દ્વેષસ્ય હેતું

ન્દ્રિયનો વિષય ગંધ કહેવામાં આવે છે. તે સુગંધ અને દુર્ગંધના ભેદથી બે
પ્રકારે છે મણુન્નં તં રાગહેઝં આહુ—મનોજ્ઞં તં રાગહેતું આહુઃ તીર્થકર ગણધર
આદિક દેવોએ સુગંધરૂપ મનોજ્ઞગંધને રાગનો હેતુ કહેલ છે, તથા અમણુન્નં
દોસહેઝં આહુ—અમનોજ્ઞ દ્વેષહેતું આહુઃ દુર્ગંધરૂપ અમનોજ્ઞ દ્વેષનો હેતુ કહેલ
છે. જો તેસુ સમો વીયરાગો-યઃ તયોઃ સમઃ વીતરાગઃ જે આ બંનેમાં સમભાવ
રાખે છે તે વીતરાગ છે. ॥૪૮॥

“ ગંધસ્સ ” इत्यादि !

અન્વયાર્થ—ઘ્રાણં ગંધસ્સ ગ્રહણં વ્યંતિ—ઘ્રાણ ગન્ધસ્ય ગ્રહણં વદન્તિ ઘ્રાણુ ઇન્દ્રિય
ગંધની ગ્રાહક છે. તેથી ઘ્રાણસ્સ ગંધં ગ્રહણં વ્યંતિ—ઘ્રાણસ્ય ગંધં ગ્રહણં વદન્તિ ઘ્રાણુ-
ન્દ્રિયનો વિષય ગંધનો છે, રાગસ્સ હેઝં સમણુન્નં આહુ—રાગસ્ય હેતું સમનોજ્ઞં આહુઃ
મનોજ્ઞ ગંધને રાગનો હેતુ કહેવામાં આવેલ છે અને અમણુન્નં દોસસ્સ હેઝં

મૂલમ્—ગંધેસુ જો ગેહિ^{૧૦} મુવેઈ તિવ્વં, અકાલિયં પાવઈ^{૧૨} સે વિળાસં ।
રાગાઝરે ઓસઈગંધગિદ્દે, સપ્પે વિલાઓ વિવં નિક્કલમંતે ॥૫૦॥

છાયા—ગન્ધેષુ યો ગૃદ્ધિ મુપૈતિ તીત્રાં, આકાલિકં પ્રાપ્નોતિ સ વિનાશમ્ ।

રાગાતુરઃ ઔષધિગન્ધગૃદ્ધઃ, સર્પો વિલાદિવ નિષ્ક્રમણમ્ ॥ ૫૦ ॥

ટીકા—‘ ગન્ધેસુ જો ’ इत्यादि—

યો ગન્ધેષુ તીત્રાં ગૃદ્ધિમ્ ઉપૈતિ, સ આકાલિકં વિનાશં પ્રાપ્નોતિ । તત્ર
દૃષ્ટાન્તમાહ—‘ રાગાઝરે ’ इत्यादि । રાગાતુરઃ=ગન્ધાનુરાગાન્ધઃ, ઔષધિગન્ધ-
ગૃદ્ધઃ=ઔષધયઃ-કેતવ્યાદયઃ, તાસાં ગન્ધઃ, તસ્મિન્ ગૃદ્ધો ગૃદ્ધિમાન્, કેતવ્યાઘૌષધિ
ગન્ધાભિલાપીત્યર્થઃ, વિલાત્-વિવરાત્ નિષ્ક્રમન્-વહિર્ભવન્ સર્પ ઇવ, યથા-સર્પો
નાગદમન્યાઘૌષધિગન્ધલોલુપતયા વિલાદ્વાહિર્ભવન્ ગારુડિકાદે પરવશઃ સન્ મૃત્યુ
પ્રાપ્નોતિ તદ્વદિતિ ભાવઃ । શેષ વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ ॥ ૫૦ ॥

આહુઃ) અમનોજ્ઞ ગન્ધ દ્વેષકા કારણ કહા હૈ । ૪૯॥

‘ ગંધેસુ ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(જો ગંધેસુ તિવ્વં ગિદ્ધિં ઉવેઈ—યઃ ગન્ધેષુ તીત્રાં ગૃદ્ધિં ઉપૈતિ)
જો પુરુષ ગન્ધ વિષયમેં તીત્ર આસક્તિકો ધારણ કરતા હૈ (સે અકાલિયં
વિળાસં પાવઈ—સ અકાલિકં વિનાશ પ્રાપ્નોતિ) વહ અકાલમેં હી મૃત્યુકો
પ્રાપ્ત કરતા હૈ । (રાગાઝરે—રાગાતુરઃ) જૈસે ગન્ધકે અનુરાગસે અંધાં બના
હુઆ (ઓસઈગંધગિદ્દે—ઔષધિગન્ધગૃદ્ધઃ) તથા નાગદમની આદિ સર્પ-
વશીકરણ ઔષધિયોંકે ગન્ધકા અભિલાષી (સપ્પે—સર્પઃ) સર્પ (વિલાઓ-
વિલાત્) અપને વિલસે (નિક્કલમંતે—નિષ્ક્રમન્) બાહિર હોતે હી વિનાશકો
પ્રાપ્ત હો જાતા હૈ ।

આહુ—અમનોજ્ઞ દ્વેષત્ય હેતું આહુઃ અમનોજ્ઞ ગંધ દ્વેષતુ કારણ બતાવેલ છે. ॥૪૯॥

“ ગંધેસુ ” इत्यादि.

અન્વયાર્થ—જો ગંધેસુ તિવ્વં ગિદ્ધિં ઉવેઈ—યઃ ગન્ધેષુ તીત્રાં ગૃદ્ધિં ઉપૈતિ જે પુરુષ
ગંધ વિષયમાં તીત્ર આસક્તિને ધારણ કરે છે સે અકાલિયં વિળાસં પાવઈ—
સ અકાલિકં વિનાશં પ્રાપ્નોતિ તે અકાળમાં જ મૃત્યુને પ્રાપ્ત કરે છે રાગાઝરે—
રાગાતુરઃ જેમ ગંધનાં અનુરાગથી આંધળો બનેલ ઓસઈ ગંધગિદ્દે—ઔષધિગન્ધ-
ગૃદ્ધઃ તથા નાગદમણીય આદિ સર્પ વશીકરણ ઔષધિયોની ગંધના અભિલાષી
સપ્પે—સર્પઃ સાપ વિલાઓ-વિલાત્ પોતાના દરમાંથી નિક્કલમંતે—નિષ્ક્રમન્ બહાર
કળતાં જ વિનાશને પ્રાપ્ત બને છે.

મૂલમ્—જે^૧ યાવિ^૨ દોસં સમુવેદ^૩ તિવ્વં, તંસિ^૪વ્વણે^૫ સે^૬ ડ^૭ ઉ^૮વેદ^૯ દુ^{૧૦}વ્વં ।
દુદ્ધંતદોસે^{૧૧}ણં સર્ણ^{૧૨} જંતૂ^{૧૩}, નં^{૧૪} કિંચિ^{૧૫} ગંધ^{૧૬} અવરજ્ઞ^{૧૭}ઈસે^{૧૮} ॥૫૧॥

છાયા—યશ્ચાપિ દ્વેષં સમુપૈતિ તીવ્રં, તસ્મિન્ ક્ષણે સ તુ ઉપૈતિ દુઃખમ્ ।

દુર્દાન્તદોષેણ સ્વકેન જન્તુઃ, ન કિંચિત્ ગન્ધો અપરાધ્યતિ તસ્ય ॥૫૧॥

ટીકા—‘જેયા વિ’ ઇત્યાદિ—

યશ્ચ જન્તુ સ્તીવ્રં દ્વેષં સમુપૈતિ સ તુ તસ્મિન્ક્ષણેऽપિ, સ્વકેન દુર્દાન્તદોષેણ, દુઃખં ઉપૈતિ, ગન્ધસ્તુ તસ્ય કિંચિત્, નાપરાધ્યતિ, ઇત્યન્વયઃ । વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ ॥૫૧॥

મૂલમ્—એગંતરંતે રૂઢરાંસિ ગંધે, અતાલિંસે^૧ સે^૨ કુંણઈ^૩ પઞોસં ।

દુઃખંસ્ય સંપીલં મુવેદ^૪ બાલે, નં^૫ લિપ્પઈ^૬ તેણં મુંણી^૭ વિરંગો^૮ ॥૫૨॥

ભાવાર્થ—ગન્ધ વિષયમેં જો પ્રાણી અનુરાગી બન જાતા હૈ વહ નાગ-દમની આદિ ઔષધિયોંકે ગંધમેં અનુરાગી બને હુએ સર્પકી तरह અકાલમેં મૃત્યુકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ । ઘાતક લોગ જબ સર્પકો મારનાં चाह-તે હૈં તો વે વહાં કેતકી આદિ ઔષધિયોંકો ઉસકે બિલસે કુછ દૂર રખ દેતે હૈં । ઇસસે વહ ઉનકી ગંધસે આકૃષ્ટ હોકર જ્યોં હી બિલસે બાહિર નિકલતા હૈ કિ વે ઉસકો શીઘ્ર હી માર દેતે હૈં ॥૫૦॥

‘જે યાવિ’ ઇત્યાદિ ।

જો પ્રાણી અમનોજ્ઞ ગંધકે વિષયમેં તીવ્ર દ્વેષકો ધારણ કરતા હૈ વહ ઉસ ક્ષણમેં અપને દુર્દાન્ત દોષકે કારણ હી દુઃખ પાતા હૈ । ઇસમેં ઉસ ગંધકા કુછ ભી દોષ નહીં હૈ ॥૫૧॥

ભાવાર્થ—ગંધના વિષયમાં જે પ્રાણી અનુરાગી બની જાય છે તે નાગ-દમણીય આદિ ઔષધિયોની ગંધમાં અનુરાગી બનેલા સર્પની માફક અકાળમાં મૃત્યુને પ્રાપ્ત કરે છે ઘાતક લોકો જ્યારે સર્પને મારવાનું ઇચ્છે છે ત્યારે તેઓ ત્યાં કેતકી આદિ ઔષધિયો તેના દરની પાસે રાખી દે છે. એ ઔષ-ધિયોની ગંધથી આકર્ષાઈને સર્પ જ્યારે દરમાં બહાર નીકળે છે ત્યારે એ ઘાતકી મનુષ્યો તેને મારી નાખે છે. ॥૫૦॥

“જે યાવિ” ઇત્યાદિ.

જે પ્રાણી અમનોજ્ઞ ગંધના વિષયમાં તીવ્ર દ્વેષને ધારણ કરે છે તે એ ક્ષણમાં પોતાના દુર્દાન્ત દોષના કારણે જ દુઃખ પામે છે. આમાં એ ગંધનો કાંઈ પણ દોષ નથી. ॥૫૧॥

છાયા--એકાન્તરક્તો રુચિરે ગન્ધે, અતાદ્દશે સ કરોતિ પ્રદ્વેષમ્ ।

દુઃખસ્ય સમ્પીડમુપૈતિ વાલો, ન લિપ્યતે તેન મુનિર્વિરાગઃ ॥૫૨॥

ટીકા--‘ એગંતરક્તે ’ इत्यादि--

યસ્તુ રુચિરે, ગન્ધે એકાન્તરક્તો ભવતિ, સ વાલઃ--અતાદ્દશે અરુચિરે ગન્ધે, પ્રદ્વેષં કરોતિ । અતएव દુઃખસ્ય સમ્પીડં ઉપૈતિ, વિરાગો મુનિસ્તુ તેન ન લિપ્યતે, इत्यन्वयः । व्याख्या प्राग्बत् ॥ ५२ ॥

રાગएव હિંસાદ્યાસ્રવહેતુરિતિ હિંસાદિદ્વારેણ રાગएव દુઃખસ્ય મૂલકારણ-મિતિ, પદ્મભિર્ગાથાભિરાહ--

મૂલમ્--ગંધાણુગાસાણુગણ યં જીવે, ચરાચરે હિંસંઙ્ અણેગરૂંવે ।

ચિત્તેહિં તે પરિતાંત્રેઙ્ વાલે, પીલેઙ્ અત્તદ્વર્ગુરુ કિલિંદે ॥૫૩॥

છાયા--ગન્ધાનુગાશાનુગતશ્ચ જીવઃ, ચરાચરાન્ દિનસ્તિ અનેકરૂપાન્ ।

ચિત્રૈસ્તાન્પરિતાપયતિ વાલઃ, પીડચત્યાત્માર્થગુરુઃ ક્લિષ્ટઃ ॥૫૩॥

ટીકા--‘ ગંધાણુગાસા ’ इत्यादि--

ક્લિષ્ટઃ, અતएव-આત્માર્થગુરુઃ, અતएव વાલઃ, ગન્ધાનુગાશાનુગતશ્ચ જીવઃ અનેકરૂપાન્ ચરાચરાન્ ત્રસસ્થાવરાન્ દિનસ્તિ, કસ્તૂરિકાદ્યર્થ મૃગાદિકાન્,

‘ એગંતરક્તે ’ इत्यादि--

જો પ્રાણી અનોઙ્ગંધસે એકાન્તનઃ રક્ત હોતા હૈં વહ નિયમસે અમ-નોઙ્ ગંધસે દ્વેષ કરતા હૈં । इसीलिये वह दुःख परम्पराओंको भोगा करता है । परन्तु जो इन दोनोंमें समभाव रखना है वह मुनि विरागी है । और वह कभी भी रागद्वेष जनित दुःखसे दुःखी नहीं होता है ॥५२॥

રાગ હી હિંસાદિ આસ્રવકા કારણ હૈં ઓર હિંસાદિસે હી રાગ-દુઃખકા કારણ હોતા હૈં સો इस बातको सूत्रकार छह गाथाओंसे कहतेहैं

“ એગંતરક્તે ” इत्यादि.

જે પ્રાણી અનોઙ્ ગંધમાં એકાન્તનઃ રક્ત બની બીજા છે એ નિયમથી અમનોઙ્ ગંધમાં દ્વેષ કરે છે. આ કારણે તે દુઃખ પરંપરાને ભોગવ્યા કરે છે. પરંતુ જે આ બંનેમાં સમભાવ રાખે છે તે મુનિ વિરાગી છે અને તે કદી પણ રાગદ્વેષથી ઉત્પન્ન થતા દુઃખથી દુખિત થતા નથી. ॥૫૨॥

રાગ જ હિંસાદિ આસ્રવનું કારણ છે, અને હિંસાદિથી જ રાગ દુઃખનું બને છે. આથી એ વાતને સૂત્રકાર છ ગાથાઓથી કહે છે.—

पुष्पाद्यर्थं च वनस्पतीन् इति भावः । कांश्चित्तु तान् चित्रैः, परितापयति, तथा कांश्चिच्च पीडयति । शेष व्याख्या प्राग्बत् ॥ ५३ ॥

मूलम्—गंधाणुवाएण परिग्रहेण, उत्पादने रक्षणसन्नियोगे ।

वए विओगे यं कंहं सुहंसे, सम्भोगकाले यं अतित्तिलामे ॥५४

छाया—गन्धानुपाते खलु परिग्रहेण, उत्पादने रक्षणसन्नियोगे ।

व्यये वियोगे च क्व सुखं तस्य, सम्भोगकाले च अतृप्तिलामे ॥५४॥

टीका—‘गंधाणुवाएण’ इत्यादि—

गन्धानुपाते सति, परिग्रहेण हेतुना, उत्पादने रक्षणसन्नियोगे, व्यये, तथा—वियोगे च तस्य क्व सुखं, सम्भोग काले च अतृप्तिलामे क्व सुखं इत्यन्वयः । व्याख्या पूर्ववत् ॥ ५४ ॥

‘गंधाणु’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(किलिष्टे—क्लिष्टः) गंधके अनुरागसे पीडित हुआ जीव (अत्तद्वगुरु—आत्मार्थगुरुः) समस्त संपादनीय कार्योमें अपने प्रयोजनको सिद्ध करना ही सबसे बड़ा काम समझता है । यही कारण है कि (बाले—बालः) वह अज्ञानि इस स्थितिमें पड़कर हित और अहितके विवेकसे विकल बन जाता है । (गंधाणुगासाणुगए—गन्धानुगाशानुगतः) इसी कारण वह मनोज्ञगन्धकी आशामें पड़कर (अणेगरुवे—अनेकरूपान्) अनेक प्रकार (चराचरे—चराचरान्) त्रस एवं स्थावर जीवोंको (चित्तेहिं—चित्रैः) विविध उपायों द्वारा (परितावेइ—परितापयति) दुःखित करता है तथा (पीलेइ—पीडयति) उनको पीडा पहुंचाता है ॥५३॥

“गंधाणु” इत्यादि.

अन्वयार्थ—किलिष्टे—क्लिष्टः गंधना अनुरागशी पीडित भनेको जीव अत्तद्वगुरु—आत्मार्थगुरुः सधना संपादनीय कार्योमां पोताना प्रयोजनने सिद्ध करवुं येज सहुथी मोटुं काम समझे छे. येज कारण छे के, बाले—बालः ते अज्ञानि आ स्थितिमां पडीने हित अने अहितना विवेकथी विकल अनी. जाय छे. गंधाणुगासाणुगए—गन्धानुगाशानुगतः आज कारणे ते मनोज्ञ गंधनी आशाभां पडीने अनेगरुवे—अनेकरूपान् अनेक प्रकारथी चराचरे—चराचरान् त्रस अने स्थावर जीवोने चित्तेहिं—चित्रैः विविध उपायो द्वारा परितावेइ—परितापयति दुःखित करे छे तथा पीलेइ—पीडयति तेमने पीडा पहुंचाये छे. ॥५३॥

ગન્ધવિષયે તુષ્ટિપ્રાપ્તિ રહિતસ્ય ચે દોષા ભવન્તિ તાનાહ—

મૂલમ્—ગંધે અતિત્તે ચ પરિગ્રહમ્મિં, સત્તોવસત્તો નં ઉવેઈ તુટ્ઠિં ।

અતુટ્ઠિદોસેણ દુંહી પરસ્સં, લોભાવિલેઆચચ્ચઈ અંદત્તં ॥૫૫॥

છાયા—ગન્ધે અતૃપ્તશ્ચ પરિગ્રહે, સત્તોપસત્તો ન ઉપૈતિ તુષ્ટિમ્ ।

અતુષ્ટિદોષેણ દુઃખી પરસ્ય, લોભાવિલઃ આદત્તે અદત્તમ્ ॥૫૫॥

ટીકા—‘ગંધે અતિત્તે’ इत्यादि—

ગન્ધે અતૃપ્તશ્ચ, પરિગ્રહે=પરિગ્રહવિષયે ગન્ધે इत्यर्थः, સત્તોપસત્તો તુષ્ટિ

‘ગંધાણુ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(ગંધાણુવાણ-ગન્ધાનુપાતે) ગંધમેં અનુરાગ હોને પર ગંધવિષયક (પરિગ્રહેણ-પરિગ્રહેણ) પરિગ્રહસે યહ જીવ ગંધ યુક્ત વસ્તુકે (હપ્પાયણે રક્ષણસન્નિઓગે-ઉત્પાદને રક્ષણસન્નિયોગે) ઉપાર્જન કરનેમેં તથા ઉસકે રક્ષણ કરનેમેં એવં ઉસકો સ્વ ઓર પરકે પ્રયોજનમેં લગાનેમેં તથા (વણ વિઓગે ચ કહં સુહં-વ્યયે વિયોગે ચ કથં સુખં) ઉસકે વ્યય હોને પર એવં વિનાશ હોને પર દુઃખી હી રહતા હૈ । (સંભોગકાલે ચ અતિત્તિલાભે-સંભોગકાલે ચ અતૃપ્તિલાભે) ઉપભોગકાલમેં મી હસ જીવકો ઉસ ગંધસે તૃપ્તિકા લાભ નહીં હોતા હૈ । અતઃ ઉસ અવસ્થામેં મી યહ સુખી નહીં હોતા હૈ ॥૫૪॥

‘ગંધે’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—પ્રાણી (ગંધે અતિત્તે-ગન્ધે અતૃપ્તશ્ચ) જવ ગંધ વિષયમેં તૃપ્ત નહીં

“ગંધાણુ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—ગંધાણુવાણ-ગન્ધાનુપાતે ગંધમાં અનુરાગ થવાથી ગંધ વિષયક પરિગ્રહેણ-પરિગ્રહેણ પરિગ્રહથી એ જીવ ગંધયુક્ત વસ્તુનું હપ્પાયણે રક્ષણસન્નિઓગે-ઉત્પાદને રક્ષણસન્નિયોગે ઉપાર્જન કરવામાં તથા તેનું રક્ષણ કરવામાં અને તેને પોતાના અને ખીજના ઉપયોગમાં લગાડવામાં તથા વણ વિઓગે ચ કહં સુહં-વ્યયે વિયોગે ચ કથં સુખં એનો વ્યય થવાથી તેમજ વિનાશ થવાથી દુઃખ થતો રહે છે. સંભોગકાલે ચ અતિત્તિકાલે-સંભોગકાલે ચ અતૃપ્તિલાભે ઉપભોગ કાળમાં પણ એ જીવને તે ગંધની તૃપ્તિનો લાભ થતો નથી. આથી એ અવસ્થામાં પણ તે સુખી થતો નથી. ॥૫૪॥

“ગંધે” इत्यादि.

અન્વયાર્થ—પ્રાણી ગંધે અતિત્તે ચ-ગન્ધે અતૃપ્તશ્ચ ન્યાદે ગંધ વિષયમાં

નોપૈતિ, અતુષ્ટિદોષેણ દુઃસ્વીસન્, લોભાવિલઃ પરસ્ય અદત્તમ્=અતિસુરભિચમ્પકાદિ
કુસુમકસ્તૂરીસુગન્ધિતૈલાદિવસ્તુ । આદત્તે=ગૃહ્ણતિ, શેષ વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ ॥૫૫॥

મૂલમ્—તળ્હાભિભૂયસ્સ અદત્તહારિણો, ગન્ધે અતિત્તર્સસ પરિગ્ગહે યૈ ।

માર્યામુસં વઙ્ઙૈ લોભદોસા, તંત્થાવિદુક્કલા નં વિમુચ્ચઈ સે ॥૫૬

છાયા—તૃષ્ણાભિભૂતસ્ય અદત્તહારિણઃ, ગન્ધે અતૃપ્તસ્ય પરિગ્રહે ચ ।

માયામૃષા વર્દ્ધતે લોભદોષાત્, તત્રાપિ દુઃસ્વાન્ વિમુચ્યતે સઃ॥૫૬॥

ટીકા—‘તળ્હાભિભૂયસ્સ’ ઇત્યાદિ—

ગન્ધે=ગન્ધવિષયકે, પરિગ્રહે અતૃપ્તસ્ય, અતएव તૃષ્ણાઽભિભૂતસ્ય, અદત્ત-
હારિણઃ, મયામૃષા વર્દ્ધતે, તત્રાપિ સ દુઃસ્વાત્ ન વિમુચ્યતે ઇત્યન્વયઃ । શેષ
વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ ॥ ૫૬ ॥

હોતા હૈ તબ ઉસ સમય ગંધકે ગ્રહણ કરનેમેં અત્યંત આસક્ત બનકર ‘ભી
વહ સંતોષ પ્રાપ્ત નહીં કર સકતા હૈ । ઇસ તરહ (અતુષ્ટિદોષેણ દુહી-અતુષ્ટિ-
દોષેણ દુઃસ્વી) ઇસ અસંતોષરૂપ દોષસે દુઃખિત હોકર વહ (પરસ્સ-પરસ્ય)
દૂસરેકો ‘ભી ગંધવિશિષ્ટ દ્રવ્યકો (લોભાવિલે-લોભાવિલઃ) લોભસે
મલિન હોકર વિના માંગે વિના પૂછે ગ્રહણ કર લેતા હૈ ॥૫૫॥

‘તળ્હા’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—ગન્ધમેં જબ પ્રાણી અસન્તુષ્ટ રહ્યા કરતા હૈ તબ વહ ઉસકો
ગ્રહણ કરનેકી હરએક પ્રકારસે ચેષ્ટા કિયા કરતા હૈ । ઇસ તરહ ઉસકો
અપનાનેકી ચેષ્ટારૂપ તૃષ્ણાસે આકુલ વ્યાકુલ બનેહુએ ઉસકે ચિત્તમેં ઉસકો
ચુરાનેકા ભાવ જગતા હૈ । ઓર જબ વહ ઉસકો ચુરા લેતા હૈ તો ઉસકે

તૃપ્ત થતો નથી ત્યારે એ સમયે ગંધને મેળવવામાં અત્યંત આસક્ત બનીને
પણ તે સંતોષ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. આ પ્રમાણે અતુષ્ટિદોષેણ દુહી-અતુષ્ટિ-
દોષેણ દુઃસ્વી અસંતોષ પણના દોષથી દુઃખિત બનીને તે પરસ્સ-પરસ્ય બીજાના
ગંધ વિશિષ્ટ દ્રવ્યને લોભાવિલે-લોભાવિલઃ લોભને વશ બનીને વગર માગ્યે
તેમ વગર પુછ્યે લઈ લ્યે છે. ॥ ૫૫ ॥

“તળ્હા” ઇત્યાદિ ।

ગંધમાં જ્યારે પ્રાણી અસંતુષ્ટ રહ્યા કરે છે. ત્યારે તે એને મેળવવાની
દરેક પ્રકારથી ચેષ્ટા કર્યા કરે છે. આ પ્રમાણે એને હાથ કરવાની ચેષ્ટાએ તૃષ્ણાથી
આકુળવ્યાકુળ બનેલા એના ચિત્તમાં ચોરી કરવાનો ભાવ જાગે છે અને જ્યારે
એ તેને ચોરી લ્યે છે. આ પછી એ ચોરીને છુપાવવા માટે એ નાના પ્રકારનાં

મૂલમ્—મોસસ્સ પચ્છાંય પુરસ્થાંય, પઓગકાંલેય દુહી દુરંતે ।

एवं अदत्ताणि समार्ययंतो, गन्धे अतिक्तो दुहिर्ओ अंणिस्सो ॥ ५७ ॥

છાયા—મૃષા પશ્ચાન્ચ પુરસ્તાન્ચ, પ્રયોગકાલે ચ દુઃખી દુરન્તઃ ।

एवं अदत्तानि समाददानः, गन्धे अतृप्तः दुःखितः अनिश्रः ॥ ५७ ॥

टीका—‘मोसस्स’ इत्यादि—

एवं गन्धे, अतृप्तः, ‘मोसस्स’ मृषावादस्य, पश्चाच्च पुरस्ताच्च, प्रयोगकाले च, दुःखी सन् दुरन्तो भवति । एवं अदत्तानि समाददानः, गन्धे अतृप्तः सन्, तथा अनिश्रः सन् दुःखितो भवति, इत्यन्वयः । व्याख्या पूर्ववत् ॥ ५७ ॥

उक्तमेवार्थं निगमयितुमाह—

મૂલમ્—ગંધાણુરત્તસ્સ નરસ્સં એવં, કંત્તો સુહં હોજ્જ કયાંઈ કિંચિં ।

तत्तथोपभोगेवि किलेस दुक्खं, निर्वर्त्तई जस्स कंएणं दुक्खं ॥ ५८ ॥

છાયા—ગન્ધાણુરત્તરસ્ય નરસ્ય એવં, કુતઃ સુખં ભવેત્ કદાચિત્ કિંચિત્ ।

तत्रोपभोगेपि क्लेशः दुखं, निर्वर्त्तयति यस्य कृते खलु दुःखम् ॥ ५८ ॥

गोपनके लिये वह अनेक प्रकारसे मायाप्रधान असत्य भाषण किया करता है । इस तरह इस असत्य भाषणरूप दोष जनित दुःखसे वह कभी नहीं छूट सकता ॥ ५६ ॥

‘મોસસ્સ’ इत्यादि—

इस प्रकार गंधमें अतृप्त प्राणी मृषावाद बोलनेके पहिले तथा पीछे एवं मृषावाद बोलते समय दुःखी होता हुआ अन्तमें दुःख ही पाता है । इस तरह अदत्तको ग्रहण करता हुआ वह गंधमें नहीं तृप्त होनेके कारण अनिश्र-निराधार होकर दुःखित ही बनता है ॥ ५७ ॥

માયા પ્રધાન અસત્ય ભાષણ કરતો રહે છે આ પ્રમાણે અસત્ય ભાષણરૂપ દોષથી તેનો કદી પણ છુટકારો થતો નથી. ॥ ૫૬ ॥

“મોસસ્સ” ઇત્યાદિ ।

આ પ્રમાણે ગંધમા અતૃપ્ત એવો એ પ્રાણી જોડું જોડતાં પહેલાં અને જોડું જોડતી વખતે દુઃખી થાય છે અને અંતે પણ દુઃખ જ પામે છે. આ પ્રમાણે પારકી વસ્તુને મેળવ્યા પછી પણ એ ગંધથી તૃપ્ત થતો નથી. અતૃપ્તિના કારણે નિરાધાર બનીને એ સદા દુઃખિત જ રહે છે. ॥ ૫૭ ॥

ટીકા—‘ગંધાણુરક્તસ્સ’ ઇત્યાદિ—

एवं गन्धानुरक्तस्य, नरस्य कदाचित् किञ्चित् सुखं कुतो भवेत्, यस्य कृते दुःखं निर्वर्तयति, तत्र गन्धानुरागे, तथा—उपभोगेऽपि=गन्धस्योपभोगेऽपि क्लेश दुःखं भवति । स उपभोगः कथंभूत ? इत्याह—‘जस्स’ इति । यस्योपभोगस्य कृते दुःखं निर्वर्तयति । शेष व्याख्या पूर्ववत् ॥ ५८ ॥

एवं गंधविषये रागोऽनर्थहेतुरित्युक्तम्, अथ तत्र द्वेषोऽप्यनर्थहेतुरित्याह—
मूलम्—एमेव गंधंस्मि गओ पैओसं, उवेई दुक्खोहपरम्पराओ ।

પદુટ્ટચિત્તો ય ચિળાંઙ્કસ્મં, ‘જં’ સે પુણો હોઈ દુઠ્ઠં વિવાંગે ॥૫૯॥

છાયા—एवमेव गन्धे गतः प्रद्वेषं, उपैति दुःखौघपरम्पराः ।

प्रद्विष्टचित्तश्च चिनोतिकर्म, यत्तस्य पुनः भवति दुःखं विपाके ॥ ५९ ॥

ટીકા—‘એમેવ’ ઇત્યાદિ—

गन्धे प्रद्वेषं-गतः, एवमेव दुःखौघपरम्पराः, उपैति । अपि च प्रद्विष्टचित्तः सन् यत् कर्म चिनोति, तस्य विपाके पुनर्दुःखं भवति इत्यन्वयः व्याख्या पूर्ववत् ॥ ५९ ॥

‘ગંધાણુ’ ઇત્યાદિ ।

इस प्रकार गंधगुणमें अनुरक्त बने हुए प्राणीको किसी भी समयमें थोडा सा भी सुख कैसे हो सकता है । जब उस गन्धमें अनुराग करने पर दुःख होता है तो उसके उपभोगमें भी दुःख ही मिलेगा । फिर यह कितने आश्चर्यकी बात है कि जो जीव इसके उपभोगके लिये दुःख पाता है ॥ ५८ ॥

इस प्रकार गंधके विषयमें रागको अनर्थका हेतु कह कर अब ‘द्वेष भी अनर्थका हेतु है’ सो कहते हैं—‘एमेव’ इत्यादि ।

“ગંધાણુ” ઇત્યાદિ !

આ પ્રમાણે ગંધ ગુણમાં અનુરક્ત બનેલા પ્રાણીને કોઈ પણ સમયે થોડું-પણ સુખ ક્યાંથી મળી શકે ? જ્યારે એ ગંધમાં અનુરાગ કરવાથી દુઃખ થાય છે તો પછી એ મળ્યા છતાં પણ દુઃખ જ મળવાનું. છતાં પણ કેટલા આશ્ચર્યની વાત છે કે, અનેક રીતે શરૂમાં અને પછીથી દુઃખોનો અનુભવ કરવા છતાં પણ એવો એના ઉપભોગ માટે તડપતોજ રહે છે. ॥૫૮॥

આ પ્રમાણે ગંધના વિષયમાં રાગને અનર્થનો હેતુ કહી હવે ‘દ્વેષ પણ અનર્થનો હેતુ છે’ એ બતાવાવે છે—“એમેવ” ઇત્યાદિ.

ગન્ધવિષયે રાગદ્વેષયોરનુદ્ધરણે દોષા ઉક્તાઃ, અથ તદુદ્ધરણે ગુણમાદ--
 મૂલમ્-ગંધે વિરક્તો મર્ણુઓ વિસોગો, એવું દુઃખોહપરમ્પરેણ ।
 નં લિપ્પઈ ભવમજ્ઞે વિં સંતો, જલેણ વાં પુષ્કરિણી પલાસં ॥૬૦

છાયા--ગન્ધે વિરક્તઃ મનુજઃ વિશોકઃ, એતયા દુઃખૌઘપરમ્પરયા ।
 ન લિપ્યતે ભવમધ્યેપિસન્, જલેન ઇવ પુષ્કરિણી પલાશમ્ ॥૬૦॥

ટીકા--‘ગંધે વિરક્ત’ ઇત્યાદિ--

ગન્ધે-મનોજ્ઞે અમનોજ્ઞે ચ ગન્ધે, વિરક્તઃ, વિશોકઃ, મનુજઃ, ભવમધ્યેપિ
 સન્, એતયા દુઃખૌઘપરમ્પરયા ન લિપ્યતે । તત્ર-દૃષ્ટાન્તમાદ-‘જલેણ વા’
 ઇત્યાદિ । જલેન પુષ્કરિણી પલાશમિવ, ઇત્યન્વયઃ । શેષ વ્યાખ્યા પ્રાગ્વત્ ॥૬૦॥
 ॥ ઇતિ ઘ્રાણેન્દ્રિયપ્રકરણમ્ ॥

હસ પ્રકાર ગંધ-અમનોજ્ઞગંધકે વિષયમેં અરુચિ પરિણામ સ્વરૂપ દ્વેષભાવ-
 કો પ્રાપ્ત હુઆ જીવ હસી તરહસે દુઃખોંકી પરમ્પરાઓંકો ભોગા કરતા હૈ ।
 તથા ઉસમેં પ્રદ્વિષ્ટચિત્ત બનકર જો કર્મ ઉપાર્જન કરતા હૈ સો જબ ઉનકા
 વિપાકકાલ આતા હૈ ઉસ સમય યહ પુનઃ દુઃખી હી હોતા હૈ ॥૬૧॥

ગંધકે વિષયમેં રાગદ્વેષકે નહીં હટાનેમેં દોષ કહે, અવ રાગદ્વેષકે
 હટાનેમેં ગુણ કહતે હૈ--‘ગંધે’ ઇત્યાદિ ।

મનોજ્ઞગંધ એવં અમનોજ્ઞગંધસે વિરક્ત પ્રાણી શોક રહિત હોકર
 સંસારમેં રહતા હુઆ ખી પૂર્વોક્ત હસ દુઃખ પરમ્પરાસે કખી ખી લિપ્ત
 નહીં હોતા હૈ જૈસે પાનીમેં રહતા હુઆ કમલિનીકા પત્ર પાનીસે
 અલિપ્ત રહતા હૈ ॥૬૦॥

આ પ્રમાણે ગંધ-અમનોજ્ઞ ગંધના વિષયમાં અરુચિ પરિણામ સ્વરૂપ
 દ્વેષભાવને પ્રાપ્ત બનેલ જીવ આ પ્રકારની દુઃખોની પરંપરાઓને ભોગવ્યા કરે
 છે. તથા એનામાં પ્રદ્વિષ્ટ ચિત્ત બનીને કર્મનું ઉપાર્જન કરે છે. તેા બન્યા
 તેના વિપાકકાળ આવે છે એ સમયે તે ફરીથી દુઃખી જ રહે છે ॥ ૫૯ ॥

ગંધના વિષયમાં રાગદ્વેષને ન હટાવવાના દોષને કહ્યા, હવે રાગદ્વેષને
 હટાવવાના ગુણને કહે છે.--“ગંધે” ઇત્યાદિ ।

મનોજ્ઞ ગંધ અને અમનોજ્ઞ ગંધથી વિરક્ત પ્રાણી શોક રહિત બનીને
 સંસારમાં રહેવા છતાં પણ પૂર્વોક્ત આ દુઃખ પરંપરાથી કદિ પણ લિપ્ત થતા
 નેમ પ્રાણીમાં રહેવા છતાં પણ કર્મભયત્ર પ્રાણીથી અલિપ્ત રહે છે, ॥૬૦॥

॥ અથ જિહ્વેન્દ્રિયપ્રકરણમ્ ॥

મૂલમ્—જીહ્વાય રસં ગ્રહણં વ્યંતિ, તં રાગહેતું તુ મણુન્ન માહુ ।

તં દોસહેતું અમણુન્ન માહુ, સમો ય જો તેસુ સં વીયરાગો ॥૬૧

છાયા—જિહ્વાયાઃ રસં ગ્રહણં વદન્તિ, તં રાગહેતું તુ મનોજ્ઞમાહુઃ ।

તં દ્વેષહેતું અમનોજ્ઞમાહુઃ, સમસ્ત ય સ્તયોઃ સ વીતરાગઃ ॥૬૧॥

ટીકા—‘જીહ્વાય રસં’ ઇત્યાદિ—

રસં=રસ્યતે, અસ્વાદ્યતે, તિક્તાદિ પશ્ચપ્રકારકસ્તમ્, જિહ્વાયાઃ=જિહ્વેન્દ્રિયસ્ય ગ્રહણમ્—આકર્ષકં વદન્તિ । મનોજ્ઞં તં=રસં રાગહેતુમાહુઃ । અમનોજ્ઞં તં દ્વેષહેતુ-માહુઃ । યસ્તુ તયોઃ સમઃ સ વીતરાગઃ=વીતરાગ ઇવ ભવતિ, ઇત્યન્વયઃ । શેષ વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ ॥ ૬૧ ॥

મૂલમ્—રસસ્સ જિહ્વમ્ ગ્રહણં વ્યંતિ, જિહ્વાય રસં ગ્રહણં વ્યંતિ ।

રાગસ્સ હેતું સમણુન્ન માહુ, દોસસ્સ હેતું અમણુન્ન માહુ ॥૬૨॥

इस तरह घ्राणेन्द्रियका प्रकरण कहा अब जिह्वाइन्द्रियका प्रकरण कहते हैं—‘जीहाय’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—जिसको जिह्वाइन्द्रिय द्वारा आस्वादित किया जाय वह रस है । यह तिक्तादिकके भेदसे पांच प्रकारका है । (जीहाय ग्रहणं रसं व्यंति-जिह्वायाः ग्रहणं रसं वदन्ति) जिह्वाइन्द्रियका आकर्षक रस कहा गया है । (मणुन्नं रागहेतुं आहु-मनोज्ञं रागहेतुं आहुः) मनोज्ञ रस रागका कारण कहा है । (अमणुन्नं तं दोसहेतुं आहु-अमनोज्ञं तं द्वेषहेतुं आहुः) अमनोज्ञ रस द्वेषका कारण कहा है । (तेसु जो समो स वीयरागो-तयोः यः समः स वीतरागः) इन दोनों में जो समभाव रखता है वह वीतराग है ॥ ६१ ॥

આ પ્રમાણે ઘ્રાણેન્દ્રિયનું પ્રકરણ કહેવાયું, હવે જીહ્વા ઇન્દ્રિયનું પ્રકરણ કહે છે—“જીહ્વાય” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—જેને જીહ્વા ઇન્દ્રિય દ્વારા આસ્વાદિત કરવામાં આવે તે રસ છે આ ખાટા, તીખા, વિગેરેના ભેદથી પાંચ પ્રકારના છે. જીહ્વાય ગ્રહણં રસં વ્યંતિ—જિહ્વાયાઃ ગ્રહણં રસં વદન્તિ જીહ્વા ઇન્દ્રિયનું આકર્ષણ રસ કહેવાયેલ છે. મણુન્નં રાગહેતું આહુ-મનોજ્ઞં રાગહેતું આહુ મનોજ્ઞ રસ રાગનું કારણ બતાવવામાં આવેલ છે. અમણુન્નં તં દોસહેતું આહુ-અમનોજ્ઞં તં દોષહેતું આહુઃ અમનોજ્ઞ રસ દ્વેષનું કારણ બતાવાયેલ છે. તેસુ જો સમો સ વીયરાગો-તયોઃ યઃ સમઃ સ વીતરાગઃ આ બંનેમાં જે સમભાવ રાખે છે તે વીતરાગ છે. ॥૬૧॥

છાયા—રસસ્ય જિહ્વાં ગ્રહણં વદન્તિ, જિહ્વાયાઃ રસં ગ્રહણં વદન્તિ ।

રાગસ્ય હેતું સમનોજ્ઞમાહુઃ, દ્વેષસ્ય હેતું અમનોજ્ઞમાહુઃ ॥૬૨॥

ટીકા—‘રસસ્સ જિવ્મં’ इत्यादि—

જિહ્વાં રસસ્ય ગ્રહણં=ગ્રાહકં વદન્તિ । તથા—રસં જિહ્વાયાઃ, ગ્રહણં=ગ્રાહકં વદન્તિ । સમનોજ્ઞાં=મનોજ્ઞેન મનોજ્ઞરસેન સહ વર્તેતે इति સમનોજ્ઞા, મનોજ્ઞરસ-વિષયિકા તાં, મનોજ્ઞરસાનુષઙ્ગિણીં જિહ્વામિત્યર્થઃ । રાગસ્ય હેતુમાહુઃ, અમનોજ્ઞમ-અમનોજ્ઞરસવિષયિકાં, અમનોજ્ઞરસાનુષઙ્ગિણીં જિહ્વામિત્યર્થઃ, દ્વેષસ્ય હેતુમાહુઃ इत्यन्वयः । શેષ વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ ॥ ૬૨ ॥

મૂલમ્—રસેસુ જો ગિદ્ધિં મુવેઈં તિલ્લવં, અકાલિયં પાવડ્ડેં સે વિળાસં ।

રાગાઝરે વડિશવિભિન્નકાણ, મચ્છે જંહા આમિસભોગગિદ્ધે ॥૬૩॥

છાયા—રસેષુ યો ગૃદ્ધિમુપૈતિ તીત્રાં, આકાલિકં સ પ્રાપ્નોતિ વિનાશમ્ ।

રાગાતુરઃ વડિશવિભિન્નકાયઃ, મત્સ્યઃ યથા આમિષભોગગૃદ્ધઃ ॥૬૩॥

ટીકા—‘રસેસુ’ इत्यादि—

યો રસેષુ તીત્રાં ગૃદ્ધિમુપૈતિ, સ આકાલિકં વિનાશં પ્રાપ્નોતિ । તત્ર દૃષ્ટાન્તમાહ—‘રાગાઝરે’ इत्यादि । રાગાતુરઃ, આમિષભોગગૃદ્ધઃ=આમિષસ્ય-માંસસ્ય, ભોગે

‘રસસ્સ’ इत्यादि ।

જિહ્વા ઇન્દ્રિય રસકી ગ્રાહિકા માની ગઈ છે તથા જિહ્વાકા ગ્રાહ્ય રસ માના ગયા છે । इनमें मनोज्ञ रस रागका हेतु तथा अमनोज्ञ रस द्वेषका हेतु कहा गया है ॥૬૨॥

‘રસેસુ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(જો રસેસુ ગિદ્ધિં ઉવેઈ સે અકાલિયં વિળાસં પાવડ્ડ-યઃ રસેષુ તીત્રાં ગૃદ્ધિં ઉપૈતિ સ અકાલિકં વિનાશં ઉપૈતિ) જો પ્રાણી રસમેં તીત્ર ગૃદ્ધિકો ધારણ કરતા છે વહ અકાલમેં મૃત્યુકો પાતા છે જૈસે

“રસસ્સ” इत्यादि!

જિહ્વા ઇન્દ્રિય રસને ગ્રહણ કરનાર માનવામાં આવેલ છે તથા જિહ્વાને ગ્રાહ્ય રસ માનવામાં આવે છે. તેમાં મનોજ્ઞરસ રાગનો હેતુ, તથા અમનોજ્ઞ રસ દ્વેષનો હેતુ બતાવવામાં આવેલ છે. ॥૬૨॥

“રસેસુ” इत्यादि!

અન્વયાર્થ—જો રસેસુ ગિદ્ધિં ઉવેઈ સે અકાલિયં વિળાસં પાવડ્ડ-યઃ રસેષુ ઉપૈતિ સ અકાલિકં વિનાશં ઉપૈતિ જે પ્રાણી રસમાં તીત્ર લોહ્યતા રાખે અકાળમાં મૃત્યુને પામે છે. જેમ રાગાઝરે વડિશવિભિન્નકાણ મચ્છે આમિસ-

સ્વાદને ગૃહ્ણઃ, મત્સ્યઃ વડિશવિભિન્નકાયઃ=“અગ્રભાગસંઘ્રથિતમાંસા, કુટિલીકૃતા, મત્સ્યવેધનકૃશલૌહશલાકા, વડિશમુચ્યતે ” તેન વિભિન્નકાયઃ-વિદારિતદેહઃ સન્ન યથા-આકાલિકં વિનાશં પ્રાપ્નોતિ તદ્વદિત્યર્થઃ । શેષ વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ ॥ ૬૩ ॥
મૂલમ્-જેયાવિ દોસં સમુવેદ્ તિવ્વં, તંસિવ્વર્ણે સેઉં ઉવેદ્ દુવ્વં ।
દુદંતદોસેણં સણ્ણં જંતુ, નં કિંચિં રસં અવરંજ્ઞઈ સે ॥૬૪॥

છાયા—યશ્રાપિ દ્વેષં સમુપૈતિ તીવ્રં, તસ્મિન્ ક્ષણે સ તુ ઉપૈતિ દુઃખમ્ ।

દુર્હાન્તદોષેણ સ્વકેન જન્તુઃ, ન કિશ્ચિત્ રસોઽપરાધ્યતિ તસ્ય ॥૬૪॥

ટીકા—‘ જેયા વિ ’ ઇત્યાદિ—

યશ્ર જન્તુ સ્તીવ્રં દ્વેષં સમુપૈતિ, સ તુ તસ્મિન્ ક્ષણેઽપિ સ્વકેન દુર્હાન્તદોષેણ દુઃખં ઉપૈતિ, રસસ્તસ્ય કિંચિત્ નાપરાધ્યતિ, ઇત્યન્વયઃ । વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ ॥૬૪॥

(રાગાતરે વડિશવિભિન્નકાએ મચ્છે આમિષભોગગિદ્ધે-રાગાતુરઃ વડિશ-વિભિન્નકાયઃ મત્સ્યઃ આમિષભોગગૃહ્ણઃ) માંસકે શ્વાનેમેં લોલુપ બના હુઆ મત્સ્ય ઉસકે રાગસે આતુર બનકર વડિશ (કાંટેસે વિદ્ધ હોકર અકાલમેં મૃત્યુકો પાતા હૈ ।

ભાવાર્થ—મચ્છલીકો પકડનેવાલે ધીવર એક લોહેકે ટેડીનોક વાલે કાંટેમેં માંસખંડ લટકાકર ઉસકો પાનીમેં ડોરેસે બાંધકર ડાલ દેતે હૈ । મચ્છલી ઉસ માંસખંડકો જ્યોં હી શ્વાતી હૈ ત્યોં હી વહ કાંટા ઉસકે ગલ્લે-મેં ઘુસ જાતા હૈ । ઇસ તરહ વહ મચ્છલી ઉસ કાંટેમેં વિદ્ધ હોકર ઉસકે હાથ પડકર અકાલમેં મૃત્યુકો પાતી હૈ । ઇસી તરહ જો જિહ્વાઈન્દ્રિયકા લોલુપી હોતા હૈ વહ ભી અકાલમેં અપને પ્રાણોંકો ગવાં દેતા હૈ ॥૬૩॥

ભોગગિદ્ધે-રાગાતુરઃ વડિશવિભિન્નકાયઃ મત્સ્યઃ આમિષભોગગૃહ્ણઃ માંસને ખાવામાં લોલુપ બનેલ માછલું એના રાગમાં આતુર બનીને ગલના કાંટામાં ફસાઈને અકાળે મૃત્યુ પામે છે.

ભાવાર્થ—માછલાને પકડનાર મચ્છીમાર એક લોહના વાંકી અણીવાળા કાંટામાં માંસનો કટકો લટકાવીને દોરાથી બાંધી તેને પાણીમાં લટકાવી દે છે. માછલું એ માંસના ટુકડાને ખાવા જાય છે ત્યાં એ અણીદાર કાંટો તેના ગળામાં ઘુસી જાય છે આ પ્રમાણે એ માછલી તે કાંટામાં સપડાઈને મચ્છી-મારના હાથમાં પકડાઈ જઈ અકાલમાં મૃત્યુ પામે છે. આજ પ્રમાણે જે જીવ જીવંત ઈન્દ્રિયનો લોલુપી હોય છે તે પણ અકાળે પોતાના પ્રાણને ગુમાવી દે છે. ॥૬૩॥

રાગોદ્વેષશ્ચ સકલનર્થહેતુરિત્યુક્તમ્, અથ દ્વેષસ્ય રાગહેતુકત્વાદ્ રાગ એવ-
મહાનનર્થ હેતુરિતિ સ એવ પ્રથમં પરિહાર્યઙ્ગિતિ બોધયિતુમાહ—

મૂલમ્—‘એગંતરત્તે રુચિરે રસમ્મિ, અતાલિસે સે કુણઈ પંઓસં ।

દુઃખસ્સ સંપીલં મુવેઙ્ગાલે, નં લિપ્પઈ તેણં મુણી વિરંગો ॥૬૫

છાયા—‘એકાન્તરક્તઃ રુચિરે રસે, અતાદ્દશે સ કરોતિ પ્રદ્વેષમ્ ।

દુઃખસ્ય સમ્પીડમુપૈતિ બાલઃ, ન લિપ્યતે તેન મુનિર્વિરાગઃ ॥૬૫॥

ટીકા—‘એગંતરત્તે’ ઇત્યાદિ—

યસ્તુ રુચિરે રસે, એકાન્તરક્તો ભવતિ, સ બાલઃ અતાદ્દશે=અરુચિરે રસે,
પ્રદ્વેષં કરોતિ, અતએવ દુઃખસ્ય-સમ્પીડં ઉપૈતિ, વિરાગો મુનિસ્તુ તેન ન લિપ્યતે,
ઇત્યન્વયઃ । વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ ॥ ૬૫ ॥

‘જેયાવિ’ ઇત્યાદિ ।

જો જન્તુ અમનોજ્ઞ રસમેં તીવ્ર દ્વેષ ધારણ કરતા હૈ વહ ઉસ ક્ષણમેં
મી અપને હી દુર્દાન્ત દોષકી વજહસે દુઃખી હોતા હૈ । રસકા ઇસમેં
કુછ મી દોષ નહીં હૈ ॥૬૪॥

ઇસ પ્રકાર દ્વેષકો સકલ અનર્થોંકા હેતુ કહ કર અવ રાગકો
સકલ અનર્થોંકા હેતુ બતલાતે હૈ—‘એગંતરત્તે’ ઇત્યાદિ ।

જો પ્રાણી રુચિર-મનોહર રસમેં એકાન્તરૂપસે અનુક્ત હોતા હૈ વહ
બાલ હૈ ક્યોં કિ વહ ઇસ સ્થિતિમેં અમનોજ્ઞ રસમેં દ્વેષ કરને લગ જાતાહૈ
હસીલિયે વહ દુઃખોંકો પાતા હૈ । જો ઇન દોનોં અવસ્થામેં રાગદ્વેષ નહીં
કરતા હૈ વહ મુનિ ઉસ દુઃખસે રહિત હો જાતા હૈ ॥૬૫॥

“જેયાવિ” ઇત્યાદિ ।

જે જન્તુ અમનોજ્ઞ રસમાં તીવ્ર દ્વેષ ધારણ કરે છે, તે એ ક્ષણમાં પણ
પોતાના જ દુર્દાંતદોષના કારણે દુઃખી થાય છે. રસનો આમાં કાંઈ પણ
દોષ નથી. ॥૬૪॥

આ પ્રમાણે દ્વેષને સઘળાં અનર્થોનો હેતુ બતાવીને હવે રાગને સઘળા
અનર્થોનો હેતુ બતાવે છે.—“એગંતરત્તે” ઇત્યાદિ !

જે પ્રાણી મનોહર રસમાં એકાન્તરૂપથી અનુરક્ત બને છે એ બાળ છે.
કેમકે, તે એ સ્થિતિમાં અમનોજ્ઞ રસમાં દ્વેષ કરવા લાગી જાય છે. આ કારણે
તે દુઃખોને લોગવે છે. જે આ બન્ને અવસ્થામાં રાગ દ્વેષ કરતા નથી એ મુનિ
અધી રહિત થઈ જાય છે. ॥૬૫॥

રાગ એવ હિંસાઘાસ્રવહેતુરિતિ હિંસાદિદ્વારેણ રાગ એવ દુઃખસ્ય મૂલકારણ-
મિતિ ષડ્ભિર્ગાથાભિરાહ— .

મૂલમ્—રસાણુગાસાણુગણ યં જીવે, ચરાચરે હિંસઈ ણેગરૂંવે ।

ચિંત્તેહિં તે પરિતાંવેઈ બાલે, પીલેઈ^૨ અત્તદ્વિગુરૂ કિલિંદે ॥૬૬॥

છાયા—રસાણુગાશાણુગતશ્ચ જીવઃ, ચરાચરાન્ હિનસ્તિ અનેકરૂપાન્ ।

ચિત્રૈસ્તાન્ પરિતાપયતિ બાલઃ, પીડયત્યાત્માર્થગુરુઃ કિલ્ષ્ટઃ ॥૬૬॥

ટીકા—‘ રસાણુગાસાણુગણ ’ ઇત્યાદિ—

કિલ્ષ્ટઃ, અતએવ—આત્માર્થગુરુઃ, અતએવ બાલઃ, રસાણુગાશાણુગતઃ, જીવઃ,
અનેકરૂપાન્, ચરાચરાન્=ચરાન્-મક્ષણાર્થ મૃગમીનપ્રમૃતીન્, અચરાન્-કન્દમૂલ-
શાકાડીન્ હિનસ્તિ, કાંશ્ચિ તાન્ વિચિત્રૈઃ પરિતાપયતિ, કાંશ્ચિતુ પીડયતિ,
ઇત્યન્વયઃ । શેષ વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ ॥ ૬૬ ॥

મૂલમ્—રસાણુવાણ પરિગ્રહેણ, ઉપ્પાંયણે રક્ષણસન્નિઓગે ।

વૈયે વિયોગે યં કંહં સુંહં સે, સંભોગકાંલે યં અતિતિલાંભે ॥૬૭

રાગ હી હિંસાદિ આસ્રવકા હેતુ હૈ ઇસલિયે હિંસાદિકો લેકર રાગ
હી દુઃખકા મૂલ કારણ હૈ ઇસ વાતકો સૂત્રકાર છહ ગાથાઓસે કહતે હૈ—
‘રસાણુગા’ ઇત્યાદિ ।

રસકે અનુરાગસે પીડિત હુઆ જીવ સર્વ પ્રથમ સંપાદનીય કાર્યોમેં
રસસે અપને આપકો સન્તુષ્ટ કરના હી પ્રધાન કર્તવ્ય માનતા હૈ । ઇસી-
લિયે વહ અનેક ત્રસ ઔર સ્થાવર જીવોંકી હિંસા કરતા હૈ । ઉનમેં યહ
કિન્હીં ૨ જીવોંકો મૃગ, મીન આદિકોંકો—ખાનેકે લિયે વિવિધ પ્રકારકે
ઉપાયોં દ્વારા મારતા હૈ ઔર કિન્હીં ૨ ફલ, સૂલ, કન્દ, આદિકોંકો યહ
પીડિત ઔર પરિતાપિત કરતા હૈ ॥૬૬॥

રાગ જ હિંસાદિ આસ્રવનેા હેતુ છે. આ કારણે હિંસાદિને લધને રાગ જ
દુઃખનું મૂળ કારણ છે આ વાતને સૂત્રકાર છ ગાથાઓથી કહે છે—

“ રસાણુગા ” ઇત્યાદિ !

રસના અનુરાગથી પીડિત બનેલો જીવ સર્વ પ્રથમ સંપાદનીય કાર્યોમાં
પોતે પોતાની જાતને સંતુષ્ટ કરવામાં જ પ્રધાન કર્તવ્ય માને છે. આજ કારણે
તે અનેક ત્રસ અને સ્થાવર જીવોની હિંસા કરે છે. આમાં તે કોઈ કોઈ જીવોને
હરણ, માછલાં, આદિકોને ખાવામાટે વિવિધ પ્રકારના ઉપયોગી મારે છે અને
કોઈ કોઈ ફળ મૂળ કંદ, આદિકોને એ પીડા પહોંચાડીને પરિતાપિત કરે છે. ॥૬૬॥

છાયા--રસાનુપાતે ર્વલુ પરિગ્રહેણ, ઉત્પાદને રક્ષણસન્નિયોગે ।

વ્યયે વિયોગે ચ ક્વ સુખં તસ્ય, સમ્ભોગકાલે ચ અતૃપ્તિલાભઃ॥૬૭॥

ટીકા--‘રસાણુવાણ’ ઇત્યાદિ--

રસાનુપાતે પરિગ્રહેણ=રસવિષયે મૂર્છાત્મકેન હેતુના, ઉત્પાદને રક્ષણસન્નિયોગે
વ્યયે વિયોગે તસ્ય ક્વ સુખં સમ્ભોગકાલે ચ, અતૃપ્તિલાભે સતિ ક્વ સુખં, ઇત્યન્વયઃ ।
શેષ વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ ॥ ૬૭ ॥

રસવિષયે તૃપ્તિપ્રાપ્તિ રહિતસ્ય યે દોષો ભવન્તિ તાનાહ--

મૂલમ્--રસે અતિત્તે ચ પરિગ્રહમ્મિ, સત્તોવસત્તો ન ઉવેઈ તુટ્ટિં ।

અતુટ્ટિદોસેણ દુંહી પરસંસ, લોભાવિલે આર્યયંઈ અદત્તં॥૬૮॥

છાયા--રસે અતૃપ્તશ્ચ પરિગ્રહે, સત્તોપસત્તો ન ઉપૈતિ તુટ્ટિમ્ ।

અતુટ્ટિદોષેણ દુઃખી પરસ્ય, લોભાવિલઃ આદત્તે અદત્તમ્ ॥ ૬૮ ॥

ટીકા--‘રસે અતિત્તે’ ઇત્યાદિ--

રસે, અતૃપ્તશ્ચ પરિગ્રહે=પરિગ્રહવિષયે રસે, સત્તોપસત્તસ્તુટ્ટિં નો પૈતિ, અતુટ્ટિ-

‘રસાણુવાણ’ ઇત્યાદિ ।

જબ જીવકી મનોહ રસમેં આસક્તિ બઢ જાતિ હૈ તો વહ ઉસ રસ
કો ગ્રહણ કરનેકી ઇચ્છાસે ઉસ રસ વિશિષ્ટ વસ્તુકા ઉપાર્જન કરતા હૈ
ઉસકી પ્રાપ્તિ હોને પર ફિર ઉસકા સંરક્ષણ કરતા હૈ । અપને નિમિત્ત યા
પરકે નિમિત્ત ઉસકા ઉપયોગ કરતા હૈ । જબ ઉસકા વ્યય એવં વિયોગ
હો જાતા હૈ તબ ઉસમેં ઇસકો દુઃખ હોનેસે સુખ કૈસે મિલ સકતા હૈ ।
ઉપભોગ કાલમેં ભી ઉસસે યથાવત્ તૃપ્તિ નહીં હોતી હૈ । અતઃ ઉસ
અવસ્થામેં ભી યહ જીવ સુખી નહીં હો સકતા હૈ ॥૬૭॥

“રસાણુ વાણ” ઇત્યાદિ ।

બ્યારે જીવની મનોહ રસમાં આસક્તિ વધી જાય છે ત્યારે તે એ રસને
ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છાથી એ રસ વિશિષ્ટ વસ્તુનું ઉપાર્જન કરે છે. એની
પ્રાપ્તિ થવાથી પછી એનું સંરક્ષણ કરે છે પોતાના નિમિત્ત કે બીજાના નિમિત્ત
તેનો ઉપયોગ કરે છે. બ્યારે એનો વ્યય અને વિયોગ થઈ જાય છે ત્યારે
એમાં તેને દુઃખ થવાથી સુખ ક્યાંથી મળી શકે? ઉપભોગ કાળમાં પણ
એનાથી યથાવત્ તૃપ્તિ થતી નથી. આથી એ અવસ્થામાં પણ એ જીવ સુખી
તો નથી. ॥૬૭॥

દોષેણ દુઃખી સન્, લોભાવિલઃ પરસ્ય અદત્તં=સ્વખંડસ્વાદ્યફલાદિકં રસવદ્વસ્તુ
આદત્તે । इत्यन्वयः । शेष व्याख्या पूर्ववत् ॥ ६८ ॥

મૂલમ્—તળહાભિભૂયસ્સ અદત્તહારિણો, રસે અતિત્તસ્સ પરિગ્રહે યં ।

માયામુસં વઢૂઈ લોભદોસા, તંત્યાવિદુઃસ્વાં નં વિમુચ્છંઈ સે^૧ ॥૬૯

છાયા—તૃષ્ણાભિભૂતસ્ય અદત્તહારિણઃ, રસે અતૃપ્તસ્ય પરિગ્રહે ચ ।

માયામૃષા વર્દ્ધતે લોભદોષાત્, તત્રાઽપિ દુઃસ્વાન્ન વિમુચ્યતે સઃ॥૬૯॥

ટીકા—‘તળહાભિભૂયસ્સ’ ઇત્યાદિ—

રસે=રસવિષયકે પરિગ્રહે—મૂર્છાત્મકે ચ અતૃપ્તસ્ય, અતૃપ્તસ્ય તૃષ્ણાભિભૂતસ્ય,
અદત્તહારિણઃ, લોભદોષાત્ માયામૃષા વર્દ્ધતે, તત્રાઽપિ=મૃષાભાષણેઽપિ, સઃ
અદત્તાદાનશીલઃ દુઃસ્વાત્ ન વિમુચ્યતે, इत्यन्वयः । शेष व्याख्या पूर्ववत् ॥ ६९ ॥

રસમેં જો તૃપ્ત નહીં હૈં ઉસકે દોષ કહતે હૈં—‘રસે’ ઇત્યાદિ । જબ
પ્રાણી રસમેં અતૃપ્ત બના રહતા હૈં તો વહ ઉસકી યાહનામેં હી રાતદિન
તત્પર રહતા હૈં । જબ વહ ઉસકો પ્રાપ્ત હો જાતા હૈં તો વહ ઉસમેં અત્યંત
આસક્ત બન જાતા હૈં ઓર યહાં તક ઉસકી દશા હો જાતી હૈં કિ વહ
પરકીય યાંડ, યાજા, ફલ આદિ વસ્તુઓંકો ભી બિના દિયે હી ગ્રહણ
કરને લગતા હૈં ॥૬૮॥

‘તળહા૦’ ઇત્યાદિ ।

રસકો અપનાનેરૂપ પરિગ્રહમેં અતૃપ્ત તથા તૃષ્ણાસે વ્યાપ્ત પ્રાણીમેં
અદત્ત વસ્તુકે ગ્રહણ કરને પર લોભકે દોષસે માયા યુક્ત મૃષા ભાષણ
અધિક વઢ જાતા હૈં । ઉસ મૃષાભાષણમેં ભી વહ અદત્તાદાનશીલ વ્યક્તિ
દુઃસ્વસે નહીં બચતા હૈં ॥૬૯॥

રસમાં જેને તૃપ્તિ નથી, એના દોષ કહે છે.—“રસે” ઇત્યાદિ.

જ્યારે પ્રાણી રસમાં અતૃપ્ત બની રહે છે તો એ એની આહનામાં જ રાત
દિવસ તત્પર રહે છે. જ્યારે એ તેને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે ત્યારે તે એનામાં
એકદમ આસક્ત બની જાય છે. આમાં એની દશા એવી થઈ જાય છે કે, તે
ખીજની ખાંડ, ખાજ, ફળ, આદિ વસ્તુઓને પણ વગર આપ્યે ઉપાડી લે છે. ॥૬૮॥

“તળહા” ઇત્યાદિ !

રસને અપનાવવારૂપ પરિગ્રહમાં અતૃપ્ત તથા તૃષ્ણથી વ્યાપ્ત પ્રાણીમાં
ખીજની વગર આપેલી વસ્તુનું ગ્રહણ કરવાથી લોભના દોષથી માયાયુક્ત મૃષા
ભાષણ થવા પ્રમાણમાં વધી જાય છે અને એ મૃષાભાષણમાં પણ એ અદત્તા
દાનશીલ વ્યક્તિ દુઃખથી બચી શકતી નથી. ॥૬૯॥

મૂલમ્—મોસસ્સ પચ્છાં ચ પુરત્થંઓ ચ, પઓગકાલે ચ દુહી દુરન્તે ।

एवं अदत्ताणि समार्ययंतो, रसे अतृप्तो दुहिओ अंणिस्सो॥७०॥

છાયા—મૃષાવાદસ્ય પશ્ચાન્ચ પુરસ્તાન્ચ, પ્રયોગકાલે ચ દુઃખી દુરન્તઃ ।

एवम् अदत्तानि समाददानः, रसे अतृप्तः दुःखितः अनिश्रः॥७०॥

टीका—‘मोसस्स’ इत्यादि—

‘મોસસ્સ’ મૃષાવાદસ્ય, પશ્ચાન્ચ, પુરસ્તાન્ચ, પ્રયોગકાલે ચ, દુઃખીસન્ દુરન્તો ભવતિ, એવમ્ અદત્તાનિ સમાદદાનઃ, રસે—રસવિષયે, અતૃપ્તઃ સન્ તથા—અનિશ્રઃ સન્ દુઃખિતો ભવતિ, इत्यन्वयः शेष व्याख्या पूर्ववत् ॥ ७० ॥

उक्तमेवार्थं निगमयितुमाह—

મૂલમ્—રસાણુરંત્તસ્સ નરસ્સ એવં, કંત્તો સુંહં હોઝ્જ કય્યાંઙ કિંચિં ।

तैत्थोपभोगेवि किलेसदुक्खं, निव्वत्तैर्जस्स कएण दुक्खं॥७१॥

છાયા—રસાનુરક્તસ્ય નરસ્ય એવં, કુતઃ સુખં ભવેત્ કદાચિત્ કિશ્ચિત્ ।

तत्रोपभोगेऽपि क्लेशदुखं, निवर्त्तयति यस्य कृते खलु दुःखम् ॥७१॥

‘મોસસ્સ’ इत्यादि ।

यह जीव जब मृषावादके बोलनेमें पटु बन जाता है तब भी यह उस भाषणके पहिले और पीछे तथा उसके बोलते समयमें भी दुःखी होकर दुःखद अवसानवाला ही होता है । अर्थात् मृषावादका फल उसको दुःख भोगनेरूप ही मिलता है । इस प्रकार अदत्तको ग्रहण करते हुए तथा रसमें अतृप्त बने हुए उस प्राणीका संसारमें कोई भी सहायक नहीं होता है । इस प्रकार रसाभिलाषी व्यक्ति उसमें अतृप्त होनेके कारण सुखी न होकर प्रत्युत दुखी ही बना रहता है ॥७०॥

“મોસસ્સ” ઇત્યાદિ ।

એ જીવ જોડું બોલવામાં બ્યારે પટુ બની બન્ય છે ત્યારે પણ તે એ ભાષણના પહેલાં અને પછીથી તથા એને બોલવાના સમયે પણ દુઃખી થઈને દુઃખદ અવસાન વાળો જ બને છે. અર્થાત્ મૃષાવાદનું ફળ તેને દુઃખ ભોગવવા રૂપ જ મળે છે. આ પ્રમાણે અદત્તને ગ્રહણ કરવા બતાવેલાં રસમાં અતૃપ્ત બનેલ એ પ્રાણીનો સંસારમાં કોઈ પણ સહાયક બનતો નથી. આ પ્રમાણે રસાભિલાષી વ્યક્તિ એનામાં અતૃપ્ત રહેવાના કારણે સુખી ન બનતાં બરેબર દુઃખી જ છે. ॥૭૦॥

ટીકા--‘રસાણુરક્તસ્સ’ ઇત્યાદિ--

એવં રસાણુરક્તસ્ય નરસ્ય કદાચિત્ કિંચિત્ સુખં કુતો ભવેત્, તત્ર રસાણુરાગે તથા-ઉપભોગેऽપિ=રસોપભોગેऽપિ, કલેશદુઃખં ભવતિ, યસ્ય-ઉપભોગસ્ય કૃતે દુઃખં નિવર્તયતિ, ઇત્યન્વયઃ શેષ વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ ॥ ૭૧ ॥

એવં રસવિષયે રાગોઽનર્થહેતુરિત્યુક્તમ્, અથ તત્ર દ્વેષોઽપ્યનર્થહેતુરિત્યાહ—
મૂલમ્—એમેવ રસમ્મિ ગઞ્ઠો પેઞ્ઠોસં, ઉવેઈ દુઃખોહપરંપરાંઞો ।

પદુટ્ટચિત્તોયં ચિંણાઈ કેમ્મં, ‘જં સે’ પુંણો હોઈદુંહં વિવાંગે ॥૭૨

છાયા--એવમેવ રસે ગતઃ પ્રદ્વેષં, ઉપૈતિ દુઃખૌઘપરમ્પરાઃ ।

પ્રદ્વિષ્ટચિત્તશ્ચ ચિનોતિકર્મ, યત્તસ્ય પુનઃ ભવતિ દુઃખં વિપાકે ॥૭૨॥

ટીકા--‘એમેવ રસમ્મિ’ ઇત્યાદિ--

રસે પ્રદ્વેષં ગતઃ, એવમેવ યથા રસાણુરક્તસ્તથૈવ, દુઃખૌઘપરમ્પરાઃ, ઉપૈતિ, તથા-પ્રદ્વિષ્ટચિત્તશ્ચ યત્ કર્મ ચિનોતિ, તસ્ય વિપાકે પુનર્દુઃખં ભવતિ । ઇત્યન્વયઃ । શેષ વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ ॥ ૭૨ ॥

ઉક્ત અર્થકો હી ફિર કહતે હૈં--‘રસાણુ’ ઇત્યાદિ ।

‘ઇસ પ્રકાર જો પ્રાણી રસમેં અનુરક્ત મતિવાલા હોતા હૈં ઉસકો કહીં પર કુછ ભી સુખ નહીં મિલતા હૈં । જિસ રસાણુરાગમેં તથા ઉસ રસકે ઉપભોગમેં ભી જબ કલેશ એવં દુઃખ ભોગતા હૈં તો પતા નહીં ઉસકે ઉપભોગ કરનેકે લિયે ક્યોં યહ લાલાયિત રહતા હૈં ઓર ક્યોં ઉસકે ઉપભોગ કરનેકે નિમિત્ત દુઃખ ભોગતા હૈં ? ॥૭૧॥

રસવિષયરાગકો અનર્થકા હેતુ કહા અચ દ્વેષકો અનર્થકા હેતુ કહતે હૈં--‘એમેવ’ ઇત્યાદિ ।

એ અર્થને જ ફરીથી કહે છે.—“રસાણુ” ઇત્યાદિ.

આ પ્રમાણે જે પ્રાણી રસમાં અનુરક્ત મતિવાળો થાય છે એને કોઈ પણ સ્થળે કોઈ પણ સુખ મળતું નથી. જે રસાણુરાગમાં તથા એ રસના ઉપભોગમાં પણ જ્યારે કલેશ અને દુઃખલોગવે છે તો અખર નહીં કે, આનો ઉપભોગ કરવામાં તે શા માટે લવલીન બની રહે છે. અને કેમ એનો ઉપભોગ કરવા નીમિત્ત દુઃખ લોગવે છે. ॥૭૧॥

રસ વિષય રાગને અનર્થનો હેતુ કહ્યો, હવે દ્વેષને અનર્થનો હેતુ કહે છે--

“એમેવ” ઇત્યાદિ !

રસમાં જે દ્વેષ કરે છે એ પણ એવી પૂર્વોક્ત દુઃખ પરંપરાને લોગવે છે

રાગવિષયે રાગદ્વેષયોરનુદ્ધરણે દોષા ઉક્તાઃ, અથ તદુદ્ધરણે ગુણમાહ—
મૂલમ્—રસે વિરક્તો મણુઓ વિસૌગો, હૈંણ દુઃખોહપરમ્પરેળે ।

નં લિપ્પેઈ ભવમંજ્ઞે વિં સંતો, જલેળ વાં પોઘ્વરિણી પલ્લાસં ॥૭૩

છાયા—રસે વિરક્તઃ મનુજઃ વિશોકઃ, એતયા દુઃખૌઘપરમ્પરયા ।

ન લિપ્યતે ભવમધ્યેઽપિ સન્, જલેન ઇવ પુષ્કરિણી પલાશમ્ ॥૭૩॥

ટીકા—‘રસે વિરક્તો’ इत्यादि—

રસે વિરક્તઃ, વિશોકઃ, મનુજઃ; ભવમધ્યેઽપિ સન્, એતયા દુઃખૌઘપરમ્પરયા
ન લિપ્યતે, જલેન પુષ્કરિણી પલાશમિવ, इत्यन्वयः । व्याख्या पूर्ववत् ॥ ७३ ॥

॥ इति जिह्वन्द्रियप्रकरणम् ॥

अथ स्पर्शनिन्द्रियप्रकरणम्—

મૂલમ્—કાયસ્સે ફાસં ગહૈળં વંચંતિ, તં રાગહેઠં ડં મણુજ્ઞ માહુ ।

તં^૧ દોસેહેઠં અમંણુજ્ઞ માહુ, સંમો ય જો તેસું સં વીયરાંગો ॥૭૪॥

છાયા—કાયસ્ય સ્પર્શે ગ્રહણં વદન્તિ, તં રાગહેતું તુ મનોજ્ઞમાહુઃ ।

તં દ્વેષહેતું અમનોજ્ઞ માહુઃ, સમથ્ચ યસ્તયોઃ સ વીતરાગઃ ॥ ૭૪ ॥

રસમેં જો દ્વેષ કરતા હૈ વહ બી હસી પૂર્વોક્ત દુઃખ પરમ્પરાકો
ભોગતા હૈ । તથા પ્રદ્વિષ્ટચિત્ત હોનેકી વજહસે યહ જીવ જિન કર્મોંકા
સંચય કરતા હૈ જબ ઉનકા વિપાકકાલ આતા હૈ તો યહ પુનઃ ડ્યોંકા
ત્યોં દુઃખી હોને લગતા હૈ ॥૭૨॥

રસ વિષયક રાગદ્વેષકે નહીં હટાનેકે દોષ કહે અબ રાગદ્વેષકે
હટાનેમેં ગુણ કહતે હૈ—‘રસે’ इत्यादि ।

રસમેં વિરક્ત બના હુઆ પ્રાણી શોક રહિત હો જાતા હૈ ઓર વહ
સંસારમેં રહતા હુઆ બી કમલપત્ર જિસ પ્રકાર જલસે લિસ નહીં હોતા
હૈ ડસી પ્રકાર દુઃખ પરમ્પરાસે લિસ નહીં હોતા હૈ ॥૭૩॥

તથા પ્રદ્વિષ્ટ ચિત્ત હોવાના કારણે એ જીવ જે કર્મોંને સચય કરે છે, જ્યારે તેને
વિપાક કાળ આવે છે ત્યારે એ ફરીથી જેમને તેમ દુઃખી થવા માંડે છે ॥૭૨॥

રસ વિષયક રાગદ્વેષને ન હટાવવાના દોષને કહ્યો, હવે રાગ દ્વેષને હટા-
વવાના ગુણ કહે છે.—“રસે” इत्यादि ।

રસમાં વિરક્ત બનેલ પ્રાણી શોક રહિત બની જાય છે અને તે સંસા-
માં રહેવા છતાં પણ કમલપત્ર જે પ્રમાણે પાણીમાં લિસ નથી થતું તે પ્રમાણે
રંપરાથી લિસ થતો નથી. ॥૭૩॥

ટીકા—‘ કાયસ્સ ’ ઇત્યાદિ—

સ્પર્શ=સ્પૃશ્યતે, ઇતિ સ્પર્શઃ—સ્પર્શનેન્દ્રિયવિષયઃ શીતોષ્ણાદ્યષ્ટવિધરૂપઃ તમ્, કાયસ્ય—ઇહ કાયઃ—સ્પર્શનેન્દ્રિયમ્ इदं सर्वं शरीरगतमिति बोधनार्थं कાયशब्दो-
पादनम् । तस्य—स्पर्शनेन्द्रियस्य, ग्रहणं वदन्ति, मनोज्ञं=मृद्धादिकं तं तु रागहेतुमाहुः ।
अमनोज्ञम्=कर्कशादिकं तं द्वेषहेतुमाहुः । यस्तयोः समः, स वीतरागः शेष
व्याख्या पूर्ववत् ॥ ७४ ॥

મૂલમ્—ફાસસ્સ કાયં ગ્રહણં વયંતિ, કાયસ્સ ફાસં ગ્રહણં વયંતિ ।

રાગસ્સ હેતું^૧ સમણુન્ન માહુ, દોસસ્સ હેતું^૨ અમણુન્ન માહુ ॥૭૫

છાયા—સ્પર્શસ્ય કાયં ગ્રહણં વદન્તિ, કાયસ્ય સ્પર્શ ગ્રહણં વદન્તિ ।

રાગસ્ય હેતું સમનોજ્ઞમાહુઃ, દ્વેષસ્ય હેતું અમનોજ્ઞમાહુઃ ॥૭૫॥

ટીકા—‘ ફાસસ્સ કાયં ’ ઇત્યાદિ—

કાયં સ્પર્શસ્ય ગ્રહણં વદન્તિ, સ્પર્શ કાયસ્ય ગ્રહણં વદન્તિ । સમનોજ્ઞ—મનોજ્ઞ-
વિષયકં કાયં સ્પર્શનેન્દ્રિયમ્, રાગસ્ય હેતુમાહુઃ । અમનોજ્ઞ—અમનોજ્ઞવિષયકં કાયં
સ્પર્શનેન્દ્રિયં, દ્વેષસ્ય હેતુમાહુઃ, ઇત્યન્વયઃ । શેષ વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ ॥ ૭૫ ॥

जिह्वेन्द्रियका प्रकरण कहा, अब स्पर्शनेन्द्रियका प्रकरण कहते हैं—

‘कાયस्स’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(ફાસં કાયસ્સ ગ્રહણં વયંતિ—સ્પર્શ કાયસ્ય ગ્રહણં
વદન્તિ) સ્પર્શ વિષય સ્પર્શન ઇન્દ્રિયકા કહા હૈ તથા (તં મણુન્નં રાગહેતું
આહુ—તં મનોજ્ઞં રાગહેતું આહુઃ) મનોજ્ઞ ઉસ્સ સ્પર્શકો રાગકા હેતુ
કહા હૈ । (અમણુણં દોસહેતું આહુ—અમનોજ્ઞં દ્વેષહેતું આહુઃ) અમનોજ્ઞ જો
સ્પર્શ હોતા હૈ વહ દ્વેષકા હેતુ હોતા હૈ । (તેસુ જો સમો સ વીયરાગો-
તયોઃ યઃ સમઃ સ વીતરાગઃ) ઇન દોનોંમેં જો સમભાવ રખતા હૈ વહ
વીતરાગ કહા જાતા હૈ ॥૭૪॥

જી૦હા ઈન્દ્રિયનુ પ્રકરણ કહ્યું હવે સ્પર્શનેન્દ્રિયનું પ્રકરણ કહે છે.—

“ કાયસ્સ ” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—ફાસં કાયસ્સ ગ્રહણં વયંતિ—સ્પર્શ કાયસ્ય ગ્રહણં વદન્તિ સ્પર્શ
વિષય સ્પર્શન ઈન્દ્રિયને કહે છે તથા તં મણુન્નં રાગહેતું આહુ—તં મનોજ્ઞં રાગ-
હેતું આહુઃ મનોજ્ઞ એવા એ સ્પર્શને રાગનો હેતુ બતાવેલ છે. અમણુન્નં દોસ
હેતું આહુ—અમનોજ્ઞં દ્વેષહેતું આહુઃ અમનોજ્ઞ જે સ્પર્શ હોય છે તે દ્વેષનો હેતુ
હોય છે. તેસુ જો સમો સ વીયરાગો—તયોઃ યઃ સમઃ સ વીતરાગઃ આ બન્નેમાં
જે સમભાવ રાખતા હોય છે તે વીતરાગ કહેવાય છે. ॥૭૪॥

મૂલમ્—ફાસેસુ જો ગેહિ મુવેઝ તિવ્વં, અકાલિયં પાવઝ સે વિળાસં ।
રાગાઝરે સીય જલાવસન્ને, ગાહગંહીણ મંહિસે વે વન્ને ॥૭૬॥

છાયા—સ્પર્શસ્ય યો ગૃદ્ધિમુપૈતિ તીત્રાં, આકાલિકં સ પ્રાપ્નોતિ વિનાશમ્ ।

રાગાતુરઃ શીતજલાવસન્નઃ, ગ્રાહગૃહીતઃ મહિપઃ ઇવ વન્યઃ ॥ ૭૬ ॥

ટીકા—‘ફાસસસ જો’ इत्यादि—

યઃ સ્પર્શેષુ તીત્રાં ગૃદ્ધિમ્ ઉપૈતિ, સ આકાલિકં વિનાશં પ્રાપ્નોતિ, તત્ર
દૃષ્ટાન્તમાહ—‘રાગાઝરે’ इत्यादिः । રાગાતુરઃ=મનોજ્ઞસ્પર્શાનુરાગાન્ધઃ, શીતજલા-

‘ફાસસસ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(કાર્યં ફાસસસ ગ્રહણં વયંતિ—કાર્યં સ્પર્શસ્ય ગ્રહણં વદન્તિ) સ્પર્શનં ઇન્દ્રિયકો આઠ પ્રકારકે સ્પર્શકા ગ્રાહક કહા હૈ (ફાસં કાર્યસસ ગ્રહણં વયંતિ—કાર્યં સ્પર્શસ્ય ગ્રહણં વદન્તિ) તથા આઠ પ્રકારકા સ્પર્શ સ્પર્શનં ઇન્દ્રિયકા વિષય કહા ગયા હૈ (મણુણં રાગસસ હેઝં આહુ—મનોજ્ઞ રાગસ્ય હેતું આહુઃ) મનોજ્ઞ સ્પર્શ રાગકા હેતુ તથા (અમણુન્નં દોસસસ હેઝં આહુ—અમનોજ્ઞ દ્વેષસ્ય હેતું આહુઃ) અમનોજ્ઞ દ્વેષકા કારણ કહા ગયા હૈ ॥૭૫॥

‘ફાસેસુ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(ફાસેસુ—સ્પર્શેષુ) સ્પર્શેષોં મેં (જો—યઃ) જો (તિવ્વં ગેહિ—તીત્રાં ગૃદ્ધિમ્) તીત્ર ગૃદ્ધિકો (ઉવેઝ—ઉપૈતિ) ધારણ કરતા હૈ । (સે અકાલિયં વિળાસં પાવઝ—સ અકાલિકં વિનાશં પ્રાપ્નોતિ) વહ અકાલમેં વિનાશંકો પ્રાપ્ત હોતા હૈ । (વ—ઇવ) જૈસે (રાગાઝરે—રાગાતુરઃ) મનોજ્ઞ-

“ફાસસસ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—કાર્યં ફાસસસ ગ્રહણં વયંતિ—કાર્યં સ્પર્શસ્ય ગ્રહણં વદન્તિ સ્પર્શનં ઇન્દ્રિયને આઠ પ્રકારના સ્પર્શના આહુક કહેલ છે તથા ફાસં કાર્યસસ ગ્રહણં વયન્તિ—સ્પર્શઃ કાર્યસ્ય ગ્રહણં વદન્તિ આઠ પ્રકારના સ્પર્શ સ્પર્શનં ઇન્દ્રિયના વિષય કહેવામાં આવેલ છે મણુન્નં રાગસસ હેઝં આહુ—મનોજ્ઞ રાગસ્ય હેતું આહુઃ મનોજ્ઞ સ્પર્શ રાગને હેતુ તથા અમણુન્નં દોસસસ હેઝં આહુ—અમનોજ્ઞ દ્વેષસ્ય હેતું આહુઃ અમનોજ્ઞ દ્વેષનું કારણ બતાવાયેલ છે. ॥૭૫॥

“ફાસેસુ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—ફાસેસુ—સ્પર્શેષુ સ્પર્શેષોંમાં જો—યઃ જે તિવ્વં ગેહિ—તીત્રાં ગૃદ્ધિમ્ તીત્ર ગૃદ્ધિને ઉવેઝ—ઉપૈતિ ધારણ કરે છે સે અકાલિયં વિળાસં પાવઝ—સ અકાલિકં પ્રાપ્નોતિ તે અકાળમાં વિનાશને પ્રાપ્ત થાય છે. વ—ઇવ જેમ રાગાઝરે—

ऽवसन्नः=शीतं शीतलं जलं तत्र अवसन्नः-निमग्नः, अतएव-ग्राहगृहीतः=ग्राहोजल
जन्तुस्तेन गृहीतः-धृतः, वन्यः-आरण्यः, महिष इव ग्राम्यस्तु महिषः कदाचित्
केनापि मोचितोऽपि भवेदिति वन्यग्रहणं, शेष व्याख्या पूर्ववत् ॥ ७६ ॥

मूलम्—जेया वि दोसं समुवेइ तिंवं, तंसिखण्णे सेउ उवेइ दुखम् ।
दुद्दन्तदोसेणं सएण जंतू, न किंचि फांसं अवरज्झई से ॥७७

છાયા—યશ્ચાઽપિ દ્વેષં સતુપૈતિ તીવ્રં, તસ્મિન્ ક્ષણે ઉપૈતિ દુઃખમ્ ।

દુર્દાન્તદોષેણ સ્વકેન જન્તુઃ, ન કિંચિત્ સ્પર્શઃ અપરાધ્યતિ તસ્ય ॥ ૭૭ ॥

ટીકા—‘ જે યાવિ ’ ઇત્યાદિ—

યશ્ચ જન્તુ સ્તીવ્રં દ્વેષં સમુપૈતિ, સ તુ તસ્મિન્ ક્ષણેઽપિ, સ્વકેન દુર્દાન્તદોષેણ
દુઃખં ઉપૈતિ, સ્પર્શસ્તસ્ય કિંચિત્ નાપરાધ્યતિ, इत्यन्वयः । व्याख्या पूर्ववत्॥७७॥

मूलम्—एगंतरत्ते रुइरंसि, फासे, अतालिसे से कुणई पओसं ।

दुखस्स संपीलं मुवेइ बाले, न लिप्पई तेणं मुणी विरंगो ॥७८

છાયા—एकान्तरक्तो रुचिरे स्पर्शे, अतादृशे स करोति प्रद्वेषम् ।

दुःखस्य सम्पीडमुपैति बालः, न लिप्यते तेन मुनिर्विरागः॥७८॥

સ્પર્શકે અનુરાગસે અંધ બના હુઆ (વન્ને-વન્યઃ) જંગલી (મહિસે-મહિષઃ)
મહિષ-ભૈસા (સીયજલાવસન્ને-શીતજલાવસન્નઃ) શીતલ જલમેં ફસકર
(ગાહગ્રહીણ-ગ્રાહગૃહીતઃ) ગ્રાહસે ગૃહીત હોકર અકાલમેં મર જાતા હૈ॥૭૬॥

‘જેયા વિ’ ઇત્યાદિ ।

જો જીવ અમનોજ સ્પર્શમેં તીવ્ર દ્વેષકો ધારણ કરતા હૈ વહૈ ઉસ
ક્ષણમેં ભી અપને હી દુર્દાન્ત દોષવશ દુઃખ પાતા હૈ । સ્પર્શ ઉસંકા કુછ
ભી બિગાડ નહીં કરતા હૈ ॥૭૭॥

રાગાતુરે મનોજ સ્પર્શના અનુરાગથી આંધળે। બનેલ વન્ને-વન્યઃ જંગલી મહિસે-
મહિષઃ પાડે સીય જલાવસન્ને-શીતજલાવસન્નઃ ઠંડા પાણીમાં પડીને મગરના
પંજામાં સપડાઈને અકાળે મરણ પામે છે. ॥૭૬॥

“ જેયાવિ ” ઇત્યાદિ !

જે જીવ અમનોજ સ્પર્શમાં તીવ્ર દ્વેષને ધારણ કરે છે તે એક્ષણમાં પણ પોતાના
દુર્દાન્ત દોષવશ દુઃખ પામે છે. સ્પર્શ એનો કાંઈ પણ બગાડ કરતો નથી. ॥૭૭॥

ટીકા—‘ એગંતરત્તે ’ ઇત્યાદિ—

યસ્તુ રુચિરે સ્પર્શે એકાન્તરત્તો ભવતિ, સ વાલઃ અતાદ્દશે અરુચિરે સ્પર્શે પ્રદ્વેષં કરોતિ, અતએવ દુઃખસ્ય સમ્પીડ ઉપૈતિ, વિરાગો મુનિસ્તુ તેન ન લિપ્યતે, ઇત્યન્વયઃ । શેષ વ્યાખ્યા પ્રાગ્વત્ ॥૭૮॥

રાગ એવ હિંસાદ્યાસ્રવહેતુરિતિ હિંસાદિદ્વારેણ રાગ એવ દુઃખસ્ય મૂલકારણ-મિતિ ષડ્ભિર્ગાથાભિરાહ—

મૂલમ્—ફાસાનુગાસાણુગા યં જીવે, ચરાચરે હિંસઈ ળેગરૂવે ।

ચિત્તેહિં તે પરિતાંવેઈ બાલે, પીલેઈ અત્તદ્વર્ગુરુ કિલિદ્વે ॥

છાયા—સ્પર્શાનુગાશાનુગતશ્ચ જીવઃ, ચરાચરાન્ હિનસ્તિ અનેકરૂપાન્ ।

ચિત્રૈસ્તાન્ પરિતાપયતિ વાલઃ, પિડયત્યાત્માર્થ ગુરુઃ કિલ્લટઃ ॥૭૯॥

ટીકા—‘ ફાસાણુગાસા ’ ઇત્યાદિ—

કિલ્લટઃ, અતએવ—આત્માર્થગુરુઃ, અતએવ વાલઃ, સ્પર્શાનુગાશાનુગતશ્ચ—સ્પર્શાઃ—શોભનસ્પર્શવન્તઃ, મૃગાદિચર્મપુષ્પવત્ત્વ તૂલીક સ્ત્રીપ્રમૃતયઃ, તદનુગાશા—

‘ એગંતરત્તે ’ ઇત્યાદિ ।

જો વ્યક્તિ મનોજ્ઞ સ્પર્શમેં એકાન્ત અનુરક્ત હોતા હૈ તથા અમનોજ્ઞ સ્પર્શસે દ્વેષ કરતા હૈ વહ નિયમતઃ દુઃખોંકો પાતા હૈ । જો એસા નહીં કરતા હૈ વહ મુનિ દુઃખસે લિપ્ત નહીં હોતા હૈ ॥૭૮॥

રાગ હી હિંસાદિ આસ્રવકા હેતુ હૈ ઇસલિયે હિંસાદિકો લેકર રાગ હી દુઃખકા મૂલ કારણ હૈ સો છહ ગાથાઓંસે કહતે હૈ—

‘ ફાસાણુગા ’ ઇત્યાદિ ।

મનોજ્ઞ સ્પર્શકે અનુરાગસે પીડિત હુઆ જીવ સમસ્ત કાર્યોંમેં યહી એક મુખ્ય કાર્ય સમજ્ઞતા હૈ કિ જૈસે ભી હો હમેં મનોજ્ઞ સ્પર્શ હી મિલે—અમનોજ્ઞ સ્પર્શ નહીં । ઇસીલિયે વહ ઇસ અમનોજ્ઞ સ્પર્શકી પ્રાપ્તિ નિમિત્ત

“ એગંતરત્તે ” ઇત્યાદિ ।

જે વ્યક્તિ મનોજ્ઞ સ્પર્શમાં એકાન્ત અનુરક્ત થાય છે તથા અમનોજ્ઞ સ્પર્શથી દ્વેષ કરે છે તે નિયમતઃ દુઃખોને પામે છે. જે એવું નથી કરતા તે મુનિ દુઃખથી લિપ્ત થતા નથી. ॥૭૮॥

રાગ જ હિંસાદિ આસ્રવનો હેતુ છે આ કારણે હિંસાદિને લઈને રાગ જ દુઃખનું મૂળ કારણ છે, તે છ ગાથાઓથી કહે છે—“ ફાસાણુગા ” ઇત્યાદિ ।

મનોજ્ઞ સ્પર્શના અનુરાગથી પીડિત બનેલ જીવ સઘળા કાર્યોમાં એ જ

એક મુખ્ય કાર્ય સમજે છે કે, ગમે તે રીતે મને મનોજ્ઞ સ્પર્શનો લાભ મનોજ્ઞ સ્પર્શ નહીં. આ માટે તે આવા અમનોજ્ઞ સ્પર્શની પ્રાપ્તિ

તદભિલાષા, તદનુગતઃ-તદ્યુક્તઃ, જીવઃ અનેકરૂપાન્, ચરાઽચરાન્=ચરાન્-મૃગાદીન્, અચરાન્-પુષ્પપ્રભૃતીન્, હિનસ્તિ । કાંશ્ચિત્તુ તાન્ ચિત્રૈઃ પરિતાપયતિ । કાંશ્ચિચ્ચ પીડયતિ । શેષ વ્યાખ્યા પ્રાગ્વત્ ॥ ૭૯ ॥

મૂલમ્-ફાસાણુવાણ પરિગ્રહેણ, ઉપ્પાંયણે રક્ષણસન્નિઓગે ।

વૈવ વિઓગે યં કંઠં સુંઠં સૈ, સંભોગકાલે યં અતિત્તિલાભે ॥૮૦॥

છાયા-—સ્પર્શાનુપાતે સ્વલુ પરિગ્રહેણ, ઉત્પાદને રક્ષણસન્નિયોગે ।

વ્યયે વિયોગે ચ ક્વ સુખં તસ્ય, સંભોગકાલે ચ અતૃપ્તિલાભે ॥૮૦॥

ટીકા-—‘ ફાસાણુવાણ ’ ઇત્યાદિ—

સ્પર્શાનુપાતે પરિગ્રહેણ=સ્પર્શવિષયે મૂર્ચ્છાત્મકેન હેતુના, ઉત્પાદને, રક્ષણ-સન્નિયોગે, વ્યયે વિયોગે ચ, તસ્ય ક્વ સુખમ્, સંભોગકાલે ચ અતૃપ્તિલાભે સતિ ક્વ સુખમ્, ઇત્યન્વયઃ । શેષ વ્યાખ્યાપૂર્વવત્ ॥ ૮૦ ॥

હિતાહિતકે વિવેકસે રહિત હોકર બાલજીવકી તરહ ઉસ એકમાત્ર મનોજ્ઞ સ્પર્શકી પ્રાસિકી આશાકે પીછે પડ કર અનેક પ્રકારકે ત્રસ એવં સ્થાવર જીવોંકી હિંસા કરતા હૈ । કિન્હીં ૨ જીવોંકો યહ અનેક ઉપાયોં દ્વારા સંતાપિત કરતા હૈ તથા કિતનેક જીવોંકો પીડિત કરતા હૈ ॥૭૯॥

‘ફાસાણુવાણ’ ઇત્યાદિ ।

મનોજ્ઞ સ્પર્શકે અનુરાગ હોને પર જીવ ઉસકી મૂર્ચ્છાસે બંધ જાતા હૈ તો વહ ઉસકી પ્રાસિ કરનેમેં સચેષ્ટ હોતા હૈ । જબ ઇસકો ઉસકી પ્રાસિ હો જાતિ હૈ તો વહ ઉસકી રક્ષા કરનેમેં તત્પર બના રહતા હૈ । અપને ઉપયોગમેં તથા અન્યકે ઉપયોગમેં મો સુન્દર સ્પર્શવાલી વસ્તુકા પ્રયોગ કરતા હૈ । ઇસ સ્થિતિમેં જબ ઉસકા વ્યય-નાશ યા વિયોગ હો

નિમિત્ત હિતાહિતના વિવેકથી રહિત બનીને બાલ જીવની માફક એ એક માત્ર મનોજ્ઞ સ્પર્શની આશા પાછળ પડીને અનેક પ્રકારના ત્રસ અને સ્થાવર જીવોની હિંસા કરે છે. કોઈ કોઈ જીવોને તે અનેક ઉપાયો દ્વારા સંતાપિત કરે છે. તથા કેટલાક જીવોને પીડિત કરે છે. ॥૭૯॥

“ ફાસાણુવાણ ” ઇત્યાદિ ।

મનોજ્ઞ સ્પર્શનેા અનુરાગ હોવાથી જીવ એની મુચ્છામાં બંધાય જાય છે. અને તેની પ્રાપ્તિ કરવામાં સચેષ્ટ બની જાય છે. જ્યારે એને તેની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે ત્યારે એ તેની રક્ષા કરવામાં તત્પર રહ્યા કરે છે. પોતાના ઉપયોગમાં તથા બીજાના ઉપયોગમાં પણ સુંદર સ્પર્શવાળી વસ્તુનેા પ્રયોગ કરે છે. આવી સ્થિતિમાં જ્યારે તેનેા નાશ અથવા વિયોગ થઈ જાય છે તો એને

મૂલમ્—ફાસે અતિત્તે યં પરિગ્રહૈમ્મિ, સત્તોવસંતો નં ઉવેઈ તુઢિં ।

અતુઢિદોષેણ દુંહી પરસ્સં, લોભાવિલે આર્યંયઈ અંદત્તં ॥૮૧॥

છાયા--સ્પર્શે અતૃપ્તશ્ચ પરિગ્રહે, સત્તોપસત્તો ન ઉપૈતિ તુષ્ટિમ્ ।

અતુષ્ટિદોષેણ દુઃખી પરસ્ય, લોભાવિલઃ આદત્તે અદત્તમ્ ॥૮૧॥

ટીકા—‘ફાસે અતિત્તે’ इत्यादि—

સ્પર્શે અતૃપ્તશ્ચ પરિગ્રહે—પરિગ્રહવિષયે સ્પર્શે, સત્તોપસત્તસ્તુષ્ટિ નોપૈતિ, અતુષ્ટિ દોષેણ દુઃખી સન્ લોભાવિલઃ પરસ્ય અદત્તમ્=શોભનસ્પર્શ વસ્ત્રાદિકં વસ્તુ આદત્તે, શેષ વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ ॥ ૮૧ ॥

મૂલમ્—તપ્પહાભિભૂયસ્સં અદત્તહારિણો, ફાસે અતિત્તસંસ પરિગ્રહે યં ।

માયામુસં વઢુંઈ લોભદોસાં, તત્થાંવિ દુઃખાં નં વિમુંચઈ સે ॥૮૨॥

જાતા હૈ તો ઉસકો ઉસકે વિના એક ક્ષણ મી સુખ નહીં મિલતા હૈ । તથા ઉસકે ઉપયોગ કરતે સમયમેં મી જૈસી ઉસસે તૃપ્તિ હોની ચાહિયે વહ નહીં હોતી હૈ । અતઃ અતૃપ્તિજન્ય દુઃખ ઉસ સમયમેં મી ઇસકો હોતા રહતા હૈ ॥૮૦॥

‘ફાસે અતિત્તે’ इत्यादि ।

સ્પર્શ વિષયમેં અતૃપ્ત પ્રાણી ઉસ સ્પર્શ વિષયકો ગ્રહણ કરનેમેં અત્યંત આસક્ત બન કર કમી મી સન્તોષકો પ્રાપ્ત નહીં હોતા હૈ । ઇસ ત્રરહ અતુષ્ટિકે (અસંતોષરૂપ) દોષસે દુઃખિત બના હુઆ વહ પ્રાણી લોભસે મલિન ચિત્ત હોકર પરકી સુન્દર સ્પર્શવાલી વસ્તુકો વિના દિયે હી ગ્રહણ કરને લગ જાતા હૈ ॥૮૧॥

તેના વગર એક ક્ષણ પણ સુખ મળતું નથી. તથા તેનો ઉપયોગ કરતી વખતે પણ એને જેવી તૃપ્તી થવી નેઈએ તે થતી નથી. આથી અતૃપ્તિ જન્ય દુઃખ એ સમયમાં પણ એને થતું રહે છે. ॥૮૦॥

“ફાસે અતિત્તે” इत्यादि !

સ્પર્શના વિષયમાં અતૃપ્ત પ્રાણી એ સ્પર્શ વિષયને ગ્રહણ કરવામાં અત્યંત આસક્ત બની કદી પણ સંતોષને પ્રાપ્ત થતો નથી. આ રીતે અતૃપ્તિના દોષથી દુઃખીત બનેલો એ પ્રાણી દોષથી મલિન ચિત્ત બનીને બીજાની સંદર સ્પર્શવાળી વસ્તુને વગર આપ્યે જ ગ્રહણ કરવા લાગી જાય છે. ॥૮૧॥

छाया--तृष्णाभिभूतस्य अदत्तहारिणः, स्पर्शे अतृप्तस्य परिग्रहे च ।

मायामृषा वर्द्धते लोभदोषात्, तत्राऽपि दुःखान्न विमुच्यते सः॥८२॥

टीका--'तण्हाभिभूयस्स' इत्यादि--

स्पर्श=स्पर्शविषयके, परिग्रहे=मूर्च्छात्मके च अतृप्तस्य अतएव तृष्णाभिभूतस्य, अदत्तहारिणः, लोभदोषात् मयामृषा वर्द्धते । तत्राऽपि=मृषाभाषणेऽपि, सः=अदत्ता-दानशीलः, दुःखात् न विमुच्यते, इत्यन्वयः । शेष व्याख्या पूर्ववत् ॥ ८२ ॥

मूलम्--मोसस्स पच्छायं पुरत्थओय, पओगकाले य दुही दुंरंते ।

एवं अदत्ताणि समाययंतो, फांसे अतित्तो दुहिओ अणिस्सो ॥८३॥

छाया--मृषावादस्य पश्चाच्च पुरस्ताच्च, प्रयोगकाले च दुःखी दुरन्तः ।

एवं अदत्तानि समाददानः, स्पर्शे अतृप्तश्च दुःखितः अनिश्रः ॥ ८३ ॥

टीका--'मोसस्स' इत्यादि--

'मोसस्स' मृषावादस्य पश्चाच्च पुरस्ताच्च, प्रयोगकाले च दुःखी सन्, दुरन्तो भवति, एवं अदत्तानि समाददानः, स्पर्शे=स्पर्शविषये, अतृप्तः सन्, तथा=अनिश्रः सन् दुःखितो भवति, इत्यन्वयः । व्याख्या पूर्ववत् ॥ ८३ ॥

'तण्हाभिभूयस्स' इत्यादि ।

स्पर्शरूप परिग्रहके अपनानेमें अतृप्त प्राणी तृष्णासे अभिभूत होने पर अदत्तादानका ग्रहण जब करने लग जाता है तब उसमें लोभके दोषसे मायाप्रधान असत्य भाषण बढ़ने लगता है । इस स्थितिमें भी वह दुःखसे छुटकारा नहीं पाता है ॥८२॥

'मोसस्स' इत्यादि ।

मृषावादके पहिले और पीछे तथा उसके बोलते समय यह जीव दुःखी होता है और उसका अन्तकाल भी दुःखद होता है । इस तरह अदत्तको ग्रहण करनेवाला वह जीव मनोज्ञ स्पर्शमें अतृप्त होकर संसार-

“तण्हाभिभूयस्स” इत्यादि !

स्पर्शरूप परिग्रहने अपनाववाમાં અતૃપ્ત પ્રાણી તૃષ્ણાથી અભિભૂત થવાથી અદત્તાદાનનું ગ્રહણ કરવામાં જ્યારે લાગી જાય છે ત્યારે એનામાં દોષના દોષથી માયાપ્રધાન અસત્ય ભાષણ વધવા માંડે છે. આ પ્રકારની સ્થિતિમાં પણ તે દુઃખથી છુટકારો મેળવી શકતો નથી. ॥८२॥

“મોસસ્સ” ઇત્યાદિ !

મૃષ વદના પહેલાં અથવા પછીથી તેમજ તેને બોલતી વખતે એ જીવ દુઃખી થાય છે. અને તેનો અંતકાળ પણ દુઃખદ બને છે. આ રીતે અદત્તને

ઉક્તમેવાર્થ નિગમયિતુમાહ—

મૂલમ્—ફાસાણુરત્તસ્સ નરસ્સં એવં, કંતો સુહં હોજ્જ કય્યાઇ કિંચિ ।
તત્થોપ્પભોગેવિ કિલેસદુઃખં, નિવ્વત્તેણ જસ્સં કંણંણ દુઃખં ॥૮૪॥

છાયા—સ્પર્શાનુરક્તસ્ય નરસ્ય એવં, કુતઃ સુખં ભવેત્કદાચિત્ કિશ્ચિત્ ।

તત્રોપભોગેપિ કલેશદુઃખમ્, નિર્વર્તયતિ યસ્ય કૃતે દુઃખમ્ ॥ ૮૪ ॥

ટીકા—‘ ફાસાણુરત્તસ્સ ’ इत्यादि—

एवं स्पर्शानुरक्तस्य नरस्य कदाचित् किञ्चित् सुखं कुतो भवेत्, तत्र-
स्पर्शानुरागे, तथा—उपभोगेऽपि—स्पर्शोपभोगेऽपि, क्लेशदुःखं भवति, यस्य=
उपभोगस्य दुःखं निर्वर्तयति, इत्यन्वयः । शेष व्याख्या पूर्ववत् ॥ ८४ ॥

एवं स्पर्श विषये रागोऽनर्थहेतुरित्युक्तम्, अथ तत्र—द्वेषोऽप्यनर्थहेतुरित्याह—
मूलम्—एवमेव फासस्मि गओ पओसं, उवेई दुक्खोहपरंपराओ ।

‘ પદુટ્ટચિત્તો ય ચિળાંઈ કર્મસં, ‘જં સે’ પુંળોહોઈ દુહં વિવાંગે ॥

છાયા—एवमेव रसे गतः प्रद्वेषं, उपैति दुःखौघपरस्परः ।

प्रद्विष्टचित्तश्च चिनोति कर्म, यत्तस्य पुनर्भवेति दुःखं विपाके ॥ ८५ ॥

મેં નિઃસહાયક હી બના રહતા હૈ । ઓર હર તરહસે દુઃખ હી દુઃખ
ઉઠાતા રહતા હૈ ॥૮૩॥

‘ફાસાણુરત્તસ્સ’ इत्यादि ।

इस प्रकार मनोज्ञ स्पर्शमें जो प्राणी अनुरक्त होता है वह कहीं
पर किसी भी तरह थोड़ा सा भी सुखी नहीं हो सकता है । इस तरह
जिस स्पर्शके लिये यह रात दिन दुखी होता रहता है उस स्पर्शका
अनुराग तथा उसका उपभोग सुखप्रद कैसे हो सकता है किन्तु नहीं ॥ ८४ ॥

ગ્રંહણુ કરનાર એ જીવ મનોજ્ઞ સ્પર્શમાં અતૃપ્ત બની સંસારમાં નિઃસહાયક
બની જાય છે અને હર પ્રકારથી દુઃખજ દુઃખ ભોગવતો રહે છે ॥૮૩॥

“ફાસાણુરત્તસ્સ” इत्यादि !

આ પ્રમાણે મનોજ્ઞ સ્પર્શમાં જે પ્રાણી અનુરક્ત બને છે તે કોઈ પણ
રીતે કોઈ પણ સ્થળે જરા સરખો પણ સુખી થઈ શકતો નથી. આ રીતે જે
સ્પર્શના માટે એ રાત દિવસ દુઃખી થતો રહે છે. એ સ્પર્શનો અનુરાગ અને
ઉપભોગ સુખપ્રદ કઈ રીતે બની શકે ? કદી પણ નહીં. ॥૮૪॥

टीका—‘ एमेव फासस्मि ’ इत्यादि—

स्पर्शे प्रद्वेषं गतः, एवमेव=यथा स्पर्शानुरक्तस्तथैव, दुःखौघपरम्परा, उपैति,
तथा—प्रद्विष्टचित्तश्च यत् कर्म चिनोति तस्य विपाके पुनर्दुःखं भवति, इत्यन्वयः ।
व्याख्या पूर्ववत् ॥ ८५ ॥

स्पर्शविषये रागद्वेषयोरनुद्धरणे दोषा उक्ताः, अथ तदुद्धरणे गुणमाह—
‘ फासे विरक्तो मणुओ विसो गौ, एण दुखोहपरंपरेण ’ ।

न लिप्पई भवमज्झे वि संतो, जलेण वा पुक्खरिणी पलासम् ॥ ८६

छाया—स्पर्शे विरक्तः मनुजः विशोकः, एतया दुःखौघपरम्परया ।

न लिप्यते भवमध्येऽपि सन्, जलेन इव पुष्करिणी पलाशम् ॥ ८६ ॥

टीका—‘ फासे विरक्तो ’ इत्यादि—

स्पर्शे विरक्तः, अतएव—विशोकः, मनुजः, भवमध्येऽपि सन् एतया दुःखौघ-
परंपरया न लिप्यते, जलेन पुष्करिणीपलाशमिव, इत्यन्वयः व्याख्या पूर्ववत् ॥ ८६ ॥

॥ इति स्पर्शानिन्द्रियप्रकरणम् ॥

स्पर्श विषयक रागको अनर्थका हेतु कहा अब तद्विषयक द्वेष भी
अनर्थका हेतु होता है सो कहते हैं—‘ एमेव ’ इत्यादि ।

स्पर्श विषयमें प्रद्वेषको प्राप्त हुआ प्राणी इसी तरहसे दुःखोंकी पर-
म्पराको भोगता है । क्योंकि कि जो द्वेषचित्तवाला होता है वह कर्मोंका
बंध करता है और वे कर्म अपने उदयकालमें उस जीवको बार २
दुःखित ही करते हैं ॥ ८५ ॥

स्पर्श विषयक रागद्वेषके नहीं हटानेमें दोष कहे अब उनके हटानेमें
गुण कहते हैं—‘ फासे विरक्तो ’ इत्यादि ।

स्पर्श विषयमें विरक्त बना हुआ पुरुष शोक रहित हो जाता है ।
तथा वह संसारमें रहता हुआ भी पूर्वोक्त दुःख परम्परासे लिप्त नहीं

स्पर्श विषयक रागने अनर्थको हेतु कह्यो, अब तद्विषयक द्वेष પણ
अनर्थको हेतु होय छे तेने कहे छे—“ एमेव ” इत्यादि ।

स्पर्श विषयमां प्रद्वेषने प्राप्त थयेव प्राणी आज प्रमाणे दुःखोनी
परंपराने लोअवे छे केअके, जे द्वेष चित्तवाणो थाय छे ओ केओनो अंध
करे छे अने ओ कर्म पोताना उदय कालमां ओ एवने वारंवार दुःखीअ करे छे ॥ ८५ ॥

स्पर्श विषयक रागद्वेषने न उटाववाना दोषने कहे, अब तेने उटाव-
वाना गुणने कहे छे—“ फासे विरक्तो ” इत्यादि ।

स्पर्श विषयमां विरक्त अनी रहैव पुरुष शोक रहित थय जय छे तथा
ओ संसारमां रहैव छतां પણ पूर्वोक्त दुःख परंपराथी लिप्त नथी थता जेभ

अथ मनःप्रकरणम्—

मूलम्—मणस्स भावं ग्रहणं वयन्ति, तं रागहेउं तुमणुन्नमाहु ।

तं दोसहेउं अमणुन्नं माहु, समो य जो तेसुं सँवीर्यरागो ॥८७॥

छाया—मनसः भावं ग्रहणं वदन्ति, तं रागहेतुं तु मनोज्ञमाहुः ।

तं द्वेषहेतुं अमनोज्ञमाहुः, समश्च यस्तयोः स वीतरागः ॥ ८७ ॥

टीका—‘मणस्स भावं’ इत्यादि—

भावं=भावः—मानसिकः परिणामः, रूपादिस्मरणस्वरूपः, मनोज्ञरूपादि संयोगोपायचिन्तनरूपः, अमनोज्ञरूपादिवियोगोपायचिन्तनरूपः, यद्वा—स्वप्नादि गतो भावोपनीतो रूपादिरेव भावस्तम्, मनसो ग्रहणं, गृह्यतेऽनेनेति ग्रहणम् आकर्षकं वदन्ति, मनोज्ञं=मनोज्ञरूपादिविषयं, तं भावं तु रागहेतुमाहुः । अमनोज्ञं—

होता है । जैसे जलमें रहता हुआ भी कमलिनीका पत्र जलसे लिप्त नहीं होता है ॥८६॥

यह स्पर्शेन्द्रियका प्रकरण कहा, अब मनके प्रकरणको कहते हैं—

‘मणस्स’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(भावं-भावम्) रूपादिकका स्मरण स्वरूप, अथवा मनोज्ञरूपादिकोंके संयोगके उपायका चिन्तनरूप, अथवा अमनोज्ञरूपादिकोंके वियोगके उपायका चिन्तनरूप अथवा स्वप्न आदिमें प्राप्त हुआ रूपादिक विषयरूप भाव (मणस्स ग्रहणं वयन्ति—मनसः ग्रहणं वदन्ति) मनका आकर्षक कहा गया है । (मणुन्नं तं रागहेउं आहु—मनोज्ञं तं रागहेतुं आहुः) मनोज्ञ वह भाव रागका हेतु माना गया है । (अमणुन्नं तं दोसहेउं आहु—अमनोज्ञं तं द्वेषहेतुं आहुः) तथा अमनोज्ञ

जणमां रडेवा छतां यणुं कभणपत्र जणथी लिप्तं थतुं नथी. ॥८६॥

आ स्पर्शेन्द्रियणुं प्रकरणं कणुं, एवे मनणुं प्रकरणं कडेवामां आवे छे.—

“मणस्स” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—भावं-भावम् इपादिकना स्मरण स्वरूप अथवा मनोज्ञ इपादिकेना संयोगना उपायना चित्तनरूप अथवा अमनोज्ञ इपादिकेना वियोगना उपायना चित्तनरूप अथवा स्वप्न आदिमां प्राप्त थयेद इपादिक विषयरूप भाव मणस्स ग्रहणं वयन्ति—मनसः ग्रहणं वदन्ति मनणु आकर्षण भावनामां आवेद छे तथा मणुन्नं तं रागहेउं आहु—मनोज्ञं तं रागहेतुं आहुः मनोज्ञ ये रागना हेतु भावनामां आवेद छे तथा अमणुन्नं तं दोसहेउं आहु—अम-

મનોજ્ઞરૂપાદિવિષયં તં દ્વેષહેતુમાહુઃ । યથ તયોઃ=મનોજ્ઞાઽમનોજ્ઞરૂપાદિવિષયક-
ભાવયોઃ સમઃ સ વીતરાગઃ, વીતરાગ ઇવ ભવતિ ॥ ૮૭ ॥

[ભૂ-ભાવસ્સ મણં ગ્રહણં વ્યન્તિ, મણસ્સ ભાવં ગ્રહણં વ્યન્તિ ।

રાગસ્સહેતું સમણુન્ન માહુ, દોસસ્સ હેતું અમણુન્ન માહુ ॥૮૮॥

છાયા—ભાવસ્ય મનઃ ગ્રહણં વદન્તિ, મનસઃ ગ્રહણં વદન્તિ ।

રાગસ્ય હેતું સમનોજ્ઞ માહુઃ, દ્વેષસ્ય હેતું અમનોજ્ઞ માહુઃ ॥ ૮૮ ॥

ટીકા—‘ ભાવસ્સ મણં ’ ઇત્યાદિ—

મનઃ, ભાવસ્ય ગ્રહણં વદન્તિ, ભાવં મનસો=ગ્રહણં વદન્તિ, સમનોજ્ઞ—મનોજ્ઞ-
ભાવાનુસક્ષિમનઃ, રાગસ્ય હેતુમાહુઃ । અમનોજ્ઞ—અમનોજ્ઞભાવાનુષક્ષિમનઃ, દ્વેષસ્ય
હેતુમાહુઃ, ઇત્યન્વયઃ । શેષ વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ ॥ ૮૮ ॥

વહ રૂપાદિક વિષયક ભાવદ્વેષકા હેતુ માના ગયા હૈ । (જો તેસુ સમો સ
વીયરાગો—યઃ તયોઃ સમઃ સ વીતરાગઃ) જો મનુષ્ય રૂપાદિક વિષયક
કેવળ ભાવોમેં સમભાવવાલા હૈ વહ વીતરાગ હૈ ॥૮૭॥

‘ભાવસ્સ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(ભાવં મણસ્સ ગ્રહણં વ્યન્તિ—ભાવં મનસઃ ગ્રહણં વદન્તિ)
રૂપાદિક વિષય વહ ભાવ મનકા વિષય કહા ગયા હૈ । તથા (ભાવસ્સ
મણં ગ્રહણં વ્યન્તિ—ભાવસ્ય મનઃ ગ્રહણં વદન્તિ) રૂપાદિક વિષય ઉસ
ભાવકા મન ગ્રાહક કહા ગયા હૈ । (સમણુન્નં રાગસ્સ હેતું આહુ—સમનોજ્ઞ
રાગસ્ય હેતું આહુઃ) મનોજ્ઞભાવાનુષંગી મન રાગકા હેતુ એવ (અમણુન્નં
દોસસ્સ હેતું આહુ—અમનોજ્ઞ દ્વેષસ્ય હેતું આહુઃ) અમનોજ્ઞભાવાનુષંગી મન
દ્વેષકા હેતુ કહા હૈ ॥૮૮॥

મનોજ્ઞં તં દ્વેષહેતુ આહુઃ અમનોજ્ઞ તે રૂપાદિક વિષયકભાવ દ્વેષનો હેતુ મનાયેલ
છે. જો તેસુ સમો સ વીયરાગો—યઃ તયોઃ સમઃ સ વીતરાગઃ જે મનુષ્ય રૂપાદિક
વિષયક એ ભાવોમાં સમભાવવાળા છે એ વીતરાગ છે. ॥૮૭॥

“ ભાવસ્સ ” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—ભાવં મણસ્સ ગ્રહણં વ્યન્તિ—ભાવં મનસઃ ગ્રહણં વદન્તિ રૂપાદિક
વિષય તે ભાવ મનનો વિષય કહેવામાં આવેલ છે તથા ભાવસ્સ મણં ગ્રહણં
વ્યન્તિ—ભાવસ્ય મનઃ ગ્રહણં વદન્તિ રૂપાદિક વિષય એ ભાવનું મન ગ્રાહક કહે-
વાયેલ છે. સમણુન્નં રાગસ્સ હેતું આહુ—સમનોજ્ઞ રાગસ્ય હેતું આહુ મનોજ્ઞ
ભાવાનુષંગી મન રાગનો હેતુ અને અમણુન્નં દોસસ્સ હેતું આહુ—અમનોજ્ઞ દ્વેષસ્ય
હેતું આહુઃ અમનોજ્ઞ ભાવાનુષંગી મન દ્વેષનો હેતુ કહેવાયેલ છે. ॥૮૮॥

મૂલમ્—ભાવેસું જો ગિદ્ધિ મુવેઈ તિઁવં, અકાલિયં પાવેઈ સે વિળાસં

રાગાઝરે કામગુણેસુ ગિદ્ધે, કરેણુમગ્ગાવહિંઈ ગંજે વા ॥૮૯॥

છાયા—ભાવેષુ ચો ગૃદ્ધિ મુપૈતિ તીત્રાં, આકાલિકં પ્રાપ્નોતિ સ વિનાશમ્ ।

રાગાતુરઃ કામગુણેષુ ગૃદ્ધઃ, કરેણુમાર્ગાઽપહતો ગજો વા ॥ ૮૯ ॥

ટીકા—‘ ભાવેસુ જો ગિદ્ધિ ’ ઇત્યાદિ—

યઃ ભાવેષુ=મનોજ્ઞરૂપાદિ સ્મરણેષુ તીત્રાં ગૃદ્ધિ ઉપૈતિ, સઃ આકાલિકં વિનાશં પ્રાપ્નોતિ । તત્ર દૃષ્ટાન્તમાહ—‘ રાગાઝરે ’ ઇત્યાદિ । રાગાતુરઃ, કામગુણેષુ=મનોજ્ઞ રૂપાદિષુ ગૃદ્ધઃ=આસક્તઃ, કરેણુમાર્ગાઽપહતઃ=કરેણ્વા-હસ્તિન્યા, માર્ગેણ નિજપથેન, અપહતઃ—આકૃષ્ટઃ, ગજઃ=હસ્તી, વા=ઇવ=યથા—આકાલિકં વિનાશં પ્રાપ્નોતિ, તદ્વત્ મદોન્મત્તો હિ હસ્તી સમીપવર્તિનીં હસ્તિનીં દૃષ્ટ્વા તદ્રૂપાદિમોહિતઃ સન્ તત્સજ્જમોત્સુ-કસ્તન્માર્ગાનુગામિતયા નૃપાદિપરિગૃહીતઃ સદ્ગ્રામાદૌ સમાનીતઃ વિનાશં પ્રાપ્નોતિ । નન્નત્ર ચક્ષુરાદીન્દ્રિયવશાદેવ ગજસ્ય પ્રવૃત્તિરિતિ મનઃ પ્રકરણે દૃષ્ટાન્તોઽયમસંગત

‘ ભાવેસુ ’ ઇત્યાદિ ।

જો મનુષ્ય અમનોજ્ઞ રૂપાદિકે સ્મરણરૂપ આવૌમેં તીત્ર ગૃદ્ધિકો ધારણ કરતા હૈ વહ અકાલમેં નષ્ટ હો જાતા હૈ । જૈસે મનોજ્ઞરૂપાદિકોમેં આસક્ત હુઆ હાથી હાથિનીકે દ્વારા અપને માર્ગસે અપહત હોકર અકાલમેં મૃત્યુકો પાતા હૈ । તાત્પર્ય ઇસકા ઇસ પ્રકાર હૈ કિ જિસ પ્રકાર મદોન્મત્ત ગજરાજ હાથિનીકે પીછે પડકર રાજાકે દ્વારા પકડા જાતા હૈ ઓર સગ્રામ આદિ પહુંચ કર મૃત્યુકો પ્રાપ્ત હો જાતા હૈ । ડસી પ્રકાર મનોજ્ઞ રૂપાદિકમેં મોહિત બના હુઆ પ્રાણી અકાલમેં મૃત્યુકો પાતા હૈ ।

પ્રશ્ન—મનકે ઇસ પ્રકરણમેં ચક્ષુરિન્દ્રિયકે વિષયકા યહ દૃષ્ટાન્ત કૈસે

“ ભાવેસુ ” ઇત્યાદિ !

જે મનુષ્ય મનોજ્ઞ રૂપાદિકના સ્મરણરૂપ ભાવોમાં તીત્ર ગૃદ્ધિને ધારણ કરે છે તે અકાળમાં નષ્ટ થઈ જાય છે. જેમ મનોજ્ઞ રૂપાદિકોમાં આસક્ત બનેલ હાથી, હાથણીથી પોતાનો માર્ગ ભૂલીને અકાળમાં મૃત્યુને પામે છે. તાત્પર્ય આતુ એ પ્રમાણે છે કે, જે રીતે મદોન્મત્ત ગજરાજ હાથણીની પાછળ પડીને રાજાના સેવકોના હાથથી પકડાઈ જાય છે. અને સગ્રામ આદિમાં પહોંચીને મૃત્યુને પ્રાપ્ત થાય છે એજ પ્રમાણે મનોજ્ઞ રૂપાદિકમાં મોહિત બનેલ પ્રાણી અકાળમાં મૃત્યુને ભેટે છે

પ્રશ્ન—મનના આ પ્રકરણમાં ચક્ષુરિન્દ્રિયના વિષયનુ આ દૃષ્ટાન્ત અસંગત છે.

इति चेदुच्यते—गजस्य चक्षुरादीन्द्रियवशात्प्रवर्तनेऽपि तत्र मनः प्राधान्यविवक्षया दृष्टान्तसङ्गतिर्भवितुमर्हति । यद्वा—दृष्टान्ते कामाऽकुलस्य हस्तिनो मदान्धत्वेन चक्षुरादीन्द्रियव्यापाराऽभावेऽपि मनस एव व्यापारस्य सत्त्वात् । यद्वा—करेणो मार्गः—अपहृतः—नष्टो यस्य स करेणुमार्गपहृतः, रागवशेन करिणीं स्मरन् गजः करिणीं प्राप्तिमार्गमलब्ध्वा कामान्धतया इतस्ततो भ्रमन् नृपादिभिर्गृह्यते, ततश्च परवशः सन् संग्रामादौ विनश्यतीति तद्वत् ॥ ८९ ॥

दिया गया है । क्यों कि चक्षुइन्द्रियके वशसे ही गजकी प्रवृत्ति हाथिनी विषयमें देखी जाती है ।

उत्तर—यद्यपि गजकी हाथिनीके विषयमें प्रवृत्ति चक्षुइन्द्रिय के द्वारा रूप देखकर ही देखी जाती है तो भी वहां मनकी प्रधानरूपसे विवक्षा मानी गई है । क्यों कि बिना मानसिक संकल्प हुए वह उसके विषयमें प्रवृत्ति कर नहीं सकता है । इस तरहसे इस दृष्टान्तकी संगति बैठ जाती है । अथवा जो हाथी कामके आवेगसे व्याकुल बन जाता है उसमें मदान्ध होनेकी वजहसे चक्षु आदि इन्द्रियोंके व्यापारके अभावमें भी मनका ही व्यापार होता है । अथवा जब हाथी कामसे अंधा हो जाता है तब वह हाथिनीको बार २ स्मरण करता हुआ उसकी प्राप्तिके मार्गको भी भूल जाता है और इधर-उधर घूमने लग जाता है । इस स्थितिमें वह पकड़ा जाता है और पर वश बन कर संग्राम आदिमें मृत्युको प्राप्त हो जाता है ॥ ८९ ॥

કેમકે, ચક્ષુ ઇન્દ્રિયના વશથી જ ગજની પ્રવૃત્તિ હાથીણીના વિષયમાં બાળી શકાય છે.

ઉત્તર—જે કે હાથીની હાથણીના વિષયમાં પ્રવૃત્તિ ચક્ષુ ઇન્દ્રિયના દ્વારા રૂપ જોઈને જ દેખવામાં આવે છે તે પણ ત્યાં મનની પ્રધાનરૂપથી વિવક્ષા માનવામાં આવેલ છે. કેમકે, મનનો સંકલ્પ થયા વગર તે એના વિષયમાં પ્રવૃત્તિ કરી શકતો નથી. એ રીતે આ દૃષ્ટાંતની સંગતિ એસી બને છે. અથવા જે હાથી કામના આવેગથી વ્યાકુળ બની બને છે. એમાં મદાન્ધતા હોવાના કારણથી ચક્ષુ આદિ ઇન્દ્રિયોના વેપારના અભાવમાં પણ મનનો જ વેપાર બને છે. અથવા જ્યારે હાથી કામથી આંધળો બની બને છે ત્યારે તે હાથણીનું વારંવાર સ્મરણ કરીને એની પ્રાપ્તિના માર્ગને પણ ભૂલી બેઠે છે. અને અહીં લટકવા માટે છે. આવી સ્થિતિમાં તે પકડાઈ બેઠે છે અને પરવશ બનીને સંગ્રામ આદિમાં મૃત્યુને આધીન બની બેઠે છે. ॥ ૮૯ ॥

મૂલમ્—જે^૧ યાવિ દોસ^૨ સમુવેઈ^૩ તિઢવં તંસિ^૪ વર્ણે સેઝ^૫ ઉવેઈ^૬ દુઃખં^૭
 દુદંતદોસેળ^૮ સર્ણ જંતૂ^૯, ન^{૧૦} કિંચિ^{૧૧} ભાવં અવરજ્ઞઈ^{૧૨} સે^{૧૩} ॥૧૦॥

છાયા—યથાપિ દ્વેષં સમુપૈતિ તીવ્રં, તસ્મિન્ ક્ષણે સ તુ ઉપૈતિ દુઃખં ।

દુર્દાન્તદોષેણ સ્વકેન જન્તુઃ, ન કિંચિત્ ભાવઃ અપરાધ્યતિ તસ્ય ॥ ૧૦ ॥

ટીકા—‘જે યાવિ’ ઇત્યાદિ—

યથ જન્તુસ્તીવ્રં દ્વેષં સમુપૈતિ, સ તુ તસ્મિન્ ક્ષણેઽપિ સ્વકેન દુર્દાન્તદોષેણ દુઃખમ્
 ઉપૈતિ, ભાવસ્તસ્ય કિંચિત્ નાપરાધ્યતિ, ઇત્યન્વયઃ । વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ ॥ ૧૦ ॥

મૂલમ્—એગંતરત્તો^૧ રૂઢરંસિ^૨ ભાવે, અતાલિસે^૩ સે^૪ કુંળઈ^૫ પંઓસં ।

દુઃખસ્સ સંપીલં^૬ મુંવેઈ^૭ બાલે, ન^૮ લિપ્પઈ^૯ તેળ^{૧૦} મુંળી^{૧૧} વિરંગો^{૧૨} ॥૧૧॥

છાયા—એકાન્તરત્તો રુચિરે ભાવે, અતાદશે સ કરોતિ પ્રદેષ ।

દુઃખસ્ય સમ્પીડમુપૈતિ બાલઃ, ન લિપ્યતે તેન મુનિર્વિરાગઃ ॥૧૧॥

ટીકા—‘એગંતરત્તો’ ઇત્યાદિ—

યસ્તુ રુચિરે ભાવે એકાન્તરત્તો ભવતિ, સ બાલઃ, અતાદશે—અરુચિરે ભાવે—
 ભાવવિષયે વસ્તુનિ પ્રદેષં ઇદં મમાપ્રીતિકારકમિત્યાદિરૂપં કરોતિ, અતએવ દુઃખસ્ય
 સમ્પીડં ઉપૈતિ વિરાગો મુનિસ્તુ તેન ન લિપ્યતે, ઇત્યન્વયઃ શેષં વ્યાખ્યાપૂર્વવત્ ॥૧૧॥

‘જે યાવિ’ ઇત્યાદિ ।

જો પ્રાણી અમનોજ્ઞરૂપ આદિ વિષયક ભાવમેં તીવ્ર દ્વેષ ધારણ
 કરતા હૈ વહ ઉસ ક્ષણમેં ભી અપને હી દુર્દાન્ત દોષકે કારણ દુઃખકા
 પાત્ર બનતા હૈ । ઉસકે દુઃખી હોનેમેં ઉસ ભાવકાં કુછ અપરાધ નહીં હૈ ॥૧૦॥

‘એગંતરત્તો’ ઇત્યાદિ ।

જો મનુષ્ય મનોજ્ઞ ભાવમેં એકાન્ત તપત્તર હો જાતા હૈ વહ બાલ
 જીવ હૈ ઓર વહી અમનોજ્ઞ ભાવમેં પ્રદેષ કરતા હૈ । હસી વજહસે વહ

“જેયાવિ” ઇત્યાદિ ।

જે પ્રાણી અમનોજ્ઞરૂપ આદિ વિષયક ભાવમાં તીવ્ર દ્વેષ ધારણ કરે છે
 તે એ ક્ષણમાં પણ પોતાના જ દુર્દાન્ત દોષના કારણે દુઃખનો પાત્ર બને છે.
 એના દુઃખી થવામાં એ ભાવનો કોઈ અપરાધ નથી. ॥૧૦॥

“એગંતરત્તો” ઇત્યાદિ ।

જે મનુષ્ય મનોજ્ઞભાવમાં એકાન્તતઃ રક્ત બની જાય છે એ બાળ જીવ
 અને તે અમનોજ્ઞ ભાવમાં પ્રદેષ કરે છે. આજ કારણથી એ દુઃખ ભોગવે

રાગ એવ હિંસાઘાસ્રવ હેતુરિતિ હિંસાદ્વારેણ રાગ એવ દુઃખસ્ય મૂલકારણ-
મેતિ ષટ્ત્વમિર્ગાથામિરાહ—

ભાવાણુગાસાણુગણં યં જીવે, ચરાચરે હિંસંઙ્ગે ગેગરૂંવે ।

ચિત્તેહિં તે^૧ પરિતાંવેઙ્ગ બાલે, પીલેઙ્ગ અત્તદ્વગુરૂં કિલિંટ્ટે ॥૧૨॥

છાયા—ભાવાણુગાશાણુગતશ્ચ જીવઃ, ચરાચરાન્ હિનસ્તિ અનેકરૂપાન્ ।

ચિત્તૈસ્તાન્ પરિતાપયતિ બાલઃ, પીડયત્યાત્માર્થગુરુઃ કિલિષ્ટઃ ॥૧૨॥

ટીકા—‘ ભાવાણુગાસા ’ ઇત્યાદિ—

કિલિષ્ટઃ અતએવ આત્માર્થગુરુઃ, અતએવ—બાલઃ, ભાવાણુગાશાણુગતઃ=રૂપાદિ-
તઃ=રૂપાદિવિષયક સ્મરણાનુકૂલાઅભિકાંક્ષાવિવશઃ, જીવઃ, અનેકરૂપાન્ ચરા-
ચરાન્—ત્રસસ્થાવરાન્, હિનસ્તિ, સ્વભિપ્રાયસિદ્ધચર્ચ હિં બહવો જીવાઃ સ્થાવર
તંગમજીવહિંસાયાં પ્રવર્તન્તે ઇત્યર્થઃ । કાંશ્ચિત્તુ તાન્ ચિત્તૈઃ પરિતાપયતિ । કાંશ્ચિચ્
પીડયતિ । શેષ વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ ॥ ૧૨ ॥

દુઃખ ભોગતા હૈ । જો હેસ પ્રકાર નહીં કરતા હૈ વહ વિરક્ત આત્મા મુનિ
હૈ ઓર વહ હેસ દુઃખસે લિપ્ત નહીં હોતા હૈ ॥૧૧॥

રાગ હી હિંસાદિ આસ્રવકા હેતુ હૈ અતઃ હિંસાદિકો લેકર રાગ હી
દુઃખકા કારણ હોતા હૈ સો કહતે હૈ—‘ભાવાણુ’ ઇત્યાદિ ।

સંક્લિષ્ટ પરિણામી જીવરૂપાદિક વિષયક અભિપ્રાયકે વશવર્તી
હોકર અપને ભાવકો હી સિદ્ધ કરના સર્વ પ્રથમ અપના એક કર્તવ્ય
માનતા હૈ । હેસ અવસ્થામેં હેસકો હેય ઓર ઉપાદેય ભાવોંકા કુછ ભી
વિવેક નહીં રહતા હૈ । અતઃ યહ બાલ જીવ રૂપાદિ વિષયક સ્મરણકે
અનુકૂલ અભિકાંક્ષાકે વશવર્તી હોકર અનેક ત્રસ એવં સ્થાવર જીવોંકી

છે. જે આ પ્રમાણે કરતા નથી તે વિરક્ત આત્મા મુનિ છે. અને એ આ
દુઃખથી લિપ્ત થતા નથી ॥૬૧॥

રાગ જ હિંસાદિ આસ્રવનો હેતુ છે. આથી હિંસાદિને લઈને રાગ જ
દુઃખનું કારણ હોય છે તેને કહે છે.—“ભાવાણુ” ઇત્યાદિ !

સંક્લિષ્ટ પરિણામી જીવ રૂપાદિ વિષયક અભિપ્રાયને વશવર્તી થઈને
પોતાના ભાવને જ સિદ્ધ કરવાનું જ સર્વ પ્રથમ કર્તવ્ય માને છે. આ અવ-
સ્થામાં તેને હેય અને ઉપાદેય ભાવોનો જરા સરખોએ વિવેક રહેતો નથી.
આથી એ બાલ જીવ રૂપાદિ વિષયક સ્મરણને અનુકૂળ અભિકાંક્ષાના વશવર્તી
બનીને અનેક ત્રસ અને સ્થાવર જીવોની હિંસા કરે છે તથા વિવિધ-પ્રકારના

મૂલમ્—ભાવાણુવાણ પરિગ્રહેણ, ઉપ્પાયણે રક્ષણસન્નિયોગે ।
વાં વિઓગે ચ કંહં સુહં સે, સંભોગકાલે ચ અતિતિલાંભે ॥૧૩॥

છાયા—ભાવાનુપાતે સ્વલુ પરિગ્રહેણ, ઉત્પાદને રક્ષણસન્નિયોગે ।

વ્યયે વિયોગે ચ ક્વ સુખં તસ્ય, સંભોગકાલે ચ અતૃપ્તિલાભે ॥૧૩॥

ટીકા—‘ ભાવાણુવાણ ’ इत्यादि—

ભાવાનુપાતે, પરિગ્રહેણ=ભાવવિષયે મૂર્છાત્મકેન હેતુના ઉત્પાદને રક્ષણસન્નિ-
યોગે વ્યયે વિયોગે ચ, તસ્ય ક્વ સુખમ્, સંભોગકાલે ચ અતૃપ્તિલાભે સતિ ક્વ
સુખં, इत्यन्वयः शेष व्याख्या पूर्ववत् ॥ १३ ॥

મૂલમ્--ભાવે અતિત્તે ચ પરિગ્રહમ્મિ, સત્તોવસત્તો ન ઉવેઈ તુટ્ઠિ ।
અતુટ્ઠિદોષેણ દુંહી પરસ્સં, લોભાવિલે આર્યયંઈ અદત્તં ॥૧૪॥

છાયા—ભાવે અતૃપ્તશ્ચ પરિગ્રહે, સત્તોપસત્તો ન ઉપૈતિ તુટ્ઠિમ્ ।

અતુટ્ઠિદોષેણ દુઃખી પરસ્ય, લોભાવિલઃ આદત્તે અદત્તમ્ ॥ ૧૪ ॥

ટીકા—‘ ભાવે અતિત્તે ’ इत्यादि—

ભાવે અતૃપ્તશ્ચ પરિગ્રહે-પરિગ્રહવિષયે ભાવે સત્તોપસત્તસ્તુટ્ઠિ નોપૈતિ,

હિંસા કરતા હૈ । તથા વિવિધ પ્રકારકે ઉપાયોં દ્વારા કિતનેક જીવોંકો
યહ પરિતાપિત કરતા હૈ ઓર કિતનેક જીવોંકો પીડા દેતા હૈ ॥૧૨॥

‘ભાવાણુ’ इत्यादि ।

ભાવમેં જીવકા અનુરાગ હોને પર વહ ઉસમેં મૂર્છાત્મક પરિગ્રહમેં
ફસ જાતા હૈ । ઓર ઇસી કારણ વહ ઉસકે ઉત્પાદનમેં રક્ષણમેં એવં
ઉસકે ઉપયોગમેં તથા વ્યય એવં વિયોગમેં સુખી નહીં હો સકતા હૈ ।
ઇસી તરહ ઉપભોગ કાલમેં ભી યથાવત્ તૃપ્તિકી પ્રાપ્તિ નહીં હો સકનેસે
વહ સુખી નહીં હોતા હૈ ॥૧૩॥

ઉપાયો દ્વારા કેટલાક જીવોને એ પરિતાપિત કરે છે. અને કેટલાક જીવોને
પીડિત કરે છે. ॥૬૨॥

“ભાવાણુ” इत्यादि !

ભાવમાં જીવોના અનુરાગ હોવાથી તે એમાં મૂર્છાત્મક પરિગ્રહથી ઝકડાઈ
જાય છે. અને એજ કારણે તે એના ઉત્પાદનમાં, રક્ષણમાં અને તેના ઉપયો-
ગમાં સુખી બની શકતો નથી. આ પ્રમાણે ઉપભોગ કાળમાં યથાવત્ પ્રાપ્તિ
થવાથી તે સુખી થઈ શકતો નથી. ॥૬૩॥

તુષ્ટિદોષેણ દુઃખી સન્ લોભાવિલઃ, પરસ્ય અદત્તં વસ્તુ આદત્તે=અદત્તમપિ લોભા-
વિલતયા સ્વાભિપ્રાયસિદ્ધ્યર્થપ્રાયશો ગૃહ્ણાતીત્યર્થઃ શેષવ્યાખ્યા પ્રાગ્વત્ ॥૯૪॥

ભૂ-તણ્હાભિભૂયસ્સ અદત્તહારિણો, ભાવે અતિત્તસ્સ પરિગ્રહે ચ ।
પ્રાયમુસં વદ્ધૈ લોભદોસા, તત્થાવિ દુઃખા ન વિમુચ્છૈ સે ॥૯૫॥

છાયા—તૃષ્ણાભિભૂતસ્ય અદત્તહારિણઃ, ભાવે અતૃપ્તસ્ય પરિગ્રહે ચ ।

મયામૃષા વર્ધતે લોભદોષાત્, તત્રાઽપિ દુઃખાન્ન વિમુચ્યતે સઃ ॥૯૫॥

ટીકા—‘તણ્હાભિભૂયસ્સ’ इत्यादि—

ભાવે—ભાવવિષયકે પરિગ્રહે ચ, અતૃપ્તસ્ય, અતएव તૃષ્ણાભિભૂતસ્ય, અદત્ત-
હારિણઃ, લોભદોષાત્, માયામૃષા વર્ધતે, તત્રાઽપિ મૃષાભાષણેઽપિ સઃ અદત્તાદાન-
દોષઃ, દુઃખાત્ ન વિમુચ્યતે, इत्यन्वयः । શેષ વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ ॥ ૯૫ ॥

‘ભાવે’ इत्यादि ।

ભાવમેં અતૃપ્ત પ્રાણી उस પરિગ્રહરूप भावमें अत्यंत आसक्त होता
आ अपने असंतोषरूप दोषसे दुःखित होता है । एवं लोभसे मलिन
चित्तहोकर परकीय अदत्त वस्तुको अपने अभिप्रायकी सिद्धिके निमित्त
प्रायः करके ग्रहण करता है ॥९४॥

‘તણ્હાભિભૂયસ્સ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(ભાવે પરિગ્રહે અતિત્તસ્સ—ભાવે પરિગ્રહે અતૃપ્તસ્ય)
ભાવવિષયક પરિગ્રહમેં અતૃપ્ત અતएव (તણ્હાભિભૂતસ્સ—તૃષ્ણાભિભૂતસ્ય)
તૃષ્ણાસે અભિભૂત પ્રાણી (અદત્ત હારિણો—અદત્ત હારિણઃ) અદત્તકા
ગ્રહણ કરનેવાલાં હોતા હૈં ઓર ઉસકે (લોભદોસા—લોભદોષાત્) લોભકે

“ભાવે ” इत्यादि ।

ભાવમાં અતૃપ્ત પ્રાણી એ પરિગ્રહરૂપ ભાવમાં અત્યંત આસક્ત બનીને
પેતાના અસંતોષરૂપી દોષથી દુઃખિત થયા કરે છે અને લોભથી મલિન ચિત્ત-
વાળો બનીને પારકાની અદત્ત વસ્તુને પેતાના અભિપ્રાયની સિદ્ધિના નિમિત્ત
ધણે ભાગે ગ્રહણ કરી લે છે. ॥૯૪॥

“તણ્હાભિભૂયસ્સ ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—ભાવે પરિગ્રહે અતિત્તસ્સ—ભાવે પરિગ્રહે અતૃપ્તસ્ય ભાવ વિષયક
પરિગ્રહમાં અતૃપ્ત અથવા તે તણ્હાભિભૂતસ્સ—તૃષ્ણાભિભૂતસ્ય તૃષ્ણાથી અભિભૂત
પ્રાણી અદત્તહારિણો—અદત્તહારિણઃ અદત્તને ગ્રહણ કરનાર હોય છે અને તેના
લોભ દોસા—લોભ દોષાત્ લોભના દોષથી માયા મુસંવદ્ધૈ—માયા મૃષા વર્ધતે માયાયુક્ત

મૂલમ્—મોસસ્સ પચ્છાર્યં પુરત્થંઓ ય, પઓગકાલે ય દુહી દુરંતે ।
 एवं अदत्ताणि समाधायन्तो, भावे अतिक्तो दुहिँओ अणिस्सो ॥ ९६ ॥

છાયા—મૃષાવાદસ્ય પશ્ચાચ્ચ પુરસ્તાચ્ચ, પ્રયોગકાલે ચ દુઃખી દુરન્તઃ ।

एवं अदत्तानि समाददानः, भावे अतृप्तो दुःखितः अनिश्रः ॥ ९६ ॥

ટીકા—‘મોસસ્સ’ इत्यादि—

। - મૃષાવાદસ્ય=મૃષાભાષણસ્ય, પશ્ચાચ્ચ પુરસ્તાચ્ચ, પ્રયોગકાલે ચ દુઃખી સન્ દુરન્તો દૂરે દીર્ઘકાલે અન્તા યસ્ય સઃ દુરન્તઃ દીર્ઘકાલાવધિ કષ્ટભાગ્ ભવતિ। એવમ્—અદત્તાનિ સમાદદાનઃ ભાવે=ભાવવિષયે, અતૃપ્તઃ સન્ તથા—અનિશ્રઃ સન્, દુઃખિતો ભવતિ, इत्यन्वयः । શેષ વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ ॥ ૯૬ ॥

મૂલમ્—ભાવાણુરંત્તસ્સ નરસ્સં एवं, કંતો સુંહં હોજ્જ કયાંઈ કિંચિં ।
 तत्थोवभोगेवि' किलेस दुक्खं। निव्वत्तेए जस्सं कंएण दुक्खं ॥ ९७ ॥

છાયા—ભાવાનુરક્તરસ્ય નરસ્ય એવં, કુતઃ સુખં ભવેત્ કદાચિત્ કિંચિત્ ।

तत्रोपभोगेऽपि क्लेशदुःखम्, निर्वर्तयति यस्य कृते खलु दुःखम् ॥ ९७ ॥

દોષસે (માયાસુસં વડુહ—માયામૃષાવર્દ્ધતે) માયાયુક્ત અસત્યભાષણ અધિક હોતા હૈ । (તત્થવિ દુક્ખા સે ન વિમુચ્ચહ—તત્રાપિ દુઃખાત્ સ ન વિમુચ્યતે) મૃષાભાષણમેં ભી વહ જીવ દુઃખસે નહીં છૂટતા હૈ ॥ ૯૫ ॥

‘મોયસ્સ’ इत्यादि ।

સરલાર્થ—મૃષાભાષણકે પહિલે તથા વાદમેં એવં ડસકે પ્રયોગકાલમેં દુઃખી વહ જીવ દુષ્ટ અવસાનવાલા હોતા હૈ । ડસ પ્રકાર અદત્તકો ગ્રહણ કરનેવાલા વહ ભાવ વિષયમેં અતૃપ્ત હોકર તથા નિઃસહાય હોકર દુઃખિત હી હોતા હૈ ॥ ૯૬ ॥

અસત્ય લાપણુ અધિક બને છે. તત્થવિ દુઃખા સે ન વિમુચ્ચહ—તત્રાપિ દુઃખાત્ સ ન વિમુચ્યતે મૃષાલાપણુ કરનાર એ એવ દુઃખથી છુટકાદે મેળવી શકતો નથી. ॥ ૯૫ ॥

“મોયસ્સ” इत्यादि.

મૃષાલાપણુ કરતાં ચહેલાં કે તેની પછીથી અથવા તેા એ બોલવા સમયે દુઃખી એ એવ ખરાબ લાવના ધરાવનાર બની રહે છે. આ પ્રમાણે અદત્તને અડણુ કરનાર તે લાવવિષયમાં અતૃપ્ત થઈને તથા નિઃસહાય થઈને દુઃખીત ની બાય છે. ॥ ૯૬ ॥

टीका—‘ भावाणुरत्तस्स ’ इत्यादि—

एवं भावानुरक्तस्य नरस्य कदाचित् किञ्चित् सुखं कुतो भवेत्, तत्र-
भावानुरागे, तथा-उपभोगेऽपि क्लेश दुःखं भवति, यस्य-उपभोगस्य, कृते
दुःखं निर्वर्तयति । इत्यन्वयः व्याख्या पूर्ववत् ॥ ९७ ॥

एवं भावविषये रागोऽनर्थहेतुरित्युक्तम्, अथ तत्र-द्वेषोऽप्यनर्थहेतुरित्याह—
मूलम्—एमेव भावस्मिं गओ पओसं, उँवेइ दुक्खोहपरंपराओ ।

पदुट्टचित्तोयं चिण्णंइ कम्मं, जं से^२ पुणो होइ^३ दुहं विवांगे ॥९८

छाया—एवमेव भावे गतः प्रद्वेषं, उपैति दुःखौघपरम्पराः ।

प्रद्विष्टचित्तश्च चिनोति कर्म, यत्तस्य पुनः भवेत् दुःखं विपाके ॥९८॥

टीका—‘ एवमेव भावस्मि ’ इत्यादि—

भावे=अनिष्टस्मरणाऽद्यात्मके, अनिष्टवस्तु वियोगचिन्तने, इत्यर्थः, प्रद्वेषं

‘भावाणुरत्तस्स’ इत्यादि ।

इस प्रकार भावमें अनुरक्त पुरुषको किसी भी समय थोड़ा सा भी
सुख कैसे हो सकता है । उस भावके अनुरागमें तथा उपभोगमें भी
जब क्लेश एवं दुःख होता है तब क्यों यह जीव उसके निमित्त
दुःख उठाता है ॥९७॥

इस प्रकार भावविषयक रागको अनर्थका हेतु कहा अब द्वेष भी
अनर्थका हेतु होता है सो कहते हैं—‘एमेव’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(भावस्मि-भावे) अनिष्ट पदार्थके स्मरणरूप भावमें
अर्थात् ‘ अनिष्ट वस्तुका वियोग हो जावे ’ इस प्रकारके विचारमें
(पओसं गओ-प्रद्वेषं गतः) प्रद्वेषको प्राप्त हुआ जीव (एमेव-एवमेव)

“ भावाणुरत्तस्स ” इत्यादि ।

आ प्रमाणे भावमां अनुरक्त पुरुषने कोछपणु समय थोडुं पणु सुख
कछ रीते भणी शङ्के, ये भावना अनुरागमां तथा उपभोगमां पणु न्यारे
क्लेश अने दुःख थाय छे त्यारे एव अना निमित्त दुःख शा भाटे
उठावतो हशे ? ॥९७॥

आ रीते भावविषयक रागने अनर्थनो हेतु कही जाताये। हवे द्वेष पणु
अनर्थनो हेतु होय छे, अने कहे छे—“ एमेव ” इत्यादि ।

भावस्मि-भावे अनिष्ट पदार्थना स्मरणरूप भावमां अर्थात् “ अनिष्ट
वस्तुनो वियोग थछ ज्ञय ” आ प्रकारना विचारमां पओसं गओ-प्रद्वेषं गतः
प्रद्वेषने प्राप्त अनेवो एव एमेव-एवमेव आ प्रमाणे दुक्खोहपरंपराओ-दुःखौघ-

ગતઃ, એવમેવ દુઃસ્વૌઘપરમ્પરાઃ ઉપૈતિ, તથા પ્રદ્વિષ્ટચિત્તશ્ચ યત્ કર્મ ચિનોતિ, તસ્ય વિપાકે પુનર્દુઃખં ભવતિ, શેષ વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ ॥ ૧૮ ॥

ભાવવિષયે રાગદ્વેષયોરનુદ્ધરણે દોષા ઉક્તાઃ, અથ તદુદ્ધરણે ગુણમાહ-
મૂલમ્—ભાવે વિરક્તો મનુજો વિસૌગો, ઈંણ દુઃસ્વૌહપરંપરેણં ।
ન લિપ્પઈ ભવમંજ્ઞે વિં સંતો, જલેણ વાં પુષ્કરિણીપલાસં ॥૧૯॥

છાયા—ભાવે વિરક્તઃ મનુજઃ વિશોકઃ, એતયા દુઃસ્વૌઘપરમ્પરયા ।

ન લિપ્યતે ભવમધ્યેऽપિ સન્, જલેન ઇવ પુષ્કરિણી પલાશમ્ ॥૧૯॥

ટીકા—‘ ભાવે વિરક્તો ’ ઇત્યાદિ—

ભાવે=ઈષ્ટાનિષ્ટસ્મરણાત્મકે, મનોજ્ઞાઽમનોજ્ઞવસ્તુગોચરે વા, વિરક્તઃ-રાગ-
રહિતઃ, દ્વેષરહિતશ્ચ, અતએવ-વિશોકો મનુજઃ, ભવમધ્યેऽપિ સન્ એતયા, દુઃસ્વૌઘ-
પરમ્પરયા, ન લિપ્યતે, જલેન પુષ્કરિણી પલાશમિવ, ઇત્યન્વયઃ શેષ વ્યાખ્યા
પૂર્વવત્ ॥ ૧૯ ॥

इसी तरह (दुःस्वोहपरंपराओ-दुःस्वौघपरम्पराः) दुःस्वौकी परम्पराको (उवेइ-उपैति) प्राप्त करता है । तथा (पदुद्विचित्तो य जं कम्मं चिणाइ तस्स विवागे पुणो दुहं होइ-प्रद्विष्टचित्तः यत्कर्म चिनोति तस्य विपाके पुनः दुःखं भवति) प्रद्विष्टचित्त बनकर यह जीव जिन कर्मोंका बंध करता है उन कर्मोंके विपाक समयमें पुनः दुःखी होता है ॥१८॥

ભાવવિષયક રાગદ્વેષકે નહીં હટાનેમ્મં દોષ કહે, અથ તદ્વિષયક રાગદ્વેષકે હટાનેમ્મં ગુણ કહેતે હૈં—‘ ભાવે ’ ઇત્યાદિ ।

ઈષ્ટ અનિષ્ટ પદાર્થકે સ્મરણરૂપ ભાવમ્મં અથવા મનોજ્ઞ એવં અમનોજ્ઞ વસ્તુકો વિષય કરનેવાલે ભાવમ્મં રાગદ્વેષ રહિત હુઆ પ્રાણી શોક રહિત હોતા હૈ । એસા પ્રાણી સંસારકે બીચમ્મં રહતા હુઆ મ્મી ઇસ દુઃસ્વ પરમ્પ-

પરંપરઃ દુઃખોની પરંપરાને ઉવેઈ-ઉપૈતિ પ્રાપ્ત કરે છે. તથા પદુદ્વિચિત્તો ય જં કમ્મં ચિણાઈ તસ્સ વિવાગે પુણો દુહં હોઈ-પ્રદ્વિષ્ટચિત્તઃ યત્ કર્મ ચિનોતિ તસ્ય વિપાકે પુનઃ દુઃખં ભવતિ પ્રદ્વિષ્ટ ચિત્તવાળો થઈ ને એ જીવ ને ને કર્મોનો બંધ કરે છે એ કર્મોના વિપાક સમયમાં તે ફરીથી દુઃખી થાય છે. ॥૧૮॥

ભાવ વિષયક રાગ દ્વેષને ન હટાવવાના દોષને કહી બતાવ્યા, હવે તે વિષયના રાગદ્વેષને હટાવવાના ગુણને કહે છે—“ ભાવે ” ઇત્યાદિ !

ઈષ્ટ તેમજ અનિષ્ટ પદાર્થના સ્મરણરૂપ ભાવમાં અથવા મનોજ્ઞ તેમજ વસ્તુનો વિષય કરવાવાળા ભાવમાં રાગ દ્વેષ રહિત બનેલ પ્રાણી ત હોય છે. આવો જીવ સંસારની વચમાં રહેવા છતાં પણ આ

उक्तमेवार्थं संक्षेपेणाह—

मूलम्—एविंदियत्था य मणस्स अत्था,
दुक्खस्स हेउं मणुयस्स रागिणो ।
ते चेव थोवंपि^१ कयाइं दुक्खं,
न वीयरगस्स^२ केरेति किंचि^३ ॥ १०० ॥

छाया—एवमिन्द्रियार्थाश्च मनसः अर्थाः, दुःखस्य हेतवो मनुजस्य रागिणः ।
ते चैवस्तोकमपि कदाचिद् दुखं, न वीतरागस्य कुर्वन्ति किंचित् ॥ १०० ॥

टीका—‘एविंदियत्था’ इत्यादि—

एवं=उक्तप्रकारेण, इन्द्रियार्थाः=चक्षुरादीन्द्रियविषयरूपाऽदयः, तथा—
मनसोऽर्थाश्च स्मरणादयः, उपलक्षणत्वात्, इन्द्रियमनांसि च, रागिणः=रागयुक्तस्य,
उपलक्षणत्वात् द्वेषयुक्तस्य, मनुजस्य=मनुष्यस्य, दुःखस्य=शरीरमानसरूपस्य, हेतवो
भवन्ति, ते चैव=इन्द्रियार्थारूपादयः, तथा—मनोऽर्थाभावप्रतिपाद्याः स्मरणादयश्च ।
वीतरागस्य=रागरहितस्य, द्वेषरहितस्य च । कदाचित्=कस्मिन्नपिकाले किञ्चित्=

रासे जलसे (कमलिनी) पुष्करिणी पत्रकी तरह लिप्त नहीं होता है ॥ ९९ ॥

इसी अर्थको फिर संक्षेपसे कहते हैं—‘एविंदियत्था’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(एवं-एवम्) इस तरह पूर्वोक्त प्रकारसे (इंदियत्था—
इन्द्रियार्थाः) चक्षुरादि इन्द्रियोंके विषय रूपादिक तथा मनके विषय
स्मरण आदि पदार्थ-भाव (रागिणो-रागिणः) रागद्वेष संपन्न (मणुयस्स—
मनुजस्य) मनुष्यको (दुक्खस्स हेउं-दुःखस्य हेतवः) शारीरिक तथा मान-
सिक दुःखके कारण होते हैं । परन्तु (वीयरगस्स-वीतरागस्य) जो इनमें
वीतराग होते हैं-अर्थात् इन विषयोंमें न राग करते हैं और न द्वेष करते
हैं उनके (ते चेव-ते चैव) ये चक्षु आदि इन्द्रियोंके विषय तथा मनके

हुःખ પરંપરાથી જળમાં રહેલ કમળ પત્રની માફક અલિપ્ત જ રહે છે. ॥ ૯૯ ॥

એજ અર્થથી ફરીથી સંક્ષેપથી કહે છે.—“એવિંદિયત્થા” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—એવં-એવમ્ આ રીતે પૂર્વોક્ત પ્રકારથી ઇંદિયત્થા-ઇન્દ્રિયાર્થાઃ
ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયોના વિષય, રૂપાદિક તથા મનનો વિષય સ્મરણાદિ પદાર્થ,
ભાવ-રાગિણો-રાગિણઃ રાગદ્વેષ સંપન્ન મણુસ્સ-મનુજસ્ય મનુષ્યને દુક્ખસ્સ હેઉં-
દુઃખસ્ય હેતવો શારીરિક અને માનસિક દુઃખના કારણરૂપ બને છે. પરંતુ
વીયરાગસ્સ-વીતરાગસ્ય જે એનામાં વીતરાગ હોય છે; અર્થાત્ આવા વિષયોમાં
જેને રાગ અને દ્વેષ નથી એમને તે ચેવ-તે ચૈવ એ ચક્ષુ આદિ ઇન્દ્રિયોના

શરીર માનસમ્ભા, સ્તોકમપિ=અલ્પમપિ દુઃખં ન કરોતિ, પૂર્વાર્દ્ધેન રાગયુક્તસ્ય દોષઃ પ્રદર્શિતઃ । પરાર્દ્ધેન તુ રાગરહિતસ્ય ગુણો નિગદિતઃ ॥ ૧૦૦ ॥

નતુ કામભોગેષુ કારણેષુ વિદ્યમાનેષુ રાગદ્વેષરૂપકાર્યસ્યોત્પત્તિ સમ્ભાવનયા ન કશ્ચિદ્વિતરાગઃ સમ્ભવતિ, તત્કથમસ્ય દુઃખાઽભાવઃ સ્યાદિતિ ચેત્, ઉચ્યતે—મૂલમ્—ન કામભોગા સમયં ઉવેતિ, ન યાંતિ ભોગા વિર્ગંઙ્ગ ઉવેતિ ।
'જે તપ્પઓસી ય પરિગ્ગંહી ય, સો તેસું મોહાં વિર્ગંઙ્ગ ઉવેઙ્ગ ॥૧૦૧॥

છાયા—ન કામભોગાઃ સમતાં ઉપયાન્તિ, ન ચાઽપિ ભોગા વિકૃતિં ઉપયાન્તિ ।
યસ્તત્પ્રદ્વેષી ચ પરિગ્રહી ચ, સ તેષુ મોહાત્ વિકૃતિ ઉપૈતિ ॥ ૧૦૧ ॥

ટીકા—' ન કામભોગા ' ઇત્યાદિ—

કામભોગાઃ—કામૌ—શબ્દરૂપે, ભોગા—ગન્ધરસસ્પર્શાઃ, તૌ ચ ભોગશ્ચેતિ, કામભોગાઃ શબ્દાઽદયઃ । સમતામ્=સમભાવમ્—રાગદ્વેષોઽભાવરૂપાં પ્રતિ હેતુત્વં સ્મરણ આદિ રૂપ ભાવ (કયાઈ—કદાચિત્) કિસીં ભી કાલમેં (થોવંપિ—સ્તોકમપિ) જરા સાં ભી (કિંચિ—કિશ્ચિત્) શારીરિક એવં માનસિક દુઃખં ન કરેતિ—દુઃખં ન કુર્વન્તિ) દુઃખ નહીં ઉત્પન્ન કરતે હૈં ।

ભાવાર્થ—જો મનુષ્ય ઇન્દ્રિયોંકે વિષયોંમેં એવં મનકે સંકલ્પ વિકલ્પરૂપ ભાવોંમેં રાગદ્વેષ ક્રિયા કરતે હૈં વે હી સદા દુઃખી હોતે હૈં । પરન્તુ જો વીતરાગ હૈં વે ઇન વિષયોં દ્વારા કિસીં ભી સમય કિશ્ચિત્ માત્ર ભી દુઃખ નહીં પાતે હૈં । ઇસ તરહ રાગી દુઃખી હોતા હૈં ઓર વીતરાગી દુઃખી નહીં હોતા હૈં । યહ વાત ઇસ ગાથા દ્વારા સૂત્રકારને કહી હૈં ॥૧૦૦॥

કામભોગરૂપ કારણોંકે વિદ્યમાન હોને પર રાગદ્વેષરૂપ કાર્ય અવશ્યંભાવી હૈં ઇસલિયે કોઈં ભી વીતરાગ નહીં હો સકતા તો ફિર દુઃખકા

વિષય તેમજ મનતુ સ્મરણ આદિરૂપભાવ કયાઈ—કદાચિત્ કોઈં પણ સંજોગોમાં થોવંપિ—સ્તોકમપિ જરા સરખો પણ કિંચિ—કિશ્ચિત્ શારીરિક અને માનસિક દુઃખં ન કરેતિ—દુઃખં ન કુર્વન્તિ દુઃખ ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી.

ભાવાર્થ—જે મનુષ્ય ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં અને મનના સંકલ્પવિકલ્પ રૂપ ભાવોમાં રાગદ્વેષ કર્યા કરે છે તે જ સદા દુઃખી રહ્યા કરે છે. પરંતુ જે વીતરાગ છે તે, આ વિષયો દ્વારા કોઈં પણ સમયે કિશ્ચિત માત્ર પણ દુઃખ પામતા નથી. આજ રીતે રાગી દુઃખી થાય છે. અને વીતરાગી દુઃખી થતા નથી. એ વાત આ ગાથા દ્વારા સૂત્રકારે બતાવેલ છે. ॥૧૦૦॥

કામભોગ રૂપ કારણો વિદ્યમાન હોવાથી રાગદ્વેષ રૂપ કાર્ય અવશ્ય ઉપાય જ છે. આ કારણે કોઈં પણ વીતરાગ ન થઈ શકે તો પછી દુઃખનો

नोपयान्ति=नोपगच्छन्ति-तां प्रति हेतवो न भवन्ति । तेषां समताहेतुत्वे हि न कोऽपि रागद्वेषवान् स्यात् सर्वेऽपि वीतरागा भवेयुरिति भावः भोगाः=ते, एव कामभोगाः शब्दादिविषयाः, विकृति=क्रोधादिरूपां प्रति हेतुत्वं नोपयान्ति=नोपगच्छन्ति, तां प्रति हेतवो न भवन्ति । कामभोगानां विकृतिहेतुत्वे सर्वे रागद्वेषवन्त-एव स्युर्न तु कोऽपि वीतरागो भवेत्, तस्मादिन्द्रियाणि मनश्च दुःखस्य हेतवो भवन्तीति भावः । शब्दादिविषयाः, न रागद्वेषाभावं प्रति न चाऽपि रागद्वेषौ प्रति हेतवो भवन्तीत्यर्थः । तर्हि रागद्वेषयोः

अभाव कैसे होगा ? इस आशंकाका निवारण करनेके लिये कहते हैं—

‘न कामभोगा’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(कामभोगा-कामभोगाः) शब्द तथा रूप काम, गन्ध, रस, एवं स्पर्श-भोग, ये (समयं न उर्वेति-समतां न उपयान्ति) रागऔर द्वेषके अभावरूप समताभावके प्रति हेतु नहीं होते हैं । अर्थात् यदि ये समताभाव के हेतु होते तो संसारमें कोई भी प्राणी इनको लेकर रागद्वेष नहीं करता-सब ही वीतराग हो जाते परन्तु ऐसा नहीं होता है । इसी तरह (भोगा - भोगाः) ये कामभोग (विगडं न उर्वेति-विकृतिं न उपयान्ति) क्रोध आदिरूप विकृतिके प्रति भी हेतुभूत नहीं होते हैं । कारण कि इनमें विकृतिके प्रति हेतुता मानने पर कोई भी प्राणी वीतराग नहीं हो सकेगा । अतः यह मानना चाहिये कि इन्द्रियां तथा मन ये दुःखके हेतु होते हैं । शब्दादिक विषय न रागद्वेषके अभावके प्रति हेतु होते हैं और न रागद्वेषके सद्भाव प्रति

नाश कुछ रीति थोड़ा शक ? आभी आशंकातुं निवारणु करवा भाटे कडे छे.—

“न कामभोगा” इत्यादि !

अन्वयार्थ—कामभोगा-कामभोगाः शब्द तथा रूप काम, गन्ध, रस अने स्पर्श-भोग, ये अर्थात् समयं न उर्वेति-समतां न उपयान्ति राग अने द्वेषना अभावरूप समता लावना प्रतिहेतु अनी शकता नथी. कहाय जे आ सधणा समता लावना हेतु होत तो संसारमां केरि पणु प्राणी अना कारणे राग द्वेष करत नही. सधणा लोक वीतराग अनी जात. परंतु अेषुं तो अनंतुं न नथी. आ प्रमाणे भोगा-भोगाः अे कामभोग विगडं न उर्वेति-विकृतिं न उपयान्ति क्रोध आदिश्य विकृतिना तरङ्ग पणु हेतुभूत अनता नथी. कारणे के, अनामां विकृतिना तरङ्ग हेतुता मानवाथी केरि पणु प्राणी वीतराग अनी शकै नही. आथी अे मानवुं जेधअे के, इन्द्रियो तथा मन अे दुःखना हेतु होय छे. न तो शब्दादिक विषय रागद्वेषना अभाव तरङ्ग हेतु वाणा होय छे. तेम न तो

કો હેતુરિત્યાહ-યઃ, તત્પ્રદેષી ચ=તેષુ-અમનોજ્ઞશબ્દાદિ વિષયેષુ પ્રદેષવાન, પરિગ્રહી ચ=પરિગ્રહ બુદ્ધિયુક્તઃ-મનોજ્ઞશબ્દાદિવિષયેષુ રાગત્રાંશ્ર ભવતિ, સઃ તેષુ=શબ્દાદિવિષયેષુ મોહાત્=રાગદ્વેષરૂપમોહનીયાત્। વિકૃતિઃ=ક્રોધાદિરૂપામ્, ઉપૈતિ=પ્રાપ્નોતિ। રાગદ્વેષરહિતસ્તુ સમતાં પ્રાપ્નોતીતિ ભાવઃ ॥ ૧૦૧ ॥

હેતુ હોતે હૈં। રાગદ્વેષકા હેતુ કયા હૈં ઇસ વાતકો સૂત્રકાર કહતે હૈં કિ (જો તત્પ્રદેષી ચ પરિગ્રહી ચ સો તેસુ મોહા વિગઈ ઉવેઈ-યઃ તત્પ્રદેષી પરિગ્રહી ચ સ તેષુ મોહાત્ વિકૃતિઃ ઉપૈતિ) જો મનુષ્ય અમનોજ્ઞ શબ્દાદિક વિષયોમૈં પ્રદેષ કરતા હૈં તથા મનોજ્ઞ શબ્દાદિક વિષયોમૈં રાગ કરતા હૈં વહ ઉન શબ્દાદિક વિષયોમૈં રાગદ્વેષ મોહનીય કર્મકે ઉદયસે ક્રોધાદિરૂપ વિકૃતિકો પ્રાપ્ત હોતા હૈં। રાગદ્વેષ રહિત મનુષ્ય સમતાંભાવકો પ્રાપ્ત હોતા હૈં।

ભાવાર્થ--શબ્દાદિક વિષય ન તો સમતાંભાવકે પ્રતિ હેતુ માને જા સકતે હૈં ઔર ન ક્રોધાદિકોકે પ્રતિ હેતુ માને જા સકતે હૈં। કારણ કિ એસા એકાન્ત માનને પર ન કોઈ રાગદ્વેષવાલા હો સકેગા ઔર ન કોઈ વીતરાગ હી બન સકેગા। અતઃ યહ માનના ચાહિયે કિ જો પ્રાણી રાગદ્વેષરૂપ મોહનીય કર્મકે ઉદયસે મનોજ્ઞ એવં અમનોજ્ઞ શબ્દાદિક વિષયોમૈં રાગદ્વેષ કરતા હૈં વહી ઉનમૈં ક્રોધાદિકરૂપ વિકૃતિકો પાતા હૈં, તથા જો એસા નહીં કરતા વહ વીતરાગતાકો પાતા હૈં। ઇસસે યહ વાત પુષ્ટ હોતી હૈં કિ રાગદ્વેષકાં હેતુ રાગદ્વેષરૂપ મોહનીય કર્મ હૈં ॥ ૧૦૧ ॥

રાગદ્વેષના સદ્ભાવ તરફ હેતુવાળા બને છે રાગ દ્વેષનો હેતુ શુ છે તેને બતાવતા સૂત્રકાર કહે છે કે જો તત્પ્રદેષી ચ પરિગ્રહીય સો તેસુ મોહા વિગઈ ઉવેઈ-યઃ તત્પ્રદેષી પરિગ્રહી ચ સ તેષુ મોહાત્ વિકૃતિઃ ઉપૈતિ જે મનુષ્ય અમનોજ્ઞ શબ્દાદિક વિષયોમાં પ્રાપ્ત કરે છે તથા મનોજ્ઞ શબ્દાદિક વિષયોમાં રાગ કરે છે તે એ શબ્દાદિક વિષયોમાં રાગદ્વેષ મોહનીય કર્મના ઉદયથી ક્રોધાદિરૂપ વિકૃતિને પ્રાપ્ત થાય છે. રાગદ્વેષ રહિત મનુષ્યને સમતાંભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે.

ભાવાર્થ--શબ્દાદિક વિષય ન તો સમતાં ભાવના તરફ હેતુ માનવામાં આવે છે, અથવા ન તો ક્રોધાદિકોના તરફ હેતુ માની શકાય છે. કારણ કે, એવું એકપક્ષી માનવાથી ન કોઈ રાગદ્વેષ વાળો બને કે, ન તો કોઈ વીતરાગ બની શકે આથી એ માનવું જોઈએ કે, જે પ્રાણી રાગદ્વેષરૂપ મોહનીય કર્મના ઉદયથી મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ શબ્દાદિક વિષયોમાં રાગદ્વેષ કરે છે એજ તેમાં ક્રોધાદિક રૂપ વિકૃતિને પામે છે. તથા જે એવું કરતો નથી તે વીતરાગતાને પામે છે. આથી એ વાતને પુષ્ટી મળે છે કે, રાગદ્વેષનો હેતુ રાગદ્વેષરૂપ નીય કર્મ છે. ॥૧૦૧॥

રાગદ્વેષવતામેવ જીવાનાં વિકૃતિ જાયતે, સા કિં સ્વરૂપા ઇતિ પ્રોચ્યતે—
 મૂઢમ્—કોહં ચ માણં ચ તૈહેવ ભાયં, લોભં દુઃગુણં ઐરં રં રં ચ ।
 હાસં ભયં સોગં પુમિતિયૈવેયં, નપુંસવેયં વિવિહે યં ભાવે ॥૧૦૨॥
 આવર્જઈ એવ મળેગૈરૂઢે, એવંવિહે કામગુણેસુસત્તો ।
 અંત્રે યં ઇયપ્પંભવે વિસેસે, કારુણ્યદીને હિરિમે વડ્ડસે ॥૧૦૩॥

છાયા—ક્રોધં ચ માનં ચ તથૈવ માયાં, લોભં જુગુપ્સાં અરતિ રતિ ચ ।

હાસં ભયં શોકં પું સ્ત્રીવેદં, નપુંસકવેદં વિવિધાંશ્ચ ભાવાન્ ॥૧૦૨॥

આપદ્યતે એવમનેકરૂપાન્, એવંવિધાન્ કામગુણેષુ સક્તઃ ।

અન્યોંશ્ચ એતત્પ્રભવાન્ વિશેષાન્, કારુણ્યદીનઃ હ્રીમાન્ દ્વેષ્યઃ ॥૧૦૩॥

ટીકા—‘કોહં ચ’ ઇત્યાદિ—

કામગુણેષુ=શબ્દાદિવિષયેષુ, સક્તઃ=અનુરક્તઃ, ઉપલક્ષણત્વાદ્વેષવાંશ્ચ જીવઃ ।
 કારુણ્યદીનઃ=કારુણ્યાડ્ડસ્પદિશ્ચૂતોદીન-ઇતિ મધ્યમપદલોપી સમાસઃ, અત્યન્તદીનઃ
 સન્ હ્રીમાન્=લજ્જાયુક્તઃ સન્, ક્રોધાદિસંયુક્તો હિ જીવઃ, ઇહૈવ પ્રીતિવિનાશાદિકં
 દોષમનુભવન્, પરત્ર ચ અતિકટુકં તદ્વિષાકં મનસિ ચિન્તયન્, અતિદૈન્યં લજ્જાં
 ચ પ્રાયશઃ પ્રાપ્નોતિ । તથા-દ્વેષ્યઃ-તત્તદોષ દુષ્ટત્વાત્સર્વસ્યાપિ વિરોધી સન્

રાગદ્વેષ યુક્ત જીવોંકો હી વિકૃતિ હોતી હૈ, વહ વિકૃતિ કિસ પ્રકાર-
 કી હોતી હૈ સો કહતે હૈ—‘કોહં ચ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(કામગુણેસુ સત્તો-કામગુણેષુ સક્તઃ) શબ્દાદિક વિષયોં-
 મેં રાગ કરનેવાલા તથા દ્વેષ કરનેવાલા જીવ (કારુણ્યદીને-કારુણ્યદીનઃ)
 અત્યંત કારુણ્યાકા પાત્ર બનકર બિલકુલ દીન બન જાતા હૈ । ક્રોધાદિકસે
 સંયુક્ત ‘જીવ’ ઇસ લોકમેં પ્રીતિ વિનાશ આદિ દોષકા અનુભવ કરતા
 હુઆ પરલોકમેં ઉસકે અતિકટુક વિષાકકા મનમેં વિચાર કર અતિ-

રાગદ્વેષ યુક્ત જીવોનેજ વિકૃતિ થાય છે, એ વિકૃતિ કયા પ્રકારની થાય
 છે તેને કહે છે.—“કોહં ચ” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—કામગુણેસુ સત્તો-કામગુણેષુ સક્તઃ શબ્દાદિક વિષયોમાં રાગ
 કરવાવાળા તથા દ્વેષ કરવાવાળો જીવ કારુણ્યદીને-કારુણ્યદીનઃ અત્યંત કારુણ્યને
 પાત્ર બનીને તદ્દન દીન બની જાય છે. તથા હિરિમે-હ્રીમાન્ લજ્જાવાળો બની
 જાય છે. ક્રોધાદિકમાં સંકળાયેલો જીવ આ લોકમાં પ્રીતિ વિનાશ આદિ
 દોષોને અનુભવ કરતાં કરતાં પરલોકમાં એનાં ખૂબજ કડવા વિષાકનો મનમાં

ક્રોધં ચ માનં ચ તથૈવ માયાં-લોભં તથા-જુગુપ્સાં=નિન્દામ્, અરતિમ્=ધર્માનુ-
ષ્ઠાનેષ્વરુચિ, રતિં=વિષયાસક્તિ, હાસં, ભયં, શોકં=પ્રિય વિયોગજનિતં મનોદુઃખરૂપં,
તથા-પુંસ્ત્રીવેદં=પુંવેદં=પુરુષોસ્ય સ્ત્રીવિષયાઽભિલાષરૂપં, સ્ત્રીવેદમ્-સ્ત્રીયાઃ પુરુષ-
વિષયાઽભિલાષરૂપં, નપુંસકવેદ=સ્ત્રીપુરુષભયાઽભિલાષાત્મકમ્ । તથા-વિવિધાન્
ભાવાન્ હર્ષવિષાદાદીન્ આપદ્યતે-પ્રાપ્નોતિ । એવં=અનેન પ્રકારેણ અનેકરૂપાન્=
અનન્તાઽનુવન્ધ્યાદિ ભેદેન તારતમ્યભેદેન ચ बहुभेदान् । એવં વિધાન્=ઉક્તપ્રકારાન્
વિકારાન્ આપદ્યતે । તથા-એતત્પ્રભવાન્=ક્રોધાદિ સમુત્પન્નાન્, અન્યાંશ્ચ

દીનતાકો તથા લજ્જાકો પ્રાયઃ પ્રાપ્ત કરતા હૈ । (વહસ્સે-દ્વેષ્યઃ) તથા
उन २ दोषोंसे दुष्ट होनेके कारण सर्व जनोंका विरोधी होकर (कोहं च
माणं च तहेव मायं लोभं दुगुंछं अरइ रइं च हासं भयं सोग पुमत्थिवेयं
नपुंसवेयं विविहे य भावे आवज्जई-क्रोधं च मानं च तथैव मायां लोभं
जुगुप्सां अरतिं रतिं च हासं भयं शोकं पुंस्त्रीवेदं नपुंसकवेदं विविधान्
च भावान् आपद्यते) क्रोध, मान, माया, लोभ, तथा जुगुप्सा-निन्दा,
अरति-धर्मानुष्ठानोंमें अरुचि, रति-विषयोंमें आसक्ति, हास, भय,
शोक-प्रियवियोगजनित मानसिक दुःख तथा पुरुषवेद, स्त्रीवेद, नपुंसक-
वेद तथा हर्ष-विषाद आदि अनेक प्रकारके भावोंको प्राप्त करता है ।
(एवंविहे अणेगरूवे आवज्जई-एवं विधान् अनेकरूपान् विकारान् प्रति-
पद्यते) इसी तरह अनंतानुबंधी आदिके भेदसे तथा तरतमता आदि
अवस्थाके भेदसे अनेकविध विकारोंको प्राप्त करता है । तथा (एयप्पभवे
अन्ने य विसेसे आवज्जई-एतत्प्रभवान् अन्यान् च विशेषान् आपद्यते)

વિચાર કરીને અતિ દીનતાને તથા લજ્જાના મોટા ભાગે પ્રાપ્ત કરે છે. તથા
એ વહસ્સે-દ્વેષ્યઃ એ દોષોથી દુષ્ટ બનવાના કારણે સર્વજનોનો વિરોધી થઈને
कोहं च माणं च तहेव मायं लोभं दुगुंछं अरइ रइं च हासं भयं सोगपुमत्थिवेयं
नपुंसवेयं विविहेय भावे आवज्जई-क्रोधं च मानं च तथैव मायां लोभं जुगुप्सां
अरति रतिं च हासं भयं शोकं पुंस्त्रीवेदं नपुंसकवेदं विविधान् च भावान् आपद्यते
ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, તથા નિન્દા તેમજ ધર્માનુષ્ઠાનમાં અરુચિ વિષયોમાં
આસક્તિ, હાસ્ય, ભય, શોક, પ્રિય વિયોગથી ઉત્પન્ન થતું માનસિક દુઃખ,
તથા પુરુષવેદ, સ્ત્રીવેદ, નપુંસકવેદ તેમજ હર્ષ, વિષાદ આદિ અનેક પ્રકારના
ભાવોને પ્રાપ્ત કરે છે. એવંવિહે અણેગરૂવે આવજ્જઈ-એવં વિધાન્ અનેકરૂપાન્
વિકારાન્ પ્રતિપદ્યતે આજ પ્રમાણે અનંતાનુબંધી આદિના ભેદથી તથા તરતમતા
આદિ અવસ્થાના ભેદથી અનેક વિધ વિકારોને પ્રાપ્ત કરે છે. તથા એ એયપ્પભવે
વિસેસે આવજ્જઈ-એતત્પ્રભવાન્ અન્યાન્ ચ વિશેષાન્ આપદ્યતે ક્રોધાદિક

વિશેષાન્=પરિતાપદુર્ગતિપાતાદીન્, આપદ્યતે=પ્રાપ્નોતિ । ‘ વડ્સે ’ ઇતિ દ્વેષ્યર્થે,
આર્ષપ્રયોગઃ । ઇતિ ગાથાદ્વયાર્થઃ ॥ ૧૦૨ ॥ ૧૦૩ ॥

રાગદ્વેષોવેવ દુઃસ્વમૂલમિત્યુક્તમ્, અથ રાગાપનયનાર્થ તદુપાયાન્ પ્રકારાન્ત-
રેણાપ્યાહ—

મૂલમ્—કંપં નં ઇચ્છિજ્જં સહાયલિચ્છુ, પચ્છાણુતાવેણં તવપ્પભાવં ।
ઐવં વિર્યારે અમિયપ્પર્યારે, આવંજ્જઈં ઇંદિયચોર વંસે ॥૧૦૪॥

છાયા—કલ્પં ન ઇચ્છેત્ સહાયલિપ્સુઃ, પશ્વાદનુતાપેન તપઃ પ્રભાવમ્ ।

ઐવં વિકરાન્ અમિતપ્રકારાન્, આપદ્યતે ઇન્દ્રિય ચૌરવશ્યઃ ॥૧૦૪॥

ટીકા—‘ કંપં ન ઇચ્છિજ્જં ’ ઇત્યાદિ—

સહાયલિપ્સુઃ=‘ સહાયસ્ય લાભઃ સ્યાદિત્યભિલાષવાન્ ’ સન્ । કલ્પં=સ્વાધ્યા-
યાદિ ક્રિયાસુ સમર્થ—યોગ્યમપિ શિષ્યાદિકમ્, ન વાચ્છેત્, કિન્તુ શિષ્યકલ્યા-
ણાર્થં વાચ્છેત્, તથાસતિ રાગાદિર્ન સ્યાદિતિ ભાવઃ । તથા—પશ્ચાત્-દીક્ષાગ્રહણા-

इन क्रोधादिक कषायोंसे उत्पन्न हुए अन्य और भी दुर्गतिमें पतनरूप
फलोंको पाता है । इन दो गाथाओं द्वारा विकृतिका स्वरूप
कहा गया है ॥१०२ । १०३॥

રાગ ઔર દ્વેષ યે દોનોં હી દુઃસ્વ મેં મૂલ કારણ હૈ એસા કહકર અવ
સૂત્રકાર રાગ કો દૂર કરને કે લિયે પ્રકારાન્ત સે ઉપાય કહતે હૈ—

‘ કંપં ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(સહાયલિચ્છુ-સહાયલિપ્સુઃ) ‘ મુક્તે સહાયતા મિલે ’
હસ પ્રકાર કી અભિલાષા સે યુક્ત હોકર (કંપં ન ઇચ્છિજ્જ-કલ્પં ન
ઇચ્છેત્) કલ્પનીય-સ્વાધ્યાય આદિ ક્રિયામેં સમર્થ-યોગ્ય ભી શિષ્યાદિક
કી ચાહના નહીં કરની ચાહિયે । કિન્તુ શિષ્યજનોં કા કલ્યાણ હો એસી
હી વાચ્છા રચની ચાહિયે । હસ તરહ કી ભાવના હોને પર રાગાદિક

કષાયોથી ઉત્પન્ન થયેલ એવા બીજા કેટલાએ દુર્ગતિમાં ગળડાવનારા પતનને
પામે છે. આ બે ગાથાઓ દ્વારા વિકૃતિનું સ્વરૂપ બતાવાઈ ગયું. ॥૧૦૨॥૧૦૩॥

રાગ દ્વેષ આ બન્ને દુઃખનાં મૂળ કારણ છે એવું કહીને હવે સૂત્રકાર
રાગને દૂર કરવાને માટે પ્રકારાન્તરથી ઉપાય કહે છે—“ કંપં ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—સહાયલિચ્છુ-સહાયલિપ્સુઃ “ મને સહાયતા મળે ” આવા
પ્રકારની અભિલાષાથી યુક્ત થઈને કંપં ન ઇચ્છિજ્જ-કલ્પં ન ઇચ્છેત્ કલ્પનીય
સ્વાધ્યાય આદિ ક્રિયામાં સમર્થ એવા શિષ્યાદિકની પણ આહના કરવી ન
જોઈ એ, પરંતુ શિષ્ય જનોનું કલ્યાણ થાય એવી જ વાંચ્છના રાખવી જોઈ એ,

નન્તરન્ તપોઽનુષ્ઠાનપ્રવૃત્યનન્તરં વા । અનુતાપેન=કિમસાધ્યં મોક્ષાર્થં મયા પ્રવજ્યા
ગૃહીતા ’ इत्येवं रूपेण, उपलक्षणत्वाद् जनसत्कारादिप्रार्थनया च, तपः प्रभावं=
તપસઃ ફલં, ન ઇચ્છેત્=કિમસાધ્યસ્ય મોક્ષસ્યાઽભિલાષેન, હહભવે આમશૌંષધ્યાદિ
લઘ્વિર્મમાઽસ્તુ, ભવાન્તરે વા મમ શક્રાદિવિભૂતયઃ સન્તુ, ઇતિ વાઙ્ઠાં ન કુર્યાત્,
કિન્તુ મોક્ષાર્થમેવ સંયમેન તપસાઽઽત્માનં ભાવયેદિતિ ભાવઃ । નનુ કસ્માદેવં

નહીં હો સકેંગે । તથા (પચ્છાણુતાવેણ તવપ્પભાવં ન ઇચ્છિજ્જ-પશ્ચાત્
અનુતાપેન તપઃપ્રભાવં ન ઇચ્છેત્) દીક્ષા ગ્રહણ કર ચુકને કે બાદ અથવા
તપ કરને મેં પ્રવૃત્તિ કર ચુકને કે બાદ એસા પશ્ચાત્તાપ નહીં કરના
ચાહિયે કિ ‘કયોં મૈને અસાધ્યમોક્ષ કી પ્રાપ્તિ નિમિત્ત યહ દીક્ષા
ધારણ કી’ । અથવા ‘સાધારણ જનતા મેરા સત્કાર આદિ કરે’ હસ
પ્રકાર ખી વિચાર નહીં કરના ચાહિયે । કયોં કિ પશ્ચાત્તાપ કરને સે
અથવા જનતા મેં પૂજ્ય હોને કે વિચાર સે હૃદય સે રાગાદિક કી ઉત્પત્તિ
હોતી હૈ । હસી પ્રકાર “ તપઃ પ્રભાવં ન ઇચ્છેત્ ” તપસ્યા કે ફલ કી
ખી ચાહના ન કરે । એસા નહીં સોચે કિ-‘ સુજ્ઞે હસ ભવ મેં અસાધ્ય
મોક્ષ કી અભિલાષા સે કયા ફાયદા હૈ ?-સુજ્ઞે તો આમશૌંષાધ આદિ
લઘ્વિયાં પ્રાપ્ત હો જાવેં યહી એક અચ્છી વાત હૈ । તથા પરભવ મેં
ઇન્દ્રાદિક કી વિભૂતિયાં લબ્ધ હો જાવેં ’ । કિન્તુ મુક્તિ પ્રાપ્તિ નિમિત્ત
હી તપ ઓર સંયમ સે આત્મા કો ભાવિત કરે । એસા કરને કા નિષેધ

આ પ્રકારની ભાવના ન થવાથી રાગાદિકની ઉત્પત્તિ થશે નહીં. પચ્છાણુતાવેણ
તવપ્પભાવં ન ઇચ્છિજ્જ-પશ્ચાત્ અનુતાપેન તપઃ પ્રભાવં ન ઇચ્છેત્ તથા દીક્ષા
ગ્રહણ કરી લીધા પછી તેમજ તપ કરવામાં પ્રવૃત્તિ શરૂ કર્યા પછી એવો
પશ્ચાત્તાપ ન કરવો જોઈએ કે, “ મેં શા માટે અસાધ્ય મોક્ષની પ્રાપ્તિના
નિમિત્ત આ દીક્ષાને ધારણ કરી ” અથવા તો સાધારણ જનતા મારો સત્કાર
આદિ કરે એ જાતનો મનમાં વિચાર સરળો પણ ન કરવો જોઈએ. કેમકે,
પશ્ચાત્તાપ કરવાથી અથવા જનતામાં પૂજ્ય થવાના વિચારથી હૃદયમાં રાગ
આદિની ઉત્પત્તિ થાય છે. આજ પ્રમાણે “ તપઃ પ્રભાવં ન ઇચ્છેત્ ” તપસ્યાના
ફળની પણ ચાહના ન કરવી જોઈએ. એવું ન વિચારવું કે, મને આ ભવમાં
આસાધ્ય મોક્ષની અભિલાષાથી કયો લાભ છે? મને તો આમશૌંષધી આદિ
લઘ્વિયો પ્રાપ્ત થઈ જાય એજ જરૂરનું છે. તથા પરભવમાં ઇન્દ્રિયાદિકની
વિભૂતિયો લબ્ધ થઈ જાય. પરંતુ મુક્તિ પ્રાપ્તિના નિમિત્તેજ તપ અને સંય-
માત્માને ભાવિત કરે. આવી કરવાનો નિષેધ એ માટે કરવામાં આવેલ

નિષિધ્યતે ?-ઇત્યાઽશ્દ્ધક્યાહ-એવં વિકારે, ઇત્યાદિ એવં-સહાય્યલાભેચ્છયા શિષ્યવાઙ્છાકરણેન વ્રતાઽઙ્ગીકારાદૌ પશ્ચાત્તાપેન-હેતુના તપઃ પ્રમાવવાઙ્છાકરણેન ચ । ઇન્દ્રિયચૌરવશ્યઃ=ઇન્દ્રિયાણિ-શ્રોત્રાદીનિ ચૌરા इव धर्मधनापहरणात्-ઇન્દ્રિયચૌરાઃ તદ્વશવર્તી સન્, અમિતપ્રકારાન્ બહુવિધાન્, વિકારાન્=રાગદ્વેષ-કષાયકૃતાન્ દોષાન્ આપદ્યતે-પ્રાપ્નોતિ । શરીરસંવાહનાદ્યર્થ શિષ્યવાઙ્છાયા વર્જનં, લબ્ધ્યાદિ વાઙ્છાવર્જનં ચેતિદ્વયં રાગાપનયનોપાય इति भावः ॥૧૦૪॥

इसलिये किया गया है कि जब साधु सहायता की इच्छा से शिष्यों की वाञ्छा करता है, व्रत अंगीकार कर लेने पर पश्चात्ताप करता है तथा तप के फल की चाहना रखता है उस समय इस को (इन्द्रियचोर वस्से-इन्द्रियचौरवश्यः) इन्द्रिपरूपीचौर अपने वशवर्ती बना लेते हैं । और इसके धर्मरूपी धनका अपहरण कर इसको निर्धन कर देते हैं । जब यह धर्मधनसे रिक्त (खाली)हो जाता है तब (अमियप्पयारे आवज्जई-अमितप्रकारान् विकारान् आपद्यते) अनेक प्रकारके राग द्वेष एवं कषाय जन्य दोषरूप विकारों को पाता है । शारीरिक सेवा के निमित्त शिष्य की वाञ्छा का वर्जन एवं लब्ध्यादि प्राप्ति की वाञ्छा का वर्जन ये दोनों राग को दूर करने का उपाय है ।

भावार्थ—साधु का कर्तव्य है कि वह अपनी सेवाके निमित्त शिष्यों का संग्रह न करे और न ऐसी भावना करे कि मुझे अनेकविध लब्धियां प्राप्त हो जावें । ताकि मैं आनंद से अपना समय व्यतीत करूँ । इन चीजों की अप्राप्ति में साधु को ऐसा पश्चात्ताप नहीं करना चाहिये- कि

છે કે, જ્યારે સાધુ સહાયતાની ઇચ્છાથી શિષ્યોની વાંચ્છના કરે છે, વ્રત અંગિકાર કરી લીધા પછીથી પશ્ચાત્તાપ કરે છે, તથા તપના ફળની ચાહના રાખે છે, એ વખતે તેને ઇન્દ્રિયચોરવસ્સે-ઇન્દ્રિયચૌરવશ્યઃ ઇન્દ્રિયો રૂપી ચોર એને પોતાના વશમાં કરી લેયે છે અને તેના ધર્મરૂપી ધનનું તેની પાસેથી અપહરણ કરીને તેને નિર્ધન બનાવી દે છે. જ્યારે એ ધર્મધન વગરનો બની જાય છે. ત્યારે અમિયપ્પયારે વિચારે આવજ્જઈ-અમિતપ્રકારાન્ વિકારાન્ આપદ્યતે અનેક પ્રકારના રાગદ્વેષ અને કષાયરૂપી વિકારોને પ્રાપ્ત બને છે. શારીરિક સેવાના નિમિત્તે શિષ્યની વાંચ્છનાનું વર્જન અને લબ્ધિ આદિ વાંચ્છનાનું વર્જન આ બન્ને રાગને દૂર કરવાનો ઉપાય છે.

ભાવાર્થ—સાધુનું કર્તવ્ય એ છે કે, પોતાની સેવાના નિમિત્ત શિષ્યોનો સંગ્રહ ન કરે અને ન તો એવી ભાવના પણ કરે કે, મને અનેકવિધ લબ્ધિયો પ્રાપ્ત થઈ-જાય અને એથી હું મારો સમય આનંદમાં વ્યતીત કરું. આ

સાહાય્યાર્થ શિષ્યવાઙ્છયા લબ્ધિવાઙ્છયા ચ વિવિધવિકારપ્રાપ્તિરૂપો
દોષ ઉક્તઃ, અથોક્તમેવાર્થ સમર્થયિતું વિકારેભ્યો દોષાન્તરોત્પત્તિમાહ—
મૂલમ્—તઓસે^૧ જાયંતિ પઓયણાઙ્, નિર્મજ્જિતં મોહમહન્નંવંમિ ।

સુહેસિણો દુઃખવિણોયંણઢા, તપ્પચ્ચયં ઉજ્જમંણય રાંગી ॥૧૦૫॥

છાયા—તતસ્તસ્ય જાયન્તે પ્રયોજનાનિ, નિમજ્જયિતું મોહમહર્ણવે ।

સુઘૈષિણઃ દુઃખવિનોદનાર્થ, તત્પ્રત્યયં ઉદયજ્ઞતિ ચ રાગી ॥૧૦૬॥

ટીકા—‘તઓ સે’ ઇત્યાદિ ।

તતઃ=વિકારોત્પત્ત્યનન્તરમ્, સુઘૈષિણઃ=લૌકિકસુખાર્થિનઃ, તસ્ય=કલ્પ

મેંને વ્યર્થ હી દીક્ષા ધારણ કી હૈ । તથા શિષ્યાદિક સંપત્તિ નહીં મિલને
પર એસા મી નહીં સોચના ચાહિયે કી સૈર યહાં કુછ નહીં મિલા તો
કોઈ હાનિ નહીં હૈ કિન્તુ પરમવ મેં ઇન્દ્રાદિક વિમૂતિ મુક્તિ મિલે તવ
હી તપસ્યા કી સાર્થકતા હૈ । ઇસ પ્રકાર વિચાર કરને કા તથા અપની
સેવા કરાનેકે લિયે શિષ્ય બનાને કા એવં વ્રતાદિક અંગીકાર કરલેને પર
પશ્ચાત્તાપ કરને કા નિષેધ ઇસલિયે કિયા ગયા હૈ કિ એસે જીવ કો
કમજોર જાન કર ઇન્દ્રિય રૂપી ચૌર ઉસકે ધર્મધન કો ચુરાકર નિર્ધન
બના દેતે હૈ । ફિર નિર્ધન હોકર યહ અનેક વિધ દોષોં કા ભાગી
બનતાં હૈ । અતઃ રાગભાવ પર વિજય પાને કે લિયે ઉદ્યત હુએ સાધુ કો
ઇસ પૂર્વોક્ત વિચારધારા કા પરિત્યાગ કર દેના ચાહિયે ॥ ૧૦૪ ॥

જવ વિવિધ પ્રકારકે વિકારોંકી પ્રાપ્તિ જીવકો હો જાતી હૈ તવ

ચિત્તેની અપ્રાપ્તિમાં સાધુએ એવો પશ્ચાત્તાપ ન કરવો જોઈએ કે, મેં વ્યર્થ-
માંજ દીક્ષા ધારણ કરી છે. તથા શિષ્યાદિકની સંપત્તિ ન મળવાથી એવું પણ
વિચારવું ન જોઈએ કે, લલે અહિં કાંઈ ન મળ્યું તો કાંઈ કુકશાન નથી
પરંતુ પરભવમાં ઇન્દ્રિયાદિક વિમૂતિ મને મળે. આથી જ તપસ્યાની સાર્થકતા
છે. આ પ્રકારની વિચારણા કરવાનો તથા પોતાની સેવા કરાવવા માટે શિષ્ય
બનાવવાનો તેમજ વ્રતાદિકનો અંગિકાર કરી લીધા પછી પશ્ચાત્તાપ કરવાનો
નિષેધ આ માટે કરવામાં આવેલ છે કે, આવા જીવને કમજોર બાણીને ઇન્દ્રિ-
યોરૂપી ચોર એના ધર્મધનને હુટીને એને નિર્ધન બનાવી દે છે. આ રીતે
નિર્ધન બન્યા પછી તે અનેકવિધ દોષોનો ભાગી બને છે. આથી રાગભાવ
ઉપર વિજય મેળવવા માટે ઉદ્યમશીલ બનેલા સાધુએ આ પ્રકારની વિચાર
ધારાનો પરિત્યાગ કરી દેવો જોઈએ. ॥૧૦૪॥

બ્યાદે વિવિધ પ્રકારના વિકારોની પ્રાપ્તિ જીવને થઈ જાય છે. ત્યાદે

तपः प्रभाववाञ्छावतः साधोः दुःखविनोदनार्थम्=शरीरमानसदुःखाऽपनयनार्थम् ,
मोहमहार्णवे=मोहरूपाऽतिदुस्तरसमुद्रे, निमज्जयितुम्=कल्पतपः प्रभाववाञ्छा-
वन्तं निमज्जयितुमिव । प्रयोजनानि = शब्दादिविषयसेवनप्राणिहिंसारूपाणि,
जायन्ते=उत्पद्यन्ते, अयं भावः-रागद्वेषकषायादि कृतविविधविकारोत्पत्त्या मूढः
सन् सुखं वाञ्छति, सुखलाभश्च दुःखनाशेन भवितुमर्हति, दुःखनाशाय च विषय-

दोषान्तरोत्पत्ति होती देर नहीं लगती है,—इस बातको सूत्रकार
कहते हैं—‘तओ से’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(तओ-ततः) विकारोंकी उत्पत्तिके बाद (सुहेसिणो से-
सुखैषिणः तस्य) लौकिक सुखकी अभिलाषा करनेवाले उस विविध
प्रकारकी वाञ्छा संपन्न साधुको (दुःखविमोचनार्थम्-दुःखविमोचनार्थम्)
दुःखसे मानो छुड़ानेके लिये (मोहमहन्नवंमि निमज्जितं-मोहमहार्णवे
निमज्जयितुम्) मोहरूपी महासमुद्रमें डूबनेके वास्ते (पओयणाइं
जायन्ति-प्रयोजनानि जायन्ते) शब्दादिक विषयोंकी सेवन करनेरूप तथा
प्राणियोंकी हिंसा करनेरूप अनेक प्रकारके प्रयोजन उत्पन्न हो जाते हैं ।
तात्पर्य—इसका यह है कि राग, द्वेष, कषाय, आदि द्वारा जब इस
जीवमें अनेक प्रकारके विकारभाव उत्पन्न होने लगते हैं तब यह मूढ
बनकर सुखकी वाञ्छा करने लगता है । परन्तु जबतक दुःखोंका नाश
नहीं होता है तबतक इसको सुखका लाभ भी नहीं होता है । अतः
यह जीव दुःखोंको नाश करनेके लिये कल्पित उपायोंका सहारा लेता

दोषान्तरोत्पत्ति उत्पत्ति थवाभां वार लागती नथी, आ वातने सूत्रकार कडे छे—

“ तओसे ” इत्यादि !

अन्वयार्थ—तओ-ततः विकारोंकी उत्पत्ति थवा पछी सुहेसिणो से-सुखै-
षिणः तस्य लौकिक सुखकी अभिलाषा करवावाणा ये विविध प्रकारकी धर्मा-
संपन्न साधुने माने । के, दुःखविमोचनार्थम्-दुःखविमोचनार्थम् दुःखकी छोड़ाववा भाटे
मोहमहन्नवंमि निमज्जितं-मोहमहार्णवे निमज्जयितुम् मोहरूपी महासमुद्रमें डूबवाने
भाटे पओयणाइं जायन्ति-प्रयोजनानि जायन्ते शब्दादिक विषयोंकी सेवन करवाइय
तथा प्राणियोंकी विविध प्रकारकी हिंसा करवाइय अनेक प्रकारका प्रयोजन उत्पन्न
थई जाय छे. आनुं तात्पर्य ये छे के, राग, द्वेष, कषाय, आदि द्वारा ज्यारे
आ जिवमें अनेक प्रकारका विकारभाव उत्पन्न थवा मांडे छे त्यारे ते मूढ
अनीने सुखकी धर्मा करवा मांडे छे. परंतु ज्यो सुधी दुःखोंको नाश थतो
नथी त्यां सुधी तेने सुखको लाभ भणी शकतो नथी. आथी ये जिव दुःखोंको

સેવનપ્રાણિહિંસાદિ પ્રયોજનાનિ ભવન્તિ, તતશ્ચ સ મોહમહાર્ણવે નિમગ્નો ભવતિ, ઇતિ, ઉક્તવિકારરૂપદોષાત્, મોહમહાર્ણવે નિમજ્જનરૂપદોષાન્તરોત્પત્તિર્ભવતીતિ । નનુ યદ્યુક્તપ્રયોજનાનિ ન સેવેત તદા મોહમહાર્ણવે નિમગ્નો ન સ્યાદિતિ ચેત્ ? અત્રોચ્યતે—રાગી=રાગવાન્, ઉપલક્ષણત્વાદ્ દ્વેષી ચ સન્, તત્પ્રત્યયમ્=તત્-ઉક્તરૂપં પ્રયોજનં, પ્રત્યયઃ=નિમિત્તં યસ્મિન્સ્તથા—વિષયસેવનપ્રાણિહિંસાદિરૂપપ્રયોજનપુરઃ સરમ્, ઉદ્યચ્છતિ ચ=ઉદ્યતો ભવત્યેવ, રાગદ્વેષયોરેવ સકલાનર્થસ્ય પરમ્પરયા કારણત્વાત્, ઇત્યર્થઃ ॥ ૧૦૧ ॥

હૈ । વહ જાનતા હૈ કિ વિષયસેવન કરનેસે અથવા પ્રાણિહિંસા કરનેસે મેરે દુઃખોંકા અન્ત હો જાવેગા । ઇસ પ્રકાર જબ ઇસ જીવમેં દુઃખ નાશ કરનેકે લિયે વિષય સેવન એવં પ્રાણિહિંસન આદિરૂપ પ્રયોજન જગ જાતે હૈં ઓર વહ જબ ઇનમેં ફંસ જાતા હૈ તો ડસ સમય વહ મોહરૂપી મહાસમુદ્રમેં ડૂબ જાતા હૈ । ઇસ પ્રકાર ડસમેં ડસ વિકારરૂપ દોષસે મોહરૂપ મહાસમુદ્રમેં ડૂબનેરૂપ ઇસ દોષાન્તરકી ઉત્પત્તિ હોતી હૈ ।

શંકા—યદિ યહ જીવ ઇન પૂર્વોક્ત પ્રયોજનોંકા સેવન ન કરે તો વહ ઇસ મોહમહાર્ણવરૂપ દોષમેં કયા ફંસે હી નહીં ? ઇસ પ્રકારકી આર્શંકાકા સમાધાન કરતે હુએ સૂત્રકાર કહતે હૈં—(રાગી—રાગી) રાગ એવં દ્વેષવાલા બનકર યહ પ્રાણી (તત્પ્રત્યયં ઉજ્જમય—તત્પ્રત્યયં ઉદ્યચ્છતિ) વિષય સેવન એવ પ્રાણિહિંસન આદિરૂપ પ્રયોજનકો લેકર હી અપની પ્રવૃત્તિ ચાલૂ રખતા હૈ । ઇસસે યહ બાત પુષ્ટ હોતી હૈ કિ રાગ ઓર દ્વેષ હી પરમ્પરાસે સકલ અનર્થોંકે કારણ હૈં ॥૧૦૬॥

નાશ કરવા માટે કલ્પિત ઉપાયોનો આશ્રય શોધે છે. એ જાણે છે કે, વિષયનું સેવન કરવાથી અથવા પ્રાણીની હિંસા કરવાથી મારા દુઃખોનો અંત આવી જશે. આ પ્રમાણે જ્યારે એ જીવમાં દુઃખનો નાશ કરવા માટે વિષય સેવન તેમજ પ્રાણીયોની હિંસા આદિરૂપ પ્રયોજન જાગી ઉઠે છે અને એ જીવ જ્યારે એમાં ફસાઈ જાય છે. ત્યારે મોહરૂપી મહાસમુદ્રમાં એ ડૂબી જાય છે. પ્રમાણે તેનામાં વિકારરૂપી દોષથી મોહરૂપ મહાસમુદ્રમાં ડૂબવારૂપ આ દોષાન્તરની ઉત્પત્તિ થાય છે.

શંકા—જો એ જીવ પૂર્વોક્ત પ્રયોજનોનું સેવન ન કરે તો તે મોહરૂપી મહાસમુદ્રમાં ન ફસાય ? આ પ્રકારની શંકાનું સમાધાન કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે, રાગી—રાગી રાગ અને દ્વેષવાળો બનીને એ પ્રાણી તત્પ્રત્યયં ઉજ્જ—તત્પ્રત્યયં ઉદ્યચ્છતિ વિષય સેવન અને પ્રાણીયોની હિંસા આદિરૂપ પ્રયોજનને લઈને જ પોતાની પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખે છે આથી એ વાતને પુષ્ટિ રાગ અને દ્વેષ જ પરંપરાથી સઘળાં અનર્થોનાં કારણ છે. ॥૧૦૫॥

નનુ કુતઃ સર્વેઽપ્યનર્થા રાગદ્વેષવશાદેવ ભવન્તિ, ઇત્યાશંક્યાહ—

મૂલમ્—વિરજ્જમાણસ્સ ચ ઇંદિયંતથા, સદાઇયા તાવઇયપ્પગારા।

નં તસ્સ સવ્વે વિં મણુન્નયં વા, નિવત્તયંતી અમણુન્નયં વા॥૧૦૬॥

છાયા—વિરજ્યમાનસ્ય ચ ઇન્દ્રિયાર્થાઃ, શબ્દાદિકાઃ તાવત્પ્રકારાઃ ।

ન તસ્ય સર્વેઽપિ મનોજ્ઞતાં વા, નિર્વર્તયન્તિ અમનોજ્ઞતાં વા ॥૧૦૬॥

ટીકા—‘વિરજ્જમાણસ્સ’ ઇત્યાદિ ।

તાવત્પ્રકારાઃ=તાવન્તઃ—યાવન્તો લોકે પ્રસિદ્ધાસ્તત્સંખ્યકાઃ, પ્રકારાઃ—યેષાં તે તથા, बहुभेदवन्त इत्यर्थः, સર્વેઽપિ, શબ્દાદિકાઃ=શબ્દરૂપગન્ધરસસ્પર્શરૂપાઃ, ઇન્દ્રિયાર્થાઃ=શ્રોત્રાદીન્દ્રિયવિષયાઃ; મૃદુકઠોરાદ્યા ભેદા વિરજ્યમાનસ્ય ચ=રાગરહિતસ્ય, ઉપલક્ષણત્વાદ્ દ્વેષરહિતસ્ય ચ તસ્ય પુરુષસ્ય, મનોજ્ઞતાં વા મનોહરતાં વા,

સકલ અનર્થ રાગદ્વેષકે વશાસે હી હોતે હૈં યહ બાત કૈસે ? ઇસકા સમાધાન સૂત્રકાર ઇસ તરહ કરતે હૈં—‘વિરજ્જમાણસ્સ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(તાવઇયપ્પગારા-તાવત્પ્રકારાઃ) લોકમેં શબ્દાદિક વિષયોંકે જિતને પ્રકાર પ્રસિદ્ધ હૈં ઉતને હી પ્રકારવાલે અર્થાત્ બહુત ભેદ વાલે (સવ્વે વિ સદાઇયા-સર્વે અપિ શબ્દાદિકાઃ) સમસ્ત શબ્દાદિક વિષય-શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, (ઇંદિયત્થા-ઇન્દ્રિયાર્થાઃ) ઇન્દ્રિયોં કે વિષયભૂત હોને પર (વિરજ્જમાણસ્સ તસ્સ મણુન્નયં અમણુન્નયં ન નિવત્તયંતિ-વિરજ્યમાનસ્ય તસ્ય મનોજ્ઞતાં અમનોજ્ઞતાં ન નિર્વર્તયન્તિ) રાગદ્વેષ રહિત વ્યક્તિકે ચિત્તમેં મનોહરતા એવં અમનોહરતા ઉત્પન્ન નહીં કરતે હૈં । કિન્તુ જિનકે ચિત્તમેં રાગદ્વેષકા નિવાસ હોતા હૈ વહીં પર યે

રાગ અને દ્વેષથી સઘળા અનર્થો થાય છે. આ વાત કઈ રીતે ? આનું સમાધાન સૂત્રકાર આ રીતે કરે છે—“વિરજ્જ માણસ્સ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—તાવઇયપ્પગારા-તાવત્પ્રકારાઃ લોકમાં શબ્દાદિક વિષયોના જેટલા પ્રકાર પ્રસિદ્ધ છે. એટલા જ પ્રકારવાળા અર્થાત્ એનાથી અનેકગણા ભેદવાળા સવ્વે વિ સદાઇયા-સર્વેઽપિ શબ્દાદિકા સમસ્ત શબ્દાદિક વિષય શબ્દરૂપ રસ ગંધ, સ્પર્શ ઇંદિયત્થા-ઇન્દ્રિયાર્થાઃ ઇન્દ્રિયોના વિષયભૂત હોવાથી વિરજ્જમાણસ્સ તસ્સ મણુન્નયં અમણુન્નયં ન નિવત્તયંતિ-વિરજ્યમાનસ્ય તસ્ય મનોજ્ઞતાં અમનોજ્ઞતાં ન નિર્વર્તયન્તિ રાગદ્વેષ રહિત વ્યક્તિના ચિત્તમાં મનોહરતા તેમજ અમનોહરતા ઉત્પન્ન કરી શકતા નથી. પરંતુ જેમના ચિત્તમાં રાગદ્વેષનો નિવાસ હોય છે,

અમનોજ્ઞતાં વા=અમનોહરતાં વા ન નિર્વર્તયન્તિ=નોત્પાદયન્તિ । કિન્તુ રાગદ્વેષ-
યુક્તસ્યૈવ મનોજ્ઞતામમનોજ્ઞતાં વા જનયન્તીત્યર્થઃ તસ્માત્ સકલોનર્થહેતુત્વં રાગ-
દ્વેષયોરેવેતિ ભાવઃ, તથાચોક્તમ્—

“પરિવાટ કામુકશૂનામેકસ્યાં પ્રમદાતનો ।

કુળપં કામિની મક્ષ્યમિતિ તિસ્રો વિકલ્પનાઃ ॥ ૧ ॥” ઇતિ ।

કુળપં=મૃતશરીરમ્ । શેપં સુગમમ્ । નનુ ‘સમો ય જો તેસુ સ વીયરાગો’

સુન્દર એવં અસુન્દર ભાવકે જનક હોતે હૈં । અતઃ ઇસસે યહી વાત પુષ્ટ
હોતી હૈ કિ ઇન્દ્રિયોંકે વિષયભૂત શબ્દાદિક પદાર્થોં મેં સ્વભાવતઃ-
ન સુન્દરતા હૈ ઓર ન અસુન્દરતા હૈ । કિન્તુ રાગદ્વેષસે યુક્ત પ્રાણી
દ્વારા ઉનમેં સુન્દરતા ઓર અસુન્દરતા કલ્પિત કી જાતી હૈ । અતઃ
સકલ અનર્થોં કા હેતુ યહ રાગદ્વેષ ભાવ હી હૈ । જૈસે કહા હૈ—

સ્ત્રીકા મૃતકલેવર જબ કામી કી દૃષ્ટિમેં ઓતા હૈ તો વહ ઉસકો
વિકારકી દૃષ્ટિસે દેખતા હૈ, કુત્તા માંસ દૃષ્ટિસે દેખતા હૈ ઉસી શબકો
સંયમી ધર્મદૃષ્ટિસે દેખતા હૈ ।

ઇસ વિષય મેં કથા ઇસ પ્રકાર સે હૈ—

એક વેશ્યા ભરજવાની મેં મર ગઈ । જબ ઉસકો જલારે વાલે લોગ
શ્મશાન મેં લે ગયે તો વહાં એક યોગિરાજ ધ્યાન લગાકર કુછ દૂર બેઠે
હુએ થે । અરથી કો ઉઠાને મેં એક કામુક વ્યક્તિ ભી થા । વેશ્યા અપૂર્વ
સુન્દર થી । અતઃ જાતે હી ય્યોં હી ઉસકે શબ કો શ્મશાન મેં ઉતાર

ત્યાં જ એ સુંદર તેમજ અસુંદર ભાવને જગાડનાર બને છે. આથી એ વાત
ને સમર્થન મળે છે કે, ઇન્દ્રિયોના વિષયભૂત શબ્દાદિક પદાર્થોમાં સ્વભાવતઃ
ન સુંદરતા છે અને નહીં અસુંદરતા છે. પરંતુ રાગદ્વેષથી ભરેલા પ્રાણી
દ્વારા તેમાં સુંદરતા તેમજ અસુંદરતાની કલ્પના ઉત્પન્ન કરાવાય છે. આથી
સઘળા અનર્થોત્તર કારણ આ રાગદ્વેષ રૂપ ભાવજ છે. કહ્યું છે—

સ્ત્રીનું મૃત કલેવર જ્યારે કામીની દૃષ્ટિએ પડે છે તો તે એને વિકારની
દૃષ્ટિથી જુએ છે. કુતરું માંસ દૃષ્ટિથી જુએ છે, એજ શબને સંયમી ધર્મ
દૃષ્ટિથી જુએ છે. આ વિષયમાં કથા આ પ્રકારની છે.—

એક વેશ્યા ભર જવાનીમાં મરી ગઈ, જ્યારે એને ખાળવાવાળા માણસો
એના શબને શ્મશાનમાં લઈ ગયા ત્યારે ત્યાં એક યોગીરાજ ધ્યાન લગાડીને
થોડે દૂર બેઠેલ હતા. શબને ઉપાડવામાં એક કામી વ્યક્તિ પણ હતી, વેશ્યા
અપૂર્વ સુંદર હતી, આથી જઈને જ્યારે શ્મશાનમાં તેના શબને ઉતારીને

इति पूर्वोक्तत्वादत्र पुनरुक्तिः, इति चेत्, उच्यते—पूर्वं, मनोज्ञत्वे, अमनोज्ञत्वे च समस्य साधोः समतायां रूपादीनामकिञ्चित्करत्वं कथितम्, अत्र तु मनोज्ञत्वं वा अमनोज्ञत्वं वा नैवोत्पद्यते, इति पूर्वतोऽत्र भेदः ॥ १०६ ॥

कर रखा—तो उसको देखते ही कामी के मन में विचार आया कि यदि यह मुझे जोवित अवस्था में मिल जाती तो मैं इसके साथ वैषयिक आनंद भोगता । पास में वहीं कहीं से एक जंगली कुत्ता आ पहुँचा था—अतः वह उसको अपना भक्ष्य समझकर विचार ने लगा कि यदि वे सब व्यक्ति इसके पाससे हट जावें तो बड़ा ही अच्छा हो । कारण कि मैं इसको खाजाऊँ । पास में बैठे हुए योगिराज ध्यान समाप्त कर उस शव को देखकर विचार करने लगे कि ओहो ! इस अज्ञानी प्राणी ने व्यर्थ में ही अपना इतना सुन्दर असूत्य जीवन विषयों को तृष्णा में जलार नष्ट किया है । यदि इस जीवन से अपना संयमाराधनकर भला करती तो बहुत अच्छा होता ।

शंका—पहिले तो सूत्रकार ने “समो य जो तेसु स वीयरगो” ऐसा कह ही दिया है कि जो इन रूपादिकों में समभावसे रहता है वह वीतराग होता है और यहां गाथा में उसी बात को फिर से क्यों कहा है ? इसका समाधान इस प्रकार से है—पहिले रूपादिकों की मनो-

राज्युं त्यारे तेने जेतांज कामीना मनमाविचार आये। के, आ स्त्रीजे मने लुपीत अवस्थाभां भणी छोट तो हुं आनी साथे विषयने आनंद लोगवी शकत जेज वभते त्यां आनुभाणुमांथी केध जेक जंगली कुतरे आवी पडोन्वये। हुतो अने ते कुतरे जे शयने पोतानुं लक्ष्य समजने विचारवा लाग्ये। के, आ सधणा भाणुसे जे आनी पासेथी दूर थर्ध जय तो भारा भाटे धाणुं ज उत्तम जने कारणु के, हुं आने भाध जडं. पासे जेठेला योगीराज ध्यान समाप्त करी जे शयने जेधने विचारवा लाग्या के, अडो। आ अज्ञानी प्राणीये व्यर्थमां ज पोतानुं असूत्य जेवुं सुंदर जवन विषयेनी तृष्णाभां भाणी भाणीने नष्ट करैल जे. जे जेणे पोताना उत्तम जवनने संयम आरधनामां लगाडीने पोतानुं लहुं क्युं छोट तो धाणुं ज साइं थात.

शंका—पहिलां तो सूत्रकारे “समो य जो तेसु स वीयरगो” आवुं कडीज दीधुं जे के, जे आ रूपादिकेमां समभाव राजे जे जे वीतराग होय जे अने अडीं गाथाभां ते वातने इरीथी शा भाटे कडेवाभां आवेल जे. आनुं समाधान आ प्रकारनुं जे—

રાગદ્વેષયોસ્તદુપાદાનકારણસ્ય મોહસ્ય ચ સમુદ્વરણોપાયાનભિધાય તાનુપ-
સંહરન્નાહ—

મૂલમ્—એવં સસંકપ્પવિકલ્પનાસુ, સંજાયઈ સમયં સુવટ્ઠિયંસ્સ ।

અર્થે યં સંકપ્પર્યઓ તંઓ^૧ સે, પહીયં^૨ કામગુણેસુ તપ્પહો^૩ ॥૧૦૭

છાયા—એવં સ્વસદ્કલ્પવિકલ્પનાસુ, સંજાયતે સમતા ઉપસ્થિતસ્ય ।

અર્થાશ્ચ સદ્કલ્પયતસ્તતસ્તસ્ય, પ્રહીયતે કામગુણેષુ તૃષ્ણા ॥૧૦૭॥

ટીકા—‘એવં સસંકપ્પ’ इत्यादि ।

એવં=ઉક્તપ્રકારેણ, સ્વસદ્કલ્પવિકલ્પનાસુ=સ્વસ્ય આત્મનઃ, સદ્કલ્પાઃ-રાગ-
દ્વેષમોહસ્વરૂપાઽધ્યવસાયાઃ તેષાં વિકલ્પનાઃ-‘રાગદ્વેષાદયઃ સર્વેષાં દોષાણાં મૂલ’

જ્ઞતા મેં એવં અમનોજ્ઞતા મેં જો સાધુ સમભાવ વાલા બન જાતા હૈં ઉસકે
ચિત્ત મેં યે રૂપાદિક કુછ મી બિગાડ (ન રાગ ઓર ન દ્વેષ) નહીં કર
સકતે હૈં યહી વાત કહી ગઈ હૈં । ઇસ ગાથા મેં યહ વાત કહી ગઈ હૈં કિ
રૂપાદિક ન કોઈ મનોજ્ઞ હૈં ઓર ન અમનોજ્ઞ હૈં । રાગદ્વેષ સે હી ઉનમેં
મનોજ્ઞતા એવં અમનોજ્ઞતા કો જીવ કલ્પિત કરતા હૈં । ઇસ તરહ કથન
મેં ભેદ હોને સે પુનરુક્તિ દોષ નહીં આતા હૈં ॥ ૧૦૬ ॥

રાગ ઓર દ્વેષ કો તથા ઉનકે ઉપાદાન કારણ મોહ કો નિવારણ
કરને કે ઉપાયોં કો કહ કર અબ ઉનકા ઉપસંહાર કરતે હૈં—

‘એવં’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(એવં-એવમ્) ઇસ તરહ પૂર્વોક્ત પ્રકારસે (સ સંકપ્પ
વિકલ્પનાસુ-સ્વસંકલ્પવિકલ્પનાસુ) રાગદ્વેષ મોહરૂપ સંકલ્પોંકી વિકલ્પ-

પહેલાં રૂપાદિકોની મનોજ્ઞતામા અને અમનોજ્ઞતામાં જે સાધુ સમભા-
વવાળા અને છે એમના ચિત્તમા એ રૂપાદિક કાંઈ પણ બગાડ (ન રાગ અને
ન દ્વેષ) કાંઈ કરી શકતા નથી. આ જ વાત કહેવામાં આવેલ છે. આ ગાથામાં
એ વાત કહેવામાં આવી છે કે, રૂપાદિક ન તો મનોજ્ઞ છે અને ન તો
અમનોજ્ઞ છે. રાગ દ્વેષથી જ એનામા મનોજ્ઞતા અથવા અમનોજ્ઞતાને જીવ કલ્પિત
કરે છે આ પ્રમાણે કથનમાં ભેદ હોવાથી પુનરુક્તિનો દોષ આવતો નથી. ॥૧૦૬॥

રાગ અને દ્વેષને તથા તેના ઉત્પાદનના કારણરૂપ મોહના નિવારણ કર-
વાના ઉપાયોને કહીને હવે તેનો ઉપસંહાર કરે છે.—“એવં” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—એવં-એવમ્ આ રીતે પૂર્વોક્ત પ્રકારથી સ સંકપ્પવિકલ્પનાસુ-
સ્વસંકલ્પવિકલ્પનાસુ રાગદ્વેષ મોહરૂપ સંકલ્પોની વિકલ્પનાઓમા અર્થાત્

-મિતિચિન્તનાઃ, સ્વસંકલ્પવિકલ્પનાસ્તાસુ, ઉપસ્થિતસ્ય=ઉદ્યતસ્ય, ચ=પુનઃ
અર્થાન્=ઇન્દ્રિયાર્થાન્, શબ્દાદીન્ સંકલ્પયતઃ=પ્રક્રમાદેતે રૂપાદયો વિષયાનકર્મ-
બન્ધહેતવઃ કિન્તુ રાગાદય એવેતિ ચિન્તયતઃ સંયતસ્ય સમતા=મનોજ્ઞાઽમનોજ્ઞરૂપા-
દિષુ માધ્યસ્થ્યમ્, સંજાયતે=સમુત્પદ્યતે । યદ્વા-અર્થાન્-જીવાજીવાદીન્, સંક-
લ્પયતઃ-શુભધ્યાનવિષયતયાઽધ્યવસ્યતઃ=સંયતસ્ય, સમતા-પરસ્પરમધ્યવસાયતુલ્ય-
તા સંજાયતે । સા ચ અનિવૃત્તિવાદરસમ્પરાય-ગુણસ્થાન એવ, યતઃ અનિવૃત્તિવાદર
ગુણસ્થાનં પ્રાપ્તાનાં બહૂનામપિ મહાત્મનાં તુલ્યા એવાઽધ્યવસાયા ભવન્તિ । તતઃ=
સમતાયાઃ-સમત્વભાવનાતઃ इत्यर्थः, તસ્ય મુનેઃ, કામગુણેષુ=શબ્દાદિવિષયેષુ

નાઓમેં-અર્થાત્ 'રાગ, દ્વેષ એવં મોહરૂપ યે સંકલ્પ સમસ્ત દોષોંકે
મૂલ કારણ હૈં' इस प्रकारके विचारोंमें (उपस्थितस्य-उपस्थितस्य) उद्यत
तथा (अथे संकल्पयओ-अर्थात् संकल्पयतः) 'ये शब्दादिक विषय कर्म
बंधके हेतु नहीं हैं किन्तु रागादिक भाव ही कर्मबंधके हेतु हैं' इस प्रकार
इन्द्रियोंके विषयभूत शब्दादिकोंके विषयोंमें विचार करनेवाले संयमीको
(समयं संजायइ-समता संजायते) मनोज्ञ तथा अमनोज्ञ शब्दादि
विषयोंमें मध्यस्थ भाव उत्पन्न हो जाता है । अथवा जीवादिक पदार्थों को
शुभध्यानका विषय बनाकर चिन्तन करनेवाले संयमीके परिणामोंमें
परस्पर जो तुल्यता हो जाती है इसका नाम भी समता है । यह समता
अनिवृत्ति वादर संपरायगुणस्थानमें ही होती है । क्यों कि इस गुणस्था-
नमें रहनेवाले अनेक महात्माओंके परिणाम तुल्य ही होते हैं । (तओ-
ततः) इस समत्वकी भावनासे (से-तस्य) उस मुनिकी (कामगुणेषु-

રાગદ્વેષ અને મોહરૂપ યે સંકલ્પ સધળા દોષોનું મૂળ કારણ છે. આ પ્રકારના વિચારોમાં ઉપસ્થિતસ્ય-ઉપસ્થિતસ્ય-ઉદ્યત(ઉદ્યમશીલ) તથા અથે સંકલ્પયઓ-અર્થાત્ સંકલ્પયતઃ યે શબ્દાદિક વિષયો કર્મ બંધના હેતુ નથી પરંતુ રાગાદિક ભાવો જ કર્મબંધના હેતુ છે, આ પ્રમાણે ઇન્દ્રિયોના વિષયભૂત શબ્દાદિકોના વિષયમાં વિચાર કરવાવાળા સંયમીને સમયં સંજાયइ-સમતાં સંજાયતે મનોજ્ઞ તેમજ અ-મનોજ્ઞ શબ્દાદિક વિષયોમાં મધ્યસ્થ ભાવ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. અથવા જીવાદિક પદાર્થોને શુભધ્યાનનો વિષય બનાવીને ચિંતન કરવાવાળા સંયમીના પરિણામોમાં પરસ્પર જે તુલના થઈ જાય છે. આનું નામ પણ સમતા છે. યે સમતા અનિવૃત્તિ વાદર સંપરાય ગુણસ્થાનમાં જ હોય છે. કેમકે યે ગુણસ્થાનમાં રહેવાવાળા અनेक महात्माओंના પરિણામ તુલ્ય જ હોય છે. તઓ-તતઃ આ સમત્વની ભાવનાથી સે-તસ્ય યે મુનિની કામગુણેસુ-કામગુણેષુ શબ્દાદિક

તૃષ્ણા=લોભઃ । પ્રહીયતે=વિનશ્યતિ, સમતાયાઃ સદ્ભાવે, ઉત્તરોત્તરગુણસ્થાનપ્રાપ્તૌ સત્યાં તૃષ્ણા નશ્યતીતિ ભાવઃ ॥ ૧૦૭ ॥

તૃષ્ણાક્ષયાનન્તરં કિં કરોતીત્યાહ—

મૂલમ્—સ વીયરાગો કયસઽવકિચ્ચો, ^{૧૦}સ્વેદ નાનાવરણં ^{૧૧}સ્વણેનં ।

તહેવં ^{૧૨}જં દરિસણમાવરેઈ, ^{૧૩}જં ચં તરાયં પંકરેઈ ^{૧૪}કેમ્મં ॥૧૦૮॥

છાયા—સ વીતરાગઃ કૃતસર્વકૃત્યઃ, ક્ષપયતિ જ્ઞાનાવરણં ક્ષણેત ।

તથૈવ યદ્ દર્શનમાવૃણોતિ, યન્વાન્તરાયં પ્રકરોતિ કર્મ ॥ ૧૦૮ ॥

ટીકા—‘ સ વીયરાગો ’ इत्यादि ।

સઃ=ક્ષીણતૃષ્ણો જીવઃ, વીતરાગઃ=રાગદ્વેષરહિતો ભવતિ । તૃષ્ણા હિ લોભસ્તત્ક્ષયે ચ ક્ષીણકષાય ગુણસ્થાનપ્રાપ્તિર્ભવતિ । તથા—કૃતસર્વકૃત્ય ઇવ ભવતિ,

કામગુણેષુ) શબ્દાદિક વિષયોર્મે (તળ્હા-તૃષ્ણા) તૃષ્ણા-લોભ-(પ્રહીયતે-પ્રહીયતે) નષ્ટ હો જાતી હૈ । અર્થાત્ સમતાકે સદ્ભાવ હોને પર ઉત્તરોત્તર ગુણસ્થાનોંકી પ્રાપ્તિ હોનેસે તૃષ્ણા ડસકી નષ્ટ હો જાતી હૈ ॥૧૦૭॥

તૃષ્ણાકે ક્ષય હોને પર કયા હોતા હૈ ? સો કહતે હૈ—

‘સ વીયરાગો’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(સ-સઃ) જબ ઇસ જીવકી વૈષયિક તૃષ્ણા ક્ષીણ હો જાતી હૈ તબ વહ (વીયરાગો-વીતરાગઃ) રાગદ્વેષ રહિત બન જાતા હૈ । કયોં કિ તૃષ્ણા લોભરૂપ હોતી હૈ । ઇસકે ક્ષય હોતે હી જીવકો ક્ષીણ-કષાય નામક બારહવે ગુણસ્થાનકી પ્રાપ્તિ હો જાતી હૈ । જબ જીવકો ઇસ ગુણસ્થાનકી પ્રાપ્તિ હો જાતી હૈ તબ યહ (કયસઽવકિચ્ચો-કૃતસર્વકૃત્યઃ) કૃતકૃત્ય બન જાતા હૈ । કયોં કિ ઇસકો નિયમતઃ મુક્તિ પ્રાપ્ત હોતી હૈ ।

વિષયોભાં તળ્હા-તૃષ્ણા તૃષ્ણા પ્રહીયતે-પ્રહીયતે નષ્ટ બની બાય છે. અર્થાત્ સમ-તાનો સદ્ભાવ થવાથી ઉત્તરોત્તર ગુણસ્થાનોની પ્રાપ્તિ થવાથી એમની તૃષ્ણા નષ્ટ થઈ બાય છે. ॥ ૧૦૭ ॥

તૃષ્ણાનો ક્ષય થવાથી શું થાય છે ? તેને કહે છે—‘સ વીયરાગો’ इत्यादि !

અન્વયાર્થ—‘ સે-સ ’ બ્યારે આ જીવની વૈષયિક તૃષ્ણા ક્ષીણ બની બાય છે ત્યારે તે વીયરાગો-વીતરાગઃ રાગ દ્વેષ રહિત બની બાય છે. કેમકે, તૃષ્ણા લોભરૂપ હોય છે એનો ક્ષય થતાં જ જીવને ક્ષીણ કષાય નામના બારમા ગુણ-સ્થાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. બ્યારે જીવને આ ગુણસ્થાનની પ્રાપ્તિ થઈ બાય છે ત્યારે ^{૧૦}વકિચ્ચો-કૃતસર્વકૃત્યઃ કૃતકૃત્ય બની બાય છે. કેમકે, એનાથી

અસ્ય હિ પ્રાપ્તપ્રાયા મુક્તિર્ભવતિ । જ્ઞાનાવરણં કર્મ ક્ષણેન=સમયમાત્રેણ ક્ષપયતિ, તથૈવ-તદ્દેવ યત્ કર્મદર્શનમાવૃણોતિ, તદ્ દર્શનાવરણમપિ ક્ષણેન ક્ષપયતિ । યચ્ચ કર્મ અન્તરાયં=દાનાદિ વિષયકં વિઘ્નં પ્રકરોતિ, તત્ અન્તરાયનામકં કર્મ ક્ષણેન ક્ષપયતિ, વીતરાગો હિ ક્ષપિતમોહનીયસ્તીર્ણમહાસાગરં જીવત્, શ્રમસંયુક્તોઽન્તર્મુહત્તં વિશ્રામં પ્રાપ્ય, તસ્યાન્તર્મુહત્તસ્ય ચરમસમયદ્વયમધ્યે પ્રથમસમયે નિદ્રાપ્રચલે, દેવગત્યાદિનામકર્મપ્રકૃતીશ્ચ ક્ષપયતિ, ચરમસમયે ચ જ્ઞાનાવરણાદિત્રયં ક્ષપયતિ ॥

इस गुणस्थानमें रहकर यह जीव (खणेणं नाणावरणं खवेइ-क्षणेन ज्ञाना-वरणं क्षपयति) एक समयमें ज्ञानावरण कर्मका क्षय कर देता है । (तथैव-तथैव) इसी तरह (जं दरिसणं आवरेइ-यत् दर्शनम् आवृणोति) एक समयमें दर्शनगुणको रोकनेवाले दर्शनावरणी कर्मको नष्ट कर देता है । (जं अंतरायं पकरेइ कम्मं खवेइ-यत् अन्तरायं प्रकरोति कर्म क्षपयति) तथा जो दानादिकमें अन्तराय डालनेवाला कर्म है उसको भी एक समयमात्रमें क्षपित कर देता है । इस तरह प्रथम मोहनीयकर्मको क्षय करके तीर्ण महासागरवाले जीवकी तरह यह श्रमसंयुक्त होनेके कारण एक अन्तर्मुहूर्ततक विश्राम करके फिर उस अन्तर्मुहूर्तके अन्तिम दो समयोंमेंसे प्रथम समयमें निद्रा, प्रचला, तथा देवगत्यादिक नाम कर्मकी प्रकृति-योंको नष्ट कर देता है तथा चरम समयमें ज्ञानावरणादिक त्रिकको नष्ट करता है ॥१०८॥

તેને નિયમિત મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. એ ગુણસ્થાનમાં રહીને એ છવ્વે જાણનાવરણં ખવેइ-ક્ષણેન જ્ઞાનાવરણં ક્ષપયતિ એક સમયમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષય કરી દે છે. તથૈવ-તથૈવ આ જ પ્રમાણે જં દરિસણં આવરેइ-યત્ દર્શન આવૃ-ણોતિ એક સમયમાં દર્શનગુણને રોકનાર દર્શનાવરણીય કર્મના નાશ કરી દે છે તથા જં અંતરાયં પકરેइ કમ્મં ખવેइ-યત્ અંતરાયં પ્રકરોતિ કર્મ ક્ષપયતિ જે દાનાદિકમાં અંતરાય નાખનાર કર્મ છે તેનો પણ એક સમય માત્રમાં ક્ષય કરી દે છે. આ પ્રમાણે પ્રથમ મોહનીય કર્મનો ક્ષય કરીને મહાસાગરને તરેલા ઉપની માફક એ શ્રમસંયુક્ત થવાના કારણે એક અંતર્મુહૂર્ત સુધી વિશ્રામ કરીને પછી એ અંતર્મુહૂર્તના અંતિમ એ સમયમાંથી પ્રથમ સમયમાં નિદ્રા, પ્રચલા તથા દેવગત્યાદિક નામકર્મની પ્રકૃતિઓને નષ્ટ કરી દે છે તથા ચરમ સમયમાં જ્ઞાનાવરણીય આદિ ત્રણને નષ્ટ કરે છે. ॥ ૧૦૮ ॥

તત્ક્ષયાત્કં ગુણં પ્રાપ્નોતિ ઇત્યાહ—

મૂલમ્—સઽવં તંઓ જાણઈ પાસઈ ય, અમોહ્ણો હોઈ નિરંતરાંણ ।
અર્ણાસવે જ્ઞાણસમાહિજુત્તો, આઊર્ણવં મુર્ણવંમુવેઈ સુંદ્રે ॥૧૦૯॥

છાયા—સર્વ તતો જાનાતિ પશ્યતિ ચ, અમોહનો ભવતિ નિરંતરાયઃ ।

અનાસ્રવઃ ધ્યાનસમાધિયુક્તઃ, આયુક્ષયે મોક્ષમુપૈતિ શુદ્ધઃ ॥૧૦૯॥

ટીકા—‘ સઽવં તઓ ’ ઇત્યાદિ ।

તતઃ=જ્ઞાનાવરણાદિક્ષયાત્ જીવઃ—સર્વ જાનાતિ—વિશેષરૂપત્વેનાવગચ્છતિ ।
તથા—પશ્યતિ ચ સામાન્યરૂપેણ પ્રત્યક્ષીકરોતિ, ચ ઇતિ સમુચ્ચયાઽર્થઃ, એવંચ સમુ-
ચ્ચયસ્ય ભેદવિષયત્વાત્, જ્ઞાનદર્શનયોઃ પૃથગુપયોગરૂપત્વં સૂચિતમ્, તથા—અમોહનઃ—
મોહરહિતો ભવતિ, તથા—નિરંતરાયઃ=નિષ્ક્રાન્તોઽન્તરાયો યસ્માત્ સ તથા, તથા
—અનાસ્રવઃ=કર્મબંધજનકહિસાદિ રૂપાસ્રવરહિતો ભવતિ, તથા—ધ્યાનસમાધિયુક્તઃ

જ્ઞાનાવરણીયાદિ ચાર ઘાતીકર્મોં કે નાશ હોને પર કિસ ગુણ કી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ ? સો કહતે હૈ—‘ સઽવં ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(તઓ—તતઃ) જ્ઞાનાવરણ આદિ કર્મોં કે ક્ષય કે વાદ (જીવે—જીવઃ) જીવ અનંત દર્શન એવં અનંતજ્ઞાન કી પ્રાપ્તિ હો જાને કે કારણ (સઽવં જાણઈ પાસઈ ય—સર્વ જાનાતિ પશ્યતિ ચ) સમસ્ત પદાર્થોં જાનને લગતા હૈ ઓર સામાન્યરૂપ સે સઽવ પદાર્થોં કો દેખને લગતા હૈ । જ્ઞાનોપયોગ મેં પદાર્થોં કા વિશેષરૂપ સે બોધ હોતા હૈ તથા દર્શનોપયોગ મેં પદાર્થોં કા સામાન્યરૂપ મેં બોધ હોતા હૈ ઇસ તરહ યે દોનોં ઉપયોગ પૃથક્કર હૈ । (અમોહ્ણો નિરંતરાંણ હોઈ—અમોહનો નિરંતરાયઃ ભવતિ) ઇસ સમય જીવ મોહરહિત એવં અન્તરાય કર્મરહિત હોતા હૈ તથા

જ્ઞાનાવરણીયાદિ ચાર ઘાતી કર્મોંનો નાશ થવાથી કયા ગુણની પ્રાપ્તિ થાય છે ? તેને કહે છે—“ સઽવં ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—તઓ—તતઃ જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોંના ક્ષય પછી જીવે—જીવઃ જીવ અનંત દર્શન અને અનંત જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ જવાના કારણે સઽવં જાણઈ પાસઈ—સર્વ જાનાતિ પશ્યતિ ચ સમસ્ત પદાર્થોંને જાણવા લાગે છે. અને સામાન્ય રૂપથી સઽવળા પદાર્થોંને જોવા માંડે છે. જ્ઞાનોપયોગમાં પદાર્થોંનો વિશેષ રૂપથી બોધ થાય છે તથા દર્શન ઉપયોગમાં પદાર્થોંનો સામાન્ય રૂપમાં બોધ થાય છે, આ રીતે એ બન્ને ઉપયોગ અલગ અલગ છે. અમોહ્ણો નિરંતરાંણ હોઈ નિરંતરાયઃ ભવતિ આ સમયે જીવ મોહરહિત અને અન્તરાય

=ધ્યાનં-શુક્લધ્યાનં તેન સમાધિઃ-પરમસ્વાસ્થ્યં તેન યુક્તઃ, તથા-શુદ્ધઃ=કર્મ-મલરહિતઃ સન્, આયુઃક્ષયે=આયુષઃ, ઉપલક્ષણત્વાન્નામગોત્રવેદ્યાનાશ્ચ ક્ષયઃ, આયુઃ ક્ષયઃ, તસ્મિન્ સતિ-આયુર્નામગોત્રવેદ્યાનાશ્ચ ક્ષયઃ-આયુઃ ક્ષયઃ, તસ્મિન્ સતિ-આયુર્નામગોત્ર વેદનીયકર્મક્ષયે સતીત્યર્થઃ । મોક્ષમુપૈતિ=પ્રાપ્નોતિ ॥૧૦૯॥

મોક્ષગતશ્ચ યાદશો ભવતિ તદાહ—

મૂલમ્—સો તસ્સ સર્વસ્સ દુહસ્સ મોક્ખો, જં વાહઈ સયંયં જંતુમેયં ।
દીહામયા વિપ્પમુક્કો પસંતથો, તો હોઈ અચ્ચંતંસુહી કરંતથો ॥૧૧૦॥

છાયા—સ તસ્માત્ સર્વસ્માત્ દુઃસ્વાત્ મુક્તઃ, યત્ વાધતે સતતં જન્તુ મેનં ।

દીર્ઘામયોદ્ વિપ્રમુક્તઃ પ્રશસ્તઃ, તતો ભવતિ અત્યન્તસુખી કૃતાર્થઃ ॥૧૧૦॥

ટીકા—‘સો તસ્સ’ ઇત્યાદિ ।

સ=મોક્ષમધિગતો જીવઃ, તસ્માત્=જન્મજરામરણાદિરૂપાત્ સર્વસ્માત્=શારીર-માનસરૂપાત્, દુઃસ્વાત્, મુક્તઃ=પૃથગ્ભૂતો ભવતિ । કથં ભૂતં તદ્દુઃસ્વં ? યત્ એનં

(અણાસવે-અનાશ્રવઃ) કર્મબંધજનક હિંસાદિરૂપ આસ્રવ સે રહિત હોતા હૈ । (જ્ઞાણ સમાહિજુતો-ધ્યાન સમાધિયુક્તઃ) શુક્લધ્યાન સે ઇસકે ચિત્ત મેં પરમ સ્વસ્થતા આજાતી હૈ । (સુદ્ધે-શુદ્ધઃ) અન્ત મેં યહ કર્મમલ રહિત હોકર (આઝક્ખવે મુક્ખમુવેઈ-આયુઃક્ષયે મોક્ષમુપૈતિ) આયુ, નામ, ગોત્ર, એવં વેદનીય ઇન ચાર આઘાતિયા કર્મોં કો નષ્ટ કર મોક્ષ કો પ્રાપ્ત કર લેતા હૈ ॥ ૧૦૯ ॥

મોક્ષ કી પાપ્તિ હોને પર જીવ કિસ પ્રકાર કા હોતા હૈ સો કહતે હૈ—‘સો હોઈ’ ઇત્યાદિ—

અન્વયાર્થ—(સો-સઃ) મોક્ષ મેં પ્રાપ્ત હુઆ વહ જીવ (તસ્સ સર્વ-સ્સ દુહસ્સ મોક્ખો-તસ્માત્ સર્વસ્માત્ દુઃસ્વાત્ મુક્તઃ) જન્મ, જરા,

કર્મરહિત બને છે તથા અણાસવે-અનાશ્રવઃ કર્મબંધજનક હિંસાદિરૂપ આસ્રવથી રહિત બને છે, જ્ઞાણસમાહિજુતો-ધ્યાનસમાધિયુક્તઃ શુક્લધ્યાનથી તેના ચિત્તમાં પરમ સ્વસ્થતા આવી જાય છે. સુદ્ધઃ-શુદ્ધઃ અંતે એ કર્મબળથી રહિત બનીને આઝક્ખવે મુક્ખમુવેઈ-આયુઃક્ષયે મોક્ષમુપૈતિ આયુષ્યનામ ગોત્ર અને વેદનીય એવા ચાર આઘાતિયા કર્મોના નાશ કરી મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી લે છે. ॥ ૧૦૯ ॥

મોક્ષની પ્રાપ્તિ થવા પછી એવ કેવા પ્રકારનો બને છે તેને કહે છે.
—“સો હોઈ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—સો-સઃ મોક્ષને પ્રાપ્ત થયેલ એ એવ તસ્સ સર્વસ્સ દુહસ્સ

વિષયાઽસક્તં જન્તું સતતં વાધતે, તથા-દીર્ઘામયાદ્ વિપ્રમુક્તઃ=દીર્ઘઃ-અનાદિકાલા-
વસ્થિતઃ, આમયઃ-જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મરૂપો રોગઃ, સ્થિતિવશાત્ વિપ્રમુક્તઃ-
પૃથગ્ભૂતઃ, અતएव પ્રશસ્તઃ=ધન્યોઽયં મહાપુરુષ ઇતિ પ્રશંસાયોગ્યો ભવતિ । તતઃ=
તસ્માત્ દીર્ઘામયાવિપ્રમોક્ષાત્, અત્યન્તસુખી ભવતિ । અતएव-કૃતાર્થઃ=કૃત
કૃત્યો ભવતિ । ‘ તસ્ય ’ ઇત્યાદૌ પશ્ચમ્યર્થે પઠી ॥ ૧૧૦ ॥

અધ્યયનાર્થોપસંહારમાહ—

મૂલમ્—અણાઙકાલપ્પભવસ્સ ઇમ્સો, સંવસ્સ દુઃખંસ્સ પસુખંમંગ્ગો ।
વિયાંહિઓ જં સમુવિચ્ચ સત્તા, કેમેણ અચ્ચન્તસુહી ભવન્તિ ॥૧૧૧॥

છાયા—અનાદિકાલપ્રભવસ્ય ઇપઃ, સર્વસ્ય દુઃખસ્ય પ્રમોક્ષમાર્ગઃ ।

વ્યાખ્યાતો યં સમુપેત્ય સત્ત્વાઃ ક્રમેણ અત્યન્તસુખિનો ભવન્તિ ॥૧૧૧॥

ટીકા—‘ અણાઙકાલપ્પભવસ્સ ’ ઇત્યાદિ—

મરણ આદિરૂપ દુઃખોં સે તથા શારીરિક એવં માનસિક દુઃખોં સે સર્વદા
કે લિયે રહિત હો જાતા હૈ । (જં-યત્) જો દુઃખ (ઇયં જંતું સયયં
વાહૈ—એનં જન્તું સતતં વાધતે) હસ વિષયાસક્ત પ્રાણી કો નિરન્તર
દુઃખિત ક્રિયા કરતા હૈ । મોક્ષ અવસ્થામેં યહ જીવ (દીર્ઘામયા વિપ્પમુક્કો-
દીર્ઘામયોદ્વિપ્રમુક્તઃ) અનાદિ કાલસે અપને પોછે લગે હુએ જ્ઞાનાવરણીય
આદિ કર્મરૂપ રોગસે રહિત હોકર (પસત્થો-પ્રશસ્તઃ) સર્વ જનોં દ્વારા
પ્રશંસનીય બન જાતા હૈ । (તો-તતઃ) કર્મરૂપી રોગસે સર્વથા રહિત હુઆ
વહ જીવ (અચ્ચન્ત સુહી હોઈ-અત્યંતસુખી ભવતિ) અનંત આનંદકા
ભાગી હોતા હૈ ઓર હસ તરહ (કૃતાર્થઃ) યહ જીવ કૃતકૃત્ય હો જાતા હૈ । ૧૧૦

અબ અધ્યયનકો સમાપ્તિ કહતે હૈ—‘ અણાઙ ’ ઇત્યાદિ ।

તથા શારીરિક અને માનસિક દુઃખોથી સર્વદા રહિત બની જાય છે. જં-યત્ જે
દુઃખ ઇયં જંતું સયયં વાહૈ—એનં જન્તું સતતં વાધતે આ વિષયમાં આસક્ત પ્રાણીને
નિરંતર દુઃખી કર્યા કરે છે. મોક્ષ અવસ્થામાં આ જીવ દીર્ઘામયા વિપ્પમુક્કો-
દીર્ઘામયોદ્વિપ્રમુક્તઃ અનાદિ કાળથી પોતાની પાછળ લાગેલા જ્ઞાનાવરણીય, આદિ
કર્મરૂપ રોગથી રહિત બનીને, પસત્થો-પ્રશસ્તઃ સર્વ જનો દ્વારા પ્રશંસનીય
બની જાય છે તો-તત કર્મરૂપી રોગથી, સર્વથા રહિત બનેલ એ જીવ
અચ્ચન્ત સુહીહોઈ-અત્યંત સુખી ભવતિ અનંત આનંદને ભોગવનાર બને છે, અને
। રીતે એ જીવ કૃતકૃત્ય થઈ જાય છે. ॥ ૧૧૦ ॥

હવે અધ્યયનની સંખ્યાપ્તિ કરતાં કહે છે—“ અણાઙ ” ઇત્યાદિ ।

एषः=पूर्वोक्तरूपः, अनादिकालप्रभवस्य=अनादिकालतः समुत्पन्नस्य, सर्वस्य=शारीरमानसरूपस्य, दुःखस्य प्रमोक्षमार्गः-प्रकृष्टो मोक्षः-प्रमोक्षः-आत्यन्तिका निवृत्तिः, तस्य मार्गः-उपायः, व्याख्यातः-विशेषरूपेणनिगदितः । कीदृशः स दुःखप्रमोक्षमार्गः ? यं दुःखप्रमोक्षमार्गं समुपेत्य सम्यक् प्रतिपद्य, सत्त्वाः जीवाः क्रमेण-उत्तरोत्तरगुणावाप्तिरूपेण, अत्यन्तसुखिनो भवन्ति । इति ब्रवीमि-अस्य -व्याख्या पूर्ववत् ॥ १११ ॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्गुरु-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललितकलापालापक प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहू छत्रपति-कोल्हापुरराजप्रदत्त-“ जैनशास्त्राचार्य ”-पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्रीघासीलालव्रतिविरचितायाम् “उत्तराध्ययनसूत्रस्य” प्रियदर्शिन्याख्यायां व्याख्यायाम् ‘ प्रमादस्थानं ’ नाम द्वात्रिंशत्तममध्ययनं-सम्पूर्णम् ॥३२॥

अन्वયાર્થ—(એસો સવ્વસ્સ અણાઈકાલપ્પભવસ્સ દુક્ખસ્સ પમુક્ખમગ્ગો વિયાહિઓ-एषः सर्वस्य अनादिकालप्रभवस्य दुःखस्य प्रमोक्षमार्गः व्याख्यातः) यह जो कुछ ऊपर वर्णन किया गया है अर्थात् इस अध्ययनमें जो कहा गया है वह अनादिकालसे समुद्सूत समस्त प्रकारके शारीरिक एवं मानसिक दुःखोंसे छूटनेका मार्ग कहा गया है । (जं समुविच्च सत्ता कमेण अच्चन्त सुही भवन्ति-यं समुपेत्य सत्त्वाः क्रमेण अत्यंत सुखिनः भवन्ति) जिस उपायको प्राप्त कर जीव क्रमशः उत्तरोत्तर गुणोंकी प्राप्तिके प्रभावसे अत्यंत सुखि हो जाते हैं ॥१११॥

॥ उत्तराध्ययनसूत्रका वत्तीसवा अध्ययन समाप्त ॥

અન્વયાર્થ—એસો સવ્વસ્સ અણાઈકાલપ્પભવસ્સ દુક્ખસ્સ પમુક્ખમગ્ગો વિયાહિઓ-एषः सर्वस्य अनादिकालप्रभवस्य दुःखस्य प्रमोक्षमार्गः व्याख्यातः ૭૫૨માં જે કાંઈ વર્ણન કરવામાં આવેલ છે, અર્થાત્ આ અધ્યયનમાં જે કાંઈ કહેવામાં આવેલ છે તે અનાદિ કાળથી સમુદ્ભૂત સઘળા પ્રકારના શારીરિક અને માનસિક દુઃખોથી છૂટવાનો માર્ગ કહેવામાં આવેલ છે. જં સમુવિચ્ચ સત્તા કમેણ અચ્ચન્ત સુહી ભવન્તિ-યં સમુપેત્ય સત્ત્વાઃ ક્રમેણ અત્યન્તસુખિનઃ ભવન્તિ એવ ક્રમશઃ ઉત્તરોત્તર ગુણોની પ્રાપ્તિના પ્રભાવથી અત્યંત સુખ લોગવનાર બની વ્તય છે ॥૧૧૧॥

॥ श्री उत्तराध्ययन सूत्रनुं पन्नीसमुं अध्ययन समाप्त ॥ ३२ ॥

॥ अथ त्रयस्त्रिंशत्तममध्ययनम् ॥

उक्तं द्वात्रिंशत्तममध्ययनम्, अथ कर्मप्रकृतिनामकं त्रयस्त्रिंशत्तममध्ययनं प्रारभ्यते। अस्य च तेन सहायभिसम्बन्धः—अनन्तराध्ययने प्रमादस्थानान्यभिहितानि तैश्च कर्म बध्यते, कर्मणश्च का मूलप्रकृतयः ? काश्च उत्तरप्रकृतयः ? कियती वा तासां मूलप्रकृतीनां स्थितिः ?, इति प्रश्नावसरे कर्म प्रकृतिर्वोधयितुं कर्मप्रकृति-नामकमिदमध्ययनं वर्ण्यते। श्री सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामिनं प्रत्याह—

तेतीसवां अध्ययन प्रारम्भ—

अब कर्मप्रकृति नामका तेतीसवां अध्ययन प्रारंभ होता है। इसका संबंध बत्तीसवें अध्ययन के साथ इस प्रकार है—बत्तीसवें अध्ययन में प्रमादस्थानों का वर्णन किया गया है। जीव इन प्रमादस्थानों के परिसेवन से कर्मों द्वारा बद्ध हो जाता है। परन्तु जब कोई इस प्रकारका प्रश्न करता है कि जिन कर्मों से यह जीव बद्ध होता है उनकी मूलप्रकृतियां कितनी हैं तथा उत्तर प्रकृतियां कितनी हैं ? जब मूल एवं उत्तर प्रकृतियां प्रश्नकर्त्ता को समझा दी जाती हैं तो वह पुनः यह पूछ सकता है कि मूलप्रकृतियों की स्थिति कितनी है। इस तरह प्रश्नकर्त्ता के प्रश्नों को चित्त में रख कर सूत्रकार उसके समाधान निमित्त 'कर्म प्रकृति' नामक इस अध्ययन का कथन करते हैं। जम्बूस्वामी को समझाते हुए सुधर्मास्वामी कहते हैं—'अदृक्कम्माइं' इत्यादि।

तेत्रीसभा अध्ययनो प्रारम्भ

બત્રીસમું અધ્યયન કહેવાઈ ગયું છે, હવે કર્મ પ્રકૃતિ નામના તેત્રીસમા અધ્યયનની શરૂઆત થાય છે. આ અધ્યયનનો બત્રીસમા અધ્યયન સાથેનો સંબંધ આ પ્રકારનો છે—બત્રીસમા અધ્યયનમાં પ્રમાદસ્થાનોનું વર્ણન કરવામાં આવેલ છે. જીવ આ સ્થાનોના પરિસેવનથી કર્મો દ્વારા બંધાયેલ છે, પરંતુ જ્યારે કોઈ એ પ્રકારનો પ્રશ્ન કરે છે કે, જે જે કર્મોથી આ જીવ બંધાયેલ છે એની મૂળ પ્રકૃતિઓ કેટલી છે તથા ઉત્તરપ્રકૃતિઓ કેટલી છે ? જ્યારે મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓ પ્રશ્ન કરનારને સમજાવવામાં આવે છે, ત્યારે તે ફરીથી એવું પૂછી શકે છે કે, મૂળ પ્રકૃતિઓની સ્થિતિ કેટલી છે ? આ પ્રમાણેના પ્રશ્ન કર્તાના પ્રશ્નોને ચિત્તમાં રાખીને સૂત્રકાર એમના સમાધાન નિમિત્ત 'કર્મ પ્રકૃતિ' નામના આ અધ્યયનનું કથન કરે છે. જમ્બૂ સ્વામીને તો સૂધર્મા સ્વામી કહે છે—“અદ્દ કમ્માઈં” ઇત્યાદિ ।

मूलम्—अट्ट कम्ममाइं वोच्छामि, आणुपुण्वि जहक्कमं ।

जेहिं बद्धो अयं जीवो, संसारे परियट्ठई ॥ १ ॥

छाया—अष्ट कर्माणि वक्ष्यामि, आनुपूर्व्यां यथाक्रमम् ।

यै बद्धोऽयं जीवः, संसारे पर्यटति ॥ १ ॥

टीका—‘अट्टकम्ममाइं’ इत्यादि—

अष्ट=अष्ट संख्यकानि कर्माणि=जीवेन मिथ्यात्वविरति प्रमादकषाययोगै हेतुभिः क्रियन्त इति कर्माणि, आनुपूर्व्यां=पूर्वानुपूर्वीमनुसृत्य, यथाक्रमं-क्रमानतिक्रमेण, न तु पश्चानुपूर्व्येति भावः । वक्ष्यामि=प्रतिबोधयिष्यामि, तानि कीदृशानीत्याह—यैः कर्मभिर्वद्धः-श्लिष्टः, अयं=त्रसस्थावररूपो जीवः संसारे पर्यटति=अपरापरपर्यायान् नरकतिर्यगादीन् अनुभवन् भ्राम्यतीत्यर्थः ॥ १ ॥

अन्वयार्थ—जीव मिथ्यात्व अविरति प्रमाद, कषाय, एवं योगों द्वारा जिन्हें करता है उनका नाम कर्म है । (कम्ममाइं-कर्माणि) ये कर्म (अट्ट-अष्ट) आठ हैं । (आणुपुण्वि जहक्कमं वोच्छामि-आनुपूर्व्याः यथाक्रमं वक्ष्यामि) मैं इन कर्मों को पूर्वानुपूर्वी के अनुसार यथाक्रम से कहूंगा । पश्चानुपूर्वी के अनुसार नहीं । (जे हिं बद्धो अयं जीवो संसारे परियट्ठई-यैः बद्धः अयं जीवः संसारे पर्यटति) इन कर्मों से बद्ध हुआ यह जीव त्रस एवं स्थावर प्राणी-नरक निगोद आदिरूप इस संसार में भ्रमण करता रहता है ।

भावार्थ—मिथ्यात्व आदि से युक्त जीव इन कर्मों को करता है । और उनके उदय आने पर नरक निगोद आदि गतियों के दुःखों का भोग करता है । ये कर्म मूलरूप में आठ प्रकार के हैं ॥ १ ॥

अन्वयार्थ—જીવ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય અને યોગો દ્વારા બેને કરે છે એનું નામ કર્મ છે. કમ્માઈ-કર્માણિ એ કર્મ અટ્ટ-અષ્ટ આઠ છે. આણુપુવ્વં જહક્કમ્મં વોચ્છામિ-આનુપૂર્વ્યાઃ યથાક્રમં વક્ષ્યામિ આ કર્મોને પૂર્વાનુ-પૂર્વી અનુસાર યથાક્રમથી હું કહીશ. પશ્ચાનુપૂર્વી અનુસાર નહીં, જેહિં વદ્ધો અયં જીવો સંસારે પરિયટ્ઠઈ-યૈઃ વદ્ધો અયં જીવઃ સંસારે પર્યટતિ આ કર્મોથી બંધાયેલ એવો જીવ ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણી નરક નિગોદ આદિ રૂપથી આ સંસારમાં ભ્રમણ કર્યા કરે છે.

ભાવાર્થ—મિથ્યાત્વ આદિથી યુક્ત જીવ આવા કર્મોને કરે છે, અને એવા એ કર્મોના ઉદય આવવાથી નરક નિગોદ આદિ ગતિઓના દુઃખોને ભોગવ્યા કરે છે. એ કર્મ મૂળ રૂપમાં આઠ પ્રકારનાં છે. ॥ ૧ ॥

प्रतिज्ञातमाह—

मूलम्—नाणस्सावरणिज्जं, दंसणोवरणं तंहाँ ।

वेय्यणिज्जं तंहाँमोहं, आउकस्मं तंहेव यं ॥ २ ॥

नामकस्मं च गोयं च, अंतरायं तंहेव यं ।

एवमेयाह कस्माइं, अट्टेव उं समासओ ॥ ३ ॥

छाया—ज्ञानस्यावरणीयं, दर्शनावरणं तथा ।

वेदनीयं तथा मोहम्, आयुष्कर्म तथैव च ॥ २ ॥

नामकर्म च गोत्रं च, अन्तरायं तथैव च ।

एवमेतानि कर्माणि, अष्टैव तु समासेतः ॥ ३ ॥

टीका—‘नाणस्सावरणिज्जं’ इत्यादि—

ज्ञानस्य=ज्ञानम्-अवबोधलक्षणो विशेषविषयक आत्मनः पर्यायस्तस्य,
आवरणीयम्-आवारकम्, आच्छादकं भास्करस्य मेघ इव १ । तथा-दर्शना-

अब उन आठ कर्मों के नाम कहते हैं—‘नाणस्सावरणिज्जं’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—ज्ञानगुण को आवरण करने वाला (नाणावरणिज्जं-
ज्ञानावरणीयं) ज्ञानावरण १, दर्शनगुणको आवरण करने वाला (दंसणो-
वरणं-दर्शनावरणं) दर्शनावरण २, सुख दुःख देने वाला (वेय्यणिज्जं-
वेदनीयं) वेदनीय कर्म ३, आत्मा की परिणति विपरीत बनाने वाला
(मोहं-मोहम्) मोहनीय कर्म ४, जीव को विवक्षित पर्याय में रोक रखने
वाला (आउकस्मं-आयुष्कर्म) आयुकर्म ५, शरीरादिक की रचना करने
वाला (नामकस्मं-नामकर्म) नामकर्म ६, उच्चनीच कुल में जीव को

हुवे अे आठ कर्मेना नाम कहे छे—“नाणस्सावरणिज्जं” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—ज्ञान गुणनु आवरणु करवावाणुं नाणवरणिज्जं-ज्ञानावरणीयं
ज्ञानावरणु (१), दर्शन गुणनु आवरणु करनार दंसणोवरणिज्जं दर्शनावरणं दर्श-
नावरणु (२), सुखदुःखने आपनार वेय्यणिज्जं-वेदनीयं वेदनीय कर्म (३), आत्मानि
परिणति विपरीत बनानार मोहं-मोहम् मोहनीय कर्म (४), जेडीनी
भाक्क लवने विवक्षित पर्यायमां अकडी राखनार आउकस्मं-आयुष्कर्म आयु कर्म
(५), शरीरादिकनी रचना करवावाणुं नामकस्मं-नामकर्म नाम कर्म (६), उच्च
य कुणमां लवने उत्पन्न करनार गोयं-गोत्र गोत्र कर्म (७), दानादिकमां

વરણમ્—આવ્રિયતેડનેત્યાવરણં, દર્શનસ્ય=સામાન્યાવવોધરૂપસ્યાત્મનઃ, પર્યાયસ્ય, આવરણમ્ આચ્છાદકં, પ્રતીહારેણ નૃપદર્શનમિવ ૨ । તથા—વેદનીયં=વેદ્યતે—સુખદુઃખતયાડનુભૂયતે લિહ્યમાનમધુલિપ્તાસિધારાવદિતિ વેદનીયમ્ ૩ । તથૈવ—મોહમ્—મોહયતિ—આચ્છાદયતિ—જ્ઞાનમ્ મધ્યવદૈવિત્યજનનેતિ મોહઃ, મુહ્યત્યનેતિ વા મોહસ્તદ્રૂપં કર્મેત્યર્થઃ ૪ । આયુષ્કર્મ—एत्यनेन गत्यन्तरमित्यायुः, यद्वा—आयाति—आगच्छति प्राप्नोति स्वकृतकर्मप्राप्तनरकादિકुण्ठतेर्बहिर्गन्तुमिच्छतोऽपि जीवस्य निगडवत् प्रतिबन्धकतामित्यायुः, तदेव कर्म—आयुष्कर्म च ५ । अस्यास्तृतीय गाथाया सह सम्बन्धः—

ટીકા—‘ નામકર્મ્મં ચ ’ ઇત્યાદિ—

‘નામકર્મ્મ=નમયતિ—વિચિત્રપર્યાયૈઃ પરિણમયતિ જીવં—ચિત્રકાર ઇવ ગજતુરગાદિ ભાવં પ્રતિરેખાકૃતમિતિ નામ, તદેવ કર્મ નામકર્મ ૬ । તથા—ગોત્રં=ગચ્છતિ—ઉચ્ચનીચમેદલક્ષણં પ્રાપ્નોત્યાત્માડનેતિ ગોત્રમ્ । યદ્વા—ગીયતે—શબ્દ્યતે ઉચ્ચાવચૈઃ શબ્દૈઃ, કુલારાદ્ મૃદ્દ્રવ્યમિવ જીવો યસ્માદિતિ ગોત્રમ્ ૭ । ચ=પુનઃ, અન્તરાયમ્—

ઉત્પન્ન કરાનેવાલા (ગોયં—ગોત્રં) ગોત્રકર્મ ૭, તથા દાનાદિક મેં વિઘ્ન ઢાલને વાલા (અંતરાયં—અન્તરાયં) અન્તરાય કર્મ હૈ ૮ ।

ભાવાર્થ—જીવ કા લક્ષણ જ્ઞાનોપયોગ એવં દર્શનોપયોગ હૈ । જ્ઞાનોપયોગ કો રોકને વાલા—આવરણ કરને વાલા—જો કર્મ હૈ ઉસકા—નામ જ્ઞાનાવરણ કર્મ હૈ । જિસ પ્રકાર સૂર્ય મેઘ કો આવૃત કર લેતા હૈ ઇસી તરહ યહ કર્મ આત્મા કે ઇસ જ્ઞાન ગુણ કો ઢક દેતા હૈ ૧ । પ્રતિહાર (દ્વારપાલ) જિમ્મ તરહ રાજા કે દર્શન નહીં હોને દેતા ઉસી પ્રકાર આત્માકે દર્શન ઉપયોગ કો જો ઢક દેતા હૈ—ઉસે પ્રકટ નહીં હોને દેતા હૈ ઉસ કર્મ કા નામ દર્શનાવરણ કર્મ હૈ ૨ । જિસ પ્રકાર મધુ(શહદ)લિપ્ત તલવાર કે ચાટનેસે જીભ કટ જાતી હૈ ઓર મધુ કા સ્વાદ મી આતા હૈ ઇસી પ્રકાર જિસકે દ્વારા જીવ કો સુખ દુઃખ દોનોં કા અનુભવ હોતા

વિઘ્ન નાખવાવાળું અંતરાયં—અન્તરાયં અંતરાય કર્મ છે (૮).

ભાવાર્થ—જીવનું લક્ષણ જ્ઞાનોપયોગ અને દર્શનોપયોગ છે, જ્ઞાનોપયોગને રોકનાર—આવરણ કરનાર છે એનું નામ જ્ઞાનાવરણ કર્મ છે. જેમ સૂર્ય મેઘને આવૃત કરી દે છે આ પ્રમાણે એ કર્મ આત્માના આ જ્ઞાનગુણને ઢાંકી દે છે. (૧) પ્રતિહાર—દ્વારપાળ જે રીતે રાજાનું દર્શન થવા દેતો નથી એજ પ્રમાણે આત્માના દર્શન ઉપયોગને જે ઢાંકી દે છે—એને પ્રકટ થવા નથી દેતું એ કર્મનું નામ દર્શનાવરણ કર્મ છે. (૨) જે પ્રમાણે મધુર લિપ્ત તરવારને ચાટવાથી જીભ કપાઈ જાય છે અને મધુનો સ્વાદ પણ આવે છે. એજ પ્રમાણે જેના દ્વારા જીવને સુખ દુઃખ બન્નેનો અનુભવ થાય છે તે વેદનીય

અન્તરા-મધ્યે, વિઘ્નોત્પાદકત્વેન અયતે-ગચ્છતીત્યન્તરાય, દાતૃગ્રાહકયોર્મધ્યે
 માળ્ડાગારિકવત્ । યદ્વા-અન્તર્ધીયતેઽન્તર્હિતં ભવતિ આત્મનો વીર્યાદિપરિણામોઽને-
 નેત્યન્તરાયમ્, અથવા-અન્તરા-વ્યવધાનાપાદનાય જીવં દાનાદિકં વા એતિ-
 ગચ્છતીત્યન્તરાયમ્ । યથા રાજા કસ્મૈચિદ્દાતુમુપદિશતિ, તત્ર માળ્ડાગારિકોઽન્તરાલે
 વિઘ્નકૃદ્ભવતિ, તદ્વત્ જીવસ્ય દાનાદિવિઘ્નકારકં યત્ કર્મ તદન્તરાયમ્, અન્તરા-
 યાચ્ચં, કર્મેતિ સર્વત્ર સંવધ્યતે ૮ ।

રહતા હૈ વહ વેદનીય કર્મ હૈ ૩ । જો હસ જીવ કો શરાવ કી તરહ મુઘ
 કર દેતા હૈ-પાગલ બના દેતા હૈ પરવસ્તુ કો અપની માનને કી પરિણતિ
 મેં ફેસા દેતા હૈ ઉસકા નામ મોહનીય કર્મ હૈ હસસે જીવ પરવસ્તુ કો
 અપની માનકર ઉસકે પરિભન સે અપને મેં “ મેં સુખી હૂં મેં દુઃખી હૂં ”
 હસ પ્રકાર કલ્પના કરતા રહતા હૈ । ૪ ॥ જો જીવ કો દૂસરી ગતિ મેં
 લે જાવે અથવા જિસ કર્મ કે ઉદય સે પ્રાપ્ત એક ગતિ સે જીવ
 અપની ઇચ્છાનુસાર ઉસસે દૂસરી ગતિ મેં નહીં જા સકે અર્થાત્ જિસ
 પ્રકાર પાંચ મેં પડા હુઆ વેડી બંધન જીવ કો વહીં એક સ્થાન પર રોક
 કર રખતા હૈ ઉસી પ્રકાર વિવક્ષિત ગતિ મેં જો જીવ કો રોક કર રખે-
 ચાહને પર ભી જીવ ઉસ ગતિ સે દૂસરી ગતિ મેં નહીં જા સકે ઉસ કર્મ
 કા નામ આયુકર્મ હૈ । ૫ । જો કર્મ જીવ કે શરીરાદિકોં કી નાનાપ્રકાર
 સે રચના કરે જૈસે ચિત્રકાર અનેક પ્રકાર કે છોટે વડે ચિત્ર બનાના,
 હૈ ઉસ કર્મ કા નામ નામકર્મ હૈ । શરીર કા સુન્દર બનના, છોટા બનના,

કર્મ છે. (૩) જે આ જીવને શરાવ (દાર)ની માફક મુઘ કરે છે-ગાંડો
 બનાવી દે છે, બીજાની વસ્તુને પોતાની માનવાની પરિણતિમાં ફેસાવી દે છે.
 તેનું નામ મોહનીય કર્મ છે. આનાથી જીવ બીજાની વસ્તુને પોતાની
 માનીને એના પરિભનથી પોતાનામાં “ હું સુખી છું, હું દુઃખી છું. ”
 આ પ્રમાણે કલ્પના કરતો રહે છે. (૪) જે જીવને બીજી ગતિમાં લઈ જાય
 અથવા જે કર્મના ઉદયથી પ્રાપ્ત એક ગતિથી જીવ પોતાની ઇચ્છા અનુસાર
 એનાથી બીજી ગતિમાં ન જઈ શકે, અર્થાત્ જે પ્રમાણે પગમાં પહેલી બેડી
 જીવને ત્યાં જ એક સ્થાન ઉપર રોકી રાખે છે એજ પ્રમાણે વિવક્ષિત ગતિમાં
 જે જીવને રોકી રાખે ચાહવા છતાં પણ જીવ તે ગતિથી બીજી ગતિમાં ન
 જઈ શકે એ કર્મનું નામ આયુ કર્મ છે. (૫) જે કર્મ જીવના શરીર આદિકોની
 નાના પ્રકારથી રચના કરે, જે પ્રમાણે ચિત્રકાર અનેક પ્રકારનાં નાના મોટાં
 ચિત્ર બનાવે છે, એ કર્મનું નામ નામકર્મ છે. શરીરનું સુંદર બનવું, નાનું

एवम्-अनेन प्रकारेण एतानि=ज्ञानावरणीयादीनि, अष्टैव-अष्टसंख्यकान्येव कर्माणि समासतः-संक्षेपतः सन्ति, विस्तरतस्तु यावन्तो जीवाः सन्ति, कर्माण्यपि तावन्तीत्यनन्तान्येवेति भावः ।

कर्मणां निर्देश क्रमश्चायमर्थापेक्षः, सर्वजीवानां भवव्यथा ज्ञानावरणीयदर्शनावरणीयकर्मोदयजनिता । तां च वेदयमानोऽपि मोहाभिभूतत्वान्न वैराग्यं प्राप्नोति, अधिरक्तश्च देवमानुष तिर्यङ् नरकायुषि वर्तते । न चानामकं जन्म । जन्मवन्तश्च

बड़ा बनना, चामन बनना, कूबडा बनना आदि यह सब नामकर्म का काम है । ६ । जो जीव को उच्च नीच कुल में उत्पन्न करता है जैसे कुंभार मिट्टी को उंचे नीचे स्वरूप में बनाता है उसका नाम गोत्रकर्म है । ७ । जैसे किसी को दान देने के लिये राजाभंडारी को कहता है परन्तु वह भंडारी उस दान के देने में अन्तराय-विघ्नरूप बन जाता है उसी प्रकार जो कर्म जीव के लिये दानादिक करने में विघ्नकारक बनता है वह अन्तराय कर्म है । ८ । इस तरह संक्षेपसे ये आठ कर्म हैं । विस्तार की अपेक्षा जितने जीव हैं उतने ही कर्म हैं ।

કર્મોંં કા યહ નિર્દેશક્રમ અર્થાપેક્ષ હૈં ઓર વહ હસ પ્રકાર સે હૈં-સમસ્ત જીવોંં કો જો ભવવ્યથા દુઃસ્વ હો રહી હૈં વહ જ્ઞાનાવરણીય એવં દર્શનાવરણીય કર્મ કે ઉદય સે જનિત હૈં । હસ વેદના કો અભુભવ કરતા હુઆ મી જીવ મોહ સે અભિભૂત હોને કે કારણ વૈરાગ્ય કો નહીં પ્રાપ્ત કરતા હૈં । જબતક યહ અવિરત અવસ્થા મેં રહતા હૈં તબતક દેવ, મનુષ્ય,

બનવું, મોટું બનવું, વામન બનવું, કુબડા બનવું આદિ એ સઘળા નામ કર્મનાં કામ છે. (૬) જે જીવને ઉચ્ચ નીચ કુળમાં ઉત્પન્ન કરે છે, જેમ કુંભાર માટીને ઉચ્ચ નીચા સ્વરૂપમાં બનાવે છે. તેનું નામ ગોત્ર કર્મ છે. (૭) જેમ કોઈને દાન દેવાનું રાજા ભંડારીને કહે છે, પરંતુ એ ભંડારી એ દાનના દેવામાં વિઘ્નરૂપ બની જાય છે તે પ્રમાણે જે કર્મ જીવના માટે દાનાદિકના કરવામાં વિઘ્નકારક બને છે તે અંતરાય કર્મ છે. (૮) આ પ્રમાણે સંક્ષેપથી આ આઠ કર્મ છે. વિસ્તારની અપેક્ષા જેટલા જીવ છે એટલા જ કર્મ છે.

કર્મોંંનો આ નિર્દેશ ક્રમ અર્થરૂપે છે. અને તે આ પ્રમાણે છે. સઘળા જીવોંંને જે ભવ્ય વ્યથા થઈ રહેલ છે એ જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીય કર્મના ઉદયથી જન્મે છે. આ વેદનાનો અનુભવ કરતાં કરતાં એ જીવ મોહથી અભિભૂત થવાના કારણે વૈરાગ્યને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. જ્યાં સુધી તે અવિરત અવસ્થામાં રહે છે ત્યાં સુધી દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ, નરક, આદિ

વદ્ધાઃ સદૈવ ગોત્રેણ । તત્ર સંસારિણાં સુખલેશાનુભવઃ સર્વઃ સાન્તરાય
ઇત્યન્તરાયનિર્દેશઃ ॥ ૩ ॥

તિર્યંચ નરક આયુ મેં વર્તતા રહતા હૈ । વિના નામ કે જન્મ હોતા નહીં
હૈ । જિતને મી જન્મ વાલે પ્રાણી હૈં વે સવ ગોત્ર સે વદ્ધ હૈં । સંસારી
જીવોં કો સુખ કે લેશ કા જો અનુભવ હોતા હૈ વહ સવ અન્તરાય
સહિત હૈ । તાત્પર્ય-ઇસ કા ક્રમ નિર્દેશ ઇસ પ્રકાર હૈ કિ સમસ્તસંસારી
જીવોં કો જો અવવ્યથા ભોગની પડ રહી હૈ ઉસકા કારણ જ્ઞાનાવર-
ણીય એવં દર્શનાવરણીય કર્મ કા ઉદય હૈ । ઇસ વેદના કા જો ઉન્હેં
અનુભવન હોતા હૈ ઉસમેં કારણ વેદનીય કર્મ હૈ । ઇસ વેદનીય કર્મ કે
ઉદયસે હી યહ જીવ સુખ દુઃખ કા ભોગ કીયા કરતા હૈ । ઇસ પરિ-
સ્થિતિ મેં પડકર મી યહ જીવ વિરતિભાવ કો જો પ્રાપ્ત નહીં હો રહી હૈ
ઉસ કા કારણ મોહ કર્મ કા ઉદય હૈ । અવિરતિ સે યુક્ત હોને કી વજહ
સે હી યહ જીવ ચારોં ગતિયોં કી આયુ ભોગતા રહતા હૈ-કમી નરકાયુ,
કમી તિર્યંચાયુ કમી મનુષ્યાયુ ઓર કમી દેવાયુ । ઇનમેં રહને વાલે
જીવ કે શરીર કા નિર્માણ આદિકાર્ય નામકર્મ કરતા હૈ । વહાં ઉચ્ચ
નીચ ગોત્રકર્મ કા ઇસકે ઉદય રહતા હૈ । સર્વ પ્રકાર સે સુખી ઇસ સંસાર
મેં કોઈમી જીવ નહીં હૈ, કોઈ ઘર મેં રહ્લીહુઈ મી વિમૂતિ કો નહીં ભોગ
સકતા હૈ કેવલ મૂગ કી દાલ કા પાની પીકર હી અપના સમય નિકા-

કોટિમાં ધૂમતો રહે છે. નામ વગર જન્મ હોતો નથી. જેટલા પ્રાણી જન્મે
છે એ સઘળા ગોત્રથી બંધાયેલા છે સંસારી જીવોને સુખનો અથવા ક્લેશનો
જે અનુભવ થાય છે એ સઘળું અંતરાયનું કારણ છે તાત્પર્ય-આનો ક્રમ
નિર્દેશ આ પ્રમાણે છે કે, સઘળા સંસારી જીવોને જે ભવ્યવ્યથા ભોગવવી
પડે છે તેનું કારણ જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીય કર્મનો ઉદય છે. આ
વેદનાનો તેને જે અનુભવ થાય છે, તેમાં કારણ વેદનીય કર્મ છે. આ
વેદનીય કર્મના ઉદયથી જ એ જીવ સુખ દુઃખને ભોગવે છે. આવી પરિ-
સ્થિતિમાં પડીને પણ આ જીવ વિરતિ ભવને પ્રાપ્ત થતો નથી. એનું કારણ
મોહ કર્મનો ઉદય છે. અવિરતિથી યુક્ત હોવાના કારણે જ આ જીવ ચારે
ગતિઓની આયુ ભોગવતો રહે છે કદિક નરકાદિક આયુ, કદિક તિર્યંચ આયુ,
કદિક મનુષ્ય આયુ, અને કદિક દેવ આયુ. આમાં રહેનાર જીવના શરીરનું
નિર્માણ આદિ કાર્ય નામ કર્મ કરે છે. ત્યાં ઉચ્ચ નીચ ગોત્ર કર્મનો તેને
ઉદય રહે છે. સર્વ પ્રકારથી સુખી આ સંસારમાં કોઈ પણ જીવ નથી કોઈ
ઘરમાં રાખેલી વિમૂતિને ભોગવી શકતો નથી. ફક્ત મગની દાળનું પાણી

एवं कर्मणो मूलप्रकृतीरुक्त्वा साम्प्रतमुत्तरप्रकृतीः प्ररूपयन् पूर्वं ज्ञानावरण प्रकृतीः प्राह—

मूलम्—नाणावरणं पञ्चविहं, सुयं आभिणिबोहियं ।

ओहिनाणं च तइयं, मणनाणं च કેવલં ॥ ૪ ॥

છાયા—જ્ઞાનાવરણં પશ્ચવિધં, શ્રુતમાભિનિબોધિકમ્ ।

अवधिज्ञानं च तृतीयं, मनोज्ञानं च केवलम् ॥४॥

ટીકા—‘ નાણાવરણં ’ ઇત્યાદિ—

જ્ઞાનાવરણં પશ્ચવિધમ્ । કથં તત્ પશ્ચવિધમ્ ? ઇતિ પ્રશ્નાવસરે—આવરણીય ભેદાદેવ હાવરણસ્ય ભેદ ઇત્યાશયેન આવરણીયસ્ય જ્ઞાનસ્યૈવ ભેદાનાહ—‘ સુયં ’ ઇત્યાદિ । અન્યત્ સુગમમ્ ॥ ૪ ॥

लता रहता है । यह भोगान्तरायकर्म का उदय है । इसी तरह दानान्तराय आदि कर्म भी जान लेना चाहिये ॥ २-३ ॥

अब सूत्रकार कर्मों की उत्तर प्रकृतियां कहते हैं—जिसमें प्रथम ज्ञानावरण की प्रकृतियां कहते हैं—‘ नाणावरणं ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(नाणावरणं पञ्चविहं—ज्ञानावरणं पञ्चविधम्) ज्ञानावरण कर्मकी पांच प्रकृतियां हैं—वे इस प्रकार हैं—(सुयं आभिणिबोहियं तइयं ओहिनाणं मणनाणं च केवलम्—श्रुतम् आभिनिबोधिकम् तृतीयं अवधिज्ञानं, मनोज्ञानं च केवलम्) श्रुतज्ञानावरण, मतिज्ञानावरण, अवधिज्ञानावरण, मनः पर्ययज्ञानावरण और केवलज्ञानावरण । श्रुतज्ञान का आवारक कर्म श्रुतज्ञानावरण, मतिज्ञान का आवारक कर्म मतिज्ञानावरण, अवधिज्ञान—का

પીઈને જ પોતાનો સમય પૂરો કરે છે, એ ભોગાન્તરાય કર્મનો ઉદય છે. આજ પ્રમાણે દાનાન્તરાય કર્મને પણ બાણી લેવાં બેઠાં છે. ॥ ૨ ॥ ૩ ॥

હવે સૂત્રકાર કર્મોની પ્રકૃતિયોને બતાવે છે. આમાં સહુ પ્રથમ જ્ઞાનાવરણીય પ્રકૃતિને કહે છે—“ નાણાવરણં ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—નાણાવરણં પંચવિહં—જ્ઞાનાવરણં પંચવિધમ્ જ્ઞાનાવરણકર્મની પાંચ પ્રકૃતિયો છે—તે આ પ્રમાણે છે સુયં આભિનિબોહિયં તઇયં ઓહિનાણં મણનાણં ચ કેવલમ્—શ્રુતમ્ આભિનિબોધિકમ્ તૃતીયં અવધિજ્ઞાનં મનોજ્ઞાનં ચ કેવલમ્ શ્રુત જ્ઞાનાવરણીય, મતિ જ્ઞાનાવરણીય, અવધિજ્ઞાનાવરણીય, મનઃ પર્યય જ્ઞાનાવરણીય અને કેવલ જ્ઞાનાવરણીય, શ્રુતજ્ઞાનનું આવરક કર્મ શ્રુત જ્ઞાનાવરણીય, મતિજ્ઞાનનું આવરક કર્મ મતિ જ્ઞાનાવરણીય, અવધિજ્ઞાનનું

અથ દર્શનાવરણપ્રકૃતીઃ પ્રાહ—

મૂલમ્—નિદ્રા તદૈવ પચલા, નિદ્રાનિદ્રા યં પચલપચલા યં ।

તત્તો યં થીર્ણગિદ્ધી, ઉં પંચમા હોઈ નાયઠ્ઠા ॥૫॥

છાયા—નિદ્રા તથૈવ પ્રચલા, નિદ્રાનિદ્રા ચ પ્રચલાપચલા ચ ।

તતથ્થ સ્ત્યાનગૃદ્ધિસ્તુ, પશ્ચમી ભવતિ જ્ઞાતવ્યા ॥ ૫ ॥

ટીકા—‘ નિદ્રા ’ इत्यादि । गाथेयं सुगमा ॥ ५ ॥

મૂલમ્—ચક્ષુમ્ચક્ષુઓહિસ્સ, દંસણે કેવલે યં આવરણં ।

एवं तु नव विगप्यं, नायंठ्वं दंसणावरणं ॥ ६ ॥

છાયા—ચક્ષુરચક્ષુરવધિનઃ, દર્શને કેવલે ય આવરણમ્ ।

एव तु नवविकल्पं, ज्ञातव्यं दर्शनावरणम् ॥ ६ ॥

ટીકા—‘ ચક્ષુમ્ચક્ષુ ઓહિસ્સ ’ इत्यादि—

ચક્ષુરચક્ષુરવધિનઃ—ચક્ષુશ્ચ, અચક્ષુશ્ચ, અવધિશ્ચેતિ સમાહારસ્તસ્ય, દર્શને इह दर्शनशब्दः પ્રત્યેકં સમ્બધ્યતે, એવં ચ ચક્ષુર્દર્શને, અચક્ષુર્દર્શને, અવધિર્દર્શને, इति वाच्यम् તથા—કેવલે—કેવલદર્શને ચ, આવરણમ્, एतच्च चक्षुर्दर्शनादिविषयत्वा-चतुर्विधम् । एवं=अनेन प्रकारेण=निद्रापञ्चविधत्व-चक्षुर्दर्शनावरणादि चतुर्विधत्वरूपेण, तु नवविकल्प=नवप्रकारकं दर्शनावरणं ज्ञातव्यम् ॥ ६ ॥

આવારક કર્મ અવધિજ્ઞાનાવરણ મનઃપર્યયજ્ઞાન કા આવારકકર્મ મનઃપર્યય જ્ઞાનાવરણ ઔર કેવલજ્ઞાન કા આવારક કર્મ કેવલજ્ઞાનાવરણ હૈ ॥૪॥

અવ દર્શનાવરણીય કી પ્રકૃતિયાં કહતે હૈ—‘ નિદ્રા ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(નિદ્રા—નિદ્રા) નિદ્રા, (નિદ્રાનિદ્રા—નિદ્રાનિદ્રા) નિદ્રા-નિદ્રા, (પચલા—પ્રચલા) પ્રચલા, (પચલાપચલા—પ્રચલાપચલા) પ્રચલાપ-ચલા, તથા પાંચવી (થીર્ણગિદ્ધી—સ્ત્યાનગૃદ્ધિઃ) સ્ત્યાનગૃદ્ધિ ॥ ૫ ॥

ઔર ચક્ષુર્દર્શનાવરણ, અચક્ષુર્દર્શનાવરણ, અવધિર્દર્શનાવરણ, કેવ-લદર્શનાવરણ इस प्रकार दर्शनावरण कर्म की नौ प्रकृतियां हैं ॥ ६ ॥

આવારક કર્મ અવધિજ્ઞાનાવરણીય, મન. પર્યયનુ આવારક કર્મ મનઃપર્યય જ્ઞાનાવરણીય અને કેવળજ્ઞાનનું આવારક કર્મ કેવળ જ્ઞાનાવરણીય છે, ॥૪॥

હવે દર્શનાવરણીયની પ્રકૃતિ કહે છે—“ નિદ્રા ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—નિદ્રા—નિદ્રા નિદ્રા નિદ્રા નિદ્રા નિદ્રા નિદ્રા નિદ્રા પચલા—પ્રચલા પ્રચલા પચલા—પચલા—પ્રચલા પ્રચલા પ્રચલા થીર્ણગિદ્ધી—સ્ત્યાનગૃદ્ધિ. સ્ત્યાનગૃદ્ધિ ॥૫॥

અને ચક્ષુર્દર્શનાવરણીય, અચક્ષુર્દર્શનાવરણીય, અવધિર્દર્શનાવરણીય, નાવરણીય, આ પ્રમાણે દર્શનાવરણ કર્મની નવ પ્રકૃતિયો છે. ॥૬॥

અથ વેદનીય પ્રકૃતિરાહ--

મૂલમ્--વેયનીયંપિ યં દુઃખિહં, સાયમસાયં ચ આહિયં ।

સાયસ્સ ડું વહૂ ભેયાં, એમેવ અસાયસ્સ વિ^૧ ॥ ૭ ॥

છાયા--વેદનીયમપિ ચ દ્વિવિધં, સાતમસાતં ચ આખ્યાતમ્ ।

સાતસ્ય તુ બહવો ભેદાઃ, એમેવ અસાતસ્યાપિ ॥ ૭ ॥

ટીકા--‘વેયનીયંપિ’ ઇત્યાદિ--

વેદનીયમપિ દ્વિવિધમ્, સાતં-સુખમ્, અસાતં-તદ્વિપરીતં દુઃખં ચ આખ્યાતમ્ ।
ઇહ સાતાસાતયોઃ કારણરૂપં કર્માણ્યુપચારાત્ સાતમસાતં ચેત્યુક્તમ્ । સાતસ્યાપિ
બહવો ભેદાઃ, ઇહ તુ શબ્દોઽપ્યર્થકઃ । જ્ઞાનદર્શનાવરણયોરેવ ન સન્તિ બહવો ભેદાઃ
કિં તુ વેદનીયસ્યાપીતિ ભાવઃ ।

બહુભેદવત્ત્વં चास्य तत्कारणानामनुकम्पादीनां बहुत्वात् । एवमेव-बहवो

अब वेदनीयकर्म की नौ प्रकृतियां कहते हैं--‘वैयणीयंपि’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ--(વેયનીયં પિ દુઃખિહં-વેદનીયમપિ દ્વિવિધમ્) વેદનીય કર્મકી
भी दो प्रकृतियां हैं--(सायं-शातम्) शातवेदनीय^१, चक्षु और (असायं-
अशातम्) अशातवेदनीय^२ । शात-सुख एवं अशात-दुःखका नाम है ।
इनके कारणभूत कर्मको भी उपचारसे शात और अशात रूप (आहियं-
आख्यातम्) कह दिया गया है । (सायस्स ड वहु भेया-सातस्य तु बहवो
भेदाः) शात वेदनीय कर्म के भी बहुत भेद हैं । केवल ज्ञानावरण एवं
दर्शनावरणके ही भेद बहुत नहीं हैं किन्तु वेदनीय कर्मके भी बहुतभेद
हैं । इसी प्रकार--(असायस्स वि-अशातस्यापि) असातवेदनीय कर्मके
भी अनेक भेद हैं । शातवेदनीय कर्मके कारण भी अनुकम्पा आदि हैं वे

હવે વેદનીય કર્મની પ્રકૃતિયોને કહે છે--“વેયનીયંપિ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ--વેયનીયંપિ દુઃખિહં-વેદનીયમપિ, દ્વિવિધમ્ વેદનીય કર્મની બે પ્રકૃતિયો છે--
शातं-शातम् साता वेदनीय (१) असायं-अशातम् असाता वेदनीय (२) साता-सुખतुं
नाम છે, અને અસાતા દુઃખતું નામ છે. એનાં કારણ ત્રી કર્મોને પણ ઉપચારથી
સાતા અને અસાતા રૂપ આહિયં-આખ્યાતમ્ કહેવામાં આવે છે. સાયસ્સ ડ વહૂ-
ભેયા-સાતસ્ય તુ બહવો ભેદાઃ સાતાવેદનીય કર્મનાં પણ ઘણા ભેદ છે. કેવળ જ્ઞાના-
વરણીય અને દર્શનાવરણીયના જ ભેદ ઘણા નથી પરંતુ વેદનીય કર્મના પણ
ઘણા ભેદ છે. આ પ્રમાણે અસાયસ્સ વિ-અસાતસ્યાપિ અસાતાવેદનીય કર્મના
પણ એકેક ભેદ છે. સાતા વેદનીય કર્મનું કારણ જે અનુકંપા આદિ છે તે.

ભેદા અસાતસ્યાપિ-અસાતાવેદનીયસ્યાપિ, તત્કારણાનાં પ્રાણાતિપાતાદિનામપિ
 વહુત્વાદિતિ ભાવઃ ॥ ૭ ॥

અથ મોહનીયપ્રકૃતિ પ્રરૂપયતિ—

મૂલમ્—મોહનિજ્જંપિ^૩ દુવિહં, દંસણે ચરણે તંહા ।

દંસણે 'તિવિહં વુત્તં, ચરણે દુવિહં ભવે ॥ ૮ ॥

છાયા—મોહનીયમપિ દ્વિવિધં, દર્શને ચરણે તથા ।

દર્શને ત્રિવિધમુક્તં, ચરણે દ્વિવિધં ભવતિ ॥ ૮ ॥

ટીકા—‘મોહનિજ્જંપિ’ ઇત્યાદિ ।

મોહનિયમપિ દ્વિવિધં વેદનીયમિવ, દ્વૈવિધ્યમાહ—‘દંસણે’ ઇત્યાદિ । દર્શને=
 તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાનરૂપે, ચરણે=ચારિત્રે એવં ચ દર્શનમોહનીયં ચારિત્રમોહનીયં ચેત્યર્થઃ ।
 તત્ર દર્શને મોહનોયં=દર્શનવિષયકં મોહનીયં ત્રિવિધમુક્તમ્ ચરણે મોહનીયં=ચારિત્ર
 મોહનીયં દ્વિવિધં ભવતિ ॥ ૮ ॥

તથા અસાતવેદનીય કર્મકે કારણ જો પ્રાણાતિપાત આદિ હૈં વે અનેક હૈં ।
 અત એવ શાતાવેદનીય ઓર અસાતવેદનીય કે અનેક ભેદ હૈં ॥ ૭ ॥

અવ મોહનીય કર્મ કી પ્રકૃતિયાં કહતે હૈં—‘મોહનિજ્જંપિ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(મોહનિજ્જંપિ દુવિહં અહિયં-મોહનીયમપિ દ્વિવિધમ્
 આખ્યાતમ્) મોહનીય કર્મ ઓ દો પ્રકારકા હૈ—(દંસણે ચરણે તંહા-દર્શને
 ચરણે તથા) દર્શન મોહનીય એવં ચારિત્ર મોહનીય । (દંસણે તિવિહં વુત્તં-
 દર્શને ત્રિવિધં ઉક્તં) દર્શન મોહનીય ત્રીન પ્રકાર કા એવં (ચરણે દુવિહં
 ભવે-ચરણે દ્વિવિધં ભવેન્) ચારિત્ર મોહનીય દો પ્રકારકા હૈ ॥ ૮ ॥

તથા અસાતા વેદનીય કર્મનું કારણ જે પ્રાણાતિપાત આદિ છે તે અનેક છે.
 આ માટે સાતા વેદનીય અને અસાતા વેદનીયના અનેક ભેદ છે. ॥ ૭ ॥

હવે મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિયો કહે છે—“મોહનિજ્જંપિ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—મોહનિજ્જંપિ દુવિહં અહિયં-મોહનીયમપિ દ્વિવિધં આખ્યાતમ્
 મોહનીય કર્મ પણ જે પ્રકારનું છે-દંસણે ચરણે તંહા-દર્શને ચરણે તથા-દર્શન
 મોહનીય અને ચારિત્ર મોહનીય. દંસણે તિવિહં વુત્તં-દર્શને ત્રિવિધં ઉક્તં દર્શન મોહ-
 નીય ત્રણ પ્રકારના અને ચરણે દુવિહં ભવે-ચરણે દ્વિવિધં ભવતિ ચારિત્ર મોહનીય
 પ્રકારના છે. ॥ ૮ ॥

तत्र दर्शनमोहनीयस्य त्रैविध्यमाह—

मूलम्—सम्मत्तं चेव मिच्छत्तं, सम्मामिच्छत्तमेव यं ।

एयाओ तिर्नि पर्यडीओ, मोहणिज्जस्स दंसणे ॥ ९ ॥

छाया—सम्यक्तत्वं चेव मिथ्यात्वं, सम्यग्मिथ्यात्वमेव च ।

एतास्तिस्रः प्रकृतयो, मोहनीयस्य दर्शने ॥ ९ ॥

टीका—‘सम्मत्तं चेव’ इत्यादि—

सम्यक्तत्वं=मोहनीयकर्मपुद्गलानां यावानंशः शुद्धः, स शुद्धदलिकमित्युच्यते, तदेव—सम्यक्तत्वं—सम्यक्तत्वमोहनीयम्, यदुदये तत्त्वादिभिरुचिरूपं तत्त्वार्थश्रद्धानं समुत्पद्यते । तथा—मिथ्यात्वम्—अशुद्धदलिकरूपं, यदुदये सति अतत्त्वेषु तत्त्वबुद्धिर्जायते । तथा—सम्यग्मिथ्यात्वं—शुद्धाशुद्धदलिकरूपं च, यदुदये सति जीवस्योभयः स्वभावो भवति । इह सम्यक्तत्वाद्या जीवधर्मास्तथापि तत्कारणरूपतया दलिकानामपि सम्यक्तत्वादिव्यपदेशः । एताः—सम्यक्तत्व—मिथ्यात्व—सम्यग्मिथ्यात्वरूपाः, तिस्रः प्रकृतयः, दर्शनमोहनीयस्य—दर्शनविषये मोहनीयस्य सन्तीत्यर्थः ॥ ९ ॥

मूलम्—चरित्तमोहणं कम्मं, दुविहं तु वियाहियं ।

कसायवेयणिज्जं तु, नोक्सायं तहेव यं ॥ १० ॥

छाया—चरित्रमोहनं कर्म, द्विविधं तु व्याख्यातम् ।

कषायवेदनीयं च, नोकषायं तथैव च ॥ १० ॥

टीका—‘चरित्तमोहणं’ इत्यादि—

चारित्रमोहनीयं—चारित्रे विषये मुह्यत्यनेनेति चारित्रमोहनीयं, कर्म यदुदये

अब दर्शनमोहनीय का तीन भेद कहते हैं—‘सम्मत्तं’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—दर्शन मोहनीयकर्मके तीन भेद हैं—(सम्मत्तं—सम्यक्तत्वं) सम्यक्तत्व, (मिच्छत्तं—मिथ्यात्वं) मिथ्यात्व, (सम्मामिच्छत्तमेव य—सम्यग्मिथ्यात्वमेव च) सम्यक्तत्वमिथ्यात्व ॥ ९ ॥

अब चारित्रमोहनीयकी प्रकृतियां कहते हैं—‘चरित्तमोहणं’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—कषायवेदनीय और नोकषायवेदनीयके भेद से (चरित्तं—

हुवे दर्शन मोहनीयना त्रणु लेह कडे छे—“सम्मत्तं” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—दर्शन मोहनीय कर्मना त्रणु लेह छे—सम्मत्तं—सम्यक्तत्वं सम्यक्तत्व, मिच्छत्तं—मिथ्यात्वं मिथ्यात्व, सम्मामिच्छत्ता मेवय—सम्यग्मिथ्यात्वमेव च सम्यक्तत्व मिथ्यात्व ॥ ९ ॥

हुवे चारित्र मोहनीयनी प्रकृतियो कडे छे—“चरित्तमोहणं” इत्यादि ।

कषाय वेदनीय अने नोकषाय वेदनीयना लेहथी चरित्तमोहणं कम्म—चरित्र

સતિ જાનન્નપિ ચારિત્રફલાદિ ન ચારિત્રં પ્રતિપદ્યતે, તત્ તુ દ્વિવિધં વ્યાખ્યાતમ્ ।
દ્વિવિધ્યમાહ—‘ કસાયવેયણિજ્જં ’ इत्यादि । कषायवेदनीयं—कषायाः क्रोधादय-
स्तद्रूपेण वेद्यते—अनुभूयते यत् तत्तथा । च शब्दः समुच्चये । नो कषायं—नो
कषायवेदनीयं—नोकषायाः—क्रोधादयस्तद्रूपेण यद् वेद्यते तत्तथा । तथैव सति
समुच्चये ॥ १० ॥

अथ कषायभेदानाह—

मूलम्—सोलसविह भेएणं, कम्मं तु कसायजं ।

सत्तविह नवविहं वां, कम्मं नोकसायजं ॥ ११ ॥

छाया—षोडशविधं भेदेन, कर्म कषायजम् ।

सप्तविधं नवविधं वा, कर्म नोकषायजम् ॥ ११ ॥

टीका—‘ सोलसविह ’ इत्यादि—

કષાયજં—કષાયવેદનીય, કર્મ તુ ભેદેન—ભેદવિવક્ષયા ષોડશવિધમ્, ક્રોધ-
માન-માયા-લોભાનાં ચતુર્ણામપિ કષાયાણાં પ્રત્યેકમનન્તાનુવન્ધ્યપ્રત્યાખ્યાન—

મોહણં કમ્મં—ચારિત્રમોહનં કર્મ) ચારિત્રમોહનીયકર્મ (દુવિહં વિયાહિયં
—દ્વિવિધં વ્યાખ્યાતમ્) દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ । જિસકે દ્વારા જીવ
ચારિત્ર કે વિષય મેં મોહિત હો જાવે વહ ચારિત્ર મોહનીય હૈ । ઇસકે
ઉદય હોને પર જીવ ચારિત્ર કા ફલ જાનકર ઓ ચારિત્ર કો અંગીકાર
નહીં કર સકતા હૈ વહ ચારિત્ર—મોહનીય કર્મ હૈ । યહ ચારિત્રમોહનીય
કર્મ (કસાયવેયણિજ્જં—કષાયવેદનીયં) કષાયવેદનીય ઓર (નોકસાયં
તહેવ ચ—નો કષાયં તથૈવ ચ) નો કષાયવેદનીય કે ભેદ સે દો પ્રકારકા
હૈ । ક્રોધાદિક કષાયોં કે રૂપ સે જો વેદા જાતા હૈ વહ કષાયવેદનીય
તથા કષાયોં કે સહચારી હાસ્યાદિકોં કે રૂપ મેં જો વેદા જાતા હૈ વહ નો
કષાયવેદનીય હૈ ॥ ૧૦ ॥

મોહનં કર્મ ચારિત્ર મોહનીય કર્મ દુવિહં વિયાહિય—દ્વિવિધ વ્યાખ્યાતમ્ એ પ્રકારનાં કહેવાયેલ છે. જેનાથી જીવ ચારિત્રના વિષયમાં મોહિત બની જાય તે ચારિત્રમોહનીય છે. એનો ઉદય થવાથી જીવ ચારિત્રનું ક્ષણ જાણીને પણ ચારિત્રને અંગીકાર કરી શકતો નથી એ ચારિત્ર મોહનીય કર્મ છે. આ ચારિત્ર મોહનીય કર્મ કસાયવેયણિજ્જં—કષાયવેદનીયં કષાયવેદનીય અને નોકસાયં તહેવ ચ—નો કષાયં તથૈવ ચ નોકષાય વેદનીયના ભેદથી બે પ્રકારનું છે. ક્રોધાદિક કષાયોનારૂપથી જે ભેદી શકાય છે તે કષાયવેદનીય તથા કષાયોના સહચારિ નાના રૂપમાં, જે ભેદી શકાય છે તે નોકષાય વેદનીય છે. ॥ ૧૦ ॥

પ્રત્યાખ્યાન-સંજ્વલન ભેદાચ્ચતુર્વિધત્વાત્ । તથા-નોકષાયજં કર્મ, સપ્તવિધં= હાસ્યાદિષટ્કં-હાસ્ય-રત્ય-રતિ-ભય-શોક-જુગુપ્સારૂપં, વેદશ્ચ સામાન્યવિવેક્ષયા એક એવેતિ સપ્તવિધં ભવતિ । નવવિધં વા-યદિ પુંવેદ-સ્ત્રીવેદ-નપુંસકવેદરૂપં વેદત્રયં-મન્યતે, તદા હાસ્યાદિષટ્કં વેદત્રયસહિતં નવવિધં ભવતિ ॥ ૧૧ ॥

અથાયુષ્કર્મ પ્રકૃતીઃ પ્રાહ—

મૂલમ્—નેરઙ્યૈતિરિક્ષાઽં, મણુસ્સૌઽં તર્હેવ યૈ ।

દેર્વાઽયં ચૈઽતથં તું, આઽકસ્મં ચૈઽઽવિહં ॥૧૨॥

છાયા—નૈરયિકતિર્યગાયુઃ, મનુષ્યાયુસ્તથૈવ ચ ।

દેવાયુષ્કં ચતુર્થ તુ, આયુષ્કર્મઃ ચતુર્વિધમ્ ॥૧૨॥

ટોકા—‘ નેરઙ્ય ’ ઇત્યાદિ—

અન્વયાર્થ—(કષાયજં કર્મ્મં ભેદાનં તુ સોલસવિહં-કષાયજં કર્મ ભેદેન ષોડશવિધં) કષાયવેદનીય કર્મ સોલસ પ્રકારકા હૈ—અનન્તાનુબન્ધી ક્રોધ, માન, માયા, ઓર લોભ ૪, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધ, માન, માયા, તથા લોભ ૧૨ ઓર સંજ્વલન ક્રોધ, માન, માયા, લોભ ૧૬ । (નો કષાયજં કર્મ્મં સપ્તવિહં નવવિહં વા-નો કષાયજં કર્મ સપ્તવિધં નવવિધં વા) નોકષાયકે સાત તથા નૌ ભેદ ભી હોતે હૈં, સાત ભેદ હસ પ્રકાર હૈ—હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, શોક, જુગુપ્સા ઓર વેદ । તથા હાસ્ય આદિ છહ ઓર પુંવેદ, સ્ત્રીવેદ, તથા નપુંસક વેદ હસ પ્રકાર ત્રીન ભેદ મિલનેપર નો કષાય નૌ પ્રકાર કા ભી હોતા હૈ ॥ ૧૧ ॥

અબ આયુષ્કર્મ કી પ્રકૃતિયાં કહતે હૈં—‘ નેરઙ્ય ૦ ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—કષાયજં કર્મ્મં ભેદાનં તુ સોલસવિહં-કષાયજં કર્મ ભેદેન ષોડશવિધં કષાયવેદનીયકર્મ સોળ પ્રકારનું છે. અનન્તાનુબન્ધી, ક્રોધ માન, માયા, ‘લોભ ૪ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ’ ૮ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ ૧૨ અને સંજ્વલન ક્રોધ, માન, માયા, લોભ (૧૬) નોકષાયજં કર્મ્મં સપ્તવિહં નવવિહં વા-નોકષાયજં કર્મ સપ્તવિધં વા નવવિધં નોકષાયના સાત તથા નવ ભેદ હોય છે. સાત ભેદ આ પ્રમાણે છે—હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, શોક, જુગુપ્સા અને વેદ તથા હાસ્ય આદિ છ અને પુંવેદ, સ્ત્રીવેદ, તથા નપુંસકવેદ. આ ત્રણ ભેદ ભેળવવાથી નોકષાય નવ પ્રકારનું પણ થાય છે. ॥ ૧૧ ॥

હવે આયુષ્કર્મની પ્રકૃતિયો કહે છે—“ નેરઙ્ય ” ઇત્યાદિ ।

નૈરયિક તિર્યગાયુઃ- આયુઃ શબ્દસ્ય પ્રત્યેકં યોગઃ । નૈરયિકાયુઃ, તિર્યગાયુ-
રિત્યર્થઃ । શેષં સુગમમ્ ॥ ૧૨ ॥

નામકર્મ પ્રકૃતિરાહ—

મૂલમ્-નામકર્મમ્ તુ દુવિહં, સુહૃમસુહં ચ આહિયં ।

સુમર્સસ ઉં બહૂ ભેયાં, એમેવ અસુહર્સસ વિ ॥૧૩॥

છાયા—નામકર્મ તુ દ્વિવિધં, શુભં અશુભં ચાख्याતમ્ ।

શુભસ્ય ચ બહવો ભેદાઃ, એવમેવાશુભસ્યાપિ ॥ ૧૩ ॥

ટીકા--‘ નામકર્મમ્ ’ ઇત્યાદિ—

પૂર્વાર્ધં સ્પષ્ટમ્ । શુભસ્ય-શુભનામ્નઃ, બહવો ભેદાઃ સન્તિ । તત્રોત્તરભેદૈઃ
શુભનામ્નોઽનન્તભેદત્વેઽપિ મધ્યમવિવક્ષયા સપ્તત્રિશદ્ ભેદાઃ સન્તિ । એવમેવા
શુભસ્યાપિ નામકર્મણો બહવો ભેદાઃ સન્તિ તત્રાપિ મધ્યમવિવક્ષયા ચતુસ્ત્રિશદ્ ભેદાઃ
સન્તિ એતત્ સર્વમાચારાઙ્ગસૂત્રસ્યાચારચિન્તામણિ ટીકાયાં (શ્રુ. ૧ અ. ૧ ઉ. ૧)
કર્મવાદિમતવ્યાખ્યાને વિસ્તરેણ વર્ણિતમસ્યાભિઃ ॥ ૧૩ ॥

અન્વયાર્થ-(નેરઙ્યતિરિક્ષાઉં-નૈરયિકતિર્યગાયુઃ) નરકાયુ, તિર્યચાયુ,
(મણુસ્સાઉં-મનુષ્યાયુઃ) મનુષ્યાયુ ઓર (ચડત્થં દેવાડયં-ચતુર્થં
દેવાયુષ્કં) ચૌથા દેવ આયુ ઇસ પ્રકાર (આડકર્મમ્ ચડવ્વિહં-આયુષ્કર્મ
ચતુર્વિધમ્) આયુકર્મ ચાર પ્રકાર કા હૈ ॥૧૨ ॥

અવ નામ કર્મ કી પ્રકૃતિયાં કહતે હૈ—‘ નામકર્મ ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ-શુભ ઓર અશુભકે ભેદસે (નામકર્મમ્ તુ દુવિહં-નામ
કર્મતુદ્વિવિધમ્, નામકર્મ દો પ્રકારકા કહા ગયા હૈ । (સુમર્સસ ઉ બહૂ ભેયા
-શુભસ્ય તુ બહવો ભેદાઃ) શુભ ઓર અશુભ નામકર્મકે અનેક ભેદ હૈ ।
ઉત્તરભેદોંકી અપેક્ષા શુભનામ કર્મ કે યદ્યપિ અનન્ત ભેદ હો જાતે હૈ તો
ભી મધ્યમ વિવક્ષાકી અપેક્ષા સત્તાઈસ ભેદ કહે ગયે હૈ । (એવમેવ અસુ-

અન્વયાર્થ-નેરઙ્યતિરિક્ષાઉં-નૈરયિકતિર્યગાયુઃ નરકાયુ, તિર્યચાયુ, મણુસ્સાઉં
-મનુષ્યાયુઃ મનુષ્યાયુ, અને ચડત્થં દેવાડયં-ચતુર્થં દેવાયુષ્કં ચૌથા દેવકાયુ,
આડકર્મમ્ ચડવ્વિહં-આયુષ્કર્મ ચતુર્વિધમ્ આ પ્રમાણે આયુકર્મ ચાર પ્રકારનું છે ૧૨
હવે નામકર્મની પ્રકૃતિયો કહે છે—“ નામકર્મમ્ ” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—શુભ અને અશુભના ભેદથી નામકર્મ તુ દુવિહ-નામ કર્મ તુ દ્વિવિધમ્
નામકર્મ બે પ્રકારનું કહેવામાં આવે છે. સુમર્સસ ઉ બહૂ ભેયા-શુભસ્ય તુ બહવો ભેદા
શુભ અને અશુભ નામકર્મના અનેક ભેદ છે. ઉત્તર ભેદોની અપેક્ષા શુભ
નામકર્મનાં બે કે, અનન્ત ભેદ હોય છે તો પણ મધ્યમ વિવક્ષાની અપેક્ષા
સત્તાવીસ ભેદ કહેવામાં આવેલ છે, એમેવ અસુહર્સસવિ-એવમેવાશુભસ્યાપિ આજ પ્રમાણે

अथ गोत्रकर्म प्रकृतिः कथयति—

मूलम्—गोयं कम्मं दुविहं, उच्चं नीयं च आहियं ।

उच्चं अट्ठविहं होइ, एवं 'नीयंपि' आहियं ॥१४॥

छाया—गोत्रं कर्म तु द्विविधम्, उच्चं नीचं च आख्यातम् ।

उच्चं अष्टविधं भवति, एवं नीचमपि आख्यातम् ॥ १४ ॥

पूर्वार्धे स्पष्टम् । उच्चम् उच्चगोत्रम्, अष्टविधं भवति, उच्चगोत्रस्य हि अष्टौ जात्यादिमदाकारणरूपा बन्धहेतवः सन्ति, बन्धहेतुभेदादष्टविधत्वं तस्येति भावः । एवम्=अनेनैव प्रकारेण, जात्यादिमदकरणरूपबन्धहेतुभेदादेवेत्यर्थः, नीचं-नीचगोत्रमप्यष्टविधत्वं आख्यातम् ॥ १४ ॥

अर्थान्तराय कर्मप्रकृतीर्निरूपयति—

मूलम्—दाणे लाभे यं, उंवभोगे वीरिणं तंहा ।

पंचविहमंतरायं, समासेण विर्याहियं ॥१५॥

हस्स वि-एवमेवाशुभस्यापि) इसी तरह अशुभ नामकर्मके विषयमें भी जानना चाहिये । अशुभ नामकर्मके मध्यमविवक्षासे चौतीस भेद कहे गये हैं । यह सब विषय आचारांगसूत्र की आचार चिन्तामणि टीकामें हमने कर्मवादि मत के व्याख्यान में विस्तार के साथ कहा है ॥ १३ ॥

अब गोत्रकर्म की प्रकृतियां कहते हैं—'गोयं कम्मं' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(उच्चं नीचं-उच्चं नीचं) उच्च गोत्रकर्म एवं नीचगोत्र कर्मके भेदसे (गोयं कम्मं दुविहं आहियं-गोत्रं कर्म द्विविधं आख्यातम्) गोत्र-कर्म दो प्रकार का है । जाति आदि के मद नहीं करने से उच्च गोत्र आठ प्रकार का तथा जाति आदि के मद करने से नीच गोत्र भी आठ प्रकार का कहा गया है ॥१४॥

अशुभ नामकर्मना विषयमां पणु णणुवुं लेधये. अशुभ नामकर्मनी विवक्षाथी योत्रीस लेद अताववामां आवेल छे. आसघणो विषय आचाराङ्ग सूत्रनी आचार-चिन्तामणी टीकां कर्मवादी मतना व्याख्यानमां विस्तारनी साथे कडेल छे ॥१३॥

डवे गोत्रकर्मनी प्रकृतियो कडे छे—“गोयं कम्मं” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—उच्चं नीयं-उच्चं नीचं उच्च गोत्रकर्म अने नीच गोत्रकर्मना लेदथी गोयं कम्मं दुविहं आहियं-गोत्रं कर्म द्विविधं आख्यातम् गोत्रकर्म अ प्रकारनुं छे. जाति आदिनो मद न करवाथी उच्च गोत्र आठ प्रकारनुं तथा जाति आदिनो मद करवाथी नीच गोत्र पणु आठ प्रकारनुं कडेवामां आवेल छे. ॥१४॥

છાયા--દાનં લાભશ્ચ ભોગશ્ચ, ઉપભોગો વીર્યં તથા ।

પશ્ચવિધમન્તરાયં (કર્મ), સમાસેન વ્યાખ્યાતમ્ ॥ ૧૫ ॥

ટીકા--‘ દાણે લોભે ચ ’ ઇત્યાદિ-ગાથેયં સુગમા ॥ ૧૫ ॥

કર્મપ્રકૃતયઃ કથિતાઃ, સંપ્રત્યુત્તરગ્રન્થસમ્બન્ધં પ્રદર્શયન્ પ્રાહ--

મૂલમ્—‘ યાઓ મૂલપયડીઓ, ઉત્તરાઓ યં આહિયા ।

પણ્ણમ્ગં સ્વિર્ત્તકાલે યં, માંવં ચાદુત્તરં સુંણ ॥૧૬॥

છાયા--‘ એતા મૂલપ્રકૃતયઃ, ઉત્તરાશ્ચ આખ્યાતાઃ ।

પ્રદેશાગ્રં ક્ષેત્રકાલૌ ચ, માંવં ચાત ઉત્તરં શૃણુ ॥૧૬॥

ટીકા--‘ યાઓ ’ ઇત્યાદિ--

‘ એતા મૂલપ્રકૃતય આખ્યાતાઃ, ઉત્તરાશ્ચ=ઉત્તરપ્રકૃતશ્ચ આખ્યાતાઃ । પ્રદેશાગ્રં=

અવ અન્તરાય કર્મ કી પ્રકૃતિયાં કહતે હૈં--‘ દાણે ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ--(દાણે-દાને) દાન દેનેમેં, (લાભે ચ-લાભશ્ચ) લાભ હોનેમેં, ભોગ ભોગને મેં, (ઉપભોગે-ઉપભોગે) ઉપભોગ ભોગનેમેં તથા શક્તિકે (વીરિય-વીર્ય) વિકાસ હોને મેં જો કર્મ બાધક બનતા હૈં વહ અન્તરાય કર્મ હૈં । ઓર ઇન્હીં દાન આદિકી અપેક્ષા યહ (અંતરાયં સમાસેન પંચવિહં વિયાહિયં-અન્તરાયં સમાસેન પશ્ચવિધં આખ્યાતમ્) અન્તરાય કર્મ સંક્ષેપમેં પાંચ પ્રકાર કા કાહા હૈં ॥ ૧૫ ॥

મૂલ ઓર ઉત્તર પ્રકૃતિયાં કહકર અવ સૂત્રકાર આગે કે લિયે સમ્બન્ધ કહતે હૈં--‘ યાઓ ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ--(યાઓ મૂલપયડીઓ-એતા મૂલપ્રકૃતયઃ) ઇસ પ્રકાર યે મૂલ પ્રકૃતિયાં--(ઉત્તરાઓ ય અહિયા-ઉત્તરાશ્ચ આખ્યાતાઃ) ઓર ઉત્તર પ્રકૃ-

હવે અંતરાય કર્મની પ્રકૃતિઓ કહે છે--“ દાણે ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ--દાણે-દાનં દાન દેવામાં, લાભેચલાભશ્ચ લાભ થવામાં, ભોગ ભોગવવામાં, ઉપભોગે-ઉપભોગે ઉપભોગ ભોગવવામાં તથા વીરિય-વીર્ય શક્તિનો વિકાસ થવામાં જે કર્મ બાધક બને છે તે કર્મ અંતરાય કર્મ છે અને અંતરાયં સમાસેન પંચવિહં વિયાહિયં-અન્તરાય સમાસેન પંચવિધં વ્યાખ્યાતમ્ અન્તરાય કર્મ સંક્ષેપથી પાંચ પ્રકારની છે ॥૧૫॥

મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિયો કહીને હવે સૂત્રકાર આગળના માટે સંબંધ કહે છે--“ યાઓ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ--યાઓ મૂલ પયડીઓ-એતાઃ મૂલપ્રકૃતયઃ આ પ્રમાણે એ મૂળ તિ ઉત્તરાઓ ય આહિયા-ઉત્તરાશ્ચ આખ્યાતઃ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓ કહેવાઈ

પ્રદેશાઃ—પરમાણવસ્તેષામગ્રં—પરિમાણં, ક્ષેત્રકાલૌ ચ ભાવં ચ—અનુભાવલક્ષણં પર્યાયં—
ચતુઃસ્થાનિકાદિ રસમિતિ યાવત્, અત ઉત્તરં=અતઃ પરં મયા કથ્યમાનં શૃણુ ॥ ૧૬ ॥

તત્ર તાવત્ પ્રદેશાગ્રમાહ—

મૂલમ્—સઽવેસિં ચૈવ કૈસ્માણં, પૅસગ્ગમણંતંગં ।

ગંઠિયસત્તાઈયં, અંતો સિદ્ધાંણ આહિયં ॥ ૧૭ ॥

છાયા—સર્વેષાં ચૈવ કર્મણાં, પ્રદેશાગ્રમનન્તકમ્ ।

ગ્રન્થિગસત્ત્વાતીતમ્, અન્તઃ સિદ્ધાનામાખ્યાતમ્ ॥ ૧૭ ॥

ટીકા—‘ સઽવેસિં ’ इत्यादि—

સર્વેષાં ચૈવ—અપિ, કર્મણાં, પ્રદેશાગ્રમ્—પરમાણુ પરિમાણં કર્મદલિકમિત્યર્થઃ,
અનન્તકમ્=અનન્તમ્, અસ્તિ, તત્ત્વાનન્તકં ગ્રન્થિગસત્ત્વાતીતમ્, ગ્રન્થિરિવગ્રન્થિઃ—
ઘનોરાગદ્વેષ પરિણામસ્તત્ર ગતાઃ ગ્રન્થિગાઃ । ગ્રન્થિગાશ્ચ તે સત્ત્વાઃ ગ્રન્થિગસત્ત્વાઃ ।
યે રાગદ્વેષ નિબિડપરિણામવિશેષરૂપસ્ય ગ્રન્થે ભેદનાક્ષમતયા યથાપ્રવૃત્તિકરણં
ત્તિયાં કહી ગઈ હૈં । અબ્બ इनके प्रदेशोंके परिणामको, क्षेत्र कालको और
अनुभाव लक्षणपर्याय को—चतुःस्थानिक आदि रस को—मैं कहता हूं ।
सो सुनो ॥ १६ ॥

અબ્બ કર્મોંકે પ્રદેશાગ્ર (પરમાણુ) કો કહતે હૈં—‘ સઽવેસિં ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(સઽવેસિં ચૈવ ‘કૈસ્માણં પૅસગ્ગમણંતંગં—સર્વેષાં ચૈવ
કર્મણાં પ્રદેશાગ્રં અનન્તકમ્) સમસ્ત કર્મોં કા પરમાણુ પરિમાણ-દલિયા-
અનન્ત હૈ । (ગંઠિયસત્તાઈયં—ગ્રન્થિગસત્ત્વાતીતમ્) વહ અનન્ત યહાં
અભવ્ય જીવોં કી અપેક્ષા અનન્ત ગુણા એવં (અંતો સિદ્ધાંણ આહિઓ-
અન્તઃસિદ્ધાનામ્ આખ્યાતમ્) સિદ્ધોં કા અનન્તવાં ભાગ કહા ગયા હૈ ।
ઘન રાગદ્વેષરૂપ પરિણામ હી યહાં ગ્રન્થિશબ્દ સે ગૃહીત હુએ હૈં । ઇસ
ગ્રન્થિ મેં જો જીવ રહતે હૈં વે ગ્રન્થિગસત્ત્વ હૈં । અર્થાત્ જો રાગદ્વેષ સે

ગયેલ છે હવે તેના પ્રદેશોના પરિણામને, ક્ષેત્રકાલને, અને અનુભાવ લક્ષ
પર્યાયને—ચતુઃ સ્થાનિક આદિ રસને કહેવામાં આવે છે તે સાંભળો. ॥ ૧૬ ॥

હવે કર્મોના પરમાણુઓને કહે છે—“ સઽવેસિં ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—સઽવેસિં ચૈવ કૈસ્માણં પૅસગ્ગમણંતંગં—સર્વેષાં ચૈવ કર્મણાં પ્રદેશાગ્રં
અનન્તકમ્ સઘણા કર્મોના પરમાણુ અનન્ત છે. ગંઠિયસત્તાઈયં—ગ્રન્થિગસત્ત્વાતીતમ્
એ અનન્ત આહી અભવ્ય જીવોની અપેક્ષા અનન્તગુણા અને અંતોસિદ્ધાંણ
આહિઓ-અન્તઃ સિદ્ધાનાં આખ્યાતઃ સિદ્ધોનો અનન્તભાગ કહેવાયેલ છે.
ઘન રાગદ્વેષરૂપ પરિણામ જે આહી ગ્રંથી શબ્દથી ગ્રહણ કરાયેલ છે, આ
ગ્રંથીમાં જે જીવ રહે છે તે ગ્રંથીગસત્ત્વ છે. અર્થાત્ જે રાગદ્વેષથી નિબિડ
બનેલા પરિણામ વિશેષતઃ ભેદન કરવામાં અસમર્થ છે—યથા પ્રવૃત્તિકરણ સુધી

પ્રાપ્યૈવ પતન્તિ, ન તુ તદુપરિષ્ઠાત્ અપૂર્વકરણાદૌ ગન્તું કથમપિ કદાચિદપિ સમર્થા ભવન્તિ, તે इत्यर्थः । अत्र ग्रन्थिगसत्त्वशब्देनाऽभव्यजीवा एव गृह्यन्ते । तानतीतम्-अतिक्रान्तम्, तेभ्योऽनन्तगुणाधिकमित्यर्थः, तथा-सिद्धानाम् अन्तः-अनन्तभागे आख्यातम्-कर्मणां परमाणवः, सिद्धानामनन्तभागे सन्ति, सिद्धानामनन्तगुणत्वादित्युक्तं तीर्थकरादिभिरित्यर्थः ॥ १७ ॥

સંપ્રતિ ક્ષેત્રત આહ—

मूलम्—सर्वजीवा ण कर्मं तु, संग्रहे छद्दिसागंयं ।

सर्वेषु विं पण्यसेसु, संवे सवेणं बद्धगं ॥ १८ ॥

છાયા—સર્વજીવા સ્વલુ કર્મ તુ, સંગ્રહે ષડ્દિશગતમ્ ।

સર્વેષ્યાપિ પ્રદેશેષુ, સર્વે સર્વેણ વદ્ધકમ્ ॥ ૧૮ ॥

ટીકા—‘ સર્વજીવા ’ इत्यादि—

सर्वजीवाः कर्म=ज्ञानावरणीयादिकं, संगृह्णन्ति, इह—‘ ण ’ इति वाक्यालङ्कारे, तु शब्दो निश्चयार्थकः । कथं भूतं कर्म संगृह्णन्ति ? षड्दिशगतं =

નિબિડ બને હુણ પરિણામ વિશેષ કો ભેદન કરને મેં—અસમર્થ હૈં—યથાપ્રવૃત્તિ કરણ તક જાકર હી જો પીછે પતિત હો જાતે હૈં—આગે કે અપૂર્વકરણ આદિ કથમપિ કિસી તરહસે કથમપિ ચઢ નહીં સકતે હૈં, એસે જીવ હી યહાં ગ્રન્થિગસત્ત્વ સે લિયે ગયે હૈં । એસે જીવ અભવ્ય રાશિ કે હી હોતે હૈં । ઉનસે અનંતગુણે તથા સિદ્ધરાશિ કે અનંતવે ભાગ પરિમિત પરમાણુ ઇન સમસ્ત કર્મોં મેં હોતે હૈં ॥ ૧૭ ॥

અવ ક્ષેત્ર કો લેકર કર્મ પરમાણુઓં કો કહતે હૈં—‘ સર્વજીવા ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(सर्वजीवा-सर्वजीवा)समस्त जीव (छद्दिसागं-षड्दिशगतम्) षट् दिशाओंसे आगत कर्म पुद्गलोंको ग्रहण करते हैं । वे कर्म, जीव

જાધને જે પછીથી પતિત થઈ જાય છે, આગળના અપૂર્વકરણ આદિમાં જરાએ ચડી શકતા નથી. એવા જ અહિં ગ્રન્થિગસત્ત્વથી લેવાયેલ છે, એવા જ અભવ્ય રાશિના જ હોય છે. એનાથી અનંતગુણ તથા સિદ્ધ રાશિના અનંતમા ભાગ પરિમિત પરમાણુ એ સમસ્ત કર્મોમાં હોય છે. ॥ ૧૭ ॥

હવે ક્ષેત્રને લઈને કર્મ પરમાણુને કહે છે—“ સર્વે જીવા ” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—सर्वजीवा-सर्वजीवा सधणा जव छद्दिसागं-षड्दिशगतम् षट्दिशाओंથી આગત કર્મ પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. એ કર્મ જ દ્વારા

ષણાં દિશાનાં સમાહારઃષડ્દિશં, તત્ર ગતં-સ્થિતમ્, પૂર્વાદયશ્ચતસ્રો દિશાઃ ઊર્ધ્વાધો દિગ્દ્વયં ચેતિ ષડ્દિશો ભવન્તિ, इह षडित्युपलक्षणं, तेन चतसृणां विदिशामपि ग्रहणम्, तस्माद् दशसु दिक्षु व्यवस्थितं कर्म जीवाःसंलग्नन्ति। यानाकाशप्रदेशान् अवगाह्या जीवो वर्तते, तत्रैव ये कर्मपुद्गला वर्तन्ते, ते रागादिस्नेहगुणयोगादात्मनि लगन्ति, न तु क्षेत्रान्तरावगाढाः, भिन्नदेशस्य तद्व्यवपरिणामाभावात्, यथा हि

द्वारा अवष्टब्ध—(रोकेहुए) आकाशप्रदेशों में स्थित रहते हैं। जिन कर्म पुद्गलों को यह जीव ग्रहण करता है ये समस्त कर्मपुद्गल ज्ञानावरण दर्शनावरण आदि सर्व कर्मरूप परिणम जाते हैं। तथा (सर्वेषु वि पएसेसु-सर्वेष्वपि प्रदेशेषु समस्त आत्माके प्रदेशों के साथ एक क्षेत्रावगाढ होकर (सर्वे सर्वेण बद्धगं-सर्व सर्वेण बद्धकम्) बंधको प्राप्त होते हैं।

भावार्थ—संસારી સમસ્ત જીવ જ્ઞાનાવરણ આદિ અષ્ટવિધ કર્મરૂપ કર્મ પુદ્ગલોં કો પ્રતિસમય ગ્રહણ કરતે રહતે હૈં। યે કર્મપુદ્ગલ જિંતને આકાશ કે પ્રદેશોં કો યહ જીવ રોકે રહતા હૈં વહીં સે હંસંકે દ્વારા આકૃષ્ટ હોતે હૈં। બાહરી ક્ષેત્ર સે નહીં। વહાં પર ઓ દશદિશાઓં મેં વ્યવસ્થિત જો કર્મપુદ્ગલ હૈં ઉન્હે યહ જીવ કષાય કે યોગ સે ગ્રહણ કરતા હૈં। પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ એવં ચાર વિદિશા તથા ઉર્ધ્વ ઓર અધઃહસ તરહ યે દસ દિશાઈ હૈં। યે કર્મપુદ્ગલ રાગાદિરૂપ સ્નેહ ગુણ કે યોગ સે આત્મા મેં ચિપક જાતે હૈં। ક્ષેત્રાન્તર મેં રહે હુએ કર્મપુદ્ગલ જો

રોકવામાં આવેલા આકાશ પ્રદેશોમાં સ્થિત રહે છે. જે કર્મ પુદ્ગલોને એ જીવ ગ્રહણ કરે છે તે સઘળા કર્મ પુદ્ગલ જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય આદિ સર્વ કર્મરૂપથી પરિણમે છે. તથા સર્વેસુ વિ પએસેસુ-સર્વેષ્વપિ પ્રદેશેષુ સઘળા આત્માના પ્રદેશોની સાથે એક ક્ષેત્રાવગાઢ થઈને સર્વે સર્વેણ બદ્ધગં-સર્વ સર્વેણ બદ્ધકમ્ બંધને પ્રાપ્ત થાય છે.

ભાવાર્થ—સંસારી સર્વ જીવ જ્ઞાનાવરણિયાદિ આઠ વિધ કર્મ રૂપ કર્મ પુદ્ગલોને પ્રતિ સમય ગ્રહણ કરતા રહે છે. એ કર્મ પુદ્ગલ બેટલા આકાશના પ્રદેશોને એ જીવ રોકી રહે છે ત્યાંથી તેના દ્વારા આકૃષ્ટ થાય છે. બીજા બહારના ક્ષેત્રથી નહીં. ત્યાં પણ દસ દિશાઓમાં વ્યવસ્થિત જે કર્મ પુદ્ગલ છે તેને એ જીવ કષાયના યોગથી ગ્રહણ કરે છે પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ અને ચાર વિદિશા તથા ઉર્ધ્વ અને અધઃ આ પ્રમાણે એ દસ દિશાઓ છે. એ કર્મ પુદ્ગલ રાગાદિરૂપ સ્નેહગુણના યોગથી આત્મામાં ચોટી જાય છે. ક્ષેત્રાન્તરમાં રહેલા કર્મ પુદ્ગલ જે જીવની સાથે બંધાતા

વહ્નિઃ સ્વદેશ સ્થિતાન્ પ્રાયોગ્યપુદ્ગલાન્ આત્મભાવેન પરિણમયતિ, એવં જીવોઽપિ
ઇદં ચાત્માવષ્ટબ્ધાકાશપ્રદેશાપેક્ષયા ક્ષેત્રં પ્રોચ્યતે । દિશામાકાશાદભેદોઽસ્તીતિ
સૂચનાર્થમિહ દિશા શબ્દોપાદાનમ્, તદ્ભેદેન તાસામપ્રતીતેઃ । તથા ચ-દિગ્
દ્રવ્યાન્તરમિતિ યદુક્તં કૈશ્ચિત્, તદપાસ્તં ભવતિ ।

તથા ષડ્દિશગતમિતિ દ્વીન્દ્રિયાદારભ્ય પञ્ચેન્દ્રિયપર્યન્તમધિકૃત્ય નિયમેન
વ્યાખ્યેયમ્, એકેન્દ્રિયાણાં તૈજસ પુદ્ગલગ્રહણે તિસૃભ્યો દિગ્ભ્ય આરભ્ય યાવત્
ષડ્દિગ્ભ્યઃ પુદ્ગલગ્રહણં ભવતિ । તત્ત્વકર્મ આકાશસ્ય સર્વેષ્વપિ પ્રદેશેષુ આત્માવષ્ટ-
જીવ કે સાથ બંધ કો પ્રાપ્ત નહીં હોતે હૈં ઉસકા કારણ ઉનમૈં તદ્ભાવ સે
પરિણમન હોને કા અભાવ હૈ । જૈસે અગ્નિ સ્વદેશસ્થ પ્રાયોગ્ય પુદ્ગલોં કો
અગ્નિરૂપસે પરિણમાતી હૈ, ઉસી પ્રકાર જીવ અંપનેદ્વારા અવષ્ટબ્ધ પ્રદેશમૈં
રહે હુઅ પુદ્ગલોં કો કર્મરૂપ પરિણમા દેતા હૈ । જીવસે યહાં કષાય સહિત
જીવ સમજ્ઞના ચાહિયે । યહ જીવ દ્વારા અવષ્ટબ્ધ આકાશ હી ક્ષેત્ર હૈ ।
દિશાઓં કા આકાશ સે કોઈ ભેદ નહીં હે । સૂર્ય કે ઉદય આદિ કી
અપેક્ષા હી આકાશ પૂર્વ પશ્ચિમ આદિ દિશારૂપ સે વ્યવહત હોતા હૈ ।
હસી વાત કિ સૂચના નિમિત્ત યહાં સૂત્ર મૈં દિશા શબ્દ રખા ગયા હૈ ।
હસલિયે વૈશેષિકસિદ્ધાન્ત મૈં જો દિગ્ દ્રવ્યાન્તર રૂપ સે કહા હૈ વહ
ઠીક નહીં હૈ । યહ પહિલે કહ દિયા ગયા હૈ કિ સૂત્ર મૈં “ ષડ્ દિશ-
ગતમ્ ” પદ સે દશ દિશાઓં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । એકેન્દ્રિય જીવોં કે
તૈજસ પુદ્ગલોં કા જો ગ્રહણ હોતા હૈ ઉસમૈં ત્રીન દિશાઓં સે લેકર છહ
દિશાઓં તકકે-પુદ્ગલોં કા ગ્રહણ હોતા હૈ । વહ કર્મ આત્મા દ્વારા અવ-

મથી એનું કારણ એનામાં તદભાવથી પરિણમન થવાનો ભાવ છે, જેમ અગ્નિ
સ્વદેશસ્થ પ્રાયોગ્ય પુદ્ગલોને અગ્નિરૂપથી પરિણમાવે છે એજ પ્રમાણે જીવ
પોતાના દ્વારા રોકેલ પ્રદેશમાં રહેલા પુદ્ગલોને કર્મરૂપમાં પરિણમાવે છે.
જીવથી અહીં કષાય સહિત જીવ સમજવો જોઈએ. એ જીવ દ્વારા રોકેલ
આકાશ પ્રદેશ જ ક્ષેત્ર છે, દિશાઓનો આકાશથી કોઈ ભેદ નથી. સૂર્યના
ઉદય આદિની અપેક્ષા જ આકાશ પૂર્વ પશ્ચિમ આદિ દિશાઓથી ઓળખાય
છે. આ વાતની સૂચના નિમિત્ત અહીં સૂત્રમાં દિશા શબ્દ રાખવામાં આવેલ
છે. આ કારણે વૈશેષિકસિદ્ધાન્તમાં જે દિગ્ દ્રવ્યાન્તર રૂપથી કહેવામાં આવેલ
છે તે ખરોખર નથી. આ પહેલાં બતાવવામાં આવેલ છે કે, સૂત્રમાં “ ષડ્-
દિશગતમ્ ” પદથી દશ દિશાઓનું ગ્રહણ થયેલ છે. એકેન્દ્રિય જીવોના જે
તે સ પુદ્ગલોનું ગ્રહણ થાય છે એમાં ત્રણ દિશાઓ લઈને છ દિશાઓ

બ્ધેષુ સ્થિતં જીવાઃ સંગૃહ્ણન્તિ, આત્માવષ્ટબ્ધાકાશપ્રદેશસ્થાન્ કર્મપુદ્ગલાન્ પ્રતિ જીવસ્ય ગ્રહણહેત્વવિશેષાત્ ।

તત્ કર્મ કિં જ્ઞાનાવરણીયમાત્રમેકં દ્વિકં વા ત્રિકં વા સર્વં વા સંગૃહ્ણન્તિ ? इत्याशङ्कायामाह—‘सर्व्वं’ इति । सर्व्वं—सकलं ज्ञानावरणाद्यष्टकं संगृह्णन्ति, नत्वेक-मेवकिमपि, । जीवा हि सर्व्वप्रकृति प्रयोगान् पुद्गलान् सामान्येनादाय तानेवाध्यव-सायविशेषात्, पृथक् पृथग् ज्ञानावरणीयादिरूपत्वेन परिणमयन्ति । तैश्चैवं संगृहीतं कर्म कैश्चिदेवात्मप्रदेशैर्बद्धं भवति ? सर्व्वेणात्मना वा इति संशयोच्छेदनार्थमाह—‘सर्व्वेण बद्धगं’ इति । सर्व्वेण—समस्तेनात्मना, न तु कियद्भिरेव तत्प्रदेशैरिति भावः, बद्धकं=बद्धमेवबद्धकं क्षीरोदकवत् सर्व्वैरात्मप्रदेशैः श्लिष्टं भवतीत्यर्थः॥ यद्वा सर्व्वेण=प्रकृति स्थित्य-नुभाग-प्रदेशरूपेण प्रकारेण बद्धकमित्यर्थः॥ १८ ॥

ષ્ટબ્ધ સમસ્ત આકાશ કે પ્રદેશોં મેં સ્થિત હોતા હૈં ઓર ઉસે હી જીવ ગ્રહણ કરતા હૈં । તથા દ્વીન્દ્રિયસે લેકર પંચેન્દ્રિયપર્યંત જીવ ચારોં દિશાઓં સે ચાર વિદિશાઓં સે એવં ઉર્ધ્વ ઓર અધઃ સે કર્મપુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરતે હૈં । इन पुद्गलोंमें ज्ञानावरणीय आदि रूपसे परिणमन होने योग्य कर्मपुद्गल रहते हैं । अर्थात् जिन कर्मणवर्गणाओं को यह जीव ग्रहण करता है उन्हें यह जीव अध्यवसायविशेष से पृथक् २ ज्ञानावरणीय आदि रूप में परिणमादेता है । ये गृहीत कर्मपुद्गल आत्मा के समस्त-प्रदेशों के साथ ही बंध को प्राप्त होते हैं । ऐसा नहीं है कि कुछ आत्मा के प्रदेशों के साथ ही संबंध को प्राप्त हों और कुछ के साथ नहीं हों । बंधने पर इनमें भावों के अनुसार प्रकृति, प्रदेश, स्थिति तथा अनु-भागबंधरूप से प्रकारता आजाती है ॥१८॥

સુધીના પુદ્ગલોનું ગ્રહણ થાય છે. એ કર્મ આત્મા દ્વારા રોકાયેલા આકાશના સમસ્ત પ્રદેશોમાં સ્થિત થાય છે. એને જ જીવ ગ્રહણ કરે છે. તથા એ ઈન્દ્રિયથી લઈને પંચેન્દ્રિય પર્યંત જીવ ચારે દિશાઓથી, ચાર વિદિશાઓથી, અને ઉર્ધ્વ તથા અધઃથી કર્મ પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરતા રહે છે. આ પુદ્ગલોમાં જ્ઞાનાવરણીય આદિરૂપથી પરિણમન થવા યોગ્ય કર્મ પુદ્ગલ રહે છે. અર્થાત્ જે કાર્મણ વર્ગણાઓને એ જીવ ગ્રહણ કરે છે એને એ જીવ અધ્યવસાય વિશેષથી જુદા જુદા જ્ઞાનાવરણીય આદિ રૂપમાં પરિણમાવી દે છે. આ ગ્રહિત કર્મ પુદ્ગલ આત્માના સઘળા પ્રદેશોની સાથે જ બંધને પ્રાપ્ત થાય છે. એવું નથી કે, થોડા આત્માના પ્રદેશોની સાથે સંબંધને પ્રાપ્ત થાય અને થોડાની સાથે ન થાય. બંધાવાથી તેમાં લાવોના અનુસાર પ્રકૃતિ, પ્રદેશ, સ્થિતિ તથા અનુભાગ બંધરૂપથી પ્રકારતા આવી જાય છે. ॥ ૧૮ ॥

વહ્નિઃ સ્વદેશ સ્થિતાન્ પ્રાયોગ્યપુદ્ગલાન્ આત્મભાવેન પરિણમયતિ, એવં જીવોઽપિ
ઇદં ચાત્માવષ્ટબ્ધાકાશપ્રદેશાપેક્ષયા ક્ષેત્રં પ્રોચ્યતે । દિશામાકાશાદભેદોઽસ્તીતિ
સૂચનાર્થમિહ દિશા શબ્દોપાદાનમ્, તદ્ભેદેન તાસામપ્રતીતેઃ । તથા ચ-દિગ્
દ્રવ્યાન્તરમિતિ યદુક્તં કૈશ્વિત્, તદપાસ્તં ભવતિ ।

તથા ષડ્દિશગતમિતિ દ્વીન્દ્રિયાદારમ્ય પશ્ચેન્દ્રિયપર્યન્તમધિકૃત્ય નિયમેન
વ્યાખ્યેયમ્, એકેન્દ્રિયાણાં તૈજસ પુદ્ગલગ્રહણે તિસૃમ્યો દિગ્મ્ય આરમ્ય યાવત્
ષડ્દિગ્મ્યઃ પુદ્ગલગ્રહણં ભવતિ । તત્ત્વકર્મ આકાશસ્ય સર્વેષ્વપિ પ્રદેશેષુ આત્માવષ્ટ-

જીવ કે સાથ બંધ કો પ્રાપ્ત નહીં હોતે હૈં ઉસકા કારણ ઉનમૈં તદ્વાચ સે
પરિણમન હોને કા અભાવ હૈં । જૈસે અગ્નિ સ્વદેશસ્થ પ્રાયોગ્ય પુદ્ગલોં કો
અગ્નિરૂપસે પરિણમાતી હૈં, ઉસી પ્રકાર જીવ અપનેદ્વારા અવષ્ટબ્ધ પ્રદેશમૈં
રહે હુએ પુદ્ગલોં કો કર્મરૂપ પરિણમા દેતા હૈં । જીવસે યહાં કષાય સહિત
જીવ સમજ્ઞના ચાહિયે । યહ જીવ દ્વારા અવષ્ટબ્ધ આકાશ હી ક્ષેત્ર હૈં ।
દિશાઓં કા આકાશ સે કોઈ ભેદ નહીં હે । સૂર્ય કે ઉદય આદિ કી
અપેક્ષા હી આકાશ પૂર્વ પશ્ચિમ આદિ દિશારૂપ સે વ્યવહત હોતા હૈં ।
હસી વાત કિ સૂચના નિમિત્ત યહાં સૂત્ર મૈં દિશા શબ્દ રખા ગયા હૈં ।
હસલિયે વૈશેષિકસિદ્ધાન્ત મૈં જો દિગ્ દ્રવ્યાન્તર રૂપ સે કહા હૈં વહ
ઠીક નહીં હૈં । યહ પહિલે કહ દિયા ગયા હૈં કિ સૂત્ર મૈં “ ષડ્ દિશ-
ગતમ્ ” પદ સે દશ દિશાઓં કા ગ્રહણ હુઆ હૈં । એકેન્દ્રિય જીવોં કે
તૈજસ પુદ્ગલોં કા જો ગ્રહણ હોતા હૈં ઉસમૈં ત્રીન દિશાઓં સે લેકર છહ
દિશાઓં તકકે-પુદ્ગલોં કા ગ્રહણ હોતા હૈં । વહ કર્મ આત્મા દ્વારા અવ-

મથી એનું કારણ એનામાં તદલાવથી પરિણમન થવાનો ભાવ છે, જેમ અગ્નિ
સ્વદેશસ્થ પ્રાયોગ્ય પુદ્ગલોને અગ્નિરૂપથી પરિણમાવે છે એજ પ્રમાણે જીવ
પ્રાતાના દ્વારા રોકેલ પ્રદેશમાં રહેલા પુદ્ગલોને કર્મરૂપમાં પરિણમાવે છે.
જીવથી અહીં કષાય સહિત જીવ સમજવો જોઈએ. એ જીવ દ્વારા રોકેલ
આકાશ પ્રદેશ જ ક્ષેત્ર છે, દિશાઓનો આકાશથી કોઈ ભેદ નથી. સૂર્યના
ઉદય આદિની અપેક્ષા જ આકાશ પૂર્વ પશ્ચિમ આદિ દિશાઓથી ઓળખાય
છે. આ વાતની સૂચના નિમિત્ત અહીં સૂત્રમાં દિશા શબ્દ રાખવામાં આવેલ
છે. આ કારણે વૈશેષિકસિદ્ધાન્તમાં જે દિગ્ દ્રવ્યાન્તર રૂપથી કહેવામાં આવેલ
છે તે ખરોખર નથી. આ પહેલાં બતાવવામાં આવેલ છે કે, સૂત્રમાં “ ષડ્-
દિશગતમ્ ” પદથી દશ દિશાઓનું ગ્રહણ થયેલ છે એકેન્દ્રિય જીવોના જે
તૈજસ પુદ્ગલોનું ગ્રહણ થાય છે એમાં ત્રણ દિશાઓ લઈને છ દિશાઓ

બ્ધેષુ સ્થિતં જીવાઃ સંગૃહ્ણન્તિ, આત્માવષ્ટબ્ધાકાશપ્રદેશસ્થાન્ કર્મપુદ્ગલાન્ પ્રતિ જીવસ્ય ગ્રહણહેત્વવિશેષાત્ ।

તત્ કર્મ કિં જ્ઞાનાવરણીયમાત્રમેકં દ્વિકં વા ત્રિકં વા સર્વં વા સંગૃહ્ણન્તિ ? इत्याशङ्कायामाह—‘सर्व्वं’ इति । सर्व्वं—सकलं ज्ञानावरणाद्यष्टकं संगृह्णन्ति, नत्वेकमेवकिमपि, । जीवा हि सर्व्वप्रकृति प्रयोगान् पुद्गलान् सामान्येनादाय तानेवाध्यवसायविशेषात्, पृथक् पृथग् ज्ञानावरणीयादिरूपत्वेन परिणमयन्ति । तैश्चैवं संगृहीतं कर्म कैश्चिदेवात्मप्रदेशैर्बद्धं भवति ? सर्व्वेणात्मना वा इति संशयोच्छेदनार्थमाह—‘सर्व्वेण बद्धगं’ इति । सर्व्वेण—समस्तेनात्मना, न तु कियद्भिरेव तत्प्रदेशैरिति भावः, बद्धकं=बद्धमेवबद्धकं क्षीरोदकवत् सर्व्वैरात्मप्रदेशैः श्लिष्टं भवतीत्यर्थः । यद्वा सर्व्वेण=प्रकृति स्थित्य-नुभाग-प्रदेशरूपेण प्रकारेण बद्धकमित्यर्थः ॥ १८ ॥

ષ્ટબ્ધ સમસ્ત આકાશ કે પ્રદેશોં મેં સ્થિત હોતા હૈ ઓર ઉસે હી જીવ ગ્રહણ કરતા હૈ । તથા દ્વીન્દ્રિયસે લેકર પંચેન્દ્રિયપર્યંત જીવ ચારોં દિશાઓં સે ચાર વિદિશાઓં સે એવં ઉર્ધ્વ ઓર અધઃ સે કર્મપુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરતે હૈં । इन पुद्गलोंमें ज्ञानावरणीय आदि रूपसे परिणमन होने योग्य कर्मपुद्गल रहते हैं । अर्थात् जिन कार्मणवर्गणाओं को यह जीव ग्रहण करता है उन्हे यह जीव अध्यवसायविशेष से पृथक् २ ज्ञानावरणीय आदि रूप में परिणमादेता है । ये गृहीत कर्मपुद्गल आत्मा के समस्त-प्रदेशों के साथ ही बंध को प्राप्त होते हैं । ऐसा नहीं है कि कुछ आत्मा के प्रदेशों के साथ ही संबंध को प्राप्त हों और कुछ के साथ नहीं हों । बंधने पर इनमें भावों के अनुसार प्रकृति, प्रदेश, स्थिति तथा अनु-भागबंधरूप से प्रकारता आजाती है ॥१८॥

સુધીના પુદ્ગલોનાં ગ્રહણ થાય છે. એ કર્મ આત્મા દ્વારા રોકાયેલા આકાશના સમસ્ત પ્રદેશોમાં સ્થિત થાય છે. એને જ એવ ગ્રહણ કરે છે. તથા એ ઇન્દ્રિયથી લઈને પંચેન્દ્રિય પર્યંત એવ ચારે દિશાઓથી, ચાર વિદિશાઓથી, અને ઉર્ધ્વ તથા અધઃથી કર્મ પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરતા રહે છે. આ પુદ્ગલોમાં જ્ઞાનાવરણીય આદિરૂપથી પરિણમન થવા યોગ્ય કર્મ પુદ્ગલ રહે છે. અર્થાત્ જે કાર્મણ વર્ગણાઓને એ એવ ગ્રહણ કરે છે એને એ એવ અધ્યવસાય વિશેષથી જુદા જુદા જ્ઞાનાવરણીય આદિ રૂપમાં પરિણમાવી દે છે. આ ગ્રહિત કર્મ પુદ્ગલ આત્માના સઘળા પ્રદેશોની સાથે જ બંધને પ્રાપ્ત થાય છે. એવું નથી કે, થોડા આત્માના પ્રદેશોની સાથે સંબંધને પ્રાપ્ત થાય અને થોડાની સાથે ન થાય. બંધાવાથી તેમાં ભાવોના અનુસાર પ્રકૃતિ, પ્રદેશ, સ્થિતિ તથા અનુભાગ બંધરૂપથી પ્રકારતા આવી જાય છે. ॥ ૧૮ ॥

મૂલમ્—ઉદહિ સરિસનામાણં, તૈસઈ કોડિકોડીઓ ।

ઉકોસિયા ઠિઈ હોઈ, અંતોર્મુહુત્તં જહંનિયા ॥૧૯॥

છાયા—ઉદધિસદશ નામાનિ, ત્રિંશત્ કોટીઃ ।

ઉત્કૃષ્ટા સ્થિતિર્ભવતિ, અન્તર્મુહૂત્તં જઘન્યકા ॥ ૧૯ ॥

ટીકા—‘ઉદહિ સરિસ નામાણં’ ઇત્યાદિ ।

તેષાં ત્રિંશત્ કોટી કોટીઃ, ઉદધિસદશનામાનિ ઉદધિના સદશં નામ યેષાં તાનિ તથા, સાગરોપમાણીત્યર્થઃ । ઉત્કૃષ્ટા સ્થિતિર્ભવતિ, જઘન્યકા = જઘન્યા સ્થિતિસ્તુ અન્તર્મુહૂત્તં ભવતિ ॥ ૧૯ ॥

કેષાં સ્થિતિસ્તાદશી ભવતીત્યાશંક્યાહ—

મૂલમ્—આવરણિજ્ઞાણ ડુળંપિ, વેયંણિજ્ઞં તહેવ ચ ।

અંતરાયં ચ કર્મમંસિ, ઠિઈ^{૧૧} ઇંસા વિયાહિયાં ॥૨૦॥

છાયા—આવરણીયયો દ્વયોરપિ, વેદનીયે તથૈવ ચ ।

અન્તરાયે ચ કર્મણિ, સ્થિતિરેષા વ્યાખ્યાતા ॥ ૨૦ ॥

ટીકા—‘આવરણિજ્ઞાણ’ ઇત્યાદિ ।

દ્વયોરપિ આવરણીયયોઃ = આવરક્રયોઃ, પ્રકરણવશાદ્ દ્વયોરપિ વિશેષણોપલ-ક્ષિત્વાચ્ચ ‘જ્ઞાનસ્ય દર્શનસ્ય ચે’ત્યવગમ્યતે, તથા ચ-જ્ઞાનાવરણીય-દર્શનાવરણી-

અવ કાલ સે કર્મ પરમાણુઓં કો કહતે હૈં—‘ઉદહિ’ ઇત્યાદિ ।

इन कर्मों की उत्कृष्टस्थिति तीसकोडाकोडी सागरोपमप्रमाण होती है तथा जघन्य स्थिति अन्तर्मुहूर्त की है ॥ १९ ॥

यह स्थिति किस किस कर्म की होती है सो कहते हैं—‘आवर-णिज्ज्ञं’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(दुणहंपि-द्वयोरपि) दोनोंका (आवरणिज्ज्ञाण-आव-रणीययोः) ज्ञानावरणीय, दर्शनावरणीय, (वेयणिज्ज्ञं-वेदनीये) वेदनीय

હવે કાળથી કર્મ પરમાણુઓ વિષે કહે છે—“ઉદહિ” ઇત્યાદિ ।

આ કર્મોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીસ કોડાનકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ હોય છે. તથા જઘન્ય સ્થિતિ અંતરમુહૂર્તની છે. ॥ ૧૯ ॥

આ સ્થિતિ કયા કયા કર્મની થાય છે તે કહે છે—“આવરણિજ્ઞ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—દુહંપિ-દ્વયોરપિ બન્નેનુ આવરણિજ્ઞાણ-આવરણીયયોઃ જ્ઞાના-વરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદણિજ્ઞં-વેદનીયં વેદનીય તથા અન્તરાયં-અન્તરાયં અંતરાય

ययोरित्यर्थः । तथैव वेदनीयेच वेदनीयस्येत्यर्थः, अन्तराये कर्मणि च अन्तरायस्य कर्मणश्चेत्यर्थः । एषा स्थिति व्याख्याता । 'वेयणिज्जे' इत्यादौ षष्ठ्यर्थे सप्तमी ।

वेयणिज्जे तद्देव य' इत्यनेन केवलमसातवेदनीयस्योत्कृष्टास्थितिः प्रदर्शिता, तत्रैव स्थितौ वेदनीयस्य ज्ञानावरणीयदर्शनावरणीयान्तरायकर्मभिः साम्यात्, प्रज्ञापना सूत्रे भगवता तथैवप्रोक्तत्वाच्च । अत्र-जघन्यपदे वेदनीयस्य स्थिति न विवक्षिता, यतः प्रज्ञापनासूत्रे त्रयोविंशतितमे पदे सातवेदनीयस्य जघन्यास्थिति द्वादशमुहूर्त्ता, असातवेदनीयस्य जघन्यास्थितिः सागरोपमस्य सप्तसु भागेषु तत्र त्रयो भागा ग्राह्याः, तेऽपि पत्योपमस्यासंख्येयभागेन न्यूनाः, इत्यभिहितम् । उक्तं च तत्र-

(अंतराए-अन्तराये) अन्तराय, (कम्ममि-कर्मणि) इन चार कर्मोंकी (ठिई-स्थितिः) इतनी स्थिति होती है, अर्थात् इन चार कर्मोंकी उत्कृष्ट स्थिति (वियाहिया-व्याख्याता) तीस कोडाकोडी सागरकी तथा जघन्यस्थिति अन्तर्मुहूर्त्तकी कही गई है वेदनीय कर्मसे यहां केवल असातवेदनीय कर्मकी ही इतनी स्थिति जानना चाहिये । क्योंकि इस स्थितिमें ही इस कर्मकी अन्य ज्ञानावरण आदि कर्मोंके साथ समानता बैठती है तथा प्रज्ञापनासूत्र के तेईसवें पद में भी भगवान ने ऐसा ही कहा है । तथा-यहां पर जघन्यपद से वेदनीय की स्थिति विवक्षित नहीं है क्यों कि प्रज्ञापनासूत्रके तेईसवें पद में सातवेदनीय की जघन्यस्थिति बारह मुहूर्त्त की है, तथा असातवेदनीय की तो जघन्यस्थिति सागरोपम के सातभागों में से तीनभागप्रमाण जानना चाहिये । सो ये तीन भाग भी पत्योपम के असंख्यातवे भाग न्यून समझना चाहिये । अर्थात् असातवेदनीय की

कम्ममि-कर्मणि आ आर कर्मोंनी ओटवी ठिई-स्थितिः स्थिति होय छे, अर्थात् आ आर कर्मोंनी उत्कृष्ट स्थिति तीस कोडाकोडी सागरनी तथा जघन्य स्थिति अन्तर्मुहूर्त्तनी वियाहिया-व्याख्याता कही छे. वेदनीय कर्मथी अही' इकत असाता वेदनीय कर्मनी ज आटवी स्थिति जाणुवी जेधये. केम के, ये स्थितिमां ज ये कर्मनी अन्य ज्ञानावरण आदि कर्मोंनी साथे समानता जेसे छे. तथा प्रज्ञापना सूत्रना त्रेवीसमां पदमां पणु लगवाने आवुं ज कहुं छे. तथा अही'या जघन्य पदथी वेदनीय स्थिति विवक्षित नथी. केम के, प्रज्ञापना सूत्रना त्रेवीसमां पदमां साता वेदनीयनी जघन्य स्थिति आर मुहूर्त्तनी कहेल छे तथा असाता वेदनीयनी तो जघन्य स्थिति सागरोपमना सात भागोमांथी त्रणु भाग प्रमाणे जाणुवी जेधये, तो ये त्रणु भाग पणु पत्योपमना असंख्यातमा भाग न्यून समझवुं जेधये. अर्थात् असाता

“સાયાવેયણિજ્જસ્સ પુચ્છા....જહન્નેણં વારસમુહુત્તા” તથા “અસાયા-
વેયણિજ્જસ્સ પુચ્છા .. ... જહણ્ણેણં સાગરોવમસ્સ તિણિ સત્તમાગા પલ્લિઓવમસ્સ
અસંખેજ્જમાગેણં ડ્ઞા” ઇતિ ॥ ૨૦ ॥

અથ મોહનીયકર્મસ્થિતિમાહ—

મૂલમ્—ઉદહિસરિસનામાણં, સંત્તરિં કોડિકોડીઓ ।

મોહણિજ્જસ્સ ઉક્કોસા, અંતોમુહુત્તં જહંનિયા ॥ ૨૧ ॥

છાયા—ઉદધિસદ્દશનમાનિ, સપ્તતિ કોટિ કોટીઃ ।

મોહનીયસ્ય ઉત્કૃષ્ટા, અન્તર્મુહૂર્ત્તં જઘન્યકા ॥ ૨૧ ॥

ટીકા—‘ઉદહિસરિસનામાણં’ ઇત્યાદિ ।

સપ્તતિ કોટિ કોટીઃ, ઉદધિસદ્દશનામાનિ = સાગરોપમાણિ મોહનીયસ્ય ઉત્કૃષ્ટા
સ્થિતિઃ, જઘન્યકા = જઘન્યાસ્થિતિસ્તુ અન્તર્મુહૂર્ત્તમ્ ॥ ૨૧ ॥

અથાયુષ્કર્મણઃ સ્થિતિમાહ—

મૂલમ્—તેત્તીસં સાગરોવમા, ઉક્કોસેણ વિયાહિયાં ।

ઠિંઈં ઉં આઉકમ્મસ્સ, અંતોમુહુત્તં જહંનિયા ॥ ૨૨ ॥

છાયા—ત્રયસ્ત્રિંશત્સાગરોપમાણિ, ઉત્કર્ષેણ વ્યાખ્યાતા ।

સ્થિતિસ્તુ આયુષ્કર્મણઃ, અન્તર્મુહૂર્ત્તં જઘન્યકા ॥ ૨૨ ॥

‘ટીકા—તેત્તીસસાગરોવમા ઇત્યાદિ ।

આયુષ્કર્મણઃ સ્થિતિસ્તુ ઉત્કર્ષેણ ત્રયસ્ત્રિંશત્ સાગરોપમાણિ વ્યાખ્યાતા । જઘ
ન્યકા—જઘન્યા તુ અન્તર્મુહૂર્ત્તમિત્યન્વયઃ ॥ ૨૨ ॥

જઘન્યસ્થિતિ પલ્યોપમ કે અસંખ્યાતવે ભાગ ન્યૂન, સાગરોપમ કે સાત
ભાગોં મેં કે ત્રીન ભાગ પરિમિત હોતી હૈ ॥ ૨૦ ॥

અવ મોહનીય કર્મ કી સ્થિતિ કહતે હૈં—‘ઉદહિ’ ઇત્યાદિ ।

મોહનીય કર્મ કી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તર (૭૦) કોટી કોટી સાગ-
રોપમ પ્રમાણ હૈ । તથા જઘન્ય સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત્ત કી હૈ ॥ ૨૧ ॥

વેદનીયની જઘન્ય સ્થિતિ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ ન્યૂન સાગરોપમના
સાત ભાગોમાના ત્રણ ભાગ પરિમિત હોય છે. ॥ ૨૦ ॥

હવે મોહનીય કર્મની સ્થિતિ કહે છે.—“ઉદહિ” ઇત્યાદિ ।

મોહનીય કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તર કોટી કોટી સાગરોપમ પ્રમાણ
છે. તથા જઘન્ય સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત્તની છે. ॥ ૨૧ ॥

અથ નામગોત્રયોઃ સ્થિતિમાહ—

મૂલમ્—ઉદહિસરિસનામાણં, વીસઙ્ કોડિકોડિઓ ।

નામગોત્તાણ ઉક્કોસા, અંતોમુહુત્તં જહનિયા ॥૨૩॥

છાયા—ઉદધિસદ્દશનામાનિ, વિંશતિ કોટિ કોટીઃ ।

નામગોત્રયો રુત્કૃષ્ટા, અન્તર્મુહૂર્ત્તં જઘન્યકા ॥ ૨૩ ॥

ટીકા—‘ ઉદહિસરિસનામાણં, ઇત્યાદિ—

નામગોત્રયોઃ—નામકર્મણઃ, ગોત્રકર્મણશ્ચ, ઉત્કૃષ્ટા સ્થિતિઃ, વિંશતિકોટિ કોટીઃ, ઉદધિસદ્દશનામાનિ = સાગરોપમાણિ, જઘન્યકા — જઘન્યકા સ્થિતિસ્તુ અન્તર્મુહૂર્ત્તમ્ ॥ ૨૩ ॥

અથ ભાવમાહ—

મૂલમ્—સિદ્ધાંણઽણંત ભાગો યં, અણુભાંગા હંવંતિ ડ ।

સર્વેસુ વિં પર્ણસગ્ગં; સંઠ્ઠવજીવે અંઙ્ચિચ્છયં ॥૨૪॥

છાયા—સિદ્ધાનામનન્તભાગશ્ચ, અણુભાગા ભવન્તિ તુ ।

સર્વેષ્વપિ પ્રદેશાગ્રં, સર્વજીવેભ્યોઽતિ ક્રાન્તમ્ ॥ ૨૪ ॥

ટીકા—‘ સિદ્ધાણ ’ ઇત્યાદિ—

સિદ્ધાનામ્—અનન્તભાગવર્તિત્વાદનન્તભાગઃ, અણુભાગાઃ—રસવિશેષા ભવન્તિ ‘તુ

અબ આયુષ્કર્મ કી સ્થિતિ કહતે હૈં—‘ તેત્તીસ૦ ’ ઇત્યાદિ ।

આયુકર્મ કી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેત્તીસ (૩૩) સાગરોપમ પ્રમાણ હૈ । તથા—જઘન્યસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ હૈ ॥ ૨૨ ॥

અબ નામગોત્ર કી સ્થિતિ કહતે હૈં—‘ ઉદહિ૦ ’ ઇત્યાદિ ।

નામ તથા ગોત્ર કર્મ કી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વીસ (૨૦) કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણકી હૈ । તથા જઘન્યસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત્ત કી ગઈ હૈ ॥૨૩॥

હવે આયુષ્કર્મની સ્થિતિ કહે છે—“ તેત્તીસ ” ઇત્યાદિ ।

આયુ કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેત્તીસ સાગરોપમ પ્રમાણ છે. તથા જઘન્ય સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત્તની છે.

હવે નામ ગોત્રની સ્થિતિ કહે છે—“ ઉદહિ ” ઇત્યાદિ ।

નામ તથા ગોત્ર કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વીસ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે. તથા જઘન્ય સ્થિતિ એક અન્તર્મુહૂર્ત્તની છે ॥ ૨૩ ॥

શબ્દઃ પૂરણાર્થઃ। અયં ચાનન્તભાગોઽનન્તસંખ્યા એવેતિ। અનેક સિદ્ધાન્તામાનન્ત્યમેવ, ઇત્યં વિશિષ્ટમુક્તમ્, સંપ્રતિ પ્રદેશપરિમાણમાહ—‘સર્વે સુ વિ’ ઇત્યાદિ। સર્વેષ્વપિ અનુભાગેષુ પ્રદેશાગ્રં=પ્રદેશપરિમાણં, સર્વજીવેભ્યઃ—ભવ્યા ભવ્યેભ્યઃ, અતિક્રાન્તં, તત્તોઽપિ તેષામનન્તગુણત્વેતાધિકૃત્વાદિત્યર્થઃ ॥ ૨૪ ॥

અધ્યયનાર્થમુપસંહરન્નુપદેશમાહ—

મૂલમ્—તમ્હા ઇંણસિં કમ્માણં; અણુભાગે વિચીણિયા।

ઇંણસિં સંવરે ચેવં; સંવણે ચે જંણ બુદ્ધે ત્તિ વેસિ ॥૨૫॥

છાયા—તસ્માદેતેષાં કર્મણામ્, અનુભાગાન્ દિજ્ઞાય।

એતેષાં સંવરે ચૈવ, ક્ષણે ચ યતેત બુદ્ધ ઇતિ વ્રવીમિ ॥ ૨૫ ॥

ટીકા—‘તમ્હા, ઇત્યાદિ—

યસ્માદેવંવિધાઃ પ્રકૃતિવન્ધાદયઃ, તસ્માદેતેષાં કર્મણામ્=જ્ઞાનાવરણીયા-

અવ ભાવ કા સ્વરૂપ કહતે હૈં—‘સિદ્ધાણંતં’ ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—(સિદ્ધાણંતંભાગો ય—સિદ્ધાનામનન્તભાગશ્ચ) કર્મોર્મિં અનુ-ભાવલક્ષણરૂપ ભાવ, સિદ્ધોંકે અનન્તર્વે ભાગ હૈ। યહ (અણુભાગા હવંતિ ઉ—અણુભાગા ભવન્તિ તુ) અનન્તર્વાં ભાગ મ્હી અનન્તસંખ્યાવાલા હી જાનના ચાહિયે। (સર્વેસુ વિપણસગ્ગં—સર્વેષ્વપિ પ્રદેશાગ્રં) સમસ્ત અનુભાગોં મ્હે પ્રદેશપરિમાણ [સર્વ જીવે આહચ્છિયં—સર્વ જીવેભ્યોઽતિ ક્રાન્તં] ભવ્ય ઔર અભવ્યજીવોં સે મ્હી અધિક હૈં। અર્થાત્ ભવ્ય ઔર અભવ્ય જીવોં સે મ્હી અનંતગુણા અધિક હૈ ॥ ૨૪ ॥

અવ અધ્યયન કા ઉપસંહાર કરતે હુણ ઉપદેશ કહતે હૈં—‘તમ્હા’ ઇત્યાદિ।

હસ પ્રકાર હન જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોં કે પ્રકૃતિબંધ આદિ કોં

હવે ભાવનુ સ્વરૂપ કહે છે—સિદ્ધાણંતં ” ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—સિદ્ધાણંતંભાગોય—સિદ્ધાનામનન્તભાગશ્ચ કર્મોર્મિં અનુભાવ લક્ષણ-રૂપ ભાવ સિદ્ધોનો અનંતમો ભાગ છે આ અણુભાગા હવંતિ ઉ—અણુભાગા ભવન્તિ તુ અનંતમો ભાગ પણ અનંત સંખ્યાવાળો જ બાણવો બેઠ્યો. સર્વેસુ જીવેવિ પણસગ્ગં—સર્વજીવેષ્વપિ પ્રદેશાગ્રં સધળા અનુભાગોમાં પ્રદેશ પરિમાણ સર્વજીવે આહચ્છિયં—સર્વ જીવેભ્યોઽતિક્રાન્તં ભવ્ય અને અભવ્ય બોલોથી પણ અધિક છે. અર્થાત્ ભવ્ય અને અભવ્ય બોલોથી પણ અનંતગણો અધિક છે. ॥ ૨૪ ॥

હવે અધ્યયનનો ઉપસંહાર કરતાં ઉપદેશ કહે છે—“તમ્હા” ઇત્યાદિ!

આ પ્રમાણે એ જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોની પ્રકૃતિબંધ આદિકોને કડવા

दीनाम् अनुभागान् उपलक्षणत्वात् प्रकृति-स्थिति प्रदेशरूपानपि बन्धान् विज्ञाय= विशेषेण-कटुक-विपाकत्वलक्षणेन भवहेतुत्वलक्षणेन वा, अवबुध्य, बुधः, -तत्त्वज्ञः, एतेषां-कर्मणां संवरे=अनुपात्तानामुपादाननिरोधे, क्षयणे च=उपात्तानां निर्जरणे च, यतेतैव=यत्नं कुर्यादेव । 'चेव' इत्यत्र-एव शब्दो भिन्नक्रमः, 'यतेत' इत्यत्र सम्बन्धः। इति ब्रवीमि=अस्य वाक्यस्य व्याख्या पूर्ववत् ॥ २५ ॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललितकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाह छत्रपति-कोल्हापुरराजप्रदत्त-" जैनशास्त्राचार्य"-पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मादिवाकर-पूज्यश्रीघासीलालव्रतिविरचितायाम् "उत्तराध्ययनसूत्रस्य" प्रियदर्शिन्याख्यायां व्याख्यायाम् 'कर्मप्रकृति' नाम त्रयस्त्रिंशत्तममध्ययन-सम्पूर्णम् ॥३३॥

को कटुकविपाकवाले तथा भव हेतुवाले जानकर तत्त्वज्ञ व्यक्ति का कर्तव्य है कि वह इन कर्मों का संवर तथा इनका क्षय करने में प्रयत्नशील रहे। ऐसा मैं कहता हूँ। कर्मों के आगमन का निरोध करना इसका नाम संवर है। तथा संचित कर्मों का क्षय-करने का नाम खपाना है ॥ २५ ॥

॥ इति तैत्तिरीयसंस्कृतस्य अध्ययन समाप्त ॥ ३३ ॥

विपाकवाणा तथा भाव हेतुवाणा ज्ञाणीने तत्त्वज्ञ व्यक्तिनु कर्तव्य छे के, ते आ कर्मोना संवर तथा येना क्षय करवामां प्रयत्नशील रहे येनुं हुं कहुं छुं. कर्मोना आगमनना निरोध करवो तेनुं नाम संवर छे, तथा संचित कर्मोना क्षय करवानु नाम खपाववुं छे. ॥ २५ ॥

श्री उत्तराध्ययन सूत्रनुं 'कर्म प्रकृति' नामना तेत्तीससुं अध्ययन संपूर्ण ॥३३॥

॥ अथ चतुस्त्रिंशत्तममध्ययनम् ॥

उक्तं त्रयस्त्रिंशत्तममध्ययनम्, अथ लेश्यानां चतुस्त्रिंशत्तममध्ययनं प्रारभ्यते । अस्य च तेन सहायमभिसंबन्धः—अनन्तराध्ययने कर्मप्रकृतयः कथिताः, तस्मिन् स्थितिश्च लेश्यावशाद् भवतीति लेश्यानां प्रतिबोधनार्थमेतदुच्यते—तत्रादौ श्री सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामिनमाह—

मूलम्—लेसज्झयणं पवक्खामि, अणुपुंविं जहंक्रमं ।

छण्हंपि कस्मंलेसाणं, अणुभावे सुणेहं मे ॥ १ ॥

छाया—लेश्याध्ययनं प्रवक्ष्यामि, आनुपूर्व्या यथाक्रमम् ।

षण्णामपि कर्मलेश्यानां, अनुभावम् शृणुत मे ॥ १ ॥

टीका—‘लेसज्झयणं’ इत्यादि—

हे जम्बू ! लेश्याध्ययनं—लेश्याबोधकत्वाल्लेश्याख्यमध्ययनं लेश्याध्ययनं, तत्, आनुपूर्व्या यथाक्रमं—पूर्वमनुसृत्य क्रमानतिक्रमेण, पूर्वानुपूर्व्येति भावः ।

चोतीसवां अध्ययन प्रारंभ—

तेतीसवां अध्ययन कहा जा चुका है । अब चोतीसवां अध्ययन प्रारंभ होता है । इस अध्ययन में लेश्याओं का वर्णन किया जायगा । इसका संबंध पूर्व अध्ययन के साथ इस प्रकार से है, तेतीसवें अध्ययन में कर्मों की प्रकृतियां तथा उनकी स्थिति कही गई है । यह स्थिति लेश्याओं के संबंध से हीनाधिक होती है । इस लिये इस अध्ययन में लेश्याओं का वर्णन किया जाता है । सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामी से कहते हैं—‘लेसज्झयणं’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—हे जम्बू ! मैं (लेसज्झयणं—लेश्याध्ययनम्) लेश्याओं का बोधक होनेसे इस लेश्याध्ययन का अब निरूपण करता हूं ।

चोतीसमा अध्ययननो प्रारंभ

तेतीसमं अध्ययन कडेवाઈ ગયેલ છે, હવે ચોતીસમા અધ્યયનનો પ્રારંભ થાય છે. આ અધ્યયનમા લેશ્યાઓનું વર્ણન કરવામા આવશે આ અધ્યયનનો સંબંધ તેત્રીસમા અધ્યયન સાથે આ પ્રમાણે છે—તેત્રીસમા અધ્યયનમાં કર્મોની પ્રકૃતિયા તથા તેની સ્થિતિ કહેવામાં આવેલ છે એ સ્થિતિ લેશ્યાઓના સંબંધથી હીનાધિક હોય છે. આ કારણે આ અધ્યયનમાં લેશ્યાઓનું વર્ણન કરવામાં આવે છે.

સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામીને કહે છે—“ લેસજ્ઝયણં ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—હે જમ્બૂ ! હું લેસજ્ઝયણં—લેશ્યાધ્યયનમ્ લેશ્યાઓનો બોધક

प्रवक्ष्यामि=कथयिष्यामि । तत्र षण्णामपि कर्मलेश्यानां=कर्मस्थितिविधात् तत्तद्वि-
शिष्टपुद्गलरूपाणाम्, अनुभावान्=रसविशेषान् मे-मम कथयतः मत्समीपे शृणुत॥१॥

एतदनुभावाश्च नामादिप्ररूपणातः कथिता एवभवन्तीति तत्प्ररूपणाय
शिष्याभिमुखीकरणकारकं द्वारसूत्रमाह—

मूलम्—नामाइं वण्णरसगंध फास, परिणामलक्खणं ।

ठाणं ठिइं गैइं चाउं, लेसाणं तु सुण्णेह मे ॥२॥

छाया—नामानि वर्ण-रस-गन्ध-स्पर्श-परिणामलक्षणं ।

स्थानं स्थितिं गतिं चायुः, लेश्यानां तु शृणुत मे ॥२॥

टीका—‘नामाइं’ इत्यादि—

लेश्यानां नामानि, नामद्वारं, तथा-वर्ण-रस-गन्ध-स्पर्श-परिणाम-लक्ष-
णम्, वर्णश्च, रसश्च, गन्धश्च, स्पर्शश्च, परिणामश्च, लक्षणं च, एषां समाहारः-वर्ण

(अणुपुर्व्वि जहक्कमं-आनुपूर्व्व्याः यथाक्रमम्) वह निरूपण में पूर्व्वानु-
पूर्वी (क्रमसे) के अनुसार ही करूंगा । पश्चानुपूर्वी के अनुसार नहीं ।
इस निरूपण में मैं तुम्हें सर्व्वप्रथम (कम्मलेस्साणं छण्हंपि अणुभावे
कर्मलेश्यानाम्-षण्णामपि अनुभावान्) कर्मस्थिति की विधायक इन
तत्तद्विशिष्टपुद्गलरूप छह लेश्याओं के रस विशेष को कहता हूं सो
(मे सुण्णेह-मे शृणुत) सुझसे सुनो ॥ १ ॥

ये अनुभाव नामादि से होते हैं इसलिये लेश्याओं के नामादि द्वारों
को कहते हैं—‘ नामाइं ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—मैं इन लेश्याओं का वर्णन (नामाइं-नामानि) नाम
द्वार से (वण्णरसगंधफासपरिणामलक्खणं वर्ण-रस-गंध-स्पर्श-परिणा-
मलक्षणम्) वर्ण द्वार से रस द्वार से, स्पर्श-द्वार से, परिणाम द्वार से

होवाथी એ લેશ્યા અધ્યયનતું હવે નિરૂપણ કરું છું. અણુપુર્વ્વિ જહક્કમં-
આનુપૂર્વ્વ્યાઃ યથાક્રમમ્ આ નિરૂપણ હું પૂર્વાનુપૂર્વી ક્રમ પ્રમાણેના અનુસારજ કરીશ,
પશ્ચાનુપૂર્વીના અનુસાર નહીં. આ નિરૂપણમાં સહુથી પહેલાં કમ્મલેસ્સાણં છણ્હંપિ
અણુભાવે-કર્મલેશ્યાનામ્ ષણ્ણામપિ અનુભવાન્ કર્મ સ્થિતિની વિધાયક આ
તત્તદ્વિશિષ્ટ પુદ્ગલરૂપ છ લેશ્યાઓના રસ વિશેષને કહું છું તેને મેં સુણેહ-મે
શ્રુણુત તમે સાંભળો ॥ ૧ ॥

આ અનુભાવ નામાદિથી થાય છે આ માટે લેશ્યાઓના નામ આદિ
દ્વારોને કહે છે—“ નામાઈ ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—હું આ લેશ્યાઓનું વર્ણન નામાઈ-નામાનિ નામ દ્વારથી,
વણ્ણરસગંધ ફાસપરિણામલક્કણં-વર્ણ-રસ-ગંધ સ્પર્શ પરિણામલક્કણમ્ વર્ણદ્વારથી,

રસગન્ધસ્પર્શપરિણામલક્ષણં તત્, વર્ણદ્વારં, રસદ્વારં, ગંધદ્વારં, સ્પર્શદ્વારં, પરિ-
ણામદ્વારં લક્ષણદ્વારં ચેત્યર્થઃ । તથા-સ્થાનં-સ્થાનદ્વારમ્, સ્થિતિ-સ્થિતિદ્વારમ્,
ગતિ-ગતિદ્વારમ્, આયુઃ-આયુદ્વારં મે-મમ સમીપે શૃણુત ॥૨॥

તત્ર નામદ્વારમાહ—

મૂલમ્—કિણ્હા નીલા યં કાઝ યં, તેઝં પમ્હા તહેવં યં ।

સુક્લેસાં યં છંટા ય, નામાઙ્ તુ જંહકમં ॥૩॥

છાયા—કૃષ્ણા નીલા ચ કાપોતી ચ, તેજઃ પદ્મા તથૈવ ચ ।

શુક્લેશ્યા ચ ષ્ઠી ચ, નામાનિ તુ યથાક્રમમ્ ॥૩॥

ટીકા—‘કિણ્હા’ इत्यादि । गाथेयं सुगमा ॥३॥

ગતં પ્રથમં નામદ્વારં દ્વિતીયં વર્ણદ્વારમાહ,—તત્રાદૌ કૃષ્ણલેશ્યાયા વર્ણઃ પ્રોચ્યતે-

મૂલમ્—જીમૂયનિદ્વસંકાસા, ગવૈલ-રિદ્વગ સન્નિભા ।

સ્વંજર્ણનયનનિભા, કિણ્હલેસાં ડં વર્ણંઓ ॥ ૪ ॥

(ઠાળં ઠિઙ્ ગઙ્ ચાઙ-સ્થાનં સ્થિતિ ગતિ ચ આયુઃ) સ્થાન દ્વારસે,
સ્થિતિ દ્વારસે, ગતિદ્વાર સે તથાઆયુદ્વાર સે કરુંગા । સો તુમ ઇન્હે (મે મે)
સુદ્ધસે (સુણેહ-શૃણુત) સુનો ॥ ૨ ॥

અંબ પ્રથમ નામદ્વાર કો સૂત્રકાર કહતે હૈં—‘કિણ્હા’ इत्यादि ।
(કિણ્હા-કૃષ્ણા૦) કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતીલેશ્યા, તેજોલેશ્યા,
પદ્મલેશ્યા તથા છઠવીં શુક્લલેશ્યા । યે યથાક્રમ લેશ્યાઓં કે છહ નામ હૈં ।
યેહી નામ દ્વાર હૈં ॥ ૩ ॥

અંબ દૂસરા વર્ણ દ્વાર કહતે હૈં જિસમેં પ્રથમ કૃષ્ણલેશ્યાં કા વર્ણ

રસદ્વારથી, ગંધદ્વારથી, સ્પર્શદ્વારથી, પરિણામદ્વારથી, ઠાળં ઠિઙ્ ગઙ્ ચાઙ-
સ્થાનં સ્થિતિ ગતિ ચ આયુઃ સ્થાનદ્વારથી, ગતિદ્વારથી, તથા આયુદ્વારથી કરીશ.
તમે । એને મે-મે મારી પાસેથી સુણેહ-શૃણુત સાંભળો. ॥ ૨ ॥

હવે પ્રથમ નામદ્વારને સૂત્રકાર કહે છે—“ કિણ્હા ” इत्यादि ।

અન્યથાર્થ—કિણ્હાલેહા-કૃષ્ણલેશ્યા કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતીલેશ્યા,
તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા, તથા છઠી શુક્લ લેશ્યા એ યથા ક્રમ લેશ્યાઓનાં છ
નામ છે. આજ નામ દ્વાર છે. ॥ ૩ ॥

હવે બીજું વર્ણ દ્વાર કહે છે પ્રથમ કૃષ્ણલેશ્યાનું વર્ણ કહે છે—

છાયા—જીમૂતસ્નિગ્ધસંકાશા, ગવલરિષ્ટકસંનિમા ।

સ્વઞ્જનનયનનિમા, કૃષ્ણલેશ્યા તુ વર્ણતઃ ॥૪॥

ટીકા—‘જીમૂયનિદ્ધસંકાસા’ ઇત્યાદિ—

કૃષ્ણલેશ્યા=કૃષ્ણડડરૂપાલેશ્યા તુ-વર્ણતઃ-વર્ણમાશ્રિત્ય, જીમૂતસ્નિગ્ધ-સંકાશા-સજલત્વેન સ્નિગ્ધો યો જીમૂતો મેઘસ્તત્સદૃશીત્યર્થઃ, વિશેષણવાચકસ્ય સ્નિગ્ધશબ્દસ્ય પરપ્રયોગ આર્પત્વાત્, તથા-ગવલરિષ્ટકસંનિમા=ગવલં મહિષશૃંગં, રિષ્ટકઃ ‘આરીઠા’ નામના પ્રસિદ્ધઃ ફેનિલઃ-ફલવિશેષઃ, તત્સંનિમા તત્સદૃશી-ત્યર્થઃ, તથા-સ્વઞ્જન-નયનનિમા-સ્વઞ્જન-સ્નેહાભ્યક્ત-શકટાક્ષઘર્ષણસમુત્પન્ન-કજ્જલં, તથા-નયન-નેત્રમધ્યવર્તિ કૃષ્ણતારા, તત્સદૃશી ભવતિ । કૃષ્ણલેશ્યા-પરમકૃષ્ણવર્ણા ભવતીતિ ભાવઃ ॥૪॥

નીલલેશ્યાયા વર્ણમાહ—

મૂલમ્—નીલાસોગસંકાસા, ચાસપિચ્છસમપ્પમા ।

વેરૂલિયનિદ્ધસંકાસા, નીલલેસા ઉ વર્ણઓ ॥૫॥

કહતે હૈં—‘જીમૂય૦’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(કિણ્હલેસા-કૃષ્ણલેશ્યા) કૃષ્ણલેશ્યા વર્ણ કી અપેક્ષા (જીમૂયનિસંદ્ધકાસા-જીમૂતસ્નિગ્ધસંકાશા) સ્નિગ્ધ સજલ કાલે મેઘ કે સદૃશ હૈ । (ગવલરિષ્ટકસંનિમા-ગવલરિષ્ટકસંનિમા) મૈસ કે સીંગ કે સદૃશ હૈ, આરીઠા કે સદૃશ હૈ (સ્વઞ્જન નયનનિમા-સ્વઞ્જનનયનનિમા) ગાડી કે ઓંગન કે સમાન હૈ । નેત્ર કે મધ્યવર્તી કૃષ્ણતારા કે સમાન હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ યહ કૃષ્ણલેશ્યા પરમકૃષ્ણ વર્ણવાલી હૈ ॥૪॥

“ જીમૂય ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—કિણ્હલેહા-કૃષ્ણલેશ્યા કૃષ્ણલેશ્યા વર્ણની અપેક્ષા જીમૂય-નિદ્ધસંકાસા-જીમૂતસ્નિગ્ધસંકાશા સ્નિગ્ધ, ભરેલા ડાળા મેઘના સમાન છે. ગવલરિષ્ટકસંનિમા-ગવલરિષ્ટકસંનિમા ભેંસના શીંગના જેવી છે, અરિઠાના જેવી છે. સ્વઞ્જન નયનનિમા-સ્વઞ્જનનયનનિમા ગાડીની મળી સમાન છે, નેત્રની વચ્ચેની કીકીના સમાન છે. તાત્પર્ય કહેવાનું એ છે કે, આ કૃષ્ણલેશ્યાપરમ કૃષ્ણવર્ણવાળી છે ॥૪॥

છાયા—નીલાશોકસંકાશા, ચાસપિચ્છસમપ્રમાઃ ।

વૈદૂર્યસ્નિગ્ધસંકાશા, નીલલેશ્યા તુ વર્ણતઃ ॥ ૫ ॥

ટીકા—‘નીલાસોગસંકાસા’ ઇત્યાદિ—

નીલલેશ્યા=નીલાશ્યા લેશ્યા તુ વર્ણતઃ—વર્ણમાશ્રિત્ય, નીલાશોકસંકાશા—નીલશ્યાસાવશોકશ્ચ નીલાશોકઃ—વૃક્ષ વિશેષસ્તત્સંકાશા—તત્સદૃશી, તથા—ચાસપિચ્છસમપ્રમા=ચાસઃ—પક્ષિવિશેષઃ, તસ્ય પિચ્છં—પક્ષઃ, તત્સમપ્રમા—તત્તુલ્યા, તથા સ્નિગ્ધો યો વૈદૂર્યઃ—મણિવિશેષસ્તત્સંકાશા—તત્સદૃશી ભવતોત્યર્થઃ । ઇહાઽપિ વિશેષણવાચકસ્ય સ્નિગ્ધશબ્દસ્ય પરપ્રયોગ આર્ષત્વાત્ ॥ ૫ ॥

કાપોતલેશ્યાયા વર્ણમાહ—

મૂલમ્—અચ્ચસીપુષ્પસંકાસા, કોઝલચ્છદસન્નિમા ।

પારેવંયગીવનિમા, કાંડલેસા ડે વણ્ણઓ ॥ ૬ ॥

છાયા—અતસીપુષ્પસંકાશા, કોકિલચ્છદસન્નિમા ।

પારાવતગ્રીવનિમા, કાપોતલેશ્યા તુ વર્ણતઃ ॥ ૬ ॥

ટીકા—‘અચ્ચસીપુષ્પસંકાસા’ ઇત્યાદિ—

કાપોતલેશ્યા તુ વર્ણતઃ=વર્ણમાશ્રિત્ય, અતસીપુષ્પસંકાશા=અતસી—‘અલસી’

અવ નીલલેશ્યા કા વર્ણ કહતે હૈં—‘નીલાં’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(નીલલેસા-નીલલેશ્યા) નીલલેશ્યા (વણ્ણઓ-વર્ણતઃ) વર્ણ કી અપેક્ષા (નીલાસોગસંકાસા-નીલાશોકસંકાશા) નીલ અશોક વૃક્ષ કે સમાન હૈ (ચાસપિચ્છસમપ્રમા-ચાસપિચ્છસમપ્રમા) ચાસપક્ષી કે પિચ્છ-પાંચ્છોં કે સમાન હૈ । તથા (વેરુલિયનિદ્ધસંકાસા-વૈદૂર્યસ્નિગ્ધ સંકાશા) સ્નિગ્ધ (ચિક્કણ) વૈદૂર્યમણિ કે સમાન હૈ ॥ ૬ ॥

અવ કાપોતલેશ્યાકા વર્ણ કહતે હૈં—‘અચ્ચસીપુષ્પં’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(કાંડલેસા-કાપોતલેશ્યા) કાપોતીલેશ્યા (વણ્ણઓ—

હવે નીલલેશ્યાનો વર્ણ કહે છે—“નીલા” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—નીલલેસા-નીલલેશ્યા નીલલેશ્યા વણ્ણઓ-વર્ણતઃ વર્ણની અપેક્ષા નીલાસોગસંકાસા-નીલાશોકસંકાશા નીલ અશોક વૃક્ષના જેવી છે. ચાસપિચ્છસમપ્રમા-ચાસપિચ્છસમપ્રમા ચાસ પક્ષીના પીછ સમાન છે તથા વેરુલિય નિદ્ધસંકાસા-વૈદૂર્યસ્નિગ્ધસંકાશા સ્નિગ્ધ વૈદૂર્ય મણીના સમાન છે. ॥૫॥

હવે કાપોતલેશ્યાનો વર્ણ કહે છે—“અચ્ચસીપુષ્પ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—કાંડલેસા-કાપોતલેશ્યા કાપોતીલેશ્યાનો વણ્ણઓ-વર્ણતઃ વર્ણની

ઈતિ ભાપાપ્રસિદ્ધા, તત્પુષ્પસંકાશા, તથા-કોકિલચ્છદસંનિમા=કોકિલચ્છદ:-
તૈલકંટકો વનસ્પતિવિશેષસ્તત્સંનિમા, તથા-પારાવતગ્રીવાનિમા=પારાવતસ્ય-કપો-
તસ્ય ગ્રીવા પારાવતગ્રીવા તન્નિમા-તત્સદૃશી, કિંચિત્ કૃષ્ણા કિંચિદ્રક્તેતિ ભાવઃ॥૬॥

તેજોવર્ણમાહ--

મૂલમ્-હિંગુલયધાતુસંકાશા, તરુણાઈચ્ચસન્નિમા ।

સુર્યતુંડપર્દવનિમા, તેઝલેસા ડે વર્ણઓ ॥૭॥

છાયા-હિંગુલકધાતુસંકાશા, તરુણાદિત્યસંનિમા ।

શુકતુંડપ્રદીપનિમા, તેજોલેશ્યા તુ વર્ણતઃ ॥૭॥

ટીકા-‘ હિંગુલય ’ ઇત્યાદિ--

તેજોલેશ્યા તુ વર્ણતઃ=વર્ણમાશ્રિત્ય, હિંગુલકધાતુસંકાશા=હિંગુલકઃ-પ્રસિદ્ધઃ,
ધાતુઃ=ગૈરિકાદિઃ, તત્સંકાશા, તત્સદૃશી, તથા-તરુણાદિત્યસંનિમા=તરુણઃ-અભિ-

વર્ણતઃ) વર્ણ કી અપેક્ષા (અયસીપુષ્પસંકાશા-અતસી-પુષ્પસંકાશા)
અલસી કે ફૂલ કે સમાન હૈ । (કોઈલચ્છદસંનિમા-કોકિલચ્છદ-
સન્નિમા) તૈલકંટક નામકી વનસ્પતિ કે સામાન હૈ । (પારેવયગીવનિમા-
પારાવતગ્રીવાસંનિમા) કબૂતર કી ગર્દન કે સમાન હૈ । જૈસે કબૂતર કી
ગ્રીવા કુછ કૃષ્ણ હોતી હૈ કુછ લાલ હોતી હૈ उसी तरह इस कापोती
લેશ્યા કા ભી વર્ણ હોના હૈ ॥ ૬ ॥

અવ તેજોલેશ્યા કા વર્ણ કહતે હૈ--‘ હિંગુલય ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ--(તેઝલેસા-તેજોલેશ્યા) તેજોલેશ્યા (વર્ણઓ વર્ણતઃ)વર્ણ
કી અપેક્ષા (હિંગુલયધાતુસંકાશા-હિંગુલકધાતુસંકાશા) હિંગુલક તથા
ગૈરિક આદિ ધાતુ કે સમાનહૈ । (તરુણાઈચ્ચસંનિમા-તરુણાદિત્ય સંનિમા

અપેક્ષાએ અયસીપુષ્પ સંકાશા-અતસીપુષ્પસંકાશા વર્ણ અયસીના ફૂલના જેવો
છે. કોઈલચ્છદસન્નિમા-કોકિલચ્છદસંનિમા તૈલ કંટક નામની વનસ્પતિના જેવો
છે, કબૂતરની ગર્દનના સમાન છે. જેમ કબૂતરની ડાક ડાંધક ડાળી અને
કાંઈક લાલ હોય છે. એજ પ્રમાણે આ કાપોતી લેશ્યાનો પણ વર્ણ હોય છે. ॥૬॥

હવે તેજોલેશ્યાનો વર્ણ કહે છે-- “ હિંગુલય ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ--તેઝલેસા-તેજોલેશ્યાતેજોલેશ્યા વર્ણઓ-વર્ણતઃ વર્ણની અપેક્ષા
હિંગુલયધાતુસંકાશા-હિંગુલકધાતુસંકાશા હિંગુલક તથા ગૈરિક આદિ ધાતુના
સમાન છે. તરુણાઈચ્ચસંનિમા-તરુણાદિત્યસંનિમા અભિનવ ઉદય સૂર્યના જેવો

નુવોદિતઃ, આદિત્યઃ=સૂર્યસ્તત્સંનિમા તથા-શુકતુણ્ડપ્રદીપનિમા=શુકઃ=પક્ષિવિશેષઃ,
તસ્ય તુણ્ડં-મુખં, શુકતુણ્ડં તત્ત્વ પ્રદીપશ્ચ, તન્નિમા-તત્સદૃશી, રક્તવર્ણા ભવતીત્યર્થઃ ॥ ૭ ॥

પદ્માવર્ણમાહ—

મૂલમ્—હરિયાલભેયસંકાસા, હલિદ્વા ભેયસન્નિમા ।

સળાસળકુસુમનિમા, પદ્મલેસા ઉ વર્ણઓ ॥ ૮ ॥

છાયા--હરિતાલભેદસંકાસા, હરિદ્રાભેદસન્નિમા ।

સળાસનકુસુમનિમા, પદ્મલેશ્યા તુ વર્ણતઃ ॥ ૮ ॥

ટીકા--‘ હરિયાલ ’ इत्यादि--

પદ્મલેશ્યા તુ વર્ણતઃ=વર્ણમાશ્રિત્ય, હરિતાલભેદસંકાસા હરિતાલઃ-ધાતુવિશેષઃ,
તસ્ય ભેદઃ-દ્વિધાભાવઃ તત્સંકાસા-તત્સદૃશી, હરિતાલસ્ય ભેદનેન યંડકરણે
તદ્વર્ણ પ્રકર્ષો ભવતીતિ ભેદગ્રહણમ્, તથા-હરિદ્રાભેદસંનિમા-હરિદ્રા-પિણ્ડરૂપા
અચૂર્ણિતા, તસ્યા યો ભેદસ્તત્સંનિમા, તથા-સળાસનકુસુમનિમા=સળઃ-વનસ્પતિ-
વિશેષઃ, અસનઃ-વીજકવૃક્ષસ્તયોઃ કુસુમ, પુષ્પં તન્નિમા-તત્સદૃશી પીતવર્ણા
ભવતીત્યર્થઃ ॥ ૮ ॥

અભિનવતત્કાલ ઉગેહુવે ઉદિત સૂર્ય કે સમાન હૈ । (સુયતુંડ પર્ઈવનિયા-
શુકમીણ્ડપ્રદીપનિમા) શુક કી ચોંચ કે સમાન તથા પ્રદીપ કે સમાન
રક્તવર્ણ વાલી હૈ ॥ ૭ ॥

અવ પદ્મલેશ્યા કા વર્ણ કહતે હૈ--‘ હરિયાલ૦ ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(પદ્મલેસા-પદ્મલેશ્યા) પદ્મલેશ્યા (વર્ણઓ-વર્ણતઃ)
વર્ણ કી અપેક્ષા (હલિદ્રાભેય સન્નિમા-હરિદ્રાભેદસંનિમા) હલદી કે યંડ
ટૂકડે કે વર્ણ કે સમાન હૈ । (હરિયાલભેયસંકાસા-હરિતાલભેદસંકાસા)
હરિતાલ કે યંડ કરને પર જો વર્ણ વિશેષ હોતા હૈ ઉસકે સમાન હૈ ।
(સળાસળ કુસુમનિમા-સળાસનકુસુમનિમા) સળ ઓર વીજક વૃક્ષ
કે પુષ્પ કે સમાન હૈ ॥ ૮ ॥

છે. સુયતુંડ પર્ઈવનિમા-શુકતુણ્ડપ્રદીપનિમા પોપટની આંચના જેવો તથા
દિવાની જેવોતિના સમાન રક્તવર્ણવાળી છે. ॥ ૭ ॥

હવે પદ્મલેશ્યાનો વર્ણ કહે છે—“ હરિયાલ ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—પદ્મલેસા-પદ્મલેશ્યા પદ્મલેશ્યા વર્ણઓ-વર્ણતઃ વર્ણની અપેક્ષા
હલિદ્રાભેયસન્નિમા-હરિદ્રાભેદસંનિમા હળદરના ટુકડાના રંગ જેવી છે હરિયાલભેય
સંકાસા-હરિતાલભેદસંકાસા હળદરના કટકા કરવાથી અંદરથી જે રંગ દેખાય
છે તેવા રંગ સમાન છે સળાસળકુસુમનિમા-સળાસનકુસુમનિમા સળ તેમજ
વીજક વૃક્ષના પુષ્પના જેવી છે. ॥ ૮ ॥

શુક્લાવર્ણમાહ—

મૂલમ્—સંસ્વંકકુંદસંકાસા, સ્વીરપૂરસમપ્પમા ।

રચયહારસંકાસા, સુક્લેસા ઉ વૃણ્ણઓ ॥૯॥

છાયા—શઙ્ઙાઙ્ઙકુંદસંકાસા, સ્વીરપૂરસમમા ।

રજતહારસંકાસા, શુક્લેશ્યા તુ વર્ણતઃ ॥ ૯ ॥

ટીકા—‘સંસ્વંકકુંદસંકાસા’ ઇત્યાદિ—

શુક્લેશ્યા તુ વર્ણતઃ શઙ્ઙાઙ્ઙ-કુંદ સંકાસા=શઙ્ઙઃ પ્રસિદ્ધઃ, અઙ્ઙઃ-સ્ફટિક-કરત્નમ્, કુંદ-કુંદનામ્ના પ્રસિદ્ધં પુષ્પં, તત્સંકાસા, તથા-સ્વીરપૂરસમપ્રમા=સ્વીરપૂરઃ દુધરાશિઃ, તત્સમપ્રમા-તત્તુલ્યવર્ણા, તથા-રજતહારસંકાસા=રજતહારસદૃશી, યદ્વા રજત-રૂપ્યં, હારઃ-મુક્તાહારઃ, તત્સંકાસા-તત્સદૃશી શુક્લવર્ણા ભવતીત્યર્થઃ ॥ ૯ ॥

ઉક્તં વર્ણદ્વારં, સંપ્રતિ તૃતીયં રસદ્વારમાહ, -તત્રાદૌ કૃષ્ણલેશ્યાયારસઃ પ્રોચ્યતે—

મૂલમ્—જહ કડુય-તુમ્બગરસો, નિમ્બરસો કડુયરોહિણિ રસો વા ।

ૐત્તો વિ અણંતગુણો, રસો યં કિંઈણ નાયવ્વો ॥૧૦॥

છાયા—યથા કડુકતુમ્બકરસો, નિમ્બરસઃ કડુકરોહિણી રસો વા ।

અતોઽપ્યનન્તગુણો રસસ્તુ, કૃષ્ણાયા જ્ઞાતવ્યઃ ॥ ૧૦ ॥

અવ શુક્લેશ્યા કા વર્ણ કહતે હૈ—‘સંસ્વંક’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(શુક્લેસા-શુક્લેશ્યા) શુક્લેશ્યા (વૃણ્ણઓ-વર્ણતઃ) વર્ણ વી અપેક્ષા (સંસ્વંકકુંદસંકાસા-શંસ્વંકકુંદસંકાસા) શંસ્વ, અંક-સ્ફટિકમણિ-કુંદપુષ્પ કે સમાન સપેદ હૈ । (સ્વીરપૂરસમપ્રમા-સ્વીરપૂર-સમપ્રમા) દુધરાશિ કે સમાન હૈ (રચયહારસંકાસા-રજતહારસંકાસા) સપેત ચાંદી કે હાર કે સમાન અથવા ચાંદી તથા હાર-મુક્તાહાર કે સમાન સપેત હૈ ॥ ૯ ॥

અવ સૂત્રકાર રસ દ્વાર કા વર્ણન કરતે હૈ જિસમેં પ્રથમ કૃષ્ણલેશ્યા

હવે શુક્લલેશ્યાનું વર્ણન કરે છે—“ સંસ્વંક ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—શુક્લેસા-શુક્લલેશ્યા શુક્લ લેશ્યા વૃણ્ણઓ-વર્ણતઃ વર્ણની અપેક્ષા સંસ્વંકકુંદસંકાસા-શંસ્વંકકુંદસંકાસા શંસ્વ-સ્ફટિક મણી-કુંદ-પુષ્પના સમાન છે. સ્વીરપૂરસમપ્રમા-સ્વીરપૂરસમપ્રમા દૂધના ભરેલા કુંભના જેવી છે. રચયહારસંકાસા-રજતહારસંકાસા ચાંદીના હારના જેવી અથવા તેા ચાંદી તથા મુક્તાહાર સમાન છે. ॥ ૯ ॥

હવે સૂત્રકાર રસદ્વારનું વર્ણન કરે છે. જેમાં પ્રથમ કૃષ્ણલેશ્યાના

ટીકા—‘જહ કડુયતુમ્બગરસો’ इत्यादि—

યથા—યાદૃશઃ, કડુકતુમ્બકરસઃ, યથા વા નિમ્બરસઃ, યથા વા કડુકરોહિ-
નીરસઃ—કડુકા ચાસૌ રોહિણી ચ કડુક રોહિણી ત્વગ્વિશેષસ્તસ્ય રસઃ, અતિશયા-
ર્થબોધનાર્થમિહ કડુકત્વવિશેષણમ્, અતોऽપિ—અસ્માદપિ કડુકતુમ્બકરસાદેરપી-
ત્યર્થઃ । અનન્તગુણઃ=અનન્તેન અનન્તરાશિના, ગુણઃ—ગુણનં યસ્ય સ તથા, રસઃ—
આસ્વાદસ્તુ કૃષ્ણાયાઃ=કૃષ્ણલેશ્યાયાઃ, જ્ઞાતવ્યઃ—કૃષ્ણલેશ્યાયા રસોઽત્યન્તકડુકો
ભવતીતિ ભાવઃ ॥ ૧૦ ॥

નીલલેશ્યારસમાહ—

મૂલમ્—જહૈ તિયડુયસ્સ યં રસો, તિક્કલો જહૈ હૈત્થિ પિપ્પલીણ વા ।

एत्तो वि^१ अणंतगुणो, रसो उं नीलाए नायव्वो ॥ ૧૧ ॥

છાયા—યથા ત્રિકડુકસ્ય ચ રસઃ, તીક્ષ્ણો યથા હસ્તિપિપ્પલ્યા વા ।

અતોऽપ્યનન્તગુણો, રસસ્તુ નીલાયા જ્ઞાતવ્યઃ ॥ ૧૧ ॥

ટીકા—‘જહૈ તિયડુયસ્સ’ इत्यादि—

યથા=યાદૃશઃ, ત્રિકડુકસ્ય=શુઠીપિપ્પલી મરિચ રૂપસ્ય, રસસ્તીક્ષ્ણઃ—કડુઃ,

કા રસ કહતે હૈ—‘જહૈ કડુય’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(જહા-યથા) જૈસે (કડુયતુમ્બગરસો-કડુકતુમ્બ-
કરસઃ) કડવી તુંબડી કા રસ હોતા હૈ (નિમ્બરસો-નિમ્બરસઃ) નીમ
કા રસ હોતા હૈ . (વા-વા) અથવા (કડુય રોહિણિ-કડુકરોહિણી)
કડવી છાલ કા રસ હોતા હૈ (एत्तो वि अणंतगुणो रसो य किण्हाए
नायव्वो-અતોऽપિ અનન્તગુણઃ રસઃ કૃષ્ણાયાઃ-જ્ઞાતવ્યઃ) . ફનસબ સે મી
અનન્તગુણા કડુક રસ કૃષ્ણલેશ્યા કા હોતા હૈ ॥ ૧૦ ॥

અબ નીલલેશ્યા કા રસ કહતે હૈ—‘જહૈત્તિ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(જહા-યથા) જૈસે (તિયડુયસ્સ રસો તિક્કલો-ત્રિક-

રસને કહે છે—“જહૈ કડુય” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—જહા-યથા જેમ કડુયતુમ્બગરસો-કડુકતુમ્બકરસ કડવી તુંબ-
ડીનો રસ હોય છે, નિમ્બરસો-નિમ્બકરસ લીળડાનો રસ હોય છે, વા-વા અથવા
કડુયરોહિણીરસો વા-કડુકરોહિણીરસો વા કડવી છાલનો રસ હોય છે, एत्तो वि
अणंतगुणो रसो य किण्हाए नायव्वो-અતોऽપિ અનન્તગુણઃ રસ કૃષ્ણાયાઃ જ્ઞાતવ્યઃ
આ બધાથી પણ અનન્તગુણો કડવો રસ કૃષ્ણલેશ્યાનો હોય છે ॥ ૧૦ ॥

હવે નીલલેશ્યાનું વર્ણન કહે છે—“જહૈત્તિ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—જહા-યથા જેમ તિયડુયસ્સ રસો તિક્કલો-ત્રિકડુકસ્ય રસઃ તીક્ષ્ણઃ

યથા વા હસ્તિપિપ્પલ્યા: = ગજપિપ્પલ્યા:, રસસ્તીક્ષ્ણ:, અતોઽપ્યનન્તગુણો રસસ્તુ નીલાયા: = નીલલેશ્યાયા જ્ઞાતવ્ય:। નીલલેશ્યાયા રસોઽપ્યનન્તતીક્ષ્ણ ઇતિ ભાવ: ॥૧૧॥

કાપોતી રસમાહ—

મૂલમ્--જહં તરુણ અંબગરસો, તુંબરકવિટ્વસ્સ વાવિ જારિસંઓ।

એત્તો વિ અણંતગુણો, રંસો ડં કાઝુણં નાયવ્વો ॥૧૨॥

છાયા—યથા તરુણામ્રકરસ:, તુંબરકપિત્થસ્ય વાઽપિ યાદૃશક:।

અતોઽપ્યનન્તગુણો, રસસ્તુ કાપોત્યા જ્ઞાતવ્ય: ॥ ૧૨ ॥

ટીકા—‘જહ તરુણઅંબગરસો’ ઇત્યાદિ—

યથા=યાદૃશ:, તરુણામ્રકરસ:=તરુણમ્-અપક્વમ્, યદ્ આમ્રકમ્-આમ્રફલં, તદ્રસો ભવતિ, અપિ ચ યાદૃશક:-યાદૃશો વા, તુંબરકપિત્થસ્ય=તુંબરં-સકષાયં, યત્ કપિત્થં=કપિત્થફલં તસ્ય રસો ભવતિ, અતોઽપ્યનન્તગુણો રસ: કાપોત્યા લેશ્યાયા જ્ઞાતવ્ય: ॥૧૨॥

દુકસ્ય રસ:તીક્ષ્ણ:) શુણ્ઠી, પિપ્પલી એવં સિરચ રૂપ ત્રિકટુક કા રસ તીક્ષ્ણ-કટુ હોતા હૈ (જહા વા-યથા વા) અથવા જૈસે (હત્થિ પિપ્પલીએ-હસ્તિપિપ્પલ્યા) ગજપીપલકા રસ તીક્ષ્ણ હોતા હૈ (એત્તોવિ અણંતગુણો-અતોઽપિ અનંતગુણ:)ઇન્ન સબકે રસસે બી અનંતગુણા રસ (નીલાએ નાયવ્વો-નીલાયા:જ્ઞાતવ્ય:) નીલલેશ્યાકા હોતા હૈ એસા જાનના ચાહિયે ॥૧૧॥

‘અબ કાપોતલેશ્યા કા રસ કહતે હૈ—‘જહ તરુણ અંબ’ ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—(જહા-યથા) જૈસે (તરુણ અંબગરસો-તરુણામ્રકરસ:) અપક્વ આમ-કઢ્ડીકેરી કા રસ હોતા હૈ અથવા (તુંબરકવિટ્વસ્સ જારિસઓ-તુંબરકપિત્થસ્ય યાદૃશ:) કષાયલે કૈથ-કવિઠ કા જૈસા રસ હોતા હૈ (એત્તોવિ અણંતગુણો રસો કાઝુણ નાયવ્વો-અતોઽપિ અનંતગુણ:

સુંઠ, પીપર, મરચા રૂપ ત્રણ કટુકનેા રસ તીક્ષ્ણ એટલે તીખો હોય છે. જહા વા-યથા વા અથવા હત્થિપિપ્પલીએ-હસ્તિપિપ્પલ્યા: જેમ ગજપીપરનેા રસ તીક્ષ્ણ હોય છે. એત્તોવિ અણંતગુણો-અતોઽપિ અનંતગુણ: આ બધાના રસથી પણ અનંતગુણો રસ નીલાએ નાયવ્વો-નીલાયા: જ્ઞાતવ્ય: નીલ લેશ્યાનેા હોય છે એવું બાણુવું બોધાયે. ॥ ૧૧ ॥

હવે કપોતલેશ્યાના રસનું વર્ણન કહે છે—“જહ તરુણઅંબ” ઇત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—જહા-યથા જેમ તરુણઅંબગરસો-તરુણામ્રકરસ: અપક્વ એટલે કાચી કેરીનેા રસ હોય છે અથવા તુંબરકવિટ્વસ્સ જારિસઓ-તુંબરકપિત્થસ્ય યાદૃશક: તુર કોઠાંનેા જેવો રસ હોય છે. એત્તો વિ અણંતગુણો રસો કાઝુણ નાયવ્વો-

તેજોલેશ્યારસમાહ—

મૂલમ્-જહ પરિણયંબગરસો, પક્કકવિટ્ઠસ્સ વાવિ જારિસંઓ ।

એત્તો વિ અણંતગુણો, રંસો ઉં તેઝય નાયવ્વો ॥૧૩॥

છાયા—યથા પરિણતામ્રકરસઃ, પક્વકપિત્થસ્ય વાપિ યાદૃશકઃ ।

અત્તોऽપ્યનન્તગુણો, રસસ્તુ તેજસો જ્ઞાતવ્યઃ ॥ ૧૩ ॥

ટીકા—‘જહ પરિણયંબગરસો’ इत्यादि—

યથા=યાદૃશઃ, પરિણતામ્રકરસઃ=પરિણતં-પરિપક્વં યદ્ આમ્રકમ્=આમ્રફલં, તદ્રસો ભવતિ, યાદૃશકઃ=યાદૃશો વાऽપિ પક્વકપિત્થસ્ય રસો ભવતિ, અત્તોऽપ્યનન્ત-ગુણો રસસ્તુ તેજસઃ=તેજોલેશ્યાયાઃ, જ્ઞાતવ્યઃ । કિંચિદમ્લઃકિંચિન્મધુરશ્ચ રસસ્તે-જોલેશ્યાયા ભવતીતિ ભાવઃ ॥ ૧૩ ॥

રસઃકાપોત્યા જ્ઞાતવ્યઃ) इन सब के रस से भी अनंतगुणा खट्टा रस कापोती लेश्याका होता है ॥ १२ ॥

અવ તેજોલેશ્યા કા રસ કહતે હૈં—‘જહપરિણયંબગ૦’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(જહા-યથા) જૈસે (પરિણયંબગરસો-પરિણતામ્રકરસઃ) પકે હુએ આમકા રસ હોતા હૈ । અથવા (જારિસંઓ પક્કકવિટ્ઠસ્સ હોતા રસો-યાદૃશકઃપક્વકપિત્થસ્ય રસઃ) જૈસે પકે હુએ કૈથ-કવિઠ કા રસ હૈ એત્તોવિ અણંતગુણો રસો તેઝય નાયવ્વો-અત્તોऽપિ અનંતગુણઃ રસઃ તેજસઃજ્ઞાતવ્યઃ) इनके रसों से भी अनन्तगुणा रस तेजो लेश्या का होता है ऐसा जनना चाहिये । कुछ अम्ल खट्टा कुछ मधुर रस तेजोलेश्या का होता है यह भाव इस गाथा का है ॥ १३ ॥

અત્તોऽપિ અનંતગુણ.રસઃ કાપોત્યા જ્ઞાતવ્યઃ આ સઘળાથી પણ અનંતગણે ખાટો રસ આ કપોતલેશ્યાનો હોય છે. ॥ ૧૨ ॥

હવે તેજોલેશ્યાના રસનું વર્ણન કહે છે—“ જહપરિણયંબગ૦ ” इत्यादि !

અન્વયાર્થ—જહા-યથા જેમ પરિણયંબગરસો-પરિણતામ્રકરસઃ પાકેલી કેરીનો રસ હોય છેજારિસંઓ પક્કકવિટ્ઠસ્સ રસો-યાદૃશક પક્વકપિત્થસ્ય રસઃ જેવો પાકેલા કવીઠનો રસ હોય છે, એત્તો વિ અણંતગુણો રસો તેઝય નાયવ્વો-અત્તોऽપિ અનંતગુણઃ રસઃ તેજસઃ જ્ઞાતવ્ય તેના રસોથી અનંત ગણે રસ તેજોલેશ્યાનો હોય છે એવું બહુવું બોધ્યું. કાંઈક ખાટો અને કાંઈક મીઠો એવો મધુર રસ તેજો-નો હોય છે. આવો ભાવ આ ગાથાનો છે. ॥ ૧૩ ॥

પદ્મલેશ્યા રસમાહ--

મૂલમ્--વરવારુણીઐ વ રસો, વિવિહાણ વ્ આસવાણ જારિસઓ ।

મહુ મેરગસ્સ વ્ રસો, ઇત્તો પમ્માઐ પરેણં ॥ ૧૪ ॥

છાયા--વરવારુણ્યા વા રસઃ, વિવિધાનાં વા આસવાનાં યાદશકઃ ।

મધુમેરકસ્ય વા રસઃ, અતઃપદ્માયાઃપરકેણ ॥ ૧૪ ॥

ટીકા--‘ વરવારુણીઐ ’ ઇત્યાદિ--

યાદશકઃ--યાદશઃ, વરવારુણ્યાઃ=પ્રધાનમદિરાયાઃ, રસો ભવતિ, યાદશકો વા વિવિધાનામ્, અનેકપ્રરાણામ્, આસવાનાં=પુષ્પપ્રસવમધ્યાનાં રસો ભવતિ, યાદશકો વા મધુમેરકસ્ય=મધુ-મધ્યવિશેષઃ, મેરકઃ--સરકસ્તયોઃસમાહારે મધુમેરકં, તસ્ય રસો ભવતિ, અતઃ--વરવારુણ્યાદિરસાત્, પરકેણ--અનન્તાનન્તગુણાધિકતયા પદ્માયાઃ=પદ્મલેશ્યાયા રસો ભવતિ । કિંચિદ્મલ્લકષાયો માધુર્યવાંશ્ચ રસઃ પદ્મલેશ્યાયા ભવતીતિ ભાવઃ ॥ ૧૪ ॥

અબ પદ્મલેશ્યા કા રસ કહતે હૈં--‘ વર વારુણીઐ ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ--(જારિસઓ-યાદશકઃ) જૈસા (વરવારુણીઐ-વરવારુણ્યાઃ) ઉત્તમ શરાબ કા (રસો-રસઃ) રસ હોતા હૈ અથવા જૈસા (વિવિહાણ-આસવાણ રસો-વિવિધાનાં આસવાનાં રસો ભવતિ) વિવિધ આસવોં કા રસ હોતા હૈ । અથવા (જારિસઓ-યાદશકઃ) જૈસા (મહુ મેરગસ્સ વ રસો-મધુમેરકસ્ય વા રસઃ) મધુ-મધ્યવિશેષ કા તથા મેરક-સરક કા રસ હોતા હૈ । (ઇત્તો-અતઃ) ઇનસે ભી (પરેણં-પરકેણ) અનંતગુણ અધિક રસ (પમ્માઐ-પદ્માયાઃ) પદ્મલેશ્યા કા હોતા હૈ ॥ ૧૪ ॥

હવે પદ્મલેશ્યાના રસને કહે છે--“ વરવારુણીઐ ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ--જારિસઓ-યાદશકઃ જેવો વરવારુણીઐ-વરવારુણ્યાઃ ઉત્તમ શરાબનો રસો-રસઃ જે રસ હોય છે, અથવા જેવો વિવિહાણઆસવાણરસો-વિવિધાનાં આસવાણાં રસો ભવતિ વિવિધ આસવોનો રસ હોય છે, અથવા જારિસઓ-યાદશકઃ જેમ મહુમેરગસ્સ વ રસો-મધુમેરકસ્ય વા રસઃ મધનો જે પ્રકારનો રસ હોય છે, તથા સાકરનો જે રસ હોય છે ઇત્તો-અતઃ એનાથી પણ પરેણં-પરકેણ અનંત ગણો અધિક રસ પમ્માઐ-પદ્માયાઃ પદ્મલેશ્યાનો હોય છે. ॥૧૪॥

શુલ્કલેશ્યા રસમાહ—

મૂલમ્- સ્વજ્જૂરમુદ્ધિયરસો, સ્ત્રીરસો સ્વંડ સંકરરસો વા ।

એત્તો વિ અણંતગુણો, રસો ડં સુક્ષ્ણં નાયવ્વો ॥૧૫॥

છાયા—સ્વજ્જૂરમૃદ્ધિકા રસઃ, સ્ત્રીરસઃ સ્વંડશર્કરા રસો વા ।

અતોઽપ્યનન્તગુણો, રસસ્તુ શુક્લાયા જ્ઞાતવ્યઃ ॥૧૬॥

ટીકા—‘ સ્વજ્જૂરમુદ્ધિયરસો ’ इत्यादि—

યાદૃશઃ સ્વજ્જૂરમૃદ્ધિકારસઃ=સ્વજ્જૂરં-સ્વજ્જૂરફલ, મૃદ્ધિકા દ્રાક્ષા તયો રસો ભવતિ, તથા-યાદૃશઃ સ્ત્રીરસઃ=દુગ્ધસ્ય રસો ભવતિ, તથા-સ્વંડશર્કરાસઃ-સ્વંડ-‘સ્વંડ’ इति भाषाप्रसिद्धं, शर्करा=‘ मिसरी ’ इति प्रसिद्धा, तयो रसः यादृशो भवति, अतोऽप्यनन्तगुणो रसस्तु शुक्लायाः=शुक्ललेश्याया ज्ञातव्यः ॥ १५ ॥

ગતં તૃતીયં રસદ્વારં, ચતુર્થ ગંધદ્વારમાહ, તત્રાદૌ તિસૃણામપ્રશસ્તલેશ્યાનાં ગન્ધઃ પ્રોચ્યતે—

મૂલમ્—જહ ગોમડસ્સ ગંધો, સુણગમ્મડસ્સ વં જહા અહિમડ્સસ ।

એત્તો વિ અણંતગુણો, લેસાણં અપ્પસત્થાણં ॥૧૬॥

અવ શુક્લલેશ્યા કા રસ કહતે હૈં—‘ સ્વજ્જૂરં ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—જૈસા (સ્વજ્જૂર મુદ્ધિય રસો-સ્વજ્જૂરમૃદ્ધિકારસઃ) સ્વજ્જૂરો કા તથા દાંસ્રો કા રસ હોતા હૈ (વ-વા) અથવા જૈસા (સ્ત્રીરસો સ્ત્રીરસઃ) દૂધકા રસ હોતા હૈ અથવા (સ્વંડ સંકરરસો-સ્વંડશર્કરા-રસઃ) જૈસા સ્વંડ ઓર શર્કર (મિસરી) કા રસ હોતા હૈ (એત્તોવિ અણંત ગુણો રસો સુક્ષ્ણં નાયવ્વો-અતોઽપિ અનન્તગુણઃ રસઃ શુક્લાયાઃ જ્ઞાતવ્યઃ) હનસે ખી અધિક અનંતગુણા મીઠા રસ શુક્લલેશ્યા કા હોતા હૈ ॥ ૧૫ ॥

હવે શુક્લલેશ્યાનો રસ કહે છે—“ સ્વજ્જૂર ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—જેવો સ્વજ્જૂરમુદ્ધિયરસો-સ્વજ્જૂરમૃદ્ધિકારસઃ અબૂરનો તેમજ દ્રાક્ષનો રસ હોય છે. વા-વા અથવા સ્ત્રીરસો-સ્ત્રીરસઃ દૂધમાં બનાવેલ ખીરનો રસ હોય છે. અથવા સ્વંડસંકરરસો-સ્વંડશર્કરાસ જેવો ખાડ અને સાકરનો રસ હોય છે. એત્તો વિ અણંતગુણો રસો સુક્ષ્ણં નાયવ્વો-અતોપિ અનંતગુણ રસઃ જ્ઞાતવ્યઃ એનાથી પણ અનંતગુણો મીઠો રસ શુક્લલેશ્યાનો હોય છે ॥૧૫॥

છાયા—યથા ગોમૃતસ્ય ગન્ધઃ, શુનક મૃતસ્ય વા યથા અહિમૃતસ્ય ।

અતોऽપ્યનન્તગુણો, લેશ્યાનામપ્રશસ્તાનામ્ ॥ ૧૬ ॥

ટીકા—‘ જહ ગોમ્મહસ્સ ’ ઇત્યાદિ—

યથા—ગોમૃતસ્ય=ગોમૃતં—મૃતકશરીરં, તસ્ય ગન્ધઃ, યથા વા શુનકમૃતસ્ય=શુનકસ્ય—કુકુરસ્ય મૃતં—મૃતકશરીરં તસ્ય ગન્ધઃ યથા વા—અહિમૃતસ્ય—અહિઃ સર્પસ્તસ્ય મૃતં મૃતકશરીરં, તસ્ય ગન્ધો ભવતિ આર્ષત્વાન્મૃતકશબ્દે કકારસ્ય લોપઃ । અતોપ્યનન્તગુણો ગન્ધસ્તુ અપ્રશસ્તાનાં—અશુભાનાં, લેશ્યાનાં કૃષ્ણનીલકાપોતીનાં ભવતિ ॥ ૧૬ ॥

અથ તિસ્સુણાં પ્રશસ્તલેશ્યાનાં ગન્ધમાહ—

મૂલમ્—જહ સુરહિકુસુમગંધો, ગંધવાસાણ પિસ્સમાણાણં ।

एत्तो वि अणंतगुणो, पसत्थंलेसाण तिण्हंपि ॥ ૧૭ ॥

છાયા—યથા સુરમિકુસુમગન્ધો, ગન્ધવાસાનાં પિષ્યમાણાનામ્ ।

અતોऽન્યનન્તગુણઃ પ્રશસ્તલેશ્યાનાં તિસ્સુણામપિ ॥ ૧૭ ॥

અવ સૂત્રકાર ચૌથે ગંધ દ્વાર કા વર્ણન કહતે હૈં—જિસમેં પ્રથમ અપ્રશસ્ત ત્રીન લેશ્યાઓં કા ગંધ કહતે હૈ—‘ જહગોમ્મહસ્સ ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(જહા—યેથા) જૈસી (ગોમ્મહસ્સ-ગોમૃતસ્ય) ગો કે મૃતક શરીર કી (સુણગમ્મહસ્સ-શુનકમૃતસ્ય) કુત્તે કે મરે શરીર કી અથવા (જહા—યથા) જૈસી (અહિમ્મહસ્સ-અહિમૃતસ્ય) સર્પ કે મરે શરીર કી (ગંધો—ગન્ધઃ) દુર્ગંધ હોતી હૈ (एत्तोवि अनंतगुणो गंधो अपसत्थाणं लेसाणं नायव्वो—अतोऽपि अनन्तगुणः गन्धः अप्रशस्तानां लेश्यानां ज्ञातव्यः) ઇસસે ભી અનંતગુણી અધિક ગંધ કૃષ્ણ—નીલ એવં કાપોત્ત ઇન ત્રીન અપ્રશસ્ત લેશ્યાઓં કી હોતી હૈ ॥ ૧૬ ॥

હવે સૂત્રકાર ચોથા ગંધદ્વારનું વર્ણન કરે છે, જેમાં પ્રથમ અપ્રશસ્ત ત્રણ લેશ્યાઓના ગંધને કહે છે—“ જહગોમ્મહસ્સ ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—જહા—યથા જે પ્રકારની ગોમ્મહસ્સ-ગોમૃતસ્ય ગાયના મરેલા શરીરની સુણગમ્મહસ્સ શુનકમૃતસ્ય કુતરાના મરેલા શરીરની અથવા અહિમ્મહસ્સ-અહિમૃતસ્ય સર્પના મરેલા શરીરની જહા—યથા જેવી ગંધો—ગન્ધઃ દુર્ગંધ હોય છે. एत्तोवि अणंतगुणो गंधो अपसत्थाणं लेसाणं नायव्वो—अतोऽपि अनन्तगुणः गन्धः अप्रशस्तानां ज्ञातव्यः તેનાથી પણ અનંત ગણી અધિક દુર્ગંધ કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત્ત આ ત્રણ અપ્રશસ્ત લેશ્યાઓની હોય છે. ॥ ૧૬ ॥

ટીકા—‘જહ સુરમિકુસુમગંધો’ ઇત્યાદિ—

યથા સુરમિકુસુમગન્ધઃ, તથા—પિષ્યમાણાનાં—ચૂર્ણમાનાનાં, ગન્ધવાસાનાં= ગન્ધાશ્ચ વાસાશ્ચેતિ ગન્ધવાસાઃ, યે કોષ્ઠપુટપાકનિષ્પન્ના સ્તે ગન્ધાઃ, યે તુ તદિતરે તે વાસા ઉચ્યન્તે । ગન્ધવાસકારણરૂપાણિ દ્રવ્યાણિ ગન્ધવાસશબ્દેન ગૃહ્યન્તે, તેષાં વા ગન્ધો યથા ભવતિ, અતોઽપિ—અસ્માદપિ સુરમિકુસુમગન્ધાદેરપિ, અનન્તગુણો ગન્ધસ્તિસૃણામપિ પ્રશસ્તલેશ્યાનાં=તેજઃ પદ્મશુક્લાનાં ભવતિ ॥૧૭॥

ગતં ચતુર્થં ગન્ધદ્વારં, તત્ર પ્રથમપ્રશસ્તલેશ્યાત્રયસ્ય સ્પર્શમાહ—

મૂલમ્—જહ કરગયસ્સ ફાસો, ગોજિર્ભાણ વં સાગપંત્તાણં ।

એત્તો વિ અણંતગુણો, લેસાણં અપ્પસત્થાણં ॥૧૮॥

છાયા—યથા ક્રકચસ્ય સ્પર્શો, ગોજિહ્વાયા વા શાકપત્રાણાં ।

અતોઽપ્યનન્તગુણો, લેશ્યાનામપ્રશસ્તાનામ્ ॥ ૧૮ ॥

ટીકા—‘જહ કરગયસ્સ ફાસો’ ઇત્યાદિ—

યથા=યાદૃશઃ, ક્રકચસ્ય=કરપત્રસ્ય ‘કરવત’ ઇતિ ભાષાપ્રસિદ્ધસ્ય સ્પર્શઃ,

અવ પ્રશસ્ત ત્રીણ લેશ્યાઓં કા ગંધ કહતે હૈં—‘જહસુરહિં’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(જહા-યથા) જૈસી (સુરહિ કુસુમગંધો-સુરમિકુસુમ-ગંધઃ) સુગન્ધિત ફૂલોં કી સુગન્ધ હોતી હૈ અથવા (પિસ્યમાણાણં-પિષ્ય-માણાનામ્) જૈસે સુગન્ધ પિસેજાતે હુએ સુગન્ધી દ્રવ્યોં મેં આતી હૈ (એત્તો વિ-અતઃઅપિ) ઇનસે ભી (અણંતગુણો ગંધો તિહં પસત્થલેસાણં -અનંતગુણઃ ગંધઃ તિસૃણામ્ પ્રશસ્તલેશ્યાનાં ભવતિ) અનંતગુણી અધિક સુગન્ધિ પીત, પદ્મ એવં શુક્લ ઇન ત્રીણ પ્રશસ્ત લેશ્યાઓં કી હોતી હૈ ॥૧૭॥

અવ સૂત્રકાર પાંચવે સ્પર્શદ્વાર કો કહતે હૈં ડન મેં પ્રથમ અપ્રશસ્ત

હવે ત્રણ લેશ્યાઓના ગંધને કહે છે—“જહસુરહિં” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—જહા-યથા જેવી રીતની સુરહિકુસુમગંધો-સુરમિકુસુમગંધઃ સુગન્ધિત પુષ્પોની સુગંધ હોય છે, અથવા પિસ્યમાણાણં-પિષ્યમાણાનામ્ જેમ પીસવાથી સુગંધી દ્રવ્યોમાંથી સુગંધ છુટતી હોય છે, એત્તો વિ-અતઃ અપિ એનાથી પણ અણંતગુણો ગંધો તિહં પસત્થલેસાણં ભવતિ-અનન્તગુણઃ ગન્ધઃ તિસૃણાં પ્રશસ્તલેશ્યાનામ્ ભવતિ અનંત ગણી અધિક સુગંધી, તેજ. પદ્મ અને શુક્લ આ ત્રણ પ્રશસ્ત લેશ્યાઓની હોય છે ॥ ૧૭ ॥

હવે સૂત્રકાર પાંચમા સ્પર્શ દ્વારને કહે છે, આમાં પ્રથમ અપ્રશસ્ત

यथावा गोजिह्वायाः स्पर्शः, यथा वा-शाकपत्राणां-शाकः-वृक्षविशेषस्तत्पत्राणां स्पर्शः कर्कशो भवति, अतोऽप्यनन्तगुणः कर्कशः, अप्रशस्तानां-कृष्ण-नील-कापोतीनां, लेश्यानां यथाक्रमं भवतीत्यर्थः ॥१८॥

अथ प्रशस्तलेश्यात्रयस्य स्पर्शमाह-

मूलम्-जह बूरस्स वै फासो, नवणीयस्स वै सिरीसकुसुमाणं ।

अतोऽप्यनन्तगुणो, पसत्थं लेसाण तिपहं पि^{१३} ॥१९॥

छाया-यथा बूरस्य वा स्पर्शः, नवनीतस्य वा शिरीषकुसुमानाम् ।

अतोऽप्यनन्तगुणः, प्रशस्तलेश्यानां तिसृणामपि ॥१९॥

टीका-‘जह बूरस्स व फासो’ इत्यादि-

यथा=यादृशः, बूरस्य=वनस्पतिविशेषस्य स्पर्शः, यथा वा नवनीतस्य=

तीन लेश्याओं का स्पर्श कहते हैं-‘जहकरगयस्स’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ- (जहा-यथा) जैसा करगयस्स-क्रकचस्य) करौत-कर-वत-का (फासो-स्पर्शः) स्पर्श होता है (व-वा) अथवा-जैसा (गोजि-ब्भाणफासो-गो जिह्वायाःस्पर्शः) गायकी जीभ का स्पर्श होता है । अथवा जैसा (सागरपत्ताणं फासो-शाकपत्राणां स्पर्शः) शाक वृक्ष के पत्रोंका स्पर्श होता है (एत्तोवि अणंतगुणो-अतोऽपि अनन्तगुणः) इससे भी अनन्तगुणा कर्कश-खुरदारा स्पर्श (अप्सत्थाणं-लेसाणं अप्रशस्तानां लेश्यानां भवति) अप्रशस्त-कृष्ण नील कापोतलेश्याओंका होता है ॥१८॥

अब प्रशस्त तीन लेश्याओं का स्पर्श कहते हैं-‘जहबूरस्स’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ- (जहा-यथा) जैसा (बूरस्स फासो-बूरस्य स्पर्शः) बूर नामक वनस्पतिका स्पर्श (व-वा) अथवा (नवणीयस्स-नवनीतस्य)

त्रयु लेश्याओने कडे छे-“ जहकरगयस्स ” इत्यादि ।

अन्वयार्थ-जहा-यथा नेम करगयस्स-क्रकचस्य करवतने। फासो-स्पर्शः स्पर्श थाय छे, वा-वा अथवा नेम गोजिब्भाए फासो-गोजिह्वायाः स्पर्शः गायनी ओलने स्पर्श थाय छे, अथवा नेम सागरपत्ताणं फासो-शाकपत्राणां स्पर्शः शाकना वेदाओना पांढडाओने स्पर्श थाय छे, एत्तो वि अणंतगुणो-अतोऽपि अनन्तगुणः तेनाथी यणु अनंत गणु। कर्कश-अरभयडो स्पर्श अप्सत्थाणं लेसाणं-अप्रशस्तानां लेश्यानां भवति अप्रशस्त कृष्ण, नील, कापोत लेश्याओने डोय छे. ॥१८॥

हुवे प्रशस्त त्रयु लेश्याओना स्पर्शने कडे छे-“ जहबूरस्स ” इत्यादि !

अन्वयार्थ-जहा यथा नेम बूरस्स फासो-बूरस्य स्पर्शः बूर नामकी वनस्प-

‘मक्खन’ इति प्रसिद्धस्य स्पर्शः, यथा वा - शिरीषकुसुमानां स्पर्शो भवति, अतोऽप्यनन्तगुणः सुकुमारः स्पर्शो यथाक्रमं तिसृणामपि प्रशस्तलेश्यानां भवतीत्यर्थः ॥ १९ ॥

गतं पञ्चमं स्पर्शद्वारं, संप्रति षष्ठं परिणामद्वारमाह—

मूलम्—तिविहो वा नवविहो वा, सत्तावीसंइ विहेक्कसीओ वा।

दुसंओ तेयांलो वा, लेसाणं होइं परिणामो ॥ २० ॥

छाया—त्रिविधो वा नवविधो वा, सप्तविंशतिविध एकाशीतिविधो वा ।

द्विशते त्रिचत्वारिंशद् वा, लेश्यानां भवति परिणामः ॥ २० ॥

टीका—‘तिविहो वा’ इत्यादि—

लेश्यानां षड्विधलेश्यानां मध्ये प्रत्येक लेश्यायाः परिणामस्त्रिविधो वा भवति जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदेनेति भावः । नवविधो वा भवति—एषामपि जघन्यादीनां स्वस्थानतारतम्य विचारणायां प्रत्येकं जघन्यादित्रयेण गुणने नवविधो भवतीत्यर्थः ।

नवनीत—मक्खन का स्पर्श तथा (सिरीसकुसुमाणं - सिरीषकुसुमानाम्) शिरीषपुष्प का स्पर्श होता है (एतोवि अणंतगुणो—अतोऽपि अनंतगुणः) उससे भी अनंतगुणा कोमल स्पर्श (तिण्हंपि पसत्थ—लेसाणं—तिसृणामपि प्रशस्तलेश्यानाम् भवति) तीन प्रशस्त—तेजःपद्म शुक्ल लेश्याओं का होता है ॥ १९ ॥

अब सूत्रकार छद्वा परिणाम द्वार कहते हैं—‘तिविहो’ इत्यादि ।
अन्वयार्थ—(लेसाणं—लेश्यानाम्) छ लेश्याओं के मध्य प्रत्येक लेश्या के परिणाम (तिविहो वा होइ—त्रिविधो वा भवति) जघन्य मध्यम एवं उत्कृष्ट के भेद से तीन प्रकारके होते हैं । अथवा (नवविहो होइ—नवविधो भवति) नौ प्रकार के होते हैं । इन जघन्य, मध्यम एवं उत्कृष्ट भेदों में भी अपने

तिनोस्पर्शं अथवा नवणीयस्स—नवनीतस्य भाण्णुनो स्पर्शं, तथा सिरीसकुसुमाणं—सिरीष कुसुमानाम् शिरीष पुष्पनो स्पर्शं थाय छे एतोविअणंतगुणो अतोऽपि अणंतगुणः ओनाथी पण्णु अनंतगणो भुंवाणे। स्पर्शं तिण्हपि पसत्थलेसाणं—तिसृणामपि प्रशस्तलेश्यानाम् भवतित्रण्णु प्रशस्त तेज, पद्म, शुक्ल लेश्याओनो होय छे ॥ १९ ॥

हुवे सूत्रकार छद्वा परिणामद्वारने कहे छे—“तिविहो” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—लेसाणं—लेश्यानाम् छ लेश्याओं की वच्चेना प्रत्येक लेश्यानुं परिणाम त्रिविहो होइ—त्रिविधो वा भवति जघन्य मध्यम अने उत्कृष्टना लेश्यां त्रण्णु प्रकारनुं होय छे अथवा नवविहो होइ—नवविधो भवति नव प्रकारनुं होय छे अने जघन्य, मध्यम अने उत्कृष्ट लेश्यामां पण्णु पोतपोताना-स्थानोमां

एवं पुनस्त्रिकगुणनया सप्तविंशतिविधो वा परिणामो भवति, पुनस्त्रिकगुणनया एका-
शीतिविधो वा परिणामो भवति, पुनस्त्रिकगुणनया द्वे शते त्रिचत्वारिंशत्=त्रिचत्वा-
रिंशदधिकद्विशतविधो वा परिणामो भवति । एवं कृष्णादिनां षण्णां लेश्यानां परि-
णामसंकलनया १४५८ अष्टपञ्चाशदधिकचतुर्दशशतविधः परिणामो भवतीति
बोध्यम् ॥ २० ॥

उक्तं परिणामद्वारं, संप्रति लक्षणद्वारमाह-तत्रादौ कृष्णलेश्याया लक्षणं प्रोच्यते ।

मूलम्--पञ्चासवंप्रमत्तो, तीर्हि अयुत्तो छसु अविरओ य ।

तिव्वारंभपरिणओ, खुद्दो साहसिओ नरो ॥२१॥

निद्धंधंस परिणामो, निस्संसो अजिइंदिओ ।

एयजोग समाउत्तो, किण्हलेसं तु परिणमे ॥२२॥

छाया-- पञ्चासवंप्रमत्तः, त्रिभिरगुप्तः पट्सु अविरतश्च ।

तीत्रारम्भपरिणतः, क्षुद्रः साहसिको नरः ॥ २१ ॥

२ स्थानों में तरतमता का जब विचार किया जाता है, जब ये जघन्य
आदि प्रत्येक भी अपने अपने में जघन्य, मध्यम एवं उत्कृष्ट भेद वाले
हो जाते हैं । इस प्रकार ये नौ भेद हो जाते हैं । (सत्तावीसइ विहे
एक्कसीओवा-सप्तविंशतिविधः एकाशीतिविधो वा) नौ को तीन से
गुणा करने पर सत्ताईस एवं सत्ताईस को तीन से गुणा करनेपर एकासी
तथा (दुसओ ते यालोवा-द्विशते त्रिचत्वारिंशत् वा) एकासीको तीन
से गुणा करने पर दोसौ तेतालीस २४३ भेद लेश्याओं के परिणामों के
हो जाते हैं । इस प्रकार कृष्णादि छह लेश्याओं के समस्त परिणामों की
संकलेना करनेसे एक हजार चारसौ अठावन (१४५८) परिणाम होते हैं

तरतमतानो न्यारे विचार करवाभां आवे छे त्यारे ओ जघन्य आदि प्रत्येक
पणु पोतपोतानाभां जघन्य, मध्यम, अने उत्कृष्ट लेहवाणा अनी नय छे.
आ प्रमाणे ओ नव लेह थछ नय छे. सत्तावीसइविहे एकसीओवा-सप्तविंशति-
विधः एकाशीतिविधो वा नवने त्रणुथी गुणुतां सत्तावीस अने सत्तावीसने
त्रणुथी गुणुतां ओक्याशी दुसओ तेयालो वा-द्विशते त्रिचत्वारिंशद्वा ओक्याशीने
त्रणुथी गुणुतां असेने तेतालीस लेह देश्याओना परिणामोनी थछ नय
छे. आप्रमाणे कृष्ण आदि छ देश्याओना सधणा परिणामोनी संकलना
करवाथी ओक हुनर आरसो अठावन परिणाम अने छे. ॥२०॥

નિદ્ધંધસપરિણામો, નૃશંસોઽજિતેન્દ્રિયઃ ।

एतद्योगसमायुक्तः, कृष्णलेख्यां तु परिणमेत् ॥ २२ ॥

टीका—‘पंचासवप्पमत्तो’ इत्यादि ।

पञ्चाસવપ્રમત્તઃ=પ્રાણાતિપાતાદિષુ પશ્ચસુ આસ્રવેષુ પ્રમત્તઃ—પ્રમાદવાન્ તથા ત્રિભિઃ=મનોવાકાયૈઃ, અગુપ્તિઃ=ગુપ્તરહિતઃ, ષટ્સુ=જિનનિકાયેષુ, અવિરતઃ=અનિવૃત્તઃ તદુપમર્દકત્વાદિતિભાવઃ । એવંભૂતઃ કશ્ચિદતીત્રારમ્ભોઽપિ સ્યાદતઆહ—‘તિવ્વારંભ-પરિણઓ’ इति तीत्रारम्भपरिणतः=तीत्रा-उत्कटा ये आरम्भाः—सावद्यव्यापाराः, तत्परिणतः—तत्र प्रवृत्त्या तदात्मतां गतः, तथा—क्षुद्र=दुष्टः, परेषामहितैषीत्यर्थः । तथा—साहसिकः=सहसा=अपर्यालोच्य गुणदोषान् प्रवर्तत इति साहसिकः—चौर लुण्टकादिरित्यर्थः । नरः=पुरुषः, उपलक्षणत्वात् स्त्र्यादिरपि वा । अस्या अग्नि-मगाथया सह सम्बन्धः ॥ २१ ॥

अब सूत्रकार लक्षणद्वार कहते हैं—जिनमें प्रथम कृष्णलेख्या का लक्षण कहते हैं—‘पंचासव०’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—જો આત્મા (પંચાસવપ્રમત્તો-પચાસવપ્રમત્તઃ) પ્રાણો-તિપાત આદિ પાંચ આસ્રવોં મેં પ્રમત્ત હો (તિહિં અગુત્તો-ત્રિભિઃઅગુપ્તઃ) મનોગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ એવં કાયગુપ્તિ, इन तीन गुप्तियों से जो अगुप्त हो अर्थात् इन तीन गुप्तियों से रहित हो (छसु अविरओ-षट्सु अविरतः) षट्काय के जीवों की रक्षा से जो अविरत हो (तिव्वारंभ परिणओ-तीत्रारंभपरिणतः) तीत्र आरंभ-उत्कटसावद्य व्यापारों में तत्पर हो (खुद्रो-क्षुद्रः) दूसरों के हित का अभिलाषी न हो (साहसिओ-साह-सिकः) विनाविचारे ही हर एक काम में प्रवृत्ति करने वाला हो ॥ २१ ॥

હવે સૂત્રકાર લક્ષણદ્વાર કહે છે. જેમાં પ્રથમ કૃષ્ણલેશ્યાનું લક્ષણ કહે છે—“ પંચાસવ૦ ” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—જે આત્મા પચાસવપ્રમત્તો-પંચાસવપ્રમત્તઃ પ્રાણાતિપાતઆદિ પાંચ આસ્રવોમાં પ્રમત્ત હોય, તિહિ અગુત્તો-ત્રિભિઃ અગુપ્તઃ મનોગુપ્તિ, વચન-ગુપ્તિ અને કાયગુપ્તિ આ ત્રણ ગુપ્તિયોથી જે અગુપ્ત હોય, અર્થાત્ એ ત્રણ ગુપ્તિયોથી રહિત હોય છસુ અવિરઓ-ષટ્સુ અવિરતઃ ષટ્કાયના જીવોની રક્ષાથી જે અવિરત હોય, તિવ્વારંભપરિણઓ-ત્રીત્રારંભપરિણતઃ ત્રીત્ર આરંભ-ઉત્કટ સાવધ વ્યાપારોમાં તત્પર હોય, ખુદ્રો-ક્ષુદ્રઃ બીજાઓના હિતના અભિલાષી ન હોય, સાહસિઓ-સાહસિકઃ વગર વિચારે જ દરેક કામમાં પ્રવૃત્તિ કરવાવાળા હોય ॥૨૧॥

‘નિદ્વંધસપરિણામો’ ઇત્યાદિ—

નિદ્વંધસપરિણામઃ=‘નિદ્વંધસ’ ઇતિ દેશીયઃ શબ્દો નિર્દયવાચકઃ, નિર્દયઃ નિષ્ઠુરઃ પરિણામોઽધ્યવસાયો यस્ય સ તથા, નૃસંશઃ=હિંસકઃ અજિતેન્દ્રિયઃ=અનિગ્રહીતેન્દ્રિયઃ, એતદ્યોગસમાયુક્તઃ—એતે—અનન્તરોક્તાઃ, યે યોગાઃ—મનોવાકાય વ્યાપારાઃ એતદ્યોગાઃ—પશ્ચાસ્રવપ્રમત્તત્ત્વાદયસ્તૈઃ સમાયુક્તઃ—સહિતઃ, કૃષ્ણલેશ્યામેવ પરિણમતિ કૃષ્ણલેશ્યારૂપેણ સ્વાત્માનં પરિણમયતિ, કૃષ્ણલેશ્યાવાન્ ભવતીત્યર્થઃ, તદ્રવ્યસાચિવ્યેન તથાવિધદ્રવ્યસંપર્કાત્ તદુપરજ્ઞનાત્ તદ્રૂપતાં ભજેત્ । ઉક્તં હિ—

કૃષ્ણાદિદ્રવ્યસાચિવ્યાત્, પરિણામો ય આત્મનઃ ।

સ્ફટિકસ્યેવ તત્રાયં, લેશ્યા શબ્દઃ પ્રયુજ્યતે ॥ ૧ ॥

તથા—‘નિદ્વંધસપરિણામો’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(નિદ્વંધસ પરિણામો—નિદ્વંધસપરિણામઃ) જિસકા પરિણામ બિલકુલ દયાભાવ સે શૂન્ય હો (નિસ્સંસો—નૃસંશઃ) ઘાતક હો (અજિ-
ઈંદિયો—અજિતેન્દ્રિયઃ) ઇન્દ્રિયોં કો વશ મેં નહીં રાખનેવાલા હો, ઇસ તરહ (એયજોગ સમાયુક્તો—એતદ્યોગસમાયુક્તઃ) ઇન પંચ આસ્રવ આદિ પૂર્વોક્ત યોગોં સે યુક્ત પ્રાણીકો કૃષ્ણલેશ્યાવાલા જાનના ચાહિયે । અર્થાત્ જિન પ્રાણિયોં કે એસે યોગ હોં સમજો યે હી કૃષ્ણલેશ્યા કે લક્ષણ હૈ । કહને કા ભાવ યહ હૈ કિ જિસ પ્રકાર જપાપુષ્પ કે સંસર્ગ સે સ્ફટિક-
મણિ જપાપુષ્પ રૂપ સે પરિણમિત હો જાતા હૈ ડસી પ્રકાર કૃષ્ણાદિ દ્રવ્ય કી સહાયતા સે આત્મા કા પરિણામ કૃષ્ણાદિરૂપ હો જાતા હૈ । ઇસી કા

તથા—“નિદ્વંધસપરિણામો” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—નિદ્વંધસપરિણામો—નિદ્વંધસપરિણામઃ જેનું પરિણામ દયા ભાવથી બિલકુલ શૂન્ય હોય, નિસ્સંસો—નૃસંશઃ ઘાતક હોય, અજિઈંદિયો—અજિતેન્દ્રિયઃ ઇન્દ્રિયોને વશમાં રાખનાર ન હોય, આ પ્રમાણે એયજોગસમાયુક્તો—એતદ્યોગ સમાયુક્તઃ આ પાંચ આસ્રવ આદિ પૂર્વોક્ત યોગોથી યુક્ત પ્રાણીને કૃષ્ણલેશ્યા-
વાળો બાણુવો બેઠ્યો. અર્થાત્ જે પ્રાણીઓના એવા યોગ હોય, સમજો કે એજ કૃષ્ણ લેશ્યાના લક્ષણ છે. કહેવાનો ભાવ એ છે કે, જે પ્રમાણે જપાપુષ્પના સંસર્ગથી સ્ફટિક મણિ જપાપુષ્પ રૂપથી પરિણમિત થઈ જાય છે. એજ પ્રમાણે કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યની સહાયતાથી આત્માનું પરિણામ કૃષ્ણાદિરૂપ થઈ જાય છે. એજ પ્રમાણે કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યની સહાયતાથી આત્માનું પરિણામ કૃષ્ણાદિ-
રૂપ થઈ જાય છે. આનું જ નામ લેશ્યા છે. આ કૃષ્ણલેશ્યાના સદ્ભાવમાં જ

અનેન કૃષ્ણલેશ્યાયાઃ સદ્ભાવ એવ પશ્ચાસ્રવપ્રમત્તવાદીનાં દર્શનાત્ તેષાં લક્ષણત્વમુક્તમ્ । યો હિ યસ્ય સદ્ભાવે એવ ભવતિ સ તસ્ય લક્ષણમુચ્યતે, યથા ઉષ્ણત્વમગ્નેઃ, એવ મુત્તરત્રાપિ લક્ષણત્વભાવના કાર્યા ॥ ૨૨ ॥

નીલલેશ્યાલક્ષણમાહ—

મૂલમ્—ઈસ્સા અમરિસં અતવૌ, અવિજ્જમાયા અહીરિયા ।

‘ગેહી પઓસે યં સંઢે, પમંત્તે રસલોલુંણ ॥ ૨૩ ॥

સાયગંવેસણ યં આરમ્ભાઓ, અવિરંઓ છુંહો સાહસિસઓ નંરો ।

ણયજોગં સમાડત્તો, નીલંલેસં તું પરિણંમે ॥ ૨૪ ॥

છાયા—ઈર્પ્યા અમર્ષ અતપઃ, અવિદ્યા માયા અહીકતા ।

ગૃહ્ણિઃ પ્રદ્રેષશ્ચ શઠઃ, પ્રમત્તો રસલોલુપઃ ॥ ૨૩ ॥

સાતગવેષકશ્ચ આરમ્ભાત્ અવિરતઃ ક્ષુદ્રઃ સાહસિકો નરઃ ।

એતદ્યોગસમાયુક્તો નીલલેશ્યાં તુ પરિણમતિ ॥ ૨૩ ॥

ટીકા—‘ઈસ્સા’ इत्यादि—

ઈર્પ્યા—પરગુણાસહનં ચ, અમર્ષઃ—અત્યન્તરોષાભિનિવેશઃ, અતપઃ—તપસ્યાયા

નામ લેશ્યા હૈ । ઇસ કૃષ્ણલેશ્યા કે સદ્ભાવ મેં હી પંચાસ્રવપ્રમત્તપ્રાણી બના રહતા હૈ । ત્રિગુણિ સે અગુણ રહતા હૈ આદિ ૨ । ઇસીસે ઇનકો કૃષ્ણ-લેશ્યા કે લક્ષણ રૂપ સે કથિત કિયા ગયા હૈ । જો જિસકે સદ્ભાવ મેં હોતા હૈ વહ ઉસકા લક્ષણ હોતા હૈ, જૈસે ઉષ્ણતાકે સદ્ભાવ મેં અગ્નિ હોતી હૈ । અતઃ જિસ પ્રકાર અગ્નિ કા લક્ષણ ઉષ્ણતા હૈ ઉસી પ્રકાર પશ્ચાસ્રવ પ્રમત્ત આદિ ભી કૃષ્ણલેશ્યા કે લક્ષણ હૈ ॥ ૨૨ ॥

સૂત્રકાર નીલલેશ્યા કે લક્ષણ કહતે હૈ—‘ઈસ્સા’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(ઈસ્સા-ઈર્પ્યા) પર કે ગુણોં કો સહન નહીં કરના (અમરિસ-અમર્ષઃ) રોષ કરના તથા સદા રોષમય પરિણામ સ્વના

પાંચ આસ્રવ પ્રમત્ત પ્રાણી બનેલ રહે છે. ત્રણ ગુણિથી અગુણ રહે છે. વગેરે-વગેરે. આથી જ એને કૃષ્ણલેશ્યાના લક્ષણરૂપથી કહેવામાં કરવામાં આવેલ છે. જે જેના સદ્ભાવમાં હોય છે તે જ તેનું લક્ષણ હોય છે. જેમકે, ઉષ્ણતાના સદ્ભાવમાં અગ્નિ હોય છે. આથી જે પ્રમાણે અગ્નિનું લક્ષણ ઉષ્ણતા છે; એજ પ્રમાણે પાંચ આસ્રવ પ્રમત્ત આદિ કૃષ્ણલેશ્યાનાં લક્ષણ છે. ॥૨૨॥

સૂત્રકાર નીલલેશ્યાનાં લક્ષણ કહે છે—“ઈસ્સા” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—ઈસ્સા-ઈર્પ્યા બીજાના ગુણોને સહન ન કરવા, અમરિસ-

अभावः, अविद्या=कुशास्त्ररूपा, माया=प्रसिद्धा, अह्रीकता-असदाचारकरणे लज्जाया
अभावः, गृद्धिः-विषयेष्वासक्तिः, प्रद्वेषश्च, इह सर्वत्राभेदोपचारात् तद्वान् जीव एव
गृह्यते । अत एव शठः=वञ्चकः, प्रमत्तः-प्रकर्षण जात्यादिमदयुक्तः, रसलोलुपः=
शातगवेषकः, 'अमरिस' इति 'अविज्ज' इति च लुप्तप्रथमान्तम्, अस्या अग्रिम
गाथया सह सम्बन्धः ॥ २३ ॥

‘साय गवेसए य’ इत्यादि—

सातगवेषकः-विषयसुखार्थी, आरम्भात्=प्राणिवधात्, अविरतः-अनिवृत्तः,
अन्यत् सर्वं स्पष्टम् ॥ २४ ॥

(अतवो-अतपः) तपश्चर्या करनेसे विमुख रहना (अविज्ज-अविद्या
कुशास्त्रों में तत्पर रहना (माया-माया) छल कपट करना (अहिरिया
अह्रीकता) लज्जारहित होना (गेहि-गृद्धिः) विषयों में आसक्ति का
होना (पओसे-प्रद्वेषश्च) द्वेष रखना (सढे-शठः) दूसरों की प्रतारना
ठगाई-करना (पमत्ते-प्रमत्तः) जात्यादिक मर्दों से अत्यंत युक्त रहना
(रसलोलुए-रसलोलुपः) रसना इन्द्रिय के विषय में लोलुप बनना ॥२३॥

तथा—‘सायगवेसए’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(सायगवेसए-सातगवेषकः) साता का गवेषी होना
(आरम्भाओ अविरओ-आरम्भात् अनिवृत्तः) प्राणि वध के स्थानभूत
आरंभ से विरक्त नहीं होना (खुहो-क्षुद्रः) स्वप्न में भी दूसरों के हित
की अभिलाषा वाला नहीं होना (साहस्सिओ-साहसिकः) विनासोचे
समझे काम करने लगना, इत्यादि लक्षणों से युक्त प्राणी नीललेश्या के
परिणाम वाला जानना चाहिये ॥ २४ ॥

अमर्षः शेष करवो, तथा सदा शेषभय परिणाम राखवुं, अतवो-अतपः तपस्या
करवाथी विमुक्त रहवुं, अविज्ज-अविद्या कुशास्त्रोभां तत्पर रहवुं, माया-माया
छलकपट करवुं, अहिरिया-अह्रीकता लज्ज रहित थवुं, गेहि-गृद्धिः विषयोभां
आसक्ति राखवी, पओसे-प्रद्वेषश्च द्वेष राखवो, सढे-शठः भील्योनी ठगाई
करवी, पमत्ते-प्रमत्तः जात्यादिक मर्दोथी अत्यंत युक्त रहवुं, रसलोलुए-रसलोलुपः
इन्द्रियना विषयभां लोलुपता राखवी. ॥२३॥

तथा—“सायगवेसए” इत्यादि !

अन्वयार्थ—सायगवेसए-सातगवेषकः सातानो द्वेष करवो, आरम्भाओ
अविरओ-आरम्भात् अनिवृत्तः प्राणी वधना स्थानभूत आरंभथी विरक्त न
थवुं, खुहो-क्षुद्रः स्वप्नोभां पणु भीलना हितनी अभिलाषा न राखवी साहस्सिओ-
साहसिकः वगर विचार्ये कामने करवा लागी जवुं, इत्यादि लक्षणथी युक्त
प्राणी नीललेश्याना परिणामवाणो जानवो लेधये. ॥२४॥

कापोतलेश्यालक्षणमाह —

मूलम्—वंकेवंकं समायारे, नियडिल्ले अणुज्जुए ।

पालिउं चगओवहिण्, मिच्छदिट्ठी अणारिए ॥२५॥

उप्फालंग दुट्ठवाईयं तेणै यावि यं मच्छरी ।

एयंजोगसमाउत्तो, काउलेसं तु परिणंमे ॥ २६ ॥

छाया—वक्रो वक्रसमाचारः, निकृतिमान् अनृजुकः ।

प्रतिकुञ्चकऔपधिकः, मिथ्यादृष्टिनार्यः ॥२५॥

उत्प्रासकदुष्टवादी च, स्तेनश्चापि च मत्सरी ।

एतद्योगसमायुकः, कापोतलेश्यां तु परिणमति ॥२६॥

टीका—‘वंके’ इत्यादि—

वक्रः—वाचा कुटिलः, वक्रसमाचारः—कुटिलाचारः, निकृतिमान्—कपटी, अनृजुकः—कुटिलहृदयः, प्रतिकुञ्चकः—स्वदोषप्रच्छादकः, औपधिकः—उपधिना छद्मना चरतीत्यौपधिकः—सर्वकार्ये कपटेन प्रवृत्तः, मिथ्यादृष्टिः—श्रुतचारित्रलक्षणे-धर्मे श्रद्धारहितः, अनार्यः—आर्यभाववर्जितः । ‘पालिउंचग’ इति लुप्तप्रथमान्तम् । अस्या अग्रिमगाथया सह सम्बन्धः ॥२५॥

अब कापोतलेश्या का लक्षण कहते हैं—‘वंके’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(वंके—वक्रः) वाणीसे कुटिल होना (वंकसमायारे—वक्र-समाचारः) कुटिल आचारवाला होना (नियडिल्ले—निकृतिमान्) कपटी होना (अणुज्जुए—अनृजुकः) कुटिलचित्त वाला होना (पालिउंचगओ—प्रतिकुञ्चकः) अपने दोषोंको ढकना (ओवहिण्—औपधिकः) माया चार से युक्त होकर प्रत्येक कार्य करना (मिच्छादिट्ठी—मिथ्यादृष्टिः) श्रुतचा-रित्ररूप धर्म में श्रद्धा विहीन होना (अणारिए—अनार्यः) आर्यभाव से रहित होना ॥ २५ ॥

इवे कापोतलेश्यानु लक्षणु कडे छे—“वंके” इत्यादि !

अन्वयार्थ—वंके—वक्रः वाणीथी कुटिल थवुं, वंकसमायारे—वक्रसमाचारः कुटिल आचारवाला थनवुं, नियडिल्ले—निकृतिमान् कपटी थवुं, अणुज्जुए—अनृजुकः कुटिल चित्त थवुं, पालिउंचगओ—प्रतिकुञ्चकः पोताना दोषोने ढांकवा, ओवहिण्—औपधिकः मायाचारथी युक्त थनीने प्रत्येक कार्य करवुं, मिच्छादिट्ठी—मिथ्यादृष्टिः श्रुत चरित्ररूप धर्ममां श्रद्धा विहीन थवुं, अने अणारिए—अनार्यः आर्य भावथी रहित थनवुं. ॥२५॥

‘उप्फालग’ इत्यादि—

उत्प्रासक दुष्टवादी=उत्प्रासकं दुष्टं च वदतीत्येवं शीलः, यथा पर उत्प्रा-
स्यते, दुःखी भवति तादृशं वचनं रागादिदोषयुक्तं च वचनं वक्तुं शीलं यस्य स
इत्यर्थः । च=समुच्चये, स्तेनः—चौरः, अपि च मत्सरी=मत्सरः—परसंपदामसहनं,
सति वित्तत्यागाभावश्च, तद्वान् एतद्योगसमायुक्तः कापोतलेश्यां परिणमति=
कापोतलेश्यारूपेण स्वात्मानं परिणमयतीत्यर्थः ॥२६॥

अथ तेजोलेश्यालक्षणमाह—

मूलम्—नीयावित्ती अचवले, अभाई अकुंतूहले ।

विणीयं विणए दंते, जोगवं उवहाँणवं ॥२७॥

पियं धम्मे दढधंम्मेऽवज्जंभीरु हिणसणं ।

एयं जोगसमाउत्तो, तेउलेसं तुं परिणमे ॥२८॥

तथा—‘उप्फालग’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(उप्फालग दुष्टवादी=उत्प्रासकदुष्टवादी) ऐसे वचन
बोलना जिससे दूसरों को दुःख हो-रागद्वेष से युक्त वचनों का प्रयोग
करना (तेणे—स्तेनः) चोरी करना (मच्छरी—मत्सरी) दूसरे के अभ्युदय
को सहन नहीं करना तथा सम्पन्न होने पर भी दान नहीं करना (एयं-
जोग समाउत्तो—एतत् योगसमायुक्तः) इत्यादि, ऐसे कार्य युक्त योगों
से जीव को (काउलेसं तु परिणमे—कापोतलेश्यां परिणमति) कापोती
लेश्यावाला—जानना चाहिये । तात्पर्य—‘ये लक्षण जिस में हों वह कापोत
लेश्यावाला है’ ऐसा जानना चाहिये । ये लक्षण कापोती लेश्या के हैं ॥२६॥

तथा—“ उप्फालग ” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—उप्फालगदुष्टवादी=उत्प्रासकदुष्टवादी એવાં વચન બોલવાં કે,
જેનાથી બીજાઓને દુઃખ થાય, રાગદ્વેષથી યુક્ત વચનોનો પ્રયોગ કરવો,
તેણે—સ્તેનઃ ચોરી કરવી, મચ્છરી—મત્સરી બીજાના અભ્યુદયને સહન ન કરવો
તથા સંપન્ન હોવા છતાં પણ દાન ન કરવું, એયજોગસમાઉત્તો—એતત્ યોગ-
સમાયુક્તઃ ઇત્યાદિ ! એવા કાર્યયુક્ત યોગોથી જીવને કાઉલેસંતુ પરિણમે—
કાપોતલેશ્યાં પરિણમતિ કાપોતિલેશ્યાવાળા બાણવા બેઠએ. તાત્પર્ય આવાં
લક્ષણ જે જીવમાં હોય તે કાપોતલેશ્યાવાળા છે એવું બાણવું બેઠએ. આ
લક્ષણ કાપોતિલેશ્યાનું છે ॥૨૬॥

छाया—नीचैर्वृत्तिः अचपलः, अमायी अकुतूहलः ।

विनीतविनयो दान्तः, योगवान् उपधानवान् ॥ २७ ॥

प्रियधर्मा दृढधर्मा, अवधभीरुः हितैषकः ।

एतद्योगसमायुक्त स्तेजोलेश्यां तु परिणमति ॥ २८ ॥

टीका 'नीयावित्ती' इत्यादि—

नीचैर्वृत्तिः=अहङ्काररहितः गुर्वादिभ्यो नीचासनादिवर्तीत्यर्थः, अचपलः—चाञ्चल्यरहितः, अमायी—मायारहितः, अकुतूहलः—अपूर्ववस्तुदर्शनार्थमुत्सुकता कुतूहलतद्वर्जितः अतएव—विनीतविनयः=विनीतः—प्राप्तः, विनयः—गुरोरभ्युत्थान-प्रणामादिरूपा प्रतिपत्तिर्येन स तथा, दान्तः=जितेन्द्रियः, योगवान् योगः मनो-वाक्कायानां प्रशस्तव्यापारस्तद्वान्, तथा—उपधानवान्=उपधानं—तीव्रतपश्चर्या तद्वान्, अस्या अग्रिम गाथया सह सम्बन्धः ॥ २७ ॥

'प्रियधम्म' इत्यादि—

प्रियधर्मा=प्रियो धर्मो यस्य स तथा, दृढधर्मा=अङ्गी-कृतव्रतादिनिर्वाहकः,

अब तेजोलेश्या के लक्षण कहते हैं—'नीयावित्ती' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(नियावित्ती-नीचैर्वृत्तिः) अहंकार नहीं करना—गुरुजन से अपना आसन नीचा रखना (अचपले-अचपलः) चपलता से रहित होना (अमाई-अमायी) माया चार से रहित होना (अकुतूहले-अकुतूहलः) अपूर्ववस्तु के देखने के लिये उत्सुकता का नहीं होना विणीय-विणय-विनीतविनयः) विनीत होना-गुरुजन का विनय करना, उनके आनेपर उठना—प्रणाम आदि करना दंते दान्तः) इन्द्रियों को जीतना (जोगवं-योगवान्) मन वचन काया के योगोंको शुद्ध रखना (उवहाणवं-उपधानवान्) तीव्रतपश्चर्या करना ॥ २७ ॥

इवे तेजोलेश्यानां लक्षणं उक्ते ते—“नीयावित्ती” इत्यादि !

अन्वयार्थ—नियावित्ती-नीचैर्वृत्तिः अहंकार न करवो गुरुजनकी पीतातुं आसन नीचुं राखवुं, अचपले-अचपलः चपलताकी रहित थवुं, अमाई-अमायी मायाचारकी रहित थवुं, अकुतूहले-अकुतूहलः अपूर्व वस्तुने जेवानी उत्सुकता न राखवी, विणीयविणय-विनीतविनयः विनीत थवुं, गुरुजनने विनय करवो, अभिमान आववाकी उछवुं, प्रणाम आदि करवुं, इन्द्रियोने जीतवा जोगवं-योगवान् मन, वचन अने कायाना योगोने शुद्ध राखवा, उवहाणवं-उपधानवान् तीव्र र्या करवी. ॥२७॥

अवद्यभीरुः—प्राणातिपातादिरूपात् पापाद्भीतः, हितैषकः—मोक्षाभिलाषी, एतद्योग-
समायुक्तस्तेजोलेश्यां तु परिणमति=तेजोलेश्यारूपेण स्वात्मानं परिणमयतीत्यर्थः॥

पञ्चलेश्याया लक्षणमाह—

मूलम्—पयणुंकोहमाणे यं, मायाँलोभे यं पयणुंए ।

पंसंत चित्ते दंतर्प्पा, योगंवं उवहाणंवं ॥२९॥

तहां पयणुंवाई यं, उवंसंते जिइंदिए ।

एयजोगंसमाउत्तो, पञ्चलेसं तु परिणमे ॥३०॥

छाया—प्रतनुक्रोधमानश्च, मायालोभश्च प्रतनुकः ।

प्रशान्तचित्तो दान्तात्मा, योगवान् उपधानवान् ॥ २९ ॥

तथा प्रतनुवादी च, उपशान्तो जितेन्द्रियः ।

एतद्योगसमायुक्तः, पञ्चलेश्यां तु परिणमति ॥ ३० ॥

टीका—‘ पयणुंकोहमाणे य ’ इत्यादि—

प्रतनुक्रोलमानः=प्रतनू=स्वल्पौ, क्रोधमानौ यस्य स तथा, च शब्दः पादपूरणे ।

तथा—‘ पियधम्ममे ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(पियधम्मो—प्रियधर्मा) प्रियधर्मवाला होना (दृढधम्मो
दृढधर्मा) धर्म में दृढ होना अर्थात् अंगीकृत व्रतादिकों को निर्वाह करना
(अवज्जभीरु—अवद्यभीरुः) प्राणातिपात आदि पापों से सदा भयभीत
बने रहना (हिएसए—हितैषकः) मोक्षाभिलाषी होना (एयजोगसमा-
उत्तो—एतद्योगसमायुक्तः) इन पूर्वोक्त बातों से सम्पन्न योग जिन जीवों
के होता है वे जीव तेजोलेश्या से अपनी आत्मा को परिणमाने वाले
जानना चाहिये । ये सब लक्षण तेजोलेश्या के हैं ॥ २८ ॥

तथा—“ पिय धम्ममे ” इत्यादि !

अन्वयार्थ—पियधम्मो—प्रियधर्मा प्रिय धर्मवाला थवुं, दृढधम्मो—दृढधर्मा
धर्ममां दृढता राखवी, अर्थात् अंगिकार करेलां प्रतआदिडेने नलावी राखवां,
अवज्जभीरु—अवद्यभीरुः प्राणातिपात आदि पापेथी सदा लयलीत अपनी
रडेपुं, हिएसए—हितैषकः मोक्षना अलिदाषी थवुं एयजोगसमाउत्तो—एतद्योग-
समायुक्तः आ पूर्वोक्त वातोथी संपन्न योग ने ओवोमां होय छे ओ ओव
तेनेदेश्याथी पोतानी आत्माने परिणमनवाणा नालुवा नेधये. आ सधणां
लक्षण तेनेदेश्यानां छे. ॥२८॥

તથા-માયા, લોભશ્ચ પ્રતનુકઃ-સ્વલ્પો यस્યેતિ શેષઃ, અતएव-પ્રશાન્તચિત્તઃ= પ્રશાન્ત-પ્રકર્ષેણોપશમયુક્તં, ચિત્તં यस્ય સ તથા, દાન્તાત્મા-દાન્તઃ-અશુભયોગપરિવર્જનેન વશીકૃતઃ આત્મા યેન સ તથા, યોગવાન્, ઉપધનવાન્, ઇતિ પદદ્વયમિતઃ પૂર્વં સપ્તવિંશતિતમગાથાયાં વ્યાખ્યાતમ્ । અસ્યા અગ્નિમગાથયા સહ સમ્બન્ધઃ॥૨૯॥

‘તહા પયણુવાઈ ચ’ ઇત્યાદિ ।

તથા-પ્રતનુવાદી=સ્વલ્પમાર્ષી, ચ=પુનઃ, ઉપશાન્તઃ=ઉપશમયુક્તઃ, તથા-જિતેન્દ્રિયઃ=ઇન્દ્રિયનિગ્રહી, એતદ્યોગસમાયુક્તઃ, પદ્મલેશ્યાં તુ પરિણમિતિ=પદ્મલેશ્યારૂપેણ સ્વાત્માનં પરિણમયતીત્યર્થઃ ॥ ૩૦ ॥

અવ પદ્મલેશ્યા કે લક્ષણ કહતે હૈં--‘પયણુકોહમાણે’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ--(પયણુકોહમાણે માયાલોભેય પયણુ-પ્રતનુક્રોધમાનઃ માયાલોભશ્ચ પ્રતનુકઃ) ક્રોધ, માન કષાય કી અલ્પતા હોની, માયા તથા લોભકષાય કી અલ્પતા હોની (પસંતચિત્તે દંતપ્પા-પ્રશાન્તચિત્તઃ દાન્તાત્મા) શાન્ત ચિત્ત હોના અશુભયોગ કા પરિત્યાગ કર શુભયોગ મેં પ્રવૃત્ત હોના (યોગવં-યોગવાન્) મન વચન કાયા કે યોગોં કો સદા પવિત્ર રખના તથા (ઉવહાણવં-ઉપધાનવાન્) તીવ્રતપશ્ચર્યા કરના ॥૨૯॥

તથા—‘તહા પયણુવાઈ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ--(પયણુવાઈ-પ્રતનુવાદી) થોડાં ઓર હિતકર બોલના (ઉવસંતે-ઉપશાન્તઃ) ઉપશમપરિણામ યુક્ત હોના (જિહંદિએ-જિતેન્દ્રિયઃ) અપની ઇન્દ્રિયોં કા વશ મેં રખના (એયજોગસમાયુક્તો પદ્મલેસં તુ પરિણમે-એતદ્યોગસમાયુક્તઃ પદ્મલેશ્યાં તુ પરિણમિતિ) ઇન સબ વાતોં સે યુક્ત પ્રાણી પદ્મલેશ્યા વાલા હોતા હૈ ॥ ૩૦ ॥

હવે પદ્મલેશ્યાના લક્ષણ કહે છે--“પયણુકોહમાણે” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ--પયણુકોહમાણે માયાલોભેય પયણુ-પ્રતનુક્રોધમાન. માયાલોભશ્ચ. પ્રતનુકઃ ક્રોધ, માન, કષાયની અલ્પતા થવી માયા તથા લોભ કષાયની અલ્પતા થવી, પસંતચિત્તે દંતપ્પા-પ્રશાન્તચિત્તઃ દાન્તાત્મા શાન્ત ચિત્તવાળા બનવું, અશુભયોગને પરિત્યાગ કરીને શુભ યોગમાં પ્રવૃત્ત થવું, યોગવં-યોગવાન્ મન, વચન, કાયાના યોગોને સદા પવિત્ર રાખવા તથા ઉવહાણવં-ઉપધાનવાન્ તીવ્ર તપશ્ચર્યા કરવી ॥૨૯॥

તથા--“તહા પયણુવાઈ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ--પયણુવાઈ-પ્રતનુવાદી થોડું અને હિતકર બોલવું, ઉવસંતે-ઉપશાન્તઃ ઉપશમ પરિણામયુક્ત થવું, જિહંદિએ-જિતેન્દ્રિય થવાની ઇન્દ્રિયોને વશમાં રાખવી, એયજોગસમાયુક્તો પદ્મલેસં તુ પરિણમે-એતદ્યોગ સમાયુક્તઃ પદ્મલેશ્યાં તુ પરિણમિતિ આ સઘળી વાતોથી યુક્ત પ્રાણી પદ્મલેશ્યાવાળા હોય છે. ॥૩૦॥

શુક્લલેશ્યાયા લક્ષણમાહ--

મૂલમ્-અદ્વરૂદાણિ વજ્જિત્તાં, ધમ્મસુક્કાણિ જ્ઞાયંણ ।

પસંતંચિત્તે દંતપ્પા, સમિંણ ગુંત્તે ચ ગુત્તિસું ॥૩૧॥

સરાંગે વીયરાંગે વાં, ઉવ્વંસંતે જિહ્વંદિણં ।

ઈયજોગસમાઉત્તો, સુક્કલેસં તું પરિણમે ॥૩૨॥

છાયા--આર્તરૌદ્રે વર્જયિત્વા, ધર્મશુક્લે ધ્યાયતિ ।

પ્રશાન્તચિત્તો દાન્તાત્મા, સમિતો ગુપ્તશ્ચ ગુપ્તિષુ ॥ ૩૧ ॥

સરાગો વીતરાગો વા, ઉપશાન્તો જિતેન્દ્રિયઃ ।

एतद्योगसमायुक्तः. शुक्ललेश्यां तु परिणमति ॥ ૩૨ ॥

ટીકા--‘ અદ્વરૂદાણિ ’ ઇત્યાદિ--

આર્તરૌદ્રે=આર્ત રૌદ્રંચેતિ દ્વયમશુભધ્યાનં, વર્જયિત્વા પરિત્યજ્ય ધર્મશુલ્કે= ધર્મ-ધર્મધ્યાનં, શુલ્ક-શુલ્કધ્યાનં ચેતિદ્વયં શુભધ્યાનં ધ્યાયતિ । પ્રશાન્તચિત્તઃ= પ્રશાન્ત-પ્રકર્ષણોપશમયુક્તં, ચિત્તં યસ્ય સ તથા, દાન્તાત્મા=દાન્તઃ-અશુભયોગ-પરિવર્જનેન વશીકૃતઆત્મા યેન સ તથા, સમિતઃ=સમિતિપશ્ચકયુક્તઃ, ચ=પુનઃ, ગુપ્તિષુ=તૃતીયાર્થે સપ્તમી, ગુપ્તિભિઃ=મનોગુપ્ત્યાદિભિરિત્યર્થઃ, ગુપ્તઃ=રક્ષિત ચારિત્રઃ । અસ્યા અગ્નિમગાથયા સહ સમ્બન્ધઃ ॥ ૩૧ ॥

અવ શુક્લલેશ્યા કે લક્ષણ કહતે હૈં--‘અદ્વરૂદાણિ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ--(અદ્વરૂદાણિ વજ્જિત્તા-આર્તરૌદ્રે વર્જયિત્વા) આર્તધ્યાન એવં રૌદ્રધ્યાન કા પરિત્યાગ કરકે જો આત્મા (ધમ્મસુક્કાણિ જ્ઞાયંણ-ધર્મશુલ્કે ધ્યાયતિ) ધર્મધ્યાન એવં શુક્લધ્યાનકો-ધ્યાતા હૈ તથા (પસંતચિત્તે-પ્રશાન્તચિત્તઃ) પ્રશાન્તચિત્તવાલા હોતા હૈ એવં (દંતપ્પા-દાન્તાત્મા) અશુભ યોગો કે પરિત્યાગ સે અપની આત્માકા વશમૈં રખતા હૈ, (સમિંણ-સમિતઃ) પાંચ સમિતિયોં કા પાલન કરતા હૈ (ગુત્તિસું ગુત્તે-ગુપ્તિષુ ગુપ્તઃ) એવં મનોગુપ્તિ આદિતીન ગુપ્તિયોંદ્વારા અપને ચારિત્રકી રક્ષા કરતા હૈ ૩૧

હવે શુક્લલેશ્યાના લક્ષણને કહે છે--“ અદ્વરૂદાણિ ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ--અદ્વરૂદાણિવજ્જિત્તા-આર્તરૌદ્રે વર્જયિત્વા આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનના પરિત્યાગ કરીને જે આત્મા ધમ્મસુક્કાણિ જ્ઞાય-ધર્મશુલ્કે ધ્યાયતિ ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાનનું સેવન કરે છે, તથા પસંતચિત્તે-પ્રશાન્તચિત્તઃ પ્રશાન્ત ચિત્તવાળા હોય છે. અને દંતપ્પા-દાન્તાત્મા અશુભયોગોના પરિ-તાપથી પોતાના આત્માને વશમાં રાખે છે, સમિંણ-સમિતઃ પાંચ સમિતિયોનું

‘સરાગે’ ઇત્યાદિ—

સરાગઃ—અક્ષીણાનુપશાન્તકષાયઃ, વા=અથવા વીતરાગઃ=ક્ષીણકષાયઃ, ઉપશાન્તઃ=ઉપશમયુક્તઃ, જિતેન્દ્રિયઃ=વશીકૃતેન્દ્રિયઃ એતદ્યોગસમાયુક્તઃ શુક્લેશ્યાં તુ પરિણમતિ=વશુક્લેશ્યા રૂપેણ સ્વાત્માનં પરિણમયતીત્યર્થઃ ॥ ૩૨ ॥

ઉક્તં લક્ષણદ્વારં, સંપ્રતિ અષ્ટમં સ્થાનદ્વારમાહ—

મૂલમ્—અસંખિજ્જાણો સંપિણીણ ઉસ્સપિણીણ જે સમયા ।

સંઘાઈયા લોગા, લેસાણ હંવંતિ ઠાળાઈ ॥૩૩॥

છાયા—અસંખ્યેયાનામ્ અવસર્પિણીનામ્, ઉત્સર્પિણીનામ્ યે સમયાઃ ।

સંખ્યાતીતાઃ લોકાઃ, લેશ્યાનાં ભવન્તિ સ્થાનાનિ ॥ ૩૩ ॥

ટીકા—‘અસંખિજ્જાણ’ ઇત્યાદિ—

અસંખ્યેયાનામ્—અવસર્પિણીનામ્—અવસર્પન્તિ—પ્રતિસમયં કાલપ્રમાણમપેક્ષ્ય

તથા—‘સરાગે’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયર્થ—(સરાગે વીયરાગે વા—સરાગો વીતરાગો વા) જો સરાગ હો અથવા વીતરાગ હો (ઉવસંતે—ઉપશાન્તઃ) ઉપશમ ભાવ સે જોયુક્ત હો (જિહંદિ—જિતેન્દ્રિયઃ) ઇન્દ્રિયોંકો વશ મેં જિસને કર લિયા હો (એય-જોગ સમાઉત્તો—એતદ્ યોગસમાયુક્તઃ) હસ તરહ કે યોગસે યુક્ત પ્રાણી (સુક્કલેસં તુ પરિણમે—શુક્લેશ્યાં પરિણમતિ) શુક્લ લેશ્યા વાલા હોતા હૈં ॥ ૩૨ ॥

અવ સૂત્રકાર આઠવે સ્થાન દ્વાર કો કહતે હૈં—‘અસંખિજ્જ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(અસંખિજ્જાણો સપ્પિણીણ ઉસ્સપ્પિણીણ જે સમયા સંઘાઈયા લોગા—અસંખ્યેયાનાં અવસર્પિણીનાં ઉત્સર્પિણીનાં યે સમયાઃ

પાલન કરે છે, ગુત્તિસુ ગુપ્તે—ગુપ્તિપુ ગુપ્તઃ અને મનોગુપ્તિ આદિ ત્રણ ગુપ્તિયો દ્વારા પોતાના ચારિત્રની રક્ષા કરતા રહે છે ॥૩૧॥

તથા—“સરાગે” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—સરાગે વીયરાગે વા—સરાગો વીતરાગો વા જે સરાગ હોય, અથવા વીતરાગ હોય, ઉવસંતે—ઉપશાન્તઃ ઉપશમ લાવથી જે યુક્ત હોય, જિહંદિ—જિતેન્દ્રિયઃ ઇન્દ્રિયોને જેણે વશમાં કરી લીધેલ હોય, એયજોગસમાઉત્તો—એતદ્ યોગસમાયુક્તઃ આ પ્રકારના યોગથી યુક્ત પ્રાણી શુક્લ લેશ્યાવાળા હોય છે. ॥૩૨॥

હવે સૂત્રકાર આઠમા સ્થાન દ્વારને બતાવે છે—“અસંખિજ્જ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—અસંખિજ્જાણો સપ્પિણીણ ઉસ્સપ્પિણીણ જે સમયા સંઘાઈયા

जन्तूनां वा शरीरायुः प्रमाणादिकमपेक्ष्य हासमनुभवन्त्यवश्यमित्यवसर्पिण्यः—दश-
सागरोपमकोटिकोटि परिमाणरूपास्तासाम्, तथा—उत्सर्पिणीनाम्—उत्सर्पन्ति—उक्त-
न्यायतो वृद्धिमनुभवन्त्यवश्यमित्युत्सर्पिण्यस्तासां, ये संख्यातीताः=असंख्यातीताः
समयाः—तत्प्रमितानि, तथा—संख्यातीताः—असंख्येया ये लोका स्तेषां ये आका-
शप्रदेशास्तत्प्रमितानि लेश्यानां स्थानानि प्रकर्षापकर्ष कृतानि भवन्ति ।

तत्राशुमानां स्थानानि संक्लेशरूपाणि भवन्ति, शुमानां तु विशुद्धिरूपाणि ।

संख्यातीताःलोकाः) असंख्यात अवसर्पिणीकाल तथा असंख्यात उत्स-
र्पिणी कालके जितने समय होते हैं अथवा असंख्यात लोक के जितने
प्रदेश हैं उतने ही (लेसाण ठाणाई हवन्ति—लेश्यानां स्थानानि भवन्ति)
लेश्याओंके स्थान होते हैं । दसकोडाकोडी सागरका एक अवसर्पिणीकाल
होता है । इसी तरह दस कोडाकोडी सागर का दूसरा उत्सर्पिणीकाल
होता है । दोनों कालों की अर्थात् बीस कोडाकोडी सागर का एक काल-
चक्र होता है । जिस कालमें प्राणियोंके शरीर आयु लक्ष्मी आदिका हास
[नाश] प्रतिसमय होता रहता है वह अवसर्पिणी काल है । इससे विपरीत
उत्सर्पिणीकाल है । असंख्यात उत्सर्पिणी तथा अवसर्पिणी कालके जितने
समय हैं तथा असंख्यात लोकों के जितने प्रदेश होते हैं उतने ही लेश्या-
ओंके स्थान हैं । अशुभलेश्याओं के संक्लेशरूप स्थान होते हैं तथा शुभ-
लेश्याओं के विशुद्धिरूप स्थान होते हैं । इस गाथा में काल की अपेक्षा

लोगा—असंख्येयानाम् अवसर्पिणीनां उत्सर्पिणीनां ये समयाः संख्यातीताः लोकाः
असंख्यात अवसर्पिणी काल तथा असंख्यात उत्सर्पिणी कालके जितने
समय होय छे अथवा असंख्यात लोकना जेटला प्रदेश छे जेटला ज लेसाण-
ठाणाई हवन्ति—लेश्यानां स्थानानि भवन्ति लेश्याओंनां स्थान होय छे. दस
कोडाकोडी सागरना जेक अवसर्पिणी थाय काल छे. जेटलाज कोडाकोडी सागरना
उत्सर्पिणी काल थाय छे. गन्ने काल मणीने अर्थात् बीस कोडा कोडी सागरनुं जेक
जे कालमां प्राणीओंनां शरीर, आयु, लक्ष्मी, आदिना हास प्रति समय
कालजक थाय छे. थतो रडे छे. ते अवसर्पिणी काल छे. जेनाथी विपरीत उत्सर्पिणी
काल छे. असंख्यात उत्सर्पिणी तथा अवसर्पिणी कालना जेटलो समय छे तथा
असंख्यात लोकना जेटलो प्रदेश होय छे. जेटला ज लेश्याओंनां स्थान
छे, अशुभलेश्याओंनां संक्लेश रूप स्थान होय छे तथा शुभ लेश्याओंनां
विशुद्धिरूप स्थान होय छे. आ गाथामां कालनी अपेक्षा जे तथा क्षेत्रनी अपेक्षा जे

યદ્વા-इह कालतः क्षेत्रतश्च स्थानानां मानमुक्तम्, असंख्येयोत्सर्पिणीनां, तावतीनामवसर्पिणीनां च ये समयाः स्युस्तावन्ति स्थानानि लेख्यानां भवन्तीति कालतः स्थानमानम् । असंख्याता लोका इति च-असंख्येयलोकाकाशप्रदेशपरिमाणानि लेख्यानां स्थानानीति क्षेत्रतः स्थानमानमुक्तम् ॥ ३३ ॥

उक्तं स्थानद्वारं, सप्रति नवमं स्थितिद्वारमाह, तत्रादौ कृष्णलेश्यायाः स्थितिमाह—

मूलम्-मुहुत्तद्धं तु जहन्ना, तेत्तीसा सागरां मुहुत्तहिया ।

उक्कोसां होई ठिई, नायठ्वा किण्हलेसाए ॥ ३४ ॥

छाया—मुहूर्ताद्धां तु जघन्या, त्रयस्त्रिंशत् सागरान् मुहूर्ताधिकान् ।

उत्कृष्टा भवति स्थितिः, ज्ञातव्या कृष्णलेश्यायाः ॥ ३४ ॥

टीका—‘मुहुत्तद्धं तु’ इत्यादि—

मुहूर्ताद्धામ્=અન્તર્મુહૂર્તકાલમિત્યર્થઃ, કાલાધ્વનોરત્યન્તસંયોગે इति पाणिनिस्मृत्येन द्वितीया । तु શब्દો નિશ્ચયાર્થકઃ । અન્તર્મુહૂર્તમેવ કૃષ્ણલેશ્યાયા જઘન્યા સ્થિતિઃ

તથા ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા લેશ્યાઓં કે સ્થાનોંં કા પ્રમાણ કહા ગયા હૈ, ઉસમેં અસંખ્યાત ઉત્સર્પિणी एवं अवसर्पिणी के समयों को लेकर जो स्थानों का प्रमाण कहा है वह काल की अपेक्षा प्रमाण जानना चाहिये तथा असंख्यात लोकों के प्रदेशों को लेकर जो प्रमाण कहा गया है वह क्षेत्र की अपेक्षा लेश्याओं के स्थान का प्रमाण जानना चाहिये ॥ ૩૩ ॥

સૂત્રકાર અવ સ્થિતિ દ્વાર કો કહતે હૈં, ઉસમેં પ્રથમ “કૃષ્ણલેશ્યા કી કિતની સ્થિતિ હૈ” યહ પ્રકટ કરતે હૈં—‘મુહુત્તદ્ધં’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(કિણ્હલેસાએ-કૃષ્ણલેશ્યાયાઃ) કૃષ્ણલેશ્યા કી (જહન્ના ઠિઈ-જઘન્યાસ્થિતિઃ) જઘન્યસ્થિતિ (મુહુત્તદ્ધં-મુહૂર્તાદ્ધામ્) અન્તર્મુહૂર્ત

લેશ્યાઓના સ્થાનોત્તુ પ્રમાણ કહેવામાં આવેલ છે. એમાં અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીના સમયોને લઈને જે સ્થાનોત્તુ પ્રમાણ બતાવેલ છે, તે કાળની અપેક્ષાએ પ્રમાણ બાણતું બેઈએ. તથા અસંખ્યાત લોકોનાં પ્રદેશોને લઈને જે પ્રમાણ બતાવવામાં આવેલ છે. તે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ લેશ્યાઓના સ્થાનોત્તુ પ્રમાણ બાણતું બેઈએ. ॥૩૩॥

સૂત્રકાર હવે સ્થિતિ દ્વારને બતાવે છે, આમાં પ્રથમ “કૃષ્ણલેશ્યાની કેટલી સ્થિતિ છે” તેને પ્રગટ કરે છે—“મુહુત્તદ્ધં” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—કિણ્હલેસાએ-કૃષ્ણલેશ્યાયાઃ કૃષ્ણ લેશ્યાની જહન્નાઠિઈ-જઘન્ય જઘન્ય સ્થિતિ મુહુત્ત-મુહૂર્તાદ્ધામ્ અન્તર્મુહૂર્તની હોય છે, તથા

જ્ઞાતવ્યા ભવતિ। મુહૂર્તાધિકાનિ=અન્તર્મુહૂર્તાધિકાનીત્યર્થઃ, છાયાયાં સાગરશબ્દલિङ्ગ-
માશ્રિત્ય પુલિङ્ગ નિર્દેશઃ। ત્રયચ્ચિન્નત્ સાગરાન્ સાગરોપમાણીત્યર્થઃ, ‘સાગરોપમાઈ’
ઈતિવાચ્યે સાગરા ઇતિ કથનં પદૈકદેશેऽપિ પદપ્રયોગદર્શનાત્। કૃષ્ણલેહ્યાયા
ઉત્કૃષ્ટાસ્થિતિ જ્ઞાતવ્યા ભવતિ। ઇહ ચાન્તર્મુહૂર્તર્યાસંખ્યાતમેદત્યાદન્તર્મુહૂર્તશબ્દેન
પૂર્વોત્તરભવ સમ્બન્ધ્યન્તર્મુહૂર્તદ્વયમુક્તં ભવતીતિ દ્રષ્ટવ્યમ્ ॥ ૩૪ ॥

નીલલેશ્યાયાઃ સ્થિતિનાહ—

મૂલમ્-મુહુત્તદ્ધં તું જહન્ના, દંસ ઉદંહી પલિયમસંખભાગમબ્માહિયા।

ઉવ્કોસાં હોઈ ઠિઈ, નાયવ્વા નીલલેસાણ ॥૩૫॥

છાયા—મુહૂર્તાદ્ધાં તુ જઘન્યા, દશ ઉદધીન્ પલ્યોપમાસંખ્યભાગામ્યધિકાન્।

ઉત્કૃષ્ટા ભવતિ સ્થિતિ, જ્ઞાતવ્યા નીલલેશ્યાયાઃ ॥૩૬॥

ટીકા—‘મુહુત્તદ્ધં તુ’ ઇત્યાદિ—

મુહૂર્તાદ્ધાં તુ=અન્તર્મુહૂર્તમેવેત્યર્થઃ, નીલલેશ્યાયાઃ જઘન્યા=અપકૃષ્ટતમા,
સ્થિતિ જ્ઞાતવ્યા ભવતિ। ‘પલિય’ ઇતિ પદૈકદેશે પદપ્રયોગદર્શનાદિહ ‘પલિય’

કી હોતી હૈ તથા (ઉવ્કોસા ઠિઈ-ઉત્કૃષ્ટાસ્થિતિઃ) ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ (મુહુત્ત-
હિયા તેત્તીસા સાગરા-મુહૂર્તાધિકાન્ ત્રયચ્ચિન્નત્ સાગરાન્) અન્તર્મુહૂર્ત
અધિક તેત્તીસ સાગરોપમ પ્રમાણ હોતી હૈ। એસા (નાયવ્વા-જ્ઞાતવ્યા)
જાનના ચાહિયે! અન્તર્મુહૂર્ત કે સી અસંખ્યાત એદ હોતે હૈં ઇસલિયે
અન્તર્મુહૂર્ત શબ્દ સે પૂર્વોત્તર ભવ સંબંધી અન્તર્મુહૂર્તદ્વય કહે ગયે
સમજના ચાહિયે ॥ ૩૪ ॥

નીલલેશ્યા કી સ્થિતિ ઇસ પ્રકાર હૈં—‘મુહુત્તદ્ધં તુ’ ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—(નીલલેસાણ-નીલલેશ્યાયાઃ) નીલલેશ્યા કી (જહન્ના
ઠિઈ-જઘન્યા સ્થિતિઃ) જઘન્ય સ્થિતિ (મુહુત્તદ્ધં-મુહૂર્તાદ્ધામ્) અન્તર્મુહૂર્ત-

ઉવ્કોસા ઠિઈ-ઉત્કૃષ્ટા સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ મુહુત્તહિયા તેત્તીસા સાગરા-મુહૂર્તા-
ધિકાન્ ત્રયચ્ચિન્નત્ સાગરાન્ અન્તર્મુહૂર્ત અધિક તેત્તીસ સાગરોપમ પ્રમાણ
હોય છે. એવું નાયવ્વા-જ્ઞાતવ્યા બાણવું બોધ્યે અન્તર્મુહૂર્તના પણ અસંખ્યાત
લેદ હોય છે. આ કારણે અન્તર્મુહૂર્ત શબ્દથી પૂર્વોત્તર ભવ સંબંધી અન્ત-
ર્મુહૂર્ત દ્વય કહેવાયેલ સમજવું બોધ્યે. ॥૩૪॥

નીલ લેશ્યાની સ્થિતિ આ પ્રકારની છે—“મુહુત્તદ્ધં તુ” ઇત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—નીલલેસાણ-નીલલેશ્યાયાઃ નીલલેશ્યાની જહન્ના ઠિઈ-જઘન્યા-
સ્થિતિઃ જઘન્ય સ્થિતિ મુહુત્તદ્ધં-મુહૂર્તાદ્ધામ્ અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ છે. તથા

इत्यस्य 'पल्योपमम्' इत्यर्थः, तस्यासंख्यभागस्तेनाभ्यधिकानि—पल्योपमासंख्येय भागाधिकानीत्यर्थः, दश उदधीन्=उदध्युपमानि सागरोपमाणीत्यर्थः, नीललेश्याया उत्कृष्टास्थिति ज्ञातव्या भवति ॥ ३५ ॥

मूलम्—मुहुत्तद्धं तु जहन्ना, तिण्णु दंही पलियमसंखभागमव्वमहिया।

ઉક્કોસા હોઈ ઠિઈ, નાયવ્વા કાઉલેસા ॥ ૩૬ ॥

छाया—मुहुर्ताद्वां तु जघन्या, त्रीन् उदधीन् पल्योपमासंख्येयभागाभ्यधिकान् ।
उत्कृष्टा भवति स्थिति, ज्ञातव्या कापोतलेश्यायाः ॥ ३६ ॥

ટીકા--‘મુહુત્તદ્ધં’ इत्यादि--

मुहुर्ताद्वां तु—अन्तर्मुहूर्तकालमेवेत्यर्थः, कापोतलेश्याया जघन्या स्थितिज्ञातव्या भवति । पल्योपमस्यासंख्यभागेनाभ्यधिकानि, त्रीन् उदधीन् त्रीणि सागरोपमानि कापोतलेश्याया उत्कृष्टा स्थिति ज्ञातव्या भवति ॥ ३६ ॥

પ્રમાણ હૈ । તથા (ઉક્કોસા ઠિઈ - ઉત્કૃષ્ટા સ્થિતિ) ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ (પલિયમસંખભાગમવ્વમહિયા દસઉદદી - પલ્યોપમસંખ્યેયભાગાભ્યધિકાન્ દશ ઉદધીન્) પલ્યોપમાસંખ્યેય-ભાગ અધિક દશ સાગરોપમ પ્રમાણ હૈ એસા (નાયવ્વા-જ્ઞાતવ્યા) જાનના ચાહિયે । “પલ્ય” હસ પદ સે પલ્યોપમ ગૃહીત હુઆ હૈ ।

ભાવાર્થ— નીલલેશ્યા કી જઘન્યસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક પલ્યોપમ કે અસંખ્યાતમા ભાગ સે અધિક દશ સાગરોપમ પ્રમાણ કહી ગઈ હૈ ॥ ૩૫ ॥

કાપોતલેશ્યા કી સ્થિતિ હસ પ્રકાર હૈ—‘મુહુત્તદ્ધં તુ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(કાઉલેસા—કાપોતલેશ્યાયાઃ) કાપોતલેશ્યા કી (જહન્ના ઠિઈ—જઘન્યા સ્થિતિઃ (મુહુત્તદ્ધં નાયવ્વા હોઈ—મુહૂર્તાદ્વાં જ્ઞાતવ્યા

ઉક્કોસા ઠિઈ—ઉત્કૃષ્ટા સ્થિતિઃ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પલિયમસંખભાગમવ્વમહિયા દસઉદદી—પલ્યોપમાસંખ્યેયભાગાભ્યધિકાન્ દશઉદધીન્ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગથી અધિક દસ સાગરોપમ પ્રમાણ છે. એવું નાયવ્વા-જ્ઞાતવ્યા બાણુવું બોધ્યે. ‘પલ્ય’ આ પદથી પલ્યોપમ ગૃહીત થયેલ છે.

ભાવાર્થ—નીલલેશ્યાની જઘન્ય સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગથી અધિક દસ સાગરોપમ પ્રમાણ કહેવાયેલ છે. ॥ ૩૫ ॥

કાપોતલેશ્યાની સ્થિતિ આ પ્રકારની છે—‘મુહુત્તદ્ધં તુ’ इत्यादि !

અન્વયાર્થ—કાઉલેસા—કાપોતલેશ્યાયાઃ કાપોત લેશ્યાની જહન્ના ઠિઈ—જઘન્યા સ્થિતિઃ જઘન્યસ્થિતિ મુહુત્તદ્ધં નાયવ્વા હોઈ—મુહૂર્તાદ્વાંજ્ઞાતવ્યા ભવતિ અન્ત-

તેજોલેશ્યાયાઃ સ્થિતિમાહ—

મૂળમ્-મુહુત્તદ્વં તુ જહન્ના, દોણ્ણુદંહી પલિયમસંખભાગમન્મહિયા ।

ઉકોસા હોઈ ઠિઈ, નાયવ્વા તેડલેસાં ॥ ૩૭ ॥

છાયા—મુહૂર્ત્તાદ્વાં તુ જઘન્યા, દ્વૌ ઉદધી પલ્યાડસંખ્યભાગાભ્યધિકૌ ।

ઉત્કૃષ્ટા ભવતિ સ્થિતિ, જ્ઞાતવ્યા તેજોલેશ્યાયાઃ ॥ ૩૭ ॥

ટીકા—‘ મુહુત્તદ્વં તુ ’ ઇત્યાદિ—

મુહૂર્ત્તાદ્વાં તુ=અન્તર્મુહૂર્તકાલમેવેત્યર્થઃ, તેજોલેશ્યાયા જઘન્યા સ્થિતિ જ્ઞાતવ્યા ભવતિ । પલ્યાડસંખ્યભાગાભ્યધિકૌ દ્વૌ ઉદધી=દ્વે સાગરોપમે પલ્યોપમાસંખ્યેયભાગાભ્યધિકે, તેજોલેશ્યાયા ઉત્કૃષ્ટા સ્થિતિ જ્ઞાતવ્યા ભવતિ ॥ ૩૭ ॥

ભવતિ) અન્તર્મુહૂર્ત્ત કી હોતી હૈ તથા (ઉકોસા ઠિઈ-ઉત્કૃષ્ટા સ્થિતિઃ) ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ (પલિયમસંખભાગમન્મહિયા તિણ્ણુદહી નાયવ્વા હોઈ-પલ્યોપમાસંખ્યેયભાગાભ્યધિકાન્ ત્રીન્ ઉદધીન્ જ્ઞાતવ્યા ભવતિ) એક પલ્યોપમકે અસંખ્યાતવે ભાગસે અધિક ત્રીન સાગરોપમ પ્રમાણ હોતીહૈ ॥૩૬

તેજોલેશ્યા કી સ્થિતિ ઇસ પ્રકાર હૈ—‘ મુહુત્તદ્વં તુ ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(તેજોલેસાં-તેજોલેશ્યાયાઃ) તેજોલેશ્યાકી (જહન્ના ઠિઈ—જઘન્યાસ્થિતિઃ) જઘન્યસ્થિતિ (મુહુત્તદ્વં-મુહૂર્ત્તાદ્વાં) એક અન્તર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણકી હૈ તથા (ઉકોસા ઠિઈ પલિયમસંખભાગમન્મહિયા દોણ્ણુદહી-ઉત્કૃષ્ટા સ્થિતિઃ પલ્યાડસંખ્યભાગાભ્યધિકૌ દ્વૌ ઉદધી) પલ્યોપમ કે અસંખ્યાતવે ભાગ અધિક દો સાગરોપમ પ્રમાણ હૈ ॥ ૩૭ ॥

મુહૂર્ત્તની હોય છે, તથા ઉકોસા ઠિઈ-ઉત્કૃષ્ટા સ્થિતિઃ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પલિયમ-સંખભાગમન્મ હિયા તિણ્ણુદહી નાયવ્વા હોઈ-પલ્યોપમાસંખ્યેયભાગાભ્યધિકાન્ ત્રીન્ ઉદધીન્ જ્ઞાતવ્યા ભવતિ એક પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગથી અધિક ત્રણ સાગરોપમ પ્રમાણ હોય છે. ॥૩૬॥

તેજોલેશ્યાની સ્થિતિ આ પ્રકારની છે—“ મુહુત્તદ્વં તુ ” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—તેજોલેસાં-તેજોલેશ્યાયાઃ તેજોલેશ્યાની જહન્ના ઠિઈ-જઘન્યા સ્થિતિઃ જઘન્ય સ્થિતિ મુહુત્તદ્વં-મુહૂર્ત્તાદ્વાં એક અન્તર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણની છે, તથા ઉકોસા ઠિઈ પલિયમસંખભાગમન્મહિયા દોણ્ણુદહી-ઉત્કૃષ્ટા સ્થિતિઃ પલ્યોપમાસંખ્યભાગાભ્યધિકૌ દ્વૌ ઉદધી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ અધિક એ સાગરોપમ પ્રમાણ છે. ॥૩૭॥

પદ્મલેશ્યાયાઃ સ્થિતિમાહ—

મૂલમ્—મુહુત્તદ્ધં તું જહન્ના, દસં હોતિ'ય સાગરા મુહુત્તહિયા ।

ઉકોસાં હોઈ ઠિઈ, નાયઁવા પદ્મલેસાણ ॥ ૩૮ ॥

છાયા—મુહૂર્તાદ્ધાં તુ જઘન્યા, દશ ભવન્તિ ચ સાગરાન્ મુહૂર્તાધિકાન્ ।

ઉત્કૃષ્ટા ભવતિ સ્થિતિ, જ્ઞાતવ્યા પદ્મલેશ્યાયાઃ ॥ ૩૮ ॥

ટીકા—‘મુહુત્તદ્ધં’ ઇત્યાદિ—

મુહૂર્તાદ્ધાં તુ=અન્તર્મુહૂર્તકાલમેવેત્યર્થઃ, પદ્મલેશ્યાયા જઘન્યાસ્થિતિજ્ઞાતવ્યા ભવતિ । મુહૂર્તાધિકાન્=અન્તર્મુહૂર્તાધિકાનિત્યર્થઃ, દશ સાગરાન્ ‘દશસાગરોપમાણિ ચ પદ્મલેશ્યાયા ઉત્કૃષ્ટા સ્થિતિ જ્ઞાતવ્યા ભવતિ ॥ ૩૮ ॥

શુક્લેશ્યાયાઃ સ્થિતિમાહ—

મૂલમ્—મુહુત્તદ્ધં તું જહન્ના, તેત્તીસં સાગરાં મુહુત્તહિયા ।

ઉકોસાં હોઈ ઠિઈ, નાયઁવા શુક્લેસાણ ॥ ૩૯ ॥

છાયા—મુહૂર્તાદ્ધાં તુ જઘન્યા, ત્રયસ્ત્રિશત્ સાગરાન્ મુહૂર્તાધિકાન્ ।

ઉત્કૃષ્ટા ભવતિ સ્થિતિ, જ્ઞાતવ્યા શુક્લેશ્યાયાઃ ॥ ૩૯ ॥

ટીકા—‘મુહુત્તદ્ધં તુ’ ઇત્યાદિ—

મુહૂર્તાદ્ધાં તુ=અન્તર્મુહૂર્તકાલમેવેત્યર્થઃ, શુક્લેશ્યાયા જઘન્યા સ્થિતિ જ્ઞાતવ્યા ભવતિ । મુહૂર્તાધિકાન્=અન્તર્મુહૂર્તાધિકા નિ । ત્રયસ્ત્રિશત્ સાગરાન્=સાગરોપમાણીત્યર્થઃ, શુક્લેશ્યાયા ઉત્કૃષ્ટા સ્થિતિ જ્ઞાતવ્યા ભવતિ ॥ ૩૯ ॥

પદ્મલેશ્યા કી સ્થિતિ હસ પ્રકાર હૈ—‘મુહુત્તદ્ધં તુ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(પડમલેસાણ-પદ્મલેશ્યાયાઃ) પદ્મલેશ્યાકી (જહન્ના ઠિઈ-જઘન્યા સ્થિતિઃ) જઘન્ય સ્થિતિ (મુહુત્તદ્ધં હોઈ-મુહૂર્તાદ્ધાં ભવતિ) અન્તર્મુહૂર્તપ્રમાણ હોતી હૈ । તથા (ઉકોસાં ઠિઈ મુહુત્તહિયા દસસાગરા નાયઁવા હોઈ-મુહૂર્તાધિકાન્ દશ સાગરાન્ જ્ઞાતવ્યા ભવતિ) ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ એક-મુહૂર્ત અધિક દશ સાગરોપમ પ્રમાણ હોતી હૈ ॥ ૩૮ ॥

પદ્મલેશ્યાની સ્થિતિ આ પ્રકારની છે—“મુહુત્તદ્ધં તુ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—પડમલેસાણ-પદ્મલેશ્યાયાઃ પદ્મલેશ્યાની જહન્ના ઠિઈ-જઘન્યા સ્થિતિઃ જઘન્ય સ્થિતિ મુહુત્તદ્ધં હોઈ-મુહૂર્તાદ્ધાં ભવતિ અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ હોય છે. ઉકોસાં ઠિઈ-મુહુત્તહિયા દસસાગરા નાયઁવા હોઈ-ઉત્કૃષ્ટા સ્થિતિઃ મુહૂર્તાધિકાન્ દશ સાગરાન્ જ્ઞાતવ્યા ભવતિ તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક મુહૂર્ત અધિક દસ સાગરોપમ પ્રમાણ હોય છે. ॥૩૮॥

प्रकृतमुपसंहरन्नाह—

मूलम्—एसा खलु लेसाणं, ओहेण ठिई उ वणिण्या होई ।

चउसु वि'गईसुं एत्तो, लेसाणं ठिई' लुं दोच्छांसि ॥४०॥

छाया—एसा खलु लेश्यानाम्, ओवेन स्थितिस्तु वर्णिता भवति ।

चतसृष्वपि गतिषु अतः, लेश्यानां स्थितिं तु वक्ष्यामि ॥ ४० ॥

टीका—“ एसा खलु लेसाणं ” इत्यादि—

एसा खलु लेश्यानां स्थितिः, ओवेन तु=सामान्येनैव, गतिविशेषाविवक्षया वर्णिता भवति । अतः परं-सामान्येन स्थितिर्वर्णनानन्तरं चतसृष्वपि गतिषु नरक-गत्यादिषु प्रत्येकं लेश्यानां स्थितिं तु वक्ष्यामि=कथयिष्यामि ॥ ४० ॥

शुक्लेश्या की स्थिति इस प्रकार है—‘मुहुत्तद्धं तु’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(सुक्क लेसाण-शुक्लेश्यायाः) शुक्ल श्या की (जहन्ना ठिई-जघन्या स्थितिः) जघन्यस्थिति (मुहुत्तद्धं होई-मुहुत्ताद्धां भवति) अन्त-मुहूर्त कालकी है तथा (उक्कोसा ठिई मुहुत्तहिया तेत्तिसं-उत्कृष्ट स्थितिः मुहूर्ताधिकान् त्रयस्त्रिंशत् सागरान् ज्ञातव्या भवति) उत्कृष्ट स्थिति अन्तर्मुहूर्त अधिक तेतीस सागरोपमप्रमाण है ॥ ३९ ॥

लेश्याओं का सामान्यवर्णन करके अब चारों गतियों में लेश्याओं की स्थिति का वर्णन करते हुए श्री सुधर्मा स्वामी जम्बूरवासी से कहते हैं—‘एसा’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(एसा लेसाणं ठिई ओहेण वणिण्या होई-एसा लेश्यानां स्थितिः ओवेन तु वर्णिता भवति) यह लेश्याओं की स्थिति सामान्य से

शुक्ल शेश्यानी स्थिति आ प्रकारनी—“ मुहुत्तव्वं तु ” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—सुक्कलेसाण-शुक्लेश्यायाः शुक्ल शेश्यानी जहन्ना ठिई-जघन्या स्थितिः जघन्य स्थिति मुहुत्तद्धं होई-मुहूर्ताद्धां भवति अन्तर्मुहूर्त काणनी छे. तथा उक्कोसा ठिई मुहुत्तहिया तेत्तिसं सागरा नावव्वा-होई उत्कृष्टा स्थितिः मुहूर्ताधिकान् त्रयस्त्रिंशत् सागरान् ज्ञातव्या भवति उत्कृष्ट स्थिति अन्तर्मुहूर्त अधिक तेतीस सागरोपम प्रमाणछे. ॥३९॥

लेश्याओं का सामान्य वर्णन करके अब चारों गतियों में लेश्याओं की स्थिति का वर्णन करते हैं श्री सुधर्मा स्वामी जम्बूरवासी से कहते हैं—“एसा” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—एसा लेसाणं ठिई ओहेण वणिण्या होई-एसा लेश्यानां स्थितिः ओवेन तु वर्णिता भवति आ लेश्याओं की स्थिति सामान्य रीति से वर्णित है

તત્ર નારકાણાં લેશ્યાયાઃ સ્થિતિમાહ--

મૂલમ્-દસવાંસ સહસ્સાઈ, કાઉણ ઠિઈ જહન્નિયા હોઈ ।

તિર્ણુદ્દહી પલિઓવમ, અસંખભાગં ચં ઉક્કોસાં ॥૪૧॥

છાયા--દશવર્ષસહસ્રાણિ, કાપોત્યાઃ સ્થિતિર્જઘન્યકા ભવતિ ।

ત્રીન ઉદધીન્ પલ્યોપમાસંખ્યેયભાગં ચ ઉત્કૃષ્ટા ॥ ૪૧ ॥

ટીકા--'દસવાસસહસ્સાઈ' इत्यादि--

દશવર્ષસહસ્રાણિ કાપોત્યાઃ-કાપોતલેશ્યાયાઃ, જઘન્યકા=જઘન્યા=પરમાપ-
કૃષ્ટા, સ્થિતિ ભવતિ । ત્રીન્ ઉદધીન્=ત્રીણિ ઉદધ્યુપમાનિ સાગરોપમાણીત્યર્થઃ,
પલ્યોપમાસંખ્યેયભાગં ચ-પલ્યોપમસ્યાસંખ્યેયતમ ભાગં ચ, પલ્યોપમાસંખ્યેયમા-
ગાધિકાનિ ત્રીણિ સાગરોપમાણિ વર્ષાણિ કાપોતલેશ્યાયા ઉત્કૃષ્ટા સ્થિતિર્ભવતી-
કહી ગઈ હૈ, इसमें गति विशेष की विवक्षा नहीं की है । (एत्तो चउसु
गईसु लेसाण ठिई वोच्चामि-अतःचतसृष्वपि गतिषु लेश्यानां स्थितिं तु
वक्ष्यामि) अब मैं यहां से गतिविशेष की विवक्षा करके चारों गतियों
में इन लेश्याओं की स्थिति कहता हूं ॥ ४० ॥

अब सूत्रकार सर्व प्रथम नारकों में लेश्या की स्थिति कहते हैं-
'दसवास' इत्यादि ।

अन्वयार्थ-नारकीयों में (काउए जहन्नियां ठिई-कापोत्याः जघन्यका
स्थितिः) कापोती लेश्या को जघन्य स्थिति (दसवास सहस्साई होई-
दशवर्ष सहस्राणि भवति) दस हजार वर्ष की होती है तथा (उक्कोसा-
उत्कृष्टा) उत्कृष्टस्थिति (तिर्णुदह्री पलिओवम असंखभागं-त्रीन् उद-
धीन् पल्योपमासंख्येयभागं) पल्योपम के असंख्यात भाग अधिक तीन

છે, આમાં ગતિ વિશેષની વિવક્ષા કરવામાં આવેલ નથી. एत्तो चउसु गईसु लेसा
णं ठिई वोच्चामि-अतः चतुसृष्वपि गतिषु लेश्यानां स्थितिं तु वक्ष्यामि હવે હું અહીંથી
ગતિ વિશેષની વિવક્ષા કહીને ચારે ગતિયોમાં આ લેશ્યાઓની સ્થિતિ કહું છું ॥૪૦॥

હવે સૂત્રકાર સહુથી પ્રથમ નરકોમાં લેશ્યાની સ્થિતિને બતાવે છે--
“ दसवास ” इत्यादि !

અન્વયાર્થ--નરકોમાં કાઉણ જહન્નિયા ઠિઈ-કાપોત્યાઃ જઘન્યકા સ્થિતિઃ
કાપોતી લેશ્યાની જઘન્ય સ્થિતિ દસવાસસહસ્સાઈ હોઈ-દસવર્ષસહસ્રાણિ
ભવતિ દસ હજાર વર્ષની હોય છે. તથા ઉક્કોસા-ઉત્કૃષ્ટા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તિર્ણુ
દહી :પલિઓવમઅસંખભાગ-ત્રીન્ ઉદધાન્ પલ્યોપમાસંખ્યેયભાગં પલ્યોપમના
આત ભાગથી અધિક ત્રણ સાગરોપમ પ્રમાણ હોય છે. અહીં જે દસ

ત્યર્થઃ । इयं च जघन्या रत्नप्रभायाम् , तस्यां हि जघन्यतो दशवर्षसहस्राण्यायुरिति ।
उत्कृष्टा तु बालुकाप्रभायाम् । तत्राप्युपरितनप्रस्तटवर्तिनां नारकाणामेव, तेषामे-
तावत्स्थितिकानां लेख्यास्थितिर्विज्ञेया ॥४१॥

નીલલેશ્યાયાઃ સ્થિતિમાહ--

મૂલમ્--તિણ્ણુદ્દહી પલિઓર્વમ્, -મસંખભાગો જહંન્ન નીલઠીર્ઠિ ।

દસં ઉદ્દહી પલિઓર્વમ્ અસંખભાગં ચં ઉક્કોસં ॥૪૨॥

છાયા--ત્રીન્ ઉદધીન્ પલ્યોપમાસંખ્યભાગં જઘન્યેન નીલસ્થિતિઃ ।

દશ ઉદધીન્ પલ્યોપમાસંખ્યેયભાગં ચ ઉત્કૃષ્ટા ॥ ૪૨ ॥

ટીકા--‘ તિણ્ણુદ્દહી ’ ઇત્યાદિ--

નીલસ્થિતિઃ=નીલલેશ્યાયાઃ, ત્રીન્ ઉદધીન્=ત્રીણિ સાગરોપમાણિ પલ્યોપમા-
સંખ્યેયભાગં ચ જઘન્યા ભવતિ । દશ ઉદધીન્= દશ સાગરોપમાણિ, પલ્યોપમા-

સાગરોપમ પ્રમાણ होती है । यहां जो दस हजार (१००००) वर्ष की
जघन्य स्थिति कही है वह रत्नप्रभापृथिवी की अपेक्षा से जाननी
चाहिये । क्यों कि वहां पर ही जघन्य आयु दसहजार (१००००) वर्ष
की कही गई है । उत्कृष्ट स्थिति बालुका प्रभा में है । वहां पर भी उप-
रितन प्रस्तरों में रहने वाले नारकों की यह स्थिति होती है । सारांश-
प्रथम नरक से लेकर बालुकाप्रभा तक कापोती लेख्या होती है, सो यह
आगे २ अधिक तीव्र संव्लेशवाली होती जाती है । इस अपेक्षा बालुका-
प्रभा में कापोतीलेख्या की यह उत्कृष्ट स्थिति होती है ॥ ४१ ॥

અવ નીલ લેશ્યા કી સ્થિતિ કહતે હૈં--‘ તિણ્ણુદ્દહી ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ--(નીલઠીર્ઠિ-નીલસ્થિતિઃ) નીલલેશ્યા કી સ્થિતિ (જહ-
ન્નેહિ-જઘન્યેન) જઘન્ય કી અપેક્ષા (તિણ્ણુદ્દહી પલિઓપમમસંખભાગં-

હજાર (૧૦૦૦૦) વર્ષની જઘન્ય સ્થિતિ બતાવાયેલ છે તે રત્નપ્રભા પૃથ્વીની
અપેક્ષાથી બહુવી બેધએ. કારણકે, ત્યાં ઉપર જઘન્ય આયુ દસ હજાર (૧૦૦૦૦)
વર્ષની કહેવામાં આવેલ છે. ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વાલુકા પ્રભામાં છે. ત્યાં ઉપર
પણ ઉપરનાં પ્રસ્તરોમાં રહેવાવાળા નારકીનાં જીવોની આ પ્રભાણે સ્થિતિ હોય છે.
સારાંશ-પ્રથમ નરકથી લઈને વાલુકા પ્રભા સુધી કાપોત લેશ્યા હોય છે.
અને તે આગળ જતાં ઘણા તીવ્ર સંકલેશવાળી થતી જાય છે. આ કારણે
વાલુકા પ્રભામાં કાપોતલેશ્યાની આ રીતે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થાય છે ॥૪૧॥

હવે નીલલેશ્યાની સ્થિતિ કહે છે--“ તિણ્ણુદ્દહી ” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ--નીલ ઠીર્ઠિ-નીલ સ્થિતિઃ નીલ લેશ્યાની સ્થિતિ જહન્નેહિ-
જઘન્યેન જઘન્યની અપેક્ષા તિણ્ણુદ્દહી પલિઓર્વમમસંખભાગ - ત્રીન્ ઉદધીન્ પલ્યો-

સંખ્યેયભાગં ચ ઉત્કૃષ્ટા સ્થિતિઃ । इयं च स्थितिर्जघन्या वालुकायाम् , उत्कृष्टा धूमप्रभायाम् ॥ ૪૨ ॥

કૃષ્ણલેશ્યાયાઃ સ્થિતિમાહ—

મૂલમ્—દસ ઉદહી પલિઓવમ, અસંખ્યભાગં જહન્નિયા હોઈ ।

તેત્તિસિ સાગરાંઙ્ ઉક્કોસાં, હોઈ કિળ્હાંણ લેસાંણ ॥૪૩॥

છાયા—દશ ઉદધીન્ પલ્યોપમાસંખ્યેયભાગ જઘન્યિકા ભવતિ ।

ત્રયસ્ત્રિશત્ સાગરાન્ ઉત્કૃષ્ટા, ભવતિ કૃષ્ણાયા લેશ્યાયાઃ ॥ ૪૩ ॥

ટીકા—‘ દસ ઉદહી ’ इत्यादि—

દશ ઉદધીન્=દશ સાગરોપમાણિ, પલ્યોપમાસંખ્યેયભાગં ચ કૃષ્ણાયાલેશ્યાયા જઘન્યિકા-જઘન્યા સ્થિતિ ભવતિ । ત્રયસ્ત્રિશત્ સાગરોપમાણિ કૃષ્ણાયાલેશ્યાયા ત્રીન્ ઉદધીન્ પલ્યોપમાસંખ્યેયભાગં ચ ભવતિ) ત્રીન સાગરોપમ તથા પલ્યોપમ કે અસંખ્યાતવે ભાગ હૈ । તથા (ઉક્કોસા-ઉત્કૃષ્ટા) ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ (દસ ઉદહી પલિઓપમ અસંખ્યભાગં-દશઉદધીન્ પલ્યોપમાસંખ્યેયભાગં) દશસાગરોપમ તથા પલ્યોપમ કે અસંખ્યાતવે ભાગ હૈ । यह नीललेश्या की-जघन्यस्थिति वालुका प्रभा में है तथा उत्कृष्ट स्थिति धूमप्रभा में है । तात्पर्य-यह है कि वालुकाप्रभा में कापोतलेश्या और नीललेश्या है । पङ्कप्रभा में नीललेश्या है । धूमप्रभा में नीललेश्या कृष्णलेश्या है । अतः नीललेश्या की उत्कृष्टस्थिति धूमप्रभा में कही गई हैं । और जघन्य स्थिति वालुका में ॥ ४२ ॥

અવ કૃષ્ણલેશ્યા કી સ્થિતિ કહતે હૈ—‘ દસઉદહી ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(કિળ્હાંણ લેસાંણ-કૃષ્ણાયાઃલેશ્યાયાઃ) કૃષ્ણલેશ્યા કી

પમાસંખ્યેયભાગચ ભવતિ ત્રણ સાગરોપમ તથા પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે તથા ઉક્કોસા-ઉત્કૃષ્ટા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દસઉદહી પલિઓવમ અસંખ્ય ભાગ-દશઉદધીન્ પલ્યોપમાસંખ્યેયભાગં દસસાગરોપમ તથા પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે. આ નીલલેશ્યાની જઘન્ય સ્થિતિ વાલુકા પ્રભામાં છે, તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ધૂમપ્રભામાં છે. તાત્પર્ય એ છે કે, વાલુકા પ્રભામાં કાપોતલેશ્યા અને નીલલેશ્યા છે. પંકપ્રભામાં નીલલેશ્યા છે. ધૂમ પ્રભામાં નીલલેશ્યા અને કૃષ્ણ લેશ્યા છે. આથી નીલલેશ્યાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ધૂમ પ્રભામાં અતોવવામાં આવેલ છે. અને જઘન્ય સ્થિતિ વાલુકામાં છે. ॥૪૨॥

હવે કૃષ્ણલેશ્યાની સ્થિતિ કહે છે—“ દસઉદહી ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—કિળ્હાંણ-કૃષ્ણલેશ્યાયાઃ કૃષ્ણલેશ્યાની જહન્નિયા-જઘન્યિકા

उत्कृष्टा स्थिति भवति । कृष्णाया जघन्या धूमप्रभायाम् उत्कृष्टा तु तमस्त-
मायाम् ॥ ४३ ॥

मूलम्—एसा नेरइयाणं लेसाणं ठिई उँ वणिण्यां होई ।

तेण परं वुच्छमि, तिरियं मणुस्साणं देवाणं ॥४४॥

छाया—एषा नारकाणां स्थितिस्तु वर्णिता भवति ।

ततः परं वक्ष्यामि, तिरिश्वां मनुष्याणां देवानाम् ॥ ४४ ॥

टीका—‘ एसा ’ इत्यादि—गाथेयं सुगमा ॥ ४४ ॥

(जहन्निया-जघन्यिका) जघन्यस्थिति (दस उदही पलिओपम असंखभागं
-दशउदधीन् पल्योपमासंख्येयभागम्) दशसागर और पल्योपम
के असंख्यातवें भाग है । तथा (उक्कोसा-उत्कृष्टा) उत्कृष्टस्थिति
(तेत्तीस सागराई-त्रयस्त्रिंशत् सागरान्) तेत्तीस सागर की है । कृष्ण-
लेश्या धूमप्रभासे प्रारंभ होकर तमस्तमा नाम के सातवें नरक तक होती
है अतः इसकी जघन्यस्थिति धूम प्रभा में तथा उत्कृष्टस्थिति तमस्तमामें
जानना चाहिये ॥ ४३ ॥

नारककी लेश्या की स्थिति का उपसंहार करते हुए श्री सुधर्मा
स्वामी तिर्यश्च मनुष्य एवं देवों की लेश्याओं की स्थिति को कहते हैं—
‘एसा’ इत्यादि ।

अन्वयर्थ—(एसा नेरइयाणं लेसाणं ठिई वणिण्यां होई—एषा नारकाणां
लेश्यानां स्थितिः वर्णिता भवति) यह नारकों की लेश्या की स्थिति मैंने
कही है । (तेणपरं—ततःपरम्) अब इसके बाद (तिरियं मणुस्साणं

जघन्य स्थिति दसउदही पलिओपम असंखभागं—दश उदधीन् पल्योपमासंख्येयभागं
दस सागर अने पल्योपमना असंख्यातमा भाग प्रमाणु छे. तथा उक्कोसा—उत्कृष्टा
उत्कृष्ट स्थिति तेत्तीस सागराई—त्रयस्त्रिंशत् सागरान् तेत्तीस सागरनी छे. कृष्णलेश्या
धूमप्रभाथी शङ्खधने तमस्तमा नामना सातमा नरक सुधी डोय छे. आथी अनी
जघन्य स्थिति धूम प्रभामां तथा उत्कृष्ट स्थिति तमस्तमामां जाणुवी नेई अ. ॥४३॥

नारकीना जेवानी देश्यानी स्थितिने उपसंहार करीने श्री सुधर्मोस्वामी
तिर्यश्च, मनुष्य अने देवानी देश्याओनी स्थितिने कहे छे—“एसा” इत्यादि !

अन्वयार्थ—एसा नेरइयाणं लेसाणं ठिई वणिण्यां होई—एषा नारकाणां लेश्यानां
स्थितिः वर्णिता भवति आ नारकीना जेवानी देश्यानी स्थिति मे कही छे तेणपरं—

મૂલમ્—અંતો મુહુત્તમદ્વં, લેસાળ ઠિઈ જહિં જહિં જા ઉં ।

તિરિયાળ નેરાળ વા, વજિજત્તૌ કેવલં લેસં ॥૪૫॥

છાયા—અતર્મુહૂર્તાદ્વાં, લેશ્યાનાં સ્થિતિ યસ્મિન્ યસ્મિન્ યાસ્તુ ।

તિરથાં નરાળાં વા, વર્જયિત્વા કેવલાં લેશ્યામ્ ॥ ૪૬ ॥

ટીકા—‘અંતોમુહુત્તમદ્વં’ ઇત્યાદિ—

યસ્મિન્ યસ્મિન્ પૃથિવીકાયાદૌ સમૂર્છિમમનુષ્યાદૌ ચ તિરથાં મનુષ્યાણાં ચ મધ્યે યાઃ કૃષ્ણાદ્યા લેશ્યાઃ, સંભવન્તિ તાસાં લેશ્યાનાં સ્થિતિઃ—જઘન્યા ઉત્કૃષ્ટા ચ અન્તર્મુહૂર્તાદ્વામેવ=અન્તર્મુહૂર્તકાલમેવ ભવતિ । એતા હિ ક્વચિત્ કાચિત્ સંભવન્તિ, પૃથિવીકાયિકાનાં ચતસ્રો લેશ્યાઃ કૃષ્ણલેશ્યા યાવત્ તેજોલેશ્યા । અપ્કાયિકાનાં

દેવાળં વુચ્છમિ—તિરથાં મનુષ્યાણાં દેવાનામ્ વક્ષ્યામિ) મૈં તિર્યંચ મનુષ્ય તથા દેવોં કી લેશ્યા કી સ્થિતિ કહતા હું ॥ ૪૪ ॥

‘અંતો મુહુત્તમદ્વં’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(જહિં જહિં—યસ્મિન્ યસ્મિન્) જિન જિન પૃથિવી કાયા-દિક મૈં એવં સંમૂર્છિમ મનુષ્ય આદિ મૈં તિર્યંચ એવં :મનુષ્યોં કે મધ્ય મૈં (જા-યાઃ) જો કૃષ્ણલેશ્યા આદિ સંભવિત હોતી હૈં ઊન (લેસાળ ઠિઈ-લેશ્યાનાં સ્થિતિઃ) લેશ્યાઓંકી જઘન્ય ઓર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ (અંતો મુહુત્ત-મદ્વં—અન્તર્મુહૂર્તાદ્વામ્) કેવલ અન્તર્મુહૂર્ત હી હૈં । યે લેશ્યાઁ કહોં ૨ પર કિતનીક સંભવિત હોતી હૈં, જૈસે—પૃથિવીકાયિક જીવોં કે કૃષ્ણલેશ્યા સે લેકર તેજોલેશ્યાતક ચાર લેશ્યાઁ હોતી હૈં । અપ્કાયિક જીવોં મૈં

તતઃ પરમ્ હવે હું તિરિચમાણુસ્તાળ દેવાળં વુચ્છામિ—તિરથાં મનુષ્યાણાં દેવાનાં વક્ષ્યામિ તિર્યંચ, મનુષ્ય તથા દેવોની લેશ્યાની સ્થિતિ કહું છું ॥૪૪॥

“અન્તો મુહુત્તમદ્વં” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—જહિં જહિં—યસ્મિન્ યસ્મિન્ જે જે પૃથ્વીકાયાદિકમાં અને સંમૂર્છિમ મનુષ્ય આદિમાં તથા તિર્યંચ અને મનુષ્યોમાં જા-યાઃ જે કૃષ્ણ લેશ્યા આદિ સંભવિત હોય છે. એ લેસાળઠિઈ—લેશ્યાનાં સ્થિતિ લેશ્યાઓની જઘન્ય તેમજ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અન્તોમુહુત્તમદ્વં—અન્તર્મુહૂર્તમદ્વામ્ કેવળ અંતર્મુહૂર્ત છે. એ લેશ્યાઓ પૈકી કેટલીક લેશ્યાઓ કોઈ કોઈ જગ્યાએ સંભવિત હોય છે, જેમપૃથ્વી કાયિક જીવોમાં કૃષ્ણ લેશ્યાથી લઈને તેજોલેશ્યા સુધીની ચાર લેશ્યાઓ ય છે. અપ્કાયિક જીવોમાં તથા વનસ્પતિ કાયિક જીવોમાં પણ એ ચાર

वनस्पति कायिकानामपि एवमेव । तेजोवायु द्वीन्द्रियत्रीन्द्रिय चतुरिन्द्रियाणां कृष्णा-
दयस्तिष्ठः । यथा नारकाणाम् । पञ्चेन्द्रियतिरश्चां षड्लेश्याः कृष्णा यावत् शुक्ल-
लेश्या । संज्ञिमनुष्याणां षड्लेश्या एव । संमूर्च्छिमनुष्याणां कृष्णादयास्तिष्ठः
यथा नारकाणाम् ।

नन्वेवं शुक्ललेश्याया अपि अन्तर्मुहूर्तमेव स्थितिः प्राप्तेत्याशङ्क्याह—‘वज्जित्ता’
इत्यादि । केवलां-शुद्धां, लेश्यां=शुक्ललेश्यामित्यर्थः, वर्जयित्वा तदितरासां
पञ्चानां लेश्यानामेवस्थितिरन्तर्मुहूर्तकालमिति भावः ॥ ४५ ॥

तथा वनस्पति कायिक जीवों में भी ये ही चार लेश्याएँ होती हैं । नारकी
जीवों की तरह तेजःकायिक, वायु-कायिक एवं द्वीन्द्रिय जीव, तेइन्द्रिय-
जीव तथा चतुरिन्द्रिय जीवों के कृष्णादिक तीन लेश्याएँ होती हैं । पंचे-
न्द्रिय तिर्यश्चों के कृष्णादिक छहों लेश्याएँ होती हैं । संज्ञिमनुष्यों के छह
ही लेश्याएँ होती हैं । संमूर्च्छिम मनुष्यों के कृष्णादिक तीन लेश्याएँ
जैसी नारकों के होती हैं वैसी होती हैं ।

यहां गाथामें जो सब लेश्याओं की जघन्य एवं उत्कृष्ट स्थिति अन्त-
र्मुहूर्त की कही गई है उससे शुक्ललेश्या की भी स्थिति अन्तर्मुहूर्तकाल
प्रमाण प्राप्त होती है, सो इसकी स्थिति ऐसी प्राप्त न हो इसलिये सूत्र-
कार कहते हैं कि (केवलं लेसं वज्जित्ता-केवलां लेश्यां वर्जयित्वा)
केवल-शुद्ध एक शुक्ललेश्याको छोड़ देना-अर्थात् शुक्ललेश्यासे अतिरिक्त
अन्य पांचलेश्याओं की स्थिति ही अन्तर्मुहूर्त होती है ॥ ४५ ॥

લેશ્યાઓ હોય છે. નારકીના જીવોની માફક તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, અને
બે ઇન્દ્રિયવાળા જીવોમાં, ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા જીવોમાં તથા ચાર ઇન્દ્રિયવાળા
જીવોમાં કૃષ્ણાદિક ત્રણ લેશ્યાઓ હોય છે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોને કૃષ્ણાદિક
છએ લેશ્યાઓ હોય છે. સંજ્ઞી, મનુષ્યોમાં છએ લેશ્યાઓ હોય છે. સંમૂર્ચ્છિમ
મનુષ્યોને કૃષ્ણાદિક ત્રણ લેશ્યાઓ જે પ્રમાણે નારકીના જીવોને હોય છે
એ રીતે જ હોય છે.

અહીં ગાથામાં જે સર્વ લેશ્યાઓની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અન્ત-
ર્મુહૂર્તની કહેવામાં આવી છે એનાથી શુદ્ધ લેશ્યાની સ્થિતિ પણ અન્તર્મુહૂર્ત
કાળ પ્રમાણુ પ્રાપ્ત થાય છે તે એની સ્થિતિ એવી પ્રાપ્ત ન થાય આ માટે
સૂત્રકાર કહે છે કે, કેવલં લેસં વજ્જિતા-કેવલાં લેશ્યાં વર્જયિત્વા કેવળ-શુદ્ધ એક
શુદ્ધ લેશ્યાને છોડી દેવી-અર્થાત્ શુદ્ધ લેશ્યા સિવાયની અન્ય પાંચ
લેશ્યાઓની સ્થિતિ જ અન્તર્મુહૂર્ત થાય છે. ॥૪૫॥

શુલ્કલેશ્યાયા અપિ યાવતિ સ્થિતિસ્તામાહ—

મૂલમ્—મુહુત્તદ્ધં તું જહન્ના, ઉક્કોસા હોઈ પુવ્વકોડીઓ ।

નવહિ વરિસેહિ ઝુના, નાયવ્વા સુક્કલેસાણ ॥૪૬॥

છાયા—મુહૂર્તાદ્ધાં તુ જઘન્યા, ઉત્કૃષ્ટા ભવતિ પૂર્વકોટીસ્તુ ।

નવભિર્વર્ષૈરૂનાઃ, જ્ઞાતવ્યાઃ શુલ્કલેશ્યાયાઃ ॥ ૪૬ ॥

ટીકા—‘મુહુત્તદ્ધં તુ’ इत्यादि—

મુહૂર્તાદ્ધાં તુ=અન્તર્મુહૂર્તકાલમેવ શુલ્કલેશ્યાયા જઘન્યા સ્થિતિઃ, ઉત્કૃષ્ટા તુ નવભિર્વર્ષૈરૂ ન્યૂનાઃ પૂર્વકોટીઃ સ્થિતિ જ્ઞાતવ્યા શુલ્કલેશ્યાયાઃ । इह च यद्यपि कश्चित् पूर्वकोट्यायुरष्ट वार्षिक एव व्रतपरिणामं प्राप्नोति, तथाप्येतावद्वयःस्थस्य वर्षपर्यायादवाक् शुल्कलेश्याया नास्ति संभव इति नवभिर्वर्षैरन्यूनः पूर्वकोटीः स्थितिकाल इत्युक्तम् ॥ ४६ ॥

શુલ્કલેશ્યા કી સ્થિતિ કિતની હોતી હૈં इस आशंका का उत्तर स्वयं सूत्रकार इसप्रकार देते हैं—‘मुहत्तद्धं तु’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(સુક્કલેસાણ-શુલ્કલેશ્યાયાઃ) શુલ્કલેશ્યાકી (જહન્ના-જઘન્યા) જઘન્યસ્થિતિ તો (મુહુત્તદ્ધં-મુહૂર્તાદ્ધામ્ એક અન્તર્મુહૂર્ત કી હીં હોતી હૈં) પરન્તુ (ઉક્કોસા-ઉત્કૃષ્ટા) ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ (નવભિવરિસેહિ ઝુના પુવ્વકોડીઓ-નવભિર્વર્ષૈઃ ઝુનાઃપૂર્વકોટીઃ) નવવર્ષન્યૂન એક પૂર્વકોટી કી હોતી હૈં । યદ્યપિ કોઈ પૂર્વકોટી કી આયુવાલા પ્રાણી આઠવર્ષ મેં હીં વ્રત પરિણામ કો પ્રાપ્ત કર લેતા હૈં તૌં બીં इतनी पर्याय में-आठ-वर्ष की आयु में-रहे हुए उस जीव को वर्ष पर्याय के पहिले शुल्कलेश्या

શુલ્કલેશ્યાઓની સ્થિતિ કેટલી હોય છે? આ શંકાનો ઉત્તર સ્વયં સૂત્રકાર આપે છે—“મુહુત્તદ્ધં તુ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—સુક્કલેસાણ-શુલ્કલેશ્યાયાઃ શુલ્કલેશ્યાની જહન્ના-જઘન્યા જઘન્ય સ્થિતિ તો મુહુત્તદ્ધં-મુહૂર્તાદ્ધામ્ એક અન્તર્મુહૂર્તની જ હોય છે. પરંતુ ઉક્કોસા-ઉત્કૃષ્ટા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ નવભિવરિસેહિ ઝુના પૂર્વકોડીઓ-નવભિર્વર્ષૈઃ ઝુનાઃ પૂર્વ કોટીઃ નવ વર્ષ ન્યૂન એક પૂર્વ કોટીની હોય છે, જોકે, કોઈ પૂર્વ કોટીની આયુવાળો પ્રાણી આઠ વર્ષમાં જ વ્રત પરિણામને પ્રાપ્ત કરી લે છે તો પણ એટલી પર્યાયમાં-આઠ વર્ષની આયુમાં રહેલા એ જીવને વર્ષ પર્યાયના ૧ શુલ્કલેશ્યાની સંભવતા હોતી નથી, આ કારણે જ સૂત્રકારે આ

પૂર્વોક્તં નિગમયન્, શ્રી સુધર્માસ્વામી પ્રાહ—

મૂલમ્—એસાં તિરિયનરાંણાં, લેસાંણ ઠિર્ઈં ડે વણિય્યાં હોઈં ।

તેણ પરં વોચ્છામિ, લેસાંણ ઠિર્ઈં ડે દેવાંણ ॥૪૭॥

છાયા—એષા તિર્યક્નરાણાં, લેશ્યાનાં સ્થિતિસ્તુ વર્ણિતા ભવતિ ।

તેન પરં વક્ષ્યામિ, લેશ્યાનાં સ્થિતિં તુ દેવાનામ્ ॥ ૪૭ ॥

ટીકા—‘ એસા ’ ઇત્યાદિ—

ગાથેયં સુગમા । નવરં—તેન પરં=તતઃ પરમિત્યર્થઃ ॥ ૪૭ ॥

મૂલમ્—દસવાંસસહસ્સાઈં, કિણ્ઠાંણ ઠિર્ઈં જંહન્નિયા હોઈં ।

પલિયંમસંઘિજ્જઈમો, ઉક્કોસો હોઈં કિણ્ઠાંણ ॥૪૮॥

છાયા—દશ વર્ષ સહસ્રાણિ, કૃષ્ણાયાઃ સ્થિતિર્જઘન્યિકા ભવતિ ।

પલ્યોપમાસંઘયેયતમઃ, ઉત્કૃષ્ટા ભવતિ કૃષ્ણયાઃ ॥ ૪૮ ॥

કી સંભવતા નહીં હૈ । ઇસલિયે હી સૂત્રકારને ઇસ સૂત્રમેં નૌ વર્ષ કમ
એક પૂર્વકોટી કાલ ઇસ શુલ્કલેશ્યા કા સ્થિતિકાલ કહા હૈ ॥૪૬॥

પૂર્વ વાત કો સમાસ કર અબ શ્રી સુધર્માસ્વામી અગલી વાત કા
પ્રસ્તાવ કરતે હુએ કહતે હૈ—‘ એસા ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—હે જમ્બૂ ! (એસા ઠિર્ઈ તિરિયનરાંણાં વણિયા હોઈ—એષા
સ્થિતિઃતિર્યક્ નરાણાં લેશ્યાનાં વર્ણિતા ભવતિ) યહ સ્થિતિ મૈં ને તિર્યશ્ચ
એવં મનુષ્યોં કી લેશ્યાઓં કી કહી હૈ । (તેણપરં—તેન પરમ્) અબ ઇસકે
વાદ મૈં (દેવાંણ લેસાંણ ઠિર્ઈ વોચ્છામિ—દેવાનાં લેશ્યાનાં સ્થિતિ વક્ષ્યામિ)
દેવતાઓં કે લેશ્યાઓં કી સ્થિતિ કહતા હું ॥ ૪૭ ॥

સૂત્રમાં નવ વર્ષ ઓછા એક પૂર્વકોટી કાળ આ શુલ્કલેશ્યાનો સ્થિતિકાળ
બતાવેલ છે. ॥૪૬॥

પૂર્વની વાતને પૂર્ણ કરીને શ્રી સુધર્માસ્વામી હવે આગળની વાતનો
પ્રસ્તાવ કરતાં કહે છે કે—“ એસા ” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—હે જમ્બૂ ! એસા તિરિય નરાણાં લેસાંણ ઠિર્ઈં વણિયા હોઈ—
એષા તિર્યક્ નરાણાં લેશ્યાનાં સ્થિતિસ્તુ વર્ણિતા ભવતિ આ સ્થિતિ મૈં તિર્યશ્ચ એને મનુ-
ષ્યોની લેશ્યાઓની કહી છે. હવે આના પછી દેવતાઓની લેશ્યાઓની સ્થિતિ કહું છું.

ટીકા—‘દસવાસહસસ્સઈ’ ઇત્યાદિ—

કૃણાયાઃ=કૃણલેશ્યાયાઃ, દશવર્ષસહસ્રાણિ=દશ સહસ્રવર્ષાણિ જઘન્યિકા= જઘન્યા સ્થિતિર્ભવતિ । ભવનપતિવ્યન્તરેષુ ચાસ્યાઃ સંભવઃ, તેષામેવ જઘન્યતો ઽપ્યેતાવસ્થિતિકત્વાત્ । પલ્યોપમાસંખ્યેયતમઃ પ્રસ્તાવાદ્ ભાગઃ કૃણાયા લેશ્યાયા ઉત્કૃષ્ટા સ્થિતિર્ભવતિ । મધ્યમાયુષામેવ ભવનપતિવ્યન્તરાણામિયં દ્રષ્ટવ્યા ॥૪૮॥

સંપ્રતિ નીલાયાઃ સ્થિતિમાહ—

મૂલમ્—જા કિણ્હાણ ઠિઈં, ઊકોસા સાં ડં સમયર્મભહિયા ।

જહંન્નેણ નીલાંણ, પલિયમસંખં ચં ડંકોસો ॥૪૯॥

છાયા—યા કૃણાયાઃ સ્થિતિઃ સ્વલુ, ઉત્કૃષ્ટા સા તુ સમયાભ્યધિકા ।

જઘન્યેન નીલાયાઃ, પલ્યોપમાસંખ્યેયં ચ ઉત્કૃષ્ટા ॥ ૪૯ ॥

ટીકા—‘જા કિણ્હાણ’ ઇત્યાદિ —

યા કૃણાયાઃ=કૃણલેશ્યાયાઃ, ઉત્કૃષ્ટા સ્થિતિરુક્તા, સા તુ=સૈવ સમયાભ્ય-

અવ કૃણલેશ્યા કી સ્થિતિ કહતે હૈં—‘દસવાસ૦’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(કિણ્હાણ-કૃણાયાઃ) કૃણલેશ્યા કી જઘન્ય સ્થિતિ દેવોં મેં-ભવનપતિ વ્યન્તરોં મેં-દશહજાર વર્ષ કી હોતી હૈ । ક્યોં કિ યે દેવ હી જઘન્યરૂપ સે દસહજાર (૧૦૦૦૦) વર્ષ કી સ્થિતિવાલે હોતે હૈં । તથા (ઊકોસા-ઉત્કૃષ્ટા) ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ (પલિયમસંખિજ્જહમો-પલ્યોપમાસંખ્યેયતમઃ) પલ્યકે અસંખ્યાતવેં ભાગ પ્રમાણ હોતી હૈ । યહ સ્થિતિ મધ્યમ આયુવાલે ભવનપતિ તથા વ્યન્તર દેવોં કી અપેક્ષાસે હૈ ॥ ૪૮ ॥

અવ નીલલેશ્યા કી સ્થિતિ કહતે હૈં ।—‘જા કિણ્હાણ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(કિણ્હાણ-કૃણાયાઃ) કૃણલેશ્યા કી (જા-યા) જો

હવે કૃણલેશ્યાની સ્થિતિ કહે છે—“દસવાસ ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—કિણ્હાણ-કૃણાયાઃ કૃણલેશ્યાની જઘન્ય સ્થિતિ ભવનપતિ વ્યંતર દેવોમાં દસ હજાર (૧૦૦૦૦) વર્ષની હોય છે. કેમકે, આ દેવોજ જઘન્ય રૂપથી દસ હજાર (૧૦૦૦૦) વર્ષની સ્થિતિવાળા હોય છે; તથા ઊકોસા-ઉત્કૃષ્ટા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પલિયમસંખિજ્જહમો-પલ્યોપમાસંખ્યેયતમઃ પલ્યના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ હોય છે. આ સ્થિતિ મધ્યમ આયુવાળા ભવનપતિ તથા વ્યંતર દેવોની અપેક્ષાથી છે. ॥૪૮॥

હવે નીલલેશ્યાની સ્થિતિ કહે છે—“જા કિણ્હાણ ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—કિણ્હાણ-કૃણાયા. કૃણલેશ્યાની જા-યા જે ઊકોસા ઠિઈં-ઉત્કૃષ્ટા

ધિકા નીલાયા લેશ્યાયા જઘન્યેન સ્થિતિર્ભવતિ । પલ્યોપમાસંખ્યેયં ચ ભાગમ્
ઉત્કૃષ્ટા સ્થિતિર્ભવતિ । નવરં-મધ્યમાયુષ્કાણાં દેવાનાં તાવત્સ્થિતિકત્વાદ્
બૃહત્તરોઽયમસંખ્યેય ભાગો ગૃહ્યતે ॥ ૪૯ ॥

કાપોત્યાઃ સ્થિતિમાહ--

મૂલમ્-જા નીલાં ઈર્દે સ્વલુ, ઉક્કોસાં સાં ડં સમયમભિહિયા ।

જંહન્નેણં કાઊં, પલિયમસંખં ચં ઉક્કોસાં ॥ ૫૦ ॥

છાયા--યા નીલાયાઃ સ્થિતિઃ સ્વલુ ઉત્કૃષ્ટા સા તુ સમયાઽભ્યધિકા ।

જઘન્યેન કાપોત્યાઃ, પલ્યોપમાસંખ્યેયં ચ ઉત્કૃષ્ટા ॥ ૫૦ ॥

ટીકા--‘જા નીલાં’ ઇત્યાદિ--

યા નીલાયાઃ=નીલલેશ્યાયા ઉત્કૃષ્ટા સ્થિતિરુક્તા, સા તુ=સૈવ સમયાભ્યધિકા
કાપોત્યાલેશ્યાયા જઘન્યેન સ્થિતિર્ભવતિ । પલ્યોપમાસંખ્યેયં ચ ભાગં તસ્યા
(ઉક્કોસા ઈર્દે-ઉત્કૃષ્ટા સ્થિતિઃ) ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હૈ (સા-સા) વહી
(સમયમભિહિયા-સમયાભ્યધિકા) એક સમય અધિક હોકર (નીલાં-
નીલાયાઃ) નીલલેશ્યા કી (જહન્નેણં-જઘન્યેન) જઘન્ય સ્થિતિ હૈ । તથા
નીલલેશ્યાકી (પલિયમસંખં ઉક્કોસા-પલ્યોપમાસંખ્યેય ઉત્કૃષ્ટા) એક
પલ્ય કે અસંખ્યાતર્વે ભાગ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હૈ । મધ્યમ આયુવાલે
દેવોં કી હતની સ્થિતિ હોનેસે યહાં પલ્યકા અસંખ્યાતર્વા ભાગ (અધિક)
ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ ॥ ૪૯ ॥

કાપોતીલેશ્યા કી સ્થિતિ ઇસ પ્રકાર હૈ--‘જા નીલાં’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ--(જા-યા) જો (નીલાં-નીલાયાઃ) નીલલેશ્યા કી
(ઉક્કોસા-ઉત્કૃષ્ટા) ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહી ગઈ હૈ (સાડ-સાતુ)
વહી (કાઊં જહન્નેણં-કાપોત્યાઃજઘન્યેન) કાપોતીલેશ્યાકી જઘન્ય

સ્થિતિઃ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે સા-સા તેજ સમયમભિહિયા-સમયાભ્યધિકા એક
સમય વધુ થઇને નીલાં-નીલાયાઃ નીલલેશ્યાની જહન્નેણં-જઘન્યેન જઘન્ય
સ્થિતિ છે. તથા નીલલેશ્યાની પલિયમસંખં-ઉક્કોસા-પલ્યોપમાસંખ્યેય ઉત્કૃષ્ટા
એક પલ્યના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. મધ્યમ આયુ-
વાળા દેવોની એટલી સ્થિતિ હોવાથી અહીં પલ્યનો અસંખ્યાતમા ભાગ
ગ્રહતર (અધિક) ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે, ॥૪૯॥

કાપોતી લેશ્યાની સ્થિતિ આ પ્રકારની છે--“જા નીલાં” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ--જા-યા જે નીલાં-નીલાયાઃ નીલલેશ્યાની ઉક્કોસા-ઉત્કૃષ્ટા ઉત્કૃષ્ટ
સ્થિતિ બતાવવામાં આવેલ છે સાડ-સાતુ એજ કાઊં જહન્નેણં-કાપોત્યા જઘન્યેન

ઉત્કૃષ્ટા સ્થિતિઃ । એતાવદાયુષામેવ ભવનપતિ વ્યન્તરાણામિમે સ્થિતીમન્તવ્યે । ઇહા-
પ્યુક્તહેતોરેવ પૂર્વસ્માદ્ બૃહત્તરોઽસંખ્યાતમાગઃ પરિગૃહ્યતે ॥ ૫૦ ॥

એવં ભવનપતિ-વ્યન્તરરૂપ નિકાયદ્વયભાવિનીમાઘલેશ્યાત્રયસ્થિતિં પ્રદર્શ્ય
સમસ્તનિકાયભાવિનીં તેજોલેશ્યાયાઃ સ્થિતિં પ્રદર્શયિતુ માહ—

મૂલમ્—તેર્ણ પરં વોર્છામિ, તેઝલેસા જૈહા સુરગ્ગણાણં ।

ભવર્ણવડ્—વાળમંતર-જોડસ-વેમાણિયાણં ચ ॥ ૫૧ ॥

છાયા—તેન પરં વક્ષ્યામિ, તેજોલેશ્યા યથા સુરગણાનામ્
ભવનપતિવાળ વ્યન્તરજ્યોતિર્વૈમાનિકાનાં ચ ॥ ૫૧ ॥

સ્થિતિ હૈ । ઇસ જઘન્ય સ્થિતિ મેં એક સમય અધિક ઔર કરદેના । યહી
વાત (સમયમઙ્ગિહિયા-સમયામ્યધિકા) ઇસ પદ સે બતલાઈ ગઈ હૈ ।
અર્થાત્ નીલલેશ્યા કી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ મેં એક સમય ઔર અધિક જોડ
દેને સે કાપોતીલેશ્યા કી જઘન્યસ્થિતિ હો જાતી હૈ । તથા કાપોતી
લેશ્યા કી (પલિયમ સંઘં ચ ઉક્કોસા-પલ્યોપમાસંખ્યેયં ચ ઉત્કૃષ્ટા)
એક પલ્ય કે અસંખ્યાતવેં ભાગ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હૈ । યહ સ્થિતિ
ઇતની આયુષ્યવાલે હી ભવનપતિ તથા વ્યન્તર દેવોં કી હોતી હૈ । યહોં
પર પલ્યકા અસંખ્યાતવાં ભાગ પહિલેકી અપેક્ષાસે ભી બૃહત્તર (અધિક)
હી ગ્રહણ કરના ચાહિયે ॥ ૫૦ ॥

ઇસ પ્રકાર યહાંતક ભવનપતિ એવં વ્યન્તરનિકાયોં મેં પહિલે કી ત્રીન
લેશ્યાઓંકી સ્થિતિ દિશ્વાકર અબ સૂત્રકાર સમસ્ત નિકાયોંમેં હોને વાલી

કાપોતી લેશ્યાની જઘન્ય સ્થિતિ છે આ જઘન્ય સ્થિતિમાં એક સમય અધિક
વધુ કરી દેવો એજ વાત સમયમઙ્ગિહિયા-સમયામ્યધિકા આ પદથી બતા-
વાયેલ છે. અર્થાત્ નીલ લેશ્યાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં એક સમય વધુ અધિક
ઝોડી દેવાથી કાપોતી લેશ્યાની જઘન્ય સ્થિતિ થઈ જાય છે. તથા કાપોતી-
લેશ્યાની એક પાલિયમસંઘં ચ ઉક્કોસા-પલ્યોપમાસંખ્યેયં ચ ઉત્કૃષ્ટા પલ્યના
અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. આ સ્થિતિ એટલી આયુવાળા જ
ભવનપતિ તથા વ્યન્તર દેવોની હોય છે. અહીંયા પલ્યનો અસંખ્યાતમા ભાગ
પહેલાંની અપેક્ષાએ બૃહત્તર જ ગ્રહણ કરવો જોઈએ. ॥૫૦॥

આ પ્રમાણે અહીં સુધી ભવનપતિ વ્યંતર દેવની કાયામાં પહેલાંની
લેશ્યાઓની સ્થિતિ બતાવીને હવે સૂત્રકાર સમસ્ત નિકાયોમાં હોવાવાળી

ટીકા—‘તેન પરં વોચ્છામિ’ ઇત્યાદિ—

તેન પરં=તતઃ પરં, ભવનપતિ-વાણવ્યન્તર-જ્યોતિ-વૈમાનિકાનાં સુરગણાનાં તેજોલેશ્યા યથા ભવતિ, તથા-વક્ષ્યામિ=કથયિષ્યામિ ॥ ૫૧ ॥

મૂલમ્—પલિઓવમં જહન્નં, ઉક્કોસાં સાંગરા ઉં દુન્નહિયા ।

પલિયંમસંખેજેણં, હોઈં ભાગેણં તેઝંણ ॥ ૫૨ ॥

છાયા—પલ્યોપમં જઘન્યા, ઉત્કૃષ્ટા સાગરોપમે દ્વે અધિકે ।

પલ્યોપમા સંખ્યેયેન, ભવતિ ભાગેન તેજસઃ ॥ ૫૨ ॥

ટીકા—‘પલિઓવમં’ ઇત્યાદિ—

પલ્યોપમં તેજસઃ—તેજોલેશ્યાયાઃ, જઘન્યા સ્થિતિ ભવતિ । પલ્યોપમાસંખ્યે-
યેન—પલ્યોપમસ્યાસંખ્યેયતમેન ભાગેન, અધિકે દ્વે સાગરોપમે ઉત્કૃષ્ટા સ્થિતિભવતિ ।
તેજોલેશ્યા કી સ્થિતિ દિશ્વાને કે લિયે આગે કી ગાથા કહતે હૈં—‘તેન-
પરં’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—સૂત્રકાર હસ ગાથા દ્વારા યહ કહતે હૈં કિ મૈં (તેન પરં
તેન પરમ્) અબ પૂર્વોક્ત-કથન કરને કે બાદ (ભવણવહ-વાણમંતર-
જોહસ-વૈમાણિયાણં સુરગણાણં તેઝલેસા જહા હોહ તહા વોચ્છામિ-ભવન
પતિ વાણવ્યન્તરજ્યોતિવૈમાનિકાનાં સુરગણાનાં તેજોલેશ્યા યથા ભવતિ
તથા વક્ષ્યામિ) ભવનપતિ, વાણવ્યન્તર, જ્યોતિષી એવં વૈમાનિક દેવોં મૈં
તેજોલેશ્યા જિસ પ્રકાર હોતી હૈ વહ પ્રકાર કહતા હૂં ॥ ૫૧ ॥

‘પલિઓવમં’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(તેઝંણ-તેજસઃ) તેજોલેશ્યા કી (જહન્નં-જઘન્યા)
જઘન્યસ્થિતિ (પલિઓવમં-પલ્યોપમમ્) એક પલ્યકી હોતી હૈ તથા (ઉક્કોસા

તેજોલેશ્યાની સ્થિતિ અતાવવા માટે આગળની ગાથા કહે છે—“તેન પરં-તેન પરં”
ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—સૂત્રકાર આ ગાથા દ્વારા એવું કહે છે કે, હું તેન પરં-
તેન પરમ્ હવે પૂર્વોક્ત કથન કહેવા પછી ભવણવહ-વાણ મંતર-જોહસ-વૈમાણિયાણં
સુરગણાણં તેઝલેસા જહા હોહ તહા વોચ્છામિ-ભવનપતિ વાણવ્યન્તરજ્યોતિવૈમાનિકાનાં
સુરગણાનાં તેજોલેશ્યા યથા ભવતિ તથા વક્ષ્યામિ ભવનપતિ, વ્યન્તર, જ્યોતિષી, અને
વૈમાનિક દેવોમાં તેજોલેશ્યા જે પ્રકારની હોય છે તેના પ્રકાર કહું છું. ॥૫૧॥

“પાલિઓવમં” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—તેઝંણ-તેજસઃ તેજોલેશ્યાની જહન્નં-જઘન્યા જઘન્ય સ્થિતિ
પાલિઓવમં-પલ્યોપમમ્ એક પલ્યની હોય છે. તથા ઉક્કોસા-ઉત્કૃષ્ટા ઉત્કૃષ્ટ

इयं च सामान्योपक्रमेऽपि वैमानिकनिकाय विषया । तत्र च सौधर्मेशान-
देवानां जघन्यत उत्कृष्टतश्चैतावदायुषः संभवात्, उपलक्षणं चैतत्, शेषनिकाय-
तेजोलेश्यास्थितेः, ततश्च भवनपतिव्यन्तराणां जघन्यतो दशवर्षसहस्राणि, उत्कृष्ट-
तस्तु भवनपतिनां सागरोपममधिकम्, व्यन्तराणां च पल्योपमम्, ज्योतिष्काणां
तु जघन्यतः पल्योपमाष्टमभागः, उत्कृष्टतस्तु वर्षलक्षाधिकं पल्योपमम्, एताव-
न्मात्राया एवैषां जघन्यत उत्कृष्टतश्चायुः स्थितेः संभवात् ॥ ५२ ॥

-उत्कृष्टा) उत्कृष्ट (स्थिति पलियमसंखेज्जेणं भागेण दुन्नहिया सागरा-
होइ - पल्योपमासंख्येयभागेन अधिके द्वे सागरोपमे भवति) एक
पल्य के असंख्यातवे-भाग अधिक दो सागरोपमप्रमाण होती है । यहाँ
जो तेजोलेश्याकी यह स्थिति कही गई है वह वैमानिक देवोंकी अपेक्षा
से जाननी चाहिये । क्योंकि सौधर्म और ईशान स्वर्गके देवोंकी जघन्य
और उत्कृष्टस्थिति इतनी है । सौधर्म स्वर्गके देवोंकी जघन्यस्थिति एक
पल्योपमकी तथा ईशानस्वर्गके देवोंकी एक पल्योपमसे कुछ अधिक है ।
तथा इन दोनों स्वर्गों में उत्कृष्टस्थिति क्रमशः सागरोपम तथा कुछ
अधिक दो सागरोपम की है । इसी तरह भवनपति एवं व्यन्तर देवोंकी
जघन्यस्थिति दस हजार (१००००) वर्ष की है तथा भवनपतियों की
उत्कृष्ट स्थिति एक सागरोपम से अधिक है और व्यन्तरों की एक
पल्योपमप्रमाण है । ज्योतिषीदेवोंकी एक पल्योपमके आठवें भाग प्रमाण
जघन्यस्थिति हैं तथा एक लाखवर्ष अधिक एक पल्योपम प्रमाण उत्कृष्ट
स्थिति है । अतः जिनदेवनिकायोंकी जितनी उत्कृष्ट और जघन्यस्थिति

स्थिति પાલિયમસંખેજ્જેણં ભાગેણ દુન્નહિયા સાગરા હોઈ-પલ્યોપમાસંખ્યેયભાગેન અધિકે
દ્વે સાગરોપમે ભવતિ એક પલ્યના અસંખ્યાતમા ભાગ અધિક બે સાગરોપમ
પ્રમાણ છે. અહીં તેજોલેશ્યાની જે આ સ્થિતિ બતાવેલ છે તે વૈમાનિક
દેવોની અપેક્ષાએ બહુવી નેધએ કેમકે, સૌધર્મ અને ઇશાન સ્વર્ગના
દેવોની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એટલી છે સૌધર્મ સ્વર્ગના દેવોની જઘન્ય
સ્થિતિ એક પલ્યોપમની તથા ઇશાન સ્વર્ગના દેવોની એક પલ્યોપમથી
થોડીક વધુ છે. તથા આ બંને સ્વર્ગોમા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ક્રમશઃ સાગરો-
પમ તથા એથી થોડી વધુ બે સાગરોપમની છે. એજ રીતે ભવનપતિ અને
વ્યંતર દેવોની જઘન્ય સ્થિતિ દસ હજાર (૧૦૦૦૦) વર્ષની છે. તથા ભવન-
પતિયોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક સાગરોપમથી અધિક છે અને વ્યંતરોની એક
પલ્યોપમ પ્રમાણ છે. જ્યોતિષી દેવોની એક પલ્યોપમના આઠમા ભાગ પ્રમાણ
જઘન્ય સ્થિતિ છે. તથા એક લાખ વર્ષ અધિક એક પલ્યોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ
સ્થિતિ છે, આથી જનદેવ નિકાયોની જેટલી ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સ્થિતિ અહીં

અપ્રશસ્તલેશ્યાનાં સ્થિતિર્વર્ણિતા । અથ પ્રશસ્તલેશ્યાનાં સ્થિતિ પ્રદર્શયન્ પ્રથમં
તેજોલેશ્યા-સ્થિતિમાહ—

મૂલમ્—દસવાસસહસ્સાણ, તેઝણ ઠિર્દૈ જહન્નિયા હોઈ ।

દુન્નુદહી પલિઓર્વમ અસંખ્યાભાગં ચ ઉક્કોસા ॥૫૩॥

છાયા—દશવર્ષસહસ્રાણિ, તેજસઃ સ્થિતિર્જઘન્યિકા ભવતિ ।

દ્વા બુદ્ધી પલ્યોપમ અસંખ્યાભાગં ચ ઉત્કૃષ્ટા ॥ ૫૩ ॥

ટીકા—‘દસવા સસહસ્સાણ’ ઇત્યાદિ—

દશવર્ષસહસ્રાણિ તેજસઃ=તેજોલેશ્યાયાઃ, જઘન્યિકા=જઘન્યા, સ્થિતિર્ભવતિ ।

યહાં કહી ગઈ હૈ વહીં સ્થિતિ ઉન્ ૨ નિકાયોં મેં તેજોલેશ્યા કી જઘન્ય
ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જાનની ચાહિયે ॥ ૫૨ ॥

ઇસ પ્રકાર યહાં તક અપ્રશસ્ત લેશ્યાઓં કી સ્થિતિ કહી ગઈ હૈ ।
અવ પ્રશસ્તલેશ્યાઓં સ્થિતિ કા વર્ણન કિયા જાતા હૈ । ઉસમેં સર્વ પ્રથમ
તેજોલેશ્યા કી સ્થિતિ દિશ્વલાઈ જાતી હૈ—‘દસવાસસહસ્સાણ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(દસવાસસહસ્સાણ-દશવર્ષસહસ્રાણિ) દસ હજાર
(૧૦૦૦૦) વર્ષ કી (તેઝણ-તેજસઃ) તેજોલેશ્યા કી (જહન્નિયા ઠિર્દૈ
હોઈ-જઘન્યિકા સ્થિતિઃ ભવતિ) જઘન્યસ્થિતિ હૈ । તથા (પલિઓર્વમ
અસંખ્યાભાગં ચ દુન્નુદહી ઉક્કોસા-પલ્યોપમાસંખ્યેયભાગં ચ દ્વૌ બુદ્ધી
ઉત્કૃષ્ટા) પલ્યોપમ કે અસંખ્યાતવે ભાગ સે અધિક દો સાગર પ્રમાણ
ઉત્કૃષ્ટાસ્થિતિ હૈ । ઇસ ગાથા દ્વારા નિકાય કે ભેદ કી વિવક્ષા ન કરકે
હી લેશ્યા કી સ્થિતિ કહી ગઈ હૈ । યહાં દશ હજાર વર્ષ તેજોલેશ્યા કી

બતાવવામાં આવેલ છે તેજ સ્થિતિ તે તે નિકાયોમાં તેજોલેશ્યાની જઘન્ય
ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જાણવી જોઈએ. ॥૫૨॥

આ પ્રમાણે અહીં સુધી અપ્રશસ્ત લેશ્યાઓની સ્થિતિ કહેવામાં આવેલ
છે. હવે પ્રશસ્ત લેશ્યાઓની સ્થિતિનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. એમાં સર્વ
પ્રથમ તેજોલેશ્યાની સ્થિતિ દેખાડવામાં આવે છે—‘દસવાસસહસ્સાણ ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—દસવાસસહસ્સાણ-દશવર્ષસહસ્રાણિ દસ હજાર (૧૦૦૦૦) વર્ષની
તેઝણ-તેજસઃ તેજોલેશ્યાની જહન્નિયા ઠિર્દૈ હોઈ-જઘન્યિકા સ્થિતિ ભવતિ જઘન્ય
સ્થિતિ છે. તથા પલિઓર્વમઅસંખ્યાભાગં ચ દુન્નુદહી-પલ્યોપમાસંખ્યેયભાગં ચ દ્વૌ
બુદ્ધી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગથી અધિક બે સાગર પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ
સ્થિતિ છે. આ ગાથા દ્વારા નિકાયના ભેદની અવેક્ષાએ જ લેશ્યાની
સ્થિતિ કહેવામાં આવેલ છે. અહીં દસ હજાર (૧૦૦૦૦) વર્ષની તેજોલેશ્યાની

द्वावुद्धी-द्वे सागरोपमे, पल्योपमासंख्येयभागं च पल्योपमासंख्येयभागाधिके द्वे सागरोपमे इत्यर्थः, उत्कृष्टा स्थितिः ।

अनया गाथया निकायभेदमनङ्गीकृत्यैव लेश्यास्थितिरुक्ता, इह च दशवर्षसहस्राणि तेजोलेश्याया जघन्या स्थितिरभिहिता, प्रक्रमानुरूपेण तु कापोतलेश्याया उत्कृष्टा स्थितिः सैवास्याः समयाधिका प्राप्नोति परतु-प्रशस्तलेश्या स्थिति वर्णनोपक्रमे इह कापोतलेश्याया अप्रशस्तत्वात् तत्प्रक्रमोऽनादृत इतिबोध्यम् ॥ ५३ ॥

पद्मायाः स्थितिमाह--

मूलम्-जो तेऊए ठिई खलु, उक्कोसा सा उं समयमव्वमहिया ।

जंहन्नेणं पम्हाए, दंसउं मुहुत्ताहियाइ उक्कोसा ॥५४॥

छाया-या तेजसः स्थितिः उत्कृष्टा सा तु समयाभ्यधिका ।

जघन्येन पद्मायाः, दश तु मुहूर्ताधिकानि उत्कृष्टा ॥ ५४ ॥

टीका--'जा तेऊए ठिई खलु' इत्यादि--

या तेजसः-तेजोलेश्यायाः, खलु उत्कृष्टा स्थितिः, सा तु=सैव समयाभ्यधिका पद्माया जघन्येन स्थितिः । दश तु=दशैव प्रस्तावात् सागरोपमाणि, मुहूर्ताधिकानि

जघन्य स्थिति । प्रकरण के अनुसार तो कापोतीलेश्या की जो उत्कृष्ट स्थिति कही गई है वही एक समय अधिक इसकी स्थिति होनी चाहिये थी परन्तु प्रशस्तलेश्या की स्थिति के वर्णन के उपक्रम में कापोतलेश्या को अप्रशस्त होनेकी वजहसे वह क्रम यहां स्वीकारनहीं किया गया है॥

पद्मलेश्या की स्थिति इस प्रकार है--'जा तेऊए' इत्यादि ।

अन्वयार्थ--(जा-या) जो (तेऊए-तेजसः) तेजोलेश्या की (खलु-खलु) निश्चय से (उक्कोसा ठिई-उत्कृष्टा स्थितिः) उत्कृष्टस्थिति है (सा-सा) वही (समयमव्वमहिया-समयाभ्यधिका) एक समय अधिक होकर (पम्हाए-पद्मायाः) पद्मलेश्या की (जहन्नेणं ठिई-जघन्येन

जघन्य स्थिति प्रकरण अनुसार तो कापोत लेश्यानी ने उत्कृष्ट स्थिति कडेवाभां आवेल छे ते ओक समय वधु येनी स्थिति होवी नेछिओ परंतु प्रशस्तलेश्यानी स्थितिना वर्णनना उपक्रमभां कापोतलेश्या अप्रशस्त होवाने कारणे ओकम अही अंगीकार करवाभां आवेल नथी ॥५३॥

पद्मलेश्यानी स्थिति आ प्रकारनी छे--"जा तेऊए" इत्यादि !

अन्वयार्थ--जे-या ने तेऊए-तेजस. तेजोलेश्यानी खलु-खलु निश्चयशी ने उक्कोसा ठिई-उत्कृष्टा स्थितिः उत्कृष्ट स्थिति छे ते समयमव्वमहिया-समयाभ्यधिका ओक-वधु-वधु ने पम्हाए-पद्मायाः पद्म लेश्यानी जहन्नेणं ठिई-जघन्येन स्थितिः जघन्य

અન્તર્મુહૂર્તાધિકાનિ ઉત્કૃષ્ટા સ્થિતિર્ભવતિ, પૂર્વભવકાલિકાન્તર્મુહૂર્તગ્રહણાદિતિભાવઃ
 इयं च जघन्या सनत्कुमारे, उत्कृष्टा च ब्रह्मलोके, सनत्कुमारे ब्रह्मलोके च
 एतदायुष्कसंभवात्

નનુ યદોહાન્તર્મુહૂર્તમધિકમુચ્યતે, તર્હિ પૂર્વત્રાપિ તદધિક કસ્માન્નોચ્યતે? દેવ-
 ભવલેશ્યાયા એવ તત્ર વિવક્ષિતત્વાત્ । ઉક્તં હિ—‘ તેણ પરં વોચ્છામિ, લેસાણ ઠિઈ
 ઉ દેવાણં’ ઇતિ (૪૭ ગા.) એવં ચેહાન્તર્મુહૂર્તાધિકત્વં વિરુદ્ધમિતિચેન્ન,

અભિપ્રાયાપરિજ્ઞાનાત્ અત્ર હિ પ્રાગુત્તરભવલેશ્યાપિ ‘અંતો મુહુર્તમિ ગણ’ ઇતિ-
 સ્થિતિઃ) જઘન્યરૂપ સે સ્થિતિ હૈ । તથા ઇસ પદ્મભલેશ્યા કી (ઉક્કોસા
 -ઉત્કૃષ્ટા) ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ (મુહુત્તાહિયાઈ દસ-મુહૂર્તાધિકાનિ દશ)
 અન્તર્મુહૂર્ત અધિક દસ સાગરોપમ પ્રમાણ હૈ । યહાં પૂર્વભવકાલીન અન્ત-
 મુહૂર્ત કા ગ્રહણકિયા.ગયા હૈ । જઘન્ય સ્થિતિ ઇસ લેશ્યા કી સનત્કુમાર
 નામકે તોસરે દેવલોકમેં તથા ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ પાંચવે બ્રહ્મદેવલોકમેં જાનના
 ચાહિયે । ક્યોં કિ સનત્કુમાર તથા બ્રહ્મદેવલોકમેં ઇતની આયુ હોતી હૈ ।

શંકા—યદિ યહાં અન્તર્મુહૂર્ત અધિક સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ કહતે હો તો
 પૂર્વ મેં વહ અધિક ક્યોં નહીં કહી હૈ । ક્યોં કિ વહાં બી દેવભવસંબંધી
 લેશ્યા કી હી વિવક્ષા હુઈ હૈ । “ તેણ પરં વોચ્છામિ લેસાણ ઠિઈ ઉ-
 દેવાણં ” એસા પહિલે કહા હૈ । અતઃયહાં અન્તર્મુહૂર્ત અધિક જો કહા
 હૈ વહ વિરુદ્ધ પડતા હૈ ।

ઉત્તર—એસા નહીં કહનો ચાહિયે કારણ કિ ઇસ પ્રકાર કહને કા
 ક્યા અભિપ્રાય હૈ યહ તુમ સમજો નહીં હો । યહાં પૂર્વભવ એવં ઉત્તરભવ

સ્થિતિ છે તથા આ પદ્મલેશ્યાની ઉક્કોસા-ઉત્કૃષ્ટા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ મુહુત્તાહિયાઈ દસ-
 મુહૂર્તાધિકાનિ દશદસ અન્તર્મુહૂર્ત અધિક સાગરોપમ પ્રમાણ છે. અહીં પૂર્વભવકાલીન
 અન્તર્મુહૂર્તને ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. આ લેશ્યાની જઘન્ય સ્થિતિ શ્રી
 સનત્કુમાર નામના ત્રીજા દેવલોકમાં તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પાંચમા બ્રહ્મદેવ લોકમાં
 બાણવી જોઈએ. કેમકે સનત્કુમાર તથા બ્રહ્મદેવલોકમાં એટલી આયુ હોય છે.

શંકા—જો અહીં અન્તર્મુહૂર્ત અધિક ઉત્કૃષ્ટ કહેા છે તો પૂર્વમાં તે
 અધિક કેમ કહી નથી ? કેમકે, ત્યાં પણ દેવભવ સંબંધી લેશ્યાની જ વિવક્ષા
 થઈ છે, “ તેણ પરં વોચ્છામિ લેસાણ ઠિઈઉ દેવાણં ” આવું પહેલાં કહેલ છે.
 આથી અહીં અન્તર્મુહૂર્ત અધિક જે કહેલ છે તે વિરુદ્ધ દેખાય છે.

ઉત્તર—આ વાત બરાબર નથી. કારણ કે, અમારો કહેવાનો
 અભિપ્રાય તમે સમજ્યા નથી. અહીં પૂર્વભવ અને ઉત્તરભવની લેશ્યા

વક્ષ્યમાણષષ્ટિતમગાથોક્તવચનાદેવભસંબન્ધિન્યેવેતિ પ્રદર્શનાર્થમેવમુક્તમિતિ ન વિરોધ इति भावनियम् ॥ ૫૪ ॥

શુલ્કલેશ્યાયાઃ સ્થિતિમાહ—

મૂલમ્—જા પમ્હાણ ઠિઈં યલુ ઉકોસા સાં ડં સમયમ્બમહિયા ।

જંહન્નેણં સુક્રાણ, તેત્તીસં મુહુત્તમ્બમહિયા ॥ ૫૫ ॥

છાયા—યા પદ્માયાઃ સ્થિતિઃ યલુ, ઉત્કૃષ્ટા સા તુ સમયાભ્યધિકા ।

જઘન્યેન શુલ્કાયાઃ, ત્રયસ્વિશત્ મુહૂર્તાભ્યધિકા ॥ ૫૬ ॥

ટીકા—‘જા પમ્હાણ ઠિઈં યલુ’ इत्यादि—

યા પદ્માયાઃ=પદ્મલેશ્યાયાઃ, યલુ ઉત્કૃષ્ટા સ્થિતિઃ, સા તુ=સૈવ સમયાભ્યધિકા શુલ્કાયા જઘન્યેન સ્થિતિ ભવતિ । ત્રયસ્વિશત્ સાગરોપમાણિ, મુહૂર્તાભ્યધિકાનિ=અન્તર્મુહૂર્તાભ્યધિકાનિ ઉત્કૃષ્ટા સ્થિતિ ભવતીત્યર્થઃ ।

કી લેશ્યા મી “ અંતો મુહુત્તમિગણ ” ઇસી અધ્યયન કી (૬૦) સાઠવીં ગાથા કે અનુસાર દેવભવસંબંધિ હી હૈ ઇસ વાત કો દિખલાર્ને કે લિયે ઇસા કહા ગયા હૈ । અતઃઃઇસમેં કોઈ વિરોધ નહીં હૈ । ઇસ વિષય કો આગે ચલકર સાઠવીં ગાથા મેં સ્વયં સૂત્રકાર સ્પષ્ટ કરેંગે અતઃઃયહાં નહીં કિયા હૈ ॥ ૫૪ ॥

શુલ્કલેશ્યા કી સ્થિતિ દિખલાર્ને કે લિયે સૂત્રકાર કહતે હૈ—‘ જા પમ્હાણ ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(જા પમ્હાણ ઉકોસા ઠિઈં—યા પદ્માયાઃ ઉત્કૃષ્ટા સ્થિતિઃ) જો પદ્મલેશ્યા કી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ હૈ (સમયમ્બમહિયા સા—સમયાભ્યધિકા સા) એક સમય અધિક વહી સ્થિતિ (સુક્રાણ—શુલ્કાયાઃ) શુલ્કલેશ્યા કી (જહન્નેણં—જઘન્યેન) જઘન્યરૂપ સે હૈ । (તેત્તીસ મુહુ-

પણ “ અંતો મુહુત્તમિગણ ” આ અધ્યયનની ૬૦ મી ગાથા અનુસાર દેવભવ સંબંધી જ છે. આ વાતને બતાવવા માટે જ આ રીતે કહેવામાં આવેલ છે આથી તેમાં કોઈ વિરોધ રહેતો નથી. આ વાતને આગળ આલીને ૬૦મી ગાથામાં સ્વયં સૂત્રકાર સ્પષ્ટ કરશે. તેથી અહીં કહેલ નથી. ॥૫૪॥

શુલ્કલેશ્યાની સ્થિતિ બતાવવા માટે સૂત્રકાર કહે છે—“જા પમ્હાણ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—જા પમ્હાણ ઉકોસા ઠિઈં—યા પદ્માયાઃ ઉત્કૃષ્ટા સ્થિતિઃ ૫૬ લેશ્યાની જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે સમયમ્બમહિયા સા—સમયાભ્યધિકા સા એક સમય અધિક એજ સ્થિતિ સુક્રાણ—શુલ્કાયાઃ શુલ્કલેશ્યાની જહન્નેણં—જઘન્યેન જઘન્ય રૂપથી અન્તર્મુહૂર્તાભ્યધિકા તથા એક અન્તર્મુહૂર્તા અધિક

અસ્યાશ્ચ જઘન્યા સ્થિતિ લાન્તકે, ઉત્કૃષ્ટા તુ સર્વાર્થસિદ્ધે, અત્રૈવ એતાવદોયુષઃ
સદ્ભાવાત્ ॥ ૫૫ ॥

ઉક્તં સ્થિતિદ્વારં, સમ્પ્રતિદશમં ગતિદ્વારમાહ—

મૂલમ્—કિંઠા નીલાકાઠ, તિન્નિ વિં એયાઓ અહમ્મલેસાઓ ।

એયાહિ તિહિવિં જીવો, દુગ્ગઈં ઉવવજ્જઈં ॥ ૫૬ ॥

છાયા--કૃષ્ણા નીલા કાપોતી, તિસોડપિ એતા અધર્મલેશ્યાઃ ।

એતાભિસ્તિસૃભિરપિ જીવો, દુર્ગતિમ્ ઉપપચ્ચતે ॥ ૫૬ ॥

ટીકા--‘ કિંઠા ’ ઇત્યાદિ--

કૃષ્ણા, નીલા, કાપોતીચ એતાસ્તિસોડપિ અધર્મલેશ્યાઃ=અધર્મહેતવોલેશ્યા અધ-
ર્મલેશ્યાઃ, ભવન્તિ, પાપોપાદાનહેતુત્વાત્ । અતએવ-એતાભિસ્તિસૃભિરપિ લેશ્યાભિઃ,
જીવો દુર્ગતિ-નરકતિર્યગ્ગતિરૂપામ્ ઉપપચ્ચતે=પ્રાપ્નોતિ ॥ ૫૬ ॥

તમઽભિહિયા-ત્રયસ્ત્રિંશત્ મુહૂર્ત્તાભ્યધિકા) તથા એક અન્તર્મુહૂર્ત્ત અધિક
તેત્તીસ સાગરોપમ પ્રમાણ શુલ્કલેશ્યા કી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હૈ । ઇસ લેશ્યા
કી જઘન્ય સ્થિતિ લાન્તક દેવલોક મેં હૈ તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સર્વાર્થ-
સિદ્ધ મેં હૈ । ક્યોં કિ યહીં પર ઇતની આયુ હૈ ॥ ૫૫ ॥

નવમસ્થિતિ દ્વાર કહા, અબ દશવાં ગતિદ્વાર કહતે હૈં-જિસમેં પ્રથમ
અશુભ લેશ્યા કી ગતિ કહતે હૈં--‘ કિંઠા ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ--(કિંઠા નીલા કાઠ-કૃષ્ણા નીલા કાપોતી) કૃષ્ણલેશ્યા
નીલલેશ્યા તથા કાપોતીલેશ્યા (એયાઓ તિન્નિ અહમ્મલેસાઓ-એતાઃ તિ-
સઃઅધર્મલેશ્યાઃ) યે ત્રીન અધર્મકી હેતુ હોનેસે અધર્મલેશ્યા હૈં, ક્યોં
કિ યે પાપકે ઉપાર્જનમેં હેતુ હોતી હૈં । ઇસીલિયે (એયાહિ તિવિહિવિ
જીવો દુગ્ગઈં ઉવવજ્જઈં-એતાભિઃતિસૃભિઃ અપિ જીવઃદુર્ગતિમ્ ઉપપચ્ચતે)

તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ શુકલ લેશ્યાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. આ લેશ્યાની
જઘન્ય સ્થિતિ લાન્તક દેવલોકમાં છે, તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સર્વાર્થસિદ્ધમાં છે.
કેમકે, ત્યાંજ એટલી આયુ છે. ॥૫૫॥

નવમું સ્થિતિદ્વાર કહ્યું, હવે દસમું ગતિદ્વાર કહે છે પ્રથમ અશુભ
લેશ્યાની ગતિને કહે છે--“ કિંઠા ” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ--કિંઠા નીલા કાઠ-કૃષ્ણા નીલા કાપોતી કૃષ્ણ લેશ્યા, નીલ
લેશ્યા તથા કાપોતી લેશ્યા એયાઓ તિન્નિ અહમ્મલેસાઓ-એતાઃ તિસઃ અધર્મલેશ્યાઃ
એ ત્રણ અધર્મના હેતુ હોવાથી અધર્મ લેશ્યા છે કેમકે, એ ઉપાદાનમાં હેતુ
હોય છે. આ કારણે એયાહિતિવિહિ વિ જીવો દુગ્ગઈં ઉવવજ્જઈં-એતાભિઃ તિસૃભિઃ
અપિ જીવઃ દુર્ગતિમ્ ઉપપચ્ચતે આ ત્રણ લેશ્યાઓથી યુક્ત એવ મરીને દુર્ગતિમાં

મૂલમ્—તેઝ પમ્હા સુક્કા; તિન્નિવિં ઈયાઓ ધમ્મલેસાઓ ।

ઈયાહિ તિહિવિં જીવો; સુગઈં ઉવવજ્જઈં ॥ ૫૭ ॥

છાયા—તેજઃ પદ્મા શુલ્કા તિસ્સોઽપિ એતા ધર્મલેશ્યા ।

એતામિસ્તિસ્મિભિરપિ જીવઃ, સુગતિમ્ ઉપપદ્યતે ॥ ૫૭ ॥

ટીકા—‘તેઝ પમ્હા’ ઇત્યાદિ—

તેજઃ, પદ્મા, શુલ્કા, એતાસ્તિસ્સોઽપિ ધર્મલેશ્યાઃ ધર્મહેતવો લેશ્યા ધર્મલેશ્યાઃ ભવતિ । અતએવ—એતામિસ્તિસ્મિભિરપિલેશ્યામિ જીવઃ સુગતિઃ=દેવમનુષ્યગતિલક્ષણાં, મુક્તિં વા, ઉપપદ્યતે=પ્રાપ્નોતિ ॥ ૫૭ ॥

ઉક્તં ગતિદ્વારમ્, ઇદાનિમેકાદશમાયુ દ્વારમાહ, તત્ર ચાવશ્યં જીવો યલ્લેશ્યાવ-ત્સુપદ્યતે, તલ્લેશ્યાવાનેવ સન્ ઝ્રિયતે, તત્ર ચ જન્માન્તર ભાવિલેશ્યાયાઃ પ્રથમસમયે

इन तीन लेश्याओंसे युक्त जीव मर कर दुर्गतिमें उत्पन्न होता है । नरक-गति एवं तिर्यश्च गति ये दो दुर्गतियां हैं । इन अधर्मलेश्याओंसे युक्त जीव मरकर इन गतियोंमें जन्म लेता है ॥ ५६ ॥

અવ શુભ લેશ્યા કી ગતિ કહતે હૈં—‘તેઝ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(તેઝ પમ્હા સુક્કા ઈયા તિન્નિવિ ધમ્માલેસાઓ—તેજઃ પદ્મા શુલ્કા એતાઃતિસ્સઃઅપિ ધર્મલેશ્યાઃ) તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા, શુલ્કલેશ્યા, એ ત્રીણ લેશ્યાઈં હૈં અર્થાત્ ધર્મ કી હેતુ ભૂત હૈં । ઇસલિયે (ઈયાહિ તિહિવિ - એતામિઃતિસ્મિભિઃ) इन तीनोंसे युक्त जीव मरकर (सुगईं—सुगतिम्) अच्छीगतिमें - मनुष्यगतिमें देवगतिमें - अथवा मुक्तिमें (उववज्जईं—उपपद्यते) जाता है ॥ ५७ ॥

ગતિ દ્વાર કહ દિયા ગયા હૈ । અવ ગ્યારહવાં દ્વાર જો આયુ દ્વાર હૈ વહ કહા જાતા હૈ । જીવ જિન લેશ્યાઓં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ઝઢીં

ઉત્પન્ન થાય છે. નરક ગતિ અને તિર્યચગતિ આ એ દુર્ગતી છે. આ અધર્મ લેશ્યાઓથી યુક્ત જીવ મરીને એ ગતિઓમાં જન્મ લે છે. ॥૫૬॥

હવે શુભલેશ્યાની ગતિ કહે છે—“તેઝ” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—તેઝ પમ્હા સુક્કા ઈયા તિન્નિ વિ ધમ્મ લેસાઓ—તેજઃ પદ્મા શુલ્કા એતાઃ તિસ્સઃ અપિ ધર્મ લેશ્યા તેજલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા, શુલ્કલેશ્યા આ ત્રણ લેશ્યાઓ ધર્મ લેશ્યાઓ છે. તથા ધર્મની હેતુભૂત છે. આ કારણે ઈયાહિ તિહિવિ—એતામિઃ તિસ્મિભિઃ આ ત્રણેથી યુક્ત જીવ મરીને સુગઈં—સુગતિમ્ સારી ગતિમાં—મનુષ્ય ગતિમાં—દેવગતિમાં અથવા મુક્તિમાં જાય છે. ॥૫૭॥

ગતિદ્વાર કહેવાઈ ગયેલ છે. હવે અગ્યારમું દ્વાર જે આયુદ્વાર છે તે હેવામાં આવે છે. જીવ જે લેશ્યાઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે. એજ લેશ્યાઓ-

परमवायुप उदयः?, आहोश्वित् चरमसमये?, अन्यथा वा? इति संदेहापनोदनार्थं
गाथात्रयमाह—

मूलम्—लेसाहिं सव्वाहिं, पढमे समयंमि परिणयाहिं तु ।

नं हुं कस्सइ उववाओ, परे भवे अत्थि जीवस्स ॥५८॥

छाया—लेश्याभिः सर्वाभिः, प्रथमे समये परिणताभिस्तु ।

न खलु कस्यापि उपपादः, परे भवे अस्ति जीवस्य ॥ ५८ ॥

टीका—‘लेसाहिं’ इत्यादि—

सर्वाभिः—पण्डितपि, लेश्याभिः, तत्प्रतिपत्तिकालापेक्षया प्रथमे समये, परिण-
ताभिः—आत्मरूपतया उत्पन्नाभिरुपलक्षितस्य कस्यापि जीवस्य परे भवे—अन्यस्मिन्
जन्मनि, उपपादः—इत्यादौ लक्षणे तृतीया । तु शब्दः पादपूरणे वर्तते ॥ ५८ ॥

लेश्याओं वाला होकर सरता है । इस पर यह प्रश्न उपस्थित होता है
कि क्या जन्मान्तर में होनेवाली लेश्या के प्रथम समय में परभव की
आयु का उदय होता है अथवा चरमसमय में उदय होता है । अथवा
नहीं होता है ? इस प्रकारके संदेह को दूर करने के लिये सूत्रकार तीन
गाथाओं को कहते हैं—‘लेसाहिं’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(पढमे समयंमि परिणयाहिं सव्वाहिं लेसाहिं—प्रथमे समये
परिणताभिः सर्वाभिः लेश्याभिः) लेश्याओं की प्रतिपत्तिका जो काल है,
उस काल की अपेक्षा से प्रथम समय में परिणत हुए उन समस्त लेश्या-
ओं से युक्त हुए (कस्सइ जीवस्स—कस्यापि जीवस्य) किसी भी जीव
की (परे भवे—परभवे) अन्य भव में (उववाओ न—उपपादः न) उत्पत्ति
नहीं होती है ॥ ५८ ॥

वाणा णनीने भरे छे. आ उपर ओवो प्रश्न उपस्थित थाय छे डे, क्या
जन्मांतरमां थवावाणा लेश्याना प्रथम समयमां परलवनी आयुने उदय
थाय छे. अथवा तो चरम समयमां उदय थाय छे. अथवा तो थतो नथी.
आ प्रकारना संदेहने दूर करवा भाटे सूत्रकार त्रय गाथाओ कहे छे—
“लेसाहिं” इत्यादि !

अन्वयार्थ—पढमे समयंमि परिणयाहिं सव्वाहिं लेसाहिं—प्रथमे समये परि-
णताभिः सर्वाभिः लेश्याभिः लेश्याओं की प्रतिपत्तिने ले छाण छे ते छाणनी
अपेक्षाधी प्रथम समयमां परिणत थयेत ओ समस्त लेश्याओंकी शुद्ध थयेत
कस्सइ जीवस्स—कस्यापि जीवस्य कोर पलु लवनी परे भवे उववाओ न होइ—
परभवे उपपादः न भवति अन्य लवमां उत्पत्ति थती नथी. ॥५८॥

तथा—

मूलम्—लेसाहिं सव्वाहिं, चरमे समयंमि परिणयाहिं तु ।

नं हुं कस्स वि उववाओ, परे भवे होई जीवस्स ॥५९॥

छाया—लेश्याभिः सर्वाभिः, चरमे समये परिणताभिस्तु ।

न खलु कस्यापि उपपादः, परमवे भवति जीवस्य ॥ ५९ ॥

टीका—‘ लेसाहिं ’ इत्यादि—

सर्वाभिलेश्याभिश्चरमे समये=अन्तसमये, परिणताभिः—आत्मरूपतया उत्पन्ना-
भिरुपलक्षितस्य कस्यापि जीवस्य परे भवे उपपादः खलु=निश्चयेन न भवति ॥५९॥

तर्हि कदा उत्पादो भवति?,—

मूलम्—अंतमुहुत्तम्मि गए, अंतमुहुत्तम्मि सेसए चैव ।

लेसाहिं परिणयाहिं, जीवा गच्छन्ति परलोयं ॥६०॥

छाया—अन्तर्मुहूर्ते गते, अन्तर्मुहूर्ते शेषके चैव

लेश्याभिः परिणताभिः, जीवा गच्छन्ति परलोकम् ॥ ६० ॥

टीका—‘ अंतमुहुत्तम्मि ’ इत्यादि—

अन्तर्मुहूर्ते गते एव, तथाऽन्तर्मुहूर्ते, शेषके—एव=शिष्यते इति शेषः स एव

तथा—

अन्वयार्थ—(सव्वाहिं लेसाहिं चरमे समयंमि परिणयाहिं—सर्वाभिः
लेश्याभिः चरमे समये परिणताभिः) चरम समयमें आत्मरूपपने परिणत
हुईसमस्त लेश्याओंसे युक्त हुए (कस्सवि जीवस्स—कस्यापि जीवस्य)
किसी भी जीव का (परे भवे उववाओ न होई—परेभवे उपपादो न
भवति) परभव में उत्पाद नहीं होता है ॥ ५९ ॥

तो कब उत्पाद होता है ? इस प्रश्न का उत्तर इस प्रकार है—

तथा—

अन्वयार्थ—सव्वाहिं लेसाहिं चरमे समयंमि परिणयाहिं—सर्वाभिः लेश्याभिः
चरमे समये परिणताभिः चरम समयमां आत्मरूपपणुथी परिणत थयेद समस्त
लेश्याओथी युक्त थयेद कस्सावि जीवस्स—कस्यापि जीवस्य कोथ पणु अवना
परेभवे उववाओ न होई—परेभवे—उपपादः न भवति परलवमां तेने उत्पाद
थतो नथी. ॥५९॥

त्यादे क्यारे उत्पाद थाय छे? आ प्रश्नने उत्तर आ प्रमाण छे—

શેષક સ્તસ્મિન્ અવશિષ્ટમાણ એવેત્યર્થઃ, પરિણતામિલેશ્યામિરૂપલક્ષિતા જીવાઃ પર-
લોકં ગચ્છન્તિ । અનેન ‘અન્તર્મુહૂર્તવિશેષે આયુષિ પરભવલેશ્યાપરિણામ’ ઇત્યુક્તં
ભવતિ । અત્ર ચ તિર્યશ્ચો મનુષ્યાશ્ચાગામિભવલેશ્યાયા અન્તર્મુહૂર્તે ગતે, દેવાનાસ્-
કાશ્ચ સ્વભવલેશ્યાયા અન્તર્મુહૂર્તે શેષે પરલોકં ગચ્છન્તીતિ વિશેષઃ ।

इदमत्रबोध्यम्—यदा तिर्यश्चो मनुष्या वा देवभवं नरकभवं वा प्राप्तुमुद्यता
भवन्ति, तदा आगामिभवसम्बन्धिन्या देवलेश्याया नरकलेश्यायाः प्रथममन्तर्मुहूर्त-

‘अंतोमुहुत्तस्मि’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(અંતોમુહુત્તસ્મિ ગઈ-અન્તર્મુહૂર્તે ગતે) અન્તર્મુહૂર્ત કાલ
ચલે જાને પર તથા (અન્તર્મુહૂર્તકે શેષકે) અન્તર્મુહૂર્તકાલ શેષ રહને
પર (પરિણયાહિં લેશ્યાહિં-પરિણતામિઃલેશ્યામિઃ) આત્મ રૂપપને પરિણત
હુઈ લેશ્યાઓં સે યુક્ત (જીવા-જીવાઃ) જીવ (પરલોચં ગચ્છન્તિ-પરલો-
કમ્-ગચ્છન્તિ) પરભવ સેં જાતે હૈં । તાત્પર્ય ઇસકા યહ હૈ કિ-આયુ
જવ અન્તર્મુહૂર્ત અવશિષ્ટ રહ જાતા હૈ તવ પરભવ સંબંધી લેશ્યા કા પરિ-
ણામ જીવ કે હોતા હૈ । ઇસ મેં તિર્યશ્ચ ઓર મનુષ્ય આગામી ભવ કી
લેશ્યા કા અન્તર્મુહૂર્ત કાલ જવ વ્યતીત હો જાતા હૈ તવ તથા દેવ એવં
નારકી અપને ભવ કી લેશ્યા કા અન્તર્મુહૂર્ત કાલ જવ વાકી રહતા હૈ
તવ પરલોક જાતે હૈં । એસા વિશેષ જાનના ચાહિયે । જિસ સમય તિર્યશ્ચ
અથવા મનુષ્ય દેવભવ અથવા નરકભવ કો પ્રાપ્ત કરને કે લિયે ઉદ્યત
હોતે હૈં ઉસ સમય આગામી ભવ સંબંધી દેવ લેશ્યા અથવા નરકલેશ્યા

“ અંતોમુહુત્તસ્મિ ” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—અંતોમુહુત્તસ્મિગઈ-અન્તર્મુહૂર્તે ગતે અન્તર્મુહૂર્ત કાળ ચાલ્યો
જવા પછી તથા અન્તર્મુહૂર્ત કાળ થોડો બાકી રહ્યો હોય ત્યારે પરિણયાહિં
લેશ્યાહિં-પરિણતામિઃ લેશ્યામિઃ આત્મરૂપપણથી પરિણત થયેલ લેશ્યાઓથી યુક્ત
જીવા-જીવાઃ ૭૫ પરલોચં ગચ્છન્તિ-પરલોકં ગચ્છન્તિ પરભવમાં જાય છે.
તાત્પર્ય આનું એ છે કે-આયુ જ્યારે અન્તર્મુહૂર્ત અવશિષ્ટ રહી જાય છે
ત્યારે પરભવ સંબંધી લેશ્યાઓનું પરિણામ જીવને થાય છે. આમાં તિર્યંચ
અને મનુષ્ય આગામી ભવની લેશ્યાનો અન્તર્મુહૂર્ત કાળ જ્યારે વ્યતીત થઈ
જાય છે ત્યારે, તથા દેવ અને નારકી પોતાના ભવની લેશ્યાનો અન્તર્મુહૂર્ત
કાળ જ્યારે બાકી રહે છે ત્યારે પરલોકમાં જાય છે. એવું વિશેષ બાણવું લેઈ એ.
તે સમયે તિર્યંચ અથવા મનુષ્ય દેવભવ અથવા નરકભવને પ્રાપ્ત કરવા માટે ઉદ્યત
બની જાય છે. એ વખતે આગામી ભવ સંબંધી દેવલેશ્યા અથવા નરકલેશ્યાની

માયુર્ગતં ભવતિ, અર્થાત્-ક્ષીણં ભવતિ, મરણકાલે હિ તિર્યશ્ચો મનુષ્યાશ્ચ વર્તમાને તિર્યગ્ભવે મનુષ્યભવે વા અન્તર્મુહૂર્તે દેવલેશ્યાં ગૃહ્ણન્તિ । દેવત્વં નારકત્વં વા પ્રાપ્તાનાં જીવાનાં દેવલેશ્યાયા નરકલેશ્યાયા અન્તર્મુહૂર્તાયુષઃ પ્રાગ્ભવેતિર્યગ્ભવરૂપે એવ ક્ષીણત્વાદિતિભાવઃ । યદા દેવા નારકા વા પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ભવં નરભવં વા પ્રાપ્નુ-
વન્તિ, તદા દેવા દેવલેશ્યાયા અન્તર્મુહૂર્તાવશેષમાયુર્ગૃહીત્વા તિર્યગ્ભવં નરભવં વા ગચ્છન્તિ. એવં નારકા અપીતિ ॥ ૬૦ ॥

અધ્યયનાર્થમુપસંહરન્ ઉપદેશમાહ--

મૂલમ્—તમ્હા ઇંયાસિ લેસાણં, અણુભાવે વિંયાણિયા ।

અપ્પસત્થાઓ વજ્જિંત્તા, પસત્થાંઓઽહિટ્ઠિંણં સુણિ ત્તિવેમિ ॥૬૧॥

છોયા — તસ્માદ્ એતાસાં લેશ્યાનામ્, અનુભવાન્ વિજ્ઞાય ।

અપ્રશસ્તાઃ વર્જયિત્વા, પ્રશસ્તા અધિતિષ્ઠેન્મુનિરિતિ બ્રવીમિ ॥ ૬૧ ॥

કી સર્વ પ્રથમ અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ આયુ નષ્ટ હો જાતી હૈ । ક્યોં કિ મરણ કાલ મેં તિર્યશ્ચ એવં મનુષ્ય વર્તમાન તિર્યશ્ચભવ મેં અથવા મનુષ્યભવ મેં અન્તર્મુહૂર્તક દેવલેશ્યા અથવા નરકલેશ્યા કો પ્રાપ્ત કરતે હૈં । અર્થાત્ દેવભવ તથા નરક ભવ કો પ્રાપ્ત જીવોં કી દેવલેશ્યા અથવા નરકલેશ્યા કી અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ આયુ તિર્યગ્ભવરૂપ તથા મનુષ્યભવરૂપ પહિલે કે ભવ મેં હી નષ્ટ હો જાતી હૈ । જિસ સમય દેવ અથવા નારકી પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ભવ અથવા નરભવ પ્રાપ્ત કરતે હૈં ઉસ સમય દેવ દેવલેશ્યાકી અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ અવશિષ્ટ આયુ ગ્રહણ કરકે તિર્યગ્ભવ અથવા નરભવ કો પ્રાપ્ત કરતે હૈં । ઈસી તરહ નારકિયોંકે વિવચ મેં ભી સમજ્ઞના ચાહિયે॥

સર્વ પ્રથમ અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ આયુ નષ્ટ થઈ જાય છે. કેમકે, મરણ કાળમાં તિર્યંચ અને મનુષ્ય વર્તમાન તિર્યંચ ભવમાં અથવા મનુષ્ય ભવમાં અન્તર્મુહૂર્ત સુધી દેવલેશ્યા અથવા નરક લેશ્યાને પ્રાપ્ત કરે છે અર્થાત્ દેવભવ તથા નરક ભવને પ્રાપ્ત જીવોની દેવલેશ્યા અથવા નરક લેશ્યાની અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ આયુ તિર્યંચ ભવરૂપ તથા મનુષ્ય ભવરૂપ પહેલાના ભવમાં જ નષ્ટ થઈ જાય છે. જે સમયે દેવ અથવા નારકી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચભવ અથવા નરભવ પ્રાપ્ત કરે છે.

એ સમયે દેવ દેવલેશ્યાની અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ આયુ ગ્રહણ કરીને તિર્યંચભવ અથવા નરભવને પ્રાપ્ત કરે છે. આજ પ્રમાણે નારકિયોના વિષ-
યણુ સમજવું જોઈએ. ॥૬૦॥

टीका--‘ तम्हा ’ इत्यादि--

यस्माद् एता लेश्या अप्रशस्ताः प्रशस्ताश्च भवन्ति, तस्माद् एतासां लेश्यानां= कृष्णादीनां षण्णां लेश्यानाम्, अनुभावान्-उक्तरूपान्, विज्ञाय, मुनिः=साधुः, अप्रशस्ताः=दुर्गतिप्रापिकाः, वर्जयित्वा प्रशस्ताः=सुगतिप्रापिका लेश्यां, अधितिष्ठेत्=भावप्रतित्याऽऽश्रयेत् । इति ब्रवीमि=प्राग् व्याख्यातमेतत् ॥ ६१ ॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्गुरु-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललितकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहू छत्रपति-कोल्हापुरराजप्रदत्त-“ जैनशास्त्राचार्य ”-पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्रीघासीलालव्रतिविरचितायाम् “उत्तराध्ययनसूत्रस्य” प्रियदर्शिन्याख्यायां व्याख्या-याम् ‘ लेश्या नामकं ’ चतुस्त्रिंशत्तममध्ययनं-सम्पूर्णम् ॥३३॥

अब अध्ययन का उपसंहार करते हुए सूत्रकार शुभलेश्या की प्राप्ति के लिये उपदेश कहते हैं--‘ तम्हा ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ--जिस कारण ये लेश्याएँ अप्रशस्त तथा प्रशस्त होती है (तम्हा-तस्मात्) इस कारण (एयासि लेसाणं-एतासां लेश्यानाम्) इन कृष्ण आदि लेश्याओं के उक्त रूप (अनुभावे विद्यागिया-अनुभावान् विज्ञाय) अनुभावों को जानकरके (मुणी-मुनिः) साधु (अप्रसत्थाओ-अप्रशस्ताः) दुर्गतिप्रापक इन लेश्याओं को (वर्जयित्वा-वर्जयित्वा) छोड़कर (पसत्थाओऽहिद्विष्ट-प्रशस्ताः अधितिष्ठेत्) प्रशस्त-सुगति प्रापक तेजःपद्म शुल्क इन लेश्याओं को प्राप्त करे (त्विवेमि-इति ब्रवीमि) इन पदों का अर्थ पहिले की तरह जानना चाहिए ॥ ६१ ॥

चौत्तीसवां अध्ययन संपूर्ण ॥ ३४ ॥

हुवे अध्ययननो उपसंहार करतां सूत्रकार शुभलेश्यानी प्राप्तना भाटे उपदेश कहे छे--“ तम्हा ” इत्यादि !

अन्वयार्थ--जे कारणे या लेश्याओ अप्रशस्त तेमज प्रशस्त होय छे तम्हा-तस्मात् जे कारणे एयासि लेसाणं-एतासां लेश्यानाम् या कृष्ण आदि लेश्याओना उक्तरूप अनुभावे विद्यागिया-अनुभावान् विज्ञाय अनुभावोने जाणीने मुणी-मुनिः साधु अप्रसत्थाओ-अप्रशस्ताः दुर्गतिमां लई जनार जेवी लेश्याओने वर्जयित्वा छोडीने पसत्थाओऽहिद्विष्ट-प्रशस्ताः अधितिष्ठेत् प्रशस्त सुगतिमां लई जनार तेज, पद्म, शुक्ल या लेश्याओने प्राप्त करे त्विवेमि इति ब्रवीमि या पढोने अर्थ पडेवांनी भाइक जाणी देवो जेई जे ॥६१॥

उत्तराध्ययन सूत्रनुं चौत्तीसभुं अध्ययन समाप्त ॥३४॥

॥ अथ पञ्चत्रिंशत्तममध्ययनम् ॥

उक्तं चतुस्त्रिंशत्तममध्ययनम् अधुनाऽनगारमार्गगतिनामकं पञ्चत्रिंशत्तममध्ययनं प्रारभ्यते । अस्य च तेन सहायमभिसम्बन्धः — पूर्वाध्ययने लेश्या उक्तास्ता-स्वप्रशस्ता वर्जयित्वा प्रशस्ता एवाश्रयणीया इत्युपदिष्टम् तच्च भिक्षुगुणधारकेन मुनिना कर्तुंशक्यम्, अतो भिक्षुगुणपरिज्ञानार्थमिदमनगारमार्गस्य तत्फलरूपायास्तद्गतेश्च बोधकमध्ययनं प्रोच्यते । अनेन सम्बन्धेन समायातस्यैतस्याध्ययनस्यादौ श्रीसुधर्मास्वामी जम्बूस्वामिनमाह—

मूलम्-सुणेह 'मे एगगमणा, मंगं बुद्धेहि देसियं ।

जमायरंती भिक्खू, दुक्खाणंतकरे भवे ॥ १ ॥

पेंतीसवां अध्ययन प्रारंभ—

चोतीसवां अध्ययन समाप्त हुआ । अब पेंतीसवां अध्ययन कहते हैं । इस अध्ययन का नाम अनगारमार्ग गति है । इसका पूर्व अध्ययन के साथ संबंध इस प्रकार है—पूर्व अध्ययन में लेश्याओं के अप्रशस्त और प्रशस्त, इस तरह दो भेद कहे गये हैं और ऐसा कहा है कि अप्रशस्त लेश्याओं का परित्याग कर प्रशस्त लेश्याओं को धारण करना चाहिये । परन्तु इन प्रशस्त लेश्याओं का आश्रयण जो आत्मा भिक्षु गुण का धारक होगा वही कर सकेगा । अतः भिक्षु के गुणों को कहने के लिये अब सूत्रकार इस अध्ययन का प्रारंभ करते हैं । यहां सुधर्मास्वामी श्री जम्बूस्वामी से कहते हैं—‘ सुणेह ’ इत्यादि ।

पांत्रीसमा अध्ययनो प्रारंभ—

चोत्रीसमुं अध्ययन कडेवार्ध गयुं छे, उवे पांत्रीसमा अध्ययनो प्रारंभ थाय छे. आ अध्ययननुं नाम अनागार मार्गगति छे. चोत्रीसमा अध्ययननी साथे आ अध्ययनो संबंध आ प्रकारनो छे—चोत्रीसमा अध्ययनमां लेश्याओना प्रशस्त अने अप्रशस्त आ प्रकारना जे लेद अताववामां आवेद छे अने ओम कहुं छे के, अप्रशस्त लेश्याओना परित्याग करीने प्रशस्त लेश्याओने धारण करवी जेधओ. परंतु जे प्रशस्त लेश्याओना आश्रय जे आत्मा—भिक्षुगुण धारक उशे ओज करी शकशे ओटले भिक्षुना गुणोने अता ववाने भाटे उवे सूत्रकार आ अध्ययनो प्रारंभ करे छे. अही सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामीने कहे छे—“ सुणेह ” इत्यादि !

छाया—शृणुत मे एकाग्रमनसः, मार्गं बुद्धे देशितम् ।

यमाचरन् भिक्षुः, दुःखानामन्तकरो भवति ॥ १ ॥

टीका—‘ सुणेह मे ’ इत्यादि—

हे जम्बू ! यूयम् एकाग्रमनसः=अनन्यचित्ताः सन्तः, बुद्धैः=यथावस्थितवस्तु-
तत्त्वविद्भिः, तीर्थंकरगणधरैरित्यर्थः, देशितम्=अर्थतः सूत्रतश्च प्रतिबोधितं मार्गं=
मोक्षस्य मार्गं, मे=मम कथयतः समीपे शृणुत । यं मार्गम्, आचरन्=आसेवमानः
भिक्षुः=अनगारः, दुःखानां=शरीरमानसानाम्, अन्तकरः=अत्यन्तविनाशको भवति ।
सकलकर्मनिर्मूलनेन सकलदुःखात्यन्तनिवृत्ति लक्षणा मुक्तिर्यदासेवनेन भिक्षो
र्भवति, तं मार्गं मया कथ्यमानं शृणुतेत्यर्थः ॥ १ ॥

तमेवमार्गं दर्शयति—

मूलम्—गिहंवासं परिच्छिज्ज, पवज्जामस्सिण्णं मुणी ।

ईमे संगे विद्याणिज्जा, जेहिं सज्जंति मार्गंवा ॥२॥

छाया—गृहवासं परित्यज्य, प्रव्रज्यामाश्रितो मुनिः,

इमान् संगान् विजानीयात्, यैः सज्यन्ते मानवाः ॥ २ ॥

अन्वयार्थ—हे जम्बू ! (एगग्गमणा-एकाग्रमनसः) एकाग्रमन होकर
(मे-मे) मुझ से (मग्गं-मार्गम्) मुक्ति के मार्ग को (सुणेह-शृणुत)
सुनो । यह मार्ग (बुद्धेहि देसियं - बुद्धैः देशितम्) तीर्थंकरः एवं गण-
धरादिक देवों द्वारा प्रतिपादित हुआ है । (जमायरंतो भिक्खू
दुक्खाणंत करे भवे-यम् आचरन् भिक्षुः दुःखानाम् अन्तकरः भवति)
जिस मार्ग का आराधन करनेवाला मुनि शारीरिक एवं मानसिक
समस्त प्रकार के दुःखों का नाश करनेवाला होता है । अर्थात् इस
मार्ग का आराधन करने वाला आत्मा सकल कर्मों का निर्मूलन से
समस्त दुःखों के अत्यंत क्षयस्वरूप मोक्ष को प्राप्त कर लेता है ॥ १ ॥

अन्वयार्थ—हे जम्बू एगग्गमणा-एकाग्रमनसः એકાગ્ર મન થઈને
મે-મે મારી પાસેથી મગ્ગ-માર્ગ મુકિત પથનો આ માર્ગ સુણેહ-શ્રણુત સાંભળો
આ માર્ગ બુદ્ધેહિ દેસિયં-બુદ્ધઃ દેશિતમ્ તીર્થંકર અને ગણધરાદિક દેવો
દ્વારા પ્રતિપાદિત થયેલ છે. જમાયરંતો ભિક્ખૂ દુક્ખાણંતકરે ભવે-યમાચરન્
ભિક્ષુઃ દુઃખાનામ્ અંતકરઃ ભવતિ આ માર્ગનું આરાધન કરનાર મુનિ શારીરિક
અને માનસિક સમસ્ત પ્રકારના દુઃખોને નાશ કરવાવાળા બને છે. અર્થાત્
આ માર્ગનું આરાધન કરવાવાળો આત્મા સઘળા કર્મોનું નિર્મૂલન અને
સઘળા દુઃખોના ક્ષય સ્વરૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી લે છે. ॥૧॥

ટીકા—‘ગિહવાસં પરિચ્છજ્જ’ इत्यादि—

गृहवासं=गृहावस्थानं, परित्यज्य=परिहृत्य, प्रव्रज्यां=दीक्षाम्, आश्रितः=प्रति-
पन्नः, मुनिः=भिक्षुः, इमान्=प्रतिप्राणिप्रसिद्धतया प्रत्यक्षरूपान् संगान्=पुत्रकल-
त्रादिरूपान्, विजानीयात्=एते भवहेतव इति विशेषेणावबुध्येत, ज्ञानस्य च
विरतिफलत्वात् प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरेदित्यर्थः । संगशब्दार्थमाह—‘जेहिं’
इत्यादि । यैः संगैर्मानवाः सज्यन्ते संबध्यन्ते ज्ञानावरणीयादि कर्मभिरित्यर्थः ।
मानवा इत्युपलक्षणम्, अन्येऽपि जन्तवः सज्यन्ते इति तदर्थः ॥ २ ॥

मूलम्—तहेવ હિંસં અલિયં, ચોજ્ઞં અવંભસેવણં ।

इच्छाकामं च लोभं च, संजंओ परिवर्जंए ॥ ३ ॥

છાયા—તથેવ હિસામલીકં, ચૌર્યમવ્રહ્મસેવનમ્ ।

इच्छाकामं च लोभं च, संयतः परिवर्जयेत् ॥ ३ ॥

ટીકા—‘તહેવ’ इत्यादि—

तथा—हिंसां—प्राणातिपातरूपाम्, अलीकम्=अलीकवादं—मृषावादम्, चौर्यं=

अब सूत्रकार उसी मार्गको कहते हैं—‘गिहवासं’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(गिहवासं परिचज्ज—गृहवासं परित्यज्य) गृहस्थावासमें
रहनेरूप गृहवासका परित्याग करके (पवज्जामस्सिए—प्रव्रज्यां आश्रितः)
दीक्षा का ग्रहण किया हुआ (मुणी—मुनिः) मुनि (इमे—इमान्) ये
प्रत्यक्ष में दिखलाई पड़ने वाले पुत्रकलत्र आदि को (संगे—संगान्)
परिग्रहरूप (विद्याणिज्जा—विजानीयात्) जाने—अर्थात् ये सब संसार
के ही हेतु हैं ऐसा माने । (जेहिं माणवा सज्जंति—यैः मानवाः सज्यन्ते)
कारण कि इन्हीं के संबंध से यह आत्मा ज्ञानावरण आदि कर्मों से
बंधता रहता है ॥ २ ॥

હવે સૂત્રકાર એજ માર્ગને બતાવે છે—“ગિહવાસં” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—ગિહવાસં પરિચ્છજ્જ—ગૃહવાસં પરિત્યજ્ય ગૃહાવસ્થાન રૂપ
ગૃહવાસનેા પરિત્યાગ કરીને પવજ્જામસ્સિએ—પ્રવ્રજ્યામાશ્રિતઃ દીક્ષાને અહણુ કરનાર
મુણી—મુનિઃ મુનિ ઇમે—ઈમાન્ આ પ્રત્યક્ષમાં દેખાતા પુત્ર કલત્ર આદિને સંગે—
સંગાન્ પરિગ્રહ રૂપ વિદ્યાણિજ્જા—વિજાનીયાત્ બાણે. અર્થાત્ એ સઘળા સંસારના
હેતુરૂપ જ છે એવું માને જેહિ માણવા મજ્જંતિ—કારણ કે એમના જ સંબંધથી
આ આત્મા જ્ઞાનાવરણ આદિ કર્મોથી બંધાતો રહે છે. ॥૨॥

स्तेयम्, अदत्तादानरूपम्, अब्रह्मसेवनम्-मैथुनसेवनम्, इच्छाकामम्-इच्छारूपः
कामः इच्छाकामस्तम् अप्राप्तवस्त्वाका क्षारूपं, लोभं च=लब्धवस्तुन्यासक्तिरूपं,
अनेनोभयेन परिग्रहः सूचितः, ततः परिग्रहं चेत्यर्थः । संयतः=भिक्षुः परिवर्जयेत् ३।

मूलम्—मणोहरं चित्तधरं, मल्लधूवेण वासियं ।

सकपाटं पण्डुरोल्लोचं, मणसाविं न पत्थये ॥४॥

छाया—मनोहरं चित्रगृहं, माल्यधूपेन वासितम् ।

सकपाटं पाण्डुरोल्लोचं, मनसाऽपि न प्रार्थयेत् ॥ ४ ॥

टीका—‘मणोहरं’ इत्यादि—

भिक्षुः, मनोहरं=चित्ताऽऽकर्षकं, ‘चित्त’ इत्यार्षत्वाल्लुप्तद्वितीयान्तम्, चित्रं=
चित्रयुक्तम्, तथा-माल्यधूपेन-पुष्पमाल्यैर्धूपनैश्च वासितं-सुगन्धितं, सकपाटं-कपाट

‘तहेव’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(तहेव-तथैव) इसी तरह (भिक्षू-भिक्षुः) भिक्षु
(हिंसं अलियं-हिंसां अलीकम्) प्राणातिपातरूप हिंसा का मृषावाद
का (चोज्जं-चौर्यम्) चोरी का (अबंभसेवणं-अब्रह्मसेवनम्) मैथुन
सेवन का (इच्छाकामं-इच्छाकामम्) इच्छारूप काम का-अप्राप्त वस्तु
की आकांक्षा तथा (लोभं-लोभम्) लब्ध वस्तु में आसक्तिरूप लोभ
का (परिवज्जए-परिवर्जयेत्) त्याग करे ॥ ३ ॥

‘मणोहरं’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(भिक्षू-भिक्षुः) साधु (मनोहरं-मनोहरम्) मन
को हरनेवाली-चित्ताकर्षक तथा (चित्तं-चित्रं) चित्रों से युक्त तथा
(मल्लधूवेण वासियं-माल्यधूपेन वासितम्) पुष्पमालाओं एवं विविध

“तहेव” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—तहेव-तथैव आञ्ज प्रमाणे भिक्षू-भिक्षु भिक्षु हिंसं अलियं-
हिंसां अलीकम् प्राणातिपात ३५, हिंसानो, मृषावादनो चोज्जं चौर्यं, चोरीनो,
अबंभसेवणं-अब्रह्मसेवनम् मैथुन सेवननो, इच्छाकाम-इच्छाकामम् इच्छा ३५
कामनो, अप्राप्त वस्तुना आकांक्षानो, तथा लोभ-लोभम् लब्ध वस्तुमां
आसक्तिरूप लोभनो परिवज्जए-परिवर्जयेत् त्याग करे ॥३॥

“मणोहरं” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—भिक्षू-भिक्षुः साधु मनोहरं-मनोहरम् मननुं हरणु करनारी,
चित्ताकर्षक तथा चित्तं-चित्रं चित्रोत्थी युक्त, तथा पुष्प भाणाञ्जो अने विविध

સહિતં, સકપાટમિતિ વિશેષણં જિનકલ્પિકાપેક્ષયા વિજ્ઞેયમ્ । પાણ્ડુરોલ્લોચનં=શ્વેતવસ્ત્રવિતાનવિભૂષિતં, ગૃહં=મનસાઽપિ ન પ્રાર્થયેત્=મનસા નાભિલપેત્, વચસા ન પ્રાર્થયેત્, કિં પુનસ્તત્ર તિષ્ઠેદિતિ ભાવઃ ॥ ૪ ॥

કિમર્થમેવમુપદિશ્યતે ? इत्याशङ्क्याह—

મૂલમ્—इंदियाणि उं भिक्षुस्स, तारिस्सम्मि उवस्सए ।

दुक्कराइं निवारेउं, कामरागविवड्डणे ॥ ५ ॥

છાયા—इन्द्रियाणि तु भिक्षोः, तादृशे उपाश्रये ।

दुष्कराणि निवारयितुं, कामरागविवर्धने ॥ ५ ॥

ટીકા—‘ इंदियाणि ’ इत्यादि—

इह तु शब्दो हेत्वर्थे, तु=यतः, तादृशे कामरागविवर्धने=विषयानुरागवर्धके, उपाश्रये इन्द्रियाणि स्वस्वविषयेभ्यो निवारयितुं=प्रतिनिवर्तयितुम्, भिक्षो दुष्कराणि=दुःसाध्यानि अशक्यानीत्यर्थः ॥ ५ ॥

પ્રકાર કા સુગંધિત ધૂપોં સે વાસિત તથા (સકવાડં-સકપાટમ્) કિવાડ-યુક્ત યહ વિશેષણ જિનકલ્પી કી અપેક્ષા સે સમજ્ઞના ચાહિયે, તથા (પંડુરુલ્લોચનં-પાણ્ડુરોલ્લોચનમ્) સપેદ ચંદોવાસે યુક્ત એસે (ગિહમ્-ગૃહમ્) ઘર કી-ઉપાશ્રય કી સ્વપ્ન મેં ભી (ન પત્યએ-ન પ્રાર્થયેત્) ચાહના ન કરે । ઓર ન વચન સે એસે ઘર કી યાચના હી કરે ॥ ૪ ॥

ऐसा उपदेश क्यों दिया जाता है सो इसमें कारण कहते हैं—

‘ इंदियाणि ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(उ-तु) क्यों कि (तारिस्सम्मि उवस्सए-तादृशे उपाश्रये) कामराग वर्धक ऐसे उपाश्रय में (भिक्षुस्स इंदियाणि-भिक्षोः इन्द्रियाणि) रहने वाले भिक्षु की इन्द्रियों का अपनेर विषयों से

પ્રકારના સુગંધિત ધૂપોની વાસવાળા, તથા સકવાડ-સકપાટ કમાડવાળા, આ વિશેષણ જીનકલ્પીની અપેક્ષાથી સમજવું જોઈએ તથા પંડુરુલ્લોચનં-પાણ્ડુરોલ્લોચનમ્સદૃશ ચંદ્રવાદી યુક્ત એવા ગિહમ્-ગૃહમ્ ઘરની કે ઉપાશ્રયની સ્વપ્નામાં પણ ન પત્યએ-ન પ્રાર્થયેતૂ આહના ન કરે. અથવા તો વચનથી પણ એવા ઘરની યાચના ન કરે ॥૪॥

આવો ઉપદેશ શા માટે આપવામાં આવે છે ? આનું કારણ કહે છે—“ इंदियाणि ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—उ-तु કેમકે, तारिस्सम्मि उवस्सए-तादृशे उपाश्रये कामराગને વધારનાર એવા ઉપાશ્રયમાં ભિક્ષુસ્સ इंदियाणि-भिक्षोः इन्द्रियाणि રહેવાવાળા ભિક્ષુની ઇન્દ્રિયાને પોત પોતાના વિષયોથી નિવારે-નિવારયિતું હકાવવામાં ર-दुष्कराणि ભારે કઠીનતાઓ પડે છે. ॥૫॥

तर्हि क्व कीदृशे स्थाने भिक्षोः स्थातव्यमित्याशङ्क्याह—

मूलम्—सुसाणे सुन्नगारे वा, रुक्खमूले वं इक्कओ ।

पइरिक्के परकडे वा, वासं तंतथाभिरोयए ॥ ६॥

छाया—श्मशाने शून्यागारे वा, वृक्षमूले वा एककः ।

प्रतिरिक्ते परकृते वा, वासं तत्राभिरोचयेत् ॥ ६ ॥

टीका—‘सुसाणे’ इत्यादि—

श्मशाने वा, शून्यागारे=शून्यगृहे वा, वृक्षमूले=वृक्षतले वा, प्रतिरिक्ते=स्त्री-
पशु-पण्डकादि रहिते वा, परकृते वा=परेण=अन्येन स्वार्थं निष्पादिते च, वा
शब्दः समुच्चयार्थकः, भिक्षुः, एककः—रागद्वेषरहितः सन्, तत्र=श्मशानादीं
वासम्=अवस्थानम्, अभिरोचयेत्=आकाङ्क्षेत् ॥ ६ ॥

मूलम्—फासुयम्मि अणांवाहे, इत्थीहिं अणभिद्दुए ।

तंतथ संकप्पए वासं, भिक्खू परमंसंजए ॥७॥

छाया—फासुके अनावाधे, स्त्रीभिरनभिद्रुते ।

तत्र संकल्पयेद् वासं, भिक्षुः परमसंयतः ॥ ७ ॥

(निवारेउं—निवारयितुम्) हटाने में (दुक्कराइं—दुष्कराणि) बड़ी कठि-
नाई पड़ती है ॥ ५ ॥

कैसे उपाश्रय में उतरना चाहिये सो कहते हैं—‘सुसाणे’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(सुसाणे सुन्नगारे वा रुक्खमूले वा पइरिक्के परकडे वा
इक्कओ .तत्थवासं अभिरोयए—श्मशाने, शून्यागारे वा वृक्षमूले वा प्रति-
रिक्ते, परकृते वा एककः तत्र वासं अभिरोचयेत्) भिक्षु श्मशानमें, शून्य
घरमें, वृक्षके मूलमें, पशुपण्डक आदि रहित स्थानमें अथवा जो गृहस्थोंने
अपने लिये बनाया हो उसमें रागद्वेषरहित होकर रहने की इच्छा करे॥६॥

उवा उपाश्रयेभां उतरवुं लेधये तेने उडे छे—“सुसाणे” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—सुसाणे सुन्नगारे वा रुक्खमूले व पइरिक्के परकडे वा इक्कओ—तत्थवासं
अभिरोयए—श्मशाने शून्यागारे वा वृक्षमूले वा प्रतिरिक्ते परकृते वा एककः तत्र वासं
अभिरोचयेत् भिक्षु श्मशानभां, शून्य घरभां, वृक्षनी नीचे पशु, पण्ड आदिधी
रहित स्थानभां, अथवा जे अउन्धेय्ये पोताना भाटे बनावेस छाय तेवा
स्थानभां रागद्वेष रहित वनीने रहेवानी धम्मा उदे. ॥६॥

टोका—‘ फासुयम्मि ’ इत्यादि—

भिक्षुः, परमसंयतः सन्, यद्वा—परमः—प्रधानः संयतः, जिनमार्गप्रपन्न इत्यर्थः, तस्यैव मोक्षमार्गं प्रतिवस्तुनः सम्यग् यत्नसंभवादितिभावः, प्रासुके=अचित्तीभूते, अनावाधे अविद्यमानावाधा=आत्मनः परेषां वा पीडा यत्र तत् अनावाधं तस्मिन्, स्त्रीभिः-उपलक्षणत्वात् पशुपण्डकादिभिश्च, अनभिद्रुते=अनाक्रान्ते वा, एतादृशे तत्र=पूर्वगाथोक्ते श्मशानादौ वासम्-अवस्थानं संकल्पयेत्=सम्=सम्यक् कल्पयेत् कुर्यात्॥७॥

ननु ‘परकडे’ इति विशेषणं किमर्थं प्रोक्तमित्याशङ्क्याह—

मूलम्—नं सयं गिह्वाइं कुंविज्जा, नेवं अंन्नेहिं कारंण ।

गिहकम्मसमारम्भे, भूयाणं दिस्सए वहो ॥८॥

छाया—न स्वयं गृहाणि कुर्वीत, नैवान्यैः कारयेत् ।

गृहकर्मसमारम्भे, भूतानां दृश्यते वधः ॥८॥

टोका—‘न सयं’ इत्यादि—

गृहकर्मसमारम्भे=गृहकर्म-गृहनिष्पत्यर्थं कर्म इष्टिकादिसमानयनादिकं तस्य

‘ फासुयम्मि ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(परमसंजए भिक्षू-परमसंयतः भिक्षुः) सर्वोत्कृष्ट जिनमार्ग की आराधना करने में प्रयत्नशाली भिक्षु (फासुयम्मि-प्रासुके) एकेन्द्रियादि प्राणिरहित तथा (अणावाहे-अनावाधे) स्वपरवाधा रहित तथा (इत्थीहिं अणभिद्रुए-स्त्रीभिः अनभिद्रुते) स्त्री पशु पण्डक आदि से रहित (तत्थ-तत्र) उस निरवद्य उपाश्रय में रागद्वेष रहित होकर (संकप्पए-संकल्पयेत्) रहने की इच्छा करे ॥ ७ ॥

पहले ‘ परकडे ’ जो विशेषण दिया गया है वह किस कारण से ? इस शंका को निवारण करने के लिये कहते हैं—‘ न सयं ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(गिहकम्मसमारम्भे भूयाणं वहो दिस्सए-गृहकर्म

“ फासुयम्मि ” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—परमसंजए भिक्षू-परमसंयतः भिक्षुः सर्वोत्कृष्ट ७७ न भार्गनी आराधना करवाभां प्रयत्नशाली भिक्षु, फासुयम्मि-प्रासुके एकेन्द्रियादि प्राणि रहित तथा अणावाहे-अनावाधे स्वपरनी आवाधी रहित, तथा इत्थीहिं अणभिद्रुए-स्त्रीभिः अनभिद्रुते स्त्री, पशु, पण्डक, आदिथी रहित तत्थ-तत्र एव निरवद्य-उपाश्रयभां रागद्वेष रहित अनाने संकप्पए-संकल्पयेत् रहने की इच्छा करे ॥७॥

पंडितां ने “ परकडे ” विशेषण आपेक्ष छे ते क्या कारणथी ? ऐ शंकां निवारण करवा भाटे कडे छे—“ न सयं ” इत्यादि ?

अन्वयार्थ—गिहकम्मसमारम्भे भूयाणं वहोदिस्सए घर अनाववा भाटे

समारम्भः—करण कारणाऽनुमोदनान्यतरूपस्तस्मिन् भूतानां=प्राणिनां, वधः= प्राणातिपातः दृश्यते, तस्मात् साधुः स्वयं गृहाणि न कुर्वीत, नापि वा अन्यैः कारयेत् । इदमुपलक्षणं—नाप्यन्यैः कृतं गृहकर्मकरणमनुमोदयेदित्यपि बोध्यम् ॥८॥

तत्र भूतानां केषांचिदेव न स्याद्वधः, किं तु सर्व विधानामित्याह—

मूलम्—तत्साणं थावराणं च, सुहुमाणं बादराणं यं ।

तम्हा गिहसमारम्भं, संजओ परिवज्जंए ॥९॥

छाया—त्रसानां स्थावराणां च, सूक्ष्माणां बादराणां च ।

तस्माद् गृहसमारम्भं, संयतः परिवर्जयेत् ॥९॥

टीका—‘तत्साणं’ इत्यादि—

त्रसानां=द्वीन्द्रियादीनाम्, स्थावराणाम्=पृथिव्यादिनामेकेन्द्रियाणां च, सूक्ष्माणां=शरीरापेक्षया, न तु जीवप्रदेशापेक्षया, यद्वा—सूक्ष्मनामकर्मोदयात्

समारम्भे भूतानां वधः दृश्यते) घर बनानेके लिये ईंट मट्टी आदि लानेरूप कर्मके समारम्भमें—स्वयं करना, दूसरेसे करवाना करनेवालेकी अनुमोदना करना, इस व्यापारमें—प्राणियोंका वध (छ काय जीवोंकी हिंसा)होता देखा जाता है । अतः साधु (स्वयं गिहाइं न कुव्विज्जा अन्नेहिं नेव कारए—स्वयं गृहाणि न कुर्वीत अन्यैः नैव कारयेत्) स्वयं घर न बनावे और न दूसरों से बनवावे । तथा बनाने वाले की अनुमोदना भी नहीं करे ॥८॥

घर बनाने में एक प्रकार के जीवों की हिंसा नहीं होती है किन्तु सब प्रकार के अर्थात् छओं कायाके जीवों की हिंसा होती है सो कहते हैं—‘ तत्साणं ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—गृहसमारम्भ में (तत्साणं थावराणं सुहुमाणं बादराणं यं वहो होइ—त्रसानां स्थावराणां सूक्ष्माणां बादराणां च वधः भवति)त्रस जीवों

ईंट, माटी आदि लाववाइय कर्मना समारंभमां पोते करवुं, भीलथी करवावुं, करवावाणानी अनुमोदना करवी, आ वेपारमां प्राणीयेना वध (छ काय जीवोनी हिंसा) थतो देखाय छे. आ माटे साधु स्वयं गिहाइं न कुव्विज्जा अन्नेहिं नेव कारए—स्वयं गृहाणि न कुर्वीत अन्यैः नैव कारयेत् स्वयं घर न बनावे अथवा तो न भीलओथी बनावरावे अथवा तो बनाववावाणाने अनुमोदना पणु न करे ॥८॥

घर बनाववामां ओक प्रकारना जीवोनी हिंसा थती नथी परंतु सब प्रकारना जीवोनी हिंसा थाय छे तेने समज्जवे छे—“ तत्साणं ” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—घर गांधवाना काममां तत्साणं थावराणं सुहुमाणं बादराणं यं वहो होइ—त्रसानां स्थावराणां सूक्ष्माणां बादराणां वधः भवति त्रस जीवोनी,

સૂક્ષ્માણાં, તેષામપિ પ્રમાદતો ભાવ-હિંસાસંભવાત્, વાદરાણાં=સ્થૂલાનાં, યદ્વા-
વાદરનામકર્મોદયાત્ વાદરાણાં ચ વધો ભવતિ । યતો ગૃહસમારમ્ભે ત્રસાદીનાં
સર્વેષાં જીવાનાં વધો ભવતિ, તસ્માત્, અન્યચ્ચ-સંયતઃ=અનગારઃ, ગૃહસમારમ્ભં
પરિવર્જયેદિત્યર્થઃ ॥૯॥

સામ્પ્રતં ભક્તપાનાદિ વિષયકસમારમ્ભવર્જનાર્થમુપદિશતિ—

મૂળમ્—તદેવ ભક્તપાણેસુ, પયણે પયાવણેસુ ચ ।

પાણમૂયદયદ્વાણ, ન પયે ન પંયાવણ ॥૧૦॥

છાયા—તથૈવ ભક્તપાણેષુ, પચને પાચનેષુ ચ ।

પ્રાણભૂતદયાર્થ, ન પચેત્, ન પાચયેત્ ॥૧૦॥

ટીકા—‘તદેવ ભક્તપાણેસુ’ इत्यादि—

તથૈવ=ગૃહસમારમ્ભવદેવ, ભક્તપાણેષુ-ભક્તાનિ-શાલ્યોદનાદીનિ, પાનાનિ-
દુગ્ધપ્રમૃતીનિ તેષુ, તથા પચને પાચનેષુ ચ પ્રાણભૂતદયાર્થ=પ્રાણાનાં-ત્રસાનાં,

કા સૂક્ષ્મ જીવોંકા વાદર-સ્થૂલ જીવોંકા વધ હિંસા હોતા હૈ । (તમ્હા-
તસ્માત્) इसलिये (संजओ-संयतः) साधु (गिहसमारंभ परिवज्जए-
गृहसमारंभ परिवर्जयेत्) गृहादिक के निर्माणरूप आरंभ का परित्याग
करे । यहां शरीर की अपेक्षा अथवा सूक्ष्मनामकर्म के उदय की अपेक्षा
जीवों में सूक्ष्मता जाननी चाहिये । इसी तरह वादर नाम की उदय
जिनके हैं वे वादर जीव जानना चाहिये ॥ ९ ॥

અવ ભક્તપાનાદિ આરમ્ભ કે વિષય મેં ઉપદેશ કહતે હૈ—

‘તદેવ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(તદેવ-તથૈવ) ગૃહસમારમ્ભ કી तरह ही (भक्तपाणेषु-
भक्तपानेषु) भक्त एवं पान में तथा (पयणे पयावणेषु-पचने पाचनेषु)

સૂક્ષ્મ જીવોની વાદર સ્થૂળ જીવોની હિંસા થાય છે તમ્હા-તસ્માત્ આ કારણે
સંજઓ-સંયતઃ સાધુ ગિહસમારમ્ભ પરિવજ્જએ-ગૃહસમારમ્ભ પરિવર્જયેત્ ધર આંધ-
વાનાકામનો પરિત્યાગ કરે. અહીંયા શરીરની અપેક્ષા અથવા સૂક્ષ્મનામ
કર્મના ઉદયની અપેક્ષા જીવોમાં સૂક્ષ્મતા જાણવી જોઈએ. આ રીતે વાદર
નામનો ઉદય જેને છે તે વાદર નામના જીવ જાણવા જોઈએ. ॥૯॥

હવે ભક્તપાનાદિ આરભના વિષયમાં ઉપદેશ આપે છે—“તદેવ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—તદેવ-તથૈવ ધર આંધવાનાં કાર્યની માફક જ ભક્તપાણેસુ-
ને ભક્ત અને પાનમાં તથા પયણે પયાવણેસુ-પચને પાચનેષુ પચન પાચન

ભૂતાનાં-સ્થાવરાણાં ચ દયાર્થે રક્ષણાથ ન પચેત્ ન પાચયેત્ ઉપલક્ષણત્વાન્નાડપ્ય-
નુમોદયેદિત્યર્થઃ ॥૧૦॥

ઉક્તમેવાર્થે સ્પષ્ટી કુર્વન્ પ્રાહ--

મૂલમ્—જલધન્નનિસ્સિયા જીવા, પૃથ્વીકટ્ટે નિસ્સિયા ।

હમ્મંતિ ભક્તપાણેસુ, તમ્હા ભિક્ષૂ ન પયાવંણ ॥૧૧॥

છાયા—જલધાન્યનિશ્રિતા જીવાઃ, પૃથિવીકાષ્ઠનિશ્રિતાઃ ।

હન્યન્તે ભક્તપાનેષુ, તસ્માદ્ ભિક્ષુર્ન પાચયેત્ ॥૧૧॥

ટીકા—‘જલધન્નનિસ્સિયા’ इत्यादि—

જલધાન્યનિશ્રિતાઃ—જલં ચ ધાન્યં ચ જલધાન્યે તન્નિશ્રિતાઃ—તત્ર સ્થિતાઃ—
પૂતરક—ભુજગેલિકા—પિપીલિકાપ્રમૃતયઃ, તથા—પૃથિવીકાષ્ઠનિશ્રિતાઃ જીવાઃ—
એકેન્દ્રિયાદયઃ, ભક્તપાનેષુ—પચ્યમાનેષુ પક્વેષુ ચ હન્યન્તે, તસ્માત્ કારણાત્,
ભિક્ષુર્ન પાચયેત્, સ્વયં ન પચેદિતિ તુ કિં વક્તવ્યમ્?, સ્વયંપાકસ્ય નિષેધસ્તુ
સુતરાં સિદ્ધં ઇતિ ભાવઃ ॥૧૧॥

પચન પાચન આદિ ક્રિયા મેં (પાણભૂયદ્યદ્વાએ—પ્રાણભૂતદયાર્થમ્) ત્રસ
સ્થાવર જીવોં કી રક્ષા કે નિમિત્ત (ન પચે ન પયાવંણ—ન પચેત્ ન પાચ-
યેત્) ન પકાવે ન પકવાવે ઓર ન અનુમોદના હી કરે ॥ ૧૦ ॥

અવ ફિર ડસી વિષય મેં કહતે હૈં—‘જલધન્ન’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(જલધન્ન નિસ્સિયા—જલધાન્યનિશ્રિતા) જલ એવં
ધાન્ય કે આશ્રિત રહે હુએ (જીવા—જીવાઃ) જીવ તથા (પૃથ્વીકટ્ટ-
નિસ્સિયા—પૃથિવીકાષ્ઠનિશ્રિતાઃ) પૃથિવી કાષ્ઠ કે સહારે રહે હુએ
(જીવા—જીવાઃ) એકેન્દ્રિયાદિક જીવ (ભક્તપાણેસુ—ભક્તપાનેષુ) અશન
પાનાદિ કે સંપાદન મેં (હમ્મંતિ—હન્યન્તે) મર જાતે હૈં । (તમ્હા—તસ્માત્)

આદિ ક્રિયામાં પાણભૂયદ્યદ્વાએ—પ્રાણીભૂતદયાર્થમ્ ત્રસ સ્થાવર જીવોની રક્ષા નિમિત્તે
ન પચે ન પયાવંણ—ન પચેત્ ન પાચયેત્ ન પકાવે, ન પકવાવે અને અનુમોદના
પણ આપે નહીં ॥ ૧૦ ॥

હવે ફરીથી એજ વિષયમાં કહે છે—“જલધન્ન” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—જલધન્નનિસ્સિયા—જલધાન્યનિશ્રિતાઃ પાણી અને ધાન્યના આશ્રયે
રહેલા જીવા—જીવાઃ જીવ તથા પૃથ્વીકટ્ટનિસ્સિયા—પૃથિવિકાષ્ઠનિશ્રિતાઃ પૃથ્વી
તથા લાકડાના આશ્રયે રહેલા, જીવા—જીવાઃ એકેન્દ્રિયાદિક જીવ ભક્તપાણેસુ—
ભક્તપાનેષુ અશન પાનાદિકના સંપાદનમાં હમ્મંતિ—હન્યન્તે મરી જાય છે. તમ્હા—

साम्प्रतमग्निसमारम्भनिषेधमाह—

मूलम्—विसर्पे सव्वओ धारे, बहुपाणि विणासणे ।

नत्थिं जोइसम्मं सत्थे, तम्हा जोइं नं दीवए ॥१२॥

छाया—विसर्पं सर्वतोधारं, बहुप्राणिविनाशनम् ।

नास्ति ज्योतिः समं शस्त्रं, तस्माज्ज्योतिर्नदीपयेत् ॥१२॥

टीका—‘विसर्पे’ इत्यादि—

विसर्पं=विसर्पति स्वल्पमपि बहु व्याप्नोतीति विसर्पं प्रसरणशीलमित्यर्थः, सर्वतोधारं=सर्वदिगवस्थित जीवोपघातकत्वात्, अत एव बहुप्राणिविनाशनम्=अनेक जीव-जीवित व्यपरोपकं, शस्त्रम् = अन्यज्ज्योतिः समम्-अग्नितुल्यं, नास्ति, अन्यस्य शस्त्रस्याविसर्पत्वाद् असर्वतो धारकत्वाद् अल्पजीवोपघातकत्वाच्चेति भावः। ‘विसर्पे’ इत्यादौ पुंलिङ्गनिर्देश आर्षत्वात् ।

इसलिये (भिक्खू-भििक्षुः) मुनि (न पयावए-न पाचयेत्) अशनपानादि न पकावे और न स्वयं ही पकावे ॥ ११ ॥

अब अग्नि के आरम्भ के विषय में निषेध कहते हैं—

‘ विसर्पे ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(विसर्पे-विसर्पम्) फैलाने के स्वभाववाली (सव्वओ धारे-सर्वतो धारयेत्) सर्व दिशाओं में स्थित जीवों की घातक होने से सब तरफ से तीक्ष्ण धारवाली (बहुपाणी विणासणे-बहुप्राणी विनाशनम्) अनेक प्राणीयों का संहार करनेवाली ऐसी (जोइसम्मं-ज्योतिः समम्) अग्नि के समान (सत्थे नत्थि-शस्त्रम् नास्ति) और कोई शस्त्र नहीं है । (तम्हा-तस्मात्) इसलिये साधु (जोइ-ज्योतिः) अग्नि को (न दीवए-न दीपयेत्) नहीं जलावे ।

तस्मात् आ भाटे भिक्खू-भििक्षुः मुनि न पयावये-न पाचयेत् अशन पानादिकं न पकावे के न तो स्वयं पकावे. ॥ ११ ॥

हुवे अग्निने प्रज्जाववाना विषयमां निषेध ज्ञानावे छे—‘विसर्पे’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—विसर्पे-विसर्पम् फैलाववाना स्वभाववाला सव्वओ धारे-सर्वतो-धारम् सर्व दिशाओंमां स्थित जीवोनी घात यवाथी अधु आनुयेथी तीक्ष्ण धारवाणी बहुप्राणिविणासणे-बहुप्राणिविनाशनम् अनेक प्राणीओंको संहार करवावाणी अग्निना जेवु. सत्थे नत्थि-शस्त्रं नास्ति भीष्मं केई शस्त्र नथी. तम्हा-तस्मात् आ भाटे साधु जोइ-ज्योति. अग्निने न दीवए-न दीपयेत् प्रवर्द्धित न करे.

तस्मादनगारो ज्योतिः—अग्निं न दीपयेत्=न ज्वालयेत् । अनेन च पचनस्य वह्निज्वलनाविनाभावित्वात् तस्य परिवर्जनं कर्तव्यमिति प्रतिबोधितम् । पचनपाचन निषेधप्रस्तावे सामान्यतोऽग्निदीपननिषेधेन शीतनिवारणादि प्रयोजनमुद्दिश्यापि तेजस्कायारम्भो वर्जनीय इति सूचितम् ॥१२॥

ननु जीववधहेतुतया पचनपाचनादौ निषेधोऽस्तु हिरण्यसुवर्णादि संग्रहणे का

भावार्थ—यह अग्नि एक प्रकार का शस्त्र है । शस्त्र की धार जिस प्रकार तीक्ष्ण होती है इसी तरह से यह भी ज्वालारूपी तीक्ष्णधार से युक्त होती है । अनेक प्राणियों का संहारक होने से शस्त्र कहलाता है यह भी इसी तरह से अनेक त्रसस्थावर जीवों को भस्म कर देती है । अतः साधु को चाहिये कि वह अग्नि आरंभ नहीं करे । और शस्त्र विसर्पण शील नहीं होता है और न सर्वतो धारवाला ही होता है तथा अल्पजीवों का ही घातक होता है अतः शस्त्र की अपेक्षा इस अग्नि में विशेषता कही गई है । सूत्रकार—इस अग्निरूप शस्त्र का आरंभ करना ही जब निषिद्ध कर रहे हैं तो फिर पचन पाचन क्रिया जो अग्नि के जलाने बिना नहीं हो सकती है उसका निषेध तो साधु अवस्था में स्वतः ही हो जाता है । इसलिये यह भी जानना चाहिये कि साधु को शीत निवारण आदि के प्रयोजनवशा भी अग्निप्रज्वालन कार्य नहीं करना चाहिये ॥१२॥

पचन पाचन आदि कार्य में तो जीवों की विराधना होती है किन्तु

भावार्थ—આ અગ્નિ એક પ્રકારનું શસ્ત્ર છે, શસ્ત્રની ધાર જે પ્રમાણે તીક્ષ્ણ હોય છે એ રીતે જ્વાળારૂપી તીક્ષ્ણ ધારથી યુક્ત હોય છે. અનેક પ્રાણીઓનો સંહાર કરનાર હોવાથી તેને શસ્ત્ર કહેવામાં આવેલ છે. આ પણ એજ પ્રમાણે અનેક ત્રસ તેમજ સ્થાવર જીવોને ભસ્મ કરી દે છે. આથી સાધુને માટે એ જરૂરી છે કે, તેમણે કદી પણ અગ્નિને પેટાવવો નહીં. શસ્ત્ર જેમ વસર્પણશીલ હોતું નથી અથવા ન તો બધા સંપૂર્ણ ધારવાળા હોય છે. અને અને તે અલ્પ (થોડા) જીવોને ઘાત કરનાર જ હોય છે. આથી શસ્ત્રની અપેક્ષા અગ્નિમાં વિશેષતા બતાવવામાં આવેલ છે. સૂત્રકાર આ અગ્નિરૂપ શસ્ત્રને પેટાવવાનો જ બ્યારે નિષેધ બતાવી રહ્યા છે તો પછી પચન પાચન ક્રિયા અગ્નિને પેટાવ્યા સિવાય બની શકતી નથી, આનો નિષેધ તો સાધુ અવસ્થામાં આપ મેળે જ થઈ જાય છે. આ કારણે એ બાણવું ભેઈએ કે, સાધુએ ઠંડીથી બચવાના કામમાં પણ અગ્નિને પેટાવવાની ક્રિયા ન કરવી ભેઈએ. ॥૧૨॥

પચન પાચન આદિ ક્રિયામાં તો જીવોની વિરાધના થાય છે, પરંતુ

હાનિઃ? તત્ર નાસ્તિવધઃ પ્રાણિનામિતિ શઙ્કાયા નિવારણાર્થમાહ--

મૂર્ખમ્--હિરણ્યં જાયરૂપં ચ, મર્ણસાવિં નં પૃથક્ ।

સમલોટ્ટકંચણે ભિક્ષૂ, વિરેણ કયંવિક્રેણ ॥ ૧૩ ॥

છાયા--હિરણ્યં જાતરૂપં ચ, મનસાઽપિ ન પ્રાર્થયેત્ ।

સમલોટ્ટકાશ્વનો ભિક્ષુઃ, વિરતઃ ક્રયવિક્રયે ॥ ૧૩ ॥

ટીકા--'હિરણ્યં' इत्यादि--

સમલોટ્ટકાશ્વનઃ=સમે પ્રતિવન્ધા ભાવાત્ તુલ્યે લોટ્ટકાશ્વને यस્ય સ તથા, અત્ એવં-ક્રયવિક્રયે=ક્રયવિક્રયવિષયે વિરતઃ=નિવૃત્તઃ સન્ ભિક્ષુઃ હિરણ્યં=રૂપ્યં, જાતરૂપં=સુવર્ણ, ચકારોઽનુક્તધનધાન્યાદિ સમુચ્ચયે, મનસાઽપિ ન પ્રાર્થયેત્, મન-

હિરણ્ય સુવર્ણકો સંગ્રહમે કૌન હાનિ હૈ કયોંકિ ઉસમેં તો કોઈ જીવ હિંસા નહીં હોતી હૈ ? ઇસ શઙ્કા કા નિવારણ કરને કે લિયે કહતે હૈ--

‘ હિરણ્યં ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ--(સમલોટ્ટકંચણે-સમલોટ્ટકાશ્વનઃ) લોટ્ટ મિટ્ટીકા ઢેલા એવં કાંચન કો જો સમાન જાનતા હૈ ઓર (ક્રયવિક્રેણ વિરેણ-ક્રયવિક્રય વિરતઃ) ક્રય વિક્રય લેન દેન કે વ્યવહાર સે વિરક્ત બન ચુકા હૈ એસા (ભિક્ષૂ-ભિક્ષુઃ) મુનિ (હિરણ્યં જાયરૂપં ચ-હિરણ્યં જાતરૂપં ચ) હિરણ્ય-ચાંદી તથા જાતરૂપ-સોના ધન ધાન્ય આદિ વસ્તુઓં કી મમતા ન કરે-યે ધનધાન્યાદિક વસ્તુએં મેરી હૈ--અથવા મેરી હો જાવેં-એસી (મર્ણસાવિ ન પૃથક્-મનસાપિ ન પ્રાર્થયેત્) મનસે ભી પ્રાર્થના ન કરે, ન વચન સે એસી બાત કહે ઓર ન કિસી સે ઇનકી યાચના કરે ।

હિંસા-સોનુ ઇત્યાદિના સંગ્રહમાં કઈ હાનિ છે. કેમ કે તેમાં તો કોઈ જીવની હિંસા થતી નથી ? આ શંકાનુ નિવારણ કરવા માટે કહે છે કે--

“ હિરણ્યં ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ--સમલોટ્ટકંચણે-સમલોટ્ટકાશ્વનઃ લોટ્ટ અને માટીના ઢેકાની જેમ સોનાને જે સરખી રીતે માને છે અને કયવિક્રેણ વિરેણ-ક્રયવિક્રયે વિરતઃ ક્રય વિક્રયના લેણદેણના વહેવારથી જે વિરક્ત બની ચૂકેલ છે એવા ભિક્ષૂ-ભિક્ષુઃ મુનિ હિરણ્યં જાયરૂપ ચ-હિરણ્યં જાતરૂપં ચ હિરણ્ય, ચાંદી તથા જાતરૂપ સોનુ, ધન, ધાન્ય, આદિ ન કરે. એ ધનધાન્યાદિક વસ્તુઓ મારી છે, અથવા મારી થઈ જાય એવી મળસા વિ ન પૃથક્-મનસાપિ ન પ્રાર્થયેત્ મનથી પણ પ્રાર્થના ન કરે, ન વચનથી એવી વાત કરે, અથવા ન તો કોઈની પાસે

સાડપિન ચિન્તયેત્ ‘મમેદં ધનં ધાન્યં વા ભવતુ’ ઇતિ નાભિલષેત્, વાચા ન પ્રાર્થ-
યેત્, ન યાચેત, ન પરિગૃહ્ણિયાદિતિ તુ કિં પુનર્વક્તવ્યમિત્યર્થઃ ॥૧૩॥

સંપ્રતિ ક્રયવિક્રયનિષેધમાહ—

મૂલમ્—કિંણંતો કઢઑ હોઈ, વિક્કિંણંતો ય વાણિંઓ ।

કયવિક્કયમ્મિ વઢંતો, મિક્કૂ નં મંવઈ તોરિસો ॥૧૪॥

છાયા—ક્રીડન્ ક્રાયકો ભવતિ, વિક્રીણાનશ્ચ વણિક્ ।

ક્રયવિક્રયે વર્તમાનઃ, ભિક્ષુર્ન ભવતિ તાદૃશઃ ॥૧૪॥

ટીકા—‘કિંણંતો’ ઇત્યાદિ—

ક્રીણન્=મૂલ્યં દત્વા પરકીયં વસ્તુ ગૃહ્ણન્, ક્રાયકો ભવતિ । વિક્રીણાનશ્ચ=
મૂલ્યં ગૃહીત્વા સ્વકીયં વસ્તુ પરસ્મૈ દદત્, વણિર્ ભવતિ વાણિજ્યે પ્રવૃત્તત્વાદિતિ
ભાવઃ । અતएव ક્રયવિક્રયે વર્તમાનઃ=પ્રવર્તમાનઃ, ભિક્ષુસ્તાદૃશો ન ભવતિ, યાદૃશઃ
શાસ્ત્રે વર્ણિત ઇતિ ભાવઃ ॥૧૪॥

અર્થાત્ જવ સાધુ કો इनकी अभिलाषा करना तक ही मना है तो वह
इनकी याचना और इनका ग्रहण तो कैसे कर सकता है ॥ १३ ॥

अब क्रयविक्रय का निषेध करता है—‘ किणंतो ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(કીણંતો-ક્રીણન્) મૂલ્ય દેકર પરકીય વસ્તુ કો ગ્રહણ
કરનેવાલા (કઢઑ હોઈ-ક્રાયકઃ ભવતિ) खरीददार कहलाता है
(વિક્કિંણંતો ય વાણિંઓ હોઈ-વિક્રીણાનશ્ચ વણિક્ ભવતિ) तथा मूल्य
लेकर अपनी वस्तु को दूसरे को देनेवाले वणिक् कहलाता है । इसलिये
(कयविक्रयमि वढंतो मिकू तारिसो न होइ-क्रयविक्रयवर्तमानः
भिक्षुः तादृशः न भवति) लेनदेन के व्यवहार में प्रवृत्त हुआ (इन्द्रियो

એવી યાચના કરે. અર્થાત્ જ્યારે સાધુને તેની અભિલાષા કરવાની પણ મનાઈ
છે તો તે એની યાચના તથા તેનો સ્વીકાર તો કઈ રીતે કરી શકે ॥ ૧૩ ॥

હવે ક્રયવિક્રયનો નિષેધ કહે છે—“ કિંણંતો ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—કીણંતો-ક્રીણન્ મૂલ્ય આપીને પારકી વસ્તુને ગ્રહણ કરનાર
કઢઑ હોઈ-ક્રાયકઃ ભવતિ ખરીદનાર કહેવાય છે. વિક્કિંણંતો ય વાણિંઓ-વિક્રી-
ણાનશ્ચ વણિક્ ભવતિ મૂલ્ય લઈને પોતાની વસ્તુ બીજાને આપનાર વણિક
કહેવાય છે. આ કારણે કયવિક્રયમિ વઢંતો મિક્કૂ તારિસો ન હોઈ-ક્રયવિક્રય-
વર્તમાનઃ ભિક્ષુઃ તાદૃશઃ ન ભવતિ લેણદેણના વ્યવહારમાં પ્રવૃત્ત બનેલા ભિક્ષુ જે પ્રમાણે

તસ્માત્ કિં કર્તવ્યમિત્યાહ—

મૂલમ્—ભિક્ષિચયં વં ન કેચં વં, ભિક્ષુણા ભિક્ષવત્તિના ।

કચવિક્રઓ મહાદોસો, ભિક્ષાવત્તી સુહાવહા ॥૧૫॥

છાયા—ભિક્ષિતવ્યં ન ક્રેતવ્યં, ભિક્ષુણા ભિક્ષાવત્તિના ।

કચવિક્રયં મહાદોષં, ભિક્ષાવત્તિઃ સુહાવહા ॥૧૫॥

ટીકા—‘ભિક્ષિચયં’ इत्यादि—

ભિક્ષાવત્તિના ભિક્ષુણા ભિક્ષિતવ્યં=ચાચિતવ્યમ્, ‘ભિક્ષવત્તિના’ इति हेतु-
ગર્ભવિશેષણમ્, યતો ભિક્ષૈવ ભિક્ષોર્વત્તિસ્તસ્માદ્ ભિક્ષુણા ભિક્ષિતવ્યમેવેત્યર્થઃ । ન
ક્રેતવ્યમ્=ભિક્ષુણા ક્રયણં ન કર્તવ્યમ્, ઉપલક્ષણત્વાદ્ વિક્રયણમપિ ન કર્તવ્યમ્,
તત્ર હેતુમાહ—‘કચવિક્રઓ મહાદોસો’ इति कचविक्रयं महादोषं=कचश्च विक्रयश्चे-
ति समाहारः, महान् दोषो यत्रेति महादोषम्, कचविक्रयकरणे संयमविराधनारूपो
जिनाज्ञाविराधनारूपश्च महान्दोषो भवतीत्यर्थः । ‘કચવિક્રઓ’ इत्यत्रार्पत्वात्
પુંસ્ત્વનિર્દેશઃ । ભિક્ષાવત્તાવેવ સાધુનાપ્રવર્તિતવ્યમિત્યાશયેન ભિક્ષાવત્તિગુણમાહ—

દમનેવાલા) ભિક્ષુ જૈસા શાસ્ત્ર મેં વર્ણિત હુઆ હૈ વૈસા નહીં હોતા હૈ ।
અર્થાત્ વહ સાધુ નહીં કહલાતા હૈ ॥ ૧૪ ॥

તો ફિર કયા કરના ચાહિયે ? સો કહતે હૈ—‘ભિક્ષિચયં’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(ભિક્ષવત્તિના ભિક્ષુણા—ભિક્ષાવત્તિના ભિક્ષુણા)
ભિક્ષાવત્તિ કરનેવાલે ભિક્ષુકો (ભિક્ષિચયં—ભિક્ષિતવ્યમ્) ભિક્ષાવત્તિ હી
કરના ચાહિયે । (ન કેચં વં—ન ક્રેતવ્યમ્) લેનદેનકા વ્યવહાર નહીં કરના
ચાહિયે । (કચવિક્રઓ મહાદોસો—કચવિક્રયં મહાદોષમ્) કચોંકિ કચવિક્રય
કરનેમેં મહાદોષ હૈ । અર્થાત્—કચવિક્રય કરનેસે સાધુકો એક તો સંયમકી
વિરાધનારૂપ દોષ કા ભાગી બનના પડતા હૈ દૂસરે જિનાજ્ઞા કી વિરા-
ધના કા ભી દોષ લગતા હૈ । અતઃ इन कामों को छोड़कर उसे भिक्षावृत्ति

શાસ્ત્રમાં કહેવામાં આવેલ છે તેવા હોતા નથી અર્થાત્ તે સાધુ કહેવાતા નથી. ॥૧૪॥

તો પથી શું કરવું જોઈએ ? તે કહી સમજાવે છે—“ ભિક્ષિચયં ” इत्यादि.

અન્વયાર્થ—ભિક્ષવત્તિના ભિક્ષુણા—ભિક્ષાવત્તિના ભિક્ષુણા ભિક્ષાવત્તિ
કરવાવાળા ભિક્ષુએ ભિક્ષિચયં—ભિક્ષિતવ્ય ભિક્ષાવત્તિ જ કરવી જોઈએ.
ન કેચં વં—ન ક્રેતવ્યં લેણુદેણુનેા વહેવાર ન કરવો જોઈએ. કચવિક્રઓ મહાદોસો—
કચવિક્રય મહાદોષમ્ કેમ કે, કચવિક્રય કરવાથી સાધુને એક તો સંયમની
વિરાધનારૂપ દોષના લાગી થવું પડે છે. બીજું જનઆજ્ઞાની વિરાધનાનો પણ
પા લાગે છે. આથી આવા કામોને છોડીને તેણે ભિક્ષાવત્તિ જ કરવી જોઈએ

‘भिक्षावृत्ति’ इत्यादि । भिक्षावृत्तिः—भिक्षारूपावृत्तिः—जीविका, भिक्षोः सुखावहा-सुखहेतु भवति, मोक्षमार्गाराधकत्वादित्यर्थः ॥ १५ ॥

भिक्षितव्यमित्युक्तं, तच्चैककुलेऽपि स्यादिति सामुदानिकभिक्षा उपदिशति—मूलम्—समुयाणं उच्छंमेसिज्जा, जहासुत्तमणिंदियम् ।

लाभालाभम्मि संतुट्ठे, पिण्डवायं चरे सुणी ॥ १६ ॥

छाया—समुदानम् उच्छम् एषयेत्, यथासूत्रमनिन्दितम् ।

लाभालाभे सन्तुष्टः, पिण्डपातं चरेन्मुनिः ॥ १६ ॥

टीका—‘समुयाणं’ इत्यादि—

मुनिः, यथासूत्रम्=आगमार्थानतिक्रमेण, उद्गमोत्पादनैषणादि दोषपरिहारे-
णेतिभावः, अतएव—अनिन्दितम् = जुगुप्सितकुलसम्बन्धि यन्न भवति तत्,
उच्छम्=उच्छमिव उच्छम्, अन्यान्यगृहेभ्यः स्तोत्रस्तोत्र ग्रहणादिति भावः,
समुदानं=अनेकगृहमाप्तं भैक्षम्, एषयेत्=गवेषयेत्, अनेककुलेषु भिक्षाचर्या

ही करनी चाहिये । क्यों कि (भिक्षावृत्ति सुहावहा—भिक्षावृत्तिः सुखावहा) यह भिक्षावृत्ति उसके लिये मोक्षकार्य की आराधना करने में सहायक होने से सुखप्रद होती है ॥ १५ ॥

पूर्वोक्त भिक्षावृत्ति तो एक कुल में भी हो सकती है इसलिये एक कुल की भिक्षा का निषेध करते हुए समुदानी भिक्षा का उपदेश करते हैं—‘समुदाणं’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(सुणी—मुनिः) मुनि (जहासुत्तं—यथासूत्रम्) आगम के अनुसार (अणिंदियम्—अनिन्दितम्) जुगुप्सितकुल संबंधी जो नहीं हो तथा (उच्छं—उच्छम्) भिन्न२ घरों से जो थोड़े२ रूप में लाया गया हो ऐसे (समुयाणं—समुदानम्) भिक्षान्न को उद्गम उत्पादन एवं एषणा

केम के, भिक्षावृत्ति सुहावहा—भिक्षावृत्तिः सुखावहा भिक्षावृत्ति न तेना भाटे भोक्षकार्यनी आराधना करवाभां सहायक होवाथी सुखप्रद होय छे. ॥ १५ ॥

पूर्वोक्त भिक्षावृत्तितो अेक कुलभां पण थर्ध शके छे आ भाटे अेक कुलनी भिक्षानो निषेध करीने सामुदायी भिक्षानो उपदेश करे छे—

“समुदाणं” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—मुणी मुनिः मुनि जहासुत्तं—यथासूत्रम् आगमना अनुसार अणिंदियं—अनिन्दितम् जुगुप्सित कुल संबंधी ने न होय तथा उच्छं—उच्छम् भिन्न भिन्न धरोथी ने थोडा थोडा रूपमा आवेद होय अेवां समुयाणं—समुदानम् भिक्षा अन्नने उद्गम, उत्पादन अने अेषणा आदिना होषेना परिहार करीने

કુર્યાદિત્યર્થઃ । તથા-લાભાલાભે-ઓદનાદે લાભે, અલાભે ચ સન્તુષ્ટઃ સન્ , પિન્ડ-
પાતં=પિન્ડસ્ય=ઓદનાદેઃ પાતઃ-પાત્રે પતનં યસ્મિન્ ભવતિ તત્ , ભિક્ષાચર્યં ચરેત્-
આસેવેત ॥ ૧૬ ॥

इत्थं पिण्डं प्राप्य यथा भुञ्जीत, तं प्रकारमाह—

મૂલમ્--અલોલે ન રસે ગિજ્ઞે, જિર્ઞાદંતે અમુચ્છિંણ ।

न रसट्ठाण भुंजिज्ज्ञां, जैवणट्ठाण महामुणी ॥ १७ ॥

छाया—अलोलो न रसे गृद्धः, जिह्वादान्तः, अमूर्च्छितः ।

न रसार्थं भुञ्जीत, यापनार्थं महामुनिः ॥ ૧૭ ॥

टीका—‘अलोले’ इत्यादि—

महामुनिः=अनगारः, अलोलः स्यात्, कुस्वादेऽन्नादौ प्राप्ते चपलचित्तो न

આદિ દોષોં કા પરિહાર કરતે હુણ (એસિજ્ઞા-એષયેત્) ગ્રહણ કરે-
અર્થાત્ અનેક ઘરોં મેં ભિક્ષાચર્યા કરે । યદિ વહાં (લાભાલાભમ્મિ-
લાભાલાભે) ઓદનાદિ ભોજન કા લાભ હોવે અથવા નહીં હોવે તો
ઉસમેં (સંતુષ્ટે-સંતુષ્ટઃ) હર્ષવિષાદ ન કરે ઓર સન્તુષ્ટ ચિત્ત હોકર
(પિન્ડવાયં ચરે-પિન્ડપાતં ચરેત્) ભિક્ષાચર્યા કરે ।

ભાવાર્થ—મુનિ કા કર્તવ્ય હૈ કિ વહ શાસ્ત્રમાર્ગ કે અનુસાર
ભિક્ષાવૃત્તિ કે લિયે ભ્રમણ કરે ઓર નિન્દિત કુલોં મેં ન જાકર
અનિન્દિત કુલોં મેં જાવે । વહાં ઉસકો જો કુછ મી નિર્દોષ અન્નપાન
મિલે ઉસી મેં સન્તુષ્ટ રહે । નહીં મિલે તો વિષાદ નહીં કરે ॥ ૧૬ ॥

મિલા હુઆ આહાર કિસ પ્રકાર કરે સો કહતે હૈ—

‘અલોલે’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(મહામુની-મહામુનિઃ) સાધુ (અલોલે-અલોલઃ) વિરસ

એસિજ્ઞા-એષયેત્ ગ્રહણ કરે, અર્થાત્ અનેક ઘરોંમા ભિક્ષા કરે, જે ત્યાં લાભાલાભ-
મ્મિ-લાભાલાભે ઓદનાદિ ભોજનનો લાભ થાય અથવા ન થાય તો તેમાં
સંતુષ્ટે-સંતુષ્ટઃ હર્ષ-વિષાદ ન કરે અને સંતુષ્ટ ચિત્ત બનીને પિન્ડવાય ચરે-
પિન્ડપાતં ચરેત્ ભિક્ષાચર્યા કરે.

ભાવાર્થ—મુનિનું કર્તવ્ય એ છે કે, શાસ્ત્રમાર્ગ અનુસાર ભિક્ષાવૃત્તિ માટે ભ્રમણ
કરે, અને નિન્દિત કુળોમાં ન જતાં અનિન્દિત કુળોમાં જાય અને ત્યાં એને જે નિર્દોષ
આહાર પાણી મળે તેમાં જ સન્તોષ માને. ન મળવાથી વિષાદ ન કરે. ॥૧૬॥

મળેલા નિર્દોષ આહારનું ભોજન કઇ રીતે કરે એ કહે છે—

“અલોલે” ઇત્યાદિ ।

સ્યાદિત્યર્થઃ, તથા રસે ગૃહ્ણો ન સ્યાત્ સુરસે=મધુરાદૌ પ્રાપ્તે સતિ તત્રાઽસક્તો ન સ્યાદિત્યર્થઃ । યતઃ-જિહ્વાદાન્તઃ-વશીકૃતઃ રસનેન્દ્રિયઃ, અમૂર્ચ્છિતઃ=રસગૃહ્ણિ-વર્જિતઃ, મહામુનિઃ, રસાર્થમ્=આસ્વાદસુખાર્થં ન ભુજીત, કિં તુ યાપનાર્થ-સંયમ-યાત્રા નિર્વાહાર્થં ભુજીતેત્યર્થઃ ॥૧૭॥

માનપૂજાદૌ સાધૂનાં કિં કર્તવ્યમિત્યાહ--

મૂલમ્--અચ્ચણં રંચણં ચૈવ, વંદણં પૂર્યણં તૈહા ।

ઈદ્ધિસંકારસમ્માણં, મર્ણસાવિં નં પર્યથ ॥૧૮॥

છાયા--અર્ચનાં રચનાં ચૈવ, વંદનં પૂજનં તથા ।

ઋદ્ધિસત્કારસમ્માનં, મનસાઽપિ ન પ્રાર્થયેત્ ॥ ૧૮ ॥

ભોજન મેં ચલચિત્ત ન બને તથા (રસે ગિદ્ધે ન સિયા-રસે ગૃહ્ણઃ ન સ્યાત્) મધુરાદિક રસ મેં આસક્ત ન બને । (જિભ્વાદંતે-જિહ્વાદાન્તઃ) રસના ઇન્દ્રિય કો અપને વશ મેં કરનેવાલે ઓર (અમુચ્છિણ-અમૂર્ચ્છિતઃ) રસગૃહ્ણિ કો વર્જન કરનેવાલા વહ મહામુનિ (રસદ્વાપ ન ભુંજિજા-રસાથ ન ભુજીત) આસ્વાદ સુખ કે નિમિત્ત ભોજન કરકે કેવલ (જવણદ્વાપ-યાપનાર્થમ્) સંયમયાત્રા કે નિર્વાહ કે અભિપ્રાય સે હી આહાર પાની કરે ।

ભાવાર્થ--જો મુનિરાજ નિર્દોષ આહાર પાની સામગ્રી કા ભોગ કરતે હૈં વે કેવલ સંયમ યાત્રા કે નિર્વાહ નિમિત્ત હી કરતે હૈં । રસાસ્વાદન કે લિયે નહીં, ઇસી લિયે ઉન્હેં રસ મેં અગૃહ્ણ એવં અલોલુપ હોને કી પ્રભુ કી આજ્ઞા હૈ ॥ ૧૭ ॥

અન્વયાર્થ--મહામુની-મહામુની સાધુ એ અલોલે-અલોલઃ કુસ્વાદ ભોજ-નમાં ચલચિત્ત ન બનવું જોઈએ. તથા રસે ગિદ્ધે ન સિયા-રસે ગૃહ્ણઃ ન સ્યાત્ મધુરાદિક રસમાં આસક્ત ન બને. જિભ્વાદંતે-જિહ્વાદાન્તઃ રસના ઇન્દ્રિયને પોતાના વશમાં કરનાર અને અમુચ્છિણ-અમૂર્ચ્છિતઃ રસગૃહ્ણિનું વર્જન કરનાર તે મહામુનિ રસદ્વાપ ન ભુંજિજ્ઞા-રસાર્થે ન ભુંજિત આસ્વાદ સુખના નિમિત્ત ભોજન ન કરતાં કેવળ જવણદ્વાપ-યાપનાર્થમ્ સંયમ યાત્રાના નિર્વાહના અભિપ્રાયથી જ આહાર પાણી કરે.

ભાવાર્થ--જે મુનિજન નિર્દોષ આહાર પાણી સામગ્રીનો ઉપભોગ કરે છે. તે કેવળ સંયમ યાત્રાના નિર્વાહ નિમિત્તે જ કરે છે, રસ આસ્વાદને માટે નહીં. આજ કારણે તેમને રસમાં અગૃહ્ણ અને અલોલુપ થવાની પ્રભુની આજ્ઞા છે. ૧૭

टीका--‘अच्चणं’ इत्यादि--

अर्चनां=अक्षतादिभिः पूजां, रचनां=निषद्यादिविषयां, स्वस्तिकादि न्यासरूपां वा, चकारः समुच्चये । एव शब्दो भिन्नक्रमः ‘ने’ त्यनेन संबध्यते । वन्दनं=नमस्तुभ्यमित्यादि वचनेन स्तवनम्, पूजनं=विशिष्टवस्त्रादिभिः प्रतिलाभनं, तथा=ऋद्धिसत्कारसम्मानं=ऋद्धिश्च=श्रावकप्रदत्तोपकरणादिरूपा, आमशौषध्यादिरूपा वा, सत्कारश्च=वस्त्रपात्रादिप्राप्तिरूपः, सम्मानश्च=अभ्युत्थानादिः, एषां समाहारः । तत्, मनसाऽपि नैव, अनगारः प्रार्थयेत् । ‘ममेदं भवतु’ इति मनसा नाभिलषेत्, अपि=वचसा न याचेतेत्यर्थः ॥१८॥

किंच--

मूलम्--सुक्रज्ज्ञाणं झियाएज्जां, अणियाणे अकिंचणे ।

वोसट्कांए विहरेज्जा, जावं कालस्सं पज्जसो ॥१९॥

तथा--‘अच्चणं’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ--मुनिजन (अच्चणं रयणं चैव वंदणं पूयणं तथा इड्डि-सत्कारसम्माणं मनसावि न पत्थए-अर्चनां रचनां चैव वंदनं पूजनं तथा ऋद्धिसत्कारसन्मानं मनसा अपि न प्रार्थयेत्) अपनी अर्चना की, अपने निमित्त निषद्या आदि की अथवा स्वस्तिक आदि के न्यास की वंदना की, पूजन की तथा ऋद्धि की सत्कार की सन्मान की मनसे भी इच्छा न करे ।

भावार्थ--मुनि का कर्तव्य है कि वह स्वप्न में भी इस बात की चाहना न करे कि कोई मेरी पुष्पादिक द्वारा पूजा करे रचना करे अर्थात् मेरे समक्ष स्वस्तिक आदि का न्यास करे । मेरी पूजा करे मुझे अनेक प्रकार आमशौषधि आदि लब्धिओं की प्राप्ति हो जावे ॥ १८ ॥

तथा--‘अच्चणं’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ--मुनिजन अच्चणं रयणं चैव वंदणं पूयणं तथा इड्डिसत्कार-सम्माणं मनसावि न पत्थए-अर्चनां रचनां चैव वंदनं पूजनं तथा ऋद्धिसत्कार-सन्मानं मनसापि न प्रार्थयेत् पोतानी अर्थनानी, पोताना निमित्त निषद्या आदिनी अथवा स्वस्तिक आदिना न्यासनी, वंदनानी, पूजननी, सत्कारनी, सन्माननी मनशी पणु धम्मो न करवी लोद्धये ।

भावार्थ--मुनितु कर्तव्य छे के, ते स्वप्नामां पणु आवा प्रकारनी आहना न करे के, कोई भारी पुष्पादिकथी पूजा करे, रचता करे, अर्थात् भारी सामे स्वस्तिक आदिना न्यास करे, भारी पूजा करे, मने अनेक प्रकारनी आमशौषधि आदि लब्धिओं की प्राप्ति धर्म जाय ॥ १८ ॥

छाया--शुक्लध्यानं ध्यायेत्, अनिदानः अकिंचनः ।

व्युत्सृष्टकायः विहरेत्, यावत् कालस्य पर्यायम् ॥१९॥

टीका--‘सुकज्ज्ञाणं’ इत्यादि--

शुक्लं-शुक्लाख्यं ध्यानं यथा भवति तथा ध्यायेत् । अनिदानः=निदान-रहितः, अकिंचनः-ममत्वभावरहितः, व्युत्सृष्टकायः=कायममत्वरहितः कायपरि-कर्मवर्जितः सन्नित्यर्थः, कालस्य=मृत्योः, पर्यायं-प्रस्तावं, यावत्=मर्यादिकृत्य, अनगारो विहरेत्=अप्रतिबद्धविहारितयेति भावः । यावज्जीवमप्रतिबद्धविहारी भवेदित्यर्थः ॥ १९ ॥

और भी कहते हैं--‘सुकज्ज्ञाणं’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ--(सुकज्ज्ञाणं श्लियाएज्जा-शुक्लध्यानं ध्यायेत्) जैसे बने वैसे शुक्लध्यान को वह ध्यावे (अणियाणे-अनिदानः) निदान से रहित होकर (अकिंचणे-अकिंचनः) ममत्वभाव से रहित होकर (वोसट्टकाए-व्युत्सृष्टकायः) एवं शरीर ममत्व का परिहार कर (जाव कालस्स पज्जसो विहरेज्जा-यावत् कालस्य पर्यायम् विहरेत्) मुनि यावज्जीव अप्रतिबद्ध विहार करता रहे ।

भावार्थ--मुनिजन शुक्ल ध्यान को ध्यावें और किसी भी वस्तु की परभव के लिये चाहना न करे-ऐसा विचार नहीं करे कि मुझे इस तपस्या के प्रभाव से इन्द्रादिक कि विभूति मिल जाय । किसी भी पदार्थ में ममत्वभाव नहीं रखना चाहिये और काया से भी ममत्वभाव का त्याग कर यावज्जीव अप्रतिबद्ध विहार करते हुए संयमका निर्वाह करे ॥१९॥

બીજું પણ કહે છે--‘સુકજ્ઞાણં’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ--સુકજ્ઞાણં શ્લિયાએજ્જા-શુક્લધ્યાનં ધ્યાયેત્ જેમ બને તેમ શુક્લ ધ્યાનમાં જ સાધુ રચ્યા પચ્યા રહે, અણિયાણે-અનિદાનઃ નિદાનથી રહિત બનીને અકિંચણે-અકિંચનઃ મમત્વભાવથી રહિત બનીને, વોસટ્ટકાએ-વ્યુત્સૃષ્ટકાયઃ અને શરીર મમત્વનો પરિહાર કરીને જાવ કાલસ્સ પજ્જસો વિહરેજ્જા-યાવત્ કાલસ્ય પર્યાયમ્ વિહરેત્ મુનિ યાવજ્જીવ અપ્રતિબદ્ધ વિહાર કરતા રહે.

ભાવાર્થ--મુનિજન શુક્લ ધ્યાનમાં લવલીન બને અને કોઈ પણ વસ્તુની પરભવના માટે ચાહના ન કરે. એવો વિચાર ન કરે કે, મને આ તપસ્યાના પ્રભાવથી ઇન્દ્રાદિકની વિભૂતિ મળી જાય. કોઈ પણ પદાર્થમાં મમત્વભાવ રાખવો ન જોઈએ. અને કાયાથી પણ મમત્વભાવનો ત્યાગ કરી યાવજ્જીવ અપ્રતિબદ્ધ વિહાર કરતાં કરતાં સંયમનો નિર્વાહ કરે ॥ ૧૯ ॥

एवमनगारगुणेष्ववस्थितो मुनिर्यावदायुर्विहत्य मृत्युसमये यत् कृत्वा
यत् फलं प्राप्नोति तदाह--

मूलम् - निज्जूहिऊण आहारं, कालधम्ममे उवट्टिए ।

जहिऊण माणुसं बांदिं, पँहू दुक्खा विमुच्चई ॥२०॥

छाया--परित्यज्य आहारं, कालधर्मे उपस्थिते ।

त्यक्त्वा मानुषीं बोन्दिं प्रभुर्दुखाद् विमुच्यते ॥२०॥

टीका--‘निज्जूहिऊण’ इत्यादि--

प्रभुः=वीर्यान्तरायपगमाद् विशिष्टसामर्थ्यवान्, कालधर्मे-आयुः क्षय-
लक्षणे मृत्युस्वभावे, उपस्थिते=प्रत्यासन्नीभूते, आहारं परित्यज्य, मानुषीं बोन्दिं=
शरीरं त्यक्त्वा दुःखात्=शरीरमानसलक्षणात्, विमुच्यते=वियुक्तो भवति, सकल
दुःखहेतुकर्मक्षयादिति भावः ॥२०॥

अब संयम आराधन का फल कहते हैं--‘निज्जूहिऊण’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ-(पहू-प्रभुः) वीर्यान्तर कर्मके अपगतसे विशिष्टशक्तिशाली
बना हुआ वह मुनि (कालधम्ममे उवट्टिए-कालधर्मे उपस्थिते) मृत्यु
समय उपस्थित होने पर (आहारं निज्जूहिऊण-आहारं परित्यज्य)
चतुर्विध आहार का परित्याग कर (माणुसं बांदिं जहिऊण-मानुषीं
बोन्दिं त्यक्त्वा) अपने शरीर को छोड़े । इस तरह शरीर को छोड़कर
(दुक्खा विमुच्चई-दुःखात् विमुच्यते) यह आत्मा शारीरिक एवं मान-
सिक दुःखों से रहित होकर मोक्ष का अधिपति बन जाता है ।

भावार्थ--तपस्या के प्रभाव से जब वीर्यान्तराय कर्म का क्षय हो
जाता है, तब इस आत्मा में विशिष्ट शक्ति का सद्भाव हो जाता है ।

હવે સંયમ આરાધનનુ ફળ કહે છે--“ નિજ્જૂહિઊણ ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ--પહૂ-પ્રભુઃ વિર્યાન્તરાય કર્મના અપગતથી વિશિષ્ટ શક્તિશાળી
બની રહેલા એવા મુનિ કાલધમ્મે ઉવટ્ટિએ-કાલધર્મે ઉપસ્થિતે મૃત્યુ સમય
ઉપસ્થિત થવાના સમયે આહારં નિજ્જૂહિઊણ-આહારં પરિત્યજ્ય ચતુર્વિધ આહારનો
પરિત્યાગ કરીને માણુસં બોંદિં જહિઊણ-માનુષીં બોંન્દિં ત્યક્ત્વા પોતાના શરીરને
છોડે આ પ્રમાણે એ શરીરને છોડીને એ દુઃખાવિમુચ્ચઈ-દુઃખાત્ વિમુચ્યતે આત્મા
શારીરિક અને માનસિક દુઃખોથી રહિત થઈને મોક્ષના અધિપતિ બની જાય છે.

ભાવાર્થ--તપસ્યાના પ્રભાવથી જ્યારે વિર્યાન્તરાય કર્મનો ક્ષય થઈ જાય
છે. ત્યારે એ આત્મામાં વિશિષ્ટ શક્તિનો સદ્ભાવ થઈ જાય છે. આ શક્તિ

મૂલમ્--નિમ્મમે નિરહંકારે, વીયરાગો અણાસવો ।

સંપત્તો કેવલં નાણં, સાસયં પરિણિવ્વુણ ત્તિવેમિ ॥૨૧॥

છાયા—નિર્મમો નિરહંકારો વીતરાગોઽનાસ્રવઃ ।

સંપ્રાપ્તઃ કેવલં જ્ઞાનં, શાશ્વતં પરિનિર્વૃત્ત ઇતિ બ્રવોમિ ॥૨૧॥

ટીકા—‘નિમ્મમે’ ઇત્યાદિ ।

નિર્મમઃ=મમત્વરહિતઃ, નિરહંકારઃ=અહંકારરહિતઃ, અત્રાર્થે હેતુગર્ભવિશેષણમાહ-વીતરાગઃ=રાગરહિતઃ, ઉપલક્ષણત્વાદ્વીતદ્વેષશ્ચ, અનાસ્રવઃ=કર્માસ્રવરહિતઃ મિથ્યાત્વાદિ તદ્વેત્વભાવાદિતિ ભાવઃ, શાશ્વતમ્=અનશ્વરમિત્યર્થઃ, કેવલં જ્ઞાનં

इस शक्ति के प्राप्त होने पर प्रभु बना हुआ वह आत्मा अन्तिम समय में समाधिभरणपूर्वक देह का परित्याग करके अपनी आत्मा को शारीरिक एवं मानसिक दुःखों से रहित बना लेता है । क्योंकि कि इस अवस्था में इसके सकल दुःखों के हेतुभूत कर्म क्षपित हो जाते हैं ॥ २० ॥

‘નિમ્મમે’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—इस तरह (निमममे-निर्ममः) ममत्व से रहित बना हुआ यह आत्मा (निरहंकारे-निरहंकारः) अहंभाव से रहित होकर (वीयरागो-वीतरागः) रागद्वेष से विहीन बन जाता है और फिर (अणासवो-अनास्रवः) कर्मास्रव से रहित होकर (सासयं केवलं नाणं संपत्तो परिणिव्वुए-शाश्वतम् केवलं ज्ञानं संप्राप्तः परिनिर्वृतः) अनश्वर

પ્રાપ્ત થયા પછી પ્રભુ બનેલો એ આત્મા અન્તિમ સમયે સમાધિ ભરણ પૂર્વક દેહનો પરિત્યાગ કરીને પોતાની આત્માને શારીરિક અને માનસિક દુઃખોથી રહિત બનાવી દે છે કેમ કે, આવી અવસ્થામાં એના સઘળા દુઃખોના હેતુભૂત કર્મનો ક્ષય થઈ જાય છે. ॥ ૨૦ ॥

“ નિમમ્મે ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—આ પ્રમાણે નિમમમે-નિર્મમઃ મમત્વભાવથી રહિત બનેલો એ આત્મા નિરહંકારે-નિરહંકારઃ અહંભાવથી રહિત થઈને વીયરાગો-વીતરાગઃ રાગદ્વેષ વગરનો બની જાય છે. અને પછી અણાસવો-અનાસ્રવઃ કર્મના આસ્રવ રહિત બનીને સાસયં કેવલં નાણં સંપત્તો પરિણિવ્વુણ-શાશ્વતમ્ કેવલજ્ઞાનં સંપ્રાપ્તઃ પરિનિર્વૃત્તઃ

સંપ્રાપ્તઃ, પરિનિર્વૃત્તઃ-સર્વદા સ્વસ્થીભૂતો ભવતિ । इति ब्रवीमि=अस्य व्याख्या पूर्ववत् ॥ २१ ॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललित-कलापालापक-प्रविशुद्धनैऋगद्यपद्य ग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-शाहू छत्रपति-कोल्हापुरराजप्रदत्त-“ जैनशास्त्राचार्य ”-पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-वालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायाम् “ उत्तराध्ययनसूत्रस्य ” प्रियदर्शिन्याख्यां व्याख्या-या ‘मनगार मार्गगतिनामकं’ पञ्चत्रिंशत्-ममध्ययनं संपूर्णम् ॥ ३५ ॥

કેવલજ્ઞાન કો પા લેતા હૈ । અતઃ યહ સર્વદા કે લિયે સ્વસ્થીભૂત હો જાતા હૈ । (ત્તિ વેમિ-इति ब्रवीमि) इन पदों की व्याख्या पहिले ही लिखी जा चुकी है ॥ २१ ॥

॥ उत्तराध्ययनसूत्रका पैंतीसवाँ अध्ययन संपूर्ण ॥

અનશ્વર કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરી લે છે. આથી તે સદાના માટે સ્વસ્થીભૂત થઈ જાય છે. त्तिवेति-इति ब्रवीमि આ પદોની વ્યાખ્યા પહેલાં કહેવાઈ ગયેલ છે. ૨૧।

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનું પાત્રીસમું અધ્યયન સમાપ્ત. । ૩૫ ।

॥ अथ षट्त्रिंशत्तममध्ययनं प्रारभ्यते ॥

अनगारमार्गगतिनामकं पञ्चत्रिंशत्तममध्ययनमुक्तम्, अधुना षट्त्रिंशत्तममारभ्यते
अस्य चाऽयमभिसम्बन्धः—अनन्तराऽध्ययने प्राणातिपातविरमणादयो भिक्षुगुणा
उक्ताः, ते च जीवाऽजीवस्वरूपपरिज्ञानत एवाऽऽसेवितुं शक्याः, इति तज्ज्ञापना-
र्थमिदं जीवाजीवविभक्तिनामकमध्ययनं प्रारभ्यते, तत्रेदं प्रथमं सूत्रम्—
मूलम्—जीवाजीवविभक्तिं, सुणेह मे एगमणा ईओ ।

‘जं जाणिऊण भिक्खू, संमं जयंइ संजमे ॥ १ ॥

छाया—जीवाजीवविभक्तिं, शृणुत मे एकमनसः इतः ।

यां ज्ञात्वा भिक्षुः, सम्यक् यतते संयमे ॥१॥

टीका—‘जीवाजीवविभक्तिं’ इत्यादि—

श्री सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामिनं प्रतिकथयति—हे जम्बूः ? इतः=अस्मात्

छत्तीसवां अध्ययन प्रारंभ—

अनगारमार्गगति नाम का पैंतीसवां अध्ययन समाप्त हुआ । अब
छत्तीसवां अध्ययन कहते हैं—छत्तीसवें अध्ययन का पूर्व अध्ययन के
साथ इस प्रकार का संबंध है कि पूर्व अध्ययन में जो प्राणातिपात विरमण
आदि भिक्षु के गुण कहे गये हैं—वे उन्हीं व्यक्तियों द्वारा आसेवित हो
सकते हैं जो जीव और अजीव के स्वरूप को जानने वाले होते हैं ।
इसीलिये उनके स्वरूप को बताने के अभिप्राय से यह जीवाजीवविभक्ति
नाम का छत्तीसवां अध्ययन कहा जाता है ।

‘जीवाजीवविभक्तिं’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—श्री सुधर्मास्वामी श्री जम्बूस्वामी से कहते हैं कि हे

छत्तीसमा अध्ययननो प्रारंभ

अनगारमार्गगति नामनु पांत्तीसमुं अध्ययन समाप्त थयु, હવે
છત્તીસમા અધ્યયનનો પ્રારંભ થાય છે. આ છત્તીસમા અધ્યયનનો આગલા
પાંત્રીસમા અધ્યયનની સાથેનો સંબંધ આ પ્રમાણે છે કે—પાંત્રીસમા અધ્યયનમાં
જે પ્રાણાતિપાત વિરમણ આદિ ભિક્ષુના ગુણ કહેવામાં આવેલા છે તે એજ
વ્યક્તિઓ દ્વારા પાળી શકાય છે કે, જે જીવ અને અજીવના સ્વરૂપને જાણવાવાળા
હોય છે. આજ કારણે એના સ્વરૂપને બતાવવાના અભિપ્રાયથી આ જીવાજીવ
વિભક્તિ નામનું છત્તીસમું અધ્યયન કહેવામાં આવે છે—

“જીવાજીવવિભક્તિ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—શ્રી સુધર્મા સ્વામી જમ્બૂ સ્વામીને કહે છે કે હે જમ્બૂ !

પરં પશ્ચત્રિશત્તમાધ્યયનસ્થિતવિષયશ્રવણાદનન્તરમિત્યર્થઃ, જીવાજીવવિભક્તિ= જીવાશ્ચ-ઉપયોગલક્ષણાઃ, અજીવાશ્ચ=તદ્વિપરીતાઃ, જીવાઽજીવાસ્તેષાં વિભક્તિઃ- વિભાગઃ-તત્તદ્ભેદાદિ કથનેન વિભાગપૂર્વકમવસ્થાપનં જીવાજીવવિભક્તિસ્તામ્ । મે=મમ કથયતઃ યૂયમ્-એકમનસઃ=એકાગ્રીકૃતચિત્તાઃ સન્તઃ, શ્રુણુત । યાં=જીવા- જીવ વિભક્તિં જ્ઞાત્વા ભિક્ષુઃ સંયમે-સંયમારાધને સમ્યક્ચતતે=પ્રયત્નં કરોતિ ॥૧॥

જીવાજીવવિભક્તિપ્રસન્નવશાદેવ લોકાલોકવિભક્તિં વક્તિ—

મૂલમ્—જીવા ચેવ અજીવા યં, ઇસ લોએ વિચાંહિએ ।

અજીવં દેસ માર્ગાસે, આલોએ સે' વિચાંહિએ ॥૨॥

છાયા—જીવાશ્ચેવ અજીવાશ્ચ, એલોકો વ્યાખ્યાતઃ ।

અજીવદેશ આકાશઃ, અલોકઃ સ વ્યાખ્યાતઃ ॥૨॥

ટીકા—‘જીવાચેવ’ इत्यादि—

“જીવાશ્ચેવ અજીવાશ્ચ=વક્ષ્યમાણાઃ, કોઽર્થઃ ?, જીવાઽજીવરૂપઃ, એષઃ=પ્રત્ય-

જમ્બૂ ! (इओ-इतः) इस पैंतीसवें अध्ययन के भाव सुनने के बाद मैं तुम्हें . (जीवाजीवविभक्ति-जीवाजीवविभक्तिम्) जीव और अजीव के विभाग को सुनाता हूँ उसे तुम (मे-मे) सुझ से (एगमणा-एकमनसः) एकाग्र चित्त होकर (सुणेह-श्रृणुत) सुनो । (जं जाणिऊण भिक्खु संजमे सम्म जयई-यां ज्ञात्वा भिक्षुः संयमे सम्यक् यतते) जीस जिवा- जीवविभक्ति को जानकर भिक्षु संयम की आराधना करने में अच्छी तरह से प्रयत्न करनेवाला बन जाता है ॥ १ ॥

जबतक जीव और अजीव के विभाग को साधु नहीं समझ लेता है तबतक संयम की आराधना में उसका प्रयत्न सफल नहीं होता है अतः सूत्रकार जीवाजीव के विभाग के प्रसङ्ग से लोकालोक के विभाग को

इओ-इतः पाँतीसवा अध्ययनने लाव सांભળ્યા પછી હવે હું તમને જીવા- જીવવિભક્તિ-જીવાજીવવિભક્તિ જીવ અને અજીવના વિભાગને સંભળાવું છું. તે તમે તે મે-મે ભારી પાસેથી એગમણા-એકમનસઃ એકાગ્રચિત્ત બનીને સુણેહ-શ્રુણુત સંભળો. જં જાણિઊણ ભિક્કુ સંજમે સમ્મં જયઈ-યાં જ્ઞાત્વા ભિક્ષુઃ સંયમે સમ્યગ્ચતતે જે જીવાજીવવિભક્તિને સંભળીને ભિક્ષુ સંયમની આરાધના કરવામાં સારી રીતે પ્રયત્ન કરવાવાળા બની જાય છે. ॥ ૧ ॥

ત્યાં સુધી જીવ અને અજીવના વિભાગને સાધુ સમજ લેતા નથી ત્યાં સુધી સંયમની આરાધનામાં તેનો પ્રયત્ન સફળ થતો નથી. આથી સૂત્રકાર જીવા

ક્ષતયા પ્રતીતઃ, લોકો વ્યાख्याતઃ=તીર્થંકરાદિભિર્વિશેષતઃ કથિતઃ” જીવાજીવા-
નામેવ યથાયોગમાધારાધેયભાવરૂપેણ વર્તમાનાનાં લોકાત્મકત્વાત્ । તથા-
અજીવદેશ આકાશઃ=ધર્માધર્માદિદ્રવ્યવર્જિતઃ કેવલાકાશરૂપોઽજીવદેશઃ-અલોકો
વ્યાख्याતઃ,-અલોક इति कथितस्तીर्थंकरादिभिः ।

તથાચોક્તમ્—ધર્માદીનાં હૃત્તિર્દ્રવ્યાણાં ભવતિ યત્ર તત્ક્ષેત્રમ્ ।

તૈ દ્રવ્યૈઃ સહલોકસ્તદ્વિપરીતં હ્યલોકાખ્યમ્ ॥૧॥૨॥

इह जीवाजीवानां विभक्तिः प्ररूपणाद्वारेणैव स्यादिति तामाह—

मूलम्—दृवओ खेत्तओ चैव, कालओ भावओ तहौ ।

प्ररूपणा तेसिं भवे, जीवाणं अजीवाण यं ॥३॥

છાયા—દ્રવ્યતઃ ક્ષેત્રતશ્ચૈવ, કાલતો ભાવતસ્તથા ।

પ્રરૂપણા તેષાં ભવતિ, જીવાનામજીવાનાં ચ ॥૩॥

ટીકા—‘દૃવઓ ખેત્તઓ’ इत्यादि—

द्रव्यतः=द्रव्यमाश्रित्य, इदं द्रव्यं एतावन्तश्च तद्भेदाः, इति । च=पुनः क्षेत्रतः

કહતે હૈં—‘ જીવા ચેવ ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(જીવાચેવ અજીવા ય-જીવાશ્ચૈવ અજીવાશ્ચ) જીવ ઓર
અજીવરૂપ (एस-एषः) यह (लोए वियाहिए-लोकःव्याख्यातः) लोक है
ऐसा तीर्थंकर भगवन्तोने कहा है । यथायोग आधार आधेय भावरूपसे
वर्तमानजीव और अजीवोंमें लोकात्मकता है । (अजीव देसमागासे-
अजीवदेशः आकाशम्) अजीवका अंश अजीवदेश है और यह अजीव
देश धर्माधर्मादिद्रव्य रहित केवल आकाश स्वरूप है । (अलोए से
वियाहिए-अलोकः सः व्याख्यातः) इसीको तीर्थंकर आदि अलोक
कहते हैं ॥ २ ॥

જીવના વિભાગના પ્રસંગથી લોકા લોકના વિભાગને કહે છે —“જીવા ચેવ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—જીવાચેવ અજીવા ય-જીવાશ્ચૈવ અજીવાશ્ચ જીવ અને અજીવરૂપ
एस-एषः आ लाए वियाहिए-लोकः व्याख्यातः લોક છે એવું તીર્થંકર આદિ
ગણધરોએ કહેલ છે. યથાયોગ આધાર આધેય ભાવરૂપથી વર્તમાન જીવ
અને અજીવોમાં લોકાત્મકતા છે. અજીવદેસમાગાસે-અજીવદેશઃ આકાશમ્ અજીવનો
અંશ અજીવ દેશ છે અને એ અજીવ દેશ ધર્મ અધર્મ આદિ દ્રવ્ય રહિત
કેવળ આકાશ સ્વરૂપ છે. અલોએ સે વિયાહિએ-અલોકઃ સઃ વ્યાખ્યાતઃ આને જ
તીર્થંકર આદિ અલોક કહે છે. ॥ ૨ ॥

પરં પશ્ચત્રિશત્તમાધ્યયનસ્થિતવિષયશ્રવણાદનન્તરમિત્યર્થઃ, જીવાજીવવિભક્તિ= જીવાશ્ચ-ઉપયોગલક્ષણાઃ, અજીવાશ્ચ=તદ્વિપરીતાઃ, જીવાઽજીવાસ્તેષાં વિભક્તિઃ- વિભાગઃ-તત્તદ્ભેદાદિ કથનેન વિભાગપૂર્વકમવસ્થાપનં જીવાજીવવિભક્તિસ્તામ્ । મે=મમ કથયતઃ યૂયમ્-એકમનસઃ=એકાગ્રીકૃતચિત્તાઃ સન્તઃ, શ્રુણુત । યાં=જીવા- જીવ વિભક્તિં જ્ઞાત્વા ભિક્ષુઃ સંયમે-સંયમારાધને સમ્યક્ચયતતે=પ્રયત્નં કરોતિ ॥૧॥

જીવાજીવવિભક્તિપ્રસજ્જવશાદેવ લોકાલોકવિભક્તિં વક્તિ—

મૂલમ્—જીવા ચેવં અજીવાં યં, એસ લોએ વિયાંહિએ ।

અજીવં દેસ માર્ગાસે, આલોએ સે^૧ વિયાંહિએ ॥૨॥

છાયા—જીવાશ્ચૈવ અજીવાશ્ચ, એષલોકો વ્યાખ્યાતઃ ।

અજીવદેશ આકાશઃ, અલોકઃ સ વ્યાખ્યાતઃ ॥૨॥

ટીકા—‘જીવાચેવ’ इत्यादि—

“જીવાશ્ચૈવ અજીવાશ્ચ=વક્ષ્યમાણાઃ, કોઽર્થઃ ?, જીવાઽજીવરૂપઃ, એષઃ=પ્રત્ય-

જમ્બૂ ! (इओ-इतः) इस पेंतीसवे अध्ययन के भाव सुनने के बाद मैं तुम्हें . (जीवाजीवविभक्तिं-जीवाजीवविभक्तिम्) जीव और अजीव के विभाग को सुनाता हूं उसे तुम (मे-मे) सुझ से (एगमणा-एकमनसः) एकाग्र चित्त होकर (सुणेह-श्रृणुत) सुनो । (जं जाणिऊण भिक्खु संजमे सम्म जयई-यां ज्ञात्वा भिक्षुः संयमे सम्यक् यतते) जीस जीवा- जीवविभक्ति को जानकर भिक्षु संयम की आराधना करने में अच्छी तरह से प्रयत्न करनेवाला बन जाता है ॥ १ ॥

जबतक जीव और अजीव के विभाग को साधु नहीं समझ लेता है तबतक संयम की आराधना में उसका प्रयत्न सफल नहीं होता है अतः सूत्रकार जीवाजीव के विभाग के प्रसङ्ग से लोकालोक के विभाग को

इओ-इतः पाંત્રીસમા અધ્યયનનો ભાવ સાંભળ્યા પછી હવે હું તમને જીવા- જીવવિભક્તિં-જીવાજીવવિભક્તિં જીવ અને અજીવના વિભાગને સંભળાવું છું. તે। તમે તે મે-મે મારી પાસેથી એગમણા-એકમનસઃ એકાગ્રચિત્ત બનીને સુણેહ-શ્રુણુત સાંભળો. જં જાણિऊण ભિક્ખુ સંજમે સમ્મં જયઈ-યાં જ્ઞાત્વા ભિક્ષુઃ સંયમે સમ્યચયતતે જે જીવાજીવવિભક્તિને સાંભળીને ભિક્ષુ સંયમની આરાધના કરવામાં સારી રીતે પ્રયત્ન કરવાવાળા બની જાય છે. ॥ ૧ ॥

ક્ષતયા પ્રતીતઃ, લોકો વ્યાખ્યાતઃ=તીર્થંકરાદિભિર્વિશેષતઃ કથિતઃ” જીવાજીવા-
નામેવ યથાયોગમાધારાધેયભાવરૂપેણ વર્તમાનાનાં લોકાત્મકત્વાત્ । તથા-
અજીવદેશ આકાશઃ=ધર્માધર્માદિદ્રવ્યવર્જિતઃ કેવલાકાશરૂપોઽજીવદેશઃ-અલોકો
વ્યાખ્યાતઃ,-અલોક ઇતિ કથિતસ્તીર્થંકરાદિભિઃ ।

તથાચોક્તમ્—ધર્માદીનાં દૃત્તિર્દ્રવ્યાણાં ભવતિ યત્ર તત્ક્ષેત્રમ્ ।

તૈ દ્રવ્યૈઃ સહલોકસ્તદ્વિપરીતં હ્યલોકાખ્યમ્ ॥૧॥૨॥

इह जीवाजीवानां विभक्तिः प्ररूपणाद्वारेणैव स्यादिति तामाह—

मूलम्—दृवओ खेत्तओ चेव, कालओ भावओ तहाँ ।

परूवणा तेसिं भवे, जीवाणं अजीवाण यं ॥३॥

छाया—द्रव्यतઃ ક્ષેત્રતઃચૈવ, કાલતો ભાવતસ્તથા ।

પરૂપણા તેષાં ભવતિ, જીવાનામજીવાનાં ચ ॥૩॥

ટીકા—‘દૃવઓ ખેત્તઓ’ ઇત્યાદિ—

द्रव्यतः=द्रव्यमाश्रित्य, इदं द्रव्यं एतावन्तश्च तद्भेदाः, इति । च=पुनः क्षेत्रतः

कहते हैं—‘ जीवा चेव ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(જીવાચેવ અજીવા ચ-જીવાશ્ચૈવ અજીવાશ્ચ) જીવ ઔર
અજીવરૂપ (એસ-એષઃ) યહ (લોએ વિયાહિએ-લોકઃવ્યાખ્યાતઃ) લોક હૈ
એસા તીર્થંકર ભગવન્તોને કહા હૈ । યથાયોગ આધાર આધેય ભાવરૂપસે
વર્તમાનજીવ ઔર અજીવોંમેં લોકાત્મકતા હૈ । (અજીવ દેસમાગાસે-
અજીવદેશઃ આકાશમ્) અજીવકા અંશ અજીવદેશ હૈ ઔર યહ અજીવ
દેશ ધર્માધર્માદિદ્રવ્ય રહિત કેવલ આકાશ સ્વરૂપ હૈ । (અલોએ સે
વિયાહિએ-અલોકઃ સઃ વ્યાખ્યાતઃ) હસીકો તીર્થંકર આદિ અલોક
કહતે હૈ ॥ ૨ ॥

જીવના વિભાગના પ્રસંગથી લોકા લોકના વિભાગને કહે છે —“જીવા ચેવ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—જીવાચેવ અજીવા ચ-જીવાશ્ચૈવ અજીવાશ્ચ જીવ અને અજીવરૂપ
એસ-એષઃ આ લોએ વિયાહિએ-લોકઃ વ્યાખ્યાતઃ લોક છે એવું તીર્થંકર આદિ
ગણધરોએ કહેલ છે. યથાયોગ આધાર આધેય ભાવરૂપથી વર્તમાન જીવ
અને અજીવોમાં લોકાત્મકતા છે. અજીવદેસમાગાસે-અજીવદેશઃ આકાશમ્ અજીવને
અંશ અજીવ દેશ છે અને એ અજીવ દેશ ધર્મ અધર્મ આદિ દ્રવ્ય રહિત
કેવળ આકાશ સ્વરૂપ છે. અલોએ સે વિયાહિએ-અલોકઃ સઃ વ્યાખ્યાતઃ આને જ
તીર્થંકર આદિ અલોક કહે છે. ॥ ૨ ॥

=ક્ષેત્રમાશ્રિત્ય, ઇયતિ ક્ષેત્રે, इदं स्यादिति, कालतः=कालमाश्रित्य, इदम् इयत्काल-
पर्यन्तस्थितिरुम्' इति, तथा-भावतः=भावमाश्रित्य, इमे अस्य पर्यायाः इति,
तेषां जीवानाम् अजीवानां च प्ररूपणा=भेदादिकथनद्वारेण स्वरूपबोधनं भवति,
तथेति समुच्चयार्थकः ॥३॥

તત્ર-સ્વલ્પવક્તવ્યતયા પર્વમજીવપ્રરૂપણામાહ—

મૂળમ્—રૂંવિણો ચેવઽરૂવી ય, અજીવા દુર્વિહા ભવે ।

અરૂવી દૈસહા વૃત્તા, રૂંવિણો યં ચઽઠ્ઠિહાં ॥૪॥

છાયા—રૂપિણશ્ચૈવ અરૂપિણશ્ચ, અજીવા દ્વિવિધા ભવન્તિ ।

અરૂપિણો દશધા પ્રોક્તાઃ, રૂપિણશ્ચ ચતુર્વિધાઃ ॥૪॥

અવ જીવ અજીવકી પ્રરૂપણા કહતે હૈં—‘દવ્વઓ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(દવ્વઓ—દ્રવ્યતઃ) દ્રવ્યકો આશ્રિત કરકે (ચેત્તઓ—
ક્ષેત્રતઃ) ક્ષેત્રકો આશ્રિત કરકે (કાલઓ—કાલતઃ) કાલકો આશ્રિત
કરકે તથા (ભાવઓ—ભાવતઃ) ભાવકો આશ્રિત કરકે (તેસિં જીવાણં
અજીવાણં ય - તેષાં જીવાનાં અજીવાનાં ચ) જીવ ઓર અજીવોંકી
(પ્રરૂપણા—પ્રરૂપણા) પ્રરૂપણા હોતી હૈ ।

ભાવાર્થ—જીવ ઓર અજીવ દ્રવ્યોંકી પ્રરૂપણા દ્રવ્યક્ષેત્રકાલ ઓર
ભાવકી અપેક્ષા કરકે કી ગઈ હૈ । જૈસે એસા કથન કરના કિ યહ
દ્રવ્ય હૈ ઓર ઇસકે ઇતને ભેદ હૈં યહ દ્રવ્યકી અપેક્ષાસે જીવ ઓર અજીવ-
કી પ્રરૂપણા હૈ । ઇતને ક્ષેત્રમેં યહ દ્રવ્ય રહતા હૈ યહ ઉંકી ક્ષેત્રકી
અપેક્ષાસે પ્રરૂપણા હૈ । યહ દ્રવ્ય ઇતને સમયતકકી સ્થિતિવાલા હૈ યહ
કાલકી અપેક્ષાસે ઉંકી પ્રરૂપણા હૈ । યે ઇસકે પર્યાય હૈં યહ ભાવકી
અપેક્ષાસે ઇંકી પ્રરૂપણા હૈ ॥૩॥

અન્વયાર્થ—હવે જીવ અજીવની પ્રરૂપણા કહે છે—“ દવ્વઓ ” ઇત્યાદિ ।
દવ્વઓ—દ્રવ્યતઃ દ્રવ્યને આશ્રિત કરીને, ચેત્તઓ—ક્ષેત્રતઃ ક્ષેત્રને આશ્રિત કરીને,
કાલઓ—કાલતઃ કાળને આશ્રિત કરીને, ભાવઓ—ભાવતઃ ભાવને આશ્રિત કરીને, તેસિં
જીવાણં અજીવાણં ય—તેષાં જીવાનાં અજીવાનાં ચ જીવ અને અજીવોની પ્રરૂપણા થાય છે.

ભાવાર્થ—જીવ અને અજીવ દ્રવ્યોની પ્રરૂપણા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, અને
ભાવની અપેક્ષા કરીને કહેવામાં આવેલ છે, જેમ એવું કહેવું કે, આ દ્રવ્ય છે,
અને આના આટલા ભેદ છે. આ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જીવ અને અજીવની પ્રરૂપણા છે.
આ દ્રવ્ય આટલા સમયની સ્થિતિવાળું છે, કાળની અપેક્ષાએ એની પ્રરૂપણા છે. આ
એના પર્યાય છે એ પ્રકારનું કહેવું ભાવની અપેક્ષાએ એની પ્રરૂપણા છે. ॥૩॥

ટીકા—‘રૂવિણોચેવ’ इत्यादि—

अजीवाः=न जीवाः-अजीवाः, जीवभिन्नाः चेतनारहिता इत्यर्थः, द्विविधा भवन्ति, तद् यथा-रूपिणश्च, अरूपिणश्च, तत्र-रूपिणः=रूपं-मूर्तिवर्णादिमत्त्वं तदस्ति येषां ते रूपिणः। अरूपिणः अमूर्ता इत्यर्थः। तत्रारूपिणः-प्रक्रमात्-अजीवाः, दशधा=दशप्रकारकाः, प्रोक्ताः=रूयिता तीर्थंकरादिभिरिति भावः। अत्राऽपि स्वल्पवक्तव्यत्वादेव, अरूपिणां प्रथमतः प्रदर्शनम्। रूपिणश्च-रूपिणस्तु अजीवाश्चतुर्विधा भवन्ति, रूपिणां तु स्कन्धादिभेदेन चतुर्विधतया अरूप्यजीवापेक्षया अल्पवक्तव्यत्वेऽपि, स्कन्धादीनां बहुवक्तव्यतया रूपिणां पश्चात् प्ररूपणा कृता ॥ ४ ॥

जीव अजीवकी प्ररूपणा करते हुए सूत्रकार स्वल्प होनेसे प्रथम अजीवकी प्ररूपणा करते हैं—‘रूविणो’ इत्यादि।

अन्वयार्थ—(अजीवा-अजीवाः) अजीव द्रव्य (रूविणोऽरूवीय-रूपिणः अरूपिणश्च) रूपी और अरूपीके भेदसे (दुविहा भवे-द्विविधाः भवन्ति) दो प्रकारके होते हैं। (अरूवि-अरूपिणः) अरूपी द्रव्य (दसहा वुत्ता-दशधा प्रोक्ताः) दश प्रकारके कहे गये हैं। तथा (रूविणा चउव्विहा-रूपिणः चतुर्विधाः) रूपी द्रव्य चार प्रकारके कहे गये हैं।

भावार्थ—जिनमें चेतना न पाई जावे वे अजीव हैं। ये अजीवरूपी और अरूपीके भेदसे दो प्रकारके हैं। रूपी नाम सूत्रका है। अर्थात् रूप रस गंध और स्पर्श ये चार गुण जिनमें पाये जावें वे सूत्र हैं। इनसे भिन्न असूत्र हैं। अरूपी अजीव दश प्रकारके और रूपी अजीव चार प्रकारके हैं ॥ ४ ॥

જીવ અજીવની પ્રરૂપણા કરતાં સૂત્રકાર સ્વલ્પ હોવાના કારણે પ્રથમ અજીવની પ્રરૂપણા કરે છે—“રૂવિણો” ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—અજીવા-અજીવાઃ અજીવ દ્રવ્ય રૂવિણોઽરૂવીય-રૂપિણઃ અરૂપિણશ્ચ રૂપી અને અરૂપીના ભેદથી દુવિહા ભવે-દ્વિવિધા ભવન્તિ એ પ્રકારનાં હોય છે અરૂવિ-અરૂપિણઃ અરૂપી દ્રવ્ય દસહાવુત્તા-દશધા પ્રોક્તા દસ પ્રકારના કહેવાયેલા છે. તથા રૂવિણો ચઉવ્વિહા-રૂપિણઃ ચતુર્વિધા રૂપી દ્રવ્ય ચાર પ્રકારના કહેવાયેલા છે

ભાવાર્થ—જેનામાં ચેતના ન જણાય એ અજીવ છે. એ અજીવ રૂપી અને અરૂપીના ભેદથી એ પ્રકારનાં છે. રૂપી નામ મૂર્ત છે. અર્થાત્, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ, આ ચાર ગુણે જેનામાં હોય છે તે મૂર્ત છે. એ ન હોય તે અમૂર્ત છે અરૂપી અજીવ દસ પ્રકારના અને રૂપી અજીવ ચાર પ્રકારના છે ॥ ૪ ॥

अरूपिणामजीवानां दशविधत्वं विशदयति--

मूलम्—धम्मत्थिकाए तद्देसे, तप्पएसे य आहिँए ।

अधम्ममे तस्स देसे य, तप्पएसे य आहिँए ॥५॥

आगाँसे तस्स देसे य, तप्पएसे य आहिँए ।

अद्धासमए चेव, अरूवी दसहा भवे ॥ ६ ॥

छाया—धर्मास्तिकायः तद्देशः, तत्प्रदेशश्च आख्यातः ।

अधर्मास्तिकायः तस्य देशश्च तत्प्रदेशश्च आख्यातः ॥५॥

आकाशं तस्य देशश्च, तत्प्रदेशश्च आख्यातः ।

अद्धासमयश्चैव, अरूपिणः दशधा भवन्ति ॥६॥

टीका—‘धम्मत्थिकाए’ इत्यादि--

अरूपिणो दशधा भवन्ति । केन प्रकारेण दशधा भवन्तीत्याह—‘धम्मत्थिकाए’ इत्यादि । धर्मास्तिकायः = धारयति - अनुगृह्णाति गतिपरिणतजीवपुद्गलांस्तत्स्वभावतया इति धर्मः, अस्तयश्चात्र प्रदेशाः, तेषां कायः-समूहः अस्तिकायः प्रदेशसमूहः । धर्मश्चासावस्तिकायश्च धर्मास्तिकायः-गतिपरिणतानां जीवपुद्गलानां गत्युपष्टम्भकोऽसंख्येयप्रदेशात्मको द्रव्यविशेषः । तथा-तद्देशः=तस्य धर्मास्तिकायस्य, देशः-त्रिभागचतुर्भागादिरूपः, च=पुनः तत्प्रदेशः=तस्य धर्मास्तिकायस्यैव यः प्रदेशः-निरंशोभागः, स तत्प्रदेशः । आख्यातः=कथितः । तथा-अधर्मः=

अरूपी अजीवोंके दश प्रकार ये हैं—‘धम्मत्थिकाए’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(धम्मत्थिकाए तद्देसे तप्पएसे य अधम्ममे तस्स देसे तप्पएसे य आगासे तस्स देसे तप्पएसे य अद्धासमए चेव दसहा भवे-धर्मास्तिकायः तद्देशः तत्प्रदेशश्च, अधर्मास्तिकायः तस्य देशः तत्प्रदेशश्च अद्धासमयश्चेति दशधा भवन्ति) धर्मास्तिकाय, धर्मास्तिकायदेश, धर्मास्तिकायप्रदेश, अधर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकायदेश, अधर्मास्तिकायप्रदेश, आकाश आकाशदेश, आकाशप्रदेश और अद्धासमय ये अरूपी

अरूपी अजीवोंका दश प्रकार था छे—“ धम्मत्थिकाए ” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—धम्मत्थिकाए तद्देसे तप्पएसे य अधम्ममे तस्स देसे तप्पएसे य आगासे तस्स देसे तप्पएसे य अद्धासमए चेव दसहा भवे-धर्मास्तिकायः तद्देशः तत्प्रदेशश्च अधर्मास्तिकायः तस्य देशः तत्प्रदेशश्च आकाशं तस्य देशः तत्प्रदेशश्च अद्धासमयश्चेति दशधा भवन्ति धर्मास्तिकाय, धर्मास्तिकायदेश, धर्मास्तिकायप्रदेश, अधर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकायदेश, अधर्मास्तिकायप्रदेश, आकाश, आकाशदेश, आकाशप्रदेश, अने अध्दासमय, आ अरूपी द्रव्यना दस लेह छे. गति स्वभाववाणा लव

અધર્માસ્તિકાયઃ=સ્થિતિપરિણતાનાં જીવપુદ્ગલાનાં સ્થિત્યુપલ્લખકોઽસંખ્યાત-
પ્રદેશાત્મકો દ્રવ્યવિશેષઃ । પદેઽપિ પદૈકદેશદર્શનાત્, ‘અધર્મ્મે’ इति પદેના-
ધર્માસ્તિકાય इति बोधते । च=पुनः, तस्य=अधर्मास्तिकायस्य देशः, उक्तरूपः ।
च=पुनः, तत्प्रदेशः=उक्त प्रकारक एव, आख्यातः=कथितः ॥५॥

તથા-આકાશં=“આહ્-મર્યાદયા સ્વ સ્વભાવાપરિત્યાગરૂપયા કાશન્તે સ્વરૂપે-
ણૈવ પ્રતિભાસન્તે પદાર્થાઃ, અસ્મિન્ इति, આકાશમ્, યદા તુ-અભિવિધૌ, આહ્-
દ્રવ્યકે દશ ભેદ હૈં । ગતિસ્વભાવવાલે જીવ ઓર પુદ્ગલોંકો જો ચલનેમે
સહાયક હોતા હૈં વહ ધર્માસ્તિકાય હૈં ।

यहां धर्म अस्ति और काय ऐसे तीन शब्द हैं । अस्ति शब्द का अर्थ
प्रदेश है और इन प्रदेशों का जो समूह है वह अस्तिकाय है । धर्मरूप
जो अस्तिकाय है वह धर्मास्तिकाय है । इसके असंख्यात प्रदेश हैं ।
त्रिभाग चतुर्भाग आदिरूप इसके देश कहलाते हैं । तथा इसका जो निरंश
भाग होता है वह प्रदेश है । इसी तरह स्थितिस्वभाववाले जीव
और पुद्गलों को जो ठहरने में सहायता देता है वह अधर्मास्तिकाय है ।
यह द्रव्य भी असंख्यात प्रदेशात्मक है । यहां गाथा में “अधम्म”
पद है सो उससे अधर्मास्तिकाय का बोध होता है । क्यों कि पद के
एक देश में पूर्ण पद का व्यवहार होता देखा जाता है । जिस तरह
धर्मास्तिकाय के देश और प्रदेशों की व्याख्या की गई है उसी प्रकार
इसके भी देश और प्रदेशकी व्याख्या जाननी चाहिये । गाथा
में “आकाश” पद का भी प्रयोग हुआ है अतः यहां भी इस पद से

અને પુદ્ગલોને ચલાવવામાં જે સહાયક હોય છે તે ધર્માસ્તિકાય છે.
અહીં ‘ધર્મ’ અસ્તિ અને કાય એવા ત્રણ શબ્દ છે. અસ્તિ શબ્દનો
અર્થ પ્રદેશ છે. અને એ પ્રદેશોનો જે સમૂહ છે તે અસ્તિકાય છે. ધર્મરૂપ
જે અસ્તિકાય છે તે ધર્માસ્તિકાય છે. એના અસંખ્યાત પ્રદેશ છે. ત્રીજોભાગ,
ચોથોભાગ આદિ રૂપ એના પ્રદેશ કહેવાય છે- તથા એનો નિરંશ જે ભાગ
હોય છે તે પ્રદેશ છે. આજ પ્રમાણે સ્થિતિ સ્વભાવવાળા જીવ અને પુદ્ગલોને
ચલાવવામાં જે સહાયતા આપે છે તે અધર્માસ્તિકાય છે. આ દ્રવ્ય પણ અસં-
ખ્યાત પ્રદેશાત્મક છે. અહીં ગાથામાં “અધર્મ” પદ છે. એનાથી અધર્માસ્તિકાયનો
બોધ થાય છે. કેમકે, પદના એક દેશમાં પૂર્ણ પદનો વ્યવહાર થતો જોઈ
શકાય છે. જે પ્રમાણે ધર્માસ્તિકાયના દેશ અને પ્રદેશોની વ્યાખ્યા કરવામાં
આવેલ છે. એજ પ્રમાણે આના પણ દેશ અને પ્રદેશની વ્યાખ્યા બાજુવી
જોઈએ ગાથામાં “આકાશ” પદનો જ પ્રયોગ થયેલ છે. એથી અહીં પણ
આ પદથી આકાશાસ્તિકાય સમજવું. આકાશમાં “આ” “કાશ” એવા એ એ

તદા “આહ્-સર્વભાવાભિવ્યાપ્ત્યા કાશતે इति आकाशं तदेवास्तिकायः-आकाशा-
स्तिकायः, प्राग्वत्पदेऽपि पदैकदेशदर्शनात्, च=पुनः, तस्य देशः, च=पुनः
तत्प्रदेशः-प्राग्वत् आख्यातः। तथा-अद्धासमयः=अद्धा-कालः तद्रूपः समयः स
इति। ‘चेव’ इति समुच्चये। अद्धासमयस्य निर्विभागत्वात् देशप्रदेशौ न भवतः,
आवलिकादयस्तु ‘पूर्वसमयनिरोधेनैवोत्तरोत्तरसमयसद्भावः’ इति तत्त्वतः समुदय-
समित्याद्यसम्भवेन व्यवहारार्थमेव कल्पिताः, इतीह नोक्ताः ॥६॥

આકાશાસ્તિકાય સમજના । આકાશ મેં “ આ ” “ કાશ ” એસે દો
શબ્દ હૈં । “ આ ” મર્યાદા ઓર અભિવિધિ કા વાચક હોતા હૈં । જબ
“ આ ” મર્યાદા કા વાચક હોગા તો ડસકા અર્થ એસા હોગા કિ સમસ્ત
પદાર્થ અપનેર સ્વભાવ કે પરિત્યાગ સે જિસ મેં પ્રતિભાસિત હોતે હૈં વહ
આકાશ હૈં, તથા “ આ ” જબ અભિવિધિ કા વાચક હોગા તબ ડસકા
અર્થ એસા હોગા કિ જો સર્વ પદાર્થોં મેં વ્યાપકરૂપ સે રહકર પ્રકાશિત
હોતા હૈં વહ આકાશ હૈં । આકાશરૂપ જો અસ્તિકાય હૈં વહ આકાશ-
સ્તિકાય હૈં । યહ બી દેશ ઓર પ્રદેશ કી અપેક્ષા ત્રીન પ્રકાર કા જાનના
ચાહિયે । અર્થાત્ આકાશાસ્તિકાય આકાશાસ્તિકાયદેશ ઓર આકાસ્તિ-
કાયપ્રદેશ યે ત્રીન ભેદ હૈં । દેશ ઓર પ્રદેશ કી વ્યાખ્યા પૂર્વ કી તરહ યહાં મી
સમજ લેની ચાહિયે । અદ્ધા શબ્દ કા અર્થ કાલ હૈં । કાલરૂપ જો સમય હૈં
વહ અદ્ધા સમય હૈં । અદ્ધાસમય કા કોઈ વિભાગ નહીં હોતા હૈં ઇસલિયે
ઇસકે દેશ ઓર પ્રદેશ નહીં હોતે હૈં । આવલિકા આદિકોં કી જો કલ્પના હૈં
વહ કેવલ વ્યવહાર કે નિમિત્ત સે હી કલ્પિત કી ગઈ હૈં એસા જાનના
ચાહિયે । કર્યાં કિ પૂર્વ સમય કે વ્યતીત હો જાને સે હી ઉત્તર સમય

શબ્દ છે. “આ” મર્યાદા અને અભિવિધિનો વાચક થાય છે જ્યારે “આ”
મર્યાદાનો અને તો એનો અર્થ એવો થાય કે, સમસ્ત પદાર્થ પોતે પોતાના
સ્વભાવના અપરિત્યાગથી જેનામા પ્રતિભાસિત થાય છે તે, આકાશ છે. તથા
“આ” જ્યારે અભિવિધિનો થાય તો એનો અર્થ એવો થાય કે, જે સર્વ
પદાર્થમા વ્યાપકરૂપથી રહીને પ્રકાશિત થાય છે, તે આકાશરૂપ જે અસ્તિકાય છે
તે આકાશાસ્તિકાય છે. એ પણ દેશ અને પ્રદેશની અપેક્ષા એ ત્રણ પ્રકારનાં બધુવાં
બેધએ. અર્થાત્ આકાશાસ્તિકાય આકાશાસ્તિકાયદેશ અને આકાશાસ્તિકાયપ્રદેશ એ
ત્રણ ભેદ છે. દેશ અને પ્રદેશની વ્યાખ્યા અગાઉની માફક અહીં પણ સમજી લેવી
બેધએ. અધ્યા શબ્દનો અર્થ કાળ છે. કાળરૂપ જે સમય છે તે અદ્ધા સમય
છે અદ્ધા સમયનો કોઈ વિભાગ હોતો નથી. આ કારણે એના દેશ અને પ્રદેશ થતા
નથી. આવલિકા આદિકોની જે કલ્પના છે એ કલ્પના વહેવારના નિમિત્તે જ
પવામા આવેલ હોવાનું બધુવું બેધએ. કેમકે આગલો સમય વીતી

અધુનૈતાનેવં ક્ષેત્રતઃ પ્રાહ—

મૂલમ્—ધર્માધર્મમે ય દો ચેવં, લોગમિત્તા વિયાહિર્યા ।

લોગાલોગે ય આગાંસે, સમંઽ સમયસ્વેત્તિર્ણ ॥૭॥

છાયા—ધર્માધર્મૌ દ્વાવેવ, લોકમાત્રૌ વ્યાખ્યાતૌ ।

લોકાલોકે ચાકાશં, સમયઃ સમયક્ષેત્રમ્ ॥૭॥

ટીકા—‘ધર્માધર્મમે’ इत्यादि—

ધર્માધર્મૌ=ધર્માસ્તિકાયાઽધર્માસ્તિકાયૌ ચ एतौ-દ્વાવેવ, લોકમાત્રૌ-લોક-
પરિમાણૌ, વ્યાખ્યાતૌ-કથિતૌ, લોકમાત્રત્વં ચાનયોરેતદવષ્ટ્વાકાશસ્યૈવ લોક-
ત્વાત્ । અલોકવ્યાપિત્વે તુ અનયોર્જીવ પુદ્ગલાનામપિ તત્ર પ્રચારપ્રસજ્ઞેન

કા સદ્ભાવ હોતા હૈ । અતઃ અદ્વાસમય જો એક સમય માત્ર હૈ ઉસમેં
સમુદાયરૂપતા નહીં બન સકતી હૈ । ઇસલિયે આવલિકા આદિકોં કી
કલ્પના કેવલ વ્યવહાર કે નિમિત્ત હી કલ્પિત કી ગઈ હૈ એસા
જાનના ચાહિયે ॥ ૫ ॥ ॥ ૬ ॥

અવ ઇન્હીં ધર્મ અધર્મ આકાશ ઓર કાલ કે ક્ષેત્ર કહતે હૈ—

“ ધર્માધર્મમે ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(ધર્માધર્મમે દો ચેવ લોગમિત્તા વિયાહિર્યા-ધર્માધર્મૌ
દ્વૌ એવ લોકમાત્રૌ વ્યાખ્યાતૌ) ધર્માસ્તિકાય ઓર અધર્માસ્તિકાય એ
દો લોકાકાશપરિમાણ કહે ગયે હૈ । અર્થાત્ જિસ પ્રકાર લોકાકાશકે
અસંખ્યાત પ્રદેશ હૈં ઉસી પ્રકાર દોનોં દ્રવ્યોં કે સ્ત્રી અસંખ્યાત પ્રદેશ હૈં ।
તથા એ દો દ્રવ્ય લોકાકાશ કો વ્યાપ્ત કર ઉસમેં રહે હુએ હૈં । અથવા

જવાથી જ ઉત્તર સમયનો સદ્ભાવ થાય છે. આથી અધ્ધા સમય જે એક
સમય માત્ર છે. તેમાં સમુદાય રૂપથી થઈ શકતી નથી. આ કારણે આવલિકા
આદિકોની કલ્પના ફક્ત વહેવારના નિમિત્તે જ કલ્પિત કરવામાં આવેલ છે.
એવું જાણવું જોઈએ ॥ ૫ ॥ ૬ ॥

હવે એજ ધર્મ અધર્મ આકાશ અને કાળને ક્ષેત્રથી કહે છે—“ ધર્મા-
ધર્મમે ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—ધર્માધર્મમે દોચેવ લોગમિત્તા વિયાહિર્યા-ધર્માધર્મૌ દ્વૌ એવ લોક-
માત્રૌ વ્યાખ્યાતૌ ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય એ જે દ્રવ્ય લોકાકાશના
પરિણામ કહેવામાં આવેલ છે અર્થાત્-જે પ્રમાણે લોકાકાશના અસંખ્યાત
પ્રદેશ છે. એજ પ્રમાણે આ જન્ને દ્રવ્યોના પ્રદેશ પણ અસંખ્યાત છે. તથા
એ જન્ને દ્રવ્ય લોકાકાશને વ્યાપ્ત કરી એમાં રહેલાં છે. અથવા આ જન્ને

તસ્યાપિ લોકત્વાપત્તિઃ સ્યાત્ । એતૌ લોકે એવ ન અલોકે ઇત્યર્થઃ । તથા-આકાશં-લોકાલોકે-લોકે-અલોકે ચ વર્તતે, તસ્ય સર્વવૃત્તિત્વાત્ । સમયઃ=અદ્વાસમયઃ, સમયક્ષેત્રં-“સમયોપલક્ષિતં ક્ષેત્રં, અર્દ્ધતૃતીયદ્વીપસમુદ્રાસ્તદ્વિષયભૂતમસ્યાસ્તી”તિ સમયક્ષેત્રિકઃ, તત્પરતસ્તસ્યાસમ્ભવાત્, આવલિકાદિકલ્પનાયાઃ સમયમૂલકત્વાત્તે-ડપ્પેતાવત્ક્ષેત્રવર્તિન એવ । તથાચોક્તમ્—

સમયાવલિકાપક્ષમાસર્વયનસજ્જિતાઃ ।

નૃલોક એવ કાલસ્ય, વૃત્તિર્નાન્યત્ર કુત્રચિત્ ॥૧॥ ઇતિ ॥૭॥

જિતના આકાશ કા પ્રદેશ ઇન દોનોં દ્રવ્યોં સે વ્યાપ્ત હો રહા હૈ વહી લોકાકાશ હૈ યદિ એસા ન માના જાય ઔર એસા કહા જાય કિ યે દો દ્રવ્ય અલોક કો ભી વ્યાપ્ત કર રહે હૈં, તો જીવ ઔર પુદ્ગલોં કે પ્રચાર કા સદ્ભાવ વહાં ભી માનના પડેગા તથા અલોકાકાશ મેં લોકાકાશ કા વ્યવહાર હોને કા પ્રસંગ પ્રાપ્ત હોગા । પરંતુ એસી વાત તો નહીં હૈ, અતઃ યહી માનના ઉચિત હૈ કિ યે દો દ્રવ્ય કેવલ લોકાકાશ મેં હી વ્યાપ્ત હૈં । પરંતુ (આગાસં-આકાશમ્) જો આકાશદ્રવ્ય હૈ વહ (લોગાલોગે-લોકાલોકે) લોક મેં ભી હૈ ઔર અલોક મેં ભી હૈ । ક્યોં કિ આકાશ કી વ્યાપકતા સર્વત્ર માની ગઈ હૈ । (સમય સમયલેખિતિ-સમયઃ સમય ક્ષેત્રમ્) સમય-અદ્વાસમય, સમયક્ષેત્ર મેં હૈ-અર્થાત્ અદ્વાસમય કી વૃત્તિ મનુષ્યલોક મેં હી હૈ, આગે નહીં હૈ । આવલિકા આદિ કી કલ્પના સમય મૂલક હોને સે આવલિકા આદિ ભી ઇસી ક્ષેત્ર મેં હૈં ઇસસે બાહર કે ક્ષેત્ર મેં નહીં હૈ ॥ ૭ ॥

દ્રવ્યોંથી આકાશનો જેટલો પ્રદેશ વ્યાપ્ત થઈ રહેલ છે એજ લોકાકાશ છે. કહાય એવું માનવામાં ન આવે અને એવું કહેવામાં આવે કે, આ બંને દ્રવ્ય અલોકને પણ વ્યાપ્ત કરી રહેલ છે તો જીવ અને પુદ્ગલોના પ્રચારનો સદ્ભાવ ત્યાં પણ માનવો પડશે. તથા અલોકાકાશમાં લોકાકાશનો વ્યવહાર થવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થશે. પરંતુ આવી વાત છે જ નહીં. એથી એ માનવો ઉચિત છે કે, એ બે દ્રવ્ય ફક્ત લોકાકાશમાં જ વ્યાપ્ત છે. પરંતુ જે આગાસં-આકાશ આકાશ દ્રવ્ય છે તે લોગાલોગે-લોકાલોકે લોકમાં પણ છે, અને અલોકમાં પણ છે. કેમકે આકાશની વ્યાપકતા સઘળે સ્થળે માનવામાં આવેલ છે. સમય સમયલેખિતિ - સમયઃ સમયક્ષેત્રમ્ સમય, અધ્ધાસમય, સમયક્ષેત્રમાં છે. અર્થાત્ અધ્ધા સમયની વૃત્તિ મનુષ્યલોકમાં જ છે. આગળ નથી. આવલિકા આદિની કલ્પનાનો સમય મૂલક હોવાથી આવલિકા આદિ આજ ક્ષેત્રમાં છે. આનાથી બહારના ક્ષેત્રમાં નથી. ॥ ૭ ॥

एतानेव कालतः कथयति—

मूलम्—धम्माधम्मागासा, तिन्निवि^३ एए अणाइया ।

अपज्जवसिया चेव, सव्वद्धं तु वियाहिया ॥८॥

छाया—धर्माधर्माकाशाः, त्रयोऽपि एते अनादिकाः ।

अपर्यवसिताश्चैव, सर्वाद्धां तु व्याख्याताः ॥८॥

टीका—‘धम्माधम्मा’ इत्यादि—

धर्माधर्माकाशाः=धर्मश्च, अधर्मश्च आकाशश्च इति तथा, त्रयोऽप्येते अनादिकाः न विद्यते, आदिर्येषां ते तथा, तथा-अपर्यवसिताः-न पर्यवसिताः, अन्तरहिता इत्यर्थः । ‘चेव’ इति समुच्चये, अतएव-तु=निश्चयेन सर्वाद्धां=सर्वकालं व्याप्य-स्थिताः, सर्वदा स्व स्वरूपाऽपरित्यागतो नित्या इति यावत्, व्याख्याताः=कथिताः । ‘सव्वद्धं’ इत्यत्रात्यन्तसंयोगे द्वितीया ॥८॥

अब इन्हीं पदार्थों को काल से कहते हैं—‘धम्माधम्मागासा’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(धम्माधम्मागासा तिन्निवि एए अणाइया अपज्जवसिया चेव-धर्माधर्माकाशा त्रयोऽपि एते अनादिकाः अपर्यवसिताश्चैव) धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय एवं आकाशास्तिकाय ये तीनों द्रव्य अनादि और अनन्त हैं । (सव्वद्धं तु वियाहिया-सर्वाद्धां तु व्याख्याताः) इसीलिये इन को सर्वाद्धा कहा है अर्थात् ये सर्वकाल में व्याप्त माने गये हैं । ऐसा कोई भी समय नहीं था कि ये तीनों द्रव्य नहीं थे, तथा वर्तमान में भी ऐसा कोई समय नहीं है कि जिसमें ये तीनों द्रव्यो न हों तथा भविष्य में भी ऐसा कोई समय नहीं आवेगा कि जिसमें ये तीनों द्रव्य नहीं रहेंगे । किसी भी समय में ये तीनों द्रव्य अपने स्वरूप का परित्याग नहीं करते हैं इसलिये ही ये नित्य हैं ॥ ८ ॥

હવે આજ પદાર્થોને કાળથી કહે છે—“ ધમ્માધમ્માગાસા ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—ધમ્માધમ્માગાસા એ તિન્નિ વિ અણાઈયા અપજ્જવસિયા ચેવ-ધર્માધર્માકાશા એતે ત્રયોઽપિ અનાદિકાઃ અપર્યવસિતાશ્ચૈવ ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, અને આકાશાસ્તિકાય આ ત્રણે દ્રવ્ય અનાદિ અને અનંત છે. સવ્વધ્ધંતુ વિયાહિયા-સર્વાદ્ધાંતુ વ્યાખ્યાતાઃ આ કારણે એને સર્વાધ્ધા કહેલ છે. અર્થાત્ એ સર્વકાળમાં વ્યાપ્ત મનાયેલ છે. એવો કોઈ પણ સમય ન હતો કે બ્યારે આ ત્રણે ન હતાં. તથા વર્તમાનમાં પણ એવો કોઈ સમય નથી જેમાં એ ન હોય. તથા વર્તમાનમાં પણ એવો કોઈ સમય નથી જેમાં એ ન હોય. તથા ભવિષ્યમાં પણ એવો કોઈ સમય આવવાનો નથી કે, જેમાં આ ત્રણે ન રહેતા હોય. કોઈ પણ સમયમાં આ પોતાના સ્વરૂપનો પરિત્યાગ કરતા નથી. આ કારણે જ એ નિત્ય છે ॥ ૮ ॥

મૂલ્ક-સમર્ણવિ સંતેઈં પંપ્પ, એવમેવં વિચાહિંણે ।

આર્ણસં પંપ્પ સાઈંણે, સપજ્જવસિણે વિ ચૈ ॥ ૯ ॥

છાયા—સનયોડપિ સન્તતિ પ્રાપ્ય. એવમેવ વ્યાખ્યાતઃ ।

આદેશં પ્રાપ્ય સાદિકઃ, સપર્યવસિતઃ અપિ ચ ॥૯॥

ટીકા—‘સમર્ણવિ’ इत्यादि—

સમયઃ અપિ, સન્તતિ=અપરાપરોત્પત્તિરૂપપ્રવાહાત્મિકાં, પ્રાપ્ય=આશ્રિત્ય, એવમેવ—અનાદ્યપર્યવસિતત્વલક્ષણેનૈવ પ્રક્તારેણ । વ્યાખ્યાતઃ=પ્રરૂપિતઃ । તથા—આદેશ-વિશેષં ઘટ્યાદિરૂપં તુ પ્રાપ્ય=આશ્રિત્ય, સાદિકઃ—આદિયુક્તઃ, તથા—સપર્યવસિતઃ અન્તસહિતોડપિ વ્યાખ્યાત ઇતિ । ચ શબ્દસ્ત્વર્થે ॥૯॥

યથા રૂપિદ્રવ્યાણાં ભાવતો વર્ણાદયઃ પર્યાયા જ્ઞાતું શક્યન્તે, ન તદ્વદ્ ધર્મા-

અન્વયાર્થ—(સમર્ણવિ-સમયઃ અપિ) સમયરૂપ કાલ મ્હી (સંતેઈં પંપ્પ-સન્તતિ પ્રાપ્ય) અપરાપરોત્પત્તિરૂપ સન્તતિ કો આશ્રિત કરકે (એવમેવ વિચાહિંણે-એવમેવ વ્યાખ્યાનઃ) અનાદિ અનન્તરૂપ સે કહા ગયા હૈ । તથા (આર્ણસં પંપ્પ-આદેશં પ્રાપ્ય) ઘડી પલ આદિ રૂપ વિશેષ કી અપેક્ષા કરકે (સાઈંણે સપજ્જવસિણે વિચાહિંણે-સાદિકઃ સપર્યવસિતઃ વ્યાખ્યાનઃ) આદિ ઓર અન્ત સહિત મ્હી કહા ગયા હૈ ।

ભાવાર્થ—સમયરૂપકાલ અપરાપરક્ષણોત્પત્તિ કે પ્રવાહ કી અપેક્ષા અનાદિ અનન્ત કહા ગયા હૈ । તથા વિશેષ કી-અપેક્ષા સે સાદિ સાન્ત કહા ગયા હૈ ॥ ૯ ॥

જૈસે રૂપી દ્રવ્યોં કે વર્ણાદિક પર્યાય ભાવ કી અપેક્ષા જાને જાતે હૈ

અન્વયાર્થ—સમર્ણવિ-સમયઃ અપિ સમયરૂપ કાળ પશુ સંતેઈં પંપ્પ-સન્તતિ પ્રાપ્ય અપરાપરોત્પત્તિરૂપ સંતતિને આશ્રિત કરીને એવમેવ વિચાહિંણે-એવમેવ વ્યાખ્યાત અનાદિ અનન્તરૂપથી કહેવાયેલ છે. તથા આર્ણસં પંપ્પ-આદેશં પ્રાપ્ય ઘડી પલ આદિરૂપ વિશેષની અપેક્ષા કરીને સાઈંણે સપજ્જવસિણે વિચાહિંણે-સાદિકઃ, સપર્યવસિતઃ વ્યાખ્યાત આદિ અને અન્ત સહિત પશુ કહેવાયેલ છે.

ભાવાર્થ—સમયરૂપ કાળ અપરાપરક્ષણોત્પત્તિના પ્રવાહની અપેક્ષાથી અનાદિ અનન્ત કહેવામાં આવેલ છે તથા વિશેષની અપેક્ષાથી સાદિસાન્ત કહેવામાં આવેલ છે. ॥ ૯ ॥

જેમ રૂપી દ્રવ્યનો વર્ણાદિક પર્યાય ભાવની અપેક્ષા બહી શકાય છે.

સ્તિકાયાદીનામરૂપિણાં ભાવતઃ પર્યાયા જ્ઞાતું શક્યાઃ, અતઃ સૂત્રકારેણ તત્પ્રરૂપણા-
ન કૃતા । સમ્પ્રતિ દ્રવ્યતો રૂપિણઃ પ્રરૂપયિતુમાહ—

મૂલમ્—સ્વંધા ય સ્વંધદેસાં ય, તત્પદેસાં તદેવ ય ।

પરમાણુ ય બોદ્ધવ્વા, રૂવિણો યં ચત્તવ્વિહો ॥૧૦॥

છાયા—સ્કન્ધાશ્ચ સ્કન્ધદેશાશ્ચ, તત્પ્રદેશાસ્તથૈવ ચ ।

પરમાણુશ્ચ બોદ્ધવ્યા, રૂપિણશ્ચ ચતુર્વિધાઃ ॥૧૦॥

ટીકા—‘સ્વંધા ય’ इत्यादि—

રૂપિણશ્ચ—રૂપમેષામસ્તીતિરૂપિણઃ, અજીવાઃ પુદ્ગલાસ્તે ચતુર્વિધા બોદ્ધવ્યાઃ ।
તદ્ યથા—સ્કન્ધાઃ, સ્કન્ધદેશાઃ તત્પ્રદેશાઃ પરમાણવશ્ચેતિ । તત્ર સ્કન્ધાઃ—પરસ્પર-
સંઘત્યા વ્યવસ્થિતાઃ પરમાણવઃ, પુદ્ગલોપચયાઽપચયલક્ષણાઃ સ્તસ્માદય इत्यर्थः ।
ચ=સમુચ્ચયે, સ્કન્ધદેશાઃ=સ્કન્ધાનામુદેશાઃ દ્વિતીયાદિભાગરૂપાઃ, તત્પ્રદેશાઃ તેષાં,

उसी तरह से धर्मास्तिकायादिक अरूपी द्रव्यों के पर्याय भाव की अपेक्षा
नहीं जाने जाते हैं । इसलिये सूत्रकार ने उनकी उस अपेक्षा से प्ररूपणा
नहीं की है । अब द्रव्य की अपेक्षा रूपी द्रव्य की प्ररूपणा करते हैं—

‘स्वंधाय’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(રૂવિણો—રૂપિણઃ) રૂપી પુદ્ગલ (ચત્તવ્વિહા—ચતુર્વિધાઃ)
ચાર પ્રકાર કે (બોદ્ધવ્વા—બોદ્ધવ્યાઃ) જાનને ચાહિયે । (સ્વંધા સ્વંધદે-
સા ય તદેવ તત્પદેસા પરમાણુ ય—સ્કન્ધાઃ, સ્કન્ધદેશાઃ તથૈવ તત્પ્રદેશાઃ
પરમાણુશ્ચ) સ્કંધ, સ્કન્ધદેશ, સ્કન્ધપ્રદેશ ઓર પરમાણુ । પરસ્પર
સમુદાયરૂપ એ રહે હુણ પરમાણુઓં કે પિંડ કા નામ સ્કંધ હૈ । જૈસે
સ્તંભ આદિ પદાર્થ । સ્કન્ધ કે જો દ્વિતીય આદિ ભાગ હૈં વે સ્કંધદેશ હૈં ।

એજ પ્રમાણે ધર્માસ્તિકાયાદિક અરૂપી દ્રવ્યોનો પર્યાય ભાવની અપેક્ષાએ બાણી
શકાતો નથી. આજ કારણે સૂત્રકારે એમની એ અપેક્ષાથી પ્રરૂપણા કરેલ નથી.
હવે દ્રવ્યની અપેક્ષાએરૂપી દ્રવ્યોની પ્રરૂપણા કહે છે. “સ્વંધાય” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—રૂવિણોઃ—રૂપિણઃ રૂપી પુદ્ગલ ચત્તવ્વિહા—ચતુર્વિધા ચાર પ્રકારના
બોદ્ધવ્વા—બોદ્ધવ્યાઃ બાણુવા બોધવે. સ્વંધા સ્વંધદેસા ય તદેવ તત્પદેસા પરમાણુ ય—
સ્કંધાઃ, સ્કન્ધદેશાશ્ચ તથૈવ તત્પ્રદેશાઃ પરમાણુશ્ચ સ્કંધ, સ્કંધદેશ, સ્કંધપ્રદેશ અને
પરમાણુ, પરસ્પર સમુદાયના રૂપમાં રહેલા પરમાણુના પિંડનું નામ સ્કંધ છે.
જે રીતે સ્તંભ આદિ પદાર્થ. સ્કંધના જે બીજા આદિ ભાગ છે તે સ્કંધદેશ

સ્કન્ધાનાં પ્રદેશાઃ-તત્પ્રદેશાઃ-સ્કન્ધાદિસંપૃક્તનિરંશભાગરૂપાઃ । તથૈવ ચેતિ સમુ-
ચ્ચયે, પરમાણુશ્ચ-પરમશ્વાસાવણુશ્ચ ઇતિ પરમાણુઃ, સ્કન્ધાદિભ્યઃ પૃથક્ભૂતો નિરં-
શઃ પુદ્ગલઇત્યર્થઃ । જાતિ વિવક્ષયા એકવચનમ્ ॥ ૧૦ ॥

इह देशाः प्रदेशाश्च स्कन्धेष्वेवान्तर्भूता इत्यतः स्कन्धाः, परमाणुश्चेति द्वावेव
रूपिणामजीवानां द्रव्यमाश्रित्य भेदौ स्थितौ । अतस्तयोर्लक्षणमाह—

मूलम्—एगत्तेण पुहत्तेण, खंधां य परमाणुं य ॥

છાયા—એકત્વેન પૃથક્ત્વેન સ્કન્ધાશ્ચ પરમાણુશ્ચ ॥

टीका—‘ एगत्तेण ’ इत्यादि ।

स्कन्धाः एकत्वेक=एकपरिणतिरूपेण, लक्ष्यन्ते इति शेषः । एकपरिणतिप्राप्ता

तथा उन्हीं स्कन्धों में मिला हुआ जो निरंशभागरूप परमाणु हैं वे
स्कंधप्रदेश हैं । (परमाणु य-परमाणुश्च) स्कंध से पृथक्भूत जो निरंश
पुद्गल है वह परमाणु है ।

भावार्थ—यहां सूत्रकारने रूपी पुद्गल द्रव्य के चार भेद कहे हैं ।
वे ये हैं—स्कंध, स्कंधदेश, स्कंधप्रदेश और परमाणु । ये सब रूप, रस,
गंध और स्पर्शगुण वाले होते हैं, इसलिये इन्हें रूपी कहा गया है । अनेक
पुद्गलपरमाणुओं का जो पिंड है वह स्कंध है । स्कंध के टुकड़ों का नाम
स्कंधदेश है । तथा इन स्कन्धों में जो निरंश परमाणु हैं वे उसके
प्रदेश है । परमाणु इससे भिन्न निरंश शुद्ध पुद्गल द्रव्य है । इससे
अन्य और पुद्गल द्रव्य नहीं होता है ॥ १० ॥

ये रूपी द्रव्य चार प्रकारके भेदों की अपेक्षा से कहे गये हैं । अब
सूत्रकार देश और प्रदेशों को स्कंध में ही अन्तर्भूत करके स्कंध और परमाणु

છે, તથા એજ સ્કંધમાં મળેલ જે નિરંશભાગ પરમાણુ છે તે સ્કંધપ્રદેશ છે.

પરમાણુ ય-પરમાણુશ્ચ સ્કંધથી પૃથક્ભૂત જે નિરંશ પુદ્ગલ છે તે પરમાણુ છે.

ભાવાર્થ—આહીં સૂત્રકારે રૂપી પુદ્ગલ દ્રવ્યના ચાર ભેદ બતાવેલ છે.

તે આ પ્રમાણે છે,—સ્કંધ, સ્કંધદેશ, સ્કંધપ્રદેશ અને પરમાણુ, એ સઘળા
રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શગુણવાળા હોય છે આ કારણે એને રૂપી કહેવામાં આવેલ

છે, અનેક પુદ્ગલ પરમાણુનો જે પિંડ છે. તે સ્કંધ છે સ્કંધના ટુકડાનો નામ
સ્કંધદેશ છે. તથા જે સ્કંધમાં જે નિરંશ પરમાણુ છે તેજ એના પ્રદેશ છે.

પરમાણુ એનાથી ભિન્ન નિરંશ શુદ્ધ પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે એનાથી બીજા કોઈ
પુદ્ગલ દ્રવ્ય હોતાં નથી. ॥ ૧૦ ॥

આ રૂપી દ્રવ્યના ચાર પ્રકાર ભેદની અપેક્ષાથી કહેવામાં આવેલ છે
વે સૂત્રકાર દેશ અને પ્રદેશોને સ્કંધમાં જ અંતર્ભૂત કરીને સ્કંધ અને

દ્વિપ્રદેશિકાદયઃ સંહતાઃ પરમાણુપુજ્જાઃ સ્કન્ધા इत्युच्यन्त इत्यर्थः । च=पुनः, परमाणुः पृथक्त्वेन=असंहतत्वेन केवलं निरंशत्वेन द्विप्रदेशादि स्કન્ધેभ્યો વિષટ્ટિ તત્ત્વેન, વા લક્ષ્યતે । યદ્વા-સ્કન્ધાઃ પરમાણુશ્ચ કથં સમુત્પદ્યન્તે ? इत्याह— 'एगत्तेणे' ति गाथाऽर्द्धम्, तदाऽयमर्थः-स्કન્ધાઃ=દ્વિપ્રદેશાદયઃ । એકત્વેન=દ્વયોશ્ચ

યેદો હી ભેદ રૂપી પુદ્ગલ દ્રવ્ય કે હૈં એસા કહતે હૈં—'એગત્તેણ' इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(એગત્તેણ સ્કન્ધા પુહત્તેણ પરમાણુ ચ-એકત્વેન સ્કન્ધાઃ પૃથક્ત્વેન પરમાણુઃ) અવ અનેક પુદ્ગલપરમાણુ પરસ્પર મૈં એકીભાવરૂપ સે જુડ જાતે હૈં તવ ઇસ સ્થિતિ મૈં ડનકી સ્કન્ધસંજ્ઞા હો જાતી હૈ । ઇન સ્કન્ધો મૈં દો પુદ્ગલ પરમાણુઓં સે લેકર સંખ્યાત અસંખ્યાત એવં અનંતપરમાણુઓં કા સંગ્રહ હોતા હૈ । કેવલ એક નિરંશ પુદ્ગલ જો સ્કન્ધ સે પૃથક્ભૂત હોતા હૈ વહ પરમાણુ હૈ । ઇસ તરહ યહ સ્કન્ધ ઓર પરમાણુ કી પહિચાન કહી ગઈ હૈ । અવ કોઈ યહાં એલી આશંકા કરતા હૈ કિ સ્કન્ધ ઓર પરમાણુ કૈસે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? તવ ડસકે ડત્તર મૈં ઇસ ગાથા કા એસા અર્થ લગાના ચાહિયે-કિ દ્વિપ્રદેશવાલે સ્કન્ધ તથા-સંખ્યાત પ્રદેશવાલે સ્કન્ધ એવં અનંત પ્રદેશવાલે સ્કન્ધ અથવા અનંતાનંત પ્રદેશવાલે સ્કન્ધ ક્રમશઃ દ્વિપુદ્ગલ પરમાણુઓંકે એકત્વ પરિણામરૂપ સંઘાતસે, સંખ્યાત પુદ્ગલ પરમાણુઓંકે સંઘાતસે, અનંત પુદ્ગલપરમાણુઓંકે સંઘાતસે તથા અનંતાનંત પુદ્ગલપરમાણુઓંકે સંઘાતસે વનતે હૈં । દો

પરમાણુ એ બેજ લેહરૂપી પુદ્ગલ દ્રવ્યનાં છે એવું કહે છે.—'એગત્તેણ' इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—એગત્તેણ સ્કન્ધા પુહત્તેણ પરમાણુ ચ-એકત્વેન સ્કન્ધાઃ પૃથક્ત્વેન પરમાણુઃ જ્યારે અનેક પુદ્ગલ પરમાણુ પરસ્પરમાં એક જ સાવરૂપે જોડાઈ બાય છે ત્યારે એ સ્થિતિમાં તેની સ્કન્ધ સંજ્ઞા થઈ જાય છે, આ સ્કન્ધોમાં બે પુદ્ગલ પરમાણુઓથી લઈને સંખ્યાત અસંખ્યાત અને અનંત પરમાણુઓના સંગ્રહ થાય છે. ફક્ત એક નિરંશ પુદ્ગલ જે સ્કન્ધથી જુદા રૂપમાં હોય છે તે પરમાણુ છે આ રીતે એ સ્કન્ધ અને પરમાણુની ઓળખાણ બતાવવામાં આવેલ છે. હવે કોઈ એવી આશંકા કરે કે, પરમાણુ કઈ રીતે ઉત્પન્ન થાય છે ? ત્યારે તેના ઉત્તરમાં આ ગાથાનો એવો અર્થ કરવો જોઈએ કે-એ બે પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ તથા અસંખ્યાત પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ, અને અનંત પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ અથવા અનંતાનંત પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ, ક્રમશઃ બે પુદ્ગલ પરમાણુઓના એકત્વ પરિણામરૂપ સંઘાતથી, સંખ્યાત પુદ્ગલ પરમાણુના

ત્રયાણાં યાવદનન્તાઽનન્તાનાં ચ પૃથગ્ભૂતપરમાણૂનામન્યોઽન્યસંઘાતાદ્ દ્વિપ્રદેશિ-
કત્વાઘાત્મક સમાનપરિણતિરૂપેણૈકોભાવેન ઉત્પદ્યન્તે । પૃથક્ત્વેન સ્તમ્ભાદિરૂપ-
વૃહત્સ્કન્ધેભ્યો વિઘટનરૂપેણ ભેદેન વા દ્વિપ્રદેશિકાઘાઃ સ્કન્ધા ઉત્પદ્યન્તે, ઇતિ
શેષઃ । અયં ભાવઃ-દ્વચણુકાદિક્રમેણાનન્તાનન્તપરમાણુકપર્યવસાનાઃ સ્કન્ધાઃ

પ્રદેશવાલે દો પુદ્ગલપરમાણુકે સંબંધસે દો પ્રદેશવાલા પુદ્ગલસ્કંધ ઉત્પન્ન
હોતા હૈ । ત્રીન પ્રદેશવાલે ત્રીન પુદ્ગલપરમાણુઓંકે સંબંધસે ત્રીન પ્રદેશવાલા
સ્કંધ ઉત્પન્ન હોતા હૈ । ઈસી તરહ સંખ્યાત અસંખ્યાત એવં અનંતાનંત
પ્રદેશવાલા સ્કંધ ઓં ઉત્તને પુદ્ગલપરમાણુઓંકે સંઘાતસે ઉત્પન્ન હોતા હૈ ।
ઈસી તરહ કોઈ વૃહત્સ્કંધ હો તો ઉસકા ભેદ કરનેસે ઓં દ્વિપ્રદેશ,
ત્રીન પ્રદેશ, ચાર પ્રદેશવાલે સ્કંધ ઉત્પન્ન હો જાતે હૈં । ઈસી તરહ ઓર ઓં
સ્કંધોંકી ઉત્પત્તિ જાનની ચાહિયે । દ્વિપ્રદેશવાલે પુદ્ગલપરમાણુઓંકે
સંઘાતસે ઉત્પન્ન હુએ સ્કંધસે લેકર અનંતાનંત પ્રદેશવાલે સ્કંધકે પરમા-
ણુઓંકે સંઘાતસે જો સ્કંધ ઉત્પન્ન હોતે હૈં ઉનકે પર્યન્તવર્તી સ્કંધસે જબ
એક પરમાણુ અલગ હો જાતા હૈ તો ઉસ સમય વહ ઉત્પન્ન હુઆ સ્કંધ
ઉસ એક પરમાણુસે ન્યૂન સ્કન્ધ કહલાતા હૈ । ઈસી તરહ દો, ત્રીન
આદિ પરમાણુઓંકે ભેદ ક્રમસે આગે ૨ ઉત્તને ૨ પરમાણુઓંસે ન્યૂન
સ્કંધ ઉત્પન્ન હો જાતે હૈં । ઈસ તરહ હોતે ૨ દ્વિપ્રદેશવાલે પુદ્ગલપરમા-
ણુઓંતકકા સ્કંધ ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ । ઈસી પ્રકાર કિતનેક પરમાણુઓંકે

સંઘાતથી, અનંત પુદ્ગલ પરમાણુઓના સંઘાતથી તથા અનંતાનંત પુદ્ગલ
પરમાણુઓના સંઘાતથી બને છે. બે પ્રદેશવાળા બે પુદ્ગલ પરમાણુઓના
સંબંધથી બે પ્રદેશવાળા પુદ્ગલ સ્કંધ ઉત્પન્ન થાય છે. ત્રણ પ્રદેશવાળા ત્રણ
પુદ્ગલ પરમાણુના સંબંધથી ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કંધ ઉત્પન્ન થાય છે. આજ
પ્રમાણે સંખ્યાત અસંખ્યાત અને અનંતાનંત પ્રદેશવાળા સ્કંધ પણ એટલા
પુદ્ગલ પરમાણુઓના સંઘાતથી ઉત્પન્ન થાય છે આજ પ્રમાણે કોઈ જુદા સ્કંધ
હોય તો એનો લેહ કરવાથી પણ બે પ્રદેશ, ત્રણ પ્રદેશ, ચાર પ્રદેશવાળા
સ્કંધ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, આજ પ્રમાણે બીજા પણ સ્કંધોની ઉત્પત્તિ જાણવી
જોઈએ. બે પ્રદેશવાળા પુદ્ગલ પરમાણુઓના સંઘાતથી ઉત્પન્ન થયેલા સ્કંધથી
લઈને અનંતાનંત પ્રદેશવાળા સ્કંધના પરણાણુઓના સંઘાતથી બે સ્કંધ
ઉત્પન્ન થાય છે. એના પર્યન્તવર્તી સ્કંધથી બન્યાં એક પરમાણુ અલગ થઈ
જાય છે, તો એ સમયે ઉત્પન્ન થયેલ તે સ્કંધ એ એક પરમાણુ ન્યૂન સ્કંધ
કહેવાય છે. આજ પ્રમાણે બે, ત્રણ, આદિ પરમાણુઓના લેહ કેમથી આગળ
આગળ એટલા એટલા પરમાણુઓથી ન્યૂન સ્કંધ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. આ
થતા થતા બે પ્રદેશવાળા પુદ્ગલ પરમાણુઓ સુધીનો સ્કંધ ઉત્પન્ન

સંઘાતાદ્—યે સમુત્પન્નાસ્તેપાં પર્યન્તવર્તિનઃ સ્કન્ધાદેકઃ પરમાણુર્યદા પૃથગ્ભવતિ, તદા એક પરમાણુભેદાત્ તન્ન્યૂનઃ સ્કન્ધઃ સમુત્પદ્યતે, એવં દ્વિત્ર્યાદિ પરમાણુભેદ-ક્રમેણાધોઽધો યાવત્ દ્વિપ્રદેશપર્યન્તસ્કન્ધોત્પાદ ઇતિ । તથા—શ્વેતોધાવતીતિવત્ , આવૃત્તિન્યાયેન—“ એકત્વેન, પૃથક્ત્વેન ચ ” ઇતિ તૃતીયઃ પક્ષઃ । તત્ર—એકત્વેન=કૈશ્ચિત્ પરમાણુભિઃ સંમિલિતત્વેન એકપરિણતિરૂપેણ । તથા—પૃથક્ત્વેન ચ=તત્સમય એવ કેષાંચિત્ પરમાણૂનાં વિઘટનાત્મકેન ભેદેન ચ, સ્કન્ધા ઉત્પદ્યન્તે ઇતિ શેષઃ ।

હૃદમત્રવોધ્યં—સ્કન્ધોત્પત્તૌ વિકલપત્રય, યતઃ—સ્કન્ધાસ્ત્રિભ્યઃ કારણેભ્ય ઉત્પદ્યન્તે એકત્વેન સંઘાતેનેત્યર્થઃ ૧, પૃથક્ત્વેન ભેદેનેત્યર્થઃ ૨, એકત્વેન પૃથક્ત્વેન ચ=સંઘાતભેદાભ્યાં ચેત્યર્થઃ ૩ । પરમાણુસ્તુ એકત્વોપલક્ષિતપૃથક્ત્વે નૈવેતિ । તદેવાહ

સમ્મિલિત હોનેસે ઓર ડસી સમય ડસમેંસે કિતનેક પરમાણુઓંકે વિઘટન હોનેસે સ્કંધ ઉત્પન્ન હોતે હૈં ।

તાત્પર્ય—ઈસકા યહ હૈ કિ સ્કંધકે ઉત્પત્તિમેં ત્રીન પ્રકાર હૈ—કોઈ સ્કંધ સંઘાત—એકત્વપરિણતિસે ઉત્પન્ન હોતા હૈ ૧ । કોઈ ભેદસે બનતા હૈ ૨ ઓર કોઈ એક સાથ ભેદ ઓર સંઘાત ડોનોં નિમિત્તોંસે હોતા હૈ । જબ અલગર સ્થિતિ ડો પરમાણુઓંકે સંઘાતસે ડો પ્રદેશવાલા સ્કન્ધ હોતા હૈ તબ વહ સંઘાતજન્ય સ્કન્ધ કહલાતા હૈ । ઈસી તરહ ત્રીન ચાર પાંચ છ સાત આઠ નૌ દશ યાવત્ સંખ્યાત અસંખ્યાત અનન્તાનન્ત પરમાણુઓંકે મિલને સે ક્રમશઃ ત્રિપદવાલે, ચારપ્રદેશવાલે, પાંચપ્રદેશવાલે, છપ્રદેશવાલે, સાતપ્રદેશવાલે, આઠપ્રદેશવાલે, નૌપ્રદેશવાલે, દશપ્રદેશવાલે યાવત્ સંખ્યાતપ્રદેશવાલે, અસંખ્યાતપ્રદેશવાલે ઓર અનંતાનંતપ્રદેશવાલે સ્કંધ

થઈ જાય છે. આજ પ્રમાણે કેટલાક પરમાણુઓના સંમિલિત થવા અને એજ સમયે એમાંથી કેટલાક પરમાણુઓનું વિઘટન થવાથી સ્કંધ ઉત્પન્ન થાય છે. તાત્પર્ય—આનુ એ છે કે, સ્કંધની ઉત્પત્તિમાં ત્રણ પ્રકાર છે. કેઈ સ્કંધ સંઘાત—એકત્વ પરિણતીથી ઉત્પન્ન થાય છે. ૧। કેઈ ભેદથી બને છે ૨। અને કેઈ એક સાથે ભેદ અને સંઘાત બન્ને નિમિત્તોથી બને છે જ્યારે અલગ અલગ સ્થિતિ બે પરમાણુઓના સંઘાતથી બે પ્રદેશવાળો સ્કંધ થાય છે ત્યારે તે સંઘાતજન્ય સ્કંધ કહેવાય છે આજ પ્રમાણે ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ, સાત, આઠ, નવ, દસ, યાવત્ સંખ્યાત અસંખ્યાત અનંત—અનંત પરમાણુઓના મળવાથી ક્રમશઃ ત્રણ પ્રદેશવાળા, ચાર પ્રદેશવાળા, પાંચ પ્રદેશવાળા, છ પ્રદેશવાળા, સાત પ્રદેશવાળા, આઠ પ્રદેશવાળા, નવ પ્રદેશવાળા, દસ પ્રદેશવાળા યાવત્ સંખ્યાત પ્રદેશવાળા, અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા અને અનંતા-અનંત પ્રદેશવાળા સ્કંધ બની જાય છે. આ સંઘાતજન્ય છે તથા કેઈ મોટા

—પરમાણુશ્ચેતિ । इह च कारस्त्वर्थे परमाणुस्तु एकत्वेन पृथक्त्वेन=एकत्वोपलक्षित
 पृथक्त्वेनेत्यर्थः । इह ‘ इत्थं भूतलक्षणा ’ इति तृतीया । अयमर्थः—एकत्वेन अ-
 सहायत्वेन, उपलक्षितं यत्पृथक्त्वं स्कन्धेभ्यो विघटनात्मकं तेन—भेदेनेति यावत्,
 उत्पद्यते इति शेषः । अयं भावः—यत्सहायां द्वयणुकादीनामेकीभावरूपमेकत्वं,
 यच्चैकत्वपरिणतावपि देशादीनां बुद्धिपरिकल्पितं स्कन्धेभ्यः पृथक्त्वं, तादृशादे-
 कत्वात् पृथक्त्वाद् वा परमाणुर्नोत्पद्यते, किन्त्वेकत्वोपलक्षितपृथक्त्वादेवेति ।

तथा चोक्तम्—“ संघातभेदेभ्य उत्पद्यन्ते ” (तत्त्वार्थ अ. ५. सू. ૨૬)

भाष્યम्—૧, “ સંઘાતાદ્ ૨ભેદાત્, સંઘાતભેદાદિત્યેભ્ય સ્ત્રિભ્યઃ કાર-
 ણેભ્યઃ સ્કન્ધાઃ, ઉત્પદ્યન્તે દ્વિપ્રદેશાદયઃ । ”

અથ પરમાણુઃ કથમુત્પદ્યતે ?, અત્રોચ્યતે—‘ ભેદાદણુઃ ’ તત્ત્વાર્થ અ. ૫.૨૭।
 भाष्यम्—“ भेदादेव परमाणुरुत्पद्यते, न संघातात् नापि संघातभेदाभ्या”-मिति ॥

वन जाते हैं । ये संघातजन्य हैं । तथा किसी बड़े स्कंध से टूटने से जो
 टुकड़े हो जाते हैं। वे भेदजन्य स्कंध हैं । इसी प्रकार जब किसी एक स्कंध
 के टूटने पर उसके अवयव के साथ उसी समय कोई द्रव्य मिल जाने
 से नया स्कन्ध बनता है तब वह भेद संघातजन्य कहलाता है । भेद
 जन्य स्कंध तथा भेद संघात जन्य स्कंध द्विप्रदेश से लेकर यावत् अनं-
 तानंत प्रदेशतक हो सकते हैं । तथा परमाणु भेद से ही उत्पन्न होते हैं ।
 अर्थात् एकत्वोपलक्षित पृथक्त्व से ही परमाणु उत्पन्न होता है । इससे
 यह बात जाननी चाहिये कि जब भेद से ही परमाणु उत्पन्न होता है तो
 वह संघात तथा संघातभेद से उत्पन्न नहीं होता । ‘संघातभेदेभ्यउत्पद्यन्ते’
 ‘ भेदादणुः ’ (तत्त्वार्थसूत्र अ. ५. सू. ૨૬-૨૭) इन सूत्रों द्वारा यही
 पूर्वोक्त बात समर्थित की गई है ॥ १० ॥

સ્કન્ધના તૂટવાથી જે એના ટુકડા થઈ જાય છે તે લેહજન્ય સ્કન્ધ છે. આજ
 પ્રમાણે જ્યારે કોઈ એક સ્કન્ધના તૂટવાથી તેના અવયવની સાથે એજ વખતે
 બીજું કોઈ દ્રવ્ય મળી જવાથી નવો સ્કન્ધ બને છે ત્યારે તે લેહસંઘાતજન્ય
 કહેવાય છે, લેહજન્યસ્કન્ધ તથા લેહસંઘાતજન્ય સ્કન્ધ બે પ્રદેશથી લઈને
 યાવત્ અનંતાઅનંત પ્રદેશ સુધી થઈ શકે છે. તથા પરમાણુ લેહથી જ
 ઉત્પન્ન થાય છે. અર્થાત્ એકત્વ ઉપલક્ષિત પૃથક્ત્વથી જ પરમાણુ ઉત્પન્ન
 થાય છે. આથી એ વાત બાણવી બેઈએ કે, જ્યારે લેહથી જ પરમાણુ
 ઉત્પન્ન થાય છે તો તે સંઘાત તથા સંઘાત લેહથી ઉત્પન્ન થતા નથી. સંઘાત
 ભેદેભ્ય ઉત્પદ્યન્તે ” “ ભેદાદણુઃ ” (તત્ત્વાર્થ સૂત્ર અધ્ય. ૫ સૂત્ર ૨૬-૨૭)
 સૂત્રો દ્વારા આજ પૂર્વોક્તવાતનું સમર્થન કરવામા આવેલ છે. ॥ ૧૦ ॥

સમ્પ્રતિ સ્કન્ધાન્ પરમાણું ચ ક્ષેત્રતઃ કથયતિ—

મૂલમ્—લોઁગદેસે લોઁ યં, મહ્યવ્વાં તે'ં ડ સ્વેત્તઓ ॥૧૧॥

ઈત્તો કાલવિભાગં તુ, તેસિં'² બુ'ચ્છં ચંડાવિહં ॥૧૨॥

છાયા—લોકૈકદેશે લોકે ચ, ભક્તવ્યાસ્તે તુ ક્ષેત્રતઃ ॥ ૧૧ ॥

અતઃ કાલવિભાગં તુ, તેષાં વક્ષ્યે ચતુર્વિધમ્ ॥ ૧૨ ॥

ટીકા—‘ લોઁગદેસે ’ ઇત્યાદિ ।

તે=સ્કન્ધાઃ, પરમાણુશ્ચ, ક્ષેત્રતસ્તુ-ક્ષેત્રમાશ્રિત્ય તુ, લૌકૈકે દેશે=લોકસ્ય-
ચતુર્દશરજ્જ્વાડત્મકસ્ય, એકદેશઃ—એકદ્વયાડદિ સંખ્યાતાડસંખ્યાતપ્રદેશાત્મકઃ પ્રતિ-
નિયતો ભાગો લોકૈકદેશસ્તસ્મિન્, તથા-લોકે ચ ભક્તવ્યા=ભજનયા વિકલ્પેન
દર્શનીયાઃ, અત્ર ચા વિશેષતઃ કથનેડપિ સ્કન્ધવિષયૈવ ભજનયા ગ્રાહ્યા । પરમા-
ણુસ્તુ નિરંશત્વાદેકમેવપ્રદેશમવગાહ્ય તિષ્ઠતોત્યતસ્તત્ર ભજનાયા અભાવઃ પરિણત-

અવ સ્કન્ધ એવં પરમાણુ કા કથન ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા સે કરતે હૈં—

‘ લોઁગદેસે ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(તે-તે) વે સ્કંધ ઔર પરમાણુ (સ્વેત્તઓ-ક્ષેત્રતઃ) ક્ષેત્ર
કી અપેક્ષાસે (લોઁગદેસે લોઁ ય મહ્યવ્વા-લોકૈકદેશે લોકે ચ ભક્તવ્યાઃ)
લોક કે દેશ મેં તથા લોક મેં ભજનીય હૈ । યહાં જો ભજના કહી
ગઈ હૈ વહ સ્કંધ હી જાનની ચાહિયે પરમાણુ કી નહીં । ક્યોં કિ વહ
તો નિરંશ હૈ—અતઃ એક પ્રદેશાત્મક આકાશ મેં હી વહ રહતા હૈ । પુદ્ગલ
દ્રવ્ય ધર્મ અધર્મ દ્રવ્ય કી તરહ એક વ્યક્તિમાત્ર તો હૈ હી નહીં જિસસે
ઉસકે એક પ્રદેશરૂપ આધાર ક્ષેત્ર હોને કી સંભાવના કી જા સકે ।
ભિન્નર વ્યક્તિ હોતે હુએ ભી પુદ્ગલોં કે પરિણામ મેં વિવિધતા હૈ । એકરૂપતા

હવે સ્કંધ અને પરમાણુનું કથન ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી કરે છે.

“ લોઁગદેસે ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—તે-તે તે સ્કંધ અને પરમાણુ સ્વેત્તઓ-ક્ષેત્રતઃ ક્ષેત્રની અપેક્ષા
લોઁગદેસે લોઁ ય મહ્યવ્વા-લોકૈકદેશે લોકે ચ ભક્તવ્યાઃ લોકના એક દેશમાં
તથા લોકમાં ભજનીય છે. અહીં જે ભજના બતાવવામાં આવેલ છે તે સ્કંધની
બાહ્યવી બેઈએ પરમાણુની નહીં કેમકે, એ તો નિરંશ છે એથી એક પ્રદેશા-
ત્મક આકાશમાં જ એ રહે છે, પુદ્ગલ દ્રવ્ય ધર્મ અધર્મ દ્રવ્યની માફક
એક વ્યક્તિ માત્ર તો છે જ નહીં બેથી તેનો એક પ્રદેશરૂપ આધાર ક્ષેત્ર
હોવાની સંભાવના કરી શકાય. બુદ્ધી બુદ્ધી વ્યક્તિ હોવા છતાં પણ પુદ્ગલોના

વૈચિત્ર્યાદ્ बहुतरप्रदेशोपचिता अपि स्कन्धाः केचिदेकप्रदेशे तिष्ठन्ति, केचिच्च संख्येष्वसंख्येयेषु प्रदेशेषु यावत्सकललोकेऽपि तथाविधाचित्तमहास्कन्धवद्भवेयुरिति भजनीया उच्यन्ते ॥ ११ ॥

નહીં હૈ । इसीसे यहां उसके आधार का परिमाण अनेकरूप से भजना या विकल्प से कहा गया है । अतः इस परिणतिकी विचित्रतासे बहुतर प्रदेशोपचित भी स्कंध कितनेक तो ऐसे होते हैं जो लोकाकाशके एक देश में ठहरते हैं और कितनेक ऐसे होते हैं जो दो प्रदेश में ठहरते हैं । इसी तरह कितनेक पुद्गलस्कन्ध ऐसे होते हैं जो संख्यात प्रदेश परिमित लोकाकाश में तथा असंख्यात प्रदेश परिमित लोकाकाश में यावत् सकललोकाकाश में भी ठहरते हैं ।

સારાંશ इसका यह है कि आधारभूत क्षेत्र के प्रदेशों की संख्या आधेयभूत पुद्गलद्रव्य के परमाणुओं की संख्या से न्यून या उसके बराबर हो सकती है । अधिक नहीं । अत एव परमाणु एक ही आकाश प्रदेश में स्थित रहता है पर द्व्यणुक एक आकाश के प्रदेश में ठहर सकता है । और ये दो प्रदेश में भी ठहर सकता है । इसी तरह उत्तरोत्तर संख्या बढ़तेर द्व्यणुक चतुरणुक यावत् संख्याताणुक स्कन्ध एक प्रदेश दो प्रदेश तीन प्रदेश यावत् संख्यातप्रदेश क्षेत्र में ठहर सकते हैं । संख्यातगुण स्कन्ध के ठहरने के लिये असंख्यात प्रदेशवाले

પરિણામમા વિવિધતા છે એકરૂપતા નથી આથી જ આહી એના આધારતુ' અનેક રૂપથી ભજના અથવા વિકરૂપથી બતાવવામાં આવેલ છે. એથી આ પરિણતીની વિચિત્રતાથી બહુતર પ્રદેશેપચિત પણ સ્કંધ કેટલાક તો એના હોય છે જે લોકાકાશના એક પ્રદેશમાં રોકાય છે અને કેટલાક એવા હોય છે કે જે બે પ્રદેશોમાં રોકાય છે આજ પ્રમાણે કેટલાક પુદ્ગલ સ્કંધ એવા હોય છે કે, તે સંખ્યાત પ્રદેશ પરિમિત લોકાકાશમાં તથા અસંખ્યાત પ્રદેશ પરિમિત લોકાકાશમાં અથવા તો સકળ લોકાકાશમાં પણ રોકાય છે. સારાંશ આનો એ છે કે, આધારભૂત ક્ષેત્રના પ્રદેશોની સંખ્યા આધેયભૂત પુદ્ગલ પરમાણુઓની સંખ્યાથી ઓછી અથવા એની બરાબર હોય છે. વધારે નહીં. એટલે કે, એક પરમાણુ એક જ આકાશ પ્રદેશમાં સ્થિત રહે છે. પરદ્વયણુક એક આકાશના પ્રદેશમાં રોકાઈ શકે છે, અને બે પ્રદેશમાં પણ રહી શકે છે. આજ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર સંખ્યામાં વધારો થતાં થતાં ત્રણ, ચાર એમ વધારો થતો રહે છે. સંખ્યાતાણુક સ્કંધ એક પ્રદેશ, બે પ્રદેશ, ત્રણ પ્રદેશ, આ રીતે સંખ્યાત પ્રદેશ ક્ષેત્રમાં રહી શકે છે. સંખ્યામંધ સ્કંધના રહેવા માટે

‘ इत्तो ’ इत्यादि—अतः=अतःपरं क्षेत्रप्ररूपणाऽन्तरमित्यर्थः, तेषां-
स्कन्धादीनां चतुर्विधं=साऽधनादिसपर्यवसिताऽपर्यवसितभेदेन चतुष्प्रकारकम्,
कालविभागं=कालभेदं, वक्ष्ये=कथयिष्यामि । इयं पादद्वयात्मिका गाथा ॥१२॥

ક્ષેત્રકી આવશ્યકતા નહીં પડતી છે । અસંખ્યાતાણુક સ્કંધ એક પ્રદેશસે
લેકર અધિકસે અધિક અપને બરાબર કી અસંખ્યાત સંખ્યાવાલે આકાશ
પ્રદેશમેં ઠહર સકતા છે । હસી તરહ અનન્તાણુક ઔર અનન્તાનન્તાણુક
સ્કન્ધ મી એકપ્રદેશ દો પ્રદેશ ઇત્યાદિ ક્રમ સે વઢતેર સંખ્યાત પ્રદેશ અ-
સંખ્યાતપ્રદેશવાલે ક્ષેત્રમેં ઠહર સકતે છે । ઉનકે ઠહરને કે લિયે અનન્ત
પ્રદેશાત્મક ક્ષેત્ર કી આવશ્યકતા નહીં છે । જૈસે પુદ્ગલ દ્રવ્ય કા સબ સે
વડા સ્કન્ધ જિસે અચિત્તમહાસ્કન્ધ કહતે છે ઔર જો અનંતાનંત અણુઓ
કા બના હુઆ હોતા છે અસંખ્યાત પ્રદેશવાલે હસ લોકાકાશ મેં સમા
જાતા છે ॥ ૧૧ ॥

અન્વયાર્થ—(इतो-अतः परम्) इस क्षेत्र प्ररूपणा के बाद
अब मैं (तेषां-तेषां) इन स्कन्ध आदिकों की (चतुर्विधं कालविभागं
वुच्छं-चतुर्विधं कालविभागं वक्ष्ये) सादि अनादि सपर्यवसित अपर्य-
वसित के भेद से चार प्रकार के कालविभागको कहता हूं । यह चारहवीं
गाथा दो पदवाली है ॥ १२ ॥

અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા ક્ષેત્રની જરૂર પડતી નથી. અસંખ્યાતાણુક સ્કંધ એક
પ્રદેશથી લઇને વધુમાં વધુ પોતાની બરોબરની અસંખ્યાત સંખ્યાવાળા આકાશ
પ્રદેશમાં રહી શકે છે. આ પ્રમાણે અનન્તાણુક અને અનંતા અનંત
સ્કંધ પણ એક પ્રદેશ, બે પ્રદેશ ઇત્યાદિ ક્રમથી વધતાં વધતાં સંખ્યાત
પ્રદેશ અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા ક્ષેત્રમાં રહી શકે છે, એને રહેવા માટે અનંત
પ્રદેશાત્મક ક્ષેત્રની આવશ્યકતા રહેતી નથી. જેમ પુદ્ગલ દ્રવ્યનો સહુથી મોટો
સ્કંધ જેને અચિત મહાસ્કંધ કહેવામાં આવે છે અને જે અનંતા અનંત
અણુઓથી બનેલ હોય છે. અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા આ લોકાકાશમાં સમાઈ જાય છે. ૧૧

અન્વયાર્થ—इतो-अतः परम् आ क्षेत्र प्ररूपणानी पछी હવે હું તેસિ-
તેષામ્ એ સ્કંધ આદિકોના ચતુર્વિધં કાલવિભાગં વુચ્છં-ચતુર્વિધં કાલવિભાગં વક્ષ્યે
આદિ અનાદિ સપર્યવસિત, અપર્યવસિતના ભેદથી ચાર પ્રકારના કાળવિભાગને
કહું છું. આ બારમી ગાથા બે પદવાળી છે. ॥ ૧૨ ॥

યથા પ્રતિજ્ઞાતમાહ—

મૂલમ્—સંતંદ્રં પપ્પ તેઽઞ્નાઈ, અપજ્જવસિયા વિં યં ।

ઠિં પહુચ્ચ સાઈયાં, સપજ્જવસિયા વિં યં ॥૧૩॥

છાયા—સન્તર્તિ પ્રાપ્ય તેઽનાદયઃ, અપર્યવસિતા અપિ ચ ।

સ્થિતિ પ્રતીત્ય સાદિકાઃ, સપર્યવસિતા અપિ ચ ॥ ૧૩ ॥

ટીકા—‘ સંતંદ્રં પપ્પ ’ इत्यादि ।

તે=સ્કન્ધાઃ, પરમાણુશ્ચ, સન્તર્તિ=ઇદં વિનષ્ટમપરં ચ તથોત્પન્નં—તદપિ વિન-
ષ્ટમન્યત્પુનસ્તથોત્પન્નમિત્યપરાઽપરોત્પત્તિરુપપ્રવાહાત્મિકાં પ્રાપ્ય=સમાશ્રિત્ય, અ-
નાદયઃ=આદિરહિતાઃ, અપિ ચ અપર્યવસિતાઃ=અન્તરહિતાઃ, સ્થિતિ=પ્રતિનિયત
ક્ષેત્રાવસ્થાનરૂપાં પ્રતીત્ય=આશ્રિત્ય, સાદિકાઃ=આદિસહિતાઃ, અપિ ચ સપર્યવ-
સિતાઃ=અન્તસહિતાઃ ॥ ૧૩ ॥

સાદિપર્યવસિતત્વે કિયત્કાલમેષાં સ્થિતિરિત્યાહ—

મૂલમ્—અસંખકાલં મુક્કોસં, ઇકં સર્મયં જહન્નિયાં ।

અર્જીવાળ યં રૂવીળ, ઠિં ઇંસા વિયાહિયાં ॥૧૪॥

અવ કાલ કે વિભાગ કો કહતે હૈં—‘ સંતંદ્રં ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(તે-તે) વે સ્કન્ધ ઓર પરમાણુ (સંતંદ્રં પપ્પ—સન્તર્તિ
પ્રાપ્ય) અપરાપર ઉત્પત્તિ કી પ્રવાહ સ્વરૂપ સન્તર્તિ કી અપેક્ષા કર કે
(અઞ્નાઈ વિ ય અપજ્જવસિયા—અનાદયઃ અપિ ચ અપર્યવસિતા) અનાદિ
ઔર અનંત હૈં—આદિ અંતરહિત હૈં । (વિ ય—અપિ ચ) તથા (ઠિં
પહુચ્ચ સાઈયા સપજ્જવસિયા—સ્થિતિ પ્રતીત્ય સાદિકાઃ સપર્યવસિતાઃ)
પ્રતિનિયત ક્ષેત્રાવસ્થાનરૂપ સ્થિતિ કી અપેક્ષા કરકે યે દોનોં આદિસહિત
અન્તસહિત હૈં ॥ ૧૩ ॥

હવે કાળના વિભાગને કહે છે.—“ સંતંદ્રં ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—તે-તે એ સ્કંધ અને પરમાણુ ઉત્તરોત્તર ઉત્પત્તિના પ્રવાહ
સ્વરૂપ સંતર્તિની અપેક્ષાના કારણે અઞ્નાઈ વિ ય અપજ્જવસિયા—અનાદયઃ અપિ
ચ અપર્યવસિતાઃ અનાદિ અને અનંત છે, આદિ અંતરહિત છે. વિ ય—અપિ ચ
તથા ઠિં પહુચ્ચ સાઈયા સપજ્જવસિયા—સ્થિતિ પ્રતીત્ય સાદિકાઃ સપર્યવસિકાઃ
પ્રતિનિયત ક્ષેત્રાવસ્થાનરૂપ સ્થિતિની અપેક્ષાના કારણે એ બંને આદિ સહિત
અન્ત સહિત છે. ॥ ૧૩ ॥

छाया—असंख्यकालमुत्कृष्टा, एकं समयं जघन्यका ।

अजीवानां च रूपिणां, स्थितिः एषा व्याख्याता ॥ १४ ॥

टीका—‘असंखकालमुक्कोसं’ इत्यादि ।

रूपिणां=रूपयुक्तानां, अजीवानां=जीवभिन्नद्रव्याणां पुद्गलानामित्यर्थः । असंख्यकाळम्, उत्कृष्टा=परमा, स्थितिः—एकक्षेत्रावस्थानरूपा, तथा—एकं समयं जघन्यका=जघन्यास्थितिः, इत्येषां—एवं रूपास्थितिर्व्याख्याता=तीर्थकरादिभिः कथिता । ‘असंखकालं एगं समयं’ इत्युभयत्र स्थितिक्रिययाऽत्यन्तसंयोगे द्वितीया । ते हि पुद्गला जघन्यत एकसमयादुत्कृष्टतस्त्वसंखकालादूर्ध्वं ततः क्षेत्रात् क्षेत्रान्तरमवश्यं गच्छन्तीति भावः ॥ १४ ॥

सादि और सपर्यवसितमें इनकी कितने कालकी स्थिति होती है सो कहते हैं—‘असंख०’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(रूपिण-रूपिणाम्) रूपी-(अजीवाण-अजीवानाम्) अजीव द्रव्योंकी अर्थात् पुद्गलोंकी (असंखकालं उक्कोसं-असंखकालं उत्कृष्टा) असंखकालकी उत्कृष्ट स्थिति है । तथा (जहन्निया-जघन्यका) जघन्य स्थिति (एकं समयं-एकं समयम्) एक समयमात्र है । (एसा-वियाहिया-एषा व्याख्याता) इस प्रकारकी यह स्थिति इनकी तीर्थकरादिक देवोंने कही है । तात्पर्य—इसका यह है कि ये स्कंध और परमाणु अधिकसे अधिक एक क्षेत्रमें असंख्यातकाल तक तथा कमसे कम एक समय तक अवस्थित रहते हैं फिर बादमें अवश्य क्षेत्रान्तरमें चले जाते हैं ॥ १४ ॥

આદિ અને સપર્યવસિતમાં આની કેટલા કાળની સ્થિતિ હોય છે તે કહે છે—“અસંખ ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—રૂપિણ-રૂપિણામ્ રૂપી અજીવાણ-અજીવાનામ્ અજીવ દ્રવ્યોની અર્થાત્ પુદ્ગલોની અસંખકાલં ઉક્કોસં-અસંખકાલં ઉત્કૃષ્ટા અસંખકાળની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. તથા જહન્નિયા-જઘન્યકા જઘન્ય સ્થિતિ એકં સમયં-એકં સમયમ્ એક સમય માત્રની છે. એસા વિયાહિયા-એષા વ્યાખ્યાતા આ પ્રકારની એની આ સ્થિતિ તિર્થકરાદિ દેવોએ કહી છે. તાત્પર્ય આનું એ છે કે, સ્કંધ અને પરમાણુ અધિકથી અધિક એક ક્ષેત્રમાં અસંખ્યાત કાળ સુધી ઓછામાં ઓછા એક સમય સુધી અવસ્થિત રહે છે. પછી બાદમાં અવશ્ય ક્ષેત્રાન્તરમાં આવ્યા જાય છે. ॥ ૧૪ ॥

કાલદ્વારમાશ્રિત્ય સ્થિતિરુક્તા, અથૈતદન્તર્ગતમેવાન્તર પ્રાહ—
મૂલમ્—અણંતકાલ મુક્કોસં, ઈકં સમયં જર્હન્નયં ।

અજીવાણ થં રૂવીણં, અંતરેયં વિચાહિયં ॥૧૫॥

છાયા—અનન્તકાલં ઉત્કૃષ્ટં, ઈકં સમયં જઘન્યકમ્ ।

અજીવાનાં ચ રૂપિણાં, અન્તરં એતદ્ વ્યાખ્યાતમ્ ॥૧૫॥

ટીકા—રૂપિણાં-અજીવાનાં, અનન્તકાલમ્ = અનન્તકાલપ્રમાણં, ઉત્કૃષ્ટં, તથા-ઈકં સમયં જઘન્યકં, એતત્=એતત્પ્રકારકમ્, અન્તરં=વિવક્ષિતક્ષેત્રાત્ પ્રચ્યુતાનાં કાલતઃ પુનસ્તત્પ્રાપ્તેર્વ્યવધાનં વ્યાખ્યાતમ્, તેષાં હિ વિવક્ષિતક્ષેત્રાવસ્થિતિ પ્રચ્યુતાનાં કદાચિત્સમયાવલિકાદિ સંખ્યાતકાલતોઽસંખ્યાતકાલાદ્વા પલ્યોપમાદેર્યાવદન્તકાલાદપિ સમ્ભવતીતિ ॥ ૧૫ ॥

યહ કાલદ્વારકો લેકર સ્થિતિ કહી ગઈ હૈ અબ ઇસકે અન્તર્ગત અન્તરકો કહતે હૈ—‘ અણંતકાલં ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(રૂવિણં અજીવાણ-રૂપિણાં અજીવાનામ્) રૂપી અજીવ દ્રવ્ય-પુદ્ગલોકા (ઉક્કોસં-ઉત્કૃષ્ટં) ઉત્કૃષ્ટં (અણંતકાલં-અનંતકાલમ્) અનંતકાલ તથા (જર્હન્નયં-જઘન્યકમ્) જઘન્ય (ઈકં સમયં-ઈકં સમયમ્) ઈક સમય પ્રમાણ (ઇયં અંતરં વિચાહિયં-એતત્ અન્તરમ્ વ્યાખ્યાતમ્) અન્તર-વિરહકાલ-કહા ગયા હૈ । વિવક્ષિત ક્ષેત્રસે પ્રચ્યુત હોકર પુનઃ ડસી વિવક્ષિત ક્ષેત્રમેં પહુંચનેકે બીચમેં જિતને સમયકા વ્યવધાન પડના વહ અન્તર હૈ । યહ અન્તર પરમાણુ ઔર સ્કંધોંકા ઉત્કૃષ્ટ અનન્તકાલ તથા જઘન્ય ઈક સમયમાત્ર હૈ । ઇનકા યહ અન્તર, સમય આવલિકા

આ કાળદ્વારને લધને સ્થિતિ કહેવામા આવેલ છે હવે એના અંતર્ગત અંતરને કહે છે—“ અણંતકાલં ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—રૂવિણં અજીવાણ-રૂપિણાં અજીવાનાં રૂપી અજીવ દ્રવ્ય પુદ્ગલોકાં ઉક્કોસં-ઉત્કૃષ્ટમ્ ઉત્કૃષ્ટ અણંતકાલ-અનંતકાલમ્ અનંતકાળ જર્હન્નયં-જઘન્યકમ્ તથા જઘન્ય ઈક સમયં-ઈકં સમયમ્ ઈક સમય પ્રમાણુ ઇયં અંતરં વિચાહિયં-એતત્ અન્તરમ્ વ્યાખ્યાતમ્ અન્તર-વિરહકાળ કહેવાયેલ છે. વિવક્ષિત ક્ષેત્રથી પ્રચ્યુત બનીને ફરીથી એજ વિવક્ષિત ક્ષેત્રમાં પહોંચવાની વચમાં જેટલા સમયનું વ્યવધાન પડે તે અંતર છે. એ અન્તર પરમાણુ અને સ્કંધોનું ઉત્કૃષ્ટ અનંત કાળ તથા જઘન્ય ઈક સમય માત્ર છે. એમનું આ અંતર સમય આવલિકા

एतानेव भावतः प्रदर्शयति--

मूलम्—वर्णओ गंधओ चैव, रसओ फासओ तैहा ।

संठाणओ य विन्नेओ, परिणामो तेसि पंचहा ॥१६॥

छाया—वर्णतो गन्धतश्चैव, रसतः स्पर्शतस्तथा ।

संस्थानतश्च विज्ञेयः, परिणामस्तेषां पञ्चधा ॥ १६ ॥

टीका—‘ वर्णओ ’ इत्यादि ।

तेषां=રૂપિણામજીવાનામ્-અયમર્થઃ, સ્કન્ધાનાં પરમાણોશ્ચ પરિણામઃ=સ્વરૂપતોઽવસ્થિતાનાં વર્ણાદ્યન્યથા ભાવરૂપઃ પञ्चधा વિજ્ઞેયઃ । તદ્ યથા-વર્ણતઃ=વર્ણમાશ્રિત્ય, તથા-ગન્ધતઃ=ગન્ધમાશ્રિત્ય, ‘ ચૈવ ’ ઇતિ સમુચ્ચયાર્થકઃ । રસતઃ=રસમાશ્રિત્ય, તથા-સ્પર્શતઃ=સ્પર્શમાશ્રિત્ય, ચ=પુનઃ, સંસ્થાનતઃ=સંસ્થાનમ્-આકારઃ, તતઃ-આકારમાશ્રિત્યેત્યર્થઃ ॥૧૬॥

આદિસે લેકર સંખ્યાત અસંખ્યાત કાલકા તથા પલ્યોપમ સાગરોપમ આદિ યાવત્ અનન્તકાલકા પડતા હૈ ॥૧૬॥

અવ ભાવસે પરમાણુ ઓર સ્કન્ધોકા સ્વરૂપ કહતે હૈ—
‘ વર્ણओ ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(તેસિ-તેષામ્) ઇન રૂપી દ્રવ્યોકા-પરિણામ-વર્ણ આદિ-મેં પરિવર્તનપના-(વર્ણओ ગંધओ રસओ ફાસओ સંઠાણओ પંચહા વિન્નેओ-વર્ણતઃ ગન્ધતઃ રસતઃ સ્પર્શતઃ સંસ્થાનતઃ પંચધા વિજ્ઞેયઃ) વર્ણકી અપેક્ષા, ગંધકી અપેક્ષા, રસકી અપેક્ષા, સ્પર્શકી અપેક્ષા તથા આકારકી અપેક્ષા પાંચ પ્રકારકા કહા ગયા હૈ ॥૧૬॥

આદિધી લઇને સંખ્યાત અસંખ્યાત કાળતુ તથા પલ્યોપમ સાગરોપમ આદિ યાવત્ અનંતકાળતું પડે છે. ॥ ૧૫ ॥

હવે ભાવથી પરમાણુને અને સ્કન્ધોનું સ્વરૂપ કહે છે—

“ વર્ણओ ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—તેસિ-તેષામ્ આ રૂપી દ્રવ્યોના પુદ્ગલોનું પરિણામ વર્ણ આદિમાં પરિવર્તનપાણુ વર્ણओ ગંધओ રસओ ફાસओ સંઠાણओ પંચહા વિન્નેओ-વર્ણતઃ ગન્ધતઃ રસતઃ સ્પર્શતઃ સંસ્થાનતઃ પંચધા વિજ્ઞેયઃ વર્ણની અપેક્ષા, ગંધની અપેક્ષા, રસની અપેક્ષા, સ્પર્શની અપેક્ષા, તથા આકારની અપેક્ષા, પાંચ પ્રકારનું કહેવામાં આવેલ છે. ॥ ૧૬ ॥

एषामेव प्रत्येकमुत्तरभेदानाह—

मूलम्—वण्णओ परिणया जे उ, पंचहा ते पकित्तिया ।

किण्हा नीला य लोहियां, हल्लिदा सुक्खिला तंहा ॥१७॥

छाया—वर्णतः परिणता ये तु, पञ्चधा ते प्रकीर्तिताः ।

कृष्णा नीला च लोहिताः, हरिद्राः शुक्लास्तथा ॥१७॥

टीका—‘वण्णओ’ इत्यादि—

ये तु=स्कन्धादयः, वर्णतः परिणताः=वर्णपरिणामिनः, ते पञ्चधा प्रकीर्तिताः । तद् यथा—कृष्णाः=कज्जलादिवत्कृष्णवर्णवन्तः । च=पुनः, नीलाः=मयूरग्रीवादिवत्, नीलवर्णवन्तः, लोहिताः=हिङ्गुलकादिवत्, हरिद्राः=हरिद्रादिवत् पीताः, तथा—शुक्लाः=शंखादिवत्, श्वेतवर्णवन्तः ॥१७॥

अब वर्णगंध आदि प्रत्येकके उत्तरभेद कहते हुए प्रथम वर्णको लेकर भेद कहते हैं—‘वण्णओ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—जो स्कंध आदि पुद्गल (वण्णओ परिणया—वर्णतः परिणताः) वर्ण परिणामवाले हैं (ते—ते) वे (पंचहा पकित्तिया—पंचधा प्रकीर्तिताः) पांच प्रकारके कहे गये हैं । (किण्हा नीला लोहिया हल्लिदा तहा सुक्खिला—कृष्णाः नीलाः लोहिताः हरिद्राः तथा शुक्लाः) वे पांच प्रकार ये हैं—कृष्ण, नील, लोहित, पीत तथा शुक्ल ।

भावार्थ—ये स्कंधादि पुद्गल वर्णकी अपेक्षा पांच वर्णवाले होते हैं—कितनेक कज्जलादिककी तरह कृष्णवर्ण वाले होते हैं । कितनेक मयूर-ग्रीवादिककी तरह नील वर्णवाले होते हैं । कितनेक हिङ्गुलक आदिकी तरह लालवर्ण वाले होते हैं, कितनेक हलदी आदिकी तरह पीत वर्णवाले होते हैं, तथा कितनेक शंखादिककी तरह श्वेतवर्णवाले होते हैं ॥१७॥

હવે વર્ણ ગંધ આદિ પ્રત્યેકના ઉત્તરભેદ કહેતાં પ્રથમ વર્ણના ભેદને કહે છે—“ વણ્ણઓ ” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—જે સ્કંધ આદિ પુદ્ગલ વણ્ણઓ પરિણયા—વર્ણતઃ પરિણતાઃ વર્ણ પરિણામવાળા છે તે—તે તે પંચહા પાકત્તિયો—પંચધા પ્રકીર્તિતા. પાંચ પ્રકારનાં કહેવામાં આવેલ છે. તે પાંચ પ્રકાર આ છે—કિણ્હા નીલા લોહિયા હલ્લિદા તહા સુક્કિલા—કૃષ્ણાઃ નીલાઃ લોહિતાઃ હરિદ્રા તથા શુક્લાઃ કૃષ્ણ, નીલ, લોહિત, પીત તથા શુક્લ.

ભાવાર્થ—તે સ્કંધાદિ પુદ્ગલ વર્ણની અપેક્ષા પાંચ વર્ણવાળા હોય છે. કેટલાક કાળજના જેવા કાળા વર્ણવાળા હોય છે. કેટલાક મોરની ડોક જેવા નીલવર્ણવાળા, હોય છે. કેટલાક હિંગળા આદિના જેવા લાલ રંગના હોય છે, કેટલાક હળદર આદિની માફક પીળા રંગના હોય છે, તથા કેટલાક શંખ આદિની માફક સફેદ રંગવાળા હોય છે. ॥ ૧૭ ॥

મૂલમ્—ગંધઓ પરિણયા જે ઉં, દુવિહા તે વિચાહિયા ।

સુભિગંધપરિણામા, દુભિગંધા તહેવં ચ ॥૧૮॥

છાયા—ગન્ધતઃ પરિણતા ચે તુ, દ્વિવિધાસ્તે વ્યાખ્યાતાઃ ।

સુરભિગન્ધપરિણામાઃ, દુરભિગન્ધાસ્તથૈવ ચ ॥૧૮॥

ટીકા—‘ગંધઓ’ इत्यादि—

ચે તુ સ્કન્ધાદયઃ, ગન્ધતઃ પરિણતાઃ=ગન્ધપરિણામભાજઃ, તે દ્વિવિધાઃ વ્યા-
ખ્યાતાઃ । તદ્ યથા—સુરભિગન્ધપરિણામાઃ=ચન્દનવત્, સુગન્ધપરિણામવન્તઃ, તથૈવ=દુરભિગન્ધાઃ=લશુનાદિવત્, દુર્ગન્ધાર इति ॥૧૮॥

મૂલમ્—રસઓ પરિણયા જે ઉં, પંચહા તે પક્ષિંતિયા ।

તિત્ત-કર્ડુ--કસાયા, અંવિલા મંહુરા તંહા ॥૧૯॥

છાયા—રસતઃ પરિણતા ચે તુ, પશ્ચધા તે પ્રકીર્તિતાઃ ।

તિત્તકટુકકપાયાઃ, અમ્લા મધુરા સ્તથા ॥૧૯॥

ટીકા—‘રસઓ’ इत्यादि—

ચે તુ=સ્કન્ધાદયઃ, રસતઃ=પરિણતાઃ, તે પશ્ચધા પ્રકીર્તિતાઃ । તદ્ યથા—

અવ ગંધકો લેકર ભેદ કહતે હૈં—‘ગંધઓ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(જે-ચે) જો પુદ્ગલ સ્કંધ આદિ (ગંધઓ પરિણયા-
ગંધતઃ પરિણતાઃ) ગંધ ગુણસે પરિણત હોતે હૈં (તે દુવિહા વિચાહિયા-
તે દ્વિવિધાઃ વ્યાખ્યાતાઃ) વે દો પ્રકારકે કહે ગયે હૈં । (સુભિગંધપરિણામા
તહેવ ચ દુભિગંધા-સુરભિગંધપરિણામા તથૈવ ચ દુરભિગંધાઃ) એક સુર-
ભિગંધ પરિણામવાલે ઓર દૂસરે દુરભિગંધ પરિણામવાલે, અર્થાત્ ચન્દ-
નાદિકની તરહ કિતનેક સુગંધિપરિણામવાલે હોતે હૈં । ઓર કિતનેક લશુન
આદિકની તરહ દુર્ગંધ પરિણામવાલે હોતે હૈં ॥૧૮॥

હવે ગંધને લઈને ભેદ કહે છે—“ ગંધઓ ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—જે-ચે જે પુદ્ગલ સ્કંધ આદિ ગંધઓ પરિણયા-ગંધતઃ પરિ-
ણતાઃ ગંધ ગુણથી પરિણત હોય છે. તે દુવિહા વિચાહિયા-તે દ્વિવિધાઃ વ્યાખ્યાતાઃ
તે બે પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે, સુભિગંધપરિણામા તહેવ ચ દુભિગંધા-
સુરભિગંધપરિણામા તથૈવ દુરભિગંધાઃ એક સુગંધિત ગંધના પરિણામવાળા અને બીજા
દુર્ગંધના પરિણામવાળા અર્થાત્ ચંદન આદિની માફક કેટલાક સુગંધિત પરિણામવાળા
હોય છે અને કેટલાક લસણ આદિની માફક દુર્ગંધ પરિણામવાળા હોય છે. ॥ ૧૮ ॥

તિત્તકટુકકષાયાઃ=મરીચાદિવત્તિત્ત્રાશ્ચ, નિમ્બાદિવત્કટુકાશ્ચ, આમલકાદિવત્ક-
ષાયાશ્ચે'તિ તિત્તકટુકકષાયાઃ । દેશપરિભાષાનુરોધેન મરીચાદીનાં નિમ્બાદીના
તુ કટુત્વં જ્ઞેયમ્ । વૈધકે તુ મરીચાદીનાં કટુત્વં નિમ્બાદીનાં તિત્તત્વમુક્તમ્ ।
અમ્લાઃ=ઘટ્ટા इति भाषा प्रसिद्धा अम्लिकादिवत्, अम्लरसवन्तः । तथा-मधुराः
=शर्करादिवन्मधुररसवन्तः ॥ ૧૯ ॥

સમ્પ્રતિ સ્પર્શમાશ્રિત્યાહ—

મૂલમ્--ફાસૈઓ પરિણયા જે ઉં, અઢહા તે પકિત્તિયા ।

કવર્ણડા મડયા ચેવં, ગૈરુયા લહુયા તંહા ॥૨૦॥

સીયાં ઉળ્હાયા નિહ્યા ય, તંહા લુલ્લાં ય આહિયાં ।

ઇયં ફાસ પરિણયા ઈં, પુગ્ગલાં સમુદાહિયાં ॥૨૧॥

અવ રસકો આશ્રય કરકે કહતે હૈં--' રસઓ ' ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ--(જે ઉ-યે તુ) જો પુદ્ગલ સ્કંધાદિક (રસઓ પરિણયા-
રસતઃ પરિણતઃ) રસગુણસે પરિણત હોતે હૈં (તે પંચહા પકિત્તિયા-તે
પંચધા પ્રકીર્તિતાઃ) વે પાંચ પ્રકારકે કહે ગયે હૈં । જૈસે (તિત્ત-કટુ-
કસાયા, અંવિલા મહુરા તહા-તિત્ત કટુક કષાયાઃ અમ્લાઃ મધુરાસ્તથા)
તિત્ત, કટુ, કષાય, અમ્લ તથા મધુર ।

ભાવાર્થ--જો પુદ્ગલ સ્કંધ આદિ રસ ગુણ પરિણામવાલે હોતે હૈં વે
પાંચ પ્રકારકે રસવાલે કહે ગયે હૈં--કિતનેક પુદ્ગલ સ્કંધોંકા રસ મરીચ
આદિકી તરહ તીચા-ચિરપિરા હોતા હૈં । કિતનેકોંકા રસ નીમ
આદિકી તરહ કટુવાં હોતા હૈં । તથા કિતનેકોંકા આંબલે આદિકી
તરહ કષાયલા હોતા હૈં । કિતનેકોંકા ઇમલી આદિકી તરહ ઘટ્ટા રસ
હોતા હૈં । તથા કિતનેકોંકા શર્કરા આદિકી તરહ મીઠા રસ હોતા હૈં ॥૧૯॥

હવે રસને આશ્રય કરીને કહે છે--" રસઓ " ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ--જે ઉ-યેતુ જે પુદ્ગલ સ્કંધાદિ રસઓ પરિણયા-રસતઃ પરિ-
ણતાઃ રસગુણથી પરિણત હોય છે તે પંચહા પરિણયા-તે પંચધા પરિણતાઃ તે પાંચ
પ્રકારના કહેવાયેલ છે. જેમ તિત્ત-કટુ-કસાયા અવિલા મહુરા તહા-તિત્ત કટુકકષાયાઃ
અમ્લાઃ મધુરાસ્તથા તીખા, કડવા, તુરા, ખાટા અને મધુર.

ભાવાર્થ--જે પુદ્ગલ સ્કંધ આદિ રસગુણ પરિણામ વાળા હોય છે. તે પાંચ
પ્રકારના રસવાળા કહેવામાં આવેલ છે, કેટલાક પુદ્ગલ સ્કંધોનો રસ, મરચાં વગેરેની
માફક તીખો ચટપટો હોય છે, કેટલાકોનો રસ લીંબડાની જેમ કડવો હોય છે,
કેટલાકનો આંબળા વગેરેની માફક તુરો હોય છે, કેટલાકનો આંબલી વગેરેની માફક
હોય છે, તથા કેટલાકનો સાકર આદિની માફક મીઠો રસ હોય છે. ॥૧૯॥

છાયા—સ્પર્શતઃ પરિણતા યે તુ, અષ્ટધા તે પ્રકીર્તિતાઃ ।

કર્કશા મૃદવથૈવ, ગુરવો લઘવસ્તથા ॥ ૨૦ ॥

શીતા ઉષ્ણાઃ સ્નિગ્ધાશ્ચ, તથા રુક્ષાશ્ચ આરુઘ્યાતાઃ ।

इति स्पर्श परिणता एते, पुद्गलाः समुदाहृताः ॥ २१ ॥

ટીકા—‘ફાસઓ’ ઇત્યાદિ—

ये तु स्कन्धादयः, स्पर्शतः परिणताः, स्पर्शपरिणामिनस्ते, अष्टधा प्रकीर्तिताः ।
तद् यथा—कर्कशाः=पापाणादिवत्कर्कशस्पर्शवन्तः, मृदवः=शिरीशपुष्पादिवन्मृदु
स्पर्शवन्तः, ‘चैव’ इति समुच्चये । गुरवः=हीरकादिवद्गुरुत्वं प्राप्ताः । तथा—लघवः
=अर्क (आकडा) इति भाषा प्रसिद्धा तूलादिवल्लघुत्वं प्राप्ताः ॥ २० ॥

અવ સ્પર્શકો આશ્રય કરકે કહતે હૈં—‘ફાસઓ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(જે ૩-યે તુ) જો પુદ્ગલ સ્કંધ આદિ (ફાસઓ પરિણ-
યા-સ્પર્શતઃ પરિણતાઃ) સ્પર્શ ગુણસે પરિણત હુએ હૈં (તે-તે) વે પૌદ્ગલિક
સ્કંધ (અદ્વહા પકિત્તિયા-અષ્ટધા પ્રકીર્તિતાઃ) આઠ પ્રકારકે કહે ગયે હૈં-
જૈસે—(કક્કડા મડવા ગરુયા લહુયા તહા સીયા ઉષ્ણાય લુક્ષ્વા આહિયા-
કર્કશાઃ મૃદવઃ ગુરવઃ લઘવઃ તથા શીતાઃ ઉષ્ણાઃ રુક્ષાઃ આરુઘ્યાતાઃ)
કર્કશસ્પર્શવાલે મૃદુસ્પર્શવાલે, ગુરુસ્પર્શવાલે, લઘુસ્પર્શવાલે, શીતસ્પર્શ-
વાલે, રુક્ષસ્પર્શવાલે । (ઇય-ઇતિ) હસ પ્રકાર (એ-એતે) યે (પુગલા-
પુદ્ગલાઃ) પુદ્ગલ (ફાસપરિણયા સમુદાહિયા-સ્પર્શપરિણતાઃ સમુદા-
હતાઃ) સ્પર્શગુણ પરિણત હુએ કહે ગયે હૈં ।

ભાવાર્થ—સ્પર્શ આઠ પ્રકારકા હોતા હૈં । ઓર યહ સ્પર્શગુણ પૌદ્ગલિક સ્કંધ આદિકોંમેં હી પાયા જાતો હૈં । અરૂપી પદાર્થોંમેં નહીં ।

હવે સ્પર્શને આશ્રય કરીને કહે છે.—“ ફાસઓ ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—જે ૩-યે તુ જે પુદ્ગલ સ્કંધ આદિ ફાસઓ પરિણયા-
સ્પર્શતઃ પરિણતાઃ સ્પર્શ ગુણથી પરિણત થયેલ હોય છે તે-તે તે પૌદ્ગલિક સ્કંધ
અદ્વહા પકિત્તિયા-અષ્ટધા પ્રકીર્તિતાઃ આઠ પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે
જેમ-કક્કડા મડવા ગરુયા લહુયા તહા સીયા ઉષ્ણાય લુક્ષ્વા આહિયા-કર્કશાઃ
મૃદવઃ ગુરવઃ લઘવઃ તથા શીતાઃ ઉષ્ણાઃ રુક્ષાઃ આરુઘ્યાતાઃ કર્કશ સ્પર્શવાળા,
મૃદુસ્પર્શવાળા, ગુરુસ્પર્શવાળા, લઘુસ્પર્શવાળા, ઠંડાસ્પર્શવાળા, રુક્ષસ્પર્શવાળા,
ઇય-ઇતિ આ પ્રમાણે એ એ-એતે એ પુગલા-પુદ્ગલાઃ પુદ્ગલ ફાસપરિણયા સમુદા-
હિયા-સ્પર્શપરિણતાઃ સમુદાહતાઃ સ્પર્શગુણ પરિણત થયેલ બતાવવામાં આવેલ છે.

ભાવાર્થ—સ્પર્શ આઠ પ્રકારનો હોય છે. અને આ સ્પર્શગુણ પૌદ્ગ-
લિક સ્કંધ આદિકોમાં જ જોઈ શકાય છે. અરૂપી પદાર્થોમાં નહીં. ૩૫, ૨૨,

‘સીયા’ इत्यादि—

शीताः=जलादिवत् शीतस्पर्शवन्तः, उष्णाः=वह्नयादिवदुष्णस्पर्शवन्तः, च=पुनः, स्निग्धाः=घृतादिवत्स्निग्धस्पर्शवन्तः । तथा-रूक्षाः=भस्मादिवद्रूक्षस्पर्शवन्तः, इत्यष्टविधा आख्याताः=कथिताः । इति=अनेन प्रकारेण एते=स्कन्धाः परमाणुश्च स्पर्शपरिणताः=स्पर्शपरिणामवन्तः, पुद्गलाः समुदाहृताः=पूरणगलनधर्मवत्वात् पुद्गला इत्याख्यातास्तीर्थकरादिभिः ॥२१॥

રૂપ રસ ગંધ ઓર સ્પર્શવાળા પુદ્ગલ હી હૈ । ફસલિયે ઉસે રૂપી કહા હૈ । વે ઓઠ પ્રકાર યે હૈ—કર્કશ, મૃદુ, ગુરુ, લઘુ, શીત ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ એવં રૂક્ષ । પાષાણ આદિકી તરહ કિતનેક પુદ્ગલ સ્કન્ધ કર્કશ હોતે હૈ—અતઃ વે કર્કશ ગુણવાલે માને ગયે હૈ । કિતનેક શિરીષ પુષ્પાદિકી તરહ મૃદુ-સ્પર્શવાલે હોતે હૈ । કિતનેક હીરા આદિકી તરહ ગુરુસ્પર્શવાલે હોતે હૈ । કિતનેક અર્કતૂલાદિક (આકડેકી રૂઝ)કી તરહ લઘુસ્પર્શવાલે હોતે હૈ । કિત-નેક જલ આદિકી તરહ શીતસ્પર્શવાલે હોતે હૈ । કિતનેક અગ્નિ આદિકી તરહ ઉષ્ણસ્પર્શવાલે હોતે હૈ । કિતનેક ઘૃત આદિકી તરહ સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાલે હોતે હૈ । તથા કિતનેક ભસ્મ-લાલ આદિકી તરહ રૂક્ષસ્પર્શ-વાલે હોતે હૈ । પુદ્ગલવા સ્વભાવ હી પૂરણ ગલન હોનેકા હૈ । ફસી લિયે ઉન્હે પુદ્ગલ કહા ગયા હૈ । પુદ્ગલ સ્કન્ધ આદિમેં જહાં ઇક ગુણ હોગા વહાં અન્ય ઓર બી ગુણ હોંગે । ઇસા નહીં હૈ કિ કહીં અકેલા સ્પર્શગુણ હો ઓર કહીં અકેલા રૂપાદિ ગુણ હો । યે ચારોં અવિનાભાવી હૈ ॥૨૦॥૨૧॥

ગંધ અને સ્પર્શવાળા પુદ્ગલ જ છે. આ કારણે તેને રૂપી કહેવામાં આવેલ છે. તે આ પ્રમાણે આઠ પ્રકારના છે.—કર્કશ, મૃદુ, ગુરુ, લઘુ, શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ, અને રૂક્ષ, પથ્થર આદિની માફક કેટલાક પુદ્ગલ સ્કંધ કર્કશ હોય છે. આથી તેને કર્કશ ગુણવાળા માનવામાં આવેલ છે. કેટલાક શીરીષ પુષ્પાદિકની માફક મૃદુ સ્પર્શવાળા હોય છે, કેટલાક હિરા આદિની માફક ગુરુ સ્પર્શવાળા હોય છે, કેટલાક અર્કતુલાદિક (આકડાનું રૂ)ની માફક લઘુ સ્પર્શવાળા હોય છે, કેટલાક પાણી આદિની માફક ઠંડા સ્પર્શવાળા હોય છે, કેટલાક અગ્નિ આદિની માફક ઉષ્ણ સ્પર્શવાળા હોય છે, કેટલાક ઘી આદિની માફક સ્નિગ્ધ સ્પર્શ-વાળા હોય છે. તથા કેટલાક ભસ્મ, ખાખ આદિની માફક રૂક્ષ સ્વભાવવાળા હોય છે. પુદ્ગલનો સ્વભાવ જ પુરણ ગલન થવાનો જ છે. આ કારણે જ તેને પુદ્ગલ કહેવામાં આવેલ છે. પુદ્ગલ સ્કંધ આદિમાં ન્યા એક ગુણ હશે, ત્યાં બીજા ગુણો પણ હશે. એવું નથી કે, કયાંક એકલો સ્પર્શગુણ હોય, અને કયાંક એકલો રૂપાદિગુણ હોય આ આદે અવિનાભાવી છે. ॥૨૦॥૨૧॥

મૂલમ્—સંઠાણઓ પરિણયા જે ઉ, પંચંહા તે પકિત્તિયાં ।

પરિમંડલાં ય વૃદ્ધા ય, તંસા ચડરંસ માયયા ॥૨૨॥

છાયા—સંસ્થાનપરિણતા યે તુ, પશ્ચધા તે પ્રકીર્તિતાઃ ।

પરિમંડલાશ્ચ વૃત્તાશ્ચ, ત્ર્યસ્રાશ્ચતુરસ્રા આયતાઃ ॥૨૨॥

ટીકા—‘સંઠાણઓ’ इत्यादि—

યે તુ સ્કન્ધાદયઃ, સંસ્થાનતઃ પરિણતાઃ=સંસ્થાનાનિ=આકારાસ્તૈઃ પરિણતાઃ-પરિણામવન્તઃ, તે પશ્ચધા=પશ્ચપ્રકારકાઃ । તથાહિ-પરિમંડલાઃ=પરિમંડલસંસ્થાનવન્તઃ, તત્ર પરિમંડલં=મધ્યશુષિરં વૃત્તં વલયવત્, ચ=પુનઃ, વૃત્તાઃ=વૃત્તનામક સંસ્થાનવન્તઃ, તત્ર વૃત્તમ્-મધ્યે પૂર્ણં જ્ઞલ્લરીવત્, ચ=પુનઃ, ત્ર્યસ્રાઃ-ત્રિકોણકાઃ, શૃંગાદકવત્, ચતુરસ્રાઃ=ચતુરસ્રસંસ્થાનવન્તઃ, તત્ર-ચતુરસ્રમ્-ચતુષ્કોણં પીઠાદિવત્ । તથા-આયતાઃ=આયતસંસ્થાનવન્તઃ, તત્ર-આયતં=દીર્ઘં દણ્ડાદિવત્ ॥૨૨॥

અવ સંસ્થાનકો લેકર કહતે હૈ—‘સંઠાણઓ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(જે ઉ-યે તુ) જો પૌદ્ગલિક સ્કન્ધ આદિ (સંઠાણઓ પરિણયા-સંસ્થાનતઃ પરિણતાઃ) સંસ્થાનરૂપ આકારસે પરિણત હોતે હૈ (તે-તે) વે (પંચહા પકિત્તિયા-પંચધા પ્રકીર્તિતાઃ) પાંચ પ્રકારકે કહે ગયે હૈ । (પરિમંડલા વૃદ્ધા તંસા ચડરંસ આયયા-પરિમંડલાઃ વૃત્તાઃ ત્ર્યસ્રાઃ ચતુરસ્રાઃ આયતાઃ) પરિમંડલ આકારવાલે, વૃત્ત આકારવાલે, ત્ર્યસ્ર આકારવાલે, ચતુરસ્ર આકારવાલે એવં આયત (લંબે) આકારવાલે । જિસ આકારમેં બીચમેં છેદ હો તથા જો ગોલ હો વહ વલયકી તરહ પરિમંડલ આકારવાલા જાનના ચાહિયે । જો જ્ઞલ્લરીકી તરહ મધ્યમેં પૂર્ણ હો વહ વૃત્ત આકારવાલા જાનના ચાહિયે । જો સિંઘાડેકી તરહ ત્રીન કોણવાલા

હવે સંસ્થાનને લઈને કહે છે—“સંઠાણઓ” इत्यादि.

અન્વયાર્થ—જે ઉ-યે તુ જે પુદ્ગલ સ્કન્ધ આદિ સંઠાણઓ પરિણયા-સંસ્થાનતઃ પરિણતાઃ સંસ્થાનરૂપ આકારથી પરિણત થાય છે, તે-તે તે પંચહા પકિત્તિયા-પંચધા પ્રકીર્તિતાઃ પાંચ પ્રકારનાં કહેવામાં આવેલ છે પરિમંડલા વૃદ્ધા તંસા ચડરંસ આયયા-પરિમંડલાઃ વૃત્તાઃ ત્ર્યસ્રાઃ ચતુરસ્રાઃ આયતાઃ પરિમંડળ આકારવાળાં, વૃત્ત આકારવાળાં, ત્ર્યસ્ર આકારવાળાં, ચતુરસ્ર આકારવાળા, અને આયત આકારવાળા, જે આકારમાં વચમાં છેદ હોય તથા જે ગોળ હોય તે વલયની માફક પરિમંડળ આકારવાળા જાણવા જોઈએ, જે આકારની માફક વચમાં સંપૂર્ણ હોય તે વૃત્ત આકારવાળા જાણવા જોઈએ. જે શીંગોડાના કણની જેવા ત્રણ

સમ્પ્રત્યેષામેવપરસ્પરસંયોજનમાહ—

મૂલમ્—વણ્ણઓ જે ભવે કિણ્ણે, મ્હણ્ણે સે ઉ ગંધઓ ।

રસઓ ફાસઓ ચેવ, મ્હણ્ણે સંઠાણ્ણઓ વિ^{૧૨} યં ॥૨૩॥

છાયા—વર્ણતો યો ભવેત્ કૃણ્ણઃ, ભાજ્યઃ સ તુ ગન્ધતઃ ।

રસતઃ સ્પર્શતશ્ચેવ, ભાજ્યઃ સંસ્થાનતોઽપિ ચ ॥૨૩॥

ટીકા—‘વણ્ણઓ’ ઇત્યાદિ—

યઃ=સ્કન્ધાદિઃ, વર્ણતઃ=વર્ણમાશ્રિત્ય, કૃણ્ણવર્ણવાન્ ભવેત્ સતુ ગન્ધતઃ=ગન્ધમાશ્રિત્ય, ભાજ્યઃ=કૃણ્ણઃ સુગન્ધિઃ, દુર્ગન્ધો વા ભવતિ, નતુ નિયતગન્ધ એવેતિ ભાવઃ । તથા—રસતઃ, સ્પર્શતશ્ચ, ‘ચેવ’ ઇતિ સમુચ્ચયે, સંસ્થાનતશ્ચાપિ ભાજ્યઃ,

હોતા હૈ વહ ત્ર્યસ આકારવાલા જાનના ચાહિયે । જો પીઠાદિક્કી તરહ ચાર કોનાવાલા હોતા હૈ વહ ચતુરસ આકારવાલા જાનના ચાહિયે । એવં જો દંડેકી તરહ લંબે આકારવાલા હોતા હૈ વહ આયત સંસ્થાનવાલા જાનના ચાહિયે ॥૨૨॥

અવ ઇન વર્ણાદિકોંકા સંયોગ કહતે હૈ—‘વણ્ણઓ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(જે-યઃ) જો સ્કન્ધાદિ પુદ્ગલ (વણ્ણઓ-વર્ણતઃ) વર્ણકી અપેક્ષા (કિણ્ણે ભવે-કૃણ્ણઃ ભવેત્) કાલા હોતા હૈ (સે-સઃ) વહ (ગંધઓ-ગંધતઃ) ગંધકી અપેક્ષાસે (મ્હણ્ણે-ભાજ્યઃ) ભાજ્ય હોતા હૈ । અર્થાત્ જો વર્ણકી અપેક્ષા કાલા હોતા હૈ વહ સુગન્ધિત હો સકતા હૈ ઓર દુર્ગંધિત મી હો સકતા હૈ । એસા કોઈ નિયમ નહીં કિ એસે વર્ણવાલેકી નિયત ગંધ હો । ઇસી તરહ (રસઓ ફાસઓ ચેવ વિચ સંઠાણઓ મ્હણ્ણે-રસતઃ

ખુણ્ણવાળા હોય છે તે ત્ર્યસ આકારવાળા જાણવા જોઈએ. જે પીઠ આદિની માફક ચાર ખુણ્ણવાળા હોય છે તે ચતુરસ આકારવાળા જાણવા જોઈએ. ઉપરાંત દાંડીની જેવા લાંબા આકારવાળા હોય છે તે આયત સંસ્થાનવાળા જાણવા જોઈએ. ॥૨૨॥

હવે આ વર્ણાદિકોના સંયોગને કહે છે—“વણ્ણઓ” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—જે-યઃ જે સ્કંધ આદિ પુદ્ગલ વણ્ણઓ-વર્ણતઃ વર્ણની અપેક્ષા કિણ્ણે ભવે-કૃણ્ણઃ ભવેત્ કાળા હોય છે સે-સઃ તે ગંધઓ-ગંધતઃ ગંધની અપેક્ષાથી મ્હણ્ણે-ભાજ્યઃ ભાજ્ય હોય છે. અર્થાત્ જે વર્ણની અપેક્ષા કાળા હોય છે. તે સુગંધિત હોઈ શકે છે અને દુર્ગંધિત પણ હોઈ શકે છે. એવો કોઈ નિયમ નથી કે આવા વર્ણવાળાની નિશ્ચિત થયેલજ ગંધ હોય. આ જ પ્રમાણે રસઓ ફાસઓ ચેવ વિચ સંઠાણઓ મ્હણ્ણે-રસતઃ સ્પર્શતઃ અપિ ચ સંસ્થા-ભાજ્ય. રસ, સ્પર્શ, અને સંસ્થાનની અપેક્ષાથી પણ આમને લાભ્ય

અત્ર 'દ્વૌ ગન્ધૌ' 'પંચ રસાઃ' 'અષ્ટૌ સ્પર્શાઃ' 'પંચસંસ્થાનાનિ' એતે સમ્મિ-
લિતાવિંશતિ ભવન્તીત્યેક એવ કૃષ્ણવર્ણવાન્, સ્કન્ધાદિવિંશતિ ભક્તાન્ પ્રાપ્નોતિ ।
એવં પશ્ચાપિ-વર્ણા પ્રત્યેકં વિંશતિ ભક્તાન્ પ્રાપ્નુવન્તિ, તથા ચ વર્ણાનાં શતં ભક્તા
ભવન્તિ । એતદ્ધ્યાનન્તરમેવ વક્ષ્યતિ ॥ ૨૩ ॥

ચતસ્રભિર્ગાથાભિ નીલાદિ વર્ણાનાં ભક્તાનાહ—

મૂલમ્—વર્ણઓ જે ભવે નીલે, ભઈએ સેં ડ ગંધઓ ।

રંસઓ ફાંસઓ ચેવં, ભઈએ સંઠાળેઓ વિ^૩ થં ॥૨૪॥

છાયા—વર્ણતો યો ભવે નીલો, ભાજ્યઃ સતુ ગન્ધતઃ ।

રસતઃ સ્પર્શતશ્ચૈવ, ભાજ્યઃ સંસ્થાનતોઽપિચ ॥ ૨૪ ॥

ટીકા—'વર્ણઓ જે ભવે નીલે' इत्यादि—

વ્યાખ્યા પ્રાગ્વત્ । યસ્તુ નીલવર્ણઃ સ્કન્ધાદિઃ સોઽપિ પ્રાગ્વત્ વિંશતિ
ભક્તાન્ પ્રાપ્નોતીતિ ભાવઃ ॥ ૨૪ ॥

સ્પર્શતઃ અપિ ચ સંસ્થાનતશ્ચ ભાજ્યઃ) રસ, સ્પર્શ, ઓર સંસ્થાનકો
અપેક્ષાસે મી હસકો ભાજ્ય કરલેના ચાહિયે । અર્થાત્ કાલા હોને પર મી
પૌદ્ગલિક સ્કન્ધ નિયમિત રસવાલા, નિયમિત સ્પર્શવાલા, ઓર નિયમિત
સંસ્થાનવાલા નહીં હોતા હૈ । દો ગંધ, પાંચ રસ, આઠ સ્પર્શ, પાંચ
સંસ્થાન, યે સબ મિલ કરકે વીસ હો જાતે હૈ । હસ તરહ એક કૃષ્ણવર્ણ-
વાલા પૌદ્ગલિક સ્કન્ધ વીસ ભંગોવાલા હો જાતા હૈ । હસ તરહ પાંચો
વર્ણકી વીસ-વીસ ભંગોકો પ્રાપ્ત કરનેકે કારણ વર્ણોકે સો ભંગ હો
જાતે હૈ । હસી વાતકો સૂત્રકાર આગે કહેંગે ॥૨૩॥

અવ ચાર ગાથાઓસે નીલાદિ વર્ણોકે ભંગોકો કહતે હૈ—

'વર્ણઓ' इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(જે વર્ણઓ નીલે ભવે-યો વર્ણતઃ નીલઃ ભવતિ) જો

કરી લેવા જોઈએ. અર્થાત-કાળા હોવા છતાં પણ પૌદ્ગલિક સ્કંધ નિયમિત
રસવાળા, નિયમિત સ્પર્શવાળા અને નિયમિત સંસ્થાનવાળા હોતા નથી. જે
ગંધ, પાંચ રસ, આઠ સ્પર્શ, પાંચ સંસ્થાન આ બધા મળીને વીસ થાય છે.
આ પ્રમાણે એક કાળા રંગના પૌદ્ગલિક સ્કંધ વીસ ભંગ વાળા થઈ જાય
છે. આ રીતે પાંચ વર્ણના વીસ વીસ ભંગોને પ્રાપ્ત કરવાના કારણે વર્ણોના
સો ભંગ થઈ જાય છે આ વાતને સૂત્રકાર આગળ કહેશે. ॥૨૩॥

હવે ચાર ગાથાઓથી નીલાદિ વર્ણોના ભંગોને કહે છે—“વર્ણઓ” इत्यादि.

અન્વયાર્થ—જે વર્ણઓ નીલે ભવે-યો વર્ણતઃ નીલઃ ભવતિ જે વર્ણની અપેક્ષા

મૂલ્મ-વંણઓ લોહિણ જે ઉ, મંદ્રણ 'સે' ઉ ગંધઓ ।

રસઓ ફાસઓ ચેવં, મંદ્રણ સંઠાણઓ વિ^{૧૨} યં^{૧૩} ॥૨૫॥

છાયા—વર્ણતો લોહિતો યસ્તુ, ભાજ્યઃસ તુ ગન્ધતઃ ।

રસતઃ સ્પર્શતશ્ચૈવ, ભાજ્યઃ સંસ્થાનતોઽપિચ ॥ ૨૫ ॥

ટીકા—‘વંણઓ લોહિણ જે ઉ’ ઇત્યાદિ—

વ્યાખ્યા પ્રાગ્વત્ । લોહિતસ્યાઽપિ પ્રાગ્વદ્વિશતિર્મજ્ઞાભવતીતિ ભાવઃ ॥ ૨૫ ॥

વર્ણકી અપેક્ષા નીલા હોતા હૈ (સે-સઃ) વહ (ગંધઓ-ગંધતઃ) ગન્ધકી અપેક્ષાસે (મંદ્રણ-ભાજ્યઃ) ભાજ્ય હોતા હૈ । ઇસી તરહ વહ (રસઓ ફાસઓ સંઠાણઓ મંદ્રણ ભવે-રસતઃ સ્પર્શતઃ સંસ્થાનતશ્ચ ભાજ્યઃ ભવતિ) રસકી અપેક્ષા, સ્પર્શકી અપેક્ષા એવં સંસ્થાનકી અપેક્ષા મી ભાજ્ય જાનના ચાહિયે । અર્થાત્ એસા કોઈ નિયમ નહીં હૈ કિ જો પૌદ્ગલિક સ્કન્ધ નીલ વર્ણવાલા હો વહ નિયમતઃ નિયમિત ગંધ રસ સ્પર્શ એવં સંસ્થાન યુક્ત હો । અતઃ ઇસ વર્ણકે સાથ મી ગંધ રસ સ્પર્શ એવં સંસ્થાન-ભાજ્ય-વિકલ્પ્ય કહે ગયે હૈ । ઇસ તરહ યહ વર્ણ મી વીસ ભંગોંકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ ॥૨૪॥

અન્વયાર્થ—(જે-યઃ) જો પૌદ્ગલિક સ્કન્ધ (વંણઓ-વર્ણતઃ) વર્ણકી અપેક્ષા (લોહિણ-લોહિતઃ) લોહિત=લાલ હોતા હૈ (સે-સઃ) વહ (ગંધઓ-ગંધતઃ) ગંધકી અપેક્ષા (મંદ્રણ-ભાજ્યઃ) ભાજ્ય હોતા હૈ । ઇસી

નીલ રંગના હોય છે સે-સઃ તે ગંધઓ-ગંધતઃ ગંધની અપેક્ષાથી મંદ્રણ-ભાજ્યઃ લાભ્ય હોય છે. આ પ્રમાણે તે રસઓ ફાસઓ સંઠાણઓ મંદ્રણ ભવે-રસતઃ સ્પર્શતઃ સંસ્થાનતશ્ચ ભાજ્યઃ ભવતિ રસની અપેક્ષા સ્પર્શની અપેક્ષા અને સંસ્થાનની અપેક્ષા પણ લાભ્ય બાબુવા બોધ્યે. અર્થાત્ જ્યેવે કોઈ નિયમ નથી કે, જે પૌદ્ગલિક સ્કંધ નીલ રંગવાળો હોય તે નિયમતઃ નિયમિત ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાન યુક્ત હોય આથી આ વર્ણની સાથે પણ ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાન લાભ્ય-વિકલ્પ્ય બતાવાયેલ છે. આ પ્રમાણે આ વર્ણ પણ વીસ ભંગોંને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૨૪॥

અન્વયાર્થ—જે-યઃ જે પૌદ્ગલિક સ્કંધ વંણઓ-વર્ણતઃ વર્ણની અપેક્ષા લોહિણ-લોહિતઃ લોહિત=લાલ હોય છે સે-સઃ તે ગંધઓ-ગંધતઃ ગંધની અપેક્ષા મંદ્રણ-ભાજ્યઃ લાભ્ય હોય છે, આ રીતે તે રસઓ ફાસઓ સંઠાણઓ મંદ્રણ-રસતઃ સંસ્થાનતઃ ભાજ્યઃ રસની અપેક્ષા, સ્પર્શની અપેક્ષા પણ લાભ્ય બાબુવા

મૂલમ્—વણઓ પીયંણ જે' ઉં, મઙ્ગણ 'સે' ઉં ગંધઓ ।

રસઓ ફાંસઓ ચેવં, મઙ્ગણ સંઠાણઓ વિ^{૧૩} યં ॥૨૬॥

છાયા—વર્ણતઃ પીતકો યસ્તુ, ભાજ્યઃ સતુ ગન્ધતઃ ।

રસતઃ સ્પર્શતઃચૈવ, ભાજ્યઃ સંસ્થાનતોઽપિ ચ ॥ ૨૬ ॥

ટીકા—‘વણઓ પીયંણ’ ઇત્યાદિ—

વ્યાખ્યા પ્રાગ્વત્ । ભક્તવિંશતિ ગણના પ્રાગ્વત્ ॥ ૨૬ ॥

તરહ વહ (રસઓ ફાંસઓ સંઠાણઓ મઙ્ગણ—રસતઃ સ્પર્શતઃ સંસ્થાનતઃ ભાજ્યઃ) રસકી અપેક્ષા સ્પર્શકી અપેક્ષા તથા આકારકી અપેક્ષા મી ભાજ્ય જાનના ચાહિયે । અર્થાત્ એસા નિયમ નહીં હો સકતા હૈ કિ જો પૌદ્ગલિક સ્કન્ધ આદિ વર્ણકી અપેક્ષા લોહિત હોગા વહ નિયમિત ગંધ, રસ, સ્પર્શ એવં આકારવાલા હો હોગા । ઇસ તરહ દો ગંધ, પાંચ રસ, આઠ સ્પર્શ પાંચ સંસ્થાન યે સબ મિલકર વીસ હો જાતે હૈ । અતઃ ઇસ લોહિતવર્ણકે મી પહિલેકી તરહ વીસ ભંગ હો જાતે હૈ ॥૨૫॥

અન્વયાર્થ—(વણઓ—વર્ણતઃ) વર્ણકી અપેક્ષા (જે—યઃ) જો (પીયંણ—પીતકઃ) પીલા હોતા હૈ (સે—સઃ) વહ (ગંધઓ મઙ્ગણ—ગંધતઃ ભાજ્યઃ) ગંધકી અપેક્ષા ભાજ્ય કહા ગયા હૈ । ઇસી તરહ (રસઓ ફાંસઓ ચેવં સંઠાણઓ ય મઙ્ગણ—રસતઃ સ્પર્શતઃ સંસ્થાનતઃચ ભાજ્યઃ) રસકી અપેક્ષા સ્પર્શકી અપેક્ષા તથા સંસ્થાનકી અપેક્ષા મી ભાજ્ય જાનના ચાહિયે । ઇસકે મી વીસ ભંગ હો જાતે હૈ ॥૨૬॥

નોંધ એ. અર્થાત્ એવો નિયમ હોઈ શકે નહીં કે, જે પૌદ્ગલિક સ્કન્ધ આદિ વર્ણની અપેક્ષા લોહિત-લાલ જે હશે તે નિયમિત ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને આકારવાળા જે હશે. આ પ્રમાણે બે ગંધ, પાંચ રસ, આઠ સ્પર્શ, પાંચ સંસ્થાન આ સઘળા મળીને વીસ થઈ જાય છે, આ કારણે એ લાલ રંગના પણ પ્રથમની માફક વીસ થઈ જાય છે. ॥ ૨૫ ॥

અન્વયાર્થ—વણઓ—વર્ણતઃ વર્ણની અપેક્ષા જે—યઃ જે પીયંણ—પીતકઃ પીળું હોય છે, સે—સઃ તે ગંધઓ મઙ્ગણ—ગંધતઃ ભાજ્યઃ ગંધની અપેક્ષા લાભ્ય કહેવાયેલ છે. આજ પ્રમાણે રસઓ ફાંસઓ ચેવં સંઠાણઓ ય મઙ્ગણ—રસતઃ સ્પર્શતઃ સંસ્થાનતઃચ ભાજ્યઃ રસની અપેક્ષા, સ્પર્શની અપેક્ષા, તથા સંસ્થાનની અપેક્ષા પણ લાભ્ય સમજવા નોંધએ. આનાં પણ વીસ ભંગ થઈ જાય છે. ॥ ૨૬ ॥

મૂલમ્—વર્ણઓ સુકિલે જે' ઉં, મૈઈએ 'સે' ઉં ગંધઓ ।

રસઓ ફાસઓ ચેવે મૈઈએ સંઠાળેઓ વિ^{૧૩} યે ॥૨૭॥

છાયા—વર્ણતઃ શુક્લો યસ્તુ, ભાજ્યઃ સ તુ ગન્ધતઃ

રસતઃ સ્પર્શતશ્ચૈવ, ભાજ્યઃ સંસ્થાનતોઽપિ ચ ॥ ૨૭ ॥

ટીકા—'વર્ણઓ સુકિલે' इत्यादि—

વ્યાખ્યા પ્રાગ્વત્ । एवं च शुक्लस्याऽपि प्राग्वद् विंशति भङ्गा भवति । एवं कृष्णादीनां पञ्चानामपि वर्णानां प्रत्येकं विंशति भेदानां सम्मेलनेन भङ्गशतकं भवति ॥ २७ ॥

વર્ણનાં મજ્જા ઉક્તાઃ, અથ ગન્ધસ્ય મજ્જાન્ બોધયિતું પ્રથમં સુરભિગન્ધમજ્જાનાહ—

મૂલમ્—ગંધઓ જે' મૈવે સુંબી, મૈઈએ 'સે' ઉં વર્ણઓ ।

રસઓ ફાસઓ ચેવે, મૈઈએ સંઠાળેઓ વિ^{૧૩} યે ॥૨૮॥

છાયા—ગન્ધતો યો મવે ત્સુરભિઃ, ભાજ્યઃ સ તુ વર્ણતઃ ।

રસતઃ સ્પર્શતશ્ચૈવ, ભાજ્યઃ સંસ્થાનતોઽપિ ચ ॥ ૨૮ ॥

અન્વયાર્થ—(વર્ણઓ—વર્ણતઃ) વર્ણકી અપેક્ષા (જે સુકિલે—યઃ શુક્લઃ) જો શુક્લ પુદ્ગલ સ્કંધ હૈં (સે—સઃ) વહ (ગંધઓ—ગંધતઃ) ગંધ-ગુણકી અપેક્ષા (મૈઓ—ભાજ્યઃ) ભજનીય હૈં । હસી તરહ (રસઓ ફાસઓ સંઠાળઓ વિ ય મૈઈએ—રસતઃ સ્પર્શતઃ સંસ્થાનતશ્ચ ભાજ્યઃ) રસકી અપેક્ષા, સ્પર્શકી અપેક્ષા તથા સંસ્થાનકી અપેક્ષા મી શુક્લ પૌદ્ગલિક સ્કંધ આદિ મી ભજનીય જાનના ચાહિયે ।

ભાવાર્થ—હસ શુક્લકે મી વીસ ભંગ હોતે હૈં । હસ પ્રકાર કૃષ્ણ આદિ પાંચો વર્ણોકા ઇક ઇક વીસ વીસ ભંગ હોનેસે સવ મિલકર સૌ ભંગ હો જાતે હૈં ॥૨૭॥

અન્વયાર્થ—વર્ણઓ—વર્ણતઃ વર્ણની અપેક્ષા જે સુકિલે—યઃ શુક્લઃ જે શુક્લ પુદ્ગલ સ્કંધ છે. સે—સઃ તે ગંધઓ—ગંધતઃ ગંધ ગુણની અપેક્ષા મૈઈએ ભાજ્યઃ ભજનીય છે. આજ રીતે રસઓ ફાસઓ વિય મૈઈએ—રસતઃ સ્પર્શતઃ સંસ્થાનતશ્ચ ભાજ્યઃ રસની અપેક્ષા, સ્પર્શની અપેક્ષા તથા સંસ્થાનની અપેક્ષા પણ શુક્લ પૌદ્ગલિક સ્કંધ આદિ પણ ભજનીય જાણવા જોઈયે.

ભાવાર્થ—આનો ભાવ પહેલાંની માફક જ જાણવો જોઈયે. આ શુક્લના પણ વીસ ભંગ થાય છે. આ પ્રમાણે કૃષ્ણ આદિ પાંચેય વર્ણના વીસવીસ ભંગ હોવાથી બધા મળીને સો ભંગ થઈ જાય છે. ॥ ૨૭ ॥

ટીકા—‘ગંધઓ જે’ ઇત્યાદિ—

યસ્તુ=સ્કન્ધાદિઃ, ગન્ધતઃ સુરભિઃ=ગ્રાણપ્રધાનતા સમ્પાદકઃ, ભવતિ, સ તુ વર્ણતો ભાજ્યઃ વર્ણમાશ્રિત્ય ભજનીયઃ—વિકલ્પનીય ઇત્યર્થઃ, અન્યતરકૃષ્યાદિવર્ણવાન્ ભવતીતિ ભાવઃ, તથા—રસતઃ, સ્પર્શતઃચ ભાજ્યઃ, સંસ્થાનતઃચાપિ ભાજ્યઃ । અત્ર પશ્ચવર્ણાઃ, પશ્ચરસાઃ, અષ્ટૌ સ્પર્શાઃ, પશ્ચસંસ્થાનાનિ એભિર્મિલિતૈસ્ત્રયોવિંશતિર્મહઃ સુરભિગન્ધસ્ય ભવન્તિ ॥ ૨૮ ॥

इस तरह यहां तक वर्ण गुणसे परिणत स्कंध आदिके भंग कहे हैं । अब गंध गुणसे परिणत स्कन्धादिके भंग कहते हैं—

‘गंधओ जे भवे सुब्भी’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(જે ડ-યસ્તુ) જો સ્કન્ધાદિ (ગંધઓ-ગંધતઃ) ગંધ ગુણકી અપેક્ષા (સુબ્ધી-સુરભિઃ) સુરભિ હોતા હૈ—ગ્રાણ ઇન્દ્રિયકી પ્રસન્નતા કરનેવાળા હોતા હૈ (સેડ વર્ણઓ રસઓ ફાસઓ વિ ચ સંઠાણઓ મહા—સતુ વર્ણતઃ રસતઃ સ્પર્શતઃ અપિ ચ સંસ્થાનતઃચ ભાજ્યઃ) વહ વર્ણકી અપેક્ષા રસકી અપેક્ષા સ્પર્શકી અપેક્ષા તથા સંસ્થાનકી મી અપેક્ષા ભજનીય કહા ગયા હૈ ।

भावार्थ—जो स्कन्ध आदि गंध गुण परिणत हुआ करते हैं, वे अन्य-तर कृष्ण आदि वर्णवाले होते हैं । नियमित एकवर्णवाले नहीं होते हैं । इसी तरह रस स्पर्श एवं संस्थानकी अपेक्षा भी जानना चाहिये । यहां पांच वर्ण, पांच रस, आठ स्पर्श तथा पांच संस्थान इन सबके मिलकर तेईस भंग हो जाते हैं । ये सुरभि गंध (सुगंध)के जानना चाहिये ॥ २८ ॥

આ પ્રમાણે આહીં સુધી વર્ણગુણથી પરિણત સ્કંધ આદિના ભંગ કહેલ છે હવે ગંધ ગુણથી પરિણત સ્કંધ આદિના ભંગને કહે છે—

“ગંધઓ જે ભવે સુબ્ધી” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—જે ડ-યસ્તુ જે સ્કંધ આદિ ગંધઓ-ગંધતઃ ગંધગુણની અપેક્ષા સુબ્ધી-સુરભિઃ સુરભી હોય છે, ગ્રાણ ઇન્દ્રિયની પ્રસન્નતા કરવાવાળા હોય છે. સેડ વર્ણઓ રસઓ ફાસઓ વિ ચ સંઠાણઓ મહા—સ તુ વર્ણતઃ રસતઃ સ્પર્શતઃ અપિ ચ સંસ્થાનતઃચ ભાજ્યઃ તે વર્ણની અપેક્ષા; રસની અપેક્ષા, સ્પર્શની અપેક્ષા તથા સંસ્થાનની અપેક્ષા ભજનીય બતાવવામાં આવેલ છે.

ભાવાર્થ—જે સ્કંધ આદિ ગંધ ગુણ પરિણત હોય છે એ અન્યતર કૃષ્ણ આદિ વર્ણવાળા હોય છે. નિયમિત એક વર્ણવાળા હોતા નથી. આજ પ્રમાણે રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનની અપેક્ષા પણ જાણવું જોઈએ. આહીં પાંચ વર્ણ, પાંચ રસ, આઠ સ્પર્શ તથા પાંચ સંસ્થાન આ સઘળા મળીને તેવીસ ભંગ થઈ જાય છે, એ સુરભી ગંધના જાણવા જોઈએ. ॥ ૨૮ ॥

દુરભિગન્ધસ્ય ભજ્ઞાનાહ—

મૂલ્મ્—ગંધઓ જે ભવે દુઘ્મી, મઝૈઍ “સે ડં વણ્ણઓ ।

રસંઓ ફાંસઓ ચેવં, મઝૈઍ સંઠાળંઓ વિ” યં ॥૨૯॥

છાયા—ગન્ધતો યો ભવે દુરભિઃ, ભાજ્યઃ સ તુ વર્ણતઃ ।

રસતઃ સ્પર્શતશ્ચૈવ, ભાજ્યઃ સંસ્થાનોઽપિ ચ ॥ ૨૯ ॥

ટીકા—‘ગંધઓ જે ભવે’ ઇત્યાદિ—

વ્યાખ્યા પ્રાગ્વત્ । ઉક્તરીત્યા દુરભિગન્ધસ્યાપિ ત્રયોવિંશતિર્ભજ્ઞા ભવન્તિ ।
દ્વયોર્ગન્ધયો ભજ્ઞાઃ ષટ્ચત્વારિંશદ્ ભવન્તીતિ ભાવઃ ॥ ૨૯ ॥

રસસ્ય ભજ્ઞાન્ બોધયિતું પ્રથમં તિક્તસ્ય ભજ્ઞાનાહ—

મૂલ્મ્—રસઓ તિક્તંએ જે ડં, મઝૈઍ “સે ડં વણ્ણઓ ।

ગંધંઓ ફાંસંઓ ચેવ, મઝૈઍ સંઠાળંઓ વિ” યં ॥૩૦॥

અવ દુરભિગંધકે મી તેઈસ ભંગ સૂત્રકાર કહતે હૈં—

‘ગંધઓ જે ભવે દુઘ્મી’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(જે-યઃ) જો પુદ્ગલ સ્કંધ (દુઘ્મી ભવે-દુરભિઃ ભવેત્) દુર્ગંધ ગુણસે પરિણત (અર્થાત્ દુર્ગન્ધયુક્ત) હોતા હૈ (સે-સઃ) વહ પુદ્ગલ સ્કંધાદિ (વણ્ણઓ મઝૈઍ-વર્ણતઃ ભાજ્યઃ) વર્ણકી અપેક્ષા ભજનીય જાનના ચાહિયે । હસી તરહ (રસઓ ફાંસઓ વિ ય સંઠાળઓ ભવે-રસતઃ સ્પર્શતઃ અપિ ચ સંસ્થાનતશ્ચ ભાજ્યઃ) રસ સ્પર્શ તથા સંસ્થાનકી અપેક્ષા ભાજ્ય જાનના ।

ભાવાર્થ—હસકે મી તેઈસ ભંગ હૈં । હસ તરહ દોનોં ગંધોંકે છિયાલીસ ભંગ હો જાતે હૈં ॥૨૯॥

હવે દુરભીગંધના પણુ તેવીસ ભંગ સૂત્રકાર બતાવે છે—

“ગંધઓ જે ભવે દુઘ્મી” ઇત્યાદિ

અન્વયાર્થ—જે-યઃ જે પુદ્ગલ સ્કંધ આદિ દુઘ્મી ભવે-દુરભિઃ ભવેત્ દુર્ગંધ ગુણથી પરિણત હોય છે, સે-સઃ તે પુદ્ગલ સ્કંધાદિ વણ્ણઓ મઝૈઍ-વર્ણતઃ ભાજ્યઃ વર્ણની અપેક્ષા ભજનીય જાણવા જોઈએ, આજ રીતે રસઓ ફાંસઓ વિ ય સંઠાળઓ ભવે-રસતઃ સ્પર્શતઃ અપિ ચ સંસ્થાનતશ્ચ ભાજ્યઃ રસ, સ્પર્શ તથા સંસ્થાનની અપેક્ષા ભાજ્ય સમજવા.

ભાવાર્થ—આના પણુ તેવીસ ભંગ છે. આ પ્રમાણે બંને ગંધોના છેતાલીસ ભંગ થઈ જાય છે. ॥ ૨૯ ॥

છાયા—રસતસ્તિત્ત્વકો યસ્તુ, ભાજ્યઃ સ તુ વર્ણતઃ ।

ગન્ધત સ્પર્શતશ્ચૈવ, ભાજ્યઃ સંસ્થાનતોઽપિ ચ ॥ ૩૦ ॥

ટીકા—‘ રસઓ તિત્ત્વ જે ડ ’ ઇત્યાદિ—

યસ્તુ=સ્કન્ધોદિઃ, રસતઃ=રસ પરિણામેન તિત્ત્વઃ, સ તુ વર્ણતઃ વર્ણમા-
શ્રિત્ય ભાજ્યઃ, મજનયા જ્ઞાતવ્યઃ, તથા—ગન્ધતઃ, સ્પર્શતશ્ચ, સંસ્થાનતોઽપિ ચ
ભાજ્યઃ । અત્રાઽપ્યુક્તરીત્યા વિંશતિર્મજ્જસ્તિત્ત્વસ્ય વિજ્ઞેયાઃ ॥ ૩૦ ॥

કટુકસ્ય મજ્જાનાહ—

મૂલમ્—રસઓ કટુએ જે ડ, મજ્જાએ સે ડ વર્ણઓ ।

ગંધઓ ફાસઓ ચેવ, મજ્જાએ સંઠાણઓ વિ^૩ ય્ ॥૩૧॥

છાયા—રસતઃ કટુકો યસ્તુ, ભાજ્યઃ સ તુ વર્ણતઃ ।

ગન્ધતઃ સ્પર્શતશ્ચૈવ ભાજ્યઃ સંસ્થાનતોઽપિ ચ ॥ ૩૧ ॥

ટીકા—‘ રસઓ કટુએ જે ડ ’ ઇત્યાદિ—

રસકે મંગોંકો સમજ્ઞાનેકે લિયે પ્રથમ તિત્ત્વરસકે મંગોંકો સૂત્રકાર
કહતે હૈ—‘ રસઓ તિત્ત્વ ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(જે-યઃ) જો સ્કન્ધ આદિ (રસઓ-રસતઃ) રસ પરિ-
ણામકી અપેક્ષા (તિત્ત્વ-તિત્ત્વઃ) તિત્ત્વ હોતા હૈ (સે ડ-સ તુ) વહ
(વર્ણઓ-વર્ણતઃ) વર્ણકી અપેક્ષા (મજ્જા-ભાજ્યઃ) મજનીય હોતા હૈ
(ગંધઓ ફાસઓ ચેવ વિ ય સંઠાણઓ મજ્જા-ગન્ધતઃ સ્પર્શતશ્ચૈવ અપિ
ચ સંસ્થાનતઃ ભાજ્યઃ) ઇસી તરહ વહ તિત્ત્વરસસે પરિણત હુઆ સ્કન્ધ
આદિ ગંધકી અપેક્ષા સ્પર્શકી અપેક્ષા તથા સંસ્થાનકી અપેક્ષા મી ભાજ્ય
જાનના ચાહિયે । યહાં પર મી ઉક્ત રીતિકે અનુસાર વીસ મંગ તિત્ત્વ
રસકે હો જાતે હૈ ॥૩૦॥

રસના ભંગોને સમજવા માટે પ્રથમ તીખા રસના ભંગોને સૂત્રકાર
ખતાવે છે—“ રસઓ તિત્ત્વ ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—જે-યઃ જે સ્કન્ધ આદિ રસઓ-રસતઃ રસ પરિણામની
અપેક્ષા તિત્ત્વ-તિત્ત્વઃ તીખા હોય છે. વર્ણઓ-વર્ણતઃ વર્ણની અપેક્ષા મજ્જા-ભાજ્યઃ
મજનીય હોય છે. ગંધઓ ફાસઓ ચેવ વિ ય સંઠાણઓ મજ્જા-ગન્ધતઃ સ્પર્શતશ્ચૈવ
અપિ ચ સંસ્થાનતઃ ભાજ્યઃ આ રીતે એ તીખા રસથી પરિણત બનેલ સ્કન્ધ આદિ
ગંધની અપેક્ષાએ, સ્પર્શની અપેક્ષાએ તથા સંસ્થાનની અપેક્ષાએ પણ ભાજ્ય
જાણવા જોઈએ. અહીંયા પણ ઉપરની રીતિના અનુસાર તીખા રસના વીસ
ભંગ થઈ જાય છે. ॥ ૩૦ ॥

ગાથેયં સુગમા । કટુકોઽપિ, ઉક્તરીત્યા વિંશતિ મજ્જવાન્ ભવતીતિ
ભાવઃ ॥ ૩૧ ॥

કષાયરસસ્ય મજ્જાનાહ—

મૂલમ્—રસઓ કસાંઈ જે ઉં, મઙ્ગઈ સે ઉં વણ્ણઓ ।

ગંધઓ ફાસઓ ચેવં, મઙ્ગઈ સંઠાળઓ વિ^{૩૧}યં ॥૩૨॥

છાયા—રસતઃ કષાયો યસ્તુ, ભાજ્યઃ સ તુ વર્ણતઃ ।

ગન્ધતઃ સ્પર્શતઃચૈવ, ભાજ્યઃ સંસ્થાનતોઽપિ ચ ॥ ૩૨ ॥

કટુ રસકે મંગોંકો સૂત્રકાર કહતે હૈ—‘રસઓ કઙ્કુઈ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(જે-યઃ) જો સ્કન્ધ આદિ (રસઓ-રસતઃ) રસ પરિ-
ણામકી અપેક્ષા (કઙ્કુઈ-કટુકઃ) કટુક રસવાળા હોતા હૈ (સે ઉ-સ તુ)
વહ (વણ્ણઓ-વર્ણતઃ) વર્ણકી અપેક્ષા (મઙ્ગઈ-ભાજ્યઃ) ભાજ્ય હોતા હૈ ।
નિયમિત વર્ણ ઉસમેં હો એસા નિયમ નહીં હોતા હૈ । કિન્તુ કોઈ ન
કોઈ વર્ણ હોતા હૈ એસા નિયમ બન સકતા હૈ । ઇસી તરહ (ગંધઓ
ફાસઓ વિ ય સંઠાળઓ મઙ્ગઈ-ગન્ધતઃ સ્પર્શતઃ અપિ ચ સંસ્થાનતઃ
ભાજ્યઃ) ગંધકી અપેક્ષા સ્પર્શકી અપેક્ષા તથા સંસ્થાનકી અપેક્ષા મી
વહ ભાજ્ય હોતા હૈ । કોઈ ન કોઈ ગંધ કોઈ ન કોઈ સ્પર્શ તથા સંસ્થાન-
મેંસે કોઈ ન કોઈ એક સંસ્થાન હી ઉસમેં હોતા હૈ । નિયમિત ગંધ
નિયમિત સ્પર્શ ઓર નિયમિત સંસ્થાન ઉસમેં નહીં હોતા હૈ । ઇસીલિયે
યે સબ ભાજ્ય કહે ગયે હૈ । ઇસ તરહ કટુક રસસે પરિણત પુદ્ગલસ્કન્ધ
આદિકે મી વીસ મંગ હોતે હૈ ॥૩૧॥

કઙ્કવા રસોના ભંગોને સૂત્રકાર બતાવે છે—“રસઓ કઙ્કુઈ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—જે-યે જે સ્કન્ધ આદિ રસઓ-રસતઃ રસ પરિણામની અપેક્ષાએ
કઙ્કુઈ-કટુકઃ કઙ્કવા રસવાળો હોય છે સે ઉ-સ તુ એ વણ્ણઓ-વર્ણતઃ વર્ણની
અપેક્ષાએ મઙ્ગઈ-ભાજ્યઃ ભાજ્ય હોય છે. એનામાં નિયમિત વર્ણ હોય એવો કોઈ
નિયમ નથી. પરંતુ કોઈને કોઈ વર્ણ હોય એવો નિયમ બની શકે છે. આજ
પ્રમાણે ગંધઓ ફાસઓ વિ ય સંઠાળઓ મઙ્ગઈ-ગન્ધતઃ સ્પર્શતઃ અપિ ચ સંસ્થાનતઃ
ભવતિ ગંધની અપેક્ષા, સ્પર્શની અપેક્ષા તથા સંસ્થાનની અપેક્ષાએ પણ
ભાજ્ય હોય છે. કોઈ ને કોઈ ગંધ, કોઈ ને કોઈ સ્પર્શ તથા સંસ્થાનમાંથી
કોઈ એક સંસ્થાન જ એનામાં હોય છે. નિયમિત ગંધ, નિયમિત સ્પર્શ
અને નિયમિત સંસ્થાન એનામાં હોતા નથી. આ કારણે એ બધા ભાજ્ય
કહેવાયેલ છે. આ પ્રમાણે કઙ્કવા રસથી પરિણત પુદ્ગલ સ્કન્ધ આદિના પણ
૧૦ હોય છે. ॥ ૩૧ ॥

ટીકા—‘રસઓ કસાણ જે ઉ’ ઇત્યાદિ—

વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ । કષાયરસસ્યાઽપિ પૂર્વવદ્ ગણનયા વિંશતિર્ભજ્જાઃ ॥ ૩૨ ॥

અમ્લસ્ય ભજ્જાનાહ—

મૂલમ્—રસઓ અંબિલે જે ઉં, ભઈણ સે ઉં વંણઓ ।

ગંધઓ ફાંસઓ ચેવં, ભઈણ સંઠાંણઓ વિ^{૧૨} યં ॥૩૩॥

છાયા—રસતઃ અમ્લો યસ્તુ, ભાજ્યઃ સ તુ વર્ણતઃ ।

ગન્ધતઃ સ્પર્શતશ્ચૈવ, ભાજ્યઃ સંસ્થાનતોઽપિ ચ ॥ ૩૩ ॥

અવ કષાયરસકે ભંગોંકો સૂત્રકાર કહતે હૈ—

‘રસઓ કસાણ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(જે-યઃ) જો સ્કન્ધ આદિ (રસઓ-રસતઃ) રસકી અપેક્ષા (કસાણ-કષાયઃ) કષાય રસવાલા હોતા હૈ (સે ઉ-સ તુ) વહ (વંણઓ ભઈણ-વર્ણતઃ ભાજ્યઃ) વર્ણકી અપેક્ષા ભાજ્ય-હોતા હૈ । ઇસી તરહ (ગંધઓ ફાંસઓ વિ ય સંઠાંણઓ ભઈણ-ગન્ધતઃ સ્પર્શતઃ અપિ ચ સંસ્થાનતઃ ભાજ્યઃ) વહ ગન્ધ સ્પર્શ એવં સંસ્થાનકી અપેક્ષા સી ભાજ્ય જાનના ચાહિયે । અર્થાત્ જો સ્કન્ધરસકી અપેક્ષાસે કષાયરસવાલા હોતા હૈ વહ નિયમિત વર્ણવાલા નિયમિત ગંધવાલા તથા નિયમિત સ્પર્શ એવં સંસ્થાનવાલો હોગા એસા નહી હૈ । વહ ઇનસે ભાજ્ય હી હોગા । અતઃ પાંચ વર્ણોંસે કોઈ એક વર્ણ, દો ગંધમેંસે કોઈ એક ગંધ, આઠ સ્પર્શમેંસે કોઈ એક સ્પર્શવાલા હોગા । ઇસી તરહ સંસ્થાનમેંસે કોઈ એક સંસ્થાનવાલા હોગા । ઇસ પ્રકાર કષાય રસકે યે બીસ ભંગ હોતે હૈ ॥૩૨॥

હવે કષાય રસના ભંગોને સૂત્રકાર બતાવે છે—“રસઓ કસાણ” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—જે-યઃ જે સ્કન્ધ આદિ રસઓ-રસતઃ રસની અપેક્ષાએ કસાણ-કષાયઃ કષાય રસવાળા હોય છે. સેઉ-સ તુ તે વંણઓ ભઈણ—વર્ણતઃ ભાજ્યઃ વર્ણની અપેક્ષાએ ભાજ્ય હોય છે. એજ પ્રમાણે ગંધઓ ફાંસઓ વિ ય સંઠાંણઓ ભઈણ-ગંધતઃ સ્પર્શતઃ અપિ ચ સંસ્થાનતઃ ભાજ્યઃ ગાંધ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનની અપેક્ષાએ પણ ભાજ્ય બાણવા બેઈએ. અર્થાત્ જે સ્કન્ધની અપેક્ષા કષાય રસવાળા હોય છે. તે નિયમિત વર્ણવાળા, નિયમિત ગંધવાળા, તથા નિયમિત સ્પર્શ અને સંસ્થાનવાળા હોય જ એવું નથી એ એનાથી ભાજ્ય જ હોય છે, આથી પાંચ વર્ણોંમાંથી કોઈ એક વર્ણ, બે ગંધમાંથી કોઈ એક ગંધ, આઠ સ્પર્શમાંથી કોઈ એક સ્પર્શવાળા હોવાના. આજ રીતે સંસ્થાનમાંથી કોઈ એક સંસ્થાનવાળા હોવાના આ પ્રમાણે આ કષાય રસના પણ બીસ ભંગ હોય છે. ॥૩૨॥

ટીકા—‘રસઓ અંબિલે જે ઉ’ इत्यादि--

વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ । અમ્લસ્યાઽપિ પ્રાગ્વદ્ વિંશતિર્ભજ્ઞા ભવન્તીતિ ભાવઃ ॥ ૩૩ ॥

મધુરસ્ય ભજ્ઞાનાહ--

મૂલમ્—રસઓ મહુરણ જે ઉ, મહુરણ ‘સે ઉ’ વર્ણઓ ।

ગંધઓ ફાસઓ ચેવ, મહુરણ સંઠાણઓ વિ^૩ યં ॥૩૪॥

છાયા--રસતો મધુરો યસ્તુ, ભાજ્યઃ સ તુ વર્ણતઃ ।

ગન્ધતઃ સ્પર્શસ્તશ્ચૈવ, ભાજ્યઃ સંસ્થાનતોઽપિ ચ ॥ ૩૪ ॥

ટીકા—‘રસઓ મહુરણ જે ઉ’ इत्यादि--

વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ । મધુરસ્યાપિ વિંશતિરેવ ભજ્ઞા પૂર્વવત્ । એવં ચ રસ પશ્ચકસંમેલને ભજ્ઞશતં (૧૦૦) લઘ્વમ્ ॥ ૩૪ ॥

અવ અમ્લ (ખટ્ટે) રસકે ભંગ કહતે હૈ—‘રસઓ અંબિલે’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(જે ઉ-ય તુ) જો પૌદ્ગલિક સ્કંધ આદિ (રસઓ-રસતઃ) રસ પરિણામસે પરિણત હોનેકી અપેક્ષા (અંબિલે-અમ્લઃ) અમ્લ-ખટ્ટે રસવાળા હોતા હૈ (સે-સઃ) વહ (વર્ણઓ મહુરણ-વર્ણતઃ ભાજ્યઃ) વર્ણકી અપેક્ષા ભાજ્ય હોતા હૈ । ઇસી તરહ (ગંધઓ ફાસઓ વિ ય સંઠાણઓ મહુરણ-ગંધતઃ, સ્પર્શતઃ અપિ ચ સંસ્થાનતશ્ચ ભાજ્યઃ) ગંધ, સ્પર્શ તથા સંસ્થાનકી અપેક્ષા બી ભાજ્ય જાનના ચાહિયે । યહાં અમ્લ રસકે બીસ ભંગ હોતે હૈ ॥૩૩॥

અવ મધુર રસકે ભંગ કહતે હૈ—‘રસઓ મહુરણ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(જે-યઃ) જો સ્કન્ધ આદિ (રસઓ-રસતઃ) રસ પરિણામસે (મહુરણ-મધુરઃ) મધુરરસવાળા હોતા હૈ (સે-સઃ) વહ (વર્ણઓ-

હવે અમ્લ (ખાટા) રસના ભંગને કહે છે—“રસઓ અંબિલે” इत्यादि.

અન્વયાર્થ—જે-યઃ જે પૌદ્ગલિક સ્કંધ આદિ રસઓ-રસતઃ રસપરિણત હોવાના કારણે અંબિલે-અમ્લઃ અમ્લ-ખાટા રસવાળા હોય છે. સે-સઃ તે વર્ણઓ મહુરણ-વર્ણતઃ ભાજ્યઃ વર્ણની અપેક્ષાએ ભાજ્ય હોય છે. આ પ્રમાણે ગંધઓ ફાસઓ વિ ય સંઠાણઓ મહુરણ-ગંધતઃ સ્પર્શતઃ અપિ ચ સંસ્થાનતશ્ચ ભાજ્યઃ ગંધ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનની અપેક્ષાએ પણ ભાજ્ય બાણવા બોધ્યે, આ અમ્લ રસના પણ વીસ ભંગ હોય છે. ॥ ૩૩ ॥

હવે મધુર રસના ભંગને કહે છે—“રસઓ મહુરણ” इत्यादि.

અન્વયાર્થ—જે-યઃ જે સ્કંધ આદિ રસઓ-રસતઃ રસ પરિણામથી મધુર રસવાળા હોય છે. સે-સઃ એ વર્ણઓ-વર્ણતઃ વર્ણની અપેક્ષા

સ્પર્શપરિણતાનાં સ્કન્ધાનાં પરમાણોશ્ચ મજ્જાન્ બોધયિતું પ્રથમં કર્કશસ્પર્શ
મજ્જાનાહ--

મૂલમ્-ફાસઓ કક્કડે જે' ઉ, મંદુએ સે' ઉ વણઓ ।

ગંધઓ રસઓ ચેવં, મંદુએ સંઠાણઓ વિ' યં ॥૩૫॥

છાયા--સ્પર્શતઃ કર્કશો યસ્તુ, માજ્યઃ સ તુ વર્ણતઃ ।

ગન્ધતો રસતશ્ચૈવ, માજ્યઃ સંસ્થાનતોઽપિ ચ ॥ ૩૫ ॥

ટીકા--' ફાસઓ કક્કડે જે ઉ ' ઇત્યાદિ--

યસ્તુ સ્કન્ધાદિઃ, સ્પર્શતઃ, કર્કશઃ=કર્કશસ્પર્શવાન્ સ તુ, વર્ણતઃ માજ્યઃ,

વર્ણતઃ) વર્ણકી અપેક્ષા માજ્ય હોતા હૈ । ઇસી તરહ (ગંધઓ ફાસઓ વિ
ય સંઠાણઓ મંદુએ-ગંધતઃ સ્પર્શતઃ અપિ સંસ્થાનતઃ માજ્યઃ) વહ ગંધ,
સ્પર્શ તથા સંસ્થાનકી અપેક્ષા માજ્ય માનના ચાહિયે । અર્થાત્ જો
સ્કંધ આદિ રસકી અપેક્ષા મધુર રસવાલા હોતા હૈ વહ વર્ણકી અપેક્ષા
નિયમિત વર્ણવાલા તથા નિયમિત ગંધવાલા તથા નિયમિત સ્પર્શવાલા
ઔર નિયમિત સંસ્થાનવાલા નહીં હોતા હૈ । વહ કોઈ ન કોઈ વર્ણ,
ગંધ, સ્પર્શ તથા સંસ્થાનવાલા હોતા હૈ । ઇસ પ્રકાર મધુરકે ઔ વીસ
ભંગ પૂર્વવત્ જાનના ચાહિયે । ઇસ પ્રકાર પાંચ રસોંકે સબ મિલકર
સૌ ભંગ હોતે હૈ ॥૩૪॥

અબ સ્પર્શ પરિણત સ્કન્ધોંકે તથા પરમાણુકે ભંગોંકો કહતે હુએ
સૂત્રકાર પ્રથમ કર્કશ સ્પર્શકે ભંગ કહતે હૈ--' ફાસઓ ' ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ--(જે ઉ-યઃ તુ) જો સ્કંધ આદિ (ફાસઓ-સ્પર્શતઃ) સ્પર્શ
પરિણામસે (કક્કડે-કર્કશઃ) કર્કશ સ્પર્શવાલા હોતા હૈ (સે-સઃ) વહ

લાભ્ય હોય છે. આ પ્રમાણે એ ગંધઓ ફાસઓ વિ ય સંઠાણઓ મંદુએ-ગંધતઃ
સ્પર્શતઃ અપિ ચ સંસ્થાનતઃ માજ્યઃ ગંધ, સ્પર્શ તથા સંસ્થાનની માફક લાભ્ય
માનવા જોઈએ. અર્થાત્ જે સ્કંધ આદિ રસની અપેક્ષાએ મધુર રસવાળા હોય
છે તે વર્ણની અપેક્ષા નિયમિત વર્ણવાલા તથા નિયમિત ગંધવાળા તથા નિયમિત
સ્પર્શવાળા અને નિયમિત સંસ્થાનવાળા હોતા નથી, તે કોઈને કોઈ વર્ણ, ગંધ,
સ્પર્શ તથા સંસ્થાનવાળા હોય છે. આ પ્રમાણે મધુરના પણ વીસ ભંગ પૂર્વવત્
જાણવા જોઈએ, આ પાંચે રસના સઘળા મળીને સૌ ભંગ થાય છે. ॥ ૩૪ ॥

હવે સ્પર્શ પરિણત સ્કંધો તથા પરમાણુના ભંગોને કહેતાં સૂત્રકાર
પ્રથમ કર્કશ સ્પર્શના ભંગને બતાવે છે--" ફાસઓ " ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ--જે ઉ-યઃ તુ જે સ્કંધ આદિ ફાસઓ-સ્પર્શતઃ સ્પર્શ પરિણામથી
કક્કડે-કર્કશઃ કર્કશ સ્પર્શવાળા હોય છે સે-સઃ તે વણઓ-વર્ણતઃ વર્ણની

તથા-ગન્ધતઃ, રસતઃ, સંસ્થાનતોઽપિ ચ ભાજ્યઃ । इह वर्णतः पञ्च, गन्धतो द्वौ, रसतः पञ्च, तथा संस्थानतोऽपि पञ्च इत्येवं संकलनया कर्कशस्य सप्तदशभङ्गा भवन्तीति भावः ॥ ३५ ॥

અથ મૃદુસ્પર્શભજ્ઞાનાહ—

मूलम्—फासओ मउए जे उँ, भइँए से वण्णओ ।

गंधओ रसओ चेवँ, भइँए संठाणओ विँ यँ ॥३६॥

છાંયા—સ્પર્શતો મૃદુકો યસ્તુ, ભાજ્યઃ સ તુ વર્ણતઃ ।

गन्धतो रसतश्चैव, भाज्यः संस्थानतोऽपि च ॥ ३६ ॥

टीका—फासओ मउए जे उँ इत्यादि—

વ્યાખ્યા પ્રાગ્ભવત્ । મૃદોરપિ કર્કશવત્સપ્તદશ (૧૭) ભજ્ઞા ભવન્તીતિ ભાવઃ ॥ ૩૬ ॥

(વણ્ણઓ-વર્ણતઃ) વર્ણકી અપેક્ષા (મહૈ-ભાજ્યઃ) ભાજ્ય હોતા હૈ । इसी तरह (गंधओ रसओ चेव वि य संठाणओ भइए-गंधतः रसतश्चैव अपि च संस्थानतः भाज्यः) गंधगुणकी अपेक्षा रसगुणकी अपेक्षा तथा संस्थानकी अपेक्षा भी भाज्य जानना चाहिये । इस प्रकार कर्कश स्पर्श-वालेमें इस कर्कश स्पर्शके पांच वर्ण, दो गंध, पांच रस, तथा पांच संस्थान इनकी संकलनासे सत्रह भंग हो जाते हैं ॥३५॥

અવ મૃદુ સ્પર્શકે ભંગોંકો કહતે હૈ—‘ફાસઓ મઝૈ’ ઇત્યાદિ ।

अन्वयार्थ—(जे उ-यस्तु) जो स्कंध आदि (फासओ-स्पर्शतः) स्पर्श परिणामकी अपेक्षा (मउए-मृदुकः भवति) मृदु स्पर्शवाला होता है (से-सः) वह (वण्णओ-वर्णतः) वर्णकी अपेक्षा (मइए-भाज्यः) भाज्य

અપેક્ષા મહૈ-ભાજ્યઃ લાભ્ય હોય છે. આજ પ્રમાણે ગંધઓ રસઓ ચેવ વિ ય સંઠાણઓ મહૈ-ગંધતઃ રસતઃચૈવ અપિ ચ સંસ્થાનતશ્ચ ભાજ્યઃ ગંધ ગુણની અપેક્ષા, રસ ગુણની અપેક્ષા તથા સંસ્થાનની અપેક્ષા પણ લાભ્ય બાણવા ભેઈએ, આ પ્રકારે કર્કશ સ્પર્શવાળામાં આ કર્કશ સ્પર્શના પાંચ વર્ણ છે ગંધ, પાંચ રસ, તથા પાંચ સંસ્થાન આ સંકલનથી સત્તર ભંગ થઈ જાય છે, ॥ ૩૫ ॥

હવે મૃદુ સ્પર્શના ભંગોને કહે છે—“ ફાસઓ મઝૈ ” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—જે ડ-યસ્તુ જે સ્કંધ આદિ ફાસઓ-સ્પર્શતઃ સ્પર્શ પરિણામની અપેક્ષાએ મઝૈ-મૃદુકઃ ભવતિ મૃદુ સ્પર્શવાળા હોય છે. સે-સઃ તે વણ્ણઓ-વર્ણની અપેક્ષાએ મહૈ-ભાજ્ય. લાભ્ય હોય છે આજ પ્રમાણે તે ગંધઓ

અથ ગુરુસ્પર્શભજ્જાનાહ—

મૂલમ્—ફાસંઓ ગુરુણ જે ઉં, મહૂણ સેં ઉં વર્ણઓ ।

ગંધઓ રસઓ ચેવં, મહૂણ સંઠાણઓ વિ^૩ યં ॥૩૭॥

છાયા—સ્પર્શતો ગુરુકો યસ્તુ, ભાજ્યઃ સ તુ વર્ણતઃ ।

ગન્ધતો રસતત્રૈવ, ભાજ્યઃ સંસ્થાનતોઽપિ ચ ॥ ૩૭ ॥

ટીકા—‘ફાસઓ ગુરુણ’ ઇત્યાદિ—

વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ । અત્રાઽપિ પ્રાગ્વત્સપ્તદશ ૧૭ ભજ્જા ભવન્તીતિ માંવઃ ॥ ૩૭ ॥

હોતા હૈ । હસી તરહ વહ (ગંધઓ રસઓ ચેવ વિ ય સંઠાણઓ મહૂણ—ગંધતઃ રસતત્રૈવ અપિ ચ સંસ્થાનતઃ ભાજ્યઃ) ગંધકી અપેક્ષા રસકી અપેક્ષા ઓર સંસ્થાનકી અપેક્ષા ભાજ્ય હોતા હૈ । કર્કશ સ્પર્શકી તરહ મૃદુકે સત્રહ ભંગ હોતે હૈ ॥૩૬॥

અવ ગુરુ-ભારી-સ્પર્શકે ભંગ કહતે હૈ—‘ફાસઓ ગુરુણ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(જે-યઃ) જો સ્કંધ આદિ (ફાસઓ-સ્પર્શતઃ) સ્પર્શ પરિણામકી અપેક્ષા (ગુરુણ-ગુરુકો ભવતિ) ભારી સ્પર્શવાલા હોતા હૈ (સે-સઃ) વહ (વર્ણઓ-વર્ણતઃ) વર્ણકી અપેક્ષા (મહૂણ-ભાજ્યઃ) ભાજ્ય હોતા હૈ । હસી તરહ વહ (ગંધઓ રસઓ વિ ય સંઠાણઓ મહૂણ-ગંધતઃ રસતઃ અપિ ચ સંસ્થાનતઃ ભાજ્યઃ) ગંધકી અપેક્ષા, રસકી અપેક્ષા ઓર સંસ્થાનકી અપેક્ષા સી ભાજ્ય હોતા હૈ । પહિલેકી તરહ હસકે સી સત્રહ ભંગ હોતે હૈ ॥૩૭॥

રસઓ ચેવ વિ ય સંઠાણઓ મહૂણ-ગંધતઃ રસતત્રૈવ અપિ ચ સંસ્થાનતત્ર ભાજ્યઃ ગંધની અપેક્ષા રસની અપેક્ષા અને સંસ્થાનની અપેક્ષા ભાજ્ય હોય છે. કર્કશ સ્પર્શની મોક્ષ મૃદુ સ્પર્શવાળા સ્કંધના પણ સત્તર ભંગ હોય છે, ॥ ૩૬ ॥

હવે ગુરુ-ભારે-સ્પર્શના ભંગને કહે છે.—“ ફાસઓ ગુરુણ ” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—જે-વ, જે સ્કંધ આદિ ફાસઓ-સ્પર્શતઃ સ્પર્શ પરિણામની અપેક્ષાએ ગુરુણ-ગુરુકો ભવતિ ભારે સ્પર્શવાળા હોય છે સે-સઃ તે વર્ણઓ-વર્ણતઃ વર્ણની અપેક્ષાએ મહૂણ-ભાજ્યઃ ભાજ્ય હોય છે. આજ પ્રમાણે તે ગંધઓ રસઓ વિ ય સંઠાણઓ મહૂણ-ગંધતઃ રસતઃ અપિ ચ સંસ્થાનતઃ ભાજ્યઃ ગંધની અપેક્ષાએ રસની અપેક્ષાએ અને સંસ્થાનની અપેક્ષાએ પણ ભાજ્ય હોય છે. પહેલાંની મોક્ષ આત્મા પણ સત્તર ભંગ હોય છે. ॥ ૩૭ ॥

અથ લઘુસ્પર્શ મજ્ઞાનાહ—

મૂલ્મ—ફાસૌઓ લહુણ જે ઉં, મૈહુણ સે ઉં વૈણ્ણઓ ।

ગંધઓ રસઓ ચેવૈ, મૈહુણ સંઠાણઓ વિ^૩ યં ॥૩૮॥

છાયા—સ્પર્શતો લઘુકો યસ્તુ, ભાજ્યઃ સ તુ વર્ણતઃ ।

ગન્ધતો રસતશ્ચૈવ, ભાજ્યઃ સંસ્થાનતોઽપિ ચ ॥ ૩૮ ॥

ટીકા—‘ ફાસઓ લહુણ જે ઉ ’ ઇત્યાદિ—

વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ । અત્રાઽપિ પ્રાગ્વત્સપ્તદશ (૧૭) મજ્ઞા ભવન્તીતિ
ભાવઃ ॥ ૩૮ ॥

અથ શીતસ્પર્શ મજ્ઞાનાહ—

મૂલ્મ—ફાસૌણ સીર્યૌણ જે ઉં, મૈહુણ સે ઉં વૈણ્ણઓ ।

ગંધઓ રસઓ ચેવૈ, મૈહુણ સંઠાણઓ વિ^૩ યં ॥૩૯॥

છાયા—સ્પર્શતઃ શીતકો યસ્તુ, ભાજ્યઃ સ તુ વર્ણતઃ ।

ગન્ધતો રસતશ્ચૈવ, ભાજ્યઃ સંસ્થાનતોઽપિ ચ ॥ ૩૯ ॥

અવ લઘુસ્પર્શકે મંગોંકો કહતે હૈં—‘ફાસઓ લહુણ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(જે ઉ-યસ્તુ) જો સ્કન્ધ આદિ (ફાસઓ-સ્પર્શતઃ)
સ્પર્શ પરિણામસે પરિણત હોનેકી અપેક્ષાસે (લહુણ-લઘુકઃ) લઘુ સ્પર્શ-
વાળા હોતા હૈ (સે-સઃ) વહ (વૈણ્ણઓ-વર્ણતઃ) વર્ણકી અપેક્ષા (મૈહુણ-
ભાજ્યઃ) ભાજ્ય હોતા હૈ । ઇસી તરહ વહ (ગંધઓ રસઓ ચેવ વિ ય
સંઠાણઓ મૈહુણ-ગંધતઃ રસતશ્ચૈવ અપિ ચ સંસ્થાનતઃ ભાજ્યઃ) ગંધકી,
રસકી ઓર સંસ્થાનકી અપેક્ષા મી ભાજ્ય હોતા હૈ । યહાં પર મી
પહિલેકી તરહ સત્રહ મંગ હોતે હૈ ॥૩૮॥

હવે લઘુ સ્પર્શના મંગોને કહે છે—“ ફાસઓ લહુણ ” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—જે ઉ-યસ્તુ જે સ્કન્ધ આદિ ફાસઓ-સ્પર્શતઃ સ્પર્શ પરિણામથી
પરિણત હોવાની અપેક્ષાથી લહુણ-લઘુકઃ લઘુ સ્પર્શવાળા થાય છે સે-સઃ તે
વૈણ્ણઓ-વર્ણતઃ વર્ણની અપેક્ષાથી મૈહુણ-ભાજ્યઃ ભાજ્ય હોય છે. આજ પ્રમાણે તે
ગંધઓ રસઓ ચેવ વિ ય સંઠાણઓ મૈહુણ-ગંધતઃ રસતશ્ચૈવ અપિ ચ સંસ્થાનતઃ ભાજ્યઃ
ગંધની રસની અને સંસ્થાનની અપેક્ષાથી પણ ભાજ્ય થાય છે, અહીંયાં પણ
પ્રથમની માફક સત્તર ભંગ થાય છે. ॥ ૩૮ ॥

ટીકા—‘ફાસણ સીયણ’ ઇત્યાદિ—

વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ । અત્રાઽપિ પ્રાગ્વત્સપ્તદશ (૧૭) ભક્તિ ભવન્તીતિ
ભાવઃ ॥ ૩૯ ॥

અથ ઉષ્ણસ્પર્શ ભક્તિનાહ—

મૂલમ્—ફાસણો ઉપહણે જે ઉ, મંદ્રણે સેં ઉ વર્ણણો ।

ગંધઓ રસઓ ચેવ, મંદ્રણ સંઠાણો વિ^૩ યં ॥૪૦॥

છાયા—સ્પર્શતઃ ઉષ્ણો યસ્તુ, ભાજ્યઃ સ તુ વર્ણતઃ ।

ગન્ધતોઃ રસતઃચૈવ, ભાજ્યઃ સંસ્થાનતોઽપિ ચ ॥ ૪૦ ॥

ટીકા—‘ફાસણો ઉપહણે’ ઇત્યાદિ—

વ્યાખ્યા પ્રાગ્વત્ । ઉષ્ણસ્યાપિ પ્રાગ્વત્સપ્તદશ ૧૭ ભક્તિ ભવન્તિ ॥૪૦॥

અવ શીત સ્પર્શકે ભંગોંકો કહતે હૈં—‘ફાસણો સીયણ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(જે-યઃ) જો સ્કન્ધ આદિ (ફાસણ-સ્પર્શતઃ) સ્પર્શ પરિ-
ણામકી અપેક્ષા પરિણત હોનેકે કારણ (સીયણ ભવદ્-શીતકઃ ભવતિ)
શીત સ્પર્શવાળા હોતા હૈ (સે-સઃ) વહ (વર્ણણો મંદ્રણ-વર્ણતઃ ભાજ્યઃ)
વર્ણકી અપેક્ષા ભાજ્ય હોતા હૈ । ઇસી તરહ વહ (ગંધઓ રસઓ વિ ય
સંઠાણઓ મંદ્રણ-ગંધતઃ રસતઃ અપિ ચ સંસ્થાનતઃ ભાજ્યઃ) ગંધકી,
રસકી, ઓર સંસ્થાનકી અપેક્ષા ઓ ભાજ્ય હોતા હૈ । યહાં પર ઓ
પહિલેકી તરહ સત્રહ ભંગ જાનના ચાહિયે ॥૩૯॥

અવ ઉષ્ણ સ્પર્શકે ભક્તિઓ કહતે હૈં—‘ફાસણો ઉપહણે’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(જે-યઃ) જો સ્કન્ધ આદિ (ફાસણો-સ્પર્શતઃ) સ્પર્શ
પરિણામસે પરિણત હોનેકે કારણ (ઉપહણે-ઉષ્ણઃ) જબ ઉષ્ણ સ્પર્શવાળા

હવે શીત સ્પર્શના ભંગોંને કહે છે—“ ફાસણો સીયણ ” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—જે-યઃ જે સ્કન્ધ આદિ ફાસણ-સ્પર્શતઃ સ્પર્શ પરિણામની અપેક્ષાએ
પરિણત હોવાના કારણે સીયણ ભવદ્-શીતકઃ ભવતિ શીત સ્પર્શવાળા હોય છે.
સે-સઃ તે વર્ણણો મંદ્રણ-વર્ણતઃ ભાજ્યઃ વર્ણની અપેક્ષા ભાજ્ય થાય છે આજ
પ્રમ.ણે તે ગંધઓ રસઓ વિ ય સંઠાણઓ મંદ્રણ-ગંધતઃ રસતઃ અપિ ચ સંસ્થાનતઃ
ભાજ્યઃ ગંધની, રસની અને સંસ્થાનની અપેક્ષાએ પણ ભાજ્ય થાય છે. અહીંયા
પણ પ્રથમની માફક સત્ર ભંગ જાણવા જોઈએ. ॥ ૩૯ ॥

હવે ઉષ્ણ સ્પર્શના ભંગોંને કહે છે—“ ફાસણો ઉપહણે ” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—જે-યઃ જે સ્કન્ધ આદિ ફાસણો-સ્પર્શતઃ સ્પર્શ પરિણામથી
પરિણત હોવાના કારણે જ્યારે ઉપહણે-ઉષ્ણઃ ઉષ્ણ સ્પર્શવાળા માનવામાં આવે

સ્નિગ્ધસ્પર્શમજ્ઞાનાહ—

મૂલમ્—‘ફાસઓ નિદ્વૅજે’ ઉ, મૅજે સે’ ઉ વળ્ણઓ.

ગંધઓ રસઓ ચેવં મૅજે સંઠાળઓ વિ^{૧૩} યં ॥૪૧॥

છાયા—સ્પર્શતઃ સ્નિગ્ધકો યસ્તુ ભાજ્યઃ સ તુ વર્ણતઃ ।

ગન્ધતો રસતઃ^{૧૪} ચ, ભાજ્યઃ સંસ્થાનતોઽપિ ચ ॥૪૧॥

ટીકા—‘ફાસઓ નિદ્વૅજે’ इत्यादि—

व्याख्या पूर्ववत् । स्निग्धस्यापि सप्तदशमज्ञा पूर्ववदिति भावः ॥४१॥

માના જાતા હૈ તવ (સે-સઃ) વહ (વળ્ણઓ-વર્ણતઃ) વર્ણકી અપેક્ષા (મૅજે-ભાજ્યઃ) ભાજ્ય હો જાતા હૈ । ઇસી તરહ વહ (ગંધઓ રસઓ વિ ય સંઠાળઓ મૅજે-ગંધતઃ રસતઃ અપિ ચ સંસ્થાનતશ્ચ ભાજ્યઃ) ગંધકી અપેક્ષા, રસકી અપેક્ષા એવં સંસ્થાનકી અપેક્ષા મી ભાજ્ય હોતા હૈ । યહાં પર મી પહિલેકી તરહ સત્રહ ભંગ હોતે હૈ ॥૪૦॥

અવ સ્નિગ્ધ (ચિકને) સ્પર્શકે મંગોંકો કહતે હૈ—‘ફાસઓ નિદ્વૅજે’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(જો-યઃ) જો સ્કંધ આદિ (ફાસઓ-સ્પર્શતઃ) સ્પર્શ પરિણામસે પરિણત હોનેકે કારણ જવ (નિદ્વૅજે-સ્નિગ્ધકઃ) સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળા કહા જાતા હૈ તવ (સે-સઃ) વહ (વળ્ણઓ મૅજે-વર્ણતઃ ભાજ્યઃ) વર્ણગુણકી અપેક્ષા ભાજ્ય હોતા હૈ । ઇસી તરહ (ગંધઓ રસઓ વિ ય સંઠાળઓ મૅજે-ગન્ધતઃ રસતઃ અપિ ચ સંસ્થાનતશ્ચ ભાજ્યઃ) વહ ગન્ધ, રસ તથા સંસ્થાનકી અપેક્ષા મી ભાજ્ય માના ગયા હૈ । ઇસકે મી પૂર્વકી તરહ સત્રહ ભંગ હોતે હૈ ॥૪૧॥

છે ત્યારે સે-સઃ તે વળ્ણઓ-વર્ણતઃ વર્ણની અપેક્ષાએ મૅજે-ભાજ્યઃ ભાજ્ય થઈ બાય છે. આજ પ્રમાણે તે ગંધઓ રસઓ વિય સંઠાળઓ મૅજે-ગંધતઃ રસતઃ અપિ ચ સંસ્થાનતશ્ચ ભાજ્ય ગંધની અપેક્ષાએ, રસની અપેક્ષાએ અને સંસ્થાનની અપેક્ષાએ પણ ભાજ્ય થાય છે. અહીંયા પણ પ્રથમની માફક સત્તર ભંગ બાણુવી જોઈએ ॥૪૦॥

હવે સ્નિગ્ધ સ્પર્શના ભંગોને કહે છે—“ ફાસઓ નિદ્વૅજે ” इत्यादि.

અન્વયાર્થ—જો-યઃ જે સ્કંધ આદિ ફાસઓ-સ્પર્શતઃ સ્પર્શ પરિણામથી પરિણત હોવાના કારણે જ્યારે નિદ્વૅજે-સ્નિગ્ધકઃ સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળા કહેવામાં આવે છે ત્યારે સે-સઃ તે વળ્ણઓ મૅજે-વર્ણતઃ ભાજ્યઃ વર્ણ ગુણની અપેક્ષાએ ભાજ્ય થાય છે, આજ પ્રમાણે તે ગંધઓ રસઓ વિય સંઠાળઓ મૅજે-ગન્ધતઃ રસતઃ અપિ ચ સંસ્થાનતશ્ચ ભાજ્યઃ ગંધ, રસ તથા સંસ્થાનની અપેક્ષાએ પણ માનવામાં આવેલ છે. આના પણ પ્રથમની માફક સત્તર ભંગ થાય છે. ॥૪૧॥

રુક્ષસ્પર્શમહાનાહ—

મૂલમ્—ફાસંઓ લુક્ષવ્ એ 'જે ઉં, મહ્ એ 'સે ઉં વર્ણઓ ।

ગંધઓ રસઓ ચેવ્, મહ્ એ સંઠાણઓ વિ^{૧૩} યં ॥ ૪૨ ॥

છાયા—સ્પર્શતો રુક્ષકો યસ્તુ, માજ્યઃ સ તુ વર્ણતઃ ।

ગન્ધતો રસતશ્ચૈવ, માજ્યઃ સંસ્થાનતોઽપિચ ॥૪૨॥

ટીકા—‘ફાસઓ લુક્ષવ્’ इत्यादि—

ગાથેયં સુગમા । રુક્ષસ્યાપિ પ્રાગ્વત્સમદશમેદાઃ, एवं च कर्कशतः समारभ्य-
रुक्षपर्यन्तानामष्टानां प्रत्येकं समदशमेदानां संमेलनेन स्पर्शपरिणतानां पट्विंशद-
धिकं शतं (१३६) भङ्गा भवन्ति ॥૪૨॥

અથ સંસ્થાનમહાના નિરૂપયન્ પ્રથમં પરિમંડલસંસ્થાનમહાનાહ—

મૂલમ્—પરિમંડલસંઠાણે, મહ્ એ 'સે ઉં વર્ણઓ ।

ગંધઓ રસઓ ચેવ મહ્ એ 'સે ફાસંઓ વિ^{૧૧} યં ॥

અવ રુક્ષસ્પર્શકે મંગોંકો કહતે હૈં—‘ફાસઓ લુક્ષવ્’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(જે ઉ-યસ્તુ) જો સ્કન્ધ આદિ (ફાસઓ-સ્પર્શતઃ)
સ્પર્શકી અપેક્ષા (લુક્ષવ્-રુક્ષકઃ) રુક્ષ સ્પર્શવાળા હોતા હૈં (સે-સઃ) વહ
(વર્ણઓ-વર્ણતઃ) વર્ણકી અપેક્ષા (મહ્-માજ્યઃ) વિકલ્પનીય હોતા હૈં ।
इस तरह वह (गंधओ रसओ चैव वि य संठाणओ महे-गंधतः रस-
तश्चैव अपि च संस्थानतः भाज्यः) गंधकी अपेक्षा, रसकी अपेक्षा तथा
संस्थानकी अपेक्षा भी भाज्य होता है । इसके भी पहिलेकी तरह सत्रह
भंग होते हैं । इस प्रकार कर्कशस्पर्शसे लेकर रूक्ष स्पर्श पर्यन्त आठ
स्पर्शोंके प्रत्येकके सत्रह-सत्रह भंग मिलाकर स्पर्श गुण परिणामकी
अपेक्षा एक सौ छत्तीस १३६ भंग होते हैं ॥४२॥

હવે રૂક્ષ સ્પર્શના ભંગોને કહે છે—“ ફાસઓ લુક્ષવ્ ” इत्यादि.

અન્વયાર્થ—જે-યઃ જે સ્કન્ધ આદિ ફાસઓ-સ્પર્શતઃ સ્પર્શની અપેક્ષાએ
લુક્ષવ્-રુક્ષકઃ રૂક્ષ સ્પર્શવાળા હોય છે સે-સઃ તે વર્ણઓ-વર્ણતઃ વર્ણની
અપેક્ષાએ વિકલ્પનીય હોય છે. આજ પ્રમાણે તે ગંધઓ રસઓ વિચ સંઠાણઓ
મહ્-ગંધતઃ રસતશ્ચૈવ અપિ ચ સંસ્થાનતશ્ચ માજ્યઃ ગંધની અપેક્ષાએ, રસની અપેક્ષાએ
તથા સંસ્થાનની અપેક્ષાએ પણ ભાજ્ય થાય છે. આનાં પણ પહેલાંની મહક
સત્તર ભંગ થાય છે. આ પ્રમાણે કર્કશ સ્પર્શથી લઈને રૂક્ષ સ્પર્શ પર્યંત
આઠ સ્પર્શોના દરેકના સત્તર-સત્તર ભંગ મેળવતાં સ્પર્શ ગુણ પરિણામની
અપેક્ષાએ એકસોને છત્રીસ (૧૩૬) ભંગ થાય છે. ॥ ૪૨ ॥

છાયા—પરિમંડલસંસ્થાને, ભાજ્યઃ સ તુ વર્ણતઃ ।

ગન્ધતો રસતઃચૈવ, ભાજ્યઃ સ સ્પર્શતોઽપિચ ॥૪૩॥

ટીકા—‘પરિમંડલ સંઠાણે’ इत्यादि—

પરિમંડલસંસ્થાને યો વર્તતે સ इति સમ્બન્ધઃ । અત્ર ‘સ’ इत्यनेन સ્કન્ધ એવ ગ્રાહ્યઃ, ન તુ પરમાણુઃ, તસ્ય સંસ્થાનાભાવાત્ । અન્યત્ સુગમમ્ । પરિમંડલ સંસ્થાનવતો વર્ણગન્ધાદિ ભેદૈ વિંશતિર્ભજ્ઞા અવન્તીતિ શ્વાતઃ ॥૪૩॥

અથ વૃત્તસંસ્થાનભજ્ઞાનાહ—

મૂલમ્—સંઠાણંઓ ભવે વેદે, મંદૈએ સે ડે વર્ણંઓ ।

ગંધંઓ રસંઓ ચૈવં મંદૈએ સે^૩ ફાસંઓ વિ^૪ યં ॥૪૪॥

છાયા—સંસ્થાનતો ભવતિ વૃત્તઃ, ભાજ્યઃ સ તુ વર્ણતઃ ।

ગન્ધતો રસતઃચૈવ, ભાજ્યઃ સ સ્પર્શતોઽપિચ ॥૪૪॥

અવ સંસ્થાનકે ભંગોંકો કહતે હુએ સૂત્રકાર પ્રથમ પરિમંડલ સંસ્થાનકે ભંગોંકો કહતે હૈ—‘પરિમંડલસંઠાણે’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—જો સ્કન્ધ (પરિમંડલસંઠાણે-પરિમંડલ સંસ્થાનઃ) પરિમંડલ નામક સંસ્થાનવાળા હોતા હૈ (સે-સઃ) વહ (વર્ણંઓ-વર્ણતઃ ભાજ્યઃ) વર્ણકી અપેક્ષા ભાજ્ય હોતા હૈ । ઇસી તરહ (ગંધંઓ રસંઓ ચૈવ વિ ય ફાસંઓ મંદૈ-ગંધતઃ રસતઃચૈવ અપિ ચ સ્પર્શતઃ ભાજ્યઃ) વહ સ્કન્ધ ગંધ, રસ તથા સ્પર્શકી અપેક્ષા ઓ ભાજ્ય યાના ગયા હૈ । તાત્પર્ય યહ કિ-જો સ્કન્ધ પરિમંડલ સંસ્થાનવાળા હોતા હૈ ડસકે વર્ણ ગંધ આદિ કે ભેદસે વીસ ભંગ હોતે હૈ । સંસ્થાન સિર્ફ પુદ્ગલ સ્કન્ધકા હી હોતા હૈ પરમાણુકા નહીં, ઇસલિયે યહાં સ્કન્ધ હી લેના ચાહિયે ॥૪૩॥

હવે સંસ્થાનના ભંગોને કહેવાનું શરૂ કરીને સૂત્રકાર પ્રથમ પરિમંડલ સંસ્થાનના ભંગોને કહે છે—“પરિમંડલસંઠાણે” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—પરિમંડલસંઠાણે-પરિમંડલસંસ્થાનઃ પરિમંડલ નામના સંસ્થાનવાળા હોય છે સે-સઃ તે વર્ણંઓ-વર્ણતઃ વર્ણની અપેક્ષાએ ભાજ્ય થાય છે, આજ રીતે ગંધંઓ રસંઓ ચૈવ વિ ય ફાસંઓ મંદૈ-ગંધતઃ રસતઃચૈવ અપિ ચ સ્પર્શતઃ ભાજ્યઃ એ સ્કંધ, ગંધ, રસ તથા સ્પર્શની અપેક્ષાએ પણ ભાજ્ય માનવામાં આવેલ છે. તાત્પર્ય એ છે કે, જે સ્કંધ પરિમંડલ સંસ્થાનવાળા હોય છે. એના વર્ણ, ગંધ આદિના ભેદથી વીસ ભંગ થાય છે. સંસ્થાન ક્ષત પુદ્ગલ સ્કંધના જ થાય છે. પરમાણુના નહીં, આ કારણે અહીં સ્કંધ જ લેવા બેઈએ. ॥ ૪૩ ॥

ટીકા—‘સંઠાણઓ મવે વઢે’ ઇત્યાદિ—

ગાથેયં પૂર્વવદ્ વ્યાખ્યેયા । નવરં-વૃત્તઃ-વૃત્તમસ્યાસ્તીત્યર્થે-અર્શ આદિભ્યો-
ઽચ ઇત્યચ્ । વૃત્તસંસ્થાનવાનિત્યર્થઃ । વૃત્તસંસ્થાનવત્તોઽપિ વર્ણાદિ મેદૈ વિંશતિ
મંજા મવન્તીતિ ભાવઃ ॥૪૪॥

ત્ર્યસ્રસંસ્થાનમજ્જાનાહ—

મૂલમ્—સંઠાણઓ મવે તંસે, મંહણ સે^૨ ડં વર્ણણઓ ।

ગંધઓ રંસઓ ચેવં, મંહણ સે^૨ ફાસઓ વિ^૪ યં^૫ ॥૪૫॥

હાયા—સંસ્થાનતો મવે ત્ર્યસ્રો, માજ્યઃ સ તુ વર્ણતઃ ।

ગન્ધતો રસતશ્ચૈવ, માજ્યઃ સ સ્પર્શતોઽપિચ ॥૪૫॥

ટીકા—‘સંઠાણઓ મવેતંસે’ ઇત્યાદિ—

યઃ-સંસ્થાનતઃ ત્ર્યસ્રઃ=ત્ર્યસ્રસંસ્થાનવાન્ મવતિ, સ તુ વર્ણતઃ, માજ્યઃ ।

તથા-ગન્ધતઃ, રસતશ્ચ માજ્યઃ । સઃ-ત્ર્યસ્રસંસ્થાનવાન્ સ્પર્શતોઽપિ ચ માજ્યઃ ।

અવ વૃત્ત સંસ્થાનકે મેદોંકો કહતે હૈં—‘સંઠાણઓ મવે વઢે’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—જો સ્કન્ધ (સંઠાણઓ-સંસ્થાનતઃ) સંસ્થાન પરિણામકી
અપેક્ષા (વઢે-વૃત્તઃ) વૃત્ત સંસ્થાનવાળા (મવે-મવતિ) હોતા હૈ (સે-સઃ) વહ
સ્કન્ધ (વર્ણણઓ મંહણ-વર્ણતઃ માજ્યઃ મવતિ) વર્ણકી અપેક્ષા માજ્ય
હોતા હૈ । ઇસી તરહ વહ (ગંધઓ રસઓ ચેવ મંહણ સે ફાસઓ વિ ય-
ગન્ધતઃ રસતશ્ચૈવ માજ્યઃ સ સ્પર્શતોઽપિ ચ) ગન્ધકી રસકી તથા સ્પર્શ
ગુણકી અપેક્ષા મી માજ્ય હોતા હૈ । ઇસ પ્રકાર વૃત્ત સંસ્થાનવાલે સ્કન્ધ-
કે વર્ણાદિક મેદોંકી અપેક્ષા વીસ મંગ હોતે હૈ ॥૪૪॥

અવ ત્ર્યસ્ર (ત્રિકોણ) સંસ્થાનકે મેદોંકો કહતે હૈં—‘સંઠાણઓ મવે
તંસે ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—જો સ્કન્ધ (સંઠાણઓ-સંસ્થાનતઃ) સંસ્થાન પરિણામકી
અપેક્ષા (તંસે-ત્ર્યસ્રઃ) ત્ર્યસ્ર (ત્રિકોણ) સંસ્થાનવાળા હોતા હૈ (સે-સઃ) વહ

હવે વૃત્ત સંસ્થાનના લેદોને કહે છે—“ સંઠાણઓ મવે વઢે ” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—જે સ્કંધ સંઠાણઓ-સંસ્થાનતઃ સંસ્થાન પરિણામની અપેક્ષાએ
વઢે-વૃત્તઃ વૃત્ત સંસ્થાનવાળા મવે-મવતિ હોય છે સે-સઃ તે સ્કંધ વર્ણણઓ
મંહણ-વર્ણતઃ માજ્યઃ વર્ણની અપેક્ષાએ લાભ્ય થાય છે. આજ રીતે ગંધઓ રસઓ
ચેવ મંહણ સે ફાસઓ વિ ય-ગંધતઃ રસતશ્ચૈવ માજ્યઃ સ સ્પર્શતોઽપિ ચ તે
ગંધની, રસની, તથા સ્પર્શ ગુણનીએ અપેક્ષા પણ લાભ્ય થાય છે. આ પ્રમાણે
વૃત્ત સંસ્થાનવાળા સ્કંધના વર્ણાદિક લેદોની અપેક્ષાએ વીસ લંગ થાય છે. ॥૪૪॥

હવે ત્ર્યસ્ર સંસ્થાનના લેદોને કહે છે—“ સંઠાણઓ મવે તંસે ” ઇત્યાદિ

અન્વયાર્થ—જે સ્કંધ સંઠાણઓ-સંસ્થાનતઃ સંસ્થાન પરિણામની અપેક્ષાએ
તંસે-ત્ર્યસ્રઃ ત્ર્યસ્ર સંસ્થાનવાળા હોય છે સે-સઃ તે વર્ણણઓ-વર્ણતઃ વર્ણની

વર્ણાદીનાં ભેદૈઃ પૂર્વવદ્વિંશતિર્ભજ્ઞાસ્વસ્તસ્યાપિ ભવન્તીતિ ભાવઃ ॥૪૫॥

ચતુરસ્રસંસ્થાનભજ્ઞાનાહ—

મૂલમ્—સંઠાણઓ જે ચંડરંસે, મંદ્રે સે ડં વણઓ ।

ગંધઓ રંસઓ ચેવં, મંદ્રે સે ફાસઓ વિ યં ॥૪૬॥

છાયા—સંસ્થાનતો યશ્ચતુરસ્રઃ, ભાજ્યઃ સ તુ વર્ણતઃ ।

ગન્ધતો રસતશ્ચૈવ, ભાજ્યઃ સ સ્પર્શતોઽપિ ચ ॥૪૬॥

ટીકા—‘સંઠાણઓ’ इत्यादि—

યઃ, સંસ્થાનતઃ, ચતુરસ્રઃ=ચતુરસ્રસંસ્થાનવાન્, સ તુ વર્ણતો ભાજ્યઃ, તથા -ગન્ધતઃ, રસતશ્ચ, ભાજ્યઃ, સ ચતુરસ્રઃ, સ્પર્શતોઽપિ ચ ભાજ્યઃ, અત્રાઽપિ પ્રાગ્વદ્ વિંશતિર્ભજ્ઞા ભવન્તીતિ ભાવઃ ॥૪૬॥

(વણઓ-વર્ણતઃ) વર્ણકી અપેક્ષા (મંદ્રે-ભાજ્યઃ) ભાજ્ય હોતા હૈ । इसी तरह (से-सः) वह पुद्गल स्कन्ध (गंधओ रसओ चेव वि य फासओ मंદ्रे-गन्धतः रसतश्चैव अपि च स्पर्शतः भाज्यः) गन्ध रस तथा स्पर्शकी अपेक्षा भी भाज्य होता है । इस त्रयस्र संस्थानवाले स्कन्धके वर्णादिक भेदों द्वारा बीस भंग होते हैं ॥४५॥

અવ ચતુરસ્ર (ચાર કોણવાલે) સંસ્થાનકે ભંગોં કો કહતે હૈ—
‘ સંઠાણઓ જે ચંડરંસે ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(જે-યઃ) જો સ્કન્ધ (સંઠાણઓ-સંસ્થાનતઃ) સંસ્થાન પરિણામકી અપેક્ષા (ચંડરંસે મંદ્રે-ચતુરસ્રઃ ભવતિ) (ચાર કોણેવાલા) ચતુરસ્ર સંસ્થાનવાલા હોતા હૈ (સે-સઃ) વહ (વણઓ-વર્ણતઃ) વર્ણસે (મંદ્રે-ભાજ્યઃ) ભાજ્ય હોતા હૈ તથા (ગંધઓ-ગંધતઃ) ગંધસે (રસઓ-રસતઃ) રસસે ભાજ્ય હોતા હૈ । इसी तरह वह (फासओ-स्पर्शतः)

મંદ્રે-ભાજ્યઃ ભાજ્ય થાય છે આજ રીતે સે-સઃ તે ગંધઓ રસઓ ચેવ વિ ય ફાસઓ મંદ્રે-ગંધતઃ રસતશ્ચૈવ અપિ ચ સ્પર્શતઃ ભાજ્યઃ ગંધ, રસ, સ્પર્શની અપેક્ષાએ પણ ભાજ્ય થાય છે, એ ત્રયસ્ર સંસ્થાનવાળા સ્કન્ધના વર્ણાદિક ભેદો દ્વારા વીસ ભંગ છે. ॥ ૪૫ ॥

હવે ચતુરસ્ર સંસ્થાનના ભેદોને કહે છે—“સંઠાણઓ જે ચંડરંસે” इत्यादि.

અન્વયાર્થ—(જે-યઃ) જે સ્કન્ધ સંઠાણઓ-સંસ્થાનતઃ સંસ્થાન પરિણામની અપેક્ષાએ ચંડરંસે મંદ્રે-ચતુરસ્રઃ ભવતિ ચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળા હોય છે સે-સઃ તે વણઓ-વર્ણતઃ વર્ણની અપેક્ષાએ મંદ્રે-ભાજ્યઃ ભાજ્ય થાય છે, આજ રીતે ગંધઓ રસઓ-ગંધતઃ રસતઃ ગંધ, રસ તથા ફાસઓ-સ્પર્શતઃ સ્પર્શની અપેક્ષાએ પણ

આયતસંસ્થાનભેદાનાહ--

મૂલમ્-જે' આયય સંઠાણે, મ્હણ સે' ડ વણ્ણઓ ।

ગંધઓ રસઓ ચેવં, મ્હણ સે' ફાસઓ વિ' યં ॥૪૭॥

છાયા--યઃ આયતસંસ્થાને, ભાજ્યઃ સ તુ વર્ણતઃ ।

ગન્ધતો રસતઃચૈવ, ભાજ્યઃ સ સ્પર્શતોઽપિચ ॥૪૭॥

ટીકા--'જે આયય સંઠાણે' इत्यादि--

યઃ સંસ્થાને આયતઃ=આયતં-દૈર્ઘ્યં તદ્વરૂપસંસ્થાનવાન્, સ તુ વર્ણતઃ, ભાજ્યઃ । તથા-ગન્ધતઃ, રસતઃચ ભાજ્યઃ । સઃ-આયતઃ, સ્પર્શતોઽપિ ચ ભાજ્યઃ । અત્રાઽપિ પ્રાગ્વત્, વિંશતિ (૨૦) ભજ્જા ભવન્તિ । પરિમંડલ૧, વૃત્ત૨, ત્ર્યસ્ર૩, ચતુરસ્રા૪, ડય૬ રૂપાણાં પચ્ચાનામપિ સંસ્થાનાનામ્ પ્રત્યેકં વિંશતિભજ્જયુક્તાનાં સંમેલનેન શતમ્ (૧૦૦) ભજ્જાઃ । એવં વર્ણગન્ધરસસ્પર્શસંસ્થાનાનાં સકલભજ્જ

સ્પર્શસે ભી ભાજ્ય હોતા હૈ । યહાં પર ભી પહિલેકી તરહ વીસ ભંગ જાનના ચાહિયે ॥૪૬॥

અવ આયત (લંબા) સંસ્થાનકે ભંગોંકો કહતે હૈ--'જે આયયસંઠાણે' इत्यादि।
અન્વયાર્થ--(જે-યઃ) જો પૌદ્ગલિક સ્કંધ (આયયસંઠાણે-આયત સંસ્થાનઃ) આયત સંસ્થાનવાલા (લંબા) હોતા હૈ (સે-સઃ) વહ સ્કંધ (વણ્ણઓ મ્હણ-વર્ણતઃ ભાજ્યો ભવતિ) વર્ણસે ભાજ્ય હોતા હૈ । ઇસી તરહ (સે-સઃ) વહ (ગંધઓ રસઓ વિ ય ફાસઓ મ્હણ-ગન્ધતઃ રસતઃ અપિ ચ સ્પર્શતઃ ભાજ્યઃ ભવતિ) ગંધસે, રસસે તથા સ્પર્શસે ભી ભાજ્ય હોતા હૈ । યહાં ભી પહિલેકી તરહ વીસ ભંગ હોતે હૈ । ઇસ તરહ ઇન પાંચ-પરિમંડલ વૃત્ત ત્ર્યસ્ર ચતુરસ્ર તથા આયત-સંસ્થાનોંકે પ્રત્યેકકે વીસ વીસ ભંગ મિલાનેસે સંસ્થાન સામાન્યકે સૌ ભંગ હો જાતે હૈ । ઇસ પ્રકાર પાંચવર્ણ,

ભાજ્ય થાય છે. અહીંયાં પણ પહેલાંની માફક વીસ ભંગ જાણવા જોઈ એ. ॥૪૬॥

હવે આયત સંસ્થાનના ભંગોને કહે છે--"જે આયય સંઠાણે" इत्यादि.

અન્વયાર્થ--જે-યઃ જે પૌદ્ગલિક સ્કંધ આયય સંઠાણે-આયતસંસ્થાનઃ આયત સંસ્થાનવાળા હોય છે. સે-સઃ તે સ્કંધ વણ્ણઓ મ્હણ-વર્ણતઃ ભાજ્યઃ ભવતિ વર્ણની ભાજ્ય હોય છે. આ રીતે સે-સઃ તે ગંધઓ રસઓ વિ ય ફાસઓ મ્હણ-ગંધતઃ રસતઃ અપિ ચ સ્પર્શતઃ ભાજ્યઃ ભવતિ ગંધથી, રસથી તથા સ્પર્શથી પણ ભાજ્ય હોય છે. અહીં પણ પહેલાંની માફક વીસ ભંગ થાય છે. આ પ્રમાણે એ પાંચ-પરિમંડળ, વૃત્ત, ત્ર્યસ્ર, ચતુરસ્ર, તથા આયત-સંસ્થાનોના પ્રત્યેકના વીસ વીસ ભંગ મેળવવાથી સંસ્થાન સામાન્યના સો ભંગ થઈ જાય છે. આ

સફૂલનયા દ્વચશીત્યધિકાનિ ચત્વારિ શતાનિ (૪૮૨) મજ્ઞા ભવન્તિ । ઉક્ત ગાથાસુ સર્વત્ર 'જે' इत्यत्र जातावेकवचनम् ॥૪૭॥

सम्प्रत्युपसंहारद्वारेणोत्तरगाथासम्बन्धमाह—

मूलम्—एसा अजीवविभत्ती, समासेण वियाहियाँ ।

इत्तो जीवविभत्तिं, वुच्छामि अणुपुव्वसो ॥ ४८ ॥

छाया—एषा अजीवविभक्तिः, समासेन व्याख्याता ।

इतो जीवविभक्तिं, वक्ष्यामि आनुपूर्व्या ॥४८॥

टीका—‘एसा अजीवविभत्ती’ इत्यादि—

हे जम्बू ! एषा=अनन्तरोक्ता, अजीवविभक्तिः=अजीवानां विभक्तिः-विभागः, भेद इति यावत्, समासेन=संक्षेपेण, व्याख्याता=तीर्थकरादिभिर्वर्णिताः । इतः=अतः परम्, जीवविभक्तिम्, आनुपूर्व्या = अनुक्रमपुरःसरं, वक्ष्यामि=कथयिष्यामि ॥ ४८ ॥

દો ૨ ગંધ. પાંચ રસ, આઠ સ્પર્શ ઔર પાંચ સંસ્થાન, ઇન સબકે મંગાંકા પરસ્પર યોગ કરનેસે ચારસૌ બયાસી (૪૮૨) મંગ હોતે હૈં ॥૪૭॥

અવ સૂત્રકાર પૂર્વોક્ત કથનકા ઉપસંહાર કરકે ઉત્તરગાથાકે સંબંધકો કહતે હૈં—‘एसा’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—हे जम्बू ! (एसा अजीव विभत्ती-एषा अजीवविभक्तिः) यह पूर्वोक्त रूपसे अजीवका विभाग मैंने (समासेण वियाहिया-समासेन व्याख्याताः) संक्षेपसे कहा है । (इत्तो-इतः) इसके बाद (अणुपुव्वसो-आनुपूर्व्या) क्रमानुसार (जीवविभत्तिं वुच्छामि-जीवविभक्तिं वक्ष्यामि) जीवके विभागको कहता हूं ॥४८॥

પ્રમાણે પાંચ વર્ણ, બે ગંધ, પાંચ રસ અને આઠ સ્પર્શ અને પાંચ સંસ્થાન અ. સહુના ભાગોનો પરસ્પર મેળ કરવાથી ચારસૌ બયાસી (૪૮૨) ભંગ થાય છે. ॥૪૭॥

હવે સૂત્રકાર પૂર્વોક્ત કથનનો ઉપસંહાર કરીને ઉત્તર ગાથાના સંબંધને કહે છે—“ एसा ” इत्यादि !

અન્વયાર્થ—हे जम्बू ! एसा अजीव विभत्ती-एषा अजीवविभक्तिः आ पूर्वोक्तरूपથી અહીંવનો વિભાગ મેં સમાસેળ વિયાહિયા-સમાસેન વ્યાખ્યાતાઃ સંક્ષેપથી કહ્યો છે. इत्तो-इतः आना પછી अणुपुव्वसो-आनुपूर्व्या क्रमानुसार जीवविभत्तिं वुच्छामि-जीवविभक्तिं वक्ष्यामि अथवा विभागने કહું છું ॥ ४८ ॥

અથ સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામિનં પ્રત્યાહ—

મૂલમ—સંસારત્થો ય સિદ્ધો ય, દુવિહો જીવો વિયાહિયા ।

સિદ્ધા ણેગવિહો, વુત્તા, 'તં' મે કિત્તયંઓ સુણે ॥૪૯॥

છાયા—સંસારસ્થાશ્ચ સિદ્ધાશ્ચ, દ્વિવિધા જીવા વ્યાખ્યાતાઃ ।

સિદ્ધા અનેકવિધા ઉક્તાઃ, તાન્ મે કીર્તયતઃ શ્રુણુ ॥૪૯॥

ટીકા—‘સંસારત્થા’ इत्यादि—

હે જમ્બૂઃ ? જીવાઃ=પ્રાણિનઃ દ્વિવિધાઃ વ્યાખ્યાતાઃ । સંસારસ્થાઃ, સિદ્ધાશ્ચે-
તિ । સંસારશ્ચતુર્ગતિલક્ષણસ્તત્ર તિષ્ઠન્તીતિ સંસારસ્થાઃ । યે તુ સંસારાન્મુક્તાસ્તે
સિદ્ધાઃ, તત્ર-સિદ્ધાઃ, -અનેકવિધાઃ=વહુપ્રકારકાઃ, ઉક્તાઃ=કથિતાઃ । તાન્ કીર્ત-
યતઃ=કથયતઃ । મે=મમ, સકાશાત્, શ્રુણુ । નત્રુ પ્રથમોપસ્થિતત્વાત્સંસારસ્થમેદા-
દિકથનમેવ સમુચિતમિતિચેત્-ઉચ્યતે પશ્ચાન્નિર્દેશેઽપિ, અલ્પવક્તવ્યત્વાત્સૂચીકટા
હન્યાયેન પ્રથમતઃ સિદ્ધમેદાઽભિધાનમ્ । ‘તં’ इत्यत्रार्पत्वादेकवचनम् ॥૪૯॥

અવ સુધર્માસ્વામી વક્તવ્ય વિષય કો જમ્બૂસ્વામી સે કહતે હૈં—

‘સંસારત્થા ય’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—હે જમ્બૂ ! (જીવા-જીવાઃ) પ્રાણી (દુવિહા વિયાહિયા-
દ્વિવિધાઃ વ્યાખ્યાતાઃ) સર્વજ્ઞ ભગવાન્ ને દો પ્રકાર કે કહે હૈં । વે દો
પ્રકાર યે હૈં । (સંસારત્થાય સિદ્ધાય-સંસારસ્થાશ્ચ સિદ્ધાશ્ચ) એક તો
સંસારી તથા દૂસરે સિદ્ધ । इनमें (સિદ્ધા-સિદ્ધા) જો સિદ્ધ જીવ હૈં વે
(ણેગવિહો વુત્તા-અનેકવિધાઃ ઉક્તાઃ) અનેક પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં ।
(તં કિત્તયંઓ સુણ-તાન્ કીર્તયતઃ શ્રુણુ) મૈં ઉન સિદ્ધોં કી પ્રરૂપણા
કરતા હૂં સો સુનો ।

પ્રશ્ન-ગાથા મૈં સૂત્રકાર ને જબ સર્વ પ્રથમ સંસારી જીવોં કા નામ

હવે સુધર્માસ્વામી પ્રતિજ્ઞા વિષયને જમ્બૂ સ્વામીને કહે છે—

“સંસારત્થા ય” इत्यादि !

અન્વયાર્થ—હે જમ્બૂ ! જીવા-જીવાઃ પ્રાણિ દુવિહા વિયાહિયા-દ્વિવિધાઃ
વ્યાખ્યાતાઃ સર્વજ્ઞ ભગવાને બે પ્રકારનાં કહેલ છે. એ બે પ્રકાર આ છે.—
સંસારદ્વા ય સિદ્ધા ય-સંસારસ્થાશ્ચ સિદ્ધાશ્ચ એક સંસારી અને બીજો સિદ્ધ. આમાં
સિદ્ધા-સિદ્ધાઃ બે સિદ્ધ બધ છે તે ણેગવિહો વુત્તા-અનેકવિધાઃ ઉક્તાઃ અનેક પ્રકાર-
ના કહેવામાં આવેલ છે તં કિત્તયંઓ સુણ-તાન્ કીર્તયતઃ શ્રુણુ હું એ સિદ્ધોની
પ્રરૂપણા કરું છું, તેને તમે સાંભળો.

પ્રશ્ન—ગાથામાં સર્વ પ્રથમ જ્યારે સંસારી બોલેના નામને નિર્દેશ

અથ સિદ્ધાનામનેકવિધત્વમેવોપાધિભેદાદાહ—

મૂલમ્—‘ઈત્થીપુરિસસિદ્ધાય, તહેવ ચ નપુંસગા ।

સલિંગે અન્નલિંગે ચ, ગિહિલિંગે” તહેવ ચ ॥૫૦॥

છાયા—સ્ત્રીપુરુષસિદ્ધાશ્ચ, તથૈવ ચ નપુંસકાઃ ।

સ્વલિંગે અન્યલિંગે ચ, ગૃહિલિંગે તથૈવ ચ ॥૫૦॥

ટોકા—‘ઈત્થી પુરિસસિદ્ધા’ इत्यादि—

સ્ત્રી પુરુષસિદ્ધાશ્ચ=સ્ત્રિયશ્ચ પુરુષાશ્ચ સ્ત્રીપુરુષાઃ, સ્ત્રીપુરુષાશ્ચ તે સિદ્ધાશ્ચ સ્ત્રી-પુરુષસિદ્ધાઃ, સિદ્ધશબ્દઃ પ્રત્યેકમભિસમ્બન્ધ્યતે, તતશ્ચ સ્ત્રિયશ્ચ તે પૂર્વપર્યાયાપેક્ષયા સિદ્ધાઃ, સ્ત્રી સિદ્ધાઃ એવં પુરુષસિદ્ધા इत्यर्थः । ચ=પુનઃ, તથૈવ ચ નપુંસકાઃ=ઈહોત્તરત્રપ્રકરણવશાત્ સિદ્ધશબ્દસ્ય સમ્બન્ધઃ, તથા ચ-નપુંસકસિદ્ધાઃ । સ્વલિંગે સિદ્ધાઃ, સ્વલિંગં ચ-શુક્તિમાર્ગપ્રસ્થિતાનામનગારલિંગં, રજોહરણસદોરકમુખવત્ત્રિ-

નિર્દેશ ક્રિયા હૈ તવ ઉન્હીં કી પ્રરૂપણા કરની चाहिये थी फिर उनकी प्ररूपणा न करके पहले सिद्धोंकी प्ररूपणा क्यों की है ?

उत्तर—सिद्धों के विषय में अल्प वक्तव्य होने के कारण ‘सूची कटाह’ के न्याय से प्रथम सिद्धों की प्ररूपणा की है ॥ ४९ ॥

अब सूत्रकार सिद्धों में अनेकावधता उपाधिभेद से कहते हैं—

‘इत्थी’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(इत्थीपुરिસસિદ્ધાય-સ્ત્રી પુરુષ સિદ્ધાઃ) સ્ત્રી પર્યાય સે સિદ્ધ, તથા પુરુષ પર્યાય સે સિદ્ધ, (તહેવ-તથૈવ) હસી તરહ (નપુંસગા-નપુંસકાઃ) નપુંસક પર્યાય સે સિદ્ધ (સલિંગે અન્નલિંગે તહેવ ગિહિલિંગે-સ્વલિંગે અન્યલિંગે તથૈવ ચ ગૃહિલિંગે સિદ્ધાઃ) રજોહરણ તથા

કરેલ છે. ત્યારે એમની પ્રરૂપણા કરવી જોઈતી હતી, તો એમની પ્રરૂપણા ન કરતાં પહેલાં સિદ્ધોની પ્રરૂપણા શા માટે કરવામાં આવે છે ?

ઉત્તર—સિદ્ધોના વિષયમાં અલ્પ વક્તવ્ય હોવાના કારણે “સૂચી કટાહ” ના ન્યાયથી પ્રથમ સિદ્ધોની પ્રરૂપણા કરવામાં આવે છે. ॥ ૪૯ ॥

હવે સૂત્રકાર સિદ્ધોમાં અનેક વિધતા ઉપાધિ ભેદથી કહે છે—“इत्थी” इत्यादि।

અન્વયાર્થ—इत्थी पुरीससिद्धाय-સ્ત્રી પુરુષસિદ્ધા સ્ત્રી પર્યાયથી સિદ્ધ, તથા પુરુષ પર્યાયથી સિદ્ધ, તહેવ-તથૈવ આજ પ્રમાણે નપુંસગા-નપુંસકાઃ નપુંસક પર્યાયથી સિદ્ધ, સલિંગે અન્નલિંગે તહેવ ગિહિલિંગે સિદ્ધા-સ્વલિંગે અન્યલિંગે તથૈવ

કાદિરૂપં, તત્ર સિદ્ધાઃ, ચ=પુનઃ, અન્યલિંગે=સ્વલિંગાપેક્ષયા અન્યત્-મિન્નં ચ તલિંગં ચ અન્યલિંગમ્, શાક્યાદિસમ્બન્ધિવેષઃ, તત્રસિદ્ધાઃ । ‘તથૈવ’ ઇતિ સમુચ્ચયે, ગૃહિલિંગે=ગૃહિલિંગ-ગૃહસ્થવેષઃ, તત્ર સિદ્ધાઃ, મરુદેવીસ્વામિનીવત્ । ચકારસ્તુ તીર્થ-તીર્થસિદ્ધાઘનુક્તભેદબોધકાઃ, તતશ્ચ-તીર્થસિદ્ધાઃ, અતીર્થસિદ્ધાઃ, ઇત્યાદયો બોધ્યાઃ ।

અથ સ્ત્રીમોક્ષસમર્થનમ્—

इह ‘इत्थीपुरिससिद्धाय’ इति वचनेन स्त्रीणामपि सिद्धिसंभव इत्युक्तम् । तत्र केचिद् वदन्ति-स्त्रीणां न मोक्षः, पुरुषेभ्यो हीनत्वात्, नपुंसकादिवत्, इति । अत्र ब्रूमः-सामान्येनात्र धर्मित्वेनोपात्ताः स्त्रियो, विवादास्पदीभूता वा । आद्य पक्षे पक्षैकदेशसिद्धसाध्यता, असंख्यातवर्षायुष्कदुष्पमादिकालोत्पन्नतिरश्चोदेव्य-

सदोरकमुखवस्त्रिकादिरूप अनगारलिङ्गमें सिद्ध, तथा अन्यलिङ्ग शाक्या-दिवेष में सिद्ध, एवं मरुदेवी की तरह-गृहलिङ्ग में सिद्ध, तीर्थसिद्ध, अतीर्थसिद्ध इस तरह सिद्धोंके उपाधिभेद से अनेकभेद होते हैं ।

अब स्त्री मुक्ति का समर्थन किया जाता है—

गाथा में “ इत्थी पुरिस सिद्धाय ” इस पद से स्त्रियों को भी मुक्ति-पद की प्राप्ति समर्थित की गई है सो वह इस प्रकार से जाननी चाहिये—कोई ऐसा कहते हैं कि ‘ स्त्रियों को मुक्ति नहीं होती है कारण कि वे पुरुष की अपेक्षा हीन हैं ’, जैसे नपुंसक आदि । इस पर यह पूछना है कि आप किन स्त्रियों में मोक्ष का अभाव सिद्ध करते हो क्या सामान्य स्त्रियों में अथवा किन्हीं विशेष स्त्रियों में यदि सामान्य स्त्रियों में मुक्ति प्राप्ति का अभाव आप सिद्ध करते हो

च ગૃહલિંગે સિદ્ધાઃ રજોહરણ તથા સદોરકમુખવસ્ત્રિકાદિરૂપ અનગાર લિંગમાં સિદ્ધ, તથા અન્ય લિંગ શાક્યાદિ વેષમાં સિદ્ધ, અને મરુદેવીની માફક, ગૃહિ લિંગમાં સિદ્ધ, તીર્થ સિદ્ધ, અતીર્થ સિદ્ધ આ પ્રમાણે સિદ્ધોના ઉપાધિ ભેદથી અनेક ભેદ હોય છે.

હવે સ્ત્રી મુક્તિનું સમર્થન કરવામાં આવે છે—

गाथामा “ इत्थीपुरिस सिद्धाय य ” आ पदधी स्त्रियोने पण मुक्ति पदनी प्राप्तिनु समर्थन करवामां आवेद छे. ते आ प्रकारधी जणुपुं जेध छे. केध जेधुं कडे छे के, स्त्रियोने मुक्ति थती नथी. कारण के, ते पुरुषनी अपेक्षाजे हीन छे. जे रीते नपुंसक वगेरे आनी सामे जे पूछवानुं छे के, आप कध स्त्रियोना विषयमां मोक्षने अभाव सिद्ध करे छे ? शुं सामान्य स्त्रियोमां अथवा केध विशेष स्त्रियोमां ? जे सामान्य स्त्रियोमां मुक्ति प्राप्तिने अभाव

મવ્યાદિસ્ત્રીणां भूयसीनामस्माभिरपि मोक्षाभावस्याभिधानात्, द्वितीयेतु न्यूनता पक्षस्य । विवादास्पदीभूतेति विशेषणं विना नियतस्त्रीलाभाभावात् । यदि तदुपा-
दीयते, तदा तत्प्रतिबोधार्थं किंचिदुच्यते--

स्त्रियो मुक्त्यर्हाः, मुक्तिकारणावैकल्यात्, यथा पुमांसः, यत्र हि यस्य नास्ति संभवस्तत्र तत्कारणवैकल्यं यथा सिद्धशिलायां शाल्यङ्कुरस्य । इमास्तु मुक्ति-
कारणवैकलपरहिताः, तस्मान्मुक्त्यर्हा इति ।

તો यह बात हम भी मानते हैं कि असंख्यात वर्ष की आयुवाली-
अकर्म-भूमिजस्त्रियोंको दुष्मादिकालोत्पन्न तिर्यञ्चनियोंको एवं देवियोंको
तथा अभव्य स्त्रियोंको मुक्ति प्राप्त नहीं होती है । अतः पक्षैकदेशमें
यह हेतु सिद्धसाध्यतावाला होनेसे यदि कहो कि कोई विशिष्ट स्त्रियां
मुक्ति प्राप्तिके योग्य नहीं हैं तो यह बात पक्षभूत स्त्रीपदसे ज्ञात नहीं हो
सकती है । अतः इस बातको स्पष्ट करनेके लिये यदि ऐसा कहा जाय
कि हम उन्हें ही मुक्ति प्राप्ति निषिद्ध करते हैं जिन्हें आप मुक्ति प्राप्ति-
के योग्य गिनते हो । तो इसपर भी हमारा यही कहना है कि जिन्हें तुम
मुक्ति प्राप्ति के योग्य नहीं कहते हो उन्हें ही हम इस प्रकारसे मुक्ति
प्राप्ति के योग्य सिद्ध करते हैं--“ स्त्रियो मुक्त्यर्हाः, मुक्तिकारणावैकल्यात्
यथा पुमांसः ” जैसे पुरुषोंमें मुक्तिके कारणोंकी अविकलता देखी जाती
है उसी प्रकारसे स्त्रियोंमें भी मुक्तिके कारणोंकी अविकलता होनेसे वे

સિદ્ધ કરતા હો તો એ વાત અમે પણ માનીએ છીએ કે, અસંખ્યાત વર્ષની
આયુષ્યવાળી અકર્મભૂમિ જ સ્ત્રિયોને, દુષ્માદિ કાલોત્પન્ન તિર્યંચનિયોને, અને
દેવિયોને, તથા અભવ્ય સ્ત્રિયોને મુક્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી. આથી પક્ષેકદેશમાં
એ હેતુ સિદ્ધ સાધ્યવાળો હોવાથી એ કહો કે, કોઈ વિશિષ્ટ સ્ત્રિયો મુક્તિ
પ્રાપ્તિને યોગ્ય નથી તો આ વાત પક્ષભૂત સ્ત્રી પદથી જ્ઞાત થઈ શકતી નથી આથી
એ વાતને સ્પષ્ટ કરવા માટે એ એમ કહેવામાં આવે કે, અમે એના જ
મુક્તિ પ્રાપ્તિમાં નિષેદ કરીએ છીએ, જેને આપ મુક્તિ પ્રાપ્તિને યોગ્ય ગણો
છો. તો આની સામે પણ અમારું એજ કહેવાનું છે કે, જેને તમે મુક્તિ
પ્રાપ્તિના યોગ્ય નથી કહેતા એને જ અમે આ પ્રકારથી મુક્તિની પ્રાપ્તિને
યોગ્ય સિદ્ધ કરીએ છીએ. “ સ્ત્રિયો મુક્ત્યર્હાઃ, મુક્તિકારણાવૈકલ્યાત્ યથા
પુમાંસઃ ” જેમ પુરુષોમાં મુક્તિના કારણોની અવિકળતા એવામાં આવે છે
એજ પ્રકારથી સ્ત્રિયોમાં પણ મુક્તિના કારણોની અવિકળતા હોવાથી એ પણ
મુક્તિની પ્રાપ્તિને યોગ્ય છે. જે સ્થળે જેની સંભવતા હોતી નથી ત્યાં જ
કારણોની વિકળતા રહે છે. જેમ સિદ્ધ શિલામાં શીલયડકુરની સંભવતા

प्रियदर्शिनी टीका अ० ३६ स्त्रीमोक्षनिरूपणम्

ननु स्त्रीषु मुक्तिकारणानामसद्भावात् तत्रायं हेतुर्नास्ति
 उच्यते-उक्तहेतोरसिद्धत्वं वदसि, तत् किं स्त्रीषु
 किमुत निर्वाणस्थानाद्यप्रसिद्धत्वेन२, किं वा मुक्तिसाध
 तत्र यदि तावत् पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वेन स्त्रीषु मुक्तिका
 तर्हि इदं ब्रूहि-त्वदङ्गीकृतं पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वं स्त्रीषु किं

भी मुक्ति-प्राप्तिके योग्य हैं। जहां पर जिसकी
 वहां पर उसके कारणोंकी विकलता रहती
 शीलयङ्कुरकी संभवता नहीं है, अतः वहां पर
 विकलता है। परन्तु विवक्षित स्त्रियां ऐसी नहीं
 सब कारणोंका सद्भाव है अतः वे मुक्तिके
 फिर भी ऐसा ही कहा जावे कि स्त्रियोंमें मुक्ति
 हैं अतः उनमें इस हेतुके असद्भावसे हेतुमें
 ऐसा कहना भी ठीक नहीं है। कारण कि हम
 पूछना है कि आप जो स्त्रियोंमें इस हेतुकी अ
 सो किस कारणसे? क्या वे पुरुषोंकी अपेक्षा
 निर्वाणरूप स्थानकी अप्रसिद्धि है इसलिये, या
 नहीं है इसलिये?। यदि ऐसा कहा जाय कि
 हीन हैं इसलिये उनमें मुक्तिके कारणोंका सद्भाव
 पर हम यह पूछते हैं कि आप जिन स्त्रियोंमें

नथी. आथी એ સ્થળે એના કારણેની પણ વિકળતા
 એવી નથી. એમનામાં તો મુક્તિના સઘળા કારણો
 મુક્તિને યોગ્ય છે. જો કે આની સામે ફરીથી
 કે, સ્ત્રીઓમાં મુક્તિના કારણોની અસદ્ભાવતા છે
 અસદ્ભાવ હોવાના કારણે આ સિદ્ધતા આવે છે,
 ઠીક નથી, કારણ કે આની સામે અમારું એ
 સ્ત્રીઓમાં એ હેતુની અસિદ્ધતા પ્રગટ કરી રહ્યા છે
 પુરુષોનો અપેક્ષાએ હિન છે? એ કારણથી, અથવા નિવ

ભાવેન૧, કિં વા વિશિષ્ટસામર્થ્યાભાવેન૨, કિં વા પુરુષાનભિવ્યત્ત્વેન૩, કિં વા સ્મારણાદ્યકર્તૃત્વેન૪, કિં વા અમહર્દિકત્વેન૫, કિમુત-માયાદિ પ્રકર્ષવત્ત્વેન૬, इति षड्विकल्पाः ।

તત્ર યદુચ્યતે સ્ત્રીષુ રત્નત્રયાભાવ ઇતિ તદયુક્તમ્-સમ્યગ્દર્શનાદીનિ પુરુષાણા-મિવ સ્ત્રીણામપ્યવિકલાનિ દૃશ્યન્તે । તથાહિ-દૃશ્યન્તે સ્ત્રિયોઽપિ સકલમપિ પ્રવચ-નાર્થ શ્રદ્ધાનાઃ, જાનતે ચ પઢાવશ્યક કાલિકોત્કાલિકાદિભેદભિન્ન શ્રુતમ્, પરિપાલયન્તિ સપ્તદશવિધં સંયમમ્, ધારયન્તિ ચ દેવાસુરાણામપિ દુર્ધરં વ્રહ્મચર્યમ્, તપ્યન્તે ચ તપાંસિ માસક્ષપણાદીનિ તતઃ કથમિવ ન તાસાં મોક્ષસંભવઃ ।

કહતે હૈં વહ કિસ કારણસે કહતે હૈં કયા ઉનમેં સમ્યગ્દર્શનાદિકરૂપ જો રત્નત્રય હૈં ઉસકા અભાવ રહતા હૈં ? ૧, યા ઉનમેં વિશિષ્ટ સામર્થ્યકા અભાવ હૈં ? ૨, અથવા વે પુરુષોં દ્વારા અવંચ હૈં ? ૩, યા સ્મ-રણ આદિ જ્ઞાન ઉનમેં નહીં રહતા હૈં ? ૪, યા ઉનમેં કોઈ સ્ત્રી મહર્દિક નહીં હૈં ? ૫ અથવા માયાદિક કો ઉનમેં પ્રકર્ષતા પાઈ જાતી હૈં ? ૬ । યદિ ઇન છહ વિકલ્પોં મેં સે યહ વિકલ્પ માના જાય કિ સ્ત્રિયોં મેં રત્નત્રય કા અભાવ હૈં અતઃ ઉનમેં પુરુષોં કો અપેક્ષા હીનતા હૈં સો એસા કહના ઇસલિયે યુક્તિયુક્ત નહીં માના જાતા હૈં કયોં કિ સમ્યગ્દર્શનાદિક રત્નત્રય પુરુષોં કો તરહ ઉનમેં સી અવિકલ દેસે જાતે હૈં । સ્ત્રિયાં મી સકલ પ્રવચન કે અર્થ કો શ્રદ્ધા કરનેવાલી પઢાવશ્યક કાલિક ઉત્કાલિક આદિ કે ભેદ સે ભિન્ન શ્રુત કો જાનને વાલી તથા સતરહ પ્રકાર કે સંયમ કો પાલને વાલી દેસી જાતી હૈં । દેવ ઓર અસુરોં દ્વારા મી

ખતાવી રહ્યા છે, શું એમનામાં સમ્યગ્દર્શનાદિક રૂપ જે રત્નત્રય છે એનો અભાવ રહે છે. ? ૧. અથવા તો એમનામાં વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ છે ? ૨. અથવા તો પુરૂષો દ્વારા અવંચ છે ? ૩ અથવા તો સ્મરણ આદિ જ્ઞાન એમનામાં રહેતું નથી ? ૪ અથવા એમનામાં કોઈ સ્ત્રી મહર્દિક નથી ? ૫ અથવા તો માયાદિકની એમનામાં પ્રકર્ષતા હોય છે ? ૬. જો આ છ વિકલ્પોમાંથી એવો વિકલ્પ માનવામાં આવે કે, સ્ત્રિયોમાં રત્નત્રયનો અભાવ છે. આથી એમનામાં પુરૂષોની અપેક્ષાએ હીનતા છે. આ પ્રકારે કહેવું એ કારણે યુક્તિયુક્ત માની નથી ગકાતું કે, સમ્યગ્દર્શનાદિક રત્નત્રય પુરૂષોની માફક સ્ત્રિયોમાં પણ અવિકલ્પ જોવામાં આવે છે. સ્ત્રિયો પણ સધળા પ્રવચનના અર્થની શ્રદ્ધા કરવાવાળી પઢાવશ્યક કાલિક ઉત્કાલિક આદિના ભેદથી ભિન્ન શ્રુતને જાણવાવાળી થા સત્તર પ્રકારના સંયમને પાળનાર જોવામાં આવે છે. દેવ અને અસુરો

કિં ચ-સ્ત્રીષુ રત્નત્રયાભાવ इति यदुच्यते, तत् किं रत्नत्रयस्य अविशिष्टस्य तत्राऽभावो विवक्षितः, किं वा प्रकर्षपर्यन्तप्राप्तस्य रत्नत्रयस्य तत्राभावः ? ।

तत्र यदि अविशिष्टस्य रत्नत्रयस्य स्त्रीषु अभाव इत्युच्यते भवता, तर्हि कथय, अयं रत्नत्रयाभावश्चारित्रासंभवात् किम् उत ज्ञानदर्शनयोर्द्वयोरभावात्, किं वा सम्यग् दर्शनादीनां त्रयाणामभावात् ? ।

अथ-चारित्रासंभवेन रत्नत्रयाभाव इतिपक्षस्य निराकरणम् ।

तत्र यदि चारित्रस्यासंभवाद् रत्नत्रयाभावो विवक्षितस्तर्हि सोऽपि चारित्रा-
संभवः किं स चेत्त्वेन?, ? किं वा स्त्रीत्वस्य चारित्रविरोधित्वेन?, २ किं वा
मन्दसत्त्वतया?, ? ।

दુર્ધર બ્રહ્મચર્યવ્રત વે પાલતી હૈં । માસક્ષપણ આદિ વિવિધ પ્રકાર કી-
તપસ્યા વે કરતી હૈં । इसलिये उसमें मुक्ति का संभव कैसे नहीं हो
सकता है । तथा आप जो स्त्रियों में रत्नत्रय का अभाव कहते हो सो
इनमें रत्नत्रय का अभाव कैसे विवक्षित है, क्या सामान्यरूप रत्नत्रय का
अथवा प्रकर्ष पर्यन्त प्राप्त रत्नत्रयका ? यदि प्रथम पक्ष स्वीकृत किया
जाय तो हम इस पर पुनः यह पूछते हैं कि सामान्यतया रत्नत्रय का
अभाव चारित्रके अभाव से कहते हो ? अथवा ज्ञानदर्शन दोनों के
अभाव से कहते हो ? अथवा सम्यग्दर्शनादिक तीनों के अभाव से
कहते हो ? । यदि कहो कि चारित्र के असंभव से रत्नत्रय का अभाव
है ऐसा हम कहते हैं सो इस पर पुनः यह विकल्प होता है, कि उनमें
चारित्रकी असंभवता क्या सबल होनेसे आती है ? या स्त्रीपनेको चारित्रका
विरोधी होनेसे आती है ? अथवा मन्दसामर्थ्य होनेकी वजहसे आती है ?

તરફથી પણ દુર્ધર બ્રહ્મચર્ય વ્રતનું એ પાલન કરે છે. માસ ક્ષપણ આદિ
વિવિધ પ્રકારની તપસ્યાઓ કરે છે, આ કારણે તેમને મુક્તિનો સંભવ કેમ
ન થઈ શકે ? તથા આપ જો સ્ત્રીઓમાં રત્નત્રયનો અભાવ કહો છો તો એમ-
નામાં રત્નત્રયનો અભાવ કઈ રીતે છે ? શું રત્નત્રયનું સામાન્યરૂપ અથવા પ્રકર્ષ
પર્યંત પ્રાપ્ત રત્નત્રયનું ? કદાચ પ્રથમ પક્ષ સ્વીકારવામાં આવે તો અમે આત્મી
સામે પ્રથમ એ પૂછીએ છીએ કે, સામાન્યતયા રત્નત્રયનો અભાવ ચારિત્રના
અભાવથી કહો છો ? અથવા જ્ઞાન દર્શન બન્નેના અભાવથી કહો છો ? અથવા
સમ્યગ્દર્શનાદિ ત્રણેના અભાવથી કહો છો ? જો એવું કહો કે, ચારિત્રના
અસંભવથી રત્નત્રયનો અભાવ છે એવું અમે કહીએ છીએ તો આના ઉપર
એવો વિકલ્પ ઉઠે છે કે, એમનામાં ચારિત્રની અસંભવતા શું સબલ હોવાના
કારણે આવે છે ? અથવા તો સ્ત્રીપણું એ ચારિત્રનું વિરોધી ગણવાથી આવે
છે ? અથવા સામર્થ્ય ઓછું હોવાને કારણે આવે છે ?

॥ ચૈલસ્ય ચારિત્રભાવ હેતુત્વનિરાકરણમ્ ॥

તત્ર યદિ સચેલત્વેન ચારિત્રાસંભવ ઇત્યુચ્યતે સંભવતા, તર્હિ તાવત્ કથય ત્વદગ્નીકૃતમિદં ચૈલસ્યાપિ ચારિત્રાભાવહેતુત્વં કિં ચૈલસ્ય પરિભોગ માત્રેણ ભવતિ ? ૧ કિં વા ચૈલસ્ય પરિગ્રહરૂપત્વેન ? ૨ ।

તત્ર યદિ પરિભોગમાત્રેણ ચૈલં ચારિત્રાભાવહેતુરિતિ મન્યસે તર્હિ વદ તાવદ્, અયં ચૈલપરિભોગઃ સ્ત્રીણાં કિં તત્પરિત્યાગાશક્તત્વેન ૧, કિં વા-ગુરુપદિષ્ટત્વેન ૨, ચારિત્રાભાવહેતુર્વિવક્ષિતઃ ? ।

તત્ર યદિ સ્ત્રીણાં ચૈલપરિત્યાગાશક્તત્વેન ચૈલપરિભોગશ્ચારિત્રાભાવહેતુરિતિ સ્વીકરોષિ, નૈતદ્ યુક્તમ્-યતઃ યદ્યપિ 'પ્રાણેભ્યો નાપરંપ્રિયં પ્રાણિનામ્' તથાપિ-પ્રાણાનપિ ત્યજન્ત્યઃ કાશ્ચિત્ સ્ત્રિયઃ પ્રદ્રશ્યન્તે । કિં પુનઃચૈલં પરિત્યક્તુમશક્તાસ્તા ઇતિ સંભાવના ।

યદિ કહા જાય કિં વે વસ્ત્રસહિત રહતી હૈ ઇસલિયે ડનમેં ચારિત્ર કી અસંભવતા હૈ સો કયા વસ્ત્રકે પરિભોગ માત્ર સે ચારિત્રાભાવ કે પ્રતિ હેતુતા હોતી હૈ ? અથવા પરિગ્રહરૂપ હોને સે હોતી હૈ ? યદિ પરિભોગ માત્ર સે ચૈલ ચારિત્રાભાવ કા હેતુ હોતા હૈ એસા સના જાય તો કહો યહ ચૈલ કા પરિભોગ સ્ત્રિયોં કે ડસકે પરિત્યાગ કરને કી અશક્તિ હોનેસે હૈ ? અથવા ગુરુપદિષ્ટ હોને સે હૈ ? યદિ ઇસમેં એસા કહા જાય કિં સ્ત્રિયોં મેં વસ્ત્રકા ત્યાગ કરને કી અશક્તિ હોને સે ચૈલ પરિભોગ હોતા હૈ ઓર યહ ચૈલ પરિભોગ ડનમેં ચારિત્રાભાવ કા હેતુ હોતા હૈ સો એસા કહના ડચિત નહીં હૈ કારણ કિં પ્રાણિયોં કો સવ સે અધિક પ્યારે પ્રાણ હોતે હૈં જવ સ્ત્રિયાં પ્રાણોં કો મી છોડ

કદાચ એવું કહેવામાં આવે કે, તે વસ્ત્ર સહિત રહે છે આ કારણે તેમનામાં ચારિત્રની અસંભવતા છે તો શું વસ્ત્રનો પરિભોગ માત્ર કરવાથી જ ચારિત્રભાવના તરફ હેતુતા થાય છે ? અથવા પરિગ્રહરૂપ થવાથી થાય છે ? નો પરિગ્રહ માત્રથી ચૈલ ચારિત્ર ભાવનો હેતુ બને છે, એવું માનવામાં આવે તો કહો એ ચૈલનો પરિભોગ સ્ત્રિયામાં એનો પરિત્યાગ કરવાની અશક્તિના કારણે છે ? અથવા ગુરુપદિષ્ટ હોવાથી છે ? નો આ આબતમાં એવું કહેવામાં આવે કે, સ્ત્રિયામાં વસ્ત્રનો ત્યાગ કરવાની અશક્તિ હોવાથી ચૈલ પરિભોગ થાય છે. બને એ ચૈલ પરિભોગ એમનામાં ચારિત્ર ભાવનો હેતુ હોય છે તો એ કહેવું ઉચિત નથી. કારણ કે, પ્રાણિયોને સહુથી વધુમાં વધુ પ્યારો પોતાનો પ્રાણ હોય છે. જ્યારે - યો પ્રાણોનો પણ ત્યાગ કરતી જોવામાં આવે છે તો પછી એના માટે

અય ગુરુપદિષ્ટત્વેન ચૈલપરિભોગઃ સ્ત્રીણામ્ , इत्यङ्गीकरोपि, तर्हि कथय तावत् किंचैलस्य चारित्रोपकारित्वेन गुरुभिस्तासां चैलपरिभोगोपदेशः कृतः, किंवा अन्यथा ?

यदि चारित्रोपकारित्वेन तदुपदेशस्तर्हि किं न पुरुषाणामपि तदुपदेशो गुरुभिः क्रियते । अथैता अवला एव, यतो बलादपि पुरुषैः परिभुज्यन्ते इति चैल विना तासां चारित्रभङ्गसंभवः, न तु पुरुषाणामिति न तेषां तदुपदेशः ।

एवं सति न चेलाच्चारित्राभावः, चैलस्य चारित्रोपकारित्वात् । तथाहि—यद्

देती देखी जाती हैं तो फिर उनके लिये वस्त्रोंको छोड़नेकी बात कौन कठिन है, इसलिये यह बात तो मानी नहीं जा सकती है कि वे वस्त्रके छोड़नेमें असमर्थ हैं । यदि यह कहा जाय कि गुरुसे उपदिष्ट होकर वे वस्त्रका परिभोग करती हैं तो इस पर भी हम पूछते हैं कि गुरुओंने उन्हें चारित्रमें उपकारी जानकर वस्त्रके परिभोगका आदेश दिया या और कोई हृषसे जानकर वस्त्रके परिभोग करनेका उपदेश दिया है । यदि यह कहा जाय कि गुरुओंने वस्त्र पहिरनेका उपदेश उन्हें इसलिये दिया है कि वह चारित्रका उपकारी है तो फिर उन्होंने वह उपदेश पुरुषोंको क्यों नहीं दिया । यदि कहा जाय कि ये अवला हैं । यदि नग्न रहें तो पुरुष उनपर बलात्कार कर सकते हैं इसलिये चैलके विना चारित्रभंग होनेकी उनमें संभावना रहती है अतः गुरुओंने उन्हें चारित्रका उपकारी जानकर चैल परिभोगकी आज्ञा दी है । पुरुषोंको नहीं दी । तो फिर इस प्रकारकी मान्यतासे यह दान तुम्हारे ही मुखसे

વસ્ત્રોને છોડવાની વાત કઈ નીતે કહ્યું છે ? આ કારણે એ વાત તો માની શકાતી નથી કે, તે વસ્ત્રને છોડવામાં અસમર્થ છે. જો એમ કહેવામાં આવે કે, ગુરૂના ઉપદેશને ગ્રહણ કર્યા પછી પણ તે વસ્ત્રનો પરિભોગ કરે છે તો આની સામે પણ એમો પૂછીએ છીએ કે, ગુરૂઓએ તેમને ચારિત્રમાં ઉપકારી જાણીને વસ્ત્રના પરિભોગનો આદેશ આપેલ છે અથવા ખીજા કોઈ કારણને જાણીને વસ્ત્ર પરિભોગ કરવાનો ઉપદેશ આપેલ છે. જો કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે, ગુરૂઓએ વસ્ત્ર પહેરવાનો ઉપદેશ એમને એ માટે આપેલ છે કે, તે ચારિત્રમાં ઉપકારી છે તો પછી એમણે એ ઉપદેશ પુરૂષોને કેમ ન આપ્યો. જો એમ કહેવામાં આવે કે, એ અગળા છે અને જો નગ્ન રહે તો, પુરૂષ એમના ઉપર બળાત્કાર કરી શકે છે આથી ચૈલના વગર ચારિત્રભંગ થવાની તેમાં સંભાવના રહે છે. એથી ગુરૂઓએ તેમને ચારિત્રના ઉપકારી જાણીને ચૈલ પરિભોગની આજ્ઞા આપેલ છે. પુરૂષોને આપેલ નથી. તો પછી આ પ્રકારની માન્યતાથી એ વાત

યસ્યોપકારિ, ન તત્ તસ્યાભાવહેતુઃ, યથા ઘટસ્ય સૃત્પિણ્ડાદિ, ઉપકારિ ચોક્તરી-
ત્યા ચારિત્રસ્ય ચૈલમ્ । તસ્માન્ચૈલં ન ચારિત્રાભાવહેતુરિતિ ।

અથ ‘અન્યથા’ ઇતિ પક્ષસ્તત્ર સંમતઃ ?, નાયમપિ યુક્તિ સહઃ, યતો ‘અન્યથા’
ઇત્યનેન પક્ષદ્વયમિહોપસ્થિતં ભવતિ । કિં-ચારિત્રં પ્રતિ ચૈલબુદાસીનં, બાધકં વા ?
ઇતિ । અયમર્થઃ-ઉદાસીનં નામ નાસ્તિ ચારિત્રસ્ય સાધકં, નાસ્તિ વા તસ્ય
બાધકમિતિ । કિં વા-ચારિત્રસ્ય બાધકમેવેતિ । ચારિત્રં પ્રતિ ઔદાસીન્યં વા
બાધકત્વં વા ઉભયમપિ નાત્ર વર્તતે । પુરુષકૃતામિભવરક્ષકતયા ચૈલં સ્ત્રીણાં ચારિ-
ત્રોપકારકમસ્તીત્યનન્તરમેવોક્તત્વાદિતિ ।

સિદ્ધ હો જાતી હૈ કિ વસ્ત્રકા ઉપભોગ ચારિત્રકા ઉપકારી હૈ इसके
सद्भावसे चारित्रका अभाव सिद्ध नहीं होता है । “यत् यस्योपकारि न
तत् तस्याभावहेतुः यथा घटस्य सृत्पिण्डादि, उपकारि च उक्तरित्या
चारित्रस्य चैलम् तस्मान्न तत् चारित्राभावहेतुः” अतः जो जिसका उप-
कारी होता है वह उसके अभावका हेतु नहीं होता है जैसे सृत्पिण्डादिक
घटके अभाव का हेतु नहीं होता है । उक्त रीति से चैल भी चारित्र का
उपकारी होता है अतः वह उसके अभाव का हेतु नहीं होता है । यदि
“अन्यथा ” यह पक्ष स्वीकार किया जाय तो यह भी ठीक नहीं है क्यों
कि “अन्यथा ” इस पद से दो पक्ष उपस्थित होते हैं-क्या चारित्रके
प्रति चैल उदासीन है ? अथवा बाधक है ? यदि उदासीन है तो उदा-
सीनका तात्पर्य होता है कि वह न तो चारित्र का साधक होता है और
न उसका बाधक ही होता है । अतः यह पक्ष मान्य नहीं है । यदि कहो

તમારા જે મોઢેથી સિદ્ધ થઈ જાય છે કે, વસ્ત્રને ઉપભોગ ચારિત્રને ઉપકારી
છે. આના સદ્ભાવથી ચારિત્રને અભાવ સિદ્ધ થતો નથી. “યત્ યસ્યોપકારિ ન
તત્ તસ્યાભાવહેતુઃ યથા ઘટસ્ય સૃત્પિણ્ડાદિ, ઉપકારિ ચ ઉક્તરીત્યા ચારિત્રસ્ય ચૈલમ્
તસ્માન્ન તત્ ચારિત્રાભાવહેતુઃ” આથી જે જેનો ઉપકારી હોય છે તે તેના
અભાવનો હેતુ થતો નથી. જેમ કે-માટીનો પિંડ ઘડાના અભાવનો
હેતુ બનવાનો નથી. આ રીતે ચૈલ પણ ચારિત્રનો ઉપકારી બને છે. આથી
તે એના અભાવનો હેતુ બની શકતો નથી. જો “અન્યથા” આ ‘પક્ષ’નો
સ્વીકાર કરવામાં આવે તો એ ખૂબ ઠીક નથી. કેમકે, “અન્યથા” આ
‘પદ’થી બે પક્ષ ઉપસ્થિત થાય છે-શું ચારિત્રના પાલનમાં ચૈલ અવરોધક છે ?
અથવા બાધક છે ? જો ઉદાસિન હોય તો ઉદાસિનનું તાત્પર્ય એ થાય કે,
એ ન તો ચારિત્રમાં સાધક બને છે, કે ન તો એમાં બાધક થાય છે આથી
પક્ષ માનવા યોગ્ય નથી. કદાચ એમ કહો કે, એ ચારિત્રમાં બાધક છે

नापि चैलस्य परिग्रहरूपत्वेन चारित्राभाव हेतुत्वं सम्भवति, यतो 'मुच्छा परिग्रहो वृत्तो' इत्यादि वचनेन 'मूर्च्छैव परिग्रहः' इति दशवैकालिके षष्ठे-
ऽध्ययने निर्णीतम् । मूर्छारहितो भरतचक्रवर्ती सान्तः पुरोऽप्यादर्शकगृहेऽवतिष्ठ-
मानो निष्परिग्रहो गीयते । अन्यथा तस्य केवलोत्पत्तिर्न स्यात् । यदि च चैलस्य
परिग्रहरूपत्वं स्यात्, तदा तथाविधरोगादिषु पुरुषाणामपि चैलसंभवे चारित्रा-
भावेन मुक्त्यभावः स्यात् । उक्तं च—

कि वह चारित्र का बाधक है सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है कारण
कि जब वह चारित्रके प्रति उपकारी है तो फिर न उदासीन ही हो सकता
है, न बाधक ही हो सकता है अतः पुरुषकृत परामर्शसे रक्षा करनेवाला
होने के कारण चैल चारित्र का उपकारी है ऐसा ही मानना चाहिये ।
अब जो कहा जाय कि चैल परिग्रहरूप होने से चारित्र के अभाव का
हेतु है सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है क्यों कि परिग्रह का लक्षण
मूर्च्छाभाव कहा गया है । वह दशवैकालिकके छठवें अध्ययनमें "मुच्छा
परिग्रहो वृत्तो" इस वाक्यसे भगवानने फरमाया है । आदर्श घरमें
अन्तःपुरसहित भी बैठे हुए भरतचक्रवर्ती मूर्च्छाभावरहित होने के
कारण ही परिग्रह रहित माने गये हैं । यदि ऐसी बात नहीं होती तो
उन्हें केवलज्ञानकी उत्पत्ति नहीं हो सकती । यदि चैलको परिग्रहरूप
माना जाय तो तथाविध रोगादिकों में पुरुषों के भी चैलके सद्भाव में
चारित्राभाव होने की प्रसक्तिसे मुक्तिके अभाव की प्रसक्ति माननी

तो आभ कडेવું પણ બરોબર નથી. કોરણ કે, બ્યારે તે ચારિત્રના તરફ ઉપકારી
છે તો પછી ન ઉદાસીન થઈ શકે કે, ન બાધક પણ થઈ શકે, આથી પુરૂષો
દ્વારા થનાર કનડગતોની રક્ષા કરનાર હોવાના કારણે ચેલ ચારિત્રમા ઉપકારી
છે. એવું જ માનવું જોઈએ. હવે જો એમ કહેવામા આવે કે, ચેલ પરિગ્રહરૂપ
હોવાથી ચારિત્રના અભાવનો હેતુ છે એમ કહેવું પણ ઠીક નથી. કેમ કે,
પરિગ્રહનું લક્ષણ મૂર્ચ્છાભાવ કહેવામાં આવેલ છે. આ દશ વૈકાલિકના છઠ્ઠા
અધ્યયનમાં " મુચ્છા પરિગ્રહો વૃત્તો " આ વાક્યથી ભગવને ફરમાવેલ છે.
આદર્શ ઘરમાં અન્તઃપુર સાથે બેઠેલ ભરત ચક્રવર્તી મૂર્ચ્છાભાવ રહિત હોવાના
કારણે જ પરિગ્રહ રહિત માનવામાં આવેલ છે. જો આવી વાત ન હોત તો
તેમને કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થઈ શકત નહીં. જો ચેલને પરિગ્રહરૂપ માનવામાં
આવે તો તથા વિધ રોગાદિકોમાં પુરૂષોને પણ ચેલના સદ્ભાવમાં ચારિત્રનો
અભાવ હોવાની પ્રસક્તિથી મુક્તિના અભાવની પ્રસક્તિ માનવી પડશે, કદું પણ છે—

‘અર્શો ભગન્દરાદિષુ ગૃહીતચીરો યતિર્ન મુચ્યેત ।’ इति ॥

કિં ચ-યદિ મૂર્છાયા અભાવેऽપિ વસ્ત્રસંસર્ગમાત્રં પરિગ્રહો ભવેત્ તતો જિન-કલ્પપ્રતિપન્નસ્ય કસ્યચિત્ સાધોસ્તુષારકુળાનુવક્તે પ્રપતતિ શીતે કેનાપિ ધર્માર્થિના શિરસિ વસ્ત્રે પ્રક્ષિપ્તે તસ્ય સપરિગ્રહતા ભવેત્ । ન ચૈતદિષ્ટં, તસ્માન્નવસ્ત્ર સંસર્ગમાત્રં પરિગ્રહઃ, કિં તુ મૂર્છા । સા ચ સ્ત્રીणां વસ્ત્રાદિષુ ન વિચરતે, ધર્મોપ-કરણમાત્રતયા તસ્યોપાદાનાત્ । ન खलु ता वस्त्रमंतरेणात्मानं रक्षयितुमीशते, नापि शीतकालादिषु स्वाध्यायादિકं कर्तुं मोक्षते, ततो दीर्घतरसंयमपरिपालनाय यतनया वस्त्रं परिभुजानास्ताः परिग्रहवत्यः कथं भवेयुः ।

પડેગી । કહ્યાં મી-“અર્શોભગન્દરાદિષુ ગૃહીતચીરો યતિર્ન મુચ્યેત” इति । और भी-मूर्च्छा के अभावमें भी वस्त्रका मात्र संसर्ग यदि परिग्रह माना जाय तो ऐसी हालतमें किसी जिनकल्पी साधु के ऊपर तुषारपात पडने पर धर्मात्मा पुरुष द्वारा डाला गया वस्त्र भी परिग्रह-रूप माना जाना चाहिये । परन्तु वह ऐसा नहीं माना जाता है । इसलिये वस्त्रका केवल संसर्ग परिग्रहरूप नहीं माना जा सकता है । किन्तु मूर्च्छा ही परिग्रह है । जब परिग्रहका यह सुनिश्चित लक्षण मान्य हो जाता है तो यह बात माननी पड़ेगी कि वह मूर्च्छा वस्त्रादिकोंके विषयमें साध्वी स्त्रियोंको नहीं होती है । केवल वे तो उसे धर्मका उप-करण जानकर ही धारण करती हैं । वस्त्रके बिना वे अपना रक्षण नहीं कर सकती हैं, शीतकाल आदिमें स्वाध्याय भी नहीं कर हैं इसलिये दीर्घतर संयम पालनेके लिये यतनासे वस्त्रका परिभाग

“આર્શો ભગન્દરાદિષુ ગૃહીતચીરો યતિર્ન મુચ્યેત” इति ! વધુમાં મૂર્છાના અભાવમાં પણ વસ્ત્રનો માત્ર સંસર્ગ જો પરિગ્રહ માનવામાં આવે તો એવી હાલતમાં કેઈ પણ જનકલ્પી સાધુના ઉપર તુષારપાત પડવાથી, ધર્માત્મા પુરુષ દ્વારા નાખવામાં આવેલ વસ્ત્ર પણ પરિગ્રહરૂપ માનવું જોઈએ. પરંતુ તે એમ મનાવું નથી આ કારણે વસ્ત્રનો કેવળ સંસર્ગ પરિગ્રહરૂપ માની શકાતો નથી. પરંતુ મૂર્છા જ પરિગ્રહ છે જ્યારે પરિગ્રહનું આ સુનિશ્ચિત લક્ષણ માન્ય થઈ જાય છે તો, એ વાત માનવી પડશે કે, તેની મૂર્છા વસ્ત્રાદિકોના વિષયમાં સાધ્વી સ્ત્રીઓને થતી નથી. કેવળ એ તો તેને ધર્મનું ઉપકરણ જાણીને જ ધારણ કરે છે, વસ્ત્ર વગર તે પોતાનું રક્ષણ કરી શકતી નથી, ઠંડી આદિમાં સ્વાધ્યાય પણ કરી શકે નહીં. આ કારણે દીર્ઘતર સંયમ માટે યતનાથી વસ્ત્રનો પરિભોગ કરીને તે પરિગ્રહવાળી કઈ રીતે માની

किं च-चेलस्य परिग्रहरूपत्वे—“णो कप्पइ णिग्गंथीणं पक्कतालपलंबे-
अभिन्ने” इत्यादि, निर्ग्रन्थ्या व्यपदेशश्चागमे न श्रूयेत। अतो न सचेलत्वेन
चारित्रासंभवः।

एवं—“नास्ति स्त्रीणां मोक्षः, परिग्रहवत्त्वात्” गृहस्थवत्” इत्यनुमानं निरा-
कृतं धर्मोपकरणवत्त्वस्यापरिग्रहत्वेन प्रसाधितत्वादिति।

॥ इति चेलस्य चारित्राभावहेतुत्वनिराकरणम् ॥१॥

स्त्रीत्वमेव चारित्रविरोधीत्यङ्गीकृत्य स्त्रीषु चारित्रासंभव इत्यपि कथनं न
युक्तम्। यतो—यदि स्त्रीत्वस्य चारित्रविरोधः स्यात्, तदा तासामविशेषेणैव प्रवा-

करती हुई वे परिग्रहवाली कैसे मानी जा सकती हैं। तथा—चेलको परि-
ग्रहरूप मानने पर “णोकप्पइ णिग्गंथीणं पक्के तालपलंबे अभिन्ने परि-
गाहित्तए” इस प्रकारसे जो निर्ग्रन्थियोंका व्यपदेश आगममें लुननेमें
वा देखनेमें आता है वह नहीं आना चाहिये और आया है। अतः इस
शास्त्रीय व्यपदेशसे ऐसा ही ज्ञात होता है कि सचेल होनेसे चारित्रका
अभाव नहीं होता है। अतः जब वस्त्रमें परिग्रहरूपता नहीं आती है
तब ऐसा बोलना कि “स्त्रीणां न मोक्षः परिग्रहवत्त्वात् गृहस्थवत्” गृहस्थ-
की तरह परिग्रह युक्त होनेसे स्त्रियोंको मोक्ष नहीं होता है” खण्डित हो
जाता है। क्यों कि वस्त्र धर्मका उपकरण है अतः वह परिग्रहरूप नहीं है।

इसी तरह ऐसा कहना कि “स्त्रीत्वमेव चारित्रविरोधि” अर्थात्
स्त्रीपना ही चारित्रका विरोधी है” सो भी ठीक नहीं है कारण कि इस
तरह यदि स्त्रीपनेके साथ चारित्रका विरोध होता तो उन्हें बिना किसी

शक्य. तथा येइने परिग्रहरूप मानवथी “णो कप्पइ णिग्गंथीणं पक्के ताल
पलंबे अभिन्ने परिगाहित्तए” आ प्रमाणे निर्ग्रन्थीयेनो व्यपदेश आगममां
सांभणवामां अथवा जेवामां आवे छे ते न आववो जेधये, पणु आवेल
छे. आथी ये शास्त्रीय व्यपदेशथी येपुं न जण्णी शक्य छे के, सयेइ डोवाथी
आरित्रने अभाव जनतो नथी. आथी जयां वस्त्रमां परिग्रहरूपता आवती
नथी तयारे येपुं कडेपुं के, “स्त्रीणां न मोक्षः परिग्रहवत्त्वात् गृहस्थवत्” “गृहस्थनी
भाइक परिग्रह युक्त डोवाथी स्त्रियेने मोक्ष थतो नथी.” अंडित जनी
जय छे. केमके वस्त्र धर्मनुं उपकरण छे. आथी ते परिग्रहरूप नथी.

आ प्रमाणे येपुं कडेपुं के, “स्त्रीत्वमेव चारित्रविरोधि” अथवा स्त्रीपणुं
न चारित्रनुं विरोधी छे. ” ये पणु ठीक नथी कारण के, आ प्रमाणे जे स्त्रीपणानी साथे
आरित्रने विशेष डोत तो येमने केधपणु प्रकारनी विशेषता वगर दीक्षा आपवानो

જનં નિષિધ્યેત્ ‘ઇત્થીઓ પવ્વાવેઝં ન કપ્પઈ’ इत्येव वदेत्, न तु विशेषेण. यथोच्यते—“गर्विणी बालवच्छा य पव्वावेजं न कप्पइ” इति ।

इति स्त्रीत्वमेव चारित्रविरोधीति पक्षस्य निराकरणम् ॥२॥

स्त्रियो मन्दसत्त्वा भवन्तीति, मत्वा स्त्रीषु चારિત્રાસંભવ इति वदसि चेत् ? तदप्ययुक्तम्—इह सत्त्वं खलु व्रततपोधारणविषयकमेव वाच्यम्, अन्यविधस्य सत्त्वस्यानुपयोगित्वात्, तच्च दुर्धर्षशीलवतीषु स्त्रिषु अनल्पं संभवति ।

विशेषताके दीक्षा देना ही निषिद्ध होता। परन्तु ऐसा तो है नहीं। “गर्विणी बालवच्छा पव्वावेजं न कप्पइ” शास्त्रमें तो केवल ऐसा ही लिखा मिलता है कि गर्विणीको बालवत्साको अर्थात् छोटे बच्चेवालीको दीक्षा नहीं देनी चाहिये। इससे मालूम होता है कि सामान्य स्त्रियोंको दीक्षाका निषेध—“इत्थीओ पव्वावेजं न कप्पइ” न होकर जब विशेष स्त्रियोंको दीक्षा देनेका निषेध है तो स्त्रीत्व चारित्रिका विरोधी नहीं होता है।

इसी प्रकार यदि ऐसा कहा जाय कि स्त्रियां मन्द शक्तिवाली होती हैं अतः स्त्रियोंमें चारित्रकी असंभवता है सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है। कारण कि यहां व्रत, तप धारण करने योग्य ही शक्तिका ग्रहण किया गया है। उसके सिवाय और शक्तिका नहीं। कारण कि अन्य शक्ति अनुयोगी मानी गई है। जिसके द्वारा व्रत एवं तपोंको धारण एवं उनका अनुष्ठान किया जाता है वह शक्ति दुर्धर्ष शीलवाली स्त्रियोंमें खूब होती है। जैसे कहा भी है—

પણ નિષેધ થાત. પરંતુ એવું તો છે જ નહીં. “ગર્વિણી બાલવચ્છા પવ્વાવેજં ન કપ્પઈ” શાસ્ત્રમાં તો ફક્ત એવું લખેલું મળે છે કે, ગર્ભિણીને, નાના બાળક વાળીને, દીક્ષા ન આપવી નેઈએ. આનાથી એવું બાણી શકાય છે કે, સામાન્ય સ્ત્રીએને દીક્ષાને નિષેધ “ઇત્થીઓ પવ્વાવેજં ન કપ્પઈ” ન કરતાં બ્યારે વિશેષ સ્ત્રીએને દિક્ષા દેવાને નિષેધ છે તો, સ્ત્રીત્વ ચારિત્રને વિરોધી બની શકતું નથી.

આ પ્રમાણે કહાય એવું કહેવામાં આવે કે, સ્ત્રીએ મંદશક્તિવાળી હોય છે. એથી સ્ત્રીએમાં ચારિત્રની અસંભવતા છે તો એવું કહેવું પણ ઠીક નથી. કારણ કે, અહીં વ્રત, તપ, ધારણ કરવા યોગ્ય જ શક્તિનો સ્વીકાર કરવામાં આવેલ છે એના સીવાય બીજી શક્તિનો નહીં. કારણ કે, બીજી શક્તિએ ઉપયોગ વગરની માનવામાં આવેલ છે. જેના દ્વારા વ્રત અને તપોને ધારવામાં અને એતું અનુષ્ઠાન કરવામાં આવે છે એ શક્તિ દુર્ધર્ષશીલવાળી નિયોમાં ખૂબ હોય છે. જેમ કહ્યું પણ છે—

તથાચોક્તમ્—

બ્રાહ્મી સુન્દર્યાયાં રાજીમતી ચન્દનાગણધરાઘાઃ ।

અપિ દેવમનુજમહિતાઃ, વિખ્યાતા શીલસત્ત્વાભ્યામ્ ॥૧॥

॥ ઇતિ સ્ત્રિયો મન્દસત્ત્વા ભવન્તીતિ પક્ષસ્ય નિરાકરણમ્ ॥

ઇત્યેવં ચારિત્રાસંભવેન રત્નત્રયાભાવ ઇતિ પક્ષસ્તવ નિરાકૃતો ભવતીતિ ।

ઇત્યં ચ સ્ત્રિષુ ચારિત્રસ્ય સંભવ ઇતિ નિશ્ચિતે સતિ જ્ઞાનદર્શનયોરપિ સંભવઃ સુતરાં નિશ્ચિતો ભવતિ । જ્ઞાનદર્શનપૂર્વકત્વાચ્ચારિત્રસ્ય । જ્ઞાનદર્શનાભ્યાં વિના ચારિત્રં ન ભવિતુમર્હતિ । તથાચોક્તમ્—

“પૂર્વદ્વયલાભઃ પુનરુત્તરલાભે ભવતિ સિદ્ધઃ” ઇતિ ।

“બ્રાહ્મીસુન્દર્યાયાં રાજીમતી ચન્દના ગણધરાઘાઃ ।

અપિ દેવમનુજમહિતાઃ વિખ્યાતાઃ શીલસત્ત્વાભ્યામ્ ॥૧॥

અર્થાત્ इस श्लोकमें कही हुई ब्राह्मी, सुन्दरी, राजीमती, चन्दनबाला आदि साध्वियां देवमनुष्योंसे पूजित होकर शील और सत्त्वसे विख्यात हैं । इस तरह स्त्रियां मन्द शक्तिवाली होनेसे रत्नत्रयका अभाव स्त्रियोंमें है ” ऐसा तुम्हारा पक्ष निराकृत हो गया है ॥

इस तरह जब स्त्रियोंमें चारित्रिकी संभवता निश्चित हो जाती है तब ज्ञान दर्शनकी भी संभवता सुतरां निश्चित हो जाती है । क्यों कि चारित्र, ज्ञान एवं दर्शन पूर्वक होता है । इनके बिना चारित्र नहीं होता है । “ पूर्वद्वयलाभः पुनरुत्तरलाभे भवति सिद्धः ” उत्तरके लाभमें—चारित्रिकी प्राप्तिमें—पूर्वद्वयका लाभ सिद्ध होता है अर्थात् चारित्रिके

ब्राह्मी सुन्दर्यायां राजीमती, चन्दना गणधराघाः ।

अपि देवमनुजमहिताः, विख्याताः शीलसत्त्वाभ्याम् ॥१॥

અર્થાત્—આ શ્લોકમાં કહેવામાં આવેલ બ્રાહ્મી, સુન્દરી, રાજમતી, ચંદનખાળા આદિ સાધ્વિયો દેવ મનુષ્યમાં પુનઃ મને શીલ તેમજ સત્ત્વથી વિખ્યાત છે. આ પ્રકારે સ્ત્રિયો મંદશક્તિવાળી હોવાથી રત્નત્રયનો અભાવ સ્ત્રિયોમાં છે એવું તમારું કહેવું નિરર્થક બની ગયેલ છે.

આ રીતે બ્યારે સ્ત્રિયોમાં ચારિત્રની સંભવતા નિશ્ચિત થઈ જાય છે ત્યારે જ્ઞાનદર્શનની પણ સંભવતા સુતરાં નિશ્ચિત થઈ જાય છે. કેમ કે, ચારિત્ર જ્ઞાન અને દર્શન પૂર્વક હોય છે. એમના વિના ચારિત્ર હોતું નથી. “ પૂર્વદ્વય લાભઃ પુનરુત્તરલાભે ભવતિ સિદ્ધાઃ ” ઉત્તરના લાભમાં, ચારિત્રની પ્રાપ્તિમાં, પૂર્વદ્વયનો લાભ સિદ્ધ થાય છે. અર્થાત્—ચારિત્રના લાભમાં સમ્યગ્ જ્ઞાન, સમ્યક્

इत्येवं स्त्रीषु ज्ञानदर्शनयोरभाव इति पक्षोऽपि निराकृतो भवति । ततश्च सम्यग्दर्शनादीनां त्रयाणां सिद्धौ सत्यां रत्नत्रयाभावात् द्वियः पुरुषेभ्योपकृष्टा इति कथनं प्रलापमात्रम् । दृश्यन्ते हि संप्रत्यपि ताः सम्यग्दर्शनादि त्रितयसम्भ्य-
स्यन्ति । तथाचोक्तम्—

“जानीते जिनवचनं श्रद्धां चरति चार्यिकाऽशवलम्” इति ।

नन्वस्तु नाम स्त्रीणामपि सम्यग्दर्शनादिकं रत्नत्रयम्, परं तु न तत् संभव-
मात्रेण मुक्तिपदप्रापकं भवति, किं तु प्रकर्षप्राप्तम्, अन्यथा दीनानन्तरमेव
सर्वेषामप्यविशेषेण मुक्तिपदप्राप्तिप्रसक्तिः, सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रयप्रकर्षश्च स्त्रीणां न

લાભમેં સમ્યગ્જ્ઞાન સમ્યક્દર્શનકા લાભ સિદ્ધ હોના હૈ । અનઃ દ્વિયોમેં જ્ઞાન દર્શનકા અભાવ હૈ એસા કથન બી ઠીક નહીં હૈ । હસલિયે એસા કહના કિ સમ્યગ્દર્શનાદિક રત્નત્રયકા અભાવ હોનેસે દ્વિયાં પુરુષોસે અપકૃષ્ટ-હીન હૈ—સો યહ કથન કેવલ એક પ્રલાપમાત્ર હૈ । હસ સમય બી દ્વિયાં સમ્યગ્દર્શનાદિક ત્રયકા અભ્યાસ કરતી હુઈ દેવનેનેં આતી હૈ, જૈસે કહા બી હૈ—

जानीते जिनवचनं श्रद्धां चरति चार्यिकाऽशवलम् ।”

પ્રશ્ન—દ્વિયોમેં સમ્યગ્દર્શનાદિક ત્રિકાકે સદ્ભાવમાત્રસે મુક્તિ પ્રાપ્તિ સંભવિત નહીં હોતી હૈ અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શનાદિકકા ત્રિક કેવલ સંભવ-
માત્રસે ઉન્હેં મુક્તિપદકા પ્રાપક નહીં બનતા હૈ કિન્તુ પ્રકર્ષપ્રાપ્ત હી સમ્યગ્દર્શનાદિકકા ત્રિક મુક્તિપદકી પ્રાપ્તિકા હેતુ હોના હૈ યદિ એસા ન માના જાય તો દીક્ષા લેનેકે બાદ હી સવકો મુક્તિકો પ્રાપ્તિ હો જાની

દર્શનનો લાભ સિદ્ધ થાય છે. આથી દ્વિયોમાં જ્ઞાનદર્શનનો અભાવ છે એમ કહેવું એ પણ ઠીક નથી આ માટે એવું કહેવું કે, સમ્યક્ દર્શનાદિક રત્નત્રયનો અભાવ હોવાથી દ્વિયો પુરુષોથી હીન છે. તો એવું કહેવું એ કેવળ પ્રલાપ માત્ર છે. આ સમયમાં પણ દ્વિયો સમ્યક્ દર્શનાદિક ત્રયનો અભ્યાસ કરતી લેવામાં આવે છે એમ કહું પણ છે—

जानीते जिनवचनं श्रद्धां चरति चार्यिकाऽशवलम् ।”

પ્રશ્ન—દ્વિયોમાં સમ્યક્ દર્શનાદિક ત્રિકા સદ્ભાવ માત્રથી મુક્તિ પ્રાપ્તિ સંભવિત બનતી નથી. અર્થાત્ સમ્યક્ દર્શનાદિકના ત્રિક ફક્ત સંભવ માત્રથી એમને મુક્તિ પદની પ્રાપ્તિ થતી નથી. પરંતુ પ્રકર્ષ પ્રાપ્ત જ સમ્યક્દર્શનાદિકના ત્રિક મુક્તિ પદની પ્રાપ્તિનો હેતુ હોય છે. એ કદાચ એવું માનવામાં ન આવે તો દીક્ષા લીધા પછી બધાને જ મુક્તિની પ્રાપ્તિ થઈ જતી એવું. પરંતુ

સંભવતિ, તથા ચ-પ્રકર્ષપર્યન્તસ્ય રત્નત્રયસ્યાભાવ इति મત્વા સ્ત્રિયઃ પુરુષેભ્યોઽપ-
કૃષ્ટા इति ચેત્ । તદયુક્તમ્—સ્ત્રીષુ હિ રત્નત્રયાસંભવગ્રાહકં પ્રમાણં નાસ્તિ, દેશ-
કાલવિપ્રકૃષ્ટેષુ પ્રત્યક્ષસ્યાપદ્યતે, તદપ્રવૃત્તૌ ચ અનુમાનસ્યાપ્યસંભવાત્ । નાપિ
તાસુ રત્નત્રયપ્રકર્ષાસંભવ પ્રતિપાદકઃ કોઽપ્યાગમો વિદ્યતે, પ્રત્યુત સંભવપ્રતિપાદક
એવ સ્થાને સ્થાનેઽસ્તિ, યથા—“इत्थी पुरिससिद्धा य” इति પ્રસ્તુતૈવ ગાથા,

ચાહિયે । પરન્તુ એસા હોતા નહીં હૈ । ઇસસે યહી જ્ઞાનના પડતા હૈ કિ
સમ્યગ્દર્શનાદિક ત્રિક જલ પ્રકર્ષાવસ્થાકો પ્રાપ્ત હો જાતા હૈ તમી મુક્તિ-
કી પ્રાપ્તિ જીવકો હોતી હૈ યહ ઇનકા પ્રકર્ષ સ્ત્રિયોંમૈં નહીં હૈ—પુરુષોંમૈં હી
હોતા હૈ । ઇસસે સમ્યગ્દર્શનાદિકકે પ્રકર્ષકા અભાવ હોનેસે સ્ત્રિયોં
પુરુષોંકી અપેક્ષા અપકૃષ્ટ માની ગઈ હૈ ! સો એસા મી કહના ઠીક નહી હૈ ।

ઉત્તર—એસા કોઈ પ્રમાણ નહીં હૈ જો સ્ત્રિયોંમૈં સમ્યગ્દર્શનાદિક
ત્રિકકે પ્રકર્ષકી અસંભવતા સિદ્ધ કર સકે । દેશ વિપ્રકૃષ્ટ એવં કાલ-
વિપ્રકૃષ્ટ પદાર્થોંમૈં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણકી અપ્રવૃત્તિ હોનેસે વહ તો ઇસ વાતકા
સમર્થક હોતા નહીં ઇસી તરહ પ્રત્યક્ષકી અપ્રવૃત્તિ હોનેકે કારણ અનુ-
માનકી મી વહાં પ્રવૃત્તિ નહીં હોતી હૈ । અર્થાત્ અનુમાન મી વહ નહીં
વતલા સકતા હૈ કિ સ્ત્રિયોંમૈં સમ્યગ્દર્શનાદિક કે પ્રકર્ષકી અસંભવતા
હૈ । રહા આગમ સો વહ મી તો યહી સ્થાન સ્થાન પર પ્રકટ કરતા હૈ
કિ સ્ત્રિયોંમૈં ઇનકા પ્રકર્ષ હો સકતા હૈ “इत्थी पुरिस सिद्धा” યહ ગાથા
હી ઇસકે લિયે પ્રમાણભૂત હૈ । ઇસલિયે રત્નત્રયકે પ્રકર્ષકી અસંભવતા-

એવું બનતું નથી. આથી એ માનવું પડે છે કે, સમ્યગ્દર્શનાદિક ત્રિક જ્યારે
પ્રકર્ષાવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. ત્યારે જ મુક્તિની પ્રાપ્તિ જીવને થાય છે,
આવે એનો પ્રકર્ષ સ્ત્રિયોમાં નથી—પુરુષોમાં જ હોય છે. આથી સમ્યગ્દર્શના-
દિકના પ્રકર્ષનો અભાવ હોવાથી સ્ત્રિયો પુરુષોની અપેક્ષા અપકૃષ્ટ માનવામાં
આવેલ છે તો આવું કહેવું એ પણ ઠીક નથી.

ઉત્તર—એવું કોઈ પ્રમાણ નથી કે જે સ્ત્રિયોમાં સમ્યગ્દર્શનાદિક ત્રિકના
પ્રકર્ષની અસંભવતા સિદ્ધ કરી શકે. દેશવિપ્રકૃષ્ટ અને કાળવિપ્રકૃષ્ટ પદાર્થોમાં
પ્રત્યક્ષ પ્રમાણની અપ્રવૃત્તિ હોવાથી એ તો એ વાતને સમર્થક થતા નથી.
આજ પ્રમાણે પ્રત્યક્ષની અપ્રવૃત્તિ હોવાના કારણે અનુમાનની પણ ત્યાં પ્રવૃત્તિ
થતી નથી. અર્થાત્ અનુમાન પણ એ બતાવી શકતું નથી કે, સ્ત્રિયોમાં સમ્યગ્-
દર્શનાદિકના પ્રકર્ષની અસંભવતા છે. રહું આગમ તો એ પણ જગ્યા જગ્યા
ઉપર પ્રગટ કરે છે કે, સ્ત્રિયોમાં એનો પ્રકર્ષ હોઈ શકે છે. “इत्थी पुरिस
सिद्धा” આ ગાથા જ એના માટે પ્રમાણભૂત છે. આ કારણે રત્નત્રયના

તતો ન તાસાં રત્નત્રયપ્રકર્ષસંભવઃ । કિં ચ-કથય તાવત્ સ્ત્રિષુ ઉક્તરૂપસ્ય રત્નત્રયસ્યાભાવ કિં કારણાભાવેન, કિં વા સ્વભાવત એવ સ્ત્રીત્વસ્ય રત્નત્રયપ્રકર્ષ-વિરોધિત્વેન, તવ સંસતોઽસ્તીતિ । તત્ર ન તાવત્ કારણાભાવેન પ્રકર્ષપર્યન્તપ્રાપ્તરત્ન-ત્રયાભાવઃ, યતઃ-રત્નત્રયાભ્યાસ એવ પ્રકર્ષપર્યન્તપ્રાપ્તરત્નત્રયસ્ય પ્રાપ્તિકારણમિતિ શાસ્ત્રે પ્રરૂપિતમ્, સ ચ રત્નત્રયાભ્યાસઃ સ્ત્રીષુ વર્તતે इति સમર્થિતમેવ । સ્ત્રીત્વં રત્નત્રયપ્રકર્ષસ્ય વિરોધીત્યપિ ન વક્તું યુક્તમ્-તથાહિ-રત્નત્રયપ્રકર્ષઃ સ ઉચ્યતે, યતોઽનન્તરં મુક્તિપદપ્રાપ્તિઃ, સ ચ રત્નત્રયપ્રકર્ષઃ સ્વલુ અયોગિનોઽવસ્થાયાં ભવતિ

સે જો સ્ત્રિયોંમેં પુરુષોંકી અપેક્ષા હીનતા કહી જાતી હૈ વહ ઠીક નહીં હૈ । ઓર ખી-આપ જો સ્ત્રિયોંમેં રત્નત્રયકે પ્રકર્ષકા અભાવ પ્રતિ-પાદન કરતે હો સો ક્યોં કરતે હો કહો કયા ઉનમેં ઉનકે પ્રકર્ષ હોનેકે કારણોંકા અભાવ હૈ ? અથવા સ્ત્રિયોંકા સ્વભાવ હી એસા હૈ જો ઉનકે પ્રકર્ષકો નહીં હોને દેતા ? યા રત્નત્રયકા વિરોધી વહાં સ્ત્રીપના હૈ ? પ્રથમપક્ષ તો હસલિયે ઉચિત નહીં માના જા સકતા કિ જબ વે અભ્યાસ કરતી રહતી હૈં તો યહી અભ્યાસ ઉનકે પ્રકર્ષકી પ્રાપ્તિકા કારણ ઉન્હેં વન જાતા હૈ । એસા શાસ્ત્રોંમેં કહા હૈ । રત્નત્રયકા અભ્યાસ સ્ત્રિયોંમેં વર્તતા હૈ હસમેં તો વિવાદ હી નહીં હૈ ।

સ્ત્રીત્વ રત્નત્રયકે પ્રકર્ષકા વિરોધી હૈ યહ ખી ઠીક નહીં હૈ, રત્ન-ત્રયકા પ્રકર્ષ વહી હૈ કિ જિસકે અનન્તર મુક્તિપદકી પ્રાપ્તિ હો જાવે ।

પ્રકર્ષની અસંભવતાથી જ સ્ત્રિયોમાં પુરુષોની અપેક્ષા હીનતા બતાવવામાં આવે છે એ બરોબર નથી. વળી પણ-આપ જે સ્ત્રિયોમાં રત્નત્રયના પ્રકર્ષનો અભાવ પ્રતિપાદન કરો છો તે શા માટે કરો છો. કહો શુ એમનામાં એનો પ્રકર્ષ હોવાના કારણોના અભાવ છે ? અથવા સ્ત્રિયોનો સ્વભાવ જ એવો છે કે, જે એના પ્રકર્ષને નથી થવા દેતો ? અથવા રત્નત્રયનું વિરોધી ત્યાં સ્ત્રીપણુ છે ? પ્રથમ પક્ષ તો એ કારણે ઉચિત માનવામાં નથી આવતો કે, બ્યારે તે અભ્યાસ કરતી રહે છે તો એજ અભ્યાસ એના પ્રકર્ષની પ્રાપ્તિનું કારણ એના માટે બની જાય છે. એવું શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે. રત્નત્રયનો અભ્યાસ સ્ત્રિયોમાં વર્તતા છે આમાં તો વિવાદ નથી.

સ્ત્રીત્વ રત્નત્રયના પ્રકર્ષનું વિરોધી છે એ પણ બરોબર નથી રત્નત્રયનો એજ છે કે જેના પછીથી મુક્તિ પદની પ્રાપ્તિ થઈ જાય એવો તે

स हि चरमसमयभावी । अयोगिनोऽवस्था च छद्मस्थानामप्रत्यक्षा, तर्हि स्त्रीत्वं रत्नत्रयप्रकर्षस्य विरोधीति ज्ञानं कथं त्वया प्राप्तम् । न हि अदृष्टेन सह विरोधो ज्ञातुं शक्यते । अदृष्टविरोधकरत्ने तु पुरुषेष्वपि रत्नत्रयप्रकर्ष विरोधापत्तिस्तवमते प्रसज्येत । एवं च न रत्नत्रयामावेन स्त्रीणां पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वम् ॥१॥

अथ विशिष्टसामर्थ्यासत्त्वेन स्त्रियः पुरुषेभ्योऽपकृष्टा इति चेत्—शृणु, स्त्रीणां कथमिदं विशिष्टसामर्थ्यासत्त्वं भवति? किं तावत् असप्तमनरकृष्टत्वी गमनत्वेन १, आहोर्षिद् वादादिलब्धिरहितत्वेन २, किं वा अल्पश्रुतत्वेन ३, किं वा—अनुपस्थाप्यता—पाराश्रितक—शून्यत्वेन ४, इति ।

ऐसा वह प्रकर्ष अयोगी अवस्थामें होता है । और यह चरमसमय भावी है । अयोगीकी अवस्था छद्मस्थानोंके अप्रत्यक्ष होती है तब 'स्त्रीत्व रत्नत्रयके प्रकर्षका विरोधी है' यह कैसे जाना जा सकता है । क्यों कि वह परम प्रकर्ष प्रत्यक्षका विषय नहीं होता है । जो दृष्ट नहीं है उसके साथ विरोधीका कल्पना करना ठीक नहीं होता है । यदि अदृष्ट प्रकर्ष-के साथ विरोध मानते हो तो फिर पुरुषोंके साथ भी इसका विरोध मान लेना चाहिये । इस तरह रत्नत्रयके अभावसे स्त्रियोंमें पुरुषोंकी अपेक्षा हीनता नहीं मानी जा सकती है ।

यदि कहो कि विशिष्ट सामर्थ्यका अभाव होनेसे स्त्रियां पुरुषोंकी अपेक्षा अपकृष्ट हैं सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है क्यों? सुनो—उनमें विशिष्ट सामर्थ्यका असत्त्व है यह किस कारणसे आप कहते हैं? क्या वे सप्तम नरकमें नहीं जाती हैं इसलिये? अथवा वादादिलब्धिसे

प्रकर्ष अयोगी अवस्थाમાં थाય છે, અને તે ચરમ સમય ભાવી છે, અयोगીની અવસ્થા છદ્મસ્થાને અપ્રત્યક્ષપણે થાય છે, ત્યારે 'સ્ત્રીત્વ રત્નત્રયના પ્રકર્ષનું વિરોધી છે' આ કઈ રીતે બાણી શકાય. કેમ કે, તે પરમ પ્રકર્ષ પ્રત્યક્ષ વિષય હોતો નથી. જે દ્રષ્ટ નથી તેની સામે વિરોધની કલ્પના કરવી એ પણ ઠીક નથી. જે અદ્રષ્ટ પ્રકર્ષની સામે વિરોધ માનતા હો તો પછી પુરુષોની સામે પણ એનો વિરોધ માની લેવો જોઈએ. આ રીતે રત્નત્રયના અભાવથી સ્ત્રીઓમાં પુરુષોની અપેક્ષા હીનતા માની શકાતી નથી.

કદાચ એવું કહો કે, વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ હોવાથી સ્ત્રીઓ પુરુષોની અપેક્ષા અપકૃષ્ટ છે તો આવું કહેવું પણ ખરોખર નથી. કેમ કે—એમનામાં વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ છે એવું આપ કયા આધારથી કહો છો? શું તે સાતમા નરકમાં નથી જતી આ કારણે? અથવા

નન્વસસમનરકપૃથિવી ગમનત્વેન સ્ત્રીणां विशिष्टसामर्थ्याभावः, तथाहि-इह जगति सर्वोत्कृष्टपदप्राप्तिः सर्वोत्कृष्टेनाध्यवसायेन भवति नान्यथेति द्वयोरप्या-
वयोरगमप्रामाण्यवलात् सिद्धम् । सर्वोत्कृष्टदुःखस्थानं, सर्वोत्कृष्टसुखस्थानं च ।
तत्र सर्वोत्कृष्टदुःखस्थानं सप्तमनरकपृथ्वी, अतः परं परमदुःखस्थानस्याभावात् ।
सर्वोत्कृष्टसुखस्थानं तु निःश्रेयसम् । तत्र स्त्रीणां सप्तमनरकपृथ्वीगमनं श्रुते
निषिद्धम् । निषेधस्य च कारणं तद्गमनयोग्यतथाविधसर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिण-
त्यभावः । ततः सप्तमनरकपृथिवीगमनवत्त्वाभावात् संमूर्च्छिमादिवत् स्त्रीणां सर्वो-
त्कृष्ट मनोवीर्यपरिणत्यभावः, इति चेत् ,

वे रहित हैं इसलिये ? अथवा अल्पश्रुतज्ञान उन्हें होता है इसलिये ?
अथवा अनुपस्थाप्यता पाराश्रितसे शून्य होती है इसलिये ?

यदि कहो कि वे सप्तम पृथिवीमें नहीं जाती है इसलिये उनमें
विशिष्ट सामर्थ्यका अभाव है, जगतमें सर्वोत्कृष्ट पदप्राप्ति सर्वोत्कृष्ट
अध्यवसायसे होती है अन्य प्रकारसे नहीं होती है । ऐसी मान्यता
आपकी और हमारी है । क्यों कि इस विषयको कहनेवाला आगम
प्रमाण अपन दोनोंको मान्य है । सर्वोत्कृष्ट दुःखका स्थान सप्तम नरक
है क्यों कि इससे आगे और कोई दुःखका स्थान नहीं है । तथा सर्वो-
त्कृष्ट सुखका स्थान मोक्ष है । शास्त्र कहता है कि स्त्रियां सप्तम नरक
में नहीं जाती हैं । कारण कि सप्तमनरकमें जानेके योग्य तथाविध सर्वो-
त्कृष्ट मनोवीर्यरूप परिणतिका उनमें अभाव है । इसलिये सप्तमनरकमें
जानेका अभाव होनेसे संमूर्च्छिम आदिकी तरह स्त्रियोंमें सर्वोत्कृष्ट
मनोवीर्यरूप परिणतिका अभाव सिद्ध होता है ।

લખીથી એ રહિત છે આ કારણે ? અથવા અલ્પશ્રુત જ્ઞાન એમને થાય છે
આ કારણે ? અથવા અનુપસ્થાપ્યતા પારાશ્રિતથી શૂન્ય હોય છે આ કારણે ?

જો એમ કહો કે તે સપ્તમ પૃથ્વીમાં જતી નથી આથી એનામાં
સામર્થ્યનો અભાવ છે જગતમાં સર્વોત્કૃષ્ટ પદની પ્રાપ્તિ સર્વોત્કૃષ્ટ અધ્યવસાયથી
થાય છે, અન્ય પ્રકારથી થતી નથી. એવી માન્યતા આપની તેમજ અમારી
છે. કેમ કે, આ વિષયને બતાવવાવાળું આગમ પ્રમાણ આપણા બંનેને માન્ય
છે. સર્વોત્કૃષ્ટ દુઃખનું સ્થાન સાતમું નરક છે. કેમકે એની આગળ બીજું
કોઈ દુઃખનું સ્થાન નથી. તથા સર્વોત્કૃષ્ટ સુખનું સ્થાન મોક્ષ છે. શાસ્ત્ર
બતાવે છે કે, સ્ત્રીઓ સાતમાં નરકમાં જતી નથી. કારણ કે, સાતમા નરકમાં
જવા યોગ્ય તથાવિધ સર્વોત્કૃષ્ટ મનોવીર્યરૂપ પરિણતિનો એમનામાં અભાવ
છે. આ પ્રમાણે સાતમા નરકમાં જવાનો અભાવ હોવાથી સંમૂર્ચ્છિમ આદિની

સ્ત્રીઓમાં સર્વોત્કૃષ્ટ મનોવીર્યરૂપ પરિણતિનો અભાવ સિદ્ધ થાય છે.

तदयुक्तम्—यदि स्त्रीणां सप्तमनरकपृथिवीगमनं प्रति सर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यभावस्तदैतत् कथमवसीयते निःश्रेयसमपि प्रति तासां सर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यभावः ?, नहि यो भूमिकर्पणादिकं कर्म कर्तुं न शक्नोति स शास्त्राण्यप्यवगन्तुं न शक्नोतीति प्रत्येतुं शक्यं, प्रत्यक्षविरोधात् । नापि वा हस्ती सूचीमुत्थापयितुं न शक्नोतीति वृक्षशाखामपि त्रोटयितुं न शक्नोतीतिमन्तव्यं भवति प्रत्यक्षविरोधात् ।

अथ संसृच्छिमादिषु सर्वोत्कृष्टदुःखस्थाने सर्वोत्कृष्टसुखस्थाने चेत्युभयत्रापि तद्गमनयोग्य तथाविधसर्वोत्कृष्ट मनोवीर्यपरिणत्यभावो दृष्टस्ततोऽत्रापि तादृश

ऐसा कहना भी ठीक नहीं है । कारणकी यदि उनमें सप्तमनरकमें जानेके योग्य सर्वोत्कृष्ट मनोवीर्य परिणतिका अभाव है तो यह कैसे आप जानते हैं कि उनमें निःश्रेयसके प्रति सर्वोत्कृष्ट मनोवीर्यरूप परिणतिका भी अभाव है । यह तो कोई बात नहीं है कि जो पुरुष भूमिकर्पणादिक कार्य करनेमें असमर्थ हो वे शास्त्रोंको भी पढ़नेमें अथवा जाननेमें समर्थ नहीं हो ? । क्यों कि इसमें प्रत्यक्षसे विरोध आता है । जो हाथी एक सूचीको नहीं उठा सकता है क्या वह वृक्षकी शाखाओं के तोड़नेमें असमर्थ होता है ? नहीं होता है । यदि ऐसा माना जाय तो इसमें प्रत्यक्षसे विरोध आता है ।

यदि कहा जाय कि संसृच्छिम आदिकोंमें सर्वोत्कृष्ट दुःखके स्थानमें तथा सर्वोत्कृष्ट सुखके स्थानमें जाने योग्य तथाविध सर्वोत्कृष्ट मनोवीर्यरूप परिणतिका अभाव देखा जाता है । उसी तरह स्त्रियोंमें भी तादृश

આમ કહેવું એ પણ ખરોખર નથી કારણ કે, જે એનનામાં સાતમા નરકમાં જવા યોગ્ય સર્વોત્કૃષ્ટ મનોવીર્ય પરિણતિનો અભાવ છે તો આને આપ કઈ રીતે બણી શકો કે, એમનામાં નિઃશ્રેયસના તરફ સર્વોત્કૃષ્ટ મનોવીર્યરૂપ પરિણતિનો અભાવ છે એવી તો કોઈ વાત નથી કે, જે પુરૂષ ભૂમિ કર્પણાદિક કાર્ય કરવામાં અસમર્થ હોય તે શાસ્ત્રોને બણવામાં તથા બણવામાં સમર્થ ન હોય ? કેમકે, આમાં પ્રત્યક્ષથી વિરોધ આવે છે જે હાથી એક સૂચીને પણ ઉપાડી શકતો નથી તે શું વૃક્ષોની ડાળોને તોડવામાં અસમર્થ હોય છે ? નથી હોતો. જે આવું માનવામાં આવે તો એમાં પ્રત્યક્ષથી વિરોધ આવે છે.

તે એવું કહેવામાં આવે કે, સંસૃચ્છિમ આદિકોમાં સર્વોત્કૃષ્ટ દુઃખના સ્થાનમાં તથા સર્વોત્કૃષ્ટ સુખના સ્થાનમાં જવા યોગ્ય તથાવિધ સર્વોત્કૃષ્ટ મનોવીર્યરૂપ પરિણ-

મનોવીર્યપરિણત્યભાવો નિશ્ચેતન્ય્ય ઇતિ ચેત્ , સંસૂર્ઝિમાદિષુ પ્રતિબન્ધવલેન તાદૃશ મનોવીર્યપરિણત્યભાવઃ, નત્ત્વત્ર પ્રતિબન્ધોવિદ્યતે ન ચ્વલુ સપ્તમપૃથિવીગમનં નિર્વા-
ણગમનસ્ય કારણમ્ , નાપિ સપ્તમપૃથિવીગમનાવિનાભાવિ નિર્વાણગમનમ્ , ચરમ-
સશરીરિણાં સપ્તમપૃથિવીગમનમન્તરેણૈવ નિર્વાણગમનદર્શનાત્ ।

યદિ અસપ્તમનરકપૃથિવીગમનત્વેન સ્ત્રોષુ વિશિષ્ટસામર્થ્યાભાવઃ, અતસ્તાઃ
પુરુષેભ્યોઽપકૃષ્ટા ઇતિ વદસિ, તર્હિ સ્ત્રૂહી સ સપ્તમનરકગમનાભાવઃ કિં યત્રૈવ
જન્મનિ સ્ત્રિયો મુક્તિગામિન્યસ્ત્રૈવ વિવક્ષિતઃ ?, કિં વા સામાન્યેન ?,

મનોવીર્યરૂપ પરિણતિકા અભાવ નિશ્ચિત હોતા હૈ સો એસા કહના ઠીક
ઇસલિયે નહીં બેઠના હૈ કિ સંસૂર્ઝિમ આદિકોમં જો તાદૃશ મનોવીર્ય-
રૂપ પરિણતિકા અભાવ હૈ ઇસકા કારણ વહાં પ્રતિબંધ હૈ । યહાં એસા
પ્રતિબન્ધ નહીં હૈ । તથા સપ્તમપૃથિવીમં ગમન કોઈ નિર્વાણગમનકે પ્રતિ
કારણ તો હૈ નહીં ઓર ન નિર્વાણગમન સપ્તમપૃથિવી ગમન અવિનાભાવી
હૈ । ક્યોં કિ ચરમશરીરી જો વ્યક્તિ હુઆ કરતે હૈં વે સપ્તમપૃથિવી
ગમનકે વિના હી નિર્વાણમં જાતે હુઅ દેખે જાતે હૈં ।

તથા યદિ તુમ્હારી યહી વાત માનલી જાવે કિ સ્ત્રિયાં સપ્તમનરકમં
નહીં જાતી હૈ ઇસલિયે ઉનમં વિશિષ્ટ સામર્થ્યકા અભાવ હૈ ઓર ઇસી-
લિયે વે પુરુષોસે હીન માની ગઈ હૈં સો ઇસપર હમારા તુમસે એસા પૂછના
હૈ કિ યહ જો ઉનમં સપ્તમનરકમં ગમનકા અભાવ હૈ સો વહ ક્યા
જિસ ભવમં ઉન્હે મુક્તિ પ્રાપ્ત હોતી હૈ ઉસી ભવકી અપેક્ષાસે વિવક્ષિત
હૈ યા સામાન્યરૂપસે વિવક્ષિત હૈ ? યદિ ઇસમં પ્રથમ પક્ષ અંગીકાર

તિનો અભાવ બેવામાં આવે છે એજ પ્રમાણે સ્ત્રિયોમાં પણ તાદૃશ મનોવિર્યરૂપ
પરિણતિનો અભાવ નિશ્ચિત હોય છે તો એવું કહેવું એ કારણે ઠીક બેસતું નથી
કે, સંસૂર્ઝિમ આદિકોમાં જે તાદૃશ મનોવીર્યરૂપ પરિણતિનો અભાવ છે
તેનું કારણ ત્યાં પ્રતિબંધ છે અહીં એવો કોઈ પ્રતિબંધ નથી તથા સાતમી
પૃથ્વીમાં ગમન એ કાંઈ નિર્વાણ ગમનનું પ્રતિકારણ તો છે નહીં અને ન
તો નિર્વાણ ગમન સાતમી પૃથ્વી ગમન અવિનાભાવી છે. કેમકે, ચરમ શરીરી
જે વ્યક્તિ થયા કરે છે તે સાતમી પૃથ્વી ગમનના વગર જ નિર્વાણમાં જતા દેખાય છે.

તથા જે તમારી એ વાત માની દેવામાં આવે કે, સ્ત્રિયો સાતમા
નરકમાં જતી નથી. આ કારણે તેમનામાં વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ છે. અને
એજ કારણથી તે પુરુષોથી હીન માનવામાં આવેલ છે તો આની સામે અમારું
તમોને એ પૂછવાનું છે કે, આ જે તેનામાં સાતમા નરકમાં જવાનો અભાવ છે
તો તે શું જે ભવમાં તેને મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય એજ ભવની અપેક્ષાથી વિવક્ષિત
અથવા તો સામાન્ય રૂપથી વિવક્ષિત છે જે આમાં પ્રથમ પક્ષ અંગિકાર

તત્રાધપક્ષાઙ્ગીકારે પુરુષાણામપિ મુક્ત્યભાવપ્રસજ્ઞઃ, તેષામપિ હિ યત્ર જન્મનિ મુક્તિગામિતા, ન તત્રૈવ સપ્તમપૃથિવીગમનમિતિ ।

અથ સામાન્યેન સપ્તમનરકપૃથિવીગમનાભાવ इति विवक्षितः, अत्रायमाशयः— ‘छट्विं च इत्थियाओ मच्छा मणुया य सत्तमीं पुढवीं’ इत्यागमवचनात् पुरुषामेव सप्तमनरकपૃથિવીગમनયોગ્યકર્મોપાર્जनसामर्थ्यं न तु स्त्रीणां । एवं चाधोगतौ पुरुषतुल्यसामर्थ्याभावादूर्ध्वगतावपि स्त्रीणां पुरुषतुल्यसामर्थ्याभाव इत्यनुमीयते । अतस्ताः पुरुषेभ्योऽपकृष्टा इति चेत् ? शृणु । अधोगतौ येषामतुल्यं सामर्थ्यं, तेषामूर्ध्वगतावपि सामर्थ्यमतुल्यमेव भवतीति नियमो नास्ति । तथा चोक्तम्—

કિયા જાય તો ઇસ તરહ પુરુષોંકો બી મુક્તિકી પ્રાપ્તિ નહીં હો સકતી હૈ, ક્યોં કિ જિસ જન્મમેં ઉન્હે મુક્તિ જાના હોતા હૈ ઉસ જન્મમેં વે સપ્તમ નરકમેં નહીં જાતે હૈં ।

यदि कहो कि यह बात सामान्यसे कही है कि स्त्रियोंमें सप्तमनरक में जानेका अभाव है अर्थात् इसका आशय यह है “छट्विं च इत्थियाओ मच्छा मणु य सत्तमीं पुढवीं” छठवीं नरकतक स्त्रियां जाती हैं तथा मच्छ एवं मनुष्य सप्तमनरकतक जाते हैं । अतः सप्तमनरकमें जानेके योग्य कर्मों के उपार्जन करनेकी शक्ति पुरुषोंमें ही है स्त्रियोंमें नहीं है, इस प्रकार जब स्त्रियोंमें अधोगमनके लिये पुरुषतुल्य सामर्थ्यका अभाव है, तो ऊर्ध्वगमनमें भी पुरुषतुल्य सामर्थ्यका अभाव उनमें है, यह बात भी अनुमित होती है । इसीसे वे पुरुषोंकी अपेक्षा हीन मानी गई हैं ।

કરવામાં આવે તો આ રીતે પુરુષોને પણ મુક્તિની પ્રાપ્તિ થઈ શકે નહીં. કેમ કે, જે જનમમાં તેને મુક્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે એ જનમમાં તે સાતમા નરકમાં જતા નથી.

જો કહો કે, આ વાત સામાન્યપણે કહેવામાં આવેલ છે કે, સ્ત્રિયોમાં સાતમા નરકમાં જવાનો અભાવ છે અર્થાત્ આનો આશય એ છે કે, “ છટ્ઠિં ચ ઇત્થિયાઓ મચ્છામણુ ય સત્તમીં પુઢવીં ” છઠી નરક સુધી સ્ત્રિયો જાય છે. તથા મચ્છ અને મનુષ્ય સાતમી નરક સુધી જાય છે. આથી સાતમા નરકમાં જવાના યોગ્ય કર્મ ઉપાર્જન કરવાની શક્તિ પુરુષોમાં જ છે. સ્ત્રિયોમાં નથી. આ પ્રમાણે જ્યારે સ્ત્રિયોમાં અધોગમનના માટે પુરુષ તુલ્ય સામર્થ્યનો અભાવ છે તો ઉર્ધ્વગમનમાં પણ પુરુષ તુલ્ય સામર્થ્યનો અભાવ એનામાં છે એ વાત પણ અનુમિત થાય છે. આથીજ તેને પુરુષોની અપેક્ષા હીન માનવામાં આવેલ છે.

સંમુચ્છિમ, ધ્રુવગ, સ્વગ, ચતુષ્પદ, સર્પ, સ્ત્રી, જલચરેહિંતો ।

સનરેહિંતો સત્તસુ કમોવવજ્જંતિ નરણસુ ॥ ૧ ॥

છાયા—સંમૂર્છિમ, ધ્રુવગ, -સ્વગ-ચતુષ્પદ-સર્પ-સ્ત્રી-જલચરેભ્યઃ ।

સનરેભ્યઃસપ્તસુ, ક્રમશ ઉપપદ્યન્તે નરકેષુ ॥ ૧ ॥

(૧) સંમૂર્છિમ, (૨) ધ્રુવગ, (૩) સ્વગ, (૪) ચતુષ્પદ, (૫) સર્પ, (૬) સ્ત્રી, (૭) જલચર નરાણામધોગતૌ નાસ્તિ તુલ્યં સામર્થ્યમ્, ઊર્ધ્વગતૌ તુ તુલ્યમેવ સામર્થ્યમ્ ।

તદુક્તમ્—સન્નિ-તિરિક્ષેહિંતો, સહસ્સારં તણસુ દેવેસુ ।

ઉપ્પજ્જંતિ પરેસુ વિ, સન્વેસુ વિ માણુસેહિંતો ॥ ૨ ॥

છાયા—સંઙ્ગિ તિર્યગ્ભ્યઃ, સહસ્રારાન્તકેષુ દેવેષુ ।

ઉત્પદ્યન્તે પરેષ્વપિ, સર્વેષ્વપિ મનુષ્યેભ્યઃ ॥ ૨ ॥

એસા કહના ઓ ઠીક નહીં હૈ । કારણ કિ એસા કોઈ નિયમ નહીં હૈ કિ જિનમેં અધોગતીમેં જાનેકા સામર્થ્ય નહીં હૈ, ઉનમેં ઊર્ધ્વગતિમેં ઓ જાનેકા સામર્થ્ય નહીં હૈ । ફિર કહા ઓ હૈ—

“સંમુચ્છિમ૧ ધ્રુવગસ્વગ૨-૩ ચતુષ્પદ૪, સર્પ૫-૬ જલચરેહિંતો ।

સનરેહિંતો૭ સત્તસુ કમોવવજ્જંતિ નરણસુ ॥ ૧ ॥”

અર્થાત્ સંમૂર્છિમ૧, ધ્રુવગ૨, સ્વગ૩, ચતુષ્પદ૪, સર્પ૫, સ્ત્રી૬, જલચર ઓર મનુષ્ય૭ । ઇનકી અધોગતિ પ્રાપ્તિમેં એક સી શક્તિ નહીં હૈ । ફિર ઓ ઊર્ધ્વગતિ પ્રાપ્તિમેં એકસી શક્તિ હૈ । કહા ઓ હૈ—

“સન્નિતિરિક્ષેહિંતો, સહસ્સારંતિણસુ દેવેસુ ।

ઉપ્પજ્જંતિ પરેસુ વિ સન્વેસુ વિ માણુસેહિંતો ॥૨॥”

આલું કહેવું પણ ઠીક નથી. કારણ કે, એવો કોઈ નિયમ નથી કે, જેનામાં અધોગતીમાં જવાનું સામર્થ્ય ન હોય, એનામાં ઉર્ધ્વગતિમાં પણ જવાનું સામર્થ્ય ન હોય. કહું પણ છે—

“સંમુચ્છિમ ધ્રુવગસ્વગ ચતુષ્પદ, સર્પસ્ત્રી જલચરેહિંતો ।

સનરેહિંતો સત્તસુ, કમોવવજ્જંતિ નરણસુ ॥ ૧ ॥”

અર્થાત્-સંમૂર્છિમ (૧) ધ્રુવગ (૨) સ્વગ (૩) ચતુષ્પદ (૪) સર્પ (૫) સ્ત્રી (૬) જલચર અને મનુષ્ય (૭) એમની અધોગતિ પ્રાપ્તિમાં એક સરખી શક્તિ નથી છતાં પણ ઉર્ધ્વગતિ પ્રાપ્તિમાં એક સરખી શક્તિ છે. કહું પણ છે—

સન્નિતિરિક્ષેહિંતો, સહસ્સારંતિણસુ દેવેસુ ।

ઉપ્પજ્જંતિ પરેસુ વિ, સન્વેસુ વિ માણુસેહિંતો ॥ ૨ ॥

તથા ચોર્ધ્વગતૌ સ્ત્રીણાં પુરુષતુલ્યસામર્થ્યસદ્ભાવાન્નવિશિષ્ટસામર્થ્યા સત્ત્વમ્ ।
તતશ્ચ પુરુષવત્ સ્ત્રીણામપ્યુર્ધ્વગતિયોગ્યતાઽસ્ત્યેવેતિ ।

અથ વાદાદિલબ્ધિરહિતત્ત્વેન વિશિષ્ટસામર્થ્યાસત્ત્વમ્, સ્ત્રીણાં હિ વાદલબ્ધૌ
વિકુર્વણત્વાદિલબ્ધૌ પૂર્વગતશ્રુતાધિગતૌ ચ ન સામર્થ્યગતિરસ્તીત્યતસ્તાસાં મોક્ષ-
ગમનસામર્થ્યમપિ ન સંભવતિ, ઇતિ ચેન્નવાદાદિલબ્ધિરહિતસ્યાપિ ક્વચિદ્
વિશિષ્ટસામર્થ્ય દૃશ્યતે, વાદવિકુર્વણત્વાદિલબ્ધિવિરહેઽપિ વિશિષ્ટપૂર્વગતશ્રુતા

અર્થાત્—સંજ્ઞિતિર્યશ્ચસ્યે નિકલકર જીવ સહસ્રાર નામકે આઠવેં દેવલોક
તક જાતા હૈ । મનુષ્યસ્યે નિકલા હુઆ જીવ ઉસસે આગે સબ દેવલોકોમ્
જા સકતા હૈ । ઇસલિયે ઋધ્વગતિમ્ સ્ત્રિયોંકે પુરુષતુલ્ય સામર્થ્યકા
સદ્ભાવ હોનેસે ઉનમ્ વિશિષ્ટ સામર્થ્યકા અસત્ત્વ નહીં હૈ અતઃ પુરુષકી
તરહ સ્ત્રિયોંમ્ ઋધ્વગમનકી યોગ્યતા હૈ હી ।

યદિ કહા જાયકિ વાદાદિલબ્ધિ રહિત હોનેસે ઉનમ્ વિશિષ્ટ શક્તિકા
અભાવ હૈ । સ્ત્રિયોંમ્ વાદલબ્ધિકા સામર્થ્ય, વૈક્રિય આદિ લબ્ધિકા સામર્થ્ય,
પૂર્વગત (પૂર્વમ્ રહા હુવા) શ્રુતાધિગમનકા સામર્થ્ય નહીં હોતા હૈ, ઇસલિયે
મોક્ષગમન સામર્થ્ય ખી ઉનમ્ સંભવિત નહીં હોતા હૈ । સો એસા કહના ખી
ઠીક નહીં હૈ । કારણ કિ વાદાદિલબ્ધિ રહિતકે ખી વિશિષ્ટ સામર્થ્ય
દેખા જાતા હૈ । શાસ્ત્રોંમ્ એસી કંઈ કથાઈ આતી હૈં જો ઇસ વાતકો
સ્પષ્ટ કરતીહૈં કિ વાદલબ્ધિ વિકુર્વણત્વ આદિ લબ્ધિકે અભાવમ્ ખી

અર્થાત્—સંજ્ઞિ તિર્યચથી નીકળીને જીવ સહસ્રાર નામના આઠમા
દેવલોક સુધી જાય છે. મનુષ્યથી નીકળેલો જીવ એનાથી આગળ સધળા દેવલોકમાં
જઈ શકે છે. આ કારણે ઉર્ધ્વગતિમાં સ્ત્રિયોને પુરુષ તુલ્ય સામર્થ્યનો સદ્ભાવ
હોવાથી એમનામાં વિશિષ્ટ સામર્થ્યનું આસત્ત્વ નથી. આથી પુરુષની માફક
સ્ત્રિયોમાં ઉર્ધ્વ ગમનની યોગ્યતા છે જ.

જો કહેવામાં આવે કે, વાદાદિલબ્ધિ રહિત હોવાથી એમનામાં વિશિષ્ટ
શક્તિનો અભાવ છે. સ્ત્રિયોમાં વાદલબ્ધિનું સામર્થ્ય, તથા વૈક્રિય આદિ લબ્ધિનું
સામર્થ્ય, પૂર્વગત (પૂર્વમાં રહેલ) શ્રુતાધિગમનનું સામર્થ્ય હોતું નથી. આ કારણે
મોક્ષગમન સામર્થ્ય પણ એમનામાં સંભવિત નથી તો એવું પણ કીક નથી.
કારણ કે, તેમનામાં વાદાદિલબ્ધિ રહિતનું પણ વિશિષ્ટ સામર્થ્ય જોવામાં આવે છે.
શાસ્ત્રોમાં એવી ઘણી કથાઓ આવે છે જે આ વાતને બતાવે છે કે, વાદલબ્ધિ
વિકુર્વણત્વ આદિ લબ્ધિના અભાવમાં પણ, વિશિષ્ટ પૂર્વગત શ્રુતના અભાવમાં
પણ, મનુષ્ય આદિકોને મોક્ષ પદની પ્રાપ્તિ થયેલ છે. તથા જનકદય અને

ભાવેડપિ માનુષાદીનાં નિશ્રેયસપદપ્રાપ્તિશ્રવણાત્ । તથા-જિનકલ્પ-મનઃપર્યય વિરહેડપિ ન સિદ્ધિ વિરહોડસ્તિ । તથા ચ યત્ર યત્ર વાદાદિલબ્ધિમત્ત્વં તત્રૈવ વિશિષ્ટસામર્થ્યમિતિ નિયમો નાસ્તિ, કથં તર્હિ વાદાદિલબ્ધિરહિતત્વેન વિશિષ્ટસામર્થ્યાભાવ इति વક્તું પ્રમચસોતિ । અપિ ચ-વાદાદિલબ્ધ્યભાવવદ્ यदि निःश्रेयसाभावोऽपि स्त्रीणामभविष्यत् ततस्तथैव सिद्धान्ते (शास्त्रे) प्रत्यपादयिष्यत्, ન ચ પ્રતિપાદ્યતે, તસ્માદુપપચતે સ્ત્રીણાં નિર્વાણમિતિ ।

યત્ર યત્રાલ્પશ્રુતત્વં, તત્ર તત્ર વિશિષ્ટસામર્થ્યાભાવ इति નિયમો નાસ્તિ । સમિતિ પશ્ચકમાત્રસ્ય ગુપ્તિત્રયમાત્રસ્ય ચ જ્ઞાનસદ્ભાવે ચારિત્રપ્રકર્ષવલાત્ કેવલોત્પત્તિ

વિશિષ્ટ પૂર્વગતશ્રુતકે અભાવમેં બી મનુષ્ય આદિકોંકો મોક્ષપદકી પ્રાપ્તિ હુઈ હૈ । તથા જિનકલ્પ એવં મનઃપર્યયકે અભાવમેં બી સિદ્ધિકા અભાવ નહીં હોતા હૈ । ફસલિયે ફસ પૂર્વોક્ત કથનસે યહ વાત સિદ્ધ હો જાતી હૈ કિ એસા નિયમ નહીં બન સકતા હૈ કિ જહાંર વાદાદિલબ્ધિમત્તા હૈ વહાંર વિશિષ્ટ સામર્થ્ય હૈ અતઃ જબ એસા નિયમ નહીં બન સકતા હૈ તો ફિર એસા કહના કિ વાદાદિલબ્ધિયોંસે રહિત હોનેકે કારણ સ્ત્રિયાંમેં વિશિષ્ટ સામર્થ્યકા અભાવ હૈ યહ કૈસે ઉચિત માના જા સકતા હૈ ।

ફિર બી વાદાદિલબ્ધિકે અભાવકી તરહ યદિ મોક્ષકા અભાવ બી સ્ત્રિયોંમેં હોતા તો શાસ્ત્રકાર સિદ્ધાન્તમેં એસા હી કહતે કિ સ્ત્રિયોંકો મુક્તિકી પ્રાપ્તિ નહીં હોતી હૈ । પરન્તુ એસા તો વે શાસ્ત્રકાર કહતે નહીં હૈ અતઃ ફસસે યહી જાનના ચાહિયે કિ સ્ત્રિયોંકો નિર્વાણકી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ ।

તથા જહાંર અલ્પશ્રુતજ્ઞાન હૈ વહાંર વિશિષ્ટ સામર્થ્યકા અભાવ હૈ એસા બી કોઈ નિયમ નહીં હૈ । સમિતિપશ્ચકમાત્ર તથા ગુપ્તિત્રયમાત્રકે

મનઃ પર્યયના અભાવમા પણ સિદ્ધિનો અભાવ થતો નથી આ કારણે પૂર્વોક્ત કથનથી એ વાત સિદ્ધ થઈ જાય છે કે, એવો નિયમ નથી બની શકતો કે જ્યાં જ્યાં વાદાદિલબ્ધિમત્તા છે ત્યાં ત્યાં વિશિષ્ટ સામર્થ્ય છે આથી જ્યારે એવો નિયમ નથી બની શકતો તો ઘણી એવું કહેવું કે, વાદાદિલબ્ધિથી રહિત હોવાના કારણે સ્ત્રિયોમાં વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ છે આ કઈ રીતે ઉચિત માની શકાય.

છતાં પણ વાદાદિલબ્ધિના અભાવની માફક બે મોક્ષનો અભાવ પણ સ્ત્રિયોમાં હોત તો શાસ્ત્રકાર સિદ્ધાન્તમાં એવું જ કહેત કે, સ્ત્રિયોને મુક્તિની પ્રાપ્તિ થતી નથી. પરંતુ શાસ્ત્રકાર એવું કહેતા નથી. આથી એમાંથી એ જાણવું જોઈએ કે, સ્ત્રિયોને નિર્વાણની પ્રાપ્તિ થાય છે.

તથા જ્યાં જ્યાં અલ્પશ્રુત જ્ઞાન છે ત્યાં ત્યાં વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ છે. એવો પણ કોઈ નિયમ નથી. સમિતિપશ્ચક માત્ર તથા ગુપ્તિત્રય માત્રના

ર્મવત્યેવેતિ પ્રવચને પ્રસિદ્ધમ્ । તથા ચાલ્પશ્રુતત્વેઽપિ વિશિષ્ટસામર્થ્યં સમ્ભવતીતિ તદ્ભાવો નોપપદ્યતે ।

અનુપસ્થાપ્યતાપારાશ્રિતકશૂન્યત્વેન સ્ત્રીણાં વિશિષ્ટસામર્થ્યાસ-
ત્વમિતિ चेत्—तदप्ययुक्तम्—यदस्तन्निषेधात् विशिष्टसामर्थ्याभावो न निश्चेतुं
शक्यते । कथम् ? , अधिकारिणां योग्यताऽपेक्षया शास्त्रे नानाप्रकारकप्रायश्चित्तो-
पदेशः श्रूयते । तत्र पुरुषापेक्षयाऽपि योग्यतानुसारेण गुरुलघुप्रायश्चित्तोपदेशः
कृतः । तत्र लघुप्रायश्चित्तवतां पुरुषाणामपि चारित्रप्रकर्षे केवलोत्पत्तिर्भवत्येव गुरु-

જ્ઞાનકે સદ્ભાવમેં સ્ત્રી ચારિત્રને પ્રકર્ષકે બલસે કેવલજ્ઞાનકી ઉત્પત્તિ
હો જાતી હૈ એસા પ્રવચનમેં સિદ્ધ હૈ । ફસલિયે અલ્પશ્રુતજ્ઞાન હોને પર
મી વિશિષ્ટ સામર્થ્ય સ્ત્રીઓમેં સંભવિત હો સકતા હૈ અતઃ ઉસ વિશિષ્ટ
સામર્થ્યકા અભાવ ઉનમેં નહીં બનતા હૈ ।

यदि कहो कि स्त्रियोंमें अनुपस्थाप्यता एवं पाराश्रित प्रायश्चित्तकी
शून्यता है, इससे उनमें विशिष्ट सामर्थ्यका अभाव है, सो यह भी
कहना ठीक नहीं है । कारण कि इनके निषेध होनेसे भी विशिष्ट
सामर्थ्य कहना ठीक नहीं है । कारण कि इनके निषेध होनेसे भी
विशिष्ट सामर्थ्यका अभाव निश्चिन नहीं हो सकता है । क्योंकि अधि-
कारियोंकी योग्यताकी अपेक्षासे शास्त्रोंमें नाना प्रकारके प्रायश्चित्तोंका
उपदेश सुना जाता है । पुरुषोंकी अपेक्षा भी योग्यताके अनुसार गुरु
एवं लघु प्रायश्चित्तोंका वहाँ उपदेश हुआ है । जिन्हें लघु प्रायश्चित्त
देनेकी बात कही गई है ऐसे पुरुषोंको भी चारित्रके प्रकर्षमें केवलज्ञान

જ્ઞાનના સદ્ભાવમાં પણ ચારિત્રના પ્રકર્ષ બળથી કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થઈ
જાય છે. એવું પ્રવચનમાં સિદ્ધ છે, આ કારણે અલ્પશ્રુત જ્ઞાન હોવાથી પણ
વિશિષ્ટ સામર્થ્ય સ્ત્રીઓમાં સંભવિત હોઈ શકે છે. આથી એ વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો
અભાવ એનામાં નથી બનતો.

જો કહો કે, સ્ત્રીઓમાં અનુપસ્થાપ્યતા અને પારાશ્રિત પ્રાયશ્ચિત્તની
શૂન્યતા છે. આનાથી એમનામાં વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ છે. આ કઈ રીતે
ઉચિત માની શકાય. કારણ કે એનો નિષેધ હોવાથી પણ વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો
અભાવ નિશ્ચિત થઈ શકતો નથી કેમ કે, અધિકારીઓની યોગ્યતાની અપેક્ષાથી
શાસ્ત્રોમાં નાના પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્તોનો ઉપદેશ સાંભળી શકાય છે. પુરૂષોની
અપેક્ષા પણ યોગ્યતા અનુસાર ગુરુ અને લઘુ પ્રાયશ્ચિત્તોનો ત્યાં ઉપદેશ થયેલ
છે. જેમને લઘુ પ્રાયશ્ચિત્ત આપવાની વાત કહેવામાં આવેલ છે. એવા પુરૂષોને
પણ ચારિત્રના પ્રકર્ષમાં કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય છે. તથા જેને ગુરુ પ્રાય-

પ્રાયશ્ચિત્તવતામપિચારિત્રપ્રકર્ષાભાવે કેવલોત્પત્તિર્ન મદતિ । કિં ચ-નાનાવિધ-
તપસો વિધાન શાસ્ત્રે શ્રૂયતે, તત્ત્વ પુરુષાણામિવ સ્ત્રીણામપ્યુપકારકં, તત્રોભયેષામ-
ધિકારાત્, પ્રાયશ્ચિત્તવિધાનં તુ યોગ્યતાપેક્ષયા કથિતમ્ । તથા ચ સ્ત્રોર્ણાં વિશિષ્ટ
સામર્થ્યાભાવઃ ગુરુતરપ્રાયશ્ચિત્તાનધિકારિત્વાદિતિ કથનં ન યુક્તમિતિ ।

અથ પુરુષાનભિવંદ્યત્વેન સ્ત્રિયઃ પુરુષેભ્યોઽપકૃષ્ટા इति चेत्, તદ-
પ્યયુક્તમ્—યતઃ—તત્ પુરુષાનભિવંદ્યત્વં કિં સામાન્યેન, કિં વા ગુણાધિકપુરુષા-
પેક્ષયા વિવક્ષિતમ્, યદિ સામાન્યેન, તદા સામાન્યતઃ સર્વાસુ સ્ત્રીષુ પુરુષાનભિ-
કી ઉત્પત્તિ હોતી હૈ । તથા જિન્હેં ગુરુપ્રાયશ્ચિત્તકા અધિકારી કહા
ગયા હૈ અનેકે ભી યદિ ચારિત્રકા પ્રકર્ષ નહીં હૈ તો કેવલજ્ઞાનકી
ઉત્પત્તિ નહીં હોતી હૈ ।

તથા—અનેક પ્રકારકે તપોંકા વિધાન શાસ્ત્રમેં સુના જાતા હૈ । વહ
જિસ પ્રકાર પુરુષોંકા ઉપકારક હોતા હૈ ઉસી તરહ સ્ત્રિયોંકા ભી ઉપ-
કારક હોતા હૈ ક્યોં કિ દોનોંકા વહાં અધિકાર હૈ । રહા પ્રાયશ્ચિત્તકા
વિધાન સો વહ યોગ્યતાકી અપેક્ષા રાખતા હૈ । હસી અપેક્ષાકો લેકર
ઉસકા વિધાન હુઆ હૈ । અતઃ ગુરુતર પ્રાયશ્ચિત્તકી અધિકારિણી નહીં
હોનેસે સ્ત્રિયોંમેં વિશિષ્ટ સામર્થ્યકા અભાવ હૈ યહ કહના યુક્તિયુક્ત નહીં હૈ ।

યદિ કહો કિ પુરુષોંસે યે અનભિવંદ્ય હૈં હસલિયે યે અનેસે અપકૃષ્ટ
હૈં સો એસા ભી કથન ઉચિત પ્રતીત નહીં હોતા હૈ । કારણ કિ યહ
અનભિવંદ્યતા કિસરૂપસે આપ કહતે હૈ । ક્યા સામાન્ય પુરુષોંકી અપે-
ક્ષાસે યા ગુણાધિક પુરુષોંકી અપેક્ષાસે । યદિ કહો કિ યહ અનભિવંદ્યતા

શ્ચિતના અધિકારી બતાવવામાં આવેલ છે એમને પણ જો ચારિત્રનો પ્રકર્ષ
ન હોય તો કેવલજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થતી નથી.

તથા—અનેક પ્રકારના તપોનું વિધાન શાસ્ત્રમાં સાંભળી શકાય છે. એ
જો પ્રમાણે પુરુષોને ઉપકારક હોય છે એજ પ્રમાણે સ્ત્રિયોને પણ ઉપકારક
હોય છે કેમ કે, બંનેનો ત્યાં અધિકાર છે. રહ્યું પ્રાયશ્ચિત્તનું વિધાન તો એ
યોગ્યતાની અપેક્ષા રાખે છે. આ અપેક્ષાને લઈને એનું વિધાન થયેલ છે.
આથી ગુરુતર પ્રાયશ્ચિત્તની અધિકારિણી ન હોવાના કારણે સ્ત્રિયોમાં વિશિષ્ટ
સામર્થ્યનો અભાવ છે એ કહેવું યુક્તિયુક્ત નથી.

જો કહો કે, પુરુષોથી એ અનભિવંદ્ય છે. આ કારણે એ એનાથી
અપકૃષ્ટ છે તો એવું કહેવું પણ ઉચિત પ્રતીત થતું નથી. કારણ કે, આ
અનભિવંદ્યતા ક્યા રૂપથી આપ કહો છો? શું સામાન્ય પુરુષની અપેક્ષાથી
અથવા તો ગુણાધિક પુરુષોની અપેક્ષાથી જો કહો કે, આ અનભિવંદ્યતા

વન્ધત્વં નાસ્તીત્યતોઽસિદ્ધત્વદોષપ્રસङ्ગઃ । તીર્થંકરસ્ય જનનીં શક્રાદયોઽપિ પ્રણમ-
ન્તિ, અન્યે પ્રણમન્તોતિ કિં પુનર્વાચ્યમ્ ।

યદિ ગુણાધિકપુરુષાપેક્ષયા તદિત્યુચ્યતે—તદા તીર્થંકરો અપિ ગણધરાન્
નાભિવન્દન્તે इति ગણધરા અપિ પુરુષાનાભિવન્ધતયા મુક્ત્યનર્હી ભવેયુરિતિ । એવં
ગણધરા અપિ સ્વશિષ્યાન્નાભિવન્દન્તે, તત્તથ્ચ તેષામપિ ન મોક્ષઃ સ્યાત્, इति ।

અથ સ્મરણાવ્યકર્તૃત્વેન સ્ત્રિયઃ પુરુષેભ્યોઽપકૃષ્ટા इति ચેત્, તન્ન
યુક્તમ્—તથાહિ—એવં સતિ ગુરુશિષ્યયોઃ સમ્યગ્દર્શનાદિ સ્તનત્રયે સમાનેઽપ્યાચા-

સામાન્ય પુરુષોંકી અપેક્ષાસે ઉનમેં હૈ સો એસા કહના ઉચિત નહીં હૈ,
કયોં કિ સામાન્ય પુરુષ ઉન્હેં વન્દન કરતે હૈં । તીર્થંકરકી માતાકો તો
શક્રાદિક ઓ નમસ્કાર કરતે હૈં । ફિર દૂસરે વ્યક્તિકી તો વાત
હી કયા કહના ।

યદિ કહો કિ ગુણોંસે જો અધિક હોતે હૈં વે સ્ત્રિયોંકો નમન નહીં
કરતે હૈં ઉનકી અપેક્ષા વહાં અનભિવંધતા હોનેસે ઉનકી વે અપેક્ષા હીન
માની જાતી હૈ—સો એસા કહના ઓ ઠીક નહીં હૈ । કારણ કિ ઇસ તરહ
તો તીર્થંકર ઓ ગણધરોંકો નમસ્કાર નહીં કરતે હૈં । ગણધરોંમેં ઓ
ગુણાધિક પુરુષોંકી અપેક્ષા અનભિવંધતા આ જાનેસે મુક્તિકી પ્રાપ્તિકા
અભાવ માનના પડેગા । ઇસી તરહ ગણધર ઓ અપને શિષ્યોંકો નહીં
વંદતે હૈં અતઃ ઉન શિષ્યોંકો ઓ મોક્ષ પ્રાપ્તિ નહીં હોના માનના પડેગા ।

યદિ કહો કિ સ્મરણ આદિકી અકર્તા હોનેસે સ્ત્રિયાં પુરુષોંકી
અપેક્ષા હીન માની ગઈ હૈ સો યહ ઓ કોઈ યુક્તિયુક્ત નહીં હૈ કયોં કિ

સામાન્ય પુરુષોની અપેક્ષાથી એમનામાં છે તો એવું કહેવું ઉચિત નથી કેમકે
સામાન્ય પુરુષ એમને વંદન કરે છે તીર્થંકરની માતાને તો શક્રાદિક પણ
નમસ્કાર કરે છે તો યહી બીજી વ્યક્તિની તો વાત જ શું કહેવી.

જો કહે કે, ગુણોમાં જે અધિક હોય છે તે સ્ત્રિયોને નમન કરતા નથી
આની અપેક્ષાએ ત્યાં અનભિવંધતા હોવાથી એ એમની અપેક્ષા હીન માનવામાં
આવે છે તો એવું કહેવું પણ ઠીક નથી. કારણ કે, આ રીતે તો તીર્થંકર
પણ ગણધરોને નમસ્કાર કરતા નથી. ગણધરોમાં પણ ગુણાધિક પુરુષોની
અપેક્ષાએ અનભિવંધતા આવી જવાથી મુક્તિની પ્રાપ્તિનો અભાવ માનવો પડશે.
આ રીતે ગણધર પણ પોતાના શિષ્યોને વંદતા નથી. આથી એ શિષ્યોને
મોક્ષની પ્રાપ્તિ ન થવાનું જ માનવું પડશે.

કદાચ એવું કહે કે, સ્મરણ આદિની અકર્તા હોવાથી સ્ત્રિયો પુરુષોની
અપેક્ષા હીન માનવામાં આવેલ છે. આ કહેવું પણ યુક્તિ યુક્ત નથી. કેમકે,

યસ્યૈવ મુક્તિઃ સ્યાન્ન તુ શિષ્યસ્ય તસ્ય સ્મારણાદ્યકર્તૃત્વેન પુરુષેભ્યોઽપકૃષ્ટત્વાત્ ।
ન ચાગમે શિષ્યસ્ય મોક્ષશ્રવણં નાસ્તીતિ વાચ્યમ્ , ચણ્ડરુદ્રાદ્યાચાર્યશિષ્યાના-
માગમે મોક્ષશ્રવણાત્ ।

અમહર્દિકત્વેનાપિ સ્ત્રીणां પુરુષેભ્યોઽપકૃષ્ટત્વં ન યુજ્યતે, યદ્યેવં સ્યાત્
તર્હિ કથય તાવત્ , આધ્યાત્મિકીઘૃદ્ધિમાશ્રિત્ય તદમહર્દિકત્વં મન્યસે, કિં વા
વાહ્યામ્ ? , આદ્યપક્ષસ્તત્ર નિરાકૃતં એવ સ્ત્રીणां રત્નત્રયરૂપાયા આધ્યાત્મિકયા ઋદ્ધેઃ
સમર્થિતત્વાત્ । નાપિ વાહ્યાઘૃદ્ધિમાશ્રિત્યા મહર્દિકત્વેન સ્ત્રીणां પુરુષેભ્યોઽપકૃષ્ટ-
ત્વાન્મુક્તિકારણયૈકલ્યમિતિ વાચ્યમ્ , યા મહતી તીર્થકરાદીનામૃદ્ધિઃ સા ગણધરા-

યદિ હસ તરહ उनमें हीनता मानी जायगी तो गुरुको ही मुक्ति होगी,
ऐसा माननेका प्रसंग आवेगा-शिष्योंको नहीं । कारण कि उनके सम्य-
ग्दर्शनादि रत्नत्रय समान होने पर भी आचार्य ही उन्हें स्मरण आदि
को कराते हैं शिष्य उन्हें नहीं कराते हैं । परन्तु आगममें ऐसी बात
तो सुनी नहीं जाती है कि गुरुओंको ही मुक्ति होती है शिष्योंको नहीं
होती है । चण्डरुद्र आदि आचार्यके शिष्योंको मुक्ति हुई सुना गई है ।

इसी तरह अमहर्दिक होनेसे भी स्त्रियां पुरुषोंसे हीन हैं ऐसा
कहना भी ठीक नहीं जचता । कारण कि आप किस ऋद्धिका अभाव
उनमें कहते हैं ? आध्यात्मिक ऋद्धिका या बाह्यऋद्धिका ? । आध्या-
त्मिक ऋद्धिका तो उनमें अभाव है नहीं-क्यों कि रत्नत्रयरूप जो
आध्यात्मिक ऋद्धि है वह उनमें समर्थितकी ही जा चुकी है । इसी तरह
बाह्यऋद्धिको आश्रित करके जो यह कहा जाय कि बाह्यऋद्धि उनमें

ને આ રીતે એમનામાં હીનતા માનવામાં આવે તો ગુરુને જ મુક્તિ થાય,
એવું માનવાનો પ્રસંગ આવે. શિષ્યોને નહીં. કારણ કે, એમનાં સમ્યગ્દર્શનાદિ
રત્નત્રય સમાન હોવા છતાં પણ આચાર્ય જ એમને સ્મરણ આદિ કરાવે છે.
શિષ્ય એમને કરાવતા નથી. પરંતુ આગમમાં એવી વાત તો કોઈ સ્થળે
સાંભળવામાં આવતી નથી કે, ગુરુઓને જ મુક્તિ થાય છે અને શિષ્યોને
થતી નથી. ચંડરુદ્ર આદિ આચાર્યના શિષ્યોને મુક્તિ થયાનું જાણવા મળે છે.

આ રીતે અમહર્દિક હોવાથી પણ સ્ત્રીઓ પુરુષોથી હીન છે એમ કહેવું
પણ બરોબર એસતું નથી. કારણ કે, આપ કઈ ઋદ્ધિનો અભાવ એમનામાં
ખતાવો છો ? આધ્યાત્મિક ઋદ્ધિનો કે, બાહ્ય ઋદ્ધિનો ? આધ્યાત્મિક ઋદ્ધિનો
તો એમનામાં અભાવ છે જ નહીં. કેમ કે, રત્નત્રયરૂપ જે આધ્યાત્મિક ઋદ્ધિ
છે તે એમનામાં સમર્થિત કરાયેલી જ છે, આજ પ્રમાણે બાહ્યઋદ્ધિને
આશ્રિત કરીને જે એવું કહેવામાં આવે કે, બાહ્ય ઋદ્ધિ એમનામાં નથી,

દીનાં નાસ્તિ, ચક્રધરાદીનામપિ યા ઋદ્ધિઃ સા તદેતરેષાં ક્ષત્રિયાદીનાં નાસ્તીત્યેવં તેષામપ્યમહર્દિકત્વેનાપકૃષ્ટત્વાન્મુક્તિકારણવૈકલ્યપ્રસન્નાત્ ।

અથ યાઽસૌ પુરુષવર્ગસ્ય મહતીસમૃદ્ધિસ્તીર્થકરત્વલક્ષણા સા સ્ત્રીષુ નાસ્તીત્ય-મહર્દિકત્વમાસાં વિવક્ષ્યતે, તદાનીમપ્યસિદ્ધતા, સ્ત્રીણામપિ પરમપુણ્યપાત્રભૂતાનાં કાસાંચિત્ તીર્થકરત્વાવિરોધાત્ તદ્વિરોધસાધકપ્રમાણસ્ય કસ્યાપ્યભાવાત્, ।

નહીં હૈ અતઃ વે અમહર્દિક હોનેસે પુરુષોંકી અપેક્ષા હીન હૈ ઓર હસી-લિયે ઉનમેં મુક્તિકે કારણકી વિકલતા હૈ સો એસા કહના બી ઠીક નહીં હૈ કારણ કિ દેસો જો બાહ્યઋદ્ધિ તીર્થકરોંકી હોતી હૈ વહ ગણધરોંકો નહીં હોતી હૈ, હસી તરહ ચક્રધરોંકી જો ઋદ્ધિ હોતી હૈ વહ ઉનસે ભિન્ન અન્ય ક્ષત્રિયાદિકોંમેં નહીં હોતી હૈ । હસલિયે હનમેં બી એકકી અપેક્ષા અમહર્દિકપના આનેસે અપકૃષ્ટતા આ જાવેગી । હસ તરહ હનકે બી મુક્તિ કારણોંકી વિકલતા હોનેકા પ્રસંગ પ્રાપ્ત હોગા ।

યદિ કહો કિ પુરુષવર્ગકી જો બઢી ભારી તીર્થકરત્વરૂપ મહાઋદ્ધિ હૈ વહ ઉનમેં નહીં હૈ હસ અપેક્ષા ઉનમેં અમહર્દિકતા પાઈ જાતી હૈ સો એસા કહના બી ઠીક નહીં હૈ । કારણ કિ કિતનીક પરમપુણ્યકી ભાજન સ્ત્રિયોંકો તો તિર્થકર વિભૂતિકી બી પ્રાપ્તિ હુઈ હૈ । હસકી પ્રાપ્તિ હોનેમેં વહાં કોઈ વિરોધ નહીં આતા હૈ । કારણ ઉસકે વિરોધકે સાધક કોઈ બી પ્રમાણ નહીં હૈ ।

આથી એ અમહર્દિક હોવાથી પુરુષોની અપેક્ષાએ હીન છે. અને આજ કારણે એમનામાં મુક્તિના કારણની વિકળતા છે. તો આવું કહેવું એ પણ ખરોખર નથી. કારણ કે, જુઓ જે બાહ્ય ઋદ્ધિ તીર્થકરોની હોય છે એ ગણધરોને હોતી નથી. આજ પ્રમાણે ચક્રધરોની જે ઋદ્ધિ હોય છે તે એનાથી ભિન્ન અન્ય ક્ષત્રિયાદિકોમાં હોતી નથી. આ કારણે આમાં પણ એકની અપેક્ષા અમહર્દિક પણ આવવાથી અપકૃષ્ટતા આવી જવાની. આ રીતે એને પણ મુક્તિ કારણોની વિકળતા હોવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે.

જો એમ કહો કે, પુરુષ વર્ગની જે ખૂબજ મોટી તીર્થકરત્વરૂપ મહા-ઋદ્ધિ છે તે એમનામાં નથી. આની અપેક્ષાએ એમનામાં અમહર્દિકતા બાણી શકાય છે તો એમ કહેવું એ પણ ખરોખર નથી. કારણ કે, કેટલીક પરમ પુણ્યની ભાજન સ્ત્રિયોને તો તિર્થકર વિભૂતિની પણ પ્રાપ્તિ થઈ છે. આની પ્રાપ્તિ થવામાં ત્યાં કોઈ વિરોધ આવતો નથી. કારણ કે, એવા વિરોધનું સાધક કોઈ પણ પ્રમાણ નથી.

यदपि मायादि प्रकर्षवत्त्वेन पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वमित्युच्यते, तदप्यसत्-स्त्रियः पुरुषा अपि तुल्यत्वेन मायादि प्रकर्षवन्त इति लोके लक्ष्यते, आगमेऽपि हि श्रूयते—चरमशरीरिणामपि नारदादीनां मायादि प्रकर्षवत्त्वम् । अतो न स्त्रीणां पुरुषेभ्यो-ऽपकृष्टत्वेन मुक्तिकारणाऽवैकल्यरूपस्य हेतोरसिद्धत्वमिति ।

ननु स्त्रीणां मुक्तिस्थानादि प्रसिद्धिर्नास्ति, अतः स्त्रीणां मुक्तिर्न भवतीति । यदि स्त्रीणां मुक्तिकारणावैकल्यरभविष्यत् तदा मुक्तिरप्युदपत्तयत्, तथा च—मुक्तिस्थानादिप्रसिद्धिरपिस्यात्, इति यदुक्तं, तन्न, यत्र यत्र मुक्तिस्थानादि प्रसि-

તથા જો એના તુમ કહતે હો કે સ્ત્રિયોંમેં માયાદિક કી પ્રકર્ષતા હૈ અતઃ ઇસ પ્રકર્ષતાવાલી હોનેસે વે પુરુષોંકી અપેક્ષા હીન હૈં, સો એસા કહના બી ઠીક નહીં હૈ કારણ કિ ઇસ લોકમેં સ્ત્રી ઓર પુરુષ દોનોં હી સમાનરુપસે માયાદિકકે પ્રકર્ષવાલે દેખે જાતે હૈં । આગમ બી એસા હી કહતા હૈ કિ ચરમ શરીરી નારદાદિકોંકે બી માયાદિકકી પ્રકર્ષતા હૈ । ઇસલિયે પુરુષોંસે અપકૃષ્ટ હોનેસે સ્ત્રિયોંકે મુક્તિકે કારણોંકી વિકલતા નહીં સાધતી હૈ, અર્થાત્ મુક્તિકે કારણોંકા સ્ત્રિયોંમેં સદ્ભાવ હૈ ।

यदि कहो कि स्त्रियोंके मुक्तिस्थान आदिकी प्रसिद्धि नहीं है इस-लिये उसके अभावसे यही मालूम होता है कि उन्हें मोक्ष नहीं मिलता है । यदि स्त्रियोंमें मुक्तिके कारणोंकी अविकलता होती तो उन्हें मुक्ति भी होती और इस कारणसे उनके मुक्तिके स्थानोंकी भी प्रसिद्धि होती-अतः यह कुछ नहीं है, इससे साफ स्पष्ट मालूम होता है कि इन्हें मुक्ति प्राप्त नहीं होती है । सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है कारण कि

તથા તમે જે એવું કહોઠો કે, સ્ત્રિયોમાં માયાદિકની પ્રકર્ષતા છે આથી એવી પ્રકર્ષતાવાળી હોવાથી તે પુરુષોની અપેક્ષાએ હીન છે. તો આવું કહેવું પણ ઠીક નથી. કારણ કે, આ લોકમાં સ્ત્રી અને પુરુષ બન્ને સમાનરૂપથી માયાદિકના પ્રકર્ષવાળા બેવામાં આવે છે. આગમ પણ એવું જ કહે છે કે, ચરમ શરીરી નારદાદિકોને પણ માયાદિકની પ્રકર્ષતા છે આ કારણે પુરુષોથી અપકૃષ્ટ હોવાથી સ્ત્રિયોની મુક્તિના કારણોની વિકળતા સધાતી નથી અર્થાત્-મુક્તિના કારણોનો સદ્ભાવ સ્ત્રિયોમાં છે.

જે એમ કહો કે, સ્ત્રિયોના મુક્તિસ્થાન આદિની પ્રસિદ્ધિ નથી આથીજ એના અભાવથી એવું જણાય છે કે, એમને મોક્ષ મળતો નથી. જે સ્ત્રિ-યોમાં મુક્તિના કારણોની અવિકળતા હોત તો એમને મુક્તિ મળી શકે અને આ કારણથી એમની મુક્તિના સ્થાનોની પણ પ્રસિદ્ધિ થાત પરંતુ એવું કાંઈ નથી જેથી એવું સ્પષ્ટ થાય છે કે, એમને મુક્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી તો આમ

द्विस्तत्रैव मुक्तिरिति चेत्तर्हि पुरुषाणामपि मुक्तिस्थानाद्यप्रसिद्धिः, इदं पुरुषाणा-
मेव मोक्षस्थानम्, इति विशिष्य नोक्तं, किं तु भव्या मोक्षार्हा इति प्रतिपादितम्
ततश्च त्वन्यते पुरुषाणामपि मोक्षो न स्यादिति ।

अथ स्त्रीविषये मुक्तिसाधकप्रमाणाभावेन मुक्तिकारणावैकल्यरूपस्य
हेतोरसिद्धत्वमिति चेत्, तर्हि तावत् ब्रूहि—मुक्तिसाधकप्रमाणाभाव
इत्यत्र कस्य प्रमाणस्याभावस्त्वया विवक्षितः ?, किं प्रत्यक्षस्य, किं वाऽनुमानस्य,
किं वा-आगमस्येति ।

तत्र यदि प्रत्यक्षस्याभाव इति मन्यसे तर्हि वद, किं स्वसम्बन्धिनः, किं वा
ऐसी कोई यह व्याप्ति तो है नहीं कि जिनके मुक्ति स्थानोंकी
प्रसिद्धि है उन्हें ही मुक्ति प्राप्त हुई हो । ऐसा तो शास्त्रोंमें विशेषरूपसे
कहा नहीं है कि यह पुरुषोंका मोक्ष स्थान है, किन्तु ऐसा ही कहा है
कि भव्य ही मोक्षके योग्य होते हैं अतः मुक्तिस्थान आदिकी अप्रसिद्धि
से जो स्त्रियोंको मोक्ष न जाना जावे तो तुम्हारे मतसे पुरुषोंको भी
मोक्ष नहीं होना चाहिये ।

अब यदि कहो कि स्त्रीके विषयमें मुक्तिसाधक प्रमाणका अभाव
होनेसे मुक्ति कारणाऽवैकल्यरूप हेतुकी असिद्धि है । सो हम तुमसे
यही पूछते हैं कि कहो कौनसे प्रमाणका अभाव आपको विवक्षित है ?
क्या प्रत्यक्षका किं वा अनुमानका अथवा आगमका ? ।

यदि कहो कि प्रत्यक्षका अभाव है सो इस पर पुनः यह पूछा जाता
है—कि स्वसंबंधी प्रत्यक्षका अभाव है अथवा सर्वसंबंधी प्रत्यक्षका

કહેવું એ પણ બરાબર નથી. કારણ કે, એવી કોઈ વ્યાપકતા તો છે જ નહીં
કે, જેના જેના મુક્તિ સ્થાનોની પ્રસિદ્ધિ છે એમનેજ મુક્તિ પ્રાપ્ત થયેલ
હોય આવું શાસ્ત્રોમાં વિશેષણ રૂપથી કયાંય કહ્યું નથી કે, આ પુરુષોત્તમ મોક્ષ
સ્થાન છે. પરંતુ એવુંજ કહેલ છે કે, ભવ્ય જ મોક્ષના યોગ્ય બને છે.
આથી મુક્તિસ્થાન આદિની અપ્રસિદ્ધિથી જો સ્ત્રીઓનો મોક્ષ માનવામાં ન
આવે તો તમારા મતથી પુરુષોનો પણ મોક્ષ ન થવો જોઈએ.

હવે જો એવું કહો કે, સ્ત્રીના વિષયમાં મુક્તિ સાધક પ્રમાણનો
અભાવ હોવાથી મુક્તિ કારણા વૈકલ્પરૂપ હેતુની અસિદ્ધિ છે. તો અમે તમને
એ પૂછીએ છીએ કે, કહો કયા પ્રમાણનો અભાવ આપને વિવક્ષિત છે. શું
પ્રત્યક્ષનો, અનુમાનનો, અથવા આગમનો ?

જો કહો કે, પ્રત્યક્ષનો અભાવ છે તો આના ઉપર ફરીથી એવું પૂછવામાં
આવે છે કે, સ્વસંબંધી પ્રત્યક્ષનો અભાવ છે, અથવા સર્વ સંબંધી પ્રત્યક્ષનો

સર્વસમ્બન્ધિનઃ, ? । यदि स्वसम्बन्धिनस्तदा किं बाह्यं यथा विहितप्रतिलेखनादिरूपं कारणवैकल्यं तद्विषयस्य ?, किं वाऽऽन्तरं चारित्रादिपरिणामरूपं तद्विषयस्येति ।

આઘપક્ષસ્તવ સંમતથેત્, નાસૌ યુક્તઃ, સ્ત્રીષ્વપિ યથોક્તપ્રતિલેખનાદેઃ સર્વથા દર્શનાત્ । યદિ દ્વિતીયઃ પક્ષસ્તદા છદ્મસ્થાઃ પુરુષેષ્વપિ ચારિત્રતાદિપરિણામં પ્રત્યક્ષતયા ન પશ્યન્તીતિ ત્વન્મતે પુરુષસ્યાપિ મોક્ષો ન સ્યાત્ ।

અથ સર્વસમ્બન્ધિનઃ પ્રત્યક્ષસ્યામાવ इति त्वत्संमतथेत्, सोऽप्यसंगत एव । तथाहि-असर्वज्ञजनेन सकलजनसम्बन्धि प्रत्यक्षात्मकं ज्ञानं क्वचिदपि भवितुमशक्यम्, तथा सति पुरुषस्यापि मोक्षो न स्यादिति ।

અભાવ હૈ, યદિ કહો કિ સ્વ સંબન્ધી પ્રત્યક્ષકા અભાવ હૈ, તો હસ પર મી યહ પ્રશ્ન હોતા હૈ કિ યથાવિહિત પ્રતિલેખનાદિરૂપ બાહ્ય કારણકી અવિકલતાકો દેખનેવાલે પ્રત્યક્ષકા અભાવ હૈ અથવા અન્તરચારિત્ર આદિ પરિણામરૂપ કારણકી અવિકલતાકો દેખનેવાલે પ્રત્યક્ષકા અભાવ હૈ ? ।

યદિ હસમેં પ્રથમપક્ષ સ્વીકાર કિયા જાય તો યહ યુક્ત નહીં હૈ ક્યોં કિ સ્ત્રીયોમેં મી યથોક્ત પ્રતિલેખનાદિ સર્વથા દેખે જાતે હૈં । વે મી પ્રતિલેખનાદિક કરતી હૈં । યદિ દ્વિતીયપક્ષ જ્ઞાના જાય તો છદ્મસ્થ પ્રાણી પુરુષોમેં મી ચારિત્રાદિ પરિણામકો પ્રત્યક્ષરૂપસે નહીં દેખ સકતે હૈં અતઃ તુમ્હારે મતમેં પુરુષોકો મી સુક્તિ નહીં હોની ચાહિયે ।

યદિ કહો કિ સર્વસંબંધી પ્રત્યક્ષકા અભાવ હૈ સો એસા કહના મી ઠીક નહીં હૈ, કારણકી અસર્વજ્ઞકો એસા જ્ઞાન હી નહીં હો સકતા હૈ કિ સર્વસંબંધી પ્રત્યક્ષકા અભાવ હૈ । એસા હોને પર પુરુષકો મી મોક્ષ નહીં હો સકતા હૈ ।

અભાવ છે ? જો કહો કે, સ્વસંબંધી પ્રત્યક્ષનો અભાવ છે તો આના ઉપર પણ એ પ્રશ્ન થાય છે કે, યથાવિહિત પ્રતિલેખનાદિરૂપ બાહ્ય કારણની અવિકળતાને જોવાવાળા પ્રત્યક્ષનો અભાવ છે. અથવા અન્તર ચરિત્ર આદિ પરિણામરૂપ કારણની અવિકળતાને જોવાવાળા પ્રત્યક્ષનો અભાવ છે ?

જો આમા પ્રથમ પક્ષનો સ્વિકાર કરવામા આવે તો તે બરોબર નથી. કેમકે, સ્ત્રીઓમાં પણ યથોક્ત પ્રતિલેખનાદિ સર્વથા જોઈ શકાય છે. એ પણ પ્રતિલેખનાદિક કરે છે. જો બીજા પક્ષને માનવામા આવે તો છદ્મસ્થ પ્રાણી પુરુષોમા પણ ચારિત્રાદિ પરિણામને પ્રત્યક્ષ રૂપથી જોઈ શકતા નથી. આથી તમારા મનથી પુરુષોની મુક્તિ પણ થવી ન જોઈએ.

જો કહો કે, સર્વ સંબંધી પ્રત્યક્ષનો અભાવ છે તો એવું કહેવું પણ બરોબર નથી કારણ કે, અસર્વજ્ઞને એવું જ્ઞાનજ થઈ શકતું નથી કે, સર્વ સંબંધી પ્રત્યક્ષનો અભાવ છે આવું થવાથી પુરુષને પણ મોક્ષ મળી શકે નહીં.

અથાનુમાનસ્યાભાવાત્ પ્રમાણાભાવ इत्युच्यते, तर्हि अनुमानाभावस्य पुरुषेष्वपि तुल्यत्वेन मुक्तिकारणवैकल्यप्रसङ्गः स्यात् ।

अथ पुरुषेष्वेवानुमानप्रमाणमस्ति तथाहि—यदुत्कर्षापकर्षाभ्यां यस्यापकर्षो-
त्कर्षो, तस्यात्यन्तापकर्षे तदत्यन्तोत्कर्षवद् दृष्टम्, यथाऽभ्रपटलापगमे सूर्यप्रकाशः ।
एवं रागाद्युत्कर्षापकर्षाभ्यामपकर्षोत्कर्षवच्च चारित्रादिकं भवति । रागादेरत्यन्ता-
पकर्षः । स्त्रीषु न भवतीत्यतस्तत्र नास्ति चारित्रोत्कर्ष इति चेत्, तदसत्—पुरुषे-
ष्वेव रागादेरत्यन्तापकर्षो भवति, न तु स्त्रीषु इति नियमो नास्ति प्रत्यक्षविरोधात्
दृश्यते हि स्त्रीष्वपि रागादेरत्यन्तापकर्षः ।

यदि कहो कि अनुमानका अभाव होनेसे प्रमाणका अभाव है सो अनुमानका अभाव पुरुषोंमें भी तुल्य है इसलिये वहाँ भी मुक्ति कारण वैकल्यका प्रसंग प्राप्त होगा ।

यदि कहो कि पुरुषोंमें तो अनुमान प्रमाण है और वह इस प्रकार है—जिसके उत्कर्ष एवं अपकर्षमें जिसका अपकर्ष और उत्कर्ष देखा जाता है वह उसके अत्यन्त अपकर्षमें अत्यन्त उत्कर्षवाला होता है । जैसे अभ्रपटलके अपगम होने पर सूर्यप्रकाशका उत्कर्ष होता देखा जाता है । इसी तरह रागादिकोंके उत्कर्षमें चारित्रादिकोंका अपकर्ष और उनके अपकर्षमें उनका उत्कर्ष होता है । अतः इस अनुमानसे पुरुषोंमें ही रागादिकोंके अपकर्षसे चारित्र आदि गुणोंका उत्कर्ष सावित होता है । स्त्रियोंमें नहीं, क्योंकि उनमें रागादिकोंका अत्यन्त अपकर्ष संभवित नहीं होता है, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं, कारण कि ऐसा

ને કહો કે, અનુમાનનો અભાવ હોવાથી પ્રમાણનો અભાવ છે. તે અનુમાનનો અભાવ પુરુષોમાં પણ એવી જ રીતે છે આથી ત્યાં પણ મુક્તિનું કારણ વૈકલ્યનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થવાનો.

ને કહો કે, પુરુષોમાં તો અનુમાન પ્રમાણ છે, અને તે આ પ્રમાણે છે. જેના ઉત્કર્ષ અને અપકર્ષમાં જેનો અપકર્ષ અને ઉત્કર્ષ જેવામાં આવે છે તે એના અત્યંત અપકર્ષમાં અત્યંત ઉત્કર્ષવાળો હોય છે. જેમ—અભ્રપટલમાં અપગમ હોવાથી સૂર્ય પ્રકાશનો ઉત્કર્ષ થતો જેવામાં આવે છે, આજ પ્રમાણે રાગાદિકેના ઉત્કર્ષમાં ચારિત્રાદિકનો અપકર્ષ અને તેના અપકર્ષમાં તેનો ઉત્કર્ષ હોય છે. આથી એ અનુમાનથી પુરુષોમાં પણ રાગાદિકેના અપકર્ષથી ચારિત્ર આદિ ગુણોનો ઉત્કર્ષ સાબિત થાય છે. સ્ત્રીઓમાં નહીં કેમકે એમનામાં રાગાદિકેનો અત્યંત અપકર્ષ સંભવિત થતો નથી તો આવું કહેવું પણ ઠીક નથી કેમકે, એવો કોઈ નિયમ નથી જે પુરુષોમાં જ અત્યંત રાગાદિકેનો

નાપ્યાગમ પ્રમાણસ્યાભાવ इति वाच्यं, तस्येह 'इत्थी पुरिससिद्धा य' इत्यादिना प्रस्तुतरयापि साक्षात् स्त्रीमोक्षाभिधायकत्वेनार्थतस्तत्कारणावैकल्य-साधकत्वात् ।

न चेह स्त्रीशब्दस्यान्यार्थकत्वं परिकल्पनीयम्, तद्धिलोकरुढितः, आगमपरिभाषातो वा भवेत् । तत्र लोकरुढितस्तावदन्यार्थकत्वं न सम्भवति, लोके हि यस्मिन्नर्थे यः शब्दोऽन्वयव्यतिरेकाभ्यां वाचकत्वेन दृश्यते, स तस्यार्थः, तथा कोई नियम नहीं है जो पुरुषोंमें ही रागादिकका अत्यन्त अपकर्ष हो तथा स्त्रियोंमें न हो । क्यों कि ऐसा मानना प्रत्यक्षसे बाधित होता है । प्रत्यक्ष प्रमाण इस बातका समर्थक है कि रागादिकोंका अत्यन्त अपकर्ष स्त्रियोंमें भी होता है इसमें आगम प्रमाणका भी अभाव नहीं है, देखो—“ इत्थी पुरिस सिद्धा ” यह वाक्य स्वयं आगम प्रमाण है । इस से साक्षात् स्त्रीके मोक्षकी सिद्धि होती है । क्यों कि यह वाक्य स्त्रियोंमें अर्थतः मोक्षके कारणोंकी अविकलताको सिद्ध करता है ।

यदि कहो कि यहां “स्त्री” शब्द अन्यार्थक है सो ऐसा भी कथन ठीक नहीं है कारण कि यह ‘स्त्री शब्द अन्यार्थक है’ यह बात आप लोकरुढीसे या आगमकी परिभाषासे कहते हो सो कहो, यदि लोकरुढीसे कहते हो सो यह मान्यता आपकी ठीक नहीं है कारण कि लोक-में तो यही माना जाता है कि जिस अर्थमें जो शब्द अन्वय व्यतिरेक सम्बन्ध द्वारा संकेतित होता है वह शब्द उसी अर्थको कहता है भिन्न

આકર્ષક થાય તથા સ્ત્રીઓમાં ન થાય. કેમકે, આણું માનણું પ્રત્યક્ષથી બાધિત થાય છે. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ આ વાતણું સમર્થક છે કે, રાગાદિકોનો અત્યંત અપકર્ષ સ્ત્રીઓમાં પણ થાય છે. આમાં આગમ પ્રમાણનો પણ અભાવ નથી. બુદ્ધિ—“ इत्थी पुरिस सिद्धा ” આ વાક્ય સ્વયં આગમ પ્રમાણ છે. આથી સાક્ષાત્ સ્ત્રીના મોક્ષની સિદ્ધિ થાય છે. કેમકે, આ વાક્ય સ્ત્રીઓમાં અર્થતઃ મોક્ષના કારણોની અવિકળતાને સિદ્ધ કરે છે.

જો કહો કે. અહીં સ્ત્રી શબ્દ અન્યાર્થક છે તો એમ કહેવું પણ ઠીક નથી કારણ કે. આ “ સ્ત્રી ” અન્યાર્થક છે. આ વાત આપ લોક રૂઢીથી અગર આગમની પરિભાષાથી કહો છો ? કે, અન્ય રીતે કહો છો ? તે કહો જો લોકરૂઢીથી કહેતા હો તો આપની એ માન્યતા ખરોખર નથી, કારણ કે, લોકમાં તો આણું જ માનવામાં આવે છે કે, જે અર્થમાં જે શબ્દ અન્વય વ્યતિરેક સંબંધ દ્વારા સંકેતિત હોય છે એ શબ્દ એજ અર્થને કહે છે બીજા અર્થને

ગવાદિ શબ્દાનાં સારનાદિ વિશિષ્ટાદયઃ । સ્ત્રીશબ્દસ્ય લોકપ્રસિદ્ધર્થમન્તરેણાન્યસ્ય ન વાચ્યત્વેન લોકે શાસ્ત્રે વા પ્રતીતિરસ્તિ ।

નાપ્યાગમપરિભાષાતોડન્યાર્થત્વં સ્ત્રી શબ્દસ્ય સંભવતિ, ક્વચિદપ્યાગમે હિ સ્ત્રીશબ્દસ્ય પરિભાષિતોડર્થો નાસ્તીતિ । યથા-વ્યાકરણે “વૃદ્ધિરાદૈચ્” પા. ૧, ૧, ૧ । ” ઇતિ વૃદ્ધિ શબ્દસ્યાદૈચૌ દૃશ્યતે ચાગમેડપિ લોકરૂઢ એવાર્થે સ્ત્રી શબ્દઃ પ્રયુક્તઃ । ‘ઇત્યીઓ જંતિ છઠ્ઠિ’ ઇત્યાદૌ ।

ન ચ તત્રાપ્યર્થાન્તરકલ્પનાકર્તું શક્યેતિ વાચ્યમ્, વાધકં વિપ્રા તદનુપપત્તેઃ ।

અર્થકો નહીં । સ્ત્રી યહ શબ્દ અન્વયવ્યતિરેક દ્વારા સ્ત્રીરૂપ સાધ્ય અર્થમેં હી પ્રયુક્ત કિયા ગયા મિલતા હૈ । અતઃ સ્ત્રીરૂપ પદાર્થ હી ઇસ સ્ત્રી શબ્દકા વાચ્ય હૈ । જૈસે ગો આદિ શબ્દોંકા વાચ્ય સારના (ગલકંબલ) આદિસે વિગિષ્ટ પદાર્થ હોતા હૈ । ઇસ સ્ત્રી શબ્દકા લોકપ્રસિદ્ધ અર્થકે સિવાય અન્ય અર્થ હૈ યહ વાત ન તો લોકમેં પ્રસિદ્ધ હૈ ઓર ન આગમ મેં પ્રસિદ્ધ હૈ ।

इसी तरह आगमकी परिभाषासे ‘स्त्री शब्द अन्य अर्थका वाचक है’ ऐसा कहना ठीक नहीं है । कारण कि किसी भी आगममें कहीं पर भी स्त्री शब्दका अन्य अर्थ कथित नहीं हुआ है । जिस प्रकार व्याकरणमें वृद्धि शब्दका अर्थ आत् ऐच् (आ ऐ औ) होता है । इसी प्रकार आगममें भी लोकरूढ ही अर्थमें स्त्री शब्द प्रयुक्त हुआ है । जैसे—“इत्थीओ जंति छठ्ठि” इत्यादिकी तरह ।

यदि कहो कि हम यहां भी अन्य अर्थकी कल्पना करलेंगे तो

નહીં. સ્ત્રી આ શબ્દ અન્વય વ્યતિરેક દ્વારા સ્ત્રીરૂપ સાધ્ય અર્થમાંજ પ્રયુક્ત કરવામાં આવેલ જણાય છે. આથી સ્ત્રીરૂપ પદાર્થ જ આ સ્ત્રી શબ્દનો વાચ્ય છે. જેમ ગો આદિ શબ્દોનો વાચ્ય સારના (ગલ કમ્બલ) આદિથી વિશિષ્ટ પદાર્થ થાય છે. આ સ્ત્રી શબ્દનો લોકપ્રસિદ્ધ અર્થના સિવાય બીજો અર્થ છે એ વાત ન તો લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે અથવા ન તો આગમમાં પ્રસિદ્ધ છે.

આ રીતે આગમની પરિભાષાથી “સ્ત્રી શબ્દ અન્ય અર્થનો વાચક છે” એવું કહેવું ઠીક નથી. કારણ કે, કેાઈ પણ આગમમાં કેાઈ પણ જગ્યાએ સ્ત્રી શબ્દનો અન્ય અર્થ કહેવાયેલ નથી. જે પ્રમાણે વ્યાકરણમાં વૃદ્ધિ શબ્દનો અર્થ આત્ ઐચ (આ, ઐ, ઔ) થાય છે. આ પ્રમાણે આગમમાં પણ લોક રૂઢીથી જ અર્થમાં સ્ત્રી શબ્દ પ્રયુક્ત થયેલ છે જેમ—“ ઇત્યીઓ જંતિ છઠ્ઠિ ” ઇત્યાદિ માફક.

તો કહો કે, અહીં પણ અમે બીજા અર્થની કલ્પના કરી દેશું તો

ઉક્તં ચ—

પરિભાષિતો ન શાસ્ત્રે, મનુજી શબ્દોઽથ લૌકિકોઽધિગતઃ ।

અસ્તિ ચ ન તત્ર વાધા, સ્ત્રીનિર્વાણં તતો ન ક્રુતઃ ॥ ૧ ॥

ऐसा कहना भी उचित नहीं है । कारण कि यह बात बांधकके बिना नहीं बन सकती है ।

कहा भी है—“परिभाषितो न शास्त्रे, मनुजीशब्दोऽथलौकिकोऽधिगतः ।

अस्ति च तत्र न बाधा, स्त्रीनिर्वाणं ततो न क्रुतः ” ॥ १ ॥

તાત્પર્ય यह कि-मनुजी-शब्द अर्थात् स्त्री शब्द पारिभाषिक नहीं है, अतः व्याकरणमें वृद्धि शब्द के समान स्त्री शब्द का कोई आगमपरिभाषित अर्थ नहीं हो सकता । रहा लोकरुद्धिपक्ष । उसमें भी स्त्री शब्दका लोकप्रसिद्ध ‘स्त्री’ अर्थसे भिन्न अर्थ नहीं हो सकता । क्यों कि ऐसा अर्थ उसी स्थलमें होता है जहां कि मुख्य अर्थ बाधित होता हो । जैसे-‘ गङ्गायां घोषः ’ यहां पर गङ्गाके मुख्य अर्थप्रवाहमें घोषकी स्थिति असंभव है, इसीलिये वहां पर ‘गङ्गा’ शब्दका अर्थ लक्षणासे तीर होता है । उस प्रकार यहां पर स्त्री शब्दके मुख्यार्थमें कोई बाधा नहीं है, इसलिये मुख्यार्थको छोड़कर गौण अर्थ नहीं लिया जा सकता । तब स्त्रियोंको मोक्ष प्राप्तिमें बाधा क्या ? उन्हें मोक्ष क्यों नहीं मिलेगा ? वस्तुतः वे भी मोक्षके अधिकारवाली है ।

આમ કહેવું એ પણ ઉચિત નથી, કારણ કે, આ વાત બાંધકના વગર બની શકતી નથી. કહ્યું પણ છે—

“ પરિભાષિતો ન શાસ્ત્રે, મનુજી શબ્દોઽથ લૌકિકોઽધિગતઃ ।

અસ્તિ ચ ન તત્ર વાધા, સ્ત્રી નિર્વાણં તતો ન ક્રુતઃ ॥ ૧ ॥

તાત્પર્ય એ છે કે-મનુજી શબ્દ અર્થાત્ સ્ત્રી શબ્દ પારિભાષિક નથી. આથી વ્યાકરણમાં વૃદ્ધિ શબ્દના સમાન સ્ત્રી શબ્દનો કોઈ આગમ પરિભાષિત અર્થ થઈ શકતો નથી હવે રહ્યો લોકરુદ્ધી પક્ષ. આમાં પણ સ્ત્રી શબ્દનો લોકપ્રસિદ્ધ “ સ્ત્રી ” અર્થથી બીજો અર્થ થઈ શકતો નથી. કેમકે, આવો અર્થ એજ સ્થળમાં થાય છે કે, જ્યાં મુખ્ય અર્થ બાધિત થતો હોય. જેમ—“ ગંગાયાં ઘોષ ” અહીંયા ગંગાનો મુખ્ય અર્થ પ્રવાહમાં ઘોષની સ્થિતિ અસંભવ છે. આજ કારણે ત્યાં “ ગંગા ” શબ્દનો અર્થ લક્ષણાથી કિનારો થાય છે એજ રીતે અહીં પણ સ્ત્રી શબ્દના મુખ્યાર્થમાં કોઈ બાધા નથી. આ કારણે મુખ્યાર્થ છોડીને ગૌણ અર્થ લઈ શકાય નહીં. ત્યારે સ્ત્રીઓને મોક્ષ પ્રાપ્તિમાં બાધા શાની ? એમને મોક્ષ કેમ ન મળે ? વસ્તુતઃ એ પણ મોક્ષના અધિકારવાળી છે.

ननु पुरुषाभिलाषात्मनि वेदाख्ये भावे स्त्री शब्द आगमे प्रयुक्तो दृश्यते, इति शास्त्रेऽर्थान्तरदर्शनादन्योऽर्थस्तत्र कल्पनीयः, इति चेत्,

शृणु, पुदुषाभिलाषरूपो वेदः स्त्रीशब्दार्थ इति त्वया कथं निश्चितम् ? किं स्त्री वेद इति शब्द श्रवणमात्रादेव सोऽर्थोनिश्चितः ? किं वा स्त्रीत्वस्य पल्यशतपृथक्त्वावस्थानाभिधानात् ? ।

न तावत् 'स्त्रीवेदः' इति शब्द श्रवणमात्रात् सोऽर्थो निश्चेतुं शक्यते, यद्यत्र स्त्री चासौ वेदश्च स्त्रीवेद इति समानाधिकरणसमासो भवेत् तदा स्त्री शब्दस्यार्थान्तरे वृत्तिर्भवेत् । स च समानाधिकरणसमासः किं बाधकाभावेन कल्पनीयः?, किं वा समासान्तरा संभवेन ? ।

यदि कहो कि पुरुषाभिलाषात्मक भाववेदमें स्त्री शब्द आगममें प्रयुक्त हुआ है, अतः स्त्री शब्दका यह भाववेदरूप स्त्री अर्थ हम मानलेंगे सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि 'स्त्री शब्दका पुरुषाभिलाषरूप भाव वेद यह अर्थ है, यह बात आप कैसे निश्चित करते हैं ? क्या 'स्त्रीवेद' इस शब्दके श्रवणमात्रसे ही अथवा स्त्रीत्वके पल्यशत पृथक्त्व पर्यन्त अवस्थानके अभिधानसे ? ।

यदि प्रथमपक्ष अंगीकार करो सो ठीक नहीं है कारण कि 'स्त्रीवेद' इस शब्दके श्रवणमात्रसे भाववेदरूप स्त्री अर्थ निश्चित नहीं होता है । हां यदि "स्त्रीचासौ वेदः-स्त्रीवेदः" ऐसा समानाधिकरण समास होता तो स्त्री शब्दकी अन्य अर्थमें वृत्ति हो सकती । यहां ऐसा समानाधिकरण समास बाधकाभावसे कल्पनीय हुआ है या अन्य समासके यहां अभावसे हुआ है । यदि कहो कि बाधकके अभावसे समानाधिकरण

जे कहे। के, पुदुषाभिलाषात्मक भाववेदमां स्त्री शब्द आगममां प्रयुक्त थयेत छे. आथी स्त्री शब्दने। आ भाववेदरूप स्त्री अर्थ अमे मानी लईशुं. तो आभ कडेपुं जे पणु हीक नथी. कारण के, स्त्री शब्दने। पुदुषाभिलाषरूप भाववेद आ अर्थ छे जे वात आप कछ रीते निश्चित करी शके छे ? शुं "स्त्री वेद" आ शब्दना श्रवणु मात्रथी न अथवा स्त्रीत्वना पल्यशत पृथक्त्व पर्यंत अवस्थाना अभिधानथी ?

जे प्रथम पक्षने अंगिकार करे तो जे हीक नथी. कारण के, "स्त्रीवेद" आ शब्दना श्रवणु मात्रथी भाववेदरूप स्त्री अर्थ निश्चित थतो नथी. हा जे "स्त्री चासौ वेदः-स्त्रीवेदः" जेवे समानाधिकरण समास होत तो स्त्री शब्दनी अन्य अर्थमां वृत्ति घई शकत. परंतु अही जेवुं समानाधिकरण समास बाधकाभावथी कल्पनीय थयेत छे के, अन्य समासना अही अभावथी थयेत छे.

ન તાવદ્ વાધકાભાવેન સમાનાધિકરણસમોમઃ કલ્પનીય इति वक्तुं युक्तम्, तत्र हि स्त्री शब्दस्य पुरुषाभिलाषात्मको भाव एवार्थो भवेत् तत्र किं स एव साक्षा-
दर्थः १ ?, किं वा तदुपलक्षितं शरीरम् २ ? ।

यदि पुरुषाभिलाषरूपो भाव एव साक्षादर्थः, इति मन्यसे, तदा ब्रूहि—किं तदैव तद्भावस्तव संमतः, किं भूतपूर्वगत्या वा ?, तत्र यदि तदैव स पुरुषाभिला-
षात्मको भावः स्त्री शब्दार्थस्तदा भवदभिमतपुरुषनिर्वाणावस्थायामपि वेदसंभवः
स्यात् । न चैतदागमप्रसिद्धमिति, तादृशार्थस्वीकारे आगमविरोधः ।

यदि भूतपूर्वगत्या पुरुषाभिलाषरूपो भावः स्त्री शब्दार्थ इति संमतस्तर्हि देवा-

समास कल्पनीय, हुआ है सो इस समासमें स्त्री शब्दका अर्थ पुरुषाभि-
लाषरूप भाववेद ही होगा सो यही अर्थ क्या इसका साक्षात् अर्थ होगा
या इससे उपलक्षित 'शरीर' उसका अर्थ होगा । यदि कहो कि पुरुषा-
भिलाषरूप भाव ही साक्षात् स्त्री शब्दका अर्थ होगा तो हम पूछते हैं
कि क्या उसी समय यह भाव तुम्हें संमत है या भूतपूर्वगतिसे यह
भाव तुम्हें संमत है । यदि कहो स्त्री शब्दका अर्थ उसी समय-उस
पर्यायमें-ही पुरुषाभिलाषरूप भाववेद हैं ऐसा हमें संमत है-सो ऐसी
अवस्थामें आपके अभिमत पुरुष निर्वाणमें भी वेदका संभव माना
जायेगा । परन्तु निर्वाण अवस्थामें तो वेदकी संभवता होती ही नहीं है
यह बात आगममें प्रसिद्ध है अतः स्त्री शब्दका अर्थ भाववेद स्त्री
मानना यह ठीक नहीं है ।

यदि कहो कि भूतपूर्वगतिसे पुरुषाभिलाषरूप भाव, स्त्री शब्दका

ને કહો કે, બાધકના અભાવથી સમાનાધિકરણ સમાસ કલ્પનીય થયેલ
છે તો આ સમાસમાં સ્ત્રી શબ્દનો અર્થ પુરુષાભિલાષરૂપ ભાવવેદ જ થાય તો
આજ અર્થ શું આનો સાક્ષાત અર્થ થાય અથવા આથી ઉપલક્ષિત 'શરીર'
એનો અર્થ થાય ને એમ કહો કે, પુરુષાભિલાષરૂપ ભાવ જ સાક્ષાત સ્ત્રી
શબ્દનો અર્થ થાય તો અમે પૂછીએ છીએ કે, શું એ સમયે આ ભાવ
તમને સંમત છે અથવા ભૂતપૂર્વ ગતિથી આ ભાવ તમને સંમત છે, ને કહો
કે, સ્ત્રી શબ્દનો અર્થ એ સમયે એ પર્યાયમાં જ પુરુષાભિલાષરૂપ ભાવવેદ
છે. એવું અમને સંમત છે. તો એવી અવસ્થામાં આપના અભિમતથી પુરુષ
નિર્માણમાં પણ વેદનો સંભવ માનવો પડશે. પરંતુ નિર્વાણ અવસ્થામાં તો
વેદની સંભવતા હોતી જ નથી. આ વાત આગમમાં પ્રસિદ્ધ છે. આથી સ્ત્રી
શબ્દનો અર્થ ભાવવેદ સ્ત્રી માનવો એ ઠીક નથી.

ને કહો કે, ભૂતપૂર્વ ગતિથી પુરુષાભિલાષરૂપ ભાવ, સ્ત્રી શબ્દનો વાચ્ય

दीनामपि निर्वाणप्राप्तिसंभवः स्यात् । तथा च—“सुरणारणसु चत्वारि ह्येति”
सुरनारकेषु चत्वारि भवन्ति (गुणस्थानानि) इत्याद्यागमविरोधः । तेष्वपि भूत-
पूर्वगत्या चतुर्दशगुणस्थानसम्भवात् ।

अथ तदुपलक्षितं पुरुषशरीरं स्त्रीशब्दार्थ इति चेत्, तदा कथय, पुरुषाभिला-
षरूपो भावः पुरुषशरीरोपलक्षणतया यदि विवक्षितस्तत्रासौ किं नियतवृत्तिः ?,
किं वा अनियतवृत्तिरिति ? ।

यदि नियतवृत्तिस्तदाऽऽगमविरोधः ?, परिवर्तमानतयैव पुरुषशरीरे वेदोदय-
स्य तत्राभिधानात्, नियतवृत्तितया अनुभवोऽपि न भवति ।

अथानियतवृत्तिश्चेत्, तदैवं वद—कथमसौ तदुपलक्षणम् ?, अथैवं रूपमपि
गृहादिषु काकाद्युपलक्षणं दृश्यते इत्यत्रापि तथोच्यते,

वाच्य है तो ऐसी स्थितिमें देवादिकोंके भी निर्वाणकी प्राप्ति होनेका
प्रसंग आता है, जो “सुरणारणसु चत्वारि ह्येति” अर्थात् देव और
नारकीमें चार गुणस्थान होते हैं इस आगम वाक्यका विरोधक होता
है । कारण कि भूतपूर्वगतिकी अपेक्षासे तो देव नारकोंमें भी चतुर्दश-
गुणस्थानोंकी संभावना होगी ।

यदि स्त्री शब्दका अर्थ भाववेदसे उपलक्षित पुरुषका शरीर है
ऐसा कहो तो कहो पुरुषाभिलाषरूप भावपुरुष शरीरके उपलक्षणपनेसे
यदि विवक्षित है तो यह क्या वहां नियतवृत्तिवाला है कि अनियत-
वृत्तिवाला है ।

यदि नियतवृत्तिवाला माना जाय तो आगमसे विरोध आता है,
क्यों कि वर्त्तमानपनेसे ही पुरुषशरीरमें वेदनाका उदय आगममें कहा है ।
तथा नियतवृत्तिरूपसे तो अनुभव भी नहीं होता है ।

छે તો એવી સ્થિતિમાં દેવાદિકોના પણ નિર્વાણની પ્રાપ્તિ થવાનો પ્રસંગ
આવે છે. જે “સુરણારણસુ ચત્તારિ હ્યેતિ” અર્થાત્ દેવ અને નારકીમાં ચાર ગુણુસ્થાન
હોય છે. આ આગમ વાક્યનો વિરોધ કરનાર બને છે. કારણ કે, ભૂતપૂર્વ ગતિની
અપેક્ષાથી તો દેવ અને નારકોમાં પણ ચતુર્દશ ગુણુસ્થાનોની સંભાવના થાય.

જો સ્ત્રી શબ્દનો અર્થ ભાવવેદથી ઉપલક્ષિત પુરૂષનું શરીર છે એવું
કહો તો કહો પુરૂષાભિલાષરૂપ ભાવ પુરૂષ શરીરના ઉપલક્ષણપણાથી જો વિવ-
ક્ષિત છે તો શું ત્યાં નિયતવૃત્તિવાળા છે કે, અનિયતવૃત્તિવાળા છે.

જો નિયતવૃત્તિવાળા માનવામાં આવે તો આગમથી વિરોધ આવે છે,
કેમ કે, વર્તમાનપણાથી જ પુરૂષ શરીરમાં વેદનો ઉદય આગમમાં કહેલ છે.
તથા નિયતવૃત્તિરૂપથી તે અનુભવ પણ થતો નથી.

एवं सति स्त्रीशरीरेऽपि कदाचित् पुरुषवेदस्योदयसम्भवात् स्त्रीणामपि तव-
मते निर्वाणापत्तिः, यथा हि पुरुषाणां भावतः स्त्रीत्वम्, एवं स्त्रीणामपि भावतः
पुरुषत्वसम्भवोऽस्ति. भाव एव च मुख्यं मुक्तिकारणम् । तथा च—यद्यपकृष्टेनापि
स्त्रीत्वेन पुरुषाणां निर्वाणम्, एवमुत्कृष्टेन भावपुरुषत्वेन स्त्रीणामपि कुतो निर्वाणं
न स्यादिति ।

न च समासान्तरासंभवेन 'स्त्रीवेदः' इत्यत्र समानाधिकरणसमासकल्पनं,
स्त्रिया वेदः स्त्रीवेद इति षष्ठीसन्नासस्यापि संभवात्, न चास्य स्त्रीशरीरपुरुषाभि-
लाषात्मक वेदयो सम्बन्धाभावेनायुक्तत्वमिति वाच्यम्, यतस्तयोः सम्बन्धाभावः
किं भिन्नकर्मोदयरूपत्वेन, किं वा पुरुषवत् स्त्रिया अपि स्त्रियां प्रवृत्तिदर्शनेन ?

यदि यह वहां “कौआवाला जिनदत्तका घर है” इसके समान
अनियतवृत्तिवाला है ऐसा कहते हो तो स्त्री शरीरमें कभीर पुरुषवेद-
का उदय संभवित होना है अतः तुम्हारे मनमें भी स्त्रियोंको निर्वाण
प्राप्ति होनेकी आपत्ति आती है। जैसे पुरुषोंके भावकी अपेक्षा स्त्रीत्व
है इसी तरह स्त्रियोंके भी भावोंकी अपेक्षा पुंस्त्व संभव है। तथा
मुक्तिका कारण मुख्यतासे भाव ही बतलाया गया है, अतः जब अप-
कृष्ट भाव स्त्रीपनेसे युक्त पुरुषोंको निर्वाण होता है तब स्त्रियोंको भी
उत्कृष्ट भावपुरुषत्वकी अपेक्षासे निर्वाण प्राप्त क्यों नहीं हो सकेगा ?
अवश्य हो सकेगा।

तथा समासान्तरके असंभव होनेसे “स्त्रीवेद” यहां ‘समानाधि-
करण समास हुआ है’ ऐसा नहीं मानना चाहिये क्यों कि ‘स्त्रियावेदः’
इस तरह यहां षष्ठी तत्पुरुष समास भी बन सकता है।

તે આ ત્યાં “કૌઆવાળું જિનદત્તનું ઘર છે” આની સમાન અનિયત
વૃત્તિવાળા છે એવું કહેતા હો તો સ્ત્રી શરીરમાં કદી કદી પુરુષ વેદનો ઉદય
સંભવિત હોય છે. આથી તમારા મન પ્રમાણે સ્ત્રીઓને નિર્વાણ પ્રાપ્તિ થવાની
આપત્તિ આવે છે. જેમ પુરુષોના ભાવની અપેક્ષા સ્ત્રીત્વ છે. આજ પ્રમાણે
સ્ત્રીઓમાં પણ ભાવોની અપેક્ષા પુસ્ત્ત્વ સંભવ છે. તથા મુક્તિનું કારણ મુખ્યત્વે
ભાવ જ બતાવવામાં આવેલ છે. આથી ત્યારે અપકૃષ્ટ સ્ત્રીપણથી યુક્ત પુરુષોને
નિર્વાણ થાય છે ત્યારે સ્ત્રીઓને પણ ઉત્કૃષ્ટ ભાવ પુરુષત્વની અપેક્ષાથી નિર્વાણ
કેમ પ્રાપ્ત ન થઈ શકે—અવશ્ય પ્રાપ્ત થવું જ લેઈએ.

તથા સમાસાન્તરનો અસંભવ હોવાથી “સ્ત્રીવેદ” અહીં ‘સમાનાધિકરણ
સમાસ થયેલ છે’ એવું ન માનવું જોઈએ. કેમ કે, “સ્ત્રિયાવેદઃ” આ પ્રમાણે
અહીં ષષ્ઠી તત્પુરુષ સમાસ પણ બની શકે છે.

ન તાવદ્ ભિન્નકર્મોદયસ્વત્વેન, ભિન્નકર્મોદયરૂપાણામપિ પञ्चेन्द्रियजात्या-
दीनां देवगत्यादीनां च सदा सम्बन्धदर्शनात् ।

નાપિ પુરુષવત્ સ્ત્રિયા અપિ સ્ત્રિયાં પ્રવૃત્તિદર્શનેન તયોઃ સમ્બન્ધાઽભાવ इति
वक्तुं युक्तम् , इयं प्रवृत्तिर्हि पुरुषाप्राप्तौ स्ववेदोदयादपि सम्भवत्येव । उक्तञ्च—

‘ સા સ્વકવેદાત્ તિર્યગ્વદલાભે મત્તકામિન્યાઃ ’ इति ।

अथ स्त्रीत्वस्य पल्यशतपृथक्त्वावस्थानाभिधानात् पुरुषाभिलाषरूपे वेदाख्ये
भावे स्त्रीशब्द आगमे प्रयुक्त इत्यपि न वक्तुं युक्तम् , पृथक्त्वमित्यनेन द्विसंख्या-

यदि कहो कि स्त्री शरीर और पुरुषाभिलाषात्मक वेद, इन दोनों
का संबंध नहीं बन सकता है इसलिये यह समास आयुक्त है सो इस
पर हम यह पूछते हैं कि इनमें परस्परमें सम्बन्धका अभाव क्यों है ?
क्या ये भिन्न २ कर्मोदयरूप हैं इसलिये ? अथवा पुरुषकी तरह स्त्रियोंके
भी स्त्रियोंमें प्रवृत्ति देखी जाती हैं इसलिये ? यदि प्रथम पक्ष अंगीकार
किया जावे तो इससे भिन्नता सिद्ध नहीं होती है, क्योंकि भिन्न कर्मो-
दयरूप भी पञ्चेन्द्रिय जाति आदिका तथा देवगति आदिका सदा संबंध
देखा जाता है । द्वितीय पक्ष भी उचित नहीं कारण कि स्त्रीकी स्त्रीमें
प्रवृत्ति, पुरुषकी प्राप्ति न होने पर वेदोदयके कारण ही होती है । कहा
भी है—“ सा स्वकवेदात् तिर्यग्वदलाभे मत्तकामिन्याः ” अर्थात् यह
प्रवृत्ति स्त्रीवेदके उदयसे पुरुषकी प्राप्ति न होने पर तिर्यचनीमें, तौर्यच-
नीकी तरह कामोन्मत्त स्त्रीकी होती है । “ स्त्रीत्वका पल्यशत पृथक्त्व-

જો એવું કહો કે, સ્ત્રી શરીર અને પુરુષાભિલાષાત્મક વેદ, આ બન્નેનો
સંબંધ બની શકતો નથી. આ કારણે એ સમાસ અયુક્ત છે. તો આની સામે
અમે પૂછીએ છીએ કે, આમાં પરસ્પરમાં સંબંધનો અભાવ કેમ છે ? શું એ
ભિન્ન ભિન્ન કર્મોદયરૂપ છે આ માટે ? અથવા પુરુષની માફક સ્ત્રિયોની પણ
સ્ત્રિયોમાં પ્રવૃત્તિ જોવામાં આવે છે આ માટે ? જો પ્રથમ પક્ષનો અંગીકાર
કરવામાં આવે તો આનાથી ભિન્નતા સિદ્ધ થતી નથી. કેમકે, ભિન્નકર્મોદયરૂપ
પણ પંચેન્દ્રિય જાતિ આદિનો તથા દેવગતિ આદિનો સદાય સંબંધ દેખવામાં
આવે છે. બીજો પક્ષ પણ ઉચિત નથી. કારણ કે, સ્ત્રીની સ્ત્રીમાં પ્રવૃત્તિ પુરુષની
પ્રાપ્તિ ન થવાથી વેદોદયના કારણે જ થાય છે. કહ્યું પણ છે—“સાત્વકવેદાત્
તિર્યગ્વદલાભે મત્તકામિન્યા” અર્થાત્ આ પ્રવૃત્તિ સ્ત્રીવેદના ઉદયથી પુરુષની
પ્રાપ્તિ ન થવાથી તિર્યચ્યોનીમાં, તિર્યચ્ચનીની માફક કામોન્મત્ત સ્ત્રીની

મારમ્ય નવસંખ્યાપર્યન્તમુચ્યતે । નવશતપલ્યોપમપર્યન્તં સ્ત્રીત્વજાત્યવસ્થાનં-સ્ત્રી
શરીરજન્મ ભવતીત્યર્થઃ । સ્ત્રીશરીરપ્રાપ્તૌ પુરુષાભિલાષાત્મકો વેદો ન હેતુઃ, કિં
તુ સ્ત્રીત્વપ્રાપ્તિકારણીભૂતકર્મોદય એવ કારણમ્ । પુરુષાભિલાષરૂપસ્ય વેદસ્ય સ્ત્રીત્વ
પ્રાપ્તિહેતુત્વાભાવાત્ સ સ્ત્રીશબ્દાર્થો ન ભવિતુમર્હતિ । તત્ર પલ્યશતપૃથક્ત્વાવસ્થાનેઃ
સ્ત્રીત્વાનુબન્ધ એવ હેતુત્વેન વિવક્ષિતઃ ન તુ વેદાખ્યો ભાવઃ । સમ્ભવતિ હિ મૃત્યુકાલે
સ્ત્ર્યાકાર વિચ્છેદેઽપિ તત્કારણકર્મોદયાવિચ્છેદઃ, તદવિચ્છેદાન્વ પુંસ્ત્વાદ્યવ્યવધા-
નેન પુનઃ સ્ત્રીશરીરગ્રહણમિતિ ।

તક અવસ્થાન કહા ગયા હૈ, ઇસસે યહ પતા ચલતા હૈ કિ પુરુષકી
અભિલાષારૂપ ભાવવેદમેં સ્ત્રી શબ્દકા પ્રયોગ આગમમેં પ્રયુક્ત હુઆ હૈ”
સો એસા કહના બી યુક્તિયુક્ત નહીં હૈ । ટ્વિસંખ્યાસે લેકર નવસંખ્યા-
તક પૃથક્ત્વ કહલાતા હૈ । ઇસકા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ નૌસૌ પલ્યતક
સ્ત્રીત્વ જાતિમેં-સ્ત્રીકે શરીરમેં જન્મ હોતા હૈ । પુરુષાભિલાષાત્મક ભાવ-
વેદ સ્ત્રી શરીરકી પ્રાપ્તિમેં હેતુ નહીં હૈ । કિન્તુ સ્ત્રીત્વકી પ્રાપ્તિમેં
કારણીભૂત માયાદિ કર્મકા ઉદય હી કારણ હૈ । પુરુષાભિલાષરૂપ વેદ
સ્ત્રીત્વકી પ્રાપ્તિમેં હેતુ નહીં હૈ ઇસલિયે વહ સ્ત્રી શબ્દકા અર્થ નહીં હોતા
હૈ । વહાં પલ્યશત પૃથક્ત્વતક સ્ત્રીશરીરમેં જન્મ લેનેમેં સ્ત્રીત્વકા અનુ-
બંધ હી હેતુરૂપસે વિવક્ષિત હુઆ હૈ કિન્તુ વેદ નામકા ભાવ નહીં અર્થાત્
ભાવવેદ નહીં । મૃત્યુકે સમય સ્ત્રીકે આકારકા વિચ્છેદ હોને પર બી
સ્ત્રીત્વકી પ્રાપ્તિમેં કારણી ભૂતકર્મકા વિચ્છેદ નહીં હોતા હૈ । ઇસકે
વિચ્છેદ નહીં હોનેકે કારણ પુંસ્ત્વઆદિકે અવ્યવધાનસે પુનઃ સ્ત્રીશરીર

માફક ધાય છે “સ્ત્રીત્વનુ પલ્યશત પ્રથક્ત્વ સુધી અવસ્થાન કહેવાયેલ છે આનાથી
જાણી શકાય છે કે, પુરૂષની અભિલાષારૂપ ભાવવેદમા સ્ત્રી શબ્દનો પ્રયોગ
આગમમા પ્રયુક્ત થયેલ છે” તો એમ કહેવું પણ યુક્તિયુક્ત નથી. બે
સંખ્યાથી લઈને નવ સંખ્યા સુધી પૃથક્ત્વ કહેવાય છે. આનું તાત્પર્ય એ છે
કે, નૌ સૌ પલ્ય સુધી સ્ત્રીત્વ જાતિમા-સ્ત્રીના શરીરનો જન્મ થાય છે.
પુરૂષાભિલાષાત્મક ભાવવેદ સ્ત્રી શરીરની પ્રાપ્તિમાં હેતુ નથી આ કારણે એ
સ્ત્રી શબ્દનો અર્થ થતો નથી. ત્યાં પલ્યશત પૃથક્ત્વ સુધી સ્ત્રી શરીરથી
જન્મ લેવામાં સ્ત્રીત્વનો અનુબંધ જ હેતુરૂપથી વિવક્ષિત થયેલ છે, પરંતુ વેદ
નામનો ભાવ નહીં. અર્થાત્ ભાવવેદ નહીં મૃત્યુના સમયે સ્ત્રીના આકારનો
વિચ્છેદ થવાથી પણ સ્ત્રીત્વની પ્રાપ્તિમાં કારણીભૂત કર્મનો વિચ્છેદ થતો નથી.

किं च—‘मणुयगईए चउदस गुणठाणेणि होंति ।’

तथा—‘पंचिदिएसु गुणठाणाणि हुति चउदस ।’

तथा—‘चउदस तसेसु गुणठाणाणि हुति ।’

तथा—‘भवसिद्धिया य सव्वट्टाणेसु होंति ।’

इत्यदि प्रवचनं स्त्रीशब्दरहितमपि स्त्रीनिर्वाणे प्रमाणमस्ति, स्त्रीणामपि पुं-
न्मनुष्यगत्यादिधर्मयोगात् ।

अथ सामान्यविषयकत्वादित्थं प्रवचनं स्त्रीरूपे विषयविशेषे प्रमाणं न
स्यादिति चेत्, शृणु—

यद्येतत् प्रवचनं स्त्रीविषयकं नास्तीति वदसि, तर्हि कथय तावत् पुरुषाणामपि
किं मनुष्यगतिविशेषरूपत्वं, पञ्चेन्द्रियविशेषरूपत्वं वा त्रसविशेषरूपत्वं वा
नास्ति, अस्तिवेति ?

का ही ग्रहण होता है । तथा—‘मणुयगईए चउदसगुणठाणाणि होंति ’
मनुष्यगतिमें चौदहगुणस्थान होते हैं तथा—‘पंचिदिएसु गुणठाणाणि
हुंति चउदस ’ पञ्चेन्द्रियोंमें चौदह गुणस्थान होते हैं, तथा “चउदस
तसेसु गुणठाणाणि हुंति” त्रसोंमें चौदह गुणस्थान होते हैं, तथा—“भव-
सिद्धिया य सव्वट्टाणेसु होंति ” सभी स्थानोंमें भवसिद्धिक होते हैं, स्त्री
शब्द रहित भी यह पूर्वोक्त समस्त प्रवचन स्त्री निर्वाणका समर्थक है
क्योंकि स्त्रियोंमें भी पुरुषकी तरह मनुष्यगति आदि धर्मका सम्बन्ध रहता है।

यदि इस पर यों कहा जाय कि यह प्रवचन तो सामान्यरूपसे
वस्तुका प्रतिपादक है अतः स्त्रीरूप विशेषका नहीं है । सुनो—

यदि यह प्रवचन स्त्रीरूप विशेष विषयक नहीं है, ऐसा माना जाय

એનો વિચ્છેદ ન થવાના કારણે પુંસ્ત્વ આદિના અવ્યવધાનથી ફરી સ્ત્રી
શરીરજ પ્રાપ્ત થાય છે. તથા—“મણુયગઈએ ચઉદસગુણઠાણાણિ હોંતિ” મનુષ્ય
ગતિમાં ચૌદ ગુણસ્થાન હોય છે. તથા—“પંચિદિએસુ ગુણઠાણાણિ હુંતિ ચઉદસ”
પંચેન્દ્રિયોમાં ચૌદ ગુણસ્થાન હોય છે. તથા—“ચઉદસ તસેસુ ગુણઠાણાણિ
હુંતિ” ત્રસોમાં ચૌદ ગુણસ્થાન હોય છે તથા—“ભવસિદ્ધિયા ય સવ્વટ્ટાણેસુ
હોંતિ” સઘણા સ્થાનોમાં ભવસિદ્ધિક થાય છે. સ્ત્રી શબ્દ રહિત પણ આ
પૂર્વોક્ત સમસ્ત પ્રવચન સ્ત્રી નિર્વાણતું સમર્થક છે. કેમકે, સ્ત્રીઓમાં પણ
પુરૂષની માફક મનુષ્યગતિ આદિ ધર્મનો સંબંધ રહે છે.

તે આની સામે એવું કહેવામાં આવે કે, આ પ્રવચન તો સામાન્ય
રૂપથી વસ્તુનું પ્રતિપાદક છે. એથી સ્ત્રીરૂપ વિશેષનું નથી તો સાંભળો.

તે આ પ્રવચન સ્ત્રીરૂપ વિશેષ વિષયક નથી એવું માનવામાં આવે તો

નાસ્તીતિ વક્તું ન યુક્ત્વ, તેષાં મનુષ્યગતિવિશેષરૂપત્વાત્ । અથ પુરુષા-
ણામપિ વિશેષરૂપતાઽસ્તીતિ चेत्, તથા સતિ પુરુષેષ્વપિ કથમેતત્ પ્રવચનં પ્રમાણં ?
યથા ચ પુરુષેષુ પ્રમાણં, તથા-સ્ત્રીષ્વપિ પ્રમાણં સ્યાદિતિ ।

અથ પુરુષેષ્વેવ તત્ચરિતાર્થમિતિ સ્ત્રીષુ તસ્યાપ્રવૃત્તિઃ કલ્પનીયા સ્યાદિતિ
ચેન્ન, એવ સતિ વિષયકલ્પનાઽપિ કિં ન સ્યાત્, ન ચૈવં તત્પ્રવચનસ્ય સામાન્ય-
વિષયકત્વે અપર્યાપ્તકમનુષ્યાદીનાં દેવનારકતિરશ્ચાં ચ નિર્વાણપ્રસન્નઃ, તેષામેતત્પ્ર-
વચનવાક્યાવિષયત્વાત્, એતદવિષયત્વં ચાપવાદવિષયત્વાત્ । ઉક્તં હિ—

તો હમ પૂછતે હૈં કિ પુરુષોંમેં મનુષ્યગતિરૂપ વિશેષતા, પંચેન્દ્રિયરૂપ-
વિશેષતા અથવા ત્રસરૂપવિશેષતા હૈ યા નહીં ? ‘નહીં હૈ’ એસા તો કહા
નહીં જા સકતા હૈ કારણ કિ ઉનમેં મનુષ્યગતિ આદિરૂપ વિશેષતા હૈ
હી । યદિ કહો કિ પુરુષોંમેં મનુષ્યગતિ આદિરૂપ વિશેષતા હૈ, તો પુરુષોં-
મેં ભી યહ પ્રવચન કૈસે પ્રમાણ હોગા ? કયોં કિ પુરુષ ભી વિશેષરૂપ હી
હૈં । ફિર ભી યદિ આપ કહેં કિ યહ પ્રવચન પુરુષોંમેં પ્રમાણ હૈ, તો
સમાનન્યાયસે ઇસકો સ્ત્રિયોંમેં ભી પ્રમાણ માનના હી चाहिये ।

યદિ કહો કિ પુરુષોંમેં હી ઇસ પ્રવચનકી ચરિતાર્થતા હૈ અતઃ યહ
વહાં હી પ્રમાણ માના જાયગા, સ્ત્રિયોંમેં નહીં, સો એસે કહનેમેં પ્રમાણ
નહીં હૈ સિર્ફ કહના માત્ર હૈ । જિસ પ્રકાર તુમ એસા કહતે સો હમ ભી
એસા કહ સકતે હૈં કિ યહ પ્રવચન પુરુષોંમેં ચરિતાર્થ નહીં હૈ સ્ત્રિયોંમેં
હી ચરિતાર્થ હૈ । અતઃ ઇસ પ્રવચનકો સામાન્ય વિષયક માનના चाहिये ।

અમો પૂછીએ છીએ કે, પુરુષોમાં મનુષ્યગતિરૂપ વિશેષતા પંચેન્દ્રિયરૂપ વિશે-
ષતા અથવા ત્રસરૂપ વિશેષતા છે કે નહીં ? “ નથી ” એમ તો કહી શકાય
તેમ નથી. કારણ કે, એનામાં મનુષ્યગતિ આદિ રૂપ વિશેષતા છે જ. છતાં
પણ જો આ આગમનું ત્યાં પ્રમાણ ન માને તો પુરુષોમાં પણ આને પ્રમાણ
ન માનવું જોઈએ, કેમકે, ત્યાં પણ મનુષ્યગતિ આદિની વિશેષતા વર્તમાન
છે એથી જે રીતે આ પ્રવચન પુરુષોમાં પ્રમાણ માનવામાં આવે છે એજ
પ્રમાણ સ્ત્રિયોમાં પણ એને પ્રમાણ માનવું જોઈએ.

જો કહો કે, પુરુષોમાં જ આ પ્રવચનની ચરિતાર્થતા છે એથી આ
ત્યાંજ પ્રમાણ માની શકાય. સ્ત્રિયોમાં નહીં તો આવું કહેવું એ પ્રમાણ નથી
પરંતુ ફક્ત બોલવું માત્ર છે. જે પ્રમાણે તમે આમ કહો છો તો અમે પણ
એવું કહી શકીએ કે, આ પ્રવચન પુરુષોમાં ચરિતાર્થ નથી, સ્ત્રિયોમાં જ
ચરિતાર્થ છે, એથી આ પ્રવચનને સામાન્ય વિષયક માનવું જોઈએ,

“અપવાદં પરિહૃત્ય ઉત્સર્ગશ્ચ પ્રવર્તતે” ઇતિ ।

અપવાદશ્ચ—“મિચ્છાદિદ્વી અપજ્જત્તગે” । તથા—

“સુર નારણસુ હોંતિ ચત્તારિ તિરિણસુ જાણ પંચેવ” ઇત્યાદિરાગમઃ ।
તથા ચોક્તમ્—

મનુજગતૌ સન્તિ ગુણાશ્ચતુર્દશેત્યાદ્યપિ પ્રમાણં સ્યાત્ ।

પુંવત્ સ્ત્રીણાં સિદ્ધૌ, નાપર્યાપ્તાદિવદ્વાધા ॥ ૧ ॥ ઇતિ ॥

શંકા—યદિ હસ પ્રવચનકો સામાન્ય વિષયક માના જાણે તો અપર્યાપ્તક મનુષ્યાદિકોમાં તથા દેવનારક એવં તિર્યશ્વોમાં સ્ત્રી નિર્વાણપદ પ્રાપ્ત હોનેકા પ્રસંગ માનના પડેગા । સ્ત્રી હસ પ્રકારકી શંકા કરના સ્ત્રી ઠીક નહીં હૈ । કારણ કિ અપર્યાપ્ત મનુષ્ય આદિ હસ પ્રવચનકે વિષય નહીં હૈ । વે તો અપવાદકે વિષય હૈ । ઓર અપવાદકો છોડ કર ઉત્સર્ગકી પ્રવૃત્તિ હોતી હૈ । કહા સ્ત્રી હૈ—

“અપવાદં પરિહૃત્ય, ઉત્સર્ગશ્ચ પ્રવર્તતે” ઇતિ । વહ અપવાદ “મિચ્છાદિદ્વી અપજ્જત્તગે” તથા—“સુર નારણસુ હોંતિ ચત્તારિ તિરિણસુ જાણપંચેવ” હસ પ્રકાર હૈ । હન મિથ્યાદૃષ્ટિ, અપર્યાપ્તક, દેવ, નારક ઓર તિર્યશ્વકો છોડકર ઉપરોક્ત આગમ વાક્ય ચરિતાર્થ હોતા હૈ । અર્થાત્—હનકો છોડકર સર્વ મનુષ્યમાત્ર મુક્તિકે અધિકારી હૈ । કહા સ્ત્રી હૈ—

“મનુજાતૌ સન્તિ ગુણાશ્ચતુર્દશેત્યાદ્યપિ પ્રમાણં સ્યાત્ ।

પુંવત્ સ્ત્રીણાં સિદ્ધૌ નાપર્યાપ્તાદિવદ્વાધા ॥ ૧ ॥” ઇતિ ।

શંકા—જે આ પ્રવચનને સામાન્ય વિષયક માનવામા આવે તો અપર્યાપ્તક મનુષ્યાદિકોમાં તથા દેવ, નરક અને તિર્યચોમાં પણ નિર્વાણપદ પ્રાપ્ત થવાનો પ્રસંગ માનવો પડશે. તો આ પ્રકારની શંકા કરવી પણ ઠીક નથી, કારણ કે, અપર્યાપ્ત મનુષ્ય આદિ આ પ્રવચનના વિષય નથી, એ તો અપવાદના વિષય છે અને અપવાદને છોડીને જ ઉત્સર્ગની પ્રવૃત્તિ થાય છે. કહું પણ છે

“અપવાદં પરિહૃત્ય ઉત્સર્ગશ્ચ પ્રવર્તતે” ઇતિ ! એ અપવાદ “મિચ્છાદિદ્વી અપજ્જત્તગે” તથા—“સુર નારણસુ હોંતિ ચત્તારિ તિરિણસુ જાણપંચેવ” આ પ્રકાર છે. એ મિથ્યાદૃષ્ટિ, અપર્યાપ્તક, દેવ, નારક અને તિર્યચને છોડીને ઉપરોક્ત આગમ વાક્ય ચરિતાર્થ થાય છે. અર્થાત્ આને છોડીને સઘળા—મનુષ્ય માત્ર મુક્તિના અધિકારી છે. કહું પણ છે—

મનુજાતૌ સન્તિ ગુણાશ્ચતુર્દશે, ત્યાદ્યપિ પ્રમાણં સ્યાત્ ।

પુંવત્ સ્ત્રીણાં સિદ્ધૌ, નાપર્યાપ્તાદિ વદ્વાધા ॥ ૧ ॥” ઇતિ ।

તથા ચાયં નિષ્કર્ષઃ—

મનુષ્યસ્ત્રી કાચિન્નિર્વાણં પ્રાપ્નોતિ, અવિકલતત્કારણવત્ત્વાત્ પુરુષવત્ । નિર્વાણસ્ય હિ કારણમવિકલં સમ્યગ્દર્શનાદિત્રયં, તત્ત્વ તાસુ વિદ્યતે એવેતિ પૂર્વમેવ પ્રોક્તમ્ ।

અપિ ચ—મનુષ્યસ્ત્રી કાચિદ્ મુક્ત્યવિકલકારણવિશિષ્ટા મોક્ષં પ્રાપ્નોતિ, પ્રવ્રજ્યાધિકારિત્વાત્ પુરુષવત્ । ન ચૈતદસિદ્ધં સાધનમ્, “યુગ્ધિણી બાલવચ્છા ય પન્વાવેડ ન કપ્પઈ” इति सिद्धान्तेन तासां तदधिकारित्वप्रतिपादनाद्, विशेष-
निषेधस्य शेषाभ्यनुज्ञानान्तरीयकत्वात् ।

इस तरह इसका निष्कर्ष यह है—कोई२ मनुष्य स्त्री निर्वाणको पाती है कारण कि पुरुषकी तरह वहां मुक्तिके कारणोंकी अविकलता रहती है । निर्वाणका कारण अविकल सम्यग्दर्शनादित्रय है, यह अविकल सम्यग्दर्शनादिकोंका त्रिक उनसे विद्यमान रहता ही है यह बात हमने पहिले सिद्ध करदी है । इसलिये कोई२ मनुष्य स्त्री मुक्तिके कारणोंकी अविकलतासे युक्त होनेके कारण मुक्तिको प्राप्त करती है यह हमारा कथन सर्वथा निर्दोष है ।

तथा जिस प्रकार प्रव्रज्या ग्रहण करनेके अधिकारी पुरुष है, उसी तरह वे भी हैं, अतः इससे भी यही बात पुष्ट होती है । कोई२ मनुष्य स्त्री प्रव्रज्याकी अधिकारिणी है यह हमारा कथन असिद्ध नहीं है कारण कि गर्भिणी एवं बालवत्साको दीक्षा देनेका निषेध है अतः जब इन्हे दीक्षा देनेका निषेध है, तो इससे यह ज्ञात होता है कि इसके अतिरिक्त स्त्रियोंको दीक्षित होनेका अधिकार है विशेषका निषेध अवशिष्टमें संमतिका पोषक होता है ।

આ પ્રમાણે આનો નિષ્કર્ષ આ છે—કોઈ કોઈ મનુષ્ય સ્ત્રી નિર્વાણને કારણ કે, પુરુષની માફક ત્યાં મુક્તિના કારણોની અવિકલતા રહે છે. નિર્વાણનું કારણ અવિકલ સમ્યગ્દર્શનાદિ ત્રય છે. આ અવિકલ સમ્યગ્દર્શનાદિકોના ત્રિક એનામાં વિદ્યમાન રહે જ છે આ વાત અસોચે પહેલાં સિદ્ધ કહી દીધેલ આ કારણે કોઈ કોઈ મનુષ્ય સ્ત્રી મુક્તિના કારણોની અવિકલતાથી યુક્ત હોવાના કારણે મુક્તિને પ્રાપ્ત કરે છે આ અમારું કહેવું સર્વથા નિર્દોષ છે.

તથા જે પ્રમાણે પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરવાના અધિકારી પુરુષો છે, એ જ પ્રમાણે સ્ત્રીઓ પણ પ્રવ્રજ્યાની અધિકારીણી છે. એ અમારું કથન અસિદ્ધ નથી. કારણ કે, ગર્ભિણી અને નાના બાળકવાળી સ્ત્રીને દિક્ષા આપવાનો નિષેધ છે. એથી જ્યારે એને દીક્ષા દેવાનો નિષેધ છે તો આથી એ બાળી શકાય છે કે, આનાથી અન્ય સ્ત્રીઓને દીક્ષિત થવાનો અધિકાર છે, વિશેષનો નિષેધ અવશિષ્ટમાં સંમતિનો પોષક હોય છે.

કિંચ-સ્ત્રીણામપિ તદ્ભવ એવ સંસારક્ષયો ભવતિ સ્ત્રિયો હિ ઉત્તમધર્મસાધિકાઃ, તતથ્ચ કેવલજ્ઞાનપ્રાપ્તિસમ્ભવસ્તાસામ્ । સતિ ચ કેવલે નિયમાન્મોક્ષ ઇતિ ।

તથા ચોક્તમ્—

“જો સ્ત્રી સ્ત્રી અજીવો, જો યાસુ અભવ્યા, જો યાવિ દંસણ વિરોહિણી, જો અમાણુસા, જો અણારિ ઉપ્પત્તી, જો અસંખેજ્જા ડયા, જો અફૂરમઈ, જો જો ઉવસંતમોહા, જો જો સુદ્ધાચારા, જો અસુદ્ધ બોંદી, જો વવસાયવજ્જિયા, જો અપુવ્વકરણવિરોહિણી, જો જવગુણટ્ટાણ રહિયા, કહં ન ઉત્તમધર્મસાહિગત્તિ ।”

છાયા—ન સ્ત્રી અજીવઃ, ન યાસુ અભવ્યા, ન ચાપિ દર્શનવિરોધિની, નો અમાણુષી, નો અનાર્યોત્પત્તિઃ, નો અસંખ્યેયાયુષ્કા, નો અતિ ક્રૂરમતિઃ, નો ન

તથા-સ્ત્રિયોંકા મ્હી તદ્ભવમેં હી સંસારકા ક્ષય હો જાતા હૈ । ક્યોં કિ-વે મ્હી ઉત્તમ ધર્મકી સાધન કરનેવાલી હોતી હૈ । ફસલિયે ફસસે ડનમેં કેવલજ્ઞાનકો ઉત્પત્તિ હોતી હૈ । કેવલજ્ઞાનકે હોને પર નિયમસે મુક્તિકા લાભ હોતા હી હૈ । કહા મ્હો હૈ—

“જો સ્ત્રી સ્ત્રી અજીવો, જો યાસુ અભવ્યા જો યાવિ દંસણ વિરોહિણી, જો અમાણુસા જો અણારિ ઉપ્પત્તિ, જો અસંખેજ્જાડયા, જો અફૂરમઈ, જો જો ઉવસંતમોહા, જો જો સુદ્ધાચારા, જો અસુદ્ધબોંદી, જો વવસાયવજ્જિયા, જો અપુવ્વકરણવિરોહિણી, જો જવગુણટ્ટાણરહિયા, કહં ન ઉત્તમધર્મસાહિગત્તિ”

છાયા—ન સ્ત્રી અજીવઃ, ન યાસુ અભવ્યા ન ચાપિ દર્શન વિરોધિની, નો અમાણુષી, ન અનાર્યોત્પત્તિઃ, નો અસંખ્યેયાયુષ્કા, નો

તથા—સ્ત્રિયોને પણ મ્હે લક્ષમાં જ સંસારનો ક્ષય થઈ જાય છે. કેમકે, તે પણ ઉત્તમ ધર્મનું સાધન કરવાવાળી હોય છે. આ કારણે એનામાં પણ કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય છે કેવળજ્ઞાન થવાથી નિયમથી મુક્તિનો લાભ થાય છે. કહું પણ છે—

“જો સ્ત્રી સ્ત્રી અજીવો, જો યાસુ અભવ્યા જો યાવિ દંસણ વિરોહિણી, જો અમાણુસા જો અણારિ ઉપ્પત્તિ, જો અસંખેજ્જા ડયા, જો અફૂરમઈ, જો જો ઉવસંતમોહા, જો જો સુદ્ધાચારા, જો અસુદ્ધ બોંદી, જો વવસાય, વજ્જિયા, જો અપુવ્વકરણવિરોહિણી, જો જવગુણટ્ટાણરહિયા, કહં ન ઉત્તમધર્મસાહિગત્તિ ”

છાયા—ન સ્ત્રી અજીવઃ, ન યાસુ અભવ્યા ન ચાપિ દર્શન વિરોધિની, નો અમાણુષી, ન અનાર્યોત્પત્તિઃ નો અસંખ્યેયાયુષ્કા, નો અતિક્રૂરમતિઃ, નો ન

ઉપશાન્તમોહા, નો ન શુદ્ધાચારા, નો અશુદ્ધશરીરા, નો વ્યવસાયવર્જિતા, નો અપૂર્વકરણવિરોધિની, નો નવગુણસ્થાનરહિતા, કથં ન ઉત્તમધર્મસાધકેતિ ।

વ્યાખ્યા—સ્ત્રી સ્વલ્પ ન અજીવઃ કિં તુ જીવ એવ જીવસ્ય ચોત્તમધર્મસાધકત્વેન સહ વિરોધો નાસ્તિ તથૈવ લોકે દર્શનાદિતિભાવઃ ।

નતુ સર્વોઽપિ જીવ ઉત્તમધર્મસાધકો ન ભવતિ, અભવ્યજીવાનામુત્તમધર્મસાધકભાવાદતઆહ —‘ ના યાસુ અભવ્વા ’ ઇતિ । ન ચાસુ અભવ્યેતિ । યદ્યપિ સ્ત્રીષુ કાચિદભવ્યા, તથાપિ સર્વૈવાઽભવ્યા ન ભવતિ, સંસાર નિર્વેદ-નિર્વાધ ધર્માદ્રેષ શુશ્રૂષાદિદર્શનાદિતિ ભાવઃ ।

અતિક્રૂરમતિઃ, નો ન ઉપશાન્તમોહા, નો ન શુદ્ધાચારા, નો અશુદ્ધશરીરા, નો વ્યવસાયવર્જિતા, નો અપૂર્વકરણવિરોધિની, નો નવગુણસ્થાનરહિતા કથં ન ઉત્તમધર્મસાધકેતિ । તાત્પર્ય—ઇસકા ઇસ પ્રકાર હૈ—સ્ત્રી અજીવ નહીં હૈ કિન્તુ જીવ હી હૈં । અતઃ ઉસકા ઉત્તમધર્મસાધન કરને કે સાથ કોઈ વિરોધ નહીં હૈ । લોકમેં સ્ત્રી ઇસી તરહસે દેસ્યા જાતા હૈ ।

શંકા—જીવમાત્રકો યદિ ઉત્તમધર્મસાધક માના જાય તો ફિર અભવ્યોંકો ભી જીવ હોનેસે ઉત્તમધર્મકા સાધક માનના પડેગા । પરંતુ ઉનમેં તો ઉત્તમધર્મસાધકતા માની નહીં જાતી હૈં । ઇસ પ્રકારકી આશંકાકી નિવૃત્તિકે લિયે સૂત્રકાર કહતે હૈ કિ અભવ્ય નહીં હૈ । યદ્યપિ સ્ત્રિયોંમેં ભી કિતનીક સ્ત્રિયાં અભવ્ય હોતી હૈ તથાપિ સર્વ અભવ્ય હી હૈ એસી વાત નહીં હૈ । સંસારસે નિર્વેદ, ધર્મસે અદ્રેષ તથા શુશ્રૂષા આદિ ગુણ ઉનમેં દેસે જાતે હૈં અભવ્ય હોને પર ભી એ સ્વમ્યગ્દર્શન

ઉપશાન્તમોહા, નો ન શુદ્ધાચારા, નો અશુદ્ધશરીરા, નો વ્યવસાયવર્જિતા, નો અપૂર્વકરણવિરોધિની, નો નવગુણસ્થાનરહિતા કથં ન ઉત્તમધર્મસાધકેતિ ।

તાત્પર્ય આતુ' આ પ્રમાણે છે—સ્ત્રી અજીવ નથી, પરંતુ જીવ જ છે. આથી એના ઉત્તમ ધર્મ સાધન કરવાની સાથે કોઈ વિરોધ નથી. લોકોમાં પણ આજ પ્રમાણે જોવામાં આવે છે.

શંકા—જીવ માત્રને જો ઉત્તમ ધર્મના સાધક માનવામાં આવે તો પછી અભવ્યોને પણ જીવ જોવાથી ઉત્તમ ધર્મના સાધક માનવા પડે. પરંતુ એમનામાં તો ઉત્તમધર્મની સાધકતા માની શકાતી નથી, આ પ્રકારની આશંકાની નિવૃત્તિના માટે સૂત્રકાર કહે છે કે—અભવ્ય નથી તો પણ સ્ત્રીઓમાં પણ કેટલીક સ્ત્રીઓ અભવ્ય હોય છે તથાપિ બધી અભવ્ય હોય છે એવી વાત નથી. સંસારથી નિર્વેદ, ધર્મથી અદ્રેષ તથા શુશ્રૂષા વગેરે ગુણો તેમનામાં

મન્યોઽપિ કશ્ચિદ્ દર્શનવિરોધી યો ન સેત્સ્યતિ, તન્નિરાસાર્થમાહ—‘ જાયાવિ દંસણવિરોહિણી ’ ઇતિ । ‘ ન ચાપિ દર્શનવિરોધિની ’ ઇતિ । દર્શનમિહ સમ્યગ્દર્શન—તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાનરૂપં પરિગૃહ્યતે, ન સ્વલુ તદ્વિરોધિની, આસ્તિક્યાદિ દર્શનાદિતિ ભાવઃ ।

નન્વમાનુષ્યપિ દર્શનાવિરોધિની, સા તુ નિર્વાણાય નો કલ્પતે, તસ્માદાહ—‘ જો અમાણુસા ’ ઇતિ । ‘ નો અમાણુપી ’ ઇતિ । મનુષ્યજાતો મયા માનુષી, તત્ર વિશિષ્ટકરચરણોરુગ્રીવાદ્યવયવસંનિવેશદર્શનાદિતિ ભાવઃ ।

નનુ માનુષ્યપિ અનાર્યોત્પન્નાઽનિષ્ટા તદપનોદાર્થમાહ—“ જો અણારિ ઉત્પત્તિ ” ઇતિ । ‘ નો અનાર્યોત્પત્તિઃ ’ અનાર્યેષુ—અનાર્યકુલેષુ, ઉત્પત્તિર્યસ્યાઃ સા તથાવિધા નાસ્તીતિ ।

નન્વાર્યકુલોત્પન્નાઽપ્યસંખ્યેયાયુષ્કા ન ભવતિ નિર્વાણયોગ્યેત્યત આહ—

કી વિરોધિની નહીં હોતી હૈ । કિતનેક પ્રાણી તો એસે હોતે હૈં જો મન્ય હોને પર ખી સમ્યગ્દર્શનસે વિરોધ રખતે હૈં પરન્તુ ચે એસીં નહીં હૈ । કયોં કિ इनमें आस्तिक्य आदि गुण देखे जाते हैं । मनुष्य जातिमें ये उत्पन्न होती हैं । कयों कि इनमें मनुष्य जातिकी रचनाके अनुसार विशिष्ट-कर, चरण, उरु, एवं ग्रीवा आदि अवयवोंकी रचना देखी जाती है । “अमानुषी” ये नहीं हैं अर्थात् मनुष्य हैं, “नो अनार्योत्पत्तिः” कितनीक मानुषी भी होती हैं परन्तु यदि वे अनार्या हैं तो निर्वाणके योग्य नहीं मानी जाती हैं अतः ये अनार्य कुलोंमें उत्पन्न नहीं हुई हैं किन्तु आर्यकुलोद्भव हैं । इसी तरह “नो असंख्येयायुष्का” ये आर्यकुलोत्पन्न होने पर भी असंख्यात वर्षकी आयुवाली नहीं हैं । कयों कि

દેખાય છે. સત્ય હોવા છતાં પણ એ સમ્યગ્દર્શનની વિરોધિની હોતી નથી. કેટલાક પ્રાણી તો એવા એવા હોય છે કે, સત્ય હોવા છતાં પણ સમ્યગ્દર્શનથી વિરોધ રાખે છે. પરંતુ એ એવી નથી. કેમકે, એનામાં આસ્તિકતા આદિ ગુણો જોવામાં આવે છે. મનુષ્ય જાતિમાં એ ઉત્પન્ન થાય છે. કેમ કે, એનામાં મનુષ્ય જાતિની રચના અનુસાર વિશિષ્ટ એવા હાથ, પગ, છાતી. ડોક વગેરે અવયવોની રચના જોવામાં આવે છે. “અમાણુપી એ નથી, પરંતુ મનુષ્ય છે. “નો અનાર્યોત્પત્તિઃ” કેટલીક માણુપી પણ હોય છે. પરંતુ જે તે અનાર્યા હોય તો પણ નિર્વાણને યોગ્ય મનાતી નથી. આથી એ અનાર્ય કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ નથી પરંતુ આર્યકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ છે. આ પ્રમાણે “નો અસંખ્યેયાયુષ્કા” એ આર્યકુળમાં ઉત્પન્ન હોવા છતાં પણ અસંખ્ય

“જો સંખેજ્જાડયા” ઇતિ । નો અસંખ્યેયાયુષ્કા ’ ઇતિ યા તુ અસંખ્યેયા-યુષ્કા યુગલજન્મા ન ભવતિ, કિં તુ સંખ્યેયાયુષ્કા તથાવિધા નિર્વાણયોગ્યા ભવત્યેવેતિ ભાવઃ ।

નનુ સંખ્યેયાયુષ્કાઽપિ ક્રૂરમતિ નાધિકારિણી નિર્વાણસ્યેતિ તન્નિરાકરણાર્થ-માહ—“જો અફૂરમઈ” ઇતિ ” । ‘નો અતિ ક્રૂરમતિઃ’ ઇતિ । અતિ ક્રૂરમતિ ન ભવતિ, સપ્તમનરકાયુર્નિબન્ધનરૌદ્રધ્યાનાભાવાત્ । નનુ તદ્વત્ પ્રકૃષ્ટ શુભધ્યાનાભાવોઽપિ ન સ્યાત્તસ્યા ઇતિ चेत्, ન, તેન તસ્ય પ્રતિબન્ધાભાવાત્ ।

અક્રૂરમતિરપિ યા રતિલાલસા સા ન ભવતિ નિર્વાણયોગ્યેત્યત આહ—‘જો

અસંખ્યાત વર્ષકી આયુવાલે ભોગ ભૂમિયા જીવ હોતે હૈં વે મોક્ષકે અધિકારી નહીં હોતે હૈં । યે સંખ્યાત વર્ષકી આયુવાલી હૈં, અતઃ નિર્વાણ યોગ્ય હૈં । સંખ્યાત વર્ષકી આયુવાલી મી કિતનીક અતિ ક્રૂરમતિવાલી સ્ત્રિયાં નિર્વાણકી અધિકારિણી નહીં હોતી હૈં અતઃ ઇસ દોષકો દૂર કરનેકે લિયે એસા કહા હૈ કિ યે અતિક્રૂરમતિવાલી નહીં હૈં । ઇસલિયે યે સપ્તમનરકકી આયુકે બંધકે કારણભૂત રૌદ્રધ્યાનસે રહિત હોતી હૈં । જિસ તરહ ઇનમં સપ્તમ નરકકી આયુકે બંધકે કારણભૂત રૌદ્રધ્યાનકા અભાવ હૈં ઉસી તરહ ઇનમં પ્રકૃષ્ટ શુભધ્યાનકા મી અભાવ માનના ચાહિયે સો યહ વાત નહીં હૈ, કારણ અશુભ રૌદ્રધ્યાનકે સાથ ઇસકા કોઈ અવિનાભાવ સંબંધરૂપ પ્રતિબંધ, નહીં હૈ । ઉસ ધ્યાનકે અભાવમં મી પ્રકૃષ્ટ શુભધ્યાન હો સકતા હૈ । “નો ન ઉપશાન્તમોહા” કિતનીક સ્ત્રિયાં અતિ ક્રૂરમતિવાલી નહીં મી હોતી હૈં પરન્તુ ઉનમં રતિકી લાલસા

વર્ષની આયુવાળી નથી હોતી. કેમ કે, અસંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા ભોગ ભૂમિયાલુપ હોય છે, પરંતુ તે મોક્ષના અધિકારી હોતા નથી. એ સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળી છે. આથી નિર્વાણને યોગ્ય છે સંખ્યાતવર્ષની આયુવાળી પણ કેટલીક અતિ ક્રૂર બુદ્ધિવાળી સ્ત્રિયો નિર્વાણની અધિકારિણી બનતી નથી આથી આ દોષને દૂર કરવા માટે એવું કહ્યું છે કે, એ અતિક્રૂર બુદ્ધિવાળી નથી આ કારણે એ સાતમા નરકના આયુના બંધના કારણભૂત રૌદ્રધ્યાનથી રહિત હોય છે, જે રીતે એનામાં સાતમા નરકની આયુના બંધનના કારણભૂત રૌદ્રધ્યાનનો અભાવ છે એજ રીતે એનામાં પ્રકૃષ્ટ શુભધ્યાનનો પણ અભાવ માનવો જોઈએ તો એ વાત નથી. કારણ અશુભ રૌદ્રની સાથે એનો કોઈ અવિનાભાવ સંબંધરૂપ પ્રતિબંધ નથી, એ ધ્યાનના અભાવમાં પણ પ્રકૃષ્ટ શુભ ધ્યાન થઈ શકે છે. “નો ન ઉપશાન્તમોહા” કેટલીક સ્ત્રિયો અતિ ક્રૂર રતિવાળી ન પણ હોય. પરંતુ એનામાં રતિની લાલસા રહે છે. આથી આવી

ण उपसन्तमोहा' इति । 'नो न उपशान्त मोहा' इति । काचिदुपशान्तमोहा-
ऽपि सम्भवति, तथा दर्शनादिति भावः ।

उपशान्तमोहाऽपि या खल्वशुद्धाचारा गर्हिता, सा न भवति निर्वाणयोग्ये-
त्यत आह—“णो ण सुद्धाचारा” इति । 'नो न शुद्धाचारा' इति । काचित्
शुद्धाचाराऽपि भवति, अतीचारवर्जनेन शुद्धाचारदर्शनादिति भावः ।

शुद्धाचाराऽपि काचिदशुद्धबोन्दि न निर्वाणाधिकारिणीत्यत आह—
“णो असुद्धबोन्दी” इति । 'नो असुद्धबोन्दिः' इति । या वज्रर्षमनाराच
संहनन रहिता सा असुद्धबोन्दिः—अशुद्धशरीरा सा न भवति मोक्षयोग्या सर्वैव
तथाविधा न भवति, इत्यर्थः । काचित् शुद्धशरीराऽपि भवतीति भावः । शुद्ध-

रहती है—अतः ऐसी स्त्रियां निर्वाणयोग्य नहीं मानी गई हैं सो इस
बाधाकी निवृत्तिके लिये सूत्रकार कहते हैं कि ये विवक्षित स्त्रियां अनि-
क्रूरमतिवाली होने पर भी उपशान्त मोहवाली हैं । इनकी रतिलालसा-
रूप मोहपरिणति उपशान्त हो चुकी है । “नो न शुद्धाचारा” कितनीक
स्त्रियां ऐसी भी होती हैं जो उपशान्त मोह परिणति विशिष्ट होने पर
भी अशुद्ध आचारवाली होती है, परन्तु जिन्हें मुक्ति प्राप्त करनी है वे
शुद्ध आचार विशिष्ट नहीं होती हैं यह बात नहीं है ‘अपि तु शुद्धाचार
विशिष्ट ही होती हैं । क्यों कि ये अपने आचारमें दोषोंको नहीं लगने
देती हैं तथा लगने पर उनकी शुद्धि करती हैं । “नो असुद्ध शरीराः”
शुद्धाचार विशिष्ट होने पर भी कितनीक स्त्रियां शरीरसे अशुद्ध रहा
करती हैं अतः वे निर्वाणप्राप्तिकी अधिकारिणी नहीं होती हैं सो इस
शंकाके समाधान निमित्त सूत्रकार कहते हैं कि यह एकान्त नियम नहीं

स्त्रियोने निर्वाण योग्य मानवामां आवेद नथी. तो आ प्रधाना निवृत्तिना
भाटे सूत्रकार कहे छे के, ओ विवक्षित स्त्रियोमां अतिक्रूरमतिवाणी होवा छतां
पणु उपशान्त मोहवाणी छे ओभनी रतिलालसाइय मोहपरिणति उपशान्त थछ
चुकेल छे, “नो न शुद्धाचारा” केटलीक स्त्रियो ओवी पणु होय छे के, जे उपशान्त
मोह परिणति होवा छतां पणु अशुद्ध आचारवाणी होय छे. परंतु जेने
मुक्ति प्राप्त करवी छे ते शुद्ध आचारवाणी नथी होती ओवी बात नथी.
परंतु शुद्ध आचारथी विशिष्ट न होय छे. केम के ओ पोताना आचारमां
दोषोने लागवा देती नथी तथा लागवाथी पणु ओनी शुद्धि करे छे. “नो
अशुद्ध शरीरा” शुद्ध आचार विशिष्ट होवा छतां पणु केटलीक स्त्रियो शरीरथी
अशुद्ध रह्या करे छे. आथी ते निर्वाण प्राप्तिनी अधिकारिणि थती नथी तो
आ शकाना समाधान निमित्त सूत्रकार कहे छे के, आवे ओकान्त नियम

વોન્દિરપિ વ્યવસાયવર્જિતા નિન્દિતૈવેતિ તન્નિરાકરણાર્થમાહ—“જો વ્યવસાય-વર્જિયા” ઇતિ। નો વ્યવસાયવર્જિતા। શાસ્ત્રોક્તાર્થે શ્રદ્ધાલુતયા કાચિત્ પર-લોકવ્યવસાયની ભવતિ, પરલોકાર્થ તત્પ્રવૃત્તિર્દર્શનાદિતિ ભાવઃ।

નનુ કાચિદ્ વ્યવસાયસહિતાઽપિ અપૂર્વકરણવિરોધિન્યેવ દૃશ્યતે, તન્નિરાક-રણાર્થમાહ—“જો અપુર્વકરણવિરોધિની” ઇતિ। ‘નો અપૂર્વકરણવિરોધિની’ ઇતિ સ્ત્રીજાતાવપ્યપૂર્વકરણસમ્ભવસ્ય પ્રતિપાદિતત્વાત્।

હૈ, કિતનીક સ્ત્રિયાં એસી બી હોતી હૈં કિ જો શુદ્ધ આચારસંપન્ન હોને પર બી શરીરસે અશુદ્ધ નહીં બી રહતી હૈં। જિનકે વર્જર્ણન નારાય સંહનન નહીં હોતા હૈ વે હી અશુદ્ધ શરીર હોતી હૈં ઓર જોક્ષ પ્રાપ્તિકે યોગ્ય નહીં હોતી હૈં। સમસ્ત સ્ત્રિયાં એસી હી હોતી હૈં સો વાત નહીં હૈ કિતનીક શુદ્ધ શરીરવાલી બી હોતી હૈં। “નો વ્યવસાયવર્જિતા” શુદ્ધ-શરીર હોને પર બી કિતનીક નારિયાં વ્યવસાયસે વર્જિત હોતી હૈં અર્થાત્ નિન્દિત હોતી હૈં સો યહ બી નિયમ નહીં બન સકતા કારણ કિ શાસ્ત્રોક્ત અર્થમેં શ્રદ્ધાલુ હોનેકે કારણ કિતનીક સ્ત્રિયાં પરલોક સુધારનેમેં વ્યવસાયસે વિહીન નહીં બી હોતી હૈં। ઇસલિયે ઉનકી પ્રવૃત્તિ પરલોક કે નિમિત્ત દેહી જાતી હૈં। ‘નો અપૂર્વકરણવિરોધિની’ વ્યવસાય સહિત હોને પર બી કિતનીક સ્ત્રિયાં એસી બી હોતી હૈં જો અપૂર્વકરણકી વિરોધિની હોતી હૈં સો યહ વાત બી એકાન્તતઃ માન્ય નહીં હો સકતી; કારણ કિ કિતનીક સ્ત્રિયાં એસી બી તો હોતી હૈ જો અપૂર્વકરણકી વિરોધિની નહીં બી હોતી હૈં। ક્યોં કિ સ્ત્રી જાતિમેં બી અપૂર્વકરણકા

નથી કેટલીક સ્ત્રીઓ એવી પણ હોય છે કે, જે શુદ્ધ આચાર સંપન્ન હોવા છતાં પણ શરીરથી અશુદ્ધ રહેતી નથી. જેનું વર્જર્ણન નારાય સંહનન હોતું નથી એજ અશુદ્ધ શરીરવાળી હોય છે. અને જોક્ષ પ્રાપ્તિના યોગ્ય હોતી નથી. બધી સ્ત્રીઓ આવી હોય છે એવી વાત નથી. કેટલીક સ્ત્રીઓ શુદ્ધ શરીરવાળી પણ હોય છે. “નો વ્યવસાયવર્જિતા” શુદ્ધ શરીર હોવા છતાં પણ કેટલીક સ્ત્રીઓ વ્યવસાયથી વર્જિત હોય છે. અર્થાત્ નિન્દિત હોય છે. તો આ પણ નિયમ નથી બની શકતો. કારણ કે, શાસ્ત્રોક્ત અર્થમાં શ્રદ્ધાળુ હોવાના કારણથી કેટલીક સ્ત્રીઓ પરલોક સુધારવામાં વ્યવસાયથી વિહીન બની નથી. આ કારણે એમની પ્રવૃત્તિ પરલોકના નિમિત્ત માટેની જોવામાં આવે છે. “નો અપૂર્વ કરણવિરોધિની” વ્યવસાયવાળી હોવા છતાં પણ કેટલીક સ્ત્રીઓ એવી પણ હોય છે, જે અપૂર્વ કરણની વિરોધિની નથી હોતી. તો આ વાત પણ એકાન્તતઃ માન્ય નથી થઈ શકતી કારણ કે, કેટલીક સ્ત્રીઓ એવી પણ હોય

નન્વપૂર્વકરણવત્યપિ નવગુણસ્થાનરહિતા નિર્વાણયોગ્યા ન સ્યાદિત્યત આહ—
“ નો નવગુણઢાણરહિયા ” ઇતિ । ‘ નો નવગુણસ્થાનરહિતા ’ ઇતિ । ષષ્ઠગુણ
સ્થાનમાદાય ચતુર્દશગુણસ્થાનપર્યન્તાનિ નવસંખ્યકાનિ ગુણસ્થાનાનિ, તદ્રરહિતાઃ
સર્વાસ્ત્રિયો ન ભવન્તિ, કાચિત્ નવગુણસ્થાનયુક્તાપિ ભવતિ, ઇત્યર્થઃ ।

યત એવં શ્રૂતા સા, અતઃ ‘ કથં નોત્તમધર્મસાધિકા ’ ઇતિ ઉત્તમધર્મસાધિકૈ
વેત્યર્થઃ । અયં ભાવઃ—તત્તત્કાલાપેક્ષયા પુરુષવદ્ એતાવદ્ગુણસંયમસમન્વિતૈવોત્તમ-
ધર્મસાધિકા, તથા ચેયં કેવલસાધિકા ભવતિ । સતિ ચ કેવલે નિયમાન્મોક્ષ
ઇતિ । સ્ત્રીમોક્ષસ્વર્થનમ્ ॥ ૫૦ ॥

સંભવ પ્રતિપાદિત હુઆ હૈ અતઃ યે અપૂર્વકરણકી વિરોધિની નહીં હોતી
હૈ । “ નો નવગુણસ્થાનરહિતા ” ઇસી તરહ અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનવાલી
હોકર બી કિતનીક નૌ ગુણસ્થાનવાલી નહીં બી હોતી હૈ સો ઇસ
આશંકાકી નિવૃત્તિકે લિયે સૂત્રકાર કહતે હૈ કિ યહ બાત બી એકા-
ન્તતઃ નિયમિત નહીં હૈ । કારણ કિ છઠવે ગુણસ્થાનસે લેકર નૌ ગુણ-
સ્થાનતક—અર્થાત્ ચૌદહ ગુણસ્થાનતક—સાતવાં, આઠવાં, નૌવાં, દસવાં,
ગ્યારહવાં, બારહવાં, તેરહવાં એવં ચૌદહવાં યે નૌ ગુણસ્થાન બી સ્ત્રિયોંમે
હોતે હૈ—ઇન નૌ ગુણસ્થાનોંસે વે રહિત નહીં હોતી હૈ । અર્થાત્ કિતનીક
સ્ત્રિયાં નવગુણસ્થાન યુક્ત બી હોતી હૈ । જબ યે સ્ત્રિયાં ઇસ તરહકી
હોતી હૈ તો ફિર યે ઉત્તમ ધર્મકી સાધિકા ક્યોં નહીં હો સકતી હૈ ।
સારાંશ ઇસકા યહ હૈ—તત્તત્કાલકી અપેક્ષાસે પુરુષકી તરહ ઇતને ગુણ

છે જે અપૂર્વ કરણની વિરોધિની નથી હોતી કેમકે સ્ત્રીજાતીમાં પણ અપૂર્વકરણનો સંભવ
પ્રતિપાદિત થયેલ છે. આથી તે અપૂર્વકરણની વિરોધિની થતી નથી. “ નો નવગુણસ્થાન
રહિતા ” આ પ્રમાણે અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનવાળી હોવા છતાં પણ કેટલીક નવગુણ
સ્થાનવાળી હોતી નથી. તો આ આશંકાની નિવૃત્તિને માટે સૂત્રકાર કહે છે
કે, આ વાત પણ એકાન્તતઃ નિયમિત નથી. કારણ કે, છઠા ગુણસ્થાનથી
લઈને નવગુણસ્થાન સુધી અર્થાત્ ચૌદ ગુણસ્થાન સુધી સાતમું, આઠમું, નવમું,
દસમું, અગ્યારમું, બારમું, તેરમું, ચૌદમું આ નવ ગુણસ્થાન પણ સ્ત્રીઓમાં
હોય છે. આ નવગુણસ્થાનોથી એ રહિત હોતી નથી. અર્થાત્ કેટલીક સ્ત્રીઓ
નવ ગુણસ્થાનથી યુક્ત પણ હોય છે. જ્યારે એ સ્ત્રીઓ આ પ્રમાણેની હોય
છે. તો પછી એ ઉત્તમ ધર્મની સાધિકા કેમ ન થઈ શકે. સારાંશ આનો
એ છે કે, તત્તત્કાલની અપેક્ષાથી પુરુષની માફક એટલા ગુણ અને સંયમથી

મૂલમ્—ઉક્કોસો ગહ્ણાણ યં, જહન્નમજ્જમાઈ યં ।

ઉઠું અહે યં તિરિયં, સમુદંમિ જલંમિ યં ॥ ૫૧ ॥

છાયા—ઉત્કૃષ્ટાવગાહનાયાં ચ, જઘન્યમધ્યમાયાં ચ ।

ऊर्ध्वम् अधश्च तिर्यक्, समुद्रे जले च ॥ ५१ ॥

ટીકા—સમ્પ્રતિ સિદ્ધાનેવાડવગાહનાતઃ ક્ષેત્રતથ્થ કથયતિ—‘ ઉક્કોસોગાહ-
ણાણ ’ ઇત્યાદિ । ચ=પુનઃ, ઉત્કૃષ્ટાડવગાહનાયાં=ઉત્કૃષ્ટા-સર્વમહતી અવગાહન્તે
તિષ્ઠન્તિ જીવા યસ્યાં ઇત્યવગાહના, શરીરમ્, ઉત્કૃષ્ટા ચાસૌ અવગાહના ચ
ઉત્કૃષ્ટાડવગાહના—પશ્ચધનુઃશત પ્રમાણા તસ્યાં સિદ્ધાઃ । ચ=પુનઃ જઘન્યમધ્યમાયાં
=અવગાહનાયામિતિ શેષઃ । તત્ર જઘન્યાડવગાહનાયાં = દ્વિહસ્તમાનશરીરરૂપાયાં
સિદ્ધાઃ મધ્યમાવગાહનાયાં ચ—ઉત્કરૂપોત્કૃષ્ટજઘન્યાડવગાહનાડન્તરાલવર્તિન્યાં ચ

और संयमसे समन्वित स्त्री उत्तम धर्मकी साधिका होती है । जब यह उत्तमधर्मकी साधिका होती है तो केवलज्ञानको प्राप्त करती है और केवलज्ञानके होने पर नियतसे मोक्ष इसको प्राप्त हो जाता है ।

इस तरह यहां तक स्त्रीमुक्तिका समर्थन किया गया है ॥ ५० ॥

अब अवगाहना और क्षेत्रकी अपेक्षा सिद्धोंका प्रतिपादन करते हैं—

अन्वयार्थ—(उक्कોसो गाहणाए—उत्कृष्टावगाहनायाम्) सबसे बड़े शरीरका नाम उत्कृष्ट अवगाहना है । यह पांचसौ धनुष प्रमाण होती है । इस अवगाहनासे जो सिद्ध हुए हैं वे उत्कृष्ट अवगाहनासिद्ध हैं । (जहन्मज्जमाइ य गाहणाए—जघन्यमध्यमायां च अवगाहनायाम्) दो हाथ प्रमाणशरीर जघन्य अवगाहना है । इस अवगाहनासे जो सिद्ध हुए हैं वे जघन्यावगाहनासिद्ध हैं । इन दोनोंके बीचकी जो अवगाहना है,

સમન્વીત સ્ત્રી પણ ઉત્તમ ધર્મની સાધિકા હોય છે. જ્યારે એ ઉત્તમ ધર્મની સાધિકા બને છે તો કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે. અને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં નિયમથી મોક્ષ એને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે, આ પ્રમાણે અહીં સ્ત્રી મુક્તિનું સમર્થન કરવામાં આવેલ છે. ॥ ૫૦ ॥

હવે અવગાહના અને ક્ષેત્રની અપેક્ષા સિદ્ધોનું પ્રતિપાદન કરે છે—

અન્વયાર્થ—ઉક્કોસો ગાહણાણ—ઉત્કૃષ્ટાવગાહનાયામ્ સૌથી મોટા શરીરનું નામ ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના છે. તે પાંચસો ધનુષ પ્રમાણ હોય છે આ અવગાહનાથી જે સિદ્ધ થયેલ છે તે ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સિદ્ધ છે. જહન્નમજ્જમાઈય ગાહણાણ—જઘન્ય મધ્યમાયાં ચ અવગાહનાયામ્ જે હાથ પ્રમાણ શરીર જઘન્ય અવગાહના છે. આ અવગાહનાથી જે સિદ્ધ થયેલ છે તે જઘન્ય અવગાહના સિદ્ધ છે. આ

સિદ્ધાઃ, એવમ્-ઉર્ધ્વમ્=ઉર્ધ્વલોકે મેરુચૂલિકાઽદૌ સિદ્ધાઃ, તત્રાઽપિ હિ ચારણ-
શ્રમણાદીનાં મુક્ત્યવાપ્તિઃ સમ્ભવતિ, ચ=પુનઃ, અધઃ=અધો લોકે-અધો લૌકિક-
ગ્રામરૂપે સિદ્ધાઃ । ચ=પુનઃ, તિર્યક્ = અર્દ્ધતૃતીયદ્વીપસમુદ્રાઽત્મકે તિર્યગ્લોકે
સિદ્ધાઃ । તત્રાઽપિ કેચિત્ સમુદ્રે સિદ્ધાઃ । ચ=પુનઃ, જલે નદ્યાઽદિ સમ્બન્ધિનિ
જલે ચ સિદ્ધાઃ, ઉપલક્ષણત્વાદ્ ભૂમૌ પર્વતાદિષુ ચ સિદ્ધાઃ, અર્દ્ધતૃતીયદ્વીપસમુ-
દ્રેષુ હિ ન ક્વચિન્મુક્ત્યવાપ્તિ નિષેધ ઇતિ ॥ ૫૧ ॥

વહ મધ્યમ અવગાહના હૈ । હસ અવગાહનામૈં જો સિદ્ધ હુઅ હૈં વે મધ્ય-
માવગાહનાસિદ્ધ હૈં । ઈસી તરહ (ઉદ્ધં અહે ય તિરિયં સમુદં જલમિ-
ઉર્ધ્વમ્ અધશ્ચ તિર્યક્ સમુદ્રે જલે ચ) જો મેરુચૂલિકા આદિમૈં સિદ્ધ હુઅ
હૈં વે ઉર્ધ્વસિદ્ધ હૈં । મેરુચૂલિકા આદિસે ચરણ ઋદ્ધિધારી મુનિયોંકો
મુક્તિકી પ્રાપ્તિ સંભવિત હૈ । અતઃ ઈન્હેં ઉર્ધ્વસિદ્ધ જાનના ચાહિયે ।
અધોલોક પ્રસિદ્ધ જો ગ્રામ આદિ હૈં ઉનમૈં જિન્હેં મુક્તિ પ્રાપ્ત હોતી હૈ
વે અધઃસિદ્ધ હૈં । અર્દ્ધતૃતીય-ઢાઈદ્વીપસમુદ્રાત્મક તિરછાલોકમૈં જો
સિદ્ધ હોતે હૈં વે તિર્યગ્સિદ્ધ હૈં । ઈનમૈં કિતનેક સમુદ્રમૈં મુક્તિ પ્રાપ્ત
કરતે હૈં વે સમુદ્રસિદ્ધ કહે જાતે હૈં, કિતનેક નદી આદિકે જલમૈં
મુક્તિ પ્રાપ્ત કરતે હૈં વે જલસિદ્ધ કહલાતે હૈં । ઈસી તરહ ભૂમિસિદ્ધ
પર્વતસિદ્ધ જાનના ચાહિયે । હસ અર્દ્ધતૃતીય દ્વીપસમુદ્રાત્મક તિર્યગ્લોક
મૈં ઈસા કોઈસા મી સ્થાન નહીં હૈ જહાંસે મુક્તિપાનેકા નિષેધ હો ॥૫૧॥

બન્નેના વચ્ચેની જે અવગાહના છે તે મધ્યમ અવગાહના છે. આ અવગાહ-
નામાં જે સિદ્ધ થયા છે તે મધ્યમ અવગાહના સિદ્ધ છે, ઉદ્ધં અહે ય તિરિયં
સમુદ્ધં જલમિ-ઉર્ધ્વમ્ અધશ્ચ તિર્યક્ સમુદ્રે જલે ચ આ પ્રમાણે જે મેરુ ચૂલિકા
આદિથી ચારણ ઋદ્ધિધારી મુનિયોને મુક્તિની પ્રાપ્તિ સંભવિત છે. આથી
એમને ઉર્ધ્વસિદ્ધ જાણવા જોઈએ. અધોલોક પ્રસિદ્ધ જે ગ્રામ આદિ છે તેમાં
જેને મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે તે અધઃસિદ્ધ છે અર્દ્ધતૃતીયસમુદ્રાત્મક તિરછાલોકમાં
જે સિદ્ધ થાય છે તે તિર્યગ્ સિદ્ધ છે આમાંના કેટલાક સમુદ્રમાં મુક્તિ પ્રાપ્ત
છે એ સમુદ્રસિદ્ધ કહેવાય છે કેટલાક નદી આદિના જળમાં મુક્તિ પ્રાપ્ત
કરે છે તે જળસિદ્ધ કહેવાય છે. આજ પ્રમાણે ભૂમિસિદ્ધ પર્વતસિદ્ધ જાણવા
જોઈએ. આ અર્ધ તૃતીયદ્વિપ સમુદ્રાત્મક તિર્યગ્ લોકમાં એવું કોઈ પણ
સ્થાન નથી કે જ્યાં મુક્તિ પામવાનો નિષેધ હોય. ॥ ૫૧ ॥

સ્ત્રીપુરુષાદયોઽનેકવિધાઃ સિદ્ધાભવન્તીત્યુક્તમ્, તત્રાપિ ક્વ કિયન્તઃ સિધ્યન્તીત્યાશંક્યાહ—

મૂલમ્—દસ ય નપુંસણસુ, વીસં ઇત્થિયાસુ ચૈ ।

પુરિસેસુ ચૈ અદ્વસયં, સમણં ણેમેણ સિર્જ્ઝાઈ ॥ ૫૨ ॥

ચંત્તારિ ચૈ ગિહિલિંગે^૩, અન્નાલિંગે દસેવં ચૈ ।

સલિંગેણં અદ્વસયં, સમણં ણેમેણં સિર્જ્ઝાઈ ॥ ૫૩ ॥

ઉક્કોસો ગાહનાણ ચ, સિર્જ્ઝાંતિ જુગંવં દુવે ।

ચંત્તારિ જહન્નાણં, મંજ્ઞે અટ્ટુત્તરં સંયં ॥ ૫૪ ॥

ચંડરુહ્લોણં ચૈ દુવે સંમુદે, તંઓ જંલે વીસં મંહે તંહેવ ચૈ ।

સયં ચં અટ્ટુત્તરં તિરિયંલોણ, સમણં ણેમેણં સિર્જ્ઝાંતિ ધુવં ॥ ૫૫ ॥

છાયા—દશ ચ નપુંસકેષુ, વિંશતિઃ સ્ત્રીષુ ચ ।

પુરુષેષુ ચાઽષ્ટશતમ્, સમયેન એકેન સિધ્યન્તિ ॥ ૫૨ ॥

ચત્વારશ્ચ ગૃહિલિંગે, અન્યલિંગે દશૈવ ચ ।

સ્વલિંગેન ચાઽષ્ટશતમ્, સમયે નૈકેન સિધ્યન્તિ ॥ ૫૩ ॥

ઉત્કૃષ્ટાઽવગાહનાયાં ચ, સિધ્યતઃ યુગપત્ દ્વૌ ।

ચત્વારઃ જઘન્યાયાં મધ્યે અષ્ટોત્તરં શતમ્ ॥ ૫૪ ॥

ચત્વારઃ, ઊર્ધ્વલોકે ચ દ્વૌ સમુદ્રે, ત્રયોજલે વિંશતિઃ અથસ્તથૈવ ચ ।

શતશ્ચાષ્ટોત્તરં તિર્યંગલોકે, સમયે નૈકેન સિધ્યન્તિ ધ્રુવમ્ ॥ ૫૫ ॥

ટીકા—‘દસ ય નપુંસણસુ’ ઇત્યાદિ ।

નપુંસકેષુ દશ-દશસંખ્યકાઃ, એકેન સમયેન=એકસ્મિન્ સમયે, અવિભાગકા-

સ્ત્રી પુરુષ આદિ અનેક પ્રકારકે જીવ સિદ્ધ હોતે હૈ, અતઃ સિદ્ધોં મેં ભી અનેક પ્રકારતા આતી હૈ । ઇસલિયે અબ સૂત્રકાર ‘કહાં કિસ લિંગસે કિતને સિદ્ધ હોતે હૈ’ ઇસ વાતકો કહતે હૈ ‘દસ ય’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(એગેણ સમયેણ—એકેન સમયેન) એક સમયમેં (નપુંસણસુ-

સ્ત્રી પુરુષ આદિ અનેક પ્રકારના જીવ સિદ્ધ થાય છે. આથી સિદ્ધોમાં પણ અનેક પ્રકારતા આવે છે. આ કારણે હવે સૂત્રકાર “કયાં કયું લિંગથી કેટલા સિદ્ધ થાય છે. આ વાતને કહે છે—“દસ ય” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—એગણ સમયેણ—એકેન સમયેન એક સમયમાં કૃત્રિમ નપુંસણસુ-

લરૂપે, इत्यर्थः, सिध्यन्ति । अत्र-‘ नपुंसकेषु ’ इति कृत्रिमेष्वेव, नान्येषु इति बोध्यं जन्मतो नपुंसकानां प्रव्रज्यापरिणामस्याप्यभावात् । तथा-स्त्रीषु विंशतिः= विंशतिसंख्यकाः स्त्रियः, एकेन समयेन सिध्यन्ति । पुरुषेषु च अष्टशतम्=अष्टाधिकशतम्, अष्टोत्तरशतसंख्यकाः पुरुषाः, एकेन समयेन सिध्यन्ति । ‘ एकेन समयेन ’ इत्यत्र सप्तम्यर्थे तृतीया । ‘ सिञ्जइ ’ इत्येकवचनं च आर्षत्वात् ॥५२॥

‘ चत्वारि ’ य इत्यादि ।

गृहिलिङ्गे चत्वारः, तथान्यलिङ्गे दशैव, तथा स्वलिङ्गेन च-निजलिङ्गे चेत्यर्थः, अष्टशतम्=अष्टोत्तरशतम् । अष्टोत्तरशतसंख्यकाः, एकेन समयेन सिध्यन्ति । ‘ स लिंगेण ’ इत्यत्र सप्तम्यर्थे तृतीया आर्षत्वात् ॥५३॥

નપુંસકેષુ) કૃત્રિમ નપુંસકોમેંસે (દસ-દશ) દસ નપુંસક જીવ (સિજ્જઇ-સિધ્યન્તિ) સિદ્ધ હોતે હૈં । કૃત્રિમ નપુંસકોમેં સે હી જીવ इनने सिद्ध होते हैं जन्मसे जो नपुंसक हैं उनमेंसे नहीं, कारणकी ऐसे नपुंसकोंके परिणाम ही दीक्षा ग्रहण करनेके नहीं होते हैं । तथा (इत्थियासु-स्त्रीषु) स्त्रीलिङ्गसे, स्त्रियोमेंसे (वीस-विंशतिः) वीस स्त्रीयां (सिज्जइ-सिध्यन्ति) एक समयमें सिद्ध पद प्राप्त करती हैं । तथा (पुरिसेसु य अट्टसयं-पुरुषेषु च अष्टशतम्) पुरुषોमेंसे एकसौ आठ जीव एक समयमें सिद्ध होते हैं । इसी तरह (गिहिलिंगे-गृहिलिङ्गे) गृहस्थलिङ्गमेंसे एक समयमें (चत्वारि-चत्वारः) चार जीव (सिज्जइ-सिध्यन्ति) सिद्ध होते हैं । (अन्नलिङ्गे दसेव य-अन्यलिङ्गे दशैव च) अन्यलिङ्गमेंसे एक समयमें दश जीव सिद्ध होते हैं । (सलिंगे अट्टसयं-स्वलिङ्गे च अष्टशतम्) स्वलिङ्गमेंसे एकसौ आठ जीव एक समयमें सिद्ध होते हैं ।

નપુંસકેષુ નપુસકોમાંથી દસ-દશ દસ નપુસક ૭૫ સિજ્જઇ-સિધ્યતિ સિદ્ધ થાય છે. કૃત્રિમ નપુસકોમાંથી આટલા જ ૭૫ સિદ્ધ થાય છે. જન્મથી જે નપુસક છે એમાંથી નહીં કારણ કે, એવા નપુસકોના પરિણામ જ દીક્ષા ગ્રહણ કરવાનાં હોતાં નથી તથા इत्थियासु-स्त्रीषु સ્ત્રીલિંગથી સ્ત્રિયોમાંથી વીસ-વિંશતિઃ વીસ સ્ત્રિયો સિજ્જઇ-સિધ્યતિ એક સમયમાં સિદ્ધ પદ પ્રાપ્ત કરે છે. તથા પુરિસેસુ य अट्टसयं-પુરુષેષુ ચ અષ્ટશતમ્ પુરુષોમાંથી એક સો આઠ ૭૫ એક સમયમાં સિદ્ધ થાય છે. આજ પ્રમાણે गिहिलिंगे-गृहिलिङ्गे ગૃહસ્થ લિંગમાંથી એક સમયમાં चत्वारि-चत्वारि ચાર ૭૫ સિજ્જઇ-સિધ્યન્તિ સિદ્ધ થાય છે. अन्नलिङ्गे दसेव य-अन्यलिङ्गे दशैव च अन्यलिङ्गમાંથી એક સમય દસ ૭૫ સિદ્ધ થાય છે. सलिंगे अट्टसयं-स्वलिङ्गे च अष्टशतम् स्वलिङ्गમાંથી એક સો આઠ ૭૫ એક સમયમાં સિદ્ધ થાય છે.

‘ઉકોસોગાહનાણ ચ’ ઇત્યાદિ ।

ઉત્કૃષ્ટાવગાહનાયાં તુ યુગપત્-એકકાલં, દ્વૌ=દ્વિસંખ્યૌ સિધ્યતઃ । જઘન્યાયાં =જઘન્યાવગાહનાયાં. ચત્વારઃ=ચતુઃ સંખ્યકાઃ, યુગપત્ સિધ્યન્તિ । મધ્યે=મધ્ય-માવગાહનાયામિત્યર્થઃ, અષ્ટોત્તરં શતમ્=અષ્ટોત્તરશતસંખ્યકાઃ, યુગપત્ સિધ્યન્તિ ॥

‘ચડુલુલોચ ચ’ ઇત્યાદિ ।

ઊર્ધ્વલોકે ચત્વારઃ-ચતુઃ સંખ્યાઃ, એકેન સમયેન=એકસ્મિન્ સમયે ધ્રુવં=નિશ્ચયેન સિધ્યન્તિ । અપિ ચ-સમુદ્રે દ્વૌ, જલે ત્રયઃ, તથૈવ ચ અધઃ=અધો લોકે વિંશતિઃ-વિંશતિ સંખ્યકાઃ, તથા-તિર્યગ્લોકે ચ અષ્ટોત્તરં શતમ્-અષ્ટોત્તરશત-સંખ્યકાઃ એકસમયે ધ્રુવં સિધ્યન્તિ ॥ ૫૬ ॥

इसी तरह (उकोसो गाहणाए य जुगवं दुवे सिज्झंति-उत्कृष्टावगाहनायां च युगपत् द्वौ सिध्यतः) उत्कृष्ट अवगाहनामैंसे एक कालमें दो जीव सिद्ध होते हैं । (जहन्नाए चत्तारि-जघन्यायां चत्वारः) जघन्य अवगाहनामैंसे एक साथ चार जीव सिद्ध होते हैं । (मज्झे अट्ठुत्तरं सयं-मध्ये अष्टोत्तरशतम्) मध्य अवगाहनामैंसे एकसौ आठ जीव एक समय में सिद्ध होते हैं । इसी तरह (उड्डुलोए चत्तारि-उर्ध्वलोके चत्वारः) उर्ध्व-स्थानसे एक समयमें चार जीव सिद्ध होते हैं (समुदे दुवे जले तओ अहे वीसं तिरियलोए अट्ठुत्तरं सयं एगेण समए सिज्झंति-समुद्रे द्वौ जले त्रयः अधः विंशतिः तिर्यग् लोके अष्टोत्तरं शतम् एकेन समयेन सिध्यन्ति) समुद्रमेंसे दो जीव, जलमेंसे तीन जीव अधोलोकमेंसे बीस जीव एवं तिरछालोकसे एकसौ आठ जीव एक समयमें सिद्ध होते हैं ॥५२-५५॥

આજ પ્રમાણે ઉકોસોગાહનાણ ચ જુગવં દુવે સિજ્ઝંતિ-ઉત્કૃષ્ટાવગાહનાયાં ચ યુગપત્ દ્વૌ સિધ્યતઃ ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનામાંથી એકકાળમાં બેજીવ સિદ્ધ થાય છે. જહન્નાણ ચત્તારિ-જઘન્યાયાં ચત્વારિ જઘન્ય અવગાહનામાંથી એક સાથે ચાર જીવ સિદ્ધ થાય છે. મજ્જે અટ્ઠુત્તરં સયં-મધ્યે અષ્ટોત્તરશતમ્ મધ્ય અવગાહનામાંથી એકસો આઠજીવ એક સમયમાં સિદ્ધ થાય છે. આજ પ્રમાણે ઉડ્ડુલોચ ચત્તારિ-ઉર્ધ્વલોકે ચત્વારિ ઉર્ધ્વ સ્થાનથી એક સમયમાં ચાર જીવ સિદ્ધ થાય છે. સમુદ્દે દુવે જલે તઓ અહેવીસં તિરિયલોચ અટ્ઠુત્તરં સયં એગેણ સમએ સિજ્ઝંતિ-સમુદ્રે દ્વૌ જલે ત્રયઃ અધ વિંશતિઃ તિર્યગ્લોકે અષ્ટોત્તરં શતં એકેન સમયેન સિધ્યન્તિ સમુદ્રમાંથી બે જીવ જગમાંથી ત્રણ જીવ અધોલોકમાંથી વીસ જીવ અને તિરછા લોકથી એકસો આઠ જીવ એક સમયમાં સિદ્ધ થાય છે. ॥ ૫૨-૫૫ ॥

સમ્પ્રતિ તેષામેવ ગત્યવરોધાદિકં પ્રતિવોથયિતુમાહ—

મૂલમ્—કહિં પઢિહયાં સિદ્ધાં, કહિં સિદ્ધાં પઢિદિયાં ।

કહિં વોંદિ ચંદ્રતાણં, કર્ત્થં ગંતૂળ સિજ્ઝંદ ॥૫૬॥

છાયા—ક પ્રતિહતાઃ સિદ્ધાઃ, ક્વ સિદ્ધાઃ પ્રતિષ્ઠિતાઃ ।

ક્વ ત્યક્ત્વા સ્વલુ, કુત્ર ગત્વા સિધ્યન્તિ ॥ ૫૬ ॥

ટીકા—‘ કહિં પઢિહયા ’ ઇત્યાદિ ।

શિષ્યસ્ય પ્રશ્નવાક્યમાહ—‘ કહિ ’ ઇતિ । સિદ્ધાઃ, ક્વ=કસ્મિન્ સ્થાને, પ્રતિહતા ગત્યાઽવરુદ્ધા ભવન્તિ । તથા—સિદ્ધાઃ ક્વ પ્રતિષ્ઠિતાઃ—સાઘપર્યવસિતં કાલં સ્થિતા ભવન્તિ ? અપિ ચ—સિદ્ધાઃ=શરીરં ત્યક્ત્વા, કુત્ર ગત્વા સિધ્યન્તિ= નિષ્ઠિતાર્થા ભવન્તિ ? ॥ ૫૬ ॥

અત્રોત્તરમાહ—

મૂલમ્—અલોષે પઢિહયા સિદ્ધા, લોચંગે યં પઢિદિયાં ।

ઈહં વોંદિ ચંદ્રતા ણં, તંત્થ ગંતૂળં સિજ્ઝંદ ॥૫૭॥

છાયા—અલોકે પ્રતિહતાઃ સિદ્ધાઃ, લોકાગ્રે ચ પ્રતિષ્ઠિતાઃ ।

ઈહ વોંદિ ત્યક્ત્વા સ્વલુ, તત્ર ગત્વા સિધ્યન્તિ ॥૫૭॥

‘ કહિં પઢિહયા ’ ઇત્યાદિ—

અન્વયાર્થ—(સિદ્ધા-સિદ્ધાઃ) સિદ્ધ આત્મા (કહિં-ક્વ) કિસ સ્થાન પર જાકર (પઢિહયા-પ્રતિહતાઃ) અવરુદ્ધ હોતે હૈ । તથા (સિદ્ધા-સિદ્ધાઃ) સિદ્ધ જીવ (કહિં પઢિદિયા-ક્વ પ્રતિષ્ઠિતાઃ) કહાં પર સાદિ અપર્યવસિત કાલતક રહતે હૈ । તથા (કહિં વોંદિ ચંદ્રતા કત્થ ગંતૂળ સિજ્ઝંદ-ક્વ શરીરં ત્યક્ત્વા કુત્ર ગત્વા સિધ્યન્તિ) ચે સિદ્ધ જીવ કહાં શરીર છોડકર કહાં જાકર સિદ્ધ હોતે હૈ । ઇસ પ્રકાર ચે શિષ્યકે પ્રશ્ન હૈ ॥૫૬॥

“ કહિં પઢિહયા ” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—સિદ્ધો-સિદ્ધાઃ સિદ્ધ આત્મા કહિ-ક્વ ઇથા સ્થાન ઉપર બઝને પઢિહયા-પ્રતિહતાઃ અવરુદ્ધ યાય છે. તથા સિદ્ધા-સિદ્ધાઃ સિદ્ધ જીવ કહિં પઢિદિયા-ક્વ પ્રતિષ્ઠિતાઃ ઇથે સ્થાને અપર્યવસિત કાળ સુધી રહે છે તથા કહિં વોંદિ ચંદ્રતા કત્થ ગંતૂળ સિજ્ઝંદ-ક્વ શરીરં ત્યક્ત્વા કુત્ર ગત્વા સિધ્યન્તિ એ સિદ્ધ જીવ શરીરને છોડીને ઇથા બઝને સિદ્ધ યાય છે. આ પ્રકારનો શિષ્યનો પ્રશ્ન છે ॥૫૬॥

ટીકા—‘અલોએ પડિહયા’

સિદ્ધાઃ, અલોકે=કેવલાકાશરૂપે પ્રતિહતાઃ=ગત્યા પ્રતિરુદ્ધા ભવન્તીત્યર્થઃ, તત્ર ધર્માસ્તિકાયાભાવેન તેષાં ગતે રમાવાદિતિ ભાવઃ । ઉક્તં ચ—

તતોઽપ્યૂર્ધ્વ ગતિસ્તેષાં કસ્માન્નાસ્તીતિ ચેન્મતિઃ ।

ધર્માસ્તિકાયસ્યાભાવાત્, સ હિ હેતુર્ગતેઃ પરઃ ॥ ૧ ॥

તથા લોકાગ્રે-લોકસ્યોપરિભાગે, પ્રતિષ્ઠિતાઃ=સદાઽવસ્થિતાઃ ભવન્તિ । નતુ સિદ્ધાનામૂર્ધ્વગમનં મા ભવતુ, તિર્યગૂ અધો વા તેષાં ગમનં સમ્ભવતિ, તત્ર કથં લોકાગ્ર એવ તદવસ્થાનમિતિ ચેત્, ઉચ્યતે-અથસ્તિર્યગ્ગતિર્હિ પ્રાણિનાં કર્માધીના ભવતિ સિદ્ધાનાં તુ ક્ષીણકર્મતયા તિર્યગધો વા ગતિ ન સમ્ભવતિ । તદુક્તમ્—

इसका उत्तर इस प्रकार है—

इन प्रश्नों का उत्तर इस प्रकार है—‘अलोए’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(સિદ્ધા-સિદ્ધાઃ) સિદ્ધ આત્મા (અલોએ પડિહયા-અલોકે પ્રતિહતાઃ) અલોકાકાશ મેં ગતિ સે પ્રતિરુદ્ધ હૈં । ક્યોં કિ વર્હાં ગતિ મેં સહાયક ધર્મદ્રવ્ય કા અભાવ હૈ । ઇસીલિયે અલોકાકાશ મેં સિદ્ધ આત્માઓં કી ગતિ નહીં હોતી-અર્થાત્ લોકાકાશ લાંઘકર વે અલોકાકાશ મેં નહીં જાતે હૈં । ઉક્તં ચ—

તતોઽપ્યૂર્ધ્વ ગતિસ્તેષાં, કસ્માન્નાસ્તીતિ ચેન્મતિઃ ।

ધર્માસ્તિકાયસ્યાભાવાત્, સ હિ હેતુઃ ગતેઃ પરઃ ॥ ૧ ॥

અષ્ટકર્મ કાટકર જબ આત્મા સિદ્ધ બન જાતા હૈ તબ વહ (લોચગે ચ પડિહયા - લોકાગ્રે ચ પ્રતિષ્ઠિતાઃ) લોક કે અગ્રભાગ મેં જાકર વિરાજમાન હો જાતા હૈ । યદિ કોઈ એસી આશંકા કરે કે સિદ્ધોં કા અલોકાકાશ મેં ગમન અલે હી ન હો પરંતુ તિરછા વા અધોગમન

આ પ્રશ્નોના ઉત્તર આ પ્રમાણે છે—“અલોએ” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—સિદ્ધો-સિદ્ધ સિદ્ધ આત્મા અલોએ પડિહયા-અલોકે પ્રતિહતાઃ લોકાકાશમાં ગતિથી પ્રતિરુદ્ધ છે. કેમ કે, ત્યાં ગતિમાં સહાયક ધર્મદ્રવ્યનો અભાવ છે આ કારણે અલોકાકાશમાં સિદ્ધ આત્માઓની ગતિ થતી નથી અર્થાત્ લોકાકાશ ઉલ્લંઘીને તેઓ અલોકાકાશમાં જતા નથી ઉક્તં ચ—

તતોઽપ્યૂર્ધ્વ ગતિસ્તેષાં, કસ્માન્નાસ્તીતિ ચેન્મતિઃ ।

ધર્માસ્તિકાયસ્યાભાવાત્, સ હિ હેતુઃ ગતેઃ પરઃ ॥ ૧ ॥

આઠ કર્મેને કાપીને જ્યારે આત્મા સિદ્ધ બની જાય છે ત્યારે તે લોચગે ચ પડિહયા-લોકાગ્રે ચ પ્રતિષ્ઠિતાઃ લોકના અગ્રભાગમાં જઈને શીરાજમાન થઈ જાય છે. ને સિદ્ધોનું અલોકાકાશમાં ગમન લલે ન થાય પરંતુ તિરછા

અધસ્તિર્યગધોર્ધ્વ ચ જીવાનાં કર્મજા ગતિઃ ।

ઉર્ધ્વમેવ તુ તાદ્ધર્મ્યાદ્ ભવતિ ક્ષીણકર્મણામ્ ॥ ૧ ॥

તૃતીય પ્રશ્નોસ્યોત્તરમાહ—‘ઇહં’ ઇતિ । ઇહ=તિર્યગ્લોકાદૌ=શરીરં, ત્યક્ત્વા, તત્ર=લોકાગ્રે, ગત્વા સિધ્યન્તિ । નિષ્ઠિતાર્થા ભવન્તિ । સિદ્ધત્વં પ્રાપ્નુવન્તીત્યર્થઃ । ‘ચક્ષ્તા, ગંતૂણ’ ઇત્યત્ર ‘મુખં વ્યાદાય સ્વપિતિ’ ઇત્યાદિવત્ ક્ત્વા પ્રત્યયસ્ય સમાનકાલ એવ પ્રયોગઃ । ઇહ હિ—યસ્મિન્નેવ સમયે દેહલ્યાગસ્તસ્મિન્નેવ સમયે

उनका क्यों नहीं होता है कि जिससे ये लोक के अग्रभाग में ही अवस्थित रहते हैं? उत्तर—तिर्यक् गति अथवा अधोगति प्राणियों के कर्म के आधीन होती है । सिद्ध अवस्था में इस गति के कारणभूत कर्मों का सर्वथा अभाव हो जाता है अतः इनके अभावमें तिर्यक्गति वा अधोगतिसिद्धोंकी नहीं होती है । तदुक्तम्—

અધસ્તિર્યગધોર્ધ્વ ચ જીવાનાં કર્મજા ગતિઃ ।

ઉર્ધ્વમેવ તાદ્ધર્મ્યાત્ ભવતિ ક્ષીણકર્મણામ્ ॥૧॥

वे सिद्ध होनेवाली आत्माएँ (इहं-इह) इस तिर्यग्लोक आदिमें (चोदि चक्ष्ता-शरीरं त्यक्त्वा) शरीरका परित्याग कर (तत्थ लोयगगे गंतूण सिज्जइ-तत्र लोकाग्रे गत्वा सिध्यन्ति) लोकके अग्रभागमें प्राप्त होकर सिद्ध हो जाती हैं । गाथामें “चक्ष्ता गंतूण” यहाँ “मुखं व्यादाय स्वपिति” इत्यादिकी तरह त्वा प्रत्ययका समान कालमें ही प्रयोग हुआ है । जीव जिस समय देहका परित्याग करता है उसी समयमें उसे

અથવા અધોગમ એમનું કેમ થતું નથી કે, જેનાથી એ લોકના અગ્રભાગમાં જ અવસ્થિત રહે છે ?

તિર્યગ ગતિ અથવા અધોગતિ પ્રાણીઓની કર્મને આધીન હોય છે. સિદ્ધ અવસ્થામાં આ ગતિના કારણે ભૂત કર્મોનો સર્વથા અભાવ થઈ જાય છે. આથી એના અભાવમાં તિર્યગ્ગતિ અથવા અધોગતિ સિદ્ધોની થતી નથી તદુક્તમ્—

અધસ્તિર્યગધોર્ધ્વ ચ, જીવાનાં કર્મજા ગતિઃ ।

ઉર્ધ્વમેવ તાદ્ધર્મ્યાત્, ભવતિ ક્ષીણકર્મણામ્ ॥ ૧ ॥

એ નિદ્ધ થયેલી આત્માઓ ઇહં-ઇહ આ તિર્યગ્ લોક આદિમાં ચોદિ ચક્ષ્તા-શરીરં ત્યક્ત્વા શરીરનો પરિત્યાગ કરી તત્થ લોયગગે ગંતૂણ સિજ્જइ-તત્ર લોકાગ્રે ગત્વા સિધ્યન્તિ લોકના અગ્રભાગમાં પ્રાપ્ત થઈને સિદ્ધ થઈ જાય છે. ગાથામાં “ચક્ષ્તા ગંતૂણ” ઇત્યાદિની માફક ઇત્વા પ્રત્યયનો સમાન કાળમાં જ પ્રયોગ થયેલ છે એવ જે સમયે દેહનો પરિત્યાગ કરે છે એજ સમયે

સકલકર્મક્ષયરૂપો મોક્ષસ્તથા લોકાગ્રે ગમનં સિદ્ધત્વપ્રાપ્તિશ્ચેતિ પૂર્વાપરકાલવિભાગો નાસ્તિ । ઉક્તञ्च—

द्रव्यस्य कर्मणो यद्वद्, उत्पत्त्यारम्भवीतयः ।

समं तथैव सिद्धस्य गतिमोक्षभवक्षयाः ॥ १ ॥ इति ॥ ५७ ॥

લોકોગ્રે ગત્વા સિધ્ધ્યન્તીત્યુક્તમ્, લોકાગ્રં ચ ઈષ્ટપ્રાગ્ભારાયાઃ પૃથિવ્યા ઉપરીતિ યસ્મિન્ પ્રદેશે યત્સંસ્થાના યત્પ્રમાણા યદ્વર્ણાં ચ સાઽરિતિ, તદાહ—

मूलम्—बारसहिं जोयणैहिं, सव्वट्ठस्सुवरिं भवे ।

ईसीपब्भारनामाउ, पुढवी छत्तसंठिथा ॥ ५८ ॥

છાયા—દ્વાદશભિઃ યોજનૈઃ, સર્વાર્થસ્ય ઉપરિ ભવતિ ।

ईषट्प्राग्भारनामा तु, पृथिवी छत्र संस्थिता ॥ ५८ ॥

टीका—‘ बारसहिं ’ इत्यादि ।

सर्वार्थस्य=‘ सर्वाऽर्थनाम्नो विमानस्य ’ अनुत्तरविमानस्येत्यर्थः । उपरि=

સકલ કર્મક્ષયરૂપ મોક્ષ તથા લોકકે અગ્રભાગમેં ગમન એવં સિદ્ધત્વકી પ્રાપ્તિ હો જાતી હૈ । યહાં પર પૂર્વાપર કાલકા વિભાગ નહીં હોતા હૈ । ઉક્તં ચ—

“द्रव्यस्य कर्मणो यद्वद् उत्पत्त्यारम्भवीतयः ।

समं तथैव सिद्धस्य गतिमोक्षभवक्षयाः ॥ १ ॥ ” इति ।

લોકકે અગ્રભાગમેં પ્રાપ્ત હોકર વે સિદ્ધ હો જાતે હૈં સો યહ લોકકા અગ્રભાગ ઈષ્ટપ્રાગ્ભારા પૃથિવીકે ઉપર હૈ ॥ ૫૭ ॥

અવ યહ પૃથિવી જિસ પ્રદેશમેં જિસ સંસ્થાનવાલી, જિતને પ્રમાણ-વાલી તથા જિસ વર્ણવાલી હૈ ઇસ વાતકો સૂત્રકાર કહતે હૈ—

‘ बारसहिं ’ इत्यादि—

अन्वयार्थ—(सव्वट्ठस्सुवरि-सर्वार्थस्य उपरि) सर्वार्थ नामक अनु-

એને સઘળા કર્મોના ક્ષયરૂપ મોક્ષ તથા લોકના અગ્રભાગમાં ગમન અને સિદ્ધત્વની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે અહીંયા પૂર્વાપર કાળનો વિભાગ થતો નથી. ઉક્તં ચ—

“द्रव्यस्य कर्मणो यद्वद्, उत्पत्त्यारम्भवीतयः ।

समं तथैव सिद्धस्य, गतिमोक्षभवक्षयाः ॥ १ ॥ इति ॥

લોકના અગ્રભાગને પ્રાપ્ત કરીને તે સિદ્ધ થઈ જાય છે. તે આ લોકનો અગ્રભાગ ઈષ્ટપ્રાગ્ભારા પૃથિવીના ઉપર છે, ॥ ૫૭ ॥

હવે આ પૃથિવી જે પ્રદેશમાં જે સંસ્થાનવાળી, જેટલા પ્રમાણુવાળી તથા જે વર્ણની છે એ વાતને સૂત્રકાર બતાવે છે—“ बारसहिं ” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—सव्वट्ठस्सुवरि-सर्वार्थस्य उपरि सर्वार्थ नामना अनुत्तर विमानની ઉપર

ऊर्ध्व, द्वादशभिर्योजनैः=द्वादशयोजनात् परमित्यर्थः । छत्रसंस्थिता=छत्रसंस्थाना-
छत्राकारेत्यर्थः । इषत्प्राग्भारनामा=ईषत्प्राग्भारेति नाम यस्याः सा पृथिवी सिद्ध-
शिला भवति=विद्यते ॥ ५८ ॥

किं च—

मूलम्—पणयालसयसहस्सा, जौयणाणं तु आयया ।

तावइया चैव વિત્થિન્ના, તિગુણો તસ્સેવ પરિરંઓ ॥ ૫૯ ॥

છાયા—પંચચત્વારિંશચ્છતસહસ્રાણિ, યોજનાનાન્તુ આયતા ।

તાવતી ચૈવ વિસ્તીર્ણા, ત્રિગુણસ્તસ્યૈવ પરિરયઃ ॥ ૫૯ ॥

ટીકા—‘પણયાલ’ ઇત્યાદિ—

સા ઈષત્પ્રાગ્ભારા યોજનાનામ્, પંચચત્વારિંશચ્છતસહસ્રાણિ, પંચચત્વારિંશ-

ત્તર વિમાનકે ઉપર (બારણહિં જોયણેહિં-દ્વાદશભિઃ યોજનૈઃ) ૧૨બારહ
યોજનસે આગે (છત્તસંઠિયા-છત્રસંસ્થિતા) છત્રાકાર (ઇસીપઞ્ભારનામા
પુઢવી-ઈષત્પ્રાગ્ભારનામા પૃથિવી) ઈષત્પ્રાગ્ભાર ઇસ નામકી પૃથિવી
(ભવે-ભવતિ) હૈ ॥૫૮॥

किंच—‘पणयाल०’ इत्यादि ।

अन्वયार्थ—वह ईषत्प्राग्भार नामकी भूमि (जौयणाणं पणयालसय
सहस्सा-योजनानां पंचचत्वारिंशत् शत सहस्राणि) ४५ पैंतालीसलाख
योजन (आयया-आयता) दीर्घ है । तथा (तावइया चैव वित्थिन्ना-तावती-
चैव विस्तीर्णा) इतनी ही विस्तीर्ण है । (तस्सेव परिंओ त्रिगुणो-तस्यैव
परिरयः त्रिगुणः) एवं इसकी परिधि इस आयामसे कुछ अधिक
त्रिगुणी है अर्थात्-(१४२३०२४९) एककरोड बयालीसलाख तीसहजार

વારસેહિ જોયણેહિં-દ્વાદશભિઃ યોજનૈઃ ૧૨ જોજનથી આગળ છત્તસંઠિયા-છત્રસંસ્થિતાઃ
છત્રી આકાર ઇસી પઞ્ભારનામા-ઈષત્પ્રાગ્ભારનામા ઈષત્પ્રાગ્ભાર આ નામની પૃથવી ભવે
-ભવતિ છે. ૫૮।

“પણયાલ” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—એ ઈષત્પ્રાગ્ભાર નામની ભૂમિ જોયણાણં પણયાલસયસહસ્સા-
યોજનાનાં પંચચત્વારિંશત્ શતસહસ્રાણિ પીસ્તાળીસ લાખ યોજન આયયા-આયતા
દીર્ઘ છે તથા તાવइया ચૈવ વિત્થિન્ના-તાવતીચૈવ વિસ્તીર્ણાઃ એટલાજ વિસ્તારવાળી છે.
તસ્સેવ પરિંઓ ત્રિગુણો-તસ્યૈવ પરિરયઃ ત્રિગુણઃ તેનીપરિધિ આ આયામથી કંઈક વધારે
ત્રણગણાથી થોડી વધુ છે. અર્થાત્-(૧૪૨૩૦૨૪૯) એક કરોડ બેતાળીસલાખ

લક્ષાણિ યાવત્ આયતા=દીર્ઘા । ચ=પુનઃ તાવન્તિ એવ વિસ્તીર્ણા । તસ્યૈવ=ઇહ પશ્ચમ્યર્થે પશ્ચો, તસ્માદેવ, આયામાત્ ત્રિગુણઃ સાધિક સ્ત્રિગુણ इत्यर्थः, ઝનપચ્ચાશ-
દધિકદ્વિશતાઽધિકત્રિંશત્સહસ્રાઽધિક દ્વિચત્વાર્શિશલ્લક્ષાઽધિકૈકકોટિ (૧૪૨૩૦૨-
૪૯) યોજનપ્રમાણઃ । તથા ચ તસ્યાઃ પરિચયઃ=પરિધિર્વિધતે । ઇહ ચ ત્રિગુણ
इत्युक्तेऽपि विशेषाधिक्यं द्रष्टव्यम् । ત્રિગુણમાત્રોક્તૌ પચ્ચત્રિંશલ્લક્ષાધિકયોજન-
કોટિં રેવ એતત્પરિમાણં સ્યાત્ । તથા ચાગમાન્તરવિરોધઃ પ્રસજ્યેત । પરિચયમાનં
ચૈવ મુક્તમ્ ।

एगो जोयणकोडी वायालीसं भवे सयसहस्सा ।

तीसं चेव सहस्सा, दो चेव सया अउणपन्ना ॥ १ ॥

છાયા—એકા યોજનાનાં કોટી, દ્વાચત્વાર્શિશ્ સહસ્રાણિ ।

ત્રિંશદેવ સહસ્રાણિ દ્વે એવ શતે એકોનપચ્ચાશત્ ॥ ઇતિ ।

તુ શબ્દો, પૂરણે ॥૧॥ ૫૯ ॥

દોસો ઝનપચાસ યોજન પ્રમાણકી હૈ । ગાથામેં સામાન્યરૂપસે પરિધિ
તિગુની હી કહી ગઈ હૈ પરન્તુ યહાં ડસે કુછ અધિક વિશેષરૂપસે
જાનના ચાહિયે । કયોં કિ આગમાન્તરમેં એસા હી કહા હૈ । યદિ એસી
બાત ન માની જાય તો એકકરોડ પેંતીસલાખ (૧૩૫૦૦૦૦૦) ઇતના
વિસ્તાર હી તિગુણિત કરને પર આતા હૈ । ઇસકા આગમાન્તરસે વિરોધ
હોતા હૈ । આગમાન્તરમેં પરિધિકા ઇસ પ્રકાર વિસ્તાર કહા ગયા હૈ—

“ एगो जोयणकोडी, वायालीसं भवे सयसहस्सा ।

तीसं चेव सहस्सा, दो चेव सया अउणपन्ना ॥ १ ॥ ”

(૧૪૨૩૦૨૪૯) એકકરોડ વયાલીસલાખ તીસહજાર દોસો ઝનપચાસ
યોજન પ્રમાણ પરિધિ ઇસ ગાથામેં કહી ગઈ હૈ ॥૫૯॥

ત્રીસહજાર બસો ઓગણપચાસ યોજન પ્રમાણવાળી છે ગાથામા સામાન્યરૂપથી
પરિધિ ત્રણગણી બતાવેલ છે. પરંતુ અહિંયાં તેને કાઇક અધિક વિશેષરૂપથી
જાણવી જોઇએ કેમ કે, આગમમા એવુ જ કહેલ છે. જો આ વાત માનવામાં
ન આવે તો એકકરોડ પાંત્રીસલાખ (૧૩૫૦૦૦૦૦) આટલો વિસ્તાર જ
ત્રણગણુ કરવાથી આવે છે. આનો આગળથી વિરોધ થાય છે. આગમમાં
પરિધિનો આ પ્રમાણુ વિસ્તાર કહેલ છે—

“ एगो जोयणकोडी, वायालीसं भवे सयसहस्सा ।

तीसं चेव सहस्सा, दो चेव सया अउणपन्ना ॥ १ ॥ ”

એકકરોડ પેંતાલીસલાખ ત્રીસહજાર બસોને ઓગણપચાસ (૧૪૨૩૦૨૪૯)
યોજન પ્રમાણુ પરિધિ અહિં ગાથામાં કહેલ છે

किं च—

मूलम्—अट्टजोयणवाहल्ला, सां मज्झमिंम वियाहिया ।

परिहायंती चरिमंते, मच्छीपत्ता उ तणुयरी ॥६०॥

छाया—अष्टयोजनवाहल्या, सा मध्ये व्याख्याता ।

परिहीयमानाचरमान्ते, मक्षिकापत्रात्तु तनुकतरा ॥ ६० ॥

टीका—‘अट्टजोयण’ इत्यादि ।

सा=ईषत्प्राग्भारा, मध्ये=मध्यभागे अष्टयोजनवाहल्या=अष्टौ-आटसंख्य-
कानि-योजनानि, वाहल्यं-स्थूलत्वं यस्याः सा तथा व्याख्याता । ईषत्प्राग्भाराया
मध्यभागोऽष्टयोजनपरिमितस्थौल्यविशिष्ट इत्यर्थः । चरमान्ते-अन्तिमभागे
सर्वदिग्भागस्थितेषु पर्यन्तप्रदेशेष्वित्यर्थः, मध्यभागादन्यत्र प्रतियोजनमङ्गुलपृथक्त्व-
हान्या परिहीयमाना=परि-समन्तात् हीयमाना-प्रतनूयमाना सती सा ईषत्प्रा-
ग्भारा । मक्षिका पत्रात्तु=मक्षिका पक्षादपि, तनुतरा-अतिकृशा प्रतला-विद्यते ॥६०॥

किं च—

मूलम्—अज्जुणसुवन्नगमई, सा पुंढवी निम्मला सहोवेण ।

उत्ताणगच्छत्तगसंठिया यं, भणिया जिणवरेहिं ॥६१॥

किंच—‘अट्टजोयण०’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(सा-सा) वह ईषत्प्राग्भारा भूमि (मज्झमि-मध्ये)
मध्यभागमें (अट्टजोयणवाहल्ला-अष्टयोजनवाहल्या) आठ योजनकी
स्थूलतासे युक्त है (चरिमंते-चरमान्ते) तथा समस्त दिशाओंकी ओर
रहे हुए पर्यन्त प्रदेशोंमें प्रतियोजन अंगुल पृथक्त्वकी हानिसे (परिहायंति-
परिहीयमाना) कमती कमती होती हुई (मच्छीपत्ता-मक्षिकापत्रात्तु)
मक्खीके पंखसे भी (तणुयरी-तनुतरा) अतिपतली है ॥६०॥

किंच—“ अट्टजोयण ” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—सा-सा ये ईषत्प्राग्भारा भूमि मज्झमि-मध्ये मध्य भागमें
अट्टजोयणवाहल्ला - अष्टयोजनवाहल्या आठ योजनकी स्थूलताथी युक्त है
तथा चरिमंते-चरमान्ते समस्त दिशाओंकी तरफ रहे हुए पर्यन्त प्रदेशोंमें प्रतियोजन
आगण पृथ्वीकी डानीथी परिहायंति-परिहीयमाना ओछी धतां धतां मक्खीपत्ता-
मक्षिकापत्रात्तु भाभीनी पांभथी पणु तनुयरा-तनुतरा अति पातली डेय है ॥६०॥

છાયા—અર્જુનસુવર્ણકમયી, સા પૃથિવી નિર્મલા સ્વભાવેન ॥

ઉત્તાનકચ્છત્રસંસ્થિતા ચ, મણિતા જિનવરૈઃ ॥ ૬૧ ॥

ટીકા—‘ અર્જુણ ’ इत्यादि ।

સા=ઈષત્પ્રાગ્ભારા પૃથિવી, અર્જુનસુવર્ણકમયી=શ્વેતસુવર્ણમયી સ્વભાવેન=સ્વરૂપતો નિર્મલા=સ્વચ્છા તથા-ઉત્તાનકચ્છત્ર સંસ્થિતા=ઉત્તાનક=ઉત્પ્રસારિતં યત્ છત્રં, તદ્વત્ સંસ્થિતં સંસ્થાનં યસ્યાઃ સા તથા, ઉત્તાનછત્રાકારા ચ જિનવરૈઃ મણિતા=કથિતા । નતુ ૫૮ અષ્ટપદશસ્તમગાથાયામપિ છત્ર સંસ્થિતેતિ વિશેષણસ્યોક્ત-તયા પુનરુક્તિઃ સજ્ઞાતેતિ ચેત્ , ઉચ્યતે-તત્ર-ચ્છત્રસંસ્થિતેતિ સામાન્યતઃ કથનમ્ , અત્ર ચ-ઉત્તાનત્વં છત્રવિશેષણીકૃત્ય વિશેષતઃ કથનમિતિ ભેદાન્નપુનરુક્તિઃ ॥૬૧॥

કિન્ન—‘ અર્જુણ૦ ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(સા-સા) વહ ઈષત્પ્રાગ્ભારા (પૃથ્વી-પૃથિવી) પૃથિવી (અર્જુણ સુવર્ણગમર્દ-અર્જુન સુવર્ણકમયી) શ્વેતસુવર્ણમય હૈ (સહાવેનં નિમ્મલા-સ્વભાવેન નિર્મલા) તથા સ્વભાવસે હી નિર્મલ હૈ । એવં (ઉત્તા-ણગચ્છત્રગસંઠિયા-ઉત્તાનકચ્છત્રસંસ્થિતા) ઉપર તાને ગયે છત્તેકે સમાન આકારવાલી હૈ । (જિનવરેહિં મણિયા-જિનવરૈઃ કથિતા) એસા જિનેદ્રદેવને કહા હૈ । યદ્યપિ ૫૮ અઠાવનવીં ગાથામેં ઇસ પૃથિવીકા આકાર છત્ર જૈસા કહા ગયા હૈ ઓર યહાં મી છત્ર જૈસા બતલાયા ગયા-ઇસ તરહ પુનરુક્તિ દોષકી પ્રસક્તિ હોતી હૈ પરન્તુ ઇસ તરહસે ડસકી નિવૃત્તિ હો જાતી હૈ કિ ૫૮ અઠાવનવીં ગાથામેં સામાન્યતયા છત્ર જૈસા કહા હૈ ઓર યહાં પર ઉપરકી ઓર પ્રસારિત છત્ર જૈસા કહા હૈ, અતઃ ડસ કથનમેં ઓર ઇસ કથનમેં વિશેષતા હોનેસે પુનરુક્તિ દોષ નહીં આતા હૈ ॥૬૧॥

કિન્ન—“ અર્જુણ ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—સા-સા એ ઈષત્પ્રાગભારા પૃથ્વી-પૃથિવી પૃથવીઅર્જુણસુવર્ણગમર્દ-અર્જુનસુવર્ણકમયી શ્વેત સુવર્ણમય છે, સહાવેનં નિમ્મલા-સ્વભાવેન નિર્મલા તથા સ્વભાવથી નિર્મળ છે અને ઉત્તાણગચ્છત્રગસંઠિયા-ઉત્તાનકચ્છત્રસંસ્થિતા ઉધાડેલી છત્રીના જેવી આકારવાળી છે. એવું જિનવરેહિં મણિયા-જિનવરૈઃ કથિતા જીનેન્દ્રદેવે કહ્યું છે. જો કે, (૫૮) અઠાવનમી ગાથામાં આ પૃથ્વીનો આકાર છત્રી જેવો બતાવવામાં આવેલ છે, અને અહીં પણ છત્રી જેવો બતાવેલ છે. આ પ્રમાણે પુનરુક્તિ દોષની પ્રસક્તિ થાય છે. પરંતુ આ રીતે એની નિવૃત્તિ થઈ જાય કે. અઠાવનમી ગાથામાં સામાન્યતઃ છત્રી જેવું બતાવેલ છે. જેથી એ કથનમાં અને આ કથનમાં વિશેષતા હોવાથી પુનરુક્તિ દોષ આવતો નથી. ॥ ૬૧ ॥

કિં ચ—

મૂલમ્--સંસ્વંકકુંદસંકાસા, પંડુરા નિસ્મલા સુહા ।

સીયાણ જોયણે તત્તો, લોયંતો ડ વ્રિયાહિઓ ॥૬૨॥

છાયા—શંખાઙ્કુન્દસઙ્કાશા, પાણ્ડુરા નિર્મલા શુભા ।

સીતાયા યોજને તતઃ લોકાન્તસ્તુ વ્યાખ્યાતઃ ॥ ૬૨ ॥

ટીકા—‘ સંસ્વંક ’ ઇત્યાદિ—

પુનઃ સા ઇષ્ટપ્રાગ્ભારા શંખાઙ્કુન્દ સઙ્કાશા=શંખઃ=પ્રસિદ્ધઃ, અઙ્કઃ=સ્ફટિકઃ કુંદં=પુષ્પવિશેષઃ, તત્સઙ્કાશા=તત્સદૃશી=વર્ણતસ્તદ્વત્પ્રતિભાસમાના અતએવ-પાણ્ડુરા =થેતવર્ણા નિર્મલા=સ્વચ્છા, શુભા=શુભસ્વરૂપા, વિદ્યતે ।

યદીદૃશી સા પૃથિવી, તતઃ પર કિમસ્તીત્યાશંક્યાહ—‘ સીયાણ ’ ઇત્યાદિ । તતઃ=તસ્યાઃ=વર્ણિતસ્વરૂપાયાઃ સીતાયાઃ=ઈષ્ટપ્રાગ્ભારા પૃથિવ્યેવ ‘ સીતા ’ ઇતિ ‘ સિદ્ધશિલા ’ ઇતિ ચોચ્યતે । સીતાઽપરનામ્ન્યાઃ ઇષ્ટપ્રાગ્ભારાખ્યાયાઃ સિદ્ધ-શિલાયા ઉપરિ યોજને=ક્રોશચતુષ્ટયરૂપે ગતે સતિ લોકાન્તઃ=લોકાગ્રભાગઃ, સિદ્ધસ્થાનરૂપ ઇત્યર્થઃ, વ્યાખ્યાતઃ=કથિતઃ ॥ ૬૨ ॥

કિન્ન—‘ સંસ્વંક૦ ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—તથા યહ ઇષ્ટપ્રાગ્ભારા પૃથિવી (સંસ્વંકકુંદસંકાસા-શંખાઙ્કુન્દસંકાશા) શંખ, સ્ફટિક એવં કુંદપુષ્પકે સમાન વર્ણવાલી હૈ । ઇસી લિયે (પંડુરા-પાણ્ડુરા) યહ સફેદ હૈ । તથા (નિસ્મલા-નિર્મલા) નિર્મલ (સુહા-શુભા) એવં શુભ હૈ (તત્તો સીયાણ જોયણે-તતઃ સીતાયાઃ યોજને) ઇસ પ્રાગ્ભારા નામકી પૃથિવીકે કિ જિસકા નામ સીતા ઓર સિદ્ધશિલા મી હૈ ઉપર એક યોજનકે વાદ-ચારકોશકે વાદ-(લોયંતો વ્રિયાહિઓ-લોકાન્તઃ વ્યાખ્યાતઃ) લોકકા અન્ત-સિદ્ધોંકા નિવાસસ્થાન કહા ગયા હૈ ॥૬૨॥

કિન્ન—“ સંસ્વંક ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—તથા આ ઇષ્ટપ્રાગ્ભારા પૃથિવી સંસ્વંકકુંદસંકાસા-શંખાઙ્કુન્દસંકાશા શંખ, સ્ફટિક અને કુંદ પુષ્પના જેવા વર્ણવાળી છે. આ કારણે એ પંડુરા-પાણ્ડુરા સફેદ છે તથા નિસ્મલા-નિર્મલા નિર્મળ તેમજ સુહા-શુભા શુભ તત્તો સીયાણ જોયણે-સીતાયાઃ યોજને આ પ્રાગ્ભારા નામની પૃથિવી કે જેનું નામ સીતા અને સિદ્ધ શિલા પણ છે ઉપર એક બેજન પછી એટલે ચર ગાઉ પછી લોયંતો વ્રિયાહિઓ-લોકાન્ત વ્યાખ્યાત દોડેનો અન્ત-સિદ્ધોનું નિવાસ સ્થાન કહેવામાં આવેલ છે. ॥ ૬૨ ॥

નનુ યદિ યોજને લોકાન્તઃ, તર્હિ કિં તત્ર સર્વત્ર સિદ્ધાસ્તિષ્ટન્તિ, આહો-
શ્વિત્, અન્યથેત્યાશઙ્કયાહ—

મૂલમ્—જોયણસ્સ ડ જો તત્થ, કોસો ઉવરિમો ભવે ।

તસ્સ કોસસ્સ છઠ્ઠમાણ, સિદ્ધાણો ગહણો ભવે ॥૬૩॥

છાયા—યોજનસ્ય તુ યસ્તત્ર, ક્રોશઃ ઉપરિતનો ભવતિ ।

તસ્ય ક્રોશસ્ય પષ્ઠભાગે, સિદ્ધાનામવગાહના ભવતિ ॥ ૬૩ ॥

ટીકા—‘ જોયણસ્સ ’ इत्यादि ।

તત્ર યોજનસ્ય ઉપરિતન=ઉપરિસ્થિતો ય ક્રોશો ભવતિ=વિદ્યતે, ચતુર્વિં-
શતેરજ્જુલાનામકો હસ્તો ભવતિ । અનેન હસ્તમાનેન હસ્તચતુષ્ઠયં ધનુરુચ્યતે । ધનુ-
સહસ્રદ્વયં ક્રોશ ઉચ્યતે । તસ્ય, પષ્ઠભાગે=દ્વાત્રિશદજ્જુલસંયુક્તઃ—ત્રયસ્ત્રિશદધિક
ધનુઃશતત્રિતયરૂપે સિદ્ધાનામ્, અવગાહના=અવસ્થાનં ભવતિ । ‘ તુ ’ इति
વાક્યાલક્ષારે ॥ ૬૩ ॥

યદિ સિદ્ધશિલાસે એક યોજન ઉપર લોકાન્ત હૈ તો કયા વહાં સર્વત્ર
સિદ્ધ હૈં યા અન્ય પ્રકારસે હૈં સો કહતે હૈં—‘જોયણસ્સ ડ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(તત્થ જોયણસ્સ ઉવરિમો જો કોસો ભવે—તત્ર યોજન-
સ્ય ઉપરિતનઃ યઃ ક્રોશઃ ભવતિ) વહાં યોજનકા ઉપરિતન જો ક્રોશ હૈ
(તસ્સ કોસસ્સ છઠ્ઠમાણ—તસ્ય ક્રોશસ્ય પષ્ઠભાગે) ઉત્ત કોશકે છઠવે
ભાગમેં (સિદ્ધાણો ગાહણા—સિદ્ધાનાં અવગાહના) સિદ્ધોંકા અવસ્થાન હૈ ।
ચૌવીસ અંગુલોંકા એક હાથ હોતા હૈ । ચાર હાથકા એક ધનુષ હોતા હૈ ।
દો ૨ હજાર ધનુષકા એક કોષ હોતા હૈ । ઇસકા છઠવાં ભાગ ૩૨
અંગુલ યુક્ત ૩૩૩ ધનુષ હોતા હૈ । ઇતની જગહમેં સિદ્ધોંકા નિવાસ હૈ ॥૬૩॥

જો સિદ્ધ શિલાથી એક જોજન ઉપર લોકાન્ત છે તો શું ત્યાં સર્વત્ર
સિદ્ધ છે અથવા અન્ય પ્રકારથી છે તેને કહે છે—“જોયણસ્સ ડ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—તત્થ જોયણસ્સ ઉવરિમો જો કોસો ભવે—તત્ર યોજનસ્ય ઉપરિતનઃ
યઃ ક્રોશઃ ભવતિ ત્યાં યોજનનું ઉપરિતન જે ક્રોશ છે તસ્સ કોસસ્સ છઠ્ઠમાણ—તસ્ય
ક્રોશસ્ય પષ્ઠભાગે એ ક્રોશના છઠા ભાગમાં સિદ્ધાણોગાહણા—સિદ્ધાનાનાં અવગાહના
સિદ્ધોનું અવસ્થાન છે. ચૌવીસ આંગળનો એક હાથ થાય છે. ચાર હાથનું
એક ધનુષ થાય છે બે હજાર ધનુષનો એક કોષ થાય છે. આનો છઠો
ભાગ (૩૨) બત્રીસ આંગળ યુક્ત ત્રણસો તેત્રીસ (૩૩૩) ધનુષ થાય છે.
આટલી જગ્યામાં સિદ્ધોનો નિવાસ છે. ॥ ૬૩ ॥

અવગાહના ચ તતશ્ચલનસમ્ભવેऽપિ પરમાણ્વાદીનામિવ एकादि प्रदेशेषु
स्यादત आह—

मूलम्—तत्थ सिद्धा महाभागा, लौगगंसि पइट्ठिया ।

भवप्पपंचओ मुक्का, सिद्धिं वरगइं गया ॥६४॥

छाया—तत्र सिद्धा महाभागा, लोकाग्रे प्रतिष्ठिताः ।

भवप्रपञ्चतो मुक्ताः, सिद्धिं वरगतिं गताः ॥ ६४ ॥

टीका—‘ तत्थ सिद्धा ’ इत्यादि ।

यतः—भवप्रपञ्चतो मुक्ताः—भवस्य=चतुर्गतिकसंसारस्य यः प्रपञ्चः=विस्तारः
पुनः पुनः प्राप्तिस्तस्मान्मुक्ताः=वियुक्ताः सन्तः, सिद्धिं=सिद्धिनामधेयां वरगतिं=
गत्यन्तरापेक्षया श्रेष्ठगतिं गताः=सम्प्राप्ताः । अत एव—महाभागाः=प्राप्तशाश्व-
तसुखाः सिद्धाः=उक्तरूपाः तत्र=उक्तरूपे लोकाग्रे प्रतिष्ठिताः—स्थिराः सन्ति,
चलनक्रियाया अभावात् । अयं भावः—भवप्रपञ्च एव चलने हेतुः स च सिद्धानां
नास्तीति कुतस्तेषां चलनमिति ॥ ६४ ॥

અવગાહના પરમાણુ આદિકે સમાન ચલન સ્વભાવવાળી હોતી હૈ તો
સિદ્ધોંકે એકાદિ પ્રદેશોંમેં ચલનસ્વભાવ હૈ કયા ? સો કહતે હૈં—

‘ તત્થ ’ ઇત્યાદિ—

અન્વયાર્થ—જિસ કારણ (ભવપ્પપંચઓમુક્કા—ભવપ્રપંચોન્મુક્તાઃ) યે
સિદ્ધ ચતુર્ગતિરૂપ ઇસ સંસારકે પ્રપંચસે રહિત હૈં ઔર ઇસીલિયે (વરગઈં
સિદ્ધિં ગયા—વરગતિં સિદ્ધિં ગતાઃ) અન્ય ગતિયોંકી અપેક્ષા શ્રેષ્ઠગતિ
જો સિદ્ધિગતિ હૈં ઉસે પ્રાપ્ત કર ચુકે હૈં । ઇસી કારણ (મહાભાગા—મહા-
ભાગાઃ) અવ્યાબાધ શાશ્વત સુખકે ભોક્તા યે હૈં, ઔર ઇસીસે યે મહા-
ભાગ હૈં । એસે યે સિદ્ધ (લોગગંસિ પइट्ठिया—લોકાગ્રે પ્રતિષ્ઠિતાઃ) લોકકે
અગ્રભાગમેં સદા સ્થિર હૈં । ઇનમેં હલનચલન ક્રિયા નહીં હૈં । ભવપ્રપંચ

અવગાહના પરમાણુ આદિના સમાન ચલન સ્વભાવવાળી હોય છે તો
સિદ્ધાના એકાદ પ્રદેશોમાં ચલન સ્વભાવ છે શું ? તો કહે છે—“તત્થ” ઇત્યાદિ

અન્વયાર્થ—જે કારણે ભવપ્પપંચઓ મુક્કા—ભવપ્રપંચોન્મુક્તાઃ એ સિદ્ધ ચતુર્ગતિરૂપ
આ સંસારમાં પ્રપંચથી રહિત છે. અને એજ કારણે વરગઈં સિદ્ધિં ગયા—વરગતિં
સિદ્ધિ ગતાઃ અન્ય ગતિએની અપેક્ષા શ્રેષ્ઠ ગતિ જે સિદ્ધ ગતિ છે તેને પ્રાપ્ત
કરી ચૂક્યા છે. એજ કારણે મહાભાગા — મહાભાગાઃ અવ્યાબાધ શાશ્વત
સુખને એ લોગવે છે અને આજ કારણે એ મહાભાગ છે. એના એ સિદ્ધ
લોગન્મિ પइट्ठिया—લોકાગ્રે પ્રતિષ્ઠિતાઃ લોકના અગ્રભાગમાં સદા સ્થિર છે. તેમાં

સમ્પ્રતિ સિદ્ધાનામવગાહનામાહ—

મૂલમ્—ઉસ્સેહો જેસિં જો હોઈ, ભવમ્મિ ચરિમ્મિ ઉં ।

તિમાગહીણો તત્તો ચ, સિદ્ધાણોગાહ્ણા ભવે ॥૬૫॥

છાયા—ઉત્સેધો યેષાં યો ભવતિ, ભવે ચરમે તુ ।

ત્રિમાગહીના તતથ્ચ, સિદ્ધાનામવગાહના ભવતિ ॥ ૬૫ ॥

ટીકા—‘ઉસ્સેહો જસ્સ’ ઇત્યાદિ ।

ચરમે=અન્તિમે તુ ભવે-જન્મનિ ‘ચરમે’ ઇતિ વિશેષણં પ્રાગ્ભવપ્રજ્ઞાપનીય-
નયાપેક્ષયા । યેષાં સિદ્ધાનામ્, યઃ=યત્પરિમાણકઃ, ઉત્સેધઃ=શરીરસ્ય ઉચ્છ્રાયઃ
શરીરપ્રમાણમિત્યર્થઃ ભવતિ, તતઃ=તસ્માત્ ચરમભવશરીરપ્રમાણાત્, ત્રિમાગહીના
=ત્રિમાગન્યૂના, તેષાં સિદ્ધાનામ્ અવગાહના સ્વાત્મપ્રદેશનિશ્ચયો ભવતિ, નિશ્ચય-
નયાભિપ્રાયેણ સર્વસ્ય સ્વનિષ્ઠત્વાત્ । ઇયમ્—શરીરવિવરસમ્પૂરણતઃ, એતાવતીતિ

હી ચલનક્રિયામેં હેતુ હોતા હૈં યહ સિદ્ધોમેં નહીં હૈં । અતઃ ઉનમેં ચલન
ક્રિયા કૈસે હો સકતી હૈં કિન્તુ નહીં હો સકતી ॥૬૪॥

અવ સિદ્ધોંકી અવગાહના કહતે હૈં—‘ઉસ્સેહો’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(ચરિમમ્મિ ઉ ભવમ્મિ-ચરમે ભવે) અન્તિમ જન્મમેં
(જેસિં જો ઉસ્સેહો હોઈ-યેષાં યઃ ઉત્સેધઃ ભવતિ) જિન સિદ્ધ હોનેવાલે
જીવોંકા જિતના ઉત્સેધ-ઉંચાપન અર્થાત્ શરીર પ્રમાણ હોતા હૈં (તતો-
તતઃ) ઉસ અન્તિમ ભવકે શરીરકે પ્રમાણસે (તિમાગહીણો-ત્રિમાગહીના)
ત્રિમાગ હીન (સિદ્ધાણોગાહ્ણા ભવે-સિદ્ધાનામવગાહના ભવતિ) ઉન
સિદ્ધોંકી અવગાહના-(અપને આત્મપ્રદેશોંકા નિશ્ચય)-હોતી હૈં । અન્તિમ
શરીરસે ત્રિમાગહીન અવગાહના સિદ્ધ આત્માકી ફસલિયે કહી ગઈ

હલનચલન ક્રિયા નથી લવ પ્રપંચ જ ચલન ક્રિયામાં હેતુ હોય છે. એ
સિદ્ધોમાં નથી આથી એમનામાં ચલનક્રિયા કઈરીતે થઈ શકે? નથી થઈ શકતી. ૧૬૪।

હવે સિદ્ધોની અવગાહના કહે છે—“ઉસ્સેહો” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—ચરિમમ્મિ ભવમ્મિ-ચરમે ભવે અંતિમ જન્મમાં જેસિં જો
ઉત્સેધઃ હોઈ-યેષાં યઃ ઉત્સેધઃ ભવતિ જે સિદ્ધ થવાવાળા બુદ્ધે બુદ્ધિ ઉચાપણું
અર્થાત્ શરીર પ્રમાણ હોય છે. તત્તો-તત્ત્વ એ અંતિમ લવના શરીર પ્રમાણથી
તિમાગહિણો-ત્રિમાગહીના ત્રીજા લાગે એાછી સિદ્ધાણોગાહ્ણા ભવે-સિદ્ધાનાં અવગાહના
ભવતિ એ સિદ્ધોની અવગાહના હોય છે, અંતિમ શરીરથી ત્રીજા લાગે એાછી અવ-
ગાહના સિદ્ધ આત્માની આ કારણે બતાવવામાં આવેલ છે કે, એ વખતે

બોધ્યમ્ । ઉક્તં હિ—‘દેહતિભાગો ઘ્રુસિરં તત્પૂરણઑ તિભાગહીણાય ’’ ઇતિ ।

છાયા—દેહત્રિભાગઃ શુષિરં તત્પૂરણાત્રિભાગહીના ચ ’’ ઇતિ ॥૬૫॥

एतानेव कालतः प्ररूपयितुमाह—

मूलम्—एगत्तेण साइया, अपवज्जवसिया वि° थं ।

પુહત્તેણ અણાંઈયા, અપજ્જવસિયા વિ° થં ॥૬૬॥

छाया—एकत्वेन साऽदिका, अपर्यवसिता अपि च ।

પૃથક્ત્વેન અનાદિકા, અપર્યવસિતા અપિ ચ ॥ ૬૬ ॥

टीका—‘ एगत्तेण ’ इत्यादि ।

તે સિદ્ધાઃ—એકત્વેન = અસહાયત્વેન વિવક્ષિતાઃ, પ્રત્યેકવ્યક્તિવિવક્ષયા ઇત્યર્થઃ । સાદિકાઃ=યત્રકાલે તે સિધ્ધ્યન્તિ સ કાલસ્તેષામાદિરસ્તિ, તદપેક્ષયા તે સાદિકાઃ સન્તિ । ચ=પુનઃ અપર્યવસિતાઃ=અન્તરહિતાઃ સન્તિ । મુક્તિ ગતાસ્તે ન

है कि उस समय शरीरके विवरोंको वे आत्मप्रदेश पूरे भर देते हैं इस-
लिये उन प्रदेशोंके फैलावमें संकोच हो जाता है । उक्तं च—

“देहतिभागो घ्रुसिरं तत्पूरणओ तिभागहीणा य ॥” इति ॥६५॥

અવ હન્હીં સિદ્ધોંકી કાલસે પ્રરૂપણા કરતે હૈં—‘એગત્તેણ’ ઇત્યાદિ—

અન્વયાર્થ—વે સિદ્ધ ભગવાન્ (એગત્તેણ—એકત્વેન વિવક્ષિતાઃ) અસ-
હાયરૂપસે વિવક્ષિત હુએ હૈં—અર્થાત્ વે સર્વ સ્વતંત્ર હૈં । એક દૂસરેકો
પરસ્પરમેં સહાયતાકી અપેક્ષા નહીં હૈ । (સાઈયા-સાદિકાઃ) જિસ કાલમેં
વે સિદ્ધ અવસ્થાકો પ્રાપ્ત કરતે હૈં વહી કાલ ઉનકા સાદિ અવસ્થા હૈ ।
અર્થાત્ હિસ કાલકી અપેક્ષા વે આદિ સહિત હૈં । (વિ ય—અપિ ચ) તથા
(અપજ્જવસિયા—અપર્યવસિતાઃ) અન્ત રહિત હોનેકે કારણ ફિર વે વહાંસે

शरीरना विवशेने ते आत्मप्रदेश पूरा लरी दे छे आ कारणे ये प्रदेशना
झेलावमां संकोच थय जय छे उक्तं च—

“देहतिभागो घ्रुसिरं तत्पूरणओ तिभागहिणाय ॥” इति ॥ ६५ ॥

હવે એ સિદ્ધોની કાળથી પ્રરૂપણા કરે છે—“એગત્તેણ ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—એ સિદ્ધ ભગવાન એગત્તેણ—એકત્વેન વિવક્ષિતાઃ અસહાય રૂપથી
વિવક્ષિત થયેલ છે. અર્થાત્—તે સધળા સ્વતંત્ર છે એક બીજાને પરસ્પરમાં
સહાયતાની અપેક્ષા નથી. સાઈયા—સાદિકાઃ જે કાળમાં તેઓ સિદ્ધ અવસ્થાને પ્રાપ્ત
કરે છે એજ કાળ તેમની સાદી અવસ્થા છે અર્થાત્ એ કાળની અપેક્ષા તે
આદિ સહિત છે વિ ય—અપિ ચ તથા અપજ્જવસિયા—અપર્યવસિતાઃ અન્ત રહિત

તતો અશ્યન્તીતિ ન તેવાં પર્યવસાનં ભવતીતિ ભાવઃ । તથા-પૃથક્ત્વેન=બહુત્વેન સિદ્ધપરમ્પરારૂપસામસ્ત્યાપેક્ષયા અનાદિકાઃ=આદિરહિતા અપર્યવસિતાઃ અપિ ચ સન્તિ । સિદ્ધાનાં કાલત્રયે વિદ્યમાનત્વાદનાદિત્વમનન્તત્વં ચ વિજ્ઞેયમિતિ ભાવઃ ॥૬૬॥

एषां स्वरूपमाह—

मूलम्—अरूविणो जीवघणां, नाणदंसणसन्नियां ।

आँउलं सुह संपत्ता, उवमां जस्सं नत्थि उ ॥ ६७ ॥

छाया—अरूविणो जीवघना, ज्ञानदर्शनसञ्ज्ञिताः ।

अतुलं सुखं सम्प्राप्ता, उपमा यस्य नास्ति तु ॥ ६७ ॥

टीका—‘अरूविणो’ इत्यादि ।

તે સિદ્ધાઃ અરૂપિણઃ=રૂપિણઃ-ઉક્તરીત્યા રૂપરસગન્ધ સ્પર્શવન્તઃ, ન રૂપિણઃ-અરૂપિણઃ-રૂપરસવન્ધસ્પર્શરહિતાઃ इत्यर्थः । તથા-જીવઘનાઃ=જીવાઃ-સર્વદોષ-

ચ્યુત નહીં હોતે હૈં । મુક્તિમેં પ્રાપ્ત હો જાનેકે બાદ ફિર વે વહાંસે વાપિસ નહીં આતે હૈં । (પુહત્તેણ અણાહ્યા-પૃથક્ત્વેન અનાદિકાઃ) સિદ્ધ પરમ્પરા-રૂપ સમષ્ટિકી અપેક્ષાસે અનાદિ હૈં । (વિ ચ અપજ્જવસિયા-અપિ ચ અપર્યવસિતાઃ) તથા કાલત્રયમેં વિદ્યમાન રહનેકે કારણ અનંત ઓ હૈં । સાદિ અનાદિ એવં અનાદિ અનંત ચે સર્વ ધર્મ સિદ્ધોમેં વિવક્ષાકી અપેક્ષાસે મૌજુદ રહતે હૈં ॥૬૬॥

अव सिद्धोंका स्वरूप कहते हैं—‘अरूविणो’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—વે સિદ્ધ પરમાત્મા (અરૂવિણો-અરૂપિણઃ) રૂપ, રસ, ગંધ ઓર સ્પર્શસે રહિત હોનેકે કારણ અરૂપી હૈં । (જીવઘના-જીવઘનાઃ) સર્વદા ઉપયોગ વિશિષ્ટ હૈં તથા ઘન-શરીરકે વિવરોંકે અર જાનેકે કારણ

હોવાના કારણે તેઓ ત્યાંથી પાછા ફરતા નથી. મુક્તિ પ્રાપ્ત થઈ જવા પછી તેઓ ત્યાંથી પાછા ફરતા નથી. પુહત્તેણ અણાહ્યા-પૃથક્ત્વેન અનાદિકાઃ સિદ્ધ પરંપરારૂપ સમષ્ટિકી અપેક્ષાથી અનાદિ છે. વિ ચ અપજ્જવસિયા-અપિ ચ અપર્યવસિતાઃ તથા કાલત્રયમાં વિદ્યમાન રહેવાને કારણે અનંત પણ છે. સાદી અનાદિ અને અનંત એ સઘળા ધર્મસિદ્ધમાં વિવક્ષાની અપેક્ષાથી મોજુદ છે ॥ ૬૬ ॥

હવે સિદ્ધોનું સ્વરૂપ કહે છે—“અરૂવિણો” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—એ સિદ્ધ પરમાત્મા અરૂવિણો-અરૂપિણ રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શથી રહિત હોવાના કારણે અરૂપી છે. જીવઘના-જીવઘનાઃ સર્વદા ઉપયોગ વિશિષ્ટ છે. તથા ઘન-શરીરના વિવરોના ભરખ જવાના કારણે આત્મ

योगवन्तः ' घनाः—शुशिरपूरणतो निरन्तरनिचितप्रदेशाः ' जीवाश्च ते घनाश्च जीव-
घनाः, ज्ञानदर्शनसंज्ञिताः=ज्ञानं=केवलज्ञानं, दर्शनं=केवलदर्शनं, ते एव संज्ञा=
=उपयोगो ज्ञानदर्शनसंज्ञा, सा संजाता एषां ते ज्ञानदर्शनसंज्ञिताः, केवलज्ञान-
केवलदर्शनोपयोगवन्त इत्यर्थः । तथा—यस्य=सुखस्य उपमा—सादृश्यं नास्ति, तथा
भूतम्, अतुलं=अपरिमित, सुखं=आनन्दं सम्प्राप्ताश्च सन्ति । उक्तं च भगवता
सिद्धसुखानामपरिमितत्वमौपपातिकसूत्रे—

“ सिद्धस्त सुहो रासी, सव्वद्धा पिण्डिओ जइ हवेज्जा ।

सोऽणंतवग्ग भइओ, सव्वागासे न माइज्जा ॥

छाया—सिद्धस्य सुखो राशिः, सर्वाद्धा पिण्डितो यदि भवेत् ।

सोऽनन्तवर्गभक्तः, सर्वाकाशे न मायात् ॥ इति ॥

आत्म प्रदेशोंका निचय—हो जानेसे निरन्तर वे निबिड प्रदेशवाले हैं ।
(नाणदंसणसन्निया—ज्ञानदर्शनसंज्ञिताः) केवलज्ञान एवं केवलदर्शनरूप
उपयोगवाले हैं । (जस्त उवमा नत्थि—यस्य उपमा नास्ति) संसारमें
जिसकी कोई उपमा नहीं है ऐसे (अउल सुहसंपत्ता—अतुलं सुखं सम्प्राप्ताः)
अपरिमित सुख—अव्याबाध आनन्द—के ओक्ता हैं । औपपातिकसूत्रमें
इस सुखके विषयमें ऐसा कहा है—

“ सिद्धस्त सुहो रासी सव्वद्धा पिण्डिओ जइ हवेज्जा ।

सोऽणंतवग्गभइओ सव्वागासे न माइज्जा ॥ ”

छाया—सिद्धस्य सुख राशिः सर्वाद्धा पिण्डितो यदि भवेत् ।

सोऽनन्तवर्गभक्तः सर्वाकाशे न मायात् ॥ ”

अर्थात् सिद्धोंकी सुखराशिको यदि सर्वकालमें अर्थात्—भूत भविष्यत्
और वर्तमान इन तीनों कालमें एकत्रित की जाय, और उसको अनन्त

प्रदेशोने निचय धई जयाथी निरंतर अने निबिड प्रदेशवाण छे. नाणदंसण
सन्निया—ज्ञानदर्शनसंज्ञिताः केवलज्ञान अने केवलदर्शनरूप उपयोगवाण छे.
जस्त उवमा नत्थि—यस्य उपमा नास्ति संसारमां जेनी केई उपमा नथी अवा
अउल सुहसंपत्ता—अतुलं सुखं संप्राप्ताः अपरिमित सुख अव्याबाध आनन्दना लोइता छे.

औपपातिक सूत्रमां आ सुभना विषयमां अेम डडेव छे—

“ सिद्धस्य सुहो रासी, सव्वद्धा पिण्डिओ जइ हवेज्जा ।

सोऽणंतवग्गभइओ, सव्वागासे न माइज्जा ॥ ”

छाया—सिद्धस्य सुख राशिः, सर्वाद्धा पिण्डितो यदि भवेत् ।

सोऽनन्तवर्गभक्तः, सर्वाकाशे न मायात् ॥ ”

अर्थात्—सिद्धोनी सुभराशीने जे सर्वकालमां अर्थात्—भूत, भविष्य
अने वर्तमान आ त्रहो कालमां अेकत्रित करवामां आवे अने अने अनन्त

નતુ યત્ ક્વચિત્ સુખમુત્પદ્યતે, તદ્ રૂપાદિવિષયમાશ્રિત્યૈવેતિ મોક્ષકાલે
લોકાગ્રે વિષયાભાવાન્નાસ્તિ સુખસ્ય સમ્ભવસ્તત્ કથં 'સિદ્ધાં અતુલં સુખં સમ્પ્રા-
પ્તાઃ' ઇત્યુક્તમિતિ ચેત્?, ઉચ્યતે—સુખશબ્દસ્ય ચત્વારોઽર્થાઃ સન્તિ । ઉક્તં હિ—

લોકે ચતુર્ષ્વિહાર્યેષુ, સુખશબ્દઃ પ્રયુજ્યતે ।

વિષયે વેદનાભાવે, વિપાકે મોક્ષ એવ ચ ॥ ૧ ॥

સુખો વહ્નિઃ સુખો વાયુઃ, વિષયેષ્વિહ કથ્યતે ।

દુઃખાભાવે ચ પુરુષઃ, સુખિતોઽસ્મીતિ મન્યતે ॥ ૨ ॥

વર્ગસે ગુણિત કી જાય તો उसका सर्वाकाश-अर्थात्-लोकालोकरूप संपूर्ण
आकाश-में भी समावेश नहीं हो सकता है, अर्थात् इतना सुख सिद्धोंको है।

પ્રશ્ન—જહાં કहीं પર भी सुख उत्पन्न होता है वह रूपादिविषयको
आश्रित करके ही उत्पन्न होता है इस प्रकार मुक्तिकालमें लोकके अग्र-
भागमें विषयका अभाव होनेसे सुखकी संभावना हो ही नहीं सकती है
तो फिर ऐसा कहना कि- सिद्ध परमात्मा अतुल सुखको 'भोगते हैं'
कैसे ठीक माना जा सकता है? सो इसका उत्तर इस प्रकार है—देखो
लोकमें सुख शब्दके चार अर्थ हैं—

उक्तं च—“लोके चतुर्ष्विहार्येषु सुखशब्दः प्रयुज्यते ।

विषये वेदनाभावे विपाके मोक्ष एव च ॥ १ ॥

सुखो वह्निः सुखो वायुः विषयेष्विह कथ्यते ।

दुःखाभावे च पुरुषः सुखितोऽस्मीति जन्यते ॥ २ ॥

વર્ગથી ગુણવામાં આવે તો એનો સર્વાકાશ અર્થાત્-લોક લોકરૂપ સંપૂર્ણ આકાશમાં
પણ સમાવેશ થઈ શકે નહીં. અર્થાત્-આટલું સુખ સિદ્ધોને છે.

પ્રશ્ન—જ્યાં કાંઈ પણ સુખ ઉત્પન્ન થાય છે. તે રૂપાદિ વિષયને આશ્રિત
બનાવીને જ ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રમાણે મુક્તિકાળમાં લોકના અગ્રભાગમાં
વિષયનો અભાવ હોવાથી સુખની સંભાવના હોઈ શકે જ નહીં છતાં પણ
એવું કહેવું કે, “સિદ્ધ પરમાત્મા અતુલ સુખને ભોગવે છે.” આ કઈ રીતે
માની શકાય? તો આનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે—જુઓ લોકમાં સુખ
શબ્દના ચાર અર્થ છે ઉક્તં—

“લોકે ચતુર્ષ્વિહાર્યેષુ, સુખશબ્દઃ પ્રયુજ્યતે ।

વિષયે વેદનાભાવે, વિપાકે મોક્ષ એવ ચ ॥ ૧ ॥

સુખો વહ્નિઃ સુખો વાયુઃ, વિષયેષ્વિહ કથ્યતે ।

દુઃખાભાવે ચ પુરુષઃ, સુખિતોઽસ્મિતિ મન્યતે ॥ ૨ ॥

પુણ્યકર્મવિપાકાચ્ચ, સુખમિષ્ટેન્દ્રિયાર્થજમ્ ।

કર્મક્લેશવિમોક્ષાચ્ચ, મોક્ષે સુખમનુત્તમમ્ ॥ ૩ ॥

તત્ર સકલકર્મક્લેશાત્યન્તિક્ષયનિમિત્તકં મોક્ષાપરનામકં શાશ્વતિકમનન્તં
યદનુપમં સુખં તદપિ સુખશબ્દવાચ્યોઽર્થ્યં ઇતિ નાસ્ત્યત્રોક્તગદ્ધ્યાયા અવસરઃ ।

પુણ્યકર્મવિપાકાચ્ચ સુખમિષ્ટેન્દ્રિયાર્થજમ્ ।

કર્મક્લેશવિમોક્ષાચ્ચ મોક્ષે સુખમનુત્તમમ્ ॥૩॥ ”

વિષય૧, વેદનાકા અભાવ૨, વિપાક૩, ઔર મોક્ષ૪ । ‘અગ્નિ સુખકારક
હૈ વાયુ સુખકારક હૈ’ ઇત્યાદિ પ્રયોગોંમેં સુખ શબ્દકા પ્રયોગ વિષયકી
અપેક્ષાસે હુઆ હૈ ૧ । જિસ સમય દુઃખકા અભાવ હોતા હૈ ઉસ સમય
“મેં સુખી હું” ઇસ તરહકા અનુભવ હોતા હૈ । અતઃ યહાં વેદનાકે
અભાવકો લેકર સુખ શબ્દકા પ્રયોગ હુઆ હૈ ।૨।

પુણ્યકર્મકે વિપાકરૂપ ઉદયસે જવ જીવકો ઇચ્છિત ઇન્દ્રિયોંકે
વિષય પ્રાપ્ત હોતે હૈં તવ યહ જીવ અપનેકો સુખી માનતા હૈ । અતઃ
વિપાકમેં સુખ શબ્દકા પ્રયોગ હુઆ હૈ ।૩। જિસ સમય આત્માસે કર્મ
ઔર ક્લેશોંકા અભાવ હો જાતાં હૈ ઉસ સમય ઇસ જીવકો મોક્ષમેં
અતુલ અનુપમ સુખ પ્રાપ્ત હોતા હૈ । યહાં મોક્ષમેં સુખ શબ્દકા પ્રયોગ
હુઆ હૈ ।૪। નાત્પર્ય યહ હૈ-કિ મોક્ષમેં “અતુલ અનુપમ સુખ હૈ ” યહાં
જો સુખ શબ્દકા પ્રયોગ હુઆ હૈ વહ સકલકર્મ ઔર ક્લેશકે આત્યં-

પુણ્યકર્મવિપાકાચ્ચ, સુખમિષ્ટેન્દ્રિયાર્થજમ્ ।

કર્મક્લેશ વિમોક્ષાચ્ચ, મોક્ષે સુખમનુત્તમમ્ ॥ ૩ ॥

વિષય (૧) વેદનાનો અભાવ (૨) વિપાક (૩) મોક્ષ (૪) “અગ્નિ
સુખકારક છે, વાયુ સુખકારક છે.” ઇત્યાદિ શબ્દમાં સુખ શબ્દનો પ્રયોગ
વિષયની અપેક્ષાથી થયેલ છે. (૧) જે સમયે દુઃખનો અભાવ થાય છે તે
સમયે “હું સુખી છું” આ પ્રકારનો અનુભવ થાય છે. આથી અહીં વેદનાના
અભાવને લઈને સુખ શબ્દનો પ્રયોગ થયેલ છે (૨) પુણ્યકર્મના વિપાકરૂપ
ઉદયથી જ્યારે જીવને ઇચ્છિત ઇન્દ્રિયોના વિષય પ્રાપ્ત થાય છે. ત્યારે જીવ
જીવ પોતાને સુખી માને છે, આથી વિપાકમાં સુખ શબ્દનો પ્રયોગ થયેલ છે.
(૩) જે સમયે આત્માથી કર્મ અને કલેશોનો અભાવ થઈ જાય છે એ સમયે
આ જીવને મોક્ષમાં અતુલ અનુપમ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. અહીં મોક્ષમાં સુખ
શબ્દનો પ્રયોગ થયેલ છે. (૪) નાત્પર્ય એ છે કે, “મોક્ષમાં અતુલ અનુપમ
સુખ છે.” અહીં જે સુખ શબ્દનો પ્રયોગ થયેલ છે તે સકલકર્મ અને

इह जीवधना इति विशेषणेन सौगत्यभिमतं मुक्तेरभावरूपत्वं निराकृतम् , मुक्तेरभावरूपत्वे हि अन्त्यक्षणस्यावस्तुत्वं प्राप्तम् , तथाहि—वस्तुत्वं नाम अर्थ-क्रियाकारित्वम् , तच्चान्त्यक्षणस्य नास्ति, सौगत्यमतेऽन्त्यक्षणात् क्षणान्तरं नोत्पद्यते तथा—च तस्यार्थं क्रियाकारित्वाभावादवस्तुत्वापत्तिः, अवस्तुत्वे चान्त्यक्षणस्य जन्यत्वं न स्यात् , न हि अवस्तु गगनकुसुमादिकं क्वचिदुत्पद्यते । ततश्च तत्पूर्वस्यापि क्षणस्यान्त्यक्षणजननसाध्याभावादवस्तुत्वं प्राप्नोति एवं सौगत्यसिद्धान्ते

તિક ક્ષયસે પ્રાપ્ત જો શાશ્વતિક અનંત એવં અનુપમ સુખ હૈ ઉસમેં હુઆ હૈ । હસી સુખકા દૂસરા નામ મોક્ષ હૈ । હસલિયે એસે સુખમેં શંકાકે લિયે સ્થાન હી નહીં હૈ । “જીવધન” હસ વિશેષણસે સૂત્રકારને સૌગતોં દ્વારા માન્ય મુક્તિકા નિષેધ કિયા હૈ । સૌગતોંને મુક્તિકો અભાવરૂપ માના હૈ । પરંતુ ઉનકે મતાનુસાર મુક્તિકી યહ માન્યતા ઠીક નહીં વૈઠતી હૈ । ‘ચિત્તસંતતિકા નિરોધ જબ હો જાતા હૈ—તબ જીવકો મુક્તિકી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ’ એસી માન્યતા મુક્તિકે વિષયમેં બૌદ્ધોંકી હૈ । ચિત્તસંતતિકા નિરોધ ઉન્હોંને સર્વથા અભાવરૂપ માના હૈ । યહ ચિત્તસંતતિકા નિરોધ અન્ત્ય ક્ષણમેં જીવકો પ્રાપ્ત હોતા હૈ । હસકે બાદ ફિર ચિત્તસંતતિ નહીં ચલતી હૈ । ચિત્તસંતતિકા જારી રહના સંસાર ઓર હસકા અભાવ હી મોક્ષ હૈ અતઃ યહ મોક્ષ અભાવરૂપ માના ગયા હૈ । હસ પર જૈનદાર્શનિકોંકા એસા કહના હૈ કિ બૌદ્ધોંને અર્થક્રિયાકારી પદાર્થકો હી વસ્તુ માના હૈ । જો હસ અર્થક્રિયાસે વિહીન હૈ વહ ઉનકે સિદ્ધાન્તાનુ-

કલેશના આત્યતિક ક્ષયથી પ્રાપ્ત જે શાશ્વતિક અનંત અને અનુપમ સુખ છે એમાં થયેલ છે. આજ સુખતું બીજું નામ મોક્ષ છે. આજ કારણે એવા સુખમાં શંકા માટે સ્થાન જ નથી. “જીવધન” આ વિશેષણથી સૂત્રકારે સૌગતો દ્વારા માન્ય મુક્તિનો નિષેધ કરેલ છે. સૌગતોએ મુક્તિને અભાવરૂપ માનેલ છે. પરંતુ એમના મત અનુસાર મુક્તિની આ માન્યતા ઠીક બેસતી નથી. “ચિત્ત સંતતિનો નિરોધ જ્યારે થઈ જાય છે, ત્યારે જીવની મુક્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે.” એવી માન્યતા મુક્તિના વિષયમાં બૌદ્ધોની છે. ચિત્તસંતતિનો નિરોધ એઓએ સર્વથા અભાવરૂપ માનેલ છે. આ ચિત્તસંતતિનો નિરોધ અન્ત્યક્ષણમાં જીવને પ્રાપ્ત થાય છે. આના પછી ફરી ચિત્તસંતતિ ચાલતી નથી. ચિત્તસંતતિનું ચાલું રહેવું એ સંસાર, અને તેનો અભાવ જ મોક્ષ છે. આથી આ મોક્ષ અભાવરૂપ માનવામાં આવેલ છે. આના ઉપર જૈન દાર્શનિકોનું એવું કહેવું છે કે, બૌદ્ધોએ અર્થક્રિયાકારી પદાર્થને જ વસ્તુ માનેલ છે. જે આ અર્થક્રિયાથી વિહીન છે તે એના સિદ્ધાંત અનુસાર ખર

—પૂર્વપૂર્વક્ષણાનામપ્યભાવરૂપતૈવ પ્રાપ્તા । તતથ્ચ પૂર્વપૂર્વક્ષણાનાં ભાવરૂપત્વમગ્નીકર્તુઃ સુગતસ્ય સતે મુક્તેરપિ ભાવરૂપતાઽનિચ્છતોઽપ્યગ્નીકરણીયા શ્યતીતિ ।

સાર સ્વરવિષાણકી તરહ અવસ્તુ હૈ । જબ મુક્તિમેં ચિત્તસંતતિકા સર્વથા નિરોધ હો જાતા હૈ તો વહ અર્થક્રિયા કારિતા ઉસમેં નહીં ઘટનેસે વહાં અવસ્તુરૂપતાકી આપત્તિ બૌદ્ધોંકો આતી હૈ । કારણ કિ મુક્તિ એક એસા અન્ત્યક્ષણ હૈ જિસમેં આગે ચિત્તસંતતિ નહીં ચલતી હૈ । યહ ચિત્તસંતતિ તો સંસારમેં હી ઉત્તર ક્ષણકો ઉત્પન્ન કરતી હૈ । મુક્તિમેં નહીં । પૂર્વક્ષણ ઉત્તરક્ષણકો હી ઉત્પન્ન કર નષ્ટ હોતા હૈ । અબ યહ અન્ત્યક્ષણરૂપ મુક્તિ ઉત્તર ક્ષણાન્તરકો તો ઉત્પન્ન કરતી નહીં હૈ, નહીં તો ઉસમેં મુક્તિત્વકા વિરોધ આવેગા । ઇસ અન્ત્યક્ષણરૂપ મુક્તિમેં અર્થક્રિયા કારિતાકા અભાવ હોનેસે અવસ્તુત્વકી આપત્તિ આના સ્વાભાવિક હી હૈ । જબ ઇસ તરહ ઉસમેં અવસ્તુત્વકા સમર્થન હો જાતા હૈ તો જો અવસ્તુ હુઆ કરતી હૈ વહ જન્ય નહીં હો સકતી હૈ । જન્ય તો વસ્તુ હી હુઆ કરતી હૈ । ગગનકુસુમ આદિ જૈસે અવસ્તુરૂપ પદાર્થોંકો કયા કિસીને કહીં ઉત્પન્ન હોતે દેસા હૈ ? ઇસ તરહ જબ અન્ત્યક્ષણરૂપ મુક્તિમેં અવસ્તુત્વાપત્તિ આગઈ તબ ઇસસે યહ બી માનનાં પડેગા કિ ઇસ અન્ત્યક્ષણકા ઉત્પાદક જો અવ્યવહિત પૂર્વક્ષણ હૈ વહ બી અવસ્તુસ્વરૂપ હૈ । અથવા— જબ અન્ત્યક્ષણમેં અવસ્તુરૂપતા ક્યાપિત હો જાતી હૈ ઓર યહ બી પુષ્ટ

વિષાણ (ગધેડાના શીંગડા)ની માફક અવસ્તુ છે જ્યારે મુક્તિમાં ચિત્ત સંતતિનો સર્વના નિરોધ બને છે તો તે અર્થ ક્રિયા કારિતા એમાં ન થવાથી ત્યાં અવસ્તુરૂપતાની આપત્તિ બૌદ્ધોને આવે છે. કારણ કે, મુક્તિ એક અંતિમ અંતિમ ક્ષણ છે, કે જેમાં આગળ ચિત્તસંતતિ ચાલતી નથી. આ ચિત્તસંતતિ તો સંસારમાં જ ઉત્તરક્ષણને ઉત્પન્ન કરે છે. મુક્તિમાં નહીં. પૂર્વ ક્ષણ, ઉત્તર ક્ષણને જ ઉત્પન્ન કરી નાશ પામે છે. હવે આ અન્ત્યક્ષણરૂપ મુક્તિ ઉત્તર ક્ષણાન્તરને તો ઉત્પન્ન કરતી નથી. નહીં તો એમાં મુક્તિત્વનો વિરોધ આવવાનો. આ અન્ત્ય ક્ષણરૂપ મુક્તિમાં અર્થ ક્રિયા કારિતાનો અભાવ હોવાથી અવસ્તુત્વની આપત્તિ આવી સ્વાભાવિક જ છે. જ્યારે આ પ્રમાણે એમાં અવસ્તુત્વનું સમર્થન થઈ જાય છે ત્યારે જે અવસ્તુ હોય છે. એ જન્ય બની શકતી નથી. જન્ય તો વસ્તુ જ થયા કરે છે. આકાશ કુસુમ જેવા અવસ્તુરૂપ પદાર્થોને શું કોઈએ કયાંય ઉત્પન્ન થતા જોયા છે ? આ પ્રમાણે જ્યારે અંતિમ ક્ષણરૂપ મુક્તિમાં અવસ્તુત્વાપત્તિ આવી ત્યારે આથી એ પણ માનવું પડશે કે, આ અન્ત્યક્ષણનો ઉત્પાદક જે અવ્યવહિત પૂર્વક્ષણ છે એ પણ અવસ્તુ સ્વરૂપ છે. અથવા જ્યારે અન્ત્ય ક્ષણમાં અવસ્તુરૂપતા નક્કી થઈ

તથા—‘નાણદંસણસન્નિયા’ ‘અડલં સુહસંપત્તા’ ઇતિ વિશેષણદ્વયેન ચ “સુખ દુઃખવુદ્ધિચ્છા દ્વેષપ્રયત્નધર્માધર્મસંસ્કારા નવાત્મગુણાસ્તેષામન્યન્તોચ્છિત્તિર્નિઃશ્રેયસમ્” ઇતિ વચનાત્ સિદ્ધસ્યાચેતનત્વમસુખિત્વં ચ નૈયાયિકાઘમિમંતં

હો જાતી હૈ કિ અવસ્તુ જન્ય નહીં હો સકતી તવ ઇસકા જો પૂર્વક્ષણ હૈ વહ મી ઇસ અવસ્તુરૂપ અન્યક્ષણકી ઉત્પાદક શક્તિસે રહિત હો જાનેકે કારણ સ્વયં અવસ્તુરૂપ હો જાતા હૈ । ક્યોં કિ ઇસમેં મી અર્થ-ક્રિયાકારિતા ઇસ તરહકે માનનેમેં નહીં બન સકતી હૈ । ઇસ તરહ સૌગતકે મતમેં પૂર્વ પૂર્વક્ષણોમેં અભાવરૂપતા હી કેવલ પ્રાપ્ત હોતી હૈ । પરંતુ બૌદ્ધોંકે યહાં એસા માના નહીં ગયા હૈ । ડનકે યહાં તો પૂર્વર ક્ષણોમેં ભાવરૂપતા હી માની ગઇ હૈ । અતઃ પૂર્વર ક્ષણોમેં ભાવરૂપતા અંગીકાર કરનેવાલે બૌદ્ધકે યહાં મુક્તિમેં મી ભાવરૂપતા નહીં માનને પર મી બલાત્ સિદ્ધ હોતી હૈ ।

ઇસી તરહ “નાણદંસણસન્નિયા” “અડલં સુહસંપત્તા” ઇન વિશેષણોં દ્વારા સૂત્રકાર યહ સમર્થિત કરતે હૈં કિ મુક્તિકો જો વૈશેષિકોંને ઇન નવગુણોંકે—સુખ^૧, દુઃખ^૨, વુદ્ધિ^૩, ઇચ્છા^૪, દ્વેષ^૫, પ્રયત્ન^૬, ધર્મ^૭, અધર્મ^૮, ઓર સંસ્કાર^૯કે—નાશ હોનેસે માના હૈ સો વહ માનના ડનકા ઠીક નહીં હૈ । ક્યોં કિ ઇસ પ્રકારકી એકાન્ત માન્યતામેં સિદ્ધોંમેં અચેત-

જાય છે અને એ પણ ખાત્રી થઈ જાય છે કે, અવસ્તુ જન્ય બની શકતી નથી, ત્યારે આનો જે પૂર્વક્ષણ છે એ પણ આ અવસ્તુરૂપ અન્યક્ષણની ઉત્પાદક શક્તિથી રહિત થઈ જવાના કારણે સ્વયં અવસ્તુરૂપ થઈ જાય છે. કેમ કે એમાં પણ અર્થ ક્રિયા કારિતા આ પ્રમાણે, માનવામાં બની શકતી નથી. આ રીતે સૌગતના મતમાં પૂર્વ પૂર્વક્ષણોમાં અભાવરૂપતા જ કેવળ પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ બૌદ્ધોએ આ પ્રમાણે આમાં માનેલ નથી. એમની માન્યતાએ પૂર્વ પૂર્વ ક્ષણોમાં ભાવરૂપતા જ માનવામાં આવેલ છે આથી પૂર્વપૂર્વક્ષણોમાં ભાવરૂપતા અંગિકાર કરનાર બૌદ્ધોએ મુક્તિમાં પણ ભાવરૂપતા ન માનવા છતાં પણ બલાત્ સિદ્ધ થાય છે

આજ પ્રમાણે “નાણદંસણસન્નિયા” “અડલં સુહસંપત્તા” આ વિશેષણોથી સૂત્રકાર એવું સમર્થન કરે છે કે, મુક્તિને જે વૈશેષિકોએ આ નવગુણોને સુખ ૧ દુઃખ ૨ વુદ્ધિ ૩ ઇચ્છા ૪ દ્વેષ ૫ પ્રયત્ન ૬ ધર્મ ૭ અધર્મ ૮ અને સંસ્કાર ૯ નો નાશ થવાથી માનેલ છે. તો એમનું એ માનવું બરોબર નથી. કેમ કે, આ પ્રકારની એકાન્ત માન્યતામાં સિદ્ધોમાં અચેતનત્વ અને

નિરાકૃતમ્, તથાહિ—નિઃશ્રેયસસ્ય સર્વથાઽઽત્મગુણોઽચ્છિત્તિરૂપત્વે આત્મનોઽપ્ય-
ભાવઃ પ્રસજ્યેત, સર્વથા ગુણાભાવે હિ સતિ ગુણિનોઽપ્યભાવ એવ સમ્પદ્યતે, યથા—
અશેષરૂપાદ્યભાવે ઘટાદિ દ્રવ્યસ્યાપ્યભાવ ઇતિ ભાવનીયમ્ ॥ ૬૭ ॥

પુનરપિ સિદ્ધાનાં ક્ષેત્રં સ્વરૂપં ચ ગ્રાહ—

મૂલમ્—લોગેર્ગદેસે તે સંઘે, નાળદંસળસંનિયા ।

સંસારપારનિર્થિર્ણના, સિદ્ધિં વૈરગઈ ગયા ॥ ૬૮ ॥

છાયા—લોકૈકદેશે તે સર્વે, જ્ઞાનદર્શનસંજ્ઞિતાઃ ।

સંસારપારનિસ્તીર્ણાઃ, સિદ્ધિં વરગતિં ગતાઃ ॥ ૬૮ ॥

નત્વ એવં અસુખિત્વકા પ્રસંગ પ્રાપ્ત હોતા હૈ જો યુક્તિ ઔર અનુભવસે
વાધિત હૈ । યદિ હસી તરહકી માન્યતા સ્વીકાર કી જાવે તો ફિર
અપને વિશેષણોંકે અભાવમેં આત્માકા ખી અભાવ માનના પડેગા ।
ગુણોંકે અભાવમેં ગુણી કખી રહ નહીં સકતા હૈ । જૈસે—રૂપાદિક ગુણોંકે
અભાવમેં ઘટાદિક દ્રવ્યકા અસ્તિત્વ નહીં પાયા જા સકતા હૈ । દ્વેષ,
દુઃખ, ઇચ્છા, પ્રયત્ન, સંસ્કાર તથા પુણ્ય પાપ સંજ્ઞક ધર્મ ઔર અધર્મ
इनका अभाव तो जैनियोंने भी मुक्तिमें माना है । इसी तरह क्षायोप-
शमिक सुख एवं बुद्धिका भी अभाव कहा गया है । परन्तु क्षायिक
बुद्धि और क्षायिक सुखका अभाव वहां नहीं कहा गया है । कारण कि
ये आत्माके विशेष गुण हैं । इनकी प्रादुर्भूति ही मुक्ति है । इसलिये
वैशेषिकोंकी नौ गुणोंकी उच्छिन्निरूप मुक्ति ठीक नहीं है यह बात
पूर्वोक्त इन दो विशेषणोंसे सूत्रकारने समर्थित की है ॥ ६७ ॥

અસુખિત્વનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે, જે યુક્તિ અને અનુભવથી બાધિત છે.
જે આ પ્રકારની માન્યતાનો સ્વીકાર કરવામાં આવે તો પછી પોતાના વિશેષ
ગુણોના અભાવમાં આત્માનો પણ અભાવ માનવો પડશે. ગુણોના અભાવમાં
ગુણી કદી રહી શકતા નથી. જેમ રૂપાદિક ગુણોના અભાવમાં ઘટાદિક દ્રવ્યનું
અસ્તિત્વ દેખાતું નથી. દ્વેષ, દુઃખ, ઇચ્છા, પ્રયત્ન, સંસ્કાર તથા પુણ્યપાપ
સંજ્ઞક ધર્મ અને અધર્મ આનો અભાવ તો જૈનિઓએ પણ મુક્તિમાં માનેલ
છે. આજ પ્રમાણે ક્ષાયોપશમિક સુખ અને બુદ્ધિનો પણ અભાવ બતાવેલ છે.
પરંતુ ક્ષાયિક બુદ્ધિ અને ક્ષાયિક સુખનો અભાવ ત્યાં બતાવેલ નથી. કારણ
કે, એ આત્માના વિશેષગુણ છે. તેની પ્રાદુર્ભૂતિ જ મુક્તિ છે. આ કારણે
વૈશેષિકોની નવ ગુણોની ઉચ્છિન્નિરૂપ મુક્તિ બરોબર નથી. આ વાત પૂર્વાક્ત
આ બે વિશેષણોથી સૂત્રકારે સમર્થિત કરેલ છે. ॥ ૬૭ ॥

ટીકા—‘લોગેગદેસે’ इत्यादि ।

सर्वे=निरवशेषा; ते=उक्ताः स्त्रीसिद्धादयः, सिद्धाः ज्ञानदर्शनसंज्ञिताः=ज्ञान-दर्शनोपयोगवन्तः, संसारपारनिस्तीर्णाः=संसारस्य, पारः=पर्यन्तस्तं निस्तीर्णाः-अपुनरागमनस्वरूपेणाऽधिक्येनाऽतिक्रान्ताः सिद्धिं वरगतिम्, गताः सन्तः, लोकै-कदेशे=लोकाग्रभागे सन्ति ।

लोकैकदेशे इत्यनेन ‘मुक्ताः सर्वत्र तिष्ठन्ति, व्योमवत्तापवर्जिताः’ इति कस्यचिदुक्तिः परास्ता । आत्मनां सर्वगतत्वे हि सर्वत्रावस्थानं संभवति, सर्वगतत्वं

फिर भी सिद्धोंका क्षेत्र और स्वरूप कहते हैं—‘लोगेगदેસે’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(ते सत्त्वे-ते सर्वे) वे सब स्त्रीपर्याय आदि अनुष्यपर्याय से सिद्ध हुए जीव (नाणदंसणसन्निधा-ज्ञानदर्शनसंज्ञिताः) ज्ञानोप-योग एवं दर्शनोपयोगसे विशिष्ट है । तथा (संसारपारनिस्थित-संसार पारनिस्तीर्णाः) संसारके पार पहुँचे हुए हैं । इसीलिये वे (वरगई सिद्धि गया-वरगतिं सिद्धिं गताः) सर्वोत्कृष्ट गतिं सिद्धिगतिमें प्राप्त हो चुके हैं । सूत्रकार इन विशेषणोंमेंसे “लोकैकदेश” इस विशेषणसे यह सम-र्थित करते हैं कि जिनकी ऐसी मान्यता है कि “मुक्ताः सर्वत्र तिष्ठन्ति व्योमवत्तापवर्जिताः” आकाशकी तरह मुक्त जीव संतापसे रहित होकर इस समस्त लोकमें ठहरे हुए हैं वह ठीक नहीं है । कारण कि इस कथनसे आत्माका, सर्वत्र अवस्थान प्रतिपादित होता है । आत्माका सर्वत्र अवस्थान माननेमें अनेक दोष आते हैं । कारण कि आत्माको

પછી પણ સિદ્ધાના ક્ષેત્ર અને સ્વરૂપને કહે છે—“લોગેગદેસે” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—તે સત્ત્વે-તે સર્વે એ સધળા સ્ત્રી પર્યાય આદિ અનુષ્ય પર્યાયથી સિદ્ધ બનેલ એવા નાણદંસણસંનિધા-જ્ઞાનદર્શનસંજ્ઞિતાઃ જ્ઞાનોપયોગ અને દર્શનોપયોગથી વિશિષ્ટ છે. સંસારપારનિસ્થિતો-સંસારપારનિસ્તીર્ણા. તથા સંસારથી પાર પહોંચેલ છે. આ કારણે તેઓ વરગઈ સિદ્ધિં ગયા-વરગતિં સિદ્ધિં ગતાઃ સર્વોત્કૃષ્ટ ગતિ સિદ્ધગતિમાં પ્રાપ્ત બની ચૂકેલ છે. સૂત્રકાર આ વિશેષણોમાંથી “લોકૈકદેશ” આ વિશેષણથી એવું સમર્થન કરે છે કે, જેમની એવી માન્યતા છે કે, “મુક્તાઃ સર્વત્ર તિષ્ઠન્તિ વ્યોમવત્તાપવર્જિતાઃ” આકાશની માફક મુક્ત એવા સંતાપથી રહિત બનીને આ સમસ્ત લોકમાં રહેલા છે એ ઠીક નથી. કારણ કે, આ કથનથી આત્માનું સર્વત્ર અવસ્થાન પ્રતિપાદિત થાય છે. આત્માનું સર્વત્ર અવસ્થાન માનવામાં અनेક દોષ આવે છે. કારણ કે,

સ્વીકારેતુ સર્વત્ર સર્વદા વેદનાઽદિ પ્રસન્નઃ । તથા-‘જ્ઞાનદર્શનસંજ્ઞિતાઃ’ ઇતિ વિશેષણેન સર્વે સિદ્ધાઃ ઉભયોપયોગવન્ત ઇતિ સૂચિતમ્ ।

‘સંસારપારનિસ્તીર્ણાઃ’ ઇતિ વિશેષણેન-જ્ઞાનિનો ધર્મતીર્થસ્ય કર્તારઃ પરમં પદમ્; ગત્વાઽગચ્છન્તિ શ્રૂયોઽપિ, મયં તીર્થં નિકારતઃ;” ઇતિ મતં નિરાકૃતમ્ । તદ્બીકૃતસિદ્ધાનિષ્ઠિતાર્થા ન ભવન્તીત્યસ્તેષાં પુનરાવૃત્તિરિતિ તન્મતે દોષો વોદ્યઃ । તથા ‘સિદ્ધિં વરગતિં ગતાઃ’ ઇત્યનેન સુક્ષીણકર્મણોઽપિ સ્વભાવેનૈવોત્પત્તિસમયે લોકાગ્રગમનં યાવત્ સક્રિયત્વમપ્યસ્તીતિ સૂચિતમ્ ॥૬૮॥

॥ ઇતિ સિદ્ધપ્રકરણમ્ ॥

इस स्थितिमें सर्वत्र सर्वदा वेदना आदि होनेका प्रसंग प्राप्त हो जाता है । तथा “ ज्ञानदर्शनसंज्ञिताः ” इस विशेषणसे ‘समस्त सिद्ध ज्ञानदर्शन उपयोगवाले हैं’ यह बात सिद्ध होती है । तथा जिनकी ऐसी मान्यता है कि “ धर्मतीर्थके कर्ता ज्ञानी परमपदमें प्राप्त होकर पुनः तीर्थ आदिकी अवहेलना होनेसे संसारमें अवतरित होते हैं ” सो इस मान्यताका निराकरण करनेके लिये “संसारपारनिस्तीर्णाः” यह पद सूत्रकारने रक्खा है । इससे यह बात सूत्रकार कहते हैं कि जो व्यक्ति संसारसे पार होकर पुनः संसारमें आते हैं वे निष्ठितार्थ नहीं हैं इसीलिये वे संसारमें पुनः वहांसे लौटकर आते हैं । यदि कृतकृत्य होते तो वहांसे पुनः वापिस होनेका प्रसंग उन्हें प्राप्त नहीं होता । “सिद्धिवरगतिं गताः” इस पदसे सूत्रकार यह कहते हैं कि जीवके समस्त कर्म नष्ट हो जाते हैं तब वे स्वभावतः उर्ध्वगमन करते हैं और धर्मद्रव्यकी

આત્માને આ સ્થિતિમાં સર્વત્ર સદાએ વેદના આદિ થવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે, તથા આ વિશેષણથી “ સઘળા સિદ્ધ જ્ઞાનદર્શન ઉપયોગવાળા છે. ” આ વાત સિદ્ધ થાય છે. તથા જેની એવી માન્યતા છે કે, “ ધર્મતીર્થના કર્તા જ્ઞાની પરમ પદને પ્રાપ્ત કરીને ફરીથી તીર્થ આદિની અવહેલના થવાથી સંસારમાં અવતાર ધારણ કરે છે. ” તે આ માન્યતાને નિરાકૃત કરવા માટે આ પદ સૂત્રકારે રાખેલ છે. આનાથી સૂત્રકાર એ વાત બતાવે છે કે, જે વ્યક્તિ સંસારથી પાર થઈને ફરીથી સંસારમાં આવે છે તે નિષ્ઠિતાર્થ નથી. આ કારણે તેઓ સંસારમાં ફરીથી ત્યાંથી ફરીને આવે છે. જે કૃતકૃત્ય હોત તો ત્યાંથી પાછા ફરવાનો પ્રસંગ તેમને પ્રાપ્ત થાત નહીં. “ સિદ્ધિ વરગતિં ગતાઃ ” આ પદથી સૂત્રકાર એ બતાવે છે કે, જીવનાં સર્વ કાર્યોના નાશ થઈ જાય છે ત્યારે તે સ્વભાવતઃ ઉર્ધ્વગમન કરે છે. અને ધર્મદ્રવ્યની સહાયતાથી

ઉક્તં સિદ્ધાનાં સ્વરૂપં, સમ્પ્રતિ સંસારિણ આહ—

મૂલમ્—સંસારત્થા ઉ જે^૨ જીવા, દુવિહા તે^૧ વિયાહિયા ।

તેસા ય થાવરાં ચેવ, થાવરાં તિવિહાં તંહિ ॥ ૬૯ ॥

છાયા—સંસારસ્થા સ્તુ યે જીવા, દ્વિવિધાસ્તે વ્યાખ્યાતાઃ ।

ત્રસાથ સ્થાવરાશ્ચૈવ, સ્થાવરા સ્ત્રિવિધાસ્તત્ર ॥ ૬૯ ॥

ટીકા—‘સંસારત્થા’ इत्यादि—

ये तु संसारस्थाः=संसारिणो जीवाः सन्ति, ते द्विविधा व्याख्याताः । त्रसाः
स्थावराश्च, तत्र-त्रसस्थावरेषु स्थावरा स्त्रिविधा व्याख्याताः । स्थावराणां पश्चा
निर्देशेऽपि, तेषामल्पवक्तव्यतया प्रथमतोऽभिधानम् ॥ ६९ ॥

સહાયતાસે લોકાકાશકે અગ્રભાગમેં જાકર વિરાજમાન હો જાતે હૈં ।
इससे यह बात भी सिद्ध हो जाती है कि उन सिद्धोंकी आत्मा निष्क्रिय
नहीं है । किन्तु सक्रिय है । ॥ ६८ ॥

॥ सिद्धोंका यह प्रकरण समाप्त हुआ ॥

यह सिद्धोंका स्वरूप कहा, अब संसारी जीवोंका स्वरूप कहते हैं—
‘संसारत्था उ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ— (संसारत्था उ जे जीवा-संसारस्था ये जीवाः) संसारी
जो जीव हैं (ते-ते) वें (दुविहा वियाहिया-द्विविधाः व्याख्याताः) दो
प्रकारके कहे गये हैं । (तसा थावराचेव-त्रसाः स्थावराश्च) एक त्रस जीव
दूसरे स्थावर जीव । (तत्थ-तत्र) इनमें (थावरा-स्थावराः) स्थावर जीव
(तिविहा-त्रिविधाः) तीन प्रकारके कहे गये हैं ॥ ६९ ॥

લોકાકાશના અગ્રભાગમાં જઈને બિરાજમાન થઈ જાય છે. આથી એ વાત પણ
સિદ્ધ જાય છે કે, એ સિદ્ધોની આત્મા નિષ્ક્રિય નથી પરંતુ સક્રિય છે. ॥ ૬૮ ॥

॥ સિદ્ધોનું આ પ્રકરણ સમાપ્ત થયું ॥

આ સિદ્ધોનું સ્વરૂપ કહ્યું હવે સંસારી જીવના સ્વરૂપને કહે છે—

“સંસારત્થા ઉ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—સંસારત્થા ઉ જે જીવા-સંસારસ્થા તુ યે જીવાઃ સંસારી જે જીવ
તે-તે તે દુવિહા વિયાહિયા-દ્વિવિધાઃ વ્યાખ્યાતાઃ એ પ્રકારનાં કહેવામાં આવેલ
છે. તસા થાવરાચેવ-ત્રસાસ્થાવરાશ્ચ એક ત્રસ જીવ અને બીજા સ્થાવર જીવ તત્થ-
તત્ર આમાં થાવરા-સ્થાવરાઃ સ્થાવર જીવ તિવિહા-ત્રિવિધાઃ ત્રણ પ્રકારના
જીવતાવવામાં આવેલ છે. ॥ ૬૯ ॥

સ્થાવરા સ્ત્રિવિધા इत्युक्तं तत्र के ते त्रयः प्रकारा, इत्याशङ्क्याह—
मूलम्—पुढवी आउ जीवा य, तहेव य वणस्सई ।

इच्छेए थावरा तिविहा, तेसिं भेए सुणेह मे ॥७०॥

छाया—पृथिव्यप् जीवाश्च, तथैव च वनस्पतयः ।

इत्येते स्थावरा स्त्रिविधाः, तेषां भेदान् श्रृणुत मे ॥७०॥

टीका—‘पुढवी आउ’ इत्यादि—

पृथिव्यप् जीवाः=पृथिवी-प्रसिद्धा, आपो-जलं, पृथिवी च, आपश्चेति पृथि-
व्यापः, ता एव जीवाः, ते तथा, इह जीवशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते । पृथिवी
जीवा अब्जीवाश्च । तथैव-वनस्पतयश्च=वनस्पति जीवा इत्यर्थः । इति=एवम्,
अनेन प्रकारेण स्थावरा स्त्रिविधाः सन्ति । इह तेजोवाय्वोर्गतित्रसत्वेन स्थावरेषु
तयोरनभिधानम् । तेषां=पृथिव्यादिजीवानां भेदान्, मे=मम, समीपे यूयं
श्रृणुत । चकारः पादपूरणे । ननु पृथिव्यादयो जीवानां शरीराणि न तु जीवाः,
जीवा हि उपयोगलक्षणाः, पृथिव्यादयस्तु काठिन्यादिलक्षणा स्तत् कथं पृथिव्या-

वे उनके तीन प्रकार ये हैं—‘पुढवी’ इत्यादि ।

अन्वયાર્થ—(પુढવી આઉજીવા તહેવ વણસ્સઈ-પૃથિવ્યબ્જીવાઃ તથૈવ
વનસ્પતયઃ) પૃથિવી જીવ, જલ જીવ તથા વનસ્પતિ જીવ (इह-इति) इस
प्रकार (ए ए-एते) ये (तिविहा थावरा-त्रिविधाः स्थावराः) तीन तरहके
स्थावर जीव हैं । तेज और वायु ये दो काय गतित्रस हैं इसलिये इनकी
स्थावरोंमें गणना नहीं की है । (तेसिं भेए मे सुणेह-तेषां भेदान् मे
श्रृणुत) इन स्थावरोंके भेदोंको अब मैं कहता हूं सो तुम सुनो ।

શંકા—આપ જો પૃથિવી આદિકો જીવરૂપ કહ રહે હૈં સો યે
સ્વયં જીવ નહીં હૈં કિન્તુ જીવકે શરીર હૈં । કારણ કિ પૃથિવી આદિક
કાઠિન્યાદિલક્ષણવાલે હૈં તથા જીવ ઉપયોગ લક્ષણવાળા હૈં ।

સ્થાવર જીવોના એ ત્રણ પ્રકાર છે—“ પુढવી ” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—પુढવી આઉજીવા તહેવ વણસ્સઈ-પૃથિવ્યપ્ જીવા તથૈવ વનસ્પતયઃ
પૃથવીજીવ, જળજીવ, તથા વનસ્પતિજીવ इह-इति आ प्रकारना तिविहा थावरा-
त्रिविधा स्थावराः त्रण प्रकारना स्थावर जिव છે, તેજ અને વાયુ આ એ કાય
ગતિ ત્રસ છે. આ કારણે એમની સ્થાવરોમાં ગણના કરેલ નથી. તેસિં મેઐ મે
સુણેહ-તેષાં ભેદાન્ શ્રૃણુત આ સ્થાવરોના ભેદોને હવે હું કહું છું તેને તમે સાંભળો.

શંકા—આપ પૃથવી આદિને જીવરૂપ બતાવી રહ્યા છો તો એ સ્વયં
જીવ નથી. પરંતુ જીવના શરીર છે. કારણ કે, પૃથવી આદિક કઠણ લક્ષણવાળા
છે. તથા જીવ ઉપયોગ લક્ષણવાળા છે.

દયો જીવા इत्युक्तम् ?; उच्यते-जीवः शरीरं चेत्युभयं परस्परानुबद्धमिति तयो
र्विभागऽभावाद् पृथिव्यादयो जीवा इति व्यपदिश्यन्ते । उक्तं हि—“अन्नोन्नाणु
गयाणं इमं च तं च त्ति विभयणमजुतं” इत्यादि ।

છાયા—અન્યોઽન્યાનુગતયોરિદં ચ તત્ત્વેતિ વિભજનમયુક્તમ્ ॥૭૦॥

અથ ‘યથોદ્દેગં નિર્દેશઃ’ इति न्यायमनुसृत्य निर्देशक्रमेण प्रथमे पृथिवी
जीव भेदानाह—

मूलम्—दुविहां पुढवी जीवा उ, सुहुमां वायरा तहा ।

पञ्चत्तसपैजत्ता, एवमेव दुहा पुणो ॥ ७१ ॥

છાયા—દ્વિવિધાઃ પૃથિવો લીવાસ્તુ, સૂક્ષ્મા વાદરા સ્તથા ।

पर्याप्ता अपर्याप्ताः, एवमेव द्विधा पुनः ॥ ७१ ॥

टीका—‘दुविहा पुढवी’ इत्यादि—

पृथिवीजीवा द्विविधाः तद् यथा-सूक्ष्माः-सूक्ष्मनामकर्माद्यात् सूक्ष्माः, तथा-

समाधान-पृथिवी आदि जीव और पृथिवी आदि शरीर ये दोनों
परस्परमें ऐसे मिल रहे हैं कि जिनका अलग करना अशक्य है । अतः
इनके विभागका अभाव होनेसे ‘पृथिवी आदिक जीव हैं’ ऐसा कह दिया
गया है । वैसे तो पृथिवी जीव एवं पृथिवी शरीरमें भिन्नता ही है ।

उक्तं च—“अन्नोन्नाणुगयाणं इमं च तं च त्ति विभयणमजुतं”
इत्यादि । परन्तु यहां जो उनकी अभिन्नता कही गई है वह अशक्य
विवेचन होनेसे—“यह पृथिवी है और यह पृथिवी जीव है ” इसरूपसे
विभाग नहीं हो सकनेसे—ही कही गई है ॥७०॥

अब सूत्रकार पृथिवी जीवके એદોંકો कहते हैं—‘दुविहा’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(पुढवी जीवा दुविहा-पृथिवी जीवाः द्विविधाः) पृथिवी

સમાધાન-પૃથવી આદિ જીવ અને પૃથવી આદિ શરીર એ બંને પરસ્પરમાં
એ રીતે મળેલા છે કે, એમને અલગ કરવાં અશક્ય છે. આથી એમના વિભાજનો
અભાવ હોવાથી “પૃથવી આદિક જીવ છે.” એવું કહેવામાં આવ્યું છે. આમ
તો પૃથવીજીવ અને પૃથવી શરીરમાં ભિન્નતા જ છે.

ઉક્તં ચ—“અન્નોન્નાણુગયાણં, ઇમં ચ તં ચ ત્તિ વિભયણમજુતં” इत्यादि !
પરંતુ અહીં જે તેની અભિન્નતા બતાવવામાં આવી છે તે અશક્ય વિવેચન
હોવાથી “આ પૃથવી છે અને આ પૃથવીજીવ છે.” આ રીતે વિભાજન ન
થઈ શકવાથી જ બતાવવામાં આવેલ છે. ॥ ૭૦ ॥

હવે સૂત્રકાર પૃથવીજીવના લેહોને બતાવે છે—“दुविहा” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—પુઢવી જીવા દુવિહા-પૃથિવી જીવાઃ દ્વિવિધાઃ પૃથવી જીવ એ

“આહારસરીરેદિય ઉસ્સાસવઓ મળોમિણિવ્વત્તી ।

હોઈ જઓ દલિયાઓ કરણં પહ સા ઉ પજ્જત્તિ ॥

છાયા—આહાર શરીરેન્દ્રિયોચ્છ્વાસ વચ્ચે મનોઽભિનિર્વૃત્તિઃ ।

भवति यतो दलिकात्करणं प्रति सैव पर्याप्तिः ॥ इति ।

તત્રાહારશરીરેન્દ્રિયોચ્છ્વાસરૂપં પર્યાપ્તિચતુષ્ટયં પૃથિવીજીવાનામ્, ‘તુ’ इति निश्चये बोध्यम् ॥ ७१ ॥

પુનરેષામેવોત્તરભેદાનાહ—

मूलम्--बायराँ जे उ पज्जत्ता, दुविहाँ ते वियाहियाँ ।

सण्हा खंरा थं बोधव्वाँ, सण्हाँ सँत्तविहा तँहिं ॥ ७२ ॥

છાયા—વાદરા યે તુ પર્યાપ્તા, દ્વિવિધાસ્તે વ્યાખ્યાતાઃ ।

श्लक्षणाः खराश्च बोद्धव्याः, श्लक्षणाः सप्तविधास्तत्र ॥ ७२ ॥

टीका—ये तु पर्याप्ता वादराः=वादराख्यपृथिवी जीवाः ते द्विविधा व्याख्याताः, तद्यथा-श्लक्षणाः, खराश्चेति । तत्र-श्लक्षणा चूर्णितलोष्टकल्पा मृदुः

पर्याप्तિसे जो रहित हैं वे अपर्याप्त जीव हैं । उक्तं च—

“આહાર સરીરેદિય ઉસ્સાસવઓ મળોમિણિવ્વત્તી ।

હોઈજઓ દલિયાઓ કરણં પહસા ઉ પજ્જત્તી ।”

એકેન્દ્રિય જીવોંકે-આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિય, શ્વાસોચ્છ્વાસ યે ચાર પર્યાપ્તિયાં હોતી હૈં । અતઃ એકેન્દ્રિયોંમેં અન્તર્ભૂત હોનેકે કારણે ઇન પૃથિવી-જીવોંકે મી યે હી ચાર પર્યાપ્તિયાં હોતી હૈં ॥ ૭૧ ॥

અવ ઇન્હીંકે ઉત્તર ભેદોંકો કહતે હૈં—‘વાયરા’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(જે ઉ પજ્જત્તા વાયરા-યે તુ પર્યાપ્તાઃ વાદરાઃ) જો વાદર પર્યાપ્તિ પૃથિવી જીવ હૈં (તે દુવિહા વિયાહિયા-તે દ્વિવિધા વ્યાખ્યાતાઃ)

पर्याप्तिथी न रहित छे ते अपर्याप्त एव छे. उक्तं च—

“આહાર સરીરેદિય, ઉ સ્સાસવઓ મળો મિણિવ્વત્તી ।

હોઈ જઓ દલિયાઓ, કરણં પહસા ઉ પજ્જત્તી ” ॥

એકેન્દ્રિય જીવોના આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિય શરીર, શ્વાસોચ્છ્વાસ એ ચાર પર્યાપ્તિયો થાય છે. આથી એકેન્દ્રિયમાં અન્તર્ભૂત થવાના કારણે એ પૃથ્વી જીવોની પણ આ જ ચાર પર્યાપ્તિયો થાય છે ॥ ૭૧ ॥

હવે આના જ ઉત્તર ભેદોને કહે છે—“વાયરા” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—જે ઉ પજ્જત્તા વાયરા-યે તુ પર્યાપ્તાઃ વાદરા જે આદર પર્યાપ્તિ પૃથ્વી જીવ છે. તે દુવિહા વિયાહિયા-તે દ્વિવિધાઃ વ્યાખ્યાતાઃ તે એ પ્રકારના

પૃથિવી, તદાત્મકા जीवा अप्युपचारात् श्लक्षणा उच्यन्ते । तथा-पाषाणकल्पा कठिना पृथिवी खरा, तदात्मका जीवा अप्युपचारात्खरा उच्यन्ते । तत्र-पर्याप्त-बादर-पृथिवीजीवेषु श्लक्षणा जीवाः सप्तविधा बोद्धव्याः ॥७२॥

શ્લક્ષણાનાં સપ્તભેદાનાહ—

मूलम्—किण्हा नीला य रुहिरा य, हल्लिदा सुक्लिता तथा ।

पंडुपणगमट्टिया, खरा छत्तीसईविहा ॥ ७३ ॥

છાયા—કૃષ્ણા નીલાશ્ચ રુધિરાશ્ચ, હારિદ્રાઃ શુક્લા સ્તથા ।

પાણ્ડુપનકમૃત્તિકાઃ, खराः षट्त्रिंशद्विधाः ॥७३॥

ટીકા—‘કિણ્હા નીલા ય’ ઇત્યાદિ—

ये तु श्लक्षणाः पर्याप्त बादर पृथिवी जीवास्ते कृष्णाः१, नीलाः२ तथा—

वे दो प्रकारके कहे गये हैं । (सण्हा खराय-श्लक्षणाः खराश्च) एक श्लक्ष्ण और दूसरे खर-कठोर । चूर्णित लोष्टके समान जो मृदु पृथिवी है वह श्लक्ष्ण बादर पर्याप्त पृथिवी जीव है । तथा पाषाण जैसी जो कठोर पृथिवी है वह खर बादरपर्याप्त पृथिवी जीव है । जो बिलकुल नरम जमीन होती है और खोदने पर बालुकाके रूपमें निकलती है वह श्लक्ष्ण पृथिवी जीव है । यहाँ श्लक्ष्ण एवं खर पृथिवीको जो जीवरूपसे कहा है वह केवल उपचारसे ही कहा गया है ऐसा जानना चाहिये । (तर्हि सण्हा-तत्र श्लक्ष्णाः) बादरपर्याप्त पृथिवी जीवोंमें जो श्लक्ष्णपृथिवी जीव कहे गये हैं वे (सप्तविहा-सप्तविधाः) सात प्रकारके जानना चाहिये ॥७२॥

શ્લક્ષ્ણપૃથિવીકે સાત ભેદ કહતે હૈ—‘કિણ્હા’ ઇત્યાદિ ।

अन्वयार्थ—(किण्हा नीला य रुहिरा हल्लिदा सुक्लिता तथा पंडु पणग

ખતાવેલ છે. સણ્હા ખરાય-શ્લક્ષ્ણાઃ ખરાશ્ચ એક શ્લક્ષ્ણ અને બીજો ખર-કઠોર દળેલા આટાના જેવી જે પૃથવી મૃદુ છે તે શ્લક્ષ્ણ બાદર પર્યાપ્ત પૃથવી ભવ છે. તથા પથ્થર જેવી જે કઠોર પૃથવી છે તે ખર બાદર પર્યાપ્ત પૃથવી ભવ જે બિલકુલ નરમ જમીન હોય છે અને ખોદવાથી રેતીના રૂપમાં નીકળે છે તે શ્લક્ષ્ણ પૃથવી ભવ છે. અહીં શ્લક્ષ્ણ અને ખર પૃથવીને જે ભવરૂપથી કહેલ છે તે ફક્ત ઉપચારથી જ કહેવામાં આવેલ છે એમ જાણવું જોઈએ. તર્હિ સણ્હા-તત્ર શ્લક્ષ્ણાઃ બાદર પર્યાપ્ત પૃથવી ભવોમાં જે શ્લક્ષ્ણ પૃથવી ભવ કહેવામાં આવેલ છે તે સત્તવિહા-સપ્તવિધાઃ સાત પ્રકારના જાણવા જોઈએ. ॥૭૨॥

શ્લક્ષ્ણ પૃથવીના સાત ભેદ છે તેને કહે છે—“ કિણ્હા ” ઇત્યાદિ ।

अन्वयार्थ—किण्हा नीलाय रुहिरा हल्लिदा सुक्लिता तथा पंडुपणगमट्टिया-

રુધિરાઃ૩,=રક્તવર્ણાઃ, હારિદ્રાઃ૪=પીતવર્ણાઃ, શુક્લાઃ૫=ઘેતવર્ણાઃ, તથા-પાણ્ડુ૬
પનક૭ મૃત્તિકાશ્ચેતિ સપ્તત્રિધાઃ વ્યાખ્યાતાઃ । તત્ર-પાણ્ડુપનકમૃત્તિકાઃ-પાણ્ડવઃ
=આપાણ્ડુરાઃ ઈષચ્છ્રેત વર્ણાઃ, પનકાઃ=નમસિ ઉઢીયમાનાધૂલિરૂપાઃ મૃત્તિકાઃ,
તદાત્મકા જીવાઃ પનકમૃત્તિકાઃ પાણ્ડવશ્ચ પનકમૃત્તિકાશ્ચેતિ દ્વન્દ્વસમાસઃ । પાણ્ડુ
ગ્રહણં કૃષ્ણાદિ વર્ણાનામપિ સ્વસ્થાનભેદેન ભેદાત્ ભેદાન્તરસમ્ભવમ્ સૂચયતિ ।
સ્વરપૃથિવીભેદર્શનોપક્રમમાહ-‘સ્વરા’ ઇતિ । સ્વરાઃ પર્યાપ્તવાદરપૃથિવીજીવાસ્તુ
ષટ્ત્રિંશદ્વિધા પ્રોક્તાઃ, ચકારદ્વયમપિ સમુચ્ચયાર્થકમ્ ॥૭૩॥

સ્વરપૃથિવીજીવાનાં ષટ્ત્રિંશદ્ભેદાનાહ—

મૂલમ્-પુંડરી ચ સક્કરાં વાલુયાં ચ, ઉંવલે સિલાં ચ લોળૂંસે ।

અર્ચતં વત ઉંચસીસંગ, રૂંપ-સુંવણે ચ વંદેરે ચ ॥૭૪॥

હરિયાં લે હિંયુંલુણ, મળોસિલાં સંસગં જળં પવાં લે ।

અબ્મં પંડલબ્મં વાલુ ચ, વાયરકાણ મણિવિહાણા ॥૭૫॥

ગોમેજ્જંણ ચ રૂંચગે, અંકં પેફલિહે ચ લોહિર્યં વચ્ચે ચ ।

મરગય મંસારગલ્લે, મુંચમોચગ ઇંદં નીલે ચ ॥ ૭૬ ॥

ચંદ્રણ ગેરુચ હંસગંબમે, પુંલુણ લોગંધિપુંચ વોધવ્વે ।

ચંદ્રપંભવેરુલિંણ, જલંકંતે સૂરંકંતે ચ ॥ ૭૭ ॥

મદ્વિયા-કૃષ્ણાઃ નીલાશ્ચ તથા રુધિરાઃ હારિદ્રાઃ શુક્લાઃ તથા પાણ્ડુ, પનક,
મૃત્તિકાઃ) કૃષ્ણશ્લક્ષણપૃથિવીજીવ, નીલશ્લક્ષણપૃથિવીજીવ, રક્તવર્ણ શ્લ-
ક્ષણપૃથિવીજીવ, પીતવર્ણશ્લક્ષણપૃથિવીજીવ, શુક્લવર્ણશ્લક્ષણપૃથિવીજીવ,
તથા પાણ્ડુવર્ણશ્લક્ષણપૃથિવીજીવ, પનકમૃત્તિકા-આકાશમેં ઉઢતી હુર્દ
ધૂલિરૂપ મૃત્તિકા યે સાત પ્રકાર શ્લક્ષણપૃથિવીજીવોંકે હૈં । તથા (સ્વરા
છત્તીસર્દિવિહા-સ્વરાઃ ષટ્ત્રિંશદ્વિધાઃ) સ્વરાપૃથિવીજીવ - પર્યાપ્તવાદર
પૃથિવીજીવ-છત્તીસ (૩૬) પ્રકારકે હૈં ॥૭૩॥

કૃષ્ણાઃ નીલશ્ચ તથા રુધિરાઃ હારિદ્રાઃ શુક્લાઃ તથા પાણ્ડુપનકમૃત્તિકાઃ કૃષ્ણશ્લક્ષણ
પૃથવી ૭૫, નીલ શ્લક્ષણ પૃથવી ૭૫, રક્તવર્ણ શ્લક્ષણ પૃથવી ૭૫, પીતવર્ણ
શ્લક્ષણ પૃથવી ૭૫, શુક્લવર્ણ શ્લક્ષણ પૃથવી ૭૫, તથા પાણ્ડુવર્ણ શ્લક્ષણ
પૃથવી ૭૫, પનક મૃત્તિકા-આકાશમાં ઉઢતી ધૂળરૂપ માટી આ સાત પ્રકાર
શ્લક્ષણ પૃથવી ૭૫ના છે. તથા સ્વરા છત્તીસર્દિવિહા-સ્વરા ષટ્ત્રિંશદ્વિધાઃ ૫૨
પૃથવી ૭૫-પર્યાપ્ત વાદર પૃથવી ૭૫ છત્તીસ (૩૬) પ્રકારના છે. ॥ ૭૩ ॥

छाया—पृथिवी च शर्करा वालुका च, उपलः शिला च लवणभूषश्च ।
 अयस्ताम्रत्रपुक सीसकरूप्य सुवर्णं च वज्रश्च ॥ ७४ ॥
 हरितालो हिङ्गुलको, मनःशिला सस्यकाञ्चनप्रवालम् ।
 अभ्रपटलमभ्रवालुका, बादरकाये मणि विधानानि ॥ ७५ ॥
 गोमेदकश्च रुचकः, अङ्गुस्फटिकश्च लोहिताक्षश्च ।
 मरकतमसारगलः, भुजमोचक इन्द्रनीलश्च ॥ ७६ ॥
 चन्दनो गैरिको हंसगर्भः, पुलकः सौगन्धिकश्च बोद्धव्यः ।
 चन्द्रप्रभो वैडूर्यो जलकान्तः सूरकान्तश्च ॥ ७७ ॥

टीका—‘पुढवी य’ इत्यादि—

पृथिवी१—शुद्धपृथिवी, इहपृथिवी शब्देन शुद्धपृथिवीगृह्यते, भामा शब्देन सत्यभामावत् । या शर्करादिरूपा न भवति, सा शुद्ध पृथिवी शर्करा२—लघु प्रस्तर खण्डरूपा, ३वालुका=प्रसिद्धा, ४उपलः=पर्वतात् पतितः स्थूलपाषाणः, ५शिला=प्रस्तरः ६लवणः=समुद्र लवणादिकम् ७, ८ऊषः=क्षारमृत्तिका, “अयस्ताम्रत्रपुकसीसकरूप्यसुवर्णम्”=अयः=लोहः, ९ताम्रं—तांवा, इति प्रसिद्धम्, १०त्रपुकम्—‘रांगा’ इति प्रसिद्धम्, ११सीसकम्=सीसेति ख्यातम्, १२रूप्यं=रजतम्—चाँदीति ख्यातम्, १३सुवर्णम्, एषां समाहारस्तत्तथा, तथा—१४वज्रं—हीरकं—‘हीरा’ इति प्रसिद्धम्,

खरपृथिवीजीवोंके छत्तीस भेदोंको कहते हैं—‘पुढवी य’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(पुढवी—पृथिवी) शुद्धपृथिवी१, (सक्करा—शर्करा) लघु-खण्डरूपपृथिवी२, (वालुया—वालुका) बालू३, (उवले—उपलः) पत्थर४, (सिलाय—सिला) शिला५, (लोणु—लवणम्) लवण६, (ऊसे—ऊषः) खारी-मिट्टी७, (अयतंब तउय सीसग रूपसुवर्णे य वहरे य—अयस्ताम्रत्रपुक सीसकरूप्य सुवर्णं च वज्रं च) लोह८, तांवा९, रांगा१०, सीसा११, चाँदी१२, सुवर्ण१३, तथा हीरा१४, (हरियाले हिङ्गुलए मणो सिला सासगंजणपवाले—हरिताल हिङ्गुलकः मनः शिला, सस्य काञ्चनप्रवालम्)

अर पृथवी जिवाना छत्तीस भेदोने कडे छे—“ पुढवीय ” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—पुढवी—पृथवी शुद्ध पृथवी (१) सक्करा—शर्करा लघु अं० ३३५ पृथवी (२) वालुया—वालुका वेणु (३) उवले—उपलः पत्थर (४) सिलाय—सिला शिला (५) लोणु—लवणम् भीडुं (६) ऊसे—ऊषः खारी भाटी (७) अयतंबत उयसीसगरूपसुवर्णे य वहरेइ—अयस्ताम्र त्रपुक सीसकरूप्यसुवर्णं च वज्रं च दे।डुं (८) तांणु (९) रांणु १० सीसु ११ यांदि १२ सोनुं १३ हीरा १४ हरियाल हिङ्गुलए मणोसिला सासगंजणपवाले—हरियालः हिङ्गुलकः मनः शिला सस्यकाञ्चनप्रवालम्

हरितालः हरताल' इति प्रसिद्धः, हिंगुलकः=वर्णक द्रव्यविशेषः, मनःशिला='मैनशिल'
इति प्रसिद्धा, सस्यकाञ्जनप्रवालम्=सस्यकः-धातुविशेषः, अञ्जनम्=समीरकम्-
रत्नविशेषः, प्रवालकम्=विद्रुमः-'मृगा' इति प्रसिद्धम्, एषां समाहारस्तत्तथा,
तथा च अभ्रपटलम्='अभरख', इति प्रसिद्धम्, अभ्रवालुका=अभ्रपटलसंयुक्ता
वालुका च इत्थं स्वरूप पर्याप्तवादरपृथिवीकाये अमी पृथग्व्यादयश्चतुर्दश हरि-
तालदयोऽष्टौचेत्येवं द्वाविंशतिभेदाः प्रोक्ताः । अथ तत्रैव वादरकाये चतुर्दश मणि-
विधानानि=मणिभेदा अपि विज्ञेयाः । तथा द्वि-गोमेदकः='गोमेद' इति प्रसिद्धः,
रुचकः=कृष्णमणिविशेषः, अङ्कः=रत्नविशेषः, स्फटिकः=प्रसिद्धः, अङ्कस्फटिकयो-
रेकोभेदः । तथा-लोहिताक्षश्च, मरकतमसारगल्लः, यद्यपि मरकतः 'पन्ना' इति
प्रसिद्धः, मसारगल्लोऽपि मणिविशेषः, तथापि सा जात्यादेकभेदान्तरगतत्वेन
निर्दिष्टः । भुजमोचकः=नीलवर्णरत्नविशेषः इन्द्रनीलः='नीलम' इति प्रसिद्धः,

हरताल ૧૫, હિંગુલક ૧૬, મૈનશિલ ૧૭, સસ્યક ૧૮, સમીરકરત્નવિશેષ-
૧૯, વિદ્રુમ ૨૦, (અભ્રપટલઅભ્રવાલુચ-અભ્રપટલમ્ અભ્રવાલુકા) અભ-
રખ ૨૧, અભરખયુક્ત વાલુકા ૨૨ જે વાવીસ (૨૨) પૃથિવી આદિક
વસ્તુએ સ્વરૂપ પર્યાપ્ત વાદર પૃથિવીકાયકે ભેદ કહે છે । (મણિવિહાણો-
મણિ વિધાનાનિ) इसी तरह इसमें चौदहमणियोंके भेद और सम्मिलित
हैं । सो ये सब छत्तीस (३६) हो जाते हैं । ये मणियोंके चौदह भेद
इस प्रकार हैं-(गोमेज्जए रुचगे अंकफलहे लोहियक्खेय मरगयमसा-
लगल्ले-गोमेदक रुचकः अङ्कः स्फटिकः लोहिताक्षश्च मरकतमसारगल्लः)
गोमेद ૧, रुचक ૨, अंक स्फटिक ૩, लोहिताक्ष ૪, मरकत, मसारगल्ल,
(भुजमोचक इन्द्रनील-भुजमोचक इन्द्रनीलश्च) भुजमोचक, इन्द्रनील,
(चंद्रण गेरुय हंसगवमे पुलए सोगंधिएय चंद्रपभ बेजलिय जलकंते, मर-

હડતાળ ૧૫ હિંગળો ૧૬ મનશીલ ૧૭ સસ્યક ૧૮ સમીરક રત્નવિશેષ ૧૯
વિદ્રુમ ૨૦ અભ્રપટલઅભ્રવાલુચ-અભ્રપટલમ્ અભ્રવાલુકા અભરખ ૨૧ અભરખવાળી
રેતી ૨૨ આ વાવીસ પૃથ્વી આદિક વસ્તુઓ આરૂપ પર્યાપ્ત વાદર પૃથ્વી
કાયના ભેદ કહેલ છે, મણિવિહાણા-મણિવિધાનાનિ આ પ્રમાણે તેમાં ચૌદ (૧૪)
મણીઓના ભેદ વધારે સંમિલિત છે આ બધા મણીને છત્રીસ (૩૬) થઈ જાય
છે એ મણીઓના ચૌદ ભેદ આ પ્રમાણે છે-ગોમેજ્જ રુચગે અંકફલિહે લોહિયક્ષેય
મરગયમસાલગલ્લે-ગોમેદકઃ રુચકઃ અઙ્ક સ્ફટિકઃ લોહિતાક્ષશ્ચ મરકતમસાલગલ્લઃ
ગોમેદ ૧ રુચક ૨ અંક સ્ફટિક ૩ લોહિતાક્ષ ૪ મરકત ૫ મસારગલ્લ ૬
ભુજમોચક ૭ ઇન્દ્રનીલ-ભુજમોચક ૭ ઇન્દ્રનીલ ૭ ઇન્દ્રનીલ ૭ ઇન્દ્રનીલ ૬

ચન્દન ગૌરિકહંસગર્ભઃ-ચન્દનઃ=ચન્દનામિધો મણિવિશેષઃ, ગૌરિકઃ=ગૌરિકામિધો મણિવિશેષઃ, હંસગર્ભઃ મણિવિશેષઃ, એતેષાં ત્રયાણામપિ સાજાત્યાદેકસ્મિન્નેવ ભેદેઽન્તર્ભાવઃ । પુલકઃ, સૌગન્ધિકઃ, ચન્દ્રપ્રભઃ=ચન્દ્રકાન્તઃ, વૈદૂર્યઃ, જલકાન્તઃ, સૂરકાન્તઃ વોદ્ધવ્યઃ=જ્ઞાતવ્યઃ । ‘વોદ્ધવ્યઃ’ इत्यस्यावृत्त्या सर्वत्रान्वयः कार्यः । सर्वेऽपि चकाराः समुच्चयार्थकाः । पृथिव्यादयश्चतुर्दश, हरितालादयोऽष्टौ, गोमेद-कादयश्च वचनित् कस्यचित् कथंचिदन्तर्भावान्चतुर्दश, इति षट्त्रिंशद्विधाः स्वरूप पर्याप्तवादरकायपृथिवीभेदाः ॥ ७४-७५-७६-७७ ॥

કંતેય-ચન્દનઃ ગૌરિકઃ હંસગર્ભઃ પુલકઃ સૌગંધિકઃ ચન્દ્રપ્રભઃ વૈદૂર્યઃ જલકાન્તઃ સૂરકાન્તઃ) ચન્દન, ગૌરિક, હંસગર્ભ, પુલક, ચન્દ્રકાન્ત, જલકાન્ત ઓર સૂર્યકાન્ત । જિસ તરહ આમા શબ્દસે સત્યઆમાકા ગ્રહણ હોતા હૈ ઉસી તરહ પૃથિવી શબ્દસે શુદ્ધ પૃથિવીકા ગ્રહણ યહાં કિયા ગયા હૈ । ઉસમેં શર્કરા આદિરૂપ પૃથિવીકી વિવક્ષા નહીં રહી ગઈ હૈ । જો લઘુખંડરૂપમેં પથ્થરોંકે ટુકડે ઇધર ઉધર સ્થાનોંકે અન્દર પડે રહતે હૈં વે શર્કરા શબ્દસે ગૃહીત હુએ હૈં । બાલુકા પ્રસિદ્ધ હૈં । પર્વત ઉપર સે પતિત જો સ્થૂળ પાષાણ હૈ વહ યહાં ઉપલ શબ્દસે ગૃહીત હુઆ હૈ । ક્ષારમૃત્તિકાકા નામ ઉષ હૈ । વર્ણકદ્રવ્ય વિશેષકા નામ હિંગુલક હૈ । સસ્યક એક ધાતુ વિશેષ હોતા હૈ । અંજનસે રત્નવિશેષકા ગ્રહણ હુઆ હૈ । કાલા જો મણિ વિશેષ હોતા હૈ ઉસે રુચક કહતે હૈં । “અંકપ્પલિ-હેય ” “મરગયમસારગલ્લે ” ચંદનગેરુચહંસગઘ્ને ” इन गाथापदोंमें जो मणि विशेष कहे गये हैं उनका सजातीय होनेकी वजहसे एक एक भेदमें ही अन्तर्भाव किया गया है ॥ ७४-७७ ॥

ગૌરિક ૧૦ હંસગર્ભ ૧૧ પુલક ૧૨ ચન્દ્રકાન્ત ૧૩ જળકાન્ત અને સૂર્યકાન્ત ૧૪ જે પ્રમાણે આમા શબ્દથી સત્યઆમાનું ગ્રહણ થાય છે. એજ પ્રમાણે પૃથવી શબ્દથી શુદ્ધ પૃથ્વીનું ગ્રહણ અહીં કરવામાં આવેલ છે. એમાં સાકર આદિરૂપ પૃથ્વીની વિવક્ષા રાખવામાં આવેલ નથી. જે લઘુખંડરૂપમાં પથ્થરના ટુકડાઓ અહિં તહીં પડ્યા હોય છે એ શર્કરા શબ્દથી ગૃહીત થયેલ છે. રેતી પ્રસિદ્ધ છે. પર્વત ઉપરથી ગળડી પડેલા જે સ્થૂળ પથ્થર છે તે અહીં ઉપલ શબ્દથી ગૃહીત થયેલ છે. ક્ષાર મૃત્તિકા (ખારીમાટી)નું નામ ઉષ છે. વર્ણકદ્રવ્ય વિશેષનું નામ હિંગુલો છે. સસ્યક એક ધાતુ વિશેષ હોય છે. અંજનથી રત્ન વિશેષનું ગ્રહણ થયેલ છે. જે મણી કાળો વિશેષ હોય છે તેને રચક કહે છે. “અંકપ્પલિહેય,” “મરગયમસારગલ્લે” “ચંદનગેરુ ચ હંસગઘ્ને” આ ગાથા પદોમાં જે મણી વિશેષ ખતાવવામાં આવેલ છે. એ સ્વભાવિય હોવાના કારણે એક એક ભેદમાં જ અંતર્ભાવ કરાયેલ છે. ॥ ૭૪-૭૭ ॥

સમ્પતિ પ્રકૃતોપસંહારપુરઃ સરં સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયજીવાન્ પ્રરૂપયતિ—
મૂલમ્--એ એ સ્વરપુઢવીએ, મેંયા છત્તીસમાહિયાં ।

એંગવિહમર્ણાણત્તા, સુહુમા તૈત્થ વિયાહિયાં ॥૭૮॥

છાયા—એતે સ્વરપૃથિવ્યાઃ, મેદા ષટ્ત્રિંશદાખ્યાતાઃ ।

એકવિદ્યાઃ અનાનાત્વા, સૂક્ષ્માસ્તત્ર વ્યાખ્યાતાઃ ॥૭૮॥

ટીકા—‘એ એ સ્વર’ इत्यादि—

સ્વરપૃથિવ્યાઃ, એતે=અનન્તરોક્તાઃ, ષટ્ત્રિંશદ્મેદાઃ, આખ્યાતાઃ । તત્ર-તેષુ
પૃથિવી જીવમેદેષુ સૂક્ષ્મવાદરેષુ સૂક્ષ્મા=સૂક્ષ્મસંજ્ઞકાઃ પૃથિવીજીવાઃ અનાનાત્વાઃ-
અવિદ્યમાનં નાનાત્વં=મેદો ચેષાં તે તથા, મેદરહિતા इत्यर्थઃ । અતએવ-એકવિદ્યા
વ્યાખ્યાતાઃ । ‘એંગવિહ’ इत्यत्रार्પत्वाद् વિમક્તિલોપો મકારાગમશ્ચ ॥૭૮॥

एतानेव क्षेत्रतः प्राह—

મૂલમ્-સુહુમા યં સઠ્વલોગમ્મિં, લોગદેસે યં વાયરા ।

इतो कालविभागं तु वृच्छं तैर्लि चडर्विहं ॥७९॥

છાયા—સૂક્ષ્માશ્ચ સર્વલોકે, લોકદેશે ચ વાદરાઃ ।

इतः कालविभागं तु, तेषां वक्ष्ये चतुर्विधम् ॥७९॥

અવ સૂત્રકાર સૂક્ષ્મ પૃથિવીકાય જીવોંકી પ્રરૂપણા કરતે હૈં—

‘એ એ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(સ્વર પુઢવીએ-સ્વરપૃથિવ્યાઃ) સ્વરપૃથિવીકે (એ એ-એતે)
ચે પૃથિવી શર્કરા આદિ (છત્તીસ માહિયા-ષટ્ ત્રિંશત્ મેદાઃ આખ્યાતાઃ)
છત્તીસ મેદ કહ દિયે હૈં । (તત્થ-તત્ર) ડન પૃથિવીજીવ મેદોંમેં જો
સૂક્ષ્મ વાદર મેદ કહે ગયે હૈં ડનમેં જો (સુહુમા-સૂક્ષ્માઃ) સૂક્ષ્મ સંજ્ઞક
પૃથિવીજીવ હૈં વે (મર્ણાણત્તા-અનાનાત્વાઃ) મેદ રહિત હૈં । ઇસલિયે
(એકવિહં વિયાહિયા-એકવિદ્યાઃ વ્યાખ્યાતાઃ) વે એક હી પ્રકારકે
કહે ગયે હૈં ॥ ૭૮ ॥

હવે સૂત્રકાર સૂક્ષ્મ પૃથવીકાય જીવોની પ્રરૂપણા કહે છે—“એ એ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—સ્વરપુઢવીએ-સ્વરપૃથિવ્યા અર પૃથવીના એએ-એતે આ પૃથવી
શર્કરા આદિ છત્તીસમાહિયા-ષટ્ત્રિંશત્ આખ્યાતા છત્તીસ ભેદ કહી દેવામાં આવ્યા
છે. તત્થ-તત્ર એ પૃથવી જીવ ભેદોમાં જે સૂક્ષ્મ વાદર ભેદ બતાવવામાં આવેલ
છે એનામાં જે સૂક્ષ્મ સંજ્ઞક પૃથવી જીવ છે તે ભેદ રહિત છે. આ કારણે
તે એક જ પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે. ॥ ૭૮ ॥

ટીકા—‘સુહુમા ય’ ઇત્યાદિ—

સૂક્ષ્માઃ પૃથિવીજીવાશ્ચ સર્વલોકે=ચતુર્દશરજ્જ્વાત્મકે સમસ્તેऽપિ લોકે વર્તન્તે । તત્ર તેષાં સર્વદા સત્ત્વાત્ । ચ=પુનઃ, બાદરાઃ પૃથિવી જીવાઃ, લોકદેશે=લોકસ્ય દેશઃ—વિભાગો રત્નપ્રભાપૃથિવ્યાદિસ્તત્ર વર્તન્તે । બાદરાણાં ક્વચિત્—કદાચિદસત્ત્વેન સકલવ્યાપ્ત્યસંભવાત્ ॥

‘ઇતો’ ઇત્યાદિ—

ઇતઃ=અતઃ પરં, તેષાં=પૃથિવી જીવાનાં, ચતુર્વિધં કાલવિભાગં કાલતઃ—કાલમાશ્રિત્ય વિભાગઃ—ભેદસ્તં વક્ષ્યે=કથયિષ્યામિ ॥૭૯॥

મૂલમ્—સંતંદ્રં પપ્પં ણૈર્ઘ્યા, અપંજવસિયા વિંય ।

ઠિંદં પઢુચ્ચ સાર્ઘ્યા, સપંજવસિયા વિંય ॥૮૦॥

છાયા—સન્તર્તિં પ્રાપ્ય અનાદિકા, અપર્યવસિતા અપિ ચ ।

સ્થિતિં પ્રતીત્ય સાદિકાઃ, સપર્યવસિતા અપિ ચ ॥૮૦॥

ટીકા—‘સંતંદ્રં પપ્પ’ ઇત્યાદિ—

તે સૂક્ષ્મા બાદરાશ્ચ પૃથિવીજીવાઃ—સન્તર્તિં=પ્રવાહં પ્રાપ્ય પ્રવાહાપેક્ષયેત્યર્થઃ,

ઇન્हींકો અવ ક્ષેત્રસે કહતે હૈ—‘સુહુમા ય’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(સુહુમા-સૂક્ષ્માઃ) સૂક્ષ્મ પૃથિવી જીવ (સવ્વલોગમ્મિ-સર્વલોકે) ચૌદહ રાજૂ પ્રમાણ હસ સમસ્ત લોકમેં ભરે હુએ હૈં । (ય-ચ) તથા (બાયરા-બાદરાઃ) બાદર પૃથિવી જીવ (લોગદેસે-લોકદેશે) લોકકે એક ભાગમેં અર્થાત્ રત્નપ્રભા પૃથિવી આદિ પ્રદેશોમેં રહતે હૈં । કયોં કિ બાદર જીવ સમસ્ત લોકમેં હસલિયે નહીં હૈ કિ બે કદાચિત્ ક્વચિત્ નહીં પાયે જાતે હૈ । (ઇતો-ઇતઃ) અબ યહાંસે મૈં (તેસિં-તેષામ્) ઉન પૃથિવી જીવોંકા (ચહુવિહં કાલવિભાગં-ચતુર્વિધમ્ કાલવિભાગમ્) ચતુર્વિધ કાલકી અપેક્ષા વિભાગ (વુચ્છે-વક્ષ્યે) કહતા હૂં ॥૭૯॥

એમને જ હવે ક્ષેત્રથી કહે છે—“ સુહુમા ય ” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—સુહુમા-સૂક્ષ્મા સૂક્ષ્મ પૃથવી જીવ સવ્વલોગમ્મિ-સર્વલોકે ચૌદ રાજુ પ્રમાણ આ સમસ્ત લોકમાં ભરેલા છે ય-ચ તથા બાયરા-બાદરાઃ બાદર પૃથવી જીવ લોગદેસે-લોકદેશે લોકના એક ભાગમાં અર્થાત્ રત્નપ્રભા પૃથવી આદિ પ્રદેશોમાં રહે છે કેમ કે, બાદર જીવ સમસ્ત લોકમાં આ કારણે નથી કે તે કદાચિત્ કોઈ વખત બેઈ શકતા નથી. ઇતો-ઇતઃ હવે અહિથી હું તેસિ-તેષાં એ પૃથવી જીવોના ચતુર્વિધ કાલવિભાગં-ચતુર્વિધમ્ કાલવિભાગમ્ ચતુર્વિધ કાળના વિભાગને વુચ્છે-વક્ષ્યે કહું છું ॥ ૭૯ ॥

અનાદિકાઃ૧, તથા-અપર્યવસિતાઃ=અન્તરહિતાઃ૨ સન્તિ । પ્રવાહરૂપેણ તેષાં સર્વદા વિદ્યમાનત્વાત્ । તથા-સ્થિતિઃ=ભવસ્થિતિકાયસ્થિતિરૂપાં પ્રતીત્ય=પ્રાપ્ય= ભવસ્થિતિકાયસ્થિત્યપેક્ષયેત્યર્થઃ, સાદિકાઃ=આદિસહિતાઃ૩, તથા-સપર્યવસિતાઃ=અન્તસહિતાશ્ચાઽપિ૪ સન્તિ । દ્વિવિધાનામપિ પૃથિવીજીવાનાં ભવસ્થિતિકાય-સ્થિત્યપેક્ષયા સાદિત્વં સપર્યવસિતત્વં ચાસ્તિ, દ્વિવિધાયા અપિ સ્થિતેર્નિયત કાલત્વાદિતિ ભાવઃ ॥૮૦॥

પૃથિવીજીવાનાં ભવસ્થિતિમાહ—

મૂલમ્—બાવીસ સહસ્સાઈ, વાસાણુ ક્કોસિયા ભવે ।

આઠંઠિઈ પુઢવીણં, અંતોસુહુત્તં જહન્નિયા ॥૮૧॥

છાયા—દ્વાવિંશતિ સહસ્રાણિ, વર્ષાણામુત્કુષ્ટા ભવતિ ।

આયુઃ સ્થિતિઃ પૃથિવીના, મન્તર્મુહૂર્ત્તં જઘન્યકા ॥૮૧॥

ટીકા—‘બાવીસ’ इत्यादि—

પૃથિવીનાં=પૃથિવી જીવાનામ્, વર્ષાણાં દ્વાવિંશતિસહસ્રાણિ ૨૨૦૦ યાવત્

‘સંતઈ’ इत्यादि । वे सूक्ष्म और बादर पृथिवी जीव ।

અન્વયાર્થ—(સંતઈં પપ્પ-સન્તર્તિ પ્રાપ્ય) પ્રવાહકી અપેક્ષા (ળાઈયા-અનાદિકાઃ) અનાદિ હૈ । તથા (અપજ્જવસિયા-અપર્યવસિતાઃ) અન્ત-રહિત હૈ । ક્યોં કિ પ્રવાહરૂપસે યે સદા વિદ્યમાન રહતે હૈ । (ઠિઈં-સ્થિતિમ્) ભવસ્થિતિ એવં કાય સ્થિતિકી(પહુચ્ચ-પ્રતીત્ય) અપેક્ષા (સાઈયા વિ ય સપજ્જવસિયા-સાદિકાઃ અપિ ચ સપર્યવસિતાઃ) આદિ અન્તસહિત હૈ । ક્યોં કિ યહ દોનોં પ્રકારકી સ્થિતિ નિયતકાલવાલી હોતી હૈ ॥૮૦॥

અવ પૃથિવી જીવોંકી ભવસ્થિતિ કહતે હૈ—‘બાવીસ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(પુઢવીણં-પૃથિવીનામ્) પૃથિવી જીવોંકી (વાસાણાં

“ સંતઈ ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—એ સૂક્ષ્મ અને ઝાઢર પૃથવી ળવ સંતઈં પપ્પ-સન્તર્તિ પ્રાપ્ય પ્રવાહની અપેક્ષા ળાઈયા-અનાદિકાઃ અનાદિ છે. તથા અપજ્જવસિયા-અપર્યવસિતાઃ અન્ત રહિત છે કેમ કે, પ્રવાહ રૂપથી એ સદા વિદ્યમાન રહે છે. ઠિઈં-સ્થિતિમ્ ભવસ્થિતિ અને કાયસ્થિતિની પહુચ્ચ-પ્રતીત્ય અપેક્ષા સાઈયા વિ ય સપજ્જવસિયા-સાદિકાઃ અપિ ચ સપર્યવસિતાઃ આદિ અન્ત સહિત છે, કેમ કે આ બન્ને પ્રકારની સ્થિતિ નિયત કાળવાળી હોય છે. ॥ ૮૦ ॥

હવે પૃથવી ળવોની ભવસ્થિતિ બતાવવામાં આવે છે—“બાવીસ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—પુઢવીણં-પૃથિવીનામ્ પૃથવી ળવોની વાસાણ વાવીસસહસ્સાઈ-

ઉત્કૃષ્ટાઃ આયુઃસ્થિતિઃ=ભવસ્થિતિર્ભવતિ । જઘન્યકા તુ અન્તર્મુહૂર્તં યાવદ્ભવતિ ॥૮૧॥

અથ પૃથિવીકાયજીવાનાં કાયસ્થિતિમાહ—

મૂલમ્—અસંખ્યકાલમુક્કોસાં, અંતોર્મુહૂત્તં જહન્નિયાં ।

કાયઠિર્દૃ પુઢવીણં, તં કાયં તુ અમુંચઓ ॥૮૨॥

છાયા—અસંખ્યકાલમુત્કૃષ્ટા, અન્તર્મુહૂર્તં જઘન્યકા ।

કાયસ્થિતિઃ પૃથિવીનાં, તં કાયં તુ અમુચ્ચતામ્ ॥૮૨॥

ટીકા—‘અસંખ્યકાલં’ इत्यादि—

પૃથિવીનામ્=પૃથિવીકાયજીવાનાં તં=પૃથિવીરૂપં, કાયમ્ અમુચ્ચતાં=મૃત્વા મૃત્વા તત્રૈવોત્પન્નમાનાનામ્, કાયસ્થિતિઃ=કાયઃ-પૃથિવીકાયઃ, તત્ર સ્થિતિઃ-અવસ્થાનમ્, ઉત્કૃષ્ટા, અસંખ્યકાલમ્-અસંખ્યેયલોકાકાશપ્રદેશપ્રમાણોત્સર્પિણ્ય-

વાવીસ સહસ્સાઈ-વર્ષાણાં દ્વાવિંશતિ સહસ્રાણિ) વાઈસહજાર (૨૨૦૦૦) વર્ષકી (ઉક્કોસિયા આઝ ઠિર્દૃ-ઉત્કૃષ્ટા આયુઃ સ્થિતિઃ) ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હોતી હૈ અર્થાત્ જન જીવોંકી વાઈસ હજાર (૨૨૦૦૦) વર્ષોંકી ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ હોતી હૈ (જહન્નિયા-જઘન્યકા) તથા જઘન્યભવસ્થિતિ (અંતોર્મુહૂત્તં-અન્તર્મુહૂર્તકમ્) એક અન્તર્મુહૂર્તકી હોતી હૈ ॥ ૮૧ ॥

કાયસ્થિતિ જન જીવોંકી ઇસ પ્રકાર હૈ-‘અસંખ્યકાલં’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(પુઢવીણં-પૃથિવીનામ્) પૃથિવીકાય જીવોંકી (તં કાયં અમુંચઓ-તં કાયં અમુચ્ચતામ્) ઉસ પૃથિવીરૂપ શરીરકો નહીં છોડતે હુએ અર્થાત્ મર મર કર વહીં પર ઉત્પન્ન હોનેવાલે उन पृथिवीकाय जीवोंकी (कायठिर्दृ-कायस्थितिः) कायस्थिति (उक्कोसा असंखकालं-उत्कृष्टा असंखकालम्) उत्कृष्ट असंख्यातकाल प्रमाण है अर्थात् असंख्यात लोकाकाश प्रदेश प्रमाण उत्सर्पिणी और अवसर्पिणी काल-

वर्षाणां द्वाविंशति सहस्राणि यावीस હબર (૨૨૦૦૦) વર્ષોંની ઉક્કોસિયા આઝઠિર્દૃ-ઉત્કૃષ્ટા આયુઃ સ્થિતિઃ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હોય છે અર્થાત્ એ જીવોંની યાવીસ હબર (૨૨૦૦૦) ઉત્કૃષ્ટ ભવ સ્થિતિ હોય છે. જહન્નિયા-જઘન્યકા તથા જઘન્ય ભવસ્થિતિ અંતો મુહૂત્તં-અન્તર્મુહૂર્તકમ્ એક અન્તર્મુહૂર્તની હોય છે. ॥૮૧॥

કાયસ્થિતિ એ જીવોંની આ પ્રકારની હોય છે—“અસંખ્યકાલ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—પુઢવીણં-પૃથિવીનામ્ પૃથિવીકાયજીવોંની તંકાયં અમુંચઓ-તં કાયં અમુચ્ચતામ્ એ પૃથિવીરૂપ શરીરને ન છોડતાં અર્થાત્ મરી મરીને પણ ત્યાંને ત્યાં જ ઉત્પન્ન થનાર પૃથિવીકાય જીવોંની કાયઠિર્દૃ-કાયસ્થિતિઃ કાયસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાલ પ્રમાણ છે. અર્થાત્ અસંખ્યાત લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ

વસર્પિણીરૂપં ભવતિ । જઘન્યિકા તુ અન્તર્મુહૂર્તમ્ । ‘અમુંચંતાણં’ इति वाच्ये, ‘અમુંચઓ’ इति निर्देश आर्षत्वात् ॥૮૨॥

કાલસ્ય પ્રક્રાન્તત્વાદન્તરકાલમાહ—

મૂલમ્—અણંતકાલમુક્કોસં, અંતોમુહુત્તં જર્હન્નયં ।

विजडम्मि सए काँए, पुँढवीजीवाणं अंतरं ॥૮૩॥

છાયા—અનન્તકાલમુત્કૃષ્ટમ્, અન્તર્મુહૂર્તં જઘન્યકમ્ ।

त्यक्ते स्वके काये, पृथिवीजीवानामन्तरम् ॥૮૩॥

ટીકા—‘અણંતકાલં’ इत्यादि—

પૃથિવીજીવાનાં=પૃથિવીકાયજીવાનાં, સ્વકે-સ્વકીયે, કાયે=પૃથિવીકાયે, ત્યક્તે સતિ, ઉત્કૃષ્ટમ્, અન્તરમ્, અનન્તકાલમ્=અસંખ્યેયપુદ્ગલપરાવર્તરૂપં ભવતિ । એતન્નિગોદાપેક્ષયા બોધ્યમ્, જઘન્યકં તુ અન્તરમ્-અન્તર્મુહૂર્તં ભવતિ । પૃથિવીકાય-રૂપ હૈ । તથા (જહન્નિયા-જઘન્યિકા) જઘન્ય સ્થિતિ (અંતોમુહુત્તં-અન્તર્મુહૂર્તમ્) અન્તર્મુહૂર્તં પ્રમાણ હૈ ॥૮૨॥

કાલકા પ્રસ્તાવ હોનેસે इनका अन्तरकाल कहते हैं—

‘અણંતકાલં’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(પુઢવિજીવાણ-પૃથિવીજીવાનામ્) પૃથિવી જીવોંકા (સए काँए विजडम्मि-સ્વકે કાયે ત્યક્તે) અપના શરીર છોડને પર (उक्कोसं-उत्कृष्टं अन्तरम्) ઉત્કૃષ્ટ અન્તર (अणंतकालम्-अनन्तकालम्) અનન્ત કાલકા હૈ । यह अनंतकाल असंख्यात पुद्गलपरावर्तनरूप है । यह निगोदकी अपेक्षा जानना चाहिये । तथा—(जहन्नयं अंतोमुहुत्तं-जघन्यकं अंतरम् अन्तर्मुहूर्तकम्) જઘન્ય અન્તર અન્તર્મુહૂર્તકા હૈ । पृथिवीकायजीव उत्कर्ष-

ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળરૂપ છે. તથા જહન્નિયા-જઘન્યિકા જઘન્ય સ્થિતિ અંતોમુહુત્ત-અન્તર્મુહૂર્તમ્ અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ છે. ॥ ૮૨ ॥

કાળનો પ્રસ્તાવ હોવાથી એમનો અન્તરકાળ કહે છે—

‘અણંતકાલં’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—પુઢવિજીવાણ - પૃથિવીજીવાનામ્ પૃથવી જીવોં સए काँए विजडम्मि-સ્વકે કાયે ત્યક્તે પોતાનું શરીર છોડવાનો ઉક્કોસં-ઉત્કૃષ્ટ અન્તરમ્ ઉત્કૃષ્ટ અંતર અણંતકાલં-અનન્તકાલમ્ અનંતકાળનો છે આ અનંતકાળ અસંખ્યાત પુદ્ગલ પરાવર્તનરૂપ છે. આ નિગોદની અપેક્ષા બાણવું બેધએ. તથા જહન્નિયં અંતોમુહુત્તં-જઘન્યકં અન્તરમ્ અન્તર્મુહૂર્તકમ્ જઘન્ય અંતર અંતર્મુહૂર્તનું છે. पृथिवीकाय एवं उत्कर्षरूपमां आदत्ता काल सुधी पृथवी कायथी नीकणीने अन्य

જીવા ઉત્કર્ષતો યથોક્ત કાલં પૃથિવીકાયાદન્યરિમન્ અપૂકાયાદૌ શ્રાન્ત્વા પુનઃ પૃથિવીકાયે ઉત્પદ્યત इति भावः ॥૮૩॥

एतानेव भावत आह—

मूलम्—एएसिं वर्णणओ चैवं, गंधओ रसफासओ ।

संठाणदेसओ वावि, विहाणाइं सहस्सओ ॥૮૪॥

छाया—एतेषां वर्णतश्चैव, गन्धतो रसस्पर्शतः ।

संस्थानदेशतो वाऽपि, विधानानि सहस्रशः ॥૮૪॥

ટીકા—‘एएसिं’ इत्यादि—

एतेषां=पृथिवी जीवानां विधानानि=भेदाः वर्णतः, चैव=समुच्चये, अपि चेत्यर्थः, गन्धतः, तथा=रसस्पर्शतः=रसतः, स्पर्शतश्च, अपि वा=अपि च, संस्थान-देशतः=संस्थानतः, सहस्रशः सन्ति । वर्णादीनां भावरूपत्वात्तेषां च संख्याभेदेना-

રૂપમેં इतने काल तक पृथिवीकायसे निकलकर अन्य अपूकाय आदिमें भ्रमणकर पुनः उसी पृथिवीकायमें उत्पन्न होते हैं । तात्पर्य इसका यह है कि कोई पृथिवीजीव यदि पृथिवीकायका परित्याग कर देवे और अन्यकायमें जन्म ले लेवे पश्चात् वहांसे मरकर वह पुनः उसी पृथिवी-कायमें जन्मे तो उसे ज्यादासे ज्यादा अन्तर अनंतकालका और कमसे कम अन्तर एक अन्तर्मुहूर्तका पड़ेगा ॥८३॥

इन्हींको भावसे कहते हैं—‘एएसिं’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(एएसिं-एतेषाम्) इन पृथिवीजीवोंके (विहाणाइं-विधानानि) भेद (वर्णणओ-वर्णतः) वर्णकी (गंधओ-गंधतः) गंधकी (रस-फासओ-रसस्पर्शतः) रसकी, स्पर्शकी (संठाणदेसओ-संस्थानदेशतः)

અપૂકાય આદિમાં ભ્રમણ કરીને ફરીથી તે પૃથવી કાયમાં ઉત્પન્ન થાય છે. એનું તાત્પર્ય એ છે કે, કેઈ પૃથવી જીવ જો પૃથવી કાયનો પરિત્યાગ કરી દે અને અન્ય કાયમાં જન્મ લઈ લે તો પછીથી ત્યાંથી મરીને ફરીથી તે જ પૃથવી કાયમાં જન્મે તો તેને વધુમાં વધુ અંતર અનંતકાળનો અને ઓછામાં ઓછું અંતર એક અંતર્મુહૂર્તનું પડશે. ॥ ૮૩ ॥

એને જ લાવથી કહે છે—“ एएसिं ” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—एएसिं-एतेषां आ पृथवी जीवाना विहाणाइं-विधानानि भेद वर्णणओ-वर्णतः वर्णनी, गंधओ-गंधतः गंधनी रसफासओ-रसस्पर्शतः रसनी, स्पर्शनी અને સંઠાણ દેસઓ-સંસ્થાનદેશતઃ સંસ્થાનરૂપ દેશની અપેક્ષા સહસ્સઓ-

મિધીયમાનત્વાદનયા ગાથયા પૃથિવીજીવાનાં ભાવતો વર્ણનં ભવતિ । સહસ્રશઃ ઇતિ
વહુતરન્વોપલક્ષણમ્ ॥૮૪॥

ઉક્તાઃ પૃથિવીકાયજીવાઃ, સંપ્રત્યપ્કાયજીવાન્ પ્રાહ—

મૂલમ્—દુવિહા આઝ જીવા ઝે, સુહુમાં વાયરા તંહા ।

પજ્જત્તમપજ્જત્તા, એવમેએ દુહા પુણો ॥ ૮૫ ॥

છાયા—દ્વિવિધા અવ્ જીવાસ્તુ, સૂક્ષ્માઃ વાદરાસ્તથા ।

પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તાઃ, એવમેતે દ્વિધા પુનઃ ॥૮૫॥

ટીકા—‘દુવિહા આઝ જીવા ઝે’ इत्यादि । गाथेयं सुगमा ॥८५॥

મૂલમ્—વાયરા ‘જે ઝે પૈજ્જત્તા, પંચહા તે’ પર્કિંતિયા ।

સુદ્ધોદ્દેએ યં ઝેસ્સે, હરતણું મહિયોં હિમે’ ॥૮૬॥

છાયા—વાદરા યે તુ પર્યાપ્તાઃ, પશ્ચદ્ધા તે પ્રકીર્તિતાઃ ।

શુદ્ધોદ્દકં ચ ઉસ્સઃ, હરતણુઃ મહિકા હિમમ્ ॥૮૬॥

এবং সংস্থানরূপ দেশকী অপেক্ষা (সহস্রস্রো-সহস্রশঃ) হাজারों हैं । गाथा
में “सहस्रशः” शब्द बहुत्वका बोधक है ॥८४॥

इस तरह पृथिवीजीवोंको कह कर अब सूत्रकार जल जीवोंको
कहते हैं—“दुविहा” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(सुहूमा तहा वायरा-सूक्ष्मास्तथा वादराः) सूक्ष्म तथा
वादरके भेदसे (आजजीवा-अपजीवाः) जलजीव दो प्रकारके हैं । (पुणो
एवं-पुनः एवम्) इसी तरह (एए-एते) ये दो प्रकार भी (पज्जत्तमप-
ज्जत्ता दुहा-पर्याप्ता अपर्याप्ताः द्विधा) पर्याप्त और अपर्याप्तके भेदसे दो
तरहके हैं ॥ ८५ ॥

সহস্রশঃ উল্লিখিত হইয়াছে গাথাভাং “সহস্রশঃ” শব্দ बहुत्वने। बोधक છે ॥૮૪॥

આ પ્રમાણે પૃથવી જીવોને કહીને હવે સૂત્રકાર જળજીવોને કહે છે—

“દુવિહા” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—સુહુમા તહા વાયરા-સૂક્ષ્માસ્તથા વાદરાઃ સૂક્ષ્મ તથા વાદરના
ભેદથી આઝ જીવા-અપજીવાઃ જળ જીવ બે પ્રકારના છે પુણો એવં-પુનઃ એવમ્
આ પ્રમાણે એ-એતે આ બે પ્રકારના પણ પજ્જત્તમપજ્જત્તા દુહા-પર્યાપ્તાઃ અપ-
ર્યાપ્તાઃ દ્વિધા પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તના ભેદથી બે પ્રકારના છે. ॥ ૮૫ ॥

ટીકા—‘બાયરા જે ઉ પજ્જત્તા’ इत्यादि—

ये तु पर्याप्ता बादरा स्ते पञ्चधा=पञ्चप्रकाराः प्रकीर्तिताः । तद् यथा—शुद्धोदकं=मेघमुक्तं, समुद्रादि संबन्धे च जलम्, उत्सः=अयं देशीयः शब्दः अवश्याय वाचकः, ‘ओस’ इति भाषा प्रसिद्धः । हरतनुः=प्रातः स्निग्ध पृथिवीभवतृणाग्र-जलबिन्दुः, महिका=गर्भमासेषु सूक्ष्मवर्षः, ‘धुंअर’ इति भाषा प्रसिद्धः । हिमं=प्रसिद्धम् ॥८६॥

मूलम्—एग विहमणोंणत्ता, सुहुमा तत्थ विर्याहिया ।

सुहुम सव्वलोगम्मि, लोंगदेसे यं बायरा ॥८७॥

संतंइं पेप्पणाईयाँ, अपज्जवसियाविँ यँ ।

ठिइं पडुच्च साईयाँ, सपेज्जवसिया विँ यँ ॥८८॥

सत्तेवँ सहस्साइं, वासाणुक्कोसियाँ भवे ।

आउँठिईँ आऊणं, अंतो सुहुत्तं जहन्निया ॥८९॥

असंखकालमुक्कोसा, अंतोसुहुत्तं जहन्निया ।

काँयठिईँ आऊणं, तं काँयं तु अमुंचओ ॥९०॥

“ बायरा ” इत्यादि ।

अन्वયાર્થ—(જે ઉ પજ્જત્તા બાયરા-યે તુ પર્યાપ્તા બાદરાઃ) જો પર્યાપ્ત બાદર હૈં (તે પશ્ચહા પકિત્તિયા-તે પશ્ચધા પ્રકીર્તિતાઃ) બે પાંચ પ્રકારકે કહે ગયે હૈં । (શુદ્ધોદય ઉસસે હરતણુ મહિયા હિમે-શુદ્ધોદકં ઉસસઃ હરતનુઃ મહિકા હિમમ્) શુદ્ધ ઉદક-મેઘસે ગિરાહુઆ જલ, ઉસસ-ઓસ, હરતનુ-પ્રાતઃ સ્નિગ્ધપૃથિવીસે નિકલે હુએ તૃણકે અગ્રભાગમેં ઠહરે હુએ જલબિન્દુ, મહિકા-ધુંઅર તથા હિમ । ઇસ તરહ પર્યાપ્ત બાદર જલ પાંચ પ્રકારકા હૈ ॥૮૬॥

“ બાયરા ” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—જે ઉ પજ્જત્તા બાયરા-યે તુ પર્યાપ્તા બાદરાઃ જે પર્યાપ્ત બાદર છે તે પાંચ પ્રકારકે કહે ગયે હૈં । (શુદ્ધોદય ઉસસે હરતણુ મહિયા હિમે-શુદ્ધોદકં ઉસસઃ હરતનુઃ મહિકા હિમમ્) શુદ્ધ ઉદક-મેઘથી પડેલ પાણી. ઉસસ-ઓસ, હરતનુ-સવારની ઠડી પૃથિવીથી નિકળેલ બડના અગ્રભાગ ઉપર પડેલા જળબિન્દુ, મહિકા-ધુંઅર તથા હિમ આ પ્રમાણે પર્યાપ્ત બાદર જળ પાંચ પ્રકારનાં છે. ॥ ૮૬ ॥

અણંતકાલ મુક્તોસં, અંતો મુહુત્તં જહન્નયં ।
 વિજઢ્મિ સૅ કાંૅ, આંઝીવાણં અંતરં ॥૧૧॥
 ઇંૅસિં વૅણઓ ચેવં, ગંધઓ રંસકાસઓ ।
 સંઠાણદેસઓ વાંવિ, વિહાંણાંઈં સહંસ્સસો ॥૧૨॥

છાયા—એકવિધા અનાનાત્વાઃ, સૂક્ષ્મા સ્ત્ર વ્યાખ્યાતાઃ ।
 સૂક્ષ્માઃ સર્વલોકે, લોકદેશે ચ વાદરાઃ ॥૮૭॥
 સંતતિં પ્રાપ્ય અનાદિકાઃ, અપર્યવસિતા અપિ ચ ।
 સ્થિતિં પ્રતીત્ય સાદિકાઃ, સપર્યવસિતા અપિ ચ ॥૮૮॥
 સત્તૈવ સહસ્રાણિ, વર્ષાણામુત્કૃષ્ટિકા ભવતિ ।
 આયુઃ સ્થિતિઃ, અપામ્ , અન્તર્મુહૂર્તં જઘન્યિકા ॥૮૯॥
 અસંખ્યકાલમુત્કૃષ્ટા, અન્તર્મુહૂર્તં જઘન્યિકા ।
 કાયસ્થિતિઃ, અપાં તં કાયં તુ અમુશ્વતામ્ ॥૯૦॥
 અનન્તકાલમુત્કૃષ્ટમ્ , અન્તર્મુહૂર્તં જઘન્યકમ્ ।
 ત્યક્તે સ્વકે કાયે, અઝીવાનામન્તરમ્ ॥૯૧॥
 એતેપાં વર્ણતથૈવ, ગન્ધતો રસસ્પર્શતઃ ।
 સંસ્થાનદેશતો વાડપિ, વિધાનાનિ સહસ્રશઃ ॥૯૨॥

ટીકા—‘એગવિહમણાણત્તા’ ઇત્યાદિ—

એતદ્ ગાથાષટ્કં વ્યાખ્યાતપ્રાયમેવ ॥૮૭॥૮૮॥

‘એગવિહ૦’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(સુહુમા-સૂક્ષ્મા) સૂક્ષ્મ સંજ્ઞક જો જલ જીવ હૈ વે (એગવિહ મણાણત્તા-એકવિધાઃ અનાનાત્વાઃ) એક હી પ્રકારકે હૈ । इनमें नाना प्रकारता नहीं है । ये (सुहूमा-सूक्ष्माः) सूक्ष्मजीव (सर्वलोक-सर्वलोके) समस्त लोकमें भरे हुए हैं । (वायरा-वायराः) तथा वादरजल जीव (लोगदेसे-लोकदेशे) लोकके एकदेशमें पाये जाते हैं । सर्वत्र नहीं । ये सूक्ष्म और वादर जीव (संततं पप्प-सन्ततिं प्राप्य) प्रवाहकी अपेक्षा से (अणाइया वि य अपज्जवसिया-अनादिकाः अपि च अपर्यवसिताः)

“એગ વિહ૦” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—સુહુમા-સૂક્ષ્મા સૂક્ષ્મ સંજ્ઞક જે જળજીવ છે તે એકવિહમણાણત્તા-એકવિધાઃ અનાનાત્વાઃ એક જ પ્રકારનાં છે. તેની અંદર બુદ્ધા બુદ્ધા પ્રકાર નથી. આ સુહુમા-સૂક્ષ્માઃ સૂક્ષ્મ જીવ સર્વલોકમ્-સર્વલોકે સમસ્ત લોકમાં ભરેલા છે, તથા વાયરા-વાયરાઃ વાદર જળજીવ લોગદેસે-લોકદેશે લોકના એક દેશમાં જોઈ શકાય છે. સર્વત્ર નહીં આ સૂક્ષ્મ અને વાદરજીવ સંતતં પપ્પ-સન્તતિ પ્રાપ્ય પ્રવાહની અપેક્ષાથી અણાઈયા વિ ય અપજ્જવસિયા-અનાદિકાઃ

अपाम्-अब्जीवानाम् उत्कृष्टिका=उत्कृष्टा आयुः स्थितिः वर्षाणां सप्तसह-
स्राण्येव भवति । जघन्यिका=जघन्या तु अन्तर्मुहूर्तम् ॥८९॥९०॥९१॥९२॥

अनादि और अनंत है । (ठिङ्-स्थितिं प्राप्य) अवस्थिति एवं कायस्थिति-
की अपेक्षासे (साईया वि य सपज्जवसिया-सादिकाः अपि च सपर्यव-
सिताः) सादि और सांत है । इन (अपाम्) जलजीवोंकी (आउठिई-
आयुः स्थिति) आयुः स्थिति (उक्कोसा-उत्कृष्टिका) उत्कृष्ट (वासाणं
सत्तेव सहस्साइ-वर्षाणां सप्तैव सहस्राणि) सातहजार वर्षकी होती है ।
तथा (जहन्निया-जघन्यिका) जघन्य (अंतोमुहुत्तं-अन्तर्मुहूर्तम्) अन्तर्मु-
हूर्तकी होती है । तथा (तं कायं अमुंचओ आऊणं-तं कायं अमुञ्चताम्
अपाम्) उस जलकायरूप शरीरको नहीं छोड़ते हुए अर्थात् मरने कर
बार बार वही पर जन्म धारण करते हुए इन अप्काय जीवोंकी (कायठिई-
कायस्थितिः) कायस्थिति (उक्कोसं अणंतकालं-उत्कृष्टा असंख्यकालम्)
उत्कृष्ट असंख्यातकाल प्रमाण है अर्थात्-असंख्यात लोकाकाश प्रदेश
प्रमाण उत्सर्पिणी और अवसर्पिणी कालरूप है । तथा-(जहन्निया-जघ-
न्यिका) जघन्य कायस्थिति (अंतोमुहुत्तं-अन्तर्मुहूर्तम्) अन्तर्मुहूर्त प्रमाण
है । (सए काए विजढम्मि-स्वके काये त्यक्ते) अपने शरीरके छोड़ने पर
पुनः उसी शरीरको ग्रहण करनेका (अंतरं-अन्तरम्) अन्तर (आऊ
जीवाण-अब् जीवानाम्) अप्काय जीवोंका (उक्कोसं-उत्कृष्टम्) उत्कृ-

अपि च अपर्यवसिता अनादि अने अनंत छे ठिङ् ण्प-स्थितिं प्राप्य अवस्थिति
अने कायस्थितिनी अपेक्षाथी साईया सपज्जवसिया-सादिकाः सपर्यवसिताः सादि
अने सांत छे. आ ७७ ७वेनी आउठिई-आयुः स्थितिः आयु स्थिति उक्कोसा-
उत्कृष्टिका उ कृष्ट वासाणं सत्तेवसहस्साइ-वर्षाणां सप्तैव सहस्राणि सात ७७२
वर्षनी होय छे तथा जहन्निया-जघन्यिका ७धन्य अंतोमुहुत्तं-अन्तर्मुहूर्तम् अंत-
मुहूर्तनी होय छे तथा तं कायं अमुंचओ आऊणं-तं कायं अमुञ्च ताम् अपाम्
ते ७७कायइय शरीरने न छोडतां अर्थात् मरी मरीने बार बार त्यां ७ ७न्म
धारण करीने अे अप्काय ७वेनी कायठिई-कायस्थितिः कायस्थिति उक्कोसं
अणंतकालं-उत्कृष्टा असंख्यकालम् उत्कृष्ट असंख्यात काण प्रमाण छे अर्थात्
असंख्यात लोकाकाश प्रदेश प्रमाण उत्सर्पिणी अने अवसर्पिणी काणइय छे.
तथा जहन्निया-जघन्यिका ७धन्य कायस्थिति अंतोमुहुत्तं-अन्तर्मुहूर्त अंतर्मुहूर्त
प्रमाण छे. सए काए विजढम्मि-स्वके काये त्यक्ते पोताना शरीरने छोड्या
पछी इरीथी अे ७ शरीरने ग्रहण करवाना अंतरं-अन्तरम् अंतर आऊ जीवाण-
अब् जीवानाम् अप्काय ७वेनी उक्कोसं-उत्कृष्टम् उत्कृष्ट इयमा अणंतकालं-

ઉક્તા અપ્ કાયજીવાઃ અથ વનસ્પતિકાયજીવાઃ પ્રોચ્યન્તે—
મૂલમ્—દુવિહા વણસ્સઈ જીવા, સુહુમાં વાયરા ત્તહા ।

પજ્જત્તમ્પજ્જત્તાં, એવમેવં દુહા પુણો ॥ ૧૩ ॥

છાયા—દ્વિવિધા વનસ્પતિ જીવાઃ, સૂક્ષ્મા વાદરાસ્તથા ।

પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તાઃ, એવમેતે દ્વિધા પુનઃ ॥૧૩॥

ટીકા—‘દુવિહા વણસ્સઈ જીવા’ इत्यादि—

गाथेयं सुगमा ॥१३॥

પટ્તરૂપમેં (અણંતકાલં-અનન્તકાલમ્) અનંતકાલ અર્થાત્-અસંખ્યાત પુદ્ગલપરાવર્તન કાલકા હૈ યહ નિગોદકી અપેક્ષાસે હૈ, ઓર (જહન્નયં-જઘન્યકમ્) જઘન્ય અન્તર (અંતોમુહુત્તં-અન્તર્મુહૂર્તમ્) અન્તર્મુહૂર્તકા હૈ । (એસિં-એતેષામ્) ઇન અપ્કાયકે જીવોંકે (વિહાણાઈં-વિધાનાનિ) ભેદ (વણ્ણઓ ગન્ધઓ રસફાસઓ-વર્ણતઃ, ગન્ધતઃ, રસસ્પર્શતઃ) વર્ણ, ગંધ ઓર રસ એવં સ્પર્શકી અપેક્ષાસે (વાવિ સંઠાણદેસઓ-વાપિ સંસ્થાનદેશતઃ) તથા સંસ્થાનરૂપ દેશકી અપેક્ષાસે (સહસ્સઓ-સહસ્રશઃ) હજારોં હૈ । સહસ્રશઃ પદ બહુતરત્વકા ઉપલક્ષક હૈ ॥૧૨॥

પહેલે અપ્કાયકે જીવ કહે હૈ અથ વનસ્પતિકાયકે જીવોંકો કહેતે હૈ—‘દુવિહા’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(વણસ્સઈ જીવા દુવિહા-વનસ્પતિ જીવાઃ દ્વિવિધાઃ) વનસ્પતિજીવ દો પ્રકારકે હૈ । (સુહુમા વાયરા ત્તહા-સૂક્ષ્માઃ વાદરાસ્તથા) સૂક્ષ્મ તથા વાદર (પુણો એવં-પુનઃ એવમ્) ફિર ઇસી તરહ (એ-એતે) યે

અનન્તકાલમ્ અનંતકાળ અર્થાત્ અસંખ્યાત પુદ્ગલ પરાવર્તન કાળનો છે. આ નિગોદની અપેક્ષાથી છે અને જહન્નય-જઘન્યકમ્ જઘન્ય અંતર અંતોમુહુત્તં-અન્તર્મુહૂર્તમ્ અન્તર્મુહૂર્તનું છે એસિં-એતેષામ્ આ અપ્કાય ઓળોના વિહાણાઈં-વિધાનાનિ ભેદ વણ્ણઓ ગન્ધઓ રસફાસઓ-વર્ણતઃ ગન્ધતઃ રસસ્પર્શતઃ વર્ણ, ગંધ અને રસ તેમજ સ્પર્શની અપેક્ષાથી તથાવાવિ સંઠાણદેસઓ-વાપિ સંસ્થાનદેશતઃ સંસ્થાનરૂપ દેશની અપેક્ષાથી સહસ્સઓ-સહસ્રશઃ હજારો છે. સહસ્રશઃ પદ બહુતરત્વનો ઉપલક્ષક છે. ॥ ૧૨ ॥

પહેલાં અપ્કાયના ઓળોને કહ્યા હોયે વનસ્પતિકાયના ઓળોને કહે છે—“ દુવિહા ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—વણસ્સઈ જીવા દુવિહા-વનસ્પતિ જીવાઃદ્વિવિધાઃ વનસ્પતિ ઓળો પ્રકારના છે, સુહુમા વાયરા ત્તહા-સૂક્ષ્માઃ વાદરાસ્તથા સૂક્ષ્મ તથા વાદર પુણો એવં-પુનઃ એવમ્ ફરી એજ પ્રમાણે એ-એતે આ ઓળો પ્રકાર પણ પજ્જતમપજ્જત્તાં-

મૂલમ્--બાયરા જે ઉ પજ્જત્તા, દુવિહાં તે વિયાહિયા ।

સાહારણસરીરા ચં. પત્તેગાં ચં તહેવં ચં ॥ ૯૪ ॥

છાયા—બાદરા ચે તુ પર્યાપ્તાઃ, દ્વિવિધા સ્તે વ્યાખ્યાતાઃ ।

સાધારણશરીરાશ્ચ, પ્રત્યેકં ચ તથૈવ ચ ॥૯૪॥

ટીકા—‘બાયરા જે ઉ પજ્જત્તા’ इत्यादि—

ચે તુ પર્યાપ્તા બાદરા સ્તે દ્વિવિધાઃ વ્યાખ્યાતાઃ । તદ્યથા—સાધારણ શરીરાઃ, સાધારણમ્—અનન્તજીવાનામપિ સમાનમેકં શરીરં યેષાં તે તથા, પ્રત્યેકં—પ્રત્યેક શરીરાશ્ચ=એકમ્ એકં પ્રતિ—પ્રત્યેકમ્=એકૈકશો વિભિન્નં શરીરં યેષાં તે પ્રત્યેક શરીરાઃ, તેષાં હિ યદેકસ્ય શરીરં ન તદન્યસ્ય ભવતિ । તથૈવ ચેતિ પાદપૂરણે ॥૯૪॥

દોનોં પ્રકાર ખી (પજ્જત્તમ્પજ્જત્તા-પર્યાપ્તાઃ અપર્યાપ્તાઃ) પર્યાપ્ત ઓર અપર્યાપ્તકે ભેદસે (દુહા-દ્વિધા) દો પ્રકારકે હૈ ॥૯૩॥

‘બાયરા’ इत्यादि

અન્વયાર્થ—(જે ઉ પજ્જત્તા બાયરા—ચે તુ પર્યાપ્તા બાદરાઃ) જો પર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિજીવ હૈ (તે-તે) વે (દુવિહા વિયાહિયા—દ્વિવિધાઃ વ્યાખ્યાતાઃ) દો પ્રકારકે હોતે હૈ । (સાહારણ સરીરાય તહેવ પત્તેગાય—સાધારણશરીરાશ્ચ તથૈવ પ્રત્યેકં ચ) એક તો સાધારણ શરીરવાલે ઓર દૂસરે પ્રત્યેક શરીરવાલે જિન અનન્ત જીવોંકા એક હી શરીર હોતા હૈ વે સાધારણ વનસ્પતિ જીવ હૈ તથા જિન જીવોંકા અપનાર ભિન્નર શરીર હોતા હૈ વે પ્રત્યેક વનસ્પતિ જીવ હૈ । સાધારણ જીવ એક શરીરકે આશ્રય અનન્ત રહતે હૈ તથા પ્રત્યેક જીવ એક શરીરકે આશ્રય એક હી જીવ રહતાં હૈ ॥૯૪॥

પર્યાપ્તાઃ અપર્યાપ્તાઃ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના ભેદથી દુહા-દ્વિધા બે પ્રકારનાં છે. ॥૯૩॥

“બાયરા” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—જે ઉ પજ્જત્તા બાયરા—ચે તુ પર્યાપ્તા બાદરા બે પર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિ જીવ છે તે-તે તે દુવિહા વિયાહિયા—દ્વિવિધા વ્યાખ્યાતાઃ બે પ્રકારના હોય છે. સાહારણસરીરાય તહેવ પત્તેગાય—સાધારણશરીરાશ્ચ તથૈવ પ્રત્યેકાય એક તો સાધારણ શરીરવાળા અને બીજા પ્રત્યેક શરીરવાળા બે અનન્ત જીવોંને એક જ શરીર હોય છે તે સાધારણ વનસ્પતિ જીવ છે. તથા બે જીવોંને પોતપોતાનાં ભિન્ન ભિન્ન શરીર હોય છે એ પ્રત્યેક વનસ્પતિ જીવ છે. સાધારણ જીવ એક શરીરના આશ્રયે અનન્ત રહે છે. તથા પ્રત્યેક જીવ એક શરીરના આશ્રયે એક જ જીવ રહે છે. ॥ ૯૪ ॥

મૂલમ્—પત્તેગૈસરીરાઓડોગૈહા તે' પકિત્તિયા ।

રુક્ષાં ગુચ્છાં ચ ગુમ્મા ચ, લયા વૃક્ષી તંગા તંહા ॥૯૫॥

વલયા પવ્વયા કુહુણા, જલરુહા, ઓસહી તંહા ।

હરિયકાયા ચ બોદ્ધવ્વા, પત્તેયા ઇંઈ આંહિયા ॥૯૬॥

છાયા—પ્રત્યેક શરીરાઃ અનેકધા તે પ્રકીર્તિતાઃ ।

વૃક્ષા ગુચ્છાશ્ચ ગુલ્માશ્ચ, લતા વલ્લયસ્તૃણાનિ તથા ॥૯૫॥

વલયાનિ પર્વગાઃ કુહુણાઃ, જલરુહાઃ ઓષધયસ્તથા ।

હરિતકાયાશ્ચ વોદ્ધવ્યાઃ, પ્રત્યેક શરીરા ઇતિ આખ્યાતાઃ ॥૯૬॥

ટીકા—‘પત્તેગસરીરાઓ’ इत्यादि—

ये प्रत्येक शरीराः—वनस्पति जीवाः पूर्वं नाम्ना निर्दिष्टाः इति शेषः, ते अनेकधा=अनेक प्रकाराः प्रकीर्तिताः । तद्यथा वृक्षाः=आम्रादयः, गुच्छाः=वृन्ताकीप्रभृतयः, गुल्माः=नवमालिकाद्याः, लताः=चम्पकलताप्रभृतयः, वल्लयः=कर्कटिकादयः, तथा—तृणानि=प्रसिद्धानि ॥९५॥

‘પત્તેગ૦’ इत्यादि—

अन्वयार्थ—जो प्रत्येक वनस्पति जीव पहिले कहे गये हैं (ते पत्तेग सरीराओडोगहा पकित्तिया—ते प्रत्येकशरीरा अनेकधाः प्रकीर्तिताः) वे प्रत्येक वनस्पति जीव अनेक प्रकारके होते हैं । जैसे (रुक्खा गुच्छा गुम्मा लया वृक्षी तंगा तहा वलया पव्वया कुहुणा जलरुहा ओसही हरियका-याय—वृक्षाः गुच्छाः गुल्माः लताः वल्लयः तृणानि तथा वलयानि, पर्वगाः कुहुणाः जलरुहाः ओषधयः हरितकायाश्च) आम्र आदि वृक्ष, वृन्ताकी आदि गुच्छ, नवमालिका आदि गुल्म, चम्पकलता आदि लता, कर्कटिका

“ પત્તેગ ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—જે પ્રત્યેક વનસ્પતિ જીવ પહેલાં કહેવાયેલ છે તે પત્તેગ-સરીરાઓડોગહા પકિત્તિયા—તે પ્રત્યેકશરીરા અनेकधा प्रकीर्तिता. તે પ્રત્યેક વનસ્પતિ જીવ અનેક પ્રકારનાં હોય છે. જે પ્રમાણે રુક્ષા ગુચ્છા ગુમ્મા લયાવલી તંગા તહા વલયા પવ્વયા કુહુણા જલરુહા ઓસહી હરિય કાયાયા—વૃક્ષાઃ ગુચ્છાઃ ગુલ્માઃ લતાઃ વલ્લયઃ તૃણાનિ તથા વલયાનિ પર્વગાઃ કુહુણા. જલરુહા ઓષધય હરિતકાયાશ્ચ આમ્ર આદિ વૃક્ષ, વૃન્તા આદિ ગુચ્છ નવમાલિકા આદિ ગુલ્મ, ચંપકલતા આદિ લતા, કર્કટિકા આદિ વેલિ તથા ઘાસ આદિ તૃણ,

તથા-વલયાનિ=લતાવલયાનિ-નારિકેલકદલ્યાદીનિ, તેષાં હિ શાખાન્તરા-
ભાવેન લતાત્વં, વલયાકારત્વેન ચ વલયત્વં જ્ઞેયમ્ । પર્વગાઃ=ઈક્ષ્વાદયઃ, કુહુળાઃ=
ભૂમિસ્ફોટાઃ, છત્રાકારાઃ, જલરુહાઃ=પટ્ટજાદયઃ, તથા-ઓષધયઃ=શાલ્યાદયઃ,
હરિતકાયાઃ=હરિતાનિ-તન્દુલેયકાદીનિ પત્રશાકાનિ, તાન્યેવ કાયાઃ શરીરાણિ
યેષાં તે તથા, ચ શબ્દઃ સ્વગતાનેકભેદમૂલકઃ, એતે પ્રત્યેકશરીરા ઇત્યાખ્યાતાઃ-
તીર્થંકરાદિભિઃ કથિતા બોદ્યવ્યાઃ ॥૯૬॥

સાધારણશરીરાનાહ—

મૂલમ્—સાહારણસરીરાઓડેગૈહા 'તે પકિત્તિ'આ ।

આંલુણ મૂલણ ચેવ, સિંગેવેરે તહેવં ચ ॥ ૯૭ ॥

હૈરિલી સિરિલી સિસ્સિરિલી, જાવડકેય કંદંલી ।

પંલંડુ-લંસુળ કંદે ચં, કંદંલી ચં કુહુંબંણ ॥૯૮॥

લોહિણીહૂં ચં થીહૂં ચં, કુંહગા ચં તહેવં ચં ।

કંદેચં વંજકંદે ચ; કંદે સૂરંણણ તંહા ॥૯૯॥

આદિ બહ્લી, તથા ઘાસ આદિ તૃણ, નારિકેલ કેલા આદિ લતાવલય,
ઈક્ષુ આદિ પર્વસે ડૂંગનેવાલે પર્વગ, છત્રાકાર ભૂમિસ્ફોટ કુહુળ, કમલ
આદિ જલરુહ, શાલી આદિ ઓષધિ પત્રશાક આદિ હરિતકાય આદિ ચે
સબ (પ્રત્યેક શરીરાઃ આખ્યાતાઃ) પ્રત્યેક શરીર હૈં એસા તીર્થંકર ગણધરોં-
ને કહા હૈં । યહ (બોદ્યવ્યાઃ) જાનના ચાહિયે । ચે સબ પૂર્વોક્ત વનસ્પતિયાં
પ્રત્યેક શરીર જીવ હૈં । તથા ઇન વનસ્પતિયોંકે ઓર ભી અનેક અવા-
ન્તર ભેદ હૈં ચે ભી સબ પ્રત્યેક જીવ હૈં । યહ વાત “ચ” શબ્દ સે
પ્રકટ થી ગઈ હૈં ॥૯૫-૯૬॥

નાજિયેર, કેળ આદિ લતાવલય, ઈક્ષુ આદિ પર્વથી ડૂંગવાળા પર્વ, છત્રીના
આકારના ભૂમિસ્ફોટ કુહુંણ, કમળ આદિ જળરુહ, શાળી આદિ ઓષધિ,
પત્રશાક આદિ હરિતકાય વગેરે. આ સઘળા પ્રત્યેક શરીર છે. આ પ્રમાણે
તીર્થંકર ગણધરોંએ કહેલ છે. એ બાણવું બોલ્યો. આ સઘળી ઉપર કહેલી
વનસ્પતિયો પ્રત્યેક શરીર જીવ છે તથા એ વનસ્પતિયે ના બીજા પણ અનેક
આવાન્તર ભેદ છે એ સઘળા પણ પ્રત્યેક શરીર જીવ છે. આ વાત ‘ચ’ શબ્દથી
પ્રગટ કરવામાં આવી છે. ॥ ૯૫-૯૬ ॥

અસ્સક^{૩૦}ળી યં બોદ્ધ^{૩૧}વ્વા, સીહક^{૩૨}ળી તહે^{૩૩}વં યં ।

મુંસુંદી યં હલિદા યં ણેગ^{૩૪}હા એવમાંયઓ ॥૧૦૦॥

છાયા—સાધારણ શરીરાઃ, અનેકધા તે પ્રકીર્તિતાઃ ।

આલુકં મૂલકં ચૈવ, શૃંગવેરં તથૈવ ચ ॥૯૭॥

હરિલી શ્રીલી સિસ્સીરિલી જાવઈ કેતકંદલી ।

પલાણ્ડુલંશુનકન્દશ્ચ, કન્દલી ચ કુસ્તુમ્બકઃ ॥૯૮॥

લોહિણીહૂશ્ચ સ્તિભુશ્ચ, કુહકશ્ચ તથૈવ ચ ।

કન્દશ્ચ વજ્રકન્દશ્ચ, કન્દઃ સૂરણક સ્તથા ॥૯૯॥

અશ્વકર્ણી ચ બોદ્ધવ્યા, સિંહકર્ણી તથૈવ ચ ।

મુસુંદિશ્ચ હરિદા ચ, અનેકધા એવમાદયઃ ॥૧૦૦॥

ટીકા—‘સાધારણસરીરાઓ’ ઇત્યાદિ—

તે=પૂર્વોક્તાઃ સાધારણ સરીરાઃ=એક શરીરાશ્રિતા અનન્તવનસ્પતિજીવાઃ, અનેકધા=અનેકપ્રકારાઃ, પ્રકીર્તિતાઃ = તીર્થકરાદિભિઃ કથિતાઃ । તદ્યથા—આલુકં=‘આલૂ’ ઇતિ ભાષાપ્રસિદ્ધઃ કન્દવિશેષઃ, મૂલકં=‘મૂલા’ ઇતિ ભાષાપ્રસિદ્ધઃ કન્દવિશેષઃ । તથૈવ ચ શૃંગવેરમ્=આર્દ્રકમ્, ॥૯૭॥ હરિલીત્યાદયો હરિદ્રાપર્યન્તાઃ અપિ પ્રાયઃ કન્દવિશેષા સ્તત્તદેશપ્રસિદ્ધાઃ, એવમાદયઃ=એતત્પ્રભૃતિકાઃ સાધારણ શરીરા અનેકધા બોદ્ધવ્યાઃ ॥૯૮॥૯૯॥૧૦૦॥

સૂત્રકાર અથ સાધારણ શરીર જીવોંકો કહતે હૈં—‘સાધારણ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(તે-તે) વે પૂર્વોક્ત (સાધારણસરીરા-સાધારણશરીરાઃ) સાધારણ શરીર-એકશરીરાશ્રિત અનન્ત વનસ્પતિ જીવ (અણેગહા-અનેકધા) અનેક પ્રકારકે (પકિત્તિયા-પ્રકીર્તિતાઃ) કહે ગયે હૈં । જૈસે-(અલુએ-આલુકમ્) આલુ (મૂલએ-મૂલકમ્)મૂલા (સિંગવેરે-શ્રંગવેરમ્) અદરણ (હરિલી-હરિલી) હરિલી (સિરિલી-શ્રીલી) શ્રીલી, ઇત્યાદિ યે

સૂત્રકાર હવે સાધારણ શરીર જીવોંને બતાવે છે—‘સાધારણ’ ઇત્યાદિ ॥

અન્વયાર્થ—તે-તે એ ઉપર કહેલ સાધારણસરીરા-સાધારણ શરીરાઃ સાધારણ શરીર-એક શરીર આશ્રિત અનન્ત વનસ્પતિ જીવ અણેગહા-અનેકધા અનેક પ્રકારના પકિત્તિયા-પ્રકીર્તિતાઃ કહેલા છે જેમ કે આલુએ-આલુકમ્ બટાટા, મૂલએ-મૂલકમ્ મૂળા, સિંગવેરે-શ્રંગવેરમ્ આડ, હરિલી-હરિલી હળદર, સિરિલી-શ્રીલી શ્રીલી, ઇત્યાદિ આ સઘળા હલિદા-હરિદ્રા હળદી સુધી કંઈ વિશેષ છે. અને એ જુદા જુદા દેશમાં પ્રસિદ્ધ છે. આ પ્રમાણે એ સઘળા અનેક પ્રકારના

मूलम्—एग विहमणाणत्ता, सुहुमा तत्थ वियाहिया ।

सुहुमा सव्वलोगम्मि, लोमदेसे यं बायरा ॥१०१॥

सुंतइं पप्पणाईयां, अपज्जवसिया विं यं ।

ठिंइं पडुच्च साईया, सपज्जवसियांवि यं ॥१०२॥

दसं चेवं सहस्सांइं, वासाणुक्कोसिया भवे ।

वणस्सांइण आऊं तु, अंतोमुहुत्तं जंहन्नयं ॥१०३॥

अणंतकालमुक्कोसा, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ।

कायंठिई पणगाणं, तं कायं तु अमुच्चओ ॥१०४॥

असंखकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ।

विजडम्मि सए काए, पणगजीवाण अंतरम् ॥१०५॥

छाया—एकविधा अनानात्वाः, सूक्ष्मास्तत्र व्याख्याताः ।

सूक्ष्माः सर्वलोके, लोकदेशे च वादराः ॥१०१॥

सन्ततिं प्राप्य अनादिकाः, अपर्यवसिता अपि च ।

स्थितिं प्रतीत्य सादिकाः, सपर्यवसिता अपि च ॥१०२॥

दशैव सहस्राणि, वर्षाणामुत्कृष्टकं भवति ।

वनस्पतीनाम् आयुस्तु, अन्तर्मुहुत्तं जघन्यकम् ॥१०३॥

अनन्तकालमुत्कृष्टा, अन्तर्मुहुत्तं जघन्यका ।

कायस्थितिः पनकानां, तं कायं तु अमुञ्चताम् ॥ १०४ ॥

असंख्यकालमुत्कृष्टम्, अन्तर्मुहुत्तं जघन्यकम् ।

त्यक्ते स्वके काये, पनकजीवानामन्तरम् ॥ १०५ ॥

टीका—‘एगविहमणाणत्ता’ इत्यादि—

एतद् गाथापञ्चकं व्याख्यातमायमेव ॥ १०१ ॥ १०२ ॥

सब (हलिहा-हरिद्रा) हल्दी पर्यन्त कन्द विशेष है और उन२ भिन्न२ देशोंमें प्रसिद्ध है । इस तरह ये समस्त अनेक प्रकारके साधारण वनस्पति जीव है ॥९७-१००॥ ‘एगविह०’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(तत्थ सुहुमा-तत्र सूक्ष्माः) सूक्ष्म वनस्पतिकाय जो जीव है वे (एगविहमणाणत्ता वियाहिया - एकविधाः अनानात्वाः

साधारण वनस्पति ७५ छे. ॥ ९७-१०० ॥ “एगविह” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—तत्थ सुहुमा-तत्र सूक्ष्माः सूक्ष्म वनस्पतिकाय ७५ छे ते एगविहमणाणत्ता वियाहिया-एकविधाः अनानात्वाः व्याख्याताः ७६ ७७ प्रकारनां छे

वनस्पतीनाम्=वनस्पतिकायजीवानाम्, आयुः भवस्थितिरित्यर्थः, वर्षाणां दश सहस्राण्येव—दशसहस्रवर्षाणीत्यर्थः, उत्कृष्टकं भवति, जघन्यकं तु अन्तर्मुहूर्तम्। इदमुत्कृष्टं दशसहस्रवर्षमानमायुः प्रत्येक शरीरपर्याप्तवादरवनस्पत्यपेक्षयाऽभिहितम्, साधारणानां जघन्यत उत्कृष्टतश्चान्तर्मुहूर्तमेवायुष्कमानम्। एवं पूर्वोक्तयोः पृथिवीकायाऽऽकाययोः वक्षमाणयोश्च तेजोवाय्वोः पर्याप्तवादराणामेव उत्कृष्टस्थितिर्भवतीति बोध्यम्। जघन्यकं=जघन्यायुः अन्तर्मुहूर्तम् ॥ १०३ ॥ पनकानां=

વ્યાખ્યાતાઃ) એક હી પ્રકારકે હૈ ક્યોં કિ इनमें नानाप्रकारता नहीं होती है। (सुहुमा-सूक्ष्माः) ये सूक्ष्म वनस्पतिकाय जीव (सर्वलोक-सर्व-लोके) समस्त लोकमें भरे हुए हैं। तथा (बायरा-बादराः) बादर वनस्प-तिकाय जीव (लोकदेसे-लोकदेशे) लोकके एकदेशमें रहते हैं। ये दोनों प्रकारके जीव (संतइं पप्प-सन्ततिं प्राप्य) सन्ततिकी अपेक्षासे (अणा-ईया वि य अपज्जवसिया-अनादिकाः अपि च अपर्यवसिताः) अनादि और अनंत हैं। तथा-(ठिइं पडुच्च-स्थितिं प्रतीत्य) भवस्थिति एवं कायस्थितिकी अपेक्षा (साइया सपज्जवसिया-सादिकाः सपर्यवसिताः) सादी और सांत हैं। (वणस्सईण-वनस्पतीनाम्) इन वनस्पतिजीवोंकी (उक्कोसा आऊं-उत्कृष्टकं आयुः) उत्कृष्ट आयुः (दसचेव वासाणु सह-स्साइं-दशैव वर्षाणाम् सहस्राणि) दशहजार वर्षकी तथा (जहन्नियं-जघन्यकं) जघन्य (अतोमुहुत्तं-अन्तर्मुहूर्तम्) अन्तर्मुहूर्तकी है। यहां यह उत्कृष्ट स्थिति प्रत्येक शरीर पर्याप्त बादर वनस्पतिकी अपेक्षा कही है।

કારણ કે, તેનામાં જુદા જુદા પ્રકારો હોતા નથી. સુહુમા-સૂક્ષ્માઃ આ સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાય જીવ સર્વલોકમ્મિ-સર્વલોકે સમસ્ત લોકમાં ભરેલ છે તથા બાયરા-બાદરાઃ બાદર વનસ્પતિકાય જીવ લોકદેસે-લોકદેશે લોકના એક દેશમાં રહે છે આ બંને પ્રકારના જીવ સંતઈં પપ્પ-સંતતિ પ્રાપ્ય સંતતિની અપેક્ષાથી અણાઈયા વિ ય અપજ્જવસિયા-અનાદિકાઃ અપર્યવસિતા આનાદિ અને અનંત છે. તથા ઠિઈં પડુચ્ચ-સ્થિતિ પ્રતીત્ય ભવસ્થિતિ અને કાયસ્થિતિની અપેક્ષા સાઈયા સપજ્જવસિયા-સાદિકા સપર્યવસિતાઃ સાદી અને સાંત છે. વણસ્સઈણ-વનસ્પતીનામ્ વનસ્પતિ જીવોની ઉક્કોસા આઁ-ઉત્કૃષ્ટકં આયુ ઉત્કૃષ્ટ આયુ દસચેવ વાસાણુસહસ્સાઈં-દશૈવ વર્ષાણામ્ સહસ્રાણિ દસ હજાર વર્ષની તથા જહન્નિયં-જઘન્યકં જઘન્ય અંતોમુહુત્તં-અન્તર્મુહૂર્તમ્ અંતર્મુહૂર્તની છે. અહીં આ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પ્રત્યેક શરીર પર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિની અપેક્ષાથી કહેલ છે.

પનકોપલક્ષિતાનાં=સામાન્યતો વનસ્પતીનાં તં=વનસ્પતિરૂપં, કાયમ્ અમુચ્ચતામ્=અત્યજતાં, કાયસ્થિતિઃ, અનન્તકાલમ્ ઉત્કૃષ્ટા, જઘન્યા તુ અન્તર્મુહૂર્તમ્ । इह सामान्येन वनस्पतिजीवान् निगोदान् वा आश्रित्यानन्तकालमुच्यते, विशेषविवक्षायां तु प्रत्येक शरीर बादरवनस्पतीनां बादरनिगोदानां चोत्कृष्टा कायस्थितिः सप्तति-कोटीकोटिसागरोपमप्रमाणा, जघन्या तु अन्तर्मुहूर्तप्रमाणैव । सूक्ष्मनिगोदानां

સાધારણ જીવોંકી ઉત્કૃષ્ટ ઓર જઘન્યસ્થિતિ દોનોં હી અન્તર્મુહૂર્તકી હૈ । इस प्रकार पूर्वोक्त बादर पर्याप्त पृथिवीकाय एवं बादर पर्याप्त अप्काय जीवोंकी तथा आगे कहे जाने वाले बादर पर्याप्त तेजस्काय और वायु-काय जीवोंकी यह उत्कृष्ट स्थिति होती है । तथा जघन्य स्थिति अन्तर्मुहूर्तकी होती है । (तं कायं अमुंचओ पनगाणं-तं कायं अमुंचताम् पन-कानाम्) वनस्पतिरूप शरीरको नहीं छोड़ते हुए ऐसे इन पनकोपलक्षित सामान्य वनस्पति जीवोंकी (कायठिई-कायस्थितिः) कायस्थिति (उक्कोसा-उत्कृष्टा) उत्कृष्ट (अणंतकालं-अनन्तकालम्) अनंतकालकी है तथा (जहन्निया-जघन्या) जघन्य स्थिति (अंतोमुहुत्तं-अन्तर्मुहूर्तम्) अन्तर्मुहूर्त की है । यहां जो कायस्थिति उत्कृष्टरूपसे अनंतकाल कही है वह सामान्यसे वनस्पति जीवोंको अथवा निगोद जीवोंको आश्रित करके कही है । विशेषरूपसे यह कायस्थिति प्रत्येक शरीर बादर वनस्पति जीवोंकी और बादर निगोद जीवोंकी उत्कृष्टरूपसे सत्तर (७०) कोटी-कोटि सागरो-

સાધારણ જીવોંની ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સ્થિતિ બંને અંતર્મુહૂર્તની છે. આ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત બાદર પર્યાપ્ત પૃથ્વીકાય અને બાદર પર્યાપ્ત અપ્કાય જીવોંની આગળ કહેવામાં આવનાર બાદર પર્યાપ્ત તેજસ્કાય તથા વાયુજીવોંની આ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હોય છે તથા જઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની હોય છે. તં કાયં અમુંચઓ પનગાણં-તં કાયં અમુંચતામ્ પનકાનામ્ વનસ્પતિરૂપ શરીરને ન છોડનાર એવા એ પનકોપલક્ષિત સામાન્ય વનસ્પતિ જીવોંની કાયઠિઈ-કાયસ્થિતિઃ કાય સ્થિતિ ઉક્કોસા-ઉત્કૃષ્ટા ઉત્કૃષ્ટ અણંતકાલં-અનન્તકાલમ્ અનંતકાળની છે તથા જહન્નિયા-જઘન્યકા જઘન્ય સ્થિતિ અંતોમુહુત્તં-અન્તર્મુહૂર્ત અન્તર્મુહૂર્તની છે. અહીં જે કાયસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી અનંત કાળની કહી છે તે સામાન્યથી વનસ્પતિ જીવોંને તથા નિગોદ જીવોંને આશ્રિત કરીને કહેલ છે. વિશેષરૂપથી આ કાયસ્થિતિ પ્રત્યેક શરીર બાદર વનસ્પતિ જીવોંની અમે બાદર નિગોદ જીવોંની ઉત્કૃષ્ટરૂપથી સીત્તર કરેડ (૭૦) કરેડ-સાગરોપમ પ્રમાણ છે તથા જઘન્ય

ટીકા—‘ એસિં ’ ઇત્યાદિ—

એતેષાં=વનસ્પતિજીવાનામ્, અન્યત્ સર્વં પ્રાગ્વત્ ॥ ૧૦૬ ॥

ઉક્તં પૃથિવ્યવ્ધનસ્પતિરૂપં સ્થાવરત્રયમ્, અથ ત્રસજીવાન્ વક્તુમુત્તરગાથા સમ્બન્ધમાહ—

મૂલમ્—ઈચ્છેઈ થાવરા તિવિહા, સમાસેણ વિયાહિયા ।

इत्तो उ तंसे तिविहे वुंच्छामि अणुपुर्व्वसो ॥ ૧૦૭ ॥

છાયા—ઇત્યેતે સ્થાવરા સ્ત્રિવિધાઃ સમાસેન વ્યાખ્યાતાઃ ।

अतस्तु त्रसान् त्रिविधान् वक्ष्यामि अनुपूर्व्वशः ॥ ૧૦૭ ॥

ટીકા—‘ ઇચ્છેઈ ’ ઇત્યાદિ—

इति=अनेन प्रकारेण एते=पृथिव्यादयस्त्रिविधाः स्थावराः=स्थितिस्वभावाः,

‘ એસિં ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(એસિં-એતેષામ્) इन वनस्पति जीवोंके (वण्णओ गंधओ रसफासओ-वर्णतः गंधतः रसस्पर्शतः) वर्णकी अपेक्षा, गंधकी अपेक्षासे रस और स्पर्शकी अपेक्षासे एवं (संठाणदेसओ वावि-संस्थानदेशतः अपि) संस्थान रूप देशकी अपेक्षा से भी (विहाणाइं सहस्ससो-विधानानि सहस्रशः) हजारो भेद हैं ॥ १०६ ॥

इस तरह यहाँ तक पृथ्वीकाय, अपूकाय एवं वनस्पतिकाय रूप तीन स्थावर जीवोंका कथन किया है । अब त्रस जीवोंका विवेचन सूत्रकार करते हैं—‘ इच्छेई ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—इस गाथा द्वारा सूत्रकार यह कहते हैं कि (इइ-इति) इस प्रकार मैंने (एए-एते) ये पृथ्वी आदिक (तिविहा-

“ એસિં ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—એસિં-એતેષાં આ વનસ્પતિ જીવોની વણ્ણઓ ગંધઓ રસ-ફાસઓ-વર્ણતઃ ગંધતઃ રસસ્પર્શતઃ વર્ણની અપેક્ષા, ગંધની અપેક્ષાથી રસ અને સ્પર્શની અપેક્ષાથી અને સંઠાણદેસઓ વાવિ-સંસ્થાનદેશતઃ અપિ સંસ્થાનરૂપ દેશની અપેક્ષાથી પણ વિહાણાઈં સહસ્સસો-વિધાનાનિ સહસ્રશઃ હજારો ભેદ છે. ॥ ૧૦૬ ॥

આ પ્રમાણે અહીં સુધી પૃથવીકાય, અપૂકાય, અને વનસ્પતિકાય રૂપ ત્રણ સ્થાવર જીવોનું કથન કરેલ છે હવે ત્રસ જીવોનું વિવેચન સૂત્રકાર કરે છે—“ ઇચ્છેઈ ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—આ ગાથા દ્વારા સૂત્રકાર એ બતાવે છે કે, इइ-इति આ પ્રમાણે મેં એ-એતે આ પૃથવી આદિક તિવિહા-ત્રિવિધા ત્રણ પ્રકારના થાવરો-

સમાસેન=સંક્ષેપેન, વ્યાખ્યાતાઃ । વિસ્તરતસ્તુ એવાં ત્રયાણાં વહુતરા ભેદાઃ સન્તીતિ
ભાવઃ । અતસ્તુ-અતઃ પરમ્ , ત્રિવિધાન્ ત્રસાન્ અનુપૂર્વશઃ=અનુક્રમેણ વક્ષ્યામિ ॥ ૧૦૭ ॥

શ્રી સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામિનં પ્રત્યાહ—

મૂલમ્—તેઝ વાઝ યં બોધર્વા, ડરાલા યં તંસા તંહા ।

इच्छेएँ तसौ तिविहौ, तेसिं भेएँ सुणोह मे ॥ १०८ ॥

છાયા—તેજાંસિ વાયવશ્ચ બોધવ્યાઃ, ઉદારાશ્ચ ત્રસાસ્તથા ।

इत्येते त्रसस्त्रिविधाः, तेषां भेदान् शृणुत मे ॥ १०८ ॥

ટીકા—‘ તેઝ વાઝ ય ’ इत्यादि ।

हे जम्बू ! तेजांसि=अग्नयः, वायवश्च, इमे उभये एकेन्द्रिया, तथा-उदाराः
-एकेन्द्रियापेक्षया प्रायः स्थूलाः, द्वीन्द्रियादय इत्यर्थः । त्रसाः=त्रस्यन्ति-चलन्ति

त्रिविधाः) तीन प्रकार के (थावरा-स्थावराः) स्थावर जीवोंका (समासेण
वियाहिया-समासेन व्याख्याताः) यह संक्षेप से ही कथन किया है ।
कारण कि विस्तार से यदि इसका कथन किया जाता तो इनके अनेक
भेद प्रभेदोंका भी यहाँ कथन किया गया होता । परन्तु ऐसा नहीं किया
है अतः इससे यही समझना चाहिये कि यह कथन यहाँ इनका
संक्षेप को लेकर ही किया गया है । (इत्तोउ-अतस्तु) अब इसके
बाद (तिविहे तसे अणुपुव्वसो-त्रिविधान् त्रसान्-अनुपूर्वशः) त्रिविध
त्रस जीवोंका मैं क्रमशः कथन करता हूँ ॥ १०७ ॥

‘ તેઝ ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—इस गाथाद्वारा श्री सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामीसे कहते
हैं कि हे जम्बू !-(तेउ वाउ य-तेजांसि वायवश्च) तेजस्काय और वायुकाय
ये दोनों एकेन्द्रिय जीव (उराला-उदाराः) एकेन्द्रिय जीवोंकी अपेक्षा

સ્થાવરાઃ સ્થાવર જીવોના સમાસેણ વિયાહિયા-સમાસેન વ્યાખ્યાતા સંક્ષેપથી વર્ણન
કરેલ છે કારણ કે, વિસ્તારથી જો એનું વર્ણન કરવામાં આવે તો એના
અનેક ભેદ પ્રભેદોનું પણ વર્ણન કરવામાં આવ્યું હોત. પરંતુ એવું કરવામાં
આવેલ નથી. આથી એ સમજવું જોઈએ કે, આ કથન એના સંક્ષેપને લઈને
જ કરેલ છે. ઇત્તોઉ-અતસ્તુ હવે આના પછી તિવિહે તસે અણુપુવ્વસો-ત્રિવિધાન્
ત્રસાન્ અનુપૂર્વશઃ ત્રિવિધ ત્રસ જીવોનું હું ક્રમશઃ વર્ણન કરું છું ॥ ૧૦૭ ॥

“ તે ઝ ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—આ ગાથા દ્વારા શ્રી સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામીને કહે છે
કે, હે જમ્બૂ ! તેઝ વાઝય-તેજાંસિ વાયવશ્ચ તેજસ્કાય અને વાયુકાય એ બંને

દેશાદેશાન્તરં સંક્રામન્તીતિ ત્રસાઃ બોદ્ધવ્યાઃ । ઇતિ=અનેન પ્રકારેણ, એતે ત્રસાસ્ત્રિ
વિધાઃ સન્તિ, અગ્નિરૂપા વાયુરૂપા ઉદારરૂપાશ્ચેતિ । તેજો વાયૂનાં સ્થાવરનામ
કર્મોદયેઽપ્યુક્તરૂપં ત્રસનમસ્તીતિ ત્રસત્વમ્ । ત્રસત્વં હિ દ્વિધા ભવતિ-ગતિતો
લબ્ધિતશ્ચ । તતશ્ચ તેજોવાયૂનાં ગતિતઃ, ઉદારાણાં ચ ત્રસનામકર્મોદયવતાં લબ્ધિતો
ગતિતશ્ચાપિ ત્રસત્વમિતિ બોધ્યમ્ । તેષાં=ત્રિવિધાનાં ત્રસાનાં ભેદાન્ મે=મમ કથ-
યતઃ સમીપે યૂયં શ્રુણુત ॥ ૧૦૮ ॥

પ્રાયઃ સ્થૂલ હૈં । તથા (તસા-ત્રસાઃ) એક સ્થાનસે દૂસરે સ્થાન મેં સંક્રમણ
કરને વાલે હોનેસે ત્રસ હૈં (ઇહ-ઇતિ) ઇસ કારણ (એ તસા તિવિહા-
એતે ત્રસાઃ ત્રિવિધાઃ) યે ત્રસ ત્રિવિધા પ્રકાર કે હૈં । (તેસિં ભેદ મે સુણેહ-
તેષામ્ ભેદાન્ મે શ્રુણુત) અબ મેં ઇન્કે ભેદોંકો કહતા હૂં સો તુમ સુનો ।
તાત્પર્ય ઇસકા યહ હૈં કિ ત્રસ ત્રિવિધ પ્રકાર કે હોતે હૈં-(૧) અગ્નિરૂપ
(૨) વાયુરૂપ (૩) ઉદારરૂપ । યદ્યપિ અગ્નિકાય તથા વાયુકાય કે સ્થાવર
નામ કર્મકો ઉદય હૈં તો ખી ઇન્મે સ્થાનસે સ્થાનાન્તર રૂપ ત્રસન હોતા
હૈં અતઃ ઇન ત્રસનકી અપેક્ષા અગ્નિકાય એવં વાયુકાય મેં ત્રસપના કહા
હૈં । ગતિકી અપેક્ષાસે તથા લબ્ધિકી અપેક્ષાસે ત્રસપના દો પ્રકાર કા
હોતા હૈં । તેજસ્કાય એવં વાયુકાયમેં ત્રસપના ગતિકી અપેક્ષા સે કહા
હૈં । તથા ત્રસનામકર્મકે ઉદય વાલે ઉદાર જીવોંકે જો ત્રસપના કહા હૈં
વહ ગતિ તથા લબ્ધિ દોનોંકી અપેક્ષા સે કહા હૈં ॥ ૧૦૮ ॥

એકેન્દ્રિય એવ ઉદારા-ઉદારાઃ એકેન્દ્રિય એવોની અપેક્ષા પ્રાયઃ સ્થૂળ છે તથા
તસા-ત્રસાઃ એક સ્થાનથી બીજા સ્થાનમાં ફરનાર હોવાથી ત્રસ છે ઇહ-ઇતિ
એ કારણે એ તસા તિવિહા-એતે ત્રસાઃ ત્રિવિધાઃ એ ત્રસ ત્રણ પ્રકારના છે.
તેસિં ભેદ મે સુણેહ-તેષામ્ ભેદાન્ મે શ્રુણુત હવે હું એના ભેદો કહું છું તેને
તમે સાંભળો. તાત્પર્ય આનુ એ છે કે, ત્રસ ત્રણ પ્રકારનાં હોય છે. (૧)
અગ્નિરૂપ, (૨) વાયુરૂપ (૩) ઉદારરૂપ બે કે, અગ્નિકાય તથા વાયુકાયથી
સ્થાવર નામ કર્મનો ઉદય છે તો પણ એનામાં સ્થાનથી સ્થાનાન્તરરૂપ ત્રસન
થાય છે. આથી આ ત્રસનની અપેક્ષા અગ્નિકાય અને વાયુકાયમાં ત્રસપના
કહેલ છે, ગતિની અપેક્ષાથી તથા લબ્ધિની અપેક્ષાથી ત્રસપના બે પ્રકાર હોય
છે. તેજસ્કાય અને વાયુકાયમાં ત્રસપના ગતિની અપેક્ષાથી કહેલ છે. તથા
ત્રસ નામ કર્મના ઉદયવાળા ઉદાર એવાને જે ત્રસપના કહેલ છે તે ગતિ
તથા લબ્ધિ બંનેની અપેક્ષાથી કહેલ છે ॥ ૧૦૮ ॥

તત્રાદૌ તેજોજીવાનાહ—

મૂલમ્—દુવિહા તેઝ જીવા ઝં, સુહુમાં વાયરા તંહા ।

પજ્જત્તમપજ્જત્તા, એવમેવં દુંહા પુણો ॥ ૧૦૯ ॥

છયા—દ્વિવિધાસ્તેજોજીવાસ્તુ, સૂક્ષ્મા વાદરાસ્તથા ।

પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તાઃ, એવમેતે દ્વિધા પુનઃ ॥ ૧૦૯ ॥

ટીકા—‘ દુવિહા તેઝ જીવા ઝ ’ इत्यादि ।

તેજો જીવાઃ=અનિકાયજીવા અપિ, इह तु शब्दः समुच्चयार्थकः, દ્વિવિધાઃ, સૂક્ષ્માઃ, તથા વાદરાઃ । एते उभये पुनः—पर्याप्ता अपर्याप्ताश्चेति एवम्—अनेन प्रकारेण द्विधा द्विप्रकाराः सन्तोत्यर्थः ॥ ૧૦૯ ॥

મૂલમ્—વાયરા જે ઝં પજ્જત્તા, જેઠાંહા ‘તે વીયાંહિયા ।

ઇંગાલે સુંસ્મુરે અંગણી, અર્ચિંજાલાં તહેવ ય ॥૧૧૦॥

ઝંકા વિજ્જૂય બોર્ધંવા, જેઠાંહા એવસાર્યંઓ ।

એંગવિહ સ્ખળોણત્તા, સુંહુમા તે’ વીયાંહિયા ॥૧૧૧॥

સુંહુમા સવ્વલોગેસ્મિ, લોગંદેસે ય વાયરાં ।

ઈત્તો કાલવિભાગં તુ, તેલિં વુંચ્છં ચંડવિહં ॥૧૧૨॥

સંતંઈં પપ્પંણાઈયા, અપજ્જંવસિયા વિ’ ય ।

ઠિંઈં પડુચ્ચં સાઈયા, સંપ્પજ્જવસિયા વિ’ ય ॥૧૧૩॥

उनमें पहले तेजस्कायके जीवोंको कहते हैं—‘ दुविहा ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(तेज जीवा-तेजो जीवाः) तेजस्कायके जीव (दुविहा-द्विविधा) दो प्रकारके हैं (सुहूमा वायरा-सूक्ष्मा वायराः) सूक्ष्म और वादर (एए-एतेः) ये दोनों (पज्जत्तमपज्जत्ता-पर्याप्ताः अपर्याप्ताः) पर्याप्त और अपर्याप्त के भेद से फिर दो प्रकारके होते हैं ॥ ૧૦૯ ॥

આમાં પહેલાં તેજસ્કાય જીવોને કહે છે—“ દુવિહા ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—તેઝ જીવા-તેજો જીવાઃ તેજસ્કાયના જીવ દુવિહા-દ્વિવિધાઃ બે પ્રકારનાં છે. સુહુમા વાયરા-સૂક્ષ્મા વાદરાઃ સૂક્ષ્મ અને વાદર એ-એતે બંને પજ્જત્તમપજ્જત્તા-પર્યાપ્તાઃ અપર્યાપ્તાઃ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના બેદથી ફરીથી બે પ્રકારના હોય છે. ॥ ૧૦૯ ॥

तिष्ठणोव अहोरेत्ता, उक्कोसेण विर्याहिया ।
 आउठिई तेऊणं, अंतोमुहुत्तं जहन्निंया ॥११४॥
 असंखकालमुक्कोसा, अंतोमुहुत्तं जहन्निंया ।
 कायठिई तेऊणं, तं कायं तु अमुच्चओ ॥११५॥
 अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ।
 विजडस्मि सए काए, तेऊजीवाण अंतरं ॥११६॥
 एएसिं वण्णओ चेव, गंधओ रसफांसओ ।
 संठाणंदेसओ वाविं, विहाणाइं सहस्संसो ॥११७॥

छाया—वादरा ये तु पर्याप्ताः, अनेकधा ते व्याख्याताः ।
 अङ्गारो मुहुरोऽग्निः अर्चिर्वाला तथैव च ॥ ११० ॥
 उल्का विद्युच्च बोद्धव्याः, अनेकधा एवमादिकाः ।
 एकविधा अनानात्वाः, सूक्ष्मास्ते व्याख्याताः ॥१११॥
 सूक्ष्मा सर्वलोके, लोकदेशे च वादराः ।
 इतः कालविभागं तु, तेषां वक्ष्यामि चतुर्विधम् ॥११२॥
 सन्तर्ति प्राप्य अनादिकाः, अपर्यवसिता अपि च ।
 स्थितिं प्रतीत्य सादिकाः, सपर्यवसिता अपि च ॥११३॥
 त्रीन् अहोरात्रान्, उत्कर्षेण व्याख्याताः ।
 आयुः स्थितिस्तेजसाम्, अन्तर्मुहूर्तं जघन्यिका ॥ ११४॥
 असंख्यकालमुत्कृष्टा, अंतर्मुहूर्तं जघन्यिका ।
 कायस्थितिस्तेजसां, तं कायं तु अमुञ्चताम् ॥ ११५ ॥
 अनन्तकालमुत्कृष्टम्, अन्तर्मुहूर्तं जघन्यरुम् ।
 त्यक्ते स्वके काये, तेजो जीवानाम् अनन्तरम् ॥११६॥
 एतेषां वर्णतश्चैव, गन्धतो रसस्पर्शतः ।
 संस्थानदेशतश्चापि, विधानानि सहस्रशः ॥ ११७ ॥

टीका—‘वायरा जे उ पज्जत्ता’ इत्यादि ।

ये तु पर्याप्ता वादरास्ते अनेकधा=अनेकप्रकारा व्याख्याताः । तद् यथा—

‘वायरा’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जे उ वायरा पज्जत्ता—ये तु वादरा पर्याप्ताः) जो वादर

“वायरा” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—जे उ वायरा पज्जत्ता—ये तु वादराः पर्याप्ताः ते वादर पर्याप्त

नेन ज्वालाया च रहितो दह्यमानेन्धनात्मको भास्वररवरूपः, मुर्मुः-
ग्निक्णरूपः, अग्निः=धूमसहितः, अर्चिः=मूलप्रतिवद्धा ज्वलनशिखा-
न्नमूला ज्वलनशिखा ॥ ११० ॥

=आकाशवह्निः, विद्युत्='विजली' इति प्रसिद्धाः, एवमादिकाः=एत-
अनेकधा=अनेकविधाः अग्निकायजीवा बोद्धव्याः ।

अग्निकाय जीव हैं (ते णैगहा वियाहिया-ते अनेकधा व्याख्याताः)
प्रकारके कहे गये हैं । जैसे (इंगाले मुम्सुरे अगणी अर्चिजाला
विज्जू एवं आयओ णैगहा बोद्धव्या-अंगारः मुर्मुः अग्निः
तथा उल्का, विद्युत् एवम् आदिकाः अनेकधाः बोद्धव्याः)
म और ज्वालासे रहित केवल भास्वररूपवाली अग्नि, मुर्मु-
की हुह अग्निक्णरूप अग्नि, अग्नि-धूमसहित-अग्नि, अर्चिः
से युक्त अग्निकी ज्वाला, ज्वाला-छिन्नमूलवाली अग्निकी
उल्का - आकाशकी अग्नि, विद्युत्-विजली इत्यादि । इनसे
और भी अनेक प्रकारके अग्निकाय जीव शास्त्रोंमें कहे
इन अग्निकाय जीवोंमें (सुहुमा-सूक्ष्माः) जो सूक्ष्मजीव हैं
(एगविह-एकविधाः) एक ही प्रकारके हैं-इनके भेद नहीं
हसलिये (अणाणत्ता-अनानात्वाः) ये अनेक प्रकारके नहीं हैं ।
व्या-व्याख्याताः) ऐसा प्रभु वीतराग देवोंने कहा है । ये
सूक्ष्माः) सूक्ष्मजीव (सव्वलोगम्मि-सर्वलोके) समस्तलोकाका-

અવ છે તે ણેગહા વિયાહિયા-તે અનેકધા વ્યાખ્યાતા તે અનેક
કહેવાયેલ છે. જેમ કે, ઇંગાલે મુમ્સુરે અગણી અર્ચિજાલા તહા ઉક્કા વિજ્જૂ
ઓ ણેગહા બોદ્ધવ્યા-અંગારઃ મુર્મુરઃ અગ્નિઃ અર્ચિજ્વાલા તથા ઉલ્કા, વિદ્યુત્
દિકાઃ અનેકધાઃ બોદ્ધવ્યાઃ અંગાર-ધુમાડા અને જ્વાળાથી રહિત
સ્વર રૂપવાળી અગ્નિ, મુર્મુર-રાખથી ઢાંકેલી અગ્નિ, અગ્નિ-ધુમાડા
અગ્નિ, અર્ચિભૂળભાગથી ભરેલી અગ્નિની જ્વાળા, જ્વાળા-છીન્ન
અગ્નિની શીખા, ઉલ્કા-આકાશની અગ્નિ, વિદ્યુત્-વિજળી ઇત્યાદિ !
અતિરિક્ત બીજા પણ અનેક પ્રકારના અગ્નિકાય અવ શાસ્ત્રોમાં
છે. આ અગ્નિકાય અવોમાં સુહુમા-સૂક્ષ્માઃ સૂક્ષ્મ અવ છે તે-તે તે
એકવિધાઃ એક જ પ્રકારના છે-તેના ભેદ હોતા નથી. આ કારણે
-અનનાત્વા. તે અનેક પ્રકારના હોતા નથી એવું વિયાહિયા-વ્યાખ્યાતાઃ
રાગ દેવોએ કહેલ છે. સુહુમા-સૂક્ષ્માઃ એસૂક્ષ્મ અવ સવ્વલોગમ્મિ-સર્વલોકે

અગ્નિકાયજીવેષુ યે તુ સૂક્ષ્માસ્તે એકવિધાઃ અનાનાત્વા વ્યાખ્યાતાઃ અવિદ્યમાનં નાનાત્વમ્-અનેકત્વં યેષાં તે-અનાનાત્વાઃ, ભેદરહિતા इत्यर्थः, યસ્માદનાનાત્વાઃ, અત એકવિધા इति भावः । અતઃ પરં ગાથાદ્વયં પ્રાગ્ વ્યાખ્યાતમ્ ॥ ૧૧૧-૧૧૨-૧૧૩ ॥

તેજસામ્=અગ્નિકાયજીવાનામ્, ઉત્કર્ષેણ ત્રીન્ અહોરાત્રાન્ આયુઃ સ્થિતિઃ= ભવસ્થિતિઃ, વ્યાખ્યાતાઃ = તીર્થઙ્કરાદિભિઃ કથિતા । જઘન્યિકા-જઘન્યા તુ અન્તર્મુહૂર્તમ્ ॥ ૧૧૪ ॥

શમેં રહે હુએ હૈં । તથા (વાયરા-વાદરાઃ) જો વાદર જીવ હૈં વે (લોગદેસે-લોકદેશે) લોકકે એકદેશમેં હૈં (इतो तेसिं चउन्विहं कालविभागं वुच्छं-इतः तेषाम् चतुर्विधम् कालविभागं वक्ष्यामि) इसके बाद अब मैं इनका चतुर्विध कालका विभाग बतलाना हूं वह इस प्रकार है । (संतइं पप्प-सन्तति प्राप्य) प्रवाहकी अपेक्षासे ये (अणाइया वि य अपज्जवसिया-अनादिकाः अपि च अपर्यवसिताः) अनादि और अनंतर हैं । तथा (ठिइं पडुच्च-स्थितिं प्राप्य) अवस्थिति एवं कायस्थितिकी अपेक्षा (साइया सपज्जवसिया-सादिकाः सपर्यवसिताः) सादि ३ और सांत ४ है । इन (तेऊणं-तेजसाम्) तेजस्कायिक जीवोंकी (अउ ठिई-आयुः स्थितिः) आयु स्थिति (उक्कोसेण तिण्णेव अहोरत्ता विद्याहिया-उत्कर्षेण त्रीन् अहोरात्रान् व्याख्याता) उत्कृष्ट तीन दिनरातकी है और (जहन्निया-जघन्निका) जघन्न्य (अंतो मुहुत्तं-अन्त मुहूर्तम्) अन्तर्मुहूर्तकी है । (तं कायं अमुच्चओ ते ऊणं कायठिई-तं कायं अमुच्चताम् तेजसां कायस्थितिः)

સમસ્ત લોકકાશમાં રહેલ છે તથા વાયરા-વાદરાઃ જે વાદર જીવ છે તે લોગદેસે-લોકદેશે લોકના એક દેશમાં છે. इतो तेसिं चउन्विहं कालविभागं वुच्छं-तेषां चतुर्विधम् कालविभागं वक्ष्यामि अना पञ्ची હવે હું એમના ચતુર્વિધ કાળના વિભાગ બતાવું છું તે આ પ્રમાણે છે-સંતઈં પપ્પ-સંતતિં પ્રાપ્ય પ્રવાહની અપેક્ષાથી તે અણાઈયા વિ ય અપજ્જવસિયા-અનાદિકાઃ અપિ ચ અપર્યવસિતાઃ અનાદિ અને અનંત છે તથા ઠિઈં પડુચ્ચ-સ્થિતિં પ્રાપ્ય ભવસ્થિતિ અને કાય સ્થિતિની અપેક્ષા સાઈયા સપજ્જવસિયા-સાદિકાઃ સપર્યવસિતાઃ સાદી ત્રણ અને સાંત ચાર છે. આ તેઊણં-તેજસામ્ તેજસ્કાયિક જીવોની આઉઠિઈં આયુ સ્થિતિઃ આયુ સ્થિતિ ઉક્કોસેણ તિણ્ણેવ અહોરત્તા વિદ્યાહિયા-ઉત્કર્ષણ ત્રીન્ અહોરાત્રાન્ વ્યાખ્યાતા ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ દિવસ રાતની છે અને જહન્નિયા-જઘન્નિકા જઘન્ન્ય અંતોમુહુત્તં-અન્તર્મુહુત્ત અંતર્મુહૂર્તની છે તે તં કાયં અમુચ્ચઓ તેઊણં કાયઠિઈં-તં કાયં અમુચ્ચતામ્ તેજસાં કાયસ્થિતિઃ તેજસ કાયને ન છોડતાં આ તેજસ્કાયિક

તેજસામ્=અગ્નિકાયજીવાનાં, તમ્=અગ્નિરૂપં, કાયમ્ અમુચ્ચતામ્=અત્યજ-
તામ્, ઉત્કૃષ્ટા કાયસ્થિઃ, અસંખ્યકાલમ્ । જઘન્યિકા તુ અન્તર્મુહૂર્તમ્ ॥૧૧૫॥

તેજોજીવાનામ્=અગ્નિકાયજીવાનાં સ્વકે કાયે ત્યક્તે સતિ ઉત્કૃષ્ટમન્તરમ્
અનન્તકાલં નિગોદાપેક્ષયા ભવતિ । જઘન્યકં તુ અન્તરમ્-અન્તર્મુહૂર્તમ્ ॥૧૧૬॥

एतेषां=તેજોજીવાનાં વિધાનાનિ=ભેદાઃ, વર્ણતઃ, ગન્ધતથ્થેવ, તથા રસસ્પ-
ર્શતઃ=રસતઃ સ્પર્શતશ્ચ, અપિ ચ-સંસ્થાનદેશતઃ-સંસ્થાનમાશ્રિત્ય, સહસ્રશઃ=વહુ-
તરાઃ, સન્તીત્યર્થઃ ॥ ૧૧૭ ॥

તેજોજીવા ઉક્તાઃ, અથ વાયુ જીવાનાહ—

मूलम्-दुविहं वाउंजीवा उ, सुहुमा वायरा तंहा ।

पज्जत्तर्म्मपज्जत्ता, एवमेण दुंहा पुणो ॥११८॥

તેજ રૂપ કાયકો નહીં છોડતે હુણે તેજસ્કાયિક જીવોંકી કાયસ્થિતિ
(ઉક્કોસં-ઉત્કૃષ્ટં) ઉત્કૃષ્ટ સે અસંખ્યાન કાલકી હૈં ઓર (જહન્યિકા-
જઘન્યિકા) જઘન્યસે (અંતો મુહૂર્ત-અન્તર્મુહૂર્તમ્) અન્તર્મુહૂર્તકી હૈં । તથા
(તેજ જીવાણ-તેજો જીવાનામ્) તેજસ્કાયિક જીવોંકા(સ)કાણે વિજઢમ્મિ
સ્વકે કાયે ત્યક્તે-અપને શરીરકો છોડકર પુનઃ ડસી શરીરમેં આનેકા
(અંતરં-અન્તરમ્) અન્તર કાલ (ઉક્કોસં-ઉત્કૃષ્ટમ્) ઉત્કૃષ્ટ (અગંતકાલં-
અનંત કાલમ્) અન્નતકાલકા હૈં ઓર (જહન્ય-જઘન્યકમ્) જઘન્ય (અંતો
મુહૂર્ત-અન્તર્મુહૂર્તમ્) અન્તર્મુહૂર્તકા હૈં (એણસિં વણઓ ગંધઓ રસ-
ફાસઓ અવિ સંઠાણઓ વિહાણાઈં સહસ્રસો-એતેષામ્ વર્ણતઃ ગંધતઃ
રસસ્પર્શતઃ અપિ સંસ્થાનતશ્ચ વિધાનાનિ સહસ્રશઃ) ઇન જીવોંકે વર્ણકી
ગંધકી અપેક્ષા, રસકી અપેક્ષા, સ્પર્શકી અપેક્ષા તથા સંસ્થાનદેશકી
અપેક્ષાસે વહુત ભેદ હૈં ॥૧૧૦સે૧૧૭॥

જીવોની કાયસ્થિતિ ઉક્કોસં-ઉત્કૃષ્ટં ઉત્કૃષ્ટથી અસખ્યાત કાળની છે અને
જહન્યા-જઘન્યા જઘન્યથી અંતોમુહૂર્ત-અન્તર્મુહૂર્ત અંતર્મુહૂર્તની છે તથા
તેજ જીવાણ-તેજો જીવાનામ્ તેજસ્કાયિક જીવોનું તદ કાણે વિજઢમ્મિ-સ્વકેકાયે
ત્યક્તે પોતાના શરીરને છોડીને એજ શરીરમાં આવવાનો અંતરં-અન્તરમ્
અંતર્કાળ ઉક્કોસં-ઉત્કૃષ્ટમ્ ઉત્કૃષ્ટ અગંતકાલં-અનંતકાલમ્ અનન્ત કાળનો છે
તથા જહન્ય-જઘન્યકમ્ જઘન્ય અંતોમુહૂર્ત-અન્તર્મુહૂર્તમ્ અંતર્મુહૂર્તનો છે. એણસિં
વણઓ ગંધઓ રસઓ-એતેષાં વર્ણતઃ ગંધતઃ રસસ્પર્શતઃ આ જીવોના વર્ણની
અપેક્ષા ગંધની અપેક્ષા, રસની અપેક્ષા, સ્પર્શની અપેક્ષા તથા સંઠાણદેશઓ-
સંસ્થાનદેશતઃ સંસ્થાન દેશની અપેક્ષાથી ઘણા ભેદ છે. ॥૧૧૦-૧૧૭॥

बायरा जे उ पज्जत्ता, पंचहा ते पकित्तिंया ।

उक्कलिया मंडलिया, घणगुंजा सुद्धवाया ये ॥११९॥

संवट्टगवाया य, जेगहा एवमायओ ।

एगविहमणाणत्ता, सुहुमा तत्थ विर्याहिया ॥१२०॥

सुहुमा सव्वलोगम्मि, एगदेसे ये बायरा ।

इत्तो कालविभागं तु, तेसिं वुच्चं चउव्विहं ॥१२१॥

संतइं पप्पणाइया, अपज्जवसिया विं य ।

ठिइं पडुच्च साइया, सपज्जवसिया विं य ॥१२२॥

तिण्णेव सहस्साइं, वासाणुक्कोसिया भवे ।

आउंठिइ वाऊणं, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥ १२३ ॥

असंखकालमुक्कोसा, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ।

कार्यंठिइ वाऊणं, तं कायं तु अमुच्चओ ॥ १२४ ॥

अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ।

विजंढम्मि सए काए, वाऊजीवाण अंतरं ॥ १२५ ॥

एएसिं वेण्णओ चैव, गंधओ रसफासओ ।

संठाणदेसओ वावि, विहाणाइं सहस्सओ ॥१२६॥

छाया—द्विविधा वायुजीवास्तु, सूक्ष्मा बादरास्तथा ।

पर्याप्ता अपर्याप्ताः, एवमेते द्विधा पुनः ॥११८॥

बादरा ये तु पर्याप्ताः, पञ्चधा ते प्रकीर्तिताः ।

उत्कलिका मण्डलिका घनगुञ्जा शुद्धवाताश्च ॥११९॥

संवर्तकवाताश्च, नेकधा एवमादयः ।

एकविधा अनानात्वाः, सूक्ष्मास्तत्र व्याख्याताः ॥१२०॥

सूक्ष्माः सर्वलोके, एकदेशे च बादराः ।

अतः कालविभागं तु, तेषां वक्ष्यामि चतुर्विधम् ॥१२१॥

सन्ततिं प्राप्य अनादिकाः, अपर्यवसिता अपि च ।

स्थितिं प्रतीत्य सादिकाः सपर्यवसिता अपि च ॥१२२॥

त्रीण्येव सहस्राणि वर्षाणामुत्कृष्टिका भवति ।

आयुः स्थितिर्वायूनाम्, अन्तर्मुहूर्तं जघन्यिका ॥१२३॥

અસંખ્યકાલમુત્કૃષ્ટા, અન્તર્મુહૂર્ત જઘન્યિકા ।

કાયસ્થિતિર્વાયુનાં, તં કાયં તુ અમુંચતામ્ ॥૧૨૪॥

અનન્તકાલમુત્કૃષ્ટમ્, અન્તર્મુહૂર્ત જઘન્યકમ્ ।

ત્યક્તે સ્વકે કાયે, વાયુજીવાનામન્તરમ્ ॥ ૧૨૫ ॥

એતેષાં વર્ણતથૈવ, ગન્ધતો રસસ્પર્શતઃ ।

સંસ્થાનદેશતો વાઽપિ, વિધાનાનિ સહસ્રશઃ ॥૧૨૬॥

ટીકા—“ દુવિહા વાઽજીવા ડ ” ઇત્યાદિ ।

એતદ્ ગાથાનવકં વ્યાખ્યાતપ્રાયમેવ ॥ ૧૨૮ ॥ યે તુ પર્યાપ્તા વાદરા સ્તે પશ્ચધા પ્રકીર્તિતાઃ, इह ‘पञ्चधा’ इत्युपलक्षणम्, अग्रिमगाथायामनेकधेत्यभिधानात् । उत्कलिका=वातशब्दस्य प्रत्येकमभिसम्बन्धस्ततश्च—‘उत्कलिका’ इति उत्कलिका वाता बोध्याः, ये स्थित्वा स्थित्वा पुनर्वान्ति ते उत्कलिकावाताः, तथा ‘मण्डलिका’ इति मण्डलिका वाताः—वातोलीरूपाः, घनवाताः=रत्नप्रभा-

વાયુ જીવોંકે ભેદ રૂપ પ્રકાર હૈં—‘દુવિહા’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(વાઽજીવા ડ દુવિહા સુહુમા વાયરા તહા—વાયુજીવાસ્તુ દ્વિવિધાઃ સૂક્ષ્મા વાદરાસ્તથા) વાયુજીવ દો પ્રકારકે હૈં । ૧ એક વાદર ઓર દૂસરે સૂક્ષ્મ (એવમેએ દુહા પુળો પજ્જતમપજ્જત્તા—એવમેતે દ્વિધા પુનઃ પર્યાપ્તાઃ અપર્યાપ્તાઃ) યે દોનોં હી પ્રકાર પર્યાપ્ત ઓર અપર્યાપ્તકે ભેદસે પુનઃ દો પ્રકારકે હો જાતે હૈં—વાદર પર્યાપ્ત ઓર વાદર અપર્યાપ્ત, સૂક્ષ્મ પર્યાપ્ત ઓર સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત । (જે ડ વાયરા તે પંચહા પકિત્તિયા— યે તુ વાદરાઃ તે પંચધા પ્રકીર્તિતાઃ) જો વાદર પર્યાપ્ત વાયુકાય જીવ હૈં વે પાંચ પ્રકારકે કહે ગયે હૈં । જૈસે—ઉત્કલિકાવાત—જો ઠહરર કર વાયુ ચલતા હૈ વહ । મણ્ડલિકવાત—જો વાયુ ધૂલિ વગેરહકો ગોલાકાર

વાયુ જીવોના ભેદ આ પ્રકારના છે—“ દુવિહા ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—વાઽ જીવા ડ દુવિહા સુહુમા વાયરા તહા—વાયુજીવાસ્તુ દ્વિવિધા સૂક્ષ્માઃ વાદરાસ્તથા વાયુ જીવો પ્રકારના છે એક બાદર અને બીજા સૂક્ષ્મ એવમેએ દુહા પુળો પજ્જતમપજ્જત્તા—એવમેતે દ્વિધા પુનઃ પર્યાપ્તાઃ અપર્યાપ્તાઃ આ બંને પ્રકાર પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના ભેદથી ફરીથી બે પ્રકારના થાય છે—બાદર પર્યાપ્ત અને બાદર અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ. પર્યાપ્ત અને સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત. જે ડ વાયરા તે પંચહા પકિત્તિયા—યે તુ વાદરાઃ તે પંચધા પ્રકીર્તિતાઃ બે બાદર પર્યાપ્ત વાયુકાય જીવ છે તે પાંચ પ્રકારના કહેલા છે જેમ કે,—ઉત્કલિકા વાત, જે રોકાઈ રોકાઈને વધુ આવે છે તે, મણ્ડલિકા વાત—જે વાયુ, ધૂળ, વગેરેને

अधोवर्तिनां घनोदधीनां, विमानानां वाऽऽधाराः हिमपटलकल्पा वायवः, 'गुञ्जा' इति गुञ्जा वाता गृह्यन्ते, ये गुञ्जान्तो वान्ति ते । शुद्धवाताः-मन्दानिलादयः सहजवाताश्च ॥ ११९ ॥ तथा-संवर्तकवाताश्च ये स्थितमपि तृणादिकं अन्यत्र

घूमाता है वह । घनवात-जो रत्नप्रभा आदि भूमियोंके अधोवर्ती घनो-
दधि वायुओंकी अथवा विमानोंका आधारभूत है वह । गुञ्जावात-जो
शब्द करते हुए कहा करते हैं । अतएव इन्हें गुंजावात कहा गया है ।
संवर्तकवात-जो वायु तृणादिकको उड़ाकर अन्यत्र ले जावे वह । (एव-
माययो-एवमादयः) इत्यादिक और भी वायु (णेगहा-नैकधाः) बहुतसे
होते हैं । इन सबको वायुकायमें अर्थात् उसके भेदरूप बादर पर्याप्त
वायुकायमें अन्तर्गत जानना चाहिये । (सुहुमा एगविहमणाणत्ता-
सूक्ष्माः एकविधाः अनानात्वाः) सूक्ष्म वायुकायिक जीव एक प्रकारके
ही होते हैं अतः वे नाना-अनेक प्रकारके नहीं कहे गये हैं अर्थात् इनके
भेद नहीं है । (सुहुमा-सूक्ष्माः) ये सूक्ष्म वायुकायिकजीव (सर्वलोगम्मि-
सर्वलोके) समस्त लोकमें तिलमें तैलकी तरह भरे हुए हैं । तथा-
(वायरा-वादराः) बादर वायुकायिक जीव (एगदेसे-एकदेशे) लोकके
एकदेशमें रहते हैं । (इतः-अतः) अब मैं इसके बाद (तेसिं-तेषाम्) इन
वायुकायिक जीवोंका (चउव्विहं-चतुर्विधम्) चार प्रकारका (कालविभागं
वुच्छं-कालविभागं वक्ष्यामि) कालविभाग कहता हूँ । ये सब वायुकायिक

गोणाकारमां घूमावे छे ते, घन वात-जे रत्नप्रभा वगेरे भूमियोना अधोवर्ति
घनोदधी वायुओनी अथवा विमानोने आधारभूत छे ते, गुंजावात-जे शब्द
करतां करतां छे ते. येथी ज तेने गुंजावात छेदेव छे, संवर्तकवात-जे
पवन तृण आदिने उडाडीने भीजे स्थणे लध जय छे ते एवमाययो-एवमादयः
इत्यादि भीज पण्णे गेगहा-नैकधाः धण्ण वायु होय छे आ सधणा वायुकायमां
अर्थात् तेना लेदइय बादर पर्याप्त वायुकायमां अंतर्गत जणुवा जेध जे.
सुहुमा गेगविहमणाणत्ता-सूक्ष्माः एकविधाः अनानात्वाः सूक्ष्म वायुकायिक जव
ओक प्रकारना ज होय छे जेथी ते जुदा जुदा प्रकारना छेदेवायेव नथी.
अर्थात् जेना लेद नथी. आ सुहुमा-सूक्ष्माः सूक्ष्मकायिक जव सर्वलोगम्मि-सर्वलोके
समस्त लोकमां तक्षमां जेम तेव छे जे प्रमाणे लरेला छे तथा वायरा-वादराः
बादर वायुकायिक जव एगदेसे-एकदेशे लोकना ओक भागमां रहे छे. इतः-अतः
छेवे हुं आना पछी तेसिं-तेषाम् आ वायुकायिक जवोना चउव्विहं-चतुर्विधम्
चार प्रकारना कालविभागं वुच्छं-कालविभाग वक्ष्यामि काणविलागं छहुं छुं. आ

ક્ષિપન્તિ તે । એવમાદયઃ=એતત્પ્રમૃતિકા અનેકથા સન્તિ । તત્ર=મુક્ષમવાદરેષુ
મધ્યે સૂક્ષ્મા વાયુજીવા એકવિધા અનાનાત્વાઃ=નાનાત્વરહિતાઃ, વ્યાખ્યાતાઃ
॥ ૧૨૦ । ૧૨૧ । ૧૨૨ । ૧૨૩ । ૧૨૪ । ૧૨૫ । ૧૨૬ ॥

જીવ (સંતંદ્રં પપ્પ-સન્તતિં પ્રાપ્ય) પ્રવાહકી અપેક્ષા (અણાઈયા વિ ય અપ-
જ્જવસિયા-અનાદિકાઃ અપિચ અપર્યવસિતાઃ) અનાદિ ઓર અનંત હૈં ।
(ઠિં પડુચ્ચ-સ્થિતિં પ્રતીત્ય) સ્થિતિકી અપેક્ષા (સાઈયા સપજ્જવસિયા-
સાદિકાઃ સપર્યવસિતાઃ) સાદિ ઓર સાંત હૈં । (વાઝુણ-વાયૂનામ્) ઇન વાયુ-
કાયિક જીવોંકી (આઝઠિઈ-આયુઃ સ્થિતિઃ) આયુઃ સ્થિતિ (ઉકોસાં-ઉત્કૃષ્ટા)
ઉત્કૃષ્ટ (વાસાણં તિન્નેવ સહસ્સાઈ-વર્ષાણાં ત્રીણ્યેવ સહસ્રાણિ) ત્રીણ હજાર
વર્ષકી હૈં તથા (જહન્નિયા-જઘન્યિકા) જઘન્ય (અંતો મુહુતં-અન્તર્મુહૂર્તમ્)
અન્તર્મુહૂર્તકી હૈં ઇસી તરહ (તં કાયં અમુંચઓ-તમ્ કાયમ્ અમુંચતામ્)
વાયુકાયકો નહીં છોડતે હુઅ ઇન (વાઝુણ-વાયૂનામ્) વાયુકાયિક જીવોંકી
(કાયઠિઈ-કાયસ્થિતિઃ) કાયસ્થિતિ (ઉકોસં-ઉત્કૃષ્ટં) ઉત્કૃષ્ટ (અસંખ્યકાલમ્
-અસંખ્યકાલમ્) અસંખ્યકાલકી હૈં તથા (જહન્નિયા-જઘન્યિકા) જઘન્યસે
(અંતોમુહુતં-અન્તર્મુહૂર્તમ્) અન્તર્મુહૂર્તકી હૈં । (વાઝુ જીવાણ-વાયુ જીવા-
નામ્) વાયુકાય જીવોંકા (વિજઢમ્મિ સઘ કાણ-ત્યક્તે સ્વકે કાયે) અપને
કાયકો છોડને પર ઓર અન્ય કાયમેં જન્મ લેને પર પશ્ચાત્તઃ ડસી કાયમેં
પુનઃ જન્મ લેનેકા (અંતરં-અન્તરમ્) અન્તરકાલ (ઉકોસં ઉત્કૃષ્ટમ્) ઉત્કૃષ્ટ

સઘણા વાયુકાયિક જીવ સંતંદ્રં પપ્પ-સન્તતિં પ્રાપ્ય પ્રવાહની અપેક્ષા અણાઈયા
વિ ય અપજ્જવસિયા-અનાદિકાઃ અપિ ચ અપર્યવસિતાઃ અનાદિ અને અનંત
છે. તથા ઠિં પડુચ્ચ-સ્થિતિં પ્રાપ્ય સ્થિતિની અપેક્ષા સાઈયા સપજ્જવસિયા-
સાદિકા સપર્યવસિતાઃ સાદી અને સાંત છે. આ વાયુકાયિક જીવોંની આઝ
ઠિઈ-આયુઃ સ્થિતિઃ આયુ સ્થિતિ ઉકોસાં-ઉત્કૃષ્ટા ઉત્કૃષ્ટ વાસાણં તિન્નેવ
સહસ્સાઈ-વર્ષાણાં ત્રીણ્યેવ સહસ્રાણિ ત્રણ હજાર વર્ષની છે તથા જહન્નિયા-
જઘન્યિકા જઘન્ય અંતોમુહુતં-અન્તર્મુહૂર્તમ્ અંતર્મુહૂર્તની છે તેજ પ્રમાણે તં
કાયં અમુંચઓ-તં કાયં અમુંચતામ્ વાયુકાયને ન છોડતાં આ વાઝુણ-વાયૂનામ્
વાયુકાયિક જીવોંની કાયઠિઈ-કાયસ્થિતિઃ કાયસ્થિતિ ઉકોસં-ઉત્કૃષ્ટં ઉત્કૃષ્ટ
અસંખ્યાત કાળની છે તથા જહન્નિયા-જઘન્યિકા જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની છે
વાઝુ જીવાણ-વાયુજીવાનામ્ વાયુકાય જીવોં વિજઢમ્મિ સઘ કાણ-ત્યક્તે સ્વકે કાણ
પોતાની કાયાને છોડીને અને બીજી કાયમાં જન્મ લીધા પછી તે કાયામાં
ફરીથી જન્મ લેવાને અંતરં-અન્તરમ્ અંતર્કાળ ઉકોસં-ઉત્કૃષ્ટમ્ ઉત્કૃષ્ટ અણતકાલં-

અગ્નિરૂપા વાયુરૂપાશ્ચ દ્વયે ત્રસા ઉક્તાઃ, સપત્યુદારરૂપાસ્તૃતીયાસ્ત્રસા ઉચ્યન્તે—
મૂલમ્—‘ઉરાલાં યં તંસા જો ડું, ચડુંહા તે પકિત્તિયા ।

બેઙ્ઙંદિયં તેઙ્ઙંદિયં, ચૈંડરો પંચિંદિયાં ચૈવં ॥ ૧૨૭ ॥

છાયા—‘ઉદારાશ્ચ ત્રસા યે તુ, ચતુર્ધા તે પ્રકીર્તિતાઃ ।

દ્વીન્દ્રિયા સ્ત્રીન્દ્રિયાઃ, પશ્ચેન્દ્રિયાશ્ચૈવ ॥ ૧૨૭ ॥

ટીકા—‘ઉરાલા ’ ઇત્યાદિ ।

યે તુ ઉદારાસ્ત્રસાસ્તે ચતુર્ધા પ્રકીર્તિતાઃ । તદ્ યથા—દ્વીન્દ્રિયા સ્ત્રીન્દ્રિયાશ્ચ-
ચત્વારઃ પશ્ચેન્દ્રિયાશ્ચેતિ । તત્ર દ્વીન્દ્રિયાઃ=સ્પર્શનં રસનં ચેતિ દ્વે ઇન્દ્રિયે યેષાં તે
દ્વીન્દ્રિયાઃ, કૃમ્યાદયઃ । ત્રીન્દ્રિયાઃ=સ્પર્શનં રસનં ગ્રાણં ચેતિ ત્રીણિ ઇન્દ્રિયાણિ યેષાં

(અણંતકાલં—અનંતકાલમ્) અનંતકાલકા હૈ । યહ ઉત્કૃષ્ટ અન્તર નિગોદકી
અપેક્ષાસે કહા ગયા હૈ (જહન્નયં—જઘન્યકમ્) જઘન્ય અંતરકાલ (અંતો
સુહૃત્તં—અન્તર્મુહૃત્તમ્) અન્તર્મુહૃત્તકા હૈ (એસિં—એતેષામ્) ઇન વાયુ-
કાયિક જીવોંકે (વણ્ણઓ ગંધઓ રસફાસઓ વિ ય સંઠાણદેસઓ—
વર્ણતઃ ગંધતઃ રસસ્પર્શતઃ અપિ ચ સંસ્થાનદેશતઃ વા) વર્ણકી, ગંધકી,
રસકી સ્પર્શકી તથા સંસ્થાનરૂપ દેશકી ઓ અપેક્ષા (સહસ્સઓ વિહા-
ણાઈ—સહસ્રશો વિધાનાનિ) હજારોં ભેદ હો જાતે હૈ ॥૧૧૮સે૧૨૬॥

અબ ઉદારરૂપ જો ત્રીસરે પ્રકારકે ત્રસ જીવ હૈં ઉન્હેં સૂત્રકાર કહતે
હૈં—‘ઉરાલા’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(જો ડ ઉરાલા તસા તે ચડુંહા પકિત્તિયા—યે તુ ઉદારાઃ
ત્રસાઃ તે ચતુર્ધા પ્રકીર્તિતાઃ) જો ત્રસોંકા ત્રીસરા ભેદ ઉદારત્રસ કહા

અનન્તકાલમ્ અનંતકાળનો છે આ ઉત્કૃષ્ટ અંતરકાળ નિગોદની અપેક્ષાથી
કહેલ છે. જહન્નય—જઘન્યકમ્ જઘન્ય અંતરકાળ અંતોસુહૃત્ત—અન્તર્મુહૃત્તમ્ અંત-
ર્મુહૃત્તને છે. એસિં—એતેષાં આ વાયુકાયિક જીવોના વણ્ણઓ ગંધઓ રસફાસઓ
વિ ય સંઠાણદેસઓ—વર્ણતઃ ગંધતઃ રસસ્પર્શતઃ અપિ ચ સંસ્થાનદેશતઃ વા વર્ણની
ગંધની, રસની, સ્પર્શની, તથા સંસ્થાનરૂપ દેશની પણ અપેક્ષાએ સહસ્સઓ
વિહાણાઈ—સહસ્રશો વિધાનાનિ હોજારે ભેદ થઈ જાય છે. ॥ ૧૧૮ થી ૧૨૬ ॥

હવે ઉદારરૂપ જે ત્રીજા પ્રકારના ત્રસ જીવ છે તેને સૂત્રકાર ખતાવે
છે—“ઉરાલા ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—જો ડ ઉરાલા તસા તે ચડુંહા પકિત્તિયા—યે તુ ઉદારાઃ ત્રસાઃ
તે ચતુર્ધા પ્રકીર્તિતાઃ જે ત્રસનો ત્રીજો ભેદ ઉદાર ત્રસ કહેલ છે તે ચાર

તે ત્રીન્દ્રિયા. પિપીલિકાદયઃ । ચત્વારઃ=ચતુરિન્દ્રિયાઃ-સ્પર્શન-રસન-ગ્રાણં ચક્ષુ-
શ્ચેતિ ચત્વારિ ઇન્દ્રિયાણિ યેષાં તે ચતુરિન્દ્રિયાઃ અમરાદયઃ । પञ्चेન્દ્રિયાશ્ચ=
સ્પર્શન-રસન ગ્રાણં ચક્ષુઃ શ્રોત્રં ચેતિ પञ્ચ ઇન્દ્રિયાણિ યેષાં તે પञ્ચેન્દ્રિયાઃ-એકે-
ન્દ્રિયાદિ ચતુરિન્દ્રિયપર્યન્તતિર્યગ્યોનિજવ્યતિરિક્તાઃ । મત્સ્યાદ્યતિર્યગ્યોનિજા-
સ્તથા સર્વે નારકા મનુષ્યાદેવાશ્ચ પञ્ચેન્દ્રિયા इत्यर्थः ॥ ૧૨૭ ॥

તત્ર દ્વીન્દ્રિયજીવાનાહ--

मूलम्-वेइंदियाँ उं जे जीवाँ, दुँबिहा "ते पँकिक्तिया ।

पञ्चतर्म्मपञ्चत्ताँ, तेसिँ" भेएँ सुँणेह मे" ॥ ૧૨૮ ॥

किमिँणो सोसंगला चेव, अलसाँ साइवाँहया ।

वाँसीसुँहा यँ सिपिँया, संखँ संखँणंगा तहा ॥૧૨૯॥

ગયા હૈ વહ ચાર પ્રકારકા હોતા હૈ। (વેઈંદિય તેઈંદિય ચડરો પંચિંદિયા-
દ્વીન્દ્રિયાઃ ત્રીન્દ્રિયાઃ ચતુષ્પંચેન્દ્રિયાશ્ચ) સ્પર્શન એવં રસના ઇન્દ્રિય જિનકે
હોતી હૈ એસે કૃષિ આદિ જીવ દ્વીન્દ્રિય જીવ હૈં । સ્પર્શન, રસના એવં
ગ્રાણ યે ત્રીન ઇન્દ્રિયાં જિનકે હોતી હૈં વે ત્રીન્દ્રિય જીવ હૈં જૈસે પિપી-
લિકા (કીડી) આદિ । સ્પર્શન, રસના, ગ્રાણ એવં ચક્ષુ યે ચાર ઇન્દ્રિયાં
જિન જીવોંકે હોતી હૈં વે ચતુરિન્દ્રિય જીવ હૈં જૈસે અમર વગેરહ । સ્પર્શન,
રસના, ગ્રાણ, ચક્ષુ ઓર કર્ણ યે પાંચ ઇન્દ્રિયાં જિનકે હોતી હૈં વે પંચે-
ન્દ્રિય જીવ હૈં જૈસે મનુષ્ય આદિ । એકેન્દ્રિયસે લેકર ચાર ઇન્દ્રિયવાલે
તિર્યવ જીવોંકો છોડકર વાકી તિર્યશ્ચ, મનુષ્ય, દેવ એવં નારકી યે સવ
પંચેન્દ્રિય જીવ હૈ ॥૧૨૭॥

પ્રકારને। છે વેઈંદિય તેઈંદિય ચડરો પંચિંદિયા-દ્વીન્દ્રિયા ત્રીન્દ્રિયાઃ ચતુષ્પંચેન્દ્રિયાશ્ચ
સ્પર્શન અને રસના ઇન્દ્રિય જેને હોય છે એવા કૃષિ આદિ જીવ એકેન્દ્રિય
જીવ છે. સ્પર્શન, રસના અને ગ્રાણથી ત્રણ ઇન્દ્રિયો જેને હોય છે તે ત્રણ
ઇન્દ્રિય જીવ છે. જેમ પિપિલિકા આદિ સ્પર્શન રસના, ગ્રાણ અને ચક્ષુ
એ ચાર ઇન્દ્રિયો જે જીવોને હોય છે, તે ચાર ઇન્દ્રિયવાળા જીવ છે જેમ
અમર વગેરે. સ્પર્શન, રસના, ગ્રાણ, ચક્ષુ અને કર્ણ, એ પાંચ ઇન્દ્રિયો
જેને હોય છે તે પંચેન્દ્રિય જીવ છે પંચેન્દ્રિય જેમ મનુષ્ય આદિ ।
એકેન્દ્રિયથી લઈને ચાર ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યચ જીવોને છોડીને માકીના તિર્યચ,
મનુષ્ય દેવ અને નારકીય એ સઘળા પંચેન્દ્રિય જીવ છે. ॥ ૧૨૭ ॥

पं॒हो॒याणु॒ह्ये॒या चे॒व, त॒हे॒र्वं यं व॒रा॒डंगा ।
 जलू॒ंगा जालू॒ंगा चे॒व, च॒न्द॒णा य त॒हे॒र्वं यं ॥१३०॥
 इ॒इ बे॒इदि॒या ए॒एऽणै॒गहा ए॒वसा॒यओ ।
 लो॒गे॒गदे॒से ते स॒र्वे, न॑ स॒र्व॒तथ॒ वि॒या॒हिया ॥१३१॥
 सं॒त॒इं प॑प्पणाईया, अ॒प॒ज्ज॒व॒सिया वि॑ यं ।
 ठि॒इं प॑डुच्च साईया, स॒प॒ज्ज॒व॒सिया वि॑ यं ॥१३२॥
 वा॒सा॒इं वा॒सा चे॒व, उ॒क्को॒लेण॒ वि॒या॒हिया ।
 बे॒इदि॒य आउ॑ठिई, अ॒न्तो॒मु॒हुत्तं ज॒ह॒न्नि॒या ॥१३३॥
 सं॒खि॒जं॒ज॒काल॒मु॒क्को॒सा, अ॒न्तो॒मु॒हुत्तं ज॒ह॒न्नि॒या ।
 बे॒इदि॒य का॒य॒ठिई, तं का॒यं तु॒ अ॒मु॒च॒ओ ॥१३४॥
 अ॒ण॒त॒का॒ल॒मु॒क्को॒सं, अ॒न्तो॒मु॒हुत्तं ज॒ह॒न्नि॒यं ।
 बे॒इदि॒य जी॒वा॒णं, अ॒न्त॑रं च॒ वि॒या॒हि॒यं ॥१३५॥
 ए॒ए॒सिं वे॒ण॒ओ चे॒व, गं॒ध॒ओ र॒स॒फा॒सओ ।
 सं॒ठा॒ण॒दे॒सओ वा॒ वि॑, वि॒हा॒णा॒इं स॒ह॒स्सओ ॥१३६॥

छाया—द्विन्द्रियास्तु ये जीवाः, द्विविधास्ते प्रकीर्तिताः ।

पर्याप्ता अपर्याप्ताः, तेषां भेदान् शृणुत मे ॥ १२८ ॥

कृमयः सौमङ्गलाश्चैव, अलसा मातृवाहकाः ।

वासीमुख्याश्च शुक्तयः, शंखाः शंखनकास्तथा ॥ १२९ ॥

पल्लुका अणुलताश्चैव, तथैव च वराटकाः ।

जलौकरो जालकाश्चैव, चन्दनाश्च तथैव च ॥ १३० ॥

इति द्वीन्द्रिया एतेऽनेकधा एवमादयः ।

लोकैकदेशे ते सर्वे, न सर्वत्र वियाहिया ॥ १३१ ॥

संततिं प्राप्य अनादिकाः, अपर्यवसिता अपि च ।

स्थितिं प्रतीत्य सादिकाः, सपर्यवसिता अपि च ॥ १३२ ॥

वर्षाणि द्वादशैव तु, उत्कर्षेण व्याख्याता ।

द्वीन्द्रियाणाम् आयुःस्थितिः, अन्तर्मुहूर्तं जघन्यिका ॥१३३॥

संख्येयकालमुत्कृष्टा, अन्तर्मुहूर्तं जघन्यिका ।

द्वीन्द्रियाणां कायस्थितिः, तं कायं तु अगुञ्जताम् ॥१३४॥

અનન્તકાલમુત્કુષ્ટમ્ , અન્તર્મૂહર્ત જઘન્યકમ્ ।

દ્વીન્દ્રિયાણાં જીવાનામ્ , અન્તરં ચ વ્યાખ્યાતમ્ ॥ ૧૩૫ ॥

एतेषां वर्णितश्चैव, गन्धतो रसस्पर्शतः ।

સંરથાનદેશતો વાપિ, વિધાનાનિ સહસ્રશઃ ॥ ૧૩૬ ॥

टीका—‘वेइंदिया उ जे जीवाः’ इत्यादि ।

ये तु द्वीन्द्रिया जीवा स्ते द्विविधाः प्रकीर्तिताः, तद् यथा-पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च । तेषां भेदान् मे=मम, समीपे श्रूयं शृणुत ॥ १२८ ॥

ક્રમયઃ-અશુચ્યાદૌ સમુત્પન્નાઃ, સૌમંગલાઃ-જીવવિશેષાઃ, અલસાઃ=પ્રસિદ્ધાઃ, માતૃવાહકાઃ=દ્વીન્દ્રિયજન્તુવિશેષાઃ । વાસીમુખાઃ-વાસ્યાકારમુખાઃ, તથા-શુક્ત-યશ્ચ, શંખાઃ=પ્રસિદ્ધાઃ, શંખનકાઃ=લઘુશંખાઃ, શંખાકૃતિકા અત્યન્તલઘુજીવાઃ

દ્વીન્દ્રિય જીવોંકો કહતે હૈ—‘વેઈંદિયા’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(જે ઉ વેઈંદિયા જીવા-ચે તુ દ્વીન્દ્રિયાઃ જીવાઃ) જો દ્વીન્દ્રિય જીવ હૈ (તે દુવિહા પકિત્તિયા-તે દ્વિવિધા પ્રકીર્તિતાઃ) વે દો પ્રકારકે કહે ગયે હૈ । (પજ્જત્તં-પર્યાપ્તાઃ) પર્યાપ્ત ઓર દૂસરે (અપજ્જત્તા-અપર્યાપ્તાઃ) અપર્યાપ્ત । (તેસિં મેઍ મે સુણેહ-તેષામ્ ભેદાન્ મે શ્રૂણુત) અવ હનકે ભેદોંકો મૈં કહતા હૂં-સો સુનો-વે હસ પ્રકાર હૈ (કિમિણો-ક્રમયઃ) ક્રમી-જો વિષ્ટા આદિ અપવિત્ર પદાર્થોંમૈં ઉત્પન્ન હોતે હૈ વે (સો મંગલા-સૌ મંગલાઃ) સૌ મંગલ-જીવવિશેષ (અલસા-અલસાઃ) કેંચુઆ (માઝ્વાહ્યા-માતૃવાહકાઃ) દ્વીન્દ્રિય જન્તુવિશેષ (વાસીમુહા-વાસીમુખાઃ) જિનકા મુખ વસોલાકે આકાર જૈસા હોતા હૈ એસે દ્વીન્દ્રિય જીવ, (સિપ્પિયા-શુક્તયઃ) સીપ (સંખ-શંખાઃ) શંખ, (સંખળગા-શંખ-

હવે બે ઈન્દ્રિય જીવને બતાવવામાં આવે છે—“ વેઈંદિયા ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—જે ઉ વેઈંદિયા જીવા-ચે તુ દ્વીન્દ્રિયા. જીવાઃ બે બે ઈન્દ્રિય જીવ છે તે દુવિહા પકિત્તિયા-તે દ્વિવિધાઃ પ્રકીર્તિતા. તે બે પ્રકારના કહેલ છે. પજ્જત્તા-પર્યાપ્તાઃ પર્યાપ્ત અને ખીજા અપજ્જત્તા-અપર્યાપ્તાઃ અપર્યાપ્ત તેસિં મેઍ મે સુણેહ-તેષાં ભેદાન્ મે શ્રૂણુત હવે તેના ભેદોને હુ કહું છું તે સાંભળો. તે આ પ્રમાણે છે-કિમિણો-ક્રમયઃ ક્રમી-બે વિષ્ટા આદિ અપવિત્ર પદાર્થોંમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે સો મંગલા-સૌ મંગલા. સૌ મંગલ જીવ વિશેષ, અલસા-અલસાઃ કેંચુઆ માઝ્વાહ્યા-માતૃવાહકાઃ બે ઈન્દ્રિય જન્તુ વિશેષ વાસીમુહા-વાસીમુખાઃ બેતું મોંદું વસોલાના આકાર બેવું હોય છે એવા બે ઈન્દ્રિય જીવ સિપ્પિયા-શુક્તયઃ સીપ સંખ-શંખાઃ શંખ નાનાનાના, સંખળગા-શંખનકાઃ શંખ

इत्यर्थः । ॥ १२९ ॥ पल्लुकाः=काण्यभक्षकाः जीवविशेषाः, अनुल्लुकाः=जीव-
विशेषाः, तथा-वराटकाः=कपर्दका, जलौकसः='जौंक' इति प्रसिद्धाः,
जालकाः-जीवविशेषाः, तथा-चन्दनाः=अक्षाः, चांदणिया ' इति प्रसिद्धाः ॥ १३०

नकाः) छोटे २ शंख, (पल्लोय-पल्लुकाः) जो काष्ठ का भक्षण
करते हैं ऐसे जीव विशेष घुण आदि (अणुल्लया-अनुल्लकाः) अनुल्लक
जीव विशेष तथा (वराडगा-वराटकाः) कौडी (जलूगा-जलौकसाः)
जौंक (जालगा-जालकाः) जालक (चंदणा-चन्दनाः) चांदणिया । (इइ
एवं आयओ-इति एवम् आदयः) इस प्रकार इनको आदि लेकर (एए
वेइंदिया अणेगहा - एते द्वीन्द्रिया अनेकधा) ये द्वीन्द्रियजीव और भी
अनेक प्रकारके होते हैं । (ते सव्वे लोगेग देसे-ते सर्वे लोकैकदेशे) ये
सब द्वीन्द्रियजीव लोकके एक भाग में ही रहते हैं (न सव्वत्थ-न सर्वत्र)
सब लोक में नहीं (वियाहिया-व्याख्याताः) ऐसा प्रभुने फरमाया है ।
(सतइं पप्पणाईया वि य अपज्जवसिया-संततिं प्राप्य अनादिकाः अपि च
अपर्यवसिताः) ये द्वीन्द्रिय जीव प्रवाहकी अपेक्षा अनादि एवं अनंत हैं ।
तथा (ठिइं पडुच्च साईया वि य सपज्जवसिया-स्थितिं प्रतीत्य सादिकाः
अपि च सपर्यवसिताः) स्थितिकी अपेक्षा सादि और सांत हैं । (बारसा
वासाइं चेव वेइंदिय आउ ठिई उक्कोसेण वियाहिया-द्वादशवर्षाणि एवं
द्वीन्द्रियाणाम् आयुः स्थितिः उत्कर्षेण व्याख्याता) १२ बारह वर्षकी ही

પલ્લોય-પલ્લુકાઃ જે લાકડાનું ભક્ષણ કરે છે એવા ૭૫ વિશેષ ધુણુ આદિ
અણુલ્લયા-અનુલ્લક અનુલ્લક ૭૫ વિશેષ તથા વરાડગા-વરાટકાઃ કૌડી જલૂગા-
જલૌકસઃ જૌંક, જાલગા-જાલકાઃ જાલક, ચંદના-ચંદનાઃ ચાંદણિયા, ઇઈ એવં
આયઓ-इति एवम् आदयः આ પ્રમાણે એમનાથી અધિક લઈને એ એ વેઈંદિયા
અણેગહા-एते द्विन्द्रियाः अनेकधा આ જે ઈન્દ્રિય ૭૫ અનૈક પ્રકારના હોય છે.
તે સવ્વે લોગેગદેસે-ते सर्वे लोकैकदेशे આ સધળા જે ઈન્દ્રિય ૭૫ લોકના
એક ભાગમાં રહે છે. ન સવ્વત્થ-न सर्वत्र સધળા લોકમાં નહીં. વિયાહિયા-
व्याख्याताः એવું પ્રભુએ ફરમાવ્યું છે. સતઈં પપ્પણાઈયા વિ ય અપજ્જવસિયા-
संततिं प्राप्य अनादिकाः अपि च अपर्यवसिताः આ જે ઈન્દ્રિય ૭૫ પ્રવાહની
અપેક્ષાથી અનાદિ અને અનંત છે તથા ઠિઈં પડુચ્ચ સાઈયા વિ ય સપજ્જવસિયા-
स्थितिं प्रतीत्य सादिकाः अपि च सपर्यवसिताः स्थितिની અપેક્ષાથી સાદી અને
સાંત છે. બારસા વાસાઈં ચેવ વેઈંદિય આઝઠિઈં ઉક્કોસેણ વિયાહિયા-द्वादशवर्षाणि एवं
द्वीन्द्रियाणाम् आयुस्थितिः उत्कर्षेण व्याख्याता ૧૨ વર્ષની ૪ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આ જે

इत्येते-तथा एवमादायः=एतत्प्रभृतिका एतत्सदृशाश्च द्वीन्द्रिया जीवा अने-
कधा सन्ति । ते सर्वे लोकैकदेशे=लोकैकभागवर्तिनः, न तु सर्वत्र विद्यमाना आ-
ख्याताः । अतः पर गाथापञ्चकं व्याख्यातमायं, सुगम च ॥ १३१-१३६ ॥

उत्कृष्ट स्थिति इन द्वीन्द्रिय जीवोंकी कही गई है । तथा (जहन्निया
अंतो मुहुत्तं-जघन्यिका अन्तर्मुहूर्तम्) जघन्य अन्तर्मुहूर्तकी । इसी तरह
(कायठिई-कायस्थितिः) कायस्थिति (वेइंदिय-द्वीन्द्रियाणाम्) इन द्वीन्द्रिय
जीवोंकी (तं कायं तु अमुंचाओ-तं कायं अमुच्यताम्) लगातार उस द्वी-
न्द्रियके शरीरको नहीं छोड़ने पर (उक्कोसं-उत्कृष्टं) उत्कृष्टरूपसे (संखिज्ज
कालं-संख्येयकालम्) संख्यात कालकी तथा (जहन्नयं-जघन्यिका)
जघन्यरूपसे (अंतोमुहुत्तं-अन्तर्मुहूर्तम्) अन्तर्मुहूर्तकी कही गई है ।
(वेइंदिय जीवाणं-द्वीन्द्रियाणाम् जीवानाम्) तथा इसी तरह इन द्वीन्द्रिय-
जीवोंका (अंतरं-अन्तरम्) अंतरकाल-विरहकाल (उक्कोसं-उत्कृष्टम्)
उत्कृष्ट (अणंतकाल-अनंतकालम्) निगोदकी अपेक्षा अनंतकालका
और (जहन्नयं-जघन्यकम्) जघन्य (अंतोमुहुत्तं-अन्तर्मुहूर्तम्) अन्त-
र्मुहूर्तका कहा गया है । (एएसिं वण्णओ गंधओ रसफासओ विय
संठाणदेसओ सहस्सओ विहाणाइ-एतेषाम् वर्णतः गन्धतः रसस्पर्शतः
अपि सस्थानदेशतः वा सहस्रशः विधानानि) इन द्वीन्द्रिय जीवोंके वर्ण
की, गंधकी, रसकी, स्पर्शकी तथा संस्थानरूप देशकी अपेक्षा और भी
बहुतसे भेद हैं ॥ १२८-१३६ ॥

ધન્દ્રિયવાળા જીવોની ખતાવેલ છે તથા જહન્નિયા અંતોમુહુત્તં-તથા જઘન્યિકા અન્તર્મુહૂર્તમ્
જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્તની આજ પ્રમણે કાયઠિઈ-કાયસ્થિતિઃ કાયસ્થિતિ વેઈંદિય-દ્વિન્દ્રિ-
યાણામ્ આ બે ધન્દ્રિય જીવોની તં કાયં તુ અમુંચાઓ-તં કાયં અમુચ્યતામ્ એકધારી આ બે
ધન્દ્રિયવાળા શરીરને નહીં છોડવાની ઉક્કોસં-ઉત્કૃષ્ટં ઉત્કૃષ્ટરૂપથી સંખિજ્જકાલં-સંખ્યે-
યકાલમ્ સંખ્યાતકાળની તથા જહન્નિય-જઘન્યિકા જઘન્ય રૂપથી અંતોમુહુત્તં-અન્તર્મુહૂર્તમ્
અન્તર્મુહૂર્તની કહેવામાં આવેલ છે તથા વેઈંદિય જીવાણં-દ્વિન્દ્રિયાણામ્ જીવાનામ્
એવી રીતે એ બે ધન્દ્રિય જીવોના અંતર-અન્તરમ્ અંતરકાળ વિરહકાળ
ઉક્કોસં-ઉત્કૃષ્ટં ઉત્કૃષ્ટ અણંતકાલ-અનન્તકાલમ્ નિગોદની અપેક્ષા અનંત કાળને
અને જહન્નયં-જઘન્યકમ્ જઘન્ય અંતોમુહુત્ત-અન્તર્મુહૂર્તમ્ અન્તર્મુહૂર્તના કહેલ
છે. એસિં વણ્ણઓ ગંધઓ રસફાસઓ વિ સંઠાણદેસઓ સહસ્સઓ વિહાણાઈ-
એતેષામ્ વર્ણતઃ ગંધતઃ રસસ્પર્શતઃ અપિ સસ્થાનદેશતઃ આ બે ધન્દ્રિય જીવોમાં
વર્ણની, ગંધની, રસની, સ્પર્શની તથા સસ્થાનરૂપ દેશની અપેક્ષાથી બીજા
પણ ઘણા ભેદ છે. ॥ ૧૨૮-૧૩૬ ॥

अथ त्रीन्द्रियजीवानाह—

मूलम्—तेइंदियाँ उं जे जीवाँ दुविहा ते पंकितिया ।

पज्जत्तमपज्जत्ता, तेसिं मेए सुणेह मे ॥१३७॥

कुंथुं पिपीलि उडुसाँ, उक्कलुंदेहियाँ तहा ।

तणहारा कट्टहारा यँ, सालुंगा पत्तहारगाँ ॥१३८॥

कप्पासँट्टिमिजा यँ, तिंदुंगा तउसँमिजिगा ।

सयाँवरी यँ गुल्ली यँ, बोधँवा इंदकाइयाँ ॥१३९॥

इंद गोवँगमाइयाँ, णेगहाँ एवमाँयओ ।

लोगेगँदेसे ते सँवे, नँ सव्वत्थं वियाहियाँ ॥१४०॥

संतइं पप्पणाइयाँ, अपज्जवँसिया वियँ ।

ठिइं पडुच्चँ साइयाँ, सपज्जवँसिया विंय ॥१४१॥

एगूणँपणहोरत्ताँ, उक्कोसेणं वियाँहिया ।

तेइंदिय आउंठिइँ अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥१४२॥

संखिज्जकालमुक्कोसाँ, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ।

ते इंदिये कायँठिइँ, तं कायं तु अमुंचँओ ॥१४३॥

अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ।

तेइंदियजीनाणं, अन्नरेयं वियाँहियं ॥१४४॥

एँएसिं वण्णओ चैव, गंधओ रसकाँसओ ।

संठाँणदेसओ वाँवि, विहाणाँइं सहस्सओ ॥१४५॥

छाया—त्रीन्द्रियास्तु ये जीवाः, द्विविधास्ते प्रकीर्तिताः ।

पर्याप्ता अपर्याप्ताः, तेषां भेदान् शृणुत मे ॥ १३७ ॥

कुन्थु पिपीलिकोदंशाः, उत्कालिका उद्देहिकास्तथा ।

तृणहाराः काष्ठहाराः, सालुकाः पत्रहारकाः ॥ १३८ ॥

कार्पासास्थिमिज्जाश्च, तिन्दुकाल्पपुष्पमिज्जिकाः ।

सदावरी च गुल्ली च, बोद्धव्या इन्द्रकायिकाः ॥ १३९ ॥

इन्द्रगोपकादिका अनेकधा एवमादयः ।

लोकैकदेशे ते सर्वे न सर्वत्र व्याख्याताः ॥ १४० ॥

સન્તર્તિ પ્રાપ્ય અનાદિકાઃ, અપર્યવસિતા અપિ ચ ।

સ્થિતિ પ્રતીત્ય રાદિકાઃ, સપર્યવસિતા અપિ ચ ॥ ૧૪૧ ॥

एकोनपञ्चाशतम् अहोरात्रान्, उत्कर्षेण व्याख्याता ।

ત્રીન્દ્રિયાણામ્ આયુઃ સ્થિતિઃ, અન્તર્મુહૂર્તે જઘન્યિકા ॥ ૧૪૨ ॥

संख्येयकालमुत्कृष्टा अन्तर्मुहूर्त जघन्यिका ।

ત્રીન્દ્રિયાણાં કાયસ્થિતિઃ, તં કાયં તુ અમુશ્ચતામ્ ॥ ૧૪૩ ॥

अनन्तकालमुत्कृष्टम्, अन्तर्मुहूर्त जघन्यकम् ।

ત્રીન્દ્રિયજીવાનામ્, અન્તરકં વ્યાખ્યાતમ્ ॥ ૧૪૪ ॥

एतेषां वर्णतश्चैव, गन्धतो रस स्पर्शतः ।

સંસ્થાનદેશતશ્ચાપિ, વિધાનાનિ સહસ્રશઃ ॥ ૧૪૫ ॥

टीका—‘ तेइंदिया उजे जीवा ’ इत्यादि ।

ये तु त्रीन्द्रिया जीवास्ते द्विविधाः प्रकीर्तिताः । तद् यथा—पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च । तेषां भेदान् मे=मम समीपे यूयं शृणुत ॥ १३७ ॥

कुन्थवः=अत्यन्तलघुशरीरास्त्रोन्द्रियजीवविशेषाः ते हि चलन्त एव विभा-

तीन इन्द्रियवाले जीवोंका कथन सूत्रकार इस प्रकार करते हैं ।

‘ तेइंदियाउ ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जे तेइंदिया जीवा ते दुविहा पकित्तिया—ये तु त्रीन्द्रिया जीवा ते द्विविधा प्रकीर्तिताः) जो तीन इन्द्रियवाले जीव हैं वे दो प्रकारके कहे गये हैं । (पञ्जत्तमपञ्जत्ता—पर्याप्ताः अपर्याप्ताः) एक पर्याप्त और दूसरे अपर्याप्त । (तेसिं भेए मे सुणेह—तेषां भेदान् मे शृणुत) मै अब इनके भेदोंको कहता हूं सो तुम सुनो । वे ये है (कुंथु पिपीलिलिउदंसा उक्कलुदेहिया—कुन्थु पिपीलिकोद्देशाः उत्कलिका तथा उद्देहिका) कुन्थु—तीन इन्द्रियवाले जीवोंसे सबसे सूक्ष्म जीव जो चलते समय ही दिखलाइ पडते

હવે ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા જીવોનું કથન સૂત્રકાર આ પ્રમાણે કરે છે—

“ તે ઇંદિયાઉ ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—જે તેંદિયા જીવા તે દુવિહા પકિત્તિયા—યે તુ ત્રિન્દ્રિયા જીવા તે દ્વિવિધા પ્રકીર્તિતાઃ જે ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા જીવ છે તે બે પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે પજ્જત્તમપજ્જત્તા—પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તા એક પર્યાપ્ત અને બીજા અપર્યાપ્ત હવે તેસિં ભેએ મે સુણેહ—તેપાં ભેદાનમે શ્રુણુત તેના ભેદોને કહું છું તે સાંભળો તે આ પ્રમાણે છે—કુંથુ પિવીલિલિઉદંસા ઉક્કલુદેહિયા—કુન્થુ પિપીલિકોદ્દેશાઃ ઉત્કલિકાઃ તથા ઉદ્દેહિકા કુન્થુ—ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા જીવોમાં સઘળાથી સૂક્ષ્મ જીવ જે ચાલતી વખતે જ જોઈ શકાય છે એક સ્થળે બેઠેલ હોય ત્યારે નહીં.

વ્યન્તે, ન તુ સ્થિતાઃ સૂક્ષ્મત્વાત્ । પિપીલિકાઃ=કીટિકાઃ, ઉદંશાઃ, ઉત્કાલિકાઃ, ઉદેહિકાઃ, તૃણહારાઃ, કાષ્ઠહારાઃ, માલુકાઃ, પત્રહારકાઃ, ઉદંશાદયઃ પત્રહારક પર્યન્તા સ્ત્રીન્દ્રિયજીવવિશેષાઃ ॥ ૧૩૮ ॥

કાર્પાસાસ્થિમિઝાઃ, તિન્દુકાઃ, ત્રપુષમિઝિકાઃ, સદાવરી, ગુલ્મી ચ, તથા-
ઇન્દ્રકાયિકાઃ એતે ત્રીન્દ્રિયજીવવિશેષાઃ ॥ ૧૩૯ ॥

ઇન્દ્રગોપકાઃ, એવમાદયઃ=એતત્પ્રભૃતયઃ, એતત્સદૃશાસ્ત્રીન્દ્રિયજીવા અનેકધા
=અનેકમેદવન્તઃ । સન્તિ । તે સર્વે લોકૈકદેશે-લોકસ્યૈકભાગે સ્થિતાઃ, ન તુ
સર્વત્ર સ્થિતા વ્યાખ્યાતાઃ ॥ ૧૪૦ ॥

હૈં ઠहरने पर नहीं। पिपीलिका-चिउटी, उदंश, उत्कलिक, उदेहिक
तथा (तणहार-तृणहारः) तृणहार, (कट्टहारा-काष्ठहाराः) काष्ठहर,
(मालुगा-मालुका) मालुक (पत्तहारगा-पत्रहारका) ये सब तीन इन्द्रिय
वाले जीवविशेष हैं। (कप्पासट्टिभिजाय तिंदुका तउसमिंजिगा-कार्पास-
स्थिमिञ्जाश्च तिन्दुकाः त्रपुषमिञ्जिकाः) कार्पासास्थिमिंजा, तिन्दुक, त्रपु-
षमिञ्जिका ये भी तेन्द्रिय जीव विशेष हैं। (सयावरि गुल्लीय इंदकाइया
इंदगोवगमाईया जेगहा एवमायओ-सदावरी गुल्ली इन्द्रकायिकाः इन्द्र-
गोपिकादिका अनेकधा एवमादयः) इसी तरह सदावरी गुल्ली, इन्द्रका-
यिक एवं इन्द्रगोपिका ये सब तेन्द्रिय जीवोंके नाम हैं। तेन्द्रिय जीव
और भी अनेक प्रकारके होते हैं। (ते सव्वे लोगेगदेसे न सव्वत्थ विया-
हिया-ते सर्वे लोकैकदेशे न सर्वत्र व्याख्याताः) ये सब तेन्द्रिय जीव
लोकके एकदेशमें ही रहते हैं सर्वत्र लोकमें नहीं ऐसा प्रभुने फरमाया

પિપીલિકા-કીટી, ઉદંશ, ઉત્કાલિક, ઉદેહિક તથા તણહારા-તૃણહારાઃ તૃણહાર,
કટ્ટહારા-કાષ્ઠહારાઃ કાષ્ઠહાર, માલુગા-માલુકા માલુક, પત્તહારગા-પત્રહારકા પત્ર
હારક આ સઘળા ત્રણ ઇન્દ્રિય જીવ વિશેષ છે. કપ્પસટ્ટિ ભિજાય તિંદુકા તઉસ
મિંજિગા-કાર્પાસસ્થિમિઝાશ્ચ તિન્દુકાઃ ત્રપુષમિઝિકાઃ કાર્પાસાસ્થિમિંજા તિન્દુક
ત્રપુષમિંજિકા, આ પણ ત્રણ ઇન્દ્રિય વિશેષ જીવ છે. સયાવરિ ગુલ્મીય ઇંદ
કાઈયા ઇંદ ગોવગમાઈયા જેગહા એવમાયઓ-સદાવરી ગુલ્મી ઇન્દ્રકાયિકાઃ ઇન્દ્ર
ગોપિકાદિકા અનેકધા એવમાદયઃ આજ પ્રમાણે સદાવરી, ગુલ્મી, ઇન્દ્રકાયિક
અને ઇન્દ્રગોપિકા આ સઘળા ત્રણ ઇન્દ્રિય જીવોના નામ છે. ત્રણ ઇન્દ્રિય
જીવ બીજા પણ એનેક પ્રકારનાં હોય છે. તે સવ્વે લોગેગદેસે ન સવ્વત્થ
વિયાહિયા-તે સર્વે લોકૈકદેશે ન સર્વત્ર વ્યાખ્યાતાઃ આ સઘળા ત્રણ ઇન્દ્રિય
જીવ લોકના એક દેશમાં જ રહે છે. સર્વત્ર લોકમાં નહીં. આતું પ્રભુએ

‘સંતઈં પપ્પનાઈયા’ ઇત્યાદિ । ઇતઃ પ્રભૃતિ ગાથાપશ્ચકં પ્રાગ્ વ્યાખ્યાતપ્રાયં
સુગમં ચ ॥ ૧૪૧ । ૧૪૨ । ૧૪૩ । ૧૪૪ । ૧૪૫ ॥

હૈ । (સંતઈં પપ્પ-સન્તતિ પ્રાપ્ય) પ્રવાહકી અપેક્ષા ચે જીવ (અણાઈયા વિ
ય અપજ્જવસિયા-અનાદિકાઃ અપિ ચ અપર્યવસિતાઃ) અનાદિ एवं
અનંત હૈં । (ઠિઈં પહુચ્ચ-સ્થિતિ પ્રતીત્ય) સ્થિતિકી અપેક્ષા વિચાર કરને
પર (સાઈયા વિ ય સપજ્જવસિયા-સાદિકા અપિ ચ સપર્યવસિતાઃ) સાદિ
ઔર સાંત હૈં । (ઉક્કોસેણ-ઉત્કર્ષેણ) ઉત્કૃષ્ટસે (તેઈંદિય આઝઠિઈ-
ત્રીન્દ્રિયાણામ્ આયુ સ્થિતિઃ) ત્રીન્દ્રિય જીવોંકી આયુઃ (એગુણપણ્ણ-
एकोनपञ्चाशत्) ડનચાસ ૪૯ દિનરાતકી હૈ । તથા (જહન્નિયં-જઘન્યમ્)
જઘન્યસે (અંતોમુહુત્તં-અન્તર્મુહૂર્તમ્) અન્તર્મુહૂર્તકી હૈ । (તે ઇદિયાણં
કાઝઠિઈ-ત્રીન્દ્રિયાણામ્ કાયસ્થિતિઃ) ઇન ત્રીન ઇન્દ્રિયવાલે જીવોંકી (તંકાયં
અમુચ્ચઓ-તંકાયં અમુચ્ચતામ્) ત્રીન ઇન્દ્રિયકે શરીરકો લગાતાર પ્રાપ્ત કરતે
રહને પર (કાયઠિઈ-કાયસ્થિતિઃ) કાયસ્થિતિ (ઉક્કોસા-ઉત્કૃષ્ટા) ઉત્કૃષ્ટા
(સંઘિજ્જકાલં-સંઘયેયકાલમ્) સંઘ્યાતકાલ પ્રમાણ હૈ । (જહન્નિયા અંતો-
મુહુત્તં-જઘન્યિકા અન્તર્મુહૂર્તમ્) જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત હૈ । ત્રીન્દ્રિય જીવોંકા
અંતરકાલ નિગોદકી અપેક્ષા ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાલકા હૈ જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્તકા
હૈ । વર્ણ ગંધ રસ સ્પર્શ સંસ્થાન રૂપ દેશકી અપેક્ષાસે બહુતસે ભેદ હોતે
હૈં ॥ ૧૩૭-૧૪૫ ॥

કરભાવેલ છે. સંતઈં પપ્પ-સતતિ પ્રાપ્ય પ્રવાહની અપેક્ષા આ જીવ અણાઈયા
વિ ય અપજ્જવસિયા-અનાદિકા. અપિ ચ અપર્યવસિતા અનાદિ અને અનંત છે.
ઠિઈં પહુચ્ચ-સ્થિતિ પ્રાપ્ય સ્થિતિની અપેક્ષા વિચાર કરવાથી સાઈયા વિ ય
સપજ્જવસિયા-સાદિકાઃ અપિ ચ સપર્યવસિતાઃ સાદી અને સાંત છે. ઉક્કોસેણ-
ઉત્કર્ષેણ ઉત્કૃષ્ટથી તેઈંદિય આઝઠિઈ-ત્રીન્દ્રિયાણમ્ આયુસ્થિતિઃ ત્રણ ઇન્દ્રિય
જીવોની આયુ એગુણપણ્ણ-एकोनपञ्चाशत् એગણ પચાસ (૪૯) દિવસ રાતની
છે તથા જહન્નિયં-જઘન્યમ્ જઘન્યથી અંતોમુહુત્તં-અન્તર્મુહૂત્તમ્ અંતર્મુહૂર્તની છે
તેઈંદિયાણં કાઝઠિઈ-ત્રીન્દ્રિયાણમ્ કાયસ્થિતિઃ ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા જીવોની તં કાયં
અમુચ્ચઓ-તં કાયં અમુચ્ચતામ્ ત્રણ ઇન્દ્રિયના શરીર એકધારી રીતે પ્રાપ્ત કરતા
રહેવાથી કાઝઠિઈ-કાયસ્થિતિઃ કાયસ્થિતિ ઉક્કોસા-ઉત્કૃષ્ટા ઉત્કૃષ્ટ સંઘેજ્જકાલં-
સંઘયેયકાલમ્ અસંખ્યાતકાળ છે. જહન્નિયં અન્તોમુહુત્તં-જઘન્યિકા અન્તર્મુહૂર્તમ્
જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત છે. ત્રણ ઇન્દ્રિય જીવોના અંતરકાળ નિગોદની અપેક્ષા
ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળનો છે. જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તનું છે. વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ
અને સંસ્થાનરૂપ દેશની અપેક્ષાથી ઘણા ભેદ છે. ॥ ૧૩૭ ૧૪૫ ॥

चतुरिन्द्रिय जीवानाह—

मूलम्—चउरिंदिया उं जे जीवा, दुविहा ते पकितिया ।

पज्जत्तमपज्जत्ता, तेसिं भेए सुणेह मे' ॥ १४६ ॥

अंधिया पौत्तिया चेव, सच्छिया मसगा तहा ।

भमरे कीडपयंगे यं, ठिंकेणे कंकेणे तथी ॥ १४७ ॥

कुक्कुडे सिंगिरीडी यं, नंदावत्ते यं विच्छुए ।

डोले भिंगारीया यं, वियंडी अच्छिवेहए ॥ १४८ ॥

अच्छले माहए अछिरोडए विच्चुयाचित्तपक्खए ।

उहिंजलिया जलंकारी यं, नीनियं तंवगाइया ॥ १४९ ॥

इयं चउरिंदिया एएणोगंहा एवमायओ ।

लोगस्स एगंदेसमि, ते सव्वे परिकित्थिं ॥ १५० ॥

संतंइ पप्पणाइया, अपज्जवसिया वि यं ।

ठिंइ पडुच्च सार्इया, सपज्जवसिया वि यं ॥ १५१ ॥

छच्चेव यं मासा ऊ, उक्कोसेण विर्याहिया ।

चउरिंदिय ओउठिई, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥ १५२ ॥

संखिज्जंकालमुक्कोसा, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ।

चउरिंदियकाएठिई, तं कायं तु अमुच्चओ ॥ १५३ ॥

अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ।

चउरींदिय जीवाणं, अंतरं च विर्याहियं ॥ १५४ ॥

एएसिं वण्णओ चेव, गंधओ रसफासओ ।

संठाणदेसओ वावि, विहाणाइं सहस्सओ ॥ १५५ ॥

छाया—चतुरिन्द्रियास्तु ये जीवाः द्विविधास्ते प्रकीर्तिताः ।

पर्याप्ता अपर्याप्ता, तेषां भेदान् शृणुत मे ॥ १४६ ॥

અન્ધિકા પુત્તિકા ચૈવ, સધિકા સશકાસ્તથા ।
 ભ્રમરઃ કીટઃ પતંગશ્ચ, ઢિહ્ન કઢ્ઢનસ્તથા ॥ ૧૪૭ ॥
 કુક્કુટઃ શૃંગરીટી ચ, નન્દાવર્તશ્ચ દૃશ્વિકઃ ।
 ડોલઃ શૃંગારિકાશ્ચ, વિરિલી અધિવેધકઃ ॥ ૧૪૮ ॥
 અક્ષિલો માહ્યઃ અક્ષિરોડકઃ વિચ્યુતા ચિત્રપક્ષકાઃ ।
 ઓર્હિજલિકા જલકારી ચ, નીનિકા તંબકાદયઃ ॥ ૧૪૯ ॥
 इति चतुरिन्द्रिया एतेऽनेकधा एवमादयः ।
 લોકસ્યેકદેશે તે સર્વે પરિકીર્તિતાઃ ॥ ૧૫૦ ॥
 સન્તતિં પ્રાપ્યાનાદિકાઃ, અપર્યવસિતા અપિ ચ ।
 સ્થિતિં પ્રતીત્ય સાદિકાઃ, સપર્યવસિતા અપિ ચ ॥ ૧૫૧ ॥
 ષઢેવ ચ માસાન્, ઉત્કર્ષેણ વ્યાખ્યાતાઃ ।
 ચતુરિન્દ્રિયાણામ્ આયુઃસ્થિતિઃ અન્તર્મુહૂર્ત જઘન્યિકા ॥ ૧૫૨ ॥
 સંખ્યેયકાલમુત્કૃષ્ટા, અન્તર્મુહૂર્ત જઘન્યિકા ।
 ચતુરિન્દ્રિયાણાં કાયસ્થિતિઃ, તં કાયં તુ અમુશ્વતામ્ ॥ ૧૫૩ ॥
 અનન્તકાલમુત્કૃષ્ટમ્, અન્તર્મુહૂર્ત જઘન્યકમ્ ।
 ચતુરિન્દ્રિયજીવાનામ્, અન્તરં ચ વ્યાખ્યાતમ્ ॥ ૧૫૪ ॥
 एतेषां वर्णतश्चैव, गन्धतो रसस्पर्शतः ।
 સંસ્થાનદેશતશ્ચાપિ, વિધાનાનિ સહસ્રશઃ ॥ ૧૫૫ ॥

ટીકા—ચતુરિન્દ્રિયા ડ જે જીવા ' ઇત્યાદિ ।

મો શિષ્ય—યે તુ ચતુરિન્દ્રિયા જીવાસ્તે દ્વિવિધાઃ પ્રકીર્તિતાઃ । તદ્ યથા
 —પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તાશ્ચ । તેષાં ભેદાન્ મે=મમ સમીપે યૂયં શૃણુત ॥ ૧૪૬ ॥

અવ સૂત્રકાર ચતુરિન્દ્રિય જીવોંકે વિષય મેં સમજાતે હૈ
 'ચતુરિન્દ્રિયા' ઇત્યાદિ—

અન્વયાર્થ—(જે ડ ચતુરિન્દ્રિયા જીવા તે દુવિહા પક્ષિતિયા—યે તુ ચતુરિન્દ્રિય જીવાસ્તે દ્વિવિધાઃ પ્રકીર્તિતાઃ) જો ચાર ઇન્દ્રિયવાલે જીવ હૈ વે
 દો પ્રકારકે હૈ । (પજ્જત્તમપજ્જત્તા—પર્યાપ્તાઃ અપર્યાપ્તાઃ) એક પર્યાપ્ત ઓર

હવે સૂત્રકાર ચાર ઇન્દ્રિયવાળા જીવના વિષયને સમજાવે છે—

“ ચતુરિન્દ્રિયા ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—જે ડ ચતુરિન્દ્રિયા જીવા તે દુવિહા પક્ષિતિયા—યે તુ ચતુરિન્દ્રિયા જીવાસ્તે દ્વિવિધા પ્રકીર્તિતાઃ એ ચાર ઇન્દ્રિયવાળા જીવ છે તે બે પ્રકારના છે.
 એક પજ્જત્તમપજ્જત્તા—પર્યાપ્તાઃ અપર્યાપ્તાઃ પર્યાપ્ત અને ધીબ અપર્યાપ્ત તેસિં મેળ

અન્ધિકાદયસ્તમ્બકાન્તાશ્ચતુરિન્દ્રિય-જીવવિશેષાઃ કેચિદ પ્રસિદ્ધાઃ કેચિત્ તત્તદ્દેશે કેચિચ્ચ સર્વત્ર પ્રસિદ્ધાઃ ॥ ૧૪૭ ॥ ૧૪૮ ॥ ૧૪૯ ॥

‘ હય ’ इत्यादि । इत्येते=उक्ताः, तथा-एवमादयः-एतत्सदृशा एतत्प्रभृतयः, चतुरिन्द्रिया जीवा अनेकधा सन्ति । ते सर्वे लोकस्यैकदेशे-लोकैकभागवर्तिनः, परिकीर्तिताः=कथितास्तीर्थकरादिभिरिति शेषः ॥ १५० ॥

दूसरे अपर्याप्त । (तेसिं भए मे सुणेह-तेषां भेदान् मे शृणुत) में अब इनके भेदोंको कहता हूं सो तुम मेरे पास इन्हें सुनो (अंधिया पोत्तिया मच्छिया मसगा भमर कीडपयंगे ढिंकणे कंकणे कुक्कुडे सिंगिरीडीय नंदावत्ते विच्छुए डोले भिंगारिया वियडी अच्छिवेहए अच्छिले माहए अछिरोडए विच्युया चित्तपक्खए उहिंजलिया जलकारी नीनिया तंबगाईया-अंधिका पुत्तिका मक्षिका, मशकाः भ्रमरः, कीटः, पतङ्गः, ढिंकनः, कंकनः, कुक्कुटः, शृंगरीटी, नंदावर्तः, वृश्चिकः डोलः, भृङ्गारिकाः, विरली, अक्षिवेधकः अक्षिलः, माहयः, अक्षिरोडकः, विच्युताः, चित्रपक्षकः, ओहिंजलिका, जलकारी, नीनिका, तंबकादयः) ये अंधिका पुत्तिकासे लेकर तंबकादि पर्यन्त समस्तजीव चौइन्द्रिय जीव है । इनमें कितनेक जीव अप्रसिद्ध है कितनेक उनर देशोंदेशोंमें तथा कितनेक सर्वत्र प्रसिद्ध है । जैसे मक्षिका-मक्खी-मशक-मच्छर, भ्रमर, पतंग वृश्चिक-विच्छू । (इय चउरिंदिया इति एते चतुरिन्द्रियाः) इस प्रकार ये पूर्वोक्त समस्त जीव चौइन्द्रिय जीव है (एवं

मे सुणेह-तेषां भेदान् मे शृणुत हुं हुवे तेना लेदोने कहुं छुं ते सांभणे-अंधिया पोत्तिया मच्छिया मसगा भमरे कीडपयंगे ढिंकणे कंकणे कुक्कुडे सिंगिरीडीय नंदावत्ते विच्छुए डोले भिंगारियाय वियडी अच्छिवेहए अच्छिले माहए अछिरोडए विच्युया चित्तपक्खए उहिंजलिया जलकारी नीनिया तंबगाईया-अंधिका, पुत्तिका, मक्षिका, मशकाः भ्रमरः, कीटः, पतङ्गः, ढिंकनः कंकनः कुक्कुटः शृंगरीटी नंदावर्तः वृश्चिकः डोलः भृङ्गारिकाः विरली अक्षिवेधकः अक्षिलः, माहयः अक्षिरोडकः विच्युता चित्रपक्षकः ओहिंजलिका जलकारी नीनिका तंबकादयः अंधिका, पुत्तिका, मक्षिका, मशका, भ्रमर कीटक पतंग, ढिंकन, कंकन, कुक्कुट, शृंगरीटी, नंदावर्त, वींछी, डोल, भ्रमरी, विरली, अक्षिवेधक अक्षिल, माहय, अक्षिरोडक, विच्युता, ओहिंजलिका, जलकारी नीनिका, तंबकादयः, आ अंधिका पुत्तिकाथी मांडीने तंबकादि पर्यंत सधणा एव चार इन्द्रिय एव छे तेमां केटलाक एव अप्रसिद्ध केटलाक जे ते देशमा तथा केटलाक सर्वत्र प्रसिद्ध छे. जेभ माणी, मच्छर, भ्रमर, पतंग, वींछी, इइ चउरिंदिया- इति एते चतुरिन्द्रियाः आ प्रमाणे पूर्वोक्त ये सधणा एव चारइन्द्रिय एव छे. एवं अणेगहा-

‘સંતં પપ્પ’ ઇત્યાદિ । ઇતઃ પ્રમૃતિ ગાથાપન્નકં પ્રાગ્-વ્યાખ્યાતપ્રાયં સુગમં ચ । ૧૫૧ ॥ ચતુરિન્દ્રિયાણાં=ચતુરિન્દ્રિયજીવાનામ્ આયુઃ સ્થિતિઃ=ભવ-સ્થિતિઃ, ઉત્કર્ષેણ ષડ્માસાનેવ વ્યાખ્યાતા । જઘન્યિકા તુ અન્તર્મુહૂર્તમ્ ॥૧૫૫॥

પન્થેન્દ્રિય જીવાનાહ—

મૂલ્મ્-પંચિદિયા ડે જે જીવા, ચંડવિહા તે વિયાંહિયા ।

નેરહ્ય તિરિક્ત્વા યં, મર્ણુયા દેવાં યં આહિર્યા ॥૧૫૬॥

અળેગહો-એવમાદયઃ અનેકથા) ઈસી તરહ ઓર ઓ ચતુરિન્દ્રિય જીવ હૈ । (તેઃસવ્વે-તે સર્વે) યે સવ (લોગસ્સ એગદેસમ્મિ-લોકસ્ય એકદેશે) લોકકે એક ભાગમેં રહતે હૈ (પરિકિત્તિયા-પરિકીર્તિતા) એસા વીતરાગ પ્રભુને કહા હૈ (સંતં પપ્પ-સન્તતિં પ્રાપ્ય) ઇત્યાદિ યે ચતુરિન્દ્રિય જીવ, પ્રવાહ કી અપેક્ષા અનાદિ એવં અનન્ત હૈ (ઠિં પહુચ્ચ-સ્થિતિં પ્રતીત્ય) સ્થિતિ કી અપેક્ષા સાદિ ઓર સાન્ત હૈ (છચ્ચેવ માસાઽ-ષડેવ માસાન્) ઇન ચતુરિન્દ્રિય જીવોંકી આયુઃ સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ છહ મહીનોંકી હૈ ઓર જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્તકી હૈ । (કાઽ ઠિઈ-કાયસ્થિતિઃ) ઇનકી કાયસ્થિતિ લગાતાર ચતુરિન્દ્રિયકે શરીરકો નહીં છોડને પર ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતકાલકી હૈ જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્તકી હૈ । ઇનકા (અંતરં-અન્તરં) અન્તર-વિરહકાલ નિગોદકી અપેક્ષા ઉત્કૃષ્ટ અનન્તકાલકા ઓર જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્તકા હૈ । ઇન ચતુરિન્દ્રિય જીવોંકે વર્ણગંધરસસ્પર્શ ઓર સંસ્થાનરૂપ દેશકી અપેક્ષા સે ઓર ઓ બહુતસે ભેદ હૈ ॥૧૪૬સે૧૫૫॥

એવમાદયઃ અનેકથા આવી રીતે ઓ જ પછુ ચાર ઇન્દ્રિય ઓ છે તે સવ્વે-તે સર્વે તે સઘળા લોગસ્સ એગદેસમ્મિ-લોકસ્ય એકદેશે હોકના એક ભાગમાં રહે છે. પરિકિત્તિયા-પરિકીર્તિતા. વીતરાગ પ્રભુએ કહ્યું છે. સંતં પપ્પ-સન્તતિં પ્રાપ્ય આ ચાર ઇન્દ્રિયવાળા ઓ પ્રવહની અપેક્ષા અનાદિ અને અનન્ત છે. ઠિં પહુચ્ચ-સ્થિતિં પ્રતીત્ય સ્થિતિની અપેક્ષાથી સાદી અને શાન્ત છે. ચચ્ચેવમાસા-ષડેવમાસાન્ આ ચાર ઇન્દ્રિયવાળા ઓની આયુસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ છ મહિનાની અને જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્તની છે. તેનો કાયઠિઈ-કાયસ્થિતિઃ કાયસ્થિતિ એકધારી ચાર ઇન્દ્રિયના શરીરને ન છોડવાથી ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત કાળની છે. જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્તની છે. તેનો અંતરં-અન્તરન્ અંતર વિરહકાળ નિગોદની અપેક્ષા ઉત્કૃષ્ટ અનન્ત કાળનો અને જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્તનું છે. આ ચાર ઇન્દ્રિય ઓનો વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનરૂપ દેશની અપેક્ષાથી ઓ જ પછુ ઘણા ભેદ છે. ॥ ૧૪૬ થી ૧૫૫ ॥

છાયા—પાંચેન્દ્રિયાસ્તુ યે જીવાઃ, ચતુર્વિધાસ્તે વ્યાખ્યાતાઃ ।

નૈરયિકાસ્તિર્યશ્ચ, મનુજા દેવાશ્ચ આખ્યાતાઃ ॥ ૧૫૬ ॥

ટીકા—‘ પંચિદિયા ડ જે જીવા ’ ઇત્યાદિ ।

યે તુ પાંચેન્દ્રિયા જીવા સ્તે ચતુર્વિધા વ્યાખ્યાતાઃ=કથિતાઃ । તે નૈરયિકાઃ=નિરયે ભવા નૈરયિકાઃ, નરકે ઉત્પન્નાઃ, તિર્યશ્ચ=તિર્યગ્યોનિજાશ્ચ, મનુજાઃ=મનુષ્યાઃ, તથા દેવાશ્ચ આખ્યાતાઃ=કથિતાસ્તીર્થકરાદિભિરિતિ શેષઃ ॥ ૧૫૬ ॥

તત્ર નૈરયિકજીવાનાહ—

મૂલમ્—નેરૈઙ્યા સત્તવિહા, પૃથ્વીસુ સત્તસુ ભવે ।

રયણાંભ સક્કરામા, વાલુર્યાંમા ય આહિર્યાં ॥ ૧૫૭ ॥

પંકાંમા ધૂમાંમા, તંમા તમતંમા તંહા ।

ઈંઈ નેરૈઙ્યા ઈંઈ, સત્તંહા પરિકીર્તિયાં ॥ ૧૫૮ ॥

લોગસ્સ ઇગદેસમ્મિ, તે સંવે ડં વિયાહિયા ।

ઈત્તો કાલંવિભાગં તું, વોચ્છં તેસિં ચંડવિહં ॥ ૧૫૯ ॥

સંતંઈં પેપ્પણાઈયા, અપજ્જંવસિયા વિ યં ।

ઠિંઈં પડુંચ સાઈયા, સપજ્જંવસિયા વિ યં ॥ ૧૬૦ ॥

પાંચેન્દ્રિય જીવોંકે વિષયકા કથન ઇસ પ્રકાર હૈ—‘પંચેદિયા’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(જે ડ પંચિદિયા જીવા તે ચડવિહા વિયાહિયા—યે તુ પાંચેન્દ્રિયા જીવાઃ તે ચતુર્વિધાઃ વ્યાખ્યાતાઃ) જો પાંચેન્દ્રિય જીવ હૈં વે ચાર પ્રકારકે કહે ગયે હૈં । ૧ (નેરૈઙ્યા—નૈરયિકાઃ) નારકી જીવ ૨, તિરિક્વાય—તિર્યશ્ચ (તિર્યશ્ચ જીવ ૩ (મનુષ્યા—મનુજાઃ) મનુષ્ય ગતિકે જીવ તથા ૪ (દેવા—દેવાઃ) દેવગતિકે જીવ ॥ ૧૫૬ ॥

પાંચેન્દ્રિય જીવોના વિષયનું કથન આ પ્રમાણે છે—‘પંચેદિયા’ ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—જે ડ પાંચેદિયજીવા તે ચડવિહા વિયાહિયા—યે તુ પાંચેન્દ્રિયા ચતુર્વિધાઃ વ્યાખ્યાતાઃ જે પાંચ ઇન્દ્રિય જીવ ચાર પ્રકારના કહેલ છે. નેરૈઙ્યા—નૈરયિકાઃ (૧) નારકીય જીવ, તિરિક્વાય—તિર્યશ્ચ (૨) તિર્યશ્ચ જીવ, મનુષ્યા—મનુજાઃ (૩) મનુષ્યગતિના જીવ, તથા દેવા—દેવાઃ દેવગતિના જીવ (૪) ॥ ૧૫૬ ॥

सागरोवसमैगं तु, उक्कोसेण विर्याहिया ।

पढमाए जहन्नेणं, दसवाससहसिसया ॥ १६१ ॥

तिण्णैवं सागरा उं, उक्कोसेण विर्याहिया ।

दोच्चाए जहन्नेणं, एगं तु सागरोवमं ॥ १६२ ॥

सत्तेवं सागरा उं, उक्कोसेण विर्याहिया ।

तइयाए जहन्नेणं, तिण्णैवं सागरोवमा ॥ १६३ ॥

दस सागरोवमा उं, उक्कोसेण विर्याहिया ।

चउत्थीए जहन्नेणं, सत्तेवं सागरोवमा ॥ १६४ ॥

सत्तरस सागरा उं, उक्कोसेण विर्याहिया ।

पंचमाए जहन्नेणं, दस चेवं सागरोवमा ॥ १६५ ॥

बावीस सागरा उं, उक्कोसेण विर्याहिया ।

छट्ठीए जहन्नेणं, सत्तरस सागरोवमा ॥ १६६ ॥

तेत्तीसा सागरा उं, उक्कोसेण विर्याहिया ।

सत्तमाए जहन्नेणं, बावीस सागरोवमा ॥ १६७ ॥

जा चेवं यं आउठिई, नेरइयाणं विर्याहिया ।

सा तेसिं कायठिई, जहन्नुक्कोसिया भवे ॥ १६८ ॥

अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ।

विजठम्मि सए काए, नेरइयाणं तु अंतरम् ॥ १६९ ॥

एएसिं वण्णओ चेवं, गंधओ रंसफासओ ।

संठाण देसओ वावि, विहाणाइं सहस्सओ ॥ १७० ॥

छाया—नैरयिकाः सप्तविधाः पृथिवीषु सप्तसु भवति ।

रत्नाभा शर्कराभा, बालुकाभा च आख्याताः ॥ १५७ ॥

पङ्काभा धूमाभा, तमः तमस्तमस्तथा ।

इति नैरयिका एते. सप्तधा पृथिवीर्निर्दिष्टाः ॥ १५८ ॥

लोकस्यैकदेशे, ते सर्वे तु व्याख्याताः ।
 अतः कालिकाविभागं तु, दक्ष्यामि तेषां चतुर्विधम् ॥ १५९ ॥
 सन्ततिं प्राप्यानादिकाः, अपर्यवसिता अपि च ।
 स्थितिं प्रतीत्य सादिकाः, सपर्यवसिता अपि च ॥ १६० ॥
 सागरोपममेकं तु उत्कर्षेण व्याख्याता ।
 प्रथमाया जघन्येन दशवर्षसहस्रिका ॥ १६१ ॥
 त्रीनेव सागरास्तु उत्कर्षेण व्याख्याता ।
 द्वितीयाया जघन्येन, एकं तु सागरोपमम् ॥ १६२ ॥
 सप्तैव सागरास्तु, उत्कर्षेण व्याख्याता ।
 तृतीयाया जघन्येन, त्रीण्येव सागरोपमाणि ॥ १६३ ॥
 दश सागरोपमाणि तु, उत्कर्षेण व्याख्याता ।
 चतुर्थ्या जघन्येन, सप्तैव तु सागरोपमाणि ॥ १६४ ॥
 सप्तदश सागरास्तु, उत्कर्षेण व्याख्याता ।
 पञ्चम्या जघन्येन, दश चैव सागरोपमाणि ॥ १६५ ॥
 द्वाविंशति सागरास्तु, उत्कर्षेण व्याख्याता ।
 षष्ठ्या जघन्येन, सप्तदश सागरोपमाणि ॥ १६६ ॥
 त्रयस्त्रिंशतं सागरास्तु, उत्कर्षेण व्याख्याता ।
 सप्तमाया जघन्येन, द्वाविंशति सागरोपमाणि ॥ १६७ ॥
 या चैव च आयुःस्थितिः, नैरयिकाणां व्याख्याता ।
 सा तेषां कायस्थितिः जघन्योत्कृष्टिका भवति ॥ १६८ ॥
 अनन्तकालमुत्कृष्टम्, अन्तर्मुहूर्तं जघन्यकम् ।
 त्यक्ते स्वके काये, नैरयिकाणां तु अन्तरम् ॥ १६९ ॥
 एतेषां वर्णतश्चैव, गन्धतो रसरर्पणतः ।
 संस्थान देशतश्चापि, विधानानि सहस्रशः ॥ १७० ॥

टीका—‘नैरइया सत्तविहा’ इत्यादि ।

तत्र नैरयिकाः सप्तसु पृथिवीषु भवन्ति अतस्तैः सप्तविधाः सन्ति । पृथिवी

इनमेंसे अब नैरयिक जीवोंको कहते हैं—‘नैरइया’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(नैरइया सत्तविहा सत्तसु पुढवीसु भवे-नैरयिकाः सप्त-

आभांथी हुवे नारइय लवोने उडे छे—“नैरइया” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—नैरइया सत्तविहा सत्तसु पुढवीसु भवे-नैरयिकाः सप्तविधा सप्तसु पृथिवीषु

મેદાન્નૈરયિકાણાં મેદા ભવન્તીત્યતઃ પૃથિવીમેદનાહ—‘રચ્નાભ’ इत्यादि ।
 રત્નાભા=રત્નાનાં રત્નકાણ્ડસ્થિતાનાં ભવનપતિભવનસ્થાનાં ચ આભા-પ્રમા યસ્યાં
 સા રત્નાભા=રત્નપ્રમેત્યર્થઃ । શર્કરાભા=શર્કરા લઘુપાષાણચંદ્રહૃદ્યા તદાભાં શર્ક-
 રાપ્રમેત્યર્થઃ । વાલુકાભા=વાલુકા-‘રેતી’ इति प्रसिद्धा, तद्वत् आभा-प्रमा यस्यां
 सा वालुकाभा, वालुकान्मेत्यर्थः, च आख्याता ॥ ૧૫૭ ॥

પટ્ટાભા=પટ્ટા-કર્દનઃ, તદ્વાદાભા યસ્યાં સા તથા, પટ્ટપ્રમેત્યર્થઃ । ધૂનાભા=
 ધૂમપ્રમા તત્ર ધૂમતુલ્યપુટ્તરૂપરિણાનસદ્ભાવાત્ ૫. તમ ઇતિ તમ-પ્રમા તમોરૂપા
 વિધાઃ સસસ્ટુ પૃથિવીષુ ભવન્તિ નારકી જીવ સાન પ્રકારકે હૈં ઓર યે
 સાન પૃથિવિયો-નરકોમૈં રહતે હૈં : વે સાત પૃથિવી યે હૈં (રચ્નાભ-
 રત્નાભા) રત્નપ્રમા (સક્કરાભા-શર્કરાભા) શર્કરાપ્રમા (વાલુયાભા-
 વાલુકાભા) વાલુકાપ્રમા ॥૧૫૭॥

(પંકાભા-પટ્ટાભા) પટ્ટપ્રમા (ધૂમાભા-ધૂમાભા) ધૂમપ્રમા (તમા-
 તમઃ) તમઃપ્રમા (તમતમા-તમસ્તમઃ) તમસ્તમઃપ્રમા । રત્નપ્રમા પૃથિવીમૈં
 ભવનપતિ દેવોકે આવાસસ્થાન હૈં । યે આવાસસ્થાન રત્નોકે વને હુપ હૈં ।
 ઇનકી પ્રમા ઇસ પૃથિવીમૈં વ્યાસ રહની હૈં અતઃ ઉત્સે ઇસ પૃથિવીકા
 નામ રત્નપ્રમા એસા પડા હૈં । ૧। શર્કરા નામ લઘુ પાષાણ ચંદ્રોકા હૈં ।
 ઇનકી આભાકે સમાન દૂસરી ભૂમિકી આભા હૈં । ઇસે ઉસકા નામ
 શર્કરા પ્રમા હૈં । ૨। રેતીકે સમાન જીસ ભૂમિકી કાન્તિ હૈં ઉસકા નામ
 વાલુકાપ્રમા હૈં । ૩। પટ્ટ નામ કીચડકા હૈં । કીચડકે સમાન જિસકી
 પ્રમા હૈં વહ પંકપ્રમા હૈં । ૪। ધૂમકે સદૃશ જિસકી પ્રમા હૈં વહ ધૂમપ્રમા

भवन्ति नारभीय एव सात प्रकारता छे अन्ते ते सात पृथ्वीभिः नरकेभ्यः रडे छे ये सात
 पृथ्वी आ प्रमाछे छे—रच्यनाभ-रत्नाना रत्नप्रमा, सक्कराभा-शर्कराभा शर्करा प्रमा,
 वालुयाभा-वालुकाना वालुकाप्रमा, पंकाना-पट्टाभा पंकप्रमा, धूनाभा-धूनाभा धूमप्रमा,
 तमा-तमः तमप्रमा, तमतमा-तमस्तमः तमस्तमप्रमा. ॥ १५७ ॥

રત્નપ્રમા પૃથિવીનાં ભવનપતિદેવોનું આવાસસ્થાન છે. આ આવાસસ્થાન
 રત્નોનું બનેલ છે. આની પ્રમા આ પૃથિવીનાં વ્યાસ રહે છે જેથી તેના વડે
 આ પૃથિવીનું ત.મ રત્નપ્રમા એવું પડેલ છે. ૧. શર્કરા નામ લઘુપાષાણ
 ખડોનું છે તેની આભાના સમાન બીજી ભૂમિની આભા છે જેથી તેનું નામ
 શર્કરાપ્રમા છે. ૨. રેતીના જેવી જે ભૂમિની કાંતિ છે તેનું નામ વાલુકપ્રમા
 છે ૩. પંકતમ કાદવનું છે કાદવના જેવી જેની કાંતિ છે તે પંકપ્રમા છે.
 ૪. ધુમાડાના જેવી જેની કાંતિ છે તે ધૂમપ્રમા છે. આ ધૂમપ્રમા નરકમાં

૬, તથા તમસ્તમઃ=તમસ્તમઃ પ્રમા મહાતમોરૂપા ૭, इति=અનેન પ્રકારેન, પૃથિ-
વીભેદરૂપેણ, एते=ઉક્તરૂપાઃ, નૈરયિકાઃ=નૈરયિક જીવાઃ, સપ્તથા પરિકીર્તિતાઃ ॥

તે સર્વે નૈરયિકાસ્તુ લોકસ્યૈકદેશે=લોકૈકભાગવર્તિનઃ, વ્યાખ્યાતાઃ । અતઃ
પરં તેષાં કાલવિભાગં ચતુર્વિધ વક્ષ્યામિ ॥ ૧૫૯ ॥ ૧૬૦ ॥

હૈ । इस धूसप्रभा नरकमें धूस जैसा पुद्गलोंका परिणमन होता रहता है । ५। अंधकारकीप्रभा तुल्यप्रभा जिस नरकमें है वह तमःप्रभा पृथिवी है । ६। तथा गाढ अंधकारके समान जिस पृथिवीकी कांति है वह तमस्तमः प्रभा है । ७। इस तरह सात पृथिवियोंके भेदसे नारकी जीव सात प्रकार के कहे गये हैं ॥ १५८ ॥

અન્વયાર્થ—(તે સર્વે લોગસા એકદેસસ્મિ વિચાહિયા-તે સર્વે
લોકસ્ય એકદેશે વ્યાખ્યાતાઃ) એ સર્વ લોકકે એક ભાગમેં રહેતે હૈં ।
(એતો કાલવિભાગં વોચ્છં-અતઃ પરં કાલવિભાગં વક્ષ્યામિ) અવ્ન इसके
बाद कालविभाग कहता हूं वह कालविभाग (तेसिं-तेषाम्) इन नारकी
जीवोंका (चउव्विहं-चतुर्विधम्) चार प्रकारका है ॥ १५९ ॥

એ નારકી જીવ (સંતઈં પપ્પ-સંતતિં પ્રાપ્ય) પ્રવાહકી અપેક્ષા
(અણાહ્યા-અનાદિકાઃ) અનાદિ (વિ ચ-અપિ ચ) ઓર (અપજ્જવસિયા
-અપર્યવસિતાઃ) અનંત હૈ । તથા (ઠિઈં પહુચ્ચ-સ્થિતિં પ્રતીત્ય) આયુ-
સ્થિતિ ઓર કાલસ્થિતિકી અપેક્ષા (સાઈયા વિ ચ સપજ્જવસિયા-
સાદિકાઃ અપિ ચ સપર્યવસિતાઃ) સાદિ ઓર સાંત હૈં ॥ ૧૬૦ ॥

ધુમાડા જેવા પુદ્ગલોનું પરિણમન થયા કરે છે. ૫. અંધકારના જેવી કાંતિ
જે નરકમાં છે તે તમઃપ્રભા છે. ૬. તથા ગાઢ અંધકારના જેવી જે પૃથ્વીની
કાંતિ છે તે તમસ્તમઃપ્રભા છે. ૭. આ પ્રમાણે સાત પૃથ્વીઓના ભેદથી
નારકીય જીવ સાત પ્રકારના કહેવાયા છે. ॥ ૧૫૮ ॥

અન્વયાર્થ—તે સર્વે લોગસા એકદેસસ્મિ વિચાહિયા-તે સર્વે લોકસ્ય એક-
દેશે વ્યાખ્યાતાઃ આ બધા લોકના એક ભાગમાં રહે છે. એતો કાલવિભાગં
વોચ્છં-અતઃ પરં કાલવિભાગં વક્ષ્યામિ હવે આની પછી કાળવિભાગને કહું છું.
આ કાળવિભાગ તેસિ-તેષાં આ નારકીય જીવોના ચઉવ્વિહં-ચતુર્વિધમ્
ચાર પ્રકારના છે. ॥ ૧૫૯ ॥

અન્વયાર્થ—આ નારકીય જીવ સંતઈં પપ્પ-સંતતિં પ્રાપ્ય પ્રવાહની અપેક્ષાથી
અણાહ્યા અનાદિકાઃ અનાદિ વિ-ચ અને અપજ્જવસિયા-અપર્યવસિતાઃ અનંત છે
તથા ઠિઈં પહુચ્ચ-સ્થિતિં પ્રાપ્ય આયુસ્થિતિ અને કાળસ્થિતિની અપેક્ષાથી
સાઈયા વિ ચ-સપજ્જવસિયા સાદી અને સાંત છે. ॥ ૧૬૦ ॥

‘સાગરોવસમેગં તુ’ ઇત્યાદિ ।

નૈરયિકાણામાયુઃ સ્થિતિમાત્—પ્રથમાયાં પૃથિવ્યાં રત્નપ્રમાયાં નૈરયિકાણા-
માયુઃ સ્થિતિઃ ઉત્કર્ષેણ એકં સાગરોપમં વ્યાખ્યાના જઘન્યેન તુ દશવર્ષસહસ્ત્રિકા
દશસહસ્ત્રવર્ષપ્રમાણા આયુઃ સ્થિતિઃ વ્યાખ્યાનત્યર્થઃ ॥ ૧૬૨ ॥

‘તિન્નેવ સાગરા ડ’ ઇત્યાદિ ।

દ્વિતીયાયાં પૃથિવ્યાં નૈરયિકાણામાયુઃ સ્થિતિઃ, ઉત્કર્ષેણ તુ ત્રીન્ સાગરાનેવ
=ત્રીણિ સાગરોપમાણ્યેવ વ્યાખ્યાના । જઘન્યેન તુ એકં સાગરોપમમ્ આયુઃસ્થિતિ-
વ્યાખ્યાનત્યર્થઃ ॥ ૧૬૨ ॥ ૧૬૩ ॥ ૧૬૪ ॥ ૧૬૫ ॥ ૧૬૬ ॥ ૧૬૭ ॥

અન્વયાર્થ—(પદ્માણ-પ્રથમાયાઃ) પ્રથમ નરકની આયુઃ સ્થિતિ (ઉક્કો-
સેણ-ઉત્કર્ષેણ) ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષા (એકં સાગરોવસં-એકં સાગરોપમમ્)
એક સાગરની છે તથા (જહન્નેણ-જઘન્યેન) જઘન્યની અપેક્ષા (દસવાસ
સહસ્ત્રિકા-દશવર્ષસહસ્ત્રિકા) દશ હજાર વર્ષની છે ॥ ૧૬૧ ॥

અન્વયાર્થ—(દોઢવત્સ-દ્વિતીયાયાઃ) દ્વિતીય નરકની આયુઃસ્થિતિ
(ઉક્કોસેણ-ઉત્કર્ષેણ) ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષા (તિન્નેવ સાગરા-ત્રીનેવ સાગ-
રાન્) ત્રીણ સાગરની તથા (જહન્નેણ એકં સાગરોવસં-જઘન્યેન એકમ્
સાગરોપમમ્) જઘન્યની અપેક્ષા એક સાગરોપમ પ્રમાણ (વિયાહિયા-
વ્યાખ્યાના) કરી ગઈ છે ॥ ૧૬૨ ॥

અન્વયાર્થ—(તદ્વ્યાણ-તૃતીયાયાઃ) ત્રીસરે નરકની આયુઃ સ્થિતિ
(ઉક્કોસેણ-ઉત્કર્ષેણ) ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષા (સત્તેવ સાગરા-સતૈવ સાગરાન્)
સાત સાગરની તથા (જહન્નેણ-જઘન્યેન) જઘન્યની અપેક્ષા (તિન્નેવ

અન્વયાર્થ—પદ્માણ-પ્રથમા પહેલા નરકની આયુઃસ્થિતિ ઉક્કોસેણ-ઉત્કર્ષેણ
ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાથી એકં સાગરોવસં-એકં સાગરોપમમ્ એક સાગરની છે તથા જહન્નેણ-
જઘન્યેન જઘન્યની અપેક્ષાથી દસવાસસહસ્ત્રિકા-દશવર્ષસહસ્ત્રિકા દસ
હજાર વર્ષની છે ॥ ૧૬૧ ॥

અન્વયાર્થ—દોઢવત્સ-દ્વિતીયાયાઃ બીજા નરકની આયુઃસ્થિતિ ઉક્કોસેણ-
ઉત્કર્ષેણ ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાથી તિન્નેવ સાગરા-ત્રીનેવ સાગરાન્ ત્રણ સાગરની છે,
તથા જહન્નેણ એકં સાગરોવસં-જઘન્યેન એકમ્ સાગરોપમમ્ જઘન્યની અપેક્ષાથી
એક સાગરોપમ પ્રમાણ કહેલ છે ॥ ૧૬૨ ॥

અન્વયાર્થ—તદ્વ્યાણ-તૃતીયાયાઃ ત્રીજા નરકની આયુઃસ્થિતિ ઉક્કોસેણ-
ઉત્કર્ષેણ ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાથી સત્તેવ સાગરા સતૈવ સાગરાન્ સાત સાગરની છે

‘ જા ચૈવ આઉઠિઈ ’ ઇત્યાદિ—

યા=યાવતી ચૈવ નૈરયિકાણાં નૈરયિક જીવાનામ્ આયુઃ સ્થિતિ વ્યાખ્યાતા, સૈવ તાવત્યેવ તેષાં=નૈરયિકજીવાનાં કાયસ્થિતિરપિ ઉત્કૃષ્ટા જઘન્યા ચ ભવતિ । તેષાં હિ તત ઉદ્વૃત્તાનાં ગર્ભજતિર્યઙ્મનુષ્યેષ્વેવોત્પાદ ઇતિ ॥ ૧૬૮ ॥

‘ અણંતકાલસુકોસં ’ ઇત્યાદિ ।

નૈરયિકાણાં=નૈરયિકજીવાનાં, સ્વકે કાયે ત્યક્તે સતિ અન્તરં તુ ઉત્કૃષ્ટમ-નન્તકાલમ્, એતચ્ચ નિગોદાપેક્ષયા વોધ્યમ્ । જઘન્યકં તુ અન્તર્મુહર્તમ્ । યદા સાગરોવમાણિ-ત્રીણ્યેવ સાગરોપમાણિ) ત્રીણ સાગરકી (વિચાહિયા-વ્યાખ્યાતા) કહી હૈ ॥ ૧૬૩ ॥

અન્વયાર્થ—(ચતુર્થીએ-ચતુર્થ્યાઃ) ચતુર્થ નરકકી આયુઃ સ્થિતિ (ઉક્ષો-સેણ-ઉત્કર્ષેણ) ઉત્કૃષ્ટકી અપેક્ષા (દસસાગરોવમા-દશસાગરોપમાણિ) દશ સાગરકી તથા (જહન્નેણ-જઘન્યેન) જઘન્યકી અપેક્ષા (સત્તેવ સાગ-રોવમા-સસૈવ સાગરોપમાણિ) સાત સાગરકી હૈ ॥ ૧૬૪ ॥

અન્વયાર્થ—(પંચમાએ-પચ્ચમ્યાઃ) પાંચમું નરકકી આયુઃસ્થિતિ (ઉક્ષો-સેણ-ઉત્કર્ષેણ) ઉત્કૃષ્ટકી અપેક્ષા (સત્તેવસાગરોવમા-સસદશસાગરો-પમા) સત્તેવ ૧૭ સાગરોપમ પ્રમાણ તથા (જહન્નેણ-જઘન્યેન) જઘન્યકી અપેક્ષા (દશ ચૈવ સાગરોવમાણિ-દશ ચૈવ સાગરોપમાણિ) દશ સાગ-રોપમ પ્રમાણ (વિચાહિયા-વ્યાખ્યાતા) કહી ગઈ હૈ ॥ ૧૬૫ ॥

અન્વયાર્થ—(છઠ્ઠીએ-ષષ્ઠ્યાઃ) છઠ્ઠું નરકકી આયુઃસ્થિતિ (ઉક્ષો-સેણ-ઉત્કર્ષેણ) ઉત્કૃષ્ટકી અપેક્ષા (વાર્ધીસ સાગરાડ-ઠાવિંશતિ સાગરાન) વાર્ધીસ ૨૨ સાગરોપમ પ્રમાણ તથા (જહન્નેણ-જઘન્યેન) જઘન્યકી અપેક્ષા

તથા જહન્નેણ-જઘન્યેન જઘન્યની અપેક્ષાથી ત્રિણેવસાગરોવમાણિ-ત્રીણ્યેવસાગરોપમાણિ ત્રણ સાગરની વિચાહિયા-વ્યાખ્યાતાઃ કહી છે ॥ ૧૬૩ ॥

અન્વયાર્થ—ચતુર્થીએ-ચતુર્થ્યાઃ ચોથા નરકની આયુઃસ્થિતિ ઉક્ષો-સેણ-ઉત્કર્ષેણ ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાથી દસસાગરોવમા-દશસાગરોપમાણિ દસ સાગરની છે તથા જહન્નેણ-જઘન્યેન જઘન્યની અપેક્ષાથી સત્તેવસાગરોવમા-સસૈવસાગરોપમાણિ સાત સાગરની છે. ॥ ૧૬૪ ॥

અન્વયાર્થ—પંચમાએ-પચ્ચમ્યાઃ પાંચમા નરકની આયુઃસ્થિતિ ઉક્ષો-સેણ-ઉત્કર્ષેણ ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાથી સત્તેવ સાગરોવમા-સસૈવ સાગરોપમાણિ સત્તેવ ૧૭ સાગરોપમ પ્રમાણ તથા જઘન્યની અપેક્ષાથી દશ સાગરોપમ પ્રમાણ કહેલ છે ॥ ૧૬૫ ॥

અન્વયાર્થ—છઠ્ઠીએ-ષષ્ઠ્યાઃ છઠ્ઠા નરકની આયુઃસ્થિતિ ઉક્ષો-સેણ-ઉત્કર્ષેણ ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાથી વાર્ધીસસાગરાડ-ઠાવિંશતિ સાગરાન વાર્ધીસ ૨૨ સાગરોપમ

કોઽપિ નરકાન્નિઃસૃત્ય ગર્ભજપર્યાપ્ત મત્સ્યેષ્ટત્પદ્યાન્તર્મુહૂર્તમાયુઃ પ્રપૂર્ય વિલઘ્તાધ્ય વસાયવશાત્ પુનર્નરકે એવોત્પદ્યતે, તદા લભ્યત इति भावनीयम् ॥૧૬૯-૧૭૦॥

(સત્તરસસાગરોવમા - સપ્તદશસાગરોવમાણિ) સત્રહ ૧૭ સાગરોપમ પ્રમાણ (વિયાહિયા-વ્યાખ્યાતા) કહી ગઈ છે ॥ ૧૬૬ ॥

અન્વયાર્થ—(સત્તમાએ-સપ્તમાયાઃ) સપ્તમ નરકની આયુઃસ્થિતિ (તેત્તીસ સાગરા-ત્રયસ્ત્રિંશત સાગરાન્) તેત્તીસ ૩૩ સાગરોપમ પ્રમાણ તથા (જહન્નેણં-જઘન્યેન) જઘન્યની અપેક્ષા (વાવીસં સાગરોવમા-દ્વાવિંશતિ સાગરોપમાણિ) વાઈસ ૨૨ સાગરોપમ પ્રમાણ (વિયાહિયા-વ્યાખ્યાતા) કહી ગઈ છે ॥૧૬૭॥

અન્વયાર્થ—(જા ચેવ આઝઠિઈ નેરયિયાણં વિયાહિયા-યા ચેવ આયુઃ સ્થિતિઃ નૈરયિકાણાં વ્યાખ્યાતા) જિતની ૨ અન્ન ૨ નરકોમેં નારકી જીવોંકી ઉત્કૃષ્ટ ઔર જઘન્ય આયુઃસ્થિતિ કહી ગઈ છે (સા તેસિં જહન્નુકોસિયા બવે-સૈવ તેષાં જઘન્યોત્કૃષ્ટિકા ભવતિ) ઉત્તની ૨ હી ઉનકી કાયસ્થિતિ જઘન્ય ઔર ઉત્કૃષ્ટ ઉન નારકી જીવોંકી જાનની ચાહિયે ॥

અન્વયાર્થ—વે નારકી જીવ વહાંસે નિકલકર ગર્ભજ તિર્યશ્ચ એવં મનુષ્યોં મેં હી જન્મ ધારણ કરતે હેં. (નેરઙ્યાણં-નૈરયિકાણામ્) નારકી જીવોંકા (સાએ કાએ વિજઢમ્મિ-સ્વકે કાયે ત્યક્તે) અપને શરીરકો છોડને પર (અંતરં-અન્તરમ્) અન્તર કાલ (ઉક્કોસં-ઉત્કૃષ્ટમ્) ઉત્કૃષ્ટ રૂપસે (અણંત-

પ્રમાણુ છે તથા જહન્નેણં-જઘન્યેન જઘન્યની અપેક્ષાથી સત્તરસસાગરોવમા-સપ્તદશ સાગરોપમાણિ સત્તર સાગરોપમ પ્રમાણુ વિયાહિયા-વ્યાખ્યાતા કહેલ છે. ॥૧૬૬॥

અન્વયાર્થ—સત્તમાએ-સપ્તમાયા સાતમા નરકની આયુઃસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષા તેત્તીસસાગરોવમા-ત્રયત્રિંશત સાગરાન્ તેત્તીસ સાગરોપમ પ્રમાણુ તથા જહન્નેણં-જઘન્યેન જઘન્યની અપેક્ષાથી વાવીસં સાગરોવમા-દ્વાવિંશતિસાગરોપમાણિ વાવીસ સાગરોપમ પ્રમાણુ વિયાહિયા-વ્યાખ્યાતા કહેલ છે. ॥ ૧૬૭ ॥

અન્વયાર્થ—જા ચેવ આઝઠિઈ નેરઙ્યાણં વિયાહિયા-યા ચેવ આયુઃ સ્થિતિઃ નૈરયિકાણાં વ્યાખ્યાતા જેટલી જેટલી અને ભિન્ન ભિન્ન નરકોમા નારકીય જીવોની ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય આયુઃસ્થિતિ અહીં બતાવવામા આવેલ છે સા તેસિં જહન્નુકોસિયા બવે-સૈવ તેષાં જઘન્યોત્કૃષ્ટિકા ભવતિ જેટલી જ એની કાયસ્થિતિ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એ નારકીય જીવોની જાણવી જોઈએ. ॥ ૧૬૮ ॥

અન્વયાર્થ—એ નારકીય ત્યાંથી નીકળીને ગર્ભજ તિર્યશ્ચ અને મનુષ્યોમાં પણ જન્મ ધારણ કરે છે નેરઙ્યાણં-નૈરયિકાણામ્ નારકીય જીવોનું સાએ કાએ વિજઢમ્મિ-સ્વકે કાયે ત્યક્તે પોતાના શરીરને છોડવાથી અંતરં-અન્તરમ્ અંતરકાળ

પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્જીવાન્ પ્રાહ—

મૂલમ્—પંચિન્દિયં તિરિક્ષ્વાઓ, દુર્વિહા^૩ તે વિંયાહિયા ।

સંમૂર્છિમતિરિક્ષ્વાઓ, ગર્ભમવક્કંતિયા તંહા ॥૧૭૧॥

દુર્વિહા^૩ તે ભવૈ તિવિહા, જલચરા થલચરા તંહા ।

નહચરાં ચૈ બોદ્ધવ્વા, તેસિં^૧ મેઐં સુંણેહ મે^૨ ॥૧૭૨॥

છાયા—પચ્ચેન્દ્રિયા સ્તિર્યશ્ચઃ, દ્વિવિધાસ્તે વ્યાખ્યાતાઃ ।

સંમૂર્છિમ તિર્યશ્ચશ્ચ, ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકાસ્તથા ॥ ૧૭૧ ॥

દ્વિવિધાસ્તે ભવન્તિ ત્રિવિધાઃ, જલચરાઃ સ્થલચરાસ્તથા ।

નમશ્ચરાશ્ચ બોદ્ધવ્યાસ્તેષાં મેદાન્ શૃણુત મે ॥ ૧૭૨ ॥

ટીકા—‘ પંચિન્દિયતિરિક્ષ્વાઓ ’ इत्यादि ।

ये तु पच्येन्द्रियास्तिर्यश्चस्ते द्विविधा व्याख्याताः । तद् यथा—संमूर्छिम तिर्यश्चः, ये मनः पर्याप्त्यभावतः सदा संमूर्छिता इवावतिष्ठन्ते, ते गर्भव्युत्क्रान्तिकाश्च=गर्भे व्युत्क्रान्तिर्येषां ते गर्भव्युत्क्रान्तिकाः, तथेति समुच्ये ॥ १७१ ॥

કાલં—અનંતકાલમ્) અનંતકાલ પ્રમાણ હૈ તથા (જઘન્ય—જઘન્યકમ્) જઘન્યરૂપસે (અંતોમુદુર્ત—અન્તર્મુદૂર્તમ્) અન્તર્મુદૂર્તકા હૈ । યહ ઉત્કૃષ્ટ અન્તરકાલ નિગોદ જીવોંકી અપેક્ષા જાનના ચાહિયે । તથા જઘન્યકાલ જબ કોઈ સ્ત્રી જીવ નરકસે નિકલકર ગર્ભજ પર્યાપ્ત મત્સ્યોંમેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ઓર અન્તર્મુદૂર્ત આયુ સમાપ્ત કર ક્વિષ્ટ અધ્યવસાયકે વશસે પુનઃ નરકમેં હી ઉત્પન્ન હોતા હૈ તબકી અપેક્ષા જાનના ચાહિયે ॥ ૧૬૯ ॥

અન્વાયાર્થ—(एएसिं वण्णओ गंधओ रसफासओ वि य संठाण देसओ सहस्सओ विहाणाइं—एतेषाम् वर्णतः गन्धतः रसस्पर्शतः अपिच संस्थान देशतः सहस्रशः विधानानि) इन नारकी जीवोंके वर्ण, गंध, रस और

उक्तोसं—उत्कृष्टम् उत्कृष्ट ३पथी अणंतकालं—अनन्तकालम् अनन्तकाल प्रमाण छे तथा जघन्य३पथी अन्तर्मुदूर्तनुं छे. आ उत्कृष्ट अंतरकाल निगोदनी अपेक्षाथी जाणुवुं लेधछे तथा जघन्यकाल—ज्यारे कोई पणु एव नरकथी नीकणीने गर्भ पर्याप्त मत्स्योमां उत्पन्न थाय छे अने अंतर्मुदूर्त आयु समाप्त करीने क्विषट अध्यवसायना वशथी क्षरीथी नरकमां उत्पन्न थाय छे तेनी अपेक्षाथी जाणुवुं लेधछे. ॥ १६८ ॥

અન્વયાર્થ—एएसि वण्णओ गंधओ रसफासओ वि य संठाणदेसओ सहस्सओ विहाणाइं—एतेषां वर्णतः गन्धतः रसस्पर्शतः अपि च संस्थानदेशतः सहस्रशः विधानानि आ नारकीय ज्ञेयाना वणुं, गंध, रस, अने स्पर्श तथा संस्थानरूप देशनी

‘દુવિહા તે’ इत्यादि ।

द्विविधाः=उत्तरीत्या द्विकारका अपि=पञ्चेन्द्रियनिर्यञ्चः, पुनर्द्विविधा भवन्ति ।
के ते त्रयः ? इत्याकाङ्क्षायामाह-‘जलयरा’ इत्यादि । जलचराः स्थलचरास्तथा
नभश्चराश्चेति त्रयो बोद्धव्याः, तेषां त्रयाणां भेदान् मे=मम मनोपे शृणुत ॥१७२॥

स्पर्श तथा संस्थानरूप देशकी अपेक्षासे और भी बहुत भेद हो जाते हैं ॥

अब पंचेन्द्रिय तिर्यग्जीवोंको कहते हैं-‘पंचिन्द्रिय०’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(पंचिन्द्रिय तिरिक्खाओ दुविहा-पंचेन्द्रियाः तिर्यञ्चः
द्विविधाः) पंचेन्द्रिय निर्यञ्च दो प्रकारके (विद्याहिया-व्याख्याताः) कहे हैं
संमुच्छिन्न तिरिक्खाओ तथा गन्भवज्जंतिया-संमूर्च्छिन्न तिर्यञ्चश्च तथा
गर्भव्युत्क्रान्तिकाः) १ संमूर्च्छिन्नतिर्यञ्च और २ गर्भज तिर्यञ्च । मनः
पर्याप्तिके अभावमें जो सदा संमूर्च्छिन्नको तरह होते हैं वे संमूर्च्छिन्न
पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च हैं । तथा गर्भसे जिनकी उत्पत्ति होनी है वे गर्भज
पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च हैं ॥ १७१ ॥

अन्वयार्थ—(दुविहा ते त्रिविहा भवे-द्विविधाः ते त्रिविधाः भवन्ति)
वै दोनों प्रकारके तिर्यञ्च तीन प्रकारके और होते हैं (जलयरा थलयरा
तथा नहयरा-जलचराः स्थलचराः तथा नभश्चराः-) १ जलचर, २ स्थल-
चर, ३ एवं नभश्चर खेचर (तेसिं भए સુખેહ સે-તેષાં ભેદાન્ શ્રુણુત મે)
अब मैं इनके भेदोंको कहना हूं सो सुनो ॥ १७२ ॥

અપેક્ષાથી બીજા પદ ધરુ ભેદ થઈ જાય છે. ' ૧૭૦ ॥

હવે પાંચ ઈન્દ્રિય તિર્યંચ શબ્દને બતાવે છે—“ પંચેન્દ્રિય ” ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—પંચિન્દ્રિય તિરિક્ખાઓ દુવિહા-પંચેન્દ્રિયાઃ તિર્યંચ. દ્વિવિધાઃ પાંચ
ઈન્દ્રિય તિર્યંચ બે પ્રકારના વિદ્યાહિયા-વ્યાખ્યાતાઃ કહેડ છે સંમુચ્છિન્નતિરિક્ખાઓ
તથા ગન્મવજ્જંતિયા-સંમૂર્ચ્છિન્નતિર્યંચશ્ચ તથા ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકાઃ (૧) સંમૂર્ચ્છિન્ન-
તિર્યંચ અને (૨) ગર્ભજ તિર્યંચ. અને પર્યાપ્તિના અભાવમાં જે સદા
સંમૂર્ચ્છિન્નતાની નાકેડ હોય છે તે સંમૂર્ચ્છિન્ન પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ છે તથા
ગર્ભજી જેની ઉત્પત્તિ થાય છે તે ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ છે. ॥ ૧૭૧ ॥

અન્વયાર્થ—દુવિહા તે ત્રિવિહા ભવે-દ્વિવિધાઃ તે ત્રિવિધાઃ ભવન્તિ આ બે
પ્રકારના તિર્યંચ ત્રણ પ્રકારના વધુના હોય છે. જલચરા થલચરા તથા નહચરા-
જલચરાઃ સ્થલચરા. તથા નભશ્ચરાઃ અગ્રચર ૧ સ્થ.ચર, ૨ નભશ્ચર-ખેચર ૩
હવે હું તેસિં ભેદ-તેષાં ભેદાન્ એના ભેદોને કહું છું. તે સુખેહ-શ્રુણુત માંલખી!! ૧૭૨ ॥

तत्र जलचर जीवानाह—

मूलम्—मच्छा यं कच्छभा यं, गांहा यं सगरां तंहा ।
 सुंसुमारा यं बोधव्वा, पंचहो जलयराहिया ॥१७३॥
 लोएगदेसे ते सव्वे, न सव्वत्थ वियाहिया ।
 एत्तो कालं विभागं तुं, वोच्छं तेसिं चउव्विहम् ॥१७४॥
 संतइं पप्पणाईया, अपजवसिया वि यं ।
 ठिइं पडुच्चं साईया, सपज्जवसिया वि यं ॥१७५॥
 एगां यं पुव्वकोडी उ, उक्कोसेण वियाहिया ।
 आउठिई जलयराणं, अन्तोमुहुत्तं जहन्निया ॥१७६॥
 पुव्वकोडिपुहत्तं तुं, उक्कोसेण वियाहिया ।
 कायठिई जलयराणं, अन्तोमुहुत्तं जहन्नया ॥ १७७ ॥
 अणंतकालमुक्कोसं, अन्तोमुहुत्तं जहन्नयम् ।
 विज्जंमि सए काए, जलयराणं अंतरम् ॥१७८॥

छाया—मत्स्याश्च कच्छपाश्च, ग्राहाश्च मकरास्तथा ।

सुंसुमारश्च बोधव्याः, पञ्चधा जलचरा आख्याताः ॥ १७३॥
 लोकैकदेशे ते सर्वे, न सर्वत्र व्याख्याताः ।
 अतः कालविभागं तु, वक्ष्यामि तेषां चतुर्विधम् ॥१७४॥
 सन्ततिं प्राप्य अनादिकाः, अपर्यवसिता अपि च ।
 स्थितिं प्रतीत्य सादिकाः, सपर्यवसिता अपि च ॥ १७५ ॥
 एकां च पूर्वकोटिम्, उत्कर्षेण व्याख्याता ।
 आयुः स्थितिर्जलचराणाम्, अन्तर्मुहूर्तं जघन्यिका ॥१७६॥
 पूर्वकोटिं पृथक्त्वं तु, उत्कर्षेण व्याख्याता ।
 कायस्थितिर्जलचराणाम्, अन्तर्मुहूर्तं जघन्यिका ॥ १७७ ॥
 अनन्तकालमुत्कृष्टम्, अन्तर्मुहूर्तं जघन्यकम् ।
 त्यक्ते स्वके काये, जलचराणामन्तरम् ॥ १७८ ॥

टीका—‘मच्छा य कच्छभा य’ इत्यादि ।

मत्स्याः, कच्छपाः, च=पुनः ग्राहाः=‘गोहि’ इति ख्याताः, तथा-मकराः=

‘મગરમચ્છ’ ઇતિ ભાષા પ્રસિદ્ધાઃ, સુંસુમારાઃ=શિશુમારાઃ ‘સૌંસ’ ઇતિ રૂપાતાઃ, એવં જલચરાઃ પંચધા=પંચપ્રકારાઃ, આરૂપાતાઃ=તીર્થંકરાદિભિઃ કથિતાસ્તે સર્વે વૌદ્ધવ્યાઃ ॥ ૧૭૩ ॥ ૧૭૪ ॥ ૧૭૫ ॥

અવ જલચર જીવોંકે વિષયમેં સૂત્રકાર કહેતે હૈં—‘મચ્છાય’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(મચ્છા કચ્છમા ગાહા તહા મગરા સુંસુમારાય-મત્સ્યાઃ કચ્છપાઃ ગ્રાહાઃ તથા મકરાઃ સુંસુમારાશ્ચ) મત્સ્ય, કચ્છપ, ગ્રાહ તથા મગર એવં શિશુમાર-સૌંસ હસ પ્રકાર (જલયરા-જલચરા) જલચર જીવ (પંચહા આહિયા-પંચધા આરૂપાતાઃ) પાંચ પ્રકારકે કહે ગયે હૈ ॥ ૧૭૩ ॥

અન્વયાર્થ—(તે સર્વે લોણગદેસે-તે સર્વે લોકૈકદેશે) ચે સર્વ લોકકે એક દેશમેં રહેતે હૈં (ન સર્વત્થ-ન સર્વત્ર) સર્વ જગહ નહીં હૈં વિચાહિયા-વ્યારૂપાતાઃ) એસા વીતરાગ પ્રભુને કહા હૈ । (એતો તેસિં ચડવિહં કાલ-વિભાગં વૌચ્છં-અતઃ તેષાં ચતુર્વિધમ્ કાલવિભાગં તુ વક્ષ્યામિ) અવ મેં હસકે વાદ હનકા ચતુર્વિધ કાલવિભાગ કહતા હૂં-વહ હસ પ્રકાર હૈ ॥

અન્વયાર્થ—(સંતંદ્રં પપ્પ અણાઈયા વિ ચ અપજ્જવસિયા-સન્તતિં પ્રાપ્ય અનાદિકાઃ અપિ ચ અપર્યવસિતાઃ) સન્તતિકી અપેક્ષા ચે જીવ અનાદિ એવં અનંત હૈ તથા (ઠિં પડુચ્ચ સાઈયા વિ ચ સપજ્જવસિયા-સ્થિતિં પ્રતીત્ય સાદિકાઃ અપિ ચ સપર્યવસિતાઃ) સ્થિતિકી અપેક્ષાસે સાદિ એવં સાન્ત હૈ ॥ ૧૭૫ ॥

હવે જળચર જીવોના વિષયમાં સૂત્રકાર કહે છે—“મચ્છાય” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—મચ્છા કચ્છમા ગાહા મગરા સુંસુમારો ચ-મત્સ્યાઃ કચ્છપાઃ ગ્રાહાઃ તથા મકરાઃ સુંસુમારશ્ચ મત્સ્ય, કચ્છપ, ગ્રાહ તથા મગર અને શિશુમાર-સૌંસ આ પ્રમાણે જલયરા-જલચરા. જળચર એવં પંચહાઆહિયા-પંચધા આરૂપાતાઃ પાંચ પ્રકારના કહેલ છે. ॥ ૧૭૩ ॥

અન્વયાર્થ—તે સર્વે લોણગદેસે-તે સર્વે લોકૈકદેશે આ સધળા લોકાકાશના એક પ્રદેશમાં રહે છે. ન સર્વત્થ-ન સર્વત્ર લોકાકાશની સધળી જગ્યામાં નહીં એમ વિચાહિયા-વ્યારૂપાતા વીતરાગ પ્રભુએ કહ્યું છે. એતો તેસિં ચડવિહં કાલ-વિભાગં વૌચ્છં-અતઃ તેષાં ચતુર્વિધમ્ કાલવિભાગં તુ વક્ષ્યામિ હવે આના પછી આનો ચારવિધ કાલવિભાગ કહું છું. તે આ પ્રમાણે છે. ॥ ૧૭૪ ॥

અન્વયાર્થ—સંતંદ્રં પપ્પ અણાઈયા વિ ચ અપજ્જવસિયા-સન્તતિં પ્રાપ્ય અનાદિકાઃ અપિ ચ અપર્યવસિતાઃ સંતતિની અપેક્ષાથી આ એવં અનાદિ અને અનંત છે. તથા ઠિં પડુચ્ચ સાઈયા સપજ્જવસિયા-સ્થિતિ પ્રતીત્ય સાદિકાઃ અપિ ચ સપર્યવસિતાઃ સ્થિતિની અપેક્ષાથી સાદી અને સાંત છે. ॥ ૧૭૫ ॥

‘एगा य पुव्वकोडी उ’ इत्यादि—

जलचराणामायुःस्थितिः, उत्कर्षेण एकां च पूर्वकोटिं व्याख्याता, जघन्यिका तु अन्तर्मुहूर्तम् । इह स्थितिः संसृष्टिमानां गर्भजानां च तुल्यैव ॥१७६॥

‘पुव्वकोडिपुहत्तंतु’ इत्यादि—

जलचराणां कायस्थितिस्तु उत्कर्षेण पूर्वकोटिपृथक्त्वं व्याख्याता, तत्र पृथक्त्वं द्विप्रभृतिनवपर्यन्तम् । ततश्चेह—अष्टपूर्वकोटयः कायस्थितिर्जलचराणां भवति । इयतीचैषां कायस्थितिरित्थं स्यात्, पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्याणां उत्कृष्टतोऽप्यष्टैव

अन्वयार्थ—(जलचराणां आयुःस्थितिः) इन जलचर जीवोंकी आयुस्थिति (उक्कोसेण एगा पुव्वकोडी उ जहन्निया अन्तोमुहुत्तं—उत्कर्षेण एकां पूर्वकोटिं जघन्यिका अन्तर्मुहूर्तम्) उत्कृष्टकी अपेक्षा एक पूर्वकोटि प्रमाण तथा जघन्यकी अपेक्षा एक अन्तर्मुहूर्तकाल प्रमाण कही गई है ॥ १७६ ॥

अन्वयार्थ—(जलचराणां कायस्थितिः) तथा इन जलचर जीवोंकी कायस्थिति (उक्कोसेण—उत्कर्षेण) उत्कृष्टकी अपेक्षा (पुव्वकोडिपुहत्तं—पूर्वकोटि पृथक्त्वम्) पूर्वकोटि पृथक्त्व एवं (जहन्नया—जघन्यिका) जघन्यकी अपेक्षा (अन्तोमुहुत्तं—अन्तर्मुहूर्तम्) एक अन्तर्मुहूर्त कही गई है ॥ १७७ ॥

अन्वयार्थ—(जलचराणां) जलचर जीवों का (सए कोए विजढम्मि—स्वके काये त्यक्ते) अपने शरीरके छोड़ने पर पुनः उसी शरीरमें आने तक का (अंतरं—अन्तरम्) विरहकाल (उक्कोसं—उत्कृष्टम्) उत्कृष्ट (अणंतकालम्—अनंतकालम्) निगोदकी अपेक्षा

अन्वयार्थ—जलचराणां आयुःस्थितिः आ जलचर जवोनी आयुस्थिति उक्कोसेण एगा पुव्व कोडी उ जहन्निया अन्तोमुहुत्तं—उत्कर्षेण एकां पूर्वकोटिं जघन्यिका अन्तर्मुहूर्तम् उत्कृष्टनी अपेक्षाथी ओक पूर्वकोटि प्रमाण तथा जघन्यनी अपेक्षाथी ओक अन्तर्मुहूर्त कालप्रमाण बतावेद छे ॥१७६॥

अन्वयार्थ—जलचराणां कायस्थितिः तथा आ जलचर जवोनी कायस्थिति उक्कोसेण—उत्कर्षेण उत्कृष्टनी अपेक्षाथी पुव्वकोडी पुहत्तं—पूर्वकोटी पृथक्त्वम् पूर्वकोटि पृथक्त्व अने जहन्नया—जघन्यिका जघन्यनी अपेक्षाथी अन्तोमुहुत्तं—अन्तर्मुहूर्तम् ओक अन्तर्मुहूर्त कडेवा मां आवेद छे ॥१७७॥

अन्वयार्थ—जलचराणां जलचराणां जलचर जवोना सए कोए विजढम्मि—स्वके काये त्यक्ते पोताना शरीरने छोडीन इरीथी ओज शरीरमा अ पना सुधीना अंतरं—अन्तरम् विरहकाल उक्कोसं—उत्कृष्टम् उत्कृष्ट अणंतकाल—अनन्तकालम् निगोदनी

નિરન્તરા ભવા ભવન્તિ, તદાયુર્મીલને ચ ઇતાવત્ય એવ પૂર્વકોટયઃ સ્યુ નૈચૈતેષુ યુગલિનઃ સ્યુઃ, યેનોક્તવિરોધઃ સ્યાદિતિ, જઘન્યિકા તુ કાયસ્થિતિરન્તર્મુહૂર્તમ્ ॥૧૭૮

અથ સ્થલચરાનાહ—

મૂલમ્—ચરુર્પંચા યૌ પરિસપ્પા, દુવિહા થલયૌ ભવે ।

ચરુર્પંચા ચૈવિહા, 'તે મે' કિત્તયંઓ સુંજ ॥૧૭૯॥

એગ્ગુરા દુગ્ગુરા ચેવૈ, ગંડીપય સળહપ્પંચા ।

હયમાઈ ગોળંમાઈ, ગર્થમાઈ સીહમાઈણો ॥ ૧૮૦ ॥

મુઓરપરિસપ્પા યૌ, પરિસપ્પા દુવિહા ભવે ।

ગોહાઈ અહિમાઈ ય, એકેક્કા ણેગહાં ભવે ॥ ૧૮૧ ॥

લોએગ્ગદેસે 'તે સઠ્ઠે, ન સઠ્ઠત્થ વિચાહિયા ।

એત્તો કાલવિભાગં તું, વોચ્છં 'તેસિં ચૈવિહમ્ ॥૧૮૨॥

અનંતકાલ તથા (જહન્નયમ્—જઘન્યકમ્) જઘન્યકાલ (અંતો મુહુત્તં—અન્તર્મુહૂર્તમ્) અન્તર્મુહૂર્ત જાનના ચાહિયે । સંમૂર્ચ્છિમ તિર્યઞ્ચૌકી તથા ગર્ભજ તિર્યઞ્ચૌકી સ્થિતિ એકસી કહી ગઈ છે । દો સંખ્યાસે લેકર નૌ તકકી સંખ્યાકા નામ શાસ્ત્રીયભાષામેં પૃથક્ત્વ છે । જલચર જીવોંકી કાયસ્થિતિ આઠ પૂર્વકોટિકી હોતી છે । સો વહ ઇતની ઇસ પ્રકારસે છે કે પંચેન્દ્રિય તિર્યઞ્ચ તથા મનુષ્યોંકે અન્તર રહિત ભવ, ઉત્કૃષ્ટકી અપેક્ષા આઠ હી હોતે છે । ઇનકી આયુ મિલાનેસે ઇતની હી પૂર્વકોટિ આતી છે । ઇનમેં યુગલિયા હોતે નહીં છે કે જિસસે ઉક્ત કથન મેં વિરોધ આ સકે ॥૧૭૮॥

અપેક્ષાથી અનંતકાળ તથા જહન્નયમ્—જઘન્યકમ્ જઘન્યકાળ અન્તોમુહુત્તં—અન્તર્મુહૂર્તમ્ અંતર્મુહૂર્ત જાણવું જાઈએ. સંમૂર્ચ્છિમ તિર્યંચોની તથા ગર્ભજ તિર્યંચોની સ્થિતિ એક સરખી બતાવવામાં આવેલ છે. એ સંખ્યથી લઈને નવ સુધીની સંખ્યાતું નામ શાસ્ત્રીય ભાષામાં પૃથક્ત્વ છે જળચર જીવોની કાયસ્થિતિ આઠ પૂર્વકોટિની હોય છે. તે એ એટલી આવા પ્રકારે છે કે, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ તથા મનુષ્યોના અંતરરહિત ભવ ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ આઠ જ થાય છે. એમની આયુ મેળવવાથી એટલી પૂર્વ કોટી આવે છે. એમનામાં જુગલિયા હોતા નથી. કે જેથી કહેવાયેલ વિષયમાં વિરોધ આવી શકે ॥ ૧૭૮ ॥

संतैङ् पप्पणाईया, अपजवसिया वि यं ।
 ठिंङ् पडुच्चै साईया, सपज्जवसिया वि यं ॥१८३॥
 पलियोवसाइं तिणिणं उं, उक्कोसेणं वियाहिया ।
 आउठिई थलयराणं, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥१८४॥
 पलियोवसाइं तिणिणं उं, उक्कोसेणं वियाहिया ।
 पुव्वकोटिपुहत्तेणं, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ।
 कायाठिई थलयराणं, अंतरं 'तेसिमं' भवे ॥१८५॥
 कालमणंतमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नियं ।
 विजटम्मि सए काये, थलयराणं तु अंतरम् ॥ १८६॥

छाया—चतुष्पदाश्च परिसर्पाः, द्विविधाः स्थलचरा भवन्ति ।
 चतुष्पदाश्चतुर्विधाः, तान्मे कीर्तयतः शृणु ॥ १७९ ॥
 एकखुरा द्विखुराश्चैव, गण्डीपदाः सनखपदाः ।
 हयादयः गवादयः, गजादयः सिंहादयः ॥ १८० ॥
 भुजोरः परिसर्पाश्च, परिसर्पा द्विविधा भवन्ति ।
 गोधादयः, अह्लादयश्च, एकैकैऽनेकधा भवन्ति ॥१८१॥
 लोकैकदेशे ते सर्वे, न सर्वत्र व्याख्याताः ।
 अतः कालविभागं तु, वक्ष्यामि तेषां चतुर्विधम् ॥१८२॥
 सन्ततिं प्राप्यानादिकाः, अपर्यवसिता अपि च ।
 स्थिता प्रतीत्य सादिकाः सपर्यवसिता अपि च ॥१८३॥
 पल्योपमानि त्रीणि तु, उत्कर्षेण व्याख्याता ।
 आयुः स्थितिः स्थलचराणाम्, अन्तर्मुहूर्तं जघन्यिका ॥१८४॥
 पल्योपमानि त्रीणि तु, उत्कर्षेण व्याख्याता ।
 पूर्वकोटिपृथक्त्वेन, अन्तर्मुहूर्तं जघन्यिका ॥
 कायः स्थितिः स्थलचराणाम्, अन्तरं तेषामिदं भवति ॥१८५॥
 कालं अनन्तमुत्कृष्टम्, अन्तर्मुहूर्तं जघन्यकम् ।
 त्यक्ते स्वके काये, स्थलचराणां तु अन्तरम् ॥१८६॥

टीका—‘चतुष्पदा य’ इत्यादि—

स्थलचराः पञ्चेन्द्रिय तिर्यग् जीवा द्विविधा भवन्ति । तद् यथा—चतुष्पदाः,
 परिसर्पाश्च । तत्र चतुष्पदाः=चरणचतुष्टयवन्तः, चतुर्विधाः=चतुः प्रकारका सन्ति,
 तान् मे=मम कीर्तयतः शृणु ॥१७९॥

‘एगखुरा’ इत्यादि ।

एकखुराः, द्विखुराः, गण्डीपदाः, सनखपदाश्चेति चतुर्विधाः । तत्रैकखुराः एक खुरश्चरणे येषां ते, एकखुराः, हयादयः द्विखुराः-गवादयः, गण्डीपदाः=गण्डी-पद्मकर्णिका, तद्वत् वृत्ततया पदानि येषां ते तथा, यथा-गजादयः । सनखपदाः=सहनखैर्वर्तन्ते, इति सनखानि, सनखानि पदानि येषां ते सनखपदाः सिंहादयः ॥१८०॥

स्थलचर इस प्रकार हैं—‘चउप्पयाय’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(थलચરા-स्थलचराः) स्थलचर जो पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च जीव हैं वे (दुविहा-द्विविधाः) दो प्रकारके होते हैं । (चउप्पया परिसप्पाय-चतुष्पदाः परिसर्पाश्च) चतुष्पद-चारपैरवाले तथा परिसर्प । इनमें (चउप्पया चउव्विहा-चतुष्पदाः चतुर्विधाः) चतुष्पद तिर्यञ्च चार प्रकार हैं (ते मे कित्तयओ सुण-तान् मे कीर्तयतः शृणु) उन्हें मैं कहता हूँ-सुनो ॥१७९॥

अन्वयार्थ—(एगखुरा दुखुरा गंडिपय सणहप्पया-एकखुराः द्विखुराः गण्डीपदाः सनखपदाश्च) जिनके पैरोंमें एक खुर होता है वे एक खुर पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च जीव हैं जैसे घोड़ा वगैरह (द्विखुराः) जिनके पैरोंमें दो खुर हुआ करते हैं वे द्विखुर पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च जीव हैं जैसे गाय वगैरह । (गंडीपया-गण्डीपदाः) कमलकी कर्णिकाके समान जिनके पैर होते हैं वे गण्डीपद पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च जीव हैं जैसे हाथी आदि । (सणहप्पया-

સ્થળચર આ પ્રકારના છે—“ચઉપ્પયાય” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—થલચરા-સ્થલચરાઃ સ્થળચર જીવ જે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવ છે, તે, દુવિહા-દ્વિવિધાઃ બે પ્રકારના હોય છે ચઉપ્પયા પરિસપ્પાય-ચતુષ્પદાઃ પરિસર્પાશ્ચ ચાર પગવાળા તથા પરિસર્પ આમાંથી ચઉપ્પયા ચઉવ્વિહા-ચતુષ્પદાઃ ચતુર્વિધા ચાર પગવાળા, તિર્યંચ ચાર પ્રકારના છે, તે મે કિત્તયઓ સુણ-તાન્ મે, કીર્તયતઃ શ્રુણુ એને હું કહું છું તે સાંભળો ॥ ૧૭૯ ॥

અન્વયાર્થ—एगखुरा दुखुरा गंडिपय सणहप्पया-एकखुराः द्विखुराः गण्डीपदाः सनखपदाश्च जेना पगमां એક ખરી હોય છે એ એક ખરીવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવ છે. જેમ કે, ઘોડા વિગેરે જેના પગમાં બે ખરી હોય છે, તે બે ખરીવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવ હોય છે. જેમ કે, ગાય વગેરે. ગંડીપયા-ગણ્ડીપદાઃ કમળની ઢાંડીના જેવા જેના પગ હોય છે તે ગણ્ડીપદ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવ છે. જેમ હાથી વગેરે. સણહપ્પયા-સનખપદાઃ જેના

‘શુઓરગપરિસ્પર્ષા ય’ इत्यादि ।

परिसर्पा द्विविधा भवन्ति । तद् द्वैविध्यमाह—‘शुओर’ इत्यादि । शुओरग-
परिसर्पाश्च—इह परिसर्पशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते । ततो शुजा इव शुजाः—शरीरा-
वयवविशेषास्तैः परिसर्पन्तीति शुजपरिसर्पाः । उरः परिसर्पाश्च=उरोवक्षस्तेन
परिसर्पन्तीत्युरःपरिसर्पाः । तत्र शुजपरिसर्पाः गोधादयः । उरः परिसर्पास्तु

सनखपदाः) जिनके पैरोंमें नख हुआ करते हैं वे सनखपद पंचेन्द्रिय
तिर्यश्च जीव हैं जैसे सिंह बिल्ली कुत्ता वगैरह ॥ १८० ॥

अन्वयार्थ—(परिसर्पा दुविधा भवे-परिसर्पाः द्विविधा भवन्ति)
परिसर्व पंचेन्द्रिय तिर्यश्चजीव दो प्रकारके होते हैं ? शुजपरिसर्प २ उरः
परिसर्व जो पंचेन्द्रिय तिर्यश्च शुजासे अर्थात् शुजाके सदृश शरीरके
अवयव विशेषोंसे सरकते हैं वे शुजपरिसर्प कहे गये हैं । जो वक्षस्थलसे
सरकते हैं वे उरःपरिसर्प कहे जाते हैं । शुजपरिसर्प—जैसे (गोहाइ-गोधा-
दयः) गोधा आदि तथा उरःपरिसर्प (अहिमाई-अह्यादयश्च) सर्पआदि ।
अर्थात् गोधा आदि जीव शुजपरिसर्प हैं एवं सर्प आदि उरःपरिसर्प हैं ।
(एकेकाणैगहा भवे-एकैक अनेकधा भवन्ति) ये शुजपरिसर्प तथा उरः
परिसर्प भी अनेक प्रकार होते हैं ॥ १८१ ॥

अन्वयार्थ—(ते सव्वे-ते सर्वे) ये स्थलचर जीव (लोएगदेसे-लोकैक-
देशे) लोकके एकदेशमें रहते हैं (न सव्वत्थ-न सर्वत्र) सर्वत्र नहीं (वयाहिया
व्याख्याताः) ऐसा वीतराग प्रभुका कथन है । (एत्तो-अतः) अब इसके

પગોમાં નખ હોય છે તે સનખપદ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવ છે. જેમ કે,
સિંહ, બિલાડી, કૂતરો વગેરે. ॥ ૧૮૦ ॥

અન્વયાર્થ—પરિસ્પર્ષા દુવિધા ભવે-પરિસ્પર્ષાઃ દ્વિવિધા ભવન્તિ પરિસ્પર્ષ
પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવ બે પ્રકારના હોય છે. ૧. ભૂજપરિસ્પર્ષ ૨. ઉરઃપરિસ્પર્ષ
પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ ભુજથી અર્થાત્ ભુજ સમાન શરીરના અવયવ વિશેષથી
સરકે છે, તે ભુજ પરિસ્પર્ષ કહેવાયેલ છે. જે વક્ષસ્થળથી સરકે છે તે ઉરઃ
પરિસ્પર્ષ કહેવાય છે. ભુજપરિસ્પર્ષ ગોહાઈ-ગોધાદયઃ જેમ ગોધા વગેરે. તથા
ઉરઃપરિસ્પર્ષ અહિમાઈ-અહ્યાદયઃ સર્પ વગેરે અર્થાત્ ગોધા, આદિ જીવ ભુજ-
પરિસ્પર્ષ છે. અને સર્પ વગેરે. ઉરઃપરિસ્પર્ષ છે. એકેકાણેગહા ભવે-એકેક અનેકધા
ભવન્તિ આ ભુજપરિસ્પર્ષ તથા ઉરઃપરિસ્પર્ષ પણ અनेક પ્રકારના હોય છે ॥ ૧૮૧ ॥

અન્વયાર્થ—તે સવ્વે-તે સર્વે આ સ્થળચર જીવ લોએગદેસે-લોકેકદેશે
લોકના એક ભાગમાં રહે છે ન સવ્વત્થ-ન સર્વત્ર સર્વત્ર નહીં. વયાહિયા-
વ્યાખ્યાતા એવું વીતરાગ પ્રભુનું કથન છે. એત્તો-અતઃ હવે એના તેસિં ચરન્વિહં

અહ્યાદયઃ સર્પાદય इत्यर्थः । एकैके-भुज परिसर्पाः, उरः परिसर्पाश्चेत्यर्थः, अनेकधा भवन्ति ॥ १८१ ॥ १८२ ॥ १८३ ॥

‘પલિઓવમાઈ’ इत्यादि—

स्थलचरागाम् आयुः स्थितिः, उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि व्याख्याता । जघन्यिका=जघन्याऽऽयुः स्थितिरन्तर्मुहूर्तम् । अत्रचायं विशेषः—‘गर्भज भुजोरः परिसर्पयोस्तृकृष्टमायुः पूर्वकोटिः, समूर्छिमयोस्तु तयोः क्रमात् द्वाचत्वारिंशत् ४२ त्रिपञ्चाशच्च ५३ वर्षसहस्राणि । समूर्छन-स्थलचराणां तु सामान्यतश्चतुर शीतिर्वर्षसहस्राणि इति ॥ १८४ ॥

‘પલિઓવમાઈ’ इत्यादि—

स्थलचराणां कायस्थितिः, उत्कर्षेण पूर्वकोटि पृक्त्वेन अधिकानि त्रीणि

વાદ (તેસિં ચડવિહમ્ કાલવિભાગં વોચ્છં-તેષામ્ ચતુર્વિધમ્ કાલવિભાગં વક્ષ્યામિ) મૈં ઇન સવ સ્થલચર જીવોંકા ચાર પ્રકારકા કાલવિભાગ કહતા હું ॥ ૧૮૨ ॥

અન્વયાર્થ—વહ ઇસ પ્રકાર હૈ (સંતંઈ-સન્તતિમ્) પ્રવાહકી અપેક્ષા (અણાઈયા-અનાદિકાઃ) યે સબ અનાદિ હૈં તથા (અપજ્જવસિયા-અપર્યવસિતાઃ) અનંત હૈં । ઠિઈં પડુચ્ચ સાઈયા વિ ય સપજ્જવસિયા-સ્થિતિ પ્રતીત્ય સાદિકાઃ અપિ ચ સપર્યવસિતાઃ) સ્થિતિકી અપેક્ષા સાદિ સાન્ત હૈં ॥ ૧૮૩ ॥

અન્વયાર્થ—(થલચરાણં આડઠિઈં પલિઓવમાઈં તિણિણ ડ ઉક્કોસેણ વિયાહિયા- સ્થલચરાણાં આયુઃસ્થિતિઃ પલ્યોપમાનિ ત્રીણિ તુ ઉત્કર્ષેણ વ્યાખ્યાતા) ઇન સ્થલચર જીવોંકી ઉત્કૃષ્ટ આયુસ્થિતિ ત્રીણ પલ્યકી કહી ગઈ હૈ । તથા (અંતામુહુત્તં જહન્નિયા-અન્તર્મુહૂર્તં જઘન્યિકા) જઘન્ય આયુસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્તકી કહી ગઈ હૈ ॥ ૧૮૪ ॥

કાલવિભાગં વોચ્છં-તેષાં ચતુર્વિધમ્ કાલવિભાગં વક્ષ્યામિ આ સધળા સ્થળચર જીવોના ચાર પ્રકારના કાળવિભાગને કહુ છું ॥ ૧૮૨ ॥

અન્વયાર્થ—તે આ પ્રકારે છે સંતંઈ-સન્તતિ પ્રવાહની અપેક્ષાથી અણાઈયા-અનાદિકાઃ એ સધળા અનાદિ છે અને અપજ્જવસિયા-અપર્યવસિતાઃ અનંત છે. તથા ઠિઈં પડુચ્ચ સાઈયા વિ ય સપજ્જવસિયા-સ્થિતિ પ્રતીત્ય સાદિકાઃ અપિ ચ સપર્યવસિતા સ્થિતિની અપેક્ષાથી સાદી અને સાંત છે ॥ ૧૮૩ ॥

અન્વયાર્થ—થલચરાણં આડઠિઈં પલિઓવમાઈં તિણિણ ડ ઉક્કોસેણ વિયાહિયા-સ્થલચરાણાં આયુસ્થિતિ પલ્યોપમાનિ ઉત્કર્ષેણ વ્યાખ્યાતા આ સ્થળચર જીવોની ઉત્કૃષ્ટ આયુસ્થિતિ ત્રણ પલ્યોપમાની કહેવાયેલ છે તથા જઘન્ય આયુસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્તની કહેવાયેલ છે. ॥ ૧૮૪ ॥

પલ્યોપમાનિ વ્યાख्याતા । જઘન્યિકાન્નજઘન્યૈવ જઘન્યિકા સ્વાર્થે કઃ, કાય-
સ્થિતિઃ, અન્તર્મુહૂર્તમ્ ॥

અન્વયાર્થ—(યલચરાણં કાયઠિર્હ—સ્થલચરાણામ્ કાયસ્થિતિઃ) इसी
तरह इन स्थलचर पंचेन्द्रिय तिर्यश्च जीवोंकी कायस्थिति (उक्लोसेण-उ-
त्कर्षेण) उत्कृष्टसे (पुर्वकोटिपुहत्तेणं तिणिण पलियोवमाइं वियाहिया-
पूर्वकोटिपृथक्त्वेन त्रीणी पल्योपमानि व्याख्याता) पूर्वकोटि पृथक्त्व
अधिक तीनपल्यकी एवं (जहन्निया अंतोमुहुत्तं-जघन्यिका अन्तर्मुहूर्तम्)
जघन्यसे एक अन्तर्मुहूर्तकी कही गई है । यहां यह विशेषता है कि
गर्भजभुज परिसर्प एवं गर्भज उरःपरिसर्पकी आयुस्थिति पूर्वकोटिकी होती
है तथा संमूर्च्छिम जन्मवाले भुजपरिसर्पकी आयु बयालीस हजार वर्षकी
तथा उरः परिसर्पकी तेपन ५३ हजार वर्षकी आयु होती हैं ।
संमूर्च्छिम स्थलचर जीवोंकी आयु सामान्यरूपसे चौरासी ८४ हजार वर्ष
प्रमाणकी होती है । ३ तीन पल्योपम प्रमाण जो उत्कृष्ट आयु यहां
स्थलचर तिर्यश्चोंकी कही गई है वह भोगभूमिके तिर्यश्चोंकी अपेक्षासे
कही गई है । यह स्थिति उनकी अवस्थिति है । कायस्थितिका विचार
इस प्रकार है—मनुष्य हो या तिर्यश्च हो सबकी जघन्य कायस्थिति तो
भवस्थितिके समान अन्तर्मुहूर्त प्रमाण ही है । स्थलचर जीवोंकी कायस्थिति

અન્વયાર્થ—યલચરાણં કાયઠિર્હ—સ્થલચરાણામ્ કાયસ્થિતિઃ આ પ્રમાણે આ
સ્થળચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવોની કાયસ્થિતિ ઉક્લોસેણ-ઉત્કર્ષેણ ઉત્કૃષ્ટથી
પુર્વકોટિપુહત્તેણં તિન્નિપલિયોવમાઈં વિયાહિયા-પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વેન ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ
વ્યાખ્યાતા પૂર્વકોટી પૃથક્ત્વથી અધિક ત્રણ પલ્યની અને જહન્નિયા અન્તોમુહુત્તં-
જઘન્યિકા અન્તર્મુહૂર્તમ્ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની બતાવાયેલ છે. અહીંયા
એ વિશેષતા છે કે, ગર્ભજ ભૂજગરિસર્પ અને ઉરઃપરિસર્પની આયુસ્થિતિ
પૂર્વ કોટીની હોય છે તથા સંમૂર્ચ્છિમ જન્મવાળા ભુજપરિસર્પની આયુ
ઘંતાળીસ હજાર (૪૨૦૦૦) વર્ષની તથા ઉરઃપરિસર્પની તેપન હજાર
(૫૩૦૦૦) વર્ષની આયુ હોય છે. સંમૂર્ચ્છિમ સ્થળચર જીવોની આયુ
સામાન્ય રૂપથી ચોર્યાસી હજાર (૮૪૦૦૦) વર્ષ પ્રમાણની હોય છે. ત્રણ
પલ્યોપમ પ્રમાણ જે ઉત્કૃષ્ટ આયુ અહીં સ્થળચર તિર્યંચોની કહેવાયેલ છે
છે તે ભોગભૂમિના તિર્યંચોની અપેક્ષાથી કહેવાયેલ છે. આ સ્થિતિ તેમની
ભવસ્થિતિ છે. કાયસ્થિતિનો વિચાર આ પ્રમાણે છે—મનુષ્ય હોય અગર તો
તિર્યંચ હોય, સઘળાની જઘન્ય કાયસ્થિતિ નો ભવસ્થિતિના સમાન અંતર્મુહૂર્ત

અત્ર પલ્યોપમત્રયમાયુ યુગલિ-ચતુષ્પદતિરશ્વામ્, તદ્ભવાનન્તરં હિ તેષાં ન પુનસ્તેષ્વેવોત્પાદ્. તતઃ પૂર્વં તુ ઉત્કર્ષતોઽપિ તૈષુ પૂર્વકોટિ પ્રમાણાયુષઃ સપ્તાપ્તૌ ભવો વા ભવન્તીતિ પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વાધિકપલ્યોપમત્રયપ્રમાણા, તેષાં કાયસ્થિતિઃ । પઞ્ચેન્દ્રિયનરતિરશ્વામધિકનિરન્તરભવાન્તરા સંભવાત્ ।

સાત આઠ ભવ તકકી હૈ । इसके बाद वह अवश्य ही उस भवको छोड़ देता है । तात्पर्य-इसका यह है कि यहां भवस्थिति और कायस्थितिको लेकर स्थिति कही जा रही है । कोई भी जन्म पाकर उसमें जघन्य अथवा उत्कृष्ट जिनने कालनक जी सकता है वह भवस्थिति है और बीचमें किसी दूसरी जातिमें जन्म न ग्रहण करके किसी एक ही जाति में बार२ उत्पन्न होना कायस्थिति है । इस तरह यहां स्थलचर जीवोंकी कायस्थिति सात आठ भव प्रमाण कहो गई है । कोई भी स्थलचर जीव लगातार अपनी जातिमें सात अथवा आठ भव तक रहनेके बाद अवश्य उस जातिको छोड़ देता है । सब तिर्यञ्चोंकी कायस्थिति भवस्थितिकी तरह एकसी नहीं होती है । यही बान पूर्वोक्त वर्णनसे यहां कही गई है । पूर्वकोटि पृथक्त्व अधिक जो तीन पल्यकी चतुष्पद तिर्यचोंकी कायस्थिति कही है वह इन्हीं सात अथवा आठ भवोंके ग्रहणकी अपेक्षा कहो है । क्यों कि पूर्वकोटि प्रमाण आयुवाले तिर्यञ्चके चतुष्पदतिर्यचोंमें उत्कृष्टसे सात अथवा आठ भव ही होते हैं,

પ્રમાણુ છે. સ્થળચર જીવોની કાયસ્થિતિ સાત આઠ ભવ સુધીની છે. તેના પછી તે અવશ્ય ભવને છોડી દે છે આનું તાત્પર્ય એ છે કે, આ સ્થળે ભવસ્થિતિ અને કાયસ્થિતિને લઈને સ્થિતિ બતાવેલ છે કેમકે પણ જન્મ પામીને તેમા જઘન્ય અથવા ઉત્કૃષ્ટ જેટલા કાળ સુધી જીવી શકે છે, તે ભવસ્થિતિ છે. વચમાં બીજી કેમકે જાતિમાં જન્મ ન લઈને કેમકે એક જ જાતિમાં વારંવાર ઉત્પન્ન થવું એ કાયસ્થિતિ છે. આ પ્રમાણે અહીંયા સ્થળચર જીવોની કાયસ્થિતિ સાત આઠ ભવપ્રમાણુ કહેલ છે. કેમકે પણ સ્થળચર જીવ એકી સાથે પોતાની જાતિમાં સાત અથવા આઠ ભવ સુધી રહ્યા પછી અવશ્ય તે જાતિને છોડી દે છે. સઘળા તિર્યંચોની કાયસ્થિતિ ભવસ્થિતિની માફક એક સરખી હોતી નથી. આ વાત પહેલાં કહેવાયેલા વર્ણુનથી અહીં બતાવેલ છે. પૂર્વકોટી પૃથક્ત્વ અધિક જે ત્રણ પલ્યની ચાર પગવાળા તિર્યંચોની કાયસ્થિતિ બતાવેલ છે. તે તેના સાત અથવા આઠ ભવોને ચક્રણ કરવાની અપેક્ષાથી બતાવેલ છે. કારણ કે, પૂર્વકોટી પ્રમાણુ આયુવાળા તિર્યંચોના ચાર પગવાળા તિર્યંચોમાં ઉત્કૃષ્ટથી સાત અથવા આઠ ભવ હોય છે. તેથી

ઉક્તંહિ—‘સત્તદ્વભવા ઉ તિરિમણુગ’ ઇતિ । અત એતાવતેવાધિકસ્ય સંભવ
ઇતિ ભાવનીયમ્ ॥૧૮૫॥૧૮૬॥

સ્વેચરજીવાનાહ—

મૂલમ્—ચંદ્રમે ઉ લોસપવસી ચં, તદ્વયાં સમુગ્ગર્પવિસ્યા ।

વિચયપર્વસી ચં બોધંવા, પર્વિણ્ણો ચ ચડંવિહા ॥૧૮૭॥

લોગેગદેસે તે સંવે, ન સંવત્થ વિચ્યાહિયા ।

ઈત્તો કાંલવિભાગં તુ, વોચ્છં તોસિં ચડંવિહં ॥૧૮૮॥

સંતેહં પંપણાઈયાં, અપજ્જવસિયા વિંચ ।

ઠિઈં પંડુચ્ચ સાઈયા, સપંજ્જવસિયા વિંચ ॥૧૮૯॥

પલિઓવંમસસ માંગો, અસંખેજ્જંદમો મંવે ।

આંડઠિઈં સ્વહયંરાણં, અંતોમુહુત્તં જહન્નિયા ॥૧૯૦॥

इससे अधिक नहीं । कारण कि पंचेन्द्रिय नर और तिर्यञ्चोंके इनसे अधिक निरन्तर अवान्तरोंका अभाव है । बादमें किसी न किसी दूसरी जातिमें उनका जन्म हो जाता है । जैसे कहा भी है—“सत्तद्वभवा उ तिरिमणुग” इति । इसलिये इतनी ही अधिकताका संभव हो सकता है ऐसा जानना चाहिये । (थलयराणं विजढस्मि सए काए—स्थलचराणां त्यक्ते स्वके काये) स्थलचर जीवोंका अपने कायके छोड़ने पर (अंतरं उक्कोसं—अंतरं उत्कृष्टम्) अन्तर उत्कृष्ट (अणंतकालं—अनन्तकालम्) अनन्तकाल प्रमाण तथा (जहन्नयं—जघन्यम्) जघन्य (अन्तोमुहुत्तं—अन्त-मूर्हर्तम्) अन्तमूर्हर्त प्रमाणका है ॥१८५॥१८६॥

વધુ નહીં. કારણ કે, પંચેન્દ્રિય નર અથવા તિર્યંચે ને તેનાથી અધિક નિરંતર ભવંતરોનો અભાવ છે તે બાદ કોઈને કોઈ બીજી જાતિમાં તેનો જન્મ થાય છે. જેમ કહેલ છે કે “સત્તદ્વ ભવા ઉ તિરીમણુગ” ઇતિ ! આ કારણે આટલી જ અધિકતાનો સંભવ હોઈ શકે છે એમ જાણવું જોઈએ. થલયરાણ વિજઢસ્મિ સએ કાએ—સ્થલચરાણાં ત્યક્તે સ્વકે કાયે સ્થળચર બનેના પોતાના શરીર છોડવા પછી અન્તર ઉક્કોસં—અંતરમ્ ઉત્કૃષ્ટમ્ અંતર ઉત્કૃષ્ટ અણંતકાલં—અનન્ત કાલમ્ અનંતકાળ પ્રમાણ તથા જહન્નયં—જઘન્યમ્ જઘન્ય અન્તોમુહુત્તં—અન્ત-મૂર્હર્તમ્ અંતમૂર્હર્ત પ્રમાણનું છે. ॥ ૧૮૫ ૧૮૬ ॥

असंख्यभागपलियस्स, उक्कोसेण उ साहिया ।

पुव्वकोडीपुहत्तेण, अंतोमुहुत्तं जहन्निर्या ॥१९१॥

कायठिई खहयराणं, अंतरं 'तेसिमं' भवे ।

कालं अणंतमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नियं ॥१९२॥

एएसिं वर्णओ चैव, गंधओ रसफांसओ ।

संठारणदेसओ वावि, विहारणाइं सहस्संसो ॥१९३॥

छाया—चर्माणि लोमपक्षिश्च, तृतीयाः समुद्रपक्षिणः ।

विततपक्षिणश्च बोद्धव्याः पक्षिणश्च चतुर्विधाः ॥ १८७ ॥

लोकैकदेशे ते सर्वे, न सर्वत्र व्याख्याताः ।

अतः कालविभागं तु, वक्ष्यामि तेषां चतुर्विधम् ॥१८८॥

सन्ततिं प्राप्यानादिकाः, अपर्यवसिता अपि च ।

स्थितिं प्रतीत्य सादिकाः, सपर्यवसिता अपि च ॥१८९॥

पल्योपमस्य भागः, असंख्येयतमो भवति ।

आयुः स्थितिः खेचराणाम् अन्तर्मुहूर्तं जघन्यिका ॥ १९० ॥

असंख्यभागः पल्यस्य उत्कर्षेण तु साधिका ।

पूर्वकोटीपृथक्त्वेन, अन्तर्मुहूर्तं जघन्यिका ॥ १९१ ॥

कायस्थितिः खेचराणाम् अन्तरं तेषामिदं भवति ।

कालम् अनन्तमुत्कृष्टम्, अन्तर्मुहूर्तं जघन्यकम् ॥ १९२ ॥

एतेषां वर्णतश्चैव, गन्धतो रसस्पर्शतः ।

संस्थानदेशतश्चापि, विधानानि सहस्रशः ॥ १९३ ॥

टीका—‘चम्मे उ’ इत्यादि ।

नभश्चरा जीवाः पक्षिणस्ते चतुर्विधा बोद्धव्याः । तद् यथा—चर्माणि—चर्म-
पक्षिणः, चर्मचटका प्रभृतयः, चर्मरूपा एव हि तेषां पक्षा भवन्ति । लोमपक्षिणः

नभश्चर जीवोंके विषयमें अब सूत्रकार कहते हैं—‘चम्मे उ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(पक्खिणो-पक्षिणः) नभश्चर पक्षी-पंचेन्द्रिय नभश्चर
जीव (चउव्विहा-चतुर्विधाः) चार प्रकारके (बोधव्वा-बोधव्याः)

नभश्चर जीवोंना विषयमां डवे सूत्रकार कहे छे—“चम्मे उ” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—पक्खिणो-पक्षिणः नभश्चर पक्षि-पंचेन्द्रिय नभश्चर जीव
चउव्विहा-चतुर्विधाः चार प्रकारना बोधव्वा-बोधव्याः जाणुवा जेधये. अर्थात्

=રોમપક્ષિણઃ, રોમપ્રધાનાઃ પક્ષા રોમપક્ષાસ્તદ્રન્તઃ રાજહંસાદયઃ । તૃતીયાઃ સમુદ્રપક્ષિણઃ=સંપુટકાકારપક્ષવન્તઃ પક્ષિવિશેષાઃ ચતુર્થો વિતતપક્ષિણઃ=યે સર્વદા વિસ્તારિતાભ્યામેવ પક્ષાભ્યાસુપવિષ્ટા ભવન્તિ । તૃતીય-ચતુર્થ મેદાન્તર્ગતાઃ-સમુદ્રપક્ષિણસ્તથા વિતતપક્ષિણશ્ચ અર્ધતૃતીયદ્વીપાદ્ બહિર્વર્તિન इति बोध्यम् ॥૧૮૯॥

જાનના ચાહિયે અર્થાત્ નભશ્ચર પંચેન્દ્રિય તિર્યશ્ચ ચાર પ્રકારકે હોતે હૈ-૧ (ચમ્મે-ચર્માણિ) ચર્મપક્ષા-ચર્મરૂપ હી જિનકે પક્ષ હોતે હૈ' એસે ચર્મચટક ચમ્મગાદહ આદિપક્ષી (લોમપક્ષીય-લોમ પક્ષિણઃ) લોમપક્ષી જિનકે પંચ રોમ પ્રધાન હોતે હૈ' એસે રાજહંસ આદિ (સમુગ્ગપક્ષિયા-સમુદ્ર પક્ષિણઃ) સમુદ્રપક્ષી જિનકે પંચ સંપુટકકે આકાર જૈસે હોતે હૈ' એસે પક્ષિ વિશેષ (વિવચપક્ષી-વિતતપક્ષિણઃ) વિતત પક્ષી જો અપને પંચ પસાર કર હી બેઠતે હૈ' । સમુદ્રપક્ષી તથા વિતતપક્ષી યે દોનો પ્રકારકે નભશ્ચર પંચેન્દ્રિય નિર્યશ્ચ જીવ હાઈદ્વીપકે બાહિર હી પાયે જાતે હૈ' ॥

અન્વયાર્થ—(તે સર્વે-તે સર્વે) યે સર્વ નભશ્ચર પંચેન્દ્રિય તિર્યશ્ચ જીવ (લોગેગદેસે-લોકૈકદેશવર્તિનઃ) લોકકે એક ભાગમ્ હી હૈ (ન સર્વત્થ-ન સર્વત્ર) સર્વ લોકમ્ નહીં હૈ (વિચાહિયા-વ્યાખ્યાતાઃ) એસા તીર્થકર આદિ મહા પુરુષોંકા કથન હૈ । (इत्तो-अतः) अब मैं (तेसि चउव्विहं कालविभागं वोच्छं-तेषां चतुर्विधम् कालविभागं वक्ष्यामि) इनके चार प्रकारके कालविभाग को कहता हूँ ॥ १८८ ॥

અન્વયાર્થ—(सन्तं पप्पणाईया विद्य अपज्जवसिया-सन्ततिं प्राप्य

નભશ્ચર પંચેન્દ્રિય તિર્યશ્ચ ચાર પ્રકારના હોય છે. ૧ ચમ્મે-ચર્માણિ ચર્મપક્ષા-ચર્મરૂપ જેની પાંખો હોય એવા ચર્મચટક અર્થાત્ ચામાચિડિયા આદિ પક્ષી, લોમપક્ષી-લોમપક્ષિણઃ લોમપક્ષી-જેની પાંખ રોમપ્રધાન હોય છે. એવા રાજહંસ વગેરે સમુગ્ગપક્ષિયા-સમુદ્રપક્ષિણઃ સમુદ્ર પક્ષી-જેની પાંખ સંપૂટક જેવા આકારની હોય છે. એવા પક્ષી વિશેષ વિવચપક્ષી-વિતતપક્ષીણઃ વિતતપક્ષી જે પેતાની પાંખ પસારીને બેસે છે. સમુદ્રપક્ષી તથા વિતતપક્ષી આ બંને પ્રકારના નભશ્ચર પંચેન્દ્રિય તિર્યશ્ચ, અહીંદ્વિપની બહારજે જેવામાં આવે છે ॥૧૮૭॥

અન્વયાર્થ—તે સર્વે-તે સર્વે આ સઘળા નભશ્ચર પંચેન્દ્રિય તિર્યશ્ચ ૭૫ લોગેગદેસે-લોકૈકદેશવર્તિનઃ લોકના એક ભાગમાં હોય છે. ન સર્વત્થ-ન સર્વત્ર સર્વલોકમાં નહીં એમ વિચાહિયા-વ્યાખ્યાતા તીર્થકર આદિ મહાપુરુષોંકા કથન છે. इत्तो-अतः હવે હું તેસિ ચઉવ્વિહં કાલવિભાગં વુચ્છં-તેષાં ચતુર્વિધમ્ કાલવિભાગં વક્ષ્યામિ આના ચાર પ્રકારના કાળવિભાગને કહું છું ॥ ૧૮૮ ॥

અન્વયાર્થ—संतं पप्पणाईया विद्य अपज्जवसिया-सन्ततिं प्राप्य अनादिकाः

‘પલિઓવમસ્સ ભાગો’ ઇત્યાદિ ।

સ્વચરાણાં=વ્યોમચરાણાં પક્ષિણામિત્યર્થઃ, આયુઃસ્થિતિઃ, ઉત્કર્ષેણ ‘પલ્યો-પમસ્યાસંખ્યેયતમો ભાગઃ’=પલ્યોપમાસંખ્યેયતમભાગપ્રમાણા ભવતિ જઘન્યિકાઽસ્તુ અન્તર્મુહૂર્તમ્=અન્તર્મુહૂર્તકાલં ભવતિ । इह पल्योपमा मंख्येयभागायुर्युगलि पक्षिणां ज्ञेयम् । तदन्येषां तु गर्भजानां पक्षिणां पूर्वकोटिः । समूर्च्छिमानां तु तेषां द्वासप्ततिवर्षसहस्राण्युत्कृष्टमायुरिति विशेषः ॥ १९० ॥

‘અસંખ્યભાગપલિયસ્સ’ ઇત્યાદિ—

સ્વચરાણાં કાયસ્થિતિઃ પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વેન સાધિકઃ, પલ્યસ્ય=પલ્યોપમસ્ય

અનાદિકાઃ અપિચ અપર્યવસિતાઃ) ચે જીવ સન્તાનિ (પ્રવાહ) કી અપેક્ષા અનાદિ તથા અનંત હૈં । (ઠિં પડુચ્ચ સાઈયા વિ સપજ્જવસિયા-સ્થિતિ પ્રતીત્ય સાદિકાઃ અપિ સપર્યવસિતાઃ) સ્થિતિકી અપેક્ષા સાદિ ઓર સાંત હૈં ॥

અન્વયાર્થ—ભવસ્થિતિ ઓર કાયસ્થિતિકે ભેદસે સ્થિતિ દો પ્રકારકી હૈં । इसमें (स्वह्यराणं आउठिई-स्वचराणाम् आयुःस्थितिः) स्वचर जीवोंकी भवस्थिति उत्कृष्टकी अपेक्षा (पलियोवमस्स भागो असंखेज्जईमो भवे जहन्निया अंतोमुहुत्तं-पल्योपमस्यासंख्येयतमो भागो भवति जघन्यिका अन्तर्मुहूर्तम्) पल्यके असंख्यातवे भाग प्रमाण है तथा जघन्यकी अपेक्षा अन्तर्मुहूर्त है ॥ १९० ॥

અન્વયાર્થ—(સ્વહ્યરાણં-સ્વચરાણામ્) ઇન સ્વચર નભશ્ચર તિર્યઞ્ચ પંચેન્દ્રિય જીવોંકી (કાયઠિઈ-કાયસ્થિતિ) કાયસ્થિતિ (ઉક્કોસેણ-ઉત્કર્ષેણ) ઉત્કૃષ્ટકી અપેક્ષા (પુન્વકોડી પુહત્તેણ પલિયસ્સ અસંખ્યભાગે-પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વેન પલ્યસ્ય અસંખ્યભાગ.) પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વસે અધિક

આપ ચ અપર્યવસિતા આ ઊવ સંતતિની અપેક્ષાથી અનાદિ અને અનંત છે. તથા ઠિં પડુચ્ચ સાઈયા વિ સપજ્જવસિયા-સ્થિતિ પ્રતીત્ય સાદિકા. અપિ સપર્યવસિતાઃ સ્થિતિની અપેક્ષાથી સાદી અને સાંત છે ॥ ૧૮૬ ॥

અન્વયાર્થ—ભવસ્થિતિ અને કાયસ્થિતિના ભેદથી સ્થિતિ બે પ્રકારની છે આમાં સ્વહ્યરાણં આઝઠિઈ-સ્વચરાણામ્ આયુસ્થિતિ. ખેચર ઊવોની ભવસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાથી પલિઓવમસ્સ ભાગો અસંખેજ્જઈનો ભવે જહન્નિયા અંતોમુહુત્તં-પલ્યોપમસ્યાસંખ્યેયતમો ભાગો ભવતિ જઘન્યિકા અન્તર્મુહૂત્તમ્ પદ્યના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે તથા જઘન્યની અપેક્ષાથી અન્તર્મુહૂત્ત છે. ॥ ૧૮૦ ॥

અન્વયાર્થ—સ્વહ્યરાણં-સ્વચરાણામ્ આ ખેચર નભશ્ચર તિર્યઞ્ચ પંચેન્દ્રિય ઊવોની કાયઠિઈ-કાયસ્થિતિઃ કાયસ્થિતિ ઉક્કોસેણ-ઉત્કર્ષેણ ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાથી પુન્વકોડી પુહત્તેણ પલિયસ્ય અસંખ્યભાગે-પૂર્વકોટીપૃથક્ત્વેન પલ્યસ્ય

અસંખ્યેયમાગઃ પૂર્વકોટિપૃથક્વાઽધિકપલ્યોપમાસંખ્યેયમાગપ્રમાણા ભવતીત્યર્થઃ ।
જઘન્યિકા તુ અન્તર્મુહૂર્તમ્ । તેષામન્તરમ્ इदं भवति-अनन्तकालमुत्कृष्टम् । जघन्यकं
तु अन्तर्मुहूर्तम् ॥ ૧૯૧ ॥ ૧૯૨ ॥ ૧૯૩ ॥

મનુજાનાહ—

મૂલમ્—મણુયા દુવિહભેયા ઉં, તે મે કિત્તયઓ સુણ ।

સંમુચ્છિમા યં મણુયાં, ગબ્ભવંકંતિયા તંહા ॥ ૧૯૪ ॥

ગબ્ભવંકંતિયા જે ઉં, તિવિહા તે વિયાહિયા ।

કસ્મં અકસ્મંમૂમા યં, અંતરંદીવયા તંથા ॥ ૧૯૫ ॥

પંનરસ તીસંવિહા, મેયાં અદ્ધવસિંહં ।

સંઘા ઉં કમસો તેસિં, હિંદં ઇંસા વિયાહિયા ॥ ૧૯૬ ॥

સંમુચ્છિમાણ ઇંસેવં, મેઓ હાંદે વિયાહિઓ ।

લોગસંસં ઇગદેસંસિમિ, તે સર્વે વિં વિયાહિયા ॥ ૧૯૭ ॥

પલ્યોપમકે અસંખ્યાતવે માગ પ્રમાણ હૈ । (જહન્નિયા અંતોમુહુત્તં-
જઘન્યિકા અન્તર્મુહૂર્તમ્) જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત હૈ । નભશ્ચર જીવોંકી જો
ભવસ્થિતિ પલ્યકે અસંખ્યાતવે માગ પ્રમાણ કહી ગઈ હૈ વહ ભોગભૂમિ
કે પક્ષિયોંકી અપેક્ષા જાનની ચાહિયે । કારણકી इनसे भिन्न गर्भज
પક્ષિયોંકી પૂર્વકોટિ તથા સંમૂર્ચિમ પક્ષિયોંકી બહત્તર ૭૨ હજાર વર્ષકી
આયુ હોતી હૈ । इनका अन्तरकाल निगोदकी अपेक्षा उत्कृष्ट अनन्तकाल
કા હૈ જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્તકા હૈ ॥ ૧૯૧ । ૧૯૨ ॥

અન્વયાર્થ—इनके वर्ण, गन्ध, रसस्पर्श और संस्थानके भेदसे अनेक
ભેદ હોતે હૈ ॥ ૧૯૩ ॥

અસંખ્યમાગઃ પૂર્વકોટી પૃથક્ત્વથી અધિક પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ
પ્રમાણ છે તથા જહન્નિયા અંતોમુહુત્તં-જઘન્યિકા અન્તર્મુહૂર્તમ્ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત છે.
નભશ્ચર જીવોની જે ભવસ્થિતિ પલ્યના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કહેલ
છે તે ભોગભૂમિના પક્ષિઓની અપેક્ષાથી જાણવી જોઈએ. કારણ કે, તેનાથી
ભિન્ન ગર્ભજ પક્ષિઓની પૂર્વકોટી તથા સંમૂર્ચિમ પક્ષિઓની બાંતરહબર
(૭૨૦૦૦) વર્ષની આયુ હોય છે. એનો અંતરકાળ નિગોદની અપેક્ષા
ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળનો છે. જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની છે ॥ ૧૯૧ ૧૯૨ ॥

તેના વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, અને સંસ્થાનના ભેદથી અનેક ભેદ હોય છે. ૧૯૩

संततं पपणार्इयां, अपज्जवसिया विंय ।
 ठिइं पडुच्चं सार्इया, सपज्जवसिया विंय ॥१९८॥
 पलिओवमा उं तिन्नि उं, उक्कोसेण विआहियां ।
 आउंठिइं मणुयाणं, अंतोमुहुत्तं जहन्नियां ॥ १९९ ॥
 पलिओवमाइं तिणिं उं, उक्कोसेण विआहिया ।
 पुव्वकोडिपुहत्तेणं, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥ २०० ॥
 कायंठिइं मणुयाणं, अंतरं तेसिंसं भवे ।
 अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नियं ॥२०१॥
 एएसिं वेण्णओ चेव गंधओ रसफांसओ ।
 संठाणदेसओ वावि, विहाणाइं सहस्ससो ॥२०२॥

छाया—मनुजा द्विविधभेदास्तु, तान् मे कीर्तयतः शृणु ।
 समूर्च्छिमाश्च मनुजाः, गर्भव्युत्क्रान्तिकास्तथा ॥१९४॥
 गर्भव्युत्क्रान्तिका ये तु, त्रिविधास्ते व्याख्याताः ।
 कर्माकर्मभूसाश्च, अन्तर द्वीपजास्तथा ॥ १९५ ॥
 पञ्चदशत्रिंशद्विधाः, भेदाश्चाष्टाविंशतिः ।
 संख्यास्तु क्रमशो तेषाम्, इत्येषा व्याख्याता ॥१९६॥
 समूर्च्छिमानामेष एव, भेदो भवत्याख्यातः ।
 लोकस्यैकदेशे, ते सर्वेऽपि व्याख्याताः ॥१९७॥
 संततिं प्राप्यानादिकाः, अपर्यवसिता अपि च ।
 स्थितिं प्रतीत्य सादिकाः, सपर्यवसिता अपि च ॥१९८॥
 पल्योपमानि तु त्रीणि च, उत्कर्षेण व्याख्याता ।
 आयुः स्थितिर्मनुजानाम्, अन्तर्मुहूर्तं जघन्यिका ॥१९९॥
 पल्योपमानि त्रीणि तु उत्कर्षेण व्याख्याता ।
 पूर्वकोटिपृथक्त्वेन, अन्तर्मुहूर्तं जघन्यिका ॥२००॥
 कायस्थितिर्मनुजानाम् अन्तरं तेषामिदं भवति ।
 अनन्तकालमुत्कृष्टम्, अन्तर्मुहूर्तं जघन्यकम् ॥२०१॥
 एतेषां वर्णतश्चैव, गन्धतो रसस्पर्शतः ।
 संस्थानदेशतोवाऽपि, विधानानि सहस्रशः ॥२०२॥

ટીકા—‘મણુયા દુવિહ મેયા ડ’ ઇત્યાદિ—

મનુજાઃ=મનુષ્યાસ્તુ દ્વિવિધભેદાઃ=દ્વિપ્રકારભેદવન્તઃ. ભવન્તિ । તાન્ દ્વિપ્ર-
કારકાન્ મનુજાન્ મે=મમ કીર્તયતઃ, સમીપે શૃણુ । મનુજા દ્વિવિધા ભવન્તિ,
સંમૂર્ચિમાઃ, ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકાશ્ચેતિ ॥૧૯૪॥

તત્ર યે ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકાઃ—ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિર્યેષાં તે તથા, તે તુ ત્રિવિધા વ્યા-
ખ્યાતાઃ । કર્માકર્મભૂમાશ્ચ=ઈહ ભૂમશબ્દસ્ય પ્રત્યેકમભિસમ્બન્ધાત્ કર્મભૂમા
અકર્મભૂમાશ્ચેતિ । તત્ર—કર્મભૂમાઃ—કર્મપ્રધાના ભૂમિર્યેષાં તે, ઇરાવતવિદેહક્ષેત્રજા
ઇત્યર્થઃ । તથા અકર્મભૂમાઃ—કર્માણિ—કૃષિવાણિજ્યાદીનિ ન સન્તિ યેષાં તે અકર્મ-

અવ મનુષ્યોંકે વિષયસેં કહતે હૈ—‘મણુયા’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(મણુયા દુવિહ મેયાડ—મનુજાઃ દ્વિવિધભેદાઃ) મનુષ્યોંકે
દો ભેદ હૈ । (તે કિત્તયઓ મે સુણ—તાન્ કીર્તયતઃ મે શૃણુ) મેં ઉન ભેદોં
કો કહતા હું—સો સુનો । (સંમૂર્ચિમાય મણુયા ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકા તહા—સંમૂ-
ર્ચિમાશ્ચ મનુજાઃ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકાસ્તથા) એકતો સંમૂર્ચિમમનુષ્ય, દૂસરે
ગર્ભજ મનુષ્ય ઇસ પ્રકાર યે દો ભેદ મનુષ્યોંકે હૈ ॥૧૯૪॥

અન્વયાર્થ—इनमें (जे—ये) जो (गर्भवक्कंतिया ते त्रिविहा विवाहिया—
गर्भव्युत्क्रान्तिकाः ते त्रिविधाः व्याख्याताः) गर्भज मनुष्य हैं वे तीन
प्रकारके कहे गये हैं । (कस्म अकस्म भूमाय तहा अन्तरद्वीपया—कर्मा-
कर्मभूमाश्च तथा अन्तरद्वीपजाः) कर्मभूम अकर्मभूम तथा अन्तर
द्वीपज । कर्मभूमिमें जो उत्पन्न होते हैं वे कर्मभूम मनुज हैं । भरतक्षेत्र
ऐरावतक्षेत्र एवं महाविदेहक्षेत्र ये कर्मभूमियां हैं । इनमें जो मनुष्य
उत्पन्न होते हैं उन्हें कर्मभूम कहा-है । जिनमें कृषि, वाणिज्य आदि

હવે મનુષ્યોના વિષયમાં કહે છે—“ મણુયા ” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—મણુયા દુવિહમેયાડ—મનુજાઃ દ્વિવિધભેદાઃ મનુષ્યોના એ ભેદ
છે તે કિત્તયઓ મે સુણ—તાન્ કીર્તયતઃ મે શૃણુ હું એ ભેદોને કહું છું તે સાંભળો.
સંમૂર્ચિમા ય મણુયા ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકા તહા—સંમૂર્ચિમાશ્ચ મનુજાઃ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકાસ્તથા
૧ સંમૂર્ચિમ મનુષ્ય, બીજા ગર્ભજ મનુષ્ય આ પ્રમાણે મનુષ્યના એ ભેદ છે. ૧૯૪

અન્વયાર્થ—આમાં જે—યે જે ગર્ભવક્કંતિયા તે ત્રિવિહા વિવાહિયા—ગર્ભવ્યુ-
ત્ક્રાન્તિકાઃ તે ત્રિવિધા. વ્યાખ્યાતાઃ ગર્ભજ મનુષ્ય તે ત્રણ પ્રકારના કહેલ છે.
કસ્મ અકસ્મભૂમાય તહા અન્તરદ્વીપયા—કર્માકર્મભૂમાશ્ચ તથા અન્તરદ્વીપજાઃ કર્મભૂમિ,
અકર્મભૂમિ તથા અન્તરદ્વીપજ. કર્મભૂમિમાં જે ઉત્પન્ન થાય છે તે કર્મભૂમ
મનુષ્ય છે. ભરતક્ષેત્ર, ઐરાવતક્ષેત્ર, અને મહાવિદેહ ક્ષેત્ર, આ ત્રણે
કર્મભૂમિએ. આમાં જે મનુષ્ય ઉત્પન્ન થાય છે તેને કર્મભૂમ કહેલ છે. જેનામાં

ભૂમાઃ કથ્યન્તે, હૈમવતાદિક્ષેત્રજા યુગલિન इत्यर्थः । तथा-अन्तरद्वीपजाः= अन्तरમિહ समुद्रमध्यं, तस्मिन् द्वीपाः, अन्तरद्वीपास्तेषु जाताः ॥१९५॥

‘પન્નરસ તીસવિહા’ ઇતિ ।

पञ्चदशत्रिंशद्विधाः=इह विधशब्दस्य प्रत्येकमभिसम्बन्धात् पञ्चदशविधाः, त्रिंशद्विधाः इति वाच्यम् । तत्र पञ्चदशविधाः कर्मभूमाः, भरतैरावतविदेहानां त्रयाणां क्षेत्राणां कर्मभूमि समाख्यानां प्रत्येकं पञ्चसंख्यकत्वात् पञ्चदशसंख्यकत्वम् । त्रिंशद्विधाः अकर्मभूमाः-हैमवत-हरिवर्ष-रम्यकवर्ष-हैरण्यवत-देवकुरु-तरकुरुणां षण्णामकर्मभूमिनां प्रत्येकं पञ्चसंख्यकत्वात् । अष्टाविंशतिर्भेदाश्चाऽन्तरद्वीपजानाम्, अन्तरद्वीपानामष्टाविंशतिसंख्यकत्वात् तत्रोत्पन्नानामपि तत्संख्यकत्वम् । तथाहि-

કર્મ નહીં કિયે જાતે હૈં વે અકર્મભૂમિ હૈં । इन अकर्मभूमियोंमें जिनकी उत्पत्ति होती है वे अकर्मभूम मनुष्य हैं । हैमवतक्षेत्र, हरिक्षेत्र, रम्यक-क्षेत्र, आदि क्षेत्र अकर्मभूमि हैं । समुद्रके बीचमें जो द्वीप होते हैं वे अन्तरद्वीप कहे गये हैं । इन अन्तरद्वीपोंमें जो मनुष्य उत्पन्न होते हैं वे अन्तरद्वीपज मनुष्य हैं ॥१९५॥

અન્વયાર્થ--(પન્નરસ તીસવિહા મેયા અઢવીસઈ-પચ્ચદશત્રિંશ-દ્વિધાઃ મેદાઞ્ચાષ્ટાવિંશતિઃ) કર્મભૂમિયાં પન્નરહ ૧૫ હૈ-પાંચભરત, પાંચ ઐરાવત, એવં પાંચ મહાવિદેહ । અકર્મભૂમિ તીસ પ્રકારકી હૈ-પાંચ હૈમ-વત, પાંચ હરિવર્ષ, પાંચ રમ્યકવર્ષ, પાંચ હૈરણ્યવત, પાંચ દેવકુરુ, પાંચ ઉત્તરકુરુ । इस प्रकार ढाई द्वीपकी ये तीस भोगभूमियां हैं । अन्तरद्वीप अठाईस प्रकारके हैं-अतः इनमें उत्पन्न हुए प्राणी-मनुष्य

કૃષિ વાણિજ્ય, આદિ કર્મ કરવામાં નથી આવતાં તે અકર્મભૂમિ છે, આ અકર્મભૂમિમાં જેની ઉત્પત્તિ થાય છે તે અકર્મભૂમ મનુષ્ય છે. હૈમવત ક્ષેત્ર, હરિક્ષેત્ર, રમ્યકક્ષેત્ર. વગેરે ક્ષેત્ર અકર્મભૂમિ છે. સમુદ્રની વચમાં જે દ્વીપ હોય છે તેને આંતરદ્વીપ કહે છે. આ આંતરદ્વીપોમાં જે મનુષ્ય ઉત્પન્ન થાય છે તે આંતરદ્વીપ જ મનુષ્ય છે ॥ ૧૯૫ ॥

અન્વયાર્થ--પન્નરસતીસવીહા મેયા અઢવીસઈ-પચ્ચદશત્રિંશદ્વિધાઃ મેદાઞ્ચાષ્ટાવિંશતિઃ કર્મભૂમિ પંદર છે. પાંચ ભરત, પાંચ ઐરાવત, અને પાંચ મહાવિદેહ અકર્મ-ભૂમિ ત્રીસ પ્રકારની છે, પાંચ હૈમવત, પાંચ હરિ વર્ષ, પાંચ રમ્યક વર્ષ, પાંચ હૈરણ્યવત, પાંચ દેવકુરુ, પાંચ ઉત્તરકુરુ આ પ્રમાણે અઢી દ્વીપની આ ત્રીસ ભોગભૂમિયો છે. આંતરદ્વીપ અઠાવીસ પ્રકારના છે. જેથી તેમાં ઉત્પન્ન થયેલા પ્રાણી-મનુષ્ય પણ અઠાવીસ પ્રકારના માનવામાં

हिमवतः पूर्वापरमान्तयोश्चतसृषु विदिक् प्रसृतकोटिषु त्रीणि त्रीणि योजनशता-
न्यवगाह्य तावान्त्येव योजनशतान्यायामविस्ताराभ्यां आदिमाश्चत्वारोऽन्तरद्वीपाः ।
ततोऽपि एकैकयोजनशतद्वयाऽवगाहनया योजनशतचतुष्टयाद्यायामविस्तारा
द्वितीयादयः सप्तमपर्यन्ताः । एवं हिमवति सप्तचतुष्कान्यन्तरद्वीपानां भवन्ति ।
तेषां च ऐशान्यादिक्रमात् प्रादक्षिण्येन प्रथमचतुष्कस्य—एकोरुक१, आभाषिको२,
वैषाणिकः३, लाङ्गुलिकः४, इति नामानि । द्वितीयस्य—हयकर्णो१, गजकर्णो२,
गोकर्णः३, शङ्कुलीकर्णः४, तृतीयस्य—आदर्शमुखो१, मेषमुखो२, अहिमुखो३,

भी अठाईस प्रकारके माने गये हैं ।

अन्तर द्वीपोंकी अठाईस संख्या इस प्रकार समझना चाहिये—

हिमवान् पर्वतके पूर्व और पश्चिमकी विदिशाओंमें फैली हुई चार
कोटियोंमें तीनतीनसौ योजनकी दूरीपर तीनतीनसौ योजन लम्बे-चौड़े
चार अन्तरद्वीप हैं । इनको प्रथम चतुष्क कहते हैं । इसके बाद एक एक
सौ योजनकी दूरी पर चार सौ योजन लम्बे-चौड़े चार अन्तरद्वीप हैं ।
इनको द्वितीय चतुष्क कहते हैं । इसी प्रकार पूर्वपूर्वकी अपेक्षा बादके प्रत्येक
अन्तर्द्वीप-चतुष्ककी दूरी और लम्बाईचोडाईमें एक एक सौ योजनकी
वृद्धि करके तृतीय चतुष्कसे लेकर सप्तम चतुष्क पर्यन्त पाँच चतुष्क भी
समझना चाहिये । इस प्रकार हिमवान् पर्वत पर अन्तरद्वीपोंके सात
चतुष्क होते हैं । इनमें प्रथम चतुष्कमें दक्षिण क्रमसे ऐशानी आदि वि-
दिशाओंमें रहे हुए चार अन्तरद्वीपोंके नाम इस प्रकार हैं—एकोरुक १,
आभाषिक २, वैषाणिक ३, लाङ्गुलिक ४, हैं । दूसरे चतुष्कके नाम—हय-
कर्ण १, गजकर्ण २, गोकर्ण ३, शङ्कुलीकर्ण ४ हैं । तीसरेके नाम—

आवेद छे, अंतरद्वीपोनी अठावीस प्रकारनी संख्या आ प्रमाणे समजवी
लेईये. हिमवान पर्वतनी पूर्व तथा पश्चिम विदिशाओमां इलायेद चार
कोटीओमां त्रणुसो त्रणुसो योजनथी छे छे त्रणुसो त्रणुसो योजन लांभा
पोणा चार अंतरद्वीप छे तेने पृथकचतुष्क कहे छे, तेना पछी ओकेक सो
योजनना छे छे चार चारसो लांभा पोणा अंतरद्वीप छे तेने द्वितीयचतुष्क
कहे छे. आ प्रमाणे पूर्वपूर्वनी अपेक्षा बादना प्रत्येक अंतरद्वीप चतुष्कथी
कर अने लांभा पड़ोणार्थमां ओके ओकेसो योजननी वृद्धि करीने तीन चोथाथी
वर्धने सातमा चतुष्क पर्यंत पांच चतुष्कने समजवा लेईये. आ प्रमाणे
हिमवान पर्वत पर अंतरद्वीपोना सात चतुष्क छे. तेमां प्रथम चतुष्कमां
दक्षिण क्रमथी ऐशान आदि विदिशाओमां रहेला चार अंतरद्वीपोना नाम
आ प्रमाणे छे. ओकाइके १. आभाषिक २. वैषाणिक ३. लांगुलिक ४. छे.
भील चतुष्कनां नाम—हयकर्ण १. गजकर्ण २. गोकर्ण ३. शङ्कुलिकर्ण ४. छे.

ગોમુખઃ૪ । ચતુર્થસ્ય-અશ્વમુખો૧, હસ્તિમુખઃ૨, સિંહમુખો૩, વ્યાગ્રમુખઃ૪ ।
પશ્ચમસ્ય-અશ્વકર્ણઃ૧, સિંહકર્ણઃ૨, અકર્ણઃ૩, કર્ણપ્રાવરણઃ૪ । પૃષ્ઠસ્ય-ઉલ્કામુખઃ૧,
મેઘમુખઃ૨, વિદ્યુન્મુખઃ૩, વિદ્યુદન્તઃ૪ । સપ્તમસ્ય-ઘનદન્તઃ૧, લષ્ટદન્તઃ૨, ગૂઢ-
દન્તઃ૩, શુદ્ધદન્તઃ૪ ઇતિ । એતન્નામાન એવ ચૈતેષુ યુગલધાર્મિકાઃ પ્રતિવસન્તિ ।
તેષાં શરીરમાનાદિકમેવમુક્તમ્ —

અંતર દીવેસુ નરા, ધનુસય અઢસિયા સયા મુદ્ધા ।

પાલંતિ મિહુણભાવં' પલસ્સ અસંખભાગા ॥૧॥

ચ ઉસઢી પિઢ્ઢકરં, હયાણ મણુયાણ તેસિમાહારો ।

મત્તસ્સ ચઉત્થસ્સ ઉ, અ ઉગસીઢિદિણાણ પાલળયા ॥૨॥

છાયા—અન્તરદ્વીપેષુ નરાઃ, ધનુઃ શતાષ્ઠોચ્છ્રિતાઃ સદા મુદિતાઃ ।

પાલયન્તિ મિથુનભાવં, પલ્યસ્યાસંખ્યભાગાયુષઃ ॥૧॥

ચતુઃ ષષ્ઠિઃ પૃષ્ઠકરણકાનાં, તેષામાહારઃ ।

મક્તેન ચતુર્થેન, ઁકોનાશીતિદિનાનિ પાલનમ્ ॥૨॥

આદર્શમુખ ૧, મેઘમુખ ૨, અહિમુખ ૩, ગૌમુખ ૪ હૈં । ચૌથેકે
—અશ્વમુખ ૧, હસ્તિમુખ ૨, સિંહમુખ ૩, વ્યાગ્રમુખ ૪ નામ હૈં ।
પાંચવૈંકે—અશ્વકર્ણ ૧, સિંહકર્ણ ૨, અકર્ણ ૩, ઁર કર્ણપ્રાવરણ ૪—હૈં । છઢે-
કે નામ—ઉલ્કામુખ ૧, મેઘમુખ ૨, વિદ્યુન્મુખ ૩, ઁર વિદ્યુદન્ત ૪ હૈં । તથા
સાતવૈંકે નામ—ઘનદન્ત ૧, લષ્ટદન્ત ૨, ગૂઢદન્ત ૩ ઁવં શુદ્ધદન્ત ૪ હૈં । ઇસ
પ્રકાર અન્તરદ્વીપોંકી સંખ્યા અઢાઇસ હોતી હૈ । ઇન ઁકોરુક આદિ
અન્તરદ્વીપોંમેં ક્રમસે ઁકોરુક આદિ નામવાલે યુગલધર્મી નિવાસ કરતે
હૈં । અન્તરદ્વીપોંકે નામ પર હી ઇનકે ઁી નામ હોતે હૈં । ઇનકે શરીર
આદિ પ્રમાણ આદિ (અન્તરદીવેસુ' ઇત્યાદિ ગાથાઁ ઢારા કહતે હૈં—

ત્રીજાનાં નામ—આદર્શમુખ ૧. મેઘમુખ ૨. અહિમુખ ૩. ગોમુખ ૪ છે.

ચોથાનાં નામ—અશ્વમુખ ૧. હસ્તિમુખ ૨. સિંહમુખ ૩ વ્યાગ્રમુખ ૪. છે.

પાંચમાંના નામ—અશ્વકર્ણ ૧. સિંહકર્ણ ૨. અકર્ણ ૩. ઁને કર્ણપ્રાવરણ ૪

છે. છઠાના નામ—ઉલ્કામુખ ૧. મેઘમુખ ૨. વિદ્યુન્મુખ ૩. વિદ્યુદન્ત ૪ છે.

સાતમાના નામ—ઘનદન્ત ૧. લષ્ટદન્ત ૨. ગૂઢદન્ત ૩. ઁને શુદ્ધદન્ત ૪. છે.

આ પ્રમાણે અંતરદ્વીપોની સંખ્યા અઢાવીસ હોય છે આ ઁકોરુક આદિ

અંતરદ્વીપોમાં ક્રમથી ઁકોરુક આદિ નામવાલા યુગલધર્મી નિવાસ કરે છે.

અંતરદ્વીપોનાં નામ પરથી તેમનાં નામ હોય છે. તેમનાં શરીર પ્રમાણ વગેરે

“અન્તરદીવેસુ” ઇત્યાદિ ! ગાથાઁ ઢારા કહે છે, અંતરદ્વીપોમાં રહેવાવાળા

एत एव अन्तरद्वीपाः शिखरिणोऽपि पूर्वापरप्रान्तविदिक् प्रसृतकोटिषूक्तन्या-
यतोऽष्टाविंशतिः सन्ति । पूर्वस्याच्चैषां भेदेनाविवक्षितत्वान्न सूत्रेऽष्टाविंशतिसंख्या-
विरोध इति भावनीयम् । तेषां=गर्भव्युत्क्रान्तिकानां संख्या तु क्रमशः इत्येषा
व्याख्याता ॥ १९६ ॥

अन्तरद्वीपोंमें रहनेवाले मनुष्य आठसौ धनुष ऊँचे तथा सर्वदा
आनन्दी होते हैं । ये युगल भाव पालते हैं । इनकी आयु पत्यके असं-
ख्येय भाग प्रमाण है ॥१॥ इनके पृष्ठ करण्डक चौसठ हैं । ये चतुर्थभक्त
से आहार करते हैं । इनका पालन उन्यासी ७९ दिन तक होता है,
अर्थात् उन्यासी ७९ दिनके बाद ये युवा हो जाते हैं ॥२॥

शिखरी पर्वतके पूर्व पश्चिमकी विदिशाओंमें फैली हुई कोटियोंमें
भी पूर्वाक्त प्रकारसे इन्हीं अट्ठाईस अन्तरद्वीपकी स्थिति समझनी
चाहिये । इस प्रकार अन्तरद्वीपोंकी संख्या यद्यपि छप्पन होती है, तथापि
हिमवत् सम्बन्धी और शिखरी सम्बन्धी अन्तर द्वीपोंको अभिन्न मान
कर इनकी संख्या अट्ठाईस कही गयी है । इस लिये यहां संख्यासम्ब-
न्धी आशङ्का नहीं करनी चाहिये । इस प्रकार गर्भव्युत्क्रान्तिक मनुष्यों
के भेद क्रमशः कर्मभूमिमें पन्द्रह, अकर्मभूमिमें तीस और अन्तरद्वीपमें
अट्ठाईस समझना चाहिये ॥१९६॥

अब संमूर्च्छिम मनुष्योंके भेद कहते हैं—‘संमुच्छिमाण’ इत्यादि ।
संमूर्च्छिम मनुष्योंका भेद भी इसी प्रकार समझना चाहिये । संमू-

मनुष्य आठ सौ धनुष उंचा तथा सर्वदा आनंदित होय छे ते युगलभाव पाणे छे.
तेमनी आयु पत्यना असंख्य लाग प्रमाण छे १. तेमना पृष्ठ करण्डक चौसठ छे.
तेमो चतुर्थभक्तथी आहार करे छे. तेनु पालन ओगण्याशी (७९) दिवस
सुधी थाय छे. अर्थात् ओगण्याशी दिवस पछी ते युवान थर्ध जाय छे. २.

शिखरी पर्वतना पूर्व पश्चिमनी विदिशाओमां फैलायेल कोटीओमां
पणु उपर कडेला प्रकारथी आज अठावीस अंतरद्वीपनी स्थिति समजवी
लेछये. आ प्रमाणे अंतरद्वीपनी संख्या ले के छप्पन थाय तो पणु
हिमवत संबंधी तथा शिखरी संबंधी अंतरद्वीपाने अलिन्न मानीने तेनी
संख्या अठावीस कडेल छे. आथी अहीया संख्या संबंधी आशंका न करवी
लेछये. आ प्रकारना गर्भव्युत्क्रान्तिक मनुष्येना लेद क्रमशः कर्मभूमिमां पंद्रह,
अकर्मभूमिमां तीस, अने अंतरद्वीपमां अठावीस समजवा लेछये. ॥१९६॥

हुवे संमूर्च्छिम मनुष्येना लेद कडे छे—“संमुच्छिमाण” इत्यादि ।

संमूर्च्छिम मनुष्यना लेद आ प्रमाणे समजवा लेछये. संमूर्च्छिम

‘संमुच्छिमाण’ इत्यादि ।

संमुच्छिमानां मनुजानाम् एष एव भेद आख्यातो भवति । ते सर्वेऽपि=सं
छिमा गर्भव्युत्क्रान्तिकाश्च, लोकस्यैकदेशे=लोकैकभागे वर्तमाना व्याख्यात
॥१९७॥१९८॥१९९॥२००॥२०१॥२०२॥

मनुष्याः उक्ताः, संप्रति देवानाह—

मूलम्—देवा चउंविहा वुत्ता, ते मे कित्तयओ सुण ।

भोमिज्जवाणमन्तरजोइंसवेमाणिया तंहा ॥ २०३ ॥

दसहा उ भवणवासी, अट्ठहा वणचारिणो ।

पंचविहा जोइसिया दुविहां वेमाणिया तंहा ॥२०४॥

छाया—देवश्चतुर्विधा उक्ताः, तान् मे कीर्तयतः शृणु ।

भौमेय—व्यन्तर—ज्योति वैमानिका स्तथा ॥२०३॥

छिंम और गर्भव्युत्क्रान्तिक मनुष्योंकी स्थिति लोकके एक भाग
समझना चाहिये ॥१९७॥

ये सन्ततिकी अपेक्षा अर्थात् प्रवाह रूपसे अनादि और अनन्त
तथा स्थितिकी अपेक्षासे सादि और सान्त हैं ॥१९८॥ इनकी आ
स्थिति उत्कृष्ट तीन पल्योपमकी है और जघन्य अन्तर्मुहूर्त्तकी है ॥१९९॥
इनकी कायस्थिति उत्कृष्ट नौ पूर्वकोटि अधिक तीन पल्योपमकी
और जघन्य अन्तर्मुहूर्त्तकी है । इनका अन्तर निगोदकी अपेक्षा उत्प
से अनन्तकाल समझना चाहिये और जघन्यसे अन्तर्मुहूर्त्त हैं ॥२००॥
॥२०१॥ तथा—वर्ण, गन्ध, रस, स्पर्श, संस्थान और देशके भेदसे इन
अनेक भेद होते हैं ॥२०२॥

अने गर्भव्युत्क्रान्तिक मनुष्यानी स्थिति लोकना अेकभागमां समजवी लेईओ ॥१९७॥

संततिनी अपेक्षा अर्थात् प्रवाही रूपथी अनादि अने अनंत छे तथा
स्थितिनी अपेक्षाथी सादी अने सांत छे ॥ १९८ ॥

आयुस्थिति उत्कृष्ट त्रय पल्योपमनी छे अने जघन्य अंतर्मुहूर्त्तनी छे ॥१९९॥
अनी कायस्थिति उत्कृष्ट नव पूर्वकोटी अधिक त्रय पल्योपमनी छे
अने जघन्य अंतर्मुहूर्त्तनी छे । अनु अंतर निगोदनी अपेक्षा उत्कर्ष
अनंतकाल समजवुं लेईओ अने जघन्यथी अंतर्मुहूर्त्त छे ॥ २०० २०१ ॥

तथा वर्ण, गंध, रस, स्पर्श, संस्थान अने देशना लेईथी अने
अनेक लेई छे ॥ २०२ ॥

दशधा तु भवनवासिनः, अष्टधा वनचारिणः ।

पञ्चविधा ज्योतिषिकाः, द्विविधा वैमानिका स्तथा ॥२०४॥

टीका—‘देवा चउव्विहा वुत्ता’ इत्यादि—

देवाश्चतुर्विधा उक्ताः=तीर्थकरादिभिः कथिताः । तद् यथा-भौमेयाः=भूमौ भवाः भौमेयाः भवनवासिनः, तद्भवानां रत्नप्रभापृथिव्यन्तर्भूतत्वात्, तथा-व्यन्तराः=वि-विविधानि, अन्तराणि-उत्कर्षापकर्षात्मकविशेषतारूपाणि, येषां ते तथा, यद्वा-विविधानि अन्तराणि-निवासभूतानि गिरिकन्दरविवरादीनि येषां ते व्यन्तराः । तथा-ज्योतिष्काः, ज्योतिः स्वरूपाः प्रकाशाधिक्यात् । तथा-वैमानिकाः-विमानवासिनश्चेति । तान् चतुर्विधान् देवान् कीर्तयतः, मे=मम समीपे शृणु ॥२०३॥

‘दसहा उ’ इत्यादि—

तत्र भवनवासिनस्तु दशधा=दशविधा भवन्ति । वनचारिणः=व्यन्तरा अष्टधा =अष्ट प्रकारकाः, ज्योतिष्काः पञ्चविधाः, तथा-वैमानिका द्विविधाः ॥२०४॥

मनुष्योंके विषयका निरूपण करके अब सूत्रकार देवोंके विषयमें कहते हैं—‘देवा’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(देवा चउव्विहा वुत्ता-देवाः चतुर्विधाः उक्ताः) तीर्थकर गणधरोने देव चार प्रकारके कहे हैं । (ते कित्तयओ मे सुण-तान् कीर्तयतः मे शृणु) उन्हें मैं कहता हूं सो सुनो । (भोमिज्ज वाणमन्तर जोइस वेमाणिया-भौमेय, व्यन्तर, ज्योतिः, वैमानिकाः) वे उनके चार प्रकार के हैं—१ भवनवासी २ व्यन्तर ३ ज्योतिषी और ४ वैमानिक ॥२०३॥

इनमें (भवनवासी दसहा-भवनवासिनः दशधा) भवनवासी देव दस प्रकारके हैं तथा (वनचारिणो-वनचारिणः) व्यन्तर देव (अट्ठहा-अ-

मनुष्योंना विषयनुं निरूपण करीने हुवे सूत्रकार देवोंना विषयमां कहे छे—“देवा” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—देवा चउव्विहावुत्ता-देवाः चतुर्विधाः उक्ताः तीर्थकर गणधरोने देव चार प्रकारना बताव्या छे. ते कित्तयओ मे सुण-तान् कीर्तयतः मे शृणु ते हुं कहुं छुं ते सांलणो तेना चार प्रकार आ प्रमाणे छे भोमिज्ज वाणमन्तर जोइस वेमाणिया-भौमेय, व्यन्तर, ज्योतिः, वैमानिकाः १. भवनवासी, २. व्यन्तर, ३. ज्योतिषि अने ४. वैमानिक. ॥ २०३ ॥

अन्वयार्थ—भवनवासी दसहा-भवनवासिनः दशधा आनी अंदर भवनवासी देव दस प्रकारना छे तथा वनचारिणो-वनचारिणः व्यन्तर देव आठ प्रकारना छे,

તત્ર ભવનવાસિનાં નામાન્યાહ—

મૂલમ્—અસુરાં નાગસુવર્ણા, વિજ્ઞૂ અગ્ની વિર્યાંહિયા ।

દીવોદહિ દિસાં વાયા, થણિયા ભવનવાસિણો ॥૨૦૫॥

છાયા—અસુરનાગસુવર્ણાઃ, વિદ્યુતઃ અગ્નયો વ્યાખ્યાતાઃ ।

દ્વીપોદધયો દિશો વાતાઃ, સ્તનિતા ભવનવાસિનઃ ॥૨૦૫॥

ટીકા—‘અસુરા’ इत्यादि—

અસુરાઃ=અસુરકુમારાઃ૧, एवं नागादिष्वपि कुमारशब्दो योजनीयः । सर्वेऽप्येते हि कुमाराकारधारिण एव । कुमारवदेवकान्तदर्शनाः, सुकुमाराः, मृदु मधुर

ષ્ઠધા) આઠ પ્રકારકે હૈ (જોહસિયા-જ્યોતિષિકાઃ) જ્યોતિષી દેવ (પંચ-વિહા-પંચવિધાઃ) પાંચ પ્રકારકે હૈ । (તહા-તથા) તથા (વૈમાણિયા-વૈમાનિકાઃ) વૈમાનિક દેવ (દુવિહા-દ્વિવિધા) દો પ્રકારકે હૈ ॥ ૨૦૪ ॥

અબ ભવનવાસી દેવોંકે નામ કહતે હૈ —‘અસુરા’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(ભવનવાસિણો-ભવનવાસિનઃ) ભવનવાસિયોંકે દસ ભેદ હસ પ્રકાર હૈં (અસુરા-અસુરાઃ)અસુરકુમાર (નાગસુવર્ણા-નાગસુવર્ણા) નાગકુમાર સુવર્ણકુમાર (વિજ્ઞૂ-વિદ્યુતઃ) વિદ્યુતકુમાર (અગ્ની-અગ્નયઃ) અગ્નિકુમાર (દિવોદહી-દ્વીપોદધયઃ) દ્વીપકુમાર, ઉદધિકુમાર, (દિસા-દિશઃ) દિકુમાર, (વાયા-વાતાઃ) વાયુકુમાર તથા (થણિયા-સ્તનિતાઃ) સ્તનિતકુમાર । इन्हें कुमार इसलिये कहा गया है, कि ये समस्त असुर-कुमार आदि बालकोंके जैसा आकार धारण करते हैं तथा बालकोंके जैसे ये देखनेवालोंको प्रिय लगते हैं बड़े ही सुकुमार होते हैं, मृदु मधुर

જોહસિયા-જ્યોતિષિકાઃ જ્યોતિષી દેવ પંચવિહા-પંચવિધા પાંચ પ્રકારના છે. તહા-તથા તથા વૈમાણિયા-વૈમાનિકાઃ વૈમાનિક દેવ દુવિહા-દ્વિવિધાઃ ધે પ્રકારના છે. ॥ ૨૦૪ ॥

હવે ભવનવાસી દેવોના નામ કહે છે—“અસુરા” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—ભવનવાસિણો-ભવનવાસિનઃ ભવનવાસીઓના દસ પ્રકારના ભેદ આ પ્રકારના છે અસુરા-અસુરાઃ અસુરકુમાર, નાગસુવર્ણા-નાગસુવર્ણાઃ નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, વિજ્ઞૂ-વિદ્યુતઃ વિદ્યુતકુમાર, અગ્ની-અગ્નયઃ અગ્નિકુમાર, દીવોદહી-દ્વિપોદધયઃ ઉદધિકુમાર, દિસા-દિશઃ દિકુમાર, વાયા-વાતાઃ વાયુકુમાર, તથા થણિયા-સ્તનિતાઃ સ્તનિતકુમાર. આ સઘળાને કુમાર આ માટે કહેવામાં આવેલ છે કે, તે સઘળા અસુરકુમાર આદિ બાળકોના જેવા આકાર ધારણ કરે છે તથા બાળકોની જેમ બેવાવાળાને તે પ્રિય લાગે છે. ખૂબ સુકુમાર

લલિતગતિમન્તઃ, શૃંગારાભિજાતરૂપવિક્રિયાઃ, કુમારવચ્ચોદ્ધતરૂપવેષભાષાઽઽભર-
ણપ્રહરણાવરણયાનવાહનાઃ, કુમારવચ્ચાધિકરાગાઃ ક્રીડનપરાશ્ચેત્યતઃ કુમારા
इत्युच्यन्ते । ततश्च-नागसुपर्णा इति नागकुमाराः२, सुपर्णकुमाराः३, तथा-विद्यु-
त्कुमाराः४, अग्निकुमाराः५, च=पुनः द्वीपोदधयः-द्वीपकुमाराः६, उदधिकुमाराः
७, दिशः-दिक्कुमाराः८, वाताः-वायुकुमाराः९, स्तनिताः-स्तनितकुमाराः१०,
एते दश भवनवासिन आख्याताः नाम्ना निर्दिष्टाः । असुरकुमारावासेषु कायमा-
नस्थानीयेषु महामण्डपेषु नानारत्नप्रभासितोल्लोचषु युक्तेषु बहुकालं वसन्त्यसुर-
कुमाराः कदाचिद् भवनेष्वपीति । शेषास्तु नागादयो भवनेष्वेव प्रायो वसन्ति
नावासेष्विति । तानि च भवनानि वहिर्वृत्तान्यन्तश्चतुरस्राणि, अधः पुष्करकर्णिका
संस्थानानि ॥२०५॥

एवं ललित बोलते चालते है । सुन्दर २ वैक्रियरूप बनाते है । कुमारोंकी
तरह ही इनके रूप, वेषभूषा भाषा आदि उद्धत होते है । आभरण आदि
पहिरे रहते है । शस्त्रादि धारण किये रहते है । यान वाहन पर सवारी
किया करते है । अधिक रागवाले ये होते है । सदा खेलकूदमें इनकी
अधिक प्रीति रहा करती हैं । असुरकुमार कदाचित् भवनोंमें भी रहते है ।
परन्तु ये विशेष कर आवासोंमें रहते हैं । इनके आवास नानारत्नोंकी
प्रभा वाले चंदोवाओंसे समन्वित होते हैं । असुरकुमारोंके शरीरकी जैसी
अवगाहना होती है उसीके अनुसार इन आवासोंका भी प्रमाण रहताहैं ।
बाकी के जो नागकुमार आदिकुमार है वे आवासोंमें नहीं बसते है
भवनोमें ही रहते है । ये इनके भवन बाहरसे गोल एवं भीतरमें चौकोर
होते है । इन भवनोंका नीचेका भाग कमलकी कर्णिका जैसा होता है ॥२०५॥

હોય છે, મૃદુ મધુર અને લલિત બોલે ચાલે છે. સુદર સુદર વૈક્રીકરૂપ
બનાવે છે. કુમારોની માફક તેમનું રૂપ, વેશભૂષા, ભાષા વગેરે ઉદ્ધત હોય
છે. આભરણ વગેરે પહેરી રાખે છે, શસ્ત્રાદિકને ધારણ કરે છે, યાન વાહન
ઉપર સવારી કરે છે એ અધિક રાગવાળા હોય છે. કાયમ ખેલકૂદમાં એમને
અધિક પ્રીતિ રહ્યા કરે છે. અસુરકુમાર કદાચિત્ ભવનોમાં પણ રહે છે.
પરંતુ તે વધુ પ્રમાણમાં આવાસોમાં રહે છે, તેમના આવાસ જુદી જુદી
રીતના રત્નોની પ્રભાવાળા ચંદરવાઓથી સમન્વિત હોય છે. અસુરકુમારોના
શરીરની જેવી અવગાહના હોય છે તે અનુસાર આ આવાસોનાં પણ પ્રમાણ
રહે છે. બાકીના જે નાગકુમાર આદિ કુમાર છે તે આવાસોમાં રહેતા નથી
પરંતુ ભવનોમાં જ રહે છે. એમનાં એ ભવન બહારથી ગોળ અને અંદરથી
ચોરસ હોય છે આ ભવનોનો નીચેનો ભાગ કમળની ઢાડી જેવો હોય છે ॥૨૦૫॥

વ્યન્તરાણાં નામાન્યાહ—

મૂલમ્-પિસાયૈ મૂયા જક્ષ્વા યં, રક્ષસાં કિન્નરાં કિંપુરિસાં ।

મહોરગા યં ગંધર્વાં, અટ્ટવિહા વાણમંતરા ॥ ૨૦૬ ॥

છાયા—પિશાચભૂતા યક્ષાશ્ચ, રાક્ષસા કિન્નરાઃ કિમ્પુરુષાઃ ।

મહોરગાશ્ચ ગન્ધર્વાઃ, અષ્ટવિધા વ્યન્તરાઃ ॥ ૨૦૬ ॥

ટીકા—‘પિસાયમૂયા’ इत्यादि—

પિશાચભૂતા इति पिशाचा भूताश्चेत्यर्थः । च-पुनः, यक्षाः, राक्षसाः, किन्नराः, किम्पुरुषाः, महोरगाः, गन्धर्वाश्चेत्येतेऽष्टविधाः=अष्टप्रकारा व્યन्तरा आख्याता इत्यर्थः । अन्येऽप्यष्टौ व्यन्तरा ‘अणपणिय’ प्रभृतय एष्वेवान्तर्भावनीया ॥ २०६ ॥

ज्योतिष्कानाह—

મૂલમ્-ચંદ્રા સૂરા યં નક્ષત્રાં, ગૃહાં તારાગંણા તૈહા ।

ઠિયૌ વિચારિણો ચેવ, પંચેહા જોડિસાલયા ॥ ૨૦૭ ॥

છાયા—ચન્દ્રાઃ સૂર્યાશ્ચ નક્ષત્રાણિ, ગ્રહાસ્તારાગણાસ્તથા ।

સ્થિતાવિચારિણશ્ચૈવ, પંચધા જ્યોતિસાલયાઃ ॥ ૨૦૭ ॥

અવ વ્યન્તરોંકે નામ કહતે હૈ—‘ પિસાય ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(વાણમંતરા અટ્ટવિહા-વ્યન્તરાઃ અષ્ટવિધાઃ) વ્યન્તર દેવ આઠ પ્રકાર હૈ વે ચે હૈ । (પિસાયમૂયા-પિશાચ ભૂતાઃ) પિશાચ, ભૂત, (જક્ષ્વા-યક્ષાઃ) યક્ષ(રક્ષસા-રાક્ષસાઃ) રાક્ષસ (કિન્નરા-કિન્નરાઃ) કિન્નર (કિં પુરિસા-કિં પુરુષાઃ) કિં પુરુષ (મહોરગા ગંધર્વા-મહોરગાઃ ગંધર્વાઃ) મહોરગ તથા ગંધર્વ । ઓર મી જો “અણપણિય” આદિ આઠ વ્યન્તર કહે ગયે હૈ ઉનકા મી અન્તર્ભાવ ઇન્હીં આઠોંમેં હો જાતા હૈ ॥ ૨૦૬ ॥

હે વ્યંતરોનાં નામ કહે છે—“ પિસાય ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—વાણમંતરા અટ્ટવિહા-વ્યન્તરાઃ અષ્ટવિધાઃ વ્યન્તર દેવ આઠ પ્રકારના છે તે આ પ્રમાણે છે પિસાયમૂયા-પિશાચભૂતાઃ પિશાચ, ભૂત, જક્ષ્વા-યક્ષાઃ યક્ષ, રક્ષસા-રાક્ષસઃ રાક્ષસ, કિન્નરા-કિન્નરા કિન્નર, કિં પુરિસા-કિં પુરુષાઃ કિં પુરુષ, મહોરગા ગંધર્વા-મનોરગાઃ ગંધર્વાઃ મહોરગ, તથા ગાંધર્વ ઓળખાણુ જે “અણપણિય” વગેરે આઠ વ્યન્તર બતાવેલ તેના પણ અંતરભાવ આ આઠમાં થઈ જાય છે. ॥ ૨૦૬ ॥

ટીકા—‘ચંદા સૂરા ય’ इत्यादि —

चन्द्राः, सूर्याः, नक्षत्राणि, च=पुनः ग्रहाः, तथा तारागणाः=प्रकीर्णक तारका समूहा इत्यर्थः, इत्येते पञ्चधा=पञ्चविधाः, ज्योतिरालयाः=ज्योतिष्मन्तः, ज्योतिष्कदेवाः सन्तीत्यर्थः । स्थिताः=मनुष्यक्षेत्राद् बहिः स्थिता एव सन्ति, तन्मध्ये तु विचारिणः=विशेषेण मेरोः प्रादक्षिण्येन अबाधया सततमेव, परिभ्रमणशीला इत्यर्थः । तद्विमानानि हि एकविंशत्यधिकानि एकादश योजनशतानि मेरोश्चतसृष्वपि दिक्ष्वबाधया सततमेव प्रदक्षिणारूपेण चरन्ति ॥२०७॥

वैमानिक देववर्णनम्—

वैमानिक देवानाह—

मूलम्-वेमाणिंया उँ जे देवा, दुँविहा ते वियाँहिया ।

कप्पोवगा यं बोधँव्वा, कप्पाँइया तहेवं य ॥२०८॥

છાયા —વૈમાનિકાસ્તુ યે દેવાઃ, દ્વિવિધાસ્તે વ્યાખ્યાતાઃ ।

કલ્પોપગાશ્ચ વોદ્ધવ્યાઃ, કલ્પાતીતાસ્તથૈવ ચ ॥૨૦૮॥

અવ જ્યોતિષ્કોંકે એદ કહતે હૈ— ‘ચંદા’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(पंचहा जोइसालया-पंचधा ज्योतिरालयाः) पांच ज्योतिष्क देव है वे ये है (चंदा-चंद्राः) चंद्रमा (सूरा-सूर्याः) सूर्य (नक्षत्राणि-नक्षत्राणि) नक्षत्र, (ग्रहा-ग्रहाः) ग्रह (तारागणा-तारागणः) तारागण । ये ज्योतिषी देव (ठिया-स्थिताः) ढाईद्वीपसे बाहर स्थिर है तथा ढाईद्वीप में (विचारिणो-विचारिणः) गतिशील है । ये निरन्तर सुमेरु पर्वतकी प्रदक्षिणा किया करते हैं । ग्यारह सौ इक्कीस ११२१ योजन मेरुको छोडकर इनके विमान उसकी चारों दिशाओमें अबाधितरूपसे प्रदक्षिणा सतत करते रहते हैं ॥ २०७ ॥

હવે જ્યોતિષોના ભેદ કહે છે—“ ચંદા ” इत्यादि !

અન્વયાર્થ—પંચહા જોइસાલયા-પંચધા જ્યોતિરાલયઃ પાંચ જ્યોતિષ્ક દેવ છે તે આ પ્રમાણે છે. ચંદા-ચન્દ્રાઃ ચન્દ્રમા, સૂરા-સૂર્યાઃ સૂર્ય નક્ષત્રા-નક્ષત્રાણિ નક્ષત્ર, ગ્રહા-ગ્રહાઃ ગ્રહ અને તારાગણા-તારાગણોઃ તારાગણુ આ જ્યોતિષ્ક દેવ ઠિયા-સ્થિતાઃ અઢી દ્વીપની બહાર સ્થિર છે. તથા અઢી દ્વીપમાં વિચારિણો-વિચારિણઃ ગતિશિલ છે તે નિરંતર સુમેરુ પર્વતની પ્રદક્ષિણા કરે છે. અગ્યારસો એકવીસ ભેજન મેરુને છોડીને એનાં વિમાન તેની ચારે દિશા-ઓમાં અબાધિતરૂપથી સતત રીતે પ્રદક્ષિણા કરે છે. ॥ ૨૦૭ ॥

ટીકા—‘વૈમાણિયા ડ જે દેવા’ ઇત્યાદિ—

યે તુ વૈમાનિકા દેવાસ્તે દ્વિવિધા વ્યાખ્યાતાઃ । તદ્ યથા કલ્પોપગાઃ—
કલ્પ્યન્તે, ઇન્દ્ર સામાનિકત્રાયસ્ત્રિંશકાદિદશવિધત્વેન દેવા યત્ર દેવલોકેષુ તે
કલ્પાઃ સૌધર્માદયોઽચ્યુતાન્તા દેવલોકાસ્તાન્ ઉપગચ્છન્તિ—ઉત્પત્તિસ્થાનતયા
પ્રાપ્તુવન્તીતિ કલ્પોપગાઃ કલ્પોપપન્ના ઇતિ યાવત્, તથા કલ્પાતીતાશ્ચ=કલ્પાન્
ઉક્તરૂપાન્, અતીતાઃ—કલ્પેભ્યઃ સૌધર્માદિભ્યો નિષ્ક્રાન્તાઃ, તદુપરિવર્તિસ્થાનો-
ત્પન્નાઃ, એતે તુ સર્વે નવગ્રૈવેયકપશ્ચાનુત્તરવિમાનવાસિનઃ સન્તિ । ઇત્યેતે દ્વિવિધા
વૈમાનિકાદેવા વોદ્ધવ્યાઃ ॥૨૦૮॥

° અબ વૈમાનિક દેવોંકે ભેદ કહતે હૈં—‘વૈમાણિયા’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(જે વૈમાણિયા દેવા તે દુવિહાં વિયાહિયા—યે વૈમાનિકા
દેવા તે દ્વિવિધા વ્યાખ્યાતાઃ) જો વૈમાનિક દેવ હૈં વે દો પ્રકારકે કહે
ગયે હૈં । (કલ્પોવગા તહા કલ્પાઈયા—કલ્પોપગાઃ તથા કલ્પાતીતાઃ)
એક કલ્પોપપન્ન તથા દૂસરે કલ્પાતીત । જિનમૈં ઇન્દ્ર સામાનિક, ત્રાય-
સ્ત્રિંશક આદિ દશ પ્રકારકે દેવોંકા—મર્યાદા હો વે કલ્પ કહલાતે હૈં
ઉનમૈં ઉત્પન્ન હોનેવાલે દેવ કલ્પોપપન્ન હૈં । સૌધર્મ દેવલોકસે લેકર
અચ્યુત દેવલોક તકકે દેવ કલ્પોપપન્ન કહે ગયે હૈં । તથા જિન દેવલોકોં
મૈં ઇન દશ પ્રકારકે દેવોંકી મર્યાદા નહીં હોતી હૈં વહાંકે દેવ કલ્પાતીત
કહે જાતે હૈં । યે સબ નૌં ગ્રૈવેયક પાંચ અનુત્તર વિમાનકે રહનેવાલે હૈં ।
યે વિમાન સૌધર્મ આદિ દેવલોકોંસે ડપર હૈં । ઇસ પ્રકાર કલ્પોપપન્ન
ઔર કલ્પાતીતકે ભેદસે વૈમાનિક દેવ દો પ્રકારકે કહે ગયે હૈં ॥૨૦૮॥

હવે વૈમાનિક દેવોના લેદ કહે છે—“ વૈમાણિયા ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—જે વૈમાણિયા દેવા તે દુવિયા વિયાહિયા—યે વૈમાનિકાઃ દેવા
તે દ્વિવિધા વ્યાખ્યાતાઃ જે વૈમાનિક દેવ છે તે જે પ્રકારના બતાવેલ છે કલ્પોવગા
તહા કલ્પાઈયા—કલ્પોપગાઃ તથા કલ્પાતીતાઃ ૧. કલ્પોપપન્ન તથા ૨ કલ્પાતીત.
જેમાં ઇન્દ્ર સામાનિક, ત્રાયસ્ત્રિંશદ્, આદિ દસ પ્રકારના દેવોની મર્યાદા હોય
તે કલ્પ કહેવાય છે તેની અંદર ઉત્પન્ન થનારા દેવ કલ્પોપપન્ન છે. સૌધર્મ
દેવલોકથી લઈને અચ્યુત દેવલોક સુધીના દેવ કલ્પોપપન્ન કહેવાય છે તથા
જે દેવલોકમાં આ દસ પ્રકારના દેવોની મર્યાદા નથી હોતી ત્યાંના દેવ કલ્પાતીત
કહેવાય છે. આ સઘળા નવ ગ્રૈવેયક, પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં રહેવાવાળા છે.
આ વિમાન સૌધર્મ આદિ દેવલોકથી ડપર છે આ પ્રમાણે કલ્પોપપન્નક અને
કલ્પાતીતના લેદથી વૈમાનિક દેવ જે પ્રકારના કહેલ છે. ॥ ૨૦૮ ॥

તત્ર કલ્પોપગાનાં ભેદાનાહ—

મૂલમ્—કપ્પોવંગા બારસહા, સોહૃમ્મીસાણગાં તંહા ।

સળંકુમારમાહિંદા, બંમલોગા ચં લંતગાં ॥૨૦૯॥

મહાસુક્કાં સહસ્સારા, આણયાં પાળયાં તંહા ।

આરણાં અચ્ચુઆ ચેવં, ઈતિકપ્પોવગા સુરા ॥૨૧૦॥

છાયા—કલ્પોપગાશ્ચ દ્વાદશધા, સૌધર્મીશાનકાસ્તથા ।

સનત્કુમારમાહેન્દ્રાઃ, બ્રહ્મલોકાશ્ચ લાન્તકાઃ ॥૨૦૯॥

મહાશુક્રાઃ સહસ્રારાઃ, આનતાઃ પ્રાણતાસ્તથા ।

આરણા અચ્યુતાશ્ચેવ, ઇતિ કલ્પોપગાઃ સુરાઃ ॥૨૧૦॥

ટીકા—‘કપ્પોપગાં બારસહા’ ઇત્યાદિ—

કલ્પોપગાઃ=કલ્પોપપન્ના વૈમાનિકા દ્વાદશધા=દ્વાદશવિધા ભવન્તિ । તદ્ યથા સૌધર્મીશાનકાઃ=સૌધર્મિણઃ, ઇશાનકાશ્ચ, તત્ર સૌધર્મિણઃ—સૌધર્મનામકે પ્રથમ

અથ કલ્પોપપન્ન દેવોંકે ભેદ કહતે હૈં—‘કપ્પોવગા’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(કપ્પોવગા બારસહા—કલ્પોપગાઃ દ્વાદશધા) કલ્પોપપન્ન વૈમાનિક દેવોંકે બારહ ભેદ હસ પ્રકાર હૈં—(સોહૃમ્મીસાણગા સળં-કુમારમાહિંદા બંમલોગા લંતગા મહાસુક્કા સહસ્સારા આણયા પાળયા અચ્યુયા—સૌધર્મીશાનકાઃ, સનત્કુમારમાહેન્દ્રાઃ બ્રહ્મલોકાઃ લાન્તકાઃ મહાશુક્રાઃ સહસ્રારાઃ આનતાઃ પ્રાણતાઃ આરણાઃ તથા અચ્યુતાઃ) સૌધર્મા ૧, ઈશાનક ૨, સનત્કુમાર ૩, માહેન્દ્ર ૪, બ્રહ્મલોક ૫, લાન્તક ૬, મહાશુક્ર ૭, સહસ્રાર ૮, આનત ૯, પ્રાણત ૧૦, આરણ ૧૧ ઓર અચ્યુત ૧૨ । (ઈતિ કપ્પો-વગાસુરા—ઈતિ કલ્પોપગાઃ સુરાઃ) યે સર્વ કલ્પોપપન્ન દેવ બારહ પ્રકારકે હૈં । સૌધર્મ નામક પ્રથમ દેવલોકમ્ જો દેવ ઉત્પન્ન હોતે હૈં વે સૌધર્મ

હવે કલ્પોપપન્ન દેવોના ભેદ કહે છે—“કપ્પોવગા” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—કપ્પોવગા બારસહા—કલ્પોપગાઃ દ્વાદશધા કલ્પોપપન્ન વૈમાનિક દેવોના બાર ભેદ આ પ્રકારના છે. સોહૃમ્મીસાણગો સળંકુમારમાહિંદા બંમલોગા લંતગા મહાસુક્કા સહસ્સારા આણયા પાળયા તહા અચ્ચુયા—સૌધર્મીશાનકાઃ સનત્કુમાર માહેન્દ્રાઃ બ્રહ્મલોકાઃ લાન્તકાઃ મહાશુક્રાઃ સહસ્રારાઃ આનતાઃ પ્રાણતાઃ આરણાઃ તથા અચ્યુતાઃ સૌધર્મા ૧, ઇશાનક ૨ સનત્કુમાર ૩ માહેન્દ્ર ૪ બ્રહ્મલોક ૫, લાન્તક ૬, મહાશુક્ર ૭, સહસ્રાર ૮, આનત ૯, પ્રાણત ૧૦, આરણ ૧૧, અથ અચ્યુત ૧૨. ઇતિ કપ્પોવગાસુરા—ઈતિ કલ્પોપગાઃ સુરાઃ આ સધળા કલ્પો-પપન્ન દેવ બાર પ્રકારના છે. સૌધર્મ નામના પ્રથમ દેવલોકમાં જે દેવ ઉત્પન્ન

દેવલોકે સમુત્પન્નાઃ૧, ईशानकाः—ईशानो नाम द्वितीयो देव-लोकस्तत्र समुत्पन्ना देवा अपि ईशानास्त एवेशानकाः२, एवमेवोत्तरत्रापि व्युत्पत्तिः कार्या । सनत्कुमारमाहेन्द्राः=सनत्कुमाराः३, माहेन्द्राश्चेत्यर्थः४ । तथा—ब्रह्मलोकाः५, लान्तकाश्च६ । तथा—महाशुक्राः७, सहस्राराः८, आनताः९, प्राणताः१०, तथा—आरणाः११, अच्युताश्च१२, इत्येते द्वादशविधाः कल्पोपगाः सुराः=वैमानिका देवाः, सन्तीत्यर्थः ॥२१०॥

कल्पोपगा देवा उक्ताः, संप्रति कल्पातीतवैमानिकदेवाः प्रोच्यन्ते—

मूलम्—कप्पाईयाँ उँ जे देवाँ, दुविहँ ते वियाँहिया ।

गेविर्ज्जाणुत्तरा चैवं, गेविर्ज्जा नँवहा तँइ ॥२११॥

हेट्टिमा—हेट्टિમા ચેવ, હેટ્ટિમા—મજ્ઝિમા તંહા ।

હેટ્ટિમા—ઉવરિમા ચેવ, મજ્ઝિમા—હેટ્ટિમા તંહા ॥૨૧૨॥

મજ્ઝિમા—મજ્ઝિમા ચેવ, મજ્ઝિમા ઉવરિમા તંહા ।

ઉવરિમા—હેટ્ટિમા ચેવ, ઉવરિમા—મજ્ઝિમા તંહા ॥૨૧૩॥

ઉવરિમા—ઉવરિમા ચેવ, ઈંય ગેવિર્જ્જા સુરા ।

વિર્જંયા વેજયંતા યં, જયંતાં અપરંજિયા ॥ ૨૧૪ ॥

સઠ્ઠંતથસિદ્ધગા ચેવ, પંચહાંણુત્તરા સુરા ।

ઈંય વેમાણિયો ઈંણ, ળેર્ગંહા એવમાંયંઓ ॥૨૧૫॥

છાયા—કલ્પાતીતાસ્તુ ये देवा, द्विविधास्ते व्याख्याताः ।

ગ્રૈવેયા અનુત્તરાશ્ચૈવ, ગ્રૈવેયા નવધા તત્ર ॥૨૧૧॥

અધસ્તનાઽધસ્તનાશ્ચૈવ૧, અધસ્તનમધ્યમાસ્તથા૨ ।

અધસ્તનોપરિતનાશ્ચૈવ૩, મધ્યમાધસ્તનાસ્તથા૪ ॥૨૧૨॥

મધ્યમ મધ્યમાશ્ચૈવ૫, મધ્યમો પરિતનાસ્તથા૬ ।

ઉપરિતનાધસ્તનાશ્ચૈવ૭, ઉપરિતન મધ્યમાસ્તથા૮ ॥૨૧૩॥

દેવ હૈં । ईशान नामके द्वितीय देवलोकमें जो देव उत्पन्न होते हैं वे ईशान या ईशानक देव हैं । इसी तरह आगेके देवलोगोंमें उत्पन्न होनेके साहचर्य संबंधसे सनत्कुमार महेन्द्र आदि देव जानने चाहिये ॥२०९॥२१०॥

થાય છે તે સૌધર્મ દેવ છે. ઈશાન નામના બીજા દેવલોકમાં જે દેવ ઉત્પન્ન થાય છે તે ઈશાન અથવા ઈશાનક દેવ છે આ પ્રમાણે આગળના દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થવાના સાહચર્ય સંબંધથી સનત્કુમાર, માહેન્દ્ર આદિ દેવ જાણવા બોધ એ. ॥૨૦૯-૨૧૦॥

उपरितनोपरितनाश्चैव९, इति ग्रैवेयकाः सुराः ।

विजया१, वैजयन्ताश्च२, जयन्ता३, अपराजिताः४ ॥२१४॥

सर्वार्थसिद्धकाश्चैव५, पञ्चधाऽनुत्तराः सुराः ।

इति वैमानिका एते, नैकधा एवमादयः ॥२१५॥

ટીકા—‘કપ્પાઈયા ઉ જે દેવા’ इत्यादि—

ये तु कल्पातीता देवास्ते द्विविधा व्याख्याताः । तद् यथा—ग्रैवेया अनुत्तराश्चेति । तत्र ग्रैवेयाः—ग्रीवेव ग्रीवा, तस्यां भवा ग्रैवेयाः, नवधा भवन्ति । लोकरूपस्य पुरुषस्य ग्रीवाप्रदेशविनिविष्टाः—ग्रीवाभरणभूता इति ते देवा अपि ग्रैवेया उच्यन्ते ॥२११॥

ग्रैवेयકદેવાનાં ભેદાનાહ—‘હેઢિમા હેઢિમા ચેવ’ इत्यादि ।

ग्रैवेयकेषु हि त्रीणि त्रीकाणि सन्ति । तत्र प्रथमं त्रिकमधस्तमत्वेन हिट्टिममि-

अब कल्पातीत देवोंके भेद कहते हैं—‘कप्पाईया’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जे उ कप्पाईया देवा ते दुविहा वियाहिया—ये तु कल्पातीताः देवा ते द्विविधाः व्याख्याताः) जो कल्पातीत वैमानिक देव कहे गये हैं वे दो प्रकारके हैं (गोविज्जाणुत्तराचेण—ग्रैवेयाज्जानुत्तराश्च) १ ग्रैवेयक और दूसरे अनुत्तर अर्थात् नव ग्रैवेयकोंमें जो देव उत्पन्न होते हैं वे ग्रैवेयक हैं एवं पांच अनुत्तर विमानोंमें जो उत्पन्न होते हैं वे अनुत्तर विमानवासी देव हैं । इनमें जो ग्रैवेयक देव होते हैं वे नौ प्रकारके हैं ॥ २११ ॥ लोकका संस्थान पुरुषके आकार जैसा है उसमें ग्रीवाके स्थानापन्न ये नौ ग्रैवेय हैं इसलिये जिस प्रकार ग्रीवामें आभरण विशेष होता है उसी प्रकार लोकरूप पुरुषके ये नौ ग्रैवेय आभरण स्वरूप हैं । इनमें जो देव रहते हैं वे ग्रैवेयक कहे जाते हैं । ग्रैवेयकों में तीन तीन त्रिक हैं ।

હવે કલ્પાતીત દેવોના ભેદ કહે છે—“કપ્પાઈયા” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—જે ઉ કપ્પાઈયા દેવા તે દુવિહા વિયાહિયા—ये तु कल्पातीताः देवा ते द्विविधाः व्याख्याताः જે કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવ કહેવામાં આવ્યા છે તે બે પ્રકારના છે. ગોવિજ્જાણુત્તરાચેવ—ग्रैवेयानुत्तराश्च ૧ ગ્રૈવેયક અને ૨ અનુત્તર અર્થાત્—નવગ્રૈવેયકોમાં જે દેવ ઉત્પન્ન થાય છે તે ગ્રૈવેયક છે અને જે પાંચ અનુત્તર વિમાનોમાં જે ઉત્પન્ન થાય છે તે અનુત્તર વિમાનવાસી દેવ છે તેની અંદર જે ગ્રૈવેયક દેવ હોય છે તે નવ પ્રકારના છે. ॥ ૨૧૧ ॥

લોકના સંસ્થાન પુરુષના આકાર જેવા હોય એમાં લોકમાં સ્થાનાપનના આ નવ ગ્રૈવેયક છે, આ કારણે જે રીતે લોકમાં આભરણ વિશેષ હોય તે પ્રમાણે લોકરૂપ પુરુષના આ નવ ગ્રૈવેય આભરણ સ્વરૂપ છે તેની અંદર જે દેવ

ત્યુચ્યતે, તત્રાપિ પ્રથમં ગ્રૈવેયકમધસ્તનાધસ્તનત્વેન હિદ્ધિમહિદ્ધિમમિતિ તત્ર ભવા
 દેવા 'હિદ્ધિમાહિદ્ધિમા' इति । અધસ્તનાધસ્તનાઃ=પ્રથમત્રિકાધોવર્તિનઃ, અધસ્તન-
 મધ્યમાઃ=પ્રથમત્રિકમધ્યવર્તિનઃ, અધસ્તનોપરિતનાઃ=પ્રથમત્રિકોપરિવર્તિનઃ, તથા-
 મધ્યમાધસ્તનાઃ=મધ્યમા-મધ્યમત્રિકવર્તિનઃ, તત્રાપ્યધસ્તના મધ્યમાધસ્તનાઃ । ૨૧૨ ।
 મધ્યમ-મધ્યમાઃ તથા મધ્યમોપરિતનાઃ, તથા-ઉપરિતનાધસ્તનાઃ=ઉપરિતનાઃ=
 ઉપરિવર્તિત્રિકવર્તિનસ્તેષ્વધસ્તનાઃ, એવમુપરિતનમધ્યમાઃ, ઉપરિતનોપરિતના इति
 નવધા ગ્રૈવેયકા દેવા ભવન્તિ । શેષં સુગમમ્ ॥ ૨૧૩ ॥ ૨૧૪ ॥ ૨૧૫ ॥

૧ અધસ્તન અધસ્તન, ૨ અધસ્તન મધ્યમ, ૩ અધસ્તન ઉપરિતન । ૧
 મધ્યમ અધસ્તન, ૨ મધ્યમ મધ્યમ, ૩ મધ્યમ ઉપરિતન । ૧ ઉપરિતન
 અધસ્તન, ૨ ઉપરિતન મધ્યમ, ૩ ઉપરિતન ઉપરિતન । इस प्रकार ये
 तीनों त्रिक मिलकर नौ हो जाते हैं । इन अधस्तन अधस्तन तीन तीन
 त्रिकों में रहनेवाले देव भी अधस्तन अधस्तन आदि रूपसे
 कहे गये हैं । इस तरह प्रथम अधस्तन अधस्तन, अधस्तन मध्यम, अध-
 स्तन उपरितन रूप त्रिकमें रहने वाले देव अधस्तन अधस्तन, अधस्तन
 मध्यम, अधस्तन उपरितन नामसे कहे जाते हैं । इसी प्रकार द्वितीय
 मध्यम अधस्तन, मध्यम मध्यम एवं मध्यम उपरितन त्रिकमें तथा तृतीय
 त्रिक उपरितन अधस्तन आदिमें भी जानना चाहिये । विजय १, वैज-
 यन्त २ जयन्त ३, अपराजित ४, और सर्वार्थसिद्ध ५, ये पांच अनुत्तर
 देव कहे जाते हैं । इस प्रकार और भी वैमानिक देवोंके अनेक भेद
 होते हैं ॥ २१२ से २१५ ॥

રહે છે તે ગ્રૈવેયક કહેવાય છે ગ્રૈવેયકોમાં ત્રણ ત્રણ ત્રિક હોય છે. (૧)
 અધસ્તન અધસ્તન (૨) અધસ્તન મધ્યમ (૩) અધસ્તન ઉપરિતન (૧) મધ્યમ
 અધસ્તન (૨) મધ્યમ મધ્યમ (૨) મધ્યમ ઉપરિતન (૧) ઉપરિતન અધસ્તન
 (૨) ઉપરિતન મધ્યમ (૩) ઉપરિતન ઉપરિતન આ પ્રમાણે આ ત્રણે ત્રિક
 ભળીને નવ થઈ જાય છે. આ અધસ્તન અધસ્તન આદિ ત્રણ ત્રણ ત્રિકોમાં
 રહેવાવાળા દેવ પણ અધસ્તન અધસ્તન આદિ રૂપથી કહેવાયા છે. આ પ્રમાણે
 પ્રથમ અધસ્તન અધસ્તન, અધસ્તન મધ્યમ, અધસ્તન ઉપરિતન રૂપ ત્રિકમાં
 રહેવાવાળા દેવ અધસ્તન અધસ્તન, અધસ્તન મધ્યમ, અધસ્તન ઉપરિતન,
 નામથી કહેવાય છે, આ પ્રમાણે બીજા-મધ્યમ અધસ્તન, મધ્યમ મધ્યમ, અને
 મધ્યમ ઉપરિતન ત્રિકમાં તથા ત્રીજા ત્રિક ઉપરિતન અધસ્તન, આદિમાં પણ
 બીજા બેઠાએ. વિજય ૧, વૈજયન્ત ૨ જયન્ત ૩ અપરાજિત ૪ અને સર્વાર્થ
 સિદ્ધ ૫ આ પાંચ અનુત્તર દેવ કહેવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે વૈમાનિક
 વોના અનેક ભેદો હોય છે. ॥ ૨૧૨ ૨૧૫ ॥

અથૈષાં સ્થાનાદિકં વર્ણયતિ—

મૂલમ્—લોગસ્સ એગદેસમ્મિ, તે સઠ્ઠે વિં વિચાહિયા ।

ઈત્તો કાલવિભાગં તુ, વુચ્છં તેસિં ચડંવિહં ॥૨૧૬॥

સંતંઈ પપ્પણાઈયા, અપજ્જવસિયા વિંચ ।

ઠિઈં પડુચ્ચ સાઈયા, સપજ્જવાંસિયા વિંચ ॥૨૧૭॥

છાયા—લોકસ્યૈકદેશે, તે સર્વેઽપિ વ્યાખ્યાતાઃ ।

અતઃ કાલવિભાગં તુ, વક્ષ્યામિ તેષાં ચતુર્વિધમ્ ॥૨૧૬॥

સંતતિં પ્રાપ્યાનાદિકાઃ, અપર્યવસિતા અપિ ચ ।

સ્થિતિં પ્રતીત્ય સાદિકાઃ, સપર્યવસિતા અપિ ચ ॥૨૧૭॥

ટીકા—‘લોગસ્સ એગદેસમ્મિ’ इत्यादि—

एतद् गाथाद्वयं प्राग्व्याख्यातमेव सुगमं च ॥२१६॥२१७॥

अब इनके स्थानादि कहते हैं—‘लोगस्स’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(ते सव्वे लोगस्स एगदेसम्मि विचाहिया—ते सर्वे लोकस्य एकदेशे व्याख्याताः) वे सब वैमानिक देव लोकके एक विभागमें रहते हैं ऐसा भगवान् वीतरागका कथन है । (इत्तो तेसिं चडंविहं कालविभागं वुच्छं—अतः तेषां चतुर्विधम् कालविभागं वक्ष्यामि) अब इसके बाद मैं इनका चार प्रकारका कालविभाग कहता हूं । वह इस प्रकारके है—ये (संतंइं पप्पणाईया वि अपज्जवसिया—सन्ततिं प्राप्य अनादिकाः अपि अपर्यवसिताः) सन्तति प्रवाहकी अपेक्षा अनादि तथा अपर्यवसित हैं । और (ठिईं पडुच्च साईया विच सपज्जवसिया—स्थितिं प्रतीत्य सादिकाः अपिच सपर्यवसिताः स्थितिकी अपेक्षा सादि और सांत हैं ॥२१६॥२१७॥

હવે એમના સ્થાનાદિકને કહે છે—“લોગસ્સ” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—તે સવ્વે લોગસ્સ એગદેસમ્મિ વિચાહિયા—તે સર્વે લોકસ્ય એકદેશે વ્યાખ્યાતાઃ આ સઘળા વૈમાનિક દેવ દોડના એક વિભાગમાં રહે છે. એવું ભગવાન વીતરાગનું કથન છે. ઇત્તો તેસિં ચડંવિહં કાલવિભાગં વુચ્છં—અતઃ તેષાં ચતુર્વિધમ્ કાલવિભાગં વક્ષ્યામિ હવે આના પછી હું એમના ચાર પ્રકારના કાલવિભાગને કહું છું. તે આ પ્રમાણે છે સંતંઈં પપ્પણાઈયા વિ અપજ્જવસિયા—સન્તતિં પ્રાપ્ય અનાદિકાઃ અપિ અપર્યવસિતાઃ સંતતિ પ્રવાહની અપેક્ષાથી અનાદિ તથા અપર્યવસિત છે અને સ્થિતિની અપેક્ષાથી સાદી અને સાંત છે. ॥૨૧૬ ૨૧૭॥

देवानामायुःस्थितिमाह—

मूलम्—साहियं सागरं षष्ठं, उक्कोसेण ठिई भवे ।

भोमेजाणं जहन्नेणं, दसवाससहस्सिया ॥ २१८ ॥

पलिओवममेगं तु, उक्कोसेणं ठिई भवे ।

वंतराणं जहन्नेणं, दसवाससहस्सिया ॥ २१९ ॥

पलिओवममेगं तु, वासलब्धेण साहियं ।

पलिओवममडभागं, जोईसेसु जहन्निया ॥ २२० ॥

दोचेव सागराई, उक्कोसेण वियाहिया ।

सोहम्मम्मि जहन्नेणं, एगं च पलिओवमं ॥ २२१ ॥

सागरा साहिया दुन्नि, उक्कोसेण वियाहिया ।

ईसाणम्मि जहन्नेणं, साहियं पलिओवमं ॥ २२२ ॥

सागराणि यं सत्तेव, उक्कोसेणं ठिई भवे ।

सणकुमारे जहन्नेणं, दुन्नि उं सागरोवमा ॥ २२३ ॥

साहिया सागरां सत्त, उक्कोसेण ठिई भवे ।

माहिंदम्मि जहन्नेणं, साहिया दुन्नि सागरा ॥ २२४ ॥

दसं चेव सागराई, उक्कोसेण ठिई भवे ।

बंभलोए जहन्नेणं, सत्त उं सागरोवमा ॥ २२५ ॥

चउदस सागराई, उक्कोसेणं ठिई भवे ।

लंतगम्मि जहन्नेणं, दसं उं सागरोवमा ॥ २२६ ॥

सत्तरसंसागराई, उक्कोसेण ठिई भवे ।

महासुक्के जहन्नेणं, चोदस सागरोवमा ॥ २२७ ॥

अठ्ठारसं सागराई, उक्कोसेण ठिई भवे ।

सहस्सारम्मि जहन्नेणं, सत्तरसं सागरोवमा ॥ २२८ ॥

सांगरा अउणवीसं तु, उक्कोसेणं ठिईं भवे ।
 आणयम्मि जहन्नेणं, अट्टारसं सागरोवमा ॥२२९॥
 वीसं तु सागराइं, उक्कोसेणं ठिईं भवे ।
 पाणयम्मि जहन्नेणं, सागरां अउणवीसई ॥२३०॥
 सांगरा इक्कवीसं तु, उक्कोसेणं ठिईं भवे ।
 आरणम्मि जहन्नेणं, वीसइ सागरोवमा ॥२३१॥
 बावीसं सागराइं तु, उक्कोसेणं ठिईं भवे ।
 अच्चुर्यम्मि जहन्नेणं, सांगरा इक्कवीसई ॥२३२॥
 तेवीसं सागराइं तु, उक्कोसेणं ठिईं भवे ।
 पढमम्मि जहन्नेणं, बावीसं सागरोवमा ॥२३३॥
 चउवीसं सागराइं, उक्कोसेणं ठिईं भवे ।
 विइयम्मि जहन्नेणं, तेवीसं सागरोवमा ॥२३४॥
 पणवीसं सागराइं, उक्कोसेणं ठिईं भवे ।
 तइयम्मि जहन्नेणं, चउवीसं सागरोवमा ॥२३५॥
 छव्वीसं सागराइं तु, उक्कोसेणं ठिईं भवे ।
 चउत्थम्मि जहन्नेणं, सागरा पणुवीसई ॥ २३६ ॥
 सांगरा सत्तावीसं तु, उक्कोसेणं ठिईं भवे ।
 पंचमम्मि जहन्नेणं, सांगरा उ छवीसई ॥२३७॥
 सागरा अट्टवीसं तु, उक्कोसेणं ठिईं भवे ।
 छठम्मि जहन्नेणं, सागरा सत्तावीसई ॥ २३८॥
 सांगरा अउणतीसं तु, उक्कोसेणं ठिईं भवे ।
 सत्तमम्मि जहन्नेणं, सांगरा अट्टवीसई ॥ २३९ ॥
 तीसं तु सागराइं, उक्कोसेणं ठिईं भवे ।
 अट्टमम्मि जहन्नेणं, सागरा अउणतीसई ॥२४०॥

सागरा इककंतीसं तु, उक्कोसेण ठिई भवे ।

नैवमस्मि जहन्नेणं, तीसई सागरोवमा ॥२४१॥

तेत्तीसा सागराई, उक्कोसेण ठिई भवे ।

चउसुं पि विजयाईसु, जहन्नेणैक्क तीसई ॥२४२॥

अजहन्नमणुक्कोसा, तेत्तीसं सागरोवमा ।

महाविमाणे सव्वट्ठे, ठिई एसा विर्याहिया ॥२४३॥

छाया—साधिकं सागरमेकम्, उत्कर्षेण स्थितिर्भवति ।

भौमेयानां जघन्येन, दर्शवर्षसहस्रिका ॥२१८॥

पल्योपममेकं तु, उत्कर्षेण स्थितिर्भवति ।

व्यन्तराणां जघन्येन, दशवर्षसहस्रिका ॥२१९॥

पल्योपममेकं तु, वर्षलक्षेण साधिकम् ।

पल्योपमाष्टमभागं, ज्योतिष्केषु जघन्यिका ॥२२०॥

द्वावेव सागरौ, उत्कर्षेण व्याख्यातौ ।

सौधर्मे जघन्येन, एकं च पल्योपमम् ॥२२१॥

सागरौ साधिकौ द्वौ, उत्कर्षेण व्याख्याता ।

ईशाने जघन्येन, साधिकं पल्योपमम् ॥२२२॥

सागरांश्च सप्तैव उत्कर्षेण स्थितिर्भवति ।

सनत्कुमारे जघन्येन, द्वे तु सागरोपमे ॥२२३॥

साधिकान् सागरान् सप्त, उत्कर्षेण स्थितिर्भवति ।

माहेन्द्रे जघन्येन, साधिकौ द्वौ सागरौ ॥२२४॥

दशैव सागरान्, उत्कर्षेण स्थितिर्भवति ।

ब्रह्मलोके जघन्येन, सप्त तु सागरोपमाणि ॥२२५॥

चतुर्दश सागरान्, उत्कर्षेण स्थितिर्भवति ।

लान्तके जघन्येन, दश तु सागरोपमाणि ॥२२६॥

सप्तदश सागरान्, उत्कर्षेण स्थितिर्भवति ।

महाशुके जघन्येन, चतुर्दश सागरोपमाणि ॥२२७॥

अष्टादश सागरान्, उत्कर्षेण स्थितिर्भवति ।

सहस्रारे जघन्येन, सप्तदश सागरोपमाणि ॥२२८॥

सागरान् एकोनविंशतिं तु, उत्कर्षेण स्थितिर्भवति ।

आनते जघन्येन, अष्टादश सागरोपमाणि ॥२२९॥

विंशतिं सागरान् , उत्कर्षेण स्थितिर्भवति ।
 पाणते जघन्येन, सागरान् एकोनविंशतिम् ॥२३०॥
 सागरान् एकविंशति तु, उत्कर्षेण स्थितिर्भवति ।
 आरणे जघन्येन, विंशतिं सागरोपमाणि ॥२३१॥
 द्वाविंशतिं सागरान् तु, उत्कर्षेण स्थितिर्भवति ।
 अच्युते जघन्येन, सागरान् एकविंशतिम् ॥२३२॥
 त्रयोविंशतिं सागरान् तु, उत्कर्षेण स्थितिर्भवति ।
 प्रथमे जघन्येन, द्वाविंशति सागरोपमाणि ॥२३३॥
 चतुर्विंशति सागरान् , उत्कर्षेण स्थितिर्भवति ।
 द्वितीये जघन्येन, त्रयोविंशतिं सागरोपमाणि ॥२३४॥
 पञ्चविंशतिं सागरान् उत्कर्षेण स्थितिर्भवति ।
 तृतीये जघन्येन, चतुर्विंशतिं सागरोपमाणि ॥२३५॥
 षड्विंशतिं सागरान् तु, उत्कर्षेण स्थितिर्भवति ।
 चतुर्थे जघन्येन, सागरान् पञ्चविंशतिम् ॥२३६॥
 सागरान् सप्तविंशतिं तु, उत्कर्षेण स्थितिर्भवति ।
 पञ्चमे जघन्येन, सागरांस्तु षड्विंशतिम् ॥२३७॥
 सागरान् अष्टाविंशतिं तु, उत्कर्षेण स्थितिर्भवति ।
 षष्ठे जघन्येन, सागरान् सप्तविंशतिम् ॥२३८॥
 सागरान् एकोनत्रिंशतं तु, उत्कर्षेण स्थितिर्भवति ।
 सप्तमे जघन्येन, सागरान् अष्टाविंशतिम् ॥२३९॥
 त्रिंशतं तु सागरान् , उत्कर्षेण स्थितिर्भवति ।
 अष्टमे जघन्येन, सागरान् एकोनत्रिंशतम् ॥२४०॥
 सागरान् एकत्रिंशतं तु, उत्कर्षेण स्थितिर्भवति ।
 नवमे जघन्येन त्रिंशतं सागरोपमाणि ॥२४१॥
 त्रयस्त्रिंशतं सागरान् , उत्कर्षेण स्थितिर्भवति ।
 चतुर्ष्वपि विजयादिषु, जघन्येन एकत्रिंशतम् ॥२४२॥
 अजघन्यानुत्कृष्टा, त्रयस्त्रिंशतं सागरोपमाणि ।
 महाविमाने सर्वार्थे स्थितिरेषा व्याख्याता ॥२४३॥

टीका—‘साह्रियं सागरं एकं’ इत्यादि—

भोमेयानां=भूमौ भवाः भोमेयाः—भवनवासिनः, तेषां स्थितिः=आयुः स्थितिः
 उत्कर्षेण साधिकमेकं सागरं=सागरोपममित्यर्थः । एवमुत्तरत्रापि—सागरशब्दः

સાગરોપમપરઃ કાલવિશેષાર્થવિવક્ષયા પ્રયુક્તત્વાદિતિ બોધ્યમ્ । ઇયમુત્તરનિકાયા-
ધિપસ્ય વલેરેવ સ્થિતિઃ, દક્ષિણનિકાયે તુ ચમરેન્દ્રસ્યાપિ સાગરોપમમેવ । જઘ-
ન્યેન તુ દશવર્ષસહસ્રિકા=દશસહસ્રવર્ષપ્રમાણા સ્થિતિરિત્યર્થઃ । ઇયમેવ કિલ્વિ-
ષિકાણામપિ સ્થિતિઃ સ્થિતિપ્રભાવાદીનાં સહૈવ હાસાદિતિ ભાવનીયમ્ । એવમુત્તર-
ત્રાપિ ॥ ૨૧૮ ॥ ૨૧૯ ॥

અવ સૂત્રકાર દેવોંકે સ્થિતિ કહતે હૈં—‘સાહિયં’ ઇત્યાદિ ।

અન્વાયાર્થ—(ભોમેજ્જાણં-ભૌમેયાનામ્) ભવનવાસિયોકી (ઠિર્હ-
સ્થિતિઃ) આયુસ્થિતિ (ઉક્કોસેણ-ઉત્કર્ષેણ) ઉત્કૃષ્ટકી અપેક્ષા (સાહિયમ્
એકં સાગરમ્-સાધિકમ્ એકં સાગરમ્) કુછ અધિક એક સાગરોપમકી હૈં ।
હસી તરહ આગે ભી સાગર શબ્દસે સાગરોપમ સમજ્ઞના ચાહિયે । પ્રમાણ
દો પ્રકારકા કહા ગયા હૈં એક લૌકિક પ્રમાણ ઓર દૂસરા લોકોત્તર
પ્રમાણ । સાગરોપમ પ્રમાણકાલ લોકોત્તર પ્રમાણ હૈં । (જહન્નેર્ણ-જઘન્યેન)
ભવનવાસિયોંકી આયુસ્થિતિ જઘન્યકી અપેક્ષા (દસવાસસહસ્રિયા-દશ-
વર્ષ સહસ્રિકા) દશ હજાર વર્ષકી હૈં ।

ભાવાર્થ—યહાં ભવનપતિનિકાયોંકી જઘન્ય ઓર ઉત્કૃષ્ટકી
સ્થિતિ કહી જા રહી હૈં—વહ ઇસ પ્રકાર જાનના ચાહિયે
ભવાનપતિનિકાય કે અસુરકુમાર, નાગકુમાર, આદિ દસ ભેદ
હૈં । હર એક ભેદકે દક્ષિણાર્ધકે અધિપતિ ઓર ઉત્તરાર્ધકે અધપતિરૂપસે
દો દો ઇન્દ્ર હૈં । ઉનમેં સે દક્ષિણ ઓર ઉત્તરકે દો અસુરેન્દ્રોંકી ઉત્કૃષ્ટ
સ્થિતિ ઇસ પ્રકાર હૈં દક્ષિણાર્ધકે અધિપતિ ચમરનામક અસુરેન્દ્રકી સ્થિતિ

હવે સૂત્રકાર દેવોની સ્થિતિ બતાવે છે—“ સાહિયં ” ઇત્યાદિ ।

અન્વાયાર્થ—ભૌમેજ્જાણં-ભૌમેયાનામ્ ભવનવાસીયોની ઠિર્હ-સ્થિતિ આયુ
સ્થિતિ ઉક્કોસેણ-ઉત્કર્ષેણ ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાથી સાહ્ય એકસાગર-સાધિકમ્ એકં
સાગરમ્ થોડીક અધિક એક સાગરોપમના છે આ પ્રમાણે આગળ પણ સાગર
શબ્દથી સાગરોપમ સમજવું જોઈએ. પ્રમાણ બે પ્રકારના બતાવેલ છે. લૌકિક
પ્રમાણ, અને બીજું લોકોત્તર પ્રમાણ. સાગરોપમ પ્રમાણ કાળ લોકોત્તર
પ્રમાણ છે. જહન્નેર્ણ-જઘન્યેન ભવનવાસીઓની આયુસ્થિતિ જઘન્યની અપેક્ષાથી
દસવાસસહસ્રિયા-દશવર્ષસહસ્રિકા દસહજાર (૧૦૦૦૦) વર્ષની છે.

ભાવાર્થ—અહીં ભવનપતિ નિકાયોની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ
બતાવવામાં આવે છે. તે આ પ્રકારે જાણવી જોઈએ. ભવનપતિ નિકાયના
અસુરકુમાર, નાગકુમાર આદિ દસ ભેદ છે દરેક ભેદના દક્ષિણાર્ધના
અધિપતિ અને ઉત્તરાર્ધના અધપતિરૂપથી બે ઇન્દ્ર છે. એમાંથી દક્ષિણ
અને ઉત્તરના બે અસુરેન્દ્રોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આ પ્રમાણે છે-દક્ષિણાર્ધના

‘જોડેસેસુ’ ઇતિ ષષ્ઠચથે સપ્તમી, ડ્યોતિષ્કાણામિત્યર્થઃ । વર્ષલક્ષેણનાધિક-
મેકં પલ્યોપમમુત્કૃષ્ટા સ્થિતિઃ । ઇયં ચન્દ્રાપેક્ષ્યાઽભિદિતમ્ । સૂર્યસ્ય તુ વર્ષસદ્ધ્વા
ધિકં પલ્યોપમમાયુઃ, ગ્રહાણાં તદેવ, નક્ષત્રાણાં તસ્યૈવાર્થ, તારકાણાં તન્ચતુર્યભાગ
ઇતિ बोध्यम् । પલ્યોપમાષ્ટમભાગં=પલ્યોપમસ્યાષ્ટમં ભાગં જઘન્યિકા=જઘન્યા,
એક સાગરોપમકી, તથા ઉત્તરાર્ધકે અધપતિ બલિ નામક અસુરેન્દ્રકી સ્થિતિ
એક સાગરોપમસે કુછ અધિક હૈ । તથા જઘન્ય સ્થિતિ દશ દશ હજાર
વર્ષકી હૈ । યહાં જો જઘન્ય સ્થિતિ કહી ગઈ હૈ વહી સ્થિતિ કિલ્વિપકોંકી
ભી જાનની ચાહિયે । કારણકી સ્થિતિ પ્રભાવ આદિકોંકા સાથ હી હાસ
હોતા હૈ । હસી તરહ આગે ભી એસા હી સમજના ચાહિયે ॥ ૨૧૮ ॥

અન્વયાર્થ—(વંતરાણં-વ્યન્તરાણામ્) વ્યન્તર દેવોંકી (ઉકોસેણ-
ઉત્કૃષ્ટ (ઠીઈ-સ્થિતિઃ) સ્થિતિ (એગં પલિયોવમં-એકં પલ્યોપમમ્) એક
પલ્યોપમકી હૈ । તથા (જહન્નેણં-જઘન્યેન) જઘન્ય સ્થિતિ (દસવાસસદ્-
સિસ્યા-દશ વર્ષસદ્ધ્વિકા) દશ હજાર વર્ષકી હૈ ॥ ૨૧૯ ॥

અન્વયાર્થ—(જોડેસેસુ-ડ્યોતિષ્કેષુ) ડ્યોતિષ્ક દેવોંકી સ્થિતિ
(ઉકોસેણ-ઉત્કર્ષેણ) ઉત્કૃષ્ટકી અપેક્ષા(વાસલક્ષેણ સાહિયં-વર્ષલક્ષેણ-
સાધિકમ્) એક લાખ વર્ષ અધિક (એગં પલિયોવમં-એકં પલ્યોપમમ્)
એક પલ્યોપમ પ્રમાણ હૈ । તથા (જહન્નિયા-જઘન્યકા) જઘન્યકી અપેક્ષા
આયુસ્થિતિ (પલિયોવમદ્વભાગ-પલ્યોપમાષ્ટમભાગમ્) પલ્યકા આઠવાં

અધિપતિ ચમર નામના અસુરેન્દ્રની સ્થિતિ એક સાગરોપમની તથા
ઉત્તરાર્ધના બલિ નામની અસુરેન્દ્રની સ્થિતિ એક સાગરોપમથી યોડી વધુ
છે. તથા જઘન્ય સ્થિતિ દસ દસ હજાર વર્ષની છે. અહીં જે જઘન્ય સ્થિતિ
ખતાવવામાં આવેલ છે એજ સ્થિતિ કિલ્વીપકોંકી બાધુવી બેઠીએ. કારણ કે,
સ્થિતિ પ્રભાવ આદિકોંકો સાથે જ હાસ થાય છે. આ પ્રમાણે આગળ પણ
આવું જ સમજવું બેઠીએ. ॥ ૨૧૮ ॥

અન્વયાર્થ—વંતરાણં-વ્યન્તરાણામ્ અંતર દેવોંકી ઉકોસેણ-ઉત્કર્ષેણ ઉત્કૃષ્ટ
ઠીઈ-સ્થિતિઃ સ્થિતિ એગં પલિયોવમં-એકં પલ્યોપમમ્ એક પલ્યોપમની છે તથા
જહન્નેણં-જઘન્યેન જઘન્ય સ્થિતિ દસવાસસદ્ધ્વિકા-દશવર્ષસદ્ધ્વિકા દસદસ
વર્ષની છે. ॥ ૨૧૯ ॥

અન્વયાર્થ—જોડેસેસુ-ડ્યોતિષ્કેષુ ડ્યોતિષ્ક દેવોંકી સ્થિતિ ઉકોસેણ-
ઉત્કર્ષેણ ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષા વાસલક્ષેણ સાહિયં-વર્ષલક્ષેણ સાધિકમ્ એક
લાખ વર્ષથી વધારે એક પલ્યોપમ પ્રમાણ છે તથા જહન્નિયા-જઘન્યકા જઘન્યકી
અપેક્ષા આયુસ્થિતિ પલિયોવમદ્વભાગં-પલ્યોપમાષ્ટમભાગમ્ પલ્યકા આઠવાં છે.

ज्योतिष्काणामयुः स्थितिः । इयमपि तारकानक्षत्रैव स्थितिः शेषाणां पत्योपमव-
तुर्भागमनापैव जघन्या स्थितिरित्यनिश्चानादिति ॥ २२०॥२२१॥२२२॥२२३॥
२२४॥२२५॥२२६॥२२७॥२२८॥२२९॥२३०॥२३१॥२३२॥

भाग है । ज्योतिष्क देवोंकी जो एक लाख वर्ष अधिक एक पत्योपमकी
उत्कृष्ट आयु कही है वह चन्द्रकी अपेक्षा ही कही गई जाननी
चाहिये । कारण कि सूर्यकी एक हजार वर्ष अधिक एक पत्योपमकी
उत्कृष्ट आयु कही है । ग्रहोंकी भी इतनी ही है । नक्षत्रोंकी उत्कृष्टस्थिति
आधे पत्योपमकी है । तारोंकी उत्कृष्ट स्थिति पत्योपमका चौथा भाग
है । तथा जो जघन्य स्थिति यहां पत्योपमके आठवें भाग प्रमाण कही-
है वह भी तारकोंकी अपेक्षासे ही कही गई जाननी चाहिये । तार-
कोंके सिवाय बाकीके ज्योतिष्कोंकी तो जघन्य स्थिति पत्योपमके
चतुर्थभाग ही है ॥२२०॥ (सोहम्नन्मि-सौधर्मे) सौधर्मे देवलोकमें (उक्को-
सेण-उत्कर्षेण) उत्कृष्टस्थिति (दो चैव सागराईं विद्याहिया-द्वौ एव
सागरौ व्याख्यातौ) दो सागरोपमकी है तथा (जहन्नेण एगं पत्योपमं-
जघन्येन च एकं पत्योपमम्) जघन्य स्थिति एक पत्योपमकी है ॥२२१॥
(इसाणन्मि-ईशाने) ईशान नामके द्वितीय लोकमें (उक्कोसेण-उत्कर्षेण)
उत्कृष्ट स्थिति (दो सागराईं विद्याहिया-द्वौ सागरौ व्याख्यातौ) दो

ज्योतिष देवोंके जे एक लाख वर्षकी वधारे एक पत्योपम उत्कृष्ट आयु
प्रतावेद है, ते चंद्रकी अपेक्षा न प्रतावेद है तेम आयु में कोटिसे, हजार
है, सूर्यकी एक हजार वर्ष वधारे एक पत्योपमकी उत्कृष्ट आयु उहेद है,
ग्रहोंकी पयु कोटि न है, नक्षत्रोंकी उत्कृष्ट स्थिति सधे पत्योपमकी है,
तारकोंकी उत्कृष्ट स्थिति पत्योपमका चौथा ल गनी है, तथा जे जघन्य
स्थिति सधे पत्योपमका आठवां भाग प्रमाण प्रतावेद है ते पयु तारकोंकी
अपेक्षाधी न उहेवेद आयुकी कोटिसे, तारकों सिवाय बाकीके ज्योतिषकेकी
तो जघन्य स्थिति पत्योपमका आठवां ल गनी है, ॥ २२० ॥

अन्वयार्थ—सोहम्नन्मि-सौधर्मे सौधर्मे देवलोकमें उक्कोसेण-उत्कर्षेण
उत्कृष्ट स्थिति दो चैव सागराईं विद्याहिया-द्वौ एव सागरौ व्याख्यातौ के सागरो-
पमकी है, तथा जहन्नेण एगं पत्योपमं-जघन्येन च एकं पत्योपमम् जघन्य
स्थिति एक पत्योपमकी है, ॥ २२१ ॥

अन्वयार्थ—इसाणन्मि-ईशाने ईशान नामके द्वितीय लोकमें उक्कोसेण-
उत्कर्षेण उत्कृष्ट स्थिति दो सागराईं विद्याहिया-द्वौ सागरौ व्याख्यातौ के सागरो-

સાગરોપમ કી હૈ ઔર (જહન્નેણ-સાહિયં પલિયોવમં-જઘન્યેન સાધિકમ્ પલ્યોપમમ્) જઘન્ય સ્થિતિ પલ્યોપમસે કુછ અધિક હૈ ॥૨૨૨॥ (સર્ણકુમારે-સનત્કુમારે) સનત્કુમાર નામકે સ્વર્ગલોકમેં (સત્ત સાગરાણિ ઉક્કોસેણ ઠિર્હિં ભવે-સપ્તસાગરાન્ ઉત્કર્ષેણ સ્થિતિર્ભવતિ) સાત સાગરોપમકી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હૈ તથા (જહન્નેણં દુન્નિ સાગરોવમા-જઘન્યેન દે સાગરોપમે) જઘન્ય સ્થિતિ દો સાગરોપમકી હૈ ॥૨૨૩॥ (માહિંદસ્મિ-માહેન્દ્રે) માહેન્દ્ર નામકે દેવલોકમેં (સત્તસાગરા-સપ્તસાગરાન્) સાત સાગરસે (સાહિયા-સાધિકાન્) કુછ અધિક (ઉક્કોસેણ ઠિર્હિં ભવે-ઉત્કર્ષેણ સ્થિતિર્ભવતિ) ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હૈ તથા (જહન્નેણં સાહિયા દુન્નિ સાગરૌ-જઘન્યેન સાધિકૌ દ્વૌ સાગરૌ) જઘન્ય સ્થિતિ કુછ અધિક દો સાગરોપમકી હૈ ॥૨૨૪॥ (વંમલોણ-બ્રહ્મલોકે) બ્રહ્મલોક નામકે દેવલોકમેં (દસચેવ સાગરાઈં ઉક્કોસેણ ઠિર્હિં ભવે-દશૈવ સાગરાન્ ઉત્કર્ષેણ સ્થિતિર્ભવતિ) દશ સાગરોપમકી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હૈ । ઔર (જહન્નેણં સત્તસાગરોવમા-જઘન્યેન સપ્ત સાગરોપમાણિ) જઘન્ય સ્થિતિ સાત સાગરોપમકી હૈ ॥૨૨૫॥ (લંતગમ્મિ-લાન્તકે) લાન્તક નામકે દેવલોકમેં (ઉક્કોસેણ-ઉત્કર્ષેણ) ઉત્કૃષ્ટ (ઠિર્હિં-સ્થિતિઃ) સ્થિતિ (ચત્તરસ સાગરાઈં ભવે-ચતુર્દશ સાગરાન્ ભવતિ)

પમની છે અને જહન્નેણં સાહિયં પલિયોવમં-જઘન્યેન સાધિકમ્ પલ્યોપમમ્ જઘન્ય સ્થિતિ પલ્યોપમથી થોડી વધારે છે. ॥ ૨૨૨ ॥

અન્વયાર્થ—સર્ણકુમારે-સનત્કુમારે સનત્કુમાર નામના સ્વર્ગલોકમાં સત્તસાગરાણિ ઉક્કોસેણ ઠિર્હિંભવે-સપ્તસાગરાણિ ઉત્કર્ષેણ સ્થિતિર્ભવતિ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાત સાગરોપમની છે તથા જઘન્ય સ્થિતિ બે સાગરોપમની છે. ॥ ૨૨૩ ॥

અન્વયાર્થ—માહિંદસ્મિ-માહેન્દ્રે માહેન્દ્ર નામના દેવલોકમાં સત્તસાગરા-સપ્તસાગરાન્ સાત સાગરથી સાહિયા-સાધિકાન્ થોડી વધારે ઉક્કોસેણ ઠિર્હિંભવે-ઉત્કર્ષેણ સ્થિતિર્ભવતિ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. જહન્નેણં સાહિયા દુન્નિ સાગરા-જઘન્યેન સાધિકૌ દ્વૌ સાગરૌ જઘન્ય સ્થિતિ બે સાગરોપમથી ઠાંઠક વધારે છે. ॥ ૨૨૪ ॥

અન્વયાર્થ—વંમલોણ-બ્રહ્મલોકે બ્રહ્મલોક નામના દેવલોકમાં દસચેવ સાગરાઈં ઉક્કોસેણ ઠિર્હિં ભવે-દશૈવ સાગરાન્ ઉત્કર્ષેણ સ્થિતિર્ભવતિ દશ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. જહન્નેણં સત્તસાગરોવમા-જઘન્યેન સપ્તસાગરોપમાણિ જઘન્ય સ્થિતિ સાત સાગરોપમની છે. ॥ ૨૨૫ ॥

અન્વયાર્થ—લંતગમ્મિ-લાન્તકે લાન્તક નામના દેવલોકમાં ઉક્કોસેણ-ઉત્કર્ષેણ ઉત્કૃષ્ટ ઠિર્હિં-સ્થિતિઃ સ્થિતિ ચત્તરસ સાગરોવમાર્ ભવે-ચતુર્દશ સાગરાન્ ભવતિ

ચૌદહ સાગરોપમકી હૈ । તથા (જહન્નેણં-જઘન્યેન) જઘન્યસ્થિતિ (દસ-સાગરોવમા-દશસાગરોપમાણિ) દશ સાગરોપમકી હૈ ॥૨૨૬॥ (મહાસુક્રે-મહાશુક્રે) મહાશુક્ર નામક દેવલોકમેં (ઉક્કોસેણ સત્તરસસાગરાઈં ઠિર્હૈ ભવે-ઉત્કર્ષેણ સપ્તદશસાગરાન્ સ્થિતિ ઋવતિ) ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્રહ ૧૭ સાગરોપમકી હૈ તથા (જહન્નેણં ચૌદસસાગરોવમા-જઘન્યેન ચતુર્દશસાગરોપમાણિ) જઘન્ય સ્થિતિ ચૌદહ સાગરોપમકી હૈ ॥૨૨૭॥ (સહસ્સારમ્મિ-સહસ્રારે) સહસ્રાર નામકે દેવલોકમેં (ઉક્કોસેણ ઠિર્હૈ-ઉત્કર્ષેણ સ્થિતિઃ) ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ (અઢારસસાગરા ભવે-અષ્ટાદશ સાગરાન્ ભવતિ) અઠારહ સાગરોપમકી હૈ । તથા (જહન્નેણં સત્તરહ સાગરોવમા-જઘન્યેન સપ્તદશ સાગરોપમાણિ) જઘન્ય સે સત્રહ ૧૭ સાગરોપમ કી સ્થિતિ હૈ ॥ ૨૨૮ ॥

અન્વયાર્થ—(આણયમ્મિ-આનતે) આનત નામકે નવમેં દેવલોકમેં (ઉક્કોસેણ-ઉત્કર્ષેણ) ઉત્કૃષ્ટ (ઠિર્હૈ-સ્થિતિઃ) સ્થિતિ (ઉળવીસંસાગરા-एकोनविंशतिं सागरान्) ઊઝીસ ૧૯ સાગરોપમકી હૈ । તથા (જહન્નેણં-જઘન્ય સ્થિતિ (અઢારસસાગરોવમા-અષ્ટાદશસાગરોપમાણિ) અઠારહ ૧૮ સાગરોપમકી હૈ ॥ ૧૨૯ ॥ (પાણયમ્મિ-પ્રાણતે) પ્રાણત નામક દશવેં દેવલોકમે (ઉક્કોસેણ ઠિર્હૈ-ઉત્કર્ષેણ સ્થિતિઃ) ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ (વીસં સાગ-

ચૌદ સાગરોપમની છે તથા જહન્નેણં-જઘન્યેન જઘન્ય સ્થિતિ દસસાગરોવમાણિ-દશ સાગરોપમાણિ દસ સાગરોપમની છે. ॥ ૨૨૬ ॥

અન્વયાર્થ—મહાસુક્રે-મહાશુક્રે મહાશુક્ર નામના દેવલોકમાં ઉક્કોસેણ સત્તરસસાગરાઈં ઠિર્હૈ ભવે-ઉત્કર્ષેણ સપ્તસાગરાન્ સ્થિતિઋવતિ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાત સાગરોપમની છે તથા જહન્નેણં ચૌદસસાગરોવમા-જઘન્યેન ચતુર્દશસાગરોપમાણિ જઘન્ય સ્થિતિ ચૌદ સાગરોપમની છે ॥ ૨૨૭ ॥

અન્વયાર્થ—સહસ્સારમ્મિ-સહસ્રારે સહસ્રાર નામના દેવલોકમાં ઉક્કોસેણ ઠિર્હૈ-ઉત્કર્ષેણ સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અઢારસસાગરા ભવે-અષ્ટાદશ સાગરાન્ ભવતિ અઠાર સાગરોપમની તથા જહન્નેણં સત્તરસસાગરોવમા-જઘન્યેન સપ્તદશ સાગરોપમાણિ જઘન્ય સ્થિતિ સત્તર સાગરોપમની છે. ॥ ૨૨૮ ॥

અન્વયાર્થ—આણયમ્મિ-આનતે આનત નામના નવમા દેવલોકમાં ઉક્કોસેણ-ઉત્કર્ષેણ ઉત્કૃષ્ટ ઠિર્હૈ-સ્થિતિઃ સ્થિતિ ઉળવીસ સાગરા-एकोनविंशतिं सागरान् એગણીસ સાગરોપમની તથા જહન્નેણં-જઘન્યેન જઘન્ય સ્થિતિ અઢારસ સાગરોવમા-અષ્ટાદશ સાગરોપમાણિ અઠાર સાગરોપમની છે. ॥ ૨૨૯ ॥

અન્વયાર્થ—પાણયમ્મિ-પ્રાણતે પ્રાણુત નામના દસમા દેવલોકમાં ઉક્કોસેણ ઠિર્હૈ-ઉત્કર્ષેણ સ્થિતિઃ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વીસ સાગરાઈં-વિંશતિ સાગરાન્ વીસ સાગ-

‘તેવીસ સાગરાઈ’ इत्यादि—

પ્રથમે=इह प्रक्रमाद् प्रथमे त्रैवेयकेऽधस्तनाधस्तने इत्यर्थः । एवं द्वितीयादि-
ष्वपि त्रैवेयक इति सम्बन्धनीयम् , अन्यत् सुगमं छायातोऽवगन्तव्यम् ॥ २३४ ॥
॥ २३५ ॥ २३६ ॥ २३७ ॥ २३८ ॥ २३९ ॥ २४० ॥ २४१ ॥ २४२ ॥

રાઈ-વિંશતિ સાગરાન્) વીસ સાગરોપમકા હૈ તથા (જહન્નેહણ-જઘન્યેન)
જઘન્યસ્થિતિ (ઊળવીસઈ-एकोन विंशतिम्) ઊઝીસ સાગરોપમકી હૈ
॥ ૨૩૦ ॥ (આરણસ્મિ-आरणे) આરણ નામકે ગ્યારહવેં દેવલોકમેં (ઉક્કો-
सेण ठिई-उत्कर्षेण स्थितिः) ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ (इक्कवीसं सागरान्-एकविंशति
सागरान्) ઇક્કીસ સાગરોપમકી હૈ તથા (જહન્નેણ વીસઈસાગરોવમા-
जघन्येन विंशतिसागरोपमाणि) જઘન્યસ્થિતિ વીસ સાગરોપમકી હૈ
॥ ૨૩૧ ॥ (અચ્યુતસ્મિ-अच्युते) અચ્યુત નામકે બારહવેં દેવલોકમેં
(બાવીસં-द्वाविंशतिम्) બાઈસ સાગરોપમકી (ઉક્કોસેણ ઠિઈ ભવે-उत्क-
र्षेण स्थिति भवति) ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હૈ તથા (જહન્નેણ ઇક્કવીસઈ સાગરા-
जघन्येन एकविंशतिं सागरान्) જઘન્યસ્થિતિ ઇક્કીસસાગરોપમકી હૈ
॥ ૨૩૨ ॥ (પઠમસ્મિ-प्रथमे) પ્રથમ ત્રૈવેયકમેં-अधस्तन अधस्तन નામકે
ત્રૈવેયકમેં (ઉક્કોસેણ ઠિઈ-उत्कर्षेण स्थितिः) ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ (तेवीसं सागराई
भवे-त्रयोविंशतिं सागरान् भवति) તેઈસ સાગરોપમકી હૈ તથા (जहन्नेण-
जघन्येन) જઘન્યસ્થિતિ (बावीसं सागरोवमा-द्वाविंशति सागरोपमाणि)

રોપમની તથા જહન્નેણ-जघन्येन જઘન્ય સ્થિતિ ઊળવીસઈ-एकोनविंशतिम् એગણીસ
સાગરોપમની છે ॥ ૨૩૦ ॥

અન્વયાર્થ—આરણસ્મિ-आरणे આરણ નામના અગ્યારમાં દેવલોકમાં
ઉક્કોસેણ ઠિઈ-उत्कर्षेण स्थितिः ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઇક્કવીસ સાગરાન્-एकविंशति सागरान्
એકવીસ સાગરોપમની છે તથા જહન્નેણ વીસઈ સાગરોવમા-जघन्येन વિશતિ
સાગરોપમાણિ જઘન્ય સ્થિતિ વીસ સાગરોપમની છે. ॥ ૨૩૧ ॥

અન્વયાર્થ—अच्युतस्मि-अच्युते અચ્યુત નામના બારમાં દેવ લોકમાં
ઉક્કોસેણ ઠિઈ-उत्कर्षेण स्थितिः ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાવીસં-द्वाविंशतिम् બાવીસ સાગ-
રોપમની તથા જહન્નેણ ઇક્કવીસઈ સાગરા-जघन्येन એકવિંશતિ સાગરાન્ જઘન્ય
સ્થિતિ એકવીસ સાગરોપમની છે. ॥ ૨૩૨ ॥

અન્વયાર્થ—पठमस्मि-प्रथमे પ્રથમ ત્રૈવેયકમાં-अधस्तन अधस्तन નામના
ત્રૈવેયકમાં ઉક્કોસેણ ઠિઈ-उत्कर्षेण स्थितिः ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેવીસ સાગરાઈ ભવે-
त्रयोविंशति सागरान् भवति તેવીસ સાગરોપમની છે તથા જહન્નેણ-जघन्येन જઘન્ય
સ્થિતિ બાવીસ સાગરોવમા-द्वाविंशति सागरोपमाणि બાવીસ સાગરોપમની છે. ॥ ૨૩૩ ॥

બાઈસ સાગરોપમકી હૈ ॥૨૩૩॥ (વિદ્યસ્મિ-દ્વિતીયે) દ્વિતીય અધસ્તન મધ્યમ નામકે ગ્રૈવેયકર્મે (ઉક્લોસેણ ઠિર્દ-ઉત્કર્ષેણ સ્થિતિઃ) ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ (ચડ-વીસં સાગરાઈં ભવે-ચતુર્વિંશતિ સાગરાન્ ભવતિ) ચૌઈસ સાગરોપમકી હૈ તથા (જહન્નેણં-જઘન્યેન) જઘન્ય સ્થિતિ (તેવીસં સાગરોવમા-ત્રયોવિંશતિ સાગરોપમાણિ) તેઈસ સાગરોપમકી હૈ ॥ ૨૩૪ ॥ (તદ્યસ્મિ-તૃતીયે) તૃતીયે અધસ્તન ઉપરિતન નામકે ગ્રૈવેયકર્મે (ઉક્લોસેણ ઠિર્દ-ઉત્કર્ષેણ સ્થિતિઃ) ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ (પળવીસં સાગરાઈં ભવે-પંચવિંશતિ સાગરાન્ ભવતિ) પઞ્ચીસ સાગરોપમકી હૈ તથા (જહન્નેણં-જઘન્યેન) જઘન્ય સ્થિતિ (ચડવીસં સાગરોવમા-ચતુર્વિંશતિ સાગરોપમાણિ) ચૌઈસ સાગરોપમકી હૈ ॥૨૩૫॥ (ચડ્યસ્મિ-ચતુર્થે) ચતુર્થ મધ્યમ અધસ્તન નામકે ગ્રૈવેયકર્મે (ઉક્લોસેણ-ઉત્કર્ષેણ) ઉત્કૃષ્ટ (ઠિર્દ-સ્થિતિઃ) સ્થિતિ (છઞ્વીસં સાગરાઈં ભવે-ષડ્વિંશતિ સાગરાન્ ભવતિ) છાઈસ સાગરોપમકી હૈ તથા (જહન્નેણં-જઘન્યેન) જઘન્ય સ્થિતિ (પળવીસં સાગરાઈં-પંચવિંશતિ સાગરાન્) પઞ્ચીસ સાગરોપમકી હૈ ॥૨૩૬॥ (પંચમસ્મિ-પંચમે) પાંચવે મધ્યમ-મધ્યમ નામકે ગ્રૈવેયકર્મે (સત્તાવીસં સાગરા ઉક્લોસેણ ઠિર્દ ભવે-સપ્તવિંશતિ સાગરાન્ ઉત્કર્ષેણ સ્થિતિ ભવતિ) સત્તાઈસ સાગરોપમકી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હૈ ઔર (જહન્નેણં છવીસઈ સાગરા-જઘન્યેન ષડ્વિંશતિ સાગરાન્) જઘન્ય

અન્વાર્થ—વિદ્યસ્મિ-દ્વિતીયે બીજા અધસ્તન મધ્યમ નામના ગ્રૈવેયકર્માં ઉક્લોસેણ ઠિર્દ-ઉત્કર્ષેણ સ્થિતિ. ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ચડવીસં સાગરાઈં ભવે-ચતુર્વિંશતિ સાગરાન્ ભવતિ ચૌવીસ સાગરોપમની છે તથા જહન્નેણં-જઘન્યેન જઘન્ય સ્થિતિ તેવીસં સાગરોવમા-ત્રયોવિંશતિ સાગરોપમાણિ ત્રેવીસ સાગરોપમની છે. ॥૨૩૪॥

અન્વયાર્થ—તદ્યસ્મિ-તૃતીયે ત્રીજા અધસ્તન-ઉપરિતન નામના ગ્રૈવેયકર્માં ઉક્લોસેણ ઠિર્દ-ઉત્કર્ષેણ સ્થિતિઃ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પળવીસં સાગરાઈં ભવે-પંચવિંશતિ સાગરાન્ ભવતિ પચીસ સાગરોપમની છે તથા જહન્નેણં-જઘન્યેન જઘન્ય સ્થિતિ ચડવીસં સાગરોવમા-ચતુર્વિંશતિ સાગરોપમાણિ ચૌવીસ સાગરોપમની છે. ॥૨૩૫॥

અન્વયાર્થ—ચડ્યસ્મિ-ચતુર્થે ચોથા મધ્યમ અધસ્તન નામના ગ્રૈવેયકર્માં ઉક્લોસેણ-ઉત્કર્ષેણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છઞ્વીસં સાગરાઈં ભવે-ષડ્વિંશતિ સાગરાન્ ભવતિ છવીસ સાગરોપમની છે અને જહન્નેણં-જઘન્યેન જઘન્ય સ્થિતિ પળવીસં સાગરાઈં-પંચવિંશતિ સાગરાન્ પચીસ સાગરોપમની છે. ॥ ૨૩૬ ॥

અન્વયાર્થ—પંચમસ્મિ-પંચમે પાંચમા મધ્યમ મધ્યમ નામના ગ્રૈવેયકર્માં ઉક્લોસેણ ઠિર્દ-ઉત્કર્ષેણ સ્થિતિઃ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તાવીસં સાગરા ભવે-સપ્તવિંશતિ સાગરાન્ ભવતિ સત્તાવીસ સાગરોપમની છે તથા જહન્નેણં છવીસઈ સાગરા-

स्थिति छाईस सागरोपमकी है ॥ २३७ ॥ (छठस्मि-षष्ठे) छठे मध्यम-उपरितन नामके ग्रैवेयकमें (अठावीस उक्कोसेण ठिई भवे-अष्टाविंशति सागरान् उत्कर्षेण स्थिति भवति) अट्ठाईस सागरोपमकी उत्कृष्ट स्थिति है और (जहन्नेणं सत्तावीसई सागरा-जघन्येन सप्त-विंशति सागरान्) जघन्य स्थिति सत्ताईस सागरोपमकी है ॥ २३८ ॥ (सत्तमस्मि-सप्तमे) सातवे उपरितन अधस्तन नामके ग्रैवेयकमें (उण-तीसं उ सागरा उक्कोसेण ठिई भवे-एकोनत्रिंशत् तु सागरान् उत्कर्षेण स्थितिः भवति) गुनतीस २९ सागरोपमकी उत्कृष्ट स्थिति है और (जह-न्नेण अट्ठावीसई सागरा-जघन्येक अष्टाविंशति सागरान्) जघन्य स्थिति अट्ठाईस सागरोपमकी है ॥ २३९ ॥ (अट्ठमस्मि-अष्टमे) आठवें उपरितन मध्यम नामके ग्रैवेयकमें (तीसंतु सागरां उक्कोसेण ठिई भवे-त्रिंशत् सागरान् उत्कर्षेण स्थिति भवति) तीस सागरोपमकी उत्कृष्ट स्थिति हैं और (जहन्नेणं-जघन्येन) जघन्य स्थिति (उणतीसई सागरा-एकोनत्रिंशत् सागरान्) गुनतीस २९ सागरोपमकी है ॥ २४० ॥ (नवमस्मि-नवमे) नौवें उपरितनोपरितन नामके ग्रैवेयकमें (इक्कतीसं सागरा उक्कोसेण ठिई भवे-एकत्रिंशत् सागरान् उत्कर्षेण स्थिति भवति) इक्कतीस सागरोपम

जघन्येन षड्विंशतिसागरान् जघन्य स्थिति छवीस सागरोपमनी छे. ॥ २३७ ॥

अन्वयार्थ—छठस्मि-षष्ठे छठा मध्यम उपरितन नामना ग्रैवेयकमां अट्ठावीस उक्कोसेण ठिई भवे-अष्टाविंशति सागरान् उत्कर्षेण स्थितिर्भवति अठावीस सागरोपमनी उत्कृष्ट स्थिति तथा जहन्नेणं सत्तावीसं सागरा-जघन्येन सप्तविंशति सागरान् जघन्य स्थिति सत्तावीस सागरोपमनी छे. ॥ २३८ ॥

अन्वयार्थ—सत्तमस्मि-सप्तमे सातवा उपरितन अधस्तन नामना ग्रैवेयकमां उणतीसं उ सागरा उक्कोसेण ठिईभवे-एकोनत्रिंशत् सागरान् उत्कर्षेण स्थिति भवति उत्कृष्ट स्थिति आठवुतीस सागरोपमनी तथा जहन्नेण अट्ठावीसई सागरा-जघन्येन अष्टाविंशति सागरान् जघन्य स्थिति अठावीस सागरोपमनी छे ॥ २३९ ॥

अन्वयार्थ—अट्ठमस्मि-अष्टमे आठवा उपरितन मध्यम नामना ग्रैवेयकमां तीसं तु सागरां उक्कोसेण ठिईभवे-त्रिंशत् सागरान् उत्कर्षेण स्थितिर्भवति त्रीस सागरोपमनी उत्कृष्ट स्थिति तथा जहन्नेण-जघन्येन जघन्य स्थिति उणतीसई सागरा-एकोनत्रिंशत् सागरान् आठवुतीस सागरोपमनी छे. ॥ २४० ॥

अन्वयार्थ—नवमस्मि-नवमे नववा उपरितन उपरितन नामना ग्रैवेयकमां इक्कतीसं सागरा उक्कोसेण ठिईभवे-एकत्रिंशत् सागरान् उत्कर्षेण स्थितिर्भवति

‘અજહન્નમણુકોસા’ ઇતિ—

મહાવિમાને=મહત્ત્વ વિમાનંચેતિ મહાવિમાનમ્, આયુઃ સ્થિત્યાઘપેક્ષયા વિમાનસ્ય મહત્ત્વમ્, તસ્મિન્, સર્વાર્થે=સર્વે-નિરવશેષાઃ, અર્થાઃ=અર્થ્યમાનત્વાદર્થા અનુત્તરસુખાદયો યસ્મિન્સ્તત્ સર્વાર્થ તસ્મિન્, સર્વાર્થસિદ્ધિવિમાણે અજઘન્યાઽનુ-ત્કૃષ્ટા=અવિઘ્યમાનં જઘન્યં-જઘન્યત્વં યસ્યાં સા અજઘન્યા, તથા-અવિઘ્યમાનમુ-ત્કૃષ્ટમ્-ઉત્કૃષ્ટત્વં યસ્યાં સાઽનુત્કૃષ્ટા, અજઘન્યાચાસાવનુત્કૃષ્ટા ચેતિ તથા, ‘અજહન્ન-મણુકોસા’ ઇત્યત્રાર્પત્વાન્મકારાગમઃ । ‘एषा स्थितिः’-आयुः स्थितिः, त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि व्याख्याता ॥ २४३ ॥

પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હૈ તથા (જહન્નેણં-જઘન્યેન) જઘન્ય સ્થિતિ (તીસર્હ સાગરોવમા-ત્રિશતં સાગરોપમાણિ) તીસ સાગરોપમ પ્રમાણ હૈ ॥૨૪૧॥ (ચડસુંપિ વિજયાઈસુ-ચતુર્ધ્વપિ વિજયાદિષુ) ચારોં વિજયાદિ અનુત્તર વિમાનોંમેં (તેત્તીસા સાગરાઈં ઉકોસેણ ઠિઈં ભવે-ત્રયત્ત્રિંશતં સાગરાન્ ઉત્કર્ષેણ સ્થિતિર્ભવતિ) તેંતીસ સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હૈ એવં (જહન્નેણ-જઘન્યેન) જઘન્ય સ્થિતિ ઇકતીસ ઓર મધ્યમ બતીસ સાગરો-પમ પ્રમાણ હૈ ॥૨૪૨॥ (મહાવિમાણે સન્વઢે-મહાવિમાને સર્વાર્થે) મહા-વિમાન જો સર્વાર્થસિદ્ધ હૈ ઉસમેં (અજહન્નમણુકોસા-અજઘન્યાનુત્કૃષ્ટા) જઘન્ય ઓર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમેં અન્તર નહીં હૈ અર્થાત્ (તેત્તીસા સાગરોવમા એસા ઠિઈં વિયાહિયા-ત્રયત્ત્રિંશતં સાગરોપમાણિ એષા સ્થિતિ વ્યાખ્યાતાઃ) વહાં ઉત્કૃષ્ટ ઓર જઘન્ય દોનોં પ્રકારકી તેંતીસ સાગરોપમકી હી સ્થિતિ કહી ગઈ હૈ ॥ ૨૪૩ ॥

એકત્રીસ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અને જહન્નેણં-જઘન્યેન જઘન્ય સ્થિતિ તીસર્હ સાગરોવમા-ત્રિશતિ સાગરોપમાણિ ત્રીસ સાગરોપમની છે. ॥ ૨૪૧ ॥

અન્વયાર્થ—ચડસુંપિ વિજયાઈસુ-ચતુર્ધ્વપિ વિજયાદિષુ ચારે વિજયાદિ અનુત્તર વિમાનોમાં તેત્તીસા સાગરાઈં ઉકોસેણ ઠિઈંભવે-ત્રયત્ત્રિંશતં સાગરાન્ ઉત્કર્ષેણ સ્થિતિર્ભવતિ તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે અને જહન્નેણ-જઘન્યેન જઘન્ય સ્થિતિ એકત્રીસ અને મધ્યમ બત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ છે. ॥૨૪૨॥

અન્વયાર્થ—મહાવિમાણે સન્વઢે-મહાવિમાને સર્વાર્થે હવે મહાવિમાન જે સર્વાર્થ સિદ્ધ છે તેમા અજહન્નમણુકોસા-અજઘન્યાનુત્કૃષ્ટા જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં અંતર નથી. અર્થાત્ તેત્તીસા સાગરોવમા એસા ઠિઈં વિયાહિયા-ત્રયત્ત્રિંશતં સાગરોપમાણિ એષા સ્થિતિ વ્યાખ્યાતા ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય બંને પ્રકારની તેત્રીસ સાગરોપમની જ સ્થિતિ બતાવવામાં આવેલ છે. ॥ ૨૪૩ ॥

અથે—દેવાનાં કાયસ્થિતિમાહ—

મૂલમ્—જા ચેવ ડ આડઠિઈ દેવાણં તું વિયાહિયાં ।

સા તેસિં કાયઠિઈ, જહન્નમુકોસિયા ભંવે ॥૨૪૪॥

છાયા—યા ચેવ તુ આયુઃ સ્થિતિ દેવાનાં તુ વ્યાખ્યાતા ।

સા તેષાં કાયસ્થિતિઃ, જઘન્યોત્કૃષ્ટિકા ભવતિ ॥૨૪૪॥

ટીકા—‘જા ચેવ ડ આડઠિઈ’ इत्यादि—

યા=યાદશી એવ તુ દેવાનામાયુઃસ્થિતિ વ્યાખ્યાતા=કથિતા, સા=તાદશી, તેષાં=દેવાનાં કાયસ્થિતિર્જઘન્યા, ઉત્કૃષ્ટિકા ચ ભવતિ ॥૨૪૪॥

દેવાનામન્તરમાહ—

મૂલમ્—અણંતકાલમુકોસં; અંતોમુર્હુત્તં જહન્નયં ।

વિજઢસ્મિ સઍ કાંણ, દેવાણં હુજ્જ અંતરમ્ ॥૨૪૫॥

એસિં વણ્ણેઓ ચેવં, ગંધંઓ રસફાંસઓ ।

સંઠાણદેસંઓ વાવિ, વિહાંણાઈં સહસ્સંસો ॥૨૪૬॥

દેવોંકી હસ પ્રકાર આયુસ્થિતિકા પ્રમાણ કહકર અવ સૂત્રકાર ઉનકી કાયસ્થિતિ કહતે હૈં—‘જાચેવ ડ’ इत्यादि

અન્વયાર્થ—(જા એવ) જૈસી જઘન્ય ઔર ઉત્કૃષ્ટ (દેવાણં—દેવાનામ્) દેવોંકી યહ પૂર્વોક્તરૂપસે (આડઠિઈ—આયુઃસ્થિતિ) આયુકી સ્થિતિ કહી ગઈ હૈ (સા એવ—સા એવ) વહી (તેસિં—તેષામ્) ઉનકી (જહન્નમુકોસિયા કાયઠિઈ ભવે—જઘન્યોત્કૃષ્ટિકા કાયસ્થિતિઃ ભવતિ) જઘન્ય ઔર ઉત્કૃષ્ટ-રૂપસે કાયસ્થિતિ જાનની ચાહિયે ।

ભાવાર્થ—જો હનકી જઘન્ય ઔર ઉત્કૃષ્ટ આયુ કહી ગઈ હૈ વહી હનકી જઘન્ય ઔર ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ હૈ ॥ ૨૪૪ ॥

દેવોની આ પ્રકારે આયુસ્થિતિનુ પ્રમાણ કહીને હવે સૂત્રકાર તેમની કાયસ્થિતિ કહે છે—“ જાચેવ ડ ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—જા એવ—યા એવ જેવી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ દેવાણં—દેવાનામ્ દેવોની આ પૂર્વોક્ત રૂપથી આડઠિઈ—આયુ સ્થિતિઃ આયુ સ્થિતિ કહેવાઈ છે. સા એવ—સા એવ તે તેસિં—તેષાં તેની જહન્નમુકોસિયા કાયઠિઈ ભવે—જઘન્યોત્કૃષ્ટિકા કાયસ્થિતિઃ ભવતિ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી કાયસ્થિતિ જાણવી જોઈ એ

ભાવાર્થ—જે તેની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ આયુ બતાવેલ છે તે તેની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ છે. ॥ ૨૪૪ ॥

છાયા—અનન્તકાલમુત્કૃષ્ટમ્, અન્તર્મુહૂર્તે જઘન્યકમ્ ।
 ત્યક્તે સ્વકે કાયે, દેવાનાં ભવતિ અન્તરમ્ ॥૨૪૫॥
 એતેષાં વર્ણતથૈવ, ગંધતો રસસ્પર્શતઃ ।
 સસ્થાનદેશતોવાઽપિ, વિધાનાનિ સહસ્રશઃ ॥૨૪૬॥

ટીકા—‘અણંતકાલમુક્રોસં’ इत्यादि—

एतद् गाथाद्वयं प्राग्व्याख्यातं सुगमं चेति ॥२४५॥२४६॥

इत्थं जीवानजीवांश्च सविस्तरं प्रदर्श्य, संप्रति निगमनमाह—

मूलम्—संसारतथा यं सिद्धं यं, इत्थं जीवा विधाहिया ।

रूविणो चेवंऽरूवी यं, अजीवा दुविहां विंय ॥२४७॥

છાયા—સંસારસ્થાશ્ચ સિદ્ધાશ્ચ, इति जीवा व्याख्याताः ।

रूपिणश्चैव अरूपिणश्च, अजीवा द्विविधा अपि च ॥२४७॥

અવ દેવોંકા અનન્તકાલ કહતે હૈ—‘અણંતકાલ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—દેવ લોકસે ચ્યવકર ફિર દેવપને ઉત્પન હોનેકા ઉત્કૃષ્ટ અન્તર અનન્તકાલકા હૈ, यह अनन्तकाल निगोदकी अपेक्षासे जानना चाहिये । तथा जघन्य अन्तर अन्तर्मुहूर्तका है । तात्पर्य यह है कि कोई देव यदि देव शरीरका परित्याग कर अन्य अन्य योनियोंमें जन्म लेता हुआ फिर वहांसे मरकर वह पुनः उसी देवयोनिमें जन्म लेवे तो उसको उत्कृष्ट अधिकसे अधिक अन्तर अनन्तकालका और कम से कम अन्तर एक अन्तर्मुहूर्तका पड़ेगा ॥ १४५॥ इन देवोंके (विहाणाइं—विधानानि) भेद वर्ण, गन्ध रस स्पर्श एवं संस्थानरूप देशकी अपेक्षा (सहस्ससो—सहस्रशः) हजारों होते हैं ॥२४६॥

હવે દેવોના અંતર કાળને કહે છે—“અણંતકાલ” इत्यादि !

દેવલોકમાંથી ચવીને ફરીથી દેવપણામાં ઉત્પન્ન થવાનો ઉત્કૃષ્ટ અંતર અનંત કાળનો છે. આ અનંતકાળ નિગોદની અપેક્ષાથી બહુવો બેઠો. તથા જઘન્ય અંતર અનંતમુહૂર્તનું છે. તાત્પર્ય એ છે કે, કોઈ દેવ બે દેવશરીરનો ત્યાગ કરીને બુદ્ધી બુદ્ધી યોનીમાં જન્મ લઇને ફરીથી ત્યાંથી મરીને તે ફરીથી તે દેવ યોનીમાં જન્મ લે તો તેને ઉત્કૃષ્ટ-અધિકથી અધિક અંતર અનંતકાળના અને ઓછામાં ઓછો અંતર એક અંતરમુહૂર્તનું પડશે. ॥ ૨૪૫ ॥

અન્વયાર્થ—આ દેવોના વિહાણાઈ—વિધાનાનિ ભેદ, વર્ણ, ગંધ, રસ અને સંસ્થાનરૂપ દેશની અપેક્ષા સહસ્સસો—સહસ્રશઃ હજારો હોય છે. ॥ ૨૪૬ ॥

ટીકા—‘સંસારસ્થા ય’ इत्यादि—

સંસારસ્થાઃ=સંસારિણઃ, ચ=પુનઃ, સિદ્ધા=સુક્તાશ્ચ, इति=एवं, पूर्वोक्तरीत्येत्यर्थઃ, जीवा व्याख्याताः । मूलभेदमाश्रित्य जीवा द्विविधा एव सन्ति, संसारिणः सिद्धाश्चेत्यर्थः । अजीवा अपि द्विविधाः, रूपिणः, अरूपिणश्चेति ॥ २४७ ॥

અથકશ્ચિજીવાજીવવિભાગશ્રવણશ્રદ્ધાનમાત્રાદેવ કૃતાર્થતાં મન્યેત, અતસ્તદાઽઽશક્કાપનોદાર્થમાહ—

મૂલમ્—इयं जीवमजीवे यं, सोचंचा सहहिऊण यं ।

सर्वनयानामनुमते, रमेजं संजमे मुणी ॥ २४८ ॥

છાયા—इति जीवान् अजीवांश्च, श्रुत्वा श्रद्धाय च ।

सर्वनयानामनुमते, रमेत संयमे मुनिः ॥ २४८ ॥

इस प्रकार जीव और अजीवोंके भेदोंको कहकर अब उपसंहार करते हैं—‘संसारत्थाय’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(સંસારત્થા સિદ્ધાય इय जीवा दुविहा वियाहिया-संसारस्थाः सिद्धाश्च इति जीवा द्विविधा व्याख्याताः) સંસારી જીવ ઓર સિદ્ધજીવ, इस प्रकार मूल भेदको आश्रित करके जीव दो प्रकारके कहे गये हैं (रूपिणोऽरूपीय-रूपिणः अरूपिणश्च) इसी प्रकार रूपी और अरूपीके भेदसे (अजीवा दुविहा वियाहिया-अजीवा अपि द्विविधाः व्याख्याताः) अजीव भी दो प्रकारके कहे गये हैं

ભાવાર્થ—સંસારી ઓર સિદ્ધકે ભેદસે જિસ પ્રકાર જીવ દો પ્રકારકે માને જાતે હૈં ઉસી પ્રકારરૂપી ઓર અરૂપીકે ભેદસે અજીવ બી દો પ્રકારકે માને ગયે હૈં ॥ ૨૪૭ ॥

આ પ્રમાણે જીવ અને અજીવોના ભેદ દેખાડીને હવે ઉપસંહાર કરે છે—“સંસારત્થા ય” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—સંસારત્થા સિદ્ધાય इय जीवा दुविहा वियाहिया-संसारस्थाः सिद्धाश्च इति जीवा द्विविधा व्याख्याताः સંસારી જીવ અને સિદ્ધ જીવ, આ પ્રકારે મૂળ ભેદને આશ્રિત કરીને જીવના બે ભેદ કહ્યા છે. રૂપીણોઽરૂપીય-રૂપિણઃ અરૂપિણ્શ્ચ આ પ્રકાર રૂપી અને અરૂપીના ભેદથી અજીવા દુવિહા વિયાહિયા-અજીવા અપિ દ્વિવિધાઃ વ્યાખ્યાતાઃ અજીવ પણ બે પ્રકારના કહ્યા છે.

ભાવાર્થ—સંસારી અને સિદ્ધના ભેદથી બે પ્રમાણે જીવ બે પ્રકારના માનવામાં આવે છે એજ પ્રમાણે રૂપી અને અરૂપીના ભેદથી અજીવ પણ બે પ્રકારના માનવામાં આવેલ છે. ॥ ૨૪૭ ॥

ટીકા—‘इय जीवमजीवे य’ इत्यादि—

इति=अनेन प्रकारेण, जीवान् अजीवांश्च श्रुत्वा=अवधार्य, श्रद्धाय=‘भगवता यथा कथितं तत् सम्यगेव’ इति-श्रद्धां कृत्वा, सर्वनयानां=अनुयायिनि, संयमे-सम्यग् ज्ञानसहिते सम्यक् चारित्ररूपे मुनिः=अनगारः, रमेत=रतिं कुर्यात् ॥२४८॥

संयमे रतिं कृत्वा यत् कर्तव्यं तदाह—

मूलम्—ततो बहूणि वासाणि, सामर्णमणुपालियां ।

इमेणं कर्मजोगेणं, अप्पाणं संलिहे’ मुणी ॥२४९॥

अब कोई मनुष्य जीव अजीवोंके भेद सुन लेने मात्रसे तथा उनका श्रद्धानमात्रसे अपनेको कृतार्थमान बैठता है अतः इस शंकाको दूर करने के लिये कहते हैं—‘इय जीवमजीवेय’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(इय-इति) इस प्रकार (जीवान जीवेय-जीवान् अजीवांश्च) जीव और अजीवके स्वरूपको (सोच्चा-श्रुत्वा) सुनकरके और (सद्विहण-श्रद्धाय) “भगवान्ने जैसा कहा है वह सब सम्यक ही है” इस रूपसे श्रद्धा का विषय उसको बनाकरके (मुणी सव्वनयाणं अणुमए सजमे रमेज्ज-मुनिः सर्वनयानाम् अनुमते संयमे रमेत) मुनिका कर्तव्य है कि वह नैगमनय आदि समस्त नयोंके द्वारा मान्य ऐसे संयममें सम्यक् ज्ञान सहित सम्यक् चारित्र रूप संयममें तत्पर बने । इस गाथाका तात्पर्य यह है कि वस्तुके ज्ञान और श्रद्धानमात्रसे सिद्ध नहीं है किन्तु उस ज्ञान और श्रद्धानको क्रियाके परिणत करनेसे ही सिद्धि होती है ॥ २४८ ॥

હવે કેઈ મનુષ્ય જીવ અજીવના ભેદ સાંભળવા માત્રથી તથા તેના શ્રદ્ધાના માત્રથી પોતાને કૃતાર્થ માની લે છે. આથી એ શંકાને દૂર કરવાને માટે કહે છે—“ इय जीवमजीवेय ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—इय-इति આ પ્રમાણે જીવાન જીવેય-જીવાન્ અજીવાંશ્ચ જીવ અને અજીવના સ્વરૂપને સોચ્ચા-શ્રુત્વા સાંભળીને અને સદ્વિહણ-શ્રદ્ધાય “ભગવાને જે પ્રમાણે કહેલ છે તે સાચું છે” આ રૂપથી શ્રદ્ધાનો વિષય એને બનાવીને મુણી સવ્વનયાણં અણુમए સજમે રમેજ્જ-મુનિઃ સર્વનયાનામ્ અનુગતે સંયમે રમેત મુનિનુ એ કર્તવ્ય છે કે, તે નૈગમનય આદિ સઘળા નયો દ્વારા માન્ય એવા સંયમમાં સમ્યગ્જ્ઞાન સહિત સમ્યક્ ચારિત્રરૂપ સંયમમાં તત્પર બને. આ ગાથાનું તાત્પર્ય એ છે કે, વસ્તુનું જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાના માત્રથી સિદ્ધ નથી. પરંતુ એ જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાને ક્રિયામાં પરિણત કરવાથી સિદ્ધિ હોય છે. ॥૨૪૮॥

छाया—ततो बहूनि वर्षाणि, श्रामण्यमनुपाल्य ।

अनेन क्रमयोगेन, आत्मानं संलिखेन्मुनिः ॥२४९॥

टीका—‘तओ बहूणि’ इत्यादि—

ततः=तदनन्तरं, मुनिः=अनगारः, बहूनि वर्षाणि श्रामण्यम्=अनगारधर्मम्-चारित्रमित्यर्थः, अनुपाल्य=आसेव्य, अनेन=अनन्तरमेव वक्ष्यमाणेन=क्रमः परिपाटी, तेन योगः—तपोऽनुष्ठानरूपो व्यापारः क्रमयोगस्तेन, आत्मानं संलिखेत्=द्रव्यतः शरीरं भावतश्च कषायान् कृशीकुर्यात् ॥

‘तओ बहूणि वासाणि सामणमनुपालिया’ इति वचनेन प्रव्रज्याप्रतिपत्त्यनन्तरमेव न संलेखना कर्तव्येति सूचितम् । तथाचोक्तम्—

परिपालितो य दीहो, परियाओ वायणा तहा दिण्णा ।

णिप्फा इया य सीसा, सेथं मे अप्पणो काउं ॥ १ ॥

संयममें तत्पर होकर क्या करना चाहिये सो कहते हैं—‘तओ बहूणि’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(तओ-ततः) इसके बाद वह (मुणी-मुनिः) मुनि (बहूणि वासाणि सामणमनुपालिया—बहूनि वर्षाणि श्रामण्यम् अनुपाल्य) बहुत वर्षों तक मुनिपना पालन करके (इमेण कमजोगेण—अनेन क्रमयोगेन) इस वक्ष्यमान तपोऽनुष्ठानरूप क्रमिक योगसे (अप्पाणं संलिहे—आत्मानम् संलिखेत्) अपनी संलंखेना करे अर्थात् द्रव्यसे शरीरको और भावसे कषायोंको पतला करे । “तओ बहूणि वासाणि सामणमनुपालिया” इस वचनसे सूत्रकारका यह अभिप्राय ध्वनित होता है कि प्रव्रज्या स्वीकार करते ही मुनिको संलेखना धारण नहीं करनी चाहिये, कहा भी है—

संयममां तत्पर थधने शुं करवुं जेधये तेने ऊडे छे—“तओ बहूणि” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—तओ-ततः आ पछी ते मुणी-मुनिः मुनि बहूणि वासाणि सामणमनुपालिया—बहूनि वर्षाणि श्रामण्यम् अनुपाल्य धण्णा वर्षो सुधी मुनि पण्णाने पालन करीने इमेण कमजोगेण—अनेन क्रमयोगेन आ वक्ष्यमाणे तपोऽनुष्ठानरूप क्रमिक योगथी अप्पाणं संलिहे—आत्मानम् संलिखेत् पोतानी संलेखना करे. अर्थात् द्रव्यथी शरीरने अने लावथी कषायेने पातणा करे. “तओ बहूणि वासाणि सामणमनुपालिया” आ वचनथी सूत्रकारने जेवे अभिप्राय थाय छे के, प्रव्रज्या स्वीकार करतां ज मुनिजे संलेखना धारण न करवी जेधये. ऊहुं पण् छे—

છાયા—પરિપાલિતશ્ચ દીર્ઘઃ પર્યાયો વાચના તથા દત્તા ।

નિષ્પાદિતાશ્ચ શિષ્યાઃ, શ્રેયો મે આત્મનઃ કર્તુમ્ ॥૧॥

इति गाथार्थः ॥२४९॥

ક્રમયોગં વર્ણયિતું સંલેખનાભેદાન્ પ્રદર્શયતિ—

मूलम्—बारसेव उं वासाइं, संलेहुकोसिया भवे ।

संवच्छरमजिझमिया, छम्मासा यं जहन्निया ॥२५०॥

છાયા—દ્વાદશૈવ તુ વર્ષાણિ, સંલેખના ઉત્કૃષ્ટા ભવતિ ।

संवत्सरं मध्यमिका, षण्मासांश्च जघन्यिका ॥२५०॥

ટીકા—‘વારસેવ ડ વાસાઈ’ इत्यादि—

સંલેખના દ્વાદશૈવ વર્ષાણિ ઉત્કૃષ્ટા ભવતિ । સંલેખના ચ-દ્રવ્યતઃ શરીરસ્ય,

“परिपालिओ य दीहो परिआओ वायणा तहा दिण्णा ।

णिप्फा इया य सीसा सेयं मे अप्पणो काउं ॥ १ ॥”

अर्थात्—मुनिपर्याय मैंने बहुत समय तक पालितकी है । तथा मैं दीक्षित शिष्योंको भी वाचना दे चुका हूं एवं यथायोग्य शिष्य संपत्ति भी मेरी वर्धित हो चुकी है । अतः अब मेरा कर्तव्य है कि मैं अपना भी कुछ कर लूं—इसी में मेरी भलाई है । अर्थात् सबसे अलहदा रह कर संलेखना धारण करने में ही मेरा हित है । ऐसा साधुको विचार कर पिछली अवस्थामें संलेखना धारण करना चाहिये ॥ २४९ ॥

अब क्रमयोग को वर्णन करनेके लिये सूत्रकार संलेखनाके भेदोंको प्रकट करते हैं—‘वारसेवउ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(વારસવાસાઈ એવ ડકોસિયા સંલેહા ભવે—દ્વાદશ

“परिपालिओ य दीहो परिआओ वायणा तहा दिण्णा णि प्फोइयाय सीसा सेयं मे अप्पणोकाउं ॥१॥” अर्थात् मुनि पर्याय भूँ धण्डा समय सुधी पालणु करेल छे तथा हुँ दीक्षित शिष्योनेपणु वाचना दछ चुक्यो छुँ अने यथायोग्य शिष्य संपत्ति पणु भेगवी दीधेल छे. आथी हुवे माइं कर्तव्य छे के, हुँ माइं कांछक करी लउं—आमां न मारी ललाछ छे. अर्थात् अधाथी अलायदा रहने संदेयना धारणु करवांमां माइं हित छे. आ प्रमाणे साधुअे विचार करीने पाछली अवस्थामां संदेयना धारणु करवी लेछअे ॥ २४९ ॥

હવે ક્રમ યોગનુ વર્ણન કરવા માટે સૂત્રકાર સંલેખનાના ભેદોને પ્રગટ કરે છે —“ વારસેવડ ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—વારસવાસાઈ એવ ડકોસિયા સંલેહા ભવે—દ્વાદશવર્ષાણિ એવ

ભાવતસ્તુ કષાયાણાં કૃશતા સમ્પાદનમ્ । સંવત્સરં મધ્યમિકા-મધ્યમા સંલેખના ભવતિ । જઘન્યિકા=જઘન્યા તુ સંલેખના ષણ્માસાનભિવ્યાપ્ય ભવતિ ॥૨૬૦॥

સંલેખનાયાસૈવિધ્યમુક્તમ્, તત્રોત્કૃષ્ટાયાઃ ક્રમયોગમાહ—
મુલમ્—પદમે વાસચઽકસ્મિ, વિગઈનિજ્જૂહણં કરે ।

વિઙ્ઘ વાસચઽકસ્મિ, વિચિત્તં તું તંવં ચરે ॥૨૫૧॥

છાયા—પ્રથમે વર્ષચતુષ્કે, વિકૃતિનિરૂહનં કુર્યાત્ ।

દ્વિતીયે વર્ષચતુષ્કે, વિચિત્રં તુ તપશ્ચરેત્ ॥૨૬૧॥

ટીકા—‘પદમે વાસચઽકસ્મિ’ इत्यादि—

પ્રથમે=આઘે વર્ષચતુષ્કે=સંવત્સરચતુષ્ટયે, વિકૃતિનિરૂહણં=વિકૃતિઃ-દુષ્પા-

વર્ષાણિ એવ ઉત્કૃષ્ટા સંલેખના ભવતિ) સંલેખનાકા ઉત્કૃષ્ટકાલ બારહ વર્ષોંકા હૈ । (મજ્ઞિમિયા સંવચ્છરમ્-મધ્યમિકા સંવત્સરમ્) એક વર્ષ કાલ સંલેખનાકા મધ્યમકાલ હૈ । (જહન્નિયા છમ્માસા-જઘન્યિકા ષણ્માસાન્) છહમાસકા સમય સંલેખનાકા જઘન્યકાલ હૈ । દ્રવ્યકી અપેક્ષા શરીરકા તથા ભાવકી અપની કષાયોંકા કૃશ કરના ઇસકા નામ સંલેખના હૈ । યહ સંલેખના ઉત્તમ, મધ્યમ ઓર જઘન્યકે ભેદસે ત્રીન પ્રકાર હોતી હૈ । બારહ વર્ષ પ્રમાણ કાલતક જો સંલેખના ધારણકી જાતી હૈ વહ ઉત્કૃષ્ટ સંલેખના, એવં છહ મહીને તક જો આચરિતકી જાતી હૈ વહ જઘન્ય સંલેખના હૈ ॥ ૨૫૦ ॥

ઉત્કૃષ્ટ સંલેખના ક્રમયોગ ઇસ પ્રકાર હૈ—‘પદમે’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(પદમે વાસચઽકસ્મિ-પ્રથમે વર્ષચતુષ્કે) પહિલેકે ચાર

ઉત્કૃષ્ટા સંલેખના ભવતિ સંલેખનાના ઉત્કૃષ્ટ કાળ બાર વરસનો હોય છે મજ્ઞિ-મિયા સંવચ્છરમ્-મધ્યમિકા સંવત્સરમ્ એક વર્ષનો કાળ સંલેખનાનો મધ્યકાળ છે. જહન્નિયા છમ્માસા-જઘન્યિકા ષણ્માસાન્ છ મહિનાનો સમય સંલેખનાનો જઘન્ય કાળ છે. દ્રવ્યની અપેક્ષા શરીરના તથા ભાવની અપેક્ષા કષાયોને કૃષ કરવા એનું નામ સંલેખના છે. આ સંલેખના ઉત્તમ મધ્યમ અને જઘન્યના ભેદથી ત્રણ પ્રકારની હોય છે. બાર વર્ષ પ્રમાણ કાળ સુધી જે સંલેખના ધારણ કરવામાં આવે છે તે ઉત્તમ સંલેખના છે. એક વર્ષ પ્રમાણ કાળ સુધી જે ધારણ કરવામાં આવે છે તે મધ્યમ સંલેખના છે અને છ મહિના સુધી જે આચરવામાં આવે છે તે જઘન્ય સંલેખના છે. ॥ ૨૫૦ ॥

ઉત્કૃષ્ટ સંલેખનાનો ક્રમયોગ આ પ્રકારથી છે—“પદમે” इत्यादि !

અન્વયાર્થ—પદમે વાસ ચઽકસ્મિ-પ્રથમે વર્ષચતુષ્કે પહેલાના ચાર વરસોમાં

દિકં, તસ્યા નિર્યૂહનં-પરિત્યાગં, કુર્યાત્ । દ્વિતીયે વર્ષચતુષ્કે વિચિત્રમેવ ચતુર્થ-
ષ્ઠાષ્ટમાદિરૂપં તપશ્ચરેત્, અત્ર ચ પારણકે સર્વં કલ્પનીયં પારયતીતિ સંપ્રદાયઃ ॥૨૫૧॥

તૃતીયે વર્ષચતુષ્ટયે યત્ કર્તવ્યં તદાહ—

મુલમ્—અંગતૈરે માયામં કૈદુ, સંવચ્છરે દુવે ।

તૈઓ સંવચ્છરૈદ્ધં તુ, નાંદિવિગિદ્ધં તૈવં ચૈરે ॥૨૫૨॥

તૈઓ સંવચ્છરૈદ્ધં તુ, વિગિદ્ધં તુ તૈવં ચૈરે ।

પરિમિયં ચૈવં આયામં, તસ્મિ સંવચ્છરે કૈરે ॥૨૫૩॥

કૌડીસહિયમાયામં, કૈદુ સંવચ્છરે મુળી ।

માસદ્ધમાસિણં તુ, આહારેણ તૈવં ચૈરે ॥૨૫૪॥

છાયા—અકાન્તરમાચામ્લં, કૃત્વા સંવત્સરો દ્વૌ ।

તતઃ સંવત્સરાદ્ધં તુ, નાતિવિકૃદ્ધં તપશ્ચરેત્ ॥૨૫૨॥

તતઃ સંવત્સરાદ્ધં તુ, વિકૃદ્ધં તુ તપશ્ચરેત્ ।

પરિમિતમેવ આચામ્લં, તસ્મિન્ સંવત્સરે કુર્યાત્ ॥૨૫૩॥

વર્ષોમે (વિગદ્ધં નિજ્જૂહનં કરે-વિકૃતિ નિર્યૂહનં કુર્યાત્) વિકૃતિ-દુગ્ધાદિક
કા નિર્યૂહન પરિત્યાગ કરે (વિદ્ધે વાસચડકમ્મિ-દ્વિતીયે વર્ષચતુષ્કે) દ્વિતીય
વર્ષ ચતુષ્કમે (વિચિત્તં તુ તૈવં ચૈરે-વિચિત્રં તુ તપશ્ચરેત્) વિચિત્ર તપ કરે ।

ભાવાર્થ—બારહ વર્ષકે ત્રીન વિભાગ કરના ચાહિયે એક ૨ વિભા-
ગમેં ચાર ચાર વર્ષ આતે હૈં । ઇસી તરહ ઉત્કૃષ્ટ સંલેખના ધારણ કરને
વાલેકા યહ કર્તવ્ય હૈં કિ વહ પ્રથમકે ચાર વર્ષોમેં દુગ્ધાદિક વિકૃતિયોંકા
પરિત્યાગ કર દેવે પશ્ચાત્ દ્વિતીય ચાર વર્ષોમેં ચતુર્થ ષષ્ઠ અષ્ટમાદિરૂપ
વિવિધ પ્રકારકી તપશ્ચર્યા કરે । પારણાકે દિન કલ્પનીય સમસ્ત વસ્તુઈ
વહ લે સકતા હૈં ॥ ૨૫૧ ॥

વિગદ્ધં નિજ્જૂહનં કરે-વિકૃતિ નિર્યૂહનં કુર્યાત્ વિકૃતિ-દ્ધ આદિને પરિત્યાગ કરે
વિદ્ધે વાસ ચડકમ્મિ-દ્વિતીયે વર્ષચતુષ્કે ખીજી ચાર વરસોમાં વિચિત્તં તુ તૈવં
ચૈરે-વિચિત્રં તુ તપશ્ચરેત્ વિચિત્ર તપ કરે.

ભાવાર્થ—બાર વર્ષના ત્રણ વિભાગ કરવા જોઈએ. એકેક વિભાગમાં
ચાર ચાર વર્ષ આવે છે. આ રીતે ઉત્કૃષ્ટ સંલેખનાં ધારણ કરવાનું તાત્પર્ય એ
છે કે, પ્રથમના ચાર વર્ષમાં દુગ્ધાદિક વિકૃતિયોને પરિત્યાગ કરે. પછીથી
ખીજી ચાર વર્ષમાં ચતુષ્ઠ, ષષ્ઠ, અષ્ટમ આદિ વિવિધ પ્રકારની તપસ્યા કરે.
અને પારણાના દિવસે કલ્પનીય સઘળી વસ્તુઓ એ લઈ શકે છે. ॥ ૨૫૧ ॥

कोटीसहितमाचाम्लं, कृत्वा संवत्सरे मुनिः ।

मासार्द्धमासिकेन तु, आहारेण तपश्चरेत् ॥२५४॥

टीका—‘एगंतरम्’ इत्यादि—

द्वौ संवत्सरौ=द्वे वर्षे, एकान्तरम्—एकेन—चतुर्थभक्तलक्षणेन तपसा, अन्तरं—व्यवधानं यस्मिंस्तदेकान्तरं, तादृशम्, आचाम्लं कृत्वा, वर्षद्वयमेकान्तरं कुर्यात् पारणके च आचाम्लमित्यर्थः । ततः=तदनन्तरं संवत्सरार्द्धं=षण्मासान् अतिवि-
कृष्टम्=अष्टमदशमद्वादशादिरूपं तपः, न चरेत्—नासेवेत ॥२५२॥

‘तओ’ इत्यादि—

ततः=तदनन्तरं, संवत्सरार्द्धं=षण्मासान् विकृष्टं कठिनम् अष्टमदशमद्वादशा-
दिरूपमित्यर्थः, तपस्तु नियमेन, चरेत्=कुर्यात् । तु शब्दोऽवधारणार्थकः । अत्रैव
विशेषमाह—तस्मिन्=द्विधा विभज्योक्ते एकादशे संवत्सरे, परिमितमेव=स्वल्पमेव,

तृतीय वर्ष चतुष्कमे कथा करना चाहिये यह अब सूत्रकार कहते हैं
—‘एगंतर’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(दुवे संवत्सरे—द्वौ संवत्सरौ) दो वर्ष तक (एगंतरमायामं
कटु—एकान्तरं आचाम्लं कृत्वा) एकान्तर तप करे पारणामें आयंविल करे
(तओ—ततः) फिर अर्थात् ग्यारहवें वर्षमें वह छह महीने तक (नाह
विगिटुं तवं चरे—नाति विकृष्टं तपः चरेत्) अष्टम, दशम, द्वादश आदि
रूप कठिन तपस्या नहीं करे (तओ—ततः) फिर दूसरे छह महीनेमें
(विगिटुं तु तवं चरे—विकृष्टं तु तपः चरेत्) वह अष्टम दशम द्वादश
आदि रूप कठिन तपश्चर्या नियमसे करे (तस्मिन् संवत्सरे—तस्मिन् संव-
त्सरे) इस ग्यारहवें वर्षमें वह (परिमितं चेव आचाम्लं कृत्वा—परिमित-
मेव आचाम्लं कुर्यात्) परिमित ही थोड़ेसे ही आयंविल करे । ग्यारहवें

त्रीणि चतुष्क वर्षीमां शुं करुं नेधये ओ सूत्रकार हवे जनावे छे—

“एगंतर” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—दुवे संवत्सरे—द्वौ संवत्सरौ ओ वर्ष सुधी एगंतरमायामं
कटु—एकान्तरं आचाम्लं कृत्वा ओकान्तर तप करुं अने पारणामें आयंविल
करुं तओ—ततः पछीना अग्यारमा वरसे ओ छ महिना सुधी नाजविगिटुं तवं
चरे—नाति विकृष्टं तपः चरेन् अष्टम, दशम, द्वादश आदि रूप कठिन तपस्या न करे,
तओ—ततः पछीना छ महिनामां विगिटुं तवं तु चरे—विकृष्टं तु तपश्चरेन् अष्टम,
दशम, द्वादश आदि रूप कठिन तपश्चर्या नियमसे करे तस्मिन् संवत्सरे—तस्मिन् संव-
त्सरे आ अग्यारमां वर्षमा परिमितं चेव आचाम्लं कृत्वा—परिमितमेव आचाम्लं
कुर्यात् ते परिमित थोड़ा न आयंजिल करे. ग्यारमा वर्षमा निरंतर आयंजिल

आचाम्लं कुर्यात् । द्वादशे हि वर्षे निरन्तरमाचाम्लम्, इह तु एकादशे वर्षे चतुर्थादिपारणके । एवेति परिमितमित्युक्तम् ॥२५३॥

‘कोडीसहियमायामं’ इत्यादि—

संवत्सरे=प्रक्रमाद् द्वादशे वर्षे, मुनिः=अनगारः, कोटीसहितं=कोट्यौ-अग्रेप्रत्याख्यानाद्यन्तरूपे, सहिते-मिलिते यस्मिंस्तत् कोटीसहितम् । अयं भावः-विवक्षितदिने आचाम्लं कृत्वा, पुनर्द्वितीयेऽहि आचाम्लमेव प्रत्याख्याति । ततः प्रथमस्य पर्यन्तकोटिः, द्वितीयस्य प्रारम्भकोटिः, इमे द्वे मिलिते भवतः ततस्तत् वर्षमें तो निरन्तर ही आयंबिल करे । ग्यारहवें वर्षमें चतुर्थभक्त आदिके पारणाके दिन आयंबिल करे, इसी सूचनाके निमित्त ही सूत्रकारने “परिमित” शब्द गाथामें रखा है । (संवच्छरे-संवत्सरे) बारहवें वर्षमें फिर (मुणी-मुनिः) वह मुनि (कोडीसहियमायामं कट्टु-कोटी सहितमाचाम्लं कृत्वा) कोटी सहित प्रथम आयंबिलकी पर्यन्त कोटीके साथ २ दूसरे आयंबिलकी प्रारंभ कोटिको युक्त करके अर्थात् निरन्तर आयंबिल करके (मासद्ध मासिएण-मासार्द्धमासिकेन) पन्द्रह दिन पहिलेसे अथवा एक मास पहिलेसे (आहारेण-आहारेण) आहारका प्रत्याख्यान कर (तवं चरे-तपः चरेत्) तपस्या करे अर्थात् संथारा करे । इन गाथाओ द्वारा तृतीय वर्ष चतुष्कमें मुनिको क्या करना चाहिये यह बात सूत्रकारने प्रदर्शित की है इसके द्वारा वे कह रहे हैं कि वह मुनि दो वर्ष तक अर्थात् नौवे और दशवें वर्षमें एकान्तर तप करे और पारणामें आयंबिल करे । फिर ग्यारहवें वर्षके छह मास तक अति विकृष्ट-कठीन तपस्या नहीं

करे. अग्यारमा वर्षमा चतुर्थभक्त आदिनुं पारणाना दिवसे आयंबिल करे. आ सूचनाना निमित्ते न सूत्रकारे “परिमित” शब्द गाथाभां राखेला छे. संवच्छरे-संवत्सरे बारमा वर्षभां ते मुणी-मुनि मुनि कोडीसहियमायामं कट्टु-कोटीसहितमाचाम्लं कृत्वा कोटी सहित प्रथम आयंबिलनी पर्यन्त कोटीनी साथे साथे भील आयंबिलनी प्रारंभ कोटीने युक्त करीने, अर्थात् निरन्तर आयंबिल करीने, मासद्धमासिएण-मासार्द्धमासिकेन पंद्रह दिवस पहिलां अथवा एक मास पहिलांथी आहारेण-आहारेण आहारनुं प्रत्याख्यान करी तवं चरे-तपः चरेत् तपस्या करे अर्थात् संथारे करे. आ गाथाओ द्वारा त्रीन वर्ष चतुष्कभां मुनिये शुं करवुं लेधये आ वातने सूत्रकारे प्रदर्शित करेला छे. आना द्वारा सूत्रकार ये बतावी रह्या छे के, ये मुनि ये वर्ष सुधी ओटले नवमा अने दशमा वर्षभां ओकान्तर तप करे अने पारणामां आयंबिल करे. पछी अग्यारमा वर्षमा छ भडिना सुधी धणी विकृष्ट-कठिण तपस्या न करे

कोटिसहितं भवति, ईदृशं निरन्तरमित्यर्थः । कृत्वा, तु=पुनरपि तस्मिन् वर्षे मासा-
र्द्धेन=अर्धमासिकेन, मासिकेन वा, आहारेण=आहारप्रत्याख्यानेनेत्यर्थः, तपः=
भक्तप्रत्याख्यानादिकमनशनं, चरेत्-संस्तारकं कुर्यादितिभावः ॥२५४॥

इत्थमनशनं प्रपन्नस्याप्यशुभभावनानां मिथ्यात्वादीनां चानर्थहेतुत्वं, तद्विपर्ययाणां च शुभहेतुत्वमाह—

मुलम्—कंदर्पमाभिओगं, किंविषियं मोहमासुरत्तं च ।

एयाओ दुग्गईओ, मरणम्मि विराहयां 'होति ॥२५५॥

छाया—कन्दर्प अभियोग्यं, किल्विषिकं मोहआसुरत्वं च ।

एता दुर्गतयः, मरणे विराधका भवन्ति ॥२५५॥

टीका—‘कंदर्पमाभिओगं’ इत्यादि—

कन्दर्पम्—इह कन्दर्पशब्देन कन्दर्पभावना ग्राह्या, पदेऽपि पदैकदेशस्य दर्श-
नात् । मूलपाठे नपुंसकनिर्देश आर्षत्वात् । कन्दर्पः—कन्दर्पः भावनेत्यर्थः, एवमा-

करे, बादमें अवशिष्ट छह मास तक अति विकृष्ट तपस्या करे । ग्यारहवें वर्षमें एकान्तर तपके पारणाके दिन ही आयंबिल करे । बारहवें वर्षमें कोटी सहित आयंबिल करे । फिर एक मास पहिलेसे अथवा पन्द्रह दिन पहिलेसे आहारका परित्याग कर तपश्चर्या करे । अर्थात् अन्तमें अनशन करके संथारा करे ॥२५४॥

संथारा किये हुए मुनिको अशुभ भावनाका त्याग कर शुभ भावना मानना चाहिये, इस बातको सूत्रकार कहते हैं—‘कंदर्पं०’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—अनशनको स्वीकार करनेवाले उस मुनिराजको अनर्थकी हेतुभूत (कंदर्पमाभिओगं किंविषियं मोहं आसुरत्तं एयाओ मरणम्मि विरहिया दुग्गईओ होति—कन्दर्प आभियोग्यं किल्विषिकं मोहं आसुरत्वं

आहमां पीण छ सुधी कठणु तपस्या करे. अग्यारमा वर्षमां अेकान्तर तपना पारणाना द्विसे ७ आयंबिल करे. बारमा वर्षमां कोटी सहित आयंबिल करे. पछी अेक महिना पडेलां अथवा पंदर द्विस पडेलां आहारनेा परित्याग करी तपस्या करे. अर्थात् अंतमां अनशन करीने संथारे करे. ॥ २५४ ॥

संथारे करेला मुनिये अशुभ भावनानेा त्याग करीने शुभ भावना भावनी लेधये. आ बातने सूत्रकार कहे छे—“ कंदर्पं ” धत्थाहि ।

अन्वयार्थ—अनशननेा स्वीकार करवावाणा अे मुनिराजे अनर्थना हेतु भूत कंदर्पमाभिओगं किंविषियं मोहं आसुरत्तं एयाओ मरणम्मि विरहिया दुग्ग-
इओ होति—कंदर्प आभियोग्यं किल्विषिकं मोहं आसुरत्वं एताः मरणे विराधिका

ભિયોગ્યભાવના૨, કિલ્બિષિકભાવના૩, મોહભાવના૪, આસુરત્વભાવના૫ ચ, એતાઃ કન્દર્પભાવનાદયઃ મરણે=મરણકાલે વિરાધિકાઃ=સમ્યગ્દર્શનાદીનામપહારિકાઃ સત્યઃ, દુર્ગતયઃ=દુર્ગતિપ્રાપિકા ભવન્તિ । इह दुर्गतिश्च देवदुर्गतिः, ये हि कन्दर्पभावनादौ प्रवृत्तस्तेषां संव्यवहारतश्चारित्रसत्तायामपि दुर्गतिरूपेषु तथाविधदेवनिका-

એતાઃ મરણે વિરાધિકા દુર્ગતયઃ ભવન્તિ) કન્દર્પભાવના, આભિયોગ્યભાવના, કિલ્બિષિકભાવના, એવં આસુરત્વભાવના એ પાંચ ભાવના જો કે મરણકાલમેં સમ્યગ્દર્શન આદિકોંકી નાશક હૈં ઓર ઇસી લિયે જીવોંકો દુર્ગતિમેં લે જાનેવાલી હૈં અવશ્ય ઉનકા પરિત્યાગ કર દેના ચાહિયે । કારણ કે જો ઇન કન્દર્પભાવના આદિમેં પ્રવૃત્ત હોતે હૈં ઉનમેં વ્યવહારકી અપેક્ષા ચારિત્રકી સત્તા હોને પર ઓં ઉનકી ઉત્પત્તિ દુર્ગતિરૂપ તથાવિધ દેવનિકાયોમેં હી હોતી હૈ । અતઃ યહાં દુર્ગતિ શબ્દસે દેવદુર્ગતિકા હી ગ્રહણ કરના ચાહિયે । ક્યોંકિ જો જીવ સ્લીન ચારિત્ર વાલે હૈં વે મરકર ચારોં ગતિકી આયુકા બંધ કર સકતે હૈં । ગાથામેં કન્દર્પ શબ્દસે કન્દર્પ ભાવનાકા ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ । કારણ કે પદકે એક દેશસે ઓં પૂર્ણ પદકા ગ્રહણ હોતા હૈ । ઇસી પ્રકાર આભિયોગ્ય આદિ શબ્દોંસે ઓં આભિયોગ્યભાવના કિલ્બિષિકભાવના મોહભાવના ઓર આસુરભાવનાકા ગ્રહણ સમજના ચાહિયે । ઇન ભાવનાઓંકા ત્યાગ મરણકાલમેં ઇસલિયે કહા ગયા હૈ કે યે ભાવનાઐ વ્યવહારતઃ ચારિત્રકી સત્તા હોને પર ઓં જીવકો

દુર્ગતયઃ ભવન્તિ કન્દર્પભાવના, આભિયોગ્યભાવના, કિલ્બિષિકભાવના, મોહભાવના અને આસુરત્વભાવના. આ પાંચ ભાવનાઓ કે, જે મરણકાળમાં સમ્યગ્દર્શન આદિકોની અપહારક છે અને એ કારણે જીવોને દુર્ગતિમાં લઈ જવા વાળી છે. એનો અવશ્ય અવશ્ય પરિત્યાગ કરી દેવો જોઈએ. કારણ કે જો એ કન્દર્પ ભાવના આદિમાં પ્રવૃત્ત થાય છે ત્યારે એનામાં વ્યવહારની અપેક્ષા ચારિત્રની સત્તા હોવા છતાં પણ એની ઉત્પત્તિ દુર્ગતિરૂપ તથાવિધ દેવનિકાયોમાં જ થાય છે. આથી અહીં દુર્ગતિ શબ્દથી દેવદુર્ગતિનું ગ્રહણ કરી લેવું જોઈએ. કેમકે, જે જીવ ચારિત્રની વિકલ્પતાવાળા હોય છે તે મરીને ચારે ગતિની આયુની બંધ કરી શકે છે. ગાથામાં કન્દર્પ શબ્દથી કન્દર્પ ભાવનાનું ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. કારણ કે, પદના એક દેશથી પણ પૂર્ણ પદનું ગ્રહણ થાય છે. આ જ પ્રમાણે આભિયોગ્ય આદિ શબ્દોથી પણ આભિયોગ્યભાવના, કિલ્બિષિકભાવના, મોહભાવના અને આસુરભાવનાનું ગ્રહણ સમજવું જોઈએ. આ ભાવનાઓનો મરણકાળમાં ત્યાગ આ કારણે બતાવવામાં આવેલ છે કે, જે ભાવનાઓ વ્યવહારતઃ ચારિત્રની સત્તા હોવા છતાં પણ જીવને દેવ દુર્ગતિમાં લઈ જાય છે. કારણ કે, એમની સત્તામાં સમ્યગ્દર્શન આદિકોનો સદ્ભાવ થઈ

येष्वेवोत्पत्तिः, चरणवैकल्ये तु नानागतिगामित्वमेव भवति । 'मरणे' इति पदेन मरणात् प्रागेतत्सत्तायामपि मरणकाले शुभभावनायाः सद्भावे सुगतिरपि भवतीति सूचितम् ॥ २५५ ॥

किं च—

मुलम्—मिच्छादंसणरत्ता, सनियाणं उं हिंसगा ।

इयं जे मरंति जीवा, तेसिं पुणं दुल्लहा बोही ॥२५६॥

छाया—मिथ्यादर्शनरक्ताः सनिदानास्तु हिंसकाः ।

इति ये म्रियन्ते जीवाः, तेषां पुनर्दुर्लभा बोधिः ॥२५६॥

टीका—'मिच्छादंसणरत्ता' इत्यादि—

मिथ्यादर्शनरक्ताः=मिथ्यादर्शनं-मोहनीयकर्मोदयजनितं विपरीतज्ञानम्, अतत्त्वे तत्त्वाभिनिवेशः, तत्त्वेचातत्त्वाभिनिवेशः । मिथ्यादर्शनं पञ्चधा-अभिग्र-हिकानभिग्रहिकाभिनिवेशिकानाभोगिकसांशयिकभेदात्, उपाधिभेदतो बहुतरभेदं चेति । तत्र रक्ताः-आसक्ताः, तथा-सनिदानाः-निदानं-सानुरागभोगप्रार्थनारूपं, तेन सह वर्तन्त इति सनिदानाः, तथा-हिंसकाः-प्राणातिपातकारिणः, इति=

देवदुर्गतिमें ले जाती है । कारण कि इनकी सत्तामें सम्यग्दर्शन आदि-कोंका सद्भाव नहीं हो सकता है । ये उनकी नाशक हैं । "मरण" पदसे सूत्रकारका यह अभिप्राय है कि भले ही ये भावनाएँ जीवमें मरण के पहिले रहीं हों तो भी मरणकालमें शुभ भावनाका सद्भाव होने पर जीवको सुगतिकी प्राप्ति होती है ॥२५५॥

और भी—'मिच्छादंसणरत्ता' इत्यादि ।

अध्वयार्थ—(मिच्छादंसणरत्ता-मिथ्यादर्शनरक्ताः) मिथ्यादर्शनमें रक्त बने हुए (सनियाणा-सनिदानाः) एवं निदान बंधनसे जकड़े हुए तथा (हिंसगा-हिंसकाः) प्राणातिपात करने वाले ऐसे (जे जीवा मरंति—

शकतो नथी. એએની અપહારક છે. "મરણ" પદથી સૂત્રકારનો એ અભિપ્રાય છે કે, ભલે એ ભાવનાઓ જીવમાં મરણના પહેલાં રહેલી હોય તો પણ મરણ કાળમાં શુભ ભાવનાઓનો સદ્ભાવ હોવાના કારણે જીવને સુગતિની જ પ્રાપ્તિ થાય છે. ૧૨૫૫

ફરી પણ—“મિચ્છાદંસણરત્તા” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—મિચ્છાદંસણરત્તા-મિથ્યાદર્શનરક્તાઃ મિથ્યાદર્શનમાં રક્ત બની રહેલ, અથવા સનિયાણા-સનિદાનાઃ નિદાન બંધનમાં જકડાયેલ અને હિંસગા-હિંસકાઃ પ્રાણાતિપાત કરવાવાળા એવા જે જિવા મરંતિ-યે જિવાઃ મ્રિયંતે

एवंभूताः ये जीवाः=प्राणिनः, म्रियन्ते, तेषां पुनर्वोधिर्दुर्लभा । तेषां परमवे
जिनधर्मप्राप्तिः सुलभा न भवतीत्यर्थः ॥२५६॥

किं च—

मुलम्—सम्मदंसणरत्ता, अनियाणा सुकलेसमोगाढा ।

इयं जे मरंति जीवा, सुलभा तेसिं भवे बोही ॥२५७॥

छाया--सम्यग्दर्शनरक्ताः, अनिदानाः शुक्लेश्यामवगाढाः ।

इति ये म्रियन्ते जीवाः, सुलभा तेषां भवति बोधिः ॥२५७॥

ये जीवाः म्रियन्ते) जो जीव मरते हैं (तेसिं पुणो-तेषां पुनः) उनको फिर (बोही-बोधिः) परमवमें बोधि (दुल्लाहा-दुर्लभ) दुर्लभ है अर्थात् सुलभ नहीं होती है ।

भावार्थ—मोहनीय कर्मके उदयसे जनित विपरीत ज्ञान अतत्त्वमें तत्त्वका अभिनिवेश या तत्त्वमें अतत्त्वका अभिनिवेश मिथ्या-दर्शन है । यह मिथ्यादर्शन, आभिग्रहिक, अनाभिग्रहिक, आभिनिवेशिक, अनाभोगिक और सांशयिकके भेदसे पांच प्रकारका है । इसमें जिनकी बुद्धि आसक्त है वे मिथ्यादर्शन रक्त जीव हैं । अनुराग से युक्त होकर परभव संबंधी भोगोंकी वाञ्छा करना इसका नाम निदान है । इस निदानसे सहित जो जीव हैं वे सनिदान हैं । परकी हिंसा करने वाले जीव हिंसक कहे जाते हैं ऐसी अवस्थामें वर्तमान जो जीव होते हैं वे मर कर परभवमें जिनधर्मकी प्राप्तिरूप बोधिसे वंचित रहते हैं अर्थात् पुनः बोधिकी प्राप्ति उन्हें सुलभ नहीं होती है ॥ २५६ ॥

જે જીવ મરે છે. તેસિં પુણો-તેષાં પુનઃ પછી પરભવમાં એમને બોહી-બોધિઃ બોધિ દુલ્લહા-દુર્લભા દુર્લભ છે. અર્થાત્ સુલભ થતી નથી.

ભાવાર્થ—મોહનીય કર્મના ઉદયથી જાગેલા વિપરીત જ્ઞાન અતત્ત્વમાં તત્ત્વનો અભિ-નિવેશ અથવા તત્ત્વમાં અતત્ત્વનો અભિનિવેશ મિથ્યાદર્શન છે આ મિથ્યાદર્શન, આભિ-ગ્રાહિક, અનાભિગ્રાહિક, આભિનિવેશક, અનાભોગિક અને સાંશયિકના ભેદથી પાંચ પ્રકારનાં છે. આમાં જેની બુદ્ધિ આસક્ત છે તે મિથ્યાદર્શન રક્ત જીવ છે. અનુરાગથી યુક્ત બનીને પરભવ સંબંધી ભોગોની વાંચ્છના કરવી આતુ' નામ નિદાન છે આ નિદાનથી સહિત જે જીવ હોય છે તે સનિદાન છે. બીજાની હિંસા કરવાવાળા જીવ હિંસક કહેવાય છે આવી અવસ્થામાં વર્તમાન જે જીવ હોય છે તે તે મરીને પરભવમાં જન ધર્મની પ્રાપ્તિરૂપ બોધિથી વંચિત રહે છે. અર્થાત્ ફરીથી એમના માટે બોધિની પ્રાપ્તિ સુલભ બનતી નથી. ॥૨૫૬॥

ટીકા—‘સમ્મદંસણરત્તા’ इत्यादि ।

શુક્લેશ્યાયુ અવગાઢાઃ=પ્રવિષ્ટાઃ, અન્યત્ સુગમમ્ ॥૨૫૭॥

મુલમ્—મિચ્છાદંસણરત્તા, સનિયાણાં કૅળહલેસમોગાઢા ।

इयं जे मरंति जीवा तेसिं पुंण दुल्लहा बोही ॥૨૫૮॥

છાયા—મિથ્યાદર્શનરક્તાઃ, સનિદાનાઃ કૃષ્ણલેશ્યામવગાઢાઃ ।

इति ये म्रियन्ते जीवाः, तेषां पुनर्दुर्लभा बोधिः ॥૨૫૯॥

‘સમ્મદંસણરત્તા’ इत्यादि—

અન્વયાર્થ—(સમ્મદંસણરત્તા અનિયાણા શુક્લેસમોગાઢા જે જીવ મરંતિ તેસિં બોહી શુલભા-સમ્યગ્દર્શનરક્તાઃ, અનિદાનાઃ, શુક્લેશ્યામવગાઢાઃ યે જીવાઃ મ્રિયન્તે તેષાં બોધિઃ શુલભા) સમ્યગ્દર્શનસે યુક્ત નિદાનબંધરહિત, તથા શુક્લેશ્યામ વર્તમાન એસે જીવ જવ મરકર પરમવ ઉત્પન્ન હોતે હૈં તો ઉન્હેં વહાં બોધિ(જૈનધર્મ)કી પ્રાપ્તિ શુલભ રહતી હૈ।૨૫૮

‘મિચ્છાદંસણરત્તા’ इत्यादि—

અન્વયાર્થ—(જે મિચ્છાદંસણરત્તા-યે મિથ્યાદર્શન રક્તાઃ) જો મિથ્યાદર્શનમેં રક્ત બને હુણ હૈં એવં (સનિયાણા-સનિદાનાઃ) નિદાન બંધન વદ્ધ હૈં તથા (કૅળહલેસામોગાઢા-કૃષ્ણલેશ્યામવગાઢાઃ) કૃષ્ણલેશ્યાસે યુક્ત હૈ (इयं जेजीवा मरंति-इति ये जीवाः म्रियन्ते) એસે જો જીવ મરતે (તેસિં પુનબોહી દુલ્લહા-તેષાં પુનર્બોધિઃ દુર્લભા) ઉનકો ફિર પરમવ

“ સમ્મદંસણરત્તા ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—સમ્મદંસણરત્તા અનિયાણા શુક્લેસમોગાઢા જે જીવા મરંતિ તેસિં બોહી શુલભા-સમ્યગ્દર્શનરક્તાઃ, અનિદાનાઃ શુક્લેશ્યામવગાઢાઃ યે જીવા મ્રિયન્તે તેષાં બોધિઃ શુલભા સમ્યગ્દર્શનથી યુક્ત, નિદાનબંધથી રહિત, તથા શુક્લેશ્યામાં વર્તમાન એવા જીવ જ્યારે મરીને પરલવમાં ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે એને ત્યાં બોધિ જૈનધર્મની પ્રાપ્તિ શુલભ રહે છે. ॥ ૨૫૭ ॥

“ મિચ્છાદંસણરત્તા ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—જે મિચ્છાદંસણરત્તા-યે મિથ્યાદર્શનરક્તાઃ જે મિથ્યાદર્શનમાં રક્ત બનેલા છે અથવા સનિયાણા-સનિદાના નિદાન બંધનથી બંધાયેલ છે તથા કૅળહલેસામોગાઢા-કૃષ્ણલેશ્યામવગાઢા કૃષ્ણલેશ્યાથી યુક્ત છે इयं जे जीवा मरंति-इति ये जीवाः म्रियन्ते એવા જીવ જે મરે છે. તેસિં પુન બોહિ દુલ્લહા-તેષાં પુનર્બોધિ દુર્લભાઃ એમને પરલવમાં બોધિ દુર્લભ થાય છે. અહીં એવી

ટીકા—‘મિચ્છાદંસણરત્તા’ इत्यादि—

गाथेयं सुगमा । ननु पुनरुक्तत्वादनर्थकमिदं सूत्रम् , कृष्णलेश्यावगाहनामपि ‘हिंसका’ इति पदादर्थतः प्रागुक्तमेव (२५६ गाथा) पञ्चास्रवप्रमत्तत्वादिलक्षण-सद्भावेन कृष्णलेश्याया हिंसकेषु सत्त्वादितिचेत् , अत्रोच्यते—अस्य विशेषज्ञापना-र्थत्वात्पुनरुक्तत्वदोषो नास्ति । विशेषश्चायम्—तादृशे संक्लेशे सत्येव बोधिर्दुर्लभा भवति, सामान्येन तु पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टानामपि तस्मिन् भवे, भवान्तरे वा बोधिलाभो दृश्यन्तेऽपीति विशेषसूचकत्वाद्न नास्ति पुनरुक्तिदोषः । इह चाद्येन

बोधि दुर्लभ होती है । यहां ऐसी आशंका होती है कि दो सौ छप्पन २५६वीं गाथा में जो ‘हिंसक’ पद है उससे ही “कृष्णलेश्यामवगाढाः” इस पदका अर्थ कथित हो जाता है, कारण कि जो हिंसक हुआ करते हैं उनमें पांच आस्रव तथा प्रमत्तत्व आदिलक्षणोंका सद्भाव पाया जाता है उससे वहां कृष्णलेश्याकी सत्ता सिद्ध हो जाती है ? । इसका समाधान यह है कि—दो सौ छप्पन २५६वीं गाथामें जो कहा गया है उसकी अपेक्षा इस गाथामें विशेषता है और वह इस तरहसे है कि—जीव यदि सामान्यरूपसे दो सौ छप्पन २५६वीं गाथामें कथित विशेषणोंसे युक्त है तौ भी उसको इस भवमें अथवा परभवमें बोधिकालाभ दुर्लभ नहीं है । ऐसे जीवोंको उभयभवमें बोधिकालाभ देखा भी जाता है । परन्तु जब जीव इन मिथ्यादर्शनादिकोंसे कृष्णलेश्या—संक्लिष्ट परिणामवाला बन जाता है तब ही इन की बोधिकालाभ दुर्लभ होता है यह विशेषता कहनेवाली यह गाथा है

શંકા થાય છે કે, બસો છપ્પનમી (૨૫૬) ગાથામાં જે “હિંસક” પદ છે. એનાથી જ “કૃષ્ણલેશ્યામવગાઢા” આ પદને. અર્થ કહેવાઈ જાય છે. કારણ કે, જે હિંસા કરનારા હોય છે એનામાં પાંચ આસ્રવ તથા પ્રમત્તત્વ આદિ લક્ષણોનો સદ્ભાવ બેવામાં આવે છે. આનાથી ત્યાં કૃષ્ણલેશ્યાની સત્તા સિદ્ધ થઈ જાય છે. આનું સમાધાન એ છે કે—બસો છપ્પન (૨૫૬) મી ગાથામાં જે કહેવામાં આવેલ છે એની અપેક્ષા આ ગાથામાં વિશેષતા છે. અને તે આ પ્રમાણે છે કે, જીવ બે કે સામાન્યરૂપથી બસો છપ્પન (૨૫૬) મી ગાથામાં કહેવાયેલ વિશેષણથી યુક્ત હોય તો પણ તેને આ લવમાં અથવા પરલવમાં બોધિનો લાભ દુર્લભ હોતો નથી. એવા જીવોને બન્ને લવમાં બોધિનો લાભ બેવામાં પણ આવે છે. પરંતુ જ્યારે જીવ આવા મિથ્યાદર્શનાદિકોથી કૃષ્ણલેશ્યા—સંક્લિષ્ટ પરિણામવાળો બની જાય છે ત્યારે જ એને બોધિનો લાભ દુર્લભ થાય છે. આ વિશેષતા બતાવનારી આ ગાથા છે. એથી આના કહેવાથી

(૨૫૫ ગા.) સૂત્રેણ કન્દર્પભાવનાદીનાં દુર્ગતિ રૂપાનર્થસ્ય હેતુત્વમુક્તમ્, અર્થાન્ચ શુભભાવનાનાં સુગતિરૂપાર્થસ્ય હેતુત્વમુક્તમ્ । દ્વિતીયેન (૨૫૬ ગા.) મિથ્યાત્વરક્તાદીનાં દુર્લભવોધિકત્વરૂપોઽનર્થ ઉક્તઃ । તૃતીયેન (૨૫૭ ગા.) સમ્યક્ત્વરક્તાનાં સુલભવોધિકત્વરૂપઃ શુભાર્થઃ કથિતઃ । ચતુર્થેન (૨૫૮ ગા.) તુ મિથ્યાદર્શનરક્તાદીનાં યો વિશેષઃ સ એવ સૂચિત્વમિતિ ॥૨૫૮॥

કિં ચ—જિનવચનારાધનામૂલકમેવ સકલં સંલેખનાદિકં શ્રેયસ્કરં ભવતીત્ય-
તસ્તત્રાદરઃ કર્તવ્યમિતિ પ્રતિબોધનાય તન્માહાત્મ્યમાહ—

મૂલમ્—જિણંવયણૌ અણુરક્તા, જિણવંયણં જે કરિંતિ ભાવેણં ।

અમલા અસંકિલિટ્ટા, તે 'હોંતિ પરિત્તંસંસારી ॥૨૫૯॥

અતઃ પુનરુક્તતા ઇસકે કહનેમેં નહી આતી હૈ। દો સૌ પચપન ૨૫૫વીં ગાથા દ્વારા કંદર્પ આદિ ભાવનાઈ ઇસ જીવકો દુર્ગતિરૂપ અનર્થકો દાતા હૈં યહ બાત કહી ગઈ હૈ, ઇસસે યહ બાત અર્થસે આ જાતી હૈ કિ શુભ ભાવનાઓમેં સુગતિરૂપ અર્થ પ્રદાયકતા હૈ । દો સૌ છપ્પન ૨૫૬વીં ગાથામેં યહ બાત સ્પષ્ટ કી ગઈ હૈ કિ જો જીવ મિથ્યાત્વ આદિમેં રક્ત બને હુઈ હૈં ઊનકો બોધિકાલાભ દુર્લભ હૈ । તથા દો સૌ સત્તાવન ૨૫૭વીં ગાથામેં જો જીવ સમ્યક્ત્વમેં રક્ત હૈં ઊનકો બોધિકાલાભ સુલભ હૈ એસા કહા હૈ । ઇસ દો સૌ અઠાવન ૨૫૮વીં ગાથા દ્વારા મિથ્યાદર્શન આદિમેં રક્ત પુરુષોમેં જો સંકલિષ્ટ પરિણામતારૂપ વિશેષતા હૈ વહ સૂચિત્વકી ગઈ હૈ । ઇસ તરહ ઇસ વિશેષતાકિ સૂચક હોનેસે ઇસ કથનમેં પુનરુક્તતા નહીં આતી હૈ । ૨૫૮।

પુનરૂક્તિ આવતી નથી બસોપંચાવન (૨૫૫) મી ગાથા દ્વારા 'કંદર્પ' આદિ ભાવનાઓ આ જીવને દુર્ગતિરૂપ અનર્થની દાતા છે' આ વાત બતાવવામાં આવેલ છે. આથી આ વાત અર્થથી આવી જાય છે કે, શુભ ભાવનાઓમાં સુગતિરૂપ અર્થ પ્રદાયકતા છે. બસોછપ્પન (૨૫૬) મી ગાથામાં એ વાત સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે કે, જે જીવ મિથ્યાત્વ આદિમાં રક્ત બની રહ્યા હોય છે એમને બોધિને લાભ દુર્લભ છે. તથા બસોસત્તાવન (૨૫૭) મી ગાથામાં જે જીવ સમ્યક્ત્વમાં રક્ત છે એમને બોધિને લાભ સુલભ છે એવું કહેલ છે. અને બસોઅઠાવન (૨૫૮) મી ગાથા દ્વારા મિથ્યાદર્શન આદિમાં રક્ત પુરુષોમાં જે સંકલિષ્ટ પરિણામતારૂપ વિશેષતા છે એવું સૂચન કરવામાં આવેલ છે. આ પ્રમાણે આ વિશેષતાની સૂચક હોવાથી આ કથનમાં પુનરૂક્તતા આવતી નથી. ॥૨૫૮॥

છાયા—જિનવચનેऽનુરક્તાઃ, જિનવચનં યે કુર્વન્તિ ભાવેન ।

અમલા અસંકિલ્પાઃ, તે ભવન્તિ પરીતસંસારિણઃ ॥૨૫૯॥

ટીકા—‘જિનવચણે અણુરક્તા’ ઇત્યાદિ—

યે જિનવચને—જિનસ્તીર્થકરસ્તસ્ય વચનમ્ આગમસ્તસ્મિન્, અનુરક્તાઃ=પરા-
યણા ભવન્તિ, તથા—યે ભાવેન=અન્તરપરિણામેન જિનવચનં કુર્વન્તિ, તે અમલાઃ=
મિથ્યાત્વાદિ-ભાવમલરહિતાઃ, તથા—અસંકિલ્પાઃ=રાગાદિ સંકલેશમુક્તાઃ, તથા—
પરીતસંસારિણઃ=પરીતઃ-પરિમિતઃ સચાસૌ સંસારઃ પરીતસંસારઃ સોઽસ્તિ યેષાં તે
તથા ભવન્તિ, અલ્પસંસારવન્તો ભવન્તીતિ ભાવઃ ॥૨૫૯॥

સમસ્ત સંલેખના આદિક ધાર્મિક કર્તવ્ય જિન વચનોંકિ આરાધના
મૂલક હોકર હી શ્રેયસ્કર હોતે હૈં હસ લિયે ઉનમૈં આદર કરના ચાહિયે,
યહ સમજાનેકે લિયે ઉન વચનોંકા સાહાત્મ્ય સૂત્રકાર પ્રદર્શિત કરતે હૈં
—‘જિનવચણે’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(જે-યે) જો (જિનવચણે-જિનવચને)જિનેન્દ્ર દેવકે આગમમૈં
(અણુરક્તા-અનુરક્તાઃ) અનુરક્ત પ્રીતિ સંપન્ન હુઆ કરતે હૈં તથા (જે-યે)જો
(જિનવચણં-ભાવેણં કરિન્તિ-જિનવચનં ભાવેન કુર્વન્તિ) જિન વચનોંકો
ભાવ પૂર્વક જીવનમૈં ઉતારતે હૈં (તે-તે) વે (અમલા-અમલાઃ) ભાવમલ
રહિત હોકર (અસંકિલિપ્તા-અસંકિલ્પાઃ) રાગાદિક સંકલેશોંસે રહિત બન
જાતે હૈં ઔર ઉન્હીં જીવોંકા (પરિત્તસંસારી-પરીતસંસારિણઃ) સંસાર
અલ્પ રહ જાતા હૈં ।

ભાવાર્થ—જો પ્રાણી જબ જિન વચનોંમૈં સમ્યક્ શ્રદ્ધાવન્ત બન જાતે હૈં

સમસ્ત સંલેખના આદિક ધાર્મિક કર્તવ્ય જીન વચનોની આરાધના
મૂલક થવાથી જ શ્રેયસ્કર થાય છે આ કારણે એમાં આદર કરવો જોઇએ.
આ સમજાવવા માટે એ વચનોનું સાહાત્મ્ય સૂત્રકાર પ્રદર્શિત કરે છે.—
“ જીન વચણે ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—જે જિનવચણે-યે જિનવચને જે જીનેન્દ્ર દેવના આગમમાં
અણુરક્તા-અનુરક્તાઃ અનુરક્ત-પ્રીતિસંપન્ન હોય છે તથા જે જિનવચણં ભાવેણં
કિરિન્તિ-યે જિનવચનં ભાવેન કુર્વન્તિ જે જીન વચનોને ભાવપૂર્વક જીવનમાં ઉતારે
છે તે-તે તે અમલા-અમલાઃ ભાવ મળ રહિત બનીને અસંકિલિપ્તા-અસંકિલ્પાઃ
રાગાદિકના સંકલેશોથી રહિત બની જાય છે અને એવા જીવોનો પરિત્ત સંસારી-
પરીત સંસારિણઃ સંસાર અલ્પ રહી જાય છે.

ભાવાર્થ—જે પ્રાણી જ્યારે જીન વચનોમાં સમ્યક્ શ્રદ્ધાવાન બની જાય

કિં ચ—

મૂલમ્—બાલમરણાણિ વહુસો, અકામમરણાણિ ચેવૈં ચ વહુર્યાણિ।

‘મરિહંતિ’ તે વરાયા, જિણવચણં ‘જે ને જાણંતિ’ ॥૨૬૦॥

છાયા—બાલમરણાણિ વહુશઃ, અકામમરણાણિ ચૈવ વહુકાણિ ।

મરિષ્યન્તિ તે વરાકાઃ, જિનવચનં યે ન જાનન્તિ ॥૨૬૦॥

ટીકા—‘બાલમરણાણિ વહુસો’ इत्यादि—

યે જિનવચનં ન જાનન્તિ, ઉપલક્ષણત્વાત્ તદુક્તં ન છુર્વન્તિ ચ, તે વરાકાઃ=મૂઠાઃ, વહુશઃ=વહુવારં બાલમરણૈઃ=ઉદ્વચ્ચનાદિનિષિતકૈમરણૈઃ, ચ=પુનઃ, વહુકૈ=વહુભિઃ અકામમરણૈશ્ચ મરિષ્યન્તિ, તરમાજ્જિનવચનં માનતઃ સમાદરણીયં ચેતિ ભાવઃ । ‘બાલમરણાણિ’ ‘અકામમરણાણિ’ વહુયાણિ’ इत्यच्च तृतीयार्थं द्वितीया अपर्षत्वात् ॥ २६० ॥

और उसके अनुसार चलने लगते हैं तो उनका संसार अल्प रत्न जाता है और वे मिथ्यात्व आदि आवसलोंसे रहित होकर रागादिक संकटेशोंका कभी न कभी अवश्य अन्त कर देते हैं ॥ २५९ ॥

किंच—‘बालमरणाणि’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जे जिणवचणं न जाणंति—ये जिनवचनं न जानन्ति) जो जीव जिन वचनों पर श्रद्धा नहीं करते हैं और उनके अनुसार न चलने है (ते वराया—ते वराकाः) वे मूढ हैं । ऐसे प्राणी (वहुसो—वहुशः) अनेक बार (बालमरणाणि अकाममरणाणि य मरिहंति—बालमरणाणि अकाममरणाणि च मरिष्यन्ति) बालमरणों द्वारा तथा अकाममरणों द्वारा मर्गमें रहते हैं । इस लिये जिनवचन भावपूर्वक समादरणीय एवं समाचरणीय हैं ॥

छे. અને લાવપૂર્વક એના અનુસાર ચાલવા લાગે છે તો એના સંસાર અલ્પ રત્ન રહી જાય છે. અને તે મિથ્યાત્વ આદિ લાવમણોથી રહિત બનીને રાગાદિક સંકલેશોનો કદીને કદી અવશ્ય અન્ત કરી દેશે છે. ॥ ૨૫૯ ॥

કિંચ—“બાલમરણાણિ” इत्यादि !

અન્વયાર્થ—જે જિણવચણં ન જાણંતિ—ચે જિનવચનં ન જાનંતિ એ ઊપર જીવ વચનો ઉપર શ્રદ્ધા કરતા નથી તેમ ન તો એ અનુસાર ચાલે પણ જે તે વરાયા—તે વરાકાઃ તે મૂઠ છે. એવા પ્રાણી વહુસો—વહુશઃ અનેકવાર વહુયાણાણિ અકામમરણાણિ ચ—બાલમરણાણિ અકામમરણાણિ ચ બાલમરણો દ્વારા અકામમરણો દ્વારા મરતા રહે છે. આ કારણે ઊપલક્ષણ ઉપલક્ષણ ઉપલક્ષણ ઉપલક્ષણ અને સમાચરણીય છે ॥ ૨૬૦ ॥

યદિ જિનવચનારાધનેઽતિચારઃ સ્યાત્ , તદા તચ્છ્રવણયોગ્યાનામાચાર્યાદીના-
મન્તિકે આલોચના કરણીયા । કેન કારણેન તે આલોચનાશ્રવણયોગ્યા ભવન્તિ તદાહ—
મુલમ્—બહુ આગમવિજ્ઞાણા, સમાહિતુપ્પાયગા ચે ગુણગાંહી ।

एएणं कारणेणं, अरिहां आलोचणं सोऽं ॥२६१॥

છાયા—વહાગમવિજ્ઞાનાઃ, સમાધ્યુત્પાદકાશ્ચ ગુણગ્રાહિણઃ ।

एतेन कारणेन, अहां आलोचनां श्रोतुम् ॥२६१॥

टीका—‘बहु आगमविज्ज्ञाणा’ इत्यादि—

वह्वागमविज्ञानाः=अज्ञोपाज्ञादिवहुभेदवत्त्वाद् बहुः, सचागमश्च वह्वागमस्त-
स्मिन् विज्ञानं—विशिष्टज्ञान येषां ते तथा । तथा—समाध्युत्पादकाः=समाधेरुत्पा-
दकाः, देशकालाशयादि विज्ञानादालोचनादातृणां मधुरभाषणादिभिः समाधिमेव
ये जनयन्ति, ते इत्यर्थः । तथा—गुणग्राहिणः=गुणान् ग्राहयन्तीत्येवं शीलाः,

यदि जिन वचनकी आराधना करनेमें अतिचार लग जावे तो उस
अतिचारको आचार्यादिकके पास प्रकाशित कर उसका शोधन कर लेना
चाहिये । कारणकि आलोचनाश्रवण योग्य ये आचार्यादिक ही होते हैं
अन्य नहीं । यही बात सूत्रकार इस सूत्र द्वारा प्रकट करते हैं—‘बहु
आगम विज्ञाणा’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—યે આચાર્ય આદિક (વહુઆગમવિજ્ઞાણાઃ—વહુ આગમ
વિજ્ઞાનાઃ) અંગ ઉપાંગ આદિ આગમોંકે વિશિષ્ટ જ્ઞાતા હોતે હૈં તથા (સ-
માહિ ઉપ્પાયગા—સમાધ્યુત્પાદકાઃ) દેશ, કાલ, આશય આદિકે વિશિષ્ટ
જ્ઞાનસે યે આલોચના કરને વાલે શિષ્યજનોંકે ચિત્તમેં મધુર ભાષણ આદિસે
સમાધિ ઉત્પન્ન કરતે હૈં ઓર ડનકો (ગુણગાંહી-ગુણગ્રાહિણઃ) ગુણોંકો હી

જો જીનવચનની આરાધના કરવામાં અતિચાર લાગી જાય તો એ
અતિચારને આચાર્યાદિકની સમક્ષ પ્રકાશિત કરી એનું શોધન કરી લેવું જોઈએ.
કારણ કે આલોચના શ્રવણ યોગ્ય એ આચાર્યાદિક જ હોય છે અન્ય નહીં.
આ વાતને સૂત્રકાર આ સૂત્ર દ્વારા પ્રગટ કરે છે.—“વહુઆગમવિજ્ઞાણા” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—એ આચાર્ય આદિક વહુઆગમવિજ્ઞાણા—વહુઆગમવિજ્ઞાનાઃ
આગમોના અંગ ઉપાંગ વગેરેના વિશિષ્ટ જ્ઞાતા હોય છે. તથા સમાહિ ઉપ્પાયગા—
સમાધ્યુત્પાદકા દેશ, કાળ, આશય આદિના વિશિષ્ટ જ્ઞાનથી એ આલોચના
કરવાવાળા શિષ્યજનોના ચિત્તમાં મધુર ભાષણ આદિથી સમાધિને ઉત્પન્ન
રે છે. અને એમને ગુણગાંહી-ગુણગ્રાહિણઃ સારા ગુણોનું ગ્રહણ કરાવે છે.

एतैः=अनन्तरोपात्तैर्वद्वागमविज्ञानत्वादिभिः, कारणैः=हेतुभिः, आलोचनां-शिष्य-
कृतातिचारप्रकाशनरूपं श्रोतुम् अर्हः=योग्या भवन्ति, एवं भूता आचार्यादय
आलोचना श्रवणफलं परेषां विशुद्धिलक्षणं संपादयितुं समर्था भवन्तीति भावः ॥२६१॥

इत्थमनशनस्थस्य यत् कृत्यं तत् सप्रसङ्गमुपदर्श्य, संप्रति पूर्वोद्दिष्टानां कन्द-
र्पादिभावनानां परिहारार्थं तत्स्वरूपमाह--

मूलम्-कन्दर्पकुक्कुट्याहं तह, सीलसहैवहासविगहाहिं ।

विस्हैविंतो य परं, कन्दर्पं भावणं कुणइ ॥२६२॥

मंतौजोगं कौउं, भूईकम्मं च 'जे पंडुंजंति ।

सायैरसइडिहेउं, अभिओगं भावणं कुणइ ॥ २६३॥

नौणस्स केवेलीणं, धम्मायरियस्स संघसाहूणं ।

मौई अवण्णवाई, किंविंसियं भावणं कुणइ ॥२६४॥

अणुवद्धरोसपसरो, तह यं निमित्तंस्मि होई पंडिसेवी ।

एएहिं कार्णैहिं, आंसुरियं भावणं कुणइ ॥२६५॥

छाया--कन्दर्प कौकुच्ये तथाशीलस्वभावहासविकथाभिः ।

विस्मापयंश्च परं कान्दर्पीं भावनां करोति ॥२६२॥

ग्रहण कराते हैं, अतः उनमें इतनी विशिष्ट योग्यता तथा ज्ञानादि
संपन्नता होने से वे ही आलोचना सुननेके योग्य हैं-अर्थात् शिष्यजनोका
कर्तव्य है कि दोष आदि लगने पर वे अवश्य अपने आचार्य आदिके
पास उसकी शुद्धि करनेके लिये आलोचना करें। आलोचनाका अर्थ भी
यही है कि शुद्ध भावसे गुरुके समक्ष अपनी भूल प्रकट करना। इससे
यह होता है कि भूलका शोधन हो जाता है और महाव्रतकी शुद्धि हो
जाती है ॥ २६१ ॥

आथी ओमनामां ओटली विशेष योग्यता तथा ज्ञानादिनी संपन्नता होवाथी
ओओण आलोचना सांभणवा योग्य छे. अर्थात् शिष्यजनोनुं कर्तव्य छे के, ते
दोष आदिना लागवाथी तेओ भास करीने पोताना आचार्य आदिनी पासे
ओनी शुद्धि करवा भाटे आलोचना करे. आलोचनानो अर्थ पणु ओण छे के,
शुद्ध भावथी शुद्धी पासे पोतानी भूदने प्रकट करवी आ प्रमाणे करवाथी
लाभ ओ थाय छे के, भूदनुं शोधन थर्छ जाय छे. अने महाव्रतनी शुद्धि
थर्छ जाय छे. ॥ २६१ ॥

मंत्रायोगं कृत्वा, भूतिकर्म यः प्रयुङ्क्ते ।

शातरसद्विहेतोः, आभियोगीं भावनां करोति ॥२६३॥

ज्ञानस्य केवलानां, धर्माचार्यस्य संघसाधुनाम् ।

मायी अवर्णवादी, किल्बिषिकीं भावनां करोति ॥२६४॥

अनुबद्धरोषप्रसरः, तथा च निमित्ते भवति प्रतिसेवी ।

एताभ्यां कारणाभ्याम्, आसुरिकीं भावनां करोति ॥२६५॥

टीका—‘कंदप्प कुक्कुयाइं’ इत्यादि—

कन्दर्प कौकुच्ये इति । तत्र-कन्दर्पः-कामकथाकथनम्, कौकुच्यं-चेष्टाविशेषः, तद् द्विधा-कायेन वाचाचेति । तत्र-कायकौकुच्यं-स्वयमहसन्नेव भ्रूनेत्रोष्ठकरचरणादिना तथा चेष्टते यथाऽन्यो हसतीति, वाक् कौकुच्यं तु तथा जल्पति येनान्यः प्रहसति, नानाविधजीवरूतानि मुखवाद्यवादनं च यत्र करोतीति । कन्दर्पश्च कौकुच्य चेति कन्दर्पकौकुच्ये, ते कुर्वन् इति शेषः । च=पुनः, तथाशीलस्वभावहासविकथाभिः=यथा परस्याद्भुतमिव भवति, तेन प्रकारेण यत् शीलम्=आचरणम्, तच्च, स्वभावश्चपरस्याश्चर्यरसः समुत्पद्यतामित्यभिप्रायेण तत्तन्मुखविकारादियुक्तं स्वरूपं, हासश्च-अट्टाट्टहासादिरूपः, विकथाश्च-परविस्मापकनानाविधालापरूपाः तथा शीलस्वभावहासविकथास्ताभिः, परं विस्मापयन्, कान्दर्पी=कन्दर्पयोगात्

अब सूत्रकार पूर्वकथित कंदर्प आदि भावनाओंके परिहार निमित्त उनका प्रत्येकका स्वरूप कहते हैं—‘कंदप्प कुक्कुयाइं’ इत्यादि चार गाथाएँ

अन्वयार्थ—(कंदप्पकुक्कुयाइं-कंदर्प कौकुच्ये) कंदर्प-कामकथाको तथा कौकुच्य-कायकी तथा वचनकी कुचेष्टाको करने वाला तथा (शील सहावहासविगहाहिं परं विस्मापितो-शीलस्वभावहासविकथाभिः परं विस्मापयन्) शील, स्वभाव, हास एवं विकथा आदिके द्वारा दूसरोंको विस्मित करने वाला मनुष्य (कदर्प्प भावणं कुणइ-कान्दर्पी भावनां करोति) कान्दर्पी भावना वाला माना गया है । कामोत्तेजक कथाओंका

इसे सूत्रकार पड़ेलां डड़ेल कंदर्प आदि भावनाओंका परिहार निमित्त ऐतुं प्रत्येकतुं स्पष्ट प डड़े छे—“ कंदप्पकुक्कुयाइं ” इत्यादि । चार गाथाओं—

अन्वयार्थ—कदप्पकुक्कुयाइं-कंदर्पकौकुच्ये कंदर्प-कामकथाओं तथा कौकुच्य-काया तथा वचनकी कुचेष्टाओंने करवावाला तथा शीलसहावहासविगहाहिं परं विस्मापितो-शीलस्वभावहासविकथाभिः परं विस्मापयन् शील, स्वभाव, हास अने विकथा आदिथी जीनने विस्मित करवावाला मनुष्य कदप्प भावणं कुणइ-कान्दर्पी भावनां करोति कान्दर्पी भावनावाला मानवाभां आवेद छे कामोत्तेजक

કન્દર્પાં હહ દેવાસ્તેષામિયં કાન્દર્પીં તાં ભાવનાં-તદ્ભાવાભ્યાસરૂપાં કરોતિ । ઉક્ત-
પ્રકારેણ ચેષ્ટમાનસ્ય કાન્દર્પીં ભાવના ભવતિ, સાચેયં દુર્ગતિ જનકત્વાત્ પરિવ-
ર્જનીયેતિ ભાવઃ ॥૨૬૨॥

‘મંતા જોગં કાચં’ इत्यादि--

યઃ શાતરસદ્ધિં હેતોઃ-શાતં-સુખં, રસાઃ-માધુર્યાદયઃ, ઋદ્ધિઃ-ઉપકરણાદિ-

કહના કંદર્પ હૈ । ચેષ્ટાવિશેષકા નામ કૌક્રુચ્ય હૈ યહ ચેષ્ટા શરીર ઔર
વચનસે હોતી હૈ । સ્વયં વિના હૈસે હી દૂસરોંકો શ્રૂ, નેત્ર, ઓષ્ઠ, હાથ,
એવં ચરણ આદિકી એસી ૨ ચેષ્ટાઈ દિશ્વાના કિ જિન્હેં દેશ્વ કર દૂસરોં
કો હૈસી આને લગે યહ કાય કૌક્રુચ્ય હૈ । વાક્ કૌક્રુચ્ય યહ હૈ કિ એસી
વાંતે કરના કિ જિન્હેં સુનકર લોગ હૈસને લગ જાવેં । જૈસે અનેક પ્રકારકે
જાનવરોંકો બોલી બોલના સુખસે બાજા બજાના इत्यादि । તથા લોગ
મુઝે દેશ્વકર આશ્ચર્ય રસમેં નિમગ્ન હો જાવેં ” હસ અભિપ્રાયસે અપના
શારીરિક આકાર વિકાર યુક્ત બનાના, અટ્ટહાસ કરના આશ્ચર્યમેં ડાલને
વાલી ગપ્પેં હાંકના, હસ સબ વાતોંસે તથા ચેષ્ટાઓંસે જીવ કાંદર્પી-
ભાવના વાલા બનતા હૈ । યહ ભાવના જીવકો દુર્ગતિકી દાતા માની ગઈ
હૈ । અતઃ હસકા પરિવર્જન કરના હી શ્રેયસ્કર હૈ ॥ ૨૬૨ ॥

અન્વયાર્થ—(સાયરસદ્ધિહેતુઃ-શાતરસદ્ધિહેતોઃ) સુખકે નિમિત્ત માધુ-
ર્ય આદિ રસોંકી પ્રાપ્તિકે નિમિત્ત તથા ઋદ્ધિ-ઉપકરણ આદિ સંપત્તિકે

કથાઓનુ કહેવું કંદર્પ છે ચેષ્ટા વિશેષનું નામ કૌક્રુચ્ય છે. આ ચેષ્ટા શરીર
અને વચનથી થાય છે. પોતે હસ્યા સિવાય જ બીજાને ખૂ, નેત્ર, હોઠ, હાથ
અને પગ આદિની એવી એવી ચેષ્ટાઓ દેખાડીને કે, જેને જોવાથી બીજાઓને
હસવું જ પડે અને કાયકૌક્રુચ્ય કહેવામાં આવે છે. વાક્ કૌક્રુચ્ય એ છે કે,
જેને સાંભળવાથી લોકો હસવા લાગે. જેમકે, અનેક પ્રકારના જાનવરોની બોલી
બોલવી-બોલેથી વાજ જેવો સુર કાઢવો. इत्यादि । તથા “ મને જોઈને લોકો
આશ્ચર્યથી મુગ્ધ બની જાય. ” આવા અભિપ્રાયથી પોતાના શરીરના આકારને
વિકાર યુક્ત બનાવવું, અટ્ટહાસ કરવું, લોકોને આશ્ચર્યમાં ડુબાડી દે તેવા
ગપ્પા હાંકવા, આવા પ્રકારનું વર્તન કરનાર જીવ કાંદર્પી ભાવનાવાળો બને
છે. આવી ભાવના જીવને દુર્ગતિમાં લઈ જનાર માનવામાં આવેલ છે. આથી
એનો ત્યાગ કરવો એજ શ્રેયસ્કર છે ॥ ૨૬૨ ॥

અન્વયાર્થ—જે સાયરસદ્ધિહેતુઃ-શાતરસદ્ધિહેતોઃ જે સુખના નિમિત્તથી.
માધુર્ય આદિ રસોની પ્રાપ્તિના નિમિત્તથી, તથા ઋદ્ધિ-ઉપકરણ આદિ સંપત્તિના

સંપત્, તદર્થમ્, મન્ત્રાયોગં=મન્ત્રાણામાયોગઃ-વ્યપારણં મન્ત્રાયોગસ્તં કૃત્વા
ભૂતિકર્મ=ભૂત્યા-ભસ્મના, ઉપલક્ષણત્વાન્મૃત્તિકયા, સૂત્રેણ ચ કર્મરક્ષાર્થં તદનુલેપન
વન્ધનરૂપો વ્યાપારઃ, ચ શબ્દાત્ કૌતુકાદિ ચ પ્રયુક્તે, સ આભિયોગી
ભાવનાં કરોતિ ।

અર્થં ભાવઃ-ઇયમાભિયોગી ભાવના દુર્ગતિજનકત્વાત્ પરિવર્જનીયેતિ ॥૨૬૨॥

‘નાણસ્સ કેવલીણં’ इत्यादि--

જ્ઞાનસ્ય=જ્ઞાનં શ્રુતજ્ઞાનં દ્વાદશાંગીરૂપં પ્રવચનં તસ્ય, તથા-કેવલિનાં=કેવલ-
જ્ઞાનવતામ્, તથા-ધર્માચાર્યસ્ય=ધર્મદાતા ય આચાર્યઃ સ ધર્માચાર્યસ્તસ્ય, તથા-

નિમિત્ત (મંતાજોગ કાઠં-મંત્રાયોગં કૃત્વા) મંત્રોકા પ્રયોગ કરકે (ભૂઠકર્મ-
-ભૂતિકર્મ) શરીર આદિકી રક્ષાકે લિયે ભૂતિકર્મ અર્થાત્ ભસ્મ મિટ્ટી
આદિકા લેપરૂપ, તથા દોરે આદિકા વાંધનારૂપ કર્મ (પડંજતિ-પ્રયુક્તે)
કરતા હૈ વહ (આભિઓગં ભાવણં કુણ્ઠ-આભિયોગીં ભાવનાં કરોતિ)
આભિયોગી ભાવનાવાલા જ્ઞાના ગયા હૈ । હસકા તાત્પર્યં યહ હૈ કિ યહ
આભિયોગી ભાવના દુર્ગતિકી દાતા હોનેસે પરિવર્જનીય હૈ હસ સૂત્રમેં ‘ચ’
શબ્દસે વિવિધ પ્રકારકે કૌતુકોંકા કરના મી આભિયોગી ભાવના હૈ એસા
જાનના ચાહિયે । કિસીકો રક્ષાકે નિમિત્ત ગૈડા આદિ વાંધના, રાખ અથવા
મિટ્ટીકા લેપ કરના યે સબ કર્મ આભિયોગી ભાવના હૈ । અનગારકે
લિયે યે સબ ત્યાજ્ય હૈ । ક્યોંકિ હનસે દુર્ગતિકી હી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ ॥૨૬૩॥

અન્વયાર્થ—હસી તરહ (નાણસ્સ કેવલીણં ધમ્માચરિયસ્સ સંઘ
સાધૂણં અવર્ણવાદિ-જ્ઞાનસ્ય કેવલિના ધર્માચાર્યસ્ય સંઘસાધૂનાં અવર્ણ-

નિમિત્તથી મંતાજોગકાઠં-મંત્રાયોગં કૃત્વા મંત્રોનો પ્રયોગ કરીને, ભૂઠકર્મ-
ભૂતિકર્મ શરીર આદિની રક્ષા માટે ભૂતિકર્મ અર્થાત્ ભસ્મ માટી આદિના
લેપરૂપ તથા દોરા આદિના વાંધવારૂપ કર્મ પડંજતિ-પ્રયુક્તે કરે છે. તે
આભિયોગં ભાવણં કુણ્ઠ-આભિયોગી ભાવનાં કરોતિ આભિયોગી ભાવના મનવામાં
આવેલ છે. આનું તાત્પર્યં એ છે કે, ‘આભિયોગી ભાવના દુર્ગતિની દાતા
હોવાથી પરિવર્જનીય છે. આ સૂત્રમાં ‘ચ’ શબ્દથી વિવિધ પ્રકારના કૌતુકોંકા
કરવું તે પણ આભિયોગી ભાવના છે એમ બાણવું બેઠ્યું. કોઈની રક્ષાના
નિમિત્તે, નાર વગેરેને વાંધવું, રાખ અથવા માટીનું લેપન કરવું આ સઘણાં
કામ આભિયોગી ભાવના છે. અનગારના માટે આ સઘણાં ત્યાજ્ય છે. કારણ
કે, તેનાથી દુર્ગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥ ૨૬૩ ॥

અન્વયાર્થ—આ પ્રમાણે નાણસ્સ કેવલીણં ધમ્માચરિયસ્સ સંઘસાધૂનાં
દિ-જ્ઞાનસ્ય કેવલિના ધર્માચાર્યસ્ય સંઘસાધૂનાં અવર્ણવાદી જે જ્ઞાનનાં,

સંઘસાધૂનાં=સંઘશ્ચ સાધવશ્ચ સંઘસાધવસ્તેષામ્, અવર્ણવાદી=અવર્ણ:-આક્ષેપસ્તં વદતીત્યેવં શીલઃ, નિન્દક इत्यर्थः । अस्य ज्ञानदौ प्रत्येकं सम्बन्धः । यो ज्ञानस्या-वर्णवादो, स चैवं भाषते-अत्र प्रवचने त एव पृथिव्यादि कायाः, तान्येव च व्रतानि, तावेव च प्रमादा प्रमादौ पुनः पुनर्निरूप्यते, अतः पुनरुक्तिदोष-परिपूर्णमिदं प्रवचनम् । किंच-श्रुतमिदं मोक्षार्थं पठ्यते, मोक्षार्थिनां च किं प्रयोजनं ज्योतिषां द्वीपसमुद्रादीनां पृथ्वीकायादिजीवानां च परिगणनेन, इत्यादि । तथा-यश्च केवलिनामवर्णवादी स चैवं भाषते-ज्ञानदर्शनोपयोगौ केव-

વાદી) જો જ્ઞાનકા, કેવલિયોંકા ધર્માચાર્યકા, સંઘકા એવં સાધુકા અવર્ણવાદ કરતા હૈ તથા (માઈ-માયી) સ્વયંજો માયી હૈ વહ મનુષ્ય (કિલ્બિસિયં ભાવણં કુળઈ-કિલ્બિષિકીં ભાવનાં કરોતિ) કિલ્બિષિકી ભાવના વાલા બનતા હૈ ॥ ૨૬૪ ॥

જો જ્ઞાનકા અવર્ણવાદી હોતા હૈ વહ ઇસ પ્રકાર કહતા હૈ-“ઇસ પ્રવચનમેં હી પૃથિવી આદિ કાય પુનઃ પુનઃ નિરૂપિત હુએ હૈ”, વે હી વ્રત વારં વાર કહે ગયે હૈ, તથા વે હી પ્રમાદ ઓર અપ્રમાદ જગહ જગહ પર બતલાયે ગયે હૈ ઇસ લિયે યહ પ્રવચન પુનરુક્તિ દૂષણસે ભરપૂર હૈ । દૂસરી બાત એક યહ હૈ કિ જબ શ્રુતકા પઠન પાઠન મોક્ષ પ્રાપ્તિકે ઉદ્દેશ્ય સે કિયા જાતા હૈ તો ફિર ઇસમેં મોક્ષાર્થિયોંકે લિયે જ્યોતિષ આદિકી તથા પૃથિવીકાય આદિ જીવોંકી ગિનતી એવં દ્વીપ સમુદ્ર આદિકી પરિગ-ણનાસે ક્યા લાભ હૈ ? । કુછ સમજ્ઞમેં નહીં આતા હૈ ” । ઇસી પ્રકાર જો કેવલી ભગવાનકા અવર્ણવાદ કરતા હૈ વહ કહતા હૈ કિ-“ કેવલી

કેવળીયોનાં, ધર્માચાર્યનાં, સંઘનાં અને સાધુનાં જે અવર્ણવાદ કરે છે તથા માઈ-માયી જે પોતે જ માયાવી છે તે મનુષ્ય કિલ્બિસિયં ભાવણં કુળઈ-કિલ્બિષિ કિં ભાવનાં કરોતિ કિલ્બિષિકી ભાવનાવાળા અને છે. ॥ ૨૬૪ ॥

જે જ્ઞાનના અવર્ણવાદી હોય છે, તે આ પ્રકારે કહે છે. “આ પ્રવચનમાં એજ પૃથવી આદિ કાય ફરી ફરીને નિરૂપિત થાય છે, એજ વ્રત વારંવાર કહેવાયેલ છે, તથા એજ પ્રમાદ અથવા અપ્રમાદ જગ્યો જગ્યોએ બતાવેલ છે. આ માટે આ પ્રવચન પુનરુક્તિના દોષથી ભરપૂર છે બીજી વાત એક એ છે કે, જ્યારે શ્રુતનું પઠન પાઠન મોક્ષ પ્રાપ્તિના ઉદ્દેશથી કરવામાં આવે છે, તો ફરીથી એમાં મોક્ષાર્થીઓના માટે જ્યોતિષ વગેરેની તથા પૃથવીકાય આદિ જીવોની ગણતરી અને દ્વીપ સમુદ્ર વગેરેની પરિગણનાથી શું લાભ છે ? કાંઈ સમજવામાં આવતું નથી. ” આ પ્રમાણે જે કેવળી ભગવાનનો અવર્ણવાદ કરે છે તે કહે છે કે,-“ કેવળી ભગવાનમાં જ્ઞાનોપયોગ અને દર્શનોપયોગ

લિનાં ક્રમેણ ભવતઃ ? ક્ષિપ્રત યુગપત્ ? , યદિ ક્રમેણ ભવતસ્તદા જ્ઞાનકાલે દર્શનં ન સ્યાત્ , દર્શનકાલે ચ ન જ્ઞાનમિતિ પરસ્પરાવરણતા સમાપદ્યેત । તથાહિ— જ્ઞાનાવરણદર્શનાવરણયોઃ સર્વથા ક્ષપિતત્વાત્ અપરસ્ય ચાવરકસ્યાભાવાદનયોઃ પરસ્પરાવરકતૈવ સ્યાદિત્તિ । અથ યુગપત્ ભવતઃ ? ઇતિ દ્વિતીયઃ પક્ષઃ કક્ષી ક્રિયતે તર્હિ એકકાલભાવિત્વાત્ કેવલદર્શનકેવલજ્ઞાનયોઃ સાકારાનાકારોપયોગરૂપયોગરૂપયોર્વિભિન્નયોરપ્યેક્યાપત્તિઃ , કથમિદં દ્વયં વિરુદ્ધં યુગપદ્ ઘટેતેતિ । યથ

ભગવાન્મં જ્ઞાનોપયોગ ક્રમસે હોતે હૈં યા યુગપત્ હોતે હૈં ? યદિ इनकी કેवलीमें क्रमिकता मानी जावेगी तो ज्ञानके समयमें दर्शनके समयमें ज्ञान नहीं होगा—इससे उसमें परस्पर आवरणत्वका सद्भाव मानना पड़ेगा । केलकी की आत्मासे ज्ञानावरण और दर्शनावरण ये दो आवरण सर्वथा क्षपित हो चुके हैं तथा अपर आवारकका भी अभाव है इस लिये ज्ञान ओर दर्शन इन दोनोंमें ही परस्परमें आवरकता(ढांकनेवाला) आनेमें क्या बाधा आसकती है । यदि कहा जाय कि दर्शनोपयोग और ज्ञानोपयोग केवलीमें युगपत् होंते हैं तो ऐसी मान्यतामें एक कालभावी होनेसे इन दोनोंमें एकत्वापत्ति माननी पड़ेगी । परन्तु इनमें एकत्वापत्ति कथमपि हो नहीं सकती है । कारण की ज्ञानका स्वभाव साकार और दर्शन का स्वभाव अनाकार है । और इसी लिये ये दोनों परस्पर भिन्न हैं । दूसरी बात एक और है वह यह है कि जब इस प्रकार ये दोनों अपने-स्वभावसे एक दूसरेसे विरुद्ध हैं तो फिर इनका युगपत् होना भी अवि-रुद्ध कैसे माना जा सकता है । अतः इन दोनोंकी न तो वहां क्रमिकता

ક્રમથી થાય છે અથવા યુગપત્ થાય છે ? જો આની કેવળીમાં ક્રમિકતા માનવામાં આવે તો જ્ઞાનના સમયમાં દર્શન અને દર્શનના સમયમાં જ્ઞાન નહીં થાય—તેથી તેમાં પરસ્પર આવરણત્વનો સદ્ભાવ માનવો પડશે. કેવળીની આત્માથી જ્ઞાનાવરણ અને દર્શનાવરણ આ બંને આવરણ સર્વથા ક્ષપિત બની થૂકેલ છે. તથા બીજા આવરકનો અભાવ છે આથી જ્ઞાન અને દર્શન આ બંનેમાં પણ પરસ્પરમાં આવરકતા આવવામાં કંઈ બાધા આવી શકે છે જો કહેવામાં આવે કે, દર્શનોપયોગ અને જ્ઞાનોપયોગ કેવળીમાં યુગપત્ હોય છે તો એવી માન્યતામાં એક કાળ ભાવી માન્યતા હોવાથી આ બંનેમાં એકત્વાપત્તિ માનવી પડશે. પરંતુ તેમાં એકત્વાપત્તિ કોઈ પણ રીતે થઈ શકતી નથી. કારણ કે, જ્ઞાનનો સ્વભાવ સાકાર અને દર્શનનો સ્વભાવ અનાકાર છે. અને એથી જ એ બંને પરસ્પર બુદ્ધા બુદ્ધા છે. બીજી વાત એક એ પણ છે કે, જ્યારે આ પ્રમાણે આ બંને પોત પોતાના સ્વભાવથી એક બીજાથી વિરુદ્ધ છે તો પછી એમનું યુગપત્ થવાનું પણ અવિરુદ્ધ કેમ માની શકાય છે. આથી આ બંનેની ન તો

ધર્માચાર્યસ્યાવર્ણવાદી સ ચૈવં ભાષતે-इमे धर्माचार्या न भवन्ति विशुद्धजातिकु-
लोत्पन्नाः, न वा लोकव्यवहारकुशलाः, नाप्येते औचित्यं वदन्ति । स चावर्णवादी
गुरुसेवायां न वर्तते, अनुचितविधायी छिद्रपेक्षी तथा सर्वसमक्षं गुरुदोषभाषी,
गुरोः प्रतिकूलश्च भवति । यश्च संघस्यावर्णवादी स चૈવં ભાષતે-বহব: শ্বশ্রৃগালা-
দিসংঘা: সন্তি, কোঃ্যমিহ সংঘ: ?, ইত্যাদি । যস্তু সাধূনামবর্ণবাदी স চૈવં
भाषते-अहो ! अमी साधव: परस्परमपि न सहन्ते, अत एव पृथक् तिष्ठन्ति,

ही बनती है और न युगपत्ता ही ” । इसी तरह जो धर्माचार्यका अव-
र्णवादी होता है वह इस प्रकार कहता है कि-“ये धर्माचार्य न तो विशुद्ध
जातिमें उत्पन्न हुए हैं और न विशुद्ध वंशमें ही जन्मे हैं । लौकिक व्यवहार
में ये सब बिलकुल अनभिज्ञ होते हैं । उचितता तो इनमें होती ही नहीं
है” । इस प्रकार धर्माचार्यका अवर्णवाद करनेवाला मुनि गुरुसेवासे सदा
पराङ्मुख रहता है, अनुचित विधायी एवं छिद्रान्वेषी होता है । सबके
साम्हने अपने गुरुदेवके दोषोंको कहनेमें उसको कुछ भी संकोच
नहीं होता है । समझाने बुझाने पर वह उनसे प्रतिकूल हो जाता
है । तथा संघका अवर्णवादी संघकी इस प्रकार निंदा करता है-अरे
संसारमें तो और भी अनेक संघ हैं कुत्तोंका श्रगालोंका । तो फिर
यही संघ कौन एक अनौखा संघ है” । तथा साधुके अवर्णवादीकी विचा-
रधारा इस प्रकारकी होती है-“अरे ? ये साधुतो परस्परमें भी एक दूसरे
को नहीं देख सकते हैं यही कारण हैं कि ये सब पृथक् होकर देशा-

કમિકતા બને છે અથવા ન તો યુગપત્તા” આ પ્રમાણે જે ધર્માચાર્યના અવ-
ર્ણવાદી હોય છે તે આ પ્રકારે કહે છે કે,-“આ ધર્માચાર્ય ન તો વિશુદ્ધ
જાતિમાં ઉત્પન્ન થયેલ છે. અથવા ન તો વિશુદ્ધ વંશમાં જન્મેલ છે. લૌકિક
વ્યવહારથી એ સઘળા બિલકુલ અજાણ છે. ઉચિતતા તો એમનામાં બિલકુલ
હોતી નથી.” આ પ્રમાણે ધર્માચાર્યનું અવર્ણવાદ કરવાવાળા મુનિ ગુરુ સેવાથી
હંમેશાં પરાઙ્મુખ રહે છે. અનુચિત વિધાવાળા અને છિદ્રાન્વેષિ હોય છે.
બધાની સામે પોતાના ગુરુદેવના દોષોને કહેવામાં તેને કોઈ સંકોચ આવતો
નથી. સમજાવવા છતાં પણ તે સમજાવનાર સામે પણ પ્રતિકુળ બની જાય છે.
તથા સઘના અવર્ણવાદી સંઘની નિંદા કરે છે.-“અરે સંસારમાં તો બીજાં પણ
અનેક સઘ છે, કુતરાના, શિયાળીયાના તો પછી આ સંઘ એવો કયો અનોખો
સંઘ છે.” તથા સાધુની અવર્ણવાદીની વિચાર ધારા આ પ્રકારની હોય છે,
”અરે આ સાધુ તો પરસ્પરમાં એક બીજાને જોઈ નથી શકતાઅને આ કારણ
છે કે, સઘળા અલગ અલગ થઈને દેશાંતરમાં વિચરતા રહે છે. ગુરુઓની

देशान्तरं च गच्छन्ति, गुरुणामप्यनुवर्तिनः, अपि च यस्य गुणानवलोक्य मुनयः प्रसीदन्ति, तस्याप्यतिचरादिकं दोषं न भ्रमन्ते, इत्यादि । इत्थं ज्ञानादीनामवर्णवादी तथा-मायी=माया-शाठ्यं. सा यस्यास्तीति माया, यस्त्वात्म-स्वभावं संवृणुते, परस्य गुणान् घातयति चौर इव सर्वतः गङ्गमानः गूढाचारः, मृषावादी च मायीत्युच्यते । यश्चैव भूतः स किल्बिषिकीं भावनां करोति । इयमपि दुर्गति हेतुरिति विचिन्त्य परिवर्जनीयेति भावः ॥ २६४ ॥

‘अणुबद्धरोषप्रसरो’ इत्यादि—

अनुबद्धरोषप्रसरः=अनुबद्धः-अव्यवच्छिन्नः, रोषस्य-क्रोधस्य, प्रसरः-

न्तरमें विचरते रहते हैं। गुरुओंकी सेवा करना तो दूर रहा ये तो उनके साथी भी नहीं होते हैं स्वच्छंद रहते हैं। जिनके गुणोंको देखकर मुनिजन आनंदित होते हैं उसके भी अनिचारादिक दोषोंको ये सहन नहीं कर सकते हैं”। इसी प्रकार ज्ञान आदिका अवर्णवादी होता है। माया शब्दका अर्थ शाठ्य (कपट) है। यह माया जिसके होती है वह मायी है। मायी अपने स्वभावको तो ढके रहता है और दूसरोंके सद्गुणोंकी भी निंदा करता है। चौरकी तरह सर्वतः शंकिमन होकर अपने आचारको गूढ रखता है तथा अपने व्यवहारका सिका जमानेके लिये झूठ बोला करता है। ऐसा व्यक्ति किल्बिषिकी भावना वाला माना गया है। अतः इस भावनाको भी दुर्गतिका हेतु जानकर मोक्षाभिलाषियोंको छोड़ देना चाहिये ॥ २६४ ॥

अन्वयार्थ—(अणुबद्धरोषप्रसरो-अनुबद्धरोषप्रसरः) सर्वदा विरोध-

सेवा करवी तो ओक आनु रही परंतु आ तो ओभना साथी पणु यता नधी अने स्वच्छंदि रहे छे जेना गुणोने ओछने मुनिजन आनंदित थाय छे तेना पणु अतिचार आदि दोषोने सहन करी शकता नधी. ” आ प्रकारना ज्ञान आदिना अपरहर्षादि होय छे. माया शब्दने अर्थ शठ (कपट) छे. आ माया जेने होय छे ते मायी छे. मायी येताना स्वभावने ढांकता रहे छे. अने ओजना सद्गुणोनी पणु निंदा करे छे. चोरनी भाइक षधी आनु शंकित मनवाणा यधने येताना आचारने गूढ राखीने तथा येताना व्यवहारने सिकके नभावना भाटे लुहुं पोइथा करे छे. आवी व्यक्ति किल्बिषी लावना वाणी मनायेव छे. जेधी आ लावनाने पणु दुर्गतिना हेतुइय ओछीने मोक्षना असिवाधीओये छोडी देवी ओछये. ॥ २६४ ॥

अन्वयार्थ—अणुबद्धरोषप्रसरो-अनुबद्धरोषप्रसरः सदाय विरोधशील

विस्तारो यस्य स तथा, सर्वदा विरोधशीलत्वाद्, अनुतापित्वाद् वा, क्षमणार्थं प्रार्थनेऽपि प्रसन्नतायां अभावाद् वेति भावः । तथा-अपि च, निमित्ते-निमित्त-विषये, प्रतिसेवी प्रतिसेवकः, एताभ्याम्-अनन्तरोक्ताभ्याम् अनुबद्धरोपप्रसन्नत्वं निमित्तप्रतिसेवित्वरूपाभ्यां, कारणाभ्याम्, आसुरिकीं=आसुरीं भावनां करोति । इयमपि दुर्गतिप्रापिकेति विज्ञाय हेयेति भावः ॥ २६५ ॥

किं च—

मूलम्—सत्थग्नहणं विसर्गवर्णनं च जलणं च जलपूवेसो यं ।

अणार्यारभण्डसेवा, जन्ममरणानि वधन्ति ॥ २६६ ॥

छाया—शस्त्रग्रहणं विषमक्षणं च ज्वलनं च जलप्रवेशश्च ।

अनाचारभाण्डसेवा जन्ममरणानि वधन्ति ॥ २६६ ॥

टीका—‘सत्थग्नहणं’ इत्यादि—

शस्त्रग्रहणं= शस्त्रं-खड्गछूरीकादिकं, तस्य ग्रहणम्, इदमुपलक्षणम्-स्वघातार्थं

शील होनेके कारण अथवा पश्चात्ताप नहीं करने वाला होनेके कारण अथवा क्षमाकी याचना करने पर भी प्रसन्नताका अभावक होनेके कारण जिसके क्रोधका तनाव व्युच्छिन्न-नष्ट नहीं हुआ है तथा जो (निमित्तमि पडिसेवी-निमित्ते प्रतिसेवी) निमित्तरूप विषयका प्रति सेवक है-क्रोधके निमित्तका ही जो सदा ध्यान रखता है-ऐसा व्यक्ति (एणहिं कारणेहिं-एताभ्याम् कारणाभ्याम्) इन दो कारणोंसे (आसुरियं भावणां कुणइ-आसुरिकी भावनां करोति) आसुरी भावना वाला बनता है । यह भावना भी जीवको दुर्गतिमें ले जाने वाली है अतः यह त्याज्य है ॥ २६५ ॥

किंच—‘सत्थग्नहणं’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(सत्थग्नहणं-शस्त्रग्रहणम्) अपने आपका गान करनेके लिये

होवाना कारण अथवा पश्चात्ताप न करवावाना होवाने कारण, अथवा क्षमाकी याचना करवा छूटा यह प्रसन्नताना अभावक होवाने कारण नेतानांभी क्रोध आछे तथा पाभते नही तथा ने निमित्तमि पडिसेवी-निमित्ते प्रतिसेवी निमित्तरूप विषयना प्रति सेवक छे, क्रोधना निमित्तनं न ने सदा सर्वदा ध्यान राछे छे ओवी व्यक्ति एणहिं कारणेहिं-एताभ्यां कारणाभ्याम् न ने कारणेभी आसुरियं भावणां कुणइ-आसुरिकी भावनां करोति आसुरी भावनावाली बाने छे, न लावना यह अपने दुर्गतिमां लई नतर होवाधी बाने यह तः ३६६ के छे छे ।

किंच—‘सत्थग्नहणं’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—सत्थग्नहणं-शस्त्रग्रहणम् पोते पोतानं न बाद इव न छे

સ્વદેહોપરિ સ્વઙ્ગાદિશસ્ત્રવ્યાપારણમિત્યર્થઃ, તથા-વિષમક્ષણં, ચ-પુનઃ, જ્વલનં સ્વદેહસ્યાગ્નૌ નિપાતનમિત્યર્થઃ, જલપ્રવેશઃ-સ્વવધાર્થે નદી સમુદ્રાદૌ સ્વદેહસ્ય પાતનમ્, અનાચારભાણ્ડસેવા ચ આચારઃ-શાસ્ત્રવિહિતો વ્યવહારસ્તદનુષ્ઠાનાર્થે ભાણ્ડમ્-ઉપકરણમ્, આચારભાણ્ડં, યન્ન તથા, તદનાચારભાણ્ડં, તસ્ય સેવા-હાસ્ય સોહાદિભિઃ પરિભોગઃ, એતાનિ શસ્ત્રગ્રહણાદીનિ જન્મમરણાનિ બંધનન્તિ, ઉપચારાજ્જન્મમરણનિમિત્તકર્માણિ સ્વાત્મનાશ્લેષયન્તિ સંકલેશજનકત્વેન શસ્ત્ર-ગ્રહણાદીનામનન્તભવહેતુત્વાદિતિ ભાવઃ ।

નનુ પૂર્વે તાદૃશ દેવદુર્ગતિગામિત્વં ભાવનાનાં ફલપ્રુક્તમ્, ઇહ તુ અનન્ત-

શરીર પર તલવાર આદિ શસ્ત્રકા પ્રયોગ કરના (વિસમક્ષણં-વિષમક્ષણમ્ વિષકા મક્ષણ કરના (જલણં-જ્વલનમ્) અગ્નિમાં પ્રવેશ કરના (જલપ્પ-વેસો-જલપ્રવેશઃ) પાણીમાં ડૂબ જાના (અનાચારભાણ્ડસેવા-અનાચાર ભાણ્ડસેવા) તથા અનાચાર ભાણ્ડ સેવા-શાસ્ત્ર વિહિત વ્યવહારકો અનુ-ષ્ઠિત કરનેકે લિયે ઉપકરણ રાખના યહ આચાર ભાણ્ડસેવા હૈ ઇસસે વિપરીત અનાચાર ભાણ્ડસેવા હૈ યે સબ વાતે (જન્મ મરણાણિ બંધન્તિ-જન્મ મરણાણિ બંધનન્તિ) જન્મ જરા ઓર મરણકે નિમિત્તભૂત કર્મોકા સંબંધ આત્માસે કરાતી હૈ ઇસસે આત્મા સંસારસે પાર નહી હોતા હૈ । યહ શસ્ત્ર ગ્રહણ આદિ સંકલેશજનક હોનેસે આત્માકે લિયે અનંતભવકા હેતુભૂત હોતા હૈ ।

શંકા-યહાં પહિલે ઇન કંદર્પ આદિ ભાવનાઓકે દેવદુર્ગતિ દાતા કહા હૈ અર્થાત્ દેવ દુર્ગતિકી પ્રાપ્તિ હોના યહ ફલ ઇન ભાવનાઓકા

શરીર ઉપર તરવાર આદિ શસ્ત્રોનો ત્યાગ કરવો, વિસમક્ષણં-વિષમક્ષણમ્ વિષતું ભક્ષણ કરવું, જલણં-જ્વલનમ્ અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવો, જલપ્પવેસા-જલ-પ્રવેશઃ પાણીમાં ડૂબી જવું, તથા અનાચારભાણ્ડસેવા-અનાચારભાણ્ડસેવા અનાચાર ભાણ્ડસેવા-શાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ વ્યવહારનું અનુકરણ કરવાના માટે ઉપકરણ રાખવા આ આચાર ભાણ્ડ સેવા છે.-આથી વિપરીત અનાચાર ભાણ્ડ સેવા છે.-આ સઘળી વાતો જન્મમરણાણિ બંધન્તિ-જન્મમરણાણિ બંધનાતિ જન્મ, જરા, અને મરણના નિમિત્ત ભૂત કર્મોનો આત્માનિ સાથે સંબંધ કરાવે છે. આના કારણે આત્મા સંસારથી પાર થઈ શકતો નથી. આ શસ્ત્ર આદિ સંકલેશજનક હોવાથી આત્માના માટે અનંતભવના હેતુભૂત થાય છે.

શંકા-અહીં પહેલાં એ કંદર્પ આદિ ભાવનાઓને દેવ દુર્ગતિની દાતા બતાવેલ છે અર્થાત્ દેવ દુર્ગતિની પ્રાપ્તિ થવી આ ક્ષણ એ ભાવનાઓનું

જન્મમરણ કારણીભૂત કર્મબંધરૂપં ફલમુક્તમ્, ઇતિ કથં ન વિરોધઃ?, અત્રોચ્યતે—
દેવદુર્ગતિગામિત્વં ભાવનાનાં સાક્ષાત્ફલં પ્રાપ્તમ્, ઇહ તુ તાસામેવ ભાવનાનાં
પરમ્પરાફલં ભાવનાર્થમુક્તં, યદ્દિ વિચિન્ત્ય સાધવસ્તાઃ સર્વા ભાવનાઃ પરિહરિષ્ય-
ન્તીતિ । તથાચોક્તમ્—

एयाओ भावणाओ, भाविता देवदुग्गइं जंति ।

तत्तो य चुया संता, परिति भवसागरमणंतं ॥१॥

છાયા—એતા ભાવના, ભાવયિત્વા દેવદુર્ગતિ યાન્તિ ।

ततश्च च्युताः सन्तः पर्यटन्ति भवसागरमनन्तम् ॥१॥ इति ॥ २६६ ॥

સંપ્રતિ મગવદુક્તાર્થમુપસંહરન્ સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામિનમાહ—

મુલમ્—इइ पाउकैरे बुद्धे, नायए परिनिव्वुए ।

छत्तीसं उत्तरज्झाए, भवसिद्धि य संमए 'त्तिवेमि' ॥२६७॥

है ऐसा कहा है और अब यहां ऐसा कहा जाता हैं कि ये शस्त्र ग्रहणा-
दिक अनन्त जन्ममरणके कारणी भूत कर्मोंके बंधनरूप फलके दाता
हैं इसलिये इस प्रकारके कथनमें पूर्वापर विरोध आता है ? सो ऐसी
आशंका यहां ठीक नहीं है । कारण कि फल दो प्रकारका होता है ?
साक्षात् फल और दूसरा परम्परा फल । देव दुर्गति प्राप्ति यह आदि
भावनाओंका साक्षात् फल है तथा जन्म मरणरूप फल परम्परा फल है,
अतः इन भावनाओंका यह द्विविधफल अनिष्ट है ऐसा जानकर साधु-
जन इनका परित्याग अवश्य कर दें । कहा भी है—

“एयाओ भावणाओ भाविता देव दुग्गइं जंति ।

तत्तो य चुया संता परिति भवसागरमणंतं ॥ ” इति ॥ २६६ ॥

છે એવું કહેલ છે. અને હવે અહીં એવું કહેવામાં આવે છે કે, એ શસ્ત્ર
ગ્રહણાદિક અનંત જન્મ મરણના કારણભૂત કર્મોના બંધનરૂપ ફળને આપનાર
છે. આ કારણથી આ પ્રકારના કહેવામાં પૂર્વાપર વિરોધ આવે છે ? તો આવી
આશંકા ખરોખર નથી. કારણ કે, ફળ બે પ્રકારનાં હોય છે. એક સાક્ષાત્ ફળ
અને બીજું પરંપરા ફળ દેવ દુર્ગતિ પ્રાપ્તિ એ કંઠર્પ આદિ ભાવનાઓનું
સાક્ષાત્ ફળ છે. તથા જન્મ મરણરૂપ ફળ પરંપરા ફળ છે. આથી આવી
ભાવનાઓનાં દ્વિવિધ ફળ અનિષ્ઠ છે એવું જાણીને સાધુજન એનો પરિત્યાગ
જરૂરી કરી દે. કહ્યું પણ છે—“एयाओ भावणाओ भाविता देव दुग्गइंजंति ।
तत्तो य चुया संता परिति भवसागरमणंतं ॥” ઇતિ ॥ ॥૨૬૬॥

છાયા—ઇતિ પ્રાદુષ્કૃત્ય બુદ્ધઃ, જ્ઞાતજઃ પરિનિર્વૃતઃ ।

ષટ્ત્રિંશદુત્તરાધ્યાયાન્ ભવસિદ્ધિકસંમતાન્, ઇતિ વ્રવીમિ ॥૨૬૭॥

ટીકા—‘ઇહ પાઝકરે બુદ્ધે’ ઇત્યાદિ—

જ્ઞાતજઃ=જ્ઞાતપુત્રચરમતીર્થદ્ધરઃ શ્રીવર્ધમાનસ્વામી, કથં ભૂતઃ ? બુદ્ધઃ=સર્વજ્ઞઃ—
કેવલાલોકાલોકિતસમસ્તવસ્તુસ્વરૂપ ઇત્યર્થઃ, ઇતિ=એતાન્=અનન્તરોક્તાન્ ભવ-
સિદ્ધિકસંમતાન્-ભવસિદ્ધિકૈર્ભવ્યૈઃ સંમૃતાન્=સમ્યગ્ દૃતાન્ સ્વીકૃતાન્ સકલ-
કલ્યાણ સાધકત્વાદિતિ ભાવઃ, ષટ્ત્રિંશદુત્તરાધ્યાયાન્-ષટ્ત્રિંશત્=ષટ્ત્રિંશત્સંખ્ય-

અવ ભગવદુક્ત અર્થકા ઉપસંહાર કરતે હુએ સુધર્મા સ્વામી જવૂસ્વા-
મીસે કહતે હૈં— ‘ઇહ પાઝ કરે’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(નાયએ-જ્ઞાતજઃ) જ્ઞાતપુત્ર ચરમતીર્થકર શ્રી વર્ધમાન
સ્વામી ને જો (બુદ્ધે-બુદ્ધઃ) કેવલ જ્ઞાનરૂપ આલોકસે સમસ્ત વસ્તુ સ્વ-
રૂપકે જ્ઞાતા થે (ઇહ ભવસિદ્ધિયસંમત-ઇતિ ભવસિદ્ધિકસંમતાન્)
અનન્તરોક્ત હન ભવસિદ્ધિક-ભવ્યજનો દ્વારા સ્વીકૃત હન અનન્તરોક્ત
(છત્તીસં ઉત્તરાજ્ઞાએ-ષટ્ત્રિંશદુત્તરાધ્યાયાન્) વિનયશ્રુત આદિ નામક
છત્તીસ ૩૬ અધ્યયનોં વાલે ઉત્તરાધ્યયનોંકો (પાઝકરે-પ્રાદુષ્કૃત્ય) નિર્વા-
ણપ્રાપ્તિકે આસન્ન સમયમેં અર્થતઃ પ્રકટ કરકે (પરિનિર્વૃતઃ) સિદ્ધિ
ધામકો પ્રાપ્ત કિયા હૈ ।

ભાવાર્થ—શ્રમણ ભગવાન્ શ્રી મહાવીર સ્વામીને વિનયશ્રુત આદિ
નામક છત્તીસ ૩૬ અધ્યયનોંસે યુક્ત હસ ઉત્તરાધ્યયનકા અર્થતઃ મુક્તિ
જાનેકે કુછ સમય પહિલે નિરૂપણ કિયા હૈ । હસમેંકે સમસ્ત અધ્યયન

હવે ભગવદુક્ત અર્થનેા ઉપસંહારક કરતાં શ્રી સુધર્માસ્વામી જમ્બૂ
સ્વામીને કહે છે—“ઇહ પાઝકરે” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—નાયએ-જ્ઞાતજઃ જ્ઞાતપુત્ર ચરમ તીર્થકર શ્રી વર્ધમાન સ્વામીએ
ને બુદ્ધે-બુદ્ધઃ કેવળ જ્ઞાનરૂપ આલોકથી સમસ્ત વસ્તુ સ્વરૂપના જ્ઞાતા હતા,
તેમણે ઇહ ભવસિદ્ધિયસંમત-ઇતિ ભવસિદ્ધિક સંમતાન્ અનન્તરોક્ત આ ભવ
સિદ્ધિક ભવ્યજનો દ્વારા સ્વીકારવામાં આવેલ આ અનન્તરોક્ત છત્તીસં ઉત્તરા-
જ્ઞાએ-ષટ્ત્રિંશદુત્તરાધ્યાયાન્ વિનય શ્રુત આદિ નામનેા છત્તીસ અધ્યયનોવાળા
ઉત્તરાધ્યયનને પાઝકરે-પ્રાદુષ્કૃત્ય નિર્વાણ પ્રાપ્તિના આસન્ન સમયમાં અર્થ સાથે
પ્રગટ કરીને સિદ્ધિધામને પ્રાપ્ત કરેલ છે.

ભાવાર્થ—શ્રમણ ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામીએ વિનયશ્રુત આદિ નામના
છત્તીસ ૩૬ અધ્યયનોથી યુક્ત આ ઉત્તરાધ્યયનનેા અર્થતઃ મુક્તિ જવાના થોડા
સમય પહેલાં નિરૂપણ કરેલ છે. આમા સધળાં અધ્યયન સંપૂર્ણ રીતે કહેવાણ

કાન્ ઉત્તરાધ્યાયાન્-ઉત્તરા:-મોક્ષસાધકત્વાત્ પ્રધાના અધ્યાયાઃ=અધ્યયનાનિ
વિનયશ્રુતાદિ નામકાનિ ઉત્તરાધ્યાયાસ્તાન્ પ્રાદુષ્કૃત્ય=નિર્વાણાસન્નસમયેઽર્થતઃ
પ્રકટીકૃત્ય સમુપદિશ્ય, પરિનિર્વૃતઃ=સિદ્ધિ પ્રાપ્તઃ ॥૨૬૭॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्ब्रह्म-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललि-
तकलापालापक-प्रविशुद्धनैकगद्यपद्य ग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-शाहू
छत्रपति-कोल्हापुरराजप्रदत्त-“ जैनशास्त्राचार्य ”-पदभूषित-
कोल्हापुरराजेगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
-पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायाम् उत्तरा-
ध्ययनसूत्रस्य प्रियदर्शिन्याख्यायां व्याख्या-
यां “ जीवाजीवविभक्तिनामकं ” षट्त्रि-
शत्तममध्ययनं संपूर्णम् ॥ ३६ ॥
॥ उत्तराध्ययनसूत्रं सम्पूर्णम् ॥

સકલ કલ્યાણ સાધક હોનેસે ભવ્યજનો દ્વારા સ્વીકૃત હુએ હૈં । ભગવાન્
મહાવીર જ્ઞાતપુત્ર થે । ઉન્હોને મુક્તિલક્ષ્મીકો પ્રાપ્ત કિયા હૈ । ઇસ પ્રકાર
ઇસ ભગવદુક્ત અર્થકા ઉપસંહાર કરકે શ્રી સુધર્માસ્વામીકો સમજાકર
ઇસ અધ્યયનકો સમાપ્ત કિયા હૈ । “ઇતિ બ્રવીમિ” પદોકા અર્થ પહિલે
લિખા જા ચુકા હૈ ।

उत्तराध्ययनसूत्र सम्पूर्ण

સાધક હોવાથી ભવ્યજનોએ સ્વીકાર કરેલ છે ભગવાન મહાવીર જ્ઞાતપુત્ર
હતા. એમણે મુક્તિ લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરેલ છે. આ પ્રમાણે આ ભગવદુક્ત
અર્થનો ઉપસંહાર કરીને શ્રી સુધર્માસ્વામીએ જમ્મૂ સ્વામીને અધ્યયનને
સમાપ્ત કરેલ છે. “ઇતિ બ્રવીમિ” પદોનો અર્થ આગળ કહેવાઈ ગયેલ છે.

उत्तराध्ययन सूत्र संपूर्ण

શાસ્ત્રપ્રશસ્તિ:—

ख्याते सौराष्ट्रदेशेऽस्मिन्, विद्यते खाखिजालिया ।
 मौजनद्यास्तटे ग्रामो, जैनसंघ विभूषितः ॥१॥
 वाटवीय कुलोत्पन्न स्तत्र श्री प्राणजीवनः ।
 नाम्ना कुसुमगौरीति, ख्याता तरय सुताऽभवत् ॥२॥
 सुतायाः स्वर्गवासिन्यास्तस्याः स्मरणहेतवे ।
 तस्य प्रार्थनया चात्र सम्पूर्णा प्रियदर्शिनी ॥३॥
 अष्टोत्तर द्विसहस्रमिते विक्रमवत्सरे ।
 वैशाखकृष्णपक्षीय सप्तमी शुक्रवासरे ॥४॥
 जामजोधपुरादत्र परिवारसमन्वितः ।
 पत्न्या छबलनाम्न्या च मेहताकुल संभवः ॥५॥

શાસ્ત્ર પ્રશસ્તિ—

સૌરાષ્ટ્ર દેશમેં જૈનસંઘણે વિભૂષિત એક ખાખી જાળીયા નામકો
 ગ્રામ હૈ । જો મૌજ નદીકે તટ પર વસા હુઆ હૈ । ઇસમેં વાટવિયા કુલો-
 ત્પન્ન શ્રી પ્રાણજીવનભાઈ રહતે હૈં ડનકી એક પુત્રી થી જિસકા નામ
 કુસુમગૌરી થા । વહ સ્વર્ગવાસિની બન ચુકી થી । અતઃ ડસકી સ્મૃતિ
 નિમિત્ત યહ પ્રિયદર્શિની નામક ટીકા વહાં વિક્રમાબ્દ ૨૦૦૮મેં શુક્રવારકે
 દિન વૈશાખ કૃષ્ણા ૬કો પ્રાણજીવનભાઈકી પ્રાર્થનાસે સંપૂર્ણકી ગઈ હૈ ।
 ઇસ ટીકાકી સમાપ્તિકે સમય જૈનધર્મોપાસક શ્રી પોપટલાલભાઈ જામ-
 જોધપુરસે સહકુટુંબ યહાં દર્શનાર્થ આયે ઓર વહાં ધર્મકી પ્રભાવના
 ખૂબ કી । ઇનકે પિતાકા નામ શ્રી માવજીભાઈ થા । મેહતાકુલસે ઇનકા
 જન્મ હુઆ હૈ । ઇનકી ધર્મપત્નીકા નામ છબલબાઈ હૈ । લક્ષ્મીકી ઇન પર

શાસ્ત્ર પ્રશસ્તિ—

સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં જૈનસંઘથી વિભૂષિત એક ખાખી જાળીયા નામનું ગામ
 છે. આ ગામ મૌજ નદીના કાંઠા ઉપર વસેલું છે. આ ગામમાં વાટવીયા
 કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા શ્રી પ્રાણજીવન ભાઈ રહે છે. એમને એક પુત્રી હતી.
 જેનું નામ કુસુમગૌરી હતું એ સ્વર્ગવાસી થઈ ગયેલ છે. આથી એની સ્મૃતિ
 નિમિત્ત આ પ્રિયદર્શિની નામની ટીકા ત્યાં વિક્રમ સંવત ૨૦૦૮ના વૈશાખ
 ૬ઠ્ઠે ૭ને શુક્રવારના રોજ પ્રાણજીવનભાઈની પ્રાર્થનાથી સંપૂર્ણ કરવામાં
 આવેલ છે આ ટીકાની સમાપ્તિના સમયે જૈન ધર્મોપાસક જામજોધપુર નિવાસી
 શ્રી પોપટલાલભાઈ સહકુટુંબ દર્શનાર્થે આવેલા અને ત્યાં ધર્મની પ્રભાવના
 કરવામાં આવી. એમના પિતાનું નામ શ્રી માવજીભાઈ હતું. મહેતા

શ્રેષ્ઠી પોપટલાલ: શ્રીમાવજી તનયસ્તદા ।

જૈનધર્મરત: શ્રીમાન્ દર્શનાર્થસમાગત: ॥૬॥

અત્ય: સુખદ: કૃપાસમુદય: શ્રી જૈનસંઘોમિથ:,

પ્રેમાબદ્ધવિધેયપદ્ધતિ મિલદીનાર્ત્તરક્ષાપર: ।

શુદ્ધ સ્થાનકવાસિધર્મનિરતો રત્નત્રયામ: શુભ:,

શ્રદ્ધાવાન નિગમે જિનપ્રવચને શ્રેયસ્કરે શોભતે ॥૭॥

દેવે ગુરૌ ધર્મપથે ચ ભક્તિ-રેષાં સદાચારરુચિર્હિ નિત્યમ્ ।

તે શ્રાવકા ધર્મપરાયણાશ્ચ સુશ્રાવિકા: સન્તિ ગૃહેગૃહેઽન્ ॥૮॥

વિશેષ કૃપા બની હુઈ છે । હસ ગાંવકા શ્રી જૈનસંઘ સદા સુખદ એવં દયાલુ છે । જો મી કોઈ ધાર્મિક કાર્ય કરના હોતા છે ઉત્તકો સવકે સવ બડે પ્રેમકે સાથ વિચાર કર મિલજુલ કરતે છે । દીન દુઃખી જીવોંકી રક્ષા નિમિત્ત હનસે બડી મદદ મિલતી રહતી છે । યે સવ શુદ્ધ સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયકે ઉપાસક છે । શક્તિઅનુસાર રત્નત્રયની આરાધના કરતે રહતે છે । જૈનધર્મમેં વિશેષ શ્રદ્ધા સંપન્ન હનકી માનસિક પરિણતિ રહા કરતી છે । યહાં ઘરર મેં શ્રાવક ઔર શ્રાવિકાએ દેવ, ગુરુ ઔર ધર્મમેં વિશિષ્ટ ભક્તિ રાખનેવાલે છે તથા સદાચાર સંપન્ન છે ॥

કુળમાં એમનો જન્મ થયેલ છે. એમનાં ધર્મપત્નીનું નામ છબલબાઈ છે. લક્ષ્મીની એમના પર સંપૂર્ણ કૃપા છે. જામજોધપુરગામનો જૈનસંઘ સદા સુખી અને દયળુ છે. એ કાંઈ પણ ધાર્મિક કામ કરવાનું હોય છે ત્યારે સઘળા ખૂબ જ પ્રેમથી સાથે બેસીને એકત્ર લાવનાથી કરે છે. દીનદુઃખી જીવોની રક્ષામાં આથી ઘણી મદદ મળતી રહે છે. આ સઘળા શુદ્ધ સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયના ઉપાસક છે. શક્તિ અનુસાર રત્નત્રયની આરાધના કરતા રહે છે. જૈનધર્મમાં વિશેષ સંપન્ન એમની માનસિક પરિણતિ રહ્યા કરે છે. દરેક ઘરમાં શ્રાવક અને શ્રાવિકાઓ દેવ, ગુરુ અને ધર્મમાં વિશિષ્ટ ભક્તિ રાખવાવાળા છે તથા સદાચાર સંપન્ન છે.

મજ્જલં મગવાન્ વીરો,

મજ્જલં ગૌતમઃ પ્રમુઃ ।

સુધર્મા મજ્જલં જમ્બૂ-

જૈનધર્મોઽસ્તુ મજ્જલમ્ ॥૧॥

સવન્દનં ગુરોરાદેશં ગૃહીત્વા ભાણ્ડકં=વર્ષાકલ્પાદિ યોગ્યં વસ્ત્રપાત્રાદિકં પ્રતિલેખ્ય ગુરું વન્દિત્વા સર્વદુઃખવિમોક્ષણં=શારીરમાનસસકલદુઃખનિવારકં સ્વાધ્યાયં કુર્યાત્ ॥૨૧॥

મૂલમ્—પોરિસીએ ચઢવ્ભાગે, વંદિત્તાણં તઓ ગુરું ।

અપડિક્કમિત્તા કાલસસ, ભાંયણં પડિલેહં ॥૨૨॥

છાયા—પૌરુષ્યાશ્ચતુર્થભાગે, વન્દિત્વા સ્વલુ તતો ગુરુમ્ ।

અપ્રતિક્રમ્ય કાલસ્ય, ભાજનં પ્રતિલેખયેત્ ॥ ૨૨ ॥

ટોકા—‘ પોરિસીએ ’ ઇત્યાદિ—

પૌરુષ્યાશ્ચતુર્થભાગેઽવશિષ્ટમાણે પાદોનપૌરુષ્યામિત્યર્થઃ, ગુરું વન્દિત્વા તતઃ કાલસ્ય—કાલમ્ અપ્રતિક્રમ્ય—કાલપ્રતિક્રમણમકૃત્ત્વૈવ=ગમનાગમનાદીનામૈર્યાપથિકાદિપ્રતિક્રમણમકૃત્વા ભાજનં=પાત્રં પ્રતિલેખયેત્ ભાજનમિત્યુપલક્ષણમ્ ઉપકરણમા-

સવન્દન ગુરુકે આદેશકો પ્રાપ્ત કરકે (મંડકં પડિલેહિત્તાણં—ભાણ્ડકં પ્રતિલેખ્ય) વર્ષાકલ્પ આદિકે યોગ્ય વસ્ત્ર એવં પાત્રાદિકોંકી પ્રતિલેખના કરે । પ્રતિલેખના કરકે (ગુરું વંદિત્તા—ગુરું વન્દિત્વા) ગુરુકો વન્દના કરે । વન્દના કરકે પશ્ચાત્ વહ (સર્વદુઃખવિમોક્ષણં સજ્જાયં કુઝ્જા—સર્વદુઃખવિમોક્ષણં સ્વાધ્યાયં કુર્યાત્) શારીરિક એવં માનસિક સમસ્ત દુઃખોંકે નાશક સ્વાધ્યાયકો કરે ॥ ૨૧ ॥

‘ પોરિસીએ ’ ઇત્યાદિ—

અન્વયાર્થ—(પોરિસીએ ચઢવ્ભાગે—પૌરુષ્યાશ્ચતુર્થભાગે) પૌરુષીકે અવશિષ્ટ ચતુર્થભાગમેં (ગુરું વંદિત્તાણં—ગુરું વન્દિત્વા) ગુરુ મહારાજકો વંદના કરકે (તઓ કાલસસ અપડિક્કમિત્તા—તતઃકાલસ્ય અપ્રતિક્રમ્ય) બાદમેં કાલપ્રતિક્રમણ નહીં કરકે હી—ગમના ગમનાદિરુપ ઈર્યાપથિક—

કરીને મંડકં પડિલેહિત્તા—ભાણ્ડકં પ્રતિલેખ્ય વર્ષાકલ્પ આદિના યોગ્ય વસ્ત્ર અને પાત્રાદિકોની પ્રતિલેખના કરે. પ્રતિલેખના કર્યા પછી ગુરું વંદિત્તાણં—ગુરું વન્દિત્વા ગુરુને વંદના કરે. વંદના કર્યા પછી તે સર્વદુઃખવિમોક્ષણં કુઝ્જા—સર્વદુઃખવિમોક્ષણં કુર્યાત્ શારીરિક અને માનસિક સઘળા દુઃખોનો નાશ કરનાર સ્વાધ્યાય કરે. ॥૨૧॥

“ પોરિસીએ ” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—પોરસીએ ચઢવ્ભાગે—પૌરુષ્યાશ્ચતુર્થભાગે પૌરુષીના અવશિષ્ટ ચોથા ભાગમા ગુરું વંદિત્તાણં—ગુરું વન્દિત્વા ગુરુ મહારાજને વંદના કરીને તઓ કાલસસ અપડિક્કમિત્તા—તતઃ કાલસ્ય અપ્રતિક્રમ્ય આદમાં કાલપ્રતિક્રમણ ન કરતાં, ગમના

ત્રસ્ય ઉભયકાલે પ્રતિલેખનવિધાનાત્ । સ્વાધ્યાયાનન્તરં કાલપ્રતિક્રમણં કર્તવ્યમ્ ।
ચતુર્થપૌરુષ્યામપિ સ્વાધ્યાયસ્ય વિધાનાત્ । કાલપ્રતિક્રમણં ચ સ્વાધ્યાયસમાપ્તૌ
સ્યાદિત્યતઃ ‘અપડિકમિત્તા કાલસ્સ’ इत्युक्तम् । ‘કાલસ્સ’ इत्यत्र सम्बन्ध
सामान्ये षष्ठी ॥ २२ ॥

પ્રતિલેખનાવિધિમાહ--

મૂલમ્—મુહપોત્તિયં પંડિલેહિત્તા, પંડિલેહિજ્જ ગોચ્છંગં ।

ગોચ્છગલ્લંઙ્ગુલિઓ, વર્થાઈં પંડિલેહં ॥૨૩॥

છાયા--મુખવસ્ત્રિકાં પ્રતિલેખ્ય, પ્રતિલેખયેદ્ ગોચ્છકં ।

ગોચ્છકલતિકામઙ્ગુલિતો, વસ્ત્રાણિ, પ્રતિલેખયેત્ ॥૨૩॥

ટીકા—‘મુહપોત્તિયં’ इत्यादि ।

મુનિઃ મુખવસ્ત્રિકામ્=અષ્ટપુટલક્ષણાં સદોરકમુખવસ્ત્રિકાં પ્રથમં પ્રતિલેખ્ય
ગોચ્છકં=પ્રમાર્જિકામ્ ઉપલક્ષણત્વાદ્ રજોહરણં ચ અઙ્ગુલિતઃ=અઙ્ગુલ્યુપરિધૃત્વા,
ગોચ્છકલતિકાં=પ્રમાર્જિકાદણ્ડં ‘દાંડીતિ’ ભાષા પ્રસિદ્ધમ્, ઉપલક્ષણત્વાદ્ રજો-

પ્રતિક્રમણ નહીં કરકે (ભાયણં પંડિલેહં-ભાજનં પ્રતિલેખયેત્) ઉપ-
કરણ માત્રકી પ્રતિલેખના કરે । સ્વાધ્યાયકે બાદ કાલપ્રતિક્રમણ કરના
ચાહિયે ઔર ચતુર્થ પૌરુષીમેં મી સ્વાધ્યાય કરનેકા વિધાન હૈ । ઇસલિયે
ઇસ ગાથામેં ‘અપડિકમિત્તા કાલસ્સ’ ऐसा कहते है ॥ २२ ॥

અવ પ્રતિલેખનાકી વિધિ કહતે હૈ—‘મુહપોત્તિયં’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—મુનિ (મુહપોત્તિયં-મુખવસ્ત્રિકામ્) આઠ પુટ વાલી
સદોરકમુખવસ્ત્રિકાકી સર્વ પ્રથમ (પંડિલેહિત્તા-પ્રતિલેખ્ય) પ્રતિલેખના
કરે । ઇસકી પ્રતિલેખના કરકે બાદમેં (ગોચ્છંગં અંગુલિઓ ગોચ્છગ
લંઙ્ગુલિ પંડિલેહિજ્જ-ગોચ્છકં અંગુલિતઃ ગોચ્છકલતિકાં પ્રતિલેખયેત્)
પ્રમાર્જિકાકી, રજોહરણકી તથા અંગુલિયોંકે ઉપર રચકર ગોચ્છક-

ગમન આદિરૂપ ઇર્થાપથિક ન કરતાં ભાયણં પંડિલેહં-ભાજનં પ્રતિલેખયેત્ ઉપ-
કરણુ માત્રની પ્રતિલેખના કરે. સ્વાધ્યાયના પછી કાલ પ્રતિક્રમણુ કરવું જોઈએ.
અને ચતુર્થ પૌરુષીમાં પણ સ્વાધ્યાય કરવાનું વિધાન છે. એ માટે આ ગાથામાં
“અપડિકમિત્તા કાલસ્સ” એવું કહે છે ॥૨૨॥

હવે પ્રતિલેખનાની વિધિ કહેવામાં આવે છે—“મુહપોત્તિયં” इत्यादि.

અન્વયાર્થ—મુનિ મુહપોત્તિયં-મુખવસ્ત્રિકામ્ આઠ પુટવાળી સદોરકમુખ-
વસ્ત્રિકાની સર્વ પ્રથમ પંડિલેહિત્તા-પ્રતિલેખ્ય પ્રતિલેખના કરે એની પ્રતિલેખના
કર્યા પછી ગોચ્છંગં અંગુલિઓ ગોચ્છગલંઙ્ગુલિ પંડિલેહિજ્જ-ગોચ્છક અંગુલિતઃ ગોચ્છક-
લતિકાં પ્રતિલેખયેત્ પ્રમાર્જિકાની, રજોહરણની, તથા આંગળીયોની ઉપર રાખી

हरणदण्डं च , प्रतिलेखयेत् । ततः वस्त्राणि प्रतिलेखयेत् । ‘ गोच्छगलइयंगुलिओ ’
इत्यत्रोर्षत्वाद् ‘ अंगुलि शब्दस्य आद्याक्षरलोपः ॥ २३ ॥

वस्त्राणि कथं प्रतिलेखयेदित्याह—

मूलम्—उड्डु थिरं^२ आतुरियं, पुव्वं ता वत्थमेव पडिलेहे ।

तो बिइयं पप्फोडे, तंइयं च पुणो पमज्जिजा ॥२४॥

छाया—ऊर्ध्व स्थिरम् अत्वरितं, पूर्वं तावद् वस्त्रमेव प्रतिलेखयेत् ।

ततो द्वितीयं प्रस्फोटयेत्, तृतीयं च पुनः प्रमृज्यात् ॥ २४॥

टीका—‘ उड्डु ’ इत्यादि ।

ऊर्ध्व कायतो वस्त्रतश्च—तत्र कायत उत्कुटुकः, वस्त्रतस्तु तिर्यक्प्रसारितवस्त्रः,
स्थिरं दृढग्रहणेन, अत्वरितम्=त्वरारविर्जितं यथा भवति तथा, पूर्वं=प्रथमं तावद् वस्त्रं
प्रतिलेखयेदेव । एवकारो भिन्नक्रमः, अतस्तस्य क्रिययाऽन्वयः । अयमस्याभिप्रायः—

लतिकाकी अर्थात् प्रमार्जिका दण्डकी तथा रजोहरणदण्डकी प्रतिलेखना
करें । बादमें (वस्त्राणि प्रतिलेखयेत्) वस्त्रोंकी प्रतिलेखना करें ॥ २३ ॥

वस्त्रोंकी किस प्रकार प्रतिलेखना करे ? सो कहते हैं—‘उड्डु’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(उड्डु थिरं अतुरियं पुव्वं वत्थमेव पडिलेहे—ऊर्ध्व स्थिरं
अत्वरितं पूर्वं वस्त्रं प्रतिलेखयेत्) उत्कुटुक आसनसे बैठकर मुनि वस्त्रको
तिरछा फैलाकर स्थिरता एवं अचपलतापूर्वक (पुव्वं—प्रथमम्) सर्वप्रथम
वस्त्रोंकी प्रतिलेखना करे । अर्थात् वस्त्रोंको इस पारसे उस पार देखे ।
किन्तु उनको झटकारे नहीं । यदि उसके ऊपर कोई जीवजंतु चलता
फिरता तथा बैठा हुआ नजर आवे तो उसको यतना पूर्वक कहीं अन्यत्र
निरुपद्रव स्थानमें रख देवे (तओ बिइयं पप्फोडे—ततः द्वितीयं प्रस्फोटयेत्)

गोच्छगललतिकाणी अर्थात् प्रमार्जिका दण्डानी रणेहरण दण्डानी प्रतिलेखना करे,
आहमां वस्त्राणी प्रतिलेखना करे ॥२३॥

वस्त्रोनी क्या प्रकारे प्रतिलेखना करे ? ओ भाटे कडे छे के—“उड्डु” इत्यादि.

अन्वयार्थ—उड्डु थिरं अतुरियं पुव्वं वत्थमेव पडिलेहे—ऊर्ध्व स्थिरं अत्वरितं पूर्वं
वस्त्रं प्रतिलेखयेत् उत्कुटुक आसन उपर ओसीने मुनि वस्त्रने त्रांसु इलावी स्थिरता
अने अचपलता पूर्वक पुव्वं—प्रथमम् सर्व प्रथम वस्त्रोनी प्रतिलेखना करे. अर्थात्
वस्त्रोने अन्ने आणुओथी लेछे ले. परंतु तेने आटके नही. ले तेना उपर
कोई जीवजंतु आगतुं करतुं के ओठेले नजरमां आवे तो तेने यतनापूर्वक
न्यां कोई प्रकारेना उपद्रव न डोय तेवा स्थान उपर राखी हे तओ बिइयं
पप्फोडे—ततः द्वितीयं प्रस्फोटयेत् पछीधी ओनुं प्रस्फोटन करे. अर्थात् यतनाथी

प्रायः—साधुः ऊर्ध्वं स्थिरम् अत्वरितं यथा स्यात्तथा वस्त्रम् आरतः पारतश्च निरी-
क्षेतैव, न तु प्रस्फोटयेत् । ततः प्रतिलेखनानन्तरं, द्वितीयमिदं कुर्यात् । प्रति-
लेखितं वस्त्रं यतनया प्रस्फोटयेत् २ । तृतीयं च पुनरिदं कुर्याद्—वस्त्रं प्रतिलेख्य
प्रस्फोटय च हस्तादिगतान् प्राणिनः प्रमृज्यात्=सुरक्षितस्थाने स्थापयेदिति
भावः ३। 'वस्त्रम्' इत्यत्र जातावेकवचनम् ॥ २४ ॥

पूर्वगाथायां सामान्यतः प्रतिलेखनप्रस्फोटनप्रमार्जनान्युक्तानि, सम्प्रति
तान्येव विशदयति—

मूलम्—अणच्चावियं अवलियं, अणाणुबंधिं अमोसलिं चैव ।

छट्पु रिमा नवखोडा, पाणीपाणिविसोहणं ॥ २५ ॥

छाया—अनर्त्तितम् अवलितम्, अननुबन्धि अमर्शवच्चेद ।

षट् पु रिमाः नव खोटाः, पाणिप्राणिविशोधनम् ॥ २५ ॥

टीका—'अणच्चावियं' इत्यादि—

अनर्त्तितम्—वस्त्रं यथा नर्त्तितं न भवेत्तथा साधुना प्रतिलेखनं प्रस्फोटनं च
कर्तव्यम् । अवलितं—वलितं—वलनं मोटनं यथा न भवेत्तथा । अननुबन्धि, न
अनुबन्धि—अननुबन्धि, वस्त्रम् अलक्ष्यमाणविभागं यथा न स्यात्तथा कर्तव्यम्—

बादमें उसका प्रस्फोटन करें अर्थात् — यतनासे वस्त्रको झाटके
(तइयं च पुणो पमज्जिज्जा—तृतीयं च पुनः प्रमृज्यात्) प्रस्फोटन करनेके
बाद प्रमार्जना करे जीव जंतु अलग नहीं होवे तो पूंजणीसे पूंजे और हाथ
पूंजणी आदिमें लगे हुए जीव जंतुको सुरक्षित स्थान पर यतनासे रख देवें ॥ २४ ॥

पूर्वगाथामें सामान्यतया प्रतिलेखन प्रस्फोटन और प्रमार्जनका निर्देश
किया, अब उन्हींको विशेष रूपसे दिखलाते हैं—'अणच्चावियं' इत्यादि

अन्वयार्थ—(अणच्चावियं—अनर्त्तितम्) प्रतिलेखन और प्रस्फोटन
करते समय वस्त्रको नचावे नहीं । तथा—(अवलियं—अवलितम्) मोडे

वस्त्रने आटके, प्रस्फोटन कर्या पछी प्रमार्जन करे अवजंतु अलग न थाय तो
पूंजणीथी पूंजे अने हाथ पूंजणी आदिमां लागेल अवजंतुने सुरक्षित
स्थान उपर यतनाथी राखी दे. ॥ २४ ॥

पूर्व गाथामां सामान्य तथा प्रतिदेभन प्रस्फोटन अने प्रमार्जनने निर्देश
कथी, तेने विशेष इयथी समझवे छे—“अणच्चावियं” इत्यादि.

अन्वयार्थ—अणच्चावियं—अनर्त्तितम् प्रतिदेभन अने प्रस्फोटन करती
वधते वस्त्रने नथावपुंन लेईये, तथा अवलियं—अवलितम् वण देवे न

इत्यर्थः । तथा-‘अमोसलि’ इति देशीयः शब्दः, अमोसलि-अमर्शवत्=इत्यादि संस्पृष्टं वस्त्रं यथा न भवेत्तथा कर्तव्यम् । इत्थं प्रतिलेखने प्रस्फोटने च नर्तना-दिर्कं प्रतिषिध्य सम्प्रति प्रस्फोटनं प्रमार्जनं च क्रियद्वारं कर्तव्यमिति दर्शयति,- ‘छप्पुरिमा’ इत्यादि-षट्पुरिमाः-षड्वाराणि यतनया प्रस्फोटनानि कर्तव्यानि । तत्र-वस्त्रस्य सम्मुखभागं भागत्रयवन्तं प्रकल्प्य चक्षुषा विलोक्य त्रयः पुरिमाः कर्तव्याः, तथाऽपरभागस्यापि तथैव त्रयः पुरिमाः कर्तव्या इति षट्पुरिमाः । तथा नव खोटाः-नव वाराणि प्रमार्जनानि कर्तव्यानि । अयं भावः-कृतभागत्रयस्य प्रत्युपेक्ष्यमाणवस्त्रस्य प्रत्येकं भागं निरीक्षमाणस्तत्र क्वापि यदि जन्तुं पश्येत्तदा

नहीं, तथा (अणाणुबंधि-अनानुबन्धि) वस्त्रका विभाग स्पष्टतया दिखाई न दे इस प्रकार प्रतिलेखन, प्रस्फोटन न करे और (अमोसलि चेव-अमर्श वत्) भीत आदिका संघटा होवे, इस प्रकार प्रतिलेखन और प्रस्फोटन न करे । अब कितने बार प्रस्फोटन और प्रमार्जन करना चाहिये, सो ‘ छप्पुरिमा ’ इत्यादि गाथांश द्वारा कहते हैं-(छप्पुरिमा-षट्पुरिमाः) यतनापूर्वक छ बार वस्त्रका प्रस्फोटन करे । यह इस प्रकार है-वस्त्रके सामनेके भागको तीन भागोंमें कल्पित करे । उन तीनों भागोंको अच्छी तरह देखकर एक एक भागका एक एक बार प्रस्फोटन करे । इसी प्रकार वस्त्रके पिछले भागका भी प्रस्फोटन करे । इस प्रकार प्रस्फोटनके छ भेद होते हैं । तथा-(नवखोडा-नवखोटाः) वस्त्रकी नौ बार प्रमार्जना करे । वह प्रमार्जना इस प्रकार है-जिस वस्त्रकी प्रतिलेखना करनी हो, उस वस्त्रके सामनेवाले भागको तीन भागोंमें कल्पित करे । उन तीनों भागों

જોઈએ. તથા અણાણુબંધિ-અનાનુબન્ધિ વસ્ત્રનેા વિભાગ સ્પષ્ટતયા દેખાય નહીં આ પ્રમાણે પ્રતિલેખન, પ્રસ્ફોટન ન કરે. તેમજ અમોસલિં ચેવ-અમર્શવત્ ભીંત આદિનેા સંઘટા હોય આ પ્રમાણે પ્રતિલેખન અને પ્રસ્ફોટન ન કરે. હવે કેટલી વખત પ્રસ્ફોટન અને પ્રમાર્જન કરવું જોઈએ તે “ છપ્પુરિમા ” ઇત્યાદિ ગાથાંશ દ્વારા કહે છે. છપ્પુરિમા-ષટ્પુરિમાઃ યતનાપૂર્વક છ વખત વસ્ત્રોનું પ્રસ્ફોટન ન કરે. એનો આ પ્રકાર છે. વસ્ત્રના સામા ભાગને ત્રણ ભાગોમાં કલ્પિત કરે એ ત્રણે ભાગોને સારી રીતે જોઈ લીધા પછી એક એક ભાગનું એક એક વાર પ્રસ્ફોટન કરે, આ પ્રમાણે વસ્ત્રના પાછલા ભાગનું પણ પ્રસ્ફોટન કરે, આ પ્રમાણે પ્રસ્ફોટનના છ ભેદ હોય છે. તથા નવખોડા-નવખોટાઃ વસ્ત્રનું નવ વખત પ્રમાર્જન કરે. એ પ્રમાર્જન આ પ્રમાણે છે. જે વસ્ત્રની પ્રતિલેખના કરવાની હોય એ વસ્ત્રના સામેના ભાગને ત્રણ ભાગોમાં કલ્પિત કરીને એ

भागत्रयमपि त्रिस्त्रियतनया प्रमार्जयेदिति नव खोटा इति । यथा सम्मुखभागस्य नव खोटास्तथा अपरभागस्यापि नव खोटा भवन्ति । परन्तु तेषामविवक्षयाऽत्र नवैव खोटा उक्ता इति । तथा च—पाणिप्राणिविशोधनं—पाणिविशोधनं प्राणिविशोधनं चेत्यर्थः, तत्र हस्तद्वयस्य प्रतिलेखनं पाणिविशोधनम् २४। पाणौ स्थिता ये प्राणिनः—कुन्धवादयस्तेषां विशोधनं—यतनातः एकान्तस्थाने परिष्ठापनं प्राणिविशोधनम् २५।

उपरिनिर्दिष्टाः प्रतिलेखनाभेदाः पञ्चविंशतिर्भवन्ति । तथाहि—ऊर्ध्वस्थिरम् अत्वरितम् ' इति त्रयो भेदाः, 'अनर्त्तितादय 'श्च चत्वार इति सप्त । 'षट् पुरिमाः' इति त्रयोदश । 'नव खोटाः' इति द्वाविंशतिः । 'पाणिद्वयस्य विशोधनम्' इति

કી પ્રતિલેખના કરતે હુએ યદિ કિસી આગમેં જંતુકો દેખે તો યતનાપૂર્વક ત્રીનોં આગોંકી ત્રીન બાર પ્રમાર્જના કરે । હસ પ્રકાર નૌ खोटा हुए । પ્રકાર સામનેકે આગમેં નૌ બાર પ્રમાર્જના રૂપ નવ खोटाका નિરૂપણ કિયા હૈ, ડસી પ્રકાર વસ્ત્રકે અપર આગમેં બી નવ खोटा होते हैं । પરન્તુ ડનકી યહાં વિવક્ષા નહીં કી હૈ । ડસકે બાદ (પાણી પાણિ વિસોહણં—પાણ પ્રાણિવિશોધનમ્) ડોનોં હાથોંકા પ્રતિલેખનરૂપ વિશોધન કરેં ઔર હાથ પર સ્થિત જો કુન્ધુ આદિ પ્રાણી હોં ડનકા વિશોધન અર્થાત્ એકાન્ત સ્થાનમેં પરિષ્ઠાપન કરે ।

ऊपर कही हुई प्रतिलेखनाओंके भेद पचीस होते हैं । वे इस प्रकार हैं—'ऊर्ध्व, स्थिर अत्वरित' ये तीन भेद, 'अनर्त्तित-अवलित अननुबन्धि और अमोसलि' ये चार भेद, दोनों मिलाकर सात हुए । 'छ पुरिम' तेरह, 'नौ खोटा' बाईस, 'दोनों हाथोंका विशोधन' चौबीस, 'एक

ત્રણે લાગોની પ્રતિલેખના કરતી વખતે જો કોઈ લાગમાં જીવજંતુ દેખાય તો તેને યતનાપૂર્વક ત્રણે લાગોને ત્રણ ત્રણ વખત પ્રમાર્જન કરે. આ પ્રમાણે નૌ ખોટા થયા. જે પ્રમાણે સામેના લાગમાં નવ વખત પ્રમાર્જનરૂપ નૌખોટાનું નિરૂપણ કરેલ છે એજ પ્રમાણે વસ્ત્રના બીજા લાગમાં પણ નૌખોટા થાય છે. પરંતુ તેની અહીં વિવક્ષા કરેલ નથી. આ પછી પાણી પાણિવિસોહણં—પ્રાણિ પ્રાણિવિશોધનમ્ બંને હાથોનું પ્રતિલેખનરૂપ વિશોધન કરવું અને હાથ ઉપર જો કોઈ જીવજંતુ આદિ પ્રાણી ખેઠેલ હોય તો એનું વિશોધન અર્થાત નિર્ભય એવા સ્થળે પરિષ્ઠાપન કરવું.

ઉપર કહેવામાં આવેલ પ્રતિલેખનાઓના ભેદ પચીસ હોય છે, તે આ પ્રમાણે છે. “ ઉર્ધ્વ, સ્થિર, અત્વરિત ” એ ત્રણ ભેદ, બંનેને મેળવતાં સાત થયા. ‘ છ પુરિમ, ’ તેર, ‘ નૌખોટા ’ બાવીસ, ‘ બંને હાથોનું વિશોધન ’ ચોવીસ,

ચતુર્વિંશતિઃ। તથા—‘પ્રાણિવિશોધનમ્ એકઃ’ ઇતિ પञ्चविंशतिभेदाः २५। આરમ્ભટાદયસ્તુ ત્રયોદશવિધાઃ પ્રતિલેખનાદોષાઃ, અતો ન તેષાં પ્રતિલેખનાત્વેન ગ્રહણમિતિ ॥ ૨૫ ॥

પ્રતિલેખનાદોષત્યાગાર્થમાહ—

મૂલમ્—આરમ્ભટા સમ્મદ્વા, વર્જયૈવ્વા યં મોસૈલી તદ્ઞૌ ।

પપ્ફોડંણા ચતુર્થી, વિક્ષિંત્તા વેઙ્ગ્યા છટ્ટૌ ॥ ૨૬ ॥

છાયા—આરમ્ભટા સમ્મદા, વર્જયિતવ્યા ચ મૌશલી તૃતીયા ।

પપ્ફોટના ચતુર્થી, વિક્ષિપ્તા વેદિકા ષષ્ઠી ॥ ૨૬ ॥

ટીકા—‘આરમ્ભટા’ ઇત્યાદિ ।

મુનિના આરમ્ભટા વિપરીતકરણરૂપા પ્રતિલેખ્યમાનવસ્ત્રં સમગ્રમપ્રતિલેખ્ય તદન્તરાલે શીઘ્રં શીઘ્રમન્યાન્યવસ્ત્રગ્રહણરૂપા ચ, વર્જયિતવ્યા । ઉક્તં ચ—“વિત્-

ભેદ હસ્તસ્થિતકુન્થુ આદિ પ્રાણિયોંકા એકાંતમેં પરિઠાપનરૂપ પ્રાણિવિ-
શોધન ’ પચ્ચીસ, હસ પ્રકાર પચ્ચીસ ભેદ પ્રતિલેખનાકે હૈં । ‘આરમ્ભટા’
આદિ તેરહ પ્રકાર તો પ્રતિલેખનાકે દોષકે હૈં, અતઃ ઉનકા પ્રતિલેખના
રૂપસે ગ્રહણ નહીં હોતા હૈ ॥ ૨૫ ॥

પ્રતિલેખનામેં દોષોંકે ત્યાગ નિમિત્ત સૂત્રકાર કહેતે હૈં—

‘આરમ્ભટા’ ઇત્યાદિ—

અન્વયાર્થ—મુનિકો (આરમ્ભટા-આરમ્ભટા) વિપરીત કરનેરૂપ આર-
મ્ભટ દોષકા પરિત્યાગ કર દેના ચાહિયે—અર્થાત્—પ્રતિલેખ્યમાન સમગ્ર
વસ્ત્રકી પ્રતિલેખના નહીં કરકે બીચમેં હી અન્ય અન્ય વસ્ત્રોંકો પ્રતિલેખના
કે લિયે શીઘ્રતાસે લેતે રહના હસકા નામ ‘આરમ્ભટા’ દોષ હૈ યહ દોષ
પ્રતિલેખનામેં મુનિકો છોડ દેની ચાહિયે । કહા બી હૈ—

એક લેદ હાથ ઉપર ચોટેલા છવજંતુ આદિ પ્રાણીયોના એકાંતમાં પરિઠાપન
રૂપ પ્રાણી વિશોધન ’ પચ્ચીસ, આ પ્રમાણે પચ્ચીસ લેદ પ્રતિલેખનાના છે.
“આરમ્ભટા” આદિ તેર પ્રકારના પ્રતિલેખનાના દોષ કહેલ છે. આથી તેનું
પ્રતિલેખના રૂપથી ગ્રહણ થતું નથી. ॥ ૨૫ ॥

પ્રતિલેખનામાં દોષોના ત્યાગ નિમિત્ત સૂત્રકાર કહે છે—“આરમ્ભટા” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—મુનિને આરમ્ભટા-આરમ્ભટા વિપરીત કરવારૂપ આરમ્ભટ દોષનો
પરિત્યાગ કરી દેવો જોઈએ અર્થાત્—પ્રતિલેખ્યમાન સમગ્ર વસ્ત્રની પ્રતિલેખના
ન કરતાં વસ્ત્રમાં જ બીજા બીજાં વસ્ત્રોને પ્રતિલેખનાના માટે જલદી જલદી
લેતાં જવાં એનું નામ આરમ્ભટા દોષ છે. આ દોષ પ્રતિલેખના વખતે મુનિએ
છોડી દેવો જોઈએ. કહું પણ છે—

દ્વકરણમારમ્ભડા તુરિયં વા અન્નમન્નગ્રહણેણં ” છાયા-વિતથકરણમારમ્ભડા ત્વરિતં વા અન્યાન્યગ્રહણેન ઇતિ । વિતથકરણં=વિપરીતકરણમ્, તથા-સમ્મર્દા-સમ્મર્દનં સમ્મર્દા-વસ્ત્રાન્તકોણસમ્મોટનમ્, ઉપધેરુપરિ ઉપવેશનં વા વર્જયિતવ્યા । ‘સમ્મર્દા’ ઇત્યત્રાર્પત્વાત્સ્ત્રીલિङ્ગતા । ચ=પુનઃ મૌશલી તિર્યગૂર્ધ્વમધો વા સંઘટ્ટના નામ તૃતીયા । પ્રસ્ફોટના=પ્રકર્ષેણ રેણુગુણ્ઠિતસ્યેવ વસ્ત્રસ્ય સ્ફોટના નામ ચતુર્થી । વિક્ષિપ્તા-વિક્ષેપણં વિક્ષિપ્તા-પ્રત્યુપેક્ષિતવસ્ત્રસ્યાપ્રત્યુપેક્ષિતે વસ્ત્રસમુદાયે પ્રક્ષેપણં પ્રતિલેખનાકાળે વસ્ત્રાશ્ચલસ્યોર્ધ્વપ્રક્ષેપણં વા પશ્ચમી । અત્રાપ્યાર્પત્વાત્ સ્ત્રીત્વમ્ ।

“વિતહકરણમારમ્ભડા તુરિયં વા અન્નમન્નગ્રહણેણં ”

છાયા—વિતથકરણમારમ્ભડા ત્વરિતં વા અન્યાન્યગ્રહણેન ” ।

(સમ્મદા-સમ્મર્દા) વસ્ત્રકે અન્તકે કોનોંકા મોડના અથવા ઉપધિકે ડપર વૈઠના યહ સંમર્દ દોષ હૈ, ઇસકા ખી પરિત્યાગ કર દેના ચાહિયે । (મોસલી-મૌશલી) તિર્યક્, ડર્ધ્વ, ઇવં નીચે સંઘટ્ટન હોનેકા નામ મૌશલી હૈ । યહ તૃતીય દોષ હૈ । ઇસકા ખી પ્રતિલેખના કરતે સમય સાધુકો પરિત્યાગ કર દેના ચાહિયે । (ચતુર્થી પ્રસ્ફોટના-ચતુર્થી પ્રસ્ફોટના) ચૌથા દોષ પ્રસ્ફોટના હૈ-અર્થાત્-ધૂલિસે યુક્ત વસ્ત્રકો જિસ પ્રકાર ફટકારા જાતા હૈ ડસી પ્રકારસે વસ્ત્રકા ફટકારના ઇસકા નામ પ્રસ્ફોટના હૈ (વિક્ષિપ્ત-વિક્ષિપ્તા) પાંચવા દોષ વિક્ષિપ્ત હૈ-અર્થાત્-પ્રત્યુપેક્ષિત વસ્ત્રકો અપ્રત્યુપેક્ષિત વસ્ત્રમેં-અપ્રતિલેખિત વસ્ત્રકે સાથ ધર દેના ડસમેં મિલા દેના-ઇસકા નામ વિક્ષિપ્ત દોષ હૈ । સાધુકો ઇસ દોષકા પરિહાર કર દેના ચાહિયે । અથવા જિસ વસ્ત્રકી પ્રતિલેખના નહીં કરકે

“વિતહકરણમારમ્ભડા, તુરિયં વા અન્નમન્નગ્રહણેણં ”

વિતથકરણમારમ્ભડા, ત્વરિતં વા અન્યાન્યગ્રહણેન ” ।

અન્વયાર્થ—સમ્મદા-સમ્મર્દા વસ્ત્રના છેડાના લાગને વળ દેવો અથવા તે ઉપધિના ઉપર ઝેસવું ઁ સંમર્દ દોષ છે. આનો પણ પરિત્યાગ કરી દેવો ભેઈ ઁ. મોસલી-મૌશલી તિર્યક્, ઉર્ધ્વ, અને નીચ સંઘટ્ટન હોવાનું નામ મૌશલી છે. આ ત્રીજો દોષ છે. ઁનો પણ પ્રતિલેખના કરતી વખતે સાધુઁ પરિત્યાગ કરી દેવો ભેઈ ઁ. ચતુર્થીપ્રસ્ફોટના-ચતુર્થી પ્રસ્ફોટના ઁથો દોષ પ્રસ્ફોટના છે. અર્થાત્ ધૂળથી ભરેલાં વસ્ત્રને જે પ્રમાણે ઝાટકવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે વસ્ત્રને ફટકારવું ઁનું નામ પ્રસ્ફોટના છે. વિક્ષિપ્ત-વિક્ષિપ્તા પાંચમો દોષ વિક્ષિપ્ત છે. અર્થાત્-પ્રત્યુપેક્ષિત વસ્ત્રને અપ્રત્યુપેક્ષિત વસ્ત્રમાં-અપ્રતિ-વસ્ત્રની સાથે મૂકી દેવું-ઁની સાથે મેળવી દેવું. આનું નામ વિક્ષિપ્ત દોષ છે. સાધુઁઁ આ દોષનો પરિહાર કરી દેવો ભેઈ ઁ. અર્થાત્-જે વસ્ત્રની પ્રતિલે-

તથા-વેદિકા નામ ષઠી । વેદિકાઃ પञ्चविधाः । उक्तं च—

“ વેદ્યા પંચ વિહા પળ્લતા, તં જહા—ઉદ્ભવેદ્યા? અહો વેદ્યા ૨ તિરિયવેદ્યા ૩ દુહઓ વેદ્યા ૪, એગઓ વેદ્યા । તત્થ ઉદ્ભવેદ્યા ઉવરિ જાણુગાળં હત્થે કાઝળ પડિલેહેઈ ૧ । અહો વેદ્યા—અહો જાણુગાળં હત્થે કાઝળ પડિલેહેઈ ૨ । તિરિયવેદ્યા સંડાસયાળં મજ્ઞે હત્થે નેઝળ પડિલેહેઈ ૩ । ઉમઓ વેદ્યા—વાહાળં અંતરે જાણુગા કાઝળ પડિલેહેઈ ૪ । એગઓ વેદ્યા—એગં જાણુગં વાહાળામંતરે કાઝળ પડિલેહેઈ”ત્તિ

છાયા—વેદિકાઃ પञ्चविधाः प्रज्ञप्ताः । तद्यथा-ऊर्ध्ववेदिका, अधो वेदिका, तिर्यग्वेदिका, द्विधातो वेदिका, एकतो वेदिका । तत्र-ऊर्ध्ववेदिका-उपरिजानुनो र्हस्तौ कृत्वा प्रतिलेखयति,—अधो वेदिका-अधो जानुनोर्हस्तौ कृत्वा स्थापयित्वा

કેવલ ઉસકો પરસે હી દેલ લેના યહ ભી વિશ્લિષ્ટ નામકા દોષ હૈ । (વેદ્યા છટ્ટા-વેદિકા ષઠી) વેદિકા નામકા છટ્ટા દોષ હૈ—યહ વેદિકા પાંચ પ્રકારકી હૈ—ઉક્તંચ—

“ વેદ્યા પંચવિહા પળ્લતા તં જહા—ઉદ્ભવેદ્યા, અહોવેદ્યા, તિરિય વેદ્યા, દુહઓ વેદ્યા, એગઓ વેદ્યા—તત્થ ઉદ્ભવેદ્યા, ઉવરિજાણુગાળં હત્થે કાઝળ પડિલેહેઈ ૧ । અહો વેદ્યા—અહોઆણુગાળં હત્થેકાઝળ પડિલેહેઈ ૨ । તિરિયવેદ્યા—સંડાસયાળં મજ્ઞે હત્થે નેઝળ પડિલેહેઈ ૩ । ઉમઓ વેદ્યા વાહાળં અંતરે જાણુગા કાઝળ પડિલેહેઈ ૪ । એગઓ વેદ્યા એગં જાણુગં વાહાળામંતરે કાઝળપડિલેહેઈ”ત્તિ

ભાવાર્થ—વેદિકા પાંચ પ્રકારકી હૈ—ઊર્ધ્વવેદિકા, અધોવેદિકા, તિર્યગ્વેદિકા, દ્વિધાતો વેદિકા એકતો વેદિકા । દોનોં જાનુઓંકે ઉપર હાથ રલ્લકર વસ્ત્ર આદિકી પ્રતિલેલ્લના કરના યહ ઊર્ધ્વવેદિકા નામકા

ખના કરવાની હોય એ વસ્ત્રની પ્રતિલેખના ન કરતાં ક્ષત્ર તેને ઉપર ઉપરથી જ બેઠાં લેવું એ પણ વિશ્લિષ્ટ નામનો દોષ છે. વેદ્યા છટ્ટા-વેદિકા ષઠી વેદિકા નામનો છટ્ટો દોષ છે. એ વેદિકા પાંચ પ્રકારની છે.—ઉક્તંચ—

“ વેદ્યા પંચવિહા પળ્લતા તં જહા—ઉદ્ભવેદ્યા, અહોવેદ્યા, તિરિય વેદ્યા, દુહઓ વેદ્યા, એગઓ વેદ્યા,—તત્થ ઉદ્ભવેદ્યા—ઉવરિ જાણુગાળં હત્થેકાઝળ પડિલેહેઈ (૧) અહો વેદ્યા—અહો આણુગાળં હત્થેકાઝળ પડિલેહેઈ (૨) તિરિય વેદ્યા—સંડાસયાળં મજ્ઞે હત્થે નેઝળ પડિલેહેઈ (૩) ઉમઓ વેદ્યા વાહાળં અંતરે જાણુગા કાઝળ પડિલેહેઈ (૪) એગઓ વેદ્યા એગં જાણુગં વાહાળામંતરે કાઝળ પડિલેહેઈ”ત્તિ

ભાવાર્થ—વેદિકા પાંચ પ્રકારની છે. ઊર્ધ્વવેદિકા, અધોવેદિકા, તિર્યગ્વેદિકા, દ્વિધાતો વેદિકા, એકતોવેદિકા, ખન્ને જંઘાઓ ઉપર હાથ રાખીને વસ્ત્ર આદિકી પ્રતિલેખના કરવી એ ઊર્ધ્વવેદિકા નામનો દોષ છે. જંઘાઓની નીચે

પ્રતિલેખયતિ । તિર્યગ્વેદિકા સંદંશકયોઃ=જાનુનોમધ્યે હસ્તૌ નીત્વા પ્રતિલેખયતિ । દ્વિધાતોવેદિકા-વાહોરન્તરે દ્વે અપિ જાનુની કૃત્વા પ્રતિલેખયતિ । 'એકતોવેદિકા એકં જાનું વાહોરન્તરે કૃત્વા પ્રતિલેખતિ-ઇતિ । આરભટ્ટાદિવેદિકાન્તા દોષાઃ સાધુભિઃ પ્રતિલેખનાયાં પરિહર્તવ્યા ઇતિ ભાવઃ ॥ ૨૬ ॥

અન્યેઽપિ પ્રતિલેખનાદોષા ઉચ્યન્તે—

મૂલમ્-પસિઢિલ્-પલંબ-લોલા, એગામોસાં અણેગરૂંવધુણા ।

કુળઈ પર્માણિ પમાયં, સંકિંઈ ગર્ણણોવગં કુંજા ॥૨૭॥

છાયા—પ્રશિથિલપ્રલમ્બલોલાઃ' એકામર્શા અનેકરૂપધૂનના ।

કરોતિ પ્રમાણે પ્રમાદં, શક્લિતે ગણનોપગં કુર્યાત્ ॥ ૨૭ ॥

ટીકા—'પસિઢિલ' ઇત્યાદિ—

પ્રશિથિલપ્રલમ્બલોલાઃ—તત્ર-પ્રશિથિલમ્=અદ્દમતિર્યગાયતં વા વસ્ત્રગ્રહણમ્ । પ્રલમ્બઃ=વિપમગ્રહણેન પ્રતિલેખ્યમાનવસ્ત્રકોણાનાં લમ્બનમ્ । લોલઃ=ધૂમૌ કરે દોષ હૈ । જાનુઓંકે નીચે હાથોંકો કરકે પ્રતિલેખના કરના યહ અધો-વેદિકા નામકા દોષ હૈ । સંદંશકોં-જાનુઓંકે બીચમેં હાથોંકો લે જાકર પ્રતિલેખના કરના યહ તિર્યગ્વેદિકા નામકા દોષ હૈ । દોનોં મુજાઓંકે બીચમેં જાનુઓંકો કરકે પ્રતિલેખના કરના યહ દ્વિધાતો વેદિકા નામકા દોષ હૈ । એક જાનુકો દોનોં હાથોંકે બીચમેં કરકે પ્રતિલેખના કરના યહ એકતો વેદિકા નામકા દોષ હૈ । યે આરભટ્ટાદિ વેદિકા પર્યન્તકે દોષ સાધુકો પ્રતિલેખનામેં ત્યાગના ચાહિયે ॥ ૨૬ ॥

ઔર મો પ્રતિલેખનાકે દોષ કહતે હૈં—'પસિઢિલ' ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—જો સાધુ(પસિઢિલ-પલંબ-લોલા-પ્રશિથિલ પ્રલમ્બલોલાઃ) પ્રતિલેખ્યમાન વસ્ત્રકો પ્રશિથિલ-ઢીલા પકડતા હૈ, દૃઢ ઔર અતિર્યગાયત

હાથોને રાખીને પ્રતિલેખના કરવી એ અધોવેદિકા નામનો દોષ છે. સંદંશકો જંધાની વચમાં હાથોને લઈ જઈને પ્રતિલેખના કરવી એ તિર્યગ્વેદિકા નામનો દોષ છે. બન્ને બુજાઓની વચમાં જંધાઓને કરીને પ્રતિલેખના કરવી એ દ્વિધાતોવેદિકા નામનો દોષ છે. એક જંધાને બન્ને હાથોની વચમાં રાખીને પ્રતિલેખના કરવી એ એક તો વેદિકા નામનો દોષ છે. આરભટ્ટાદિ વેદિકા યથા-તના દોષ સાધુએ પ્રતિલેખનામાં ત્યાગવા જોઈએ. ॥ ૨૬ ॥

પ્રતિલેખનાના બીજા દોષોને પણ કહે છે.—“પસિઢિલ” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—જે સાધુ પસિઢિલપલંબલોલા-પ્રશિથિલપ્રલમ્બલોલાઃ પ્રતિલેખ્યમાન વસ્ત્રને પકડતા નથી, પ્રલમ્બ રાખે છે અને મોટા ભાગે પ્રતિલેખ્યમાન

વા પ્રતિલેખ્યમાનવસ્ત્રસ્ય ચશ્ચલીકરણમ્ । એતેષામિતરેતરદ્વન્દ્વઃ । તથા-એકામર્શા-
-એકામર્શનમ્-એકામર્શાસ્ત્રીત્વમાર્ષત્વાત્-વસ્ત્રં મધ્યે ગૃહીત્વા વસ્ત્રસ્ય હસ્તેન ઘર્ષણપૂર્વક
માર્કર્ષણં સા એકામર્શાં ઇત્યુચ્યતે । તથા-અનેકરૂપધૂનના-અનેકરૂપા=સંખ્યાત્રયા-
તિક્રમંતો ધૂનના યુગપદનેકવસ્ત્રગ્રહણતો વા યા ધૂનના=વસ્ત્રકમ્પના સાનેકરૂપ-
ધૂનના । તથા-યઃ પ્રમાણે=પ્રસ્ફોટનાદિ-સંખ્યારૂપે પ્રમાદમ્=અસાવધાનતાં કરોતિ ।
પુનશ્ચ-યચ્ચ શક્ષિતે = પ્રમાદવશાત્ પ્રમાણં પ્રતિશક્ષીત્પત્તૌ ગણનોપગં=ગણનાં=
કરઙ્ગુલિરેખાસંસ્પર્શનાદિના એક દ્વિ ત્રી સંખ્યાત્મિકામુપગચ્છતિ=ઉપયાતિ-તદ્ ગણ
નોપગં, તદ્વથા ભવતિ તથા-પ્રસ્ફોટનાદિકં કુર્યાત્ સોઽપિ દોષઃ । કરાઙ્ગુલિરેખા-
સંસ્પર્શનપૂર્વકં પ્રસ્ફોટનાદિગણનં પ્રતિલેખનાયાં પરિહર્તવ્યમિતિ ભાવઃ । પ્રશિથિ
લાદિષુ સર્વત્ર પૂર્વમૂત્રાદ્ 'વર્જિતવ્યા' ઇતિ ક્રિયા યોજનીયા ॥ ૨૭ ॥

ટેઢા તથા લંબા-વસ્ત્રકો નહીં પકડતા હૈ, પ્રલમ્બ રખતા હૈ-વિષમતયા
ગ્રહણ કરકે પ્રતિલેખ્યમાન વસ્ત્રકે કોનોંકો લટકાયે રખતા હૈ,
લોલ-ભૂમિમેં અથવા હાથોમેં ઉસે હલાતા રહતા હૈ-(એગામોસા-એકામર્શા)
એકામર્શન-વસ્ત્રકો બીચમેં પકડકર ઉસે ઘસોટતે હુએ રેંચતા હૈ,
(અણેગરૂવધુના-અનેકરૂપધૂનના) ત્રીન વારસે અધિક વસ્ત્રકો હિલાતા
હૈ અથવા એકહી સાથ અનેક વસ્ત્રાંકો પકડકર જો હિલાતા હૈ તથા
(પમાણિપમાયં કુણઙ્-પ્રમાણે પ્રમાદં કરોતિ) પ્રમાણમેં-પ્રસ્ફોટનાદિરૂપ
પ્રમાણમેં અસાવધાની રખતા હૈ (સંકિએ ગણનોવગં કુજ્જા-શંકિતે
ગણનોપગં કુર્યાત્) પ્રમાદવશ પ્રમાણકે પ્રતિ શંકાકી ઉત્પત્તિ હોને પર
જો અંગુલિયોંકી રેખાકે સ્પર્શ આદિ દ્વારા એક, દો, ત્રીન આદિ સંખ્યાકો
ગિનતા જાતા હૈ ઓર પ્રસ્ફોટનાદિક કરતા હૈ સો યે સબ પ્રતિલેખનાકે
દોષ હૈં । મુનિકો ઇન દોષોંકા ત્યાગ કરના ચાહિયે । હાથોંકી અંગુલિયોં

વસ્ત્રના છેડાને લટકતા રાખે છે. ભૂમિ ઉપર અથવા હાથોમાં એને હલાવતા
રહે છે. એગામોસા-એકામર્શા વસ્ત્રને વચમાંથી પકડીને તેને જમીન ઉપર ઘસડીને
એંચે છે. અણેગરૂવધુના-અનેકરૂપધૂનના ત્રણ વખત કે તેથી વધારે વખત વસ્ત્રને
હલાવે છે. અથવા તે એક જ સાથે ઘણાં વસ્ત્રોને પકડીને હલાવે છે તથા પમાણિ-
પમાયં કુણઙ્-પ્રમાણે પ્રમાદં કરોતિ પ્રમાણમાં પ્રસ્ફોટનાદિરૂપ પ્રમાણમાં અસાવધાની
રાખે છે. સંકિએ ગણનોવગં કુજ્જા-શંકિતે ગણનોપગં કુર્યાત્ પ્રમાદવશ પ્રમાણના
તરફ શંકાની ઉત્પત્તિ થવાથી જે આંગળીઓની રેખાના સ્પર્શ આદિ દ્વારા
એક એ ત્રણ આદિ સંખ્યાને ગણે છે અને પ્રસ્ફોટનાદિક કરે છે તે એ બધા
પ્રતિલેખનાના દોષ છે. મુનિએ આ દોષોનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, હાથોની

सम्प्रति भङ्गकनिर्देशनद्वारेण साक्षात्सदोषां निर्दोषां च प्रतिलेखनां किञ्चिद् विशेषतो वक्तुमाह—

मूलम्—अणूणाइरित्तपडिलेहा, अविवच्चासा तहेवै यं ।

पढमं पयं पर्सत्थं, सेसाणि उं अप्पसत्थाणि ॥२५॥

छाजा—अनूनातिरिक्ता प्रतिलेखा, अविव्यत्यासा तथैव च ।

प्रथमं पदं प्रशस्तं, शेषाणि तु अप्रशस्तानि ॥ २८ ॥

टीका—‘अणूणा’ इत्यादि—

प्रतिलेखा=प्रतिलेखनं—प्रतिलेखा,—प्रतिलेखना अनूनातिरिक्ता=ऊना चासा-
वतिरिक्ता च ऊनातिरिक्ता, न ऊनातिरिक्ता अनूनातिरिक्ता—निर्दिष्टप्रमाणतो
न्यूनाधिक्यवर्जिता कर्तव्या । प्रस्फोटना प्रमार्जना वेला च, एतासु तिसृषु न्यूना-
धिक्यं वर्जनीयमित्यर्थः । तथैव च—अविव्यत्यासा—विविधो व्यत्यासो=विपर्यासो
यस्यां सा विव्यत्यासा, न विव्यत्यासा—अविव्यत्यासा, पुरुषोपधिविपर्यासरहिता

की रेखाको स्पर्श करते हुए प्रस्फोटनादिककी गिनती करना यह प्रति-
लेखनामें दोष माना गया है अतः उसका यहां त्याग बतलाया गया है ॥२७॥

अब भंग निर्देशपूर्वक साक्षात् सदोष और निर्दोष प्रतिलेखनाको
कुछ विशेषतासे कहते हैं—‘अणूणाइरित्त०’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(पडिलेहा—प्रतिलेखा) प्रतिलेखना (अणूणाइरित्त—अनू-
नातिरिक्ता) निर्दिष्ट प्रमाणके अनुसारही साधुका करनी चाहिये । न न्यून
करनी चाहिये । और न अधिक करना चाहिये । अर्थात् प्रस्फोटना, प्रमार्जना
एवं वेला—समय इन तीनोंमें न्यूनाधिकता नहीं करनी चाहिये (तहेव य
अविवच्चासा—तथैव च अविव्यत्यासा) इसी तरह पुरुष विपर्यास उपधि

आंगणीयेनी रेखानो स्पर्श करतां करतां प्रस्फोटनादिकनी गणुत्री करवी ये
प्रतिदेखनामां दोष मानवामां आवेळ छे आथी येनो त्याग करवानुं अही
अतापवामां आवे छे ॥२७॥

इवे भंग निर्देशपूर्वक साक्षात् सदोष अने निर्दोष प्रतिदेखनाने कांछक
विशेषताथी कडे छे—“अणूणाइरित्त०” इत्यादि !

अन्वयार्थ—पडिलेहा—प्रतिलेखा प्रतिदेखना अणूणाइरित्त—अनूनातिरिक्ता
निर्दिष्ट प्रमाणना अनुसार न साधुये करवा जेधये. तेमां न तो न्यूनता
राखवी के, नतो अधिकता आववी जेधये. अर्थात्—प्रस्फोटना प्रमार्जनना अने
वेला—समय आ त्रयेमां न्यूनाधिकता करवी न जेधये. तहेव य अविवच्चासा—
तथैव च अविव्यत्यासा आन प्रमाणे पुरुषविपर्यास उपधिविपर्यास आ विप-

પ્રતિલેખના કર્તવ્યા । ગુર્વાદેઃ, રત્નાધિકસ્ય ચોપધિં યથાક્રમં ન પ્રતિલેખયતિ, અયં પુરુષવ્યત્યાસઃ । પ્રાતઃ સાયં ચ રજોહરણાદિકમુપધિ યથોક્તરીત્યા ન પ્રતિલેખયતિ, इत्येवं उपधिव्यत्यासश्च बोद्धव्यः । एतादृशव्यात्यासरहिता प्रतिलेखना કર્તવ્યા । અત્ર ચ ત્રિભિર્વિશેષણપદૈરષ્ટૌ ભક્ષાઃ સૂચિતા ભવન્તિ । તથા હિ—

(૧) અન્યૂના, અનતિરિક્તા, અવિવ્યત્યાસા । (૨) અન્યૂના, અનતિરિક્તા, વિવ્યત્યાસા । (૩) અન્યૂના, અતિરિક્તા, વિવ્યત્યાસા । (૪) ન્યૂના, અનતિરિક્તા, વિવ્યત્યાસા । (૫) અન્યૂના, અતિરિક્તા, અવિવ્યત્યાસા । (૬) ન્યૂના, અનતિરિક્તા, અવિવ્યત્યાસા । (૭) ન્યૂના, અતિરિક્તા, અવિવ્યત્યાસા । (૮) ન્યૂના, અતિરિક્તા, વિવ્યત્યાસા ।

સર્વશુદ્ધઃ પ્રથમઃ ૧। અન્યાશુદ્ધો દ્વિતીયઃ ૨। આદિશુદ્ધસ્ત્રીતીયઃ ૩। મધ્યશુદ્ધશ્ચતુર્થઃ ૪। મધ્યશુદ્ધઃ પચ્ચમઃ ૫। આઘશુદ્ધઃષઠઃ ૬। અન્યશુદ્ધઃ સપ્તમઃ ૭। સર્વાશુદ્ધોઽષ્ટમઃ ૮॥ સ્થાપનાચેયમ્—

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮
		ISS	SI S	ISI	SII	SSI	SSS

વિપર્યાસ, इन विपर्यासोंका भी परित्याग कर देना चाहिये । ગુરુકે તથા વડોંકે વસ્ત્રાદિકોંકી યથાક્રમ પ્રતિલેખના નહીં કરના યહ પુરુષ વિપર્યાસ હૈ । પ્રાતઃ એવં સાયં રજોહરણાદિક ઉપધિકી યથોક્તરીતિકે અનુસાર પ્રતિલેખના નહીં કરના યહ ઉપધિ વિપર્યાસ હૈ । યહાં અન્યૂન અનતિરિક્ત એવં અવિવ્યત્યાસ, इन तीन विशेषणों द्वारा प्रतिलेखनाके आठ भंग सूचित किये गये हैं । इनमें शास्त्रमर्यादाके અનુસાર પ્રસ્ફોટના પ્રમાર્જના એવં વેલા યે તીનોં જહાં સધતી હૈં વહ પ્રથમ ભંગ હૈ સો (પઢમં પયં પસત્યં—પ્રથમં પદં પ્રશસ્તમ્) યહ પ્રથમ પદ હી પ્રશસ્ત હૈ (સેસાણિ ઉ અપ્પસત્યાણિ—શેષાણિ તુ અપ્રશસ્તાનિ)

યાસોનો પણ પરિત્યાગ કરી દેવો જોઈએ. શુરુના તેમજ મોટેરાઓના વસ્ત્રાદિકોની યથાક્રમ પ્રતિલેખના ન કરવી એ પુરુષવિપર્યાસ છે. સવારે અને સાંજે રજોહરણાદિક ઉપધિની યથોક્ત રીતિ અનુસાર પ્રતિલેખના ન કરવી એ ઉપધિ વિપર્યાસ છે. અહીં અન્યૂન, અનતિરિક્ત અને અવિવ્યત્યાસ, આ ત્રણ વિશેષણો દ્વારા પ્રતિલેખનાના આઠ ભંગ સૂચવવામાં આવેલ છે. તેમાં શાસ્ત્ર મર્યાદા અનુસાર પ્રસ્ફોટના, પ્રમાર્જના અને વેળા આ ત્રણે જ્યાં સાધી શકાય તે પ્રથમ ભંગ છે. પઢમં પયં પસત્યં—પ્રથમં પદં પ્રશસ્તમ્ આથી આ પ્રથમ પદ જ પ્રશસ્ત છે. સેસાણિ ઉ અપ્પસત્યાણિ—શેષાણિ તુ અપ્રશસ્તાનિ બાકીનાં સાત પદ અપ્રશસ્ત છે.

प्रतिलेखनाप्रमत्तः, षण्णामपि विराधको भवति ॥३०॥

આ કોષ્ટકથી એ વાત ભલીભાંતિથી જ્ઞાત થાય છે કે, પ્રથમ પદના સિવાય બાકીના સાત ભંગ સદોષ છે. આમાં ન્યૂનત્વાદિક દોષોમાંથી કોઈ કોઈને દોષ લાગતો રહે છે. આથી પ્રથમ ભંગના અનુસાર જ પ્રતિદોષના કરવી જોઈએ. આ કોષ્ટકમાં જે એકના અંક છે, તે નિર્દોષતાના છે, અને પાંચના અંક દોષના ચિહ્ન દર્શક છે. ॥૨૮॥

ટીકા—‘ પડિલેહણ ’ ઇત્યાદિ—‘ પુઢવિ ’ ઇત્યાદિ—

પ્રતિલેખનાં કુર્વન્ યો મુનિઃ મિથઃ=પરસ્પરં કથાં=વાર્તા કરોતિ, જનપદકથામ્, ઉપલક્ષણત્વાત્ સ્ત્ર્યાદિકથાં વા કરોતિ, અન્યસ્મૈ પ્રત્યાખ્યાનં વા દદાતિ, તથા—વાચયતિ=અન્યેભ્યો વાચનાં દદાતિ, સ્વયં વા અન્યસકાશાત્ પ્રતીચ્છતિ=વાચનાં ગૃહ્ણતિ, સઃ—પ્રતિલેખનાપ્રમત્તઃ=પ્રતિલેખનાયામસાવધાનઃ સન્ પૃથિવ્યપ્કાયયોઃ, તેજો-વાયુવનસ્પતિત્રસાનાં ષણ્ણામપિ વિરાધકો ભવતિ । અયં ભાવઃ—કુમ્ભકારશાલાદૌ

‘ નિર્દોષ પ્રતિલેખનાકો ભી કરતા હુઆ મુનિ જિસ પ્રકાર છ કાયાકા વિરાધક હોતા હૈ સો દો ગાથાઓસે કહતે હૈ—

‘ પડિલેહણ ’ ઇત્યાદિ, ‘ પુઢવિ ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(પડિલેહણાં કુણંતો—પ્રતિલેખનાં કુર્વન્) પ્રતિલેખનાકો કરતા હુવા જો મુનિ (મિહો—મિથઃ) પરસ્પર (કહં—કથામ્) કથા કરતા હૈ (વા) અથવા (જળવયકહં કુણઈ—જનપદકથાં કરોતિ) જનપદ કથા સ્ત્રી આદિકી કથા કરતા હૈ, અથવા અન્યસ્મૈ પ્રત્યાખ્યાનં દદાતિ વાચયતિ વા સ્વયં પ્રતીચ્છતિ) દૂસરોંકો પ્રત્યાખ્યાન દેતા હૈ, અથવા દૂસરોં કો વાચના દેતા હૈ અથવા દૂસરોંસે વાચના ગ્રહણ કરતા હૈ વહ (પડિલેહણાપ્રમત્તો—પ્રતિલેખનાપ્રમત્તઃ) પ્રતિલેખનામેં અસાવધાન મુનિ (પુઢવિ આડકાણે તેડવાઝ વળસ્સઈ તસાણં—પૃથિવ્યપ્કાયયોઃ તેજો વાયુ વનસ્પતિત્રસાનામ્) પૃથિવીકાય, અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય, વનસ્પતિ કાય એવં ત્રસકાય ઇન (છળહંપિ—ષણ્ણામપિ) છહકાયકે જીવોંકા (વિરાહવો હોઈ—વિરાધકઃ ભવતિ) વિરાધક હોતા હૈ ।

નિર્દોષ પ્રતિલેખનાને પણ કરનાર મુનિ જે પ્રમાણે છ કાયાના વિરાધક હોય છે તે જે ગાથાઓથી કહે છે.—“ પડિલેહણ ” ઇત્યાદિ ।

“ પુઢવિ ” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—પડિલેહણં—કુણંતો—પ્રતિલેખનાં કુર્વન્ પ્રતિલેખનાને કરનાર મુનિ મિહો—મિથઃ પરસ્પરમાં કહાં—કથામ્ વાતો કરે છે અથવા જળવયકહં કુણઈ—જનપદકથાં કરોતિ જનપદ કથા—સ્ત્રી આદિની વાતો કરે છે. અથવા અન્યસ્મૈ પ્રત્યાખ્યાનં દદાતિ વાચયતિ વા સ્વયં પ્રતીચ્છતિ ખીલ્લઓને પ્રત્યાખ્યાન આપે છે, અથવા ખીલ્લને વાચના આપે છે, અથવા ખીલ્લ પાસેથી વાચના ગ્રહણ કરે છે. તે પડિલેહણાપ્રમત્તો—પ્રતિલેખનાપ્રમત્તઃ પ્રતિલેખનામાં અસાવધ મુનિ પુઢવી આડકાણે તેડ વાઝ વળસ્સઈ તસાણં—પૃથિવ્યપ્કાયયો તેજોવાયુવનસ્પતિત્રસાનામ્ પૃથવી કાય, અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય અને વનસ્પતિકાય તેમજ ત્રસકાય, આ છળહંપિ—ષણ્ણામપિ છ કાયાના જીવોના વિરાધક બને છે.

પ્રતિલેખનાં કુર્વન્ મુનિર્મિથઃ કથાદૌ સંલગ્નચિત્તતયા પ્રમાદવશગઃ પ્રતિલેખનાકાલે
હસ્તસંચાલનેન જલમૃતં ઘટાદિકમપિ પ્રલોઠયેત્ । તતસ્તજ્જલેન મૃદગ્નિ-
બીજકુન્થાદયોઽવશ્યમેવ પ્લાવિતા ભવેયુઃ । યત્ર ચાગ્નિસ્તત્રાવશ્યં વાયુરિતિ ષડ્-
જીવનિકાયાનામપિ વિરાધના ભવેત્ । इयं द्रव्यतो विराधना । भावतस्तु प्रमत्त-
तयाऽन्यथापि आत्मसंयमविराधको भवति । अतः प्रतिलेखनाकाले मिथः कथा-
दीनां हिंसाहेतुत्वात् तानि साधुभिः सर्वदा परिहरणीयानीति ॥ २९ ॥ ૩૦ ॥

ભાવાર્થ—કુંભકાર આદિકી શાલા આદિમેં સ્થિત મુનિ પ્રતિલેખના
કો કરતા હુઆ યદિ પરસ્પરમેં કથા આદિકે કરનેમેં સંલગ્ન-ચિત્ત હો
જાતા હૈ તો એસી સ્થિતિમેં પ્રમાદકે વશવર્તી હુએ ઉસ મુનિસે પ્રતિલેખના
કરતે સમયમેં હસ્તસંચાલન દ્વારા જલમૃત ઘટાદિક ભી ગુડક સકતે હૈં ।
उनके गुड़क जानेसे मिट्टी, अग्नि, बीज एवं कुन्थु आदिक जीवोंकी विरा-
धना होती है क्योंकि वे सब जीव उस पानीमें अवश्य प्लावित हो
जाते हैं । जहां अग्नि होती है वहां अवश्य ही वायु होती है इस प्रकार
પ્રતિલેખનામેં અસાવધાન બના હુઆ મુનિ દ્રવ્યરૂપસે ષટ્જીવનિકાયાના
વિરાધક હોતા હૈ । तथा भावकी अपेक्षा प्रमत्त होनेकी वजहसे वह आत्म
और संयमका विराधक होता है । इस लिये प्रतिलेखनाके अवसर में
“પરસ્પર યે કથા આદિ કરના હિંસાકે કારણ હૈં” એસા જાનકર સાધુકો
इनका परिहार करना चाहिये ॥ २९ ॥ ૩૦ ॥

ભાવાર્થ—કુંભાર આદિની શાળા આદિમાં સ્થિત મુનિ પ્રતિલેખના કરતી
વખતે જો પરસ્પરમાં વાતો આદિ કરવામાં સંલગ્નચિત્ત બની જાય છે ત્યારે
પ્રમાદવશવર્તી બનીને તેવી સ્થિતિમાં તે મુનિથી પ્રતિલેખના કરતી વખતે
હોથના સંચાલનથી જળ ભરેલ પાત્ર પણ ઢોળાઈ જાય છે, એના ઢળી જવાથી
મીટી, અગ્નિ, બીજ, અને કન્થવા આદિ જીવોની વિરાધના થાય છે. કેમકે,
એ સઘળા જીવ એ પાણીમાં અવશ્ય ભીંજાઈ જાય છે. જ્યાં અગ્નિ હોય છે,
ત્યાં અવશ્ય વાયુ હોય છે. આ પ્રમાણે પ્રતિલેખનામાં અસાવધાન બનેલ મુનિ
દ્રવ્યરૂપથી ષટ્જીવનીકાયના વિરાધક બને છે. તથા ભાવની અપેક્ષા પ્રમત્ત
હોવાના કારણે તે આત્મા અને સંયમના વિરાધક બને છે. આ માટે પ્રતિ-
લેખનાનાં અવસરમાં “ પરસ્પર આવી વાતો વગેરે કરવી હિંસાનું કારણ છે. ”
એવું જાણીને સાધુએ તેનો પરિહાર કરવો જોઈએ. ॥૨૬॥૩૦॥

અવિરાધકો યથા ભવતિ તથાહ—

મૂલમ્-પુઢવી-આઝકાણ, તેઝ-વાઝ-વળસ્સઇતસાણં ।

પઢિલેહ્ણા આઝત્તો, છંપ્હંપિ આરાહઓ હોઈ ॥૩૧॥

છાયા—પૃથિવ્યપ્કાયયોઃ, તેજોવાયુવનસ્પતિત્રસાનામ્ ।

પ્રતિલેખનાયામાયુક્તઃ, ષણ્ણામપિ આરાધકો ભવતિ ॥૩૧॥

ટીકા—‘પુઢવી’ ઇત્યાદિ—

પ્રતિલેખનાયામ્ આયુક્તઃ=ઉપયોગસહિતઃ સંયતઃ પૃથિવ્યપ્કાયયોઃ તેજોવાયુ-
વનસ્પતિત્રસાનાં ષણ્ણામપિ આરાધકો ભવતિ । ‘પઢિલેહ્ણા’ ઇત્યત્ર સપ્તમ્યર્થ
અથમા ॥૩૧॥

ઇત્યં દિવસસ્ય પ્રથમપૌરુષીકૃત્યમુક્તમ્ । તદુત્તરં દ્વિતીયપૌરુષીકૃત્યમભિધાત-
વ્યમ્ । પરન્તુ ‘વીયં જ્ઞાણં જ્ઞિયાયઈ’ ઇત્યનેન ધ્યાનમુક્તમેવ । અત એવાત્ર નોક્તમ્

નિર્દોષ પ્રતિલેખના કરતા હુવા મુનિ જિસ પ્રકાર આરાધક હોતા હૈ
સો કહતે હૈ—‘પુઢવી’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(પઢિલેહ્ણા આઝત્તો-પ્રતિલેખનાયામ્ આયુક્તઃ) પ્રતિ-
લેખનામેં સાવધાન મુનિ (પુઢવી-આઝકાણ, તેઝ-વાઝ-વળસ્સઇતસાણં
છંપ્હંપિ આરાહઓ હોઈ-પૃથિવ્યપ્કાયયોઃ તેજોવાયુ વનસ્પતિત્રસાનામ્
ષણ્ણામપિ આરાધકઃ ભવતિ) પૃથિવીકાય, અપ્કાય, વાયુકાય તથા વનસ્પ-
તિકાય એવં ત્રસકાય इन छह जीवनिकायोंका आराधक माना जाता है॥૩૧॥

इस प्रकार दिनकी प्रथम पौरुषीका यह कर्तव्य यहांतक कहा है ।
इसके बाद द्वितीय पौरुषीका कर्तव्य कहना चाहिये था सो वह भी
“वीयं ज्ञाणं ज्ञियायई” इस गाथांश द्वारा कह ही दिया है, इसलिये

નિર્દોષ પ્રતિલેખના કરી રહેલ મુનિ જે પ્રમાણે આરાધક હોય છે તે
કહે છે.—“ પુઢવી ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—પઢિલેહ્ણા આઝત્તો-પ્રતિલેખનાયામ્ આયુક્તઃ પ્રતિલેખનામાં
સાવધ મુનિ પુઢવી આઝકાણ તેઝ વાઝ વળસ્સઇ તસાણં છંપ્હંપિ આરાહઓ હોઈ-પૃથિ-
વ્યપ્કાયયોઃ તેજોવાયુવનસ્પતિત્રાસાનામ્ ષણ્ણામપિ આરાધકઃ ભવતિ પૃથવીકાય,
અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય અને ત્રસકાય, આ છ જીવનીકા-
યના આરાધક માનવામાં આવે છે. ॥૩૧॥

આ પ્રમાણે દિવસની પ્રથમ પૌરુષીનું આ કર્તવ્ય અહીં સુધી કહેવામાં
આવેલ છે. આના પછી બીજી પૌરુષીનું કર્તવ્ય કહેવું નોંધવું તે પણ “વીયં
જ્ઞાણં જ્ઞિયાયઈ” આ ગાથાંશ દ્વારા કહી દેવામાં આવેલ છે આ માટે અહીં

उभयं चैतदवश्यकर्तव्यम् । अथ तृतीयपौरुषीकृत्यमपि किमेवमवश्यं कर्तव्यम्, उत कारण उत्पन्ने एव ? इति शङ्कापरिहारार्थमाह—

मूलम्--तइयाए पोरिसीए, भक्तपाणं गवेसए ।

छण्हमन्नयरागम्मि, कारणम्मि समुट्ठिए ॥३२॥

छाया--तृतीयायां पौरुष्यां, भक्तपानं गवेषयेत् ।

षण्णामन्यतमस्मिन्, कारणे समुत्थिते ॥ ३२ ॥

टीका—‘तइयाए’ इत्यादि—

मुनिरनन्तरं वक्ष्यमाणानां षण्णां कारणानां मध्ये अन्यतमस्मिन् कारणे समुत्थिते =समुत्पन्ने तृतीयायां पौरुष्यां भक्तपानं गवेषयेत् । औत्सर्गिकमेवेदं तृतीय-पौरुषीभक्तपानगवेषणम् । अन्यथा हि स्थविरकल्पिकानामपि यथाविहितकाल

यहाँ नहीं कहा है । स्वाध्याय और ध्यान यह दोनों साधुको अवश्य ही करना चाहिये । अब कोई ऐसा प्रश्न करता है कि तृतीय पौरुषी का कर्तव्य साधुको अवश्य करना ही चाहिये या किसी कारणके उपस्थित होने पर ही करना चाहिये ? सो इसका उत्तर सूत्रकार कहते हैं—

‘ तइयाए ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—मुनि(छण्हमन्नयरागम्मि कारणम्मि समुट्ठिए-षण्णामन्यतर-स्मिन् कारणे समुपस्थिते)वक्ष्यमाण इन छह कारणोंमेंसे किसी एक कारणके उपस्थित होने पर (तइयाए पोरिसीए-तृतीयायां-पौरुष्यां) तृतीय पौरुषीमें (भक्तपाणं गवेसए-भक्तपानं गवेषयेत्) भक्तपानकी गवेषणा करे । यह भक्तपानकी गवेषणा साधुके लिये तृतीय पौरुषीमें औत्सर्गिक ही है । नहीं तो स्थविरकल्पिक साधुओंको भी यथाविहितकालमें ही

कहेल नथी. आ स्वाध्याय अने ध्यान अने साधुअे अवश्य करवां लेधअे. इवे न्यारे कोधअेवो प्रश्न करे छे के, त्रीण पौरुषीनुं कर्तव्य साधुअे अवश्य करवुं न लेधअे. अथवा कोध कारण उपस्थित थतां करवुं लेधअे ? तो अेने उत्तर सूत्रकार कहे छे—“तइयाए” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—मुनि छण्हमन्नयरागम्मि कारणम्मि समुट्ठिए-षण्णामन्यतरस्मिन् कारणे समुपस्थिते वक्ष्यमाण आ छ कारणोभांथी कोध अेक कारणुना उपस्थित थवाथी तइयाए पोरिसीए-तृतीयायां पौरुष्यां त्रीण पौरुषीभां भक्तपाण गवेसए-भक्तपानं गवेषयेत् भक्तपाननी गवेषणु करे आ भक्तपाननी गवेषणु साधुना भाटे त्रीण पौरुषीभां औत्सर्गिक न छे. नही तो स्थविरकल्पिक साधुअेने पणु

મેવ મક્તાદિગવેષણમાપદ્યેત । તેષાં તુ તત્તદેશપ્રચલિતમોજનકાલેવ ભિક્ષા-
કાલઃ । ઉક્તં ચ—

“સહકાલે ચરે ભિક્ષુ , કુઙ્ગા પુરિસકારિયં ।

અભાભુત્તિ ન સોઙ્ગા, તવોત્તિ અહિયાસણ ॥ ”

છાયા—સતિ કાલે ચરેદ્ ભિક્ષુઃ, કુર્યાત્ પુરુષકારમ્ ।

અભામ્ इति न शोचेत, तप इति अधिसहेत ॥ ” इति ॥

षण्णामन्यतमस्मिन् कारणे समुपस्थिते एव भक्तपानगवેષણં કર્તવ્યમ્ નત્વન્યથા ॥૩૨॥

કારણષટ્કમાહ—

મૂલમ્--વેયણ વેયાવચ્ચે, ઇરિયટ્ટાણે યં સંજમટ્ટાણે ।

તંહ પાણવત્તિયાણે, છટ્ઠં પુણ ધંમ્મચિંતાણે ॥૩૩॥

છાયા—વેદનાયૈ વૈયાવૃત્તયાય, ઈર્યાર્થાય ચ સંયમાર્થાય ।

તથા પ્રાણપ્રત્યયાય, ષષ્ઠં પુનર્ધર્મચિન્તાયૈ ॥ ૩૩ ॥

ટીકા—‘વેયણ’ इत्यादि—

વેદનાયૈ—વેદના શબ્દસ્યોપલક્ષણત્વાત્ ક્ષુત્પિપાસાવેદના સમુચ્છેદાર્થમ્, इति

ભક્તાદિકની ગવેષણા કરનેકા પ્રસંગ પ્રાપ્ત હોગા । અતઃ ભિન્ન ૨ દેશકા પ્રચલિત મોજનકાલ હી સાધુઓંકે ભિક્ષાકા કાલ હૈ એસા જાનના ચાહિયે । ઉક્તંચ—

“સહકાલે ચરે ભિક્ષુ , કુઙ્ગા પુરિસકારિયં ।

અભાભુત્તિ ન સોઙ્ગા, તવોત્તિ અહિયાસણ ॥”(દશવૈ.અ.૫૩૦૨ગા.૬)

અર્થાત્—મુનિ દેશાનુસાર ભિક્ષાકે ઉચિત સમયમેં હી ભિક્ષાકે લિયે જાવે ઉત્સાહપૂર્વક ભિક્ષાર્થ ભ્રમગરૂપ પુરુષાર્થ કરે કમી ભિક્ષાકા લાભ ન હોતો ‘આજ મેરેસહજ હી તપ હો ગયા’ એસા વિચાર કરકે સન્તુષ્ટ રહે ॥૩૨॥

યથા વિહિત કાળમાંજ ભક્તાદિકની ગવેષણા કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે. આથી બુદ્ધા બુદ્ધા દેશનો પ્રચલિત ભોજનકાળ જ સાધુઓની ભિક્ષાનો કાળ છે, એવું બાણુપું બોઈ એ. કહ્યું પણ છે—

“સહકાલે ચરે ભિક્ષુ , કુઙ્ગા પુરિસકારિયં ।

અભાભુત્તિ ન સોઙ્ગા તવોત્તિ અહિયાસણ ॥ ”

(દશ. વૈ. અ. ૫. ઉ. ૨ ગા ૬)

અર્થાત્—મુનિ દેશાનુસાર ભિક્ષાના ઉચિત સમયમાંજ ભિક્ષાના માટે બધા અને ઉત્સાહ પૂર્વક ભિક્ષાર્થ ભ્રમણરૂપ પુરુષાર્થ કરે કોઈ વખત ભિક્ષાનો લાભ ન થાય તો “આજે મારાથી સહેજે જ તપ થઈ ગયું ” એવો વિચાર ને સન્તુષ્ટ રહે. ॥૩૨॥

પ્રથમમ્, વૈયાવૃત્ત્યાય=શુધાદિવાધિતો ગુરુગ્લાનાદિનાં ચ વૈયાવૃત્ત્યં કર્તુમક્ષમઃ સ્યાદતો વૈયાવૃત્ત્યાર્થમ્, ઇતિ દ્વિતીયમ્ । ઈર્યાર્થાય-ઈર્યા=ઈર્યાસમિતિસ્તદર્થાય=તન્નિમિત્તમ્, શુત્પિપાસાસમાકુલઃ-ઈર્યાસમિતિસમારાધયિતું ન શક્નોતિ, ઇતિ તૃતીયમ્ । ચ=પુનઃ સંયમાર્થાય=સંયમં પાલયિતુમ્, આહારાદિકમન્તરા હિ કચ્છ મહાકચ્છયોરિવ-કચ્છમહાકચ્છૌ હિ દ્વૌ ભ્રાતરૌ ઋષભદેવસહપ્રવ્રજિતૌ ભગવતિ પ્રતિમાસ્થિતે આહારાદિકમલઙ્ઘ્વા શુધાર્ત્ત્વેન સયમે સીદન્તૌ તાપસત્વમાપન્નો તદ્વત્ સંયમો દુરનુપાલઃ સ્યાત્, ઇતિ ચતુર્થમ્ । તથા-પ્રાણપ્રત્યયાય=પ્રાણત્રા-ણહેતવે, અવિધિના હ્યાત્મનોઽપિ પ્રાણોપક્રમણે હિંસા સ્યાત્, ઇતિ પશ્ચમમ્ ।

છહ કારણોંમેંસે કોઈ એક કારણ જબ ઉપસ્થિત હો જાવે તબ હી સાધુકો ભક્તપાનકો ગવેષણા કરની चाहिये-अन्यथा नहीं । वे छह कारण ये हैं-‘वेयण’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(વેયણ-વેદનાયૈ) શુત્ પિપાસા આદિ વેદનાકે ઉપશમકે લિયે ૧ (વૈયાવચ્ચે-વૈયાવૃત્ત્યાય) ગુરુ, ગ્લાન આદિ મુનિજનોંકી સેવારૂપ વૈયાવૃત્તિ કરનેકે લિયે ૨ (ઈરિયટ્ટાએ-ઈર્યાર્થાય) ઈર્યાસમિતિકી આરાધના કરનેકે લિયે ૩ (સંજમટ્ટાએ-સંયમાર્થાય) સંયમ પાલન કરનેકે લિયે ૪ તથા (પાણવત્તિયાએ-પ્રાણપ્રત્યયાય) પ્રાણોંકી રક્ષાકે લિયે ૫ (ધમ્મ ચિંતાએ ધર્મચિંતાયૈ) ધર્મધ્યાનકી ચિંતાકે લિયે ૬ ભક્તપાનકી ગવેષણા કરના चाहिये ।

ભાવાર્થ—ભક્તપાનકી ગવેષણા इन छह कारणोंमें से कोई एक कारण उपस्थित हो जावे तो ही करना चाहिये-ऐसा जो पहिले कहा गया है सो उन्हीं कारणोंको सूत्रकार कहते हैं—उनमें सर्व प्रथम

છ કારણોમાંથી કેઈ એક કારણ ઉપસ્થિત થઈ જાય ત્યારે જ સાધુએ ભક્તપાનની ગવેષણા કરવી જોઈએ. એ સિવાય નહીં. તે છ કારણ આ છે—
“વેયણ” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—વેયણ-વેદનાય શુત્ પિપાસા આદિની વેદનાના ઉપશમને માટે (૧) વૈયાવચ્ચે-વૈયાવૃત્ત્યાય ગુરુ, ગ્લાન આદિ મુનિજનોની સેવારૂપ વ્યાવૃત્તિ કરવા માટે (૨) ઈરિયટ્ટાએ-ઈર્યાર્થાય ઈર્યા સમિતિની આરાધના કરવા માટે (૩) સંજમટ્ટાએ-સંયમાર્થાય સંયમ પાલન કરવા માટે (૪) તથા પાણવત્તિયાએ-પ્રાણપ્રત્યયાય પ્રાણોની રક્ષાને માટે (૫) ધમ્મચિંતાએ-ધર્મચિંતાયૈ ધર્મધ્યાનની ચિંતાને માટે (૬) ભક્તપાનની ગવેષણા કરવી જોઈએ.

ભાવાર્થ—ભક્તપાનની ગવેષણા આ છ કારણોમાંથી કેઈ એક કારણ ઉપસ્થિત થઈ જાય તો જ કરવી જોઈએ. એવું જે પહેલાં કહેવામાં આવેલ છે. એજ કારણોને સૂત્રકાર બતાવે છે.—આમાં સર્વપ્રથમ કારણ વેદના છે-શુધા અથવા

ધર્મચિન્તાયૈ=ધર્મધ્યાનચિન્તાર્થ શ્રુધર્મચિન્તાર્થ વા, ક્ષુત્પિપાસા વ્યાકુલો ન ધર્મચિન્તાં કર્તું શક્નોતિ । इति षष्ठं कारणम् । एभिः पद्भिः कारणैर्मुनिर्भक्तपानं गवेषयेत् । 'वेयण' इति लुप्तविभक्तिको निर्देशः । 'वेयावच्चे' इत्यत्र चतुर्थ्यर्थे प्रथमा ॥૩૩॥

કારણ વેદના હૈ-ક્ષુધા અથવા પિપાસાકી જબ વેદના ઉપસ્થિત હોવે તબ ઉસકી શાન્તિકે લિયે સાધુકો આહાર પાનીકી ગવેષણા કરના ચાહિયે । વિના આહાર પાનીકે સાધુ ગુરુ ગ્લાન આદિકી સેવા યથાવત્ નહીં કર સકતા હૈ-અતઃ વૈયાવૃત્યરૂપ તપસ્યાકી આરાધના નિમિત્ત આવશ્યક હૈ, કિ આહાર પાનીકા ઉપયોગ કિયા જાય । સાધુ જબ તક ક્ષુત્પિપાસાસે આકુલ વ્યાકુલ હોતા રહેગા ઉસસે ઈર્યાસમિતિકી પરિપાલના તબતક નહીં હો સકતી હૈ । અતઃ ઈસકી પાલના નિમિત્ત આહાર પાનીકી ગવેષણા કરના સાધુકે લિયે આવશ્યક હૈ । આહાર આદિકે વિના કચ્છ મહાકચ્છકી તરહ સંયમકા પરિપાલન ટુલ્કર હોતા હૈ । જૈસે કચ્છ મહાકચ્છ યે દો ખાઈ થે, વે દોનોં ભગવાન ઋષભદેવસ્વામીકે સાથ દીક્ષા લી થી, એક સમય ભગવાન પ્રતિમામેં વિરાજમાન થે ઉસ સમય આહારાદિ કે ન મિલને સે સંયમ પાલન મેં અસમર્થ હોકર તાપસ બન ગયે ઈસલિયે સંયમકો અચ્છી તરહ પાલન કરનેકે લિયે આહાર પાનીકી ગવેષણા કરના ઉચિત હૈ । વિના આહાર પાનીકે અવિધિપૂર્વક દેહકા વિસર્જિત કરના આત્મઘાત હૈ । અતઃ ઈસ આત્મઘાતસે વચનેકે લિયે-પ્રાણોંકે પરિત્રાણકે

પિપાસાની વેદના જ્યારે ઉપસ્થિત થઈ જાય ત્યારે તેની શાન્તીના માટે સાધુએ આહાર પાણીની ગવેષણા કરવી જોઈએ. આહાર પાણીના વગર સાધુ ગુરુ, આદિની સેવા યથાવત્ કરી શકતા નથી. આથી વૈયાવૃત્ય રૂપ તપસ્યાની આરાધના નિમિત્ત આવશ્યક છે કે, આહાર પાણીનો ઉપયોગ કરવામાં આવે, સાધુ જ્યાં સુધી ક્ષુધા અને પિપાસાથી આકુળ વ્યાકુળ થતા હોય છે, ત્યાં સુધી તેનાથી ઈર્યા સમિતિની પરિપાલના થઈ શકતી નથી. આથી એની પાલના નિમિત્ત આહાર પાણીની ગવેષણા કરવી સાધુ માટે આવશ્યક છે. આહાર આદિના વગર કચ્છ, મહાકચ્છની માફક સંયમનું પરિપાલન થવું અસંભવ છે. આ કચ્છ-મહાકચ્છ બે ભાઈઓ હતા તેઓએ ભગવાન ઋષભ દેવસ્વામીની સાથે દીક્ષા લીધી હતી, એક વખત ભગવાન પ્રતિમામાં વિરાજિત હતા ત્યારે તેઓને આહારાદિ ન મળવાથી સંયમ પાળવામાં અસમર્થ થઈને તાપસો બની ગયા. આ માટે સંયમને સારી રીતે પાલન કરવા સારું આહાર પાણીની ગવેષણા કરવી ઉચિત છે. આહાર પાણી વગર અવિધિ પૂર્વક દેહનું વિસર્જન કરવું તે આપઘાત કરવા સમાન છે. આથી એવા આત્મઘાતથી બચવા માટે

અથ યૈઃ કારણૈર્ભક્તાદિગ્રહણં ન કર્તવ્યં, તાનિ કારણાનિ પ્રસ્તુવન્ પ્રાહ—
મૂલમ્—નિર્ગંથો ધિર્ઇમંતો, નિર્ગંથી વિં નં કરિજ્જં છંહિં ચેવં ।

ઠાણેહિં-તું ઇમેહિં અણતિક્કમણા યં સે^{૧૩} હોઈ^{૧૩} ॥૩૪॥

છાયા—નિર્ગંથો ધૃતિમાન્ નિર્ગંથી અપિ ન કુર્યાત્પઙ્કભિરેવ ।

સ્થાનૈસ્તુ એમિઃ, અનતિક્રમણં ચ તસ્ય ભવતિ ॥ ૩૪ ॥

ટીકા—‘નિર્ગંથો’ ઇત્યાદિ—

ધૃતિમાન્=ધર્માચરણં પ્રતિ ધૈર્યયુક્તો નિર્ગંથઃ સાધુઃ, ધૃતિમતી નિર્ગંથી—
સાધ્વી, સાઽપિ એમિઃ=અનન્તરં વક્ષ્યમાણૈઃ પઙ્કભિરેવ સ્થાનૈસ્તુ ભક્તપાનગવેષણં
ન કુર્યાત્ । તસ્ય ફલમાહ—‘અણતિક્રમણા’ ઇત્યાદિ । તસ્ય નિર્ગંથસ્ય તસ્યા
નિર્ગંથ્યાશ્ચ અનતિક્રમણં=સંયમયોગાનામનુલ્લઙ્ગનં ભવતિ ॥૩૪॥

લિયે-આહારપાનીકા લેના આવશ્યક છે । ધર્મધ્યાનની ચિન્તા મી જલ
તક આહારપાની ન મિલ જાલે તલતક નિશ્ચિન્તરૂપસે નહીં સધતી છે ।
અતઃ ઇસ ધ્યાનની ચિન્તાકે લિયે આહારપાનીકા લેના આવશ્યક છે । યે
છહ કારણ હૈં । ઇન છહ કારણોંકો લેકર મુનિ આહાર પાનીની ગલેષણા કરે ॥૩૩॥

જિન કારણોંસે ભક્ત આદિકા ગ્રહણ સાધુકો નહીં કરના ચાહિયે
સૂત્રકાર ડન કારણોંકો કહતે હૈં—‘નિર્ગંથો’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(ધીર્ઇમંતો-ધૃતિમાન્) ધર્માચરણકે પ્રતિ ધૈર્યશાલી
(નિર્ગંથો-નિર્ગંથઃ) નિર્ગંથ સાધુ અથવા ધૃતિમતી (નિર્ગંથી-નિર્ગંથી)
સાધ્વી યે ડોનોં મી (ઇમેહિં-એમિઃ) ઇસ વક્ષ્યમાણ (છંહિં એવ ઠાણેહિં-
પઙ્કભિરેવસ્થાનૈઃ) છહ સ્થાનોંકે ડપસ્થિત હોને પર (ન કરિજ્જ-ન કુર્યાત્)

પ્રાણોના પરિત્રાણને માટે આહાર પાણી ડેવાં આવશ્યક છે. ધર્મધ્યાનની
ચિંતા પણ જ્યાં સુધી આહાર પાણી ન મળે ત્યાં સુધી નિશ્ચિત રૂપથી સાધી
શકાતી નથી. આથી આ ધ્યાનની ચિંતાના માટે આહાર પાણીનું ડેવું આવશ્યક છે.
આ છ કારણ છે. આ છ કારણોને લઈને મુનિ આહાર પાણીની ગલેષણા કરે. ॥૩૩॥

જે કારણોથી લકત આદિનું ગ્રહણ સાધુએ ન કરવું જોઈએ એ કારણોને
સૂત્રકાર બતાવે છે—“ નિર્ગંથો ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—ધિર્ઇમંતો-ધૃતિમાન્ ધર્માચરણના તરફ સંપૂર્ણપણે ધૈર્યશાળી
નિર્ગંથો-નિર્ગંથઃ નિર્ગંથ સાધુ અથવા ધૃતિમતી નિર્ગંથી-નિર્ગંથી સાધ્વી એ
બન્ને પણ ઇમેહિં-એમિઃ આ વક્ષ્યમાણ છંહિં એવ ઠાણેહિં-પઙ્કભિરેવ સ્થાનૈઃ છ
સ્થાનોના ડપસ્થિત થવાથી ન કરિજ્જ-ન કુર્યાત્ લકતપાનની ગલેષણા ન કરે.

पट् स्थानान्याह—

मूलम्—आयंके उवसंगे, तितिकखया बंभचेरगुत्तीसु ।

पाणिदया तवहेउं, सरीरवोच्छेयणट्टाए ॥ ३५ ॥

छाका—आतङ्गे उपसर्गे, तितिक्षया ब्रह्मचर्यगुप्तिषु ।

प्राणिदयातपोहेतोः, शरीरव्युच्छेदनार्थम् ॥ ३५ ॥

टीका—‘आयंके’ इत्यादि—

आतङ्गे=ज्वरादिरोगे निर्ग्रन्थो निर्ग्रन्थी वा भक्तपानगवेषणं न कुर्यात् । इति प्रथमम् । तथा=उपसर्गे=देवमनुष्यतिर्यक्कृतोत्पाते । इति द्वितीयम् । उभयत्र तन्नि-
वादनार्थमिति गम्यम् । तथा=तितिक्षया=सहनशीलतारूपहेतुना ब्रह्मचर्यगुप्तिषु
तितिक्षां विना मनोव्याकुलतासमुत्पत्तौ ब्रह्मचर्यगुप्तिरसाध्या, ब्रह्मचर्यगुप्त्यर्थ-
मुपादेया या तितिक्षा तत्संपादनार्थं भक्तपानं न गवेषयेदिति भावः । इति तृती-
यम् । तथा=प्राणिदयां तपोहेतोः = वर्षादिष्वपकायादिजीवरक्षार्थम्, इति
भक्तपानकी गवेषणा न करे । (अणतिक्रमणा तस्स होइ—अनतिक्रमणं
तस्य भवति) ऐसा करनेसे उनके संयम योगोंका उल्लंघन होता है ॥३४॥

वे छह स्थान ये हैं—‘आयंके उवसंगे’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(आयंके-आतङ्गे) ज्वरादिक रोगके होने पर साधु अथवा
साध्वीको भक्तपानकी गवेषणा नहीं करना चाहिये । (उवसंगे-उपसर्गे)
देव, मनुष्य, एवं तिर्यश्च कृत उपसर्ग होने पर भक्तपानकी गवेषणा
नहीं करना चाहिये । (बंभचेरगुत्तीसु तितिकखया-ब्रह्मचर्यगुप्तिषु तितिक्षया)
तथा ब्रह्मचर्यरूप गुप्तिकी-ब्रह्मचर्यका रक्षणके लिये-संपादन करनेके लिये साधु
साध्वीको भक्तपानकी गवेषणा नहीं करना चाहिये । (पाणि दया तव-
हेउं—प्राणि दया तपोहेतोः) वर्षादिकमें अपकायादि जीवोंकी रक्षाके लिये ।

अणतिक्रमणा तस्स होइ—अनतिक्रमणं तस्य भवति अथ कश्चात्ती तेभना संयम
योगानुं उल्लंघन थाय छे ॥ ३४ ॥

ते छ स्थान आ छे—“आयंके उवसंगे”—इत्यादि ।

अन्वयार्थ—आयंके-आतङ्गे ज्वरादिक रोग होवाथी साधु अथवा साध्वीअ
भक्तपाननी गवेषणा करवी न लेधअ, उवसंगे-उपसर्गे देव मनुष्य अने तिर्यअ
कृत उपसर्ग थाथी भक्तपाननी गवेषणा न करवी लेधअ, बंभचेरगुत्तीसु
तितिकखया-ब्रह्मचर्यगुप्तिषु तितिक्षया तथा ब्रह्मचर्यरूप गुप्तिनी सहनशीलताने
संपादन करवा माटे साधु साध्वीअ भक्तपाननी गवेषणा न करवी लेधअ.

॥ ३५ ॥ तवहेउं—प्राणिदया तपोहेतोः परसत्ता परसादमां अपकाय आदिना जीवानी

ચતુર્થમ્ । તપોહેતોઃ=ચતુર્થમક્તાદિરૂપતપસ્યાર્થ ચ, ઇતિ પશ્ચમમ્ । તથા-શરીર-
વ્યુચ્છેદનાર્થાય=ઉચિતકાલેઽનશનં ચ કર્તુ નિર્ગ્રન્થો નિર્ગ્રન્થી ચ ભક્તપાનગવેષણં
ન કુર્યાત્ । ઇતિ ષષ્ઠમ્ । એતૈઃ ષડ્ભિઃ કારણૈર્નિર્ગ્રન્થેન નિર્ગ્રન્થ્યા વા ભક્તપાનં
પરિત્યાજ્યમ્ ॥ ૩૫ ॥

મુનિર્ભક્તપાનગવેષણાં કુર્વન્ કેન વિધિના કિયત્ક્ષેત્રં પર્યટેત્તદાહ—

મૂલમ્—અવસેસં મંડંગં ગિજ્ઞા, ચક્ષુસાં પડિલેહૅ ॥

પરમદ્વંજોર્યળાઓ, વિહારં વિહરં મુની ॥૩૬॥

અવશેષં માળકં ગૃહીત્વા, ચક્ષુષા પ્રતિલેખયેત્ ॥

પરમર્ધયોજનાદ્, વિહારં વિહરેન્મુનિઃ ॥ ૩૬ ॥

ટીકા—‘અવસેસં’ ઇત્યાદિ—

મુનિઃ અપશેષમ્—નિરવશેષં=ભિક્ષાધાનિસહિતં સમસ્તં, માળકમ્=ઉપકરણમ્
ચક્ષુષા પ્રતિલેખયેત્ । તતો મુનિઃ પાત્રમાદાય પરમ્=ઉત્કૃષ્ટમ્ અર્ધયોજનતઃ=

ચતુર્થમક્તાદિરૂપ તપસ્યા કરનેકે લિયે (સરીરવોચ્છેયગદ્વાએ—શરીર-
વ્યુચ્છેદનાર્થાય) તથા ઉચિત સમયમેં અનશન કરનેકે લિયે ભક્તપાનકી
ગવેષણા નહીં કરના ચાહિયે । યે છહ કારણ હૈં કિ જિનકે ઉપસ્થિત
હોનેપર સાધુ અથવા સાધ્વીકો ભક્તપાનકા પરિત્યાગકર દેના ચાહિયે ॥૩૫॥

મુનિકો ભક્તપાનકી ગવેષણા કરતે હુએ કિસ વિધિસે કિતને ક્ષેત્ર
તક જાના ચાહિયે યહ બાત અવ સૂત્રકાર કહતે હૈં—‘અવસેસં’ ઇત્યાદિ

અન્વયાર્થ—મુનિ (અવસેસં-અવશેષમ્) ભિક્ષાધાની સહિત સમસ્ત
(મંડંગં ગિજ્ઞા—માળકં ગૃહીત્વા) વસ્ત્રપાત્રરૂપ ઉપકરણોંકી પહિલે
(ચક્ષુસા—ચક્ષુષા) નેત્રોંસે (પડિલેહૅ—પ્રતિલેખયેત્) પ્રતિલેખના કરે

રક્ષા માટે ચતુર્થ ભક્તપાનકી તપસ્યા કરવા માટે સરીરવોચ્છેયગદ્વાએ—શરીર
વ્યુચ્છેદનાર્થાય તથા ઉચિત સમયમાં અનશન કરવા માટે ભક્તપાનની ગવેષણા
ન કરવી જોઈએ. આ છ કારણ છે કે જેના ઉપસ્થિત થવાથી સાધુ અથવા
સાધ્વીએ ભક્તપાનનો પરિત્યાગ કરી દેવો જોઈએ. ॥ ૩૫ ॥

મુનિએ ભક્તપાનની ગવેષણા કરતી વખતે કઈ વિધિથી અને કેટલા
ક્ષેત્ર સુધી જવું જોઈએ આ વાત હવે સૂત્રકાર બતાવે છે—

“ અવસેસં ”—ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—મુનિ અવસેસં-અવશેષમ્ ભિક્ષાધાની સહિત સધળા મંડંગં
ગિજ્ઞા—માળકં ગૃહીત્વા વસ્ત્ર પાત્રરૂપ ઉપકરણોની પહેલાં ચક્ષુસા—ચક્ષુષા આંખોથી
પડિલેહૅ—પ્રતિલેખયેત્ પ્રતિલેખના કરી લેવી જોઈએ. અર્થાત્—ભિક્ષાધાની સહિત

અર્ધયોજનપરિમિતપ્રદેશમાશ્રિત્ય વિહારં-વિહરત્યસ્મિન્પ્રદેશે વિહારઃ ક્ષેત્રં તં વિહ-
રેત્=વિચરેત્ । અર્ધયોજનાત્પરતઃ ક્ષેત્રાતીતમશનાદિકં ભવતિ, ન તત્ સાધુભ્યઃ
કલ્પતે । અતોઽર્ધયોજનપરિમિત એવ પ્રદેશે સાધુનાઽઽહારાદિકં નેતવ્યમ્ ॥ ૩૬ ॥

इत्थं विहृत्योपाश्रये समागत्य गुर्वालोचनादि पूर्वकं भोजनादिकं कृत्वा
यत्कुर्यात्तदाह—

मूलम्—चउत्थीए पोरिसीए, निक्खवित्ताणं भ्रायणं ।

સડઝાયાં ચૈં તૈઓકુંજજા, સઠ્ઠભાવવિભાવણં ॥૩૭॥

चतुर्थ्या पौरुष्यां, निक्षिप्य भाजनम् ।

સ્વાધ્યાયં ચ તતઃ કુર્યાત્, સર્વભાવવિભાવનમ્ ॥૩૭॥

टीका—‘चउत्थीए’ इत्यादि—

मुनिः चतुर्थ्या पौरुष्यां भाजनं=पात्रं निक्षिप्य=प्रत्युपेक्षणापूर्वकं वस्त्रे बध्वा

-અર્થાત્-મિક્ષાધાની(झोली) सहित समस्त वस्त्रपात्रोंको अच्छी तरह नेत्रोंसे देख-
भाल कर लेना चाहिये ताकि कोई जीवजन्तु उस पर न हो । बादमें उन्हें
लेकर (उत्कृष्टम्-उत्कृष्टम्) ज्यादासे ज्यादा (अद्धजोयणाओ-अर्ध योज-
नात्) आधे योजन तक (विहारं विहरए मुणी-विहारं विहरेत् मुनिः) आहार
-पानीकी गवेषणा निमित्त पर्यटन करे । इससे आगे नहीं । क्योंकि दो
कोसके उपरका अशनपानादिक साधुको अकल्पनीय कहा गया है ॥ ३६ ॥

इस प्रकार दो कोससे आहारपानी ला कर साधु उपाश्रयमें आवे
और लाई हुई मिक्षा गुरुमहाराजको दिखलावे । उनसे आलोचना आदि
ग्रहण कर फिर आहार पानी करके फिर क्या करे सो सूत्रकार इस
गाथाद्वारा प्रकट करते हैं—‘चउत्थीए’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—मुनि आहारपानी करके (चउत्थीए पोरसीए-चतुर्थ्या

સઘળા વસ્ત્રપાત્રોને સારી રીતે આખોથી બેઈ જવાં બેઈએ કે બેથી કેઈ
જીવ જંતુ એના પર ન હોય. પછીથી એને લઈને વધારેમાં વધારે અદ્વજોય
ણાઓ-અર્ધયોજનાત્ અર્ધ યોજન સુધી વિહારં વિહરए मुणी-विहारं विहरेन्मुनिः આહાર
પાણીની ગવેષણા નિમિત્ત પર્યટન કરવું એનાથી આગળ નહીં. કેમકે, એ ગાઉના ઉપ-
રનું અશનપાનાદિક સાધુના માટે અકલ્પનીય બતાવવામાં આવેલ છે ॥ ૩૬ ॥

આ પ્રમાણે એ ગાઉની અંદરથી આહાર પાણી લઈને સાધુ ઉપાશ્રયમાં
આવે. પોતે લાવેલ ભીક્ષા ગુરુ મહારાજને બતાવે. ગુરુમહારાજની આલોચના
આદિ ગ્રહણ કર્યા પછી આહાર પાણી કરીને પછી શું કરે તે સૂત્રકાર
બતાવે છે—“ ચउत्थीए ” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—મુનિ આહાર પાણી કરીને ચउत्थीए पोरसीए-चतुर्थ्या पौरुष्याम्

ततश्च सर्वभावविभावनं—सर्वे च ते भावाः सर्वभावाः—जीवाजीवादि सकलतत्त्वानि
तेषां विभावनं=प्रकाशकं स्वाध्यायं कुर्यात् ॥ ३७ ॥

किं च—

मूलम्—पोरिसीए चउठभागे, वंदित्ताण तओ गुरुं ।

पडिक्कमित्ता कालस्स, सिज्जं तु पडिलेहए ॥३८॥

छाया—पौरुष्याश्चतुर्थभागे, वन्दित्वा ततो गुरुम् ।

प्रतिक्रम्य कालस्य, शय्यां तु प्रतिलेखयेत् ॥ ३८ ॥

टीका—‘ पोरिसीए ’ इत्यादि—

मुनिः पौरुष्याः=चतुर्थपौरुष्याः चतुर्थभागे स्वाध्यायं समाप्य गुरुं वन्दित्वा
ततः कालस्य प्रतिक्रम्य=कालप्रतिक्रमणं कृत्वा, तु=पुनः शय्यां प्रतिलेखयेत् ॥३८॥

पौरुष्याश्च) चौथी पौरुषीमें (भायणं निक्खवित्ताण—भाजनं निक्षिप्य)
प्रत्युपेक्षणापूर्वक पात्रोंको वस्त्रमें बांधकर रख देवे । (तओ—ततः) पश्चात्
(सव्व भावविभावनं सज्झायं च कुज्जा—सर्व भावविभावनम् स्वाध्यायं
च कुर्यात्) जीवादिक समस्त तत्त्वोंके निरूपक स्वाध्यायको करे ॥३७॥

और भी कहते हैं—‘ पोरिसीए ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—मुनि (पोरिसीए चउठभागे—पौरुष्याश्चतुर्थभागे) दिनकी
चौथी पौरुषीके चतुर्थ भागमें (सज्झायं—स्वाध्यायं समाप्य) स्वाध्यायको
समाप्त कर (गुरुं वंदित्ताण—गुरुं वन्दित्वा) गुरु महाराजको और बड़ोंको
वन्दना करे । उसके बाद (कालस्स पडिक्कमित्ता—कालस्य प्रतिक्रम्य) काल
प्रतिक्रमण करके (सिज्जं तु पडिलेहए—शय्यां तु प्रतिलेखयेत्) अपनी
शय्याकीप्रतिलेखना करे ॥ ३८ ॥

पछी मुनि चौथी पौरुषीमां भायण निक्खवित्ताण—भाजनं निक्षिप्य प्रत्युपेक्षणा
पूर्वक पात्रोने वस्त्रमां बांधीने राखी दे. तओ—ततः आ पछी सव्वभावविभावनं
सज्झायं च कुज्जा सर्वभावविभावन स्वाध्यायं च कुर्यात् अवाट्ठि सधणा तत्त्वोना
निर्पक स्वाध्यायने करे. ॥ ३७ ॥

पणी पणु कडे छे—“ पोरिसीए ” इत्यादि !

अन्वयार्थ—मुनि पोरिसीए चउठभागे—पौरुष्याश्चतुर्भागे दिवसनी चौथी
पौरुषीना चौथा भागमां स्वाध्यायने समाप्त करी गुरुं वंदित्ताण—गुरुं वन्दित्वा
गुरु महाराजने वंदना करे, कालस्स पडिक्कमित्ता—कालस्य प्रतिक्रम्य काल प्रतिक्रमण
करीने सिज्जंतु पडिलेहए—शय्यां तु प्रतिलेखयेत् पोतानी शय्यानी प्रतिदेखना करे. ॥३८॥

કિંચ—

મૂલમ્—પાસવૈણુચ્ચારભૂમિં ચં, પઢિલેહિજ્જ જંયં જૈર્ઙ્ગ ।

કાડર્સસગ્ગં તંઓ કુજ્જાં, સઠ્વદુઃખવિમોઽવખણં ॥૩૧॥

છાયા—પ્રસ્રવણોચ્ચારભૂમિં ચ, પ્રતિલેખયેદ્ યતમાનો યતિઃ ।

કાયોત્સર્ગે તતઃ કુર્યાત્, સર્વદુઃખવિમોક્ષણમ્ ॥ ૩૧ ॥

ટીકા—‘ પાસવણુ ’ इत्यादि—

યતમાનઃ=યતનાવાન્, યતિઃ—મુનિઃ દ્વાદશ દ્વાદશ સ્થળિલ્લાત્મિકામ્ પ્રસ્ર-
વણોચ્ચારભૂમિં=પ્રસ્રવણભૂમિમ્ ઉચ્ચારભૂમિં ચ પ્રતિલેખયેત્=પ્રત્યુપેક્ષેત, ચ શબ્દાત્-
સ્થળિલત્રયાત્મિકાં કાલભૂમિં ચ પ્રતિલેખયેત્ । इत्थं सप्तविंशति स्थण्डिलप्रति-
लेखनान्तरमादित्योऽस्तमेति । उक्तंच—

“ચઉભાગાવસેસાણ, ચરિમાણ પઢિકમિત્તુ કાલસ્સ ।

ઉચ્ચારે પાસવણે, થંડિલચઉવીસઙ્ગં પેહે ॥ ૧ ॥

फिर भी कहते हैं—‘ पાસવણુ ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(જયં જૈર્ઙ્ગ—યતમાનો યતિઃ) યતનાવાન્ મુનિ (પાસ-
વણુચ્ચારભૂમિં ચ પઢિલેહિજ્જ—પ્રસ્રવણોચ્ચારભૂમિં પ્રતિલેખયેત્) બારહ
બારહ ૧૨-૧૨ સ્થળિલ્લાત્મિક પ્રસ્રવણ ભૂમિકી એવં ઉચ્ચારભૂમિકી પ્રતિ-
લેખના કર લેવે । તથા સ્થળિલત્રયાત્મક કાલભૂમિકી પ્રતિલેખના કર
લેવે । इस प्रकार १२-१२-३=२७ बारह बारह और तीन तीन, एवं
सत्ताईस प्रकारकी स्थण्डिल प्रतिलेखनाके अन्तर सूर्य अस्त हो जाता है ।

उक्त च—“ ચઉભાગાવસેસાણ ચરિમાણ પઢિકમિત્તુ કાલસ્સ ।

ઉચ્ચારે પાસવણે થંડિલચઉવીસઙ્ગં પેહે ॥ ૧ ॥

इरी पणु डडे छे—“ पાસવણુ ” इत्यादि !

અન્વયાર્થ જયં જૈર્ઙ્ગ—યતમાનો યતિઃ યતનાવાન્ મુનિ પાસવણુચ્ચારભૂમિ ચ
પઢિલેહિજ્જ—પ્રસ્રવણોચ્ચારભૂમિ પ્રતિલેખયેત્ ખાર ખાર (૧૨-૧૨) સ્થળિલ્લા
પ્રસ્રવણુ ભૂમિની પણુ પ્રતિલેખના કરીલે. આ પ્રમાણે ૧૨-૧૨-૩=૨૭
ખાર, ખાર અને ત્રણ મળીને સત્તાવીસ પ્રકારની સ્થળિલ્લા પ્રતિલેખનાના
અન્તર સૂર્ય અસ્ત થઈ જાય છે. उक्तंच—

“ ચઉભાગાવસેસાણ, ચરિમાણ પઢિકમિત્તુ કાલસ્સ ।

ઉચ્ચારે પાસવણે, થંડિલચઉવીસઙ્ગં પેહે ॥ ૧ ॥

अहियासियाउ अंतो, आसन्ने मज्झि दूरि तिन्नितिन्नि भवे ।

तिण्णेव अणहियासी, अंतो छच्छच्च बाहिरओ ॥ २ ॥

एमेव य पासवणो वारस चउवीसहं तु पेहेत्ता ।

कालस्स य तिन्नि भवे, अह सूरु अत्थमुवयाइ ॥ ३ ॥

छाया—चतुर्थभागावशेषायां, चरमायां (पौरुष्यां) प्रतिक्रस्य कालस्य ।

उच्चारस्य प्रस्रवणस्य स्थण्डिलानि चतुर्विंशतिं प्रेक्षेत ॥ १ ॥

अध्यासनीयानि तु अन्तरासन्ने मध्ये दूरे त्रीणि त्रीणि भवेयुः ।

त्रीण्येव अनध्यासनीयानि अन्तः षट् षट् च बाह्यतः ॥ २ ॥

एवमेव च प्रस्रवणे द्वादश चतुर्विंशतिं तु प्रेक्ष्य ।

कालस्य त्रीणि भवेयुस्तथ सूर्योऽस्तमेति ॥ ३ ॥ इति ॥

अयं भावः—दिनान्तिमपौरुष्याश्चतुर्थे भागेऽवगृह्ये सति उच्चारप्रस्रवणस्थ-
ण्डिलस्य चतुर्विंशतिमण्डलानां प्रतिलेखना कर्त्तव्या । तत्र उच्चारस्य द्वादशमण्ड-
लानि यथा-ग्रामरयारयन्तरे समीप-मध्य-दूर भेदैस्त्रीणि मण्डलानि भवन्ति ।

अहियासियाउ अंतो, आसन्ने मज्झि दूरि तिन्नितिन्नि भवे ।

तिण्णेव अणहियासी, अंतो छच्छच्च बाहिरओ ॥ २ ॥

एमेव य पासवणे वारस चउवीसइं तु पेहेत्ता ।

कालस्स य तिन्निभवे अह सूरु अत्थमुवयाइ ॥ ३ ॥

इन गाथाओंका भावार्थ इस प्रकार है—

दीनकी अन्तिम पौरुषीके चौथे भागमें उच्चार प्रस्रवणके स्थण्डिलके
चौबीस मंडलोंकी प्रतिलेखना करे । उसमें प्रथम उच्चार विषयके बारह
मंडल इस प्रकार हैं—

गांवके अन्दर-समीप, मध्य और दूर । ये तीन अध्यासनीय सामान्य-

अहियासियाउ अंतो, आसन्ने मज्झि दूरि तिन्नितिन्नि भवे ।

तिण्णेव अणहियासी, अन्तो छच्छच्च बाहिरओ ॥ २ ॥

एमेव य पासवणे, वारस चउवीसइं तु पेहेत्ता ।

कालस्स य तिन्निभवे, अह सूरु अत्थमुवयाइ ॥ ३ ॥”

आ गाथाओंको भावार्थ आ प्रमाणों से—

दिवसनी अन्तिम पौरुषीना ओथा लागमां उच्चार प्रस्रवणुना स्थण्डिलना
चौबीस मंडलोंकी प्रतिलेखना करे । ओमां प्रथम उच्चार विषयनां बार
भरण आ प्रमाणों से—

गांवनी अंदर, पास, मध्य अने दूर आ त्रय अध्यासनीय-सामान्य-

અત્ર પ્રત્યેકં દ્વિવિધમ્—અધ્યાસનીયમનધ્યાસનીયં ચેતિ । इत्थं षड् भवन्ति । तत्र—
अध्यासनीयत्वं सामान्येनोपयोगवत्त्वेन । अनध्यासनीयत्वं च विशिष्टप्रयोजन-
वशादुपयोगवत्त्वेनेति । एवं ग्रामबाह्यस्थण्डिलेऽपि विज्ञेयम् । इत्थं द्वादश । एवं
प्रस्रवणस्यापि द्वादश, उभयं मिलित्वा चतुर्विंशतिर्मण्डलानि । तथा—रात्रेः प्रथमम-
ध्यमान्तिमभेदत्रयस्य तैः सह संमेलनेन सप्तविंशतिर्भेदाः स्थण्डिलस्य भवन्ति, तेषां
प्रतिलेखना कर्तव्या । एतासु प्रतिलेखनासु सम्पद्यमानासु सूर्योऽस्तं गच्छतीति ।

सूर्योऽस्तं गते सति—षडावश्यकविषयकप्रतिक्रमणं रात्रेः प्रथमपौरुष्याश्चतुर्षु
भागेषु प्रथमे भागे समापनीयम् ।

एवं विशेषतो दिनकृत्यमभिधाय सम्प्रति तथैव राત્રિકૃત્યમાહ—

રૂપસે ઉપયોગમેં આને યોગ્ય, અનધ્યાસનીય—વિશિષ્ટ પ્રયોજનવશ ઉપ-
યોગમેં આને યોગ્ય, इस प्रकार प्रत्येकके दो दो भेद होनेसे गामके अन्दर
के छह मंडल हुए । इसी प्रकार गामके बाहरके भी समीप, मध्य और
दूरके दो दो भेद होनेसे गामके बाहरके छह मंडल हुए । इस तरह
अन्दर और बाहरके मिलानेसे बारह मंडल उच्चारके होते हैं १२ । इसी
प्रकार प्रस्रवणके भी बारह भेद हो जाते हैं । एवं दोनोंको मिलानेसे
चौबीस मंडल हुए । फिर रात्रिके प्रथम, मध्य, और अन्तिम भाग ऐसे
कालके तीन भेद मिलानेसे सब सत्ताईस मंडल होते हैं । इन सत्ताईस
मण्डलोंकी प्रतिलेखना सुनि करे तब तकमें सूर्य अस्त हो जाता है ।
जब सूर्य अस्तंगत हो जावे तब साधुको षडावश्यक विषयक प्रतिक्रमण
रात्रीकी प्रथम पौरुषीके प्रथम चतुर्थ भाग पर्यन्त करे । इस प्रकार विशेष-
रूपसे दिनकृत्य कहकर अब सूत्रकार इसी तरहसे रात्रिकृत्य बतलाते हैं—

इपथी उपयोगमां आववा योग्य, अनध्यासनीय विशिष्ट प्रयोजनवश उपयोगमां
आववा योग्य, आ प्रमाणे दरेकना भे भे लेह डोवाथी गामनी अंदरना छ
भंडण थयां. आ प्रमाणे गामनी अडारना पणु पासे, मध्य अने दूरना अण्णे
लेह डोवाथी गामनी अडारनां छ भंडण थयां. आ प्रमाणे अंदर अने
अडारना भेणववाथी भार भंडण उअ्यारना थाय छे. आ प्रमाणे प्रस्रवणनां
पणु भार लेह थर्ध नय छे आ रीते अन्नेने भेणवतां चौबीस भंडण थयां.
पछी रात्रिना प्रथम, मध्य अने अंतिम लाग अेवा डणना त्रणु लेह भेणववाथी
सधणा भणीने सत्तावीस भंडण थाय छे. आ सत्तावीस भंडणोनी प्रतिलेखना
सुनि करे त्या सुधीमां सूर्य अस्त थर्ध नय छे.

જ્યારે સૂર્ય અસ્ત થઈ જાય ત્યારે સાધુએ ષડાવશ્યક વિષયક પ્રતિક્રમણ
રાત્રિની પ્રથમ પૌરુષીના પ્રથમ ચોથા ભાગ પર્યંત કરવું આ પ્રમાણે વિશેષ
રી દિવસનુ કૃત્ય કરીને હવે સૂત્રકાર આ પ્રમાણે રાત્રિ કૃત્ય બતાવે છે—

તતઃ=પ્રસ્તવણાદિભૂમિપ્રતિલેખનાનન્તરં મુનિઃ સર્વદુઃસ્વવિમોક્ષણં=સકલ-
શારીરમાનસતાપનિવારકં કાર્યોત્સર્ગં કુર્યાત્ । કાયોત્સર્ગસ્ય કર્માપચયહેતુત્વાત્
સર્વદુઃસ્વનિવારકત્વં વિજ્ઞેયમ્ । ઉક્તં ચ—

“ કાઉસ્સગ્ગે જહ સુદ્ધિયસ્સ ભજ્જંતિ અંગમંગાઈ ।

તહ ભિંદંતિ સુવિહિયા, અદ્ધવિહ કમ્મસંઘાયં ॥ ૧ ॥

છાયા—કાયોત્સર્ગે યથા સુસ્થિતસ્ય ભજ્યન્તે અઙ્ગાન્યઙ્ગાનિ ।

તથા ભિન્દન્તિ સુવિહિતા, અષ્ટવિધં કર્મ સઙ્ગાતમ્ ” ઇતિ । ॥૩૯॥

કાયોત્સર્ગે સ્થિતો યત્કુર્યાત્તદાહ—

મૂલમ્-દેવસિયં અર્હયારં, ચિંતિજ્ઞં અણુપુઠ્ઠવસો ।

નાણે યં દંસણે ચેવ, ચરિત્તંમ્મિ તહેવં યં ॥૪૦॥

છાયા—દૈવસિકં અતિચારં, ચિન્તયેદનુપૂર્વશઃ ।

જ્ઞાને ચ દર્શને, ચૈવ ચારિત્રે તથૈવ ચ ॥૪૦॥

(તઓ-તતઃ) પ્રસ્તવણાદિ ભૂમિકી પ્રતિલેખના કરલેનેકે વાદ મુનિ-
(સર્વદુઃસ્વવિમોક્ષણં કાઉસ્સગં કુજ્જા-સર્વદુઃસ્વવિમોક્ષણં કાયોત્સર્ગ-
કુર્યાત્) શારીરિક એવં માનસિક તાપકા નિવારક કાયોત્સર્ગ કરે ।
કાયોત્સર્ગ કર્મોપચયકા હેતુ હોનેસે સર્વ દુઃસ્વોકા નિવારક માના
ગયા હૈ । ઉક્તં ચ—

“ કાઉસ્સગ્ગે જહ સુદ્ધિયસ્સ ભજ્જંતિ અંગમંગાઈ ।

તહભિંદંતિ સુવિહિયા અદ્ધવિહં કમ્મસંઘાયં ॥૧॥”

અર્થાત્-કાયોત્સર્ગમેં બેઠે હુએ મુનિકે જૈસે ૨ અંગ ઉપાંગ ટૂટતે હૈ
વૈસે ૨ ઉસકે અષ્ટવિધ કર્મ નષ્ટ હોતે રહતે હૈ ॥૩૯॥

તઓ-તતઃ પ્રસ્તવણાદિ ભૂમિની પ્રતિલેખના કરી લીધા પછી મુનિ સર્વદુઃસ્વ
વિમોક્ષણં કાઉસ્સગં કુજ્જા-સર્વદુઃસ્વવિમોક્ષણં કાયોત્સર્ગં કુર્યાત્ શારીરિક અને
માનસિક તપનુ નિવારણ કરનાર કાયોત્સર્ગ કરે. કાયોત્સર્ગ કર્મોપચયનો હેતુ
હોવાથી સર્વ દુઃખોના નિવારક તરીકે માનવામાં આવેલ છે. ઉક્તંચ—

“ કાઉસ્સગ્ગે જહ સુદ્ધિયસ્સ ભજ્જંતિ અંગમંગાઈ ।

તહ ભિંદંતિ સુવિહિયા, અ વિહં કમ્મસંઘાયં ॥૧॥

અર્થાત્-કાયોત્સર્ગમાં બેઠેલા મુનિનાં જેમ જેમ અંગ ઉપાંગ ટૂટે છે
તેમ તેમ તેનાં અષ્ટવિધકર્મનો નાશ થતો રહે છે. ॥ ૩૯ ॥

टीका—‘देवसियं’ इत्यादि—

मुनिः=दैवसिकम्=दिवससम्बन्धिनम् अतिचारम् अनुपूर्वशः=क्रमेण=प्रभात-
प्रतिलेखनातः ससारभ्य चिन्तयेत् । अयमेव कायोत्सर्गः किं विषयमतिचारं चिन्त-
येदित्याह—‘नाणे च’ इत्यादि—मुनिः ज्ञाने च=ज्ञानविषयं, दर्शने चैव=दर्शन-
विषयं, तथैव च चारित्रे=चारित्र्यविषयमतिचारं चिन्तयेत् ॥४०॥

किं च—

मूलम्—पारियकाउस्सग्गो, वन्दित्ताणं तओ गुरुं ।

देवसियं तु अइयारं, आलोइज्ज जहक्कमं ॥४१॥

छाया—पारितकायोत्सर्गो, वन्दित्वा ततो गुरुम् ।

दैवसिकं तु अतिचारम्, आलोचयेद् यथाक्रमम् ॥४१॥

टीका—‘पारियकाउस्सग्गो’ इत्यादि—

ततः=अतिचारचिन्तनानन्तरं पारितकायोत्सर्गो गुरुं वन्दित्वा गुरुसमीपे
दैवसिकं=दिवससम्बन्धिनम् अतिचारं तु यथाक्रमम् = यथासंख्यम् आलोचयेत्
=प्रकाशयेत् ॥ ४१ ॥

कायोत्सर्गमें स्थित मुनि क्या करे सो कहते हैं—‘देवसियं’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—मुनि (देवसियं अइयारं अणु पुव्वसो चित्तिज्ज—दैवसिकं
अतिचारं अनुपूर्वशः चिन्तयेत्) दिवस सम्बन्धी अतिचारोंका प्रभात
समयकी प्रतिलेखनासे लगाकर संपूर्ण दिनके अतिचारोंका क्रमशः
विचार करना यही कायोत्सर्ग है । (नाणे य दंसणे चैव तथैव चरितम्मि—
ज्ञाने च दर्शने चैव तथैव चारित्रे च) ज्ञानके विषयमें, दर्शनके विषयमें
तथा चरित्रके विषयमें जो कुछ अतिचार लगे हों उनका विचार करें ॥४०॥

और भी—‘पारिय’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(तओ—ततः) अतिचारोंकी आलोचना करनेके बाद

कायोत्सर्गमां स्थित मुनि शु करे छे ते कहे छे—“ देवसियं ” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—मुनि देवसियं अइयारं अणु पुव्वसो चित्तिज्ज—दैवसिकं अतिचारं
अनुपूर्वशः चिन्तयेत् दिवस सम्बन्धी अतिचारोंका क्रमशः विचार करे. ओण
कायोत्सर्ग छे, नाणे य दंसणे चैव तथैव चरितम्मि—ज्ञाने च दर्शने चैव तथैव
चारित्रे च ज्ञानना विषयमा, दर्शनना विषयमां तथा चारित्रना विषयमां के
कांछ अतिचार लाग्या होय ओना विचार करे. ॥४०॥

वणी पणु—“ पारिय ” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—तओ—ततः अतिचारोंकी आलोचना करी पछीथी पारिय

मूलम्—पडिक्कमित्तु निस्सल्लो, वंदित्ताण तओ गुरुं ।

काउस्सग्गं तओ कुज्जा, सव्वदुक्खविमोक्खणं ॥४२॥

छाया—प्रतिक्रम्य निःशल्यो, वन्दित्वा ततो गुरुम् ।

कायोत्सर्गं ततः कुर्यात्, सर्वदुःखविमोक्षणम् ॥४२॥

टीका—‘पडिक्कमित्तु’ इत्यादि—

अतिचारालोचनानन्तरं प्रतिक्रम्य=प्रतिक्रमणं मनसा भावशुद्धितो वाचा तत्सूत्र-
पाठतः कायेनोत्तमाङ्गनमनादितः कृत्वा निःशल्यो=मायादिशल्यरहितो भूत्वा ततो गुरुं
वन्दित्वा ततश्च ज्ञानदर्शनचारित्रशुद्धिनिमित्तं सर्वदुःखविमोक्षणं—कायोत्सर्गं कुर्यात् ॥४२॥

(पारियकाउस्सग्गो—पारितकायोत्सर्गः) मुनि कायोत्सर्गको पारे—समाप्त
करे । इसके पश्चात् (गुरुं वंदित्ताणं—गुरुं वन्दित्वा) गुरुवन्दन कर (देव-
सियं अईयारं आलोइज्जं जहक्कमं—दैवसिकं अतिचारं यथाक्रमं आलो-
चयेत्) दिवससंबन्धी अतिचार गुरुके समीप प्रकाशित करे ॥४१॥

फिर भी—‘पडिक्कमित्तु’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(तओ—ततः) अतिचारोंकी आलोचनाके बाद (पडिक्क-
मित्तु—प्रतिक्रम्य) प्रतिक्रमण भावशुद्धिरूप मनसे, प्रतिक्रमणसूत्रपाठ-
रूप वचनसे, मस्तकके झुकानेरूप कायसे—करके (निस्सल्लो—निःशल्यः)
मायादि शल्य रहित होकर (तओ गुरुं वंदित्ताणं—ततः गुरुं वन्दित्वा)
गुरुवन्दना कर मुनि (सव्वदुक्खविमोक्खणं काउस्सग्गं कुज्जा—सर्वदुःख
विमोक्षणं कायोत्सर्गं कुर्यात्) समस्त दुःखोंको नाश करनेवाले कायो-
त्सर्ग—ज्ञान दर्शन चारित्रकी शुद्धिके निमित्त व्युत्सर्ग तप—करे ॥४२॥

काउस्सग्गो—पारितकायोत्सर्गः मुनि कायोत्सर्गने पारे समाप्त करे. येना पछी
गुरुं वंदित्ताणं—गुरुं वन्दित्वा गुरुने वंदना करी देवसियं अईयारं आलोइज्जं जहक्कमं—
दैवसिकं अतिचारं यथाक्रमं आलोचयेत् दिवस संबंधी अतिचार गुरुनी पास
प्रकाशित करे. ॥ ४१ ॥

इरी पणु—“पडिक्कमित्तु” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—तओ—ततः अतिचारोंकी आलोचना पछी पडिक्कमित्तु—प्रतिक्रम्य
प्रतिक्रमण भावशुद्धिरूप मनसी प्रतिक्रमण सूत्र पाठइय वचनसी मस्तकने
झुकावपाइय कायसी करीने निस्सल्लो—निःशल्यः मायादिशल्य रहित थधने तओ
गुरुं वंदित्ताणं—ततः गुरुं वन्दित्वा गुरुवंदना करी मुनि सव्वदुक्खविमोक्खणं
काउस्सग्गं कुज्जा—सर्वदुःखविमोक्षणं कायोत्सर्गं कुर्यात् सधणा दुःखेना नाश करवावाणा
कायोत्सर्गं ज्ञान दर्शन चारित्रनी शुद्धिना निमित्त व्युत्सर्गं तप करे. ॥४२॥

मूलम्—पारियकाउस्सग्गो, वंदित्ताणं ततो गुरुं ।

थुइमंगलं च काउं, कालं, संपडिलेहए ॥४३॥

छाया—पारितकायोत्सर्गो, वन्दित्वा ततो गुरुम् ।

स्तुतिमङ्गलं च कृत्वा, कालं संप्रतिलेखयेत् ॥४२॥

टीका—‘पारियकाउस्सग्गो’ इत्यादि—

पारितकायोत्सर्गो भुनिः गुरुं वन्दित्वा ततश्च स्तुतिमङ्गलं=“नमोऽत्थुण” लक्षणं स्तुतिद्वयं च कृत्वा कालं=प्रदोषिकं सम्प्रतिलेखयेत्=सम्यक्तया प्रत्युपेक्षेत ॥४३॥

ततो यत्कुर्यात्तदाह—

मूलम्—पढमं पोरिसि सज्झायं, बीयं^१ ज्ञाणं झियायइ^२ ।

तइयाँए निदमोक्खं तु, सज्झायं तु चउत्थीए ॥४४॥

छाया—प्रथमां पौरुषीं स्वाध्यायं, द्वितीयां ध्यानां ध्यायेत् ।

तृतीयायां निद्रामोक्षं तु, स्वाध्यायं तु चतुर्थ्याम् ॥४४॥

टीका—‘पढमं’ इत्यादि—

इयं गाथा व्याख्यातपूर्वा । पूर्वमुक्त्वाऽपि पुनः कथनं गुरुभिः पुनः पुनरुप-
देशदाने प्रयासो न मन्तव्य इति सूचयितुम् ॥ ४४ ॥

फिर कहते हैं—‘पारिय’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(पारियकाउस्सग्गो-पारितकायोत्सर्गः) कायोत्सर्गं पालकर भुनि (गुरुं वंदित्ताण-गुरुं वन्दित्वा) गुरुको वदना करे । वंदना करके पश्चात् (थुइमंगलं च काउं-स्तुतिमंगलं कृत्वा) “नमोत्थुणं” लक्षणरूप स्तुतिद्वयको पढ़ें । पढ़नेके बाद (कालं संपडिलेहए-कालं संप्रतिलेखयेत्) प्रदोषकाल संबंधी कालकी प्रतिलेखना करे ॥ ४३ ॥

फिर क्या करना चाहिये ? सो कहते हैं—‘पढमं’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—रात्रिकी (पढमं पोरिसि सज्झायं-प्रथमां पौरुषीं स्वाध्यायं)

क्षरी छडे छे—“पारिय” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—पारियकाउस्सर्ग-पारितकायोत्सर्गः कायोत्सर्गं पाणीने भुनि गुरु वन्दित्ताण-गुरुं वन्दित्वा गुरुने वदना करे वदना करी पछी थुइमंगल च काउं-स्तुतिमङ्गलं च कृत्वा ‘नमोत्थुणं’ लक्षणरूप स्तुति भेदे, स्तुति भेदया भाद कालं संपडिलेहए-कालं संप्रतिलेखयेत् प्रदोषकाण संबंधी काणनी प्रतिलेखना करे ॥४३॥

पछी थुं करवुं लेछिये ते छडे छे—“पढम” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—रात्रिनी पढमं पोरिसि सज्झायं-प्रथमां पौरुषीं स्वाध्यायं प्रथम

चतुर्थपौरुष्यां कथं स्वाध्यायः कर्तव्य इत्याह—

मूलम्--पोरिसीए चउत्थीए, कालं तु पडिलेहियौ ।

सज्जायं तु तओ कुंजा, अबोहितो असंजए ॥४५॥

छाया—पौरुष्यां चतुर्थ्यां, कालं तु प्रतिलेख्य ।

स्वाध्यायं तु ततः कुर्यात्, अबोधयन् असंयतान् ॥ ४५ ॥

टीका—‘पोरिसीए’ इत्यादि—

रात्रेश्चतुर्थ्यां पौरुष्यां तु=निश्चयेन मुनिः कालं=वैरात्रिकं कालं प्रतिलेख्य ततः=तदनन्तरम् असंयतान्=अगारिणः, अबोधयन्=अनुत्थापयन् तु स्वाध्यायं कुर्यात् । यथाऽगारिणां निद्राभङ्गो न भवेत्तथा मन्दमन्दस्वरेण स्वाध्यायं कुर्यादिति भावः ॥ ४५ ॥

प्रथम पौरुषीमें स्वाध्याय करे, (वीयं ज्ञाणं जीयायई-द्वितीयां ध्यानं ध्यायेत) दूसरी पौरुषीमें ध्यान करे—(तइयाइं निद्रा मोक्षं तु-तृतीयायां निद्रा मोक्षं तु) तीसरी पौरुषीमें निद्रा लेवे और (सज्जायं तु चउत्थीए-स्वाध्यायं तु चतुर्थ्याम्) चौथी पौरुषीमें फिर स्वाध्याय करे ॥ ४४ ॥

चतुर्थ पौरुषीमें स्वाध्याय कैसे करना चाहिये सो सूत्रकार कहते हैं—

‘पोरिसीए’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—रात्रिकी (चउत्थीए पोरिसीए-चतुर्थ्यां पौरुष्याम्) चतुर्थ पौरुषीमें मुनि (कालं पडिलेहिया-कालं प्रतिलेख्य) वैरात्रिक कालकी प्रतिलेखना करके (असंजए अबोहितो-असंयतान् अबोधयन्) गृहस्थजन जग न जावें इस रूपसे अर्थात् मंद २ स्वरसे (सज्जायं कुंजा-स्वाध्यायं कुर्यात्) स्वाध्याय करे ॥ ४५ ॥

पौरुषीमां स्वाध्याय करे वीयं ज्ञाणं जीयायई-द्वितीयां ध्यानं ध्यायेत् ॥ ४४ ॥ पौरुषीमां ध्यान करे, तइयाइं निद्रा मोक्षं तु-तृतीयायां निद्रा मोक्षं तु ॥ ४४ ॥ पौरुषीमां निद्रा ले अने सज्जायं तु चउत्थीए-स्वाध्यायं तु चतुर्थ्याम् चौथी पौरुषीमां इरीथी स्वाध्याय करे ॥ ४४ ॥

चौथी पौरुषीमां स्वाध्याय केम करवे। ते सूत्रकार कहे छे—‘पोरिसीए’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—रात्रिनी चउत्थीए पोरिसीए-चतुर्थ्यां पौरुष्याम् चतुर्थ पौरुषीमां मुनि काल पडिलेहिया-कालं प्रतिलेख्य वैरात्रिक कालनी प्रतिवेचना करीने असंजए अबोहितो-असंयतान् अबोधयन् गृहस्थजन जग न जाय अवां इपथी अर्थात् मंदमंद स्वरथी स्वाध्याय करे, ॥ ४५ ॥

मूलम्--पोरिसीए चउब्भागे, वंदित्ताण तओ गुरुं ।

पडिक्कमित्ता कालस्स, कालं तु पडिलेहँए ॥ ४६ ॥

छाया--पौरुष्याश्चतुर्थभागे, वन्दित्वा ततो गुरुं ।

प्रतिक्रम्य कालस्य, काल तु प्रतिलेखयेत् ॥ ४६ ॥

टीका--'पोरिसीए' इत्यादि--

ततः=स्वाध्यायकरणानन्तरं पौरुष्याः=चतुर्थपौरुष्याः चतुर्थभागेऽवशिष्य-
माणे गुरुं वन्दित्वा कालस्य=स्वाध्यायपरित्यागरूपवैरात्रिककालस्य प्रतिक्रम्य--
विशोध्य 'संप्रति स्वाध्यायसमयो नास्ति, आवश्यककरणसमयः समागतः' इति
निश्चित्य कालं - प्रभातिककाल-रात्रिकप्रतिक्रमणसमयरूपं-प्रतिलेखयेत् - प्रत्यु
पेक्षेत गृह्णीयाच्च आवश्यकं कुर्यादित्यर्थः, इह च साक्षात्प्रत्युपेक्षणस्यैव पुनःपुनर-
भिधानमनेकविधत्वात् ॥ ४६ ॥

किंच--

मूलम्-आगए कायवुत्सग्गे, सव्वदुक्खविमोक्खणे ।

काँउसग्गं तओ कुँज्जा, सव्वदुक्खविमोक्खणं ॥४७॥

छाया--आगते कायव्युत्सर्गे, सर्वदुःखविमोक्षणे ।

कायोत्सर्गं ततः कुर्यात्, सर्वं दुःखविमोक्षणम् ॥ ४७ ॥

फिर भी--'पोरिसीए' इत्यादि ।

अन्वयार्थ--(तओ-ततः) स्वाध्याय करनेके बाद (पोरिसीए चउ-
ब्भागे-पौरुष्याश्चतुर्थभागे) चतुर्थ पौरुषीका चतुर्थ भाग बाकी रहे तब
(गुरुं वंदित्ताण-गुरुं वन्दित्वा) गुरुवंदन करके (कालस्स पडिक्कमित्ता-
कालस्य प्रतिक्रम्य) 'अकाल आगया है' ऐसा समझकर (कालं पडिले
हए-कालं प्रतिलेखयेत्) प्राभातिक कालकी प्रतिलेखना करे अर्थात् राहसी
प्रतिक्रमण करे ॥ ४६ ॥

इरी पणु--" पोरिसीए " इत्यादि ।

अन्वयार्थ--तओ-ततः स्वाध्याय कर्या पछी पोरसीए चउब्भागे-पौरुष्या-
श्चतुर्थभागे योथी पौरुषीना योथी भाग भाकी रहे त्यारे गुरुं वंदित्ताणं-गुरुं
वन्दित्वा गुरुने वंदना इरीने कालस्स पडिक्कमित्ता-कालस्य प्रतिक्रम्य अडाण आवी
गयेव छे. ओपु सभणने कालं पडिलेहिए-कालं प्रतिलेखयेत् प्रभात डाणनी
तेवेअना इरे अर्थात् राहसी प्रतिक्रमण इरे. ॥४६॥

टीका—‘ आगए ’ इत्यादि—

सर्वदुःखविमोक्षणे कायव्युत्सर्गे=कायोत्सर्गसमये आगते सति ततो मुनिः सर्वदुःखविमोक्षणं कायोत्सर्गं कुर्यात् । ‘सर्वदुःखविमोक्षणं’ पदस्य वारद्वयकथनं कायोत्सर्गस्यात्यन्तनिर्जराख्यापनार्थम् ॥ ४७ ॥

रात्रिसम्बन्धिनोऽतिचारा यथा चिन्तनीयास्तथाऽऽह—

मूलम्—राइयं च अइर्यारं, चित्तिज्जं अणुपुंठवसो ।

नाणम्मि दंसणम्मि, चरित्तम्मि तवम्मि यं ॥४८॥

छाया—रात्रिकं च अतीचारं, चिन्तयेदनुपूर्वशः ।

ज्ञाने दर्शने चारित्रे, तपसि च ॥ ४८ ॥

टीका—‘ राइयं च ’ इत्यादि—

मुनिः ज्ञाने=ज्ञानविषये दर्शने=दर्शनविषये चारित्रे=चारित्रविषये, तपसि=तपो विषये, च शब्दाद् वीर्ये च रात्रिकं=रात्रि जनितम् अतिचारं चिन्तयेत्॥४८॥

फिर भी—‘ आगए ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(सर्वदुःखविमोक्षणे—सर्वदुःखविमोक्षणे) सर्व दुःखोका निवारक (कायव्युत्सर्गे—कायोत्सर्गे) कायोत्सर्गका समय जब आ जावे तब मुनि (सर्वदुःखविमोक्षणं काउत्सर्गं कुज्जा—सर्वदुःखविमोक्षणं कायोत्सर्गं कुर्यात्) सर्व दुःख निवारक कायोत्सर्ग करे ॥४७॥

कायोत्सर्गमें रात्रि संबंधी अतिचारोंको जिस प्रकार चिन्तन करना चाहिये सो कहते हैं—‘ राइयं च ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—मुनि (नाणम्मि—ज्ञाने) ज्ञानके विषयमें (दंसणम्मि—दर्शने) दर्शनके विषयमें (चरित्तम्मि—चारित्रे) चारित्रके विषयमें (तवम्मि य-तपसि च)

श्री ५७—“ आगए ” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—सर्वदुःखविमोक्षणे—सर्वदुःखविमोक्षणे सर्व दुःखोका निवारण करने कायव्युत्सर्गे—कायोत्सर्गे कायोत्सर्गको समय जयावे आवी जय त्यावे मुनि सर्वदुःखविमोक्षणं काउत्सर्गं कुज्जा—सर्वदुःखविमोक्षणं कायोत्सर्गं कुर्यात् सर्व दुःख निवारक कायोत्सर्ग करे. ॥ ४७ ॥

कायोत्सर्गमें रात्री संबंधी अतिचारोंको जे प्रकारे चिन्तन करवुं जेधये ते छे छे—“ राइयं च ” इत्यादि !

अन्वयार्थ—मुनि नाणम्मि—ज्ञाने ज्ञानना विषयमां दंसणम्मि—दर्शने दर्शनना विषयमां, चरित्तम्मि—चारित्रे आदित्रना विषयमां, तवम्मि य-तपसि च तपसि

ततश्च—

मूलम्--पारियंकाउस्सग्गो, वंदित्ताणं तओ गुरुं ।

राइयं च अइयारं, आलोएज्जं जहक्कमं ॥४९॥

छाया--पारितकायोत्सर्गो, वन्दित्वा ततो गुरुम् ।

रात्रिकं च अतीचारम्, आलोचयेद् यथाक्रमम् ॥४९॥

टीका--‘पारियंकाउस्सग्गो’ इत्यादि--

इयं व्याख्यातपूर्वा ॥ ४९ ॥

तथा च--

मूलम्--पडिक्कमित्तु निस्सल्लो, वंदित्ताणं तओ गुरुं ।

काउस्सस्सग्गं तओ कुंज्जा, सर्वदुःखविमोक्खणं ॥५०॥

छाया--प्रतिक्रम्य निःशल्यो, वन्दित्वा ततो गुरुम् ।

कायोत्सर्गं ततः कुर्यात्, सर्वदुःखविमोक्षणम् ॥ ५० ॥

टीका--‘पडिक्कमित्तु’ इत्यादि--

प्रतिक्रम्य=प्रतिक्रमणं कृत्वा-निशल्यः सन् ततो गुरुं वन्दित्वा, चतुर्थावश्य-
कान्ते गुरुवन्दनं कृत्वा पञ्चमावश्यकं प्रारभेत । ततः सर्वदुःखविमोक्षणं कायो-
त्सर्गं कुर्यादित्यर्थः ॥ ५० ॥

तपके विषयमें, एवं वीर्यके विषय (राइयं अइयारं चित्तिज्ज-रात्रिकं अति-
चारं चिन्तयेत्) रात्रिमे जो भी अतिचार लगे हों उनका चिन्तवन करे ॥४८॥

फिर क्या करे सो कहते हैं—‘पारिय’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(पारियंकाउस्सग्गो-पारितकायोत्सर्गो) कायोत्सर्गको
पारकर (तओ गुरुं वंदित्ताणं-ततो गुरुं वंदित्वा) गुरुको वंदना करके (राइयं
अइयारं-रात्रिकं च अतिचारम्) रात्रि सम्बन्धी अतिचारोंकी (जहक्कमं
आलो एज्ज-यथाक्रमं आलोचयेत्) यथाक्रम अनुक्रमसे आलोचना करे ॥४९॥

विषयमां अने वीर्येना विषयमां राइयं अइयारं चित्तिज्ज-रात्रिकं अतिचारं
चित्तयेत् रात्रिना वे कांछि अतिचार लागेव छेय तेनुं चिन्तवन करे. ॥४८॥

पछी शुं करे छे ते कडे छे—“ पारिय ” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—पारियंकाउस्सग्गो-पारितकायोत्सर्गो कायोत्सर्ग पाणीने तओ
गुरुं वंदित्ताणं-ततो गुरुं वन्दित्वा गुरुने वंदना करीने राइयं अइयारं-रात्रिकं
अतिचारं रात्री सम्बन्धी अतिचारेनी जहक्कमं आलोएज्ज-यथाक्रमं अतिचारं
आलो यथाक्रम अनुक्रमथी आलोचना करे. ॥ ४९ ॥

ततः कायोत्सर्गस्थः किं कुर्यात् ? इत्याह—

मूलम्—किं त्वं पडिवज्जामि, एवं तत्थ विचिन्तए ।

काउत्सर्गं तु पारित्ता, वंदई उं तंओ गुरुं ॥५१॥

छाया—किं तपः प्रतिपद्ये, एवं तत्र विचिन्तयेत् ।

कायोत्सर्गं तु पारयित्वा, वन्देत् तु ततो गुरुम् ॥ ५१ ॥

टीका—‘किं त्वं’ इत्यादि—

मुनिः ‘किम्=किं रूपं तपः=नमस्कारसहितादिप्रतिपद्ये=स्वीकुर्वेऽहम्’
एवम्=अनेन प्रकारेण तत्र=कायोत्सर्गं विचिन्तयेत्=ध्यायेत् । वीरो हि भगवान्

और भी—‘पडिक्कमित्तु’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(पडिक्कमित्तु-प्रतिक्रम्य) प्रतिक्रमण करके (निस्सल्लो निःशल्यः) माया, मिथ्या, निदान शल्योंसे रहित बना हुआ मुनि (तओ गुरुं वंदित्ताण ततो-गुरुं वन्दित्वा) गुरु महाराजको वंदना करे—अर्थात् चतुर्थ आवश्यकके अन्तमें गुरुमहाराजको वंदना करके पंचम आवश्यक प्रारंभ करे । (तओ सव्वदुःखविमोक्खमं काउत्सर्गं कुज्ज-ततः सर्व दुःखविमोक्षणं कायोत्सर्गं कुर्यात्) इसके बाद सर्व दुःखविनाशक कायोत्सर्ग करे ॥ ५० ॥

कायोत्सर्गमें स्थित मुनि क्या विचार करे?—यह बात सूत्रकार कहते हैं—‘किं त्वं’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(किं त्वं पडिवज्जामि—किं तपः प्रतिपद्ये) “ मैं नमस्कार सहित-नौकारसी आदि किस तपको धारण करूँ (एवं-एवम्) इस प्रकार

पद्यु पद्यु—“पडिक्कमित्तु ” ध्यादि ।

अन्वयार्थ—पडिक्कमित्तु-प्रतिक्रम्य प्रतिक्रमण करीने निस्सल्लो-निशल्यः माया, मिथ्या, निदानशल्योत्थी रहित अनेन मुनि गुरुं वन्दित्ताणं-गुरुं वन्दित्वा गुरु महाराजने वंदना करे. अर्थात्—यथा आवश्यकता अंतर्भां गुरुमहाराजने वंदना करीने पंचममा आवश्यकने प्रारंभ करे. तओ सव्वदुःखविमोक्खणं काउत्सर्गं कुज्जा-ततो सर्वदुःखविमोक्षणं कायोत्सर्गं कुर्यात् अने अये पछी सर्व दुःख विनाशक कायोत्सर्ग करे. ॥ ५० ॥

कायोत्सर्गमां स्थित मुनि क्या विचार करे आ बात सूत्रकार बतावे छे—

“ किं त्वं ” ध्यादि ।

अन्वयार्थ—किं त्वं पडिवज्जामि—किं तपः प्रतिपद्ये हुं नमस्कार सहित नौकारसी आदि क्या तपने धारण करूं ? एवं-एवम् आ प्रभावे तत्थ-तत्र

षण्मासं यावन्निरशनो विहृतवान् । तत्किमहमपि निरशने शक्तोऽस्म्येतावत्कालं
स्थातुमुतनेति? एवं पञ्चमासादिकमपि यावन्नमस्कारसहितं तावत्परिभावयेत् । उक्तं च
“ चित्ते चरमे उ, किं तवं काहं ? ।

छम्मासामेकदिणादिहाणि जा पोरिसि नमो वा ॥”

छाया---चिन्तयेत् चरमे तु, किं तपः करिष्यामि ? ।

षण्मास्या एकदिनादिहानिः, यावत्पौरुषी नमस्कार सहितं वा ॥” इति ।
इत्थं चिन्तयित्वा तु=पुनः कायोत्सर्गं पारयित्वा=समाप्य ततस्तु गुरुं वन्देत्=यथा
पर्यायं वन्दनां कुर्यात् ॥ ५१ ॥

पूर्वगाथोत्तरार्द्धोक्तार्थमनुवदन् सामाचारी विशेषमाह—

मूलम्--पारयिकाउस्संगो, वंदित्ताणं तओ गुरुं ।

तवं संपडिर्वज्जिता, करिज्जं सिद्धाणं संथवं ॥५२॥

(तत्थ-तत्र) कायोत्सर्गमें स्थित मुनि (विचित्तए-विचिन्तयेत्) चिन्तन
करे । महावीर भगवान् तो छह महीने तकका तप करते थे तो क्या मैं
भी इसी तरह इतने समय तक अथवा इससे कम यावत् नौकारसी
तकका तप कर सकता हूं या नहीं ? इस प्रकार अपनी शक्तिकी तुलना करे ।
कहा भी है--“ चित्ते चरमे उ किं तवं काहं ।

छम्मासा मेकदिणादिहाणि जा पोरिसी नमोवा ॥”

काउसगके अंतमें ऐसा चिन्तन करे कि “ मैं किस प्रकारका तप कर
सकता हूं क्या छम्मासी तप कर सकता हूं या एक दिन कम छम्मासी
यावत् क्या नौकारसी कर सकता हूं ? ” । पश्चात् (काउस्सगंतु पारित्ता-
कायोत्सर्ग पारयित्वा) कायोत्सर्ग पार कर गुरु महाराजको वंदना करे ॥५१॥

कायोत्सर्गमा स्थित मुनि विचित्तए-विचिन्तयेत् चिन्तन करे. महावीर भगवान्
तो छ महीना सुधी तप करता होता तो शुं हुं पणुं ये प्रमाणे ओटला समय
सुधी अथवा ओनाथी ओछा समय सुधी यावत् नौकारसी सुधी तप करी शकुं
के नहीं ? आ प्रमाणे पोतानी शक्तिनी तुलना करे. कहूं पणुं छे—

“ चित्ते चरमे उ किं तवं काहं ।

छम्मासा मेकदिणादिहाणि जा पोरिसी नमोवा ॥”

कायोत्सर्गना अतमां ओवु चित्तवन करे के, “ हुं क्या प्रकारतु तप
करी शकुं छुं. शुं छम्मासी तप करी शकुं अथवा तो ओक दिवस ओछो
छम्मासी यावत् शुं नौकारसी करी शकुं ? पछी काउत्सगं तु पारित्ता-कायोत्सर्ग
त्व कायोत्सर्ग पाणीने गुरुमहाराजने वंदना करे. ॥ ५१ ॥

છાયા—પારિકાયોત્સર્ગો, વન્દિત્વા તતો ગુરુમ્ ।

તપઃ સમ્પ્રતિપદ્ય, કુર્યાત્ સિદ્ધાનાં સંસ્તવમ્ ॥ ૫૨ ॥

ટીકા—‘ પારિય ’ ઇત્યાદિ ।

પારિકાયોત્સર્ગો મુનિઃ ગુરું વન્દિત્વા તતઃ તપઃ=યથાશક્તિચિન્તિતં સમ્પ્ર-
તિપદ્ય,=સ્વીકૃત્ય સિદ્ધાનાં સંસ્તવં=સિદ્ધાદિસ્વરૂપમનુલક્ષ્ય ‘ નમોઽત્યુષાં ’ લક્ષણં
સ્તુતિદ્વયં કુર્યાત્ ॥૫૨॥

સમ્પ્રત્યધ્યયનાર્થમુપસંહરન્નાહ—

મૂલમ્--એસાં સામાચારી, સમાસેણ વિયાહિર્યાં ।

‘ જં ચરિતાં બહૂ જીવાં, તિર્ણાં સંસારસાગરંતિ ’^{૧૨} ‘ વેમિ ’^{૧૨} ॥૫૩॥

इह छव्वीसइमं सामायारी अज्झयणं समत्तं ॥ २६ ॥

છાયા—એષા સામાચારી, સમાસેન વ્યાખ્યાતા ।

યાં ચરિત્વા બહવો જીવાઃ, તીર્ણાઃ સંસારસાગરમિતિ બ્રવીમિ ॥૫૩॥

ટીકા—‘ એસા ’ ઇત્યાદિ—

એષા=અનન્તરોક્તા દશવિધા=દશપ્રકારા સામાચારી ઓઘસામાચારી ચ સમા-
સેન=સંક્ષેપેણ વ્યાખ્યાતા=કથિતા । સામાચાર્યાઃ ફલમાહ—‘ જં ચરિતા ’

મુનિ ફિર કયા કરે સો કહતે હૈં—‘ પારિય ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(પારિયકાઝસ્સગ્ગો-પારિકાયોત્સર્ગઃ) જિસને કા-
યોત્સર્ગ સમાપ્ત કિયા હૈ એસા મુનિ (ગુરું વંદિત્તાણ-ગુરું વન્દિત્વા) ગુરુ
મહોરાજકો વંદન કરકે યથાશક્તિ (તવં પઢિવજ્જિત્તા-તપઃ પ્રતિપદ્ય)
ચિન્તિત તપકો સ્વીકાર કર (સિદ્ધાણસંથવં કરિજ્જ-સિદ્ધાનાં સંસ્તવં
કુર્યાત્) “ નમોત્યુષાં ” ઇસ પાઠકો દો બાર પઢે ॥ ૫૨ ॥

અબ અધ્યયનકા ઉપસંહાર કરતે હુએ કહતે હૈં—‘ એસા ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(એસા-એષા) અનન્તરોક્ત યહ દશ પ્રકારકી (સામાચારી
સામાચારી) સામાચારી એવં ઓઘ સામાચારી મૈને (સમાસેણ વિયાહિયા-

મુનિ પછી શું કરે તે કહે છે—“ પારિય ” ઇત્યાદિ

અન્વયાર્થ—પારિયકાઝસ્સગ્ગો-પારિકાયોત્સર્ગઃ જેણે કાયોત્સર્ગ સમાપ્ત
કરેલ હોય એવા મુનિ ગુરું વંદિત્તાણ-ગુરું વન્દિત્વા ગુરુમહારાજને વંદના કરીને
યથાશક્તિ તવં પઢિવજ્જિત્તા-તપઃ પ્રતિપદ્ય ચિન્તિત તપને સ્વીકાર કરી સિદ્ધાણ-
સંથવં કરિજ્જ-સિદ્ધાનાં સંસ્તવં કુર્યાત્ “ નમોત્યુષાં ” આ પાઠને બે વાર લાણે ॥૫૨॥

હવે અધ્યયનનો ઉપસંહાર કરીને કહે છે—“ એસા ”—ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—એસા-એષા અનન્તરોક્ત આ દશ પ્રકારની સામાચારી-સામાચારી
સામાચારી અને ઓઘ સામાચારી મેં સમાસેણ વિયાહિયા-સમાસેન વ્યાખ્યાતા

इत्यादिना-यां सामाचारिं चरित्वा=आसेव्य बहवो जीवाः संसारसागरं तीर्णाः=चतुर्गतिक संसारसागरस्य पारंगताः मुक्तिं प्राप्तवन्त इति यावत् । ‘ इति ब्रवीमि ’ इत्यस्यार्थः पूर्ववद् बोध्यः ॥ ५३ ॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललितकलापालापक प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहू छत्रपति-कोल्हापुरराजप्रदत्त-“ जैनशास्त्राचार्य ”-पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्रीधासीलालव्रतिविरचितायाम् “उत्तराध्ययनसूत्रस्य” प्रियदर्शिन्याख्यायां व्याख्यायाम्-‘ सामाचारी ’ नामकं षड्विंशतितममध्ययनं-सम्पूर्णम् ॥२६॥

સમાસેન વ્યાખ્યાતા) સંક્ષેપસે કહી છે । (જં ચરિત્તા બહૂ જીવા સંસાર સાગરમ્ તીર્ણાં ત્તિ વેમિ-યાં ચરિત્વા બહવો જીવાઃ સંસારસાગરં તીર્ણાઃ ઇતિ બ્રવીમિ) જિસ સામાચારીકો પાલન કરકે અનેક જીવ ઇસ સંસાર-સાગરસે પાર હુએ હૈં । “ ઇતિ બ્રવીમિ ” સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામીસે કહતે હૈં હે જંબૂ ! ભગવાનકે સમીપ જૈસા મૈને સુના હૈં વૈસા કહતા હૂં ॥૫૩॥

॥ છાઈસ વાં ‘સામાચારી’ નામક અધ્યયન સમાપ્ત ॥ ૨૬ ॥

સંક્ષેપથી કહી છે. જં ચરિત્તા બહૂ જીવા સંસારસાગર તિર્ણા ત્તિવેમિ-યાં ચરિત્વા બહવો જીવા સંસારસાગરં તીર્ણાઃ જે સામાચારીનું પાલન કરીને અનેક જીવ આ સંસાર સાગરથી પાર થયેલ છે. (ત્તિવેમિ-ઇતિ બ્રવીમિ) સુધર્મા સ્વામી જમ્બૂ સ્વામીને કહે છે કે, હે જમ્બૂ ભગવાનની પાસેથી મેં જેવું સાંભળેલ છે તેવું આ તમને કહેલ છે. ॥ ૫૩ ॥

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનું ઇન્વીસમું ‘સામાચારી’ નામનું અધ્યયન સમાપ્ત ॥૨૬॥

॥ अथ सप्तविंशतितममध्ययनम् ॥

व्याख्यातं सामाचारी नामकं षड्विंशतितममध्ययनम् । सम्प्रति खलुङ्की-
याख्यं सप्तविंशतितममध्ययनरमाभ्यते । अस्य च पूर्वेण सहायमभिसम्बन्धः—
पूर्वस्मिन्नध्ययने सामाचारी प्रतिपादिता । सा चाशठतयैव पालयितुं शक्या ।
अशठताज्ञानं च तद्विरुद्धशठताज्ञाने सत्येव जायते । अतोऽस्मिन्नध्ययने स दृष्टान्तं
शठतास्व रूपं निरूप्यते । इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्य अस्याध्ययनस्येदमादिमं सूत्रम्—
मूलम्—‘थेरे’ गणहरे गग्गे, मुणी आसि विसारैण ।

आइण्णे गणिर्भावंमि, सम्माहिं पडिसंघंए ॥ १ ॥

छाया—स्थविरो गणधरो गर्गः, मुनिरासीद् विशारदः ।

आकीर्णो गणिभावे, समार्धिं प्रतिसन्धत्ते ॥ १ ॥

टीका—‘थेरे’ इत्यादि ।

स्थविरः—संयममार्गतो विचलितान् स्थिरी करोतीति स्थविरः—श्रुतचारित्र
धर्मात् प्रचलतां पुनर्धर्मे स्थापकः । उक्तं च—“थिरकरणा पुण थेरो” ।

सत्ताईसवां अध्ययन प्रारम्भ—

सामाचारी नामक छईसवें अध्ययन का व्याख्यान हो चुका है ।
अब यह सत्ताईसवां अध्ययन प्रारंभ होता है । इस अध्ययन का
नाम ‘खलुङ्कीय’ है । पूर्व अध्ययन के साथ इसका संबंध इस प्रकार है—
पूर्व अध्ययनमें सामाचारी कही गई है सो यह सामाचारी अशठ—सरल-
पनेसे ही पालित हो सकती है शठपनेसे नहीं । अशठता का ज्ञान इससे
विपरीत जो शठता है उसके ज्ञान होने पर ही होता है । इसीलिये इस
अध्ययन में दृष्टान्त पूर्वक शठता का स्वरूप कहा जाता है । इसी संबंधसे
लेकर प्रारंभित इस अध्ययन का यह आदिम सूत्र है—‘थेरे’—इत्यादि ।

सत्तावीसमा अध्ययननी शङ्क्यात

सामाचारी नामने छवीसभुं अध्ययन कडेवार्ध गयेल छे, हुवे आ
सत्तावीसमा अध्ययनने प्रारंभ थाय छे. आ अध्ययननुं नाम ‘ખલુંકીય’ छे.
छवीसमा अध्ययननि साथे आ अध्ययनने संबंध आ प्रमाणे छे—छवीसमा
अध्ययनमां सामाचारी कडेवामां आवेल छे ओ सामाचारी अशठ—सरलपणाथी
જ પાળી શકાય છે. શઠપણાથી નહી. અશઠતાનું જ્ઞાન એનાથી વિપરીત જે
શઠતા છે. એનું જ્ઞાન થવાથી જ થાય છે. આ કારણે આ अध्यયનમાં દૃષ્ટાંતથી
શઠતાનું સ્વરૂપ બતાવવામાં આવેલ છે. આ સંબંધને લઈને પ્રારંભ કરાએલા
આ अध्यયનનુ આ પ્રથમ સૂત્ર છે.—“થેર” ઇત્યાદિ

छाया—स्थिरकरणात् पुनः स्थविरः ” इति ।

तथा-गणधरः-गणस्य=ज्ञानादिगुणसमूहस्य धरः=धारकः, विशारदः=सकल शास्त्रनिष्णातः, मुनिः=समस्तसावद्यव्यापारविरतिमान्, गर्गः=गर्गनामाऽऽचार्य आसीत् । आकीर्णः=आचार्यगुणैर्व्याप्तोऽत एव गणिभावे=आचार्यत्वे स्थितः स गर्गाचार्यः कर्मोदयात् कुशिष्यैः पुनः पुनस्त्रोटितमपि आत्मनः समार्धि=चित्त-स्वास्थ्यं प्रतिसन्धत्ते=संयोजयति ॥ १ ॥

स च समार्धि सन्दधत् यद् विचारयति तदाह—

मूलम्—वहणे वहमाणस्स, कंतारं अइवत्तइ ।

जोएँ वहमाणस्स, संसारं अइवत्तइ ॥ २ ॥

छाया—वहने वहमानस्य, कान्तारमतिवर्तते ।

योगे वहमानस्य, संसारोऽतिवर्तते ॥ २ ॥

अन्वयार्थ—(थेरे-स्थविरः) संयममार्ग से विचलित जीवों को स्थिर करने के स्वभाव वाले-अर्थात् श्रुतचरित्ररूप धर्म से विचलित प्राणियों को उसी धर्म में पुनः स्थिर करने वाले तथा (गणहरे-गणधरः) ज्ञानादिक गुण समूह को धारण करनेवाले (विसारए-विशारदः) तथा सकलशास्त्रों के पारगामी (मुणी-मुनिः) समस्त सावद्य-व्यापारों के सर्वथा त्यागी ऐसे (गग्गे-गर्गः) गर्ग नाम के आचार्य (आसी-आसीत्) थे । (आइण्णे-आकीर्णः) ये आचार्य के गुणों से युक्त थे । इसलिये (गणिभावम्मि-गणिभावे) आचार्य पद पर विराजमान थे । ये गर्गाचार्य कर्मोदय से युक्त कुशिष्यों द्वारा पुनः२ विचलित अपनी समाधि को-चित्त की एकाग्रता को स्थिर करते रहते थे ॥ १ ॥

अन्वयार्थ—थेरे-स्थविरः संयममार्गांथी विचलित जीवोने स्थिर करवाना स्वभाववाणा, अर्थात्-श्रुतचरित्ररूप धर्मथी विचलित प्राणीथोने ओज धर्ममां इरीथी स्थिर करवावाणा तथा गणहरे-गणधरः ज्ञानादिक गुणसमूहने धारण करवावाणा विसारए-विशारद तथा सकलशास्त्रोना पारगामी, मुणी-मुनिः समस्त सावद्यव्यापारोना सर्वथा त्यागी ओवा गग्गे-गर्गः गर्ग नामना कोइ ओक आचार्य आसी-आसीत् हुता. तेओ आइण्णे-आकीर्णः आचार्यना गुणुथी युक्त हुता. ओ भाटे गणिभावम्मि-गणिभावे आचार्य पद उपरणीराजमान हुता. ओ गर्गाचार्य कर्मोदयथी कुशिष्य द्वारा इरी इरी विचलित पोतानी समाधिने, -चित्तनी ओकाग्रताने स्थिर करता रहेता हुता. ॥ १ ॥

ટીકા—‘વહणे’ इत्यादि ।

वहने=शकटादौ योजितान् विनीतान् वृषभादीन् वहमानस्य=अन्तर्भावित-
ण्यर्थत्वाद् वाहयतः सारथ्यादेः कान्तारं=वनम् अतिवर्तते=अतिक्रान्तं भवति । उल्ल-
ङ्घितं भवतीत्यर्थः । तथैव—योगे=संयमव्यापारे सुशिष्यान् वहमानस्य=वाहयतः प्रव-
र्तयत् आचार्यादेः संसारः अतिवर्तते=अतिक्रान्तो भवति । शिष्याणां विनयं विलोक्य
गुरवः समाधिमन्ती भवन्तीति भावः । ‘संसारं’ इत्यत्र प्राकृतत्वान्नपुंसकत्वम् ॥२॥

एवमात्मनः समाधिप्राप्तये विनीतशिष्यस्वरूपं विचिन्त्य स मुनिः पुनर-
विनीतशिष्यस्वरूपं यथा विचारयति तथाह—

मूलम्—खलुंके जो उं जोएइ, विहस्माणो किलिस्सई ।

असमाहिं च वेएइ, तोत्तओ से^१ ये भज्जई ॥३॥

છાયા—खलुङ्कान् यस्तु योजयति, विघ्नन् क्लिश्यति ।

असमार्धि च वेदयते, तोत्रकस्तस्य भज्यते ॥ ३ ॥

समाधि को धारण करते हुए जिस प्रकार विचार करते हैं सो
कहते हैं—‘वहणे’-इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(वहणे-वहने) शकट आदि यान में योजित विनीत
वृषभ आदि जानवरों को (वहमाणस्स-वहमानस्य) अच्छी तरह चलाने
वाला सारथि कि जो (कंतारं अइवत्तइ-कान्तारम् अतिवर्तते) अटवी को
पार कर जाता है । इसी तरह (जोए वहमाणस्स संसारं अइवत्तइ-
योगे वहमानस्य संसारोऽतिवर्तते) संयम व्यापार में सुशिष्यों को लगाने
वाले आचार्य आदिकों का संसार भी अतिक्रान्त हो जाता है ।

भावार्थ—शिष्यों को विनीत देखकर गुरु समाधिभाव को प्राप्त हो
जाते हैं ॥२॥

સમાધીને ધારણ કરતી વખતે જે પ્રકારનો વિચાર કરે છે, તે કહેવામાં
આવે છે.—“વહणे” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—વહણે-વહને રથ અને ગાડા વગેરેમાં બેડવામાં આવેલા
વિનીત બળદ આદિ જાનવરોને વહમાણસ્સ-વહમાનસ્ય સારી રીતે ચલાવનાર
સારથી કે, જે કંતારં અइवत्तइ-કાન્તારમ્ અતિવર્તતે અટવીને પાર કરી જાય છે
આજ પ્રમાણે જોએ વહમાણસ્સ સંસારં અइવત્તइ-યોગે વહમાનસ્ય સંસારોઽતિવર્તતે
સંયમ વ્યાપારમાં સુશિષ્યોને લગાડવાવાળા આચાર્ય આદિકોને સંસાર પણ
અતિક્રાંત થઈ જાય છે.

ભાવાર્થ—શિષ્યોને વિનીત જોઈને ગુરુ સમાધી ભાવને પ્રાપ્ત બની જાય છે. ॥૨॥

ટીકા—‘ खलुंके ’ इत्यादि ।

यस्तु सारथिः खलुङ्कान्=गलिवृषभान् शकटादौ योजयति, स तान् विघ्नन्
=विशेषेण ताडयन् संक्लिश्यति=क्लेशं प्राप्नोति, अत एव असमाधिम्=चित्तोद्वेगं
च वेदयते=अनुभवति । तस्य=खलुङ्कयोजयितुः तोत्रकः=प्रजनकः ‘ पराणी ’
इति भाषा प्रसिद्धो भज्यते=अतिताडनाद् भग्नो भवति ॥ ३ ॥

ततश्चातिरुष्टः सन् स खलुङ्कयोजयिता यत्करोति तदाह—

मूलम्—एंगं डसंड पुच्छम्मि, एंगं विंधइऽभिवखणं ।

एंगो भंजइ समिलं, एंगो उप्पहंपट्ठिओ ॥ ૪ ॥

छाया—एकं दशति पुच्छे, एकं विध्यत्यभीक्षणम् ।

एको भनक्ति शमिलाम्, एक उत्पथप्रस्थितः ॥ ૪ ॥

ટીકા—‘ एंगं ’ इत्यादि ।

ततोऽतिरुष्टः खलुङ्कवाहकः एक खलुङ्कं पुच्छेदन्तैर्दशति । तथा एकं खलुङ्કम्

इस चित्तसमाधि की प्राप्ति के लिये विनीत शिष्यों का स्वरूप
विचार कर गर्ग आचार्य अविनीत शिष्यों का स्वरूप इस प्रकार
विचारते हैं—‘ खलुं के ’—इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जोउ-यस्तु) जो सारथि (खलुंके-खलुङ्कान्) धीठ
बैलों को गाड़ी आदि में (जोएइ-योजयति) जोतता है, वह उनको
(विहम्माणो-विघ्नन्) अच्छे मार्ग पर चलने के लिये ताड़ित करते-
किलिस्सइ-क्लिश्यति) खेदखिन्न हो जाते हैं । अतः वह (असमाहिं
च वेएइ-असमाधिं च वेदयते) चित्त की उद्विग्नता का अनुभव करने
लगता है, तथा (से य तोत्तओ भज्जइ-तस्य तोत्रकः भज्यते) उस
विचारे का उनकी ताड़ना करते-चावुक तक भी दूट जाता है ॥ ૩ ॥

આ ચિત્ત સમાધિની પ્રાપ્તિ માટે વિનીત શિષ્યોના સ્વરૂપનો વિચાર કરી
ગર્ગાચાર્ય અવિનીત શિષ્યોના સ્વરૂપને આ પ્રમાણે વિચારે છે.—‘खलुंके’ ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—જે ઉ-યસ્તુ જે સારથી ‘કે-ખલુઙ્કાન્ પીઠગણિયા બળદોને ગાડી
આદિમાં જોએ-યોજયતિ બેઠે છે તે એને વિહમ્માણો-વિઘ્નન્ સારા માર્ગ ઉપર
ચાલવા માટે મારતાં મારતાં કિલિસ્સइ-ક્લિશ્યતિ ખેદખિન્ન બની જાય છે.
આથી તે અસમાહિં ચ વેએइ-અમામાધિં ચ વેદયતે ચિત્તની ઉદ્વિગ્નતાનો અનુ-
ભવ કરવા લાગે છે. તથા સે ય તોત્તઓ ભજ્જइ-તસ્ય તોત્રકઃ ભજ્યતે એ
શને એ બળદોને મારતાં મારતાં ચાવુક પશુ તૂટી જાય છે. ॥ ૩ ॥

અભીક્ષ્ણમ્=વારં વારં વિધ્યતિ=પ્રાજનકસ્ય આરયા વ્યથયતિ । તતો ગલિવૃષભાદિઃ
કિં કરોતિ ? इत्याह—‘ एगो भंजइ ’ इत्यादि । एकः शमिलां=युगरन्ध्रकीलिकां
भनक्ति=त्रोटयति । तथा—एको वृषभः उत्पथप्रस्थितः=उन्मार्गगामी भवति ॥ ४ ॥

કિં ચ—

મૂલમ્—‘एगो पडइ’ पासेणं, निवेसइ निवज्जई ।

उक्कुईइ उप्फिंडइ सँढे बालगंवि वंए ॥ ५ ॥

છાયા—एकः पतति पार्श्वेन, निविशति निपद्यते ।

उत्कूर्दते उत्स्फटति, शठो बालगवीं व्रजति ॥ ५ ॥

ટીકા—‘ एगो ’ इत्यादि ।

अको गलिवलीवर्द्धः पार्श्वेन वामेन दक्षिणेन वा पार्श्वेन पतति, अन्यः कश्चिद्

फिर अतिरुष्ट हुवा खलुंक बैलों को चलाने वाला सारथि क्या करता है ? सो कहते हैं—‘ एगं ’—इत्यादि !

अन्वयार्थ—इस तरह रुष्ट होकर वह सारथि आवेश में आकर (एगं पुच्छम्मि डसइ—एकं पुच्छे दशति) एक बैल को पूछ में काट खाता है तो (एगे—एकम्) एक—दूसरे बैलों को (अभिक्खणं विंधइ—अभीक्ष्णम् विध्यति) बारं बार आर से व्यथित करता है । इस प्रकार होने पर (एगो समिलं भंजइ—एकः शमिलां भनक्ति) एक बैल शमिला—जूए की खीली को तोड़कर भाग जाता है और (एगो उत्पहपट्टिओ—एकः उत्पथे प्रस्थितः) एक दूसरा उन्मार्ग—उपट मार्ग में जाता है ॥ ४ ॥

फिर भी—‘ एगो ’—इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(एगाँ—एकः) कोई एक दुष्ट बैल (पासेणं पडइ—पार्श्वेन पतति) वाम पार्श्व से दक्षिण पार्श्व से जमीन पर गिर पड़ता है ।

આવા ગળિયા બળદોને કારણે બીબથેલા સારથી શું કરે છે ? તે કહે છે—

“ एगं ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—એગં પુછ્છમ્મિ ડસइ—એકં પુછ્છે દશતિ એક બળદના પૂછડાને બટકુ ભરે છે અને એગે—એકમ્ બીબ બળદને અભિક્ખણં વિંધइ—અભિક્ષ્ણમ્ વિધ્યતિ આરથી વારંવાર વ્યથિત કરે છે. આ પ્રકારે થવાથી એગો સમિલં ભંજइ—એકઃ શમિલં ભનક્તિ એક બળદ ઘોંસરાને તોડીને ભાગી જાય છે અને એગો ઉત્પહપટ્ટિઓ—એકઃઉત્પથે પ્રસ્થિતઃ બીબે બીબ માર્ગે ભાગી જાય છે. ॥ ૪ ॥

ફરી પણ—“ एगो ”—इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—એગો—એકઃ કેઈ એક દુષ્ટ બળદ પાર્શ્વે પાસેણં પડइ—પાર્શ્વેન

ભૂમૌ નિવિશતિ=નીચૈર્મુખો ભૂત્વા ઉપવિશતિ, એકઃ કશ્ચિત્ નિપદ્યતે=પ્રલમ્બો
 ભૂત્વા શેતે, અપરઃ ઉત્કૂર્દતે=ઊર્ધ્વં ગચ્છતિ, ઇતરઃ ઉત્તિસ્ફટતિ=મળ્હૂકવત્ ચતુઃ
 સ્ફાલો ભૂત્વા ઉત્પ્લવતે । અપરઃ શઠો ભવતિ । અન્યો બાલગવીમ્=અવૃદ્ધાં ગાં
 દૃષ્ટ્વા તામનુવ્રજતિ ॥ ૫ ॥

કિન્ન—

મૂલમ્—માઈંમુદ્ધેણ પૈડઈ, કુદ્ધે ગચ્છઈ પડિપહં ।

મયલક્ષણેણ ચિટ્ઠઈ, વેગેણ ચ પહાંવઈ ॥ ૬ ॥

છાયા—માયી મૂઘ્ના પતતિ, ક્રુદ્ધો ગચ્છતિ પ્રતિપથમ્ ।

મૃતલક્ષણેણ તિષ્ઠતિ, વેગેન ચ પ્રધાવતિ ॥ ૬ ॥

ટીકા—‘ માઈ ’ इत्यादि ।

નિસસ્ત્વમિવ સ્વં દર્શયન્ એકો માયી=માયાવાન્ મૂઘ્ના=મસ્તકં ભૂમૌ નિક્ષિપ્ય
 પતતિ । એકઃ કશ્ચિત્ ક્રુદ્ધઃ સન્ પ્રતિપથં=પ્રતિકૂલમાર્ગ ગચ્છતિ । અપરઃ મૃતલ-
 કોઈ એક (નિવેસઈ-નિવિશતિ) નીચા મુખ કરકે બેઠ જાતા હૈ, કોઈ
 એક (નિવજ્જઈ-નિપદ્યતે) ચારોં પૈર પસાર કર સો જાતા હૈ, કોઈ એક (ઉકુ-
 દઈ-ઉત્કૂર્દતે) કૂદને લગતા હૈ, કોઈ એક (ઉત્તિસ્ફટતિ-ઉત્તિસ્ફટતિ) મળ્હૂક
 કીતરહ ઉછલને લગતા હૈ । કોઈ એક (સઠે-શઠઃ) માયાચારી બૈલ (બાલગવિ
 વણ-વાલગવીં વ્રજતિ) ગાય કો દેશ્વકર ઉસકે પીછેર ભગ જાતા હૈ ॥ ૫ ॥

ફિર મી—‘ માઈ ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(માઈ-માયી) કોઈ એક માયાવી બૈલ અપને આપ કો
 બિલકુલ કમજોર જૈસા પ્રકટ કર (મુદ્ધેણ-મૂઘ્ના) મસ્તક કે બલ (પડઈ-
 પતતિ) જમીન પર ગિર પડતા હૈ । કોઈ એક (કુદ્ધે-ક્રુદ્ધઃ) ક્રોધી હોકર

પતતિ વામ-ડાબા પડખેથી અથવા દક્ષિણ પડખેથી જમીન ઉપર પડી જાય છે
 અને બીજો નિવેસઈ-નિવિશતિ નીચું મોઢું કરીને બેસી જાય છે કેાઈ નિવજ્જઈ-નિપદ્યતે
 ચારે પગ પસારીને સુધ જાય છે, કેાઈ એક ઉકુદઈ-ઉત્કૂર્દતે કૂદવા લાગી જાય
 છે, કેાઈ એક, ઉત્તિસ્ફટતિ-ઉત્તિસ્ફટતિ દેડકાની માફક ઉછળવા માંડે છે, કેાઈ
 એક સઠે-શઠઃ માયાચારી બળદ બાલગવિ વણ-બાલગવીં વ્રજતિ ગાયને જોઈને
 તેની પાછળ પાછળ લાગી જાય છે. ॥ ૫ ॥

ફરી પણ—“ માઈ ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—માઈ-માયી કેાઈ એક માયાવી બળદ પોતાને બીલકુલ કમ
 ૨ બતાવીને મુદ્ધેણ-મૂઘ્ના માથું ઢાળી દધને પડઈ-પતતિ જમીન ઉપર પડી
 છે, કેાઈ એક કુદ્ધે-ક્રુદ્ધઃ ક્રોધી બનીને પડિપહં ગચ્છઈ-પ્રતિપથં ગચ્છતિ ઉધા

क्षयेण मृतवत्=मृतकस्येवलक्ष्यं=लक्षणं मृतलक्ष्यं तेन, तिष्ठति-गतप्राण इव निश्चेष्टो भूत्वा पततीत्यर्थः । च=पुनः कथंचिन्महता प्रयत्नेनोत्थापितस्तु वेगेन प्रधावति= तथा धावति यथा तत्सहचारी बलिवर्द्धस्तेन सह गन्तुं न शक्नोतीति भावः ॥६॥

किं च—

मूलम्—छिण्णाले छिण्णई सल्लिं, दुहंते भज्जई जुगं ।

से विं यं सुस्सुयांइत्ता, उज्जंहिता पलायंइ ॥७॥

छाया—छिन्नालः छिनत्ति रश्मिं, दुर्दान्तो भनक्ति युगं ।

सोऽपि च सुत्कृत्य, उद्वाय पलायते ॥ ७ ॥

टीका—‘ छिण्णाले ’ इत्यादि ।

कश्चित् छिन्नालः=तथाविध दुष्टजातीयो वृषभः रश्मिं=‘ रस्सी ’ति भाषा-प्रसिद्धं छिनत्ति=बलात् त्रोटयति । अपरः दुर्दान्तो=दुर्दमनीयो वृषभो युगं=जुसरं भनक्ति । अपि च स दुष्टो वृषभः सुत्कृत्य=सूतकारं कृत्वा उद्वाय=स्वामिनं शकटं च मार्गमध्ये परित्यज्य पलायते ॥ ७ ॥

(पडिपहं गच्छइ-प्रतिपथं गच्छति) प्रतिकूल मार्ग पर चलने लगता है। कोई एक (मयलक्खेण चिट्ठइ-मृतलक्ष्येण तिष्ठति) मरा हुआ जैसा हो कर पड़ जाता है । फिर (वेगेण पहावइ-वेगेन प्रधावति) बड़ी मुश्किलसे उठाने पर बड़े जोरसे दौड़ने लगता है । तथा ऐसा दौड़ता है कि जिससे उसका सहचारी बैल उसके साथ नहीं चल सकता है ॥६॥

फिर भी—‘ छिण्णाले ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(छिण्णाले-छिन्नालः) कोई दुष्ट जातीय बैल (सल्लिं छिण्णई-रश्मिं छिनत्ति) रस्सी को तोड़ डालता है । (दुहंते जुगं भज्जइ-दुर्दान्तः युगं भनक्ति) काबु से बाहर हुआ कोई एक बैल जूए को तोड़

मार्गे थालवा मांडे छे, कोध ओऊ मयलक्खेण चिट्ठइ-मृतलक्ष्येण तिष्ठति भरी गथेव जेवो हेभाव करीने पडी जाय छे, वेगेण पहावइ-वेगेन प्रधावति धण्णी मुश्केदीथी उठाउवाथी धण्णा ज जेरथी होउवा लागे छे तथा ओवो होडे छे ऊ, जेनाथी तेना सहचारी अणह तेनी साथे थाली शकतो नथी. ॥ ६ ॥

इरी पणु—“ छिण्णाले ” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—छिन्नाले-छिन्नालः कोध दुष्ट जातने अणहसल्लिं छिण्णई-रश्मिं छिनत्ति रासने तोडी नाणे छे, दुहन्ते जुग भज्जइ-दुर्दान्तः युगं भनक्ति काबुथी अडार धयेवो कोध अणह धोंसराने तोडी नाणे छे, सोवि य सुस्सुयाइत्ता

इत्थं दृष्टान्तमभिधाय दार्ष्टान्तिक योजनामाह—

मूलम्—खलुंकां जारिसां जोज्जा, दुस्सीसा विं हुं तारिसा ।

जोइयां धम्मजाणम्मि, भज्जंती धिइदुब्बला ॥८॥

છાયા—ખલુંકા યાદશા યોજ્યાઃ, દુશ્શિષ્યા અપિ યલુ તાદશા ।

યોજિતા ધર્મયાને, ભજ્યન્તે ધૃતિદુર્બલાઃ ॥ ૮ ॥

टीका—‘ खलुंका ’ इत्यादि ।

गर्गाचार्यः स्वकीयान् दुश्शिष्यान् प्रति एवं विचारयति—लोके शकटे योज्याः
=योजनीयाः खलुङ्काः=गलिवृषभा यादशा भवन्ति । दुश्शिष्या अपि खलु=
निश्चयेन तादृशा भवन्ति । धृतिदुर्बलाः=निर्वलचित्तास्ते शिष्याः धर्मयाने
योजिताः भज्यन्ते=भग्नोत्साहा भवन्ति । अयं भावः—यथा गलिवृषभाः शकटे

डालता है । (से वि य सुस्सुयाइत्ता उज्जाहित्ता पलायइ—सोऽपि च सूतकृत्यं
उद्धाय पलायते) कोईर दुष्ट बैल तो सूंसाडा करता हुवा स्वामी एवं
गाड़ी इन दोनों को रस्ते में ही छोड़ कर भाग जाता है ॥ ७ ॥

इस प्रकार दृष्टान्तको कहकर सूत्रकार अब दार्ष्टान्तिकके साथ
योजना करते हैं—‘ खलुंका ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—गर्गाचार्य अपने शिष्योंके प्रति ऐसा विचार करते हैं कि
(जारिसा जोज्जा खलुंका—यादशाः योज्याः खलुङ्काः) जैसे ये गाड़ी में
जोते गये दुष्ट बैल होते हैं (तारिसा—तादृशाः) उसी तरह (हु—खलु)
निश्चयसे (दुस्सीसा वि—दुःशिष्या अपि) दुष्ट शिष्य भी होते हैं ।
(धिइदुब्बला धम्मजाणम्मि जोइया भज्जंती—धृति दुर्बलाः धर्मयाने
योजिताः भज्यन्ते) ये शिष्य निर्वलचित्त होते हुए धर्मरूप यानमें नियुक्त
करने पर हतोत्साह हो जाते हैं ।

उज्જાહિત્તા પલાયइ—સોઽપિ ચ સૂત્રકૃત્ય ઉદ્ધાય પલાયતે કોઈ કોઈ દુષ્ટ બળદ તે
સુસવાટા કરીને સારથી તેમજ ગાડી બંને રસ્તામાં છોડીને જ ભાગી જાય છે. ॥૭॥

આ પ્રમાણે દૃષ્ટાંતને કહીને સૂત્રકાર હવે દાર્ષ્ટાન્તિકની સાથે યોજના
કરે છે—“ખલુંકા” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—ગર્ગાચાર્ય પોતાના શિષ્યો અંગે એવો વિચાર કરે છે કે,
જારિસા જોજ્જા ખલુંકા—યાદશાઃ યોજ્યાઃ ખલુઙ્કાઃ જેમ એ ગાડીમાં બેડવામાં
આવેલા દુષ્ટ બળદ હોય છે, તારિસા—તાદશાઃ એ પ્રમાણે હુ—ખલુ નિશ્ચયથી
દુસ્સીસા વિ—દુઃશિષ્યા અપિ દુષ્ટ શિષ્ય પણ હોય છે, ધિइदुब्बला धम्मजाणम्मि
—ધૃતિદુર્બલા ધર્મયાને યોજિતા' ભવન્તિ એ શિષ્ય નિર્બળ ચિત્તના હોવાને
ધર્મધ્યાનમાં નિયુક્ત કરવા છતાં પણ હસ્તોત્સાહ બની જાય છે.

योजिताः शकटस्थितान् जनान् क्लेशयन्ति, गन्तव्यस्थाने च न गच्छन्ति । तथैव दुःशिक्ष्या अपि आचार्येण धर्मयाने योजिता आचार्यं क्लेशयन्ति । संयमक्रियाऽ-
नुष्ठानात् स्वलिता भवन्ति । न च खलु ते मुक्तिस्थाने गच्छन्तीति ॥८॥

धृतिदुर्बलत्वमेव तेषां स्पष्टयितुमाह—

मूलम्--इड्डिगारविण् एण्गे, एण्गेत्थं रसगौरवे ।

सायागारविण् एण्गे, एण्गे सुचिरकोहणे ॥९॥

छाया—ऋद्धिगौरविक एकः, एकोऽत्र रसगौरवः ।

सात गौरविक एकः, एकः सुचिरक्रोधनः ॥ ९ ॥

टीका—‘ इड्डिगारविण् ’ इत्यादि ।

एकः=कश्चित् ऋद्धिगौरविको=ऋद्ध्या गौरवम्-ऋद्धिगौरवं, तदस्त्यस्येति ऋद्धिगौरविको भवति । अयं भावः—‘ मम श्रावका आढ्या वश्याः, मम पात्रं वस्त्रा-

भावार्थ—जिस प्रकार दुष्ट बैल गाड़ीमें जोनने पर शकटस्थित मनुष्योंको खेदखिन्न करते हैं, और गन्तव्य स्थान पर नहीं पहुंचते हैं उसी तरह दुष्ट शिष्य भी आचार्य द्वारा धर्मरूप यानमें नियुक्त किये जाने पर स्वयं उस धर्मयानके संचालक आचार्यको पीडित किया करते हैं तथा संयम क्रियानुष्ठानसे पतित हो जाते हैं । इसलिये वे मुक्ति स्थानमें नहीं पहुंचते हैं ॥ ८ ॥

अब उनकी धृति दुर्बलताको बताते हैं ‘ इड्डि ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—कोई (एण्गे-एकः) एक साधु (इड्डि गारविण्-ऋद्धि गौरविकः) मेरे श्रावक धन संपन्न हैं तथा मेरी बातको मानते हैं । मेरे

भावार्थ—जे प्रमाणे दुष्ट બળદો ગાડીમાં બેઠવાથી ગાડી ચલાવનાર સારથીને ખેદખિન્ન કરે છે અને જે રસ્તે જવાનું હોય ત્યાં ચાલતાં અવળે રસ્તે ગાડીને ખેંચી જાય છે એવી જ રીતે દુષ્ટ શિષ્ય પણ આચાર્ય-તરફથી સમજાવવામાં આવતા ધર્મધ્યાન અને એને એ ધર્મધ્યાન શીખવામાં પ્રેરણા કરાતી હોય છે ત્યારે એ તરફ દુર્લક્ષ સેવીને ઉલટ આચાર્યને પીડિત કરતા હોય છે. તેમજ સંયમક્રિયા ગુઠાનથી પતિત બની જાય છે. આ કારણે તે મુક્તિ સ્થાનમાં પહોંચતા નથી. ॥૮॥

હવે આવા શિષ્યની ધૃતિદુર્બળતાને બતાવવામાં આવે છે—‘ઇડ્ડી’ ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—કોઈ એણે-એકઃ એક સાધુ ઇડ્ડિગારવિણ્-ઋદ્ધિગૌરવિકઃ મારા શ્રાવક ધનસંપન્ન છે, અને મારી વાતને માને છે, મારાં વસ્ત્ર પાત્રાદિક

દિકં ચ સમીचीनम् ' इत्यादिरूपेण यः स्वात्मानं बहु मनुते, स ऋद्धिगौरविक उच्यते । एतादृशः शिष्यो गुरोरादेशेन प्रवर्तते इति । तथा-अत्र=दुशिष्याधिकारे एकः कश्चित् रसगौरवः-रसे=मधुरादिरसे गौरवं यस्य स तथा,-रसलोलुपो भवति । एतादृशो हि बालग्लानादिभ्यः समुचिताहारदाने तपोऽनुष्ठानादौ च न प्रवर्तते । तथा-कश्चिदेकः सातगौरविकः-साते=सुखे गौरवं=प्रतिबन्धः-सात गौरवं, तदस्त्यस्य-सातगौरविकः=सुखेच्छुर्भवति । एवंविधः शिष्यो विहारं कर्तुं न शक्नोति । तथा-एकः कश्चित् सुचिरक्रोधनः=दीर्घरोषी भवति । एतादृशो हि तपः क्रियाऽनुष्ठानकरणे समर्थो न भवति ॥ ९ ॥

किं च—

मूलम्--भिक्षालसिए एंगे, एंगे ओमोंण भीरुए थंद्धे ।

एंगं च अणुसंसम्मि, हेउहिं कारणेहिं थं ॥१०॥

वस्त्र पात्रादिक बहुत अच्छे हैं' इत्यादि रूपसे अपने आपको बहुत अच्छा मानता है, ऐसे साधुको ऋद्धि गौरविक कहते हैं । ऐसा ऋद्धि गौरविक साधु अपने गुरुके आदेशानुवर्ती नहीं होता है । कोई (एंगे-एकः) एक साधु ऐसा होता है जो (रसगारवे-रसगौरवः) रसमें लोलुप होता है । ऐसा रसलोलुपी साधु बाल ग्लान आदिकके लिये आहार देनेमें एवं तपस्याके अनुष्ठान करनेमें प्रवृत्ति नहीं करता है । (एंगे-एकः) कोई एक साधु (सायागारविए-सातगौरविकः) ऐसा होता है जो सुखसे लिया होता है जो आचार्यकी आज्ञामें नहीं चलता है । कोई एक साधु (सुचिरकोहणे-सुचिरक्रोधनः) दीर्घ रोषी होता है । ऐसा साधु तप संयमकी क्रियाका अनुष्ठान करनेमें समर्थ नहीं होता है ॥ ९ ॥

ધણું સારા છે. ધણાદિ રૂપથી પોતે પોતાની જાતને ખૂબ જ ઉંચી માને છે એવા સાધુને ઋદ્ધિના ગૌરવવાળા કહેવામાં આવે છે ઋદ્ધિનું આ પ્રમાણે ગૌરવ કરનાર સાધુ પોતાના ગુરુના આદેશ પ્રમાણે વર્તતા નથી. કેઈ એંગે-એકઃ એક સાધુ એવા હોય છે કે, જે રસગારવે-રસગૌરવઃ રસમાં લોલુપ હોય છે. એવા રસલોલુપિ સાધુ બાલગ્લાન આદિના માટે આહાર આપવામાં અને તપસ્યાનુ અનુષ્ઠાન કરવામાં પ્રવૃત્તિ કરતા નથી. એંગે-એકઃ કેઈ એક સાધુ સાયાગારવિએ-સાતગૌરવિક. એવા હોય છે કે, જે મનમોહ હોય છે જેને લઈને તે આચાર્યની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલતા નથી, કેઈ એક સાધુ સુચિરકોહણે-સુચિરક્રોધનઃ ખૂબ ક્રોધ કરનાર હોય છે, એવા સાધુ તપ સંયમની ક્રિયાનું ન કરવામાં સમર્થ હોતા નથી. ॥ ૯ ॥

છાયા—મિક્ષાલસિક એકઃ, એકોઽવમાનभीरुकः स्तब्धः ।

एकं च अनुशास्मि, हेतुभिः कारणैश्च ॥ १० ॥

ટીકા—‘ મિક્ષાલસિએ ’ ઇત્યાદિ ।

एकः कश्चिद् भिक्षालसिकः=भिक्षायामालस्ययुक्तो भवति । एतादृशो हि गोचरी परीषहसहनयोग्यो न भवतीत्यर्थः । एकः कश्चित् अवमानभीरुकः—अपमानाद् भयशीलो भवति । स हि भिक्षार्थं भ्रमन्नपि न यस्य तथैव गृहे प्रवेष्टुमिच्छति । एकः कश्चित् स्तब्धः=अहंकारवान् भवति । एतादृशो हि निजकुग्रहाद् विनयं कर्तुं न शक्नोति । च=पुनः—ततः आचार्यो विचारयति—एकं—यमेकं विनीतं विज्ञायाहं हेतुभिः कारणैश्च अनुशास्मि—शिक्षयामि ‘सो वि’ इत्यग्रेतनगाथया सम्बन्धस्तेन सोऽपि वक्ष्यमाणलक्षणो भवतीति भावः ॥ १० ॥

फिर भी—‘ मिक्खालसिए ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—कुशिष्योंमें (एगे-एकः) कोई एक साधु ऐसा भी होता है जो (मिक्खालसिए-मिक्षालसिकः) भिक्षावृत्ति करनेमें आलस्य किया करता है । ऐसा साधु गोचरी करते समय आये हुए परीषहोंके सहन करनेमें अयोग्य होता है । अर्थात् वह गोचरीके परीषहोंको सहन नहीं कर सकता है । (एगे-एकः) कोई एक साधु (ओमाणभीरुए-अवमानभीरुकः) अपमानसे भीरु होता है । ऐसा साधु भिक्षाके लिये पर्यटन करता हुआ भी गृहस्थके घरमें जानेके लिये तत्पर नहीं होता है । कोई एक साधु (थद्धे-स्तब्धः) अहंकारी होता है । ऐसा साधु अपने कदाग्रहके कारण विनय धर्मको नहीं पाल सकता है । फिर आचार्य सोचता है कि मैं किसी शिष्यको विनीत समझकर जब हेतु और कारणोंसे शिक्षा देता हूं तो वह भी वक्ष्यमाण प्रकारका हो जाता है ॥१०॥

ફરી પણ—“ મિક્ખાલસિએ ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—કુશિષ્યોમાં એગે-એકઃ કોઈ સાધુ એવા પણ હોય છે કે, જે મિક્ખાલસિએ-મિક્ષાલસિકઃ ભિક્ષાવૃત્તિ કરવામાં આળસુ હોય છે, આવા સાધુ ગોચરીના સમયે આવતા પરીષદને સહન કરવામાં અયોગ્ય હોય છે. અર્થાત્—તે ગોચરીના પરીષદોને સહન કરી શકતા નથી. એગે-એકઃ કોઈ એક સાધુ ઓમાણभीરુએ-અપમાનभीરુકઃ અપમાનને સહન કરવામાં ભીરુ હોય છે, આવા સાધુ ભિક્ષા માટે પર્યટન કરવા છતાં પણ ગૃહસ્થના ઘરોમાં જવા માટે તત્પર થતા નથી, કોઈ એક સાધુ થદ્ધે-સ્તબ્ધઃ અહંકારી હોય છે, એવા સાધુ પોતાના અહંભાવને કારણે વિનયધર્મને પાળી શકતા નથી. પછી આચાર્ય વિચારે છે કે, હું કોઈ શિષ્યને વિનીત સમજીને હેતુ અને કારણોથી સમજાવું તો એ પણ વક્ષ્યમાણ પ્રકારનો બની જાય છે. ॥ ૧૦ ॥

તમેવાહ—

મૂલમ્--સો વિ^૩ અંતરભાસિહો, દોસમેવં પકુવ્વંદે ।

આચરિયાણં તં વચણં, પઢિકૂલેહ અભિક્ષણં ॥૧૧॥

છાયા—સોડપિ અન્તરભાષકઃ, દોષમેવ પ્રકરોતિ ।

આચાર્યાણાં તદ્ વચનં, પ્રતિકૂલયતિ અભીક્ષણમ્ ॥૧૧॥

ટીકા—‘ સો વિ ’ ઇત્યાદિ ।

સોડપિ કુશિષ્યઃ આચાર્યેણ-અનુશિષ્યમાણઃ અન્તરભાષકઃ=અન્તરે=ગુરુ વાક્યાન્તરાલે ભાષકઃ=સ્વાભિમતપ્રકાશકો દોષમેવ પ્રકરોતિ । આચાર્યસ્ય શિક્ષાયાં દોષમેવ પ્રકાશયતીત્યર્થઃ । પુનઃ સ કુશિષ્યઃ આચાર્યાણાં યદ્ વચન તદ્વચનમ્ અભીક્ષણં વારં વારં પ્રતિકૂલયતિ=કુયુક્તિભિઃ વિપરીતં કરોતિ । અય ભાવઃ—યદા આચાર્યાઃ કિંચિત્ શિક્ષાવચનં વદન્તિ, તદા સ કુશિષ્યઃ મુહુર્મુહુરેવં વદતિ—કિં માં યૂયં વદત, યૂયમેવ કિં ન કુરુત ? ઇત્યાદિ ॥ ૧૧ ॥

અવ ઉસીકો કહતે હૈ—‘ સોવિ ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(સોવિ-સોડપિ) વહ બી શિષ્ય (અંતરભાસિહો-અન્તર ભાષકઃ) જવ આચાર્ય્ હસકો સમજાતે વુજાતે હૈ તવ યહ વીચ ૨ મેં બોલકર દોષ હી પ્રકટ કરતા હૈ અર્થાત્ આચાર્ય મહારાજકી શિક્ષામેં બી યહ દોષ હી પ્રકાશિત કરતા હૈ । તથા વહ કુશિષ્ય (આચરિયાણાં તં વચણં અભિક્ષણં પઢિકૂલેહ-આચાર્યાણાં તદ્વચનં અભીક્ષણં પ્રતિકૂલ-યતિ) આચાર્ય્ જો કુછ હસકો કહતે હૈં ઉનકે વચનકો વાર વાર કુયુક્તિયોં દ્વારા વિપરીત કિયા કરતા હૈ । અર્થાત્ આચાર્ય્ જવ હસકો કુછબી શિક્ષાકી વાત કહતે હૈં તો યહ ફૌરન પ્રત્યુત્તરકે રૂપમેં ;ઉનસે કહ ઉઠતા હૈ કિ ‘ આપ હમસે ક્યોં એસા કહતે રહતે હૈં આપ હી એસા

હુવે એને જ કહે છે—“ સો વિ ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—સો વિ-સોડપિ એ પણ શિષ્ય અંતરભાસિહો-અન્તરભાષકઃ ત્યારે આચાર્ય તેને સમજાવે છે ત્યારે તે વચ્ચે વચ્ચે બોલીને દોષ જ પ્રગટ કરતો રહે છે. અર્થાત્ આચાર્ય મહારાજના સમજાવવામાં પણ તે દોષ જ પ્રગટ કરતો રહે છે. તથા એ કુશિષ્ય આચાર્યાણં તં વચણં અભિક્ષણં પઢિકૂલેહ-આચાર્યાણાં તદ્વચનં અભીક્ષણં પ્રતિકૂલયતિ આચાર્ય તેને જે કંઈ કહે છે એના વારંવાર કુયુક્તિથી વિપરીત બતાવતો રહે છે. અથવા આચાર્ય એને ત શિક્ષાની વાત કહે છે, તો તે તરત જ પ્રત્યુત્તરના રૂપથી કહેવા

યથા પ્રતિકૂલમાચરતિ તથાહ—

મૂલમ્--ન સા મમં વિયાણાઈ, ન વિ સા મજ્ઝ દાહિર્હિ ।

નિર્ગયા હોહિર્હિ મન્ને, સાહુ અન્નોત્થ વૈચ્ચુ ॥૧૨॥

છાયા—ન સા માં વિજાનીતે, નાપિ સા મહં દાસ્યતિ ।

નિર્ગતા ભવિષ્યતિ મન્યે, સાધુરન્યોઽત્ર વ્રજતુ ॥ ૧૨ ॥

ટીકા—‘ ન સા ’ ઇત્યાદિ ।

યદા આચાર્યઃ પ્રાહ—મો શિષ્ય ! અમુકસ્યાઃ શ્રાવિકાયા ગૃહાન્મમાર્થમાહારાધનીયતાં, તદા સ કુશિષ્યો વદતિ—સા શ્રાવિકા માં ન વિજાનાતિ, અપિ=પુનઃ સા મહં ન દાસ્યતિ । અથવા—સ એવં વદતિ—મો ગુરો ! મન્યે સા ગૃહાત્ નિર્ગતા ભવિષ્યતિ । યદ્વા—એવં બ્રવીતિ—અત્ર કાર્યે અન્યઃ સાધુર્વ્રજતુ, કિમહમેક એવાસ્મિ સાધુરન્યઃ સાધુર્નાસ્તિ : ॥ ૧૨ ॥

ક્યોં નહીં કરતે હૈ । અર્થાત્ જૈસા હમસે કહતે હૈં વૈસા આપ ક્યોં નહીં કરતે હૈં ॥ ૧૧ ॥

વહ કુશિષ્ય જૈસા પ્રતિકૂલ આચરણ કરતા હૈ સો કહતે હૈં—

‘ ન સા ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—કુશિષ્ય સે જવ આચાર્ય મહારાજ એસા કહતે હૈં કિ હે શિષ્ય અમુક શ્રાવિકાકે ઘરસે મેરે લિયે તુમ આહાર લે આઓ ઉસ સમય વહ કુશિષ્ય જવાબ દેતા હૈ કિ (સા મમ ન વિયાણાઈ-સા માં ન વિજાનીતે) વહ શ્રાવિકા મુજ્હે નહીં જાનતી હૈ । હિસલિયે (સા-સા) વહ (મજ્ઝં ન દાહિર્હિ-મહં ન દાસ્યતિ) મુજ્હે નહીં દેગી । અથવા એસા મો ઉત્તર દે દેતા હૈ કિ (મન્ને-મન્યે) મો ગુરો । મૈં એસા સમજ્ઝતાં હું કિ વહ (નિર્ગયા હોહિર્હિ-ગૃહાત્ નિર્ગતા ભવિષ્યતિ) ઘરસે કહીં બાહિર

માંડે છે કે, આપ અમને શા માટે આમ કહ્યા કરો છો, આપ જ એ પ્રમાણે કેમ કરતા નથી. અર્થાત્—આપ અમને જેમ કહો છો તેવું આપ કેમ કરતા નથી. ॥ ૧૧ ॥

એ કુશિષ્ય કેવું પ્રતિકૂળ આચરણ કરે છે તે કહે છે—“ ન સા ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—કુશિષ્યને જ્યારે આચાર્ય મહારાજ એવું કહે છે કે, હે શિષ્ય ! અમુક શ્રાવિકાના ઘેરથી મારા માટે તમે આહાર લઈ આવો એ સમયે તે કુશિષ્ય જવાબ આપે છે કે, સા મમ ન વિયાણાઈ-સા માં ન વિજાનાતિ એ શ્રાવિકા મને ઓળખતી નથી, આથી તે મને આપશે નહીં. અથવા એવો પણ ઉત્તર આપી દે છે કે, મન્ને-મન્યે હે ગુરુ ! હું એવું માનું છું કે, નિર્ગયા હોહિર્હિ તે આ સમયે ઘેરથી ક્યાંક બહાર ગઈ હશે. અથવા એવું પણ કહી

અન્યચ્ચ—

મૂલમ્--પેસિયા પલિંચંતિ, તે પરિયંતિ સમંતંત્રો ।

રાંયવિટ્ઠિં વં મન્નંતા, કરિંતિ મિંડંડિં મુંહે ॥૧૩॥

છાયા—પ્રેષિતા અપહ્નુવતે, તે પરિયન્તિ સમન્તતઃ ।

રાજવેષ્ટિમિવ મન્યમાનાઃ, કુર્વન્તિ મૃકુટિં મુખે ॥ ૧૩ ॥

ટીકા—‘ પેસિયા ’ इत्यादि ।

તે કુશિષ્યા ગુરુણા કુત્રચિદ્ ગૃહસ્થગૃહે આહારાદ્યથ પ્રેષિતાઃ સન્તઃ અપહ્નુવતે
=કદા ભવદ્ધિરુક્તં તદ્ગૃહાત્ આહારમાનય इति વદન્તિ । અથવા—મધુરાહારાદિકં
ગોપયન્તિ । યદ્વા-ઉક્તં કાર્યં ન કુર્વન્તિ । કિંવા-અકૃતમપિ કૃતં વદન્તિ । અથવા

ગઈ હોગો । અથવા એસા મી કહ બેઠતા હૈ કિ-(અન્નોત્થ વચ્ચડ-અત્ર
અન્યઃ વ્રજતુ) આપ હસ કાર્યમેં કિસી દૂસરે સાધુકો મેજ દીજિયે । મૈં હી
એક સાધુ તો હું નહીં ઓર મી તો સાધુ હૈ ॥ ૧૨ ॥

ફિર વે કુશિષ્ય કયા કહતે હૈ સો કહતે હૈ—‘ પેસિયા ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(પેસિયા-પ્રેષિતાઃ) વે કુશિષ્ય જવ ઉન્હે ગુરુ મહારાજ
કિસી ગૃહસ્થકે યહાં આહારાદિક સામગ્રી લાનેકે લિયે મેજ દેતે હૈ તવ
(પલિંચંતિ-અપહ્નુવતે) “ આપને કવ કહા થા કિ અમુકકે યહાંસે
આહાર લે આઓ ” એસા કહ દેતે હૈ । અર્થાત્ ગુરુ મહારાજ જિસ ઘરસે
આહાર લેનેકે લિયે કહ દેતે હૈ વે ઉસ ઘરસે આહાર નહીં લાતે હૈ ઓર
હસ વાતકો છિપાનેકે લિયે ઉલ્ટે ગુરુ મહારાજસે કહ ઉઠતે હૈ કિ
“ આપને ઉસ ઘરસે આહાર લાનેકે લિયે કવ કહા થા ” । અથવા મધુર
આહાર આદિકો છુપા લેતે હૈ-ગુરુ મહારાજકો નહીં દિશલાતે હૈ । અથવા

દે છે કે, અન્નોત્થવચ્ચડ-અત્ર અન્ય વ્રજતુ આપ આ કાર્ય માટે બીજા કોઈ
સાધુને મોકલાવેા. હું એક સાધુ જ નથી બીજા પણ ઘણા સાધુ છે. ॥ ૧૨ ॥

ક્રીથી પણ કુશિષ્ય સાધુ શું કહે છે તે બતાવે છે-‘ પેસિયા ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—પેસિયા-પ્રેષિયા આ કુશિષ્યને જ્યારે ગુરુમહારાજ કોઈ
ગૃહસ્થને ત્યાં આહાર આદિ સામગ્રી લેવા મોકલે તે ત્યારે પલિંચંતિ-અપહ્નુ
વતે “ આપે ક્યારે કહ્યું હતું કે અમુકને ત્યાથી આહાર લઈ આવેા ” એવું
કહી દે છે અર્થાત્-ગુરુ મહારાજ જે ઘેરથી આહાર લાવવાનું કહે છે તે ઘેરથી
એ આહાર લાવતા નથી અને એ વાતને છુપાવવા માટે ઉલટું ગુરુમહારાજને
કે છે કે, “ આપે એ ઘેરથી આહાર લાવવા માટે ક્યારે કહ્યું હતું ”
મધુર આહાર આદિને છુપાવી લે છે. ગુરુમહારાજને બતાવતા નથી,

—यत्र वयं प्रेषिताः स गृही नावलोकित इत्येवं वदन्ति । तथा—कुशिष्याः समन्ततः
=चतुर्दिक्षु परियन्ति=पर्यटन्ति । गुरुसमीपे यदि वयं स्थास्यामस्तदा गुरुवोऽस्मान्
कस्मिंश्चित् कार्ये नियोजयिष्यन्ति इति मत्वा गुरुपार्श्वे न तिष्ठन्ति, अपि तु
इतस्ततः परिभ्रमन्तीति भावः । तथा—कदाचित् कस्मिंश्चित्कार्ये गुरुणा प्रेरिता-
स्तत्कार्ये प्रवृत्ता अपि तत्कार्यं राजवेष्टिमिव=राज्ञा वलात् प्रवर्तितं कृत्यमिव
मन्यमाना मुखे भृकुटिं क्रोधवशाद् भ्रूभङ्गं कुर्वन्ति । उपलक्षणत्वात्—ईर्ष्यासूचिका-
मन्यामपि चेष्टां कुर्वन्ति ॥ १३ ॥

मूलम्—वाइया संगैहिया चैव, भक्तपाणेण पोसिया ।

जायपक्खा जहा हंसा, पक्कमंति दिंसो दिसिं ॥१४॥

छाया—वाचिताः संगृहीताश्चैव, भक्तपानेन पोषिताः ।

जातपक्षा यथा हंसाः, प्रक्रामन्ति दिशि दिशि ॥ १४ ॥

गुरुकथित कार्य नहीं करते हैं, अथवा अकृत कार्यको भी 'कर लिया'
ऐसा कह देते हैं । अथवा जिस घर पर या जहां आपने हमको भेजा था
वह गृहस्थ हमको नहीं मिला । इस तरह कह दिया करते हैं । (समंतओ
ते परियन्ति समन्ततः ते परियन्ति) कुशिष्य इस भयसे इधर उधर
होते रहते हैं कि यदि हम गुरु महाराजके पास जो बैठेंगे तो वे किसो
न किसी काममें हमको लगा देंगे । (रायविट्ठिव मन्नंता मुहेभिउडि करिन्ति
राजवेष्टिमिव मन्यमानाः मुखे भृकुटिं कुर्वन्ति) कभी किसी समय यदि
गुरु महाराज कीसी कार्य करने के लिये आज्ञा देते हैं तो उस आज्ञाको
राजा की वेठ-वेगार के समान मानकर क्रोध के आवेश से भौंह चढा
लेते हैं । ईर्ष्या सूचक अन्य भी चेष्टाएँ करने लगते हैं ॥ १३ ॥

अथवा गुरुओ कहेल कायेने करता नथी, अथवा—अकृत कायेने पणु “ करी
लीधुं ” ओम कही दे छे. अथवा—जे घरे अगर जे गृहस्थने त्यां आपे मने
भेकलेल ते गृहस्थ अथवा घर मने न भण्युं. आ प्रभाए कही दे छे,
समंतओ ते परियन्ति—समन्ततः ते परियन्ति कुशिष्य ओवा लयथी ओही तहि
धता रहे छे के, जे गुरुमहाराजनी पासो हुं जेसीश तो कोछने कोछ काम
धीधरो, रायविट्ठिव मन्नंता मुहे मिउडि करिन्ति—राजवेष्टिमिव मन्यमानाः मुखे
भृकुटि कुर्वन्ति कोछ समय जे गुरुमहाराज कोछ कार्य करवानी आज्ञा आपे
छे तो ओ आज्ञाने राजनी वेठ समजने कोधना आवेशधी मोहुं थडवी दे छे
अने ईर्ष्यासूचक ओवी भीउ चेष्टाओ पणु करता रहे छे. ॥ १३ ॥

ટીકા—‘વાહ્યા’ इत्यादि ।

તથા—તે કુશિષ્યા ગુરુભિઃ વાચિતાઃ=સૂત્રં ગ્રાહયિત્વા શાસ્ત્રાભ્યાસં કાર-
યિત્વા પણિતાઃ કૃતાઃ, સંગૃહીતાઃ=સમ્યક્ સ્વનિશ્રાયાં રક્ષિતાઃ, ભક્તપાનેન=
ભક્તપાનદાનેન પોષિતાઃ, ચ શબ્દાદ્-દીક્ષિતા અપિ કાર્યે સમુપસ્થિતે જાતપક્ષાઃ=
સમપ્રાપ્તોદ્ધયનશક્તયો હંસા યથા ઇવ દિશિ=પ્રતિદિશં ગચ્છન્તિ ।

યથા હંસાઃ—માતાપિતૃભ્યાં પાલિતાઃ પોષિતાઃ શિક્ષિતા ઉદ્ધયનશક્તૌ સંજા-
તાર્યા માતાપિતરૌ પરિત્યજ્યાન્યત્ર ગચ્છન્તિ । તથૈવ ગુરુણા શાસ્ત્રં ગ્રાહિતા રક્ષિતા
ભક્તાદિદાનેન પોષિતા દીક્ષિતા અપિ તે કુશિષ્યાઃ ગુરું પરિત્યજ્ય યદૃચ્છા વિહા-
રિણો ભવન્તીતિ ભાવઃ । એકત્વે નોપક્રમ્ય બહુત્વેન પરિસમાપનમ્, એવં વિધાનાં
શિષ્યાણાં બહુત્વરૂપનાર્થમ્ ॥ ૧૪ ॥

ફિર મી—‘વાહ્યા’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(વાહ્યા-વાચિતાઃ) વે કુશિષ્ય જબ ગુરુ મહારાજ દ્વારા
સૂત્ર પઢકર પંડિત બના દિયે જાતે હૈં તથા અપની નિશ્રા મેં રખકર
(સંગ્રહિયા-સંગૃહીતાઃ) જબ વે અચ્છી તરહ સુરક્ષિત કર દિયે જાતે હૈં
તથા (ભક્તપાણેણ પોષિયા-ભક્તપાનેન પોષિતાઃ) ભક્તપાન દ્વારા ખૂબ
પુષ્ટ કર દિયે જાતે હૈં તબ વે કિસી કાર્ય કે ઉપસ્થિત હોને પર (જાય-
પક્ષા જહા હંસા-જાતપક્ષા યથા હંસાઃ) હંસ જિસ તરહ પંખોં કે આને
પર (પક્કમંતિ દિસો દિસિ-પ્રક્રામન્તિ દિશિ દિશિ) પ્રતિદિશા મેં ઉડ
જાતે હૈં ઉસી તરહ ગુરુજનોં કો છોડકર યદૃચ્છા વિહારી બન જાતે હૈં ।

ભાવાર્થ—હંસ જૈસે અપને માતા પિતા દ્વારા પાલિત એવં પોષિત
હોને પર મી પાંખોં કે આને પર ઉડને કી શક્તિ હોતે હી અન્યત્ર ઉડ

ફરી પણ—“વાહ્યા” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—વાહ્યા-વાચિતાઃ આવા કુશિષ્યોને ગુરુમહારાજ તરફથી સૂત્ર
ભણાવીને જ્યારે પંડિત બનાવાય છે તથા પોતાની નિશ્રામાં રાખીને જ્યારે
તેને સંગ્રહિયા-સંગૃહીતાઃ સારી રીતે સુરક્ષિત કરવામાં આવે છે, તથા ભક્તપાણેણ
પોષિયા-ભક્તપાનેન પોષિતાઃ ભક્તપાન દ્વારા ખૂબ પુષ્ટ કરવામાં આવે છે ત્યારે
તે કોઈ કામ ઉપસ્થિત થતાં જાયપક્ષા જહા હંસા-જાતપક્ષા યથા હંસાઃ હંસ
પાંખો આવાથી જેમ મનશવતી દિશામાં ઉડી જાય છે એજ રીતે પોતાના
ગુરુજનોને છોડીને પોતાની ઇચ્છા મુજબના વિહારી બની જાય છે.

ભાવાર્થ—હંસ જેમ પોતાના માતાપિતા તરફથી પાલન પોષણ થઈ ઉડવા
થતાં બીજા સ્થળે ઉડી જાય છે એજ રીતે કુશિષ્ય-પણ ગુરુમહારાજ

ઇત્થં કુશિષ્યસ્વરૂપં વિચિન્ત્ય તૈસ્સમાધિ ક્લેશં ચ પ્રાપિતો ગર્ગાચાર્યો
યત્કૃતવાંસ્તદુચ્યતે—

મૂલમ્--અહં સારહી વિચિંતેઈ, યલુંકેહિં સમાગઓ ।

કિં મજ્ઝં દુઢ્ઢસીસેહિં, અપ્પા મે^૧ અવસીયઈ ॥૧૫॥

છાયા—અથ સારથિર્વિચિન્તયતિ, યલુક્કૈઃ સમાગતઃ ।

કિં મમ દુષ્ટશિષ્યૈઃ, આત્મા મે અવસીદતિ ॥૧૬॥

ટીકા—‘અહ’ ઇત્યાદિ ।

અથ=પૂર્વોક્તચિન્તનાનન્તરં યલુક્કૈઃ=ગલિવૃષભતુલ્યૈઃ કુશિષ્યૈઃ સમાગતઃ=સંયુક્તઃ સારથિઃ-સારથિરિવ સારથિઃ-ધર્મયાનસ્ય નિયન્તા સ ગર્ગાચાર્યો મનસ્યેવં વિચિન્તયતિ-એમિઃ દુષ્ટશિષ્યૈઃ મમ કિં પ્રયોજનં સિધ્યતિ ? ન કિમપીત્યર્થઃ । પ્રત્યુત

જાતે હૈં ઉસી તરહ કુશિષ્ય ભી ગુરુમહારાજ દ્વારા હર તરહ યોગ્ય બના
દેને પર ભી ગુરુ કો છોડ કર અન્યત્ર ચલે જાતે હૈં ॥ ૧૪ ॥

ઇસ પ્રકાર કુશિષ્ય કા સ્વરૂપ વિચાર કર ઉન અપને કુશિષ્યો દ્વારા
અસમાધિ એવં ક્લેશ કો પ્રાપ્ત હુએ ગર્ગાચાર્ય ને કયા કિયા વહ સૂત્રકાર
કહતે હૈં—‘અહ’ ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—(અહ-અથ) ઇસ પ્રકાર કુશિષ્યો કા સ્વરૂપ વિચાર
કરને કે બાદ (યલુંકેહિં-યલુક્કૈઃ) દુષ્ટ વૃષભ કે તુલ્ય કુશિષ્યો સે
(સમાગઓ-સમાગતઃ) યુક્ત (સારહી-સારથીઃ) સારથિ કે સમાન
ધર્મયાન કે નિયન્તા ઉન ગર્ગાચાર્ય ને મન મેં એસા વિચાર કિયા કિ
(દુઢ્ઢસીસેહિં મજ્ઝ કિં-દુષ્ટશિષ્યૈઃ મમ કિમ્) ઇન દુષ્ટ શિષ્યો સે મુઝે
કયા પ્રયોજન હૈં-ઇનકે દ્વારા હમારા કૌન સા કાર્ય સિદ્ધ હોતા હૈં—

તરકીથી દરેક રીતે યોગ્ય બનાવાઈ જતાં શુરુને છોડીને બીજે ચાલ્યા બાય છે. ॥૧૪॥

આ પ્રમાણે કુશિષ્યના સ્વરૂપનો વિચાર કરી પોતાના એવા કુશિષ્યોથી
અસમાધિક અને કલેશને પ્રાપ્ત બનેલા ગર્ગાચાર્યે શું કયું તે સૂત્રકાર કહે છે—

“અહ” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—અહ-અથ આ પ્રમાણે કુશિષ્યના સ્વરૂપનો વિચાર કર્યા બાદ
યલુંકેહિં-યલુક્કૈઃ દુષ્ટ બળદના જેવા કુશિષ્યોથી સમાગઓ-સમાગતઃ યુક્ત
સારહી-સારથિઃ સારથીની જેમ ધર્મયાનના નિયન્તા એવા ગર્ગાચાર્યે મનમાં
એવો વિચાર કર્યો કે, દુઢ્ઢસીસેહિં મજ્ઝ કિં-દુષ્ટશિષ્યૈઃ મમ કિમ્ આવા દુષ્ટ શિષ્યોથી
મારે શું પ્રયોજન છે. આમનાથી મારું કયું કાર્ય સિદ્ધ થાય છે. મે અપ્પા

एतेषांमुपदेशदाने व्यग्रचित्तस्य मे=मम आत्मा अवसीदति=दुःखितो । भवति
अयं भावः—एतेषां पञ्चशतसंख्यकानां दुष्टशिष्याणां प्रेरणाव्यग्रतया मम
स्वकल्याणहानिर्भवति । अत एषां परित्याग एव श्रेयस्करः । अत एतान् परित्यज्य
उद्यतविहारिणा मया भवतिव्यमिति ॥ १५ ॥

अथैतेषां प्रेरणान्तराले स्वकल्याणसाधनमपि कथं न क्रियते ? इत्याह—
मूलम्—जारिसा मम सीसा उ, तारिसा गलिगदहा ।

गलिगदहे चइत्ताण, દૃઢં પર્ગિર્ગદહૈ તવં ॥૧૬॥

છાયા--યાદશા મમ શિષ્યાસ્તુ, તાદશા ગલિગર્દમાઃ ।

ગલિગર્દમાન્ ત્યક્ત્વા, દૃઢં પ્રગૃહ્ણાતિ તપઃ ॥૧૬॥

ટીકા--‘ જારિસા ’ इत्यादि ।

યાદશાસ્તુ મમ શિષ્યાઃ સન્તિ, તાદશાગલિગર્દમાઃ=વેસરાઃ ‘ સ્વચ્ચર ’
इति प्रसिद्धा भवन्ति । ગલિગર્દમદૃષ્ટાન્તેન શિષ્યાણાં પ્રકર્ષેણ નિન્દ્યતા સૂચિતા ।

પ્રત્યુત (મે અપ્પા અવસીયઈ-મે આત્મા અવસીદતિ) इनको उपदेश
आदि के देने में व्यग्रचित्त हुए मेरी आत्मा ही दुःखित होती है । अतः
जब इन पांचसों ५०० कुशिष्योंको समझाते२ मेरा समय यों ही निकल
जाता है तो इसमें मेरा कल्याण तो हो नहीं सकता, अतः ऐसे शिष्यों
का परित्याग करके मुझे उग्र विहारी होना चाहिये ॥१५॥

इन कुशिष्यों की अपेक्षा मेरा आत्मकल्याण करना ही ठीक है सो
कहते हैं—‘ जारिसा ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जारिसा मम सीसा उ तारिसा गलिगदहा-यादशाः
मम शिष्या तादशाः गलिगर्दमाः) जैसे ये मेरे शिष्य हैं वैसे ही स्वचचर

अवसीयई-मे आत्मा अवसीदति आभने ઉપદેશ આદિ આપવામાં વ્યગ્રચિત્ત
થયેલ મારો આત્મા જ દુઃખી થાય છે. આથી આ પાંચસો કુશિષ્યોને સમજાવતાં
સમજાવતાં મારો સમય નકામો જ ધ રહેલ છે આથી મારું કલ્યાણ કયાંથી થઈ શકે.
આ કારણે આ શિષ્યોને પરિત્યાગ કરીને મારે ઉગ્ર વિહારી થવું જોઈએ. ॥ ૧૫ ॥

આવા કુશિષ્યોને શિક્ષા આપવાને બદલે મારા આત્માનું કલ્યાણ કરી
લઉં એજ ઠીક છે. એ માટે કહે છે—“ જારિસા ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—જારિસા મમ સીસા ઉ તારિસા ગલિગદહા-યાદશાઃ મમ શિષ્યાઃ
: ગલિગર્દમાઃ જેવા આ મારા શિષ્ય છે તેવાજ અચ્ચર હોય છે, આમને

गलिगर्दमतुल्यशिष्यप्रेरणयैव कालोऽतिक्रामति । अतः स्वकल्याणं साधयितुं न शक्नोमीति भावः । इत्थं विचिन्त्य स गर्गाचार्यः गलिगर्दभान्=गलिगर्दमतुल्यान् तान् कुशिष्यान् त्यक्त्वा तपः=अनशनादिकं दृढं यथा स्यात्तथा प्रगृह्णाति=स्वीकरोति ॥ १६ ॥

ततः कीदृशः सन् गर्गाचार्यः किं करोति ? इत्याह—

मूलम्—मिउ मद्दवसंपन्ने, गंभीरे सुसर्माहिण् ।

विहरइं महिं महप्पा, सीलभूएण अप्पणं त्तिवेमिं ॥१७॥

॥ इइ खलुंकिज्जं सत्तवीसइमं अज्जणं समत्तं ॥ २७ ॥

छाया—मृदुमार्दवसम्पन्नो, गम्भीरः सुसमाहितः ।

विहरति महीं महात्मा, शीलभूतेन आत्मना इति ब्रवीमि ॥१७॥

टीका—‘ मिउमद्दव ’ इत्यादि ।

मृदुः=बहिर्वृत्त्या कोमलः तथा—मार्दवसम्पन्नः=आन्तरवृत्त्याऽपि कोमलः, तथा

होते हैं । इन्हें समझाने बुझाने में मुझे काल के व्यतीत होने तथा कर्म बन्ध होनेके सिवाय और कोई लाभ नहीं है । इसलिये इन्हींके परित्याग करना ही भला है । इन्हे प्रेरणा आदि करने में मेरा समय व्यर्थ ही जाता है । ऐसा विचार कर गर्गाचार्य ने (गलिगर्दहे चइत्ताणं—गलिगर्दभान् त्यक्त्वा) खच्चरके तुल्य उन कुशिष्यों का परित्याग कर (दृढं तवं पग्गिण्हई—दृढं तपः प्रगृह्णाति) अनशन आदि तपों को दृढ रूप से धारण कर लिया ॥ १६ ॥

शिष्यों को त्याग देने पर वे गर्गाचार्य किस प्रकार के होकर क्या करते हैं ? सो कहते हैं—‘ मिउमद्दव० ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(मिउ मद्दव संपन्ने—मृदुमार्दवसंपन्नः) बाहर और

समभववामां भारे काणने व्यतीत करवा सीवाय तेमज्ज कर्मअंध सिवाय भीजे कोई लाभ नहीं. आ कारणे आभने परित्याग करवे ओज भारा भाटे उचित रस्ते छे, आभने प्रेरणा आदि करवामां भारे समय व्यर्थ न जाय छे. आवे विचार करीने गर्गाचार्ये गलिगर्दहे चइत्ताणं—गलिगर्दभान् त्यक्त्वा अध्ययन नैवा ओ कुशिष्येनो परित्याग करीने दृढं तप पग्गिण्हई—दृढं तपः प्रगृह्णाति अनशन आदि तपोने दृढताथी धारण करी दीधां. ॥ १६ ॥

शिष्येने छोडी दीधा पछी गर्गाचार्ये क्या प्रकारना थर्ध ने शुं करे छे ते कहे छे—“मिउमद्दव” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—मिउ मद्दव संपन्ने—मृदुमार्दव संपन्नः अहार अने अंदरथी

—गम्भीरः=गाम्भीर्य गुणसंपन्नः, तथा सुसमाहितः=सुतरामतिशयेन समाधिमान
तथा—शीलभूतेन—शीलं=चारित्र्यं भूतः प्राप्तः—शीलभूतस्तेन—चारित्र्ययुक्तेन आत्मना
स महात्मा गर्गाचार्यो महीं विहरति मोक्षरूपं स्वकल्याणं च साधयति । इति
ब्रवीमि ' इत्यस्यार्थः पूर्ववद् बोध्यः ॥ १७ ॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्गुरु-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललि-
तकलापालापक प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहू
छत्रपति-कोल्हापुरराजप्रदत्त-“ जैनशास्त्राचार्य ”-पदभूषित-
कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
—पूज्यश्रीवासीलालव्रतिविरचितायाम् “उत्तरा-
ध्ययनसूत्रस्य” प्रियदर्शिन्याख्यायां व्या-
ख्यायाम्-‘खलुङ्गीयाख्यं’ सप्तविंशति-
तममध्ययनं-सम्पूर्णम् ॥२७॥

अन्तरंग से कोमलवृत्ति वाले तथा (गंभीरे-गंभीरः) गाम्भीर्यगुण से
युक्त एवं (सुसमाहित-सुसमाहितः) सुतरां अतिशय समाधिसंपन्न वे
(महत्त्वा-महात्मा) महात्मा गर्गाचार्य महाराज (शीलभूएण अप्पणा-
शीलभूतेन आत्मना) चारित्र्ययुक्त आत्मपरिणति से युक्त होकर (महिं
विहरइ-महीं विहरति) पृथ्वी पर विचरने लगे । अर्थात् मोक्षरूप
अपने आत्मकल्याण करने में तल्लीन हो गये (त्ति वेमि-इति ब्रवीमि)
जैसे भगवान से मैंने सुना है वैसा ही कहा है ॥ १७ ॥

॥ इस प्रकार यह सत्ताईसवां अध्ययन समाप्त हुआ ॥ २७ ॥

डोभण वृत्तिवाणा तथा गंभीरे-गंभीरः गाम्भीर्यं शुश्रूषीयुक्त अने सुसमाहित-
सुसमाहितः अतिशय समाधिसंपन्न एवा ए महत्त्वा-महात्मा महात्मा गर्गाचार्य
महाराज शीलभूएण अप्पणा-शीलभूतेन आत्मना चारित्र्ययुक्त आत्मपरिणति
युक्त अनीने महिं विहरइ-महीं विहरति पृथ्वी उपर विचरवा लाग्या. अर्थात्-
मोक्षरूप पोताना आत्मकल्याणनी साधना करवाभां तल्लीन अनी गया. “त्तिवेमि-
इति ब्रवीमि” आ प्रमाणे जेवुं भगवान पासेथी मे सांलज्जुं छे तेवुं कडेल छे ॥१७॥

श्री उत्तराध्ययन सूत्रनु ‘अङ्गुलीय’ नामनु सत्तावीसमुं अध्ययन संपूर्ण ॥ २७ ॥

અથ અષ્ટાવિંશતિતમમધ્યયનમ્

ઉક્તં સપ્તવિંશતિતમમધ્યયનમ્, અથ મોક્ષમાર્ગગતિનામકમષ્ટાવિંશતિતમ-
મધ્યયનં પ્રારંભ્યતે । અસ્ય ચ તેન સહાયમભિસમ્બન્ધઃ—અનન્તરોક્તાધ્યયને શઠતા-
પરિત્યાગેનાશઠતા વિનયમાર્દવાદિરૂપા સ્વીકરણીયેત્યુક્તમ્, અશઠતામઙ્ગીકૃતવતઃ
સ્વલુ મોક્ષમાર્ગગતિઃ સુલભા ભવતીતિ તાં પ્રતિબોધયિતુમિદમધ્યયનં પ્રસ્તૂયતે । અનેન
સમ્બન્ધેનાયાતસ્યૈતસ્યાધ્યયનસ્ય પ્રથમગાથામાહ—

મૂલમ્—મોક્ષમગ્ગગઙ્ગં તૈચ્ચં, સુણેહં જિણંભાસિયં ।

ચતુષ્કારણસંયુક્તં, જ્ઞાનદર્શનલક્ષણમ્ ॥ ૧ ॥

છાયા—મોક્ષમાર્ગગતિં તથ્યાં, શૃણુત જિનભાષિતામ્ ।

ચતુષ્કારણસંયુક્તાં, જ્ઞાનદર્શનલક્ષણામ્ ॥ ૧ ॥

ટીકા—‘મોક્ષમગ્ગગઙ્ગં’ ઇત્યાદિ—

હે જબૂઃ ! ચતુષ્કારણસંયુક્તાં—ચત્વારિ કારણાનિ વક્ષ્યમાણાનિ જ્ઞાનદર્શન-
ચારિત્રતપોરૂપાણિ, તૈઃ સંયુક્તા—ચતુષ્કારણસંયુક્તા, તામ્ જ્ઞાનદર્શનલક્ષણામ્ જ્ઞાન—

અઠાઈસવાં અધ્યયન પ્રારંભ

સત્તાઈસવાં અધ્યયન કહા જા ચુકા હૈ । અવ અઠાઈસવાં અધ્યયન
પ્રારંભ હોતા હૈ । ઇસ અધ્યયન કા પહિલે અધ્યયન કે સાથ સંબંધ ઇસ
પ્રકાર હૈ । સત્તાઈસવૈં અધ્યયનમેં ‘શઠતા (કૂટિલતા) કા પરિત્યાગ કરકે
વિનયમાર્દવ આદિરૂપ અશઠતા ધારણ કરની ચાહિયે’ એસા કહા હૈ । ઓર
ઉસ અશઠતાપનેકો અંગીકાર કરનેવાલે સાધુકો મોક્ષમાર્ગ કો પ્રાપ્તિ
સુલભ હોતી હૈ । ઇસી બાત કો સમજાને કે લિયે યહ અધ્યયન પ્રારંભ
કિયા જાતા હૈ । શ્રી સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામી સે કહતે હૈ—

અઠાવીસમા અધ્યયનની શરૂઆત

સત્તાવીસમું અધ્યયન કહેવાઈ ગયું છે. હવે અઠાવીસમા અધ્યયનની
શરૂઆત થાય છે. આ અધ્યયનનો સત્તાવીસમા અધ્યયન સાથે આ પ્રમાણે સંબંધ
છે.—સત્તાવીસમા અધ્યયનમાં શઠતા (કૂટિલતા) નો પરિત્યાગ કરીને વિનય
માર્દવ આદિરૂપ અશઠતા ધારણ કરવી જોઈ એ, એમ કહેલ છે. અને એ
અશઠતાને ધારણ કરનાર સાધુને મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ સુલભ બને છે. એ વાતને
સમજાવવા માટે આ અઠાવીસમા અધ્યયનનો પ્રારંભ થાય છે. શ્રી સુધર્માસ્વામી
જમ્બૂસ્વામીને કહે છે—“મોક્ષમગ્ગ” ઇત્યાદિ.

દર્શને સમ્યગ્જ્ઞાન - સમ્યજ્ઞાનગદર્શને-તે એવ લક્ષણં યસ્યાઃ સા તથા તામ્ ,
જિનભાષિતાં=જિનૈરુક્તાં, તથ્યાં=સત્યાં શાશ્વતિકત્વાદિતિ ભાવઃ । મોક્ષ-
માર્ગગતિં=મોક્ષઃ-સકલકર્મક્ષયઃ, તસ્ય માર્ગઃ-જ્ઞાનાદિરૂપો મોક્ષમાર્ગસ્તેન ગતિઃ-
સિદ્ધિગમનરૂપા મોક્ષમાર્ગગતિસ્તાં કથ્યમાનાં શૃણુત-અવયવગતવહુત્વવિવક્ષયા
વહુવચનમ્ , સર્વાવયવેન સર્વાઙ્ગનિશ્ચલતયા સાદરં શૃણુતેત્યર્થઃ ।

નનુ વક્ષ્યમાણાનિ જ્ઞાનાદીનિ ચત્વારિ કારણાનિ કર્મક્ષયલક્ષણસ્ય મોક્ષસ્યૈવ,
ગતેસ્તુ તદનન્તરભાવિત્વાત્ કથં કારણચતુષ્ટયસંયુક્તત્વમસ્યાઃ ? ઉચ્યતે-જ્ઞાન-
દર્શનચારિત્રતપોરૂપાણિ ચત્વારિ મોક્ષં પ્રતિ સાક્ષાત્ કારણાનિ સિદ્ધિગમનં પ્રતિ તુ

‘ મોક્ષમગ્ગ૦ ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—હે શિષ્ય ! મੈં સકલકર્મોં કે ક્ષયરૂપ (મોક્ષમગ્ગગઈ-
મોક્ષમાર્ગગતિં) મોક્ષકે સમ્યગ્દર્શન આદિરૂપ માર્ગસે પ્રાપ્ત હોનેવાલી સિદ્ધિ
ગમનરૂપ ગતિ કો કહતા હૂં (સુણેહ-શૃણુત) સો સુનો । યહ ગતિ
(ચત્કારણસંજુત્તં-ચતુષ્કારણસંયુક્તાં) ચતુષ્કારણ-જ્ઞાન, દર્શન ચરિત્ર
તથા તપ્ એ ચાર કારણોં સે યુક્ત હૈ, (નાણદંસણલક્ષણાં-જ્ઞાનદર્શન-
લક્ષણાં) સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન યે દો જિસકા લક્ષણ હૈ, એસી હૈ (જિન-
ભાસિયં-જિનભાષિતાં)જિનેન્દ્રદેવને હસકા અપની દિવ્યવાણીદ્વારા પ્રતિપા-
દન કિયા હૈ । તથા યહ શાશ્વતિક હોને સે (તચ્ચં-તથ્યાં) સત્યરૂપ હૈ ।

શંકા—વક્ષ્યમાણ યે જ્ઞાનાદિક ચાર, કર્મક્ષયલક્ષણરૂપ મોક્ષ કે
હી કારણ હૈં ગતિ નહીં । ગતિ તો હસ મુક્તિ કે બાદ હોનેવાલી અવસ્થા
કા નામ હૈ । હસલિયે હસમેં ચતુષ્કારણતા નહીં આતી હૈ । મોક્ષ મેં હી
ચતુષ્કારણતા આતી હૈ ।

અન્વયાર્થ—હું સધળા કર્મોના ક્ષયરૂપ મોક્ષમગ્ગગઈ-મોક્ષમાર્ગગતિં મોક્ષના
સમ્યગ્દર્શન આદિરૂપ માર્ગથી પ્રાપ્ત થનારી સિદ્ધિગમનરૂપ ગતિને કહું છું,
સુણેહ-શૃણુત તે સાંભળો. આ ગતિ ચત્કારણસંજુત્તં-ચતુષ્કારણસંયુક્તાં ચતુષ્કારણ
જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર તથા તપ આ ચાર કારણોથી યુક્ત છે. નાણદંસણલક્ષણાં-
જ્ઞાનદર્શનલક્ષણાં સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન, એ બન્ને બેનાં લક્ષણ છે. એવી છે.
જીનેન્દ્ર દેવે આને પોતાની દિવ્ય વાણી દ્વારા પ્રતિપાદન કરેલ છે, તથા આ
શાશ્વતિક હોવાથી તચ્ચં-તથ્યાં સત્યરૂપ છે.

શંકા—વક્ષ્યમાણ એ જ્ઞાનાદિક ચાર કર્મક્ષય લક્ષણરૂપ મોક્ષનાંજ કારણ છે
ગતિનાં નહીં. ગતિ તો આ મુક્તિના પછી થનારી અવસ્થાનું નામ છે. આ
આમાં ચતુષ્કારણતા આવતી નથી. મોક્ષમાંજ ચતુષ્કારણતા આવે છે.

પરમ્પરયા કારણાનિ,તસ્માત્ વ્યવહારતઃ કારણ કારણસ્યાપિ કારણત્વાભિધાનાત્ ॥૧॥

યદુક્તં ‘ મોક્ષમાર્ગગતિં ગૃણુત ’ ઇતિ તત્ર મોક્ષમાર્ગમાહ—

મૂલમ્—નાણં ચ દંસણં ચેવ, ચૈરિત્તં ચ તવો તહા ।

એસ મંગ્ગુ ત્તિં પંન્નત્તો, જિણેહિં વરદંસિહિં ॥૨॥

છાયા—જ્ઞાનં ચ દર્શનં ચૈવ, ચારિત્રં ચ તપસ્તથા ।

એષ માર્ગ ઇતિ પ્રજ્ઞસો, જિનૈર્વરદર્શિભિઃ ॥ ૨ ॥

ટીકા—‘ નાણં ચ ’ ઇત્યાદિ—

જ્ઞાનં=જ્ઞાનાવરણીય કર્મક્ષય-ક્ષયોપશમજનિતં સમ્યગ્જ્ઞાનં મત્યાદિપશ્ચવિધમ્,
દર્શનં=દર્શનમોહનીય ક્ષય-ક્ષયોપશમોપશમજનિતં ભગવદુક્તજીવાજીવાદિતત્ત્વરુચિ-

ઉત્તર—જ્ઞાનાદિક યે ચાર સકલકર્મક્ષયરૂપ મોક્ષ કે હી સાક્ષાત્ કારણ હૈં । સિદ્ધિગમનરૂપ ગતિ કે પરમ્પરા કારણ હૈં । હસં અપેક્ષાં હસં ગતિ કો ચતુષ્કારણયુક્ત કહા હૈ ॥ ૧ ॥

પહેલે જો કહા હૈં કિ ‘ મોક્ષ માર્ગગતિ કો સુનો ’ સો અબં મોક્ષ-માર્ગ કો કહતે હૈં—‘ નાણં ચ ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(જિણેહિં વરદંસિહિં-જિનૈર્વરદર્શિભિઃ) જિન ભગવાન્ ને કેવલજ્ઞાનરૂપ આલોક સે સકલદ્રવ્ય એવં પર્યાયોં કા યુગપત્ અવલો-કન કર (નાણં ચ દંસણં ચેવ ચૈરિત્તં ચ તવો તહા-જ્ઞાનં ચ દર્શનં ચૈવ ચારિત્રં ચ તપસ્તથા) સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્ચરિત્ર તથા તપ્ હન ચારોંકા (એસ મંગ્ગુત્તિ પન્નતો-એષ માર્ગ ઇતિ પ્રજ્ઞસઃ) મોક્ષકા માર્ગ કહા હૈ ।

જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કે ક્ષય, ક્ષયોપશમ સે ઉદ્ભૂત જ્ઞાન સમ્યક્જ્ઞાન હૈ । યહ મતિ, શ્રુત, અવધિ મનઃ પર્યય એવં કેવલ કે ભેદ સે પાંચ પ્રકાર

ઉત્તર—જ્ઞાનાદિક એ ચાર સકળ કર્મ ક્ષયરૂપ મોક્ષનાં જ સાક્ષાત કારણ આ ગતિને ચતુષ્કારણ યુક્ત કહેલ છે. ॥ ૧ ॥

પહેલાં જે કહેલ છે કે, “મોક્ષ માર્ગ ગતિને સાંભળો” તો હવે મોક્ષ માર્ગને કહેવામાં આવે છે—“નાણં ચ” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—જિણેહિં વરદંસિહિં-જિનૈર્વરદર્શિભિઃ જીન ભગવાનને કેવળજ્ઞાન રૂપ આલોકથી સકળ દ્રવ્ય અને પર્યાયોના યુગપતનું અવલોકન કરી, નાણં ચ દંસણં ચેવ ચૈરિત્તં ચ તવો તહા-જ્ઞાનં ચ દર્શનં ચૈવ ચારિત્રં ચ તપસ્તથા સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્ ચારિત્ર તથા તપ આ ચારેને મોક્ષનો માર્ગ કહેલ છે.

જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષય ક્ષયોપશમથી ઉદ્ભવેલ જ્ઞાન સમ્યક્જ્ઞાન છે. તે મતિ શ્રુત, અવધિ, મનઃપર્યય, અને કેવળના લેદથી પાંચ પ્રકારે છે. દર્શન

લક્ષ્યાઽઽત્મશુભભાવરૂપં સમ્યક્ત્વં ક્ષાયિકાદ્યનેકવિધમ્, ચારિત્રં = ચારિત્રમોહ-
નીયક્ષયાદિજનિતં સામાયિકાદિભેદં, સદસત્ક્રિયાપ્રાવૃત્તિનિવૃત્તિરૂપં, તપઃ-
બાહ્યાન્તરભેદાદ્ દ્વિવિધ જિનોક્તમેવ, વરદર્શિભિઃ=કેવલાલોકેન સકલદ્રવ્યપર્યા-
યગતવિશેષાવલોકિભિઃ સર્વજ્ઞૈરિત્યર્થઃ, જિનૈઃ, એષ માર્ગઃ=મોક્ષમાર્ગ ઇતિ પ્રજ્ઞસઃ=
પ્રતિબોધિતઃ । અત્ર 'ચ' ઇતિ 'ચેવ' ઇતિ 'તદા' ઇતિ ચ સમુચ્ચયાર્થકઃ । જ્ઞાના-
દિનિ સમુદિતાનિ મોક્ષસ્ય માર્ગ ઇતિ દ્યોતયતિ ।

નનુ તપશ્ચારિત્રાન્તર્ગતમસ્તિ, કિં પુનસ્તસ્યોપાદાનેન ? ઉચ્યતે કર્મક્ષપણં પ્રતિ
તપસઃ સાક્ષાત્કારણતયા તત્રાદરાતિશયદ્યોતનાર્થં તદુપાદાનમિતિ ॥ ૨ ॥

કા હૈ । દર્શન મોહનીય કર્મ કે ક્ષય, ક્ષયોપશમ એવં ઉપશમ કે ઉદ્ભૂત
એસી તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાનરૂપ પરિણતિ કા નામ સમ્યક્દર્શન હૈ । યહ ક્ષાયિક
આદિ કે ભેદ સે અનેક પ્રકાર કા હૈ । ચારિત્રમોહનીય કર્મ કે ક્ષય
આદિ સે જનિત તથા સામાયિક આદિ ભેદવાલા એસા-સત્ ક્રિયાઓ
મેં પ્રવૃત્તિરૂપ એવં અસત્ ક્રિયાઓ સે નિવૃત્તિરૂપ ચારિત્ર હૈ । બાહ્ય ઓર
આભ્યન્તર કે ભેદ સે દો પ્રકાર કા હૈ ।

શંકા—તપ જબ ચારિત્રકે હી અન્તર્ગત માના ગયા હૈ તો ફિર યહાં
ઉસકો સ્વતંત્ર રૂપસે અલગ ક્યોં ગિનાયા હૈ ।

ઉત્તર—કર્મોંકો નષ્ટ કરનેકે પ્રતિ તપ સાક્ષાત્ કારણ માના ગયા હૈ ।
અતઃ મોક્ષાભિલાષીકો ઉસમેં વિશેષ રૂપસે આદરવાલા હોના ચાહિયે,
હસ બાતકો સમજ્ઞાનેકે લિયે યહાં ચારિત્રસે ભિન્ન તપકા ગ્રહણ કિયા
ગયા હૈ ॥ ૨ ॥

મોહનીય કર્મોંનો ક્ષય, ક્ષયોપશમ અને ઉપશમથી ઉદ્ભવેલ એવી તત્ત્વાર્થ
શ્રદ્ધાનરૂપ પરિણતિનું નામ સમ્યક્દર્શન છે. આ ક્ષાયિક આદિના ભેદથી અનેક
પ્રકારે છે. ચારિત્ર મોહનીય કર્મના ક્ષય આદિથી ઉદ્ભવેલ તથા સામાયિક
આદિ ભેદવાળી એવી સત્ ક્રિયાઓમાં પ્રવૃત્તિરૂપ અને અસત્ ક્રિયાઓથી
નિવૃત્તિરૂપ ચારિત્ર છે. બહારના અને અંદરના ભેદથી તપ બે પ્રકારનાં છે.

શંકા—તપ જ્યારે ચારિત્રના અંતર્ગતજ માનવામાં આવેલ છે તો પછી
અહીં તેને સ્વતંત્ર રૂપથી અલગ શા માટે ગણવામાં આવેલ છે ?

ઉત્તર—કર્મોંનો નાશ કરવા તરફ તપ સાક્ષાત્ કારણ માનવામાં આવેલ
છે. આથી મોક્ષાભિલાષીએ એમાં વિશેષરૂપથી આદર રાખનાર થવું જોઈએ. આ
બતાવવા માટે અહીં ચારિત્રથી ભિન્ન તપને ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. ॥૨॥

સામ્પ્રતમસ્યૈવ મોક્ષમાર્ગસ્યાનુવાદદ્વારેણ ફલમાહ—

મૂલમ્—નાણં ચ દસેણં ચૈવ, ચારિત્તં ચ તૈવો તૈહા ।

ૐયં મર્ગમણુપ્પત્તા, જીવાં ગચ્છંતિ સોગ્ગઈ ॥૩॥

છાયા—જ્ઞાનં ચ દર્શનં ચૈવ, ચારિત્રં ચ તપસ્તથા ।

ૐતં માર્ગમણુપ્રાપ્તાઃ, જીવા ગચ્છન્તિ સુગતિમ્ ॥ ૩ ॥

ટીકા—‘ નાણં ચ ’ ઇત્યાદિ—

પૂર્વાર્ધસ્ય વ્યાખ્યા ઉક્તૈવ । ૐતમ્=અનન્તરોક્તરૂપં માર્ગમ્, અણુપ્રાપ્તાઃ= આશ્રિતાઃ, જીવાઃ સુગતિઃ=શોભનર્ગાત મુક્તિઃ, ગચ્છન્તિ=પ્રાપ્નુવન્તિ ॥ ૩ ॥

જ્ઞાનાદીનિ મોક્ષમાર્ગં ઇત્યુક્તમ્, અતસ્તત્સ્વરૂપપ્રતિબોધનાર્થં તદ્ભેદાન્ વક્તું ‘યથોદ્દેશસ્તથા નિર્દેશ ઇતિ ન્યાયમણુમૂલ્ય પ્રથમં જ્ઞાનભેદાનાહ—

મૂલમ્—તત્થ પંચવિહં નાણં, સુયં આભિનિવોહિયં ।

ઓહિનાણં તુ તૈયં, મણનાણં ચ કેવલં ॥૪॥

છાયા—તત્ર પશ્ચવિધં જ્ઞાનં, શ્રુતમ્ અભિનિવોધિકમ્ ।

અવધિજ્ઞાનં તુ તૃતીયં, મનોજ્ઞાનં ચ કેવલમ્ ॥૪॥

ટીકા—‘ તત્થ પચવિહં ’ ઇત્યાદિ—

તત્ર=તેષુ જ્ઞાનાદિષુ મધ્યે જ્ઞાનં પશ્ચવિધં=પશ્ચપ્રકારકં ભવતિ કે તે પશ્ચ પ્રકારાઃ ? ઇત્યાહ—‘ સુયં ’ ઇત્યાદિ । શ્રુતં=શ્રુતજ્ઞાનમ્, આભિનિવોધિકં=મતિજ્ઞાનમ્, તૃતીયં

અવ સૂત્રકાર ઇસીકા અનુવાદ કરતે હુ ૐ ફલ કહતે હૈં—

‘ નાણં ચ ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(નાણં ચ દસેણં ચૈવ ચારિત્તં ચ તૈવો તૈહા-જ્ઞાનં ચ દર્શનં ચૈવ ચારિત્રં ચ તપસ્તથા) જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર એવં તપ(ૐયં-ૐતમ્)(મર્ગં-માર્ગમ્) હનકો મોક્ષકા માર્ગ કહા ગયા હૈ । ઇસ માર્ગકો (અણુપ્પત્તા-અણુપ્રાપ્તાઃ) પ્રાપ્ત હુવે (જીવા-જીવાઃ) જીવ (સોગ્ગઈ-સુગતિ) સુગતિકો-મુક્તિકો (ગચ્છંતિ-ગચ્છન્તિ) પ્રાપ્ત કરતે હૈ ॥ ૩ ॥

હવે સૂત્રકાર આનો અનુવાદ કરીને કૃ ૧ કહે છે— નાણં ચ” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—નાણં ચ દસેણં ચૈવ ચારિત્તં ચ તૈવો તૈહા-જ્ઞાનં ચ દર્શનં ચૈવ ચારિત્રં ચ તપસ્તથા જ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર અને તપ આને મોક્ષનો માર્ગ કહેવામાં આવેલ છે. આ માર્ગને અણુપ્પત્તા-અણુપ્રાપ્તા પ્રાપ્ત કરનાર જીવા-જીવા. હવે સોગ્ગઈ-સુગતિ સુગતિને-મુક્તિને ગચ્છંતિ-ગચ્છન્તિ પ્રાપ્ત કરે છે. ॥ ૩ ॥

તુ અવધિજ્ઞાનમ્=અવધિઃ-મર્યાદા-રૂપિણ્યેવ દ્રવ્યેષુ પરિચ્છેદકતયા પ્રવૃત્તિરિત્યેવ-
રૂપા, તદુપલક્ષિતં જ્ઞાનમપ્યવધિઃ । જ્ઞાયતેડનેનેતિ, જ્ઞાતિર્વાજ્ઞાનં તતોડવધિશ્ચ તદ્
જ્ઞાનં ચેતિ, અવધિજ્ઞાનમ્ । તથા-મનોજ્ઞાનં=મનઃ-પર્યયજ્ઞાનં ચતુર્થમ્, અત્ર મનઃ
શબ્દેન દ્રવ્યપર્યાયયોઃ કથંચિદ્ભેદાત્ મનો દ્રવ્યસ્ય પર્યાયા ગૃહ્યન્તે । પર્યાયઃ, પર્યયઃ
પર્યવઃ ઇતિ સમાનાર્થકઃ । તથા કેવલમ્=કેવલજ્ઞાનં પશ્ચમમિત્યર્થઃ । ઉક્તંહિ—

નનુ નન્દીસૂત્રાદૌ મતિજ્ઞાનાનન્તરં શ્રુતમુક્તં અત્ર તુ પ્રથમં શ્રુતોપાદાનં કૃતં,
તત્ કથં ન વિરુદ્ધયતે ઇતિ ચેત્, ઉચ્યતે-શેષજ્ઞાનાનામપિ સ્વરૂપજ્ઞાનં પ્રાયઃ શ્રુતા-
ધીનમિતિ તસ્ય પ્રાધાન્યં बोधयितुं पूर्वं तदुपादानमिति ॥ ૪ ॥

અવ યહાં સૂત્રકાર પ્રથમ જ્ઞાન કે ભેદ કહતે હૈં-‘તત્થ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ-(તત્થ-તત્ર) યહાં (નાણં પંચવિહં-જ્ઞાનં પશ્ચવિધં) જ્ઞાન પાંચ
પ્રકારકા ઇસ તરહ હૈ-(સુયં-શ્રુતમ્) ? શ્રુતજ્ઞાન, (આભિણિબોહિયં-આભિનિ
બોધિકમ્) ૨ મતિજ્ઞાન, (તહ્યંતુ-તૃતીયંતુ) તીસરા ૩ અવધિજ્ઞાન, ૪
(મણનાણં-મનોજ્ઞાનમ્) મનઃ પર્યયજ્ઞાન (ચ-ચ) ઓર પાંચવાં (કેવલં-
કેવલમ્) કેવલજ્ઞાન ।

શંકા—નંદીસૂત્ર આદિમેં પ્રથમ મતિજ્ઞાનકા ગ્રહણ કિયા હૈ ઓર
યહાં પ્રથમ શ્રુતજ્ઞાનકા સો ઇસકા કયા કારણ હૈ ?

ઉત્તર—યહાં શ્રુતજ્ઞાનકા ગ્રહણ પહિલે ઇસલિયે કિયા ગયા હૈ કિ
મતિ આદિ જ્ઞાનોંકે સ્વરૂપકા જ્ઞાન પ્રાયઃ શ્રુતજ્ઞાનકે આધીન હૈ । ઇસ
વાતકો સમજ્ઞાનેકે લિયે યહાં શ્રુતકા ગ્રહણ પ્રથમ કિયા ગયા હૈ । જીવા
જીવાદિ પદાર્થોંકો જ્ઞાન કરાનેવાલે આગમજ્ઞાનકા નામ શ્રુતજ્ઞાન હૈ ।

હવે અહીં સૂત્રકાર પ્રથમ જ્ઞાનના ભેદ બતાવે છે—“તત્થ” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—તત્થ-તત્ર ત્યાં નાણં પંચવિહં-જ્ઞાનં પશ્ચવિધં જ્ઞાનના પાંચ
પ્રકાર છે તે આ રીતે છે—સુયં-શ્રુતમ્ શ્રુતજ્ઞાન, આભિણિબોહિયં-આભિનિબોધિકમ્
મતિજ્ઞાન, તહ્યં તુ-તૃતીયંતુ ત્રીજું અવધિજ્ઞાન, મણનાણં-મનોજ્ઞાનમ્ મનઃ પર્યયજ્ઞાન
ચ-ચ અને પાંચમું કેવલં-કેવલમ્ કેવળજ્ઞાન.

શંકા—નંદીસૂત્ર આદિમાં પ્રથમ મતિજ્ઞાનને અહણ કરેલ છે અને અહીં
પ્રથમ શ્રુતજ્ઞાનને આનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર—અહીં શ્રુતજ્ઞાનનું પ્રથમ અહણ એ માટે કરવામાં આવેલ છે કે,
મતિ આદિ જ્ઞાનોના સ્વરૂપનું જ્ઞાન પ્રાયઃ શ્રુતજ્ઞાનના આધીન છે. આ વાતને
બતાવવા માટે શ્રુતનું અહણ પ્રથમ કરવામાં આવેલ છે. જીવ અજીવ આદિ
થોંનું જ્ઞાન કરાવનાર આગમજ્ઞાનનું નામ શ્રુતજ્ઞાન છે. પાંચ ઈન્દ્રિય અને

અથ જ્ઞાનસ્ય વિષયમાહ—

મૂલમ્—અયં પંચવિહં નાણં, દૃઘ્વાણં ચ ગુણાણં ચ ।

પજ્જવાણં ચં સર્વેસિં, નાણં નાણીહિં દેસિયં^{૧૩} ॥૫॥

છાયા—અતદ્ પશ્ચવિધં જ્ઞાનં, દ્રવ્યાણાં ચ ગુણાનાં ચ ।

પયવાણાં ચ સર્વેષાં, જ્ઞાનં જ્ઞાનિભિઃ દેશિતમ્ ॥ ૫ ॥

ટીકા—‘ અયં પંચવિહં ’ ઇત્યાદિ ।

અતત્=અનન્તરોક્તં, પશ્ચવિધં=પશ્ચપ્રકારકં, જ્ઞાનં, દ્રવ્યાણાં=‘ દ્રવન્તિ-ગચ્છન્તિ પ્રાપ્નુવન્તિ તાંસ્તાન્ પર્યાયાન્ ’ ઇતિ દ્રવ્યાણિ-વક્ષ્યમાણલક્ષણાનિ, તેષાં,

પાંચ ઇન્દ્રિય ઓર મનસે રૂપાદિક પદાર્થોંકો જાનનેવાલે જ્ઞાનકા નામ મતિજ્ઞાન હૈ । દ્રવ્ય ક્ષેત્ર આદિકી વિના ઇન્દ્રિયોંકે મર્યાદા લેકર રૂપી પદાર્થોંકો જાનને વાલે જ્ઞાનકા નામ અવધિજ્ઞાન હૈ । વિના ઇન્દ્રિયોંકી સહાયતાસે દ્રવ્યક્ષેત્ર આદિકી મર્યાદા લેકર મનોદ્રવ્યકી પર્યાયોંકા જાનને વાલે જ્ઞાનકા નામ મનઃપર્યયજ્ઞાન હૈ । અસાધારણ એવં અનન્ત એસે જ્ઞાનકા નામ કેવલજ્ઞાન હૈ ॥ ૪ ॥

અથ જ્ઞાનકા વિષય કહતે હૈ—‘ અયં ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(અયં પંચવિહં નાણં—અતત્ પશ્ચવિધં જ્ઞાનમ્) યે પાંચોં હી જ્ઞાન (દૃઘ્વાણ ચ ગુણાણ ચ—દ્રવ્યાનાં ચ ગુણાનાં ચ) દ્રવ્યોંકો, ઓર ગુણોંકો(ચ—ચ) એવં (સર્વેસિં—સર્વેષાં)સર્વ(પજ્જવાણં—પર્યવાણાં) પર્યાયોંકો જાનતે હૈ ।

હસ પ્રકાર (નાણં—જ્ઞાનમ્) હસ જ્ઞાનકો (નાણીહિં—જ્ઞાનિભિઃ) અતિ શય જ્ઞાનયુક્ત કેવલિ જ્ઞાનિયોંને (દેસિયં—દેશિતમ્) કહા હૈ । મતિજ્ઞાન

મનથી રૂપાદિક પદાર્થને જાણનાર જ્ઞાનનું નામ મતિજ્ઞાન છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર આદિના વિના ઇન્દ્રિયોની મર્યાદા બાંધીને રૂપી પદાર્થને જાણનાર જ્ઞાનનું નામ અવધિજ્ઞાન છે. ઇન્દ્રિયોની સહાયતા વગર દ્રવ્ય ક્ષેત્ર આદિની મર્યાદા બાંધીને મનોદ્રવ્યની પર્યાયોને જાણનાર જ્ઞાનનું નામ મનઃ પર્યય જ્ઞાન છે. અસાધારણ અને અનંત એવા જ્ઞાનનું નામ કેવળજ્ઞાન છે. ॥ ૪ ॥

હવે જ્ઞાનનો વિષય કહેવામાં આવે છે—“ અયં ” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—એ પાંચેય જ્ઞાન અયં પંચવિહ નાણં—અતત્પંચવિધં જ્ઞાનં દ્રવ્યોને શુણોને ચ—ચ અને સર્વેસિં—સર્વેષાં બધા પજ્જવાણં—પર્યવાણાં પર્યાયોને જાણે છે. આ રીતે નાણં—જ્ઞાનમ્ મતિજ્ઞાન અને દૃઘ્વાણ ચ ગુણાણ ચ—દ્રવ્યનાં ચ ગુણાનાં ચ દ્રવ્યોને તથા શુણોને ચ—ચ અને સર્વેસિં—સર્વેષાં બધા પજ્જવાણં—પયવાણાં પર્યાયોને જાણે છે આ રીતે નાણં—જ્ઞાનમ્ આ જ્ઞાનને નાણેહિં ॥

ચ શબ્દાત્ દ્રવ્યગતાનેકભેદસ્યાપિ ગ્રહણમ્, ગુણાનાં-રૂપાદીનામ્, इहापि च शब्दः प्राग्वत् । सर्वेषां पर्यवाणां=परि-सर्वतः, द्रव्येषु गुणेषु अवन्ति=गच्छन्तीति पर्यवाः पर्ययाः-पर्याया इत्येकार्थवाचकाः । तेषां च ज्ञानम्=अवबोधनम् । अत्र सर्वेषामिति द्रव्यादीनामपि विशेषणं तच्च केवलज्ञानापेक्षया । शेषज्ञानचतुष्टयस्य प्रतिनियत द्रव्यादि ग्राहित्वात् । इति ज्ञानम्-एतत् ज्ञानं ज्ञानिभिः=अतिशयज्ञानयुक्तैः केव-लिभिरिति यावत्, देशितम्=कथितम् ।

यत्तु કેચિદાહુઃ—જ્ઞાનં જ્ઞાનસ્વરૂપસ્યૈવાવબોધકં બાહ્યાભિમતસ્ય વસ્તુનો જ્ઞાનાતિરિક્તસ્યાસત્ત્વાત્, અત એવોક્તં—‘ સ્વરૂપસ્ય સ્વતો ગતિઃ ’ इति तन्निरा-

और श्रुतज्ञान समस्त द्रव्योंको अवग्रहरूपसे जानता हुआ भी उनकी कुछ पर्यायोंको ही जानता है। इसी तरह अवधिज्ञान एवं मनःपर्ययज्ञान भी द्रव्यादिक की मर्यादाको लेकर रूपी पदार्थोंको बिना किसीकी सहा-यतासे स्पष्ट जानते हैं ।

તથા उनकी પર્યાયોં एवं ગુણોંકો જાનતે હૈં । કેવલજ્ઞાન રૂપી અરૂપી સમસ્ત દ્રવ્યોંકો ઉન્નકી ત્રિકાલવર્તી સમસ્ત પર્યાયોં કો તથા સમસ્ત ગુણોં કો જાનતા હૈ । યહી બાત ‘સર્વેષાં’ इस पद से यहां कही गई है । बाकी चारज्ञान-मतिज्ञान, श्रुतज्ञान, अवधिज्ञान-प्रतिनियत द्रव्यादिकोंको विषय कहते हैं । इस प्रकार अतिशय ज्ञानसंपन्न केवलियों का कथन है ।

यहां किसी अन्य की ऐसी आशंका है कि ज्ञान अपने स्वरूप का ही जानने वाला है परपदार्थों का नहीं, क्यों कि ज्ञान से अतिरिक्त बाह्य वस्तु का सद्भाव ही सिद्ध नहीं होता है ।

અતિશયજ્ઞાનવાળા કેવળજ્ઞાનીઓએ દેસિયં-દેશિતમ્ કહ્યું છે. મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન સમસ્ત દ્રવ્યોને અવગ્રહરૂપથી જાણવા છતાં પણ એની થોડી પર્યાયોને જ જાણે છે. આ પ્રમાણે અવધિજ્ઞાન અને મનઃપર્યાયજ્ઞાન પણ દ્રવ્યાદિકની મર્યાદાને બાંધીને રૂપી પદાર્થોને કોઈની સહાયતા વગર સ્પષ્ટપણે જાણે છે. તથા તેની પર્યાયો અને ગુણોને જાણે છે. કેવળજ્ઞાનરૂપી અરૂપી સઘળા દ્રવ્યોને તેની ત્રિકાળવર્તી સઘળા પર્યાયોને તથા સઘળા ગુણોને જાણે છે, એજ વાત “સર્વેષાં” એ પદથી અહિં બતાવવામાં આવેલ છે. બાકી ચાર જ્ઞાન મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, પ્રતિનિયત દ્રવ્યાદિકોનો વિષય કરે છે. આ પ્રમાણે અતિશય જ્ઞાન સંપન્ન કેવળીયોનું કથન છે.

અહીં કોઈ બીજાની એવી આશંકા છે કે, જ્ઞાન પોતાના સ્વરૂપને જ જાણનાર હોય છે. બીજા પદાર્થોને નહીં. કેમકે, જ્ઞાનથી અતિરિક્ત બાહ્ય વસ્તુનો સદ્ભાવ જ થતો નથી. તો આ પ્રમાણે કોઈનું કહેવું બરોબર નથી. કારણ કે, જે પ્રમાણે

દ્રવ્યાદિવિષયકત્વં જ્ઞાનસ્યોક્તં, તત્ર ચ દ્રવ્યાદીનાં લક્ષણમાહ—
મૂલમ્—ગુણાણં માસઓ દૃઢં, એગદૃઢંવસિયા ગુણા ।

લક્ષણં પજ્જવાણં તુ, ઉમઓ અંસિસયામ્ભવે ॥૬॥

છાયા—ગુણાનામ્ આશ્રયો દ્રવ્યમ્, એક દ્રવ્યાશ્રિતા ગુણાઃ ।

લક્ષણં પર્યવાણાં તુ, ઉમયોરાશ્રિતા ભવેયુઃ ॥ ૬ ॥

ટીકા—‘ગુણાણં’ इत्यादि ।

ગુણાનામ્ આશ્રયઃ=આધારઃ, દ્રવ્યમ્ । યથા—જીવે-જ્ઞાનદર્શનચારિત્રસુખો-પયોગાદયો વિશેષગુણાઃ, અસ્તિત્વ-દ્રવ્યત્વ-જ્ઞેયત્વાદયઃ સામાન્યગુણાઃ સન્તિ એવં ધર્માસ્તિકાયાદો ગતિહેતુત્વાદયો-વિશેષગુણાઃ સન્તિતિ દ્રવ્યલક્ષણસમન્વયઃ ।

અનેન રૂપાદય એવ વસ્તુ, ન તુ તદ્વચતિરિક્તમન્યદસ્તીતિ સૌગતં મતં નિરા-

અસ્તિત્વ સંભવિત નહીં હોતા હૈ । અતઃ બાહ્યપદાર્થોં કા અસ્તિત્વ વાસ્તવિક માનના ચાહિયે ॥ ૫ ॥

અવ સૂત્રકાર દ્રવ્યાદિકોં કા લક્ષણ કહતે હૈ—‘ગુણાણમાસઓ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(ગુણાણમાસઓ દૃઢં-ગુણાનામ્ આશ્રયઃ દ્રવ્યમ્) જો ગુણોં કા આધાર હોતા હૈ વહી દ્રવ્ય હૈ । જૈસે જીવ યહ દ્રવ્ય હૈ । ક્યોં કિ ઇસમેં જ્ઞાન, દર્શન, ચરિત્ર, સુખ, ઉપયોગ આદિ વિશેષ ગુણ એવં અસ્તિત્વ વસ્તુત્વ આદિ સાધારણ ગુણ રહતે હૈ । ઇસી તરહ ધર્માદિક દ્રવ્યોં મેં ગતિ હેતુત્વ આદિ વિશેષગુણ એવં અસ્તિત્વ, દ્રવ્યત્વ, જ્ઞેયત્વ, આદિ સામાન્ય ગુણ રહતે હૈ । ઇસ તરહ ગુણોં કા આશ્રયભૂત દ્રવ્ય હોતા હૈ યહ લક્ષણ ઠીક હૈ । ઇસ કથન સે બૌદ્ધોં કા યહ મન્તવ્ય નિર્મૂલ હો જાતા હૈ, જો વે એસા કહતે હૈ કિ રૂપાદિગુણ હી

સિદ્ધ થઈ જવાનો, પદાર્થ વગર તે વિષયના જ્ઞાનનું અસ્તિત્વ સંભવિત થતું નથી. આથી બાહ્ય પદાર્થોનું અસ્તિત્વ વાસ્તવિક માનવું જોઈએ.

હવે સૂત્રકાર દ્રવ્યાદિકોંનું લક્ષણ કહે છે—“ગુણાણ માસઓ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—ગુણાણમાસઓ દૃઢં-ગુણાનામ્ આશ્રયઃ દ્રવ્યમ્ ગુણોના જે આધાર હોય છે તેજ દ્રવ્ય છે. કેમકે, તેમાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, સુખ, ઉપયોગ આદિ વિશેષ ગુણ અને અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ આદિ સાધારણ ગુણ રહે છે. આજ પ્રમાણે ધર્માદિક દ્રવ્યોમાં ગતિ, હેતુત્વ, આદિ વિશેષ ગુણ અને અસ્તિત્વ, દ્રવ્યત્વ, જ્ઞેયત્વ રહે છે, આ પ્રમાણે ગુણોના આશ્રયભૂત દ્રવ્ય હોય છે આ લક્ષણ ઠીક છે. આ બૌદ્ધોનું એ મંતવ્ય નકામું થઈ જાય છે. તેઓ એવું કહે છે કે, રૂપાદિક

કૃતમ્, તથાહિ—યદુત્પાદવિનાશયો નયસ્યોત્પાદવિનાશૌ ન તત્ તતોઽભિન્નમ્, યુથા ઘટાત્ પટઃ, પર્યાયોત્પાદ વિનાશયો દ્રવ્યસ્યોત્પાદવિનાશૌ ન ભવતઃ । ન ચાયમસિદ્ધો હેતુઃ સ્થાસકોશ-કુશૂલાઘવસ્થાસુ મૃદાદિ દ્રવ્યસ્યાઽનુગામિત્વેન દર્શનાત્ । ન ચાસ્ય મિથ્યાત્વં, કદાચિદન્યથા દર્શનાસિદ્ધેઃ । ઉક્તञ્ચ—

યો હ્યન્યરૂપસંવેદ્યઃ સંવેદ્યેતાઽન્યથા પુનઃ ।

સ મિથ્યા ન તુ તે નૈવ, યો નિત્યમવગમ્યતે ॥ ૧ ॥

તથા—એક દ્રવ્યાશ્રિતાઃ=એકસ્મિન્ કેવલે દ્રવ્યે સ્વાધારભૂતે આશ્રિતાઃ દ્રવ્ય-માત્રવર્તિન इत्यर्थः । ગુણાઃ=રૂપાદયઃ પર્યાયાસ્તુ દ્રવ્યે ગુણે ચ વર્તન્તે, ન તુ દ્રવ્ય-માત્રે, અતસ્તેષુ ન ગુણત્વપ્રસંગઃ ।

વસ્તુ હૈં इनसे अतिरिक्त और कोई वस्तु नहीं है । कारण कि जिसके उत्पाद विनाश में जिसका उत्पाद विनाश नहीं होता है वह उससे भिन्न माना जाता है । जैसे घटके उत्पाद विनाशमें पटका उत्पाद विनाश नहीं होता है, अतः वह पट घटसे भिन्न माना गया है । इसी प्रकार पर्यायके उत्पाद विनाशमें द्रव्यका उत्पाद विनाश नहीं होता है । कारण कि उत्पाद विनाश धर्म पर्यायोंका है द्रव्यका नहीं है । यह बात हमें स्थाश कोशकुशूल आदि पर्यायोंमें अन्वय रूपसे विद्यमान मृत्तिका द्रव्यसे जानी जाती है । अतः रूपादिकोंसे अतिरिक्त द्रव्य है यह बात माननी पड़ती है । द्रव्य मिथ्या कल्पनासे कल्पित इसलिये नहीं माना जा सकता है कि वह अपने रूपसे विपरीत रूपमें प्रतीति नहीं होता है । जो मिथ्या वस्तु होती है वही अपने रूपसे भिन्न २ रूपमें संवेद्य हुआ करती है । जो अपनी पर्यायोंमें अन्वितरूपसे एकसा प्रतीत होता है

શુણ્ણ વસ્તુ છે એનાથી બુદ્ધી બીજી કોઈ વસ્તુ નથી, કારણ કે, જેના ઉત્પાદ અને વિનાશમાં જેનો ઉત્પાદ વિનાશ થતો નથી તે એનાથી ભિન્ન માની શકાય છે. જેમ ઘટના ઉત્પાદ વિનાશમાં પટનો ઉત્પાદ વિનાશ થતો નથી. આથી એ પટ ઘટથી ભિન્ન માનવામાં આવેલ છે. એજ રીતે પર્યાયના ઉત્પાદ વિનાશમાં દ્રવ્યનો ઉત્પાદ વિનાશ થતો નથી. કારણ કે, ઉત્પાદ વિનાશ ધર્મ પર્યાયોનો છે. દ્રવ્યનો નથી, આ વાત સ્થાશ કોશ કુશૂલ આદિ પર્યાયોમાં અન્વય રૂપથી વિદ્યમાન માટી દ્રવ્યથી જાણવામાં આવે છે. આથી રૂપાદિકોથી અતિરિક્ત દ્રવ્ય છે એ વાત માનવી પડે છે. દ્રવ્ય મિથ્યાકલ્પનાથી કલ્પિત એ કારણે નથી માનવામાં આવતું કે તેની પોતાના રૂપથી વિપરીત રૂપમાં પ્રતિતિ થતી નથી. જે મિથ્યા વસ્તુ હોય છે એજ પોતાના રૂપથી ભિન્નભિન્ન રૂપમાં સંવેદ્ય થયા કરે છે. જે પોતાના પર્યાયોમાં અન્વિત રૂપથી એક સરખું દેખાય તે

अनेन च ये द्रव्यमवच्छान्ति, न तु तद्व्यापारकतां रूपादीन् आविधापदशि-
तानाहुस्तन्मतं निराकृतम् । ज्ञानतो हि विषयव्यवस्था भवति, रूपादिविनिर्मुक्तं
द्रव्यं केनचित् कदाचिन्नावगतम् नाप्यवगम्यते वा, अतो द्रव्यं विवर्त एव रूपा-
दयो न तु तात्त्विकाः केचन तद्भेदेन सन्ति । नन्वं रूपादि विवर्तो द्रव्यमित्यपि
किं न कल्पते ? । अथ तथैव प्रतीतिः । एवं सति प्रतीतिरुभयत्र साधारणेत्युभय-
मुभयात्मकमस्तु ।

उसे मिथ्या कैसे माना जा सकता है । अतः गुणोंका आधार जो है वह
द्रव्य है एवं (एक द्रव्याश्रिताः गुणाः) जो एक द्रव्यके ही आश्रय रहें-नित्य
द्रव्यके आश्रय रहें-मात्र द्रव्यके आश्रय रहें वे गुण हैं यद्यपि पर्याय
भी द्रव्यके आश्रित रहती है परन्तु वह नित्य रूपसे द्रव्यके आश्रित
नहीं रहती है और न वह मात्र द्रव्यमें ही रहती है गुणमें भी रहती है ।
इस कथनसे यह बात निर्मूल जाननी चाहिये जो ऐसा कहते हैं कि
एक द्रव्य ही हैं द्रव्यसे भिन्न रूपादिक गुण नहीं हैं । रूपादिक गुण जो
प्रतीत होते हैं वे केवल अविद्योपदर्शित हैं । क्यों कि विषयकी व्यवस्था
ज्ञानसे होती है । रूपादिक गुणोंसे रहित द्रव्य किसीने भी आज तक
जाना नहीं है और न ऐसा कोई जानता ही है अतः यह मानना चाहिये
कि द्रव्यके विवर्तही रूपादिक गुण हैं, वे द्रव्यसे भिन्न नहीं हैं । यदि
द्रव्यसे भिन्न वे माने जावें तो उनकी वास्तविक सत्ता ही साबित नहीं
होती है । इसी तरहसे रूपादिक गुणोंका विवर्त द्रव्य है ऐसा कथन भी
अनुचित नहीं है । तात्पर्य यह है कि द्रव्य विवर्त रूपादिक और रूपादिक

द्रव्य છે. અને જે એકદ્રવ્યાશ્રિતા ગુણાઃ એક દ્રવ્યના આશ્રયે રહે-નિત્ય દ્રવ્યના આશ્રયે
રહે-માત્ર દ્રવ્યના આશ્રયે રહે તે ગુણ છે જો કે, પર્યાય પણ દ્રવ્યની આશ્રિત
રહે છે. પરંતુ તે નિત્યરૂપથી દ્રવ્યની આશ્રિત રહેતી નથી. અથવા ન તો તે
માત્ર દ્રવ્યમાં જ રહે છે. ગુણમાં પણ રહે છે. આ કથનથી એ વાત નક્કી
જાણવી જોઈએ. જે એવું કહે છે કે, એક દ્રવ્ય જ છે, દ્રવ્યથી ભિન્નરૂપાદિક
ગુણ નથી, રૂપાદિક ગુણ જે દેખાય છે તે કેવળ અવિદ્યોપદર્શિત છે. કેમકે વિષયની
વ્યવસ્થા જ્ઞાનથી જ થાય છે. રૂપાદિક ગુણોથી રહિત દ્રવ્ય કોઈએ આજ
સુધી જાણેલ નથી, તેમ ન તો એવું કોઈ જાણે છે. આથી એ માનવું
જોઈએ કે, દ્રવ્યના વિવર્ત જ રૂપાદિક ગુણ છે, એ દ્રવ્યથી ભિન્ન નથી.
જો દ્રવ્યથી ભિન્ન માનવામાં આવે તો તેની વાસ્તવિક સત્તા જ સાબિત
થતી નથી. આ રીતે રૂપાદિક ગુણોનું વિવર્ત દ્રવ્ય છે, એમ કહેવું પણ
અનુચિત નથી. તાત્પર્ય એ છે કે, દ્રવ્ય વિવર્ત રૂપાદિક અને રૂપાદિક વિવર્ત

પર્યવાણાં=પર્યાયાણાં લક્ષણં=લક્ષ્યતેડનેતિલક્ષણં, તુ ઉભયોઃ=દ્વયોઃ, પ્રક્ર-
માંદ્ દ્રવ્યગુણયોઃ, આશ્રિતાઃ=અવસ્થિતાઃ, ભવેયુઃ=સ્યુઃ । યે દ્રવ્યગુણયોર્વર્તન્તે,
તે પર્યાયા इत्यर्थः ।

अनेन च य एवमाहुः—यदाद्यन्तयोरसत्, मध्येऽपि तत् तथैव, यथामरीचि-
कादौ जलादि, घटादि पर्यायाश्च कुशूलकपालाद्यवस्थायां न सन्ति, तस्माद्
द्रव्यमेवादिमध्यान्तेषु सत् पर्यायास्तु आकाशकुसुमादिभिः सदृशा अपि भ्रान्तैः
सत्यतया लक्ष्यन्ते । तथा चोक्तम्—

आदावन्ते च यन्नास्ति, मध्येऽपि हि न तत् तथा ।

वितथैः सदृशाः सन्तोऽपि तथा इव लक्षिताः ॥ १ ॥ इति ॥

ચિવર્ત દ્રવ્ય એસી પ્રતીતિ હોતી હૈ । કારણ કિ ગુણ ઔર દ્રવ્યકા પરસ્પર
તાદાત્મ્ય સંબંધ માના ગયા હૈ । ઇસસે દ્રવ્ય ઔર રૂપાદિક ગુણોંકા
સદ્ભાવ સિદ્ધ હોતા હૈ । (પજ્જવાણં તુ લક્ષણં-પર્યવાણા તુ લક્ષણં) પર્યા-
યોંકા સ્વરૂપ (ઉભયો આશ્રિતાઃ) દ્રવ્ય ઔર ગુણોંકે આશ્રિત રહના
(ભવે-ભવેયુઃ) હૈ । ઇસ પ્રકાર પર્યાયોંકી સત્તા ઇસ કથનસે સાબિત હોતી
હૈ । ઇસ લિયે જો કોઈ એસા કહતે હૈં કિ જો આદિ ઔર અન્તમં ઉપ-
લબ્ધ નહીં હોતા હૈ વહ મધ્યમં મી નહીં હૈ, જૈસે મૃગતૃષ્ણા આદિમં જલ
આદિ ઔર અંતમં ઉપલબ્ધ નહીં હોતા હૈ ઇસ લિયે વહ ઉસકે મધ્યમં
મી નહીં માના જાતા હૈ, ઇસી તરહ ઘટાદિક પર્યાયરૂપ અવસ્થા કુશૂલ-
કપાલ આદિ અવસ્થાઓમં ઉપલબ્ધ નહીં હોતી હૈ અતઃવહ ઉનકે મધ્યમં
મી નહીં માની જા સકતી હૈ । ઉપલબ્ધ કેવલ એક મૃત્તિકા દ્રવ્યહી હોતા હૈ

દ્રવ્ય એવી પ્રતીતિ થાય છે, કારણ કે, ગુણ અને દ્રવ્યનો પરસ્પર તાદાત્મ્ય
સંબંધ માનવામાં આવેલ છે. આથી દ્રવ્ય અને રૂપાદિક ગુણોના સદ્ભાવ
સિદ્ધ થાય છે, પજ્જવણં તુ લક્ષણં-પર્યવાણાં તુ લક્ષણમ્ પર્યાયોનું સ્વરૂપ દ્રવ્ય
અને ગુણોના આશ્રયે રહેવું એ પર્યાયોનું સ્વરૂપ છે. એ પ્રમાણે પર્યાયોની
સત્તા આ કથનથી સિદ્ધ થાય છે. આથી જો કોઈ એવું કહે કે, જે આદિ
અને અંતમાં ઉપલબ્ધ નથી થતું તે મધ્યમાં પણ નથી. જેમ મરીચિકા
આદિમાં પાણી પ્રથમ અને અંતમાં ઉપલબ્ધ થતું નથી. આથી તે એની
મધ્યમાં પણ માની શકાતું નથી. આજ રીતે ઘટાદિક પર્યાયરૂપ અવસ્થા
કુશૂલ કપાલ આદિ અવસ્થાઓમાં ઉપલબ્ધ થતી નથી. આથી તે એની મધ્યમાં
પણ માની શકાતું નથી. આજ રીતે ઘટાદિક પર્યાયરૂપ અવસ્થા કુશૂલ કપાલ
આદિ અવસ્થાઓમાં ઉપલબ્ધ થતી નથી. આથી તે એની મધ્યમાં પણ
માનવામાં આવતી નથી. ઉપલબ્ધ ફક્ત એક મૃત્તિકા દ્રવ્ય જ થાય છે. આથી

તેડપિ નિરાકૃતાઃ । તથાહિ-આઘન્તકો રસત્ત્વેન મધ્યેડપ્યસત્ત્વં સાધયતા-
મિદમાકૂતમ્-‘યત્ ક્વચિદસત્ , તત્ સર્વસ્મિન્નસત્’ ઇતિ । તત્તથ્થ મૃદ્દ્રવ્યેડપ્-
દ્રવ્યસ્યાસત્ત્વાત્ સર્વસ્મિન્નપ્યસત્ત્વપ્રસંગઃ । અથેટમેવૈતત્ , સત્તામાત્રસ્યૈવ તત્ત્વત્
ઈષ્ટત્વાત્ , ઉક્તં હિ-‘સર્વમેકં સદવિશેષાત્’ ।

અતઃ વહી સત્ પર્યાયોંકી કલ્પના તો આકાશ કુસુમકે સમાન હી અસત્
હૈ । ફિર ખી વે ખ્રાન્તિવશસે હી સત્યરૂપ પ્રતીતિ હોતી હૈં । કંહા ખી હૈ-

અદાવન્તે ચ યન્નાસ્તિ મધ્યેડપિ હિ ન તત્ તથા ।

વિતથૈઃ સદૃશા સન્તોડવિ તથા ઇવ લક્ષિતાઃ ॥ ૧ ॥

હસં પ્રકાર પર્યાયકી સત્તા નહીં માનનેવાલોંકા મત ભગવાનકે
ઉપર્યુક્ત કથનસે નિર્મૂલ હુઆ ।

“આદિ ઔર અન્તમેં જિસકી સત્તા નહીં રહતી ડસકી સત્તા મધ્ય
મેં ખી નહીં રહતી” હસ પ્રકાર કથન કરનેવાલોંકા અભિપ્રાય યહ હૈ
કિ-(યત્ક્વચિદસત્ તત્ સર્વસ્મિન્નસત્) અર્થાત્ જિસકી કિસી ખી જગહ
એસત્તા રહતી હૈ ડસકી સર્વત્ર અસત્તા રહતી હૈ” ઇનકા હસ પ્રકારકા
મન્તવ્ય દોષયુક્ત હૈ । કયોં કિ-મૃદ્ દ્રવ્યમેં જલ દ્રવ્યકી સત્તા નહીં રહતી,
હસેસે ડસકી સર્વત્ર અસત્તા હો જાણગી । હસી પ્રકાર જલ દ્રવ્યમેં મૃદ્
દ્રવ્યકી અસત્તા રહતી હૈ અતઃ ડસકી ખી સર્વત્ર અસત્તા હો જાણગી ।
હસે પ્રકાર ઇનકે મતમેં પર્યાયકી તરહ દ્રવ્યોંકી ખી સત્તા નહીં રહેગી ।

તે સત્ પર્યાયોની કલ્પના એ આકાશ કુસુમના સમાન અસત જ છે. છતાં
પણુ તેની બ્રાંતિવશથી જ સત્યરૂપ પ્રતીતિ થાય છે કહું પણુ છે—

“આદાવન્તે ચ યન્નાસ્તિ, મધ્યેડપિ હિ ન તત્ તથા ।

વિતથૈઃ સદૃશા સન્તોડવિ, તથા ઇવ લક્ષિતાઃ ॥ ૧ ॥

આ પ્રમાણે પર્યાયની સત્તા ન માનવાવાળાને મત ભગવાનના ઉપર્યુક્ત
કથનથી નિરાકૃત થયો.

“આદિ અને અંતમાં જેની સત્તા નથી રહેતી તેની સત્તા મધ્યમાં
પણુ રહેતી નથી.” આ પ્રમાણે કથન કરવાવાળાને અભિપ્રાય એ છે કે જેની
કોઈ પણુ સ્થળે અસત્તા રહે છે એની સર્વત્ર અસત્તા રહે છે.” એમનું આ
પ્રકારનું મંતવ્ય દોષયુક્ત છે. કેમકે, મૃદ્ (માટિ) દ્રવ્યમાં જળ દ્રવ્યની સત્તા રહેતી
નથી આથી એની સર્વત્ર અસત્તા થઈ જાય. એજ પ્રમાણે જળ દ્રવ્યમાં મૃદ્ (માટિ)
દ્રવ્યની અસત્તા રહે છે આથી એની પણુ સર્વત્ર અસત્તા થઈ જવાની. આ
પ્રમાણે એમના મતથી પર્યાયની માફક દ્રવ્યોની પણુ સત્તા નહીં રહે. જો કોઈ એમ

નન્વેવમભાવે ભાવાભાવાદ્ ભવસ્યાપિ સર્વત્રાભાવપ્રસજ્ઞઃ, તસ્માદ્ બાધક પ્રત્યયોદય એવાસત્ત્વેઽપિ નિવન્ધનમિતિ ન ક્વચિદસત્ત્વેતસ્યાવશ્યં ભાવઃ, તતો દ્રવ્યવત્ પર્યાયાણામપિ અગ્રાધિતવોધવિષયત્વે સત્યત્વમસ્તુ ।

તથા ગુણેષ્વપિ નવપુરાણાદિ પર્યાયાઃ પ્રત્યક્ષ પ્રતીતાઃ, એકે ક્રિયત્કાલભાવિનઃ, પ્રતિસમયભાવિનસ્તુ પુરાણત્વાદ્યન્યથાનુપપત્તેરનુમાનતોઽવસીયન્તે । તતશ્ચ દ્રવ્ય-ગુણપર્યાયાત્મકમેકં શબ્દમણિવચ્ચિત્રપતઙ્ગાદિવદ્વા વસ્તિતિ સ્થિતમ્ । ઉક્તંચ—

યદિ કહેં હમેં યહ અભીષ્ટ હી હૈ, સો બી નહીં કહ સકતે । ક્યોં કિ સત્તામાત્ર હી વસ્તુતઃ અભીષ્ટ હૈ । ઇસી લિયે કહા બી હૈ—

‘સર્વમેકં સત્ અવિશેષાત્’ । અર્થાત્-વિશેષતાકે અભાવસે સમી દ્રવ્ય એક ઓર સદ્રૂપ હૈ । ઓર બી ઇન્કે મન્તવ્યમેં દોષ હોતા હૈ, ક્યોં કિ અભાવમેં ભાવકી અસત્તા હૈ, અતઃ સર્વત્ર ભાવકી અસત્તા હો જાણી । ઇસલિયે ઇન્કા ઉપર્યુક્ત મન્તવ્ય ઠીક નહીં હૈ । અતઃ બાધક જ્ઞાનકો હી પદાર્થકી અસત્તામેં કારણ માનના ચાહિયે । બાધકજ્ઞાનકે અનુદય હોનેસે જૈસે દ્રવ્ય સત્ય હોતે હૈ, ડસી તરહ પર્યાય બી સત્ય હોંગે ।

તથા-ગુણોમેં નવ પુરાણ આદિ પર્યાય પ્રત્યક્ષસે પ્રતીત હોતી રહતી હૈ । કિતનિક પર્યાયેં એસી હોતી હૈ જો દ્રવ્યમેં કુછ સમય તક હી રહા કરતી હૈ । વે બી પ્રત્યક્ષ પ્રમાણસે હી જાની જાતી હૈ । પ્રતિસમય ભાવી જો પર્યાયેં હોતી રહતી હૈ વે નવ પુરાણત્વ આદિકી અન્યથાનુપપત્તિસે અનુમાનગમ્ય હોતી હૈ । ઇસલિયે વસ્તુ ગુણ પર્યાયવાલી હૈ ઓર યહ—

કહે કે, અમને આ અભીષ્ટ છે, તેવું પણ નથી કહી શકતા કેમકે, સત્તા માત્ર જ વસ્તુતઃ અભીષ્ટ છે આ માટે કહું પણ છે—“સર્વમેકં સત્ અવિશેષાત્” અર્થાત્-વિશેષતાના અભાવથી સઘળાં દ્રવ્ય એક અને સદ્રૂપ છે. એમના મન્તવ્યમાં બીજા પણ દોષ છે. કેમકે, અભાવમાં ભાવની અસત્તા છે. આથી સર્વત્ર ભાવની અસત્તા થઈ જવાની. આ માટે એમનું ઉપર્યુક્ત મન્તવ્ય બરોબર નથી. બાધક જ્ઞાનને જ પદાર્થની અસત્તામાં કારણ માનવું જોઈએ. બાધક જ્ઞાનનો અનુદય હોવાથી જેમ દ્રવ્ય સત્ય થાય છે. એજ રીતે પર્યાય પણ સત્ય થાય છે.

તથા—ગુણોમાં નવ પુરાણ આદિ પર્યાય પ્રત્યક્ષથી પ્રતીત થાય છે કેટલીક પર્યાય એવી હોય છે કે, જે દ્રવ્યમાં કેટલોક સમય જ રહે છે. તે પણ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી જ જાણી શકાય છે. પ્રતિ સમય ભાવી જે પર્યાયમાં થતી રહે છે, તે નવ પુરાણત્વ આદિની અન્યથાનુપપત્તિથી અનુમાન ગમ્ય હોય છે. આ માટે વસ્તુ ગુણ પર્યાયવાળી છે. અને એ એનું સ્વરૂપ શબ્દમણીની માફક

દ્રવ્યં પઞ્જવવિજુયં, દ્રવ્યવિઉત્તા ય પઞ્જવા નત્થિ. ।

ઉપ્પાયઢ્ઠિભંગા, હંદિ દવિયલક્ષણં એણં ॥ ૧ ॥ ૬ ॥

છાયા-દ્રવ્યં પર્યવવિયુતં, દ્રવ્યવિયુક્તાઃ પર્યવા ન સન્તિ ।

ઉત્પાદ-સ્થિતિ-મજ્ઞાઃ, હંદિ દ્રવ્યલક્ષણમેતત્ ॥ ૧ ॥

‘ગુણાનામાશ્રયો દ્રવ્યમ્’ ઇત્યુક્તં, તત્ર દ્રવ્યં કતિવિધમ્ ? જ્ઞત્યાશઙ્કયાહ-
મૂલમ્—ધમ્મો અહમ્મો આગાસં, કાલો પોગ્ગલજંતવો ।

એસ ‘લોગુન્તિ પપ્પન્તો, જિણેહિં વરદંસિહિં ॥ ૭ ॥

છાયા—ધર્મોઽધર્મ આકાશં, કાલઃ પુદ્ગલા જન્તવઃ ।

એષ લોક ઇતિ પ્રજ્ઞપ્તઃ, જિનૈર્વરદર્શિભિઃ ॥ ૭ ॥

ટીકા—‘ધમ્મો અહમ્મો’ ઇત્યાદિ—

ધર્મઃ=ધર્માસ્તિકાયઃ, અધર્મઃ=અધર્માસ્તિકાયઃ, આકાશમ્=આકાશાસ્તિકાયઃ
કાલઃ—અદ્વા, સમયાત્મકઃ, પુદ્ગલજન્તવઃ = પુદ્ગલાસ્તિકાયઃ, જીવાસ્તિકાયઃ,
એતાનિ દ્રવ્યાણિ જ્ઞેયાનિ । પ્રસજ્ઞતો લોકસ્વરૂપમપ્યાહ—‘એસ’ ઇતિ । એષઃ=

ઉસકા સ્વરૂપ શબલમ્ણિકી તરહ અથવા ચિત્ર પતંગ્ગી તરહ માના
ગયા હૈ । ક્યોં કિ ન વહ અકેલી પર્યાય સ્વરૂપ હૈ ઓર ન અકેલી
ગુણ સ્વરૂપ હૈ । કહા સ્ત્રી હૈ—

પર્યાયસે રહિત અકેલા દ્રવ્ય, એવં દ્રવ્યસે રહિત અકેલી પર્યાયે
પ્રતીતકોટિમેં નહીં આતી હૈં । અતઃ યહ દ્રવ્ય ઉત્પાદ વ્યય એવં ધ્રોવ્યસે
યુક્ત માના ગયા હૈ ॥ ૬ ॥

દ્રવ્યકે પ્રકારોંકો સૂત્રકાર કહતે હૈં—‘ધમ્મો’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(ધમ્મો અધમ્મો આગાસં કાલો પોગ્ગલ જંતવો—ધર્મઃ
અધર્મઃ આકાશં કાલઃ પુદ્ગલા જન્તવઃ) ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય,
આકાશાસ્તિકાય, કાલ, પુદ્ગલાસ્તિકાય, એવં જીવાસ્તિકાય એ દ્રવ્ય હૈં । એ

અથવા ચિત્ર પતંગની માફક માનવામાં આવેલ છે. કેમકે, ન તો તે એકલી
પર્યાય સ્વરૂપ છે અથવા તો ન એકલી ગુણસ્વરૂપ છે. કહ્યું પણ છે—

પર્યાયથી રહિત એકલું દ્રવ્ય, અને દ્રવ્યથી રહિત એકલી પર્યાય પ્રતીત
કોટીમાં આવતાં નથી. આથી આ દ્રવ્ય ઉત્પાદ વ્યય અને ધ્રોવ્યથી યુક્ત
માનવામાં આવેલ છે. ॥ ૬ ॥

દ્રવ્યના પ્રકારોને સૂત્રકાર બતાવે છે—“ધમ્મો”—ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—ધમ્મો અધમ્મો આગાસં કાલો પોગ્ગલ જંતવો—ધર્મઃ અધર્મઃ
આકાશં કાલઃ પુદ્ગલા જન્તવઃ ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય,
કાળ, પુદ્ગલાસ્તિકાય, અને જીવાસ્તિકાય આ છ દ્રવ્ય છે. એ દ્રવ્ય બેનામાં બેઈ

અનન્તરોક્તઃ=દ્રવ્યસમૂહઃ, વરદર્શિભિઃ=કેવલિભિઃ, જિનૈઃ, લોક ઇતિ પ્રજ્ઞસઃ=પ્રતિબોધિતઃ ॥ ૭ ॥

ધર્માદીનાં ભેદાનાહ—

મૂલમ્—ધમ્મો અહમ્મો આગાસં, દ્વંવં ઇક્કિક્કમાહિયં ।

અણંતાણિ યં દ્વંવાણિ, કાલો પુગ્ગલજંતવો ॥૮॥

છાયા—ધર્મોઽધર્મઃ આકાશં, દ્રવ્યમ્ એકૈકમાખ્યાતમ્ ।

અનન્તાનિ ચ દ્રવ્યાણિ, કાલઃ પુદ્ગલજન્તવઃ ॥ ૮ ॥

ટીકા—‘ધમ્મો અધમ્મો’ ઇત્યાદિ—

ધર્મઃ, અધર્મઃ, આકાશં=દ્રવ્યમિતિ ધર્માદિભિઃ પ્રત્યેકં યોજ્યતે, એતત્ ત્રયં દ્રવ્યં એકૈકમાખ્યાતં તીર્થકરૈરિતિશેષઃ । ચ=પુનઃ, કાલઃ, પુદ્ગલજન્તવઃ=પુદ્ગલાઃ જન્તવઃ—જીવાશ્ચ, એતાનિ ત્રીણિ દ્રવ્યાણિ અનન્તાનિ=અનન્તસંખ્યાનિ, સ્વગત ભેદાનન્ત્યાત્ । કાલસ્ય ચાનન્ત્યમતીતાનાગતાપેક્ષયા બોધ્યમ્ ॥ ૮ ॥

દ્રવ્ય જિસમેં પાચે જાતે હૈં (એસ-એષઃ) વહ (લોગુ લોકઃ)લોક હૈ। (ત્તિ-ઇતિ) એસા (જિણેહિં વરદંસિહિં—જિનૈઃ વરદર્શિભિઃ) જિનેન્દ્ર પ્રભુને અપને કેવલજ્ઞાનસે જાનકર (પણ્ણત્તો—પ્રજ્ઞસઃ) કહા હૈ । અર્થાત્ યહ દ્રવ્ય સમૂહ હી લોક હૈ એસા કેવલિ ભગવાન્ જિનેન્દ્ર દેવકા વચન હૈ ॥૭॥

અવ ધર્માદિકોંકે ભેદ કહતે હૈં—‘ધમ્મો’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(ધમ્મો અહમ્મો આગાસં—ધર્મઃ અધર્મઃ આકાશમ્) ધર્મ, અધર્મ ઓર આકાશ યે ત્રીન (દ્વંવં ઇક્કિક્કમાહિય—દ્રવ્યમેકૈકમાખ્યાતમ્) એક ૨ દ્રવ્ય કહા ગયા હૈ અર્થાત્ इनके भेद नहीं हैं । (કાલો-પુગ્ગલ-જંતવો—કાલઃ પુદ્ગલા જન્તવઃ) કાલ, પુદ્ગલ ઓર જીવ યે ત્રીન દ્વંવાણિ—દ્રવ્યાણિ) દ્રવ્ય (અણંતાણિ—અનન્તાનિ) અનંત હૈં । इन द्रव्योंके भेदोंके भी भेद हैं तथा काल द्रव्यके अतीत एवं अनागत कालकी अपेक्षा भेद हैं ॥ ८ ॥

શકાય છે એસ-એષઃ તે લોગુ-લોકઃ લોક છે. ત્તિ-ઇતિ આણું જિણેહિં વરદંસિહિં—જિનૈઃ વરદર્શિભિઃ જીનેન્દ્ર પ્રભુએ પોતાના કેવળજ્ઞાનથી જાણીને કહ્યું છે. અર્થાત્ આ દ્રવ્ય સમૂહ જ લોક છે. એણું જીનેન્દ્રદેવતું વચન છે. ॥ ૭ ॥

હવે ધર્મ આદિના ભેદ કહે છે—“ધમ્મો” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—ધમ્મો અહમ્મો આગાસં—ધર્મઃ અધર્મઃ આકાશમ્ ધર્મ, અધર્મ અને આકાશ આ ત્રણે દ્વંવં ઇક્કિક્કમાહિયં—દ્રવ્યમેકૈકમાખ્યાતમ્ એકેક દ્રવ્ય છે. અર્થાત્ આના ભેદ નથી. કાલો પુગ્ગલજંતવો—કાલઃ પુદ્ગલા જન્તવઃ કાળ, પુદ્ગલ અને જીવ આ ત્રણે દ્વંવાણિ—દ્રવ્યાણિ દ્રવ્ય અણંતાણિ—અનંતાનિ અનંત છે. આ દ્રવ્યોના ભેદોના પણ ભેદ છે. તથા કાળ દ્રવ્યના અતીત અને

ધર્માદીનાં લક્ષણમાહ—

મૂલમ્—ગઙ્ગલક્ષણો ડ ધમ્મો, અહમ્મો ઠાણ લક્ષણો ।

ભાય્ઞં સવ્વદ્ધવાણં, નહં ઓગાહલક્ષણં ॥૯॥

છાયા—ગતિલક્ષણસ્તુ ધર્મઃ, અધર્મઃ સ્થાનલક્ષણઃ ।

ભાજનં સર્વં દ્રવ્યાણાં, નમઃ અવગાહલક્ષણમ્ ॥ ૯ ॥

ટીકા—‘ ગઙ્ગલક્ષણો ડ ’ ઇત્યાદિ—

ધર્મઃ=ધર્માસ્તિકાયઃ, ગતિલક્ષણઃ=ગતિઃ-દેશાન્તરપ્રાપ્તિઃ, લક્ષ્યતેડનેનેતિ લક્ષણં, ગતિર્લક્ષણં યસ્ય સ તથા । અધર્મઃ=અધર્માડસ્તિકાયઃ, સ્થાનલક્ષણઃ=સ્થાનં-સ્થિતિઃ, તદેવલક્ષણં યસ્ય સ તથા । અયં ભાવ-સ્વતઃ એવ ગમનં પ્રતિ પ્રવૃત્તાનાં જીવપુદ્ગલાનાં ગત્યુપપ્ત્તિમકારી ધર્માસ્તિકાયઃ । સ્થિતિપરિણતાનાં તુ તેષાં સ્થિતિ ક્રિયોપકારી અધર્માસ્તિકાય ઇતિ ।

નમઃ સર્વદ્રવ્યાણાં ભાજનમ્=આધારઃ, તત્ અવગાહલક્ષણમ્=અવગાહઃ-અવકાશઃ, સ એવ લક્ષણં યસ્ય તત્તથા । જીવાદીનામવકાશદાયકમિતિ ભાવઃ ॥૯॥

અવ ધર્માદિકોંકા લક્ષણ કહતે હૈં—‘ગઙ્ગલક્ષણો’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(ગઙ્ગલક્ષણો ડ ધમ્મો-ગતિલક્ષણસ્તુ ધર્મઃ) ગમન-ક્રિયામેં પ્રવૃત્ત હુએ જીવ ઓર પુદ્ગલોંકો ચલનેમેં ઉપકાર કરનેવાલા જો દ્રવ્ય હૈ વહ ધર્મદ્રવ્ય હૈ । (ઠાણલક્ષણો અહમ્મો-સ્થાનલક્ષણઃ અધર્મઃ) ઠહરનેરૂપ ક્રિયામેં પરિણત હુએ જીવ ઓર પુદ્ગલ દ્રવ્યકો જો ઠહરનેમેં મદદ દેતા હૈ વહ અધર્મ દ્રવ્ય હૈ । (નહં સવ્વદ્ધવાણ ભાય્ઞં-નમઃ સર્વ-દ્રવ્યાણાં ભાજનમ્) જીવાદિક સમસ્ત દ્રવ્યોંકા આધારભૂત આકાશ હૈ । ઓગાહલક્ષણં-અવગાહલક્ષણમ્) ઇસકા લક્ષણ અપનેમેં અવગાહી જીવા-દિક દ્રવ્યોંકો સ્થાન દેના હૈ ॥ ૯ ॥

અનાગત કાળની અપેક્ષા ભેદ છે. ॥ ૮ ॥

હવે ધર્મ આદિનુ લક્ષણ કહે છે—“ ગઙ્ગ લક્ષણો ” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—ગઙ્ગલક્ષણો ડ ધમ્મો-ગતિલક્ષણસ્તુ ધર્મઃ ગમન ક્રિયામાં પ્રવૃત્ત થયેલ જીવ અને પુદ્ગલોને ચલાવવામાં ઉપકાર કરવાવાળા જે દ્રવ્ય છે તે ધર્મદ્રવ્ય છે. ઠાણલક્ષણો અહમ્મો-સ્થાનલક્ષણઃ અધર્મઃ રોકવારૂપ ક્રિયામાં પરિણત થયેલ જીવ અને પુદ્ગલ દ્રવ્યને રોકવામાં જે મદદ આપે છે તે અધર્મ દ્રવ્ય છે. નહં સવ્વદ્ધવાણભાય્ઞં-નમઃ સર્વદ્રવ્યાણાં ભાજનમ્ જીવાદિક સઘળા જીવોના આધારભૂત આકાશ છે. ઓગાહલક્ષણં-અવગાહલક્ષણમ્ એનું લક્ષણ પોતાનામાં અવગાહી જીવાદિક દ્રવ્યોને સ્થાનદાન દેવાનો છે ॥ ૯ ॥

અથ કાલ-જીવયોર્લક્ષણમાહ—

મૂલમ્—વટ્ટણાલક્ષણો કાલો, જીવો ઉવ્વોગલક્ષણો ।

નાણેણં દંસણેણં ચ, સુહેણ યં દુહેણં યં ॥૧૦॥

છાયા—વર્તનાલક્ષણઃ કાલઃ, જીવ ઉપયોગ લક્ષણઃ ।

જ્ઞાનેન દર્શનેન ચ, સુખેન ચ દુઃખેન ચ ॥ ૧૦ ॥

ટીકા—‘વટ્ટણાલક્ષણો’ ઇતિ—

કાલઃ, વર્તનાલક્ષણઃ=વર્તન્તે-ભવન્તિ જીવાદયો ભાવાસ્તેન તેન રૂપેણ તાન્ પ્રતિ પ્રયોજકત્વં વર્તના, સૈવ લક્ષણં યસ્ય સ તથા । નનુ કોઽસૌ કાલઃ ? ઉચ્યતે યેન શીતવાતાતપાદયો ભવન્તિ, સ કાલ ઇતિ । જીવઃ, ઉપયોગલક્ષણઃ—ઉપયોગો બોધરૂપો વ્યાપારઃ સલક્ષણં યસ્ય સ તથા, ઉપયોગો જીવસ્ય ધર્મઃ સ ચ સ્વ સંવિદિત એવેતિ, દ્રવ્યાધનુભવતો જીવો લક્ષ્યતે ઇતિ તલ્લક્ષણમુચ્યતે । અત એવ જ્ઞાનેન સમ્યગ્ જ્ઞાનેન પશ્ચવિધેન, દર્શનેન ભગવદુક્તતત્ત્વાર્થાભિરુચિરૂપેણ ચ, સુખેન દુઃખેન ચ લક્ષ્યત ઇતિ શેષઃ ॥ ૧૦ ॥

અવ કાલ ઔર જીવકા લક્ષણ કહતે हैं—‘वट्टणालक्खणो’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(વટ્ટણાલક્ષણો કાલો-વર્તના લક્ષણઃ કાલઃ) વર્તના-લક્ષણવાળા કાલદ્રવ્ય છે । શીત, વાત, આતપ આદિ इसी કાલસે હોતે છે । (જીવો ઉવ્વોગલક્ષણો-જીવ ઉપયોગ લક્ષણઃ) જીવકા લક્ષણ ઉપયોગઃ છે । બોધરૂપ વ્યાપારકા નામ ઉપયોગ છે । યહ ઉપયોગ જીવકા સ્વસં-વિદિત ધર્મ છે । યહ (નાણેણં દંસણેણં ચ-જ્ઞાનેન દર્શનેન ચ) જ્ઞાન-મતિજ્ઞાન આદિ પાંચ પ્રકારકે જ્ઞાનસે તથા તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાનરૂપ દર્શનસે તથા (સુહેણ ય દુહેણ ય-સુખેન દુઃખેન ચ) સુખ એવં દુઃખસે જાનાજાતા છે ॥૧૦॥

હવે કાળ અને જીવનું લક્ષણ કહે છે—“વટ્ટણા લક્ષણો” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—વટ્ટણાલક્ષણો કાલો-વર્તના લક્ષણઃ કાલઃ વર્તના લક્ષણવાળા કાળદ્રવ્ય છે. શીત, વાત, આતપ, આદિ આજ કાળથી થાય છે. જીવો ઉવ્વોગ-લક્ષણો-જીવો ઉપયોગલક્ષણઃ જીવનું લક્ષણ ઉપયોગ છે. બોધરૂપ વ્યાપારનું નામ ઉપયોગ છે. આ ઉપયોગ જીવનો સ્વસંવિદિત ધર્મ છે નાણેણં દંસણેણં ચ-જ્ઞાનેન દર્શનેન ચ આ જ્ઞાન, મતિજ્ઞાન આદિ પાંચ પ્રકારના જ્ઞાનથી તથા તત્ત્વાર્થ-શ્રદ્ધાનરૂપ દર્શનથી સુહેણ ય-દુહેણ ય-સુખેન દુઃખેન ચ સુખ અને દુઃખથી જાણી શકાય છે. ॥૧૦॥

શિષ્યાણાં સંસ્કારસ્ય દૃઢીકરણાય ઉક્તલક્ષણમનૂઘ લક્ષણાન્તરમાહ—

મૂલમ્—નાણં ચ દંસણં ચૈવ, ચરિત્તં ચ તવો તહા ।

વીરિયં ઉવયોગો યં, ઇયં જીવિસ્સ લક્ષણમ્ ॥૧૧॥

છાયા—જ્ઞાનં ચ દર્શનં ચૈવ, ચારિત્રં ચ તપસ્તથા ।

વીર્યમ્ ઉપયોગઃ, એતજ્જીવસ્ય લક્ષણમ્ ॥ ૧૧ ॥

ટીકા—‘ નાણં ચ દંસણં ચૈવ ’ ઇત્યાદિ ।

જ્ઞાનં=સમ્યગ્ જ્ઞાનં, ઇત્યાદિ પશ્ચવિધં, ચ=પુનઃ, દર્શનં ભગવદુક્તતત્વાર્થાભિ-
રુચિરૂપં સમ્યક્ત્વમ્, ચૈવ તથા—ચારિત્રં=સાવધવિરતિરૂપં, સામાયિકાદિભેદમ્,
ચ=પુનઃ તપઃ = અનશનાદિકમ્, તથા વીર્યમ્—વીર્યાન્તરાયક્ષયોપશમસમુત્પન્નં
સામર્થ્યમ્, ચ=પુનઃ, ઉપયોગઃ=બોધરૂપો વ્યાપારઃ, એતદ્=જ્ઞાનાદિક જીવસ્ય
લક્ષણમ્ । અનેન હિ અનન્ય સાધારણતયા જીવો લક્ષ્યતે ॥ ૧૧ ॥

અવ ફિર શિષ્યોંકે સંસ્કારકો દૃઢ કરનેકે લિયે પૂર્વોક્ત લક્ષણકે
અનુવાદકે સાથ ફિર દૂસરે લક્ષણ કહતે હૈં—‘નાણં’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(નાણં ચ—જ્ઞાનં ચ) મત્યાદિકકે ભેદસે પાંચ પ્રકારકા સમ્યગ્જ્ઞાન,
તથા (દંસણં ચૈવ—દર્શનં ચૈવ) તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વ (ચ—ચ) તથા
(ચરિત્તં—ચારિત્રમ્) સાવધ વિરતિરૂપ ચારિત્ર, (તહા—તથા) તથા (તવો—તપઃ)
અનશનાદિરૂપ તપ તથા (વીરિયં—વીર્યમ્) વીર્યાન્તરાયકે ક્ષયોપશમસે
ઉદ્ભૂત વીર્યરૂપ સામર્થ્ય, એવં (ય—ચ) તથા (ઉવયોગો—ઉપયોગઃ) બોધ
રૂપ વ્યાપાર, (ઇયં જીવિસ્સ લક્ષણં—એતત્ જીવસ્ય લક્ષણમ્) યે સર્વ જીવકે
લક્ષણ હૈં । ઇન અસાધારણ લક્ષણોંસે જીવ જાના જાતા હૈ ॥ ૧૧ ॥

હવે પછી શિષ્યોના સંસ્કારને દૃઢ રાખવા માટે પૂર્વોક્ત લક્ષણના અનુ-
વાદની સાથે ફરી બીજાં લક્ષણ કહે છે—“ નાણં ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—નાણં ચ—જ્ઞાનં ચ મત્યાદિકના ભેદથી પાંચ પ્રકારના સમ્યગ્
જ્ઞાન તથા દસણ ચૈવ—દર્શનં ચૈવ તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વ ચ—ચ તથા
ચરિત્તમ્—ચારિત્રમ્ સાવધ વિરતિરૂપ ચારિત્ર, તહા—તથા તથા તવો—તપઃ અનશનાદિ-
રૂપ તપ, તથા વીરિયં—વીર્યમ્ વીર્યાન્તરાયના ક્ષયોપશમથી ઉદ્ભૂત વીર્યરૂપ
સામર્થ્ય, અને ય—ચ તથા ઉવયોગો—ઉપયોગઃ બોધરૂપ વ્યાપાર ઇયં જીવિસ્સ
લક્ષણં—એતત્ જીવસ્ય લક્ષણમ્ આ સઘળા જીવના લક્ષણ છે. આ અસાધારણ
લક્ષણથી જીવને જાણી શકાય છે. ॥ ૧૧ ॥

इत्थं जीवलक्षणमभिधाय पुद्गलानां लक्षणमाह—

मूलम्—सदं धयार-उज्जोओ, पभा छाया तवो इ वा ।

वण्णरसगंधफासा, पुग्गलाणं तु लक्खणं ॥ १२ ॥

छाया—शब्दोऽन्धकार उद्योतः, प्रभा छाया आतप इति वा ।

वर्ण-रस-गन्ध-स्पर्शः, पुद्गलानां तु लक्षणम् ॥ १२ ॥

टीका—‘सदंधयार’ इत्यादि—

शब्दः, अन्धकारः, उद्योतः=रत्नादि प्रकाशः, प्रभा=चन्द्रादिज्योतिः, छाया, प्रसिद्धा आतपः=रविविम्बजनितउष्णप्रकाशः । इति शब्द आदि शब्दार्थकः, ततश्च सम्बन्धभेदादीनां परिग्रहः । ‘वा’ इति समुच्चये । तथा-वर्णः-कृष्णादिः, रसः-तिक्तादिः, गन्धः-सुरभिप्रभृतिः, स्पर्शः=शीतादिः, एषां द्वन्द्वसमासः, पुद्गलानां=स्कंधादीनां तु लक्षणम् । एभिरेव तेषां लक्ष्यमाणत्वादिति भावः । धर्मादीनां-द्रव्याणां विस्तरस्तु वर्णनं जिज्ञासुभिराचाराङ्गसूत्रस्य प्रथमश्रुतस्कन्धे प्रथमाध्ययने प्रथमोद्देशे आचारचिन्तामणिटीकाऽवतरणिकायां विलोकनीयम् ॥ १२ ॥

अब पुद्गलोंका लक्षण कहते हैं—‘सदंधयार०’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(सदंधयार उज्जोओ-शब्दः अन्धकारः उद्योतः) शब्द, अंधकार, उद्योत-रत्नादिकका प्रकाश, (पभा छाया तवो इवा-प्रभा छाया आतप इति वा) प्रभा-चन्द्र आदिकी ज्योति, छाया, आतप-रवि विम्बजनित उष्णप्रकाश, तथा संबंध, भेद, स्थूलता, सूक्ष्मता, ये सब (वण्ण-रस-गंध-फासा-वर्ण-रसगन्धस्पर्शः) तथा वर्ण, गंध रस एवं स्पर्शये सब (पुग्गलाणं तु लक्खणं-पुद्गलानां तु लक्ष्यणम्) पुद्गलोंके लक्षण हैं । इनसे पुद्गल जाने जाते हैं । धर्मादिक द्रव्योंका विस्तारसे वर्णन आचाराङ्ग सूत्रके प्रथमश्रुतस्कंधके प्रथम अध्ययनमें प्रथम उद्देशमें मेरी

हुवे पुद्गलोंका लक्षण कुछे छे— “सदंधयार०” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—सदंधयारउज्जोओ-शब्दः अंधकारः उद्योतः शब्द, अंधकार, उद्योत-रत्नादिकका प्रकाश, पभा छाया तवो इ वा-प्रभा छाया आतप इति वा प्रभा-चन्द्र वगैरणी ज्योति, छाया, आतप-रवि विम्ब जनित उष्ण प्रकाश तथा संबंध, भेद, स्थूलता, सूक्ष्मता, ये सधणा तथा वण्णरसगंधा फासा-वर्ण रस गन्धस्पर्शः वर्ण, गंध, रस अने स्पर्श, आ सधणा पुग्गलाणं तु लक्खणं पुद्गलानां तु लक्षणम् पुद्गलोंका लक्षण छे । आनाथी पुद्गल ओणणी शक्यछे, धर्मादिक द्रव्योतुं विस्तारथी वर्णन आचारांग सूत्रना प्रथम श्रुत-स्कंधना

દ્રવ્યલક્ષણમુક્તમ્ । અથ પર્યાયલક્ષણમાહ—

મૂલમ્—‘એગત્તં ચ પૃહત્તં ચ, સંઘા સંઠાગ મેવ ચ ।

સંજોગા ય વિભાગાય, પર્યવાણાં તુ લક્ષણં ॥૧૩॥

છાયા—‘એકત્વં ચ પૃથક્ત્વં ચ, સંખ્યા સંસ્થાનમેવ ચ ।

સંયોગાશ્ચ વિભાગાશ્ચ, પર્યવાણાં તુ લક્ષણમ્ ॥ ૧૩ ॥

ટીકા—‘એગત્તં ’ ઇત્યાદિ—

‘એકત્વં=ભિન્નેષુ પરમાણ્વાદિષુ એકોઽયં ઘટાદિરિતિ—પ્રતીતિ હેતુઃ, પૃથક્ત્વં ચ=અયમસ્માત્ પૃથક્ ઇતિ પ્રતીતિહેતુઃ, સંખ્યા=યતઃ એકો દ્વૌ ત્રય ઇત્યાદિ પ્રતીતિર્જાયતે સા, સંસ્થાન=પરિમણ્ડલોઽયમિત્યાદિ બુદ્ધિ હેતુઃ, ‘એવ’ ઇતિ પૂરણે ચ શબ્દઃ સર્વત્ર સમુચ્ચયાર્થકઃ । સંયોગાઃ=અયમજ્જુલ્યોઃ સંયોગઃ, ઇત્યાદિ વ્યવહાર હેતવઃ, વિભાગાઃ=અયમસ્માદ્ વિભક્ત ઇતિ બુદ્ધિ હેતવઃ । ઉભયત્ર बहुवचनं વ્ય-

વનાઈ હુઈ આચાર ચિન્તામણિ ટિકામેં કિયા ગયા હૈ—વહાંસે યહ વિષય જાના જા સકતા હૈ ॥ ૧૨ ॥

દ્રવ્યોંકા લક્ષણ કહા, અવ પર્યાયોંકા લક્ષણ કહતે હૈ—‘એગત્તં’ ઇત્યાદિ

અન્વયાર્થ—(એગત્તં ચ-એકત્વં ચ) ભિન્ન ૨ પરમાણુ આદિકોંમેં ‘યહ એક ઘટ હૈ’ ઇસ પ્રકાર પ્રતીતીકા હેતુ જો એકત્વ હૈ વહ, તથા (પૃહત્તં ચ-પૃથક્ત્વં ચ) ‘યહ ઇસસે ભિન્ન હૈ’ ઇસ પ્રકારકી પ્રતીતીકા હેતુ જો પૃથક્ત્વ હૈ વહ, તથા (સંઘા-સંખ્યા) ‘એક દો ત્રીન’ ઇસ પ્રકારકી જો ગિનતીકા હેતુ સંખ્યા હૈ વહ તથા (સંઠાગમેવ ચ-સંસ્થાનમેવ ચ) ‘યહ ઇસ પ્રકારકા આકાર હૈ’ ઇસ પ્રતીતીકા હેતુ જો સંસ્થાન હૈ વહ, તથા (સંજોગા ય-સંયોગાશ્ચ) સંયોગ એવં (વિભાગાય-વિભાગાશ્ચ)

પ્રથમ અધ્યયનમાં પ્રથમ ઉદ્દેશમાં આચારચિંતામણી ટીકામાં કરવામાં આવેલ છે. ત્યાંથી આ વિષય બાણી લેવો જોઈએ. ॥ ૧૨ ॥

દ્રવ્યોના લક્ષણો કહ્યા હવે પર્યાયના લક્ષણો કહેવામાં આવે છે—‘એગત્તં’ ઇત્યાદિ

અન્વયાર્થ—એગત્તં ચ-એકત્વં ચ લિપ્તલિપ્ત પરમાણુ આદિકોમાં “એક ઘટ છે.” આ પ્રકારની પ્રતીતિનો હેતુ જે એકત્વ છે તે, તથા પૃહત્તં ચ-પૃથક્ત્વં ચ “આ એનાથી લિપ્ત છે.” આ પ્રકારની પ્રતીતિનો હેતુ જે પૃથક્ત્વ છે તે, તથા સંઘા-સંખ્યા ‘એક બે ત્રણ’ આ પ્રકારની ગણતરીનો હેતુ સંખ્યા છે તે, તથા સંઠાગમેવ ચ-સંસ્થાનમેવ ચ ‘આ આવા પ્રકારનો આકાર છે.’ આ પ્રતીતિનો હેતુ જે સંસ્થાન છે તે, તથા સંજોગા ય-સંજોગાશ્ચ સંયોગ અને

ત્યપેક્ષયા । ઉપલક્ષણત્વાદ્ નવપુરાણત્વાદીનિ ચ પર્યવાણાં=પર્યાયાણાં લક્ષણમ્ ।
અત્ર તુ શબ્દઃ પૂરણે । ગુણાનાં લક્ષણં કથં નોક્તમિતિ ન શબ્દ્યમ્ રૂપાદિરૂપાણાં
તેષામતિપ્રસિદ્ધત્વાત્ ॥ ૧૩ ॥

इत्थं स्वरूपतो विषयतश्च ज्ञानमभिधाय दर्शनं प्रतिबोयितुं नवतत्त्वान्याह—
मूलम्—जीवाऽजीवा यं बंधो यं, पुण्यपापाऽऽसवो तहा ।

संवरो निज्जरा मोक्षो, संते ए तहिया नव ॥ १४ ॥

છાયા--જીવા અજીવા શ્ર વન્ધશ્ર, પુણ્ય પાપમ્ આસ્રવસ્તથા ।

संवरो निर्जरा मोक्षः, सन्त्येते तथ्या नव ॥ १४ ॥

टीका--‘ जीवाऽजीवा य ’ इत्यादि—

जीवाः=एकेन्द्रियादयः, अजीवाः=धर्मास्तिकायादयः, बन्धश्च=जीवकर्मणो
रत्यन्तसंश्लेषः, पुण्यं = शुभप्रकृतिरूपं शातवेदनीयादिकं, पापम्=अशुभप्रकृति-
रूपं ज्ञानावरणीयादिकम्, आस्रवः=कर्मोपादानहेतुर्हिंसादिः, तथेति समुच्चये ।

विभाग, ये सब (पञ्जवाणं तु लक्खणं-पर्यायाणां तु लक्षणम्) पर्यायोके
लक्षण हैं, अर्थात् इनके द्वारा पर्याये जानी जाती हैं ॥ १३ ॥

इस प्रकार स्वरूप और विषयसे ज्ञानको कहकर अब दर्शनका बोध
करानेके लिये नौ तत्त्वोंको कहते हैं—‘ जीवाऽजीवा ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जीवाजीवाय-जीवा अजीवाश्च) एकेन्द्रियादिक जीव,
धर्मास्तिकायादिक अजीव; (बंधोय-बन्धश्च) जीव और कर्मका दूध-
पानीकी तरह अत्यन्त संश्लेषरूप बंध, ३ (तहा-तथा) तथा (पुण्ण-
पावाऽऽसवो-पुण्यपापास्रवाः) शातवेदनीय आदि शुभ प्रकृतिरूप पुण्य, ४
ज्ञानावरणीय आदि अशुभ प्रकृति रूप पाप, ५ कर्मोंके आगमनमें कारण

विभागाय-विभागाश्च વિભાગ, આ સઘળાં પજ્જવાણં તુ લક્ખણં-પર્યાયાણાં તુ
લક્ષણમ્ પર્યાયોનાં લક્ષણુ છે. અર્થાત્ આના દ્વારા પર્યાયો જાણી શકાય છે. ૧૩।

આ પ્રમાણે સ્વરૂપ અને વિષયથી જ્ઞાનને કહીને હવે દર્શનનો બોધ
કરાવવા માટે નવ તત્ત્વોને કહેવામાં આવે છે.—“ જીવાઽજીવા ” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—જીવાજીવા ય-જીવાજીવા શ્ર એકેન્દ્રિયાદિક જીવ, ધર્માસ્તિ-
કાયાદિક અજીવ જીવ અને બંધો ય-બન્ધશ્ર કર્મને। દૂધ પાણીની માફક ઘણેજ
સંશ્લેષરૂપ બંધ, તહા-તથા તથા। પુણ્યપાવાઽઽસવો-પુણ્યપાપાસ્રવાઃ શાતાવેદનીય
આદિ શુભ પ્રકૃતિરૂપ પૂણ્ય, જ્ઞાનાવરણીયાદિક અશુભ પ્રકૃતિરૂપ પાપ કર્મોના
આગમનનું કારણ, એવા હિંસાદિક કર્મરૂપ આસ્રવ, સંવરો-સંવરઃ આસ્રવને

संवरः=गुण्याभिरास्त्रवनिरोधः, निर्जरा=विपाकतस्तपसो वा कर्मपरिशाटः, मोक्षः=सकलकर्मक्षयलक्षणः, एते नव = नवसंख्यकाः भावाः, तथ्याः=सत्याः-प्रमेयाः, यथार्थानुभवविषया इति यावत् सन्ति, एतन्मध्यमप्रधानापेक्षया, संक्षेपापेक्षया तु जीवाजीवयोरेव बन्धादीनां समावेशसंभवाद् द्वित्वसंख्यैव वाच्या स्यात्, तथा च वक्ष्यति-‘जीवा चैव अजीवाय, एसलोगे वियाहिए’ इति । विस्तरतस्तु तदुत्तरोत्तरभेदविवक्षयाऽनन्तमेवस्यात् ॥ १४ ॥

यद्यमी नव भावाः सन्ति, ततः किम् ?, इत्याशङ्क्याह—

मूलम्—तहियाँणं तु भावाँणं, सब्भावे उवएँसणं ।

भावेणं सद्धँतस्स, सम्मत्तं तं वियाँहियं ॥१५॥

ऐसे हिंसादिक कर्मरूप आस्त्रव, ६ (संवरो-संवरः) हिंसादि आस्त्रवका रुकने रूप संवर, ७ (निज्जरा-निर्जरा) विपाकसे अथवा तपस्यासे कर्मोंका एकदेश नाश होनेरूप निर्जरा, ८ तथा (ओक्खो-मोक्षः) सकल कर्मोंका सर्वथा विनाशरूप मोक्ष, ९ इस प्रकार (एए नव-एते नव) ये जीव, अजीव, बन्ध, पुण्य, पाप, आस्त्रव, संवर, निर्जरा, और मोक्ष, ये नव तत्त्व हैं । ये सब (तहिया संति-तथ्याः सन्ति) तथ्य-यथार्थ अनुभवके विषयभूत होनेसे सत्य हैं । यद्यपि जीव और अजीव इस प्रकारके दो ही पदार्थ हैं क्यों कि आस्त्रवादिकोंका अन्तर्भाव इनमें ही हो जाता है फिर भी यहां पर जो नव संख्या कही गई है वह विस्तारकी अपेक्षासे कही गई है । तथा और भी विशेष विस्तार करने पर इनकी अनंत संख्या हो जाती हैं ॥ १४ ॥

शेकवाइय संवर, निज्जरा-निर्जरा विपाकथी अथवा तपस्याथी कर्मेणा ओक देशेना नाश थवा इय निर्जरा तथा मोक्खो-मोक्ष सधणा कर्मेणा सर्वथा विनाशइय मोक्ष, आ प्रभाणे आ एए नव-एते नव एव, अएव, बंध, पुण्य, पाप, आस्त्रव संवर, निर्जरा अने मोक्ष. आ नव तत्व छे. ओ सधणां तहिया संति-तथ्याः सन्ति तथ्य-यथार्थ अनुभवना विषयभूत होवाथी सत्य छे. ओ के एव अने अएव आ प्रकारना ओर पदार्थ छे केमके, आस्त्रव आदिकेना अंतर्भाव ओनामां ज थछ जय छे. छातां पणु अहीं ओ नव संख्या अतावेद छे ते विस्तारनी अपेक्षाथी अताववामा आवेद छे तथा आथी पणु वधु विस्तारथी तेनी संख्या अनंत अनी रहेशे. ॥ १४ ॥

છાયા--તથ્યાનાં તુ ભાવાનાં, સદ્ભાવે ઉપદેશનમ્ ।

ભાવેન શ્રદ્ધતઃ, સમ્યક્ત્વં તદ્ વ્યાખ્યાતમ્ ॥ ૧૫ ॥

ટીકા--‘તહિયાણં તુ’ ઇત્યાદિ--

તથ્યાનાં=યથાર્થાનુભવવિષયભૂતાનાં, ભવાનામ્=અનન્તરોક્ત-જીવાજીવાદીનાં સદ્ભાવે-સદ્ભાવવિષયકમ્ સત્યરુપેણ સત્તાઽવગોધકમિત્યર્થઃ, ઉપદેશનં ગુર્વાદિકૃતમુપદેશં ભાવેન=અન્તઃકરણેન, શ્રદ્ધતઃ-ઉપદિષ્ટોઽયમર્થઃ સમ્યગેવેતિ સમ્યગ્ભાવં પ્રતિપદ્યમાનસ્ય, તત્=જીવાજીવાદિભાવવિષયકં શ્રદ્ધાનં સમ્યક્ત્વમ્ ઇતિ વ્યાખ્યાતં=તીર્થકરૈઃ કથિતમ્ । પઠન્તિ ચ--

‘ભાવેણ ડ સદ્દહના સમ્મત્તં હોઈ આહિયં’ ।

‘સદ્દહના’ ઇતિ સૂત્રત્યાત્ શ્રદ્ધાનં સમ્યક્ત્વં ભવત્યાખ્યાતમ્ । તત્ત્વ શ્રદ્ધાત્યનેન જીવાદિતત્ત્વમિતિ શ્રદ્ધાનં-સમ્યક્ત્વમોહનીયકર્માણુક્ષય - ક્ષયોપશમો - પશમસમુત્થાઽઽત્મપરિણામરૂપમ્ । ઉક્તંહિ--

इन नव तत्त्वोंके कहनेका क्या प्रयोजन है ? सो कहते हैं--

‘तहियाणं’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ--(તહિયાણં તુ ભાવાણં-તથ્યાનાં તુ ભાવાનાં) યથાર્થ અનુભવકે વિષયભૂત इन जीवादिक पदार्थोंके विषयमें इनकी (संभावे-सद्भावे) अवितथ सत्ताको प्रकट करनेवाला जो गुरु आदिका (उवएसणं-उपदेशनम्) उपदेश है उसको (भावेण सद्वहंतस्स-भावेन श्रद्धतः) अन्तःकरणसे श्रद्धा न करने वाले व्यक्तिकी जो श्रद्धा है (तं सम्मत्तं-तत्सम्यक्त्वम्) वह सम्यक्त्व है । ऐसा (वियाहियं-व्याख्यातम्) तीर्थ-करोंका कथन है । अन्यत्र भी ऐसा ही कहा है--

“भावेण ड सद्वहणा सम्मत्तं होइ आहियं” यह श्रद्धा प्रशस्त सम्य-
क्त्व-मोहनीय कर्मके क्षय, क्षयोपशम एवं उपशमसे उद्भूत आत्मपरि-

આ નવ તત્ત્વોને કહેવાનું શું પ્રયોજન છે તે કહે છે--‘તહિયાણં’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ--તહિયાણં તુ ભાવાણં-તથ્યાનાં તુ ભાવાનાં યથાર્થ અનુભવના વિષયભૂત આ જીવાદિક પદાર્થોના વિષયમાં તેની સંભાવે-સદ્ભાવે અવિતથ સત્તાને પ્રગટ કરનાર જે ગુરુ આદિને ઉવસણં-ઉપદેશનમ્ ઉપદેશ છે તેને, ભાવેણ સદ્દહંતસ્સ-ભાવેન શ્રદ્ધતઃ અન્તઃકરણથી શ્રદ્ધાન કરવાવાળી વ્યક્તિની જે શ્રદ્ધા છે. તં સમ્મત્તં-તત્સમ્યક્ત્વમ્ તેનું નામ સમ્યક્ત્વ છે. એવું વિયાહિયં-વ્યાખ્યાતમ્ તીર્થકરોનું કથન છે. બીજે સ્થળે પણ આવું જ કહેલ છે.

“ભાવેણ ડ સદ્દહના સમ્મત્તં હોઈ આહિયં” આ શ્રદ્ધા પ્રશસ્ત સમ્યક્ત્વ મોહનીય કર્મનો ક્ષય, ક્ષયોપશમ અને ઉપશમથી ઉદ્ભૂત આત્મપરિણતિ

“ સે ય સમત્તે પસત્થસમ્મત્તમોહનીયકમ્માણુ વેયણોવસમખયસમુત્થે પસમ-
સંવેગાઈલિંગે સુહે આયપરિણામે પળ્લત્તે ” ઇતિ ।

છાયા—“ તત્ત્વ સમ્યક્ત્વં પ્રશસ્તસમ્યક્ત્વમોહનીયકર્માણુવેદનોપશમક્ષય
સમુત્થઃ પ્રશમસંવેગાદિલિઙ્ગઃ શુભ આત્મપરિણામઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ” ઇતિ ॥

અસ્ત્યેવ સ કશ્ચિદાત્મપરિણામો યેન જીવાજીવાદિસ્વરૂપાવબોધે સત્યપિ
કસ્યચિદેવ સમ્યક્ જ્ઞાનં ભવતિ ન તુ સર્વસ્ય, યથા હિ શઙ્ખે દૃષ્ટે સત્યપિ કશ્ચિત્
તસ્મિન્ શઙ્ખે શ્વેતિમાનં જાનાતિ અન્યસ્તુ અન્યથાભાવમિતિ તત્ર કારણવિશેષાઽનુ-
મીયતે, એવમિદાપિ । તતથ જીવાજીવાદિ સ્વરૂપપરિજ્ઞાનસ્ય સમ્યગ્ભાવહેતુરાત્મ-
ણતિરૂપ હૈ । ઇસ શ્રદ્ધાકે પરિચાયક પ્રશમ, સંવેગ આદિ ચિહ્ન હુઆ
કરતે હૈ । યહ આત્માકા એક શુભ પરિણામ હૈ । કહા મો હૈ—

“ સે ય સમ્મત્તે પસત્થસમ્મત્તમોહનીયકમ્માણુવેયણોપસમખયસમુત્થે
પસમસંવેગાઈલિંગે સુહે આયપરિણામે પળ્લત્તે ” ।

છાયા—તત્ત્વ સમ્યક્ત્વં પ્રશસ્તસમ્યક્ત્વમોહનીયકર્માણુવેદનોપશમક્ષય

સમુત્થઃ પ્રશમ સંવેગાદિલિઙ્ગઃ શુભ આત્મપરિણામઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ॥ ઇતિ

એસા કોઈ એક આત્માકા વહ પરિણામ હોતા હૈ કિ જિસકે દ્વારા
જીવ અજીવ આદિ પદાર્થોંકે સ્વરૂપકા પરિજ્ઞાન હોને પર કિસી જીવકો
હી સમ્યક્ જ્ઞાન હોતા હૈ સબકો નહીં । જૈસે શંખકે દેખને પર કોઈ વ્યક્તિ
ઉસકો શ્વેતરૂપસે દેખતા હૈ ઓર કોઈ વ્યક્તિ પીતાદિરૂપસે દેખતા હૈ ।
પીતાદિરૂપસે હોનેવાલા જ્ઞાન સમ્યગ્જ્ઞાન નહીં હૈ ક્યોં કિ વહ રોગાદિ
કારણ વિશેષસે સદોષ હૈ । ઇસી તરહ જીવાદિ પદાર્થોંકા સ્વરૂપ જ્ઞાન

રૂપ છે આ શ્રદ્ધાના પરિચાયક પ્રશમ, સંવેગ આદિ ચિહ્ન હોય છે. આ
આત્માનું એક શુભ પરિણામ છે. કહ્યું પણ છે—

“ સે ય સમ્મત્તે પસત્થસમ્મત્તમોહનીયકમ્માણુવેયણોપસમખયસમુત્થે પસમ-
સંવેગાઈલિંગે સુહે આય પરિણામે પળ્લત્તે ” ॥

છાયા—તત્ત્વ સમ્યક્ત્વ પ્રશસ્તસમ્યક્ત્વમોહનીય કર્માણુવેદનોપશમક્ષયસમુત્થઃ ।

પ્રશમસંવેગાદિલિઙ્ગઃ, શુભ આત્મપરિણામઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ॥ ઇતિ ॥

એવું કોઈ એક આત્માનું એ પરિણામ હોય છે કે, જેનાથી જીવ,
અજીવ આદિ પદાર્થોના સ્વરૂપનું પરિજ્ઞાન થવાથી કોઈક જીવને જ સમ્યક્જ્ઞાન
થાય છે, સઘળાને નહીં જેમ શંખને જેવાથી કોઈ વ્યક્તિ તેને સફેદ રૂપમાં
જુએ છે. અને કોઈ વ્યક્તિ પીતાદિરૂપમાં જુએ છે. પીતાદિરૂપથી થનારું
જ્ઞાન એ સમ્યક્જ્ઞાન નથી. કેમકે, તે રોગાદિ કારણ વિશેષથી સદોષ છે. આજ
રીતે જીવાદિ પદાર્થોના સ્વરૂપનું જ્ઞાન સમ્યક્ત્વના સદ્ભાવમાં જ સમ્યક્જ્ઞાન

પરિણામવિશેષઃ સમ્યક્ત્વં, ન તુ જ્ઞાનસ્વરૂપમેવ । અતએવ હિ જ્ઞાનાદાવરણભેદો વિષયભેદઃ કારણભેદશ્ચ, તથા સમ્યક્ત્વસ્ય ચ જ્ઞાનકારણત્વં શ્રુતકેવલિનોક્તમ્ ।

યત્તુ તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાનં સમ્યગ્ દર્શનમ્ અવાયઃ સ દ્રવ્યતયા સમ્યગ્ દર્શનમવાયો મતિજ્ઞાનતૃતીયાંશં ઇત્યાદિ, તત્ કારણે કાર્યોપચારં કૃત્વાઽઽયુર્ધ્વતમિત્યાદિવ દિતિ બોધ્યમ્ ॥ ૧૫ ॥

સમ્યક્ત્વસ્વરૂપમભિધાય તદ્વતો ભેદાનાહ—

મૂલમ્—નિસર્ગુવણસર્ગ, આર્ણર્ગસુત્ત—બીયર્ગમેવ ।

અભિગમ્--વિત્થારર્ગ, કિરિયા--સંખેવધમ્મર્ગ ॥૧૬॥

સમ્યક્ત્વકે સદ્ભાવમેં હી સમ્યક્જ્ઞાન માનાં જાતા હૈ । ઇસકે અભાવમેં નહીં । કેવલ જ્ઞાનકે સ્વરૂપકી અપેક્ષાસે હી જ્ઞાન સમ્યક્જ્ઞાન નહીં માના ગયા હૈ । ઇસી લિયે જ્ઞાનાદિકોંમેં આવરણભેદ, વિષયભેદ, તથા કારણભેદ હોતા હૈ । સમ્યક્ત્વ હી જ્ઞાનમેં સમ્યક્જ્ઞાન રૂપતા લાનેમેં હેતુ હૈ યહ વાત શ્રુત કેવલિયોંને કહી હૈ । યદિ કોઈ યહાં એસી આશંકા કરે કિ તત્ત્વાર્થકા શ્રદ્ધાન કરના યહ સમ્યગ્દર્શન હૈ—સો યહ સમ્યગ્દર્શન અવાય—મતિજ્ઞાનકા એક ભેદ—રૂપ પડતા હૈ અતઃ જ્ઞાનમેં ઓર સમ્યગ્દર્શનમેં કોઈ ભેદ નહીં માના જા સકતા । કયોં કિ અવાયમેં જૈસે પદાર્થકા નિશ્ચય હોતા હૈ ઊસી પ્રકાર ઇસમેં ભી પદાર્થકા નિશ્ચયરૂપ શ્રદ્ધાન હૈ સો એસી આશંકા યહાં ઠીક નહીં હૈ કારણ કિ એસા કથન કારણરૂપ સમ્યગ્દર્શનમેં કાર્યરૂપ અવાયકે ઉપચારકે કરનેસે માના જા સકતા હૈ । વૈસે તો સમ્યગ્દર્શન ઓર અવાય—નામક મતિજ્ઞાનકે તૃતીય ભેદમેં કારણ કાર્ય હોનેસે ભેદ હી હૈ ॥૧૫॥

માનવામાં આવે છે. એના અભાવમાં નહીં કેવળ જ્ઞાનના સ્વરૂપની અપેક્ષાથી જ જ્ઞાન સમ્યક્જ્ઞાન માનવામાં આવેલ નથી. આ કારણે જ્ઞાનાદિકોમાં આવરણ ભેદ, વિષયભેદ તથા કારણભેદ થાય છે. સમ્યક્ત્વ જ જ્ઞાનમાં સમ્યક્જ્ઞાન રૂપતા લાવવામાં હેતુ છે આ વાત શ્રુત કેવલીઓએ કહી છે. જો કોઈ અહીં એવી આશંકા કરેકે, તત્ત્વાર્થનું શ્રદ્ધાન કરવું એ સમ્યગ્દર્શન છે. તો આ સમ્યગ્દર્શન અવાય—મતિજ્ઞાનમાં એક ભેદરૂપ પડે છે. આથી જ્ઞાનમાં અને સમ્યગ્દર્શનમાં કોઈ ભેદ માની શકાતો નથી. કેમકે, અવાયમાં જેમ પદાર્થોનો નિશ્ચય થાય છે એજ રીતે આમાં પણ પદાર્થના નિશ્ચયરૂપ શ્રદ્ધાન છે તો એવી આશંકા અહીં ઘરોઘર નથી, કારણકે, એવું કહેવું કારણરૂપ સમ્યગ્દર્શનમાં કાર્યરૂપ અવાયના ઉપચારને કરવાથી માની શકાય છે. એવી રીતે તો સમ્યગ્દર્શન અને અવાય નામના મતિજ્ઞાનના ત્રીજા ભેદમાં કારણ કાર્ય હોવાથી ભેદજ છે. ॥૧૫॥

છાયા — નિસર્ગોપદેશરુચિઃ, આજ્ઞારુચિઃ સૂત્રવીજરુચિરેવ ।

અભિગમવિસ્તારરુચિઃ, ક્રિયાસંક્ષેપ ધર્મરુચિઃ ॥ ૧૬ ॥

ટીકા—‘ નિસર્ગુવણ્સર્ગૃઈ ’ ઇત્યાદિ—

નિસર્ગોપદેશરુચિઃ=રુચિશબ્દઃ પ્રત્યેકં સંવધ્યતે તતથ્ચ નિસર્ગરુચિઃ, ઉપદેશ-રુચિ િતિ વિજ્ઞેયઃ । તત્ર નિસર્ગેણ સ્વભાવેન રુચિઃ—તત્ત્વાભિલાષરૂપા યસ્ય સ નિસર્ગ-રુચિઃ, ઉપદેશેઽ રુચિર્યસ્ય સ ઉપદેશ રુચિઃ, આજ્ઞારુચિઃ=આજ્ઞા સર્વજ્ઞવચનાત્મિકા, તથા રુચિર્યસ્ય સ તથા, સૂત્રવીજરુચિઃ=અત્રાપિ રુચિશબ્દઃ પ્રત્યેકમભિસંવધ્યતે તથા ચ—સૂત્રરુચિઃ, વીજરુચિથેતિ, તત્ર સૂત્રેણ—આગમેન રુચિર્યસ્ય સ સૂત્રરુચિઃ, વીજમિવ વીજમ્ યદેકમપ્યનેકાર્થબોધકં વચસ્તેન રુચિર્યસ્ય સ વીજરુચિઃ, અનયોઃ સમાહારદ્વન્દ્વઃ । ‘ એવ ’ ઇતિ સમુચ્ચયે । અભિગમવિસ્તારરુચિઃ ઇહાપિ રુચિ શબ્દસ્ય

સમ્યક્ત્વકા સ્વરૂપ કહ્કર અથ સમ્યક્ત્વવાલે જીવકે ભેદ કહતે હૈં—‘ નિસર્ગુ ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(નિસર્ગર્ગૃઈ—નિસર્ગરુચિઃ) સ્વભાવસે હી જીવાદિક પદાર્થોમ્ જો શ્રદ્ધારૂપ રુચિ હોતી હૈં ઇસકા નામ નિસર્ગરુચિ હૈં ૧ (ઉવણ્સર્ગૃઈ—ઉપદેશરુચિઃ) શુર્વાદિકકે ઉપદેશસે જો જીવાદિક પદાર્થોમ્ શ્રદ્ધારૂપ રુચિ હોતી હૈં ઇસકા નામ ઉપદેશ રુચિ હૈં ૨ । (આણર્ગૃઈ—આજ્ઞારુચિઃ) સર્વજ્ઞકે વચનસે જો તત્ત્વાર્થમ્ શ્રદ્ધારૂપ રુચિ હોતી હૈં ઇસકા નામ આજ્ઞા રુચિ હૈં ૩ । (સુત્તર્ગૃઈ—સૂત્રરુચિઃ) આગમકે દ્વારા જો તત્ત્વોમ્ શ્રદ્ધારૂપ રુચિ જીવકો હોતી હૈં ઇસકા નામ સૂત્ર રુચિ હૈં ૪ । (વીયર્ગૃઈમેવ—વીજરુચિરેવ) અનેકાર્થબોધક એક ભી વચનસે જો જીવકો તત્ત્વાર્થરુચિ હોતી હૈં ઇસકા નામ વીજરુચિ હૈં ૫ । (અભિગમર્ગૃઈ—અભિગમરુચિઃ) જ્ઞાનસે જો તત્ત્વોમ્ શ્રદ્ધારૂપ રુચિ હોતી હૈં ઇસકા નામ અભિગમરુચિ હૈં ૬ ।

સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ કહીને હવે તેના ભેદને કહે છે—‘ નિસર્ગુ ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—નિસર્ગર્ગૃઈ—નિસર્ગરુચિ સ્વભાવથી જ જીવાદિક પદાર્થોમાં જે શ્રદ્ધારૂપ રુચિ હોય છે તેનું નામ નિસર્ગ રૂચિ છે. ઉવણ્સર્ગૃઈ—ઉપદેશરુચિઃ શુરુ આદિના ઉપદેશથી જે જીવાદિક પદાર્થોમાં શ્રદ્ધારૂપ રુચિ થાય છે. તેનું નામ ઉપદેશ રૂચિ છે. આણર્ગૃઈ—આજ્ઞારુચિઃ સર્વજ્ઞના વચનથી જે તત્ત્વાર્થમાં શ્રદ્ધાજી રૂચિ થાય છે એનું નામ આજ્ઞા રૂચિ છે. સુત્તર્ગૃઈ—સૂત્રરુચિઃ આગમ દ્વારા જે તત્ત્વોમાં શ્રદ્ધારૂપ રૂચિ જીવને થાય છે તેનું નામ સૂત્રરૂચિ છે. વીયર્ગૃઈ—મેવ—વીજરુચિરેવ અનેકાર્થ બોધક એક પણ વચનથી જે જીવને તત્ત્વર્થ રૂચિ થાય છે તેનું નામ વીજ રૂચિ છે. અભિગમર્ગૃઈ—અભિગમરુચિઃ જ્ઞાનથી જે તત્ત્વોમાં

प्रत्येकं सम्बन्धः, अभिगमरुचिः, विस्ताररुचिः, तत्राभिगमेन-ज्ञानेन रुचिर्यस्य स तथा, विस्ताररुचिः-विस्तारेण रुचिर्यस्य स तथा ।

तथा-क्रियासंक्षेपधर्मरुचिः=प्रत्येकं रुचिशब्दसंबन्धात् क्रियारुचिः क्रिया-प्रतिलेखनादि तत्र रुचि र्यस्य स तथा, संक्षेपरुचिः, संक्षेपः-संग्रहस्तत्ररुचिर्यस्य स तथा, धर्मे=श्रुतधर्मादौ रुचिर्यस्य स तथा, अपि च-धर्मरुचिश्च विज्ञेयः । यच्चेह सम्यक्तत्त्वस्य जीवानन्यत्वेन कथनं, तत् गुणगुणिनोः कथंचिदनन्यत्वख्यापनार्थमिति बोध्यम् ॥ १६ ॥

तत्र विस्तरेण प्रथमं निसर्गरुचिमाह--

मूलम्--भूयत्थेणाहि गया, जीवा जीवा यं पुण्यपापं च ।

सहस्रसंख्या आस्रवसंवरु, यं रोएइ उ निसर्गो ॥१७॥

छाया--भूतार्थेनाधिगता, जीवाजीवाश्च पुण्यपापं च ।

सहस्रसंख्या आस्रवसंवरौ च रोचते तु निसर्गः ॥ १७ ॥

टीका--' भूयत्थेणाहिगया ' इत्यादि--

जीवा अजीवाश्च पुण्यपापं च आस्रवसंवरौ च इह च शब्दोऽनुक्त-बन्धादि समुच्चयार्थकः, बन्धादयश्चेत्यर्थः, इमे जीवाजीवादयोभावाः सहस्रसंख्या=सह

(वित्थाररुई-विस्ताररुचिः)विस्तारसे जो रुचि होती है उसका नाम विस्तार रुचि है ७ । (किरिया-क्रियारुचिः) प्रतिलेखनादिक क्रियामें रुचि होना इसका नाम क्रियारुचि ८, (संखेव०-संक्षेपरुचिः) संक्षेपमें रुचि होना इसका नाम संक्षेपरुचि ९, (धम्मरुई-धर्मरुचिः) श्रुत धर्म आदिमें रुचि होना इसका नाम धर्मरुचि है १० । यहां सम्यक्तत्त्वका जीवसे जो अनन्यत्व रूपमें कथन किया गया है यह गुणगुणीमें कथंचित् अभिन्नत्वख्यापन करनेके वास्ते किया गया है । ये निसर्गरुचि आदि दस भेद सम्यक्तत्त्वके हैं ॥१६॥

श्रद्धा ३५ इयि थाय छे तेनुं नाम अभिगम इयि छे वित्थाररुई-विस्ताररुचिः विस्तारथी ने इयि थाय छे. तेनुं नाम विस्तार इयि छे. किरिया-क्रियारुचिः प्रतिलेखनादि छे क्रियाभां इयि थवी तेनुं नाम क्रिया इयि छे. संखेव०-संक्षेपरुचिः संक्षेपभां इयि थवी तेनुं नाम संक्षेप इयि छे. धम्मरुई-धर्मरुचिः श्रुत धर्म आदिभां इयि थवी तेनुं नाम धर्म इयि छे. अहीं सम्यक्त्वनुं अवथी ने अनन्यत्व इपभां कथन करवामां आवेल छे ते गुण गुणीभां कथंचित् अभिन्नत्व ज्ञापन करवाने भाटे करायेल छे. आ निसर्ग इयि आदि दस भेद सम्यक्त्वना छे. ॥१६॥

આત્મના, યા સંગતામતિઃ સા સહસંમતિસ્તયા, રવબુદ્ધ્યા પરોપદેશનિરપેક્ષ્યા
જાતિસ્મરણાદિરૂપયેત્યર્થઃ, ભૂતાર્થેન=ભૂતાર્થત્વેન, ઇમેઽર્થાઃ સદ્ભૂતા इत्येवं रूपेणा
ધ્રુવસાયેન, અધિગતાઃ=જ્ઞાતાઃ યેન, તથા યથ્ચ રોચતે એવ=અન્યસ્માદશ્રુત્વાઽપિ
જાતિસ્મરણાદિનાઽધિગતાન્ જીવાદીન્ શ્રદ્ધાત્યેવ, સ પુરુષઃ નિસર્ગરુચિર્જ્ઞેયઃ ।
અત્ર તુ શબ્દ એવકારાર્થકઃ ॥૧૭॥

ઉક્તમેવાર્થે વિશદીકરોતિ--

મૂલમ્—જો જિંણાદિદેખે ભાવે, ચડવિહે સંદહહ સયમેવ ।

એમેવ નંનહંતિ ય, નિસંગ્ગરૂઢંતિ નાયઠ્ઠો ॥૧૮॥

છાયા--યો જિનદૃષ્ટાન્ ભાવાન્ , ચતુર્વિધાન્ શ્રદ્ધાતિ સ્વયમેવ ।

એવમેવ નાન્યથેતિ ચ, નિસર્ગરુચિ રિતિ જ્ઞાતવ્યઃ ॥ ૧૮ ॥

અવ નિસર્ગરુચિકા કયા લક્ષણ હૈ, ઇસ વાતકો સૂત્રકાર સ્વયં
કહતે હૈ—‘ભૂય’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(જીવાજીવાય આસવ સંવરુ પુણ પાવં ચ-જીવા અજીવા
અ આસ્રવઃ સંવરઃ પુણ્યં પાપં ચ) જીવ, અજીવ, આસ્રવ, બંધ, સંવર,
નિર્જરા, મોક્ષ, પુણ્ય ઓર પાપ ઇન પદાર્થોંકો (સહસંમદ્યા-સહસંમત્યા)
સહ સંમતિસે-પરોપદેશ નિરપેક્ષ જાતિસ્મરણરૂપ બુદ્ધિસે (ભૂયત્થેનાહિ-
ગયા-ભૂતાર્થેનાધિગતાઃ) એસા જાનના કિ યે પદાર્થ સદ્ભૂત હૈ ઇસ પ્રકાર
(રોણ-રોચતે) રુચિ હોતી હૈ સો નિસર્ગરુચિ નામક સમ્યગ્દર્શન હૈ । ઇસ
સમ્યગ્દર્શન વાલા વ્યક્તિ વિના કિસીકે ઉપદેશ હી જાતિસ્મરણ આદિ
જ્ઞાનસે અધિગત જીવાદિક પદાર્થોંકા યથાર્થરૂપસે શ્રદ્ધાન કરતા હૈ ॥૧૭॥

નિસર્ગરૂચિનું શું લક્ષણ છે તે વાતને હવે સૂત્રકાર પોતે બતાવે
છે—“ ભૂય ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—જીવાજીવાય આસવસંવરુ પુણપાવં ચ-જીવા અજીવાશ્ચ
આસ્રવઃ સવરઃ પુણ્યપાપં ચ જીવ, અજીવ, આસ્રવ, બંધ, સંવર, નિર્જરા,
મોક્ષ, પુણ્ય અને પાપ આ પદાર્થોંને સહસંમદ્યા-સહસંમત્યા સહ સમિતિથી
પરોપદેશ નિરપેક્ષ જાતિ સ્મરણરૂપ બુદ્ધિથી ભૂયત્થે નાહિગયા-ભૂતાર્થેનાધિગતાઃ
એવું જાણવું કે-આ પદાર્થ સદ્ભૂત છે. એ રીતે રોણ-રોચતે રૂચિ થાય છે.
તે નિસર્ગ રૂચિ નામનું સમ્યગ્ દર્શન છે. આ સમ્યગ્ દર્શનવાળી વ્યક્તિ
કોઈના ઉપદેશ વગર જાતિસ્મરણ આદિ જ્ઞાનથી અધિગત જીવાદિક પદાર્થોંનું
યથાર્થ રૂપથી શ્રદ્ધાન કરે છે. ॥ ૧૭ ॥

टीका—‘जो जिणदीट्ठे’ इत्यादि—

यो जिनदृष्टान्=तीर्थकरैः केवलज्ञानेन साक्षात्कृतान्, भावान्=जीवादि पदार्थान्, चतुर्विधान्=द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदेन, चतुष्प्रकारकान् स्वयमेव=परोपदेशं विना, श्रद्धधाति तथेति प्रतिपद्यते। श्रद्धानस्य स्वरूपमाह—‘एमेव’ इत्यादि। एवमेव=जीवादिक तत्त्वं यथा—जिनैर्दृष्टम्, तत् तथैवास्ति, नान्यथा=न तु विपरीतमस्ति, चकारः समुच्चये। यश्चेदृशः श्रद्धावान् स निसर्गरुचिरिति ज्ञातव्यः॥१८॥

द्वितीयमुपदेशरुचिमाह—

मूलम्—एए चेव उं भावे, उवइट्ठे जो परेण सदहइ ।

छउमत्थेण जिणेणं वं, उवएसइत्ति नायव्वो ॥१९॥

छाया—एतांश्चैव तु भावान्, उपदिष्टान् यः परेण श्रद्धधाति।

छद्मस्थेन जिनेन वा, उपदेशरुचिरिति ज्ञातव्यः ॥ १९ ॥

पूर्वोक्त बातको ही स्पष्ट करते हुए निसर्ग रुचि सम्यक्तत्वका लक्षण कहते हैं—‘जो’ इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जो-यः) जो जीव (जिणदिट्ठे चउव्विहे भावे-जिनदृष्टान् चतुर्विधान् भावान्) जिनेन्द्र द्वारा केवलज्ञानसे साक्षात् किये गये चतुर्विध पदार्थोंका (सयमेव-स्वयमेव) परोपदेशके विना ही (एमेव नन्नहत्तिय-एवमेवनान्यथेति च) “ये ऐसे ही हैं अन्य प्रकार नहीं हैं” इस रूपसे (सदहइ-श्रद्धधाति) श्रद्धान करता है वह (निसर्गरुत्ति नायव्वो-निसर्गरुचिरिति ज्ञातव्यः) निसर्गरुचि नामका सम्यग्दर्शन है। द्रव्य, क्षेत्र, काल और भावके भेदसे पदार्थ चार प्रकारके होते हैं। वे ही चार प्रकार यहां चतुर्विध शब्दसे ग्रहण किये गये हैं ॥१८॥

पूर्वोक्त बातने જ સ્પષ્ટ કરીને નિસર્ગરૂચિ સમ્યક્ત્વનું લક્ષણ કહે છે—
“જો” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—જે જીવ જિણદિટ્ઠે ચઉવ્વિહે ભાવે-જિનદ્રષ્ટાન્ ચતુર્વિધાન્ ભાવાન્ જિનેન્દ્ર દ્વારા કેવળ જ્ઞાનથી સાક્ષાત્ કહેવાયેલા ચતુર્વિધ પદાર્થોનું સયમેવ-સ્વયમેવ પરોપદેશના વગર જ એમેવ નન્નહત્તિય-એવમેવ નાન્યથેતિ ચ “આ એવું જ છે અન્ય પ્રકારનું નથી” આ રૂપથી સદહइ-શ્રદ્ધધાતિ શ્રદ્ધાન કરે છે. એ નિસર્ગરૂત્તિ નાયવ્વો-નિસર્ગરૂચરિતિ જ્ઞાતવ્યઃ નિસર્ગરૂચિ નામનું સમ્યગ્-દર્શન છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવના ભેદથી પદાર્થ ચાર પ્રકારના હોય છે, એજ ચાર પ્રકાર અહીં ચતુર્વિધ શબ્દથી ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. ॥૧૮॥

ટીકા—‘एए’ इत्यादि—

एतान्=अनन्तरोक्तान्, भावान्=जीवादीन् पदार्थान्, परेण=अन्येन, उप-
दिष्टान्=कथितान्, यः श्रद्धधाति, परेण-कथंभूतेन ? इत्याह—‘ छउमत्थेण
जिणेण वा ’ इति । छद्मस्थेन=छादयति आत्मस्वरूपमिति छद्म-धातिकर्मचतुष्टयं,
तत्र तिष्ठति छद्मस्थः-अनुत्पन्नकेवलः, तेन गणधादिना वा=अथवा जिनेन=
जयति रागादिनिति जिनः तेन उत्पन्नकेवलज्ञानेन तीर्थकरादिना, स श्रद्धावान्
उपदेशरुचिः, उपदेशेन रुचिर्यस्य स तथा, इति=एवं ज्ञातव्यः ॥ १९ ॥

तृतीयमाज्ञारुचिमाह—

मूलम्—रागो दोसो मोहो, अन्नाणं जस्स अवर्गयं होई ।

आणाए रोयंतो, सो खलु आणारुई नामं ॥ २० ॥

છાયા—રાગો દ્વેષો મોહઃ, અજ્ઞાનં યસ્યાપગતં ભવતિ ।

આજ્ઞયા રોચમાનઃ, સ खलु આજ્ઞારુચિર્નામ ॥ ૨૦ ॥

ટીકા—‘ रागो ’ इत्यादि ।

यस्य रागः=स्नेहः, द्वेषः=अप्रीतिः, मोहः=शेषमोहनीयप्रकृतयः, अज्ञानं

अव दूसरे उपदेशरुचिका लक्षण कहते हैं—‘एएचेव’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(एएचेवउभावे-एतांश्चैव भावान्) इन्हीं अनन्तरोक्त जीवादिक
पदार्थोंका (जो-यः) जो जीव (परेण छउमत्थेण-परेण छद्मस्थेन) दूसरे
छद्मस्थ जीवों द्वारा (व-वा) अथवा (जिणेण-जिनेन) जिनेन्द्र देव द्वारा
मिले हुए उपदेशसे (सद्दहइ-श्रद्धधाति) श्रद्धान करता है वह (उवएस-
रुइत्ति नायव्वो-उपदेशरुचिरिति ज्ञातव्यः) उपदेशरुचि नामका
दूसरा सम्यग्दर्शन है ॥ १९ ॥

अव तीसरे आज्ञारुचिका लक्षण कहते हैं—‘ रागो ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जस्स-यस्य)जिस जीवके(रागो दोसो मोहो अन्नाणं रागः

હવે બીજા ઉપદેશરૂચિનું લક્ષણ કહે છે—“ ए ए चेव ” इत्यादि.

અન્વયાર્થ—ए ए चेव उ भावे-एतांश्चैव तु भावान् એજ અનન્તરોક્ત
જીવાદિક પદાર્થોનું જો-યઃ જે જીવ પરેણ ચઉમત્થેણ-પરેણ છદ્મસ્થેન બીજા
છદ્મસ્થ જીવો દ્વારા વા-વા અથવા જિણેણ-જિનેન જિનેન્દ્ર દેવ દ્વારા મળેલા
ઉપદેશથી સદ્દહઈ-શ્રદ્ધધાતિ શ્રદ્ધાન કરે છે તે ઉવएसरुइत्ति नायव्वो-उपदेशरुचिरिति
જ્ઞાતવ્ય ઉપદેશ રૂચિ નામનું બીજું સમ્યગ્દર્શન છે. ॥ ૧૯ ॥

હવે ત્રીજા આજ્ઞા રૂચિ ઉપદેશનું લક્ષણ કહે છે—“ रागो ” इत्यादि.

અન્વયાર્થ—जस्स-यस्य જે જીવને रागदोसोमोहो अन्नाण-रागद्वेषमोहः

च अपगतं=नष्टं भवति । अपगतशब्दश्च लिङ्गविपरिणामेन रागादिभिः प्रत्येकं संबध्यते । तस्य रागद्वेषमोहाज्ञानरहितस्य सर्वज्ञस्य भगवतस्तोत्रंकरस्य, आज्ञया-प्रवचनरूपा, रोचमानः=जीवादितत्त्वं तथेति प्रतिपद्यमानः, यद्वा-इह देशतोऽपगतं गम्यते, यस्य रागो देशतोऽपगतः, यस्य द्वेषोऽपि देशगतोऽपगतः, यस्य मोहोऽपि देशतोऽपगतः, यस्य अज्ञानं देशतोऽपगतम्, एतेषामपगमात्, प्रतनुरागद्वेष-मोहाज्ञानवतां छद्मस्थानामाचार्यादीनाम् आज्ञायां=उपदेशे तथाविधा आचार्या-जिनवचनं प्रमाणीकृत्य विहरन्ति, अतस्तदुपदेशे यः खलु रोचमान इत्यन्वयः । यद्वा-यस्य देशतो रागादिकमपगतं तद्व्यपगमात् रागद्वेषमोहाज्ञानानि प्रतनूनि जातानि, अतएव यो गुर्वादीनाम्, आज्ञायां=उपदेश एव रोचमानः, इत्यन्वयः । यो भवति, स खलु=निश्चयेन आज्ञारुचिर्नाम=आज्ञारुचिरिति मन्तव्यः । आज्ञायां रुचिर्यस्य स आज्ञारुचिः, 'नाम' इति स्वीकारार्थकम् ॥ २० ॥

द्वेषः मोहः अज्ञानम्) राग, द्वेष-अप्रीति, एवं मोहनीय कर्म तथा अज्ञान (अवगमं होइ-अपगतं भवति) दूर हो गया है ऐसे रागद्वेष आदिसे रहित उस सर्वज्ञ प्रभुकी (आणाए-आज्ञाया) आज्ञासे-प्रवचनरूप आदेशसे (रोयंतो-रोचमानः) जो ऐसा मानता है कि 'ये जीवादिक तत्त्व सत्य हैं असत्य नहीं हैं' (सखलु-सखलु) वह (आणारुई नाम-आज्ञारुचिर्नाम) आज्ञारुचि नामका सम्यग्दर्शन है । अथवा जिसके राग द्वेष, मोह एवं अज्ञान एक देशसे भी नष्ट हो गये हैं ऐसे सूक्ष्म राग द्वेष मोह एवं अज्ञान युक्त छद्मस्थ आचार्यादिकोंके उपदेशमें जो ऐसा मानता है कि 'ये जीवादिक तत्त्व सत्य हैं असत्य नहीं हैं' अथवा जिस श्रद्धालु के राग, द्वेष, मोह एवं अज्ञान कृश हो चुके हैं इसलिये जो गुर्वादिकके

अज्ञानम् राग, द्वेष, अप्रीति અને मोહનીયકર્મ તથા અજ્ઞાન અવગમં હોઈ-અવગતં ભવતિ દૂર થઈ ગયેલા છે. એવા રાગદ્વેષ આદિથી રહિત તે સર્વજ્ઞ પ્રભુની આણાએ-આજ્ઞાયા આજ્ઞામાં પ્રવચનરૂપ આદેશથી રોયંતો-રોચમાનઃ જે એમ માને છે કે, “આ જીવાદિક તત્ત્વ સત્ય છે, અસત્ય નથી.” સખલુ-સખલુ તે આ આણારુઈ નામ-આજ્ઞારુચિર્નામ આજ્ઞારુચિ નામનું સમ્યગ્દર્શન છે. અથવા જેનાં રાગદ્વેષ, મોહ અને અજ્ઞાનના એક દેશથી પણ નાશ પાનેલા છે એવા સૂક્ષ્મ રાગદ્વેષ અને અજ્ઞાનયુક્ત છદ્મસ્થ આચાર્ય આદિકોના ઉપદેશમાં મધ્ધમ રહીને જે એમ માને છે કે, “આ જીવાદિક તત્ત્વ સત્ય છે, અસત્ય નથી.” અથવા જે શ્રદ્ધાળુના રાગ, દ્વેષ, મોહ અને અજ્ઞાન ઘટી ગયેલા છે આ કારણે

ચતુર્થ સૂત્રરુચિમાહ—

મૂલમ્—જો સુત્તમહિજ્જંતો, સુણ્ણ ઓગાંહર્ઈ ઉ સમ્મત્તં ।

અંગેણં વહિરેણ વં, 'સો સુત્તરુહિત્તિ નાયવ્વો ॥૨૧॥

છાયા—યઃ સૂત્રમધીયાનઃ, શ્રુતેન અવગાહતે તુ સમ્યક્ત્વમ્ ।

અજ્ઞેન વાહ્યેન વા, સ સૂત્રરુચિરિતિ જ્ઞાતવ્યઃ ॥ ૨૧ ॥

ટીકા—‘ જો સુત્તમહિજ્જંતો ’ इत्यादि ।

યસ્તુ સૂત્રમ્ અધીયાનઃ=પઠન, અજ્ઞેન=આચારાજ્ઞાદિના, વાહ્યેન વા=અનજ્ઞ-પ્રવિષ્ટેન વા શ્રુતેન=શાસ્ત્રેણ અધીયમાનેન, સમ્યક્ત્વમ્ જીવાજીવાદિતત્ત્વે સમ્યગ્ ભાવરૂપં શ્રદ્ધાનમ્, અવગાહતે=પાપ્નોતિ, સ સૂત્રરુચિરિતિ જ્ઞાતવ્યઃ ॥૨૧॥

પશ્ચમં વીજરુચિમાહ—

લમ્—એગેણં અણેગાંઈં પયાંઈં, જો પસરઈં ઉ સમ્મત્તમ્ ।

ઉદાણ્ણવ તેલ્લવિંદુ, 'સો વીયરુહિત્તિ' નાયવ્વો ॥૨૨॥

છાયા—એકેન અનેકાનિ, પદાનિ યઃ પ્રસરતિ તુ સમ્યક્ત્વમ્ ।

ઉદકે ઇવ તૈલવિન્દુઃ, સ વીજરુચિરિતિ જ્ઞાતવ્યઃ ॥૨૨॥

ઉપદેશમેં રુચિ રચતા હુઆ જીવાદિક પદાર્થોંકો સત્ય માનતા હૈ ઉસકેં આજ્ઞા રુચિ નામકા સમકિત હોતા હૈ ॥ ૨૦ ॥

અવ ચૌથે સૂત્રરુચિકો કહતે હૈ—‘જો’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(જો-યઃ) (જો સુત્તમહિજ્જંતો-સૂત્રમધીયાનઃ) સૂત્રકો પઢકર (અંગેણ વહિરેણ વ સુણ્ણ-અજ્ઞેન વાહ્યેન વા શ્રુતેન) ઉસ પઠિત અંગ વાહ્ય એવં અંગપ્રવિષ્ટ સૂત્ર દ્વારા (સમ્મત્તં ઓગાહર્ઈ-સમ્યક્ત્વમવગાહતે) જીવાદિક તત્ત્વોંમેં શ્રદ્ધારૂપ રુચિકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ (સો સુત્તરુહિત્તિ નાયવ્વો -સ સૂત્રરુચિરિતિ જ્ઞાતવ્યઃ) ઉસકા નામ સૂત્રરુચિ સમ્યક્ત્વ હૈ ॥ ૨૧ ॥

જે ગુરુ આદિના ઉપદેશમાં રૂચિ રાખીને જીવાદિક પદાર્થોંને સત્ય માને છે. તેને આજ્ઞારૂચિ નામનું સમકિત થાય છે. ॥ ૨૦ ॥

હવે ચોથી સૂત્રરૂચિને કહે છે—“ જો ” इत्यादि.

અન્વયાર્થ—જે સુત્તમહિજ્જંતો-સૂત્રમધીયાનઃ સૂત્રને લાણીને અંગેણ વહિરેણ વ સુણ્ણ-અજ્ઞેન વાહ્યેન વા શ્રુતેન એ લાણેલા અંગણાહ્ય અને અંગપ્રવિષ્ટ સૂત્ર દ્વારા સમ્મત્તં ઓગાહર્ઈ-સમ્યક્ત્વમવગાહતે જીવાદિક તત્ત્વોંમાં શ્રદ્ધારૂપ રૂચિને પ્રાપ્ત કરે છે. સો સુત્તરુહિત્તિ નાયવ્વો-સ સૂત્રરુચિરિતિ જ્ઞાતવ્યઃ તેનું નામ રૂચિ સમ્યક્ત્વ છે. ॥ ૨૧ ॥

ટીકા—‘ એગેન ’ ઇત્યાદિ ।

યસ્તુ એકેન જીવાદિપદેન જ્ઞાતેન, અનેકાનિ પદાનિ=સમ્યક્થે દ્વિતીયા, ‘ અનેકેષુ=વહુષુ પદેષુ અજીવાદિષુ ’ ઇત્યર્થઃ, સમ્યક્ત્વં પ્રસરતિ-સમ્યક્ત્વરૂપઃ સન્ પ્રસરતિ, સમ્યક્ત્વમ્-રુચિઃ, આત્મનિ રુચ્યભેદોપચારાદાત્માપિ સમ્યક્ત્વમુચ્યતે રુચિરૂપેનાત્મનઃ પ્રસરણાત્ તદભેદોપચારઃ । કસ્મિન્ ક ઇવ પ્રસરતિ ?, ઉદકે=જલે તૈલબિન્દુરિવ યથા જલૈકદેશગતોઽપિ તૈલબિન્દુઃ સમગ્રં જલં વ્યાપ્નોતિ, તથા જીવાદિતત્ત્વેષુ તદેકદેશે કસ્મિન્શ્ચિદેકસ્મિન્ જીવે વાઽજીવે વા-અન્યસ્મિન્ વા તત્ત્વે યસ્ય જીવસ્ય સમ્યક્ત્વમુત્પન્નં સ જીવસ્તથાવિધક્ષયોપશમાદશેષતત્ત્વેષુસમ્યક્ત્વવાન્ ભવતિ । સઃ=એવં વિધઃ, બીજરુચિરિતિ જ્ઞાતવ્યઃ । યથા હિ બીજં ક્રમેણાનેકબીજાનાં જનકમ્, એવં જીવસ્ય રુચિર્વિષયભેદાદ્ભિન્નાનાં રુચ્યન્તરાણાં જનકં ભવતીતિ ભાવઃ ॥ ૨૨ ॥

અવ પાંચવેં બીજરુચિ નામકે સમ્યક્ત્વકો કહતે હૈં—‘ એગેન ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(ઉદાવ્વ તેલ્લબિન્દુ-ઉદકે ઇવ તૈલબિન્દુઃ) જલમેં તૈલ બિન્દુકી તરહ (એગેન-એકેન) એક પદકે જાનને માત્રસે (જો-યસ્ય) જિસકી (સમ્મત્ત-સમ્યક્ત્વમ્) શ્રદ્ધારૂપરુચિ તથાવિધ ક્ષયોપશમકે વશ (અણેગાઈં પયાઈં-અનેકેષુ પદેષુ) અનેક પદોમેં (પ્રસરઈ-પ્રસરતિ) ફેલ જાતી હૈ (સો-સઃ) વહ પુરુષ (બીયરુઈત્તિ નાયવ્વો-બીજરુચિરિતિ જ્ઞાતવ્યઃ) બીજરુચિ નામકા સમ્યક્ત્વવાલા હૈ । જિસ પ્રકાર જલમેં પ્રક્ષિપ્ત તૈલકા બિન્દુ સમગ્ર જલમેં ફેલ જાતા હૈ ઉસી પ્રકાર જીવ અથવા અજીવ આદિ એક પદાર્થમેં જિસ જીવકો સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન હોતા હૈ વહી સમ્યક્ત્વ અન્ય પદાર્થોમેં ઓ ઉસ જીવકો હો જાવે તો ઇસકા નામ બીજરુચિ સમ્યક્ત્વ હૈ । જૈસે બીજ-ક્રમશઃ અનેક બીજોંકા જનક હોતા હૈ ઇસી પ્રકાર યહ જીવકો રુચિ વિષયભેદસે ભિન્ન રુચ્યન્તરોંકી જનક હોતી હૈ ॥ ૨૨ ॥

હવે પાંચમી બીજરુચિ નામના સમ્યક્ત્વને કહે છે—“ એગેન ” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—ઉદાવ્વ તેલ્લબિન્દુ-ઉદકે ઇવ તૈલબિન્દુઃ જળમાં તેલ બિન્દુની માફક એગેન-એકેન એક પદના બાણુવા માત્રથી જો-યસ્ય જેની સમ્મત્ત-સમ્યક્ત્વમ્ શ્રદ્ધારૂપ રુચિ તથાવિધ ક્ષયોપશમના વશ અણેગાઈં પયાઈં-અનેકેનિ પદાનિ અનેક પદોમાં પ્રસરઈ-પ્રસરતિ ફેલાય બાય છે. સો-સઃ તે પુરુષ બીયરુઈત્તિ નાયવ્વો-બીજરુચિરિતિ જ્ઞાતવ્યઃ બીજરુચિ નામના સમ્યક્ત્વવાળો છે. જે પ્રમાણે જળમાં પડેલું તેલનું બિન્દુ સમગ્ર જળમાં ફેલાઈ બાય છે. એજ પ્રમાણે જીવ અથવા અજીવ આદિ એક પદાર્થમાં જે જીવને સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય છે તેજ સમ્યક્ત્વ અન્ય પદાર્થોમાં પણ તે જીવને થઈ બાય તો તેનું નામ બીજરુચિ સમ્યક્ત્વ છે જેમ બીજ ક્રમશઃ અનેક બીજોને ઉત્પન્ન કરનાર બને છે એજ પ્રમાણે આ જીવની રુચિ વિષય ભેદથી ભિન્ન રુચિ અંતરની ઉત્પાદક બને છે ॥ ૨૨ ॥

પષ્ઠમભિગમરુચિમાહ—

મૂલમ્—સો હોઈ અભિગમરૂઈ, સુચનાણં જેણં અત્થઓ દિટ્ઠં ।

एककारसं अंगाई, पइण्णगं दिट्ठिवाओ यं ॥२३॥

છાયા—સ ભવતિ અભિગમરુચિઃ, શ્રુતજ્ઞાન યેનાર્થતો દૃષ્ટમ્ ।

एकादशाङ्गानि, प्रकीर्णकं दृष्टिवादश्च ॥ २३ ॥

टीका—‘ સો હોઈ ’ ઇત્યાદિ ।

સ અભિગમરુચિ ભવતિ, યેન શ્રુતજ્ઞાનમ્ અર્થતો દૃષ્ટમ્ । કિં તત્ શ્રુતજ્ઞાન-મિત્યાશङ्कયાહ—‘ एककारसअंगाई ’ ઇત્યાદિ । એકાદશઅંગાણિ - આચારાઙ્ગાદીનિ, પ્રકીર્ણકમ્=પ્રકીર્ણકાનિ-ઉત્તરાધ્યયનાદીનિ, ‘ पइण्णगं ’ ઇત્યત્રૈક-વચનં જાતિવિવક્ષયા । તથા-દૃષ્ટિવાદઃ-દ્વાદશમઙ્ગમ્, ચ શબ્દાદુપાઙ્ગાનિ ચ-ઔપપાત્તિકાદીનિ ॥ ૨૩ ॥

સપ્તમં વિસ્તારરુચિમાહ—

મૂલમ્—દઠ્ઠવાણં સઠ્ઠભાવા, સઠ્ઠપમાણેહિં જસસ ઉવલ્લઘ્ઠા ।

सवाहिं नयविहिहियं, वित्थाररुंइत्ति नायव्वो ॥२४॥

છાયા—દ્રઘ્યાણાં સર્વભાવાઃ, સર્વપ્રમાણૈ રસ્યોપલઘ્ઠાઃ ।

सर्वैर्नयविधिभिश्च, स विस्ताररुचिरिति ज्ञातव्यः ॥२४॥

અવં છટે અભિગમ રુચિ સમ્યક્ત્વકો કહતે હૈં—‘ સો હોઈ ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(જેણં-યેન)જિસને(एककारस अंगाई-एकादशाङ्गानि)આચારાઙ્ગાદિ એકાદશ અંગોંકો (पइण्णगं-प्रकीर्णकम्) ઉત્તરાધ્યયન આદિક પ્રકીર્ણકોં કો તથા (दिट्ठिवाओ-दृष्टिवादः) દૃષ્ટિવાદ બારહવે અંગકો તથા (य-च) ચ શબ્દસે ઔપપાત્તિક આદિ ઉપાંગોંકો ઇસ પ્રકારકે (सुचनाणं-श्रुतज्ञानम्) શ્રુતજ્ઞાનકો (अत्थओ दिट्ठं-अर्थतः दृष्टम्) અર્થમે દેખા હૈ-પઢા હૈ-ઉસસે જો તત્ત્વોંમેં રુચિ હોતી હૈ ઉસકા નામ અભિગમરુચિ સમ્યક્ત્વ હૈ ॥ ૨૩ ॥

હવે છઠા અભિગમ રુચિને કહે છે—“ સો હોઈ ” ઇત્યાદિ

અન્વયાર્થ—જેણે एककारसअंगाई-एकादशाङ्गानि આચારાંગ આદિ એકાદશ અંગોંને पइण्णगं-प्रकीर्णकम् ઉત્તરાધ્યયન આદિ પ્રકીર્ણકોંને તથા दिट्ठिवाओ-दृष्टिवादः દૃષ્ટિવાદ य-च य શબ્દથી બારમા અંગને તથા ઔપપાત્તિક આદિ ઉપાંગોંને આવી રીતે सुचनाणं-श्रुतज्ञानम् શ્રુતજ્ઞાનને अत्थओ दिट्ठं-अर्थतः दृष्टम् અર્થતઃ પઢેલ છે. ॥ ૨૩ ॥

ટીકા—‘દ્વવાણં’ ઇત્યાદિ ।

દ્રવ્યાણાં=ધર્માસ્તિકાયાદીનાં, સર્વભાવાઃ=એકત્વપૃથક્ત્વાદિસમસ્તપર્યાયાઃ, તત્ર-એકત્વમ્—“ધર્મત્થિકાએ ધર્મત્થિકાયસ્સ દેસે” ઇત્યાદિ, પૃથક્ત્વમ્—“ધર્મત્થિકાયસ્સ પેસા” ઇત્યાદિ, તે સર્વપ્રમાણૈઃ=પ્રત્યક્ષાદિભિઃ સર્વૈઃ પ્રમાણૈઃ, તથા-સર્વૈર્નયવિધિભિઃ=નૈગમાદિભિર્નયભેદૈશ્ચ યસ્યોપલબ્ધાઃ, પ્રત્યક્ષાદીનાં મધ્યે યત્ર યસ્ય વ્યાપારસ્તેનૈવ પ્રમાણેન જ્ઞાતા ભવન્તિ, સ વિસ્તારરુચિરિતિ જ્ઞાતવ્યઃ ॥ ૨૪ ॥

અષ્ટમં ક્રિયારુચિમાહ—

મૂલમ્—દંસળં નાણ ચરિત્તે, તવ-વિળંણે સચ્ચ-સમિદ્ધ-ગુત્તીસુ ।

જો કિરિયાં ભાવરૂઢ, સો સ્વલુ કિરિયાંરૂઢ નામ ॥૨૫॥

અવ સાતવે વિસ્તારરુચિ સમ્યક્ત્વકો કહતે હૈં—‘દ્વવાણં’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(દ્વવાણં સર્વભાવા-દ્રવ્યાણાં સર્વભાવાઃ) ધર્માસ્તિકાયાદિ-દ્રવ્યોક્તી એકત્વ પૃથક્ત્વ આદિ સમસ્ત પર્યાયેં ઉસમેં એકત્વ અર્થાત્ એક-વચનરૂપ,; જૈસે—“ધર્મત્થિકાએ ધર્મત્થિકાયસ્સ દેસે” ઇત્યાદિ । તથા પૃથક્ત્વ અર્થાત્ બહુવચનરૂપ, જૈસે—“ધર્મત્થિકાયાસ્સ પેસા” ઇત્યાદિ । હસ પ્રકાર સર્વપર્યાયે સમસ્તપ્રમાણોં દ્વારા તથા (સર્વાર્હિ નયવિહિય-સર્વૈર્નયવિધિભિશ્ચ) સમસ્ત નૈગમાદિનયોં દ્વારા (જસ્સ ઉવલદ્ધા-યસ્ય ઉપલબ્ધાઃ) જિસ મેં જ્ઞાત હોતી હૈં ઉસકા નામ (વિસ્તારરુચિરિતિનાયવ્વો-વિસ્તારરુચિરિતિજ્ઞાતવ્યઃ) વિસ્તારરુચિ હૈ ।

જો દ્રવ્ય જિસ પ્રમાણ આદિકે દ્વારા તથા નૈગમાદિ નયોં દ્વારા જ્ઞાત હોનેકે યોગ્ય હૈં ઉન્હેં ઉસી પ્રમાણ આદિ દ્વારા જાનના હસકા નામ વિસ્તારરુચિ હૈ ॥ ૨૪ ॥

હવે સાતમી વિસ્તારરુચિ સમ્યક્ત્વને કહે છે—“દ્વવાણં” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—દ્વવાણં સર્વભાવા-દ્રવ્યાણાં સર્વભાવાઃ ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્યોની એકત્વ, પૃથક્ત્વ આદિ સમસ્તપર્યાયે તેમાં એકત્વ અર્થાત્ એકવચન જેમ કે—‘ધર્મત્થિકાએ ધર્મત્થિકાયસ્સ દેસે’ ઇત્યાદિ. પૃથક્ત્વ અર્થાત્ બહુવચન જેમ ‘ધર્મત્થિકાયસ્સ પેસા’ આવી રીતે સમસ્ત પર્યાયે સમસ્ત પ્રમાણો દ્વારા તથા સર્વપ્રમાણેર્હિ-સર્વ-પ્રમાણૈઃ સમસ્ત પ્રમાણોથી તથા સર્વાર્હિ નયવિહિય-સર્વૈર્નયવિધિભિશ્ચ સમસ્ત નૈગમાદિ નયો દ્વારા જસ્સ ઉવલદ્ધા-યસ્ય ઉપલબ્ધાઃ જેનામાં દેખાય છે એનું નામ વિસ્તારરુચિરિતિ નાયવ્વો-વિસ્તારરુચિરિતિ જ્ઞાતવ્યઃ વિસ્તાર રુચિ છે.

જે દ્રવ્ય જે પ્રમાણ આદિ દ્વારા તથા નૈગમ આદિ નયો દ્વારા જ્ઞાત થવાને યોગ્ય છે તેને એજ પ્રમાણ આદિ દ્વારા જાણવું તેનું નામ વિસ્તારરુચિ છે ॥૨૪॥

છાયા—દર્શનજ્ઞાનચારિત્રે, તપો વિનયે સત્ય-સમિતિ-ગુણિષુ ।

યઃ ક્રિયાભાવરુચિઃ, સ યત્ન ક્રિયારુચિર્નામ ॥ ૨૫ ॥

ટીકા—‘દંસનનાણચરિત્તે’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થઃ પ્રસિદ્ધઃ । દર્શનાદ્યાચારાનુષ્ઠાને યસ્ય ક્રિયાતો ભાવતશ્ચ રુચિરસ્તિ
સ યત્ન ક્રિયારુચિર્નામ-ક્રિયારુચિરિતિમન્તવ્યઃ ॥ ૨૫ ॥

નવમં-સંક્ષેપરુચિમાહ—

મૂલમ્—અણભિગ્ગહિયકુદિટ્ઠી, સંખેવરુઈત્તિ હોઈં નાયંવો ।

અવિસારંઓ પવંયણે, અણભિગ્ગહિઓ યં સેસેસુ ॥૨૬॥

છાયા—અનભિગૃહીતકુદ્દષ્ટિઃ સંક્ષેપરુચિરિતિ ભવતિ જ્ઞાતવ્યઃ ।

અવિશારદઃ પ્રવચને, અનભિગૃહીતશ્ચ શેષેષુ ॥ ૨૬ ॥

ટીકા—‘અણભિગ્ગહિયકુદિટ્ઠી’ ઇત્યાદિ ।

યસ્તુ—અનભિગૃહીતકુદ્દષ્ટિઃ=અનભિગૃહીતા-અનજ્ઞીકૃતા, કુદ્દષ્ટિઃ—સૌગત-
મતાદિરૂપા, યેન સ તથા, પ્રવચને=સર્વજ્ઞશાસને, અવિશારદઃ=અલ્પનિપુણઃ, શેષેષુ

અવ આઠવેં ક્રિયા રુચિ સમ્યક્ત્વકો કહતે હૈં—‘દંસન’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(દંસનનાણચરિત્તે-દર્શનજ્ઞાનચારિત્રે)દર્શન, જ્ઞાન ચારિત્રમં,
(તવવિણે સચ્ચસમિદ્ગુત્તિસુ-તપો વિનયે સત્યસમિતિગુણિષુ) તપ,
વિનય, સત્ય, સમિતિ એવં ગુણિયોમં (જો-યઃ) જિસ જીવકો (કિરિયા
ભાવરુઈ-ક્રિયા ભાવરુચિઃ) ક્રિયા ઓર ભાવસે રુચિ હોતી હૈ (સો યત્ન
કિરિયારુઈનામ-સ યત્ન ક્રિયા રુચિર્નામ) વહ નિશ્ચય ક્રિયારુચિ
સમ્યક્ત્વ હૈ ॥ ૨૫ ॥

અવ નૌવેં સંક્ષેપરુચિ સમ્યક્ત્વકો કહતે હૈં—‘અણભિગ્ગહિયં’ ઇત્યાદિ ।

(અણભિગ્ગહિય કુદિટ્ઠી-અનભિગૃહીતકુદ્દષ્ટિઃ) સૌગતાદિક મત

હવે આઠમા ક્રિયારૂપી સમ્યક્ત્વને કહે છે—“દંસન” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—દંસનનાણચરિત્તે-દર્શનજ્ઞાનચારિત્રે દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રમાં,
તવવિણે સચ્ચ સમિદ્ગુત્તિસુ-તપો વિનયે સત્ય સમિતિગુણિષુ તપ, વિનય, સત્ય,
સમિતિ અને ગુણિયોમાં જો-યઃ જે હવે કિરિયા ભાવરુઈ-ક્રિયાભાવરુચિઃ ક્રિયા
અને ભાવથી રૂચિ થાય છે તે સા યત્ન કિરિયારુઈ નામ-સ યત્ન ક્રિયારુચિર્નામ
તે નિશ્ચય ક્રિયારૂપી સમ્યક્ત્વ છે. ॥ ૨૫ ॥

હવે નવમા સંક્ષેપ રૂચિ સમ્યક્ત્વને કહે છે—“અણભિગ્ગહિયં” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—અણભિગ્ગહિય કુદિટ્ઠી-અનભિગૃહીત કુદ્દષ્ટિઃ સૌગતાદિક મતરૂપ

—કપિલાદિપ્રણીતપ્રવચનેષુ અનભિગૃહીતઃ—અનભિજ્ઞશ્ચ, સ સંક્ષેપરુચિરિતિ જ્ઞાત-
વ્યો ભવતિ । અયં ભાવઃ—યસ્ત્વેવં ધૂતઃ સ સંક્ષેપેણૈવ ચિલાતીપુત્રવત્ પ્રશમાદિપદ-
ત્રયેણ તત્ત્વરુચિ પ્રાપ્નોતિ, સ સંક્ષેપરુચિરુચ્યત ઇતિ ॥ ૨૬ ॥

દશમં—ધર્મરુચિમાહ—

મૂલમ્—જો અત્થિકાયધર્મમ્, સુયધર્મમ્ સ્વલુ ચરિત્તધર્મમ્ ચ ।

સર્દહઈ જિણામિહિયં, સો ધર્મરુઈત્તિ નાયવ્વો ॥૨૭॥

છાયા—યોઽસ્તિકાયધર્મ, શ્રુતધર્મ સ્વલુ ચારિત્રધર્મ ચ ।

શ્રદ્ધધાતિ જિનામિહિતં, સ ધર્મરુચિર્જ્ઞાતવ્યઃ ॥ ૨૭ ॥

ટીકા—“ જો અત્થિકાયધર્મમ્ ” ઇત્યાદિ ।

યઃ સ્વલુ જિનામિહિતં=તીર્થકરોક્તમ્, અસ્તિકાયધર્મમ્=અસ્તિકાયનાં-ધર્મા-
દીનાં ધર્મઃ-ગત્યુપપ્ત્તિમાદિસ્તં, શ્રુતધર્મમ્=અજ્ઞપ્રવિષ્ટાનંજ્ઞપ્રવિષ્ટભેદેન દ્વિવિધમાગમં,

રૂપ કુદૃષ્ટિ જિસને અંગીકાર નહીં કરે પરંતુ (અવિસારઓ પવચણે-
અવિશારદઃ પ્રવચને) સર્વજ્ઞ શાસનોમાં જો અલ્પકુશલ છે—થોડા જાનકાર
છે જો (સેસેસુ અણભિગ્ગહિઓ-શેષેષુ અનભિગૃહીતઃ) કપિલાદિ
પ્રણીત પ્રવચનોમાં અનભિગૃહીત અર્થાત્ उनके तत्त्वोंको नहीं ग्रहण किया
છે એવે વ્યક્તિકી તત્ત્વરુચિકા નામ (સંક્ષેવરુઈત્તિ હોઈ નાયવ્વો-સંક્ષેપ-
રુચિરિતિભવતિ જ્ઞાતવ્યઃ) સંક્ષેપરુચિ સમ્યક્ત્વ છે । જો વ્યક્તિ કપિલાદિક
પ્રણીત સિદ્ધાન્તોંકા જાનકાર નહીં છે તો ચિલાતી પુત્રકી તરફ પ્રશમાદિ
પદત્રયસે તત્ત્વરુચિકો પ્રાપ્ત કર લેતા છે । इसीका नाम संक्षेपरुचि है ॥ २६ ॥

અવ દસવેં ધર્મરુચિ સમ્યક્ત્વકો કહતે છે—‘જો’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(જો-યઃ) જો મનુષ્ય (જિણામિહિયં-જિનામિહિતમ્) તીર્થકરો
દ્વારા કથિત (અત્થિકાયધર્મમ્-અસ્તિકાયધર્મમ્) ધર્માદિક દ્રવ્યોંકે ધર્મકી

કુદૃષ્ટિ જેણે અંગિકાર કરેલ નથી અવિસારઓ પવચણે-અવિશારદઃ પ્રવચનેઃ
પરંતુ સર્વજ્ઞશાસનોમાં જે અકુશળ થોડું જાણકાર છે. સેસેસુ અણભિગ્ગહિઓ-
શેષેષુ અનભિગૃહીતઃ જે કપિલાદિ પ્રણીત પ્રવચનોમાં અનભિગૃહીત એવી વ્યક્તિની
તપશ્ચિનું નામ સંક્ષેવરુઈત્તિ હોઈ નાયવ્વો-સંક્ષેપરુચિરિતિ ભવતિ જ્ઞાતવ્યઃ સંક્ષેપ
રુચિ સમ્યક્ત્વ છે. જે વ્યક્તિ કપિલાદિ પ્રણીત સિદ્ધાંતોના જાણકાર નથી તે
ચિલાતીપુત્રની માફક પ્રશમાદિપદત્રયથી તત્ત્વરુચિને પ્રાપ્ત કરી લે છે. આનું
નામ સંક્ષેપ રુચિ છે. ॥ ૨૬ ॥

હવે દશમા ધર્મરુચિ સમ્યક્ત્વને કહે છે—“ જો ” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—જે મનુષ્ય જિણામિહિયં-જિનામિહિત તીર્થકરો દ્વારા કથિત
અત્થિકાયધર્મ-આસ્તિકાયધર્મ ધર્માદિક દ્રવ્યોના ધર્મની ગતિ આદિમાં ઉદા-

ચારિત્રધર્મ-સામાયિકાદિં વા, શ્રદ્ધાતિ । ઇહ ચ શબ્દો વાર્થકઃ । સ ધર્મરુચિઃ= ધર્મેષુ-પર્યાયેષુ, ધર્મે વા-શ્રુતધર્માદૌ રુચિ ર્યસ્ય સ તથેતિ જ્ઞાતવ્યઃ ॥ ૨૭ ॥

અયં સમ્યક્ત્વવાનિતિ કથં જ્ઞાયતે ઇત્યાશङ्ક્યાહ—

મૂલમ્—પરમત્થસંસ્થવો વા, સુદિદ્ધ પરમત્થસેવણં વા વિ ।

વાવન્નકુદંસણવજ્જણા યં, સંમત્તસદ્દહણા ॥૨૮॥

છાયા—પરમાર્થસંસ્તવો વા, સુદૃષ્ટપરમાર્થસેવનં વાઽપિ ।

વ્યાપન્નકુદર્શનવર્જનં ચ, સમ્યક્ત્વશ્રદ્ધાનમ્ ॥ ૨૮ ॥

ટીકા—‘ પરમત્થ સંસ્થવો વા ’ ઇત્યાદિ ।

પરમાર્થસંસ્તવઃ=પરમાઃ તાત્ત્વિકા વસ્તુરૂપા યે અર્થાઃ—જીવાદયઃ પદાર્થાસ્તેષાં સંસ્તવઃ—ગુણકીર્તનં, યદ્વા—પુનઃ પુનર્ભાવનાજનિતઃ પરિચયઃ ૧, વા શબ્દઃ સમુચ્ચયે, અપિ ચ—સુદૃષ્ટપરમાર્થસેવનં=સુસ્થુ દૃષ્ટાઃ—ઉપલબ્ધાઃ, પરમાર્થાઃ—જીવાદયો યૈસ્તે

ગતિ આદિમેં ઉદાસીન રૂપસે સહાયતા કરને આદિ સ્વભાવકી—તથા (સુયધર્મં સ્વલુ-શ્રુતધર્મં સ્વલુ) શ્રુતધર્મકો, અંગપ્રવિષ્ટકે ભેદસે દો પ્રકાર કે આગમકી તથા (ચરિત્તધર્મં ચ-ચારિત્રધર્મં ચ) સામાયિક આદિ ચારિત્ર ધર્મકી(સદ્દહૃ-શ્રદ્ધાતિ) શ્રદ્ધા કરતાહૈ (સ ધર્મરુચિરિતિ જ્ઞાતવ્યઃ) ઉસ વ્યક્તિકી ઉસ તત્ત્વરુચિકા નામ ધર્મરુચિ હૈ ॥ ૨૭ ॥

‘ હસ અમુક પ્રાણીમેં સમ્યક્ત્વ હૈ ’ યહ કૈસે જાના જાતા હૈ હસકે લિયે સૂત્રકાર કહતે હૈ—‘ પરમત્થે ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(પરમત્થસંસ્થવો વા-પરમાર્થસંસ્તવો વા)તાત્ત્વિક જીવાદિક-પદાર્થોંકા સંસ્તવ-ગુણોત્કીર્તન કરના ૧, (સુદિદ્ધપરમત્થસેવણં—સુદૃષ્ટપરમાર્થ

સિન રૂપથી સહાયતા કરવા આદિ સ્વભાવના સુયધર્મં સ્વલુ-શ્રુતધર્મં સ્વલુ તથા શ્રુત ધર્મને અંગ પ્રવિષ્ટ અનંગ પ્રવિષ્ટના ભેદથી બે પ્રકારના આગમની તથા ચરિત્તધર્મં ચ-ચારિત્રધર્મં ચ સામાયિક આદિ ચારિત્ર ધર્મની સદ્દહૃ-શ્રદ્ધાતિ શ્રદ્ધા કરે છે તે વ્યક્તિની એ તત્ત્વ રૂચિનું નામ ધર્મરૂચિ છે. ॥ ૨૭ ॥

‘ આ અમુક પ્રાણીમાં સમ્યક્ત્વ છે એ કઈ રીતે બાણી શકાય છે એને માટે સૂત્રકાર કહે છે—“ પરમત્થે ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—પરમત્થસંસ્થવો વા-પરમાર્થસંસ્તવો વા તાત્ત્વિક જીવાદિક પદાર્થોંકા સંસ્તવ-ગુણોત્કીર્તન કરના ૧, (સુદિદ્ધપરમત્થસેવણ-સુદૃષ્ટપરમાર્થસેવનમ્ સારી

सुदृष्टपरमार्थाः—आचार्यादयस्तेषां सेवनं—पर्युपासनम् २, 'वा' इत्यनुक्तसमुच्चयार्थकः, यथाशक्ति तद्वैयावृत्ये प्रवृत्तिश्चेत्यर्थः, अपि च—व्यापन्नकुदर्शनवर्जनम्=इह दर्शन शब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते, ततो व्यापन्नदर्शनाः कुदर्शना इति पदद्वयं बोध्यम्, व्यापन्न—विनष्टं दर्शनं येषां ते व्यापन्नदर्शनाः यै सम्यक्त्वं लब्ध्वाऽपि तथाविध-कर्मोदयाद् वान्तं ते, तथा कुत्सितं दर्शनं येषां ते कुदर्शनाः शाक्यादयस्तेषां च वर्जनं परिहार, व्यापन्नकुदर्शनवर्जनं च ३ 'व्यापन्नकुदर्शनसंगात् सम्यक्त्वमालिन्त्यं माभूदित्यभिप्रायेण तत्संगवर्जनमितिभावः । सम्यक्त्वश्रद्धानं—सम्यक्त्वं श्रद्धीयते अस्तीति प्रतिपद्यतेऽनेनेति सम्यक्त्वश्रद्धानं, परमार्थसंस्तवादिकं प्रत्येकं सम्यक्त्व-सत्तायाः प्रतिबोधकमित्यर्थः । दृष्टिलिङ्गैः सम्यक्त्वं श्रद्धीयते इतिभावः ॥२८॥

इत्थं सम्यक्त्वस्य लिङ्गान्यभिधाय सम्प्रति तस्यैव माहात्म्यमाह—

मूलम्—नत्थि चरित्तं सम्मत्तविहूणं, दंसणे उ भईयव्वं ।

सम्मत्तचरित्ताइं, जुगवं पुंवं वं सम्मत्तं ॥२९॥

सेवनम्) अच्छी तरहसे जीवादिकरूप परमार्थोंके देखनेवाले आचार्यादि-कोंकी भावपूर्वक सेवा करना—उनकी शक्त्यनुसार वैयावृत्ति करना २, तथा जिन्होंने (वावन्नकुदंसणावज्जणा य—व्यापन्नकुदर्शनवर्जना च) सम्यक्त्व-प्राप्त कर वमित कर दिया है ऐसे व्यापन्न—नष्ट दर्शनवाले व्यक्तियोंका संसर्ग छोड़ना अर्थात् समकित को जिसने वमन किया हो उसका संसर्ग छोड़ना ३ तथा शाक्यादिक कुदृष्टियोंका परिहार करना ४, इन चिह्नोंसे जीवमें(सम्मत्तसद्वहण—सम्यक्त्वश्रद्धानम्)सम्यक्त्वका सद्भाव ख्या-पित होता है। व्यापन्न एवं कुदर्शनोंका परिहार इसलिये कहा गया है कि इनके संगसे सम्यक्त्व मलिन हो जाता है। अतः वह मलिन न हो सके इसलिये इनका परिहार ही श्रेयस्कर है ॥२८॥

रीते ७वादिक् ३५ परमार्थोंने जेवावाणा आचार्यादिकोंने भावपूर्वक सेवा करवी तेमनी शक्यता मुज्ज वैयावृत्ति करवी, (२) तथा जेमणे वावण्णकुदंसणवज्ज-णाय—व्यापन्नकुदर्शनवर्जनं च सम्यक्त्वने प्राप्त करीने तेने पाछुं छोडी दीधेल छे जेवी व्यापन्न—नष्ट दर्शनवाणी व्यक्तिने। संसर्ग छोडवो। (३) तथा शाक्यादिक कुदृष्टियोंनी संगत न करवी (४) आवा चिन्होथी ७वमां सम्मत्तसद्वहणा—सम्यक्त्वश्रद्धानम् सम्यक्त्वने सद्वभाव ज्यापित थाय छे. व्यापन्न अने कुदर्शनोंने त्याग जे माटे जताववामां आवेल छे के, तेना संगथी सम्यक्त्व मलिन थई जाय छे. आथी जे मलिन न जने आ माटे जेवा-जोने त्याग श्रेयस्कर छे. ॥ २८ ॥

છાયા—નાસ્તિ ચારિત્રં સમ્યક્ત્વે વિહીનં, દર્શને તુ ભક્તવ્યમ્ ।

સમ્યક્ત્વચારિત્રે, યુગપત્ પૂર્વં વા સમ્યક્ત્વમ્ ॥૨૯॥

ટીકા—‘ નત્થિ ચરિત્તં ’ ઇત્યાદિ ।

ચારિત્રં સમ્યક્ત્વવિહીનં નાસ્તિ, ઉપલક્ષણત્વાન્નાસીત્ ન ભવિષ્યતિ ચ ।

અયં ભાવઃ યાવત્ સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિર્ ન સ્યાત્ તાવદભાવચારિત્રં ન સ્યાદિતિ ।

દર્શને=સમ્યક્ત્વે તુ સતિ ભક્તવ્યમ્=ચારિત્રં ભવતિ વા, ન વા ભવતિ । અતઃ કિમ્ ?

ઇત્યાશંક્યાહ—‘ સમ્મત્તચરિત્તાઈ ’ ઇત્યાદિ । સમ્યક્ત્વચારિત્રે યુગપત્=એકસ્મિન્-

કાલે સમુત્પદ્યેતે ઇતિ શેષઃ । પૂર્વં વા=ચારિત્રોત્પત્તેઃ પ્રાગપિ વા સમ્યક્ત્વમુત્પદ્યતે ।

યદા યુગપદુત્પત્તિસ્તદા તયોઃ સહ ભાવઃ, યદા તુ પૂર્વં સમ્યક્ત્વં તદા તત્ર ચારિત્રં

ભાજ્યમિતિ ભાવઃ ॥ ૨૯ ॥

इस प्रकार सम्यक्त्वके चिह्नोंको प्रगट कर अब सूत्रकार उसके माहात्म्यको कहते हैं—‘नत्थिचरित्तं’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(सम्मत्तविहूणं चरित्तं नत्थि—सम्यक्त्वविहीनं चारित्रं नास्ति) सम्यक्त्वसे रहित सम्यक्चारित्र न हुआ है न होगा, और न होता है । अर्थात् जबतक सम्यक्त्वकी प्राप्ति नहीं होती है तब तक भाव चारित्र भी नहीं होता है । भाव चारित्रके होने पर नियमतः सम्यक्त्वका सहभाव माना गया है । परन्तु (दंसणे उ भइयव्वं—दर्शने तु भक्तव्यम्) सम्यक्त्वके होने पर ऐसा नियम नहीं है कि चारित्र अवश्य होवे ही-होवे भी और नहीं भी होवे । (सम्मत्तचरित्ताइं जुगवं—सम्यक्त्व चारित्रे युगपत्) जब ये दोनों एक कालमें उत्पन्न होते हैं तब इनका सहभाव माना जाता है । परन्तु (पुव्वं व सम्मत्तं—पूर्व व सम्यक्त्वम्) जिस समय पहिले सम्यक्त्व

આ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વનાં ચિન્હોને પ્રગટ કરી હવે સૂત્રકાર તેના મહાત્મ્યને બતાવે છે —“ નત્થિ ચરિત્તં ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—સમ્મત્ત વિહૂણં ચરિત્ત નત્થિ—સમ્યક્ત્વવિહીનં ચારિત્રં નાસ્તિ સમ્યક્ત્વથી રહિત સમ્યક્ ચારિત્ર ન થયેલ હોય ન થવાતું હોય અને ન તો થાય છે. અર્થાત્ જ્યાં સુધી સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થતી નથી ત્યાં સુધી ભાવચારિત્ર પણ થતું નથી. ભાવચારિત્રના થવાથી નિયમતઃ સમ્યક્ત્વનો સહભાવ માનવામાં આવેલ છે. પરંતુ દસણે ઉ મહિયવ્વ—દર્શને તુ ભક્તવ્યમ્ સમ્યક્ત્વના હોવાથી એવો નિયમ નથી કે ચારિત્ર અવશ્ય હોય જ—હોય પણ અને ન પણ હોય. સમ્મત્તચરિત્તાઈં જુગવ—સમ્યક્ત્વચારિત્રે યુગપત્ જ્યારે એ બન્ને એક કાળમાં ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે એનો સહભાવ માનવામાં આવે છે. પરંતુ પુવ્વં વ સમ્મત્તં—પૂર્વ

અન્યન્ન—

મૂલમ્—નાદંસંણિસ્સ નાણં, નાણેણ વિણા નં હોંતિ ચરણગુણા ।

અંગુણિસ્સ નંતિ મોક્ખો, નંતિ અમોક્ખસ્સ નિર્વવાણં ॥૩૦॥

છાયા—નાદર્શનિનો જ્ઞાનં, જ્ઞાનેન વિના ન ભવન્તિ ચરણગુણાઃ ।

અંગુણિનો નાસ્તિ મોક્ષઃ, નાસ્તિ અમોક્ષસ્ય નિર્વાણં ॥ ૩૦ ॥

ટીકા—‘ નાદંસંણિસ્સ ’ इत्यादि—

અદર્શનિનઃ=સમ્યક્ત્વરહિતસ્ય જ્ઞાનં=સમ્યક્જ્ઞાનં ન ભવતિ, જ્ઞાનેન સમ્યક્-જ્ઞાનેન વિના ચરણગુણાઃ=ચરણ-વ્રતાદિ, ગુણાઃ-પિંડવિશુદ્ધિઆદયશ્ચ ન ભવન્તિ, અંગુણિનઃ=ગુણરહિતસ્ય ચરણરહિતસ્ય ચેત્યર્થઃ, ગુણાનાં ચરણાવિનાભાવિત્વાત્ ।

હો જાતા હૈં ઉસ સમય ઉસ આત્મામેં ચારિત્ર ભાજ્ય કહા ગયા હૈં અર્થાત્ ચારિત્ર હો યા ન ભી હો ॥૨૯॥

ફિર ભી સમ્યક્ત્વકે માહાત્મ્યકો કહતે હૈં—‘નાદંસંણિસ્સ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(અદંસંણિસ્સ નાણં ન-અદર્શનિનો જ્ઞાનં ન) સમ્યક્ત્વસે રહિત જો જીવ હૈં ઉસકા જ્ઞાન સમ્યક્જ્ઞાન નહીં માના ગયા હૈં । તથા(નાણેણ વિણા ચરણગુણા નહોંતિ-જ્ઞાનેન વિના ચરણગુણા ન ભવન્તિ) સમ્યક્ જ્ઞાનકે વિના ચરણ-વ્રતાદિક, તથા ગુણ-પિંડવિશુદ્ધિ આદિ નહીં હોતે હૈં । (અંગુણિસ્સ મોક્ખો નતિ-અંગુણિનો મોક્ષો નાસ્તિ) અંગુણીકે-ગુણ એવં ચરિત્રસે વિહીન મનુષ્યકો સકલકર્મક્ષયરૂપ મુક્તિકી પ્રાપ્તિ નહીં હોતી હૈં । ગુણોંકો ચારિત્રવિનાભાવી કહા ગયા હૈં । ઇસલિયે “અંગુણી” ઇસ પદસે “ચારિત્ર રહિત” કા ભી ગ્રહણ હુઆ હૈં । (અમોક્ષસ્સ નિર્વવાણં-

વા-સમ્યક્ત્વમ્ જે વખતે પહેલાં સમ્યક્ત્વ થઈ જાય છે. એ વખતે એ આત્મામાં ચારિત્ર, ચારિત્રભાજ્ય બતાવવામાં આવેલ છે. અર્થાત્ ચારિત્ર હો કે ન પણ હો. ॥૨૯॥

ફરીથી સમ્યક્ત્વના મહાત્મ્યને કહે છે—“નાદંસંણિસ્સ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—અદંસંણિસ્સ નાણં ન-અદર્શનિનો જ્ઞાનં ન સમ્યક્ત્વથી રહિત જે જીવ છે. એમનું જ્ઞાન સમ્યક્ જ્ઞાન માનવામાં આવેલ નથી. તથા નાણેણ વિણા ચરણગુણા ન હોંતિ-જ્ઞાનેન વિના ચરણગુણા ન ભવન્તિ સમ્યક્ જ્ઞાનના વગર ચરણ-વ્રતાદિક, તથા ગુણ-પિંડ વિશુદ્ધિ આદિ થતાં નથી. અંગુણિસ્સ મોક્ખો નતિ-અંગુણિનો મોક્ષો નાસ્તિ અંગુણિને-ગુણ અને ચારિત્રથી વિહીન મનુષ્યને સકલ કર્મક્ષયરૂપ મુક્તિની પ્રાપ્તિ થતી નથી. ગુણોને ચારિત્ર વિના ભાવી બતાવવામાં આવેલ છે. આ માટે “અંગુણિ” આ પદથી “ચારિત્ર રહિત” નું

મોક્ષઃ સકલકર્મક્ષયરૂપઃ, નાસ્તિ=ન ભવતિ । અમોક્ષસ્ય=અક્ષપિતકર્મણઃ નિર્વાણં=સીદ્ધિગતિઃ, નાસ્તિ ન ભવતિ ।

તદત્ર પૂર્વસૂત્રેણ મોક્ષહેતોશ્ચારિત્રસ્ય સમ્યક્ત્વાઽભાવ એવ ભવનં તન્માહાત્મ્યમુક્તમ્, અનેન તુ સૂત્રેણ સમ્યક્ત્વાભાવે ઉત્તરોત્તર ગુણા ન ભવન્તીતિ, પ્રતિવોધિતમ્ ॥૩૦॥

સમ્યક્ત્વસ્યાષ્ટવિધાચારાન્ પ્રાહ—

મૂલમ્—નિસ્સંકિયં નિક્કંચિય, નિર્વિવૃત્તિગિચ્છા અમૂઢદિદ્ઢીયં ।

—ઉવવૂહ—થિરીકરણે, વચ્છલ્લ—પ્રભાવણે અદ્ઢ ॥૩૧॥

છાયા—નિઃશક્લિતં નિષ્કાક્લિતં, નિર્વિચિકિત્સમ્ અમૂઢદષ્ટિશ્ચ ।

—ઉપવૃહાસ્થિરીકરણે, વાત્સલ્ય પ્રભાવને અષ્ટ ॥ ૩૧ ॥

ટીકા—‘નિસ્સંકિય’ इत्यादि ।

નિઃશક્લિતં=શક્લિતં-શક્લનં દેશતઃ સર્વતશ્ચ શક્લારૂપં, તદ્ભાવો નિઃશક્લિતમ્ ૧, તથા — નિષ્કાક્લિતં = કાક્લિતં કાક્લ્ષણં, અન્યાન્યદર્શનાભિલાપરૂપં તદ્ભાવો

નત્થિ-અમોક્ષસ્ય નિર્વાણં નાસ્તિ) જવતક સકલકર્મો કા નાશ નહીં હોતા હૈ તવતક ઉસ અમોક્ષ-અમુક્ત જીવકો સિદ્ધિગતિ કા લાભ નહીં હોતા હૈ ।

પૂર્વ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકારને મોક્ષકે હેતુ ભૂત ચારિત્રકા સમ્યક્ત્વકે સદ્ભાવમેં હી સદ્ભાવ કહા હૈ યહી સમ્યક્ત્વકા માહાત્મ્ય હૈ । તથા હસ સૂત્ર દ્વારા સમ્યક્ત્વકે અભાવમેં ઉત્તરોત્તર ગુણ નહીં હોતેહૈ યહ કહા હૈ ॥૩૦॥

અવ સમ્યક્ત્વકે આઠ આચારોંકો સૂત્રકાર કહતે હૈ— ‘નિસ્સંકિય’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—નિઃશક્લિત ૧, નિષ્કાક્લિત ૨, નિર્વિચિકિત્સા ૩, અમૂઢદષ્ટિ ૪, ઉપવૃહા ૫, સ્થિરીકરણ ૬, વાત્સલ્ય ૭, એવં પ્રભાવના ૮, યે આઠ આચાર હૈ । (નિસ્સંકિયં-નિઃશક્લિતમ્) જિનેન્દ્ર પ્રતિપાદિત તત્ત્વોંમેં એકદેશ અથવા

પણુ ગ્રહણુ થયેલ છે. અમોક્ષસ નિર્વાણ નત્થિ-અમોક્ષસ્ય નિર્વાણ નાસ્તિ ન્થા સુધી સઘળા કર્મોનો નાશ થતો નથી ત્યાં સુધી એ અમુક્ત બવને સિદ્ધ ગતિનો લાભ થતો નથી.

આગલા સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકારે મોક્ષના હેતુભૂત ચારિત્રનો સમ્યક્ત્વના સદ્ભાવમાં જ સદ્ભાવ બતાવેલ છે. આજ સમ્યક્ત્વનું મહાત્મ્ય છે. તથા આ સૂત્ર દ્વારા સમ્યક્ત્વના અભાવમાં ઉત્તરોત્તર ગુણ હોતા નથી એ બતાવેલ છે. ॥૩૦॥

હવે સમ્યક્ત્વના આઠ આચારોને સૂત્રકાર બતાવે છે—“નિસ્સંકિય” इत्यादि.

અન્વયાર્થ—નિઃશક્લિત, ૧ નિષ્કાક્લિત, ૨ નિર્વિચિકિત્સા, ૩ અમૂઢ દષ્ટી, ૪ ઉપવૃહા, ૫ સ્થિરીકરણ, ૬ વાત્સલ્ય, ૭ અને પ્રભાવના, ૮ આ આઠ ૧૨ છે. નિસ્સંકિય-નિઃશક્લિત બનેન્દ્ર પ્રતિપાદિત તત્ત્વોમાં એકદેશ અથવા

નિષ્કાઙ્ક્ષિતં૨, 'નિસ્સંકિય' 'નિક્કંચિય' इत्युभयत्रानुस्वारलोपः आर्षत्वात् ।
 निर्विचिकित्सं=विचिकित्सा फलं प्रति संदेहः, किमेतावतोमहतस्तप-संयमाराधन
 क्लेशस्य फलं स्यान्नवा' इति तदभावो निर्विचिकित्सम्, तथा-अमूढदृष्टिः=
 अमूढा-मोहरहिता कुतीर्थिदर्शनं बहुजनमान्यमस्ति, तस्मादस्मद्दर्शनं निन्द्यमिति
 मोहाभावात्, तादृशी दृष्टिः-अनिन्द्यं श्रद्धेयमस्मद्दर्शनमिति, बुद्धिरूपा सा च ।
 अयमान्तरश्चतुर्विध आचारः प्रदर्शितः, अथः बाह्यमाचार माह--'उबवूह' इत्यादि ।

उपबृंह्यास्थिरीकरणे = उपबृंह्या - दर्शनादिगुणवतां प्रशंसनेन तत्तद्गुणवर्धनं,
 स्थिरीकरणं-स्वीकृतधर्मानुष्ठानं प्रति सीदतां स्थैर्यापादनं, तयोर्द्वन्द्वसमासः ।

सर्वदेशसे शंका नहीं करनी शंकितवृत्ति नहीं रखना-इसका नाम
 निःशंकित है १ । (निकांखिय-निष्काङ्क्षितम्) अन्य२ दर्शनोंकी अभिलाषा-
 रूप कांक्षा का त्याग करना निष्कांक्षित है २ । (निर्विवितिगिच्छा-निर्वि-
 चिकित्सा) फलके प्रति संदेह करना जैसे यह विचारना कि 'क्या इतनीबड़ी
 भारी तपस्या या संयमकी आराधना करनेरूप क्लेशका फल होगा या नहीं?

यह विचिकित्सा है । इस प्रकारकी विचिकित्सा नहीं करना यह
 निर्विचिकित्सा है । ३ (अमूढ दिष्टी य-अमूढदृष्टिश्च) मोहरहित दृष्टिका
 नाम अमूढ दृष्टि है । 'कुतीर्थिक दर्शन बहुजनों द्वारा मान्य है इसलिये
 हमारा दर्शन निंद्य है' इसका नाम मूढ दृष्टि है । इस तरहकी दृष्टिका
 अभाव अर्थात् 'हमारा दर्शन अनिंद्य है अतः वह श्रद्धेय है' ऐसी-बुद्धि
 का होना इसका नाम अमूढदृष्टि है ४ । इस प्रकार निःशंकित, निष्कां
 क्षित, निर्विचिकित्सा एवं अमूढदृष्टि, ये चार अन्तरंग आचार हैं ।

સર્વ દેશમાં શંકા ન કરવી શંકિત વૃત્તિ ન રાખવી. આનું નામ નિઃશંકિત
 છે ૧ નિક્કંચિય-નિષ્કાઙ્ક્ષિત બુદ્ધા બુદ્ધા દર્શનોની અભિલાષારૂપ આકાંક્ષાનો
 ત્યાગ કરવો નિષ્કાંક્ષિત છે. ૨ નિર્વિવિતિગિચ્છા-નિર્વિચિકિત્સા ફળની આખંતમાં
 શંકાશિલ થવું. જેમ એ વિચારવું કે, શું આટલી ભારે તપસ્યા અને સંયમની
 આરાધના કરવારૂપ કાર્યનું ફળ મળશે કે નહીં ? આ વિચિકિત્સા છે. આ
 પ્રમાણે વિચિકિત્સા ન કરવી એ નિર્વિચિકિત્સા છે. ૩ અમૂઢદ્વિટીય-અમૂઢદૃષ્ટિશ્ચ
 મોહ રહિત દૃષ્ટિનું નામ અમૂઢ દૃષ્ટિ છે. “કુતિર્થીક દર્શન બહુજનો દ્વારા
 માન્ય છે. આ કારણે અમારું દર્શન નિંદ્ય છે” આનું નામ મૂઢદૃષ્ટિ છે. આ
 પ્રકારની દૃષ્ટિનો અભાવ અર્થાત “અમારું દર્શન અનિંદ્ય છે આથી તે શ્રદ્ધા
 વાળું છે” આવી બુદ્ધિનું થવું તેનું નામ અમૂઢદૃષ્ટિ છે. ૪ આ પ્રમાણે
 નિઃશંકિત, નિષ્કાંક્ષિત, નિર્વિચિકિત્સા, અને અમૂઢદૃષ્ટિ, એ ચાર અન્તરંગ

વાત્સલ્ય-સાધર્મિકજનસ્ય ભક્તપાનાદિના ઉચિત પ્રતિપત્તિકરણં, તત્ત્વ પ્રભાવનાં
ચ સ્વતીર્થોન્નતિહેતુ ચેષ્ટાસુ પ્રવર્તનં, વાત્સલ્યપ્રભાવને । અષ્ટ=અષ્ટ સંખ્યકા એતે
દર્શનાચારા ભવન્તીતિ શેષઃ । એતૈરષ્ટભિરાચારૈ સમ્યક્ત્વં પુષ્ટં ભવતિ ।

એતત્ત્વ જ્ઞાનાચારાદ્યુપલક્ષણમ્ । યદ્વા-જ્ઞાનાચારં વિહાય યદ્ દર્શનાચારમાત્રો-
ભિધાનં તદ્ દર્શનાચાર એવ મોક્ષમાર્ગમૂલમિતિ બોધનાર્થમ્ ॥ ૩૧ ॥

શેષ ચાર બાહ્ય આચાર હૈં, उनमें (उपबृंह-उपबृंहा) दर्शन आदि गुण
विशिष्टोंकी प्रशंसा करनेसे उन २ गुणोंका बढ़ाना सो उपबृंहा है ५ ।
(स्थिरीकरणे-स्थिरीकरणम्) स्वीकृत धर्मानुष्ठानके प्रति शिथिल हुए
व्यक्तियोंको उसी धर्मानुष्ठानमें पुनः स्थिर करना इसका नाम स्थिरी-
करण है ६ । (वच्छल-वात्सल्यम्) साधर्मिक जनोंका भक्तपान आदि
द्वारा उचित आदर सत्कार करना वात्सल्य है ७ । (प्रभावणे-प्रभावनां)
जैन धर्मकी उन्नति होनेमें कारणभूत चेष्टाओंमें प्रवृत्ति करना प्रभावनां
है ८ । (अष्ट-अष्ट) ये आठ दर्शनके आधार हैं । इनसे सम्यक्त्व पुष्ट
होता है । इन दर्शनके आचारोंके कथनसे ज्ञानाचारोंका भी कथन उप-
लक्षणसे जान लेना चाहिये अथवा सूत्रकारने जो यहां ज्ञानके आचार
नहीं कहकर केवल सम्यक्त्वके ही आचारोंका कथन किया है उसका कारण
दर्शनके आचार ही मोक्ष मार्गके मूल कारण हैं इस बातको कहना है ॥ ३१ ॥

આચાર છે. બીજા ચાર બાહ્ય આચાર છે, એનામાં ઉપવૃહ-ઉપવૃંહા દર્શનાદિ
ગુણ વિશિષ્ટોની પ્રશંસા કરવાથી તે તે ગુણોને વધારવા તે ઉપબ્રંહા છે ૫ એતે
થરકર -સ્થિરીકરણમ્ સ્વીકારેલા ધર્મઅનુષ્ઠાન તરફ શિથિલ બનેલ વ્યક્તિઓને
એ ધર્મ અનુષ્ઠાનમાં ફરીથી સ્થિર કરવા તેનું નામ સ્થિરીકરણ છે. ૬
વચ્છલ-વાત્સલ્યમ્ સાધર્મિક જનોનો ભક્તપાન આદિ દ્વારા ઉચિત આદર
સત્કાર કરવો તે વાત્સલ્ય છે, ૭ પ્રભાવણ-પ્રભાવના જૈન ધર્મની ઉન્નતિ થવામાં
કારણભૂત ચેષ્ટાઓમાં પ્રવૃત્તિ કરવી એ પ્રભાવના છે. ૮ આ અષ્ટ-અષ્ટ આઠ
દર્શનનો આધાર છે આનાથી સમ્યક્ત્વ પુષ્ટ થાય છે આ દર્શનોના આચાર-
દોના કથનથી જ્ઞાનઆચારોનું પણ કથન ઉપલક્ષણથી બાણી લેવું જોઈએ.
અથવા સૂત્રકારે અહીં એ જ્ઞાનનો આચાર ન કહેતાં ફક્ત સમ્યક્ત્વના જ
આચારોનું કથન કરેલ છે, એનું કારણ દર્શનના આચારજ મોક્ષમાર્ગમાં મુખ્ય
છે. આ વાતને બતાવવાનું છે. ॥ ૩૧ ॥

इत्थं ज्ञानं दर्शनं चेतिद्वयं मोक्षमार्गमुक्त्वा चारित्ररूपं मोक्षमार्गं प्रतिबोधयितुं तद्वेदमाह—

मूलम्—सामांइयत्थं पढमं, छेदोवट्ठावणं भवे बिइयं ।

परिहारविसुद्धीयं, सुहुमं तह संपरायं च ॥३२॥

छाया—सामायिक मत्र प्रथमं, छेदोपस्थापनं भवेद् द्वितीयम् ।

परिहारविशुद्धिकं, सूक्ष्मं तथा संपरायं च ॥ ३२ ॥

टीका—‘ सामाइय ’ इत्यादि—

अत्र=चारित्रे, प्रथमं सामાયिकं=समः=समत्व-समशब्दस्यात्र भाव प्रधान-निर्दिष्टत्वात्, तच्च - समत्वभावरूपम् । रागद्वेषरहित-आत्मपरिणामः, सर्वेषु जीवेषु स्वात्मसाम्यभावनरूपः तस्याऽऽयः प्राप्तः समायः प्रवर्धमानशारदचन्द्र-

इस प्रकार दर्शन और ज्ञानको मोक्षमार्गरूप कहकर अब सूत्रकार चारित्ररूप मोक्षमार्ग कहते हैं—‘ सामाइयत्थ ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(अत्थ—अत्र)—यहां चारित्ररूप मोक्षमार्ग, सामायिक (पढमं सामाइयं—प्रथमं सामायिकम्) पहला सामायिक १ (बीइयं छेदोवट्ठावणं—द्वितीयं छेदोपस्थापनम्) दूसरा छेदोपस्थापनम् (परिहार विसुद्धीयं—परिहारविशुद्धिकम्) तीसरा परिहार विशुद्धिक, ३ तथा (सू हुम तरं संपरायं च—सूक्ष्मं तथा संपरायं च) चौथा सूक्ष्मसांपराय ४ इस प्रकार चार भेद-वाला है । सम शब्दका अर्थ समता है । समता समत्वभावरूप होती है । क्योंकि सम शब्द यहां भाव प्रधान रूपसे निर्दिष्ट हुआ है । रागद्वेष रहित आत्माका परिणाम कहो या समस्त जीवोंमें अपनी आत्माकी समान भावना कहो, ये सम शब्दके ही पर्यायवाची शब्द हैं । इस

આ પ્રમાણે દર્શન અને જ્ઞાનને મોક્ષમાર્ગ રૂપ કહીને હવે સૂત્રકાર ચારિત્રરૂપ મોક્ષ માર્ગ બતાવે છે —“ સામાઈયત્થ ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—અત્થ—અત્ર આહી ચારિત્રરૂપ મોક્ષ માર્ગ પઢમં સામાઈયં—પ્રથમં સામાયિકમ્ પહેલુ સામાયિક, ૧ બિઈયં છેદોવટ્ઠાવણં—દ્વિતીયં છેદોપસ્થાપનમ્ છેદોપ-સ્થાપન, ૨ પરિહારવિસુદ્ધીયં—પરિહારવિશુદ્ધિકમ્ પરિહાર વિશુદ્ધિક, ૩ તથા સુહુમં તહ સંપરાયં ચ—સૂક્ષ્મં તથા સંપરાયં ચ એથું સૂક્ષ્મ સાંપરાય ભેદવાળા છે સમ શબ્દનો અર્થ સમતા છે સમતા સમત્વ ભાવરૂપ હોય છે કેમકે, સમ શબ્દ આહી ભાવ પ્રધાન રૂપથી નિર્દિષ્ટ થયેલ છે રાગદ્વેષ રહિત આત્માનું પરિણામ કહો કે, સધળા જીવોમાં પોતાના આત્માની સમભાના કહો, એ સમ શબ્દના જ પર્યાય વાંચી શબ્દ છે. એ સમનો આય—લાભ એ છે સમાય વૃદ્ધિ પામેલા શરદ પૂર્ણિમાના

કલાવત્ પ્રતિક્ષણવિલક્ષણજ્ઞાનાદિલામ્; સ પ્રયોજનમસ્ય સામાયિકમ્, સર્વસાવધ-
યોગપરિત્યાગઃ, इदं द्विधा - इत्वर, यावत्कथिक च । तत्रैत्वरं-भरतैरावतयोः
प्रथमचरमतीर्थकर तीर्थयोरुपस्थापनायां, तत्र-हि छेदोपस्थापनीयचारित्रभावेन
सामायिकव्यपदेशाभावात् । यावत्कथिकं च-तयोरेव मध्यमतीर्थकर तीर्थेषु महा-
विदेहेषु चोपस्थापनाया अभावेन तद्व्यपदेशस्य यावज्जीवमपि संभवात् ।

તથા-છેદોપસ્થાપન-છેદઃ-સાતિચારસ્ય સાધોર્નિરતિચારસ્ય વા શિષ્યસ્ય ગચ્છા-
ન્તરીયસ્ય વા તીર્થાન્તરસમ્બન્ધિનો વા તીર્થાન્તરં પ્રતિપદ્યમાનસ્ય પૂર્વપર્યાય વ્યવચ્છેદ-
રૂપઃ તેન યુક્તા ઉપસ્થાપના મહાવ્રતારોપણા યત્ર તચ્છેદોપસ્થાપનં દ્વિતીયં ભવેત્ ।

સમકા આય-લાભ યહ હૈ સમાય । પ્રવર્ધમાન શારદચન્દ્ર કલાકી તરહ
પ્રતિક્ષણ વિલક્ષણ જ્ઞાનાદિકોંકા લાભ હી સમાય હૈ । યહ સમાય જિસકા
પ્રયોજન હૈ વહ સામાયિક હૈ । ‘નિષ્કર્ષાર્થ’ ઇસકા યહી હૈ કિ સર્વસાવધ
યોગોંકા પરિત્યાગ કરના યહી સામાયિક હૈ । યહ સામાયિક ઇત્વર
ઔર યાવત્કથિતકે ભેદસે દો પ્રકારકા હૈ-સામાયિકકા પ્રથમ
ભેદ ભરત ઔર ઐરવત ક્ષેત્ર મેં પ્રથમ તીર્થકર ઔર ચરમ-
તીર્થકરકે તીર્થકાલ મેં હોતા હૈ, ક્યોં કિ વહાં છેદોપસ્થાપનીય-
ચારિત્રકે સદ્ભાવ હોનેસે ‘સામાયિક’ ઇસ પ્રકારકા વ્યપદેશ નહીં હોતા-
હૈ । યાવત્કથિક જો સામાયિકકા દૂસરા ભેદ હૈ વહ શેષ બાઈસ તીર્થ-
કરોંકે તીર્થકાલમેં એવં મહાવિદેહોંમેં છેદોપસ્થાપનાકા અભાવ હોનેસે
‘સામાયિક’ ઇસ તરહકા વ્યપદેશ સમ્પૂર્ણ જીવન તક ઓ હોતા હૈ ।
સાતિચાર સાધુકી અથવા નિરતિચાર શિષ્યકી, યા ગચ્છાન્તરમેં રહનેવાલે
શિષ્યકી, અથવા તીર્થાન્તર સંબંધી શિષ્યકી, અથવા તીર્થાન્તરકો સ્વી-
કાર કરનેવાલે શિષ્યકી પૂર્વદીક્ષા પર્યાયકા છેદકર ફિર નવે સિરેસે

ચંદ્રની કળાની માફક પ્રતિક્ષણ વિલક્ષણ જ્ઞાનાદિકોનો લાભ જ સમાય છે. આ
સમાય જેનુ પ્રયોજન છે તે સામાયિક છે, નિષ્કર્ષાર્થ આનો એ છે કે, સર્વ
સાવધયોગોનો પરિત્યાગ કરવો એ જ સામાયિક છે આ સામાયિક ઇત્વર અને
યાવત્કથિકના ભેદથી બે પ્રકારે છે સામાયિકનો પ્રથમ ભેદ ભરત અને ઐર-
વત ક્ષેત્રમાં પ્રથમ તીર્થકર અને ચરમ તીર્થકરના તીર્થ કાળમાં થાય છે.
કેમકે, ત્યાં છેદોપસ્થાપનિય ચારિત્રનો સદ્ભાવ હોવાથી “સામાયિક” આ
પ્રકારનો વ્યપદેશ થતો નથી. યાવત્કથિક જે સામાયિકનો બીજો ભેદ છે તે
બાકીના બાવીસ તીર્થકરોના તીર્થકાળમાં અને મહા વિદેહોમાં છેદોપસ્થાપનાનો
અભાવ હોવાથી “સામાયિક” આ પ્રમાણેનો વ્યપદેશ સંપૂર્ણ જીવન સુધી
પણ થાય છે. સાતિચાર સાધુની અથવા નિરતિચાર શિષ્યની, અથવા ગચ્છા-
માં રહેવાવાળા શિષ્યની અથવા તીર્થાન્તર સંબંધી શિષ્યની, અથવા તીર્થા-

तथा—परिहारविशुद्धिकं=परिहरणं—परिहारस्तपोविशेषः, तेन कर्मनिर्जरा
रूपा विशुद्धिर्यस्मिश्चारित्रे तत् परिहारविशुद्धिकं चारित्रम् ।

एवं च तत्स्वरूपम्—नव मुनयः स्वगच्छतो निर्गत्य तीर्थंकरसमोपे पूर्वं परिहार
विशुद्धिकं प्रतिपन्नस्य संयतस्य वा केवलिनो वा पार्श्वे इदं प्रतिपद्यन्ते। तेष्वेको भवति,
चत्वारस्तपः कुर्वन्ति, चत्वारस्तु तद्वैयावृत्यम् । तपश्च तेषां ग्रीष्मकाले जघन्य—
मध्यमो—त्कृष्टं चतुर्थं—षष्ठा—ष्टमरूपं, शीतकालेतु षष्ठाष्टमदशमरूपं, वर्षाकाले
चाष्टमदशमद्वादशरूपं भवति । ते च पारणकेषु वाचको वैयावृत्यकराश्च नित्य-

महाव्रतोंकी आरोपण करना इसका नाम छेदोपस्थापना चारित्र है । इस
तरह यह निरतिचार और सातिचार छेदोपस्थापन चारित्र है ।

तपोविशेषका नाम परिहार है । इस परिहाररूप तपस्या विशेषके द्वारा
कर्मोंकी निर्जरारूप विशुद्धि जिस चारित्रमें होती है वह परिहारविशु-
द्धिक चारित्र है । इसका स्वरूप इस प्रकार है—नौ ९ मुनिजन अपने
गच्छसे निकलकर जिसने तीर्थंकरके पादसूलमें पहिले इस परिहार
विशुद्धिक चारित्रकी आराधना की हो, ऐसे संयतके पास अथवा केवली-
प्रभुके पास जाकर इस चारित्ररूप तपस्याका अनुष्ठान करते हैं उसकी
विधि इस तरह है—इन नौ ९ में से चार तपस्या करते हैं एक उनमें
वाचक होता है तथा अन्य चार उनकी वैयावृत्ति करते हैं । ग्रीष्मकाल
में जघन्य, मध्यम एवं उत्कृष्ट रूपसे इनकी तपस्या चतुर्थ, षष्ठ, एवं
अष्टमरूप होती है । शीतकालमें षष्ठ, अष्टम, एवं दशमरूप होती है,

तरने स्वीकार करवावाणा शिष्यनी, पूर्व दीक्षा पर्यायने छेदीने पछी नवेसरथी
महाव्रतानुं आरोपणु करवुं तेनुं नाम छेदोपस्थापना चारित्र छे. आ रीते
आ निरतिचार अने सातिचार छेदोपस्थापन चारित्र छे तपो विशेषनुं नाम
परिहार छे. आ परिहार इय तपस्या विशेष द्वारा कर्मोंनी निर्जरारूप विशुद्धि
ने चारित्रमां डोय छे ते परिहार विशुद्धिक चारित्र छे. तेनुं स्वइय आ
प्रकारनुं छे—नव मुनिजन पोताना गच्छथी नीकणीने जेमणु तीर्थंकरना
पादसूलमां पडेवां आ परिहार विशुद्धिक चारित्रनी आराधना करेल डोय
ओवा संयतनी पासे अथवा केवली प्रभुनी पासे जर्धने आ चारित्रइय
तपस्यानुं अनुष्ठान करे छे. ओनी विधि आ प्रमाणे छे—आ नवमाथी चार
तपस्या करे छे, ओक ओमनामां वाचक डोय छे तथा ओज्ज चार तेमनी वैया
वृत्ति करे छे. ग्रीष्मकाणमां जघन्य, मध्यम, अने उत्कृष्ट इयथी तेमनी तपस्या
चतुर्थ, षष्ठ, अने अष्टम इय डोय छे. शीत काणमां षष्ठ, अष्टम, अने
दशमइय डोय छे. तथा वर्षा काणमां अष्टम, दशम अने द्वादशइय डोय छे,

માંચામ્લં કુર્વન્તિ । ષળ્માસાતિક્રમે તુ તપશ્ચર્યાકારકા વૈયાવૃત્ત્યં, વૈયાવૃત્ત્યકરાશ્ચ તપઃ પ્રતિપદ્યન્તે । તેષામપિ ષળ્માસાત્યયે તન્મધ્યાદેકો વાચકત્વં પ્રતિપદ્યતે, પૂર્વવાચકસ્તપઃ કરોતિ, અન્યે તુ સપ્ત વૈયાવૃત્ત્યં કુર્વન્તિ । અષ્ટાદશસુ માસેષુ વ્યતીતેષુ કલ્પસમાપ્તૌ તે પુનસ્તદેવ તપો જિનકલ્પં વા ગચ્છં વાઽભ્યુપગચ્છન્તિ, તેષાં ચચારિત્રં તત્ પરિ હારવિશુદ્ધિકમિતિ । ઇદં ચ ભરતૈરાવતયોરેવ પ્રથમાન્તિમતીર્થકૃત્તીર્થં સ્યાન્નાન્ય-ત્રેતિ વોધ્યમ્ । તથા-સૂક્ષ્મસંપરાયં=સૂક્ષ્મઃ-કિટ્ટીકરણાત્, સંપરાયઃ-લોભાશ્ચયઃ

તથા વર્ષાકાલમેં અષ્ટમ, દશમ એવં દ્વાદશરૂપ હોતી હૈ । પારળાકે સમય યે વાચક એવં વૈયાવૃત્ત્ય કરનેવાલે સાધુ નિત્ય આંચામ્લ-આયંબિલ કરતેહૈ । ઇસ તરહ છહ માહકા સમય વ્યતીત જબ હો જાતા હૈ તવ તપશ્ચર્યાકારક સાધુ વૈયાવૃત્ત્ય કરને લગતે હૈં ઓર જો પહિલે વૈયાવૃત્ત્ય કરતે થે વે તપસ્યા કરનેમેં લગ જાતે હૈં । ઇસ તરહ કરતે ૨ જબ છહ માસકા સમય વ્યતીત હો જાતા હૈ તો ડનકે વીચમેં સે ઇક વાચક હો જાતા હૈ ઓર પૂર્વવાચક તપસ્યામેં નિરત હો જાતા હૈ । અન્ય સાત સાધુ ડનકી વૈયા વૃત્તિ કરને લગતે હૈં । ઇસ પ્રકાર કરતે ૨ જબ અઠારહ માસ વ્યતીત હો જાતે હૈં તવ કલ્પકી સમાપ્તિ હોને પર વે સાધુ યા તો ફિર ઇસી તપકી આરાધના કરનેમેં લગ જાતે હૈં યા જિનકલ્પકો ધારણ કર લેતે હૈં । નહીં તો અપને ગચ્છમેં સમિલિત હો જાતે હૈં । ઇસ તરહકા ઇન તપસ્વિયોંકા જો યહ ચારિત્ર હૈ ડસકા નામ પરિહાર વિશુદ્ધિક ચારિત્ર હૈ । યહ ચારિત્ર ભરતક્ષેત્ર એવં ઇરવત ક્ષેત્રમેં હી પ્રથમ એવં અન્તિમ તીર્થ-કરકે તીર્થમેં પાલિત હોતા હૈ અન્યત્ર નહીં । જિસ ચારિત્રમેં લોભ કષાય

પારળાના સમયે એ વાચક અને વૈયાવૃત્ત કરવાવાળા સાધુ નિત્ય આયંબિલ કરે છે. આ પ્રમાણે છ મહિનાનો સમય જ્યારે વિતી જાય છે ત્યારે તપસ્યા કરનાર સાધુ વૈયાવૃત્ત કરવા લાગે છે અને પહેલાં જે વૈયાવૃત્ત કરનાર સાધુ હતા તે તપસ્યા કરવા લાગી જાય છે આ પ્રમાણે કરતાં કરતાં જ્યારે છ મહિના વીતી જાય છે ત્યારે એમની વચમાથી એક વાચક અને જાય છે અને પહેલાના વાચક તપસ્યામાં નિરત અને જાય છે. અને બીજા સાધુ એની વૈયાવૃત્તી કરવા લાગી જાય છે આ પ્રમાણે જ્યારે અઠાર મહિના વીતી જાય છે ત્યારે કલ્પની સમાપ્તિ થતાં તે સાધુ કા તો ફરીથી એ તપની આરાધના કરવામાં લાગી જાય છે. અથવા જનકલ્પને ધારણ કરી દે છે અથવા તો પોતાના ગચ્છમાં જઈને જાય છે આ રીતનું એ તપસ્વીઓનું જે ચારિત્ર છે તેનું નામ પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર છે આ ચારિત્ર ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્રમાં જ ને અન્તિમ તીર્થ કરના તીર્થમાં પળાય છે. અન્યત્ર નહીં. જે ચારિત્રમાં

કષાયો યસ્મિન્સ્તત્ સૂક્ષ્મસંપરાયમ્ । અત્ર છન્દોભક્તિનિવારણાર્થ પદમધ્યેऽપિ ‘તહ’
ઇતિ પદં નિશ્ચિત્તમ્ । इदं च क्षपकश्रेण्युपशमश्रेण्योर्लोभाणु वेदनसमये स्यात्, अस्या
गाथाया अनन्तरगाथया सह सम्बन्धः ॥ ૩૨ ॥

યથાખ્યાતચારિત્રં કષાયવર્જિતસ્ય ભવતીત્યાહ—

મૂલમ્—અકસાયમ્ સહકલાયં, છઝમત્થસ્સ જિણસ્સ વા ।

एयं चयरित्तकरं, चारित्तं होइं आहियं ॥ ૩૩ ॥

છાયા—અકષાયમ્ યથાખ્યાતં, છઝસ્થસ્ય જિનસ્ય વા ।

एतत् चयरित्तकरं, चारित्रं भवति आख्यातम् ॥ ૩૩ ॥

ટીકા—‘અકસાયમ્’ ઇત્યાદિ ।

તથા—અકષાયં=ક્ષપિતોપશમિતકષાયાવસ્થાયાં સમુત્પન્નત્વાદવિદ્યમાનકષાય,
તત્ર કષાયકાર્યાભાવાદિતિભાવઃ । યથાખ્યાતમ્=જિનોક્તસ્વરૂપમનતિકાન્તમ્,
અકષાયમિતિ યથાખ્યાતસ્ય વિશેષણમ્ । इदं છઝસ્થસ્યોપશાન્ત-ક્ષીણમોહાખ્ય
ગુણસ્થાનદ્વયવર્તિનો, જિનસ્ય વા કેવલિનઃ સયોગ્યયોગિગુણસ્થાનદ્વયસ્થાયિનો

સૂક્ષ્મ હો જાતા હૈં ઉસકા નામ સૂક્ષ્મસાંપરાય ચારિત્ર હૈં । યહ ચારિત્ર
ઉપશમશ્રેણી એવં ક્ષપકશ્રેણીમેં લોભાણુવેદનકે સમયમેં હોતા હૈં ॥ ૩૨ ॥

યથાખ્યાતચારિત્ર કષાયવર્જિતકો હોતા હૈં સો કહતે હૈં—

‘અકસાય૦’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(અહકલાયં અકસાયં-યથાખ્યાતમ્ અકષાયમ્) યથાખ્યાત-
ચારિત્ર કષાયકી ક્ષપિત ઓર ઉપશમિત અવસ્થામેં હોનેકે કારણસે અકષાય
સ્વરૂપ કહા ગયા હૈં । इस चारित्रमें कषायजन्य कोई भी कार्य नहीं
होता है । यह चारित्र (छउमत्थस्स वा जिणस्स-छझस्थस्य वा जिनस्य)
छझस्थ-उपशान्तमोह, क्षीणमोह इन ग्यारहवें और बारहवें गुणस्थान

લોભકષાય સૂક્ષ્મ બની બાય છે તેનું નામ સૂક્ષ્મ સાંપરાય ચારિત્ર છે. આ ચારિત્ર
ઉપશમ શ્રેણી અને ક્ષપકશ્રેણીમાં લોભાણુ વેદનના સમયમાં થાય છે. ॥ ૩૨ ॥

યથાખ્યાત ચારિત્ર કષાય વર્જિતને થાય છે તેને કહે છે—“અકસાય” ઇત્યાદિ

અન્વયાર્થ—અહકલાયં અકસાયં-યથાખ્યાતમ્ અકષાયમ્ યથાખ્યાત ચારિત્ર
કષાયના ક્ષપિત અને ઉપશમિત અવસ્થામાં થવાના કારણથી અકષાય સ્વરૂપ
કહેવામાં આવેલ છે. આ ચારિત્રમાં કષાયજન્ય કોઈ પણ કાર્ય થતું નથી.
આ ચારિત્ર છઝમત્થસ્સ વા જિણસ્સ-છઝસ્થસ્ય વા જિનસ્ય છઝસ્થ ઉપશાન્ત મોહ,
ક્ષીણ મોહ, એવા અગ્યારમા અને બારમા ગુણસ્થાન વર્તી જીવેને, તથા
સયોગ કેવળી અને અયોગ કેવળીને થાય છે. एयं-एतत् આ પાંચે પ્રકારનું

ભવતીતિ શેષઃ । એતત્=અનન્તરોક્તં, સામાયિકાદિપશ્ચવિધમ્, ચયરિક્તકરં=ચયાત્=કર્મણારાશેઃ, રિક્તઃ-શુન્યઃ ચયરિક્તસ્તં કરોતીત્યેવં શીલં ચયરિક્તકરં, આત્માનં કર્મ-સમૂહેભ્યઃ પૃથક્ કર્તું શીલં યસ્ય તદિત્યર્થઃ । યદ્વા-ચયસ્ય રાશેઃ પ્રસ્તાવાત્ કર્મણાં, રિક્તં-વિરેકોઽભાવ इति યાવત્, તત્ કરોતીત્યેવંશીલં, ચારિત્રમ્ આખ્યાતં તીર્થ-કરગણધરૈઃ કથિતં ભવતિ ।

નનુ ચારિત્રેણાસ્રવનિરોધરૂપઃ સંવરો જાયતે, વક્ષ્યતિ—

ચારિત્રેણ નિગિહ્વાઈ, તવેણ પરિસુજ્ઞઈ ' इति કથં ન તેનાસ્ય વિરોધઃ ? इति चेत्, ઉચ્યતે-તપસોઽપિ તત્ત્વતશ્ચારિત્રાન્તર્ગતત્ત્વાદ્ વિરોધો નાસ્તીતિ ॥૩૩॥

સંપ્રતિ તપશ્ચતુર્થં કારણમાહ—

મૂલમ્—ત્વો યં દુર્વિહો વૃત્તો, બાહિરૈર્બંતરો તર્હા ।

બાહિરો છંબિહો વૃત્તો, એવંમબંતરો ત્વો ॥૩૪॥

વર્તી જીવોંકે, તથા સયોગ કેવલી એવં અયોગ કેવલી, इनके होता है । (एयं-एतत्) यह पांचों प्रकारका (चारित्त-चारित्रम्) चारित्र (चय रित्तकरं-चयरित्तकरम्) चय कर्मराशिसे रित्त करनेके स्वभाववाला है अर्थात्-आत्माको कर्मसमूहसे पृथक् करनेके स्वभाववाला है अथवा कर्मोंकी राशिका अभाव करनेवाला है ऐसा (आहियं होइ-आख्यातं भवति) तीर्थकर एवं गणधर देवोंने कहा है ।

શંકા—“ચરિત્તેણ નિગિહ્વાઈ તવેણ પરિસુજ્ઞઈ ” इस वाक्यानुसार चारित्रसे तो संवर होता है मोक्ष नहीं फिर यहां उसको ‘चयरित्तकर’ कैसे कहा है । चयरित्तकरतो तप होता है सो ऐसी आशंका करना ठीक नहीं है कारण कि तप भी चारित्रके ही अन्तर्गत है । अतः तप और चारित्रमें वास्तविक भेद नहीं होनेसे कोई विरोध नहीं मानना चाहिये ॥३३॥

ચારિત્ત-ચારિત્રમ્ ચારિત્ર ચયરિક્તકરં-ચયરિક્તકરમ્ अथ कर्म राशीथी रित्त कर वाना स्वभाववाणुं छे. अथवा कर्मोनी राशिने अभाव करवावाणुं छे. आहियं होइ-आख्यात भवति એવું તીર્થ કર અને ગણધર દેવોએ કહેલ છે.

શંકા—“ચરિત્તેણ નિગિહ્વાઈ તવેણ પરિસુજ્ઞઈ ” આ વાક્યાનુસાર ચારિત્રથી તો સંવર થાય છે, મોક્ષ નહીં. તો પછી અહીં તેને “ચયરિક્ત” કઈ રીતે કહેવામા આવેલ છે, ચયરિક્તકર તો તપ હોય છે, તો આવી શંકા કરવી ઠીક નથી. કારણ કે, તપ પણ ચરિત્રનાજ અતર્ગત છે. આથી તપ અને ચારિત્રમાં વિક્ષેપ નહીં હોવાથી કોઈ વિરોધ ન માનવો જોઈએ. ॥ ૩૩ ॥

છાયા—તપશ્ચ દ્વિવિધમુક્તં, બાહ્યમાભ્યન્તરં તથા ।

વાહ્યં ષડ્વિધમુક્તં, એવમાભ્યન્તરં તપઃ ॥૩૪॥

ટીકા—‘તવો ય ’ ઇત્યાદિ—

તપશ્ચ દ્વિવિધં=દ્વિપ્રકારકમ્, ઉક્તમ્=કથિતમ્, કોઽસૌ પ્રકારઃ ? ઇત્યાશঙ্ક-
કયાહ—‘બાહિરબ્ધંતરો તદ્વા ’ ઇતિ । બાહ્યમ્, તથા આભ્યન્તરં ચ । તત્ર બાહ્યં
ષડ્વિધં=ષટ્ પ્રકારકમ્ ઉક્તમ્, આભ્યન્તરં તપઃ - એવમ્=અને નૈવપ્રકારેણ વર્તતે ।
આભ્યન્તરમપિ તપઃ ષટ્પ્રકારકમેવેત્યર્થઃ । અસ્ય સવિસ્તરં વર્ણનં ત્રિંશત્તમે તપો-
માર્ગનામકેઽધ્યયને કરિષ્યતે ॥૩૪॥

જ્ઞાનાદીનાં ફલમાહ—

મૂલમ્—નાણેણં જાણઈ ભાવે, દંસણેણ યં સંદહે ।

ચરિત્તેણં નિગિણ્હાઈ, તવેણં પરિસુઝ્ઞઈ ॥૩૫॥

અબ ચૌથે કારણ તપકો કહતે હૈ—‘તવો ય ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(બાહિર તદ્વા અબ્ધંતરો—બાહ્યં તથા આભ્યન્તરમ્) બાહ્ય ઔર
આભ્યન્તરકે ભેદસે(તવો ય દુવિહો વુત્તો—તપશ્ચ દ્વિવિધં પ્રોક્તમ્)તપ દો પ્રકા-
રકા કહાગયા હૈ । (બાહિરો છવ્વિહો વુત્તો—બાહ્યં ષડ્વિધમ્ ઉક્તમ્) બાહ્ય
તપ છહ પ્રકાર તથા (એવમબ્ધિંતરો તવો—એવમાભ્યન્તરં તપઃ) આભ્યન્તર
તપભી છહ પ્રકાર, ઇસ પ્રકાર યહ તપ બારહ પ્રકારકા જાનના ચાહિયે ।
ઇન બારહ પ્રકારકે તપોંકા વિસ્તૃત વર્ણન તપોમાર્ગ નામકે ત્રીસવેં અધ્ય-
યનમેં ક્રિયા જાયગા ॥ ૩૪ ॥

હવે ચોથું કારણ તપને કહે છે—“ તવોય ” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—બાહિર તદ્વા અબ્ધંતરો—બાહ્ય તથા અભ્યન્તરમ્ બાહ્ય અને
અભ્યન્તરના ભેદથી તવો ય દુવિહો વુત્તો—તપશ્ચ દ્વિવિધં પ્રોક્તમ્ તપ બે પ્રકારનાં
કહેવામાં આવેલ છે બાહિરો છવ્વિહો વુત્તો—બાહ્યં ષડ્વિધં ઉક્તમ્ બાહ્ય તપ છ
પ્રકારનાં છે તથા એવમબ્ધિંતરો તવો—એવમાભ્યન્તરં તપઃ અભ્યન્તર તપ છ પ્રકારનાં
છે. આ પ્રમાણે આ તપને બાર પ્રકારનાં બાણનાં બોધએ આ બાર પ્રકારનાં તપોનાં
વિસ્તૃત વર્ણન તપોમાર્ગ નામના ત્રીસમાં અધ્યયનમાં કરવામાં આવશે. ॥૩૪॥

છાય—જ્ઞાનેન જાનાતિ ભાવાન્, દર્શનેન ચ શ્રદ્ધત્તે ।

ચારિત્રેણ નિગૃહ્ણતિ, તપસા પરિશુદ્ધયતિ ॥૩૫॥

ટીકા—‘નાળેણ’ ઇત્યાદિ—

આત્મા-જ્ઞાનેન=સમ્યગ્જ્ઞાનેન મત્યાદિના, ભાવાન્=જીવાદિપદાર્થાન્ જાનાતિ ।
દર્શનેન=સમ્યક્ત્વેન ચ ભાવાન્ શ્રદ્ધત્તે, ચારિત્રેણ નિગૃહ્ણતિ=આસ્રવનિરોધરૂપં
સંવરં કરોતિ તથા તપસા પરિશુદ્ધયતિ=કર્મરજોઽપનયનેન શુદ્ધો ભવતિ । ઉક્તંહિ—
‘સંજમેણં અઙ્ગો અળ્લપ્પહફલે તવે વોદાગફલે’ ઇતિ । (ભગ. શ. ૨૩. ૫)

છાયા—‘સંયમોઽનાસ્રવફલઃ, તપો વ્યવદાનફલમ્’ ઇતિ । સંયમઃ=ચારિત્રમ્
અનાસ્રવફલઃ, અનાસ્રવઃ—આસ્રવામાવરૂપઃ સંવરઃ ફલં यस્ય સ તથા, ભવતિ ।
તપઃ—અનશનાદિદ્વાદશવિધં, વ્યવદાનફલં=વ્યવદાનં—કર્મનિર્જરયા શુદ્ધિર્વા ફલં
યસ્ય તત્તથા ભવતિ ॥૩૫॥

અવ સૂત્રકાર જ્ઞાનાદિકોંકે ફલકો કહતે હૈ—‘નાળેણ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—આત્મા (નાળેણ જાળઈ—જ્ઞાનેન જાનાતિ) મતિજ્ઞાનાદિક
રૂપ સમ્યગ્જ્ઞાનસે જીવાદિક પદાર્થોંકો જાનતા હૈ તથા (દંસળેણ સદ્દહે—
દર્શનેન શ્રદ્ધત્તે) દર્શનસે પદાર્થોંકા શ્રદ્ધાન કરતા હૈ । (ચરિત્તેણ નિગિળ્લહાઈ—
ચારિત્રેણ નિગૃળ્લહાતિ) ચારિત્રસે આસ્રવકા નિરોધરૂપ સંવર કરતા હૈ ।
તથા (તવેળ પરિસુઙ્ગઙ્ગઈ—તપસા પરિશુદ્ધયતિ) તપસે કર્મરજકા અપનયન
કરતે હુણ શુદ્ધ હોતા હૈ । યહી વાત ભગવતી સૂત્ર શતક દૂસરે ઉદ્દેશ
પાંચવેમેં ઇસી તરહ કહી ગઈ હૈ કિ “સંજમે ણં અઙ્ગો ! અળ્લપ્પહફલે
તવે વોદાગફલે” અર્થાત્ સંયમ—ચારિત્ર—અનાસ્રવ રૂપ સંવર ફલવાળા
હોતા હૈ તથા અનશન આદિ બારહ પ્રકારકા તપ વ્યવદાન—કર્મનિર્જરા
અથવા કર્મનિર્જરાસે જાયમાન શુદ્ધિફલવાળા હોતાં હૈ ॥ ૩૫ ॥

હવે સૂત્રકાર જ્ઞાનાદિકોંકા—જ્ઞાનેન જાનાતે છે—‘નાળેણ’ ઇત્યાદિ.—

અન્વયાર્થ—આત્મા નાળેણ જાળઈ—જ્ઞાનેન જાનાતિ મતિજ્ઞાનાદિક ૩૫
સમ્યગ્ જ્ઞાનથી જીવાદિક પદાર્થોંકે બાળુતું તે છે તથા દંસળેણ સદ્દહે—દર્શનેન
શ્રદ્ધત્તે દર્શનથી પદાર્થોંકા શ્રદ્ધાન કરે છે ચારિત્તેણ નિગિળ્લહાઈ—ચારિત્રેણ નિગૃળ્લહાતિ
ચરિત્રથી આસ્રવના નિરોધરૂપ સંવર કરે છે તથા તવેળ પરિસુઙ્ગઙ્ગઈ—તપસા
પરિશુદ્ધયતિ તપથી કર્મ રજનું અપનયન કરીને શુદ્ધ થાય છે, આજ વાત
ભગવતિસૂત્ર શતક બીજા ઉદ્દેશ પાંચમામાં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે
કે, “સંજમેણં અઙ્ગો અળ્લપ્પહફલે તવે વોદાગફલે” અર્થાત્—સંયમ, ચારિત્ર,
નાસ્રવરૂપ સંવર જળવાળા હોય છે તથા અનશન આદિ બાર પ્રકારનું તપ
—કર્મનિર્જરા અથવા કર્મનિર્જરાથી બચમાન શુદ્ધિજળવાળા હોય છે. ૩૫

જ્ઞાનદર્શનચારિત્રતપોરૂપસ્ય માર્ગસ્ય ફલં મોક્ષ ઇત્યુક્તં, સંપ્રતિ મોક્ષફલભૂતાં ગતિમાહ—

મૂલમ્—સ્વવિત્તા પુઞ્વકમ્માઈ, સંજમેણ ત્તવેણ યં ।

સઘ્વદુક્ખપ્પહીણઢ્ઢા, પર્કમંતિ મહેસિણો, તિંબેમિ' ॥૩૬॥

॥ મુક્તમગ્ગગઈયં સમત્તં ॥ ૨ ॥

છાયા—ક્ષપયિત્વા પૂર્વકર્માણિ, સંયમેન તપસા ચ ।

સર્વદુઃસ્વપ્રહીણાર્થાઃ પ્રક્રામન્તિ મહર્ષઃ, ઇતિ બ્રવીમિ ॥ ૩૬ ॥

ટીકા—‘સ્વવિત્તા’ ઇત્યાદિ—

સર્વદુઃસ્વપ્રહીણાર્થાઃ=પ્રહીણાનિ સર્વદુઃસ્વાનિ યસ્મિન્સ્તત્ સર્વદુઃસ્વપ્રહીણમ્ યદ્વા સર્વદુઃસ્વાનાં પ્રહીણં=પ્રહાણિ યસ્મિન્સ્તત્ સર્વદુઃસ્વપ્રહીણં સિદ્ધિક્ષેત્રં, તદેવ અર્થઃ પ્રયોજનમ્ અમીઠં યેષાં તે તથાવિધઃ, યદ્વા—સર્વદુઃસ્વાનાં પ્રહીણં—પ્રહાણિઃ સર્વદુઃસ્વપ્રહીણં, તદેવ અર્થઃ પ્રયોજનમ્ અમીઠં યેષાં તે તથાવિધાઃ, મહર્ષયઃ=મહામુનયઃ, સંયમેન=સમ્યક્ સાવચ્ચયોગેભ્ય ઉપરમણં સંયમશ્ચારિત્રં તેન, તપસા=અનશનાદિદ્વાદશવિધેન ચ પૂર્વકર્માણિ=પૂર્વોપાર્જિતાનિ જ્ઞાનાવરણીયાદીનિ કર્માણિ, ક્ષપયિત્વા=

દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર એવં તપરૂપ માર્ગકા ફલ મોક્ષ હૈ એસા કહકર અબ સૂત્રકાર મોક્ષફલ ભૂત ગતિકો કહતે હૈ—‘સ્વવિત્તા’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(સઘ્વદુક્ખપ્પહીણઢ્ઢા—સર્વદુઃસ્વપ્રહીણાર્થાઃ) સમસ્ત પ્રકારકે દુઃસ્વોસે પ્રહીણ જો સિદ્ધિ રૂપ ક્ષેત્ર હૈ વહી હૈ પ્રયોજનરૂપ અર્થ જિન્હોંકા એસે(મહસ્સિણો—મહર્ષયઃ) મહામુનિજન(સંજમેણ તવેણ ય—સંયમેન તપસા ચ) સમસ્ત સાવચ્ચયોગોસે વિરમણરૂપ સંયમસે એવં અનશનાદિક રૂપ બારહ પ્રકારકે તપસે (પુઞ્વકમ્માઈ—પૂર્વકર્માણિ) પૂર્વ કર્મોંકો—પૂર્વોપાર્જિત જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મોંકા (સ્વવિત્તા—ક્ષપયિત્વા) ક્ષય કરકે

દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર અને તપરૂપ માર્ગનું ફળ મોક્ષ છે, કહીને હવે સૂત્રકાર મોક્ષફળરૂપ ગતિને કહે છે.—“સ્વવિત્તા” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—સઘ્વદુક્ખપ્પહીણઢ્ઢા — સર્વદુઃસ્વપ્રહીણાર્થાઃ સઘળા પ્રકારના દુઃખોથી પ્રહીણ જે સિદ્ધિરૂપ ક્ષેત્ર છે તેજ છે પ્રયોજનરૂપ અર્થ જેનો એવા મહેસિણો—મહર્ષયઃ મહામુનિ જન સઘળા સાવચ્ચ યોગોથી વિરમણરૂપ સંયમથી અને અનશનાદિક રૂપ બાર પ્રકારના તપથી પુઞ્વકમ્માઈ—પૂર્વકર્માણિ પૂર્વ કર્મોંને

ક્ષયં નીત્વા, પ્રક્રામન્તિ-સિદ્ધિ પ્રતિ પ્રકર્પેણ ગચ્છન્તિ, ન તતઃ પુનર્નિવર્તન્ત
 इत्यर्थः । इति ब्रवीमि=अस्य व्याख्या पूर्ववत् ॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललि-
 तकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहू
 छत्रपति-कोल्हापुरराजप्रदत्त-“ जैनशास्त्राचार्य ”-पदभूषित-
 कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
 -पूज्यश्रीघासीलालव्रतिविरचितायाम् “उत्तरा-
 ध्ययनसूत्रस्य” प्रियदर्शिन्याख्यायां व्याख्या-
 याम्-‘मोक्षमार्गगति’ नामकं अष्टाविंशति-
 तममध्ययनं-सम्पूर्णम् ॥२८॥

પુનરાવૃત્તિ રહિત સિદ્ધિ ગતિકો (પદ્ધતિ-પ્રક્રામન્તિ) પ્રાપ્ત કર લેતે હૈ ।
 ऐसा मैंने जैसा भगवानसे सुना (तिवेमि-इतिब्रवीमि) है वैसा ही हे
 जम्बू ! तुमसे कहा है ॥ २६ ॥

॥ यह उत्तराध्ययन सूत्रका अठाईसवां अध्ययन समाप्त ॥ २८ ॥

પૂર્વોપાજીત જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મેને સ્વવિત્તા-ક્ષયચિત્વા ક્ષય કરીને પુનરાવૃત્તિ
 રહિત સિદ્ધિ ગતિને પદ્ધતિ-પ્રક્રામન્તિ પ્રાપ્ત કરી લે છે એવું મેં જેમ લગવાનથી
 સંભળ્યું છે તિવેમિ-ઇતિબ્રવીમિ તેવું જ હું જમ્બૂ ! તમને કહેલ છે. ॥ ૨૬ ॥

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના અઠાવીસમા અધ્યયનને

શુભરાત્રી ભાષા અનુવાદ સંપૂર્ણ ॥ ૨૮ ॥

अथ एकोनत्रिंशत्तमसध्यायनम् प्रारम्भतै ।

अष्टाविंशतितममध्ययनमुक्तम् , अथ सस्यक्त्वपराक्रमनामकमेकोनविंशत्तमम-
ध्ययनं प्रारभ्यते अस्य च तेन सहायमभिसम्बन्धः—अतन्तरोक्ताध्ययने ज्ञानदर्शन-
चारित्रतपांसि मोक्षमार्गत्वेन प्रतिबोधितानि तानि च संवेगादीन्यकर्मता पर्य-
न्तानि भवन्तीत्यतस्तानि वर्णयितुमिदमध्ययनमारभ्यते । किंच—अनन्तरोक्ताध्ययने
मोक्षमार्गगतिरुक्ता, सा च वीतरागत्वपूर्विक्ता, तस्माद् यथा वीतरागत्वं भवति
तदनेनाध्ययनेन प्रतिबोधयितुमिदमध्ययनं प्रारभ्यते । एवमनेन सम्बन्धद्वयेन
समायातमिदमध्ययनं वक्तुमादौ श्री सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामिनमाह—

उन्तीसवां अध्ययन प्रारंभ—

अट्टाईसवां अध्ययन कहकर अब सूत्रकार उन्तीसवां अध्ययन कहते हैं। इस अध्ययनका नाम सम्यक्त्वपराक्रम है। इसका संबंध पूर्व अध्ययनके साथ इस प्रकारसे है कि—जो वहां ज्ञान, दर्श, चारित्र, एवं तप इन चार बातोंको सुत्तिका कारण कहा गया है सो ये चारों ही संवेगसे लेकर अकर्मता पर्यन्त तिहत्तर बोल वाले होते हैं, सो इन्हीं संवेगादिकोंको विशेषरूपसे प्रक्रम करनेके लिये इस अध्ययनका प्रारंभ हुआ है। और अनन्तर उक्त अध्ययनमें मोक्षमार्ग गति बतलाई गई है। वह गति वीतरागतापूर्वक होती है। इसलिये वह वीतरागता जैसे होती है वह बात इस अध्ययन द्वारा कही जाती है। इस प्रकार इन दो संबंधको लेकर यह अध्ययन कहा जा रहा है। इसमें सर्व प्रथम श्री सुधर्मास्वामी श्री जंबूस्वामीसे कहते हैं—‘सुयंसे’ इत्यादि।

ઓગણત્રીસમા અધ્યયનનો પ્રારંભ

અઠ્ઠાવીશમું અધ્યયન કહેવાઈ ગયું છે, હવે યોગણુત્રીસમા અધ્યયનની શરૂઆત થાય છે. આ અધ્યયનનું નામ સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ છે. આ અધ્યયનનો સંબંધ અઠ્ઠાવીશમા અધ્યયનની સાથે આ પ્રમાણે છે—અઠ્ઠાવીશમાં અધ્યયનમાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ આ ચાર વાતોને મુક્તિનું કારણ બતાવેલ છે. આ ચારે સંવેગથી લઈને અકર્મતા પર્યંત તોતેર બોલવાળા હોય છે. જેથી આ સંવેગાદિકોની વિશેષરૂપથી સમજણ આપવા માટે આ અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવામાં આવેલ છે. અઠ્ઠાવીશમાં અધ્યયનમાં મોક્ષમાર્ગની ગતિ બતાવવામાં આવેલ છે, તે ગતિ વિતરાગતાપૂર્વક થાય છે. આ કારણે તે વિતરાગતા કઈ રીતે થાય છે એ વાત આ અધ્યયન દ્વારા કહેવામાં આવશે. આ પ્રમાણે એ બન્ને સંબંધોને લઈને આ અધ્યયન કહેવામાં આવે છે. આમાં સર્વ પ્રથમ શ્રી સુધર્મસ્વામી શ્રી જમ્બૂસ્વામીને કહે છે—“ સુચંમે ” ઇત્યાદિ !

મૂલમ્—સુયં મે આડસં ! તેણં ભગવયા એવમકલાયં--ઇહ ચલુ
સમ્મત્ત પરકમં નામં અજ્ઞયણં સમણેણ ભગવયા મહાવીરેણં
કાસવેણં પવેઇયં, જં સમ્મં સદહિત્તા પત્તિયાઇત્તા રોયઇત્તા
પાસિત્તા પાલઇત્તા તીરિત્તા કિત્તઇત્તા સોહઇત્તા આરાહિત્તા આ-
ણાણ અણુપાલયિત્તા વહવે જીવા સિજ્ઞંતિ વુજ્ઞંતિ સુચંતિ
પરિનિવ્વાયંતિ સઽવદુઃખાણમંતં કરેંતિ ॥

છાયા—શ્રુતં મે આયુષ્મન્ ! તેન ભગવતા એવાખ્યાતમ્ । ઇહ ચલુ સમ્ય-
ક્ત્વપરાક્રમં નામાધ્યયનં શ્રમણેન ભગવતા મહાવીરેણ કાશ્યપેન પ્રવેદિતમ્ , યત્
-સમ્યક્ શ્રદ્ધાય, પ્રતીત્ય, રોચયિત્વા, સ્પૃષ્ટ્વા, પાલયિત્વા, તીરયિત્વા કીર્તયિત્વા
શોધયિત્વા આરાધ્ય, આજ્ઞયા અનુપાલ્ય વહવો જીવાઃ સિધ્યન્તિ વુધ્યન્તે,
મુચ્યન્તે પરિનિર્વાન્તિ સર્વદુઃખાનામન્તં કુર્વન્તિ ॥

ટીકા—‘ સુયં મે આડસં ’ इत्यादि ।

हे आयुष्मन् ! = हे शिष्य ! मे = मया, श्रुतं = श्रवणविषयीकृतं भगवद्वचनमिति
शेषः । तेन = लोकत्रयप्रसिद्धेन, भगवता = समग्रैश्वर्यादिगुणसम्पन्नेन श्री महावीर-
स्वामिना तीर्थकरेण, एवं = वक्ष्यमाणप्रकारेण, आख्यातं = कथितम् । तेन भगवता
किमाख्यातम् । इति शिष्यजिज्ञासयामाह—‘ इह खलु ’ इत्यादि ।

અવગ્યાર્થ—(આડસં—હે આયુષ્મન્) શિષ્ય । (સુયં મે—મે શ્રુતમ્) મૈને
ભગવાન્ કે સમીપ સુના હૈ । (તેણં ભગવયા એવમકલાયં—તેન ભગવતા
એવં આખ્યાતમ્) સમગ્ર એશ્વર્યાદિ ગુણસંપન્ન ડન લોકત્રયપ્રસિદ્ધ તીર્થ-
કર શ્રી મહાવીરસ્વામીને ઇસ તરહ—વક્ષ્યમાણ પ્રકારસે કહા હૈ । કયા
કહા ? ઇસ પ્રકાર કી શિષ્યકી જિજ્ઞાસા કે સમાધાન નિમિત્ત
સુધર્માસ્વામી કહતે હૈં કિ (કાસવેણં સમણેણ ભગવયા મહાવીરેણં ઇહ ચલુ
સમ્મત્ત પરકમ નામ અજ્ઞયણં પવેઇયં—કાશ્યપેન શ્રમણેન ભગવતા મહા-

અન્વયાર્થ—આડસં—આયુષ્મન્ હે બ્રહ્મ ! સુયં મે—મે શ્રુતમ્ મે ભગવાનની
પાસેથી સાંભળ્યું છે, તેણં ભગવયા એવમકલાયં—તેન ભગવતા એવં આખ્યાતમ્
સમગ્ર એશ્વર્યાદિ ગુણસંપન્ન અને ત્રણ લોકમાં પ્રસિદ્ધ તીર્થકર શ્રી મહાવીર
સ્વામીએ આ પ્રમાણે—વક્ષ્યમાણ પ્રકારે કહ્યું છે, શું કહ્યું છે ? આ પ્રમાણે
શિષ્યની જિજ્ઞાસાના સમાધાન નિમિત્ત શ્રી સુધર્માસ્વામી કહે છે કે, કાસવેણં
ભગવયા મહાવીરેણં ઇહ ચલુ સમ્મત્તપરકમે નામ અજ્ઞયણે પવેદ્યે—

હે જમ્બૂઃ ! કાશ્યપેન=કાશ્યપગોત્રજેન શ્રમણેન=તપસ્વિના, ભગવતા મહાવીરેણ શ્રી વર્ધમાનસ્વામિના, ઇહ=અસ્મિન્ શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રાખ્યે પ્રવચને સ્વલુ નિશ્ચયેન સમ્યક્ત્વપરાક્રમં=સમ્યક્ત્વસ્ય પરાક્રમઃ સમ્યક્ત્વજનિતમુત્તરોત્તરગુણ પ્રાપ્ત્યા કર્મક્ષણસામર્થ્ય વર્ણયતે યસ્મિન્સ્તત્ સમ્યક્ત્વપરાક્રમં નામ સમ્યક્ત્વપરાક્રમનામ્ના પ્રસિદ્ધમેકોનવિંશત્તમમ્ અધ્યયનં પ્રવેદિતમ્=આખ્યાતમ્ । ‘ જં સમ્મં સદ્દહિત્તા ’ યત્ સ્વલુ સમ્યક્ શ્રદ્ધાય=‘ ભગવતા યદ્ વર્ણિતં તત્સત્ય ’-મિતિ વિશ્વાસં કૃત્વા, અત એવ ‘ પ્રતીત્ય ’ ‘ ઇદમિત્યમેવે ’તિ વિશેષતો નિશ્ચિત્ય, કલ્યાણકારકત્વેન હૃદયવધાર્યેતિ યાવત્, રોચયિત્વા-ભગવદુક્તાર્થમનુષ્ઠાતું તત્પ્રવચનમધ્યે ચાભિલષ્ય, સ્પૃષ્ટ્વા=યોગત્રયેણ સ્પર્શ કૃત્વા, તત્ર મનસા સૂત્રાર્થોભયમનનેન, વચસ

વીરેણ ઇહ સ્વલુ સમ્યક્ત્વ પરાક્રમં નામ અધ્યયનં પ્રવેદિતમ્) કાશ્યપગોત્રજેન મેં ઉત્પન્ન હુણ, નિર્ગ્રન્થ, ભગવાન્ શ્રી વર્ધમાન સ્વામીને ઇસ ઉત્તરાધ્યયનનામક પ્રવચનમેં નિશ્ચયસે સમ્યક્ત્વપરાક્રમ નામકા યહ અધ્યયન કરવાનું છે. હૈ । ઇસ અધ્યયનમેં સમ્યક્ત્વસે ઉત્પન્ન હોનેવાલે ઉત્તરોત્તર ગુણોંક પ્રાપ્તિસે કર્મક્ષયકે યોગ્ય સામર્થ્યકા વર્ણન હૈ । (જં સમ્મં સદ્દહિત્તા યત્ સમ્યક્ શ્રદ્ધાય) જિસકો સમ્યક્ રીતિસે શ્રદ્ધાકા વિષય કરવાનું અર્થાત્ ‘ ભગવાન્ ને જો વર્ણિત કિયા હૈ વહ સત્ય હૈ ’ ઇસ પ્રકાર વિશ્વાસ કરકે-તથા (પત્તિયા-પ્રતીત્ય) ‘ યહ ઇસી પ્રકાર હૈ અન્ય પ્રકાર નહીં હૈ, ઇસીસે જીવોંકા કલ્યાણ હો સકતા હૈ અતઃ યહી કલ્યાણકારી હૈ ’ એસા હૃદયમેં નિશ્ચય કરકે (રોચિત્તા-રોચયિત્વા) ભગવદુક્ત અર્થકા અનુષ્ઠિત કરનેકે લિયે ઉનકે પ્રવચનકો પાલનેકી અભિલાષારૂપ સ્પૃષ્ટ કરકે, (પાસિત્તા-સ્પૃષ્ટ્વા) યોગત્રયસે સ્પર્શ કરકે-મનસે સૂત્ર, અર્થ એ

કાશ્યપેન શ્રમણેન ભગવતા મહાવીરેણ ઇહ સ્વલુ સમ્યક્ત્વપરાક્રમં નામ અધ્યયનં પ્રવેદિતમ્ કાશ્યપ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા, નિર્ગ્રન્થ ભગવાન શ્રી વર્ધમાનસ્વામીએ આ ઉત્તરાધ્યયન નામના પ્રવચનમાં નિશ્ચયથી સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ નામનું આ અધ્યયન કહેલ છે. આ અધ્યયનમાં સમ્યક્ત્વથી ઉત્પન્ન થનારા ઉત્તરોત્તર ગુણોની પ્રાપ્તિથી કર્મક્ષણના યોગ્ય સામર્થ્યનું વર્ણન કરેલ છે. જેને જં સમ્મં સદ્દહિત્તા-યત્ સમ્યક્ શ્રદ્ધાય જેને સમ્યક્ રીતથી શ્રદ્ધાનો વિષય કરીને અર્થાત્ ભગવાને જે વર્ણન કરેલ છે તે સત્ય છે. આ પ્રમાણે વિશ્વાસ કરીને, તથા પત્તિયા-પ્રતીત્ય “ આ એજ પ્રમાણે છે, અન્ય પ્રકારથી નથી, આનાથી જીવોનું કલ્યાણ થઈ શકે છે, આથી એ કલ્યાણકારી છે. ” એવો હૃદયમાં નિશ્ચય કરીને રોચિત્તા-રોચયિત્વા ભવદુક્ત અર્થને અનુષ્ઠિત કરવા માટે એમના પ્રવચનને પાળવાની અભિલાષારૂપ રૂચિ કરીને પાસિત્તા-સ્પૃષ્ટા યોગત્રયથી સ્પર્શ

-વાચનાદિના, કાચેન-મજ્જકરચનાદિના, એવં પાલનારાધનયોરપિ યોગત્રયં વિજ્ઞે-
યમ્ । પાલયિત્વા તદ્વિહિતાનુષ્ઠાનસ્યાતિચારપરિશુદ્ધિપૂર્વકમસક્રદુપયોગેન, તીર-
યિત્વા=અધ્યયનાદિના પરિસમાપ્ય, કીર્તયિત્વા='ઈદમિત્થં મયાઽધીતમ્' इति गुरो-
रग्रे विनयपूर्वकं निवेद्य, શોધયિત્વા, ગુરુવદ્ પોષાદિ પરિશુદ્ધિકૃત્વા, આરાધ્ય=
ઉત્સૂત્રગ્રરૂપણાપરિહારેણ ઉત્સર્ગાપવાદકુશલતયા વા યાવજ્જીવં ભગવદુક્તાર્થસ્ય
સમ્યગાસેવનેન, એતત્ સર્વં સ્વબુદ્ધ્યાઽપિ રણાદિત્યત આહ-'આણાણ' इति ।
આજ્ઞયા-ગુરુનિયોગરૂપયા જિનાજ્ઞારૂપયા વા અનુપાલ્ય=ઉચિતકાલે વિધિપૂર્વક
માસેવ્ય, વહ્યો જીનાઃ સિન્વન્તિ-સકલકાર્યકારિતયા સિદ્ધા ભવન્તિ, બુદ્ધ્યન્તે-

ઉભયકા યતન, વચનસે વાચના આદિ, તથા કાચસે મજ્જકકી રચના
આદિ દ્વારા સ્પર્શ કરકે (ઈસી તરહ પાલન એવં આરાધનત્રેં સી યોગત્રય
જાનના ચાહિયે) (પાલઈત્તા-પાલયિત્વા) યનવદુક્ત અનુષ્ઠાનકો અતિ-
ચારોંકો પરિશુદ્ધિપૂર્વક વારંવાર ઉપયોગકી સાવધાનીસે પાલન કરકે
તીરિત્તા-તીરયિત્વા) અધ્યયન આદિ દ્વારા ઉસકો સમાપ્ત કરકે (કિત્ત
ઈત્તા-કીર્તયિત્વા) 'યહ્ ઇસ પ્રકાર ગૈને પઢા હૈ' ઇસ પ્રકાર ગુરુ મહારાજકે
સમક્ષ વિનય પૂર્વક નિવેદન કરકે (સોહઈત્તા-શોધયિત્વા) ગુરુકે વતાને
કે અનુસાર ઉદાત્તાદિ ઘોષકી શુદ્ધિસે વિશુદ્ધ કરકે (આરાહિત્તા-આરાધ્ય)
આરાધના કરકે ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણા ન કરતે હુણ, ઉત્સર્ગ ઓર અપવાદકો
યથાવત્ સમજાતે હુણ જીવન પર્યન્ત ભગવદુક્ત અર્થકો જીવનસેં ઉતાર
કરકે (આણાણ અણુપાલયિત્તા-આજ્ઞયા અનુપાલ્ય) તથા અપની બુદ્ધિકે અનુ-
સાર નહીં કિન્તુ જૈસી આજ્ઞા ગુરુમહારાજકી અથવા જિનેન્દ્રદેવકી હૈ ઉસીકે

કરીને-મનમાં સૂત્ર, અર્થ અને બન્નેનુ મનન, વચનથી વાચના આદિ તથા
કાચથી ભગકની રચના આદિ દ્વારા સ્પર્શ કરીને પાલન અને આરાધનાનાં
પણુ યોગત્રય બાણુવો ભેઈએ. પાલઈત્તા-પાલયિત્વા ભગવદુક્ત અનુષ્ઠાનને અતિ-
ચારોની પરિશુદ્ધિપૂર્વક વારંવાર ઉપયોગની સાવધાનીથી પાલન કરીને તીરિત્તા-
તીરયિત્વા અધ્યયન આદિ દ્વારા એને સમાપ્ત કરીને, 'એ કિત્તઈત્તા-કીર્તયિત્વા
આ પ્રમાણે મેં ભણેલ છે' આ પ્રમાણે ગુરુદેવની સમક્ષ વિનયપૂર્વક નિવેદન કરીને
સોહઈત્તા-શોધયિત્વા ગુરુએ બતાવ્યા અનુસાર ઉદાત્તાદિ ઘોષની શુદ્ધિથી વિશુદ્ધ કરીને
આરાહિત્તા-આરાધ્ય આરાધના કરી, ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણા ન કરતાં ઉત્સર્ગ અને અપવાદને
યથાવત્ સમજી લઈને જીવત પર્યંત ભગવદુક્ત અર્થને જીવનમાં ઉતારીને આણાણ
અણુપાલયિત્તા-આજ્ઞયા અનુપાલ્ય તથા પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર નહીં પરંતુ જેવી આજ્ઞા
ની અથવા જિનેન્દ્રદેવની છે. એ અનુસાર ઉચિતકાળમાં વિધિપૂર્વક પાલન કરીને

વિમલકેવલાલોચેન સકલલોકાલોકમવલોચયન્તિ, મુચ્યન્તે-સકલકર્મેભ્યો મુક્તા ભવન્તિ, તતથ પરિનિર્વાન્તિ=સકલકર્માદાવાનલોપશમેન, શીતલીભૂતા ભવન્તિ । અતएव सर्वदुःखानां = શરીરમાનસાનામ્, અન્તસ્-આત્મ્યન્તિકવિનાશં કુર્વન્તિ, સિદ્ધિગતિનામધેયસ્થાનપ્રાપ્ત્યા અવ્યાવાધસુખભાજો યવન્તીત્યર્થઃ ॥

અનુસાર ઉચિત કાલસેં વિધિપૂર્વક પાલન કરકે (વહવે જીવા સિજ્ઞન્તિ-વહવઃ જીવાઃ સિધ્યન્તિ) અનેક જીવ સમસ્ત કાર્યોંકો કર લેનેકે કારણ સિદ્ધ હોતે હેં, (વુજ્ઞન્તિ-વુધ્યન્તે) વિમલ કેવલજ્ઞાનરૂપ આલોકસે સકલ લોક ઓર અલોકકો દેખતે હેં, (મુચ્યન્તિ-મુચ્યન્તે) સકલ કર્મોંસે સર્વથા મુક્ત હોતે હેં પરિનિવ્વાયન્તિ-પરિનિર્વાન્તિ તથા સકલ કર્મરૂપ દાવાનલકે ઇકદમ વુજ્ઞ જાનેકે કારણ શીતલીભૂત બન જાતે હેં, (સર્વદુઃખાણમંતં કરેતિ-સર્વદુઃખાના મંતં કુર્વન્તિ) અત एव માનસિકદુઃખોંકા આત્મ્યન્તિક વિનાશ કર દેનેકે કારણ સિદ્ધિ ગતિ નામક સ્થાનકી પ્રાપ્તિસે અવ્યાવાધ સુખકે ભોક્તા બન જાતે હેં ।

ભાવાર્થ—સુધર્મા સ્વામી શ્રી જંબૂરવાજીકો ઇસ અધ્યયનકે પ્રારંભ કરનેકા ઉદ્દેશ સમજાતે હુए વહ રહે હેં કિ આયુષ્મન્ । જીને યહ અધ્યયન ભગવાન્ શ્રી વર્ધમાનસ્વામીકે સુચારવિન્દસે સુના હૈ । ઉન્હોંને ઇસા પ્રતિ પાદન કિયા હૈ કિ જો મુનિ ઇસ અધ્યયનમેં પ્રતિપાદિત સંવેગ આદિ અકર્મતાપર્યન્તકે ગુણોંકો સમ્યક્ શ્રદ્ધાસે, પ્રતીતિસે, જ્ઞિ આદિસે, સુનેગા પાલન કરેગા, યોગત્રયકી સાવધાનીપૂર્વક હનકો અપને જીવનમેં ઉતારેગા

વહવે જીવા સિજ્ઞન્તિ-વહવઃ જીવાઃ સિધ્યન્તિ અનેક જીવ સમસ્ત કાર્યોંને કરી દેવાના કારણે સિદ્ધ થાય છે. વુજ્ઞન્તિ-વુધ્યન્તે વિમળ દેવળજ્ઞાન રૂપ આલોકથી સકળ લોક અને આ લોકને જીએ છે. મુચ્યન્તિ-મુચ્યન્તે સકળ કર્મોંથી સર્વથા મુક્ત બને છે, પરિનિવ્વાયન્તિ-પરિનિર્વાન્તિ તથા સકળ કર્મ રૂપ દાવાનળને એકદમ જીવવાને કારણે શીતળભૂત બની જાય છે, સર્વદુઃખાણમંતં કરેતિ-સર્વદુઃખાનામંતં કુર્વન્તિ અતએવ તે શારીરિક અને માનસિક દુઃખોંનો સમૂળગો વિનાશ કરી દેવાના કારણે સિદ્ધગતિ નામના સ્થાનની પ્રાપ્તિથી અવ્યાવાધ સુખના ભોક્તા બની જાય છે.

ભાવાર્થ—શ્રી સુધર્માસ્વામી શ્રી જમ્બૂસ્વામીને આ અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવાનો ઉદ્દેશ સમજાવતાં કહી રહ્યા છે કે, આયુષ્મન ! મેં આ અધ્યયન ભગવાન શ્રી વર્ધમાનસ્વામીના મુખારવિદથી સાંભળેલ છે. એમણે એવું પ્રતિપાદન કરેલ છે કે, જે મુનિ આ અધ્યયનમાં પ્રતિપાદિત સંવેગ આદિ અકર્મતા પર્યંતના ગુણોને સમ્યક્ શ્રદ્ધાથી, પ્રતીતિથી, જ્ઞિ આદિથી, સાંભળશે, પાલન કરશે, યોગત્રયની સાવધાનપૂર્વક આને પોતાના જીવનમાં ઉતારશે તે

કોર્થઃ સમ્વક્ત્વપરાક્રમાધ્યયને ભગવતા પ્રજ્ઞસ્યેતિ જિજ્ઞાસાયાં પ્રસ્તુતામ-
ધ્યયનવિષયભૂતાનાં સંવેગનિર્વેદાદિત્રિસપ્તતિપદાર્થાનાં નામાન્યાહ—

મૂલમ્—તસ્સર્ણં અયમટ્ટે એવમાહિજ્જઈ, તં જહા—સંવેગે ૧,
નિઠ્ઠવેણ ૨, ધમ્મસદ્ધા ૩, ગુરુસાહમ્મિયસુસ્સૂસળયા ૪, આલો-
ચણયા ૫, નિંદણયા ૬, ગરિહણયા ૭, સામાઙ્ગ ૮, ચત્તવીસ-
ત્થણ ૯, વંદણ ૧૦, પઢિક્કમણે ૧૧, કાઉસ્સગ્ગે ૧૨, પચ્ચક્ખાણે
૧૩, થયથુહમંગલે ૧૪, કાલપઢિલેહણયા ૧૫, પાયચ્છિત્તકરણે
૧૬, સ્વમાવણયા ૧૭, સજ્ઞાણ ૧૮, વાયણયા ૧૯, પરિપુચ્છણયા
૨૦, પરિયટ્ટણયા ૨૧, અણુપ્પેહા ૨૨, ધમ્મકહા ૨૩, સુયસ્સ
આરાહણયા ૨૪, એગ્ગમણસંનિવેસણયા ૨૫, સંજમે ૨૬, તવે ૨૭,
વોદાણે ૨૮, સુહસાણ ૨૯, અપ્પઢિબદ્ધયા ૩૦, વિવિત્તસયણા-
સણસેવયણા ૩૧, વિણિવટ્ટણયા ૩૨ સંભોગપચ્ચક્ખાણે ૩૩,
ઉવહિપચ્ચક્ખાણે ૩૪, આહારપચ્ચક્ખાણે ૩૫, કસાયપચ્ચક્ખાણે
૩૬, જોગપચ્ચક્ખાણે ૩૭, સરીરપચ્ચક્ખાણે ૩૮, સહાયપચ્ચ-
ક્ખાણે ૩૯, ભક્તપચ્ચક્ખાણે ૪૦, સઠ્ઠમાવપચ્ચક્ખાણે ૪૧,
પઢિહૂવણયા ૪૨, વેયાવચ્ચે ૪૩, સઠ્ઠગુણસંપણયા ૪૪, વીય-
રાગયા ૪૫, સ્વંતી ૪૬, મુત્તી ૪૭, મદ્દવે ૪૮, અજ્જવે ૪૯, ભાવ-
સચ્ચે ૫૦, કરણસચ્ચે ૫૧, જોગસચ્ચે ૫૨, મણગુત્તયા ૫૩,
વયગુત્તયા ૫૪, કાયગુત્તયા ૫૫ મણસમાધારણયા ૫૬, વયસ-
માધારણયા ૫૭, કાયસમાધારણયા ૫૮, નાણસંપન્નયા ૫૯, દંસણ
સંપન્નયા ૬૦, ચરિત્તસંપન્નયા ૬૧, સોઙ્ગિયનિગ્ગહે ૬૨, ચર્વિંસ-

વહ અવશ્ય હી ઇસ સંસારકે દુઃખોંસે છુટકારા પાકર સિદ્ધિગતિકા પાત્ર
બનેગા । જિતને ભી જીવ અમીતક ઇસ ગતિકે પાત્ર બને હૈં વ બન રહે હૈં ।
વે સવ ઇસી તરહસે બને હૈં ઓર બન રહે હૈં ॥

અવશ્ય આ સંસારના દુઃખોથી છૂટીને સિદ્ધિગતિને પાત્ર બનશે. જેટલા પણ
આજ સુધી આ ગતિના પાત્ર બનેલ છે, તેમ બની રહેલ છે, એ સઘળા
પ્રમાણે બન્યા છે, અને બની રહ્યા છે.

દિયનિગ્ગહે ૬૩, ઘાણિદિયનિગ્ગહે ૬૪, જિવિંભદિયનિગ્ગહે ૬૫
ફાસિંદિયનિગ્ગહે ૬૬, કોહવિજણ ૬૭, માણવિજણ ૬૮, માયા-
વિજણ ૬૯, લોહવિજણ, ૭૦, પેજ્જદોસમિચ્છાદંસણવિજણ ૭૧,
સેલેસી ૭૨, અકમ્મયા ૭૩ ॥

છાયા—તસ્ય સ્વલુ અયમર્થ એવાખ્યાયતે, તદ્ યથા—સંવેગઃ ૧, નિર્વેદઃ ૨,
ધર્મશ્રદ્ધા ૩, ગુરુસાધર્મિકશુશ્રૂણતા ૪, આલોચનતા ૫, નિન્દનતા ૬, ગર્હણતા
૭, સામાયિકં ૮, ચતુર્વિંશતિસ્તવઃ ૯, વન્દનં ૧૦, પ્રતિક્રમણં ૧૧, કાયોત્સર્ગઃ

ભગવાન મહાવીરને હસ સમ્યક્ત્વપરાક્રમ નામક અધ્યયનમાં કૌનસા
અર્થ પ્રરૂપિત ક્રિયા હૈ, હસ પ્રકાર શિષ્યની જિજ્ઞાસાકે સમાધાન નિમિત્ત
સૂત્રકાર કહતે હૈ—‘ તસ્સણં ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(તસ્સણં અયમટ્ટે એવાહિજ્જહ—તસ્ય સ્વલુ અયં અર્થઃ
એવં આખ્યાયતે) ભગવાન્ મહાવીર તીર્થંકર શ્રીવર્ધમાનસ્વામીને સમ્ય-
ક્ત્વ પરાક્રમ નામક અધ્યયનકા યહ વક્ષ્યમાણ અર્થ તિહત્તર બોલોંસે
હસ પ્રકાર કહા જાતા હૈ (તં જહા—તત્ યથા) વૈ તિહત્તર બોલ હસ તરહ હૈ—

૧ (સંવેગે—સંવેગઃ) સંવેગ૨ (નિર્વેદ—નિર્વેદઃ) નિર્વેદ ૩ (ધમ્મસદ્ધા—
ધર્મશ્રદ્ધા) ધર્મશ્રદ્ધા ૪ (ગુરુસાહસ્મિય સુસૂસણયા—ગુરુસાધર્મિક શુશ્રૂણતા)
ગુરુ ઓર સાધર્મિકોંકી સુશ્રૂણતા ૫ (આલોચણયા—આલોચનતા) આલોચનતા
૬ (નિંદણા—નિન્દના) નિન્દનતા ૭ (ગરિહણયા—ગર્હણતા) ગર્હણતા ૮ (સામા-
ઈ—સામાયિકં) સામાયિક૯ (ચતુર્વિંશતિસ્તવઃ) ચતુર્વિં-

ભગવાન મહાવીરે આ સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ નામના અધ્યયનમાં કેવો અર્થ
પ્રરૂપિત કરેલ છે ? આ પ્રકારની શિષ્યની જિજ્ઞાસાના સમાધાન નિમિત્ત સૂત્ર-
કાર કહે છે—“ તસ્સણં ” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—તસ્સણં અયમટ્ટે એવાહિજ્જહ—તસ્ય સ્વલુ અયં અર્થઃ આખ્યાયતે
ભગવાન મહાવીર તીર્થંકર શ્રી વર્ધમાનસ્વામીએ સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ નામના અધ્ય-
યનનો આ વક્ષ્યમાણ અર્થ તોંતેર (૭૩) બોલો આ પ્રમાણે કહેલ છે તં જહા—તથથા
તે આ પ્રમાણે બતાવેલ છે. અર્થાત્ એ તોંતેર બોલ આ પ્રમાણે છે—૧ સંવેગે—સંવેગઃ
સંવેગ, ૨ નિર્વેદ—નિર્વેદઃ નિર્વેદ, ૩ ધમ્મસદ્ધા—ધર્મશ્રદ્ધા ધર્મમાં શ્રદ્ધા, ૪
ગુરુસાહસ્મિય સુસૂસણયા—ગુરુસાધર્મિક સુશ્રૂણતા ગુરુધર્મિકો પ્રત્યે સુશ્રૂણતા, ૫
આલોચણયા—આલોચનતા આલોચનતા, ૬ નિંદણા—નિન્દનતા નિન્દનતા, ૭ ગરિહણયા—
ગર્હણતા ગર્હણતા, ૮ સામાઈ—સામાયિકં સામાયિક, ૯ ચતુર્વિંશતિસ્તવઃ—ચતુર્વિં-

१२, प्रत्याख्यानं १३, स्तवस्तुतिमङ्गलं १४, कालप्रत्युपेक्षणता १५, प्रायश्चित्त-
करणं १६, क्षमापणता १७, स्वाध्यायः १८, वाचनता १९, प्रतिप्रच्छनता २०,
परावर्तनता २१, अनुप्रेक्षा २२, धर्मकथा २३, श्रुतस्याराधना २४, एकाग्रमनः
संनिवेशना २५, संयमः २६, तपः २७, व्यवदानं २८, सुखशायः २९, अप्रति-
बद्धता ३०, विविक्तशयनासनसेवनता ३१, विनियर्तनता ३२, संभोगप्रत्याख्यानं

शतिस्तव १० (वंदणए-वन्दनं) वंदन ११ (पडिक्कमणे-प्रतिक्रमणं) प्रति
क्रमण १२ (काउस्सग्गे-कायोत्सर्गः) कायोत्सर्ग १३ (पच्चक्खाणे-
प्रत्याख्यानं) प्रत्याख्यान १४ (थयथुइमंगले-स्तवस्तुतिमंगलं) स्तवस्तुति
मंगल १५ (कालपडिलेहणया-कालप्रत्युपेक्षणता) कालप्रत्युपेक्षणता १६
(प्रायश्चित्तकरणे-प्रायश्चित्तकरणं) प्रायश्चित्तकरण १७ (खमावणया-क्षमा-
पणता) क्षमापना १८ (सज्झाए-स्वाध्यायः) स्वाध्याय १९ (वायणा-
वाचनता) वाचनता २० (परिपुच्छणया-प्रतिप्रच्छनता) प्रतिप्रच्छनता
२१ (परियट्ठणया-परावर्तनता) परावर्तनता २२ (अणुप्पेहा-अनुप्रेक्षा)
अनुप्रेक्षा २३ (धम्मकहा-धर्मकथा) धर्मकथा २४ (सुयस्स आराहणया-
श्रुतस्या राधनता) श्रुतकी आराधनता २५ (एगगमणसंनिवेशता-
एकाग्रमनः संनिवेशना) एकाग्रमनसंनिवेशनता २६ (संजमे-संयमः)
संयम २७ (तवे-तपः) तप २८ (वोदाणे-व्यवदानं) व्यवदान २९
(सुहसाए-सुखशातः) सुखशात ३० (अप्पडिबद्धया-अप्रतिबद्धता)
अप्रतिबद्धता ३१ (विवित्तसयणासणसेवणया-विवित्तशयनासनसेव-

शतिस्तवः अतुर्विंशतिस्तव, १० वंदणए-वन्दनं वंदन, ११ पडिक्कमणे-प्रतिक्रमणं
प्रतिक्रमण, १२ काउस्सग्गे-कायोत्सर्गः कायोत्सर्ग, १३ पच्चक्खाणे-प्रत्याख्यानं
प्रत्याख्यान, १४ थयथुइमंगले-स्तवस्तुतिमंगलं स्तवस्तुति मंगल, १५ कालपडि-
लेहणया-कालप्रत्युपेक्षणता कालप्रत्युपेक्षणता, १६ प्रायश्चित्तकरणे-प्रायश्चित्तकरणं
प्रायश्चित्तकरण, १७ खमावणया-क्षमापणता क्षमापणता, १८ सज्झाए-स्वाध्यायः
स्वाध्याय, १९ वायणा-वाचनता वाचनता, २० परिपुच्छणया-प्रतिप्रच्छनता प्रतिप्रच्छ-
नता २१ परियट्ठणया-परावर्तनता, परावर्तनता २२ अणुप्पेहा-अनुप्रेक्षा अनुप्रेक्षा, २३
धम्मकहा-धर्मकथा धर्मकथा, २४ सुयस्स आराहणया-श्रुतस्याराधनता श्रुतनीआरा-
धनता, २५ एगगमणसंनिवेशणया-एकाग्रमनःसंनिवेशना अेकाग्रतानी आराधना, २६
संजमे-संयमः संयम, २७ तवे-तपः तप, २८ वोदाणे-व्यवदानं व्यवदान. २९
सुहसाए-सुखशायः सुखशात, ३० अप्पडिबद्धया-अप्रतिबद्धता अप्रतिबद्धता, ३१
विवित्तसयणासणसेवणया-विवित्तशयनासनसेवनता विवित्तशयनासन सेवनता, ३२

३३, उपधिप्रत्याख्यानम् ३४, आहारप्रत्याख्यानम् ३५, कषायप्रत्याख्यानं ३६, योगप्रत्याख्यानं ३७, शरीरप्रत्याख्यानं ३८, सहायप्रत्याख्यानं ३९, भक्तप्रत्याख्यानं ४०, सद्भावप्रत्याख्यानं ४१, प्रतिरूपणता ४२, वैयावृत्यम् ४३ सर्वगुणसंपन्नता ४४, वीतरागता ४५, क्षान्तिः ४६, मुक्तिः ४७, मार्दवम् ४८, आर्जवम् ४९, भावसत्यं ५०, करणसत्यं ५१, योगसत्यं ५२, मनोगुप्तता ५३, वाग्गुप्तता

नता) विविक्तशयनासनसेवनता ३२ (विणिवद्वृणया-विनिवर्तनता) विनिवर्तनता ३३ (संभोगपञ्चकखाणे-संभोगप्रत्याख्यानं) संभोगप्रत्याख्यान ३४ (उवहिपञ्चकखाणे-उपधि प्रत्याख्यानम्) उपधिप्रत्याख्यान ३५ (आहारपञ्चकखाणे-आहारप्रत्याख्यानम्) आहारप्रत्याख्यान ३६ (कसायपञ्चकखाणे-कषायप्रत्याख्यानम्) कषायप्रत्याख्यान ३७ (जोगपञ्चकखाणे-योगप्रत्याख्यानम्) योगप्रत्याख्यान ३८ (सरीरपञ्चकखाणे-शरीरप्रत्याख्यानं) शरीरप्रत्याख्यान ३९ (सहायपञ्चकखाणे-सहायप्रत्याख्यानं) सहायप्रत्याख्यान ४० (भक्तपञ्चकखाणे-भक्तप्रत्याख्यानं) भक्तप्रत्याख्यान ४१ (सवभावपञ्चकखाणे-सद्भावप्रत्याख्यानं) सद्भावप्रत्याख्यान ४२ (पडिरूवणया-प्रतिरूपनता) प्रतिरूपता ४३ (वेयावच्चे-वैयावृत्यम्) वैयावृत्य ४४ (सव्वगुणसंपणया-सर्वगुणसंपन्नता) सर्वगुणसंपन्नता ४५ (वीयरगया-वीतरागता) वीतरागता ४६ (खंती-क्षान्तिः) क्षान्ति ४७ (मुत्ती-मुक्तिः) मुक्ति ४८ (मद्दवे-मार्दवम्) मार्दव ४९ (अज्जवे-आर्जवं) आर्जव ५० (भावसच्चे-भावसत्यं) भावसत्य ५१ (करणसच्चे-करणसत्यं) करणसत्य ५२ (जोगसच्चे-योगसत्यं) योगसत्य ५३ (मण-

विणिवद्वृणया-विनिवर्तनता विनिवर्तनता, ३३ संभोगपञ्चकखाणे-संभोगप्रत्याख्यानं संभोगप्रत्याख्यान, ३४ उवहिपञ्चकखाणे-उपधिप्रत्याख्यानम् उपधिप्रत्याख्यान, ३५ आहारपञ्चकखाणे-आहारप्रत्याख्यानम् आहारप्रत्याख्यान, ३६ कसायपञ्चकखाणे-कषायप्रत्याख्यानम् कषाय प्रत्याख्यान, ३७ जोगपञ्चकखाणे-योगप्रत्याख्यानम् योगप्रत्याख्यान, ३८ सरीरपञ्चकखाणे-शरीरप्रत्याख्यानं शरीरप्रत्याख्यान, ३९ सहायपञ्चकखाणे-सहायप्रत्याख्यानं सहाय प्रत्याख्यान, ४० भक्तपञ्चकखाणे-भक्तप्रत्याख्यानं भक्त प्रत्याख्यान, ४१ सवभावपञ्चकखाणे-सद्भावप्रत्याख्यानं सद्भाव प्रत्याख्यान, ४२ पडिरूवणका-प्रतिरूपनता प्रतिरूपता ४३ वेयावच्चे-वैयावृत्यम् वैयावृत्य, ४४ सव्वगुणसंपणया-सर्वगुणसंपन्नता सर्वगुणसंपन्नता, ४५ वीयरगया-वीतरागता वीतरागता, ४६ खंती-क्षान्तिः क्षान्ति, ४७ मुत्ती-मुक्तिः मुक्ति, ४८ मद्दवे-मार्दवम् मार्दव, ४९ अज्जवे-आर्जवं आर्जव, ५० भावसच्चे-भावसत्यं भावसत्य, ५१ करणसच्चे-करणसत्यं करणसत्य ५२ जोगसच्चे-योगसत्यं योगसत्य, ५३ मणगुप्तता-

५४, कायगुप्तता ५५, मनः समाधारणता ५६, वाक्समाधारणता ५७ कायसमाधारणता ५८, ज्ञानसंपन्नता ५९, दर्शनसंपन्नता ६०, चारित्रसंपन्नता ६१, श्रोत्रेन्द्रियनिग्रहः ६२, चक्षुरिन्द्रियनिग्रहः, ६३ घ्राणेन्द्रियनिग्रहः ६४, जिह्वेन्द्रियनिग्रहः ६५, स्पर्शेन्द्रियनिग्रहः ६६, क्रोधविजयः ६७, मानविजयः ६८, मायाविजयः ६९, लोभविजयः ७०, प्रेमद्वेषमिथ्यादर्शनविजयः ७१, शैलेशी ७२, अकर्मता ७३ । इति ।

गुप्तया-मनोगुप्तता) मनोगुप्तता ५४ (वयगुप्तया-वाग्गुप्तता) वाग्गुप्तता ५५ (कायगुप्तया-कायगुप्तता) कायगुप्तता ५६ (मणसमाधारणया-मनः समाधारणता)मनःसमाधारणता५७(वयसमाधारणया-वाक्समाधारणता) वाक्समाधारणता ५८ (कायसमाधारणया-कायसमाधारणता) कायसमाधारणता ५९ (नाणसंपन्नया-ज्ञानसंपन्नता)ज्ञानसंपन्नता६०(दंसणसंपन्नया-दर्शनसंपन्नता) दर्शनसंपन्नता ६१ (चरित्संपन्नया-चारित्रसंपन्नता) चारित्रसंपन्नता ६२ (सोइंदियनिगहे-श्रोत्रेन्द्रियनिग्रहः) श्रोत्रेन्द्रियनिग्रह ६३ (चक्खिंदियनिगहे-चक्षुरिन्द्रियनिग्रहः) चक्षुरिन्द्रियनिग्रह ६४ (घाणिंदियनिगहे-घ्राणेन्द्रियनिग्रहः) घ्राणेन्द्रियनिग्रह ६५ (जिब्भिंदियनिगहे-जिह्वेन्द्रियनिग्रहः) जिह्वेन्द्रियनिग्रह ६६ (फासिन्दियनिगहे-स्पर्शेन्द्रियनिग्रहः) स्पर्शेन्द्रियनिग्रह ६७ (कोहविजए-क्रोधविजयः) क्रोधविजय ६८ (माणविजए-मानविजयः) मानविजय ६९ (मायाविजए-माया-

मनोगुप्तता मनोगुप्तता, ५४ वयगुप्तया-वाग्गुप्तता वाग्गुप्तता, ५५ कायगुप्तया-कायगुप्तता कायगुप्तता, ५६ मणसमाधारणया-मनः समाधारणता मनः समाधारणता, ५७ वयसमाधारणया-वाक्समाधारणता वाक्समाधारणता, ५८ कायसमाधारणया-कायसमाधारणता काय समाधारणता, ५९ नाणसंपन्नया-ज्ञानसंपन्नता ज्ञान संपन्नता, ६० दंसणसंपन्नया-दर्शनसंपन्नता दर्शनसंपन्नता, ६१ चरित्संपन्नया-चारित्रसंपन्नता चारित्रसंपन्नता, ६२ सोइंदियनिगहे-श्रोत्रेन्द्रियनिग्रह श्रोत्रेन्द्रिय निग्रह, ६३ चक्खिंदियनिगहे-चक्षुरिन्द्रियनिग्रह चक्षुरिन्द्रिय निग्रह, ६४ घाणिंदियनिगहे-घ्राणेन्द्रियनिग्रहः घ्राणेन्द्रिय निग्रह, ६५ जिब्भिंदियनिगहे-जिह्वेन्द्रियनिग्रहः जिह्वेन्द्रिय निग्रह, ६६ फासिन्दियनिगहे-स्पर्शेन्द्रियनिग्रह स्पर्शेन्द्रिय निग्रह, ६७ कोहविजए-क्रोधविजयः क्रोधविजय, ६८ माणविजए-मानविजयः मान-

टीका—‘तत्संवेगं’ इत्यादि ।

तस्य=सम्यक्त्वपराक्रमनामकस्याध्ययनस्य खलु अयम्=अनन्तरमेव वक्ष्यमाणः
अर्थः—एवम्=अमुना वक्ष्यमाणप्रकारेण, यथानुक्रमम्, आख्यायते=पठ्यते भगवता
महावीरेण श्री वर्धमानस्वामिना तीर्थकरेण ‘तद् यथा’ इति । यथा—यादृशं
वक्ष्यमाणार्थस्य नाम, तदेवं निर्दिश्यते—‘संवेग’ इत्यादि । ‘संवेगः’ इत्यारभ्य
‘अकर्मता पर्यन्ता त्रिसप्ततिसंख्यका अर्था मोक्षस्य कारणमित्यर्थः ॥

अथ श्री सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामीनं गौतमप्रश्नभगवदुत्तररूपमध्ययनं कथयति
तत्र पूर्वं प्रथमं भेदं संवेगस्वरूपमाह—

मूलम्—संवेगेणं भन्ते ! जीवे किं जणयइ ? । संवेगेणं अणु-
त्तरं धम्मसच्छं जणयइ । अणुत्तराए धम्मसच्छाए संवेगं हव्व-
मागच्छइ । अणंताणुवंधिकोहमाणमायालोभे खवइ । नवं च
कम्मं न वंधइ । तप्पच्चइयं च णं मिच्छत्तविसोहिं काऊण
दंसणराहए भवइ । दंसणविसोहीए च णं विसुद्धाए अत्थेगइए
तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झई । विसोहीए य णं विसुद्धाए तच्चं
पुणो भवग्गहणं नाइक्कमइ ॥ सू० १ ॥

छया—संवेगेन भदन्त ! जीवः किं जनयति ? , संवेगेन अनुत्तरां धर्मश्रद्धां
जनयति, अनुत्तरया धर्मश्रद्धया संवेगं शीघ्रमागच्छति । अनन्तानुबन्धिकोधमान-
मायालोभात् क्षपयति । नवं कर्म न वध्नाति, तत्प्रत्ययिकां च खलु मिथ्यात्व-
विशुद्धिं कृत्वा दर्शनाराधको भवति । दर्शनविशुद्ध्या च खलु विशुद्ध्या अस्त्येकः
तेनैव भवग्रहणेन सिध्यति । विशुद्ध्या च खलु विशुद्ध्या तृतीयं पुनर्भवग्रहणं
नातिक्रामति ॥ मू० ॥ १ ॥

विजयः) मायाविजय ७० (लोहविजय-लोभविजयः) लोभका विजय ७१
(पेज्जदोसमिच्छादंसणविजय-प्रेमद्वेषमिथ्यादर्शनविजयः) प्रेमद्वेषमिथ्या
दर्शनकाविजय ७२ (सेलेसी-शैलेशी) शैलेशी ७३ (अकम्मदा-अकर्मता) अकर्मता
यहां तक ये अर्थ मोक्षके कारण हैं । इनकी संख्या त्तिहत्तर है ।

उनमें पहला बोल संवेगका स्वरूपको कहते हैं—‘संवेगेणं’ इत्यादि ।

विजय ६६ मायाविजय-मायाविजयः मायाविजय, ७० लोहविजय-लोभविजयः
दोस विजय, ७१ पेज्ज दोसमिच्छादंसणविजय-प्रेमद्वेषमिथ्यादर्शनविजयः प्रेम, द्वेष,
मिथ्यादोष विजय, ७२ सेलेसी-शैलेशी शैलेशी, ७३ अकम्मदा-अकर्मता अकर्मता
अर्थां सुधी आ अर्थ मोक्षतुं कारण छे. आनी संख्या तीतेर छे.

ટીકા—‘ સંવેગેણં ભંતે ’ ઇત્યાદિ ।

હે ભદન્ત ! સંવેગેન=નરસુખસુખપરિહારેણ મોક્ષસુખમાત્રાભિલાપઃ સંવેગઃ ।

યદ્વા-ધર્માઘનુરાગરૂપઃ શુભાધ્યવસાયવિશેષઃ સંવેગઃ । તથા ચોક્તમ્—

તત્થ્યે ધર્મે ધ્વસ્તર્હિસાપ્રવન્ધે, દેવે રાગદ્વેષમોહાદિમુક્તે ।

સાધૌ સર્વગ્રન્થસંદર્ભહીને, સંવેગોઽસૌ નિશ્ચલો યોઽનુરાગઃ ॥૧॥

યદ્વા-જિનવચનભાવિતાન્તઃકરણતા સંવેગઃ, યદ્વા-ભવવિરાગઃ સંવેગઃ, તેન

અન્વચાર્ય—(ભંતે-ભદન્ત) હે ભગવન્ । (સંવેગેણં જીવે કિં જ-
ણયઈ-સંવેગેન જીવઃ કિં જનયતિ) સંવેગસે જીવ કિસ ગુણકો ઉત્પન્ન
કરતા હૈ ? નરસુખ, સુરસુખકી અભિલાષા નહીં કરકે માત્ર મોક્ષ
સુખકી અભિલાષા હોના ઇસકા નામ સંવેગ હૈ । અથવા ધર્માદિકમ્
અનુરાગ રૂપ જો શુભ અધ્યવસાય વિશેષ હોતા હૈ ડસકા નામ સંવેગ
હૈ । યહી બાત અન્યત્ર ખી કહી હૈ—

“ તથ્યે ધર્મે ધ્વસ્તર્હિસા પ્રવન્ધે, દેવે રાગદ્વેષમોહાદિમુક્તે ।

સાધૌ સર્વગ્રન્થસંદર્ભહીને, સંવેગોઽસૌ નિશ્ચલો યોઽનુરાગઃ ॥૧॥ ”

હિંસારહિત સચ્ચે ધર્મ મ્મં, રાગદ્વેષ મોહરહિત દેવમ્મં ઓર સર્વથા
પરિગ્રહરહિત સચ્ચે ગુરુમ્મં જો નિશ્ચલ અનુરાગ હો ડસે સંવેગ કહતે હૈ ॥

અથવા-જિન વચનોસે ભાવિત અન્તઃકરણતાકા નામ ખી સંવેગ હૈ ।
અથવા ભવસે વિરાગ હોના યહ ખી સંવેગ હૈ । ડસ સંવેગસે જીવ કોન

તેમા પ્રથમગ્ગોલ સ વેગસ્વરૂપને કહે છે “ સંવેગણં ” ઇત્યાદિ !

અન્વચાર્ય—હે ભગવાન ! સંવેગેણં જીવે કિં જણયઈ-સંવેગેન જીવઃ કિં
જનયતિ સંવેગથી જીવ કયા ગુણને ઉત્પન્ન કરે છે ? નરસુખ, સુરસુખની
અભિલાષા ન કરતાં માત્ર મોક્ષ સુખની અભિલાષા થવી એનું નામ સંવેગ
છે. એથવા ધર્માદિકમાં અનુરાગરૂપ જે શુભ અધ્યવસાય વિશેષ હોય છે. તેનું
નામ સંવેગ છે. આ વાત અન્ય સ્થળે પણ કહેવામાં આવેલ છે—

“ તથ્યે ધર્મે ધ્વસ્તર્હિસા પ્રવન્ધે, દેવે રાગદ્વેષમોહાદિમુક્તે ।

સાધૌ સર્વગ્રન્થસંદર્ભહીને, સંવેગોઽસૌ નિશ્ચલો યોઽનુરાગઃ ॥૧॥ ”

હિંસા રહિત સાચા ધર્મમાં, રાગદ્વેષ મોહ આદિ દોષરહિત સાચા
દેવમાં સર્વથા પરિગ્રહ રહિત સાચા ગુરુમાં, જે નિશ્ચલ અનુરાગ-પ્રેમ હોય
તેને સંવેગ કહે છે. ॥ ૧ ॥

અથવા—જન વચનોથી ભાવિત અન્તઃકરણતાનું નામ પણ સંવેગ છે. અથવા
.થી વિરાગ થવું એ પણ સંવેગ છે. એ સંવેગથી જીવે કયા ગુણને ઉત્પન્ન કરેલ છે ?

સંવેગેન જીવઃ-આત્મા કિં જનયતિ-કં ગુણમુત્પાદયતિ ? । મગવાન્ કથયતિ—
' સંવેગેણ અણુત્તરં ધમ્મસદ્ધં જણયઈ ' इत्यादि ।

हे शिष्य ! जीवः संवैगेन अनुत्तराम्-सर्वोत्कृष्टां, धर्मश्रद्धां धर्मः श्रुतचारित्र-
लक्षणस्तत्र श्रद्धा तत्करणाभिलाषरूपा, तां, जनयति, तयाऽनुत्तरया धर्मश्रद्धया
संवैगं-विशिष्टतरं संवैगं, अतिशयेन मोक्षाभिलाषं शीघ्रम् आगच्छति-प्राप्नोति ।
ततो नरकानुबन्धिनो नरकगतिं दायिनोऽनन्तानुबन्धि क्रोधमानमायालोभान्-
वक्ष्यमाणलक्षणान् चतुरोऽपि कषायान् क्षपयति, नवं च कर्म अशुभप्रकृतिरूपं
ज्ञानावरणीयादिकं न बध्नाति, एवमपि को गुण इति जिज्ञासायामाह-‘तप्पच्चइयं’
इति । तत्प्रत्ययिकां=सकषाय क्षयः प्रत्ययो निमित्तं यस्याः सा तत्प्रत्यया, सैव

गुणकोउत्पन्न करता है ? । इस प्रकार पूछने पर भगवान् कहते हैं
कि-(संवैगेण अणुत्तरं धम्मसद्धं जणयई - संवैगेन अनुत्तरां धर्मश्रद्धां
जनयति) यह जीव संवेग प्राप्ति से सर्वोत्कृष्ट धर्मश्रद्धाको - श्रुत-
चारित्ररूप धर्ममें तत्करणाभिलाषरूप श्रद्धाको-उत्पन्न करता है । (अणुत्त-
राए धम्मसद्धाए संवेगं हव्वमागच्छई-अनुत्तरया धर्मश्रद्धया संवेगः शीघ्रं
आगच्छति) पश्चात् सर्वोत्कृष्ट उस धर्मश्रद्धासे विशिष्टर संवेगको-अति-
शय मोक्षाभिलाषको शीघ्र प्राप्त करता है । तथा (अणंताणुबंधकोह माण
माया लोभे खवई-अनंतानुबंधि क्रोधमान मायालोभान् क्षपयतिः) अनं-
तानुबंधी क्रोध, मान, माया, एवं लोभ, इन चार कषायोंको जो कि
जीवके लिये नरकादि गति देते हैं तथा जिनके लक्षण आगे कहेंगे उनको
नष्ट करता है (नवं च कम्मं न बंधई-नवं कर्मच न बध्नाति) एवं नवीन
ज्ञानावरणीयादिक अशुभ प्रकृतिरूप कर्मोंका बंध नहीं करता है ।
(तप्पच्चइयं च णं मिच्छत्तविसोहिं काऊण दंसणाराहए भवई-तत्प्रत्य-

આ પ્રમાણે પૂછવાથી ભગવાન કહે છે કે. સંવેગણ અણુત્તરં ધમ્મસદ્ધં જણયઈ-સંવેગેન
અનુત્તરાં ધર્મશ્રદ્ધાં જનયતિ આજીવ સંવેગપ્રાપ્તિથી સર્વોત્કૃષ્ટ ધર્મશ્રદ્ધાને શ્રુતચરિત્રરૂપ
ધર્મમાં તત્કરણભિલાષરૂપ શ્રદ્ધાને ઉત્પન્ન કરે છે. અણુત્તરાએ ધમ્મસદ્ધાએ સંવેગં હવ્વ-
માગચ્છઈ-અનુત્તરયા ધર્મશ્રદ્ધયા સંવેગં શીઘ્ર આગચ્છતિ પછીથી સર્વોત્કૃષ્ટ એ ધર્મશ્રદ્ધાથી
વિશિષ્ટતર સંવેગને અતિશય મોક્ષાભિલાષીને શીઘ્ર પ્રાપ્ત કરે છે. અણંતાણુ બંધ
કોહ માણમાયા લોભે ખવઈ-અનંતાનુબંધિ ક્રોધ માન માયા લોભાન્ ક્ષપયતિ તથા
અનાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ આ ચાર કષાયોને-કે, જે જીવને
માટે નરક ગતિ અપાવનાર છે, તથા જેનાં લક્ષણ આગળ કહેવામાં આવશે,
એનો નાશ કરે છે. નવં ચ કમ્મં બંધઈ-નવં ચ કર્મં બધ્નાતિ અને નવીન
જ્ઞાનાવરણિયાદિક અશુભ પ્રકૃતિરૂપ કર્મોનો બંધ કરતા નથી. તપ્પચ્ચઈયં ચ ણં

તત્પ્રત્યયિકા, તાં, ચ खलु मिथ्यात्वविशुद्धि=मिथ्यात्वस्य विशुद्धिः-विशोधनं सर्वथा क्षयस्तां, कृत्वा दर्शनाराधकः=दर्शनस्य-प्रसङ्गवशात् क्षायिकसम्यक्त्वस्य, आराधकः-निरतिचार-पालको भवति । तेनापि को गुणःस्यादित्याशङ्क्याह—
 ‘दंसण विसोहीए’ इति । विशुद्ध्या=अत्यन्तनिर्मलया दर्शनविशुद्ध्या=दर्शनस्य - सम्यक्त्वस्य विशुद्ध्या - दर्शनाचारपरिपालनाद् विशिष्टशुद्ध्या च एककः-कोऽप्येकः, अस्ति=भवति, न तु साधारणो जनस्तथाविधो भवतीत्यर्थः । स च तादृशदर्शनविशुद्धिसंपन्नः तेनैव भवग्रहणेन सिध्यति । यस्मिन् जन्मनि दर्शनस्य तथा-विधाशुद्धिस्तस्मिन्नेव जन्मनि सिद्धिगतिं प्राप्नोति यथा मरुदेवी-स्वामिनी । अथ यस्तु कश्चिद् आयुषोऽल्पत्वादवशिष्टकर्मांशत्वेन तेनैव भवग्रहणेन न सिध्यति, किन्त्वसौ विशुद्ध्या दर्शनविशुद्ध्या तृतीय पुनर्भवग्रहणम्-अन्यज-

यिकां च खलु मिथ्यात्वविशुद्धि कृत्वा-दर्शनाराधको भवति) उससे कपाय क्षय है प्रत्यय-निमित्त-जिसका ऐसी मिथ्यात्व विशुद्धि करके यह जीव क्षायिक सम्यक्त्वका निरतिचार पालनेवाला बन जाता है । (दंसण विसोहीए य णं विसुद्धाए-दर्शनविशुद्ध्या च खलु विशुद्ध्या) विशुद्ध अत्यन्त निर्मल-उस दर्शनकी विशुद्धिसे-दर्शनाचारके परिपालनसे विशिष्ट हुई शुद्धिसे (अत्थे गइए तेणेव भवग्गहेणं सिज्झइ-अस्ति एककः तेनैव भवग्रहणेन सिध्यति) कोई एक जीव ऐसा होता है कि जो उसी भवसे सिद्धिगतिको प्राप्त करता है । परन्तु (विसोहीए य णं विसुद्धाए तच्च पुणो भवग्गहेणं नाइक्कमइ=विशोध्या च खलु-विशुद्ध्या तृतीयं पुनर्भवग्रहणं नातिक्रामति) जो जीव आयुष्यके अल्प रह जाने के कारण कुछ कर्म अवशिष्ट रहनेसे यदि उसी भवमें मोक्ष नहीं जा सके तो वह उत्कृष्ट दर्शन विशुद्धिके प्रभावसे तीसरे भवको तो नहीं

મિચ્છત્તવિસોહિ કારણ દંસણારાહૈ ભવઈ-તત્પ્રત્યયિકાં ચ खलु मिथ्यात्वविशुद्धि कृत्वा दर्शनाराधको भवति એનાથી કષાયનેા ક્ષય થાય છે. પ્રત્યય-નિમિત્ત જેનું એવું મિથ્યાત્વ વિશુદ્ધિ કરીને આ જીવ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વના નિરતિચાર પાળવા-વાળા બની જાય છે દસણવિસોહિય ણં વિશુદ્ધાએ-દર્શનવિશુદ્ધ્યા ચ खलु विशुद्ध्या विशुद्ध-અત્યંત નિર્મળ એ દર્શનની વિશુદ્ધતાથી દર્શનાચારના પરિ પાલનથી વિશિષ્ટ થયેલ શુદ્ધિથી અત્થેગઈ તેણેવ ભવગ્ગહેણં સિજ્ઝઈ-અસ્તિ એકક તેનૈવ ભવગ્રહણેન સિધ્યતિ કેઈ એક જીવ એવો હોય છે કે જે એજ ભવથી સિદ્ધિગતિને પ્રાપ્ત કરી લે છે. પરંતુ વિસોહિય ણં વસુદ્ધાએ તચ્ચં પુણો ભવગ્ગહેણં નાઈક્કમઈ-વિશોધ્યા ચ खलु विशुद्ध्या तृतीयं पुनर्भवग्रहणं नातिक्रामति જે જીવ એછી આયુષ્યના કારણે કેટલાંક કર્મ અવશિષ્ટ રહેવાથી જે એજ વમાં મોક્ષને પ્રાપ્ત ન કરી શકે તો તે ઉત્કૃષ્ટ દર્શન વિશુદ્ધિના પ્રભાવથી

ન્મોપાદાનાત્મકં નાતિક્રામતિ-નાતિવર્તતે, સોઽવશ્યં તૃતીયભવે સિધ્યતીત્યર્થઃ શાલીભદ્રવત્ । ઉત્કૃષ્ટદર્શનારાધકાપેક્ષયૈતત્, ઉક્તંહિ—

ઉક્કોસદંસણેનં મંતે ! જીવે કઠ્ઠિં ભવગ્ગહણેહિં સિઙ્ગિજ્જા ? ગોયમા ! ઉક્કોસેણં તેણેવ, તઓ મુક્કે તઇયં ણાઙ્કમઇ ॥૧॥

છાયા—ઉત્કૃષ્ટદર્શનેન ભદન્ત ! જીવઃ કતિભિર્ભવગ્રહણૈઃ સિધ્યેત્ ? ગૌતમ ! ઉત્કર્ષેણ તેનૈવ, તતો મુક્તસ્તૃતીયં નાતિક્રામતિ ॥ ઇતિ ॥ સૂ૦ ૧ ॥

સંવેગાદવશ્યં નિર્વેદઃ સ્યાદિતિ દ્વિતીય ભેદરૂપંતમાહ—

મૂલમ્—નિઠ્ઠવેણં મંતે ! જીવે કિં જણયઇ ? નિઠ્ઠવેણં દિઠ્ઠવ-
માણુસ્સ તેરિચ્છિણ્ણસુ કામભોણ્ણસુ નિઠ્ઠવેયં હઠ્ઠવમાગચ્છઇ સઠ્ઠવ-
વિસણ્ણસુ વિરજ્જઇ, સઠ્ઠવવિસણ્ણસુ વિરજ્જમાણે આરંભપરિગ્ગહ
પરિચ્ચાયં કરેઇ, આરંભપરિગ્ગહપરિચ્ચાયં કરેમાણે સંસારમગ્ગં
વોચ્છિદઇ સિદ્ધિમગ્ગપડિવન્ને ય હવઇ ॥૨॥

છાયા—નિર્વેદેન ભદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ ?, નિર્વેદેન દિવ્યમાનુષ તૈર-
શ્રેષ્ઠ કામભોગેષુ નિર્વેદં શીઘ્રમાગચ્છતિ । સર્વવિષયેષુ વિરજ્યતે સર્વવિષયેષુ વિર-
જ્યમાનઃ આરંભપરિગ્રહત્યાગં કરોતિ આરંભપરિગ્રહપરિત્યાગં ચ કુર્વન્ સંસાર-
માર્ગં વ્યવચ્છિન્નતિ, સિદ્ધિમાર્ગપ્રતિપન્નશ્ચ ભવતિ ॥ ૨ ॥

ટીકા—‘ નિઠ્ઠવેણં મંતે ’ ઇત્યાદિ ।

હે ભદન્ત ! નિર્વેદેન જીવઃ કિં જનયતિ ? નિર્વેદઃ—સંસારાહ્ વૈરાગ્યં તેન,
જીવઃ=આત્મા, કિં જનયતિ=કં ગુણમુત્પાદયતિ ? । અત્રાહ—‘ નિઠ્ઠવેણં ’

લાઘંતા હૈ અર્થાત્ વહ જીવ શાલીભદ્રકી તરહ તીસરે ભવમેં અવશ્ય મોક્ષ
કો પ્રાપ્ત કરતા હૈ । યહ બાત ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધકકી અપેક્ષાસે કહી હૈ ।

કહા મી હૈ—“ ઉક્કોસ દંસણેનં મંતે । જીવે કઠ્ઠિં ભવગ્ગહણેહિં
સિઙ્ગિજ્જા ? ગોયમા । ઉક્કોસેણં તેણેવ તઓ મુક્કે તઇયં ણાઙ્કમઇ ” ॥૧॥

સંવેગકે બાદ નિર્વેદ અવશ્ય હોતા હૈ સો દૂસરા બોલ નિર્વેદકે

ત્રીજા ભવમાં તેા ચૂકતો નથી. અર્થાત્ તે જીવ શાલીભદ્રની માફક ત્રીજા ભવમાં
અવશ્ય મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. આ વાત ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધકની અપેક્ષાથી કહેલ છે.

કહ્યું પણ છે—“ ઉક્કોસદંસણેનં મન્તે ! જીવે કઠ્ઠિં ભવગ્ગહણેહિં
સિઙ્ગિજ્જા ? ગોયમા ! ઉક્કોસેણં તેણેવ તત્તો મુક્કે તઇયં ણાઙ્કમઇ ” ॥ ૧ ॥

સંવેગના પછી નિર્વેદ અવશ્ય થાય છે. આથી હવે બીજા બોલ નિર્વેદનના

इत्यादि । निर्वेदेन = संसारवैराग्येण, दिव्यमानुष-तैरश्वेषु=यथासंभवं देवादि सम्बन्धिषु कामभोगेषु निर्वेदं शीघ्रमागच्छति-अलमेतैर्नरकनिगोदादि दुःख-हेतुभिः कामभोगैरिति, विशिष्टतरं निर्वेदं शीघ्रं प्राप्नोतीत्यर्थः । 'निर्व्वेयं हव्व-मागच्छइ' इत्यस्य व्याख्यामाह—'सव्व विसएसु विरज्जइ' इति ।

स्वरूपको कहते हैं—'निर्व्वेएणं' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(निर्व्वेएणं जीवे किं जणयइ-निर्व्वेदेन जीवः किं जनयति) निर्व्वेद गुणकी प्राप्ति होनेसे जीव किस गुणको प्राप्त करता है ? भगवान् कहते हैं—(निर्व्वेएणं दिव्वमाणुस्स तेरिच्छिएसु कामभोएसु निर्व्वेयं हव्वमागच्छइ-निर्व्वेदेन दिव्यमानुषतैरश्वेषु कामभोगेषु निर्व्वेदं शीघ्र आ-गच्छति) जीव जब निर्व्वेद-सामान्य रूपसे संसारसे वैराग्य प्राप्त कर लेता है तब इस स्थितिमें वह जीव दिव्य-देवादि संबंधि कामभोगोंमें मनुष्य संबंधि कामभोगमें एवं तिर्य्यच संबंधि कामभोगोंमें ऐसा विचार करता है कि नरक एवं निगोद आदि गतियोंके दुःखोंके कारणभूत इन कामभोगोंके सेवनसे क्या लाभ हैं-इनका त्याग ही उत्तम है । ऐसे विचारसे वह उनमें विशिष्टतर निर्व्वेदको शीघ्र प्राप्त करता है । इस विचारसे भावित अन्तःकरण होकर फिर वह जीव (सव्व विसएसु विरज्जइ सर्व विषयेषु विरज्यते) समस्त देवादिक संबंधी शब्दादिक विषयोंमें विरक्तिको धारण करता है—उनका परित्याग कर देता है । (सव्वविसएसु विरज्जमाणे

સ્વરૂપને કહેવામાં આવે છે—“ નિર્વ્વેણં ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—નિર્વ્વેણં જીવે કિં જણયઈ-નિર્વ્વેદેન જીવઃ કિં જનયતિ નિર્વ્વેદ ગુણની પ્રાપ્તિ થવાથી જીવે કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? ભગવાન કહે છે કે, નિર્વ્વેણં દિવ્વમાણુસ્સ તેરિચ્છિएसુ કામભોएसુ નિર્વ્વેદં હવ્વ માગચ્છइ-નિર્વ્વેદેન દિવ્યમાનુષતૈરશ્વેષુ કામભોગેષુ નિર્વ્વેદં શીઘ્રં આગચ્છતિ જીવે જ્યારે નિર્વ્વેદ-સામાન્ય રૂપથી સંસારથી વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત કરી લે છે ત્યારે આ સ્થિતિમાં તે જીવ દિવ્ય દેવાદી સંબંધિ કામભોગોમાં, મનુષ્ય સંબંધી કામભોગોમાં અને તિર્યંચ સંબંધિ કામભોગોમાં એવો વિચાર કરે છે કે, નરક એવ નિગોદ આદિ ગતિઓના દુઃખોના કારણભૂત આ કામભોગોના સેવનથી કયો લાભ થાય છે-એનો ત્યાગ જ ઉત્તમ છે. એવા વિચારથી તે એમાં વિશિષ્ટતર નિર્વ્વેદને શીઘ્ર પ્રાપ્ત કરે છે આ વિચારથી ભાવિત અંતઃકરણવાળા થઈને એ જીવ સવ્વવિસएसુ વિરજ્જइ-સર્વવિષયેષુ વિરજ્યતે સમસ્ત દેવાદિક સંબંધિ શબ્દાદિક વિષયોમાં વિરક્તિ ધારણ કરે છે. એનો પરિત્યાગ કરી દે છે સવ્વવિસएसુ વિજ્જમાણે આરંભપરિગ્રહપરિચ્ચાયં કરેइ-સર્વવિષયેષુ

૧૦ । આરંભ પરિગ્રહ પરિત્યાગ કરોતિ એનો ત્યાગ કરવાથી પછી તે જીવ પદ્મજીવની

સર્વવિષયેષુ-સર્વેષુ નરામરતિર્યક્ સમ્બન્ધિષુ શબ્દાદિવિષયેષુ વિરાજ્યતે-વૈરાગ્યં પ્રાપ્નોતિ । સર્વવિષયેષુ વિરાજ્યમાનઃ તેષુ આરંભપરિગ્રહપરિત્યાગમ્-આરંભઃ-
 ષડ્જીવનિકાયોપમર્દકો વ્યાપારઃ, પરિગ્રહઃ-ધનધાન્યાદીનાં સ્વીકારસ્તયોઃ પરિ-
 ત્યાગઃ-પરિવર્જનં, તં કરોતિ । આરંભપરિગ્રહત્યાગં ચ કુર્વન્ સંસારમાર્ગ-મિથ્યા-
 ત્વાવિરતિપ્રમાદકષાયરૂપં, વ્યવચ્છિનત્તિ વિનાશયતિ । સંસારમાર્ગસ્ય વ્યવચ્છેદે
 કૃતે સતિ સ સિદ્ધિમાર્ગપ્રતિપન્નઃ-સિદ્ધિમાર્ગ-સમ્યગ્દર્શનાદિકં પ્રતિપન્નઃ-પ્રાપ્નો
 ભવતિ । ચ શબ્દો હેત્વર્થે, યતઃ યસ્માત્ કારણાત્ સંસારમાર્ગ વ્યવચ્છિનત્તિ, અતઃ
 સિદ્ધિમાર્ગ પ્રતિપન્નો ભવતીત્યર્થઃ ॥ ૨ ॥

આરંભપરિગ્રહ પરિચ્છાદ્યં કરેદ્-સર્વ વિષયેષુ વિરાજ્યમાનઃ આરંભપરિગ્રહ
 પરિત્યાગં કરોતિ) ઉત્તરકા ત્યાગ કરનેસે ફિર યહ જીવ ષડ્જીવનિકા-
 યોકે ઉપમર્દનરૂપ આરંભકા એવં ધન ધાન્ય આદિકે સ્વીકાર કરનેરૂપ
 પરિગ્રહકા પરિત્યાગ કર દેતા હૈ । (આરંભપરિગ્રહ પરિચ્છાદ્યં કરેમાણે-
 આરંભપરિગ્રહપરિત્યાગં ચ કુર્વન્) આરંભ એવં પરિગ્રહકા પરિત્યાગ
 કરતા હુઆ યહ જીવ (સંસારમાર્ગ વોચ્છિદ્દ સિદ્ધિમાર્ગપરિવર્જનય હવદ્-
 સંસાર માર્ગ વ્યવચ્છિનત્તિ સિદ્ધિમાર્ગપ્રતિપન્નશ્ચ ભવતિ) સંસારકે માર્ગ
 સ્વરૂપ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ એવં કષાય, ઇત્યાદિ પરિહાર કરતા હૈ ।
 તથા સિદ્ધિકે માર્ગભૂત સમ્યગ્દર્શન સમ્યક્જ્ઞાન એવં સમ્યક્ ચારિત્રકો
 પ્રાપ્ત કરતા હૈ । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ-જિસ કારણ યહ સંસાર માર્ગકો
 પરિત્યાગ કર દેતા હૈ ઇસીસે યહ સિદ્ધિ માર્ગકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ ॥ ૨ ॥

કાચોના ઉપમર્દનરૂપ આરંભકો અને ધન, ધાન્યઆદિના સ્વીકાર કરવારૂપ પરિત્યાગ
 કરી દે છે. આરંભપરિગ્રહપરિચ્છાદ્યં કરેમાણે-આરંભપરિગ્રહપરિત્યાગં ચ કુર્વન્ આરંભ
 અને પરિગ્રહનો પરિત્યાગ કરતાં કરતાં એ જીવ સંસારમાર્ગ વોચ્છિદ્દ-સંસારમાર્ગ
 વ્યવચ્છિનત્તિ સંસારના માર્ગ સ્વરૂપ મિથ્યાત્વ અવિરતિ, પ્રમાદ અને કષાય, આનો
 પરિહાર કરે છે સિદ્ધિમાર્ગપરિવર્જનય હવદ્-સિદ્ધિમાર્ગ પ્રતિપન્નશ્ચ ભવતિ તથા સિદ્ધિના
 માર્ગભૂત સમ્યક્ દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્ ચારિત્રને પ્રાપ્ત કરે છે. તાત્પર્ય
 એ છે કે, જે કારણે એ સંસાર માર્ગનો પરિત્યાગ કરી દે છે. એનાથી જ તે
 સિદ્ધિ માર્ગને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥ ૨ ॥

નિર્વેદોઽપિ ધર્મશ્રદ્ધાવતામેવ સ્યાદિતિ તૃતીયભેદં ધર્મશ્રદ્ધાસ્વરૂપમાહ—

મૂલમ્—ધર્મસદ્ધાણં ણં ભંતે ! જીવે કિં જળયઈ ? । ધર્મસદ્ધાણં સાયસોક્ખેસુ રજ્જમાણે વિરજ્જઈ । અગારધર્મં ચ ણં ચયઈ । અણગારે ણં જીવે સારીરમાણસાણં દુઃખાણં છેયણ ભેયણ સંજોગાર્હણં વોચ્છેયં કરેઈ, અઘ્વાવાહં ચ સુહં નિઘ્વત્તેઈ ॥ સૂ. ૩ ॥

છાયા—ધર્મશ્રદ્ધયા યત્નુ ભદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ ? । ધર્મશ્રદ્ધયા યત્નુ સાતસૌખ્યેષુ રજ્જમાનો વિરજ્જયતે । અગારધર્મં ચ યત્નુ ત્વજતિ । અણગારઃ યત્નુ જીવઃ શારીરમાણસાનાં દુઃખાનાં છેદનભેદનસંયોગાદોનાં વ્યવચ્છેદં કરોતિ, અતઃ એવ અવ્યાવાધં ચ સુખં નિર્વર્તયતિ ॥ ૩ ॥

ટીકા—‘ ધર્મસદ્ધાણં ’ ઇત્યાદિ ।

પ્રશ્નવાક્યસ્ય વ્યાખ્યા પ્રાગ્વત્ । ધર્મશ્રદ્ધયા—ધર્મ=શ્રુતધર્માદિઃ તત્ર શ્રદ્ધા—તત્કરણાભિલાષરૂપા, તયા, સાતસૌખ્યેષુ=સાતં—સાતવેદનીયં તજ્જનિતા સૌખ્યાનિ સાતસૌખ્યાનિ મધ્યમપદલોપીસમાસઃ દન્ત્યાદિરપિ સાતશબ્દઃ સાતેર્હેતુમણ્યન્ત—ધાતોઃ સૌત્રાત્ ‘ અનુપસર્ગાહ્લિષ્પ ’ ઇત્યાદિ સૂત્ર પઠિતાત્ પચાઘચિનિષ્પન્નઃ । તેષુ — વૈષયિકસુખેષ્વિત્યર્થઃ, રજ્જમાનઃ—પૂર્વકાલેઽનુરક્તઃ, વિરજ્જયતે—વૈરાગ્યં

નિર્વેદગુણકી પ્રાપ્તિ ધર્મશ્રદ્ધાવાલેકો હી હોતી હૈ સો તીસરા બોલરૂપ ધર્મ શ્રદ્ધાકો કહતે હૈ—‘ ધર્મસદ્ધાણં ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(ભંતે ધર્મસદ્ધાણં જીવે કિં જળયઈ—ભદન્ત ! ધર્મશ્રદ્ધયા જીવઃ કિં જનયતિ) હે ભગવન્ ધર્મ શ્રદ્ધાસે જીવ કિસ ગુણકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ ? ભગવાન્ કહતે હૈ—(ધર્મસદ્ધાણં સાયાસોક્ખેસુ રજ્જમાણે વિરજ્જઈ—ધર્મશ્રદ્ધયા યત્નુ સાતસૌખ્યેષુ રજ્જમાનો વિરજ્જયતે) શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મકી શ્રદ્ધાસે પ્રાણી જો કિં પહિલે સાતવેદનીય કર્મકે ઉદયસે જનિત વૈષયિક સુખોમેં મગ્ન હો રહા થા અવ મગ્ન નહોં હોતા હૈ । અર્થાત્

નિર્વેદ ગુણની પ્રાપ્તિ ધર્મશ્રદ્ધાવાળાને જ થાય છે. આથી ત્રીજાબોલ ધર્મશ્રદ્ધા માટે કહે છે—‘ ધર્મસદ્ધાણં ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—ભન્તે ધર્મસદ્ધાણં જીવે કિં જળયઈ—ભદન્ત ધર્મશ્રદ્ધયા જીવઃ કિં જનયતિ હે ભગવાન ! ધર્મશ્રદ્ધાથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? ભગવાન કહે છે ધર્મસદ્ધાણં સાયા સોક્ખેસુ રજ્જમાણે વિરજ્જઈ—ધર્મશ્રદ્ધયા યત્નુ સાતસૌખ્યેષુ રજ્જમાનો વિરજ્જયતે શ્રુત ચારિત્રરૂપ ધર્મની શ્રદ્ધાથી પ્રાણી, જો કે, પહેલાં સાત વેદનિય કર્મના ઉદયથી જન્મેલા વૈષયિક સુખોમાં મગ્ન રહેલ હોતા, હવે મગ્ન થતા નથી. અર્થાત્ જ્યાં સુધી શ્રુતચારિત્રરૂપ

પ્રાપ્નોતિ । અગારધર્મ-ગૃહાચારં ગાર્હસ્થ્ય ચ खलु-निश्चयेन त्यजति, ગાર્હસ્થ્યાઙ્ગી-
કારસ્ય વૈષયિકસુખાનુરાગહેતુરુત્વાદિતિ ભાવઃ । તતશ્ચ અનગારઃ-અનગારરહિતઃ
પ્રવ્રજિતઃ સન્ खलु जीवः शरीरमानसानां दुःखानां, કયં ભૂતાનામ્ ? છેદનભેદન
સંયોગાદીનાં-તત્ર-છેદન-खद्वादिना द्विधाकरणं, ભેદન-कुन्तादिना विदारणं,
इहाप्यादिशब्दस्य सम्बन्धाद् ताडनादयोऽपि गृह्यन्ते, તતશ્ચછેદનભેદનાદીનાં શારી-

જવતક શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મની શ્રદ્ધાને હસકે જીવનમેં અપના સ્થાન નહીં
જમા પાયા થા તવ તક યહ પ્રાણી સાતવેદનીયકે ઉદયસે પ્રાપ્તસે પ્રાપ્ત
વૈષયિક સુખોમેં મગ્ન બનકર વડા સુખી હોતા થા અપનેકો વડા સુખી
માનતા થા-પરંતુ જેસે હો ધર્મકો શ્રદ્ધાસે હસકા અન્તઃકરણ ઓતપ્રોત
હુઆ 'વૈસે હી વે વૈષયિક સુખ હસકો હેય (ત્યાજ્ય) પ્રતીત હોને લગે । અતઃ
યહ ઉનસે વિરક્ત હો જાતા હૈ । તથા હનકે હેતુભૂત (અગારધર્મમ્ ચ ણં
ચયઈ-અગારધર્મ खलु त्यजति) અગાર ધર્મકો-નિશ્ચયસે છોડ દેતા હૈ ।
ઔર (અગારે ણં જીવે સરીર માણસાણં દુઃખાણં છેયણ ભેયણ સંજો-
ગાઈણં વોચ્છેય કરેઈ અવ્વાવાહં ચ સુહં નિવ્વત્તેઈ-અનગારઃ खलु जीवः
શરીર માણસાણં દુઃખાણં છેદનભેદનસંયોગાદીનાં વ્યવચ્છેદં કરોતિ
અત એવ અવ્વાવાયં સુખં ચ નિર્વેત્તયાતે) અનગાર બનકર-પ્રવ્રજિત હોકર
જો હસકો છેદનસે-खद्वा आदि द्वारा द्विधा करनेसे होनेवाले भेदनसे
कुन्त आदि द्वारा विदारण करनेसे-હોનેવાલે તથા આદિ શબ્દસે તાડન
તર્જન આદિ કરનેસે હોનેવાલે શારીરિક દુઃખોંકો હસો તરહ અનિષ્ટ

ધર્મની શ્રદ્ધાએ તેના જીવનમાં પોતાનું સ્થાન જન્માવેલ ન હતું, ત્યાં સુધી
એ પ્રાણી સાતવેદનિયના ઉદયની પ્રાપ્તિથી પ્રાપ્ત વૈષયિક સુખોમાં મગ્ન બનીને
ખૂબ સુખી થતો હતો, પોતાને ઘણું સુખી માનતો હતો, પરંતુ જ્યારે
ધર્મની શ્રદ્ધાથી એનું અન્તઃકરણ ઓતપ્રોત બન્યું એટલે એ વિષયિક સુખ
એને હેય પ્રતીત થવા લાગ્યાં આથી એ તેનાથી વિરક્ત થઈ બચ્ય છે. તથા
એના હેતુભૂત અગારધર્મમ્ ચ ણં ચયઈ-અગારધર્મ ચ खलु त्यजति અગાર ધર્મને
ગૃહસ્થધર્મને નિશ્ચયથી છોડી દે છે. અને અગારે ણં જીવે સરીરમાણમાણં
દુઃખાણં છેયણભેયણ સંજોગાઈણં વોચ્છેયં કરેઈ-અનગારઃ खलु जीवः शरीरमानसानां
दुःखानां છેદનભેદન સંયોગાદીનાં વ્યવચ્છેદં કરોતિ અનગાર બનીને-પ્રવ્રજીત
થઈને જે તેના છેદનથી, ખડગ આદિ દ્વારા દ્વિધા કરવાથી, ધનાર ભેદનથી,
કુન્ત આદિ દ્વારા વિદારણ કરવાથી, ધનાર તથા આદિ શબ્દથી તાડન-તાર્જન
કરવાથી ધનાર શારીરિક દુઃખોને આજ રીતે અનિષ્ટ પદાર્થોના સંબંધથી,

રદુઃખાનાં તથા સંયોગાદીનાં-માનસદુઃખાનાં, તત્ર સંયોગઃ-અનિષ્ટશબ્દાદીનાં સમ્બન્ધઃ, આદિ શબ્દાદ્ ઇષ્ટવિયોગાદિ સંગ્રહઃ । તેષાં દુઃખાનાં વ્યુચ્છેદં-વિ-વિશેષેણ પુનરનુત્પત્તિરુપેણ ઉચ્છેદં-નાશમ્ અત્યન્તનિવૃત્તિમિતિ યાવત્ કસેતિ-સકલદુઃખકારણીભૂતકર્મનિકરનિર્જરાકરણાદિતિ ભાવઃ । અત એવ-અવ્યાવાધમ્ -દુઃખરહિતં ચ સુખમ્-આનન્દપરમાનન્દસંદોહં, નિર્વર્તયતિ=સમુત્પાદયતિ ।

અતિરોહિતો હિ ધર્મસ્ય મહિમા યત્ સકલમનોરથાવાપ્તિર્ધર્માદ્ ભવતિ ।
તથા ચોક્તમ્—

ધર્મોઽયં ધનવલ્લભેષુ ધનદઃ, કામાર્થિનાં કામદઃ,
સૌભાગ્યાર્થિષુ તત્પ્રદઃ, કિમથવા, પુત્રાર્થિનાં પુત્રદઃ ॥
રાજ્યાર્થિષ્વપિ રાજ્યદઃ, કિમપરં, નાનાવિકલ્પૈર્નૃણાં,
તત્ કિં યન્ન દદાતિ, કિં ચ તનુતે સ્વર્ગાપવર્ગાવપિ ॥૧॥

પદાર્થોંકે સંબંધસે, ઇષ્ટ પદાર્થોંકે વિયોગસે હોનેવાલે આર્તધ્યાનરૂપ માનસિક દુઃખોંકા નાશ કર દેતા હૈ કિ જિસસે વે દુઃખ પુનઃ ઇસકો પ્રાપ્ત ન હો સકેં । અર્થાત્ દુઃખોંકે કારણભૂત કર્મોંકી યહ નિર્જરા કર દેતા હૈ અતઃ કારણકે અભાવમેં કાર્ય નહીં હોતા હૈ જબ યહ જીવ ઇસ તરહ શારીરિક એવં માનસિક દુઃખોંસે રહિત હોકર વહ અવ્યાવાધ સુખોંકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ । ધર્મકી મહિમા કમી તિરોહિત નહીં હો સકતી હૈ । કારણ કિ જીવોંકે ધર્મસે હી તો સકલ મનોરથ ફાલતે ફૂલતે રહતે હૈ । અન્યત્ર એસા હી કહા હૈ—

ધર્મોઽયં ધનવલ્લભેષુ ધનદઃ, કામાર્થિનાં કામદઃ,
સૌભાગ્યાર્થિષુ તત્પ્રદઃ, કિમથવા પુત્રાર્થિનાં પુત્રદઃ ।

ઇષ્ટ પદાર્થના વિયોગથી થનાર આર્તધ્યાનરૂપ માનસિક દુઃખોના નાશ કરે છે કે જેથી એ દુઃખ એને ફરીથી પ્રાપ્ત ન થાય. અર્થાત-દુઃખોના કારણભૂત કર્મોની એ નિર્જરા કરી દે છે. આથી કારણના અભાવમાં કાર્ય અનુભવ નથી. જ્યારે એ જીવ આ રીતે શારીરિક અને માનસિક દુઃખોથી રહિત બનીને તે અવ્યાવાહં-ચ સુહં નિવૃત્તેઃ-અવ્યાવાયં સુખં ચ નિર્વર્તયતિ અવ્યાવાધ સુખોને પ્રાપ્ત કરે છે, ધર્મની મહિમા કદી તિરોહિત થઈ શકતી નથી. કારણ કે, જીવોના ધર્મથી જ સકળ મનોરથ ફળતા ફૂલતા રહે છે અન્ય રથજે. પણ આલું જ કહેલ છે—

ધર્મોઽયં ધનવલ્લભેષુ ધનદઃ, કામાર્થિનાં કામદઃ,
સૌભાગ્યાર્થિષુ તત્પ્રદઃ, કિમથવા પુત્રાર્થિનાં પુત્રદઃ ॥

ધર્મશ્રદ્ધૈવ સકલકલ્યાણમૂલકારણમિતિ ભાવઃ ।

નન્તુ પૂર્વમપિ સંવેગફલપ્રદર્શને ધર્મશ્રદ્ધાચારતત્ત્વફલસ્ય ચ પ્રરૂપણા કૃતૈવ કિં
પુનર્ધર્મશ્રદ્ધાયાઃ ફલપ્રદર્શનં તથા સતિ પુનરુક્તિદોષોઽપ્યાપતતીતિ ચેત્ , ઉચ્યતે—
પૂર્વં સંવેગફલત્વેન ધર્મશ્રદ્ધાયાઃ કથનમ્ , इह तु स्वातन्त्र्येण ધર્મશ્રદ્ધાયાઃ
ફલ પ્રદર્શનમિતિ ન પુનરુક્તિ દોષાવકાશઃ ॥ ૩ ॥

રાજ્યાર્થિષ્વપિ રાજ્યદઃ કિમપરં નાનાવિકલ્પૈર્નૃણાં,

તત્ કિં યન્ન દદાતિ, કિંચ તન્નુતે સ્વર્ગાપવર્ગાવપિ ॥ ૧ ॥

ધર્મની મહિમા હી કુછ એસી હૈ જો અપને સેવન કરનેવાલે વ્યક્તિયોંકો
યદિ વે ધનકે ઇચ્છુક હૈં તો ડનકો ધનકી અપારરાશિ દેતા હૈ, યદિ વે
કામાર્થી હૈં તો ડનકી ઇચ્છિત સમસ્ત અભિલાષાઈ પૂર્ણ કરતા હૈ, વે યદિ
સૌભાગ્યકે અભિલાષી હૈ તો ડનકે સૌભાગ્યકો ચમકાતા હૈ, યદિ વે
પુત્રાર્થી હૈં તો સર્વોત્તમ પુત્ર દેતા હૈ, યદિ વે રાજ્યકે અભિલાષી હૈં તો
ડનકો રાજ્ય દેતા હૈં । જ્યાદાં કયા કહા જાય—સંસારમેં એસી કોઈ મી
શુભ વસ્તુ નહીં હૈ જો ધર્મસે નહીં મિલ સકતી હો । સ્વર્ગ ઓર મોક્ષકી
પ્રાપ્તિ મી જીવકો ઇસી ઇક ધર્મકે પ્રભાવસે હોતી હૈ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—યહાં એસી આશંકા નહીં કરની ચાહિયે કિ “ સંવેગકા
ફલ પ્રદર્શિત કરતે સમય સૂત્રકારને પહિલે હી ધર્મકી શ્રદ્ધા ઓર ડસકે
ફલકી પ્રરૂપણા કરદી હૈ અવ દુબારા ધર્મશ્રદ્ધાકે ફલકો પ્રદર્શિત કરનેસે

રાજ્યાર્થિષ્વપિ રાજ્યદઃ, કિમ પરં નાના વિકલ્પૈ નૃણાં,,

તત્ કિં યન્ન દદાતિ, કિંચ તન્નુતે સ્વર્ગાપવર્ગાવપિ ॥૧॥

ધર્મનેા મહિમા જ એવો છે કે, તેનું સેવન કરનાર વ્યક્તિઓમાંની
કોઈ ને ધનની ઇચ્છા ધરાવનાર હોય તો એને ધનની અપાર રાશી આપે
છે. ને એ કર્માર્થી હોય તો એણે ઇચ્છેલી સઘળી અભિલાષાઓ પૂર્ણ કરે
છે. ને તે સૌભાગ્યના અભિલાષી હોય તો તેના સૌભાગ્યને ચમકાવે છે. ને
પુત્રની અભિલાષાવાળો હોય તો તેને સર્વોત્તમ પુત્ર આપે છે, અથવા તો ને રાજ્યના
અભિલાષી હોય તેને રાજ્ય આપે છે. વધારે શું કહેવામાં આવે સંસારમાં
એવી કોઈ પણ વસ્તુ નથી કે, જે ધર્મથી મળી ન શકતિ હોય. સ્વર્ગ અને
મોક્ષની પ્રાપ્તિ પણ જીવને આ એક ધર્મના પ્રભાવથી જ થાય છે. ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ—અહીં એવી આશંકા ન કરવી જોઈએ કે, સંવેગનું ફળ
પ્રદર્શિત કરતી વખતે સૂત્રકારે પહેલાં જ ધર્મની શ્રદ્ધા અને એના ફળની
પ્રરૂપણા કરી દીધેલ છે. બીજી વખત ધર્મશ્રદ્ધાના ફળને પ્રદર્શિત કરવાથી

ધર્મશ્રદ્ધાવતા ચ ગુર્વાદેઃ શુશ્રૂષાઽવશ્યં કાર્યેતિચતુર્થં ગુરુશુશ્રૂષાસ્વરૂપમાહ—

મૂલમ્—ગુરુસાહસ્મિયસુસ્સૂસળયાણં પાં ભંતે ! જીવે કિં જન-
યઈ ? । ગુરુસાહસ્મિયસુસ્સૂસળયાણં પાં વિણયપાઢિવત્તિં જન-
યઈ । વિણયપાઢિવત્તે ચ પાં જીવે અણચ્ચાસાયણસીલે નેરઈય-
તિરિક્ખજોણિયમણુસ્સ દેવદુગ્ગઈઓ નિરુમ્મઈ । વણ્ણસંજલણ
ભત્તિવહુમાળયાણં મણુસ્સદેવગ્ગઈઓ નિબંધઈ । સિદ્ધિં સોગ્ગઈં
ચ વિસોહેઈ । પસત્થાઈં ચ પાં વિણયમૂલાઈં સવ્વકજ્જાઈં સાહેઈ ।
અન્ને ચ બહવે જીવે વિણિહિત્તા ભવઈ ॥ સૂ. ૪ ॥

છાયા—ગુરુ-સાધર્મિક શુશ્રૂષણતયા ચ્વલુ ભદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ ? ।
ગુરુ સાધર્મિકશુશ્રૂષણતયા ચ્વલુ વિનયપ્રતિપત્તિં જનયતિ । વિનયપ્રતિપન્નથ ચ્વલુ
જીવઃ અનત્યાસાતનાશીલઃ નૈરયિકતિર્યગ્યોનિક્રમનુષ્યદેવદુર્ગતી નિરુણાદિ ।
વર્ણસંજ્વલનભક્તિવહુમાનતયા મનુષ્યદેવસુગતીનિવધ્નાતિ । સિદ્ધિસુગતિ ચ વિશો-
ધયતિ । પ્રશસ્તાનિ ચ ચ્વલુ વિનયમૂલાનિ સર્વકાર્યાણિ સાધયતિ । અન્યાંથ વહૂન્
જીવાન્ વિનેતા ભવતિ ॥ સૂ. ૪ ॥

ટીકા—‘ ગુરુસાહસ્મિય ’ इत्यादि ।

પ્રશ્નવાક્યસ્ય વ્યાખ્યા પ્રાગ્વત્ । ગુરોઃ—આચાર્યસ્ય પર્યાય-જ્યેષ્ઠસ્ય ચ તથા
સાધર્મિકસ્ય ચ શુશ્રૂષણા-પર્યુપાસના, સૈવ ગુરુસાધર્મિકશુશ્રૂષણતા, અત્ર પ્રાકૃત-
પુનરક્તિ દોષ લગતા હૈ । હિસકા સમાધાન યહ હૈ કિ-પહિલે જો ધર્મશ્રદ્ધા-
દ્ધાકા કથન સૂત્રકારને કિયા હૈ સો ઉનકો યહ પ્રદર્શિત કરના ઇષ્ટ થા
કિ યહ ધર્મશ્રદ્ધા સંવેગકા ફલ હૈ । પરન્તુ યહાં જો ધર્મશ્રદ્ધાકા ફલ કહા હૈ
વહ એસા નહીં કહા ગયા યહાં તો વહ સ્વતન્ત્રરૂપસે કહા હૈ । અતઃ
હિસમેં પુનરુક્તિ દોષકી સંભાવના નહીં હૈ ॥ ૩ ॥

ધર્મશ્રદ્ધાલુકો ગુરુ આદિકી શુશ્રૂષા અવશ્ય કરની ચાહિયે—અતઃ

પુનરક્તિ દોષ લાગે છે. આનુ સમાધાન એ છે કે, પહેલાં જે ધર્મશ્રદ્ધાલુ
કથન સૂત્રકારે કરેલ છે. એમાં એમણે એ પ્રદર્શિત કરવું ઇષ્ટ હતું કે, આ
ધર્મશ્રદ્ધા સંવેગલુ ઇળ છે. પરંતુ અહીં જે ધર્મશ્રદ્ધાલુ ઇળ બતાવવામાં
આવેલ છે તે એવું નથી બતાવ્યું અહીં તો તે સ્વતંત્રરૂપથી બતાવવામાં
આવેલ છે આથી એમાં પુનરક્તિ દોષની સંભાવના નથી ॥ ૩ ॥

ધર્મશ્રદ્ધાલુઓએ ગુરુ આદિની શુ ષા અવશ્ય કરવી જોઈએ. આથી એથા

ત્વાત્ સ્વાર્થે ' તલ્ ' પ્રત્યયઃ એવમગ્રેઽપિ સર્વત્ર વોધ્યમ્ । તયા જીવઃ-વિનયપ્રતિ-
પત્તિમ્-વિનયપ્રાપ્તિં જનયતિ-કરોતિ । વિનયપ્રતિપન્નઃ-વિનયં પ્રતિપન્નઃ-પ્રાપ્તશ્ચ
જીવઃ, અનન્યાશાતનાશીલઃ-ગુરુપરિવાદાદિ પરિહારાદાશાતનાયાઃ અતિશયેન
વર્જનશીલઃ-કેનાઽપિ પ્રકારેણ સ્વલ્પામપ્યાશાતનામકુર્વન્ સન્નિત્યર્થઃ, નૈરયિક-
તિર્યગ્યોનિક મનુષ્યદેવદુર્ગતી નિરુણદ્ધિ, અયમર્થઃ-નૈરયિકાશ્ચ તિર્યશ્ચ નૈરયિક
તિર્યશ્ચસ્તેષાં યોની નૈરયિકતિર્યગ્યોની તે એવ નૈરયિકતિર્યગ્યોનિકે ઇહ સ્વાર્થિકઃ

ચૌથા બોલરૂપ ગુરુ સાધર્મિક શુશ્રૂષતાકા ગુણ પ્રકટ ક્રિયા જાતા હૈ—
' ગુરુસાહમ્મિય ' ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(મંતે ગુરુ સાહમ્મિય સુસ્સૂસળયાએ જીવે કિં જળયઈ—
ભદન્ત ! ગુરુ સાધર્મિકશુશ્રૂષળયા જીવઃ કિં જનયતિ) હે ભગવન્ ।
આચાર્ય મહારાજકી અથવા દીક્ષા પર્યાયમેં લ્લેષ્ઠ સાધુજનકી તથા
સાધર્મિકકી પર્યુપાસનાસે જીવ કિસ ગુણકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ ? ભગવાન્
કહતે હૈં (ગુરુ સાહમ્મિયસુસ્સૂસળયા ણં વિળયપઢિવત્તિં જળયઈ-ગુરુ-
સાધર્મિક શુશ્રૂષળયા સ્વલ્લુ વિનયપ્રતિ પત્તિં જનયતિ) ગુરુ એવં સાધર્મિક
જન આદિકી શુશ્રૂષા કરનેસે જીવ વિનય તપકી પ્રાપ્તિ કરતા હૈ
(વિળયપઢિવન્ને ય ણં જીવે અળચ્ચાસાયળસીલે નેરઇયતિરિક્સ
જોળિય મણુસ્સદેવદુર્ગઇઓ નિવંધઈ - વિનયપ્રતિપન્નશ્ચ સ્વલ્લુ જીવઃ
અનન્યા શાતના શીલઃ નૈરયિક તિર્યગ્યોનિકમનુષ્યદેવ દુર્ગતી નિરુણદ્ધિ)
વિનયશીલ બના હુઆ વહ આત્મા અપને ગુરુજનકા સ્વપ્નમેં ભી અવિનય
આદિ નહીં કરતા હૈ । અતઃ આશાતના દોષસે બિલકુલ રહિત હોનેકે

બોલઇપ ગુરુસાધર્મિક શુશ્રૂષાના ગુણ પ્રકટ કરવામાં આવે છે—“ગુરુસાહમ્મિય” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—મંતે ગુરુસાહમ્મિય સુસ્સૂસળયાએ જીવે કિં જળયઈ-ગુરુસાધર્મિક
શુશ્રૂષળયા જીવઃ કિં જનયતિ હે ભગવાન ! આચાર્ય મહારાજની, અથવા
દીક્ષાપર્યાયમાં મોટા સાધુજનની, તથા સાધર્મિકની, પર્યુપાસનાથી જીવ કયા
ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ?

ભગવાન કહે છે—ગુરુસાહમ્મિય સુસ્સૂસળયા ણં વિળયપઢિવત્તિં જળયઈ-ગુરુ
સાધર્મિક શુશ્રૂષળયા સ્વલ્લુ વિનયપ્રતિપત્તિં જનયતિ ગુરુ અને સાધર્મિકજન આદિની
શુશ્રૂષા કરવાથી જીવ વિનય તપની પ્રાપ્તિ કરે છે વિનયપઢિવન્નેય ણં જીવે
અળચ્ચાસાયળસીલે નેરઇયતિરિક્સ જોળિય માણુસ્સ દેવદુર્ગઇઓ નિવંધઈ-વિનય-
પ્રતિપન્નશ્ચ સ્વલ્લુ જીવઃ અનન્યાશાતનાશીલઃ નૈરયિકતિર્યગ્યોનિકમનુષ્ય દેવ
દુર્ગતિં નિરુણદ્ધિ વિનય શીલ બનેલ એ આત્મા પોતાના ગુરુજનનું સ્વપ્નામાં પણ
પરિવાદ આદિ કરતા નથી. આથી આશાતના દોષથી બિલકુલ રહિત હોવાના

ક પ્રત્યયઃ । इमे द्वे योनी निरुणद्धि, तथा मनुष्यदुर्गति म्लेच्छत्वरूपां निरुणद्धि, तथा देवदुर्गति-किल्बिषिकत्वादिरूपां च निरुणाद्धि=निषेधति निवारयतीति यावत् । नैरयिकतिर्यग्योनिसमुप्यदेवदुर्गतिप्राप्तिहेतुभूताया अशातनायाअभावेन तत्प्राप्त्यभावादितिभावः । तथा वर्णसंज्वलनभक्तिबहुमानतया=वर्णः - श्लाघा-आदरः, तेन संज्वलनं - गुर्वादेः गुणप्रकाशनं वर्णसंज्वलनं, भक्तिः-अभ्युत्थानादिका, बहुमानम्-आन्तरप्रीतिविशेषः, एषां द्वन्द्वे स्वार्थे तल् प्रत्ययः आर्षत्वात् । वर्णसंज्वलनभक्तिबहुमानता तया - गुरुणां विनयप्रतिपत्तिरूपया, मानुष्यदेवसुगती निवध्नाति तत्र मनुष्यसुगतिः ऐश्वर्यसंपन्नविशिष्टकुलजन्मादिरूपा, देवसुगतिस्तु-इन्द्रत्वादिरूपा ते उभे सुगति निवध्नाति-तात्प्रायोग्यकर्मबन्धनेनेति भावः । सिद्धिसुगतिं च विशोधयति, सिद्धिमार्गस्य सम्यग् दर्शनादेर्विशोधनेन

कारण वह नरकगति एवं तिर्यश्चगति, इन दो दुर्गतियोंका तथा मनुष्योंमें म्लेच्छत्व आदि होनेरूप एवं देवगतिमें किल्बिषिक देव होनेरूप दुर्गति का बंध नहीं करता है । (वर्णसंज्वलनभक्तिबहुमानयाए मणुस्स देव-गइओ निवधइ - वर्णसंज्वलनभक्तिबहुमानतया मानुष्य देव सुगतीं निवध्नाति) वर्ण संज्वलन-गुर्वादिकके गुणप्रकाशन-भक्ति-उनके आने पर अभ्युत्थान आदि करना बहुमान अन्तरंगमें उनके प्रति प्रीति विशेष धारण करना, इन सबके करनेके कारण जीव मनुष्य सुगति-ऐश्वर्यविशिष्ट कुलमें जन्म लेनारूप सुगतिको एवं देवसुगतिको-इन्द्रत्व आदि पदकी प्राप्तिरूप सुगतिको पाता है, अर्थात् इन दोनों सुगतियोंमें जन्म लेनेके कारणभूत कर्मकी उपार्जन करता है इसलिये मरने पर वह इन सुगतियोंमें जाकर उत्पन्न हो जाता हैं । तथा (सिद्धि सोगगइ च वि-सोहेइ-सिद्धि सुगतिं विशोधयति) सिद्धिरूप सुगतिका विशोधन

કારણે કોઈ પણ રીતે તે જરા સરખો પણ આશાતના દોષ ન કરનાર હોવાના કારણે તે નરકગતિ એને તિર્યચગતિ આ બે દુર્ગતિઓનો તથા મનુષ્યોમાં મ્લેચ્છત્વ આદિ હોવારૂપ અને દેવગતિમાં કિલ્બિષિક દેવ થવા રૂપ દુર્ગતિનો બંધ કરતો નથી. વર્ણસંજ્વલનભક્તિબહુમાનયાએ માણુસ્સદેવગઈઓ નિવધઈ-વર્ણસંજ્વલન ભક્તિ બહુમાનતયા મનુષ્યદેવ સુગતિં નિવંધાતિ વર્ણ સ્વજ્વલન-ગુરુ આદિના ગુણતુ પ્રકાશન લક્ષિત આવવાથી અભ્યુત્થાન આદિનું કરવું બહુમાન અતરંગમાં એમના તરફ વધુ પ્રીતિવાળા બનવું, આ સધળું કરવાને કારણે જીવ મનુષ્ય સુગતિ-એશ્વર્ય વિશિષ્ટ કુળમાં જન્મ લેવા રૂપ સુગતિને અથવા દેવ સુગતિને-ઇન્દ્રત્વ આદિ પદની પ્રાપ્તિરૂપ સુગતિને પામે છે. અર્થાત્ એ બંને સુગતિઓમાં જન્મ લેવાના કારણભૂત કર્મને ઉપાર્જન કરે છે. આ કારણે મર્યા પછી તે આ તિઓમાં જઈને ઉત્પન્ન થાય છે, તથા સિદ્ધિસોગગઈ ચ વિસોહેઈ-સિદ્ધિ સુગતિ

પ્રશસ્તાનિ-પ્રશંસાસ્થાનાનિ સ્વલુ વિનયમૂલાનિ=વિનયહેતુકાનિ, સર્વકાર્યાણિ=
 હા શ્રુતજ્ઞાનાદીનિ, પરમવે ચ મુક્તિ સાધયતિ-પ્રાપ્નોતિ । નન્વસૌ સાર્થસાધક એવ
 ભવતિ કિમ્ ? ઇત્યાશ્નહ્વાહ-‘અન્ને ચ વહવે જીવે ચ’ ઇત્યાદિ । અન્યાંશ્ચ
 વહૂન્ જીવાન્ વિનેતા-વિનયં ગ્રાહયિતા ભવતિ । સકલશુભાનાં વિનયમૂલકત્વાદ્
 વિનયપ્રાપ્તિ કારયિત્વા પરાર્થસાધકોઽપ્યસૌ ભવતીતિ ભાવઃ ॥ સૂ० ૪ ॥

કરતા હૈ અર્થાત્ સિદ્ધિગતિકે કારણભૂત સમ્યગ્દર્શન આદિકી શુદ્ધિ કરતા
 રહતા હૈ । ડનકી શુદ્ધિ હોનેસે (પસત્થાઈં ચ ણં વિનયમૂલાઈં સન્વકજ્ઞાઈં
 સાહેઈ અન્નેચ વહવે જીવે વિણિહ્તા ચવહ-પ્રશસ્તાનિ સ્વલુ વિનયમૂલાનિ
 સર્વકાર્યાણિ સાધયતિ, અન્યાંશ્ચ વહૂન્ જીવાન્ વિનેતા ભવતિ) હસ
 ભવમેં પ્રશસ્ત તથા વિનયહેતુક સમસ્ત શ્રુતજ્ઞાનાદિરૂપ કાર્યોંકો તથા
 પરાભવમેં મુક્તિરૂપ કાર્યકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ । હસ તરહ યહ સ્વાર્થ સાધક
 બનતા હૈ ક્યોં કિ અન્ય વહુતસે મનુષ્યોંકો ઓ યહ અપને જીવનકાલમેં
 હસ વિનયધર્મમેં લગા દેતા હૈ ॥

ભાવાર્થ—જો સાધુ અપને આચાર્યદેવકી યા દીક્ષા પર્યાયમેં ડ્યેઞ્ઠ
 સાધુજનકી યા સાધર્મી સાધુકી પર્યુપાસના-સેવા આદિ કરતા હૈ વહ
 ડનકી વૈયાવૃત્તિ દ્વારા વિનય તપ ધારણ કરતા હૈ । ક્યોં કિ જવતક
 આત્મામેં વિનય નહીં આતા હૈ તવતક દૂસરોંકી સેવા કરનેકા ભાવ ડદિત
 નહીં હો સકતા હૈ । એસા વ્યક્તિ કમી ઓ અપને ગુર્વાદિક આદિકા
 અપવાદ અપને મુખસે નહીં કર સકતા હૈ । ક્યોં કિ એસા કરનેસે

ચ વિશોધયતિ સિદ્ધિરૂપ મુગતિનું વિશોધન કરે છે. અર્થાત્ સિદ્ધગતિના કારણભૂત
 સમ્યગ્દર્શન આદિની શુદ્ધિ કરતા રહે છે. એની શુદ્ધિ થવાથી પસત્થાઈં ચ ણં
 વિનય મૂલાઈં સન્વકજ્ઞાઈં સાહેઈ અન્નેચ વહવે જીવે વિણિહ્તા ચવહ-પ્રશસ્તાનિ
 સ્વલુ વિનયમૂલાનિ સર્વકાર્યાણિ સાધયતિ અન્યાંશ્ચ વહૂન્ જીવાન્ વિનેતા ભવતિ આ
 ભવમાં પ્રશસ્ત તથા વિનય હેતુક સમસ્ત શ્રુત જ્ઞાનાદિરૂપ કાર્યોંકો તથા પરભવમાં
 મુક્તિરૂપ કાર્યને પ્રાપ્ત કરે છે. આ પ્રમાણે તે સ્વાર્થ સાધક બનીને પણ
 પરમાર્થ સાધક બને છે. કેમકે, બીજા ઘણા માણસોને પણ એ પોતાના જીવન
 કાળમાં આ વિનય ધર્મમાં લગાડી દે છે.

ભાવાર્થ—જો સાધુ પોતાના આચાર્ય દેવની અથવા દીક્ષા પર્યાયમાં પોતાથી
 મોટા સાધુજનની યા સાધર્મી સાધુની પર્યુપાસના-સેવા આદિ કરે છે તે એની
 વૈયાવૃત્તિ દ્વારા વિનય તપ ધારણ કરે છે. કેમકે, ત્યાં સુધી આત્મામાં વિનય
 આવતો નથી ત્યાં સુધી બીજાની સેવા કરવાનો ભાવ ડદ્ય થતો નથી. આવા
 સાધુ પોતાના ગુરુદેવ આદિનો અપવાદ કદી પણ પોતાના મોઢેથી કરતા નથી.

ગુરુશુશ્રૂણાં કુર્વતોઽપ્યતિચારસંભવે આલોચના કર્તવ્યા, इत्यतपञ्चमभेदस्वरूपातामाह

મૂલ્ય-આલોચનયાણં પં મંતે ! જીવે કિં જણયઈ ? આલો-
ચનયાણં પં માયાનિયાનમિચ્છાદંસણસહ્યાણં મોક્ષમગ્ગવિગ્ધાણં
અણંતસંસારબંધનાણં ઉદ્ધરણં કરેઈ । ઉજ્જુભાવં ચ જણયઈ ।
ઉજ્જુભાવપડિવન્ને ય પં જીવે અમાઈં इत्थીવેયં નપુંસગવેયં ચ
ન બંધઈ । પુઠ્ઠવબ્ધં ચ પં નિજ્જરેઈ ॥ સૂ૦ ૫ ॥

આશાતના દોષકા ભાગી હોના પડતા હૈ । આશાતના દોષકે પ્રભાવસે
જીવકો નરક ઓર તિર્યંચગતિમેં જાકર દુઃખ ભોગને પડતે હૈ । તથા
યદિ મનુષ્ય ગતિમેં ભી જન્મ હો જાવે તો ઉસસો મ્લેચ્છ આદિરૂપ નીચ
કુલોમેં જન્મ ધારણ કરના પડતા હૈ । દેવગતિમેં ભી કિલ્બિષિક જાતિકે
દેવોમેં જન્મ લેના પડતા હૈ । અતઃ વહ આશાતના દોષોસે સદા વચ્ચા
રહતા હૈ । ગુર્વાંદિજનોંકે ગુણ પ્રકાશન કરના, ઉનકી ભક્તિ કરના,
વહુમાન કરના યહી વહ ઉચિત સમજ્ઞતા હૈ । અતઃ ઇસકે પ્રભાવસે
દેવાદિ સુગતિયોમેં વહ જન્મ લેતા હૈ ॥ તથા સિદ્ધિગતિકો સુધારનેકી
ચેષ્ટામેં નિરત રહા કરતા હૈ । સમ્યગ્દર્શન આદિ જો સિધ્ધિગતિકે માર્ગ
હૈ ઉન્હેં સદા સંભાલતા રહતા હૈ । ઇસી લિયે યહ જીવ પ્રશસ્ત એવં વિનય
મૂલક સમસ્ત કાર્યોકો કરતા હુઆ અન્ય વહુતસે જીવોંકો ભી અપને
જીવનકાલમેં ઇસ ધર્મમેં લગા જાતા હૈ ॥ ૪ ॥

કેમકે, તે જાણે છે કે, આમ કરવાથી આશાતના દોષના ભાગી થવું પડે છે.
આશાતના દોષના પ્રભાવથી જીવને નરક અને તિર્યંચ ગતિમાં જઈને દુઃખ
ભોગવવા પડે છે. તથા કદાચ જો મનુષ્ય ગતિમાં જન્મ થઈ જાય તો તેને
મ્લેચ્છ આદિરૂપ નીચ કુળોમાં જન્મ લેવો પડે છે, દેવ ગતિમાં પણ કિલ્બિ-
ષિક જાતીના દેવોમાં જન્મ લેવો પડે છે. આથી તે આશાતનાના દોષોથી સદા
બચતા રહે છે. ગુરુ આદિના ગુણોનું પ્રકાશન કરવું, એમની ભક્તિ કરવી,
બહુમાન કરવું, એજ તે ઉચિત માને છે. આથી એના પ્રભાવને કારણે દેવાદિ
સુગતિઓમાં તે જન્મ લે છે. તથા સિદ્ધિગતિને સુધારવાની ચેષ્ટામાં નિરત
રહ્યા કરે છે સમ્યગ્દર્શન આદિ જે સદ્ગતિના માર્ગ છે. એને સદા સંભાળતા
છે આ કારણે જીવ પ્રશસ્ત અને વિનયપૂર્વક સઘળા કાર્યોને કરવા ઉપરાંત બીજા
જીવોને પણ પોતાના જીવન કાળમાં આ ધર્મમાં લગાડી જાય છે. ॥૪॥

છાયા—આલોચનતયા खलु भदन्त ! जीवः किं जनयति ? आलोचनतया खलु माया निदानमिथ्यादर्शनशल्यानां मोक्षमार्गविघ्नानाम् अनन्तसंसारवर्धनानाम् उद्धरणं करोति ऋजुभावं च खलु जनयति, ऋजुभावप्रतिपन्नश्च खलु जीवः अमायी स्त्रीवेदं नपुंसकवेदं च न वध्नाति पूर्ववद्धं च खलु निर्जरयति ॥सू० ५॥

ટીકા—‘ આલોચનયાએ ’ ઇત્યાદિ ।

પ્રશ્નવાક્યસ્ય વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ । આલોચનયા-આ-અભિવિધિના સામસ્ત્યેન સ્વદોષાણાં ગુરોરગ્રે ભાવશુદ્ધ્યા વચસા પ્રકાશનમ્ આલોચના લોચદર્શને ચુરાદિ-ત્વાણિચ્ । ણ્યન્તાદ્ ધાતો યુચ્ પ્રત્યયઃ, તયા, માયાનિદાનમિથ્યાદર્શનશલ્યાનાં તત્ર માયા-શાઠ્યં, નિદાનં-અસ્ય તપશ્ચરણાદેરિદં ફલં મમ ભવતુ ઇતિ પ્રાર્થના-

गुरु शुश्रूषा करते हुए भी साधुको अतिचार लगनेकी संभावना है ऐसी स्थितिमें उसको आलोचना करनी चाहिये-सो पांचवें बोलमें आलोचनाका स्वरूप कहते हैं—‘ आलोचनयाए ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(મંતે આલોચનયાએ જીવે કિં જનયઈ-ભદન્ત ! આલો-ચનયા જીવઃ કિં જનયતિ) હે ભગવન્ । આલોચનાસે જીવ કિસ ગુણકો પ્રાપ્ત કરતા હૈં ? ઉત્તરમૈં કહતે હૈં-(આલોચનયાએ ણં માયા નિયાણ મિચ્છાદંસણસહ્ણાણં ઉધ્ધરણં કરેઈ-આલોચનયા खलु मायानिदान मिथ्यादर्शनशल्यानां उद्धरणं करोति) આલોચનાસે અર્થાત્ ભાવોં-કી શુદ્ધિપૂર્વક અપને દોષોંકો ગુરુ મહારાજકે સમીપ વચન દ્વારા પ્રકટ કરનેસે-જીવ માયા, નિદાન એવં મિથ્યાદર્શન, ઇન ત્રીન શલ્યોંકો દૂર કરતા હૈ । શઠતા (કપટ)કા નામ માયા હૈ, ‘ઇસ તપશ્ચરણ આદિકા મુઝે યહ ફલ મિલે ’ ઇસ પ્રકારકી પ્રાર્થનાત્મક વિચારધારાકા નામ નિદાન હૈ ।

गुरु शुश्रूषा કરવા છતાં પણ સાધુને અતિચાર લાગવાની સંભાવના છે. એવી સ્થિતિમાં એણે આલોચના કરવી જોઈએ જેથી પાંચમા બોલમાં આલોચનાનું સ્વરૂપ કહે છે—“ આલોચનયાએ ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—મંતે આલોચનયાએ જીવે કિં જનયઈ-ભદન્ત આલોચનયા જાવઃ કિં જાનયતિ હે ભગવાન્ ! આલોચનાથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? ઉત્તરમાં કહે છે આલોચનયાએ ણં માયા નિયાણ મિચ્છાદંસણ સહ્ણાણં ઉદ્ધરણં કરેઈ-આલોચનયા खलु मायानिदानमिथ्यादर्शनशल्यानां उद्धरणं करोति આલોચનાથી અર્થાત્ ભાવોની શુદ્ધિપૂર્વક પોતાના દોષોને ગુરુમહારાજ સમક્ષ વચન દ્વારા પ્રગટ કરવાથી જીવ માયા, નિદાન અને મિથ્યાદર્શન, આ ત્રણ શલ્યોને દૂર કરે છે. શઠતા (કપટ) નું નામ માયા છે. “આ તપશ્ચર્યા આદિતું” મને આ રૂળ મળ્યું” આ પ્રકારની પ્રાર્થનાત્મક વિચારધારાનું નામ નિદાન છે. અતત્ત્વોમાં તત્ત્વાભિનિ-

ત્મકં, મિથ્યાદર્શનં - અતર્ત્ત્વે તત્ત્વાભિનિવેશઃ, તત્ત્વેચાતત્ત્વાભિનિવેશઃ એતચ્ચ અભિગ્રાહિકાદિભેદેન બહુવિધમ્, એતાનિ શલ્યાનીવ, શલ્યવદુઃસ્વજનકત્વાદિતિ માયાનિદાનમિથ્યાદર્શનશલ્યાનિ, તેષામ્ ઉદ્ધરણમ્ = અપનયનં કરોતીત્યન્વયઃ । માયાનિદાનમિથ્યાદર્શનશલ્યાનાં-કથંભૂતાનામ્ ? મોક્ષમાર્ગવિઘ્નનાં-પાપાનુબંધિ કર્મવન્ધહેતુત્વેન મુક્તિવિઘાતકાનામ્, પુનઃ કથંભૂતાનાં ? અનન્તસંસારવર્ધના નામ્-અનન્તસંસારં વર્ધયન્તિ-વૃદ્ધિં નયન્તીત્યનન્તસંસારવર્ધનાનિ તેષામ્ । આલોચનાયા અન્યચ્ચ ફલમાહ-‘ઉજ્જુભાવં ચ જળયઈ’ ઇતિ । ઋજુભાવં ચ જનયતિ, હ્રદ્ધ ચ શબ્દો હેત્વર્થે । ચ=યતઃ માયાનિદાનાદિશલ્યાનાં સમુદ્ધરણં કરોતિ, અતઃ-ઋજુભાવમ્-આર્જવં જનયતિ-પ્રતિપદ્યતે-પ્રાપ્નોતીત્યર્થઃ । ઋજુભાવં પ્રતિપદ્યન્તે જીવઃ અમાયી-માયારહિતઃ સન્ સ્ત્રીવેદં નપુંસકવેદં ચ ન બંધનાતિ । પૂર્વવદ્ધં ચ તદ્ દ્વયં

અતર્ત્ત્વોર્મે તત્ત્વાભિનિવેશકા નામ મિથ્યાદર્શનં હૈં । તથા તર્ત્ત્વોર્મે અતર્ત્ત્વાભિનિવેશકા નામ મિથ્યાદર્શનં હૈં । અભિગ્રાહિક આદિકે ભેદસે યહઅનેક પ્રકારકા હોતા હૈં । શલ્ય જિસ પ્રકાર જીવોંકો અનેકવિધ દુઃસ્વોંકા ઉત્પાદક હોતા હૈં । ડસી પ્રકાર યે શલ્ય મી ઇસ જીવકો અનેકવિધ કષ્ટદાતા હોતે હૈં અતઃ યે શલ્યકે સમાન શલ્ય હૈં । કુનકા અપનયન વહ ઇસલિયે કરતા હૈં યે (મોક્ષ મગ્ગ વિઘ્નાણં અણંતસંસાર વદ્ધનાણં-મોક્ષમાર્ગ વિઘ્નનાં અનન્ત સંસારવર્ધકાનાં) પાપાનુબંધિ કર્મવન્ધકે હેતુ હૈં ઔર ઇસીલિયે મુક્તિ માર્ગકે યે વિઘાતક હૈં । તથા અનન્ત સંસારકે વઢાનેવાલે હૈં । અવ યહ આલોચના ઇન તીનોં શલ્યોંકો નિકાલ દેતી હૈં તથા (ઉજ્જુભાવં ચ જળયઈ ઋજુભાવં સ્વલુ જનયતિ) જીવકે ભાવોર્મે ઋજુતા-સરલતાકો ઉત્પન્ન કરતી હૈં । (ઉજ્જુભાવપલ્લિવન્ને ય ણં જીવે અમાઈ ઇત્થીવેયં નપુંસગવેયં ચ ન વંધઈ-ઋજુભાવપ્રતિપન્નઃ જીવઃ અમાયી સ્ત્રીવેદં નપુંસક-

વેશનુ' નામ મિથ્યાદર્શનં છે. તથા તર્ત્ત્વોર્મા અતર્ત્ત્વાભિનિવેશનુ' નામ પણ મિથ્યાદર્શનં છે. અભિગ્રાહિક આદિના ભેદથી એ અનેક પ્રકારનાં શલ્ય જે રીતે જીવોને અનેકવિધ દુઃખ આપનાર શલ્ય છે. એનું અપનયન તે એ માટે કરે છે. એ મોક્ષમગ્ગવિઘ્નાણં અણંતસંસારવદ્ધનાણં-મોક્ષમાર્ગવિઘ્નનાં અનન્તસંસાર વધકાનાં પાપાનુબંધિ કર્મ બંધનો હેતુ છે અને એજ કારણે તે મુક્તિમાર્ગમાં વિઘાતક છે તથા અનંત સંસારને વધારનાર છે. હવે આ આલોચના એ ત્રણે શલ્યોને કાઢી નાખે છે તથા ઉજ્જુભાવં ચ જળયઈ-ઋજુભાવં સ્વલુ જનયતિ જીવના ભાવોમાં સરળતાને ઉત્પન્ન કરે છે ઋજુભાવપલ્લિવન્ને ય ણ જીવે અમાઈ ઇત્થિવેયં નપુંસગવેયં ચ ન વંધઈ-ઋજુભાવપ્રતિપન્નઃ જીવઃ અમાયી સ્ત્રીવેદનપુંસકવેદં

કર્મ સ્વલુ=નિશ્ચયેન, નિર્જરયતિ=ક્ષપયતિ । યદ્વા-પૂર્વવદ્વં=પૂર્વોપાર્જિતં સકલં કર્મ નિર્જરયતિ । તથા ચ મુક્તિપદં પ્રાપ્નોતીતિ ભાવઃ ॥ સૂ૦ ૬ ॥

વેદં ચ ન બન્ધાતિ) પરિણામોર્મે સરલતા આનેસે વહ અમાયી જીવ સ્ત્રી વેદ એવં નપુંસક વેદકા બંધ નહીં કરતા હૈ । તથા પૂર્વમેં બદ્ધ્વં ઇન દોનોં વેદોંકી નિર્જરા કર દેતા હૈ । અથવા (પુન્વવદ્વં ચ ણં નિજ્જરેઈ-પૂર્વવદ્વં સ્વલુ નિર્જરયતિ)કા એસા મી અર્થ હોતા હૈ કિ પૂર્વોપાર્જિત સકલ કર્મોંકી નિર્જરા કર દેતા હૈ । એસા કરનેસે ઉસકો મુક્તિપદ પ્રાપ્ત હો જાતા હૈ ॥

ભાવાર્થ—અપને દોષોંકો ભાવોંકી શુદ્ધિપૂર્વક ગુરુદેવકે સમક્ષ પ્રકાશિત કરના ઇસકા નામ આલોચના હૈ । આલોચનાકે પ્રભાવસે માયા મિથ્યા એવં નિદાન ઇન ત્રીન શલ્યોંકા પરિહાર હો જાતા હૈ । કારણ કિ યે ત્રીનોંશલ્ય મુક્તિમાર્ગકા વિઘાતક હૈં ઓર અનન્ત સંસારકા વર્ધક હૈં । જીવમેંસે જવ યે ત્રીનોં શલ્ય દૂર હો જાતે હૈ તો ઉસકે મીતર બડી ભારી સરલતા વદ્ધ જાતી હૈ । જો મનમેં હોતા હૈ વહી કહતા હૈ ઓર જો કહતા હૈ વહી કરતા હૈ । છિપાને જૈસી કોઈ વાત યહાં રહતી હી નહીં હૈ । ઇસ હાલતમેં અમાયી ઇસ જીવકે સ્ત્રીવેદ એવં નપુંસકવેદકા બંધ નહીં હોતા હૈ । તથા પૂર્વોપાર્જિત કર્મોંકી નિર્જરા હોતી રહતી હૈ । ઇસી તરહ યહ મુક્તિકા પાત્ર બન જાતા હૈ ॥ ૫ ॥

ચ ન બન્ધાતિ પરિણામોર્માં સરળતા આવવાથી તે અમાયી જીવ સ્ત્રી વેદ અને નપુંસક વેદનો બંધ કરતો નથી તથા પુન્વવદ્વં ચ ણં નિજ્જરેઈ-પૂર્વવદ્વં સ્વલુ નિર્જરયતિ પૂર્વમાં બદ્ધ આ બન્ને વેદોની નિર્જરા કરી દે છે. અથવા—આનો એવો પણ અર્થ થાય છે કે, પૂર્વોપાર્જિત સઘળા કર્મોની નિર્જરા કરી દે છે. આમ કરવાથી તેને મુક્તિપદ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે.

ભાવાર્થ—પોતાના દોષોને ભાવોની શુદ્ધિપૂર્વક ગુરુદેવની સમક્ષ પ્રકાશિત કરવા એનું નામ આલોચના છે આલોચનાના પ્રભાવથી માયા, મિથ્યા અને નિદાન આ ત્રણે શલ્યોનો પરિહાર થઈ જાય છે. કારણ કે, આ ત્રણે શલ્ય મુક્તિ માર્ગનાં વિઘાતક છે. અને અનંત સંસારને વધારનાર છે. જીવમાંથી જ્યારે આ શલ્યો દૂર થઈ જાય છે. ત્યારે તેની અંદર ઘણી જ સારી સરલતા વધવા લાગે છે. જે મનમાં હોય તેજ એ કહે છે અને જે કહે છે તે કરે છે. છુપાવવા જેવી વાત કોઈ તેની અંદર રહેતી નથી. આવી હાલતમાં અભાગી એ જીવને સ્ત્રીવેદ અને નપુંસક વેદનો બંધ થતો નથી. તથા પૂર્વોપાર્જિત કર્મોની નિર્જરા થતી રહે છે. આથી તે મુક્તિને પાત્ર બની જાય છે. ॥ ૫ ॥

આલોચના ચ સ્વદોષનિન્દાવત એવ સફલા ભવતીત્યતષ્ઠભેદસ્વરૂપમાહ—

મૂલમ્—નિંદણયાણ ણં મંતે ! જીવે કિં જણયઈ ?, નિંદણયાણ ણં પચ્છાણુતાવં જણયઈ, પચ્છાણુતાવેણં વિરજ્જમાણે કરણગુણસેઢિં પઢિવજ્જઈ । કરણગુણસેઢિં પઢિવજ્જે ચ અણગારે મોહણિજ્ઞં કરૂમં ઉગ્ધાણઈ ॥ સૂ૦ ૬ ॥

છાયા—નિન્દનતયા સ્વલુ ભદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ ? । નિન્દનતયા સ્વલુ પશ્ચાદનુતાપં જનયતિ । પશ્ચાદનુતાપેન ચ વિરજ્યમાનઃ કરણગુણશ્રેણિં પ્રતિપદ્યતે । કરણગુણશ્રેણિં પ્રતિપન્નશ્ચ અનગારો મોહનીયં કર્મ ઉદ્ધાતયતિ ॥ સૂ૦ ૬ ॥

ટીકા—‘ નિંદણયાણ ’ ઇત્યાદિ ।

નિન્દનયા=સ્વયમેવ સ્વદોષચિન્તનેન અનુચિતંમિદં મયા કૃતમિત્યાદિરૂપેણ સ્વલુ જીવઃ કિં જનયતિ ? । ગુરુરાહ—નિન્દનયા સ્વલુ જીવઃ પશ્ચાદનુતાપં—પશ્ચાત્કાલે-નુતાપં પુનઃ પુનસ્તાપં પશ્ચાત્તાપં, દુષ્ટુ મયા કૃતમિત્યાદિરૂપં જનયતિ—કરોતિ ।

આલોચના અપને દોષોંકી આત્મસાક્ષીસે નિન્દા કરને વાલેકો હી સફલ હોતી હૈ ઇસલિયે અવ છટ્ટા બોલમં નિન્દનાકા સ્વરૂપ કહતે હૈ—‘ નિંદણયાણ ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(મંતે નિંદણયાણ જીવે કિં જણયઈ—ભદન્ત ! નિન્દનયા જીવઃ કિં જનયતિ) હે ભગવન્ ! અપની નિંદા કરનેસે જીવ કિસ ગુણકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ ? ઉત્તરમં કહતે કિ—(નિંદણયાણ ણં પચ્છાણુતાવં જણયઈ—નિન્દનયા સ્વલુ પશ્ચાદનુતાપં જનયતિ) અપને આપ અપને દોષોંકા અનુચિન્તન કરનેરૂપ નિન્દાસે ‘ મૈંને યહ અનુચિત કિયા હૈ ’ ઇસ પ્રકારકે વિચાર કરનેસે જીવ પશ્ચાત્તાપકો પ્રાપ્ત હોતા હૈ “ મૈંને યહ દુષ્ટુ—બુરા—કિયા હૈ ” ઇત્યાદિરૂપ અનુતાપ કરતા હૈ । ઇસકા ફલ યહ હોના હૈ કિ

આલોચના પોતાના દોષોની આત્મસાક્ષીથી નિંદા કરવાવાળાનીજ સફળ થાય છે. આ કારણે હવે છટ્ટા બોલમાં નિંદાનુ સ્વરૂપ કહે છે. “ નિંદણયાણ ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—મંતે નિંદણયાણ જીવે કિં જણયઈ—ભદન્ત નિન્દનયા જીવઃ કિં જનયતિ હે ભગવાન્ ! પોતાની નિંદા કરવાથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? ઉત્તરમાં કહે છે—નિંદણયાણ ણ પચ્છાણુતાવં જણયઈ નિન્દનયા સ્વલુ પશ્ચાદનુતાપં જનયતિ પોતે પોતાની જાતે જ પોતાના દોષોને અનુચિતન કરવારૂપ નિંદાથી “ મેં ” આવું અનુચિત કરેલ છે ” આ પ્રકારનો વિચાર કરવાથી જીવ પશ્ચાત્તાપને પ્રાપ્ત થાય છે. “ મેં ” આ દુષ્ટ—ખરાબ કામ કરેલ છે ” ઇત્યાદિરૂપ અનુતાપ કરે

પશ્ચાદનુતાપેન ચ વિરજ્યમાનઃ-વૈરાગ્યં પ્રાપ્નુવન્ સન્ કરણગુણશ્રેણિ=કરણેન-
અપૂર્વકરણેન ગુણશ્રેણિઃ, સા ચ સર્વોપરિતનસ્થિતે મોહનિયાદિ કર્મદલિકાન્યુપાદાય
ઉદયસમયાત્ પ્રભૃતિ દ્વિતીયાદિ સમયેષ્વસંખ્યાતગુણા સંખ્યાતગુણપુદ્ગલપ્રક્ષેપરૂપા
તામ્ ઉપલક્ષણત્વાત્ સ્થિતિઘાત-રસઘાત ગુણ સંક્રમસ્થિતિબંધાશ્ચ વિશિષ્ટાત્ પ્રતિ-
પદ્યતે । યદ્વા-કરણમ્-અપૂર્વકરણાદિ, તસ્ય ગુણેન-મહિમ્ના લભ્યા યા શ્રેણિઃ
સા કરણગુણશ્રેણિઃ-ક્ષપકશ્રેણિસ્તાં પ્રતિપદ્યતે=પ્રાપ્નોતિ । યદ્વા કરણેન પૂર્વં કદાપિ
અપ્રાપ્તેન, સાધ્યો યા ગુણશ્રેણિઃ-વિશદમનઃ પરિણામવિશેષરૂપા સા કરણગુણશ્રેણિઃ-

(પચ્છાણુતાવેળં વિરજ્જમાણે કરણગુણસેઢિં પઢિવજ્જહ-પશ્ચાદનુતાપેન
વિરજ્યમાનઃ કરણગુણશ્રેણિં પ્રતિપદ્યતે) વહુ ઉન દોષોંકા પરિત્યાગ કર
દેતા હૈ ઓર ઇસ પ્રકાર વિરક્ત બના હુઆ વહુ જીવ કરણગુણશ્રેણીકો
પ્રાપ્ત કર લેતા હૈ । કરણ શબ્દકા અપૂર્વકરણ અર્થ હૈ । ગુણશ્રેણીકા “સર્વો
પરિતન સ્થિતિસે મોહનીય આદિ કર્મ દલિકોંકો લે લેકર ઉદય સમયસે
લગાકર દ્વિતીયાદિ સમયોંમેં અસંખ્યાત-ગુણેં અસંખ્યાતગુણેં પુદ્ગલોંકા
પ્રક્ષેપ કરના ” યહુ અર્થ હૈ । સ્થિતિઘાત, રસઘાત, ગુણ સંક્રમણ, સ્થિતિ-
બંધ, ઇન સબકી વિશિષ્ટતાકા ખી યહાં ગ્રહણ કર લેના ચાહિયે અર્થાત્
જો જીવ અપૂર્વકરણસે ગુણશ્રેણીકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ ઉસકે વિશિષ્ટ સ્થિતિ-
ઘાત, વિશિષ્ટરસઘાત, વિશિષ્ટગુણસંક્રમણ એવં વિશિષ્ટ સ્થિતિબંધ હોતા
હૈ । અથવા-કરણગુણશ્રેણીકા યહુ ખી અર્થ હોતા હૈ કિ પૂર્વમેં કમી નહીં
પ્રાપ્ત હુએ એસે અપૂર્વકરણ દ્વારા-અપૂર્વ પરિણામોં દ્વારા-સાધ્ય જો ગુણ

છે. એનું ક્ષણ એ થાય છે કે, પચ્છાણુતાવેળં વિરજ્જમાણે કરણગુણસેઢિં પઢિવજ્જહ
-પશ્ચાદનુતાપેન વિરજ્યમાનઃ કરણગુણશ્રેણિં પ્રતિપદ્યતે તે એ દોષોનેા પરિત્યાગ
અનુતાપ કરી દે છે. અને આ પ્રકારે વિરક્ત બનેલ એ જીવ કરણગુણશ્રેણીને
પ્રાપ્ત કરી લે છે. કરણ શબ્દનેા અપૂર્વકરણ અર્થ છે. ગુણશ્રેણીનેા “ સર્વોપ-
રિતન સ્થિતિથી મોહનીય આદિ કર્મદલિકોંકોને લઈને ઉદય સમયથી લગાડી
દ્વિતીયાદિ સમયોમાં અસંખ્યાત ગુણે-અસંખ્યાત ગણા પુદ્ગલો પ્રક્ષેપ કરવો ”
આ અર્થ છે. સ્થિતિ ઘાત, રસ ઘાત, ગુણસંક્રમણ, સ્થિતિબંધ, આ સહુની
વિશિષ્ટતાને પણ આહીં ગ્રહણ કરી લેવી જોઈ એ. અર્થાત્ જે જીવ અપૂર્વ
કરણથી ગુણશ્રેણીને પ્રાપ્ત કરે છે એને વિશિષ્ટ સ્થિતિઘાત, વિશિષ્ટ રસઘાત,
વિશિષ્ટ ગુણસંક્રમણ અને વિશિષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે. અથવા, કરણગુણશ્રેણીનેા
એ પણ અર્થ થાય છે કે, પૂર્વમાં કદી પણ પ્રાપ્ત ન થયેલ એવા અપૂર્વ કરણ
દ્વારા-અપૂર્વ પરિણામો દ્વારા-સાધ્ય જે ગુણ શ્રેણી છે. વિશદ માનસિક પરિ-

आलोचना च स्वदोषनिन्दावत् एव सफला भवतीत्यतषष्ठभेदस्वरूपमाह—

मूलम्—निन्दया ए णं भंते ! जीवे किं जणयइ ?, निन्दया ए णं पच्छाणुतावं जणयइ, पच्छाणुतावेणं विरज्जमाणे करणगुणसेहिं पडिवज्जइ । करणगुणसेहिं पडिवन्ने य अणगारे मोहणिज्जं कम्मं उग्घाएइ ॥ सू० ६ ॥

छाया—निन्दनतया खलु भदन्त ! जीवः किं जनयति ? । निन्दनतया खलु पश्चादनुतापं जनयति । पश्चादनुतापेन च विरज्यमानः करणगुणश्रेणिं प्रतिपद्यते । करणगुणश्रेणिं प्रतिपन्नश्च अनगारो मोहनीयं कर्म उद्धातयति ॥ सू० ६ ॥

टीका—‘ निन्दया ए ’ इत्यादि ।

निन्दनया=स्वयमेव स्वदोषचिन्तनेन अनुचितंमिदं मया कृतमित्यादिरूपेण खलु जीवः किं जनयति ? । गुरुराह—निन्दनया खलु जीवः पश्चादनुतापं—पश्चात्कालेऽनुतापं पुनः पुनस्तापं पश्चात्तापं, दुष्टं मया कृतमित्यादिरूपं जनयति—करोति ।

आलोचना अपने दोषोंकी आत्मसाक्षीसे निन्दा करने वालेको ही सफल होती है इसलिये अब छद्वा बोलमें निन्दनाका स्वरूप कहते हैं—‘ निन्दया एण ’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(भंते निन्दया ए जीवे किं जणयइ—भदन्त ! निन्दनया जीवः किं जनयति) हे भगवन् । अपनी निन्दा करनेसे जीव किस गुणको प्राप्त करता है ? उत्तरमें कहते कि—(निन्दया ए णं पच्छाणुतावं जणयइ—निन्दनया खलु पश्चादनुतापं जनयति) अपने आप अपने दोषोंका अनुचिन्तन करनेरूप निन्दासे ‘ मैंने यह अनुचित किया है ’ इस प्रकारके विचार करनेसे जीव पश्चात्तापको प्राप्त होता है “ मैंने यह दुष्ट-बुरा-किया है ” इत्यादिरूप अनुताप करता है । इसका फल यह होना है कि

आलोचना पोताना दोषोनी आत्मसाक्षीथी निन्दा करवावाणानीज सक्षण थाय छे. आ कारणे डवे छड़ा ओदमां निन्दानु स्वइय कडे छे. “ निन्दया एणं ” इत्यादि ।

अन्वयार्थ—भंते निन्दया ए जीवे किं जणयइ—भदन्त निन्दनया जीवः किं जनयति छे लगवान् ! पोतानी निन्दा करवाथी एवक्या शुणने प्राप्त करे छे ? उत्तरमां कडे छे—निन्दया ए णं पच्छाणुतावं जणयइ निन्दनया खलु पश्चादनुतापं जनयति पोते पोतानी जते ज पोताना दोषोने अनुचितन करवाइय निन्दाथी “ भे ” आवु अनुचित करेद छे ” आ प्रकारेनो विचार करवाथी एव पश्चात्तापने प्राप्त थाय छे. “ भे ” आ दुष्ट-भराय काम करेद छे ” इत्यादिइय अनुताप करे

પશ્ચાદનુતાપેન ચ વિરજ્યમાનઃ-વૈરાગ્યં પ્રાપ્નુવન્ સન્ કરણગુણશ્રેણિ=કરણેન-
અપૂર્વકરણેન ગુણશ્રેણિઃ, સા ચ સર્વોપરિતનસ્થિતે મોહનિયાદિ કર્મદલિકાન્યુપાદાય
ઉદયસમયાત્ પ્રભૃતિ દ્વિતીયાદિ સમયેષ્વસંખ્યાતગુણા સંખ્યાતગુણપુદ્ગલપ્રક્ષેપરૂપા
તામ્ ઉપલક્ષણત્વાત્ સ્થિતિઘાત-રસઘાત ગુણ સંક્રમસ્થિતિબંધાશ્ચ વિશિષ્ટાત્ પ્રતિ-
પદ્યતે । યદ્વા-કરણમ્-અપૂર્વકરણાદિ, તસ્ય ગુણેન-મહિમ્ના લભ્યા યા શ્રેણિઃ
સા કરણગુણશ્રેણિઃ-ક્ષપકશ્રેણિસ્તાં પ્રતિપદ્યતે=પ્રાપ્નોતિ । યદ્વા કરણેન પૂર્વ કદાપિ
અપ્રાપ્તેન, સાધ્યો યા ગુણશ્રેણિઃ-વિશદમનઃ પરિણામવિશેષરૂપા સા કરણગુણશ્રેણિઃ-

(પચ્છાણુતાવેળં વિરજ્જમાણે કરણગુણસેઢિં પઢિવજ્જહ-પશ્ચાદનુતાપેન
વિરજ્યમાનઃ કરણગુણશ્રેણિં પ્રતિપદ્યતે) વહુ ઉન દોષોંકા પરિત્યાગ કર
દેતા હૈ ઓર હસ પ્રકાર વિરક્ત બના હુઆ વહુ જીવ કરણગુણશ્રેણીકો
પ્રાપ્ત કર લેતા હૈ । કરણ શબ્દકા અપૂર્વકરણ અર્થ હૈ । ગુણશ્રેણીકા “સર્વો
પરિતન સ્થિતિસે મોહનીય આદિ કર્મ દલિકોંકો લે લેકર ઉદય સમયસે
લગાકર દ્વિતીયાદિ સમયોંમેં અસંખ્યાત-ગુણેં અસંખ્યાતગુણેં પુદ્ગલોંકા
પ્રક્ષેપ કરના ” યહુ અર્થ હૈ । સ્થિતિઘાત, રસઘાત, ગુણ સંક્રમણ, સ્થિતિ-
બંધ, હન સબકી વિશિષ્ટતાકા મી યહાં ગ્રહણ કર લેના ચાહિયે અર્થાત્
જો જીવ અપૂર્વકરણસે ગુણશ્રેણીકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ ઉસકે વિશિષ્ટ સ્થિતિ-
ઘાત, વિશિષ્ટરસઘાત, વિશિષ્ટગુણસંક્રમણ ઇવં વિશિષ્ટ સ્થિતિબંધ હોતા
હૈ । અથવા-કરણગુણશ્રેણીકા યહુ મી અર્થ હોતા હૈ કિ પૂર્વમેં કમી નહીં
પ્રાપ્ત હુઇ ઇસે અપૂર્વકરણ દ્વારા-અપૂર્વ પરિણામોં દ્વારા-સાધ્ય જો ગુણ

છે. એનું ક્ષણ એ થાય છે કે, પચ્છાણુતાવેળં વિરજ્જમાણે કરણગુણસેઢિં પઢિવજ્જહ
-પશ્ચાદનુતાપેન વિરજ્યમાનઃ કરણગુણશ્રેણિં પ્રતિપદ્યતે તે એ દોષોંકા પરિત્યાગ
અનુતાપ કરી દે છે. અને આ પ્રકારે વિરક્ત બનેલ એ જીવ કરણગુણશ્રેણીને
પ્રાપ્ત કરી લે છે. કરણ શબ્દનો અપૂર્વકરણ અર્થ છે. ગુણશ્રેણીનો “સર્વોપ-
રિતન સ્થિતિથી મોહનીય આદિ કર્મદલિકોંકાને લઇને ઉદય સમયથી લગાડી
દ્વિતીયાદિ સમયોંમાં અસંખ્યાત ગુણે-અસંખ્યાત ગણા પુદ્ગલોં પ્રક્ષેપ કરવો ”
આ અર્થ છે. સ્થિતિ ઘાત, રસ ઘાત, ગુણસંક્રમણ, સ્થિતિબંધ, આ સહુની
વિશિષ્ટતાને પણ અહીં ગ્રહણ કરી લેવી જોઈ એ. અર્થાત્ જે જીવ અપૂર્વ
કરણથી ગુણશ્રેણીને પ્રાપ્ત કરે છે એને વિશિષ્ટ સ્થિતિઘાત, વિશિષ્ટ રસઘાત,
વિશિષ્ટ ગુણસંક્રમણ અને વિશિષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે. અથવા, કરણગુણશ્રેણીનો
એ પણ અર્થ થાય છે કે, પૂર્વમાં કદી પણ પ્રાપ્ત ન થયેલ એવા અપૂર્વ કરણ
દ્વારા-અપૂર્વ પરિણામો દ્વારા-સાધ્ય જે ગુણ શ્રેણી છે. વિશદ માનસિક પરિ-

ક્ષપકશ્રેણિસ્તાં પ્રતિપદ્યતે । કરણગુણશ્રેણિ પ્રતિપન્નઃ=પ્રાપ્તશ્વાનગારઃ-મુનિઃ, મોહનીયં કર્મ ઉદ્ઘાતયતિ=ક્ષપયતિ ।

‘ ણિદળયાઈ ’ ઇત્યત્ર ‘ ણિદિ ’ ધાતોઃ સ્વાર્થેણિચ્ તતશ્ચ ‘ ણ્યાસશ્રન્થો યુચ્ ’ ઇતિ પાણિનિ સૂત્રેણ યુચ્ પ્રત્યયે નિન્દના શબ્દો નિષ્પદ્યતે, તતઃ પ્રાકૃતત્વાત્ સ્વાર્થે તલ્ તત્યયઃ । યદ્વા — ‘ ણિદિ ’ ધાતોર્ભાવે લ્યુટિ ‘ નિન્દનમ્ ’ ઇતિ, તતઃ પ્રાકૃતત્વાત્ સ્વાર્થે તલ્, ઇવં સર્વત્ર બોધ્યમ્; નિન્દનમેવ નિન્દનતા, તયા નિન્દનતયેતિ ॥ સૂ. ૬ ॥

શ્રેણી હૈ—વિશદ માનસિક પરિણામોંકી વિશિષ્ટતા હૈ—ઉસકા નામ મી કરણગુણશ્રેણિ હૈ । યહ કરણગુણ શ્રેણી ક્ષપક શ્રેણીરૂપ જાનની યાહિયે । અથવા—અપૂર્વકરણ આદિ કરણ હૈ । ઇસકી મહિમાસે જો શ્રેણિલભ્ય હૈ વહ કરણગુણ શ્રેણી હૈ । ઇસ અર્થમેં મી ક્ષપક શ્રેણી હી ગુણશ્રેણિ જાનની યાહિયે । (કરણગુણસેદિં પઢિવન્ને ય અણગારે મોહણીજ્જં કમ્મં ડગ્ધાઈ—કરણગુણશ્રેણી પ્રતિપન્નશ્ચ અનગારઃ મોહનીયં કર્મ ડગ્ધાતયતિ) ઇસ કરણ ગુણશ્રેણીકો પ્રાપ્ત હુઆ જીવ અનગાર મુનિરાજ—મોહનીય કર્મકો નષ્ટ કરતા હૈ ।

ભાવાર્થ—અપને લગે હુઈ દોષોંકી નિંદા કરનેવાલા સાધુ પશ્ચાત્તાપ કરતો હુઆ પુનઃ ડન દોષોંકો નહીં કરતા હૈ । અતઃ ડનસે વિરક્ત વના હુઆ વહ જીવ કરણગુણશ્રેણીકો પ્રાપ્ત કર મોહનીય કર્મકો નષ્ટ કર દેતા હૈ । આલોચના અપની નીંદા કરનેવાલે સાધુજનકો હી સફલ હોતી હૈ ઇસી લિયે ડસકા આલોચનાકે વાદ વતલાયા ગયા હૈ ॥ ૬ ॥

ણામોની વિશિષ્ટતા છે. એનું નામ પણ કરણગુણશ્રેણી છે આ કરણગુણ શ્રેણી ક્ષપકશ્રેણી રૂપ બાણવી બેઠયે અથવા—અપૂર્વકરણ આદિ કરણ છે એની મહીમાથી જે શ્રેણી લાભ્ય છે તે કરણગુણ શ્રેણી છે આ અર્થમા પણ ક્ષપક શ્રેણીને જ ગુણશ્રેણી બાણવી બેઠયે. આ કરણગુણસેદિં પઢિવન્નેય અણગારે મોહ-ગિજ્જં કમ્મં ડગ્ધાઈ—કરણગુણીશ્રેણી પ્રતિપન્નશ્ચ અનગાર મોહનીય કર્મ ડગ્ધાતયતિ કરણગુણ શ્રેણીને પ્રાપ્ત કરનાર જીવ અનગાર—મુનિરાજ મોહનીય કર્મને નષ્ટ કરે છે.

ભાવાર્થ—પોતાને લાગેલા દોષોની પોતાના જ મોઢેથી નિંદા કરવાવાળા સાધુ પશ્ચાત્તાપ કરીને ફરીથી એ દોષોને કરતા નથી અને એથી વિરક્ત બનેલા એ જીવ કરણગુણશ્રેણીને પ્રાપ્ત કરીને મોહનીય કર્મને નષ્ટ કરી દે છે. આલો-ચના પોતાની નિંદા કરવાવાળા સાધુને જ સફળ થાય છે. આ માટે એ ચનાને બાદ બતાવવામા આવેલ છે ॥૬॥

વહુદોષ સદ્ભાવે નિન્દાનન્તરં ગર્હાંઽપિ કાર્યાં ઇત્યસપ્તમભેદસ્વરૂપામાહ—

મૂલમ્—ગરહણયાણં ણં મંતે જીવે કિં જનયઈ ? ગરહણયાણં અપુરેક્કારં જનયઈ । અપુરેક્કારગણં ણં જીવે અપ્પસત્થેહિંતો જોગે-
હિંતો નિયત્તેઈ, પસત્થે ય પડિવજ્જઈ પસત્થજોગપડિવન્ને ય ણં
અણગારે અણંતઘાઈપજ્જવે સ્વવેઈ ॥ સૂ૦ ૭ ॥

છાયા—ગર્હણતયા સ્વલુ ભદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ ? । ગર્હણતયા સ્વલુ
અપુરસ્કારં જનયતિ । અપુરસ્કારગતઃ સ્વલુ જીવઃ અપ્રશસ્તેભ્યો યોગેભ્યો નિવર્તતે ।
પ્રશસ્તાંશ્ચ પ્રતિપદ્યતે । પ્રશસ્તયોગપ્રતિપન્નશ્ચ સ્વલુ અનગારઃ અનન્તઘાતિપર્યવાન્
ક્ષપયતિ ॥ ૭ ॥

ટીકા—‘ ગરહણયાણં ’ ઇત્યાદિ—

હે ભદન્ત ! ગર્હણયા ગુર્વાદીનામગ્રે સ્વયં સ્વદોષોદ્ઘાટનં ગર્હણા, તયા, જીવઃ
કિં જનયતિ ? ગર્હણયા જીવઃ સ્વલુ અપુરસ્કારમ્, અનાદરણીયતાં જનયતિ
પ્રાપ્નોતિ । સ્વાત્મન ઇતિ શેષઃ । અપુરસ્કારગતઃ અનાદરણીયાતાં પ્રાપ્તશ્ચ સ્વલુ જીવઃ
અપ્રશસ્તેભ્યઃ—કર્મબન્ધકારણીભૂતેભ્યઃ, સાવધેભ્યઃ ઇતિ યાવત્ । યોગેભ્યઃ—વાહુ-
મનઃ કાયવ્યાપારેભ્યઃ, નિવર્તતે । પ્રશસ્તાન્—નિરવધાન્ યોગાંસ્તુ પ્રતિપદ્યતે=

બહુત દોષોંકે સદ્ભાવમેં નિન્દાકે બાદ ગુરુ સાક્ષી ગર્હાં ભી કરની ચાહિયે
સો સાતવેં બોલમેં ગર્હાંકા સ્વરૂપ કહતે હૈ—‘ગરહણયાણં ણં’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(મંતે ગરહણયાણં જીવે કિં જનયતિ—ભદન્ત ગર્હણયા
જીવઃ કિં જનયતિ) ગુરુ મહારાજકે સમક્ષ સ્વયં અપને દોષોંકો પ્રકાશિત
કરનેરૂપ ગર્હાંસે જીવ ક્યા પ્રાપ્ત કરતા હૈ ? ઉત્તરમેં કહતે હૈં કિ—(ગરહણ-
યાણં અપુરેક્કારં જનયઈ—ગર્હણયા સ્વલુ અપુરસ્કારં જનયતિ) ગર્હાંસે જીવ
અપની આત્મામેં અનાદરકો પાતા હૈ । (અપુરેક્કારગણં ણં જીવે અપ્પસત્થેહિં-
તો જોગેહિંતો નિયત્તેઈ—અપુરસ્કારગતઃ સ્વલુ જીવઃ અપ્રશસ્તેભ્યઃ યોગેભ્યઃ
—નિવર્તતે) અનાદરકો પ્રાપ્તહુઆ વહ જીવ કર્મબંધકે કારણભૂત અપ્રશસ્ત—

ઘણાજ દોષોના સદ્ભાવમાં નિંદા કર્યા પછી ગુરુસાક્ષી ગર્હાં પણ કરવી બેધએ.
જેથી સાતમા બોલમાં ગર્હાંનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવે છે—‘ગરહણયાણં ણં’ ઇત્યાદિ.

અન્યાર્થ—મંતે ગરહણયાણં જીવે કિં જનયઈ—ગર્હણયા જીવઃ કિં જનયતિ
ગુરુ મહારાજની સમક્ષ સ્વયં પોતાના દોષોને પ્રકાશિત કરવ રૂપ ગર્હાંથી જીવ
શું પ્રાપ્ત કરે છે. ? ઉત્તરમાં કહે છે કે—ગરહણયાણં અપુરેક્કારં જનયઈ—ગર્હણયા
સ્વલુ અપુરસ્કારં જનયતિ ગર્હાંથી જીવ પોતાની આત્મામાં અનાદર પામે છે.
અપુરેક્કારગણં ણં જીવે અપ્પસત્થેહિંતો જોગેહિંતો નિયત્તેઈ—અપુરસ્કારગતઃ સ્વલુ જીવઃ
અપ્રશસ્તેભ્યઃ યોગેભ્યઃ નિવર્તતે અનાદરને પ્રાપ્ત થયેલ તે જીવ કર્મ બંધના

સેવતે । ઇહ ચકારસ્ત્વર્થે । પ્રશસ્તયોગપ્રતિપન્નઃ-નિરવધયોગાન્ પ્રતિપન્નઃ-સેવમાનઃ, સ્વલુ અનગારઃ=મુનિઃ, અનન્તઘાતિપર્યવાન્=અનન્તે જ્ઞાનદર્શને હન્તું શીલં યેષાં તેઽનન્તઘાતિનસ્તાન્ પર્યવાન્=પ્રકરણવશાદ્ જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મણસ્તદ્ઘાતિત્વલક્ષણાન્ પરિણતિવિશેષાન્ ક્ષપયતિ=ક્ષયં નયતિ । ઇહ ‘અનન્તઘાતિકર્મણઃ’ ઇતિ વક્તવ્યે ‘અનન્તપર્યવા’-નિતિકથનં પર્યાયક્ષપણેનૈવ દ્રવ્યસ્ય વિનાશ ઔપચારિકો વ્યપદિ-શ્યતે ઇતિ વોધનાર્થમ્ । ઇહમુપલક્ષણં-મુક્તિપ્રાપ્તેરપિ, ત્રિસપ્તતિસંખ્યકાનાં સર્વેષા-મર્થાનાં સંવેગાદીનાં મુક્ત્યર્થમેવ પ્રસ્તુતત્ત્વાત્ । એવમનુક્તાઽપિ સર્વત્ર મુક્તિપ્રાપ્તિરેવ ફલત્વેન દ્રષ્ટવ્યા ॥ સૂ. ૭ ॥

યોગોસે-સાવધ મન, વચન કાયકી પ્રવૃત્તિસે-દૂર હટ જાતા હૈ । એવં (પસત્થે ય પઢિવજ્જઈ-પ્રશસ્તાંશ્ચ પ્રતિપદ્યતે) નિરવધ યોગોંકો ધારણ કરતા હૈ । (પસત્થજોગપઢિવન્ને ય ણં અગગારે અર્ણંત ઘાઈપજ્જવે સ્વવેઈ-પ્રશસ્તયોગપ્રતિપન્નશ્ચ સ્વલુ અનગારઃ અનંત ઘાતિપર્યવાન્ ક્ષપયતિ) નિરવધ યોગોંકો ધારણ કરનેવાલા ત્ત્વહ અનગાર અનન્ત જ્ઞાન એવં અનંત દર્શનકો આવરણ કરનેકે સ્વભાવવાલે જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોંકો નષ્ટ કર દેતા હૈ । સૂત્રકારને “અનન્તઘાતિકર્મણઃ” એસા ન કહ કર “અનન્ત પર્યવાન્” એસા કહા હૈ ઉસકા તાત્પર્ય યહી હૈ કિ દ્રવ્ય-કાર્મણ દ્રવ્યકા નાશ નહોં હોતા હૈ કિન્તુ જ્ઞાનાવરણીયાદિ રૂપ કાર્મણ દ્રવ્યકી પર્યાયોંકા હી નાશ હોતા હૈ । પર્યાયોંકે નાશ હોને પર કાર્મણદ્રવ્ય ઉસ આત્મામેં અકર્મપર્યાયમેં પરિણત હો જાતા હૈ । ઇસીલિયે પર્યાયકે નાશસે દ્રવ્યકા વિનાશ ઔપચારિક માના ગયા હૈ । ઇન પૂર્વોક્ત તિહત્તર ૭૩ સંવેગાદિક અર્થોંકા એક મુક્તિ પ્રાપ્ત કરના હી પ્રયોજન જાનના ચાહિયે ॥

કારણભૂત અપ્રશસ્ત યોગોથી સાવધમન, વચન અને કાયની પ્રવૃત્તિથી દૂર હટી જાય છે. અને પસત્થેય પઢિવજ્જઈ-પ્રશસ્તાંશ્ચ પ્રતિપદ્યતે નિરવધ યોગેને ધારણ કરે છે. પસત્થ જોગપઢિવન્નેય ણં અગગારે અર્ણંત ઘાઈ પજ્જવે સ્વવેઈ-પ્રશસ્તયોગ પ્રતિપન્નશ્ચ સ્વલુ અનગારઃ અનંતઘાતિપર્યવાન્ ક્ષપયતિ નિરવધ યોગોને ધારણ કરનાર તે અનગાર અનંતજ્ઞાન અને અનંત દર્શનને આવરણ કરવાના સ્વભાવવાળા જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોને નષ્ટ કરે છે સૂત્રકારે “અનંતઘાતિકર્મણઃ” એ પ્રમાણે ન કહેતાં “અનંતપર્યવાન્” એમ કહેલ છે. એનું તાત્પર્ય આજ છે કે, દ્રવ્ય-કર્મણ દ્રવ્યનો નાશ થતો નથી પરંતુ જ્ઞાનાવરણીયાદિ રૂપ કર્મણ દ્રવ્યોની પર્યાયોનો જ નાશ થાય છે. પર્યાયોનો નાશ થવાથી દ્રવ્યનો વિનાશ ઔપચારિક મનાયેલ છે. એ પૂર્વોક્ત તોંતેર સંવેગાદિક અર્થોને મુક્તિ પ્રાપ્ત કરના પ્રયોજનરૂપ જ જાણવા બેઠોએ.

આલોચનાદિકં ચ સામાયિકવતઃ સ્યાદિત્યત્તઃ અષ્ટમભેદસ્વરૂપં સામાયિકમાહ—

મૂલમ્—સામાઙ્ગ્યં મંતે જીવે કિં જનયઈ ? । સામાઙ્ગ્યં સાવજ્જજોગવિરંજં જનયઈ ॥ સૂ૦ ૮ ॥

છાયા—સામાયિકેન ભદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ ? । સામાયિકેન સાવઘયોગવિરતિં જનયતિ ॥ સૂ૦ ૮ ॥

ટીકા—‘ સામાઙ્ગ્યં ’ इत्यादि—

હે ભદન્ત ! સામાયિકેન—સમઃ—સમત્વં રાગદ્વેષરહિતત્વેન સર્વેષુ જીવેષુ સ્વાત્મ-સામ્યં, સમશબ્દસ્યાત્ર ભાવપ્રધાનનિર્દેશાત્ । इह समत्वं च समत्वेन दर्शनम्, सर्वे जीवा ममात्मना तुल्या इति दर्शनम् । तथा च समस्य आयः=प्राप्तिः समायः समत्वदर्शनस्य लाभः स प्रयोजनमस्येति सामायिकं व्रतम् । यद्वा—समस्य—समत्व-दर्शनस्य आयः=प्राप्तिर्यस्मात् तत् समायं, तत् समायं, तदेव सामायिकम् । विनयादित्वात् स्वार्थे ठक् । एतद्धि मुक्तिसूखनिदानभूतायाः सर्वेषु जीवेषु स्वात्म-

भावार्थ—गुरु महाराजके समक्ष अपने दोषोंका प्रकाश करना इसका नाम गह्रा है । इस गह्राका अपने जीवनमें स्थान देनेवाला व्यक्ति अन्य साधुजनों द्वारा अनादर पाता है । अतः इससे वह यही शिक्षा लेता है कि मुझे भविष्यमें इस प्रकारका व्यवहार नहीं करना चाहिये जिससे मुझे दूसरोंकी तिरस्कारका भागी बनना पड़े । इस प्रकारका व्यवहार करानेवाला मेरा मनवचन एवं कायका अप्रशस्त योग है । अतः वह इस अप्रशस्त योगका परित्याग कर प्रशस्त योगको धारण करता है । प्रशस्त योगोंके प्रभावसे वह ज्ञानावरणीयादि कर्मपर्यायोंका विनाश कर देता है ॥ ७ ॥

આલોચના આદિ ગુણ સામાયિક વાલેકે હોતે હૈં અતઃ સૂત્રકાર

ભાવાર્થ—ગુરુમહારાજની સમક્ષ પોતાના દોષોનું પ્રકાશન કરવું એનું નામ ગહ્રા છે. આ ગહ્રાને પોતાના જીવનમાં સ્થાન આપનાર વ્યક્તિ અન્ય સાધુજનો દ્વારા અનાદરને પાત્ર બને છે. આથી તે એવી શિક્ષા લઈ લે છે કે; મારે ભવિષ્યમાં આ પ્રકારનો વહેવાર ન કરવો જોઈએ કે, જેનાથી મારે ખીજના તિરસ્કારને પાત્ર બનવાનું રહે. આ પ્રકારનો વ્યવહાર કરાવનાર મારાં મન, વચન, અને કાયાનો અપ્રશસ્ત યોગ છે. આથી તે એ અપ્રશસ્ત યોગનો પરિત્યાગ કરીને પ્રશસ્ત યોગને ધારણ કરે છે. પ્રશસ્ત યોગના પ્રભાવથી તે જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મ પર્યાયોનો વિનાશ કરે છે. ॥ ૭ ॥

આલોચના આદિ ગુણ સામાયિક વાળામાં હોય છે આથી સૂત્રકાર

તુલ્ય દર્શનરૂપાયા સમતાયાઃ પ્રાપ્તયેઽનુષ્ઠીયતે-સમ્=સમ્યક્, આયઃ=રત્નત્રયસ્ય પ્રાપ્તિઃ, સમાયઃ પ્રવર્ધમાનશરદચન્દ્રકલાવત્પ્રતિક્ષણવિલક્ષણ જ્ઞાનાદિરત્નત્રયલાભઃ સ પ્રયોજનમસ્યેતિ સામાયિકમ્ । તેન સામાયિકેન જીવઃ કિં જનયતિ । ?

આઠવેં વોલમેં સામાયિકકા કથન કરતે હૈં—‘સામાઈણં’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(મંતે સામાઈણં જીવે કિં જળયઈ-મદન્ત ! સામાયિકેન જીવઃ કિં જનયતિ) હે મગવન્ । ‘સામાયિકસે જીવ કિસ ગુણકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ ? ઇસકે ઉત્તરમેં કહતે હૈં કિ—(સામાઈણં સાવજ્જજોગવિરહં જળયઈ-સામાયિકેન સાવધયોગવિરતિં જનયતિ) સામાયિકસે જીવ સાવધયોગસે વિરતિ પ્રાપ્ત કરતા હૈ । રાગદ્વેષરહિત હોકર સમસ્ત જીવોંકો અપને સમાન સમજના ઇસકા નામ સામાયિક હૈ । ‘સમ’કા અર્થ હૈ—રાગદ્વેષરહિત હોકર સમસ્ત જીવોંમેં સ્વાત્માકી સમતા અર્થાત્ ‘સમસ્ત જીવ મેરેહી સમાન હૈ’ ઇસ પ્રકારકી માન્યતા । ઇસ સમત્વકી સમદર્શનકી પ્રાપ્તિ જિસસે હોતી હૈ ઇસકા નામ સામાયિક હૈ । યહ સમતા ભાવ મુક્તિ સુખકે કારણભૂત જો સમસ્ત જીવોંમેં સ્વાત્મતુલ્ય દર્શન હૈ ઇસકી પ્રાપ્તિકે લિયે અનુષ્ઠિત કિયા જાના હૈ । ઇસીલિયે અચ્છી તરહ રત્નત્રયકી પ્રાપ્તિકા નામ સમાય હૈ । જિસ તરહ પ્રતિક્ષણ શરત્કાલીન ચન્દ્રકલા વઢતી રહતી હૈ ઇસી તરહ પ્રતિક્ષણ વિલક્ષણ જ્ઞાનાદિ રત્નત્રય કા લાભ હોના સમાયકો ફલિતાર્થ હૈ સમાય ફલવાલે વ્રતકો સામાયિક કહતે હૈ ।

આઠમા બોલમાં સામાયિકતું કથન કરે છે —“સામાઈણં” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—મંતે સામાઈણં જીવે કિં જળયતિ-મદન્ત સામાયિકેન જીવઃ કિં જનયતિ હે ભગવાન સામાયિકથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? એના ઉત્તરમાં કહે છે કે, સામાઈણં સાવજ્જજોગવિરહં જળયઈ-સામાયિકેન સાવધયોગ-વિરતિર્જનયતિ સામાયિકથી જીવ સાવધયોગથી વિરતિ પ્રાપ્ત કરે છે. રાગ દ્વેષ રહિત બનીને સધળા જીવોને પોતાના સમાન સમજવા એનું નામ સામાયિક છે. ‘સમ’ નો અર્થ છે રાગદ્વેષ રહિત થઈને સધળા જીવોમાં સ્વાત્માની સમતા અર્થાત્ સધળા જીવો મારા સમાન જ છે” આ પ્રકારની માન્યતા આવા સમત્વની-સમ દર્શનની પ્રાપ્તિ બેને થાય છે એનું નામ સામાયિક છે. એ સમતાભાવ મુક્તિ સુખના કારણભૂત જે સધળા જીવોમાં સ્વાત્મતુલ્ય દર્શન છે એની પ્રાપ્તિના માટે અનુષ્ઠિત કરાય છે આ કારણે સારી રીતે રત્નત્રયની પ્રાપ્તિનું નામ સમાય છે જે રીતે દરરોજ શરદકાળના ચંદ્રમાની કળા વધતી જાય છે. એજ રીતે દરરોજ વિલક્ષણ જ્ઞાનાદિ રત્નત્રયનો લાભ થયો તે ‘યતું’ ક્ષણ છે. સમયના ક્ષણવાળા વ્રતને સામાયિક કહેવામાં આવે છે. આ

ભગવાનાહ-સામાયિકેન જીવઃ સાવધયોગવિરતિ-સાવધાઃ-કર્મબંધહેતવો યે યોગાઃ-વ્યાપારાસ્તેભ્યો વિરતિઃ નિવૃત્તિસ્તાં જનયતિ-પ્રાપ્નોતીત્યર્થઃ ।
ધાતૂનામનેકાર્થત્વાત્ ।

નન્વનયોઃ કથં કારણકાર્યભાવસંભવઃ સામાયિકસ્ય સાવધયોગવિરતિરૂપત્વાત્ પૌર્વાપર્યાભાવાદિતિ ચેત્, ઉચ્યતે-સામાયિકસ્ય નિરવધયોગસેવનાત્મકતયા સાવધયોગનિવૃત્તિરૂપં ફલં જાયતે અતસ્તયોઃ વૃક્ષચ્છાયાવત્ કારણકાર્યભાવસંગતિઃ ।

इस (समवाहणं-सामायिकेन) सामायिकसे (सावज्जजोगविरहं जणयह-सावधयोगविरतिं जनयति) सावध योगोंसे विरति प्राप्त कर लेता है । कर्मबंधके हेतुभूत जो योग होते हैं उनका नाम सावधयोग है ।

શંકા—સામાયિક ઓર સાવધ યોગ વિરતિમેં જબ કોઈ ભેદહી નહીં હૈ તબ આપ એસા ક્યોં કહતે હૈં કિ સામાયિક સે સાવધ યોગવિરતિકા લાભ જીવોંકો હોતા હૈ । કારણ કિ સાવધ યોગવિરતિરૂપ હી તો સામાયિક હોતી હૈ । અતઃ આપકે ઇસ કથનસે જો ડનમેં કાર્ય કારણભાવ બનતા થા વહ અબ નહીં બન સકતા હૈ । ક્યોં કિ કાર્યકે પહલે કારણ ઓર કારણકે બાદ કર્મ હોતા હૈ । ઇસ તરહ કાર્યકારણમેં પૌર્વાપર્યભાવ રહતા હૈ । પરન્તુ ઇસ પ્રકારકા પૌર્વાપર્ય ભાવ ઇનમેં નહીં હૈ ।

इस शंकाका समाधान इस प्रकार है-सामायिकमें निरवध योगोंका सेवन होता है । अतः सामायिक निरवध योगोंके सेवन स्वरूप होनेसे सावधयोग निवृत्तिरूप फल उससे होता है । इसलिये वृक्ष छायाकी तरह

સામાયિકેન સામાયિકથી જીવ સાવધયોગોથી વિરતિ પ્રાપ્ત કરી લે છે. કર્મબંધના હેતુભૂત જે યોગ હોય છે એનું નામ સાવધયોગ છે.

શંકા—સામાયિક અને સાવધયોગવિરતિમાં બ્યારે કોઈ ભેદ જ નથી ત્યારે આપ એવું કેમ કહો છો કે, સામાયિકથી સાવધયોગવિરતિનો લાભ જીવોને થાય છે. કારણ કે, સાવધયોગવિરતિરૂપ જ તો સામાયિક થાય છે. આથી આપના આ કથનથી જે એનામાં કાર્ય કારણ ભાવ થતો હતો તે આથી ખતી શકતો નથી. કેમકે, કાર્યની પહેલાં કારણ અને કારણના પછી કર્મ થાય છે. આ રીતે કાર્ય કારણમાં પૌર્વાપર્યભાવ રહે છે. પરંતુ આ પ્રકારનો પૌર્વાપર્ય ભાવ આમાં નથી.

એ શંકાનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે-સામાયિકમાં નિરવધ યોગોનું સેવન થાય છે. આથી સામાયિક નિરવધ યોગોના સેવન સ્વરૂપ હોવાથી સાવધયોગ નિવૃત્તિરૂપ જીવ એનાથી થાય છે. આ કારણે વૃક્ષ છાયાની જેમ આ ખત્તેમાં

વૃક્ષસ્થાનીયં નિરવધયોગસેવનરૂપં સામાયિકં, છાયાસ્થાનીયા તત્સમકાલભાવિની સાવધયોગવિરતિરિતિ તત્ત્વમ્ ॥ સૂ૦ ૮ ॥

સામાયિકં પ્રાપ્તુમિચ્છતા તીર્થકરા અર્હન્તઃ સ્તોતવ્યાઃ, તેષાં સામાયિક-પ્રણેતૃત્વાદિતિ તેષાં નવમભેદ સ્વરૂપં સ્તવમાહ—

મૂલમ્—ચતુર્વીસત્થણં ભંતે ! જીવે કિં જળયઈ ? । ચતુર્વીસત્થણં દંસણવિસોહિં જળયઈ ॥ સૂ૦ ૯ ॥

છાયા—ચતુર્વિંશતિ સ્તવેન ભદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ ? । ચતુર્વિંશતિસ્તવેન દર્શનવિશોધિં જનયતિ ॥ સૂ૦ ૯ ॥

ટીકા—‘ ચતુર્વીસત્થણં ’ इत्यादि—

हे भदन्त ! चतुर्विंशतिस्तवेन—चतुर्विंशतिः—चतुर्विंशतिसंख्यकास्तीर्थकरास्तेषां स्तवः—नामकीर्तनपूर्वकं गुणकीर्तनं तेन जीवः किं जनयति ? । भगवानाह—चतुर्विंशतिस्तवेन दर्शनविशोधिं=दर्शनस्य—जिनमताभिरोचनलक्षणस्य सम्यक्तवस्य विशुद्धिः, तदुपघातिकर्मापगमान्नैर्मल्यं दर्शन विशुद्धिस्तां जनयति=प्रतिपद्यते ।सू०९।

इन दोनोंमें कार्यकारणभावकी संगति बन जाती है । वृक्षके स्थानापन्न निरवध योगोंका सेवनरूप सामायिक है और छायाके समान उसी काल में होने वाली सावधयोगविरति है ॥ ८ ॥

સામાયિક કરનેવાલે વ્યક્તિકો સામાયિકકે પ્રરૂપક તીર્થકરોંકી સ્તુતિ કરની चाहिये इस लिये सूत्रकार नववां बोलमें चतुर्विंशति स्तवका स्वरूप कहते हैं—‘ चतुर्वीसत्थणं ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(ભંતે ચતુર્વીસત્થણં જીવે કિં જળયઈ—ભદન્ત ! ચતુર્વિંશતિસ્તવેન જીવઃ કિં જનયતિ) हे भगवन् । चतुर्विंशति तीर्थकरोंके स्तवनसे—गुणकीर्तनसे जीव किस गुणको प्राप्त करता है ? भगवान् कहते हैं कि (चतुर्वीसत्थणं दंसणविसोहिं जल्यइ—चतुर्विंशतिस्तवेन दर्शन

कार्यकारण लावनी संगति गनी जाय छे. वृक्षना स्थानापन्न निरवध योगोना सेवनइय सामायिक छे. अने ओख काणभां थनारी सावधयोग विरति छे. ॥८॥

સામાયિક કરનાર વ્યક્તિએ સામાયિકના પ્રરૂપક તિર્થકરોની સ્તુતિ કરવી જોઇએ. આ માટે સૂત્રકાર નવમાં બોલમાં ચતુર્વિંશતિ સ્તવન સ્વરૂપ કહે છે.

“ ચતુર્વીસત્થણં ” इत्यादि !

—

અન્વયાર્થ—ભંતે ચતુર્વીસત્થણં જીવે કિં જળયઈ—ભદન્ત ચતુર્વિંશતિસ્તવેન જીવઃ કિં જનયતિ છે ભગવાન ! ચતુર્વિંશતિ તીર્થકરોના સ્તવનથી—ગુણકીર્તનથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? ભગવાન કહે છે કે,—ચતુર્વીસત્થણં દંસણવિસોહિં

તીર્થકરાન્ સ્તુત્વાઽપિ ગુરુવન્દપૂર્વિકૈવ સામાયિકગ્રહણં ભવતીતિ દશમં વન્દનમાહ—

મૂલમ્—વંદણાણં ભંતે ! જીવે કિં જણેઈ ? । વંદણાણં નીચા-
ગોયં કમ્મં સ્વેઈ । ઉચ્ચાગોયં કમ્મં નિબંધઈ । સોહગ્ગં ચ ણં
અપહિહયં આણાફલં નિઠ્ઠવત્તેઈ । દાહિણભાવં ચ ણં જણેઈ ॥૧૦॥

છાયા—વન્દનકેન ભદંત ! જીવઃ કિં જનયતિ ? । વન્દનકેન નીચૈગોત્રં કર્મ
ક્ષપયતિ । ઉચ્ચૈગોત્રં કર્મ નિબધ્નાતિ । સૌભાગ્યં ચ સ્વલુ અપ્રતિહતમ્ આજ્ઞાફલં
નિર્વર્તયતિ । દક્ષિણભાવં ચ સ્વલુ જનયતિ ॥ સૂ. ૧૦ ॥

ટીકા—‘ વંદણાણં ’ ઇત્યાદિ—

હે ભદન્ત ! વન્દનકેન—વન્દનં—પ્રણમનં આદક્ષિણપ્રદક્ષિણપૂર્વકં પશ્ચાદ્જનમનેન
સયતનં સવિનયં ગુર્વાદેરભિવાદનં, વન્દનમેવ વન્દનકં તેન જીવઃ કિં જનયતિ ? ।
ભગવાનાહ—વન્દનકેન નીચૈર્ગોત્ર—ગોત્રકર્મભેદમ્ અધમકુલોત્પત્તિકારકં યદુદયાન્
મહાધનોઽપ્રતિરૂપો બુદ્ધ્યાદિ સમન્વિતોનપિ પુમાન્ વિશિષ્ટકુલાભાવાત્ લોકર્નિન્દાં

વિશોધિં જનયતિ) ચતુર્વિંશતિ તીર્થકરોંકે સ્તવનસે જીવ જિનમતકી તરફ
રુચિ હોનેરૂપ સમકિતકી વિશુદ્ધિકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ। અર્થાત્ આચારક-રોકને
વાલા કર્મકે અપગમસે જો દર્શનકી નિર્મલતા હૈ યહી દર્શનકી વિશુદ્ધિ હૈ ॥

તીર્થકરોંકી સ્તુતિ કરકે ભી સામાયિકકા ગ્રહણ ગુરુ વન્દનપૂર્વક હી
હોતા હૈ હસલિયે અવ દસવેં બોલમેં વન્દનાકો કહતે હૈ—‘વંદણાણં’ ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—(ભંતે વન્દણાણં જીવે કિં જણયઈ—ભદન્ત ! વન્દનકેન
જીવઃ કિં જનયતિ) આદક્ષિણ પ્રદક્ષિણપૂર્વક પંચાગોંકો નમાકર સયતન
અવં સવિનય ગુરુ તથા બડોંકો નમસ્કાર કરના હસકા નામ વંદન હૈ ।
હે ભગવન્ । હસ વંદનસે જીવ કિસ ગુણકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ ? પ્રત્યુત્તરમેં
કહતે હૈ કિ (વન્દણાણં નીચા ગોયં કમ્મં સ્વેઈ—વન્દનકેન નીચૈર્ગોત્ર

જીવ જિનમતની તરફ રૂચી થવા રૂપ સમકિતની વિશુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે. અર્થાત્
આચારક કર્મના અપગમથી જે દર્શનની નિર્મળતા છે એજ દર્શનની વિશુદ્ધિ છે. ૯

તીર્થકરોંકી સ્તુતિ કરીને પણ સામાયિકનું ગ્રહણ ગુરુવંદનપૂર્વક જ થાય
છે. આ કારણે હવે દસમાં બોલમાં વંદનાને કહે છે—“વંદણાણં” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—ભંતે વન્દણાણં જીવે કિં જણયઈ—ભદન્ત વન્દનકેન જીવઃ કિં
જનયતિ આદક્ષિણ પ્રદક્ષિણ પૂર્વક પંચાગોંકો નમાવીને સયતન અને સવિનય
ગુરુ તથા મોટાઓને નમસ્કાર કરવા તેનું નામ વંદન છે જે ભગવાન ! આ
વંદનથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? પ્રત્યુત્તરમાં કહે છે કે—વંદણાણં

પ્રાપ્નોતિ, તત્ કર્મ ક્ષપયતિ । ઉચ્ચગોત્ર-ગોત્રકર્મભેદં સુકુલોત્પત્તિ કારકં યદુદયાન નિર્ધનઃ કુરૂપો બુદ્ધ્યાદિપરિહિણોઽપિ પુમાન્ સુકુલે જન્મ લબ્ધ્વા સત્કારાભ્યુત્થાનાદિકં લભતે તત્ કર્મ નિવધ્નાતિ । સૌભાગ્યં ચ સર્વજનસ્પૃહણીયતારૂપં નિર્વર્તયતિ —જનયતિ । અપિ ચ-ચ=પુનઃ અપ્રતિહતસ્=સર્વત્રાઽવ્યાહતસ્, આજ્ઞાફલમ્=આજ્ઞાવચનરૂપં ફલં નિર્વર્તયતિ-પ્રાપ્નોતિ । વન્દનકારિણો હિ પ્રાય આદેયકર્મણો-

કર્મ ક્ષપયતિ) જીવે આ વન્દન કર્મસે અપને નીચ ગોત્રકો-નીચ ગોત્રકે બંધકો નષ્ટ કરતા હૈ । ગોત્ર કર્મકે દો ભેદ હૈ—

૧ નીચગોત્ર ૨ ઉચ્ચગોત્ર । નીચગોત્રકે ઉદયસે જીવકી ઉત્પત્તિ નિર્દિત કુલમેં હોતી હૈ । એસા જીવ ચાહે મહાધની ભી હોવે, અસાધારણરૂપ-સંપન્ન ભી હોવે, બુદ્ધ્યાદિ ગુણ વિશિષ્ટ ભી હોવે તો ભી વિશિષ્ટ કુલકા અભાવ હોનેસે વહ લોકનિંદાકા પાત્ર બનતા હૈ । એસે આ કર્મકા વહ બંધ નહીં કરતા હૈ । કિન્તુ ઉચ્ચ ગોત્રકા હી બંધ કરતા હૈ । જિસકે ઉદયસે જીવ નિર્ધન, કુરૂપ, બુદ્ધ્યાદિકસે હીન હોને પર ભી સુકુલમેં જન્મ લેનેકે કારણ સત્કાર અભ્યુત્થાન અદિકો પાતા હૈ અસકા નામ ઉચ્ચગોત્ર હૈ । ગુરુ આદિકી વંદના કરનેસે જીવકો યહ લાભ હોતા હૈ કિ વહ નીચ ગોત્રકા બંધ નહીં કરતા હૈ તથા ઉચ્ચ ગોત્રકા બંધ કરના-હૈ એવં (સોહગ્ગં ચ્ચલુ અપરિહિતમ્ આજ્ઞાફલમ્ નિવર્તેત્-સૌભાગ્યં ચ ચ્ચલુ અપ્રતિહતમ્ આજ્ઞાફલં નિર્વર્તયતિ) સૌભાગ્ય-સર્વ જનોંકો અપની તર્ફ આકૃષ્ટ કરનેરૂપ અથવા જો ભી દેસે વહી પ્રસન્ન હો જાવે આ

પોતાના નીચ ગોત્રના બંધનો નાશ કરે છે ગોત્ર કર્મના બે ભેદ છે. (૧) નીચ ગોત્ર, (૨) ઉચ્ચ ગોત્ર, નીચ ગોત્રના ઉદયથી જીવની ઉત્પત્તિ નિર્દિત કુળમાં થાય છે. એવો જીવ લઘુ ધનવાન હોય, અસાધારણ રૂપ સંપન્ન પણ હોય, બુદ્ધિ આદિ ગુણોથી વિશિષ્ટ પણ હોય, તો પણ વિશિષ્ટ કુળનો અભાવ તે લોક નિંદાને પાત્ર બને છે. એવા એ કર્મનો એ બંધ કરતો નથી પરંતુ ઉચ્ચ ગોત્રનો જ બંધ કરે છે. જેના ઉદયથી જીવ નિર્ધન, કુરૂપ, બુદ્ધિ આદિથી હીન હોવા છતાં પણ સુકુળમાં જન્મ લેવાના કારણે સત્કાર, અભ્યુત્થાન આદિને પામે છે. તેનું નામ ઉચ્ચ ગોત્ર છે. ગુરુ આદિની વંદના કરવાથી જીવને એ લાભ થાય છે કે, તે નીચ ગોત્રનો બંધ કરતો નથી તથા ઉચ્ચ ગોત્રનો જ બંધ કરે છે. અને સોહગ્ગં ચ ચ્ચલુ અપરિહિતમ્ આજ્ઞાફલં નિવર્તેત્-સૌભાગ્યં ચ ચ્ચલુ અપ્રતિહતમ્ આજ્ઞાફલ નિર્વર્તયતિ સૌભાગ્ય-સર્વજના માણસોને પોતાના તરફ આકર્ષવા રૂપ, અથવા જે પણ જીવે તે પ્રસન્ન થઈ જાય આવા પ્રકારનો એક

ऽप्युदयसंभवादादेयवाक्यताऽपि संभवतीति भावः । दक्षिणाभावम्=अनुकूलभावं
च लोकस्य जनयति । वन्दनप्रभावात् सर्वो लोकः सर्वावस्थास्वनुकूल एव
भवतीति भावः ॥ १० ॥

સામાયિકાદિગુણવતાઽપિ પ્રથમાન્તિમતીર્થકરયોસ્તીર્થે સ્વલનાભાવેઽપ
સર્વદા પ્રતિક્રમણં કર્તવ્યમેવેતિ એકાદશભેદસ્વરૂપં તદાહ—

मूलम्—पडिक्मणेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? । पडिक्मणेणं
वयछिदाइं पिहेइ । पिहियवयछिदे पुणजीवे निरुद्धासवे अस-
बलचरित्ते अट्टसु पवयणमायासु उवउत्ते अपुहत्ते सुप्पणिहण
विहरइ ॥ सू० ११ ॥

છાયા—પ્રતિક્રમણેન ભદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ ? । પ્રતિક્રમણેન વ્રત-
ચ્છિદ્રાણિ પિદધાતિ । પિહિતવ્રતચ્છિદ્રઃ પુનર્જીવો નિરુદ્ધાસ્રવઃ, અશબલચરિત્રઃ,
અષ્ટસુ પ્રવચનમાતૃષુ ઉપયુક્તઃ, અપૃથક્ત્વઃ, સુપ્રણિહિતો વિહરતિ ॥ ૧૧ ॥

પ્રકારકા એક ગુણ હસ જીવકો હસ ગુરુવંદનકે પ્રભાવસે પ્રાપ્ત હોતા હૈ ।
હસ સૌભાગ્યકા યહ ફલ હોતા હૈ કિ સબ જગહ હસકી આજ્ઞા ચલને
લગતીહૈ । સબ કોઈ હસકી બાતકો માનને લગતે હૈ । ક્યોં કિ વન્દનકારી
પુરુષકો પ્રાયઃ આદેયકર્મકા ભી ઉદય હોતા હૈ । (દાહિણભાવં ચ ણં
જણેઈ-દક્ષિણભાવં ચ સ્વલુ જનયતિ) સમસ્ત અવસ્થાઓંમેં લોક હસકે
અનુકૂલ બન જાતે હૈ । અર્થાત્ ગુરુવન્દન કરને વાલે સાધુકો ગુરુવંદનકે
પ્રભાવસે નીચ ગોત્રકે બંધકા અભાવ હોકર ઉચ્ચ ગોત્રકા બંધ હોતા હૈ
તથા અપ્રતિહત આજ્ઞાફલવાલે સૌભાગ્યકી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ તથા સમસ્ત
અવસ્થાઓંમેં લોક હસકે અનુકૂલ બને રહતે હૈ ॥૧૦॥

‘ગુણ, એ જીવને આ ગુરુવંદનના પ્રભાવથી પ્રાપ્ત થાય છે. એ સૌભાગ્યનું એવું
ફળ મળે છે કે, દરેક સ્થળે તેની આજ્ઞાનો અમલ થતો રહે છે. સહુ કોઈ
એની વાતને માનવા લાગે છે. કેમકે, વંદન કારિક પુરુષને પ્રાયઃ આદેય
કર્મનો પણ ઉદય થાય છે. દાહિણભાવં ચ ણં જણેઈ-દક્ષિણભાવં ચ જનયતિ સઘળી
અવસ્થાઓમાં લોકો એને અનુકૂળ બની જાય છે. અર્થાત્ ગુરુવંદન કરવાવાળા
સાધુને ગુરુવંદનના પ્રભાવથી નિચ ગોત્રના બંધનો અભાવ થઈને ઉચ્ચ ગોત્રને
બંધ થાય છે. તથા અપ્રતિહત આજ્ઞાફળવાળા સૌભાગ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. તથા
સમસ્ત અવસ્થાઓમાં લોકો એમને અનુકૂળ બની રહે છે. ॥૧૦॥

ટીકા—‘ પઙ્કિમણેન ’ ઇત્યાદિ—

હે ભદન્ત ! પ્રતિક્રમણેન=પ્રમાદાદિવશેન શુભયોગાદશુભયોગં ક્રાન્તસ્ય પુનઃ શુભયોગ એવ પ્રતિગમનં - પ્રત્યાવર્તનં પ્રતિક્રમણમ્ । ચતુર્વિધસંઘસ્ય પ્રાતઃસાયમ-નુષ્ઠેયં આવશ્યકવિશેષઃ તેન પ્રતિક્રમણેન જીવઃ કિં જનયતિ ? । ઉત્તરમાહ—પ્રતિક્રમણેન જીવઃ વ્રતચ્છિદ્રાણી = વ્રતાનાં પ્રાણાતિપાતવિરમણાદીનાં, ચ્છિદ્રાણિ-અતિચારરૂપાણિ વ્રતચ્છિદ્રાણી તાનિ પિદધાતિ-અપનયતિ-નિવારયતી-ત્યર્થઃ । તથાવિધશ્ચ કં ગુણં પ્રાપ્નોતીત્યાહ—‘ પિહિયવયચ્છિદ્રે ’ ઇત્યાદિ । પિહિતવ્રતચ્છિદ્ર પુનર્જીવઃ નિરુદ્ધાસ્રવઃ-હિંસાઘાસ્રવાણાં સર્વથા નિરુદ્ધત્વાત્ । અતએવ-અશબલચારિત્રઃ-અશબલં-શબલસ્થાનૈરમિશ્રિતં દોષરહિતમિત્યર્થઃ, ચારિત્રં યસ્ય સ તથા, અષ્ટસુ પ્રવચનમાતૃષુ=પञ्चસमितયઃ, તિસ્રોગુપ્તયથેત્યેતા અષ્ઠૌ પ્રવ-

સામાયિકાદિ ગુણવાલેકો ભી પ્રતિક્રમણ અવશ્ય કરના ચાહિએ સો ગ્યારહવેં બોલમેં પ્રતિક્રમણકા સ્વરૂપ કહતે હૈ—‘ પઙ્કિમણેન ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(મંતે પઙ્કિમણેન જીવે કિં જણેઈ-ભદન્ત ! પ્રતિક્રમણેન જીવઃ કિં જનયતિ) હે ભગવન્ ! પ્રતિક્રમણ કરનેસે જીવ કિસ ગુણકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ ઇસકે ઉત્તરમેં કહતે હૈ કિ—(પઙ્કિમણેન વયચ્છિદ્રાઈં પિહેઈ-પ્રતિક્રમણેન વ્રતચ્છિદ્રાણિ પિદધાતિ) પ્રતિક્રમણ કરને સે જીવ અપને પ્રાણાતિપાતવિરમણરૂપ વ્રતોંકે અતિચારરૂપ ચ્છિદ્રોંકો ઢકતા હૈ-દૂર કરતા હૈ । (પિહિય વયચ્છિદ્રે પુન જીવે નિરુદ્ધાસ્રવે - પિહિતવ્રતચ્છિદ્રઃ પુનઃ જીવઃ નિરુદ્ધાસ્રવઃ) વ્રતોંકે અતિચાર દૂર હોને પર જીવ હિંસાદિક જન્ય આસ્રવોંકે સર્વથા નિરુદ્ધ હોનેકે કારણ (અસબલ ચરિત્તે-અશબલ-ચરિત્રે) નિર્દોષ ચારિત્રકો પાલનેવાલા હોતા હૈ । (અઠ્ઠસુ પવચનમાયાસુ ઉવઉત્તે અપુહત્તે સુપ્પણિહણ વિહરઈ - અષ્ટસુ પ્રવચનમાતૃષુ ઉપયુક્તઃ

સામાયિકાદિ ગુણવાળાએ પણ પ્રતિક્રમણ અવશ્ય કરવું જોઈ એ. આથી અગીયારમાં બોલમાં પ્રતિક્રમણનું સ્વરૂપ કહે છે — “ પઙ્કિમણેન ” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—મંતે પઙ્કિમણેન જીવે કિં જણયઈ-ભદન્ત પ્રતિક્રમણેન જીવઃ કિં જનયતિ હે ભગવાન ! પ્રતિક્રમણ કરવાથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે, પઙ્કિમણેન વયચ્છિદ્રાઈં પિહેઈ-પ્રતિક્રમણેન વ્રતચ્છિદ્રાણિ પિદધાતિ પ્રતિક્રમણ કરવાથી જીવ પોતાના પ્રાણાતિપાત વિરમણરૂપ ચ્છિદ્રોને ઢાકે છે, —દૂર કરે છે. પિહિય વયચ્છિદ્રે પુનર્જીવે નિરુદ્ધાસ્રવે-પિહિતવ્રતચ્છિદ્રઃ પુનઃ જીવઃ નિરુદ્ધાસ્રવઃ વ્રતોનો અતિચાર દૂર થવાથી જીવ હિંસાદિક જન્ય આસ્રવોથી સર્વથા નિરુદ્ધ હોવાને કારણે અસબલ ચરિત્તે-અશબલચરિત્રે નિર્દોષ ચારિત્રને પામીને છે. અઠ્ઠસુ પવચનમાયાસુ ઉવઉત્તે અપુહત્તે સુપ્પણિહણ વિહરઈ-અષ્ટસુ

ચનસ્ય માતરઃ પ્રોચ્યન્તે તાસુ, ઉપયુક્તઃ=દત્તાવધાનઃ, તયા અપૃથક્ત્વઃ—ન વિદ્યતે પૃથક્ત્વં—સંયમાદ્ વિયુક્તત્વં यस્ય સ इत्यर्थः सर्वदा संयमाराधकइति यावत् तथा—
સુપ્રણિહિતઃ—સંયમે સુષ્ટુ વ્યાપૃતઃ—સંયમાઽઽરાધનતત્પરઃ સન્ વિહરતિ—સંયમ-
માર્ગે ગચ્છતિ ॥ મૂ૦ ૧૧ ॥

પ્રતિક્રમણે ચાતિચારશુદ્ધયે કાયોત્સર્ગઃ કર્તવ્ય इति द्वादशभेद स्वरूपंतमाह—

મૂલમ્—કાઉસ્સગ્ગેણં ભંતે ! જીવે કિં જણાયડ ? । કાઉસ્સ-
ગ્ગેણં તીયપહુપ્પન્ને પાયચ્છિત્તં વિસોહેડ । વિસુદ્ધપાયચ્છિત્તે ય
જીવે નિવ્વુણ્હિયણ્ ઓહરિયમરુવ્વ ભારવહે પસત્થજ્ઞાણોવગણ
સુહં સુહેણં વિહરડ ॥ ૧૨ ॥

અપૃથક્ત્વઃ સુપ્રણિહિતો વિહરતિ) इस तरह निर्दोष चारित्रशाली बना
हुआ वह जीव पांच समिति तीन गुप्ति इन आठ प्रवचन माताओंमें
सावधान होकर तथा सर्वदा संयमका आराधक बनकर अपने संयमकी
रक्षा करता हुआ ही संयममार्गमें विचरण करता है ।

ભાવાર્થ—પ્રમાદ આદિકે વશસે શુભ યોગસે અશુભ યોગમેં પ્રાપ્ત
હુણ સાંધુકા પુનઃ શુભ યોગમેં આના પ્રતિક્રમણ હૈ । इस प्रतिक्रमणका
यह प्रभाव है कि ब्रतोमें जो कुछ अतिचार लग जाते हैं, वे इसके करने
से दूर हो जाते हैं । इस तरह निरतिचार ब्रतोंकी आराधना करनेवाला
साधु आस्रवद्वारको बंद करता हुआ निर्दोष चारित्रका आराधक बनकर
अष्टप्रवचन माताओंमें सावधान होता है । यह सावधानता ही उसकी
संयमाराधकता है ॥ ११ ॥

પ્રવચનમાતૃસુ ઉપયુક્તઃ અપૃથક્ત્વઃ સુપ્રણિહિતો વિહરતિ આ રીતે નિર્દોષ ચારિત્ર-
શાળી બનેલ તે જીવ પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ આ આઠ પ્રવચન માતા-
ઓમાં સાવધાન થઈને તથા સર્વદા સંયમનો આરાધક બનીને પોતાના સંય-
મની રક્ષા કરતાં કરતાં તે સંયમ માર્ગમાં વિચરણ કરે છે.

ભાવાર્થ—પ્રમાદ આદિના વશથી શુભયોગથી અશુભ યોગને પ્રાપ્ત બનેલ
સાધુ ફરીથી શુભ યોગમાં લાવનાર એ પ્રતિક્રમણ છે. આ પ્રતિક્રમણનો પ્રભાવ
છે. વ્રતોમાં જે કાંઈ અતિચાર લાગી જાય તો તે પ્રતિક્રમણ કરાવવામાંથી દૂર થઈ
જાય છે. આ પ્રમાણે નિરતિચાર વ્રતોની આરાધના કરવાવાળા સાધુ આસ્રવ
દ્વારોને બંધ કરીને નિર્દોષ ચારિત્રના આરાધક બનીને આઠ પ્રવચન માતા-
ઓમાં સાવધાન બને છે. એ સાવધાનતા જ તેની સંયમ આરાધકતા છે. ॥૧૧॥

છાયા—કાયોત્સર્ગેણ મદન્ત ! જીવઃ કિં જનયતિ ? । કાયોત્સર્ગેણ અતીત પ્રત્યુત્પન્નં પ્રાયશ્ચિત્તં વિશોધયતિ । વિશુદ્ધપ્રાયશ્ચિત્તશ્ચ જીવો નિર્વૃત્તહૃદયઃ, અપહૃતભરઃ । ઇવ ભારવહઃ પ્રશસ્તધ્યાનોપગતઃ સુખં સુખેન વિહરતિ ॥ ૧૨ ॥

ટીકા—‘કાઉસ્સર્ગેણ’ ઇત્યાદિ—

હે મદન્ત ! કાયોત્સર્ગેણ=અતિચાર શુદ્ધ્યર્થ કાયસ્યાગમોક્તવિધિના પરિત્યાગ કાયે સમત્વવર્જનં કાયોત્સર્ગસ્તેન જીવઃ કિં જનયતિ ? । ઉત્તરમાહ—કાયોત્સર્ગેણ અતીતપ્રત્યુત્પન્નમ્—અતીતમ્—અતીતકાલે કૃતં ચિરકાલીનમિત્યર્થઃ, પ્રત્યુત્પન્નં ચ પ્રત્યુત્પન્નમિવ આસન્નકાલકૃતં ચેત્યર્થઃ તયોઃ સમાહારેઽતીતપ્રત્યુત્પન્નં, તથાવિધં પ્રાયશ્ચિત્તં=પ્રાયશ્ચિત્તાર્હમ્ અતિચારં સ્વદોષમિતિ યાવત્, વિશોધયતિ=તજ્જનિત-પાપાપનયાદપનયતિ । વિશુદ્ધપ્રાયશ્ચિત્તશ્ચ—વિશુદ્ધં—વિશોધિતમ્—અપનીતં, પ્રાયશ્ચિત્તં-પ્રાયશ્ચિત્તાર્હમ્ અતિચારજનિતપાપં યેન સ તથા, ઇહ ‘વિશુદ્ધ’ ઇતિ ‘વિસોહિય’ ઇત્યર્થકમ્ અન્તર્ભાવિતપ્યર્થાશ્રયણાત્ । યદ્વા—વિશુદ્ધં—ક્ષયમુપગતં, પ્રાયશ્ચિત્તં—પ્રાય-

પ્રતિક્રમણમેં અતિચારોંકી શુદ્ધિકે લિયે કાયોત્સર્ગ કરના ચાહિયે—યહ વાત સૂત્રકાર વારહવેં વોલમેં કહતે હૈં—‘કાઉસ્સર્ગેણ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(મંતે કાઉસ્સર્ગેણ જીવે કિં જનયઈ—મદન્ત ! કાયોત્સર્ગેણ જીવઃ કિં જનયતિ) હે ભગવન્ । કાયોત્સર્ગ સે જીવ કિસ ગુણકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ ? ઇસકે ઉત્તરમે કહતે હૈં કિં (કાઉસ્સર્ગેણ તિય પહુપ્પન્નં પાયચ્છિત્તં વિસોહેઈ—કાયોત્સર્ગેણ અતીત પ્રત્યુત્પન્નં પ્રાયશ્ચિત્તં વિશોધયતિ) જીવ ઇસ કાયોત્સર્ગકે પ્રભાવસે અતીતકાલમેં ઉત્પન્ન કિયે ગયે તથા વર્તમાન કાલમેં કિયે ગયે પ્રાયશ્ચિત્તાર્હ અપને દોષોંકી શુદ્ધિ કર લેતા હૈ (વિશુદ્ધ પાયચ્છિત્તે ય જીવે—વિશુદ્ધ પ્રાયશ્ચિત્તશ્ચજીવઃ) ઇસ પ્રકાર અતિચારજનિત તાપ જિસ જીવને દૂર કર દિયે હૈં એસા જીવ

પ્રતિક્રમણમા અતિચારોની શુદ્ધિના માટે કાયોત્સર્ગ કરવો જોઈએ. આ વાત સૂત્રકાર આરમાં બોલમાં બતાવે છે—“કાઉસ્સર્ગેણ” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—મંતે કાઉસ્સર્ગેણ જીવે કિં જનયઈ—મદન્ત કાયોત્સર્ગેણ જીવઃ કિં જનયતિ હે ભગવાન । કાયોત્સર્ગથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? આના ઉત્તરમાં કહે છે કે—કાઉસ્સર્ગેણ તિયપહુપ્પન્નં પાયચ્છિત્તં વિસોહેઈ—કાયોત્સર્ગેણ અતીતપ્રત્યુત્પન્નં પ્રાયશ્ચિત્તં વિશોધયતિ જીવ આ કાયોત્સર્ગના પ્રભાવથી અતીત કાળમાં ઉત્પન્ન કરેલાં તથા વર્તમાન કાળમાં કરેલાં પ્રાયશ્ચિત્તાર્થ પોતાના દોષોની શુદ્ધિ કરી લે છે. વિશુદ્ધપાયચ્છિત્તે ય જીવે નિવ્યુહિય ઓહરિય મરુવ્વ ભારવાહે પસત્થ —જ્ઞાણોવગણ સુહં સુહેણ વિહરઈ—વિશુદ્ધપ્રાયશ્ચિન્ત શ્ચ જીવઃ નિર્વૃત્તહૃદયઃ અપહૃતભરઃ ઇવ ૧૨. પ્રશસ્તધ્યાનોપગતઃ સુખં સુખેન વિહરતિ આ પ્રકારના અતિચાર જનિત

પ્રાયશ્ચિત્તાર્હં यस્ય સ તથા, જીવઃ, અપહૃતભરઃ=અપસારિતભારઃ, ભારવહઃ=ભારવાહક ઇવ નિર્વૃત્તહૃદયઃ=સ્વસ્થીભૂતચિત્તઃ, સન્નિત્યન્વયઃ । અયં ભાવઃ—યથા ભારવાહકો ભારમપનીય—સ્વસ્થચિત્તો ભવતિ, તથા સ્વકૃતાતિચારમપનીય મુનિઃ, સ્વસ્થચિત્તો ભવતીતિ । પ્રશસ્તધ્યાનોપગતઃ=ધર્માદિધ્યાનમાશ્રિતઃ, સુખં સુખેન=સુખપરંપરયા, વિહરતિ=ઇહ પરલોકે ચ તિષ્ઠતિ ॥ સૂ૦ ૧૨ ॥

કાયોત્સર્ગે કૃતેઽપિ પુનરતિચારસંભવે પ્રત્યાખ્યાનં કુર્યાદિતિ ત્રયોદશંતદાહ—

મૂલમ્-પચ્ચક્ષાણેણં ભંતે ! જીવે કિં જણેઈ ? । પચ્ચક્ષાણેણં આસવદારાઈં નિરુંભઈ । પચ્ચક્ષાણેણં ઇચ્છાનિરોહં જણેઈ । ઇચ્છા-નિરોહં ગણ્યણં જીવે સઠ્ઠવદઠ્ઠેસુ વિણીયતણ્હે સીઈમૂણ્ણ વિહરઈ ૧૩

(નિવ્વુય હિયા—નિવૃત્ત હૃદયઃ) ભારકે ઉતારનેસે સ્વસ્થચિત્ત હુણ(ઓહરિય મરુવ્વ ભારવહે—અપહૃતભરઃ ઇવ ભારવહઃ) ભારવાહકી તરહ (પસત્થ-જ્ઞાણોવગણ સુહં સુહેણં વિહરઈ—પ્રશસ્તધ્યાનોપગતઃ સુખં સુખેન વિહરતિ) સ્વસ્થચિત્ત હોકર ધર્મ આદિ ધ્યાન કરનેમેં સાવધાન બનતા હૈં ઓર ઇસ તરહ વહ આનંદકે સાથ ઇહલોક ઓર પરલોકકા આરાધક બનતા હૈં ॥

ભાવાર્થ—અતિચારોંકી શુદ્ધિકે લિયે આગમોક્તવિધિ અનુસાર શરીરસે મમત્વકા ત્યાગ કરના ઇસકા નામ કાયોત્સર્ગ હૈં । ઇસ કાયો-ત્સર્ગકે પ્રભાવસે સાધુ અતીતકાલ સંબંધી ઇવં વર્તમાન કાલ સંબંધી પ્રાયશ્ચિત્તાર્હં દોષોંકી શુદ્ધિ કર લેતા હૈં । ઇસ તરહ દોષોંકી શુદ્ધિ હોનેસે હૃદય બિલકુલ સ્વસ્થ હો જાતા હૈં । જિસ પ્રકાર ભારકે અપનયનસે (ઉતારનેસે) ભારવાહકકા ચિત્ત સ્વસ્થ હો જાતા હૈં । સ્વસ્થચિત્ત હોકર ફિર યહ અચ્છી તરહ ધર્મધ્યાન આદિકો નિરાકુલરૂપસે કરતા રહતા હૈં ॥૧૨॥

તાપ જે જીવે દૂર કરી દીધેલ છે એવો જીવ ભારના ઉતરવાથી સ્વસ્થ ચિત્ત બનીને ભારવાહકની માફક સ્વસ્થ ચિત્ત થઈને ધર્મ આદિ ધ્યાન કરવામાં સાવધાન બને છે. અને આ રીતે તે શાન્તિપૂર્વક ઘણા જ આનંદની સાથે આલોક અને પરલોકનો આરાધક બને છે

ભાવાર્થ—અતિચારોની શુદ્ધિ માટે આગમોક્ત વિધિ અનુસાર શરીરના મમત્વનો ત્યાગ કરવો તેવું નામ કાયોત્સર્ગ છે. આ કાયોત્સર્ગના પ્રભાવથી સાધુ અતીત કાળ સંબંધિ અને વર્તમાન કાળ સંબંધિ પ્રાયશ્ચિત્તાર્હં દોષોની શુદ્ધિ કરી લે છે. આ પ્રમાણે દોષોની શુદ્ધિ થવાથી હૃદય બિલકુલ સ્વસ્થ થઈ જાય છે. જે રીતે ભારના ઉતરવાથી ભારવાહકનું ચિત્ત સ્વસ્થ થઈ જાય છે. સ્વસ્થ ચિત્ત થઈ ને તે સારી રીતે ધર્મધ્યાન આદિને નિરાકુલરૂપથી કરતા રહે છે. ૧૨